Hayat
ANSİKLOPEDİSİ

Hayat ANSİKLOPEDİSİ

II. Cilt

Hayat Yayınları

Umum Neşriyatı İdare Edenler

ŞEVKET RADO

HİKMET FERİDUN ES

Yazı İşleri Sekreterleri

VAHDET GÜLTEKİN

ORHAN Ş. YÜKSEL VAHİT ORGUN

Teknik Sekreterler

SEZAİ SOLELLİ

SEMİRAL BİLBAŞAR ESER TUTEL

Tarih Bahisleri

T. YILMAZ ÖZTUNA

Coğrafya Bahisleri

METİN TUNCEL

Resim, Şema ve Hartalar

ŞEMSİ GÜNER ORHAN DAR

NAMIK MERİÇ

Fotoğraflar

İNAL TENGİZMAN EROL DERNEK

NECDET İŞLER

Tashih İşleri

ORHAN ŞİPKA

Basıldığı yer

Tifdruk Matbaacılık Sanayii A. Ş. Basımevi
Ofset tablolar ve hartalar : Doğan Kardeş
Yayınları A. Ş. Basımevi

Hayat Ansiklopedisi

İstanbul'un Büyük Bir İlçesi: Beşiktaş

BEŞİKTAŞ, İstanbul Boğazı'nın Rumeli kıyısında bir ilçedir. Anavutköy ve Ortaköy olmak üzere 2 bucağı vardır.

Nüfusu: 91.065 (1960 sayımı)

İlçenin merkez bucağı olan Beşiktaş semti, Dolmabahçe ile Ortaköy arasında uzanır. İskelesi Köprü'ye 4 km. uzaklıktadır. Manzarasının güzelliğiyle eskiden beri önem kazanmıştır.

Beşiktaş tarihte birçok adlarla anılmıştır. Önceleri Lasonion, daha sonra Sergion denilen Beşiktaş'a Bizans devrinde Daphnae denildi, daha sonra Diplokionion adı verildi. Haçlı seferleri esnasında bir kısım Venedik kuvvetleri Beşiktaş'ta karaya çıktılar, İstanbul'u sardılar.

Beşiktaş, İstanbul'un fethinde (1453) küçük bir köydü. «Beşiktaş» adı Barbaros'un kıyıda gemileri bağlamak için, beş taş direk diktirmesinden gelmiştir. Bu adın, orada içi beşik biçimi oyuk bir taşın bulunmasından dolayı verildiğini ileri sürenler de vardır.

Osmanlı donanması sefere çıkarken Beşiktaş açıklarında, Barbaros Türbesi toplarla selâmlanarak büyük bir tören yapılırdı.

Beşiktaş'ta birçok eski eserler vardır. İskele karşısındaki Sinan Paşa Camisi'ni Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrâzamlarından Rüstem Paşa'nın kardeşi Kaptan Sinan Paşa yaptırmıştır. Bundan başka Orhaniye, Yıldız, Hamidiye ve Kılıç Ali Paşa camileri semtin önemli camileridir.

İstanbul'un meşhur saraylarından olan Dolmabahçe, Çırağan ve Yıldız sarayları Beşiktaş ilçesi içinde bulunur. Yıldız Sarayı'nın bahçesi olan Yıldız Parkı da güzel bir gezinti yeri haline gelmiştir.

BEŞİRİ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle bölümünde Siirt iline bağlı bir ilçedir. Doğusunu Siirt'in Kurtalan, güneyini Mardin'in Gercüş, batısını Siirt'in Batman, kuzeyini aynı ilin Kozluk ilçeleri çevirir. 3 bucağı, 36 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.130 km²

Nüfusu: 11.725 (1960 sayımı)

İlçe, Dicle ile Garzan Suyu arasındaki düz alanları sınırları içine alır. Güneyde 1228 m. yüksekliğinde Raman Dağı bulunur. Halkın geçimi tahıl tarımına dayanır. Başlıca ürünler buğday ve arpadır.

Kasaba. — İlçe merkezi Beşiri kasabasının nüfusu 1.441 dir. Raman Dağı'nın kuzeyindeki Karadağ'ın kuzey-doğu eteğine kurulmuştur. Diyarbakır-Kurtalan demiryolu üzerindeki Beşiri istasyonu kasabaya 7-8 km. uzaklıktadır. Beşiri, Diyarbakır'a 110, Siirt'e ise 72 km. bir kara yolu ile bağlıdır. Belediye kasabada küçük bir fidanlık ve bağ kurmuştur. İçme suyu 300 m. uzaktaki bir kaynaktan künk borularla getirilmiştir.

BETON

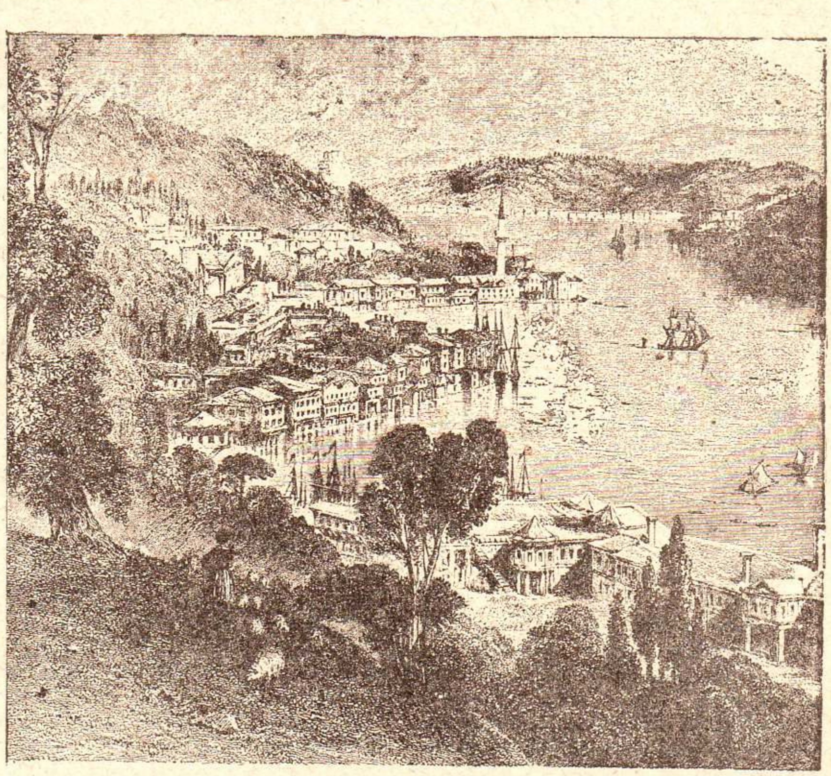
Kum, çakıl, cüruf, kırılmış taş, çimento, su gibi maddelerden yapılan ve her türlü yapı işlerinde kullanılan bir karışımdır.

Beton çok eski zamanlardan beri yapı işlerinde kullanılmıştır. Romalılar kireçli betondan su yolları, köprüler, hattâ Napoli civarında bir de mendirek yapmışlardı. Ortaçağ'da Almanya'da Eifel civarında yapılan betondan binalar vardı. Fakat zamanla betonun inşaatta kullanılması unutuldu. XIX. yüzyılın başlarında önce Fransa'da, sonra da İngiltere'de ve Almanya'da yapı işlerinde yeniden betondan faydalanılmaya başlandı. 1816'da Fransa'da Dordogne Köprüsü yapılırken, 1834'te Cezayir, İngiltere'de Chaton ve Portsmouth limanları tesislerinde, 1838 yılında da Almanya'da birçok yapılarda betondan faydalanıldı.

Beton Nasıl Hazırlanır

Bina yapımında kullanılacak betonu hazırlamak için bir ölçü çimento, iki ölçü kum, üç ölçü de çakıl veya kırılmış taş alınır. Ayrıca betonun döküleceği yere göre bunun içine cüruf karıştırmak mümkündür. Bunlar küçük yapılarda kürekle, büyük yapılarda da özel makinelerle suyla karıştırılıp macun haline getirilir.

İyi bir betonda harcın çakıl ve taş parçacıklarının arada hiçbir boşluk bırakmıyacak şekilde doldurulması lâzımdır. Eskiden çimento bilinmediğinden bağlantı maddesi olarak kireç, su kireci ve daha başka maddeler kullanılırdı. Çimento bulunduktan son-

İngiliz ressamı Bartlett'in 1839'da yaptığı gravür: Beşiktaş sırtlarından Boğaziçi

ra daha sağlam ve daha uzun dayanabilen beton çeşitleri elde edildi.

Çakıl derelerden, çakıl ocaklarından alınır, taş kırma makinelerinde daha küçük parçalara bölünür. Kullanılacak kumun temiz, keskin köşeli, sert olması lâzımdır. Bunları karıştıran suyun temiz olması, içinde asitler, bazlar, yağlar bulunmaması gerekir. Ev inşaatında kullanılan çimentonun bir metre kübünün ağırlığı 75 kg. kadardır.

Beton, suyla karıştırıldıktan iki, üç saat sonra donmaya başlar. Bunun için, beton, elde edildikten sonra hemen dökülmelidir. Hazırlanan beton, tahtalardan yapılan kalıpların içine dökülür.

Beton döküldüğü günden 28 gün sonra hemen hemen en fazla dayanıklılığını elde eder. Kuru bir halde donan beton 1/2 - 1 mm. kadar büzülür, kendini çeker, çatlaklıklar meydana gelir. Bunun önüne geçmek için beton dökülürken yer yer aralıklar bırakılır.

Beton donarken şiddetli soğuklardan çok zarar görür. Donlu havalarda mutlaka beton dökmek gerekiyorsa, inşaat yerini, kullanılacak malzemeyi elden geldiği kadar ısıtmalıdır.

Betonun basınçlara karşı dayanıklılığı çok fazladır. Soğuğa karşı da çok dayanıklıdır, pek fazla ısıtılmamak şartiyle sıcaklığa karşı da dayanıklılık gösterir. Yangına demir inşaattan daha çok dayanır. Isıyı az iletmesi dolayısiyle sıcak ve soğuk hava tesisleri için çok elverişlidir.

Betonun deniz suyuna, kükürtlü, tuzlu sulara, kaplıca sularına karşı dayanıklılığı azdır. Uzun bir müddet bir arada bulununca taşkömür de betonu bozar. Bu gibi yerlerde kullanılacak betonun, çok ince kum karıştırılarak, koyu yapılması gerekir. Petrol, benzin, motor yağları gibi madensel yağlar betona az tesir ederler.

Hemen her çeşit kalıba dökülebilmesi betonun kullanılış sahasını çok genişletmiştir. Meselâ istinat duvarları, temeller, rıhtımlar, mendirek, dalgakıran, su kulesi, su yolu, baraj, köprü gibi modern yaşayışın gerektirdiği yapılarda beton büyük faydalar sağlar.

Betonarme

Demir bir çubuktan iskeleti olan beton yapıya «betonarme» denir.

Demirden bir çubuk yeni yapılmış bir betonun içine konursa ve betonun iyice donması sağlanırsa betonun sağlamlığı, basınçlara karşı dayanıklılığı artırılmış olur. Donan bir betonun içinden demir çubuğu çekip çıkarmak çok zordur. Çünkü beton donarken büzülür, çeliğe iyice yapışır. Öte yandan, çeliğin de, betonun da ısı farkıyle uzayıp kısalmaları aynıdır. Bu bakımdan, bu iki madde birbirine çok iyi uyar. Ayrıca, betonun suyu donmaya yeter, demiri paslandırmaz.

Betonarme yangına karşı tam mânasiyle bir güven sağlar. Daha çok yük taşır, sarsıntılara karşı dayanıklıdır. Tamir ve bakım masrafı azdır.

Ayrıca küçük köprü, yol, demiryolu girişleri gibi yerlerde uygulanan «ferbeton» sistemi vardır. Putrel, ray gibi demirlerin üzerine beton dökmekle yapılır.

BEY ve BEYLİK

Tarihimizde, hükümdardan sonra gelen, devlet idaresiyle uğraşan muhtelif derecelerdeki görevlilere «Bey» unvanı verilirdi (Bu kelimeye Türkçenin birçok diyeleklerinde Beg, Big, Bî, Biy gibi değişik şekillerde raslanır.)

«Bey» unvanı İslâmlıktan önce olduğu gibi, sonra da Türkler arasında pek sık kullanılmıştır. Hattâ çok kere küçük hanedanlara mensup prenslere, hattâ hükümdarlara verilmiştir. Seyrek olmakla beraber, bazı büyük Türk imparatorlarının da böyle anıldıkları olmuştur: Timur Bey, Uzun Hasan Bey gibi.

Osmanlılar'ın ilk çağlarında şehzadelere, hattâ hükümdarlara «Bey» denilmiştir. Sonradan «bey», rütbece «paşa» dan bir aşağı dereceyi işaret etmek için kullanılmıştır. Alaybeyi (albay), sancakbeyi (tümgeneral) derecesindeki rütbelilere «bey», ancak beylerbeyi (orgeneral) derecesinde olanlara «paşa» denirdi. (XIX. yüzyıl başlarına kadar askerî ve mülkî rütbeler aynıydı). XIX. yüzyıl ortalarından itibaren mirlivalara «paşa», ancak miralay (albay) lara «bey» denmiştir. Osmanlı devletinin son zamanlarına kadar binbaşı, yarbay ve albay rütbelerini taşıyan subaylara «bey», binbaşıdan aşağı rütbeli subaylara «efendi» denirdi (Bunlar mektepli subaylar içindi; alaylı subaylara «ağa» denirdi).

«Beyefendi», «bey» in nezaketen mübalâğalandırılmış şeklidir. Fakat Osmanlı hanedanından olan ve «Sultan» denilen prenseslerin erkek çocuklarına resmen «Beyefendi» denirdi.

Ortaçağ'ın sonlarında bilhassa Anadolu'da kurulan küçük Türk prensliklerine «beylik», bunların başlarındaki hükümdara «bey» denmiştir. Anadolu Selçuklu İmparatorluğunun parçaları üzerinde kurulan, içlerinde Karamanlı devleti gibi kudretlileri de bulunan bu beyliklerin hepsi, Osmanlı İmparatorluğuna katılarak ortadan kalkmışlardır (Bk. Anadolu Beylikleri).

BEY DAĞLARI

Akdeniz Bölgesinin Teke Yöresi adı verilen kesiminde bulunur. Bu yöre Antalya Körfezi ile Fethiye Körfezi arasında denize doğru çıkıntı teşkil eden bir yarımadadır. Bey Dağları bu yörenin doğu yarısında, Alakır Çayı çukur alanı ile Elmalı Ovası arasında uzanır. Doğrultuları önce kuzey — güney iken güneye doğru kuzey-doğu — güneybatı olur. Dağların uzunluğu 50 km. yi bulur. Genişlikleri ise 8 - 10 km. arasında değişir. En yüksek noktası olan Akdağ Tepesi 3.086 m. dir.

Bey Dağları'nın üzerinde, kalkerli tabakaların fazlaca olduğu yerlerde, suların bu taşları eritmesi sonucunda küçük çukurluklar (dolinler) meydana gelmiştir. Buzul devrinde bu dağlarda buzullar gelişmiştir.

Bey Dağları yer yer ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlarda çeşitli ağaçlarla beraber katran ağacı da bulunur.

Bey Dağları ulaşıma fazla imkân vermez. Elmalı - Korkuteli - Antalya yolu dağların kuzeyinden, Elmalı - Finike yolu ise güneyinden geçer.

Büyük Türk Şairi: Yahya Kemal BEYATLI

Yahya K. Beyatlı

Türk edebiyatının en ünlü şairlerinden biridir. 2 aralık 1884'te Üsküp'te doğdu. Babası, Niş'li Yunus Bey zade İbrahim Naci Bey'dir. Mensup olduğu aile, Niş, Leskofça ve Vranya havzasına yayılmıştı. Baba tarafı Niş'li, anne tarafı Vranya'lıdır. Yahya Kemal'in ceddi, hem baba hem anne tarafının birleştiği, III. Mustafa devrinin sancak beylerinden Şehsüvar Paşa'dır.

Yahya Kemal, ilk ve orta tahsilini doğduğu memlekette gördükten sonra İstanbul'a geldi, 1903'te Paris'e giderek orada Jön Türklerin muhitine girdi, aynı zamanda, Siyasal Bilgiler Okulu'na devama, Sorbonne' da da tarih derslerini takibe başladı. Tahsilini bitirdikten sonra 1912'ye kadar Paris'te kaldı, edebiyatla meşgul oldu.

1912'de Türkiye'ye dönen Yahya Kemal Beyatlı, ertesi yıl Darüşşafaka'da öğretmenliğe başladı. Sonra Sultan Selim'de açılan Medrese-tül-Vaizîn'de müderris vekili olarak Medeniyet Tarihi derslerini okuttu (1914). Bu arada, bir yandan da gazete ve dergilere yazılar yazıyordu. 1916 - 1919 yılları arasında, Darülfünun'da (Üniversite'de), önce Medeniyet Tarihi, daha sonra Batı Edebiyatı Tarihi, ondan sonra da Türk Edebiyatı Tarihi kürsülerinde müderrislik etti.

Birinci Dünya Savaşı'nın bizi 1918'de uğrattığı mağlûbiyet faciasından sonra, Yahya Kemal, Üniversitedeki öğrencileriyle birlikte, daha ilk andan itibaren Millî Mücadeleye bağlandı. 1918'den sonraki yıllarda, çoğu «Tevhid-i Efkâr» gazetesinde olmak üzere, gündelik gazetelerde, Kurtuluş Savaşı'nı destekliyen yazılar yazdı. Ayrıca, «Dergâh» dergisini çıkaran gençlere fikir bakımından

YAHYA KEMAL'İN SÖZLERİ

Şiirde mâna aramanın doğru olup olmadığı sualine, Yahya Kemal bir sohbet sırasında şu cevabı vermiştir:

— «Şairler, kendilerine lâyık gördükleri hürriyeti başkalarına da bağışlamayı bilmelidirler.»

Tarih ve Yaş

— «Ben tarih okuyorum... Tarihî devirleri öğrendikçe yaşım üçyüz, beşyüz, bin oluyor. Yaş, hâtıralardan ibaret değil mi?»

yardımda bulundu. Mühim bir kısım yazılarını «Dergâh» ta yayınladı.

Yahya Kemal Beyatlı'nın fikir hayatından siyasi hayata atılışı da aynı faaliyetin bir sonucu olmuştur. 1922'de Lausanne (Lozan) Konferansına giden Türk heyetinde müşavir olarak bulundu. Lausanne'dan döndükten sonra, 1923'te, ikinci Büyük Millet Meclisi' ne Urfa'dan milletvekili seçildi. 1925'te Türkiye - Suriye sınır tahdidi heyetine murahhas tâyin edildi.

Yahya Kemal ondan sonra Varşova'ya ortaelçi olarak gönderildi. Bu vazifede üç yıl kaldıktan sonra 1929'da Madrid ortaelçiliğine tâyin edildi. Aynı zamanda, uhdesine Lizbon elçiliği de verilmişti.

Yahya Kemal Beyatlı, bu son elçilik vazifesinden sonra, 1934'te Yozgat'tan milletvekili seçildi. Aynı yılın sonunda Tekirdağ' dan milletvekili seçilen şair 1943 yılına kadar Büyük Millet Meclisinde bulundu. 1946' da İstanbul'da yapılan ara seçiminde İstanbul'dan milletvekili oldu, sonra kısa bir müddet Pakistan büyükelçiliğinde bulundu, 1948'de emekliye sevkedildi.

Gençliğinin mühim bir kısmını Paris'te geçiren şair, Fransız edebiyatını çok iyi hazmetmiş, Divan edebiyatının olduğu kadar, Fransız Parnassien şairlerinin de bütün inceliklerini ve sanat oyunlarını iyiden iyiye benimsemişti.

Yahya Kemal'in Sanatı

Yahya Kemal henüz 18 yaşındayken ilk şiirini, 1 eylûl 1902 tarihli «İrtika» dergisinde yayınlamıştır. II. Abdülhamit'in tahta çıktığı günü kutlamak için birçok manzumelerin yayınlandığı bu sayıda şairin bu ilk şiiri «Usküp Belediye Reisi İbrahim Naci Beyzade Agâh Kemal» imzasiyle çıkmıştır.

Türk şiirine hakiki «Lirik poem» i bütün halinde getiren şair, çok geniş bir tarih kültürü ve tamamen dâhice bir dil ve âhenk seziş ve zevkiyle Türk medeniyetini en büyük kuvvetle dile getirmiştir. «Açık Deniz», «Rindlerin Ölümü» gibi parçaları, beşer dehasının yarattığı en tanınmış poemlerle kolayca mukayese edilebilir. Bu bakımdan Yahya Kemal'i bütün Türkçe söyliyen şairlerin en büyüğü saymak mümkündür.

Yahya Kemal Beyatlı son derece hazırcevap, son derece nükteli konuşur bir insandı. Bulunduğu her meclisi, bu özellikleriyle doldururdu. Şiirlerinde, aşkı olduğu kadar, tabiatı da, tarihi olduğu kadar felsefeyi de en derin telleriyle dile getiren şair, geçirdiği müteaddit aşk maceralarına rağmen evlenmemişti. 1 kasım 1958'de öldü. Rumelihisarı Mezarlığında gömülüdür.

Bibliyografya:

Eserleri. — 24 Şiir ve Leylâ (1932); Kendi Gök Kubbemiz (1961).

Hakkındaki Eserler. — Yahya Kemal, Hayatı, Sanatı ve Şiirleri (A. Cevat, 1937); Yahya Kemal, Hayatı ve Eserleri (Orhan S. Orhon, 1937); Yahya Kemal, Hayatı ve Eseri (Zahir Güvemli, 1943); Yahya Kemal (Cemil S. Ongun, 1945); İstanbul Fethini Gören Üsküdar (Nihat S. Banerli, 1958) Yahya Kemal (Z. Güvemli, 1959).

BEYAZIT (Bk. DOĞUBAYAZIT)

YAHYA KEMAL'DEN BİR ŞİİR

Ülfet belâlı şey, fakat uzlet sıkıntılı,
Bilmem nasıl geçirmeliyim son beş on yılı?
İnsanlar anlaşıldı, cihanın da sırrı yok;
Kalsaydı terkişimde eğer tek bir altın ok;
En tatlı bir hayal için atmazdım ufkuma
Dalsın yakında gözlerim artık son uykuma...
Gördüm ve anladım yaşamak macerasını,
Bakiyse ruh eğer dilemezdim bekasını.
Hülyası kalmayınca hayatın ne zevki var,
Bitsin hayırlısiyle bu beyhude sonbahar,
«Yalnız duyan yaşar» sözü derler ki doğrudur,
«Yalnız duyan çeker» derim, en doğru söz budur.
Ölmek değildir ömrümüzün en feci işi,
Müşkül budur ki, ölmeden evvel ölür kişi...

BEYAZIT CAMİSİ

İstanbul'da, Beyazıt (Hürriyet) Meydanı' nın bir yanındadır, İstanbul Üniversitesinin dış kapısının karşısına düşer. Fatih Sultan Mehmet'in oğlu II. Bayezit tarafından yaptırılmıştır.

Yedi tepe üzerine kurulu İstanbul'un üçüncü tepesi üzerinde bulunan Beyazıt Camisi 1501 - 1506 yılları arasında yapılmıştır. Caminin mimarı olan Mimar Hayrettin daha önce Bursa'da yapılmış Osmanlı camilerinden ilham almıştır. Caminin yapılması, oldukça uzun sürmüş, biter bitmez ilk cuma günü halkın ibadetine açılmıştır. O gün yapılan törende büyük bir kalabalık toplanmıştı. İlk namazda II. Bayezit kendisi imamlık etti.

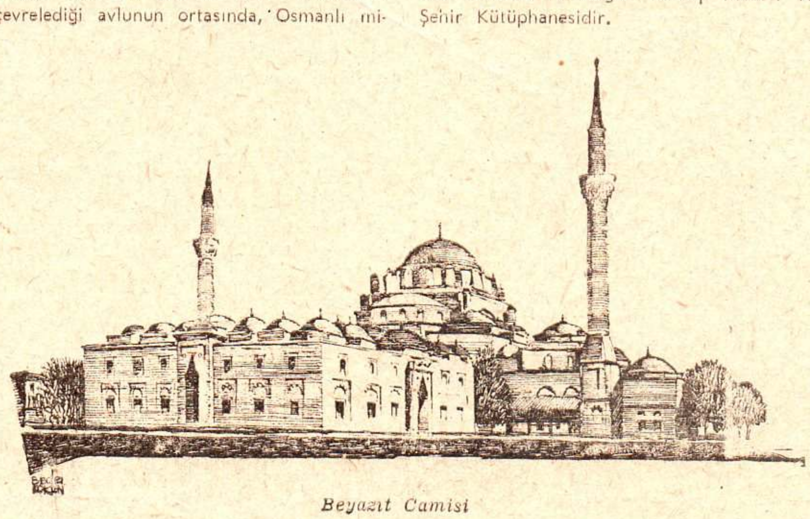
Beyazıt Camisi gerek dış görünüşü, gerek iç süslemeleri bakımından çok heybetli ve güzeldir. İki yanında yükselen minarelerin arasında bulunan kubbesinin dayandığı kemerler dört filayağı ile iki kalın direk üzerindedir. Mihrabın ve iç kapının üzerinde birer yarımşar kubbe ile iki yanında dörder küçük kubbe vardır. Meydana bakan tarafında revaklı bir avlu bulunmaktadır. Avluya üç yandaki birer ayrı kapıdan girilir. Çok gösterişli olan bu kapılar Selçuklu mimarlığı izlerini taşır. Yirmi dört sütuna oturtulmuş yirmi dört kubbeli olan bu revaklar camiye ayrı bir güzellik verir. Revakların çevrelediği avlunun ortasında, Osmanlı mimarlığının inceliklerini taşıyan bir şadırvan bulunur.

Caminin yapıldığı tarih Arapça olarak büyük hattat Şeyh Hamdullah tarafından yazılmıştır. Mihrabın yakınındaki sağ köşede bulunan Hünkâr Mahfeli sütunlar üzerine kurulmuştur. Beyaz mermerden ustalıkla işlenmiş olan mahfelin içindeki çiniler XVIII. yüzyıla aittir.

Caminin iki ucunda, birbirinden bir hayli aralıklı iki minaresi vardır. Bu minarelerden güneyde bulunanı cami ile birlikte, kuzeydeki ise XIX. yüzyılda yapılmıştır. II. Bayezit camiye ek olarak imaret, medrese ve tabhane (mutfak) yaptırmıştı. Zamanla cami birçok yenilemelere ve değişmelere uğradı. Yakın zamanlarda, 1924'te şadırvanı yıktırıldı, eski resimlerine göre yeniden yapıldı. Gene 1935 aralık ayında meydana gelen büyük fırtınada caminin kubbesindeki kurşunlar sökülünce yenileri konuldu. Son yıllarda da cami büyük bir tamir gördü.

Beyazıt Camisi'nin yanında bulunan fakat sonradan yıkılmış olan muvakkithane, Türk ve Osmanlı kaptanlarının her seferinde uğrayıp saatlerini ayar ettikleri bir yerdi. Kıbleler Beyazıt Camisi'nin kıblesine, saatler de burada bulunan saate göre ayarlanırdı.

Caminin mihrap tarafındaki bahçesinde II Bayezit'in türbesi vardır. Meydana bakan medrese de bugün İnkılâp Müzesi ve Şehir Kütüphanesidir.

Beyazıt Camisi

BEYAZIT KULESİ

İstanbul'da, Beyazıt'ta, Üniversite bahçesinin içinde eski bir yangın kulesidir. Kule, ilk yapıldığı tarihten itibaren, şehirde çıkan yangınları gözetleme vazifesi görmüştür. Ortaçağ İstanbul'unu süsliyen diğer kuleler gibi, aynı zamanda tarihî bir anıttır.

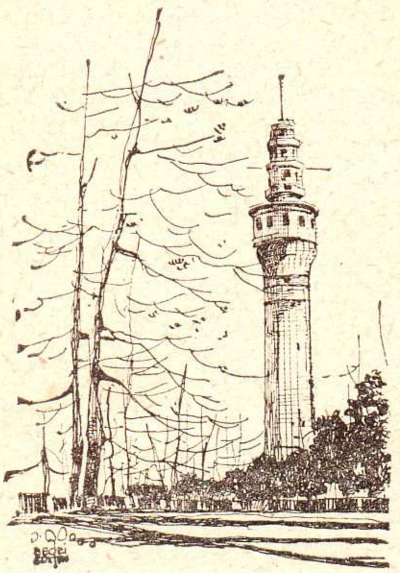
Eskiden İstanbul'da Yeniçeri teşkilâtına dahil olarak, itfaiye vazifesi görmek üzere, Tulumbacılar Bölüğü kurulmuştu. Bu arada, Süleymaniye Camisi yakınlarındaki Ağakapısı'nın bahçesine ahşaptan bir yangın gözetleme köşkü yapıldı. Kulenin gözetleme yerinde nöbet tutan tulumbacılar, İstanbul'un her hangi bir semtinde yangın başlangıcı görünce, kule ağasına bildirirlerdi. Nöbetçinin verdiği bu haber üzerine kule ağası, yangın Üsküdar tarafında ise Üsküdar'da İcadiye Tepesi'ndeki nöbetçiye işaretle haber verirdi. Bu işaret gündüzleri bayrakla, geceleri de ışıkla olurdu. Yangın İstanbul yönünde ise kuleye sepetler asılırdı. Kulelerde yangın gözetliyenlere de «Köşklü» denirdi.

Yanan Yangın Kulesi

Ağakapısı'ndaki ahşap yangın kulesi, birçok kereler yandı, yeniden yapıldı. II. Mahmut 1826 yılında Yeniçeri ocağını kaldırdı, Ağakapısı'nı da «Bab-ı Meşihat» haline getirdi. Bugünkü Beyazıt Kulesi'nin ilk şekli olan yangın kulesi de o zaman gene II. Mahmut'un emriyle, Serasker Ağa Hüseyin Paşa tarafından yaptırıldı.

Ahşap olan bu kule, ocakları kaldırılan Yeniçeriler tarafından yakıldı. Bundan sonra Ağa Hüseyin Paşa tarafından o devrin mimarlık özelliklerini taşıyan kâgir bir kule yaptırıldı. Kulenin kitabesi hattat Yesarizade Mustafa İzzet Efendi tarafından yazılmıştır. Kule, 1849'da değiştirildi, bekçilerin gözetleme yerinin üst kısmı tahtadan olduğu için kâgire çevrildi. Bu değişiklik sırasında, yangın gözetleme vazifesi Süleymaniye Camisinin minarelerinden birinde görülmüştür.

Kulenin yüksekliği 85 metredir, 180 basamakla çıkılır. Şehrin hemen hemen her semtinden görülen Beyazıt Kulesi gerek yükseklik, gerekse mimarlık bakımından İstanbul'un ilgi çekici eserlerinden biridir.

Beyazıt Kulesi

BEYAZIT MEYDANI (Bk. HÜRRİYET MEYDANI)

BEYGİRGÜCÜ

Teknikte kullanılan bir güç birimidir. 75 kilogram ağırlığındaki bir cismi 1 saniye içinde 1 metre yüksekliğe çıkaran kuvvetin gücüne eşittir. BG harfleriyle gösterilir. (1 BG = saniyede 75 kilogrammetre = 736 watt.)

Bu terim ilk olarak İngiliz bilgini James Watt (1736-1819) tarafından kullanılmıştır. Aslında ise bir at, sürekli olarak ancak 1/2 BG, bir insan ise 1/8 BG iş görebilir. Büyük lokomotiflerin güçleri 3.000 BG, orta boyda bir otomobilin 50 BG kadardır.

Hareketlerimizi, duygularımızı idare eden merkez: BEYİN

BEYİN, vücudumuzun duyum ve bilinç merkezidir. Kafatasının içinde beyazımtırak, yumuşakça bir kitledir.

Beyin, insanı hayvanlardan ayıran en önemli organdır. Bütün zihnî faaliyetlerin merkezidir. İnsanın çevresinde olup bitenleri anlaması, çevresine karşı nasıl davranacağını kestirmesi beyin sayesinde olur. Beş duyu yolu ile alınan bütün duyumlar beyne gider (Bk. Duyu). Gözün ne gördüğü, burnun hangi kokuyu aldığı, kulağın ne duyduğu, dilin ne tattığı, derinin ne hissettiği ancak beyin sayesinde anlaşılır. Geçmişe ait hâtıralar da beyinde saklanır.

Beynin Yapısı

Beyin başlıca bir üst ana kısım ile bir arka küçük kısım ve «soğancık» (bulbus) tan ibarettir. Üst ana kısma «ön beyin» (cerebrum), alt arka tarafta bulunan kısma da «beyincik» (cerebellum) denir.

Boz ve beyaz maddeler. — Bir beyin kesitine bakıldığı zaman, boz ve beyaz olmak üzere iki renk görülür. Boz kısımlara «boz madde» (boz cevher), beyaz kısımlara «beyaz madde» (beyaz yahut ak cevher) denir. Bu iki madde boz ve beyaz sinir hücrelerinden meydana gelmiştir.

Beynin kabuk kısmı boz maddeden, içi de beyaz maddeden yapılmıştır. Beyincikte ise beyaz ve boz hücreler kaynaşmış durumdadır. Beynin iç bölümünde de boz ve beyaz hücrelerin bir arada bulunduğu bölgeler vardır. Beyin hücrelerinin çoğunu beyaz olanlar teşkil eder.

Sıvı ve zarlar. — Beyin, kafatasında bir sıvı içinde bulunur. Merkezî sinir sisteminin boşluk ve kanallarını da dolduran bu sıvı beyni çarpmalara karşı korur. Ayrıca, beyin menenj (meninge) denen üç kat zarla korunur. Bunlardan en dıştaki «sertzar» dır. Sertzarın altında «örümceksizar», en altta da «incezar» bulunur. Beyin - omurilik sıvısı incezarla örümceksi zarın arasındadır.

Yarımküre ve loblar. — Beynin üst ana bölümü derin bir yarıkla iki yarımküreye, yarımkürelerin herbiri de, birtakım derin yarıklarla, başlıca dörder bölüme ayrılmıştır. Bu bölümlere «lob» denir. Bunlar, alın, duvar, artkafa ve şakak loblarıdır. Ayrıca, loblar da «girus» denen kıvrımlara ayrılır.

Beyin yarımkürelerinin arasındaki yarık her iki yarımküreyi birbirinden tam olarak ayırmaz. Yarımküreler ortada «büyük birleşek» (corpus callosum) ile birbirlerine bağlıdır.

Beyin kıvrımları. — Beyin kabuğu, yarımkürelerin asıl kıvrıntılı kısımlarını teşkil eder. Bilginler, insanların hayvanlardan zekâca üstünlüğünü beyin kıvrımlarının sayısı ve çokluğuyle ilgili görüyorlar. Bu kıvrımlar sayesinde beynin bütün yüzölçümünün insan yüzölçümüne eşit olduğu hesaplanıyor.

Beyin kabuğu. — Beyin yarımkürelerinin bütün üst kısmını kaplıyan boz maddeye «beyin kabuğu» denir. Beyin kabuğu sinir hücre ve tellerinden, destek doku (neuroglia) dan yapılmış tabakalar halindedir. Taze bir beyin kesitine çıplak gözle bakılınca bu tabakalaşma gayet açık olarak görülür.

Beyin kabuğunun kalınlığı ve inceliği nev'in gelişme derecesine göre değişir. İnsanın beyin kabuğu hayvanlarınkinden daha kalındır. Gelişmiş hayvanların beyin kabukları da az gelişmiş olanlardan kalındır. İnsan beyninin kabuğu ana rahmine düşmesinin altıncı ayına doğru tabakalaşmaya başlar. Ceninin ilk kıpırdamaya başlaması bu zamana raslar.

Beyin kabuğu altı tabakadan meydana gelir, kalınlığı 1 - 4 milimetre kadardır.

Beyin Kabuğu ve Duyular

Beyin kabuğunun çeşitli bölümleri duyu organlarımızdan gelen etkileri alır. Duyma, görme, işitme, tatma, dokunma duyumları beyin kabuğunda belirli yerlere gelirler.

Görme merkezi artkafa lobunun kabuğundadır. Gözden gelen etkiler, geldikleri yönlere göre görme merkezine yayılırlar. Beyin kabuğunda görme merkezinin bulunduğu kısım zedelenirse o kimse kör olur.

Duyma merkezi şakak lobunun kabuğundadır. Duyduğumuz seslerden gelen etkiler sesin perdesine göre ayrılır. Böylece meselâ tiz sesleri duyduğumuz zaman duyma merkezinin sadece bir kısmı çalışır. Pes sesleri duyunca çalışan kısım da ayrıdır. Ancak, çeşitli perdeden sesler duyulduğu zaman bütün merkez faaliyete geçer.

Dokunma duyumunun beyin kabuğu tarafından alınması büsbütün başka şekilde olur. Beyin kabuğunda vücudumuzun her noktasına karşı ayrı bir yer vardır. Vücudumuzun neresine dokunulduğunu bu sayede anlıyabiliriz. Beyin kabuğunda, hassas yerlerimiz için, az hassas olan yerlerimizden daha geniş alan ayrılmıştır.

Tatma duyumları da dokunma duyumları bölümünde alınır. Tatma merkezleri bu bölgenin alt uclarındadır.

Koku duyumu şakak lobundaki koku merkezi tarafından alınır. Koku ve tatların beyne nasıl ulaştırıldığı henüz kesin olarak bilinemiyor.

Motor Etkisi

Beyin kabuğunun bir kısmı da vücudumuzun kaslarına emir göndererek hareketlerimizi sağlar. Buna «motor etkisi» denir. Bu kısım beyin kabuğunun ön tarafında bulunur.

Motor merkezi de dokunma merkezi gibi vücudun çeşitli yerlerine göre bölümlere ayrılmıştır. Bir nokta, elin hareketlerini, bir başka nokta ayakların hareketini sağlar. Bu noktalar da organlarımızın hareket imkânlarına göre büyük veya küçük olur. Meselâ çok ince işler yapan el için ayrılan alan gövde ve bacak hareketlerini kontrol için ayrılan alandan daha büyüktür.

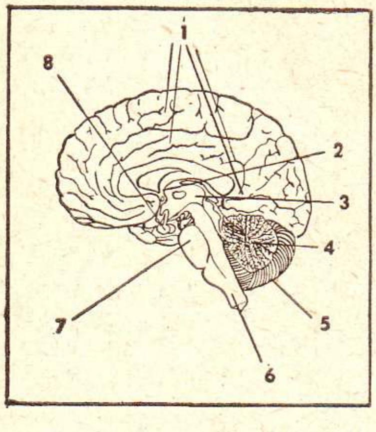
Beyin kabuğunun hareketlere komut veren kısmı zedelenirse vücudun o kısmı felce uğrar.

Beyincik Ne İş Görür

Beynin büyüklükçe ikinci kısmıdır. Buraya «arka beyin» de denir. Ön beynin alt arka tarafında bulunur. Bir orta lob ve iki yan lob olmak üzere üç lobdan meydana gelmiştir.

Beyinciğin dış yüzünde birçok yarıklar vardır. Bu yarıkların meydana getirdiği kesitler boz ve beyaz hücrelerden yapılmıştır. Her iki hücre beyincikte, ön beyindekinden daha çok karışmış durumdadır. Beyinciğin kabuğu 3 tabakadan meydana gelmiştir.

Beyincik dengede durmayı sağlar. Beynin bu kısmı kuşlarda, balıklarda, vücutlarına göre, insandakinden daha büyüktür, çünkü onların dengeye ihtiyaçları daha fazladır.

BEYNİN İKİ YARIMKÜRE ARASINDAN KESİTİ: 1 — Beyin kıvrımları; 2 — Büyük birleşek; 3 — Üçüncü karıncık; 4 — Dördüncü karıncık; 5 — Beyincik; 6 — Soğancık; 7 — Varolii köprüsü; 8 — Pitüit bezi.

Beyincik bu işi göz ve kulaktan gelen haberler sayesinde sağlar. Gözün ne gördüğü, kulağın ne duyduğu sinirlerden beyinciğe gelir. Ayrıca, iç kulaktaki denge organlarından da beyinciğe gelen sinirler vardır. Beyincik bu sinirlerden aldığı duyumları düzenler, kasların hareketini sağlıyan sinirlere ulaştırır.

Beyinciği zarar görmüş bir insan dengesini bulamaz. Beyinciği çıkarılmış hayvanlarda kaslar direncini kaybeder. Bu hayvanlar kaslarını ayrı ayrı hareket ettirebildikleri halde adım atamaz, kanad çırpamaz, hattâ ayakta duramaz olurlar.

Beyinciğin kesitindeki görünüşe «hayat ağacı» denir. Buradaki sinirler bir gövdeden dal, budak salan bir ağaca benzer.

Soğancık ve Görevi

Omuriliğin beyne kadar uzanan bölümüne «soğancık» veya «omurilik soğancığı» (bulbus) denir. Beyinden gelen sinirler buraya vardıkları zaman yönleri değişir, sağ yandan gelen sinirler soğancığın sol yanına, sol yanından gelen sinirler de sağına geçerler. Böylece, beyin yarımkürelerinden gelen sinirler soğancık ve omurilikte ters yöne uzanır.

Soğancık omurilikten gelen duyumları getirir, sindirim, solunum, dolaşım sistemlerine gereken emirleri gönderir. Aynı zamanda, vücut sıcaklığını da kontrol eder.

Beynin İçi

Beyin kabuğunun altında kalan kısmın bir yandan beynin diğer bölümleri, öte yandan omurilikle ilgisi vardır. Tıpkı beyin kabuğu gibi beynin iç kısmının da çeşitli yerleri çeşitli vazife görür. Gözü oynatan kaslarda, dil ve kulakta beynin iç kesiminden gelen sinirler bulunur.

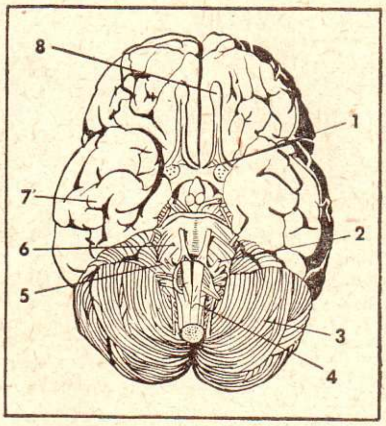
Bütün sinir sistemine ve bütün vücuda hâkim olan beyin yarımküreleri ve beyinciğin bütün vucutta olup bitenlerden devamlı olarak haberdar olması gerekir. Omurilikten gelen sinirler beyinciğin içinden geçerek buralara giderler. Bu sinirler beynin iç kısmında birbirleriyle birçok birleşmeler yapar. Aynı şekilde, emirleri götüren sinirler de beynin içinden geçer. Bazı reflekslerimiz ve iç organlarımızın çalışması da beynin iç kısmıyla ilgilidir.

Beynin Diğer Kısımları

Beynin, buraya kadar anlattığımız bölümlerinden başka daha birçok kısımları vardır ki başlıcaları şunlardır:

Köprü (Varolii köprüsü). — Beyinciğin önünde bulunur, beyin yarımkürelerini birbirine bağlar. Beynin daha başka bölümlerine de bağlıdır. Beynin çeşitli yerlerinden gelen duyumların geçit yeridir.

Karıncıklar. — Beyinde dört tane boşluk vardır. Bunlara «karıncık» denir. Sağ karıncık, sol karıncık, üçüncü karıncık, dördüncü karıncık diye anılırlar. (Sağ ve sol) (yan) karıncıklar iki yarımkürenin alt tarafındadır. Bu iki karıncığın altında üçüncü karıncık, arka beyinde de dördüncü karıncık vardır. Bir delik yan karıncıkları üçüncü karıncıkla birleştirir. Bazan beyinde rahatsızlık olup olmadığını anlamak için doktorlar karıncıklara hava verirler.

BEYNİN ARKADAN GÖRÜNÜŞÜ: 1 — Görme siniri; 2 — Yüz siniri; 3 — Beyincik; 4 — Soğancık; 5 — İşitme siniri; 6 — Varolii köprüsü; 7 — Şakak lobu; 8 — Koklama soğancığı.

Talamus. — Beynin dağıtma merkezidir. Burası sinirlerden gelen duyumları alır, cinslerine göre, gidecekleri merkezlere gönderir. Talamusta bütün duyum merkezlerinden gelen sinir telleri vardır.

Hipotalamus. — İç organların, dolaşım sisteminin birlikte çalışmasını sağlar. Bilhassa heyecan hallerinde rolü büyüktür. Meselâ tehlikeli bir durum karşısında kaldığımız zaman duruma göre bizi kaçmaya veya çarpışmaya hazırlar. Bu hazırlık çeşitli şekillerde olur. Bu gibi durumlarda kasların daha fazla kan alması, nefes borularının daha fazla oksijen taşıyabilmek için genişlemesi, gözbebeğinin en son haddine kadar açılması gerekir. Bunlar korku ve heyecanın en belirli tepkileridir. Bu küçük organın bir başka görevi de acıkıp acıkmadığımızı, susayıp susamadığımızı, uykumuzun gelip gelmediğini tâyin etmektir.

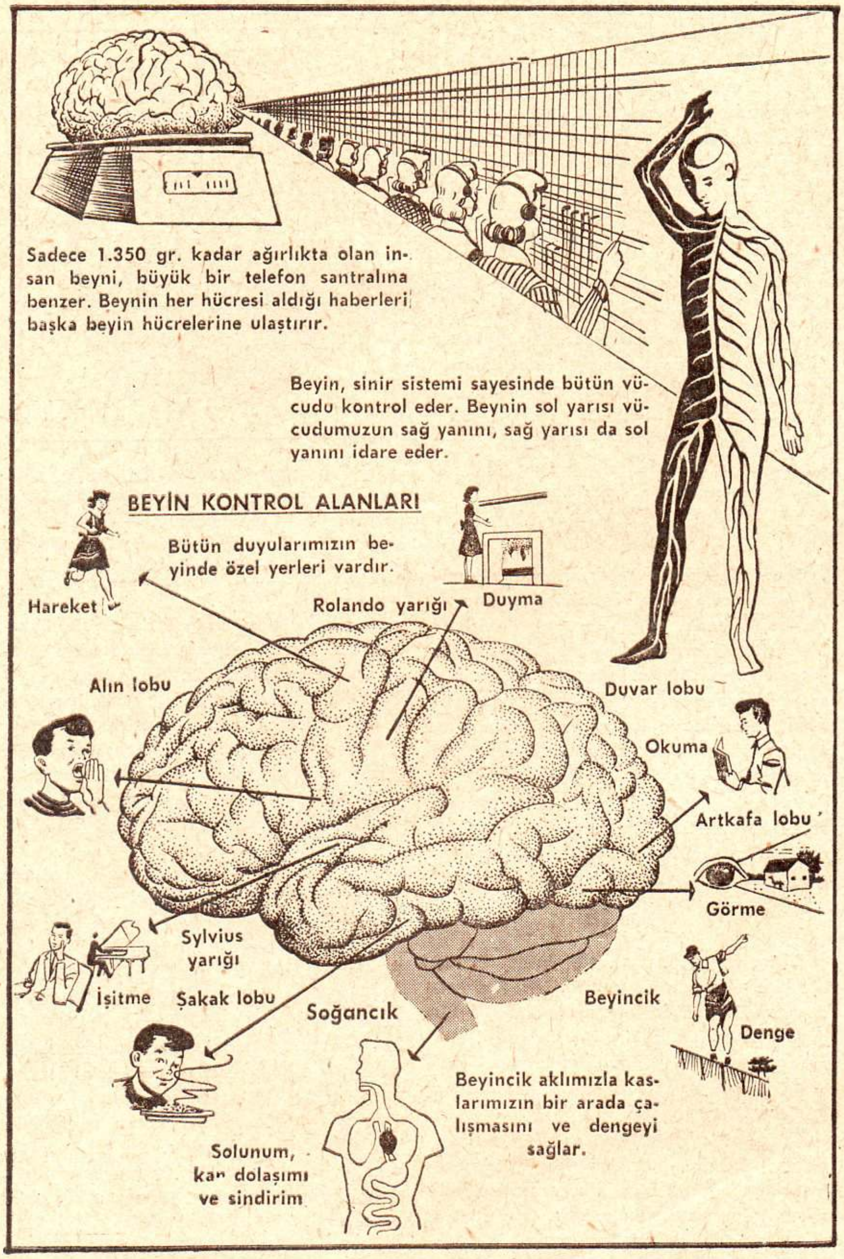
Beynin en önemli parçalarından biri de «pitüit» yahut «hipofiz» bezidir (Bk. Bez).

Beyin Nasıl Çalışır

Beyin faaliyetinin incelenmesi elektrik sayesinde mümkün olmaktadır. Bugün beyin çalışmasının da elektriklenme vasıtasiyle olduğu anlaşılmış bulunuyor. Vücudumuzun herhangi bir yerine dokunulduğu zaman, beynin orayla ilgili noktasında aynı anda bir elektrik değişikliği olur. Bütün vücudumuzun, hartası diyebileceğimiz bir şekli beyin kabuğunda bulunur.

Sinir tellerinden elektrik kuvvetinin geçebileceği ilk defa İtalyan hekimlerinden Luigi Galvani tarafından kurbağalar üzerinde yapılan deneyler sayesinde keşfedilmiştir. Böylece, elektriğin sinirleri harekete geçiren mükemmel bir vasıta olduğu anlaşılmıştır. Gerçekten, sinir sisteminde dolaşan işaretler de, esas bakımından elektriktir.

Bütün vücudumuzu dolaşan sinir tellerini telefon hatlarına benzetecek olursak, beynin

İnsan beyni ve türlü faaliyet merkezleri

muazzam bir telefon santralı olduğunu söyliyebiliriz. Beyin bütün sinirlerimizi son derece girift, fakat düzenli bir sistem sayesinde birbiriyle temasa geçirir. Beyinde bu işi yapan bir milyondan fazla kanal vardır. Bunların arasında on binlerce birleşme noktası bulunur.

Böylece, bu kadar karışık bir şebekede insan aklının almıyacağı kadar büyük bir haberleşme, emir alıp verme faaliyeti olur. Beyne gelen haberlerin cinsi bu haberi taşıyan sinirlerin cinsiyle ilgilidir. Meselâ, «duyu sinirleri» çeşitli duyma organlarından gelen haberleri taşır. Beyinden emir götüren sinirler de başkadır. Bunlara «motor sinirler» denir. Bir başka sinir çeşidi de iç organlarımızı kontrol eder. Bunlara da «otonomik sinirler» denir.

Yapılan son denemeler beynin devamlı olarak elektrik dalgaları yaydığını da ortaya çıkarmıştır. Beynin düzgün aralıklarla yayınladığı dalgalar kafatasına tutturulan elektriotlar vasıtasiyle tesbit edilebiliyor. Beyin dalgaları saniyede 10 defa titreşir. Bunlar beynin gözle ilgili olan arka kesiminde daha belirlidir. Göz kapalı olduğu zaman dalgalar daha da düzenli bir hal alır. Beyin dalgalarının ölçülmesine «electroencephalography» (elektroensefalografi) denir.

Beyin dalgaları çeşitli insanlara, yapılan işe göre değişir. Beyin dinlenme halindeyken alfa ışınları, çalışmaya başladığı zaman beta ışınları yayınlar. Bunların titreşimi saniyede 25 defadır. Aynı aileden olan insanların beyin dalgalarının birbirine benzediği görülmüştür. Bazı beyin hastalıkları (epilepsi, beyin uru gibi) beyin dalgalarında değişikliğe yol açar. Bu dalgaların ölçülmesiyle hastalığın teşhisi kolaylaşır.

Hayvanlarda Beyin

Hayvanlarda basitten gelişmişe doğru gidildikçe beynin de geliştiği görülür. Ayrıca, her hayvanın bünyesine göre hangi duyum organının hayatî önemi varsa, beynin o kısmı daha çok gelişmiştir. Meselâ sürüngenlerde, ikiyaşayışlılarda beyin kabuğunun sadece kokuyla ilgili bölümü gelişmiştir; bundan dolayı, çok küçüktür. Buna karşılık, beyincik büyümüştür. Kuşlarda beyin yarımküreleri daha gelişmiş, başka duyum merkezleri de beyin kabuğunda yer almıştır. Kuşlardan daha ileri hayvanlara doğru gidildikçe beyin yarımkürelerinin gittikçe geliştiği görülür.

Beynin Beslenmesi

Beynin, canlılığını devam ettirebilmesi için, oksijene büyük ihtiyacı vardır. Dinlenme halindeyken bile beyin pek fazla oksijen kullanır. İnsan beyninin ağırlığı bütün vücut ağırlığının % 2'si kadar olduğu halde, bütün vücutta kullanılan oksijenin % 25'i beyne gider. Normal olarak beynimize bir dakikada giden oksijen miktarı 950 sm³ kadardır.

Beynin çok kısa bir zaman için bile olsa oksijenden mahrum kalması insanın kendinden geçmseine, beynin büyük zararlara uğramasına yol açar. Bu bakımdan, beyin bir atardamar yerine dört ana atardamarla beslenir. Bu atardamarların bir tanesi bile tek başına beynin ihtiyacını karşılıyacak durumdadır. Aynı şekilde, toplardamarlar da ihtiyaçtan çok fazladır; bunların da bir kısmı zarar görse kalanlar beyindeki dolaşımı sağlamaya yeter.

Beynin Ağırlığı

İnsan beyni, vücut ağırlığına göre, diğer omurgalıların hepsinden daha ağırdır. Normal yetişkin bir erkeğin beyni 1.350, kadının da 1.250 gr. kadardır. Hayvanlar arasında, şempanze maymunlarının beyni 370 gr., filin 4.500 gr., balinanın 9.000 gr. dır.

Doğuşta insan beyni diğer organlara göre çok büyüktür, vücut ağırlığının 12'de biri kadardır. 20 yaşlarına gelindiği zaman beynin ağırlığı vücut ağırlığının 50'de biri kadar olur. İnsanın beyninden 7 kat daha ağır olan balina beyni ise kendi vücudunun 40.000'de biri kadardır. Memelilerin beyni genel olarak vücut ağırlıklarının 100'de biri, kuşlarınki 200'de, sürüngenlerin 300'de, balıklarınki de 5-6.000'de biridir.

İnsan beyninin bütün alanı 2.000 sm² kadardır.

Uzun boylu insanların beyni kısalardan daha ağır olursa da boylarına göre kısaların beyni daha büyüktür. Şimdiye kadar rastlanan en ağır insan beyni XVII. yüzyıl İngiliz devlet adamı Oliver Cromwell'in beynidir (2.231 gr.) Fransız bilginlerinden Cuvier'nin beyni de 1.830 gr. ağırlığındaydı. Öte yandan, 81 yaşında ölen ünlü Fransız yazarı Anatole France'ın beyni 1.017 gr. dı. Yaş ilerlemesiyle beynin ağırlığından kaybettiği hesaplansa, beyin zarının ağırlığı da eklense bile büyük yazarın beyni 1.138 gr. olur ki

bu da çok küçük bir rakamdır. Bununla beraber, genel olarak beynin büyüklüğü ile zekâ arasında bir ilgi olduğu ileri sürülür. Bilhassa fikir adamları ile halk tabakasının beyinleri arasında yapılan ölçme bu sonucu desteklemektedir. Kadın beyninin erkek beyninden hafif olması ise doğrudan doğruya vücut yapısı ve ağırlığıyle ilgili görülüyor. Bu bakımdan, tam bir ölçme yapılınca kadın ve erkek beyinlerinin hemen hemen aynı ağırlıkta olduğu görülür.

Beyin Ameliyatı

İnsanlar beyin hastalıklariyle tarih öncesi zamanlardan beri ilgilenmişler, beyin ameliyatları bile yapmışlardır. Tarih öncesindeki beyin ameliyatlarının, daha çok, başağrısını doğurduğu sanılan cinleri beyinden çıkarmak için yapıldığı sanılmaktadır. O çağlara ait kafataslarının incelenmesinde bazı ameliyatların başarılı olduğu, bu gibi kimselerin ameliyattan sonra daha uzun müddet yaşadığı tesbit edilmiştir. Kafatası keskin taş parçaları, taştan yapılmış kabasaba testerelerle kesilip açılıyordu. Bu ameliyatların bilhassa İnkalar, Avustralya yerlileri, Afrika Zencileri arasında çok yaygın olduğu biliniyor.

Yazılı tarih çağında beyin ameliyatları daha çok yaraları, urları iyi etmek için yapılırdı. M. Ö. 3.500 yılına ait bir papirüste beyin ve kafatasındaki yaraların tedavisi hakkında notlar görülmüştür. M. Ö. V-VI. yüzyıllardaki eserlerde de kafatasını açma tekniğinden bahsedilir. Kafatasını açmak için kullanılan ilk aletler XVI-XVII. yüzyıllarda geliştirilmiş, başarılı beyin ameliyatları yapılmıştır.

Bugün kafatası açmanın birçok yolları vardır. Önemli, büyük beyin ameliyatları için kafatasında bir kapak açılır. Bunun için, önce açılacak kapağın büyüklüğüne göre kafatasında birkaç tane delik delinir. Buralardan geçirilen tel testerelerle deliklerin arası kesilir. Kafatasının altında sert bir tabaka vardır. Bu, beyni koruyan sertzardır. Sertzar da kesilip açılınca beyin meydana çıkar. Beyin ameliyatı urların, bazı akıl hastalıklarının, yaraların iyi edilmesi için yapılır.

Beyin Hastalıkları

Çok nazik bir organımız olan beyindeki hastalıklar da o kadar önemlidir, vaktinde anlaşılıp iyi edilmezse ölüme yol açabilirler. Bu arada beyin zarının iltihabı olan menenjit en başta gelir (Bk. menenjit).

Diğer başlıca beyin hastalıkları şunlardır:

Beyin iltihapları. — Kızamık, çiçek, tifo, zatürree gibi hastalıklar sırasında mikropların beyne yayılması, ayrıca baştaki bazı yaralar, göz, burun iltihaplarından dolayı beyinde de iltihap olabilir. Buna «beyin iltihabı» (encéphalite) denir.

Beyin kanaması. — Daha çok 50-60 yaşlarından sonra görülür. Birçok hastalıklar beyin kanamasına yol açtığı gibi, şiddetli heyecan, pek çok yemek, cinsî temas, ihtiyarlarda gripten ileri gelen ihtilâtlar da beyin kanamasını hazırlayıcı sebepler arasındadır. Şiddetli kanamalarda hasta birden kendinden geçerek komaya girer.

Beyin trombozu ve ambolisi. — Beyin damarlarının iç yüzlerini bozan hastalıklardan, kanser vs. gibi sebeplerden meydana gelen damar tıkanmasıdır. Kalbden veya başka bir yerden kana karışan bir kan pıhtısı, yağ veya havanın beyne gelerek tıkanmaya sebep olmasına da «beyin ambolisi» denir. Bunlar da hastada felce yol açarlar.

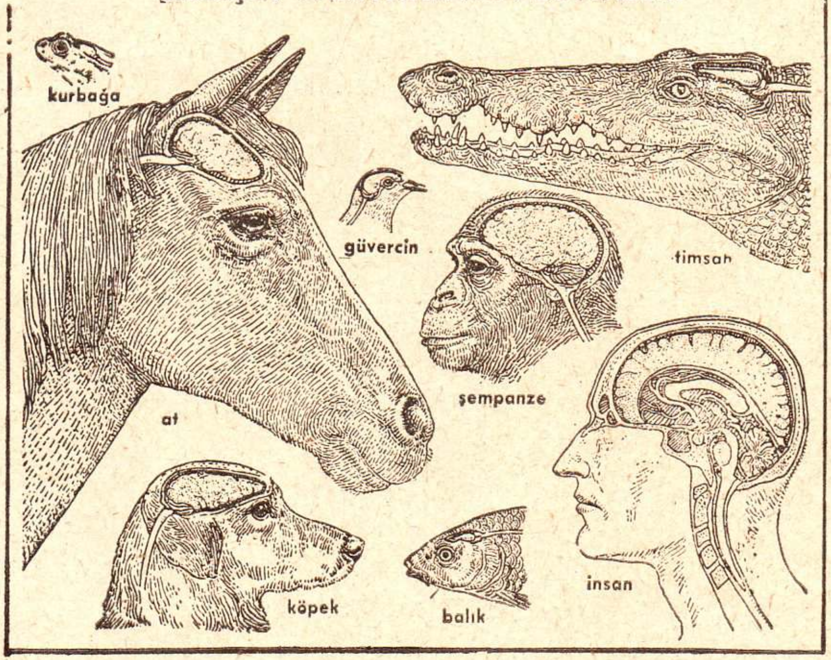
Beyin urları. — Sonradan meydana gelen organik teşekküllerdir. Kafatasında büyüyerek sinir dokusuna baskı yaparlar. Türlü sebepten olan urların çok çeşitleri vardır. Beyin-omurilik sıvısının muayenesiyle, beyin karıncıklarına hava vermek suretiyle teşhis edilir. Çok zaman ameliyata başvurulur.

Hydrocephalie. — Beyinde fazlaca beyin-omurilik suyunun birikmesinden ileri gelir. Genel olarak beyin suyunun akma yolunun şu veya bu sebeple tıkanmasından olur. Çoklukla küçük yaştaki çocuklarda görülür.

Akıl ve ruh hastalıklarının büyük bir kısmında beynin yapısında herhangi bir değişiklik görülmez. Bilhassa nevrozlarda beyin normalden farklı değildir. Ancak, bazı psikozlar beynin iyi çalışmamasından ileri gelir. Hafıza kaybı (amnesia), konuşulanı anlamamak ve konuşamamak (aphasia) halleri doğrudan doğruya beyin zedelenmesiyle ilgilidir.

Son yıllarda bazı akıl hastalıklarının da beyin ameliyatiyle tedavi edilmesine çalışılmaktadır (Bk. Hastalıklar).

DEĞİŞİK YARATIKLARIN BEYİNLERİ

BEYKOZ

İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasında İstanbul'a bağlı bir ilçedir. Merkez bucağından başka, Mahmutşevketpaşa adlı bir bucağı, bu iki bucağa bağlı 19 köyü vardır.

Nüfusu: 58,919 (1960 sayımı).

İlçenin merkezi Beykoz semti, bir koy kenarında kurulmuştur. Beykoz ve Yalıköy adlariyle ikiye bölünür. Yalıköy civarında Beykoz Çayırı denilen mesire yeri vardır. Bunun kıyısında da meşhur Beykoz Kasrı ve Hünkâr İskelesi bulunur. 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması burada imza edilmişti (Bk. Hünkâr İskelesi Antlaşması).

Beykoz'un çok eski adı Amnikhos'tur. Bithinia Kıralı Amnikhos burada oturduğundan oraya da bu ad verilmişti. Beykoz adı ilk defa Bizanslılar tarafından kullanılmıştır. Bu adın «Beykos» şeklinde de kullanıldığı görülmüştür. «Kos» Farsça'da «köy» anlamına geldiğinden, Kocaeli valileri de vaktiyle burada oturduklarından bu adın «Bey köyü» anlamında kullanıldığını ileri sürenler de vardır.

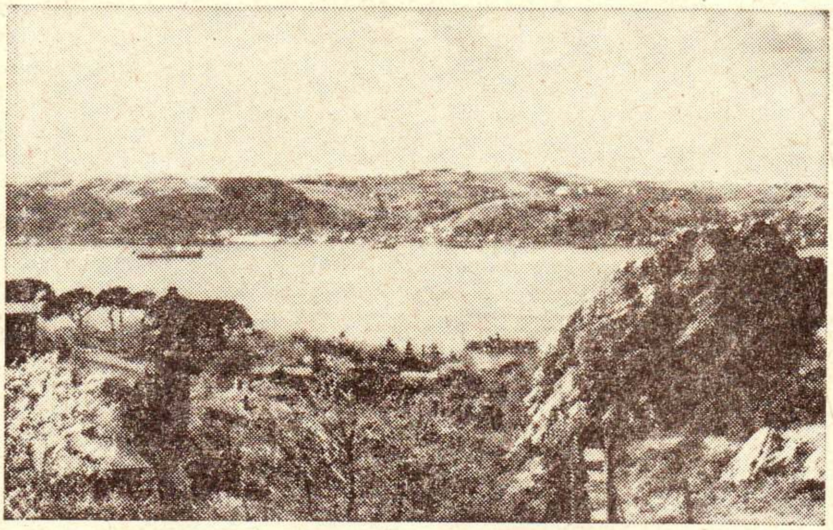
Beykoz'da eskiden İstanbul'un büyük su değirmenleri vardı. III. Selim de bir kâğıthane yaptırmıştı. Bugün Beykoz'da Sümerbank'ın Deri ve Kundura Fabrikası vardır.

Beykoz'un kalkanı, dalyanı, paçası meşhurdur. Ayrıca, meşhur Karakulak suyu, Yuşa Tepesi ve Polonezköy de bu ilçe sınırları içindedir.

Beykoz Kasrı. — İstanbul'daki eski saraylardan biridir. Dolmabahçe, Çırağan, Beylerbeyi saraylarından önce, 1854 yılında yapılmıştır. Mimarlık özellikleri, içindeki heykeller bakımından büyük değeri vardır. Sarayı Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, Abdülmecit'e hediye olmak üzere yaptırmaya başlamış, ölümü üzerine oğlu Sait Paşa tamamlamıştır.

BEYLERBEYİ

Oğuz Türkleri'nde kullanılan eski bir unvandır. Osmanlı devletinin ilk zamanlarından başlıyarak «askerî umumi vali» yerine kullanılmıştır. «Sancak beyi» ile «vezir» arasında bir rütbe olup bugünkü orgeneral karşılığıdır. Yetkileri geniş olup hem mülkî, hem askeriydi. Malî, kazaî ve dinî yetkileri yoktu. Osmanlı İmparatorluğu «beylerbey-

Beylerbeyi'nden Boğaziçi'nin görünüşü

lik» denen en büyük mülkî taksimata ayrılmıştı ki bu eyaletler Tanzimat'tan sonra «vilâyet» adını aldı.

BEYLERBEYİ

İstanbul'da, Boğaziçi'nde, Üsküdar ilçesine bağlı bir bucağın ve bucak merkezi olan köyün adıdır. Bugünkü Beylerbeyi Sarayı'nın yerinde III. Murat devri Beylerbeylerinden Mehmet Paşa'nın yalısı bulunduğu için köye bu ad verilmiştir. Biraz sert, fakat sağlam havası, manzarasının güzelliği dolayısiyle Bizanslılar zamanında da rağbet görmüştür. Boğazın bu şirin köyünde iki minareli bir cami, nefis bir mimarlık eseri olan Beylerbeyi Sarayı vardır.

BEYLERBEYİ CAMİSİ

I. Abdülhamit tarafından annesi Şermi Rabia Kadın-Efendi adına 1778 tarihinde, tek minareli, tek şerefeli olarak yaptırılmış zarif ve şirin bir camidir. İmarethanesi, medresesi, kütüphanesi, çeşmesi vardır. Camiye II. Mahmut tarafından bir minare daha ilâve ettirilmiş ve bir muvakkithane yaptırılmıştır.

BEYLERBEYİ SARAYI

İstanbul'da, Boğaziçi'nde, Beylerbeyi kıyısındadır. 1865'te Abdülâziz tarafından Serkis Balyan Kalfa'ya baştan başa beyaz mermerden yaptırtılmıştır. Daha önce bu sarayın yerinde, II. Mahmut tarafından iki katlı ve muhtelif daireleri olan bir saray yaptırılmıştı. Eski Beylerbeyi Sarayında çıkan bir yangın söndürüldü ise de Abdülmecit, bunda bir şeamet sezerek, Çırağan Sarayı'na taşınmıştı.

Abdülâziz tarafından yaptırılan yeni saray gerek iç, gerek dış görünüşiyle pek zarif ve süslüdür. Mimar, Dolmabahçe sarayı inşaatında kullanılan usullere riayet etmekle beraber eski Türk mimarlığının bazı esaslarını da gözetmiştir.

Sarayın arkadaki tepeye doğru set set yükselen bahçesi nadide ağaçlarla, mermer hayvan heykelleriyle süslü ve fevkalâde güzel manzaralıdır. Bu yazlık sarayın ilk büyük misafiri Fransız İmparatoriçesi Eugénie'dir. 1877'de Ayastefanos Antlaşması'nın imzasından sonra İstanbul'a gelen Grandük Nikola da kısa bir müddet Beylerbeyi Sarayında kalmıştı.

Balkan Savaşı'nın çıkması üzerine Selânik'ten İstanbula getirilen II. Abdülhamit 10 şubat 1918'de bu sarayda öldü. Cumhuriyet devrinde de, memleketimizi ziyaret eden yabancı devlet şefleri Beylerbeyi Sarayı'nda misafir edilmişlerdir.

BEYLİK (Bk. BEY ve BEYLİK)

BEYLİKÇİ

Osmanlı devlet teşkilâtında Divan-ı Hümayun'a gelen padişah iradesi, ferman, antlaşma gibi vesikaları kaydeden, icabında resmî makamlara bunları bildiren memura «beylikçi» denirdi. II. Mahmut devrindeki idarî ıslahatta sadarete (Başbakanlığa) bağlı âmirlerden biri haline getirilmiştir.

BEYOĞLU

İstanbul'un Avrupa yakasındaki ilçelerinden biridir. Boğazın güney kesimiyle Haliç arasında bulunur. Kuzeyinde Şişli, doğusunda Beşiktaş ilçeleri, güneyinde Marmara Denizi'nin bir girintisi olan İstanbul limanı, batısında da Haliç'in sırtları vardır. Beyoğlu merkez, Taksim, Galata, Hasköy ve Kasımpaşa bucaklarına ayrılmıştır. Köyü yoktur.

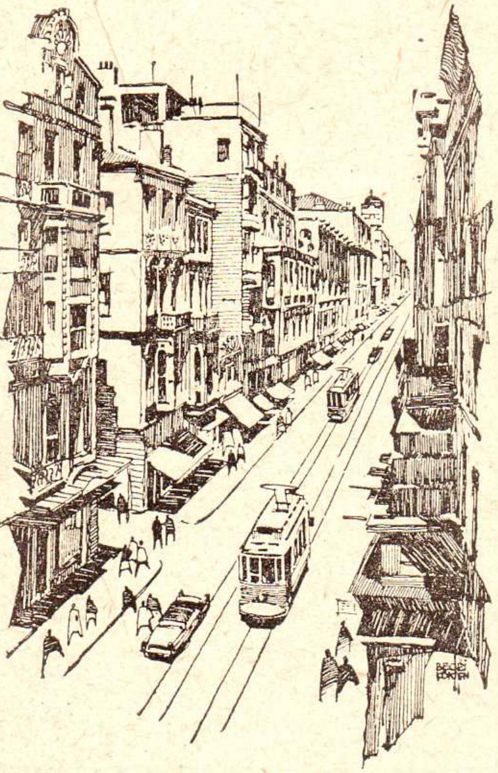
Yüzölçümü: 12 km^2

Nüfusu: 214.362 (1960 sayımı)

Tarihte Beyoğlu

Beyoğlu Bizanslılar devrinde bağlar ve bahçelerle kaplıydı. Bu bakımdan «Karşı Yaka Bağları» anlamına gelen Peran (Pera) Bağları adı verilirdi. Gene o tarihlerde Beyoğlu, Galata'yı çeviren sûrların dışında kalıyordu. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u alınca Anadolu'nun muhtelif yerlerinden getirttiği şehir halkını, İstanbul'un değişik yerlerine yerleştirdi. 1461'de de Trabzon'daki Pontus Rum Devleti topraklarını zaptedince bu devrin son imparatoru olan Davit Kommenos ile sülâlesini getirtti, bunlardan Kaloyani Kommenos'un oğlu Alekaios müslüman olunca onu Tünel civarında bir yere yerleştirdi. Bundan dolayı bu semt, bir yandan Pera olarak anılırken, bir yandan da Beyoğlu olarak anılmaya başlandı. Fatih'ten 60 yıl kadar sonra da Tophane'deki Kasımpaşa'ya kadar olan sahalar yavaş yavaş Türklerle dolmaya başladı. II. Sultan Bayezit bugünkü Tünel yakınında bulunan ve hâlâ o adla anılan Asmalı Mescit'i yaptırttı. Daha sonra da Yavuz Sultan Selim zamanında gene o civarda mevlevi tekkesi, Kanunî Sultan Süleyman zamanında da Saray içoğlanlarının okumaları için bugünkü Galatasaray'da Sadrazam İbrahim Paşa tarafından bir saray yaptırıldı, o zamandan beri de Beyoğlu'nun bu semtine Galatasaray adı verildi.

Önceleri yabancı elçilikler daha çok Galata semtinde bulunuyordu. Fakat Benî Ahmer devletinin yıkılması üzerine İspanya'dan İstanbul'a göç eden Arapların Galata'ya yerleşmeleri, sık sık yangın çıkmaya başlaması, daha başka sebepler yüzünden elçilikler daha yukarıya taşındı, Pera Bağları'nda muhteşem elçilik binaları kuruldu. 1581 yılında Fransızların yaptırdıkları elçilik binası 1831'de yandı, yerine bir yenisi yaptırıldı. İngilizler de bugünkü elçilik binalarını Lord

Beyoğlu'nda İstiklâl Caddesi'nden bir görünüş

Elgin'in zamanında yaptırdılar. Bu sıralarda da yavaş yavaş kiliseler yapılmaya başlandı.

XVIII. yüzyılın başlarında Beyoğlu, sadece bugünkü Tünel - Galatasaray caddesinden ibaretti. Dar ve kaldırımsız olan caddenin batısında Tepebaşı mezarlığı, doğusunda da Incir Bostanı semtleri bulunuyordu. Caddenin iki tarafında da arka arkaya elçilik binaları sıralanıyordu. Dörtyol (bugünkü İstiklâl Caddesi'nin Asmalı Mescit ve Kumbaracı sokaklariyle birleştiği yer) ve Tomtom'da çoklukla Hıristiyanlar, Asmalı Mescit ve Galatasaray'da da Müslümanlar oturuyordu. Bugünkü Taksim'de büyük bir topçu kışlası yapılmıştı. (Cumhuriyet devrinde bu kışla yıkılıp yerine Taksim Bahçesi açıldı). Ayrıca, Taksim'de Fransızların Vebalılar Hastanesi, yakınında da vebalılar mezarlığı bulunuyordu. 1719'da yapılan ve Giffard Hastanesi adını taşıyan bu bina bugün Fransız Başkonsoloshanesi olarak kullanılmaktadır. Hastanenin yanında da suların civara taksim edildiği yer ve tesisler vardı. Meydanın Taksim adı buradan gelir.

Beyoğlu XVIII. yüzyılda çok genişledi. Evler Kasımpaşa ve Tophane sırtlarına doğru yayılmaya başladı. Bu arada mezarlıklar kaldırılıp (1860 - 1864) yerlerine yeni caddeler açıldı. Galata surları da yıkılmıştı.

Önceleri ahşap olarak yapılan inşaat 1831 ve 1871 yangınlarından sonra yasak edildi. 1873'te Beyoğlu ile Galata arasında tünel açıldı, buradan çıkan toprak bugünkü Parmakkapı civarına döküldü. Aynı yıl Beyoğlu caddesi ikinci defa genişletildi, atlı tramvaylar kuruldu. Tramvaylar 1913'te elektrikle işletilmeye başlandı.

XX. yüzyılın başlarında Beyoğlu hızla genişledi. Taksim'deki askerî talim meydanı, Taksim kışlası, Ayaspaşa ve civarı, Şişli, Maçka, Nişantaşı semtleri meydana geldi. Zamanla daha da gelişen bu semtlerin, bazıları nihayet ilçe olan Şişli'ye bağlandı. Önceleri «Caddeikebir» (Büyük Cadde) denilen Taksim - Tünel arasındaki caddeye de Cumhuriyet Devri'nde İstiklâl Caddesi adı verildi.

Bugünkü Beyoğlu

Bugün Beyoğlu sadece İstanbul'un değil, hemen bütün Türkiye'nin birçok bakımdan en canlı, en modern ve en hareketli semtlerinden biridir. İstanbul Teknik Üniversitesi, Galatasaray Lisesi, daha başka liseler, Atatürk Müzesi, Cihangir, Nusretiye, Kılıç Ali Paşa, Yeraltı, Ağa camileri, muhtelif kiliseler ve sinagoglar, tiyatro ve sinemalar, lokantalar, oteller ve eğlence yerlerinin büyük bir kısmı Beyoğlu'ndadır.

Şehrin en büyük mağazaları, çeşitli dükkânlar, iş yerleri, atelyeler de Beyoğlu'nda bulunmaktadır.

BEYPAZARI

İç Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Sakarya bölümünde Ankara iline bağlı bir ilçedir. Toprakları doğuda Ankara'nın Güdül, güney-doğuda aynı ilin Polatlı, güneyde Eskişehir'in Mihalıççık, batıda Ankara'nın Nallıhan, kuzeyde de Bolu'nun Seben ve Kıbrıscık ilçeleriyle kuşatılmıştır.

Beypazarı'nın 2 bucağı, 72 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1930 km^2

Nüfusu: 33.007 (1960 sayımı)

Karadeniz Bölgesi'ne komşu olan Beypazarı ilçesinin kuzeyinde Kuzey Anadolu Dağları'nın iç sıraları yükselir. İlçenin orta kısmında Sakarya'nın kollarından olan Kirmir Çayı çevresindeki düz sahalar vardır. İlçenin güney kısmı da dağlıktır.

Kirmir Çayı çevresinde pirinç tarımı gelişmiştir. Bundan başka buğday ve arpa ekilir. Bağcılık da oldukça ileridir. Ayrıca, tiftik keçisi de beslenir.

Kasaba. — İlçe merkezi Beypazarı kasabası Kirmir Çayı'na kuzeyden karışan İnözü Deresi üzerinde kurulmuştur. Denizden 700 m. yüksekliktedir. Nüfusu 8.886'dır. Eski Ankara-İstanbul (Ankara - Ayaş - Beypazarı - Nallıhan - Göynük - Geyve - İstanbul) yolu buradan geçer.

Kasaba halkından bir kısmı kunduracılık, marangozluk, bakırcılık gibi küçük el sanatlariyle uğraşır. Kasabanın 20 km. uzağında Dutlu Kaplıcası vardır.

BEYRUT

Lübnan'ın başkenti 500.000 nüfuslu bir liman şehridir. Akdeniz'in doğu kıyısında, Lübnan Dağlarının batı eteğinde kurulmuştur. Beyrut limanı, bir burunla güneyden çevrilmiş bir koy içindedir. Beyrut ırmağı Şehrin yakınından denize dökülür. Iklimi yazın çok sıcaktır.

Şam'ı Halep'e ve güneye bağlıyan demiryollarının, kıyı boyunca otomobil yollarının yapılması, 1924'te Şam-Bağdat yolunun açılması Beyrut şehrini çok genişletmiştir. Liman, 1888-1894'te yapılmış, şehir 1895'te bir demiryolu ile Şam'a bağlanmıştır. Ulaşım yeterliği bakımından önemli bir ticaret merkezidir. Başlıca ihracatı ham ipek, zeytinyağı, sabun, pamuk, meyva, susam, sünger, kuru üzümdür. İpek ve pamuk dokuma ile altın ve gümüş eşya endüstrileri gelişmiştir.

Beyrut'ta 1863'te Amerikalılar tarafından, 1875'te de Fransız Cizvitler tarafından kurulmuş olan iki üniversite, çeşitli yüksek okullar, müzeler, rasathane, birçok cami ve kilise vardır. Büyük bir turizm merkezidir.

Tarihte Beyrut

Beyrut, eski bir Fenike şehri üzerine kurulmuş, bir süre Romalılar'ın idaresinde kalmış, Araplar'ın Suriye'yi almalarından sonra bir Arap şehri olmuştur. İslâm hâkimiyeti zamanında çok kalkınmış, o devrin en önemli şehirlerinden olan Şam'ın iskelesi vazifesini görmüştür. Haçlı Seferleri sırasında bazan Müslümanlar'ın, bazan Hıristiyanlar'ın eline geçtiğinden, fakir ve harap olmuştur. 1517'de Mısır-Suriye Türk Memlûk İmparatorluğu'ndan Yavuz Sultan Selim tarafından alınarak Türkiye'ye katılmıştır.

1830-31 yıllarında Kavalalı Mehmet Ali Paşa Beyrut'u zaptetmiş; oğlu İbrahim Paşa'nın Suriye harekâtı sırasında Türk, İngiliz ve Avusturya Müttefik Devletleri donanmaları Beyrut'u bombardıman etmiştir. 1918'e kadar aynı adı taşıyan ve bugünkü Lübnan'ın en büyük bölümü ile Kuzey Filistin'i kaplıyan bir Türk vilâyeti (umumî valiliği) idi.

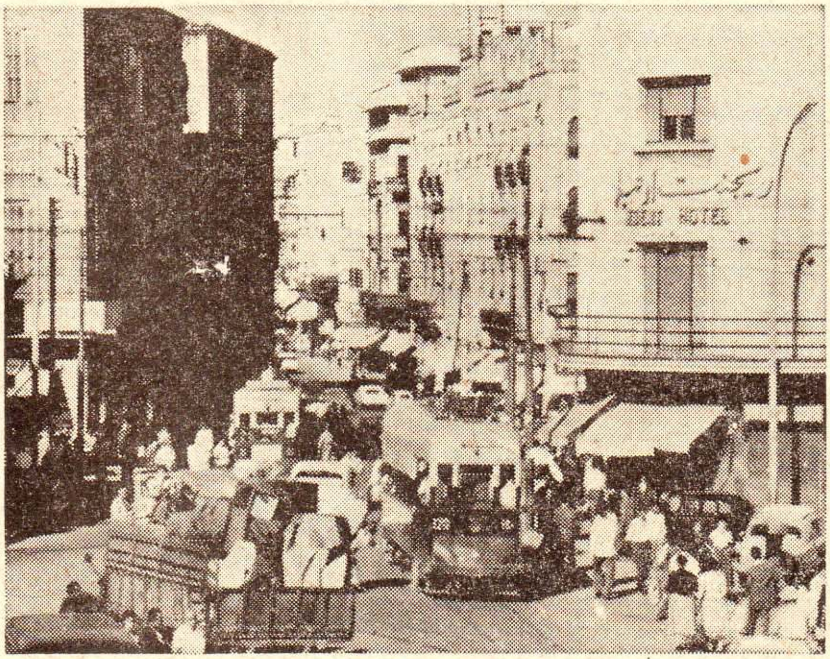
I. Dünya Savaşı sırasında Cemal Paşa tarafından imar edildi. 1918'de Fransızlar'ın eline geçen Beyrut 1920'de Fransız mandası altında Lübnan'ın, 1943'te de Lübnan Cumhuriyeti'nin başkenti oldu.

BEYŞEHİR

Konya ilinin Akdeniz bölgesi sınırları içinde kalan ilçelerinden biridir. Topraklarını doğuda Konya'nın merkez, güneyde aynı ilin Seydişehir, batıda Isparta'nın Şarkîkaraağaç, kuzeyde Konya'nın Ilgın ilçeleri çevirir. Üç bucağı ve bunlara bağlı 72 köyü vardır.

Yüzölçümü: 2.642 km^2

Nüfusu: 72.514 (1960 sayımı)

Beyrut'ta işlek caddelerden biri

Hükûmet Konağı tarafından Beyşehir'in ve gölün toplu görünüşü

İlçe Batı Toroslar arasında kalan çukur sahada yer alır. Bu çukurun büyük kısmını Beyşehir Gölü kaplar. Çukurluk gölün güney-doğusunda Beyşehir Ovası ile devam eder. Batı ve güney-batıdan Toroslar yüksek ve sarp dikliklerle ovaya inerler .

İlçenin en önemli akarsuyu Beyşehir Gölü'nden çıkan Çarşamba Suyudur. Bu su Konya Ovası'na doğru akar. Üzerinde taştan yapılmış bir baraj regülâtörü vardır.

Beyşehir ilçesindeki düz sahalar bozkır halinde, çevredeki dağlar ise ormanlıktır. İlçede toprak verimlidir. En çok buğday yetiştirilir.

Kasaba. — İlçe merkezi Beyşehir kasabası, gölün güney-doğusunda denizden 1.124 m. yükseklіktedir. Altı mahalleden meydana gelmiştir. Nüfusu 5.853'tür (1960 sayımı). Konya'ya 90 km. lik bir şoseyle bağlı olan kasaba, diğer bir yolla da Şarkîkaraağaç üzerinden Isparta'ya bağlıdır. Ayrıca daha bozuk bir yolla Manavgat üzerinden Antalya'ya bağlanır. Beyşehir'in 1937'de fennî su tesisatı, 1946'da da fennî hartası yapılmıştır.

Tarih. — Beyşehir Selçuklu Sultanı I. Alâettin devrinde kurulmuştur. Sık sık Karamanoğullarının hücumuna uğrıyan Beyşehir, XIV. yüzyıl başında Hamidoğulları devletinin önemli şehirlerinden biriydi. I. Murat'ın padişahlığı zamanında Hamidoğullarından satın alındı. Ankara Savaşı'ndan sonra Karamanoğulları'na geçti, az bir müddet sonra Çelebi Sultan Mehmet devrinde kesin olarak Osmanlı devletine katıldı. XVII. yüzyıl ortalarında Bozkır'a kadar uzanan bir sancağın merkeziydi.

Bugün Beyşehir'de bu tarihî devirlerden kalma birçok eski eserler vardır.

BEYŞEHİR GÖLÜ

Akdeniz Bölgesi'nin Göller Yöresi adı verilen kesiminde bulunur. Türkiye'nin, Van ve Tuz göllerinden sonra, üçüncü büyük gölüdür: Yüzölçümü 651 km² dir. Deniz seviyesinden 1.116 m. yükseklikte bulunan bu gölün ortalama derinliği 10 metreyi geçmez.

Beyşehir Gölü, kuzey-batı — güney-doğu doğrultusunda uzanan Sultan Dağları ile daha batıdaki kuzey—güney doğrultusundaki dağlar (Anamas Dağı, Dedegöl Dağı) arasında yer alan çukur sahanın orta kısmını kaplar. Gölün genişliği güneyden kuzeye doğru azalır. En fazla genişlik güney tabanında 28 km. kadardır. Gölde çeşitli büyüklükte 23 ada vardır. Bunlardan en büyüğü olan ve gölün kuzey-batısında bulunan Mada Adası üzerinde küçük bir köy bulunur.

Kalkerli arazi içinde bulunan Beyşehir Gölü, yeraltı sulariyle beslenir. Gölün fazla suları Çarşamba Suyu vasıtasiyle Konya Ovası'na doğru akar, bu ovanın sulanmasına yardım eder. Beyşehir Gölü'nün suları tatlı olduğu halde, içindeki bataklık bitkileri suyun tadını bozarak içilemez bir hale getirir. Gölden bolca sazan balığı elde edilir.

Göl ve bunun çevresindeki tabiat güzellikleri, buranın turistik bir belde olması için her türlü imkânı hazırlamış durumdadır. Hafta tatillerini geçirmek için Ankara'dan Beyşehir Gölü çevresine gidenler çoktur.

BEYTÜŞŞEBAP

Doğu Anadolu Bölgesi'nin, Hakkâri bölümünde, Hakkâri iline bağlı bir ilçedir. Doğusunu Hakkâri'nin merkez ilçesi, güneyini Türk-Irak sınırı, güney-batısını Mardin'in Cizre, batısını Siirt'in Şırnak ve Pervari, kuzeyini de Van'ın Gürpınar ve Çatak ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka, Gerür ve Kılaban adında iki bucağı, 40 köyü vardır.

Yüzölçümü: 2.308 km²

Nüfusu : 11.235 (1960 sayımı)

Beytüşşebap dağlık bir bölgedir. İlçe içinde yükseklikleri 3.000 m. yi aşan dağlar vardır. İlçe merkezinin güney-doğusundaki Altındağ 3.303 m. yüksekliktedir. İlçe topraklarını Dicle'ye karışan Habur Suyu ikiye böler. Arazi tarıma pek elverişli değildir Halk küçük çapta tarım ve hayvancılıkla uğraşır.

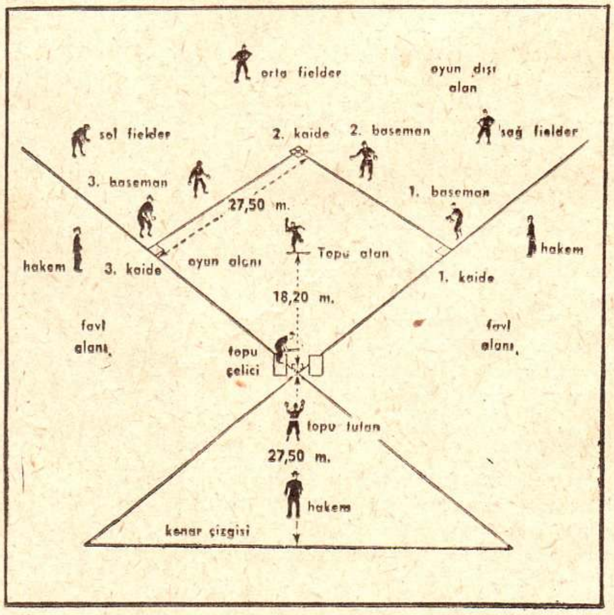
Kasaba. — İlçe merkezi Beytüşşebap kasabası 1650 m. yüksekliktedir. Üç mahalleden ibarettir. Nüfusu 1544'tür (1960 sayımı). Halkın bir kısmı kilimcilikle uğraşır. Kasabada bir içme ve kaplıca vardır.

Beytüşşebap'ı çevresine bağlıyan yollar muntazam değildir. Burası geri kalmış yurt köşelerinden biridir.

BEYZBOL

Çoğunlukla Amerika'da oynanan bir açık hava sporudur. Oyun sahası, resimde görüldüğü gibi, birbirini dik olarak kesen çizgilerle hazırlanır. Beyzbol, dokuzar oyuncusu olan iki takım arasında oynanır. Bu oyuncular, «pitcher» (topu atan), «catcher» (topu tutan), birinci «baseman» (birinci kaidedeki oyuncu), ikinci «baseman» (ikinci kaidedeki oyuncu), üçüncü «baseman» (üçüncü kaidedeki oyuncu), «short stop» (yardımcı oyuncu), sol «fielder» (saha dışının soldaki oyuncusu), orta «fielder» (saha dışının ortadaki oyuncusu) ve sağ «fielder» (saha dışının sağdaki oyuncusu)diye anılır. Oyun başladığı zaman yalnız bir takımın oyuncuları yerlerini alırlar. Öteki takımdan «batsman» (top çelici) diye adlandırılan bir oyuncu elinde beyzbol sopasiyle bu oyuna katılır. «Batsman» dan başka bütün oyuncular tek ellerine pamukla takviye edilmiş kalın, deri eldivenler giyerler.

Oyuna, «pitcher» in «catcher» e topu atmasiyle başlanır. Öteki takımın sahada bulunan tek oyuncusu, elindeki sopasiyle bu topa vurarak, onu çizgilerin arasındaki sahada mümkün olduğu kadar uzağa göndererek derhal birinci kaideye koşar. Eğer o kaideye ulaşamadan top sahadaki oyuncuların eline geçerse yanmış sayılır. Yanmadan yerine ulaşınca buradaki birinci «baseman» ın da koşarak ikinci kaideye varmış olması gerekir. «Bastman» (top çelici) bütün kaideleri dolaşarak ilk bulunduğu yere gelince bir «koşu» tamamlamış olur, takımına bir puvan kazandırır. Bu arada, öteki takımın «baseman» ları daha çok «koşu» tamamlamış-

Beyzbol alanı ve oyuncuları

larsa onların puvanı daha yüksek olur. En yüksek puvanı dolduran takım oyunu kazanır.

BEZ

İçinden geçen kandan bazı maddeleri ayırarak salgı meydana getiren organlara «bez» (gudde) adı verilir. Bunlar sindirim, sinir veya üreme sistemi gibi değişik sistemlerle ilgilidir.

Vücudumuzdaki başlıca bezler şunlardır:

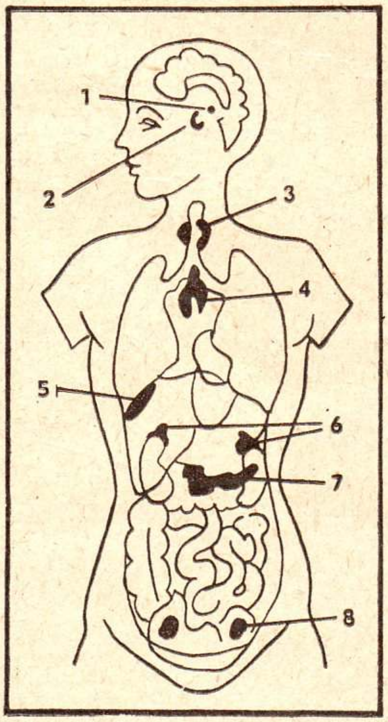
Tükürük bezleri. — Üç çifttir. Bulundukları yerlere göre kulakaltı, çenealtı ve dilaltı tükürük bezleri diye anılır. Besin maddelerinin ağızda yumuşıyarak erimelerine, böylece sindirime hazırlanmalarına yarıyan tükürüğü salarlar.

Karaciğer. — Vücudun en büyük bezidir. Karın boşluğunun üst kısmını doldurur. 1 - 1,5 kilogram ağırlığındadır, rengi koyu kırmızıya çalar kahverengidir. Kanı süzerek vücudu zararlı maddelerden temizlemek, şeker miktarını ayarlamak, bir çeşit yağ deposu vazifesini görmek gibi çeşitli işler yapar.

Pankreas. — Karın boşluğunda, midenin az gerisinde 15 sm. uzunluğunda 70 gr. kadar ağırlığında bir bezdir. Özsuyunu barsak boşluğuna döker. Bu özsu diyastazlarla, sakkaroz ve laktozdan başka bütün besinlere etki eder.

Kalkansı bez (tiroid). — Boynun önünde, alt tarafında bir bezdir. Büyüme ve gelişmede önemli bir rol oynar.

Paratiroid. — Kalkansı bezin arka yüzündedir. Dört tanedir. Kanda, dolayısiyle vücutta kalsiyum miktarının değişmemesini sağlar.

VÜCUTTAKİ BEZLER 1 — Epifiz veya Pineal bezi; 2 — Hipofiz bezi; 3 — Tiroit bezi; 4 — Timus bezi; 5 — Karaciğer; 6 Böbreküstü bezleri; 7 — Pankreas bezi; 8 — Eşeysel bez

Timus. — Göğüs boşluğunda, iki akciğerin arasındadır. Üç yaşına kadar büyür, sonra küçülür. Yetişkinlerde artıkları görülür. Küçüklerde çıkartılması gelişmeyi geciktirir.

Hipofiz. — Beynin alt tarafındadır. Az çalışması gelişmeyi geciktirir, cücelik yapar. Tersine, salgının gelişmede artması da devlik yapar. Bezin salgısında doğrudan doğruya düz kaslara etki eden bir cevher bulunur.

Böbreküstü bezi. — Böbreklerin üstündedir. Damar bakımından çok zengindir. Kasların çalışmalarından meydana gelen zehirleri değiştirir, buna ek olarak yaptığı «adrenalin» ile vücuttaki kan basıncını ayarlar.

Üreme bezleri. — Erkeklerde er bezleri, kadınlarda da yumurtalıklardır. Bunlar erkeklerde spermaları, kadınlarda da yumurta hücrelerini meydana getirirler, aynı zamanda kana da cinsiyet hormanlarını salarlar. Bu hormanlar, cinsî hayatımızın bütün maddi ve ruhi olaylarını meydana getirirler.

Bu bezlerden başka vücutta derinin altındaki ter bezleri, gözün kurumasını önlemek üzere gözyaşı salan gözyaşı bezleri gibi daha başka bezler de vardır.

BEZELYE

Bezelye çeşitleri

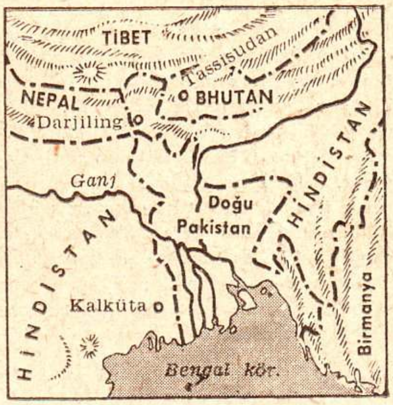
Ayrı taçrapraklı ikiçeneklilerin baklagiller familyasından tırmanıcı bir bitkidir. Gövdesi çok uzundur, bitkinin ağırlığını çekemiyecek inceliktedir. Bu yüzden, sırıklara sardırılarak hem ayakta durması, hem de daha fazla güneş görmesi sağlanır. Beyaz çiçek açar. Meyvası, bakla ve fasulyeye benzer, tohumları bir kılıf içinde sıra halinde dizilmiştir. Nişasta ve azotlu maddeler bakımından çok zengindir.

Bezelye ılık yerlerden hoşlanan bir bitkidir. Genel olarak sonbaharda ekilip ilkbaharda toplanır. Soğuk yerlerde ise şubata doğru ekilip haziranda toplanır. Birer metre aralıklı sıralara 25 - 30 sm. ara ile dikilir. 4 - 5 sm. yükselince birinci çapa, 25 - 30 santimetre yükselince de ikinci çapa yapılır. Çiçek zamanı çapa yapılmaz.

Bezelye çok eski çağlardan beri yetiştirilen bir sebzedir. Anavatanı Avrupa ve Batı Asya'dır, İlk ve Ortaçağ'larda Orta ve Kuzey Avrupa'da yetiştiriliyordu. XI. yüzyılda İngiltere'de geniş ölçüde yetiştirilmeye başlandı. Bugün Birleşik Amerika'da çok geniş ölçüde bezelye tarımı yapılmaktadır O kadar ki domatesten sonra en fazla bezelye konservesi yapılır. Ayrıca, dondurulmak suretiyle de uzun müddet saklanmaktadır.

Bezelyede A ve B vitaminleri oldukça, C vitamini ise çok miktarda bulunur. Kuru bezelye tanelerinin öğütülmesiyle elde edilen bezelye unu besleyici özellikleri bakımından bilhassa çocuk mamalarının hazırlanmasında kullanılır.

Asya'da küçük bir krallık: BHUTAN

BHUTAN, Doğu Himalaya'larda bağımsız bir kırallıktır. Kuzeyde Tibet, güneyde Hindistan'la sınırlanmıştır. Memleketin doğusunda Tibetliler'in Kha Lo ve Ting Lo dediği vehşi kavimlerin toprakları vardır. Batısında da Hindistan'a ait Sikkim Mihraceliği ile Darjiling bölgesi bulunur.

Yüzölçümü: 47.000 km²
Nüfusu: 300.000
Başkenti: Punakha

Himalayalar'da bulunan Bhutan'ın toprakları yüksek kayalık dağlarla, derin vâdilerle kaplıdır. Memleket coğrafya bakımından başlıca üç bölgeye ayrılır. Güneyden kuzeye doğru gidilirken 50 km. kadar enindeki bölge sık ormanlarla kaplıdır. İkinci bölgenin yüksekliği 3.000 m. yi bulur. Bu bölgedeki Paro, Ha ve Punakha vâdilerinde tarım yapılır. Ahalinin çoğu da bu kesimde oturur. Bunun kuzeyinde kalan üçüncü bölge sarp yamaçlarla kaplıdır. Bazı otlaklarda hayvancılık yapılır. Bhutan'ın en yüksek yerleri olan bu kesimde dağların yüksekliği 7.300 m. yi bulur.

Bhutan'ı sulıyan nehirlerin başlıcaları Manas, Amo-çu, Vang-çu ve Maçu'dur. Sarp ve derin vâdilerden akan bu nehirler Brahmaputra Irmağı'nı besler.

Bhutan bitki ve hayvan bakımından çok zengindir. Yüksekliği az olan kesimler balta girmemiş ormanlarla doludur. Orta bölgelerde kozalaklı ormanları vardır, daha yüksek yerlerde otlaklara raslanır.

Bhutan'da yabani hayvanların hemen her çeşidi yaşar Fil, gergedan, kaplan, ayı, geyik, leopar bunların en önemlileridir. Sülün ve başka kuşlar da boldur. Bhutan'ın hayvan bakımından bir özelliği «tanghan» denen midilli atlarıdır. Boyları 130 sm. kadar olur, çok dayanıklıdırlar.

Bhutan'ın Ahalisi ve Tarihi

Bhutan'da oturanlar Tibet asıllı Bhotialar'dır. Tibetçenin bir diyeleğini konuşurlar, dinleri de Tibet'teki Budizmin aynıdır. Bhutan'lılar'ın kendilerine has bir mimarlık tarzı vardır. Bilhassa tapınaklarına büyük önem

verirler. Evler ağaç gövdelerinden yapılır, hemen hiç demir kullanılmaz.

Tarım ve dokumacılık Bhutan'ın ekonomisinin temelini teşkil eder. Maden işleri de çok ileridir. Gümüş, pirinç, bakır ve demir madenleri işlenir.

Bhutan'ın en önemli şehirleri başkent Punakha, yazlık başkent Traşi Kod-zong ile Tongsa, Paro ve Ha'dır.

Bhutan tarihinin ilk çağları bilinmiyor. Bilinen bir gerçek memleketin IX. yüzyılda Tibetliler tarafından işgal edildiğidir. XVIII. yüzyılda Bhutan İngiliz hâkimiyeti altına girmeye başlamış, 1865'te tamamen işgal edilmiştir. 1910'da yapılan bir antlaşmayla Bhutan iç işlerinde serbest bırakılmış, dış işleri İngiltere tarafından idare edilmekte devam etmiştir. 1949'da yapılan bir antlaşmayla Bhutan'ın dış işlerinin idaresi Hindistan'a devredilmiştir. Memleket bir Mihrace tarafından idare edilir.

BIÇAK

Kesmek, yontmak gibi işlerde çok eski devirlerden beri kullanılan kesici bir âlettir. Bir sapı, bir de kesici kısmı vardır ki buna «namlu» denir. «Sabit namlulu bıçaklar», «müteharrik namlulu bıçaklar» olmak üzere belli başlı iki çeşide ayrılır.

Bıçaklar, genel olarak, hangi iş için kullanılıyorsa o işe göre adlandırılırlar: Ekmek bıçağı, sofra bıçağı, köseleci bıçağı, kıyma bıçağı, kâğıt kesme bıçağı, cerrahî bıçaklar gibi. Bunlardan kunduracı bıçaklarının sapı yoktur, sofrada kullanılanların ağzı keskin, ucları küttür. Zarf açma ve kâğıt bıçaklarında çoklukla namlu da tıpkı sap gibi kemik, fildişi veya plâstikten olabilir. Cerrahî bıçaklara genel olarak «bisturi» adı verilir.

Bıçağın Geçirdiği Gelişmeler

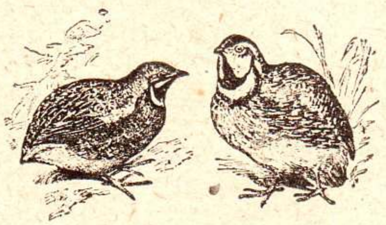
Taş Devri insanları çakmaktaşından iki yanı keskin, yassı yüzlü, uzunca bıçaklar kullanırlardı. Biçim bakımından bugün bildiğimiz bıçağı Tunç Devri insanları yaptı. Bu bıçağın sapı kısa, kendi uzunca, ağız kısmı da bir yay gibi eğriydi. İçlerinde tahta ve kemik saplı bıçaklar varsa da pek çoğunun sapı da kendisi gibi aynı madendendi.

Romalılar ve Yunanlılar da maden bıçaklar kullandılar. Bunların kurban kesmek için enli bıçaklar, meyva kesmek için kemik bıçaklar, tırnak bıçakları, av bıçakları gibi birçok çeşitleri vardı. Tahtadan yaptıkları kılıflara sokarak bıçakları bellerinde taşırlardı. M. Ö. Çin'de de bakırdan bıçak yapılıyordu. Çinliler bunları çoklukla akçe karşılığı olarak kullanırlardı.

Ortaçağ'da bıçak daha da gelişti, çeşitli işlerde işe yarıyabilmesi için birçok çeşitleri yapıldı. Bu arada sapları süslü, açılır kapanır (müteharrik namlulu) bıçaklar yapıldı.

Her çeşit bıçakları ve kesici aletleri yapma sanatına «bıçakçılık» denir. Bıçakçılıkta ana madde olarak çeşitli çelikler, daha çok karbon çelikleri kullanılır. Son zamanlarda, pahalı olmasına rağmen, 1912-1913 yıllarında bulunan paslanmaz çelik kullanılmaktadır. Paslanmaz çeliğin içinde % 15 krom vardır. Cerrahlık bıçaklarının yapılmasında da çok kere berilyum alaşımlarından faydalanılır.

BILDIRCIN

İki çeşit bıldırcın

Tavukgiller takımının sülünler familyasından eti çok makbul, göçücü bir kuştur. Boyu 15 sm. kadar uzunluğundadır. Sırtı kahverengidir, karnına doğru pasrengi ve kreme yakın açılır. Gözlerinin etrafında beyaz renkli halkalar bulunur. Kanad tüylerinde siyahımsı kahverengi zemin üzerine kırmızı kirli sarı, enine lekeler vardır.

Bıldırcın Avrupa, Orta Asya, Afrika ve Anadolu'da yaşar. Sadece kuluçka yerine muvakkat bir zaman için yerleşir. Göçleri, mevsime, havaya göre değişir. Bıldırcınlar geceleri çok alçaktan uçarak göç ettikleri için ağlar gerilerek kolayca yakalanırlar. Kalabalık sürüler halinde Akdeniz'i geçerken büyük bir kısmı yorgunluktan ölür.

BİBER

Bitişik taçyapraklı ikiçeneklilerin patlıcangiller familyasından otsu bir bitkidir. Meyvaları hem taze yeşilken, hem de kurutularak veya konserve halinde saklanarak yenir. Anavatanının Orta Amerika olduğu sanılan biber, Avrupa ve Asya'ya ancak Amerika'nın keşfinden sonra yayılmış, Türkiye'ye de Türk ordularının Avrupa seferiyle getirilmiş olduğu sanılmaktadır.

Bizde biber, meyvalarının şekillerine göre adlandırılır. Uzun biber, sivri biber, dolmalık gibi birçok çeşitleri vardır. Ayrıca, bunlar renklerine, tatlı veya acı olmalarına göre de yeşil uzun biber, tatlı dolmalık biber veya uzun kırmızı biber gibi ad alırlar.

Biber sıcak yerlerde iyi yetişir. İyi biber almak için toprağı sulamak, gübrelemek gerekir. Biberler doğrudan doğruya toprağa tohumları ekilerek, veya, daha iyisi, fideyle dikilerek yetiştirilir. Taze biberde C vitamini bolca bulunduğundan ilâç olarak kullanılan C vitamini bunlardan elde edilir. Biberlere keskin baharat tadını veren «Capsaicin» adlı bir alkoloiddir. Kırmızı biberden elde edilen toz kırmızı biber baharat olarak kullanılır.

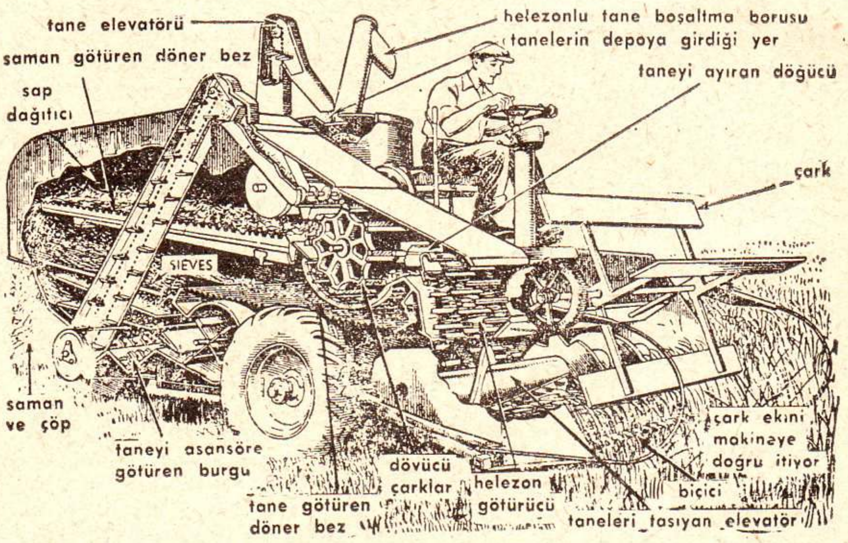
BİÇERDÖĞER

Ekini hem biçen, hem de harmanını yapan büyük makinelere «biçerdöğer» denir. Bu makineler benzin motoru ile çalışırlar, tarlada bir baştan bir başa giderken ekini keserler, harman makinesine gönderirler. Ekinin sapları burada tanelerinden ayrılır. Taneler makinenin özel deposunda ya biriktirilir veya kendiliğinden çuvallara doldurulur. Depo dolunca, gene kendiliğinden bir başka yere de boşaltılabilir.

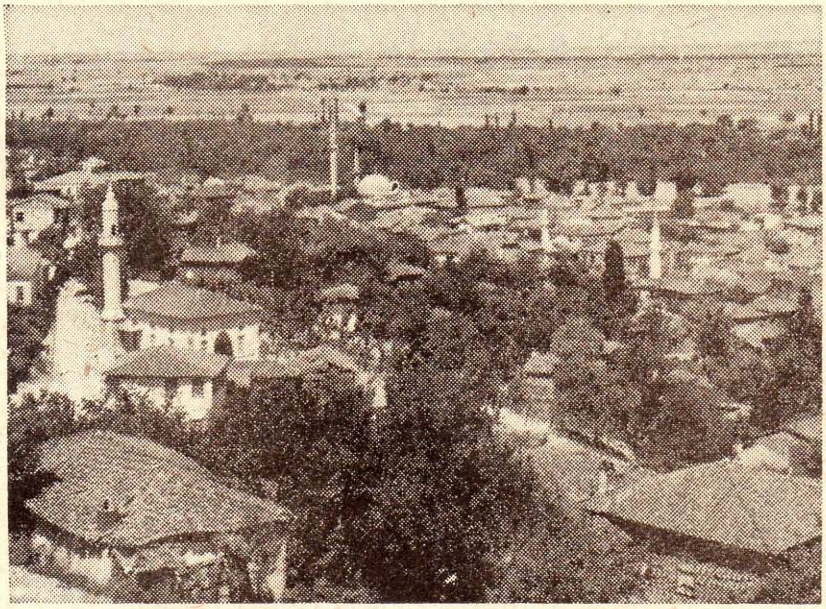
Ekini biçen, biçilen ekinin sapını tanesinden ayıran makıneye ilk defa 1828'de Michigan eyaletinde berat verilmiştir. Fakat ilk işe yarar biçerdöğer makinesinin 1836'da gene Amerika'nın Michigan eyaletinde yapıldığı sanılmaktadır. Bu makine 1843 yılına kadar günde 10 hektar ekinin hasat ve harmanını yapabilecek kadar geliştirilmişse de karşılaşılan birçok zorluklar yüzünden makine pek kullanışlı değildi.

Zamanla daha kullanışlı biçerdöğer makineleri yapıldı. Bu makinelerin bir tanesi 10,5 m. boyunda, 15 ton ağırlığındaydı, çekilmesi için 30-40 ata ihtiyaç vardı. Buhar makinelerinin biçerdöğerlere uygulanmasiyle kendi kendine yürüyen, çalışan makineler yapıldı. Bunlar ancak sipariş üzerine yapılan makinelerdi. İlk fabrika yapısı biçerdöğer 1880'de Amerika Birleşik Devletleri'nin Koliforniya eyaletinde yapıldı. Bu tarihten sonra da önemli gelişmeler gösterdi. Türkiye'de ilk biçerdöğer makinesi 1923'te Adana'da kullanılmıştır.

BİÇKİ (Bk. TERZİLİK)

Bir biçerdöğer makinesinin parçaları ve çalışması

Biga'nın genel görünüşü

BİGA

Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara bölümünde Çanakkale iline bağlı bir ilçedir. Doğusunda Balıkesir'in Gönen, güney-doğusunda Çanakkale'nin Yenice, güneyinde Çan, batısında Lâpseki ilçeleri vardır. Kuzeyde Marmara Denizi'yle sınırlanır. Merkez bucağından başka, Bakacak, Dimetoka, Gündoğdu, Karabiga, Sinekçi adlarında 5 bucağı, bunlara bağlı 111 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1327 km^2

Nüfusu: 73.206 (1960 sayımı)

İlçe topraklarının kuzeyi düzlük, güneyi tepeliktir. Kuzeydeki düz alanın büyük bir kısmı ilçenin en büyük akarsuyu olan Kocabaş Çayı'nın eseridir. Güneydeki tepelerin yüksekliği 800-900 m. kadardır. Güney-doğudaki Armutçuk Dağı'nın yüksekliği 905 m. yi bulur. Bu tepeler ormanlıktır. İlçenin en önemli akarsuyu Kocabaş Çayıdır. Bu çay Karabiga'nın doğusunda Marmara'ya dökülür

Biga ilçesinde halkın % 75'i tarımla uğraşır. En fazla tahıl ve meyva yetiştirilir. Yamaçlar üzerinde bağlar gelişmiştir. Karabiga kıyılarında balıkçılık da yapılır.

Kasaba. — İlçe merkezi Biga kasabası Kocabaş Çayının Çandere kolu üzerinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 50 m. dir. Altı mahallesi vardır. Nüfusu (1960 sayımı) 10.831'dir. Iskelesi olan Karabiga'ya 22 km. lik bir yolla bağlıdır. Daha iyi yollarla Bandırma, Çanakkale ve Balıkesir'e de bağlanmıştır. Kasabada ayakkabıcılık ve tabaklık (sepicilik) başlıca sanatlardandır. Tabaklanan derilerin bir kısmı burada sarfedilir, bir kısmı da İstanbul'a gönderilir. Biga'da iki un, bir kereste fabrikası vardır. İçme suyu 6 km. mesafeden 1935 yılında getirilmiştir. Elektrik tesisatı 1929'da yapılmıştır

BİGADİÇ

Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara bölümünde Balıkesir iline bağlı bir ilçedir. Her yandan Balıkesir ilinin topraklariyle çevrilidir. Doğusunda Dursunbey, güneyinde Sındırgı, batısında Savaştepe, kuzeyinde Balıkesir merkez ve Kepsut ilçeleri bulunur. İlçenin merkez bucağından başka Çağış ve Yağcılar adlarında iki bucağı, bunlara bağlı 70 köyü vardır.

Yüzölçümü: 977 km^2

Nüfusu: 35.353 (1960 sayımı)

İlçenin orta kısmında kuzey-güney doğrultusunda Bigadiç Ovası uzanır. Bu ova Simav Çayı'nın doğu ve batısında gelişir. Simav Çayı'nın batısında kalan kısımlar doğudaki kısımlardan daha alçaktır. Simav Çayı ile Dombay Çayı arasındaki kısım ilçenin en dağlık yerlerindendir. Güney-doğuya düşen Ulus Dağı (1773 m.) ilçenin en yüksek noktasıdır.

En önemli akarsu olan Simav Çayı ilçeyi güneyden kuzeye doğru keser. Diğer önemli akarsu Simav Çayı'na karışan Dombay Çayıdır.

Bigadiç'te yazlar kurak ve sıcak geçer. En fazla yağış ilkbaharda düşer. Arazinin daha çok doğu ve kuzey-doğusu ormanlıktır. Ormanlarda kara çam, kızıl çam, ardıç ve palamut meşesi vardır.

Simav Çayı dolaylarındaki ovalık alanlar tarıma çok elverişlidir. Tahıldan başka pamuk, susam, tütün gibi endüstri bitkileri de yetiştirilir.

Kasaba. — Ilçe merkezi Bigadiç kasabası ovanın doğu ucunda Kaletepe'nin güney-batı eteğinde kurulmuştur. Deniz seviyesinden 135 m. yüksekliktedir. Nüfusu (1960 sayımı) 4.265'tir. Kasaba Izmir-Balıkesir şosesi üzerindedir, ayrıca 40 km. lik bir şose ile Balıkesir istasyonuna da bağlıdır. Kasaba 1942 deki bir depremde epeyce hasar görmüş, yıkılan eski tip evlerin yerine, daha modern evler yapılmıştır.

Tarih. — Bigadiç kasabasının çevresinde raslanan birçok eski eser kalıntıları buranın çok eski bir tarihi olduğunu gösterir. Eski Yunanlı tarihçi Strabon'a göre, Bigadiç Lidyalılar zamanından beri vardı. Fakat kasabanın İlkçağ'daki durumu henüz aydınlanmamıştır. Bigadiç, Karesi Beyleri ve Osmanlılar zamanında imar görmüş, camiler, hamamlar, imaretler yapılmıştır. Osmanlılar zamanından kalma eserlerden Kanunî'nin vezirlerinden Cezerizade Kasım Paşa'nın yaptırdığı meşhur bir cami vardır.

BİHZAD (?-1537)

Büyük bir Türk minyatür ressamıdır. İlk minyatürleri 1479 tarihli olduğundan 1460 yıllarında doğduğu tahmin ediliyor.

Bihzad, önceleri Herat'ta yaşamıştır. Timuroğulları İmparatorluğunun başkenti olan Herat o çağlarda dünyanın en büyük şehriydi. Bihzad, Timuroğulları İmparatorluğunun, hükümdar Hüseyin Baykara'dan sonra en zengin ve nüfuzlu şahsiyeti olan Emir Ali Şir Nevaî tarafından pek geniş ölçüde himaye ve teşvik görmüş, bizzat Hüseyin Baykara'nın da büyük teveccühünü kazanmıştı. Herat'ta Timur İmparatorluğuna 1507'de Özbek imparatoru Şaybak Han tarafından son verilince Bihzad, onun saray ressamı oldu. Şaybak Han'ın Safevî İmparatoru Şah İsmail tarafından öldürülmesi üzerine de İran şahının sarayına geçip Tebriz'de yerleşti. Şah'ın 1522 tarihli bir fermaniyle İran Türk İmparatorluğu'ndaki bütün kütüpaneler, hattatlar, ressamlar, nakkaşlar, kuyumcular vs. onun emir ve idaresine verildi. Bihzad, Şah İsmail'in oğlu Şah Tahmasp zamanında da yerini korudu. Tebriz'de ölmüş, oraya gömülmüştür.

Bihzad, en büyük minyatür ressamı olarak kabul edilegelmiştir. Bugünkü sanat tarihçilerinin de fikri budur. Bugün dünyadaki sayılı müze ve kütüpanelerin süsü sayılan minyatürleri çok taklit edilmiş ve bu taklitlere, yüksek değerde satılabilmeleri için, büyük üstadın imzası atılmıştır. Bu taklitler, mütehassıslarca ayırdedilebilmektedir. Bihzad'ın tarzı, zamanında ve sonradan, minyatürcüler tarafından rağbetle örnek alınmıştır.

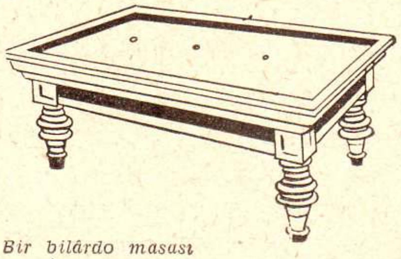
BİLÂNÇO (Bk. MUHASEBE)

BİLÂRDO

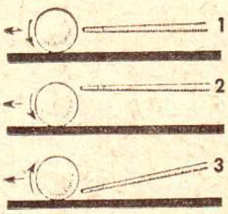
Bir kapalı salon oyunudur. Dikdörtgen bir masada, üç topla ve «istaka» denilen sopa ile oynanır

Oyunun çeşitlerine göre masalar muhtelif boylarda olur. Bizde oynanan bilârdoda masanın eni 1,53 m., boyu da 3.05 m. dir. 1,37 m. en, 2,74 m. boyunda olan çeşidi de vardır. İngiliz bilârdosunda ise masanın eni 1,86 m., boyu da 3, 66 m. dir. Masanın yerden yüksekliği 86 sm. dir.

Bilârdo masasının üstü kayağantaş (arduvaz) dan yapılır. Son derece düzgün olan bu taş yeşil çuhayla kaplanır. Masa yüzü-

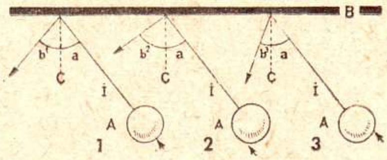
Bir bilârdo masası

ESAS VURUŞ ŞEKİLLERİ
1. Yatay merkez vuruş, 2. Üstten vuruş (kule), 3. Dipten vuruş (klapisto)

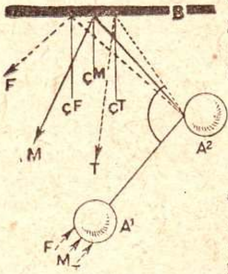
nün iç kenarları kauçuktan yapılmış, gene çuha kaplanmıştır. Bu sayede buraya çarpan toplar yön değiştirir.

Bilârdo toplarının çapı 6 sm. kadardır. Bunlar fildişinden yapılır, cilâlanır. Daha ucuz top çeşitleri fildişi talaşlarının kimyevi maddelerle karıştırılarak sıkıştırılmasiyle yapılır. Bunlar fildişinden yapılan toplardan farksız olur, ancak pek usta kimseler bu iki çeşit topu birbirinden ayırdedebilir. Şimdi plâstik toplar da yapılmaktadır. Toplardan ikisi beyaz, biri kırmızı olur. Beyaz toplardan birinin üstünde siyah bir benek vardır. Bilârdo toplarına «bilya» da denir.

BANDA VURUŞ ŞEKİLLERİ
A = Bilya. B = Bant. Ç = Dikey çizgi, İ = Yön
1. Bilyaya merkezden vurulursa dikey çizgisinin iki tarafında iki eşit açı meydana gelir.
2. Bilyaya soldan falso verilerek vurulursa, solda meydana gelen açı geniş açı olur.
3. Bilyaya sağdan falso verilerek vurulursa, solda meydana gelen açı dar açı olur.

«İstaka» denilen ve bilârdo toplarını dürtmek için kullanılan sopaların uzunlukları genel olarak 1,5 m. kadardır. Dişbudak veya elma ağacından yapılır. İstakanın sapının çapı 4, topa vurulacak olan ucunun çapı ise 1/2 ilâ 1 sm. kadardır. Ağırlıkları da değişik olur, usta oyuncular 600 gr. kadar ağırlıkta olanı tercih ederler. İstakanın ucu sert köseleden yapılmıştır. Topa vurunca kaymaması için tebeşirlenir.

BİLYADAN SONRA BANDA VURUŞ
A1 = Vuran bilya
A2 = Vurulan bilya
Ç = Dikey çizgi
F, M, T = Ortadan ve iki yandan falsolu vuruş şekilleri ve bilyanın gideceği yönler

Bilârdo Nasıl Oynanır

Memleketimizde oynanan bilârdo çeşidine Fransız yahut Amerikan bilârdosu da denir. Üç topla oynanır. Oyunculardan biri benekli, öteki de beneksiz beyaz topu alır. Oyunun esası, kendi topunu hem kırmızıya hem de rakibin topuna çarptırmaktır. Bunu başarırsa bir «karambol» yapmış olur, her karambol bir sayı sayılır. Karambol yapan, oyuna devam etme hakkını kazanır. Karambol yapamayınca oynama sırası rakibine geçer. Oyunun ne zaman biteceği önceden kararlaştırılan bir sayı ile tesbit edilir. Bu sayıya kim daha önce erişirse oyunu kazanmış olur. Tarafların kazandığı sayılar abaküs vasıtasiyle tesbit edilir (Bk. Abaküs). Almanya'da da bu çeşit bilârdo oynanır.

Bilârdo oyunlarının daha başka çeşitleri de vardır. Başlıcaları şunlardır:

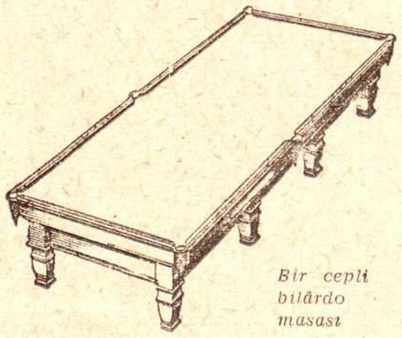
Cepli bilârdo (İngiliz bilârdosu). — Masa, yukarıda anlatılan bilârdo masasına benzer; yalnız, köşelerinde ve iki uzun kenarının ortasında olmak üzere altı delik vardır. Masanın ölçüleri de biraz değişiktir. Bilyalar masanın ceplerine düşürülmeye çalışılır. Bunun 5 bilya ile oynanan «caramboline» (karambolin), 16 bilya ile oynanan «piramid» veya «besetz» gibi birkaç çeşidi vardır.

Dikeç. (Kukalı) — Bu tip bilârdo oyununda masanın ortasında kukalar bulunur. Oyunun esası bilya ile bir başka bilyaya çarparak ortadaki kukalardan çoğunu devirmeye çalışmaktan ibarettir.

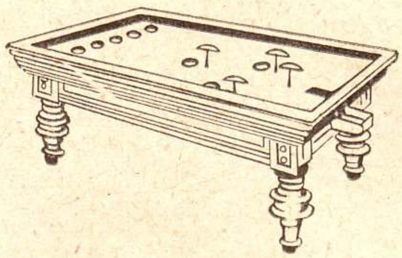
Türk Bilârdosu. — Memleketimizde oyun ve eğlence salonlarında pek tutulan, kukalı ve delikli bir bilârdo çeşididir. Bunu 2, 3, 4 ve daha fazla kişi oynıyabilir. Herkes sıra ile tek topla oynar. Top masanın ön kenar ortasındaki siyah band üzerine dikilerek atılır. Her deliğin ayrı bir kıymeti vardır. Topu deliklere sokan 10, 20, 30, 50, 100 sayı yazar ve düşen bilyayı alarak oyuna devam eder. Bilya bir deliğe girmeden masanın üzerinde kalırsa, ikinci oyuncu bilyayı alır. Siyah banda diker, istaka ile vurarak oyuna başlar. Oyun oynanırken bilya masanın üzerinde duran kukalardan ortadakiyle yanlardakilerden birini devirirse oyuncunun o el yazdığı sayılar yanar, el başka oyuncuya geçer. Siyah atış bandına yakın olan kuka devrilirse oyuncunun, oyun başından beri yazılmış olan bütün sayıları silinir.

Bilârdonun Tarihi

Bilârdo eski Fransızcada «değnek» anlamında olan «billiart» sözünden gelir. Bu ada bakarak oyunun önce Fransa'dan çıkmış olması akla gelirse de bu konuda bir fikir birliği yoktur. Bazı kaynaklar oyunun doğduğu yeri Fransa, bazıları da İngiltere olarak gösterirler. Amerika'da yayınlanan bilârdo hakkında bir kitapta ise eski Yunan yazarı Anakharsis'in M. Ö. 400'de buna benzer bir oyuna Yunanistan'da rasladığından bahsedilir. Avrupada oyunun yaygın bir hal alması XV. yüzyılda olmuştur.

Bir cepli bilârdo masası

Kukalı ve delikli Türk bilârdosu

Bizde Bilârdo

Bilârdo memleketimize XIX. yüzyılın ikinci yarısı sıralarında girmiş, oldukça büyük bir rağbet görmüştür. Bilhassa XX. yüzyıldan itibaren geniş ölçüde yayılmış, büyük kahvelerde oynanan bir oyun halini almıştır.

Türkiye'de milletlerarası ölçüde olmamakla beraber oldukça usta oyuncular yetişmiştir. Memleketimizin en usta bilârdo oyuncuları arka arkaya 300 350 karambol yapabilmektedirler. Dünya rekoru ise bu sayının iki katı kadardır.

Bizde kullanılan bilârdo deyimlerinin başlıcaları şunlardır:

Pike. — Tepeden vuruş.

Klapisto. — Topun vuruluş doğrultusundan geriye doğru yuvarlanmasını sağlıyan vuruş.

Kolpo. — Üç bilyanın masadaki her hangi bir duruşu.

Karambol. — Bilyanın öbür iki bilyaya ayrı ayrı vurması.

İspont veya band. — Kenarlara verilen ad.

Kule. — Bilyanın birinci bilyaya çarptıktan sonra aynı doğrultuda yoluna devam etmesini sağlıyacak vuruş.

Falso. — İstakanın bilyayı döndürerek ona istikamet vermek üzere aldığı vuruş şekli.

BİLECİK

Marmara, Karadeniz, İç Anadolu ve Ege bölgelerinin birleştikleri kesimde yer alan bir ilimizdir. Büyük bir kısmı ve il merkezi olan Bilecik kasabası Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara bölümünde bulunur. Öbür üç bölgede pek az toprağı vardır. Doğuda Bolu ve Eskişehir, güneyde Kütahya, batıda Bursa, kuzeyde Sakarya illeriyle çevrilmiştir. Merkez ilçesinden başka Bozöyük, Gölpazarı, Osmaneli, Pazaryeri ve Söğüt adında 5 ilçesi, bunlara bağlı 12 bucağı, 260 köyü vardır.

Yüzölçümü: 4.737 km²

Nüfusu: 145.747 (1960 sayımı)

Bilecik ilinde fazla yüksek dağlar görülmez. Batıdaki Ahı Dağı kütlesi 1000 metreyi aşar. Bu dağın batı kesimi Bursa ilinin sınırları içinde kalır. İlin orta kesimlerinde Sakarya nehri çevresinde uzanan düzlükler vardır. En önemli akarsuyu Sakarya'dır. Ne-

hir doğudan gelip kuzey-batıya doğru akar, sonra güney-kuzey doğrultusunu alarak, Mekece'ye gelmeden önce, Bilecik topraklarından çıkar.

Bilecik toparklarının % 17 si ormanlıktır. Tarıma ayrılan topraklar % 33 ü bulur. İlin ekonomik hayatında tarımın payı büyüktür. Ürünler arasında tahıl başta gelir. Ayrıca, demiryolunun boydan boya geçtiği Karasu vâdisi meyva bahçeleriyle kaplıdır, elma, ayva, ceviz, kiraz vs. gibi meyvalar yetiştirilir. Yamaçlardaki bağlardan elde edilen Beylerce üzümü çevrede ün kazanmıştır. Son yıllarda şeker pancarı tarımı da ilerlemiştir.

Ulaştırma şebekesinin esası Haydarpaşa-Eskişehir demiryolunun Bilecik ilinden geçen kısmına dayanır. Bu demiryolu ilin kuzeyinde Sakarya vâdisi, daha güneyde de Sakarya'nın bir kolu olan Karasu vâdisi boyunca gider.

Bilecik Kasabası

İl merkezi Bilecik kasabası Sakarya'nın kollarından Karasu'nun vâdisinde kurulmuştur. Haydarpaşa-Eskişehir demiryolu üzerinde bulunan Bilecik istasyonu kasabaya 5 km. uzaklıktadır. Kasabada 8 mahalle vardır. Tepelik bir yerde yamaçlarda kurulan Bilecik kasabasının aşağı mahalleleri Karasu'ya dökülen Hamsu'nun kollarından Tabakhane Deresi boyundadır.

Bilecik'in nüfusu Birinci Dünya Savaşı'ndan önce 10 bini aşıyordu. Ondan sonraki yıllarda nüfus azalmış (1927 sayımına göre 3581), son yıllarda artmaya başlayarak 1960'da 7.535'i bulmuştur.

Kasabada 1948'de kurulmuş bir ipek fabrikası, bir şarap imalâthanesi, istasyonda bir ateş tuğlası fabrikası vardır. Bilecik Birinci Dünya Savaşı'na kadar Bursa'dan sonra ikinci ipekçilik merkezimizdi. Bugün de kozacılıkla uğraşılmaktaysa da bu iş eski önemini biraz kaybetmiştir.

Kasabanın suyu 3 km. uzaktan, fennî tesislerle, 1925 yılında getirilmiştir. Kasabanın içinde bir asma fidanlığı, Hükümet Konağı yanında da bir meyva fidanlığı vardır. Bilecik'in başlıca tarihî eserleri Osman Gazi ve Orhan Gazi camileri ile Şeyh Edebali türbesidir. Güney-doğusunda Beşiktaş adı verilen yerde Argilion adlı eski bir şehir yıkıntısı vardır.

Tarihte Bilecik

Bizans devrinde bugünkü şehrin bulunduğu yerde Belekoma Kalesi vardı. Bugün kalenin yalnız temelleri ayakta kalmıştır. Kale Hamsu ile Tabakhane dereleri arasındaki bir kaya üzerinde kurulmuştur. Osmanlı devletinin beşiği de bu topraklardır.

Osmanlılardan önce buralarda Bizanslılar ile Selçuklular arasında çarpışmalar olmuştur. Osmanlı devletinin kurucusu Osman Bey Belekoma tekfurunun bir düğün dolayısiyle burada hazırladığı bir suikastten Köse Mihal'in haber vermesi üzerine kurtulmuştur. Bundan sonra kaleyi zaptetmiş, düğünü olan gelini de Nilüfer Hatun adiyle oğlu Orhan Beye nikâhlamıştır.

Bilecik, daha sonraları Bursa ve İznik'ten Eskişehir'e giden yolları üzerinde bir konak yeri olarak önem kazandı. Osmanlıların eski idarî bölünüşünde Sultanönü (Eskişehir Sancağı) içinde bulunuyordu, sonra Hüdavendigâr (Bursa) vilâyetine bağlı Ertuğrul Sancağının merkezi oldu. Kurtuluş Savaşı'nda Bursa'dan gelen Yunan kuvvetleri Bilecik'i aldı. 1921 yılı başlarında İnönü'de yenilerek çekilmek zorunda kaldılar. Bir müddet sonra Yunanlılar tarafından tekrar alınan Bilecik, Büyük Taarruz sonunda kesin olarak işgalden kurtuldu. Bu işgaller sırasında yanan kasaba, Cumhuriyet devrinde onarılmıştır.

BİLEK

Elle kolun birleştiği yere verilen addır. Ayakla baldırın birleştiği yere de «ayak bileği» denir.

El bileği iki sıra üzerine yerleşmiş 8 kemikten meydana gelmiştir. Üst sıradakiler dıştan (başparmak tarafından başlıyarak) içe doğru sırayla şunlardır: Kayık kemiği, ay kemiği, piramidal kemik, nohut kemiği; alt sıradakiler: Trapez kemiği, trapezoit kemik, başlı kemik, çengel kemiği. Bu kemikler birbirlerine çok sıkı bir şekilde bağlanmışlardır.

Ayak bileğinde 7 kemik vardır. Bunlar el bileğindeki kemiklerden daha büyükçedir. İkisi arkada topuk ve aşık kemikleridir, ötekiler dıştan içe doğru şunlardır: Zar kemik, ayak kayık kemiği, birinci, ikinci, üçüncü konik kemikler. Bunlardan aşık topuk kemiğinin üstüne oturur.

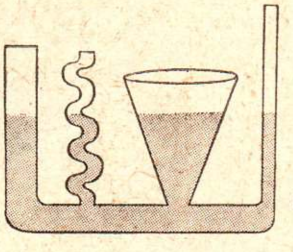
Bileği meydana getiren kemikler çarpma, burkulma gibi sebeplerle yerlerinden oynarsa buna «çıkık», parçalanıp, çatlayıp bütünlüğünün bozulmasına da «kırık» denir. Bu gibi durumlarda kemikler yerlerine yerleştirildikten sonra bileğin, ârızanın önemine göre, alçı veya sargılarla tutturulması gerekir (Bk. Çıkıklar; Kırıklar).

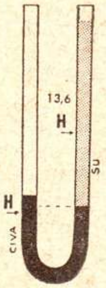
BİLEŞİK KABLAR

Alt kısımları birbirlerine bağlı değişik yükseklik ve değişik hacimlerdeki kablara verilen addır. Bu gibi kabların içine konan sıvı her kabın içinde aynı seviyeyi buluncaya kadar yükselir.

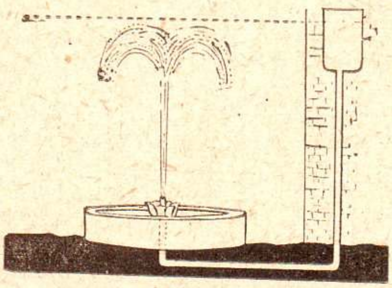
İki ayrı kab alınsa, bunların içlerine değişik yüksekliklerde aynı sıvıdan konsa, bu iki kab dip tarafından bir boruyla birleştirilince, iki kabdaki sıvının yüzeyinin aynı hizayı bulduğu görülür.

Bileşik kablara konan sıvılar aynı cinsten değil de başka başkaysa, bunların ara-

Bileşik kabların şekilleri ne olursa olsun içindeki sıvının yüzeyi aynı kalır (solda). İki ayrı sıvı bileşik kablara konunca sıvıların yükseklik farkı yoğunluklariyle ters orantılıdır (sağda)

Fıskıyeler bileşik kablar esasına dayanır. Fışkıran suyun depodaki su seviyesine erişememesine sebep hava basıncının etkisidir

sındaki yükseklik farkı, sıvıların yoğunluklariyle ters orantılıdır. Meselâ su ile civa bileşik kaplara konduğu zaman, civanın yoğunluğu suyunkinden 13,6 kere daha fazla olduğundan suyun yüksekliği civanınkinden 13,6 kere daha yüksek olur.

Birinci sıvının kab içindeki yüksekliği h_1; ikinci sıvının kab içindeki yüksekliği h_2; birinci sıvının yoğunluğu d_1; ikinci sıvının yoğunluğu da d_2 olarak gösterilirse, şu formül elde edilir:

$$\frac{h_1}{h_2} = \frac{d_2}{d_1}$$

Günlük hayatta bileşik kabların tatbik edildiği birçok yerler vardır. Meselâ mimarların üç ayak üzerine kurdukları su terazisi, havuzlardaki fıskiyeler, şehir sularının dağıtılmasındaki sistem, artezyen kuyuları, sifonlar vs. gibi.

BİLEŞİKGİLLER

Kapalıtohumlular alt şubesinin bitişik taçyapraklı ikiçeneklliler sınıfından bir bitki familyasıdır. Bu familyadaki bitkilerin çiçekleri çiçeklik üzerinde bir veya birkaç sıra halinde bulunur. Enginar, ayçiçeği, papatya, hindiba, marul, salata, kasımpatları, devedikeni bu familyadandır.

BİLEŞİKLER

Ayrı elemanların birer veya daha çok moleküllerinin kaynaşmasiyle meydana gelen bir cinsli maddelere «bileşikler» denir. Su bir bileşiktir.

Bileşikler, kendilerini teker teker meydana getiren elemanlardan başka özellikler gösterir. Meselâ yedi gram kadar demir tozu, dört gram kadar kükürt tozu ile iyice karıştırılıp buna bir büyüteçle bakılırsa, demir zerrecikleriyle kükürt zerreciklerinin birbirinden ayrı bulundukları görülür. Bir mıknatıs yaklaştırarak demir taneciklerini kükürt taneciklerinden ayırmak mümkündür. Fakat aynı maddelerin arasına kızgın bir tel sokulursa, bu tanecikler arasında bir tepkime olur, siyah bir kütle meydana gelir. İşte bu iki madde artık yeni özellikler kazanmışlardır.

Böylece, bütün özelliklerin değişmesiyle meydana gelen bileşiğe «kimyasal bileşik» denir. Bileşiklerdeki elemanlar artık özelliklerini kaybetmişlerdir.

Aynı bileşiği meydana getiren elemanlar arasında ağırlık bakımından değişmez bir

oran vardır. Meselâ 56 gram demir daima 32 gram kükürtle birleşebilir. Elemanların sayıları sınırlı olduğu halde, bu elemanların çeşitli şekillerde birleşmelerinden meydana gelen bileşiklerin sayısı 500.000'i geçmekte, her gün de bunlara yeni keşfedilenler eklenmektedir. Bugün için 40.000 kadar anorganik, 500.000 kadar da organik bileşik bilinmektedir.

BİLEYİ TAŞI

Bıçak, çakı, ustura gibi kesici aletleri keskinleştirmek, bız gibi delici aletleri de sivriltmekte kullanılan bir taştır. Tabiatta bulunan kumtaşı, zımpara taşı gibi sert taşlardan olabileceği gibi karborundum denilen sert bir taştan da yapılabilir. Karborundum karbonla silisin yüksek ısıda birleşmelerinden meydana gelir. Bileyi taşı olarak zımpara taşı kullanılacaksa gayet kürü; kumtaşı kullanılacaksa gayet ince zerreli olması gerekir.

Bileyi taşları, bıçakların sertliğini gidermemesi için, suyla ıslatılarak kullanılmalıdır. Bileyi taşları umumiyetle silindir şeklindedir, ayakla basıp kaldırmak suretiyle dönen büyük bir çarkın yardımiyle döndürülür. Kendi ekseni etrafında döndürülen taşlardan başka bir de bıçağı üzerine sürterek kullanılan bileyi taşları vardır. Daha keskin olması istenen bıçakları perdah etmek için de üzerine ince yağlar sürülen bileyi taşları kullanılır.

BİLGE HAN (683-734)

Kök-Türk imparatorlarından biridir. 691'de babası İlteriş Han ölünce, yerine amcası Kapağan Han geçti. Kapağan Han'ın öldürülmesi üzerine, esasen veliaht bulunan Bilge Han, tahta geçti, kardeşi Kültegin ile beraber devlet idaresini yürütmeye başladı (716). Büyük iç ayaklanmaları bastırdı, Çin hâkimiyetine düşmüş Türk ülkelerini geri almaya uğraştı. 720'de Çinliler'in 300.000 kişilik ordusu, Türk ülkelerine saldırınca, Bilge Han tarafından püskürtüldü. 731'de büyük askerî başarılariyle ün almış olan kardeşi Kültegin'in ölümünden az sonra da Bilge Han zehirlenerek öldü. Ölümü Türkler arasında bir felâket olarak kabul edildi. Büyük törenle Koşo Çaydam'a kardeşinin yanına gömüldü. Yerine oğlu İjen Han (734-741) geçti.

Bilge Han, Türk tarihinin sayılı şahsiyetlerindendir. Türk birliğini sağlamak için büyük gayret ve fedakârlıklar göstermiştir. Bıraktığı yazıtlardan birinde şu ölümsüz satırlar vardır:

«Zengin ve müreffeh bir kavme han olmadım; karnı aç, sırtı çıplak, fakir ve perişan bir millete hükümdar oldum. Kardeşim Kültegin ve iki şad ile sözleştik. Babamızın, amcamızın çalışmış oldukları yolda, milletin adı ve şânı silinmesin diye, Türk ırkı için, gece uyumadan, gündüz oturmadan, ölecek, bitecek derecede çalıştım».

Bilge Han'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu İjen Kağan, babası adına bir anıt yaptırmış, üzerine Köktürk harfleriyle bir yazıt yazdırmıştır (Bk. Orhon Yazıtları).

BİLGE, Rifat (1873-1953)

Rifat Bilge

Ünlü dil ve edebiyat bilginlerimizdendir. «Kilisli Muallim Rifat» adiyle tanınmıştır.

Kilis'te doğdu, ilk ve rüştiye tahsillerini orada yaptıktan sonra muhtelif hocalardan ders aldı. İstanbul Darülmuallimini'nin (Öğretmen Okulu) orta ve yüksek kısımlarını bitirerek 1898'de öğretmenliğe başladı. Muhtelif liselerde Arapça ve Türkçe öğretmenliği yaptı, Edebiyat ve İlâhiyat Fakültelerine Arapça öğretmeni tâyin edildi. Hukuk Fakültesini de bitiren Rifat Bilge eserlerini ve tercümelerini 1908'dan sonra yayınlamaya başladı.

Rifat Bilge'nin Türk filolojisine yaptığı hizmet çok büyüktür. 1914'te «Kitab-ı Dede Korkut» u, 1917'de 3 cilt «Divan-ü Lûgat-it-Türk»'ü 1919'da «İbni Mühenna Lûgati» ni, 1924'te «Ferhenkname-i Sadi» yi, 1928' de «Bezmü Rezm» i (Esterabâdî'nin Kadı Burhaneddin tarihi), 1928'de «El-Kavanîn» i, 1936'da Velet Çelebi ile birlikte «El-İdrak Haşiyesi» ni yayınlamıştır. Bu eserler Maarif Nezareti, Maarif Vekâleti, Türk Tarih Encümeni, Türkiyat Enstitüsü, Türk Dil Kurumu gibi müesseselerin yayınları arasındadır.

Bunlardan başka, Rifat Bilge «Baharistan», «Nigâristan», «Divan-ü Lûgat-it Türk», «Vamık ile Azra» ve «Tarih-i Utbî»yi, Kutb-ı Mekkî'nin «Mekke-İstanbul Seyahatnamesi» adlı eserlerini dilimize çevirmiş, fakat yayınlanmamıştır. Ayrıca 35.000 kadar öz Türkçe kelime fişi Dil Kurumu'nda bulunmaktadır. Bilge, Türk kültürüne ve Türk diline büyük hizmetlerde bulunmuş, binlerce öğrenci yetiştirmiş değerli bir bilgindi.

BİLİNÇ (Bk. ŞUUR)

BİLLÛR (Bk. CAM).

BİLMECE ve BULMACA

Bir şeyin adını anmadan, sadece özelliklerini üstü kapalı bir şekilde söyliyerek, o şeyin ne olduğunu bulmasını karşısında kine bırakan bir eğlencedir. Bilmecenin içinde daima bir soru bulunur. Bu sorunun cevabını bulmak daha çok çocuklar arasında bir eğlence vesilesidir.

Eskiden halk şairleri birbirlerini imtihan etmek için ölçülü ve kafiyeli bilmeceler sorarlardı. Birtakım kelime oyunları yapılır, vurgulara göre anlam değişir, bilmecenin zor olması kadar, söylenilen sözün edebî bir değeri olmasına dikkat edilirdi. Bu bakımdan, bilmecenin folklorumuzda önemli bir yeri vardır.

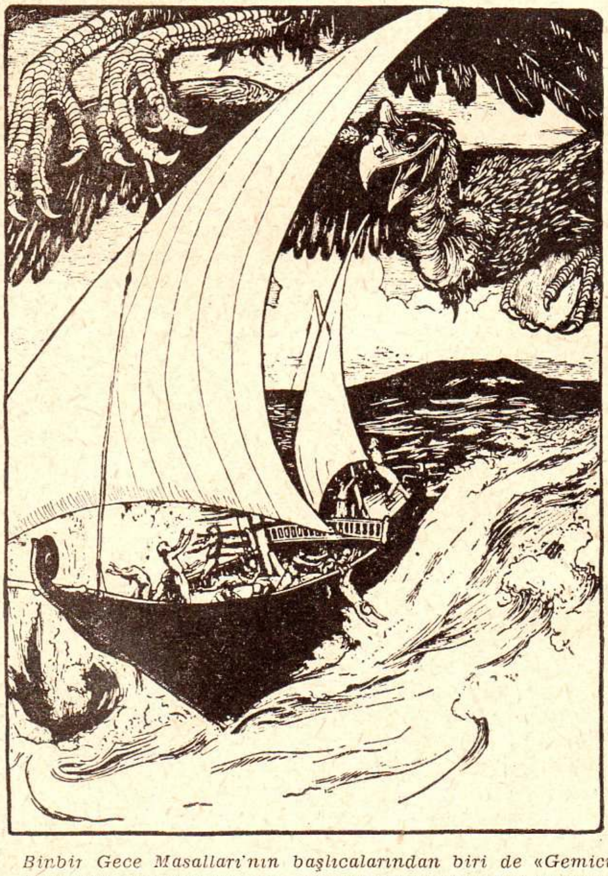
Bugün bilmece bir eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Daha çok çocuklar arasında rağbettedir. Biri bilmeceyi sorar. Bunu bilecek olanın: «Canlı mı, cansız mı», «Yenir mi, yenmez mi?» gibi, cevabı kolaylaştıracak sorular sorma hakkı vardır.

Gazetelerde, çeşitli dergilerde okuyucunun vaktini hoşça geçirmesi, boş vaktini değerlendirmesi için resimlerle, kelimeler ve rakamlarla düzenlenen oyunlar da birer bilmecedir. Bunlara daha çok «bulmaca» adı verilir.

BİNBİR GECE MASALLARI

Arap edebiyatının en güzel eserlerindendir. Gerek eskiliği, gerek anonim oluşu hızla yayılmasına yol açmış, hattâ çok sonraları, ona benzetilerek «Binbir Gündüz Masalları» diye başka bir serinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

«Binbir Gece Masalları» kökleriyle Sanskrit dilinden İran'ın Pehlevî diline nakledilen ve «Hezâr-efsâne» (Bin Masal) denilen hikâyelere bağlıdır. Gerek bütünü, gerek

Binbir Gece Masalları'nın başlıcalarından biri de «Gemici Sinbad'ın Maceraları» dır. Resimde Sinbad'la arkadaşlarının gemisine hücum eden anka kuşu görülüyor

BİLMECELER... BULMACALAR...

Sarıdır safran gibi
Okunur Kuran gibi
Elden ele dolaşır
Mısır'a sultan gibi
Altın

Bir köprüden üç kişi geçer
Biri bakar, basar geçer
Biri bakar, basmaz, geçer
Öbürü ne bakar, ne basar, geçer
Kucağında ve karnındaki iki çocuğu ile anne.

Arşın gibi ayakları
Aslan gibi bıyıkları
Arpa

Gökte açık pencere
Kalaylı bir tencere
Ay

El kadar mezar
Dünyayı gezer
Ayakkabı

O odanın içinde
Oda onun içinde
Ayna

Benim bir kızım var
Gelen öper, giden öper.
Bardak

Yedi delikli tokmak
Bunu bilmiyen ahmak
Baş

Kulağını büktükçe ağzı sulanır
Çeşme

Bilmece bildirmece
Dil üstünde kaydırmaca
Dondurma

Ağzı açık alâmet
İçi kızıl kıyamet
Fırın

Mavi atlas
İğne batmaz
Makas kesmez
Terzi biçmez
Gök

Han kapısından sığmaz
Fındık kabuğuna sığar
Han ve fındık

Allah yapar yapısını
Bıçak açar kapısını
Karpuz

Dağdan gelir sekerek
Kara üzüm dökerek
Keçi

Üstü pamuk biçilir
Altı çeşme içilir
Koyun

İki çubuk makas
Hokkabaz mı hokkabaz
Leylek

Uzun uzun yollardan
Bir acayip kuş gelir

Kırma bâdem dili var
Ne söylerse hoş gelir
Bir acayip lâf söyler
Gözlerinden yaş gelir
Mektup

Allah yapar yapısını
Kullar yazar yazısını
Satan almaz
Alan satmaz
Mezartaşı

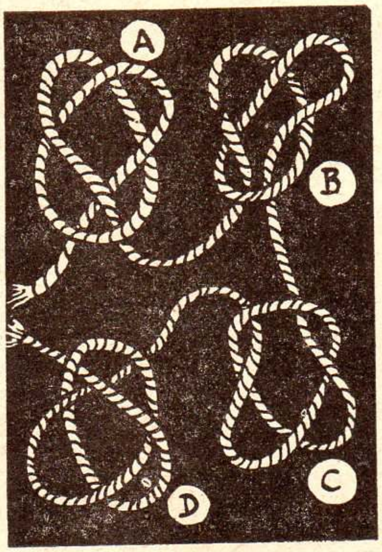
Haktaâlâ hoş yaratmış beş yemiş
Beşi dahi birbirini görmemiş
İkisine gün dokunur yaz ve kış
Üçü dahi gün yüzünü görmemiş
Namaz

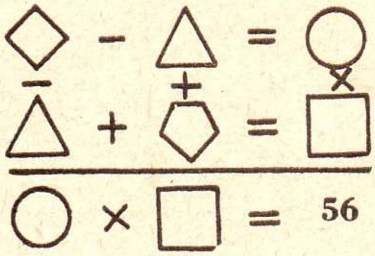
Biz biz idik biz idik
Yüz bin tane kız idik
Gece oldu dizildik
Sabah oldu silindik
Yıldızlar

Dam üstünde takır tukur
Sandım kızlar kilim dokur
Yağmur

Baldan tatlı
Baltadan ağır
Uyku

Bir ufacık mil taşı
İçinde beyler aşı
Pişirirsen aş olur
Pişirmezsen kuş olur
Yumurta

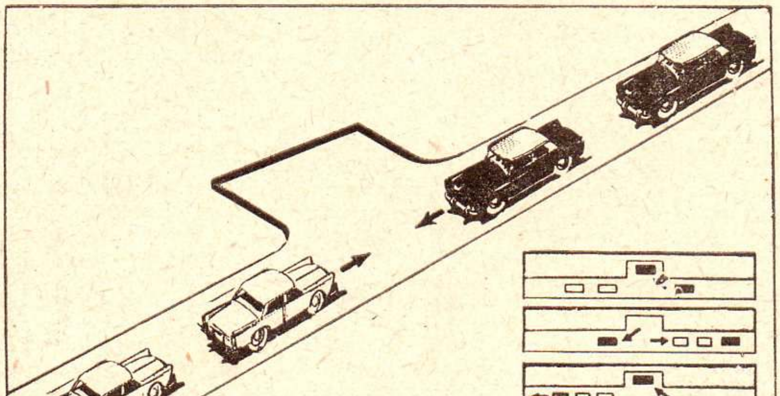

• BULMACA *(Yukarıda)*: Buradaki her şekil bir sayının yerini tutuyor. Bunların yerine hangi sayıları koymalı ki sonuçlar doğru çıksın? *(Çözümü: 12—4=8; 4+3=7; 8×7=56.*

• *(Solda)*: İpin iki ucunu birden çekince düğümlerden hangileri çözülür, hangileri pekişir? *(Çözümü: A, B düğümleri çözülür, C, D düğümleri pekişir).*

DÖRT OTOMOBİL NASIL GEÇECEK?

Dar bir yolda dört otomobil karşılaşmış. Yolun yanında ancak bir araba sığacak kadar bir boşluk var. Bundan faydalanarak arabalar ne gibi manevralar yapmalıdırlar ki yollarına devam edebilsinler *(Çözümü yanda).*

arasından bazı hikâyeler, dilimize olduğu gibi dünya dillerine de çevrilmiş, hattâ «Ali Baba ile Kırk Haramiler», «Alâettin'le Sihirli Lâmbası» gibileri klâsik çocuk masalları arasına girmiştir.

Masalların bu adı almasına sebep kuruluş tekniğidir: Bir Sultan, her gece yanına bir câriye alır, ertesi sabah boynunu vurdururmuş. En sonunda sıra, vezirinin kızına gelmiş. Akıllı vezir, kızının yanına, kardeşi diyerek, çok iyi masal bilen birini katmış. Kız Sultan'dan söz almış: Anlatacağı hikâye bitmedikçe kendisine dokunmıyacaktır. Bunun üzerine, gündüzleri masalcıdan masal dinleyip geceleri Sultan'a anlatmaya başlar. Gün doğarken, anlattığı masalı ya en meraklı yerinde keser, ya da daha meraklı bir yenisine başlar. Böylece, kitabın yarısına kadar hemen hiçbir hikâye tamamlanmamış olduğu için, kız ölümden kurtulur. Sonra da, anlattığı masalları sonunu, gene aynı zincirleme usuliyle geriye dönerek, bitirmeye başlar. Böylece, her kadının, Sultan'ın sandığı gibi akılsız, erkekleri aldatan bir kimse olmadığını ispat eder, ölümden kurtulur.

Bibliyografya:

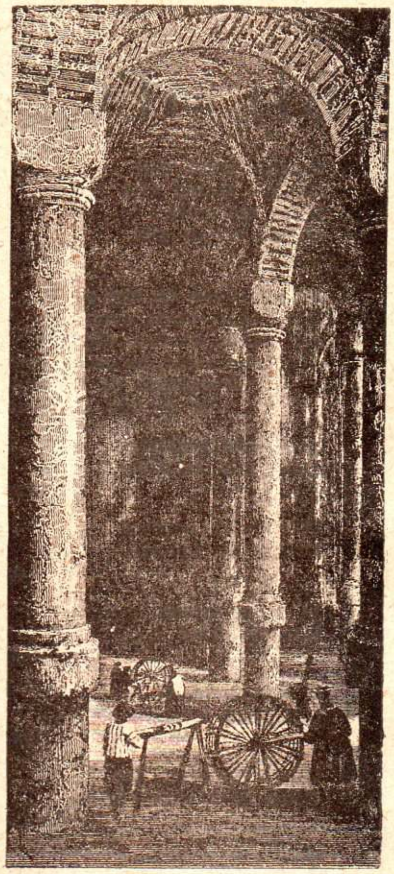
Binbir Gece Masalları (S. M. Yurdatap, R. Çalapala, 1950); Binbir Gece Masalları (1960-61).

BİNBİRDİREK SARNICI

İstanbul'da, Bizans devrinden kalma sarnıçların en büyüğüdür. Bizans imparatorlarından Iustinianus devrinin yapı özelliklerini taşır.

Binbirdirek Sarnıcının eni 54, boyu 64 m. dir. Yüksekliği 14 metre kadardır. Sarnıcın etrafını 2,92 m. kalınlığında duvarlar çevreler, üstü manastır tonozu ve kemerlerle örtülmüştür. Bunlar 224 adet sütun üstünde de durur. Sütunların alt kısmı 3 metre kadar kalınlığında bir çamur tabakası içinde gömülü durumdadır.

Binbirdirek Sarnıcı'nda eskiden ipekçi tezgâhları vardı, üstünde de binalar bulunuyordu. Bugün binalar yıkılmıştır. Sarnıç Divanyolu'nun arkasına düşen çocuk parkının altındadır.

Binbirdirek'in eski halini gösteren bir gravür (Bartlett, 1839)

BİNBİR GECE MASALLARINDAN:

Yaslı Vezir

Şam hükümdarlarından Bedrettin Lü'lü'ün Atiyülmülk adlı veziri vardı. Zavallı adam gülmesini unutmuş, kara yaslara batmıştı. Ne yapsalar, ne türlü eğlenceler tertipleseler Atiyülmülk'ü neşelendirmek kabil olmazdı. Günün birinde Bedrettin bu hale dayanamıyarak vezirinin derdini öğrenmek istedi ve onu sıkıştırdı. Vezir de neden bu hale geldiğini anlattı.

Atiyülmülk, Bağdat şehrinin mücevhercilerinden birinin oğluydu ve asıl adı Hasan'dı. Babasının isteğine uyarak iyice okudu, yazdı, tahsil etti, yetişti. Ama büyük bir kusuru vardı: Para hesabı bilmezdi. Nihayet bir gün babası onu karşısına çekti:

— «Oğlum, ben gerçi zengin bir insanım», dedi, «ama, hazıra dağ dayanmaz. Ben öldükten sonra sefalete düşersen yapacağın tek şey filân yerdeki uçurum kenarında bulunan ağaca kendini asmaktır.»

Günün birinde Hasan'ın babası öldü. İhtiyar adamcağızın görüşü de doğru çıktı. Yani Hasan, elindeki servetin altından girip üstünden çıktı. Meteliğe muhtaç hale düştü. Gitti, babasının tarif ettiği ağacın dalına kendini astı. Dal kırılıverince de içinden kıymetli taşlar döküldü.

Aklını başına toplıyan Hasan, bu dersten faydalanmak için ticarete atılmaya karar verdi. Baba dostu tüccarlardan biriyle ortak olarak Hürmüz şehrine gitmek üzere bir gemiyle yola koyuldu. Lâkin arkadaşları, gemide bunu sarhoş edip denize attılar, hazinesini de elinden aldılar. Hasan, güç belâ ölümden kurtulup Hürmüz şehrine çıktı ama, elinde delil olmadığından, ortaklarının marifetini ispat edemedi. Üstelik hâkim, iftira ediyorsun diye onu hapse de tıktırdı. Hasan, kendisini denizden kurtaran birinin şahitliğiyle hapisten kurtuldu ama, ortağını ve arkadaşlarını koydunsa bul...

Nihayet Şiraz'a giden bir kervana, boğaz tokluğuna iş görerek katıldı. Şiraz'da iş aramak için çarşı pazar gezerken Şah Tahmasp'ın saray adamlarından birinin gözüne çarptı ve odacılıkla saraya girdi. Bir gün hasbahçede, bahçenin erkeklere kapandığı saati geçirip telâşla dolaşırken harem takımından peri kızı gibi bir güzele rasladı. Kızla arkadaşları bunu alaya aldılar. Hasan'a kadın elbisesi giydirip onu hileyle, şah kızı Züleyha'nın haremine çıkardılar.

Züleyha ona kızlar arasında hoşuna giden birini seçmesini söyledi. Kendini Hasan'a Hale diye tanıtan Züleyha bu emri verdikten sonra o Hale'yi seçince, kederinden hastalandı. Öldü haberi etrafa yayıldı. Hasan da Şiraz'dan ayrıldı. Yolda bir dervişe rasladı. Yirmi beş gün kadar birlikte giderek Kandehar'a vardılar. Kandehar şahının doğduğu gün halka açılan sarayı gezerlerken Tahmasp sarayında tanıdığı bir harem ağası onu bir eve getirdi.

Aslında Züleyha ölmemişti. Hasan'ın peşindeydi. Hale adiyle Kandehar'daki bu eve gelmişti. Hasan Hale'yi buldu ama, yine kaybetti. Birçok olaydan sonra, Hale Firuz Şah'ın sarayına câriye diye satıldı. Hasan olup bitenleri derviş arkadaşına anlattı. Züleyha ile görüştürmesini istedi. Fakat bu sırada Firuz Şah'ın silâhlı adamları onu yakalayıp Şah'ın huzuruna getirdi. Derviş de Şah'ın yanındaydı. Olup bitenleri anlatınca Şah hepsini serbest bıraktı.

Hasan Bağdat'a geldi. Eski ortaklarını dâva etti. Hasan hakkını aldı ama, hainler kaçıp bir tuzak kurdular. Adamlarını kestiler. Züleyha da ortadan kayboldu. Musul'a gelen Hasan, orada vezirliğe kadar yükseldi. Şam'a geldi. Şimdi de, günün birinde Züleyha'ya raslamak ümidiyle yaşıyor.

BİNGAZİ

Libya'nın Batı Trablus'la birlikte ikinci başkenti ve Sirenaik eyaletinin en önemli şehridir.

Nüfusu 70.500 kadar olan Bingazi memleketin en önemli limanlarındandır. Limanda Türkler tarafından yapılmış 305 m. uzunluğunda bir dalgakıran vardır.

Bingazi şehri eski Yunanlılar tarafından Hesperides adiyle kurulmuştur. Ortaçağ'da biraz kalkınan Bingazi Ceneviz Cumhuriyetinin son bulması üzerine gerilemiş ve korsanların barınağı haline gelmiştir.

Bingazi'nin Osmanlı Türklerine geçmesi XVI. yüzyıla raslar. Şehir uzun müddet Trablus vilâyetine bağlı kalmış, sonradan bağımsız bir sancak olmuştur. XX. yüzyıla kadar Osmanlıların elinde kalan Bingazi 1912'de İtalyanlara geçti. Türk kuvvetleri uzun zaman düşmanı içerilere sokmadılar, Mustafa Kemal (Atatürk) de bu sırada Bingazi'ye giderek

oradaki Türk kuvvetlerine komuta etti, İtalyanları kıpırdıyamaz hale getirdi. Fakat 1912'de Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine yapılan Ouchy Antlaşması ile burası İtalyanlara bırakıldı.

II. Dünya Savaşı'nda Bingazi'de çok şiddetli savaşlar oldu, şehir Almanlar'la İngilizler arasında beş defa el değiştirdi. 1942'de İngilizler tarafından kurtarılan Bingazi önce Berka devletine, sonra da yeni kurulan Libya'ya katıldı.

BİNGÖL

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat bölümünde bir ildir. Doğuda Muş, güneyde Diyarbakır, batıda Elâzığ ve Tunceli, kuzeyde Erzurum illeriyle çevrilmiştir. Merkez ilçesinden başka Genç, Karlıova, Kiğı ve Solhan ilçeleri, bunlara bağlı 16 bucağı, 310 köyü vardır.

Yüzölçümü: 8.466 km²

Nüfusu: 131.147 (1960 sayımı)

Bingöl arazisi çok dağlıktır. Yükseklikleri 3.000 metreyi aşan tepeler bulunur. Kasabalar dağlar arasındaki vâdilerde kurulmuştur. İlin en önemli akarsuyu Murat ile ona karışan Peri Suyu'dur. İklim serttir. Kışlar uzun sürer, soğuk geçer. İl yüzölçümünün % 12'si ormanlıktır. Tarıma ayrılan topraklar ancak % 3'ü bulur. Ürünler arasında en fazla yer tutan tahıldır. Çayır ve otlaklar il yüzölçümünün % 70'ini aşar. Hayvancılık tarımdan daha öndedir. Halkın çoğu hayvancılıkla geçinir, kasaplık hayvan ve deri satar.

Kasaba. — İl merkezi Bingöl kasabası denizden 1,250 m. yüksekte, Çapakçur Ovası'nın kuzey-batı köşesinde kurulmuştur. Yolçatı - Muş demiryolu üzerindeki Genç isyasyonuna 24 km. uzaktadır. 6 mahalleden ibarettir. Nüfusu 8.517'dir (1960 sayımı).

Eski Çapakçur yeni Bingöl'den ayrı vâdi içinde bir mahalledir. Yeni Bingöl Çapakçur'un üst kısmında düzlükte kurulmuştur (1935). Hükümet Konağı, yeni evler, okullar yeni Bingöl'dedir. Çapakçur esas iş ve faaliyet merkezi halinde devam etmektedir. Şehrin Mirzan suyu adını taşıyan içme suyu 5 km. uzaktan gelmektedir.

Tarih. — Bingöl'de Urartular devrinde yapıldığı sanılan bir kale vardır. Bugün yıkıntılarını görmekteyiz. Bingöl Urartular'dan sonra - Asurlular'ın, İranlılar'ın hükmü altına girdi. VII. yüzyıl ortalarında başlıyan Arap - Bizans çarpışmalarında Müslümanlar burada bir hâkimiyet kurdular. Malazgirt Zaferi'nden sonra Bingöl Türklerin eline geçti. Bu tarihlerden sonra çevrenin doğu kesimi Saltukoğullarına düştü. Bingöl, Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı idaresine girdi. 1936'dan beri il merkezidir.

BİNGÖL DAĞI

Doğu Anadolu bölgesinde Murat Suyu ile Karasu arasındaki dağlık alandadır, Hınıs, Varto, Karlıova ve Tekman kasabaları arasında yer alır. Kubbe biçiminde püskürük bir dağ kütlesidir. Kuzey yamaçları hafif eğimlidir. Güneyde Varto ovası üzerinde dik bir şekilde yükselir. En yüksek yeri Kaletepe (3.250 m.) dir. Buzul devrinde dağın kuzey yamacında buzullar vardı, bugün bu buzullaşmanın izlerinden olan buzul gölleri bulunur. Dağa bugünkü adı bu göllerin çokluğundan dolayı verilmiştir.

Bingöl Dağı, çevresi için bir su deposu vazifesi görür. Aras nehrinin kaynakları bu dağın kuzey-batı yamaçlarındadır. Murat Suyu'nun bazı kolları da Bingöl Dağı'nın güney ve güney-batı yamaçlarından doğar.

Ata binme sanatı: BİNİCİLİK

BİNİCİLİK, ata binme bilgisi ve sanatıdır, atlı sporların esasını teşkil eder.

Binicilik başlıca şu kısımlara ayrılır:

1 — Manej çalışmaları,
2 — Atlı yarışmalara hazırlık,
3 — Av ve arazi binişleri,
4 — Yüksek binicilik.

Manej çalışmaları. — Bu çalışmaların esası atı spor için elverişli bir hale getirmek, muhtelif yarışmalarda atı gayeye göre idare etmektir. Hemen hemen bütün atlı sporlar bu çalışmalara dayanır.

Atlı yarışmalara hazırlık. — Bu çalışmanın esasını gene manej çalışmaları meydana getirir, yalnız biniciliğin daha zor bir safhasıdır. Özel bir şekilde yetiştirilmiş atlara çit, tahta, hendek, kapı vs. gibi çeşitli tabiî veya suni engeller atlatılır.

Av ve arazi binişleri. — Biniciliğin en fazla dayanıklılık ve sağlam oturuş istiyen bir dalıdır. Genel olarak toplu bir halde yapılır.

Yüksek binicilik. — Ata istenilen anda, istenilen hareketleri yaptırma sanatıdır (Bk. At, At Yarışları). Binicilik yapan kimsenin çok kıvrak, çevik, çabuk kavrar ve soğukkanlı olması gerekir.

Binicilik Tekniği

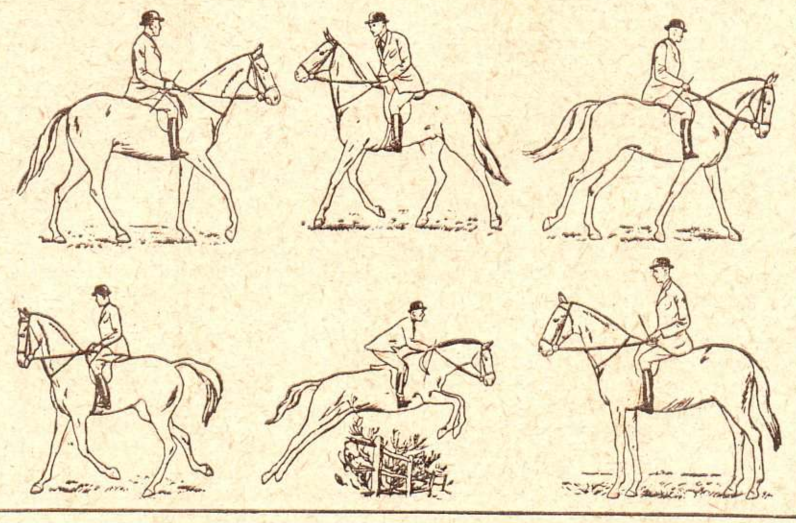
Biniciliğe yeni başlıyan bir kimse önceleri «manej» (kapalı biniş yerleri) nde çalışır, kendine güveni geldikten sonra araziye çıkar. Binici her şeyden önce eyerin üzerinde sağlam durmasını bilmelidir. İyi bir oturuş yapılacak hareketlere kolaylık, ata hâkimiyet sağladığı gibi yorgunluğu da o derecede azaltır. Baş dik, göğüs hafif önde, bel hafif çukur, dizler eyere yapışık, bacaklar yere dik, topuklar atın karnına değecek şekilde, ayak burunları da hafifçe dışa dönük olmalıdır. Ayaklar en geniş yeriyle üzengilere basmalıdır.

At âdeta, süratli, dörtnal gibi yürüyüşlere geçmiş veya herhangi bir engelden atlamaya hazırlanıyorsa, oturuşu ata yardım edecek şekilde değiştirmek lâzımdır. Bunda kaide şudur: Binicinin ağırlık noktası atın ağırlık noktasından geçen dik çizginin üzerinde bulunmalıdır. Dörtnala koşan bir atın vücudu nasıl öne doğru uzanmışsa, binicinin vücudu da ona paralel olacak şekilde uzanmalıdır. Hızlı giderken, yarış dörtnalı yaparken, engellerden geçerken binici de atının durumuna göre bedenini öne veya geriye doğru eğmelidir.

İyi bir binici ayrıca atına da bazı yardımlarda bulunur. Bunlar dizgin, ağırlık, baldırla yapılacak yardımlardır. Atını sağa döndürmek istiyen bir binici yumuşak bir bilek hareketiyle sağ dizgini çeker, sol baldiriyle kolanın az gerisinden hafifçe bastırır, ağırlığını sağa kaydırır.

Atın gerektiği zaman ileriye sürülmesine «sürüş» denir; bu da, baldırların eşit kuvvette kolanın üzerine bastırılmasiyle olur. Nasıl iki parmak arasında sıkılan bir kiraz

ATIN ÇEŞİTLİ YÜRÜYÜŞLERİNDE BİNİCİNİN OTURUŞU

Üst sıra (soldan sağa): Âdeta, süratli, kısa dörtnal, alt sıra (soldan sağa): Süratliden dörtnala geçiş, engel geçme, duruş.

TÜRKİYE'DE MODERN BİNİCİLİK

Avrupa'da Viyana önlerine kadar zaferden zafere at koşturan kahraman akıncılarımızın torunları olan binicilerimiz bugün de aynı ülkelerde, milletlerarası yarışmalarda üstün başarılar kazanmaktan geri kalmamışlardır.

Memleketimizde modern anlamda biniciliğin çalışıldığı ve tatbik edildiği yerlerin başında Süvari Binicilik Okulu gelir. Son zamanlarda süvari sınıfının ordudan kaldırılması üzerine, sadece yarışmalara katılabilmesi için «Yarışma Ekipi» adı altında bir birlik kalmıştır. Bundan başka, siviller için de Sipahi Ocağı, Atlı Spor Klübü ve daha başka binicilik klüpleri gibi özel teşekküller vardır. Bu klüplere üye olanlar ücret karşılığında klübün atlarından faydalanarak atlı spor yaparlar, isterlerse yarışmalara da katılırlar.

Süvari Okulu Mahmut Şevket Paşa tarafından 1911'de İstanbul'da Bakırköy'de kurulmuştu. Balkan Savaşı'nda kapanmak zorunda kaldı, savaş sona erince Davutpaşa'da yeniden açıldı, bir müddet sonra Orhaniye Kışlası'ndaki pavyonlara, daha sonra da Haydarpaşa'ya taşındı. Birinci Dünya Savaşı'nda gene kapanan okul Kurtuluş Savaşı'nın sonlarına doğru 1922'de Konya'nın Ilgın ilçesinde açıldıysa da ancak iki devre kadar devam edebildi.

Cumhuriyetin ilânından sonra tekrar İstanbul'da Orhaniye Kışlası'nda açılan okul bir müddet Harb Okulu'nun (İstanbul'daki Harbiye binası) ve Sipahi Ocağı'nın tesislerinden faydalandı. En sonunda 1938' de Ayazağa'daki bugünkü yerine yerleşti. İkinci Dünya Savaşı sırasında kısa bir müddet için Karaman'a taşındıysa da, savaşın sona ermesiyle yeniden Ayazağa'daki binasına geçti.

MİLLETLERARASI YARIŞMALAR

Binicilerimiz ilk defa 1931'de Sofya'da yapılan Balkan Olimpiyatlarındaki Ordu Atı yarışmasına katıldı, az bir farkla ikinci oldu. Ertesi yıl Türk binicileri Fransa'nın Nice şehrindeki yarışmalara katıldılar, bir ikincilikle sekizincilik ve daha aşağı birkaç derece aldılar. Süvarilerimizin asıl büyük başarısı 1935'te Nice, Aachen (Ahen), Viyana, Peşte yarışmalarında olmuştur. Onbir devletin girdiği engel atlama yarışmasında Yzb. Cevat Kula 1 m. 90 sm. atlıyarak birinci olurken Tğm. Cevat Gürkan Aachen'de İktisat Vekâleti Yarışmasında 93 kişi arasında 12. olmuştu. Bundan sonra da Peşte'de Tuna Büyük Engel Atlama Şampiyonası'nda Tğm. Eyüp Öncü 120 binici arasında birinci oldu, bayrağımız şeref direğine çekildi. Tğm. Saim Polatkan Nice'de 88 atın katıldığı Uluslar Kupası ile, Aachen'de Ren Mükâfatını kazandı. Viyana'da ise Yzb. Saim Polatkan 1.80 atlıyarak dördüncü oldu, daha sonra da 2 metre yüksekliğindeki bir engeli geçerek o yarışmaların en yüksek atlama birincisi oldu. Rakiplerimizin atlarının sayıca çok olmalarına karşılık ekipimiz sadece sekiz atla katılmış, bu parlak dereceleri almıştı.

Ekipimiz ertesi yıl 1936 Berlin Olimpiyatlariyle Aachen ve Viyana yarışmalarına katıldı. Bu yarışmalarda Yzb. Cevat Kula birinci turda ikinci olduysa da neticede altıncı oldu, adı Olimpiyat stadının şeref levhasına yazıldı.

1937'de Roma, Paris, Londra, ertesi yıl da Nice, Roma, Varşova yarışmalarına gidildi. Roma'da yapılan Mussolini Kupasında Yzb. Cevat Kula, Yzb. Cevat Gürkan, Yzb. Eyüp Öncü ve Yzb. Saim Polatkan «Güclü», «Yıldız», «Çakal», «Ünal» adlı atlarla yarışmaya katıldılar. Saim Polatkan «Çakal»la fevkalâde bir biniş göstererek takımımıza birinciliği sağladı. Mussolini kupası üç yıl sürecek bir yarışmaydı. Kupa üçüncü yıl yarışmaları kazanan ekipin elinde kalacaktı. Ertesi yarışmalarda en iyi atlarımızın ikisinin sakatlanmasiyle yarışmalarda pek parlak dereceler alamadık, kupa yurda getirilemedi.

SON YILLARDAKİ ÇALIŞMALAR

İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine ara verilen yarışmalar, barışla beraber yeniden başladı. 1948 Londra Olimpiyatlarında üstün bir başarı alınmadıysa da dönüşte Rotterdam'da yapılan, 90 binicinin katıldığı yarışmada Yzb. Ziya Azak «Rüzgâr» la birinci geldi, diğer binicilerimiz de takım halinde derece aldılar, bayrağımız şeref direğine çekildi.

Ekipimize genç biniciler katılmış, Avrupa memleketlerinden satın alınan kaliteli atlarla sıkı bir çalışma devresine girilmişti. O yıldan sonra Salih Koç, Cevdet Sümer, Kemal Özçelik, Nail Gönenli, Bedri Böke, Mennan Pasinli gibi genç binicilerimiz gerek yurt içinde, gerekse yurt dışında parlak başarılar kazandılar. Binicilik Federasyonunun kurulması üzerine 1959 sonbaharında İstanbul'da Mithatpaşa Stadında, tanınmış binicilerin de katıldığı milletlerarası yarışmalar yapıldı.

çekirdeği birden fırlayıp giderse, iki baldır arasında sıkılan at da hızla kendiliğinden öne doğru atılıverir. Baldır hareketine cevap vermiyen sert atlar için mahmuz kullanılır. Çizmenin topuk tarafına takılan sivri uclu bir demir çıkıntısı olan mahmuz, ancak gerektiği zaman, o da ustalıkla kullanılmalıdır. Yersiz kullanılan mahmuz hayvanı büsbütün sinirli yapar.

Ata yaptırılacak hareketlerin mâkul olması lâzımdır. İyi bir binici atından azamî verimi alabilmesi için atına yalnız bazı yardımlarda bulunmamalı, cezalar da vermelidir. İtaatsizlik eden ata, dizgin çarpmak, kırbaç vurmak, mahmuzlamak gibi hafif veya şiddetli cezalar verilebilir. Yalnız, hayvanın hatasını anlayıp düzeltmesi için bu cezaların hemen verilmesi gerekir. At binicisine itaat edebilmek için onun üstünlüğünü hissetmeli, ona güvenmeli, onu sevmelidir.

BİRA

Arpa ile şerbetçiotundan yapılan hafif alkollü bir içkidir. Alkol derecesi 3—5 dir.

Bira çok eski çağlardan beri bilinir. Balın mayalandırılmasiyle elde edilen «hidromel» en eski içki olarak kabul edilir. Ondan sonra insanlar üzümden şarap yapmışlar, daha sonraları sütten kımız gibi içkiler, nişastalı tahıldan da daha başka keyif verici içkiler elde etmişlerdir ki bira bunlardandır.

Biranın Milâttan Önce de bilindiği, Orta Asya Türklerinin darıdan yaptıkları bozadan elde edildiği sanılmaktadır. Eldeki vesikalardan Babilliler'in tahılları çimlendirerek boza şeklinde bira yaptıkları anlaşılmaktadır. Boza Mezopotamya ve İran'dan Mısır'a geçtikten sonra bira şeklini almıştır. Burada geliştirilen bira yapma tekniği Yunanistan'a, oradan da Roma'ya geçmiştir. Eski Yunanlılardan tarihçi Heredotos (M. Ö. 484 - 406), filozof Aristoteles (M. Ö. 384 - 222), Sicilyalı tarihçi Diodore (M. Ö. I. yüzyıl), Mısır ve Yunanistan'da bira yapıldığından bahsederler. O çağlarda mayalaşmayı kolaylaştırmak için, biranın içine bal, ağaç kabukları, zencefil, tarçın, daha başka baharat atarlardı. Mısır'da iklim dolayısiyle bira alkollü bir içki olmuş, kuzey memleketlerinde bozaya benzerliğini devam ettirmişti. Biranın içine şerbetçiotunun karıştırılması Avrupa'da IX. yüzyıla raslar. Böylece yüzyıllar boyunca gelişmeler geçirerek bugünkü şeklini almıştır. Bugün bira Almanların millî içkisi sayılır. En iyi biralar Baviyera, Alsace, Bohemya, Belçika ve civarında yapılır.

Bira Nasıl Yapılır

Arpa ile şerbetçiotundan yapılan bira, ancak mayalaşma devam ettiği müddetçe faydalanılabilen bir içkidir. Mayalaşması sona eren bira artık içilmez. Kimyasal özellikleri bakımından bira faydalı bir içkidir. İştah açar, idrar söktürür, harareti keser.

Biranın yapımında başlıca dört maddeden faydalanılır:

1 — Alkol şekline geçebilecek şekerli veya nişastalı maddeler (daha çok arpa nişastası);

2 — Acılık veren madde (Şerbetçiotu);
3 — Şekerli maddeyi alkol ve karbonik asite çeviren maya.
4 — Su. (Temiz, tatlı ve kireci az olmalıdır).

Önce bu iş için kullanılacak arpa eleklerle temizlenir, tanelerinin iriliklerine göre ayrılır. İyi biralık bir arpanın 100 litresi 66 kilodan yukarı gelmeli, nişastası çok, azotlu maddeleri az olmalıdır. Çoklukla iki sıralı arpa kullanılır.

Temizlenen bira 60 - 96 saat beton veya demirden yapılmış büyük kablarda ıslatılır. Arpanın çimlenmesi için % 40 - 45 suya ihtiyacı vardır. Arpa taneleri yeter derecede ıslandıktan sonra, ya mahzende, veya yuvarlak demir kablar içinde, ıslak ve soğuk hava verilerek 17° nin altında çimlendirilmeye bırakılır. Çimlenme sırasında arpa tanesinden filiz çıkmaya başlar.

Bu hale gelmiş olan arpaya «malt» adı verilir. Filizlerin uzunluğu ve şekli malt çeşidine göre değişir. Maltların kökçükleri ve tozları eleklerle temizlendikten sonra bir buçuk, iki ay dinlenmek üzere silolara kaldırılır. Böylece malt kurutulur, sonra da değirmenlerde öğütülür, 75° ye kadar ısıtılır. Bu ısıtmada maltta bulunan diyastaz ve anzimler nişastalı maddeleri maltoz şekeri ve dekstrin halinde ayırır, biraya köpük veren basit azotlu ve fosforlu maddeleri meydana getirirler. Bundan sonra filtrelerden süzülerek küspesi ayrılır. 10.000 kiloya 18 - 25 kilogram şerbetçiotu çiçeği katılarak 2 saat kadar kaynatılır (Bk. Şerbetçiotu). Şerbetçiotu çiçeklerindeki tanenli, reçineli ve hoş kokulu diğer maddeler arpa şırasına geçer, bunun terkibini düzenler. Kaynama sona erince arpa şırası, şerbetçiotu çiçeklerinden süzülerek ayrılır. Bu şıra büyük kablarda 30 - 40 dereceye kadar kendi kendine soğumaya bırakılır. Sonra, içinden soğuk su geçen boruların üzerinden geçirilerek sıcaklığı 5° düşürülür. Burada 1,5, iki ay kadar mayalandırılarak dinlendirilir. Bu müddet esnasında meydana gelen karbon gazı biranın içinde kalır ve biranın köpüğünü temin eder. Köpükler içilirken ferahlatıcı bir tesir yapar. Son bir defa daha süzülen bira fıçılara veya şişelere konur. Bu şişelerin camlarının koyu yeşil veya kahverengi olmaları lâzımdır. Beyaz camlı şişeler ışığı içeriye geçirdikleri için mayalaşmaya tesir ederler ve biranın çeşnisini bozarlar (Bk. Arpa).

Biranın bazı çeşitleri vardır. Başlıcaları şunlardır:

Siyah bira. — Kaynatılırken içine ayrıca kahve gibi kavrulmuş siyah malt konularak elde edilen bir bira çeşididir.

Berlin birası. — Arpa ve buğday maltlarından hazırlanır. Tadı ekşimsidir.

Ale birası. — İngiltere'de yapılır. Şeker, mısır, pirinç ve bol şerbetçiotu ile hazırlanır. Açık renklidir.

Porter, Stout birası. — Pirinç, mısır, şekerden yapılır. İçimi serttir.

Belçika biraları. — Çimlenmiş buğday, yulaf ve kara buğday ile yapılır. Çok ekşi, sert ve acımsı bir tadı vardır.

BİRÇENEKLİLER

Kapalıtohumlular alt şubesinden bir bitki sınıfıdır. Bu sınıftaki bitkilerin oğulcuğu bir çenekten meydana gelmiştir. Buğdaygiller, soğangiller gibi bitki familyaları birçenekli bitkiler sınıfındandırlar. Bu familyalarda buğdaygillerden buğday, yulaf, arpa, pirinç, çavdar, mısır, ayrıkotu, kamış, bambu, soğangillerden de soğan, sarmısak, pırasa, lâle, zümbül, zambak gibi bitkiler başta gelir.

BİRECİK

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Orta Fırat bölümünde Urfa iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Bozova ve Suruç ilçeleri, batıda Gaziantep'in Nizip ilçesi, kuzeyde Urfa'nın Halfeti ilçesi çevirir. Güneyde Suriye topraklariyle komşudur. Merkez bucağından başka Böğürtlen adında bir bucağı, bu iki bucağa bağlı 36 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.041 km²

Nüfusu: 30.688 (1960 sayımı)

Birecik ilçesi Kuzey Suriye düzlüklerinin Güney-Doğu Anadoludaki devamını içine alır. Arazi güneyden kuzeye doğru yavaş yavaş yükselir. Fırat nehri ilçenin batı sınırını teşkil ederek akar. Tahıl tarımı çok ileridir. Bunun yanıbaşında zeytin ve fıstık ilçenin ekonomik hayatında önemli bir yer alır.

Kasaba. — İlçe merkezi Birecik Fırat'ın doğu kıyısında kurulmuş, 13.123 nüfuslu bir kasabadır. Gaziantep - Nizip - Suruç - Urfa yolu üzerinde bulunur. Yakın yıllara kadar bu yol Birecik'te kesintiye uğrardı. Fırat üzerinde büyük Birecik Köprüsü'nün kurulması yolu tamamlamıştır. Köprü 700 m. uzunluğunda, 10 m. genişliğindedir.

Birecik kasabasında kendircilik ileri gitmiştir. Kendir burada basit usullerle ip ve halat haline getirilir. Zeytinyağcılık ve sabunculuk da kasabanın ekonomik hayatında önemli bir yer tutar.

Tarih. — Birecik, VII. yüzyılda İslâmlar tarafından Bizans'tan alınmış, 1099'dan 1150 yıllarına kadar Haçlılar tarafından ele geçirilmiş, Mısır-Suriye Türk Memlûk imparatorluğundan da 1516'da Yavuz devrinde bütün civar ülkelerle Türkiye'ye bağlanmıştır. Bu zamanlarda çok gelişmiş büyük bir şehir olan Birecik, İstanbul-Bağdat demiryolunun başka taraftan geçmesi sebebiyle gerilemiş, eski ticaret hayatı durgunlaşmıştır.

BİREVCİKLİ

Erkek ve dişi organları aynı kök üzerinde olmakla beraber ayrı ayrı çiçeklerde bulunan bitkilere verilen addır. Fındık, mısır, ceviz gibi bitkiler birevciklidir. Bu bitkilerin genel sınıflandırılmasında, her hangi bir takım, şube veya familya adı olmayıp, sadece muhtelif bitkilerin bu özellikleri göz önünde tutularak verilen bir addır.

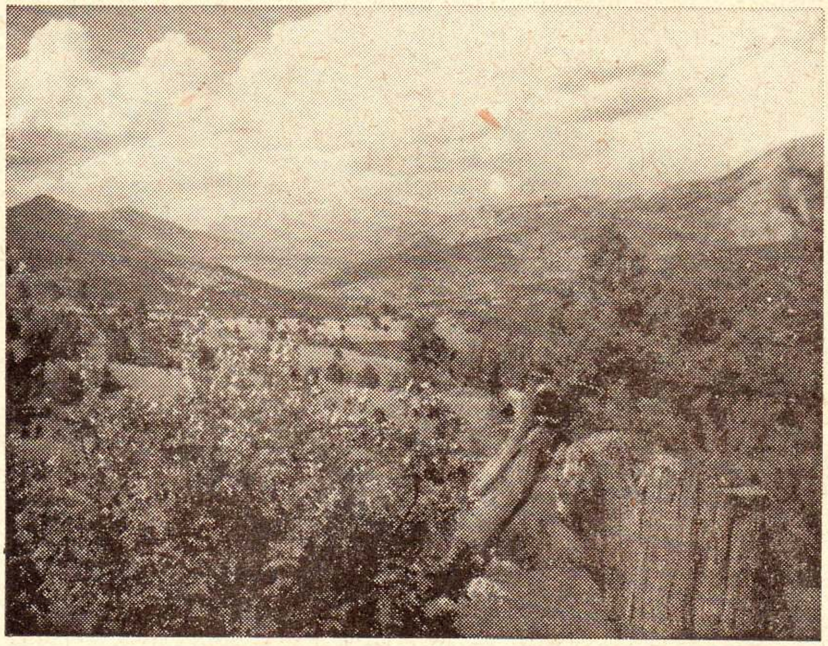
BİRİMLER

Bir şeyi ölçmek için, kendi cinsinden örnek seçilen değişmez parçaya «birim» denir. Ölçülerin esası birimlere dayanır. Meselâ uzunluk ölçüsünün birimi Fransa'da ve metrik sistemi kabul eden diğer ülkelerde metre, ağırlığın gıramdır. Anglo - Sakson ülkelerinde ise uzunluk ölçüsü yarda, ağırlık ölçüsü pound'dur.

Başlıca birimler şunlardır:

Yoğunluk birimi: Gr/sm³
Enerji ve iş birimi: Erg
Kuvvet birimi: Din
Basınç birimi: Bari (din/sm²)
Güç birimi: Erg/sn
Açı birimi: Radyan/sn

Endüstride kullanılan güç birimi beygirgücü, iş birimi de kilogrammetredir (Bk. Beygirgücü). Elektrikte potansiyel farkı birimi «volt», akım şiddeti birimi «amper», güc birimi «vat» tır (Bk. Elektrik). Isı miktarı birimi «kalori», aydınlatma birimi «mum» dur (Bk. Isı; Işık).

Birecik Yaylası ve yaylayı çeviren dumanlı dağlar.

Dünyayı ikiye bölen ilk büyük savaş: 1. Dünya Savaşı

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI 1914-1918 arasında 4 yıldan fazla süren, o âna kadar dünya tarihinin benzerini görmediği genişlikte bir savaştır.

Bu savaşın menşeleri pek eski ve pek girifttir. Almanya'nın denizlerde ve sömürgelerde İngiltere ile rekabete kalkışması, böyle bir şeye tahammül dahi edemiyecek mizaçta olan geleneksel Brıtanya siyasetinin ne bahasına olursa olsun Almanya'yı ezmek istemesi I. Dünya Savaşı'nı doğuran sebeplerin başında gelir. Fransız-Alman rekabeti, Fransa'nın Alsace-Lorraine (Alzas-Loren) i 40 yıldır unutamaması, gittikçe devleşen Almanya karşısında kara Avrupa'sında ikinci dereceye düşmesi de en önemli sebepler arasında sayılabilir.

Ruslar'ın Uzak-Doğu'daki durduruluşlarından sonra yeniden Balkanlar'la uğraşmaları, Boğazlar'ı ele geçirmek için zemin hazırlamak üzere durmadan küçük Balkan devletlerini Türkiye, daha sonra Avusturya imparatorluklarına karşı kışkırtmaları da meselenin doğu cephesini açıklamaya yarar. Nitekim Avrupa siyasî çevrelerinde, Balkan Savaşı'na dünya savaşının gerçek öncüsü olarak bakılmıştır (Bk. Balkan Savaşı).

Bir yandan Almanya-Avusturya-İtalya'nın, öbür yandan İngiltere-Fransa-Rusya'nın birbirlerine karşı gruplanmaları zaten dünyayı şüpheli bir geleceğe doğru itiyordu. Avusturya-Macaristan veliahtini Bosnasarayı'nda bir Sırp tedhişçisinin öldürmesi, bu imparatorluğun Sırbistan'a, onu koruyan Rusya'nın da Avusturya-Macaristan'a savaş açmasiyle sonuçlandı. Böylece dünya savaşı için en elverişli dış sebepler ortaya konulmuş, zemin hazırlanmış oluyordu. Avusturya'nın bağlaşığı olan Almanya, Rusya'ya; Rusya'nın bağlaşıkları olan Fransa ile İngiltere de Merkezî İmparatorluklara savaş açtılar. İngiltere'nin kıta savaşındaki rolünü küçümsiyen Almanya, yıllardan beri harb plânını Rusya ve Fransa'yı yıldırım savaşiyle ezmek üzere hazırlamıştı. Bunun için de kuzeyden Fransa'ya girmek, Belçika'yı çiğnemek lâzımdı. Böylece, daha ilk günlerde Belçika da Merkezî Devletlere karşı savaşa sürüklenmiş oluyordu.

Hiçbir devlet bu çapta bir savaşın yıllarca süreceğine ihtimal vermiyordu. Birkaç ayda biteceğini hesaplıyanlar çoktu. Türkiye'nin savaşa girip Rusya'nın boğulmasına, sonunda yıkılmasına sebep olması, İngiliz Başbakanı Lloyd George'un dediği gibi, savaşı başlı başına iki yıl uzatmıştır.

Savaşa Giren Kuvvetler

Dünya tarihinde ilk defa olarak bu savaş boyunca akıl almaz askerî kuvvetler karşılıklı yığılmışlardı.

İttifak Devletleri (Merkezî Devletler veya Merkezî İmparatorluklar da denir): Almanya 40 kolordu (109 tümen + 11 süvari tümeni), Türkiye 63 tümen (9 ordu), Avusturya-Macaristan 16 kolordu, Bulgaristan 15 tümen çıkarmışlardı. Bu kuvvetler muvazenesiz olarak, karşılarında birleşen İtilâf devletlerinin (Müttefikler de denir) şu kuvvetlerine karşı çarpışmışlardır: Fransa 21 kolordu (83 tümen + 10 süvari tümeni), Rusya 37 kolordu ve ayrıca 19 süvari tümeni, İngiltere 40 - 50 tümen, Amerika 42 tümen, Belçika 6 tümen, Sırbistan 19 tümen, Romanya 25 tümen, Karadağ 3 tümen, Yunanistan 10 tümen, İtalya 13 kolordu, Portekiz 5 tümen. Japonya da savaşa yalnız deniz kuvvetleriyle katıldı.

Bu muazzam kuvvetlere karşı Almanya büyük bir güç gösterdi, pek iyi yetiştirilmiş, silâhlandırılmış, son derece iyi ikmal edilen kuvvetli tümenleriyle pek üstün kuvvetlere karşı doğu ve batı cephelerinde savaştı. Dünyanın şüphesiz en güçlü askerî devleti durumunda olan Almanya'nın savaşın ilk aylarında Genel Kurmay Başkanı (fiilen başkomutan) Orgeneral von Moltke'ydi, sonra yerine Orgeneral (Türk mareşali) von Falkenhayn getirildi, 1916'da o da değiştirilerek Mareşal von Hindenburg Genel Kurmay Başkanı, Orgeneral von Lüdendorff da muavini oldular.

Yıldırım Savaşı

V Fransız ordusunu tamamen bozguna uğratan Almanlar, Paris yolunu tutmakta gecikmediler. Lüksemburg, Belçika ve kuzey Fransa işgal edildi. Bu yıldırım savaşı, Fransız ve İngilizler'in yıllardan beri hazırladıkları savaş plânlarını tatbika fırsat vermedi, üstünlük Almanlar'ın eline geçti. Fransız-İngiliz-Belçika kuvvetleri, panik halinde, Almanlar'ın önünden kaçıyorlardı.

6-12 eylûlde (1914) Marne nehri üzerinde yapılan kanlı çarpışmalar, Paris'e 30-40 km. kala Almanlar'ı durdurdu. Bu da, Fransa'nın yıldırım savaşiyle mütareke istemek zorunda bırakılamaması, böylece 43 yıllık Alman Genel Kurmay plânlarının 1.000.000'u geçen Müttefikler tarafından akim bırakılması üzerine, az-çok hatalar yaparak «hatasız kurmay» vasfını kaybeden von Moltke' nin (Büyük Moltke'nin yeğenidir), İmparator tarafından değiştirilmesiyle sonuçlandı.

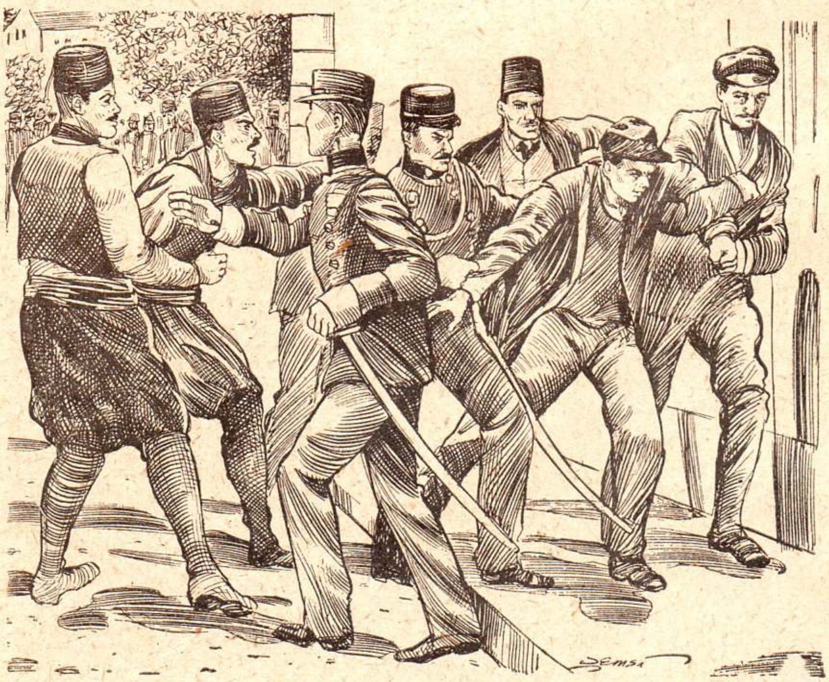
Siper Savaşları

Fakat Fransızlar, hiçbir zaman Almanlar'ı kuzey Fransa'dan atamadılar. Böylece, 4 yıl sürecek olan pek yıpratıcı siper savaşları başladı. Manş kıyılarına hâkim olup İngiltere ile Fransa'nın muvasalasını kesmek ve Fransa'yı ölüme mahkûm etmek maksadiyle Almanlar'ın yaptıkları 14 taarruz, 200.000 zayiatla neticelenmekten öteye geçemedi.

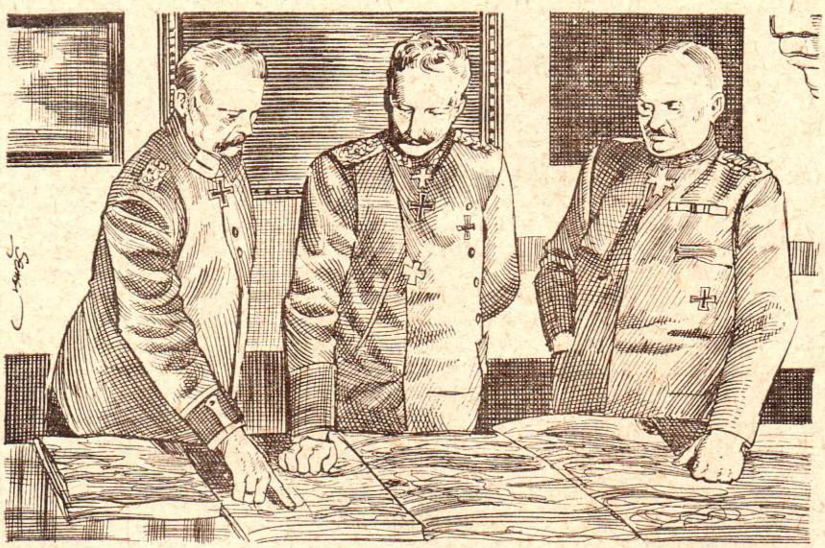
10 kasımda yapılan son taarruz da 300.000 zayiata mal oldu; bu sonuncusunda, Alman hükümdarlarının en seçkin hassa alayları da eridi. Almanlar, Manş'ı ele geçiremiyeceklerini anladılar, siperlere çekildiler. Fakat bu 1914 yaz ve sonbahar savaşları sonunda, Fransa'nın en önemli endüstri ve maden bölgeleri Almanlar'ın eline geçmiş oldu. Gene bu çarpışmalarda, ilk defa olarak zehirli gaz kullanıldı.

Alman-Rus Çarpışmaları

1915'te Almanlar'ın Rusya'yı ezmek, Avusturya-Macaristan'ın Rusya karşısındaki yü-

1914'te iki grupa ayrılmış bulunan Avrupa devletleri birbirlerine saldırmak için bahane arıyorlardı. Avusturya-Macaristan veliahti Arşidük Ferdinand'ın Bosnasarayı'nda Sırp tedhişçisi Prencip tarafından öldürülmesi 1 Dünya Savaşı'nın patlamasına vesile oldu. Yukarıdaki resim Prencip'in cinayetten sonra yakalanışını gösteren fotoğraftan alınmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Alman İmparatorluğu'nun üç büyük başı. Ortada İmparator II. Wilhelm, solda Doğu Cephesi Başkomutanı (sonra genelkurmay başkanı) Von Hindenburg, sağda onun kurmay başkanı von Ludendorff, savaşın en çetin günlerinde harb plânlarını gözden geçirirlerken.

künü hafifletmek için doğu cephesine önemli kuvvetler nakletmeleriyle, Fransa'yı ezmek tasavvurunun öldüğü ilân edilmiş oldu. Daha 1914 ağustosunda Doğu Prusya'da Tanenberg'de von Hindenburg, Rus ordularını imha etmiş, 90.000'ini esir almıştı. Fakat Rusya'nın 10.000.000 talimli eratı vardı; devamlı olarak takviye alıyorlardı. 12 eylûl 1914'te Lvov'da Ruslar, Avusturyalılar'dan 400 top ve 100.000 esir alarak büyük bir zafer kazandılar. Kasım 1914'te Almanlar, Berlin'e girmek hülyasında bulunan 2 Rus ordusunu darmadağınık ettiler, 45.000'ini esir aldılar. 7 şubat 1915'te von Hindenburg, X. Rus ordusunu tamamen imha etti, 100.000 de esir aldı. Fakat 15 martta Ruslar, cephenin güney kesiminde Avusturyalılar'dan 150.000 esir aldılar. 1915 yazında Almanlar, Ruslar'a tamamen galebe çalarak Galiçya'yı, Lehistan'ı, Letonya'yı, Litvanya'yı aldılar ve Rusya'nın o zamanki başkenti Petersburg (bugünkü Leningrad) a pek sokuldular.

Fakat gene o yıl (1915), 27 mayısta, o âna kadar Almanya'nın müttefiki geçinen İtalya'nın Merkezî İmparatorluklara karşı savaş açmasına engel olunamadı. Böylece, Alman ve Avusturyalılar'a karşı yeni bir cephe daha açılmış oldu. 20 Avusturya tümeninin İtalya cephesine göndermek zorunda kalınması Rusya cephesini zayıflattı, Rusya'nın saf dışı edilmesini geciktirdi.

Türkiye Savaşa Giriyor

3 kasım 1914'te, yani Almanlar'ın, yıldırım savaşı ile — yıllardan beri iddia ettikleri gibi — Fransa'yı teslim zorunda bırakamıyacaklarının anlaşılmasından sonra Türkiye, Enver Paşa tarafından, savaşa sürüklendi, dünya denizlerine hâkim olan büyük devletlere savaş açmak çılgınlığına sevkedildi.

1915 martından başlıyarak İngiltere - Fransa - Avustralya - Yeni Zelânda - Kanada deniz ve kara kuvvetlerinden müteşekkil cehennemî kuvvetler, Çanakkale önüne yığıldı, Gelibolu'ya asker çıkarıldı. Maksat Boğazlar'ı ele geçirmek, İstanbul'u düşürerek Türkiye'yi saf dışı etmek, Rusya ile muvasalayı sağlamaktı. Bu, savaşın Almanya aleyhine son bulması demekti. Müttefikler, büyük bir yenilgiye uğradılar (Bk. Çanakkale Savaşı).

Bu sıralarda Almanya'nın Afrika'daki sömürgeleri (Tanganyika, Kamerun, Togo, Güney-Batı Afrika) İngilizler tarafından ele geçirilmiş bulunuyordu.

Alman donanması Baltık'tan pek çıkamıyordu. İngiliz-Fransız donanması ile vuruşarak berabere kalmış durumdaydı. Fakat bir işe yaramıyordu. Alman denizaltıları 1.063 gemi batırdılarsa da, İngiltere bundan yılmadı.

Sırplar, 100.000 zayiat vermekle beraber, Avusturyalılar'a karşı inatla dayanıyorlardı. Sırplar'ın karşısında 18 Avusturya-Alman tümeni bulunuyordu. 24 eylûl 1915'te Mareşal von Mackensen, Sırplar'a karşı taarruza geçti. Birkaç gün sonra Bulgaristan da Merkezî İmparatorluklara katılarak Sırbistan üzerine yürüdü. Kasım sonunda artık Sırbistan yoktu. Ordusu mahvolmuş, bütün toprakları işgal edilmişti. Selânik'e çıkartma yapan İngiliz - Fransızlar, bunu önliyemediler. Berlin - İstanbul yolu açılmıştı.

Türk Cepheleri

Türk cephelerine gelince, Irak'ta İngilizler'e karşı olan Türk cephesi (VI. Türk Ordusu), İngilizler'i Bağdat yolundan kovdu, Selmân Pâk'te İngilizler'i yendikten sonra Kûtülamâre'de bir İngiliz tümenini generalleriyle beraber tamamen ve silâhlariyle esir etti.

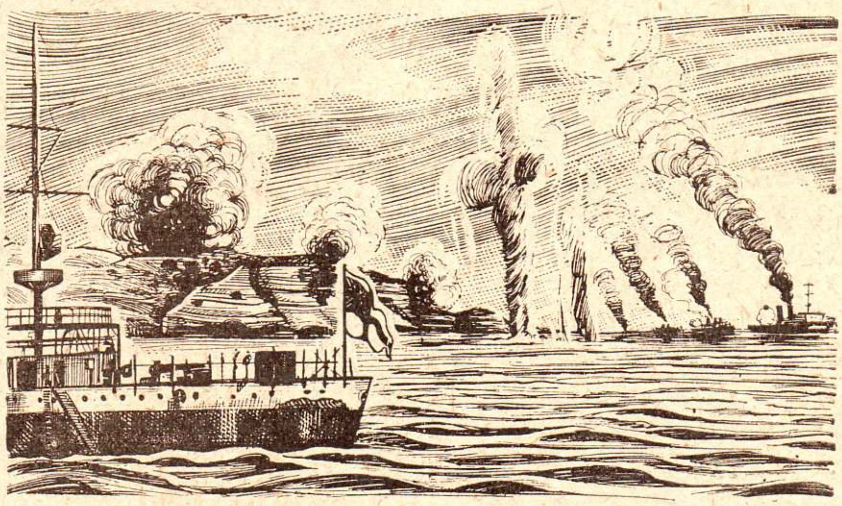
Kafkas cephesinde Enver Paşa'nın bizzat idare ettiği Sarıkamış taarruzu, Ruslar'dan çok karakışın tesiriyle büyük bir kırgınla bitti, III. Türk Ordusu fena halde ezildi.

Filistin cephesinde, IV. Türk Ordusu (Bahriye Nazırı Cemal Paşa komutasında), Süveyş Kanalı'nı ele geçirmek için iki kere Mısır'a taarruz ettiyse de, Kanal'ı düşürmek mümkün olmadı. İngilizler, Türkler'e karşı bu cephede cehennemî bir hazırlıkta bulunuyorlardı. 31 mayıs 1916'da tekmil İngiliz ve Alman donanmaları karşı karşıya geldilerse de, iki tarafın da önemli zayiatına rağmen, yenişemediler.

Romanya Düşüyor

28 ağustos 1916'da Romanya da Merkezî İmparatorluklara savaş açtı. Fakat Transilvanya'yı Avusturya-Macaristan'dan almak, Budapeşte'yi yıldırım savaşiyle düşürmek plânları sonuç vermedi. Aksine, Alman mareşali von Mackensen'in başkomutanlığındaki Alman-Avusturya-Bulgar-Türk (I Türk kolordusu) birleşik kuvvetleri, yıldırım savaşiyle, 380.000 zayiat verdirerek aralık ayında Romen ordularını yok ettiler, Bükreş düştü, Romanya teslim oldu.

Merkezî İmparatorluklar, askerî güclerinin zirvesindeydiler. Ruslar'ın Romanya'yı kur-

İtilâf Devletleri 1915 martından başlıyarak Çanakkale önüne muazzam deniz ve kara kuvvetleri yığıp Boğaz'ı ateşe boğdular. Bu ateş ve ölüm yağmuru altında Türk ordusu eşsiz bir kahramanlık ve fedakârlık örneği göstererek sonunda düşmanı çekilmek zorunda bıraktı.

tarmak için bütün gayretleri boşa çıkmıştı. Türk kolordusu, Ruslar'a karşı, Galiçya'ya nakledildi. İtalyanlar, Avusturya-Macaristan'la başa çıkamıyorlardı.

Amerika Savaşa Katılıyor

Türk-Alman-Bulgar kuvvetleri, İngiliz-Fransız-Sırp-Yunan-Rus-İtalyan birleşik kuvvetlerini Makedonya cephesinde mıhlamışlardı. Rusya çökmek üzereydi. İtilâf devletlerinin savaşı kazanmak için tek ümidi kalmıştı: Amerika'nın, sonsuz kaynaklariyle, harbe girmesi. Japonya da Almanya ile harb halinde olmakla beraber, Okyanusya'daki Alman adacıklarını işgalden başka bir şekilde Avrupa kıta savaşına karışmak niyetinde değildi.

Nihayet Alman denizaltı savaşına karşı A. B. D. umumî efkârı galeyana getirildi. 5 nisan 1917'de Amerika da Merkezî Devletlere savaş açtı. Fakat bir Amerikan ordusu yoktu. Parça parça Amerikan tümenlerinin kurulmasiyle Avrupa'ya nakli aylar, hattâ yıllar istiyen bir işti.

Amerika 1,5 yıl içinde tedricen Fransa cephesine 42 tümen (1.500.000 asker) yollamayı üzerine aldı 8 ocak 1918'de Başkan Wilson, meşhur 14 prensipini dünyaya ilân etti. Hiçbir zaman gerçekleşmiyen bu prensipler, bunlara inanarak 4 Merkezî Devletin mânevi harb gücünü geniş ölçüde kıran bir propaganda olmaktan ileri gitmedi.

Ruslar Mütareke İstiyor

22 ocak 1918'de Rusya mütareke istedi ve böylece saf dışı edilmiş oldu. Almanlar, Ukrayna'yı işgal etmişlerdi. Türk donanmasının üstünlüğü karşısında zaten savaşın başından beri Karadeniz'de Rus donanması sinmiş durumdaydı. Çarlık yıkılmış, Komünistler iktidarı ele geçirmek için uğraşıyorlardı. Böylece, pek külliyetli Alman-Avusturya kuvvetleri, Fransa cephesine, kısmen de İtalya ve Makedonya cephelerine yığıldı. İtalya'nın da yıkılmak üzere olduğu sanıldı. Amerika'nın işe karışması, İtilâf Devletleri için bir can kurtaran olmuştu.

Yenilgiye Doğru

11 mart 1917'de VI. Türk ordusu kendisinden çok üstün olan İngiliz-Hint kuvvetlerine Bağdat'ı bırakmak zorunda kaldı. 9 aralık 1917'de de IV., VII. ve VIII. Türk ordularının (Yıldırım Orduları Grupu) bulunduğu Filistin cephesinde Kudüs'ü pek üstün İngiliz kuvvetleri ve bağlaşıkları aldılar. Birinci ve İkinci Gazze savaşlarında Türkler düşmanı yenmişler, fakat üçüncüsünü kaybetmişlerdi.

Alman denizaltıları her ay 400.000 ton kadar İtilâf gemisi batırmakta devam ettiler. Fakat gittikçe kuvvetli konvoylar halinde yola çıkan Amerikan gemilerinin İngiltere ve Fransa'ya muazzam nakliyatını durduramadılar.

1918 martında Almanlar, hiçbir devlette eşi görülmemiş çap ve kudrette toplarla Fransız cephesini dövüyorlar, Alman uçakları Paris'e göz açtırmıyordu. İngiliz-Fransız-Amerikan-Belçika-Portekiz ve büyük ölçüde sömürge kuvvetleri cepheyi zor tutuyorlardı.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA İTTİFAK VE İTİLÂF DEVLETLERİNİN GENEL DURUMLARI

İTTİFAK DEVLETLERİ	I	II	III	IV
Almanya	79.000.000	11.000.000	1.950.000	7.300.000
Avusturya-Macaristan	55.000.000	7.800.000	1.200.000	7.000.000
Türkiye	29.000.000	2.900.000	400.000	1.050.000
Bulgaristan	5.300.000	1.200.000	90.000	270.000
	168.300.000	22.900.000	3.640.000	15.620.000
İTİLÂF DEVLETLERİ				
Rusya	181.000.000	12.000.000	1.700.000	9.150.000
İngiltere (*)	461.000.000	8.900.000	910.000	3.190.000
Fransa (**)	84.000.000	8.400.000	1.390.000	6.300.000
İtalya	38.000.000	5.600.000	650.000	2.350.000
A. B. D.	111.000.000	4.750.000	120.000	320.000
Sırbistan	5.000.000	800.000	450.000	740.000
Japonya	78.000.000	800.000	300	1.000
Romanya	8.000.000	750.000	340.000	540.000
Belçika	16.000.000	300.000	100.000	180.000
Yunanistan	5.000.000	250.000	10.000	30.000
Portekiz	15.000.000	100.000	10.000	40.000
Karadağ	435.000	50.000	3.000	20.000
	1.002.435.000	42.700.000	5.683.300	22.861.000
Her iki tarafın genel toplamı:	1.170.735.000	65.600.000	9.323.300	38.481.000

I — Devletlerin — bütün sömürgeleri dahil — 1915 nüfusları
II — Silâh altına alınan asker miktarı
III — Ölenler
IV — Orduların genel zayiatı (ölenler dahil)

(*) Kanada, Avustralya, Yeni Zelânda, Hindistan ve birçok sömürgeler dahil.
(**) Fas, Cezayir ve birçok sömürgeler dahil

Bütün savaş boyunca mutlak önemi bu cephenin taşıdığı, kesin sonucun burada alınacağı şüphesizdi. 125.000 Fransız askerini esir almasına, 10 Fransız tümenini de yok etmesine rağmen Almanya, düşmanı çözemedi. Alman teşebbüslerinin devamı, sonucu değiştiremedi. Amerikan takviyesi son haddi bulmuştu. Alman Genel Kurmayı, 14 ağustosta, savaşın kazanılmasına imkân olmadığını İmparator'a bildirdi.

Türkiye ve Almanya Yeniliyor

Makedonya cephesinde İtilâf Devletleri 30 tümenle taarruza geçtiler. 27 eylülde Bulgaristan, bu cephedeki İtilâf Başkomutanı Fransa Mareşali Franchet d'Esperey'den mütareke istedi. Böylece Avusturya, Almanya ve Türkiye arkalarından vurulmuş oluyorlardı. Savaşa devama imkân kalmamıştı.

Alman kuvvetleri, Fransız topraklarını derinliğine işgal ediyorlardı. Hiçbir Alman toprağı işgal edilmiş değildi. Avusturya da hemen hemen aynı durumdaydı. Bu çerçeve içerisinde Merkezî İmparatorlukların mütareke istemeleri ibrete değer.

Kasım 1918'de İtilâf Devletleri, başta İngilizler olmak üzere, dünya tarihinde görülmemiş bir galibiyetin mümessili durumundaydılar. Dört Merkezî Devlet'le çok ağır mütarekeler yapıldı. Avusturya ve Türkiye parçalandı. Almanya'dan da çok önemli topraklar alındı, bütün sömürgelerine el konuldu; zengin toprakları işgal edildi, bütün kaynakları kontrol altına alındı. Barış antlaşmalarında İtilâf Devletleri aralarında anlaştıktan sonra, şartlarını mağlûplara dikte ve imza ettiriyorlardı. Bu tabiî olmıyan durum, İkinci Dünya Savaşı'nı doğurmuştur (Bk. İkinci Dünya Savaşı).

Almanya ile Versailles Barışı (20 haziran 1919), Avusturya ile Saint-Germain Barışı (10 eylûl 1919), Macaristan'la Trianon Barışı (4 haziran 1920), Bulgaristan'la Neuilly Barışı (27 kasım 1919), Türkiye ile Sevres Barışı (10 ağustos 1920) ve Lausanne Barışı (24 temmuz 1923) Birinci Dünya Savaşı'na son verdi (Bk. Sèvres Barışı, Millî Mücadele).

Birinci Dünya Savaşı'nın Önemi

Birinci Dünya Savaşı, belki bütün cihan tarihinin en önemli olayıdır. Gerçi ateş kudreti, tahrip bakımından İkinci Dünya Savaşı, ilkini çok geçmiştir, fakat dünya düzenine getirdiği değişiklikler birincisinden fazla değildir.

Birinci Dünya Savaşı, o zamana kadar tahmin ve tahayyüi dahi edilemiyecek büyüklükte askerî kuvvetleri karşı karşıya getirmiş, büyük insan yığınları, bir cepheye yığılmıştır. Kuvvetler iki yanda muvazene halinde olduğu için, yıllarca siperlere kakılıp kalmışlardır. Bu şekilde orduların tahkimat içine yerleşip birkaç kilometrelik, hattâ metrelik yer için milyonlarca cephane sarfetmeleri, o zamana kadar görülmemiş bir şeydi. Daha

1918 yılının yarısından sonra İttifak Devletleri çözülmeye başladı. 30 eylül 1918'de *Bulgaristan, bir ay sonra Türkiye, 3 ekimde de Avusturya-Macaristan mütareke isteyince yalnız kalan Almanya da düşmanlarına boyun eğdi. Mütareke 11 kasım 1918'de Versailles civarında bir vagonda imza edildi*

önceki her hangi bir savaşta, Birinci Dünya Savaşı'nın kızışmış bir şekilde geçen her hangi birkaç günü içindeki kadar cephane harcanmış değildir.

Uçak, tank, zırhlı motorlu vasıtalar, dev toplar, zehirli gaz, denizaltı savaşı, havadan şehirlerin bombardımanı bu harbin getirdiği yeniliklerdir.

Savaştan sonra dünya hartası değiştiği gibi, ondan daha çok toplumların bünyeleri değişmiştir. Savaşın felâketlerinden faydalanan komünizm gibi her türlü insan hakkını inkâr eden bir rejim Rusya'da yerleşmiş, başka devletlerde yerleşmesine de ramak kalmıştır. Yüzlerce yıllık monarşi rejimleri yıkılmış, bu arada birçok büyük hanedanlar (Osmanoğulları, Habsburglar, Hohenzollernler) ortadan kalkmıştır. Savaştan memnun çıkmıyan devletlerde, büyük ölçüde teşkilâtlandırılmış diktatörlükler türemiş, bunlar hem komünizme, hem de liberal devletlere amansız bir düşman halinde gelişmişlerdir. İktidar, o zamana kadar görülmemiş bir şekil ve kuvvette bir tek şahısta toplanabilmiştir (Almanya, İtalya, İspanya vs.)

Buna rağmen, insanların demokrasi rejimine güveni artmış, bu rejim eskiden beri liberal olan devletlerde daha iyi yerleştiği gibi, kendine yeni sahalar da bulmuştur. Savaştan sonra İngiltere, dünyanın en büyük ve en zengin devleti halini eskisinden daha çok elde etmiş, dünya nüfusunun en önemli kısmını şu veya bu şekilde idare ve nüfuzuna geçirmişse de, ilk gerileme, hattâ çözülme alâmetlerini de göstermekte gecikmemiştir. İngiliz emperyalizmine karşı umumi bir nefret uyanmıştır. Afrika ve Asya devletlerinin çoğu sömürge haline getirilmiş, ancak birkaçı yakasını zor kurtarabilmiştir. Her iki savaş arasındaki devre, sömürgeciliğin altın devri değilse bile, en büyük sahaya yayıldığı devredir.

Yüzlerce yıllık rejimlerin bir anda iskambil kâğıdı gibi yıkılması, toplumların ruhi durumunu da değiştirmiş, gelenek ve âdetlerin önemli bir kısmı bırakılmış, hattâ inkâr edilmiştir. Bu buhrandan, İkinci Dünya Savaşı çıkmıştır (Bk. İkinci Dünya Savaşı).

Taraflar milyonlarca zayiat vermişler, cihan önemli bir aydın tabakadan yoksun kalmıştır. Bu arada Türkiye'nin zayiatı pek ağır olmuştur. Esasen 1911'den 1922'ye kadar süren savaşlarda yüz binlerce insan ölmüş, en iyi yetişmiş, Doğu ve Batı kültürlerini kendinde toplıyan bir gençlik yok olmuş, bilhassa Çanakkale'de büyük ve eşsiz bir fedakârlık, emsalsiz bir kahramanlık göstererek yüzbinlerce Türk genci şehit düşmüştür.

Sanayi, ziraat ve ticarette de büyük bir gerilik, hattâ yokluk hâsıl olmuş, bazı bölgelerin nüfusu âdeta boşalmış, şehirlerin hepsinin nüfusunda pek önemli nispette düşme görülmüştür. Nitekim bu büyük yıkımdan birkaç yıl sonra 1927'de Türkiye'de yapılan sayım, ancak 13.648.000 nüfus göstermiştir. Böylece, dünya, ilerleme hızından hiç olmazsa bir yirmi yıl kaybetmiştir.

Bibliyografya:

1914 - 1918 Harbinin tarihine yarıyacak Hâtıralar (2 cilt, Mareşal Foch'tan Çev. Hüseyin Rahmi, 1939); 1914-1918 Cihan Harbi ve Sonu (İ. N. Işılav, 1939); I. ve II. Cihan Harbinin Hazırlıkları bakımından Bir Mukayese (Salih Polatkan, 1945); Birinci ve İkinci Dünya Harbinde Akdeniz (Şemsi Bargut, 1946)

Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye. — 1914'ten 1916 Senesine Kadar Balkan ve Türkiye'de Büyük Harb (Kur. Yarb Nihat, 1934); 1914-1918 Karadeniz'de Mayın Harbi (S. Kamenski'den Çev. S Gökdeniz, 1938); 1914 Cihan Harbine Nasıl Girdik? (Ziya Şakir, 1943); 1914-1918 Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik? (Ziya Şakir, 1944); 1914-1918 Harbinde Van Nasıl Kurtarıldı? (1948).

Türkler'i Avrupa Ortalarına Getiren 1. Viyana Kuşatması

BİRİNCİ VİYANA KUŞATMASI, Osmanlı Türkleri'nin 154 yıl arayla yaptıkları iki Viyana kuşatmasının ilkidir. Bu kuşatma Kanunî Sultan Süleyman'ın on üç seferinden dördüncüsü sırasında, 1529'da yapılmıştır.

Kanunî o yılın 10 mayısında İstanbul'dan ayrıldı, Osmanlı tarihçilerinin «Gazay-i Bec» (Viyana Seferi) dedikleri sefere çıktı. Veziriâzam Damat İbrahim Paşa, kendisine refakat ediyordu. Paşaya 28 martta «serasker» (başkomutan) ve «Rumeli Beylerbeyi» (Rumeli eyaleti umumi valisi) sıfat ve yetkileri verilmişti. Üç yıl önceki Mohaç Seferinde olduğu gibi İbrahim Paşa, Padişah'la aynı kıyafette olarak, atla onun hizasında yol alıyordu.

Bu seferin gayesi, Macaristan üzerinde hak iddia eden Kıral (sonradan İmparator) Ferdinand'ı yola getirmek, Alman ordusunu ezmekti. 19 ağustosta, Türkler'in kendi himayelerinde olmak üzere Macaristan Kıralı nasbetmiş oldukları Szapolya, 6.000 atlısı ile büyük Türk ordusuna katıldı, Kanunî'nin huzuruna alındı. Tahtında oturan Kanunî'nin karşısına, daha alçak bir yere iki iskemle konarak, birisine İbrahim Paşa, ötekine Macaristan Kıralı oturdular. Böylece yapılan müzakere sonunda, Avusturya üzerine yürüyerek Almanya'nın yıldırılması kararlaştırıldı. Bu sıralarda meşhur Macar kırallık tacı Ferdinand'a kaçırılırken, Türk akıncılarının mahareti sayesinde ele geçirilip Szapolya'ya verildi.

8 eylûlde Kanunî, Ferdinand'ın elde etmiş olduğu Budin'i (Budapeşte) ikinci defa fethetti. 27 eylûlde Viyana önlerine gelindi, Alman İmparatorluğunun başkentinin kuşatılması buyruğu verildi.

Türk ordusunun Alman topraklarına girmesi, Güney Almanya'da büyük telâş yarattı. Baviyera'da heyecan son haddini bulmuştu. Rhin «comte-palatin» i ve Baviyera Dükası Philippe, Türkler'e karşı Güney Almanya'yı korumak üzere başkomutan yapıldı. Erzağı idareli kullanabilmek için, imparatorluk başkenti Viyana'dan bütün sivil halk zorla çıkarılarak Almanya içerilerine yollanmıştı. Viyana ve civarı halkı, 5.000'er kişilik topluluklar halinde göçüyorlardı.

Bu kafileler, Türk akıncıları tarafından yolları kesilerek perişan edildiler. Avusturya'da her 10 kişiye bir nefer olmak üzere mecburi askerlik konulmuş, Bohemya'da da eli silâh tutabilecek bütün erkekler toplanmıştı. Bu derme-çatma silâhlılar, meslekten asker yetiştirilmiş, yıllarca talim görmüş, savaşlarda tecrübe edinmiş muzaffer Türk

alayları tarafından birkaç dakikada imha ediliyorlardı.

Bir ân için Almanya'da amansız Katolik - Protestan kavgası bile unutulmuştu. Ferdinand, ağabeyi İmparator V. Karl'a (Charles - Quint): «Süleyman, Ren nehrini kendisine zafer durağı yapıncaya kadar kılıcını kınına sokmıyacaktır» cümlesinin bulunduğu mektubunu gönderdi. Viyana'yı savunmaya memur İmparatorluk Başkomutanı 70 yaşındaki Salm Kontu, kahramanca karşı koydu; fakat kuşatmanın son günlerinde bir Türk güllesiyle öldü.

Tarihimizin En Büyük Akını

Çok kanlı vuruşmalar sonunda Türkler, 16 ekimde kuşatmayı kaldırdılar. Çünkü ağır toplar kısmen Belgrad, kısmen Budin'de bırakıldığından, hafif toplar, Viyana Kalesinde istenilen büyüklükte gedikler açamıyordu.

Türk ordusu Viyana'nın güney-doğu yolundan çekilirken, Osmanlı tarihinin en büyük akın hareketi yapıldı: Avusturya, Almanya, Slovakya, Bohemya, Moravya, Baviyera, hattâ doğu İsviçre baştan başa ateşe verildi. Bütün Avrupa dehşete düştü. Hıristiyanlık âleminin bütün kiliseleri «Türk çanı» çalarak düşman tehlikesinden kurtulmak için dualar ettiler. Tarihin nadir gördüğü bu cüretli akın sayesindedir ki, büyük Türk ordusu muntazaman çekildi, Almanya barışa zorlandı, Macaristan'ın Türkiye'ye ait olduğu kendisine kabul ettirildi.

16 aralıkta Kanunî, 7 ay, 7 gün süren ve Macaristan'da kesin Türk hâkimiyetiyle sonuçlanan bu seferinden İstanbula döndü.

Bu seferde Almanlar tarafından «sakman» adı verilen Türk akıncı (gerilla) birlikleri, Almanya içlerine yaptıkları akınlarla Avrupa'nın yüzyıllarca unutamadığı bir hâtıra bıraktılar. Bir akıncı kolu, Avusturya'yı doğudan batıya doğru baştan başa çiğniyerek İsviçre'ye girdi, Liechtenstein Prensi'nin oğlunu esir alarak Prensin Vaduz'daki şatosunu yaktı. Başka bir kol, kuzey-batıya çıkarak, Baviyera'nın doğu yarısını çiğnedi ve Baviyera'nın merkezi olan Regensburg'u alıp halkını esir etti. Daha başka kollar, Bohemya, Moravya ve Slovakya'yı çiğnediler. Moravya'nın merkezi olan Brunn şehri işgal edildi, bu zengin Alman eyaletinde tahrip edilmedik şehir ve kasaba bırakılmadı.

Muntazam Türk ordusundan bir kuvvet de Stirya eyaletinin merkezi ve Avusturya'nın Viyana'dan sonra en önemli kenti olan Graz'ı işgal etti. Ordudan başka bir birlik de Slovanya'nın en kuzeydeki önemli şehri olan Maribor'u aldı.

Bu seferde Türk ordusunun geri dönüşünün son derece muntazam olması, Malkoçoğlu Kasım Bey'in komutasında yapılan bu akınlar sayesindedir. Bu akıncı beyi, büyük fedakârlıklar göstererek, Aşağı ve Yukarı Avusturya'yı tamamen alt üst etti, Enns'i ele geçirdi. Başka bir kol, Hüttenberg'e girdi. Bir kol da 40-50.000 nüfuslu bir şehir olan Poschega'yı yaktı. Stirya eyaleti bu seferde Türk ordusunun hâkimiyetine geçti. Neustadt Kalesi'nin düşmesiyle hattâ bir ân için Viyana'nın da teslimi beklenmiştir.

Kanunî'nin Budin'den Viyana'yı almak gibi bir gayeyle ayrılmış olmaması, yalnız Almanya'ya tarihinde misilsiz bir gözdağı verilmekle ve mümkünse büyük Alman birliklerini imha ile yetinilmek istenmesi, Padişah'ın Almanya üzerinde hâkimiyet kurmak fikrinde olmaması, maksadının sadece Büyük-Macaristan krallığının Alman nüfuzundan temizlenmesinden ibaret bulunması, hatırlanmalıdır. Kasım Bey'in 16.000 akıncı ile Enns'i ele geçirmesi, 12.000 kişilik başka bir birliğin de Steyr bölgesini tamamen tahribi, Avrupa'yı baştan başa titretmeye kâfi gelmişti. Baviyera ve Bohemya'ya giden Regensburg ile Brunn gibi iki merkez şehri alan akıncılar, Kanunî'nin yeğeni olan Balizade Mehmet Bey'in komutasında idiler.

Viyana kuşatması sırasında V. Karl, Sultan Süleyman'ın karşısına çıkıp bir meydan savaşı vererek Almanya'yı korumak tecrübesine cesaret edemedi. 3 yıl önceki Mohaç Meydan Savaşı'nın hâtırası hafızalardan henüz silinmemişti. Böyle bir meydan savaşının yıkımla sonuçlanacağına imparator emindi. Bu yıkımdan sonra da Fransa kendisine karşı baş kaldırmakta elbette ki gecikmiyecekti. Türkler'in hiçbir hareketi, Kanunî'nin büyük Alman ordusunu karşısında bulmak ümidini gerçekleştirmeye V. Karl'ı tahrik edemedi. Daha Viyana yolundayken Türkler, 15 kale fethetmişlerdi ve bunlar seferden sonra da Türkler'de kalmıştır. Bunlardan Viyana'nın 100 km. güneyindeki pek berkitilmiş Güns Kalesi'nin düşmesi için, Türk ordusu 3 hafta uğraşmak zorunda kaldı.

Bu sıralarda Padişah, İmparator'a ve kardeşi Kıral Ferdinand'a pek ağır mektuplar gönderip, anayurtlarını çiğnediği halde ordulariyle karşısına çıkmadıklarından dolayı ağır hakarette bulunuyordu.

Sefer sırasında Hırvatistan'ın merkezi olan Zagreb ve kalesi mukavemet etmeden teslim oldu, Hırvatistan'ın tamamı ile Slovenya'nın bir bölümü, ayrıca Macaristan'ın Avusturya sınırlarında önemli topraklar, Türkiye'ye katıldı.

Türk şevketinin tarihteki birkaç şahika noktasından biri olan bu sefer, Türk tarihçileri tarafından o zamanlar — V. Karl'ın aynı zamanda İspanya Kıralı olmasından ötürü — «İspanya Kıralına karşı Almanya sefer-i hümayunu» gibi mânalı bir adla anılmıştır.

Milletlerarası Barış ve Güvenliği Korumak İçin Kurulmuş Bir Teşekkül:

Birleşmiş Milletler Teşkilâtı

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER TEŞKİLÂTI [UNO = United Nations Organisation] milletlerarası barışı ve güvenliği korumak için dünya milletlerinin kurduğu bir teşkilâttır. II. Dünya Savaşı'nı galip bitiren devletler tarafından 1945'te kurulmuştur.

1942'de kendilerine Birleşmiş Milletler adını veren 26 devletin temsilcileri Washington'da toplanarak B. M. beyannamesini kabul ettiler. 1944'te dört büyük devletin (Amerika, İngiltere, Çin ve Sovyetler Birliği) temsilcileri Washington'da, özel bir malikâne olan Dumbarton Oaks'ta toplanarak, şimdiye kadar eşi görülmemiş şekilde dünya ölçüsünde bir teşkilât kurmak için plânlar hazırladılar.

1945 şubatında Yalta'da toplanan Üç Büyükler (İngiltere, A.B.D., Sovyetler Birliği)

B. M. Anayasası

B. M. anayasasını hazırlamak üzere bir konferansın toplanmasına karar verdiler. Gene o yılın nisanında milletlerarası teşkilâtı kuracak olan Birleşmiş Milletler konferansı San Francisco'da toplandı. Konferansa katılabilmek için ilk şart 1 mart 1945'e kadar Almanya ve Japonya'ya harb açmış olmaktı. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 50 devletin temsilcileri Dumbarton Oaks Konferansı'nda yapılan teklifleri görüştüler. 26 haziran 1945'te B. M. Anayasası tasdik edildi. Bu konferansa katılan üyelerin hazırladıkları antlaşma 24 ekim 1945'te beş büyük devlet tarafından tasdik edilerek yürürlüğe girdi. Bu bakımdan, 24 ekim Birleşmiş Milletler Günü olarak bütün dünyada büyük bir iyi niyetle kutlanır.

111 maddelik B. M. Anayasası milletlerarası barış ve güvenliğin devamını sağlamak, barışı tehdit eden sebepleri ortadan kaldırmaya çalışmak, insan haklarının korunmasına yardımcı olmak esasları üzerine kurulmuştur. Anayasanın önsözünde ve birinci maddesinde bu hususlar belirtildikten sonra, öteki maddelerinde, teşkilâtın nasıl çalışacağı, üyelik şartları vs. nin prensipleri açıklanır. B. M. Anayasası barışsever milletlerin üye olabilmesi için gereken her türlü kolaylığı göstermiştir.

Anayasa'da herhangi bir değişikliğin yapılabilmesi için Genel Kurulun üçte iki çoğunluğu gerekir. Ancak, Güvenlik Konseyinin devamlı üyesi olan beş devletin bu üç-

te iki çoğunluk arasında bulunması şarttır.

Anayasanın 43. maddesine göre B. M. e üye bütün milletler, gerektiği zaman dünya barışını koruyabilmek için Güvenlik Konseyi emrine silâhlı kuvvetler vermek zorundadır.

B. M. Teşekkülleri

B. Milletler'in başlıca altı teşekkülü vardır: 1) Genel Kurul, 2) Güvenlik Konseyi, 3) Ekonomik ve Sosyal Konsey, 4) Vesayet Konseyi, 5) Milletlerarası Adalet Divanı, 6) Sekreterlik.

1. — Genel Kurul: B. M. e mensup bütün üyelerin katıldığı tek teşekküldür. Genel Kurul'da her üye devletin beş temsilcisi bulunur; yalnız, bu beş temsilcinin bir tek oy hakkı vardır. Genel Kurul yılda bir defa toplanır, gerekirse bunun dışında da toplanabilir.

Genel Kurulun başlıca vazifesi milletlerin birbiriyle barış içinde işbirliği yapabilmesi için tavsiyelerde bulunmaktır. Öteki beş teşekkülle devamlı ilgisi vardır. Bu teşekküllerdeki üyelerin tamamı veya bir kısmı Genel Kurul tarafından seçilir.

2. — Güvenlik Konseyi: Dünya barışı ve milletlerin güvenliğinden birinci derecede sorumlu bir teşekküldür. Bütün üye devletler Güvenlik Konseyi'nin kararlarını yerine getirmeyi taahhüt etmiştir. B. M. üyesi olsun olmasın her millet gerekli gördüğü bir konuyu Güvenlik Konseyi'ne getirebilir. Konsey barışı tehdit eden ciddî bir tehlike görürse, veya doğrudan doğruya ciddî bir tecavüz hareketi olursa, B. Milletler'den, ilgili devletlerle ulaştırma ve ticari münasebetlerini kesmesini istiyebilir. Gerekli görürse, Anayasa'nın 42. maddesine uyarak, askerî müdahalede bulunma kararı verir.

Güvenlik Konseyi 11 üyeden kuruludur. Bunlardan beşi, 5 büyük devleti (Amerika, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Çin'i) temsil eder. Bu üyelikler devamlıdır. Öteki altı üye Genel Kurul üyeleri arasından iki yıllık bir dönem için seçilir. Her üyenin bir oy hakkı vardır. Bir mesele hakkında karar vermek için 7 üyenin lehte oy kullanması lâzımdır. Ancak, önemli konularda beş devamlı üyenin bu oya katılması gerekir. Devamlı üyelerden birinin aleyhte oy vermesi o meselenin reddine sebep olur. Bu aleyhte oya «veto» denir.

B. Milletlerin her üyesi, hattâ üye olmıyan devletler bile oya katılmamak şartiyle Güvenlik Konseyi toplantılarını takip edebilir, hattâ münakaşalara katılabilirler.

3. — Ekonomik ve Sosyal Konsey: Genel Kurula bağlı olarak iş gören bu konsey, B. Milletler'in ekonomik ve sosyal bakımdan daha yüksek bir seviyeye ulaşmasına çalışır, B. M. e bağlı daha başka teşekküllerin faaliyetlerini düzenler.

Ekonomik ve Sosyal Konsey Genel Kurul tarafından seçilen 18 üyeden kurulur. Üyelerin hizmet müddeti üç yıldır. Her yıl 6 üye seçilir. Konsey, milletlerarası konferanslar toplamaya, özel komisyonlar kurmaya yetkilidir. Kararlar oy çoğunluğiyle alınır.

4. — Vesayet Konseyi: B. M. Anayasası dünyada henüz kendi kendini idare edecek ehliyeti kazanmamış milletler olduğunu kabul etmektedir. Bu gibi memleketlerin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ilerlemelerini sağlamak Vesayet Konseyi'nin vazifesidir. Konsey aynı zamanda geri ülkeleri onları sömürmeye kalkışacak devletlere karşı da korur.

Vesayet Konseyi himaye altındaki memleketleri idare eden devletlerin temsilcileriyle, bunlara eşit sayıda Genel Kurul tarafından seçilen üyelerden kurulur. Genel Kurul'un seçtiği üyeler üç yılda bir değişir. Ayrıca Güvenlik Konseyi'nin daimî üyeleri de, Vesayet Konseyi'nin tabiî üyesi sayılır. Kararlar normal oy çokluğiyle alınır.

5. — Adalet Divanı: Birleşmiş Milletlerin yüksek mahkemesidir. Holânda'nın Lâhey şehrinde bulunur. Divanın, her biri ayrı ayrı milletlerden olmak şartiyle 15 hâkimi vardır. Bunlar Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi tarafından seçilir. Dokuz yıl müddetle hizmet görürler, yeniden seçilmeleri mümkündür. B. M. üyesi olmıyan devletler bile Milletlerarası Adalet Divanına herhangi bir şikâyeti getirebilirler. Divan aynı zamanda B. M. in daha başka teşekküllerinin hukuk müşaviri durumundadır.

6. — Sekreterlik: Bir Genel Sekreter ve gerektiği kadar memurla idare edilir. Genel Sekreter B. M. Teşkilâtı'nın idarî şefidir. Güvenlik Konseyi'nin tavsiyesiyle Genel Kurul tarafından seçilir. Sekreterlik memurları, Genel Sekreter tarafından tâyin edilir. B. M. ilk genel sekreteri Norveçli Trygve Lie 1952'de istifa etmiş, yerine İsveçli hukukçu Dag Hammerskjöld seçilmiştir.

B. M. in Diğer Teşekkülleri

Dünyayı ilgilendiren çeşitli meselelerle uğraşmak üzere B. M. e bağlı birçok teşekküller kurulmuştur. Başlıcaları şunlardır:

1. — UNESCO: B. M. Eğitim, Bilim, Kültür Teşkilâtı (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization): Birleşmiş Milletler arasında bu alanlarda sıkı bir işbirliği kurulmasına çalışır (Bk. UNESCO).

2. — ICAO: Milletlerarası Sivil Havacılık Teşkilâtı (International Civil Aviation Organisation).

3. — FUND.: Milletlerarası Para Fonu (International Monetary Fund)

4. — WHO: Dünya Sağlık Teşkilâtı (World Health Organisation).

5. — BANK: Milletlerarası Kalkınma, Gelişme Bankası (International Bank for Reconstruction and Development).

B. M. in Çalışmaları

B. M. Genel Kurulu'nun ilk toplantısı 19 ocak 1946'da Londra'da yapıldı. Bir ay sonra Kurul yeniden New York'ta toplandı 1946 aralık ayındaki oturumda genel merkezin New York'ta bulunması kararlaştırıldı.

1947 nisanında Filistin meselesi görüşüldü, Genel Kurul'un tavsiyesiyle İngiltere Filistin'deki «manda» (himaye) idaresine son verdi. Yeni kurulan İsrail devletiyle Arap devletleri arasındaki savaşa son verilmesi için de B. M. arabuluculuk etti, bir mütareke yapılmasını sağladı. Gene 1947'de Indonezya'da Holândalılarla Indonezyalılar arasında çıkan savaşın durdurulmasında B. M. büyük rol oynadı. 1948'de Kişmir meselesi yüzünden Hindistan'la Pakistan arasında patlamasına ramak kalan savaşı önledi.

Birleşmiş Milletler'in karşılaştığı en önemli meselelerden biri 1950'deki Kore Savaşı oldu. Burada Komünist tecavüzünü önlemek için, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu B. M. Ordusu Kuzey Koreliler'e karşı başarıyla savaştı (Bk. Kore).

Daha sonra Rusların Macaristan'a tecavüzü meselesini ele alan B. M. 1956'daki Süveyş olayları üzerine de bu bölgeye asker gönderdi. Israil'in Gazze'den askerlerini çekmesini sağladı. 1958'de Lübnan ve Ürdün meselelerini görüştü, Genel Sekreter Dag Hammarskjöld'ü tahkiklerde bulunmak üzere oraya gönderdi.

Son birkaç yılın en önemli olayları ise Afrika'da geçmektedir. B. M. buradaki olaylarla çok yakından ilgilenmekte, Kongo'da devamlı olarak asker bulundurmaktadır.

Bibliyografya:

B. M. Son Francisco Çalışmaları (Prof. C. Bilsel, 1946); B. M. ve Müşterek Güvenlik (A. Akşın, 1949); B. M. ve İktisadi, Sosyal Meseleler (Doç. M. R Belik, 1950); B. M. Türk Derneği Ana Tüzüğü (1915); B. M. Teknik Yardım Programı ve Çalışmaları (1915).

Birleşmiş Milletler Nerede Çalışır

Birleşmiş Milletlerin merkezi New York'un Manhattan bölgesinde East River kıyısındadır. Burada B. M. teşkilâtı binalarının yapılması için gereken arsa meşhur milyarder John D. Rockefeller Jr. tarafından 8.500.000 dolara satın alınarak bu teşkilâta hediye edilmiştir. Binaların yapılması için A.B.D 1947'de 65.000.000 dolar vermiş, 1950'de merkez binası tamamlanmıştır.

Burası 39 katlı bir gökdelendir. Konferans binası bunun yanına yapılmış, 1952'de tamamlanmıştır. Burada birçok konferans salonları bulunmaktadır. Genel Kurul binası en sonra yapılmıştır. Binanın büyük bir toplantı salonu vardır. Toplantı salonundaki oturacak yerlerin hepsinde dinleme cihazları bulunmaktadır. Toplantıya katılanlar böylece aynı anda beş dile çevrilen konuşmaları diledikleri dilde takip etmek imkânını bulurlar. B. Milletlerin beş resmî dili şunlardır: Çince, Fransızca, İngilizce, İspanyolca ve Rusçadır.

5 Devletten Kurulu Birleşik Bir Cumhuriyet: BİRMANYA

BİRMANYA (**Burma**), Güneydoğu Asya'da bağımsız bir devlettir. Kuzeyde Tibet, doğuda Çin, Laos ve Siyam, güneyde ve batıda Bengal Körfezi, Doğu Pakistan ve Hindistan'la sınırlanmıştır. 5 devletten kurulu birleşik cumhuriyettir.

Yüzölçümü: 604.511 km²

Nüfusu: 20.457.000

Başkenti: Rangun

Birmanya'nın toprakları Tibet'ten Bengal Körfezi'ne kadar yan yana şeritler halinde uzanan dağlarla kaplıdır. Dağların yüksekliği kuzeyde 6.000 m. yi bulur. Batıdaki Arakan Dağları'nın yüksekliği ise yer yer 3.000 m. ye kadar çıkar. Orta kesimde Pegu Yoma Dağları vardır. Bu dağlar İrravdi ile Sittang nehirleri arasında uzanır. Bu kesimdeki vâdiler çok verimli topraklarla doludur. Nüfusun da çoğu buralarda ve daha güneyde yaşar.

Birmanya'yı sulıyan nehirlerin başında İrravadi gelir. Nehir, memleketin en kuzey kesimindeki sarp dağlardan doğar. Birmanya tropikal bölgede bulunur. Yüksek dağlarla kaplı kuzey kesimler genel olarak serindir. Hattâ buralarda don bile olur. Orta kesimlerde yazlar sıcak, kışlar oldukça soğuk geçer. Güney bölgelerde ise yılın bütün ayları sıcak ve yağışlıdır. Bengal Körfezi'nden esen muson rüzgârları ile Hint Okyanusu'ndan esen muson rüzgârlarının getirdiği rutubet yağışın çok olmasını sağlar, bazı yerlerde yağış yılda 500 sm. yi bulur.

Birmanya'nın Tabiî Kaynakları

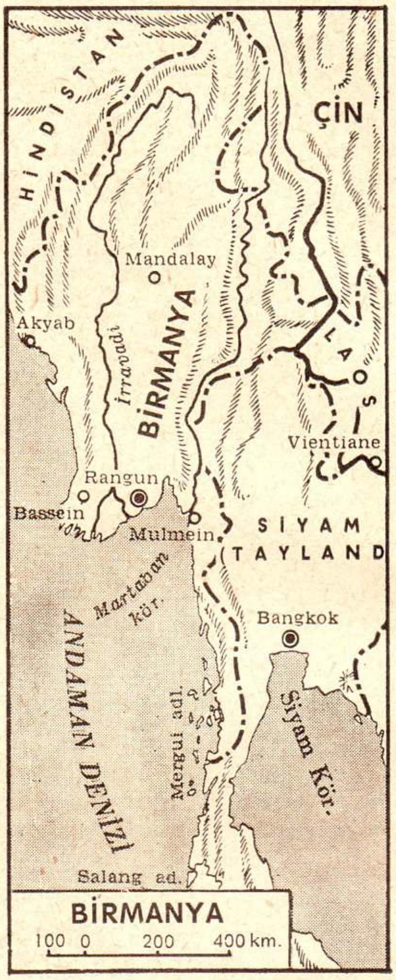
Birmanya'nın birçok kesimleri sık ormanlarla kaplıdır. Kıyılardan başlıyan bu ormanlar 3.000 metre yüksekliklere kadar sık olarak devam eder. Ormanlarda çok çeşitli yabani hayvanlar yaşar. Maymun, fil, kaplan, gergedan, geyik bunların başında gelir. Birmanya filleri bazan Asya'nın başka yerlerinde yaşıyan fillerden daha büyük olur.

Memleketin maden bakımından zenginliği henüz tam olarak incelenmemiştir. Ancak, tungsten, bakır, çinko, kobalt, antimon, kalay, gümüş madenleri olduğu bilinmektedir. Mandalay kesimindeki petrol damarlarından zengin petrol elde edilir.

Birmanya'da Yaşıyanlar

Birmanlar kısa boylu, kahverengi derilidir. Çoğu memleketin güney kesimlerinde yaşar. Kuzeyin dağlık bölgelerinde yaşıyanlar yüzyıllarca önceki geleneklerini bırakmamışlardır. Bu arada, Siyam sınırında yaşıyan Karenler çok savaşçıdır. Güneyin vâdilerinde ve kıyı ovalarında yaşıyanlar ise daha medenidir. Bunlar çiftçilikle uğraşırlar. Birmanlar Birmanca konuşur. Sayıları birer milyonu geçen üç küçük ırk daha vardır: Karenler, Kaçinler ve Şanlar. Bunların dilleri ayrıdır. Önemlice ve muhtar idareli bir Çin azınlığı da vardır.

Ahalinin çoğu Budisttir. Hindu, Müslüman ve Hıristiyanlar da vardır. Arakan bölgesinde çoğunluk Müslüman'dır. Büyük şehirlerde de önemli Müslüman azınlığı bulunur.

Birmanya'da elde edilen ürünlerin başında pirinç gelir. Petrol de Birmanya ekonomisinin en büyük kaynaklarındandır.

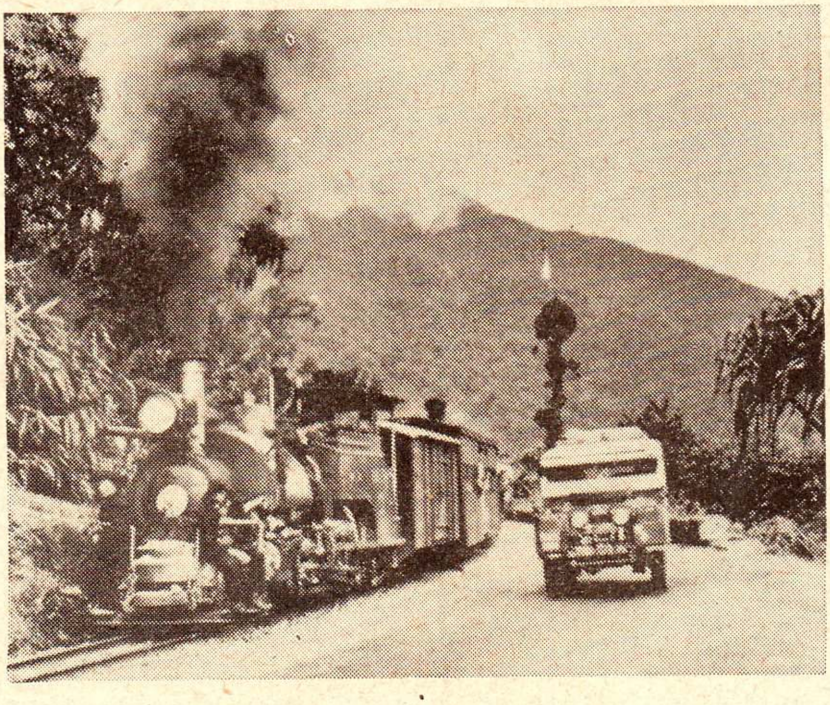
Birmanya'da kara ve demiryolları azdır. Ulaştırma işlerinde nehirlerden de faydalanılır. Başkent Rangun (Bk. Rangun) dan sonra Birmanya'nın en önemli şehirleri Mandalay ve Mulmein'dir. 185.000 nüfuslu Mandalay, Irravadi nehri üzerindedir. Nüfusu 100.000 i geçen Mulmein ise Birmanya'nın en önemli limanıdır.

Tarihte Birmanya

Birmanya tarih öncesi çağlardan beri bir yerleşme yeri olmuş, Avrupa daha Ortaçağ'ı yaşarken burada bir imparatorluk kurulmuştu. İmparatorluk Çin için büyük bir tehlike teşkil ettiğinden 1254 yılında Kubilay Han'ın hücumuna uğramıştır.

Bundan sonra Birmanya daha birçok istilâlara uğramış ve değişik sülâleler iktidarı ele alarak hüküm sürmüşlerdir. Bunların başlıcaları: Shaneler, Toungoolar, Alaungpayalar'dır.

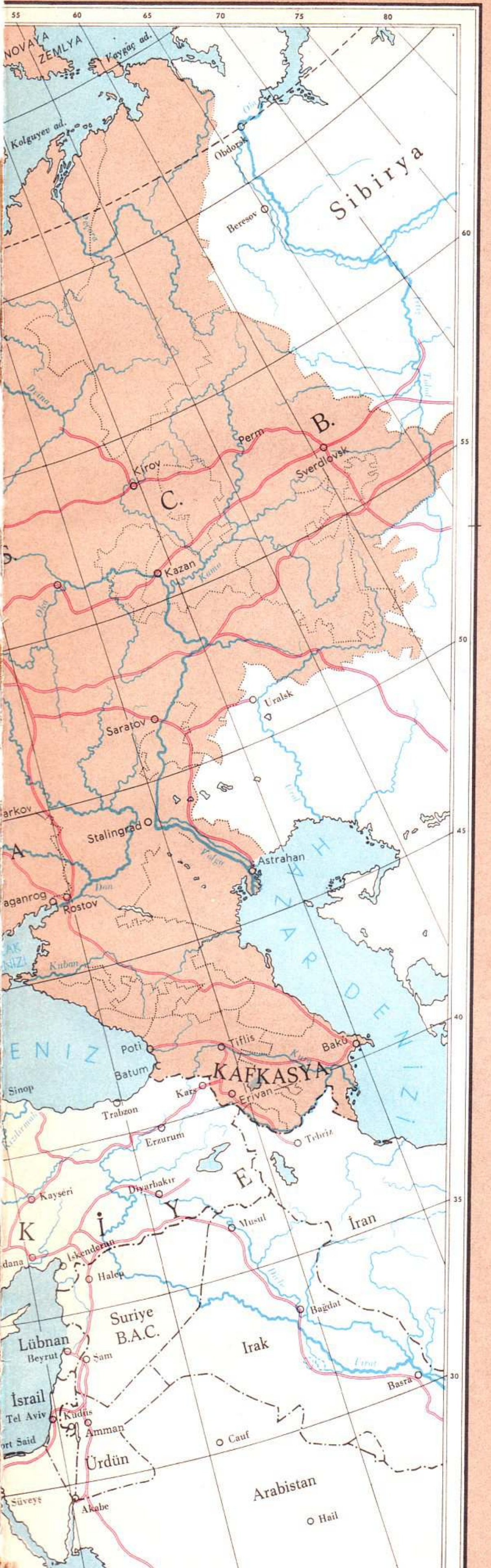
Avrupalılar'ın Birmanya ile teması 1700 yıllarında başladı, memleket 1889'da tamamen İngiliz kontroiü altına girdi. 1937'ye kadar Hindistan'ın bir eyaleti olarak idare edilen Birmanya'yı II. Dünya Savaşı'nda Japonlar işgal ettiler. 1944-1945 yıllarında İngilizler Birmanya'yı işgalden kurtardılar. 1948'de de bağımsız bir cumhuriyet oldu.

Birmanya'da bir dağ yolu ve tren Katar 2.100 m. yükseklikteki dağa tırmanırken zora gelince lokomotifin önünde oturanlar yere atlayıp raylara kum dökerler.

AVRUPA
Siyasî
Ölçeği: 1/20.000.000
Tertip ve tersim eden: Kartograf Orhan Dar
Tadil edilmiş mahruti projeksiyon
Greenwich'e göre batı boylam
Greenwich'e göre doğu boylam
GRÖNLAND
KUZEY BUZ DENİZİ
ATLAS OKYANUSU
AKDENİZ
İSLANDA
İRLANDA
BÜYÜK BRİTANYA
NORVEÇ
İSVEÇ
FİNLANDİYA
KARELİYA
LAPONYA
KOLA YARIMADASI
DANİMARKA
HOLANDA
BELÇİKA
LÜKSEMBURG
FRANSA
İSVİÇRE
İTALYA
İSPANYA
PORTEKİZ
ANDORRA
DOĞU ALMANYA
BATI ALMANYA
POLONYA
ÇEKOSLOVAKYA
AVUSTURYA
MACARİSTAN
YUGOSLAVYA
ARNAVUTLUK
YUNANİSTAN
BULGARİSTAN
ROMANYA
ESTONYA
LETTONYA
LİTUANYA
BEYAZ RUSYA
UKRAYNA
TÜRKİYE
KUZEY DENİZİ
BALTIK DENİZİ
MANŞ DENİZİ
ADRİYA DENİZİ
TİREN DENİZİ
YUNAN DENİZİ
Fas
Cezayir
Tunus
Libya
Mısır
KORSİKA
SARDİNYA
SİCİLYA
MALTA
MAJORKA
KIBRIS

AVRUPADAN İKİ KÖŞE

İsviçre'de kış sporlarıyla şöhret kazanmış St. Moritz'den bir görünüş.

Londra'daki Piccadilly Meydanı'nın gece manzarası

BİRMINGHAM (İngiltere)

Orta İngiltere'de, Büyük Britanya Adasının en önemli endüstri merkezi ve İngiltere'nin ikinci büyük şehridir. Nüfusu (banliyöleri hariç) 1.103.000'dir. Londra'nın kuzey-batısında zengin demir ve kömür yatakları yakınında, önemli demiryolları ile kanalların kavuşağındadır.

Demir ve çelik işleri şehrin en önemli endüstrisini teşkil eder. Toplu iğne ve dikiş iğnesinden askerî malzemeye kadar her şey yapılır. Elektrikle maden kaplama usulü 1840'ta ilk defa bu şehirde kullanılmıştır. Dökümcülük tekniği ileridir. Ayrıca çok miktarda altın ve gümüş eşya, bisiklet, otomobil ve demiryolu vagonları da yapılır. Kimya ve cam endüstrisi gelişmiştir. Pamuk ticareti ve kerestecilik önemli bir yer tutar. Birmingham, İngiliz harb endüstrisinin en önemli merkezidir.

BİRMİNGHAM (Amerika)

Amerika Birleşik Devletleri'nden Alabama'nın endüstri merkezi (banliyöleri hariç) 326.000 nüfuslu bir şehirdir. Demir yataklarının bulunduğu Cumberland plâtosunda, Red Mountain dağlarının eteğindedir. Yakınında Black Warrior kömür yatakları vardır. Güneyde en önemli ağır endüstri şehri Birmingham'dır. En çok demir, çelik, çimento, boru, tuğla, pamuk ve cam endüstrileri gelişmiştir. A. B. D.'nin ham demir ihracatının yarısı Birmingham'dan elde edilir. Ulaştırma dokuz koldan gelen demiryollariyle sağlanır. Ahalinin çoğu çelik, demir ve kömür işçisidir.

Birmingham'da Howard Koleji ile Birmingham-Southern Koleji'nden başka bu Üniversite, bir Dişçi Okulu ve bir de Eczacılık Okulu vardır. Amerika'nın önemli şehirlerinden biridir.

BİSİKLETTE NELERE DİKKAT ETMELİ

Bisiklet kullanan bir kimse şu noktaları gözönünde bulundurmalıdır:

1 — Sele (oturulacak yer) yüksekliği tam ayarlı olmalıdır. Binici seleye oturduğu zaman ayağının ucuyla yere dokunabiliyorsa bu onun için en uygun yüksekliktir.

2 — Lâstikler her zaman gerektiği kadar şişkin bulundurulmalıdır.

3 — Zincir ve bütün hareket eden kısımlar her zaman temiz ve yağlı olmalıdır.

4 — Ön lâmba 150 metre ileriden görülebilecek kadar, arka lâmba da 90 metreden görülecek kadar parlak olmalıdır.

5 — Her 300 kilometrede bir bisiklet baştanbaşa gözden geçirilmelidir.

6 — Bisiklet birkaç gün kullanılmıyacaksa baş aşağı bulundurulmalıdır.

Taşıtların en kullanışlısı ve en yaygını: BİSİKLET

BİSİKLET, insan güciyle hareket eden taşıtların en faydalısı ve en çok kullanılanıdır.

Bisikletin hareketi ortadaki iki pedalın yardımiyle sağlanır. Pedallar büyük ayna dişlisini çevirir, bu dişlinin hareketi bir zincirle arka tekerleğe iletilir.

Bisiklet hareket halindeyken binici dengesini gidon yardımiyle sağlar. Bisiklet sağa doğru düşecek gibi olursa gidon hafifçe sağa, sola düşecek olursa sola çevrilir. Bisiklet hızlı giderken denge binicinin hafifçe sağa veya sola yatmasiyle sağlanır.

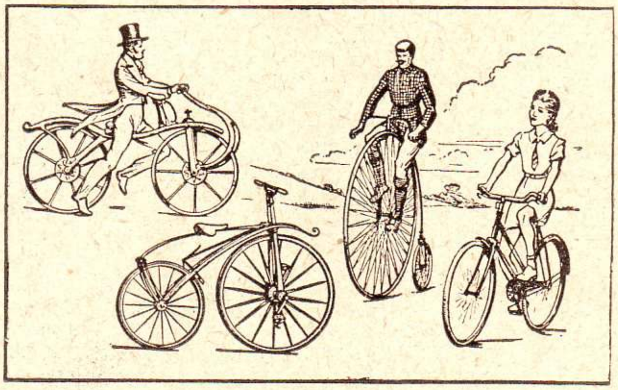
Bisikletin İcadı ve Gelişmesi

Bize çok basit bir taşıt gibi görünen bisiklet 100 yıllık bir gelişme sonunda bugünkü halini almıştır.

Bisiklet ilk defa XVIII. yüzyılın sonlarında yapıldı. Bu ilk bisiklet tamamen tahtadandı. Binici ayaklariyle yere basıp iterek yürütürdü. XIX. yüzyılın ilk yarısında Almanya, Fransa ve İngiltere'de çeşitli adlar altında pedallı bisikletler yapıldı. Bunlarda pedallar daima ön tekerleğe bağlı bulunuyordu. 1816'da Fransa'da Niepce «céléripède», aynı yıl Almanya'da Karl Drais «draisine» adını verdikleri bisiklet çeşitlerini geliştirdiler.

Bisikletin ilk yaygın şekli 1865'te Pierre Lallement adlı bir Fransız tarafından yapıldı. Bu bisikletler M. Michaux firması tarafından «Michaux» markasiyle satışa çıkarıldı. Bisikletin satış için ilk yapılışı budur. Bu tipe «vélocipède» (velosipet) deniyordu. 1870'de bisikletin çok daha başka bir biçimi geliştirildi. Bunun ön tekerleği çok büyük, arka tekerleği çok küçüktü. Ön tekerlek yüksekliğinin 150 sm. yi bulduğu olurdu. Binici ön tekerleğin üstünde otururdu. Bu bisikletler de tamamen madeniydi, tekerlekleri de kauçuk kaplıydı.

Bisiklet bugünkü biçimini 1876'da aldı. Bu yeni tipte her iki tekerleğin boyu aynıydı, pedalların meydana getirdiği hareket arka tekerleğe veriliyordu. 1889'da hava ile şişirilmiş lâstikler kullanılmaya başlandı. O günden bu yana da bisiklet hızla gelişti.

Bisikletin bugüne kadar geçirdiği gelişmeler

Bisiklet bugün dünyanın her yanında çok geniş ölçüde kullanılmaktadır. Bilhassa Belçika, Holânda Danimarka gibi arazisi düz memleketlerde, Almanya'da, Japonya'da ve daha birçok yerlerde milyonlarca insan işine giderken veya gezme maksadiyle bisikletten faydalanır. Yalnız Amerika Birleşik Devletleri'nde 20.000.000'dan fazla insan bisiklet kullanır.

Bisikletin icadından sonra buna motor takmak da düşünüldü, ilk defa 1885'te benzin motoru ile çalışan bir bisiklet yapıldı. 1894'ten sonra tek silindirli bisiklet motorları gelişti. Bugün, doğrudan doğruya bisikletlere takılacak şekilde çeşitli motorlar da yapılmaktadır (Bk. Motosiklet).

Bisiklet Yarışı

Bisiklet ilk önceleri ancak bir taşıt olarak kabul ediliyordu. Yaygın bir hal aldıktan sonra bir spor kolu olarak gelişti, 1878'den sonra Avrupa ve Amerika'da amatörler ve profesyoneller arasında yarışlar tertiplenmeye başlandı.

Bisiklet yarışları alanında dünyanın en büyük hâdisesi her yıl haziran - temmuz ayları arasında yapılan ve 21 gün devam eden 4.173,8 kilometrelik Fransa Bisiklet Turu'dur.

Bizde Bisiklet Sporu

Türkiye'de Bisiklet Federasyonu ilk defa 1924'te kuruldu. İlk Türkiye Birinciliği de o yıl Ankara'da Muhafızgücü sahasında yapıldı, Cavit Cav birinciliği kazandı. Bisikletçilerimiz 1924 Paris, 1928 Amsterdam, 1936 Berlin ve 1948 Londra Olimpiyatlarına katıldılar. 1924 Paris Olimpiyadına Fahri Ağabey, Cavit Cav ve merhum Raif'ten kurulu bir ekiple giden bisikletçilerimiz yarışlara giremeden geri döndüler. Çünkü bisikletçilerimize yarışacakları bisikletlerin Paris'te satın alınması düşünülmüştü fakat Paris'e gidince satın alacak yarış bisikleti bulamadılar, bu yüzden yarışlara giremediler. 1928 Amsterdam Olimpiyadına dört kişilik ekiple katılan bisikletçilerimiz derece

alamadan geri döndüler. 1936 Berlin Olimpiyadında Talât Tuncalp finale kaldı ve onbir kişi arasında yedinci oldu. Bir Alman rakibinden yediği dirsek yüzünden iki metrelik bir farkla birinciliği kaçırmıştı. Bisikletçilerimiz 1948 Londra Olimpiyatlarına da katıldılarsa da derece alamadılar.

Bisiklette memleketimizde ilk millî temas 1927'de İstanbul'da Taksim Stadı'nda Balkan Oyunları dolayısiyle Bulgaristan'la yapıldı.

Müsabakalarda kullanılan yarış bisikletlerinin ağırlığı eskiden 14 - 15 kilo iken şimdi 7,5 - 8 kilo olarak tesbit edilmiştir.

Dünyanın birçok memleketlerinde bisiklet yarışları kapalı ve açık pistlerde (velodromlarda), uzun yarışlar da yollarda yapılır. Memleketimizde ise kapalı pist yoktur, tek velodromumuz da Kanya'dadır.

BİSMARCK, Prens Otto von (1815 - 1898) Almanya İmparatorluğunun ilk başbakanıdır. Güttüğü politika ile XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'nın siyasî hayatında büyük rol oynamıştır.

Bismarck

Bismarck bir süvari yüzbaşısının altı çocuğundan dördüncüsüydü. Göttingen Üniversitesinde hukuk okudu, iki yıl staj gördükten sonra subay oldu. 1848'de Prusya Diyet Meclisi üyeliğine seçildi, her türlü liberal tedbirin şiddetle düşmanı olarak ortaya çıktı. 1851'de, Frankfurt Diyeti'nde Prusya bakanı oldu, 1859'a kadar bu mevkide kaldı, orada, Avusturya'ya karşı aşırı düşmanlığı ile kendini gösterdi.

Bismarck, 1859'da Petersburg'a, 1862'de Paris'e elçi olarak gönderildi, aynı yıl Berlin'e çağırılarak devlet bakanlığına, bir ay sonra da Başbakanlığa ve Dış İşleri Bakanlığına getirildi. Mecliste en şiddetli mutlakiyet rejimi nazariyelerini güderek son derece istibdat taraflısı olduğunu gösterdi.

Danimarka Kıralı VII. Frederik 1863'te ölünce, Frankfurt Diyet Meclisinde Schleswig-Holstein dukalıkları veraseti meselesi ortaya atılmıştı. Bismarck bu vesileyle, Avusturya'yı Danimarka aleyhine harbe sürüklemeye muvaffak oldu. Avusturya 1864'teki bu savaşta yenilince, Gastein Konvansiyonu, 1865'te Schleswig - Holstein için bir Avusturya - Prusya idaresi düzenledi; Lauenbourg 16 eylül 1865'te Prusya'ya ilhak edildi, Bismarck «Kont» unvanını aldı.

Bismarck, Avusturya'yı Almanya'dan uzaklaştırmak azminde olduğu için, III. Napoléon'un güvenini kazanmaya, İtalya'nın ittifakını sağlamaya muvaffak oldu. Avusturya, Sadova'da yenildi, Alman bünyesinden ayrıldı. Hanover Kırallığı, Hessen Kassel elektörlüğü, Nassau dukalığı Prusya'ya bağlandı, bu ilhak etrafında, Kuzey Almanya Konfederasyonu kuruldu.

Alman Birliği'nin Kuruluşu

Fransa, Prens Leopold von Hohenzollern'in İspanya tahtına aday olarak ileri sürülmesine itiraz etmişti. III. Napoléon'la bozuşmak için bahane arıyan Bismarck, Ems'ten gelen bir telgrafı değiştirdi, böylece 1870 - 1871 Savaşı'nın patlamasına sebep oldu. Bütün küçük Alman devletlerini, Prusya'nın peşinde, bu savaşa sürüklemeyi başarmıştı. 18 ocak 1871'de, Versailles şatosunun aynalı galerisinde, Alman İmparatorluğu'nun yeniden kuruluşunu ilân ettirmeye muvaffak oldu, «Prens» unvanını kazandı, yeni imparatorluğun Başbakanlığına getirildi. Bu suretle Prusya, hemen bütün Alman devletlerini etrafına toplamış oldu; «Almanya» ismini alan imparatorluk, İngiltere'den sonra cihanın en güçlü devleti haline geldi.

10 mayıs 1871'de imzalanan Frankfurt Antlaşması'ndan sonra, Prens Bismarck, Fransa'nın Avrupa'da tek başına kalmasını devam ettirmeye çalışmıştır. 1871'den 1873'e kadar geçen süre içinde, Almanya'yı Avusturya'ya, Rusya'ya ve İtalya'ya yaklaştırdı. 1875'te, Fransa'nın kalkınmasından dolayı endişelenerek, ona karşı yeni bir savaşa daha başlamak üzereydi Ancak, Rusya'nın ve İngiltere'nin durumları buna engel oldu. Türk Rus Savaşı ve Berlin Kongresi, Prusya ile Rusya arasına bir soğukluk sokmuştu. Bismarck hem bundan dolayı, hem de Fransa'yı Avrupa'da tek başına bırakmak için, 1883'te meşhur Üçlü İttifak'ı kurdu. Almanya, İtalya ve Avusturya - Macaristan arasında kurulan bu ittifaka, Fransız - Rus ittifakı karşı bir ağırlık teşkil etmekte gecikmedi.

Bismarck'ın İç Siyaseti

«Demir Başbakan» lâkabiyle şöhret kazanmış olan Prens Bismarck, Almanya'yı bir sömürgeci devlet haline getirmeye de muvaffak olmuştu. Afrika'nın taksimini sağlıyacak olan milletlerarası konferans 1885'te Berlin'de toplandı.

Bismarck'ın dış politikası son derece verimli olmasına karşılık memleket içindeki icraatı pek başarılı olamamıştı. 1872'den 1878'e kadar Katolik Kilisesi'ne karşı «Kulturkampf» denilen mezhep kavgasını destekliyen Bismarck, 1878'den 1883'e kadar aldığı bütün tedbirleri, bu arada meşhur Mayıs Kanunları'nı kaldırmak zorunda kaldı Ayak diriyen Alsace - Lorraine'lilere, Almanlaştırmaya çalıştığı Lehlere karşı da sürekli başarı kazanamadı. 1884 yıllarında sosyalistler aleyhinde çıkarılan tedip edici kanunlar bunların fikirlerinin taraftar bulmasına engel olamadı.

III. Friedrich'in kısa süren saltanatından sonra, II. Wilhelm'in 15 haziran 1888'de tahta çıkması Bismarck'ın nüfuz ve iktidarını arttıracak gibi görünmüşse de gerçekte durum bunun tersi olmuştu. Bismarck, sosyal alandaki kanun tasarılarına karşı koymaya boşu boşuna uğraştı. Nihayet, Berlin'de toplanan İşçi Konferansı vesilesiyle 4 şubat 1890'da istifa etti. İmparator bu istifayı derhal kabul etti.

Ondan sonra, Alman İmparatorluğunun yaratıcısı ve Alman birliğinin yapıcısı Prens Bismarck, Friedrichsruh'a çekildi, somurtkan bir inziva içinde bir müddet yaşadıktan sonra 1898'de orada öldü.

Bismarck, küçük yaşından beri göz önünde bulundurduğu hedefin Alman hükümetlerini birleştirip kuvvetli bir Alman imparatorluğu kurmak olduğunu bizzat söyler Avusturya'yı aradan çıkararak Prusya'yı kuvvetlendirmekle işe başlamayı gaye edinmişti. Gayesine, hesapladığı ve tasarladığı şekilde ermeye muvaffak olmuştur.

Bismarck, yalnız Almanya'nın değil, son yüzyılın yetiştirdiği en büyük diplomatlardandır. Denebilir ki, tarihte hiçbir şahıs Almanya için onun yaptığını yapmaya muvaffak olamamıştır. Başından beri mutlakıyet taraftarı olduğu için Almanların kendisine verdiği «Demir Başbakan» adını meclis nutuklarından birinde söylediği şu söz ne kadar haklı gösterir: «Almanya'nın siyasî işleri ne müzakere, ne tartışmalarla halledilir; onları ancak kan ve kılıç temizliyebilir».

Berlin Kongresi'nde, murahhaslar arasında, Almanya'nın Türkiye'ye olan ilgisinden bahsedilirken Bismarck'ın söylediği şu söz de meşhurdur: «Bütün Şark'ı, Pomeranya'lı bir askerin kemiğine değişmem.»

Bismarck'ın yazdığı hâtıralar, tarih bakımından pek önemlidir.

BİSMİL

Güneydoğu Anadolu bölgesinin Dicle bölümünde Diyarbakır iline bağlı bir ilçedir. Doğusunda Siirt'in Batman, güneyinde Mardin'in Savur, batısında Diyarbakır'ın Çınar ve merkez, kuzeyinde aynı ilin Silvan ilçeleri bulunur. Merkez bucağından başka Behramki ve Sinan adında iki bucağı, bunlara bağlı 84 köyü vardır.

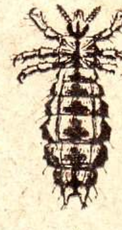
Yüzölçümü: 1.769 km²

Nüfusu: 32.337 (1960 sayımı)

Bismil ilçesinde arazi hafif dalgalı bir düzlük halinde uzanır, güneye doğru alçalır. Dicle nehri batı doğu doğrultusunda akarak ilçeyi ikiye böler. İlçede orman yok gibidir Geçim tarımdandır. En fazla buğday ve arpa ekilir.

Kasaba. — İlçe merkezi Bismil kasabası Diyarbakır - Kurtalan demiryolu üzerindedir. (Tren istasyonu kasabaya 1 kilometre uzaklıktadır). Aynı yönde uzanan bir kara yolu da Bismil'den geçer. Fakat bu yol bakımlı değildir. Dört mahalleden meydana gelen kasabanın nüfusu 3.308'dir. Bismil'de belediye teşkilâtı 1936'da kurulmuş, su şebekesi 1947'de yapılmıştır Bu su 5 kilometre uzaklıktaki Kırkpınar kaynağından gelir.

BİT

Bit

İnsanların, bazı sıcak kanlı hayvanların üzerinde asalak olarak yaşıyan zararlı bir böcektir. Daha çok temizliğe pek önem vermiyen kimselerin üzerinde bulunur, tifüs ve bunun gibi daha bazı öldürücü mikroplu hastalıklara yol açar. Eskiden hapisaneleri, asker koğuşlarını, hattâ hastaneleri bit sarar, tifüs hastalığının yayılmasına sebep olurdu.

Böcekler sınıfının yarımkanatlılar tamil-

yasından olan bit yassı vücutlu, iki milimetre kadar uzunluğunda, çirkin görünüşlü bir böcektir. Kalınca bir kitin tabakasiyle örtülü vücudu saydamdır. Dışarıdan üzerinde asalak olarak yaşadığı kimsenin emdiği kanı sindirim sisteminde görmek mümkündür. Yumurtalarına «sirke» adı verilir. Bit bu yumurtaları saçların üzerine yapıştırır. Yumurtadan yeni çıkan bitler, büyükleri gibi, ağızlarındaki emici aygıtlarını üzerinde yaşadıkları kimsenin derisinden içeriye sokup kanını emerek beslenirler.

İnsana daha çok «baş biti», «vücut biti», «kasık biti» denilen cinsleri musallat olur. Baş bitinin rengi siyaha yakındır, vücut biti beyaz ve şeffaftır, daha çok göğüs ve sırtta çamaşırların kat yerlernide gizlenir.

Bitten kurtulmak için her şeyden önce temizlik kurallarına riayet etmek, sabunlu, kükürtlü banyolar yapmak, hattâ şüpheli hallerde elbiselerin ceplerinde kâfuru taşımak gerekir.

Hayvan ve Bitki Bitleri

Genel olarak bazı hayvan ve bitkilerin üzerinde asalak olarak yaşıyan böceklere de «bit» adı verilir: Tavuk biti, buğday (ekin) biti, çiçek biti gibi.

Ağaç biti. — Bitkiler üzerinde yaşıyan bir böcektir. Başlıca özelliklerinden biri yürürken sıçramasıdır.

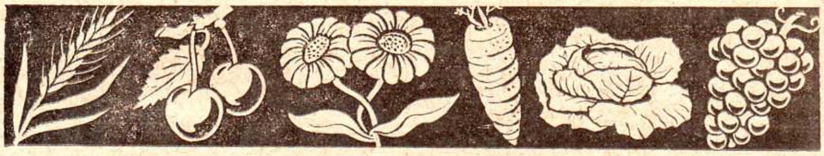
Buğday (ekin) biti. — 2-3 mm. uzunluğunda başı siyah, vücudu yeşil bir böcektir. Ekinlere büyük zarar verir.

Çiçek (fidan) biti. — Yumuşak vücutlu, küçük bir böcektir. Sürü halinde yaşar, ağaç bitinden bir farkı da sıçramamasıdır.

Ayrıca, maymunların, köpeklerin, domuzların, atların, güvercinlerin, kümes hayvanlarının üzerinde yaşıyan, yarımkanadlılardan olsun, olmasın, başka asalak böceklere de halk arasında «bit» adı verilir.

BİTİŞİK TAÇYAPRAKLILAR

Bitkilerin sınıflandırılmasında bir takımın adıdır. Bitişik taçyapraklılar kapalıtohumlular alt şubesinden, ikiçenekliler sınıfının bir takımıdır. Bu takımın familyaları içinde patlıcangiller, kabakgiller, zeytingiller, asmagiller, ballıbabagiller, bileşikgiller vs. gibi belli başlı familyalar bulunur. Bu bitkilerin taçyaprakları birbirleriyle yandan bitişmiş durumdadır.

BİTKİ DÜNYASI

BİTKİLER, yeryüzündeki canlı varlıklardandır. Bittiği yerde kökleriyle tutunarak gelişip çoğalan, ömrünü tamamladıktan sonra da kuruyarak varlığı sona eren yosun, ot, ağaç gibi canlı yaratıklara genel olarak «bitki» adı verilir. Bitkiler yeryüzünde geniş bir yer kaplar. Ağaçlar orman, otlar çayır halinde dünyayı örttükten başka, yosunlar da yer yer denizlerin güneş ışığının erişebildiği derinliklerini kaplar.

Bitkilerin genel olarak başlıca özellikleri şunlardır: Hayvanlar gibi yer değiştirmezler; hücrelerinde klorofil adı verilen yeşil bir renk maddesi vardır; hücre zarları selülozdandır. Fakat bütün bu özellikler yeryüzündeki bütün bitkileri tam olarak tarif etmeye yetmez.

Bitkilerin Hayvanlardan Farkı

Hayvanların bulundukları yerden ayrılabilmelerine karşılık, bitkiler kökleriyle toprağa bağlıdırlar. Hayvanlar dışarıdan gelen etkilere karşı bir tepkide bulunurlar, bitkilerde bu yoktur. Bundandıkları, koparıldıkları zaman bunu hissettiklerini belirten hiçbir tepkide bulunmazlar. Fakat bu özellikler bütün bitkiler için söylenemez. Zira bazı basit yapılı bitkilerde hareket ve duyarlık hayvanlarda olduğu kadar yaygındır. Meselâ bazı mavi su yosunları ışığın etkisi altında kımıldar, bir cins ilkel mantar da selüloz zarları olmadığından amipler gibi yalancı ayaklar çıkararak hareket eder. Küstümotu, böcekçil bitkiler gibi bazı yüksek yapılı bitkiler değme, ışık, ısı gibi dış etkiler altında birtakım hareketler yaparlar. Buna karşılık süngerler, sölentereler, hayvanlar âleminden olmalarına rağmen, sularda toprağa bağlı olarak yaşarlar, yer değiştirmezler, ancak ağır ve sınırlı hareketler yaparlar.

Bitki hücrelerinde yaprak, gövde vs. gibi bazı organlara yeşil rengi veren «klorofil» adındaki boya maddesinin bulunuşu, hücre zarlarının selülozdan yapılmış olması bitkilerle hayvanları ayıran bir özellik olarak gösterilebilir. Fakat bitkiler âlemindeki iki büyük sınıfı meydana getiren mantarlarla bakteriler, hattâ bazı çiçekli bitkiler klorofilsizdir. Mantar, yosun gibi basit yapılı bitkilerde de hücre zarı selülozdan değil, başka maddelerden yapılmıştır.

Bitki organları

Klorofilli bitkiler topraktan kökleriyle aldıkları madensel maddeleri bu boya maddesinin yardımiyle, ayrıca güneş ışığının etkisiyle, nişasta, şeker, yağ, yumurta akı gibi organik besinler haline sokup kendilerine mal ederler. Böylece bitkiler hayvanlar gibi beslenme bakımından diğer canlılara bağlı değildirler, kendi kendilerini beslerler.

Bitkilerin Başlıca Organları

Bir bitkiyi dikkatle incelediğimiz zaman birbirinden farklı şekil ve görevleri olan bazı kısımları bulunduğunu görürüz. Bunlar üçe ayrılır: Kök, gövde, yaprak.

1 — Kök: Genel olarak, toprağın içinde ağacı tesbit etmeye, besin maddelerini almaya yarıyan kısımdır. Bitkilerin cinsine ve şekline göre birçok değişiklikler gösterir (Bk. Kök).

2 — Gövde: Bitkinin yaprak, dal ve çiçeklerini taşıyan kısımdır. Toprağın içinde çimlenen bir tohumdan aşağıya doğru inen çıkıntı nasıl kökü meydana getiriyorsa, yukarı doğru uzayıp topraktan çıkan kısım da gövdeyi meydana getirir. Kökün topraktan emdiği besin maddelerini içindeki kanalcıklar vasıtasiyle bitkinin her köşesine yayar. Gelişmiş bir gövde genel olarak silindir şeklindedir. Gövdenin de tıpkı kök gibi bitkilerin cinsine ve şekline göre birçok tipleri vardır (Bk. Gövde).

3 — Yaprak: Bitkinin solunma, terleme ve besinleri hazırlama işlerini görür. İçindeki klorofil sayesinde güneş ışığı enerjisiyle karbon dioksit ve suyu birleştirerek besinler hazırlar. Bazı bitkilerin yaprakları, çamlarda olduğu gibi, iğnecikler şeklinde, bazılarında da yassı tabakalar halindedir, bunların da türlü çeşitleri vardır (Bk. Yaprak).

Eğreltiotu, atkuyruğu, kibrit otları, yosunlar, mantarlar, likenler, bakteriler gibi bitki çeşitlerinde yukarıdaki özelliklerin biri veya birkaçı birden bulunmıyabilir. Bundan dolayı, yukarıdaki özellikleri bütün bitki çeşitleri için söylemek doğru olmaz.

Bitkiler Nasıl Beslenirler

Su, bitkilerin en önemli ihtiyaçlarından biridir. Bitki hücrelerinde su bulunduğu gibi, dokular arasında da su önemli bir yer tutar. Bitki kendisindeki fazla suyu terlemek suretiyle çıkarır. Terleme aynı zamanda bitkiyi sıcağa karşı da korur. Sıcakta bitki, terleme yolu ile fazla miktarda su kaybederek serinlemiş olur. Çok sıcak havalarda bitkiyi sık sık sulıyarak, kaybettiği suyu ona yeniden kazandırmak lâzımdır. Su buharı yapraklardaki «gözenek» adı verilen küçücük deliklerden çıkar.

Bitki, suyu kökündeki emici tüyler vasıtasiyle topraktan alır, gövdedeki «odun boruları» adı verilen borularla yapraklara kadar dağıtır. Bu suya «ham besi suyu» adı verilir. Ham besi suyunun içinde biktinin topraktan erimiş bir halde bulup aldığı madensel tuzlar da bulunur. Karbon, oksijen, hidrojen, azot, fosfor, potasyum, kireç, magnezyum ve demir bileşikleri her bitkide vardır. Bazı bitkilerde de kükürt, bakır, silis gibi maddeler bulunur.

Bitki, besin yapmak üzere, gündüzleri yaprakları vasitasiyle havadan karbon dioksit alır. Topraktan aldığı madensel tuzlar ve suyla, havadan aldığı karbon dioksitle, ayrıca güneş ışığının yardımiyle kendi besinini

kendisi hazırlar. Bu kimyasal olaya «fotosentez» adı verilir. Bu işte yaprakların hücrelerinde bulunan «klorofil» dediğimiz yeşil boya büyük rol oynar. Bu olayı şu şekilde de göstermek mümkündür:

Su + Karbon dioksit → Üzüm şekeri + Oksijen.

Bu gibi bitkilere «kendi beslek bitkiler» adı verilir.

Birçok basit bitkiler de kendi kendilerini besliyemedikleri için başkalarının sırtından geçinirler. Bunlar ya «asalak» olarak başka canlıların üzerinde, veya başka canlıların artıkları üzerinde yapışık olarak yaşarlar.

Bitkilerde Solunum

Bitki kökleriyle emdiği suyu yapraklarda terleme yolu ile dışarı verir.

Bitkiler de bütün öteki canlılar gibi solunurlar; yani havadaki oksijeni alarak, bunun yerine karbon dioksit gazı çıkarırlar. Bu bakımdan beslenmedeki fotosentez olayı ile solunum birbirinden çok farklıdır. Fotosentez güneş ışığında olur, bitki karbon dioksit alıp oksijen çıkarır. Böylece havayı temizler. Bunun için, ağaçlıklı yerler sağlık bakımından çok faydalıdır.

Bitkiler, gündüzleri solunurlarken çıkan karbon dioksidin bir kısmını, fotosentez için yeniden alırlar. Geceleri fotosentez olmadığı için çıkardıkları karbon dioksidi harcıyamazlar; onun için geceleri yatak odalarında bitki bulundurmak zararlıdır. Çıkardıkları karbon dioksitle odanın havasını ağırlaştırıp bozarlar.

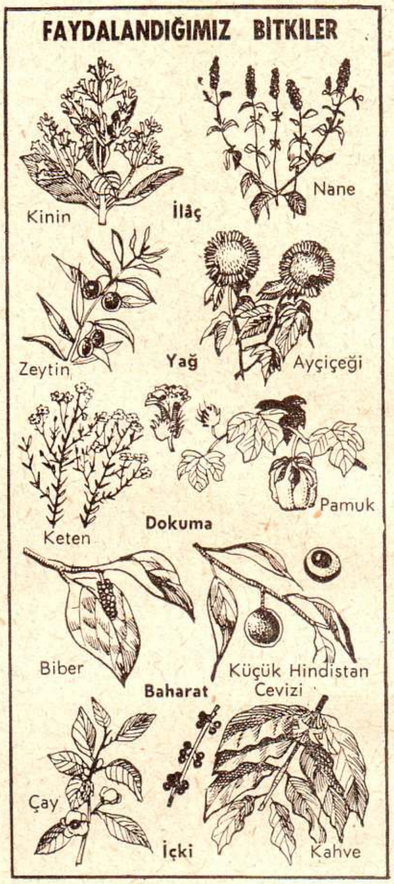
Bitkiler Nasıl Ürerler

Bitkiler de bütün öteki canlılar gibi, varlıklarını kendilerinden sonra gelenlerde devam ettirmek için ürerler. Bitkilerde üreme genel olarak «eşeysiz üreme», «eşeyli üreme» diye ikiye ayrılır.

1. — Eşeysiz üreme: Çok basit bir üreme şeklidir. Bitki önce parçalara ayrılır, sonra da her parça yeni bir bitki şekline geçer. Bazı yosun cinsleri iki parçaya ayrılacak olursa, her parça yeni bir bitki olarak yaşamaya devam eder. Bunun gibi, bir bakteri hücresi de ikiye bölününce, iki parça birer yeni bakteri olarak yaşar. İlkel bitkilerin büyük bir kısmı bu şekilde ürerler.

2. — Eşeyli üreme: Genç bitki önce hücrelerini çoğaltarak büyür, ergin hale gelince tohum yolu ile kendine benziyen yeni bir bitki meydana getirir. Bitkiler âleminin büyük bir şubesini meydana getiren çiçekli bitkilerde üreme çiçek vasıtasiyle olur. Çiçek, bitkinin gözle görünen bir üreme organıdır. Çiçekler bir müddet sonra meyva ve tohum meydana getirirler. Tohumlar çeşitli şekillerde toprağın içine düşerler, orada zamanla çatlıyarak yeni bir bitki meydana getirirler. Bitkilerin bu şekilde üremelerine «eşeyli üreme» adı verilir.

Çiçek aslında yaprak aralıkları çok kısalmış, âdeta birbiri üzerine yığılmış yaprakların şekil ve renk değiştirmelerinden meydana gelmiş bir organdır (Bk. Çiçek). Tam bir çiçekte erkek ve dişi organların ikisi birlikte yer almıştır. Bitkilerin bir kısmında ise yalnız erkek, bazılarında da yalnız dişi çiçekler bulunur. Gül, badem, menekşe gibi bitkilerde erkek ve dişi organlar aynı çiçektedir. Fındıkta erkek ve dişi çiçekler aynı bitkinin üzerinde, fakat başka başka yerlerdedir. Söğütte ise erkek çiçekler başka

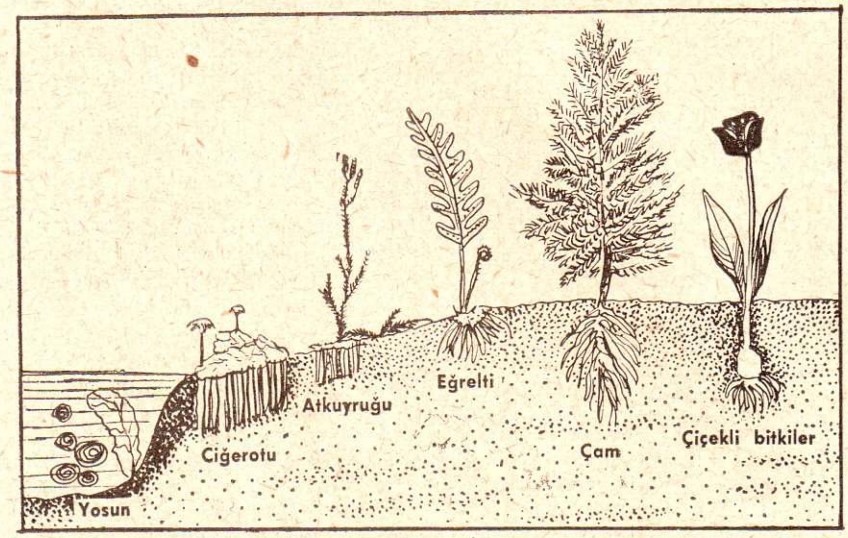

Bitkilerden çeşitli alanlarda faydalanılır. Meselâ keten, kenevir, pamuk gibi bitkiler dokumacılıkta; cehri, kökboya gibi bitkiler boyacılıkta; abanoz, ceviz, çam, dişbudak, gürgen, kavak, kayın, sedir gibi ağaçlar kerestecilikte; ayçiçeği, badem, fındık, gül, kolza, susam, zeytin gibi bitkiler yağcılıkta; adaçayı, hardal, haşhaş, hatmi, hintyağı bitkisi, hodan, ıhlamur, karanfil, kekik, nane, okaliptüs gibi bitkiler doktorlukta; çay, kahve, kakao, tütün gibi bitkiler besin ve keyif verici maddeler olarak, birçoğu da meyva ve sebze şeklinde kullanılır. Ayrıca, çiçekler de evlerimizi, bahçelerimizi, parklarımızı süsler.

bir söğüt ağacında, dişi çiçekler de başka bir söğüt ağacındadır.

Bir çiçeğin döllenmesi demek, erkek ve dişi üreme hücrelerinin birleşip kaynaşarak, çoğalma kabiliyeti olan yeni bir hücre meydana getirmesi demektir. Bunun için de bir erkek üreme hücresinin, dişi organın tepeciğine konması gerekir. Bu olaya «tozlaşma» adı verilir. Olgun hale gelen erkek üreme hücreleri ya rüzgârla sürüklenerek, veya kuşlarla, böceklerle bir bitkiden ötekine taşınır. Bilhassa arılar ve bazı böcekler çiçeklere konarak balözlerini emerlerken üzerlerine çiçek tozcukları sürünür. Meselâ incir çiçeklerinin tozlaşmasında «ilek» adı verilen bir sinek büyük rol oynar.

Çeşitli yollarla dişi üreme hücrelerinin tepeciğine konan erkek üreme hücreleri burada gelişirler, tohumu meydana getirirler (Bk. Tohum). Tohum gelişirken de bazı değişikliklere uğrıyarak meyvayı meydana geti-

BİTKİLERDE GELİŞME

Suyosunları sularda yaşıyan bitkilerin en basitlerindendir. Bunlar zamanla geliştiler, karada da bitkiler çıkmaya başladı. Karada yaşıyan ilk bitki çiğerotlarıdır. Karayosunlarında önce gövde ve kök belirdi, yaprak yerine ince dikenler çıktı. İlk defa yaprağın çıkması eğreltiotlarında olmuş, ilk tohum da kozalaklılarda çıkmıştır. Bu bitkilerde çiçek yerine kozalak vardır. Çiçek bitki dünyasının en yüksek gelişmesini gösterir. Buradaki resimler mahsus nispetsiz çizilmiştir. Denizdeki yosunların ve bitkilerin bir kısmı gözle görülemiyecek kadar küçüktür. Bunun gibi, çamla lâle de aynı büyüklükte değildirler.

rir (Bk. Meyva). Bitkiler tohumla üredikleri için meyva ve tohumlarda bunların kolayca dağılıp saçılmalarını mümkün kılacak bazı özellikler bulunur. Bunların havada kolayca uçup daha uzaklara gidebilmeleri için kanada benzer tüycükler veya zar uzantıları bulunur. Meselâ dişbudak meyvaları kanadlıdır, hafif bir rüzgârla bile çok uzaklara kadar sürüklenirler. Hindiba ve marul tohumları tüylüdür. Bazıları da dikenli olduklarından bir yere kolayca tutunurlar.

İçinde yavru bitki bulunan tohumun yeni bir bitki meydana getirmek üzere açılıp gelişmesine «çimlenme» denir. Toprağa gömülen bir tohumun çimlenebilmesi için tamamen olgunlaşmış olması, içinde yavru bitki bulunması, tohumun çok eskiyip çimlenme kabiliyetini kaybetmemiş olması gerekir. Ayrıca, toprağın ve çevrenin sıcaklığı çimlenmeye uygun olmalı, yeter derecede hava ve nem bulunmalıdır. Toprağın bütün bu şartlarına çiftçiler «tav» adı verirler.

Çiçeksiz bitkilerin çiçek gibi gözle görülen birer üreme organları yoktur. Bunlar «spor» adı verilen üreme hücreleriyle çoğalırlar. Sporları meydana getiren kısımlar çeşitli bitkilerde, değişik yerlerde bulunur.

Bitkilerde Diğer Hayat Faaliyetleri

Her ne kadar bitkilerde hareket yoksa da bitki hücresinin içinde daimi bir sitoplâzma hareketi vardır. Bu da hücrede canlılığın belirtileridir. Fakat bitkilerde bazı gözle görünen hareketler de vardır. Meselâ pencere önüne koyduğumuz bir çiçeğin dışarıya doğru sarktığını, yapraklarının güneşe, ışığa döndüğünü görürüz. Bunun gibi kök yere doğru, gövde de havaya doğru uzanır. Kökler yer altında suyun bulunduğu yere doğru uzanırlar. Ayçiçeği hep güneşe doğru döner. Yonca, üçyaprak, akasya geceleri yapraklarını indirirler, bazı bitkiler de yapraklarını kapatırlar. Bunlar bitkilerin uyku halidir. Kına çiçeği gibi susuz kalınca toprağa doğru eğilen, sulanınca da kendiliğinden kısa zaman içinde yükselen bitkiler de vardır. Böcekçil bitkiler de çiçeklerinin üzerine konan böcekleri hapsederek kanını emmek suretiyle beslenirler.

Bütün bu gibi hareketler, bitkilerde de kendilerine göre hareket etme kabiliyeti bulunduğunu ortaya koyar. Fakat bu bir yer değiştirmeden çok, kökü toprağa sabit olmak üzere yapılan hareketlerdir.

Genel olarak bitkilerde duygu ve duyu organları yoktur. Bitkinin dokunmakla harekete geçmesi de bir duygu sonucu değildir. Bu gibi hareketler bitkinin yapısındaki bazı özelliklerden ileri gelir.

Bitkilerin Sınıflandırılması

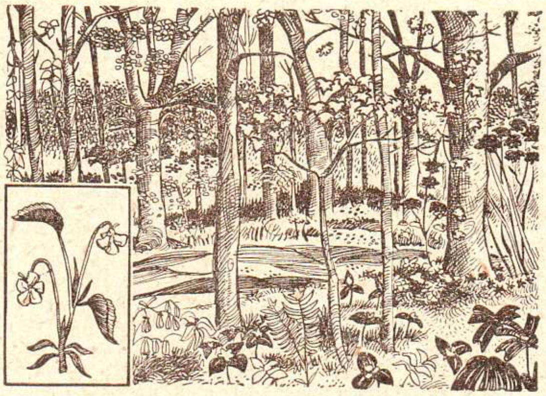
Aralarında her ne kadar birçok farklar gösterirlerse de bitkileri ortak özelliklerini gözönünde bulundurarak sınıflandırmak mümkündür. Yeryüzündeki bitkileri içine alan âleme «Bitkiler Âlemi» adı verilir. Bitkiler Âlemi «çiçeksiz bitkiler» ve «çiçekli bitkiler» diye iki büyük şubeye ayrılır:

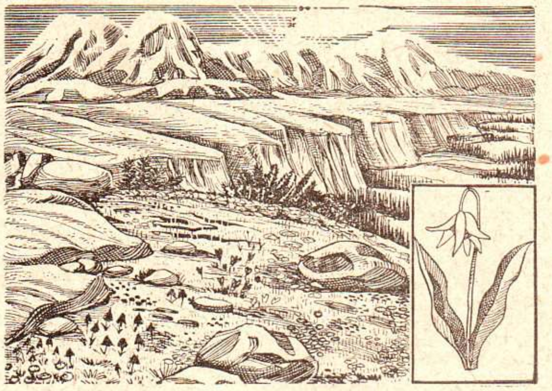
1. — Çiçeksiz Bitkiler: Adlarından da anlaşılacağı gibi bu şubedeki bitkilerin ortak özellikleri çiçeklerinin olmayışıdır. Bunların hepsi ilkel bitkilerdir. Çoğalma organları çok

ÇEŞİTLİ ORTAM VE IKLİM BİTKİLERİ

ORMAN BİTKİLERİ

Ormanlar çeşitli bitkilerin, bu arada daha çok ağaçların sık ve gür olarak yetiştikleri yerlerdir. Bilhassa tropikal memleketlerde ağaçlar o kadar sık olur ki çoğu yerde güneş ışıkları sık yaprakların arasından geçip yeryüzüne kadar inemez.

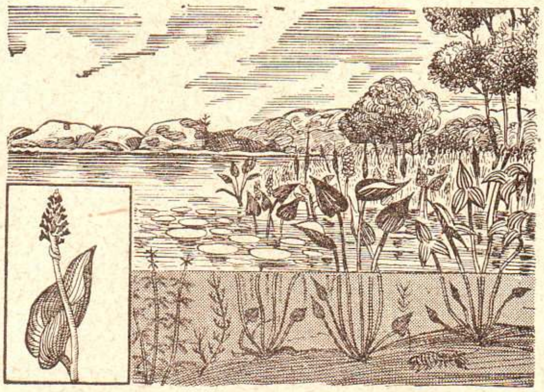

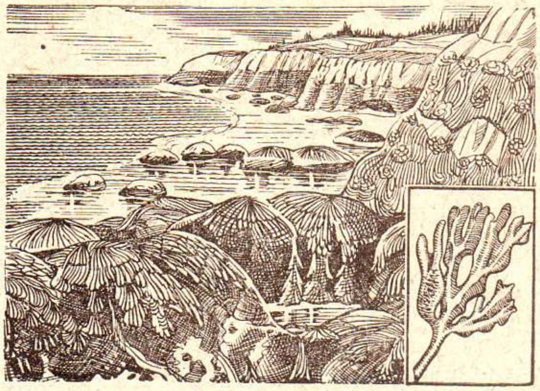
DAĞ BİTKİLERİ

Genel olarak dağların pek yüksek tepelerinde, ağaç ve ağaççık yerine, çimenler, birtakım küçük çiçekler yetişir. Çançiçekleri, damkorukları, yılankökleri gibi çiçekler dağların sert iklimine dayanabilen bitkilerdendir.

GÖL BİTKİLERİ

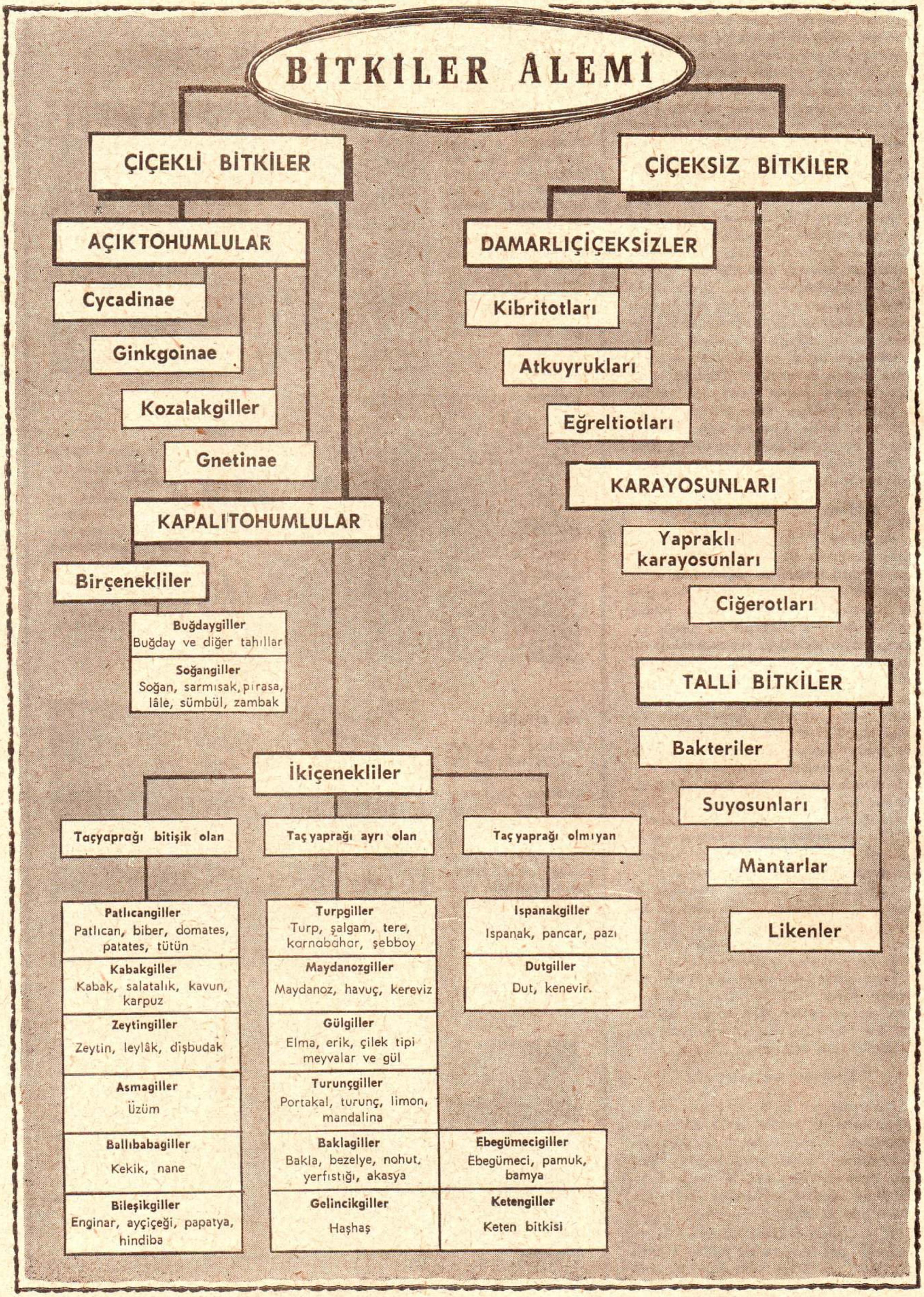
Göllerde ve durgun tatlı sularda da birçok bitki yetişir. Bunların bir kısmının kökü toprağa bağlı, bir kısmının da değildir. Çeşitli nilüferler ve su mercimekleri göllerde olduğu gibi evlerimizdeki havuzlarda da yetiştirilebilir.

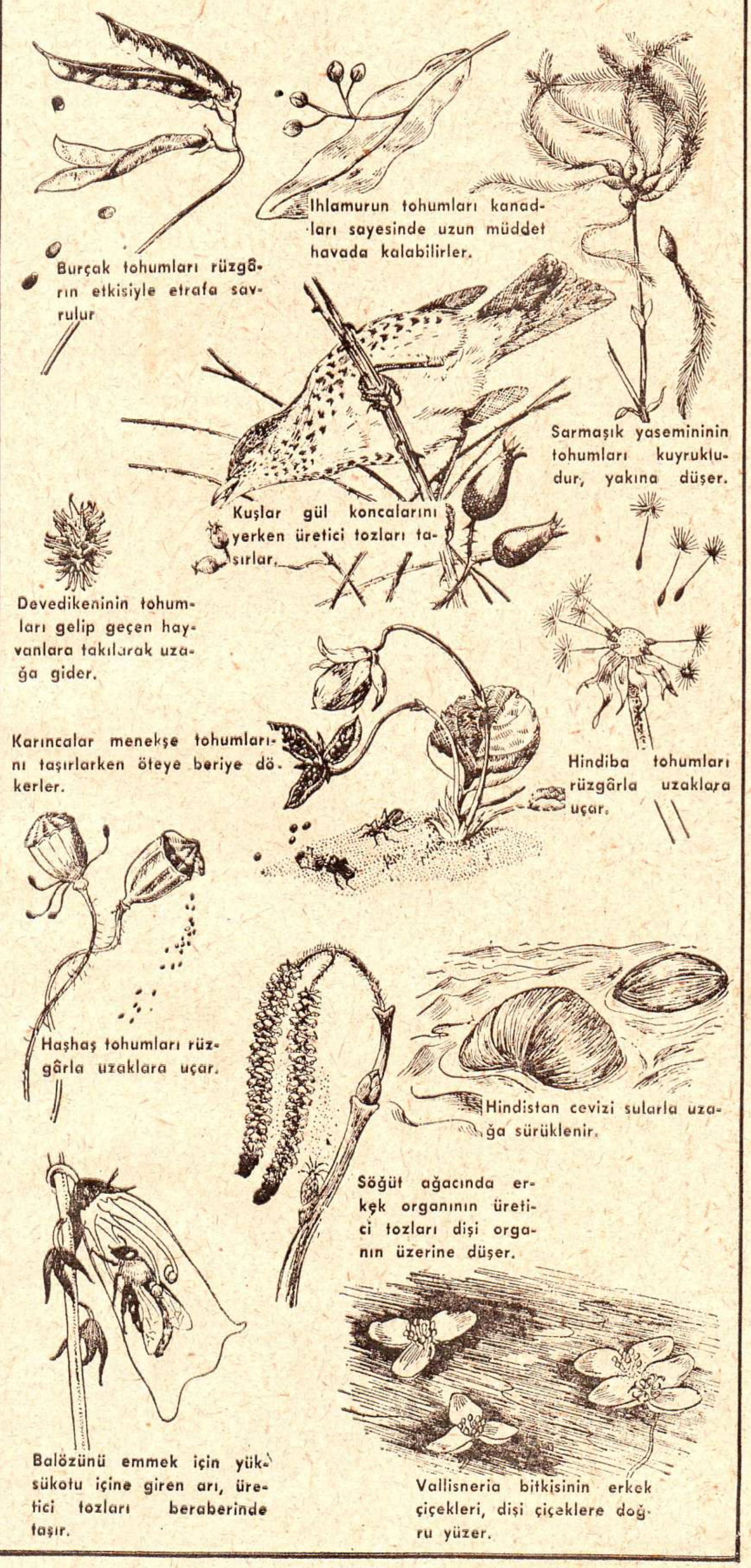

DENİZ BİTKİLERİ

Güneş ışığının inebildiği derinliklerde yeşil veya esmer renkli yosunlar denizlerin dibini kaplar. Bunlar ya kayalara yapışmış olarak veya suyun etkisiyle sağa sola dalgalanarak, üst tarafları serbest bir halde yaşarlar.

BİTKİLER ALEMİ
ÇİÇEKLİ BİTKİLER
AÇIKTOHUMLULAR
Cycadinae
Ginkgoinae
Kozalakgiller
Gnetinae
KAPALITOHUMLULAR
Birçenekliler
Buğdaygiller
Buğday ve diğer tahıllar
Soğangiller
Soğan, sarmısak, pırasa, lâle, sümbül, zambak
İkiçenekliler
Taçyaprağı bitişik olan
Patlıcangiller
Patlıcan, biber, domates, patates, tütün
Kabakgiller
Kabak, salatalık, kavun, karpuz
Zeytingiller
Zeytin, leylâk, dişbudak
Asmagiller
Üzüm
Ballıbabagiller
Kekik, nane
Bileşikgiller
Enginar, ayçiçeği, papatya, hindiba
Taç yaprağı ayrı olan
Turpgiller
Turp, şalgam, tere, karnabahar, şebboy
Maydanozgiller
Maydanoz, havuç, kereviz
Gülgiller
Elma, erik, çilek tipi meyvalar ve gül
Turunçgiller
Portakal, turunç, limon, mandalina
Baklagiller
Bakla, bezelye, nohut, yerfıstığı, akasya
Gelincikgiller
Haşhaş
Ebegümecigiller
Ebegümeci, pamuk, bamya
Ketengiller
Keten bitkisi
Taç yaprağı olmıyan
Ispanakgiller
Ispanak, pancar, pazı
Dutgiller
Dut, kenevir.
ÇİÇEKSİZ BİTKİLER
DAMARLIÇİÇEKSİZLER
Kibritotları
Atkuyrukları
Eğreltiotları
KARAYOSUNLARI
Yapraklı karayosunları
Ciğerotları
TALLİ BİTKİLER
Bakteriler
Suyosunları
Mantarlar
Likenler

BAZI BİTKİLERDE DÖLLENME ÇEŞİTLERİ

küçüktür, gözle görülmeleri imkânsızdır.

Çiçeksiz bitkiler 1) damarlı çiçeksizler; 2) karayosunları; 3) talli bitkiler olmak üzere üç alt şubeye ayrılırlar.

Damarlı Çiçeksizler. — Klorofilli bitkilerdir. Kökleri, yaprakları ve damarları vardır. Buna karşılık çiçek ve tohumları yoktur. «Kibritotları», «atkuyrukları», «eğreltiotları» olmak üzere ayrıca üç sınıfa ayrılırlar. Bunlardan eğreltiotları eski çağlarda gayet büyük gövdeli ağaçlar halinde yeryüzünün birçok bölgesini kaplıyordu. Bugün kömür halinde yeraltından çıkarılmaktadır. Yalnız, birçok sıcak memleketlerin ormanlarında ağaç gibi yüksek gövdeli eğreltiotlarına raslamak mümkündür.

Karayosunları. — Klorofilli bitkilerdir. Bunlarda bitkiyi yere tesbit edecek gerçek anlamda bir kök yoktur. Damar sistemleri teşekkül etmemiştir. «Yapraklı karayosunları» ve «Ciğerotları» diye iki sınıfa ayrılırlar. Islak toprak, ağaç gövdeleri, kayaların üstleri gibi yerlerde yaşarlar. Havadaki nemden ve yağmurdan su alır, bunlarla beraber gelen maddelerle beslenirler.

Talli Bitkiler. — Kök, gövde ve yaprak teşekkül etmemiştir. Organizmaları ya tek bir hücreden, veya aynı özellikleri olan hücre topluluklarından meydana gelmiştir. Bu topluluklara «tal» adı verilir. Bakteriler, mavi yeşil suyosunları, kamçılılar, diyatomeler, yeşilsuyosunları, kavuşursuyosunları, suaskıları, esmersuyosunları, kızılsuyosunları, cıvıkmantarlar, yosunmantarları, gerçekmantarlar, likenler vs. gibi sınıflara bölünürler. Bunların çoğu su içinde yaşar. Bakteriler ve mantarlar gibi bazı sınıfları klorofilsizdir. Çoğu besinlerini ölü organizmalardan veya gübre gibi artıklardan sağlar.

2. — Çiçekli Bitkiler: Tabiatta en çok karşılaşılan bitkilerdir. Meyvaları ve çiçekleri vardır. Genel olarak klorofilli olduklarından kendibeslektirler. Asalak ve artak yaşıyan tiplerine pek seyrek raslanır. Üreme organları çok gelişmiştir. Kök, gövde, yaprak, çiçek ve meyvaları vardır. Çiçeksiz bitkilerden daha çok gelişmişlerdir. 1) Açıktohumlular, 2) Kapalıtohumlular olmak üzere iki alt şubeye bölünürler.

Açıktohumlular. — Meyva ve yaprakları açıktır. Bundan dolayı, bu bitkilerin tohumları bir meyva içinde değil, açıkta meydana gelirler. «Cycadinae», «ginkgoinae», «gnetinae» ve «kozalaklılar» diye dört bellibaşlı sınıfa ayrılırlar. Birincisinin başlıca örneği «sikas» bitkisi, ikincisinin «ginko» bitkisi, üçüncüsünün «efedra» bitkisi, dördüncüsünün de bildiğimiz çam, köknar, sedir bitkileridir.

Kapalıtohumlular. — Üremeleri çiçekle olur, tohumlar bir meyva içinde saklıdır. Bugün yeryüzündeki kapalıtohumluların 170.000 kadar türü vardır, bunlar 10.000 kadar cins, 300 kadar da familyada toplanmışlardır. (Bitkilerin sınıflandırılmasında bu familyaların başlıcaları, türlerin de ancak pek önemli olanları verilmiştir). Kapalıtohumlular «birçenekliler» ve «ikiçenekliler» diye iki büyük sınıfa bölünür: Bir çenekliler sınıfındaki bitkilerde oğulcuk bir

çenekten, ikiçeneklilerde ise iki çenekten meydana gelmiştir.

Birçenekliler sınıfında soğangiller, nergisgiller, süsengiller, buğdaygiller, salepgiller, sukamışıgiller gibi familyalar bulunur.

İkiçenekliler «taçyaprağı bitişik olanlar», «taçyaprağı ayrı olanlar» ve «taçyaprağı olmıyanlar» diye üç takıma ayrılır.

Taçyaprağı bitişik olan bitkiler takımında başta zeytingiller, sarmaşıkgiller, ballıbabagiller, patlıcangiller, kabakgiller, bileşikgiller, asmagiller olmak üzere birçok bitki familyaları vardır.

Taçyaprağı ayrı olan bitkiler takımında ise gülgiller, çınargiller, baklagiller, turpgiller, çaygiller, ketengiller, maydanozgiller, turunçgiller, ebegümecigiller, gelincikgiller gibi birçok bitki familyası bulunur.

Taçyaprağı olmıyan bitkiler takımında da ıspanakgiller ve dutgiller gibi familyalar vardır.

BİTKİSEL YAĞLAR (Bk. YAĞLAR)

Bir Doğu Anadolu İlimiz: BİTLİS

BİTLİS, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat ve Yukarı Murat bölümlerinin sınırı üzerinde bir ildir. Doğuda Van Gölü ve Van ili, güneyde Siirt, batıda Muş, kuzeyde de Ağrı illeriyle çevrilmiştir. Merkez ilçesinden başka Adilcevaz, Ahlat, Hizan, Mutki ve Tatvan adında 5 ilçesi, bunlara bağlı 19 bucağı ve 265 köyü vardır.

Yüzölçümü: 6970 km^2

Nüfusu: 129.125 (1960 sayımı)

Bitlis ili Doğu Anadolu'nun en dağlık kısımlarından birini teşkil eder. Dağlar Van Gölü'nü güneyden çevirir. Yükseklik göl kıyılarından sonra birdenbire artar. Gölün batısındaki kesimde genç ve yüksek volkanlar göze çarpar. Burada 2300-2400 metre yüksekliği olan yaylalar vardır. Bu yaylalar üzerinde Doğu Anadolu'nun büyük ve taze volkan konileri yükselir. Bunlardan Suphan ve Nemrut dağları Bitlis sınırları içindedir. Nemrut yanardağı son olarak 1441'de püskürmüştür. Krateri üzerinde ay biçiminde derin bir göl vardır. Suphan, Ağrı'dan sonra, yurdumuzun en yüksek dağıdır. Yüksekliği 4.434 metreyi bulur.

Bitlis'te kışlar soğuk geçer, erken gelir, uzun sürer. Çok kar yağar. Buna karşılık yazlar kısa ve sıcaktır. Bitlis'in yıllık yağış tutarı ortalama 1 m. den fazladır. Önemli akarsuyu yoktur. Yalnız çevredeki dağlardan çıkıp Van Gölü'ne dökülen birçok ufak dereler vardır. Ormanlık alanlar oldukça fazla yer tutar. Bitlis, bu bakımdan, Doğu Anadolu'nun birçok illerinden ileri bir durumdadır. Bütün yüzölçümünün % 11'i ormanlıktır. En çok meşe, karaağaç, ardıç görülür. Ayrıca nadir ağaçlardan olan huş ağacına Nemrut Dağı'nda raslanır.

Tarıma elverişli topraklar bütün il yüzölçümünün % 7'sı kadardır. En çok buğday ekilir. Geleneğe bağlı olarak darı ekimi de gelişmiştir. Van Gölü kıyısındaki ince şeritte çeşitli meyvalar yetiştirilir. Endüstri bitkilerinden tütün ekimi önemlidir. Bitlis tütünlerinin özel bir nefaseti vardır. Hayvancılık pek ilkel bir şekilde yapılır. En çok karaman tipi koyun beslenir. Sığır cinsi çeşitlidir. Hayvan ürünlerinden en çok peynir ve yağ yapılır. Arıcılık da oldukça ileridir. Bitlis balı meşhurdur.

Bitlis Şehri

İl merkezi Bitlis şehri Diyarbakır'dan Van Gölü'ne giden yol üzerinde, dağların geçit verdiği bir noktada kurulmuştur. Denizden 1400-1450 m. yüksekliktedir. Şehir yeşillikler içindedir. Birinci Dünya Savaşı'na gelinceye kadar bugünkünden daha kalabalık bir şehirdi. O tarihlerde şehir içinden geçen dereler boyunda değirmenler ve meşhur tabakhaneler sıralanıyordu. Renkli pamuk bezleri, halı yapımı da önemli bir yer alırdı.

Birinci Dünya Savaşı'nda düşman işgali ve Ermeni komitecilerinin çıkardıkları kargaşalıklar yüzünden nüfusunun bir kısmını kaybetti. Bununla ilgili olarak şehrin birçok ekonomik faaliyetleri de söndü. Bitlis'in nüfusu son 30 yıl içinde pek büyük bir artış göstermemiştir. 1927'de 9 bin olan nüfus, 1960 da ancak 16.562 yi bulabilmiştir.

Bugün eski sanayiden ancak dere boyunda sıralanan birkaç tabakhane kalmıştır. Bundan başka şehrin güneyinde bir tütün atelyesi vardır. Cumhuriyet devrinde kurulan bu atelye çevrenin tütünlerini işler, «Doğu Sigarası» adiyle piyasaya çıkarır. Bitlis'te ayrıca Millî Savunma'ya ait bir un fabrikası vardır.

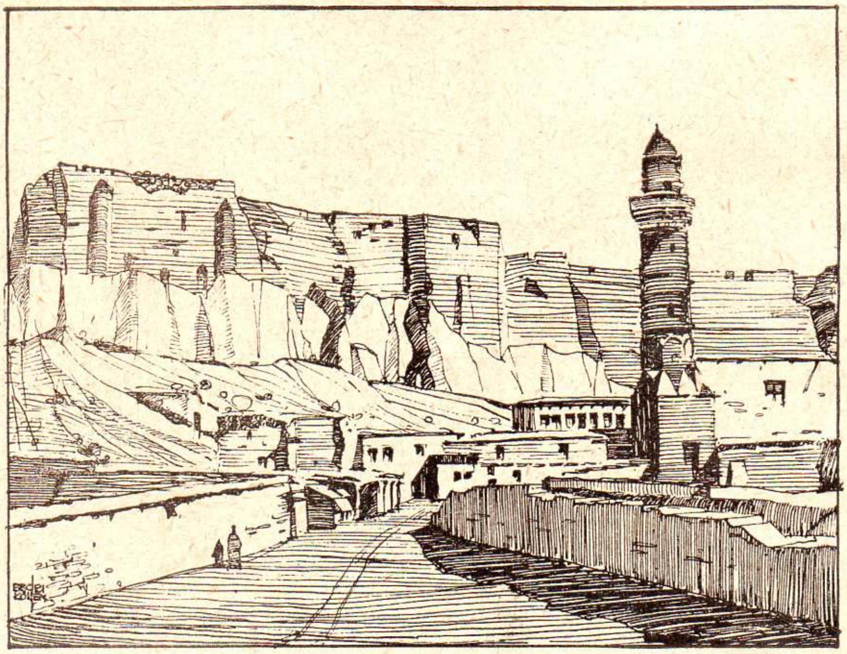
Tarihte Bitlis

Bitlis'in ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmiyor. Şehrin adı, bir söylentiye göre, burada bir kale kuran ve İskender'in subaylarından olan Badlis'ten gelmektedir. Bitlis'in Müslümanlar tarafından alınışı halife Ömer zamanına raslar. Fakat bu durum çok sürmedi. Bitlis Müslümanlar arasındaki iç kavgalar sonunda Bizanslılar'a bağlandı. Muaviye tarafından tekrar alındı. Daha sonra İslâm dünyasından tekrar ayrıldı, Halife Abdülmelik'in kardeşi Muhammed bin Mervan tarafından yeniden alınarak Elcezire valiliği topraklarına katıldı. X. yüzyılda Bitlis şehri Abbasîlerle Bizanslılar arasında sınır şehri oldu. XI. yüzyıldan sonra başlıyan Selçuklu istilâsı ile Bitlis ve çevresine Türkler yerleşti.

Moğol istilâsından sonra Bitlis tarihi karanlık bir durum almıştır. Moğol devletinin yıkılmasından sonra Bitlis'e Şerefoğulları hâkim oldu. Daha sonraki yıllarda sırasiyle Karakoyunlular'a, Akkoyunlular'a, Safevîler'e geçti. Bitlis Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı sınırları içine alındı. Son yıllarına kadar İmparatorluğun bir vilâyet (eyalet) merkeziydi.

BİTLİS KALESİ. — Büyük İskender, subaylarından Badlis'i burada kuvvetli bir kale yapmaya memur etmişti. Kalenin yapılması bittikten sonra İskender buraya gelmiş, fakat kaleye kabul edilmemiştir. Bunun üzerine zorla zapta teşebbüs edilmiş, çok kan dökülmüştür. İskender geri dönerken, kale kapıları açıldı. Badlis bunu hükümdarın emrini yerine getirmek için yaptığını, çünkü kaleden içeri kimsenin sokulmaması gerektiğini söyleyince İskender onu affetti.

Kale, Bitlis Suyu kollarından iki derenin birleştiği yerde bir kaya üzerindedir. Dörtgen biçimindedir. Doğusunda yüksek bir burç vardır. İdamına karar verilenler buradan aşağı atılırdı. Onun için buna «Kanlıkule» denilir. Batıda Han Sarayı köşesinde de bir kule vardır. Kalenin çevresinde 670 mazgal

Bitlis Kalesi'nin uzaktan görünüşü

bulunur. Kalenin güneyinde aşağı şehre bakan üç kat demir kapı vardır. Etrafında savunma hendeği yoktur. Kalenin yüksekliği 20-30, duvar genişliği 4-6 m. dir. Eskiden kale içerisinde üç yüz evle Han Sarayı vardı. Kale içinin yarısını saray kaplamıştı. Ayrıca kalede erzak, malzeme ve cephane dolu mağazalar bulunuyordu.

Kaleden ayrı olarak Deytaban Tepesi üzerinde aynı adı taşıyan bir kule vardı. Şimdi haraptır. Bunun eskiden kaleye işaret veren bir gözetleme yeri olduğu tahmin edilmektedir.

BİTÜM

Katı, sıvı veya gaz halinde bulunan, esmer renkte yanıcı bir maddedir. Yerkabuğunu meydana getiren külteler içinde tabiî halde bulunur, bileşiminde daha çok karbon ve hidrojen vardır. İsli bir alevle yanarken kendine mahsus bir koku çıkarır.

Tabiatta bitüme daha çok kumlar, kalkerler ve şistler arasında raslanır. Bitümlü kalkerler Filistin'de Lût Gölü kıyılarında, bol miktarda bulunur. Taş şeklindeki bu cisimlerin bileşiminde % 25 kadar bitüm vardır. Bu taşlar damıtılınca nefte benziyen bir çeşit yağ elde edilir. Vazo gibi süs eşyaları da yapılabilen bu taşları Anadolu'da köylüler yakacak olarak da kullanırlar.

Bitüm tarihte M. Ö. 3500 yıldan beri bilinmektedir. Sümer yapılarında bitüm yapıştırıcı madde olarak kullanılmıştır. Babilliler de kanal ve yol yapımında harç olarak bitümden faydalanmışlardır. Yahudilerin mumyalama işinde kullanılmak üzere Mısırlılara sattıkları şeyin bitüm olduğu bilinmektedir. Bugün de yapıştırıcı bir madde oluşu bakımından birçok sanayi kollarında ve yol yapımında bitümden faydalanılmaktadır.

BİYOKİMYA

Canlıların kimyaca terkibini inceliyen bir bilimdir. Hayat belirtilerinin temeli olan kimya tepkilerinin incelenmesi de bu bilimin konuları arasına girer. Bazı önemli keşiflerinin uzun zamandan beri yapılmış olmasına rağmen biyokimya ancak XIX. yüzyılda kendi başına bir bilim kolu olarak kurulabilmiştir. Bu yüzyılda şekerle proteinlerin yapıları aydınlatılmış, daha sonra da ilk vitaminlerle hormonlar bulunmuştur. Biyokimya araştırmaları biyoloji ve kimya bilimlerinin olduğu kadar hekimliğin de gelişmesinde önemli roller oynamaktadır.

Canlı Varlıklar Bilimi BİYOLOJİ

BİYOLOJİ, canlı varlıklarla ilgili bütün bilgileri kucaklıyan geniş bir bilimdir. Eski Yunanca «bios» (hayat) ile «logos» (bilgi) sözlerinden meydana gelen «biyoloji» kelimesi «canlılar bilimi» demektir.

Bugün yeryüzünde en az 2.000.000 çeşit canlı yaşamaktadır. Bunların akıl almıyacak kadar birbirine zıt tarafları bulunduğu gibi, birçok ortak tarafları da vardır. İnsandan solucana, denizanasına; çınardan yosunlara varıncaya kadar canlı varlıkları ilgilendiren bütün konular biyolojinin çerçevesine girer.

Biyoloji o derece geniş bir bilim koludur ki bir bilgin onu bütün çerçevesiyle kavrıyamaz. Bu bakımdan, biyoloji incelediği konuların nev'ine göre birçok sınıflara ayrılır. Canlı varlıkların özelliklerine göre yapılan sınıflama biyolojiyi üç büyük bilim dalına bölmüştür. Bunlardan zooloji (hayvanat) hayvanlarla, botanik (nebatat) bitkilerle, bakteriyoloji de bakterilerle ilgili bilim dallarıdır (Bk. Bakteriler; Bitkiler; Hayvanlar).

Canlı Nedir

Biyolojinin konusu canlıları incelemek olduğundan her şeyden önce canlıyla cansızı birbirinden ayırdetmek gerekir.

Çok zaman canlıyla cansızı birbirinden ayırmak kolaydır. Bir kuşun, bir ağacın canlı, bir kayanın, bir demir parçasının cansız olduğu açıkça bellidir. Ancak, son keşifler bazan canlılarla cansızlar arasında çok büyük benzerlikler olduğunu göstermiştir. Tütünlerde «mozaik» hastalığını yapan virüs, doğrudan doğruya kimyasal elemanlardan meydana gelmiş bir moleküle benzediği halde, çoğalabilir, bu bakımdan bir canlı özelliği gösterir.

Canlılar, cansız maddenin yapamıyacağı pek çok şeyleri yapabilirler. Bunların başında çoğalmak, büyümek, beslenmek gelir. Canlılar kendilerine bir şey yapıldığı zaman bir tepki gösterir; ayrıca, çevrelerine de uyabilirler. Çok zaman eskiyen, yaralanan yerlerini kendi kendilerine iyi ederler. Yer değiştirmek de bir kısım canlıların en büyük özelliğidir.

Hayat Yapan Madde

Gösterdikleri bütün ayrılıklara rağmen bitkilerle hayvanların birtakım ortak özellikleri vardır. Bu arada, bütün canlı varlıklarda hayatı yapan madde «protoplâzma»dır.

Protoplâzma birçok bitki ve hayvanlarda değişik şekiller alır, hattâ aynı bitki veya hayvanın başka başka yerlerinde değişik şekillerde görünürse de esas olarak bütün protoplâzmalar birbirine benzer, hepsinde şu 12 eleman vardır: Karbon, oksijen, azot, hidrojen, sülfür, kalsiyum, magnezyum, sodyum, potasyum, fosfor, klor, iyot. Ayrıca, daha başka maddeler de bulunabilir.

Hayvansal olsun, bitkisel olsun, bütün protoplâzmalar fizyolojik tepki gösterirler. Dokunma ve sıcaklık gibi dış etkilere karşı duyumludurlar.

Canlıların Yapı Taşı

Bütün canlılar hücrelerden yapılmıştır. Hücrelerin topluluğu canlıyı meydana getirir; ancak, her hücre de başlı başına bir canlı, başlı başına bir hayat merkezidir. Hücreler, soluk alır, beslenir, canlının bütününden ayrı olarak doğar, ayrı olarak ölür. Hayatını devam ettirmekte asıl canlıdan yardım gördüğü gibi, kendisi de canlıya yaşamada yardım eder.

Vücudumuzu teşkil eden hücreler sadece görülebilen en küçük birim değil, aynı zamanda bir «hayat birimi» dir. Onun başlı başına bir hayatı vardır. Bununla beraber, vücudumuzu meydana getiren 1.000.000.000.000.000 (1 katrilyon) hücre tam bir düzen içinde bir bütün olarak çalışır. Hücre, özelliğini kaybetmeden, bütünü meydana getiren bir birimdir.

Hayat bir tek hücreyle başlar. Vücudu meydana getiren sayısız hücreler bu bir tek hücreden meydana gelir. Tek hücre sadece geleceğin hazırlayıcısı değil, aynı zamanda geçmişin bütün özelliklerini de taşıyan bir birimdir (Bk. Hücre; Kalıtım).

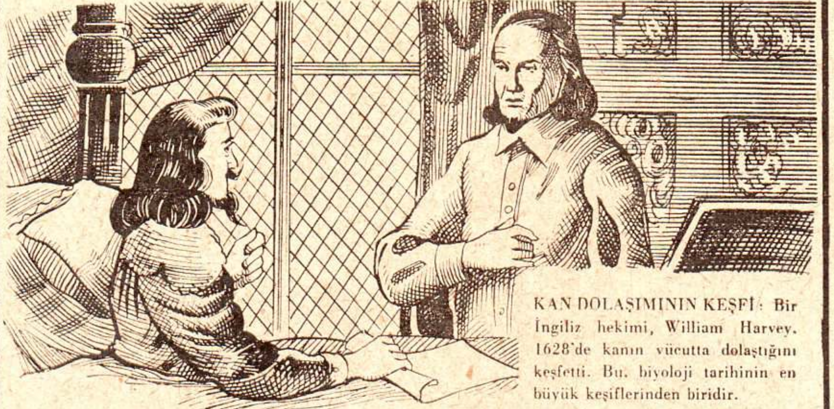
Döllenme hayatın başlangıcıdır. Bundan sonra büyüme ve hayat hikâyesi başlar. Döllenmiş bir tek hücre kendi küçük varlığını ikiye bölerek bir çift olur. Daha sonra 4, 8, 16,32... gibi katlarla bölünerek çoğalır. Bu bölünme ancak milyonlarca defa milyonları bulunca yavaşlarsa da, canlının bütünü «ölüm» dediğimiz değişikliğe uğrayınca durur.

İlk meydana gelen 32 hücre toparlak bir biçim alır. Bunun içi suyla doludur. Bu 32 hücre, hayvan olsun, insan olsun, meydana gelecek yaratığın başlangıcıdır. 45 defa bölünme sonunda hücrelerin sayısı 26.000.000.000.000 (26 trilyon) u bulur. Bu, yeni doğmuş bir bebekteki hücre sayısıdır. Defalarca bölünen bu hücreler kendi kendilerine bir insan yavrusu biçimini almışlardır. Her hücre tam bulunması gereken yerdedir. Karanlıklar içinde çalışan hücrelerin hepsi kendi yerini bulmuştur.

Hayatın başlangıcında hücreler birbirinden farklı değildir. Sonradan, bir kas hücresi, bir kemik hücresi ve bir sinir hücresi arasında büyük farklar meydana gelir. Üstelik değişik canlılardaki hücre çeşitleri de birbirine benzer. Sinir hücresi balıkta da, insanda da sinir hücresidir, esas yapısı bakımından genel olarak aynı özellikleri gösterir.

Büyüme başlayınca bir kısım hücreler değişerek sertleşir, kemikleri meydana getirir. Bazısı sıvı halde damarlarımızın içinde akar. Bir kısmı cam gibi saydamlaşır. Sinir hücreleri ileride görmeleri gerekecek işe göre hazırlanır, vücudun her yanına yayılırlar. Bir balık gibi sessiz olan hücreler günün birinde konuşmayı sağlıyacak olan ses tellerini hazırlarlar. Güneş ışığında görmek için yapılan göz, havadan gelen sesleri duymak için yapılan kulak karanlık ve ıslak bir ortamda hazırlanır. Canlıların oluşunda, kedinin kulağında sinek ve su kaçmasını ön-

BİYOLOJİDE BÜYÜK KEŞİFLER

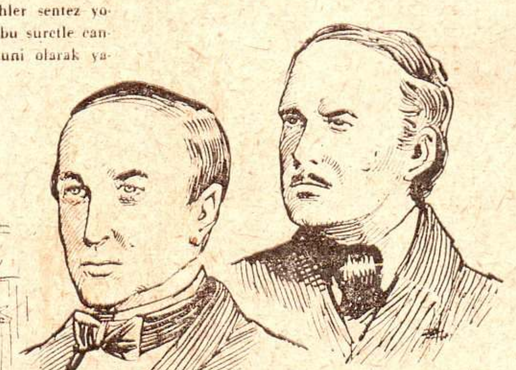
KAN DOLAŞIMININ KEŞFİ: Bir İngiliz hekimi, William Harvey, 1628'de kanın vücutta dolaştığını keşfetti. Bu, biyoloji tarihinin en büyük keşiflerinden biridir.

MİKROSKOP: Mikroskop da biyolojide çığır açan keşiflerden biridir. Bu sayede çok küçük canlıları incelemek mümkün oluyordu. Mikroskop ilk defa 1675'de Holândalı Leeuwenhoek tarafından kullanıldı.

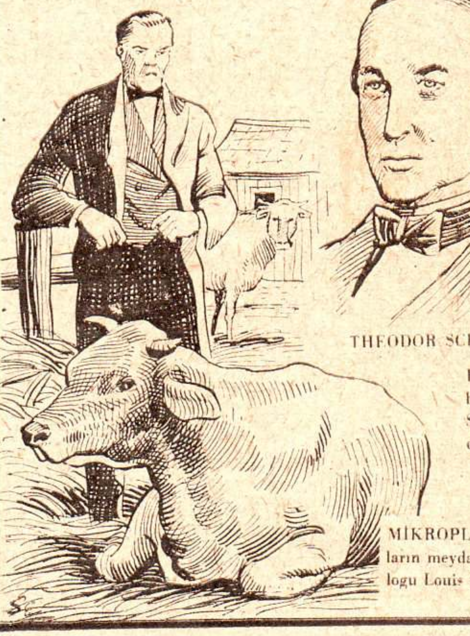
SUNİ ÜRE: 1828'de Friedrich Wohler sentez yoluyla üre elde etti. Alman kimyacısı bu suretle canlılarda meydana gelen maddelerin, suni olarak yapılabileceğini ortaya koydu.

MATTHİAS SCHLEIDEN

THEODOR SCHWANN

HÜCRELERİN KEŞFİ: Alman botanik bilginleri Matthias Schleiden ve Theodor Schwann 1839'da bütün canlıların hücrelerden yapıldığını keşfettiler.

MİKROPLARIN KEŞFİ: 1878'de hastalıkları mikropların meydana getirdiği keşfedildi. Büyük Fransız biyologu Louis Pasteur'ün bu alanda büyük çalışmaları oldu.

lemek için çıkan çapraz tüylere varıncaya kadar hiçbir şey eksik kalmaz.

Bitkilerde durum daha da ilgi çekicidir. Meselâ çiçekli bir bitki düşünelim. İçinde her türlü dış etkilerden korunmuş bir yerde yumurta hücreleri, anne hücreler vardır. Esen rüzgâr, balözü peşinde koşan bir böcek buraya başka bir çiçekten polenleri getirir. Bunlar baba hücrelerdir. Ayrı ayrı olsalar ölüp gidecek olan bu hücreler artık yaşama imkânına kavuşmuşlardır. Hayatın sırlarından olan bir ıçgüdüyle erkek hücrenin kromatini çiçeğın içine doğru uzıyarak dişi hücreyi döller. O anda yeni bir bitkinin hayatı başlamış demektir. Döllenmiş hücre yukarıda anlattığımız şekilde bölünmeye başlar. Bu bölünme bitkinin oğulcuğu (embriyonu) meydana gelinceye kadar devam ettikten sonra durur. Artık tohum meydana gelmiştir, çimlenmeye hazır durumda beklemektedir.

Canlının yapı taşı olan hücrelerin de yapı taşları «protein» dir. Proteinler dev moleküllerdir. Hücre proteini kendi yapar. Proteinlere hücrenin iskeleti diyebiliriz (Bk. Protein).

Biyolojinin Tarihi

Milâttan 600 yıl önce yaşıyan bir Yunanlı bilgin, Anaksimanderos, bütün canlıların sudan geldiğini ileri süren bir teori geliştirmişti. Ondan yüz yıl sonra gene bir Yunanlı bilgin olan Hippokrates sağlık üzerinde çok önemli çalışmalarda bulundu. Yunanlı Aristoteles'le Romalı Plinus da bitki ve hayvanlar üzerinde incelemelerde bulundular.

Ortaçağ'da biyolojiye karşı ilgi azaldı. Rönesans'la birlikte biyolojiye karşı yeniden büyük bir ilgi başladı. 1514'te Vesalius adında bir Belçikalı insan vücudunu parçalıyarak anatominin temellerini attı (Bk. Anatomi). İngiliz anatomi bilgini Harvey fizyolojiyi kurdu, kan dolaşımını keşfetti. XVII. yüzyılda Anton van Leeuwenhoek'un mikroskopu keşfetmesi biyoloji dünyasında büyük bir çığır açtı. Canlıları sınıflandırma teşebbüsleri XVI. ve XVII. yüzyıllarda başlamışsa da bu işi asıl XVIII. yüzyılda İsveçli Linnaeus başardı. Fransız bilgini Georges Cuvier XIX. yüzyılın başlarında karşılaştırmalı (mukayeseli) anatomiyi kurdu, hayvan ve insan vücudu üzerinde karşılaştırmalarla önemli incelemelerde bulundu. XIX. yüzyılın ilk yarısında Mathias Schleiden ve Theodor Schwann adındaki Alman botanik bilginleri canlıların hücrelerden yapıldığını ortaya koydular. Büyük İngiliz bilgini Charles Darwin başkalaşım (istihale) nazariyesini ortaya attı. Avusturyalı Mendel, 1866'da kalıtım (veraset) kanunlarını buldu.

Artık biyoloji ilerleme yoluna girmişti. Louis Pasteur, Robert Koch gibi bakteriyologlar yaptıkları keşiflerle biyolojinin gelişmesine yardım ettiler. XX. yüzyıldan itibaren de biyoloji hızla gelişti.

Biyolojinin Bölümleri

Biyolojinin başlıca dalları şunlardır:

Morfoloji. — Şekil bilimidir. Hayvanların, dokuların, hücrelerin şeklini inceler.

Taksonomi. — Yeni türler ve yeni akrabalıklar üzerinde çalışan bir bilimdir. Tü-

rün mahiyeti, nasıl meydana geldiği konusu da taksonominin çerçevesine girer.

Embriyoloji. — Canlının tek hücrelik durumundan başlıyarak gelişmesini inceler.

Jenetik. — Bu bilimin esas konusu kalıtımdır.

Evrim. — Canlıların jeolojik devirlerden beri geçirdiği gelişmeyi inceler.

Fizyoloji. — Hayatı meydana getiren organik fonksiyonları inceliyen bilimdir.

Ekoloji. — Varlıkların çevreleriyle olan münasebetlerini inceler.

Biyososyoloji. — Hayvan topluluklarını inceler.

Biyokimya. — Canlı maddelerdeki kimyasal tepkileri inceler.

Biyoklimatoloji. — Canlıların iklimle olan bağlantılarını inceliyen bilim dalıdır.

Biyolojinin paleontoloji, psikoloji vs. gibi başka bilim dallariyle de ilgisi vardır.

BİYOLOJİK SAVAŞ

Canlı mikropların insan, hayvan veya bitkilerde hastalık meydana getirmek veya ölüme yol açmak maksadiyle kullanılmasına «biyolojik (yahut bakteriyolojik) savaş» denir.

Biyolojik silâh, atom bombası veya başka yakıp yıkıcı silâhlar gibi, tesislerle binalara zarar vermez; onun hedefi doğrudan doğruya insan ve insanın besini yani bitki ve hayvanlardır. Biyolojik silâhlar hem çok çeşitli olmaları, hem de etkilerinin ancak uzunca bir zaman sonra görülebilmesi bakımından, bir biyolojik savaşın başlayıp başlamadığını kestirmek son derece güçtür.

Biyoloji savaşının gerçekten askerî bir tatbik alanı varsa da, bu başlıbaşına ve mutlak bir savaş şekli olarak kabul edilemez. Biyolojik savaş yolu ile değil bir milleti, hattâ bir şehri bile alt etmek imkânsızdır. Bu bakımdan, biyolojik savaş ancak modern silâhlarla işbirliği yapıldığı takdirde başarılı olabilir.

Biyolojik silâhlar bilhassa sabotaj hareketlerine uygun düşer. Az miktarda biyolojik maddeyle düşmana çok büyük zararlar verilebilir. Üstelik, meselâ her hangi bir salgın çıkınca bunun bir sabotaj eseri mi, yoksa tabiî bir salgın mı olduğunu kestirmek de çok güçtür.

Biyolojik savaşın silâhları çeşitlidir. Geniş ölçüde insan topluluklarının öldürülmesi isteniyorsa veba, kolera, çiçek, tifüs gibi öldürücü mikroplar kullanılır. Maksat sadece karşı tarafta salgın hastalık çıkarmaksa o zaman daha az etkili hastalık mikropları kullanılır. Bu şekilde, insanlar ölmez ama, memleketin savaş gücü azalır, üstelik hastaneler, doktorlar uğraştırılmış olur.

Yiyecek maddelerinin bulaştırılması daha çok sınırlı yerlere etki yapar. Su kaynaklarının bulaştırılması ise mikropların çok geniş ölçüde yayılmasına yol açar.

Biyolojik savaşta kullanılacak maddelerin istenilen etkiyi yapabilmesi için bazı özelliklerin bulunması lâzımdır. Bu özelliklerin başında şunlar gelir: 1 — Son derece bulaşıcı olmak, 2 — Güneş, sıcaklık, kuraklık gibi yokedici tabiat şartlarına uyacak dayanıklılıkta olmak; 3 — Çok şiddetli bir öldürücü kuvvette olmak; 4 — Atılacağı kesimde bu maddeye karşı bağışıklık olmamasına dikkat etmek.

Bütün bu hususlar dikkate alınarak hazırlanan madde, çeşitli yollardan, bulaştırılmak istenen yere atılır. Bulaşma hava, su veya besinler yoluyla olabileceği gibi doğrudan doğruya vücuda dokunma yoluyla da artık insandan insana geçerek yayılması kolaylaşır, düşman istediği sonucu elde eder.

BİYOLOJİK SAVAŞIN DÜNÜ ve BUGÜNÜ

Biyolojik savaş hatırlanmıyacak kadar eski zamanlardan beri yapılagelmektedir. Eski devirlerde kolera veya vebadan ölenlerin cesedi şehirlerin sûrlarından içeri atılır, yahut düşman işgaline uğraması muhtemel olan yerlere bırakılırdı. Napoleon kuşattığı Mantua şehrini mahsus su baskınına uğratarak burada sıtma salgını çıkarmaya, böylece, İtalyanları zayıflatmaya çalışmıştır. Avrupalı tüccarlar Kızılderililer'in savaş gücünü azaltmak için çiçek mikrobu bulaşmış battaniyeleri bunlara dağıtmışlardır.

İlk bakışta biyolojik savaş korkunç gibi görünmekle beraber uyanık bulunmak, sağlık kurallarına riayet etmek gibi tedbirler büyük zararları önler. Hastalıkların yayılması bazan sanıldığından daha yavaştır. XVIII. yüzyılda Londra'yı silip süpüren veba salgını 1664'te birkaç vaka ile başlamıştı. Hastalığın şehrin öbür ucuna kadar bulaşması için aradan altı ay geçti. Hastalık ancak 1665 eylülünde en şiddetli halini almıştı. Bu salgında 70.000 kişi öldü. Öte yandan, 1947 yılında çiçekli bir adamın New York'ta birkaç gün dolaştığı tesbit edilmiş, bunun üzerine çok kısa bir zaman içinde 6.350.000 kişi aşılanmıştı. Bunun sonucu olarak ancak 12 çiçek vakasına daha raslandı.

Çeşitli milletler biyolojik savaş için birçok araştırmalarda bulunmaktadır.

BİYOSFER

Dünya'nın çevresinde canlıların yaşadığı kesimlere «biyosfer» (canlı küre) denir. Fransız tabiat bilgini Lamarck (1744-1829) tarafından ortaya atılan bu deyim 1929'dan beri kullanılmaya başlanmıştır.

Biyosfer, atmosfer içinde, 10.000 m. yüksekliğe kadar uzanır. Bu yükseklikte bakteriler ve mantar sporları toplanmıştır. Yüksek dağların, bilhassa Everest'in çevrelerinde kuşların 8.200 metre kadar yükseklerde uçtukları da tesbit edilmiştir. 6.700 metre yüksekliklere kadar da yerde yaşıyan kara hayvanları bulunur. Biyosfer, öte yandan, denizin derinliklerinde 5.000 metreye kadar uzandığı gibi toprağın içinde de yüzlerce metre derinlere kadar iner. Maden ocaklarından çıkarılan kayalarda bakterilere raslanmıştır. Önemli derinliklerdeki petrol yataklarının içinde de bakteri yaşadığı tahmin ediliyor.

Öte yandan, yeşil bitkiler ancak 6.200 m. ye kadar olan yüksekliklerde yaşıyabilirler. Deniz otlarına (algae) ise birkaç yüz metrenin altında ancak raslanıyor. Böylece, biyosfer çok ilgi çekici bir yapı gösterir.

Biyosferde Hayat

Biyosferde hayatı sağlıyan elemanları gözden geçirirken ilk bakışta hemen hemen bunların hepsi şartmış gibi görünürse de, şüphesiz hayatı sağlıyan kaynakların başında güneş enerjisi gelir. Bitkilerin büyümesi için ilk şart budur. Bitkilerin pek çoğunda «klorofil» denen yeşil renkte bir madde vardır (Bk. Bitkiler; Klorofil).

Klorofil bitkilerin güneş enerjisini kullanmasına, büyümesine yardım eder. Güneş sayesinde bitkiler hayat için elzem olan binlerce maddeyi meydana getirirler. Halbuki hayvan bünyesi tabiattaki ham maddeleri hayat için lüzumlu olan maddeye çeviremez. Bu bakımdan bitkiler bütün diğer canlıların besin kaynağıdır.

Böylece biyosfer çok ilgi çekici bir yapı göstermektedir. Denizlerin binlerce metre derinliğinden atmosferin binlerce metre yüksekliklerine kadar uzanan biyosfer sayısız canlıların yaşadığı yerdir (Bk. Biyoloji). Canlılara besin teşkil eden organik maddelerin dağılışı da ilgi çekici bir durum gösterir. Meselâ bir kısım polen tanecikleri rüzgâra kapılarak binlerce metre yükseklere savrulur. Bunların bazı küçük böceklere yem vazifesi gördüğü, Everest'te yaşıyan örümceklerin de bu böceklerle beslendiği tesbit edilmiştir.

Genel olarak, biyosfer için «sıvı suyun bulunduğu yer» sözü kullanılabilir. Aynı zamanda, maddeler biyosfer içinde sıvı-katı, katı-gaz, gaz-sıvı gibi çeşitli durumlarda bulunabilirler.

Biyosferde sıvı suyun önemi şüphesiz bambaşkadır. Çünkü organizmalar geniş ölçüde sudan meydana gelir.

Tabiat, sonsuz geçmişin milyonlarca yıl süren devresi boyunca, sadece canlıları yaşatmakla kalmamış, aynı zamanda bugünkü insan için taşkömür, petrol ve tabiî gaz şeklinde enerji depo etmiştir. Bunlar doğrudan doğruya milyonlarca yıl önce yaşıyan bitki ve hayvanların kalıntılarından meydana gelmiştir.

Su da hayatın en önemli şartlarındandır. Bunun için, gerekli miktarda su yeryüzünde depo edilmiştir. Protoplâzmanın önemli bir kısmını teşkil eden su, bitki ve hayvan besinlerinin başlıca eritgenidir. Atmosferdeki su buharı ise güneşin sıcaklığının dünyada kalmasını sağlıyan bir örtü işi görür. Dünyanın dörtte üçünü kaplıyan denizler iklimlerin ayarlanmasına yarar. Nihayet, atmosfer içindeki oksijen ve karbonik asitler de hayatın önemli şartlarındandır.

Avrupa ve Anadolu'da 1058 Yıl Süren Bir İmparatorluk: BİZANS

BİZANS İMPARATORLUĞU, 395'ten 1453'e kadar 1058 yıl süren Doğu Roma İmparatorluğu'na verilen addır.

395'te Roma İmparatorluğu Batı ve Doğu olarak bölününce, merkezi Roma olan Batı İmparatorluğuna karşılık, merkezi Bizans (İstanbul) olan Doğu İmparatorluğu kuruldu (Bk. Roma İmparatorluğu). 476'da Batı Roma İmparatorluğunun çökmesiyle Bizans, tek Roma İmparatorluğu ve, Avrupa anlayışına göre, «yegâne imparatorluk» olarak ortada kaldı.

476 Ortaçağ'ın başı sayılır. İstanbul'un Türkler tarafından alınmasiyle Doğu İmparatorluğu'nun tarihe karıştığı 1453 de Ortaçağ'ın sonudur.

Bizans İmparatorluğu Hıristiyan bir Roma olarak devam etmiş, fakat yayıldığı bölgeler bakımından daha çok Helen tesirinde kalmıştır.

Bizans (İstanbul), Roma İmparatorluğu ikiye ayrılmadan önce de, Roma'nın yerine bir müddet İmparatorluk başkenti olmuştu. Onun için, Avrupa siyasetinin ağırlık merkezinin Doğu'ya geçmesi pek kolay olmuştur.

V. yüzyılda Hun Türkleri, VI. yüzyılda Avar Türkleri Bizans'ı tehdit etmişler, Bizans, bunların karşısında, Batı Roma İmparatorluğu'nun âkıbetine uğramaktan güç kurtulabilmiştir. Bunu ustalıklı diplomasisine borçludur.

I. İustinianus (527 - 565) zamanı, İmparatorluğun pek haşmetli bir devridir. Bu hükümdarın zamanında, eski Batı İmparatorluğunun topraklarının en önemli bölümleri Bizans'a katıldı. Bizans, bir cihan imparatorluğu halindeydi. V. yüzyıl ortalarında devlet Akdeniz'i bir Bizans gölü haline getirdi. Anadolu, Suriye, Filistin, Mısır, Libya, Tunus, Cezayir, Güney İspanya, bütün İtalya, Tuna'nın güneyindeki bütün Balkan Yarımadası ve bütün Akdeniz adaları (Balearlar, Korsika, Sardinya, Sicilya, Malta, Girit, Kıbrıs, Ege adaları) imparatorluğun vilâyetleri halindeydi. İran Sasanî İmparatorluğu Bizans'ın doğuya doğru yayılmasını önliyecek gücde olmasaydı, Kafkaslar'ın, Irak'ın da imparatorluğa katılacağı muhakkaktı. Hattâ Bizans, İran'a baş eğdirmek için, Kök-Türk İmparatorluğu ile birleşmeyi tasarlamış, iki taraftan elçiler gidip gelmiştir.

Bizans'a Baş Eğdiren Kuvvet

İmparator Heraklius (610 - 641) devrinde yeniden gücünün son derecesini bulan Bizans'a ancak İslâmlık baş eğdirmiştir. Araplar, büyük bir hızla ilerliyerek Mısır, Filistin, Suriye, Kuzey Afrika gibi en zengin eyaletleri Bizans'tan kopardılar, Anadolu'yu çiğnediler, 673'ten başlıyarak birçok kereler İstanbul'u kuşatacak bir güc gösterdiler. Bizans donanması da Arap donanması tarafından imha edilince, Akdeniz de Bizans gölü olmaktan çıkarak İslâm gölü durumuna geldi.

Bu sıralarda «ikonoklazm» (put kırıcılık) denen dinî anlaşmazlıklar bütün Bizins'ı ikiye ayırıp gücsüz düşürmüştür. 867' den başlıyarak iş başına gelen Makedonya hanedanı devrinde Bizans toparlandı, Doğu' da Araplar'a, Balkanlar'da Bulgar Türkleri'ne karşı başarılı savaşlar yaptı.

XI. yüzyıl sonlarına doğru Selçuklu Türkleri, Bizans'a en kesin darbeyi indirdiler, 26 ağustos 1071'de Malazgirt'te büyük Bizans ordusunu yok edip İmparator Romanus Diogenes'i esir aldılar. Artık bütün Anadolu, Türkler'e açılmıştı, birkaç yılda Türkler Marmara'ya kadar ilerlediler. Haçlı seferleri, bu Türk ilerleyişini durdurdu, Türkler'i Batı Anadolu'dan Orta Anadolu'ya attı.

Makedonya hanedanından sonra gene zayıflıyan Bizans'ı, 1081'de iktidara gelen Komnen hanedanı kalkındırdı. Komnenler, Bizans'a son haşmetli devirlerini yaşattılar, 1204'te Lâtinler'in İstanbul'a girmesiyle, Doğu Roma tarihinin en mühim safhası tarihe gömüldü.

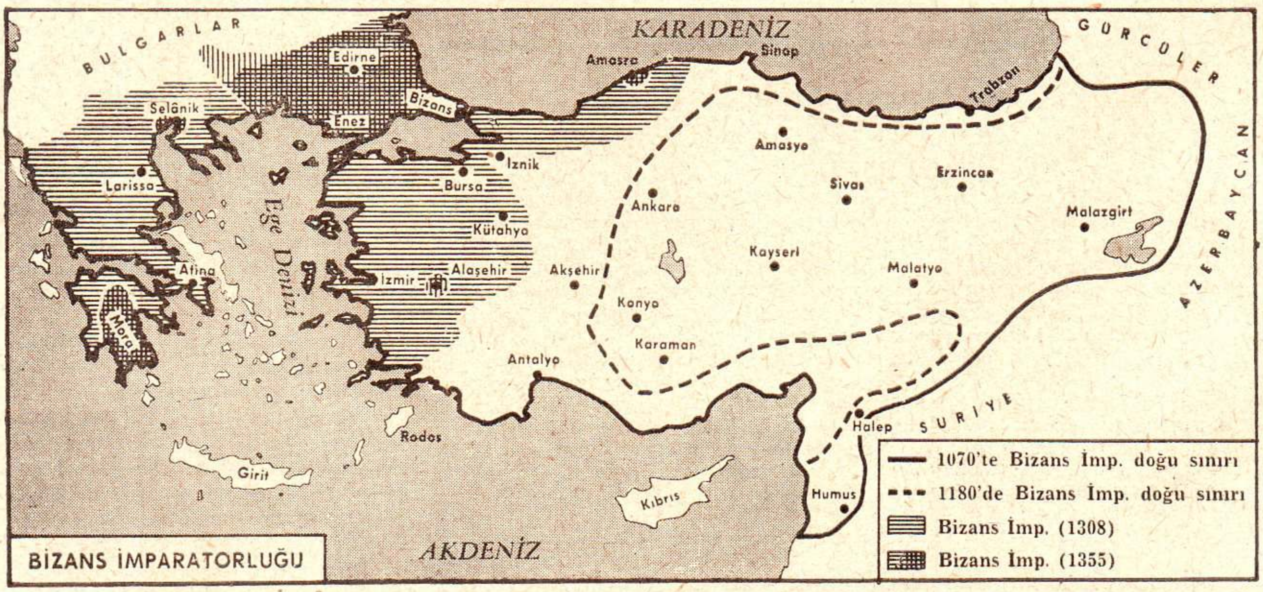
Bizans'ta Lâtinler

Lâtinler, Grekler'i İstanbul'da iktidardan kovup bir Lâtin İmparatorluğu kurdular, buna karşılık Grekler, İznik'te bir Rum devleti kurarak, Lâtinler'le savaşmaya giriştiler. 1261'de Lâtinler'i İstanbul'dan kovup Bizans'ı yeniden canlandıran hanedan, Paleologoslar'dır. 1453'e kadar Bizans imparatorları bu soydan gelmiştir.

Anadolu Selçukluları'nın Bizans'la daimî çarpışmalarını XIV. yüzyılda Anadolu Türk beylikleri üzerlerine aldılar, bunlardan Osmanoğulları, coğrafî durumları bakımından Bizans'ın mukadderatına hâkim oldular, Marmara'ya, açık denizlere ulaşmak ülküsiyle Bizans'ı devamlı olarak gerilere attılar.

Bizans'a Karşı Osmanlılar

1326'da Bursa'yı alan Osmanlılar, 1356'da Gelibolu Yarımadası'na hâkim olarak Üsküdar'a kadar da ilerlediler. Birkaç yılda Trakya'yı (bu arada Edirne'yi) almak suretiyle Bizans'ı batıdan da çeviren Osmanlı Türkleri, Mora'da, Yunanistan'ın şurasında burasında, bazı adalarda, İstanbul'la yakınlarında zor tutunan Doğu Roma İmparatorluğu'nu, fevkalâde mühim coğrafî mevkiinden dolayı tamamen fethetmek için bütün im-

BİZANS İMPARATORLUĞU

Bizans devrine ait çeşitli paralar Üst sıra altın, alt sıra gümüş paraları göstermektedir.

kânlarını seferber ederek harekete geçtiler. İlk defa Yıldırım Bayezit 1391'de İstanbul'u kuşattı, 1399'da bu kuşatmayı tekrarladı, şehir düşmek üzereyken Timur istilâsı üzerine 1402'de kuşatma kaldırıldı.

Musa Çelebi'nin kuşatmasından sonra II. Murat'ın 1422'deki kuşatması pek çetin geçtiyse de şehir bir kama gibi Türk topraklarını bölmekte devam etti, düşürülemedi. Ancak 1453 kuşatmasında, 29 mayıs sabahı, Fatih Sultan Mehmet bunu başardı, böylece, Ortaçağ'a son verdi (Bk. Fatih Sultan Mehmet; İstanbul).

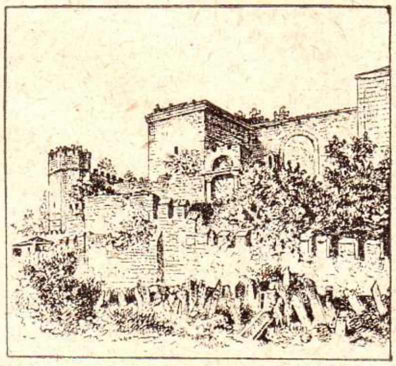
Bizans Medeniyeti

Bizanslılar, zengin bir medeniyet meydana getirmişlerdir. Roma geleneklerini Helen çevresinde buldukları zengin Grek gelenekleriyle birleştirmişler, Hıristiyanlık unsurlarını da bunlara katarak, Bizans'a mahsus bir medeniyet yaratmışlardır.

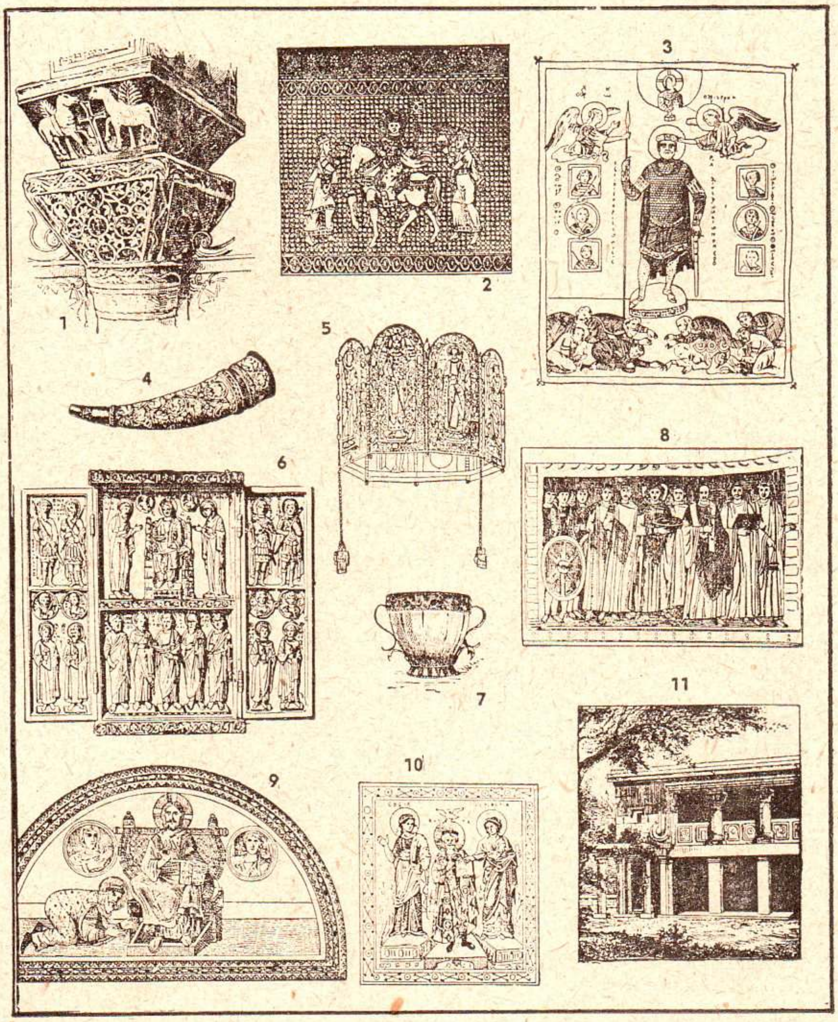
Devletin başında, mutlak bir hâkimiyete sahip olan imparator bulunurdu. İmparator, kutsal ve dokunulmazdı. İmparatoriçenin de onun yanında devlet idaresinde önemli bir rolü vardı.

Bizans'ın büyük za'fı, uzun tarihi boyunca birçok hanedanlar değiştirmesidir. Bu değişmeler, kanlı olaylara, büyük iç sarsıntılara yol açmıştır. Bütün iktidar sarayda toplanmıştı. Sarayın yüksek dereceli memurları, bütün imparatorluğun merkezî idaresine hâkimdiler. Senato ve saray şûrasının rolleri, daha çok, danışma kurulu mahiyetindeydi. Devlet «provincia» denen eyaletlere ayrılmıştı. Bunların başlarında, mülkî ve askerî pek geniş yetkileri olan umumî valiler bulunurdu.

Bizans ordusu, Roma geleneklerine dayanan bir ordu olup, devletin güçlü devirlerinde dünyanın sayılı askerî kuvvetleri arasındaydı. Piyade ve süvari gezici orduyu meydana getirirdi; bir de, kaleleri muhafaza eden üçüncü bir sınıf vardı. Devletin güçlü zamanlarında donanmaya da önem verilmişti. Fakat Akdeniz'de Bizans hâkimiyeti kısa sürmüştür.

Bizans'ın tarihi sûrları

BİZANS SANATINDAN ÖRNEKLER

1 — İtalya'nın Ravenna şehrinde Santa Vitale Kilisesi'nde bir sütun başlığı; 2 — Bir Bizans kumaşı; 3 — Bir el yazması kitaptan minyatür; 4 — Fildişinden av borusu; 5 — Bir taç; 6 — Fildişinden kabartma aziz tasvirleri; 7 — Bir kupa; 8 — Santa Vitale Kilisesi'nden İustinianus mozaiği; 9 — İstanbul'daki Ayasofya'dan bir mozaik, 10 — Bir minyatür; 11 — Bir Bizans evi (sonradan onarılmıştır.)

Bizans bir ziraat ve ticaret ülkesiydi. Köylü, serbest ve esir (serf) olarak ikiye ayrılırdı. Coğrafî durumu Bizans ticaretinin önemini artırıyordu. Sanayi de ileri olup, bazı sanatlarda Bizans işçiliği çok ileriydi.

Bizans sanatında resim (mozaik, fresk, ikon, minyatür) önemli bir yer tutardı. Bizanslılar mimarlıkta da ileri bir faaliyet göstermişlerdi. İstanbul şehri, Bizans eserleri bakımından pek zengindir. En önemli Bizans yapısı, I. İustinianus'un yeniden yaptırdığı Ayasofya Kilisesidir (Bk. Ayasofya). Bizans imparatorluk sarayları, zamanımıza kadar gelmiş değildir. Bunlar büyüklük ve zenginlik bakımından pek ileriydiler. Çok geniş bir alan üzerine dağıtılmış yapılardan kurulmuştu. Büyük spor oyunlarına sahne olan, zaman zaman siyasî ihtilâllerin vukua geldiği Atmeydanı çeşitli Bizans anıtlariyle süslüydü (Bk. Atmeydanı).

Bizans sanatının Balkanlar'da, Rusya'da çağımıza kadar uzanan etkisi büyük olmuştur. Bizanslılar bilimde, felsefe ve tarih gibi alanlarda da ileri gitmişler, müspet bilimlerle daha az uğraşmışlardır. Bizans hukuku, I. İustinianus zamanında yapılan kanunlar üzerine kurulmuştur, Roma hukukunun devamı mahiyetinde olmakla beraber, önemli özellikler taşır. Bizanslılar edebiyatta bilhassa dinî konuları işlemişlerdir.

Bibliyografya:

Bizans İmparatorluğu Tarihi. (Charles Diehl'den Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, 1937; Cevdet R. Yularkıran'ın çevirisi: 1939); Bizans İmparatorluğu Tarihi, 1. cilt (A. A. Vasiliev'den Çev. Arif Müfid Mansel, 1943); Bizanslılar Zamanında İstanbul Üniversitesi, (Prof. Runciman'dan Çev. Münire Bâkır Çelebi, 1944); Bizans, piyes. (F. Herczeg'den Çev. Sadrettin Karatay, 1946); Bizans İmparatoru'nun bir Nâmesi (Tahsin Öz, 1951).

Bizans'a Dair...

BİZANS'I İSTİLÂ TEŞEBBÜSLERİ

Bizans idaresindeki İstanbul, sayısız istilâ teşebbüsleriyle karşı karşıya kaldı. Bu istilâ teşebbüslerini gruplara ayırarak gözden geçirmek kabildir.

Bizans'a Araplar'ın Hücumu

İstanbul'un Müslümanlar tarafından fethedileceği, Hz. Muhammet tarafından müjdelenmişti. Bu hadiseler, Müslüman gönülleri Kostantiniye'nin fethi aşkiyle doldurmuştu. İki yüzyıl içinde Arap orduları İstanbul surları önünde 8 defa göründü. İlk teşebbüs Hicretin 43. yılında Muaviye orduları tarafından yapıldı. İkinci kuşatmada Peygamber'in bayraktarı Hazreti Eyüp şehit düştü (bir rivayete göre de hastalanarak öldü), askerleri tarafından Eğrikapı ötelerinde gömüldü.

Bir keresinde kuşatma 7 yıl devam etti. Bizans bu sekiz hücumu kâh karşı koyarak, kâh sulh yoliyle ağır vergiler ödiyerek önledi. İstanbul'u almaya gelen Arap askerleri ise, şehir dışında mahalleler, camiler yaptılar, tarlaları ekip yerleştiler, evbark kurdular.

Bizans'a Lâtinler'in Hücumu

Ortodokslarla Lâtinler arasındaki din çekişmelerine son vermek gayesiyle kurulan IV. Haçlı Ordusu, Bizans İmparatoru Aleksi'nin kardeşinin gözlerini kör ettirip zindana attırmasını bahane ederek İstanbul'a hücum etti. 1203'te 300 kadırga ile Haliç'e giren Haçlılar, uzun bir kuşatmadan sonra şehre girdiler. İmparatoru değiştirdiler, yaptıkları bir anlaşma ile de Galata'ya yerleştiler. Birkaç ay sonra, Bizanslılar ayaklanarak Lâtinler'in her istegini yerine getiren İmparatoru öldürünce Haçlılar İstanbul'u yeniden zaptettiler, şehri misli görülmemiş bir şekilde tahrip ve yağma ettiler. Bu işgal 1261 yılına kadar devam etti.

Bizans'a Osmanlılar'ın Hücumu

Osmanlılar'ın İstanbul'a ilk hücumu dördüncü Padişah Yıldırım Bayezit devrinde oldu. 1391'de Boğaziçi'ne inen Yıldırım, Anadolu Hisarı'nı yaptırdı. İstanbul'u iktisadi bir abluka altına aldırdı. Fakat, Haçlılar'ın bir seferini durdurmak için, Bizans'ı haraca bağlıyarak ablukayı kaldırdı. Bayezit, bu anlaşma şartları gereğince, İstanbul içinde bir Türk mahallesi kurdurdu. Buraya Trakya Yenicesi'nden getirdiği halkı yerleştirdi. Şimdiki Davutpaşa camisi yakınlarında bir mescit yaptırdı. Bizanslılar'ı yılda on bin «flöri» ye haraca bağladı. Yıldırım Bayezit, Haçlıları hezimete uğrattıktan sonra İstanbul'u tekrar kuşattı. Şehir düşmek üzereyken Timur'un ortaya çıkması Bizans'ı bir ara istilâdan kurtardı.

Osmanlılar'da İstanbul'u zaptetme arzusu sönmemişti. Musa Çelebi'den sonra II. Murat İstanbul'u kuşattı. Fakat, Anadolu'daki bir isyan bu kuşatmanın da kalkmasına sebep oldu. Ancak, artık İstanbul'un sonu gelmişti. Çok kısa bir zaman sonra Fatih Sultan Mehmet şehri ele geçirerek Bizans İmparatorluğunu da sona erdirdi.

Müslüman ordularına karşı savaşmak üzere doğuya yürüyen Haçlı Orduları'nın dördüncüsü yolunun üzerinde olan Bizans'ın zenginliğini görünce, savaşı unutmuş, İstanbul'u yakıp yıkmış, yağma etmişti. (Bu resim Fransız ressamı Delacroix'nın tablosundan alınmıştır)

TÜRKLER VE BİZANSLILAR

Türkler'le Bizanslılar arasında zaman zaman iyi münasebetler kurulduğu olmuştur. Bunların en önemlilerinden biri Orhan Gazi'nin Bizans imparatoru Ioannes Kantakuzinos'un kızı Teodora (Theodora) ile evlenmesidir. Orhan Gazi'nin oğlu Şehzade İbrahim de babasının tazyiki ile Bizans imparatoru kendisini Foça'daki esaretten kurtardıktan sonra onun kızı Prenses İren (Eirene) ile İznik'te evlendi.

Çelebi Sultan Mehmet de Musa Çelebi'yi zararsız bir hale getirmek için Bizans İmparatoru Manuel'le iyi geçindi. Mora dönüşünde Gelibolu'da misafir etti. Daha sonra Çelebi Sultan Mehmet, Anadolu'da ayaklanan bazı beylikleri bastırmaya gitmek üzere İstanbul'dan geçti. Bizans İmparatorluk meclisi ile Saray, bu durumdan istifade ederek, Türk padişahının esir edilmesini istemesine rağmen, İmparator böyle bir âdiliğe yanaşmadı. Çelebi Sultan Mehmet'e büyük itibar gösterdi. Törenle karşılattı. Üsküdar'da şerefine mükellef bir ziyafet verdi.

BİZANS'TAKİ KUTSAL EMANETLER

Bizans İmparatorları Hz. İsa'ya ve Meryem'e ait kutsal eşyaları İstanbul'a toplamışlardı. Sarayın ve halkın büyük bir saygı ve inanç gösterdiği bu eşya şunlardı: Meryem'in elbisesi, İsa'nın Havariler'le beraber son yemeğini yediği mermer sofra, İsa'nın ayakkabıları, Meryem'in ve İsa'nın el kalıpları, bazı azizlerin el ve ayak kalıpları, Hz. Yahya'nın kafatası kemikleri ve eli.

Bunlardan mermer sofra Hipodrom yakınlarındaki Meryem Kilisesi'nde, Meryem'in bohça ve altın sandık içinde saklanan elbisesi Vlâharna

BİR BİZANS EFSANESİ

Bizans efsanelerinin en ilgi çekeni şudur:

Fetih sıralarında, Balıklı manastırında bulunan Rum papazları, balık kızartmakta idiler. Şehrin alındığı haberini duyunca, inanmadılar.

— «Tavadaki bu balıklar şu havuza fırlarsa İstanbul'un alındığına o zaman inanırız.» dediler.

Bunun üzerine balıklar, yarı pişmiş olarak tavadan sıçrayıp havuza düştüler.

BİZET Georges (1838 - 1875)

Georges Bizet

Ünlü bir Fransız bestecisidir. Müzik dünyasının harika çocuklarından biriydi. Dört yaşında çok güzel piyano çalmaya başlamıştı. Dokuz yaşında Paris Konservatuvarı'na girdi. Onu konservatuvara almak istemiyenler olduysa da bunlar sonradan genç müzikçiye hangi mükâfatları vereceklerini şaşırdılar. Bizet, onyedi yaşını tamamladığı zaman ilk senfonisini bestelemişti. İki yıl sonra Roma Müzik Mükâfatı'nı kazandı.

Öğrenim devrinden sonra iş hayatına atılmak Bizet'ye zor gelmişti. Bir süre dans parçalarının orkestrasyonlarını hazırladı. Yeni eserler yazmaya vakit bulamıyordu. Opera Comique için bir iki eser hazırlayıp birden zengin olmak emelindeydi. Nitekim çok geçmeden «İnci Avcıları» operasını Théâtre Lyrique kabul etti.

Bizet'nin en ünlü eseri «Carmen» operasıdır. Eser, Fransız yazarı Prosper Mérimée'nin aynı addaki romanından alınmıştır, bir Çingene kızının acıklı macerasını anlatır. «Carmen» operası, Bizet'nin başına bir sürü işler açtı. Eserin sonunda Carmen'in ölmesi, devrin opera ve tiyatro anlayışına hiç uymuyordu. «Carmen» ilk defa 3 mart 1875'te temsil edildi. Operanın ilk temsillerinden sonra Bizet de pek fazla yaşamadı, kalbden öldü.

Bizet'nin ölümünden sekiz yıl sonra «Carmen» yeniden sahneye kondu, bu defa çok beğenildi. Ünlü filozof Nietzsche «Carmen» operasını dinlemeye doyamadığını söylerken pek çok Fransız müzikseverinin de duygularını açıklamış oluyordu.

Bizet'nin çok beğenilen eserleri arasında Fransız romancısı Daudet'nin «L'Arlésienne» adındaki hikâyesinden aldığı «Arlésienne Süiti», «İnci Avcıları» operası vardır. Ayrıca bir senfonisi ve «Orkestra İçin Küçük Süit» adındaki eseri de konser repertuvarlarına girmiştir.

BİZMUT

Kızılkıra çalan beyaz renkli katı, fakat kolay kırılabilen bir madendir. Tabiatta gayet ender raslanır. Daha çok Peru, Meksika, Bolivya ve Avustralya'da serbest veya bileşikler halinde bulunur. En önemli bileşikleri bizmut sülfür ile bizmut trioksittir. Saf bizmut, oksit halindeki filizlerinin potalarda kömürle ısıtılarak, sülfür halindeki filizleri de demirle indirgenerek elde edilir.

Bizmutun XV. yüzyılda bulunduğu sanılmaktadır. Fakat önceleri antimon, kalay ve çinko ile karıştırılmıştır.

Bizmut maden olarak teknikte önemli bir yer tutmaz. Bazı ergime noktası düşük alaşımların elde edilmesinde, elektrik iletkenlerinde, sigorta veya yangın tehlikesini haber veren aletlerde kullanılır. Katılaştığı zaman biraz genişlediğinden dizgi makinelerinde kurşun, kalay ve kadmiyumla beraber kullanılır. Tıpta da frengi tedavisinde bizmut bileşiklerinden faydalanılır.

Bizmut bazı hallerde zehirlidir. Bu madenle zehirlenenlerde kusma, başdönmesi, kalb zayıflığı görülür. Hastanın midesini yıkamak, kan vermek, kanın hareketini kolaylaştırmak için kolları ve bacakları hareket ettirmek fayda verir.

Simgesi: Bi
Atom ağırlığı: 209
Atom no: 83
Ergime noktası: 268°
Yoğunluğu: 9,8

BİZON

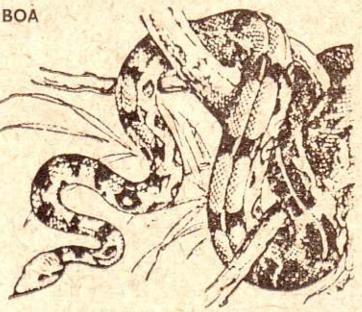

Bizon (Yaban Öküzü)

Kuzey Amerika'da yaşıyan, nesli tükenmek üzere olan bir cins hörgüçlü yaban öküzüdür. Boyu 2,70 3 m., yüksekliği 1,70 m kadardır. Ağırlığı bir tona yakındır. Kalın ve sağlam bir vücudu, kalın boynu, kuvvetli boynuzları vardır. Vücudu kahverengimsi kalın tüylerle kaplıdır. Bizonlar geçen yüzyılın sonlarına kadar Amerika'nın geniş otlaklıklarında büyük sürüler halinde yaşarlardı. Çok avlandıklarından kısa zamanda nesilleri hemen hemen tükendi. Bugün de nesli tükenmesin diye özel parklarda yetiştirilip korunmaktadır.

Bir de Amerika bizonundan daha küçük cüsseli Avrupa bizonu vardır. Önceleri Orta Avrupa ormanlarında yaşamaktayken bugün sadece Kafkasya'nın, Litvanya'nın ormanlık bölgelerinde kalmıştır. Hayvanat bahçelerinde özel olarak yetiştirilmektedir.

BOA

Boa Yılanı

Büyük bir cins yılandır. Birçok türleri vardır. Bu yılanlar zehirli değildir, avlarının gövdesine dolanır, sıkıp ezerek öldürürler.

Boa yılanlarının en büyük türleri Orta ve Güney Amerika'da, Madagaskar'da bulunur. Bunlardan en büyüğü Güney Amerika'da yaşıyan «su boası» dır. Bu yılan 8-10 m. uzunluğunda olabilir. Kuzey ve Doğu Afrika'da, Güney ve Orta Asya'da raslanan boalar çok küçük türlerdendir. Bunların uzunlukları 1 m. yi geçmez. Küçük boa yılanlarına Türkiye ve Balkanlar'da da raslanır.

BOBİN

Elektrikte, akım geçince manyetik bir alan meydana getiren, tel sarılı makaradır. Akımda herhangi bir azalma ve çoğalmayı önliyerek, akımı değişmez bir halde tutmaya yarar. Elektrik işlerinde kullanıldığı yerlere göre birçok çeşitleri vardır.

Edüksiyon Bobini. — Düşük voltajda bir elektrik akımından çok yüksek voltajda akım sağlamakta kullanılır. Edüksiyon bobininde iki makara vardır. Bataryadan gelen akım ilk bobinin içinden geçerken mıknatıslanır. Bu akım, elektrik zilinde olduğu gibi, bir tokmağın yardımiyle, devamlı olarak kesilir, sonra yeniden boşaltılır. Her kesilişte ikinci bobinde yüksek voltaj meydana gelir.

Endüksiyon bobinleri otomobil motorlarındaki bujiler, röntgen ışınları tüpleri gibi, düşük voltajdan yüksek voltaj elde edilmesi gereken işlerde kullanılır.

BOCCACCİO, Giovanni (1313-1375)

G. Boccaccio

İtalyan edebiyatının en başta gelen yazarlarından biridir. Tanınmış «Decameron» (On Gün) eserinin yazarıdır.

Annesi Fransız, babası Floransalı olan Boccaccio, Paris'te doğdu, Floransa'da yetiştirildi. Küçüklüğünden beri edebiyata ve özellikle şiire büyük ilgi gösterdi. Babası bu hevesine mâni olmak gayesiyle onu, muhasebe öğrenmesi için Napoli'ye yolladı. Fakat, Boccaccio kendini gene edebiyata verdi.

O sıralarda Napoli Kıralı Robert d'Anjou'nun çevresi bir kültür ve edebiyat merkeziydi. Burada Boccaccio, devrinin en bilgili ve zeki insanlariyle görüşmek, arkadaşlık etmek imkânını buldu. 1336'da, bir gün, Lorenzo Kilisesi'nde, hayatında ve eserlerinde büyük etkisi görülen Maria d'Aquino adında bir kadına rasladı. Sonradan yazdığı şiirlerde Fiametta adı ile ölümsüzleştirdiği bu kadının, Kıral Robert'in gayrimeşru kızı olduğu söylenir. Boccaccio, Maria d'Aquino için duyduklarını, «Il Filocopo» ve «La Teseide» adlı aşk masallarında çok güzel bir şekilde dile getirmiştir.

Boccaccio en önemli eseri sayılan «Decameron» u 1353'te bitirdi. «Decameron» da, veba salgınından kaçıp Fiesole tepelerinde bir köşkün bahçesinde toplanan birtakım insanların birbirlerine anlattıkları hikâyeler konu olarak alınmıştır.

Yazı hayatını bu eserle bitiren Boccaccio, bundan sonra Floransa Üniversitesi'nde Dante üzerine konferanslar vermiş, «İlâhî Komedi» yi tefsir etmiştir.

1373'te bir çöküntü geçiren Boccaccio 1375'te çok fakir olarak ihtiyaç içinde öldü.

BOCURGAT

Ağır şeyleri kolayca çekmek için kullanılan bir âlettir. Mânivelâ esasına dayanarak çalıştırılır. 2-3 ton kadar bir kuvvet sağlar ki manivelâ kollarını döndüren 4 - 8 kişi bu kuvveti verebilir. Bocurgat karada ağır makine vs. gibi şeyleri, denizde de tekneleri kıyıya çekmekte işe yarar. Eskiden kale topları için de kullanılırdı.

BODRUM

Ege Bölgesi'nin Ege bölümünde Muğla iline bağlı bir ilçedir. Doğuda Muğla'nın Milâs ilçesi, kuzeyde Mandalya Körfezi, güneyde Kerme Körfezi, batıda Ege deniziyle kuşatılmıştır. Merkez, Karova ve Müsgebi adında üç bucağı, bunlara bağlı 31 köyü vardır.

Yüzölçümü: 700 km²

Nüfusu: 24.698 (1960 sayımı)

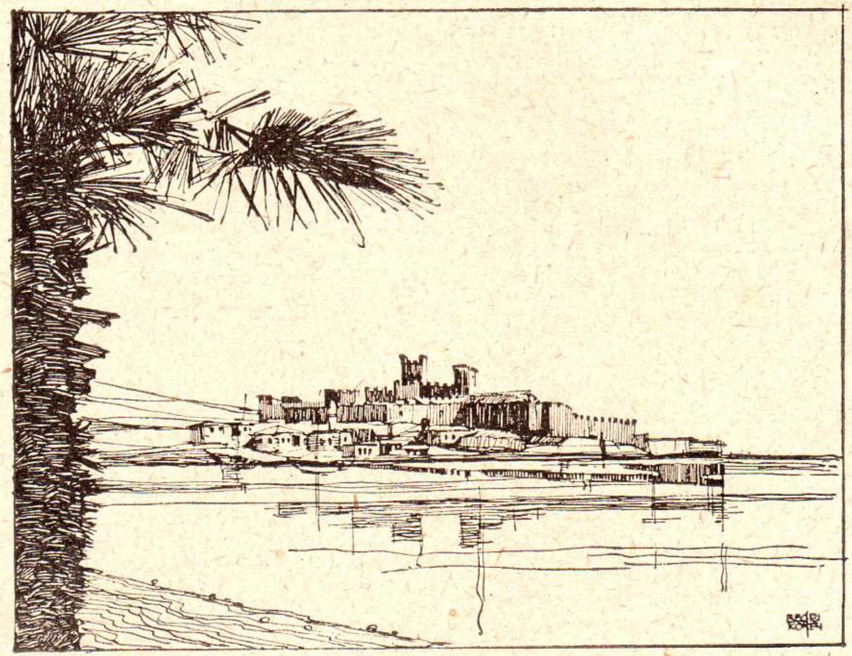
İlçeyi meydana getiren yarımadanın batı kesimi doğu kesiminden daha alçaktır. Üzerinde yükseklikleri pek fazla olmıyan tepeler bulunur. Bunların başlıcaları Karadağ (603 m.), Pazar Dağı (545 m.) dir. Doğuda geniş olan yarımada Bodrum kasabası civarında darlaşır, batıda ise yeniden genişler. Iklim Akdeniz iklimidir. Yazlar sıcak ve kurak geçer. Yağışlar daha çok kışın olur. Kar hemen hiç yağmaz. Akdeniz iklim bölgesine mahsus bitkiler yetişir. İlçede önemli akarsu yoktur.

Bodrum'un ekonomik faaliyetleri arasında süngercilik ve balıkçılık önemli yer tutar. Sünger Bodrum'un en önemli servet kaynaklarından biridir. Turunçgiller tarımı da son yıllarda çok gelişmiştir. En çok mandalina yetiştirilir. Bunun bir kısmı mahailinde yenir, bir kısmı ise İzmir ve İstanbul gibi büyük merkezlere gönderilir. İlçede zeytincilik de oldukça yaygındır.

Kasaba. — İlçe merkezi Bodrum kasabası yarımadanın güneyinde kurulmuştur. 8 mahalleden ibarettir. Milâs'a şose ile bağlıdır. 1946'da fennî hartası, 1947'de İmâr plânı yapılmıştır. Kasabada bir un fabrikası bulunur. Biri taş, diğeri ahşap olmak üzere iki iskelesi vardır. Nüfusu 5.040'tır (1960 sayımı).

Tarih. — Bodrum'un İlkçağ'daki adı Halikarnassos idi. XI. yüzyılda Türk hâkimiyetine girdi. Birinci Haçlı seferinde Türklerin elinden çıkarak Bizanslılar'a geçti. XIII. yüzyılda yeniden Türk hâkimiyetine girdi. 1415'e kadar Menteşe Beyliğinin elinde kaldı. Bu tarihte Rodos Şövalyeleri Bodrum'u alarak bir kale yaptılar. 1522'de Kanunî'nin Rodos'u fethinde Bodrum da yeniden alındı.

BODRUM KALESİ. — 1415-1437 arasında Rodos Şövalyeleri tarafından yapılmıştır. Bir yarımada üzerindedir. Kalenin ilk adı Sent Bedro'dur. Bodrum adının da buradan geldiği sanılıyor. Kale icabında deniz suyu sevkedilerek kara ile irtibatı kesilebilmektedir. Kalede muhtelif milletler tarafından yapılmış kuleler vardır. Aslanlı Kule İngilizler tarafından yapılmıştır. En yüksek mevkide İspanyol Kulesi bulunur. Beyaz Kule denileni de II. Abdülhamit devrinin sürgün yeriydi. Kalenin doğu ve batısını iki liman kaplar.

Bodrum Kalesi'nin kıyıdan görünüşü

BOER SAVAŞLARI

İngiltere ile Güney Afrika'daki Flâman asıllı Boerler arasındaki iki savaşa verilen addır.

İlk savaş 1880-81'de oldu. Transval'da cumhuriyet ilânını kabul etmiyen İngilizler, cumhuriyeti yok etmek için Transval'a kuvvet gönderdilerse de, 1881'de Majuba Hill' de yenildiler, Transval'ın bağımsızlığını tanıdılar.

İkinci savaş daha büyük ölçüde oldu. İngilizler'in emperyalist hareketinden doğan bu savaş, 1899'dan 1902'ye kadar sürdü. İngiltere, Güney Afrika'daki Flâman cumhuriyetleri Transval ve Oranj ile çetin bir mücadeleye girmek zorunda kaldı, büyük kayıplar verdi. Boerler, kahramanca bir mukavemet gösterdiler. Sonunda Lord Roberts'in pek üstün kuvvetleri, 5 haziran 1900'de Transval'ın merkezi Pretoria'ya girdi. 31 mayıs 1902'de sulh oldu, Transval ve Oranj devletlerinin bağımsızlıkları tanındıysa da, bu iki devlet İngiltere'den ayrılamadılar.

Boer Savaşları'nda İngiliz süvarileri

BOERLER. — «Boer» Flâmanca'da «köylü, çiftçi» demektir, Güney Afrika Birliği'ndeki Flâman (Afrikan) asıllı halka XIX. yüzyılda Boerler denilmiştir (Bk. Güney Afrika Birliği).

BOĞA (Bk. SIĞIR)

BOĞA GÜREŞİ

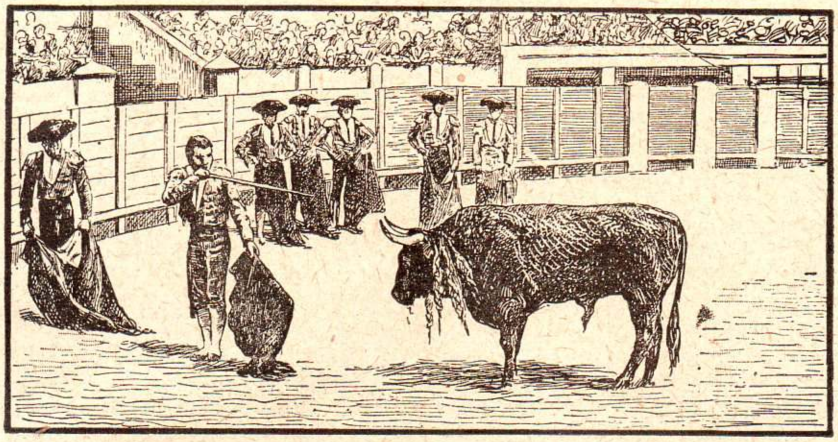
Boğa ile insan arasında yapılan ve insanın elindeki kılıçla boğayı öldürmesine dayanan bir spordur. Daha çok İspanya'da yapılır, İspanyolların millî sporu sayılır.

Boğa güreşleri Eski Yunanistan ve Roma' da da yapılırdı, fakat bunlar daha çok hayvanlara eziyet etme kabîlindendi. Eskiden İngiltere'de yapılan «Bull baiting» (boğaya köpek saldırma) da bu çeşit bir eğlenceydi. Mağribiler'de de bu cins bir oyun vardı, Endülüs'ü aldıkları zaman bu geleneği oraya götürdükleri, İspanya'ya boğa güreşlerinin bu yoldan girdiği sanılıyor.

Boğa güreşi Ispanya'dan sonra Portekiz, Fransa ve İtalya'ya da geçmişse de oralarda yaygın bir hal almamıştır. Yalnız Orta ve Güney Amerika'da da Ispanyol aslından gelen milletler arasında, bilhassa Meksika'da, boğa güreşleri büyük bir ilgi görmüştür.

Boğa güreşleri «ruedo» (tekerlek) denilen kumluk geniş alanlarda yapılır. Bunun çevresinde seyircilere mahsus amfiteatr vardır. Güreşecek boğalar küçük yaştan özel şekilde yetiştirilir. Bunlar tanınmış güreş boğalarının yavrularıdır. Aralarından cesaret ve atılganlık gösterenler seçilerek güreş için hazırlanırlar. İspanya'da güreşlerde öldürülen boğaların sayısı yılda 1300'ü geçer.

Boğa güreşi bütün güreşçilerin törenle alana girmesiyle başlar. Elbise ve süs bakımından ihtişama büyük önem verilmiştir. Bu sırada orkestra canlı bir «pasa doble» havası çalar. Boğa ile güreşecekler bir takım halinde çıkarlar. Her takımda bir «espada» (veya matador), bir «banderillo», bir de «pikador» vardır. Bunlara uşakları ve yardımcıları da katılır. Özel yerinde oturan önemli bir şahsiyet boğaların bulunduğu ahı-

Boğa güreşinde, boğaya son öldürücü vuruşun indiği an

rın anahtarını alana atar. Güreşin o faslına katılmıyacaklar alandan çekilirler. Pikadorlar gözleri bağlanmış, zayıf atların üzerinde sahaya girerler. Bu sırada ahırın kapısı açılır, omuzuna sahibinin renklerinde kordelelerle süslü, uçları tığ gibi çentikli tahta şişler saplanmış boğa alana salıverilir. Boğa bir ara alanda koştuktan sonra yorularak durur. Bu sırada da onu öldürecek olan matador elindeki iki tarafı keskin, sivri uçlu kılıcı ve «capa» (kapa) adı verilen pelerinıyle boğayı kızdırmaya başlar. Kızdırılan boğa her seferinde artan bir öfkeyle matadoru boynuzlamaya çalışır, fakat matador ustaca hareketlerle son anda boğanın boynuzlarından kurtulur. Bu arada atlara binmiş pikadorlar, ellerindeki uçları çelik bıçaklı 3 metre kadar uzunluğundaki mızraklariyle boğayı büsbütün kızdırırlar. Boğanın binicisiyle beraber atları yere yıktığı, hattâ atların karınlarını bile deştiği olur. Ölen atların sayısı, o boğanın ne kadar cesur ve kızgın olduğunun işareti sayılır. Ölen atlar sürüklenerek dışarıya çıkarılır.

Oyunun ikinci kısmı «banderillo» adı verilen tahtadan, uçları çentikli şişlerin ikişer ikişer hayvanın sırtına, boynuna saplanması işidir. Matador, 40-50 sm. uzunluğunda, ucunda renkli kâğıtlar ve kordeleler bulunan banderilloları eline alır, hayvanın dikkatini üzerine çeker. Dörtnala üzerine gelen boğanın omuzuna bunları sapladıktan sonra birden yana kayarak boynuzlardan kendini kurtarır. Böylece, kan ter içinde kalan boğa âdeta kudurur. Daha şiddetle saldırmaya başlar. Hayvan ürküp de küserse, yeniden kızdırılır. Yeter derecede banderillo sallanıp hayvanın iyice yorulduğu görülünce, güreşin son safhası olan öldürme faslı başlar.

Bu safhada sadece espada ortada kalır, ötekiler, gerekince yardım etmek üzere, kenara çekilirler. Espada boğanın ölümünü orada bulunan yüksek şahsiyetlerden birine ithaf eder. Bundan sonra, hayvanı elverişli bir durumda yakalayıp elindeki kılıcı saplama fırsatı arar. Bu daha çok hayvan dururken üzerine yaklaşıp kılıcı saplamakla olur. Bu da uzun tecrübe ve ustalık ister. İyi espadalar bir saplayışta kılıcı hayvanın boynunun kenarından hızla yüreğine kadar sokmayı başarırlar. Bazan da kılıcı tam isabet ettiremez veya kılıç kırılır. Bu sefer aynı işi tekrarlamak gerekir. Hayvan çok kere sersemler, olduğu yere yıkılır, ağzından kan boşanır. Fazla eziyet çekmemesi için, siyahlar giymiş bir başka güreşçi boğaya yaklaşır, elindeki çok keskin bir bıçakla ölmesini sağlar. Halk güreşçiyi alkışlamaya, alana çiçekler atmaya başlar. Bu sırada da ölü boğa boynuzlarından üç katırın arkasındaki kancaya takılarak dışarıya çıkarılır, eti fakirlere dağıtılmak üzere parçalanır.

Boğa güreşi çok tehlikeli bir iştir. Çok kere boğa güreşçilerinin yaralandıkları, hattâ öldükleri görülür. Bir güreş bittikten sonra alan düzeltilir, yeni bir güreş başlar. Çok kere iki büyük güreş arasında, boynuzları kesilmiş yedi, sekiz cüce dana ile zaman zaman halkı güldürecek eğlence şeklinde boğa güreşleri yapılır.

BOĞAZ

Ağız boşluğundan sonra gelen geçide «boğaz» denir. Akciğerlere gidecek olan hava, mideye gidecek olan yiyecek lokması, orta kulağa ulaşacak olan ses dalgaları buradan geçerler. Ayrıca boğazın iki yanındaki lenf sistemi ağız yolu ile alınacak mikropların daha ileriye gitmesine engel olur. Boğazın uzunluğu 5-14 sm. kadardır.

Boğazın solunum, yutma, ses ve konuşma, vücudu mikroplara karşı koruma ile ilgili önemli görevleri vardır (Bk. İnsan).

Boğaz Hastalıkları

Boğaz hastalıklarından en çok raslananı «anjin» dir. Birçok çeşitleri vardır. Bazı mikropların ayrı ayrı veya beraber olarak boğazda iltihaplanmasından meydana gelir (Bk. Anjin). Löffler basilinin sebep olduğu difteri de boğazda başlar. Ekseri çocuklarda görülen çok tehlikeli, çoğu zaman öldürücü bir hastalıktır (Bk. Difteri). Boğaz hastalıklarından biri de bademcik iltihabıdır. Bademciklerin şişmesi, bilhassa çocuklarda solunumuna olduğu kadar gelişmeye de engel olur. Bu bakımdan bazı hallerde bademciklerin alınması gerekir (Bk. Bademcik).

BOĞAZ

İki kara arasında kalan ve iki denizi birleştiren dar deniz parçalarına «boğaz» denir: Çanakkale Boğazı, Cebelitarık Boğazı, Magellan Boğazı gibi. Boğazların genişliği çok değişik olabilir, meselâ İstanbul Boğazı'nın en dar yeri 698 m. dir. Buna karşılık Avustralya ile Tasmanya arasındaki Bass Boğazı'nın genişliği 224 km. dir.

Dünya ekonomisinde ve milletlerarası münasebetlerde boğazların büyük önemi vardır. Ekonomik öneminin büyüklüğü insanları zaman zaman büyük keşif seyahatlerine çıkmaya, hattâ kanallar (suni boğazlar) yapmaya zorlamıştır.

Akdeniz'in Süveyş Kanalı ile Kızıldeniz'e, bağlanması boğazların ekonomik öneminin büyüklüğünü gösterir. Dünyanın büyük bir kısmı sularla kaplı olduğu için milletlerarası her çeşit temaslarda sular büyük rol oynamıştır. Denizcilik hukukunda boğazlar milletler arasında en hassas münasebet konusunu teşkil ederler. Boğazları siyasi durumlar bakımından üçe ayırabiliriz:

1 — Kapalı bir denize açılan ve her iki kıyısı da aynı milletin elinde bulunan boğazlar: Bunlar doğrudan doğruya o devletin hükümranlığı altındadır. Bu bakımdan dilediği anda boğazlardan gelip geçişi durdurabilir. Azak Denizi ile Karadeniz arasındaki Kerç Boğazı'nın durumu budur.

2 — İki açık denizi birleştiren ve her iki kıyısı da aynı memlekete ait olan boğazlar: Bu gibi boğazlardan gelip geçiş serbest olmakla beraber boğaza sahip olan memleket kendi emniyeti bakımından savaş gemilerinin geçmesine tahditler koyabilir veya büsbütün menedebilir, yalnız ticaret gemilerine tahdit koymaması gerekir. Çanakkale ve İstanbul boğazlarının durumu böyledir.

3 — Kıyıları başka başka memleketlere ait olan boğazlar: Bu boğazların genişliği fazlaysa her iki kıyıya sahip olan devlet kendi kara suları içinde hükümran olur. Eğer darsa o zaman sınır çizgisi boğazın ortasından geçer. Bering Boğazı, Danimarka ile İsveç arasındaki Sund Boğazı gibi.

Dünyanın en önemli boğazları şunlardır: Kızıldeniz'in Hint Okyanusu'na açılan ucundaki Babülmendep Boğazı: (Uzunluğu: 50 km., en dar yeri: 17,5 km.),

Asya-Amerika arasındaki Bering Boğazı: (U: 60 km., en dar yeri: 35 km.)

Cebelitarık Boğazı: (U: 90 km., en dar yeri: 14 km.)

Amerika-Kuba arasındaki Florida Boğazı: (U: 300 km., en dar yeri: 80 km.)

Formosa ile Çin arasındaki Formosa Boğazı: (U: 380 km., en dar yeri: 120 km.)

Magellan Boğazı: (U: 600 km., en dar yeri: 4 km.)

İtalya ile Sicilya arasındaki Messina Boğazı: (U: 42 km., en dar yeri: 3,5 km.)

Avustralya - Yeni Gine arasındaki Torres Boğazı: (U: 400 km., en dar yeri: 85 km.)

BOĞAZ

İki dağ arasındaki dar geçitlere «boğaz» denir. Daha çok sarp dağlık bölgelerdeki yarma vâdi biçiminde olan derin vâdilere bu ad verilir: Geyve Boğazı, Gülek Boğazı gibi.

Boğaziçi'nin Rumelihisarı sırtlarından görünüşü

İstanbul Boğazı'nın İki Yakası: BOĞAZİÇİ

BOĞAZİÇİ, İstanbul Boğazı'nın iki kıyısına birden verilen addır. Burası İstanbul'un tabiî manzara bakımından en güzel yerlerinden biridir.

Boğaziçi çok eskiden beri Fenikeliler ve Eski Yunanlılar tarafından bilinmekteydi. Türklerin Boğaziçi'ne yerleşmesi İstanbul'un fethinden çok önceleri başlamıştır. Türkler Yıldırım Bayezit devrinde Boğaziçi'nin Anadolu yakasında bazı noktalara yerleştiler. İstanbul'un fethinden sonra Rumeli kıyısına da Türkler yerleşmeye başladı. Bu kıyıda Türkler'in ilk yerleştiği yer Tophane'dir. Boğaziçi muhtelif devirlerde değişiklikler geçirdi.

Boğaziçi'nin her iki yakasındaki başlıca semtler şunlardır:

RUMELİ KIYISI

Tophane. — Galata ile Fındıklı arasındaki mahalleleri içine alır. Şehre yakınlığı dolayısiyle ilk gelişen Boğaz semti olmuştur. Adını Fatih'in burada kurmuş olduğu tophaneden alır. Bu tophane sonradan Kanunî tarafından geliştirilmiştir. Tophane'de Kılıç Ali Paşa'nın Sinan'a inşa ettirdiği büyük bir cami vardır. Semtin diğer büyük camisi olan Nusretiye Camisi II. Mahmut tarafından yaptırılmıştır.

Fındıklı. — Tophane'nin devamıdır, Salıpazarı ile ondan ayrılır. Salıpazarı, adını vaktiyle burada salı günleri kurulan pazardan almıştır. Fındıklı adı ise buradaki derede vaktiyle fındık ağaçlarının bolluğu yüzünden verilmiş olsa gerektir. Fındıklı da İstanbul'a yakınlığı dolayısiyle erken gelişti. Burası padişahların, devlet ilerigelenlerinin pek rağbet ettiği bir semt oldu. Bunların birçoğu burada cami, okul, hamam, çeşme gibi değerli eserler bırakmışlardır. Camiler arasında en önemlisi deniz kıyısında bulunan Fındıklı Camisi'dir. Anadolu Kazaskeri Molla Çelebi XVI. yüzyılda yaptırmıştır. Caminin önünde Koca Yusuf Paşa tarafından yaptırılan bir sebil vardır. Devlet büyükleri Fındıklı'da birçok güzel yalılar da yaptırmışlardır. Bunlar arasında II. Mahmut'un kızı olan Âdile Sultan'la Abdülmecit'in kızı Cemile Sultan'ın saraylarında bugün Güzel Sanatlar Akademisi ve Atatürk Kız Lisesi bulunmaktadır.

Kabataş. — Fındıklı ile Dolmabahçe arasındaki mahalleleri içine alır. Adını Mustafa Necip Çelebi'nin bir yapı sırasında bularak iskeleye diktirdiği taştan almıştır. Bugün Kabataş'ta araba vapuru iskelesi vardır.

Dolmabahçe. — I. Ahmet'in emriyle denizden doldurularak padişahın bahçeleri arasına alınmıştır. Buradaki Dolmabahçe Sarayı Abdülmecit tarafından yaptırılmıştır. Onun yerinde daha önce II. Mahmut tarafından yaptırılmış olan bir saray vardı. Dolmabahçe'de İstanbul'un en büyük stadyumu bulunur.

Beşiktaş. — Dolmabahçe ile Ortaköy arasında tarihî büyük bir semttir. Bugün bir ilçedir (Bk. Beşiktaş).

Ortaköy. — Kanunî devrinde gelişmiştir. Kıyıdan içeriye doğru uzanan Ortaköy deresi boyunca yayılmıştır. Kıyıdaki zarif camı Abdülmecit tarafından yaptırılmıştır.

Kuruçeşme. — XVIII. yüzyılın sonlarına doğru bu adı almıştır. Yolu bozulduğu için uzun zaman susuz kalan bir çeşme köye bu adın verilmesine sebep olmuştur. Boğaz'ın tek adası olan Serkizbey Adası Kuruçeşme açıklarındadır.

Arnavutköy. — Kuruçeşme'den Akıntıburnu'nun biraz ilerisine kadar uzanan, iç taraftaki vâdide de gelişen bir semttir. Vaktiyle buraya Arnavutlar yerleştirildiği için bu adı almıştır. Arnavutköy'de III. Selim zamanında yapılan çok güzel bir çeşme bulunur. Köyün çileği meşhurdur.

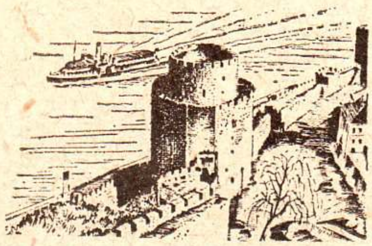
Bebek. — İki kesime ayrılır. Köyün kuzey kesimine Küçük Bebek, güneyine de Büyük Bebek denir. Bebek adı, Fatih'in buraya tâyin ettiği Bebek lâkaplı bölükbaşından gelmiştir. Bebek daha çok XVIII. yüzyıldan sonra gelişmiş ve imar görmüştür.

Rumelihisarı. — Adı Fatih'in burada yaptırdığı hisardan gelir. Eskiden büyüklerin burada bağ ve yalıları bulunurdu. Bunlar arasında Valide Sultan'ın yaptırdığı köşk meşhurdur. Bu semtin arka tarafındaki Kayalar sırtında Tevfik Fikret'in «Aşiyan» adlı köşkü vardır. Bu köşk şimdi Tevfik Fikret Müzesi'dir.

BOĞAZİÇİ

Edebiyatta Boğaziçi

Türk edebiyatında büyük izler bırakan vatan parçalarının başında şüphesiz Boğaziçi gelir. Boğaziçi'nin sade memleketimizin değil, aynı zamanda bütün dünyanın en güzel köşelerinden biri olduğu inkâr edilmez bir gerçektir. Bu sayfada Boğaziçi hakkında yazılmış manzum ve mensur eserlerden birkaç örnek veriyoruz.

GECE

Kandilli yüzerken uykularda
Mehtabı sürükledik sularda
Bir yoldu, parıldıyan, gümüşten;
Gittik, bahsaçmadık dönüşten.
Hulya tepeler, hayal ağaçlar...
Durgun suda dinlenen yamaçlar,
Mevsim sonu öyle bir zaman ki,
Gaip bir musikiydi sanki.
Gitmiş, kaybolmuşuz uzakta...
Rüya sona ermeden şafakta.

Yahya Kemal Beyatlı

EYLÛL SONU

Günler kısaldı. Kanlıca'nın ihtiyarları
Bir bir hatırlamakta geçen sonbaharı,
Yalnız bu semti sevmek için ömrümüz kısa...
Yazlar yavaşça bitmese, günler kısalmasa...
İçtik bu nadir içkiyi yıllarca, kanmadık...
Bir böyle zevke tek bir ömür yetmiyor yazık!

Y. K. Beyatlı

SES

Günlerce ne gördüm, ne de bir kimseye sordum;
«Yarab! Hele kalb ağrıları durdu» diyordum.
His var mı bu âlemde nekahet gibi tatlı?
Gönlüm bu sevincin halecaniyle kanadlı,
Bir taze bahar âlemi seyretti felekte:
Mevsim mütehayyil, vakit akşamdı Bebek'te...
Akşam... Lekesiz, saf, iyi bir yüz gibi akşam...
Tâ karşı bayırlarda tutuşmuş iki, üç cam;
Sakin koyu, şen cepheli kasrıyla Küçüksu;
Ardında vatan semtinin ormanları kuytu.
Bir neş'eli hengâmede, çepçevre yamaçlar;
Hep aynı tahassüsle meyillenmiş ağaçlar,
Dalgın duyuyor rüzgârın ahengini dal, dal...
Baktım: Süzülüp geçti açıktan iki sandal.
Bir lâhzada bir pancur açılmış gibi yazdan,
Bir bestenin engin sesi yükseldi, Boğazdan.
....

Y. K. Beyatlı

SİSTE SÖYLENİŞ

Birden kapandı birbiri ardınca perdeler...
Kandilli, Göksu, Kanlıca, İstinye nerdeler?
Som zümrüt ortasında, muzaffer, akıp giden
Firûze nehri nerde? Bugün saklıdır, neden?
Benzetmek olmasın sana dünyada bir yeri;
Eylûl sonunda böyledir İsviçre gölleri.
....
Hüznün, ferahlığın bizim olsun, kışın, yazın;
Hiçbir zaman kader bizi senden ayırmasın.

Y. K. Beyatlı

İSTANBUL

....
Geliyor Boğaziçi'nden doğru,
Bir iskeleden kalkan vapurun sesi.
Mavi sular üstünde yine bembeyaz Kızkulesi
Bir yandan serin sabahla beraber,
Doğduğum kıyılar: Beşiktaş'ım.
Baktıkça hep semt semt, yer, yer,
Beş yaşım, on beş yaşım, ah yirmi yaşım!
....
Önümde açık kollariyle Boğaz,
Çengelköy'den Rumelihisarı.
İstanbul, İstanbul'um benim,
Kadıköy'ü, Üsküdar'ı.
....

Ziya Osman Saba

GAZEL

Muradın anlarız ol gamzenin iz'anımız vardır
Beli söz bilmeziz ammâ biraz irfanımız vardır
O şûhun sunduğu peymaneyi reddetmeziz elbet
Anınla böylece ahdetmişiz peymanımız vardır
Münasip sanâ ey tıfl-ı nâzım hüccetin al gel
Beşiktâş'a yakın bir hane-i viranımız vardır.

Nedim

İSTANBUL TÜRKÜSÜ

İstanbul'da Boğaziçi'nde,
Bir fakir Orhan Veli'yim;
Veli'nin oğluyum,
Tarifsiz kederler içinde
Urumelihisarı'na oturmuşum:
Oturmuş da bir türkü tutturmuşum:
«İstanbul'un mermer taşları;
Başıma da konuyor, konuyor aman, martı kuşları;
Gözlerimden boşanır hicran yaşları;
Edalı'm,
Senin yüzünden bu halım»

Orhan Veli Kanık

BOĞAZİÇİ MEHTAPLARI

Bu asrın ilk yıllarında Boğaziçi — en çok hatıra getirdiği eski Venedik gibi — sanki bir göl tarzında kendi üstüne kapanmış ve kendine mahsus âdetleri ve zevkleri olan büsbütün hususî bir âlemdi.

....

Her sene, zamanı gelince, İstanbul'un birçok semtlerinde Boğaz'ın mahallelerine göçler başlardı. Boğaziçi'nin kenarlarında yapılmış ve hâlâ kısmen olsun eski erkân sedirleri, kerevetler üstünde şilteler ve halılar üstünde yer minderleri gibi eski eşyalarla döşenmiş geniş gönüllü yalılara taşınılırdı.

....

Boğaziçi yalılarında oturanların çoğu kışın İstanbul'a inerler ve nisan sonu, mayıs başlarında yine Boğaziçi'ne dönerlerdi...

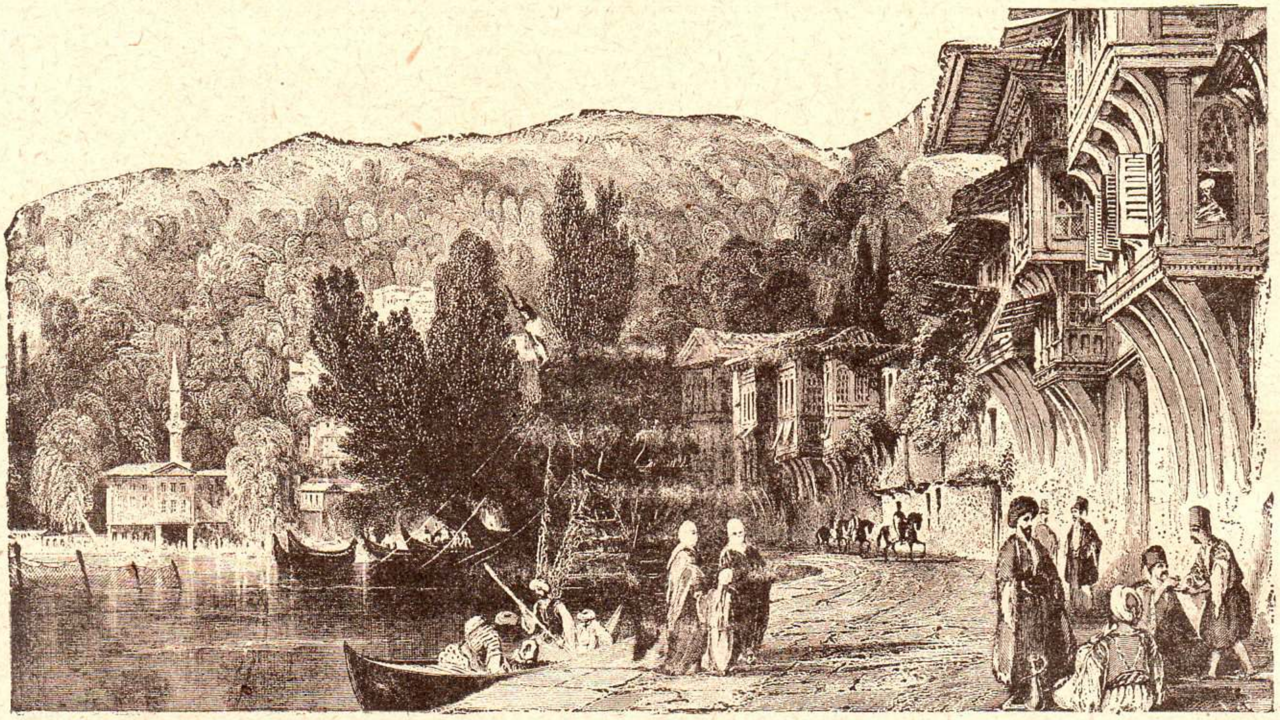
Hizmetçilerin çıplak topuklariyle alt kattaki döşemeleri ıslak bezle oğmaları yukarı katta bütün neşelerimizi gıcıklıyan bir ses halinde, bizim için açılan cennet kapılarının gıcırdayışları gibi duyulurdu. Biz, denize atılır gibi bir lezzetle mâvi ve aydınlık yalıya göç etmiş olurduk.

....

Eski büyük yalılar Osmanlı İmparatorluğu'nun küçük birer minyatürü gibiydiler. Burada her cins adamlar yalının müşterek hayatından istifade ederlerdi. Dadı Çerkes, bacı Zenci, hizmetçi Rum, evlâtlık Türk, sütnine melez, kâhya kadın Rumelili, ayvaz Ermeni, aşçı Bolulu, hamlacı Türk veya Rum, harem ağası Habeş, bahçıvan Arnavut olur, Mülsüman, Hıristiyan bu unsurlar bir çatı altında toplanarak imparatorluk içindeki anlaşmayı veya anlaşmazlığı ve yaşayışı burada devam ettirirlerdi.

Böyle büyük yalıların âdeta anavatanın artık koruyamadığı, uzak ülkeleri, müstemlekeleri telâkki edebilecek bakımsız yerleri bulunurdu. Bazılarının selâmlık dairelerinin dışında ayrı bir çatı altında belki bir tek odadan ibaret dinlenme köşkleri, sık ağaçlar arasında, ayrı iklimler içinde gibi unutulmuş ve kendi haline bırakılmış serler, limonluklar, kameriyeler olurdu. Bunların kendilerine mahsus nebatî hayatları yavaş yavaş, sahipsiz kalmış bir hayvanın talihi kadar olsun dokunaklı görünürdü.

Abdülhak Şinasi Hisar
«Boğaziçi Mehtapları» 1942

Boğaziçi'nde Bebek kıyısı ve eski yalılar (İngiliz ressamı Allom'un XIX. yüzyılın ortalarında yaptığı gravürlerden)

Baltalimanı. — Adını Fatih'in karadan Haliç'e indirdiği gemileri burada inşa eden Baltaoğlu Süleyman Bey'den almıştır. Büyük Reşit Paşa'nın yalısı buradadır, son zamanlarda hastane haline getirilmiştir.

Emirgân. — Köyün adı, IV. Murat'ın Revan seferi dönüşünde buraya yerleştirilen Emirgûne'den gelmektedir. Eski devlet büyüklerine ait birçok yalılar vardır. İstanbul'un meşhur sularından Kanlıkavak suyu da buradadır.

İstinye. — Boğaziçi'nin en derin koyu çevresinde kurulmuştur. Bugünkü adı İlkçağ'daki adı olan Stenos'tan gelir. Meşrutiyet devrinde burada gemi tamir havuzları kurulmuştu, bugün de Denizcilik Bankası'nın dokları vardır.

Yeniköy. — Kanunî zamanında kurularak bu adı aldı. II. Mahmut devrinde Rum zenginleri burada güzel yalılar yaptırmışlardır.

Tarabya. — II. Selim burada bir kasaba kurulmasını Sokullu'ya emretmiş, ondan sonra burası gelişmiştir. Daha önce sadece balıkçı kulübeleri vardı.

Kireçburnu. — Boğaz'ın kuzey ucu buradan itibaren görünmeye başlar. İmarına bilhassa Abdülâziz devrinde Fuat Paşa'nın sadareti zamanında hız verilmiştir.

Büyükdere. — Derin bir körfezin kıyısını kaplar. Adını burada Boğaz'a dökülen bir dereden alır.

Sarıyer. — Boğaziçi'nin en eski mahallelerinden biridir. Bugün ilçe merkezidir (Bk. Sarıyer).

Rumelikavağı. — Rumeli yakasının son iskelesidir. Kıyıda Otuzbir Suyu adiyle anılan bir gezinti yeri vardır. İnciri meşhurdur.

ANADOLU YAKASI

Üsküdar. — Boğaziçi'nin en büyük semtlerinden ve İstanbul'un en kalabalık yerlerinden biridir. Bugün bir ilçedir (Bk. Üsküdar).

Kuzguncuk. — Adını Fatih devrinde buraya yerleşen Kuzgun Baba adlı bir velîden almıştır. Musevilerin fazlaca olduğu bir semttir.

Beylerbeyi. — II. Mahmut'un burada yaptırdığı sarayla şöhret bulmuştur. Abdülmecit zamanında kısmen yanan bu saray, Abdülâziz tarafından bugünkü şekliyle yeniden yaptırıldı. Semtin diğer büyük eseri olan Beylerbeyi Camisini I. Abdülhamit yaptırmıştır (Bk. Beylerbeyi Camisi).

Çengelköy. — Kıyıda ve Bekâr Deresi çevresinde yayılır. Burada eskiden gemi çapaları yapıldığından bu adı almıştır. Kuleli Askerî Lisesi buradadır.

Vaniköy. — Adı, IV. Mehmet tarafından buraya yerleştirilen Vânî Mehmet Efendi'den gelmiştir.

Kandilli. — Küçüksu Deresi'nden Vaniköy'e kadar uzanan mahalleleri içine alır. Şimdi Kandilli Kız Lisesi olan bina II. Mahmut'un kızı Âdile Sultan'ın sarayıdır.

Anadoluhisarı. — Göksu Deresi'nin Boğaz'a döküldüğü noktanın kuzeyinde kurulmuştur. Adını Yıldırım Bayezit'in yaptırdığı hisardan alır (Bk. Anadolu Hisarı).

Kanlıca. — Yoğurdu ile ün salmış olan bu semt, eski devlet ilerigelenlerinin fazla rağbet ettiği bir yerdi. Birçok meşhur yalılar arasında Amcazâde Hüseyin Paşa'nın yalısı da vardı.

Paşabahçe. — Önceleri yalnız Hıristiyanlar otururdu. III. Mustafa devrinden sonra Türkler de buraya rağbet etmeye başladılar. Bugün Şişe ve Cam Fabrikası ile Tekel'e ait bir içki fabrikası vardır.

Beykoz. — Boğaz'ın eski ve kalabalık semtlerinden biridir. Bugün bir ilçedir (Bk. Beykoz).

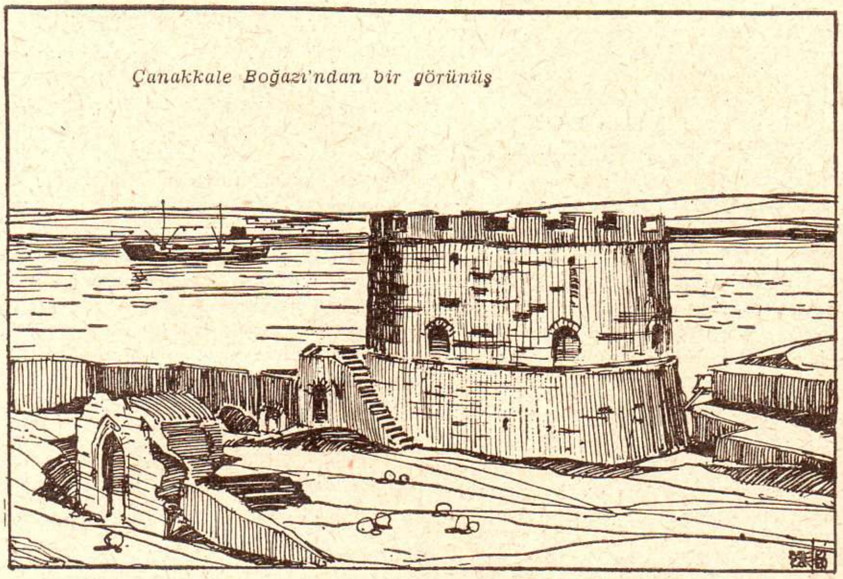
Anadolukavağı. — Anadolu yakasının son vapur iskelesidir. Daha ziyade bir balıkçı köyüdür.

Coğrafya durumları bakımından tarihte önemli roller oynıyan

BOĞAZLAR

BOĞAZLAR, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının ikisine birden verilen addır. Her iki boğaz da kuzeydoğu - güneybatı doğrultusundadır ve birçok özellikleriyle birbirlerine benzerler.

İstanbul Boğazı. — Karadeniz'le Marmara'yı birleştirir. Boyutları bakımından Çanakkale Boğazı'nın yarısı kadardır. Boğaz ortasından geçen bir hat boyunca uzunluğu 29,9 km. dir. Kıyılardaki girinti ve çıkıntılar hesaba katılacak olursa bu uzunluk daha da artar. Genişlik yer yer azalıp çoğalır. Kuzey ucda genişlik fazladır. En dar yer Rumelihisarı ile Anadoluhisarı arasındadır (698 m.). Bu noktadan sonra boğaz güneye doğru yeniden genişler. 50 m. den derin bir oluk boğazı baştan başa kateder. Bunun içinde yer yer göbek şekilli çukurlar vardır. Bunların en derini Bebek Camisi ile Kandilli arasında bulunur (120 m.) İkinci derin nokta Arnavutköy - Vaniköy arasındadır (106 m.).

Çanakkale Boğazı'ndan bir görünüş

Karadeniz'in fazla suları Boğaz yüzeyinde Marmara'ya doğru akar. Bu akıntı Kanlıca'dan sonra hızlanır, Rumelihisarı'nda Şeytan Akıntısı'nı meydana getirir, Akıntıburnu yakınından geçer. Sonra Vaniköy'ün önünde Maskara Akıntısı'nı teşkil eder. Akıntı Beylerbeyi - Üsküdar arasında Anadolu yakasına daha yakın bulunur. Kızkulesi açıklarından Sarayburnu'na atlar, oradan genişliyerek Marmara'ya girer. Bu akıntıya karşı gelen burunlar önünde ters akıntılar olur.

Boğaz'da sürekli güney rüzgârları estiği zaman yüzey suları tamamiyle güneyden kuzeye akar. Buna gemiciler «orkoz» adını verirler. Ayrıca, Boğaz'ın derinlerinde Marmara'dan Karadeniz'e doğru akan bir dip akıntısı vardır (Harta için: Bk. BOĞAZİÇİ).

Çanakkale Boğazı. — Marmara ile Ege Denizi'ni birleştirir. Boyutları bakımından İstanbul Boğazı'nın iki misli kadardır. Uzunluğu 62 km. yi bulur. Kuzey ağzında genişlik 3.200 m., güney ağzında ise 3.600 m. dir. En dar yeri Çanakkale şehriyle karşısındaki Kilitbahir arasındadır (1.250 m.). Derinlik bakımından İstanbul Boğazı'ndan pek farklı değildir. 60 m. lik bir oluk boğazı baştan başa keser. En fazla derinlik Çanakkale - Kilitbahir hattının biraz kuzeyinde bulunur (106 m.). Nara Burnu önünde de 102 m. lik bir derinlik vardır.

Çanakkale Boğazı'nda da İstanbul Boğazı'nda olduğu gibi bir çift akıntı vardır. Yüzey suları kuzeyden güneye, derinlik suları ise güneyden kuzeye akar.

Boğazlar Meselesi

Boğazlar, bulundukları coğrafya durumu bakımından, tarihte büyük siyasi roller oynamış, yakın tarihlere kadar dünya çapında meseleler doğurmuştur.

İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın uyması icap eden hukuk rejimi, Avrupa siyasi tarihinde başlı başına bir konudur, «Boğazlar meselesi» diye anılır.

Bizans devrinin son yüzyıllarında Boğazlar çoktan Bizans hâkimiyetinden çıkmış durumdaydı. Osmanlı Türkleri, Cenevizliler, Venedikliler Boğazlar'dan serbestçe geçebilmekteydiler. Bizans'ın gücü bunu önlemeye, belli bir düzen altına almaya yetmiyordu.

İstanbul'un fethinden (1453) sonra Fatih bu meseleye büyük önem verdi, Avrupa siyaseti bakımından meseleyi kavramıştı. Her iki Boğaz da pek kuvvetli bir şekilde tahkim edildi, hiçbir gemi, Türk kontrolünden geçmeden, Çanakkale'den bırakılmadı. Bu, Karadeniz'in Türk gölü haline gelmesi demekti; Fatih ve oğlu II. Bayezit devirlerinde, Karadeniz kıyılarında Osmanlı toprağı olmıyan bir şerit bırakılmamıştı. Böylece, Karadeniz ticareti Türkler'in kontrolüne alındığı gibi, Karadeniz'de Türkler'den başka her hangi bir devletin savaş gemisi dolaştırması imkânsız hale gelmişti.

Boğazlar Üzerinde Rus Emelleri

Rusya'nın, XVII. yüzyılın son yıllarında Büyük Petro devrinde Karadeniz'e ulaşmak emeli büyük bir buhran doğurdu. Ruslar, önce Azak Denizi'nin Don Nehriyle birleştiği noktadan denizi görmek istediler. Burada Türkler'in Azak Kalesi (şimdi Rostov) vardı. Bu kaleyi ele geçirmek için yarım yüzyıl uğraşmak zorunda kaldılar.

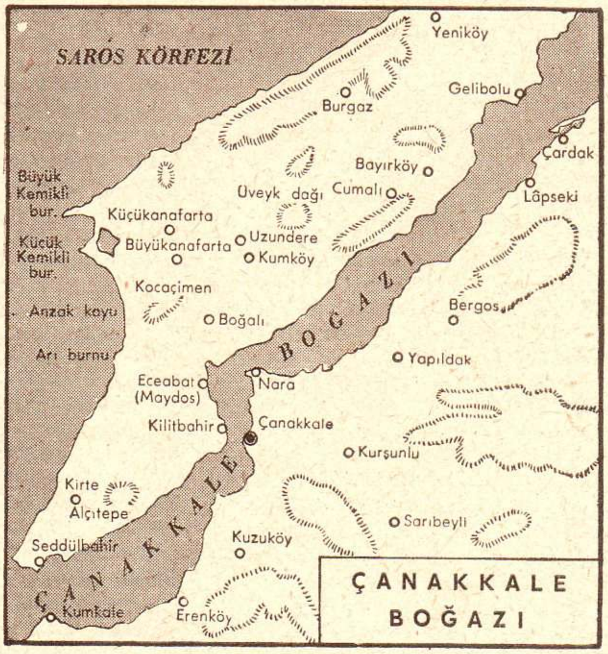
Evliya Çelebi «Seyahatname» sinin VII. cildinin 534. sayfasında aynen şöyle demektedir: «Âl-i Osmân ile Moskof beyninde cenk-ü cidâl olmayıp, Âl-i Osmân sâir küffâr ile gazâ ve cihâda meşgul olmuştur. Yoksa, bu küffâr (Moskof), öyle bir mel'ûndur ki, eğer 5 - 10 sene Tatar'ın (Kırım Türkleri'nin) çapulundan kurtulup, refâh-i hâl ile devletine fi'l-cümle nizâm verecek olur ise, bu melâîne bir devlet mukaabele edemeyip, cümle Kazak'a (Ukrayna'ya) ve Leh'e (Polonya'ya) istilâ edip, Tuna yalılarına kadar çıkacak olur ise, bir türlü Devlet-i Âl-i Osmân'a râhat vermeyip, mâ'aza'llah belki Kırım'a istilâ eder... Bu kâfirden Devlet-i Alîye'ye zarar-ı azîm terettüb edeceğini, ukalâ cezm ediyorlar».

Bu satırlar bir keramet şeklinde kabul edilmezse, XVII. yüzyılın ortalarında, yani Rusya'nın Türkiye'yi ve Avrupa'yı tehdidinin tamamen bir şaka sayılmaktan ileri gidemiyeceği bir devirde, Türk aydınları arasında, Moskof meselesinin mükemmel tebellür etmiş durumda olduğu ortaya çıkar. Fakat gene de devlet, Rusya'yı, başa çıkılamıyacak bir belâ haline gelinceye kadar küçümsemiş, kudretli Avusturya (Almanya) ile çekişmekten, uzak ülkelerin barbar kavmi olarak gördüğü Rusya'ya önem verecek zaman bulamamıştır.

1739'da Don nehrinden Azak Denizi'ni, dolayısiyle Karadeniz'i gören Rusya, yüzyılın sonunda Kırım'ı almak derecesinde, yani elli yıl önce Türkiye'nin akıllara durgunluk verecek bir ihtimal olarak kabul ettiği derecede güç kazanıyordu. Böylece XVIII. yüzyıl, Karadeniz'de Türkiye'den başka ikinci bir devletin kıyı kazanmasiyle kapanıyordu. Karadeniz'de Türk bayrağından başka bir bayrağın gezmesini, haremine taarruzdan farksız sayacağını Rus elçisine söyliyen II. Mustafa devri (1695-1703) geride kalmıştı.

Kırım Savaşı ve Boğazlar

XIX. yüzyılın ilk yarısında, Türkiye'nin bütün çekişmelerine rağmen Rus savaş gemileri Karadeniz'de göründü, Sivastopol askerî limanı meydana çıktı. Bu meselede Türkiye, kendisini can evinden tehdit edilmiş bir durumda görüyor, Rusya ise kendisini boğazı sıkılmış ve tecrit edilmiş sayıyordu. Bu bağdaşmaz ruh hali, Kırım savaşını doğurdu (Bk. Kırım Savaşı).

1856 Paris Antlaşması yenilmiş Rusya'nın Karadeniz'de savaş gemisi bulundurmasını yeniden yasak ediyordu ki, bu, Rus emelleri için bir yıkım demekti. Artık Rusya tarihinin bundan sonraki kısmı, Boğazlar'ı açabilmek için dünya siyaset alanındaki çalışmaları olarak görülebilir. Nitekim 1871'de Rusya, gene Karadeniz'de savaş gemileri yapmaya başladı. Ticaret gemileri ise, sulh halinde öteden beri serbestçe Boğazlar'dan girip çıkıyordu.

Bu defa Türkiye, Karadeniz'de Rus donanmasından defalarca üstün bir donanmayı kesin şekilde eli altında bulundurma siyasetini prensip kabul etti ki, Abdülâziz devrinde büyük deniz silâhlanması bu siyasetin sonucudur.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale geçilemediği için Rusya yenildi (Bk. Çanakkale Savaşı). Savaştan sonra da Boğazlar Avrupa siyasetinde o derece önemli görülmekte devam etti ki, Lausanne Barışı bile Boğazlar üzerinde Türkiye'nin hâkimiyetini tahdit edici kayıtları kaldırmadı (Bk. Lausanne Antlaşması). Ancak, 20 temmuz 1936 Montreux Antlaşması ile Türkiye, Boğazlar üzerindeki bütün hukukuna kavuştu. Bugün ticaret gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi serbestir, savaş gemilerinin geçmesi ise esaslı surette takyit edilmiştir (Bk. Montreux Antlaşması).

BOĞAZLIYAN

İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Kızılırmak bölümünde Yozgat iline bağlı bir ilçedir. İlçe topraklarını doğuda Yozgat'ın Çayıralan, güneyde Kayseri'nin Felâhiye, batıda Yozgat'ın Şefaatlı, kuzeyde de Yozgat'ın merkez, Sorgun ve Akdağmadeni ilçeleri kuşatır. Boğazlıyan'ın merkez bucağından başka Fakılı ve Sarıkaya adında iki bucağı, 79 köyü vardır.

Yüzölçümü: 2742 km²

Nüfusu: 50.098 (1960 sayımı)

İlçe arazisi genel olarak yüksekliği 1000 m. yi aşan düzlükler halinde uzanır. Batıdan doğuya doğru hafifçe yükselen bu düzlüklerde yer yer dağlar görülür. Bunlardan ilçenin güneyinde bulunan Keklicek Dağı 1350 m. ye, ilçenin kuzeyindeki Yazır Dağı ise 1683 m. ye kadar yükselir. İlçe toprakları Boğazlıyan Çayı ve onun kolları olan Fehimli, Karaçalı, Tomaran ve Arsızözü dereleriyle sulanır. Boğazlıyan Çayı ilçe sınırları dışında Kızılırmak'ın kollarından olan Delice Suyu'na karışır. İlçede kışlar soğuk, yazlar sıcak geçer. Yağış azdır. Tahıl ekimi çok gelişmiştir. Tiftik keçisi de beslenir. Çevrenin başlıca ürünleri tahıl, tiftik ve yapağıdır.

Kasaba. — İlçe merkezi Boğazlıyan kasabası, Yozgat-Kayseri şosesi üzerinde, denizden 1100 m. yüksekliktedir. Kayseri'ye 60, il merkezi Yozgat'a 91 km. uzaklıktadır. En yakın demiryolu istasyonu olan Fakılı'ya 22 km. lik bir yolla bağlıdır. 6 mahalleden ibaret olan kasabanın nüfusu 7179'dur. Boğazlıyan'ın belediye teşkilâtı 1879'da kurulmuştur. Kasabada Toprak Mahsulleri Ofisi'nin tahıl ambarları, iki fidanlık, ayrıca 2 km. uzakta bir kaplıca vardır.

BOĞMACA

Bulaşıcı bir hastalıktır. Daha çok çocuklarda raslanırsa da ileri yaşlarda da görülebilir. Hastalığın mikrobu «Haemophillus pertussis» basili 1906'da Brüksel'deki Pasteur Enstitüsünde J. Bordet ve O. Gengou tarafından keşfedilmiştir.

Boğmaca, aşısı keşfedilinceye kadar çok tehlikeli ve salgınlar yapan bir hastalıktı, bilhassa Ortaçağ'da büyük salgınlara yol açardı; bugün de birçok kimselerin sandığından daha tehlikeli bir hastalıktır. Her yıl boğmacanın sebep olduğu zatürree, bronşit gibi hastalıklar yüzünden birçok kimse ölmektedir.

Boğmaca zayıf ve alerjik bünyeli çocuklarda çok şiddetli olur. Bakım iyi olmazsa aylarca uzıyabilir. Buna karşılık sağlam bünyeli çocuklarda, bakım da iyi olursa hastalık etkilerini pek az gösterir.

Hastalığın Belirtileri ve Tedavisi

Boğmaca, mikrobun vücuda girmesinden 5-20 gün sonra başlar. Hastalığın ilk belirtileri hafif ateş, kuru bir öksürüktür. İlk belirtiler başladıktan sonra bir iki hafta için boğmaca alelâde bir nezle manzarası gösterir. Bundan sonra hastalık şiddetlenmeye, tipik boğmaca belirtileri göstermeye başlar.

Boğmacanın en önemli belirtisi kendine has öksürüğüdür. Boğmaca öksürüğü nöbetler halinde gelir. Çocuk hiç nefes almadan arka arkaya beş, on defa öksürür, sonra nefesini alırken bu hastılığa mahsus tipik ötme sesi çıkarır.

Boğmaca en hafif geçtiği zaman bile öksürük nöbetleri günde beş, altı defa gelir. Şiddetli boğmacalarda nöbet sayısı çok daha fazladır. Öksürük nöbetleri daha çok geceleri gelir. Ağlama, fazla yeme, fazla hareket etme öksürük nöbetlerini çoğaltır. Öksürükten sonra hasta kusar, bu bakımdan beslenme zorlaşır. Dördüncü haftanın sonunda hastalık iyileşmeye yüz tutar, nöbetler azalır.

İlk başladığı sıralarda hastalık alelâde bir soğukalgınlığına ve öksürüğe benzediği için teşhis etmek güçtür. Ötme başlayıncaya kadar beklemeden doktora başvurmalıdır. Doktorlar hastalığı kan muayenesi ve «kültür» yaparak vaktinde teşhis ederler. Erken yapılan bir teşhisin de tedaviyi kolaylaştıracağı bir gerçektir.

Şiddetli boğmacalarda dil altında yara peyda olur, bu da hastalığın teşhisine yarıyan özelliklerden biridir.

Boğmaca tedavisinde bilhassa «chloromycetin» (kloromisetin) adındaki antibiyotik kullanılır. Ayrıca, öksürük dindirici ilâçlar, bol vitamin de boğmacanın başlıca tedavi vasıtasıdır. Hastalığın tedavisinde açık hava ve güneşin büyük rolü vardır. Çocuk, üşümemek şartiyle açık havada kalabilir, oynıyabilir. Ancak, yeter besin alamıyan zayıf bünyeli çocuklar, üşürlerse derhal hastalık «bronkopnömoni» ye çevirir. Boğmacanın yol açtığı başka hastalıklar çocuğu aylarca yatakta kalmaya mahkûm edebilir.

Boğmacadan Korunmak İçin

Hastalık öksürük ve konuşma sırasında çıkan tükürük zerreleriyle yayılır. Bunlar konuşma sırasında bir buçuk metre ileri gider. Bu bakımdan, çocuğun hastalık şüphesi olan kimselere yaklaşmasına, hele öpülmesine asla müsaade etmemelidir. Aynı zamanda hastalıklı çocuğun annesi de çocuğunu başka çocuklarla temas ettirmemelidir. Ayrıca, öksürük nöbetleri sırasında gelen ağız ve burun salgıları bir bez parçasına alınmalı, bu bez hemen yakılmalıdır. Hastanın yemek takımlarını, havlu ve çamaşırlarını da ayrı bulundurmak gerekir. Hastalık 2-3 aylık çocuklarda bile görülebilir; boğmaca bilhassa iki yaşına kadar büyük tehlike gösterir. Bu bakımdan, küçük çocukların korunmasına ayrıca dikkat etmelidir.

Boğmacadan korunmanın en iyi yolu aşı yıptırmaktır. Boğmaca aşısı çocuk altı aylıktan itibaren yapılır. Hattâ üç aylık çocuklara bile aşı yapılması uygun görülmektedir. Boğmaca aşısı (Pertussis aşısı) birer ay ara ile üç defada yapılır. Bu aşı, difteri ve tetanos aşısiyle birlikte de yapılabilir. Buna «karma aşı» denir. Aşı boğmacaya karşı % 85 - 90 bağışıklık verir, aşıya rağmen yakalananların da hastalığı çok hafif atlatmasını sağlar.

BOĞULMA

Akciğerlerin muhtaç olduğu havayı alamamaları dolayısiyle kalbin durmasından ileri gelen ölüm halidir. Sebepleri bakımından ikiye ayrılır: 1) Her hangi bir engel yüzünden havanın solunum organlarına girememesinden ileri gelen boğulmalar; 2) Solunuma elverişsiz (bozuk veya zehirli) havanın ciğerlere girmesinden meydana gelen boğulmalar.

1. — Havasızlıktan boğulma: Havanın solunum organlarına girmesinin önlenmesi çeşitli sebeplerden ileri gelir: Asılma, suda boğulma, solunum yollarının sıkışması, akciğer kanamaları, boğaza bir şey kaçması gibi.

Her hangi bir sıvının solunum organlarına girerek akciğer keseciklerini ve solunum yollarını tıkaması boğulmaya sebep olur. Normal olarak bir insan nefes almadan bir dakikadan fazla su altında kalamaz. Bu zamanın sonunda artık irade solunumu durduramaz olur ve şahıs derin bir soluk alır. Bu soluk şüphesiz solunum yollarını su ile doldurur, kan oksijensiz kalır. Solunum sistemine giren su bronşların fazla miktarda salgı yapmasına sebep olur. Su, müküs ve hava birbirine karışarak bir köpük meydana getirir. Bu yüzden, solunum sistemine su dolan insan sudan çıkarılsa bile bu köpük yüzünden soluk alamaz.

2. — Zehirli hava ile boğulma: Atmosferin solunuma en elverişli bir bileşimi vardır. Bu bileşim oranlarındaki değişiklik vücuda zararlı etkiler yapar. Bilhassa karbon monoksit ve karbon dioksit miktarının artması boğulmalara sebep olur.

Havada çok fazla miktarda karbon monoksit bulunursa, insan hemen yere yıkılır, birkaç dakika içinde ölür. Şiddetli zehirlenmelerde başağrısı, kusma ve kıvranmalar

görülür, daha sonra insan kendini kaybeder, felçler belirir. Hafif zehirlenmelerde ise insan kendini kaybetmez; ancak, bu zehirlenme sinir sisteminde bazı ârızalar bırakabilir. Karbon monoksit ağır ağır ve devamlı alındığı takdirde sinir bozuklukları, kansızlık, zihnî uyuşukluk yapar. Bu hal daha çok kömürlü ütü kullanan terzilerde ve ütücülerde görülür

Karbon monoksit, kömürün eksik yanmasından hâsıl olur. Odun veya kok kömürü açıkta yakıldığı zaman olduğu gibi havagazı ile de karbon monoksit zehirlenmeleri olabilir. Maden ocaklarındaki grizu patlamaları sonunda da karbon monoksit meydana gelir. Bu gazla ölüm soba, ocak, mangal, maltız gibi ısınma vasıtalarındaki kömürün iyi yakılmaması, havagazı borularında kaçak olması gibi sebeplerden olur.

Karbon dioksitin etkisi karbon monoksit kadar şiddetli değildir. Havadaki karbon dioksit % 8-9'u bulursa o zaman boğulma tehlikesi baş gösterir. Karbon dioksit daha çok çukur yerlerde toplanır. Kuyu ve lâğımlarda çalışan işçilerin karbon dioksitle zehirlenerek öldükleri görülmüştür.

Bu iki gazdan başka boğulmaya sebep olan diğer gazlar, azot oksit, kükürt dioksit, metan, kükürtlü hidrojen vs. dir.

Suda Boğulmalarda İlk Yardım

Kaza ile vukubulan suda boğulmalar daha çok yüzme bilmiyenlerin başına gelir. İyi yüzme bilenlerin boğulması ender görülür. Bu da ya takatlerinin üstünde büyük bir mesafeyi yüzme zorunda kalmalarından veya su içinde bir şeye çarpma, kramp gibi sebeplerle yüzemiyecek hale gelmelerinden olur.

Suda boğulanları kurtarma işi başlıca dört bölüme ayrılır: Yüzme bilsin bilmesin her hangi bir kimsenin uzanarak veya bir şey uzatarak başarabileceği kurtarmalar; bir şey fırlatarak yapılabilecek kurtarmalar; sandal vs. ile yapılabilecek kurtarmalar; yüzerek yapılan kurtarmalar.

Uzanarak kurtarma için, önce kurtaracak olan kimse sağlam bir yere tutunmalı, sonra da kazazedeyi kendisi tutmalı, onun kendisini tutmasına meydan vermemelidir. Eğer uzanarak yetişemiyorsa el altında bulunan dal parçası, kürek, hattâ her hangi bir giyecek eşyasını uzatabilir. Biraz daha uzak mesafede bulunan kazazedelere, can simidi, can yeleği, deniz yastıkları vs. fırlatılarak buna tutunmaları sağlanır. Fırlatılacak şeyin kazazedenin çok yakınına düşürülmesi şarttır.

Sandalla kurtarmak için, sandalın arkasının kazazedeye yanaşması lâzımdır Onu mutlaka sandala çekmek de şart değildir yardım yetişinceye kadar başını suyun üstünde tutmak yeter.

Yüzerek yapılan kurtarmalar, suda kurtarma işlerinin en tehlikelisidir. Kurtaracak kimsenin çok iyi bir yüzücü olması, aynı zamanda kurtarma işlerinde tecrübe sahibi bulunması lâzımdır Kurtarıcı kazazedeye arkadan yaklaşmalı, sonra tek elle çenesinin altından yakalıyarak, öbür eli ve bacaklariyle geri geri yüzmelidir. Kazazedenin başını sudan fazlaca çıkarmaya çalışmak yersizdir O zaman mevcut suyun içinde dikileceğinden yüzdürme zorlaşır. En uygun şekil sağından tutarak yüzdürmektir.

Kazazede sudan çıkarılır çıkarılmaz, başı aşağı getirilmek suretiyle, midesine ve ciğerlerine giden suyu çıkarmaya çalışmalı, boğazı gıcıklanarak kusturulmalıdır. Eğer soluğu kesilmişse hemen suni teneffüs yaptırmak lâzımdır, çünkü solunum durduktan sonra, kalb daha birkaç dakika çalışmakta devam edebilir. İşte bu birkaç dakika içinde hemen müdahalede bulunulursa ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalan kimsenin hayatı kurtarabilir (Bk. Suni solunum ve İlk Yardım).

BOHR, Niels (1885 -)

Danimarkalı atom bilginidir, Kopenhag Üniversitesinde doktorasını yaptıktan sonra İngiltere'ye gitti, İngiliz fizikçilerinden J. J. Thompson ve Ernest Rutherford ile birlikte çalıştı. 1920'de Kopenhag Üniversitesi'nde Teorik Fizik Enstitüsü'nü kurdu. 1940'da Naziler'in Danimarka'yı işgali üzerine İngiltere'ye, oradan da Amerika'ya giderek atom araştırmaları üzerinde çalıştı. 1945'te memleketine döndü.

Niels Bohr

Bohr, ortaya attığı teori ile atomların yapılışının Güneş Sistemine benzediğini, elektron denen zerreciklerin bir çekirdek çevresinde döndüğünü ileri sürmüştü. Atomun büyük bir kısmının boşluktan ibaret olduğunu da ilk defa ileri süren odur. Bohr atom teorisini 28 yaşındayken yayınladı, 37 yaşındayken Nobel Fizik Mükâfatı'nı kazandı (Bk. Atom).

Sert Bir Spor: B O K S

BOKS, iki kişinin karşılıklı olarak yumrukla dövüşmesine dayanan bir spordur.

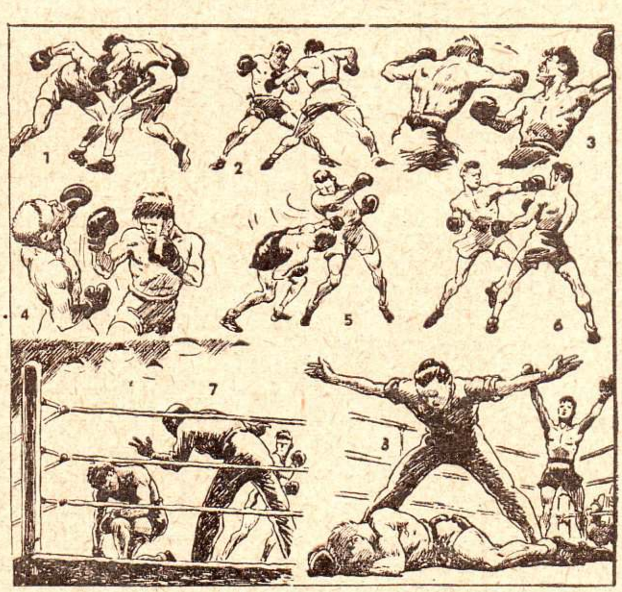
Milâttan çok önce Mısır'da pek ilkel bir şekilde boks yapılırdı. Boks Mısır'dan Girit'e, oradan da Yunanistan'a atladı. Eski Yunan'da boks kaideleri çok fena idi, boksörler saatlerce dövüşüp yenişemedikleri takdirde, kur'a çekerler, kur'ayı kazanan şanslı boksör karşısında duran rakibini savurduğu yumrukla yere sereç, galip sayılırdı. Milâttan önceki Olimpiyatlarda boks yapıldıysa da, bu spor yıllar geçtikçe ortadan kaybolmaya başladı.

Boksta ilk kaideler 1743'te Jack Broughton adında bir İngiliz sporcusu tesbit etti, ilk defa olarak boks eldivenini ortaya çıkardı. 1865'te Queensberry Markisi John Douglas boks kaidelerini kitaba aldı, 1892'den sonra boks maçlarında eldiven mecburiyeti kabul edildi.

Olimpiyatlarda boks ilk defa Amerikalıların ısrarı ile 1904'te Saint Louis Olimpiyatları programına alındıysa da, 1912 Stockholm Olimpiyatlarında, İsveç kanunları boksa müsaade etmediği için bu spor o yıl yapılan spor yarışma ları programına alınmadı.

Bizde Boks

Memleketimizde boks, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Mütareke yıllarında İstanbul'da başladı. İstanbul işgal altındayken, Amerikalılar şehrimize gelen donanmalarına mensup sporcuların idman yapabilmeleri için şimdiki Galatasaray Klübünün lokalini yaptırdılar, buraya Navy Gymnasium (Bahriye Cimnastikhanesi) adını verdiler. Amerikalılar burada kendi aralarında boks id-

BOKS ŞEKİLLERİ: 1 — Yakın dövüş; 2 — Sol vuruş; 3 — Sağ kroşe (sağ ayak biraz sağ ileri atılır, sağ kol dirsekten 45 derece kırılarak kalça ve omuzdan kuvvet alınıp atılan yumruk); 4 — Aparkat (kroşe vuruşun aşağıdan yukarı atılan şekli); 5 — Bir sağ sving ve rakibinin eskivi (sving: Kolun hafif bir daire çizerek savrulmasıdır. Eskiv: Yumruğa karşı yana, geriye, aşağı eğilerek kaçınmaktır); 6 — Sol direkt (düz yumruk); 7 — Saniyeleri sayan hakem; 8 — Hakemin 10 saniye saymasından sonra nakavt.

manı yaparlarken arasıra, hevesli gördükleri Türk gençlerini de aralarına alırlardı.

Birkaç müteşebbis Türk ve Rum vatandaş boksun gördüğü rağbetin farkına vararak, bugün Taksim meydanında mevcut su depolarının üstünde tahtadan kapalı bir salon yapmışlardı. Bu salonda revü oynanır, arada boks gösterileri de yapılırdı. Buranın sahipleri sonradan, gördükleri ilgi karşısında bu salonun üzerine bir boks idman salonu yaptırdılar.

Memleketimizde herkese açık ilk boks maçı, o zamanlar şampiyon sayılan Kemal Begof'la, Mazlumidis arasında Türkiye Hafif Siklet Şampiyonluğu için yapıldı, Mazlumidis galip geldi.

Türkiye Boks Federasyonu kurulduktan sonra, boks tarihimizin en parlak şöhretlerinden biri olan merhum Küçük Kemal uzun devre içinde 50 müsabaka yapmış, ringden namağlûp olarak ayrılmıştır. Ondan sonra, Amerika'da okurken Amerikan boksörleri arasındaki meşhur Altın Eldiven yarışmasında şampiyon olan Melih Açba; Dublin'deki Avrupa Şampiyonasını kazanan Macar boksörü Avrupa muhtelitine seçildiği halde Amerika'ya gitmeyince onun yerine takıma alınan Halit Ergönül, son Avrupa Şampiyonasında sikletinde üçüncü olan Orhan Tuş memleketimizin boks sahasında yetiştirdiği en parlak yıldızlardır. Son yıllarda profesyonel olarak yurdumuzda ve dışarıda müsabaka yapan yegâne boksörümüz Garbis Zaharyan ise 1960'ın sonunda ringe veda etmiştir.

Boks Kaideleri

Boksta da profesyonellik ve amatörlük vardır. Profesyonel boksta kullanılan eldiven yumruk kuvvetinin iyi hissedilmesi için hafif; amatörlerde ise büyük ve ağırdır.

Boks, ikişer veya üçer dakikalık «ravnt» denilen devrelere ayrılır. Profesyoneller arasındaki şampiyonluk maçları 15 ravnt üzerinden yapılır. Maçlarda orta hakemden başka kenarda bulunan yan hakemlerin not ettikleri puvanlarla maçın sonucu tâyin edilir. Yere düşen bir boksör hakem on sayana kadar (on saniye) ayağa kalkmazsa nakavtla yenilmiş sayılır. Aksi halde yarışmada en çok puvan toplıyan boksör sayı hesabiyle galip ilân edilir.

Boksta sikletler kilo sırasına göre şöyledir:

51 kilo (sinek siklet); 54 kilo (horoz siklet); 58 kilo (tüy siklet); 62 kilo (hafif siklet); 67 kilo (yarı orta siklet); 73 kilo (orta siklet); 80 kilo (yarı ağır siklet) 80 kilodan sonra (ağır siklet).

Meşhur Boksörler

Gelmiş geçmiş en meşhur boksörler şunlardır:

Jack Dempsey, Joe Louis, Rocky Marciano, Ray Sugar Robinson, Archie Moore, Gene Tunney, Joe Walcott, Floyd Patterson (Amerika), Jack Carpentier, Marcel Cerdan (Fransa), Max Schmelling (Almanya), Primo Carnera (İtalyan), Nino Valdez (Kuba).

BOKS TARİHİNDEN OLAYLAR

GLADYATÖRLER ZAMANINDA BOKS

Roma'nın kanlı devirlerinde de boksun önemli bir yeri vardı. Boksörler çok kere esirler arasından yetişir, bunlar ya efendisini eğlendirmek için, veya yarışmayı kazanıp hürriyetine kavuşmak için dövüşürdü. Ellerine, üç yanında çiviler bulunan yarım daire şeklinde eldivenler giyerler, yarışma zamanla sınırlandırılmadığı için yoruluncıya kadar dövüşürler, dinlendikten sonra yeniden devam ederlerdi. Yarışma etrafı suyla çevrili, oldukça küçük bir yerde yapılırdı. Suyun içinde de sadece canlı insan eti yiyen «moreno» balıkları bulunurdu. Boksu kazanan hürriyetine kavuşur, Romalı hür bir vatandaşın haklarından faydalanabilirdi.

HEYECANDAN KAZANDIĞI MAÇI KAYBETTİ

Beyaz olduğu için bilhassa Amerika'da çok sevilen boksörlerden biri de Jack Dempsey'dir. Jack Dempsey 1898 yılında doğmuştu. Fransız boksörü Carpantier ile dövüştüğü zaman Dempsey 26 yaşındaydı. Dempsey'in rakibini dördüncü ravntta nakavtla yenmesi Amerika ile Fransa arasında uzun müddet devam eden çekişmelere yol açmıştır.

1926'da Dempsey, Amerikalı rakibi ünlü boksör Tunney'le karşılaştı, onuncu ravntta sayı ile maçı kaybetti. Böylece, şampiyonluk Tunney'e geçmiş oluyordu. Bundan sonra yapılan rövanş maçında Dempsey çok heyecanlıydı. Bir ara Tunney nakavt oldu. Hakem sayarken Dempsey heyecanından nizami hareket edemiyor, yerinde duramıyordu. Hakem saymayı bırakarak Dempsey'i köşesine getirdi, yeniden saymaya başladı. Dempsey gene yerini bırakmış, en yakın köşeye gelmişti. Hakem yeniden sayıyı bıraktı, Dempsey'i yerine götürdü. Böylece Tunney 16 saniye kadar yerde kalabilmek imkânını bulmuş oluyordu. Dempsey'in heyecanından doğan bu imkân Tunney'e maçı onuncu ravntta sayı ile kazandırmış oldu.

Chicago'da yapılan bu maçtan sonra Tunney boksu bıraktı, zengin bir kadınla evlendi. Çok zeki bir boksördü; kendisinden çok daha kuvvetli olan Dempsey'i sayı ile iki kere yenmişti.

Dempsey bundan sonra 116 kg. ağırlığında, 2 m. boyundaki boksör Firpo ile dövüştü. Firpo maç sırasında Dempsey'i, attığı bir yumrukla, ringden gazetecilerin bulunduğu masaya yuvarladı. Dempsey ancak 7 saniye sonra ringe girebildi. Buna rağmen neticede rakip bulmakta güçlük çekti, Esther Taylor adlı bir artistle evlenerek boksu bıraktı.

CARNERA'NIN ÖLDÜRÜCÜ SAĞ YUMRUĞU

Carnera 207 sm. boyunda, 107 kg. ağırlığında kuvvetli, çevik bir boksördü. İlk maçını Amerika'da yapmıştı. Rakibi olan Zenci boksör hep aşağı vuruyordu. Bunu hakeme söylediyse de Zenci aldırış etmedi. Carnera iki ravnt arasında rakibine niçin aşağıya vurduğunu sordu. Zencinin ağzında su vardı, cevap yerine ağzındaki suyu Carnera'nın yüzüne püskürdü. Buna müthiş kızan Carnera maçta rakibine o kadar şiddetli bir yumruk attı ki, Zenci ringden aşağıya yuvarlandı, kafatası çatladı, on beş gün kadar hastanede yattı. Carnera o günkü hasılatını Zenciye bağışladıktan başka, yatağının başucundan da ayrılmadı.

Bu olaydan sonra Carnera çok kuvvetli olan sağ yumruğunu uzun zaman kullanmadı. Sonra, bir maçında gene sağ yumruğunu kullandı, rakibinin ölümüne sebep oldu. Carnera'nın artık yumruğunu kullanmaya cesareti kalmamıştı. Çok geçmeden antrenörsüz kaldı, sonra da bir hileye kurban gitti. Boksa çalıştığı yerin tahtalarını kesmişlerdi. Bundan habersiz olan Carnera ip atlarken düşüp ayağını kırdı. Bunun üzerine, mâneviyatı bozuldu. Bir müddet sonra da boksu bıraktı.

BOKSÖRLERİN GARİP BOŞ İNANLARI

- Ünlü ağır sikletlerden Kubalı boksör Nino Valdes, rakibi Archie Moore ile yaptığı karşılaşmada ringe siyah şortla çıkmış, maçta fena halde dayak yemişti. Bu olaydan sonra Valdes siyah rengi uğursuz saydı.
- Amerikalı ağır siklet Lou Nova maçlarını kazanabilmek için bir yogiden kuvvet alır, her maçında onu yanında bulundururdu. Böylece birçok maçları kazandı ama, günün birinde Joe Louis ile karşılaşınca durum değişti, yogiye rağmen mağlûp olmaktan kurtulamadı.
- İngiliz tüy sikletlerinden Owen Mran her maçında kendi köşesine bir çift bebek patiği asmayı âdet edinmişti.
- Joe Louis antrenmanlarını Pompton Lakes'teki salonunda yapardı. 1936'da başka bir salonda antrenman yapmıştı. Yaptığı ilk maçta hayatının ilk yenilgisini tadınca, antrenmanlarını gene eski salonunda yapmaktan kendini alamadı.
- Jim Jeffries ise eldiven bağlarının giydikten sonra düğümlenmesini büyük bir uğursuzluk sayardı.
- Tiger Flowers maçlardan önce rakibinin sakatlanmaması için dua ederdi.

Nihat Işıkman'ın «Boks» kitabından

BOLİVAR, Simon (1783 - 1830)

Simon Bolivar

Güney Amerikalı bir devlet adamıdır. Güney Amerika'daki devletlerin, İspanya egemenliğinden kurtulup hürriyete kavuşmaları gayesiyle hareket ettiğinden, «Büyük Kurtarıcı» diye anılır.

Bolivar, o zaman bir İspanyol kolonisi olan Venezuela'da doğdu. Ailesi İspanyol asıllı olduğundan, Simon Bolivar'ı öğrenimi için Madrid'e gönderdiler. Madrid'de hukuk okuyan Bolivar bir süre Avrupa'da dolaştıktan sonra 1801'de Maria Teresa ile evlenerek Venezuela'ya döndü.

1810'da, eski milliyetçilerden Francisco Miranda'nın yapmayı kararlaştırdığı ihtilâle katıldı. İhtilâl başarısızlıkla sonuçlandığı halde Bolivar hiçbir zaman cesaretini kaybetmedi. 1811'de Curaçao Adasına, oradan da Cartegena'ya giderek ihtilâlcilerle anlaştı, bugün İspanya tarihinin en önemli klâsiklerinden sayılan «İhtilâl Bildirileri» ni yayınladı.

1819'da Venezuela'da, And Dağlarını aşarak, Nueva Granada'ya geçti, bu iki devleti Kolombiya adı altında birleştirdi. İspanyol askerî birliklerini buradan çıkardıktan sonra Ekvador ve Peru milliyetçilerine yardım etti. 1822'de Arjantin ve Şili ihtilâl lideri José de San Martin ile birleşti, fakat İspanyollar'a karşı tutulacak siyaset konusunda anlaşamadıklarından buradan ayrılan Bolivar, kendini Peru diktatörü ilân etti. 1824'te İspanyollar ile yaptığı savaşı kazandıktan sonra Peru'daki İspanyol idaresine son verdi. 1825'te Peru'nun güney illeri birleşerek başlı başına bir devlet kurdular, kurtarıcılarının şerefine uygun olmak üzere buraya Bolivya adını verdiler. Kısa bir süre sonra Bolivar'ın hareketi, kıral veya diktatör olmak hevesi şeklinde yanlış anlaşıldığından, öldürülmesi için bir suikast hazırlandı, fakat başarı sağlanamadı.

Bolivar'ın, Güney Amerika devletlerini tek idare altında toplama gayretleri 1825'te Panama'da kurulan Pan - Amerikan Konferansı ile sonuçlandı. Bolivar, Kolombiya Başbakanı oldu. 1830'da Venezuela'nın Kolombiya'dan ayrılması üzerine istifa etmek zorunda kaldı. Artık sıhhati de bozulmuştu. Birkaç gün sonra da büyük bir ümitsizlik içinde «Birlik!» diye bağıra bağıra öldü. Ölüsü 1832'de törenle Caracas'a götürülerek millî mâbede gömüldü. Değeri ancak öldükten sonra anlaşılan Bolivar için Bogota ve Lima'da heykelleri dikildi. Büyük değer taşıyan mektupları da 1866'da New York'ta yayınlandı.

Bir Güney Amerika Memleketi

Bolivya

BOLİVYA, Güney Amerika'da bir cumhuriyettir. Büyüklük bakımından Güney Amerika'daki devletlerin beşincisidir. Kuzey, kuzeydoğu ve doğuda Brezilya, güneydoğu ve güneyde Paraguay ve Arjantin, batıda Şili ve Peru ile sınırlanmıştır.

Bolivya arması

Yüzölç. 1.098.000 km²

Nüfusu: 3.273.000

Başkenti: La Paz (Resmî başkenti: Sucre)..

Bolivya, Güney Amerika'da denize kıyısı olmıyan iki devletten biridir. (Ötekisi Paraguay'dır.) Denizaşırı yerlere gönderilecek eşya yabancı limanlara demiryolu ile yollanır.

Bolivya topraklarının üçte biri dağlık, üçte ikisi de ovalıktır. Dağlar yüksek ve sarp, ovalar alçak ve düzdür. Ahalinin çoğu dağlık kesimde yaşar.

Dağlar ve ovalar. — Dağlar ve ovalar Bolivya'yı çok kesin bir sınırla ikiye ayırır. Memleketin güneybatısı baştan başa And Dağlariyle kaplıdır. Bu kesimde ova sınırı boyunca Cordillera Oriental Dağları, batı sınırı boyunca da Cordillera Occidental Dağları uzanır. Her iki dağ sırası arasında Cordillera Real vardır. Bütün bu dağların kapladığı bölgeye Altiplano (yüksek yayla) denir. Buranın ortalama yüksekliği 4.000 m. yi bulur. Kuzeydeki İllampu (6.617 m.) ve İllimani (6.470 m.) tepeleri Bolivya'nın, aynı zamanda Güney Amerika'nın en yüksek yerlerindendir.

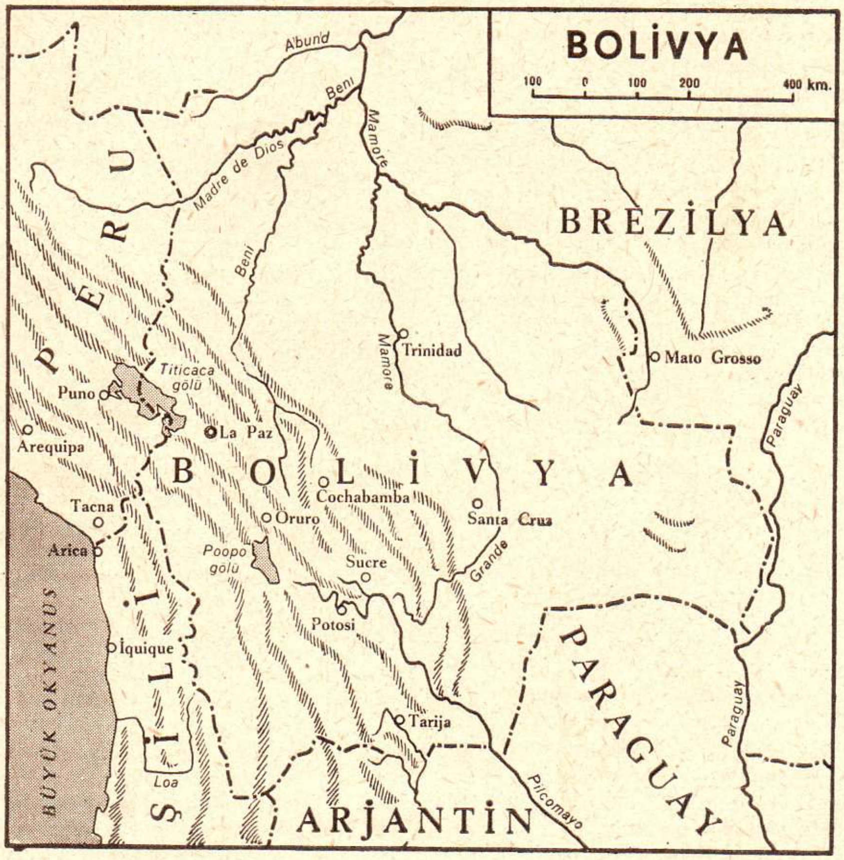
Nehirler ve göller. — Bolivya'yı sulıyan nehirlerin en önemlileri Amazon'un kollarından olan Beni, Madre De Dios, Mamore ve Paraguay'ın kollarından olan Pilcomayo' dur. Beni ve Mamore havzasındaki ovalar bataklıktır. Bu çevrede birçok göl vardır. Kuzeydoğudaki nehirler ulaştırmaya elverişlidir.

Bolivya'nın en önemli gölleri Titikaka ve Poopô'dur (Bk. Titikaka). Poopô Gölü'nün derinliği 5 m. yi bulmaz. 2.500 km² yüzölçümünde olan göl deniz yüzünden 4.000 m. kadar yüksekte, büyük bir tuz gölüdür.

İklim. — Arazinin yüksekliğine göre iklimde değişiklik görülür. Bolivya, bütüniyle tropika bölgesinde bulunur. Yüksek dağlar yılın her mevsiminde karlarla kaplıdır. Altiplano ve çevresi oldukça serindir. Burada yıllık sıcaklık ortalaması 10 derecedir. Ovaya doğru gidildikçe sıcaklık artar. Buralarda yıllık sıcaklık ortalaması 23° yi bulur. Genel olarak Bolivya'da kışlar kuru, yazlar yağışlı geçer.

Bolivya'da Yaşıyanlar

Öteki Amerika memleketleri gibi Bolivya ahalisi de Beyazlarla Yerlilerden meydana gelmiştir. Bir de Yerli ile Beyaz melezi olan «Cholo» lar vardır. Hükûmetin idaresini ellerinde bulunduran Beyazlar, aynı za-

manda endüstrilerin de sahibidir. Yerliler, XVI. yüzyıldan beri memleketi idare eden Beyazların emrinde ve çok ağır işlerde çalışırlar. Bir Yerli ailesinde kadın, çocuk, herkes çalışmak zorundadır. Yerli halkın önemli bir kısmı Altiplano'da yaşar. Ormanlık bölgelerde yaşıyanlar azdır.

Ahalinin hemen dörtte üçü okuma yazma bilmediği halde Bolivya'da altı üniversite vardır; fakat hiçbirisinin öğrenci sayısı birkaç yüzü aşmaz. Memleketin resmî dili İspanyolca olmakla beraber Yerliler kendi dillerini konuşurlar.

Bolivya'da büyük şehirler yoktur. Memleketin en büyük şehri başkent La Paz'dır (Bk. La Paz). Diğer önemli şehirler şunlardır:

Cochabamba: La Paz'ın güney-doğusundadır. 87.200 nüfuslu önemli bir ticaret merkezidir.

Oruro: Nüfusu 63.000 dir. Madencilik merkezidir. La Paz'ın güney-doğusundadır.

Potosi: Güney kesimindedir. Gümüş, bakır ve kurşun madenciliğiyle tanınmıştır. Nüfusu 45.000'dir. Dünyanın en yüksek şehirlerindendir. Denizden yüksekliği 3.960 m. dir.

Sucre, (La Plata veya Chuquisaca) Bolivya'nın resmî başkentidir. Nüfusu 40.000 kadardır.

Diğer önemli şehirler Santa Cruz, Trinidad, Tupiza, Tarija'dır.

Ekonomi. — Bolivya eskiden beri madenlerinin zenginliğiyle tanınmıştır. Ticaretinin önemli kısmını madenler teşkil eder, ihracatın % 80'i kalay üzerinedir. Petrol de son zamanlarda Bolivya ekonomisinde önemli bir yer tutmaya başlamıştır.

Bolivyalılar'ın çoğu tarımla uğraşır, ancak tarım en ilkel şekliyle yapılmaktadır. Yerlilerin çoğu İspanyollar'ın işgali zamanında tatbik ettikleri tarım usullerini kullanırlar. En çok buğday, mısır, arpa, pirinç, pamuk, patates, tütün, kahve yetişir. Kauçuk ve (kinin yapmak için) kınakına kabuğu da Bolivya ekonomisinde önemlidir.

Ulaştırma. — Memleketin en büyük meselesini teşkil eder. Arazinin sarplığı yol yapımını güçleştirir. En önemli demiryolları La Paz'la Şili'nin Antofagasta ve Arica limanları arasındadır. La Paz, ayrıca Buenos Aires ile Rio de Janeiro'ya demiryoluyla bağlıdır.

Tarihte Bolivya

Bolivya'da 600-900 yıllarında Tiahuanaco medeniyeti gelişmiş, memleket 1200-1300 yıllarında inka İmparatorluğu'na katılmıştı. İspanyollar 1538'den itibaren Bolivya'yı işgale başladılar. Memleketteki ilk bağımsızlık hareketleri XIX. yüzyılın başına raslar. Simon Bolivar 1824'te Peru'yu bağımsızlığına kavuşturmuştur (Bk. Bolivar). 1825'te de Peru'nun güney eyaletleri ayrı bir devlet haline geldi. Bolivar'ın adına izafeten buraya Bolivya denmiştir.

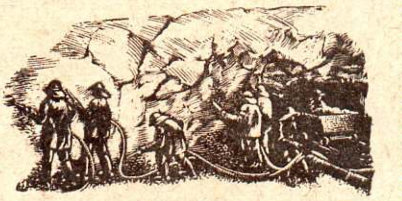
Bolivya, cumhuriyetle idare edilir. 110 üyelik bir millet meclisi, 27 üyelik bir senatosu vardır. Senato üyeleri 6, meclis üyeleri 4 yıl için seçilirler, Cumhurbaşkanı da dört yıl için halk oyu ile seçilir. Kabine üyelerini cumhurbaşkanı tâyin eder.

Bolivya'dan İlgi Çekici Sahneler

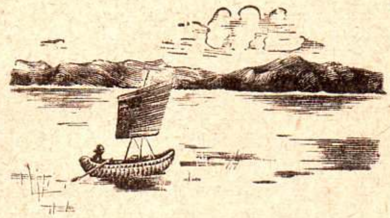
En Yüksek Başkent

«Sulh, sükûn» anlamına gelen La Paz şehri Bolivya'nın idare merkezidir ve dünyanın en yüksek başkentidir. Denizden 3 600 metre yükseklikteki bir vâdide bulunan bu şehrin nüfusu 340.000 dir.

Kalay Çıkaran Ülke

Bolivya kalay elde etmekte dünyada üçüncü gelir

Büyük Tuz Gölü

Bolivya'nın en büyük tuz göllerinden biri 2500 kilometre kare bir yer kaplıyan Poopô Gölü'dür. Bu da La Paz şehri gibi denizden 3 600 metre yüksekliktedir.

Tropika İsviçresi

Bolivya, Tropika Bölgesi'nde bulunmasına rağmen, bazı şehirleri denizden 3.000 metre yükseklikte yaylalarda olduğundan orada daimi bir İsviçre iklimi vardır.

BOLKAR DAĞLARI

Bolkar Dağları'nın bulunduğu bölge

Orta Toroslar'ın büyük yaylalarından birini teşkil eden bu dağlar Bozoğlan, Bolgar Dağları veya Bulgardağ gibi adlarla da anılırlar. Güneybatı — kuzeydoğu doğrultusunda uzanırlar. Yapılarında kalker ve mermerler önemli yer tutar.

Bolkar Dağları'nın kuzey-doğu kenarında Çakıt Suyu vâdisi uzanır. Haydarpaşa - Adana demiryolu bu vâdiden geçer. Çakıt vâdisinin 10 km. batısında meşhur Gülek Boğazı vardır. İç Anadolu'yu Akdeniz Bölgesi'ne bağlıyan Ulukışla - Tarsus şosesi Gülek Boğazı'ndan geçer.

Bolkar Dağları üzerinde yükseklikleri 3.000 m. yi aşan zirveler vardır. Bunların en yüksekleri kuzey-doğuda bulunur. Medetsiz Tepesi'nde yükseklik 3.585 m. yi bulur. Bundan başka Kırkpınar Dağı (3.240 m.), Karayelek Dağı Bolkar Dağları'nın diğer yüksek tepelerini teşkil ederler. Dağların yüksek kısımlarında buzul aşındırmasından meydana gelen şekiller vardır. Buzul devrinde Bolkar Dağları'nın kuzey yamaçlarında buzullar meydana gelmiş, bunlar 1.700 m. aşağılara kadar sarkmışlardır.

Bolkar Dağlarında 700 m. den 1.700 m. ye kadar orman ve fundalıklar vardır. 2.000 ile 2.500 m. arasında çayırlıklar fazla yer tutar. Buradan yukarılarda cılız dağ bitkileri görünmeye başlar. Daha yükseklerde daimî kar kuşağına girilir. Bolkar Dağları genel olarak yollardan uzak kalmış bir alandır. Üzerlerinde yalnız âdi yollar vardır.

Bu dağlarda maden yatakları bulunur. Bunların başında gümüşlü kurşun gelir. Az miktarda altın da bulunur.

BOLŞEVİZM

Rus Sosyal Demokrat Partisi'nin aşırı solcu çoğunluğu tarafından ileri sürülen doktrine denir. Kelime Rusça «çoğunluk» anlamında olan «Bolşeviki» sözünden gelmektedir. Sosyal Demokrat Parti'nin 1903'te Brüksel ve Londra'da toplanan konferansında, Lenin'in ileri sürdüğü siyasî fikirler çoğunluk tarafından kabul edilmişti. Bunun üzerine, azınlık (Menşeviki) parti faaliyetlerini kontrol edemez oldu. O tarihten sonra Lenin'in tarafını tutanlara Bolşe-

vik, azınlıkta kalanlara da Menşevik denmiştir.

1905 İhtilâli Bolşevikler'le Menşevikler arasındaki ayrılığı daha genişletti. Menşevikler genel olarak kanun dışı hareketlere taraftar değildiler. Onlar Rusya'nın da Avrupa sosyal - demokrasilerinin gittiği yoldan yürümesine taraftardı. Bolşevikler ise mutlaka bir ihtilâl yapılmasına taraftardılar.

1917 İhtilâlinden sonra Bolşevikler Komünist Partisini kurdular. Artık Bolşevizm sözünün bir anlamı kalmamış oldu. Kelime yavaş yavaş kaybolmaya yüz tuttu. Batılılar yanlış olarak 1917'den sonra da bir müddet bu tâbiri kullanmakta devam ettiler (Bk. Rusya; Sovyetler Birliği).

Dağlık ve Ormanlık Bir İlimiz: BOLU

BOLU, Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz bölümünde bir ilimizdir. Doğuda Çankırı, güneyde Ankara, güneybatıda Bilecik, batıda Sakarya, kuzeyde Zonguldak illeriyle ve Karadeniz'le kuşatılmıştır. Merkez ilçeden başka Akçakoca, Düzce, Gerede, Göynük, Kıbrıscık, Mengen, Mudurnu, Seben ve Yığılca adında 9 ilçesi daha vardır. Buralara bağlı bucak sayısı (merkez bucakları ile beraber) 16, köy sayısı ise 753'tür.

Yüzölçümü: 11.033 km^2

Nüfusu: 353.769

Nüfus yoğunluğu: Kilometrekareye 32 kişi.

Bolu arazisi genel olarak dağlıktır. Kuzey Anadolu Dağları'nın batıya doğru uzanan kolları Bolu ili topraklarında birbirlerine az çok paralel sıralar halinde devam ederler. Bu dağlardan hiçbirinin yüksekliği 2.400 m. yi geçmez. En yüksek nokta Bolu şehrinin güney-doğusunda bulunan Köroğlu Tepesi'dir (2.378 m). Dağları birbirinden ayıran vâdiler üzerinde çukur ovalar bulunur.

İl kuzeyde Karadeniz kıyısındaki düzlüklerle başlar. Bu şeridin güneyinde Orhan ve Kaplandede Dağlarının bulunduğu dağlık bir saha uzanır. Daha güneyde İzmit Körfezi'nden başlıyarak batı-doğu doğrultusunda uzanan çukur ovaların bu il sınırları içinde kalanlarına raslanır. Bunlardan en batıda bulunanı Düzce Ovası'dır. Bu ova Bolu Ovası'ndan 1.436 m. yüksekl̇ikteki Bolu Dağı ile ayrılır. Bolu Ovası'nın yüksekliği 700 m. yi aşar. 10 km. genişlik, 30 - 35 km. uzunluktadır. Bu ovayı kuzeyde Sünnice Dağları (1.829 m.), güneyde Semen Dağları kuşatır. Semen Dağları'nın batısında da Abant Silsilesi denilen başka bir dağ sırası vardır. Bolu Ovası'nın doğusundaki yayvan bir eşikten sonra Yeniçağa Ovası'na geçilir. Bu ovanın orta kesimi bir gölle kaplıdır. Bu çukur alanlardan ilin en doğusunda olanı Gerede Ovası'dır.

Iklim. — Bolu'da kışlar şiddetlidir, bazı yıllar uzun sürer. Yazlar fazla sıcak değildir. Yıllık yağış 522 mm. dir. Kıyıda bulunan Akçakoca'da denizin tesiriyle iklim daha yağışlıdır.

Akarsular ve göller. — Bolu ilinde büyük akarsu yoktur. Abant Gölü'nün ayağı Bolu Ovası'nda Büyüksu adını alır. Büyüksu Bolu Ovası'nı geçtikten sonra Filyos'un kollarından Dirgene Çayı'na ulaşır. Bolu ilinde bulunan göllerin en meşhuru turistik önemi olan Abant Gölü'dür (Bk. Abant Gölü). Diğer göller Düzce Ovası'nda bulunan Efteni Gölü ile Çağa Ovası'nın ortasını kaplıyan Yeniçağa Gölü'dür.

Bolu Ormanları

Bolu ilinde ormanlık alanlar oldukça çok yer tutar. Bütün il yüzölçümünün % 35'i ormanlarla kaplıdır. Kıyıya yakın kesimlerde kestane ve kayın, iç kesimlerde ise daha çok meşe ağaçları bulunur. 1.200 m. den yukarılarda da çam ve köknarlar görülür. Bolu ili içinde ormanın sınırı 1.500 m. dedir. Bundan sonra çalılıklar başlar.

Bolu ili çayır ve otlak bakımından da zengindir. İl yüzeyinin % 20'si çayır ve otlaktır.

Ekonomi. — Bolu'nun ekonomik hayatında ormancılığın yeri büyüktür. Ankara ve İstanbul piyasalarına kereste gönderilir. Dağlar arasında yer alan çukur ovalarda tarım yapılır. Bolu Ovası'nda çeşitli ürünler yetişir. Düzce Ovası'nda tütün ekimi gelişmiştir. Bolu ilinde hayvancılıkla da uğraşılır. Büyük ve küçük baş hayvan yetiştirilir. Gerede civarında tiftik keçisi de beslenir.

Endüstri kolu olarak, ham maddesini ormandan alan, kereste endüstrisi sayılabilir.

Ulaşım. — İstanbul - Adapazarı - Hendek - Düzce - Bolu - Gerede - Kızılcahamam - Ankara yolu ilin ortasından geçer, Düzce, Bolu, Gerede merkezlerine uğrar. Bu yol Anadolu'nun en işlek karayollarından biridir, Bolu'nun bel kemiğini teşkil eder. İlin diğer önemli yolları, bu ana yoldan Düzce'de ayrılan Düzce - Akçakoca yolu ile Bolu'da ayrılan Bolu - Mudurnu - Göynük yolu ve Yeniçağa'dan ayrılan Yeniçağa - Zonguldak yoludur.

Bolu Şehri

İl merkezi Bolu şehri Bolu Ovası'nın kuzey-batısına yakın bir noktada birbirine yaslanmış üç küçük tepe üzerinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 710 m. dir. 9 mahalleden meydana gelmiştir. Nüfusu 13.743'tür (1960 sayımı).

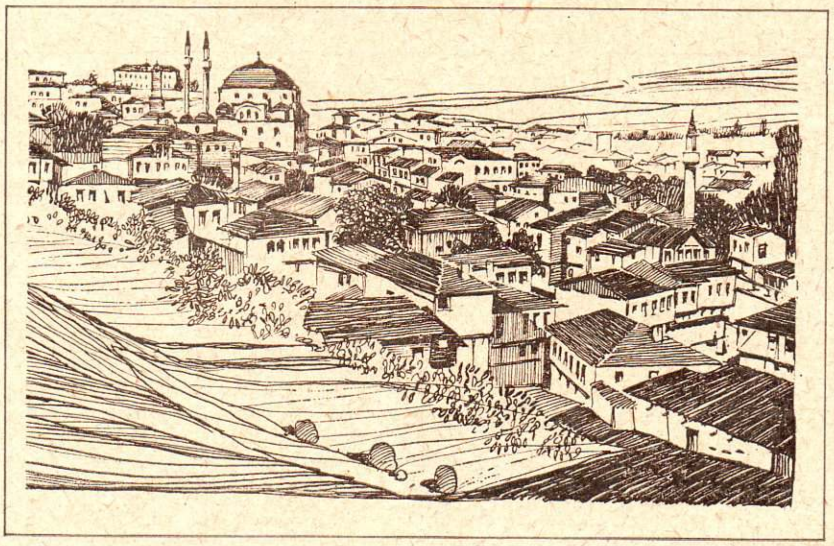
Bolu'da eski ve yeni şehir olmak üzere iki kısım göze çarpar. Eski şehirdeki evlerin hepsi büyük ve ahşaptır. Bunlar âdeta birbiri üzerine yaslanarak dar sokaklar meydana getirirler. Şehrin merkezinde bulunan Büyük Cami mahallesinde durum böyledir. Yeni şehir batıya doğru uzanır. Bu kısım kaldırılan mezarlıklar üzerinde kurulmuştur. 30 - 35 yıl önce kaldırılan mezarlıkların yerinde çocuk bahçesi, parklar, yeni evler yapılmıştır.

Büyük Cami (Paşa Camisi) şehrin orta yerinde kurulmuş, Bolu'nun iş ve ticaret alanları bu caminin çevresinde toplanmıştır. Çeşitli esnaf teşekkülleri, lokantalar, oteller, fırınlar, bankalar hep Büyük Cami mahallesindedir. Okullar ise şehrin doğu ve batı uçlarındadır.

Bolu'da kereste sanayii ileri bir durumdadır. Şehirde 15 kereste atelyesi vardır. Buralarda günde 350 m^3 kereste biçilir.

Şehrin 5 km. güneyinde romatizma ve siyatiğe iyi gelen kaplıcalar vardır.

Tarih. — Şehrin ne zaman kurulduğu iyice bilinmiyor. Şehir Türklere XIII. yüzyılda geçmiştir. Bolu'yu Osman Gazi'nin komutanlarından Konuralp almıştır. Önce Anadolu, XIX. yüzyılda Kastamonu eyaletlerine bağlı bir sancak şeklinde idare edilmiştir. Şehrin nüfusu 30.000'e kadar yükselmiş, XX. yüzyıl başlarında ticaret yollarının değişmesiyle büyük bir gerileme olmuştur. Bolu Cumhuriyet devrinde il merkezi oldu. Ondan sonra birçok bakımlardan gelişti, bu arada Abant Gölü turistik bir yer haline geldi (Bk. Abant).

Bolu şehrinin toplu bir görünüşü

BOLVADİN

Ege Bölgesi'nin İçbatı Anadolu bölümünde Afyonkarahisar iline bağlı bir ilçedir. Doğuda aynı ilin Sultandağ, güneyde Çay, batıda merkez, kuzeyde Emirdağ ilçeleriyle çevrilidir. Tek bucaktan ibaret olan ilçenin 12 köyü vardır.

Nüfusu: 28.887 (1960 sayımı)

Bolvadin ilçesinin büyük bir kısmını Bolvadin Ovası kaplar. Ova kuzeyde Emir Dağları ile sınırlanır. Bu dağların güney kesimi Bolvadin'de, kuzey kesimi Emirdağ ilçesinde kalır. Bolvadin'de yazlar sıcak ve kurak geçer Kış yağışlı ve soğuktur. İlçede önemli akarsu yoktur. Dağlardan inen küçük dereler bu bölgede son bulur. Emir Dağları'nın yamaçlarında ormanlar varsa da pek önemli değildir. En fazla meşe ve ardıç ağaçları görülür.

Ilçede tarım ileri bir durumdadır. Ondan sonra hayvancılık gelir. Bolvadin ovasında en çok buğday, arpa, baklagiller, endüstri bitkilerinden haşhaş ve şeker pancarı ekilir. Beslenen hayvanlar içinde koyun başta gelir. Hayvan ürünlerinden deri, yün, tiftik bol miktarda elde edilir. Afyon'un meşhur kaymağı ve tereyağı Bolvadin'de çıkar.

Kasaba. — İlçe merkezi Bolvadin kasabası ovanın kuzey kenarında denizden 1000 m. yükseklikte kurulmuştur. Afyon-Konya demiryolu kasabanın 8 km. uzağında Çay istasyonundan geçer. Ayrıca Eskişehir-Çifteler—Emirdağ-Çay karayolu Bolvadin'den geçer. Kasaba son yıllarda bir hayli büyümüştür. Eski mahallelerin yanında geniş ve muntazam caddeleri, modern evleri ve resmî binalariyle yeni bir Bolvadin doğmuştur. Nüfusu 16.075'tir. Kasabanın birçok camileri arasında Kanunî Sultan Süleyman'ın sadrâzamlarından Rüstem Paşa'nın yaptırdığı güzel bir cami vardır.

Tarih. — Kasaba Ilkçağ'da bugünkü yerinin 5 km. batısındaydı. Bizans tarihçilerinden Polybotum'un adiyle anılırdı. Bolvadin eski Bağdat yolu üzerinde bulunmasından dolayı birçok savaşlar görmüştür. Haçlı Savaşlarında baştan başa harap olmuştu. Bir müddet Selçuklular ve ondan sonra da Eşrefoğulları elinde kalan Bolvadin, I. Murat zamanında Osmanlılar'a geçti. Millî Mücadelede, 1921 martı sonunda Yunan kuvvetleri Çay-Bolvadin hattına kadar ilerlediler. Fakat, İkinci İnönü zaferinden sonra çekilmek zorunda kaldılar. 1922 ağustosunda Türk Ordusu Büyük Taarruza hazırlanırken Bolvadin önemli bir askerî karargâh rolü oynadı.

Patlayıcı Bir Silâh: BOMBA

BOMBA, patlayıcı bir savaş silâhıdır. Canlı veya cansız hedeflere karşı kullanılır. Bir bomba, genel olarak madenî bir mahfaza içinde bulunan patlayıcı veya kimyevî maddeyle bir tapadan (ateşleme düzeni) ibarettir. Bombalar çeşitli ağırlık, boy ve cinste olabilir. Şimdiye kadar yapılan bombaların en yıkıcısı olan atom ve hidrojen bombaları bütün bir şehri bir anda hartadan silecek kuvvettedir (Bk. Atom: Atom bombası; Hidrojen Bombası).

Çok çeşitli maksatlarla yapılan bombalar kullanılacakları hedeflere göre ad alırlar. Başlıcaları şunlardır:

Tahrip bombaları. — Tahrip bombaları, meydana getirdikleri basınç ve sıcaklıkla etkilerini gösterirler. Bir tahrip bombasının patlaması sırasında sıcaklık 3470 dereceye kadar yükselir. Bu bombaların patlaması çok defa yangınlara sebep olursa da asıl yıkıcılıkları patlama sonunda birdenbire genişliyen gazlardan ileri gelir.

Bir tahrip bombasının yıkıcılık sebepleri dört noktada toplanabilir:

1) Bomba patladığı anda, çok kısa bir süre içinde son derece çeşitli bir hava basıncı meydana gelir; bu şiddetli basınç çatıları uçurur, duvarları yıkar, camları kırar.

2) Hızla genişliyen havanın boş kalan yerine hücum eden havanın basıncı da yıkıcı bir etki yapar.

3) Patlama sonunda bomba mahfazası küçük parçalara ayrılır. Bunlar patlamanın basıncıyla ve büyük bir hızla etrafa yayılırlar. Bu parçalar binalara zarar verdiği gibi o civardaki insanların da ölmesine veya yaralanmasına sebep olur.

4) Tahrip bombalarının bir de sarsıntı etkisi vardır. Bombanın yere yaptığı çekiçle vurmaya benziyen etkiden doğan sarsıntı toprak ve su içinde yayılır, çevredeki binaların temellerine zarar verir, yeraltındaki boruları patlatır.

Tahrip bombalarının boyları çok değişiktir. Ağırlıkları da 50 kilodan başlar, 11 tona kadar çıkar.

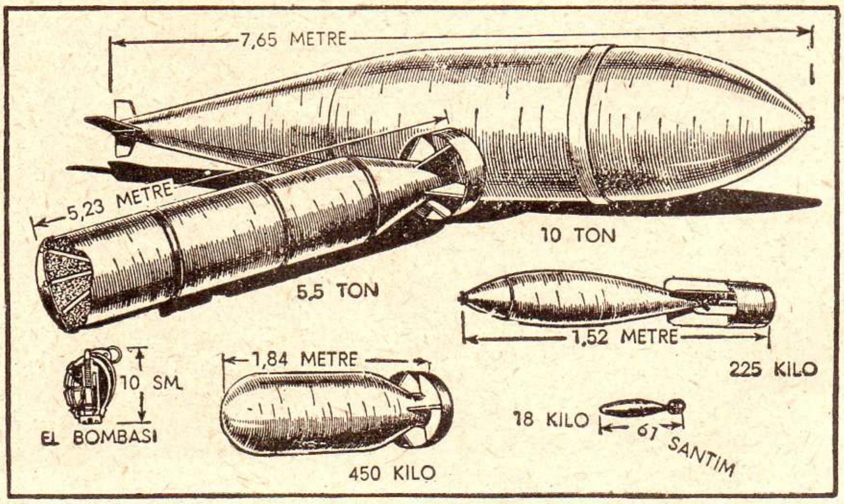
Tahrip bombasının bir çeşidi de zırh delici bombadır. Bu bomba, savaş gemilerine, delinmesi istenen kalın duvarlara karşı kullanılır. Burun kısmı son derece sağlam ve kalın çelikten yapılmıştır. Bu sayede bomba patlamadan hedefin içine girebilir. Bunların yaptığı hasarın çoğuna bombanın parçaları sebep olur.

Tahrip bombalarının bir başka çeşidi «hassas tapalı bomba» dır. Düşman birliklerini savaş dışı bırakmak, yerdeki uçak ve malzemeyi tahrip etmek maksadiyle kullanılır. Bu bombanın kalın mahfazası derin yarıklarla birçok parçalara bölünmüştür. Bomba tam yere değdiği noktada patlar. Bu tipten küçük bombaların bazan birkaçı bir arada özel bir mahfazaya konarak atılır. Mahfaza havada açılır, bombaları hedefin üzerine saçar. Bunları atan uçağın alçaktan uçması gerekiyorsa, uçağı parça etkilerinden korumak için, bombalar paraşütle atılır.

Yangın bombaları. — Adından da anlaşılacağı gibi yangın çıkarmak için kullanılan bombalardır. Ağırlıkları 1 kilodan 50 kiloya kadar değişir. Bunlar benzin bileşikleri yahut alüminyum ve demir oksit karışımı olan termitle doldurulur. Bir tek bombardıman uçağı bu bombalardan binlercesini taşıyabilir. Termit tipi kimyevi maddeler su altında bile yanar.

Napalm bombası. — Bu da bir çeşit yangın bombasıdır. İçinde pelte halinde benzin bulunur. Bombanın patlamasiyle bu benzin çok geniş bir alana yayılır. Napalm bombaları daha çok ormanları tutuşturmak, açık hedefleri yakmak için kullanılır. Kore Savaşı'nda geniş ölçüde ve başarıyla kullanılmıştır.

Su bombası. — Denizaltı gemilerine karşı kullanılır. Bu bombalardaki patlayıcı maddenin ağırlığı 120-170 kilo kadardır. Bir su bombası denize atıldığı zaman, küçük bir delikten giren su, içerideki bir silindir üzerinde basınç yaparak ateşleme mekanizmasını faaliyete geçirir. Suyun girdiği bu deliğin çapının değiştirilmesiyle bombanın patlaması istenen derinlik ayarlanmış olur. Bunlar hemen her çeşit su üstü gemisinden atılabildiği gibi uçaktan da atılabilir. Genel

Çeşitli büyüklükteki bombalar

olarak muhripler 30, denizaltı avcı gemileri 36 su bombası taşıyabilir.

El Bombası. — Küçük çapta bir tahrip bombasıdır. Taarruz ve müdafaa bombası olmak üzere ikiye ayrılır.

Taarruz bombası sütre dışından kullanılır. Saç ve tenekeden yapıldıkları için parça etkileri yok denecek kadar azdır. Çok şiddetli bir ses çıkararak patladıkları için düşmanın mâneviyatına etki yapar. Ağırlıkları 500-800 gr. kadardır.

Müdafaa bombası TNT patlayıcı maddesini ihtiva eder. Bunlar sütre gerisinden, hücum eden düşmana karşı kullanılır. Kılıfları pik demir, tunç gibi sert madenlerden yapılır. Bu gövde derin yarıklarla parçalara ayrılmıştır. Patlama anında bu parçalar etrafa yayılarak etkisini gösterir. Bir de saplı el bombası vardır. Bomba tahta bir saptan tutularak fırlatılır. Bu sayede daha uzağa atılması sağlanır.

El bombaları atılırken bombanın üstündeki kör tapa çıkarılarak yerinê hakiki tapa takılır. Emniyet maşası çekildikten sonra bomba fırlatılır.

Tüfek bombası. — Bunlar tüfeğe takılan özel bir huninin içine konulur. Sonra tüfek yere dayanarak bir meyil verilir, ateşlenir. Tüfekten çıkan mermi hem bombanın ateşleme tertibatını harekete getirir, hem bombayı ileri fırlatır. Bu bombalar 300-400 metre kadar uzağa atılabilir. Ağırlığı 800-950 gr. kadardır.

Saatli bomba. — El bombası büyüklüğündedir. Farkı, istenildiği zaman patlamasını ayarlıyacak bir düzeni olmasıdır.

Kimyevi bombalar. — Sis ve zehirli gaz yaymak için kullanılır.

Sis bombaları: Bir bölgenin, bir geminin veya bir birliğin düşmana karşı saklanması için kullanılır. İçine patlayıcı madde yerine, sis yapan fosforlu kimyevi maddeler konulmuştur.

Gaz bombası: Buna da patlayıcı madde yerine zehirli gaz doldurulur. Bu gibi gazlar doğrudan doğruya temasla zehirlenme etkisini gösterdiği gibi, yiyecekleri zehirlemek, elbiselere, daha başka eşyalara, binalara bulaşmak suretiyle tesirlerini uzun müddet muhafaza ederler. İşaret için kullanılan kimyevi bombalar da vardır.

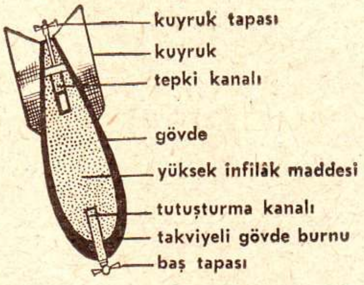
V-1 ve V-2 bombaları. — İlk defa Almanlar tarafından II. Dünya Savaşında kullanılmıştır. Zamanın en ileri bir teknik eseri olan V-1 bombası pilotsuz bir jet uçağıdır. İçi patlayıcı maddelerle doldurulmuştur. V-1 bombaları 1943'te kullanıldı. V-2 bombaları da 1944'te kullanılmaya başlandı. Bunlar roket motoruyla çalışırdı. V-1 den çok daha büyük olan V-2'lerin ağırlığı 15 ton, hızları saatte 5.600 km. idi (Bk. Roket).

Mayın. — Çeşitli maksatlarla kullanılan kara ve su mayınları da bir çeşit bombadır (Bk. Mayın).

Bombalar Nasıl Kullanılır

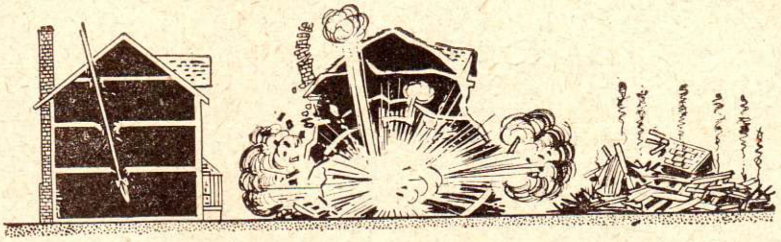
Bombalar için en elverişli kullanma aracı uçaklardır. Yukarıda anlattığımız bombalardan el bombası dışında kalanların hepsi uçaklar vasıtasiyle kullanılır. Bilhassa ağırlığı fazla olan bombalar uçaklardan atı-

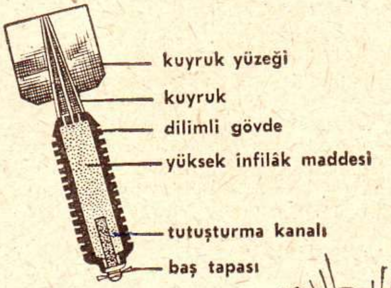
ÇEŞİTLİ BOMBALAR VE ETKİLERİ

ORTA BOY TAHRİP BOMBASI

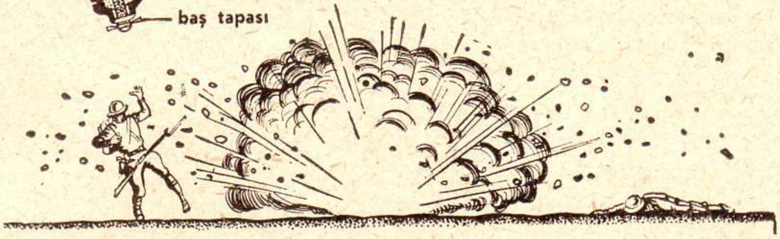
Bu tip bombaların burnu, yere veya binaya çarptığı zaman bir miktar girmesini sağlıyacak kadar sağlam yapılmıştır. Bu sayede bombanın etkisi çok şiddetli olur.

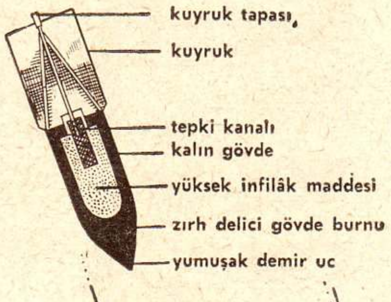

HASSAS TAPALI BOMBA

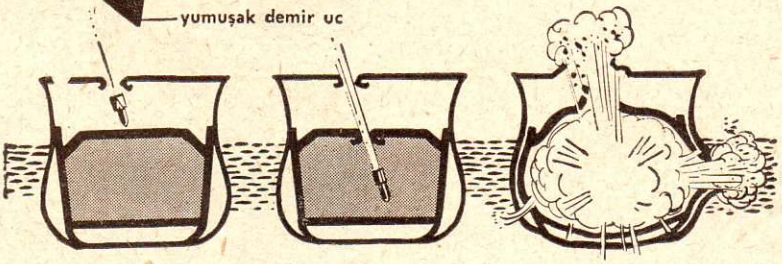
Ağırlığı fazla değildir, mahfazası hafif bir çelik bileşimidir. Yere dokunur dokunmaz patlar. Mahfaza parçalarının hızla etrafa yayılmasiyle etkısi çok geniş olur.

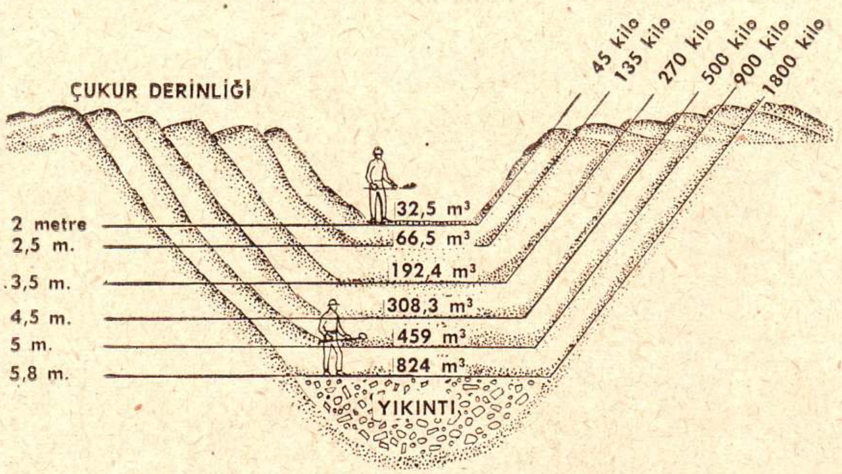

ZIRH DELİCİ BOMBA

Ağır ve sivri burunludur. Mahfazasının kalınlığı sayesinde betonarme duvarları delebildiği gibi savaş gemilerinin de zırhını deler, içeride patlar.

Çeşitli ağırlıktaki uçak bombalarının meydana getirdikleri tahribatı ve yerde açtığı çukurların derinliklerini gösteren şema. Burada görüldüğü gibi, ağırlıkları ne kadar büyük olursa olsun, toprağın altına indikçe tahribatı nispeten daha küçük ölçüde olur.

lır. Bir kısım bombalar da yerde başka araçlarla kullanılır. Meselâ sis ve yangın bombalarının elle atılanları olduğu gibi havan topuyla atılan çeşitleri de vardır. Gaz bombaları da havan topuyla atılabilir.

Bombalara konan patlayıcı maddeler yere çarptıkları zaman kendi kendilerine patlıyacak kadar hassas değildir. Bunun için ateşlenmeleri tapa düzeni sayesinde olur. Tapalar başlıca dört türlüdür. Tazyikli tapalar bombanın toprağa girdikten sonra patlamasını sağlar. Hassas tapalar bombayı yere değer değmez, ihtiraklı tapalar ise havadayken patlatır. Müsademeli tapalar bombanın yere değdikten sonra ateşlenmesini sağlar. Bir kısım tapalar da ayarlıdır, bombayı düşmesinden birkaç saat, hattâ birkaç gün sonra patlatırlar.

Bombanın Tarihi

Bomba çok eskiden icat edilmiş bir silâhtır. Romalılar tarafından kullanıldığı bilinir. Düzenli ordular içinde ilk defa 1427'de Fransızlar kullandı. İkinci Viyana Kuşatmasında Avusturyalılar, 1808-1809 yıllarında Napoléon orduları bomba kullandılar.

Havada atılan ilk bombalar 1849'da Avusturya ordusunda kullanıldı. Bunlar sıcak hava balonlarına tutturulmuş, ağır ağır yanan tapalarla mücehhez bombalardı. Bu bombalar Venedik'e atıldı. Gerçi bu ilk bombaların yaptığı hasar pek azdı ama, ahaliyi pek fazla korkuttu. Bombaları ilk defa uçaktan atan İtalyanlar'dır. İtalyan pilotları 1912'de Batı Trablus üzerine nitrogliserin doldurulmuş kutular attılar. Aynı yıl İspanyollar da Faslılar'a karşı bomba kullandılar.

Türkler 1877-1878 seferinde, Şıpka ve Plevne Savaşlarında Ruslar'a karşı bomba kullanmışlardır. Bombalar Birinci Dünya Savaşı'nda geniş ölçüde kullanılmış, Kurtuluş Savaşı'nda ise Türk işçilerinin meydana getirdiği «Ankara Bombası» nın büyük faydaları görülmüştür.

İkinci Dünya Savaşı'nda bombalar çok geniş ölçüde kullanıldı, I. Dünya Savaşı'nda A. B. D. Hava Kuvvetleri sadece 125 ton bomba attığı halde II. Dünya Savaşı'nda yalnız İngiltere üzerine 42.000 ton bomba atıldı.

BOMBAY

Hindistan'ın Kalküta'dan sonra en büyük şehridir. Nüfusu 2.840.000'dir, şehir dışı mahalleleriyle birlikte 5 milyona yaklaşır. Aynı adı taşıyan 48.000.000 nüfuslu eyaletin merkezidir.

Yarımada'nın batı kıyısında, körfezle çevrili bir adada kurulmuş olan Bombay, büyük bir endüstri merkezi ve Asya'nın en önemli limanlarından biridir.

Şehir ve liman, önceleri, adanın güneydoğusunda, güney-batı muson rüzgârlarından korunan bir yerde kurulmuştu. Önemsiz ve sağlığa elverişsiz olan ilk şehri 1534'te Portekizliler aldılar, 1661'de Kıraliçenin çeyizi olarak İngiltere kıralı II. Charles'a geçti, 1668'de Doğu Hindistan Kumpanyası'na verildi. Zamanla, Hindistan'ın batı kıyısındaki toprakların başkenti durumuna getirilen Bombay, 1860'tan beri endüstri ve gemicilik bakımından Hindistan'ın ticaret merkezi oldu. Başlıca ihracatını pamuk, tahıl ve pirinç teşkil eder. Mamûl eşya ve makine en önemli ithal maddeleridir.

Bombay'da ahalinin çoğu Hindu'dur. Bunlardan başka tüccar olan Araplar ve Müslümanlar, zenginlikleri bakımından iktisadî rolleri önemli olan Parsiler, Irak Yahudileri, Japonlar, İngilizler ve Amerikalılar gibi yabancılar da yüksek bir yekûn meydana getirirler. Bombay şehri ve eyaletinde Gucarat ve Maratha dilleri konuşulur. Eyalette ve şehirdeki Müslüman azınlığı önemlidir.

BONAPARTE

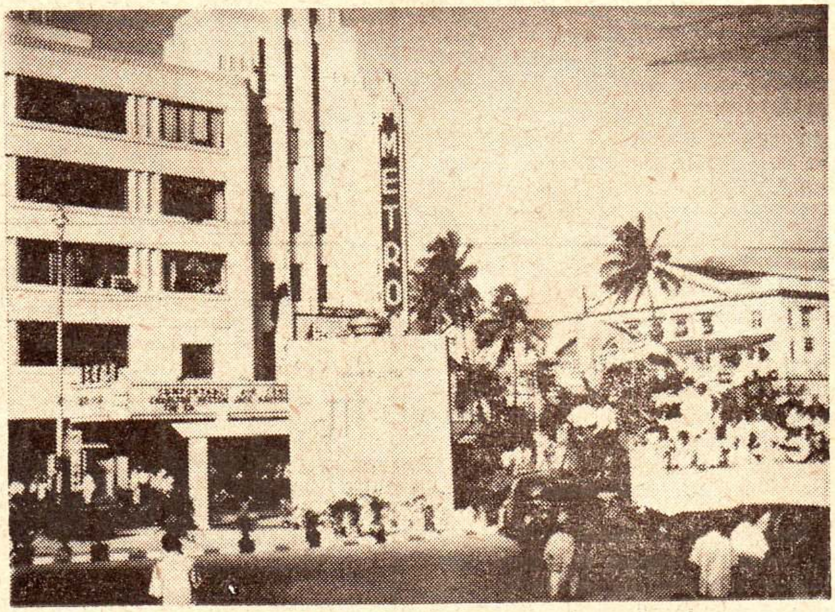
İtalyan aslından gelen Korsikalı bir ailenin adıdır. Fransa İmparatoru Napoléon Bonaparte ile meşhur olmuştur (Bk. Napoléon).

BONN

Batı Almanya Federal Cumhuriyeti'nin başkentidir. Ren nehrinin batı kıyısında, Ville sırtlariyle nehir arasındaki ovada kurulmuş 150.000 nüfuslu bir endüstri ve öğrenim şehridir. 1784'te kurulan Üniversitesinden başka birçok yüksek okul, bir pedagoji akademisi, tabiî ilimler enstitüleri vardır. En çok, makine, porselen, kimyevî madde, jüt ve çimento endüstrileri ile müzik âletleri, fennî âletler, elektrik malzemesi, kırtasiye ve büro eşyaları yapımı gelişmiştir.

Federal Hükümet'in üst makamlarının çoğu Bonn'dadır. XVIII. yüzyıl mimarî tarzını gösteren katedrali, 1737'den kalma belediye binası, Roma medeniyeti kalıntılarının kıymetli bir koleksiyonu bulunan müzesi şehrin en önemli binalarıdır. Beethoven'in doğduğu ev de Bonn'dadır. Bu ev sonradan müze haline getirilmiştir. Münsterplatz meydanına da 1845'te Beethoven'in bir heykeli dikilmiştir.

II. Dünya Savaşı'nda bombardıman edile-

Bombay'ın ana caddelerinden biri

rek bir hayli tahrip edilmiş olan Bonn, 1945'te İngilizler tarafından işgal edildi, 1949'da burada imzalanan bir antlaşmayla kurulan Batı Almanya Devleti'nin başkenti oldu.

BOR

İç Anadolu bölgesinin Orta Kızılırmak bölümünde Niğde iline bağlı bir ilçedir. Doğuda aynı ilin Çamardı, güneyde Ulukışla, batıda Konya'nın Ereğli, kuzeybatıda ve kuzeyinde Niğde'nin Aksaray ve merkez ilçeleriyle çevrilidir. Merkez bucağından başka Kemerhisar ve Ortaköy adında iki bucağı ve bunlara bağlı 34 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.930 km^2

Nüfusu: 50.844 (1960 sayımı)

İlçe arazisi yükseklikleri 1.000 metre civarında olan tepelikler ve yaylalar halindedir. Melendiz Dağı'nın güney eteklerinden Toroslar'a doğru Bor Ovası uzanır. Ova güneybatıya doğru gittikçe genişler. Bor'da kışlar şiddetli, yazlar da sıcak geçer. En yağışlı mevsim ilkbahardır. İlçede hemen hemen orman yok gibidir. Düz alanlar bozkır halinde uzanır. Bor'un geçim kaynağı, başta elma olmak üzere, meyvacılık ve bağcılıktır. Tahıl tarımı da önemli bir yer tutar.

Kasaba. — İlçe merkezi Bor kasabası Ulukışla - Niğde - Kayseri demiryolu üzerinde, istasyona 500 m. uzaklıktadır. Denizden 1.150 m. yükseklikte kurulmuş olan kasaba 26 mahalleden ibarettir. Nüfusu 13.253'tür (1960 sayımı). Ekonomik bakımdan en fazla Adana ile ilgilidir. Sepicilik, halıcılık, dokumacılık kasabanın başlıca sanatları arasındadır. Bor'un elektrik tesisleri 1936'da, su tesisleri 1948'de, tamamlanmıştır. Bor'da tarihî değeri fazla olan camiler ve hamamlar vardır.

Bor Yıldırım Bayezit zamanında Osmanlı idaresine geçmiştir.

BOR

Tabiatta borik asit (asit borik) veya boratlar halinde bulunan basit bir cisimdir. Saf bor elde etmek için bor klorürü elektrik yayında indirgenin, bor trioksidi magnezyumla kızdırılır. Saf halde sanayide henüz pek önemli bir yeri yoktur. Çok sert olması bakımından elmas ve zımpara yerine kullanılma imkânları aranmaktadır. Daha çok sertliği artırıcı olarak alaşımlara katılır. Bor asidi ise tıpta kullanılır (Bk. Borik Asit).

Boraks nedir

Borik asitle bir oksidin birleşmesinden meydana gelen tuzlara «boraks» denir. Soğuk suda zor, sıcak suda kolay çözünür. Tabiatta Tibet, Mısır, Kaliforniya gibi kurak bölgelerde «boraks gölleri» adı verilen göllerde bulunur. Yüzyıllardan beri «tinkal» veya «tenekâr» adı altında Tibet'ten Avrupa'ya gönderilen madde aslında boraksttır.

Boraks suyun sertliğini indirdiği için sabunlarda ek madde olarak, keten ve benzeri kumaşların aprelenmelerinde, sepicilikte, termometre ve optik camların yapılmasında, emaye ve porselen yapmakta kullanılır. Ayrıca lehimlemeyi bozan oksitleri erittiği için lehimcilikte de borakstan faydalanılır. Tıpta antiseptik olarak ağız ve göz iltihaplarında da boraks kullanılır.

Simgesi: B
Yoğunluğu: 2,45
Atom ağırlığı: 10,82
Atom numarası: 5
Ergime noktası: 2300°

BORÇKA

Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz bölümünde Artvin iline bağlı bir ilçedir. Doğuda aynı ilin Şavşat, güneyde merkez, batıda Hopa ilçeleriyle kuşatılmıştır. Kuzeyde Rusya ile sınırlanır. Merkez bucağından başka Maçahel, Maradit ve Murgul adında üç bucağı, bunlara bağlı 29 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.174 km^2

Nüfusu: 23.071 (1960 sayımı)

Borçka ilçesi çok dağlıktır. Yüksek dağlar ve dar boğazlar birbiri ardınca uzanır. Ortada Çoruh Nehri'nin derin vâdisi vardır. Sert akışlı akarsular kaynaklarını bu yüksek tepelerden alırlar. Borçka'da her mevsimi yağışlı bir iklim görülür. Dağlar ormanlıktır. Bitki örtüsü gür ve zengindir. Başlıca ağaç türleri arasında kayın, köknar, kestane, lâdin, çeşitli çamlar bulunur. Dağlık bölgenin fazla yer tutuşu tarım alanlarını daraltmıştır. Bunun için, tarım ancak yamaçlarda yapılır. Borçka'da başlıca geçim kaynağı tütün ve mısırdır.

Murgul Bakır İşletmesi Borçka ilçesi dahilindedir. İşletme 1951'de verime başlamıştır. Murgul bakırının bir tonunda 12 gr. altın, 600 gram gümüş bulunur.

Kasaba. — İlçe merkezi Borçka kasabası Hopa - Artvin yolu üzerinde Çoruh vâdisinde kurulmuştur. Kasabanın büyük bir kısmı nehrin sağ kıyısındadır. Bu kısım düz bir alüvyon alanıdır. Kasaba Murgul Bakır İşletmesi'ne 22 km. lik muntazam bir yolla bağlıdır. Diğer bir yol Borçka'yı Türk Rus sınırındaki Maradit bucak merkezine bağlar. Kasaba 1946 yılında elektriğe kavuşmuştur. Nüfusu 3.176'dır.

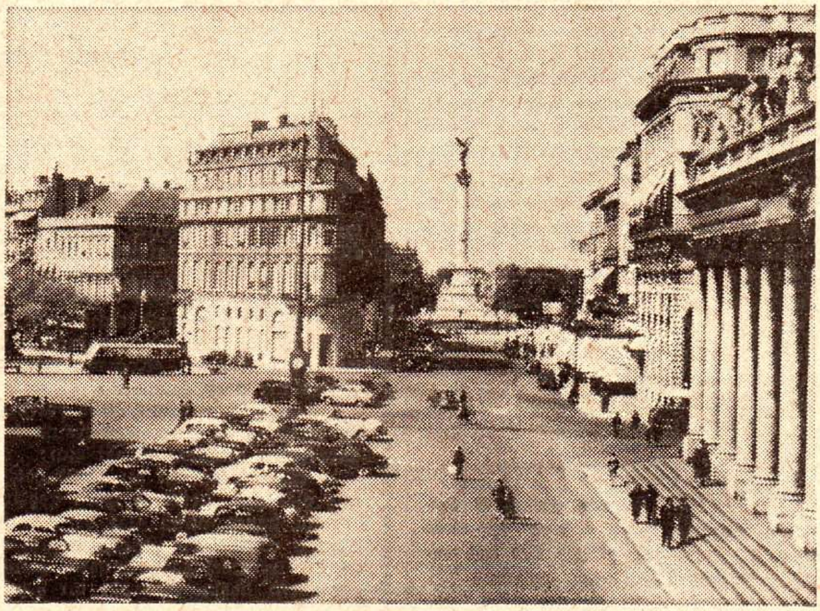
BORDEAUX

Fransa'nın güneybatısındaki en önemli ticaret merkezi olan 258.000 nüfuslu bir şehirdir. Tarihî Guyenne eyaletinin merkezidir. Garonne Nehri'nin batı kıyısında, nehrin Atlantik Okyanusu'na döküldüğü noktadan 98 km. uzaklıkta, şarap istihsaliyle meşhur Bordelais bölgesindedir. Güneşli ve tepelik bir alan olan bu bölge üzüm bağlarıyla kaplıdır. Meşhur beyaz ve kırmızı Bordeaux şarapları burada yapılır. Şehrin büyük ve tabiî limanı sonradan derinleştirilip geliştirilerek önem kazanmıştır.

Bordeaux, gemilerin, Garonne Nehri'nden içeri girmesine imkân veren ağzın daralıp son bulduğu yerden biraz yukarıda, iki kıyıyı bağlıyan köprülerin sonuncusuna yakındır. On yedi kemeri olan, 486 m. uzunluğundaki bu köprü 1810 1812 yıllarında yapılmıştır. Bordeaux, deniz, nehir ve kara yollarının kavuşak noktasında bulunması bakımından önemlidir. En büyük endüstri, gemi yapımıdır. Başlıca ihracat maddeleri şarap, konyak, cam, şişe, halı ve kâğıttır. Buna karşılık, kömür, fosfat ve petrol ithal eder.

Bordeaux'da üniversite, ilim ve sanat akademisi, gemicilik okulu, bir yüksek iktisat okulu, müzeler, kütüphaneler, Gotik tarzda inşa edilmiş kiliseler vardır.

Şehir 1871'de, I. ve II. Dünya Savaşları sırasında Fransa'nın geçici başkenti olmuştu. Bordeaux sadece Fransa'da değil, bütün dünyada üstün kalitesiyle tanınan nefis şarapların yapıldığı yerdir. Civardaki bağlarda yetişen üzümler şehirde çok eskiden beri şarap sanayiinin gelişmesini sağlamıştır. Bu üzümlerle, alkol dereceleri yüksek, koyu kırmızı renkli ve dili burmıyan cinsten tanenli şaraplar yapılır. Bugün pek çok artmış olan isteklerin karşılanabilmesi için hakiki Bordeaux şarapları daha düşük kalitede şaraplarla karıştırılmaktadır.

Bordeaux'dan bir görünüş: Tiyatro Meydanı

BORGİA'LAR

Rönesans devrinde İtalya'da yaşamış önemli bir ailedir. İspanyol aslından gelen bu ailenin fertlerinin çoğu kötülükleriyle tanınmış kimselerdir. En tanınmışları Cesare Borgia, Lucrezia Borgia'dır.

C. Borgia

BORGİA, Cesare (1476-1507). — Papa VI. Alessandro'nun oğludur. Roma'da doğdu. Babasının himayesi sayesinde Valencia başpiskoposu, bir yıl sonra da kardinal oldu. Sert karakteri ve kötü huyları ile tanınan Cesare Borgia, kız kardeşinin kocası Bisceglia Dükü'nün öldürülmesinden sorumlu tutuldu. 1500'de, 10.000 kişilik ordusiyle Romagna'ya hücum etti. Bazı şehirleri egemenliği altına alarak Faenza'ya geldi. Papa bu zaferi ile büyük topraklar sahibi olan Cesare Borgia'yı Romagna Dükü yaptı.

1503'te, babasının ölümünden sonra, zalimliğinden dolayı Cesare Borgia'ya düşman olanlar onu yermek için fırsat buldular. 1504'te İspanya Kıralı Ferdinand'ın emriyle yakalanarak İspanya'da iki yıl hapsedildi. 1506'da kaçarak Navarre Kıralı'nın yanına sığındı. 1507'de Portekiz'de Viana Kalesini kuşattığı sırada öldürüldü.

L. Borgia

BORGİA, Lucrezia (1480-1519). — Papa VI. Alessandro'nun kızı ve Ferrara Düşesi'dir. Roma'da doğdu. İlk önce Aversa Kontu'nun oğlu Don Gasparo de Procida ile evlendi. 1492'de babası, papa olunca, bu evliliği bozarak kızını Pesaro Senyörü Giovanni Sforza ile evlendirdi. Papa, Sforza'nın düşmanı olan Napoli Kıralı ile dostluk kurunca, Giovanni Sforza karısı ile beraber Roma'dan Pesaro'ya kaçtı. 1495'te tekrar Roma'ya geldiklerinde papa, kızını Giovanni'den ayırdı. Bisceglia Dükü ile evlendirdi. Bir yıl sonra Bisceglia Dükü, Lucrezia'nın ağabeysi Cesare Borgia tarafından öldürüldü. Alexander, bundan sonra kızını, dördüncü olarak, Ercole d'Este'nin oğlu ve vârisi olan Ferrara Dükü Alphonso ile evlendirdi. Lucrezia'nın bundan sonraki hayatı sakin geçti. Zamanının bilgili adamlarını ve sanatkârlarını çevresinde topladı. Hayatını sanata ve çocuklarının yetiştirilmesine hasretti. 1519'da öldüğü zaman dört erkek, bir kız evlât bıraktı.

BORİK ASİT [Asitborik]

Borun asididir. Renksiz, parlak ve parmaklar arasında kayan kokusuz bir maddedir. Zayıf bir asit olduğu için tadı hafif ekşimsidir. Tabiî halde İtalya'nın Toscana eyaletinde yerin çatlaklarından fışkıran sularda bulunur. Birçok maden sularında, deniz suyunda çok az, elma, armut ve kirazda da yüzbinde bir bulunur. Hafif bir antiseptik olduğu için doktorlukta mikrop öldürücü olarak kullanılır. Borik asit mikropların üremelerini yavaşlatır veya tamamen durdurur. Daha çok göz, burun, idrar yolları ve üreme organlarının yıkanmasında antiseptik olarak kullanılır. Ayrıca dericilikte, mum sanayiinde de fitillerin sertleştirilmelerinde işe yarar. Tuzlarına «borat» adı verilir.

BORNEO

Dünyanın en büyük adalarından biridir; büyüklük bakımından Grönland ve Yeni Gine'den sonra üçüncü gelir. Güneydoğu Asya ile Avustralya arasındadır. Kuzeyde Güney-Çin Denizi ve Sulu Deniz, doğuda Celebes (Selebes) Denizi ve Makassar Boğazı, güneyde Cava Denizi, batıda Karimata Boğazı ve Güney Çin Denizi'nin bir kısmı ile sınırlanmıştır.

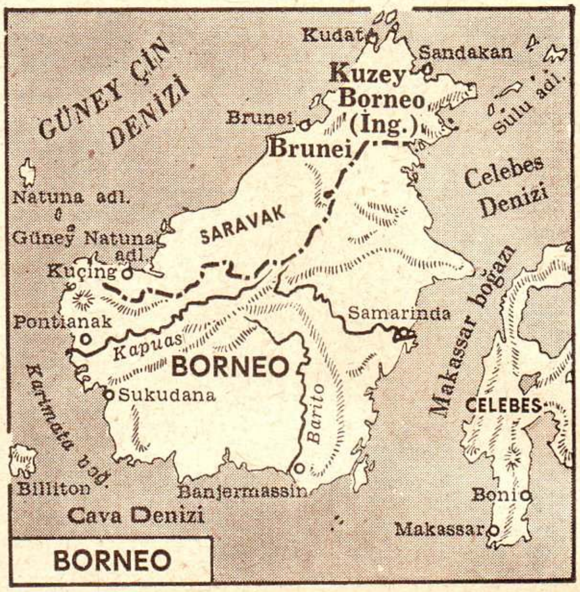
Yüzölçümü: 735.000 km^2

Nüfusu: 4.200.000

Borneo'nun büyük bir kısmı İndonezya Birliği'ne dahildir. Kuzey kesim ise üç ayrı ad altında İngilizlerin himayesinde bulunmaktadır.

Borneo'nun bir kısmı da çöllerle kaplıdır. Adanın iklimi sağlık için çok elverişsizdir. Ekvator adayı hemen hemen tam ortadan keser, bu bakımdan sıcaklık pek fazladır.

Borneo maden bakımından dünyanın en zengin yerlerinden biridir. Petrol kaynakları çok zengindir. Elmas, altın, bakır, demir, manganez ve kalay madenleri de vardır. Borneo elmas'ı biraz sarı lekeli olmak bakımından Afrika elmasları kadar değerli değildir. Adanın önemli bir kısmı sık ekvator ormanlariyle kaplıdır. Adada yaşıyan yabani hayvanların başlıcaları ayı, fil, gergedan, yaban öküzü ve timsahtır. Maymunların da hemen her çeşidine raslanır.

Borneo'da Yaşıyanlar

Borneo'nun bir kısım yerlilerini Dayaklar teşkil eder; yarı vahşi bir hayat sürerler. Kısa boylu, basık burunlu, açık kahverengi derilidirler. Oturdukları evlere «uzun ev» denir. Uzun evler ailelere mahsus olarak yapılan tek tip meskenlerin bir taraçayla birleştirilmiş şeklinden meydana gelir. Köylerin çoğunda yaşıyanlar bir tek uzun evde otururlar. Bazı bölgelerdeki uzun evlerde 50 ailenin bir arada oturduğu olur. Uzunluğu 250 metreyi geçen bu uzun evler genel olarak dere kenarlarında yapılır. Uzun evlerde yaşıyanlar kendilerine bir baş tâyin ederler.

Lucrezia Borgia ve Ağabeysi

Borgia ailesi hakkında yazılan ve anlatılan hikâyeler o kadar çoktur ki, bunların içinde hangilerinin gerçeğe yakın olduğunu bulmak zordur. Cesare Borgia sefahet ve paraya son derece düşkün bir adamdı. Sefih arzularını gerçekleştirebilmekte güzel kız kardeşini de alet olarak kullanıyordu. Kardeşlik, akrabalık nedir bilmezdi.

Lucrezia ve Cesare Borgia'lar pek çok sanatçıya ilham vermişlerdir. Onlar hakkında romanlar, piyesler yazılmış, eserler bestelenmiş, birçok da filim çevrilmiştir. Bu gibi hikâyelere konu olan sahnelerden biri şudur:

Lucrezia ağabeysinin oyuncağı olmaktan bıkmıştır. Çok sevdiği ikinci kocası Aragon Dükü'nü Cesare öldürtmeye kalkınca Lucrezia çileden çıkmış, eline zehirli bir bıçak aldığı gibi Cesare'nin yanına koşmuştur.

Cesare, kız kardeşinin heyecanlı ve öfkeli halini hiç umursamadan, kahkahalarla gülerek: «Kocanın öldürülmesi için çoktan emir verdim.» dedi. «Artık hiç ümit kalmadı.»

Lucrezia bir müddet daha yalvardı, nihayet başa çıkamıyacağını anlayınca bıçağına saldırıp, ağabeysine hücum etti. Fakat Cesare atik davranıp kardeşinin elindeki bıçağı aldı:

— «Demek kocanı bu kadar çok seviyordun ha? Keşke daha önce söylemiş olsaydın. Artık iş işten geçti!»

Genç kadın, onun alay ettiğini sanmıştı, yaralı kocasının yanına koştu. Aragon çoktan bir askerin bıçağı altında can vermişti. Artık Lucrezia'nın bütün ümitleri kaybolmuştu. Bundan sonra Cesare'nin isteklerine boyun eğmekten başka yapacağı bir şey yoktu.

Borneo'da Kafa avcılığı

Borneo yerlilerinden Dayaklar eskiden kafa avcılığına meraklıydılar. Düşmanlarının kafalarını saklar, evlerinin en mutena yerlerine asarlardı. Bu onlar için büyük iftihar vesilesiydi. Şimdi artık kafa avcılığı idarenin baskısiyle ortadan kaldırılmışsa da, eskiden kalma kafalar hâlâ muhafaza edilir. Bununla beraber sık ormanlık kesimlerde yaşıyanların gene de kafa avcılığından vazgeçmediği söylenmektedir.

Bunlar umumi idare ve emniyetten sorumludur.

Tarihte Borneo

Avrupalılar Borneo'yu XVI. yüzyılın başlarında keşfettiler. Portekizliler, daha sonra da İspanyollar ticaret maksadiyle buraya gidip geliyorlardı. XVII. yüzyılda İngilizler adaya ayak bastılar, XVIII. yüzyılda da Holândalılar bütün Borneo'nun ticarî imtiyazını aldılar. O yüzyılın sonunda İngilizler'in Borneo üzerindeki hâkimiyeti sönmeye başladı. Adanın büyük bir kısmını Holândalılar 1947'ye kadar idare ettiler, bu kısım 1949'da Indonezya'ya katıldı.

Borneo'nun kuzeybatı kesiminde bulunan Brunei, Sarawak ve Kuzey-Borneo bölgeleri XIX. yüzyılda İngiliz himayesine girdi. Kuzey Borneo ve Sarawak 1946'da koloni haline geldi, Brunei himaye olarak kaldı (Bk. Brunei; Sarawak; Kuzey Borneo).

BORNOVA

Ege Bölgesi'nde İzmir ilinin merkeze en yakın ilçesidir. Doğuda Kemalpaşa, güney ve batıda İzmir'in merkez, kuzeyde de Menemen ilçeleriyle çevrilmiştir. 17 köyü vardır.

Nüfusu: 52.248 (1960 sayımı)

İzmir Körfezi'nden doğuya doğru uzanan Bornova Ovası ilçenin büyük bir kısmını kaplar. Ova dağlardan inen akarsuların getirdiği alûvyonlarla meydana gelmiştir. Kuzeyinde 1075 m. yükseklikteki Yamanlar Dağı bulunur. Güneyinde ise Tahtalı Dağı (1500 m.) yükselir. Bornova Ovası, doğusundaki Kemalpaşa ovasından bir boyunla ayrılır.

Bornova'da Akdeniz iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar yağışlı ve serin geçer. İlçenin en önemli suyu Bornova Çayı'dır. Bu çay küçük küçük suların birleşmesiyle meydana gelir. Bornova kasabasından geçer, Bayraklı ile Salhane arasında İzmir Körfezi'ne dökülür.

Bornova halkının ekserisi tarımla geçinir. Hayvan az miktarda yetiştirilir. Tarım çeşitleri arasında bağcılık ve zeytincilik başta gelir. Bornova'da ticarî maksatla çiçek yetiştirilmesi de gelişmektedir.

Kasaba. — İlçe merkezi Bornova kasabası bugün İzmir'in bir semti durumundadır. Aynı adı taşıyan ovanın kuzeyinde, Yamanlar Dağı eteğinde kurulmuştur. İzmir'e 7 km. lik bir banliyö hattı ile bağlıdır; ayrıca, turistik bir yolla da şehre bağlanır. Nüfusu 25.097'dir. Kasabanın büyük bir kısmı düz arazı üzerindedir. Bornova Çayı'nın kuzeyinde kalan Yaka mahallesi ise Yamanlar Dağı'nın ilk yamaçlarına yerleşmiştir. Kasaba'da ve yakınında birkaç zeytinyağı fabrikası, 1 kiremit-tuğla fabrikası, 1 konserve fabrikası birkaç şaraphane ve sabun yapımevi vardır. Bornova aynı zamanda İzmirliler'in pek rağbet ettikleri bir mesire yeridir.

Bornova'da 1922 yılında kurulmuş olan Ziraat Okulu şimdi Ege Üniversitesi haline getirilmiştir. Bu üniversitede şimdilik Tıp ve Ziraat fakülteleri vardır.

BORSA

Borsa, çeşitli malların toptan olarak satıldığı ve fiyatlarının tesbit edildiği bir alışveriş merkezidir.

Bugün herkes, kendine lâzım olmıyan maddeleri istihsal etmek ve satmak suretiyle geçinmektedir. Meselâ bütün işi gücü tütün, pamuk, yahut buğday istihsal etmek olan bir çiftçi, yalnız bu maddelerle yaşıyamaz. Bunları satarak karşılığında kendine lüzumlu eşyayı almak zorundadır. Halbuki eski çağlarda herkes, lüzumlu istihlâk maddelerini bizzat istihsal ederdi, alışveriş, para ile alım satım gelişince her şey pazara döküldü. Herkes ihtiyacını pazar yoluyla sağlamaya başladı. Bugün pazar için çalışılır, ihtiyaçlar da pazardan giderilir.

Pazar, alıcılarla satıcıların karşılaştığı bir yerdir. Orada mal, para, sermaye, kol gücü gibi maddelerin alışverişi yapılır. Bu maddelerin ticareti zamanla ilerleyince, ortaya teşkilâtlı pazarlar çıktı. Bunlara «Borsa» denildi. Borsalar standart malların ve kıymetlerin, mal veya kıymeti hazır bulundurulmaya lüzum kalmaksızın, alınıp satıldığı pazarlardır.

Borsa ile pazar arasında şu fark vardır: Pazarda müşteri malı görüp beğendikten sonra satın alır; Borsada ise muamele, kalitesi belli ve değişmiyen standart mala veya kıymete inhisar eder. Müşteri, vasıfları esasen malûm olan malı, görmeye ve muayeneye lüzum hissetmeksizin alır. Pazarda muameleler serbesttir; Borsada ise nizamnamelere, usul ve kaidelere bağlıdır.

Borsanın Çeşitleri

Borsalar ikiye ayrılır. Birine mal ve hizmet, ötekisine de menkul kıymet borsaları denir.

Mal ve hizmet borsalarında zahire, madenler vs. gibi maddelerin alışverişi, nakliye taahhütleri, sigorta vesaire muameleleri görülür. Menkul kıymet borsalarında hisse senetleri, tahviller, kambiyo, tüccar senetleri, altın vesaire alınıp satılır.

Borsalar şu isimler altında nevilere ayrılır:

1 — Ticaret ve Zahire Borsaları,
2 — Esham ve Tahvilât Borsaları,
3 — Para ve Kambiyo Borsaları,
4 — Hizmet Borsaları.

Pazarlarda bir malın çeşitli fiyatları olabilir; borsalarda ise tek bir fiyatın hâkim olması sağlanır. Pazarlar, bir memleketin, bir şehrin çeşitli yerlerine dağılmıştır, muameleler ayrı ayrı yerlerde cereyan eder; halbuki borsaların yeri bellidir. Alışveriş borsada birleşir, yani alışverişin ağırlık merkezi borsadadır. Fiyatlarda yeknesaklık sağlanır. Borsalarda, teşkilâtı ve nizamları dolayısiyle, bugünkü fiyatlar üzerinden gelecek için mal tedarik edilir veya satılır. Meselâ üç ay sonra ihtiyacınız olan bir malı borsada şimdiden alabilirsiniz; ileride çıkaracağınız bir malı da şimdiden satabilirsiniz.

Borsa Muameleleri

Borsadaki muameleleri peşin ve vâdeli olarak ikiye bölebiliriz.

Peşin muamelelerde malın iki gün zarfında teslimi ve parasının ödenmesi lâzımgelir. Vâdeli muamelelerde, alışveriş birkaç ay vâde ile yapılabilir. Meselâ bir iş adamı, belli vâdenin sonunda şu kadar malı ilerisi için, tahmin olunan fiyat üzerinden almayı veya satmayı taahhüt eder. Muamele katî ise, taahhütten vazgeçilmez, yahut muamele şarta bağlı olarak yapılır. Alıcı veya satıcı kararlaştırılmış bir primi ödemek şartiyle taahhüdünden vazgeçebilir.

Borsalarda muameleler, daima bir malı gerçekten almak ve satmak isteğinde bulunanlar arasında cereyan etmez. Sırf fiyatlarda meydana gelecek farklardan faydalanmak için de alışveriş yapılır. Bu gibi muamelelere «spekülâsyon» denir.

Türkiyenin belli başlı büyük ticaret merkezlerinde borsalar vardır. Meselâ Ankara, İstanbul, İzmir, Adana ticaret ve zahire borsaları gibi. İstanbul'da Ticaret ve Zahire Borsasından başka menkul kıymetler üzerine (Esham ve tahvilât gibi) muamele yapan bir de menkul kıymetler ve kambiyo borsası bulunmaktadır.

BOSNA-HERSEK

Yugoslavya'nın 6 eyaletinden biridir Yüzölçümü 51.564 km. karedir; bunun 41.908 km. karesi Bosna, 9.656 km. karesi de Hersek'tir. Nüfusu 3.127.000'dir. (1960). Bu nüfusun 1.350.000'i Müslüman Boşnaktır, bunun da birkaç bini Arnavut ve Türk'tür (Bk. Boşnaklar). Hersek'te toplu halde az miktarda Türk vardır.

Bosna-Hersek denizden uzak, dağlık bir ülkedir. Hırvatistan'a ait Dalmaçya şeridi memleketi denizden ayırmıştır. 2.534 m. ye kadar yükselen arazinin kuzey sınırını Sava nehri çizer. Sava'nın Una kolu kuzeybatıdan, Drina kolu da doğudan Bosna'yı sınırlar. Bunların arasında Vrbas ve Bosna ırmakları kuzeyden güneye uzanır. Memlekette ovalara az raslanır. İklim ılıktır. Mevsim yağışları vardır. Bitki örtüsü Orta Avrupa'yı andırır. Arazinin yüzde 50'si orman, yüzde 30'u taria, yüzde 17'si çayırdır. Halk tahıl, patates, pancar tarımı ve meyvacılıkla geçinir Hayvancılık da gelişmiştir. Keçi, koyun, sığır ve Hıristiyanlar arasında domuz beslenir. Dericilik, tütün işçiliği, kereste işleri, bakırcılık küçük sanayi halinde bulunur. Demiryolu Bosna Hersek'i, Tuna'dan Adriyatik'e ulaştırır.

Bosna'nın başşehri Bosnasarayı (Sarajevo) 173.000 nüfusludur. Yugoslavya'nın 3

üniversitesinden biri bu şehirdedir. Bu İslâm üniversitesinde İslâm ve Türk tarih ve kültürüne ait incelemeler çok canlıdır.

Hersek'in başşehri Mostar 39.000 nüfusludur. Banyaluka (46.000), Tuzla (37.000), Yayçe, Bosna'nın diğer şehirleridir. Geri kalan yerleşme şekilleri, büyükçe kasabalar halindedir. Bu şehir, kasaba, hattâ köylerden hâlâ Türk şehir ve kasabası manzarası kaybolmamıştır. Pek çoğu barbarca ortadan kaldırılmış olmakla beraber, Osmanlı mimarlığının binlerce anıtı daha ayaktadır.

Tarihte Bosna-Hersek

Bosna - Hersek'te Müslüman Boşnaklar'la Katolik Hırvatlar ve Ortodoks Sırplar yaşar. Bunlar VII. yüzyılda buraya yerleşip Hıristiyan olmuş İslâv kavimleridir ki, Boşnaklar da esasen Müslüman olmuş ve Türk kültürünü kabul etmiş Hırvatlar'dır(Bk. Boşnaklar).

XII. yüzyılda Macar hâkimiyetini kabul eden bu ülkede sonradan birçok İslâv banlıkları (prenslikleri) kuruldu, sonunda Bosna, ayrı bir krallık oldu (1377). Bosna Krallığı, kurulduğu andan başlıyarak, Türk fütuhatına kuvvetle karşı koymak zorunda kaldı. Fakat sonunda krallık, Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilerek ortadan kaldırıldı.

Önce sancak, sonra eyalet olarak Türkiye'ye bağlanan bu memleket, XVI. yüzyılın büyük Türk kumandan ve devlet adamı ve Kanunî Sultan Süleyman ile kardeş çocuğu olan Gazi Husrev Paşa'nın 1521'den 1541'e kadar devam eden fasılalı üç valiliğinde ihya edilircesine imar gördü, olağanüstü kalkındı, zenginlik, refah ve kültüre kavuştu. Eyalet XVII. yüzyılın son yallarına kadar bu durumunu korudu. Bu yüzyılda Bosnasarayı şehrinde 180 ilkokul, 47 tekke, 26 han, 177 cami bulunuyordu, şehrin nüfusu da 170.000'di (yani bugünkü kadar). Bu seçkin Türk eyaleti o yüzyıl sonundaki Prens Eugène de Savoie'nın geçici istilâsı altında, âdeta taş taş üstünde bırakılmıyacak derecede tahrip gördü.

XIX. yüzyılda Rusya ve Avusturya'nın kışkırtmaları, Sırplar'ın da bağımsızlık istekleri bu ülkede büyük kargaşalıklar doğurdu, bunun sonunda Müslüman beylerin nüfuzu kırıldı. 1863'te Cevdet Paşa, büyük yetkilerle, olağanüstü müfettiş olarak bu eyalete yollandı, önemli ıslahat yaptı. Fakat Rusya 1876'da Hersek Hırvatları'nı ayaklandırmaya muvaffak oldu. Bu olay, 1877-78 Türk-Rus savaşının öncüsü, hattâ sebebi olmuştur. Savaşta yenilen Türkiye, bu eyaletin idaresini taviz olarak Berlin Antlaşması hükümlerine göre Avusturya-Macaristan'a bırakmak zorunda kaldı (Bk. Berlin Antlaşması).

1908'e kadar bu şekilde idare edilen eyalet, Meşrutiyet'in ilânından birkaç gün sonra, Avusturya-Macaristan tarafından resmen ilhak edildi. Bu ilhak keyfiyeti, üçlü bir kriz doğurdu. Önce Türkiye, bu olayı şiddetle protesto etti, memlekette Avusturya'ya karşı büyük bir düşmanlık uyandı. Sonra Rusya, bunu Cermenliğin İslâvlık üzerinde bir zaferi kabul edip, Avusturya'yı ortadan kaldırmak için fırsat kollamaya başladı. Bu memleketi bir Sırp ülkesi olarak gören minik Sırbistan'da da büyük bir Cermen düşmanlığı doğmuştu. Bu durum Birinci Dünya Savaşı'na zemin teşkil etmiştir (Bk. Birinci Dünya Savaşı).

Osmanlı idaresinin son yıllarında eyalet 6 sancağa (vilâyete) ayrılmış bulunuyordu: 7 kazalı Bosnasarayı, 10 kazalı Tuzla, 5 kazalı Banyaluka, 6 kazalı Bihke, 5 kazalı Travnik ve 9 kazalı Hersek (Mostar) sancakları. Daha güneydeki Yenipazar sancağı, Bosna dışında olup, Sırbistan'la Karadağ'ı birbirinden ayırıyordu.

BOSTANCI

Bir bostancı

Osmanlı İmparatorluğunda bir askerî sınıfın adıdır. Bu sınıfın başlıca vazifesi, padişahın şahsına ait saray ve bahçelerdeki işlere bakmaktı. Bostancılar yalnız İstanbul ve Edirne'de bulunurlardı. İstanbuldakiler 62 bahçeye bakarlardı. Bu bahçelerde çiçek, meyva ve sebze yetiştirilir, bunların bir kısmı saray dışında da satılırdı. Bu bahçelerin bulunduğu yerlerde ve civarda bostancılar, en büyük zabıta âmiri durumundaydılar.

İstanbul'da 2-3.000; Edirne'de 1.000 kadar bostancı vardı. Bazı seferlerde muharip kuvvet olarak padişahın yanında sefere de katılırlardı. Ocağın âmiri «Bostancıbaşı» denen generaldi. Sarayburnu'ndaki Yalı Köşkü bu şahsın resmî makamıydı. Bostancıbaşı'nın hükümdarın oturduğu Topkapı Sarayı'nda zabıta âmiri olarak önemli bir mevkii vardı; daima padişahın yanında bulunur, onun cezaya ait emirlerini hemen tatbik eder veya ettirirdi.

BOSTON

Amerika Birleşik Devletleri'nden Massachusetts'in başkentidir. Amerika'nın onuncu (banliyösüyle yedinci) büyük şehridir. Nüfusu, dış semtleriyle birlikte, 3 milyonu bulur.

Boston eski ve büyük bir liman, önemli bir ticaret, endüstri ve kültür merkezidir. Washington'un ve New York'un kuzey doğusunda, Massachusetts Körfezi'nde, Charles nehrinin denize döküldüğü yerdedir. Dünyanın, Londra'dan sonra ikinci derecede en büyük yün ticareti merkezi Boston'dur. Waltham'de dünyanın en büyük saat fabrikası, Quincy'de Amerika Birleşik Devletleri' nin en önemli harb gemisi tersanesi vardır.

Boston, aynı zamanda bir kitapçılık, müzik, sanat ve bilimsel araştırma merkezidir. 1636'da Cambridge'de kurulmuş olan Harvard Üniversitesi, Amerikan üniversitelerinin en eski ve en önemlilerinden; Massachusetts Institute of Technology adındaki teknik üniversite de en yükseklerinden biridir. Bunların dışında çeşitli kolejleri ve hukuk okulları, fevkalâde zengin kitaplıkları, 1852'de kurulmuş olan şehir kitaplığı, birçok bilim dernekleri, Güzel Sanatlar Müzesi ve Konservatuvar başlıca sanat ve bilim müesseseleridir.

Boston, Ingiltere'ye karşı muhalefetin, isyan hareketlerinin ve istiklâl mücadelesinin merkezi olmuş, köleleri azat etme hareketleri buradan idare edilmiştir. Amerika'nın ilk daimî günlük gazetesi 1704'te Boston'da çıkmıştır. 1822'den itibaren büyüyerek endüstri bakımından gelişmeye başlamıştır.

BOŞ INANLAR (Bâtıl itikatlar)

İnsan topluluğu içinde yerleşmiş, korkudan, ihtiyaçtan, bazı uğursuz tesadüflerin bıraktığı etkilerden doğma, asılsız inanışlardır.

İçinde yaşadığımız bilim çağında bile, ilkel insan topluluklarının inanışlarını yaşıyan fertlere raslanır. Korkunç tabiat olayları, gökkubbenin azameti karşısında aczini duyan insanoğlunda Tanrı kavramı ile birlikte boş inanlar da başlamış, bunların birçoğu nesilden nesle zamanımıza kadar ulaşmıştır.

Bugün, bereket dilenmek veya gazabından korunmak için Nil nehrine memleketin en güzel, en körpe bâkiresini kurban edecek bir Mısırlı'ya raslanmazsa da ay veya güneş tutulunca silâh atarak, sahan kapağı çalarak ayı veya güneşi kurtarmaya kalkışanlar yok değildir.

Gene bugün, okumuş bir kadın kahve falından yarını öğrenmek istediği gibi, üzerine titrediği yavrusunu kem gözlerden korumak için ona bir nazarlık takmayı da ihmal etmez. Bu, insanın gizli bir kuvvete inanma ve böylece ferahlama ihtiyacından ileri gelir. Burada boş inanlara «kendi kendine telkin» de karışmaktadır.

Boş inanların kaynağına doğru gidilirse bunların arasında aile ve iş hayatını düzene koymak için sokuşturulmuş bulunanlara da raslanır. Eski çağların terbiyecisi aile efradını «günah» la korkutmuştur. «Gece vakti tırnak kesmek günahtır» demekle, kötü ışık şartları altında pis bir tırnağın öteye beriye sıçrayıp kalmasını, hattâ elin kesilmesini önlemek istemiş, perşembe günü tırnak kesmenin sevap olduğunu, eve bereket getireceğini söylemekle de tırnakların hiç olmazsa haftada bir kere kesilmesini sağlamaya çalışmıştır. Evlerde falan gün çamaşır yıkanır, falan gün yorgan kaplanır. Eskiden hafta tatili olan cu-

ma gününe yemekten başka iş bırakılmaz. Bu, günah korkusu ile, haftalık ev işlerini düzene sokmaktan başka bir şey değildir. Birçok evlerde bu geleneklere hâlâ rastlanır.

Çocuk çamaşırlarının, bezlerinin gece ipte ve bahçede asılı kalması iyi sayılmaz. Çünkü zehirli bir böcek bu çamaşırlara gizlenebilir, çamaşırların çalınması da mümkündür. Misafirin, yolcunun arkasından hemen ortalık süpürmeye kalkılması kötü sayılmıştır, çünkü misafirin herhangi bir sebeple geri dönüp o temizlik telâşını görmesi hoş olmaz. Gece sokağa çirkef suları serpmek de çarpılmak korkusu ile önlenmiştir, çünkü kirli suların yoldan geçen birinin üzerine gelmesi ihtimali vardır.

Bunun gibi daha birçok boş inanlar sayılabilir. Batılılar, bilhassa Fransızlar ayna kırmanın uğursuzluk getireceğine inanırlar. Kazaen dahi olsa, ayna kıran bir kimse yedi yıl bütün uğursuzluklara uğrıyacağına inanır. Bazı memleketlerde de duvara dayalı bir merdivenin altından geçmek uğursuzluk sayılır. Gene batı memleketlerinde sofranın üzerine tuz dökülmesi, sofrada çatalların bir haç meydana getirecek şekilde üst üste konulması felâket öncüsü olarak kabul edilir.

Birçokları başkasının elinden makas, bıçak gibi kesici aletleri almazlar; çok zorda kalırlarsa üzerine tükürüyormuş gibi yaparlar. Bunun gibi, sabunu başkasının elinden almıyanlar da vardır. Bunlar makası, bıçağı ancak ellerinin üzerine konulursa alırlar.

Birçok kimse zakkum çiçeğini koklarsa Cehenneme gideceğine, incir ağacının altına su dökmenin, çarşamba günleri çamaşır yıkamanın, hattâ göz seyirmesinin kötü olaylara yol açacağına inanır. Birçok yerlerde de ölünün üzerine bıçak konulur. Bunların doğrudan doğruya dinle ilgisi olmamakla beraber çok eski kavimlerden günümüze kadar geldiği sanılmaktadır.

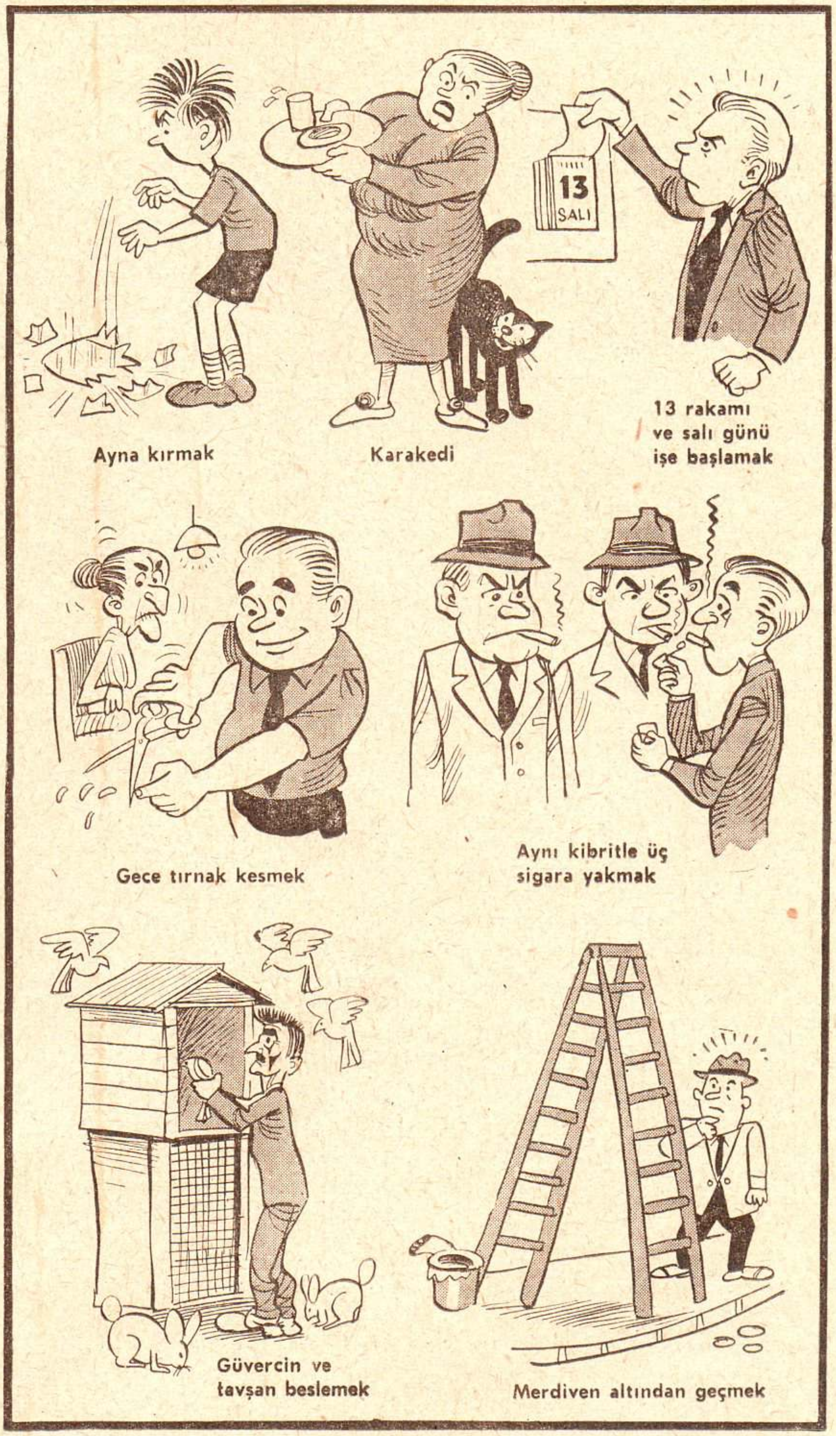
Boş İnanların Kaynakları

Büyü gibi, yüzyıllar boyunca cahil halkın soyulmasına sebep olmuş tamamiyle boş inanlar da vardır. Günümüzde de büyüye inananlar az değildir. Çünkü boş inanları yaşatan aciz ve çaresizliklerdir. İnsanların bu za'fından faydalanan birtakım açıkgözler türemiş, bunu bir kazanç haline getirmişlerdir (Bk. Büyü).

Boş inanlar arasında adaklar da büyük yer tutar. Adaklar ümitleri yaşattıkları ve insanlara bu yönden kuvvet verdikleri için kıymetlerini ve boş inanlar içinde kuvvetli yerlerini yüzyıllarca sürdürmüşlerdir.

Batılılar 13 sayısını uğursuz sayarlar, bir kibritten üç sigara yakılırsa o üç kişiden birinin felâket göreceğine inanırlar. Çünkü İsa'nın, öldürülmeden önce, Havariler'le birlikte yemek yediği akşam sofrada onüç kişi varmış; bir savaşta da, gece sigara yakmak için askerler kibrit çakmışlar, bunun üzerine düşman onların bulundukları yere ateş edince, sigarasını aynı kibritten yakan üçüncü asker yaralanıp ölmüş.

Fatih İstanbul'u bir salı günü aldığı için Hıristiyanlar salı gününü uğursuz saymışlar, sonradan bu zihniyet Türklerin boş

Ayna kırmak
Karakedi
13 rakamı ve salı günü işe başlamak
Gece tırnak kesmek
Aynı kibritle üç sigara yakmak
Güvercin ve tavşan beslemek
Merdiven altından geçmek

Bütün dünya milletlerinde hemen hemen aynı olan, halk arasında yerleşmiş boş inanlardan birkaçı

inanları arasına da girmiş. «Salı günü başlanan işler sallanır» gibi tamamiyle boş ve yersiz bir inan haline gelmiştir.

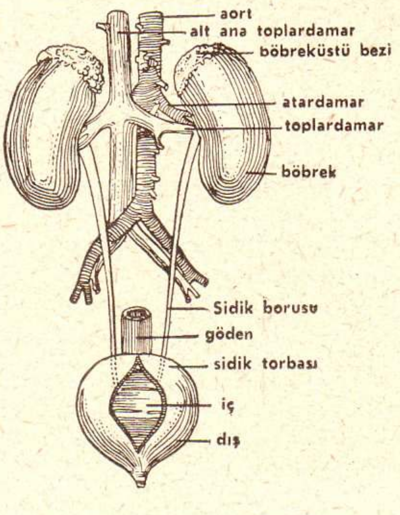
Boş inanları destekliyen ve yaşatan unsurlardan biri de rüyalardır. İlim ve fen tam bir izahını yapamadığı için, rüyalara inanan insanlar pek çoktur. En medeni insanlar arasında rüyalara inananlar insan beyninin alıcı ve verici bir radyo istasyonu halinde bulunduğunu, başka dimağların duygu, istek ve kararlarını aldığını ve kendi kararlarını, hareketlerini başka beyinlere ilettiğini ileri sürerler. Bu inanlara göre rüyalarda görülen eşyanın delâlet ettiği şeyler vardır. İp görülür, yolcu gelir; ölü görülür, diriye kavuşulur; ağlanır, sevince delâlet eder; çığ et görülür, kavga ve keder alâmeti olur (Bk. Rüya).

BOŞALTIM SİSTEMİ

Canlıların vücutlarında işe yaramıyacak ve zararlı hale gelmiş maddelerin dışarıya atılmasına «boşaltım» denir. Bu iş birçok yollarla yapılır: Solunum sonunda kanın temizlenmesiyle meydana gelen karbon dioksit akciğerlerden dışarıya atılır. Deri altına yayılmış bir halde bulunan ter bezlerinden ter, su buharı, tuz ve pek az olmak üzere, karbon dioksit çıkar (Bk. Deri). Kandaki üre, ürik asit, suyun fazlası ve bazı madensel tuzlar sidikle dışarıya atılır. Boşaltım sisteminde böbrekler büyük rol oynarlar (Bk. Böbrek). Ayrıca, sindirim sonunda işe yaramaz hale gelen maddeler de vücuttan dışarıya çıkarılır (Bk. Sindirim Sistemi).

Sidiğin kandan süzüldüğü yer böbreğin «kabuk bölgesi» denilen kısmındaki küçük beneklerin içidir. Bu benekçikler mikroskopta incelendiği zaman içinde kılcal damarlardan meydana gelen bir yumak bulunduğu görülür. Kan buradan geçerken içindeki zararlı maddeleri benekçik içine bırakır. Buradaki maddeler böbreğin içindeki «havuzcuk» adı verilen yerde toplanarak sidiği meydana getirir. Böbreklerde meydana gelen sidik «sidik borusu» adı verilen kanallarla sidik torbasında toplanır, buradan da dışarıya atılır.

Deri altındaki ter bezleri de sık bir ağ tabakası halinde bütün vücudumuzu saran kılcal kan damarlarındaki işe yaramıyan ve zararlı maddelerin dışarıya atılmasında büyük rol oynarlar. Ter bezleri derinin alt deri tabakasında bulunur. Ter bezlerinin alt derideki kısmı kendi üzerine kıvrılmış bir boru yumağı halindedir. Bu borunun bir ucu ince bir boruyla derinin yüzüne açılır. Derinin üzerindeki bu küçük delikçilere «gözenek» (mesamat) adı verilir. Bu deliklerden çıkan ter vücuttaki zehirli maddelerin dışarıya atılmalarına yardım eder. Gözeneklerle de gayet az olarak oksijen alınıp yerine karbon dioksit verilir. Bu gözeneklerin üstderi döküntüsüyle, terin ve yağ bezlerinin salgılariyle karışmasından meydana gelen kirle kapanması terin çıkmasına, deri yolu ile solunum yapılmasına engel olur.

Boşaltım sistemi ve organları

Solda: Çubuk içen bir Boşnak köylüsü (XIX yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu idaresi sıralarında); sağda: İki Boşnak kızı milli kıyafetleriyle

BOŞNAKLAR

Eskiden Bosna'da yaşıyanlara verilen adken, bu kelimeden bugün Bosna - Hersekli Müslümanlar anlaşılmaktadır.

Boşnaklar'ın diğer Balkan kavimlerinin aksine geniş ölçüde İslâm'laşmalarının sebebi, Bogomil mezhebinden olmaları ve bu mezhebin Katolik ve Ortodokslar'ca küfür sayılıp pek kanlı bir baskı altında tutulmasıydı. Boşnaklar, bu ülkede yaşıyan Hırvatlar'dır. Fatih'in o bölgeyi almasından (XV. yüzyıl ortalarından) başlıyarak, kendi istekleriyle Müslüman olmuşlardır. Boşnakça, Hırvatça'dan ayrılmış bir dil olmakla beraber, pek önemli ölçüde Türkçe kelimelerle doludur.

XIX. yüzyılda, Balkanlar'ın karışmasından, Rus ve Avusturya savaşlarından Boşnak nüfusu çok zarar görmüştü. Son Tito rejiminin kuruluş yıllarında da Müslüman Boşnaklar, geniş ölçüde katliâma uğradılar. Bugün Bosna - Hersek'in 3.127.000 nüfusu arasında Boşnaklar 1.350.000 kişi kalmıştır ki, bunlardan birkaç bini de Türk ve Arnavut'tur (Hersek'te XVI. yüzyılda yerleşmiş birkaç bin Türk vardır). Böylece, bugün Müslüman Boşnaklar Bosna - Hersek'te Hıristiyan Sırp - Hırvatlar'ın yanında azınlıkta kalmış durumdadır.

Boşnaklar, geniş ölçüde Türkiye'ye göç etmişlerdir. Bugün Türkiye'de tamamen Türkleşmiş olanlardan başka dillerini unutmıyan 5.000 kadar Boşnak vardır. A. B. D.'n de de 2.000 Boşnak yaşamaktadır.

Boşnaklar arasında, tamamen Türk kültürü etkisinde canlı bir kültür ortaya çıkmıştır. Türk kültür adamları, devlet ilerigelenleri ve sadrâzamlar arasında bir hayli Boşnak vardır ki, bunların en ünlüsü Sokollu Mehmet Paşa'dır.

Bosna'da Türk, Arap, Fars dilleri öğretimi hâlâ canlı olup, medreselerde yapılmaktadır. Boşnakça, Arap harfleriyle yazılır. Fakat son zamanlarda Hırvatlar'ın Lâtin alfabesi kabul edilmiştir. Arap harfleriyle öğretim de devam etmektedir.

BOTANİK

Bitkileri inceliyen bilim koludur. Bu bakımdan çok geniş bilgi dallarını içine alır. Çünkü yeryüzünde 600.000 çeşit bitki vardır (Bk. Bitkiler).

Botanik bilgini J. P. Tournefort

İnsanlar çok eski çağlarda bile bitkilerle ilgilenmeye başlamışlardı. Bazı bitkilerin köklerini kaynatıp ilâç yapıyorlar, bazılarını da besin maddesi olarak kullanıyorlardı. Bundan dolayı, bitkilerin incelenmesi, zehirlisinin zehirsizinden ayırdedilmesi, hangisinin ne zaman, nerede yetiştiğinin bilinmesi gerekiyordu. İlk olarak Eski Yunanlı bilgin Aristoteles'in öğrencisi Theophrastos (M. Ö. 380 - 327) botanik konusunda önemli sonuçlara varan incelemelerde bulundu. Bu arada bitkilerin bir çenekli olanlarını iki çenekli olanlarından ayırdettiği gibi ayrıca bazı hurma ağaçlarının tamamen erkek, bazılarının da tamamen dişi olduklarını buldu.

B. de Jussieu

Botanik bilimi bütün Ortaçağ'da daha çok eczacıların ilgilendiği bir konu olarak kaldı. Yakınçağ'ın başlarında İtalyan botanikçisi Andrea Cesalpin (1519-1603) bitkileri çiçeklerine ve yapraklarına göre sınıflandırdı. İsviçreli Gaspard Bauhin de (1550-1624), günlük hayatta faydalanılan 6.000 bitkiyi tesbit ederek bunlara ilmî birer ad verdi. Fransız botanikçisi Jh. Pitton De Tournefort (1656-1708) sınıflandırmada cinsleri, gene Fransız botanikçilerinden Bernard Jussieu (1699 - 1777) ile Antoine Laurent Jussieu (1746-1836) familyaları tesbit ettiler. Bu arada ünlü İsveçli botanik bilgini Carl von Linné (1707-1778) de bitkileri 24 sınıfa böldü, böylece bugün bile hâlâ esas olarak kabul edilen bir sınıflandırma meydana getirdi.

A. P. Candoll

İsveçli bilgin Augustin-Pyrame De Candoll (1778-1841) bitkilerin yeryüzünde dağılışını inceledikten başka, o zamana kadar yapılmış olan sınıflandırmaları geliştirdi. Bundan sonra da Alman bilginlerinden Van Tieghem (1839-1893) tarafından sınıflandırma işi tamamlandıktan başka gene Alman botanikçisi Hofmeister (1822-1877) tarafından da bugünkü tekâmül nazariyesi ortaya atıldı. Bu arada botanik biliminin daha başka bölümlerinde de ilerlemeler kaydediliyordu. Meselâ Fransız bilgini Pasteur (1822-1895) bakteriler üzerinde önemli keşiflerde bulundu. İngiliz bilgini Sir Alexander Fleming (1881-1955) bitkisel küflerden penisilin gibi önemli ilâçlar elde etti. İskoçyalı botanik bilgini Robert Brown (1773-1858) hücre konusunda gayet önemli keşiflerde bulundu.

Botanik Nelerden Bahseder

Bitkilerin bütün özelliklerini inceliyen botanik, aslında, biyolojinin bir koludur. İncelediği konulara göre birtakım adlar alarak kısımlara bölünür:

1 — Genel Botanik: Bitkilerin ortaklama özelliklerinden bahseder. Morfoloji, Anatomi, Histoloji, Sitoloji, Genetik vs. gibi bazı bölümlere ayrılır. Bunlardan «morfoloji» bitkilerin gözle veyahut büyüteçle görülebilen dış kısımlarını; «anatomi» iç organları; «histoloji» dokuları. «sitoloji» de hücreleri inceler; «genetik» bitkilerde (ve hayvanlarda) irsî özelliklerin nesillerden nesillere devredilişiyle; «bakteriyoloji» bakterilerle; «biyocoğrafya» bitkilerin yeryüzünde dağılış şekilleriyle ilgilenir. Bunlardan başka çeşitli konularla meşgul olan daha birçok botanik kolları vardır.

2 — Özel Botanik: Herhangi bir bitki grupunun özelliklerini inceler.

BOTNİ KÖRFEZİ

Baltık Denizi'nin kuzey kesimi bu adla anılır. Finlandiya ile İsveç arasındadır. Derinliği genel olarak 100 m. den azdır. Ancak bir yerde 295 m. yi bulur. Sularının tuzu pek az olduğundan yılın büyük bir kısmında donar (Bk. Avrupa hartası).

BOTTİCELLİ, Sandro (1444?-1510)

S. Botticelli

En ünlü İtalyan ressamlarından biridir. Floransa'da doğdu. Resme karşı gösterdiği büyük ilgiden dolayı küçük yaşta, devrin ünlü ressamlarından ders aldı.

Zamanının diğer Floransalı ressamları gibi Botticelli de önceleri Medici Ailesi tarafından himaye edildi. 1477 - 78 yıllarında Mediciler'den Lorenzo'nun villâsında en güzel eserlerinden biri olan «Bahar» tablosunu yaptı. Bu resim şimdi Floransa'da Uffizi'de bulunmaktadır. «Venüs'ün Doğuşu» adındaki meşhur tablosu da aynı müzededir.

Botticelli'nin resimlerini iki kısma ayırmak mümkündür: Birincisi, Floransa'nın günlük hayatını aksettirenler; ikincisi, dinî konuları işlediği eserlerdir. Resimlerinde kendine has bir yüz ve vücut güzelliği yaratmayı başarmış, resimde şiir ve felsefe ifadesine doğru bir akımın doğmasını sağlıyanlardan biri olmuştur.

1500'den sonra hemen hemen hiç resim yapmıyan Botticelli 1510'da ölmüştür.

BOUVET ADASI

Atlas Okyanusu'nun güney kesiminde Norveç'e ait volkanik bir adadır. 1739'da Fransız denizcisi Bouvet De Lozier tarafından keşfedilmiş, 1927'de Norveç'e geçmiştir. Buzullarla kaplı olan adanın yüzölçümü 58 km^2., en yüksek yeri 935 m. dir.

BOYABAT

Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz bölümünde Sinop iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Durağan, güneydoğuda Samsun'un Vezirköprü, güneyde Çorum'un Kargı, batıda Kastamonu'nun Taşköprü, kuzeyde Sinop'un Ayancık ve Gerze ilçeleri çevirir. Merkez ve Kızıloğlan bucaklarına bağlı 119 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.721 km^2

Nüfusu: 61.558 (1960 sayımı)

İlçenin kuzeyinde İsfendiyar Dağları'nın bu ilçe içinde kalan tepeleri yükselir. Ilgaz Dağları'nın doğu ucları da Boyabat ilçesinin güneyine sokulur. Bu iki yüksek arazi arasında Kızılırmak'ın Gökırmak kolu çevresinde gelişen düz alanları bulunur. Gökırmak'la ona kuzeyden ve güneyden karışan kollar ilçenin başlıca akarsularıdır. Gökırmak etrafında çeltik ekimi çok gelişmiştir. Daha başka tahıl tarımı da yapılır. İlçenin kuzeyinde ve güneyinde yer alan dağlar ormanlıktır.

Kasaba. — İlçe merkezi Boyabat kasabası Gökırmak üzerinde denizden 115 m. yüksekte kurulmuştur. 8 mahalleden ibaret olan kasabanın nüfusu 8.345'tir (1960 sayımı). Boyabat, Sinop'a 80, Kastamonu ve Gerze' ye 60 km. lik şoselerle bağlıdır. Fennî su tesisleri 1947'de yapılmıştır. Boyabat'ta birkaç çeltik fabrikası vardır. Kasabadaki başlıca el sanatları dericilik ve keresteciliktir.

Boyabat'ın eski bir kalesi, kasabaya 20 km. uzaklıkta ve denizden 300 m. yüksekte bulunan Bürüm adında bir mesire yeri vardır.

BOY

Eski Türkler'in göçebe teşkilâtındaki en önemli siyasî birliğe «boy» denirdi. Bilhassa Türkiye Türkleri'nin atası olan Oğuz Türkleri'nde boy en esaslı bir teşkilâttı. Boylar oymaklara, oymaklar da daha küçük kısımlara ayrılırdı. Boyların birleşmesi illeri (ulusları) meydana getirirdi. Oğuz ili 24 boydan meydana gelmişti. Her boyun hayvanlarına, eşyalarına vurduğu özel bir damgası vardı. Boylar pek kalabalık teşekküllerdi.

Boylar han sülâlesinden bir şahıs tarafından idare edilirlerdi. Bunlara «boybeyi» denirdi. Dirayetli bir kimse de boybeyi olabilirdi. Boybeyleri topluluğun asîl sınıfını meydana getirirler, aynı zamanda devletin ilerigelenleri arasında sayılırlardı. Boybeyleri kendi boylarını istedikleri gibi idare eder, beylerbeyi ve hanlar bunların idaresine karışmazdı. Boybeyinin obasında (karargâh) hanınkine benziyen, fakat daha küçük ölçüde bir teşkilât bulunurdu. Akkoyunlu, Karakoyunlu, Selçuklu, Karamanlı ve nihayet Osmanlı hanedanlarının kurucuları hep boybeyleridir.

XI. yüzyılda Selçuklu fütuhatından sonra Oğuz boyları parçalanmış, sonradan boy mahiyetinde kabîleler kurulmuştur.

BOY ÖLÇÜLERİ (Bk. SAĞLIK)

BOYA

Eşyaya renk vermek, süslemek veya dış etkilerden korumak için onun içine katılan veya üstüne sürülen renkli maddelere «boya» denir.

İnsanlar binlerce yıldan beri yaptıkları türlü eşyayı, oturdukları binaları, bindikleri vasıtaları, hattâ doğrudan doğruya kendi vücutlarını türlü renklerde boyayagelmişlerdir. Mısır ehramlarında, Peru'daki İnka mezarlarında boyalı eşya bulunmuştur. Daha bundan 25.000 yıl önce yaşıyan mağara adamları, mağaralarının duvarına yaptıkları resimlerde boya kullanmışlardır. Mısır' da bulunan 5.000 yıl öncesine ait bir mumyanın boyalı kumaş şeritlerine sarılmış olduğu görülmüştür.

M. Ö. 1000 yıllarında Fenike'nin Sur (Tyre) şehri mor boyasiyle tanınmıştı. Bu boya Akdeniz'de bulunan bir kabuklu böcek çeşidinin salgısından elde edilirdi. Bunu ancak çok zenginler kullandığı için boyaya «şahane mor» adı verilmişti.

İnsanlığın bildiği en eski boya çivit rengi boyadır. Bu boya Uzak Doğu'daki bazı

Makiyajda kullanılan boyalar

Kadınlar çok eski çağlardan beri yüz güzelliklerini tamamlamak maksadiyle çeşitli boya maddeleri kullanagelmişlerdir. Memleketimizde bu maddelerin başında gelen kına, «kına ağacı» (Alcanna Tinctoria) bitkisinin kökünden elde edilen bir boya maddesidir. Kına daha çok, saç boyamakta kullanılır. Anadolu'nun bazı bölgelerinde kadınlar el ve ayak parmaklarına da kına yakarlar.

Bugün kadın makiyajında kullanılan boya maddelerinin çok zengin çeşitleri vardır. Pudralara zararsız madenî boyalarla renk verilir. Saç boyaları ise devamlı ve geçici olarak iki çeşittir. Geçici boyalar genel olarak toz halindedir. Bunlar suda erir, yıkanınca saçtan kolayca çıkarılabilir. Sabit boyalar ise madenî ve bitkisel olmak üzere iki kısımdır. Gümüş, bakır, kurşun, nikel tuzları, katran bileşikleri saç boyamakta kullanılır. Bunlar kürk boyamada kullanılan boyalarla aynı tiptendir. Bitkisel boyaların başında da gene kına, sarı papatya, ayrıca ağaçlardan elde edilen boya maddeleri gelir.

bitkilerden elde edilmekteydi. Teb'de bulunan M. Ö. 3000 yılına ait bir elbisenin çivitle boyandığı anlaşılmıştır.

Boya Niçin Renk Verir

Boya maddelerinin sürüldüğü eşyayı renklendirmesi moleküllerinin içindeki atomlarının tertip tarzından ilerigelir. Boyalarda asıl rengi taşıyan kısma «chromophore» (kromofor = renk taşıyan) denir. Kromoforlar birçok atomlardan yapılmıştır. Boya kimyagerleri 15 kadar kromofor olduğunu tesbit etmişlerdir. Boyalardaki her rengin kendine göre bir dalga uzunluğu vardır. Bir kromoforun atomları çeşitli renklerin dalga uzunluğu ile titreşir, bu sayede renkli ışınları emer veya yansıtırlar (Bk. Renk).

Kumaşlar Nasıl Boyanır

Kumaşlar başlıca iki usulle boyanır: Bunlardan biri «daldırmak», diğeri de «basmak»tır. Birincisinde boyanacak eşya boya maddesine batırılır. Öbüründe ise, tıpkı gazete baskısında olduğu gibi, verilmek istenen renk, kumaş bir makineden geçirilerek, onun üstüne basılır. Kumaşları boyarken, boya maddesini dokumada kullanılan ipliğin cinsine göre seçmek gerekir. Bir cins ipin kabul ettiği boyayı bir başkası kabul etmez.

Bir kısım kumaşların boyası güneş, yıkama, ütü vs. gibi dış etkiler karşısında rengini kaybetmez. Bazı kumaşlar da bu gibi şartlar altında solar. Kullanılacak boyaların bu bakımdan da boyanacak maddeye uygun özellikte olması lâzımdır. Meselâ ipek yahut yüne solmaz bir renk veren boya pamuklu yahut suni elyaftan yapılma bir kumaşa vurulursa iyi sonuç vermiyebilir:

Boyar Maddeler

Boyar maddeler başlıca üçe ayrılır:

1. — Tabiî boyalar: İlk insanların kullandığı boyalar hayvan ve bitkilerden elde edilirdi. Ayrıca bazı bitkilerin köklerinden ve meyvalarından da boya çıkarılırdı. Bugün de bunlardan faydalanılmaktadır.

Boya çıkarmaya yarıyan tabiî maddelerin başlıcaları şunlardır: Kına, safran, çivit, turnusol bitkileri; kırmız böceği; Akdeniz'e mahsus bir cins yumuşakça.

2. — Madenî boyalar: İnsanlar eskiden beri bazı madenlerden de boya çıkarma yolunu bulmuşlar, üstelik bu çeşit boyaların bitki ve hayvanlardan elde edilen boyalardan daha iyi, solmıyan renkler verdiğini görmüşlerdir. Bu maksatla çeşitli kayalar da kullanılmış, bunlardan, döğülüp un haline getirilerek, boya işlerinde faydalanılmıştır. İçinde sülfür gibi maddeler bulunan suları da boya olarak kullanılmıştır. Bugün kullanılan başlıca madenî boyalar kurşun, çinko, titan, baryum, antimon, kadmiyum, krom ve kobalt bileşikleridir.

3. — Sentetik boyalar: Bugün hemen hemen bütün madenî ve tabiî boyaların yerini sentetik boyalar almıştır. Bunlar hem daha ucuza mal olmakta, hem de daha zengin renk çeşidi vermektedir.

Sentetik boya yapımında kullanılan asıl madde maden kömürüdür. Boyanın ham maddesi maden kömürünü kapalı fırınlarda ısıtmak suretiyle elde edilir. Böylece kömürün katranı ayrılmış olur. Boya maddeleri de katranın çeşitli sıcaklıklarda ısıtılması yolu ile ayrılır. Çünkü çeşitli ham maddeler çeşitli sıcaklıklarda kaynar. Böylece her ham madde, katranın o maddeye has sıcaklıkta kaynatılmasiyle elde edilir. Bu maddeler ya renksiz sıvılar yahut kristaller halindedir.

Boya yapmakta kullanılan ham maddeler benzen, toluen, ksilen, fenol, krezol, naftalin, antrasin, metil antrasin, fenantrin ve karbozoldur. Bunların hepsi kokulu hidrokarbonlardır. Bu ham maddelerden 500 kadar «aracı» madde yapılır. Bunlar boya yapımında ancak aracılık ederler. Aracı maddeler sülfürik, kloridrik, nitrik asitlerle, amonyak, alkol, klor veya hidrojenle birleştirilerek çeşitli boyalar elde edilir. Bunlardan istenen renkte boya yapmak için birçok usuller vardır. Sentetik usulle 5.000 çeşide yakın boya elde edilmektedir. Bunlardan 1500 kadarı kumaş boyamasında kullanılabilir. Elde edilen boyalar kristal halindedir.

Sentetik boyalar başlıca altı sınıfa ayrılır: Bazik, asit, tuz boyalar; geliştirme boyaları, küb boyalar ve lâk boyalar (Bk. Yağlı boya; Sulu boya).

Bugünkü Boyaların Gelişmesi

Sentetik boyalar ilk defa 1856'da bulundu. İngiliz kimyacısı W. H. Perkin tesadüfen mor renk veren bir boya keşfetmişti (Bk. Anilin). Perkin'in ilk yaptığı boyalar anilin yağından elde edildiği için bütün boyarmaddelere ilk zamanlar «anilin boyalar» deniyordu.

Sentetik boyalarla en çok ilgilenenler Almanlar oldu. Tabiî boyaların yerini tutacak birçok sentetik boyalar geliştirildi. Yeni boyaların ucuz ve daha iyi olması sentetik boya sanayiinin hızla gelişmesini sağladı. XX. yüzyılın başlarında tabiî boyalar artık önemini kaybetmiş bulunuyordu. I. Dünya Savaşı'na kadar Alman boyacıları dünya boya sanayiinde birinci geliyorlardı. Bugün ise dünya boya sanayiinin öncüsü A.B.D.'dir.

BOYAR, Ali Sami (1880 -)

A. S Boyar

Türk resim sanatının en başta gelen simalarındandır. Kafkasya'nın Ahıska kasabasından İstanbul'a göç etmiş Hacı Hayrullah adında bir tüccarın torunudur. 15 şubat 1880'de Iğrikapı'da dünyaya geldi. Daha çok küçük yaşta resme karşı büyük heves duydu. Kâğıtları defter halinde annesine diktirir, üzerine onun bunun resmini çizerdi. İlkokuldayken öğretmeni, kopya ederek yaptığı bir resmi onun yaptığına inanamamıştı. İlk resimlerini ise ağabeysi satın alırdı.

Ali Sami 1892'de Deniz Harb Okulu'na girdi. 1888'de teğmen rütbesiyle okulu bitirdi. 1902'de Mekteb-i Sanayi-i Şâhâne've (Güzel Sanatlar Akademisi) kaydoldu. Akademiyi 1908'de bitirdi. İki yıl sonra resim öğrenimi için Paris'e gönderildi. O yıllarda «Impressionisme» eskimiş, Cézanne ve Van Gogh, hattâ Gauguin çoktan ölmüşler, «fauve» denilen resmin bile modası geçmiş, kübizm olanca güciyle ressamları sarmıştı. Ali Sami Boyar, bunlarla hiç ilgilenmeksizin okulda öğretilen ve «akademik» resim denilen belli kurallara bağlı eski görüşle yetişti.

1914'te memlekete döndükten sonra yüzbaşılıktan emekliye ayrıldı, Denizcilik Müzesi müdürlüğüne getirildi. 1921-1922 yıllarında Güzel Sanatlar Akademisi müdürlüğünde, 1922-1923 yıllarında da iki defa Evkaf Müzesi (şimdiki İslâm Eserleri Müzesi) müdürlüğünde bulundu. Son defa, 1944'te Ayasofya Müzesi müdürlüğünden ikinci defa emekliye ayrıldı. O zamandan beri serbest çalışmaktadır.

Ali Sami Boyar'ın, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nden başka birçok yabancı memleket müzelerine de eserleri girmiştir. Bu resimler, kendi görüşüne uygun olarak tabiata tamamiyle bağlıdır. Gerek renk, gerek çizgi bakımından tabiatta gördüğünü kabil olduğu kadar aslına yakın şekilde canlandırır.

BOYLAM (Bk. Enlem)

BOYUN

Vücudun başla gövde arasındaki kısmıdır. Kadınlarda ve çocuklarda silindir şeklindedir, erkeklerde, gırtlağın çıkıntısı sebebiyle, köşeliymiş gibi görünür. Boynun uzunluğu erkeklerde 8, kadınlarda 7 sm. kadardır. İskeletini, omurganın boyun parçasına ait olan 7 boyun omuru meydana getirir (Bk. İnsan).

BOZA

Darıdan yapılan, koyu bir kıvamı olan, açık balrengi, besleyici ve ferahlatıcı bir içecektir. İçinde çok az miktarda alkol bulunur. Eskiden memleketimizde çok sevilip içilir, kış geceleri evlerde toplanılarak boza sohbetleri yapılırdı.

Boza yapmak için önce darı değirmende öğütülür, kepeği çıkarılır, kazanda kavrulur. Bir miktar suyla koyuca pişirilir, sonra elekten geçirilerek öz haline getirilir. Bu hale gelen boza, eski boza veya hamur mayası ile mayalandırılarak serin bir yere bırakılır. İçilmeden önce de ekşimesini sağlamak için içine bir miktar şeker katılır. Soğuk tutulmazsa boza dört günden fazla dayanmaz. Bakır bozayı bozabileceği için, boza güğümler içinde saklanmaz, mermer küpler veya cam sürahiler içinde saklanır, cam bardaklarla içilir.

Başka memleketlerde boza, yerin başlıca ürününe göre, mısır, arpa, çavdar, yulaf, buğday, karabuğday, arnavut darısı vs. gibi tahılların unu, bazan pirinç ve ekmek, nadir olarak da kenevir unu ve karamuktan yapılır. Bozanın çok eski bir geçmişi vardır. Eski Mısır'da, gene çok eski çağlarda Yakın Doğu memleketlerinde darıdan boza yapılırdı.

BOZBURUN

Yurdumuzda bu adla anılan beş burun vardır:

1 — Marmara Denizi'nde Gemlik ve İzmir körfezleri arasında uzanan Armutlu Yarımadası'nın batısındadır. Püskürük kayalardan meydana gelmiştir. Kıyıları denize dik bir şekilde iner. 1949'da buraya bir deniz feneri konmuştur. Buranın 20 km. açığında İmralı Adası vardır.

2 — Ege Denizi'nde Saros Körfezi'nin güneyinde bir burundur.

3 — Marmara Denizi'nin güneyinde Karabiga yakınlarındadır.

4 — Ege Denizi'nde Edremit Körfezi'nin güneyinde, Armutova'nın kuzeybatısında bulunur.

5 — Köyceğiz Gölü ayağının denize döküldüğü yerin güneyinde bir burundur.

BOZCAADA

Ege Denizi'nin kuzeydoğusunda bir ada ve Çanakkale iline bağlı bir ilçedir. Adada ilçe merkezinden başka yerleşme yeri yoktur.

Yüzölçümü: 40 km^2

Nüfusu: 1.812 (1960 sayımı)

Bozcaada Biga Yarımadası kıyılarından 7-8 km. genişlikte sığ bir denizle ayrılmıştır. Adanın şekli bir üçgene benzer, kısa kenarı Anadolu'ya bakar. Bu kıyılar karşısındaki Biga Yarımadası kıyılarına kabaca paralel olarak uzanır. Bozcaada'nın en yüksek noktası kuzeydoğudaki Göztepe'dir (192 m.). Ada Akdeniz ikliminin tesiri altındadır. Yazlar kurak ve sıcak, kışlar yağışlı ve ılık geçer. Adanın doğal bitki örtüsü de Akdeniz iklimine uygundur.

Kasaba. — İlçe merkezi Bozcaada kasabası adanın kuzeydoğu köşesinde bir vâdinin denize kavuştuğu yerde kurulmuştur. Kasaba vâdi tabanından yamaçlara doğru hafifçe yükselir. Kasabanın hemen yanıbaşında Cenevizliler'den kalma bir kale vardır. Bu kale daha sonra Osmanlılar tarafından da tamir edilmiştir. İlçe nüfusunun tamamı ilçe merkezinde oturur. Kasaba iki mahalleden ibarettir. İkisi taş, biri tahta olmak üzere üç iskelesi vardır. Halkı bağcılık ve şarapçılıkla uğraşır. İrili ufaklı 12 şarap imalâthanesi vardır. Ayrıca bir kısım nüfus da balıkçılıkla geçinir.

Bozcaada'ya İlkçağ'dan beri insanlar yerleşmiştir. Ada 1478'de Osmanlılar'a geçmiştir. Balkan Savaşı'nda Yunanlılar bu adayı da ele geçirdiler. Fakat 1923'te yeniden Türkiye'ye geçti.

Bozdağlar'ın bulunduğu bölge

BOZDAĞLAR

Ege Bölgesi'nde Gediz'le Küçük Menderes vâdileri arasında uzanan sıradağlardır. Bozdağlar da diğer Ege Bölgesi dağları gibi doğu-batı doğrultusunda uzanır, iki ovayı kesin bir şekilde birbirinden ayırır. Uzunlukları 152 km. kadardır. Üzerlerinde doğudan batıya doğru Mehmetlidağ, Çulhadağ, Gözlübaba Dağı, Kangal Dağı, Kartal Dağı, Bozdağ, Güldağ, Çaldağ, Mahmutdağı gibi yüksek noktalar bulunur. Bunlardan en yükseği olan Bozdağ'ın adı bütün silsileye verilmiştir.

Bozdağ (2.157 m.) Ödemiş'in kuzeydoğusundadır. Buradan doğuya ve batıya doğru yükseklik azalır. (Batıda Belkahve Geçidi, 367 m.; doğuda Mehmetlidağ, 890 m.).

Bozdağlar üzerinde birtakım yaylalar vardır. Bunlardan Gölcük Yaylası Ödemiş'in sayfiye yeridir. Burada elips şeklinde güzel bir göl bulunur.

BOZDOĞAN

Ege Bölgesi'nin Ege bölümünde Aydın iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda Aydın'ın Karacasu, güneydoğuda Denizli'nin Tavas, güneyde Muğla'nın merkez ve Yatağan, batıda Aydın'ın Çine ve Sultanhisar, kuzeyde Nazilli ilçeleri çevirir. 42 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.041 km^2

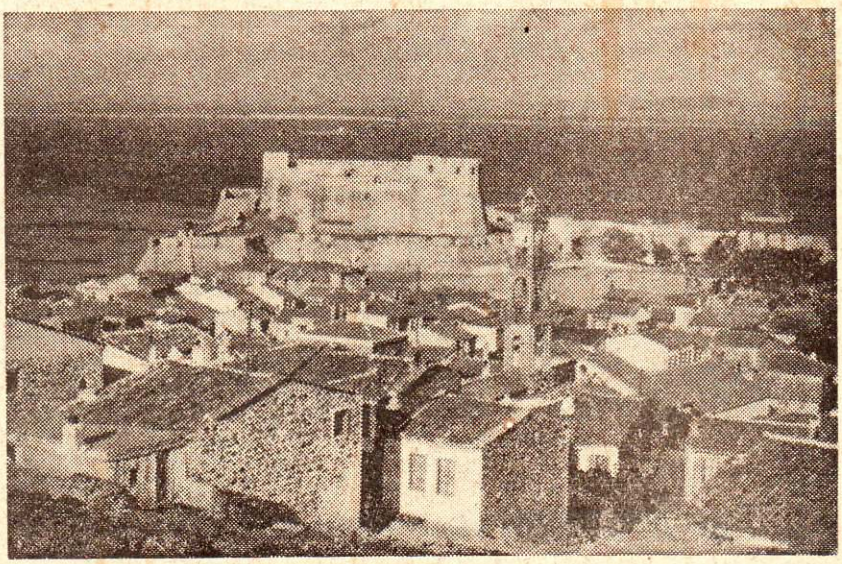
Nüfusu: 30.405 (1960 sayımı)

İlçe, Büyük Menderes'e güneyden karışan Akçay çevresindeki Bozdoğan Ovası ile ovanın doğu ve batısındaki dağlık sahaları kaplar. Bozdoğan Ovası'nın batısında yükselen Madranbaba Dağı'nın bir kısmı Çine ilçesinde, doğusundaki 1.699 m. yüksekliğinde Karıncalı Dağı'nın bir kısmı da Karacasu ilçesi sınırları içindedir. Ovayı çevreliyen dağlar kısmen ormanlıktır. İlçede kışlar ılık, yazlar sıcak geçer. Yağış en fazla kış aylarında olur.

Bozdoğan halkı çiftçilikle, meyvacılıkla geçinir. En fazla elde edilen ürünler incir, pamuk, zeytin ve susamdır. Bozdoğan'da dut ağacı çok sayıda olduğu için ipek böcekçiliği de gitgide gelişmektedir.

Kasaba. — İlçe merkezi Bozdoğan kasabası ovanın batı ucunda Madranbaba Dağı'nın eteğinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 203 m. dir. Bozdoğan Nazilli istasyonuna 30 km. lik bir şose ile bağlıdır. Akçay kasabanın 5 km. doğusundan geçer. Beş mahalleden meydana gelen Bozdoğan'ın nüfusu 5787'dir (1960 sayımı). Kasabanın suyu Madranbaba Dağı'ndaki kaynaklardan gelir.

Bozdoğan kasabası XIII. yüzyılda Türkler

Bozcaada'dan bir görünüş

tarafından kurulmuş, Tanzimattan sonra yapılan idare teşkilâtında kaza merkezi olmuştur. Çoğu Osmanlılar devrine ait tarihî eserler vardır. Bunların arasında Pabuççuoğlu, Hıdırbaba, Baltacıoğlu ve Çarşı Camileri başta gelir.

BOZDOĞAN

Ateşli silâhların icadından önce atlı ve yaya askerlerin yakından kullandıkları taarruz silâhıydı. Atlı askerlerin bozdoğanları daha ağır olur, eyerin sol tarafına asılırdı. Yaya askerininki daha hafifti. Sapı ağaçtan, baş tarafı bakırdan, pirinçten, demirden yapılmış veya tamamiyle demirden olan bozdoğanlar da vardı. Bu çeşit savaş silâhlarına «topuz» ve «şeşper» adı da verilirdi. Sonradan «gürz» denilmiştir.

BOZDOĞAN KEMERİ

İstanbul'da Bizanslılardan kalma bir su kemeridir. Saraçhanebaşı'ndan Unkapanı'na inerken Atatürk Bulvarı'nı keser, Şehzadebaşı ile Fatih arasındadır.

Bozdoğan Kemerinin kurucusu olarak Bizans İmparatoru Valens tanınmaktadır. 364-378 yılları arasında yapılan bu kemerler Fatih'le Beyazıt arasındaki çukurluğu ortadan kaldırmak, şimdiki Üniversite bahçesinde bulunan büyük ana havuza su sağlamak için meydana getirilmiştir.

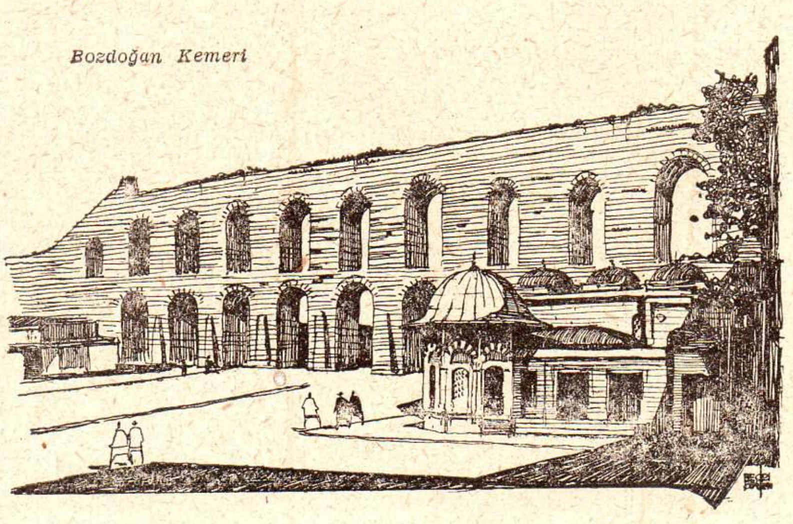
Valens Kemeri'ne Bozdoğan adının niçin verildiği tesbit edilememiştir. Lehçe-i Osmanî'nin 1306 tarihli baskısında «Bozdoğan karyesi armudiyle meşhurdur. Su kemerleri andan gelir, geçer» diye bir kayda raslanmaktadır.

Yontma taştan yapılan Bozdoğan Kemeri'nin en yüksek kısmı deniz seviyesinden 63,5 metredir, uzunluğu da 1 km. ye yakındır. Çift gözlü kısımlarındaki alt kemerler ve ayaklar büyük taşlardan, üst gözler ise daha hafif malzemeyle yapılmıştır. Bugün kemerin yol seviyesinden yüksekliği 20 m. yi aşar.

Bozdoğan Kemeri, İstanbul'un fethinden sonra yeni su tesislerine bağlandı, Halkalı sularının naklinde kullanıldı. II. Bayezit ve I. Süleyman devirlerinde kemerlerin üzerinden yeni su tesisleri geçirildi. Kemerin Şehzade Camisinin arkasına raslıyan kısmı büyük bir depremde yıkılmıştır.

Bozdoğan Kemeri bugünkü haliyle tamam değildir. İki ucundan ve ortasından parçalar eksilmiştir. Bazı gözleri örülerek yıkılma tehlikesi giderilmiş, Fatih itfaiye binasının önünden geçen yolun üzerindeki alt ve üst gözler birleştirilmiştir. Atatürk Bulvarı üzerindeki kemerler olduğu gibi muhafaza edilmiş, sağlı sollu geçit olarak kullanılması uygun görülmüştür.

Kemerin genişliği Fatih tarafından 3,40 m. ile başlar, çift gözlerin altındaki genişlik 5,65 m. ye kadar çıkar, doğu ucuna doğru 4,30 m. ye iner. Bugünkü uzunluğunun Fatih'le Şehzade Camisi arasındaki kısmı 592,40 m^2, Beyazıt tarafındaki parçası 199,28 m. dir.

Bozdoğan Kemeri

BOZKIR

Kurakçıl karakter taşıyan ot topluluklarına bozkır denir, «istep» kelimesinin Türkçesidir.

Bozkırlar daha çok soğuk iklim kuşağında bulunmakla beraber ılık iklim bölgelerine ve tropikal kuşağa kadar da sokulurlar. Yağış mevsimlerinde bozkırlar yeşerir. Otların boyu bir metreye yaklaşır, bazan bir metreyi geçtiği de olur. Sonra yağışlar durunca, yeşillikler sararmaya, boz bir renk almaya başlar. İç Anodolu'nun bir kısmı bozkırlarla kaplıdır. Bazı bozkırlara çıplak görünüşünden dolayı, İç Anadolu'da «dazkır» da denir.

BOZKIR

Konya ilinin, Akdeniz Bölgesi sınırları içinde kalan ilçelerinden biridir. Topraklarını doğuda Konya'nın Karaman ve Hadım, güneyde Antalya'nın Akseki, batıda Konya'nın Seydişehir, kuzeyde aynı ilin Çumra ilçeleri çevirir. Bozkır'ın merkez bucağından başka Ahırlı, Belviran ve Üçpınar adında 3 bucağı ve bunlara bağlı 73 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1934 km^2
Nüfusu: 55.337 (1960 sayımı)

Toros Dağlarının kuzeybatı - güneydoğu doğrultulu iç etekleriyle bu eteklerden Konya ovasına doğru alçalan düzlükler Bozkır ilçesi sınırları içindedir. İklim serttir. Kışlar soğuk, yazlar sıcak geçer. Yıllık yağış tutarı azdır. İlçenin en önemli akarsuyu Beyşehir Gölü'nden çıkan Çarşamba Suyu'dur. Suğla Gölü'nün hemen tamamı Bozkır ilçesi sınırları içinde kalır. İlçenin güneyinden itibaren yükselmeye başlıyan dağlarda epeyce orman vardır. Ağaç çeşitleri arasında çam, ardıç, meşe, köknar başta gelir.

İlçenin büyük bir kısmını kaplıyan düz alanlarda tahıl ekimi gelişmiştir. Baklagiller de yetiştirilir. Kenardaki yamaçlarda meyvacılık ve bağcılık yapılır.

Kasaba. — İlçe merkezi Bozkır kasabası, Konya şehrinin 85 km. güneyinde, denizden 1200 metre yüksekte kurulmuştur. 2580 nüfuslu kasaba 4 mahalleden meydana gelmiştir. 1939'da yapılan 2 dekar genişliğinde bir parkı vardır. İçme suyu 1500 m. mesafedeki kaynaktan kısmen demir, kısmen beton borularla gelir.

Bozkır adı Selçuklular devrinde bu bölgede hâkimiyet kurmuş olan Bozkır Bey'den gelir. Osmanlı devrinde idarî bakımdan birçok değişiklikler geçirmiştir. XVIII. yüzyıl da Bozkır yakınında gümüşlü kurşun işletilmekteydi. Kasabadaki maden ocağı XIX. yüzyılın ortalarında kapatılmıştır.

BOZKURT

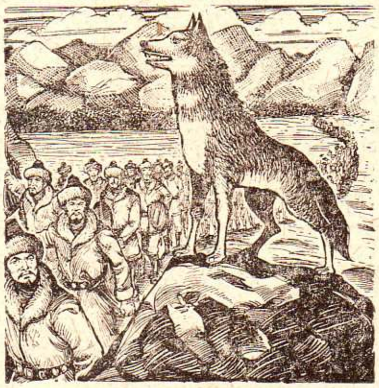
Destanlarımızda Türklüğü, Türk kahramanlığını temsil eden kutsal bir efsanevî varlıktır.

Kök-Türkler'in ilk hakanı Asena'nın bir kurttan türediği efsanesi vardır. Fakat bu efsane, kurtun Türkler'ce kutsal bir timsal olarak tanınmasının menşei değildir. Daha yüzyıllarca önce ilk Türk imparatorluğu olan Hunlar (M. O. II. yüzyıl) bayrakları üzerinde bir kurt başı taşıyorlardı. Kök-Türkler'den sonra Türkler'i toplıyan Uygur İmparatorluğu bayrağında da kurt vardı.

Bozkurt, destanlarımızda kendi heybeti, şekli, sesiyle göründüğü gibi, büyük destan kahramanları da bir Bozkurt olarak övülmüştür. Türkler düşmanlarının üzerine Bozkurt sesleriyle haykırarak atılırlardı. «Oğuz Destanı» nda Oğuz Kağan'ın vücudu kurt vücuduna, beli kurt beline benzetilmiş, öyle tarif edilmiştir. Gene bu destanda bir erkek Bozkurt dile gelerek Oğuz'la konuşur, onu bütün ordusu ile peşi sıra yürümeye davet eder.

Eski Türk bayraklarının ucunda tunçtan, bakırdan, hattâ altından yapılmış bir kurt başı vardı. Türkler İslâmlığı kabul ettikten sonra da bu Bozkurt sevgisi, Bozkurt'a saygı duygusu yaşamış, zamanımıza kadar gelmiştir. Bugün ilkokullardaki «Yavrukurt» teşkilâtı da Bozkurt'a verilen değerin ve Bozkurt sevgisinin bir işaretidir.

BOZKURT DESTANI. — Eski Türk devletleri arasında Türk adını ilk defa kullanan Kök-Türkler'dir. Eski Çin kaynakları bu devletin kuruluşuna ait mitolojik bilgileri Bozkurt ve Ergenekon destanları ile verdikleri gibi Kök-Türkler kendileri de tarihî maceralarını, millî inanışlarını taşlar üzerine kaydederek Orhon anıtları ile zamanımıza ka-

Bozkurt, Oğuz'a yol gösteriyor

dar ulaştırmış, kuruluşları, inanışları ve tarihleri bu suretle aydınlanmıştır (Bk. Orhon Anıtları; Türkler).

Kök-Türkler Hun ilinin kuzeyindeki So ülkesinde yaşıyorlardı. Kapanpu adında bir başbuğları vardı. Bu başbuğun onaltı kardeşinden biri bir kurttan doğmuştu. Bu çocuğun anası kurt, yani totem (tanrı) olduğu için yağmurlara, rüzgârlara hükmederdi.

Bütün kardeşleri düşmanları tarafından öldürülen bu genç, yaradılışındaki üstünlüklerden dolayı ölümden kurtuldu. Yaz ve Kış tanrılarının kızları olan iki karısı ile Türk neslini yeniden kurdu. En büyük oğlu kendisinden sonra hükümdar seçildi, Türk adını aldı. Türk'ün on karısı vardı. Çocuklarından biri Türk'ün annesinin adı olan Asena (kurt) adını aldı.

Türk nesliyle kurt totemi arasındaki yakınlığı ve sıkı bağlantıyı gösteren ve Türklerin bir bozkurt neslinden geldiklerine inandıklarını belirten bir efsane daha vardır. Buna göre, Türkler batı denizinin batı kıyılarında yaşıyorlardı. Kendilerine düşman olan bir kavim bir baskınla hepsini kılıçtan geçirdi. Yalnız bir tek Türk gencini, ellerini, ayaklarını keserek, bir bataklığa attılar. Bir dişi kurt bu delikanlının yaralarını iyi etti, onu besledi, onunla yaşamaya başladı, onun çocuğuna gebe kaldı. Komşu devletin hükümdarı bunu haber alınca, elsiz ve ayaksız delikanlıyı öldürmek için bir asker gönderdi.

Asker, Türk gencini bir kurdun yanında gördü. Kurt, genci alarak denizin doğu tarafına götürdü, oradan bir dağa çıkardı. Dağın eteğinde bir mağara, mağaranın önünde de akar sularla dolu yeşillik, verimli, pek geniş bir alan vardı. Kurtla Türk genci orada yaşadılar. Kurt on oğlan doğurdu, bunlardan biri Asena adını aldı. Daha sonra kardeşlerinin en akıllısı, en kabiliyetlisi olan Asena kabîleye başkan seçildi. Soyunu unutmadığını belirtmek için çadırının önüne üzerinde bir kurt başı bulunan bir bayrak diktirdi.

«Ergenekon Destanı» nda da Bozkurt'a raslanır. Gene bir baskın sonunda hileyle kılıçtan geçirilen Türkler'den yalnız iki genç, kadınları ile beraber kurtulur, aşılmaz dağlarla çevrili, verimli bir ovada çoğalırlar. Sonunda Türk nesli eski gücünü bulur, Ergenekon'dan çıkarlar. Bu Türklerin başkanı da Börteçine (Bozkurt) adını taşır (Bk. Ergenekon Destanı).

BOZKURT

Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz bölümünde Kastamonu iline bağlı bir ilçedir. Doğuda Kastamonu'nun Çatalzeytin, güneyde Küre, batıda İnebolu ilçeleriyle çevrilmiştir. Kuzeyden Karadeniz'le sınırlanır. 44 köyü vardır.

Yüzölçümü: 342 km²

Nüfusu: 20.861 (1960 sayımı).

Bozkurt ilçesinin Güneyinde 1770 m. yüksekliğindeki Göynük Dağı vardır. Bu dağla Karadeniz arasında kalan arazi ilçe sınırları içindedir. Arazi kuzeye doğru eğilimlidir, güney-kuzey doğrultulu küçük akarsularla kesilmiştir. İlçenin nemli bir iklimi vardır. Dağlık kesimler ormanlıktır. Bozkurt'un başlıca ürünleri mısır, meyva ve patatestir.

Kasaba. — İlçe merkezi Bozkurt kasabası Ezine Çayı üzerinde denize yakın bir noktada kurulmuştur. Nüfusu 3.251'dir. Son yıllarda turistik önemi artmış olan Abana köyüne 3 km. uzaklıktadır. Kasaba, il merkezi Kastamonu şehrine 102 km. lik bir yolla bağlıdır.

BOZOVA

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Orta Fırat bölümünde Urfa iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda Urfa'nın merkez, güneyde Birecik ve Suruç, batıda Halfeti, kuzeyde Adıyaman'ın merkez ve Urfa'nın Hilvan ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Baziki ve Kanlıavşar adında iki bucağı, bunlara bağlı 74 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1572 km²

Nüfusu: 31.448 (1960 sayımı)

İlçe arazisi hafif dalgalı düzlüklerle tepelikler halindedir. Bu düzlükler kuzeybatıda bulunan Fırat nehrine doğru alçalır. Tatlı meyilli olan bu araziyi Fırat nehrine karışan küçük akarsular keser. Hayvancılık ve tahıl ilçenin başlıca geçim kaynağıdır. Yağ ve peynir yapılır.

Kasaba. — İlçe merkezi Bozova kasabası denizden 530 m. yüksekliktedir. İl merkezi Urfa'ya 38 km. lik bir yolla bağlıdır. 2 mahalleden ibaret olan kasabanın nüfusu 2903'tür. Bozova'da yün ve yapağıdan faydalanılarak küçük ölçüde el dokumaları yapılır. Küçük bir çarşısı vardır. Kasabada kuyu ve kaynak suları içilir.

BOZÖYÜK

Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara bölümünde Bilecik iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Söğüt ve Eskişehir'in merkez, güneyde Kütahya'nın merkez, güneybatıda ve batıda aynı ilin Tavşanlı, kuzeyde Bilecik'in Pazaryeri ve merkez ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Dodurga ve İnönü bucakları, bunlara bağlı 57 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1234 km²

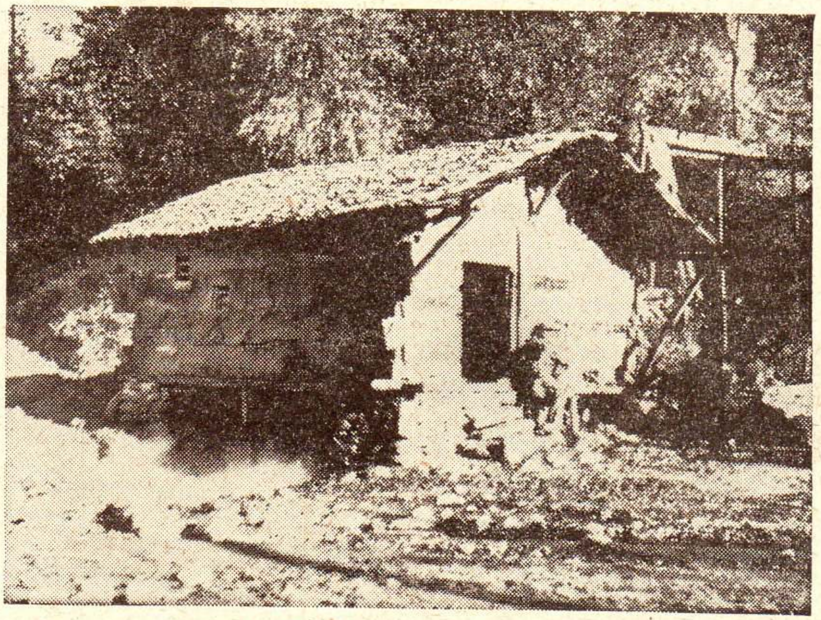
Nüfusu: 39.833 (1960 sayımı)

Bozöyük ilçesinde yükseklikleri 800-850 metre arasında olan düzlükler fazla yer tutar. Bunların çevresinde yükseklikleri en fazla 1900 m. olan ayrı ayrı tepeler bulunur. Bu tepeler daha çok ilçenin batı ve güneybatısındadır. İlçenin kuzey taraflarında ise daha alçak tepeler görülür. Bozöyük'ün önemli akarsuları Sakarya'ya karışan Karasu ile Sakarya'nın en önemli kolu olan Porsuk Çayı'na karışan Sarısu'dur. Bunlardan Karasu güney-kuzey, Sarısu ise batı-doğu doğrultusunda akar. İlçenin dağları ormanlıktır. Bu ormanlarda en fazla görülen ağaç çeşitleri çam, köknar ve kayındır.

Bozöyük'te pancar ekimi gelişmiştir. Tahıl da ekilir. Bundan başka, meyvacılık ve bağcılık da yapılır.

İnönü Savaşları'ndaki şehitlerimiz için dikilen Zafer Anıtı, Bozöyük-İnönü arasında, demiryoluna yakın bir noktadadır.

Kasaba. — İlçe merkezi Bozöyük kasabası Kızıltepe ile Boztepe'nin güney eteklerinde,

Bozkurt'a bağlı köylerden birinde bir değirmen

denizden 743 m. yükseklikte kurulmuştur. Haydarpaşa-Eskişehir demiryolu, Bursa-Eskişehir şosesi kasabadan geçer. Bu iki önemli yolun Bozöyük'ün gelişmesinde büyük payı vardır. Kasabanın nüfusu 9.197'dir. 4 mahalleden meydana gelmiş olan Bozöyük'te Devlet Demiryollarının kireç fabrikası, ayrıca bir mozaik fabrikası, 2 un fabrikası, birkaç tane de kereste fabrikası vardır. 1928'de Erikli Suyu adı verilen içme suyu 500 m. uzaktan demir borularla getirilmiş, elektrik tesisleri de 1931'de yapılmıştır.

Tarih. — Bozöyük Ilkçağ'dan beri insanların yerleştiği bir yerdir. Selçuklular'ın Anadolu'yu istilâlarında Sultanönü Ucu'nun nahiyelerinden biri oldu. Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında Sultanönü arazisiyle birlikte Osmanlılar'a geçti. 1865'te Hüdavendigâr vilâyeti merkez sancağının Söğüt kazasına bir nahiye merkezi olarak bağlandı. Daha sonra Ertuğrul sancağına bağlanan Bozöyük Meşrutiyet devrinde kaza merkezi oldu.

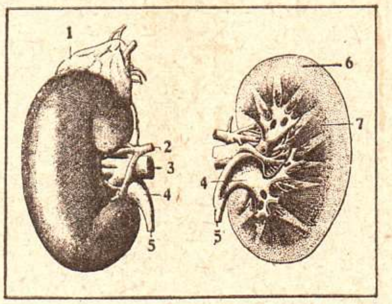
Kurtuluş Savaşı'nda Garp Cephesi Kumandanlığının karargâhı olan Bozöyük İnönü Savaşları sırasında bir ara işgale uğradı. 5 eylûl 1922'de kurtuldu.

BÖBREK

İnsan ve hayvanlarda çok önemli bir iş gören organdır. Karın boşluğunda, omurganın yanında sağlı, sollu birer böbrek bulunur. İnsanda 6-8 sm. uzunluğundadır, biçimi büyük bir fasulye tanesini andırır. Her iki böbreğin birbirlerine bakan kısımları hafif çukurcadır. Buraya «göbek» adı verilir. Böbreğe giren ve çıkan kan damarları, sinirler ve sidik borusunun çıktığı yer buradadır.

Böbreğin başlıca görevi sidiği ayırıp kanı temiz bir hale getirmektir. Üst tarafında böbreküstü bezi adı verilen bir bez bulunur (Bk. Bez).

Böbrek etrafındaki bezlerden ve yağlardan ayrılıp ortasından boyuna kesilirse renkçe birbirinden ayrı üç bölge göze çarpar. En dış kısım koyu kırmızıdır. Üzerinde daha koyu kırmızı benekler vardır. Buraya «kabuk bölgesi» denir. Sidiğin kandan süzüldüğü yer burasıdır. Bundan sonraki kısım çizgilidir. Bu çizgiler, böbreğin göbek kısmına doğru bir piramit meydana getirecek şekilde toplanmıştır. Buraya da «piramit bölgesi» adı verilir. Bu piramitlerin uçları bir

BÖBREK VE KESİTİ: 1 — Böbreküstü bezi; 2 — Böbrek atardamarı; 3 — Böbrek toplardamarı; 4 — Havuzcuk; 5 — Sidik borusu; 6 — Kabuk; 7 — Piramitler.

boşluğa açılır. «Havuzcuk» adı verilen bu kısmın rengi hafif sarımtıraktır. Piramitler, süzülen sidiği havuzcuğa getiren kanallardan meydana gelmiştir. (Bk. Boşaltım sistemi).

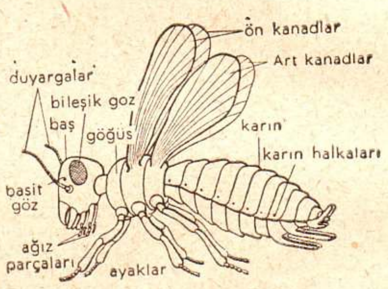
Böbrekler vücudumuzun kolay ve çabuk hastalanabilen organlarındandır. Hastalanan böbrekler de kandaki zehirli maddelerin süzülmesini zorlaştırdığı için vücuttaki zehirli maddelerin dışarıya atılmaları işi zorlaşmış olur. Böbrekte sidik süzen kısımların hastalanmalarına «nefrit» denir. Bu hastalığa yakalananların sidiklerinde albümin miktarı yükselir (Bk. Nefrit).

Hayvanlar Âleminin Küçük Varlıkları

BÖCEKLER

BÖCEKLER, hayvanlar âleminde çok geniş bir yer tutan küçük varlıklardır. 700.000 kadar türü bilinen bu küçük yaratıklar yeryüzünün hemen her köşesine dağılmışlardır. Değişik iklim ve yüksekliklerde, hattâ suların içinde bile çok sayıda çeşitli böcekler vardır. Bilginler yeni yeni böcek çeşitleri keşfetmektedirler.

Böcekler hayvanlar arasında «eklembacaklılar» sınıfındandır. Başlıca özellikleri hepsinin üç çift bacağı olmasıdır. Bu bakımdan, dört çift bacaklı örümcekleri ve akrepleri (örümcekgiller), hattâ beş çift bacaklı istakoz, yengeç gibi kabuklu su hayvanlarını (kabuklular) böceklerle karıştırmamak gerekir. Böcekler kanadlarının sayısına ve şekillerine göre takımlara ayrılırlar.

Böceğin vücut yapısı

Böceklerin Vücut Yapıları

Her hangi bir böceği yakından incelersek vücudunun şu üç ayrı kısımdan meydana geldiğini görürüz: 1) baş, 2) göğüs, 3) karın. Bu kısımlar çeşitli böceklerde kendilerine mahsus bazı ayrılıklar ve özellikler gösterirlerse de bütün böceklerde bu üç kısmın ortak özellikleri bulunur.

1. — Baş: Hayvanın gözlerinin, duyargalarının, ağzının ve aldığı besinleri kesip parçalamaya veya emmeye yarıyan ağız aletlerinin bulunduğu yerdir. Genel olarak böceklerin iki gözü vardır. Binlerce küçük gözün bir araya gelmesinden meydana gelen bu çeşit gözlere «petek göz» denir. Bazı böceklerde bu iki petek gözün arasında, alnın üzerinde birkaç basit göz daha bulunur.

Gözlerin yakınında, başın iki yanında bulunan duyargalar böceğin dokunma ve koku alma organlarıdır. Değişik biçimlerde olabilir. Önüne her çıkan besin maddesini yiyenlerin duyargaları kısa, besini uzun müddet aramak zorunda olanların uzundur.

Böceklerin ağzı beslendikleri maddelere göre değişir. Ağız aletlerinin çeşitli besin alma tarzlarına uygun olmak üzere şu tipleri vardır: Çiğneyici (çekirgeler, hamam böcekleri); yalayıcı-emici (arılar); delici-emici (sivrisinekler); emici (kelebekler). Bu özellikler sayesinde hayvan rahatça besinini almış olur. Sivrisinekler etimize önce bir boru biçimindeki ağız aletini sokar, sonra etteki kanı emer. Kelebekler ise kıvrılmış bir hortuma benziyen ağız aletleriyle çiçeklerin öz suyunu emerler. Çekirgeler âdeta taraklı bir makası andıran ağız aletleriyle yaprakları kemirirler.

2. — Göğüs: Böceğin ayaklarının, kanadlarının bulunduğu kısımdır. Üç kısımdan meydana gelmiştir. Her kısımda, sağdan ve soldan birer ayak çıkar. Ayrıca baştan itibaren ikinci ve üçüncü kısımlarda da birer kanad bulunur. Böceklerin ayakları, bulundukları ortamda yaşamalarına elverişli biçim almıştır. Bacaklar da böceğin yaşadığı ortama göre şu tipleri gösterir: Yürüyücü ve koşucu (hamam böceği); sıçrayıcı (çekirge); yüzücü (ditisküs); kazıyıcı (danaburnu); yakalayıcı (peygamberdevesi). Arıların arka bacaklarının üzerinde «sepetçik» denen oyuklar vardır. Arı çiçeklerden topladığı tozları bu sepetçiklerin içine depo eder (Bk. Arı). Karasineklerin ayaklarının uçları çengellidir, ayrıca cam üzerinde ve tavanda yürüyebilmelerini sağlıyan «çekmen» leri vardır.

Vücut yapılışı bakımından böceklerde iki çift kanad bulunursa da bazılarında bu kanadların bir çifti yoktur, bazılarında da hiç kanad bulunmaz. Arılar ön kanadlarını uçmak, arka kanadlarını da denge bulmak için kullanırlar. Karasineğin ikinci çift kanadları güdük kalmış, denge organı halini almıştır.

3. — Karın: İç içe geçen birtakım halkalardan meydana gelmiştir. Hayvanın vücudu kitin adı verilen sert ve dayanıklı kireçli bir tabakayla örtülüdür. Bu madde, böceğin vücudunu dış etkilere karşı korur. Böceklerin karın halkaları genel olarak on tanedir. Çok nadir görülen birkaç böcek müstesna, karın kısmında ayak bulunmaz. Karın

kısmının ucunda, bazı böceklerde arıda olduğu gibi «sokaç» (iğne) bulunur. Böcek böylece kendini düşmanlarına karşı korur. Bazı böceklerin dişilerinde, karınlarının arka taraflarında, uzunca bir boru biçiminde yumurtlama organları bulunur. Böcek böylece toprak içine küçük bir çukur açar, yumurtalarını oraya bırakır.

Böceklerin vücudu kalın bir kitin tabakasiyle örtülü bulunduğundan bu kireçli tabaka gaz alışverişine elverişli değildir. Bundan dolayı solunum bütün vücudun içine yayılan gayet ince kanallarla sağlanır. Hayvanın vücutta dolaşmasını sağlıyan bu borulara «trake» denir. Suda yaşıyan ditisküs gibi böcekler sık sık su yüzüne çıkıp hava almak zorundadırlar.

Trake sisteminin gelişmiş olması böceklerde dolaşım sisteminin daha basit kalmasına sebep olmuştur. Oksijenin büyük bir kısmını trakeler taşır. Dolaşım sistemi, böceğin sırt tarafında bulunan bir sırt damarından meydana gelmiştir. Yürek ödevi gören bu damar 8-9 veya 11 bölmelidir. Kan sırt damarlarda bölmelerin birbiri ardısıra kasılması neticesinde arkadan öne doğru ilerler. Böceklerin kanı genel olarak renksiz bir sıvıdır.

Böceklerde sindirim sistemi iki tarafı açık bir boru biçimindedir. Ağza tükürük bezleri açılır. Bu boru karın bölgesine gelince şişkinleşerek bir nevi kursak meydana getirir. Etle beslenenlerde bu şişkinlik iki bölümlüdür. Bu iki yerde de ayrı ayrı besinler öğütülür. Barsağın başlangıcında böbrek işi gören malpiki borucukları vardır. Bunlar hayvanın boşaltım organlarıdır.

Böceklerin Yaşayışı

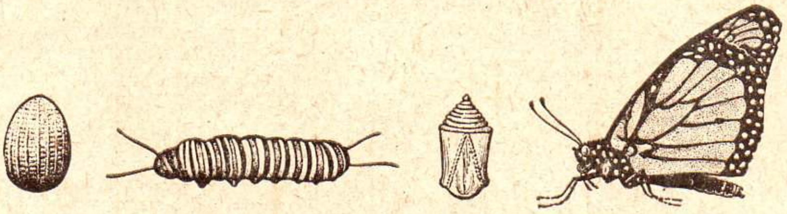
Böceklerde erkeklerle dişiler bazı önemli ayrılıklar gösterir. Üreme yumurta ile olur. Bazılarında yumurtalar dişinin vucudunun içindeyken çatlar. Kitin hayvanın gelişmesine engel olduğundan, böcek büyümek için arasıra kabuk değiştirmek zorunda kalır. Böcekler başkalaşımla gelişirler (Bk. Başkalaşım). Yumurtanın içinden kurt (lârva) çıkar. Bu lârva krizalit halini alır. Başkalaşım sona erdikten sonra da ergin böcek olur. Bazı böceklerde başkalaşım bu sırayı takip etmeden bir sıra atlar.

Zekâ bakımından böcekler yumuşakçalardan ve belkemiği olmıyan birçok yaratıktan ileridir. Bilhassa arılar ve karıncalar toplum halinde yaşamak, iş sorumluluğu bilmek bakımlarından birçok memelileri bile geride bırakırlar.

Böcekler genel olarak küçük boyda yaratıklardır. Düzkanadlılardan bir türün boyu 30, bazı çekirgelerin de 25 sm. ye yaklaşır. Bunların yanıbaşında gözle kolay kolay görülemiyecek böcekler de vardır. Birçoğunun renklerinin parlak ve gözalıcı olmasına karşılık bazıları da hem renk, hem de biçim bakımından üzerinde yaşadıkları bitkinin, toprağın rengini, biçimini almışlardır.

Böceklerin en büyük düşmanı soğuktur. Kutup dairelerinin ötesinde pek az bulunurlar, kutuplarda, denizlerin derinliklerinde yaşamazlar. Bitki, et, artık, böcek ölüleri vs. gibi maddelerle beslenenleri vardır. Bazılarında

BÖCEKLERİN MUHTELİF KISIMLARI

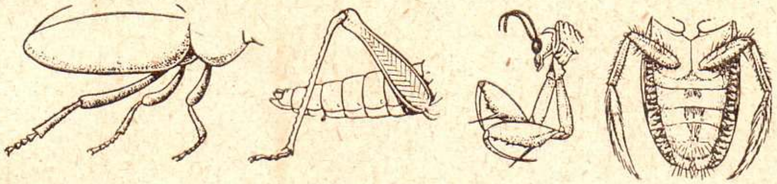
Böceklerde Başkalaşım

Böcekler yumurtadan çıkıp ergin hale gelinceye kadar bazı değişikliklere uğrar. Meselâ yumurtadan çıkan bir kelebek yavrusu önce lârva haline gelir. Sonra etrafına bir koza örerek bunun içinde gelişmesini tamamlar. Daha sonra bunu deler, ergin böcek olarak dışarı çıkar.

Başkalaşım Çeşitleri

Bazı böceklerin başkalaşımı aynı sırayı takip etmez. Meselâ kızböceği yumurtadan çıktığı zaman küçük bir çekirgeyi andırır, ergin böceğe hiç benzemez. Zamanla gelişerek ileride alacağı şekle girer.

İşe Göre Ayak

Böceklerin ayakları bulundukları ortamda yaşamalarını kolaylaştıracak şekildedir. Meselâ hamam böceğinin ayakları koşmaya, çekirgelerin ayakları sıçramaya elverişlidir. Peygamberböceğinin ayakları avını yakalamaya, «ditisküs» ün de yüzmeye yardım edecek şekildedir.

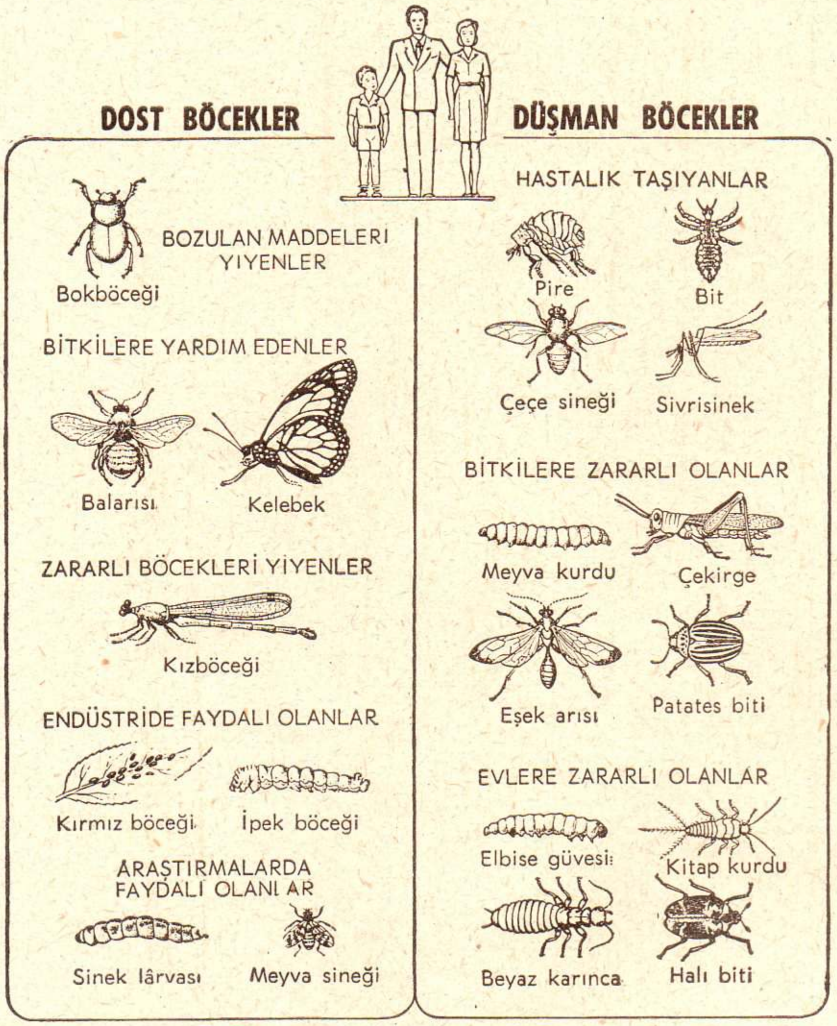
Uçuşa Göre Kanad

Kelebeklerin düşmanlarından kaçmasını sağlıyan zikzaklı uçuşunu geniş yüzeyli iki çift kanadı sağlar. Buna karşılık, sineklerin art kanadları güdük kalmış, denge organı halini almıştır. Kınkanadlılarda ön kanadlar art kanadların üzerini örterek korunmasına yarar.

Besine Göre Ağız

Çekirgelerin çeneleri ve dudakları küçük bir makas şeklini almıştır. Bununla yaprakları kemirerek çiğner. Makaslıböceğin ağzı ısırıcı, sivrisineklerin delici-emici, kelebeklerin de emicidir.

toplum halinde yaşama çok ilerlemiştir. başka böcekleri esir olarak yuvalarında bulundurdukları görülür.

Böceklerin Sınıfları

Böcekler kanadlarının sayılarına ve biçimlerine göre 8 büyük takıma ayrılır:

1 — Zarkanadlılar: Arılar, karıncalar gibi.
2 — Çiftkanadlılar: Karasinek, sivrisinek gibi.
3 — Pulkanadlılar: İpekböceği, daha başka kelebekler gibi.
4 — Kınkanadlılar: Mayısböceği, ateşböceği gibi.
5 — Düzkanadlılar: Çekirge, hamam böceği gibi:
6 — Yarımkanadlılar: Ağustosböceği, bitki bitleri gibi
7 — Damarkanadlılar: Su sinekleri gibi.
8 — Kanadsızlar: Kitap güveleri vs. gibi.

Garip Bir Âlem

Böcekler dünyası birçok bakımlardan kolay inanılamıyacak gerçeklerle doludur. Bu âlem o kadar kalabalıktır ki, yeryüzündeki insanlar, memeliler, hattâ bütün omurgalılar böceklerin yanında sayı bakımından hiç kalır. Bazı bilginler yeryüzündeki böceklerin 625.000, bazıları da 700.000 olduğu kanaatindedirler. Bununla beraber, dünyadaki bütün böcek cinslerinin iki milyonla dört milyon arasında olduğu tahmin ediliyor. Her yıl 5.000'den fazla yeni böcek çeşitlerinin keşfedildiğine bakılırsa bu tahminin yanlış olmadığı anlaşılır.

Böceklerin o kadar çok düşmanı vardır ki, tabiat yeryüzünden kalkmamaları için bunların çok sayıda çoğalmalarını sağlamıştır. Böcekler genel olarak çok fazla yumurta yumurtlarlar. Bu yumurtaların büyük bir kısmı ortam şartlarının kötülüğü yüzünden ölür, bir o kadarını da başka hayvanlar yerler. Geriye kalan çok az sayıdaki yumurtalar bile böceklerin yeryüzünde kalmalarına yeteceği gibi kısa zamanda müthiş bir şekilde çoğalmalarını da sağlar.

Bir müddet önce Kıbrıs adasındaki çekirge hücumu sırasında çekirgeler tarlalardaki bitkileri, ağaçları, besin maddelerini tamamen yiyip bitirdikten sonra yumurtalarını bırakıp geldikleri gibi gitmişlerdi. Bu yumurtaları imha etmek için derhal harekete geçilmiş, bir yılda 1.300 ton çekirge yumurtası yok edilmişti. Buna rağmen, gözden kaçan yumurtalardan çıkan çekirgeler yeniden 4.000 ton yumurta yapmışlardı. Bu da tane hesabiyle 100 milyon kere milyon yumurta eder. Bunun sadece bir yılda ve sadece Kıbrıs adasının bir bölgesinde meydana geldiği göz önünde tutulacak olursa, böceklerin ne kadar çabuk ve ne büyük bir kolaylıkla üredikleri anlaşılmış olur.

Bir arı beyi 4 - 5 yıl yaşar, günde ortalama olarak 2 - 3 bin kadar yumurta yumurtlar. Bir tek ana beyazkarıncanın ise milyarlarca yumurta verdiği görülmüştür. Bunlar saniyede 60 yumurta bırakabilecek hızda yumurta verebilirler. Karasineğin dişisi bir saatte 400, ipekböceği kelebeğinin dişisi de günde ortalama olarak 200 kadar yumurta yumurtlar. Bütün bunların yanıbaşında ömürleri boyunca ancak 150 - 200 kadar yumurta yumurtlıyan böcekler de vardır.

Böceklerin yaşama süreleri de cinslerine göre değişir. İçlerinde bazı mayısböcekleri gibi sadece 20 dakika yaşıyanları bulunduğu gibi, ana karıncalar gibi 16 yıl yaşıyanları da bulunur. İşçi arılar 4 - 5 hafta, sinekler bir yaz yaşarlar. Sinirkanadlılardan bazı böceklerin başkalaşımları uzun sürmesine karşılık, ergin haldeki hayatları ancak bir gün kadar sürer.

Böceklerin Tarihi

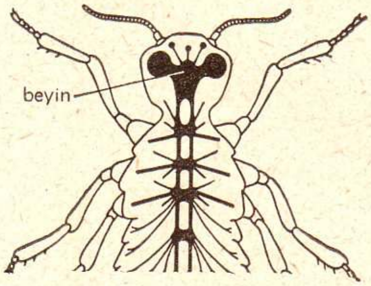
Yeryüzünde böcekler, memelilerden, hattâ bütün öteki omurgalılardan çok önce görülmüşlerdir. Bugün evlerimizde karşılaştığımız böceklere benziyen birçok böcek, Birinci Zamanın Karbon Devrinde de vardı. İlk yaşıyan böceklerin sinirkanadlılardan kızböceği olduğu sanılmaktadır.

O çağlarda böcekler boyca şimdikilerden daha büyük oldukları gibi sayıca da daha kalabalıktılar. Kızböceklerinin kanad açıklıkları 70 sm. yi buluyordu. O devirlerde

Bir böcekte 14.000 göz!

Her an, her tarafta ölümle karşılaşan böcekler kendilerini düşmanlarına karşı korumak zorundadırlar. Bu bakımdan tabiat böceklere bazı kolaylıklar sağlamıştır. Meselâ bazı böceklerin renkleri, üzerinde yaşadıkları toprağın, taşın, dalın rengindedir. Bazılarının şekilleri bir yaprağı, ince bir dalı andırır. Kimisi hızlı koşar, kimisi de zikzaklı uçarak düşmanından kaçar. Fakat bütün bunların yetmediği haller de olur. Bundan dolayı böcekler her an için gözlerini açmak zorundadır. Böceklerin gözleri petek göz (bileşik göz) denilen basit gözlerdir. Binlerce küçük gözün yan yana gelmesiyle meydana gelen bu gözlerin her biri karşısındaki cismin bir kısmını görür. Bu hayaller beyinde yan yana gelerek cismin tamamını meydana getirir. Arıların iki petek gözden her biri 7000, karasineklerin de 4000 küçük gözden meydana gelmiştir. Bazı böceklerde bu gözlerden başka başın ortasında birkaç tane de basit göz bulunur. Böcekler böylece düşmanlarından korundukları gibi besinlerini de daha kolaylıkla bulurlar.

Bir böceğin beyni ve sinirleri

yeryüzünde kuşlar, hattâ böcek yiyen böcekler de bulunmadığından böcekler devamlı olarak çoğalırdı. Birçokları da gelişmelerini tamamlıyarak bugünkü durumunu almıştı. İlk böceklerin solucanlardan meydana geldiği sanılmaktadır.

Zararlı Böcekleri Nasıl Öldürmeli

Birçok böcekler bitkilere musallat olarak büyük ölçüde zarara sebebiyet verirler. Bunları toplamak, ezmek, ağacı silkeliyerek düşürmek, tütsülemek yollariyle ortadan kaldırmak mümkündür. Fakat bu alanda en kesin usul ilâçlar püskürterek öldürmektir.

Böcekleri, diğer böceklere öldürterek ortadan kaldırmak da mümkündür. Böceklerin büyük bir kısmı diğer böcekler tarafından yenmektedir. Birtakım böcekler yumurtalarını diğer böceklerin erginlerinin veya kurtçuklarının içine yumurtlarlar. Yumurtadan çıkan kurtçuklar da üzerinde bulundukları taze böceği yiyerek beslenirler. Meselâ lâhana kurdu, bir cins sinek tarafından ortadan kaldırılır. Bu sinek yumurtalarını lâhana kurdunun içine yumurtlar. Yumurtalardan çıkan kurtçuklar da lâhana kurdunu yerler. Bunun gibi, portakallara musallat olan bir çeşit bitki bitlerinin önü ancak İtalya'dan getirilen «Novius cardinalis» adlı böceklerle alınabilir. Dutların üzerinde görülen küçük beyaz böcekleri bir cins sinek, pamuklara musallat olan bir cins kelebekleri de gene başka bir cins böcek ortadan kaldırır. Böylece, bazı böceklerin bitkilere zarar vermesinin önüne geçilmeye çalışılır.

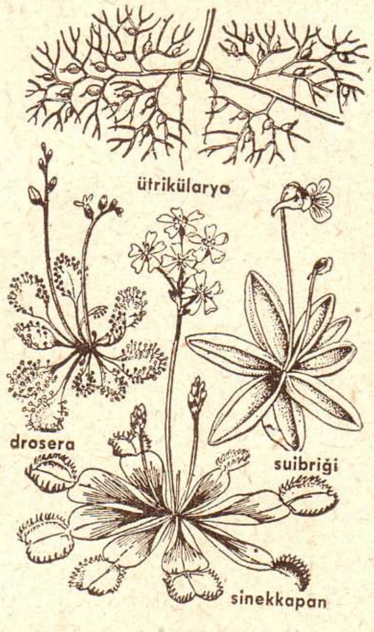
BÖCEKÇİL BİTKILER

Böcek yiyen ve böcekle beslenen bitkilerdir. Bunların hepsinde yapraklar böcek yakalamaya elverişli bir kapan halini almıştır. Böylece, yakaladıkları böcekleri sindirerek azotlu besinlerini sağlarlar.

Böcekçillerin başlıcaları şunlardır:

1. — Borulariyle böcek tutanlar: Başlıca örneği «nefentes» (suibriği) dir. Güney Asya ve Madagaskar adasındaki çok sıcak ormanlarda başka ağaçların dalları üzerine kök salarak yaşarlar. Yaprakları birer boruyu andırır, ucunda büyüklüğü bitkinin türüne göre 2-30 sm. arasında değişebilen ibrik biçimi bir kısım vardır. Bunun ağzında da bir kapakçık bulunur. İbriğe benziyen kısım içinde özel bezlerin saldığı bir sıvı bulunur. Bu sıvıya zamanla yağmur suyu da karışır. Birçok böcekler buraya düşerek boğulurlar. Böcek kurtulmak için çapaladıkça salgı bezleri daha çok sıvı salar. Böylece, bitki böceklerin yapısındaki yumurtaakı maddelerini kendinde sindirir. Böceğin hiçbir işe yaramıyan ölüsü de içeride kalır. Yaşlı yaprakların içi böcek ölüleriyle dolu olduğundan pis kokular çıkarırlar. Bu yapraklar zamanla düşer, yerlerine yenileri çıkar.

2. — Yaprak ayalariyle böcek yakalıyanlar: Başlıca örneği «diyonea» (sinekkapan) dır. Kuzey Amerika'nın doğu bölgelerinde bulunur. Geniş yaprak saplarının uclarında iki parçalı birer aya vardır. Yaprak serbestken, okunmak üzere açılmış bir kitabı andırır. Bunun kenarlarında kuvvetli dikenler vardır. Bir böcek yaprakların üstündeki üç tüyden birine dokununca yaprak, kapanan bir kitap gibi, kendiliğinden kapanıverir. Kenarlarındaki dikenler de birbirine kenetlendiğinden böcek bunun içinde hapsedilmiş olur. Yapraktaki özel bezlerin saldığı asitli bir sıvı böceği yavaş yavaş sindirir. Bu 9-35 gün kadar sürer. Böcek tamamen sindirildikten sonra yaprak yeniden açılır.

Böcekçil bitkilerden birkaçı

3. — Bezleriyle böcek yakalıyanlar: Başlıca örneği «drosera» dır. Avrupa'nın bataklıklarında yetişirler. Uzun saplı yaprakları tenis raketi biçimindedir. Yaprak ayasının üst yüzü hafif çukurdur. Üstünde birçok uzantılar, bunların uc kısımlarında da salıcı hücreler (bezler) vardır. Onun için, üzerlerinde her zaman yapışkan, saydam bir su damlası bulunur. Bir böcek bu bitkiye konup yapışınca çabalamaya başlar. Bunun üzerine salgı artar, sonunda da küçük çıkıntılar yaprağın ortasına doğru kapanarak böceği orada hapsederler. Bir, iki gün içinde böcek iyice sindirilmiş olur.

Bütün bu bitkiler nitratı az olan topraklarda yaşadıkları için azot ihtiyaçlarını bu şekilde karşılarlar. Hiç birinde kök sistemi pek gelişmemiştir.

BÖCEKÇİLLER

Hayvanlar âleminde memeliler sınıfının bir takımıdır. Bu takımdaki hayvanlar böcek yiyerek beslendiklerinden bu adı alırlar. Böcekçillerin azı dişlerinin üstleri sivri çıkıntılar halindedir. Vücut yapılışlarında da bazı ilkel vasıflar bulunur. Çıplak tabanlar üzerinde yürürler, ayaklar beş parmaklıdır, tırnakları kuvvetli çengeller halindedir. Çoğu Eski Dünya hayvanlarıdır. Bu takımda köstebek ve kirpi gibi hayvanlar yer alır.

BÖĞÜRTLEN

Böğürtlen

Dere, tarla ve sulak hendek kenarlarında yetişen, yeryüzünde 300'den fazla türü bulunan bir ağaççıktır. Gövde ve yaprak sapları dikenlidir. Bazı türlerinin kışın yaprakları dökülmez. Koyu kırmızı, hafif mayhoş meyvalar verir. Bu meyvaları insanlar da, hayvanlar da severek yerler. Böğürtlen ayrı taçyapraklı ikiçeneklilerin gülgiller familyasındandır.

BÖLME

Aritmetikte bir sayıyı daha küçük ve birbirine eşit parçalara ayırma işlemidir. Çarpmanın aksidir. Bölünecek sayıya «bölünen», bu sayıyı bölen sayıya «bölen», çıkan sonuca da «bölüm» denir. Bazı sayılar tam olarak bölünmez, bu durumda bölümden artan sayıya «kalan» denir.

Bölme işlemlerinde bölünenle bölen arasına : veya ÷ işareti konur. Bölme kesir şeklinde de ifade edilebilir: $\frac{2}{6}$ gibi.

Pratikte yapılan işlemlerde ise |____ işareti kullanılır. Bunlara «bölü işareti» denir.

Bölme öğreniminde kolaydan başlamalıdır. Kolay bölmeler iyice öğrenilirse daha zorları da kolayca yapılabilir. En basit bölme Çarpma Tablosu ile yapılandır. Meselâ $4 \times 5 = 20$ olduğuna göre $20 \div 5 = 4$, yahut $20 \div 4 = 5$ eder. Bunun bir derece ilerisi bölenin tek, bölünenin çok basamaklı olmasıdır. Meselâ: $208 \div 4$. Bölen bölünenin ilk basamağında yoksa o zaman ilk iki basamağında aranır. 20'de 4, beş defa vardır. «5» i bölüm yerine yazarız:

```
208 | 4
20    5
```

Sonra, geriye kalan 8'i de 4'e böler, çıkan 2'yi 5'in yanına yazarız:

```
208 | 4
20    52
008
  8
  0
```

Bölünen veya böleni fazla basamaklı olan sayıların bölümü şöyle yapılır:

86.416'yı 210'a bölelim.

Bölünenin solundan, bölenden büyük olmakla beraber 10 katından küçük bir kısım ayrılır: 864. Bu sayı bölenle bölünür:

Bölmede bazı kaideler

Aşağıda verdiğimiz kaideler, çocukların bölme işlemini kolaylıkla öğrenmelerine yardım eder.

Bir sayıyı kendi kendine bölersek bölüm 1 çıkar:

7 : 7 = 1

Bir sayıyı 1'le bölersek gene aynı sayı çıkar:

7 : 1 = 7

0'ı herhangi bir sayıyla bölersek sonuç 0 olur:

0 : 7 = 0

Bir sayının başka bir sayıya kesirsiz olarak bölünüp bölünemiyeceğini şöyle anlarız:

2 ile. — Sonu çift rakam olan her sayı: 72 : 2 = 36

3 ile. — Rakamlarının toplamı 3 veya 3'ün katları olan sayılar: 12 (1 + 2 = 3), 12 : 3 = 4.

4 ile. — Son iki rakamı 00 veya 4'ün katları olan sayılar: 516 (16 sayısı 4'ün katı olduğuna göre) 516 : 4 = 129.

5 ile. — 0 veya 5 ile biten sayılar: 10 : 5 = 2, 25 : 5 = 5

6 ile. — Rakamlarının toplamı 3'ün katları olan çift sayılar: 174 (1 + 7 + 4 = 12), 174 : 6 = 29

8 ile — 1000'den yukarı sayılarda sonu 000 olan veya son 3 rakamı 8'le bölünebilen sayılar: 16.000, 19.648, 2.048 gibi.

9 ile. — Rakamlarının toplamı 9'un katları olan sayılar: 135 (1 + 3 + 5 = 9) 135 : 9 = 15).

864 ÷ 210 = 4. Elde edilen bu 4, bölümün soldan ilk sayısını teşkil eder. Bu sayı bölenle çarpılır: 210 × 4 = 840. Elde edilen sayı en başta bölünenden ayrılan kısımdan çıkarılır: 864 — 840 = 24. 24'ün önüne bölünen sayıda 864'ten sonra gelen ilk sayı indirilir, böylece ortaya 241 sayısı çıkar. Bu da bölenle bölünür: 241 ÷ 210 = 1. Elde edilen 1 bölümün ikinci sayısıdır, ilk sayının sağına yazılır. İşlem, yukarıda anlatıldığı gibi her defasında bölünenden bir sayı indirilerek devam eder. Bölünenin sayıları bitince işlem de bitmiş olur. Yaptığımız işlemde bölüm 411, kalan 106'dır:

```
 86416 | 210
 840   | 411
 -----
 0241
  210
 -----
 0316
  210
 -----
  106
```

Bölmeye devam etmek istiyorsak, bölümün sağına bir virgül (,) koyar, kalanı da 10'la çarparız: 106 böylece 1060 olur. Bölme bu şekilde devam eder, bölüm 411' den sonra kesirli çıkar.

Bölümün sağlaması — Bölünenle bölümü çarpmak suretiyle yapılır. Eğer bölme sonuç vermişse bu çarpım bölünene eşit olur. Eğer kalan varsa, çarpıya bu da eklenir: 210 × 411 = 86310. 86310 + 106 = 86410.

Eğer bölünen ve bölen sayıların sonunda sıfır varsa bölme bunları atarak yapılır, sonuç değişmez. Meselâ: 5750 ÷ 250 Her iki kısmın sonundaki sıfırları atmak sonucuna hiçbir etki yapmaz. 5750 ÷ 250 = 23; 575 ÷ 25 = 23

Bölmede Bazı Kolaylıklar

Bir sayıyı 10, 100 veya 1000'e bölmek için sağdan bir, iki veya üç sıfır atmak kâfidir; yahut, basamak noktası, bir, iki veya üç rakam sola alınır: 542 : 10 = 54,2; 675 : 100 = 6,75; 2216 : 1000 = 2,216.

Bir sayıyı beşle bölmek için, 2 ile çarpmak, sonra 10'a bölmek, yani basamak noktasını bir sayı sola almak yeter:

$$248 : 5 = \frac{248 \times 2}{10} = 49,6$$

25'le bölmek: 4'le çarpılır, yüze bölünür (basamak noktası iki sayı sola alınır):

$$3628 : 25 = \frac{3628 \times 4}{100} = 145,12$$

50 ile bölmek: 2 ile çarpılır, basamak noktası bir sayı sola alınır:

$$784 : 50 = \frac{784 \times 2}{100} = 15,68$$

33 1/3 ile bölmek: 3 ile çarpılır, basamak noktası iki sayı sola alınır:

$$800 : 33\ 1/3 = \frac{800 \times 3}{100} = 2400$$

125'le bölmek: 8'le çarpılır, basamak noktası üç sayı sola alınır:

$$1280 : 125 \quad \frac{1280 \times 8}{1000} \quad 10,240$$

250 ile bölmek: 4'le çarpılır, basamak noktası üç sayı sola alınır:

$$6845 : 250 = \frac{6845 \times 4}{1000} = 27,380$$

BÖLÜKBAŞI, Rıza Tevfik (1868-1949)

Ünlü bir Türk şairidir. Hoca Mehmet Tevfik adında bir kaymakamın oğludur. Şimdi Bulgaristan'da kalan Cisr-i Mustafa Paşa kasabasında doğdu. İstanbul'da Musevi Alliance Okulu'nda, bir ara da Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi) nde okudu, rüş-

R. T Bölükbaşı

tiyeyi Gelibolu'da bitirdi. Bundan sonra Mekteb-i Mülkiye'ye (Siyasal Bilgiler Okulu'na) girdi. Edebiyatla uğraşmaya başlaması bu devreye raslar. Hürriyet fikrini yaymak için yaptığı faaliyetlerden dolayı Mülkiye'den çıkarıldıktan sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye giren R. T. Bölükbaşı'nın oradaki hayatı da hâdiseli geçmiş, birkaç defa okuldan çıkarılmışsa da sonunda doktorluk diplomasını alabilmiştir.

Rıza Tevfik 1908 Meşrutiyet'inde ilk Meclis-i Mebusan'a Edirne'den mebus seçildi. Daha sonra Damat Ferit kabinesinde Maarif nâzırı oldu, 1921'de de Osmanlı İmparatorluğu murahhası olarak Sèvres antlaşmasını imzaladı. Bundan sonra Darülfünun ve Robert Kolej'de öğretmenlik yaptı. Kurtuluş Savaşına aykırı bir siyaset tuttuğundan, 1921'de öğrencilerin harekete geçmesi üzerine Darülfünundan ayrılmak zorunda kaldı, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra da memleketten kaçtı, adı «150'likler» listesine geçti. 1938'de 150' liklerin affedilmesi üzerine, 1943'te yurda döndü, altı yıl sonra da İstanbul'da öldü.

Rıza Tevfik, Edebiyat-ı Cedide topluluğuna katılmış, «Servet-i Fünun» da şiir ve makaleler yayınlamıştı. Önceleri aruz vezniyle yazıyordu, 1908'den sonra ise hece vezni taraftarları arasına geçti. Bundan sonraki eserlerinde halk ve tekke edebiyatının etkileri görülür. Lâ-dinî halk edebiyatı yolunda koşmalar, tekke edebiyatı yolunda nefesler yazıyordu. Koşmalarında Dertli, Karacaoğlan gibi halk şairlerinin etkilerini görmek mümkündür. Nefeslerinde de Yunus Emre ve Kaygusuz Abdal'ın açık etkileri vardır. Rıza Tevfik hece veznini büyük bir ustalıkla kullanmış, kendinden sonra yetişen Hececilere de öncü olmuştur. Hece vezninin Türk şiirinde yerleşmesinde önemli yeri vardır.

Bölükbaşı'nın şiirlerinden iki örneği aşağıya alıyoruz:

KOŞMA

Seni ilk gördüğüm o günden beri
Gamla geçirdiğim demleri saydım
Diyar diyar gezip ben şimden geri
Coşkun sular gibi hep çağlasaydım

Devletli başında ey yosma dilber
Sırma kâküllerin bir taca benzer
N'olurdu alnından öpüp her seher
Saçını ben çözüp ben bağlasaydım!

AKŞAM GARİPLİKLERİ

Sevdalar demiydi bülbül ötlerdi
Servistan içinde bir ses gülerdi
Çiçekler kuşlardan buse dilerdi
Kâinat aşk ile mecnundur sandım

Mağribi yakmıştı firkat ateşi
Yuvaya dönmüştü her kuşun eşi
Dağlara yaslanıp batan güneşi
Yaralı, hastadır, yorgundur sandım

Sıradağlar mordu sular kırmızı
Suları beklerdi bir peri kızı
Alnından öperken akşam yıldızı
Yeşil gözlerine meftundur sandım.

R. T. Bölükbaşı'nın başlıca eserleri şunlardır: «Serâb-ı Ömrüm» 1934; (2. baskı 1949); «Abdülhak Hâmit ve Mülâhazat-ı Felsefiyesi» (1913); «Felsefe Dersleri» (1914); «Mufassal Kamus-ı Felsefe, I. (1914), «Rubaiyyat-ı Omer Hayyam» çevirisi (1922, Hüseyin Daniş'le beraber).

BRAHMANİZM

Brahma

Hindu cemaatinin en hâkim kastı olan Brahmanlar tarafından meydana getirilen ve geliştirilen bir dinî inanış sistemidir.

Hindular'ın (Arya Hintlileri'nin) dinî inanışları üç büyük safha gösteregelmiştir. Birinci safha hakkında, topluca «Veda» adı verilen kutsal yazılar sayesinde bilgi sahibi olabiliyoruz. M. Ö. 2000 - 1000 yılları arasında devam eden bu devreden sonra Brahmanizm, ondan sonra da Hinduizm safhası gelir.

Hinduizmin en belli özelliği kast sistemidir. Başlıca dört kast vardır: 1. — Brahman (rahip ve aydınlar); 2. — Kşatriya (devlet adamları, askerler); 3. — Vaysya (çiftçi, tüccar ve zanaat erbabı); 4 — Sudra (köylüler, uşaklar vs.) Bunların da dışında, çok hakir görülen ve bunun için kast sistemine girmiyen «Parya» lar vardır.

Kastları meydana getiren özelliklerden biri deri rengidir. Yukarı kastlardan aşağılara doğru gidildikçe deri renginin koyulaştığı görülür. Brahmanlar ve Kşatriyalar beyaza yakındır. Vaysya ve Sudralar ise koyu esmerdir. Paryalar'ın derisi ise hemen hemen simsiyahtır.

Kast sisteminde en yüksek yeri alan Brahmanlar Vedalar'daki sade din duygusu yerine son derece sistemli, âdeta askerî teşkilâta benziyen bir din müessesesi kurmuşlardır. İşte M. Ö. 1000 - 800 yıllarından itibaren Arya dininin girdiği bu safhaya Brahmanizm denir.

Brahmanizmde, Vedalar'da büyük rol oynıyan tanrılar artık önemlerini kaybeder, bunların yerine Brahmanlar âdeta bir tanrı hüviyeti kazanır. Bu yüzden kast teşkilâtı daha girift bir hal alır. Brahmanizm ruhların tekrar dünyaya döneceğini, insanların ancak Brahmanlar sayesinde selâmete ulaşacağını ileri sürer. Brahmanistler insan ruhunun (yahut «Brahma» nın) ölümsüzlüğüne, insanın ilâhî bir varlık olduğuna inanırlar.

Brahmanizmin ikinci safhasında «Upanişad» lar önemli bir rol oynar. Upanişadlar kast sistemine daha çok mânevi bir hava verir. Veda ve Brahmanlar'da dua anlamında kullanılan «Brahma» sözü, Upanişadlar'da en yüksek varlık, tanrı anlamını alır.

M. Ö. 250 yıllarında meydana gelen «Manava - Dharma Şastra» (Manu'nun Kanun Kitabı) Brahmanizm'in kanunî cephesini temsil eder. Burada günlük hayatta nasıl hareket edileceği belirtilmiştir. Manu kanunlarında putlar, yenecek ve yenmiyecek şeyler, suçlar ve bunlara verilecek cezalar yazılıdır.

Brahmanizmin son safhasında (1. yüzyıl) «Bhagavad-Gita» adını taşıyan mükâlemeli şiirler görülür. Bunlar kutsal eser sıfatını kazanmıştır. Koruyucu tanrı «Vişnu» nun şahıslanışı olan Krişna, Bhagavad-Gita'nın en önemli şahsıdır. Krişna, dünyada iyiliği hâkim kılmak, kötülüğü yok etmek için insan kılığına girdiğini, ona tam bir sevgiyle tapanların selâmete erişeceğini anlatır. Burada, savaşta insan öldürmenin doğru olduğu, çünkü ölenin fâni cisim olduğu, ruhun bundan hiçbir zarar görmiyeceği, zira ebedî olduğu anlatılır.

Hindular'ın dininin bundan sonraki safhası Hinduizm adını alır (Bk. Hinduizm).

BRAHMS, Johannes (1833-1897)

Brahms

Ünlü bir Alman bestecisidir. Fakir bir çalgıcının oğlu olarak Hamburg'da doğmuştur. Müziğe çok küçük yaşta büyük sevgi ve ilgiyle bağlanan Brahms bu alanda ilk derslerini babasından almış, daha sonraları tanınmış öğretmen Eduard Marxsen'in yanında öğrenimine devam etmiştir.

Sanat hayatına piyanist olarak atılan Brahms, çağının büyük bestecisi Robert Schumann'a hayranlıkla bağlanmıştı. 1853'te kendisiyle tanıştı. Schumann istidadını kabul ettiği bu genç sanat adamına destek oldu, önemli çevrelere tanıttı. Önce Detmold, daha sonra Hamburg'da uzun yıllar orkestra şefi olarak çalışan Brahms 1862 yılında Viyana'ya geçti, önce Teganni Akademisi, 1872-1874 yılları arasında da Müzik Dostları Derneği konserlerini idare etti. Ölünceye kadar, bazı geziler dışında, hep Viyana'da yaşadı. Bu şehri ikinci vatanı olarak kabul etti. En önemli eserlerini burada verdi. Hayatı boyunca evlenmemiştir.

Brahms opera hariç olmak üzere gerek ses, gerekse çalgı müziğinin çeşitli alanlarında eserler yazmıştır. Asıl alanı oda müziğidir. Orkestra eserlerinin başında konser salonlarında pek sevilen dört senfonisi gelir. «Akademi Töreni Uvertürü», «Trajik Uvertür», «Haydn'ın Bir Temi Üzerine Varyasyonlar» adlı eserleri pek sevilir. Ayrıca bir keman konçertosu, iki piyano konçertosu ve keman-viyolonsel için bir «iki çalgı konçertosu» vermiştir.

Brahms, daima bağlı kaldığı Schumann'ın «romantik» çevresinden yetişmiş, daha sonraları klâsik şekillere bağlı kalarak muhteşem eserlerini vermiştir. Bach'a ve XVI. yüzyıl bestecilerine olan üslûp hayranlığı sonucunda «oda müziği» alanında en ince örneklerini işliyebilmiştir.

BRAİLLE, Louis (1809 - 1852)

Braille

Körlere, özel bir alfabeyle okuma yazma imkânı sağlamış olan bir Fransızdır. Paris'te doğdu. Doğumundan üç yıl sonra geçirdiği bir kaza sonucunda kör oldu. Kısa zamanda org çalmasını öğrendi. Paris'te, Körler Enstitüsü'nde okudu, 1828'de aynı okulda öğretmen olarak çalışmaya başladı. Bir yıl sonra, 1829'da, körler için, «Braille alfabesi» diye tanınan bir okuma yazma sistemi buldu.

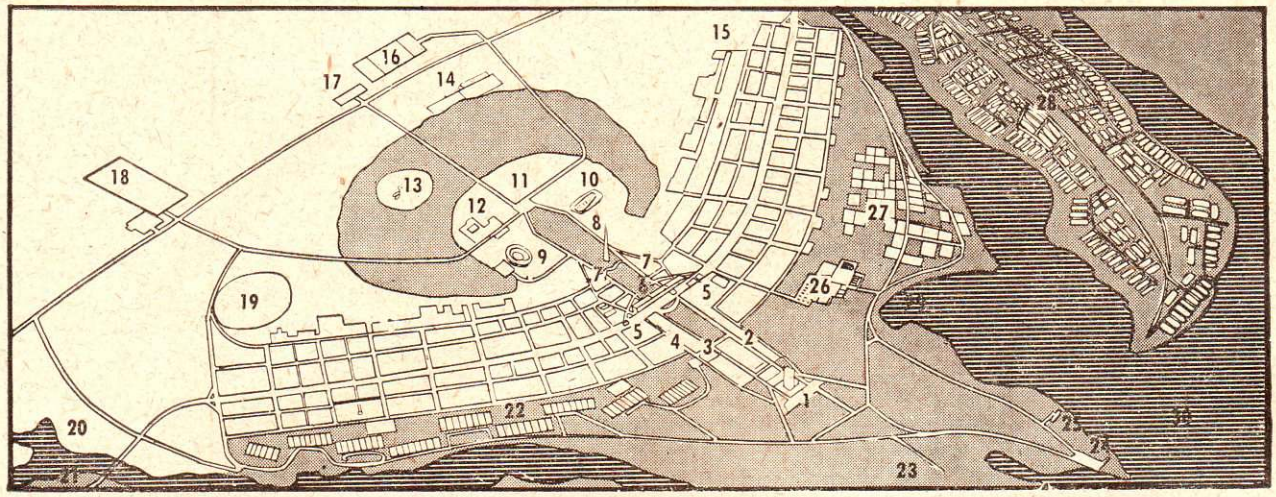
BRAHMS'LA CLARA SCHUMANN

Müzik tarihlerinde Brahms'la Schumann'dan birbirini seven, sayan iki samimî dost olarak bahsedilir. Brahms, dehasını keşfeden, ona ilk defa değer veren Schumann'a karşı çok büyük bir sevgi ve saygı besliyordu. Onunla tanıştıktan kısa bir süre sonra, ailenin yakın bir akrabasından farkı kalmamıştı. Schumann'ların çocuklarına bakıyor, onları oyalıyor, Clara Schumann'ın ev işlerine yardım ediyordu.

Robert Schumann, anormal derecede sinirli bir adamdı. Karısı Clara'yı çok sevmekle beraber onu kırdığı, üzdüğü günler de çok olurdu. Böyle zamanlarda Brahms hemen imdada yetişiyordu. Schumann, akıl hastanesine yattıktan sonra onun yokluğunu hissettirmemeye çalıştı.

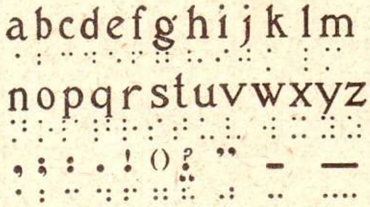
Brahms'ın Clara Schumann'a karşı duyduğu saygı ve anlayış yavaş yavaş, ümitsiz bir aşk halini almıştı. Clara'nın da ona karşı aşırı düşkünlük göstermesi Brahms'ı ümitlendiriyordu Robert Schumann hastanede ölümle pençeleşirken Brahms da Clara'yı üzüntülerinden kurtarmaya çalışıyordu. Nihayet rüyalarını dolduran kadın, serbest kalmıştı. Fakat bunun bir faydası olacak mıydı? Her şeyi unutup sadece kendileri için yaşıyabilecekler miydi? Brahms da, Clara da bunun imkânsız olduğunu biliyordu. Hâtıralar, onların mesut olmalarına imkân bırakmıyacaktı. Dost kalmaları ikisi için de daha hayırlıydı.

Brahms, bundan sonra kendini müziğe verdi. Schumann'ın yetim kalan çocuklarına üvey baba olacak yerde, onların «Johannes Amca» ları sıfatını taşımayı tercih etti. Artık onun aşkı, çocukları, velhasıl herşeyi, besteleriydi. Bununla beraber, Clara Schumann'la dostlukları da kadının ölümüne kadar devam etmiştir. Clara'nın ölümü, Brahms için pek acı oldu.

BRASİLİA'NIN PLÂNI: 1 — Hükümet Meydanı; 2 — Bakanlıklar; 3 — Katedral; 4 — Kültür Merkezi; 5 — Bankalar ve iş yerleri; 6 — Eğlence yerleri bölgesi; 7 — Oteller; 8 — Radyo ve televizyon kulesi; 9 — Stad; 10 — Atlı Spor Kulübü; 11 — Belediye Meydanı; 12 — Yayın ve basımevleri: 13 — Rasathane; 14 — Kışlalar; 15 — Nebatat bahçesi; 16 — Depolar; 17 — Gar; 18 — Hal ve mezbaha; 19 — Mezarlık, 20 — Hayvanat bahçesi; 21 — Hava alanı; 22 — Elçilikler bölgesi; 23 — Golf klübü, 24 — Alvorada Sarayı; 25 — Brasilia Oteli; 26 — Üniversitelerin bulunduğu bölge; 27 — Milyarderler sitesi; 28 — Parsellere ayrılmış arazi; 29 — Yat Klübü, 30 — Suni göl

BRAİLLE ALFABESİ. — Körlerin okuyup yazabilmesi için kabarık noktaların çeşitli şekillerde birleşmesinden meydana gelen bir alfabedir. Braille (bray) harfleri, kalın bir kâğıdın üzerine, sivri uçlu kalem şeklinde bir aletle bastırılarak yapılan noktalarla yazılır. Noktalama işinde, muntazam şekilde delinmiş metal bir cetvel kullanılır. Yazı bit-

Braille Alfabesi

tikten sonra okunabilmesi için kâğıdın arkası çevrilir, çünkü noktaların çıkıntısı o tarafa doğrudur. Körler, bunları parmaklarının ucu ile takip ederek okurlar. Braille alfabesinin harfleri 1-6 nokta arasında değişir. Sayıların yazılmasında sıra ile alfabenin harfleri kullanılır, A, 1; B, 2; C, 3... yerine geçer. Müzik notalarını yazmak için de bir Braille sistemi vardır.

BRASİLİA

Brezilya'nın yeni başkentidir. Brezilya Yaylası'nda, denize 1200 m. yükseklikte kurulmuştur. Brezilyalılar'ın 2000 Yılının Başkenti dedikleri bu şehir, boş bir yerde, doğrudan doğruya başkent olmak üzere yapılmıştır.

Brezilya'ya yeni bir başkent yapmak fikri yeni değildir. 1823'te memleketin içerlerinde bir başkent yapması fikri ileri sürülmüştü. 1891'de Anayasa değiştirilirken bu fikir kabul edildi, Goias eyaletinde 14.400 km². lik bir alan ayrıldı. 1955'te iş başına geçen Başkan Kubitschek Brasilia'nın yapılmasını gerçekleştirmek için bütün güciyle çalıştı. Şehir modern şehircilik ve mimarlık anlayışının mükemmel bir örneği olarak kabul edilmektedir. Şehrin plânını şehircilik mütehassısı Lucio Costa, binaları mimar Niemeyer yapmıştır.

Brasilia 1960'ta Brezilya'nın resmen başkenti oldu. Nüfusu 100.000 kadardır. (Bk. Amerika: Amerika'ya dair bazı notlar).

BRAUN, Wernher von (1912-)

Alman fizik bilginidir. 1912'de Wirsitz' de doğdu. Daha 18 yaşındayken atmosfere roket gönderme konusunda araştırmalar yapan Profesör H. Oberth'e asistan oldu 1932'de, 20 yaşındayken, Kummersdorf deneme istasyonu müdürlüğüne getirildi. 1933'te yaptığı roketlerden birinin 2.000 metre mesafeye gitmesi Hitler'in dikkatini çekti. Braun 1938'de ilk V-1 denemelerine başladı. İkinci Dünya Savaşı'nda 1943'te V-1 roketleri İngiltere'yi dövmeye başladı. 1944' te de V-2 roketlerini yapmaya koyuldu. (Bk. Roket). Braun bundan sonra Amerika'yı dövecek çapta uzun menzilli roketler üzerinde çalışmaya başladı. Fakat Almanya'nın savaşı kaybetmesi üzerine Braun 1945'te Amerikan kuvvetlerine teslim oldu.

W. von Braun

Aynı yıl Amerika'ya giden Wernher von Braun Amerikan tabiiyetine geçti ve Texas'ta ki Fort-Bliss teknik merkezi müdürlüğüne getirildi. Bilgin o yıldan beri Amerika'da roket araştırmaları üzerinde çalışmaktadır 1958'de ilk Amerikan sunî peykini uçuran üç kademeli Jupiter-C roketini Braun yapmıştır.

BRAZZAVİLLE

Eski Fransız Ekvator Afrikası'nın, şimdi Kongo cumhuriyetinin başkentidir. Nüfusu 94.000'dir. Kongo Nehri üzerinde, Stanley Pool Gölü'nün kuzeybatı kıyısında bulunan bir nehir limanıdır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Afrika'daki Hür Fransız Kuvvetleri' nin üssü ve merkezi olarak kullanılmıştır.

BREMEN

Batı Almanya'nın en önemli şehirlerinden biridir. Nüfusu 555.000'i geçer. Almanya'nın, Hamburg'dan sonra gelen ikinci büyük deniz ticareti merkezi ve en önemli limanıdır. En büyük gemi işletme şirketleri Bremen'dedir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında fabrikaların bulunduğu bölge, İngiliz ve Amerikan kuvvetleri tarafından bombardıman edilmiştir. 1945'te şehri İngiliz askerleri işgal etmiş, harbden sonra Bremen şehri ve Bremen eyaleti Amerika'nın idaresi altına girmiştir. 1948'den beri Bremen, Batı Almanya Federal Cumhuriyeti içinde aynı adı taşıyan eyaletin merkezidir.

BREST

Fransa'nın kuzeybatısında, Bretanya kıyılarında önemli bir harb limanıdır. Nüfusu 111.000'dir Şehir, karaya doğru çok sokulmuş olan ve birçok kolları bulunan bir körfezin kuzey kıyısında, Penfeld nehrinin iki yanındaki tepeler üzerinde kurulmuştur. Denizaltı telefon kablolariyle Kuzey Amerika' ya ve Afrika'daki Fransız kolonilerine bağlıdır. Ticareti en çok toprak ürünlerine ve balıkçılığa dayanır.

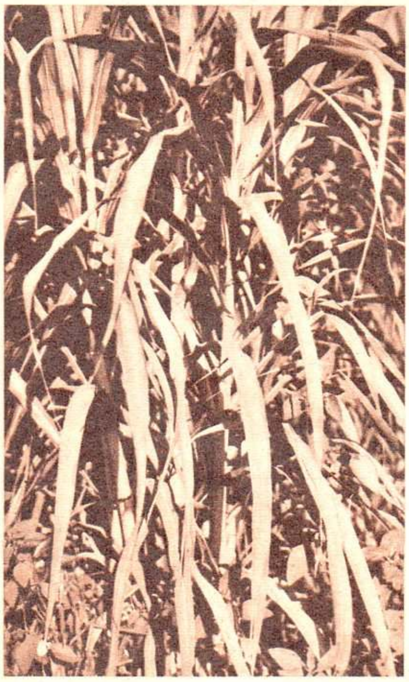
Brest'te yüksek okullar, garnizon, deniz okulu, değerli bir sanat müzesi kütüpane, nebatat bahçesi ve rasathane vardır. Çok eski bir şehir olan ve yüksek bir bölgede kurulmuş bulunan Brest'in sokakları dar ve merdivenlidir.

Brest I. Dünya Savaşı sırasında Fransa'da savaşan Amerikan askerlerinin çıkarma üssü olarak önem kazanmış, II. Dünya Savaşı'nda Almanlar tarafından işgal edilince bir denizaltı üssü olarak kullanılmıştır.

BESİNLER

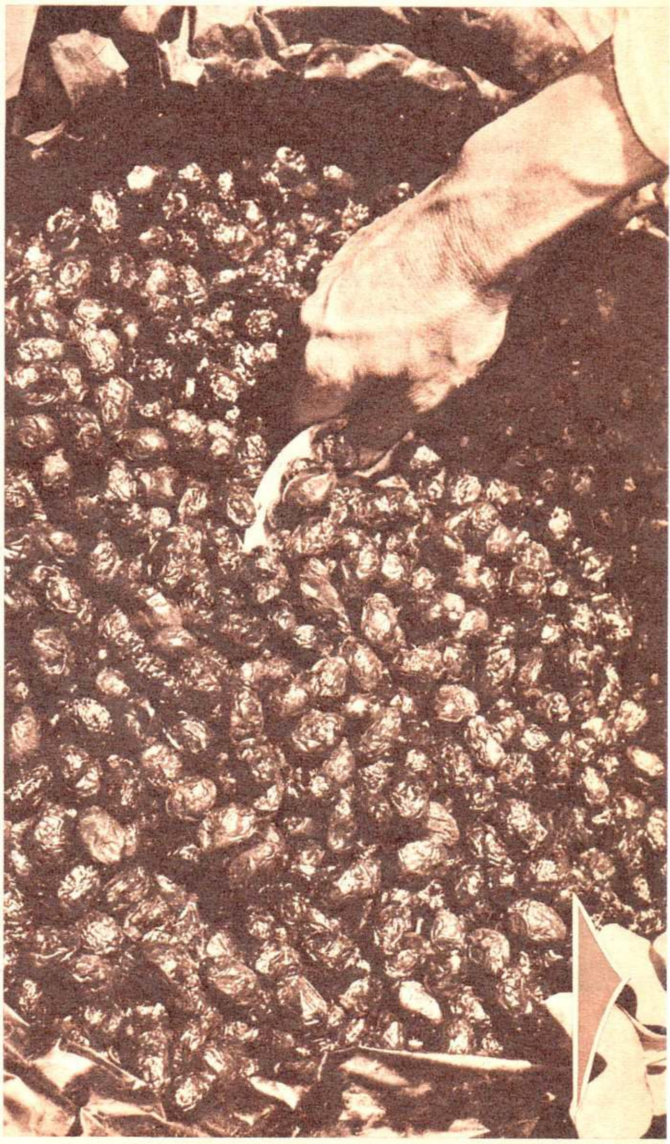
ANA BESİN MADDEMİZ: BUĞDAY — Buğday çok eski çağlardan beri besin maddelerinin başında yer almıştır. Buğday tarımı XX. yüzyılda geniş ölçüde makineleşmişse de, çok zaman hâlâ ilkel usuller kullanılır. Resim Habeşistan'da orakla yapılan buğday biçimini gösteriyor.

ŞEKER KAMIŞI — İnsanoğlunun en önemli besinlerinden olan şeker, çokluk şeker kamışından elde edilir. Memleketimizde şeker, şeker pancarından elde edilmekteyse de son zamanlarda şeker kamışı yetiştirilmesine de büyük önem verilmiştir.

DOMATES — Yaz aylarının öncülerinden olan domates, bilhassa C vitamini bakımından zengindir. Herkesin severek yediği domates yemeklere renk ve lezzet verir, kışın da ezme olarak kullanılır.

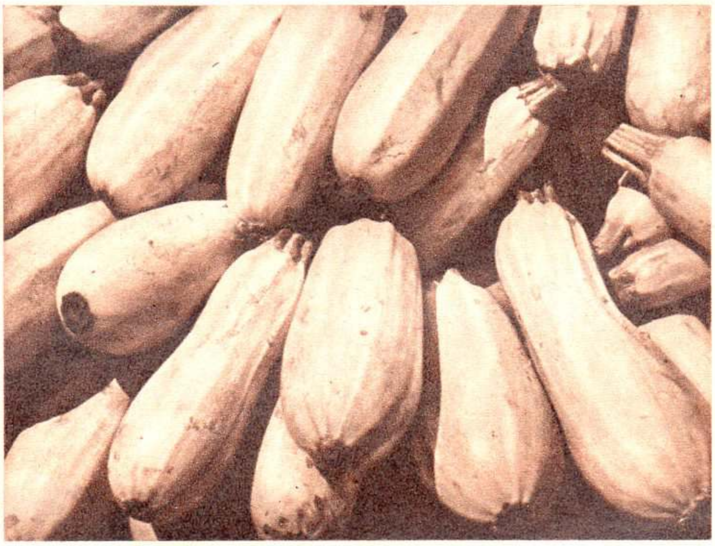
ZEYTİN — İslâmlığın mübarek saydığı besinlerdendir. Memleketimizde, Marmara ve Ege bölgelerinde pek çok zeytin ağacı vardır. Zeytin yağı da önemli besin maddelerinden biridir.

ÇAY — Memleketimizde ilk defa II. Dünya Savaşı sırasında çay yetiştirme işi önemle ele alınmış, Rize'de çay bahçelerinin kurulmasına başlanmıştır. İlk denemelerden iyi sonuçlar alınması üzerine çay fabrikaları kurulmuş, bölgede çaycılık gelişmiştir. Resim, Rize'de çay toplıyan bir kızı gösteriyor.

FINDIK — Karadeniz bölgesinde yetişmekte olan bu değerli besin maddesi memleketimizin en önemli gelir kaynaklarından biridir. Karadeniz kıyılarımız boyunca uzanan fındık bahçelerindeki ağaçların sayısı 130.000.000 tahmin edilmektedir.

SAKIZKABAĞI — Anavatanının Güney Amerika olduğu sanılan kabak hemen hemen bütün dünyada halk arasında çok yaygın bir yiyecek çeşididir. Sakızkabağının birçok türü vardır. Resimdeki sakızkabakları memleketimizde çok yetişen bir cinsidir.

BİBER — Birçok çeşidi olan yeşil biber, yaz aylarında en çok kullanılan sebzeler arasındadır. Biber memleketimizin sebzecilikle uğraşan her yerinde yetiştirilir. Kurutulunca kırmızı bir renk alan dolmalık biberler, öğütülerek kırmızı biber olarak da yemeklere ilâve edilir.

BEYAZIT KULESİ

İstanbul'da XIX. yüzyılın başlarında yapılan Beyazıt Yangın Kulesi şehrin her hangi bir yerinde çıkan yangını hemen haber vermek için II. Mahmut'un emriyle inşa edilmişti. İstanbul'un özelliklerinden biri olarak yükselen kule önce ahşap yapılmış, fakat bir ayaklanma sırasında kasten yakılmıştı. Bunun üzerine yeniden ve taştan yapılan Beyazıt Kulesi zaman zaman tamirler görmüştür. Kule, bugün de bir yangın gözetleme yeri olarak kullanılmaktadır. Resimde Beyazıt Kulesi ve yanında, Üniversite bahçesindeki Atatürk ve Gençlik Anıtı görülüyor.

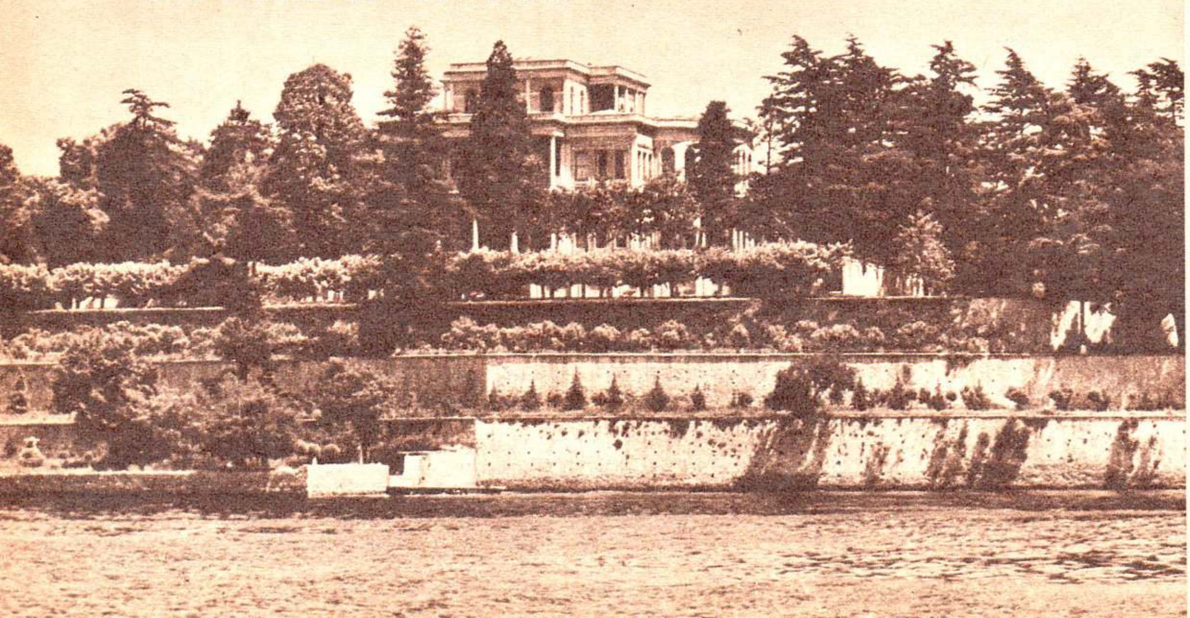

Beykoz, İstanbul'un kendisine has özelliği olan ilçelerinden biridir. Anadolukavağı ile Beykoz arasında bulunan Yuşa Tepesi buraya efsanevi bir hava verir. Tepedeki kabrin Yuşa Peygamber'e ait olduğu rivayet edilmektedir. Fotoğraf Beykoz'un denizden görünüşünü tesbit ediyor.

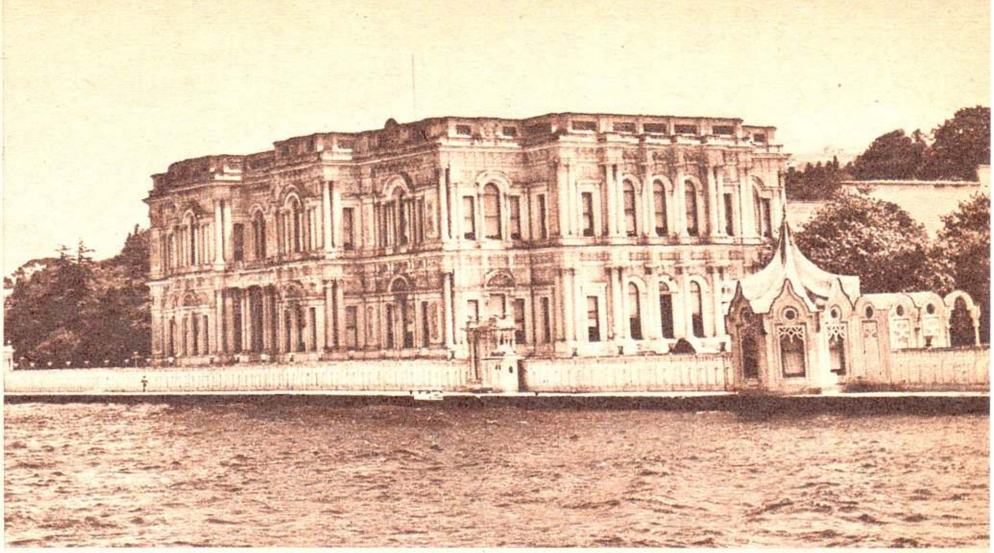
BEYKOZ KASRI

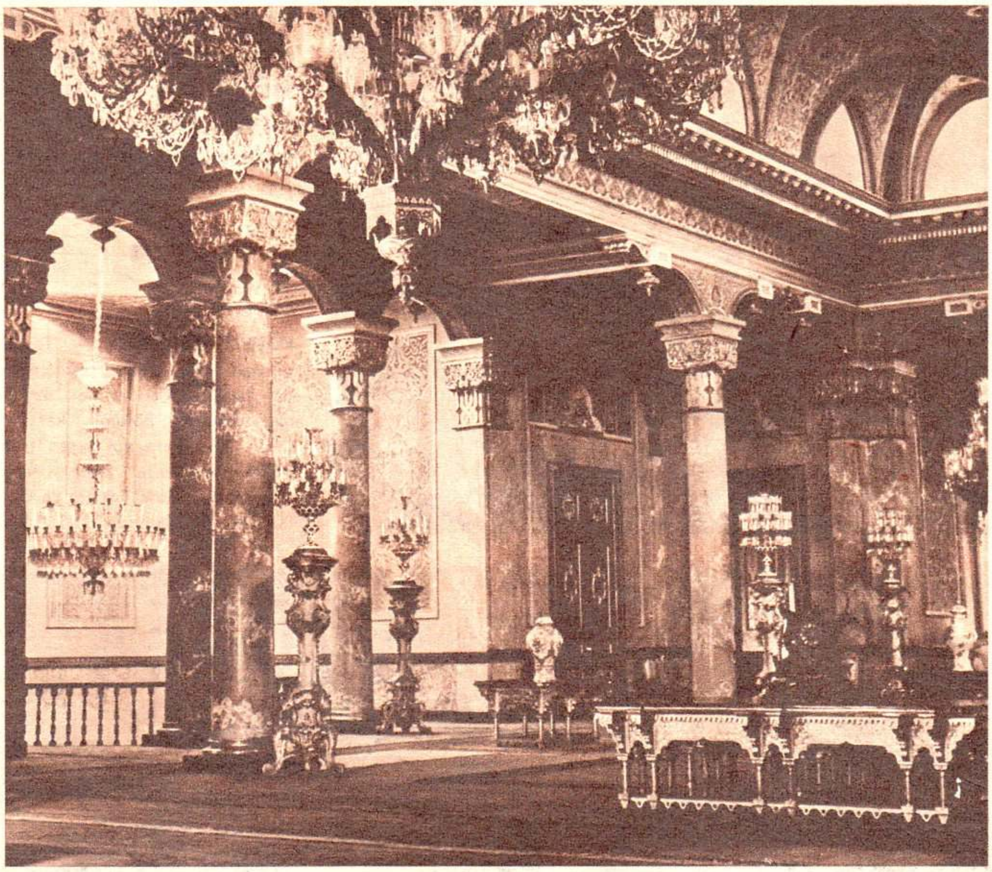
ŞİRİN BİR İLÇE. — Köprüden uzaklığı 9,45 mil olan Beykoz İstanbul'un en şirin ilçelerinden biridir. İstanbul'da çalışan Beykoz'lular vapurla iki saat kadar tutan bu yolu, her gün gider gelirler.

BEYKOZ KASRI — İstanbul'daki önemli mimarlık eserleri arasındadır. Dolmabahçe, Çırağan ve Beylerbeyi saraylarından önce yapılan bu güzel saray Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından Sultan Abdülmecit'e hediye edilmek maksadiyle inşa ettirilmeye başlanmış ve sonradan Sait Paşa tarafından tamamlanmıştır.

BEYLERBEYİ ve BEYLERBEYİ SARAYI

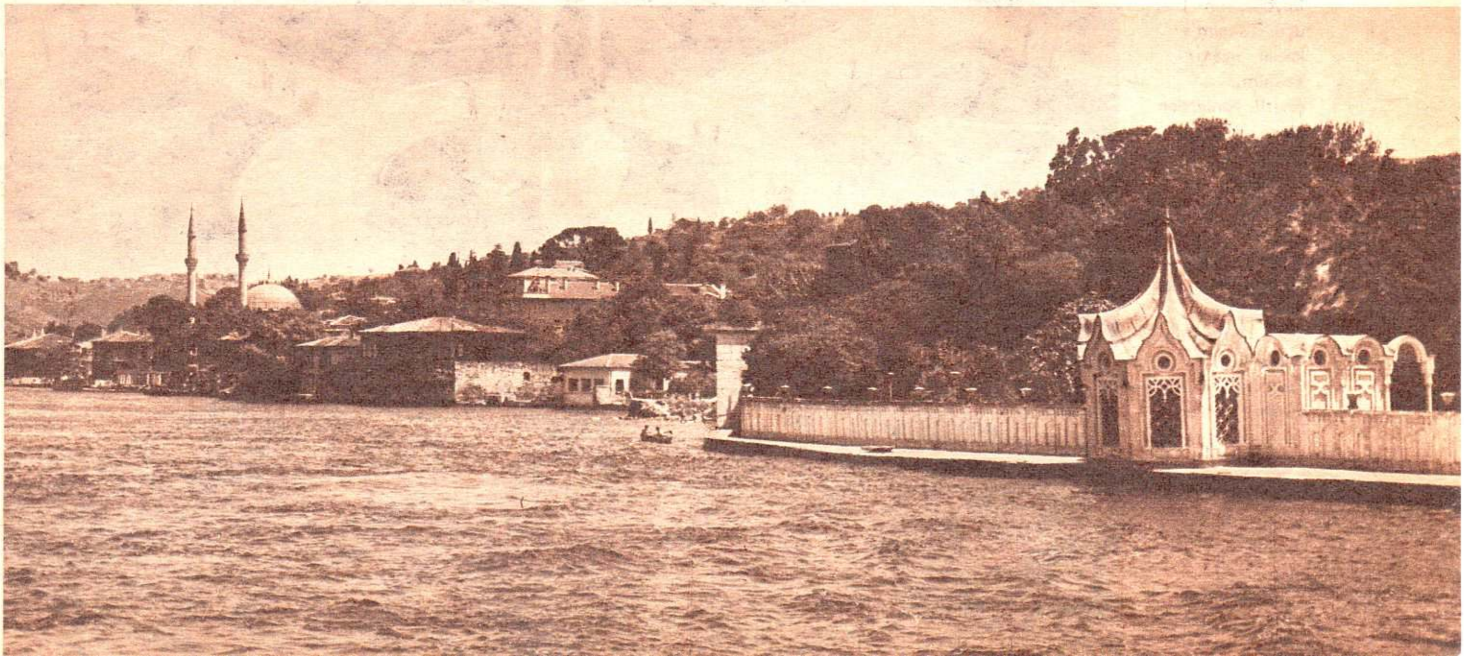

MERMER SARAY — Sultan Abdülâziz tarafından 1865'te yaptırılan Beylerbeyi Sarayı içinin ve dışının şahane güzelliğiyle tanınmıştır. Saray ve bahçesi eski İstanbul'un tarihî bir köşesini hâlâ yaşatır. Kademeli olan bahçede eskiden bir hayli çeşitli hayvanlar yetiştirilmekteydi...

SÜSLEME — Beylerbeyi Sarayı'nın dış görünüşüne olduğu kadar iç süslemesine de büyük önem verilmiştir. Resimde sarayın mermer salonlarından biri görülüyor. Üst katta bulunan hamam, saraya ayrı bir mimarî özellik verir.

BEYLERBEYİ — İstanbul'un şirin köylerinden biri olan Beylerbeyi, Boğaz'da Kuzguncuk'la Çengelköyü arasındadır. Beylerbeyi Sarayı bu köyün güneyine düşer. Deniz kıyısındaki cami Sultan Abdülmecit tarafından yaptırılmıştır. Aşağıdaki fotoğrafta sarayın rıhtımından bir köşe, köy ve cami görülüyor....

BEYOĞLU

İstanbul'un ve bütün Türkiye'nin en önemli eğlence merkezi olan Beyoğlu sabahın erken saatlerinden, gecenin geç saatlerine kadar, kalabalığı hiç eksilmiyen bir yerdir, çünkü sinema ve tiyatrolardan başka en büyük mağazalar da oradadır.

■

KÖŞEYİ DÖNÜNCE. — Tepebaşı'ndan gelen yolun dönemecinde İstiklâl Caddesinin Beyoğlu diye bilinen bölümü karşınıza çıkar. Vasıtalara yol veren trafik polisi Beyoğlu'nu işaret ediyor gibidir. Bu cadde Taksim'de Cumhuriyet Meydanında son bulur.

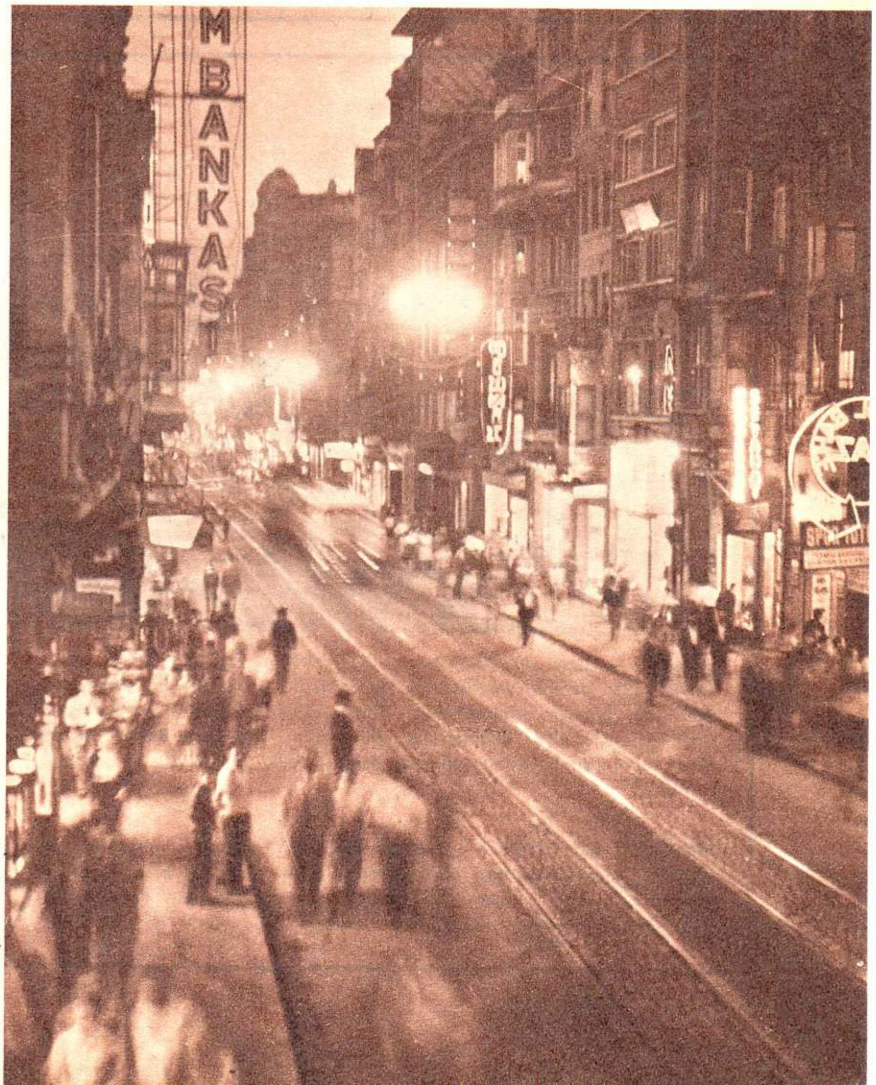

TAKSİM MEYDANI Beyoğlunun bir ucu Taksim'e kadar uzanır. Taksim, çeşitli yönlerden gelen birçok caddenin toplandığı bir huni gibidir. Vasıtalar ve insanlar bu huninin ağzından Beyoğlu'na akar. Meydanın ortasında Cumhuriyet Anıtı vardır.

BEYOĞLU'NDA TRAFİK. — Beyoğlu'nun trafiği daima İstanbul'un en önemli trafik konularının başında gelmiştir. Galatasaray'dan Taksim'e doğru caddenin sağı otomobillere kapalıdır. Otomobiller ancak Taksim'den Galatasaray'a doğru giderken Beyoğlu'ndan geçebilirler.

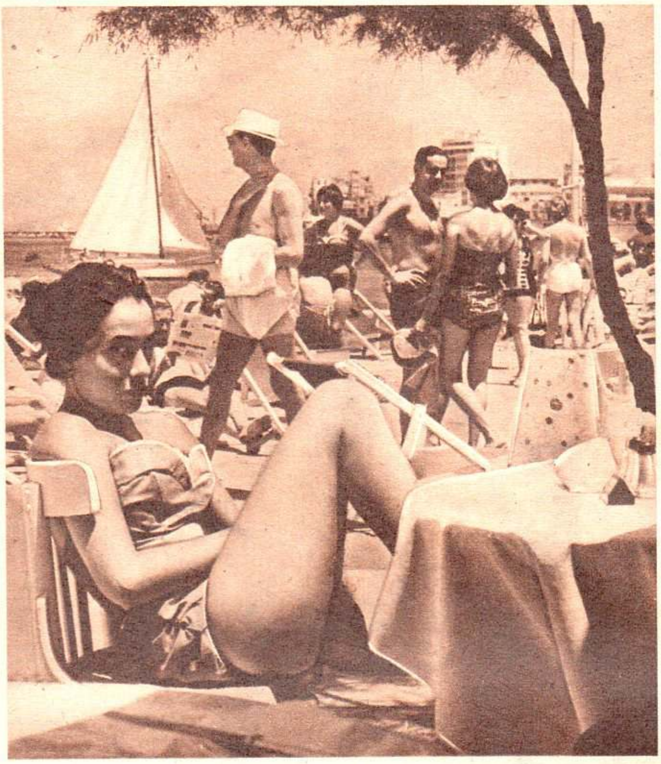
VİTRİNLER. — Beyoğlu hemen her konuda dünya modasının Türkiye'deki teşhir yeridir. Beyoğlu'ndaki vitrinler günün her saatinde, mal almak için dolaşanların birer uğrak yeridir.

BEYOĞLU'NDA GECE. — Beyoğlu geceleyin de kalabalığını ve canlılığını muhafaza eder. Bu cadde üzerindeki birçok sinema, tiyatro ve eğlence yerleri bu canlılığın başlıca sebebidir.

BEYRUT

BEYRUT. — Lübnan'ın başkenti Beyrut Yakın Doğu'nun en hareketli şehirlerinden biridir. Resim 1958'de Askerî Müşahitler Karargâhının bulunduğu lüks Biarritz Otelini gösteriyor. Binada Birleşmiş Milletler bayrağı dalgalanmaktadır.

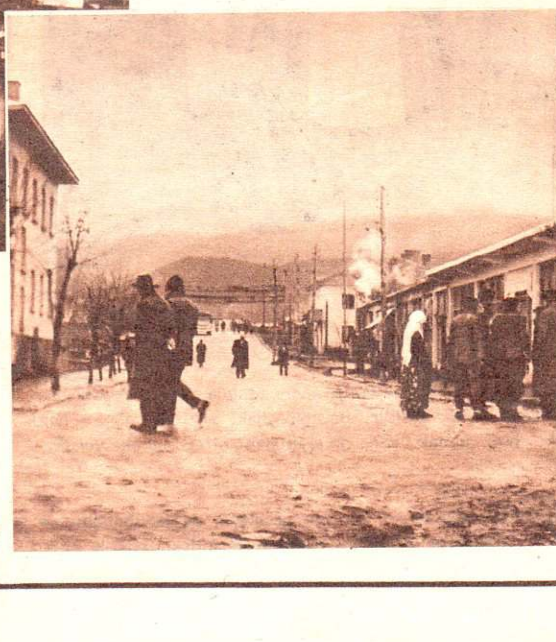

BEYRUT'TA PLÂJ. — Akdeniz kıyısında 500.000 nüfuslu bir şehir olan Beyrut'un M. Ö. 1.400 yıllarına kadar uzanan bir tarihi vardır. Bu arada birçok el değiştiren şehir 1517'de Yavuz Sultan Selim tarafından zaptedilmiştir. Resim Beyrut'ta bir plâjı gösteriyor.

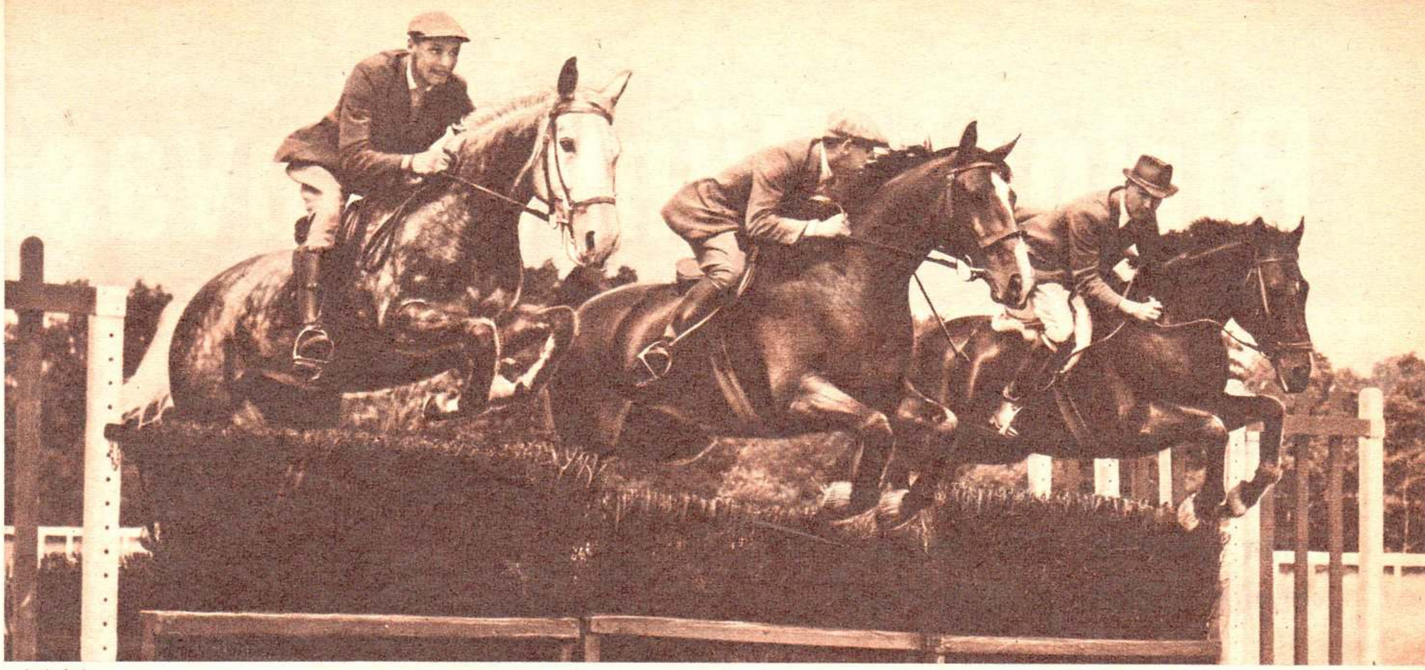
BİNGÖL

BİNGÖL. — Doğu Anadolu'daki il merkezlerimizden olan Bingöl kendi adiyle anılan derenin yakınlarında kurulmuştur. Şehir gittikçe gelişmekte, yeni yeni binalar yapılmaktadır. Bingöl, Muş demiryolu üzerinde bulunan Genç'e 24 kilometrelik bir yolla bağlıdır. Resim şehrin genel görünüşünü tesbit ediyor. Burası tipik bir Anadolu şehridir.

BİNGÖL'DE BİR CADDE. — Denizden 1.260 m. yüksekte kurulmuş olan Bingöl il merkezi gittikçe gelişmektedir. Şehir eski yeri olan Çapakçur Deresi kıyısından şimdiki yeri olan Yenişehir bölümüne doğru gelişmektedir. Fotoğrafta şehrin ana caddelerinden biri görülmektedir.

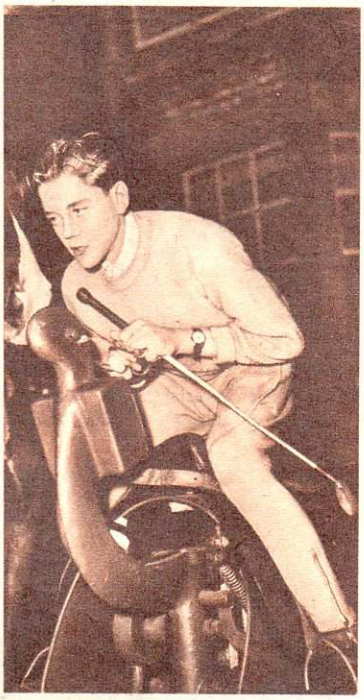

BİNİCİLİK ÇALIŞMALARI. — Binicilikte engelli koşuların çok önemli bir yeri vardır. Bilhassa İngiltere'de bu koşular büyük ilgi toplar. Bütün bir mevsim form tutmak şarttır. Resimde Olimpiyat yarışmalarına hazırlanan İngiltere binicilik ekipi görülüyor.

Binicilik

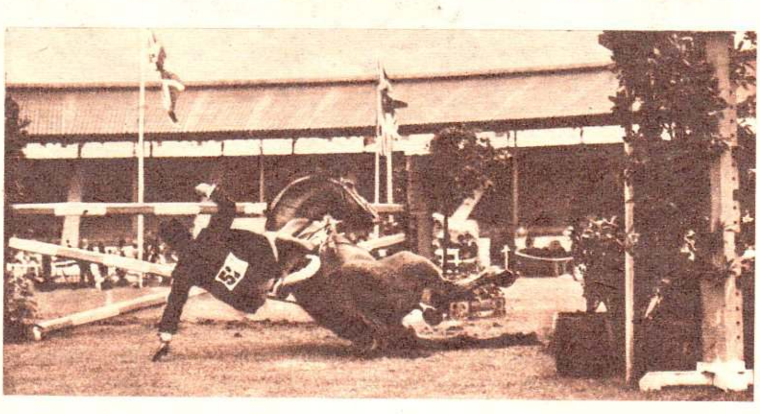
SÜVARİLERİMİZ. — Türkiye'de engelli çalışmalar son yıllara kadar sadece süvarilerimiz tarafından yapılırdı. Resimde milletlerarası bir şöhrete sahip binicilerimizden Yarbay Salih Koç güç bir mâniayı aşarken görülmektedir.

ANTRENMAN. — İngiltere'deki bir antrenör, cokey yetiştirmek için resimde görülen demir attan faydalanmaktadır. Dinamo ile çalışan bu atın cokey eğitiminde tam mânasiyle müspet faydalar sağladığı görülmüştür.

KOVBOY OKULU. — İngiltere'de biniciliği geliştirmek için özel bir kovboy okulu açılmıştır. Resim Dartmoor'daki okulun öğrencilerinden birini çalışmalar sırasında şahlanan bir atla gösteriyor.

KAZA. — Engelli koşularda kazalara sık sık raslanır. Bunlar bazan zararsız geçiştirildiği gibi, bazan da atın ve cokeyin bir tarafının kırılmasına sebep olur. Resim, İngiltere'de yapılan bir gösteri sırasında vukubulan feci bir kazayı gösteriyor.

Birinci Dünya Savaşı

O zamanlar «Cihan Harbi» diye adlandırılan bu büyük savaş, II. Dünya Savaşını henüz görmemiş olan insanlık için, çağların en büyük felâketi sayılmaktaydı . . .

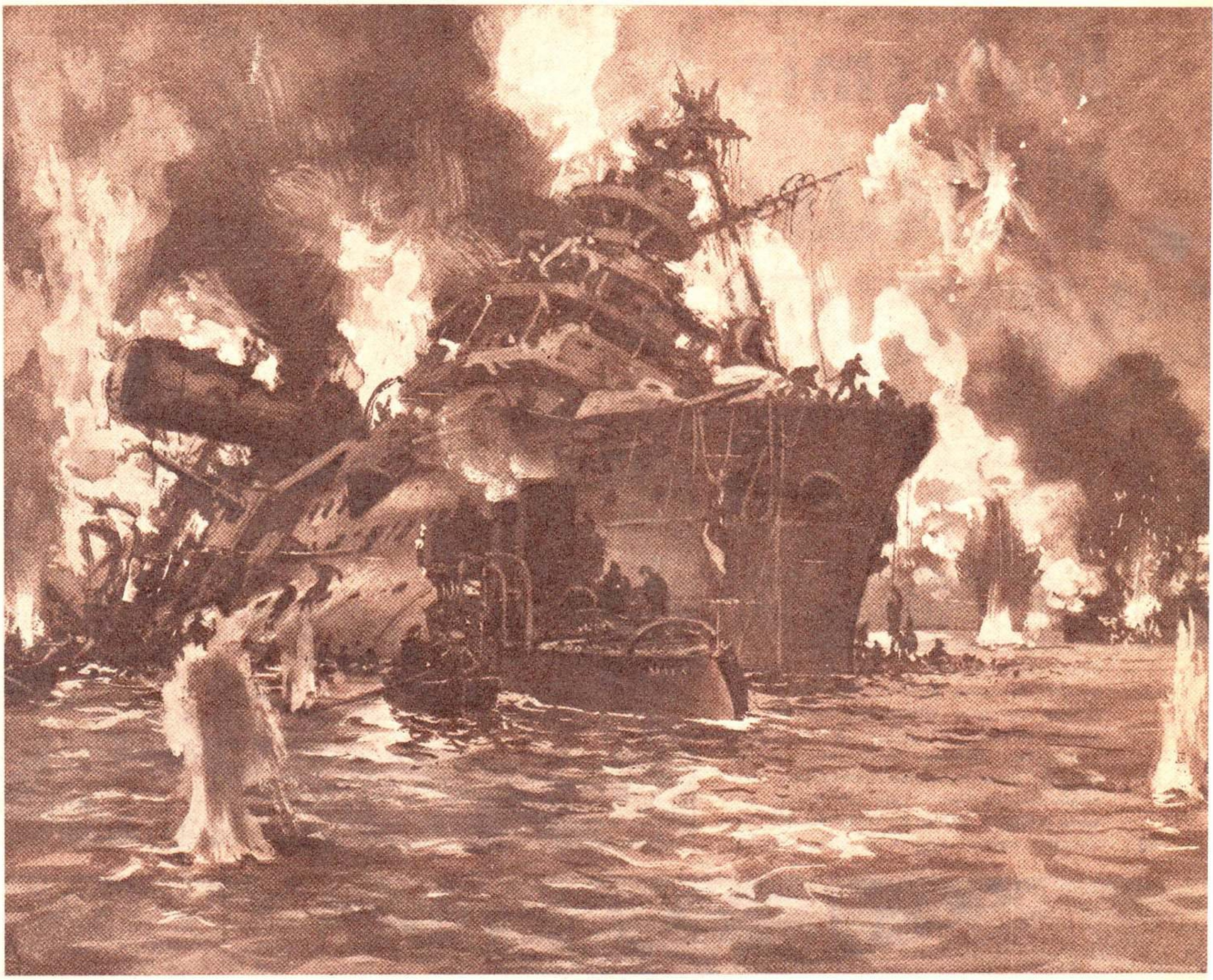
CEPHE GERİSİ. — Fransa'da Birinci Dünya Savaşı sırasında ele geçirilen Ham şehrinde, istirahate çekilmiş bir Alman birliği. Almanlar bu savaşta bizim müttefikimizdi.

KEŞİF. — Birinci Dünya Savaşına katılan devletlerden biri de Türkiye idi. Çanakkale Savaşları Türk ordusu için başarılı bir imtihan oldu. Resim Türk subaylarını düşman siperleri karşısında yaptıkları bir keşif sırasında gösteriyor.

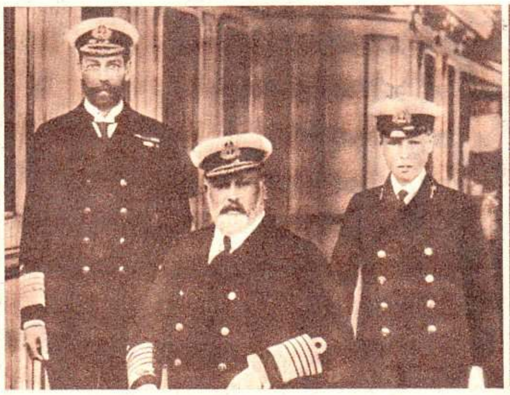
ESİRLER. — Savaşı zaferle bitiren İngilizler çarpışmalar sırasında birçok kayıplara uğramış, birçok esir vermiştir. Resim yeni ele geçirilen İngiliz esirlerinin çamurlar içinde yaralı bir arkadaşlarını da birlikte taşıyışlarını gösteriyor.

ÇANAKKALE SAVAŞI. — Birinci Dünya Savaşı'nın en şiddetli çarpışmaları Çanakkale Boğazı'nda geçmiştir. Çok önemli bir stratejik değeri olan Boğazlar'a hâkim olmak istiyen İtilâf Devletleri olanca gücleriyle Çanakkale Boğazı'nı ele geçirmeye çalışmış, Türk ordusunun büyük kahramanlığı karşısında bunu başaramamışlardır. Resim Fransızların meşhur «Bouvet» zırhlısının batırılışını gösteriyor.

Savaşta, Alman, İngiliz ve Rus devlet reisleri

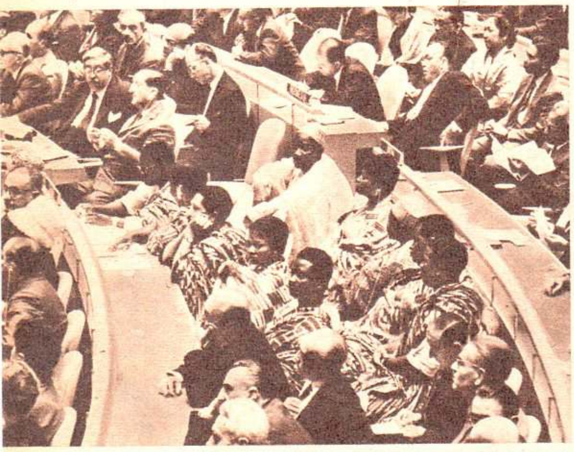

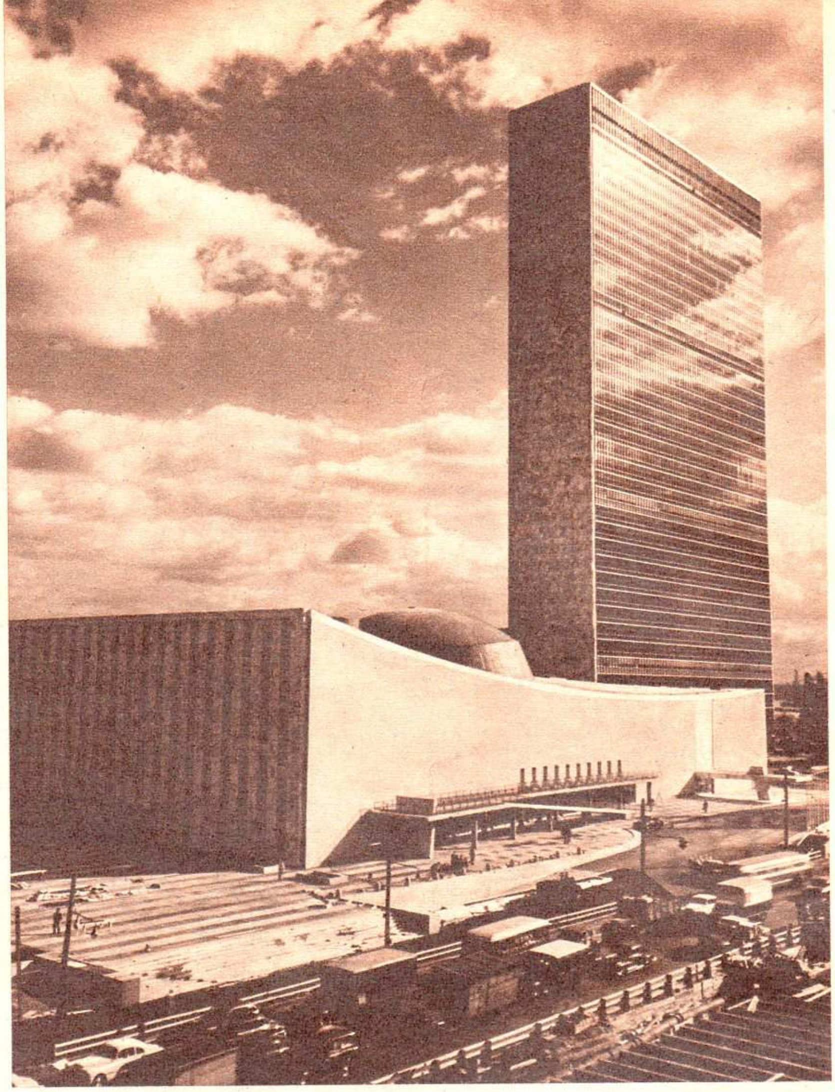

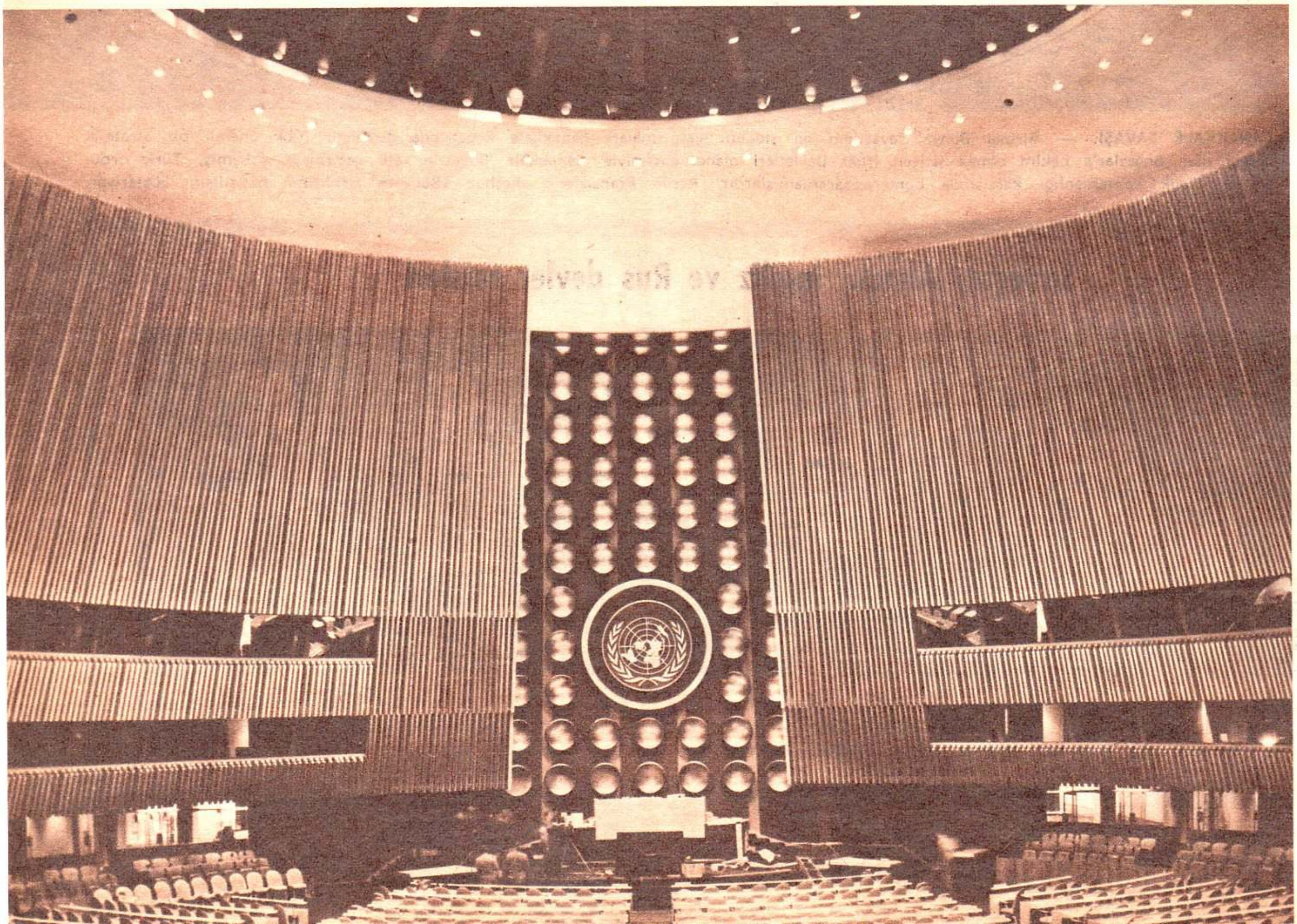
Birinci Dünya Savaşında karşı karşıya çarpışan iki devletin reislerinden Almanya İmparatoru Wilhelm'le İngiltere Kıralı V. George Kıraliçe Victoria'nın torunlarıydı. Resimde (solda) Kaiser Wilhelm, oğlu ve torunu ile görülüyor. (Ortada, ayakta İngiltere Kıralı V. George, yanında babası VII. Edward, oğlu bugünkü Windsor Dükü). Sağdaki resimde de savaş sırasında Rus Çarı olan I. Nikola görülmektedir...

Birleşmiş Milletler

Bütün dünya milletlerinin güvenerek bel bağladıkları Birleşmiş Milletler Teşkilâtı, insanlığı yeni bir savaş felâketinden korumak için elinden gelen gayreti gösterir. B. M., kuruluşundan beri dünyanın çeşitli yerlerinde başgösteren siyasi buhranları halletmiştir. Yukarıdaki resimde Genel Kurul bir toplantı sırasında görülüyor. (Yukarıda sağda teşkilâtın New York'taki merkezi, aşağıda da toplantı salonu).

BİRMANYA

YERLİ MÜZİK. — Birmanya çeşitli özellikleriyle Batılı'ların dikkatini üzerine çeken ülkelerden biridir. Bu Güneydoğu Asya memleketinin birçok bakımlardan olduğu gibi yerli müzik bakımından da kendine has özellikleri vardır. Resim Birmanya'da inceleme gezisine çıkan Batılı bir ekipin üyelerinden birini tele aldığı bir şarkıyı yerlilere dinletirken gösteriyor.

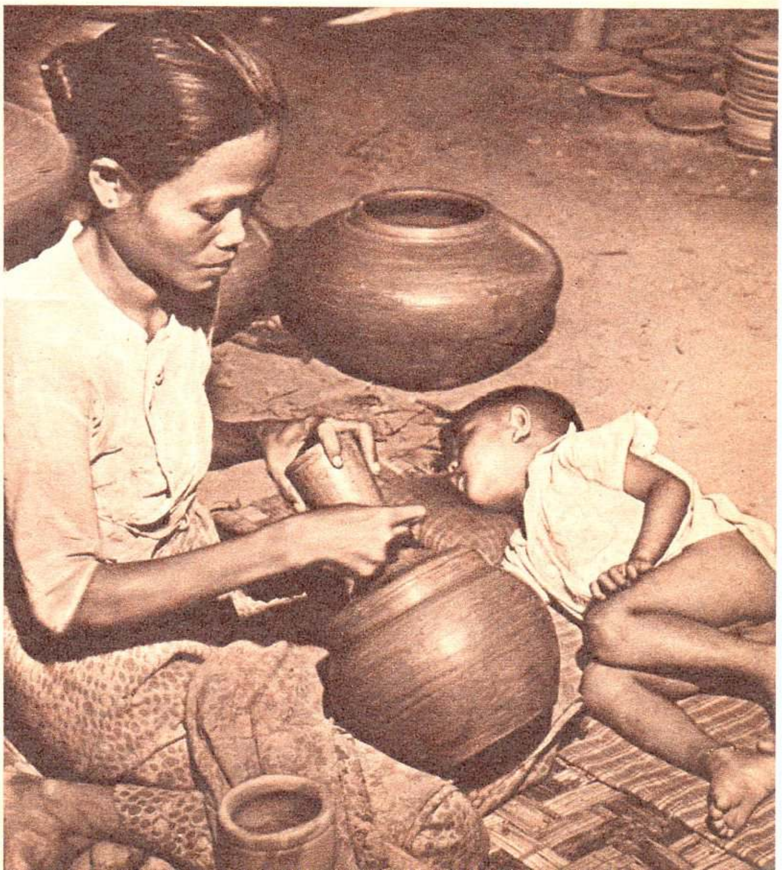
ÇİÇEK PAZARI. — Birmanya, meyvası ve çiçeği bol olan bir memlekettir. Yerli kadınlar çarşı, pazarda çiçek ve meyva satarlar. Yandaki resimde bir pazar yerinde çiçek satan yerli kadınlar görülüyor.

İBADET. — Birmanyalılar'ın çoğu Budisttir. Ayrıca Müslüman, Hıristiyan ve Hindu'lar da vardır. Resimde, solda, ibadet eder durumda görülen şahıs Birmanya'nın devlet adamlarından Budist rahibi U-Nu'dur.

ÇÖMLEKÇİLİK. — Birmanya'nın kendine has el sanatlarından biri de çömlekçiliktir. Son zamanlarda B. Milletler Teşkilâtı memleketteki el sanatlarını modernleştirmek, sanayi şubeleri kurmak için buraya bir heyet göndermiştir. Resimde, uyuyan çocuğunun yanıbaşında çalışan bir çömlek işçisi kadın görülüyor.

Bitkiler

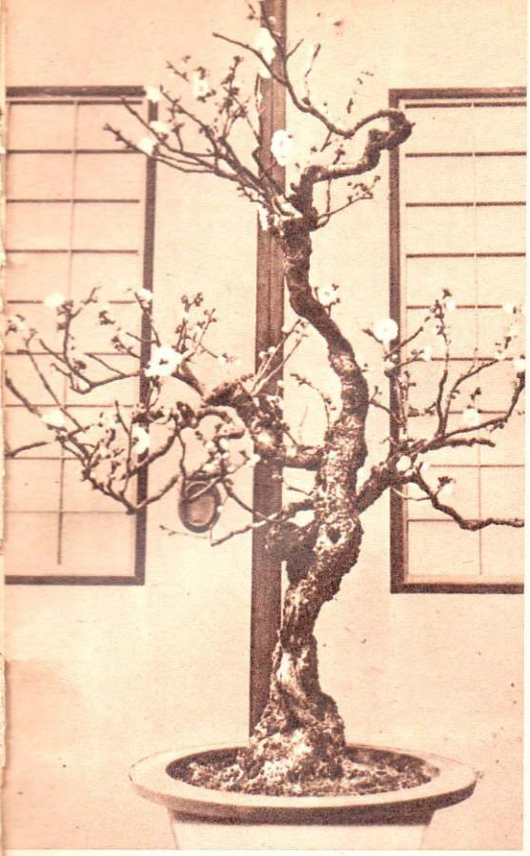
ZEYTİNLİK. — Anavatanı Anadolu olan zeytin ağacı çok uzun ömürlüdür. Zeytin, Anadolu'dan Yunanistan'a geçmiştir. Eski Yunanlılar ve Romalılar zeytin dalını barış timsali olarak kullanırlardı.

PİRİNÇ. — İnsanlığın en eski besinlerinden olan pirinç memleketimizde de geniş ölçüde yetiştirilmektedir. Yukarıdaki fotoğraf, pirincinin nefasetiyle tanınmış Tosya'da (Kastamonu) bir pirinç tarlasında çekilmiştir.

İLKBAHARIN MÜJDECİSİ. — Papatya kır çiçeklerinin en sevimlileri arasındadır. İlkbaharla birlikte, kırlarda, yol kenarlarında açan papatyanın birkaç çeşidi vardır. Papatya bazı şifalı hassalariyle de tanınır.

ÇİN İŞİ, JAPON İŞİ. — Japonlar'ın bize garip gelen bazı âdetleri arasında bir de ağaçları cüceleştirme merakları vardır. Özel bir usulle saksıda yetiştirilen ağaçlar gerçek bir ağacın bütün özelliklerini gösterir, yalnız boyları kısacıktır. Yukarıda cüceleştirilmiş ağaçlardan bir erik ağacı, aşağıda da gene bir cüce çam ağacı görülüyor...

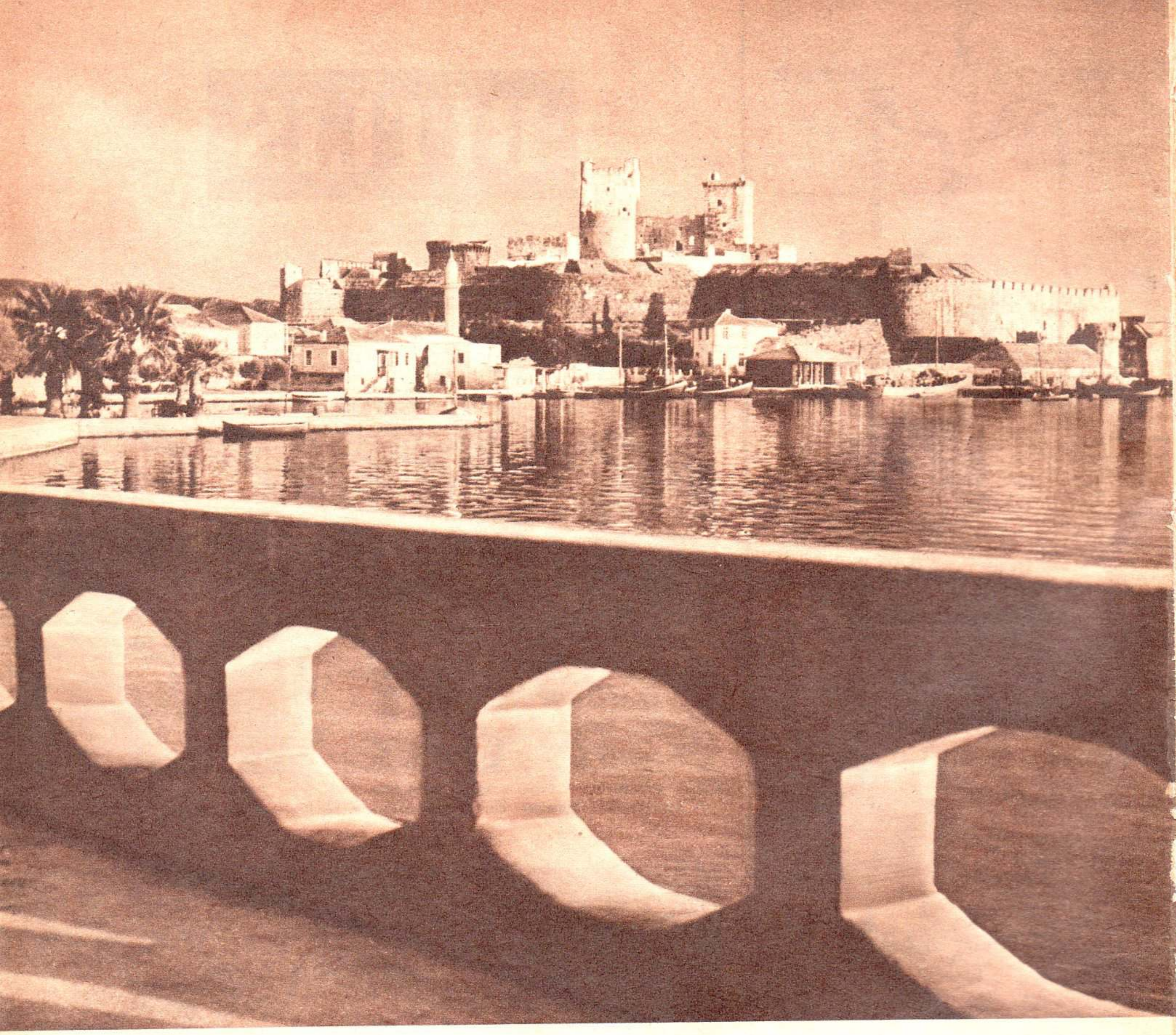
BİTLİS

GENEL GÖRÜNÜŞ. — Doğu Anadolu illerimizden Bitlis, Van Gölü'nün batısında bir vâdide kurulmuştur. Tamamen düz damlı yapılariyle kendine has bir görünüşü vardır...

DELİK TAŞ. — Bitlis'in özelliklerinden biridir. Kurtalan'a giden karayolu halkın Delik Taş dediği bu büyük kaya parçasının içinden geçer. Delik Taş Bitlis'in kapısı gibidir. Bitlis'ten ayrılırken de gene aynı Delik Taş size artık ilden çıktığınızı bildirir.

BODRUM

Muğla'nın şirin bir ilçe merkezi olan Bodrum, Ege Denizi kıyısında tarihî Halikarnasos şehri yıkıntıları üzerine kurulmuştur. Tarih ve tabiat bakımından çok zengin bir şehir olan Bodrum ilk defa XI. yüzyılın sonlarında Türk hâkimiyetine geçmiştir. Haçlı seferleri sırasında Bizans'a geçen şehir XIII. yüzyılda yeniden Türkler tarafından zap tedildi. Yukarıda şehrin tarihî kalesi, yanda ise umumî manzarası görülmektedir.

Güney Amerika'nın En Büyük Devleti: B R E Z İ L Y A

Brezilya Arması

BREZİLYA, Dünyanın büyük devletlerinden biri ve Güney Amerika'daki devletlerin en büyüğüdür. Kuzeyde Kolombiya, Venezuela, Guyana; doğuda ve güneydoğuda Atlas Okyanusu; güneyde Uruguay; güneybatı ve batıda Arjantin, Paraguay, Bolivya ve Peru ile sınırlanmıştır.

Yüzölçümü: 8.514.000 km²
Nüfusu: 67.268.000
Başkenti: Brasilia

Brezilya Lâtin Amerika memleketleri arasında İspanyolca konuşulmıyan tek memlekettir. Burası önce Portekizliler tarafından keşfedilmiş, ilk yerleşenler de onlar olmuştur. Bunun için, memlekette Portekizce konuşulur. Brezilya tarihte bir Avrupa devletinin hükûmet merkezi olan tek Amerika memleketidir: Portekiz Kıralı VI. Joao, memleketini Napoléon ordularının işgal etmesi üzerine, hükûmet merkezini Brezilya'ya nakletmişti. Rio de Janeiro 1807'den 1821'e kadar Portekiz'in resmî başkenti olmuştur.

Brezilya'nın Coğrafi Durumu

Güney Amerika'nın hemen hemen yarısını kaplıyan Brezilya'nın büyük bir kısmını ovalar ve yüksekliği ancak 500 m. ye kadar olan yaylalar teşkil eder. Brezilya Yaylası memleketin bütün güneydoğu kesimini kaplar. Buranın en yüksek yeri Rio de Janeiro'nun kuzeyindeki Pico da Bandeira Tepesidir (2884 m.). Kıyıya yakın kesimlerde dağların yüksekliği 1000 metreyi ancak geçer.

Memleketin kuzeyindeki Amazon Ovası 1.500.000 km² den fazla bir alanı kaplar. Buranın yüksekliği nadiren 150 metreyi geçer. Ova güneyde zengin tropika çayırlariyle kaplıdır. Buraya Platina Ovası denir.

Iklim. — Brezilya tropikal bir memleket olmakla beraber, yer yer çeşitli iklim özellikleri gösterir. Bunun başlıca sebebi memleketin bir kısmının deniz ikliminden etki görmesi, bir kısmının da yükseklik bakımından başka bölgelerden farklı olmasıdır. Ekvator Brezilya'nın kuzeyinden geçer. Bu kesimde mevsim değişikliği olmaz. Sıcaklık ortalama 33 derecedir. Ekvatordan uzaklığı 2.000 km. yi geçen güney kesimlerde ise zaman zaman soğuk dalgaları görülür, bazan kar da yağar. Memleketin bazı şehirlerine ise yılın her günü yağmur düşer. Ormanlık bölgeye yağan yağmurun yıllık ortalaması 200 sm. dir.

Nehirler ve Göller — Brezilyayı dünyanın en büyük nehirlerinden Amazon sular. Bu kudretli nehrin 3.000 km. den fazla bir kısmı Brezilya topraklarında akar. Suladığı alan memleketin yüzölçümünün % 60'ı kadardır (Bk. Amazon).

Brezilya'nın güney kesimini Parana Nehri sular. Bu nehrin de 2.000 km. ye varan bir kısmı Brezilya topraklarında akar. Amazon gibi, Parana da ulaştırmaya elverişlidir (Bk. Amerika: Güney Amerika Nehirleri).

Göl bakımından Brezilya fazla zengin değildir. En önemli iki gölü olan Maranhao ile Piaui dışında nehir boylarında su baskınlarından doğmuş göller vardır. Bunların sayısı epeyce kabarıktır, ayrıca deniz kulaklarının kapanmasından doğmuş göller de vardır.

Brezilyalılar'ın Yaşayışı

Bütün Lâtin Amerika memleketleri gibi Brezilya'da da Zenciler, Yerliler ve Beyazlar karışmış durumdadır. Beyazların önemli bir kısmı Portekizli'dir. Fazla miktarda Alman ve İtalyan azınlığı vardır. Türkler'e varıncaya kadar bütün ırklardan azınlıklar bulunur. Bir kısım Amerika memleketlerinin aksine Brezilya ırk farkı gözetmez.

Memleketteki Amerika yerlilerinin sayısı 150.000 kadardır. Bunlar Amazon havzasında yaşarlar. Beyaz ve Yerli karışımı ahali de bu bölgede ve yayla bölgesinde yaşar. Bunlara «Mestizo» denir. Zenciler 1538'den itibaren Afrika'dan köle olarak getirilmiştir. Güney kesimlerde nüfusun % 75'ini Beyazlar teşkil eder. Bütün memlekette Beyazların sayısı nüfusun yarısına yakındır. Amazon ormanlarında yaşıyanlar ilkel bir hayat sürer (Bk. Amerika: Güney Amerika Ahalisi).

Brezilya büyük çiftlikler memleketidir. Ahalinin önemli bir kısmı buralarda ve kahve tarımında işçi olarak çalışır. Fakir işçilerin yanında mal sahipleri zengin bir hayat sürer. Şehirlerde ise bir orta tabaka doğmuştur.

Brezilya'daki şehirlerin çoğu hareketli ve güzeldir. Meydanlar, parklar ve caddelerin üzerinde güzel binalar yapılmıştır. Her yerde tropikal bitkiler göze çarpar. En fakir evlerin bile bahçesinde rengârenk çiçekler görmek mümkündür.

Şehirler. — Brezilya'nın en önemli şehirleri yeni başkent Brasilia ile eski başkent Rio de Janeiro'dur (Bk. Brasilia; Rio de Janeiro).

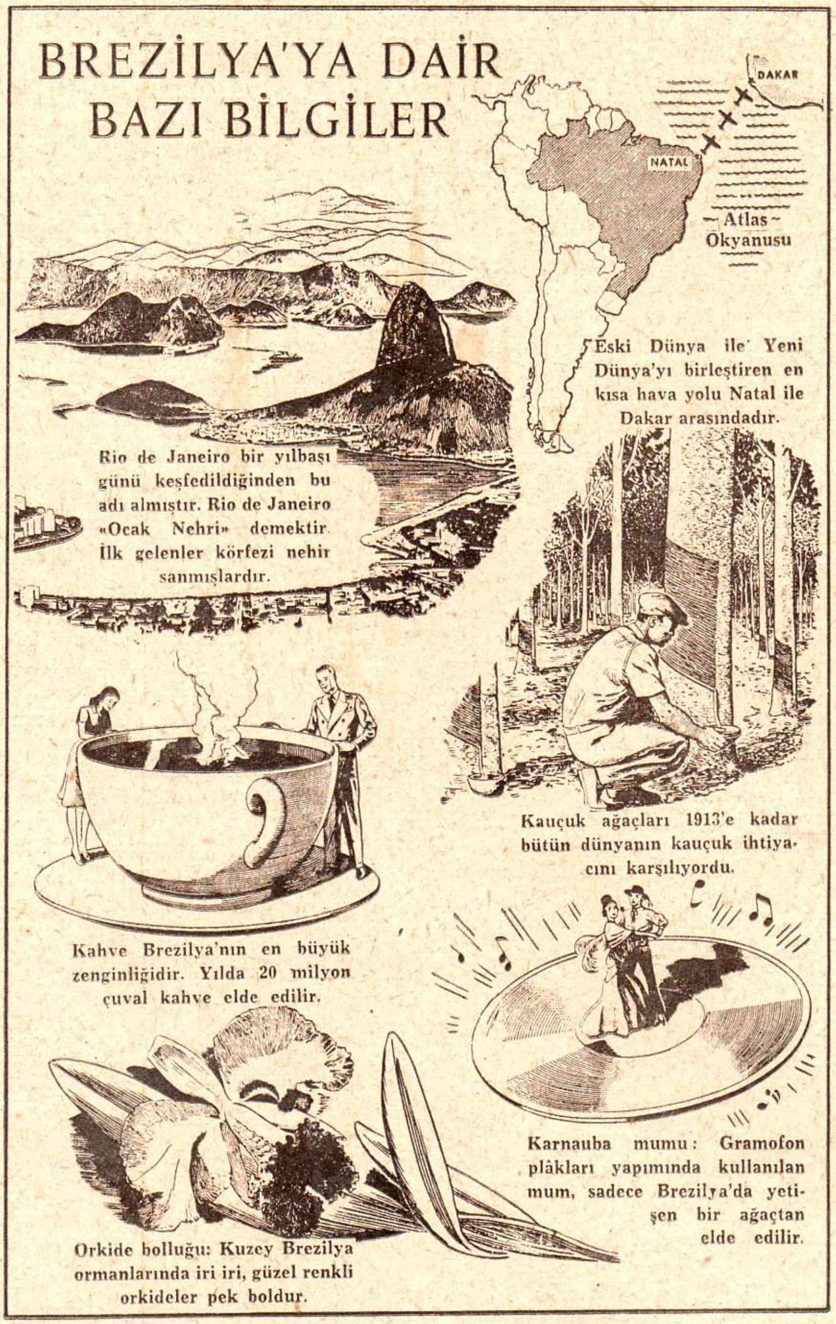
Diğer başlıca şehirler şunlardır:

Belem: Amazon nehrinin kollarından Para üzerindedir. 1616'da Portekizliler'in yaptığı bir kalenin etrafında gelişen şehrin bugünkü nüfusu 315.000'dir. Bir kauçuk merkezi ve bir ihraç limanıdır.

Belo Horizonte: Brezilya'nın güney kesiminde 527.270 nüfuslu bir şehirdir. 1890'da kurulmuş, önemli bir yol kavuşağında olması bakımından çabuk gelişmiştir. Şehirde birçok kültür kurumları vardır.

Fortaleza: Atlas Okyanusu kıyısında önemli bir dokumacılık merkezidir. Nüfusu 220.000

BREZİLYA'YA DAİR BAZI BİLGİLER

Eski Dünya ile Yeni Dünya'yı birleştiren en kısa hava yolu Natal ile Dakar arasındadır.

Rio de Janeiro bir yılbaşı günü keşfedildiğinden bu adı almıştır. Rio de Janeiro «Ocak Nehri» demektir. İlk gelenler körfezi nehir sanmışlardır.

Kauçuk ağaçları 1913'e kadar bütün dünyanın kauçuk ihtiyacını karşılıyordu.

Kahve Brezilya'nın en büyük zenginliğidir. Yılda 20 milyon çuval kahve elde edilir.

Karnauba mumu: Gramofon plâkları yapımında kullanılan mum, sadece Brezilya'da yetişen bir ağaçtan elde edilir.

Orkide bolluğu: Kuzey Brezilya ormanlarında iri iri, güzel renkli orkideler pek boldur.

kadar olan şehir 1611 yılında kurulmuştur.

Recife (eski adı Pernambouc): Brezilya'nın en doğu kesiminde, Atlas Okyanusu üzerinde büyük bir limandır. 733.870 nüfuslu şehir gıda maddeleri sanayii, konservecilik merkezi olan Recife Güney Amerika'nın en büyük hava kavuşak noktalarından biridir.

Sao Paulo: Rio de Janeiro'dan sonra Brezilya'nın en büyük şehridir. Nüfusu 4.100.000 olan bu şehirde bir üniversite vardır. Brezilya'nın makine ve kimya sanayii merkezidir. Dünya kahve ticaretinin de merkezi burasıdır.

Sao Salvador (Bahia): Atlas Okyanusu kıyısında 551.000 nüfuslu bir şehirdir. Çok önemli bir ticaret merkezi, tütün, kahve ve kakao ihraç limanıdır.

Kültür. — Brezilya'da eğitim devletin idaresindedir. Öğrenim mecburi değildir. Ahalinin ancak yarısı okuyup yazma bilir. Büyük şehirlerde çeşitli okullar, bu arada üniversiteler vardır. Bütün büyük şehirler Atlas Okyanusu kıyısında olduğundan eğitim seviyesi bu kesimde daha yüksektir.

Brezilya'daki bütün okulların toplamı 90.000 kadardır. 11 kolej ve üniversite vardır, öğrenci sayısı 7.000.000'u geçer.

Brezilya'da kütüpane ve müzelere büyük önem verilir. Rio de Janeiro'daki Millî Kütüpane'de 2.000.000'a yakın kitap bulunur. Memlekette 60 kadar müze vardır.

Brezilyalılar'ın sanata, bilhassa mimarlığa karşı büyük ilgileri vardır. Önemli şehirlerde büyük Avrupalı mimarların eserlerini görmek mümkündür (Bk. Lâtin Amerika; Brasilia).

Tabiî Kaynaklar ve Ekonomi

Brezilya bitki toplulukları bakımından çok zengindir. Ekvator ormanları gerçekten «balta girmemiş» deyimini haklı çıkaracak kadar sıktır. Burası 1900'den beri dünya kauçuk ticaretinin ana kaynaklarından biri olmuştur. Bu ormanlardan kereste ve başka maddeler elde edilir. Bunların başında kimyevi maddeler ve «karnauba» mumu gelir. Mum palmiyesinden elde edilen «karnauba» mumu otomobil ve kundura cilâsı, gramofon plâğı yapmakta kullanılır. Bu madde aynı zamanda iyi bir elektrik yalıtkanıdır.

Brezilya'nın ormanlık kesimlerinde çok çeşitli hayvanlar yaşar. Bunların başında tapir, puma ve jagar gelir. Tapir ve jagar Brezilya'daki en büyük memeli hayvanlar arasındadır. Nehirlerde dev kaplumbağalar bulunur. Su kıyılarında yaşıyan zehirsiz dev «anakonda» yılanlarından başka, korkunç ve zehirli başka birçok yılan çeşitleri Brezilya'ya has hayvanlar arasındadır. Amazon ormanlarında son derece güzel renkli kuşlar, böcekler, kelebekler, arılar yaşar. Amazon nehri de balık bakımından çok zengindir.

Ekonomi. — Brezilya deyince akla kahve gelir. Gerçekten dünyada en çok kahve elde eden memleket Brezilya'dır. Dünya kahve ihtiyacının yarısından çoğunu Brezilya karşılar. Kahvenin yetiştirilmesi, kurutulması, ambalâjlanması ve ihracı işlerinde milyonlarca insan çalışır.

Kahveden sonra Brezilya ekonomisinin en önemli maddesi pamuktur. Bundan sonra mısır ve şeker kamışı gelir. Pirinç ve tütün de geniş ölçüde yetiştirilir.

Memleketin ihraç maddelerinin başında kahve, pamuk, kakao gelir. İthal maddeleri de mamul eşya teşkil eder.

Brezilya bir zamanlar dünyanın en önemli altın ve elmas memleketiydi. Güney Afrika madenlerinin işletilmeye başlanmasından sonra Brezilya elması önemini kaybetti. Memleketteki elmas ve altın madenleri gene de küçümsenemez. Ayrıca krom, manganez ve demir madenleri de vardır.

Endüstri. — Brezilya endüstrisinin başında pamuklu dokumacılık gelir. Yünlü kumaşlar endüstrisi ikinciliği alır. Makine sanayii de gittikçe önem kazanmaktadır. Otomobil montaj fabrikaları, elektrik ve kimya sanayii gün geçtikçe gelişmektedir.

Ulaştırma. — Brezilya'nın ulaştırma işlerinde Amazon nehrinden geniş ölçüde faydalanılır. Memleketin birçok yerlerinde nehir tek ulaştırma yoludur. Ulaştırma işlerinde faydalanılan nehirlerin uzunluğu 40.000 km. den fazladır.

Brezilya'da 1854'te yapılan ilk demiryolunun uzunluğu 14 km. den ibaretti. Bugün memleketteki demiryollarının uzunluğu 40.000 km. ye yakındır. İyi durumdaki karayollarının uzunluğu ise 250.000 km. yi geçer.

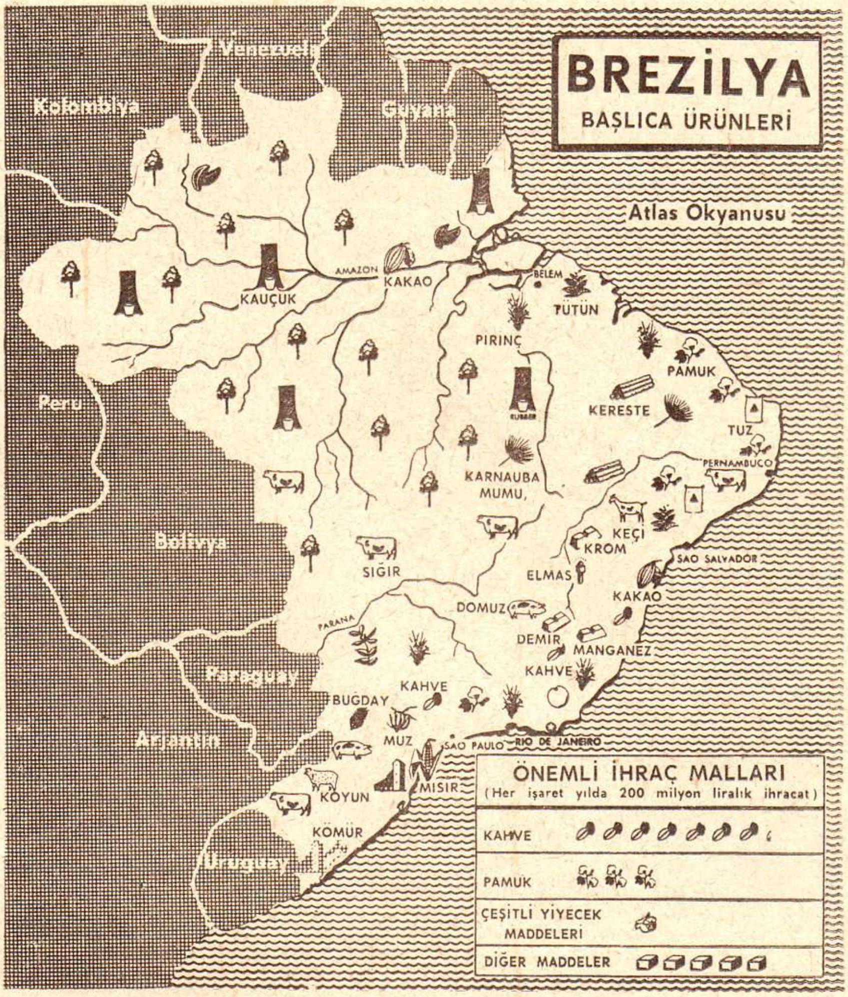
Havayollarının Brezilya için birçok memleketlerden daha büyük önemi vardır. Memleketin önemli bir kısmının ormanlarla kaplı bulunması kara ve demiryollarının yapılmasını imkânsızlaştırdığı için bu kesimlerde havayollarından faydalanılır.

Tarihte Brezilya

Portekizli Pedro Alvarez Cabral, Brezilya'yı ilk keşfeden denizci olarak kabul edilir. Cabral, 1500 ilkbaharında Brezilya'da karaya çıkmıştı. İlk yerleşme hareketi 1510 yılında başladı. O tarihte, Engizisyonlar dolayısiyle Avrupa'dan sürülen Yahudiler'in birçoğu buraya gelmişlerdi. XVII. yüzyılın sonlarına doğru yerlileri esir etme yolunda bazı teşebbüslere girişildiyse de rahipler buna engel oldular. Bunun üzerine Afrika'dan Zenci köleler getirilmeye başlandı. 1871'de köleliğin kaldırılmasına kadar Zencilerin getirilmesine devam edildi.

İspanyol kıral hanedanı 1580-1640 tarihlerinde aynı zamanda Portekiz'de de hükümran olduğu için, bu tarihlerde Brezilya da İspanyollar tarafından idare edildi. Portekiz'in Fransızlar tarafından işgali üzerine Portekiz kıraliyet ailesi 1807'de Brezilya'ya kaçtı, Rio de Janeiro, kıralın Lizbon'a döndüğü 1821 yılına kadar 14 yıl Portekiz'in başkenti oldu. Kıral dönerken oğlu I. Pedro'yu naip olarak Brezilya'da bırakmıştı. 1822'de bu büyük koloni bağımsızlığını ilân etti, I. Pedro'yu da imparator olarak seçti. 1840'ta tahta geçen II. Pedro 1889'da kansız bir ihtilâlle devrildi, 1891'de yeni anayasa ilân edilerek cumhuriyet kuruldu. Brezilya I. ve II. Dünya Savaşlarına ismen katıldı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra memlekette büyük bir kalkınma hareketi başladı.

1946 anayasasına göre Brezilya 20 devletten kurulu bir birleşik devlettir. Cumhurbaşkanı 5 yıl için halk tarafından seçilir. Millet Meclisi Senato ile bir Mümessiller Meclisinden ibarettir. Senato üyeleri 8, Mümessiller Meclisi üyeleri 4 yıl için doğrudan doğruya halk tarafından seçilir.

BROM

Koyu kırmızı renkte, kötü bir kokusu olan, normal ısıda sıvı halinde bulunan bir madendir. Tabiatta sodyum, potasyum, magnezyum bromürleri halinde bulunur. Deniz suyunda çok az miktarda, deniz bitkilerinde ve bazı tabiî kaynaklarda bromür vardır. Ohio'daki tuzlu göllerde, Tunus'un güneyinde, bilhassa Alsace ve Doğu Almanya'da Stassfurt'ta bulunur.

Saf brom elde etmede klorun bu bromürler üzerinde etkisinden faydalanılır. Meselâ:

$$MgBr_2, Cl_2 \rightarrow MgCl_2, Br_2$$

Brom ilk defa Fransız kimyacısı Balard (1802-1876) tarafından 1826'da Fransa'da Montpellier yakınlarında keşfedilmiştir.

Brom, civadan sonra, normal ısıda sıvı halde bulunan tek basit maddedir. Kaynadığı zaman solunum için tehlikeli kırmızı buharlar verir. Mantar ve kauçuk gibi organik maddeleri yok eder.

Brom Nerelerde Kullanılır

Brom, teknik ve pratikte kullanılan bromürlerin elde edilmesine yarar. Gümüş bromürü ışığın etkisinde karardığı için fotoğrafçılıkta hassas plâkların, camların, filimlerin hazırlanışında kullanılır. Potasyum bromürü doktorlukta ağrı dindirmekte, ıspazmozları önlemekte, amonyum bromürü boğmacaya karşı, kalsiyum bromürü epilepsiye karşı, etil bromürü uyuşturucu madde, kâfuru bromürü ise teskin edici ilâç olarak büyük faydalar sağlar. Bromürün en çok işe yaradığı yer boya sanayiidir. Yakıtların patlama derecesini düşürerek emniyet sağlıyan kurşun tetraetilin hazırlanmasında da bromür kullanılır.

Brom zehirlidir!

Brom bileşikleri çok miktarda veya uzun zaman alındıkları takdirde zehirleyici etki yapar. Çok dozda bromür alan kimsede başağrıları, baş dönmesi görülür, vücut ısısı düşer. Doktor gelinceye kadar hastayı kusturmak faydalıdır.

Simgesi: Br
Atom numarası: 35
Atom ağırlığı: 79,92
Kaynama noktası: 60°
Billûrlaşma noktası: —7°

BRONŞ

Solunum sisteminin en önemli organlarından biridir. Soluk borusunun akciğerlere giden iki kolundan her birine «bronş» adı verilir.

Soluk borusu beşinci sırt omuru hizasında iki kola ayrılır, her biri bir akciğere giren bronşları meydana getirir. Bunlar akciğerlere girdikten sonra «bronşçuk» denilen daha ince borulara ayrılırlar. Bronşçukların her biri incezardan yapılmış olan hava kesecikleriyle sona erer. Bunların etrafında da toplar ve atardamar kılcallarından meydana gelen bir kılcal ağı bulunur. Bu da bir file içine konmuş bir topa benzetilebilir. Bu keseler ancak mikroskop altında görülebilecek kadar küçüktür. Sayıları da milyonları geçer (Bk. Akciğer).

BRONŞİT

Akciğer bronşlarının iltihaplanmasiyle meydana gelen bir hastalıktır. Genel olarak şiddetli bir üşütme veya grip, boğmaca, tifo gibi hastalıklardan sonra görülür. Hasta öksürür, akşamları ateşi yükselir, başı ağrır, ürpermeler geçirir, halsizlik duyar. Nefes alması zorlaşır. Dört, beş gün içinde hasta balgam sökmeye başlar.

Bronşitin tam olarak tedavisi on beş gün kadar sürer. Hastanın yatakta dinlenmesi, sıcak şeyler içmesi, terlemesi lâzımdır. Çocuklara sıcak banyolar yaptırılabilir. Müzmin bronşitte ise hastanın yiyecek ve içeceğine dikkat etmesi, kışı, deniz kenarı olmamak şartiyle, mütedil bir yerde geçirmesi, yazın da pek yüksek olmıyan dağlık yerlerde bulunması tavsiye edilebilir. Yaşlı kimselerde bronşit kalble ilgili daha başka hastalıklara yol açabilir; bu bakımdan çok dikkatli olmak gerekir.

BRONTE KARDEŞLER

XIX. Yüzyıl İngiliz edebiyatında unutulmaz eserler bırakmış üç kız kardeştir. Patrick Brontë adında bir İngiliz papazının kızları olan Charlotte, Emily ve Anne Brontë, kuzeybatı İngiltere'de Thornton'da doğdular. 1820'de Yorkshire'ın doğusunda, Haworth'ta mezarlığa bakan kasvetli bir eve taşındılar. Yeknesak hayatlarını biraz olsun değiştirebilen tek şey edebiyat oldu. Zamanla İngiliz edebiyatının sayılı yazarları arasına girdiler. Branwell adında, resme kabiliyetli, fakat içkiye ve esrara düşkün bir de erkek kardeşleri vardı, genç yaşta öldü.

BRONTE, Anne (1820-1849). — Brontë kardeşlerin en küçüğüdür. «Agnes Grey» adlı bir roman yazmış, bu eserinde öğretmenlik hâtıralarını, başından geçenleri anlatmıştır. Anne Brontë kitabı yayınlandıktan bir yıl sonra yirmi dokuz yaşında öldü.

BRONTE, Charlotte (1816-1855). — Üç Brontë kardeşin en büyüğüdür. Sekiz yaşındayken ilk öğrenimini yapmak üzere Cowan Bridge'de bir kız okuluna gönderildi. En tanınmış eserlerinden biri olan «Jane Eyre» de bu okuldaki hayatı canlandırmış, intıbalarını dile getirmiştir. Daha sonra Roe Head' de Miss Wooler'in okuluna devam etti, bitirdikten sonra üç yıl burada öğretmenlik yaptı.

Ch. Bronte

Ailesinin Haworth'a yerleşmesinden bir yıl sonra, annelerinin ölmesiyle, evin bütün sorumluluğu Charlotte'a kaldı. 1841'de üç kız kardeş bir okul açarak evlerine bakabilmek, erkek kardeşlerini okutabilmek imkânını aradılar.

Bunun için, 1842'de, Emily ile Charlotte, Belçika'ya giderek, Brüksel'de yatılı bir okulda yabancı diller ve okul yönetimi dersleri aldılar. 1844'te teyzelerinden kalan bir mirasla açtıkları okul, bütün çabalarına rağmen, tutunmadı, kapatılmak zorunda kaldı.

Bir gün Charlotte, kardeşi Emily'nin gizli olarak yazdığı şiirleri ele geçirdi; çok beğendi. Bunun üzerine, üç kız kardeş, yazdıkları romanları ve şiirleri birbirlerine gösterdiler. İlk şiir kitapları 1846'da Currer, Ellis ve Acton Bell diye birer erkek takma adı ile yayınlandı, fakat bir başarı sağlamadı. Ondan sonraki yıl içinde üçü de birer roman yazmayı denediler.

Charlotte'un yazdığı «Jane Eyre» tanınıp beğenilmekte gecikmedi, yazarına büyük şöhret kazandırdı. Fakat bu sevincin yanı sıra ev hayatındaki felâketler de birbirini kovaladı. 1848'de Charlotte Brontë hem kız kardeşi Emily'yi, hem de erkek kardeşi Branwell'i kaybetti. Bir yıl sonra da Anne öldü.

Charlotte, 1849'da «Shirley»; 1853'de de «Villette» (Türkçede: Istırap Yılları) adlı kitaplarını yayınladı. 1854'te papaz A. B. Nicholls ile evlendi, fakat birkaç ay sonra Charlotte da kardeşleri gibi öldü.

«Jane Eyre» den önce kaleme aldığı, fakat yayınlamak imkânını bulamadığı «The Professor» (Türkçede: Sevdiğim Adam) adlı romanı ölümünden sonra yayınlandı.

BRONTE, Emily Jane (1818-1848). — Brontë kardeşlerin ortancasıdır. Edebiyat alanında, tek romanı olan «Wuthering Heights» (Uğultulu Tepeler) adlı eseri ile katıldı. (Bu romanın dilimizde «Ölmiyen Aşk», «Anafor Tepe» gibi çeşitli adlarla birkaç çevirisi vardır.) Romanın yayınlandığı yıl tüberkülozdan öldü. İçine kapanık ve sessiz bir kimse olan Emily Brontë bütün hislerini bu kitapta ifade etmiştir.

BRONTOZOR

Brontozor

Jeolojik zamanlardan İkinci Zamanda hem karada, hem suda yaşıyan dev gövdeli bir hayvandı. Amerika'da Wyoming' de bulunan iskeletine göre hayvanın boyunun 22 m., ağırlığının da 30 ton kadar olduğu tahmin edilmektedir. Uzun bir boynu, ucunda da çok küçük bir başı vardı. Boynu kolayca sağa, sola bükülebiliyordu. Ağır vücudu, beşer parmakla son bulan dört kalın bacağın üzerinde duruyordu. Hayvanın ağır ve kalın bir kuyruğu vardı.

BRONZ (Bk. TUNÇ)

BRUNEİ

Borneo'nun kuzeyinde İngiliz himayesinde bir sultanlıktır. Ahalisinin çoğu Müslümandır. (Borneo adı Brunei'den gelir).

Yüzölçümü: 5000 km^2
Nüfusu: 80,277
Başkenti: Brunei

Brunei, Sarawak kolonisine ait bir toprak parçasiyle ikiye bölünmüş olmakla beraber, her iki bölümün de denize kıyısı vardır (Bk. Borneo hartası). Güneyde yüksekliği 1.200 m. ye varan dağlar kuzeyde Güney Çin Denizi kıyılarına doğru alçalır, ovada son bulur. Brunei sık ormanlarla kaplıdır, rutubetli bir iklimi vardır. Yerliler pirinç tarımiyle geçinir, manda yetiştirirler. Balıkçılık da ileridir. Sultanlığın başkenti 11.000 nüfuslu Brunei şehri, aynı zamanda önemli bir kauçuk merkezidir. Petrol de Brunei'nin en önemli zenginliklerinden biridir. Bu bakımdan Büyük Okyanus'un Kuveyt'i sayılır. (Harta için bk: BORNEO, sayfa 640).

BRUTUS, Marcus İunius (M. Ö. 85? — M. Ö. 42)

M. İ. Brutus

Roma İmparatorluğu'nun en tanınmış komutanlarından biri-la bir olup, Caesar'a karşı yapılan iç savaşa katıldı. Pompeius kuvvetleri M. Ö. 48'de dir. General Pompeius' Pharsalus'ta yenilince Caesar, Brutus'u affederek M. Ö. 46'da onu Cisalpine Gaul'a vali yaptı. Bir süre sonra «pretor» mevkiine kadar yükseltilen Brutus, Caesar'ın bu iyiliklerini göz önünde

BRONTE KARDEŞLER'İN ÇOCUKLUK GÜNLERİ

Haworth çok yüksek bir tepenin üzerindeydi. Öyle ki, insan orada kendini âdeta cennete yakın hissederdi. Küçük kilisenin arkasındaki evden bir kahkaha duyulduğu vaki değildi. Evin içindekiler de yanıbaşındaki mezarlıkta yatan ölüler kadar sessizdi.

İşte altı küçük Bronte, bu hava içinde büyüdü. Babaları papazdı. Annelerinin ölümünden sonra çocuklara (5 kız, bir oğlan), halaları bakıyor, onlara öğretmenlik de ediyordu. Baba Bronte, haftada bir kere çocuklarını çalışma odasına çağırır, sorguya çekerdi.

— «Senin gibi bir çocukta eksikliği en çok hissedilen şeyler nelerdir, Anne, kızım?»

— «Yaş ve tecrübe, baba» (Anne dört yaşındaydı.)

Sıra Emily'deydi:

— «Kardeşin Branwell yaramazlık ettiği zaman ona ne yapmalıyım?»

Beş yaşındaki Emily cevap verdi:

— «Onu sözle yola getirmeye çalışın, sizi dinlemezse o zaman döversiniz.»

Sıra sekiz yaşındaki Charlotte'a gelmişti.

— «Dünyanın en iyi kitabı hangisidir?»

— «İncil ve tabiat, baba.»

On yaşındaki Maria'ya da babası: «İnsan vaktini en iyi şekilde nasıl geçirir?» diye sordu.

— «Ebediyete kavuşacağımız güne hazırlanmakla.»

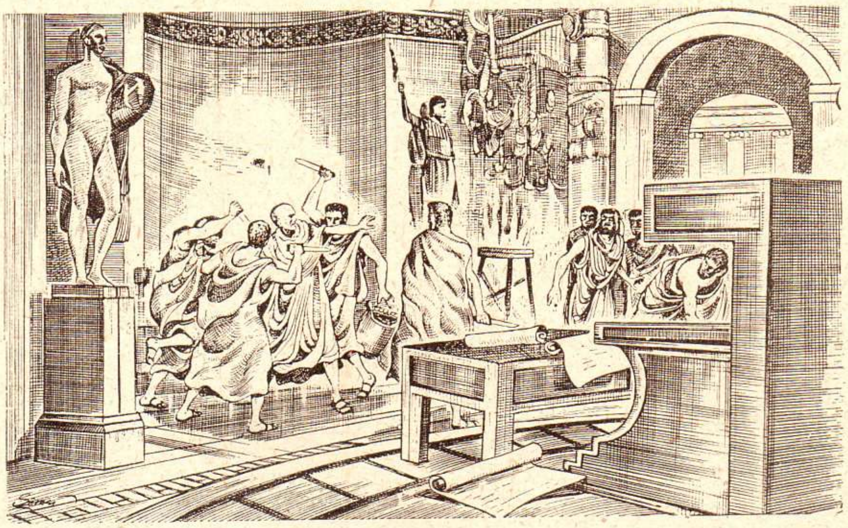
Kızların sorgusu bittikten sonra B. Bronte'nin en fazla sevdiği ve ümit bağladığı oğlu Branwell babasının sualini cevaplandırmaya hazırlanırdı:

— «Kadınlarla erkekler arasındaki kültür farkını en iyi şekilde nasıl öğrenebiliriz, oğlum?»

— «Vücutlarındaki yapılış farkını gözeterek.»

Bu cevap, koyu dindar babayı şaşırtmıştı ama, Branwell'e kızmadı, o, ailenin dâhi çocuğuydu.

Bundan sonra babanın yanında işleri biten çocukların kırda biraz dolaşmalarına izin verilirdi. Herşeye rağmen bu kederli küçük çocuklar mesuttular. Ama, bu saadetleri çok sürmiyecek, Azrail kardeşleri birer birer yanına almaya başlıyacaktı.

Brutus, Caesar'ın yaptığı iyilikleri unutarak onu öldürenlerin arasına katıldı.

bulundurmıyarak, onun diktatoryasına son vermek üzere hazırlanan suikaste katıldı ve onu öldürenlerden biri oldu. Arkadaşını suikastçıların arasında gören Caesar'ın: «Sen de mi, Brutus?» sözü meşhurdur.

Caesar'ın cenaze töreninde bir nutuk veren Marcus Antonius, Brutus'un hatalarını belirttikten sonra: «Ama, Brutus şerefli bir adamdır» diye onu iğnelemiş, halkı onun aleyhine çevirmiştir.

Bundan sonra ordusu ile doğuya doğru yola çıkan Brutus Makedonya'yı aldı. M. Ö. 42 yılında Antonius'la Gaius Octavius'un ordularına karşı Philippi'de çarpıştı. Buradaki yenilgisine üzülen Brutus kılıcının üzerine atılarak kendini öldürdü.

Shakespeare «Julius Caesar» adlı piyesinde Brutus'u olduğundan daha iyi göstermiştir. Piyeste, Brutus'un, Caesar'ı niçin öldürdüklerini açıklıyan konuşması, Shakespear'in dünyaca meşhur, en önemli yazılarından biridir. Brutus, piyeste, şöyle der:

«Bütün esirlerin ölmesi pahasına Caesar'ın yaşamasını, Caesar'ın ölüp de insanların hür yaşıyabilmelerine tercih mi ederdiniz? Caesar beni sevmişse bugün arkasından ağlarım; mesut olmuşsa saadetine katılırım; cesursa cesaretini takdir ederim; ama, ihtiras sahibiyse onu öldürmek vazifemdir. O, sevgisi için göz yaşları, saadeti için sevinç, cesareti için takdir, nihayet ihtirası için ölüm buldu.»

BRÜKSEL

Belçika'nın başkentidir. Şehir çekirdeğinin nüfusu 184.400, banliyöleriyle birlikte 993.800, uzak banliyöleriyle nüfusu 1.398.300'ü bulur.

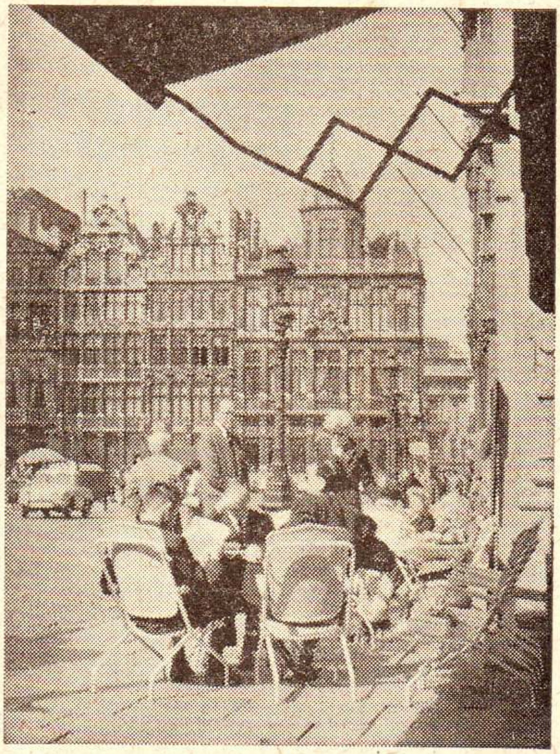
1.937.000 nüfuslu Brabant eyaletinin merkezidir.

Brüksel, Belçika ovasında, Anvers'in 40 km. kadar güneyinde Senne Nehri üzerinde kurulmuştur. Avrupanın en güzel şehirlerinden biri sayılan Brüksel'e bazan «Küçük Paris» denir, çünkü eski ve yeni birçok güzel yapıları, geniş bulvarları vardır, önemli bir sanat ve ticaret merkezidir.

Brüksel Belçika'nın en önemli çiftçilik bölgesinde bulunur. Kanallar, demiryolları ve karayollariyle denize ve memleketin birçok şehirlerine bağlıdır. Şehir en çok halı, perde, mobilya ve dantelâları ile tanınmıştır. Ayrıca, şeker ve sabun fabrikaları, dökümhaneler vardır.

Brüksel, yukarı ve aşağı şehir olmak üzere iki kısımda gözden geçirilebilir. Yukarı şehirde Kıral Sarayı, hükümet binaları, geniş caddeler, güzel parklar vardır. Modern evler ve apartmanlar da bu civarda bulunur. Aşağı şehir Brüksel'in eski bölümüdür. Ortaçağ'dan beri şehrin ticaret merkezi olan bu kesim ticaret ve endüstri merkezidir. Brüksel'in en önemli yapılarından Hôtel de Ville (Belediye Sarayı) bu kesimde bulunur. XV. yüzyılda yapılmış güzel bir Gotik mimarlığı örneğidir. Brüksel'in önemli mimarlık eserlerinden biri olan Saint Gudule Kilisesi de Gotik mimarlığının en güzel örneklerinden sayılır. Brüksel'in kütüpane, müze ve sanat galerilerinde pek çok kitap ve paha biçilmez sanat eserleri vardır. 1843'te kurulan üniversite bugün Avrupa'nın en önemli üniversiteleri arasındadır.

Brüksel, kuruluşu 500 yıllarına kadar inen tarihî bir şehirdir. X. yüzyıldan beri bir en ''stri ve ticaret merkezi olarak gelişmeye başlamış, 1477'de başkent olmuştur. Şehir 1794'te Fransızlar tarafından zaptedildi, 1814'e kadar Fransa'nın elinde kaldı. 1815'te şehrin 20 km. kadar uzağında yapılan Waterloo Savaşı'nda Napoléon'un yenilmesinden sonra şehir kurtarıldı. Brüksel 1830'a kadar Holânda ile Belçika'nın ortaklama başkenti oldu, 1830'da bu iki devletin ayrılması üzerine de Belçika'nın başkenti kaldı. Brüksel, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nda Almanya tarafından işgal edildi.

Brüksel şehrinden bir görünüş

Brüksel Dünya Fuarı

Resmen «Evrensel ve Milletlerarası Brüksel Sergisi» diye bilinen Brüksel Fuarı şehirden 6-7 km. uzaktaki Haysel Parkı'nda kurulmuş, 17 nisan 1958'den 19 ekime kadar sürmüştür. Sergiye 45 devlet katılmış, açık kaldığı altı ay içinde 41.450.000 kişi tarafından gezilmiştir.

Serginin en önemli özelliği Atomium (Atomyum) idi. Atomium demir kristallerinden birinin 150.000.000.000 defa büyütülmüşünü temsil ediyordu. Kristali teşkil eden dokuz atom 18 metre kadar çapında hafif madenden yapılmış kürelerle temsil ediliyordu. Küreler çapı 3,5 metre kadar tutan borularla birbirine bağlanmıştı. Bunların ikisinde asansör, diğerlerinde de merdiven vardı. Burada işliyen asansörler Avrupa'nın en hızlı asansörleriydi. En üstteki kürede bir lokanta vardı.

Bu sergiye memleketimiz de katılmıştır.

BUCAK

Akdeniz Bölgesi'nin Antalya bölümünde Burdur iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda Isparta'nın Sütçüler, güneyde Antalya'nın merkez ve Korkuteli, batıda Burdur'un merkez, kuzeyde Isparta'nın merkez, kuzeydoğuda aynı ilin Eğridir ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Kızılkaya ve Melli adında iki bucağı, bunlara bağlı 37 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1415 km^2

Nüfusu: 32.135 (1960 sayımı)

Bucak ilçesinin doğu tarafları dağlık, batı tarafları ise ovalıktır. Doğudaki dağlar, Teke

yöresindeki Bey Dağları'nın devamı olarak güney-kuzey doğrultusunda uzanır. İlçenin batısındaki ovalar da dağların doğrultusuna uyarak güneyden kuzeye doğru sıralanırlar. İlçenin iklimi yağış mevsimleri bakımından Akdeniz iklimine, sıcaklık şartları bakımından da İç Anadolu iklimine benzer. Yağışlar kış aylarında toplanmıştır. Yazlar sıcak, kışlar soğuk geçer. Bucak ilçesinde önemli akarsu yoktur. Gelip geçici çaylar Kestel Gölü'ne doğru akar. 42 km^2 genişliğindeki Kestel Gölü tamamen ilçe sınırları içinde kalır.

Bucak'ta en fazla buğday, arpa, endüstri bitkilerinden de tütün ekilir. Burada yetiştirilen tütün Virginia cinsidir.

Kasaba. — İlçe merkezi eski adı Oğuzhan olan Bucak kasabasıdır. Burdur-Antalya şosesinin 3 km. doğusunda kalır. Burdur'a 45, Antalya'ya 90 km. uzaklıktadır. Denizden 950 m. yüksekte kurulmuş olan kasabanın 7 mahallesi vardır. Nüfusu 8.788'dir (1960 sayımı). Kasabanın bir parkı, büyükçe bir fidanlığı vardır. Tarihî eserler arasında Selçuklular devrinden kalma bir han bulunur. Bucak 1934'te elektriğe kavuşmuştur. İçme suyu 7 km. uzaktan künklerle gelmektedir.

BUCK, Pearl (1892-)

Pearl Buck

Amerika'nın en tanınmış kadın yazarlarından biridir. Virginia'nın batısında, Hillsboro'da doğdu. Annesi ve babası misyoner olan Pearl Buck, küçük yaşta, onlarla beraber Çin'e gitti. Hayat şartlarının zorluğundan diğer kardeşleri öldü; bir erkek kardeşi de öğrenimini yapmak üzere Amerika'ya döndü.

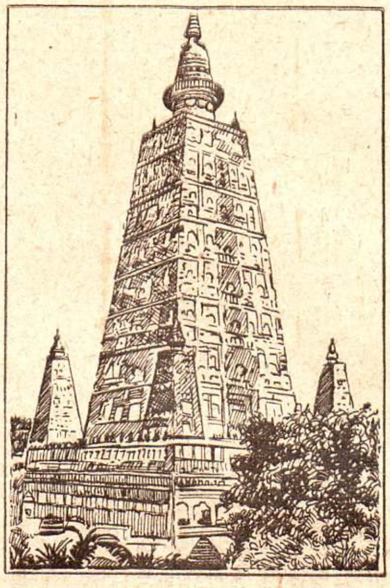
Pearl Buck'ın çocukluğu Yangtse nehri kıyısındaki Çinkiang şehrinde geçti. Onyedi yaşına kadar Çinli bir mürebbiye tarafından yetiştirildi. İlk öğrenimini Şanghay'da yatılı bir okulda yaptı. Onyedi yaşında, Avrupa'ya, İngiltere'ye, oradan da Amerika'ya giderek Virginia'daki Randolph - Macon Koleji'nde okudu. 1914'te Çin'e dönüşünde annesini hasta buldu, bundan sonraki iki yılı ona bakmakla geçti. 1916'da, genç bir Amerikalı misyoner olan Dr. John Buck'la evlendi. Kuzey Çin'de, kocasının işi için gittiği bir şehirde beş yıl yaşadıktan sonra Nanking'e geldi, Nanking Üniversitesi'nde İngiliz Edebiyatı okuttu.

1932'de «The Good Earth» (Mübarek Toprak; Türkçe'de: Sarı Esirler) romanı ile Amerika'nın Pulitzer Mükâfatını kazandı. 1934'te, yalnız olarak Amerika'ya döndü, kocasından ayrılıp Richard J. Walsh ile evlendi. 1936'da Millî Sanat ve Edebiyat Enstitüsü üyesi oldu. 1938'de Nobel Edebiyat Mükâfatı'nı kazandı.

Romanlarının çoğunda Çin'deki hayatı ve Çinliler'i anlatan Pearl Buck'ın yukarıda adı geçenlerden başka diğer önemli eserleri şunlardır: «East Wind - West Wind» (Doğu Rüzgârı-Batı Rüzgârı); «The Mother» (Ana); «The Exile» (Gurbet); «China Sky» (Çin Ufukları); «Dragon Seed» (Canavar Tohumu); «Divided House» (Bölünmüş Ev); «Love and the morning calm» (Türkçede: Şafak Vakti Sevîştiler).

Pearl Buck, geri zekâlı ve hasta kızına dair «The Child Who Never Grew Up» (Hiç büyümiyen çocuk) adında bir eser yazmıştır. Gayet içli bir üslûpla yazılan bu eser, ilk yayınlandığı zaman çok ilgi toplamıştır. Yazarın bunlardan başka birçok hikâyeleri vardır. Ayrıca Çin konularının dışında yazdığı romanları önce John Sedges takma adiyle yayınlamıştır ki bunlar son yıllarda Pearl Buck adı altında yeniden basılmıştır.

Büyük bir din ve onun kurucusu Buda ve Budizm

Hindistan'da Benares'e 160 km. uzaklıktaki Maha Buda adlı budist tapınağı

BUDA (Gautama Buddha) M. Ö. 563-483 arasında yaşamış bir Hint filozofudur. Onun kurduğu din ve felsefe sistemine de «Budizm» denir. «Buda» Sanskritçede «aydınlanmış» anlamına gelir.

Gautama Hindistan'ın güneydoğu bölgesinde hüküm süren büyük bir prensin oğluydu. Babası onu bir hükümdar olmaya hazırlıyor, hayatın acılarını, çeşitli zorluklarını kendisinden saklamaya çalışıyordu. Zevk ve safa içinde yaşamaya teşvik edilen genç prens, vakti gelince, evlendirildi. Delikanlı bir gezinti sırasında, bir cenaze, bir hasta ve çok yaşlı bir adamla karşılaştı. Bu onun üzerinde büyük bir etki yaptı. Demek ki hayatın başka yanları da vardı.

Gautama bunun üzerine karısını, küçük çocuğunu bırakarak inzivaya çekildi. Yıllarca tek başına yaşadı. Bir gün «bo» ağacının altında düşüncelere dalmışken birden içinde bir aydınlanma oldu. Artık bambaşka bir insandı. Ulaştığı dinî ve felsefî gerçekleri yaymak üzere vaızlar vererek memleketi dolaşmaya başladı. 80 yaşında Kusingagara'da öldü.

Japonya'da, Kamakura'daki Buda heykeli. Bu heykel 1252'de yapılmıştır. Devamlı depremler civarındaki yapıları hasara uğrattığı halde, bugüne kadar heykele bir şey olmamıştır.

Gautama Buda'nın ölümünden sonra, müritlerinin onun bütün söylediklerini yazmış oldukları sanılıyor. Böylece, Budizm kuralları ortaya çıkmıştır. Budistler, dünyevî arzulardan sıyrılarak aydınlanmaya erişen kimselere «Buda» derler.

Bazıları Budizm'i bir din, bazıları da bir felsefî sistem olarak kabul ederler. Budizm, Buda'yı bir kurtarıcı, hattâ bir tanrı gibi görür, buna karşılık Tanrı'dan hemen hemen hiç bahsetmez.

Budizm'in Esasları

Budizm şu 4 «yüksek gerçeği» telkin eder:

1. — Hayat acılarla doludur; zevk ve safa hayalden ibarettir.

2. — Acılara ise türlü hevesler, yaşama isteği yol açar.

3. — Yaşama isteği ve daha başka heveslerin öldürülmesi gerekir.

4. — Yaşama hevesini yok eden kimseler «nirvana» ya (saadete ve ebedî huzura) kavuşur.

Yalnız, Budizm «nirvana» ya kavuşmak istiyenlerin kesin olarak dünya hayatından uzaklaşmalarını istemez; orta bir yoldan gitmelerini, her konuda doğruluktan ayrılmamak gerektiğini telkin eder. Budizme göre «sekiz katlı yol» insanları acıdan kurtarmanın tek çaresidir. Bu yollar şunlardır: Doğru inanış, doğru ideal, doğru söz, doğru iş, doğru yaşama, doğru çalışma, doğru düşünme, doğru murakabe. Ayrıca 10 çeşit de günah vardır. Bunlar: Adam öldürme, hırsızlık, iffetsizlik, yalan, iftira, kötü söz, dedikodu, kıskançlık, kötülük, imansızlıktır.

Budizm'in yayılma alanı Seylan, Çin ve ona bağlı ülkeler, Hindiçini Yarımadası'dır. Hindistan'da, Brahmanizm karşısında tutunamamıştır.

lık merkezi Buda olup, Tuna'nın karşı yakasında Peşte banliyö mahiyetindeydi.

Mohaç'ta bütün Büyük-Macar Ordusu (o zamanki Macaristan büyük devletlerden olup, Macaristan, Çekoslovakya, Transilvanya, Hırvatistan, Slovenya ve Banat'tan müteşekkildi) son neferine kadar imha edildikten birkaç gün sonra, Türk ordusu, serbest bir yürüyüşle 28 ağustos 1526'da, kırallığın merkezi Budin'e girdi (Bk. Mohaç Savaşı). 9 eylûlde muzaffer Kanunî Sultan Süleyman da bizzat şehre girdi, 14 gün kırallık sarayında oturarak şehrin ve ülkenin yeniden düzenlenmesiyle meşgul oldu. 20 ağustos 1527'de Kıral (sonra İmparator) Ferdinand'ın Budin'i ele geçirmesi üzerine tekrar sefere çıkan Kanunî (Birinci Viyana Kuşatması bu seferde yapılmıştır) 7 Eylûl 1529'da şehri geri aldı. Ilbasan Sancakbeyi (Tümgeneral) Husrev Bey, şehrin muhafazasına memur edildi 1531'de Almanlar tekrar Budin'i kuşattılarsa da, İstanbul'dan kuvvet sevkine lüzum kalmadan büyük Alman ordusu, Damat Yahya Paşazade Mehmet Paşa tarafından püskürtüldü. 1541'de aynı teşebbüsü tekrar etmek istiyen Alman İmparatorluk orduları, 22 ağustos 1541'de gene Mehmet Paşa tarafından büyük bir bozguna uğratıldı.

Bunun üzerine Almanya'nın tasallutundan başka şekilde korunmasına çare olmadığı anlaşıldığından, Kanunî, Macaristan'ın, muhtariyetini ilga edip, doğrudan doğruya merkezden idare edilen bir eyalet halinde teşkilâtlandırılması için emir verdi. Böylece Türkiye İmparatorluğunun Budin eyaleti kuruldu ki, imparatorluk protokolünde bu eyalete Mısır eyaletinden (merkezi Kahire) sonra ve Rumeli eyaletinden (merkezi Sofya) önce gelmek üzere yer verildi, beylerbeylerine vezir (mareşal) rütbesi tevcih olundu. Budin beylerbeyleri, bugünkü Macaristan'ın en önemli bölümüne hükmetmekte olup, Viyana'daki İmparator'la doğrudan doğruya ve birbirlerine «kardeşim» şeklinde hitap ederek muhabere ederlerdi. Budin beylerbeyi, bir hükümdardan farksız, sarayında oturur, emrinde bulunan ve çok kere ayrıca İstanbul'dan kuvvet çağırmaya lüzum göstermeden Alman ordulariyle başa çıkan büyük kuvvete komuta ederdi.

XVII. yüzyılda şehrin nüfusu 100.000'in çok üstündeydi, bunun yarısına yakınını (bilhassa asker sınıfından) Türkler teşkil ederdi. 58 cami, 7 medrese (lise), pek çok ilkokul, sayısız diğer Türk anıtlariyle Budin, tamamen bir Türk şehri manzarası gösterirdi.

Budin Beylerbeyliği (Macaristan eyaleti) 1545'te 32 sancağa (vilâyete) ayrılmıştır. İlk beylerbeyi Ramazanoğlu Prens Uzun Süleyman Paşa'dır. Abdurrahman Abdi Paşa'ya kadar 68 beylerbeyi geçmiş olup, bunların içinde sadrazam olanlar ve ülkeyi uzun müddet pek büyük bir başarıyla idare edenler vardır. Şehir, 2 eylûl 1686'da pek kanlı bir savunmadan sonra Almanlar tarafından alındı (Bk. Mehmet IV.), 1699 Karlofça Antlaşması ile de bütün Macaristan Alman İmparatorluğu'na bırakıldı. 160 yıl Türkler'de kalan Budin'in kaybı, Türk maşerî vicdanında derin akisler uyandırdı. «Aldı kâfir bizim nazlı Budin'i» nakaratlı türkü meşhurdur.

Buenos Aires şehrinin ana caddelerinden biri.

BUENOS AİRES

Arjantin'in başkentidir. Nüfusu 3 milyon 703 bin, banliyöleriyle 6.342.000'dir. Dünyanın en büyük şehirleri arasında 9. gelir. Güney Yarımküresi'nin de en büyük şehridir.

Buenos Aires «iyi havalar» anlamına gelmekle beraber, şehrin havası pek o kadar sağlığa elverişli değildir. İlk yerleşenlerin şehrin havasından hoşlanması burayı «Buenos Aires» diye anmalarına sebep olmuştur. Şehir bugünkü bütün güzelliklerini insanlarının çalışmasına borçludur. Şehir La Plata Körfezi'nde düz bir bölgede, çamurlu bir kıyıda kurulmuştur. Denizden yüksekliği 30 m. yi bulmaz. Şehrin önemli bir kısmı 1900'den sonra yapılmıştır. Geniş caddelerin, 70'den fazla parkın süslediği Buenos Aires'te birçok müzeler, kütüpaneler, bir de üniversite vardır. Her sınıf halk tiyatro ve müziğe düşkündür. Bu bakımdan şehir memleketin kültür merkezidir. Dünya ölçüsünde önemi olan «La Prensa», «La Nacion» gibi gazeteler burada çıkar.

Şehrin en önemli binaları Plaza de Mayo meydanının çevresinde toplanmıştır. Arjantin Cumhurbaşkanı'nın resmî ikametgâhı olan «Casa Rosada» (Pembe Ev) da buradadır. Florida Caddesi ise Buenos Aires'in Beyoğlu'sudur, şehrin en modern mağazaları buradadır. Bu caddenin bir özelliği de şehrin en dar caddelerinden olmasıdır. Bu bakımdan halkın vitrinleri rahatça seyretmesi için o caddeden otomobil geçirilmez.

Buenos Aires, New York'tan sonra Amerika'nın en büyük, en işlek limanıdır. Arjantin'in çok önemli bir tarım bölgesinde bulunması şehrin ticaretini geliştirmiştir. Burası Amerika'da dış ticaret faaliyeti bakımından da New York'tan sonra gelir. Buenos Aires limanından memlekete günde tutarı 10.000.000 lirayı bulan imal edilmiş eşya ithal edilir. İhracat tutarı daha da çoktur. Başlıca ihraç maddeleri, tahıl, yün, canlı hayvan ve dondurulmuş et, deri vs. dir.

Buenos Aires kalabalık olduğu kadar ulaştırması düzenli bir şehirdir. Memleketin her yanına demiryollariyle bağlıdır. Şehirde yeraltı yolları da vardır. Hava ve denizyolları ise Buenos Aires'i dünyanın her yanına bağlar. Buenos Aires'teki rıhtımların uzunluğu 25 km. ye yaklaşır.

Arjantin'e ilk gelen İspanyollar 1536 ve 1542'de burada bir şehir kurmaya giriştilerse de bugünkü şehrin kuruluşu 1580 yılına raslar. Şehir 1850'ye kadar ağır ağır gelişmiş, 1880'den sonra hızla büyümeye başlamıştır. Bugün Arjantin nüfusunun üçte birine yakını Buenos Aires'te ve banliyölerinde oturur.

Başlıca yiyecek maddemiz:

BUĞDAY

BUĞDAY, tarihin en eski çağlarından beri insanların başlıca yiyeceğini meydana getiren ekmeğin yapıldığı bitkidir. Yabani buğdayı, ilk defa, bir tarım bitkisi olarak Orta Asya'da yetiştiren Türkler olmuştur. Göçlerle Asya'nın dört bir köşesine dağılan Türkler, buğday tarımını da her gittikleri yere götürmüşler, oralardaki kavimlere de öğretmişlerdir.

Birçenekli kapalıtohumluların buğdaygiller familyasından olan buğday kutuplardan başka hemen her yerde yetişir.

lık merkezi Buda olup, Tuna'nın karşı yakasında Peşte banliyö mahiyetindeydi.

Mohaç'ta bütün Büyük-Macar Ordusu (o zamanki Macaristan büyük devletlerden olup, Macaristan, Çekoslovakya, Transilvanya, Hırvatistan, Slovenya ve Banat'tan müteşekkildi) son neferine kadar imha edildikten birkaç gün sonra, Türk ordusu, serbest bir yürüyüşle 28 ağustos 1526'da, kırallığın merkezi Budin'e girdi (Bk. Mohaç Savaşı). 9 eylûlde muzaffer Kanunî Sultan Süleyman da bizzat şehre girdi, 14 gün kırallık sarayında oturarak şehrin ve ülkenin yeniden düzenlenmesiyle meşgul oldu. 20 ağustos 1527'de Kıral (sonra İmparator) Ferdinand'ın Budin'i ele geçirmesi üzerine tekrar sefere çıkan Kanunî (Birinci Viyana Kuşatması bu seferde yapılmıştır) 7 Eylûl 1529'da şehri geri aldı. İlbasan Sancakbeyi (Tümgeneral) Husrev Bey, şehrin muhafazasına memur edildi 1531'de Almanlar tekrar Budin'i kuşattılarsa da, İstanbul'dan kuvvet sevkine lüzum kalmadan büyük Alman ordusu, Damat Yahya Paşazade Mehmet Paşa tarafından püskürtüldü. 1541'de aynı teşebbüsü tekrar etmek istiyen Alman İmparatorluk orduları, 22 ağustos 1541'de gene Mehmet Paşa tarafından büyük bir bozguna uğratıldı.

Bunun üzerine Almanya'nın tasallutundan başka şekilde korunmasına çare olmadığı anlaşıldığından, Kanunî, Macaristan'ın, muhtariyetini ilga edip, doğrudan doğruya merkezden idare edilen bir eyalet halinde teşkilâtlandırılması için emir verdi. Böylece Türkiye İmparatorluğunun Budin eyaleti kuruldu ki, imparatorluk protokolünde bu eyalete Mısır eyaletinden (merkezi Kahire) sonra ve Rumeli eyaletinden (merkezi Sofya) önce gelmek üzere yer verildi, beylerbeylerine vezir (mareşal) rütbesi tevcih olundu. Budin beylerbeyleri, bugünkü Macaristan'ın en önemli bölümüne hükmetmekte olup, Viyana'daki İmparator'la doğrudan doğruya ve birbirlerine «kardeşim» şeklinde hitap ederek muhabere ederlerdi. Budin beylerbeyi, bir hükümdardan farksız, sarayında oturur, emrinde bulunan ve çok kere ayrıca İstanbul'dan kuvvet çağırmaya lüzum göstermeden Alman ordulariyle başa çıkan büyük kuvvete komuta ederdi.

XVII. yüzyılda şehrin nüfusu 100.000'in çok üstündeydi, bunun yarısına yakınını (bilhassa asker sınıfından) Türkler teşkil ederdi. 58 cami, 7 medrese (lise), pek çok ilkokul, sayısız diğer Türk anıtlariyle Budin, tamamen bir Türk şehri manzarası gösterirdi.

Budin Beylerbeyliği (Macaristan eyaleti) 1545'te 32 sancağa (vilâyete) ayrılmıştır. İlk beylerbeyi Ramazanoğlu Prens Uzun Süleyman Paşa'dır. Abdurrahman Abdi Paşa'ya kadar 68 beylerbeyi geçmiş olup, bunların içinde sadrazam olanlar ve ülkeyi uzun müddet pek büyük bir başarıyla idare edenler vardır. Şehir, 2 eylûl 1686'da pek kanlı bir savunmadan sonra Almanlar tarafından alındı (Bk. Mehmet IV.), 1699 Karlofça Antlaşması ile de bütün Macaristan Alman İmparatorluğu'na bırakıldı. 160 yıl Türkler'de kalan Budin'in kaybı, Türk maşerî vicdanında derin akisler uyandırdı. «Aldı kâfir bizim nazlı Budin'i» nakaratlı türkü meşhurdur.

Buenos Aires şehrinin ana caddelerinden biri.

BUENOS AİRES

Arjantin'in başkentidir. Nüfusu 3 milyon 703 bin, banliyöleriyle 6.342.000'dir. Dünyanın en büyük şehirleri arasında 9. gelir. Güney Yarımküresi'nin de en büyük şehridir.

Buenos Aires «iyi havalar» anlamına gelmekle beraber, şehrin havası pek o kadar sağlığa elverişli değildir. İlk yerleşenlerin şehrin havasından hoşlanması burayı «Buenos Aires» diye anmalarına sebep olmuştur. Şehir bugünkü bütün güzelliklerini insanların çalışmasına borçludur. Şehir La Plata Körfezi'nde düz bir bölgede, çamurlu bir kıyıda kurulmuştur. Denizden yüksekliği 30 m. yi bulmaz. Şehrin önemli bir kısmı 1900'den sonra yapılmıştır. Geniş caddelerin, 70'den fazla parkın süslediği Buenos Aires'te birçok müzeler, kütüpaneler, bir de üniversite vardır. Her sınıf halk tiyatro ve müziğe düşkündür. Bu bakımdan şehir memleketin kültür merkezidir. Dünya ölçüsünde önemi olan «La Prensa», «La Nacion» gibi gazeteler burada çıkar.

Şehrin en önemli binaları Plaza de Mayo meydanının çevresinde toplanmıştır. Arjantin Cumhurbaşkanı'nın resmî ikametgâhı olan «Casa Rosada» (Pembe Ev) da buradadır. Florida Caddesi ise Buenos Aires'in Beyoğlu'sudur, şehrin en modern mağazaları buradadır. Bu caddenin bir özelliği de şehrin en dar caddelerinden olmasıdır. Bu bakımdan halkın vitrinleri rahatça seyretmesi için o caddeden otomobil geçirilmez.

Buenos Aires, New York'tan sonra Amerika'nın en büyük, en işlek limanıdır. Arjantin'in çok önemli bir tarım bölgesinde bulunması şehrin ticaretini geliştirmiştir. Burası Amerika'da dış ticaret faaliyeti bakımından da New York'tan sonra gelir. Buenos Aires limanından memlekete günde tutarı 10.000.000 lirayı bulan imal edilmiş eşya ithal edilir. İhracat tutarı daha da çoktur. Başlıca ihraç maddeleri, tahıl, yün, canlı hayvan ve dondurulmuş et, deri vs. dir.

Buenos Aires kalabalık olduğu kadar ulaştırması düzenli bir şehirdir. Memleketin her yanına demiryollariyle bağlıdır. Şehirde yeraltı yolları da vardır. Hava ve denizyolları ise Buenos Aires'i dünyanın her yanına bağlar. Buenos Aires'teki rıhtımların uzunluğu 25 km. ye yaklaşır.

Arjantin'e ilk gelen İspanyollar 1536 ve 1542'de burada bir şehir kurmaya giriştilerse de bugünkü şehrin kuruluşu 1580 yılına raslar. Şehir 1850'ye kadar ağır ağır gelişmiş, 1880'den sonra hızla büyümeye başlamıştır. Bugün Arjantin nüfusunun üçte birine yakını Buenos Aires'te ve banliyölerinde oturur.

Başlıca yiyecek maddemiz:

BUĞDAY

BUĞDAY, tarihin en eski çağlarından beri insanların başlıca yiyeceğini meydana getiren ekmeğin yapıldığı bitkidir. Yabani buğdayı, ilk defa, bir tarım bitkisi olarak Orta Asya'da yetiştiren Türkler olmuştur. Göçlerle Asya'nın dört bir köşesine dağılan Türkler, buğday tarımını da her gittikleri yere götürmüşler, oralardaki kavimlere de öğretmişlerdir.

Birçenekli kapalıtohumluların buğdaygiller familyasından olan buğday kutuplardan başka hemen her yerde yetişir.

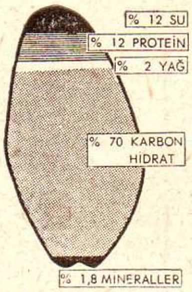
En Çok Buğday Yetiştiren Memleketler

(1958 durumu)

		Yılda (ton olarak)
1.	S.S.C.B.	76.600.000
2.	A.B.D.	39.796.000
3.	Çin	23.650.000
4.	Kanada	10.117.000
5.	İtalya	9.815.000
6.	Fransa	9.601.000
7.	Türkiye	8.671.000
8.	Hindistan	7.865.000
9.	Arjantin	6.720.000
10.	Avustralya	5.824.000
11.	İspanya	4.550.000
12.	Doğu Almanya	3.693.000
13.	Pakistan	3.601.000

Buğday daha çok orta yağışlı, bol güneşli iklimlerde, killi, kumlu, killi-kireçli topraklarda iyi yetişir, fazla kumlu ve çakıllı topraklardan pek hoşlanmaz.

Yurdumuzda Buğday

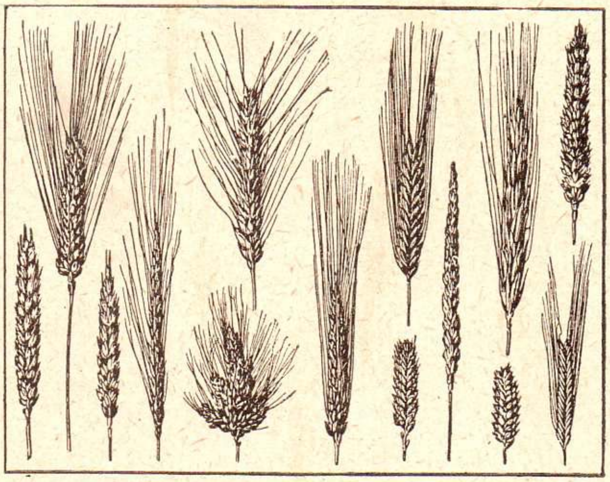
Buğday tanesinin bileşimi

Yurdumuzda, kışlık ve yazlık olmak üzere iki çeşit buğday yetiştirilir. Kışlık buğdaylar sonbaharda ekilir, kış soğuğunun —10 derecesine kadar dayanabilir. Kar altında — 25 dereceye kadar canlılığını muhafaza eder. Buğday genel olarak şiddetli sıcaklar ve soğuklardan çok, ısının birden değişmesinden zarar görür. Buğday tarlaları toprağın dinlenmesi için iki yılda bir ekilir. Ertesi yıl baklagiller ekilirse toprak kuvvetlenmiş olur; yoksa, her yıl gübrelemek gerekir. Tarlaların bir yıl boş bırakılması, bir yıllık yağışın ekime kâfi gelmediği kurak bölgelerde, iki yıllık yağışı toprakta biriktirerek ekimi mümkün kılar. Buna «nadas» denir. Nadasa bırakılan topraklar yağmurlar başlamadan önce sürülür, sonra tırmıklarla düzlenir. Ekim ya elle serpme şeklinde, veya makinelerle yapılır. Kışlık buğday eylûl - kasım ayları arasında, yazlıklar da şubat - nisan arası ekilir. Kışlık buğdaylar aşağı - yukarı 273 günde, yazlık buğdaylar da 134 günde olgunlaşıp biçilebilecek hale gelir.

Biçme işi orak, tırpan gibi el aletleri veya biçer-bağlar makineleriyle yapılır. Biçilen buğdaylar bir hafta kadar tarlada bırakıldıktan sonra harman yerine götürülür. Burada dövenlerle veya harman makineleriyle dövülür. Samanlar rüzgârda savrularak tanelerinden ayrılır.

Buğdayın Yapısı

Her çiçekli bitki gibi buğday da kök, gövde, yaprak olarak üç kısımdan meydana gelmiştir. Buğdayın kökü saçak köktür. Bu kök ancak toprağın yüzey kısımlarındaki besinleri sömürür. Onun için, buğday kalktıktan sonra tarlaya pancar, patates gibi kökleri toprakta nispeten daha derinlere giden bitkiler ekilebilir.

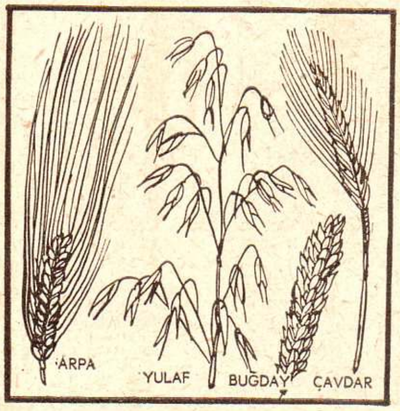
Muhtelif memleketlerde yetişen buğday çeşitleri

Buğdayın sapının içi oyuktur, üzerinde boğumlar vardır. Boğumlar toprağa değerse bunlardan yeniden kökler, saplar çıkabilir. Bu duruma «kardeşleşme» denir. Bunu sağlamak için köylüler tarladan hızla bir koyun sürüsü geçirirler, sapların kırılıp toprağa dokunmasını sağlarlar. Böylece, bir taneden birkaç sap ve başak elde edilmiş olur.

Buğdayın sapları ince ve içleri boş olmalarına rağmen, üzerlerinde toplanan silis sayesinde dayanıklıdırlar. Fazla kuvvetli besin maddeleri bulunan topraklarda bazan buğdaylar fazla yükselir, saplar yere yatar. Bu gibi durumda biçme işi çok zorlaşır. İyi cins buğdaylarda sapların düzgün ve dik olması lâzımdır.

Gövdedeki her boğumdan bir yaprak çıkar. Yaprakların uzun kınları vardır. Buğdayın çiçekleri başak halindedir. Bir başak aslında küçük küçük birçok başakların bir araya toplanmasından meydana gelmiştir. Tozlaşma ayrı ayrı iki buğday bitkisi arasında olur. Hava çok nemli veya soğuk olursa döllenme olmaz. Çiçekler tane vermeden dökülürler.

Memleketimizde kavuzlu ve çıplak taneli olmak üzere başlıca iki cins buğday yetiştirilir. Kavuzlulardan «kaplıca buğdayı» ve «kızılca buğday» vardır. Çıplak tanelilerden de yumuşak ve sert buğdaylarla Polonya buğdayı meşhurdur. Bizde en çok sert buğday, sonra yumuşak buğday, en az da Polonya buğdayı yetiştirilir. Sert buğday Orta Anadolu ikliminde yetişir. Glüteni çok olduğundan makarna ve bulgur yapmaya elverişlidir. Yumuşak buğday daha çok Çukurova, Ege Bölgesi deniz iklimi olan yerlerde yetişir, unu ekmek yapmaya çok elverişlidir.

Buğdaygillerin başlıca örnekleri

BUĞDAYGİLLER

Bitki âleminde 400 kadar cinsi, 5000 kadar da türü olan bir bitki familyasıdır. Kapalıtohumlular altşubesinin birçeneklileri sınıfından olan bu familyada buğday, arpa, çavdar, yulaf, mısır, pirinç, darı gibi tahıllar, birçok çayır otları, şeker kamışı, bambu, bahçe kenarlarında yetişen kargı kamışları bu familyadandır. Bunlar bir veya iki yıllık bitkiler olabilecekleri gibi aralarında uzun ömürlü olanları da vardır. Hemen hepsi otsu bitkilerdir. Sadece bambu gövdeleri odunlaşmıştır. Buğdaygillerin başlıca hastalıkları sürme, rastık ve pas'tır. Tarla fareleri ve bazı böcekler de bunlara zarar verir.

BUĞDAYIN BEŞİĞİ

İnsanlık tarihinde buğdayın çok eski, eski olduğu kadar da çok geniş bir yeri vardır. Yapılan araştırmalar sonucunda Avrupa'da Cilâlıtaş Çağı'nda buğday ve arpa tarımına başlandığı anlaşılmıştır. Türkistan'da Anav'da yapılan kazılarda bulunan buğday taneciklerinin M. Ö. 8.000 veya 3.000 yıl öncesine ait olduğu tahmin ediliyor. M. Ö. IV. yüzyılda Büyük İskender tarafından İran Sarayında bulunan bir kâğıtta ordunun ihtiyacı için sarfedilen buğday unu, irmik ve arpadan bahsedilmekteydi. 1935-1936 yıllarında Alacahöyük'te yapılan kazılarda da buğdaya rastlanmıştır. Mısır mezarlarında da kaplıca buğdayı ile az miktarda da buğday bulunmuştur.

Bir kısım tarihçiler buğdayın menşei olarak eski Mezopotamya'yı gösterirler. Bunlar ilk medeniyetin doğduğu yer olarak da Mezopotamya'yı kabul ederler. Mezopotamya'da yerleşmiş ilk insanlar olan Sumerliler'in Orta Asya'dan geldikleri gözönünde bulundurulursa buğdayın beşiği olarak Ön ve Orta Asya gösterilebilir.

Büyük Bir Enerji Kaynağı: BUHAR

BUHAR, sıvıların ve bazı katı maddelerin ısı etkisiyle şekil değiştirerek geçtikleri gaz haline denir. İçinde su kaynıyan bir çaydanlığın ağzından çıkan sıcak dumanlar kaynamakta olan suyun buharıdır. Bir sıvının gaz haline geçmesi olayına da «buharlaşma» adı verilir.

Buharlaşma her sıcaklıkta olur, ya sıvı bitinceye veya sıvının üzerindeki hava buhara doyuncaya kadar sürer. Buharlaşan bir sıvı bulunduğu yerde bir serinlik veya soğukluk meydana getirir. Elimize kolonya sürdüğümüz, bunun çabuk buharlaşmasını sağlamak için de üflediğimiz zaman elimizin serinlediğini hissederiz. Bunun gibi, yazın sıcak havalarda serinlemek için etrafa su serperiz. Başka bir misal de terliyen testilerin suyu daha serin tutmasıdır.

Açık Havada Buharlaşma

Açık havada buharlaşmanın çabuk ve çok olması, sıvının yüzeyiyle, sıcaklıkla, havanın nemli olup olmamasiyle, hava akımları ve rüzgârlarla, dış basınçla ilgilidir. Geniş bir kab içinde bulunan su, daha fazla havayla temas ettiği için, ağzı dar bir kab içinde bulunan aynı miktardaki sudan daha çabuk buharlaşır. Bundan dolayı, buharlaşmayı çabuklaştırmak için tuzlalarda suyu mümkün olduğu kadar geniş bir yere yayarak yüzeyini genişletip derinliğini azaltırlar. Bunun gibi, sıvılar sıcakta daha çabuk buharlaşırlar. 50° ısıdaki bir sıvının buharlaşması 20° deki aynı cins başka bir sıvıdan beş, altı kere daha çabuk olur. Öte yandan, nemli hava buhara doymuş olabileceği için buharlaşma yavaş olur. Bundan dolayı, kışın çamaşırlar daha geç kurur. Rüzgârın ve hava akımlarının etkisiyle sıvıya temas eden hava çabuk değişir, böylece buharlaşma da çabuklaşır.

Buhar, içinde bulunduğu kabın kenarına bir basınç yapar. Buharın ısısı arttıkça basınç da o nispette fazlalaşır. Bu basınç, buhar makinelerini çalıştıran pistonun ileri-geri hareket etmesini sağlar (Bk. Buhar Makineleri).

BUHARLAŞMA ISISI NEDİR

Bir gram sıvıyı kendisinin özel kaynama sıcaklığında sıvı halinden buhar haline geçirmek için gereken ısı enerjisine «buharlaşma ısısı» denir.

Bazı maddelerin normal basınç altında kaynama noktalarında buharlaşma ısıları şunlardır:

Madde	Buharlaşma ısısı (Kal/gr.)
Su	538,9
Amonya	321
Alkol	202
Benzol	92
Eter (sülfürik)	80
Karbon sülfür	85
Kloroform	61
Çinko	400
Gümüş	517
Kurşun	175
Civa	68
Hidrojen	114

Doymuş Buhar Nedir

Bir sıvı buharlaşırken yüzeyinde bulunan moleküller kurtularak gaz haline geçerler, daha yukarıdaki havayla dolu bulunan kısmı doldurmaya başlarlar. Fakat buharlaşan moleküller de devamlı olarak hareket halindedirler. Bunlardan sıvıya çarpanları yeniden sıvı haline geçer. Bir zaman sonra öyle bir durum meydana gelir ki kaç tane sıvı molekülü buhar molekülü haline geçmişse, o kadar sayıda da buhar molekülü sıvıya çarparak sıvı molekülü haline geçmiş olur.

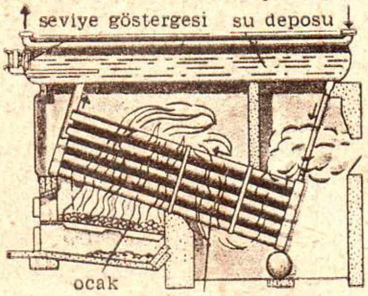
İşte böyle bir denge kuran buhara «doymuş buhar» denir. Pek nemli havalarda atmosfer gibi sınırsız bir hacim bile buhara hemen hemen doymuş olabilir. O zaman kolay kolay terliyemeyiz, bir sıkıntı hissederiz, «Havada bir sıkıntı var» deriz.

Tabiatta Buharlaşma

Tabiatta devamlı olarak meydana gelen buharlaşmanın canlılar üzerinde de büyük önemi vardır. Ateş üzerinde kaynıyan bir çaydanlığı ele alalım. Çaydanlığın içindeki su sıcaklığın etkisiyle yavaş yavaş buharlaşmaya başlar. Isı arttıkça buharlaşma da o nispette çoğalır. Çaydanlığın ağzından çıkan su buharları havaya karışır. Çaydanlığın ağzına bir kâğıt tutarsak, kâğıdın kısa bir zaman sonra ıslandığını görürüz. Kâğıt yerine bir cam tutarsak camın üstünün su habbecikleriyle kaplandığı, bu habbeciklerin de birleşerek su damlacığı meydana getirdiği görülür. Bundan da anlâşılır ki su buharını bir kabın içinde toplayıp soğutursak yeniden su elde ederiz.

Çaydanlığın ağzından çıkan su buharları havaya karışınca ne olur? Havaya karışan su buharları havanın o andaki rutubet derecesini artırırlar. Böylece, çok miktarda su buharı birike birike bulutların meydana gelmesine sebep olur.

Tabiatta hiçbir şeyin kaybolmadığını, sadece şekil değiştirdiğini biliyoruz. Bulut haline geçen su buharı da bir müddet sonra yukarıda yağmur haline gelir. Neticede çaydanlığımızda buhar haline geçen su, bir müddet sonra yeniden yağmur halinde toprağa düşmüş olur. Göllerin, ırmakların, ucsuz bucaksız denizlerle okyanusların yüzeyinde buharlaşmanın ne kadar çok miktarda olduğunu, bunun yaz sıcağında ne kadar fazlalaştığını tahmin etmek pek zor olmasa gerek.

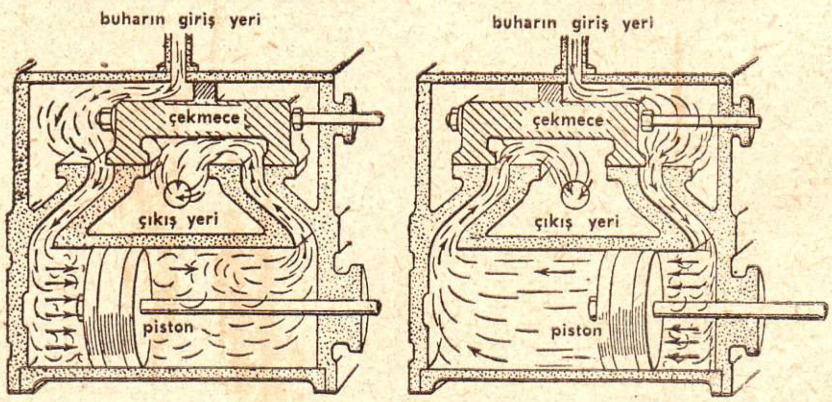
Bir buhar kazanı ve kazanın başlıca parçaları

BUHAR MAKİNELERİ

Su buharı basıncının mekanik enerjiye çevrilmesiyle işliyen makinelere «buhar makineleri» denir. Kömürle işliyen vapurların ve lokomotiflerin makineleri buhar makineleridir. Bu makineler buharın elde edildiği bir kazan ve içindeki suyu ısıtan ocak, buhar basıncının değerlendirildiği silindir, pistonun hareketini tekerleklere ileten bir sistemden meydana gelir.

Buhar Kazanı

Kazan, makineyi işletecek olan buharın elde edildiği yerdir. Isıyı çabuk ileten bir

Bir pistonun işleyişini gösteren şema

madenden yapılmıştır. Şekil olarak yan yatırılmış bir silindiri andırırsa da alt tarafında eğik duran, birbirine paralel birçok borular vardır. Bu borular, içindeki suyun daha çabuk ısınmasını sağlar. Ocaktan gelen sıcaklık içleri su dolu olan ve büyük bir ısınma yüzeyi bulunan boruların etrafında dolaşır. Bu çeşit buhar kazanlarında buharlaşma çok çabuk olur, bazı büyük buhar makinelerinde saatte 110 tona yakın buhar elde edilir.

Lokomotiflerde daha çok alev borulu kazanlar kullanılır. Bu gibi kazanlarda boruların içinden su dolaşacağı yerde, ocaktan çıkan alev ve sıcak gazlar dolaşır. Böylece, lokomotiflerde saatte 25 ton kadar buhar elde edilebilir. Buhar makinesiyle işliyen vapurlarda kazanlar su boruludur.

Ateşçi boyuna kazanın altındaki ocağı kömürle besler, suyun devamlı olarak buharlaşmasını sağlar. Kazandan çıkan buhar doymuş buhardır (Bk. Buhar). Aynı zamanda, sıcaklık derecesi de yüksek olduğundan buharın basıncı da o nispette çok olur.

Buhar Kazanında Emniyet

Fazla buhar basıncından kazanın patlaması veya suyun azalmasından kazanın akkor haline geçerek delinip erimemesi için kazanın üzerinde bazı emniyet aletleri ve göstergeleri bulunur. Bunlar seviye göstergesi, manometre, emniyet supaplarıdır:

Seviye göstergesi. — Bileşik kablar esasına dayanarak kazandaki suyun seviyesini gösterir. Üst ve alt kısımları kazana birer boruyla bağlı, kalın camdan bir borudur. Borudaki su seviyesi kazandakinin aynıdır. Kazandaki suyun azalması ne kadar tehlikeliyse, suyu azalan kazana da birden su ilâve etmek o derece tehlikelidir. Çünkü birden bol miktarda buhar meydana gelmesi kazanı patlatabilir.

Manometre. — Kazandaki buhar basıncının şiddetini gösterir. Ateşçi manometreye bakarak ateşi belli ısı derecesinde tutar. Böylece, ne su soğuyarak buhar azalmış, ne de haddinden fazla ısınarak meydana gelen fazla buharla herhangi bir tehlikeye meydan verilmiş olur.

Emniyet supapı. — Kazandaki buhar belirli bir basıncı geçince kazanın patlamasına meydan vermeden, kendiliklerinden açılan ve içerideki basınç normale dönünceye kadar bir miktar buharı dışarıya salıveren düzene emniyet supapı denir. Bunlar aynen bir baskül mekanizmasına benzer. Yatay uzanan kolun ucuna ağırlıklar asılıdır. Bu ağırlıklar buharın normal basıncı devam ettikçe supapı kapalı tutarlar. Basınç artınca bu ağırlık yetmez, kol yukarı kalkar. Böylece, aralanan supap deliğinden de fazla buhar dışarı çıkmış olur. Lokomotiflerde bu işi kola asılı ağırlıklar yerine kuvvetli yaylar görür.

Lokomotif Nasıl İşler

Kazandan çıkan su buharı borularla silindire gelir. Silindir buhar basıncının enerjiye çevrildiği yerdir. İçinde silindir boyunca ileri geri hareket edebilecek bir piston vardır. Buhar, pistonun önce bir yüzüne basınç yaparak onu iter, sonra da öteki yüzüne basınç yaparak eski haline getirir. Pistonun gidiş gelişleriyle harekete geçen bir mekanizma buharı pistonun önce bir yüzüne, sonra da öbür yüzüne gönderir. Orta boyda bir lokomotifin pistonunun yüzeyini 2500 sm^2 kadar (55 sm. çap.) kabul edersek bu yüzeydeki bir pistona buhar 40.000 kilogramlık bir basınç yapıyor demektir. Bu çok büyük bir kuvvettir. Bu kuvvetle orta boy bir lokomotif, peşindeki vagon dizisini kolaylıkla çekebilir.

Kazandan gelen buharın önce pistonun bir yüzüne, sonra öteki yüzüne basınç yapması «çekmeceli dağıtım» denilen bir s's-

BUHAR MAKİNELERİ NASIL İCAT EDİLDİ

Su buharının içinde bulunduğu kabın kenarlarına şiddetli basınç yaptığını insanlar çok eskiden beri biliyorlar, bundan faydalanmanın yollarını arıyorlardı. M. Ö. 120 yılında İskenderiyeli bilgin Heron, içindeki buharın dışarı çıkarken yaptığı tepkiyle kendi kendine dönen bir küre vücude getirmişti. Aslında bu basit bir oyuncaktan başka bir şey değildi. XVII. yüzyılda Napolili G. B. della Porta da su buharının bir sıvı üzerine basınç yapmakla onu kendi seviyesinden daha yükseğe çıkartabileceğini bulmuştu.

Fakat mekanik alanda su buharından ilk defa faydalanmayı düşünen Fransız mühendisi Salomon De Caus (1576-1626) olmuştur. 1663'te Worcester Markisi, Salomon De Caus'un fikrini geliştirerek, «Buhar Çeşmesi» adını verdiği bir makine yaptı. Londra civarına kurduğu bu makine sayesinde suyu buhar basıncıyla yükseklere çıkartabiliyordu. Yirmibeş yıl sonra, 1689'da Savery adlı bir İngiliz «Buhar Pompası» dediği bir başka makine yaptı. Bu makine suyu ayrıca istenilen yüksekliğe de çıkarabiliyordu.

Su buharının elâstiki kuvvetinin mekanik kuvvet olarak ilk defa kullanılmaya başlanması Denis Papin (1647-1714) adlı Fransız fizikçisinin icadiyle mümkün oldu (1687). Papin'in makinesinde buhar, madenî bir silindir içinde aşağı yukarı hareket eden pistonun sadece bir yüzüne basınç yapıyordu.

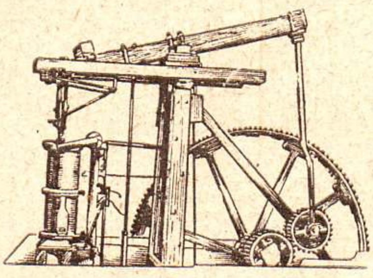
BİR ÇOCUĞUN BULUŞU

İlk buhar makinelerinde buharı silindirdeki pistonun önce bir yanına, sonra öteki yanına gönderme işi birtakım muslukları elle açıp kapamakla yapılıyordu. Bunun kendi kendine açılıp kapanmasını sağlıyan aleti Humphrey Potter adında bir çocuk bulmuştur. Çocuk, makinenin kollarından biri aşağıya inerken musluklardan birinin açılması, bunun karşı hareketini yaparken de kapanması gerektiğinin farkına varmıştı. İkinci musluğun hareketi de bunun tersiydi. Bunun üzerine çocuk iki sicimin birer uçlarını iki musluğun manivelâ kollarına bağladı. Bunu belki tembelliğinden, oturduğu yerden makineyi işletebilmek için düşünmüştü ama, farkında olmadan buhar makinesinin rahatça kullanılabilir bir hale gelmesine yol açtı. Daha sonra mühendis H. Beighton bu fikri geliştirdi, bugünkü buhar makinelerinde kullanılan mekanizma ortaya çıktı.

Denis Papin'in koyduğu esaslar üzerinde çalışılınca buhar makineleri hızla gelişti. Bu alandaki en önemli ilerlemeyi de James Watt (1736-1819) adlı İskoç aslından gelen bir İngiliz yaptı. Buhar makinelerinin lokomotife uygulanmasını ilk gerçekleştiren Joseph Cugnot (1725-1804) adlı bir Fransız oldu (1769). Fakat onun yaptığı kazan ancak çeyrek saat kadar buhar verebiliyordu. Sonra duruyordu. George Stephenson (1781-1848) adında bir İngiliz mühendisi 1810'da bugünkü lokomotifin ilk şeklini icat etti.

VAPURUN İCADI

Buhar makinesinin gemilerde kullanılması Denis Papin'in 1695'te yaptığı «rüzgâra karşı gitmek için makine» siyle başladı. Fakat 1707 yılında İngiltere'ye dönmek üzere bindiği gemiyi Münden kayıkçıları parçaladılar. 1781'de Jouffroy Markisi Lyon'da Saône nehri üzerinde 150 tonluk bir geminin ilk deneme-

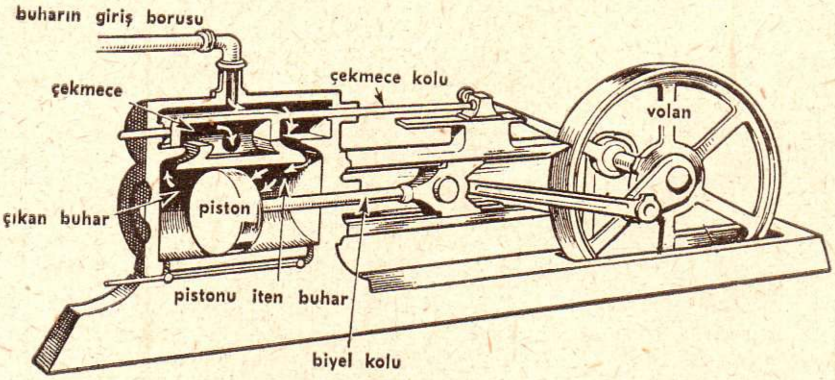

James Watt'ın buhar makinesi

sini yaptı. 1803'te Amerikalı mühendis Robert Fulton (1765-1815) Paris'te Seine üzerinde buhar makinesi ile işliyen yandan çarklı bir gemiyi yürütmeye muvaffak oldu. Napoléon'dan yardım göremeyince Amerikaya gitti. 1807'de de New York'la Albany arasında bir gidiş-geliş vapur seferi kurdu.

Bu sırada Charles Dallery 1803'te gemilere çark yerine uskur taktı. Fakat hükümetten yardım görmediği için Bercy'de ilk denemesini yaparken karşısında Fulton'un gemisinin geçtiğini görünce üzüntüye kapılarak kendi makinesini parçaladı.

1884-1886 yıllarında İsveçli mühendis Gustav Laval ile İngiliz Ch. Parsons ilk türbinli vapurları işletmeye muvaffak oldular.

Son sistem bir buhar makinesi ve başlıca parçaları

temle yapılır. Kazandan gelen buhar önce silindire bitişik olan bir buhar kutusu içine girer; pistonun öne gitmesi, buhar kutusunun iki ucundaki deliklerin birini, eski yerine gelmesi de ötekini bir sürgü sistemiyle kapatır. Böylece buharın önce deliklerin birinden, sonra ötekinden geçerek, pistonun ilkin önüne, sonra da arkasına gitmesi sağlanır.

Pistonun devamlı olarak ileri-geri gidip gelme hareketinin sürekli dönme hareketine çevrilmesi «biyel kolu» manivelâsiyle elde edilir. Piston kolunun ucu, «kayma yuvaları» adı verilen, birbirine paralel iki kızak arasında başka bir kola mafsallanmıştır. Pistonun hareketiyle piston kolu kayma yuvalarının içinde ileri-geri hareketi tekrarlar, bu sırada da mafsallı bulunduğu öteki kolu harekete geçirir. Piston kolunun daima aynı uzantıda gidip gelmesine karşılık, öteki kol öbür ucu ile bağlı bulunduğu ana mili veya tekerleği döndürür.

Buhar Makineleri Artık Tarihe mi Karışacak

Buhar makinesiyle işliyen bir vapuru veya bir lokomotifi gözümüzün önüne getirirsek, gerek teknenin, gerek lokomotifin büyük bir kısmını ocağın, kazanın, silindirlerin, birtakım mil ve manivelâların kapladığını görürüz. Bütün bunlar hacim bakımından geniş oldukları kadar, ağırdırlar da. Bundan dolayı günümüzün fizikçileri buhar makinelerine ağır ve yavaş bir makine gözü ile bakmaktadırlar. Üstelik devamlı olarak yedek su ve kömür bulundurmak zorunda kalınması da birçok güçlükler ortaya koymaktadır.

Öte yandan, makinenin iş kapasitesi hiçbir zaman saniyede 5 devri (dakikada 300 devri) geçmez. Saatte 100 kilometre hızla giden bir lokomotifteki buhar makinesinin gücü 3000 - 5000 beygirgücü civarındadır. Bu rakam en modern buharlı Amerikan lokomotiflerinde bile 8.000 - 9.000 beygirgücünü geçmemektedir.

Bundan dolayı, birçok yerlerde akar yakıt motorları buhar makinelerine tercih ediliyor. Birçok memeleketler ellerindeki gemilerin buhar makinelerini artık eskisi gibi kömür yakarak değil de mazot ocaklariyle ısıtma yoluna gidiyorlar. Bütün bunların yanıbaşında, buhar makinesinden çok buhar türbinlerini kullanmak tercih ediliyor. Türbinlerin hızı dakikada 1500 - 3000 devir arasındadır. Türbinde buhar bir çarkı kanadlarına basınç yaparak döndürür. Böylece, buhar basıncı doğrudan doğruya döner enerjiye çevrilmiş olur (Bk. Türbin).

BUHARA

Bugün Sovyetler Birliği'nde Özbekistan Türk Cumhuriyeti'nin bir şehri, 600.000 nüfuslu bir vilâyetin merkezidir. Şehir, Zerefşan nehrinin güney kıyısında kurulmuştur. Semerkant'ın 200 km. batısındadır. Semerkant'tan gelen demiryolu, Buhara'yı batıda Krasnovodsk'ta Hazar Denizi'ne, güneye giden hat da Amu-Derya'yı takiben Afganistan ve Tacikistan sınırlarına ulaştırır. Nüfusu 118.000'dir. Bu nüfusun yüzde 82'si Türk, yüzde 8'i İranlı, geri kalan kısmı da Rus vs. dir.

Tarihte Buhara

VI. yüzyılda Kök-Türk İmparatorluğuna dahil olan şehir, 674'ten 709'a kadar Araplar'ın hücumuna dayanmış, bu tarihte Araplar tarafından işgal edilmiştir. İran aslından Samanoğulları devleti kurulunca, Buhara bu devlete merkez oldu. 999'da şehri ele geçirip Samanoğulları'na son veren Karahanlılar, birkaç yüzyıl sonra Buhara'da tekrar Türk hâkimiyetini kurmuş oldular. Sonra Gazneliler'in ve Moğol Karahıtaylar'ın nüfuzuna giren şehir, 1207'de Harzemşah Muhammet Tekeş tarafından alındı, 10 şubat 1220'de Cengiz Han tarafından işgal edilinceye kadar Harzemşah Türk İmparatorluğu'nda kaldı. Cengizliler'in Çağatay kolu tarafından idare edildi. Çağataylar'ı 1370'e doğru Büyük Timur ve halefleri takip etti. 1500'de şehri Özbek Türkleri'nin başına geçen Cengiz Han neslinden Şıbanoğulları hanedanı ele geçirdi. Sonradan hanedan değişmekle beraber Buhara, 1920 yılına kadar bir Türk hanlığı şeklinde devam etti. Fakat 1868'den başlıyarak Rusya'nın nüfuzuna geçti ve Rus hâkimiyetini kabul etti. Son Türk hükümdarı Alîm Han, 1921 şubatında Komünistler'den kaçarak Afganistan'a sığındı, Mangıt hanedanı ile beraber Buhara devleti de sona erdi. 1924'te Buhara Halk Cumhuriyeti de Ruslar tarafından ilga edilip şehir ve bölgesi kurulan Özbekistan Türk Cumhuriyetine bağlandı (Buhara Hanlığının tarihi için: Bk. Türkistan, Özbekistan).

Buhara'nın şevket devri, İslâm hâkimiyetinin ilk yüzyıllarıdır. Türkler devrinde, yakınındaki Semerkant merkez yapıldığı için, Buhara, önemini kaybetmiştir. İslâm hâkimiyetinin ilk çağlarında cihanın sayılı büyük şehirleri ve kültür merkezlerinden biri haline gelen Buhara'dan, adları «Buharî» şeklinde biten pek çok ve pek önemli Arap, Fars ve Türk bilgini yetişmiştir ki, en büyükleri Buharî'dir (Bk. Buharî).

Bu sıralarda ilmin hâkimiyeti o kadar yerleşmiştir ki, şehre ve bölgeye Burhan Ailesi denen bir ulema hanedanı uzun müddet hükmetmiştir.

BUHARÎ, Ebû-Abdullah Muhammed (810-869)

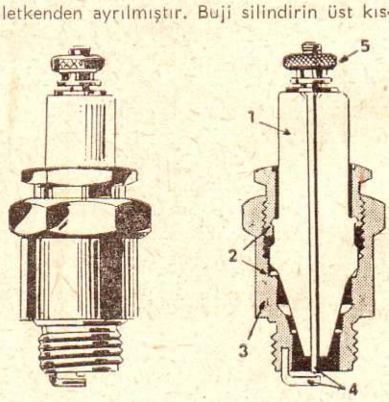
Hadis bilginlerinin en büyüğüdür (Bk. Hadis). Buhara'da doğdu. Çocuk yaşında hadis ve diğer ilimler öğrenimine başladı, 16 yaşından önce, Buhara gibi İslâm âleminin en seçkin bir kültür merkezinde, en büyük bilginlerle münazaraya girişip ün kazanacak derecede bilgi elde etti. Devrin Buhara valisinin, oğullarını okutması ricasını vakti olmadığı mazeretiyle reddedince, valiyle arası açıldı; Semerkant'a göç etmek zorunda kaldı, orada öldü. Daha sağken şöhreti İspanya'dan Hindistan'a kadar bütün İslâm âlemine yayılmıştı.

Kendisine ölümsüz ün kazandıran eseri «El-Câmî'u's-Sahîh» tir. 16 yılda 60.000 hadis tenkid süzgecinden geçirilerek yazılan bu büyük eserde Peygamber'in 4.000 hadisi incelenmiştir. Birçok kere basılan (2 baskısı İstanbul'da) bu 9 ciltlik esere, pek çok önemli büyük şerhler yazılmıştır. Eser Ahmet Naim ve Kâmil Miras tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul, 1928-1940).

BUJİ

Patlamalı motorlarda gaz karışımını alevlendirmeye yarıyan alettir. Bir motorda kaç silindir varsa o kadar sayıda da buji bulunur.

Bir manyeto veyahut bobin tarafından meydana gelen yüksek gerilimli elektrik akımı gerekli anlarda bujiye gelir. Bujinin esası ortasında yer alan elektrotlardan birini meydana getiren madenî bir iletken çubuktur. Bu çubuk porselenden bir yalıtkanla öteki iletkenden ayrılmıştır. Buji silindirin üst kıs-

BUJİ VE KESİTİ
1 — Porselen, 2 — Contalar, 3 — Duy, 4 — Elektrotlar, 5 — Somun

mındaki burgulu yuvasına çevrilerek sokulur, «buji anahtarı» denilen özel bir anahtarla sıkıştırılır. İki elektrot arasında meydana gelen kıvılcım gaz karışımını ateşler. Böylece patlıyan gazın basıncı piston üzerine biner. Bujilerin iyi çalışmaları için iki elektrodun birbirinden 0,5 milimetre kadar yakınlıkta ve temiz bulunması gerekir. Bir sivri ucun zamanla kurum bağladığı, yağ tabakasiyle örtüldüğü olur. O zaman, buijler çıkarılarak temizlenmeli veya yerine yenisi takılmalıdır (Bk. Otomobil).

BUKALEMUN

Sıcak ülkelerde ağaçlar üzerinde yaşıyan, fare büyüklüğünde bir hayvandır. Vücudu kertenkeleye benzer. Genel olarak ağaç dalları üzerinde yaşar.

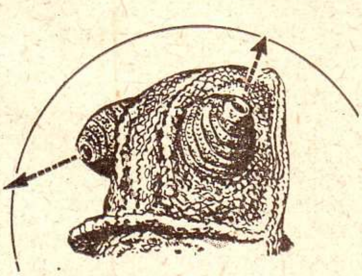
Bukalemun avını yakalarken

Bukalemun başlıca özelliği, üzerinde bulunduğu yere göre rengini değiştirebilmesidir. Meselâ yeşil yapraklarla kaplı bir dalın üzerindeyse vücudu tatlı bir yeşil renge bürünür, kahverengi dalların arasında dolaşıyorsa vücudu kahverengi olur.

Bukalemun kuyruğunu bir tutunma organı olarak kullanır. Çoğu zaman ya kendi üzerine kıvrılmış, veya üzerinde bulunduğu dala sarılı olarak durur. Böcek yiyerek geçindiği için dili şaşılacak derecede uzundur. Hayvan yakınına konan bir böceğe yaklaşmadan dilini birdenbire, ok gibi fırlatır, üzeri yapışkan bir maddeyle kaplı olan diliyle böceği yakalayıp ağzına çeker. Bukalemunun gözleri de çok tuhaftır: Alt ve üst göz kapakları birleşmiş, aralarında sadece küçük bir delik kalmıştır. Ayrıca her göz kendi başına başka bir yöne dönebilir. Böylece, bukalemun bir gözüyle karşısına bakarken, öteki gözüyle de isterse arkasını görebilir. 50 kadar türünden birkaç türü bir yana, hepsi yumurtayla ürerler.

Bukalemunun çok uzun bir dili vardır Yakınına bir böcek konunca, dilini şimşek hızıyle ona doğru uzatır.

Bukalemunun iki gözünden her biri kendi kendine hareket eder. Bir gözüyle önüne bakarken, öbürüyle arkasını görebilir.

Bukalemunların pek çoğu Afrika'da bilhassa Madagaskar Adası'nda yaşar. Kuzey Afrika'da yaşıyan bir türüne İspanya'nın çalılarla kaplı boş topraklarında da raslanır. Bu türden bukalemunlara Suriye, Filistin, hattâ memleketimizin, İzmir dahil, bütün güneybatı bölgelerinde, Amanos Dağları'nda da raslanır. Bukalemun sürüngenler sınıfının kelerler takımındandır.

BULANCAK

Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz bölümünde Giresun iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin merkez, güneyde Ordu'nun Mesudiye, batıda Ordu'nun merkez ilçeleri çevirir. Kuzeyde Karadeniz'le sınırlanır. Piraziz adında bir buğacı, 41 köyü vardır.

Yüzölçümü: 808 km^2

Nüfusu: 56.773 (1960 sayımı)

İlçe arazisi umumiyetle ârızalıdır. Karadeniz ucundaki dar bir kıyı şeridinden sonra hemen dağlar başlar. Arazi güneye doğru yükselir, Kılıçtepe'de 3083 m. ye varır. Bu dağlık arazi, birbirine paralel irili-ufaklı vâdilerle kesilmiştir. Vâdilerin en önemlileri Büyük ve Küçük Göre, İnceğiz dereleri ve Pazar Suyu'dur.

Kıyıda ılık bir iklim vardır. İçeriye doğru gidildikçe sıcaklık düşer. Dağların alçak kesimlerinden itibaren ormanlar görülmeye başlar, 2000 m. ye kadar devam eder.

İlçenin ekonomik faaliyetleri arasında fındık tarımı başta gelir. Fındık daha çok kıyıdan 600 - 700 m. yüksekliğe kadar olan topraklarda yetiştirilir. Fındıklıklar arasında da daha başka meyvalar yetişir, mısır, çok az olarak buğday, arpa, çavdar tarımı da yapılır.

Kasaba. — Ilçe merkezi Bulancak kasabası Giresun'la Ordu arasında, Karadeniz kıyısında kurulmuştur. Ordu'ya 37, Giresun'a 15 km. uzaklıktadır. Kasaba tamamen fındık bahçeleriyle çevrilmiştir. Yeşillikler içindedir. Yüksekliği 4 ile 260 m. arasında değişir, evler yamaçlara serpilmiştir. 6 mahalleden meydana gelen kasabanın nüfusu 7.162 dir. Fennî hartası 1939'da, imar plânı 1940' ta yapılmıştır. 5 fındık kırma fabrikası vardır. Kasabaya 3 km. uzaklıkta Acısu denen bir madensuyu bulunur. Kasaba halkı yaz başlarında güneydeki Bektaş yaylasına, temmuz ve ağustos gibi sıcak aylarda ise 3000 m. yüksekliğindeki Karagöl'e çıkar.

BULANIK

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van bölümünde Muş iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Malazgirt, güneyde Bitlis'in Ahlat, batıda Muş'un merkez, kuzeyde Erzurum'un Hınıs ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Karaağıl ve Liz adında iki bucağı, bunlara bağlı 63 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1430 km^2

Nüfusu: 38.845 (1960 sayımı)

Bulanık Ovası ile bu ovayı çevreliyen dağlar ilçe toprakları içindedir. Murat nehri ovanın kuzeyinde doğu-batı doğrultusunda akar. Hınıs Suyu adı verilen başka bir çay da ovanın batı kesiminden geçer. Bulanık Ovası'nın güneyinde Haçlı Gölü bulunur.

İlçede sert bir iklim hüküm sürer. Kışlar çok soğuk geçer. Kar uzun zaman kalır. Yıllık yağış tutarı azdır.

İlçede ekonomi tarım ve hayvancılığa dayanır. Halk en çok tahıl eker. Bu arada buğday ekimi başta gelir. Mısır da ekilir ve halkın bir kısmının gıdasını teşkil eder. Yağ, deri, tahıl ve canlı hayvan ilçenin başlıca satış maddeleridir.

Kasaba. — İlçe merkezi Bulanık kasabası denizden 1.480 m. yüksekte kurulmuştur. 3 mahalleden ibarettir. Kasabanın düzlükteki evleri arasından küçük bir dere geçer. Bu derenin sağ ve solunda bahçeler, bostanlar sıralanmıştır. Güney taraftaki evler sırta doğru yaslanmış gibidir. Evlerin ekserisi düz ve toprak damlıdır. Kasabanın nüfusu 4.799' dur. Ticarî münasebetlerini daha ziyade Erzurum şehriyle yapar. Kasaba Erzurum'a 339, Kurtalan istasyonuna 280 km. uzaklıktadır.

BULAŞICI HASTALIKLAR (Bk. HASTALIKLAR)

BULDAN

Ege Bölgesi'nin Ege bölümünde Denizli iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda Denizli'nin merkez, güneyde Sarayköy, batıda Aydın'ın Kuyucak, kuzeybatıda Manisa'nın Sarıgöl, kuzeyde Denizli'nin Güney ilçeleri çevirir. 29 köyü vardır.

Yüzölçümü: 571 km^2

Nüfusu: 22.724 (1960 sayımı)

İlçe Büyük Menderes havzasının yukarı kesiminde bulunur. Büyük Menderes çevresinde gelişen ovanın bir kısmı ve bu düz alanları çeviren dağlardan bazıları ilçe sınırları içinde kalır Burada Akdeniz ikliminin tesirleri azalmıştır. Düz kısımlarda tahıl ekilir. Yüksek düzlükler ise hayvancılık alanıdır.

Kasaba. — İlçe merkezi Buldan kasabası denizden 750 m. yüksekte, çamlarla bezenmiş bir dağ yamacındadır. Basmahane-Afyon demiryolu üzerindeki Alaşehir istasyonuna 60, Alsancak-Afyon demiryolu üzerindeki Sarayköy istasyonuna 23 km. uzaklıktadır. 12 mahalleden meydana gelen kasabanın nüfusu 10.431'dir Halkın büyük bir kısmı dokumacılıkla uğraşır. Kasabanın fennî hartası 1937'de, imar plânı 1948'de yapılmıştır. Elektriğe 1931'de kavuştu. 5000 ve 10.000 m^2 lik iki parkı vardır.

Kasabaya 2 km. uzaklıktaki Buldan madensuyu kaynağı yılda 1000 1500 ziyaretçi çeker. Bu su sindirim yolu rahatsızlıklarına iyi gelmektedir.

BULDOG (Bk. KÖPEK)

Balkanlar'da Bir Komşumuz
BULGARİSTAN

Bulgaristan Arması

BULGARİSTAN, Balkan devletlerindendir. Kuzeyde Romanya, doğuda Karadeniz, güneyde Türkiye ve Yunanistan, batıda Yugoslavya ile sınırlanmıştır.

Yüzölçümü: 110.900 km²
Nüfusu: 7.793.000
Başkenti: Sofya

Bulgaristan'ın doğu-batı doğrultusunda en uzun yeri 450 km., kuzey-güney doğrultusunda en geniş yeri 300 km. kadardır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan Balkan Dağları Bulgaristan'ı kuzey ve güney olmak üzere ikiye böler. Bu dağların en yüksek yeri Yumrukçal Tepesi'dir (2.375 m.). Memleketin bu iki kesimi arasındaki ulaştırma geçitlerden faydalanılarak yapılır. Bunların başlıcaları Şıpka, Demirköprü ve Dragoman geçitleridir. Bulgaristan'ın güney-batı kesimi Rodop Dağları'yla kaplıdır. Bu kesimin en yüksek yeri Rila Dağı'dır (2.990 m.).

Bulgaristan'ı sulıyan nehirlerin başında Meriç ve kolları ile, Tuna'ya dökülen nehirler gelir. Meriç ve Meriç'in bir kolu olan Tunca, Rodop ve Balkan Dağlarından doğar. Meriç'in bir diğer kolu olan Arda da Bulgar topraklarında doğduktan sonra Yunanistan'a geçer.

Balkan Dağları'nın kuzeyini ise Tuna'ya dökülen nehirler sular. Bunların başlıcası Yantra, Osmar ve İsker nehirleridir. Memleketin kuzeyi, güneyde de Meriç havzası ovalıktır. Bulgaristan'ın Karadeniz kıyılarından başlıyarak Yantra nehrine kadar devam eden kuzeydoğu kesimine Deliorman denir. Küçük Balkanlar Deliorman bölgesinin güney sınırını teşkil eder. Karadeniz kıyılarında girinti-çıkıntı azdır. En önemli limanlar Varna ve Burgaz'dır.

Bulgaristan'ın iklimi bilhassa güneyde ılıktır. Bu bölgede yağışlar da normaldir. Bunda Balkan Dağları'nın etkisi büyüktür. Bu dağlar Meriç vâdisini soğuk kuzey rüzgârlarından korur. Aksine, memleketin kuzeyi de bu dağlar yüzünden Akdeniz'den esen sıcak, rutubetli rüzgârlardan yoksun kalır. Bu bakımdan, Bulgaristan'ın güney kesimi Akdeniz iklimi özelliği gösterir. Kuzeyde ise yazlar sıcak, kışlar soğuk geçer.

Bulgaristan'da Yaşıyanlar

Bulgaristan'ın asıl ahalisi Türklerle Bulgarlar'dan meydana gelmiştir. Türkler daha çok memleketin kuzeydoğusunda ve Rodop Dağları bölgesinde otururlar. Nüfusun hemen hemen onda birini Türkler teşkil eder. Yunan sınırı boyundaki dağlık bölgede Pomaklar yaşar, sayıları 300.000 den fazladır. Nüfusun % 84,4'ü Ortodoks, % 13,5'u Müslüman'dır. Ayrıca Musevi, Katolik ve Protestanlar da vardır.

Ahalinin % 80'i köylerde yaşar. Başlıca işleri çiftçiliktir. Her köy halkı kendisine gereken bütün maddeleri yetiştirir. Köy evleri tahtadan veya kerpiçten yapılmıştır. Köylerde kadınlar dokumacılıkla uğraşırlar.

Büyük Şehirler. — Bulgaristan'da ahalinin çoğu köylerde oturduğu için kalabalık şehirler pek azdır. Nüfusu 40.000 i geçen şehirlerin sayısı 15'i bulmaz. Bulgaristan'ın en büyük ve en önemli şehri başkent Sofya'dır. Ondan sonra büyüklük ve önem bakımından Filibe ile Varna gelir (Bk. Sofya; Filibe; Varna). Bunların dışında diğer başlıca şehirler şunlardır.

Rusçuk (Ruse): Nüfusu 87.000'dir. Tuna nehri üzerinde önemli bir liman olan Rusçuk demiryoluyla diğer şehirlere bağlıdır. Romalılar Tuna nehrindeki filoları için burasını üs olarak kullanırlardı.

Burgaz (Burgas): Karadeniz kıyısındaki önemli limanlardandır. Nüfusu 77.000'dir. 1879'da nüfusu 2.950 kişiden ibaretken bugün önemli bir endüstri merkezi haline gelmiştir. İthalât ve ihracat bakımından Varna'dan daha ileridir. Şehirde balık konserve fabrikaları, un fabrikaları vardır.

Plevne (Pleven): Memleketin kuzeyinde 56.000 nüfuslu bir şehirdir. Gazi Osman Paşa'nın 1877'de burada Rus-Romen kuvvetlerine karşı yaptığı savunma tarihimizde meşhurdur (Bk. Gazi Osman Paşa).

Bulgaristan'ın diğer başlıca şehirleri Eski Zağra (Stara Zagora), Svilengrad, Şumnu (Kolarovgrad), Yanbolu (Yambol), Pazarcık (Tolbukhin), Pernik (Dimotrovo) dur.

Kültür ve Sanat. — Bulgarlar bir İslav dili olan Bulgarca konuşurlar. Memlekette 13.266 okul, 1.512.000 öğrenci vardır. Bu okullardan 32'sini orta ve yüksek dereceli okullar teşkil eder. Filibe, Varna ve Sofya'da olmak üzere 3 tane de üniversite vardır. Okullardan 1.011 tanesi Türkçe tedrisat yapar, buralardaki Türk öğrenci sayısı 83.845'tir. Bulgaristan'da okuma-yazma bilmiyenler nüfusun % 24,2'sini teşkil eder.

Bulgar edebiyatı yüzyıllar boyunca Türk edebiyatının etkisi altında kalmış, ancak XIX. yüzyıldan sonra millî bir edebiyat gelişmiştir. Bu devrede Bulgar edebiyatına Fransız edebiyatının etkisi olmuş, fakat 1944'ten sonra Rus etkisi onun yerini almıştır.

Bulgar halk musikisi de tamamen Türk musikisinin etkisi altında kalmıştır. Halk türkülerinden Bulgaristan'da şimdiye kadar 30.000 parça toplanmış bulunmaktadır.

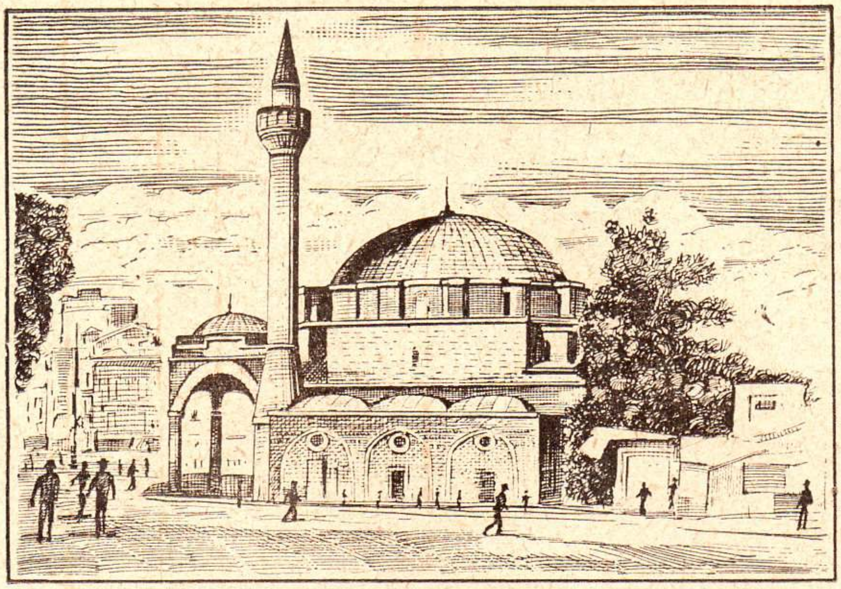
Tabiî Zenginlikler

Bulgaristan'ın en büyük tabiî zenginliği verimli topraklarıdır. Tuna'nın güneyinden Balkanlara kadar uzanan ova ile Meriç Ovası son derece verimli yerlerdir. Balkan

BULGARİSTAN'IN YILLIK İSTİHSALÂTI

Tahıl: 23.280.000 kental
Mısır: 8.720.000 kental
Tütün: 820.000 kental
Şeker pancarı: 1.620.000 kental
Gülyağı: 2500-3000 kg.
Çilek: 400.000 kental
Küçük baş hayvan: 7.742.000
Keçi: 620.000
Domuz: 1.993.000
Büyük baş hayvan: 1.442.000
At: 431.000
İpek kozası: 2.467.000 kg.
Petrol: 192.000 ton
Taş kömür: 420.000 ton
Linyit: 14.832.000 ton
Bakır: 7.800 ton
Demir: 137.000 ton

Bulgaristan'ın başkenti Sofya'da bir cadde. Yakın zamana kadar Türk idaresinde bulunan Bulgaristan'da, resimdeki cami gibi daha birçok Türk eserleri vardır.

Millî kıyafetiyle bir Bulgar kızı

dağlarında meşe, çam, kayın ormanları vardır. Bulgaristan yüzölçümü'nün % 27'sini ormanlar kaplar. Bu tabiî zenginlik Bulgar halkının çoğunu tarımla uğraşmaya sevkeder. Nüfusunun onda sekizi çiftçilikle uğraşır. 1945'ten sonra memleket küçük toprak parçalarına bölünmüştür. Hükûmet büyük arazileri alarak kolektif çiftlikler haline koymuştur.

Ekonomi. — Bulgaristan'da yetiştirilen mahsulün başında tahıl gelir. Güneyde meyva, tütün, pamuk, gül yetiştirilir. Bulgaristan önemli bir gülyağı memleketidir. Bulgar ekonomisinde hayvancılık da önemli bir yer tutar. Memlekette 2.000.000 büyük baş, 10.000.000 küçük baş hayvan vardır.

Başlıca yabani hayvanlar ayı, kurt, tilki, çakal, yabandomuzu vs. dir.

Bulgaristan'ın ihracatı tütün, gülyağı, tahıl, ipek ve hayvan ürünleri üzerinedir. İthalâtın başında da mamul maddeler gelir.

Bulgaristan'da önemli bir maden yoktur. Mevcut madenler hükûmet tarafından işletilir. Bunlar kurşun, çinko, alüminyum ve bakır madenleridir. Memlekette maden kömürü de vardır.

Ulaştırma. — Avrupa-Asya arasında önemli bir yeri olan Bulgaristan, çevresindeki memleketlere demiryollariyle bağlıdır. Bulgaristan'daki demiryollarının uzunluğu 4.900 km., karayollarının uzunluğu da 35.000 km. kadardır. Ulaştırma işlerinde nehirlerden de geniş ölçüde faydalanılır. Tütün ve buğday sevkiyatında kullanılan başlıca yol Tuna nehridir. Bulgaristan'daki motorlu vasıtaların toplamı 20.000 kadardır.

Tarihte Bulgaristan

Vaktiyle Traklar'ın yerleştikleri şimdiki Bulgaristan, M. Ö. I. yüzyıl sonlarında Roma tarafından İmparatorluğa katıldı. 395'te bölge, Bizans'ın (Doğu Roma'nın) hissesine düştü. VI. yüzyıl başlarında göçebe ve barbar İslâv kavimleri Bulgaristan'a yerleşmeye başladılar. Fakat memlekete adını veren Bulgar Türkleri, bu kabîleleri derhal hâkimiyeti altına aldılar (Bk. Bulgarlar).

Bulgaristan'da ikinci Bizans hâkimiyetinden sonra yeniden bir Bulgar devleti kuruldu. Bu devletin iç bakımdan karmakarışık olduğu bir devirde Osmanlı Türkleri Avrupa'ya geçtiler. 1362'de Edirne'yi alan I. Murat, Makedonya ve Rumeli'ye girdi. 1389'a kadar hemen bütün Bulgaristan, Tuna'ya kadar, alındı (Bk. Murat I.). Yıldırım Bayezit devrinde (1389 - 1402) Bulgaristan'ın iç muhtariyeti kaldırıldı, memlekete Türkler'in yerleştirilmesine başlandı.

Sonradan Bulgaristan, Rumeli Beylerbeyiliği denen muazzam Türk eyaletinin bir parçası halinde idare edildi (Bk. Rumeli Beylerbeyliği). Beylerbeyi Sofya'da otururdu. Türkler, Bulgarlar'ı memleketin hemen her bölgesinde azınlığa düşürecek derecede memleketi sevdiler, yerleştiler. Hattâ birçok bölgeleri tamamen Türk nüfusu kapladı. Denebilir ki Türkler, Trakya dışında, hiçbir Balkan ülkesinden bu kadar hoşlanmamışlardır. XIX. yüzyılın sonlarına kadar Bulgaristan'daki Türk nüfusu Bulgar nüfusundan az değildi.

Tanzimat'tan sonra Rumeli Eyaleti parçalandı. 1864'te de Tuna Eyaleti denilen umumî valilik kuruldu ki, Rusçuk, Varna, Vidin, Tırnova, Tulça (Dobruca) sancaklarını (vilâyetlerini) kaplıyordu. Vali Paşa Rusçuk'ta otururdu. Sofya kaza mertebesine indirilmişti. Bu eyalete Mithat Paşa tâyin edildi. Paşa eyaleti çok büyük bir iktidarla idare etti, sayılamıyacak kadar çok kültür ve bayındırlık eserleri meydana getirdi. Fakat 1875'te Rusya'nın bitmek - tükenmek bilmez kışkırtmalariyle, Bulgarlar ayaklanmaya başladılar. Rusların silâhlandırdıkları yarı vahşi Bulgar köylüleri Türk köylerini basıp halkı öldürmeye başlayınca Bâbıâli isyanın derhal bastırılmasını emretti. Birkaç haftada isyan şiddetle bastırılıp yok edildi. Fakat bu sırada Rusya, maksadını açığa vurarak, tekliflerini tamamen reddeden Türkiye'ye savaş açtı (24 nisan 1877) (Bk. Türk - Rus Savaşı (1877 - 78); Ayastefanos Antlaşması; Berlin Antlaşması).

Bulgar Prensliği

Rusya'nın, Türkiye'ye bağlı korkunç büyüklükte bir muhtar Bulgar devleti kurmak projeleri Berlin Antlaşması ile suya düştü. 62.776 km² büyüklüğünde bir Bulgar Prensliği kuruldu. Prenslik, Türkiye'ye tabiydi. Önce Aleksandr Battenberg, sonra Saxe-Coburg-Gotha Alman hanedanından Ferdinand, Prensliğe seçildi. Berlin Antlaşması ile, merkezi Filibe olmak üzere kurulan ve birtakım iç idare hakları verilen Doğu Rumeli (Rûmeli-i Şarkî-i Şâhâne) Bulgarlar'ın en büyük emeli halindeydi. 18 eylûl 1885'te bir hükûmet darbesiyle bu eyalet de Bulgaristan Prensliği'ne bağlandı.

Sırbistan, bu büyüyen Bulgaristan'dan ürkmüştü; Bulgarlar'ın üzerine yürüdüyse de yenildi, 3 mart 1886 Bükreş Antlaşması ile sulha razı oldu. Bu olay, Bulgaristan'ın Balkanlar'daki itibarını olağanüstü artırdı.

Prens Ferdinand Devri

Kıral Ferdinand

müşir (mareşal) rütbesini taşıyordu. Padişah'a arzlarını «Kulunuz» imzasiyle gönderirdi. Prens Ferdinand, büyük bir çalışmayla, Bulgaristan'ı 1887'de tahta geçen Prens Ferdinand, II. Sultan Abdülhamit'in fahrî yaveriydi, Türk protokolünde yükseltmek yoluna gitti. Bir yandan Tür-

kiyeden ayrılıp istiklâle kavuşmak, öte yandan Türkiye'ye ait Makedonya'yı ilk fırsatta alıp Arnavutluk'a kadar genişlemek, Ege'ye de çıkmak Bulgarlar için millî bir ülkü haline geldi. Makedonya Bulgar hükümetinin yetiştirip silâhlandırdığı Bulgar çeteleri, III. Türk Ordusu ile, Sırp ve Yunan azınlıklariyle devamlı bir gerillaya başladı.

Abdülhamit, dış politikasiyle, Bulgar emellerinin gerçekleşmesine fırsat vermedi. Fakat Meşrutiyet'in ilânından az sonra, durumu elverişli gören Bulgaristan, müstakil ibr kırallık haline geldiğini ve Türkiye'den ayrılıp istiklâlini ilân ettiğini bildirdi (5 ekim 1908).

Türkiye bu hareketi savaşla karşılıyamadı. İç siyaset kavgaları son haddindeydi. Halbuki Bulgarlar, korkunç bir şekilde silâhlanma ve ordu kurma yolundaydılar. Sonunda Rusya'nın plânlamasiyle Balkan Birliği meydana geldi ve 4 küçük Balkan devleti, en kuvvetlileri Bulgaristan olmak üzere, Türkiye'ye savaş açtılar (Bk. Balkan Savaşı).

Balkan Savaşından Sonra

Kıral Boris

Savaş sonunda önce Bulgaristan pek çok büyüyecek gibi göründüyse de, bundan korkan Romanya, Sırbistan ve Yunanistan, onu fetihlerinin en önemli kısmından yoksun bıraktılar. Dobruca'yı da Romanya'ya bırakmak zorunda kalan Bulgaristan ancak Ege'ye çıkabildi ve Batı Trakya'yı aldı. Makedonya'nın en büyük bölümünün Sırbistan'a katılmasından dolayı, Bulgaristan'da görülmemiş derecede müthiş bir Sırp düşmanlığı başladı. Ayrıca, Rusya Sırbistan'ı, Avusturya - Macaristan'a karşı himaye ettiği için de, Bulgaristan, Almanya - Avusturya mihverine yaklaşmaya başladı. Birinci Dünya Savaşı'nda 14 ekim 1915'te Almanya, Avusturya ve Türkiye yanında savaşa katıldı (Bk. Birinci Dünya Savaşı).

Sırbistan ortadan kaldırılınca, Makedonya, Bulgaristan'ın eline geçti gibi göründüyse de, savaşın kaybı üzerine, 17 kasım 1919 Neuilly Antlaşması ile Batı Trakya'yı Yunanistan'a, Güney Dobruca'yı da Romanya'ya vermek zorunda kaldı. Kıral Ferdinand, 1918'de tahttan feragat etti, yerine oğlu Boris geçti.

İkinci Dünya Savaşında

İki dünya savaşı arasında Bulgaristan, büyük bir küskünlükle kabuğuna çekildi. Sırp, Yunan ve Türk düşmanlığı çok canlıydı. İkinci Dünya Savaşı'nda Mihver Devletleri yanında yer aldı. Mokedonya ve Dobruca'yı ele geçirir gibi olduysa da, 9 eylûl 1944'te Ruslar Bulgaristan'a girdiler. Boris'in 1943'ten beri kıral olan 7 yaşında ki oğlu Simeon memleketten ayrılmak zorunda kaldı. Komünist «halk cumhuriyeti» kuruldu, Müttefikler'in Tahran'da yaptıkları büyük siyasî gaf yüzünden Bulgaristan da Rusya'nın peykleri arasına girdi. 14 Aralık 1955'te Birleşmiş Milletler'e dahil oldu.

Bulgaristan'daki Türkler

Bulgaristan'daki Türkler, 1878'den beri akın-akın memleketten göç etmeye başlamışlardı. En son parti de (160.000 kişi) 1950'de Türkiye'ye geldi. Böylece, müthiş bir baskı altında bulunan bu azınlık, her yıl biraz daha azaldı.

Bulgaristan'ın bugünkü toprakları üzerinde, çoğu Türk olmak üzere, 1800'de 3.500.000, 1825'te 3.370.000, 1850'de 3.240.000, 1875'te 3.360.000, 1950'de aynı topraklarda hâkim bir Bulgar çoğunluğiyle 7.232.000 kişi yaşıyordu. 1900'de Bulgar Prensliği'nin büyüklüğü 96.345 km^2 idi, bunun 63.751 km^2 si asıl Bulgaristan, 32.594 km^2 si ise Doğu Rumeli idi; ilkinde 2.644.000, ikincisinde 1.100.000 olmak üzere 3.744.000 nüfus yaşıyordu; Türk azınlığı önemliydi. 1908'de Bulgaristan istiklâlini ilân ettiği zaman nüfus 4.338.000'e yükselmişti. 1915'te I. Dünya Savaşı'na giren Bulgaristan ise, Balkan Savaşı'nda 25.257 km^2 büyümüş, nüfusu da 5.322.000'i bulmuştu. Bulgaristan'ın her iki savaşta insanca kaybı önemli oldu: 1925'te 103.146 km^2 toprak ve 5.483.000 nüfus ile savaştan çıkmış bulunuyordu.

Eski Bir Türk Kavmi: BULGARLAR

BULGARLAR (**Bulgar Türkleri**)

VII.-XV. yüzyıllarda yaşamış bir Türk kavmidir. Bu Türk kavmi Sibirya'dan Volga boylarına göçmüş, bir kısmı da Tuna boylarına gelerek şimdiki Bulgaristan'a yerleşmişlerdir.

Volga Bulgarları'nın ilk zamanları hakkındaki bilgilerimiz pek azdır. Bunlar IX. yüzyılda İslâm dinini kabul etmişlerdir. Oldukça güçlü bir Türk hanlığı kurmuşlardır. Devletin merkezi de «Bulgar» adını taşımaktadır. Kesif bir ticarî faaliyet gösteren Bulgarlar, bundan başka bilhassa tarımla uğraşmışlardır.

Bulgarlar Ruslarla daimî çatışma halindeydiler. Bu çatışma ve çarpışmalar, ekseriya Bulgarlar lehine sonuçlanmıştır. XIII. yüzyıl başlarında Moğol kudreti Volga kıyılarına dayanınca, Bulgar Türkleri ile Moğollar'ın teması başladı. Ilk akınları durduran Bulgarlar, 1236'da başkentlerine kadar giren Moğollar'a tâbi oldular. Fakat bir müddet daha iç bağımsızlıklarını korudular.

Moğol İmparatorluğu'nun bir kolu olmak üzere Altınordu Devleti kurulunca, Bulgar devleti silikleşti, Bulgar şehri de yeni devletin merkezi olan Saray şehri ile rekabet edemedi. Ticarî üstünlük Saray'a geçti.

Bu devirde artık Bulgar devleti kalmadı; yavaş yavaş Bulgar şehri de bağımsızlığını kaybetti. Altınordu, bütün bu sahaya hâkim oldu. Bulgar Türkleri'ne ise artık «Kazan Türkleri» veya «Tatarlar» denmeye başlandı (Bk. Kazan).

Tuna boylarına gelen kol ise, Kubrat (Kurt) Hanın (584 - 642) zamanında bugünkü Podolya ve Besarabya'da yaşarken oğlu Asparuh Han (642 - 701), Hazar Türkleri'nin baskısiyle bugünkü Bulgaristan'a gelip yerleşti, bu ülkeye adını verdi (660). Bulgarlar 679'a kadar Bizans'a tabi iken, bu tarihte Bizans'ı yenip istiklâl kazandılar. Bu devletin 15. hükümdarı olan Kurum Han devrinde Bulgarlar, bir imparatorluk halini aldılar, 26 kasım 811'de Vrbişki Meydan Savaşı'nda Bizans ordusunu imha ettiler; İmparator I. Nekefor da ölenler arasında bulunuyordu. 813'te Kurum Han, İstanbul'u kuşatmaya bile cesaret etmiştir. Oğlu Omurtağ Han devrinde de (814 - 834) bu şevket devam etti.

Fakat İslâv ve Grek çoğunluğunun içinde pek az olan Bulgarlar, gittikçe eriyorlardı. Bogoris Han'ı (859 - 890) Ortodoks mezhebini kabulüyle Bulgarlar artık bir Türk kavmi olmaktan çıktılar; dillerini unuttular; İslâvlaştılar, Grek kültürünü kabul ettiler. Çar Simeon'un zamanında (893 - 927) iyice böyle bir manzara arzeden Bulgar İmparatorluğu, 931'de tekrar İstanbul'u kuşatacak derecede güclüydü. Nitekim bu hükümdar, 20 Ağustos 917 Akyolu Meydan Savaşı'nda, büyük Bizans ordusunu yok etti, Belgrad'ı bile aldı. Fakat Peçenek ve Macar Türkleri'nin baskıları Bulgar İmparatorluğunu zayıf düşürdü.

971'de Bulgarlar, Bizans'a tabi olmayı kabul ettiler. «Bulgaroktonos = Bulgarkıran» diye ün salan İmparator II. Basil (976 - 1025) Bulgarlar'ın bütün isyanlarını kanlı şekilde bastırdı; Balkanlar'da Bizans egemenlik ve üstünlüğünü tekrar kurdu. 1018'de Bulgar devleti diye bir şey kalmamıştı.

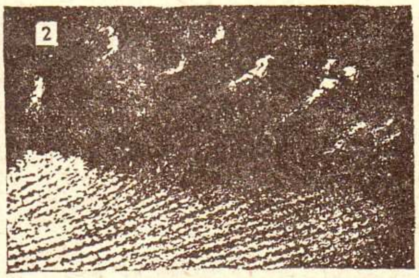
BULMACA (Bk. BİLMECE ve BULMACA)

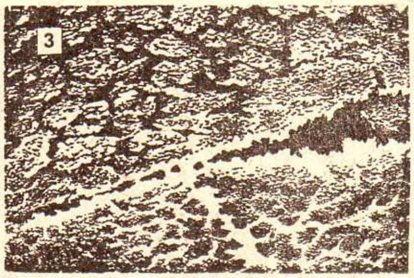
BULUT

Bulut, havanın yüksekçe tabakalarında çeşitli yığınlar halinde toplanmış su damlacıklarıdır. Yeryüzündeki güneşin sıcaklığiyle buharlaşarak havada yükselmeye başlarlar. Yükseldikçe gitgide daha soğuk hava tabakalarına raslarlar. Böylece, su buharı, soğuğun etkisiyle, havada yoğunlaşarak kümeleşmiş küçük su damlacıkları haline gelir. Bulutların taşıdıkları su miktarı metreküb başına sadece birkaç gram kadardır.

Bulutların havada durmalarını düşme hızlarının az olması sağlar. Biraz daha ağırlaşınca, düşerek daha sıcak hava tabakalarına raslıyan bulutlar yeniden buharlaşıp yükselir. Buharlar soğuk hava tabakalarına gelince yeniden yoğunlaşarak bulutları meydana getirirler. Böylece alttan kaybedip üstten tazelenerek bulutlar uzunca bir müddet varlıklarını korurlar. Bulutlar bazı hava şartları altında yağmur haline gelir (Bk. Yağmur).

Başlıca üç çeşit bulut: 1 — Siro-stratüs, 2 — Siro-kümülüs, 3 — Alto-kümülüs

Çeşitli Bulut Tipleri

Bulutlar yerden yüksekliklerine, biçimlerine, renklerine göre değişik adlar alırlar. Yüksek bulutlar, ara bulutları, alçak bulutlar olarak başlıca üç çeşidi vardır.

I — YÜKSEK BULUTLAR

Sirüs. — En yüksek bulutlardır. Şekilleri belirli olup ince buz iğneciklerinden meydana gelmişlerdir. Beyaz ve gölgesiz olan bu çeşit bulutlar yerden 8 - 12 km. yükseklikte bulunurlar. Sirüslerin görünmesi önemli hava değişikliklerinin belirtisi olarak kabul edilir.

Siro-stratüs. — Yerden 8 km. kadar yüksekte, buz pullarından meydana gelmiş bulutlardır. Süt renginde geniş bir örtü gibi havayı kaplarlar. Güneş ve ay etrafında hâle meydana gelmesine sebep olurlar.

II — ARA BULUTLARI

Siro-kümülüs. — Yerden yükseklikleri 6 km. kadardır. Küçük beyaz yumaklardan meydana gelmişlerdir. Birbirlerinden net olarak ayrılmış, gölgesiz bulutlardır.

Alto-kümülüs. — Yumakları daha büyüktür, yerden yükseklikleri 4 kilometreyi geçmez. Kısmen su damlacıklarından meydana gelmişlerdir.

Alto-stratüs. — Mavimtırak kurşuni renkte bulutlardır. Yerden 3 - 4 km. yükseklikte bulunurlar. Bunlarla kaplı olunca havaya kapalı denebilir.

III — ALÇAK BULUTLAR

Kümülüs. — Bir lokomotifin bacasından çıkan su buharının havada büklümler yaparak dönmesine benziyen bulutlardır. Yerden 3 1 km yükseklikte bulunurlar, iyi hava habercileridir.

Strato-kümülüs. — Yerden 2 km. kadar yükseklikteki bulutlardır. Geniş gölgeleri, çok açık kısımları vardır.

Nimbüs. — Yağmur ve kar bulutlarıdır. Çok alçaktaki bu bulutların belirli bir şekil ve biçimleri yoktur.

Kümülo-nimbüs. — Fırtına bulutlarıdır. Büyük kitleler halindedirler.

Bulutlar devamlı olarak hareket ederler. Bulutların hızlarını, gidiş yönlerini tâyin etmek için «bulut aynası» veya «nefeskop» adı verilen bir aletten faydalanılır. Bu alet yatay bir ayna üzerine çizilmiş bir rüzgâr gülünden meydana gelmiştir.

Belirli bir anda göğün bulutluluk derecesi tahminle bulunur, 0 - 10 arasındaki rakamlarla ifade edilir. 0 açık havayı, 10 da tamamen bulutlarla kapalı havayı gösterir. Meselâ «Bugün havanın bulutluluk derecesi 4» denilince bundan havanın 4/10 bulutlu olduğu sonucu çıkarılmalıdır.

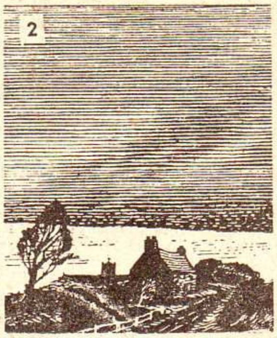
Sis Nedir?

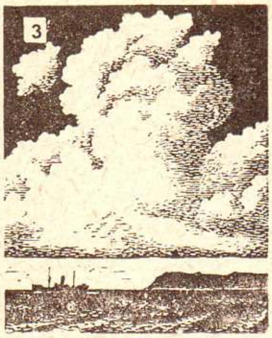
Etrafımızı görmemize engel olacak kadar kalın ve yığın halinde bulunan su buğusuna «sis» denir. Sis birçok bakımlardan bulutlara benzer. Başlıca farkı bulutların yerden yüksek, sisin ise yeryüzünün hemen üstünde olmasıdır.

Hava, yeter derecede rutubetlenince, kendiliğinden soğursa, veyahut nemli toprak üzerindeki hava tabakalarından daha sıcak olursa sisin meydana gelmesi kolaylaşır; toprak değil de hava tabakaları daha sıcak olursa o zaman «çiğ» denilen olay meydana gelir.

Sis görmeye engel olduğu için birçok kara, hava ve bilhassa deniz kazalarına yol açar. Önceleri kıyılara ve gemilere sis çanları ve düdükleri yerleştirilerek, sis yüzünden meydana gelecek kazalar önlenmeye çalışılırdı. Bugün radar sayesinde bu çeşit kazalar eskisine göre çok azalmıştır (Bk. Çiğ; Sis; Radar).

1 — Sirüs, 2 — Nimbüs, 3 — Kümülo-nimbüs

BUMİN KAĞAN (? - 552)

Kök-Türk İmparatorluğu kurucusudur. Babası Nadulu, Türk aşiret beylerindendi. Bumin Kağan, Kök-Türk ve Töles kabîlelerini etrafına toplıyarak, Juan-Juan devletine karşı savaşlara girişti. Az zamanda Juan-Juan hâkimiyetinden kurtularak, Çin'le sıkı münasebetler kurdu. Bir Çin prensesiyle evlendi, Çin'in iç kargaşalığından faydalanarak hızla yeni bir Türk imparatorluğu kurmak yoluna gitti. Juan-Juan İmparatorluğunu tamamen ortadan kaldırıp güçlü bir Türk devleti kurdu, birkaç ay sonra öldü.

Kurulan devletin başkenti Orhon kıyılarında, Ötüken Dağı eteklerindeydi. Kardeşi İstemi Kağan, kendisine geniş ölçüde yardım etti, Türk imparatorluğunun, Tanrı Dağlarından başlıyarak Sibirya'nın en önemli kısımlarını içine almak suretiyle, genişlemesini sağladı (Bk. İstemi Kağan). Kök-Türk devleti, ilk Türk imparatorluğu olan Hun (Kun) devletinden en az 7 yüzyıl sonra hemen aynı topraklarda kurulmuşsa da, doğrudan doğruya «Türk» adını taşıyan ılk devlet Bumin Kağan'ın kurduğu imparatorluktur. Bu bakımdan Bumin Kağan'ın Türk tarihindeki yeri pek müstesnadır.

BURÇAK

Taneleri hayvanlara yem olarak yedirilen mercimeğe benzer bir bitkidir. Doğu Anadolu'da «küşne» de denilen bu bitki her yıl tohumdan ekilerek yetiştirilir. Oldukça derine giden bir kazık kökü vardır. Yerden 25 - 30 sm. kadar yükselir. Baklaya benziyen meyvalarında, kırmızımtırak renkte, üç köşeli 1 - 4 kadar tohum bulunur. Bunların bin tanesi ancak 40 - 60 gr. gelir.

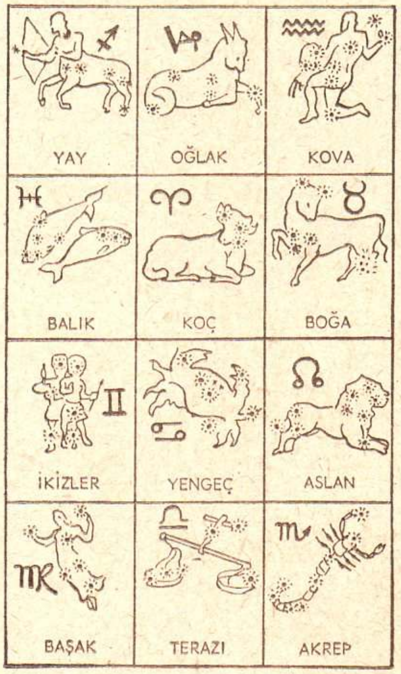
Burçak, tanesinin büyüklüğüne ve renklerine göre çeşitlere ayrılır. Yem olarak besleyici olması, üç ay gibi kısa bir zamanda yetişmesi burçak tarımının gelişmesine yol açmıştır. Ayrı taçyapraklı ikiçeneklilerin baklagiller familyasındandır.

BURÇLAR

Zodyak üzerinde yer alan on iki takımyıldıza ortak olarak verilen addır.

Gök küresi yüzeyinde yıllık hareketi dolayısiyle güneş görünürde bir kuşak boyunca derece derece yer değiştirerek bir yıl sonra aynı noktaya varır. Bu kuşağa «zodyak», zodyağın ayrıldığı on iki bölgeden her birine de «burç» denir (Bk. Zodyak).

Burçlar gök küresi üzerinde kendi hizalarına düşen on iki takımyıldıza karşılıktır, bu takımyıldızların adlariyle anılırlar. Bu adlar 2600 yıl kadar önce konulmuştur. On iki burç sırasiyle şunlardır:

Burçlar ve işaretleri

Adı	Güneşin burca girdiği tarih
Koç	21 mart
Boğa	20 nisan
İkizler	21 mayıs
Yengeç	22 haziran
Aslan	23 temmuz
Başak	23 ağustos
Terazi	23 eylül
Akrep	23 ekim
Yay	22 kasım
Oğlak	22 aralık
Kova	22 ocak
Balık	19 şubat

Zengin Bir İlimiz :

BURDUR

BURDUR, Akdeniz Bölgesi'nin Antalya bölümünde bir ilimizdir. Topraklarını doğuda Isparta, güneyde Antalya, güneybatıda Muğla, batıda Denizli, kuzeyde Afyonkarahisar illeri çevirir. Merkez ilçesinden başka Ağlasun, Bucak, Gölhisar, Tefenni, Yeşilova adında 5 ilçesi, bunlara bağlı 13 bucağı, 197 köyü vardır.

Yüzölçümü: 7450 km²

Nüfusu: 180.306 (1960 sayımı)

Nüfus yoğunluğu: km² ye 24 kişi.

Burdur İlindeki yüzey şekilleri Batı Toroslar sistemine dahildir. Gerek Teke, gerek Taşeli yöresinden gelen dağlar bu il sınırları içinde birbirlerine sokulurlar. Bu dağlar arasında, göllerin, ovaların bulunduğu çukur alanlar vardır. Bu çukur alanların doğrultusu etraflarını kuşatan dağların doğrultusuna uyar. Burdur Gölü ve Burdur Ovası, batısındaki Söğüt Dağları ve doğusundaki Katrancık Dağları gibi güneybatı-kuzeydoğu doğrultusundadır.

Burdur'da çukur ovalar bozkır görünüşündedir, onları çevreliyen dağlar kısmen ormanlıktır. Bütün il yüzölçümünün % 14'ü ormanlarla kaplıdır.

İklim. — Burdur'da iklim, sıcak yazları, soğuk kışları ile kara iklimi özellikleri gösterir. Yağış bakımından ise Akdeniz iklimini hatırlatır. Temmuz sıcaklık ortalaması 24°, ocak ortalaması 1,6° dir. Yıllık yağış tutarı 434 mm. dir.

Göller, akarsular. — Burdur ilinde irili ufaklı birçok göller vardır. Bunların en önemlisi Burdur Gölü'dür (Bk. Burdur Gölü). İlin diğer önemli gölleri Kestel, Söğüt, Yaraşlı, Gölhisar Bahçeözü gölleridir. Önemli akarsu yoktur. Çerçin Deresi, Lengeme Deresi, Kurna Deresi gibi ufak sular Burdur Gölü'ne dökülür.

Ekonomi. — Burdur ilinde ekonomik hayatın esasını tarım teşkil eder. İl topraklarının % 26'sı tarıma elverişlidir. En çok tahıl ekilir. Ekim alanlarının % 92'si tahıla ayrılmıştır. Tahıl nevileri arasında, buğday ekimi başta gelir, ikinciliği arpa alır. Endüstri bitkilerinden en fazla haşhaş ve şeker pancarı yetiştirilir. Bağcılık ve çeşitli meyvacılık oldukça ileridir. Bağlar Birinci Dünya Savaşı'nda epeyce zarar görmüş olmakla beraber yeniden kalkınmaktadır. Burdur aynı zamanda gül bahçelerinin en fazla gelişmiş olduğu 2 ilimizden biridir.

Burdur ili yeraltı servetleri bakımından da zengindir. Tefenni ve Yeşilova çevrelerindeki krom madeni eskiden beri işletilmektedir.

Sanayi kolları arasında dokumacılık, gül yağcılığı, halıcılık ileri gitmiştir. Son yıllarda il merkezinde bir şeker fabrikası kurulmuştur.

Burdur Şehri

İl merkezi Burdur şehri Burdur Gölü'nün güney-doğu kıyılarından 4 km. uzaklıkta, bu göle dökülen Kurna deresi üzerinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 945 m. dir. Şoselerle Antalya, Denizli, Isparta ve Afyonkarahisar'a bağlıdır. Ayrıca 1936'da yapılan Burdur - Baladız demiryolu şehri Ege bölgesine bağlamıştır.

Burdur'un imar plânı 1948'de yapılmıştır. 10.000 m² lik bir park, 1.750 m² lik çocuk bahçesi, 27.000 m². lik fidanlık ve çevredeki gül bahçeleri şehri güzelleştirir.

Şehrin nüfusu son 30 yıl içinde iki katını geçecek şekilde artmıştır. 1927'de 12.848 olan nüfus, 1960 sayımına göre 25.372'dir. Şehirde dokumacılık, tabaklık (sepicilik), gülyağcılığı, keçecilik, bakırcılık gibi sanayi kolları görülür. Son yıllarda kurulan şeker fabrikasının şehrin büyümesinde rolü olmuştur. Meselâ yeni kurulan Bahçelievler Mahallesi bu fabrikanın tesiriyle büyümektedir. Şeker fabrikasından başka birkaç un fabrikası, 1958'de kurulmuş küçük bir bakır fabrikası vardır.

Burdur'da Türk eserleri arasında, Hamidoğulları zamanından kalma Muzafferiye medresesi başta gelir.

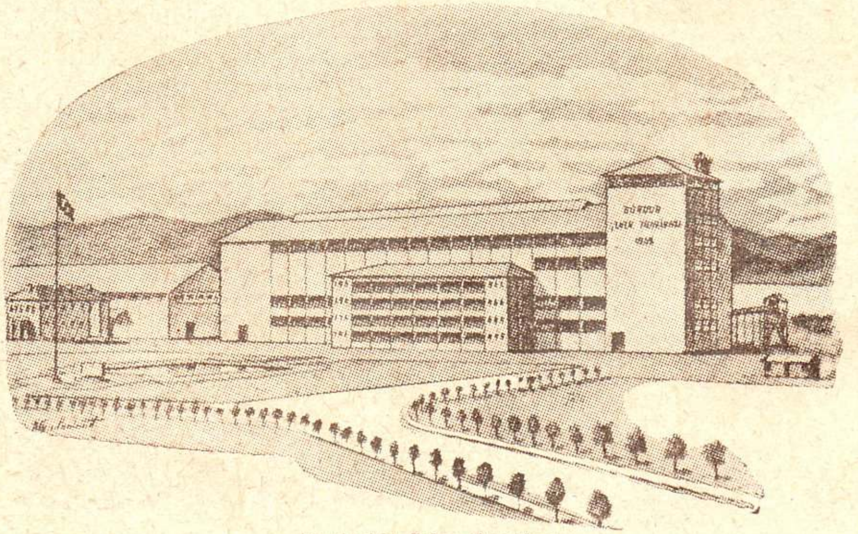
Tarih. — Burdur XI. yüzyılın ikinci yarısında Türk idaresine geçmiştir. XIV. yüzyılın başlarında Hamidoğullarının idaresi altına girdi. Aynı yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı sınırları içine alındı. Osmanlı devrinde Hamid (İsparta) sancağının kazası idi. Daha sonraları Konya'ya bağlanarak sancak haline getirilmiş, Cumhuriyet devrinde il merkezi olmuştur.

BURDUR GÖLÜ

Burdur ilinde, şehrin 4 km. kuzeyindedir. Yüzölçümü 176 km². dir, yurdumuzun gölleri arasında büyüklük bakımından yedinci gelir. En geniş yeri 6 km. dir. Kuzeydoğu - güneybatı doğrultusunda uzunluğu 30 km.'ye yakındır. En derin yeri 75 m. dir.

Gölün kuzeybatısında, Söğüt Dağları'nın ardıç ağaçlariyle kaplı yamaçları dik eğilimlerle iner, güneydoğusunu Giresun, Kürtlü, Etre dağlarının hafif eğilimli çıplak sırtları çevirir.

Burdur Gölü'nde balık yoktur, çünkü suyu çok tuzlu ve arseniklidir.

Burdur'da Şeker Fabrikası

BURGONDLAR

IV - VI. yüzyıllarda yaşamış bir Germen kavmidir. IV. yüzyılda Ren boylarında yerleşip, kabîleler birliğinden meydana gelme bir krallık kurmuşlardır. 437'de Hun (Kun) Türkleri tarafından — Roma'nın müttefiki olduklarından — büyük bir bozguna uğratılmışlardır. Rhône boylarına kadar inip Franklar'a tabi olmuşlar, 534'te Fransa'ya katılarak siyasî bir varlık olmaktan çıkmışlardır. Fransa'nın Burgonya eyaleti adını onlardan almıştır.

Burgondlar, Hıristiyan dinini ilk kabûl eden Germen kavimlerindendir.

BURHANETTİN, Kadı Ahmet (1345-1398)

Ünlü bir Türk hükümdarı, şair ve bilginidir. Oğuzlar'ın Salur boyundan, Kayseri Kadısı Şemsettin Mehmet'in oğludur. Kayseri'de doğmuştur. Türkçeden başka Arapça, Farsçayı da öğrenmiş, Anadolu, Şam ve Kahire'de dinî ilimlerde en yüksek tahsili yapmıştır.

Burhanettin 21 yaşında Kayseri'de kadı ve müderris oldu. Büyük bir faaliyet göstererek tanındı, kendini sevdirdi. Bu sıralarda Orta Anadolu, bu arada Kayseri, Ertana Devleti'nin elindeydi. Bu devletin iç kargaşalığından faydalanan Kadı Burhanettin, 1378'de vezir (başbakan) oldu, iktidarı eline geçirmek yoluna gitti. Önce saltanat naibi sıfatiyle idareyi ele aldı, 1312'de de kendini hükümdar ilân etti. İç ayaklanmalarla Karaman, hattâ Osmanlı, Memlûk ve Timur gibi çok güçlü büyük devletlerle uğraştı. Yıldırım Bayezit'in Anadolu'yu başdöndürücü bir hızla alması, onunla Kadı Burhanettin'i karşı karşıya getirdi. Kadı Burhanettin etrafını saran bütün düşmanlarına karşı büyük bir azimle çarpışmaya devam etti. 1398'de Akkoyunlu beyi Karayülük Osman Bey tarafından gafil avlanıp pusuya düşürülerek öldürüldü, böylece düşmanlarının en zayıfının eliyle ölmüş oldu.

Kadı Burhanettin, aynı zamanda büyük bir bilgin ve şair olarak da tanınmıştır. Türkçe, Arapça, Farsça şiirleri büyük bir divan halindedir. XIV. yüzyıl Anadolu Türk şairlerinin önemlilerinden sayılır. Divanı iki kere basılmıştır (1922, 1944). Şiirlerinin bir kısmı İngilizceye, Rusçaya çevrilmiştir.

BURHANİYE

Balıkesir ilinin Ege Bölgesi sınırları içinde kalan ilçelerinden biridir. Topraklarını doğuda aynı ilin İvrindi, güneyde Ayvalık, kuzeyde Edremit ve Havran ilçeleri çevirir, batıdan Ege Denizi ile sınırlanır. Merkez bucağından başka Armutova adında bir bucağı, 43 köyü vardır.

Yüzölçümü: 623 km^2

Nüfusu: 31.381 (1960 sayımı)

Edremit Körfezi'nin doğusundaki ova ve bu ovayı doğudan çevreliyen dağlar. Burhaniye ilçesi sınırları içinde kalır. Ova doğuya doğru gidildikçe darlaşır. Alûvyonlarla dolmuş bir ovadır. Burhaniye ovası güneye doğru aynı ilçe dahilinde bulunan Armutova ile devam eder.

Iklim. — Akdeniz iklimi karakteri gösterir. Kışlar ılık, yazlar sıcaktır. Yağışlar kış aylarındadır. Kuzeyden esen soğuk rüzgârları Kaz Dağı keser. Ovayı çeviren dağlar tamamen ormanlıktır. İlçede başlıca gelir zeytindendir. Ovanın dağ eteklerinden 500 m. yüksekliğe varan yerlerinde zeytinlikler geniş yer tutar. Zeytinliklerin dışında kalan ova tamamiyle ekili ve bahçelerle doludur.

Kasaba. — İlçe merkezi Burhaniye kasabası (eski adı Kemer) denizden 4 km. içeride, Burhaniye Ovası'nın güney kenarına yakın bir yerdedir. Nüfusu 10.281'dir. Balıkesir - Ayvalık - İzmir şosesi kasabadan geçer. Kasabanın eski bölümünde sokaklar dar, yeni taraflarında ise geniştir. 1927'de elektriğe kavuşmuş, 1936'da imar plânı yapılmıştır. Kasabanın suyu 5 km. uzaktaki Kulfak mevkiinden gelir. Kasabada zeytinyağı ve sabun yapımı önemli yer tutar. 6 zeytinyağı fabrikası vardır. Dutluca köyünde bir madensuyu, Zeytinpınar ve Pelit köyünde içmeler vardır. Bunlar ve son yıllarda kurulan Örentepe Plâjı yaz aylarında epeyce turist çekmektedir.

BURMA (Bk. BİRMANYA)

Tarihimizde Önemli Yeri Olan Bir İlimiz: BURSA

BURSA, büyük bir kısmı Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara bölümünde, pek az bir kısmı ise Ege Bölgesinin İçbatı Anadolu bölümünde bulunan bir ilimizdir. Doğuda Bilecik, güneyde Kütahya, batıda Balıkesir illeriyle çevrilidir. Kuzeyinde Marmara Denizi, kuzeydoğusunda İstanbul'a bağlı Yalova ilçesi, Kocaeli ilinin Karamürsel ve Gölcük ilçeleri bulunur. İlçeleri: (Merkez ilçesinden başka) Gemlik, İnegöl, İznik, Karacabey, Keles, Mudanya, M. Kemalpaşa, Orhaneli, Orhangazi, Yenişehir. Bunlara bağlı 24 bucak ve 756 köy vardır.

Yüzölçümü: 9.959 km^2

Nüfusu: 697.306 (1960 sayımı)

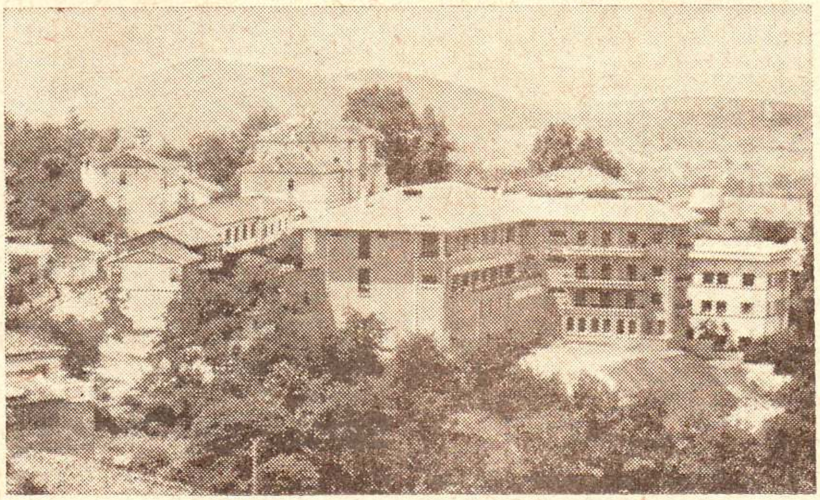
Nüfus yoğunluğu: km^2'ye 68 kişi.

Bursa ilinin yüzey şekillerinde Marmara bölgesinin bütününde olduğu gibi doğu-batı doğrultulu çukurlar dizisi hâkimdir. İlin en kuzey kısmında Gemlik Körfezi ve İznik Gölü çukur alanları görülür. Bu iki çukur alanın güneyinde Gemiç Dağı 1.287 m. ye kadar yükselir. İkinci çukur alanlar dizisi, üzerinde Ulubat (Apolyont) Gölü - Bursa ovası - Yenişehir ve İnegöl ovalarının bulunduğu dizidir. Bu çukur alanlar birbirlerinden yükseklikleri az eşiklerle ayrılmıştır. Bursa Ovası'nın güneyinde Marmara Bölgesinin en yüksek dağı olan Uludağ yükselir (2.543 m.).

Iklim. — Bursa'da Akdeniz ikliminin özellikleri görülür. En sıcak ay temmuz (24°), en soğuk ay ocaktır (5°). Yıllık sıcaklık ortalaması 15° dir. Bununla beraber, bazı yaz günlerinde sıcaklığın 35° ye çıktığı, bazı kış günlerinde de —12° ye düştüğü görülür. Yaz uzun sürer. Kışlar yumuşak geçer, kısa sürer. Bursa Ovası'nda yıllık ortalama yağış tutarı 700 mm. dir. Bu miktar Uludağ'a doğru yükseldikçe artar. En yağışlı mevsim kıştır. Bütün yağışın % 36'sı kışın düşer. Yaz yağışı ancak % 12,5 tur.

Bitki örtüsü. — Bursa'nın güneyindeki Uludağ orman bakımından zengindir. Burada alt kısımlarda yayvan yapraklı ağaçlar görülürse de 1000 m. den yukarılarda iğneyapraklılar daha çoktur. Bu durum 1800 - 1900 m. ye kadar devam eder.

Akarsular ve göller. — İlin en önemli akarsuyu Bursa Ovası'nı sulıyan Nilüfer Çayı'dır. Uludağ'dan inen birçok küçük dereler buna karışır. Nilüfer, Susurlu Çayına karışarak Marmara Denizi'ne dökülür. İnegöl

Bursa'da Çekirge'den bir görünüş

Bursa'da, Çekirge'den Uludağ'ın karlı eteklerinin görünüşü

ve Yenişehir ovalarından geçen Kocasu ise Sakarya yolu ile Karadeniz'e dökülür.

Bursa ili içinde İznik ve Ulubat (Apolyont) gibi iki büyük göl vardır. Bunlardan 308 km² genişliğindeki İznik Gölü Türkiye'nin beşinci büyük gölüdür (Bk. İznik Gölü). Suları Garsak Suyu yolu ile Gemlik Körfezine akar. Uludağ üzerinde de eski buzulların eseri olan birtakım küçük buzul gölleri vardır (Karagöl, Aynalıgöl, Kilimligöl gibi).

Ekonomi. — İlin ovalık yerlerinde tahıl ekilir. Toprakları tahıl, sebze ve çeşitli endüstri bitkileri ekimine ayrılan bu ovaların çevresindeki yamaçlarda meyvalıklar geniş yer tutar. Bursa Ovası'nda ekilen çok çeşitli sebzeler arasında domates, patlıcan, bezelye, kereviz, lâhana, fasulye ve patates, türlü meyvalar arasında da, önemi sırasiyle, şeftali, kestane, kiraz, armut, vişne, ayva vardır. Bu ürünler bilhassa İstanbul'a gönderilir. Bu arada Bursa şeftalisi ve kestanesi ün salmıştır. Bursa ilinin Marmara kıyıları Türkiye'nin en önemli zeytin yetişen alanlarından biridir. Gemlik Körfezi kıyıları ve Mudanya'dan Tirilya'ya kadar uzanan kıyı şeridi en iyi sofralık zeytinleri yetiştirir.

Bursa Ovası'nda dut ağacının fazla olması ipek böcekçiliğini de geliştirmiştir. Bursa'da hayvancılık pek ileri değildir.

Ulaştırma. — Bursa ilinde ulaştırma şebekesi sadece karayollarından ibarettir. Samanlı Dağları'nı aşan iki yoldan biri Gemlik'i Yalova'ya, ikincisi de Iznik'i Karamürsel'e bağlar. İnegöl'den de geçen bir yol Bursa'yı Eskişehir ve Ankara'ya, M. Kemalpaşa'dan geçen bir yol Balıkesir'e bağlar. İlin en işlek yollarından olan Bursa-Mudanya yolu asfalttır.

Bursa Şehri

İl merkezi Bursa şehri ovanın güney kenarında, Uludağ'ın kuzeybatı eteğinde kurulmuştur. Aşağı ve yukarı mahalleleri arasında 150 m. lik yükseklik farkı vardır. Dağ eteği boyunca uzunlamasına gelişmiştir. Şehrin doğu-batı doğrultusunda boyu 4 km yi bulur. Genişliği ise 700-1000 m. arasında değişir. Şehir Uludağ'dan inen Gökdere ile Cilomboz Deresi arasında ovadan dağ yamacına doğru sıralanan etek düzlükleri üzerinde gelişmiştir.

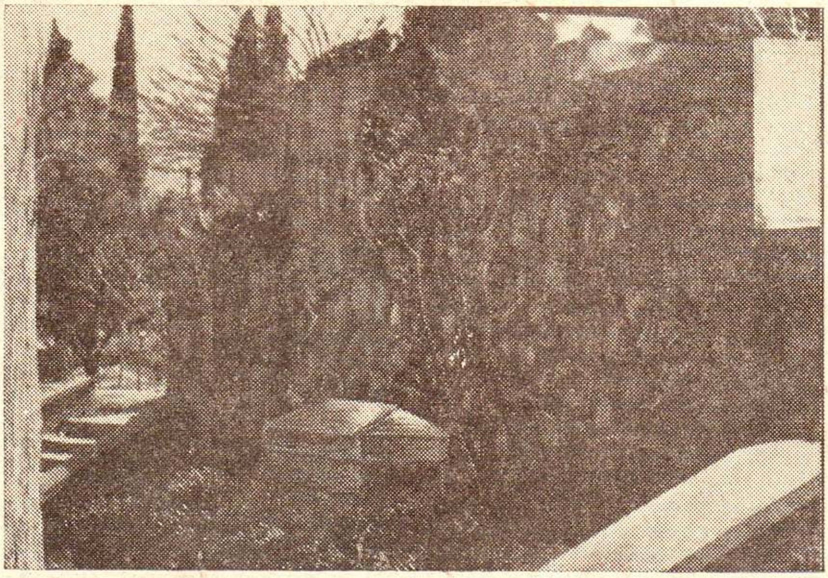
Uludağ'dan inen dereler şehri başlıca 4 semte ayırır: 1. — Işıklar Askerî Lisesi'nin bulunduğu doğu bölümü. 2. — Batıdaki mahallelerden Gökdere'yle ayrılmış olan, Yeşil Cami'yi içine alan semt. 3. — Şehrin orta kısmı. Bu kısmın doğusunda Ulu Cami, Bedesten, çarşı ve Hükümet Konağı'nın bulunduğu mahalleler, batısında Bursa'nın eski iç kalesi, Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerini, Saat Kulesi'ni, Hisar Meydanı'nı içine alan mahalleler vardır. 4. — En batıda Hisar mahallesinden Cilomboz Deresi'yle ayrılan Muradiye semti. Bundan sonra şehrin esas kısmı sona erer, 1 km. kadar kuzeybatıda meşhur Kaplıcalar'ın bulunduğu Çekirge semti başlar (Bk. Kaplıcalar).

Bursa'nın ilk kurulduğu yer olan Hisar mevkii Cilomboz ile Gökdere arasında geniş bir düzlüktür. Eski Hisar mevkiinin doğusunda şehrin çarşısiyle hükümet daireleri, ipek yapımevleri, camiler, eski medreseler, daha başka kültür yerleri serpilmiştir. Hisar mevkii ile Çekirge arasındaki düzlükte önceleri otlak, çayırlık, dutluk olan yerlerde şimdi merinos, ipek, un, elektrik, deri fabrikaları vardır. Zaman zaman yangın ve depremlerle yer yer yıkılmış olan Bursa son yıllarda birçok yeni yapı, anıt ve caddelerle güzelleşmiş, turistik bir şehir olma yoluna girmiştir.

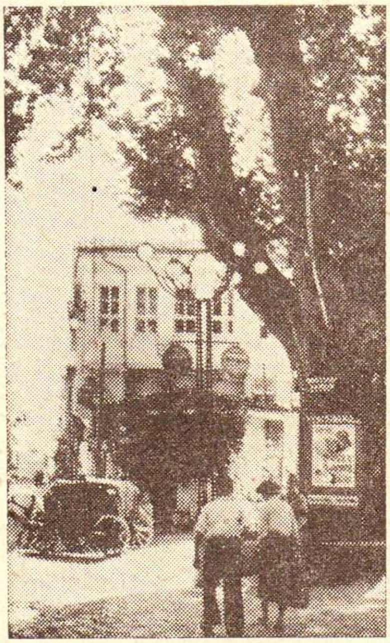
Şehrin orta yerinde Atatürk Heykeli'nin bulunduğu bir meydanla Zafer, Altıparmak, Gençlik meydanları, Süleyman Çelebi ve İtfaiye parkları vardır. 1946'da bir de Kültür Park kurulmuştur.

Bursa'nın nüfusu gittikçe artmaktadır. 1927'de 61.960 olan şehir nüfusu 1955'te 100 bini aşmış (128.875), bugün ise 153'574'ü bulmuştur (1960 sayımı). Bursa bu bakımdan Türkiye'nin beşinci, Marmara bölgesinin ikinci büyük şehridir.

Bursa'da endüstri hayatı canlıdır. Şehirde ve yakınlarında birçok fabrika ve yapımevleri vardır. Havluculuk, örgücülük her türlü ipek ve dokuma işleri gelişmiştir. İpek, iplik ve dokuma, süt tozu, buz, kiremit-tuğla, kereste, deri-kösele, un, konserve fabrikalariyle araba ve karoseri, demir atelyeleri vardır. Bursa'nın bıçakçılığı da meşhurdur. Bursa'nın en büyük sanayi müessesesi Merinos Fabrikası'dır. Yün ipliği ve yünlü kumaş yapan bu fabrika 2 şubat 1938'de, Atatürk tarafından açılarak, çalışmaya başlamıştır. İlk kurulduğu sırada

Karagöz'ün tarihi Bursa'da başlamıştır. Çekirge yolu üzerinde bulunan bir mezar Karagöz'ün mezarı olarak tanınmış ve muhtelif tarihlerde tamir edilmiştir. Resimde mezarın bugünkü hali görülüyor.

Bursa'da bir sokak

16.140 eğirme, 7.000 katlama iği ile çalışan fabrika 1941'de İngiliz sistemi kamgarn tesisleriyle genişletilmiş, yıllık iplik imalâtı 5.000 tona yaklaşmıştır. Dokuma kısmı da 1944'te genişletilmiştir. Bugün fabrikanın yıllık kumaş imalâtı ortalama 900 bin metredir. Fabrikada, yarısı kadın, yarısı erkek olmak üzere, 2 binden fazla işçi çalışmaktadır.

Tarihte Bursa

Tahminlere göre M. Ö. II. yüzyılda Bitinya Kıralı II. Prusias tarafından kurulan, ondan ötürü de «Prusa» denilen Bursa, daha sonra Romalılar'a, 395'te de Bizans'a geçmiştir. İmparator Iustinianus burada saray ve hamam gibi binalar yaptırdığı için şehir VI. yüzyılda gelişmiştir.

Türkiye'nin kurucusu olan Anadolu Selçuklu meliki Kutalmışoğlu Süleyman-Şah, 1080'de bütün civar ülkelerle birlikte Bursa'yı da aldı. Şehir 35 yıl kadar sonra yeniden Bizans'a geçti. Bundan sonra bir Bizans tekfurluğunun merkezi oldu. Osmanlılar ilk gelişme yıllarında Bursa'yı aldılar.

Osman Gazi, şehrin olağanüstü değerini biliyordu; fakat zorla düşürebilecek bir askerî gücü yoktu; onun için, uzun vadeli bir yıpratma savaşına girişmişti. Bu ablukaya dayanamıyan Bursa, Osman Gazi'nin ölümünden 2 yıl sonra, 1326'da Orhan Gazi (1324 - 1362) tarafından alınmıştır. Osman Gazi'nin vasiyeti üzerine, Söğüt'teki na'şı getirilip buraya gömüldü. Şehir, Osmanlı devletinin başkenti oldu, hızla gelişti. İstanbul'un fethine (1453) kadar da, uzunca bir müddet padişahlar Edirne'yi tercih etmelerine rağmen, 127 yıl başkent olmakta devam etti.

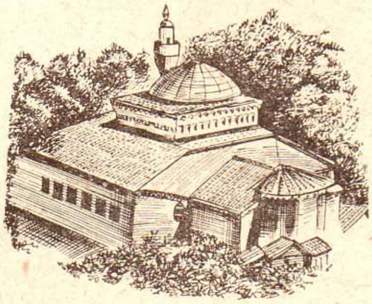
Bursa'yı alan Orhan Gazi ile oğlu I. Murat devirlerinde şehir, devletin olağanüstü gelişmesi dolayısiyle, çok büyüdü. Yıldırım devrinde büsbütün genişledi. Fakat 1402' de Timur orduları Bursa'yı işgal ettiler, yağma olundu, yakılıp yıkıldı, Osmanoğulla-

BURSA'DAKİ TARİHÎ ANITLAR

Bursa, İstanbul'dan sonra Osmanlı anıtlarının en önemli merkezidir. Bilhassa ilk Osmanlı çağının örnek olacak emsalsiz mimarlık eserleri bu şehirdedir. Büyük tarih ve mimarlık değerleri olan anıtların başlıcalarından şunlar sayılabilir:

Camiler: Ulu Cami şehrin en büyük camisidir. 1395'te Yıldırım tarafından başlatılmıştır. 49 × 45 m. büyüklüğündedir. 16 köşeli şadırvanı ünlüdür. Caminin içi bir yazı müzesi halindedir. Türk yazı sanatının pek eski ve değerli örnekleriyle doludur.

Bursa'da ilk cami Orhan Gazi (saltanatı: 1324-1362) tarafından yaptırılmıştır. Oğlu I. Sultan Murat Hüdavendigâr'ın (saltanatı: 1362-1389) Çekirge'de yaptırdığı cami de önemlidir. Murat'ın oğlu Yıldırım Bayezit (saltanatı: 1389-1402) Ulu Cami'den başka şehrin doğu kesiminde Yıldırım Camisi denilen büyük bir cami daha yaptırmıştır.

Murat Hüdavendigâr Camisi

Yıldırım'ın oğlu olan Çelebi I. Sultan Mehmet (saltanatı: 1413-1421), Yeşil Cami'yi yaptırmıştır. Caminin çinileri, dünya mimarlık eserleri arasında pek ünlüdür; duvarlar, 2 metre yüksekliğe kadar, 6 köşeli çinilerle kaplıdır; yeşil ve mavinin çeşitleri çinilerde göze en çok çarpan renktir. 15 m. yüksekliğindeki mihrap baştan başa çiniden yapılmış bir sanat şaheseridir.

Çelebi'nin oğlu ve Fatih'in babası II. Sultan Murat (saltanatı: 1421-1451), 1447'de Muradiye Camisi'ni yaptırmıştır. Bu cami de çinicilik bakımından pek zengindir.

Padişahlar camileri dışındaki camiler sayılamıyacak kadar çoktur.

Nilüfer Hatun Köprüsü

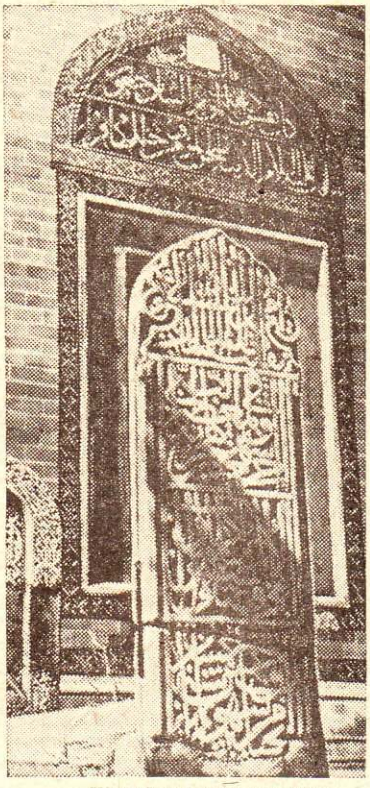
Ulu Cami

Bunlardan Damat Emir Sultan Camisi başta gelir.

Türbeler: İlk 6 Osmanlı hükümdarı (Osman Gazi, Orhan Gazi, I. Murat, I. Bayezit, I. Mehmet ve II. Murat) Bursa'da ayrı türbelerde gömülüdürler. Bu türbelerin çoğunun büyük mimarlık ve sanat değeri vardır. «Yeşil Türbe» denilen Çelebi Sultan Mehmet türbesi, bir renk cenneti halindedir, dünyanın hiçbir anıtında ölümün bu kadar mesafesizleştirildiği, güzelleştirildiği görülemez.

Fatih'in veliahtı Şehzade Mustafa Türbesinde, bu padişahın küçük oğlu Sultan Cem de gömülüdür. Kanuni'nin veliahtı Şehzade Mustafa'nın da bir türbesi vardır. Bu hanedan türbelerinde, adlarını taşıdıkları kimselerden başka o hanedandan daha birçok kimse gömülüdür.

Medreseler, hamamlar, kaplıcalar, kervansaraylar, hanlar, imaretler, köprüler, çeşmeler vs. bakımından da Bursa son derece zengindir. Anıtlar en çok XV. yüzyılda yapılmıştır.

Yeşil Türbe'den bir köşe

rı'nın 4 nesilden beri sakladıkları hazineler mahvoldu. Yıldırım'ın oğulları İsa ve Süleyman Çelebiler'den sonra, Mehmet Çelebi şehri ele geçirdi. 1413'te Karamanoğlu Mehmet Bey, I. Mehmet'in Rumeli'de bulunmasından faydalanarak şehri yağma ettiyse de, Hacı İvaz Paşa'nın savunduğu kaleyi ele geçiremedi.

Bundan sonra II. Murat devrinde Bursa artık sınırlardan pek uzakta bir iç şehir haline geldi, dünyanın en büyük devletinin başkenti olarak gelişmesine devam etti. Edirne'nin ve İstanbul'un gelişmeleri Bursa'ya tesir edememiş, XV. yüzyılda nüfusu 100.000'i geçen şehirde, XVII. yüzyıl ortalarında 250.000 kişi yaşamıştır.

1481'de, II. Bayezit tahta çıkınca, kardeşi Sultan Cem, Bursa'yı 18 gün için ele geçirip kendini hükümdar ilân etti. Sonradan birkaç padişah (I. Ahmet, IV. Murat, IV. Mehmet) Bursa'yı ziyaret etmişlerdir. XVI. ve sonraki yüzyıllarda şehir, Anadolu'nun pek seçkin bir merkezi olmakta devam etti, üniversite derecesindeki medreselerine imparatorluğun her yerinden öğrenci geldi. 1855 depreminden büyük zarar gören Bursa'nın önemli anıtları kısa zamanda tamir edildi.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Cevdet, Hamdi, Saffet, Hüseyin Avni, Ahmet Vefik Paşalar, eski ve müstakbel sadrâzamlar Bursa'da valilik yapmışlardır. Vefik Paşa bir tiyatro kurmuş, imar hareketlerine de devam etmiştir (Bk. Ahmet Vefik Paşa).

Bursa, 9 temmuz 1920'de Yunanlılar tarafından işgal edildi, işgal 2 yıl, 2 ay, 4 gün sürdü. Bu olay Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde şiddetli tartışmalar, büyük üzüntüler yarattı, verilen kararla şehrin geri alınmasına kadar başkanlık kürsüsüne siyah bir örtü örtüldü. Bu örtü ancak Bursa geri alındıktan sonra kaldırıldı.

Yüzyıllardan beri sakin bir Türk şehri olan Bursa, bu işgalden büyük zarar görmüştür. 12 eylûl 1922'de Türk orduları Bursa'yı geri aldılar (Bk. Kurtuluş Savaşı).

Bursa'dan Osmanlılar çağında sayılmasına imkân olmıyacak kadar çok tanınmış adamlar yetişmiştir.

Bursa, yüzyıllarca, merkezi önce Ankara, sonra Kütahya olan geniş Anadolu Beylerbeyliği'nin bir sancağı (vilâyeti) olarak idare edildi. Fakat şehre tâyin edilen kadılar, en önemli beylerbeylik merkezlerine atananlardan daha yüksek rütbeliydiler. 1841'de Bursa Sancağı, birkaç sancakla birleştirilerek, bir vilâyet (eyalet) haline getirildi. 1859'da yeniden sancak merkezliğine indirildi. Sonunda, 1867'de teşkil edilen Hüdavendigâr Vilâyeti'ne merkez oldu. Cumhuriyet'ten sonra Bursa vilâyetinin merkezi haline getirildi.

Bibliyografya:

Bursa (Hazırlıyanlar: Vedat Nedim Tör, Şevket Rado, 1949); Bursa Hamamları (Bursa Halkevi, 1935); Bursa Banyoları (Dr. Bernard'dan Çev. Rıza R. Yücer, 1943); Bursa Evleri (Leman Tansu, 1950); Bursa Sanatları (Musa Ataş, 1949); Bursa Anıtları (Kâzım Baykal, 1950); Bursa Folkloru (F. Yenisey, 1955); Bursa Bölgesinde Yapılan Savaşlar (T. Doğantan, 1940); Bursa Hanları (Bursa Halkevi, 1935); Bursa Kumaşları (Dr. O. Ş. Uludağ, 1937); Bursa Mahalle ve Sokakları (Derl. İhsan Uzer, 1945); Bursa'da Kılıç-Kalkan Savaş Oyunu (M. R. Selen, 1947); Bursa'da Musiki (M. R. Gazimihal, 1943); Bursa Fatihi Sultan Orhan (F. Kandemir, 1958).

BURUN

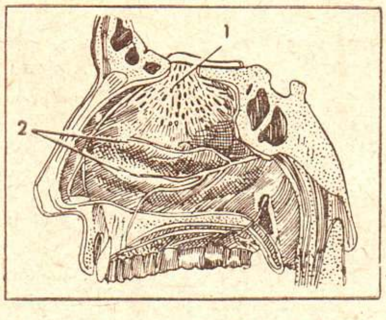
Koklama ve solunum organımızdır. Ağzımızın üstünde bir nöbetçi gibi durur, yiyeceklerimizin, içeceklerimizin kokusunu alarak onların bozuk olup olmadığını kontrol eder.

Burun yukarıdan aşağıya doğru uzanan bir çıkıntı halindedir. Bu çıkıntının alt tarafında iki burun deliği vardır. Bu iki deliğin arasında «sapan kemiği» bulunur. Delikler birer kanal halinde yükselip «burun boşluğu» denilen boşluğa açılırlar. Burun deliklerinin içleri, bilhassa ağıza yakın olan kısımları, kıllarla kaplıdır. Bu kıllar havadaki tozların, yabancı maddelerin burun boşluğuna dolmasını, solunum sırasında akciğerlere gitmesini önler.

Burun boşluğunun tavanını «kalbur kemiği», tabanını da «damak kemiği» meydana getirir. Burun boşluğunun içi sümüksü zarla kaplanmıştır. Bu zarın altında ağ biçiminde çok ince birtakım kan damarları dolaşır. Buradaki kan, içimize çektiğimiz havanın akciğerlere gitmeden önce ısınmasını sağlar. Burun boşluğunun tavan kısmındaki zarın altında koku alma sinirlerinin uçları bulunur. Bu sinirler de koku alma hücrelerine bağlıdır.

Burnun içinde ve yanlarında «boynuzcuk kemikleri» bulunur. Bu kemiklerin çok büyümelerine «ahtapot» denir, bu durum soluk alıp vermeyi zorlaştırır. Tüp ve salkım şeklindeki bezlerin çıkardığı sümük burnun devamlı olarak rutubetli kalmasını sağladığı gibi, ayrıca, havayla beraber giren çok küçük tozların ve kirlerin yapışıp daha ileriye gitmemesini sağlar. Ayrıca gözyaşı bezlerinin saldığı gözyaşı da küçük kanallarla burna gelir. Böylece, gerek havayla kirlenen sümük, gerek gözyaşı burna akmış olur. Ağladığımız zaman burnumuzun da akmaya başlaması bu yüzdendir.

Burnun en sık görülen hastalığı nezledir. Soğuk alındığı veya yağmurda ıslanıldığı zaman mikroplar harekete geçerler, burnun içini örten zarı şişirirler.

Burnun dikine kesiti: 1 — Koku alma sinir uçlarının burun içinde dağılışı; 2 — Burun boşluğu

Mikropların büyük bir kısmı burun yolu ile vücuda girdikleri için burun sağlığına büyük önem vermek gerekir. Bilhassa burnu karıştırmak, kıllarını çekip koparmak çok tehlikelidir. Meydana gelen sıyrıklardan mikroplar girerek yılancık hastalığına sebep olurlar.

BURUN

Coğrafyada, denize doğru uzamış kara parçalarına «burun» denir: Bozburun, Baba Burnu, Karaburun, Kırlangıç Burnu gibi (Şekil için: Bk. Coğrafya). Dar ve uzun olan, küçük çaptaki burunlara ise «dil» adı verilir: İstanbul'da Büyükada'daki Dil gibi. Yarımadalar da birer burun sayılabilirse de bunların kara ile birleştikleri kısım (kıstak) daha dardır.

Dünyanın en ünlü burunlarından biri Ümit Burnu'dur. Afrika'nın güney ucunda Antarktika'ya doğru uzanan ve Atlas Okyanusu ile Hint Okyanusu'nu birbirinden ayıran bu burun fırtınaların koptuğu bir yerdir. Süveyş Kanalı açılmadan önce, Avrupa'dan Hindistan'a giden gemiler bu burnu dolaşmak zorundaydılar. Fırtınaya yakalanan gemiler burnu dönünce selâmete kavuşurlardı. Bunun için buraya Ümit Burnu adı verilmiştir.

BUZ

Suyun donarak katı hale gelmiş şeklidir. Tabiatta, çok soğuk havalarda, suyun donmasiyle kendiliğinden meydana gelir. Soğuk memleketlerde, bilhassa kutuplarda denizlerin üstleri kalın bir buz tabakasiyle kaplıdır.

Bir kabın içindeki suyu soğutursak sıcaklığı 4 dereceye düşünceye kadar devamlı surette hacmi azalır, yoğunluğu da artarak, en son haddine erişmiş olur. Suyu soğutmaya devam edersek bu sefer suyun kütlesi yeniden genişlemeye başlar, yoğunluğu biraz azalır. Normal basınç altında da 0° de donmaya başlar.

Sadece suyun değil, bütün cisimlerin sıvı halden katı hale geçtiği sıcaklık derecesine o cismin «donma (veya katılaşma) noktası» denir. Suyun katılaşma noktası 0°, sıvı naftalininki de 80° dir.

Suyun buz haline geçerken hacminin genişlemeye başlaması kışın evlerde bazı zararlara sebep olur. Açıkta duran su sayaçları, musluktaki, hattâ ağzı kapalı şişelerdeki sular, boruları patlatıp, şişeleri çatlatırlar. Bunun için don olacağı anlaşılınca su sayaçlarını korumak üzere bezlerle sarmak, şişelerin ağızlarını açmak, muslukları da sımsıkı sıkmayıp biraz aralık bırakarak suyun incecik akmasını sağlamak faydalıdır.

Buz tabiî halde bırakılırsa havanın etkisiyle yavaş yavaş erimeye başlar. Bunun da önüne geçmek için buzları ya tuzla veyahut talaşla örtmek lâzımdır.

Doktorlukta Buz

Buzun doktorlukta büyük önemi vardır. Vücuttaki bazı kanamaları önlemek, iltihapları dağıtmak, bazan da ağrıları azaltmak için buzdan faydalanılır. Buzun etkisiyle ön-

ce damarlar sıkışır, sinirler birdenbire uyartılmış olur. Böylece, sinir sistemi yeniden kuvvet kazanır. Bir müddet sonra damarlar genişliyerek o bölgeye daha çok kan çekerler, derindeki organların kanlanması azalır.

Buz doğrudan doğruya cilt üzerine konulmaz. Buzu bir kese içine yerleştirmek, keseyle cilt arasına da bir havlu koymak gerekir. Bilhassa apandisit sancılarında karnın sağ alt çukurluğuna, kasık üzerine buz kesesi konularak iltihabın dağıtılmasına, varsa iç kanamaların durdurulmasına çalışılır.

Buz Nasıl Yapılır

Buz çok eskiden beri bilinen, birçok alanlarda faydalanılan bir maddedir. Kışın sert geçtiği memleketlerde buzlar, sıkıştırılmış karlar, etrafına saman ve ot sarılarak, havadan ayrılır, kuyularda saklanılırdı. Yazın sıcaklar basınca bu kuyulardaki buzlar çıkarılır, kullanılırdı. M. Ö. 1000 yıllarında Çin'de bu çeşit karlıklar vardı. Yakın zamanlara kadar Osmanlı Saraylarının buz ihtiyaçları da Uludağ'da açılmış buzluklardan sağlanırdı.

Fakat kışın sert geçmediği sıcak iklimli memleketlerde buz yapmak için daha başka usullere başvurmak gerekirdi. Mısır, Irak, Hindistan gibi memleketlerde küp, çömlek gibi kablara su konulur, bunlar akşamları toprağa gömülürdü. Sabaha kadar buharlaşma yolu ile ısısını kaybeden su kendiliğinden buz olurdu. Mısır firavunlarından IV. Amenofis'in zamanında (M. Ö. XIV. yüzyıl) Mısır'da bu şekilde buz elde edildiği bilinmektedir. M. S. IV. yüzyılda ise Hunlar su içinde tuz eriterek suyu birdenbire soğuturlar, bunu hekimlikte kullanırlardı.

İlk buz yapma makinesi Jacop Perkins adında bir İngiliz tarafından İngiltere'de 1834'te icat edilmiştir. Bu makinede soğutucu madde olarak eter kullanılmıştır. Daha sonraları havadan faydalanılmışsa da amonyağın daha elverişli olduğu gözönünde bulundurularak eter ve havadan vazgeçilmiştir.

Bir sıvının, buharlaşırken ısıyı emip etrafını soğutması buz yapan makinelerin esasını teşkil eder. Toprak testilerin suyu soğutmaları, terlerken üşümemiz gibi (Bk. Buharlaşma). Buz makinelerinde suyu soğutmak için kaynama noktaları en düşük sıvılar kullanılır. Böylece, buharlaşma çabuk olur, kısa zamanda çok miktarda buz elde edilir. Bu iş için de çoklukla kaynama noktası —34° olan amonyak kullanılır. Amonyak normal oda sıcaklığında gaz halinde bulunur.

Buz makinesinin «kompresör» adı verilen parçasının pistonu aşağıya inerken amonyak buharlarını kıvrımlı borulara sürer, sıkıştırır. Sıkışarak ısınan amonyak buharları boruların dışından akıtılan soğuk su ile soğutulur, sıvı haline getirilir. Piston yukarıya kalkarken, borulardaki basınç azalır, genleme (genişleme) supapından geçen sıvı amonyak bu düşük basınç altında kısa bir zamanda buharlaşır. Buharlaşma ile soğuyan amonyak buharları etrafındaki tuzlu suyu soğutur. Makinenin dönmesiyle pistonun devamlı olarak inip çıkması bu olayı tekrarlar, tuzlu suyun sıcaklığı 0° nin altına düşer. Bu suya batırılmış kalıplardaki temiz su da 24-48 saat içinde buz haline gelir.

Kuru Buz Nedir

Karbon dioksit gazının katılaşmış halidir. Bildiğimiz buzdan farkı erirken sıvı haline geçmeyip, doğrudan doğruya buharlaşmasıdır. Kalın ambalâj kâğıtlarına sarılmış 25×25×0,6 sm.lik kalıplar halinde saklanır, dondurma yapımında, suni yağmur yağdırmada faydalanılır. Bir yerden bir yere götürülmesi çok kolaydır. İki aya yakın saklanabilir. Yalnız, sudan yapılan buzdan altı kat daha pahalıya malolur.

Kuru buz —79 derecede erimeden katılığını korur. Eridiği zaman birden gaz haline geçer, arkasında hiçbir ıslaklık bırakmaz. Karbon dioksit zehirsiz bir gazdır, soluduğumuz havada bulunur. Ancak, buna eldivensiz dokunulursa, dokunan yer derhal donar. Kuru buz yutmak çok şiddetli bir sancı verir, üçüncü derecede yanık meydana getirir. Yutan kimsenin ölümden kurtulması pek güçtür.

BUZ ÇAĞI (Bk. JEOLOJİK ZAMANLAR).

BUZ DOLABI

İçine konan yiyecek ve içeceklerin tazeliğini bir süre için koruyacak şekilde yapılmış soğutucu dolaplara «buz dolabı» denir. Bugün geniş ölçüde kullanılan buz dolaplarının birçok tipleri vardır.

Buz dolabının en basit tipi doğrudan doğruya buzla soğutulanıdır. Bu dolapların üst bölümünde özel bir yere bir miktar buz konur. Buzun, dolabın üst kısmını soğutması havanın yer değiştirmesini sağlar. Böylece, dolabın her yanı soğumuş olur. Bu soğukluk yiyeceklerin bozulmasına sebep olan bakterilerin gelişmesini önler.

Erime noktası 0 derece olduğu için, soğutma işlerinde geniş ölçüde buz kullanılır. Buzun sıcaklığı emme özelliği de pek fazladır. Eriyen her yarım kilo buz 36.000 kalori tutarında sıcaklık emer. Soğutma işlerinde kuru buz da kullanılır (Bk. Buz).

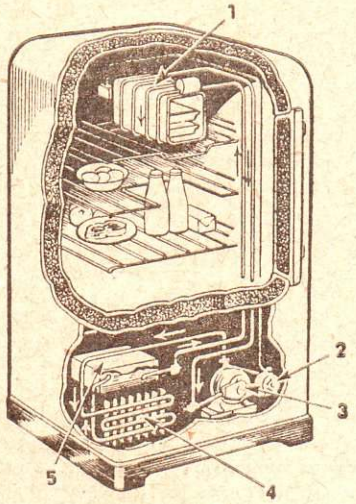
Buz Dolabı Nasıl İşler

Bugünkü buz dolaplarında bazı sıvıların buharlaştırılması esasından faydalanılmaktadır. Bu usule «mekanik soğutma» denir. Başlıca iki çeşittir:

1 — Sıkıştırma yolu ile çalışanlar:

Bunlar açık ve kapalı olmak üzere başlıca iki türlü olur.

A) Açık tip: Motorla kompresör birbirinden ayrıdır. Bu soğutma çeşidinde genel olarak dolabın altında bulunan bir motor kompresörün pistonunu hareket ettirir. Kompresör soğutucu maddeyi silindirinde sıkıştırmak suretiyle basıncını ve sıcaklığını yükseltir. Bu madde kondansatör ve borularından geçerken dolabın içindeki sıcaklığı emer.

Buz dolabı ve başlıca parçaları: 1 — Sıvı halindeki gazın tekrar gaz haline gelirken ısıyı emdiği yer; 2 — Motor; 3 — Pompa; 4 — Gazın sıvı haline geldiği yer; 5 — Sıvı halindeki gazın bulunduğu depo.

B) Kapalı tip: Buna «ekovat tipi» de denilir. Motorla kompresör tek bir parça halindedir. Kompresör hareketini doğrudan doğruya motordan alır, sessiz çalışır. Bu ikinci tip son zamanlarda daha çok kullanılmaya başlanmıştır. Gaz kaçırma, ârıza yapma ihtimalleri daha azdır. Yalnız, bozulunca tamirinin ancak fabrikasında yapılabilmesi ekovat tipinin en büyük mahzurunu teşkil eder.

2 — Emme yolu ile çalışanlar:

Bunlara «elektrolüks tipi» de denilir. Bu usulde motor ve kompresör yoktur. Havagazı veya petrolle çalışırlar. Bunlarda esas olarak sıvı amonyak kullanılır. Petrol veya havagazı vasıtasiyle ısınan amonyak buhar haline geçerken etrafını soğutur.

Buz dolaplarında soğutucu olarak kullanılan maddelerin başında amonyak gazı gelir. Bu işte kullanılan diğer önemli maddeler şunlardır: «Diyelen» (sıvı); freon-11 (sıvı); freon-12 (sıvı); freon-21 (gaz); freon-22 (gaz); karren (sıvı); klorlu me-

BUZ DOLABI ÖLÇÜSÜ «AYAK» NEDİR

Buz dolabı satışlarında daima «7 ayak», «10 ayak» gibi bir ölçü birimi kullanılır. «Ayak», aslında, «ayak küb» demektir, İngiliz ölçü sisteminde kullanılan bir hacim birimidir. Buz dolaplarının büyüklük ölçüsü olarak kullanılan ayak (yani ayak küb) 28,32 litre veya desimetre kübe eşittir. «8 ayaklık» buz dolabı demek, içinin hacmi 8 ayak küb olan buz dolabı demektir. (İngiliz uzunluk ölçüsü «ayak» 30,48 santimdir.)

til (gaz), sülfür dioksit (gaz). Bu maddelerin gaz ve sıvı halleri 15 derece sıcaklıktaki durumlarıdır. Soğutma için kullanılan maddelerde aranan en büyük özellik yanmaz ve zehirsiz olmalarıdır. Ev buz dolaplarında kullanılan freon-12 (diklorodifluorometan), hemen hemen tamamen yanmaz ve zehirsiz bir maddedir. Sülfür dioksit daha çok küçük dolaplarda kullanılır. Amonyak ise hem sıkıştırma, hem emme sisteminde kullanılan bir soğutma maddesidir.

Buz Dolabı Çeşitleri

Buz dolaplarının birçok çeşidi vardır. «Vitrinli buz dolapları» bakkal ve lokanta gibi yerlerde kullanılır. Bunların bazı çeşitleri içine girilecek kadar büyüktür. Buz dolabının bir başka çeşidi yalnız içilecek suları soğutmaya mahsus olanıdır. Bunlara «şerbetçi dolapları» da denilir. Kullanılış yerine göre musluklu ve fıskiyeli olanları vardır. «Dondurucu dolaplar» (deep freezer) besinleri doğrudan doğruya dondurmak suretiyle korumaya yarar. Bunlarda daha çok freon-22 kullanılır. Genel olarak büyük ölçüde yapılmakla beraber evlerde kullanılacak boyda olanları da vardır.

Bugün kullanılan buz dolapları ilk defa 1910'da yapılmış, 1918'de de otomatik çalışanlar piyasaya çıkarılmıştır. Ancak, halk arasında iyice yaygın hale gelmesi 1930'dan sonraya raslar.

Buz dolaplarının başlıca özellikleri şunlardır:

Bir dolap dışarıda 50° sıcaklık bulunduğu zaman bile içinde —15 derecelik bir soğutma sağlıyabilmeli, ısı dolabın buz gözünde —15'ten aşağıya düşebilmelidir. İyi yalıtılmış olmalı, kullanılan yalıtkanlar su buharından müteessir olmamalıdır. Bu maddenin yalıtma kabiliyeti 10 sm. kalınlıktaki mantarın ısıya karşı gösterdiği dirençten aşağı düşmemelidir. Ayrıca, dolaplar, evlerin, odaların kapılarından geçme meselesi hesaba katılarak yapılmalı, genişliği 80 sm. i geçmemelidir.

Buz Dolabının Bakımı

Buz dolabı kullanırken gözetilecek en önemli noktalardan biri dolaba konulan maddelerde ıslaklık, nem bulunmamasıdır. Nemin donması etlerin görünüşünü bozar, sebzelerin solmasına sebep olur. Üstelik, buharlaşan nem dolabın iç duvarlarında donup buz olur. Zamanla kalınlaşan buz tabakası dolabın soğutma gücünü azaltır. Onun için, buz tabakası 4 - 6 mm. kalınlığa gelince temizlenmelidir. Eski model buz dolaplarında ya cereyan kesilerek buz tabakası kendi kendisine erimeye bırakılır, yahut da sert bir cisimle vurularak temizlenirdi. Yeni model buz dolaplarında bu dâvayı halletmek için «defrost» (buz çözme) düzeni vardır. Bu düzen, buzları sıcak su, sıcak gaz veya elektrik ısısı ile eritir. Dolabın sık sık buz tutmasını önlemenin en iyi yolu fazla rutubetli maddeleri kapalı bulundurmak, yahut, daha iyisi, buz dolabının özel bir gözüne koymaktır.

Buz dolaplarının kusursuz ve düzgün çalışmasını sağlamak için kuru ve serin yerlere koymalı, yerde tam ufkî durmasına dikkat etmelidir. Dolaplar duvardan hiç olmazsa 15 sm. uzakta olmalı, bulunduğu yer arada bir havalandırılmalıdır. Dolap kapağını da sık sık açmamaya dikkat etmelidir.

Buz dolapları her hafta boşaltılıp sabunlu suyla yıkanmalı, yiyecekler de dolapta bir haftadan fazla bekletilmemelidir. Dolabın yıkanması bilhassa kokuları gidermek bakımından çok lâzımdır. Defrost düzeni olmıyan dolapların içindeki buzlar, cereyan kesilerek eritilmeli, sert bir cisimle vurularak kırma yoluna gidilmemelidir.

Buz dolabının makine kısmında toplanacak tozlar da hiç olmazsa altı ayda bir kuru bezle temizlenmelidir.

Buz dolabında dikkat edilecek başka bir önemli nokta da bir yerden bir yere taşınırken dolabın daima dik bulunmasını sağlamaktır.

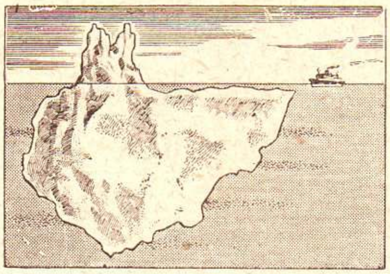
BUZDAĞI

Denizlerde yüzen büyük buz parçalarına «buzdağı» denir. Bunlar buzullardan koparak denize düşmüş, akıntılarla açıklara sürüklenmiş dağ gibi buz kitleleridir (Bk. Buzul). Deniz yüzünden yükseklikleri 100 metreye kadar olabilir. Bir buzdağının ancak 1/8 kadar bir kesimi suyun altında bulunur. Buzdağları Okyanusta yolculuk eden gemiler için büyük bir tehlike teşkil ederler.

Kuzey Atlas Okyanusu'nda sık sık görülen buzdağlarının çoğu Grönland'dan gelir. Bu büyük adanın yüzü, 2.000.000 km²'ye yaklaşan bir buz tabakasiyle kaplıdır. Adayı kaplıyan buz tabakasının kalınlığı yer yer 100 metreden 1000 metreye kadar değişir.. Bu buz tabakasının kıyı kesimleri dil halinde denize doğru uzanır. Bunlar ya zamanla meydana gelen çatlaklardan veya dalgaların aşındırmasiyle koparlar, denize doğru açılırlar. Bir buzdağının kopması gökgürültüsünü, bomba patlamasını andıran şiddetli bir gürültüyle olur.

Buzdağlarının Yolları

Yalnız Grönland buzullarından her yıl denize 10 - 15.000 buzdağı dökülür. Bunlar hemen güneye doğru yol almaya başlarlar. Her yıl nisan, mayıs ve haziran aylarında bunların hiç olmazsa 400 tanesi kuzey Atlas Okyanusu'nda işliyen gemilerin yoluna gelmiş bulunur. Grönland'dan gelen buzdağlariyle Kanada'nın kuzeydoğusundaki Arktika topraklarından eglenler Labrador Akıntısı ile Newfoundland (Yeniel) kıyısı boyunca güneye doğru sürüklenir. Bunlar daha sonra Golfstrim Akıntısına kapılarak Ekvator'a doğru yollarına devam ederler.

Buzdağının üstte görünen parçası, deniz altında kalanın sekizde biridir. Bu yüzden gemiler buzdağlarının çok açıklarından dolanırlar

Bir buzdağı denize açıldıktan sonra tuzlu suyun ve dalgaların etkisiyle eriyip küçülmeye başlar. Bazan ikiye bölünür, altüst olur. Ekvator'a yaklaşana kadar eriyip yok olur; bununla beraber bazı büyük buzdağları yok olmadan önce binlerce kilometre yol alırlar.

Antarktika buzullarından kopan buzdağları da kuzeye doğru giderler. Ancak, bunlar Hint Okyanusu veya Büyük Okyanus'un güney kesimlerinde gidip gelen gemileri tehlikeye düşürecek kadar kuzeye çıkamazlar. Pek ender olarak Avustralya'nın 100 mil kadar güneyinde görülmüşlerdir.

Buzdağlarından Korunmak İçin

Buzdağları gemiler için son derece tehlikelidir. Aşağıda anlatacağımız Titanik faciasından sonra, buzdağlarının vereceği zararları önlemek için milletlerarası korunma tedbirleri alınmıştır. 1914'ten itibaren A. B. D. Kıyı Korunma Teşkilâtına ait gemiler Kuzey Atlas Okyanusu'ndaki milletlerarası buz gözetleme işini üzerlerine almışlardır. Bunların faaliyeti için gerekli para denizci devletler tarafından sağlanmaktadır. Hidrografi Bürosu da buzdağlarının bulunduğu bölgeleri, emniyetli yolları işaret eden hartalar yayınlar. Bugün Kıyı Korunma Teşkilâtının uçak ve gemileri radarla donatılmıştır. Ayrıca, deniz altındaki sesleri hassas cihazlarla dinliyerek de buzdağlarının bulundukları yerler kestirilir. Bir de denizin sıcaklığını ölçmekle de buzdağlarının yeri bulunur. Bu, bir derecenin 1/5000'i kadar bir sıcaklık değişmesini gösterecek şekilde hassas ölçme aletleriyle yapılır.

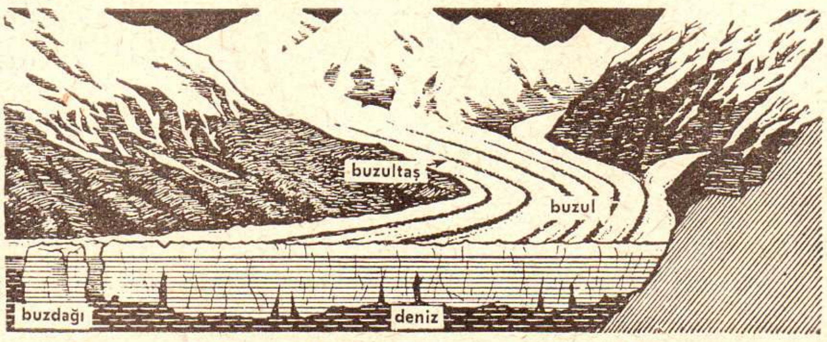
Büyük buzdağlarının ağırlığı milyonlarca tonu bulur. Uzunlukları birkaç kilometre olan buzdağlarına raslanmıştır. Buzdağlarının rengi mavi, yeşil veya beyazdır. Güneşli havalarda üst kesimlerde eriyen buzlar çavlanlar halinde buzdağının yamaçlarından dökülür. Buzdağları tatlı sudan meydana geldiği için, zaman zaman gemiciler bunlardan faydalanmışlardır. Susuz kalan gemiciler buzdağlarına tırmanarak bunların yüzündeki gölcüklerde biriken suyu almışlardır.

Titanik Faciası

İnsanlık tarihinde buzdağlarının sebep olduğu en büyük deniz faciası «Titanik» in başına gelendir. Zamanın en büyük yolcu gemisi olan «Titanik» taransatlantiği Liverpool'dan New York'a yaptığı ilk yolculuk sırasında, 14 - 15 nisan 1912 gecesi, bir buz dağına çarparak batmıştır.

46 bin tonluk olan bu gemide 2224 yolcu vardı. Vapur 2 saat 40 dakika içinde battı. 1513 kişi boğuldu, 711 kişi kurtuldu.

Gemi, yolu üzerinde buzdağlarının bulunduğuna dair aldığı telsiz haberlerine rağmen 22 millik bir hızla gidiyordu. Bugün gemilerde de radar bulunması bu çeşit kazaları artık imkânsız hale getirmiştir.

Denize ulaşan buzullar parçalanarak buz dağlarını meydana getirir.

BUZUL

Kalın buz örtülerine, buz nehirlerine «buzul» denir. Buzullar yağan bol karları eritmeye yetecek kadar sıcaklık olmıyan yerlerde meydana gelir, dağ yamaçlarından akmaya başlarlar. Düz yerlerde meydana gelen buzullar da kalın buz örtülerini teşkil eder. Buzulların akışı o kadar azdır ki, bunların hızı nehirlerinki gibi saatte kilometre olarak değil, günde santimetre olarak ölçülür.

Buzulların düz yerlerde olan, büyük bir alanı kaplıyan çeşitlerine «buz örtüsü» veya «içbuzul» denir. Buz örtülerinin en büyüğü Antarktika'dadır. Buradaki buz örtüsü 5.000.000 km² kadar bir alanı kaplar. Bundan sonra en büyük buz örtüsü Grönland'dadır. Buradaki buz örtüsünün yüzölçümü 2.000.000 km²'ye yakındır. Norveç ve İslanda'da daha küçük buz örtüleri vardır. İkinci çeşit buzullar ırmak tipinde olanlardır. Bunlara «Alp tipi buzul» denir. Bu tip buzulların bir ovaya doğru yayılıp etrafa birçok diller uzatan çeşidine «Norveç tipi buzul» denir.

Buzullar Nasıl Meydana Gelir

Dağlık bölgelerde tepelerle çevrili çukurluklarda kar birikir. Gittikçe kalınlaşan kar yığınının alt kesimleri üst tabakalardaki buzulların meydana getirdiği ağırlıkla sıkışır, katılaşır. Güneşli havalarda eriyen karların suyu da aşağı doğru sızarak orada yeniden donar, böylece buz birikintisi gittikçe kalınlaşmış, sertleşmiş olur. Yıllar boyunca biriken kar ve buzlar bulundukları yeri çökertirler. Bu çukurluklara «sirk» denir. Eğer iklim değişikliğiyle buzul eriyip giderse «sirk gölleri» meydana gelir. Bulunduğu sirke sığmıyan buz tabakaları yavaş yavaş taşarak yamaçtan aşağıya doğru sarkmaya başlar, böylece buzul meydana gelmiş olur.

Buzullar kar sınırından aşağılara doğru sarktıkça erirler, böylece buzul son bulur. Denize ulaşan buzullar ise parça parça koparak suya düşerler (Bk. Buzdağı).

Buzullar karşılarına çıkan bütün engelleri sürükler. Böylece aktıkları vâdi derinleşir. Topraklar kazınıp gittiği için buzulların altında sadece kayalar kalır. Bu gibi kayaların üstünde aynı zamanda yer yer çiziklere raslanır. Bundan binlerce yıl önceki Buz Çağında, Asya, Avrupa, Kuzey Amerika'nın önemli bir kısmı buzullarla kaplıydı. Bunlar bulundukları bölgelerin biçimlerini değiştirirler. İskandinavya Yarımadasındaki fiyortlar eski buzul yataklarının deniz altında kalmasiyle meydana gelmiştir.

Önemli Buzullar

Çağımızda dünyanın en büyük buzulları, Avrupa'da Alp Dağları'nda, A. B. D.'nin batı kesimindeki dağlarda, Kanada ve Alaska'da bulunmaktadır. Altesch Buzulu Alp Dağları'ndaki buzulların en uzunudur (24 km.). Alaska'daki Malaspina Buzulu 3.900 km²'lik bir alanı kaplar. Mont Blanc'daki Mer de Glace (Buz Denizi) Buzulu ile gene Alpler'de Mont Rosa'daki buzullar çok tanınmıştır. Güney Amerika'da And Dağları'nda, Asya'da Himalayalar'da birçok buzullar vardır. Şüphesiz dünyadaki buzulların en önemlileri Antarktik ve Grönland buzullarıdır. Bugün dünyada bulunan buzulları bütün yeryüzüne yaymak mümkün olsa, her yer 3,5 metre kalınlığında buzla kaplanır.

Türkiye'deki Buzullar

Memleketimizde, Doğu Anadolu'daki yüksek dağlık kesimlerde de buzullar vardır. Bunların en önemlisi Hakkâri yakınlarında Cilo Dağı'ndaki buzullardır. Bu dağda her biri 2 - 5 km. boyunda dört buzul vardır. Bu buzulların eni bazan birkaç yüz metreyi bulur. Kalınlıkları da 20 - 40 m. kadardır. En önemlileri Reşko ve Suppa Durak buzullarıdır. Cilo'nun hemen doğusundaki Sat, İç Anadolu'da Erciyas, Doğu Anadolu'da Ağrı, Suphan Dağları'nda da buzullar vardır. Doğu Karadeniz dağlarında da buzullar bulunur.

Erciyas Dağı'ndaki buzulların boyu 700 metreyi geçmez, enleri 2 - 400 m. kadardır. Kuzeyde en önemli buzul Kaçkar Dağları'ndadır. Bu bölgede uzunlukları 1 - 3 km. olan üç buzul vardır. Suphan Dağı'nın üstünde de küçük bir yayla buzulu bulunur.

BÜKREŞ

Romanya'nın başkentidir. 1.361.000 nüfuslu bir şehirdir. Tuna'nın Damboviça kolu üzerinde kurulmuştur, deniz seviyesinden 87 m. yüksekliktedir. Şehrin iki ucu arasındaki mesafe 10 km.'yi bulur. Millî Tiyatro, Kırallık Sarayı, Konservatuvar, Parlâmento, büyük kiliseler, Akademi, Millî Kütüpane, Millî Banka gibi önemli yapılar ve anıtlar şehrin merkezindedir. Romanya'nın 4 üniversitesinden biri ve en büyüğü olan Bükreş Üniversitesi, 1864'te kurulmuştur. Bükreş'te 100.000'den fazla Yahudi (Yiddiş), bir miktar Alman, Macar, Çingene, Rus, Ukraynalı vs. vardır. Yazlar çok sıcak olduğundan, halkın bir kısmı yaz aylarında Transilvanya Alpleri'ne çekilir.

Şehir, havayolları ile her tarafa bağlanmıştır. Rusçuk'tan Yerköyü'ne gelen bir demiryolu Bükreş'ten geçerek Bulgaristan'ı Macaristan ve Ukrayna'ya bağlar. Köstence'den gelen bir hat da Yugoslavya ve Macaristan'a doğru uzanır.

Tarih. — Şehrin kuruluşu pek eskiyse de ancak 1460'tan beri Eflâk Prenslerinin rağbetiyle önem kazanmaya başlamış, 1659'dan beri de Eflâk'ın tek merkezi olmuştur (Türkiye idaresindeki Romanya'nın ayrıldığı iki prenslikten birisi Eflâk = Ulahya'

Romanya'nın başkenti Bükreş'ten bir görünüş

dır). Yıldırım Bayezit zamanında Türk hâkimiyetine geçen Eflâk prensleri, 1462'de İstanbul'dan Bükreş'te oturma emrini almışlardı. Bükreş Tuna'ya Targovişte'den daha yakın olduğundan, Türkler'ce bu eyaletin kontrolü kolaylaşmış oluyordu (Bk. Eflâk; Romanya).

Bükreş, 1878 Berlin Antlaşması ile Türkiye'ye tabi olmaktan çıkmış, az sonra da krallık haline gelen Romanya'ya başkent olmakta devam etmiştir. Her iki Dünya Savaşı'nda Almanlar, 31 ağustos 1944'te de Ruslar tarafından işgal edilmiştir. I. Dünya Savaşı'ndaki Alman işgalinde (1917 - 18) Türk birlikleri de şehirde bulunmuştur.

BÜKREŞ ANTLAŞMALARI

Bükreş'te tarihimizle ilgili olarak şu antlaşmalar yapılmıştır:

1. — 28 mayıs 1812 Türkiye - Rusya antlaşması: Bu antlaşma ile Besarabya, Türkiye tarafından Rusya'ya verilmiştir, Rusya Kırım'ı aldığından beri ilk defa Türkiye'den bu önemde bir yer koparmış, iki imparatorluğun sınırı Dinyestr yerine Prut Nehri kabul edilmiştir (Bk. Mahmut II.).

2. — 3 mart 1886 Antlaşması: Sırbistan Krallığı ile Türkiye'ye tabi Bulgaristan Prensliği arasında kısa süren ve bir yıl önce Doğu Rumeli'yi ilhak ederek kuvvetlenen Bulgarlar'ın kazanmasiyle biten savaşa son vermiştir.

3. — 10 ağustos 1913 Antlaşması: İkinci Balkan Savaşı'na son vermiştir, Romanya, Sırbistan, Yunanistan, Karadağ ve Bulgaristan arasında imzalanmıştır (Bk. Balkan Savaşı).

4. — 7 mayıs 1918 Bükreş Antlaşması: Bir yandan Romanya, öbür yandan Merkezî Devletler (Almanya, Avusturya - Macaristan, Türkiye ve Bulgaristan) arasında imzalanmıştır. Bu antlaşma ile, 4 Merkezî Devlet'e teslim olmuş bulunan Romanya'ya, keza teslim olmuş Rusya'dan alınan Besarabya veriliyor, Dobruca, 4 Merkezî Devlet arasında paylaşılıyordu. Az sonra, Almanya ve müttefiklerinin savaşı kaybetmeleri üzerine, bu antlaşma hükümsüz kalmıştır.

BÜLBÜL

Yeryüzünün en güzel sesli ötücü kuşlarından biridir. 16 - 17 sm. uzunluğunda, 20 - 25 gram ağırlığındadır. Akdeniz memleketleri, Orta ve Güney Avrupa, Hazar Denizi civarında yaşar.

Bülbül yuvasını ormanlara, fundalıklara, bahçelere, parklara yapar. Kendisiyle dost olan insanlara çabuk alışır. Sırtı kahverengi, karnı kirli beyazdır. Dallardan çok, yerde sıçrıyarak dolaşır. Uçuşu hızlıdır, inip kalkan dalgalar halindedir. Böcekleri, bunların kurtçuklarını, frenküzümü, mürver gibi meyva tanelerini yiyerek beslenir.

Ötücü kuşların karatavuklar familyasından olan bülbül kış gelince Orta Afrika'ya göç eder. Bahar başında, yazı geçirmek üzere, doğduğu memlekete döner. Önce erkekleri gelirler. Gündüzleri çalılara saklanıp seslerini çıkarmazlar. Geceleyin sabaha kadar öterek kendilerinden sonra gelen dişilerini yanlarına çağırırlar. Eşleştikten sonra da yere yakın bir yerde çerden çöpten gelişi güzel bir yuva yaparlar. Dişisi erkeğinden boyca biraz daha küçüktür, 5 - 6 tane yumurta yumurtlar. Bülbülün yumurtası yeşile çalar esmer renktedir.

14 gün kadar süren kuluçka süresince erkek bülbül, öterek, dişiyi en güzel, en uzun şarkılariyle eğlendirmeye çalışır. Hattâ gündüzleri dişinin yerine birkaç saat yumurtaların üzerine kendisi de yatar. Mayıs sonuna doğru ötmeyi bırakır.

Yumurtadan çıkan yavrular bakima muhtaç oldukları için bu işi hem erkek, hem dişi bülbül beraberce görürler. 11, 12 gün sonra yavrular yuvadan ayrılırlar. Sonbahar başlarında bülbüller ya aileler veya sürüler halinde güneye doğru göç ederler.

Bülbül, sesinin güzelliğinden dolayı, kuş meraklılarınca çok makbul sayılan bir kuştur. Evlerde ancak eşleşmemiş yavruları büyütmek mümkündür. Eşleşmiş olanları ne kadar iyi bakılsalar gene kafeste ölürler. Kafesteki bülbülleri un böcekleri, karınca kurtçukları ile beslemek lâzımdır.

Bülbülün Sesi

Meraklıları bülbülü açık havada dinleyebilmek için geceleri sabaha karşı korulara, bağ ve bahçelere giderler. Şafak vakti bülbülün ötüşünü dinlemek kadar güzel bir şey olamaz. Bülbül eşini çağırdığı zaman başka, korktuğu zaman başka, hiddetlendiği zaman başka çeşit öter. Bazan ötüşü hafiften başlar, gitgide şiddetlenir, sonra gene azalarak kaybolur. Ötüş aralarındaki kısa sessizlikler bu nağmelerin sihirli tesirini daha da fazlalaştırır.

Yaşlı erkek bülbüllerin ötüşleri gençlerinkinden daha da güzeldir. Genç bülbül-

BÜLBÜLE DAİR...

BÜLBÜL bütün milletlerin edebiyatına girmiş, insanlığın sevgisini kazanmıştır. Beethoven VI. Senfonisi (Kır Senfonisi) nde bülbül ötüşünü bestesine aldığı gibi memleketimizde kemanla bülbül taklidi yapanlara da raslanmıştır. Atasözlerimizin arasında bülbülle ilgili olanları çoktur: «Bülbülün çektiği dili belâsı» gibi.

Divan şairlerimiz de, onlardan sonra gelenler de bülbülü âşıka, gülü de sevgiliye benzetmişlerdir. Lâle Devri'nin zarif şairi Nedim de bülbülle kendisi arasında bir benzerlik bularak şöyle demiştir:

Ey Nedîm ey bülbül-î şeyda niçün hâmûşsun?
Sende evvel çok nevâlar, güft-u gûlar var idi.

Bülbül Şiiri

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu yer yer düşman istilâsına uğradığı sırada Bursa'nın da işgali haberi büyük vatan şairi Mehmet Akif Ersoy'a bülbül adındaki şiiri ilham etmiştir.

Şair, mahzun, perişan, akşam karanlığında yollara düşmüş, âvâre gezerken, birdenbire uzak vâdilerden yükselen, yankılar yapan bülbüle şöyle hitap ediyor:

Eşin var, âşiyânın var, bahârın var, ki beklerdin,
Kıyametler koparmak neydi, ey bülbül, nedir derdin?
O zümrüt tahta kondun, bir semâvî saltanat kurdun,
Cihânın yurdu hep çiğnense çiğnenmez senin yurdun.
Bugün bir yemyeşil vâdi, yarın bir kıpkızıl gülşen,
Gezersin, hânmânın şen, için şen, kâinatın şen.

Şair bu sitemden sonra bülbüle sorar:

Neden öyleyse mâtemlerle eyyâmın perişandır?
Niçin bir damlacık göğsünde bir umman hurûşandır?

Bülbülün matemine itiraz eder. Sonra:

Benim hakkım, sus ey bülbül, senin hakkın değil mâtem.

Bülbülle İlgili Şarkılarımız

Büyük şair Nedîm'den:

Bülbüllerin ister seni ey gonca-dehen gel,
Gül gittiğini anmıyalım gülşene sen gel,
Pâmâl-i şitâ olmadan iklim-i çemen gel,
Ver hükmünü ey serv-i revan köhne bahârın.

Şemsettin Ziya Bey'in Şedd-i arabân bir şarkısı:

Ey gonca açıl zevkını sür fasl-ı bahârın,
Ben bülbülüyüm, sen gülüsün bâğ-ı mesârın.
Gûş eyle nevây-î dilini gamlı hezârın,
Pek çok sürecek sanma sakın faslı bahârın.

Güftesi Nevres'in, bestesi Ali Efendi'nin olan şu Hüseynî şarkı da pek sevilir:

Senden bilirim yok bana bir fâide ey gül,
Gül yâğını eller sürünür, çatlasa bülbül.
Etsem de abestir sitem-i hâre tahammül,
Gül yâğını eller sürünür, çatlasa bülbül.

ler ötmesini bulundukları yerlerdeki kendi cinsinden olan yaşlılardan öğrenirler. Bazı yerlerdeki bülbüllerin daha güzel ötmelerinin, o civarda genç yavrulara örnek olan yaşlı bülbüllerin ustalıklarından ileri geldiği kabul edilir.

Bülbülün sesindeki hususiyet kanaryanın madenî sesinde yoktur. Hüzünlü ve içlidir, bu bakımdan erkek karatavuk sesine çok benzer. Meraklıları bülbülü, gözlerine mil çekerek, kafeste yaşatıp sesinden faydalanmak istemişlerse de hürriyet âşığı olan bu mâsum kuşlar pek kısa bir zamanda ölmüştür.

Açıklığı, kırları seven bülbüller köşk bahçelerine, mahalle içindeki ağaçlıklı yerlere kadar sokulur, sesini dinlemek için gelen insan gruplarından fazla ürkmezler. Palaz halindeki kanaryaları bülbül nağmesi kapmaları için sık sık onların ötüştükleri yerlere götürürler.

Bülbülün birçok çeşitleri vardır. Başlıcaları: Nar bülbülü, veya kızılgerdan, Arap bülbülü, Nil bülbülü, akkulaklı bülbül, tepeli bülbül, çalı bülbülleri veya ötleğen kuşlarıdır.

BÜNYAN

İç Anadolu Bölgesinin Yukarı Kızılırmak bölümünde Kayseri iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Pınarbaşı, güneyde Tomarza, batıda merkez, kuzeyde Sarıoğlan ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Akkışla, Elbaşı adında iki bucağı, bunlara bağlı 60 köyü vardır.

Yüzölçümü: 2.138 km^2

Nüfusu: 44.695 (1960 sayımı)

Bünyan ilçesi güneyde bulunan 1904 m. yüksekliğindeki Korumaz Dağı'nı, bu dağdan Kızılırmak'a doğru alçalan düzlükleri içine alır. İlçenin büyük bir kısmını teşkil eden bu düzlüğün ortasından Kızılırmak'a karışan Karasu geçer. Arazi verimlidir. En fazla buğday, çavdar, arpa yetiştirilir. Son yıllarda şeker pancarı ekimi de gelişmiştir. İlçenin en önemli yolu ilçe merkezinden geçen Kayseri - Malatya kara yoludur.

Kasaba. — İlçe merkezi 7.388 nüfuslu Bünyan kasabasıdır. Erciyas Dağı'nın 40 km. kuzeydoğusunda denizden 1.250 m. yüksekte kurulmuştur. Kasabanın eski mahalleleri dik yamaçta, yeni gelişen mahalleleri aşağıdaki düzlükte Sarmısaklı Suyu boyundadır. Son yıllarda gittikçe büyüyen Bünyan kasabası, bu suyun her iki yakasında genişleme yolundadır. Kasabada bir meydan, küçük bir park vardır. 1868'de belediye teşkilâtı kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'na kadar «Bünyan-ı Hamid» adını taşıyordu. Daha sonraları kısaca Hamidiye denilmiş, Cumhuriyet'ten sonra da Bünyan adını almıştır. Yakınında kuvvetli çağlıyanların bulunuşu Bünyan'da bir elektrik santralının kurulmasını mümkün kılmıştır.

Bünyan'da bir yün dokuma fabrikası vardır. Kasabada geleneğe bağlı bir halıcılık faaliyeti de görülür. Eskiden daha fazla olan halı tezgâhı sayısı, yün dokuma fabrikasının kurulmasından sonra azalmıştır.

BÜTÇE

Belli bir süre içindeki gelir ve giderleri teker teker inceliyen hesap cetvellerine «bütçe» denir. Kelime eski Fransızca'da kesecik anlamında olan «bougette» sözünden gelir.

Genel olarak «bütçe» sözünden devlet bütçesi anlaşılır. Devlet bütçesinin dışında belediyelerin, iktidasî devlet teşekküllerinin, cemiyetlerin de bütçeleri vardır. Ayrıca, fertlerin ve ailelerin de bütçeleri olabilir.

Devlet Bütçesi

Bizde devlet bütçesi son şeklini alıncaya kadar dört safhadan geçer:

1. — Hazırlık: Bütçeyi hükümet hazırlar. Her bakanlık aşağı kademelerden yukarıya doğru kendi ihtiyaçlarını tesbit eder. Bakanlıkların hazırladıkları bütçeler haziran sonuna kadar Maliye Bakanlığı'na gönderilir. Mali Kontrol Umum Müdürlüğü tasarıları inceler, Maliye Bakanlığının gider bütçesiyle birleştirir. Böylece, devletin gider bütçesi tasarısı hazırlanmış olur. Gelir bütçesini doğrudan doğruya Maliye Bakanlığının Gelirler Umum Müdürlüğü hazırlar. Bütçenin iyi hazırlanması için gelir ve gider tahminlerinin isabetli olması gerekir.

2. — İnceleme: Bütçeyi Büyük Millet Meclisi inceler. Başbakanlığın B. M. Meclisi'ne gönderdiği «bütçe teklifi» Bütçe Komisyonuna havale olunur. Komisyonda bütçenin tümü üzerinde müzakereler yapılır. Bu müzakerelere Maliye Bakanı da katılır. İncelemeden sonra bütçe B.M.M.'ne sevkedilir.

3. — Tasdik: Bütçe Komisyonu tarafından Meclise sevkedilen bütçe, fasıl fasıl incelendikten sonra, tümü üzerinde de müzakerelere geçilir. Bütçe Meclis'te kabul edildikten sonra Cumhurbaşkanı tarafından tasdik edilir.

4. — İcra: Tasdik edilen bütçe, icra organı olan hükümete verilir. Bütçenin icrası da şu dört safhada olur: Gelirlerin tahsili; gelirlerin hazinede toplanması; giderlerin ödenmesi; bütçe hesabının kapatılması ve geçmiş yıllara ait borçların ödenmesi.

Bütçenin murakabe, tatbik ve icrası Maliye Bakanlığı ile Divanı Muhasebata aittir.

Devlet bütçesi başlıca «âdi», «fevkalâde» ve «geçici» olmak üzere üç çeşittir. Âdi bütçe her yıl hazırlanan bütçedir. Fevkalâde bütçe bir savaş halinde veya fevkalâde büyük işlere girişildiği sırada yapılır. Geçici bütçe de, hükümetin bütçeyi zamanında yetiştirememesi halinde, belirli bir zaman için gelirin elde edilmesine, giderlerin sarfına imkân veren bir kanundur.

Bütçenin Tarihi

İngiltere'de Orta Çağ'da memleket masrafları kıralın emlâkinin geliriyle karşılanırdı. Zamanla genişliyen devlet hizmetleri kırala ait emlâkin geliriyle ödenmesini imkânsızlaştırdı. Eskiden ender olarak alınan vergilerin artırılması lâzımgeldi. Hükümdarla millet arasında sürüp giden çekişmelerden sonra ilk bütçe yapıldı.

Türkiye'de bütçe. — 1839'daki Tanzimat Fermanı'nda halkın devamlı şikâyetlerine yol açan malî işlerin düzenleneceği vadedilmişti. Devletin gelir ve giderinin bütçe yerini tutacak bir vesika ile tesbit ve kontrol edilmesi düşünülüyordu. Ancak, bu tasarı esaslı bir şekilde tatbik edilemedi. 1877 Kanun-u Esasisi millete gelir ve giderleri murakabe hakkı tanımıştı. Bu da ömürsüz oldu.

Gerçek anlamiyle bütçenin memleketimizde ilk tatbikı ancak 1908 inkılâbından, hattâ Cumhuriyetten sonra olmuştur.

Aile Bütçesi

Aile bütçesi ailenin yıllık tahminî geliriyle ihtiyaçları gözönüne alınarak yapılır. Bütçenin masraf kısmına girecek başlıca fasıllar yiyecek, ev kirası veya ev bakımı, ev eşyaları, giyecek, eğlence, eğitim, sağlık masraflarıdır. Bunlara ayrıca ailedeki her kişinin şahsî masrafları (erkeğin tıraş, kadının tuvalet vs. masrafı) da eklenir.

Aile bütçesinde dikkate alınacak noktalardan biri de para artırmaktır. Bir ihtiyaç anında kullanmak üzere, bütçede mutlaka bir artırma faslı bulunmalıdır.

Aile bütçelerinin gider kısmı yüzde esasına göre hazırlanır, çeşitli masrafların gelirin yüzde kaçı olacağı gösterilir. Her memleketin hayat şartları başka başka olduğu için değişmez bir aile bütçesi örneği verilemezse de, Amerikada bir aile bütçesinde giderler şu nispette tesbit edilmiştir:

Yiyecek: % 33,5
Ev kirası: % 16
Ev masrafları: % 16
Giyecek: % 10
Yol: % 9

Aile Bütçesi

İstanbul Ticaret Odası, İstanbul'da yaşıyan beş nüfuslu bir ailenin aylık masraf ortalamasını aşağıdaki şekilde tesbit etmiştir.

Yiyecek, içecek, meyva	% 47,08
Isıtma, aydınlatma, su, sabun	% 9,09
Giyim ve ev eşyası	% 22,75
Ev kirası	% 10,05
Sigara, taşıt, sağlık vs.	% 11,03
	100,00

(Bu ortalama 1960 aralık ayına göre yapılmıştır. Aile ana, baba, biri 18 aylık, ötekiler 7-15 yaşında olmak üzere üç çocuklu olarak kabul edilmiştir.)

Sağlık: % 5
Şahsi masraflar: % 2
Eğlence: % 5
Eğitim: % 1/2
Hediyeler, yardımlar: % 3

Zaman Bütçesi

Bugün hayatın çeşitli işlerinin çokluğu karşısında bazı kimseler yeni bir bütçe çeşidi düşünmeye başlamışlardır. Zaman bütçesi, adından da anlaşılabileceği gibi, insanın zamanını değerlendirmeye yarıyacak bir bütçedir.

Zaman bütçesi yapacak bir kimse çeşitli işlere ayıracağı vakti iyi hesap etmelidir. Genel olarak, bir iş adamının bir gününde, uyku saati dışında, kahvaltı ve yemekler için üç fasıl, çalışma için, öğleden önce, öğleden sonra olmak üzere iki fasıl, dinlenme için de kısa bir fasıl bulunur. Öğrencilerin zaman bütçesi daha teferruatlıdır. Öğrenci okul ve ev çalışmaları için de zaman ayırmalı, gerekirse her derse ayıracağı zamanı bile bütçesinde belirtmelidir. Zaman bütçesi ev kadınları için de çok lüzumludur. Aynı zamanda ev dışında da çalışan kadınlar zamanlarını çok iyi ayarlamak zorundadır.

Herhalde «yapmak istediği şeylerden hiçbirini yapmaya vakit bulamıyan» kimseler için zaman bütçesi tavsiye edilecek bir şeydir.

BÜVEYHOĞULLARI

Ortaçağ'da hüküm sürmüş İranlı bir hanedandır. İran'ın güneyi ile orta bölgelerini, Irak'ı ve Umman'ı hâkimiyetlerinde tutmuşlardır. 932'den 1056'ya kadar 124 yıl devam eden bu İranlı Şiî devlet, Sünnî olan Türk Selçuklu devleti tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Büveyhoğulları (veya Benî-Bûye), Bağdat'taki Abbasî halifelerini kukla durumuna getirmişlerdir. Şiî olmalarına rağmen, halifeleri nüfuzları altında tutmaları, Sünnî âleminin Büveyhoğulları'na karşı düşmanca davranışlarına sebep olmuştur.

Hanedanın en ünlü hükümdarı Azuddevle idi. Büyük bir imarcı olarak tanınmıştır. Büveyh devleti onun zamanında büyük refaha kavuşmuştur. Fakat az sonra gene sonu gelmiyen savaşlar, hanedan prensleri aralarındaki çekişmeler, Yakın Doğu'da büyük bir kargaşalık doğurmuştur.

Bu devletin birkaç kolu vardır. Bağdat'ta hüküm süren kol 945'ten 1055'e kadar devam etmiştir. Bu kolun 10 hükümdarı «emîr-ül-umera» sanıyla yetinip, halifeleri nüfuz ve iktidarları altına almışlardır. Şiraz'ı merkez yapan kol, 934'ten 1055'e kadar sürmüş ve 8 hükümdar yetiştirmiştir; bu kola mensup olan Azuddevle, 977'den başlıyarak «sultan» (imparator) sanını takınmıştır. Kirman'da hüküm süren kol 1012'den 1056'ya kadar 3 hükümdarla devam etmiştir. Rey, Hemedan ve Isfahan'da hüküm süren sonuncu kol ise 932'den 1023'e kadar sürmüş, bu zaman zarfında 6 hükümdar geçmiştir.

BÜYÜ

Boş bir inandır. Büyüye inananlar iyilikleri veya kötülükleri bazı kimselerin üzerine yönelterek onlara fayda sağlıyabileceklerini veya zarar verebileceklerini sanırlar.

Büyünün insanlık tarihi kadar eski bir geçmişi vardır. Çok eski çağlarda, çoktanrılı dinlerin bulunduğu sıralarda insanlar tanrılarla olan münasebetlerini düzenlemek için bazı hareketlerde bulunurlardı. Böylece, onların lûtuf ve ihsanlarını kendi üzerlerine çekmiş, üzerlerindeki kötülükleri defetmiş olduklarına inanırlardı. Dinlerin gelişmesi sonunda tektanrılı dinler ortaya çıktı. Bu dinler kendilerinden önceki dinlerdeki gelenek, tören, âyin, sihir ve büyüleri yasak ettiler. Buna rağmen birçok âdetler ve inanışlar bırakılmadı, nesillerden nesillere devredilerek günümüze kadar geldi. Büyü de bunlardan biridir. Birçok Müslüman ve Hıristiyan topluluklarında aynı büyülere raslanması da bunu gösterir.

Büyü daha çok kadını kocasından, erkeği karısından, anayı oğlundan, kardeşi kardeşinden soğutmak veya ayırmak yahut bunun tamamen aksini sağlamak, insanların bazı kabiliyetlerini tamamen ortadan kaldırmak, sevilmeyen birisini hasta etmek, sakatlamak, hattâ öldürmek için yapılır.

Bizdeki eski inanışlara göre, meselâ beraet etmek istiyen sanık, hâkim huzuruna çıkmadan önce parmağına ölmüş bir kimsenin nişan yüzüğünü takardı. Kadınlar, kocalarının kendilerine daha fazla ilgi göstermelerini sağlamak için deniz kıyısından toplanmış 41 tane çakılın herbiri üzerine «Yâsin» okuyup mangala gömerlerdi. Bunun gibi, yarasanın boyun kemiğindeki delikten kime bakılırsa, o kimsenin bakan kimseye bağlanacağına inanılırdı. Bir kadın tırnağını kesip ateşte yaktıktan sonra biberle karıştırarak kocasına yedirirse, sözde kocasının sadakatini sağlamış olurdu. Nikâh kıyılırken bir kilidi kilitlemek, veya bir atın kazığını yere çakmak gibi hareketlerin erkeğin erkeklik kudretini azalttığına inanılırdı. Bu son büyünün benzerine Fransa'da da raslamak mümkündür.

Büyünün tesirlerini tehlikesiz hale sokmak için ya o büyüyü bozmaya çalışılır, veya büyüyü tesirsiz kılacak başka büyüler yapılırdı. Bunun gibi, üzerlerine bazı dualar ve yazılı muskalar taşımakla da bir kimsenin büyülerin kötü tesirinden korunabileceğine inanılırdı.

Bugünkü bilim çağında bu gibi boş şeylere inananlar artık kalmamıştır; büyü şimdi ancak masallarda yeri olan bir şeydir.

BÜYÜK BRİTANYA (Bk. İNGİLTERE)

BÜYÜK MENDERES

Ege Bölgesi'nin doğu-batı doğrultulu akarsularından en büyüğüdür. Uzunluğu 495 km. dir. İçbatı Anadolu eşiğinin muhtelif yerlerinden doğan kolların birleşmesiyle meydana gelir.

Bu kolların başlıcaları Murat Dağı'ndan inen Banaz Çayı, Çivril'den geçen Kûfi Çayı, Denizli'ye doğru akan Emir Çayı'dır. Büyük Menderes Sarayköy yakınlarından başlıyarak doğu-batı doğrultusunu alır, sırasiyle Nazilli, Aydın, Söke yakınlarından geçer. Bu arada güneyden gelen Akçay ve Çine Çayı'nı alır. Bu iki çay da Menteşe dağlık bölgesinden doğar. Büyük Menderes Söke yakınlarında kuzeydoğu-güneydoğu doğrultusunu alır, Mandalya Körfezi'nin kuzeyinde Ege Denizi'ne dökülür.

Büyük Menderes sürüklediği alûvyonlarla geniş bir delta meydana getirmiştir. Eski deniz kıyısı ırmağın bugünkü ağzından bir hayli içeride kalmıştır. Buradaki eski körfezin yavaş yavaş dolmasiyle eski limanlar içeride kalmış, eski adalar ova ortasındaki tepeler haline gelmiştir. İlkçağ'da işlek bir liman olan Milet (Miletos), bugün kıyıdan 10 km. içeridedir.

Büyük Menderes'in kolu Akçay üzerinde

Afrika'da ilkel kabileler halkı hâlâ büyüye, sihire büyük önem verirler. Bu yüzden oralarda büyücüler saygı görür. Resimde Afrikalı büyücülerin yaptıkları bir toplantıda, biri kadın, üçü erkek dört büyücü görülüyor.

Kemer Barajı vardır. Nazilli'nin 50 km. güneyinde bulunan bu baraj «beton ağırlık» tipindedir. Hidroelektrik santralı barajın eteğinde kurulmuştur (Bk. Baraj). Barajdan hem enerji istihsalinde, hem taşkınlardan korunmada, hem de sulama işlerinde faydalanılmaktadır. Bu barajla 38.000 hektar arazinin sulanması sağlanmıştır.

Milletin iradesini ve egemenliğini temsil eden organ:

Büyük Millet Meclisi

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ, Türk milletinin irade egemenliğini temsil eden yegâne organdır. Her türlü yasama yetkisi B. M. M. nde toplanmıştır. En yüksek amme kudreti olan T. B. M. M. bütün yetkilerini anayasamızdan alır.

Büyük Millet Meclisi, 9 temmuz 1961'de Türk Milleti tarafından halkoyu (referandum) ile kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına göre Millet Meclisi ile Cumhuriyet Senatosu'ndan meydana gelir. T. B. M. M.'nin başlıca görev ve yetkileri şunlardır: Kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak; Devletin bütçe ve kesin hesap kanun tasarılarını görüşmek ve kabul etmek; para basılmasına, genel ve özel af ilânına, kesinleşen ölüm cezalarının yerine getirilmesine karar vermek; Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle antlaşmaları onaylamak; Milletlerarası hukukun meşru bulduğu hallerde savaş ilân etmek; Türk silâhlı kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine ve yabancı silâhlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin vermek.

T. B. M. M.'nin Kuruluşu

Türkiye Büyük Millet Meclisi iki ayrı Meclisten meydana gelir: 1) Millet Meclisi; 2) Cumhuriyet Senatosu. Anayasada gösterilen hallerde Meclisler müşterek toplantılar yaparlar.

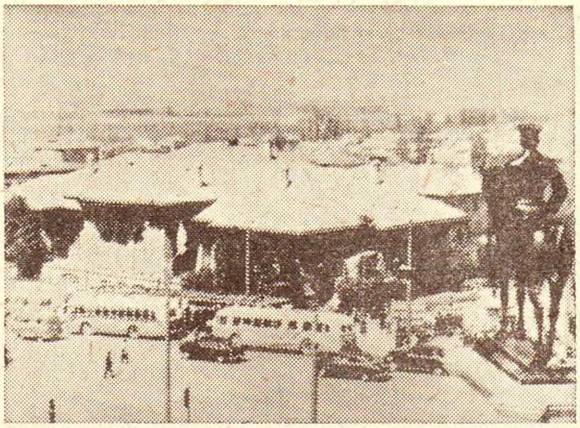
1. — Millet Meclisi: 4 yılda bir genel oyla seçilen 450 milletvekilinden kuruludur. Otuz yaşını dolduran her Türk milletvekili seçilebilir. Vatandaşların milletvekili seçilmesine engel olacak bazı hususlar vardır. Bunların başında okuyup yazma bilmemek, askerlik hizmetini yapmamış olmak, ağır hapis cezasiyle kesin olarak hüküm giymiş bulunmak gelir.

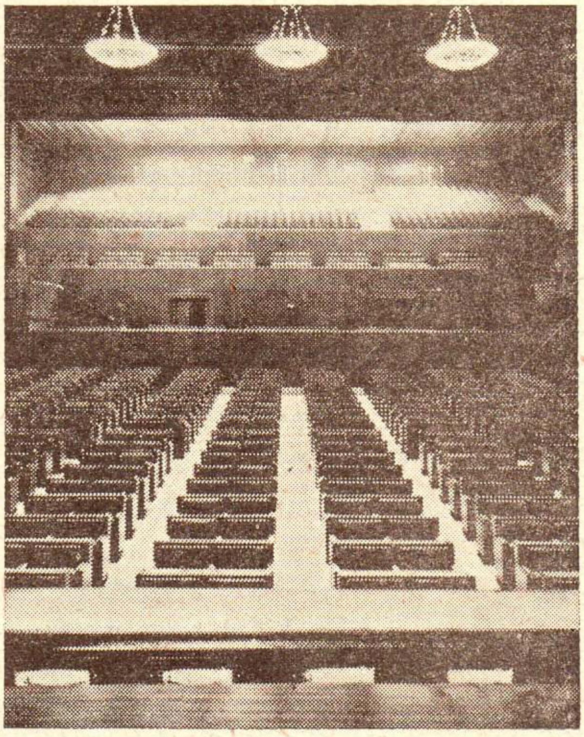
2. — Cumhuriyet Senatosu: Üyelerinden 150'si genel oyla, 15'i de Cumhurbaşkanı tarafından seçilir.

Cumhuriyet Senatosu üyeliğine seçilebilmek için 40 yaşını doldurmuş olmak, yüksek tahsil yapmış bulunmak şarttır. Bu üyeliğe seçilebilmek için adayların milletvekili seçilmeye engel bir durumu olmaması gerektir.

13 aralık 1960 tarih ve 157 sayılı kanunun altında adları bulunan Millî Birlik Komitesi başkanı ve üyeleriyle, eski cumhurbaşkanları, yaş kaydı gözetilmeksizin, Cumhuriyet Senatosu'nun tabiî üyesi sayılırlar. Tabiî üyeler siyasî bir partiye girerse, tabiî üyelik sıfatı, partiye girişlerinden sonraki ilk Cumhuriyet Senatosu üyeliği seçimi tarihinde sona erer.

Cumhuriyet Senatosu üyeliğinin süresi altı yıldır. Genel oyla ve Cumhurbaşkanınca seçilen üyelerin üçte biri her iki yılda bir yenilenir. Cumhurbaşkanının seçeceği üyelerin çeşitli alanlarda seçkin hizmetleriyle tanınmış olması ve bunlardan en az onunun bağımsızlar arasından seçilmesi gerektir.

Üstte, şimdi müze haline getirilen ilk Büyük Millet Meclisi binası. Altta, yeni Büyük Millet Meclisi binasının içinin başkan kürsüsünden görünüşü. Arkadaki büyük loca gazetecilerin, çift balkon davetlerinin yeridir.

Kanunların Yapılması

Kanun tasarıları önce Millet Meclisi'nde görüşülür. Tasarılar kabul edilse de, edilmese de, veya değiştirilerek kabul edilse de Millet Meclisi'ndeki müzakereden sonra Cumhuriyet Senatosu'na gönderilir. Millet Meclisi'nin kabul ettiği bir metni, Cumhuriyet Senatosu da kabul ederse tasarı kanunlaşır. Cumhuriyet Senatosu kendisine gelen teklifi değiştirerek kabul ederse Millet Meclisi'nin bu değişiklik üzerinde görüşme yapması, değişikliği benimsemesi gerekir. Tasarı ancak bundan sonra kanunlaşır. Millet Meclisi Cumhuriyet Senatosunun yaptığı değişikliği benimsemezse, her iki meclisin ilgili komisyonlarından seçilecek eşit sayıdaki üyeler bir karma komisyon kurar. Karma komisyonun hazırladığı metin Millet Meclisi'ne sunulur. Meclis ya kendi hazırladığı tasarıyı, ya Cumhuriyet Senatosunca hazırlananı, yahut da karma komisyonun hazırladığı tasarıyı kabul etmek zorundadır.

Tasarıların görüşülmesi ve kanunlaşmasiyle ilgili diğer hususlar Anayasamızda açık olarak gösterilmiştir.

Türkiye B. M. M. Toplantıları

T. B. M. M. her yıl kasım ayının ilk günü toplanır. Her iki meclis aynı zamanda tatile girer, yılda en çok beş ay tatil yapabilirler. Meclis başkanları kendi meclislerini doğrudan doğruya veya üyelerinden beşte birinin isteği üzerine toplantıya çağırabilirler. Meclislerden biri toplantıya çağırılınca diğeri de kendiliğinden toplanır.

Her meclis bütün üye sayısının salt çoğunluğiyle toplanır, Anayasa'da başkaca hüküm yoksa, toplantıya katılanların salt çoğunluğiyle karar verir.

Meclislerin görüşmeleri açıktır. Görüşmeler ilgili meclisin tutanak dergisinde tam olarak yayınlanır.

T. B. M. M. Üyeleri

T. B. M. M. üyeleri meclislerde yalnız seçildikleri bölgeyi değil, bütün milleti temsil ederler. Üyelerin yasama dokunulmazlığı vardır. Bir suç işlediği ileri sürülen meclis

üyesi kendi meclisinin kararı olmadıkça tutulamaz, sorguya çekilemez. Ancak, ağır cezayı gerektiren suçüstü halleri bu hükmün dışındadır.

Bir kişi iki meclise birden üye olamaz. Meclis üyeleri mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden, bunları meclis dışında tekrarlamaktan sorumlu tutulamazlar. Bir meclis, üyelerinden birinin yasama dokunulmazlığını kaldırmaya karar verirse, üye Anayasa Mahkemesi nezdinde buna itiraz edebilir.

T. B. M. M.'nin Tarihi

Türkiye'de ilk Millet Meclisi 7 mart 1877' de toplanmıştır. Bu meclis gene Türkiye'de ilk defa olarak hazırlanan «Kanun-ı Esasî» ye (Anayasa'ya) göre kurulmuştur. Genç Osmanlılara Meşrutiyet vadederek padişah olan II. Abdülhamit Kanun-ı Esasi'yi 23 aralık 1876'da yayınlamıştı. Ancak, bir seçim kanunu olmadığı için, şeçim bir «Talimat-ı Muvakkate» ye göre ve iki dereceli olarak yapılmıştır. O zaman «Meclis-i Mebusan» denen bu ilk Millet Meclisi 130 mebustan kuruluydu. Bunlardan 80'i Müslüman, geri kalanı gayrımüslimdi. Birinci Meclis-i Mebusan ancak 80 defa toplanabilmiştir. 18 haziran 1877'de 50 defa toplandıktan sonra Meclisin birinci toplantı devresi bitmiş, 1877 aralığında ikinci toplantı devresine başladıktan sonra II. Abdülhamit tarafından faaliyeti tatil edilmiştir.

II. Abdülhamit'in 30 yıl süren mutlakıyet idaresinden sonra, Genç Türkler (İttihat ve Terakki Cemiyeti) Abdülhamit'i Kanun-ı Esasi'yi yeniden tatbik etmeye mecbur bıraktı. 31 Mart Vakası üzerine hareket eden ordunun İstanbul'a girmesiyle hal'edilen II. Abdülhamit'in yerine V. Mehmet (Reşat) tahta çıktı, onun zamanında Kanun-ı Esasi'de bazı değişiklikler yapıldı. Bu kanuna göre de yeniden bir Meclis-i Mebusan kuruldu. Bu meclis 1920 yılına kadar devam etti.

İstanbul'daki yabancı işgal kuvvetleri, 16.3.1920'de Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nı kapatmışlardı. Anadolu'da Atatürk'ün önderliği ve başkanlığı altındaki Millî İdare, bu olay karşısında, kapatılan meclisteki mebuslardan Ankara'ya gelebilecek olanlarla her «liva» dan yeniden seçilecek beşer üyeden müteşekkil «fevkalâde salâhiyeti haiz» bir meclisin kurulmasına karar verdi. Hazırlıklar tamamlanınca, Atatürk'ün 21.4.1920 tarihli telgrafında ilk defa «Büyük Millet Meclisi» diye adlandırılan bu yeni müessese, 23.4.1920 cuma günü açıldı, milletimizin mukadderatına el koydu.

1924 tarihli 491 sayılı Anayasa yürürlüğe girinceye kadar kısa kanunlar ve kararlarla Türkiye'yi idare eden Büyük Millet Meclisi' nin I. döneminde, Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlandırılmış, Lausanne (Lozan) Barışı kazanılmış, Cumhuriyet kurulmuştur.

Dört yılda bir yapılan genel seçimlerle her ildeki nüfusa nispetle seçilen mebuslardan müteşekkil Büyük Millet Meclisi, temsil ettiği Türk milleti adına yasama yetkisini bizzat ve yürütme görevini de kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu eliyle kullanırdı.

Kötü idareye karşı Türk Ordusunun 27 mayıs 1960'ta başardığı Millî İnkılâp hareketi sonunda, Büyük Millet Meclisi'nin XI. dönemi feshedilmiş, böylece 40 yıl 1 ay ve 4 gün süren «tek meclisli» devir sona ermiştir.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÜMETİ (Bk. TÜRKİYE CUMHURİYETİ).

BÜYÜK OKYANUS

Dünyanın en büyük engin denizidir. Bir yandan Kuzey ve Güney Amerika, öte yandan Asya ve Avustralya arasında bulunur, Kuzey ve Güney kutup bölgelerine kadar uzanır. Yüzölçümü dünyadaki bütün karaların yüzölçümü toplamından daha büyük olan Büyük Okyanus, yeryüzünün üçte birinden çoğunu kaplar. Kıyı denizlerini katmadan hesaplanırsa bu muazzam okyanusun yüzölçümü 164.000.000 km² dir. Yeryüzündeki karaların yüzölçümünün 149.000. 000 km² olduğunu düşünmek Büyük Okyanus'un inanılmaz büyüklüğü hakkında bir fikir edinmeye yeter. Büyük Okyanus'un kuzey-güney doğrultusundaki uzunluğu 14.000 km., doğu-batı doğrultusundaki uzunluğu 17.000 km. kadardır.

Büyük Okyanus'un doğu ve batı kıyıları birbirinden büyük ayrılık gösterir. Doğu kıyılarının oldukça düz bir uzanışı vardır, girinti-çıkıntılar pek azdır. Buna karşılık, batı kıyıları son derece girintili-çıkıntılıdır, bu kesimde birçok ada bulunur. Batı ve kuzeydeki adalar birçok kıyı denizleri meydana getirir (Güney Çin Denizi, Ohotsk Denizi, Bering Denizi gibi). Büyük Okyanus'taki sayısız adalar batı kesiminde toplanmıştır. Buradaki takımadaların en önemlileri Mikronezya, Melanezya, Polinezya'dır (Bk. Mikronezya; Melanezya; Polinezya).

Büyük Okyanus'un derin yerleri kara parçaları yakınlarında, büyük çukurlar halindedir. Bu çukurların derinliği birçok yerlerde 7.000 m. yi aşar. En derin yerler Filipin Adaları, Japonya, Mariana Adaları ve Yeni Zelanda yakınlarındadır. Dünya denizlerinin en derin yeri Filipinler yakınındaki çukurdadır. Buradaki Emden Çukuru'nun derinliği 10.793 m. olarak tesbit edilmiştir. Mariana Adaları yakınındaki çukurun en derin yeri 9.636 m., Yeni Zelanda yakınındaki çukurun en derin yeri de 9.427 m. dir. Kıyı denizleriyle birlikte hesaplanmak şartiyle Büyük Okyanus'un ortalama derinliği 4.000 m. dir (Bk. Okyanusya).

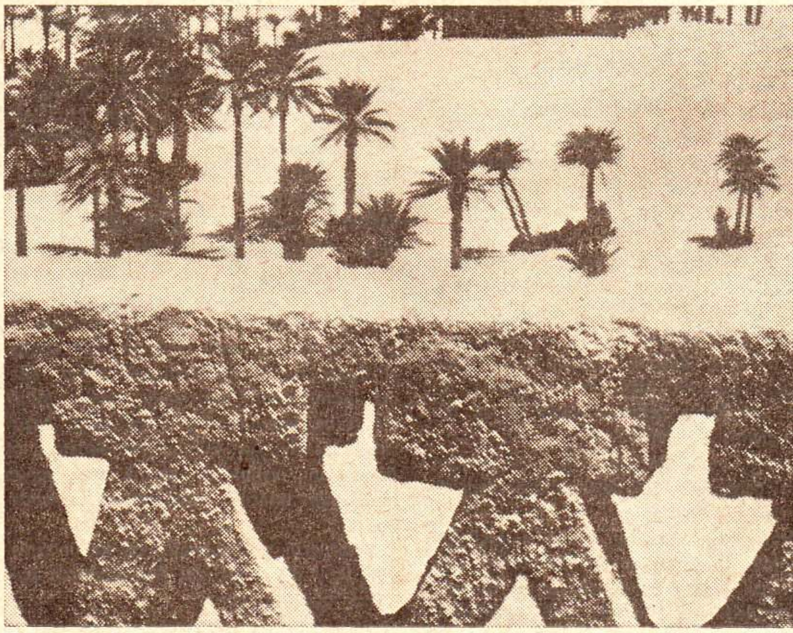
BÜYÜK SAHRA

Dünyanın en büyük çölüdür. Afrika'nın kuzeyindedir. Yüzölçümü 9.000.000 km² kadardır. Bu büyük yüzölçümüne karşılık, nüfusu 2.000.000'u ancak bulur. Bütün Afrika kıtasının üçte birine yakın büyüklükte olan Büyük Sahra Atlas Dağları'ndan Niger Irmağı ve Çad yakınlarına, Atlas Okyanusu'ndan Nil boylarına kadar uzanır.

Büyük Sahra başlıca üç değişik yer şekli gösterir: Kumlarla kaplı çöller, dağlık bölgeler, taşlık yaylalar. Ahaggar ve Tibesti dağları Büyük Sahra'nın orta kesimlerinde bulunur. Yükseklikleri 3000 m. yi geçer. Dağlık bölgeler geçici de olsa akarsuların kaynak yeridir. Asıl çöller dağlardan sonra başlar. Bunlar sırf kum çölleridir. Bu kum çöllerini, yükseklikleri daha fazla olan, taş çölleri çevreler.

Büyük Sahra dünyanın en sıcak yerlerinden biridir. Yaz sıcaklık ortalaması 32 derece, kış sıcaklık ortalaması ise 15 20 derecededir. Geceyle gündüz arasındaki sıcaklık farkının 26 dereceyi bulduğu, geceleri sıcaklığın —9 dereceye kadar düştüğü olur.

Vâdilerin mevsimden mevsime su gören yerlerinde bazı yeşilliklere raslanır. Bunların daşında Büyük Sahra'daki tek yeşil yerler vâhalardır. Bu büyük çöldeki vâhaların

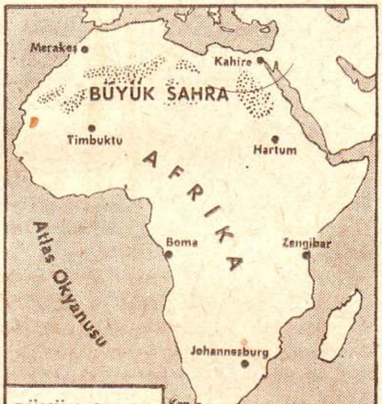
Büyük Sahra'da bir vâha

yüzölçümü 200.000 km^2 kadardır. Buralarda tarım yapılır. Vâhalarda en çok görülen ağaç hurmadır. Büyük Sahra'da 30 milyon kadar hurma ağacı olduğu hesaplanıyor.

Büyük Sahra'da Yaşıyanlar

Büyük Sahra'da yaşıyanların çoğunu Berberîler teşkil eder. Bunlar Müslümandır. Batıda yaşıyan Tuaregler'le orta kesimde yaşıyan Tibbular bunların boylarıdır. Sahranın kenar kesimlerinde Araplar yaşar (Bk. Afrika: Tarihte Afrika).

Büyük Sahra'da ulaştırma eskiden kervanlarla yapılırdı. Yüzlerce deveden meydana gelen kervanlar belirli bir yoldan giderler, vâhadan vâhaya konup göçerlerdi. Sonra otomobil yolları yapıldı. Bugün Büyük Sahra'nın birçok kesimlerinde otomobil yolları vardır. Bu yolların üzerine benzin istasyonları açılmıştır. Havayollarının gelişmesi de bu büyük çölde yolculuğu kolaylaştırmıştır.

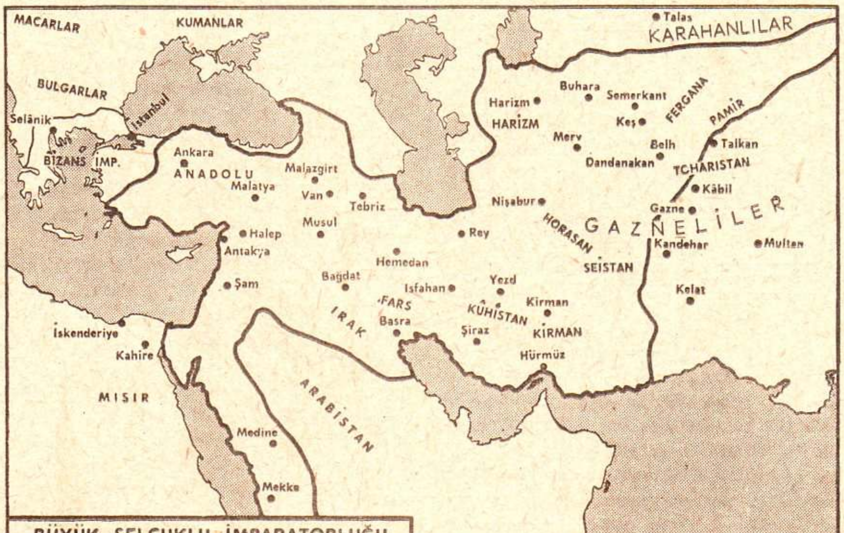

BÜYÜK SAHRA

XV. yüzyıldan beri Büyük Sahra'yı keşfetmek için çeşitli seyahatler yapılmıştır. Bu seyahatler XVIII. ve bilhassa XIX. yüzyıllarda çok artmıştır. XIX. yüzyılda en önemli keşif seferlerini İngiliz G. Laing (1826'da), Fransız René Caillé (1827), İngiliz James Richardson ve Alman Heinrich Barth ile Adolf Overweg (1850'de) Gustav Nachtigal (1866-1874'te) yapmıştır. Bu keşif seyahatleri sırasında çölün birçok kesimleri ölüm tehlikeleri arasında geçilmiş, seyahate katılanların bir kısmı yol şartlarına dayanamıyarak ölmüşlerdir. XX. yüzyılda motorlu araçların gelişmesiyle çöldeki araştırmalar daha da genişledi. Tırtıl tekerlekli kamyonlarla önemli yeni keşifler yapıldı.

BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU

Selçuklu hanedanının ana kolunun hükümran olduğu devlettir. 1040'tan başlıyarak imparatorluk haline gelmiş, pek az zamanda bütün dünyanın en büyük ve güçlü devleti olarak gelişmiştir. Diğer Selçuklu kolları, ismen de olsa Büyük Selçuklular'a tabi durumlarını muhafaza etmişlerdir. Türkistan, İran Afganistan, Kafkasya, Anadolu, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Umman gibi ülkelere yayılan, Abbasî halifelerini himayelerine alan ve onları Şiî Büveyh hâkimiyetinden kurtaran Büyük Selçuklular, son zamanlarında sarsılmışlar, çeşitli Selçuklu devletleri kurulmuş, sonunda Harzemşahlar 1157'de Selçuklular'ın yerine geçmişlerdir.

BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU

Anadolu'yu Bizans'tan alıp Türkler'e ikinci bir anayurt haline getiren Büyük Selçuklular'dır. Bu bakımdan — Osmanoğulları hariç — Türk imparatorluk hanedanlarının en önemlisi sayılabilirler (Bk. Selçuklular).

BÜYÜK TİMUR İMPARATORLUĞU (Bk. TİMUR İMPARATORLUĞU).

BÜYÜK ZAP

Doğu Anadolu'nun güney bölümünde bir ırmaktır. Dicle'nin kollarından biri olan bu ırmağın uzunluğu 400 km. yi bulur. Yurdumuz topraklarındaki uzunluğu 190 km. kadardır, aşağı kısımları Irak'tadır.

Büyük Zap, Hakkâri'nin dağlık bölgesindeki Cilo Dağı ile Karadağ'dan, daha kuzeydeki dağlardaki kaynaklardan doğar. Hakkâri şehrinin 3 km. kadar doğusundan geçer, topraklarımızdan çıktıktan sonra Musul şehrinin 40 km. kadar güneyinde Dicle'ye karışır.

BÜYÜKAYI

Yedi yıldızdan meydana gelen bir takımyıldızın adıdır. Kuzey Yıldızı'nın kolayca bulunmasında faydalanıldığından gök bilginleri, coğrafyacılar, askerler, birçok kimseler Büyükayı'yı tanırlar.

Kuzey Kutbu'nun gök bölgesinde olan bu yedi yıldız bir arada hemen hemen bir cezve şeklini andırır. Eskiler, bu yıldızlar ve yakınındaki daha başka ikinci, üçüncü derecedeki yıldızlar arasında çekilen çizgilerle ayıya benziyen bir şekil çizilebildiğini gördükleri için bu adı vermişlerdi. Bu takımyıldızın yakınlarında az çok aynı şekli gösteren bir takımyıldız daha vardır, o da küçükayı diye adlandırılır (Bk. Küçükayı).

Büyükayı çok eski çağlardan beri bilinmektedir. Homeros «İliada» sında bu takımyıldızdan bahsetmişti. Yunanlılar, Romalılar, Araplar Büyükayı'yı incelemişler, Ptolemaios ise Büyükayı'nın sekiz yıldızdan meydana geldiğini ileri sürmüştü.

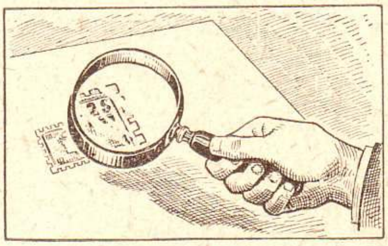
Lâtinler Büyükayı'ya «harman savuran yedi öküz»; İngilizler «araba», «pulluk», «kelepçe»; Fransızlar ve Almanlar da «araba» adını vermişlerdi. Hintliler'in inancına göre ise bu yedi yıldız yedi kişiyi temsil etmekteydi.

BÜYÜTEÇ

Küçük cisimleri daha büyük görebilmek için kullanılan yakınsak merceklere «büyüteç» adı verilir. On defaya kadar büyütebilen bu merceklerin odak boyutları birkaç santimetre arasında değişir. Kolay tutulabilmelerini sağlamak üzere merceğe ya bir sap takılır, veya cepte taşıyabilmek için deriden bir mahfaza içine konur. Bundan başka, saat tamircilerinin, mücevhercilerin kullandıkları büyüteçler kolaylıkla göz yuvasına oturtulup gözün altındaki ve üstündeki deriyi hafif sıkmak suretiyle tutulabilecek şekildedir.

Durağan olduğu sanılan yıldızların da çok ağır şekilde hareket ettikleri anlaşılmıştır. Yukarıdaki resim Büyükayı'daki yıldızların 100.000 yıl içindeki hareketini gösteriyor.

Bir büyüteçle büyütülen pul

Büyüteç paralel gelen ışınları bir noktaya toplar. Yaz sıcağında güneşe tutulan bir büyüteç, ışıkları bir noktaya toplıyarak, büyük bir sıcaklık meydana getirir. O kadar ki bir büyütecin ışınları toplıyarak meydana getirdiği parlak ışıklı nokta bir kâğıda tutulursa, çok geçmeden kâğıt tutuşabilir. Hattâ pek çok kimse, yazın kibritleri bittiği zaman, sigaralarını yanlarındaki büyütecin bir noktaya topladığı ışığa tutarak yakarlar.

Sebebi aydınlanamamış birçok yangınların, büyütecin bu özelliğinden ileri geldiği düşünülebilir: Pencere camlarındaki küçük hava kabarcıkları, büyüteç vazifesi görerek, güneş ışığını toplarlar, böylece parlak noktada husule gelen yakıcı sıcaklık perdeye, yerdeki kilime, kâğıt gibi çabuk parlıyabilen bir şeye tesadüf eder, onları tutuşturur.

BYRD, Richard (1888 - 1957)

Amiral Byrd

Amerikalı bir amiral, kâşif ve bilim adamıdır. Kuzey ve Güney kutuplarındaki keşifleriyle tanınmıştır.

Amerika'da Winchester'de doğdu. 1912'de Deniz Akademisinden mezun oldu. 1917'de havacılık konusunda kurs görerek, 1918'de pilot ehliyeti aldı. I. Dünya Savaşı süresince Amerikan deniz ve hava üslerini idare etmek göreviyle Kanada'da bulundu.

Amiral Byrd, Kuzey Kutbu'na ilk uçuşunu 1926'da yaptı. Spitsbergen'den 9 mayısta saat 12.50'de hareket ederek aynı gün saat 9.02'de kutba vardı; havada birkaç tur yaptıktan sonra tekrar kalktığı yere döndü.

Richard Byrd ikinci tecrübesini Antarktika'ya uçarak yaptı. 1928 eylûlünde Amerika'dan hareket etti, aralıkta Antarktika'ya vardı. Burada Ross Denizi kıyısında, Balina Körfezi'nde «Küçük Amerika» diye adlandırdığı bir kamp kurdu. Bir yandan Antarktika'nın keşfiyle uğraşırken öte yandan da Güney Kutbu'na tecrübe uçuşları yapıyordu. 1929 yılının 29 kasımında saat 15.29'da Antarktika'dan hareketle ertesi gün 13.14'de Güney Kutbu'na vardı.

Amerika'ya dönüşünde Byrd'e, Kongre'nin bir karariyle amiral rütbesi verildi. Byrd, bu rütbe ile emekliye ayrıldı.

Byrd 1933'te Antarktika'ya ikinci seferini yaptı. Bu defa niyeti, orada daha fazla kalıp ilmî incelemeler yapmaktı. İşin tehlikesini düşünerek yanına hiç yardımcı almadı. Kutbun altı aylık kış gecesi süresince karlara gömülü küçük bir kulübede yaşadı, meteorolojiye ait incelemelerde bulundu. Mayıs ayında, ısınmak için yaktığı gaz sobasının dumanlarını devamlı olarak teneffüs etmekten dolayı yavaş yavaş zehirlendiğini hissediyordu, fakat onu kurtarmaya gelecek ekibin karşılaşabileceği tehlikeleri göz önünde bulundurarak yardım istemedi. Bir süre sonra Thomas Poulter'in idaresinde tesadüfen oraya gelen bir meteoroloji heyeti Byrd'ü kurtardı.

1939 - 40'ta Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti Byrd'ü bir heyetle Antarktika'ya gönderdi. Byrd, hiç durmadan gezmesine, keşif dağarcığına yeni bilgiler eklemesine rağmen bir türlü bu maceralı hayattan vazgeçip köşesine çekilemiyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir kere daha Güney Kutbu'na gitti. 1957'de kalb romatizmasından öldü. Byrd, yaptığı keşif yolculuklariyle ilgili kitaplar da yazmış, coğrafi keşifler arşivine kıymetli eserler kazandırmıştır.

BYRON, George Gordon (1788 - 1824)

Lord Byron

Ünlü bir İngiliz şairidir. Londra'da doğdu; 1798'e kadar İskoçya'da Aberdeen'de annesiyle beraber yaşadı. Öğrenimini, Horrow School'da ve Cambridge'deki Trinity College'de yaptı. İlk şiirleri, 1807'de «Hours of Idleness» (Avarelik Saatleri) adiyle yayınlandı. «Edinburgh Review» de, bu şiirleri sert bir şekilde tenkid edilince, Byron, «İngiliz şairleri ve İskoç tenkidcileri» adlı manzumesiyle dergiyi hicvetti.

1798'de büyük amcasından Byron'a Newstead Malikânesi ve Lordluk unvanı miras kaldı. 1809'da, mirasına sahip olacak yaşa gelince, Lordlar Kamarası'ndaki yerini aldı. Sonra bir Akdeniz gezisine çıkarak Portekiz, İspanya, Malta, Arnavutluk, Yunanistan ve Türkiye'yi dolaştı. Türkiye'de Efes ve Truva harabelerini gezdi, Çanakkale Boğazı'nı yüzerek geçti. Annesinin ölümü üzerine İngiltere'ye döndü. Yolculuğunu, bu arada tanıdığı Doğu kültürünü, geleneklerini, sanatını, tarihini, İtalya'nın ve Yunanistan'ın siyasî durumlarını, dönüşünden sonra yayınlanan «Childe Harold» adlı şiirinde anlattı. Bu şiir, özellikle 1812'deki beşinci baskısından sonra, Byron'a büyük bir şöhret sağladı. O zaman Byron bunu, «Bir sabah uyandım, kendimi meşhur olmuş buldum» diyerek belirtmiştir.

Byron bundan sonra Londra'da yerleşti, 1815'te, asîl bir ailenin kızı olan Anne İsabella Milbanke ile evlendi. Bir yıl sonra bir kız çocukları oldu. Fakat Byron'un haşin, tuhaf, mânasız hareketlerinden dolayı Lady Byron kocasından ayrılarak babasının yanına dönmek zorunda kaldı. Bu ayrılmaya, Byron'un, üvey kızkardeşi Aurara Zeigh ile olan münasebeti de sebep gösterilir.

Bu yüzden toplum içindeki itibarını kaybeden Byron, bir daha dönmemek üzere İngiltere'den ayrıldı. Fakat hakkında yazılan eleştirmelerde belirtildiği gibi, söylentiler onu ancak denizleri aşıp Alpler'e kadar takibetti; sonra azaldı ve silindi. Artık şiirleri her yerde okunuyor, her yerde seviliyordu. Şiirlerinde kendi hayatını ve kendi hüznünü anlatan Byron, romantik edebiyatın en sayılı şairlerinden olmuştu. İngiltere'den ayrıldıktan sonra bir süre Brüksel ve Waterloo'da kaldı; sonra tanınmış İngiliz şairi Shelley ile beraber bir yıl İsviçre'de oturdu.

Byron'un doğuştan, bir ayağı sakattı. Bundan dolayı duyduğu aşağılık duygusu, ayrıca babasız büyümesi onun kötü huylar edinmesine sebep olarak gösterilir. Acayıp halleriyle, herkesten başka görünmek hevesiyle bazı çevrelerde pek aşırı sevgi ve ilgi kazanmıştı. Hattâ, ona benzemek için birçok kimseler, topal olmadıkları halde, baston kullanıyorlardı.

Tamamen maceraperest, hatttâ serseri mizaçlı olan Byron, mânasız bir Türk düşmanıydı. 1823'te Londra'dan Yunan İsyanını idare edenlerin teşvikiyle, «Hercules» gemisine binerek Yunanistan'a gitti, fakat önemli bir yardımda bulunamadan hummaya yakalandı; 36 yaşında öldü. Londra'ya gönderilen na'şını taraftarları Westminister Kilisesinin mezarlığına gömdürmek istemişlerse de hükümet buna müsaade etmemiştir. Bugün mezarı, Newstead civarında bir köy kilisesi mezarlığındadır; kalbi Yunanistan'da Mesolongion'da gömülüdür.

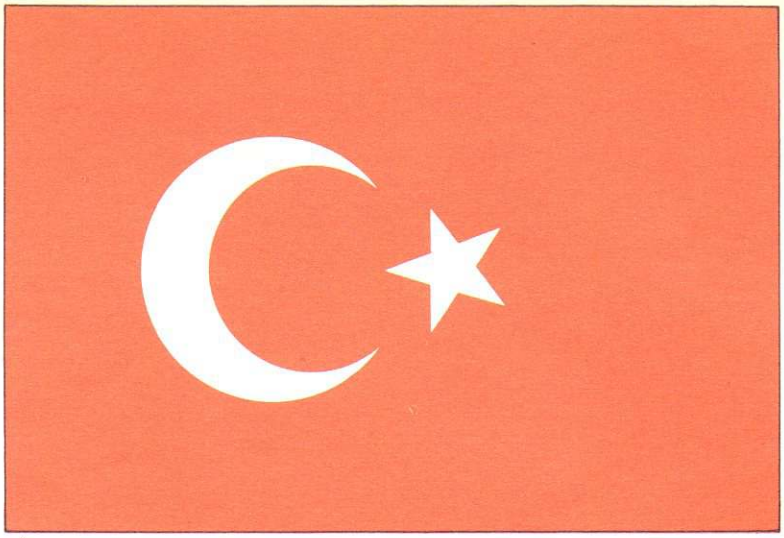
Hayatı süresince, İngiltere'den ziyade Avrupa'da tanınan ve takdir edilen Byron'un en önemli eserleri şunlardır:

«Childe Harold's Pilgrimage» (Childe Harold'un Ziyaretleri); «Turkish Tales» (Türk Hikâyeleri); «Parisina»; «Prisoner of Chillon» (Chillon Mahpusu); «Don Juan».

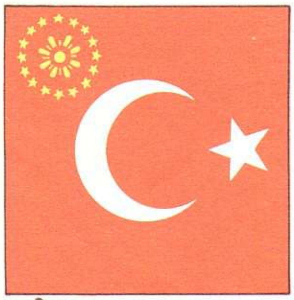
BYRD ATLAS OKYANUSU ÜZERİNDE

Ünlü kâşif ve denizci Richard Byrd de, Lindbergh'ten az sonra, Atlas Okyanusu'nu havadan aşmayı denemişti. 29 haziran 1927'de yanında Amerikalı iki pilotla beraber, Amerika'nın Roosevelt hava alanından uçakla hareket etti. Fakat hava çok kötüydü. 20 saate yakın bir süre, kesif bir sis tabakası altında, nereye gittiklerini bilmeden uçtular. Fransa kıyılarına yaklaştıkları sırada şiddetli bir fırtına da çıktı. Uçak, saatlerce karanlıkta Fransa toprakları üstünde uçtu. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi uçağın radyosu ve pusulası da bozulmuştu. Nihayet uçağın benzini bitmek üzereyken Paris'ten 135 mil uzakta denize inmek zorunda kaldılar. Gerçi Amerika-Paris ekspres yolculuğu başarıyla sonuçlanamamıştı ama, Byrd'e Fransızlar bu teşebbüsünden dolayı Legion d'Honneur nişanı verdiler.

TÜRK BAYRAKLARI

1

2

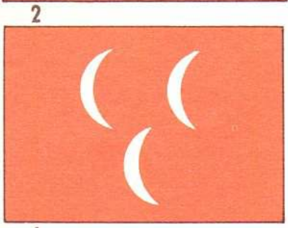

3

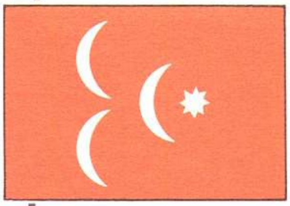
Türk bayrağı, tarihimiz boyunca, birçok değişiklikler geçirmiş, nihayet, 1793 yılında, sekiz köşeli yıldızın ilâvesiyle, bugünkü şeklini almaya başlamıştır.

Bu sayfadaki bayraklar şunlardır:

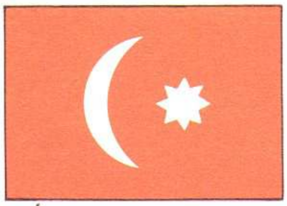
1. Bugünkü Türk Bayrağı, 2. Cumhurbaşkanlığı forsu, 3. Bir alay sancağı, 4. XVI. Yüzyılda Osmanlı bayrağı, 5. XVIII. Yüzyılda Osmanlı bayrağı, 6. XIX. Yüzyıl başında ve 7. XIX. Yüzyıl ortalarında Osmanlı bayrağı.

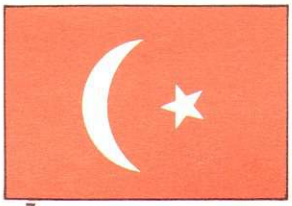
4

5

6

7

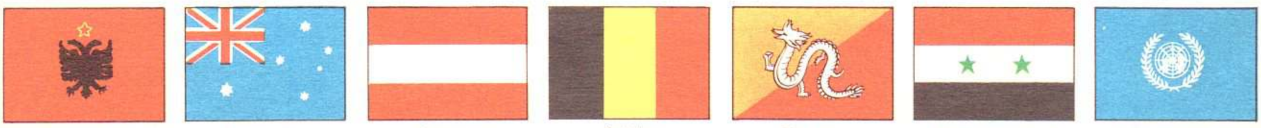
DÜNYA BAYRAKLARI

Afganistan — Almanya (Batı) — Almanya (Doğu)

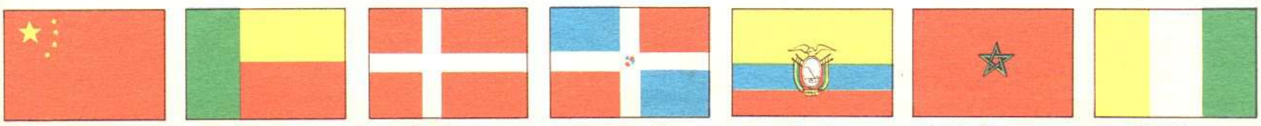
A.B.D. — Andorra — Arjantin

Arnavutluk — Avustralya — Avusturya — Belçika — Bhutan — Birleşik Arap Cum. — Birleşmiş Milletler

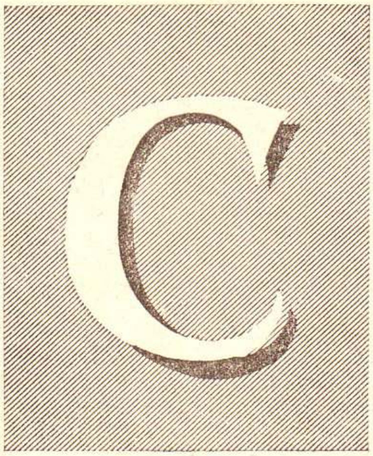

Birmanya — Bolivya — Brezilya — Bulgaristan — Çad — Çekoslovakya — Çin (Milliyetçi)

Çin (Komünist) — Dahomey — Danimarka — Dominikan Cum. — Ekvador — Fas — Fildişi Kıyısı

Filipinler
Finlandiya
Fransa
Gabon
Ghana
Guatemala
Guinea
Güney Afrika Birliği
Habeşistan
Haiti
Hindistan
Holânda
Honduras
Irak
İndonezya
İngiltere
İran
İrlanda
İslanda
İspanya
İsrail
İsveç
İsviçre
İtalya
Japonya
Kamboç
Kamerun
Kanada
Kenya
Kıbrıs
Kolombiya
Kongo (Eski Belçika)
Kongo (Eski Fransız)
Kore (Güney)
Kore (Kuzey)
Kostarika
Kuba
Laos
Liberya
Libya
Liechtenstein
Lübnan
Lüksemburg
Macaristan
Madagaskar
Malaya Birl.
Mali
Mauritania
Meksika
Moğolistan
Monako
Nato
Nepal
Niger
Nigerya
Nikaragua
Norveç
Orta Afrika
Pakistan
Panama
Paraguay
Peru
Polonya
Portekiz
Rhodesia
Romanya
Salvador
San Marino
Saudi Arabistan
Senegal
Seylan
Siyam
Somali
S.S.C.B.
Sudan
Şili
Tanganika
Togo
Tunus
Uganda
Uruguay
Ürdün
Vatikan
Venezuela
Viet Nam (Güney)
Viet Nam (Kuzey)
Yeni Zeland
Yemen
Yugoslavya
Yukarı Volta
Yunanistan

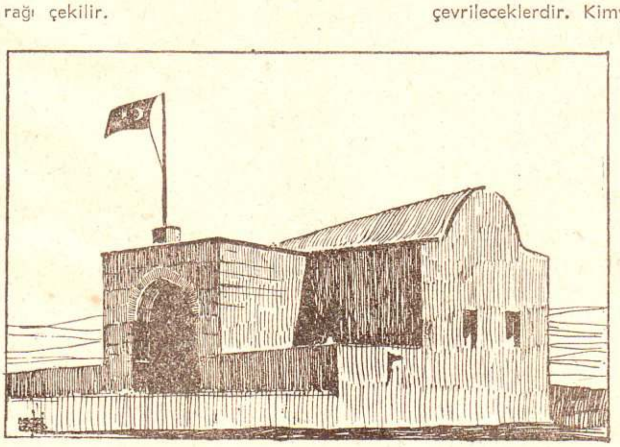
Fatih Camısi

CÂBER KALESİ [Türk Mezarı]

Kuzey Suriye'de Fırat'ın sol kıyısında Rakka'nın 50 km. batısında eski bir kaledir.

Osmanlı tarihçilerince, Osman Gazi'nin büyükbabası olarak kabul edilen Süleyman Şah'ın Fırat'ta boğulup buraya gömüldüğü söylenir. Kalenin şöhreti buradan gelir. Halbuki Osman Gazi'nin babası Ertuğrul Gazi' nin babasının kim olduğu olağanüstü ihtilâflı bir konudur (Bk. Ertuğrul Gazi). Bugünkü tarih ilmi bakımından bu zatın adının Süleyman Şah olduğu iddia edilemez. Fakat bundan şüphe etmiyen Osmanlılar zamanında burası âdeta kutsal bir yer sayılmış, pek önem verilmiştir. Bundan dolayı, Câber Kalesi «Türk Mezarı» olarak da anılır. Türkiye'nin kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın 5 haziran 1086'da bu yakınlarda şehit düşmesinin Türkler arasında uyandırdığı etki ve hâtıra, sonradan Osmanoğulları ile bu şekilde birleştirilmiş olsa gerektir.

Süleyman Şah'ın türbesi sayılan yer II Abdülhamit tarafından büyük bir itina ile yeniden yaptırılmıştır. Burası millî bir mabet derecesinde önemli sayıldığı için, 20 kasım 1921 tarihli Türk - Fransız Ankara Antlaşmasının 9. maddesiyle Türkiye'ye bırakılmıştır. Şimdi de Türkiye'nin sınır dışında tek toprağıdır. Burada hükümetimiz, muhafız asker bulundurur, kaleye Türk bayrağı çekilir.

Aynı zamanda «Türk Mezarı» adiyle anılan Caber Kalesi

CABİR [İbni Hayyane'l-Ezdî'l-Kûfi]

Cabir

Bir Arap simyacısıdır. VIII. yüzyılın ikinci yarısı ile IX. yüzyılın başlarında yaşamış olduğu tahmin edilmektedir. Doğum yeri kesin olarak bilinmiyor. İlk zamanlarda Sabiî mezhebinde iken, sonra müslüman oldu. Hayatı hakkında bilgi hem az, hem de çok karışıktır. Arap kaynakları Cabir'i eski kimyanın (alşiminin) pîri ve kimyanın ilk hocası sayarlar. Kimyayı Halife Muaviye' nin torunu ve Yezid'in oğlu büyük kimya bilgini Prens Halit'ten veya Şiî İmamı Cafer Sadık'tan öğrendiği söylenir. Eserleri ve kimya alanında yaptığı işler hakkındaki bilgi kesin değildir. Arapça olarak beşyüze yakın, Lâtince'ye çevrilmiş olarak da yirmi iki eseri varsa da bunların ona ait olup olmadıkları belli değildir. Paris'teki Millî Kütüphane'de onun el yazılariyle kitapları bulunduğu iddia edilir.

Cabir'in kanaatine göre, bütün madenler canlı birer mahlûktur ve binlerce yıl içinde gelişmişlerdir. Bugünküler de gelişecekler, sonunda en mükemmel şekil olan altına çevrileceklerdir. Kimyanın gayesi de bu tekâmülü çabuklaştırarak öteki madenleri, bitkileri altına çevirmek olmalıdır. Cabir' in bu maksatla yaptığı araştırmalar sonunda altına tesir eden klor asidi - nitrik asit karışımı, sülfürik asidi, nitrik asidi, gümüş nitrat gibi maddeleri bulduğu iddia edilir.

CABİR, Ebu Muhammed

İspanya Müslümanları'ndan bir astronomi bilginidir. İşbiliye (Sevilla) da doğmuştur. XII. yüzyılın ilk yarısında ün kazanmıştır. Eserleri çok defa kimyacı Cabir'inkilerle karıştırılmıştır. Bunun da eserleri Lâtince'ye çevrilmiştir.

CAESAR, Gaius Iulius [Sezar] (M. Ö. 108 - 44).

İulius Caesar

Tarihteki önemi ve yeri büyük olan Romalı bir komutan ve devlet adamıdır. Asîl bir aileden gelen Gaius Iulius'un oğludur. Annesi Aurelia, asîl olmıyan bir ailedendi. Caesar, politik davranışlarında çoğunlukla halk tarafını tutmuş, Romalı asîllerin halk üzerindeki baskılarını kaldırmaya çalışmıştır.

Caesar'ın M. Ö. 83'te Marius taraftarlarından I. Cornelius Cinna'nın kızı Cornelia ile evlenmesi, onun, Marius partisine yaklaşmasına, Sulla ile Marius'çular arasındaki çekişmeye katılmasına yol açtı. O zaman Roma diktatörü olan Sulla, bu seçişinden dolayı Caesar'ı, Roma'dan çıkmaya zorladı. Caesar ancak Sulla'nın (M. Ö. 78'de) ölümünden sonra Roma'ya dönebildi, sonra hatiplik öğrenimi için Rodos'a ünlü öğretmen ve hatip Apollonius Molo'nun yanına gitti. Beş yıl sonra Roma'ya döndü, kendini tamamiyle siyasete vererek Pompeius tarafını tuttu, cömertliğiyle halkın sevgisini kazanmaya çalıştı.

Caesar M. Ö. 68'de, Cornelia'nın ölümü üzerine, yüksek bir hayat seviyesi ve geniş bir çevresi olan Pompeia adlı genç bir kadınla evlendi. M. Ö. 62'de, konsüllükten sonra gelen bir rütbe olan praetorluğa yükseldi. Bu sırada, Batı Hispania'daki ayaklanmayı bastırarak elde ettiği ganimetlerle borçlarını ödedi, kendini konsüllüğe seçtirmek için Roma'ya gitti. M. Ö. 59 yılında, muhafazakâr Marcus Bibulus ile birlikte konsül seçildi. Aynı yıl, o sıralarda Anadolu'dan dönen Pompeius ve Crassus ile anlaşarak «Birinci Triumvirlik» i kurdu.

Konsül olarak Roma'yı tek başına idare etmeye kalkışan Caesar, Senato'yu ikinci

plânda bıraktı, yeni bir kanunla fakir vatandaşlara ve Pompeius'un terhis edilen askerlerine toprak dağıttı, vergilerin üçte birini bağışlıyarak subayları kendi tarafına çekti. Nihayet beş yıl için kendini Dalmaçya (İllirya), Kuzey İtalya ve Güney Fransa valiliklerine seçtirdi.. Kuvvetli rakipleri olan Cicero ile Cato'nun Roma'dan uzaklaştırılmasını sağladıktan sonra M. Ö. 58' de Gallia'ya girdi, sekiz yıl içinde Ren Nehri'nden Pireneler'e kadar bütün ülkeyi eline geçirdi. Tam bir zaferle sonuçlanan Gallia seferinden sonra Caesar aldığı zengin ganimet ve tecrübeli ordusu sayesinde, Roma'nın en güçlü adamı oldu.

Caesar'la Kleopatra

M. Ö. 53'te Crassus'un öldürülmesi ve Pompeius'la Caesar'ın arasındaki münasebetlerin bozulması üzerine Birinci Triumvirlik sona erdi. M. Ö. 49'da Senato, Pompeius'un etkisiyle, Caesar'ın, ordusunu terhis etmesini isteyince Caesar buna sinirlenerek emrindeki 5.000 askerle Gallia ve İtalya sınırını meydana getiren Rubico ırmağı kıyısına geldi. Senato ordusuna komutanlık eden Pompeius ile girişilen altmış günlük bir savaştan sonra Caesar'ın ordusu bütün İtalya'yı eğemenliği altına aldı. Bundan sonra Pompeius'u Yunanistan'a kadar takip eden Caesar onu M. Ö. 48'de Pharphalus'ta yapılan meydan savaşında yendi, arkasından Mısır'a gitti. Caesar'dan kaçan Pompeius İskenderiye'de öldürüldü. Bu sırada Mısır'a varan Caesar, Kleopatra ile kızkardeşinin arasındaki taht kavgasını Kleopatra'nın lehine halletti, sonra Anadolu'ya geçti. Burada Pontos Kıralı Pharnakes'i yendi (M. Ö. 47), zaferini Senato'ya «Veni, vidi, vici» (Geldim, gördüm, yendim) şeklindeki ünlü cümlesiyle bildirdi.

Caesar'ın daha sonraki zaferleri birbirini kovalamış, M. Ö. 46'da Kuzey Afrika'da Pompeius'un başsız kalan ordusunu, M. Ö. 45'te İspanya'da Pompeius'un iki oğlunu yenilgiye uğratmıştır. Bu başarılarından sonra Caesar, Roma İmparatorluğu'nda bütün yetkinin tek sahibi oldu, hükümdar unvanından başka haleflerine de geçmek şartiyle «imparator» unvanını aldı, diktatörlüğü on yıl için uzatıldı. Quirinus tapınağına heykeli dikildi, «ağustos» ayına onun adından ötürü «Iulius» adı verildi.

Caesar'ın Öldürülmesi

Caesar, kazandığı yetkileri iyiye kullanarak devlet bakımından çok faydalı ıslahat yapmış, İtalya şehirlerinin hukukî durumunu bir düzene bağlamış, eyaletlerin idaresini düzeltmiştir. Bu arada borçlara ait kanunları hafifletmiş, eyalet halkına vatandaşlık ve senatör olabilme yetkilerini tanımış, fakir olanlarının Kartaca'da ve Korent'te koloni kurmalarını sağlamıştır.

Caesar'ın aldığı bu tedbirler, Senato'nun yetkilerini ve kuvvetini oldukça sınırlıyordu. M. Ö. 44'te kaydı hayat şartiyle diktatörlüğü de elde edince, cumhuriyet idaresi yerine monarşist bir rejim kurulacağı fikri uyandı. Bunu kabul etmek istemiyen aristokratlar, başlarında Brutus'la Cassius olmak üzere, bir suikast hazırladılar; M. Ö. 44'te, martın 15'inde, bir senato toplantısına giden Caesar'ı öldürdüler. Sevdiği dostu Brutus'u suikastçiler arasında gören Caesar'ın son sözleri «Et tu, Brute?» (Sen de mi, Brutus?) oldu.

CAFER, Bermekoğlu (767 - 803)

Harunürreşit'in hocası ve veziri olan Yahya'nın oğludur. Yazısının güzelliği, hitabeti, zarif ve iyi giyinişi ile büyük bir şöhret kazanmıştı. Harunürreşit, Cafer'i çok sever, onun üstün zekâsını, geniş bilgisini çok beğenirdi. Cafer de Halife'ye çok bağlı idi. Cafer'in Harunürreşit üzerindeki kuvvetli nüfuzu, Halife adına bastırılan paralarda onun adının da bulunması ile açıkça belli olmaktadır. Sonradan Cafer, Harunürreşit'in gözünden düştü.

Bir zamanlar onun en yakını olan Cafer, Halifenin gazaba gelmesiyle 803 yılı başında boynu vurulmak suretiyle öldürüldü. Bu idam kararı hakkında çeşitli rivayetler vardır ki biri şudur:

Harunürreşit'in Cafer'e olan sevgisi, onu yanından ayırmıyacak derecede fazla idi. Kız kardeşinin de bulunduğu toplantılara katılabilmesi için, kız kardeşi Abbase ile Cafer'in nikâhlarını kıydı. Fakat, Cafer Bermekoğlu halife soyundan olmadığından bunlara karıkoca hayatı yaşamalarını yasak etti. Cafer ile Abbase, bu yasağa rağmen sevişip çocuk sahibi oldular. Harunürreşit de gazaba gelerek Cafer'i öldürttüğü gibi, Cafer'in babası olan eski hoca ve veziri Yahya ile bunun oğlu Fazl'ı da önce sürdürttü, sonra onları da öldürttü.

Aslında Harunürreşit'in, Bermekoğulları' nın günden güne artan kuvvet ve kudretinden ürktüğü için bu vezir ailesinin kökünü kuruttuğu muhakkaktır.

CAFER ÇELEBİ, Tacizade (?-1515)

II. Bayezit devrinin tanınmış devlet adamlarındandır. Şair ve hattat Tacî Bey'in oğludur. Amasya'da doğdu. Devrinin en ünlü ilim adamlarından ders gördü. Bir müddet medreselerde müderrislik ettikten sonra II. Bayezit devrinde Divan-ı Hümayun nişancılığına tâyin olundu. Yavuz Selim, Cafer Çelebi'nin düşüncelerinden her zaman faydalanıyor, onu yanından ayırmıyordu.

Çaldıran Zaferi'nde ele geçen esirlerin sayısı hesapsızdı. Bunların içinde Şah İsmail'in karısı Taçlı Hanım da vardı. Yavuz Selim, hem Şah İsmail'i küçük düşürmek, hem de Cafer Çelebi'ye olan sevgisini göstermek için Taçlı Hanım'ı Cafer Çelebi'yle evlendirdi.

Çaldıran Seferi dönüşünde, Cafer Çelebi, Anadolu Kazaskerliğine tâyin olundu. O sırada yeniçeriler Amasya civarında nizamı bozacak hareketlerde bulunmuşlardı. İstanbul'a gelince, Padişah, bu mesele hakkında tahkikat açtırdı. Kapı Kethüdası Ahmet Ağa' nın iftirası üzerine, Çelebi'yi idam ettirdi. Cafer Çelebi, ünlü bir şair, hattat ve devlet adamıydı. En tanınmış eseri 1493'te yazdığı «Hevesname» adındaki mesnevisidir.

CAĞALOĞLU SİNAN PAŞA (1547?-1605)

Osmanlı sadrazamlarındandır. Asil bir İtalyan ailesine mensuptur, çocukken babasiyle beraber, Kaptanı Derya Damat Piyale Paşa tarafından (1561) Büyük Cerbe Deniz Zaferi'nde esir edilip İstanbul'a getirildi, Kanunî'ye takdim olundu. Enderun'da okuyup Padişahın silâhtarları arasına girdi, 1575'te Yeniçeri Ağası oldu. Kanunî'nin tek kızı Mihrimah Sultan'ın torunu ile evlendi. Onun ölümünden sonra gene Mihrimah sultan'ın ikinci torununu aldı. Böylece Osmanoğulları'na yaklaşmış oldu. 1578'de Ağalıktan azledildi, fakat 1583'te beylerbeyliğe (orgeneralliğe), birkaç ay sonra da vezirliğe (mareşalliğe) yükseltildi. İran'la savaşta Doğu cephesinde önemli rol oynamaya başladı. 1585'te Sufiyan'da verilen önemli meydan savaşında Safevîler'i bozguna uğrattı.

Serdarı Ekrem (başkomutan) Özdemiroğlu Osman Paşa ölünce, yerine vekâleten Sinan Paşa getirildi. Fakat Acısu Meydan Savaşı'nda Safevîler tarafından büyük bir bozguna uğratıldı. Bununla beraber, Tebriz ve Tiflis'i Safeviler'in eline düşmekten kurtarmaya muvaffak oldu. Ertesi yıl, Ferhat Paşa başkomutan olunca, Sinan Paşa'ya Bağdat beylerbeyliği ile birlikte cephenin güney kesimi komutanlığı verildi. Paşa, 5 yıl Bağdat'ta kalıp, Irak'ın en önemli bölümünü, Safevîler ile çetin bir savaş süresince, idare etti. Safevîler'in gözleri Bağdat'taydı. Sinan Paşa, Nihavend'i İranlılar'dan aldığı gibi, büyük bir İran ordusunu da bozguna uğrattı.

Sinan Paşa 1591'de Kaptanı Deryalığa atandı. 1594'te İtalya ve Sicilya kıyılarında başarılı savaşlar yaptı. 1595'te dördüncü vezirlik ve Kaptanı Deryalık'tan azledildi. Az sonra üçüncü vezirliğe getirildi. Almanya ile savaş devam ettiğinden, Paşa da, III. Mehmet (saltanatı: 1595-1603) ile birlikte sefere katıldı. Büyük Haçovası zaferinde (26 ekim 1596) bulundu. Bu büyük zaferin kazanıldığı gün, Damat İbrahim Paşa'nın yerine sadarete getirildi. Fakat diğer devlet adamlarının nüfuzundan kurtulamadığı gibi, birbiri ardından aldığı yanlış kararlarla devletin iç bünyesini karıştırdı. Bunun üzerine azledildi. Şam Beylerbeyi, tekrar Kaptanı Derya oldu (1599). İran ile savaş tekrar başladığından, başkomutanlığa getirildi. Fakat Safevî ordusu tarafından bozguna uğratılınca Van-Diyarbakır yolunda teessüründen öldü.

Oğlu Mahmut Paşa'dan, Cağaloğlu ailesi yürümüştür. Bugün İstanbul'da adını taşıyan Cağaloğlu'nda sarayı vardı. Üçü cami olmak üzere pek çok hayır eseri bırakmıştır. «Cağaloğlu», İtalyanca aile adından gelen «Cığalazade» nin halk arasında aldığı şekildir.

CÂHİZ, Ebû-Osman Amr (766?-869)

Büyük bir Arap mütefekkiridir. Bir Zencinin torunudur. Basra'da doğup gene orada ölmüştür. Mutezile mezhebinden olduğu için bu mezhebi kabul eden Halife Me'mun ve haleflerinden pek iltifat görmüş, fakat Abbasîler tekrar Sünnî'liğe dönünce itibarını kaybetmiştir.

Câhiz, Mutezile Kelâmı'nın (dinî felsefesinin) başlıca şahsiyetlerindendir. Diğer dinî ve tabiî ilimler ve edebiyatla da ilgilenmiş, Yunan felsefesini de iyice incelemiştir.

Türkler'i öven «Fezâili'l-Etrâk» (Türkler'in Faziletleri) adındaki risalesi (2 kere Türkçe'ye çevrilmiştir) ilgiye değer.

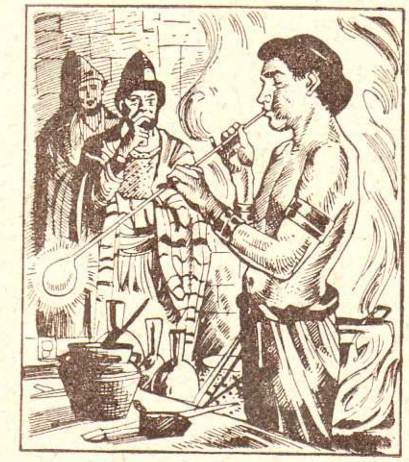
CAKARTA

İndonezya Cumhuriyeti'nin başkentidir. 3.630.000 nüfuslu şehir Cava Adası'nın kuzeybatı kesiminde Chiliwong nehri ağzında kurulmuştur. Malaya takımadalarının en önemli ticaret merkezi olan Cakarta büyük bir ithal ve ihraç limanıdır. Yeni yapılan liman şehrin 10 km. uzağındadır. Burası şehre kanal, kara ve demiryollariyle bağlıdır.

Cakarta doğu ve batının birbirine kaynaştığı bir yerdir. Modern caddelerde otomobilleri at arabalariyle, «betjak» larla bir arada görmek mümkündür. Betjak, iki tekerlekli, insan tarafından çekilen hafif Japon faytonlarının üç tekerlekli bisiklet biçiminde olanıdır, pedallarla yürütülür.

Cakarta'nın eski kesimi, şehrin genişlemesi karşısında hemen tamamen kaybolmuştur. Eski şehirden kalan bölgede sadece Çinliler oturur. Nüfusu hızla artan Cakarta'da üniversite, müze, rasathane, radyo istasyonu, kütüpaneler, okullar vardır.

Cakarta 1618'de Holândalılar tarafından «Batavia» adiyle kurulmuş, 1811 - 1816 arasında İngilizler'in işgalinde kalmıştır. İndonezya'nın bağımsızlığını kazanması üzerine başkent oldu.

Eski zamanlarda cam yapımı

Günlük Hayatımızdaki Önemli Maddelerden Biri: C A M

CAM, çok eskiden beri insanların günlük hayatında büyük yeri olan bir maddedir.

Cam, silisli kumun potas veya soda ile karıştırılıp yüksek derecedeki sıcakta ergitilmesiyle elde edilir. Sert, saydam, kolay kırılır, kimyasal olaylara dayanır, su geçirmez bir maddedir. İki türlü cam vardır: a) tabiî cam, b) suni cam.

İnsanlar suni cam yapmasını öğrenmeden çok daha önce tabiatta bulunan camlara elleriyle şekil vererek çeşitli cisimler meydana getirdiler. Bu tabiî camların en meşhuru «obsidiyen» denilen maddedir ki yanardağdan çıkan koyu renkli, cama benzer çok sert bir taştır. Ekseriya yarı saydamdır, saydam olanları da vardır. Bunlardan Taş Devrinde ok, mızrak ucu, bıçak ve bız yapılırdı. Daha ilerlemiş medeniyetlerde ayna, süs eşyası olarak da kullanıldı.

Camın suni olarak ilk defa ne zaman yapıldığı bilinmemekle beraber, medeniyet tarihinin başında olduğuna şüphe yoktur. Cam yapımının bir tesadüfle başlamış olması ihtimali de akla yakın gelmektedir. Meselâ bir yıldırımın sodalı ve kumlu bir yere düşmüş, hâsıl ettiği yüksek derecedeki sıcakla burada cam parçaları meydana getirmiş olması düşünülebilir. Nitekim, kül içinde bulunan cam kütlelerine Fransız köylüleri «yıldırım taşı» derler.

Cam yapımının başlangıcı için diğer bir rivayet de Romalı Plinius'un naklettiği şu hikâyedir:

«Fenikeli gemiciler Suriye kıyılarında demir atarlar. Kumlukta yemek pişirmek isterler ve gemilerindeki güherçileden ocak yaparlar. Odunlar yanınca hâsıl olan hararetten kumla güherçile erir, o zamana kadar bilinmiyen saydam bir madde ortaya çıkar, böylece cam bulunmuş olur.»

Üzerinde tarihi yazılı en eski cam, M. Ö. 1551-1527 yıllarında yaşıyan Firavun Amenhotep'e ait iri bir boncuktur. Bu boncuk İngiltere'de Oxford Müzesi'nde bulunmaktadır.

Cam Çeşitleri

Cam yapımı için kullanılan ham maddeler şunlardır: Silis, alkali (soda veya potas), kireç, kurşun oksidi, kalsiyum karbonat, asit borik vs. Bu maddeler muayyen nispetlerde karıştırılıp öğütüldükten sonra 1300-1500° de ergitilir. Elde edilen cam hamuru 800° ye kadar soğutulur. Bundan sonra işlenir, istenilen biçimde cam haline getirilir.

Cam pencerelerde, elektrik sanayiinde, aydınlatmada, ev eşyaları, lâboratuvar ve tıbbî malzeme, mercek yapımında kullanılır. Camdan mozaik, zımpara kâğıdı, türlü sanat eşyası yapılır.

Camların çeşitleri ile bunlardaki belli başlı ham maddeler şunlardır:

Pencere camı. — Silis-soda-kireç kullanmak suretiyle elde edilen normal camdır. Pencere camı, bardak, şişe, kavanoz, ayna gibi şeyler yapılır.

Şişe ve kavanoz camı. — Bileşim itibariyle soda-kireç-silis camları grupuna girer. İlkel maddeler fazla miktarda demir oksidi ihtiva ettiği zaman cam yeşil renkte olur. Demir oksidine az miktarda manganez oksidi katılırsa cam kahverengi olur. Karbon, kükürt ve sodyum sulfat katılırsa balrengi cam elde edilir. Bu tip camlar havuzlu fırınlarda yapılır.

Billûr (kristal cam). — İçinde kurşun bulunur. Bilhassa sofra eşyalarında, merceklerde, optik aletlerde kullanılır. Bu tip camlar kapalı potalarda ergitilerek elde edilir. Renksiz ve tam saydamdır.

Optik camlar. — İçinde kurşun bulunan bu camların en büyük özelliği ışının sapmaması için mümkün mertebe saf olmalarıdır. Mikroskop ve mercek camları olarak kullanılan bu tip camlar potalarda ergitilir. Pota ve içindeki soğumaya bırakılır. Soğuduktan sonra cam kırılır ve fena parçalar atılır. Ayrılan iyi parçalar tekrar bir ergitme işleminden geçirilir. Cama istenilen biçim pres ile verilir. Bu şekillendirilmiş parçalar uzun müddet tavlandıktan sonra son şekline getirilmek üzere işlenir.

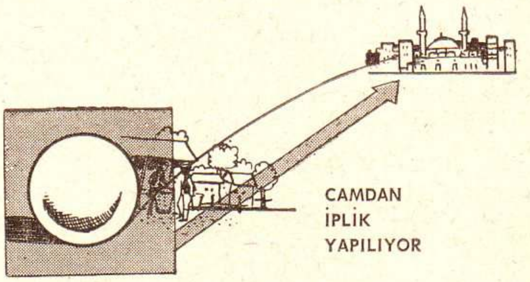
Işığı aksettirmiyen camlar. — Bu camların yüzeyinde «fluorit» bulunur. Bu madde bir zar tabakası yerine hava boşluğu getirmek suretiyle ışığın yansımasını önler. Bunun için, fluoritli camlara «görünmez cam» da denir.

Renkli camlar. — Bileşim bakımından soda - kireç silis camlarındandır. Harmanına bazı metal veya metal oksitleri katarak istenilen renk elde edilebilir.

ÇEŞİTLİ CAMLARIN BİLEŞİMLERİNE GİREN ASIL MADDELERİN YÜZDELERİ

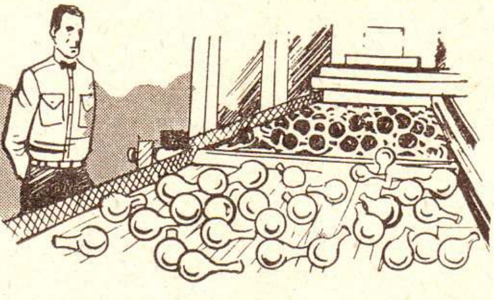
Maddeler	I Soda-kireç camları	II Kurşunlu camlar	III Borosilikat camları	IV Vycor camı	V Kuvars camı
SiO_2	70-75	53-67	73-82	96	99,8
B_2O_3	—	—	5-20	3	—
Al_2O_3	0,5-1,5	—	2-5	—	—
CaO	5-14	0-6	0-1	—	—
MgO	0-4	—	—	—	—
PbO	—	20 4'	0-10	—	—
Na_2O	12-18	5-10	3-10	—	—
K_2O	0-1	1-10	0,4-1	—	—

CAMA DAİR İLGİ ÇEKİCİ BİLGİLER

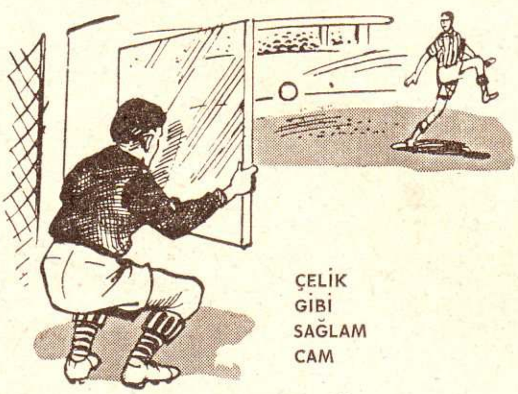
CAMDAN İPLİK YAPILIYOR

Çapı 2 sm. kadar olan bir cam bilyeden İstanbul'dan Lüleburgaz'a kadar uzıyacak bir cam ipliği çekmek mümkündür.

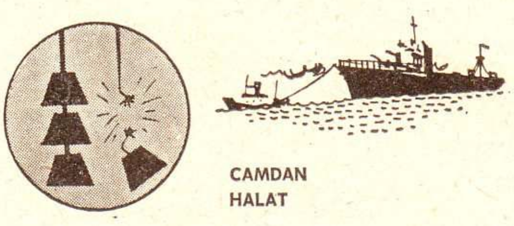
DAKİKADA 1000 AMPUL

Otomatik cam üfleme makineleri ampul yapımında büyük faydalar sağlar. Böyle bir makine bir dakikada 1000 ampul şişirebilir.

ÇELİK GİBİ SAĞLAM CAM

Tavlanmamış sert camlar çelik gibi sağlam olur. Bir futbolcunun şutu bile böyle bir camı kıramaz.

CAMDAN HALAT

II. Dünya Savaşında Müttefikler'in kendir ihtiyacı karşılanamayınca Amerikalı cam fabrikatörleri cam ipinden halat yaptılar. Böyle bir halat, kendirden yapılmış halatı koparacak yükün üç mislini taşıyabiliyordu.

Buzlu camlar. — Fizikî veya kimyevî usullerle yapılabilen bu camlar genel olarak pencere ve abajur camı olarak kullanılır. Fizikî usulde, gayet ince kum, basınçla camın yüzeyine püskürtülür, böylece yüzey donuklaştırılır. Kimyevî usulde ise cam bileşimine flüorürler, fosfatlar vs. katılarak «opal» denilen cam elde edilir.

Telli camlar. — Ergimiş cam düz bir yüzeye dökülür. Üzerinde bir merdane gezdirilerek düzeltilir. Bundan sonra, sıcak bir merdane daha gezdirilir, bu merdane üzerindeki sıcak telden ağı camın üzerine bırakır. Çıkıntılı üçüncü bir merdane tel ağı sıcak camın içersine girecek şekilde bastırır. Dördüncü merdane de cam levha üzerinden geçirilerek yüzünü düzeltir.

Emniyet camı. — İki levha cam arasına saydam olan plâstik bir madde yerleştirilir, bütünü yüksek basınca tâbi tutularak bir tek parça haline getirilir. Plâstik madde olarak ilk öncelerı sellüloz nitrat veya sellüloz asetat kullanılırdı. Bugün «vinyle» denilen plâstik bir madde kullanılıyor.

Cam ipliği. — Hava süzgeçlerinde, yalıtkan maddelerde, kumaş sanayiinde kullanılır. İptidai maddesi, hususi tertipte yapılmış cam bilyelerdir. Plâtinden yapılmış, dibinde delikleri bulunan potalarda ergitilir. Cam iplikler, her ne şekilde olursa olsun, ateşe, böceklere, rutubete, çürümeye karşı dayanıklıdır.

İçeriyi göstermiyen cam. — Daha ziyade çocuk bakımevi ve hastanelerde kullanılan bu camlarda, içeriden dışarısı görülür; dışarıdan içerisi görülmez. Bu camlar, yüzeyleri çok ince bir gümüş tabakayla kaplanarak hazırlanır.

Cam inşaat blokları. — Yarı saydam olan bu bloklar iki ayrı parça olarak baskı usulüyle yapılır. Sonra, iki parça yüksek sıcaklığın tesiriyle birleştirilir. Bu şekilde yapılan blokun içinde kısmen bir hava boşluğu husule geldiği için bu çeşit cam aynı zamanda iyi bir yalıtkan madde vazifesini de görür.

Ampul camı. — Bileşim bakımından bir soda - kireç - silis camıdır.

Kırılmaz cam. — Türlü bileşimlerde soda - kireç - silis veya borosilikat olan bu cam, şekillendirildikten sonra, her tarafına aynı derece hararet verilmek üzere, tercihan elektrikle ısıtılan bir fırın içerisine konur. Burada yumuşama hararetine yakın bir sıcaklığa kadar ısıtılır, fırından çıkar çıkmaz çabucak soğutulur.

Hararete dayanıklı camlar. — Bilhassa mutfak ve lâboratuvar eşyası yapılır. Genel olarak borosilikat camlarıdır. Basınç usulü ile yapılır.

Köpük cam. — Toz cama karbon katılarak ergitilir. Elde edilen köpüklü siyah madde kalıplara dökülür, mantar kadar hafif, dayanıklı, su geçirmez, geç ısınır, yanmaz döşeme plâkaları elde edilir.

Kesme cam. — Çok kere bu ad «kristal» için kullanılırsa da, bizde daha ziyade üzerinde oyma süsler bulunan kalınca âdi camdan yapılmış eşyaya verilir. Türlü usullerle işlenir: Cam eşyanın yüzeyini sülfürik - hidroflüorik asitleri katışığıyle aşındırılarak şekiller işlenir; perdah ve cilâsı da amonyum biflüoritle yapılır. Bu şekiller, özel gravür iğnesiyle veya bakır çarkla oymak suretiyle de yapılır. Kumla dövmek, döner bir çarka bağlanmış kumtaşı veya silikon karbitle aşındırmak usulleri de kullanılır.

Metalize cam. — Teknik cihazlarda kullanılır. Hava, su ve rutubet geçirmez, ateşe ve yüksek ısıya karşı dayanıklıdır. İki ucuna hususi bir ameliye görmüş lehim kaynağı ile türlü madenî kısımlar tesbit edilmiştir.

Ayna. — Kalın ve pürüzsüz camdan yapılır (Bk. Ayna).

Türkler'de Camcılık

Eski Türk camcılığını, Selçuklular'da ve Osmanlılar'da olmak üzere, iki bölümde incelemek yerinde olur. Orta Asya'da yaşıyan, oradan Anadolu'ya gelip yerleşen Selçuklu Türklerinde cam eşyanın bulunması, bunların cam eşyayı kendilerinin yaptıklarına delildir. Malazgirt zaferinden sonra Türkler, Anadolu'da cam eşyayı çeşitlendirerek bu sanayii geliştirdiler. Artuklular ve Selçuklular zamanında yapılan cami ve medreselerde kullanılan, «şemsiye» adiyle anılan cam çeşidi bilhassa önem taşır.

Osmanlı İmparatorluğu devrinde cam sanayii çok ilerledi. İstanbul'un alınmasından sonra, bu şehir camcılığın merkezi oldu. Kanunî'nin Rodos'u kuşatması sırasında askerlerin Türk yapısı cam kullandığı, orada son yıllarda yapılan kazılarda çıkan parçalardan anlaşılmıştır. O devirlerde, XVII. - XVIII. yüzyıllarda cam sanayiinde büyük bir gelişme oldu. İlkel usullerle çalışılmakla be-

raber her çeşit cam eşya yapılıyordu. III. Murat zamanında yazılmış, halen Topkapı Sarayı'nda bulunan bir Surname'de, esnaf geçit töreninde, arabaya bindirilmiş seyyar bir ocak etrafında cam üfüren camcı ustalarını gösterir bir minyatür vardır. III. Mustafa zamanında cam, şişe ve diğer cam eşyanın yapıldığı yerler Tekfur Sarayı taraflarındaydı. Buraları padişaha ait yerlerdi, camcılara kira ile verilirdi. Camcılara mahsus gedik usulü ile ayrılmış bu yerlerden başka yerlerde cam yapılmasına müsaade edilmezdi.

Bundan başka, Mercan Çarşısı denilen yerde bir çeşit taklit mücevher ve sırça âletler yapan kuyumcular vardı. Bunlar Mimarbaşılığa bağlı idiler. Mimarbaşılığın emir ve nizamları dışına çakmazlardı.

XIX. Yüzyılın başından biraz önce, Çubuklu civarında bir cam, hattâ billûr (kristal) yapımevi kuruldu. Burada yapılan cam çeşidi arasında en meşhuru «çeşmibülbül» dür (Bk. Çeşmibülbül). Söylentiye göre, burasını Mehmet Dede adında bir Mevlevî kurmuş. 1899'da Saul Modiano adında bir Musevî tarafından Paşabahçe'de, şimdiki İspirto Fabrikasının bulunduğu yerde bir cam fabrikası kuruldu. 1902'de 500 işçi çalıştıran bu fabrika, sonraları Avrupa'dan ithal edilen cam eşya ile rekabet edemedi, kapandı.

Türkiye'de modern anlayışta ilk cam fabrikası Cumhuriyet devrinde kuruldu. 1934'te I. Beş Yıllık Sanayi Programı gereğince, Türkiye İş Bankası tarafından, 3.000 ton şişe ve cam eşya yapmak üzere kurulan Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A. Ş. tam verimine 1937'de eriştikten sonra yurdun ihtiyacını karşılıyabilmek için sonradan daha da genişletildi.

Son yıllarda Paşabahçenin, eski Türk süslerini cam üzerine işlemek suretiyle açtığı çığır önemlidir. Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A. Ş. nin pencere camı imal etmek için Çayırova'da kurmakta olduğu fabrikanın da önümüzdeki yıllarda faaliyete geçmesi beklenmektedir. Bu iki fabrikadan başka son yıllarda iş adamları tarafından birçok cam fabrikaları kuruldu. Bu fabrikalarda, daha ziyade şişe, bardak, fincan ve çay bardağı gibi şeyler yapılmaktadır.

CAMCILIĞIN GELİŞMESİNDE ÖNEMLİ TARİHLER

M. Ö.

75000	Tabiî camın kullanılması
50000	Renkli tabiî camların kullanılması
10000	Suni camın yapılması
1000	Camcılığın Fenikeliler tarafından geliştirilmesi
500	Camcılığın Yunanlılara geçmesi
334	Cam üfleme piposunun icadı
200	Çin'de cam sanatının gelişmesi.

M. S.

4	Camcılığın Roma'ya geçmesi
476	İstanbul'da taşlı pencere camının yapılması
1100	Camcılığın Selçuklular'da gelişmesi
1202	Venedik camcılığının başlangıcı
1348	Venedik'te ayna yapılması
1350	Mineli camın Memlûkler tarafından yapılması
1550	Elmasla cam kesme usulünün bulunması
1700	Osmanlılar'da camcılığın gelişmesi
1795	İstanbul'da Çubuklu'da «Çeşmibülbül» ün yapılmasına başlanması
1874	Fransa'da kırılmaz cam yapılması
1886	İlk üfleme makinesinin yapılması
1899	Eski Paşabahçe Cam Fabrikasının kurulması
1905	Belçika'da Fourcault tarafından makine ile pencere camı yapılması
1926	Lamine emniyet camlarının yapılması
1931	Cam iplik (fiber) ve cam tuğla yapılması
1934	Yeni Paşabahçe Cam Fabrikası'nın kuruluşu
1939	%96 silikatlı camın yapılması
1940	Metalize cam eşyanın yapılması
1944	Elâstikî pencere camı yapılması.

RENKLİ CAMLAR

Soda - kireç - silis camları grupuna uranil asetol veya uranil nitrat halinde uranyum katılırsa sarı ve yeşil renkler elde edilir. Bakır oksit, metal veya oksitler halinde katılınca kırmızı, mavi renkler verir. Altın, cama önce renk vermez; tekrar ısıtıldığı zaman kırmızı renk meydana getirir. Demir oksit cama yeşil, mavimtırak yeşil; krom oksit, yeşil renk verir. Aynı madde bir miktar demir oksit ve bakır oksitle birlikte konulursa cam mavimtırak yeşil bir renk alır. Manganez oksit menekşe, mor, kobalt oksit de mavi renk verir.

CAMBRIDGE

İngiltere'nin eski bir üniversite şehridir. Dünyanın sayılı bilim merkezlerinden biri olan Cambridge aynı zanamda Cambridgeshire Kontluğu'nun başkentidir. Nüfusu 93.000 kadardır. Londra'nın 91 km. kuzeyinde, Cam nehrinin doğu kıyısında kurulmuştur.

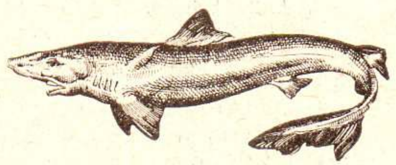
Şehirde endüstri az gelişmiştir, fakat iyi bir tarım pazarıdır. Kurulması, 1284'te tamamlanmış olan üniversitesi İngiltere'nin en eski üniversitelerinden biridir. Cambridge'de, bundan başka, Newham College, West minster College, Perse Grammar School gibi önemli okullar Fitzwilliam ve Folk Museum gibi müzeler, bir gıda maddeleri lâboratuvarı, arts Theatre adlı bir tiyatro vardır.

CAMGÖZ BALIĞI

Köpekbalığının bir cinsidir. Sıcak denizlerden soğuk denizlere kadar bütün denizlerin kıyıya yakın bölgelerinde bulunur, suların 200 m. derinliğine kadar yaşar. Gözü açık yeşil yahut sarı cam gibi parladığından «camgöz» adı verilmiştir (Bk. Köpekbalığı).

Bu balığın asıl camgöz diye bilinen cinsinden başka iki çeşidi daha vardır: Sırtı boz renkte olanına «boz camgöz» denir. Üst yüzgeçlerinin önünde birer sert ve kalın diken bulunan cinsi de «mahmuzlu camgöz» diye bilinir.

Memleketimizin sularında da yaşıyan camgöz balıklarının uzunluğu 1 - 2 metredir. Yalnız, boz camgözlerin 4 metreye kadar olanına raslanmıştır. Camgöz ve boz camgözün derisi zımpara gibidir. Mahmuzlu camgözün dişleri pek keskin olduğundan ağa düşmüş balıkları yemek için korkusuzca ağları parçalar. Yakalandığı zaman da sudan çıkarılınca yaylanarak mahmuzu ile vurması tehlikeli olabilir.

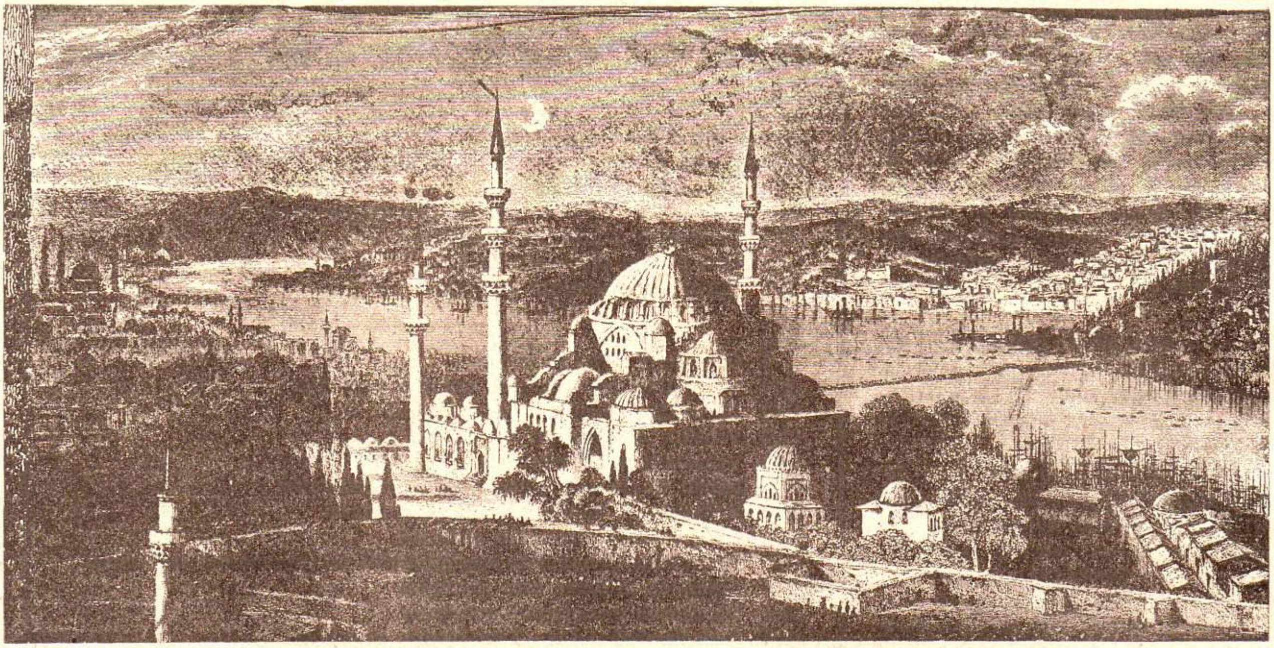

Camgöz balığı

Camgöz başlıca besinini küçük balıklarla, derinlerde yaşıyan omurgasız hayvanlarla sağlar. Gebelik müddeti bir yıl kadar sürer. Yavrulama mevsimi ilkbahar ve yaz aylarıdır. Bir defada 25 kadar yavru yapar .

CAMGÜZELİ

Evlerde yetiştirilen çiçekli bitkilerdendir. Pencere önlerinden hoşlandığı için bu adı almıştır. Kırmızı çiçekler açar. Kışları ılık odada az su, yazları ise yarı gölgelik yerlerde bol su ister. İlkbaharda ana saksıdan alınan çelikler kumlu ve funda topraklı bir kasanın içinde köklendirilir, sonra yaprak gübreli, funda ve âdi topraklı saksılara dikilir.

Süleymaniye Camisi (İngiliz ressamı Bartlett'in yüzyıl kadar önce yaptığı bir gravürden).

Müslümanların kutsal ibadet yeri: Cami ve Camilerimiz

CAMİ, minaresi, mimberi, mihrabı olan Müslüman ibadethanesidir. Mescit ise cuma namazı kılınmıyan mimbersiz camilere Türkçede verilen addır. Araplar'da ve diğer İslâm milletlerinde «cami» anlamına yalnız «mescid» kelimesi kullanılır; bizim anladığımız anlamda «cami» kelimesi yoktur.

Camilerde muhakkak bir mihrap, sekî, minare, kadınlara ayrılmış bir yer vardır. Padişahlar zamanında yapılan camilerde «hünkâr mahfeli» bulunur. Mihrap, imamın önünde durduğu ve cemaatin o tarafa yöneldiği kıble cihetindeki, ekseriya hücre şeklinde yapılmış süslü kısımdır. Mimber mihrabın sağ tarafında bulunur. Yerden yüksekte yapılan ve caminin kıymetli bir parçasını teşkil eden mimberde hutbe okunur. Seki, mimberin yanında, meyzinlerin cami içinde ezan okudukları yerden biraz yüksekçe bir yerdir.

Ezan okumaya mahsus bir kule durumunda bulunan minarenin içeriden merdiveni vardır. Minarenin daima kıble tarafına bakan üst kapısından şerefeye çıkılır. Şerefe ezan okunan yerdir. Bazı minarelerde iki veya üç şerefe bulunur. Minarenin çatısını teşkil eden kısma «külâh» denir. Bazan ahşap malzeme üzerine kurşun kaplıdır, bazan da taş veya mermerle örülmüştür. Üzerinde tunçtan bir ay (alem) bulunur.

Caminin esas bünyesini kubbe veya çatı altındaki alan teşkil eder. Namaz burada kılınır. Caminin diğer iç teferruatı bunun tamamlayıcı kısımlarıdır. Bütün camilerde bir son cemaat yeri, abdest almak için şadırvan veya musluklar, cenazelerin konmasına mahsus bir musalla taşı vardır.

İslâmlığın ilk yıllarında cami, hâlâ köylerde ve şehirlerde benzerlerine raslanılan namazgâh şeklinde, yani dört duvarla çevrili, kıblesi tâyin edilmiş bir zeminden ibaretti. Hz. Muhammed'in hicreti sırasında, Medine yakınlarında bulunan Kuba'da böyle bir namazgâh yapılmıştı. «Mescid-i Nebevî» denilen Medine Camisi İslâm tarihinin ilk büyük camisi sayılır. Bir rivayete göre yedi ayda, Hicret'in ilk yılında 622'de, bir rivayete göre de Hicret'in ikinci yılında tamamlanmıştır.

Etrafı kerpiç veya taş duvarlarla, hattâ bazan tahta ve çalılarla çevrilen bu namazgâh tipi camiler daima bir ordugâh, bir askerî üs, bir toplantı yeri, idare merkezi olarak kullanılmış, Emeviler zamanında bir İslâm sanatının doğmasiyle camiler muhteşem, dinî birer anıt haline gelmiştir.

Türkler ve Cami

İslâmlığın yayılmasında en büyük rolü oynıyan Türkler cami mimarlığında da ölmez eserler vermişlerdir ki bunların en muhteşem örnekleri İstanbul, Edirne, Bursa ve diğer büyük şehirlerimizde bulunmaktadır.

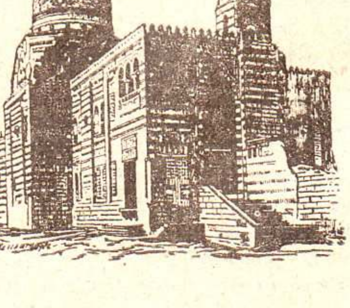
Bilhassa İstanbul'un zaptından sonra Ortaçağ'ı kapıyan Fatih İkinci Mehmet devrinde cami inşası azametli bir site kurma şeklini aldı: İslâm ibadethanelerinin etrafı medreseler, şifahaneler, aşhaneler, okullar, kütüpaneler, çeşmeler, sebiller ve türbelerle bezendi, ayrıca bu muazzam siteyi besliyecek kervansaray, han, hamam, çarşılar ve diğer vakıf binalar meydana getirildi.

Gerek Selçuklular'da, gerek Osmanlılar'da cami inşası, bu camilere verilen adlardan da anlaşıldığı gibi, bir devlet sanatı, bir devlet işi olmuştur. Hükümdarlar veya hanedan mensupları tarafından yaptırılan birden fazla minaresi bulunan bu ibadethanelere «Selâtin (Sultanlar) camisi» denilir.

Tek minareli büyük camiler sadrazamlar, beylerbeyleri, paşalar, bazan da pek zengin kimseler tarafından yaptırılmıştır.

Hicretin ilk yılında (622) yapılan Medine'deki ilk büyük camiyle, bugün, Edirne'deki Selimiye veya İstanbul'daki Süleymaniye camileri arasında büyük bir fark vardır. Bu fark cami inşasının 13 yüzyıldan fazla bir zaman içinde pek büyük bir iler-

Kahire'deki meşhur Kayıtbay Camisi

leme kaydettiğini gösterir. Medine'de Hz. Muhammed'in yaptırdığı cami sonradan birçok kimseler tarafından yenilenmiş, Abdülmecit zamanında büyük bir para sarfiyle «Ravzai Mutahhara» (Peygamber'in mezarı) ile birlikte onarılmış, «Mescid-i Nebevî» (Peygamber camisi) böylece adına yakışacak bir mükemmeliyete getirilmiştir. Aslında içerisine çakıl serilmiş, dört tarafı kerpiç duvarlarla çevrilmiş, üzeri hurma yapraklariyle örtülmüş bir namazgâhtan başka bir şey değildi. İlk kuruluşunda bu cami yalnız Müslümanların topluca namaz kıldıkları bir yer değil, tam bir ordugâh, bir meclis olarak da kullanılıyordu. Peygamber evleri bu alanın içinde bulunuyordu. Daha sonra İslâm ordularının başında bulunan komutanlar aldıkları büyük şehirlerde hep böyle namazgâhlar kurdurmuş, ordu karargâhını da içine almış, hattâ bu alanlarda hapisaneler yaptırmışlardır.

En Eski Camilerimiz

Daha sonra, zaptedilen büyük şehirlerde bazı kiliseler camiye çevrilirken yeni İslâm ibadethaneleri de yükselmeye başladı. İslâmlığın yayılmasına büyük hizmetleri dokunan Türkler bu alanda zamanımıza kadar ulaşan büyük eserler verdiler. Bugün Anadolu'da en eski cami olarak, XI.-XII. yüzyılda Danişmentliler tarafından Sıvas'ta yaptırılan Ulu Cami gösterilebilir. Kayseride Ulu Cami 1140, Hand Hatun Camisi 1237, Niğde'de Alâettin Camisi 1224, Amasya'da Burmalı Minare Camisi 1243'te yapılmıştır. Divrik'teki Ulu Cami bütün Selçuklu devri camilerinin en ihtişamlı, en zengin anıtıdır.

Anadolu Selçuklu İmparatorluğu'nun çökmesinden sonra doğan Osmanlı İmparatorluğu zamanında Türkler, İznik'te Ayasofya Kilisesini cami haline getirdiler, yanına bir minare yaptılar. Bunun yakınında yeni Osmanlı ülkesinde ilk yapı olarak bir medrese meydana getirildi. Sultan Orhan'ın şehrin Yenişehir kapısında yaptırdığı camiden bugün eser kalmamıştır. 1333 tarihli küçük Hacı Özbek Camisi Osmanlılar'dan kalma en eski yapı, tarihi belli olması bakımından da önemli bir anıttır, önünde son cemaat yeri bulunan tek kubbeli Osmanlı camilerinin öncüsüdür.

İznik'in sanat tarihi bakımından en muhteşem ve önemli yapısı Yeşil Cami'dir. Hayrettin Paşa tarafından 1378'de Hacı Musa'ya yaptırılan bu cami Bursa camilerindeki pencereli duvarlara bir başlangıç sayılır. Çini kaplamalariyle muhteşem minare camiye adını vermiş, Türk mimarlığında en eski çinili sanat eseri sayılmıştır.

Kubbede, sütun başlıklarında, yapının daha başka kısımlarında, süslemede o çağın mimarlığından faydalanılmış olunmasına rağmen, İznik yapıları Türk mimarlığının doğuşuna bir başlangıç sayılır. Selçuklular zamanında Anadoluda tipik camiler düz bir çatı ile örtülürken Osmanlı Türkleri kubbeli cami yaparak anıtlaşmış mekân yapısını meydana getirmişlerdir.

Dört duvar veya birbirlerine kemerlerle bağlı sütunlar üzerine oturtulan bir ana kubbeden ibaret cami inşa şekli daha sonra gelişti, çok kubbeli tipler meydana geldi. Çift ana kubbeler, daha sonra ana kubbelerin dayandığı yarım kubbeler dış görünüşleriyle camilere ince ince işlenmiş muhteşem bir ehram şeklini verdi.

Bursa'da Yıldırım Bayezit'in yaptırdığı cami yirmi kubbesiyle çok kubbeli camilere güzel bir örnektir. Edirne'nin Eski Cami'si de birbirine eşit kubbelerden meydana getirilmiş, anıtlaşmış bir Türk yapısıdır.

CAMİLERDE ÖDEVLİLER

BÜYÜK CAMİLERİMİZDE, bilhassa Osmanlı İmparatorluğunun yükselme devrinde, kalabalık bir ödevli zümresi bulunurdu. Bunların sayısının bir camide 100, 150, hattâ 200'e çıktığı elimizdeki evkaf kayıtlariyle sabittir. Camilerin etrafında toplanan ve hepsine birden «külliye» denen müştemilât yapılarında çalışanlar bundan hariçtir. İstanbul'da bugünkü Üniversiteye karşılık olan ilk yüksek medreseler, Fatih'in emriyle Ayasofya'da kurulmuştur ki, bundan dolayı İstanbul Üniversitesi'nin kuruluş tarihi 1453 olarak kabul edilmektedir. Sonradan Fatih ve Bayezit medreseleri ve hepsinin üstünde Süleymaniye Medresesi kurulmuştur.

«Cami» dediğimiz ve ibadete yarıyan asıl yapıda ödevli olan başlıca şahıslar şunlardır:

1 — Hatip: Cuma namazında hutbe okuyup veciz bir vaız verir. En yüksek rütbeli cami adamıdır. Osmanlı devrinde imparatorluğun en yüksek rütbeli hatibi, Ayasofya'da görevliydi ki, bunlara ekseriya askerî rütbelerden müşir (= mareşal) e eşit olan «kazasker» rütbesinin verilmesi, önemlerini gösterir.

2 — İmam: Namaz kıldırmakla ödevlidir.

3 — Meyzin (Müezzin): Ezan okur (Bk. Ezan). Büyük camilerde birkaç minarenin birkaç şerefesinden birden ezan okunurdu.

4 — Hafız: Kuran'ı ezbere okuyanlara denir.

5 — Muvakkıt: Dakik bir şekilde saati tâyinle ödevlidir. Büyük camilerde bir de «muvakkıthane» bulunur.

6 — Vâiz: «Vaız» denen dinî söylevler verir. Büyük camilerde bu ödevlilerin herbirinden birkaç tane bulunur. Yalnız hatip tektir. Hademe sınıfından da kalabalık bir ödevliler zümresi vardır.

Yukarıda sayılan din adamlarının çoğu eskiden mükemmelen musiki de öğrenirlerdi. Çünkü İslâm dininin ibadetinde müzik önemli, hattâ mutlak lüzumu olan bir unsurdur (Bk. Türk Müziği).

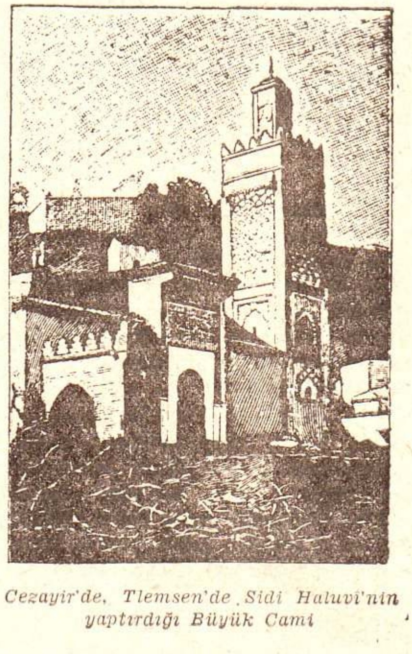
İstanbul Camileri

Cami inşasında Türk mimarlığı, İznik, Bursa ve Edirne'de büyük gelişmeler kaydetmişti. İstanbul'un alınışından sonra, muazzam ölçülere doğru gitti, XVI. yüzyılda şaheserlerini yarattı.

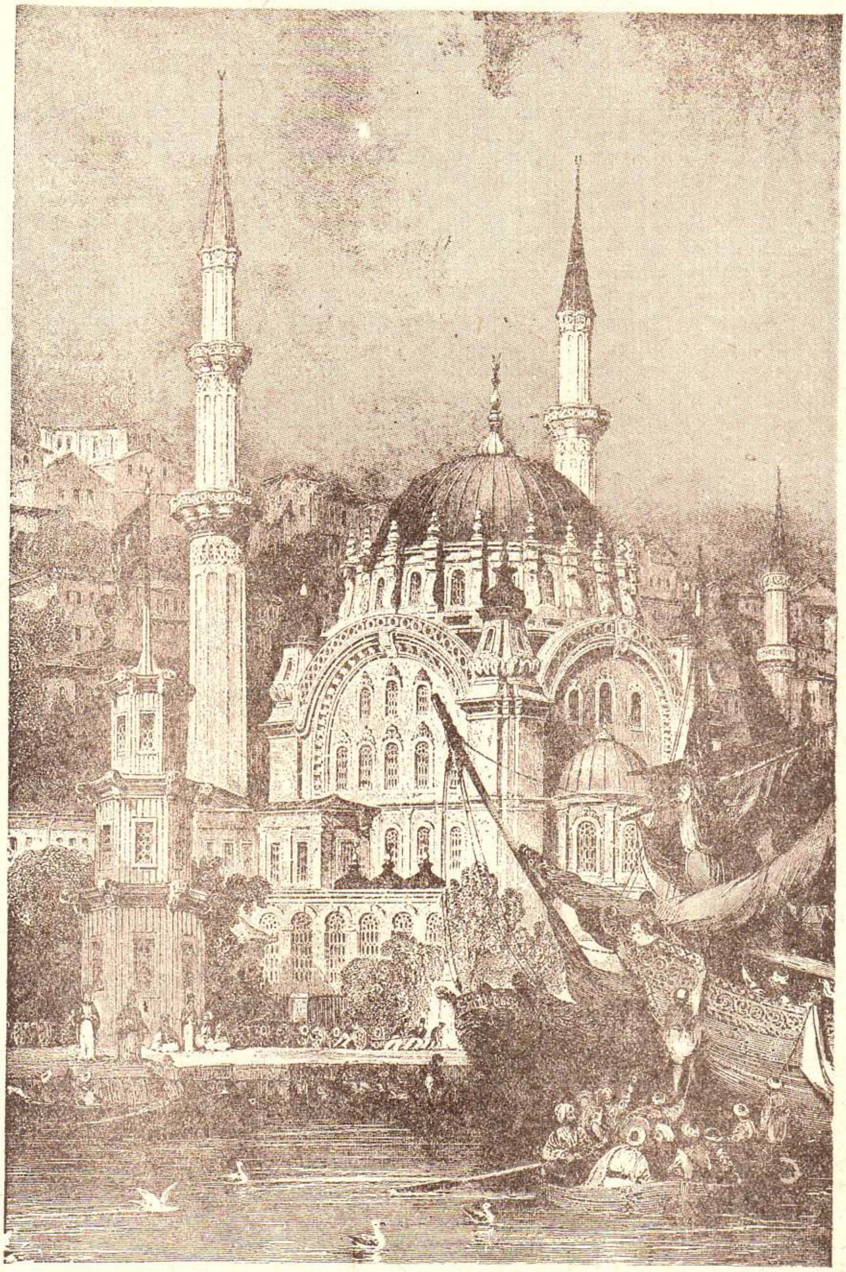
Türk mimarlarının gözleri önünde yükselen iddialı Ayasofya, onların bu azametli binayı aşmaları için çalışmalarına hız verdi. En sonunda Mimar Sinan, yalnız kubbe azametini yenmekle kalmadı, heybetli yapılarına ince bir zevk, ayrıca dış görünüş güzelliği de ekledi. Türk mimarları cami yapımında zarafet, ruhlar üzerinde bırakması gerekli ilâhî tesir, ışık ve ses hassasiyeti bakımından da bir üstünlük kurdular.

Türk mimarlığının yedi büyük eseri İstanbul'da Beyazıt, Şehzade, Süleymaniye, Sultanahmet, Yeni Valide Camisi, Fatih Camisi ile Edirne'de Selimiye Camisi'dir. Mimar Sinan'la çıraklarının XVI. yüzyılda hâkim oldukları o devir mimarlığı klâsik bir üslûptadır. XVII. yüzyılda yapılan Sultanahmet Camisinde yeni bir tesirin belirtileri görülür. Dış görünüşüyle eski geleneğe uygun olan bu caminin içinde, Sinan'ın camilerinin mistik tesiri bulunmaz. Sedefkâr Mehmet Ağa, bu ulu mabedin içine azametli sütunlar, ince kalem işleri, çini kaplamalar ve sayısız pencerelerle renkli, ışıklı bir serap manzarası vermiştir.

XVII. yüzyılın sonunda Sinan'ın ağır başlı üslûbuna karşı bir tepki başlamış, Fransa ile olan temaslar sonunda mimarlıkta da Barok ve Rokoko tesirleri görülmüştür. Buna karşı şarkkârî motifler ve üslûp da tesirini göstermiş, böylece İstanbul'da melez bir mimarlık ortaya çıkmıştır.

Cezayir'de, Tlemsen'de Sidi Haluvi'nin yaptırdığı Büyük Cami

Tophane'de Nusretiye Camisi (İngiliz ressamı Allom'un XIX. yüzyıl ortalarında yaptığı bir gravürden).

Türk mimarlarının yerini yavaş yavaş İtalyan, Rum, Ermeni yapı ustalarının alması Barok ve Rokoko üslûbundan sonra Ampir üslûbunun, XX. yüzyıl başlarında da Neoklâsik üslûbun doğmasını kolaylaştırmış, bu üslûplar devirlerine göre bütün büyük yapılarda olduğu gibi camilerimizde de kendisini göstermiştir.

Beşir Ağa Camisi (1745), Nuruosmaniye Camisi (1755), Üsküdar'da Ayazma Camisi (1760), Lâleli Camisi (1763), Zeynep Sultan Camisi (1769), Beylerbeyi Camisi (1778), Üsküdarda Selimiye Camisi (1806), Tophane'de Nusretiye Camisi (1826) Barok devri camilerine misal olarak gösterilebilir. Nusretiye Camisi Barok üslûbundan Ampir üslûbuna geçişi de göstermiştir.

Camilerimiz üzerinde tesirini gösteren Ampir üslûbu, 1808 - 1839'a raslıyan İkinci Mahmut zamanında gelişti. Ortaköy Camisi bu üslûbun bir örneğidir. İstanbul'da, Aksaray'da Abdülâziz'in annesi tarafından yaptırılan Valide Camisi (1871) Neogotik üslûptaki mimarlık eserlerine bir örnek sayılır.

İstanbul'da böylece melez bir üslûp hüküm sürerken Anadolu, Türk mimarlık sanatını ve zevkini bütün şekil ve motifleriyle yaşatmaya devam etti. Kütahya'daki Ulu Cami XIX. yüzyılın sonlarında geniş bir tamir görmüş, bu vesileyle temiz Türk üslûbunu bütün özellikleriyle ortaya koymuştur.

Nihayet Mimar Kemalettin ve Mimar Vedat Beyler klâsik Türk cami mimarlık anıtlarını inceliyerek bir «rönesans» (yeniden doğuş) devri yaratmaya gayret ettiler, diğer büyük binalar arasında Neoklâsik üslûbun birer örneği olan Bostancı, Bebek, Kamer Hatun camilerini meydana getirdiler.

Bibliyoğrafya:

Camilerimiz (Halil Ethem Eldem, 1932); Camilere Nasıl Girilir? (M. H. Rahmi Şenses, 1951); İstanbul Camileri (Reşat Ekrem Koçu, 1948).

CÂMÎ, Molla Nurettin (1414 - 1492)

En büyük İran şairlerindendir; büyük bir mutasavvıf ve bilgin olarak da tanınmıştır. Türk âlemi içinden yetişmiş, Türk şiir ve tasavvufuna geniş ölçüde tesir etmiştir.

Câmî, İran'da Herat yakınlarında doğdu O zaman Herat, Timuroğulları İmparatorluğu'nun merkeziydi, Sultan Hüseyin Baykara nın hükümdarlığı altındaydı. Medeniyet tarihinin en parlak safhalarından biri bu çağda Herat'ta yaratılmıştır (Bk. Timuroğulları).

Câmî, gerek Hüseyin Baykara'nın, gerekse veziri büyük Türk şairi Ali Şir Nevaî'nin büyük saygı ve ilgisini kazanmıştı. Nakşbendî tarikatine intisap ederek bu tarikatin yayılmasında büyük rol oynadı. Herat medresesinde müderrislik de etti. Ünü hayatında bütün İslâm âlemine yayılmıştı, Fatih Sultan Mehmet ve oğlu II. Bayezit'le de mektuplaşmış, bu Osmanlı hükümdarlarından hediye ve para almıştır. Herat'ta öldü. Cenazesinde Hüseyin Baykara da bulundu.

Câmî'nin şiirleri 3 divan halinde toplanmış, birkaç kere Almanca'ya, kısmen de başka dillere çevrilmiştir. Gazellerinde Hâfız ve Sadî'nin tesiri vardır. 7 mesneviden müteşekkil «Heft-Evreng» adındaki manzum hikâye külliyatı da pek ünlüdür. Bu hikâyelerinin en tanınmışı «Yûsuf'la Zelîhâ» dır. Manzum-mensur bir eser olan «Bahâristan» ı da pek meşhur olup birçok kere Türkçe'ye, Almanca'ya, İngilizce'ye vs. çevrilmiştir.

Câmî'nin aruz ve musikiye dair risaleleri de ün kazanmıştır.

CANBERRA

Avustralya'nın başkentidir. Ülkenin güneydoğusunda, Australian Capital Territory denilen federal bölgededir. Demiryolu ile Sydney ve Melbourne şehirlerine bağlıdır. Özellikle buğday ve büyük baş hayvan yetiştirilen bir çiftlik bölgesinde, düz zirveli tepelerle çevrilmiş bir havzada kurulmuştur. Gourock Sıradağları'nın kuzey tepeleri şehrin doğusunda, Avustralya Alpleri'nin kuzeye doğru devamını teşkil eden dağlar batısında kalır.

1927 yılına kadar Avustralya'nın başkenti Melbourne idi. Yeni başkent olarak Canberra'nın kurulmasına 1908'de karar verildi. Bu konuda açılan yarışmayı Chicago'lu şehircilik uzmanı Walter Burley Griffin kazandı. Şehrin plânı, merkezleri bir olan iki daire şeklinde hazırlanmıştır; bu dairelerin biri hükûmet binalarını, diğeri ticarî binaları içine alır. Şehrin yapılmasına 1913' te başlandı, araya giren I. Dünya Savaşı üzerine inşaat aksadı, Canberra ancak 1927'de başkent oldu.

Nüfusu 40.000'dir.

Ünlü Bir Anadolu Beyliği: CANDAROĞULLARI

CANDAROĞULLARI Anadolu Türk Beylikleri'ndendir. Sonradan 8. hükümdarının adından ötürü «İsfendiyaroğulları» diye daha çok tanınmıştır.

Bu hanedana sonuncu hükümdardan dolayı «Kızıl-Ahmedlular» da denilmiştir. Önceleri Candaroğulları diye anılan bu sülâle, kurucusunun adını taşımaktaydı ki, diğer Anadolu Beylikleri de bu şekilde, kurucularının adını almışlardır.

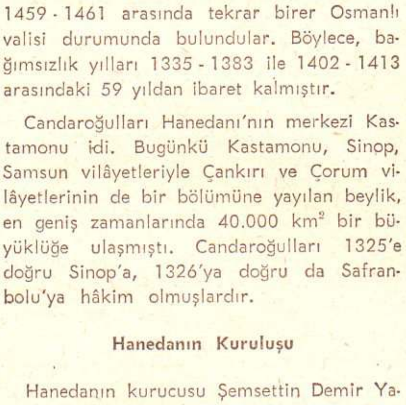
Candaroğulları, 1291'den 1461'e kadar 170 yıl devam ettiğine göre, Dulkadır ve Karamanoğulları'ndan sonra Anadolu Beylikleri'nin en süreklisidir. 1309'a kadar Selçuklular'a ve İlhanlılar'a tabi oldular, bu tabiiyet nazarî şekilde 1335'e kadar sürdü. 1383'ten 1392'ye kadar 9 yıl Osmanlılar'a tabi oldular, Ankara Savaşı'na (28 temmuz 1402) kadar birer Osmanlı valisi durumuna düştüler, 1413'ten başlıyarak gene Osmanlılar'a tabi oldular, 1459 - 1461 arasında tekrar birer Osmanlı valisi durumunda bulundular. Böylece, bağımsızlık yılları 1335 - 1383 ile 1402 - 1413 arasındaki 59 yıldan ibaret kalmıştır.

Candaroğulları Hanedanı'nın merkezi Kastamonu idi. Bugünkü Kastamonu, Sinop, Samsun vilâyetleriyle Çankırı ve Çorum vilâyetlerinin de bir bölümüne yayılan beylik, en geniş zamanlarında 40.000 km² bir büyüklüğe ulaşmıştı. Candaroğulları 1325'e doğru Sinop'a, 1326'ya doğru da Safranbolu'ya hâkim olmuşlardır.

Hanedanın Kuruluşu

Hanedanın kurucusu Şemsettin Demir Yaman Candar Bey, Alp Arslan Yaman Candar Mehmet Bey'in oğludur. (Candar, Selçuklular'da bir payedir.) Candar Bey İlhanlılar'ın Kastamonu valisi olarak bu bölgeye yerleşmiş, oğulları da onun ödevine vâris olmuşlardır. Sülâle bu şekilde kurulmuştur.

İkinci hükümdar I. Gazi Süleyman Paşa 1300 yıllarında babasının yerine geçti, İlhanlılar'ın za'fından faydalanıp 1309'da Kastamonu'da bağımsızlığını elde etti.

Osmanlılar'la Akrabalıklar

Candaroğulları Osmanlılar'la evlenme yolu ile birçok akrabalıklar kurmuşlardır. Altıncı hükümdar Damat Bayezit Bey, Rumeli fatihi Veliaht Şehzade Süleyman Paşa'nın kızı Efenzed Hatun (Sultan) ile evlenmiştir Bayezit Bey'in yerine geçen oğlu Damat II. Süleyman Paşa da Şehzade Süleyman Paşa'nın küçük kızı Sultan Hatun'u, yani babasının aldığı kadının kızkardeşini aldı. II Süleyman Paşa, 1383'te babasının yanından kaçıp I. Sultan Murat'a sığındı. Bu hükümdar Yıldırım Bayezit tarafından öldürülmüştür. Kızı ile I. Sultan Murat evlendi. Yerine geçen kardeşi İsfendiyar Bey, 1402'den 1413'e kadar ismen Timuroğulları'na tabi gözükmüştür. Yıldırım'ın oğlu Musa Çelebi, 1402 - 3'te bunun yanında misafir kalmıştır.

İsfendiyar Bey 1423'te Bolu Meydan Savaşı'nda II. Murat'a yenildi, bu savaşta bir kulağı sağır kaldı. Timur Anadolu'ya gelince onu tâ Erzincan'da karşılayıp Ankara Savaşı'nda Yıldırım'a karşı savaşan da bu İsfendiyar Bey'dir.

İsfendiyar Bey'in yerine oğlu Damat II. Ibrahim Bey geçti. Çelebi Sultan Mehmet'in kızı Selçuk Hatun ile evlendi. Kızkardeşini de Çelebi Mehmet'in oğlu II. Sultan Murat'a verdi, Fatih'in annesi Hüma (Halime, Hatice) Hatun'un bu hanım olması muhtemeldir. II. İbrahim Bey'in kardeşi Damat Kasım Bey de Çelebi Sultan Mehmet'in diğer bir kızı ile evlenmiştir.

Fatih'in Elini Öptürmediği Adam

II. İbrahim Bey'in yerine oğlu Damat İsmail Bey geçti. Fatih'in hem dayısının oğlu, hem de eniştesi olan Ismail Bey, devrinin bilginlerindendi. Fıkh (İslâm hukuku) üzerine «Hulvîyât» adındaki eseri bugüne kadar gelmiştir. İstanbul'un fethinde bir kıt'a askeriyle Fatih'in yanında bulunup kuşatma boyunca önemli rol oynamıştır. Fatih, Sinop Limanında görününce, İsmail Bey, Türk kanı dökmemek için, karşı koymadı, hükümdarlıktan feragat etti. Fatih kendisini önce Bursa Yenişehri'ne, sonra Filibe'ye sancakbeyi olarak gönderdi.

İsmail Bey, Filibe'de öldü. Kastamonu'da 3 cami, 2 han, imaret, medrese, hamam; Filibe'de 3 cami, hamam, su yolları, çeşme ve daha sayılamıyacak kadar çok hayır eserleri yaptırmıştır. Filibe'deki türbe ve camisi, 1914'te Bulgarlar tarafından yıkılmıştır. İsmail Bey de «Damat» olup, Fatih'in kızkardeşi Hatice Sultan ile evliydi

İsmail Bey, şahsiyeti ve meziyetleriyle, insan psikolojisine olağanüstü vâkıf olan Fatih'in saygısını kazanmıştı. Sinop'ta Fatih'in huzuruna çıkmak üzereyken, Fatih çadırından birkaç adım dışarıda kendisini karşılamış, elini öpmek istediği zaman 29 yaşındaki Fatih, alçak gönüllülük göstererek müsaade etmemiş, elini sıkmış: «Sen benim ulu kardeşimsin; reva mıdır ki elim öpesin?» demiştir.

Fatih, bukadarla da kalmamış, ayrıca kendisine Bursa civarında Yenişehir, İnegöl ve Yarhisar'ı tımar olarak vermiştir.

HÜKÜMDARLIK EDEN CANDAROĞULLARI

1. — Şemsettin Demir Yaman Candar Bey (1291-1300?)
2. — Bedrettin Şucaettin Gazı Süleyman Paşa I. (1300? 1340?)
3. — Tacettin Gıyasettin İbrahim Paşa I. (1340?-1342?)
4. — Emîr Yakup Bey (1342?-1345?)
5. — Âdil Bey (1345?-1365?)
6. — Damat Kötürüm Celâlettin Bayezit Veli Bey (1365?-1385)
7. — Damat Süleyman Paşa II. (1385-1392)
8. — İftiharettin Mubarizettin İsfendiyar Bey (1392-1440)
9. — Damat Tacettin İbrahim Bey II. (1440-1443)
10. — Damat Kemalettin Ebu'l-Hasan İsmail Bey (1443-1461)
11. — Cemalettin Kızıl Ahmet Paşa (1459-1461)

Son Candaroğulları

İsmail Bey'in 5 oğlu, 2 de kızı olmakla beraber, sülâle, kardeşi Kızıl Ahmet Paşa'dan yürüdü. Bu zat 1459 - 1461 arasında Fatih'in Kastamonu sancakbeyliğini yapmıştır; esasen 1443'ten beri Osmanlı hizmetinde sancakbeyi bulunuyordu. Fatih'in hem dayısının, hem de halasının oğlu olan Kızıl Ahmet Paşa, Fatih'le birlikte Trabzon'un fethine katıldı, 1461'de atandığı Mora sancakbeyliğini kabul etmiyerek Fatih'in can düşmanları olan Konya'daki Karamanoğulları'na, az sonra da Tebriz'deki Akkoyunlu İmparatoru Uzun Hasan Bey'e misafir oldu. 20 yıl bu şekilde geçirdikten sonra, 1481'de Fatih'in oğlu II. Bayezit tahta çıkınca, ikinci derecede amcası olduğu bu padişahın affına sığınıp İstanbul'a geldi. Osmanlı teşkilâtında beylerbeyi (orgeneral) rütbesine kadar yükseldi.

Kızıl Ahmet Paşa'nın küçük oğlu Musa Paşa, Osmanlı beylerbeylerindendir, 1544'te Gürcistan'da şehit oldu. Kızıl Ahmet Paşa'nın büyük oğlu Damat Mirza Mehmet Paşa ise, II. Sultan Bayezit'in kızı ile evlenmiş, 1530 yıllarında ölmüştür. Bunun büyük oğlu Ahmet Paşa, bir ara Rumeli beylerbeyi olmuş, yakın akrabası bulunduğu II. Selim'le oğlu III. Murat'ın musahiplikl erinde vazife görüp 1588'de 95 yaşlarında ölmüştür Küçük kardeşi Vezir Kara Mustafa Paşa 1555'te Rumeli beylerbeyi (umumî valisi), 1561'de Kanunî'nin beşinci veziri oldu, 1 nisandan 8 eylûl 1565'e ka-

dar süren Malta seferinde 200 harb gemisi, 30.000 askerle kara harekâtına memur edildi, seferden dönünce kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. Ahmet ve Mustafa Paşaların ortanca kardeşi Vezir Musahip Şemsî Ahmet Paşa ise, III. Murat'ın başmusahibiydi. İyi bir şairdi, «Şemsî» mahlâsı ile yazardı. Üsküdar'da hâlâ adını taşıyan Şemsipaşa'da 1580'de Mimar Sinan'a yaptırdığı camisi, medresesi ve türbesi vardır. Büyük oğlu Mahmut Paşa ise Nahcuvan Beylerbeyi iken 1602 sonunda şehit olmuştur. Bunun oğlu Yahşı Paşa'dan İsfendiyaroğulları devam etmiştir.

CANİK DAĞLARI
Karadeniz Bölgesi'nde, Ordu yakınındaki Melet yarma vâdisinden batıda Yeşilırmak'ın aşağı kesimine kadar uzanan dağlardır. Doğu Karadeniz Dağları kadar yüksek değildir, 1500 - 2000 m. yüksekliğinde, üstleri düz yahut hafif dalgalı dağ sıralarıdır. Daha güneydeki dağlardan Kelkit Çayı oluğu ile ayrılırlar. Canik Dağları'nı Karadenize dökülen, birbirine paralel birçok küçük dere ve çaylar derince yarar.

Canik Dağları'nın bulunduğu bölge

Bu dağlar sık orman bölgelerinden biridir. Alçak kısımlar daha çok tarla ve bahçelere ayrılmıştır. İç taraflara bakan yamaçlarında otlaklar geniş yer tutar.

İç Anadolu'yu Karadeniz'e bağlıyan karayollarından olan Sıvas - Zara - Koyulhisar - Mesudiye - Ordu yolu bu dağları 1275 m. yüksekliğindeki Gürgentepe Geçidi'nde aşar. Canik Dağları'nı aşan diğer bir yol, Kelkit vâdisindeki Niksar'ı Karadeniz kıyısındaki Ünye'ye bağlıyan yoldur. Bu yol birinciden daha az önemlidir.

CANTACUZENE (Bk. KANTAKUZENOS'LAR)

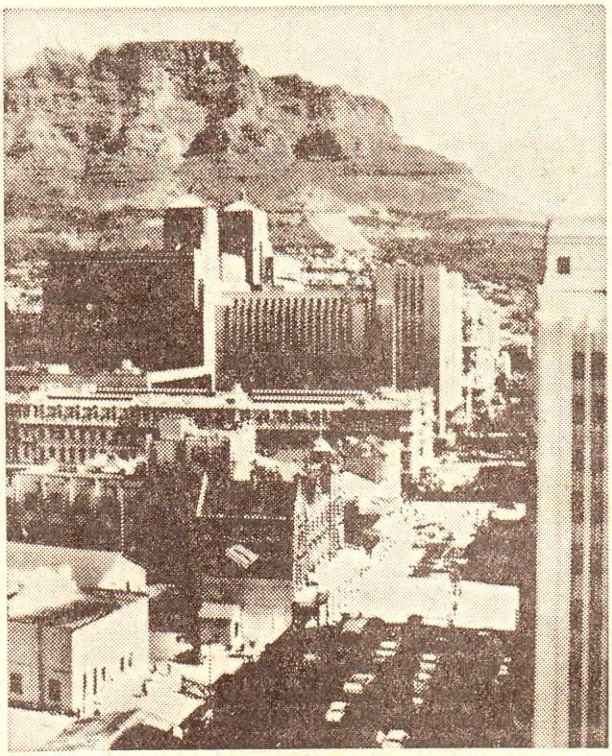
CAPE VERDE ADALARI (Bk. YEŞİL BURUN ADALARI)

CAPETOWN [Kap]
Güney Afrika'nın ikinci büyük şehri, Afrika'nın da en önemli limanlarından biridir, Kapland'ın (Ümitburnu Eyaleti'nin) merkezidir. Nüfusu 752.000'dir. Güney Afrika Birliği'nin, başkenti Petoria olmakla beraber, parlâmentosu Capetown'dadır. Şehir, Avrupa ile Uzak Doğu ve Avustralya arasındaki deniz yolu üzerinde olduğundan, özellikle İngiltere için büyük önem taşır.

Capetown, Atlantik kıyılarında, Table (Masa) Dağları eteklerinde kurulmuştur. Tabiî plâjları, güneşli iklimiyle güzel bir sayfiye şehridir. Güney Afrika'da çıkarılan altın ve elmastan başka, civarda yetiştirilen taze ve kuru yemişlerin, yapılan şarabın, elde edilen derinin ve yünün ihraç limanıdır. Kömür yataklarına uzak oluşundan, enerji kaynağı vazifesi görebilecek sularının bulunmamasından burada endüstri gelişmemiştir.

En önemli binaları, olan Capetown Üniversitesi, Güney Afrika Müzesi, Millî Kütüpane, büyük kiliseler, camiler, opera ve meclis binalarıdır. Şehircilik bakımından İngiliz mimari tarzının etkisi görülmekle beraber, binaların çoğu Holânda yapı zevkini belirtir. Bunların en güzel örnekleri evlerdir.

Capetown 1652'de, buraya gelerek yerleşen Holândalılar tarafından kurulmuş, 1795'te şehri İngilizler işgal etmiştir.

Capetown'dan bir görünüş: Adderly Caddesi.

CARACAS
Güney Amerika'da, Venezuela Cumhuriyeti'nin başkentidir, nüfusu 1.162.000'dir. La Guaira limanının 9 km. güneyinde, And Dağları'nın verimli bir ovasında, denizden 920 m. yüksekliktedir. Caracas, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir hızla gelişmiş, kuzeyinde ve güneyinde genişlemesine set çeken dağlar yüzünden şehir ancak doğu ve batıya doğru genişliyebilmiştir. 1920'den itibaren burada, modern dokuma, çimento, kâğıt, tütün, deri ve kimyevî madde endüstrileri kurulmuştur. La Guaira Limanından kahve, kakao ve deri ihraç edilir. Uluslararası önemi olan bir hava alanı vardır.

Şehir, 1567'de, Diego de Losado adlı bir İspanyol kâşifi tarafından kurulmuştur. Güney Amerika'nın kurtarıcısı Simon Bolivar 1783'te burada doğmuştur. 1821'de Bolivar tarafından zaptedilen Caracas, onun idaresinde İspanya'ya karşı girişilen hürriyet savaşının merkezi olmuştur. 1830'dan beri bağımsız Venezuela'nın başkentidir.

CARL XII. [Demirbaş Şarl] (1682-1718)

Carl XII.

İsveç hükümdarlarının en ünlüsüdür. 1697'den 1718'e kadar hüküm sürmüştür. Bizde «Demirbaş Şarl» diye tanınmıştır. İsveç'i Avrupa büyük devletlerinin en önemlilerinden biri mevkiine yükseltti, Rusya'nın geleceğini tamamen körletmiş göründüğü anda talihi tersine döndü: Aleyhinde birleşen Danimarka, Lehistan ve Saksonya'yı yendikten sonra Rusya'ya yönelmiş, Çar Büyük Petro'yu birkaç kere pek kötü şekilde bozguna uğratmıştı. 1707'de Moskova'ya girmek üzereyken ordusu açlık ve hastalıktan kırıldı, 1709'da Ukrayna'nın ortasında Poltava'ya, yani Rusya'nın dışına kadar Çar'ı kovalayıp burada bastırdıysa da, küçük ve hasta ordusu defalarca üstün sayıdaki Rus ordusu tarafından dağıtıldı. Bunun üzerine XII. Carl, Türkiye'ye siyasî mülteci sıfatiyle sığındı, 5 yıl misafir kaldı.

XII. Carl'ın Çar'a yenilmesi Osmanlı İmparatorluğunu Rusya'ya karşı ilk gerçek endişeye sürüklemiştir. Çünkü o zamana kadar Rusya'nın Türkiye veya İsveç gibi büyük askerî devletlerle başa çıkabileceği pek umulmuyordu. Halbuki Rusya, Petro'nun ıslahatiyle, kuvvetlenmişti. III. Ahmet'in (saltanatı: 1703 - 1730) sulhçu siyasetine rağmen, Bâbıâli'de Rusya'nın derhal ezilmesine taraftar bir zümre türedi. Bu zümre mülteci İsveç kıralı tarafından daimî şekilde körükleniyordu (Bk. Prut Savaşı).

XII. Carl'ın Türkiye'de 5 yıl kalışı, Avrupa'da devletlerarası siyasette bitmek tükenmek bilmez olaylara, tartışmalara yol açtı. Kıral'a ve pek kalabalık maiyetine âdeta ayrı bir bütçe ayıracak derecede ikram eden Osmanlı hükümeti de artık bu meseleden bıkmıştı; bir an önce Kıral'ı memleketine yollamak istiyordu.

Sonunda Demirbaş Şarl, Macaristan yolu ile İsveç'e gitti, derhal eski savaş siyasetine döndü. 1718 aralığında bir kale kuşatmasında öldü. 36 yaşındaydı. Bu beklenmedik ölümü olmasaydı, Türkiye tarafından desteklenmekte devam edildiği ve Lehistan'ın akılsızca düşmanlığından da rahat kal-

dığı takdirde, Rusya'nın kaderini değiştirebileceği umulurdu.

CARL XIV. (1763-1844)

Carl XIV.

Fransız aslından gelme bir İsveç kıralıdır. 1818-1844 yılları arasında hüküm sürmüştür. Asıl adı Charles-Jean Bernadotte idi, Fransa'nın Pau şehrinde doğdu. 17 yaşında çavuş olup orduya girdi. İhtilâl savaşlarında parlıyarak, 1793'te tümgeneral oldu. Napoléon'un maiyetinde büsbütün yükseldi; 1804'te mareşalliğe ve prensliğe yükseltildi. Fakat eskiden beri Napoléon ile sinsi bir rekabete girişmişti. 1810'da oğlu olmıyan XIII. Carl tarafından manevî evlâtlığa kabul edilerek Protestan oldu ve İsveç veliahdi seçildi ki, tarihin garip olaylarından sayılabilir. İsveç'e gitti, Napoléon'un can düşmanı olarak onun aleyhindeki bütün hareketlere katıldı. 1818'de XIII. Carl'ın ölümü üzerine kıral oldu. Fransa Kırallığına bile göz diktiyse de bu isteği gerçekleşemedi; Fransa'da halk, onu hiç tutmuyordu. Bugünkü İsveç hanedanının kurucusudur. Onunla beraber İsveç kıraliçesi olan karısı Désirée Clary (1781-1860), Marsilyalı bir tacirin kızıydı ki, bir kızkardeşi de Napoléon'un ağabeyi Joseph Bonaparte ile evlenmişti.

CARLOS I. (Bk. KARL V.)

CARLYLE, Thomas (1795-1881)

Thomas Carlyle

İskoçyalı bir yazar, tarihçi ve filozoftur. Ecclefechan köyünde doğdu. Fakir bir duvarcı olan babası, oğlunun üstün zekâsını sezerek onu, Edinburgh Üniversitesi'ne yolladı. Kararlaştırıldığına göre papaz olacaktı, fakat Carlyle bundan vazgeçerek üniversiteyi bıraktı, kendini edebiyata verdi. 1826'da evlendi, Dumbfriesshire'da ücra bir çiftliğe yerleşti. Burada, ünlü Alman yazarı Goethe ile mektuplaşıyor, kendisini ziyarete gelen Emerson ile arkadaşlık ediyor, bir taraftan da en güzel eserlerini kaleme alıyordu. 1834'te Londra'da, Chelsea semtinde, şimdi Carlyle müzesi olan bir eve taşındı. Ondan sonra geçimini kitaplariyle, konferanslariyle sağladı. 1852-58 yılları arasında Almanya'yı ziyaret etti. 1865'te Edinburgh Üniversitesi rektörlüğüne seçildi, bir yıl sonra karısı öldü. Bundan çok sarsılan Thomas Carlyle, yazı hayatına veda etti.

Carlyle, Victoria devrinin en kuvvetli denemecilerinden biri olup, Germen felsefesini, dünya görüşünü, enerjisini ve kültürünü İngilizler'e tanıtmış, bunların İngiltere'deki temsilcisi olmuştur.

Çoğunlukla, gençliğinde geçirdiği ruh buhranlarını ve şüpheciliği, Alman kültürünü ve önemili şahıslarını, İngiltere tarihini, sosyal hayatını ve işçi dâvalarını işlediği eserlerinin başlıcaları şunlardır: «Sartor Resartus» (Yeniden Terzileştirilmiş Terzi); «The Life of Schiller» (Schiller'in hayatı); «French Revolution» (Fransız İhtilâli); «Past and Present» (Geçmiş ve Gelecek); «Heroes and Hero-Worship» (Kahramanlar ve Kahramanlara Tapınma).

CARMEN

Fransız yazarı Prosper Mérimée'nin bir hikâyesinden alınmış, meşhur bir operadır. Konusu İspanyada geçen hikâye Henri Meilhac ve Ludovic Halévy tarafından opera metni şeklinde düzenlenmiş, Fransız bestecisi Georges Bizet tarafından opera yapılmıştır. İlk defa 3 mart 1875'te Paris'te Opéra Comique sahnesinde oynanan eser büyük bir başarısızlığa uğradı, Bizet'nin aynı yıl genç yaşta ölümünden sonra değeri yavaş yavaş anlaşıldı, bütün dünyada sevildi, tanındı. (Bk. Bizet).

Operalarda bir Carmen tipi

Dört perde olan «Carmen» operası Don José adlı bir muhafız çavuşunun Carmen adında bir Çingene kızına olan ihtiraslı aşkını, bu aşkın cinayetle biten sonucunu anlatır. Çalıştığı tütün fabrikasında bir arkadaşını yaralıyan Carmen'i tevkifle görevlendirilen çavuş, kadının cilvelerine kapılarak, onu salıverir, bu yüzden hapse mahkûm olur. Fakat hapisten kaçarak Carmen'i bulur, kendisini görevine davet eden yüzbaşısını yaralar, sevgilisiyle Çingene kaçakçıların arasında yaşamaya koyulur. Artık ne anasını, ne de nişanlısını düşünmektedir. Beri yanda, Carmen çağın tanınmış boğa güreşçisi Don Escamillo ile yaşamaya başlamıştır. Don José kıskançlıktan çılgına döner. Güreşlerin yapıldığı arena önünde kadının karşısına çıkarak kendisiyle gelmesi için yalvarır. Carmen ondan soğumuş, ünlü güreşçinin aşkı üstün gelmiştir. Don José, yalvarmalarının fayda vermediğini görünce, bıçağını çekerek Carmen'i öldürür, sonra sevgilisinin ölüsü üzerine kapanarak hıçkırır: «Carmen, sevgilim! Evet, onu ben öldürdüm... Beni şimdi tevkif edebilirsiniz!»

CARNEGIE, Andrew (1835 - 1919)

A. Carnegie

Amerikalı bir fabrikatör ve büyük bir hayırseverdir. Fakir bir çocuk olarak İskoçya'dan Amerika'ya gelmiş, kısa zamanda dünyanın en zengin adamlarından biri olmuştur.

İskoçya'da, Dunfermline'da doğan Andrew Carnegie, el tezgâhiyle çalışan bir dokumacının oğluydu. Buharlı makinelerin icadı üzerine işi bozulan bu dokumacı, 1848'de, ailesiyle birlikte Amerika'ya, Pennsylvania eyaletinin bir şehrine göç etti. Bu sırada on üç yaşında olan Andrew Carnegie, bir pamuk dokuma fabrikasında 20 sent gündelikle çalışmaya başladı. İki yıl sonra telgraf memuru oldu, babası öldüğünden annesiyle kardeşine bakmak zorunda kaldı.

Carnegie, yirmi beş yaşına kadar demiryollarında çeşitli işlerde çalıştıktan sonra, 1861'de Amerika İç Savaşı başladığı zaman askerî demiryollariyle telefonlarının idaresini üzerine aldı. 1864'te demir işleri yapmaya başladı, bol petrolü olan bir çiftliği satın aldı. Bu sırada çelik endüstrisinin gelecekteki önemini sezinliyen Carnegie, «Keystone Bridge» şirketini kurarak Ohio Nehri üzerinde ilk demir köprüyü yaptırdı. 1868'de, Bessemer çelik ameliyesi ile çeliğin ucuz elde edildiğini görerek bu usulü Amerika'da ilk defa tatbika başladı. 1899'da, sonradan Amerika'nın en büyük endüstri teşebbüsü olan Carnegie Çelik Ortaklığı'nı kurdu. 1901'de bu ortaklığı, Amerika Birleşik Devletleri Çelik Anonim Şirketi ile birleştirerek iş hayatından çekildi.

Bundan sonra ömrünü bir hayırsever olarak geçirdi; öğrenim, ilim, kütüpanecilik ve barış alanlarında çalışanlara büyük maddî yardımlarda bulundu. 1889'da yayınlanan «Servet» başlıklı makalesinde sosyal hayat seviyesinin yükseltilmesinde büyük servetlerin kullanılması konusundaki görüşlerini açıkladı. Carnegie'nin müesseselere yaptığı bağışların toplamı 350 milyon dolardır.

CARREL, Alexis (1873 - 1944)

Alexis Carrel

Bir Fransız cerrahı ve biyoloji bilginidir. Lyon Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra iki yıl aynı üniversitede profesörler için kadavraları hazırlamakla ve talebeleri kadavra üzerinde çalıştırmakla görevlendirildi; bu suretle insan vücudunu yakından ve iyice öğrenebilmek fırsatını elde etti. 1904'te Kanada'ya, bir yıl sonra da Chicago'ya giderek fizyoloji lâboratuvarlarında çalıştı. New York'taki Rockefeller Tıbbî Araştırma Enstitüsü müdürü, Carrel'in istidadını görerek 1906'da onu enstitüye aldı. 1912'de Carrel, kan damarları cerrahisi ve bir vücuttan başka bir vücuda doku veya organ aşılama alanlarında yaptığı denemelerden dolayı Nobel Fizyoloji ve Tıp Mükâfatını kazandı. Gene o yıllarda, henüz teşekkül etmemiş bir civcivin kalbini çıkararak, uygun bir eriyik içinde yaşattığı ve olgunlaştırdığı deneme de Carrel'in şöhretini artırdı.

Bu buluşlardan sonra Carrel, insan vücudundan bütün organları çıkararak onları dışarıda yaşatmak için teknik metotlar buldu, Amerikalı havacı Charles A. Lindbergh'le beraber, vücut dışında kalb temposu ile işliyen, vücuttaki kan dolaşımını sağlıyan bir pompa mahiyetindeki suni kalbi yaptı. Carrel, Birinci Dünya Savaşı'nda Fransa'ya

dönerek orduda vazife aldı. «L'Homme, Cet Inconnu» (İnsan Denen Meçhul) adındaki eseri dünyaca meşhurdur.

CARROLL, Lewis (1832 - 1898)

Lewis Carroll

Asıl adı Charles Dodgson olan İngiliz yazarı Lewis Carroll, Doresbury'de dünyaya geldi. Babası din adamıydı. Fakat müspet ilimlere de çok meraklıydı. Oğlunu iyi bir matematikçi olarak yetiştirmek istiyordu. Charles Dodgson, tam babasının istediği gibi bir evlât oldu. Fen derslerindeki üstün başarısı sayesinde öğrenim süresince hep şeref madalyası aldı. Öğrenimini tamamladıktan sonra da okulda matematik öğretmenliğine tâyin edildi

Dodgson (Lewis Carroll) un ilk eserleri mesleğiyle ilgili konulardadır. Fakat sonra o kadar değişik konuda bir kitap yazdı ki buna kendi imzasını koymanın doğru olamıyacağını düşünerek Lewis Carroll takma adını koydu. Kitap, bugün bütün dünyada çocuk klâsikleri arasında önemli bir yer tutan «Alice (Alis) Harikalar Ülkesinde» adındaki eserdi. Yazar, profesörünün Alice adındaki kızını eğlendirmek, oyalamak için uydurduğu hikâyeleri bu başlık altında toplamıştı. Bu eserin beğenilmesi, Lewis Carroll'a çocuk kitaplarına devam etme hevesini vermişti. «Alice Harikalar Diyarında» kitabiyle başlıyan çocuk kitapları serisi «Phantasmagoria» (Hayal Oyunu), «Through the Looking Glass» (Aynanın içinden, «A Tangled Tale» (Çapraşık Bir Hikâye), iki ciltlik «Sylvia and Bruno» (Sylvia ile Bruno) gibi eserlerle devam etti. Fakat hiçbiri ilk kitap kadar beğenilmedi. Lewis Carroll, Alice (Alis) in yaratıcısı olarak kaldı. Eser, birkaç kere filme de alınmıştır. Amerikalı ünlü filmci ve ressam Walt Disney meşhur Disneyland'ında «Alice Harikalar Ülkesinde» eserinin de korunu canlandıran bir köşe de hazırlanmış, eserin kahramanlarına bu eğlence adasında yer vermiştir. Eser, dilimize de tam veya kısaltılmış olarak birkaç kere çevrilmiştir.

ALICE HARİKALAR ÜLKESİNDE

ALICE (Alis), bir dere kıyısında, kitap okuyan ablasının yanında otururken, uykusu gelir, gözleri kapanır. Bu sırada pembe gözlü beyaz bir tavşan görür. Tavşan, yeleğinin cebinden saatini çıkarıp bakar: «Eyvah! Geç kaldım!» diye haykırır, koşmaya başlar. Alice de, merak edip, tavşanın peşine takılır. Onunla birlikte bir delikten içeri girer.

Burası Harikalar Ülkesi'dir. Orada Alice o zamana kadar görmediği, duymadığı şeylerle karşılaşır. Bu arada, narglie içen bir tırtıla raslar. Tırtıl ona: «Sen kimsin?» diye sorar. Alice: «Şimdilik bilmiyorum» der. «Sabahleyin kalktığımda biliyordum ama, o zamandan beri kaç defâ değiştim!»

Böylece Alice ile tırtıl konuşmalarına devam ederler. Sonra Alice, tırtılın isteği üzerine, ona bir şiir okur:

Alice Tırtıl'la tanışıyor

Delikanlı dedi ki: «Yaşlandın, William Baba,
Saçların da bembeyaz olmuş artık baksana.
Hâlâ da durmaya çalışırsın başaşağı,
Söyle, bu yakışır mı sen yaşta bir insana?

William Baba dedi ki oğluna: «Gençliğimde,
Korkardım şu beynime zarar gelecek diye
Ama, artık anladım, beyin-meyin yok bende
O yüzden başaşağı dururum bir teviye.»

Delikanlı dedi ki: «Söyledim ya, yaşlandın,
Üstelik de, baksana, ne kadar şişmanladın.
Gene de hep kapıda durup takla atarsın.
Söyle babacığım, nedir bundan senin maksadın?

Yaşlı bilgiç, başını salladı: «Gençliğimde,
Vücudumu daima yumuşacık tuttum ben
Kutusu bir liraya şu merhem sayesinde.
Gel, satayım sana da iki kutu istersen.»

«Yaşlandın» dedi genç, «çiğniyemezken artık
İçyağından birazcık daha katı yiyecek,
Kemiğiyle şu kazı nasıl sildin süpürdün?
Söyle bana, babacığım, buna herkes ne diyecek?

«Gençken» dedi ihtiyar, «hukuka merak sardım,
Ne olursa karımla konuşarak yapardım,
Öyle kuvvet verdi ki bu iş benim çeneme,
Yeter de artar bile bana bütün ömrümce...»

CARUSO, Enrico (1873 - 1921)

Enrico Caruso

Opera tarihinin en ünlü ses yıldızlarından biridir. Müziğe dokuz yaşlarında kilise korosunda şarkı söyliyerek başlamış, doğduğu şehir olan Napoli'deki tanınmış öğretmenlerden dersler alarak bilgisini genişletmiştir.

Caruso sahneye ilk defa 1894'te «L'Amico Fritz» operasında çıkmış, dört yıl sonra Milano'da Teatre Lirico'ya geçmiştir. Kendisini o sıralarda dinliyen ünlü orkestra şefi Arturo Toscanini şun'arı söylemiştir: «Bu genç Napolili böyle şarkı söylemekte devam ederse yakında bütün dünya ondan bahsedecektir.»

Caruso'nun ünü 1902'de Monte Carlo Operasındaki temsillerinden sonra yayıldı, 1903'te New York'un Metropolitan Müessesesi tarafından davet edildi. Burada bıraktığı ilk intıba pek iyi olmadıysa da mevsim sonuna doğru başarısı günden güne yükseldi. Caruso 17 yıl boyunca Metropolitan'ın başyıldızı olarak çalıştı, o tarihe kadar hiçbir opera sanatçısının almadığı ücreti aldı, görmediği saygı ve sevgiyi topladı. Yalnız plâklarından iki milyon dolar kazanan sanatçı 1920 yılında New York'ta Brooklyn Akademisi adına düzenlenen bir temsilde Donizetti'nin «L'Elisir d'Amore» (Aşk İksiri) operasında sahneye çıktığı sırada ağzından kan boşandı. Bundan sonra uzunca bir süre şarkı söyliyemedi, geçirdiği birkaç ameliyata rağmen durumu düzelmedi. 1921 yılında vatanına döndü, orada öldü.

Caruso sesinin güzelliği ve üslûbundaki özelliklerle operaseverleri yıllarca kendisine hayran bırakmış, ölümü bütün dünyada büyük bir üzüntü yaratmıştır. Hayatı hakkında kitaplar yazılmış, filimler çevrilmiştir. Plâkları meraklılar tarafından hâlâ aranmaktadır.

Birçok tenkidciler Enrico Caruso'nun sesini «Yüzyılın en büyük sesi» olarak vasıflandırmışlardır. Opera seyircileri onun sanatı ve sesi için «altın» ve «tanrısal» vasıflarını vermişlerdi.

Devletler Arası Gizli Faaliyet: Casusluk

CASUSLUK, bir devletin sırlarını bir başka devletin hesabına gizlice öğrenmeye çalışmaktır. Bu işi yapan kimseye «casus» denir.

1907 Lahey Konferansında casus şöyle tarif edilmiştir: «Muharip bir devletin harekât sahasında, düşman tarafına bildirmek maksadiyle malûmat toplıyan ve bunu gizli usullerle ulaştıran veya ulaştırmaya çalışan şahıs». Bu tarif daha ziyade, harb zamanında yapılan askerî casusluğa aittir, meselâ sulh zamanında yapılan askerî, siyasî, iktisadî, ilmî, ticarî casusluklar bu tarife girmemektedir.

Türk Ceza Kanununda (madde 133) casus daha şümullü olarak şöyle tarif edilmiştir: «Devletin emniyeti veya dahilî veya beynelmilel siyasî menfaatleri icabından olarak gizli kalması lâzımgelen malûmatı, siyasî veya askerî casusluk maksadiyle istihsal eden kimse.»

Casus, kendi milletine veya milletinin menfaatlerine karşı çalışırsa bu harekete «vatan hainliği» denir.

Bugünkü casusluğu askerî, sivil ve hususi konularda olmak üzere üçe ayırmak mümkündür. Askerî casus harb zamanlarında daha kesif olarak görülür. Sivil casusluk ise, karşı taraf casuslarını takiple görevlidir. Hususî casusluk da yabancı bir memleketin ilmî, iktisadî veya diğer sahalarındaki sırlarını öğrenmek için yapılan casusluktur.

Bazı casusların iki tarafa da çalıştıkları görülür. Hattâ bazan her iki taraf da bunu bilir. Bazan da bir taraf, kendi sırlarından zararsız bir kısmını bu iki yüzlü casuslara verir, karşılığında önemli bilgi edinir. İki taraflı çalışan casusların en tanınmış örneğini önemli Ulm Savaşı sırasında Napoléon'un casusu olan Schülmeister vermiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın meşhur kadın casuslarından Mata-Hari de bu çeşit casusların bir başka örneğidir.

İki taraflı çalışan casusları devamlı kontrolda tutmak ve tek taraflı çalışan casusların da ileride herhangi bir suistimalde bulunmasını önlemek için, teşkilât içinde casusları birbirlerine kontrol ettirmek gibi usuller de vardır.

Casuslar, okul veya kurslarda özel bir şekilde yetiştirilir. Bunlara sahte evrak tanzimi, fotoğrafçılık, her türlü spor, çeşitli dilleri şive özellikleriyle konuşabilmek, her türlü silâhı kullanmak, makiyaj, resim, yankesicilik, şifre çözme usulleri öğretilir.

Tarihte Casusluk

Casusluk, denilebilir ki, insanlık tarihiyle beraber başlamış, onunla gelişmiştir. M. Ö. II. bin yılda Firavun III. Thutmoses'in Thute adında bir casus yüzbaşısı vardı. Pers Kıralı I. Sarhas da Thermopylai Savaşı'nda (M. Ö. 480) casus olarak Ephialtes adlı bir Yunanlı'yı kullandı. O zamanki Yunan ordularında da casus teşkilâtı vardı. Kartacalı Hannibal'ın M. Ö. 216'daki Cannae zaferinde casusluğun da payı büyük olmuştur. Roma İmparatorlarından Neron ile Caligula casusluğa çok önem vermişlerdi. Kuran'da Sure-i Yusuf'ta, Yusuf Peygamber'in kardeşlerine: «Siz bu havali adamlarına benzemezsiniz, sakın casus olmıyasınız» diye hitap ettiği yazılıdır. Gene Musa Peygamber'in Kenan diyarına «oralarda istihbarat yapmak üzere adamlar gönderdiği» de kutsal kitaplarda yazılıdır.

Osmanlı Türkleri'nde casusluk devletin kuruluşu ile başladı. Fatih Sultan Mehmet de İstanbul kuşatılmasında Bizans'ta bulunan casusları vasıtasiyle şehrin askerî sırlarından birçoklarını öğrenmişti.

Avrupa'da casusluk, muntazam teşkilât halinde ilk defa XVI. yüzyılda İngiltere'de VIII. Henry'nin kırallığı zamanında, sonra da Cromwell tarafından kuruldu.

Casusluğun cezası bilhassa harbde veya fevkalâde zamanlarda mutlaka ölümdür Sulh zamanlarında ise, en ağır cezalar verilir. Casusların işlerini kolaylaştırmış olan kimseler de ağır cezalara çarpılırlar.

Casusluk milletlerarası kanunlara aykırı bir hareket sayılmaz. Ayrıca, Lahey Antlaşmasına göre, bir casus, ordusuna döner de ondan sonra karşı tarafa esir düşerse, daha önce yaptığı casusluktan dolayı suçlu görülemez, ancak harb esiri muamelesi görür.

GİZLİ İSTİHBARAT NASIL ÇALIŞIR

Bir yabancı memleket hakkında askerî ve siyasi bilgi toplamak her memlekette «gizli istihbarat» teşkilâtının işidir. Bu teşkilât düşman bir memleket hakkında bilgi topladığı gibi dost ve müttefik bir memleket hakkında da araştırma yapabilir. Yabancı bir devletin bu teşkilâtına karşı her memlekette bir de «mukabil istihbarat» teşkilâtı vardır. Memleketten dışarı haber sızmasını önler. Birçok memleketlerde bu iki teşkilât biribirine bağlıdır. Bir yandan başka memleketlerden haber toplanırken bir yandan da memleketin kendi iç bünyesine ait haberlerin gizli tutulmasına çalışılır. Gizli istihbarat teşkilâtının toplıyacağı haberlerin sınırı yoktur denilebilir. Siyasi, askerî, coğrafi, içtimai, kültürel, velhasıl her alanda haber araştırılabilir.

ESKİ DEVİRLERDE

Dünya milletleri devletlere ayrıldıklarından beri, devlet başkanları, komşu ve düşman memleketler hakkında bilgi edinmek istemişler. bunun için de birtakım çarelere başvurmuşlardır. Ortaçağ'da dış işlerinin idaresiyle gizli istihbarat hesabına çalışmalar biribirine iyice karışmıştı. İngiltere'de bu işe, başka memleketlerdekinden daha çok önem veriliyordu. Ünlü yazar Daniel Defoe İngiltere'deki Intelligence Service'in kurucusudur.

Napoléon Savaşları'ndan sonraya kadar Avrupa'da gizli istihbarat servislerinin çalışma alanları gayet dardı. O devirde at ve gemiden başka hiçbir taşıt olmadığı için bir ülkeden bir ülkeye haber getirmek aylarca sürüyor, çoğunlukla, haber yerine ulaşıncaya kadar da önemini kaybediyordu.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında yolculuk imkânları artınca gizli istihbarat servislerinin de çalışmaları kolaylaştı, faaliyet alanları genişledi. Bu arada, yeni fennî icatlar da haberleşmeleri kolaylaştırıyordu. Birinci Dünya Savaşında bağımsız kalmış memleketlerde çalışan birçok «ajan» türedi. Bunların içinde en ünlüsü, 1915'te Amerika'ya gönderilen, Amerika'nın Müttefik Devletlere yapacağı yardımı baltalamakla görevlendirilen Alman ajanı Franz von Rintelen'di. O tarihlerde Amerika'da haber alma merkezleri gayet zayıftı, Avrupa'da olduğu gibi köklü bir casus şebekesi yoktu. Bu yüzden Rintelen uzun bir müddet rahat rahat çalıştı. Ancak, Amerika Birleşik Devletleri savaşa katılınca durum değişti, Rintelen'ın çalışmasına imkân kalmadı.

SON SAVAŞLARDA

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasında milletlerin gizli istihbaratı adamakıllı genişledi. Bu servisler artık sadece siyasi ve askerî değil, akla gelen her alanda faaliyet gösteriyordu.

İkinci Dünya Savaşı sırasında gizli istihbarat servisleri biribirileriyle rekabete giriştiler. Bu yüzden de savaş plânları şifreli yapılıyor, muayyen bazı yerleri tatbikat sırasında değiştiriliyordu. Savaş plânlarını ele geçirenler böylece yanılmış oluyorlardı.

1945'te İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gizli istihbarat servislerini ilgilendirecek yeni birtakım meseleler ortaya çıktı. Bunun üzerine, bütün dünyadaki gizli istihbarat servisleri faaliyetlerini artırdılar.

Dünyanın bütün memleketlerinde gizli istihbarat servislerinin çalışma sistemleri hemen hemen aynıdır. Muayyen haber toplama yerlerinden bilgi alınır, merkeze bildirilir. Ancak, gizli istihbarat servislerinin faaliyetlerini sınırlandıran bazı kanunlar vardır ki, ajanlar bu kanunlara uymadıkları takdirde çok ağır cezalara çarptırılırlar.

Dünya Casusluk Teşkilâtı Nasıl Kuruldu

Siyasî Casusluk

Milletlerarası faaliyet genişledikçe casusluğun da önemi artmış, her millet kendi imkânlarına göre bir casus sistemi kurmaya çalışmıştır. Bugün artık dünyanın her yanında son derece sistemli çalışan casus teşkilâtları vardır. Fakat eski devirlerde casus teşkilâtı kurmak bir meseleydi, bu işi en iyi şekilde başarabilen öncüler azdı.

Fransa'da casusluğu kuran Fouché

İngiltere'de casusluk teşkilâtının düzenli bir hal alması Kıraliçe I. Elizabeth devrine raslar. Lord Burghley ve Sir Francis Walshingham casus teşkilâtını düzenlediler. Fransa'da Kardinal Richelieu'nün idaresindeki casus teşkilâtı tam mânasiyle kusursuz bir gizli haber alma düzeni sayılmaktaydı.

Napoléon devrinin polis nazırı Joseph Fouché, Fransa'da siyasi casusluk teşkilâtının hakiki kurucusu sayılır. Fouché' nin teşkilâtı Fransa hükümeti aleyhine tertiplenen birçok komploları meydana çıkarmıştır. Fransız casusu Jean Henri Maubert de yakın tarihin en tanınmış casuslarından biridir. Maubert, Yedi Yıl Savaşları sırasında Fransa Kıralı XV. Louis hesabına İngiltere'de casusluk yapmıştır. Napoléon'un ünlü casusu Alsace'lı Karl Schulmeister bugüne kadar gelmiş geçmiş casusların en ustalarından biri olarak kabul edilir.

Rusya'da Okhrana (Savunma Polisi Teşkilâtı) 1881'de kuruldu. 1906-17 yılları bu teşkilâtın faaliyetinin en kesif olduğu devredir. 1917'de Bolşevikler idareyi ele aldıktan sonra, İhtilâl aleyhtarlarını yakalayıp cezalandırmak maksadiyle yeni bir teşkilât kuruldu. «Çeka» adı verilen bu teşkilâtın kurucusu Lenin'dir. Çeka da Okhrana'nın metotlarını kullandı. 1934'te ise casusluk teşkilâtlarının en korkuncu N.K.V.D. kuruldu. Bu teşkilâtın dehşet saçan şefi Lavrenti Beria, 1953'te öldürülünciye kadar, gayet sert ve sıkı bir rejim takib etti. Beria'nın ölümünden sonra teşkilâtın adı yeniden değiştirildi, K.V.D. (Devlet Teşkilâtı) oldu. Bunun yanında Rus Komünist Partisi «Komintern» ve «Kominform» adlarını taşıyan iki önemli casus teşkilâtı daha kurdu. Atom sırlarını da bu geniş casus şebekesi Kanada' dan çalmıştır.

Hürriyeti seçerek Rus casusları hakkında bilgi veren eski Rus casusu Petrov ve eşi

Demirperde dışına kaçan eski komünistler ifşaatlarında komünist casus şebekesinin çalışmaları hakkında çok ilgi çekici bilgiler vermişlerdir. Bunların arasında en fazla adı geçenlerden biri Viktor Kravçenko'dur. «Hürriyeti Seçtim» adındaki kitabiyle bütün dünyaca tanınmıştır.

Askerî Casusluk

Prusya Kıralı Büyük Frederick, modern askerî casusluk teşkilâtının babası sayılır. Kurduğu geniş teşkilâtı başlıca dört bölüme ayırmıştı: 1 - Köylü, yahut fakir sınıfa dahil, az para karşılığı çalışmaya razı olan alelâde casuslar; 2 - İki taraflı çalışan casuslar (Bunların en önemli görevi düşmana yanlış bilgi vermekti); 3 - Yüksek dereceli casuslar (Bu sınıfa subaylar, elçiler, asilzadeler ve saray mensupları giriyordu. Yaptıkları işe karşılık gayet yüksek ücret istemeleri âdetti; 4 - Zoraki casuslar (Bunlar işgal altındaki şehirlerde ele geçen subay ve memurlardı). Kıral Frederick bir tarihte şöyle diyerek casuslara ne kadar önem verdiğini anlatmıştı: «Mareşal Soubise'nin peşinden yüz ahçı gelir, benimse yüz casus».

Napoléon Savaşlarında casusluk adamakıllı genişlemişti. Napoléon, Austerlitz Savaşını meşhur casusu Karl Schulmeister sayesinde kazanmıştır.

Amerika'da İç Savaş başladığı sıralarda Güneyliler'de de, Kuzeyliler'de de henüz esaslı bir casus teşkilâtı yoktu. 1861 haziranında Federal Hükümet Gizli Teşkilât'ı kurdu, başına da Allan Pinkerton'u getirdi. Timothy Webster ve Elizabeth Van Lew o devrin en ünlü casuslarıydı. Elizabeth Lew, gördüğü hizmetlere karşı para alacak yerde, haber toplamak uğruna kendi şahsi servetini harcadı. Sonradan unutuldu, hayatının son yıllarını sefalet içinde geçirdi.

İngiliz casusu Th. E. Lawrence

II. Dünya Savaşı sırasında İngiliz Gizli İstihbarat Servisi, Müttefik devletler casus teşkilâtının merkezi sayılıyordu. Amerikan gizli istihbarat servisi, İngiliz istihbarat servisiyle ortaklaşa çalışmaya başlamıştı.

XX. Yüzyılın ünlü casusları arasında, Arap devletlerini Osmanlı İmparatorluğu aleyhine ayaklandıran İngiliz casusu Albay Thomas E. Lawrence, I. Dünya Savaşı sırasında İngilizler hesabına çalışan, sonra da İngiltere kadın casus okulunun başına getirilen Miss Flora, atom bombasının sırlarını Ruslara satan Dr. Klaus Fuchs, gene Ruslar hesabına casusluk yapan Julius ve Ethel Rosenberg ile Rudolf İvanovitch Avel'i saymak gerekir.

Beşinci Kol

«Beşinci Kol» kelimesi aşağı yukarı vatana ihanet, sadakatsizlik kelimeleriyle aynı anlama gelir. Bir memleket içinde, yabancı memleketlerin menfaatlerini kollıyacak şekilde gizli yeraltı faaliyeti kurmak «Beşinci Kol» un görevidir. Beşinci Kol tâbirini 1936-39 İspanya İç Savaşı sırasında General Quiepo'nun bulduğu sanılmaktadır. İhtilâl ordusu dört koldan Madrit'e doğru ilerlerken General başkentte bulunan gizli ordusuna da «Beşinci Kol» adını vermişti. Beşinci Kol'un başlıca görevi, işgal altında olan, yahut siyasî karışıklıklar içinde bulunan memleketleri içten yıkmaya çalışmaktır.

II. Dünya Savaşı sırasında Hitler, Beşinci Koldan çok faydalanmıştır. Komünistler de Beşinci Kol'u mükemmel işler bir hale getirmişlerdir. 1948'de Çekoslovakya nın düşmesinde Beşinci Kol'un payı pek büyüktür.

Beşinci Kol'un ciddi zarar getirebileceğini kestiren Avrupa devletleri, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ceza kanunlarında değişiklikler yapmışlar, yeraltı faaliyetine girişen kimseler için son derece ağır cezalar koymuşlardır. Bugün artık Beşinci Kol ancak çok geri kalmış ülkelerde görülüyor. Ruslar da «Soğuk Harbi» Beşinci Kol'a tercih ediyorlar.

CATİLİNA, Lucius (M. Ö. 108? - 62)

Romalı bir siyaset adamıdır. Fakir düşmüş asil bir aileden gelmiştir. M. Ö. 82'de, Roma hâkimiyetini eline geçiren Sulla'yı desteklemiş, kanunsuz sürgünler yapılırken zalim hareketlerde bulunarak cinayetler işlemiş, zengin olmuştur. 67 - 66 yıllarında da Afrika genel valisi olarak bulunmuştur.

Catilina bundan sonra, konsül olmak hevesiyle, senato üyelerini öldürmek ve hâkimiyeti eline geçirmek üzere bir suikast hazırladıysa da başaramadı.

Bundan korkan Catilina kaçarak Etruria'daki askerî kampa sığındı. M. Ö. 62'de, burada Antonius idaresindeki Roma ordusu Catilina'nın kuvvetlerini yendi, Catilina bu savaşta öldü.

CATO, Marcus Porcius (M. Ö. 234-149)

Marcus Cato

Eski Roma'nın devlet adamlarındandır. Yunan düşünce ve göreneklerinin Roma halkını etkilemeye başladığı bir devirde yaşamıştır. Cato, bu etkinin, eski Roma geleneklerini ve terbiyesini bozduğunu düşünerek bütün gücüyle bunu önlemeye çalışmıştır.

Cato, eski bir çiftçi ailesinin oğluydu. On yedi yaşındayken, diktatör Fabius Maximus idaresindeki Roma ordusunun giriştiği II. Pön Savaşı'na katıldı. M. Ö. 202'de Kartacalılar'ın Zama'daki yenilgisinde büyük payı oldu.

M. Ö. 157'de bir ödevle Kartaca'ya giden Cato, buradaki zenginliğe, ihtişama şaştı, dönüşünde Kartaca'yı vatandaşlarına bir rakip olarak tanıttı. Senato'da verdiği her söylevi «Kartaca imha edilmelidir!» şeklindeki meşhur sözleriyle bitiriyordu. Cato'nun ölümünden üç yıl sonra Romalılar Kartaca'yı imha etmeye muvaffak oldular.

Cato yalnız önemli bir asker ve devlet adamı değil, aynı zamanda Lâtin edebiyatının ilk yazarlarından biridir. Eserlerinden ancak «De Agricultura» (Çiftçilik üzerine) adındaki incelemesi günümüze kadar gelmiştir.

Ayrıca Romalı devlet adamı ve filozof olan bir Marcus Porcius Cato (M. Ö. 95-46) daha vardır.

Ahalisi dansa meraklı, dünyanın zengin adalarından biri: CAVA

CAVA, Güneydoğu Asya adalarındandır. Kuzeyde Cava Denizi, doğuda Bali, güneyde Hint Okyanusu, batıda Sunda Boğazı ile sınırlanmıştır. İndonezya Cumhuriyetine dahil olan Cava dünyadaki adaların hem en zenginlerinden, hem de nüfus yoğunluğu en çok olanlarındandır. İndonezya Birliği'nin başkenti Cakarta, Cava'dadır.

Yüzölçümü: 121.622 km²

Nüfusu: 59.000.000

Cava, ince uzun, volkanik bir adadır. Bir uçtan bir uca en uzun yeri 1062 km., eni de 55 km. dir. Adanın bilhassa batı kesimindeki bazı volkanik tepelerin yüksekliği 4.000 metreye yaklaşır. Cava halkı yanardağ püskürmelerinden büyük zararlar görmüştür. 1686'da Ringhit Yanardağı'nın ateş püskürmesi her vesileyle hatırlanan bir faciadır. Bu faciada 10.000 kişi ölmüştü. 1883'te Krakatoa adasındaki yanardağın püskürmesi geniş bir alandaki bütün canlıları yok etmiş, bu bölgede yıllarca bir tek bitki ve hayvana raslanamamıştı.

Cava'da Hayat

Cavalılar sıcak kanlı, ufak yapılı insanlardır. Açık kahverengi derilidirler; saçları düz, siyahtır. Zeki ve çalışkan olan Cavalılar bilhassa boya işlerinde, dokumacılıkta, madeni eşya yapımında çok ustadırlar.

Cavalılar'ın bir başka özelliği de dansa düşkün olmalarıdır. Cava danslarının kendine has bir ahengi vardır. Dansta şöhret kazanmış birçok Cavalı dünya sahnelerinde oynamıştır. Cavalılar'ın çoğu çiftçilikle geçinir. Yetiştirdikleri başlıca ürün pirinçtir. Pirinç, dağlık bölgelerde «taraça» usulü ile yetiştirilir: Dağ yamaçları merdiven basamakları gibi kesilerek düz bölümlere ayrılır. Cava'nın diğer önemli ürünlerinin başında kahve, çay, pamuk, meyva ve bilhassa karabiber gelir.

Yanardağların dört bir yana saçtığı küller Cava topraklarının asıl zenginliğidir. Bu sayede memleketteki bitki hayatı büyük zenginlik gösterir. Yağışlı ve sıcak iklim de Cava'daki bitkilerin çok çeşitli olmasını sağlar.

Cava'da yaşıyan hayvanlar da çok çeşitlidir. Ormanlarda papağan ve tavustan başka daha birçok kuş çeşitlerine raslanır. Piton ve kobra yılanı, timsah, iri böcek ve örümcekler de Cava ormanlarının özellikleri arasındadır. Bazı örümcekler kuşları yakalıyacak kadar iri olur.

Cava Adamı

Cava'nın bir milyon yıllık bir geçmişi vardır. 1891-92 yıllarında yapılan kazılarda bazı kemiklere raslanmıştır. Bu kemikler en eski insan tipi olarak kabul edilir, bazı bilginler bunun bir maymun çeşidi olduğunu ileri sürerler. Bu bakımdan, «Pithecanthropus erectus» (dik duran maymun-adam) denilen Cava Adamı bir kısım bilginlere göre başkalaşım (istihale) teorisinde maymundan insana geçişin en tipik safhasını gösterir.

XX. yüzyılda yapılan kazılarda başka kemiklere de raslanmıştır. Bilginler Cava Adamı'nın bir milyon yıl önce yaşadığını tahmin ediyorlar.

Bugün Cava'da yaşıyanların ataları M. Ö. 2000 yıllarında Güneydoğu Asya'dan gelmiştir. Cava'nın tarihi boyunca Hindistan'la birçok münasebetleri olmuştur. I. yüzyıldan itibaren türlü çağlarda adada çeşitli Hindu krallıkları kurulduğu bilinmektedir. Gene Hintliler ve Malayalı tüccarlar Cava'ya İslâmlığı getirmişlerdir. İslâmlık çabucak yayılmış, kısa zamanda bütün adaya hâkim olmuş, İslâm devletleri kurulmuştur.

Cava halkı çocuklarını çok küçük yaşlardan dansa hazırlarlar. Resimde kızını yetiştiren bir baba görülüyor.

CAVA'DA KARAGÖZ

Cavalılar bilhassa tiyatro ve müziğe çok düşkündür. Kendilerine has özellik gösteren orkestraları, tiyatroları vardır. Bu arada Cavalıların en sevdiği oyunlardan biri de bir çeşit karagözdür. Yerli dilinde buna «wayan» (gölge) derler. Tıpkı karagözde olduğu gibi, bu oyunun şahısları da hayvan derisinden yapılır. 200 kadar şekil vardır. Wayan oyunları saatlerce, bazan sabaha kadar sürer. Oyun arasında da dans gösterileri yapılır.

Avrupalılar'ın Cava'ya gelmesi XVI. yüzyıla raslar. 1525'e doğru Portekizliler Cava'ya geldiler, Cakarta'ya yerleştiler. XVI. yüzyılda Holândalılar'ın gelmesi Portekizliler'i zayıflattı. Ada bundan sonra Holândalılar'ın hâkimiyeti altına geçti; yalnız, 1801-1816 yılları arasında Ingilizler tarafından idare edildi. Cava Ikinci Dünya Savaşı sırasında Japonların eline geçti (1942). Savaştan sonra kurulan Müslüman Indonezya Cumhuriyetine katıldı (Bk. Indonezya; Cakarta).

CAVİT, Mehmet (1875-1926)

Mehmet Cavit

Tanınmış Türk maliyecisidir. Selânik'te doğdu. Istanbul'da Mülkiye Mektebi (Siyasal Bilgiler Fakültesi)'ni bitirdikten sonra memur ve öğretmen olarak çalıştı. Bu arada, daha sonra Ittihat ve Terakki Cemiyeti adını alan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne girerek, Meşrutiyet idaresinin 1908'de yeniden kurulmasını sağlıyanlar arasında yer aldı. Meclis-i Mebusan'ın ilk devresinde Selânik mebusu seçildi. Önemli bir Parlâmento hatibi olarak tanınan Cavit Bey, 31 mart olayından sonra Tevfik Paşa kabinesine maliye nazırı olarak girdi. Mondros Mütarekesi'nin ilk günlerine kadar bu devrin siyasî hayatında ve Osmanlı Devleti'nin maliye işlerinde birinci plânda yer aldı, maliye nazırı, nafia nazırı oldu. Ayrıca Düyun-ı Umumiye Idare Meclisinde Osmanlı dâinler vekili sıfatiyle bulundu. Malî ve siyasî bir mütehassıs sıfatiyle Osmanlı Devleti'nin bu devirde aktettiği istikrazlarla ilgili olarak Paris'te, Londra'da ve Berlin'de yapılan bütün malî müzakereleri idare etti. Mütareke devrinde işgal kuvvetlerinin eline geçmeden Istanbul'da yaşadı. Lausanne (Lozan) Konferansı sıralarında borçlar konusundaki tutumu millî menfaatlere uygun görülmedi. Cumhuriyetin ilk günlerinde iktidara muhalif görülen Cavit Bey, 1926'da Atatürk'e karşı Izmir'de tertip edilen suikast hakkında bilgi sahibi olmak ve buna yardım etmek suçundan Istiklâl Mahkemesi karariyle 26 ağustos 1926 tarihinde idam edildi.

CAVOUR, Kont (1810-1861)

Bir Italyan devlet adamıdır. Uzak görüşlülüğü ile bütün Italyan devletlerini bir idare altında toplama gayretleri, onun, dünyanın sayılı devlet adamları arasında yer almasını sağlamıştır.

Cavour, Torino'da doğdu, Torino askerî akademisinden çıktıktan sonra orduda görevlendirildi, sonra emekliye ayrıldı. 1948'de Sardinya parlâmentosuna katıldı. 1852-1859 yılları arasında, Sardinya Kıralı II. Vittorio-Emmanuele'nin yanında başbakanlık yaptı. Bu sırada, devletin dış münasebetleri ve dış politikasiyle ilgilendi. Onun etkisiyle Sardinya, Kırım Savaşı'ndan dolayı Rusya'ya karşı, Ingiltere, Fransa ve Türkiye ile 1855'te bir antlaşma imzaladı. 1856'da Paris'te toplanan barış konferansında Cavour, Sardinya'nın Avrupa devletlerince tanınmasını sağladı.

Kont Cavour

1858'de, Avusturya'ya karşı girişilecek savaşta, III. Napoléon, u' kendisiyle birlik olması için ikna etti. 1859'da başlıyan savaşı Cavour bu suretle kazanınca, Lombardiya'nın büyük bir kısmiyle komşu İtalyan eyaletleri Sardinya idaresi altına girdi.

Cavour, 1861'de Italyan milliyetçisi Giuseppe Garibaldi'nin de yardımiyle, Roma ve Venedik hariç olmak üzere bütün Italya'yı bir idare altında toplamayı başardı. Ilk Italyan parlâmentosu Italya Kırallığı'nı ilân ettikten üç ay sonra öldü.

Amerika'dan Dünyaya Yayılan Bir 20. Yüzyıl Müziği: C A Z

CAZ, XX. yüzyıl müziğinde büyük yeri olan bir müzik nev'idir. Caz aslında, Birleşik Amerika'da yaşamakta olan Zencilerin din dışı müziğidir. Köle olarak çalıştırılmak üzere Afrika'dan getirilen Zenciler Yeni Dünya'da Avrupa müziğinin kurallarına uymuşlar, bunları kendi özel ritim anlayışlariyle kaynaştırmışlardır.

Böylece beliren yeni bir müzik şekli, köleliğin kaldırılmasından sonra, Birleşik Amerika'nın Güney bölgelerinde gelişmeye başladı, New Orleans şehri bu müziğin merkezi haline geldi. Caz, bu şehrin eğlence bölgesi Storyville'in Birinci Dünya Savaşı sıralarında hükümetçe kapatılması üzerine, orada çalışan Zenci müzikçilerin iş bulmak amaciyle kuzeye göç etmeleriyle, önce Birleşik Amerika'nın diğer eyaletlerine, oradan da bütün dünyaya yayılmaya başladı.

Caz genel olarak içten doğduğu gibi (irticalen) çalışa dayanan bir müzik olmakla beraber notadan da faydalanılır. Melodi, üçüncü ve yedinci dereceleri pesleştirilmiş diziden doğma «blues» adı verilen tarza dayanır. Ritmler, Afrika ritmlerinin uzantısıdır. Armoni, Batı müziği armonisidir, genel olarak çalgı müziğidir. Batı müziği çalgılarından faydalanılır. Fakat çalgılama (orkestrasyon) bazı özellikler gösterir. Ilk caz topluluklarında trompet, klârnet ve trombon başlıca melodi çalgılariydi. 1930 yıllarında bu üç çalgıdan faydalanılarak gelişen çok sesli çalış büyük orkestraya aktarılmış, klâsik büyük caz orkestraları doğmuştur.

Bu orkestraların temel kuruluşlarında orkestrasyon şöyle bir düzen gösterir: Ikişerden alto ve tenor saksofonlar, üç trompet, iki trombon, piyano, kontrbas, gitar ve davullar. Bu türlü çalgılama caz yazısının da gelişmesini sağlamıştır.

Caz müziğinin ünlü yaratıcıları ve okul kurucuları arasında Louis Armstrong, Lester Young, Charlie Parker gibi saksofoncular, Fats Waller, Earl Hines, Lennie Tristano gibi piyanistler, Count Basie, Fletcher Hendersan, Düke Ellington, Jimmie Lunceford, Sy Oliver, Eddie Sauter, Gil Evans gibi orkestra yöneticileri ve besteciler başta gelirler. Caz müziği Ravel, Stravinski, Honegger, Milhaud ve Liebermann gibi Avrupalı besteciler de etkilemiştir.

Amerika'da Bix Beiderbecke ve Benny Goodman gibi Beyaz cazcılar da Zenci meslektaşlarının yanı sıra yükselmişler, caz müziğine kendilerinden birşeyler katmışlardır. Benny Goodman cazda «swing» denilen şekli ortaya çıkardıktan sonra ünü daha da arttı. Amerika'da ün salmış caz orkestraları arasında Benny Goodman, Jimmy Dorsey, Tommy Dorsey, Louis Armstrong ve Harry James'in orkestralarını sayabiliriz. Bu arada Irving Berlin caz repertuvarına güzel eserler kazandırmıştır. Amerikalı besteci George Gershwin de klâsik caz eserleri besteliyerek bir yenilik yaratmıştır.

Bugünkü Durum

Amerika'da caz yeni bir rönesans devrine girmiştir. Klâsik cazcıların yerini Red Nichols gibi süratli tempo taraftarı sanatçılar aldı. Artık eski «slow» (ağır) tipi par-

çalar pek ender dinlenmektedir. Günümüzün caz meraklılarına swing bile ağır gelmeye başladı. Son yılların bir başka yeniliği de, popüler klâsik müzik parçalarının birer caz parçası haline getirilmesidir. Senfonilerin, konçertoların uvertürlerin sonatların en güzel melodileri alınıp, ritmi ve biraz da melodisi değiştirilerek caz parçası haline getirilmektedir. Bu yenilik, başlangıçta, klâsik müzik taraftarları arasında çeşitli tartışmalara yol açmıştı. Klâsik müzik eserlerinin «katledildiği» iddiası ileri sürüldü.

Son devirlerin klâsik müzik bestecilerinin hayatta olan vârisleri tazminat dâvaları açtılar. Fakat sonuç gene cazcıların lehine ololdu. Artık klâsik müzik taraftarları dahi en ağır klâsik parçayı caz orkestralarından dinlemeye alıştılar. Caz müziği, artık bir sokak müziği olmaktan çıktı, konser salonlarına yerleşti. Amerika'da, bugünün cazsever topluluğu, dansetmekten ziyade, dinlemek için cazla ilgilidir. New York şehri, yavaş yavaş Amerika'nın caz merkezi haline geliyor. Bütün gece klüplerinde kolejlerde, kahvelerde, konser salonlarında, tiyatrolarda, caz müziğine geniş yer veriliyor. Güneydoğu Amerika'nın kültüre önem veren ve yenilik hareketlerine daima öncülük eden Dallas şehrinde seri halinde caz konserleri tertipleniyor. Amerika'nın dört bucağında gençler aralarında her gün yeni yeni caz toplulukları kuruyorlar. Ve tabiî bu arada yeni kabiliyetler de keşfediliyor.

Caz müziğinde kaydedilen bir başka gelişme de, piyanonun önemli caz enstrumanı mevkiine yeniden ulaşmasıdır. Ünlü caz sanatçısı Duke Ellington bile solo piyano çalışlarını düzenli resitaller haline getirmeyi düşünüyor. Büyük caz orkestralarına pek rağbet edilmiyor. Daha küçük gruplaşmalar geniş ilgi topluyor, fakat gene de ilerde büyük caz orkestralarının tutunacağını ümid edenler çok. Bunların başında, ünlü saksfoncu Gerry Mulligan geliyor. Geçen yıllarda kurduğu 14 kişilik caz orkestrası zevkle dinleniyor.

Quincy Jones'in bir müzikli komedi için kurduğu 20 kişilik orkestra, Avrupa'da başarılı konserler verdikten sonra Amerika'da da ilgiyle karşılanmıştır. Büyük çapta caz orkestralarının yeniden canlanacağı kanaatine sahip olabilmek için vakit henüz erken sayılır, fakat yapılan denemeler yarın için büyük ümitler vadediyor.

Avrupa'da olduğu gibi caz sevgisi bizde de yıldan yıla gelişmiştir. 1920-30 yıllarında eğlence yerlerinde çalan yabancı orkestralar ara sıra caz müziğinden örnekler vermekle cazı tanıtmaya başlamışlar, daha sonra üçlü, beşli, altılı caz toplulukları kurulmuştur.

CEBECİ

Osmanlı ordusunda harb malzemesini sağlıyan ocağa «Cebeci» denirdi. Fatih Sultan Mehmet zamanında kurulduğu sanılan bu ocağın mensupları zırh, yay, kılıç, tüfek, kurşun, barut, ok vs. gibi melzemeyi savaş boylarına götürür, orduya teslim eder, savaş sona erince de bunları toplayıp İstanbul'a getirirdi. Cebeciler arızalanmış olan silâhları tamir eder, yeniden kullanılmak

CAZ DÜNYASININ ÖLMEZ SİMALARI

Jimmy Dorsey: Tanınmış kılârinet ve saksofoncudur. 1904'te Amerika'nın Pensylvania eyaletinde doğdu Küçük yaşta müziğe başladı. Caza karşı yakın bir ilgi duyuyordu. Önceleri kardeşi Tommy ile birlikte çalıştıysa de 1935'te ondan ayrılarak kendi orkestrasını kurdu, fakat hiçbir zaman onun başarılarına ulaşamadı. Büyük Zenci kılârinetçi Jimmie Noone'un tarzında çalar.

Tommy Dorsey: Beyaz tromboncuların en ünlülerindendir. 1906'da Pensylvania'da doğdu. Çok küçük yaşlarında trompet ve trombon çalmaya başladı. Zaman zaman küçüklü, büyüklü birçok orkestralarda çalıştı. 1924-1933 arasında sayısız plâk dolduran sanatçı 1934'te kardeşiyle birlikte bir orkestra kurdu. Dorsey Kardeşler Orkestrası kısa zamanda tanındı. 1927 den beri Zencilerin stilinde çalarak haklı bir şöhrete erişti. Trombonda pek az kimsenin çalabileceği tatlılıkta çalmakla tanınmıştır.

Benny Goodman: Beyaz kılârinetçilerin en tanınmışlarındandır. 1909'da Chicago'da doğdu. Sekiz kardeşi gibi o da küçük yaşta caza ilgi duydu. 1929-34 arasında sayısız plâk doldurdu. 1934'te kendi orkestrasını kurdu. En iyi müzisyenleri toplayıp büyük şöhret kazandı. En seçme orkestra parçalarını 1935'te, davulcu Krupa, trompetçi Berigan'la beraber plâğa doldurdu.

Harry James: Beyaz trompetçilerin en ünlülerindendir. 1915'te Georgia'da doğdu. Bir sirk müdürü olan babası ona küçük yaşta trompet ve davul çalmasını, cambazlık yapmasını öğretti. 1936'da küçük caz orkestralarında çalmaya başlıyan Harry James'i Ben Pollack orkestrasına aldı. Böylece James gittikçe tanınarak 1939'da kendi orkestrasını kurdu. Birçok müzikal filmlerde çaldı.

Louis Armstrong

Gene Krupa

Bilhassa trompeti çalışındaki kıvraklık ve ustalıkla göze çarpmıştır.

Gene Krupa: Beyaz davulcuların en tanınmışlarındandır. 1909'da Chicago'da doğdu. 18 yaşında davulcu olarak hayata atıldı. 1935'te Benny Goodman orkestrasına girdi. Hem çalışındaki ustalık, hem de seyredilmesi çok hoş kol ve vücut hareketleri kendi şöhreti kadar Benny Goodman orkestrasının şöhretini de kısa zamanda yaydı. Orkestrada çalıştıktan başka gündüzleri de saatlerce çalışır, hattâ geceleri yatağının başında bile aklına gelen ritmlere çalışmak üzere bir çift «baget» (sopa) bulundururdu.

Louis Armstrong: Milletlerarası şöhreti olan bir trompetçidir. 1900'de New Orleans'ta doğdu. Çok fakirdi. Müzik aleti alamadığı için ancak, kendisi gibi Zenci çocuklarla, sokaklarda şarkı söyliyerek para kazanmaya çalışıyordu. 11 yaşındayken meşhur trompetçi «Bunk» Johnson'u dinlediği gün ona hayran kaldı. Johnson bir gün ona nasıl trompet çalınacağını öğretti. Günün birinde meşhur trompetçi King Oliver Chicago'ya gidince onun yerine çalmaya başladı. Bir müddet sonra King Oliver onu Chicago'ya yanına çağırdı. Orada ilk plâklarını dolduran Armstrong kısa zamanda cazcıların en iyisi olarak tanınmaya başladı. 27 yaşında kendi orkestrasını kurdu. Bu arada birçok defa Avrupa'ya turneye çıktı ve Paris'te Pleyel Salonunda muazzam bir konser verdi. Böylece Armstrong, caz müziğine en çok tesir eden, caz tarihinin en kudretli şahsiyeti haline geldi. Bugün bile birçokları Armstrong'u caz dünyasının en kudretli şahsiyeti olarak kabul eder.

Cebeci

üzere saklarlardı. İmparatorluğun bütün malzemesini hazırlamak, bunları askere dağıtmak cebecilerin göreviydi. Gerekince yol açmak, köprü kurmak, yiyecek sağlamak da cebecilere düşerdi. Ordunun faal sınıflarından biri olan cebeciler gördükleri iş bakımından bugünkü ordunun ordudonatım, levazım ve istihkâm sınıflarına karşılıktı.

Önceleri cebeciler, yeniçeriler gibi, acemi oğlanlar arasından alınırdı. Daha sonraları dışarıdan da mülâzım (aday) alınmaya başlandı. Kışlaları İstanbul'da Sultanahmet'te Ayasofya'nın karşısındaki, yanan eski Adliye Binası'nın yerindeydi.

Cebecilerin komutanlarına «cebecibaşı» denirdi ki Osmanlı teşkilâtının en önemli generallerindendi. 1826'da yeniçeri ocağı ile bu ocak da kaldırılmıştır.

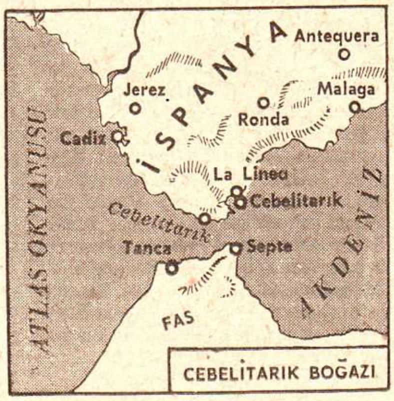
CEBELİTARIK

Akdeniz'in batısında Avrupa topraklarında bir boğazın, yarımadanın ve şehrin adıdır.

Cebelitarık Boğazı Akdeniz'le Atlas Okyanusu'nu birleştirir. 60 km. uzunluğundadır. En geniş noktası 44 km., en dar noktası da 14,2 km. dir. Derin bir boğaz olan Cebelitarık'ın en sığ yerinin derinliği 324 m. dir. Boğazın yüzünde suların akıntısı Atlas Okyanusu'na doğrudur. Bu şiddetli akıntıya karşılık diplerde Okyanus'tan Akdeniz'e doğru akan zayıf bir akıntı vardır.

Ulaştırma bakımından dünyanın en önemli boğazlarından biridir. Boğazdan yılda 7.000 kadar gemi geçer. Boğazın her iki kıyısı İspanya elinde ise de İngiltere 1704'ten beri Cebelitarık kayasını elinde bulundurmaktadır.

İngiliz sömürgesi olan Cebelitarık, boğazın Akdeniz kesiminde küçük bir yarımadadır. Burası üstü yassı bir kaya kütlesinden ibarettir. Yüksekliği 425 m. olan bu kayanın doğu ve kuzey yamaçları dimdiktir. Bu kesim 800 m. eninde bir dille İspanya'ya bağlıdır.

CEBELİTARIK BOĞAZI

Kayanın kuzeybatı kesimi nispeten düzdür, Cebelitarık adını taşıyan şehir de buradadır. 25.000 nüfuslu şehirde çeşitli milletlerden insanlar yaşar. Şehrin güney kesiminde liman ve askerî tesisler vardır. Cebelitarık limanı savaş ve ticaret limanı olmak üzere iki kısımdır. Her iki liman tahkimli dalgakıranlar arasındadır.

Tarih. — Cebelitarık (Tarık dağı) Arap generali Tarık'ın adından gelir. Tarık, boğazı emniyet altına almak için, 711'de burada bir kale yaptırmıştır. «Moorish Castle» (Fas Kalesi) denen bu kale bugün hapisanedir. Cebelitarık 1462'de Araplar'dan İspanyollar'a geçti. İspanya veraset savaşları sırasında İngiltere-Holânda donanması tarafından 1704'te zaptedildi. İspanya 1705'te burasının İngiltere'ye aidiyetini kabul ettiyse de, bugün anavatana dönmesi için İspanya'da kuvvetli bir cereyan vardır.

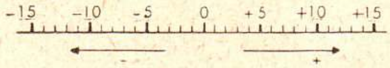
Matematiğin Önemli Bir Kolu: CEBİR

CEBİR, matematiğin bir kolu, aritmetiğin genelleştirilmiş şeklidir.

Cebirde kullanılan sayıların pozitif ve negatif işaretler taşıması onu aritmetikten ayıran özelliklerin başında gelir. Böylece, işaret taşıyan sayılara «cebirsel sayılar» denir. Şimdi, sayılara neden pozitif ve negatif değerler vermek gerektiğini inceliyelim.

Aritmetikte sayılar sadece bir şeyin miktarını, büyüklüğünü, yahut bir noktadan olan uzaklığını bildirir. Cebirsel sayılar ise sayıların «sıfır» a göre yönünü de gösterir. Termometreyi okumak bunun en basit bir misalidir. Termometrenin gösterdiği derece, sıcaklığın sıfır dereceye göre olan miktarıdır. Gösterilen derecenin sıfırın altında veya üstünde olması bize sıcaklığın durumu hakkında bir fikir verir.

Cebirsel sayılar hakkında daha iyi bir bilgi edinmek için termometrenin derece sistemini yatay olarak gözden geçirelim:

Bu şekilde, sıfırın üstündeki dereceler sağda, altındaki dereceler de solda gösterilmiştir. Sıfırın sağındaki rakamlar artı (+) işaretiyle, solundakiler de eksi (—) işaretiyle yazılır. Artı işaretli sayılara «pozitif», eksi işaretlilere «negatif» sayılar denir. Böylece, cebirsel sayılar, bize aritmetik sayılarının ifade etmediği bazı şeyleri bildirir.

Görülüyor ki cebirsel sayılar, sayıların sıfıra göre yönünü ve sıfırdan uzaklığını göstermektedir. Bu, her bakımdan faydalıdır. Meselâ bir tüccarın defterinde 2000 T. L. yazılı olduğunu farzedelim. Bu rakam, paranın borç mu, yoksa alacak mı olduğunu belirtmez. Halbuki önüne konacak + veya — işareti paranın alacak veya borç olduğunu kolayca gösterir. Aynı şekilde, bir yerin deniz yüzünden yükseklik veya alçaklığı da pozitif ve negatif işaretli sayılarla ifade edilir.

Bir cebirsel sayının önündeki + veya — işareti dikkate alınmadan rakamın taşıdığı değere sayının «mutlak değeri» denir. Meselâ + 5'in mutlak değeri 5, —8'in mutlak değeri 8'dir. Mutlak değeri gösterilmek istenen sayılar iki dik çizgi arasında yazılır:

$$|+5| = 5 \qquad |-8| = 8$$

Sayıların Harflerle Gösterilmesi

Cebirde kullanılan harfler varılan sonuçları genelleştirmek içindir. 3.000 liranın % 6' dan bir yıllık faizinin ne olduğunu bulmaya çalışalım. % 6 yüz liraya bir yılda 6 lira verileceğini gösterdiğine göre önce 3.000 lirada kaç tane 100 lira olduğunu arıyacak, sonra da bulduğumuz sayıyı 6 ile çarpacağız demektir. O halde:

$$\frac{3.000}{100} \times 6 = 180 \text{ L.}$$

Bu problemi rakam yerine harflerle de ifade edebiliriz: x liranın % y'den bir yıllık faizi şöyle bulunur:

$$F = \frac{x}{100} \times y$$

Böylece, bir formül meydana gelmiş olur. Bu, yukarıda rakamlarla ifade ettiğimiz problemin genelleştirilmiş şeklidir. Her hangi bir paranın, her hangi bir yüzdeden yıllık faizini bulmak için yukarıdaki formülü kullanmak yeter.

Cebirde Kullanılan İşaretler

Aritmetikte kullanılan dört temel işlemin işaretleri cebirde de kullanılır. Cebirde ayrıca parantez, köşeli parantez veya büyük parantez işaretleri de kullanılır. Bu işaretlerden her hangi birinin içinde yazılı rakamlar bir tek niteliği (kemiyeti) ifade eder.

Meselâ bir adamın 40 lirası olsa, bir kişiye 8, bir kişiye de 2 lira borcu bulunsa, bunu rakamlarla şöyle yazabiliriz: 40—8—2. Bu, daha da derli toplu olarak şu şekilde ifade edilir: 40— (8+2). O halde:

$$40 - (8 + 2) = 40 - 8 - 2$$

Bunu cebirsel olarak şöyle ifade ederiz:

$$a - (b + c) = a - b - c$$

(8 + 2) veya (b + c) aynı kemiyeti, yani adamın iki kişiye olan 8 ve 2 liralık borçlarını toplu olarak gösterir.

İşlemler ve Denklemler

Aritmetikteki toplama, çıkarma, çarpma, bölmeden ibaret olan dört temel işlemle, oran ve orantı, çarpanlara ayırma vs. gibi işlemler cebirde de yapılır. Aritmetik işlemlerinde en önemli nokta işlem sırasında sayıların işaretlerine dikkat etmektir.

Toplamda sayıların mutlak değeri esas

alınır, hangisinin mutlak değeri büyükse onun işareti verilir. Meselâ:

(+ 6) + (— 3) = + 3

(+ 5) + (— 7) = — 2

İşaretler aynıysa olduğu gibi muhafaza edilir. Toplanacak olan a ile a ise bu, 2a diye gösterilebilir. Fakat a ve b ise ancak (a + b) diye ifade edilebilir.

Çıkarmada da sonuç mutlak değeri büyük olanın işaretini taşır. Her iki sayının da işareti negatifse çıkarma aritmetikteki çıkarmaya benzer, aksi halde cebirsel çıkarma aritmetik bakımdan toplama gibidir.

Çıkarma	Toplama	Çıkarma
+ 4	+ 4	— 8
— 2	+ 2	+ 3
+ 6	+ 6	—11

Toplama	Çıkarma	Toplama
— 8	— 6	— 6
— 3	— 2	+ 2
—11	— 4	— 4

Çarpmada işaretler bazı değişikliklere uğrar. Bunun için kaide şudur:

+ ile + çarpımı +

+ » — » —

— » + » —

— » — » +

Meselâ:

(+a) X (—b) = — ab

(—a) X (—4 = 4a

(Pozitif değerli sayılar + işareti konmadan da yazılabilir. Cebirde bir rakamın önünde işaret bulunmazsa onun pozitif (+) olduğu anlaşılır.)

Bölmede bölünen ve bölenin işaretleri aynıysa bölüm işareti pozitif, işaretleri terse bölüm işareti negatiftir. İki cebirsel sayının bölümünün mutlak değeri, bu iki sayının mutlak değerlerinin bölümüdür.

Meselâ: $\frac{-5}{-25} = +5$

Cebir denklemleri, bilinenlerin yardımiyle bilinmiyenleri bulmaya yarar. Denklemler, içinde bulunan bilinmiyen sayısına göre, «bir bilinmiyenli», «iki bilinmiyenli», «üç bilinmiyenli» denklem adını alır. Bilinmiyenlerin kuvvetlerine göre de «birinci dereceden», «ikinci dereceden» adını alırlar.

x + 6 = 12 birinci dereceden «bir bilinmiyenli»,

x2 — 10 = 3x ikinci dereceden «bir bilinmiyenli», denklemlerdir.

x — y = 10 ise birinci dereceden «iki bilinmiyenli» bir denklemdir.

Denklemleri çözmek için aşağıdaki kaideleri göz önünde bulundurmak lâzımdır:

Denklemin bir tarafında bulunan bir kemiyet diğer tarafına geçerken işareti değişerek geçer.

Bir denklemin her iki tarafı aynı sayı (sıfırdan farklı) ile çarpılabilir, bölünebilir.

Bir denklemin iki tarafı sadece sabit sayılarla çarpılabilir, bölünebilir. İçinde bilinmiyen bulunan kemiyetlerle bölünemez, çarpılamaz.

Burada, şimdiye kadar anlattıklarımız cebirin ancak alelâde, yahut «ilkel» denen şekilleridir. Bu temeller üzerinde cebirin birçok yüksek şekilleri ve kolları vardır. Bunların başlıcaları, vektör cebri, üstün cebir, yüksek cebir, Galois cebri vs. dir.

Cebirin Tarihi

Cebir yeni bir bilim kolu değildir. Binlerce yıl önce Hindistan'da, Çin'de geliştiği bilinmektedir. Ancak, cebir hakkında kesin işaretler M. O. 1700 yıllarına aittir. Bu tarihte Mısırlılar tarafından kullanıldığı hakkında elde deliller vardır. Daha sonra cebri Yunanlılar geliştirmiş, Diphantus 300 yıllarında bilinmiyenleri özel işaretlerle göstermiştir.

Daha sonra Araplar 800 yıllarında sıfırı cebire soktular. Bu bütün matematik tarihinin getirdiği en büyük gelişmelerden biridir. Türkistanlı Ebu Abdullah Muhammed bin Musa el-Harezmî 825 yılı sıralarındaki «Kitabü'l Muhtasar fi'l Cebri ve'l Mukabele» adlı eserinde «cebir» sözünü ilk defa kullanmıştır. Bu deyim daha sonra Avrupa'ya yayılmış, Fransızca'da «Algebre», İngilizce ve Almanca'da «Algebra» şeklini almıştır. Bunun gibi, «algoritma» (logaritma) da Batılılar'ın «Alchorismi» dedikleri Harezmî'nin adından gelir. Bütün dünyada rübaileriyle tanınan Iranlı şair Omer Hayyam da cebir hakkında önemli bir kitap yazmıştır.

Ortaçağ devamınca cebirde büyük bir ilerleme olmamış, ancak 1500 yıllarından sonra cebir alanında ilerlemeler kaydedilmiştir. Kullanılan işaretlerin çoğu XVI. yüzyılda yerleşmiştir. Bu devrede üç ve dört dereceli denklemlerin çözümlesi başarılmıştır. XVII. yüzyıldan itibaren klâsik yüksek cebir, XIX. yüzyılın ilk yarısında da modern yüksek cebir doğmuştur.

CEBRÂİL, Tanrı ile peygamberlerin arasında elçilik eden, Tanrı'nın emir ve vahiylerini bildiren melektir. Cebrâil, İslâm dinine göre, Mikâil, Azrâil ve İsrâfil'le birlikte, Tanrı'ya en yakın dört melek arasında bulunmaktadır. Bazı dinlere göre ise Cebrâil başmelektir. Danyal'a koç ve teke hayalini anlattığı, Yedi Haftalar kehanetini bildirdiğini, Zekeriya'ya vaftizci Ioannes'in doğumunu, Meryem'e de İsa'yı doğuracağını önceden bildirmek üzere gönderildiğine, Hazreti Muhammed'e de vahiylerin Cebrâil tarafından getirildiğine inanılır.

CEHENNEM

Günah işliyenlerin, öldükten sonra, âhirette azap çekmesi için gönderildiğine inanılan yerin adıdır. İslâmlıkta ve Hıristiyanlıkta aynı şekilde tasavvur edilir, genel olarak dünyadaki ateşle kıyaslanır. Kuran'da «cehennem» kelimesi için bazı kere «nâr» (ateş), veya ateşin vasfı olan kelimeler kullanılır. Bir âyette de Cehennemin 7 kapısı olduğu yazılıdır.

Kuran'da cehennem azabı yer yer canlı bir şekilde tasvir edilmiştir. Cehennem ateşi alevlidir; deriyi yakıp kavurur. Cehennem, kaynıyarak uğuldar. Dibinde yetişen zakkum ağacının yılan başına benziyen zehir gibi acı meyvaları yenir, kaynar sular içilir. Cehennem hakkında birçok hadisler de vardır.

Cehennem azabının ebedî olup olmadığı meselesi, İslâm din bilginleri arasında tartışmalı bir konudur. Mutezile ve Haricîler, Cehenneme girenlerin bir daha çıkamıyacaklarına inanırlar. Diğer İslâm mezheplerinde ise, Tanrı ile boy ölçüşmeye kalkanlardan gayrı kimselerin affedileceğine inanılır. Hattâ bazı yorumculara göre cehennem azabı günün birinde herkes için sona erecektir.

CEHENNEMTAŞI

Renksiz, kokusuz, yarı saydam çubuklar halindeki kimyasal bir maddedir. Kimyadaki adı «gümüş nitratı» dır ($AgNO_3$). Doğrudan doğruya gümüşün nitrik asitle işlenmesiyle elde edilir. Işığın etkisi altında gümüş meydana getirerek kararır. 208,5° de erir. Doktorlukta yaraların yakılmasında, deriyle kapanması gereken hallerde kullanılır.

CEHRİ

Cehri

Tohumlarından boya elde edilen bir ağaçtır. Memleketimizin hemen her yerinde yetişir, bir buçuk metre kadar yüksekliğindedir. Çok küçük yeşil, sarı veya beyaz çiçekler açar. 100 kadar türü vardır.

Bazı cinslerinin kabuğundan doktorlukta kullanılan maddeler çıkarılırsa da memleketimizde cehri daha çok boya elde etmek için yetiştirilir. Yarı olgunlaşmış bezelye büyüklüğündeki taneleri kurutulur. Bunların tadı acı, kokuları da fenadır. Kurutulan tohumlar kahve değirmeninde çekilir, alkolle, daha sonra da sülfürik asitle işlenir. Bu sırada boya maddesi olan sarı toz, eriyikten ayrılıp, dibe çöker. Cehri sarısı çok parlak ve tatlı bir sarıdır. Fakat ışığa ve kirece karşı dayanıksız olduğundan cehri yeni boyalar yanında eski değerini kaybetmiştir.

CELÂL SAHİR (Bk. EROZAN, Celâl Sahir).

CELÂLETTIN HARZEMŞAH (Öl. 1231).

Türk Harzemşah İmparatorluğunun son hükümdarıdır. Unvanı Mengüberti (Anadolu Türkçesi'nde: Tanrıverdi) dir, bütün bu hanedan hükümdarları gibi adının sonuna «Harzemşah» gelir.

Celâlettin Harzemşah, Sultan Muhammet Harzemşah'ın oğludur. Annesi Ayçiçek Hatun'dur. 1216'da büyük Türk imparatorluğunu tehdide başlıyan Cengiz Han'ın Moğollar'ına karşı ilk savaşını açtı. Once Cengiz'in öncüsü olan Cuci Han ile karşılaşan Harzemşah ordusunun sağ cenahına komuta ederek, savaşı ordusuna kazandırdı. Fakat Harzemliler, toplu şekilde düşmanı imhaya çalışacaklarına, kaleleri teker teker savunma yoluna gittikleri için, Moğollar'a parça parça yenilmiş oldular. Birkaç yıl içinde Moğollar'ın Harzemşah İmparatorluğu'nu istilâları ve babasının ölümü üzerine hükümdar olan Celâlettin, Horasan'dan Afganistan'a geçti. 1221'de Gazne yakınlarında Pervan Meydan Savaşı'nda Büyük Moğol Ordusu'nu

perişan etti. Fakat ordusu, parça parça, kendisinden ayrılmaya başladı. Küçük bir kuvvetle kalan Celâlettin, Moğollar tarafından Sind kıyılarına kadar itildi. Burada çok kalabalık Moğol kuvvetleri kendisini kuşatınca, Celâlettin, atı ile yüksek bir yardan kendini coşkun nehre atarak karşı kıyıya geçip kurtuldu. 3 yıl Hindistan'da kaldı. 1224'te Iran'da Kirman'a, sonra Fars'a geldi. Güney İran kendisini hükümdar olarak tanıdı. Isfahan ve Irak-ı Acem'e de boyun eğdirdikten sonra, Harzemşah İmparatorluğunu diriltmiş oldu.

1225'te Tebriz'e gelen Harzemşah, ertesi yıl Moğollar'ın bağlaşığı durumunda olan Ortodoks Gürcistan Kırallığı üzerine yürüdü. 10 mart 1226'da Tiflis'e girdi. Moğollar'ın gittikçe Yakın Doğu'ya yaklaşmaları üzerine, Isfahan'a dönüp onları bozguna uğrattı. Şam'a kadar hükmünü geçiren Harzemşah, büyük savaş adamı olması dolayısiyle Mısır Eyyûbî ve Anadolu Selçuklu imparatorluklarını korkutmuştu. Halbuki Anadolu Selçuklu İmparatorluğu, kudretinin zirvesinde bulunuyordu. Gerek bunlar, gerek Bağdat'taki Abbasî halifeliği, bir türlü Celâlettin'in etrafında toplanamadılar. Moğol tehlikesi müşterekti, gün geçtikçe büyüyordu. Moğollar'ın emeli «cihan imparatorluğu» olduğu için, her hangi bir noktada durmaları ümit edilemezdi.

Celâlettin Harzemşah 10 ağustos 1230'da Yassıçemen (Erzincan yakınları) 1231 ağustosunda da Dicle Köprüsü meydan savaşlarında küçük ordusu ile Moğollara yenildi, bağlaşıkları da kendisini tamamen yalnız bıraktılar. Celâlettin, Toros Dağları'na sığındı, orada parasına, atına tamah eden bir Kürt kendisini hileyle öldürdü.

Siyaset adamı olarak zayıflığı dolayısiyle daha önemli bir rol oynıyamıyan Celâlettin Harzemşah, kahramanlık ve şecaatin mümessili olarak İslâm tarih ve edebiyatında ün kazanmış, İslâm dünyasını puta tapan Moğollar'a karşı yılmadan yıllarca müdafaa eden bir kahraman hüviyetine bürünmüştür. Namık Kemal'in «Celâlettin Harzemşah» adındaki piyesi meşhurdur.

Büyük Türk Şair ve Mutasavvıfı: Celâlettin Rumî (Mevlânâ)

CELÂLETTİN RUMÎ, [Mevlânâ] (1207 - 1273) Büyük Türk şair, mutasavvıf, bilgin ve fikir adamıdır. Bütün cihan medeniyetinin yetiştirdiği dâhiler arasında sayılır. Mevlevî tarikatının da, fiilî olmasa bile, mânevi kurucusudur.

Mevlânâ Celâlettin Rumî

Bugün Afganistan Türkistanı'nda kalan, çağının büyük bir kültür merkezi Belh'te doğmuştur. Anadolu'da yerleşip ün kazandığı için «Rumî» (Anadolulu) diye anılmıştır. «Mevlânâ» kelimesi ise «efendimiz» demektir; gerek hayatında, gerekse ölümünden sonra saygı makamında böyle anılmış, asıl adı, bu lâkabın yanında unutulmuştur. «Molla Hünkâr, Hüdavendigâr, Mevlây-i Rûm (Türkiye'nin efendisi), Mevlevî» şeklinde de anılır.

Doğum tarihi 30 eylûl 1207'dir. Babası «Sultânu'l-Ulemâ» (Bilginlerin Sultanı) diye tanınan Bahaettin Velet, annesi Mümine Hatun'dur. Babası, devrinin en büyük bilginlerindendir. Annesi Mümine Hatun ise Harzemşahlar imparatorluk hanedanından bir prensestir.

Bahaettin Velet, mânevi nüfuzundan çekinen Harzemşahlar'la arası açılıp, Belh'ten ayrıldığı sırada Mevlânâ pek küçük bir çocuktu. Babası ile İran'dan ve Bağdat'tan geçip Hicaz'a geldi; hac töreninden sonra, Şam yolu ile, Anadolu'ya geçtiler.

Anadolu Selçuklu İmparatorluğunun ihtişamlı çağıydı. Devlet merkezi Konya'da Bahaettin Velet, pek büyük bir saygıyla karşılandı. Bu sırada Mevlânâ 21 yaşında bulunuyordu (1228). Konya'ya gelmeden Anadolu'nun birçok yerlerini gezmişlerdi. Bu sıralarda Karaman şehrinde Mevlânâ, Şerefettin Semerkandî'nin kızı Gevher Hatun'la evlendirildi. Annesi Mümine Hatun da bu şehirde ölmüştür. Bahaettin Velet, 23 şubat 1231'de Konya'da vefat etti.

Mevlânâ, babasından ve gittikleri her yerde en büyük bilginlerden son derece mükemmel bir tahsil ve terbiye görmüştü. İnsanlığın milyonlarda bir ihtimalle mazhar olduğu bir dehaya sahip bulunan genç bilgin, aynen babasının gördüğü itibara nail oldu. Konya'da en yüksek dereceli medreselerde ders vermeye başladı.

Mevlânâ öğrencilerine bir hocadan çok bir uyarıcı gibi davranıyor, etrafına topladığı seçkin zümreye pek aydın ufuklar gösteriyor, Selçuklu İmparatoru'nu, vezirlerini de aydınlatmaya çalışıyordu.

Mevlânâ ve Tebrizli Şems

1244'te Konya'ya gelen Tebrizli Mehmet Şemsettin adında esrarlı, pek yüksek fikir ve hislere sahip bir derviş, Mevlânâ'nın hayatını tamamen değiştirdi. Mevlânâ 37 yaşına kadar ciddî, büyük bir bilgindi; bir fikir adamıydı. Tebrizli Şems'in gelişi Mevlâna'nın duygu âlemini altüst etti, onu bir gönül adamı yaptı. Mevlânâ daha çocukken bu dervişle Şam'da kısa bir müddet görüşmüştü. Bu sefer Şems, Mevlânâ'daki deha ateşini tamamen tutuşturdu. Onun Şems'ten başka herkesi ihmali, kendisini sevenleri, öğrencilerini son derece müteessir etti. Bunlar hattâ Şems'i ölümle tehdit ettiler. Bu durumdan sıkılan Şems, 1246'da Konya'dan gizlice Şam'a kaçtı.

Mevlânâ, Şems'le 15 aylık sohbete doyamamıştı. Onun gitmesiyle perişan oldu. Bu sonucu beklemiyen öğrencileri, pişman oldular. Şam'da olduğu öğrenilen Şems, Mevlânâ'nın birçok mektupları, sonunda oğlu Sultan Velet'in 20 kişilik bir kafileyle Şam'a gelip yalvarmaları üzerine 1246 sonunda, ayrıldığından 9 ay sonra, Konya'ya döndü. Konya'nın, hattâ Anadolu'nun en yüksek tabakası, Mevlânâ gibi bir adamın bu kadar saygı gösterdiği Şems'in meclisine devama başladılar. Fakat Mevlânâ artık ders ve vaız vermiyordu, iç âlemine dalmıştı. Öğrenci ve müritleri bu durumdan da memnun olmadılar. Bu kuvvetli memnuniyetsizlik karşısında Şems, 1247'de birdenbire, esrarengiz şekilde, bir daha bulunmamak üzere ortadan kayboldu; Mevlânâ da artık onu bulamadı.

Bundan sonra bambaşka bir gönül adamı olan Celâlettin Rumî, kendini tamamen şiir ve semâ'a verdi. Kendisini Şems'le aynı varlık halinde görmeye, şiirlerinde onun adını kendi adıymış gibi zikre başladı.

1254'ten sonra Mevlânâ'nın gözde müridi Konyalı bir kuyumcu olan Salâhattin Zerkûb'dur. Bunun kızı Fatma Hatun'la Mevlânâ'nın oğlu Sultan Velet evlenmişlerdir. Salâhattin ölünce yerine Türk Ali oğlu Mehmet oğlu Urmiyeli Hüsamettin Çelebi geçmiştir.

Mevlânâ'nın Ölümü

Mevlânâ, 17 aralık 1273'te, 66 yaşında Konya'da öldü. Hastalığı, yüksek ateş yapan bir karaciğer rahatsızlığıydı. Cenazesinde, Hıristiyan ve Yahudiler de dahil olmak üzere bütün Konya halkı bulundu. Türbesini Selçuklu veziri Alemettin Kaysar, mimar Tebrizli Bedrettin'e yaptırdı. Ondan sonra muhtelif hükümdar ve padişahlar türbeye ve müştemilâtına önemli ekler yaptırmışlar, onarmışlardır, bu arada II. Selim, 2 minareli büyük Selimiye Camisi'ni yaptırmıştır. Muhteşem sandukası üzerindeki örtü, son defa 1894'te II. Abdülhamit tarafından yaptırılmıştır. Bu örtü, siyah kadife üzerine altın ibrişimle işlenmiştir. Padişahlar Konya'dan doğu seferlerine çıkarlarken, bu sandukanın saçaklarını öperlerdi. Türbe bugün de dünya ölçüsünde bir ziyaret yeridir. (Bk. Konya; Mevlevîlik).

Mevlânâ'dan sonra yerine müritlerinden Hüsamettin Çelebi geçti, ölümüne kadar (1284) 11 yıl bu mevkide kaldı. Ancak ondan sonra Mevlânâ'nın oğlu Sultan Velet, sonradan «Mevlevî» denilecek tarikatin başına geçmiştir. Tarikatin gerçek kurucusu, teşkilâtlandırıcısı ve düzenleyicisi, büyük şair, bilgin ve fikir adamı Sultan Velet'tir (Bk. Sultan Velet; Mevlevîlik).

Mevlânâ'nın Şahsiyeti

Mevlânâ, pek kaba sofular hariç, İslâm ve gayriislâm bütün beşeriyet tarafından beğenilmiş bir fikir ve sanat adamıdır. Büyük İngiliz müsteşrikı A. J. Arberry onun için «dünyanın en büyük şairlerinden biri, eğer en büyüğü değilse...» hükmünü ver-

mektedir. Goethe'den başlıyarak birçok büyük şairler arasında Mevlânâ hayranlığı yaygındır. Rembrandt onun bir tablosunu yapmaktan kendini alamamıştır. Mevlânâ'da şahıs hürriyetine, fikir hürriyetine verilen olağanüstü değer, insanı âdeta kutsal bir varlık derecesine yükseltmiştir. O, hiçbir doğuş farkı, sonradan edinilmiş hiçbir haslet farkı tanımadan bütün beşere değer verir. En kötü insanı bile bağışlanmaya, sevgiye lâyık görür. Tanrı aşkının insanı ne derece yücelttiğini, temizlediğini, tamamen dehasına has bir söyleyişle belirtmiştir. İran ve Türk şairleri arasında kimse onun ateşli lirizminden uzak kalamamış, Mevlânâ yüzlerce büyük Doğulu şaire feyiz kaynağı olmuştur. Hindistan Müslümanları arasında da büyük etki yapmış ve dinamik felsefesiyle İslâm âleminin uyanışında yüzyılların ötesinden seslenen bir mütefekkir olarak görünmüştür. Muhammet İkbal'in düşünüş sistemi, geniş ölçüde Mevlânâ'ya dayanmaktadır (Bk. İkbal). Kurulmasına âmil olduğu tarikat, tamamen Türk tarikati olarak, Türk kültürüne ölçülemiyecek kadar büyük hizmetlerde bulunmuştur (Bk. Mevlevîlik).

Mevlânâ önce Gevher Hatun'la evlenmiş, onun ölümünden sonra, dul bir kadın olan Cerâ Hatun'u almıştır. İlk zevcesinden Sultan Velet ile Alâettin Çelebi, ikincisinden de Muzafferettin Emîr Âlim Çelebi ile Melike Efendi ve Bulâ Hatun doğmuşlardır. Mevlânâ soyu, Sultan Velet'in oğlu Celâlettin Feridun Ulu Ârif Çelebi'den yürümüştür. Bu soydan sadrâzamlar, şeyhülislâmlar, devlet adamları, her alanda büyük sanatkârlar yetişmiştir. Nesli devam etmektedir.

Mevlânâ'da Türklük sevgisi çok kuvvetlidir. Türk ırkını övmekten hoşlanır. O yüzyılda Anadolu'da Türkçe'nin ileri bir şiir dili olarak henüz gelişmemiş olması yüzünden Farsça söylediğine üzülür: «Aslem Türk-est egerçî hindû-gûyem» (Her ne kadar Farsça söylüyorsam da, aslım Türk'tür) mısraı ünlüdür.

Mevlânâ'nın Eserleri

Mevlânâ Celâlettin Rumî'nin başlıca eserleri şunlardır:

Mesnevî. — Farsça olarak, baştan başa aruz vezninin «fâilâtun-fâilâtun-fâilât» vezniyle, mesnevî şeklinde (yani her beytin mısraları kendi aralarında ve bağımsız bir şekilde kafiyeli) yazılmıştır. Cihan edebiyatının bu muhteşem anıtı, ekseriya Mevlânâ tarafından irticalen söylenmiş, Çelebi Hüsamettin tarafından zaptedilmiştir. Konusu, iç içe anlatılan hikâyelerden, bunların bütün insanlık âlemine hitap edecek derecede beşerî bir anlayışla tefsirlerinden ibarettir. Eser 13 mayıs 1263'te yazılmaya başlanmıştır. 6 cilde ayrılmış, 25.700 beyittir.

«Bişnev ez-ney çun hikâyet mîküned
Ez-cudâyîhâ şikâyet mîküned»

mısralariyle başlar ki, bunu Nahîfî şu şekilde Türkçe'ye çevirmiştir:

«Dinle neyden kim hikâyet etmede
Ayrılıklardan şikâyet etmede».

Bu eser, Kuran ve Hadis'ten sonra İslâm âleminde üzerinde en çok durulan eserdir. Mesnevi çevirilerinin en ünlüsü, Nahîfî'nin (ölümü 1738) Türkçe'ye manzum olarak

MESNEVÎ'DEN SEÇMELER

Ey ulular, bu cihan bir ağaca benzer; biz de bu âlemdeki yarı ham, yarı olmuş meyvalar gibiyiz.

Ham meyvalar dala iyice yapışmıştır, oradan kolay kolay kopmazlar. Çünkü ham meyva köşke, saraya lâyık değildir ki.

Fakat oldu da tatlılaştı, dudağı ısırır bir hale geldi mi artık dallara iyi yapışmaz, hemen düşüverir.

O baht ve ikbal yüzünden adamın ağzı tatlılaştı mı insana bütün cihan mülkü soğuk gelir.

Bir şeye sımsıkı yapışmak bir şeyde taassup göstermek hamlıktır. Sen ana karnında çocuk halindeyken işin gücün ancak kan içmekten ibarettir.

Söylenecek bir şey daha kaldı ama, onu ben söylemiyeceğim, sana onu Ruhülkudüs bensiz söylesin.

Hayır, hayır... Ruhülkudüs değil, sen kendin, kendi kulağına söylersin... Ortada hakikatte ne ben varım, ne de benden başkası, sen de bensin zaten, cânım efendim!

★

Sopayla kilime vuran, kilimi dövmez, tozlarını silker!

Kızıp atı döven hakikatte atı dövmez, aksak yürüyüşünü döver.

«Bu yürüyüşü bıraksın da iyi yürüsün, rahvanlaşsın» der. Üzüm suyunu şarap olsun diye hapis edersin ya...

Birisi bir yetimi dövse gören der ki: «O yetimceğizi niye dövüyorsun?... Tanrı'dan korkmuyor musun?»

Döven de: «Canım, dostum, ben onu ne vakit dövdüm ki, ben ondaki şeytanı dövüyorum» der.

Annen sana: «Geber» dese bu sözüyle kötü huyunun, kötülüğünün gebermesini ister.

★

Ekmek sofrada durduğu müddetçe cansızdır. Fakat insan vücudunda neşeli ruh kesilir.

Sofranın ortasında duran o ekmeğin can olması imkânsızdır. Fakat can selsebil suyu ile o olmıyacak şeyi yapar, ekmeği ruh haline getirir.

Ey doğru okuyup doğru anlıyan! Bu can kuvvetidir, bir düşün o Canlar Canı'nın kuvveti ne olabilir?

Su ve ekmek bizim cinsimiz değilken bizim cinsimizden oluverdi, vücudumuzu besledi, kuvvetimizi artırdı.

Su ve ekmeğin bizimle cinsiyeti yoktur ama, sonucu bakımından onu cinsimiz bil.

★

Birisi hileyle tuzağına bir kuş düşürdü. Kuş ona dedi ki: Ey ulu hoca,
Sen birçok öküzler, koyunlar yedin... Birçok develer kurban ettin.
Dünyada onlarla bile doymadın... Benimle de doymazsın sen!
Beni bırak da sana birkaç öğüt vereyim... Bak bakalım aptal mıyım akıllı mıyım

Birinci öğüdü elindeyken vereyim, ikincisini samanla karışık balçıktan yapılma damının üstünde. Üçüncüsünü de ağacın üstünde veririm, bu üç öğütle bahtın iyileşir.

Elindeyken vereceğim öğüt şu: Olmıyacak söze kim söylerse söylesin inanma!

Bu ulu öğüdü elindeyken verip azadoldu, duvarın üstüne konup

Dedi ki: Geçmiş, gitmiş şeye gam yeme... Fırsatı fevtettin mi acıklanma artık!

Sonra «Şu küçük bedenimde on dirhem ağırlığında paha biçilmez bir inci var.

Seni de oğullarını da devlete eriştirirdi... O inci senin hakkındı...

Fakat kısmetin değilmiş, kaçırdın... Öyle bir inci dünyada bulunmaz» dedi.

Adam, gebe kadın doğururken nasıl feryad ederse öyle feryad etmiye başladı

Kuş dedi ki: Sana geçmiş gitmiş şeye gam yeme diye nasihat etmedim mi?

Mademki geçip gitti neden gam yersin? Ya öğüdümü anlamadın yahut da sağırsın sen!

Sonra bir de sana sapıklığa düşme, olmıyacak söze sakın inanma demedim mi? Bu ikinci öğüdüm değil miydi?

Ben, kendim üç dirhem gelmem aslanım... İçimde on dirhemlik inci nasıl bulunur?

Adam bu son söz üzerine kendine geldi, hadi, dedi o üçüncü güzel öğüdü de ver bakalım!

Kuş dedi ki: Evet... Allah için o ikisini iyi tuttun da üçüncüsünü söyliyeceğim ha!

(Veled İzbudak'ın «Mesnevi» çevirisinden)

yaptığı çeviridir. Büyük bestekâr ve tasavvuf bilgini Ahmet Avni Konuk (1878-1938) Mesnevî'yi tam olarak Türkçe'ye çevirip yorumlamıştır. Tahir Olgun'un (1877-1951) 5 ciltlik çeviri ve yorumu da sayılabilir. Son olarak Velet Çelebi İzbudak 6 cilt halinde Türkçe'ye çevirmiştir.

Dîvân-ı Kebîr. — 40.380 beyitlik muazzam bir şiir külliyatıdır, İslâm edebiyatında en hacimli birkaç divandan biridir. Şiirler Farsça'dır, oldukça bol Arapça, Türkçe, hattâ Rumca parçalara da tesadüf edilir. Mevlânâ'yı yeryüzünün en büyük şairleri arasına koyan eseri budur. «Divan» daki gazel ve rübai tarzındaki şiirler, sonsuz bir lirizmle söylenmişlerdir.

Bu eserden Velet Çelebi İzbudak'ın, son olarak Abdülbaki Gölpınarlı'nın (İstanbul, 1955), H. Â. Yücel'in, Hüseyin Hüsnü Işıl'ın, Âsaf Hâlet Çelebi'nin çevirileri vardır.

Mesnevî ve Divan'ın Doğu ve Batı dillerinde sayılamıyacak kadar çok çeviri, yorumlama ve antolojisi vardır.

Mevlânâ'nın bunlardan başka «Fîhi mâ Fîh», «Mektûbât», «Mecâlis-i Sab'a» adında Farsça 3 eseri daha vardır.

CELÂLÎLER

Osmanlı İmparatorluğu'nda Anadolu'da merkeze karşı isyan edenlerin hepsine birden Celâlîler adı verilir. 1519'da Bozoklu Celâl'in isyanından dolayı sonraki bütün âsilere «Celâlî» denilmiştir. Bu isyanlar bilhassa XVI. yüzyılın son, XVII. yüzyılın ilk yıllarında olmuştur.

İstanbul'daki devlet adamlarının Anadolu'yu, yani imparatorluğun dayanağı olan anayurdu ihmal etmeleri, malî bakımdan baskı yapmaları bu isyanların başlıca sebebi olduğu için, bazan gerçek bir ihtilâli andırmıştır. Anadolu'daki bazı Türk komutanları ve askeri tarafından desteklenen bu hareketler, öyle anlar olmuştur ki, devleti bir dış seferden fazla uğraştırmıştır. İsyanların meşru sebepleri böyle olmakla beraber, asker kaçaklarının, haydutların katılmasiyle zaman zaman Anadolu halkı için de pek zararlı olmuştur.

Celâlî isyanlarının en ünlüsü Vezir Abaza Mehmet Paşa'nın liderlik ettiği ve II. Osman'ın İstanbul'da yeniçeriler tarafından şehit edilmesi üzerine çıkan millî ihtilâldir (Bk. Osman II., Murat IV.).

I. Ahmet zamanında Veziriâzam Kuyucu Murat Paşa, IV. Mehmet'in ilk zamanlarında da Veziriâzam Köprülü Mehmet Paşa, hem şiddet, hem tedbirli hareketleriyle bu isyanları bastırmışlardır.

Köprülü Mehmet Paşa'dan sonra Anadolu'da bir Celâlî meselesi kalmadı; fakat 1683 Viyana bozgunundan sonra asker kaçaklarının çoğalması üzerine son bir Celâlî hareketi daha oldu. Devletin, dört büyük devlete karşı yürüttüğü çetin savaş sırasında askere çok ihtiyacı olduğu, bir de Anadolu meselesi çıkarmak istememesiyle, bütün Celâlîler, orduya katılmaları şartiyle genel affa uğradılar, hepsi askere yazılarak Avrupa cephelerine gönderildiler. Bundan sonra artık Anadolu'daki küçük çaplı isyanlar, genel olarak, bir eşkıyalık hareketinden ileri gidemedi.

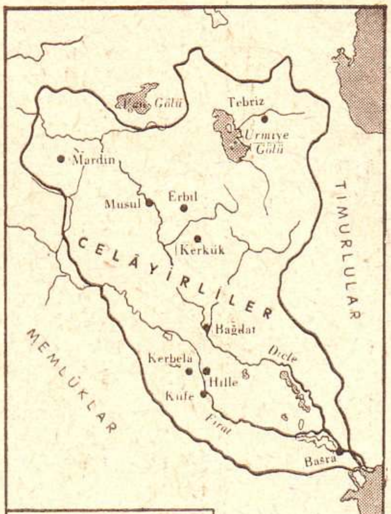
Orta Doğu'da Türkleşmiş Bir Moğol Devleti:

CELÂYİRLİLER

CELÂYİRLİLER, Orta Doğu'da Türkleşmiş bir Moğol devletidir. Celâyir kabîlesi XIII. yüzyıl ortalarında İlhanlılar ile beraber Ortadoğu'ya gelmiştir. Kabîlenin başında «Celâyirliler» veya «İlkânîler» denilen aile vardı ki, İlhanlı tarihi boyunca önemli roller oynamışlardır.

Kabîle ve başındaki aile, İlhanlılar'la beraber İslâmlaştı, Sünnî - Hanefî mezhebini kabul etti. Moğolca'yı unutarak Türkçe konuşmaya başladılar. 1358'de Irak ve Azerbaycan'a yayılan devlet, 1364'te Diyar-ı Bekr'e (bugünkü Diyarbakır) ve Musul'a da hâkim oldu. Devletin merkezi Bağdat'tı. Devletin kurucusu Büyük Şeyh Hasan, 1333'te İlhanlılar'ın Anadolu umumî valiliğine atandı, 1336'da bu mevkiden ayrılıp, ayrı bir devlet sahibi oldu. Babası Emîr Hüseyin Gûrkân Bey, annesi İlhan Argun'un kızıdır.

Timur, Celâyirliler'in can düşmanı idi. Devlet, gelişme halinde bulunan Karakoyunlular'la dost ve bağlaşıktı. 1384'te Ortadoğu'ya gelen Timur, 1393'te, Bağdat dahil, bütün Celâyir devletine el koydu. Sultan Ahmet, Mısır Memlûkleri'ne sığındı. Timur Semerkant'a dönünce yeniden Bağdat'ı alan Sultan Ahmet, Timur'un tekrar Anadolu'ya yönelmesi üzerine, gene Memlûkler'e sığındıysa da, Büyük Cihangir'in hışmından korkan Sultan Barkuk, bu sefer onu kabul etmedi. Sultan Ahmet, Yıldırım Bayezit'e sığındı. Onun ve Kara Yusuf Bey'in Yıldırım'a sığınıp büyük ikram görmelerini Timur, «savaş sebebi» saydı Ankara Savaşı'ndan sonra Sultan Ahmet, büsbütün sindi. Fakat Timur'un ölümünden bir yıl sonra (1406), tekrar Bağdat'ı ele geçirdi. Bu sefer Karakoyunlular'la savaşlara tutuşan bu hükümdar, 1410'da Kara Yusuf Bey'e yenildi; oğlu ile

CELÂYİRLİLER DEVLETİ

beraber Yusuf Bey'in emriyle öldürüldü. 1411'de Karakoyunlular, Timurlular'a tâbi olmak şartiyle, Celâyir devletinin yerini aldılar. 1393'te Timur'a esir olup babası ile beraber Kara Yusuf Bey tarafından öldürülen Alâuddevle'nin oğlu Hüseyin, 1411 - 1431 arası Hille'de Karakoyunlular'a tâbi bir prens olarak hüküm sürdü. 3. hükümdarları ve Sultan Ahmet'in ağabeyisi Celâlettin Hüseyin'in kızı Tandu Hatun, 1411'den 1416' ya kadar Timurlular'a tâbi olarak Basra, Vasıt, Şüşter'de hükümran oldu; bu prensesten sonra oğulları Melik Üveys ve Şah Muhammet hüküm sürdüler.

Celâyirliler, İlhanlılar'ın küçük çapta bir devamı olup, bu devletin idarî teşkilât ve gelenekleriyle yaşamışlardır. Resmî dilleri Türkçe olduğundan, Irak'ta bu dilin Arapça'dan sonra ikinci dil olarak yerleşmesini sağlamışlardır. Güzel sanatları korumuşlardır. Hükümdarlarından Şeyh Üveys ressamdı, oğlu Sultan Ahmet de ressam, bestekâr ve Türkçe, Arapça ve Farsça yazan bir sairdi.

Celâyirli hükümdarları şunlardır:

1. — Büyük Şeyh Hasan (1336-1356)
2. — Şeyh Üveys (1356-1374)
3. — Celâlettin Hüseyin 1374-1382)
4. — Sultan Ahmet (1382-1410)
5. — Şah Mahmut (1410-1411)

CELLÂT

Arapça «kırbaçlamak» kökünden gelen bu kelime eskiden sadece kırbaçla dayak cezalarını yerine getiren kimseler için kullanılırdı. Daha sonraları ölüm cezalarını yerine getiren kimse anlamını kazandı.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında memleketimizde kadılık teşkilâtı bulunan yerlerde kadıların emrinde bir cellât bulunurdu. Saray teşkilâtı içinde de bir cellât vardı. Saray cellâdının birkaç yamağı olur, cellât bazan «cellâtbaşı» diye anılırdı.

Saray cellâdı padişah tarafından idamı emredilen devlet adamlarını Topkapı Sarayı'ndaki Orta Kapı önünde bulunan «Siyaset Meydanı» nda öldürürdü. Cellât idam hükmünü yerine getirmeden önce kılıcını çıkararak omuzundaki peştemala siler, bir ara gösteride bulunduktan sonra, mahkûmun kafasını keserdi. Kesik baş kapı önündeki «Seng-i ibret» (İbret Taşı) na konarak teşhir edilir, cellât da orada bulunan çeşmede kılıcındaki kanları yıkardı. Bu çeşme «Cellât Çeşmesi» diye anılır.

Padişah sülâlesinden olanların kanını akıtmak haram olduğundan cellâtlar bunları öldürmekte yay kirişi veyahut kement kullanırlardı. Osmanlı sarayındaki cellâtların en tanınmışı, adı birçok tarihî olaylara karışan Cellât Kara Ali'dir. Kara Ali IV Murat zamanında birçok devlet adamını öldürmüş, en sonunda da Sultan İbrahim'i kementle boğmuştur.

Cellâtlığın tarihi çok eskidir. Eski Yunan ve Roma'da da cellâtlar vardı. Roma'da cellâtlar ancak köleleri idam ederdi. Bazan cellâtlık işi askerlere verilirdi. Ortaçağ'da Rusya'da, Almanya'da idam cezalarını bazan bizzat hâkimler yerine getirirdi.

Cellâtlar Avrupa'da genel olarak nefret uyandırmış, bunların şehirlere yerleşmesine müsaade edilmemiştir. Bu bakımdan ba-

zan katillere hayatlarını ve hürriyetlerini bağışlamak pahasına cellâtlık vazifesi verilmiştir.

Cellâtlar idam hükümlerini memleketine göre değişik şekillerde yerine getirirler (Bk. İdam).

CELLİNİ, Benvenuto (1500-1571)

Benvenuto Cellini

Rönesans devrinin büyük İtalyan heykeltıraşlarındandır. Floransalı bir müzisyenin oğluydu. Babasının yolundan gitmesi, müzik aletleri yaparak hayatını kazanması isteniyordu. Benvenuto, küçük yaşta kuyumculuğa heves etti. Altın işlemesinde kısa zamanda eşsiz denecek bir şöhrete ulaştı. Sonra, heykel yapmaya başladığı zaman da meydana getirdiği eserlerde kuyumculuktan kalma bir ince işçilik göze çarpmıştır.

Rönesans devrinin bütün büyük ustaları gibi, Cellini de, her alanda yetkili denebilecek şekilde kendini yetiştirdi. Bir yandan şiir ve edebiyata merak sarmıştı. Öte yandan savaşçılık tekniği üzerinde eserler okumuş, nazariyeler ortaya atmıştı. Fransızlar Roma'yı kuşatınca, kurtarma ve savunma işlerine karıştı. Hâtıralarında yazdığı gibi, şehri kuşatan kuvvetlerin komutanlarından Bourbon ve Orange prenslerini kendi eliyle öldürdü. Cellini bir ara Fransa'ya gitti. Fontainebleau çeşmesindeki tunç su perisi heykelini yaptı. 1545'te Cellini, Floransa'ya çekildi. Çünkü Roma'dayken adı, bir cinayet olayına karışmıştı. 1571'de Floransa'da öldü. Zeus'un tabiî boyda dökülmüş gümüş heykeli ile Perseus heykeli başlıca eserleridir.

CEM, Cemil (1888-1950)

Değerli Türk karikatür üstadıdır. İstanbul'da doğdu. Dr. Cemal Paşa'nın oğludur. Mekteb-i Sultânî'de (Galatasaray Lisesi) okudu. Küçük yaşta resme heves etti. İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra «Kalem» dergisini çıkardı. «Kalem» memleketimizde batılı zevkiyle çıkan ilk mizah ve karikatür dergisi oldu. Lâkin zamanın ileri gelenleri ciddî bir tenkide dayanamıyan kimselerdi. Bundan dolayı, dergi uzun ömürlü olamadı.

Cemil Cem

Cemil Cem, bunun üzerine, «Cem» dergisini kurdu. Türkçe ve Fransızca yayınlanan, ayrıca her karikatürün resim altı bu iki dilde yazılan bir dergiydi. 10 Aralık 1919'da yayınlanan ilk sayısındaki önsözünde, Cem şöyle diyordu:

«Karikatür hiçbir zaman fena düşünmez, daima tuhaf düşünür. Edebî bir nükteyi, hünerli bir çizgiyi ihtiva etmiyen bir resim karikatür değil, maskaralıktır.»

Cem, dergisine karikatürden başka takma adlarla yazılar da yazdı. Refik Halit de bu dergide «Kirpi-i Natüvan» (Halsiz Kirpi) takma adiyle yazılar yazıyordu. Yapılan bütün baskılara rağmen, bu dergi Birinci Dünya Savaşı'na kadar çıkmakta devam etti. Bir ara Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi (Güzel Sanatlar Akademisi) müdürlüğünde bulundu, kısa bir müddet de Şehir Meclisi üyesi oldu.

Cemil Bey, hayatını ticaretle kazanıyordu. Birinci Dünya Savaşından sonra bir müddet Avrupa'da yaşadı. Cumhuriyet'in ilânından sonra, aynı dergiyi yeniden kısa bir süre için çıkardı. 1950 yılında, İstanbul'da öldü.

Cem, karikatürlerine konu olarak çoğu zaman siyasi olayları, hemen daima memleket meselelerini seçerdi. Bunun için, dergisini memleketin siyasi mücadele sıralarında yayınlamıştır.

CEM'İN BİR KARİKATÜRÜ

— *«Ah alçaklar, ah mürteciler, namussuzlar, hamiyetsizler!...»*

— *«Elâleme neden böyle fena sözler söylüyorsun?»*

— *«Senin aklın ermez. Başkalarına böyle demesem kendimin hamiyetli olduğumu herkes nasıl bilecek?»*

Osmanlı Tahtına Hak İddia Eden Şehzade: Cem Sultan

CEM SULTAN (1459-1495), Fatih Sultan Mehmet'in üç oğlunun en küçüğüdür. Osmanoğullarında «Sultan» sanı hanedanın erkek üyelerinde adın başına, kadınlarda sonuna getirilerek kullanıldığı halde, istisnaî olarak «Sultan Cem» değil, «Cem Sultan» denilmiştir.

Cem 23 aralık 1459'da Edirne Sarayı'nda doğdu. Annesinin adı Çiçek Hatun'dur.

Cem, 5 yaşındayken, pek itinalı bir tahsile başlatıldı. 9 yaşında usulen Kastamonu Sancak beyliği'ne («İsfendiyar tahtı» na) gönderildi. 1474'te veliaht Şehzade Mustafa'nın ölümü üzerine, onun yerine «Karaman tahtı» denilen Konya valiliğine atandı. Çevresinde bir kısmı hocaları olan Türk, Rum, İtalyan vs. bilginleri vardı. Fatih son seferine çıkmak üzereyken bir kuvvetle Suriye sınırına gönderildi. Bu sıralarda Fatih vefat etti.

Veziriâzam Karamanlı Mehmet Paşa, Cem'in tahta geçmesini istiyordu. Fakat, Amasya'da bulunan veliaht Şehzade Bayezit, İstanbul'a daha önce yetişip tahta oturdu. İstanbul'da çıkan ihtilâlde Mehmet Paşa öldürüldü. Cem, bir yandan imparatorlukta, bilhassa Konya'da yüksek şahsiyetiyle uyandırdığı iyi tesirlerden cesaret alarak, bir yandan da saltanat ihtirasına kapılarak, ağabeysiyle mücadeleye karar verdi. Bunda öldürülme korkusunun da rolü vardır.

Konya'dan Bursa üzerine yürüyen Cem, 6.000 kişilik bir kuvveti dağıttıktan sonra, Bursa'ya girdi, namına hutbe okutup para bastırdı. Yani İslâm hukukuna göre kendini hükümdar ilân etti. Bursa'daki saltanatı ancak 18 gün sürdü. Cem, Bursa'da bulunan büyük halası (Çelebi Sultan Mehmet'in kızı) Selçuk Sultan'ı II. Bayezit'e göndererek, Anadolu'nun kendisine verilmesi, Bayezit'in Rumeli ile yetinmesi teklifinde bulundu. Fakat Türkiye'nin parçalanması demek olan bu teklifi, II. Bayezit, pek güzel bir hukukî karşılıkla reddetti ki, bu o zamanlar Türkiye'de «devlet» fikrinin tamamen teşekkül ettiğini gösterir. Zira o çağlarda Doğuda ve Batıda «devlet» fikrinin yerine «hanedan» fikri vardı, hanedan üyeleri, devleti istedikleri gibi bölüşebilirlerdi; çünkü devlet, onların babadan kalma ortak malları sayılırdı.

II. Bayezit'in Gedik Ahmet Paşa komutasındaki kuvvetleri, 20 haziran 1481'de Bursa civarında Yenişehir'de Cem'in küçük ordusunu dağıttı. Sultan Cem, yaralı olarak, Eskişehir yolu ile, pek sevildiği Konya'ya geldi. Fakat ağabeysinin kendisini baskınla ele geçirmesinden korkarak, ancak 3 gün kalabildi, halkın gözyaşları arasında, ailesi ve 40 kişilik maiyetiyle, 28 haziranda Konya'dan ayrıldı.

Cem Sultan

Cem Konya'dan sonra, Adana'ya gitti. Adana, Memlûkler'e tâbi Türkmen Ramazanoğulları Beyliği'nin merkeziydi. Cem burada, Mısır - Suriye Türk Memlûk İmparatoru Sultan Kayıtbay'dan siyasi mülteci olarak kabülünü rica etti. Ricası kabul edilince, Kahire'ye gitti. Burada imparatorlara mahsus törenle karşılanıp misafir edildi. Annesi ve karısiyle hacca gidip Kahire'ye döndü.

Cem Anadolu'dan gelen birkaç davet mektubuna kapılarak, 27 mart 1482'de Kahire'den ayrıldı. Adana'da Karamanoğlu Kasım Bey, yani Osmanoğulları'nın can düşmanı, tarafından karşılandı. Kasım Bey'e padişah olursa Karaman tahtını iade edeceğine dair söz vererek, yardımını sağladı. Fakat bu gibi yardımlarla, İstanbul'da lehine bir ihtilâl olmaksızın, yeryüzünün en büyük askerî kuvvetlerini aşıp saltanata kavuşması beklenemezdi. Nitekim Cem, Konya'yı da, Ankara'yı da alamadı. 18 haziranda Taşeli yaylasında Akdeniz kıyılarına indi. Bu sırada II. Bayezit'ten gelen elçiler, kendisine siyasetten el çekip Kudüs'te ailesi ve maiyetiyle oturmayı kabul ederse, şehzadeliğindeki bütün tahsisatının her yıl muntazaman ödeneceği teklifini bildirdiler. Cem bu teklifi reddetti ki, bu ret Türkiye tarihi ve kendi hayatı için pek kötü olmuştur.

Cem Bir Avrupa Meselesi Oluyor

18 ağustosta Cem Rodos'a geçti. Rodostan Rumeli'ye geçip oradaki akıncı beylerini tarafına çekmek niyetindeydi. Rodos'ta Saint-Jean askerî-dinî tarikatinin hükmettiği bir devlet bulunuyordu. Bu tarikat devletinin başkanı Pierre d'Aubusson, Cem'i bir çeşit esir etmek gibi pek bayağı bir yola saptı ve Cem'i bırakmadı. Bu çirkin olayı da, başta Papa olmak üzere, Avrupa'ya müjdeledi. Cem Sultan, felâketli istikbalini kavrıyarak ağabeysinden imdat istediyse de, artık mesele II. Bayezit'in kudret sınırından çıkmış, Avrupa'da devletlerarası bir dâva halini almıştı.

Pierre d'Aubusson, Cem'in Rodos'ta kalmasını uygun görmedi. Padişah'ın bir Rodos seferine sebep olacağından korkuyordu. Şehzade'yi 300 asker muhafazasında Fransa'ya yollamaya karar verdi. Nice'e çıkarılan ve pek sevdiği bu şehirde 4 ay kalan Şehzade, bu toprakların hükümdarı olan Savoie Dükası'nın merkezi Chambéry'ye gönderildi. Genç düka I. Carlo, Sultan Cem'den pek hoşlanarak onu kurtaracağına söz verdi. Fakat bunu haber alan Şövalyeler, Şehzade'yi yeniden kaçırdılar. II. Bayezit, Fransa Kıralı XI. Louis'ye Hüseyin Bey'i göndererek kardeşini kurtarmaya çalıştığı gibi, ona yolladığı bir mektupta da, kendisini kurtarmayı başarabilirse, Kudüs'te oturmak şartiyle eski tekliflerinin baki olduğunu bildirdi. Bu arada Cem, Baron Jacques De Sassenage'ın kızı Hélène ile sevişti ki, bu macera sonradan Avrupa'da roman konusu olmuştur.

Şövalyeler, Cem'i bırakmak niyetinde değillerdi. Çünkü II. Bayezit, kardeşinin muhafaza ve bakım ücreti olarak yılda 45.000 düka altını ödüyordu (bugünkü karşılığı aşağı-yukarı 22.500.000 T. L.). Yeni Fransa kıralı VIII. Charles, Papa ile yaptığı 5 ekim 1488 antlaşması ile Cem'in Papa tarafından muhafazasını kabul etmişti. 13 mart 1489'da Cem, Roma'da, bütün ileri gelenler tarafından, şehir dışında hükümdarlara mahsus törenle karşılandı, Vatikan Sarayı'nda kırallar dairesine yerleştirildi. Cem, Papa ile sık sık görüşmeye başladı; bu görüşmelerde Avrupa dillerinden birisini (muhtemelen Lâtince veya İtalyanca) kullanıyor ve «fasih» konuşuyordu. Papa'nın kendisine Hıristiyan olduğu takdirde serbest bırakıp emrine herşeyi vereceği, kendisini meşru «Roma imparatoru» tanıyacağı yolundaki teklifini şiddetle reddetti. Papa, teklifinden dolayı özür dilemek zorunda kaldı.

Cem'in Ölümü

1492 ağustosunda Papa olan VI. Alexander Borgia devrinde Sultan Cem, Roma içinde tamamen serbest bir hayata kavuştu, Papa'nın çocuklarının davetlerine, gezintilerine katıldı. Ocak 1495'te Fransa Kıralı VIII. Charles, Roma'ya girdi, Şehzade'yi beraberinde alıp Napoli Kırallığı üzerine yürüdü. Yolda hastalanmış olan Cem, Napoli'ye girildiği zaman ağırlaştı. Kıralın artık serbest olduğu müjdesinden faydalanamadı. 25 şubat günü öldü. Maiyetinden Celâl ve Sinan Beyler tarafından dinî törenle cesedi tahnit edilerek iç organları Napoli kırallık sarayı bahçesine gömüldü. Ölüm haberi İstanbul'a gelince, II. Bayezit'in emriyle bütün imparatorlukta «gaaib cenâze namazı» kılındı; 3 gün yas tutulup fakirlere Cem'in ruhu için sadaka dağıtıldı.

Doğu Roma Fatihi'nin oğlunun cenazesi de pazarlık konusu oldu. Sonunda 1499'da Napoli Kıralı cenazeyi vermeye razı oldu; Bursa'ya getirilip ağabeyisi Şehzade Mustafa'nın türbesine gömüldü. Ölümü ve hastalığının mahiyeti yüzyıllarca süren şüphe ve münakaşa konusu olmuştur. Vasiyeti gereğince gurbette kendisine hizmet eden maiyeti, II. Bayezit tarafından memuriyetler verilerek taltif edildi.

II. Bayezit'i durgunluk ve tereddüt içinde bırakmak, Türkiye'nin gelişmesine az çok engel olmak bakımlarından Sultan Cem'in tarihteki rolü müspet olmamıştır.

Cem'in Türkçe ve Farsça 2 Divanı vardır. Farsça'dan da Selmân'ın «Cemşîd'le Hurşîd» mesnevîsini çevirip babasına ithaf etmiştir. Her iki dilde iyi bir şair olduğunda edebî tenkidciler birleşirler.

Cem'in çocukları şunlardır: Şehzade Abdullah (1473?-1481), Şehzade Oğuzhan (1474?-1483), Şehzade Murat (1475?-1522) ve Gevhermelik Sultan (1480?-1520?). Şehzade Murat'ın 2 kızı ile «Şehzade Cem» (1492?-1522) adında bir oğlu olmuştur. Cem'in kızı Gevhermelik Sultan, Sinan Paşa'nın oğlu Damat Mehmet Bey'le 1504'te evlendirilmiştir; çocukları ve torunları olmuştur.

Bibliyografya:

Sultan Cem, (Ahmet Refik Altınay, 1923); Cem Sultan, (Cavit Baysun, 1946); Sultan Cem (İ. H. Ertaylan, 1951); Sultan Cem, (Turhan Tan, yeni basımı: 1948).

CEMAL PAŞA, Ahmet (1872-1922)

Cemal Paşa

1908-1918 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi üzerinde söz sahibi olan üç kişiden biridir (ötekiler Enver ve Talât Paşalar'dır). Cemal Paşa, kurmay yüzbaşı rütbesiyle Selânik'te Üçüncü Orduda vazifeliyken İttihat ve Terakki Cemiyetine girerek hayatını bu cemiyetin siyasi faaliyetlerine bağladı. 31 mart hâdisesinde Hareket Ordusu'na katılarak irtica hareketinin bastırılmasında yararlığı görüldü, Üsküdar Muhafızlığı vazifesini aldı. Daha sonra Adana, Bağdat valiliklerinde bulundu. Balkan Harbi'ne Konya Redif Fırkası Komutanı olarak katıldı, Pınarhisar Savaşı'nda bozguna uğradı. Babıâli baskınında İstanbul merkez kumandanı olarak ön plânda yer aldı. Mahmut Şevket Paşa'nın iş başına geçmesi üzerine İstanbul Muhafızı oldu; İttihat ve Terakki'nin memlekette diktatörlük kurmasını sağladı. Enver Paşa'nın Harbiye Nezaretine getirilmesi üzerine önce Nafia Nazırı, sonra Bahriye Nazırı oldu. Her iki Nezarette başarı göstererek, Osmanlı Donanmasını kuvvetli bir savaş unsuru haline getirdi.

Birinci Dünya Harbi patlayınca, Bahriye Nazırlığı üzerinde kalmak suretiyle, önce İkinci Ordu, sonra Dördüncü Ordu Kumandanlığına tâyin edilerek Şam'a gitti. Arapların, Yahudilerin, Hıristiyan ahalinin baltalama ve arkadan vurmalarının da sonucu olarak, cephede başarı kazanamadı. (Bk. Birinci Dünya Savaşı; Mehmet V.).

Savaş, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve bağlaşıklarının yenilgisiyle sona erince, Cemal Paşa, politika arkadaşlariyle birlikte, yurttan ayrılmak zorunda kaldı. Bir süre Almanya ve İsviçre'de kaldıktan sonra, Afganistan'a gitti. İngiltere'ye karşı çarpışacak olan Afgan ordusunu ıslah etmek istiyordu. Fakat, buna bazı siyasî olaylar engel oldu. Cemal Paşa, Tiflis'e geçti, Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nı yapmakta olan Millî Hükümet'in bir mümessiliyle görüşmelere başlamıştı. Bu sırada, Ermeni komitecilerinin suikastine uğradı. Bununla beraber, öldürülüşü şüpheli ve münakaşalıdır. Mezarı Erzurum Şehitliği'ndedir.

Bir de «Küçük» veya «Mersinli» diye Ahmet Cemal Paşa'dan ayrılan Cemal Paşa vardır ki, I. Dünya Savaşı ve Mütareke'nin önemli simalarındandır. Kolordu ve ordu komutanı olarak Filistin cephesinde başarılı hizmetlerde bulunduktan sonra, savaş kaybedilince Harbiye Nazırı olmuş, geniş ölçüde Millî Mücadele'yi desteklemiştir.

CEMALETTİN AFGANÎ (Ölümü: 1897)

C. Afgani

Büyük İslâm fikir adamıdır. Hayatı ve çalışmaları bütün İslâm dünyasını Halife'nin, yani Osmanlı İmparatorunun etrafında toplıyarak, onu eski ihtişamına döndürmek, emperyalist baskılardan kurtarmak şeklinde özetlenebilir. Bu fikirleriyle, Türkiye'de, Mısır'da, İran'da, Hindistan'da İslâm âleminin uyanışında devamlı ve derin etkileri olmuştur.

Cemalettin, bir rivayete göre İran'da Hemedan yakınlarında, bir riyavete göre de Afganistan'da Kâbil civarında doğmuştur. 8 yaşında Türkçe konuştuğuna göre, bir Azerî Türkü olduğu hakkındaki iddianın doğruluğu kabul edilebilir. Kâbil'de yetiştiği için «Afganî» (Afganistanlı) diye tanınmıştır.

C. Afganî bir ara Afgan hükümdarı Dost Muhammet Han'ın vezirliğinde (başbakanlıkta) bulunduktan sonra, muhitiyle uyuşamayıp memleketten ayrıldı. 1870'te İstanbul'a geldi. İstanbul'un fikir ve siyaset çevrelerinde büyük ilgiyle karşılandı, hemen Encümen-i Dâniş (Akademi) üyeliğine seçildi. Fakat Istanbul Darülfünunu (Üniversitesi) nda verdiği bir derste, aydın fikirleri, mutaassıp çevrelerce iyi anlaşılamadığından, aleyhindeki cereyanlara karşı koyamayıp İstanbul'dan ayrıldı, Kahire'ye gitti.

Mısır'da etrafına topladığı siyaset ve fikir adamları, bilhassa gençlik vasıtasiyle, şiddetli bir İngiliz düşmanlığı ve Halife (Türkiye padişahı) taraftarlığı siyasetine girişti. Mısır'daki malî ve siyasî nüfuzunu derinleştirmek istiyen İngiltere, bu propagandanın şiddetine dayanamayıp, Hıdiv'i sıkıştırarak Cemalettin'in Mısır'dan çıkarılmasını sağladı.

Son derece mücadeleci bir yaradılışta olan Cemalettin, Mısır'dan çıkarılınca Hindistan'a gitti. Bu hareketi, İngiltere'yi eskisinden zor bir duruma soktu. Hindistan'ın en büyük ve en zengin hükümdarı olan Haydarabat Nizamı tarafından sarayında misafir edilen Cemalettin, bu arada maddiyeciler (komünistler, aşırı sosyalistler, dinî ve mânevî değerleri inkâr edenler) aleyhindeki ünlü eserini yazdı.

C. Afganî, İngilizler aleyhine tahrikât yaptığı iddiasiyle Hindistan'dan da çıkarıldı. Bir müddet A. B. D. nde kaldıktan sonra 1883'te Londra'ya gitti. Burada pek dost bir zemin bulamayınca Paris'e geçti. O zaman fikir hürriyetinin kalesi sayılan Paris'te en önemli talebesi Mısırlı Şeyh Muhammet Abduh ile beraber İngiliz ve Rus emperyalizminin İslâm âlemine sızmasına karşı ateşli bir yayın ve propagandaya başladı. Hindistan'ın Müslüman zenginlerinin büyük ölçüde para yardımlariyle desteklenen bu çalışmaların en önemlisi Paris'te çıkardığı «el-'Urwatu'l-Wuthkaa» (Çözülmez Bağ) adındaki Arapça siyasi dergidir (1884). Bu derginin kısa yayını, Batı ve Doğu'da şiddetli çeşitli tepkilere yol açmıştır. İngiltere, nüfuz ve etkisinin hükümran olduğu bütün ülkelerde bu derginin girmesini yasak etti.

1886'da Paris'i bile kendisi için tehlikesiz bulmıyan Cemalettin, bir müddet Almanya'da, iki defa da İran'da bulunduktan sonra İran'daki koyu istibdat idaresine karşı halkı ayaklandırmak isteyince, 1891'de tevkif edilip İran'dan sınır dışı edildi. Cemalettin, Londra'ya geçti. Orada makale, mülâkat ve konferansları ile büyük bir siyaset ve fikir çalışması göstermekte devam etti. Cemalettin'in olağanüstü tahrikleri sonunda, yarım yüzyıldan beri İran tahtında hüküm süren Türk Kaçar hanedanından Nâsırettin Şah, nihayet 1896'da bir suikaste kurban gitmiştir.

1892'de II. Abdülhamit, Cemalettin'i İstanbul'a davet etti. İstanbul'a gelince, kendisine Maçka'da bir konak verildi, ayda 75 altın maaş bağlandı. 9 mart 1897'de kanserden öldü. Nişantaşı mezarlığında gömülüdür.

Cemalettin, büyük bilgisine lâyık eserler bırakmamıştır. Son derece kesif bir günlük siyaset ve polemik faaliyetinin buna engel olduğu muhakkaktır. Fakat birçok Batı ve Doğu dillerinde yayınlanan küçük kitapları ve makaleleri ile konferans ve derslerinde, İslâm âleminin uyanmasına ve silkinmesine pek önemli derecede etkide bulunmuştur.

CEMEL SAVAŞI

İslâm tarihinde ilk iç savaştır. 656'da öldürülen Hz. Osman'ın yerine, bu makamı Peygamber'in vefatından beri istiyen Hz. Ali'nin halife seçilmesi, bazı çevre ve kimselerce çok kötü karşılanmıştı. Bunların içinde Peygamber'in en sevgili eşi (ilk halife Hz. Ebubekir'in kızı) Hz. Ayşe ile «aşere-i» mübeşşere» den (yani Peygamber tarafından, Cennet'e gidecekleri müjdelenen 10 kişiden) ikisi olan Zübeyr'le Talha da vardı. Bunlara ikinci halife Hz. Ömer'in oğlu Abdullah da hemen katılmıştı. Olayların hızlanması karşısında Hz. Ayşe, bu muhalefetten vazgeçmek istediyse de, etrafındakiler bırakmadılar.

Bunun üzerine durumun kötüye gittiğini gören Hz. Ali, 4 aralık 656'da Basra yakınlarında, muhalif orduyu karşıladı, savaş alanında Zübeyr'le karşı karşıya gelince de, müessir bir şekilde söz söyliyerek onu utandırdı; Zübeyr, savaş başlamadan oradan ayrıldıysa da, Medine'ye giderken yolda öldürüldü.

Savaşın en şiddetli safhası Hz. Ayşe'nin devesi etrafında geçtiği için, olaya «Cemel (deve) Savaşı» denildi. Atılan oklardan devenin üstünde bulunan mahfe delik deşik olmuş, deveyi tutan 70 kişinin eli kesilmişti. Savaşta Talha öldürüldü. Ayşe esir edildi, Ali tarafından büyük ikram ve saygı gösterilerek Medine'ye gönderildi (Hz. Ali, devlet merkezini Medine'den Kûfe'ye nakletmişti). Buna rağmen Ali'nin oldukça beceriksiz siyaseti, kendisine olan muhalefeti bir türlü yok edememiştir.

Bu kanlı savaşta Ayşe, Zübeyr ve Talha taraftarlarından 13.000 kişinin öldüğü söylenir. Ali'nin ordusunda ise zayiatın 5.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir.

CEMİL BEY, Tamburî (1873-1916)

Tamburi Cemil

Büyük bir Türk virtüoz ve bestekârıdır. 1873'te İstanbul'da doğdu. Babası devrin kalem erbabındandı. Bir müddet Mülkiye'de okudu; Fransızca öğrendi; Hariciye Nezareti'nde çalıştı. Sonra tamamen musikiyle uğraşmaya başladı.

Tamburî Cemil daha 10-12 yaşlarındayken tambur çalmakta o zamana kadar Türk musikisinde görülmemiş bir başarı göstermişti. Ayrıca klâsik Türk musikisinin hiçbir şeklinde değişiklik yapmadan, ananevî kaidelerle, yüzyıllardan beri kullanılan makam, usul ve şekillerle eser yazdığı halde, gerek bestelerinde, gerek taksimlerinde büyük bir yenilik göstermeye de muvaffak olmuştur. Eserlerinin az olması üzerlerinde uzun müddet sanatkârane bir titizlikle işlendiğine delildir. Tamburi Cemil'in saz eserleri, bestelendikleri zamandan başlıyarak, büyük bir şöhrete erişmiş, Türkiye içinde ve dışında pek rağbet görmüştür.

Cemil Bey'i bestekârlığından daha önemli olmak üzere, Türk musikisinin yetiştirmiş olduğu en büyük virtüoz olması yönünden incelemek gerekir. Bilhassa tambur, — kendi icadı olan — yaylı tambur, kemençe, rebap, lâvta, ud, viyolonsel sazlarında büyük kudret göstermiştir; ayrıca iyi çaldığı sazlar arasında viyola, keman, mandolin, zurna, tambura, bozuk, cura, bağlama gibi halk musikisi âletleri de sayılabilir. Tambur ve kemençe virtüozitesinde, sazlarla insan seslerinin taklidi vs. gibi teknik hünerlere de rağbet etmekle beraber, büyüklüğü, çalışındaki fevkalâde ve tamamen müstesna üslûbundadır. Cemil Bey, Türk musikisinde «taksim» nev'ini yeniden yaratırcasına geliştirmiştir. Pek çok değerli öğrenci yetiştiren Cemil, tambur çalışında geleneksel Türk metodunu yıkmıştır; pek az sâzende, onun etkisinden kurtulabilmiştir.

Cemil Bey, çağdaşı olan musikişinaslara nispetle, hem Türk musikisi nazariyatına, hem de Batı musikisine âşina bulunuyordu. «Rehber-i Musiki» adında Türk musikisi için bir nazariyat kitabı telif etmiştir (İstanbul, 1901; 2. basılışı: 1924). Bir musiki kamusu, bir de kemençe metodu telifine başlamışsa da, bitiremeden ölmüştür. Bazı plâkları, 1934'te tek oğlu virtüoz Mesut Cemil (1902) tarafından eskilerinden naklen yeniden plâğa alınmıştır.

Taksimleri dışında 33 saz eseri ve şarkı bestelemiştir. Şu eserleri, Türk müziğinin en büyük şaheserleri arasındadır: Şedd-i Araban Peşrevi ve Saz Semaisi, Ferahfeza Peşrevi ve Saz Semaisi, Muhayyer Peşrevi ve Saz Semaisi, Hicazkâr Peşrevi ve Saz Semaisi, Mahur Peşrevi, Sûz-i Dilârâ Saz Semaisi.

CEMİYET (Bk. DERNEK).

CEMİYET ADALARI (Bk. SOSYETE ADALARI).

CEMIYET-İ AKVAM

Bugünkü Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmuş bir benzeridir. 1920'de, yeni bir savaşın önünü almak gayesiyle Cenevre'de kuruldu. 1 ocak 1930'da Cemiyet-i Akvam üyesi olan devletler şunlardı: Arnavutluk, Almanya, Arjantin, Avustralya, Avusturya, Belçika Bolivya, Büyük Britanya İmparatorluğu, Bulgaristan, Çin, Danimarka, Dominik Cumhuriyeti, Estonya, Finlandiya, Fransa, Güney Afrika, Kuba, Guatemala, Habeşistan, Haiti, Honduras, Hindistan, İtalya, İrlanda, İspanya, Kanada, Kolombia, Japonya, Letonya, Liberya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Holânda, Nikaragua, Norveç, İran, Panama, Paraguay, Peru, Polonya, Portekiz, Çekoslovakya, Romanya, Salvador, Siyam, İsveç, İsviçre, Şili, Uruguay, Venezuela, Yunanistan, Yugoslavya.

1932 ilkbahar toplantısında Cemiyet-i Akvam Türkiye'yi de, sulh yolunda gösterdiği iyi niyetten dolayı, üyeliğe davet etti. Türk delegeleri, 1932 temmuzundaki toplantıya katıldılar.

Cemiyet-i Akvam kendinden bekleneni yapamadı. Hele İtalya-Habeşistan Savaşı sırasındaki kararsız durumu hem bu milletlerarası cemiyetin ömrünü kısalttı, hem de İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına imkân verdi. Cemiyet-i Akvam 1939 eylûlünde İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine tarihe karıştı.

CEMRELER

İlkbahara doğru önce havada, sonra suda, nihayet toprakta yedişer gün aralıkla meydana geldiği kabul edilen sıcaklık yükselişidir.

Eski insanlar yılı «Kasım» ve «Hızır» günleri diye ikiye ayırmışlardı. Kasım 180, Hızır ise 185 gündür. «Kasım» kasım ayının sekizinci günü girer. Kasımın 46'sında «Kırk gün» anlamına gelen «Erbaîn», 86'sında da «elli gün» anlamına gelen «Hamsîn» girer. Böylece, kışın en şiddetli zamanları sayılan 90 gün geçmiş olur. Kasımın 90'ı, halk arasında «Kantar ağdı» (yani kantar yaza doğru yükseldi) deyimi ile anlatılır. Kasımın 100'ü «Geldik yüze, çıktık düze», 150'si de «Yüzelli, yaz belli» sözü ile belirtilir. Kasımın 105'inde (19-20 şubat) birinci cemre havaya, 112'sinde (26-27 şubat) ikinci cemre suya, 119'unda (5-6 mart) üçüncü cemre toprağa düşer. Böylece, bu tarihlerde önce havanın, sonra suyun, daha sonra da toprağın ısındığı kabul edilir. Halk, bilhassa kadınlar, cemreye «Cemile Hanım» derler, cemrelerin düştüğü günler havanın iyi veya fena oluşuna göre tuttukları niyetle bir münasebet kurmaya çalışırlar.

«Cemre» yanmış kömür parçası, kor anlamına gelen Arapça bir kelimedir. «Ufak çakıl taşı» anlamına da gelir. Minâ Vâdisi'nde Arafat'tan gelen hacıların attığı taşlarla meydana gelen yığınlara da «cemre» denilir.

Cemre düşmesi tâbirine çeşitli rivayetler karışmaktadır. Bunlardan birine göre, göçebe Araplar kasım ayında birbiri içine üç çadır kurar veya iç içe üç ağıl yapar, dış çadır veya ağılda büyük baş hayvanlarını, orta kısımda küçük baş hayvanlarını, iç kısımda da kendilerini barındırırlarmış. Bu iç içe kısımlarda ayrı ayrı ateş yakar, ısınırlarmış. Hava ısındıkça önce dış kısımdaki ateşi, daha sonra ortadaki ateşi, en sonunda en içerideki ateşi söndürür, buna «cemre düşmesi» derlermiş.

CENAP ŞAHABETTİN (1870-1934)

Cenap Şahabettin

Ünlü Türk şair ve edibidir. Babası Bnb. Osman Şahabettin Bey, 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'nda, Cenap yedi yaşındayken, Pilevne'de şehit olmuştur. Cenap, Askerî ilk ve ortaokullarını bitirdikten sonra, Askerî Tıbbiye'ye girdi. Bu sıralarda Muallim Naci ile tanıştı. Kuvvetli bir şair olmak için durmadan çalışıyordu. İlk şiiri bir gazeldir. Muallim Naci onun şiirlerini, nesir parçalarını, Fransızcadan yaptığı çevirileri bastırıyor, kendisini daima teşvik ediyordu. 1887'de basılan «Tâmât» adlı şiir kitabı gençlik şiirlerini bir araya toplar.

Cenap Şahabettin 1889'da Askerî Tıbbiye'yi bitirdi, 1890'da Paris'e gönderildi. Genç edip orada yalnız tıp tahsil etmiyor, edebiyata da çalışıyordu. 1894'te İstanbul'a döndü. İzmir, Konya ve Ankara sıhhiye müfettişliklerinde bulundu. 1897'de, bir sıhhiye heyetiyle birlikte Hicaz'a gönderildi. Bu seyahata ait yazıları «Hac Yolunda» adını taşıyan bir kitapta toplanmıştır. Seyahat edebiyatımızın Avrupalı anlamda ilk örneği bu eserdir.

Cenap'ın Paris dönüşü yazdığı şiirler eskilerinden çok farklıdır. Artık bunlarda Hamit'in, Ekrem Bey'in tesirlerine raslanmaz. Şiirleri, o zaman eskileri kızdırmakla beraber, yenilik taraftarlarını sevindiriyor, hattâ bazı şiirlerine, aralarında Tevfik Fikret de olmak üzere zamanın ileri gelen şairleri tarafından nazireler yazılıyordu. Tevfik Fikret'in yakınlık göstermesi Cenab'ı «Servetifünun» culara yaklaştırdı. 1896'da bu dergide çıkan bir şiiriyle Edebiyat-ı Cedide'ciler arasına katıldı. Edebiyat-ı Cedide şiirini, yıllarca Tevfik Fikret'le birlikte o temsil etti.

C. Şahabettin Meşrutiyet'in ilânından sonra şiiri ikinci plâna aldı. «Âşiyan», «Tanin», «Hürriyet», «İçtihad», «Hak» gibi çeşitli gazete ve dergilerde edebî ve siyasî makaleler yazıyordu. İlk mizahî yazıları da bu devre raslar. «Kalem» dergisinde «Dahhâk-i Mazlûm» takma adı ile mizahî makaleleri çıkıyordu. 1914'te de emekliye ayrıldı. Darülfünun Edebiyat Fakültesi Lisan Şubesi Fransızca Müderrisliğine (ordinaryüs profesörlüğüne) tâyin edildi, sonra da Garp Edebiyatı Müderris Vekili oldu. Millî Mücadele sona erince bir kenara çekildi. Hayatının sonuna kadar okuma ve yazmakla meşgul oldu. Ölümüne yakın yıllarda Türkçe sözlük hazırlamaktaydı.

Cenap, bütün Türk yenilik şiirinin en büyük birkaç simasından biridir. Nesirlerinde de Türkçe'yi pek üstatça ve dâhice bir zevkle kullanmıştır.

Bibliyoğrafya:

Eserleri. — Tâmât (şiirler, 1887); Hac Yolunda (1909); Yalan (piyes, 1911); Evrak-ı Eyyam (makaleler, 1915); Körebe (piyes, 1917); Tiryaki Sözleri (vecizeler, 1918); Avrupa Mektupları (1919); Âfâk-ı Irak (1919); Vilyam Şekspir (1931); Küçük Doktor (1934).

Hakkındaki bazı eserler. — Cenap Şahabettin, Hayatı ve Seçme Şiirleri (Saadettin N. Ergun, 1934); C. Şahabettin, Hayatı, Şahsiyeti, Seçme Parçalar (M. Uraz, 1940); C. Şahabettin (H. Dizdaroğlu, 1953); C. Şahabettin ve Vecizeleri (Dr. M. Saka, V. Şenözen, 1954).

CENEVIZ

Genova Cumhuriyeti'ne Osmanlı Türkleri'nin verdikleri addır. Genovalılar'a da «Cenevizliler» denilmiştir.

Genova (Cenova) şehri, İtalya'da Liguria eyaletinin merkezidir. Ortaçağda birçok İtalyan şehirleri gibi, Genova'da da bir sitecumhuriyet kurulmuştu. Coğrafya durumu bakımından Genova, çok eski zamanlardan beri deniz ticaretiyle geçinmeye başlamıştı. XI. yüzyılda artık Ceneviz Cumhuriyeti iyice kurulmuş bulunuyordu. Bu yüzyılda Araplar'ın Sardinya'dan uzaklaştırılmalarında Cenevizliler birinci derecede rol oynamışlardır. Haçlı seferleri sonucunda olağanüstü gelişen Doğu ticareti, Ceneviz'i büyük bir ticarî devlet haline yükseltti. Cenevizliler, Venedikliler'in aksine Bizans'la dostça geçinmeyi tercih ediyorlardı, ticarette Venedik'in de amansız rakibiydiler. Ege ve Karadeniz tica-

CENAP ŞAHABETTİN'DEN BİR PARÇA

. . . .

Göklerden emeller gibi rîzân oluyor kar,
Her sûde hayâlim gibi pûyân oluyor kar.
Bir bâd-ı hamûşun per-i sâfında uyuklar
Tarzında durur bir aralık, sonra uçarlar.
Soldan sağa, sağdan sola lerzân-ü girîzan,
Gâh uçmada tüyler gibi, gâh olmada rîzan
Karlar... Bütün elhânı mezâmîr-i sükûtun,
Karlar... Bütün ezhârı riyâz-î melekûtun...
Dök hâk-i siyâh üstüne ey dest-i semâ, dök,
Ey dest-i semâ, dest-i kerem, dest-i şitâ dök,
Ezhâr-ı bahârın yerine, berf-i sefîdi,
Elhân-ı tuyûrun yerinê samt-ı ümîdi.

«Elhân-ı Şitâ» (Kış Nağmeleri) adlı şiirinden

retine de el atmışlar, deniz ticaret yolları üzerinde sömürgeler edinmeye, kaleler yapmaya başlamışlardı.

1303'te Lâtinler'i İstanbul'dan süren Paleologoslar, Galata'yı sömürge olarak Ceneviz'e bıraktılar. Ege'de Midilli, Limni, Sakız adalarını, Foça'yı, Enez'i, Karadeniz'de Amasra'yı, Kırım'da Kefe'yi, Kıbrıs'ta Magosa'yı ellerine geçiren Cenevizliler, o zamanlar dünya ekonomisinin hayat sahası olan Akdeniz ticaretiyle pek zenginleştiler.

Osmanlılar ve Cenevizliler

Osmanlılar'ın gelişmesi, hele Boğazlar'ı kesmeye girişmeleri, Venedik gibi Ceneviz'i de hayat damarlarından tehdide başladı. Bir zaman Ceneviz'le iyi geçinen Osmanlılar Boğazlar'a tam mânasiyle hâkim olup İstanbul'u da ele geçirince, durum değişti. Cenevizliler'in Galata Sitesi İstanbul kuşatmasında Bizans'a karşı pek dostça bir tarafsızlık gütmüştü. İstanbul alınınca Fatih, Galata'nın bütün imtiyazlarını kaldırdı, bu site de Türkler'e geçti. Bu durum karşısında, 1453'te, Ceneviz, büyük devletler arasından ebediyen silindi, Venedik'in yanında ikinci derecede bir ticarî devlet haline düştü. Hele Fatih'in Foça'yı (1455), İmroz, Semadirek, Taşoz, Limni adaları ile Enez'i (1456), Amasra'yı (1459), Midilli'yi (1462) alması, Kırım'ın Türkiye'ye katılması üzerine Kefe'nin de, Osmanlılar tarafından zaptı (1475), Ceneviz'i mahvolmak derecelerine getirdi. Sakız adası, Ceneviz idaresinde Türkiye'ye vergi verir bir muhtariyet idaresinde devam ettiyse de 1566'da Kaptanı Derya Damat Piyale Paşa bu muhtariyeti de kaldırarak, bu adayı da öteki Ege adaları gibi doğrudan doğruya Türkiye'ye kattı.

Sönük bir halde devam eden, büyük devletlerin saldırmalarından baş alamıyan Ceneviz Cumhuriyeti'ne 1797'de, Napoléon Bonaparte son verdi. XVI. yüzyılda Turgut ve Salih Reisler (Paşalar) Cenevizliler'e esir düşmüştü. Kaptanı Derya ve Cezayir Beylerbeyi Barbaros Hayrettin Paşa büyük Türk donanmasiyle Cenova limanına girip bombardıman tehdidiyle Turgut ve Salih'i kurtardı.

Ceneviz Cumhuriyeti'nin nüfusu son zamanlarında 500.000'di. Genova şehrinin ise bu tarihte nüfusu 89.000'i ancak buluyordu. Bugün (1960) şehrin nüfusu 750.000'e yükselmiştir. İtalya'nın 5. şehri durumundadır.

Büyük Moğol İmparatorluğu'nun Kurucusu

CENGİZ HAN

CENGİZ HAN (1167 - 1227) Büyük Moğol İmparatorluğu'nun kurucusudur. Adının Moğolca'da söylenişi «Çingiz» veya «Çinggis» tir.

Onon Irmağı kıyısında Dülün-Boldak kasabasında doğdu. Asıl adı Timüçin'di, imparatorluğunu ilân edince «Cengiz» adını aldı. Babası Yesügey-Bahadır'dır. Mensup olduğu Kıyat'ların eski bir Türk ailesi olduğunu bazı tarihçiler ileri sürerlerse de, umumiyetle kabul edilen, Cengiz'in Moğol olduğudur. Bu bölgelerde o çağlarda Türkler'le Moğollar bir arada denecek şekilde karışık yaşarlardı, onun için, bazı boyların Türkçe mi, Moğolca mı konuştukları, yani Türk mü, Moğol mu olduğu kesin olarak anlaşılamamıştır (Bk. Moğollar).

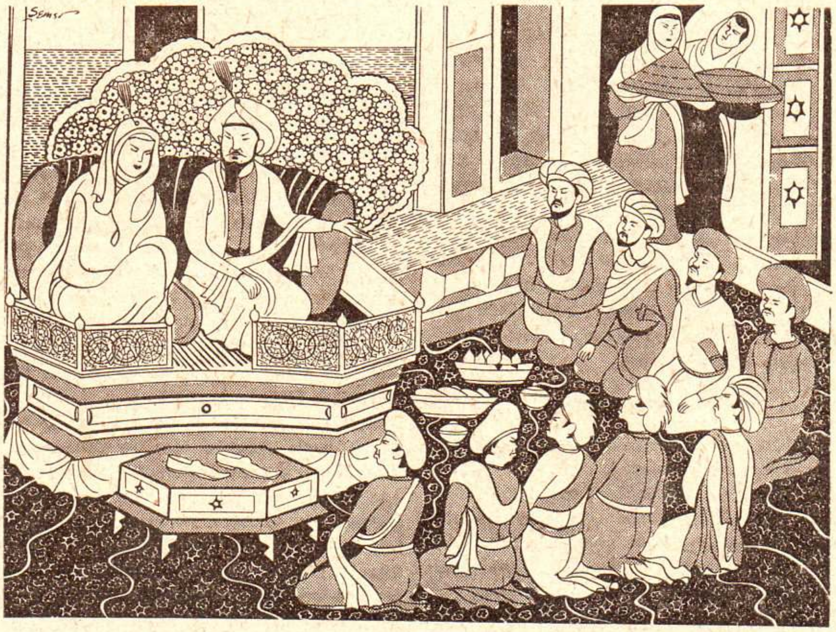
Timuçin'in babası, Moğollar'ın oldukça tanınmış boy beylerindendi. Genç yaşında ölünce, Timuçin'le kardeşleri, pek dirayetli bir kadın olan annelerinin himayesinde kaldılar. Fakir düşmüşlerdi. Çocukluk ve gençlik yılları pek çetin geçti. Hayat şartlarının ağır, toprağın kısır olduğu, şehirlerin teşekkül edemediği Moğolistan'da derebeylik teşkilâtı dışında içtimaî bir devlet düzeni yoktu. Kuzey Çin'deki Kin İmparatorluğu, bu bölgelerde az çok bir nüfuz kurmıya çalışıyordu. Timuçin de, ailesinin eskiliğinden, asilliğinden, büyük azim ve cesaretinden, güçlükleri yenmenin pek ustası haline gelmesinden faydalanarak, bu durumu fırsat bildi, etrafına birtakım Moğol ve Türk kabîlelerini topladı, kendisine katılmıyan kabîleleri tehdide başladı. Eski felâket arkadaşı ve kan kardeşi Camuka Han ile arası açılan Timuçin, az zamanda hem onu, hem eski bağlaşığı ve Kerayit Moğolları'nın kıralı Ong Han ile oğlu Sengün Han'ı yendi. Bunun üzerine, 1203'te, Doğu Moğolistan'daki bütün boylar tarafından hükümdar (kıral) olarak tanındı. 1206'da Naymanlar'ı da yenip güneye sürerek Batı Moğolistan'a da hâkim olunca «Çingiz» adını takınarak imparatorluğunu ilân etti.

Cengiz Yasası

Cengiz artık büyümüş olan devletine, ileride «Cengiz Yasası» denilecek olan kurallarla düzen vermeye çalıştı, boy beyleri ve büyük komutanlardan bir «kurultay» topladı. Gözlerini, kendisinin eğemeni geçinen Kuzey Çin (Kin) İmparatorluğu'na dikmişti. Artık herbiri 10.000 kişilik «tuman» (tümen) lardan kurulu büyük kuvvetleri vardı. Çok kudretli bir disiplinle, yanlışlara karşı ağır cezalarla sağlanmış büyük bir askerlik gücüne sahip bulunuyordu. Onun için, bu işi başarabilecek kabiliyetteydi. Esasen Çin bu bölgelerde gelişerek bütün Kuzey Asya'ya hâkim olan Hun (Kun), Kök-Türk ve Uygur imparatorlukları gibi büyük Türk askerî devletlerinin en başta gelen hedefiydi. Çin'in yerleşik, cazibeli medeniyeti, zengin toprakları, yüzyıllarca biriktirilmiş hazineleri, kendisini «bütün Türkler'in ve Moğollar'ın» hükümdarı durumunda gören Cengiz'in gözünden kaçamazdı; o da yüzyıllarca devam etmiş gelenekler içinde gelişmişti.

Cengiz'in Çin Seferi

Cengiz 1205'te Tangut (Hsia) devletiyle başarılı bir savaş yaptı, birkaç yıl sonra da bu önemli devleti imparatorluğuna kattı, zaten Çin'in ana topraklarına da el atmış bulunuyordu. 1211'de Kin (Kuzey Çin) İmparatorluğu üzerine yürüdü. Moğolistan'da ancak 2.000 asker bıraktı, büyük ve emsalsiz disiplin altındaki ordusu ve 4 oğlu ile sefere çıktı. 1215'te pek çetin geçen savaşlardan sonra Kin İmparatorluğunun merkezi Pekin (Türkçe'si: Hanbalık = imparator şehri) alındı, böylece dünyanın en bü-

Cengiz Han imparatorluğunu dört oğlu arasında bölüştürüyor (Raşidüddin'in 1310' da yazılan «Camî'u't-Tevârih» adlı eserindeki minyatürden)

yük merkezlerinden birisi Cengiz'in eline geçmiş oldu. Ondan sonra ünü artık bütün dünyaya yayıldı.

Büyük cihangir ertesi yıl anayurduna döndü. «Çin fatihi» olmanın hiçbir şeyle ölçülemiyen emsalsiz etkisi, Orta Asya'yı da Cengiz'in hâkimiyetine doğru itiyordu. Daha 1209'da Uygur Türk devleti, 1211'de Karluk Türk devleti, Cengiz'i kendilerine eğemen olarak tanımışlardı. Böylece, Çungari ve Yedisu ülkeleri Cengiz İmparatorluğu'na katılmış oluyordu.

Cengiz'in Türkler'le Savaşı

1216'da Cengiz'in büyük oğlu Cuci, Merkitler'i yenerek bugünkü Kırgızistan ve Doğu Kazakistan'ı aldı. Artık Nayman Türk İmparatoru Küçlük Han ile Harzemşah Türk İmparatorluğu hükümdarı Sultan Muhammet, Cengiz'in karşısında bulunuyorlardı. Ordusunun önemli bir kısmını yerleşik olmıyan Şamanî Türkler'den kuran Cengiz, iki büyük Türk devletiyle, Asya hâkimiyeti için çarpışmaya başlıyordu. 1218'de Cengiz'in Semerkant'a gönderdiği mektuplarda Türk İmparatoru için «oğul» tâbirini kullanması, kendisini dünyanın en büyük devletinin hükümdarı sayan Harzemşah Muhammet'i pek kırmıştı. Harzemşahlar devletinde, göçebe bir devletin kendileri gibi pek yüksek bir medeniyete sahip büyük yerleşik bir devleti boyunduruğu altına alması bahis konusu bile edilmiyordu. Halbuki bu fikir, temelinden yanlış ve tarih gerçeklerine aykırı idi. Göçebeler daima büyük medenî devletleri yıkmışlar, bir müddet sonra onların medeniyetini en ince teferrüatına kadar kabul zorunda kalıp bu sefer kendileri yeni bir göçebe istilâsı bekler duruma gelmişlerdir. Dünya tarihinin akışı hep böyle olmuştur.

1218'de Cengiz'in en büyük komutanlarından Cebe, Küçlük Han'ı yenerek Nayman Türk İmparatorluğunu aldıktan sonra, Cengiz, dört oğlu ile beraber, 200.000 kişilik bir orduyla Türkistan (Harzemşahlar) üzerine yürüdü.

Harzemşah devleti, birbiri ardısıra Cengiz'in kazandığı savaşlarla, son Harzemşah Celâlettin'in kahramanca karşı koymasına rağmen, Moğol İmparatorluğuna katıldı (Bk. Celâlettin Harzemşah). Bu arada Moğollar tarafından Türk şehirlerinde korkunç katliâmlar yapıldı. Celâlettin'in elinde yalnız İran kaldı; bütün Türkistan, bir hamlede Cengiz'e geçmişti. Bu zafer, yeryüzünde görülmemiş derecede heyecan ve korku uyandırdı: Cengiz, dünyanın en büyük devletini bir seferde ezmişti, artık Orta Doğu'daydı, Avrupa kapılarını çalmak üzereydi (Bk. Harzemşahlar).

Cengiz'in Ölümü

Bundan sonra Moğolistan'a dönen Cengiz, Çin'e karşı son seferine çıktı. 1227 ağustosunda Kansu'da öldü. Onon ve Kerülen ırmaklarının kaynakları yakınında Burhan-Haldun dağlarında bir yere gömüldü. Eski Türk-Moğol âdetince gömüldüğü yer gizli tutuldu; bugün de bilinmiyor.

Dünya tarihinin en büyük birkaç cihangirinden biri olan Cengiz, o çağların ulaştırma imkânlarına göre değil, bugün için bile şaşılacak genişlikte bir imparatorluk kurmuştur. Kendisinden sonra gelenlerin de onun ölümünden yarım yüzyıl geçmeden yaptıkları fetihlerle birlikte incelenecek olursa, Cengiz İmparatorluğu kadar toprak ve nüfus bakımından geniş bir imparatorluk tarihte kurulmuş değildir. Ne Roma, ne Türkiye, ne de Britanya imparatorlukları, bu derece genişliyememişlerdir. Yalnız bu genişlik, adı geçen üç imparatorluktaki gibi devamlı olmamış, kısa sürmüştür (Bk. Moğol İmparatorluğu).

Cengiz'in dört oğlu olmuştu. Büyük oğlu Cuci Han, babasından altı ay önce öldü. Onun hissesine düşen parçada, oğulları ve torunları tarafından Altın Ordu İmparatorluğu kuruldu (Bk. Altın Ordu). İkinci oğlu Çağatay Han'a düşen parçada Çağatay İmparatorluğu kuruldu (Bk. Çağatay İmparatorluğu). Üçüncü oğlu Ügedey (Oktay) Han, küçük oğlu da Tulı Han'dır. Ügedey Han, babasının yerine geçti. Tulı Han'ın çocukları ise, Çin'de Yüen, Yakın Doğu'da da İlhanlı İmparatorluklarını kurdular.

«Cengiz Yasası» denilen ve Cengiz Han tarafından düzenlenen yasa, Moğol İmparatorluğu'nun başdöndürücü başarılarının sebebini az çok anlatır. Müsamahasız bir ahlâk ve disiplin anlayışı bu kanunun ruhudur. Askerî teşkilât basit, fakat çok güzel düzenlenmiştir. Birlikler atlıydı, 10, 50, 100, 1.000, 10.000 kişilik kıtalardan kurulmuştu. Başarı ve kabiliyetler derhal ve parlak bir şekilde mükâfatlandırılırdı.

Cengiz'in devlet merkezi Moğolistan'da Karakurum şehriydi. Cengiz İmparatorluğunun ayrıldığı 4 imparatorluktan üçü hızla Türk'leşmiş, Çin'deki de Çinli'leşip tamamen bu milletler içinde erimiştir.

Bibliyoğrafya:

Cengiz Han (H. Lamb'dan çev: A. N. Karacan, 1931; çev. Y. Güneri, 1957); Cengiz Han (R. Fox'tan çev. R. Göknel, 1938); Cengiz Han (M. T. Tan, 1939); Cengiz Han (Vladimirkov'dan çev. H. Â. Ediz); Cengiz Han (M. Çağatay Uluçay, 1956).

CENNET

Çeşitli dinlere göre, günahtan kaçınanların, iyilik işleyenlerin öldükten sonra mükâfat görecekleri, ebedî saadetten faydalanacakları yerdir. Umumiyetle ucsuz bucaksız bir bahçe olarak düşünülür. İyilikler çeşit çeşit olduğuna göre, bunların karşılığı olan Cennet'in de çeşitli ve derece derece olacağı kabul edilir. Kuran'da geçen Cennet hakkındaki sıfat ve adlar Cennet'lerin dereceleriyle ilgili görülür. Başlıcaları şunlardır: Cennâtü'n-naîm (Nimet Cennetleri), Cennâtü'l me'vâ (Sığınılacak Cennetler), Dârü's-selâm (Selâmet yurdu).

Ebedî bir rahatlık ve kayıtsız şartsız bir saadet yurdu olduğuna inanılan Cennet'e girecek olan kimseler, Kuran'da 4 zümreye ayrılmıştır: Peygamberler, Sıddıklar (Peygamberlerin yolundan ayrılmıyanlar), Şehitler, Salihler (iyiler, yani dünya ve ahiret işlerini düzgün yapanlar). Gene Kuran'da anlatıldığına göre Cennet'tekiler için hastalık, sakatlık, sinirlilik, huysuzluk gibi şeyler yoktur, olgunluk çağı hiç değişmeden sürüp gidecektir.

CENNETKUŞU

Cennet-kuşu

Tüylerinin güzel şekilleri ve gözalıcı renkleri dolayısiyle çok değerli sayılan bir kuştur. Avustralya ve Yeni Gine dolaylarındaki adalarda yaşar. Çok değerli olması bakımından tarih boyunca imparatorlara, kırallara hediye edilmiştir. Bugün de Londra ve Paris gibi yerlerde çok yüksek fiyatlarla satılır.

Cennetkuşunun bilhassa erkeklerinin başlarında ve kuyruklarında güzel renkli uzun tüyler bulunur. Birçoğunun boyları kuyruklariyle beraber bir metreye yaklaşır. Ayaklarında ağaçlara tırmanmasını sağlıyacak şekilde kuvvetli pençeler vardır. Her çeşit besin yerler. Sesleri sert ve çirkindir. Cennetkuşunu Avrupa'ya ilk defa Magellan getirmiştir. Cennetkuşu serçegiller takımının cennetkuşugiller familyasındandır.

CER HOCASI

Eskiden medreselerde okuyan softalar (öğrenciler), derslerinin tatil olduğu Üç Aylar'da (Recep, Şaban, Ramazan aylarında) köylere dağılır, imamlık ve vaizlik ederek köylülerden para ve erzak toplarlardı. Bunlara «Cer hocası» denilirdi.

Tarihin En Büyük Deniz Savaşlarından

Cerbe Savaşı

CERBE DENİZ SAVAŞI, tarihin en büyük deniz savaşlarından biridir. Türkler'in bütün tarihleri boyunca Preveze'den sonra kazandıkları en önemli deniz savaşıdır.

Kaptanı Derya (Deniz Kuvvetleri komutanı) Piyale Paşa'nın Barbaros'un yerini aldığını, amiral Turgut Paşa'nın da eski faaliyetinden hiçbir şey kaybetmediğini gören devletler, Preveze'den beri en büyük Haçlı donanmasını toplamak tecrübesini tekrarlamak zorunda kalmışlardı. İspanya başta olmak üzere, Ceneviz, Papalık, Floransa, Malta devletleri, 200 savaş gemisinden meydana gelen bir donanma topladı. Bu donanmada, 30.000 asker bulunuyordu. Maksat Türk donanmasının Batı Akdeniz'deki başlıca üslerini tahrip etmek, Türk donanması savaşı kabul ederse onu ezmekti. Çünkü Piyale ve Turgut Paşalar'ın Akdeniz'de kuş uçurtmamaları sonunda denizci Avrupa devletlerinin Akdeniz ticareti hemen hemen imkânsız hale gelmiş, ekonomileri fena halde sarsılmıştı. Böylece Avrupa devletleri durumlarını düzeltebileceklerini umuyorlardı. Gerçekten bu devletleri Amerika sömürgeleri ve dış denizler ticareti besliyordu.

Savaşın Hazırlanması

12 mart 1560'ta Türk deniz kuvvetlerinin en önemli askerî üslerinden biri olan Tunus'un güneyindeki Cerbe Adasını Haçlılar ele geçirdiler; burada demirliyerek, Batı Akdeniz'de Türkler'e meydan okumaya başladılar. Cerbe'nin kızgın güneşi altında Türkler'in büyük bir savaş vermeleri gerekiyordu. İspanyollar, bu adanın stratejik önemini çoktan kavramışlardı: Türkler bu sulara daha yeni yeni girerlerken, yarım yüzyıl önce, 1510'da Katolik Ferdinand, 200 parçalık bir donanmayla bu adayı almak istemişse de 8.000 ölü veren İspanyollar, eli boş dönmek zorunda kalmışlardı.

Cerbe Adası, Türkiye'ye yılda 4.000.000 dolar tutarında bir vergi getirirdi; arazi çoraktı; bu vergi, pek işlek transit ticaretinden elde edilirdi. Turgut Paşa, daha Haçlı donanması toplanma halindeyken, Hıristiyanlar'ın maksadını Avrupa'daki casusları vasıtasiyle öğrenmişti. Maiyetindeki Uluç Ali Reis'i (sonradan Kaptanı Derya) 2 savaş gemisiyle İstanbul'a yollayıp Piyale Paşa'ya durumu arzetmişti. Haçlılar da çabuk davranmışlardı: 2 mart 1560'ta ada önünde görünen İspanyollar ve müttefikleri, 10 gün içinde küçük Türk garnizonunu teslim olmak zorunda bıraktılar.

Türk Donanması Cerbe Önlerinde

Bunun üzerine Piyale Paşa, 120 savaş gemisine hareket emri verdi. Cerbe'de 200 düşman savaş gemisi bulunduğunu biliyordu; istese bunun çok üzerinde bir donanma da toplıyabilirdi. Öyleyken sadece 120 gemiyi kâfi görmesi, o sıralarda Türkler'in kendilerine ne kadar güvendiklerini gösteren başka bir misaldir. Gerçekten Türkler daima daha az kuvvetlerle düşmanlarını yenmesini âdeta bir kaide haline getirmişlerdi.

İmparatorluk Donanması 4 nisanda Barbaros'un Beşiktaş'taki türbesi önünde âdet olan dinî ve askerî törenden sonra denize açıldı, 7 mayıs'ta Malta'yı tahrip ettikten sonra, 14 mayısta Cerbe önlerine geldi. Donanma Piyale Paşa'nın komutasındaydı, sağ cenahta Turgut Paşa (oramiral), sol cenahta da henüz İzmir sancakbeyliğine (tümamiral) yükseltilen Uluç Ali Reis bulunuyordu; yani donanmanın başındaki 3 amiral de, Türk tarihinin en büyük denizcileriydiler.

Savaş Başlıyor

Napoli (Güney İtalya) İspanyol Kıral Naibi, Cerbe'den sonra Batı Trablus'u almak üzere donanmanın hareketini istediği anda, Piyale Paşa'nın 120 parça gemiyle Cerbe sularına yaklaşmakta olduğunu haber almıştı. Piyale Paşa da, hemen Haçlı donanmasının üzerine yürüyerek onu yok etmek kararındaydı. Cihan tarihinin sayılı deniz savaşlarından birini vermek üzere, kâfi mesafeye erişir erişmez, Türk donanmasına bütün toplarla ateş emrini verdi. Akdeniz hâkimiyeti uğrunda cereyan eden bu büyük savaşta, birkaç saat içinde, 70 Haçlı savaş gemisi, önemli hiçbir zarara uğramıyan Türk gemileri tarafından top ateşiyle batırıldı. Derhal geri çekilme emrini alan mahvolmuş Haçlı donanmasını Türkler 3 gün 3 gece denizde kovaladılar. Bu kovalama sonunda 19 Haçlı gemisi ele geçirildi, geri kalan 110 gemi, çoğunun direkleri kırılmış, topları kullanılamaz derecede tahrip edilmiş olarak, kaçabildi. 1 ağustosta Cerbe Kalesi de İspanyollar'dan alınıp tahkim edildi, muhafazası Turgut Paşa'ya verildi.

Askerlik tarihinde örnek bir imha savaşı olan bu çarpışmada Türkler yalnız 3 gemi kaybettiler, pek az şehit verdiler. Haçlılar'ın insan zayiatı ise 20.000'di. Bunlardan yarısına yakını esir edilmişti. Hemen bütün Avrupa milletlerine mensup namlı asilzadeler, amiraller, generaller de esirler arasındaydı.

Savaş sırasında kilisede yeğeninin muzaffer olması için dua eden ihtiyar Andrea Doria, bu felâket haberine dayanamıyarak öldü. Türkiye hariç tutulursa Avrupa'nın en büyük devletinin başında bulunan V. Karl'ın (Şarlken'in) oğlu İspanya Kıralı II. Felipe de büyük üzüntü duymuştu.

27 eylûl 1560'ta Türk donanması, İstanbul'a döndü. Ele geçirilen düşman gemilerinin orta direkleri kırılmış, bayrakları denize sallandırılmıştı, içindeki Avrupalı asilzadeler de, başları açık olarak, teşhir ediliyorlardı. Türk donanması olağanüstü süslenmişti. Bu şekilde o zaman «Pâyitaht-ı Cihân» (Dünyanın Başkenti) denilen İstanbul'a giren donanma, bütün toplarını ateşliyerek, sahildeki Alay Köşkü'nde bulunan «Cihan Padişahı» Kanunî Sultan Süleyman'ı selâmladı. İstanbul sokakları mahşer gibiydi, kıyılarda yüzbinleri aşan halk toplanmıştı (İstanbul o zaman dünyanın en kalabalık şehriydi). Bu gibi zaferleri kanıksamış bulunan ihtiyar Padişah, bu manzara karşısında heyecanlanan, bazıları ağlıyan yanındaki vezirlere ve elçilere: «İşte insan bütün bunları görüp de gurura kapılmamalı, her şeyin Cenab-ı Hakk'ın inayetiyle olduğunu düşünüp Allah'a şükürler etmelidir» demiştir.

Öte yandan o zaman henüz beylerbeyi (oramiral) rütbesinde bulunan Kaptanı Derya Piyale Paşa'yı Kanunî, 3 yıl içinde vezirliğe (büyük-amiral) yükseltmeyi de doğru bulmamıştı. Piyale Paşa dünya tarihinin sayılı zaferlerinden birinin mümessili olduğu halde, Kanunî onu, ancak veliahti Şehzade Selim'in dört kızının ikincisi olan 14 yaşındaki Gevherhan Sultan'la evlendirerek şahsen mükâfatlandırmak yoluna gitti. Bu olay, yükselme devrindeki Türk zihniyetini göstermesi bakımından dikkate değer.

CEREYAN (Bk. AKIM).

CERMENLER (Bk. GERMENLER).

CERRAHPAŞA CAMİSİ
İstanbul'da, Aksaray semtinde şehrin en güzel camilerinden biridir. 1593'te Mimarbaşı Davut Ağa'nın zamanında yapılmıştır. III. Mehmet'in bir yıla yakın Sadrazamlığını yapmış olan Cerrah Mehmet Paşa'nın hayır eseridir.

İhtişamlı bir cephesi olan bu cami 1894 depreminde harap bir hale gelmiş, sonradan yaptırılmıştı, fakat son cemaat yerinin üzerindeki kubbeler tamir edilmediği için yalnız sütunlar kalmıştır. Caminin plânı dörtgen biçimindedir. Ana kubbeyi altı tane kalın filayağı üzerine bindirilmiş kemerler tutar. Mihrap dörtköşeli bir çıkıntı teşkil eder, bunun üstünde ve yanlarında yarım kubbeler bulunur. Minaresi kapının sağındadır. Caminin yakınındaki türbesinde yatmakta olan Cerrah Mehmet Paşa bu camı ile birlikte okul, medrese, sebil, çeşme ve çifte hamam yaptırmıştır.

«Don Kişot» un Yaratıcısı

CERVANTES

CERVANTES, Miguel de (1547-1616)

Cervantes

İspanya'nın en ünlü romancısı ve ölümsüz «Don Kişot» eserinin yazarıdır.

Alcalà De Henares'te doğdu; Madrid Üniversitesinde okudu. Bu sırada, henüz yirmibir yaşındayken, yazdığı şiirler onun üstün hayal gücünü, yazı kabiliyetini gösteriyordu. Cervantes, daha sonra, İspanya'da geçinme imkânı bulamayınca, Roma'ya gitti. 1570'de Kardinal Giulio Acqua Viva'nın maiyetinde mabeyinci olarak çalıştı. 1571'de, İspanya ile Venedik'in Türkler'e karşı hazırladığı deniz seferlerine bir asker olarak katıldı. İnebahtı Deniz Savaşı'nda sol kolu sakat kaldı. 1575'te İspanya'ya dönerken, bulunduğu gemi Türk korsanlarının eline geçti, Cervantes yakalanarak Cezayir'e götürüldü. Burada beş yıl esir kaldıktan sonra İspanya'daki dostlarının yardımiyle kurtuldu. Hayatının bu beş yıllık devresinde, birkaç kere kendisini ve esir arkadaşlarını kurtarmaya kalkıştıysa da başarısızlığa uğradı. Sonradan yarattığı «Don Kişot» adlı eserinde bu maceralarının büyük etkisi vardır.

Cervantes, İspanya'ya döndükten sonra bütün ilgisini edebiyat üzerinde topladı. Yazdığı şiirler, piyesler ve «Galetea» adlı romanı ona ne maddî, ne de mânevi bakımdan bir şey kazandırmadı. Çok fakir bir hayat yaşıyordu.

Cervantes nihayet 1605'te, «Don Quijote» (Don Kişot) u yazdı. Bu eserde İspanya'daki hayatı ve insanları, kuvvetli hayal gücüyle ve büyük yazı istidadiyle hicvediyordu. Bu, çok yönlü, eşi daha önce denenmemiş bir eserdi. Cervantes, genel ahlâk düşüncesiyle insanların psikolojik ve estetik tecrübelerini öylesine kaynaştırabilmiştir ki, sonradan «roman» adını alan edebî türün gelişmesi «Don Kişot» un etkisiyle mümkün olmuştur (Bk. Don Kişot).

Cervantes'in hayatı, bütün dehasına ve şöhretine rağmen ihtiyaç içinde geçmiştir. 1616'da, 23 nisan günü, Stratford-on-Avon'da ünlü İngiliz edebiyatçısı Shakespeare

ölürken, Madrit'de de aynı gün büyük İspanyol yazarı Cervantes, çok fakir olarak hayata gözlerini yumuyordu.

CEVDET PAŞA (Bk. AHMET CEVDET PAŞA)

CEVHERÎ, İsmail (Öl.: 1010)

Ünlü bir Türk bilginidir. Türkistan'ın Farab (Otrar) şehrinde doğdu. Orada ilk öğrenimini yaptıktan sonra Arapçanın bütün kaide ve inceliklerini öğrenmek üzere Irak, Elcezire ve Mısır'da kaldı, daha sonra da Horasan'a döndü. Arapça'da büyük bir değer taşıyan Firuzabadî'nin meşhur kamusundan sonra en değerli kamus sayılan «Sıhâh» Cevherî'nin eseridir. Türkçeye Vânî Mehmet Efendi tarafından çevrilmiş, ilk basılan kitap olarak «Van-Kulu Lugati» adiyle yayınlanmıştır.

Cevherî'nin daha sonraları kollarına kanad biçiminde iki kapı kanadı takarak bunlarla uçmaya çalışırken evinin damından düşüp öldüğü rivayet edilir.

CEVİZ

Yurdumuzda çok yetişen uzun ömürlü, kalın gövdeli bir ağaçtır. Ana vatanı Orta Anadolu ve Hazar Denizi dolaylarıdır. Buralardan Yunanistan, İtalya, Fransa ve İngiltere'ye yayılmış, oradan da Güney Amerika'ya geçmiştir. Çin ve Japonya'da da ye-

CEVİZ. 1 — Ağaçtan kopmuş şekli (Yeşil kabuğu ile), 2 — Dış kabuğu soyulmuş şekli, 3 — Ceviz içi.

tiştirilmekteyse de en değerlileri memleketimizde ve İngiltere'de yetişenleridir.

Ceviz taçyaprağı olmıyan ikiçeneklilerin cevizgiller familyasındandır. Yumuşak ve nemli topraklardan, ılık yerlerden hoşlanır. Yüksekliği 20-25 metreye varır, kökleri toprağın epey derinliklerine kadar iner. İlkbaharda ağaçlarda bir salkımı andıran «sülük» ler çıkar. Bu, bitkinin erkek çiçekleridir. Ayrıca, her tomurcukta 3-4 dişi çiçek bulunur. Birevcikli bir bitki olan ceviz ağacı üzeri kalın yeşil kabukla kaplı meyvalar verir. Olgunlaşan cevizde bu kabuk koyulaşır, buruşur, altındaki asıl sert kabuk meydana gelir. Bu sert kısım da kırılınca içinden cevizin yenilebilecek kısmı ortaya çıkar. Buna «ceviziçi» denir. Ceviziçinde % 18 protein, 25-50 yağ, 16 nişastalı maddeler bulunur. İyi cins bir ceviz kurutulunca ağırlığının yarısı kadar iç verir.

Ceviz sadece meyvası bakımından değil, bu meyvalarından çıkartılan yağı, ayrıca çok değerli olan tahtası bakımından da yetiştirilir. Ceviz yağı çok lezzetli bir yemeklik yağdır, yağlıboya yapılmasında da kullanılır. Bazı yerlerde olgunlaşmış meyvalarından reçel ve likör de yapılır. Kerestesi ağır ve dayanıklı olduğundan, kolay biçilip, kolay cilâlandığından mobilyacılıkta kullanılır.

Cevizin yeşil kabuğunda, saplarında hoş kokulu bir esans vardır. Bazı böcekler bu kokudan kaçarlar. Bunları kaynatıp suyunu sinekler konmasın diye hayvanlara sürerler. Cevizin kabuklarında, yapraklarında elleri boyıyan, kolay kolay çıkmıyan bir boya ile iyot vardır. Bu yüzden ceviz yaprağı, kabukları boya olarak da kullanılabilir.

Ceviz çok kere kendiliğinden yetişir. Kargalar cevizi çok sevdiklerinden onu alıp toprağa gömerler. Ayrıca ağacın etrafından çıkan sürgünlerle de ceviz yetiştirilebilir. Ceviz uzun ömürlü bir ağaçtır. 200-300 yıl kadar yaşıyanı vardır. Memleketimizde hemen hemen 3 milyon kadar ceviz ağacı vardır, yılda 50-55 ton kadar ceviz elde edilir. Her yıl Avrupa memleketlerine 3-4 milyon lira tutarında 2-3 bin ton kadar ceviz satılır.

CEVİZGİLLER. — Taçrаprağı olmıyan ikiçeneklilerin bir familyasıdır. Bu familyadaki bitkilerde erkek çiçekler uzun tırtılsılar, dişi çiçekler ise seyrek taneli başaklar halindedir. Amerikan cevizi, Kafkasya'da yetişen yalankoz ağacı gibi bitkiler bu familyadandır.

CEVRÎ, İBRAHİM ÇELEBİ (Ölüm: 1654)

XVII. yüzyılın tanınmış Türk şair ve hattatıdır. Divan-ı Hümayun kâtipliğinde bulunmuştur. Güzel el yazısiyle zenginlere ve zamanın büyüklerine kitap kopya etmekle tanınmıştır. Şiirlerini bir araya toplıyan divanı basılı değildir. Mevlânâ'nın «Mesnevî» sinden kırka yakın beyti manzum olarak şerh ve izah eden bir kitabı başlıca eserlerindendir. Bir de Osmanlı Tarihi yazmıştır.

CEYHAN

Akdeniz Bölgesi'nin Adana bölümünde Adana iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda Adana'nın Osmaniye, güneyde Yumurtalık, batıda merkez, kuzeyde Kozan, kuzeydoğuda Kadirli ilçeleri çevirir. 75 köyü vardır.

Yüzölçümü: 2030 km^2

Nüfusu: 95.337 (1960 sayımı)

Ceyhan ilçesi Çukurova'nın Yukarı Ova adı verilen ve Adana ovasından Misis sırtlariyle ayrılan kesimdedir. Arazisinin büyük bir kısmı Ceyhan nehrinin meydana getirdiği alûvyonlu ovadan ibarettir. Ovanın çevresinde dik bir şekilde yükselen alçak kalker tepeler görülür. Ceyhan'da Akdeniz iklimi hüküm sürer Yazlar sıcak, kurak, kışlar ılık ve yağışlıdır. Yıllık yağış ortalaması 669 mm. dir. Bunun ancak % 3 kadarı yaz aylarına isabet eder. Kar yağdığı ender görülür. İlçe'nin akarsuları Ceyhan nehri ile onun kollarıdır.

Ovada pamuk ekimi çok gelişmiştir. Bundan başka, tahıl, susam, keten, tütün de ekilir. Meyvacılık ve bağcılık fazla önemli bir yer tutmaz.

Şehir. — İlçe merkezi Ceyhan şehri Ceyhan nehrinin sol kıyısında denizden 25 m. yükseklikte eski Yarsuvat köyünün yerine kurulmuştur. Daha sonraları Urfiye, Abdülhamit zamanında Hamidiye, Cumhuriyet devrinde de Ceyhan adını almıştır. Bölgenin önemli ticaret merkezlerinden biri olan Ceyhan, çevresine muntazam yollarla bağlanmıştır. Demiryolu ve Mersin - İskenderun - Gaziantep asfaltı da Ceyhan'ın yanıbaşından geçer. Şehir bu elverişli şartlardan faydalarak son 30 yıl içinde hızla gelişmiştir. 1927 de 7.317 olan şehir nüfusu, 1960'ta 31.688'i bulmuştur. 14 mahalleden meydana gelen Ceyhan şehrinde 44.000 m^2 tutan 6 park bulunur. Küçük sanatlar çok ilerlemiştir. Birçok çırçır ve prese fabrikaları ile birkaç çeltik, buz, bitkisel yağ, sabun fabrika ve yapımevleri vardır.

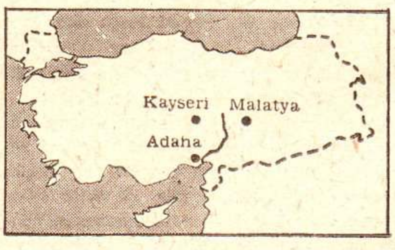
Tarih. — Ceyhan çok eskiden beri mevcut olmakla beraber son yüzyıla kadar gelişememiştir. Ortaçağ'da Misis'in gelişmesi Ceyhan'ın aleyhine olmuştu.

1097'de Haçlıların bu yöreye girmesinden sonra Haçlılar burada Yılanlı Kale'yi yaptırmıştı. Ceyhan, Haçlılardan sonra Küçük Ermenistan Krallığına bağlandı, daha sonra Mısır Memlûkleri'nin istilâsına uğradı. Sonra Dulkadıroğulları Beyliği topraklarına katıldı. Bu beyliğin Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katılmasından sonra Ceyhan, Kozan (Sis) sancağına, 1866'da Halep vilâyetine bağlandı. Yarsuvat köyü (şimdiki Ceyhan), 1896 da nahiye merkezi oldu. Cumhuriyet devrinde ise Ceyhan adı verilerek ilçe merkezi haline getirildi.

CEYHAN NEHRİ

Akdeniz'e dökülen ikinci büyük nehrimizdir. Uzunluğu 476 km. dir. Söğütlü ve Hurma adlarında iki kolun birleşmesiyle meydana gelir. Bunlardan Söğütlü Çayı Nuruhak Dağı'nın kuzey eteğinden, Hurma ise Tahtalı Dağları'ndan doğar. Bu iki kolun Elbistan'ın batısında birleşmesiyle husule gelen Ceyhan nehri, Antitoros Dağları'nın yüksek zirveleri arasında geçilmesi güç dağlık, ormanlık bir alandan akar. Nehrin Elbistan'la Maraş arasındaki vâdisi çok dar, derin ve eğilimlidir. Ceyhan'a bu kesimde karışan en önemli su Binboğa Dağları'ndan çıkan Göksun Çayı'dır.

Ceyhan vâdisi Maraş ovasının batı ucunda genişler. Bu noktada Engizek Dağı'nın güneydoğu yamaçlarından doğan Aksu'yu alır. Bundan sonra Ceyhan yeniden dağlar arasına girer, güney-batı doğrultusunda derin bir vâdi içinde akar. Nihayet Arpalı mevkii yakınında Adana Ovası'na varır. Bir dirsekle kuzeybatıya bükülür, burada soldan gelen Bahçe (Bulanık) Suyu'nu alır. Ceyhan'ın ovadaki çığırı önce kuzeydeki tepelerin eteğini yakından boylar. Sonra güneye dönerek Ceyhun şehri yanından geçer. Daha sonra Misis'ten geçip, Misis tepelerinin batı

Ceyhan nehrinin bulunduğu bölge

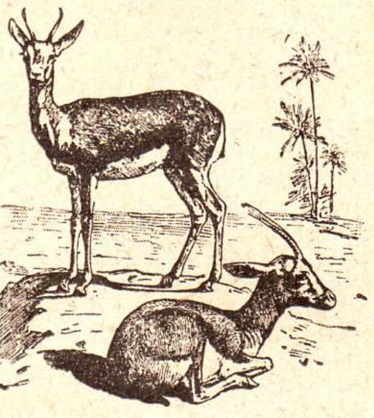
etekleri boyunca güneye doğru akar. Karataş Burnu'na varmadan önce birdenbire doğuya döner, Karataş'la Yumurtalık arasında İskenderun Körfezi'ne dökülür.

CEYHUN

Orta Asya'daki Amu Derya nehrinin bir başka adıdır. Arap ve Fars kaynaklarının bu nehre verdikleri «Cayhun» adından gelir (Bk. Asya: Asya'nın Nehirleri).

CEYLÂN

Keçiden küçük, güzel gözlü bir antilop çeşididir (Bk. Antilop). Daha çok çöllerde yaşar. Boyu 1,15-1,50 sm. kadardır. Çok kere sarı kum rengindedir. Boynuzları yay biçimidir. Erkeklerinin boynuzları dişisininkilerden daha kuvvetlidir. Göz pınarlarından üst dudağa doğru inen siyah çizgiler ceylânın gözlerini olduğundan daha da güzel gösterir. Bundan dolayı, ceylân, gözünün güzelliğiyle şiirlere geçmiştir. «Ahu» ve «gazal» gözlü gibi. (Ahu Farsça, gazal Arapça «ceylân» demektir.).

Ceylân

Ceylânın ana vatanı Kuzey Afrika'dır. Bazı Batı Asya bozkırlarında da bulunur. Çoklukla sürüler halinde yaşarlar. Erkek, dişi ve yavrudan meydana gelen üçüzlü topluluklar halinde yaşadıkları da görülür. Yırtıcı hayvanlara karşı korunmak için erkek ceylânlar 50-60 tanesi bir arada, sürüler halinde gezerler. Ceylânın rengi bulunduğu yerde gizlenmesini sağlar. Avrupalı avcılar ceylân sürülerini ancak 1 kilometre uzaktan farkedebilirler. Yerliler 7-8 kilometre uzaktan da ceylân sürüsünü seçebilirler.

Ceylânlar öğleden sonraları geviş getirirlerken içlerinden birini nöbetçi bırakırlar. Bu, hem otlar, hem de etraftaki düşmanları kollar. Tehlikeyi sezince ceylânlar kaçarak kendilerine bir sığınak ararlar. Ceylân çok hızlı koşar. Erkekler dişileri korur. Ceylân aslında sanıldığı kadar korkak değildir. İnsanlara hücum ettikleri de görülmemiştir.

Erkek ceylânlar dişiyi elde edebilmek için aralarında dövüşürler. Dişi ceylânın gebeliği 5-6 ay sürer, bir tek yavru doğurur. Bir yıl yavrusunu yanından ayırmaz.

İnsanlar ceylânları daha çok eti ve derisi için avlarlar. Kuzey Afrika'da ateşli silâhlarla, Orta Afrika'da tuzaklarla, İran'da da kuş ve köpeklerle avlanır. Ceylân yavrularını evcilleştirip beslemek kolaydır. Yalnız, bunları Avrupa gibi yerlerde şiddetli ısı farklarından korumak gerektir.

CÉZANNE, Paul (1839-1906)

Paul Cezanne

Ünlü bir Fransız ressamıdır. Aix - en - Provence'de doğdu. Babası bir banka müdürüydü. Cézanne, 1858'de liseyi bitirdi. Okul arkadaşı, ilerinin meşhur romancısı Emile Zola ile dostluğunu hiç unutmadı. Edebiyat bakaloryasını başarıyla verdikten sonra babasının hatırı için hukuka yazıldıysa da sporla, Zola'nın kurduğu öğrenci orkestrasında flüt çalmakla vakit geçiriyordu. Nihayet ressam olmaya karar verdi. Babasının «Oğlum, insan dâhi de olsa, parası olmadıkça karnını doyuramaz» yollu öğütlerine kulak asmadı.

Cézanne, 1861'de Paris'e geldi. Güzel Sanatlar Okulu'na almadılar. Resimlerini fazla renkli buluyorlardı. Cézanne'ın resimleri gitgide sadeleşmeye, kişiliğini bulmaya başlamıştı. 1874'te, Emrepsyonist ressamların açtıkları ilk sergiye katıldı. Sonradan Empresyonistlerden tamamiyle uzaklaşarak ileride kübizme yol açacak olan yeni ve klâsik bir resim görüşüne ulaştı. Manzara resimleri, natürmortlar ve portreler yaptı. 1906'da da, resmini yaptığı bir fırtına esnasında, soğuk alarak hastalanıp öldü. Şöhreti, ölümünden sonra gittikçe arttı. Fransa müzeleri başta olarak bilhassa Amerika onun eserlerini kapıştı. Meşhur «Kırmızı Yelekli Delikanlı» tablosu, Ingiltere'de yüz bin sterline satıldı.

Paul Cézanne, çağımızın ve dünyanın en büyük ressamlarından biridir. Başlı başına bir okul sayılacak kişiliktedir. Resim sanatının hiç değişmiyecek bazı kurallarını o bulmuştur. Cézanne'a göre desen ve renk ayrı şeyler değildir. «Renk zenginliğini aldığı zaman şekil de olgunluğunu bulur» der. Tercih ettiği konular günlük eşyalar, manzaralar, fakir insan portreleri ve meyvalardır.

Başlıca eserleri, tarihleri ve bulundukları müzeler şunlardır: «Asılmış Adamın Evi» (1873; Louvre); «Anvers'ten Manzara» (1873); «Natürmort» (1883; Louvre); «Kâğıt Oynıyanlar» (1892; Louvre); «Pipolu Adam» (1896; Moskova); «Banyo Yapan Kadınlar» (1895-1905).

CEZANNE'IN BİLİNMİYEN TARAFLARI

Fransız ressamı Cézanne'ın çok sevdiği bir şey vardı: Yalnızlık. Hele hayatının son yıllarında arkadaşlarının hemen hepsiyle ilgisini kesmişti. Çocukluk arkadaşı romancı Emile Zola'yı bile sık sık görmekten hoşlanmazdı. Yalnız, Zola'nın ölüm haberini aldığı zaman gözünden birkaç damla yaş aktı.

Cezanne, içine kapanık yaşamayı sevdiği kadar şüpheciydi de... Kendi kabiliyetinden bile şüphe ederdi. Zamanla bu şüpheci huyu, bir nevi mânevi işkence halini aldı. Bu yüzden de hiçbir zaman mesut olamadı. Daima huzursuzdu. Hiçbir yerde uzun zaman kalamazdı. Maddi hiçbir sıkıntısı yoktu. Hele babasının ölümünden sonra oldukça yüklü bir mirasa da kondu. Fakat para harcamak onun için ölümden beterdi. Aç kalmıyacak kadar yemek yer, çıplak kalmıyacak kadar giyinirdi. Zaman geçtikçe eserlerinden de para kazanmaya başladığı halde cimriliği daha da artmıştı. Ölümüne de kısmen cimriliği sebep olmuştur denilebilir: 1906 sonbaharında resim yapmak için oldukça uzak bir yere gitmeye karar vermişti. Onu her zaman aynı yere götüren arabacı bu defa birkaç kuruş fazla isteyince Cézanne öfkeden küplere bindi, yürüye yürüye gitmek üzere yola koyuldu. Kırda çalışırken âniden boşanan yağmur, Cézanne'ı iyice ıslattı, eve dönerken yarı yolda bayılıp kaldı. Bir daha da iyileşemedi.

Cézanne, asla hayatından memnun olmamıştır. Yalnız ressamın bir isteği yerine geldi. «Ben resim yaparken ölmek istiyorum» der dururdu.

300 yıldan fazla Türk idaresinde kalan bir Afrika ülkesi:

CEZAYİR

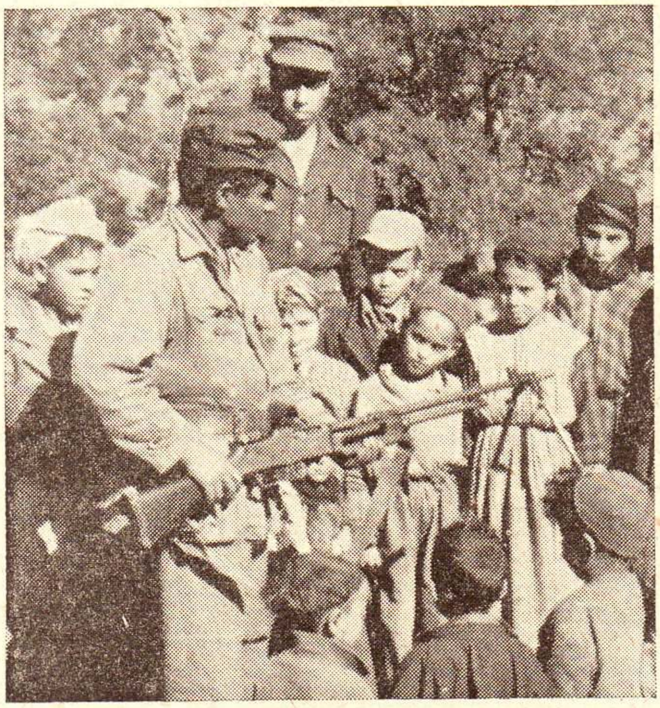
CEZAYİR Kuzey Afrika'da Fransa'ya bağlı bir ülkedir. Kuzeyde Akdeniz, doğuda Tunus ve Libya, güneyde Nijer, Mali, Moritanya cumhuriyetleri, doğuda İspanyol Sahrası (Rio de Oro) ve Fas ile çevrilmiştir. Bu sınırlar içinde kalan ülke, «Büyük Cezayir» diye anılır. Fransızlar, Sahra'yı da Cezayir'e bağlayıp sınırları genişletmişlerdir.

Yüzölçümü: 2. 204.864 km²

Nüfusu: 10.265.000 (1959)

Başkenti: Cezayir

Cezayir, doğal bakımdan 3 bölgeye ayrılır: Akdeniz'le Tel Atlasları arasındaki bölge; Tel Atlasları ile Sahra Atlasları arasındaki Şotlar platosu; Sahra Atlasları'nın güneyinde kalan yayla. Tel Atlasları, doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılır. Doğu Atlaslar'da Curcura Dağları 2.000 m. yi geçer (Lalla Hadice tepesi 2.308 m.) Şotlar platosu, 400-1000 m. yükseklіktedir; yer yer bataklıklarla kaplıdır. Sahra Atlasları'nın yüksekliği, doğuda Avras dağlarında 2.330 metreyi bulur.

Çok savaşçı olan Cezayirliler Fransız idaresini hiçbir zaman kabul etmediler. Aralıksız çarpıştılar. Yandaki resimde, bir Cezayirli milliyetçi çocuklara nasıl silâh kullanılacağını gösteriyor.

Akarsular bakımından fakir olan ülkenin batısında Şelif Irmağı Akdeniz'e dökülür. Diğer akarsuların yatakları yazın kuru bir vâdi halindedir. Çöl olan güneyde, dağlardan inen yeraltı suları, yer yer vâhalar meydana getirir.

Asıl Cezayir'de yazları sıcak geçer; ağustos ortalaması 25° dir. Güneye inildikçe sıcak artar; bu bölgede temmuz ortalaması 32° yi bulur. Kuzeyde ortalama 700 mm. olan yıllık yağış, güneyde 150 mm.'ye düşer. Doğu kıyılarında 1.500 mm.'yi bulan bölgeler vardır.

Kıyı şeridi, Akdeniz iklimi özellikleri gösterir. Burada bitki örtüsü zengindir. Dağ yamaçlarında sıkça ormanlar görülür. Şot platosu, bozkır halindedir. Güneyde, ancak develerin, çöl hayvanlarının yedikleri dikenli bitkiler vardır. Burada insanlar yalnız hurma ağaçlarından faydalanabilirler. Güneyde dağlarda panter gibi yırtıcı hayvanlar yaşar. Çöl kenarlarında antiloplar, sırtlan ve çakal görülür.

Cezayir'de nüfus yoğunluğu km² başına 4 kişiyse de bu hesaba Büyük Sahra da dahildir (Bk. Büyük Sahra). Asıl Cezayir'de bu yoğunluk 43'ü bulur. Sahra kısmındaysa 2 km²'ye ancak 1 kişi düşer. Berberîler, Kabiliye ve Atlas bölgelerinde, yani dağlık arazide ve yaylada yaşarlar. Kabiliye Dağları'nda km²'ye 500'ü aşan pek kalabalık bölgeler görülür. Buraları, Fransızlar dahil, hiçbir idarenin tamamen nüfuz edemediği yerlerdir.

Avrupalıların elinde 3.000.000 hektar toprak vardır. Bunun yüzde 23'ünde tarım yapılır. Cezayir ve Oran gibi şehirler civarında kesif bir halde toplanan Avrupalılar, en iyi ve verimli arazide yaşarlar.

Cezayir'de Yaşıyanlar

Cezayir'de yaşıyanların yüzde 86'sı Müslümandır. Bunların da yüzde 25'i Berberî, gerisi Arap veya Araplaşmış Berberî ve Türk'tür (Bk. Berberîler). Fransızlar 1.155.000 kadardır.

Cezayir'deki 1.000.000'u aşan Müslüman ailesinin ancak 150.000'inin kâfi geliri vardır. Gerisi, zengin Avrupalı kolonizatörler tarafından boğaz tokluğuna çalıştırılan pek fakir yerlilerdir. Onun için dışarıya doğru büyük bir göç hareketi vardır. Bu göç, diğer Arap memleketleri haricinde bilhassa Fransa'ya yapılmaktadır. Paris ve banliyölerinde işçi olarak çalışan Cezayirli Araplar yüzbinleri bulur. Paris'te, Fransızca'dan sonra Arapça duyulur. Denilebilir ki Paris şehri, Kahire, İskenderiye ve Bağdat'tan sonra yeryüzünde içinde en fazla Arap yaşıyan 4. şehir olmuştur. Fransa'da 600.000'den fazla, Belçika'da 10.000 Cezayirli Arap vardır. Bunlar ekseriya gençlerdir; para kazanıp Cezayir'deki ailelerine yollamaya çalışırlar.

Cezayir'de yerli halk, bir buçuk yüzyıldan beri çeşitli baskılar altında yaşamaktadır. Bütün yüksek memuriyetler Fransızlar'ın elindedir. Ancak «kaaid» denilen nahiye müdürleri yerlidir; bunlar, köy eşrafı ve kabîle şeyhleri arasından seçilir.

Ekonomi. — Cezayir ekonomisinde, Akdeniz'e mahsus ürünler önemli yer tutar. 400.000 hektar bağ vardır. Şarapçılık memleketin başlıca zenginliğidir. Turunçgillerden meyvalar ve zeytin ağaçları da geniş alanlara yayılmıştır. 1952'de zeytinyağı istihsalinde Cezayir dünyada 7. geliyordu (300.000 ton). Bunların dışında buğday ekilir (yılda 1.200.000 ton).

Fosfat, demir, çinko, kurşun Cezayir'in topraklatı zenginliklerinin başında gelir. Sahra'da son yıllarda bulunan muazzam petrol damarları işletilmeye başlanmıştır ki, geleceği çok parlak görünmektedir.

Son yıllarda yapılan büyük barajlar, elektrik enerjisi bakımından ülkeyi, Afrika'nın en ileri birkaç memleketinden biri haline getirmiş, endüstrinin gelişmesini sağlamıştır. Tamamen Avrupalılar'ın elinde olan endüstri, yiyecek ve yapı malzemesi üzerine kurulmuştur.

Cezayir'in ihracatının başında şarap, ondan sonra fosfat, demir cevheri, sebze, meyva gelir. İhracatını çok aşan ithalâtı, bilhassa besin maddeleri, dokuma, makine vs. dir.

Ulaştırma. — Cezayir'de 4.500 km. demiryolu, 66.700 km. şose vardır. Cezayir motorlu vasıtalar bakımından oldukça zengindir, 198.000 vasıtayla dünyada 25. gelir. Bunlar hemen tamamen Avrupalılar'ın elindedir. Gene Avrupalılar'ın elinde, 100.000 tonu biraz aşan ticaret filosu bulunur.

Başlıca Şehirler

Asıl Cezayir; Cezayir, Oran, Konstantin ve Bone adında 4 eyalete ayrılmıştır. Sahra kısmı da Tuggurt, Ayn Safra (merkezi Kolomb-Beşar), Garday'a (merkezi Lagvât), Büyük Sahra (merkezi Vargla) olamak üzere 4 vilâyete bölünmüştür. Bu son 4 eyalette 1.000.000 kadar nüfus yaşar; gerisi asıl Cezayir'i teşkil eden 4 eyalettedir. Eyaletlerin her biri birkaç vilâyete bölünür. Hepsinin başında Fransızlar vardır. 1959 nüfus tahminine göre ülkede 4 büyük, 7 orta, 16 küçük şehir vardır. Diğer yerleşme yerleri, nüfusları 20.000'i geçmiyen kasabalar halindedir.

Cezayir: Başkent Cezayir şehrinin banliyöleriyle nüfusu 715.000'i bulmuştur. Nüfus bakımından Afrika şehirleri arasında 6. gelir. Bunun yarısı Avrupalı'dır. Üniversitesi, müzeleri vardır. Pek işlek bir limandır. «kasba» denilen yerli şehri merkezdedir; burada 100.000 nüfus yaşar. Cezayir İhtilâli, buradan idare edilmektedir. Şehir, kıyı boyunca hızla yayılmıştır; bu kıyılarda zengin Avrupalılar'ın köşkleri, konakları vardır.

Cezayir şehri, hem bütün Cezayir'in, hem

de 54.701 km^2 büyüklüğünde 3.286.000 nüfuslu eyaletin başkentidir. Kartacalılar tarafından kurulmuştur. 1830'da Türkler şehirden çekildikleri zaman 176 camisi varken, bu sayı 1862'de 48'e inmiştir ki, Fransızlar tarafından yapılan tahribatı gösterir. Halen şehrin en önemli Türk anıtları Balıkhane Camisi (1660) ile Ahmet-Dayı Camisi' dir (1696).

Oran: Aynı adı taşıyan 67.353 km^2 büyüklüğünde ve 2.363.000 nüfuslu eyaletin merkezidir. Batı Cezayir'in en büyük şehri olan işlek bir limandır. Fransızlar'ın çoğunluk (yüzde 65) teşkil ettikleri tek Cezayir şehri burasıdır. Şehrin nüfusu 342.000'i bulmuştur. Güzel Sanatlar Akademisi gibi yüksek okulları vardır.

Konstantin: Cezayir'in doğu eyaletinin merkezidir, nüfusu 157.000'dir Bunun yüzde 40'ı Avrupalı'dır. Türkler zamanında sancak merkeziydi.

Bone: Son yıllarda Konstantin eyaletinden ayrılarak kurulan bir eyalete merkez yapılmıştır. Cezayir'in doğusunda işlek bir limandır. Nüfusu 136.000'dir. Bunun yüzde 45'i Avrupalı'dır.

Tlemsen: 92.000 nüfusludur. Fas sınırına yakın ünlü bir tarihî Arap şehridir. Türkler zamanında sancak merkeziydi. Pek az Avrupalı nüfusu vardır.

Philippeville: 75.000 nüfusludur. Kıral Louis-Philippe'e izafeten şehre Fransızlar bu adı vermişlerdir. Güzel bir kıyı şehridir.

Kültür. — Fransızlar, yerli halkın eğitimi için son derece az çalışmışlardır. Eski medreseler de zamanla azalınca memlekette eğitim namına bir şey kalmamıştır. Fransız okulları, Fransızlar'a mahsustur, ancak son yıllarda Arapça okutan liseler açılmaya başlanmıştır.

Tek üniversite, Cezayir şehrindekidir. 1879'da Fransızlar tarafından kurulan bu üniversitenin öğrenci sayısı 6.000'i geçer.

Fas derecesinde olmamakla beraber, Cezayir'in de Batı Arap edebiyatında önemli bir yeri vardır. Klâsik ve halk müzikleri, Türk Musikisi sistemine dayanır. Daha önce ülkede yaşıyan Berberî müzik şistemi, bugün köylere ve dağlara çekilmiş durumdadır. Halen Türk Musikisi de silinmekte, yerine Mısır'ın ve Avrupa'nın kozmopolit müziği geçmektedir.

Tarihte Cezayir

Cezayir kıyılarına önce Fenikeliler, sonra Kartacalılar yerleşmeye başlamışlardır. Memleketin yerli halkı, Berberîler'dir (Bk. Berberîler). Zamanla Kartaca'nın yerini Roma aldı, yerli Berberî devletlerini de ortadan kaldırıp Cezayir kıyılarını imparatorluğa kattı.

VII. yüzyıl sonlarında ülke, bütün Kuzey Afrika gibi Araplar'ın eline geçti. XI. yüzyılda «Hilâliler» denen büyük bir göçebe Arap dalgası Kuzey Afrika'yı altüst ederek Berberîler'e büyük zarar verdi.

Kuzey Afrika'daki sonsuz kargaşalıktan faydalanan ve bu sıralarda pek kuvvetlenmiş olan İspanyollar, XVI. yüzyılın ilk yıllarında Cezayir'e de el atıp birkaç kıyı şehrini aldılar, buralara kuvvetli garnizonlar yerleştirdiler. Böylece Batı Akdeniz'de İspanyol hâkimiyeti başladı. Fakat bu hâkimiyet pek kısa sürdü: Türkler'in Kuzey Afrika'daki fütuhatı o sıralarda başladı.

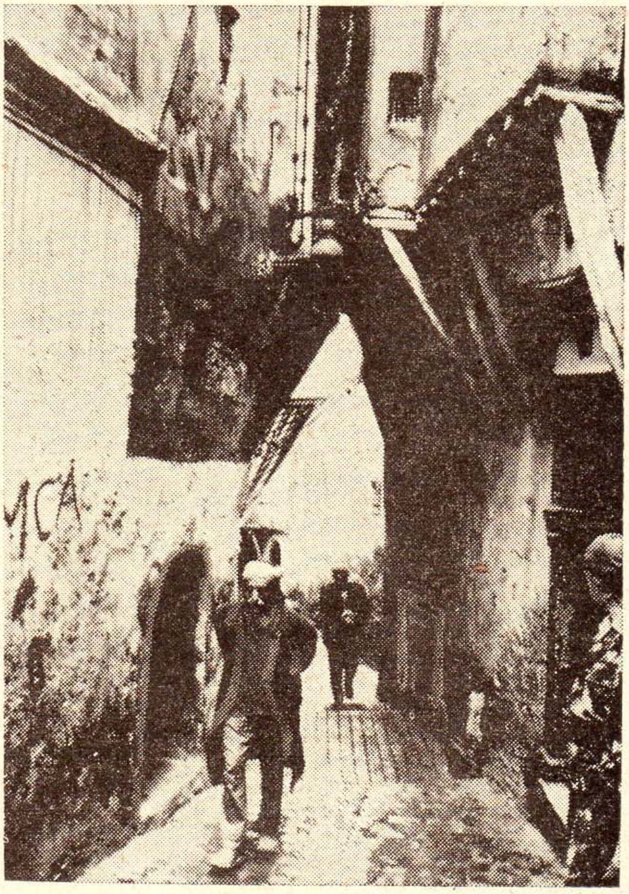
● Cezayir'de Türkler: Cezayir kıyılarını almıya ilk girişen Oruç Reis'tir. Onun yerini kardeşi Hızır Reis (Barbaros Hayrettin Paşa) aldı. Bu iki denizci önce Yavuz'un ağabeyi Şehzade Korkut, sonra Yavuz tarafından geniş ölçüde desteklendiler (Bk. Oruç Reis).

1517'de Türkiye'ye katılan ve beylerbeylik (umumî valilik) derecesinde kabul edilen Cezayir, Barbaros'un Kaptanı Derya (deniz kuvvetleri kumandanı) olmasından sonra, tamamen İstanbul'dan idareye başlandı, XVI. yüzyıl Cezayir beylerbeyleri arasında Barbaros'un oğlu Hasan Paşa, evlâtlığı diğer Hasan Paşa, Salih Paşa, Kılıç Ali Paşa, Ramazan Paşa gibi en büyük Türk amiralleri vardır. Bunlar, Akdeniz'de İstanbul'dan sonra en kuvvetli Türk deniz üssü olan Cezayirdeki kuvvetli donanma sayesinde Akdeniz'e hâkim olmakla kalmadılar, Cebelitarık Boğazı'ndan geçip Atlas Okyanusu'na da çıktılar, Kanada ve İslanda'ya kadar uzandılar, uzun müddet Britanya'ya göz açtırmadılar, hattâ buralarda üs kurdular.

V. Karl'ın (Şarlken'in) 1541'de Cezayir'i almak için giriştiği büyük teşebbüs, Haçlı ordusunun ve donanmasının Cezayir şehri önlerinde mahvolmasından başka bir sonuç

Cezayir'den iki görünüş: (Altta) Bone şehrinde bir meydan; (yanda) Cezayir şehrinde Avrupalılar'ın giremedikleri «Kasba» denilen yerli mahallesinin dar sokaklarından biri

vermedi, İmparator bile canını Türkler'in elinden zor kurtarabildi.

1585'te Cezayir'deki Yeniçeri Ocağı, ağalarını eyaletin başına geçirdi, İstanbul'ca da tasdik edilen bu ağalar devri 1671'e kadar devam etti. Ondan sonra Türk donanması amiralleri, beylerbeyi yerine geçtiler. Bunlara «dayı» veya «dayıpaşa» denilmiştir. Cezayir'deki Türk denizcileri ile Yeniçeri Ocağı (kara askeri) arasında ötedenberi büyük rekabet vardı.

● Cezayir Savaşları: Fransa'nın Cezayir'e göz dikmesinin tarihi eskidir. Fakat bu emel ancak 1830'da gerçekleşebildi. O yıl, Fransa'da düşmek üzere bulunan X. Charles, halk efkârını bir dış meseleye yöneltmek için, Cezayir seferini açtı. 14 haziranda karaya çıkan, kudretli Fransız donanması tarafından desteklenen büyük Fransız kuvvetleri, Türk ordusunu dağıttıktan sonra, 5 temmuzda Cezayir şehrine girdiler. Yalnız, Kosantina Sancakbeyi Ahmet Bey (sonra Paşa), Fransızlar'a karşı savaşmaya devam etti. Ahmet Bey, 23 kasım 1836'da Fransızları büyük bir bozguna uğrattı. Bunun üzerine Fransızlar üstün kuvvetlerle taarruza geçtiler, Ahmet Paşa teslim olmak zorunda kaldı.

Doğu Cezayir'de Fransızlar'ı 7 yıl uğraştıran Ahmet Paşa'ya karşılık, Batı Cezayir'de de Şeyh Abdülkadir, Fransızlar'a kutsal cihat açtı. Fransızlar'ı birkaç kere ağır bozguna uğrattı, 26 şubat 1834 antlaşması ile resmen Batı Cezayir hükümdarı tanındıktan sonra, tekrar savaşa başladı. Sonunda, 1847'de teslim olmak zorunda kaldı.

● Fransız İdaresi: Çok savaşçı olan Cezayirliler, Fransız idaresini hiçbir zaman kabul etmediler, daimî ve geniş çapta ayaklanmalarla, her zaman büyükçe bir Fransız ordusunu Cezayir'de meşgul ettiler. Ancak, III. Napoléon akıllıca bir «Arap siyaseti» takip ederek Cezayir'i yatıştırdı, halkı memnun etti. Fakat İmparator düşer düşmez, bütün Cezayir ölçüsünde yeniden ihtilâl başladı. Bu ihtilâl Fransa tarafından zor, fakat amansız bir surette bastırıldı, ceza olarak halkın elinden bütün verimli toprakları alındı, bunlar zorla Fransa'dan getirilen göçmenlere dağıtıldı.

Üçüncü Cumhuriyet devrinde (1871-1940), Fransızlar Cezayir'i pek kanlı bir şekilde idare ettiler. I. Dünya Savaşı'nda zorla topladıkları Cezayirliler'i, Batı Cephesi'nde Almanlar'ın önüne en ön safta harcamak maksadiyle sürdüler. Yerli halka hiçbir hak tanımadılar.

II. Dünya Savaşı'nda Cezayir, General De Gaulle'ün mukavemet hareketine merkez oldu (1942). Savaş bittikten sonra, Cezayirliler, gösterdikleri fedakârlıklara karşılık bağımsızlık, hiç olmazsa Cezayir'deki Fransızlarla eşitlik istiyorlardı. Fransızlar dünyanın her tarafında toplanmış Légion kuvvetlerine halkı katliam ettirdiler.

Bunun üzerine Cezayirliler 1950'den sonra devlet içinde devlet şeklinde teşkilâtlandılar, muntazam bir ordu kurmayı başardılar. Fransa ile savaşa başladılar. 500.000'i aşan, en modern silâhlarla teçhiz edilmiş bulunan Fransız kara ve hava kuvvetleri, bugüne kadar (1961) bu ihtilâli bastıramamışlardır.

● Cezayir İhtilâli: Fas ve Tunus'un nihayet bağımsızlığa kavuşmalarından sonra (1956) Cezayir İhtilâli batı ve doğudaki bu devletler tarafından büsbütün desteklendi. Bunun üzerine Fransa Cezayir'in de bağımsızlığını tanımak fikrine yanaşmıya başladı. Fakat son derece mutaassıp olan Cezayirli Fransızlar, elde ettikleri toprakları ve ülkenin bütün zenginliklerini elden çıkarmamak için, Paris'e karşı ayaklandılar. Sonunda Fransa'da hükûmet darbesi oldu, 1 haziran 1958'de General De Gaulle büyük yetkilerle devlet başkanlığına getirildi, anayasa değiştirilerek, Dördüncü Cumhuriyet başladı.

Cezayir millî hareketinin idaresi, Cezayirli Türkler'den olan Mesali Hac'dan Ferhat Abbas'a geçti. 19 eylûl 1958'de resmen Hür Cezayir Hükûmeti kuruldu, bu hükûmet, Fransa'nın bütün itirazlarına rağmen, 10'dan fazla devlet tarafından tanındı. Bu hükûmet, yeşil-beyaz zemin üzerine kırmızı ay-yıldızı millî bayrak olarak kabul etti.

Fransız hükümeti, Cezayirli Fransızlar'ın taassubu ve hiçbir anlaşmaya yanaşmaması yüzünden, büyük bir iç ve dış gaileyle karşılaştı. 1958 sonunda bir Fransız tümeninin iki Cezayir bölüğünü ancak çok çetin savaşlardan sonra imha edebilmesi gibi askerlik tarihinde pek nadir görülen olaylar oldu. 7.000 Cezayirli tecrit kamplarında işkenceye tabi tutuldu.

Sahra'da büyük petrol damarlarının keşfi ve bunların işletilmeye başlanması, Cezayir'i yakında dünyanın belli-başlı petrol müstahsilleri arasına yükselteceği için Fransa, Cezayir'den daha zor vazgeçebilir hale geldi.

Fransız hükümeti, Cezayir'deki son hükûmet darbesi teşebbüsünü de bastırdıktan sonra, Evian'da Hür Cezayir Hükûmeti ile resmî müzakerelere başladı.

CEZAYİRLİ GAZİ HASAN PAŞA (1714-1790)

Cezayirli Hasan Paşa

Ünlü bir Osmanlı sadrazamıdır. Aslen Azerbaycanlı'ydı, Tekirdağ'da büyüdü, askere yazılarak cesaret ve zekâsiyle yükseldi, 1740 yıllarında Cezayir'e gidip deniz savaşlarında da başarı gösterdi, Fas sınırında bir Türk vilâyeti olan Tlemsen sancakbeyi oldu. Fakat âmiri olan Cezayir beylerbeyi ile arası açılınca İspanya'ya geçti, Kıral IV. Carlos'tan iltifat gördü, Napoli'de de bir müddet bulunup İstanbul'a geldi, fakat Cezayir Beylerbeyi kendisini Bâbıâli'ye şikâyet ettiğinden tevkif olundu. Muhakeme edilince suçsuz olduğu anlaşıldı, 1761'de amiral oldu, 1767'de «kapudane-i hümayun» (oramiral) rütbesine yükseltildi. 1768-1774 Türk-Rus Savaşı'nda büyük yararlıklar gösterdi, «Gazi» unvanı ve altın çelenkle taltif edildi.

1770'de vezaretle Kaptanı Derya (büyükamiral ve deniz kuvvetleri komutanı) olan Hasan Paşa bu ödevde 15 yıl kaldı. Zekâsı ve yerinde tavsiyeleriyle I. Abdülhamit üzerinde büyük nüfuz kazandı, sadrazamları gölgede bırakacak derecede devlete hâkim oldu, kendisine «saltanat atabeyi» (bugünkü anlamiyle «diktatör») denmeye başlandı.

1787'de Türkiye, Rusya ve Almanya ile yeniden savaşa girince Hasan Paşa, 1788'de Yılanadası Deniz Savaşı'nda Rus donanmasını bozguna uğrattı. Fakat savaş sonradan Türkiye'nin aleyhine döndü, çünkü Türkiye yalnız başına hem Rusya, hem Almanya ile çarpışmak zorunda kalmıştı. Bu durum Paşa'nın itibarını kırdı, 1789'da I. Abdülhamit, Özü Kalesi'nin Ruslar'ın eline geçmesinin tafsilâtını bildiren tezkereyi okurken üzüntüsünden inme inip ölünce Hasan Paşa bütün itibarını kaybetti.

Yeni hükümdar III. Selim gençti, tahakküme tahammülü yoktu, Hasan Paşa'yı kaptanlıktan azledip Anadolu Beylerbeyi yaptı.

Sonradan, Hasan Paşa, Besarabya'da İsmail Meydan Savaşında Ruslar'ı bozguna uğrattığı için, III. Selim 1789'da kendisini sadarete getirdi. Hasan Paşa'nın ilk hareketi, Dinyestr ağzındaki Akkerman Kalesi'nin Ruslar'ın eline düşmesine sebep olan Tayfur Paşa'yı idam ettirmek oldu. Fakat kış olduğundan başka bir faaliyette bulunamadı. Kıyafet değiştirip ordu içinde dolaşırken üşüttüğünden, 30 mart 1790'da Şumnu yakınlarında öldü. Şumnu'da yaptırmış olduğu Bektaşî tekkesine gömüldü.

Gazi Hasan Paşa, sözünü dinletmesini seven, Padişah'ın yanında bile dosdoğru konuşan bir adamdı. Donanmada yaptığı ıslahat çok önemlidir. Avrupa'da da büyük şöhret kazanmıştı. 76 yaşında öldüğü güne kadar zindeliğini, yorulmaz faaliyetini korumuştu. Uzun müddet Cezayir'de kalıp burada ün kazandığından «Cezayirli» diye anılmıştır. Terbiye ettiği bir aslanı yanından ayırmaz, deniz ve kara seferlerinde hep yanında götürürdü.

CEZZAR AHMET PAŞA (1730?-1804)

Cezzar Ahmet Paşa

Osmanlı vezirlerindendir. Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın ikinci Mısır valiliğinde maiyetindeydi, sonradan da Mısır'da kaldı, Arap meselelerinde bilgi kazandı. Bu arada 70 kadar âsi Arap'ın başını kestirdiği için kendisine «Cezzar» (kasap) lâkabı verilmiştir.

Ahmet Paşa bir ara Şam ve Şam Trablusu valiliklerinde de bulundu, Suriye'de büyük nüfuz kazandı. Bonaparte (Napoléon) a karşı Mısır Serdarı (başkomutan) tâyin edildi, İstanbul'dan gönderilen pek iyi talim ve terbiye görmüş 3.000 Nizam-ı Cedit askeriyle Bonaparte'a karşı büyük zafer kazandı, Avrupa'da yenilmez diye tanınan Bonaparte'ı Akka önünde püskürttü. Bu olay, Bonaparte'a Mısır'ı kaybettirmekle kalmadı, onun Doğu'daki bütün emel ve hayallerinin iflâsı demek oldu. Bunun üzerine General Bonaparte Fransa'ya döndü, bu şekilde tarihin akışı değişti .

Mısır, Türkler tarafından Fransız işgalin-

den kurtarıldıktan sonra, Ahmet Paşa, Arabistan'daki âsî Vehhabîlere karşı çarpışacak kuvvetlere komutan atandı. Fakat bu sıralarda öldü.

CHAPLİN, Charles Spencer (1889-)

Charlie Chaplin (Şarlo)

Dünya çapında bir İngiliz sinema aktörü, rejisörü ve filimcisidir. Londra'da doğdu; çocukluğunu orada geçirdi. Sahne hayatı, küçük yaşta, babası ile, erkek kardeşi Sydney'le beraber oynadığı vodvillerle başladı. 1910'da Fred Karno'nun vodvil topluluğu ile Amerika'ya gitti. Burada oynadığı komedyen rolüyle filim şirketlerinin dikkatini çekti, 1914'te Hollywood'daki Keystone Şirketi hesabına çevrilen «Otomobil Yarışları» adlı filimde ilk defa sinema perdesinde göründü. Bundan sonra «The Count» (Kont); «Easy Street» (Sakin Sokak); «The Cure» (Tedavi); «The Bank» (Banka) gibi filimlerde rol aldı. 1918'de çevrilen «Shoulder Arms» (Silâh Omuza) adlı filimdeki başarısından sonra Hollywood'da kendi stüdyolarını kurdu; başrollerini kendisinin oynadığı filimler yaptı, dünyaca «Charlot» (Şarlo) adiyle tanınan meşhur tipi yarattı.

Charles Chaplin bütün filimlerinde, filmin kahramanı olan Şarlo'nun başından geçenleri vesile ederek cemiyeti hicveder. Şarlo, kısa bıyıkları, melon şapkası, bol pantolonu, dar ceketi, kocaman ayakkabılar ve elinden hiç eksik etmediği bambu bastonu olan bir tiptir. Bütün insanlara karşı duyduğu sonsuz sevgiyi ve güveni yüz mimikleriyle ifade eder. İyiliğinden, saflığından dolayı girdiği güç, karışık durumlardan gene iyiliği, saflığı sayesinde kurtulur.

Bu tipi ve davranışlarını filimlerinde çeşitli konularla işlemiştir. Bu filimlerin en meşhurları şunlardır: «The Gold Rush» (Altına Hücum, 1925); «The Circus», (Sirk, 1926); «City Lights» (Şehir Işıkları, 1931); «Modern Times» (Yeni Zamanlar, 1936); «The Great Dictator» (Büyük Diktatör, 1940). Ondan sonra iki filim daha çevirmiştir. «Monsieur Verdoux» (1947); «Limelight» (Sahne Işıkları, 1952).

Sinema alananda gerçek bir deha olduğu kabul edilen Charles Chaplin'in, siyasî görüşlerinden dolayı Amerika'da oturmasına müsaade edilmemiştir. Şimdi İsviçre'de yaşamaktadır.

Charles Chaplin'in en büyük özelliği komediyle hissî konuları birleştirmesidir. Bu arada çok ince bir hiciv sanatı yaratmış, sinemaya yeni bir görüş getirmiş, bu arada yeni istidatları bulup ortaya çıkarmıştır.

CHARLEMAGNE [**Şarlman**] (742-814)

Charlemagne (I. Charles)

Fransa kralları arasında I. Charles sayılır. «Büyük» diye anılır. Kısa Pépin'in oğludur. Carolinge hanedanındandır. 768'de kıral, 771'de tek başına Fransa kıralı iken 800'de kendisini «Batı İmparatoru» (476' da ortadan kalkan Batı Roma imparatorlarının halefi) ilân etti. Böylece 324 yıldır Avrupa'da tek imparator olan Bizans hükümdarının nüfuzunu kırdı, Avrupa'da imparatorluk tacının doğu ve batı olmak üzere yeniden ikiye bölünmesini sağladı ve Mukaddes Roma-Germen İmparatorluğu'nun da kurucusu oldu. 774'te İtalya'nın kuzeyini aldı, 778' de İspanya Emevî İmparatorluğu'na karşı sefere girişti, 785'te Saksonya'ya, 787'de Bavyera'ya, 790'da Türk Avar İmparatorluğu üzerine yürüyüp başarılar kazandı. Böylece Roma'dan beri Batı Avrupa'nın görmediği XVI. yüzyılda V. Karl'a (Şarlken'e) kadar da göremiyeceği bir imparatorluk kurdu. Bu devlet bütün Fransa'yı, orta ve kuzey İtalya'yı, Korsika'yı, Navarra'yı, Belçika'yı, Holânda'yı, Avusturya'yı, Batı Almanya'yı kaplıyordu.

CHARLES VIII. (1470-1498)

Fransa kıralıdır. 1483 - 1498 arasında saltanat sürdü. «Affable» (Mültefit) diye anılır. XI. Louis'nin oğludur. 1491'de Brötanya Dukalığı'nın varisi olan Prenses Anne ile evlendi, bu yabancı ülkeyi Fransa ile birleştirdi. 1495'te İtalya seferine girişti, yarımadayı baştan başa geçti, Sultan Cem'i Papa'nın elinden aldı (Bk. Cem Sultan).

CHARLES IX. (1550 - 1574)

Fransa kıralıdır. 1560 - 1574 arasında hükümdarlık etti. II. Henri'nin en küçük oğludur. Saltanatı annesi Catherine de Médicis' nin olağanüstü tahakkümüyle geçti. Protestan mezhebini önlemek amaciyle, Fransa'da bu mezhebi kabul edenler katliamlarla yok edilmeye çalışıldı. Bunların en ünlüsü 24 ağustos 1572 Saint-Barthélemy yortusu gecesinde Paris'te yapıldı. İnsanlık tarihinin yüzkızartıcı olaylarından biridir.

CHARLES X. (1757 - 1836)

Charles X.

Fransa kıralıdır. 1824 - 1830 yılları arasında hüküm sürdü. XVI. ve XVIII. Louis'lerin küçük kardeşiydi, bu sonuncusunun yerine geçti. Mutlak hükümdar olmak, ihtilâlden önceki gelenekleri diriltmek isteyişi şiddetli buhranlarla sonuçlandı, 1830 İhtilâli ile tahtını kaybetti. Cezayir'e asker yollamak suretiyle Cezayir seferini açmak da, bu kıralın son hareketlerindendir (Bk. Cezayir). Amacı umumi efkârı bir dış dâvaya yöneltmekti. Bu macera, Fransa'ya yıllarca süren bir savaşa mal oldu, Afrika siyasetinde dönüm noktası teşkil etti.

CHARLES le Téméraire (1433-1477)

Burgonya Dukasıdır. 1467-1477 yılları arasında hüküm sürdü. İyi Philippe'in oğludur. Müthiş bir enerji, hile ve ihtirasla hareket ederek, aynı aileden olduğu Fransa kıralını devirip tahtını ele geçirmek istedi. Bunun için Fransa dışı fetihlerle kuvvetlenme yoluna girişti. Kendisine bundan dolayı «Téméraire» (Dikkafalı) denildi. Savaşarak veya akrabalık yollariyle Fransa, Belçika, Holânda'da birçok önemli yerleri eline geçirip Burgonya'ya ekledi, geçici de olsa büyük bir devlet kurdu. Nancy Meydan Savaşı'nda Lorraine Dukası II. René tarafından öldürülünce, Fransa tahtı en büyük tehlikeden kurtulmuş oldu. Charles le Téméraire, bir tek kız çocuk bırakmıştır; ihtiraslarına ve bir kısım mirasına torunu V. Karl (Şarlken) vâris olmuştur.

SİNEMA SANATÇILARININ EN BÜYÜKLERİNDEN BİRİ

Charles Chaplin (Şarlo) bugüne kadar gelmiş geçmiş sinema sanatçılarının en büyüklerinden biridir. Ondaki bu büyüklüğü meydana getiren sebeplerin başlıcaları şunlardır:

Şarlo'nun beraber şöhret kazandığı Mary Pickford, Douglas Fairbanks gibi artistler, D. W. Griffith gibi rejisörler bir zaman sonra devirlerini doldurup beyazperdeden çekildikleri halde o, şöhreti gittikçe artarak, günümüze kadar gelebilmiştir.

Perdede kıymet olarak tanınmış sanatçıların hemen hepsi bir veya iki alanda ün kazanmışlardır. Halbuki Şarlo sinema sanatının her alanında bizzat uğraşmış, hepsinde de büyük başarılar kazanmıştır. Onun ekseri filimlerinin baştan sonuna kadar hemen her şeyi kendisinindir. Filimlerinin senaristliğini prodüktörlüğünü, rejisörlüğünü, başartistliğini hep kendisi yapar. «Sahne Işıkları» nda olduğu gibi bazan müziğiyle de uğraştığı olur.

Şarlo'nun ayrı bir özelliği de filimlerinde daima hiç tanınmamış genç kızlarla oynamış olmasıdır. Bunları hevesli kimseler arasından seçer, aylarca uğraşarak yetiştirir, filmiyle birlikte sanat dünyasına tanıtırdı. Hemen hepsinin bir tek filimden sonra şöhret kazanmış olmaları da Şarlo'nun artist yetiştirmedeki büyük kabiliyetini göstermek bakımından önemlidir.

CHARLES I. (1600 - 1649)

İngiltere ve İskoçya kıralıdır. 1625 - 1649 yılları arasında hüküm sürdü. I. James'in oğludur. İhtiyatsız hareketlerinden dolayı Parlamentonun muhalefetiyle karşılaştı, sonunda Cromwell'in eline düşüp oldukça karakuşi bir muhakemeden sonra idam edildi.

CHARLES II. (1630-1685)

İngiltere ve İskoçya kıralıdır. 1660-1685 yılları arasında saltanat sürdü. I. Charles'in oğludur. Annesi Fransa Prensesi Kıraliçe Henriette'dir. Babasının idamı üzerine saltanat iddiasiyle Avrupa'ya geçti, 1660'ta Cumhuriyet'e son veren General Monk tarafından davet edilerek tahta geçirildi.

CHARLES MARTEL (685-741)

Fransız saray nazırı ve diktatörüdür. Carolinge hanedanının kurucusudur. 732'de Abdurrahmanu'l-Gafikî'yi Poitiers'de, yani Fransa'nın ortasında, bozguna uğratıp geri püskürtmekle tanınmıştır. Bu olay, Fransa'yı İspanya ve Portekiz gibi Müslüman hâkimiyetine düşmekten kurtarmış, dünya tarihinin gidişini değiştirmiştir.

CHARLES - QUINT (Bk. KARL V.)

CHATEAUBRIAND, François René de (1768-1848)

Chateaubriand

Napoléon devrinde Fransız edebiyatının en ünlü şair ve yazarlarından biridir. Combourg Kontu René Auguste de Chateaubriand'ın onuncu oğluydu. St. Malo'da doğdu, rahip olmak üzere Dinan Koleji'ne girdi. 1786'da fikrini değiştirerek orduya katıldı. 1788'de Malta Şövalyeleri topluluğuna girdi. 1791'de, Kuzey Amerika'da bir geçit keşfetmek maksadiyle Amerika'ya gitti. İstediğini yapamamakla beraber burada geçirdiği yedi ay ona yeni fikirler ve yazı konuları kazandırdı. 1792'de Céleste Buisson de Lavigne adlı on yedi yaşında bir kızla evlendi. Sonra «Göçmenler Ordusu» na katılarak birçok memleket dolaştı, yoksulluk içinde Londra'ya sığındı. 1800'de Fransa'ya döndü.

1802'de Napoléon'un Fransa'da Katolik dinini yeniden kurduğu ve kuvvetlendirdiği sırada Chateaubriand'ın «Génie du Christianisme» (Hıristiyanlığın Dehası) adlı eseri yayınlandı. Böylece Chateaubriand, fikir ve kültür plânında Napoléon'u temsil eden bir kişilik kazandı. Bu başarısından ve dolayısiyle elde ettiği şöhretten sonra Napoléon 1803'te Chateaubriand'ı Roma'ya ataşe olarak yolladı. 1806'da Kudüs'e giden Chateaubriand «L'Itinéraire de Paris à Jérusalem» (Paris-Kudüs Yolculuğu) ve «Les Martyrs» (Din Uğrunda Ölenler) adlı eserlerini yazdı. 1811'de Akademi'ye üye seçildi.

1814'te, Napoléon'un iktidardan düşmesi üzerine Kıral hanedanı lehinde bir broşür yayınladı. «Chateaubriand yüzbin adama bedeldir» diyen Kıral XVIII. Louis ile Gand'a kadar gitti ve kıraliyet taraftarlarının yönünde göründü. İç işleri bakanı, sonra Berlin'e, Londra'ya büyükelçi tâyin edildi. Kısa bir süre dışişleri bakanlığı yaptı. 1828'de Roma büyükelçiliğine getirildi, 1830'da siyasi hayattan çekildi. Ömrünün son onbeş yılını hâtıralarını yazmakla geçirdi. Ölümünden az zaman sonra bunlar, «Mémoires d'outre-tombe» (Mezar Ötesinden Hâtıralar) adı altında yayınlandı.

Chateaubriand'ın en büyük önemi, edebiyatta, klâsik anlayıştan romantik akımına geçişi temsil etmesidir. Konu olarak tabiatı ve melânkoliyi işlediği, din duygusunu canlandırdığı eserleri 1830 yılına kadar Fransız edebiyatına hâkim olmuştur.

Chateaubriand, Fransız edebiyatında üslûbunun güzelliği, duygulu ve tabiata bağlı anlatışiyle meşhurdur. Az çok aşırı da olsa, duygululuk yazılarında baş yeri alır. Tabiat sevgisini, hele yabancı ülkelere ait tasvirleri Fransız edebiyatına ilk getirenlerden biri olarak romantik devrin müjdecilerindendir.

Diğer eserlerinin en önemlileri şunlardır: «Atala»; «Les Natchez»; «Les Aventures du dernier Abencérage» (Son İbni Sirac'ın Maceraları) ve «Etudes historiques» (Tarihî İncelemeler).

CHAUCER, Geoffery (1340?-1400)

G. Chaucer

İngilizler'in ilk büyük şairidir. Çeşitli İngiliz tiplerini hicvettiği «Canterbury Tales» (Canterbury Masalları) adlı şaheseriyle Orta İngilizce çağını kapayıp Modern İngilizce çağını açmıştır.

Londra'da doğdu. Babası, Kıral III. Edward'ın levazımcılarından olan bir şarapçıydı. Küçük yaşta, Kıral'ın oğlu Clarence Dükü'nün eşi Elizabeth'in yanında çalıştı. Yüz Yıl Savaşları'nda asker olarak Fransa'ya gitti, esir düştü. Burada bir yıl kaldıktan sonra 1360'ta kurtarılarak İngiltere'ye döndü. Bu devrede yazdığı şiirlerde Fransız etkisi görülür. Fransızcadan kısmen çevirdiği «Le Roman de la Rose» (Gül Destanı) adlı manzumesi bu etkinin güzel bir örneğidir.

Chaucer 1373'te, İngiltere Kıralı'nın elçisi olarak kuzey İtalya'da seyahat etti. O günlerde yazdıklarında İtalyan edebiyatının etkisi bellidir. 1386-1400 yıllarında Chaucer yazı hayatında kandini bulmuştur. 1387'den itibaren «Canterbury Tales» adlı eseri üzerinde çalışmaya başladı. Bu eser, Ortaçağ İngiliz toplumunun hemen her sınıfından birçok tipin canlı ve alaylı bir şekilde anlatılması yönünden İngiliz edebiyatında bir ekol meydana getirmiştir. 1400 yılında Chaucer'un ölümü ile «Canterbury Tales» yarım kalmıştır.

CHİCAGO

Amerika Birleşik Devletleri'nin büyüklük bakımından üçüncü şehridir. Şehrin nüfusu 3,5 milyondur, banliyöleriyle birlikte 6.305.000'i bulur. Dünyanın en büyük şehirleri arasında 10. gelir.

İllinois eyaletinin kuzeydoğu bölgesinde, Michigan Gölü'nün güneybatı kıyısında kurulmuştur. Chicago Nehri, kuzeyden ve güneybatıdan gelen kollariyle şehri keserek üç bölgeye ayırır. Bunlar Güney Bölümü, Kuzey Bölümü ve Batı Bölümü diye adlandırılmıştır.

Chicago, çeşitli endüstri kollarını bir araya toplamış olması bakımından önemlidir. En çok makine endüstrisi gelişmiştir. Yiyecek endüstrisinde New York'tan sonra gelmek üzere ikinci merkezdir. Maden ocakları, çelik yapımı, basım işleri, kimyevî madde, taşıt, giyim eşyası, petrol, kömür endüstrileri de önemli yer tutar.

Chicago, Michigan Gölü üzerinde önemli bir limandır. Buraya ithal malı getiren gemiler muayyen bir vergi ödemek zorundadır. Avrupa'dan gelen yolcu gemilerinin sayısı bir yılda altı bini bulur.

Chicago'nun 1833'te ancak 350 kişilik bir nüfusu vardı. 1848'de İllinois - Michigan Kanalı açıldıktan sonra şehir önem kazanmaya başladı. 1871'deki büyük yangında şehir geniş ölçüde harap olduysa da kısa zamanda yeniden onarılarak önemini kazandı.

Chicago halkını çeşitli ırktan insanlar meydana getirir. Orta bölgede Çinliler'e ait olan Chinatown'dan başka zenciler'e ve Avrupalılar'a ait birçok mahalleler bulunur. Şehirde 1.421 Protestan, 292 Katolik kilisesi, 54 havra, 2 cami vardır.

Chicago'nun önemli üniversiteleri göl kıyısında kurulmuştur. Limanın güneyinde, Rockefeller'in bağışlariyle kurulmuş olan Chicago Üniversitesi vardır. En büyük Amerikan üniversitelerinden biri olan bu okulda bir atom lâboratuvarı bulunmaktadır. Şehrin batısındaki Medical Center, üniversite kliniklerinden ve özel kliniklerden meydana gelmiş bir merkezdir. Bundan başka Chicago'da çeşitli kolejler, kütüpaneler, müzeler, sanat enstitüleri, parklar ve hayvanat bahçeleri vardır.

CHOPİN, Frédéric (1810-1849)

F. Chopin

Müzik dünyasının en ünlü piyanist ve bestecilerindendir. Polonya'da, Varşova civarında Zelazova-Vola kasabasında Nicolas Chopin adlı bir Fransız göçmenin oğlu olarak dünyaya geldi. Annesi Polonyalıydı. Frédéric müziğe pek küçük yaşlarda derin bir sevgiyle bağlandı. Dokuz yaşında çok başarılı bir konser veren küçük sanatçı öğrenim için Varşova'ya gönderildi. Bir «harika çocuk» olarak tanındı. 19 yaşında Viyana'ya gitti, orada verdiği konserlerle çok büyük başarılar sağladı.

Chopin 1830'da Paris'e giderek yerleşti, üstün istidadiyle derhal büyük ilgi topladı. Hayatını piyanist ve öğretmen olarak kazanıyordu. 1836'da Fransız kadın romancısı George Sand'la tanıştı, aralarındaki aşk on

CHOPİN TİTİZ BİR BESTECİYDİ

Polonyalı büyük besteci Chopin, piyanosunun başına geçip eser bestelemeye başladığı zamanlar pek titizleşirdi. Vücudunu günden güne kemirmekte olan hastalığının da herhalde bu titizlikte rolü büyüktü.

Yıllarca, besteciyle aşk hayatı yaşıyan tanınmış Fransız kadın romancısı George Sand, Chopin'den bahsederken şöyle diyor:

— «Melodileri hemen hiç aramaya, düşünmeye lüzum kalmadan çabucak bulurdu. Fakat asıl sıkıntılı devre bundan sonra başlardı. Bir nota üzerinde uzun uzun düşünür, kararsızlık, endişe içinde kıvranır, tasarladıklarını yazamadığını sanarak kendini yer, bitirirdi.

«Bazan ağlıyarak gezinir, kalemlerini kırar, çılgınlık alâmetleri gösterirdi. Bazan günlerce odasından çıkmaz, hiç durmadan çalışırdı. Bir tek sayfa üzerinde altı hafta çalıştığı halde, eseri ilk yazdığı şekilde bıraktığını çok gördüm.»

Chopin'in titizliği bu kadarla da kalmamıştı. Yeter derecede emek verdiğine inanmadığı eserlerine imza atmak istememişti. Bundan başka, basılmamış eserlerinin ölümünden sonra ortadan kaldırılmasını vasiyet etmişti.

Chopin'in gösterdiği bu titizlik, eserlerinin günümüze kadar parlaklıklarını muhafaza etmesini sağladı. Belki sağlığında bu titiz sinirli halleriyle etrafındakilere sıkıntı veriyordu ama, şimdi Chopin'in şiir dolu melodilerini dinlerken duyduğumuz zevk sonsuzdur.

yıl sürdü. Bu macera Chopin'e büyük ıstıraplara mal olmuştur. Hayatının son yılları tutulduğu verem hastalığının acılariyle geçmiş, genç yaşta ölmüştür.

Chopin daha çok piyano için parçalar bestelemiştir. Bunların başında pek tanınmış iki konçertosu gelir. Orkestra eşliğinde piyano için yazdığı eserlerinden başlıcaları şunlardır: «Don Juan Fantezisi», «Polonya Şarkıları Üzerine Fantezi», «Krakoviyak», «Mi bemol majör Polonez». Piyano eserleri arasında 3 sonat, 56 mazurka, 27 etüt, 19 noktürn, 15 vals, 13 polonez, 4 ballad, 4 skerzo, 4 emprontü, 3 varyasyon, 3 rondo vardır.

Chopin piyano müziğinde yepyeni bir üslûbun yaratıcısı olmuştur. Bu parçalardaki melodi zenginliği, ritmik zarafet gerçek bir dehanın belirtisidir. Derin bir ihtirası özlü bir şiiriyetle birleştiren Chopin romantik müziğin en büyük temsilcilerindendir.

Bibliyografya

Chopin, Hayatı, Eserleri ve Aşkları (Dr. Albertine Morin - Labrecque'den çev. Enver Akba, 1946); Chopin (Guy de Pourtales'den çev. Cemal Reşit Rey, 1947).

CHURCHİLL, Winston (1874-)

W. Churchill

İngiliz devlet adamı, yazarı ve II. Dünya Savaşı'nın en önemli simalarından biridir. Oxfordshire'de Blenheim Sarayı'nda dünyaya geldi. Babası, Lord Randolph Churchill, annesi ise bir Amerikalıdır. Churchill, yedinci Malborough Dükü'nün torunudur.

Winston Churchill on üç yaşında, Harrow Koleji'ne girdi. 1895'te bu okulu bitirdikten sonra bir asker olarak, «Kıraliçe'ye Ait» diye tanınan alaya katıldı. Küba'da ve Hindistan'da görevlendirildi, birçok kahramanlık madalyaları kazandı.

W. Churchill yazı hayatına, Hindistan'da, bir gazete muhabiri olarak başladı. Buradaki boş vakitlerini, Eflâtun, Aristoteles, Darwin gibi büyük yazarların eserlerini okumakla değerlendiriyordu. Bu arada, Lord Kitchener'in ordusunda bir görev alarak Mısır'a gitti. İlk siyasi söylevlerini burada verdi. Bir süre sonra Londra'daki «Morning Post» gazetesine muhabir olarak girdi, ordudan istifa ederek, Boer Savaşı hakkında yazılar yazmak üzere Güney Afrika'ya gitti.

1900'de Londra'ya döndükten sonra siyasetle ilgilenmeye başladı, Muhafazakâr Partiden Parlâmento'ya seçildi. Bir yandan da yazılar yazmaya devam ediyor, İngiltere'de ve Amerika'da konferanslar veriyordu. 1903'te, siyasi inanışlarını ve fikirlerini değiştirerek Liberaller'i tutmaya başladı, muhaliflerin tarafında yer aldı. 1906-1908 yılları arasında Sömürgeler Bakanı olarak bulundu. 1908'de Asquith başbakan seçilince Churchill ticaret odası başkanlığına getirildi. Bu görevi sırasında, fabrika ve kömür işçilerinin çalışma şartlariyle ilgili birçok ıslahat yaptı. 1910'da İç İşleri Bakanı oldu, Lordlar Kamarası'nın Avam Kamarası'na karşı kullandığı veto hakkının kaldırılmasını sağladı.

I. Dünya Savaşı'nda

1911'de Churchill, başbakanın teklifini kabul ederek Amirallik Birinci Lordu (Bahriye Bakanı) oldu. Churchill, bir dünya savaşının patlak vereceğini İngiltere'de ilk hissedenlerden biridir. Bu önseziyle, donanmasını daima harekete hazır bir durumda bulundurdu. Donanmada bir gençleştirme hareketi yaptı, aylıkları artırdı, kömürle işliyen gemileri benzinle işliyenlerle değiştirdi, yeniden 18 tanker yaptırdı. Denizaltılara ve uçaklara büyük önem verdi, kendisi de kısa zamanda uçak kullanmayı öğrendi.

1914'te I. Dünya Savaşı başladığı zaman İngiliz donanması mükemmel bir durumda hazırdı, fakat ordu zayıftı. 1915'te İngilizler'in Gelibolu'daki feci yenilgisinden sonra Churchill ödevinden istifa etti. Fransa'daki İngiliz kuvvetlerinden altıncı silâhendaz alayının komutanı olarak çalışmaya başladı. 1916'da Lloyd George başbakan olunca Churchill'i Levazım Bakanı yaptı.

Churchill, İkinci Dünya Savaşında halkı, parmaklariyle V işareti yaparak selâmlıyordu. V, İngilizcede «zafer» anlamına gelen «victory» kelimesini temsil ediyordu.

CHURCHİLL'İN DUVAR ÖRME MERAKI

Sir Winston Churchill'in siyasi başarılarının yanı sıra gayet renkli bir kişiliği vardır. Boş durmayı sevmez. İlerlemiş yaşına rağmen, hep bir şeyler yapmak ister. Merak sardığı pek çok şey vardır. Amatörce çalışmalarına da meslekî çalışmaları kadar önem verir, eline aldığı her işi tam hakkını vererek yapmaya gayret eder, bunu başarır da.

Churchill'in resme karşı büyük bir merak ve kabiliyeti vardır. Son yıllarda yaptığı tablolar çok ilgi topladı. Eserleri, birçok sanatseverin tablo koleksiyonuna girdi.

Churchill'in merakları arasında bir tanesi var ki, biraz yadırganabilir: Duvar örme merakı. Gençlik yıllarında malikânesinin bahçesinde pek çok inşaat yapmıştır. Bilhassa tuğla duvar örmeye pek meraklıydı. 1928'de Kent'teki malikânesine de kendisi yeni bir bina yaptı.

Çağımızın en ilgi çekici kişilerinden biri olan Winston Churchill, kafasiyle olduğu kadar eleriyle de çalışmaktan yılmaz. Onun en büyük emeli daima ortaya yeni ve mükemmel bir eser çıkarabilmektir.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Gelibolu yenilgisi üzerine çıkan sert tenkidler karşısında başbakan Lloyd George yeniden genel seçimlere gitmek zorunda kaldı. Seçim sonunda Lloyd George ve partisi iktidardan düştü. Bir yandan da bir apandisit ameliyatı geçiren Churchill bu sıradaki durumunu yazılarında, «Birdenbire ne işim, ne Avam Kamarası'ndaki yerim, ne partim, ne de apandisitim kalmıştı» diye anlatır.

Churchill bundan sonra dinlenmek için ailesiyle beraber Fransa'ya, Cannes'a gitti. Burada vaktini yazı yazmakla, resim yapmakla geçirdi; I. Dünya Savaşı'nı çok canlı bir üslûpla anlattığı «The World Crisis» (Dünya Buhranı) adındaki eserinin ikinci cildi üzerinde çalıştı. Londra'ya dönüşünden sonra yapılan seçimlerin hiçbirinde kazanamadı. 1924 yılının sonunda Muhafazakârlar Churchill'i partilerine girmesi için teşvik ettiler. Churchill seçimlerde kazanarak Parlâmento'ya girdi. Bir süre sonra Maliye Bakanlığına getirildi. 1929'da kabine düşünce Churchill Avam Kamarası'nda milletvekili olarak kaldı. Bu sırada yazı hayatını da geliştiriyordu. Nazi Almanyası'nın dünya barışını tehlikeye soktuğunu söylüyordu.

II. Dünya Savaşı'nda

1939'da II. Dünya Savaşı çıkınca Churchill derhal Bahriye Bakanlığına getirildi. 1940'da, Neville Chamberlain kabinesi düşünce Churchill başbakan oldu. Savaşın en kötü günlerinde İngiltere'nin başında, milletin savaş gücünü artırmak, zaferi kazanmak için bütün gücü ile çalıştı. Bu arada İngiltere'de kalan son silâhlı kuvvetleri de Ümit Burnu'nu dolaşmak suretiyle Mısır'a yolladı ve Süveyş Kanalı ile Doğu'nun zengin petrol yataklarını korumayı sağladı. 1941'de, Amerika Cumhurbaşkanı Roosevelt'le bir toplantı tertip ederek Atlantik Paktı'nı kurdu. 1942'de Moskova'ya giderek Stalin'le konuştu. 1943'te Churchill, Roosevelt ve Stalin birleşerek «Üç Büyükler»i meydana getirdiler ve ilk toplantılarını Tahran'da yaptılar. Son olarak Yalta'da toplanan bu üç lider bütün siyasi ve askerî güçlerini dünya idaresini ve barışını ellerinde tutabilmek amaciyle birleştirdiler.

1945'te, İngiltere'deki genel seçimleri İşçi Partisi kazanınca Attlee başbakan seçildi. Churchill, Avam Kamarası'nda muhalefet partisinin başkanı olarak yer aldı. 1951 seçimlerinde Muhafazakâr Parti kazanınca Churchill yeniden başbakan oldu. Şimdi dünya barışını sağlamak için çalışmak istiyordu. Fakat, yaşlanmış, eski çalışma gücünü kaybetmişti. 1955'te, 81 yaşında, 60 yıllık bir askerlik ve siyaset hayatından sonra, faal hayattan çekildi, kendini okumaya, yazmaya, resim, balık avı gibi meraklara verdi.

Churchill yakın tarihte dünyanın sayılı siyaset ve devlet adamlarından biri olduğu gibi, çok kuvvetli bir yazardır. Bu arada «War Memoirs» (Savaş Hâtıraları) adında II. Dünya Savaşı'na dair 6 ciltlik bir eser yazmış, 1953'te Nobel Edebiyat Mükâfatı'nı kazanmıştır. Churchill daha sonra «The History of the English Speaking People» (İngilizce Konuşan Milletlerin Tarihi) ni yazmıştır. «Savrola» adında bir de romanı vardır.

Bibliyografya:

Churchill Anlatıyor (Çev. A. E. Yalman, 1948-50, 4 cilt); Churchill'in Harb Hâtıraları (Prof. A. N. Kurat, 1949); Bu Harbin İçyüzü (Çev. Haldun Yaşaroğlu, 1942); Churchill Diyor ki (Çev. Ferda K., 1941).

CİBUTİ

Fransız Somalisi'nin başkentidir. Kızıldeniz kıyısında 31.300 nüfuslu bir şehirdir. Cibuti'den Habeşistan sınırına kadar uzanan 90 km.lik bir demiryolu vardır. Müslüman olan şehir halkının büyük bir kısmı balıkçılık, inci ve sünger avcılığı ile geçinir. Cibuti'deki büyük tuzlalardan her yıl vasati olarak 2500 ton tuz elde edilir.

CİCERO, Marcus Tullius (M.Ö. 106-43)

Cicero

Roma İmparatorluğu'nun çökme devrinde yaşamış bir devlet adamıdır. Güçlü söylevleriyle halkı kendinden yana çekebilmesiyle ün kazanmıştır.

Cicero siyaset hayatına, yirmi altı yaşında, bir hukukçu olarak başladı. M. Ö. 75'te Sicilya'da «quaestor» (hâkim) seçildi. Bu sırada Sicilya Valisi Gaius Verres'e karşı koyanları tutan ünlü söylevi sayesinde valiyi sürgün ettirdi. Bu başarısından dolayı, hâkimliğin daha yüksek dereceleri olan praetorluğa, sonra da konsüllüğe seçildi.

M. Ö. 60 da Caesar, Birinci Triumvirlik'i kurmuştu. Cicero, Caesar'ın tarafını tutmadığından Roma'dan çıkarıldı. M. Ö. 44'te, Caesar'ın öldürülmesinden sonra, Cicero, Senato'nun en güçlü, en sözü geçen adamı oldu. Fakat M. Ö. 43'te İkinci Triumvirlik kurulunca Cicero ölüme mahkûm edildi; kaçmak üzereyken yakalanarak öldürüldü.

Cicero, devrinin siyasetini olduğu kadar edebiyatını da geniş ölçüde etkilemiş bir söylevci ve yazardır. Senato'daki konuşmalariyle Lâtin edebiyatına kattığı yeni ifade tarzı, bugün, Avrupa edebiyatındaki üslûbun temeli olmuştur. Eserlerinin çoğu siyasi, dinî ve felsefî konular üzerinedir. Sayısı bini geçen mektupları onun kişiliğini ve devrinin özelliklerini çok güzel bir şekilde tasvir etmek bakımından önemlidir.

CİDDE

Saudi Arabistan'ın Hicaz bölgesinde, Mekke'nin batısında, Kızıldeniz kıyısında 120.000 nüfuslu bir limandır. 1517'de Osmanlı idaresine girdi ve bir sancak (vilâyet) merkezi oldu. 1916'da fiilen Osmanlı idaresinden çıktı. 1925 'te Saudi Arabistan Kırallığına bağlandı. Halkının bir kısmı mercan, sedef ve balık avcılığı ile geçinir. Mısır ve Hindistan'la ticaret münasebetleri olan işlek bir limandır. Modern bir hava alanı vardır. Başlıca ihracatı kahvedir.

CİDE

Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz bölümünde Kastamonu iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin İnebolu, güneyde Azdavay, batıda Zonguldak'ın Kurucaşile ilçeleri çevirir. Kuzeyden Karadeniz'le sınırlanır. Merkez bucağından başka Şarbana adında bir bucağı, 108 köyü vardır.

Yüzölçümü: 941 km²

Nüfusu: 45.336 (1960 sayımı)

İlçenin bulunduğu alan Batı Karadeniz Dağları'ndan İsfendiyar Dağları'nın kuzey yamaçlarını teşkil eden oldukça ârızalı bir yöredir. Arazi Karadeniz'e doğru alçalır, kıyı yakınlarında 25-30 metreye iner. Cide'de kışlar ılık, yazlar oldukça sıcak geçer. En fazla yağış sonbahar ve kışa, en az yağış ise yaza raslar. İlçede büyük akarsu yoktur. Kocaçay (Devrekâni çayı) Aydos Çayı, Fakas Çayı, Cide Deresi gibi Karadeniz'e dökülen sular vardır.

Doğal bitki örtüsünü meydana getiren ağaçlar çeşitlidir. Belli başlı ağaçları kayın, meşe, gürgen, sarıçam ve köknardır. Bunlardan başka ıhlamur, dişbudak, kestane gibi ağaçlar da bulunur.

İlçede ekime elverişli yerler azdır. Tarım çeşitlidir. En çok mısır ve buğday ekilir. Meyva da yetiştirilir. Endüstri bitkilerinden en fazla keten ekilir. Buna dayanan basit dokumacılık bir kısım halkın geçimini sağlar.

Kasaba. — İlçe merkezi Cide Karadeniz kıyısında Cide Deresinin ağzında kurulmuştur. Kıyı sığ olduğundan ancak küçük deniz taşıtları yanaşır. 5 mahalleden meydana gelen Cide'nin nüfusu 2.072'dir (1960 sayımı). 1875'ten beri belediyesi vardır. Kasabanın elektrik tesisleri 1939'da, imar plânı 1947'de yapılmıştır. Çevrenin ormanlarından faydalanan kereste fabrikası Cide'nin en önemli sanayi tesisidir. Kasabanın ortasında bulunan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camisi en önemli tarihî eserdir.

Cide, şose ile, Azdavay - Daday üzerinden, İl merkezi Kastamonu'ya bağlıdır.

CİF

Ticarette kullanılan bir tâbirdir. İngilizce «cost, insurance, fee» (fiyat, sigorta, navlun) kelimelerinin kısaltılmışıdır. Gönderilecek bir malın fiyatına, navlun ve sigorta ücretlerinin de katılmış olduğunu gösterir.

CİHAN HARBİ (Bk. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI)

CİHANBEYLİ

İç Anadolu Bölgesi'nin Konya bölümünde Konya iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda Tuz Gölü ve Niğde'nin Aksaray ilçesi, güneyde Konya'nın merkez, batıda Kadınhan ve Yunak, kuzeyde Ankara'nın Haymana, kuzeydoğuda ise Konya'nın Kulu ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Yeniceoba ve Zıvarık adında iki bucağı, bunlara bağlı 38 köyü vardır.

Yüzölçümü: 6.602 km²

Nüfusu: 46.397 (1960 sayımı)

Yüzölçümü bakımından yurdumuzun bazı illerinden bile büyük olan Cihanbeyli ilçesinde arazi beyaz kenarlı kalker yaylalarla,

bunların arasına girmiş alûvyonlu ovalardan meydana gelmiştir. Doğuda ilçe merkezinden Tuz Gölü'ne kadar uzanan alçak yaylalar bulunur. Bu kesimin yüksekliği 1000 m. nin altındadır. İlçenin batı kesimindeki yaylalar ise 1000 m.den daha yüksektir. Cihanbeyli kasabasının 10 km. güneyinde bulunan Bozdağ'ın (1152 m.) güney eteğinden başlıyarak, Zıvarık Ovası adı verilen bir ova uzanır. Bu ovanın da yükseltisi 1000 m.den azdır.

Cihanbeyli'de kurak bir iklim hüküm sürer. Doğal bitki örtüsü bozkırdır. Yağışların yetersizliğinden ağaçlara ancak su boylarında raslanır. İlçenin en önemli akarsuyu İn Suyu'dur. 35 km. uzunluğunda olan bu su ilçenin kuzeybatısından doğar, Tuz Gölü'ne dökülür.

Cihanbeyli bir tarım ve hayvancılık yöresidir. Halkın başlıca geçimini bunlar sağlar. Burada en fazla yer tutan tahıl buğdayla arpadır. Bu ürünler ihtiyaca yettiği gibi başka yerlere de gönderilir.

Kasaba. — İlçe merkezi Cihanbeyli kasabası Ankara - Konya asfalt yolu üzerinde, Konya'ya 103, Ankara'ya 145 km. uzaklıktadır. Kendi adını taşıyan kalker yayla ile Tuz Gölü ovasının birleştiği alanda İn Suyu vâdisinin yamaçları üzerinde kurulmuştur. Çevrenin çıplaklığı ile kasabanın yeşilliği büyük bir tezat teşkil eder. 1960 sayımına göre 5764 nüfuslu olan Cihanbeyli kasabası 3 mahalleden meydana gelmiştir.

Tuz Gölü'nün batı kıyısındaki Yavşan tuzlası Cihanbeyli'ye 22 km. uzaklıktadır. Modern tesislerle çalışan bu tuzlada elde edilen göl tuzu İç Anadolu köy ve kasabalarında satılır.

CİHANGİR CAMİSİ

İstanbul'da, Fındıklı sırtlarında, Boğaz'a ve Marmara'ya bakan bir tepenin üzerindedir. Mimar Sinan'ın güzel eserlerinden biridir. Kanuni Sultan Süleyman, İran seferine çıkarken, büyük oğlu Mustafa'yı, Sadrazam Rüstem Paşa'nın fitlerine uyarak, saltanat iddiasına düşer diye öldürtmüştü. Bunun üzerine diğer oğlu Cihangir, bu idamdan son derece müteessir olarak, hastalanıp Halepte öldü. Kanuni bundan büyük bir acı duyarak Cihangir adına Fındıklı üzerindeki bu camiyi yaptırdı (1559).

Cihangir Camisi ve müştemilâtı altı defa yanmış, 1822'deki yanışından sonra etrafı genişletilmiş, nihayet, II. Abdülhamit bugünkü Cihangir Camisini 1889'da yaptırmıştır.

CİHANGİR ŞAH (1569-1627)

Cihangir Şah

Hindistan Timuroğulları'nın 4. imparatoru, Ekber Şah'ın büyük oğludur. Agra'nın banliyösü olan Fethpur-Sikri'de veliaht olarak doğdu. Annesi Racput racalarından birinin kızıdır. Asıl adı Selim Şah'tı, padişahlığında «Cihangir» adını takındı.

Cihangir Şah 1605'te babasının ölümü üzerine hükümdar oldu. Saltanat devri hareketsiz geçti; Türkiye ve İran'dan sonra dünyanın en kudretli devletinin başında bulunmaktan başka büyük bir faaliyet göstermedi. Hâtıralarını «Tüzük» adiyle yazmıştır. Bu önemli eser, 3 kere İngilizceye çevrilmiştir. Devrinin olaylarını kâtibi Mutemet Han Farsça kaleme almıştır.

Cihangir Şah, Hindistan Timuroğulları gibi çok büyük ve devamlı bir devletin hükümdarları arasında veliaht olarak doğan tek şahıs olduğu gibi, veliahtlığı da en uzun (31 yıl) sürmüştür. Çok zengin bir devletin başına geçmişti. Fakat bu devlet genişlemesi için, oğlu Şah-i Cihan'ın saltanatını beklemek zorunda kaldı (Bk. Şah-i Cihan, Timurlu İmparatorluğu).

CİHAN-ŞAH, Muzafferettin (1405?-1467)

Cihan-Şah

Karakoyunlu İmparatoru ve bu devletin en büyük hükümdarıdır. XV. yüzyıl Türk tarihinin en seçkin kişilerinden olan Cihan-Şah, Kara Yusuf Bey'in oğludur. 1415'te babası tarafından Sultaniye valiliğine atandı. 1420'de babası öldüğü sırada Karakoyunlu Devleti, Timur'un oğlu ve vârisi Sultan Şahruh'un yüksek hâkimiyeti altındaydı. Cihan-Şah, Şahruh'a yaklaşarak 1436'da onun tensibiyle Azerbaycan'da Tebriz'e yerleşti, az sonra Tiflis'i de aldı. 1446'da Bağdat'ı ele geçirdi. 1447'de Şahruh'un ölümü üzerine, onun oğlu ve halefi Sultan Uluğ Bey'i kendisinin egemeni olarak tanımıyarak, bağımsızlığını ilân etti, «sultan» ve «hakan», yani «imparator» sanını takındı.

Cihan-Şah zamanla, Karakoyunlu Devletini bir imparatorluk haline getirmiş, Orta Doğu'da önemli bir kuvvet unsuru olmuştu. Timurlular'a ancak Orta Asya'yı, Osmanlılar'a Batı Anadolu ile Avrupa'yı, Memlûkler'e de Mısır-Suriye'yi tabiî yayılma alanları olarak görüyor, Akkoyunlu Devleti'ni ise tamamen ezmek istiyordu. Böylece, bütün İran'a, Irak'a, Güney Kafkasya'ya, Doğu Anadolu'ya, hattâ Orta Anadolu'ya rakipsiz hâkim olacaktı. Bu maksatla 1467'de Akkoyunlular üzerine yürüdü. Uzun Hasan Bey, Cihan-Şah'a itaat edip, üzerine gelmekten vazgeçmesi için yalvardıysa da, Cihan-Şah dinlemedi (Bk. Uzun Hasan). Kuvvetleri Cihan-Şah'ınkinden az olan Uzun Hasan Bey, şiddetli bir kış çete savaşiyle amansız düşmanını yıpratmak yoluna gitti. Bir kısım kuvvetleriyle Pasinler'den Kiğı'ya gelen Cihan-Şah, beklenmedik bir anda, gece baskınıyle gafil avlandı. Kaçarken yakalanıp başı kesildi. Kesik başı mumyalanıp Uzun Hasan Bey tarafından Timurlu İmparatoru Sultan Ebu-Sait Mirza'ya, Cihan-Şah'ın oğlu Muhammedî Mirza'nın başı da Fatih Sultan Mehmet'e gönderildi. Cihan-Şah, Tebriz'de Muzafferiye adındaki imaretindeki türbesine gömüldü (Bk. Karakoyunlular).

CİLÂ

Eşyaları daha güzel göstermek, dış etkilerden korumak için üzerlerine ince tabaka halinde sürülen bir maddedir. Çeşitli eşyaları parlatmak için başka başka cilâlar vardır.

T a h t a C i l â l a r ı. — Renkleri açık sarıdan koyu kahverengiye kadar değişebilir. Esas maddesi bakımından «gomalaka» ve «reçine» olmak üzere ikiye ayrılır.

Gomalaka: Tropikal bölgelerde yetişen bir ağacın su yürüdüğü mevsimde özsuyunu emen böcekler vardır. Bunlar öldükten sonra ağaç gövdesine yapışarak 1 sm. kadar kalınlığında bir tabaka meydana getirir. Bu madde çeşitli ilâçlarla işlenip saf gomalaka haline getirilir.

Reçine: Çam gibi bazı ağaçların katı veya sıvı halinde salgısıdır. Bileşim bakımından karbon, su ve çok az miktarda oksijenden meydana gelmiştir.

Gomalaka da, reçine de suda erimediği için bu maddeler %95 i alkol, geri kalan kısmı da eter, benzol ve benzin olan bir karışım içinde eritilir.

Gomalaka cilâsı, mum cilâsı ve vernik olmak üzere başlıca üç çeşit tahta cilâsı vardır.* Gomalaka cilâsı gomalakanın alkol içinde eritilmesiyle elde edilir.

Mum cilâsı %60 bal mumu, %30 terebentin, geri kalanı da ispirto ve ispermeçet mumu ile hazırlanır. Su banyosu üzerinde eritilir. Vernik, reçinenin aseton, eter, terebentin, alkol vs. gibi maddelerin içinde eritilmesiyle elde edilir.

Gomalaka cilâsı mobilyacılıkta ve elektrikçilikte yalıtkan olarak kullanılır. Mum cilâsı mobilyada, muşambalarda, parkelerde, vernik de mobilyada, madenî eşyalarda ve macun yapımında kullanılır.

M a d e n v e T a ş C i l â l a r ı. — Esasını ince tebeşir tozu, zımpara, arena, alçıtaşı, çakmaktaşı vs. gibi aşındırıcı maddeler meydana getirir. Bu tozların gayet ince ipek

TIRNAK CİLÂSI NASIL HAZIRLANIR

Tırnağa olduğundan daha çok parlaklık vermek üzere sürülen cilâlara «tırnak cilâsı» denir. Beyazdan koyu vişneçürüğüne kadar değişen çeşitli renkleri vardır. Bu cilâlar genel olarak şu üç şekilde hazırlanır:

- 30 gram silisyum oksidi çökeleği, 15 gram ince tebeşir tozu, 15 gram stannik oksit, 1 damla gülyağı, renkleyici ruj tozu.
- 15 gram magnezyum karbonatı, 15 gram ruj tozu, 75 gram beyaz kil, 10 gram kurşun karbonatı, 20 gram ince tebeşir tozu biraz su ile karıştırılır.
- 30 gram beyaz balmumu, 60 gram keten tohumu yağı, 0,35 gram ruj tozu, 5 damla gülyağı. Bu, tırnakları aşındırmıyan bir cilâdır.

eleklerden geçirilmesi gerekir. Bunlar toz halinden başka sıvı veya melhem şeklinde de kullanılabilir. Bu aşındırıcı zerreciklerin içinde yabancı maddeler bulunmamalıdır. İyice ufalanmamış parçacıklar, yabancı maddeler cilâlanmak istenen maddenin veya taşın yüzeyini çizip bozabilirler. Cilâyı madenî eşyaların üzerine sürmeden önce, parlatılmak istenen maddenin yüzünü nişadır suyuna batırılmış ince tebeşir tozu ile temizlemelidir.

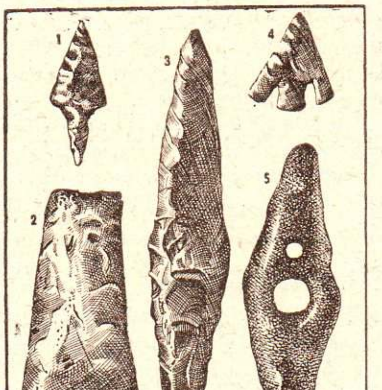
D e r i v e A y a k k a b ı C i l â l a r ı. — Deri cilâlarının birçoğu 25 ölçü yapışkan lâka, 20 ölçü gomalaka, 4 ölçü reçine sakızı, 100 ölçü de alkol içinde eritilerek elde edilir. Lâkalarla reçine alkol içinde eritilir, sonra içine bir miktar biberiye katılır, birkaç gün bekletildikten sonra filtreden geçirilir. Deriye sürüldükten sonra güderiyle parlatılır. Lâka, Uzak Doğu'da birçok ağaçlardan toplanan, esmer kırmızı renkte süt kıvamında bir maddedir.

Ayakkabı boyaları, deri boyalarından daha başka türlü hazırlanır. 40 gr. ozokerit, 250 gr. seresin, 40 gr. karnauba (Brezilya palmiyesi) mumu, 15 gr. beyaz balmumu, 1/2 litre terementi yağı, 250 gr. kandil isi, 7500 gr. siyah anilin boyası karıştırılır, buna hoş bir koku veren maddeler de katılır. Şayet boya siyah ayakkabıya sürülmiyecekse kandil isi karıştırılmaz. Ayakkabıya sürüldükten sonra, fırça ile, güderi veya kadife gibi yumuşak deri veya kumaşlarla parlatılır. Böylece cilâ, hem deriyi parlatır, hem de yumuşatarak ömrünü uzatır.

CİLÂLITAŞ DEVRİ

Taş Çağı'nın Yontmataş (veya Eskitaş) ve Ortataş bölümlerinden sonra gelen en son devridir. «Yenitaş Devri» de denir. Taş sanayii bakımından bu çağın başlıca özelliği, aletlerin sadece yontulmakla kalmaması, bunların sürtülerek cilâlı bir hale getirilmesidir.

Cilâlıtaş Devri dünya medeniyeti bakımından büyük bir önem taşır. Bu devirde, tarım ve hayvancılık düzene konuldu, çanak ve çömlekcilikte ilerlemeler kaydedildi, kara ve göl üzerinde köyler kuruldu. Yalnız, bu devir türlü bölgelerde aynı zamanda başlamadığı gibi, ilerlemeler de insan topluluklarının hepsinde bir arada olmadı. Cilâlıtaş Devri Mısır'da M. Ö. VI. binyılda başladı; kısa bir zaman sonra Maden Çağına geçildi. Batı Avrupa'da ise bu devir 3000 yıl sürdü. Dünyanın çeşitli bölgelerinde, bazı topluluklar, çömlekçilikte, tarımda herhangi bir ilerleme gösteremezken, meselâ hayvanları evcilleştirmekte çok ileri gittiler.

Cilâlıtaş Devrinden kalma eserler: 1 — Mızrak başı; 2 — Cilâlı balta; 3 — Çakmaktaşından hançer; 4 — Bir mızrak ucu; 5 — Savaş baltası

CİLT (Bk. DERİ)

CİLT HASTALIKLARI (Bk. HASTALIKLAR)

Yazılı eserleri koruyan, süsliyen eski bir Türk işi ve sanatı :

CILT VE CILTÇILIK

CİLT VE CİLTÇİLİK yazılı eserlerin korunmasında büyük yeri olan bir sanat koludur. Aynı boyda kâğıt veya formalardan meydana gelmiş kitap ve dergilerin rahatça okunabilmeleri ve uzun müddet dağılmadan saklanabilmeleri için üzerine geçirilen deri, bez veya mukavvadan kapaklara «cilt», bu sanata da «ciltçilik» denir.

Cilt ve ciltçiliğin tarihi çok eskidir. Kâğıdın icadından önce de balmumu levhalar ve papirüs üzerine yazılan yazıların saklanması için tahtadan kapaklar iki yanlarından iplerle bağlanarak ciltlenirdi. Daha sonraları parşömen (ceylân derisi) üzerine yazılan kitaplar, katlanarak forma haline getirilmiş ve biribirine dikilerek ciltlenmiştir. Ciltçiliğin asıl gelişmesi kâğıdın icadından sonra olmuştur.

Çinliler ilk defa kâğıdı icat ettikten sonra Orta Asya Türkleri kâğıt yapmasını öğrendiler, ciltçilik bu iki memlekette ilk defa bir sanat halini aldı. Orta Asya Türkleri ciltçilikte deri kullandıkları, ilk defa deri üzerine madenî kalıplarla süsler bastıkları Orhon kazıları sırasında bulunan parçalardan anlaşılmıştır. O çağlarda Avrupa'da yapılan kitap citleri Doğuya nazaran çok basitti. İslâm dininin kutsal kitabı Kuran'ın en mutena şekilde ciltlenmiş olması isteği ciltçiliği bir güzel sanat kolu haline getirdi. Bunun en güzel örneklerini de Türkler verdiler. Ciltçiliğin Türkler arasında gelişmesinin başlıca âmili, Türklerin yazıya karşı olan derin saygı ve sevgisidir. Yazı sanatına dünyada hiçbir millet Türkler kadar emek vermemiş, Türklerin ulaştığı seviyeye ulaşamamıştır.

Türklerde Cilt Sanatı

İslâmlıktan önce de Türklerin kâğıt ve cilt işlerinde çok ileri oldukları, derileri gayet güzel işledikleri biliniyorsa da o çağlardan ne yazık ki hiçbir eser kalmamıştır. Dünyada deri üzerine madenî kalıp basmayı ilk defa Türkler bulmuştur. VII. Yüzyıldan XIV. Yüzyıla kadar ciltler ısıtılmış madenî kalıplar basarak deri cilt kapaklarını süslemek suretiyle devam etti. Daha sonra deri kapaklar üzerine altın yaldızla süslemeler ve bezemeler yapıldı. Türk sanatkârları «Herat Ekolü» olarak anılan en güzel eserleri meydana getirdiler.

Osmanlı Türklerinde XV. Yüzyıl sonlarında cilt sanatı, en yüksek derecesine erişti, tezyinat olarak diğer süsleme sanatlarının motifleri en güzel şekilde tatbik edildi. Padişahların mimarbaşıları, hattatbaşıları olduğu gibi mücellitbaşıları da vardı. Mücellitbaşı Mehmet, Mustafa Çelebi, Süleyman Çelebi gibi sanatkârlar bunların en meşhurlarıdır. Ancak, kütüpane ve müzelerimizde bulunan paha biçilmez değerdeki eserlerin hemen ekserisinde, bir alçak gönüllülük eseri olarak mücellitlerin imzaları yoktur. Memlekitimzde basım işlerinin ilerlemesi, dolayısiyle Avrupa usulü cildin daha kolay ve ucuz olarak yapılması eski sanatın gerilemesine yol açtı. Bununla beraber, XIX. Yüzyılın sonunda mücellit Nuri Efendi, oğlu Baha Bey, yakın zamana kadar Güzel Sanatlar Akademisi'nde bu sanat kolunun öğretmenliğini yapan Necmettin Okyay gibi sanatkârlar yetişti.

Eski Türk ciltleri umumiyetle «meşin» denilen koyun, «sahtiyan» denilen keçi derilerinden yapılırdı. Deriler ıslatılarak özel bir bıçakla gayet ince şekilde tıraş edilir, kapağa geçirilirdi. Daha sonra üzerine göbek, selbek ve köşe kalıplariyle çerçeve kalıpları basılırdı. Ezilmiş altın, fırça ile sürülerek, mühre taşiyle parlatılırdı. Eski Türk ciltleri esas itibariyle 1) kapak, 2) kitabın ağzını örten «sertap», 3) kitabın içine bükülen «Miklep» olmak üzere üç kısma ayrılır. Sırt düzdür. Kitabın forma diplerini biribirine bağlıyan elle örülmüş renkli «şiraze» bulunur. Kapaklar kitap boyundan büyük değildir, aynı hizadadır. Dışı kadar kapağın içine itina edilen eserler de vardır.

Eski Türk ciltlerinin başlıcaları «şemse cilt», «müşebbek cilt», «lâke cilt», «yazma cilt», «zerduz cilt», «cihar kûşe cilt» gibi nevileri bulunurdu. Bu ciltlerde bir Türk sanatı olan ebru kâğıtları da malzeme olarak önemli bir yer alır.

Eski Avrupa Ciltleri

Avrupa'da eski kitaplar umumiyetle manastırlarda papazlar tarafından elle yazılmış ve onlar tarafından ciltlenmiştir. Kitaba daha fazla değer vermek maksadiyle ekseriyetle tahta cilt kapağının üzerini altın, gümüş ve kıymetli taşlarla süslemek merakı uzun zaman devam etmiş; ciltçilik âdeta kuyumculuk sanatiyle beraber yürümüştür. Derinin aşınmaması için köşelere ve kenarlara altın, gümüş çiviler mahfaza olarak geçirilmiştir. Kitabın üzerindeki bu maddi de-

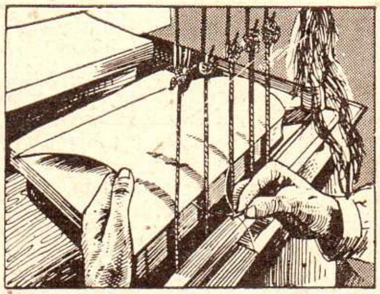
ğer muhtelif istilâlarda kapakların sökülüp alınmasına yol açmış, dolayısiyle çok eser kaybolmuştur.

Kitap sayfalarının iyice yatkın durması ve kitabın açılmaması için kitabın ağız kısmına deriden şerit bağlar yapılır, hattâ içindekiler okunmasın diye kitaba göre süslü kilitler konurdu. Bu ağır kitaplar umumiyetle raflara yatık olarak dizilirdi. Matbaanın icadından sonra kitap çoğaldı, raflarda yatık yerine dikine yan yana koymak icabetti. O zamana kadar kitap kapağının üzerine veya deri bir şeride yazılan kitap adları lüzumsuz kaldı, kitabın adını sırtına yazmak usulü çıktı. Raflarda tozları göstermemek için de kitabın üç kenarı yaldızlandı. Daha sonraları matbaacılıkta düzgün kâğıtlar kullanılmağa başlandığı için kitabı sıkı tutmağa yarıyan toka ve kilide ihtiyaç kalmadı. Kapak üzerinde yapılan süslemelerde ise Türk ve Doğu ciltlerindeki bezemelerin büyük etkisi oldu. XVIII. Yüzyılda el cilt sanatı yavaş yavaş gerilemiye başladı, zira büyük bir hızla gelişen basımevlerinde basılan milyonlarca cildin kısa zamanda ve ucuz olarak tamamlanması gerekiyor, her kitap için uzun boylu uğraşmaya imkân kalmıyordu.

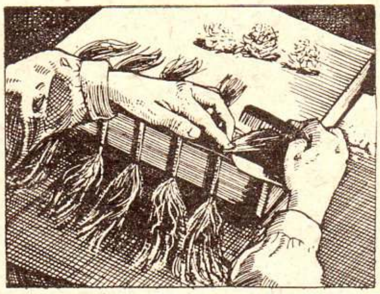
Makine İle Cilt

XIX. yüzyılda daha çabuk ve ucuz cilt yapmak için çeşitli muhtelif makineler icat edildi. Bilhassa katlama, dikme ve yaldız basma makineleri günden güne gelişti. Evvelce basımevlerine bağlı olan mücellithanelerin yerine tek başına büyük cilt atelyeleri kuruldu. Bugün saatte 10-15 bin forma katlayan kırma makineleri, otomatik olarak kitabın üç ağzını birden kesen kesme makineleri, dakikada 50-60 forma diken iplik dikiş makineleri, el sürülmeden yaldız basan otomatik yaldız ıstampa makineleri vardır. Bu gibi makinelerle çalışan büyük mücellithaneler haftada 10-20 milyon formayı kitap haline getirebilmektedir. Son yıllarda muhtelif işleri birden görecek, daha hızlı çalışan cilt makineleri yapılmıştır. Ayrıca cep kitapları gibi basit kitaplar, dikilmeden, dört başı birden kesilip, sırtına plâstik tutkalı sürülerek daha ucuz şekilde çok çabuk ciltlenmektedir.

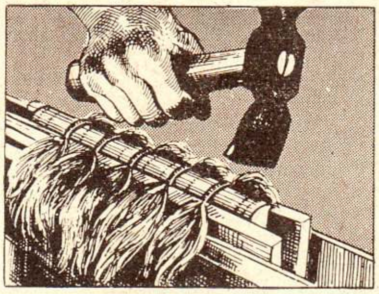
ELLE CİLT NASIL YAPILIR

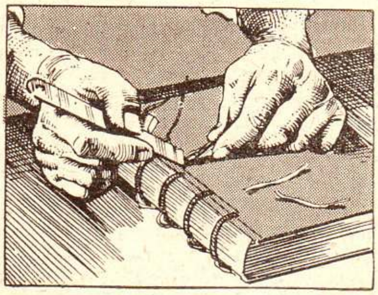
Elle yapılan ciltlerde önce kitabın formaları cilt ipine dikilir.

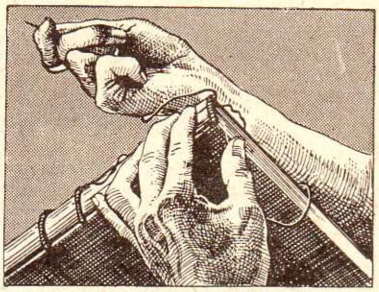
Formaların dikilmesi bittikten sonra iplerin ucları taranarak açılır.

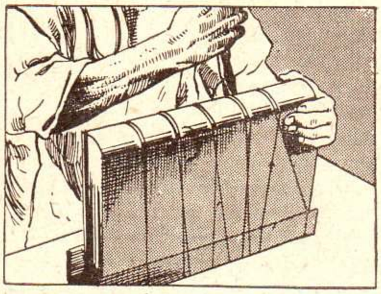
Sırtın yuvarlaklığı vurularak sağlanır. Bunun için kitap sıkıştırılır.

Cilt ipleri, cilt kapağında açılan deliklerden geçirilir.

Bu iş de sona erince cildin şirazesi dikilir, sırta ayrıca deri yapıştırılır. Böylece cilt tamamlanmış olur.

Son olarak, bu kısım kuruyuncaya kadar iplerle sıkı sıkı sarılır ve yaldızla süs ve isimler basılır.

Cilt Nasıl Yapılır

Eski ciltlerle bugünkü ciltler arasında malzeme bakımından önemli farklar vardır. Bugün kitapların büyük bir kısmı bu iş için hazırlanmış cilt bezinden, pantazottan, kartondan yapılıyor, ancak çek değerli eserler için deri kullanılıyor. Modern cildin birçok nevileri vardır. Bunlar kitabın kıymet ve değerine, büyüklüğüne göre uygulanır. Başlıca nevileri şunlardır: Karton cilt (sırtı bezli), yarım bez cilt, bütün bez cilt, yarım deri cilt (sırtı deri), bütün deri cilt, yarım pergaman cilt, bütün pergaman cilt.

Kitap 16 veya 32 sayfalık formalar halinde bir kâğıda önlü-arkalı basılır (Bk. Basım). Basılan bu kâğıtlar elle veya kırma makinesinde katlanarak forma haline getirilir. Formalar harman çekilerek sıraya konulur. Telle veya iplikle dikilir, üstüne karton kapak geçirilerek tamamlanır. Bu kitaplara «ciltsiz» veya «karton kapaklı» kitap denir.

Bu gibi bir kitabı ciltlemek için önce kapağı çıkarılır, formaları temizlenir, sayfa numaraları kontrol edilir, dergi ise numara sırasına konulur. Sonra düzgün olarak cendereye sıkıştırılır ve sırtlarına testere ile çentik açılır. Dikiş tezgâhına çentik aralıklarına ve sayısına göre tezgâh ipliği veya şerit gerilir. Her forma tek tek alınarak iğne geçirilmiş bir iplikle formanın dış tarafından içine, iç tarafından dışına doğru geçirilerek tezgâh ipliklerine bağlanır.

Formaların dikişi tamam olunca tezgâhtan çıkarılır. Kitabın başına ve sonuna çift yaprak yan kâğıdı yapıştırılır. Birinci ve sonuncu forma dipleri ondan sonra gelen formalara kolayla yapıştırılır. Üç kenarı (baş, etek, ağız) gönyesinde kesilir, sırtı tutkallanır. Çok düzgün vaziyette kurumağa bırakılır. Kuruduktan sonra sırtı çekiçle döğülerek yuvarlatılır. Kordon başları yayılarak yapıştırılır, sırta ayrıca yan kâğıtları üzerine 3-4 santim gelecek tarzda bez geçirilir. Daha sonra sırtın iki başına «şiraze» denilen renkli bağlar yapıştırılır. Değerli kitaplarda bu şiraze her forma ortasından kolan atmak suretiyle elle örülür. Kitap boyundan 3-4 milimetre taşacak şekilde ön ve arka kapak mukavvaları ve sırt yuvarlağına göre sırt kartonu kesilir. Mukavvalar ve sırt kartonu aralarında muhat payı denilen kıvrılma boşluğu kalacak şekilde kâğıda yapıştırılarak tesbit edilir. Kapak boyunun her tarafından 1,5 santim kıvırma payı hesap edilerek istenilen renkte bez kesilir, beze tutkal sürerek mukavvaların kâğıtsız yüzüne yapıştırılır. Köşeleri kesilerek kıvrılır. Kuruduktan sonra kitabın yan kâğıtlarına kola sürerek, hazırlanan kapak üstüne alınır. Preste iki tahta arasında sıkılır ve hemen çıkarılır, ağırlık

altında kurumaya bırakılır. Sonra arkasına yaldızla kitabın başlığı, müellifin adı basılır. Yaldız için hazır folyeler denilen yaldızlı kâğıtlar vardır. El kumpasında hazırlanan yazılar, 80 derece üstünde bir ısı ile folye üzerinden basıldığı zaman yaldız bez üzerine yapışır.

Burada izah edilen cilt şekli basit bir cilt şeklidir. Deri ciltlerde mukavvalar kitabın dikildiği sicimlere alttan ve üstten geçirilerek bağlanır. Deri, kitabın üzerinde geçirilir. Deri ciltlerde yaldız olarak altın kullanmak gerekir. Bakır yaldızlar kısa zamanda kararır.

Bibliyografya:

Menakıb-i Hünerveran (Âli), Tuhfet-ül-Hattatin (Mustakimzade), Hat ve Hattatan (Habip), Türk Ciltleri (Kemal Çığ), Matbaacılık Dergisi, Cilt işleri (Kemal Erçin).

CİMNASTİK (Bk. BEDEN EĞİTİMİ)

CİNCİ HOCA (ölümü: 1648)

Safranbolu'da doğdu. Asıl adı Hüseyin'dir. Sonradan Kazasker Hüseyin Efendi olarak tanındı. İstanbul'da medrese tahsilinin son kademesindeyken, ruh hastalarına mânevi tedavide bulunduğu yayılmıştı. Bunu duyan Kösem Mahpeyker Valide Sultan, oğlu Sultan İbrahim için genç medrese softasını saraya getirtti. Padişah o zaman «hafakan illeti» denen daimî bir ruh sıkıntısında bulunuyordu ki bunun, ağabeyi IV. Murat'ın müthiş baskısı sonucu olduğu muhakkaktır. «Cinci Hoca» diye şöhret kazanan Hüseyin Efendi'den Padişah'ın fayda gördüğü söylendi, sarayda büyük nüfuz kazandı. Kendisine az zamanda kazaskerlik gibi en yüksek bir rütbe verildi. Ne olduğunu şaşıran genç softa, memuriyetleri parayla satıp her vesileyle rüşvet almıya başladı. Sultan İbrahim, hakkında yapılan şikâyetlere dayanamayıp kendisini azletti. Padişah'ın tahttan indirilmesi üzerine önce sürgüne gönderildiyse de, arkasından yollanan bir emirle idam edildi. Bütün servetine Hazine adına el konuldu.

Çocuk eğitiminde önemli bir konu :

Cinsî Eğitim

CİNSÎ EĞİTİM bugünkü eğitim sisteminde çok önemli yeri olan bir konudur.

Her çocuk pek tabiî olarak, büyüdükçe, hem kendi cinsine, hem de karşı cinse bir ilgi duymaya başlar. Yaşı ilerledikçe okul veya aile tarafından kendisi bu bahiste yönetilmezse, çocuk çevresinden bazı bilgiler edinir, cinsî hayata karşı olan durumunu kendi kendine ayarlar. Çocuğun bu şekilde arkadaşlarından veya başka kaynaklardan edindiği bilgiler ona yanlış şeyler öğretebilir. Hattâ kontrolsuz olarak edinilen doğru bilgiler bile çocuğu arzu edilmiyen davranışlara, yanlış hareketlere, çok kötü sonuçlara sürükliyebilir. Bu derece önemli bir konuyu tesadüflere, rasgele edinilmiş bölük-

ÇOCUĞA NASIL CEVAP VERMELİ

ÇOCUKLAR iki buçuk, üç buçuk yaşları arasında cinsiyet farklariyle ilgilenmeye başlar. Bu çağlarda onlara cinsiyet farkından anlıyabilecekleri şekilde bahsetmek yerinde olur. Şüphesiz çocuk: «Neden bir kızla bir erkeğin vücut yapısı biribirinin aynı değildir?» şeklinde bir sual soramaz. Çünkü bu fark hakkında kesin bir bilgisi yoktur. Onun bu konuya ilgi duyduğu sezilir sezilmez sordukları anlatılmalı, asla onu susturmaya, azarlamaya, cevap vermekten kaçınmaya kalkışmamalı. Bu onu tehlikeli yollara sürükliyebilir. Tatlılıkla, gayet tabiî bir konudan bahseder gibi, erkeklerle kadınların aynı yapıda olmadığını, bunun bir kaide olduğunu anlatmak lâzımdır. Çocuklar her şeyi misallerle daha iyi anlarlar. Meselâ ona Ahmet'in babaya, amcaya, Mehmet'e benziyen, Nurten'in de anneye, teyzeye, Ayşe'ye benziyen bir vücut yapısı olduğu söylenebilir.

Kız çocuklarının cinsiyet konusunda daha inandırıcı bilgi edinmeye ihtiyaçları vardır. Erkek çocuklarla kendisi arasındaki farkı görmesi kızlarda bir eksiklik duygusu uyandırabilir. Bu bakımdan, ona büyüdüğü zaman karnında çocuk büyütebileceğini, çocuklarını beslemek için memelerinin çıkacağını söylemek faydalı olur. Anne aynı zamanda onu bu vücut yapısiyle daha çok sevdiğini de söylemelidir.

BEBEKLER NEREDEN GELİR?

Çocukların üç yaşlarında sormaya başladığı sorular arasında «bebeklerin nereden geldiği» de vardır. Verilecek karşılıklar, sordukları nispette basit olmalıdır. Meselâ: «Bebek, annesinin karnında özel bir yerde büyür» denebilir. Ona gerekenden fazla şeyler söylemenin hiçbir lüzumu yoktur.

Bir müddet sonra bebeğin anne karnına nasıl girdiğini sorabilir. Bu, anne veya babaya çok şaşırtıcı gelir, birden çocuğun cinsî münasebet hakkında bir şeyler öğrenmek istediğini sanırlar. Halbuki çocuk böyle bir şeyi düşünemez. Yiyeceklerin midesine yemek yoliyle gittiğini bilen çocuk belki bebeklerin de bu şekilde girdiğini düşünmüştür. Ona bebeklerin zaten annenin karnında bulunan küçücük bir tohumdan meydana gelerek büyüdüğünü söylemek lâzımdır. Çocuk uzun müddet babanın bu işteki rolünü aklına getirmez. Bu konuda önemli olan çocuğun o andaki merakını basit ve doğru olarak gidermektir. Bebeklerin nereden çıktığı sorusuna da «anne vücudunda sırf bu iş için bulunan özel bir açıklıktan» diye cevap verilebilir.

DOĞUM İŞİNDE BABANIN ROLÜ

Eğer çocuk hemen cevap veremiyeceğiniz kadar şaşırtıcı veya düşünmeyi gerektiren bir şey sorarsa o zaman «Bir dakika, şu işimi bitireyim sonra söylerim» şeklinde cevap vererek düşünme veya öğrenme için zaman kazanabilirsiniz. Çocuk 6 yaşını geçmeden doğum işinde babanın rolünü pek sormaz. Böyle bir soruya babadan gelen bir tohumun annenin karnındaki tohumla birleştiğini söylemek ona yeter. Çocuk daha sonra bu tohumun anne karnına nasıl girdiğini sorunca ona tohumun babanın bir uzvundan anneye geçtiğini anlatmak gerekir. Daha sonra ona kucaklaşmaktan, sevişmekten bahsedilebilir.

Erinliğe (bülûğa) yaklaşan çocuklara vücutlarında vukubulacak değişiklikler söylenmeli, bazı yerlerinin tüyleneceği öğretilmelidir. Kız çocuğuna, erinlikten iki yıl kadar sonra âdet görme başlıyacağı anlatılmalıdır.

KUSURLARIN SEBEPLERİNİ ARAŞTIRIN

Çocuğun cinsî hayatında ana-babayı üzen meselelerin başında «istimna» gelir. Çocuklar daha üç yaşından itibaren cinsiyet organlarında kendilerine zevk veren bir şey olduğunu keşfeder, oralariyle oynamaya başlarlar. Yaş ilerledikçe çocuk bu hareketin kendisine zararlı olabileceğini düşünmeye başlar. Bu bakımdan, çocuğa bu işin zararlı, tehlikeli olduğunu söylemek doğru değildir. İşi büsbütün fenaya götürür; aksine, onu korkudan kurtarmaya çalışmalıdır. Çocuk zaten yaptığı işten endişe duymaktadır. Anababa söylese de, söylemese de, çocuklar istimnanın fena bir şey olduğunu düşünür, bundan endişe duyarlar. Bu bakımdan, çocuğa bu işin kendisini hasta edeceğini, cinsiyet organlarına zarar vereceğini söylemek doğru değildir, esasen bunlar yanlış kanaatlerdir. İstimnanın asla böyle bir tehlikesi yoktur. Çocuk zamanla bunu kendiliğinden bırakır. Eğer devam ettiği farkedilirse o zaman onu bu işe sevkeden sebepleri araştırmak gerekir. Çünkü ruhi baskı altında bulunan, bazı dertleri olan çocuklar istimnaya devam ederler. Onun için, çocuğun buna devam etmesi normal hayatında bir bozukluk olduğunu gösterir. Yapılacak şey, çocuğu korkutarak bu huyundan vazgeçirmek değil, işin sebeplerini meydana çıkarmaktır.

Dr. Benjamin Spock — «Baby and Child Care» den

pürçük fikirlere bırakmak elbette doğru değildir.

Eskiden beri çocuklara cinsî bilgi vermekten kaçınılmasının başlıca sebebi, bu gibi bilgilerin çocukta arzu edilmiyen meraklar uyandıracağı, onu uygunsuz tecrübelere sürükliyeceği düşüncesi idi. Bugün çocuğun cinsiyete karşı olan tecessüsü tamamen normal karşılanmaktadır. Bu merak normal kabul edildiğine göre, çocuğun bu konuda soracağı sualleri de normal karşılamak, gerektiği gibi cevap vermek lâzımdır. Bu şekilde cevap vermekten kaçınmak çocukta birtakım kötü tecessüsler uyandıracaktır.

Ev Terbiyesi

Cinsiyete ve cinsî bilgilere karşı çocuğun iyi veya kötü bilgiler edinmesinde şüphesiz ki ev terbiyesinin önemi büyüktür. Ana-baba çocuğun cinsiyetle ilgili sorularını, basit olmakla beraber, doğru bir şekilde cevaplandırırlarsa cinsiyet konusu çocuk için esrarlı, üstünde fazla durulacak bir konu olmaktan çıkar. Ancak, birçok ana-babanın tutumu cinsiyet problemini bu şekilde halletmekten çok uzaktır. Bunun da başlıca sebebi ya kendilerinin de bu konuda doğrudürüst bir bilgileri olmaması, ya da fikirlerini nasıl ifade edeceklerini bilmemeleridir.

Uzmanların fikrine göre erkek ve kız çocuklar, fizikî ve ruhi sağlıklarını koruyabilmek için, cinsiyetin bütün ilmî gerçeklerini öğrenmelidirler. İyi bir eğitim programı uygulanırsa çocuklar insanoğlunu bütün canlı tabiatın normal bir parçası olarak görmiye başlarlar. Böylece, hem kendilerini, hem de karşı cinsten arkadaşlarını daha iyi anlıyabilirler, erinlik (bülûğ) çağının meselelerine karşı da yabancı kalmazlar.

İyi bir eğitim programı cinsiyet meselelerini çocuğa sistemli bir ilerleme gözeterek verir. Çocuk, daha küçük yaşlarda bebeklerin nereden geldiğini sorduğu zaman ona uygun bir şekilde doğruyu söylemelidir. Erinlik çağına giren çocukları vücutlarında vukubulacak değişikliklere hazırlıklı bulundurmak, aynı zamanda karşı cinste vukubulacak değişiklikleri de öğretmek gerekir. Bu çağa erişmiş çocuklar cinsiyetin heyecan ve rici taraflarını öğrenmeli, karşı cinse duydukları ilginin normal bir şey olduğunu bilmelidirler. Çocuklara kızlarla erkekler arasında ne gibi hareketlere müsaade edilemiyeceğini, buna sebep olan cemiyet kaidelerini de öğretmelidir.

Çocuklar her yaşta, kendilerini şaşırtan meseleler karşısında doğru cevap almaktan hoşlanırlar. Verilecek cevaplar çocuğun hem ruh sağlığı, hem de beden sağlığı bakımından önemlidir. Onlar merak ettikleri soruların karşılığını, uğradıkları zorlukların çözümünü ana-babalarından, öğretmen, doktor veya hemşireden alabilmelidirler.

Çocuklar muayyen bir yaşa gelince, sokakta kulaklarına çalınan veya arkadaşlarından duydukları bayağı sözlerle nasıl olsa cinsiyet hakkında bir fikir sahibi olacaklardır. İşte, cinsî eğitimin gayesi buna meydan vermeden, çocuğa doğru olarak, ilmî deyimlerle gerçeği öğretmek, bu tabiî gelişmeyi anlatmaktır.

Avrupa'da, Amerika'da bu konuda çok çeşitli yayınlar yapılmaktadır. Bunların bir kısmı ana-babalar, bir kısmı öğretmenler, bir kısmı da doğrudan doğruya çocuklar, gençler için hazırlanmıştır.

Bibliyografya:
Cinsî Terbiye (Nebahat Hâmit, 1933); Cinsî Terbiye ve Tedavi (Prof. Dr. Behçet Tahsin Kamay, 1952); Cinsiyet Eğitimi (Halis Özgü, 1955).

ÇOCUKTA CİNSİYET

ÇOCUKLARDA cinsî hayat olmadığını, cinsî hayatın erinlikle (bülûğla) başladığını sanmak kadar yanlış bir düşünce olamaz. Demek ki çocukların hiç cinsî hayatı — cinsî tahrikleri, ihtiyaçları, zevkleri — yok; on iki, on dört yaşlar arasında birden cinsiyet sahibi oluyorlar! Bu biyolojik bakımdan çocukların cinsiyet organları olmadan doğduğunu, bu organların erinlikle birlikte belirdiğini iddia etmek kadar mânasız, saçmadır. Erinlikte başlıyan şey sadece üreme faaliyetidir. Üreme faaliyetiyle cinsiyeti asla biribirine karıştırmamalıdır.

En kutsal, yumuşak duygularla bağlı olduğumuz çocuklara cinsiyet izafe etmek bazılarımıza onların saflığiyle bağdaşmıyan bir kabalık, bir küfür gibi gelir. Gerçek hiç de öyle değildir. Çocukta ilk cinsî kımıldanış hayatın bütün öteki önemli işleriyle birlikte başlar. Bildiğiniz gibi, onun en büyük ilgisi beslenmeye karşıdır. Karnını doyurarak meme üstünde uyuyakalan çocuğun ifadesi, daha sonra gerçek cinsî faaliyetten sonra gelen mahmurluk ifadesine benzer. Çocuklar bilhassa beslenme ile ilgili hareketleri tekrar etmek isterler. Buldukları her şeyi ağızlarına götürmenin, emmenin bütün çocukların yaptığı bir şey olduğunu biliriz. Bu, onlara zevk verir. Emziğini emmek bebeğin hoşuna gider; bunu yaptığı zaman, memnun, uyuyakalır. Daha sonra, parmağını, dilini emer. Çocuktaki emme isteği ana memesine karşı duyduğu isteğin de belirtisidir. Meme çocuğun ilk cinsî isteğinin konusudur.

Çocukların cinsî tecessüsleri de çok küçük yaşlarda, bazı hallerde üç yaşından önce, başlar. Bu tecessüsün erkek-dişi farkiyle ilgisi yoktur, çünkü onlar — bilhassa erkek çocuklar — kadında da erkekte de aynı cinsiyet organı bulunduğunu sanır. Çocukların tecessüsü birinci derecede doğum konusuna yönelmiştir. Bu alandaki sorularına doğru cevap vermek gerekir; yoksa, büyüklerin kendisini aldattıklarını anlayınca içine kapanır, gelişme düzeni bozulur.

Çocuktaki cinsiyet belirtilerinin eğitim amaciyle baskı altına alınması onun anormal cinsî huylar edinmesine yol açar. İleri yaşlarda cinsî hayatta görülen bozuklukların sebebi, cinsî eğitime önem verilmemesi veya yanlış tatbik edilmesidir.

Sigmund Freud:
«A General Introduction to Psychoanalysis» den

Erkekle Dişiyi Ayırdettiren Özellik: C İ N S İ Y E T

CİNSİYET canlılar arasında çoğalmayı sağlıyan özelliktir. Cinsiyet (cinslik) çeşitli canlılarda çok değişik şekiller gösterir. Bitkilerin çoğalma şekli başka, hayvanlarınki başkadır. Bitki ve hayvanlar arasında da çok çeşitli cinsiyet özellikleri taşıyanları vardır. İnsanın cinsî hayatı ise birçok bakımlardan özellikler gösterir (Bk. İnsan; Hayvanlar; Bitkiler).

«Yüksek hayvanlar»ın, yani ilkel olanlara göre daha çok gelişmiş hayvanların, her biri ya erkek, ya dişidir. Erkeklik «atmık» (sperma), dişilik de «yumurta» yapımıyla ilgili bir özelliktir. Erkekte spermayı yapacak ve döllenme yerine doğru sevkedebilecek, dişide de yumurtayı meydana getirerek bunu döllenme yerine götürecek organlar vardır. Ayrıca, memelilerin dişisinde döllenmeden sonra yavrunun doğumuna kadar geçecek belirli zaman içinde dölütü (cenini) vücudunun içinde büyütecek organlar da bulunur. Bazı hayvanlarda ise erkeklik de, dişilik de aynı ferttedir, bu gibi hayvanlara «erselik» (hünsa = hermafrodit) denir.

Erkekle dişi şu ana farklarla biribirinden ayrılır:

1 — Yumurta ve «sperma»yı meydana getiren iç organların yapısı: Erkekte husye, kadında yumurtalık.

2 — Diğer cinsiyet organları ve cinsiyet hormonları arasındaki farklar.

3 — Dış cinsiyet organlarının yapısı.

4 — İskelet yapısı, biyokimyasal ve fizyolojik daha başka farklar.

Sonradan Cinsiyet Değiştirenler

Zaman zaman duyulan erkekken kadın, kadınken erkek olma olayları cinsiyet organlarının teşekkülü sırasında vukubulan anor-

ÇEŞİTLİ MEMLEKETLERDE KADIN - ERKEK ORANI

Erkek ve kadının nüfusa göre oranı da çeşitli memleketlerde değişiktir. Bazı memleketlerde erkek-kadın oranı şöyledir:

Memleket	100 kadına nispetle erkek sayısı	Memleket	100 kadına nispetle erkek sayısı
İngiltere	93.5	Polonya	100.5
Norveç	94.0	Türkiye	101.5
Danimarka	94.5	Grönland	101.5
İsveç	95.3	Japonya	102.0
Almanya	96.9	Hindistan	104.1
Avrupa Rusyası	97.2	A.B.D. (Beyazlar)	105.7
Macaristan	97.7	A.B.D (Renkliler)	100.0
Fransa	97.9	Sibirya	106.0
Holânda	98.2	Kore	113.0
Belçika	98.4	Asya Rusyası	117.5
İtalya	99.0	Çin	125.0

Hayvanlarda cinsiyet oranı da şöyledir:

	100 dişiye nispetle erkek sayısı		100 dişiye nispetle erkek sayısı
At	98.3	Tavşan	104.6
Köpek	118.5	Fare	100-118
Sığır	107.3	Güvercin	115
Koyun	97.7	Kümes hayvanları	93.4-94.7
Domuz	111.8		

malliklerden başka bir şey değildir.

Spermanın aşıladığı dişi yumurtası ana rahminde büyümeye başlar. Döllenmiş yumurtanın gelişmeye başladığı andan «etene» (meşime) yolu ile kan dolaşımı başlayıncaya kadar olan haline «oğulcuk» denir. Kan dolaşımı başladıktan sonra da «dölüt» (cenin) adını alır. Ana rahminde geçen müddet içinde dölütün bütün öteki organlarla birlikte cinsiyet organları da kusursuz olarak teşekkül eder, ondan sonra doğum olur. Ancak, bu arada cinsiyet organlarının teşekkülünde, (başka organlarınkinde de olabileceği gibi) bazı anormallikler olabilir.

Cinsiyet organlarının teşekkülündeki bu anormallikler yüzünden bir erkek tamamen kadına, kadın da erkeğe benziyebilir. Bu olaya «yalancı erseliklik» (psödohermafroditlik) denir.

Erkek yumurtası husye içine inmeyip karında kalırsa, bu durumda husye küçük bir kabarık meydana getirir. Dış uzantının da gelişmeden kalması ona «dılak» (bızır) manzarası verir. Bundan dolayı erkek dişi sanılır. Bunun aksi de olabilir. Kadın yumurtalığı fıtık kanalından geçerek büyük dudaklar içinde görüldüğünden husye sanılır. Bu da erkeğin kadın sanılmasına yol açar. Bu durumda rahim körelmiştir, âdeta bir çocuk rahmine benzer.

Bu gibi durumlarda yapılan ameliyatlarla o kimse gerçek cinsiyetine kavuşturulabilir. «Yalancı iki cinsliliğin» en önemli sebebi hormon yetersizliğidir. Cinsiyet hormonlarının yeteri kadar çalışmaması bu anormalliği doğurmuştur. Onun için, bu gibi anormalliklerin giderilmesinde geniş ölçüde hormon tedavisi de yapılır.

Cinsiyet Oranları

Kalıtım (soyaçekim = veraset) kanunları, genel olarak, yeni dünyaya gelen yavrularda erkeklikle dişiliği eşit olarak dağıtır. Erkek sayısiyle dişi sayısı daima biribirine çok yakındır.

Bununla beraber, insanda olsun, öteki hayvanlarda olsun, cinsiyet oranı tam eşit değildir. İnsanlarda kızdan çok erkek çocuk doğduğu görülür. 100 kız çocuğuna karşı 105-106 erkek çocuk doğar. Yalnız gerek erkek çocukların küçük yaşta kız çocuklardan daha çok ölmesi, gerek kadınların erkeklerden daha uzun ömürlü olması dolayısiyle, dünyada kadın nüfusu erkekten çoktur.

Ayrıca, savaşlardan sonra erkek çocuk doğumlarında bir artma görüldüğüne dair de genel bir inanış vardır. Bu konuda birçok tartışmalar olmuştur, halen de kesinleşmiş bir şey yoktur. Bununla beraber, istatistikler I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere, Fransa, Belçika ve Almanya gibi memleketlerde erkek doğumunda bir artma olduğunu göstermektedir. Öte yandan, II. Dünya Savaşı'ndan sonra A.B. Devletlerinde yapılan istatistikler erkek doğumunda belirli bir artma göstermemiş, İngiltere'de ise bir artma görülmüştür.

CIRİT

At üzerinde oynanan çok eski bir Türk oyunudur. Oynıyana çeviklik, sağlamlık, iyi bir binicilik kazandırır. Türklerden çok iyi binicilerin yetişmiş olması biraz da bu oyunun çokça oynanmasiyle izah edilir.

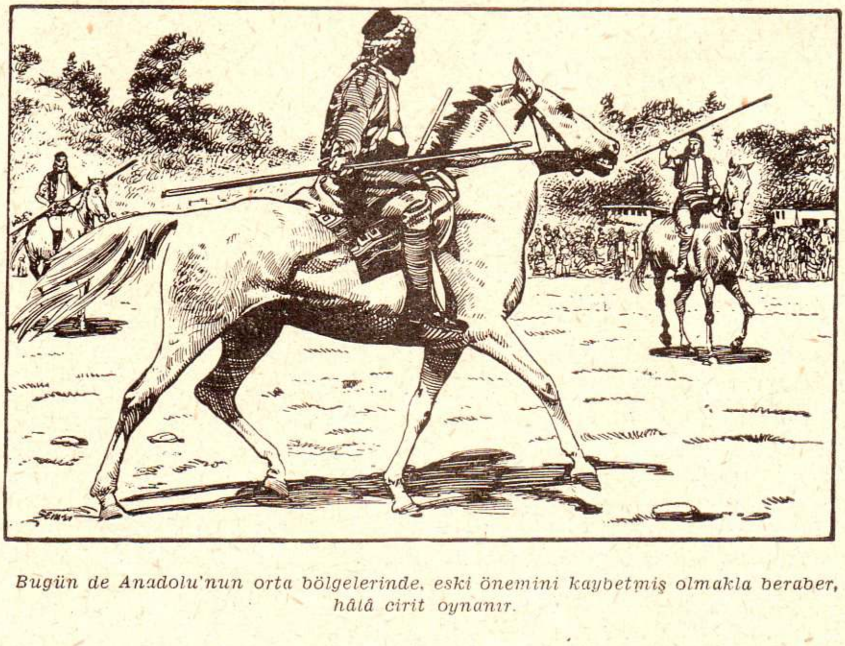
Cirit bir erkek oyunudur. Bugün de Anadolu'nun orta kesimlerinde, eski önemini kaybetmiş olmakla beraber, hâlâ cirit oynanmaktadır.

Cirit Nasıl Oynanır?

Cirit oynıyacak atlılar, alanda göründükleri zaman davullar, zurnalar çalmaya başlar. Atlılar ikiye ayrılıp yüzer metre aralıkla iki sıra halinde karşılıklı dizilirler. Binicilerin ellerinde, «cirit» adı verilen, kurumuş meşe dalından sert, ağır bir sopa bulunur.

Dizilerin bir tanesinden bir atlı ortaya çıkar, atını oynatarak 30 metre kadar gider. Karşı sıradan bir binicinin adını söyler, ciridini ona doğru atar, hızla dönerek dörtnala geriye kaçar. Kaçarken de arkasına bakmaktadır. Kendisine cirit atılan, kaçanı doludizgin kovalamaya başlar, elverişli bir duruma gelince kendi ciridini ona doğru atar. Cirit o kadar hızlı atılır ki değdiği adamı çok kere bayıltır, öldürdüğü bile olur. Ata değnek değdirmek acemilik sayılır. Bu hatayı işliyen, oyundan çıkarılır.

Kaçan atlı ciritten korunmak için ya atın üzerine eğilir, ya da sağından, solundan aşağıya doğru sarkar. Usta biniciler korunmak

Bugün de Anadolu'nun orta bölgelerinde, eski önemini kaybetmiş olmakla beraber, hâlâ cirit oynanır.

için doludizgin giden atın üzerinde pek ustaca hareketler yaparlar.

İlk cirit atan sıradan bir başka atlı daha çıkıp, arkadaşını kovalıyan biniciye cirit atar. Ciriti atan aynı zamanda savunmak zorundadır. Hemen kendi sırasına kaçar. Gene o sıradan başka bir atlı çıkıp, kovalıyan atlıyı kaçırtır. Oyun böylece sürer. Elindeki ciritle, gelen ciridi havada çelenler de vardır. Galip gelmek için cirit değneğini hasmına değdirerek sayı kazanmak lâzımdır. Oyunda ölenin ailesi öldürenden dâvacı olamaz. Babalar er meydanında öldüğü için, ciritte ölen evlâtlariyle övünürler.

Cirit düğünlerde, önemli günlerde, pazar yerlerinde, panayırlarda oynanır.

CİSİM

Uzayda yer dolduran varlıklara «madde» veya «cisim» denir. Su, taş, hava hep birer cisimdir. Tabiatta cisimler, genel olarak, «katı», «sıvı» ve «gaz» gibi üç değişik halde bulunurlar.

1. — Katı cisimlerin kendilerine mahsus hacimleri ve şekilleri vardır; genel olarak, bu şekil kolay kolay değişmez.

2. — Sıvıların değişmez birer hacimleri varsa da belirli birer şekilleri yoktur. İçinde bulundukları kabın şeklini alırlar. Yüzeyleri de yatay bir düzlem şeklini alır.

3. — Gazların kokusuz ve renksiz olanlarının birçoğunun varlığını sezmek bile çok kere kolay olmaz. Gazlar kolay bir şekilde yer değiştirdiklerinden bulundukları yeri boşluk kalmamak üzere doldururlar. Bu da gazların değişmez birer hacmi olmadığını gösterir. Bunlar genişlemiye olduğu gibi sıkışmıya da elverişlidir.

Bazı cisimler çeşitli ortam şartlarında şekil değiştirirler. Meselâ su soğukta donar, buz haline geçer; ısıtılınca da buharlaşır. Kendi haline bırakılan naftalin ağır ağır buharlaşır. Soğuyan su buharı ise kendi kendine yoğunlaşıp yeniden su haline geçer. Bunun gibi, yeter derecede soğutulan ve sıkıştırılan gazlar sıvılaşırlar (Bk. Gaz; Katı, Sıvı).

CİVA

Normal sıcaklıkta sıvı halinde bulunan gümüş renginde bir madendir. Simyacılar (alşimistler) bütün madenlerin ısıtılınca eridiklerini göz önünde bulundurarak hepsinin bileşiminde civa bulunduğunu sanmışlar, bu özelliğinden ötürü civayı iyi incelemişlerdi.

Simgesi: Hg.
Atom numarası: 80
Atom ağırlığı: 200,61
Özgül ağırlığı: 13,59
Donma noktası: —38°
Kaynama noktası: 356°,9

Civa tabiatta «zincifre» adı verilen sülfür halinde, daha çok İspanya'da, İtalya'da, Kaliforniya (Amerika)'da Meksika ve Peru'da bulunur. Memleketimizde de vardır.

Civa elde etmek için zincifre ısıtılır. Isınan zincifre kükürt dioksit ve civa buharına ayrılır. Civa buharları yoğunlaştırılarak sıvı halde civa elde edilir. Bugün daha çok kullanılan bir usule göre, zincifre kireç taşlariyle ısıtılır. Meydana gelen buharlar metal veya porselen borular içinde yoğunlaştırılır. Elde edilen civanın saflaştırılması için sulu nitrik asitten geçirilir, sonra bol su ile yıkayıp kurutulur.

Civanın Özellikleri

Civanın kendisi gümüş rengindeyse de buharları renksizdir. Bir yere döküldüğü zaman daima yuvarlak bir damla halinde toplanır. Bu damlalar çok az meyilli düzlüklerde bile hızla yuvarlanır, ufalanır ve toplanması âdeta imkânsız hale gelir. Açıkta bırakılan civanın bir kısmı buharlaşır.

Civa 300° nin aşağısındaki sıcaklıklarda muntazam bir genişleme ve büzülme gösterdiğinden termometre ve barometrelerde, özgül ağırlığı oldukça yüksek olduğundan da barometre, manometre gibi bazı basınç ölçme aletlerinde de kullanılır (Bk. Barometre; Manometre; Termometre).

Civa nemli ve kuru havada değişmeden kalır. Kaynama noktasına yakın derecede ısıtılırsa yüzeyinden oksitlenmeye başlar, kiremit kırmızısı renginde civa oksiti meydana gelir.

Civa Zehirlidir

Suda eriyen bütün civa bileşikleri son derece zehirlidir. Civa kullanan fabrikalarda, civa ocaklarında sık sık zehirlenmeler meydana gelir. Civa ile zehirlenen kimsede düşünme kabiliyetiyle beraber hâfıza da yavaş yavaş kaybolur. Civa zehirlenmesine karşı ilk tedavi olarak yumurta akı yedirmeli, süt içirmelidir. Çünkü bu gibi maddeler, civa ile birleşip, suda erimiyen albümin bileşiklerini meydana getirirler, böylece zehirin etkisi az da olsa önlenmiş olur.

Civa sülfat yemek tuzu ile karıştırılıp ısıtılırsa çok zehirli bir madde olan süblime elde edilir.

Beyaz kristaller halinde olan bu madde suda erir; bundan dolayı, çok kuvvetli bir zehirdir. Eczanelerde reçetesiz satılmaz. Bu madde 1000 kısım suyla karıştırılır, dispanser, hastane gibi yerlerde mikrop kırıcı olarak kullanılır.

Civa sülfürü «vermilion» adı altında kırmızı zehirli boya olarak endüstride kullanılır. Bilhassa gemilerin su altında kalan kısımları bu zehirli boya ile boyanarak, oralarda midye ve istridyelerin toplanmaması sağlanır.

Civa ultraviyole ışınları bakımından çok zengindir. Kuvars camından yapılmış civa lâmbaları bazı hastalıkları tedavide kullanılır. Son zamanlarda civa buharı, daha parlak ve bol ışık istenilen yerlere takılan flüoresan lâmbalarında da kullanılmaktadır (Bk. Flüoresan). Civa, kadmiyum, kalay ve gümüş alaşımına amalgam denir ve diş dolgusu olarak kullanılır.

CİVALI BAROMETRE (Bk. BAROMETRE)

CİVALI TERMOMETRE (Bk. TERMOMETRE)

CİZRE

Güneydoğu Anadolu bölgesinin Dicle bölümünde Mardin iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Silopi, batıda İdil, kuzeyde Siirt'in Şirnak ılçesi çevirir. Güneyde Suriye topraklariyle komşudur. 27 köyü vardır.

Yüzölçümü: 971 km²

Nüfusu: 16.077 (1960 sayımı)

İlçe arazisi Dicle nehri çevresindeki alüvyonlu ovalarla bu ovanın doğu ve batısındaki yaylalardan meydana gelmiştir. Iklim kara iklimidir. Yazlar sıcak, kışlar soğuk geçer. Doğal bitki örtüsü bozkırdır. En önemli akarsu olan Dicle, ilçeyi kuzeybatı - güneydoğu doğrultusunda keser ve bir ara Türk Suriye sınırını teşkil ederek akar.

Cizre'de toprak verimlidir. Tarım gelişmiştir. En fazla tahıl ekilir. Makineli tarım son yıllarda artmıştır.

Kasaba. — Ilçe merkezi Cizre kasabası Suriye sınırına çok yakın bir noktada Dicle nehri kıyısında kurulmuştur. Nüfusu 6.656 dır (1960 sayımı). Çevresine bağlıyan yolların düzgün olmayışı kasabanın daha fazla gelişmesine engel olmaktadır.

CLEMENCEAU, Georges (1841-1929)

G. Clemanceau

Tanınmış bir Fransız devlet adamı ve gazetecisidir. Fransa'nın batısında La Vendée'nin bir kasabasında doğdu; doktor olmak üzere, tıp öğrenimi yaptı. Bu sırada, Ingiliz filozofu John Stuart Mill'in ileri fikirlerinin etkisi altında kaldığından tıptan çok sosyal konulara ilgilendi.

Siyasi hayatına Montmartre Belediye Başkanlığı ile başlıyan Clemenceau 1876'dan 1893'e kadar milletvekilliği yaptı. 1902 de Senato'ya seçildi. 1906-1909 yılları arasında başbakanlık etti.

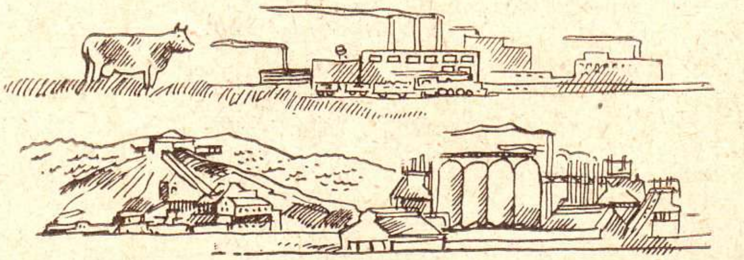
I. Dünya Savaşı sırasında, 1917'de, Fransa, Alman kuvvetleri karşısında en zor ve en ümitsiz durumda bulunurken, Clemenceau ikinci defa başbakanlığa getirildi. Yetmiş altı yaşında olduğu halde halk ve orduyu gayrete getirdi. Savaşın sonunda toplanan sulh konferansına Fransız delegesi olarak katıldı.

Clemenceau «La Justice» (Adalet) gazetesi yazı işleri müdürlüğünü yaptığı sırada şiddetli makaleleri ve sert tenkidleriyle kendini bütün Avrupa'ya tanıtmıştı. 1920'de cumhurbaşkanlığına adaylığını koydu, kazanamadı. Bundan sonra siyasi görüşlerini ve fikirlerini yazılariyle belirtti. En önemli eserleri 1925'te yazdığı «Au Soir de la Pensée» (Düşüncenin Akşamında) ve «Demosthène» dir.

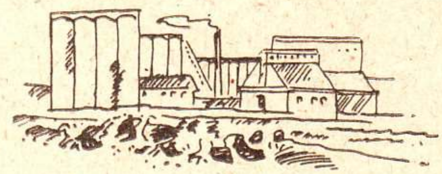
Clemenceau'nun, casuslukla itham edilen Yüzbaşı Dreyfus'u kurtarmak için yaptığı mücadele de meşhurdur (Bk. Dreyfus Dâvası).

CLEMENS, Samuel (Bk. MARK TWAIN)

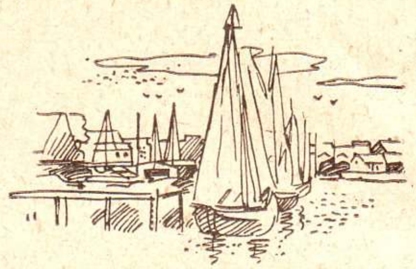
COĞRAFYANIN ENDÜSTRİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

A. B. Devletlerinde Chicago, Omaha, Kansas City gibi mısır yetişen bölgeler yakınında. ki şehirlerde et endüstrisinin geliştiği görülür. Buna karşılık maden kömürünün bol olduğu yerlerde ise demir ve çelik endüstirisine raslanır. Bizde Zonguldak'ta olduğu gibi.

Büyük ölçüde tahıl yetiştiren bölgelerde un fibrikaları ve silolar, balıkçı şehirlerinde ise balık konserveciliği endüstrisi gelişir.

Yeryüzünü İnceliyen Çok Eski Bir Bilim: COĞRAFYA

COĞRAFYA yeryüzündeki kıta ve memleketlerin yüzey şekilleri, iklim ve tabiî kaynaklariyle, buralarda yaşıyan insan, hayvan ve bitkileri inceliyen bilimdir. Bunların biribirine yaptığı karşılıklı etklieri incelemek ve yeryüzüne dağılış sebeplerini aramak da coğrafyanın konusuna girer.

Coğrafya başlıca iki büyük kısma ayrılır:

I. — Genel Coğrafya

II. — Ülkeler Coğrafyası

Genel Coğrafya

Genel Coğrafya fizikî ve beşerî olayların yeryüzüne dağılış şeklini inceler. Başlıca iki kısma ayrılır:

A. — Genel Fizikî Coğrafya

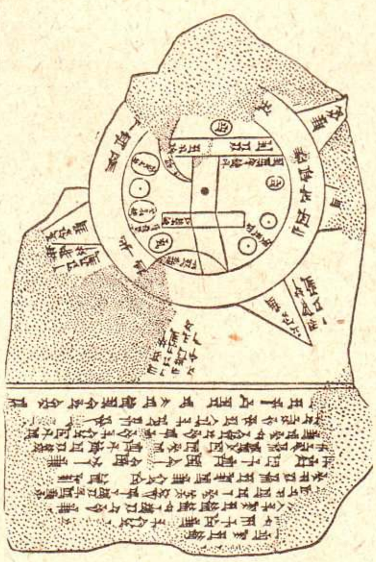
B. — Genel Beşerî Coğrafya

A) Genel fizikî coğrafya, genel coğrafyanın konuları içine giren fizikî olayları inceler. Beş kısımdır:

Bugün Kartografya (harta bilgisi) adı altında incelenen bahisleri içine alır. Topografya hartalarının nasıl yapıldığından ve coğrafyanın bunlardan ne şekilde faydalandığından bahseder.

1. — Matematik coğrafya: Meselâ İstanbul'a gelen bir yabancı Edebiyat ve Fen Fakülteleri binasını sorsa, «Ordu Caddesi ile Büyük Reşitpaşa Caddesinin birleştiği yerde» diye tarif edebiliriz. O yabancı bu caddeleri de bilmiyebilir. O zaman da: «Beyazıt'tan Aksaray'a giderken sağdan birinci cadde Büyük Reşitpaşa Caddesidir» diye tarif edebiliriz. Böylece, onun aradığını bulmasını sağlamış oluruz. Bu, matematik coğrafyanın basit bir örneğidir.

Dünya cadde ve sokaklarla bölünmemiştir. Açık denizde giden bir gemicinin yolunu bulmak için deniz üstünde faydalanabileceği her hangi bir işaret yoktur. Yalnız, coğrafyacılar yeryüzünü hartalarda «paralel» ve «meridyen» dediğimiz çizgilerle bölmüşlerdir. Bu çizgiler sayesinde bir adanın, bir geminin yerini kesin olarak tesbit etmek daima mümkün olur.

Milâttan önce 500 yıllarında Babilliler tarafından yapılan bir harta. (Altındaki yazılarda hartaya dair izahat verilmiştir.)

Paraleller ekvatordan olan uzaklıkları, gösterir. Kutuplar arasında çizilen meridyenler ise doğu-batı doğrultusundaki uzaklıkları verir. Böylece, Afrika'da bir şehrin 30° kuzey enlem ve 10° doğu boylamda olduğunu söylersek, o şehrin 10'uncu meridyenle 30'uncu paralelin «birleştiği yerde» olduğunu bildirmiş oluruz. Bu, esas itibariyle binanın yerini tarif ederken verdiğimiz cadde adlarına benzer (Bk. Enlem, Boylam; Meridyen).

Genel olarak, matematik coğrafya dünyanın ölçüleri ve dünyadaki çeşitli noktaların kesin yerlerini tâyin etmeye çalışır.

2. — Klimatoloji: Yeryüzündeki iklim şartlarını inceler. Meteorolojiyle yakından ilgilidir.

3. — İdrografya: Okyanuslardaki akıntılar, gelgit olayı, göllerin teşekkülü, denizlerin şekilleri ve derinlikleri bu dalın konusunu teşkil eder. Göllerin teşekkülü, göl sularının seviye değişiklikleri, akarsu rejimleri de bu dalın inceleme konuları arasındadır.

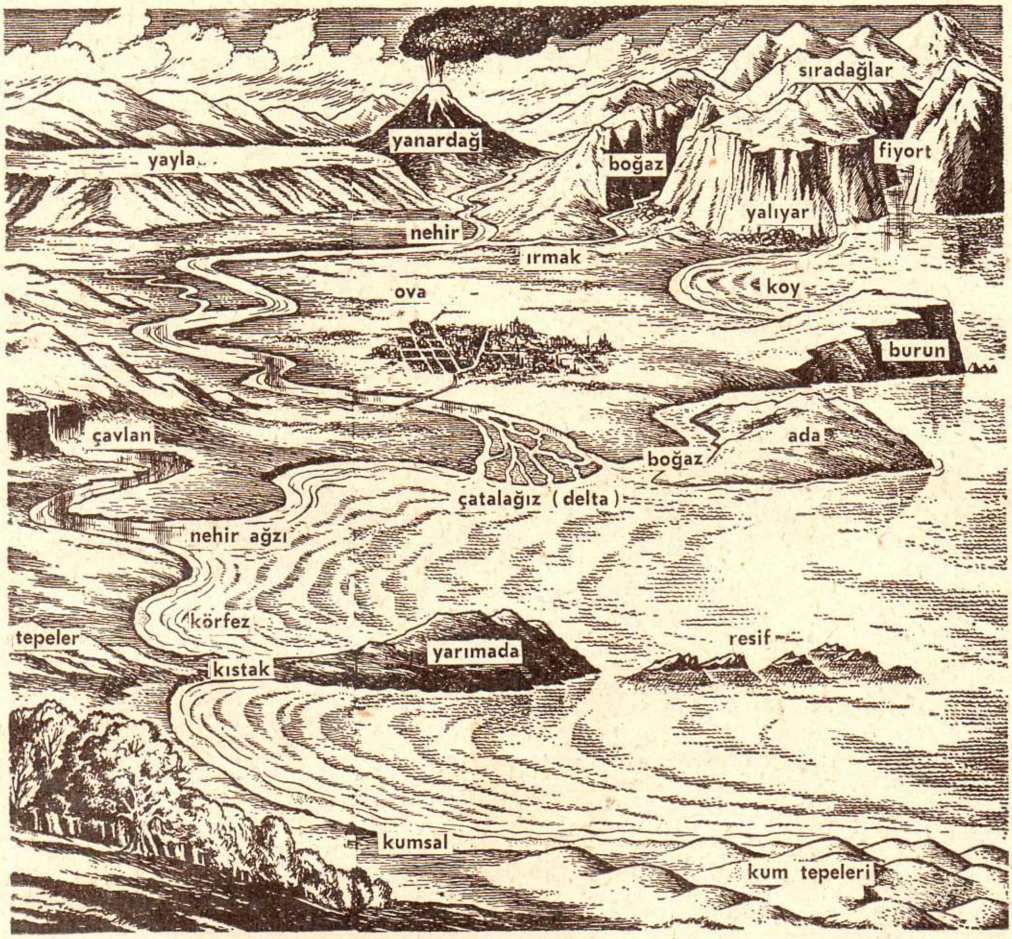
4. — Jeomorfoloji: Karaların yüzey şekillerini inceler.

5. — Biyocoğrafya: Canlıların cansız tabiatla olan münasebetlerini inceler. Biyocoğrafya ikiye ayrılır:

a) Bitki Coğrafyası: Yeryüzünde bitkilerin durumunu inceler. Yaptığımız seyahatler sırasında geçtiğimiz yol boyunca bölgeden bölgeye bitki çeşitlerinin değiştiğini görürüz. Bazı bölgeler ormanlarla, bazı bölgeler de bozkırlarla kaplıdır. Dünya yüzü dikkate alınırsa bitki toplulukları çok daha büyük farklar gösterir.

Tropik bölgeler balta girmemiş ormanlarla kaplıdır; bu bölgelerden uzaklaştıkça bitkiler çeşitliliğini, zenginliğini kaybeder. Meselâ Afrika'da, ekvatordan uzaklaştıkça, hem kuzeyde, hem güneyde büyük çöller vardır. O halde bitki coğrafyası iklimle de yakından ilgilidir.

b) Hayvan Coğrafyası: Yeryüzünde hayvanların durumunu inceler. Hayvanlar sıcaklık ve yağışa bitkiler kadar bağlı değil-

Coğrafya terimlerinin tabiatta nelere karşılık olduğunu bu resimde görüyoruz.

dir. Çünkü yaşadıkları bölgedeki iklim şartları değişirse onlar da göç eder, kendi hayat şartlarına uygun yeni yerler bulabilirler. Yalnız, bu her zaman mümkün olmaz. Bu bakımdan hayvanların yeryüzündeki dağılışı da bitkilere benzer. Hayvan çeşitleri de bölgelerin iklimine göre değişir. Hayvan Coğrafyası hayvanların yeryüzündeki dağılışını ve göç şekillerini inceler.

B) Genel Beşerî Coğrafya: İnsan topluluklariyle yeryüzünün karşılıklı ilgilerini inceler. İkiye ayrılır:

1. — Asıl Beşerî Coğrafya (İnsan Coğrafyası): Bu önemli coğrafya dalının konusunu insanların yaşadıkları bölgeler, hayat tarzları, özellikleri teşkil eder. Aslında coğrafyanın diğer bütün dalları insan coğrafyasına yardımcıdır diyebiliriz. İnsan bütün canlılar içinde tabiata en fazla uyabilendir. Çöllerde bir çam ağacına, kutuplarda bir aslana raslanmazsa da, insana her yerde raslanır. Gerçi çöl, fazla kurak, bataklık yerler sağlık için tehlikeli, dağlık bölgelere tırmanmak güçtür; fakat, insan bir defa niyet etti mi nehirleri kurak yerlere akıtır, barajlar yapar; bataklıkları kurutur; dağlara tırmanan demiryolları yapar.

Böylece insanlar değişik iklim ve ortam şartları altında yaşıyabilir, tabiat kuvvetlerine bir yere kadar karşı koyabilirler.

2. — Ekonomik Coğrafya: Dünyada hangi bölgelerde ne gibi endüstrlier kurulduğunu inceler. Buna uygun olarak ham maddelerin, madenlerin yeryüzüne ne şekilde dağılmış olduğunu, yolları, ulaştırma şartlarını incelemek de ekonomik coğrafyanın konuları arasındadır.

Ülkeler Coğrafyası

Coğrafyanın ikinci ana kısmı olan ülkeler coğrafyası kıtaları ve ülkeleri ayrı ayrı inceler. Bu büyük kısım da başlıca üç bölüme ayrılır:

A. — Nüfus Coğrafyası: Nüfus çokluğu bakımından insanların kıtalar ve ülkelerdeki dağılışını inceler.

B. — Tarihî Coğrafya: Ülkelerin coğrafyasını tarihî bakımdan ele alır.

C. — Siyasî Coğrafya: (Coğrafya sadece tabiî şeylerle — dağlar, denizler, iklim vs. ile — uğraşmaz) Coğrafyanın tamamiyle insan elinden çıkan tarafı da vardır. Meselâ Türkiye'nin İran, yahut Bulgaristan'la olan sınırı neden tam hartada gösterilen yerde ayrılmıştır? Acaba daha tabiî bir sınır bulunamaz mıydı? Ülkelerin sınırları coğrafî olmaktan çok tarihîdir. Fakat sınırlar, birçok siyasî cebeplerden dolayı, şimdi bulunlukları yerden geçirilmiştir. Böylece, siyasî coğrafya ülkelerin sınırları ve şehirlerin yerlerinin tesbiti işiyle uğraşır.

Coğrafyanın Doğuşu ve Gelişmesi

İnsanların ilk seyahate başlamasını coğrafyanın doğuşu olarak kabul edebiliriz. Deniz kıyılarında yaşıyan ilkel insanların bir hayvan derisine doldurdukları tuzu, dağlık bir bölgedeki başka ilkel insanlara vererek karşılığında ayı derisi aldıklarını farzedelim. Bunlar köylerine döndükleri zaman geçtikleri yerlerden, gördükleri insanlardan bahsedecek, böylece birtakım coğrafya bilgileri getirmiş olacaklardır.

Coğrafya hakkında ilk çalışmalar Milâttan binlerce yıl önce yapılmıştır. M. Ö. 2700 yılına ait, Sümerlilerden kalma tuğla üzerine yapılmış bir dünya hartası bulunmuştur. Bu hartanın kenarında, hartada gösterilen yerler hakkında bilgiler de vardır. Başka bir harta da II. Ramses zamanından kalmadır. Mısırlılar'a ait olan bu harta (M. Ö. 1600) bir altın madeninin yerini göstermektedir.

Eski Yunanlılar coğrafyanın gelişmesinde en önemli rolü oynıyanların başında gelir. Bunlar komşu kıyıları dolaşmış, buraların hartasını çıkarmışlardır. M. Ö. 200 yıllarında Yunanlı coğrafyacı Eratosthenes dünya çevresinin 40.000 km. kadar olduğunu tahmin etmişti. Herodotos ise kitaplarında Akdeniz kıyılarını, Rusya bozkırlarını, Hindistanı, İran ve Anadolu'nun coğrafî özelliklerini anlatmıştır (M. Ö. V. yüzyıl). Gene V. yüzyılda Pythagoras da dünyanın küre biçimi olması gerektiğini ileri sürmüştü. Aristoteles (M. Ö. 384-322) Yer'in Ay'a düşen gölgesinin daire şeklinde oluşu ile bunu ispat etmiştir. Eski Romalılar da harta çizmiye büyük önem verirlerdi (Bk. Atlas). Gerek savaş gerekse ticarî gayelerle çeşitli hartalar yapmışlardı.

Eski Yunan ve Romalılar'ın coğrafya konusundaki çalışmaları Ortaçağ'da hemen hemen unutulup gitmişti. Bu devrede dünya coğrafya ilminin önderleri Müslümanlardı. İslâm coğrafyacıları Yunan coğrafyacılarının eserlerinden de faydalanarak yerin çevresini ölçmüş, birçok hartalar yapmışlardır. İdrisî'nin hatası bunların en önemlilerindendir. Gene bu devrede Kadızade-i Rumî, Uluğ Bey, Birunî gibi bilginler genel coğrafya konuları üzerinde çalıştılar. İbni Battuta, İbni Havkal, Mes'udî gibi gezginler de Afrika ve Asya'nın birçok yerlerini dolaştılar.

XV. yüzyıldan önce Avrupalılar'ın coğrafya bilgisi çok azdı. Yeryüzündeki denizlerin ancak yüzde yedisini biliyorlardı. XV. ve XVI.

yüzyıllarda Portekizliler'le İspanyollar okyanuslarda seyahate başladılar. Vasco de Gama Hindistan'a gitti, Kristof Kolomb Amerika'yı keşfetti. Devam eden geziler sonunda coğrafya bilgisi hızla gelişti. Osmanlı coğrafyacılarının en ünlüsü Kâtip Çelebi ile gezginlerin en ünlüsü Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda yaşamışlardır.

Bibliyografya:

Osmanlı Türklerinde İlim (A. Adıvar 1943); Tanzimat: Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji (İ Hakkı Akyol, 1940); Türk Coğrafya Dergisi I, II, III, IV: Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya (İ Hakkı Akyol, 1943).

COLOMB, Cristophe (Bk. KRİSTOF KOLOMB)

COLOMBİA (Bk. KOLOMBİYA)

COLORADO

Amerika Birleşik Devletleri'nden biridir. Ülkenin orta bölümünün batı kesimine düşer (Bk. Amerika Birleşik Devletleri: harta). Yüzölçümü 269.214 km², nüfusu 1.742.000 dir (1960 sayımı). En önemli şehirleri, başkent olan Denver, Pueblo, Colorado Springs ve Greeley'dir.

Rocky Montains (Kayalık Dağlar) ın en yüksek tepeleri bu colorado sınırları içindedir. Colorado, denizden ortalama 2000 m. yüksekliktedir. Bölgeyi kaplıyan sıradağlar burada birçok tabiî park meydana getirmiştir; bunların en büyükleri North Park, Middle Park, South Park ve San Luis Park'tır.

Colorado'nun önemi, dağlarında bulunan kömür ve değerli maden yataklarından gelir. Buradan altın, gümüş, bakır, çinko, kurşun, petrol ve uranyum elde edilmektedir.

Colorado, nehir geçen vâdileri olmakla beraber iklimin kuraklığından ve yüzeyin düzgün olmamasından dolayı burası çiftçilik için elverişli değildir. Bu bölgede yapılan en başarılı iş büyük baş hayvan yetiştiriciliğidir. Tarım ancak nispeten sulak olan güney bölgede yapılabilir. Burada, özellikle Arkansas vâdisinde, yetiştirilen en önemli ürünler şeker kamışı, mısır, buğday, arpa, yulaf ve çavdardır. Sebzecilik ve meyvacılık da gelişmiştir. Yetiştirilen en önemli sebze patates, en önemli meyva çilektir.

Colorado'nun endüstrisi daha çok Pueblo ve Denver şehirlerinde toplanmıştır. Pueblo'da demir, çelik; Denver'de makine ve şeker fabrikaları vardır. Diğer ilerlemiş endüstri kolları, un, konserve, kereste, lâstik ve çimento yapımıdır.

Colorado'da ilk yaşıyanların Kızılderililer oldukları tesbit edilmiştir. Bunlardan günümüze 1400 kişi kadarı kalmıştır. Beyazlar, 1850'ye kadar buralara gelmemiştir. İlk gelenler, New Mexico'dan göçeden İspanyollardır. Bunlar en çok San Luis Park bölgesine yerleşmişlerdir. 1859'da, Kayalık Dağlar altın madeninin keşfinden sonra sırayla İngiliz, Islâv, İskandinav, Rus, Meksikalı ve İtalyan asıllı göçmenler Colorado'ya gelerek yerleşmiştir.

COLUMBİA

Amerika Birleşik Devletleri'nden South Carolina'nın başkentidir. Congaree nehri üzerinde, Murray Gölünün doğusunda 87.000 nüfuslu bir şehirdir. O bölgenin en önemli ticaret, endüstri ve bilim şehridir.

Columbia, 1786'da, eyaletin başkenti olarak kurulmuştu. 1795'te burada birkaç kilise ve akademi kurularak şehir gelişti. Columbia'da South Carolina Üniversitesi'nden başka Columbia Koleji ve Zenciler'in de kabul edildiği Allen Üniversitesi'yle Benedict Koleji vardır.

CONRAD, Joseph (1857-1924)

J. Conrad

Aslen Polonyalı olan bir İngiliz yazarıdır. Asıl adı Teodor Josef Konrad Korzeniowski'dir. Denizcilik üzerine yazdığı hikâyeleriyle tanınır. Babası bir tiyatro yazarıydı. Conrad küçüklüğünde, babasının Victor Hugo'dan, Shakespeare'den çevirdiği denizcilik hikâyelerinin etkisi altında kaldığından yirmi yaşına gelince bir Fransız şilebine girerek İngiltere'ye gitti. Burada, kısa zamanda İngilizce öğrendi, İngiliz vatandaşlığına kabul edildi. Conrad, 1849'da Kongo'ya gitti. Oradaki maceralarını anlatan bir kitap yazdı. Yirmi yaşından sonra öğrendiği bir dille yazdığı halde İngilizceye hâkimiyeti ve açık üslûbu sayesinde eserlerinin İngiliz edebiyatında önemli bir yeri vardır. Denizin ihtişamı ve Doğu'nun mistisizmi Conrad'ı çok düşündürmüş, kitaplarında çoğunlukla bu konuları işlemiştir. Dünyanın sayılı romantik yazarlarından biri olarak kabul edilir.

Yazı hayatı kırk yaşından sonra başlıyan Joseph Conrad'ın en önemli eserleri şunlardır: «Children of the Sea» (Deniz Çocukları); «An Outcast of the Islands» (Adaların Serserisi); «Typhoon» (Tayfun); «Golden Arrow» (Altın Ok); «The Mirrors of the Sea» (Denizin Aynaları); «Victory» (Zafer).

COOK, James (1728-1779)

J. Cook

Ünlü bir İngiliz denizcisidir. Keşifleriyle, Güney Büyük Okyanus bölgesinin gerçeğe uygun ve güvenilir bir hartasının yapılabilmesi imkânını sağlamıştır.

İngiliz donanmasına 1755'te katılan Cook'un ilk önemli görevi, Saint Lawrence Nehri'nin ve Newfoundland kıyılarının teftişidir. Bu konudaki başarısiyle hükümetin dikkatini çekti. Güney Büyük Okyanus'a yapılacak üç seferin komutası Cook'a verildi. Bu seferler on yıl sürdü.

İlk seferine 1768'de çıkan kaptan Cook 1772-1775 yılları arasında ikinci yolculuğunu yaptı. Bu sefer amacı, o devirde birçok kimsenin iddia ettiği gibi Güney Büyük Okyanus'ta yeni bir kıtanın bulunup bulunmadığını anlamaktı. Cook yolculuğunun sonunda, burada yeni bir kıta olmadığını, Antarktika'nın güneyinde bir buzul kıta olabileceğini söyledi. Fikrinin doğru olduğu, aradan yüzyıldan fazla bir zaman geçtikten sonra anlaşıldı.

Kaptan Cook'un üçüncü yolculuğu 1776' da başladı. Bu sefer, Büyük Okyanus'la Hudson Körfezi'nin, deniz yolu ile, doğrudan doğruya biribirilerine bağlı olmadıklarını tesbit etmek üzere yola çıkmıştı. Dönerken Hawaii ve Sosyete Adaları'nı keşfetti. Bu sırada, Hawaii'de, çalınan kayığını aramak için kıyıda dolaşırken bir yerli tarafından öldürüldü.

COPERNİCUS, Nicolaus (1473-1543)

Copernicus

Ünlü bir Polonyalı astronomdur. Güneşin, Gezeğenler Sistemi'nin merkezi olduğunu ileri süren teorisi, modern astronominin temeli olmuştur.

Copernicus Polonya'da, Thorn'da doğdu. Krakovi Üniversitesi'nde astronomi ve matematik okudu. Sonra Eski Yunan dilini ve felsefesini öğrenmek üzere İtalya'ya gitti; Bologna Üniversitesi'nde üç yıl okudu. Bir yandan da astronomi derslerine devam ediyor ve Ferrara Üniversitesi'nde din felsefesi okuyordu. 1503'te üniversiteyi bitirince Doğu Prusya'daki Frauenburg Katedral'inde piskopos müşavirliği üyesi olarak görevlendirildi. Ölümüne kadar bu meslekte kalmakla beraber en çok astronomiyle ilgilenmiştir. O devrin astronomları, Ptolemaios'un fikirlerine dayanarak, kâinat sisteminin merkezini Dünya olarak kabul ediyorlardı. Copernicus ise, Eski Yunan bilginlerinden bazılarının, merkezi güneş olan bir gezeğen sistemi hakkındaki tahminleri üzerinde durmuyordu. Frauenburg ve Heilsberg'deki ilkel ve yetersiz çalışma araçlariyle yaptığı incelemeler sonunda, Dünya ile öteki gezeğenlerin meydana getirdiği sistemin merkezinin Güneş olduğunu ispat etti. Bütün gezeğenlerin bir yandan kendi eksenleri çevresinde dönerken bir yandan da Güneş'in çevresinde döndükleri gerçeğini ortaya çıkardı.

Büyük bilgin, astronomi âlemindeki incelemelerini ve «Copernicus Sistemi» diye anılan kâinat teorisini «De Revolutionibus Orbium Coelestium» adlı eserinde açıkladı. Bu kitap yazılışından ancak otuz altı yıl sonra yayınlanabildi. Copernicus kitabının ilk nüshasının eline geçmesinden birkaç saat sonra hayata gözlerini yumdu.

Copernicus'ün teorileri, astronomi konusunu bilime ve deneylere dayanarak ele almak gerektiğini göstermiş, kendisinden sonra yetişen Galileo ve Kepler gibi ünlü bilginlere tutacakları yolu çizmiştir. Yakın zamanlara kadar bilgisinden faydalanılmıştır. Böylece Copernicus çalışmalariyle bugünkü modern astronominin temelini atmıştır.

Boğaziçi

Tabiatın Eşsiz Anıtı Sanatın İlham Kaynağı

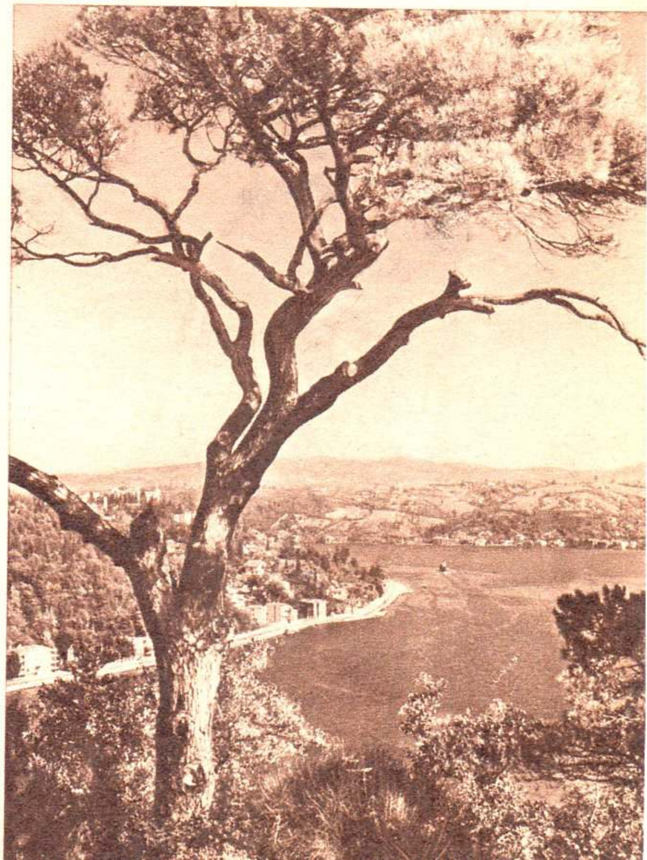

İSTİNYE — Boğaziçi'nin büyük koylarından biridir. Daha XIX. yüzyıldan itibaren burada kalafat yeri yapılmıştı. İstinye bugün de Boğaziçi'nin bir sanayi bölgesi halindedir. Burada Denizcilik Bankası'nın gemi tamir merkezi olan büyük bir havuz vardır.

YALILAR — Boğaziçi'nin her iki yakası da sıra sıra yalılarla doludur. Anadolu kıyılarındaki yalılar Üsküdar'dan hemen sonra başlar. Resimde: Kuzguncuk kıyısı.

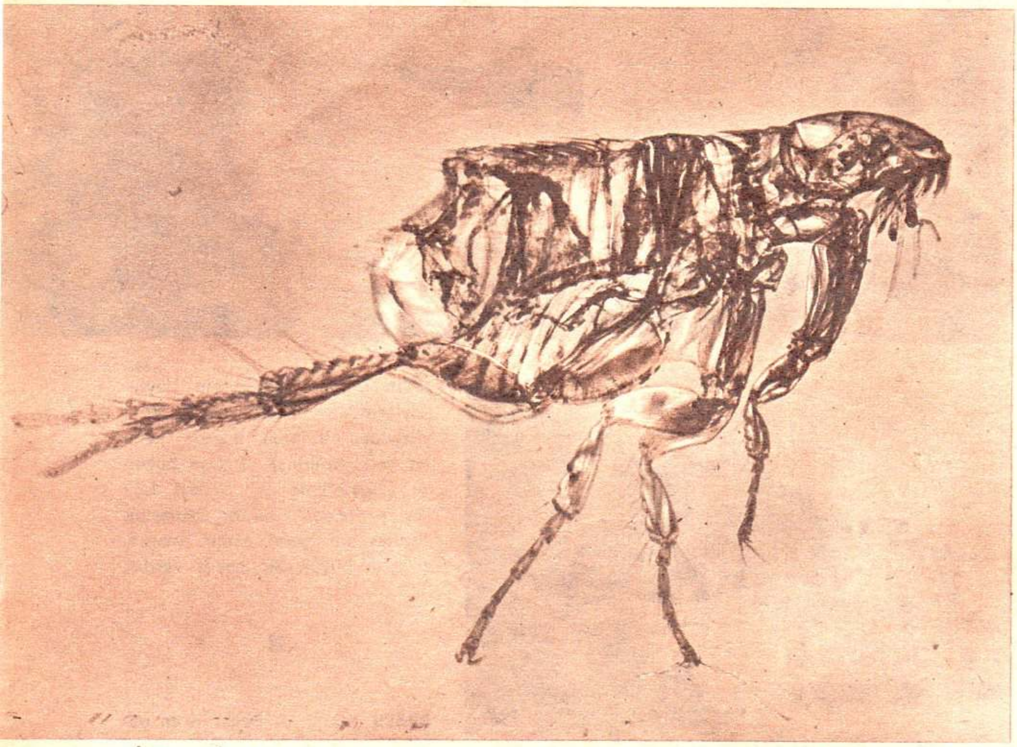
BEBEK KOYU — Boğaz'ın en güzel manzaralı yerlerinden biri Bebek yamaçlarıdır. Birçok şaire ilham kaynağı olan bu cennet köşe daima İstanbul'un en sevilen yerlerinden biri olmuştur. Resim, Bebek Koyu'nu gösteriyor.

VAPUR YOLU — Boğaziçi'nde oturanlar şehre daha çok vapurlarla gidip gelmeyi severler. Suları köpürterek uzaklaşan bir vapur Boğaziçi'nin güzelliğini tamamlar.

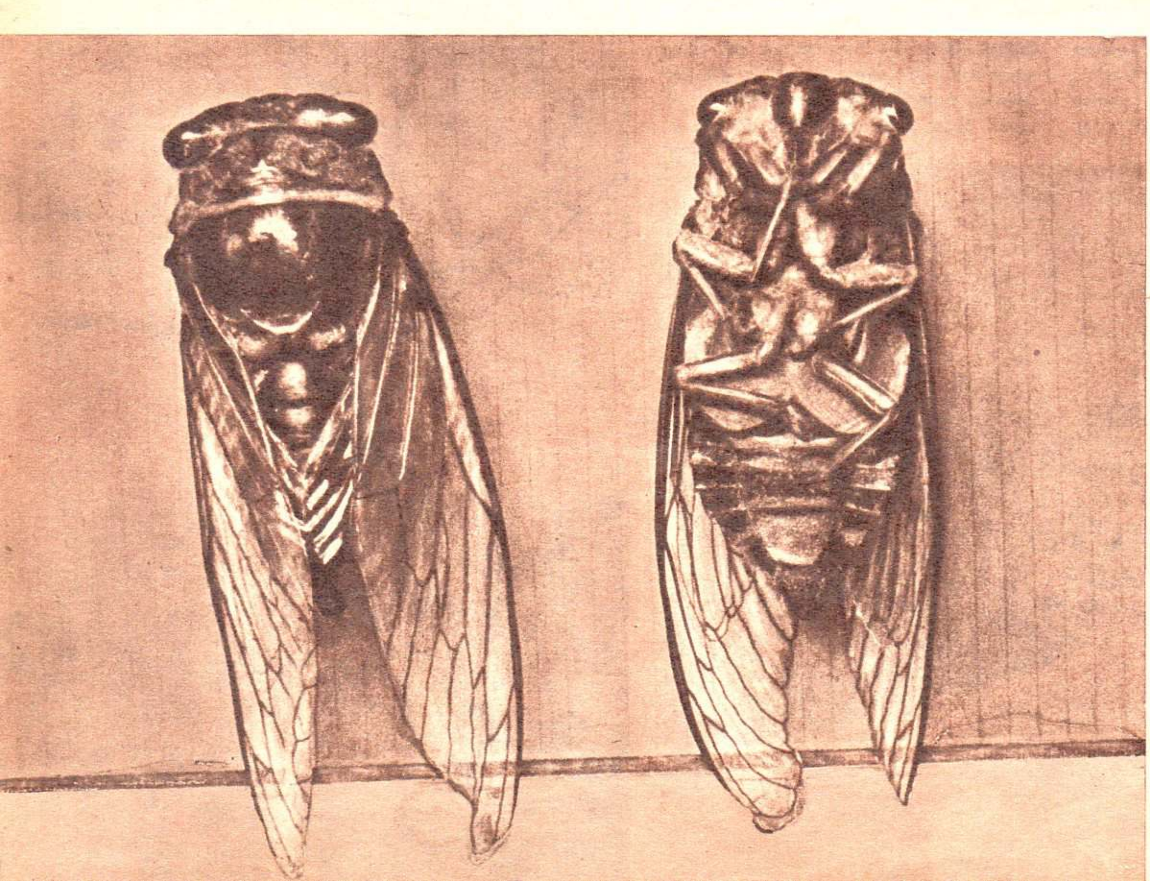
BÖCEKLER

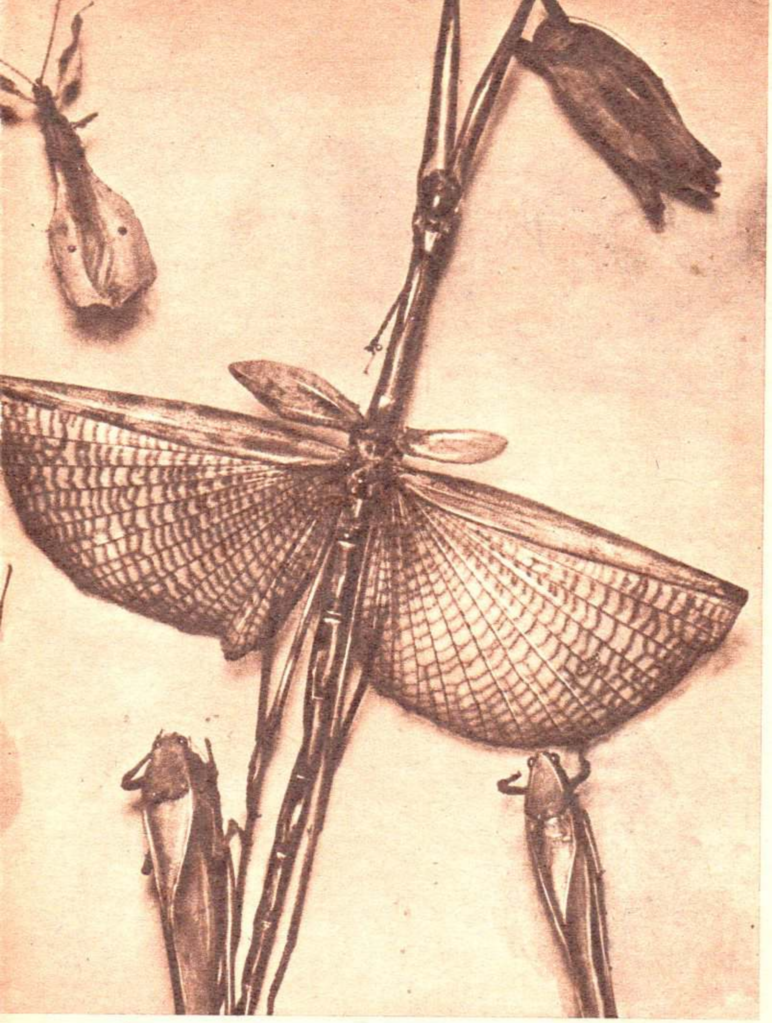
PİRE — İnsanlara da, hayvanlara da musallat olan can sıkıcı bir böcektir. Eğer köpeğiniz boyuna kaşınıyorsa onu bu müziç böcekten derhal kurtarmaya bakmalısınız. Burada, bir pirenin mikroskop altında büyütülerek çekilmiş fotoğrafını görüyorsunuz. Pire bir ayağında bir iplik parçası tutmaktadır. Resimde görüldüğü gibi, pirenin ayakları onun kolayca sıçramasını sağlar.

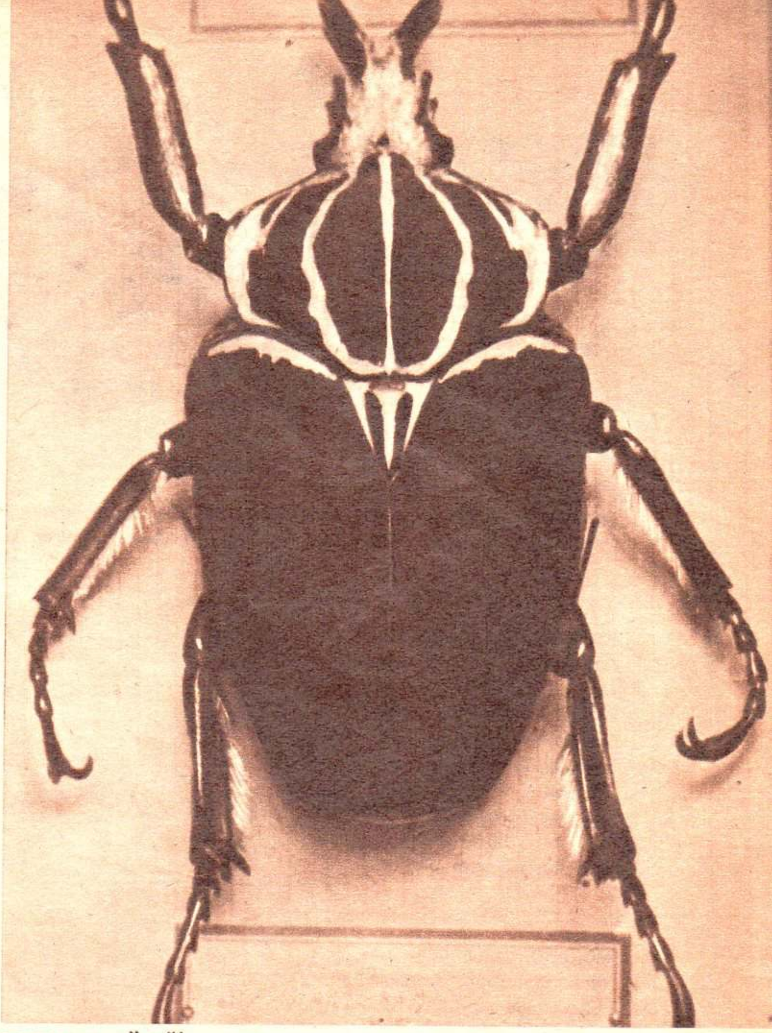
MAKASLIBÖCEK — Daha çok meşe ve kestane ağaçlarının bulunduğu ormanlarda yaşar. Boyu 8 sm. kadardır. Başının ön tarafında iki büyük kıskacı vardır. Kurtçukları ergin hale gelinceye kadar iki, üç yıl ağaç kovuklarında barınırlar.

AĞUSTOSBÖCEĞİ — Yazın tarlalarda, ağaçların dallarında, kuytu yerlerde yaşıyan bu böceğin sadece erkeğinin karnının yan taraflarında tefe benziyen birer çift ses organı bulunur. Böcek, bacağını buraya sürterek, ses çıkarır. Burada, biri sırttan, biri alttan, iki ağustosböceği görülüyor.

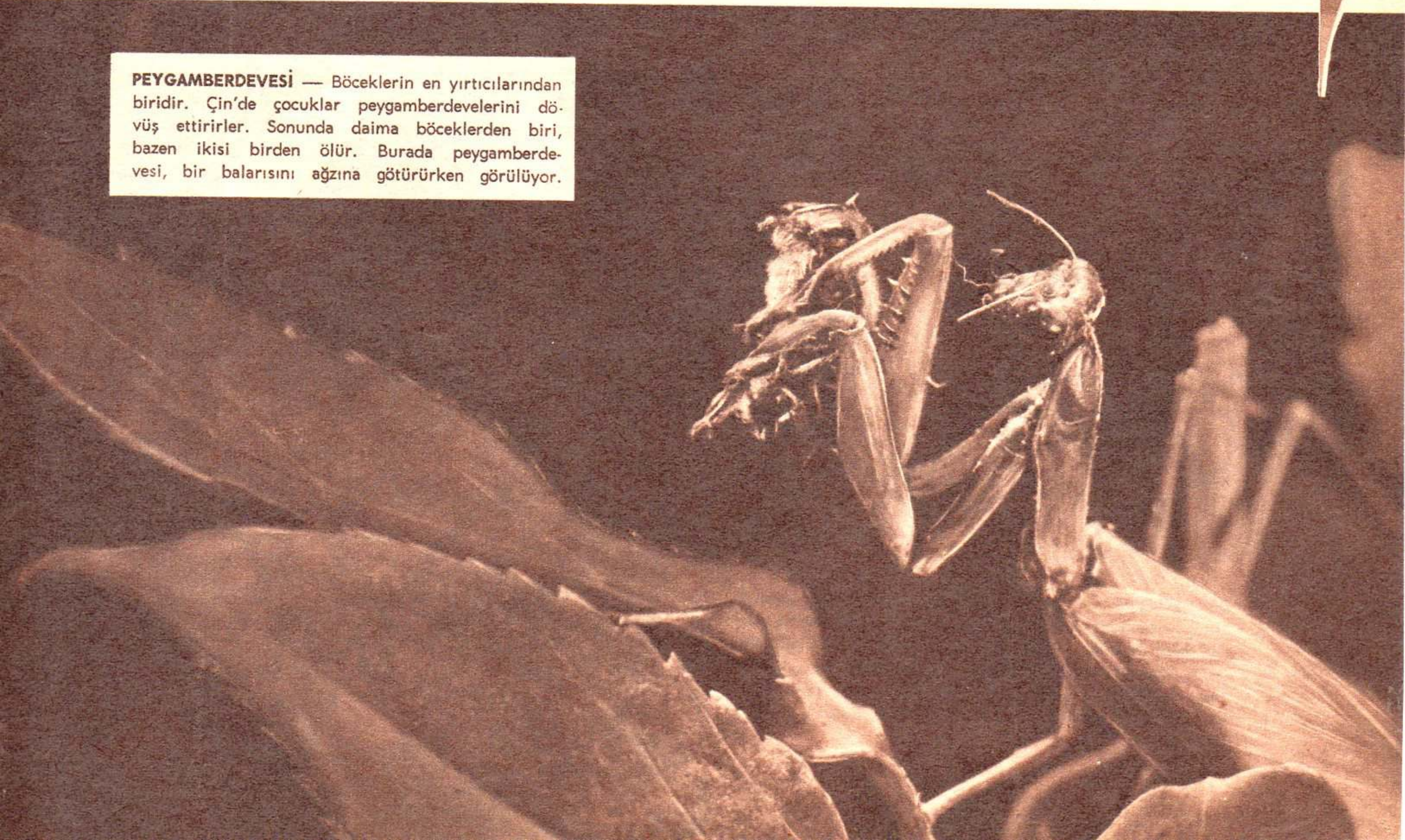

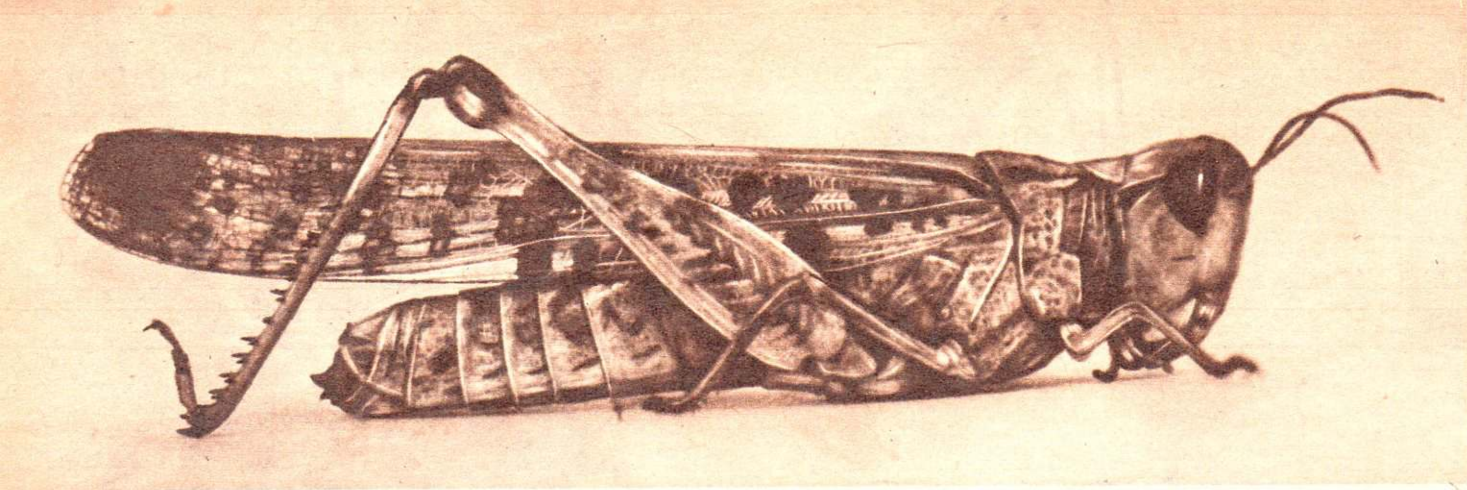
BİR DALDAN FARKSIZ — Uzunluğu 20 sm. ye yaklaşan bu böcek, kanadlarını kapatıp bir dala konunca, bulunduğu yere o kadar güzel bir şekilde uyar ki düşmanları yanına kadar geldikleri halde onu farkedemezler. Bu böcek daha çok Hindistan dolaylarında yaşar.

DOMUZLAN BÖCEĞİ — Afrika'nın sıcak bölgelerinde yaşıyan domuzlan, böcekler âleminin en büyük böceklerindendir. Boyu 10 sm. kadardır. Ağaçların etrafında ağır ağır uçan bu böcek, düşmanlarından korunmak için barsaklarından «çıt-çıt» diye bir ses çıkarır.

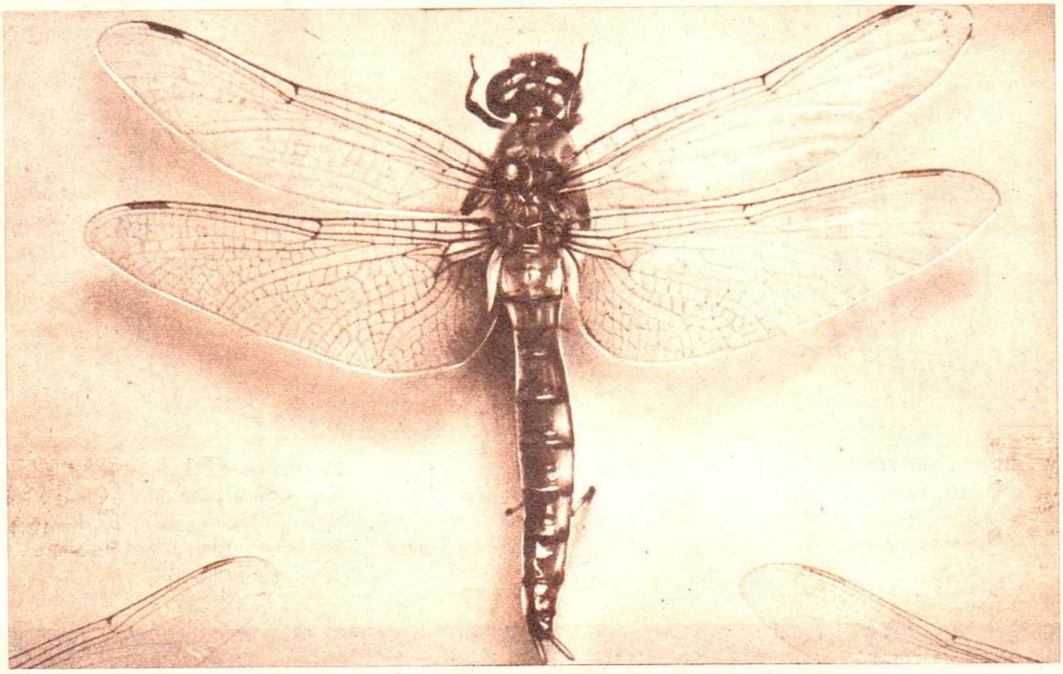
PEYGAMBERDEVESİ — Böceklerin en yırtıcılarından biridir. Çin'de çocuklar peygamberdevelerini dövüş ettirirler. Sonunda daima böceklerden biri, bazen ikisi birden ölür. Burada peygamberdevesi, bir balarısını ağzına götürürken görülüyor.

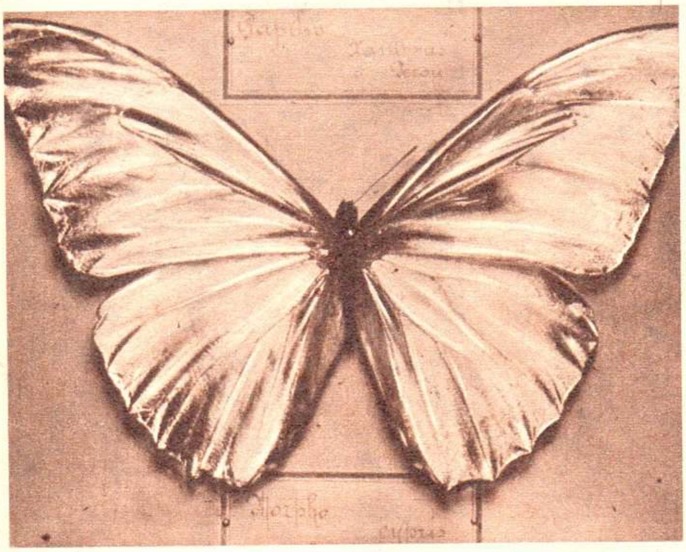

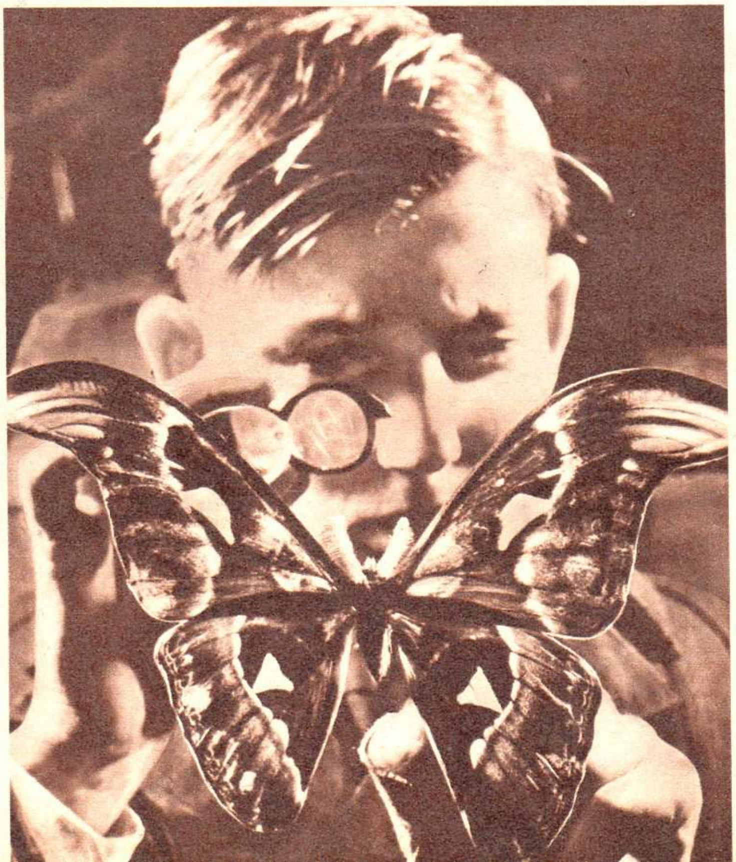
ÇEKİRGE — Çok zararlı bir böcektir. Sürüler halinde dolaşarak önüne çıkan şeyi kemirmekle kalmaz, buğdayların saplarını da keserek büyük hasara yol açar. Yiyebileceğinden daha fazlasını kemiren çekirgelerin arka ayaklarında çok sert testere dişi gibi sivri çıkıntılar vardır.

KIZBÖCEĞİ — Yazları suların hemen üstünde uçarak küçük sinekleri, böcekleri yer. Bu bakımdan, faydalı bir böcektir. Kızböceklerinin düşmanları da çoktur. Halk arasında «tayyare böceği» de denilen bu böcekler çok kere kuşlara yem olurlar.

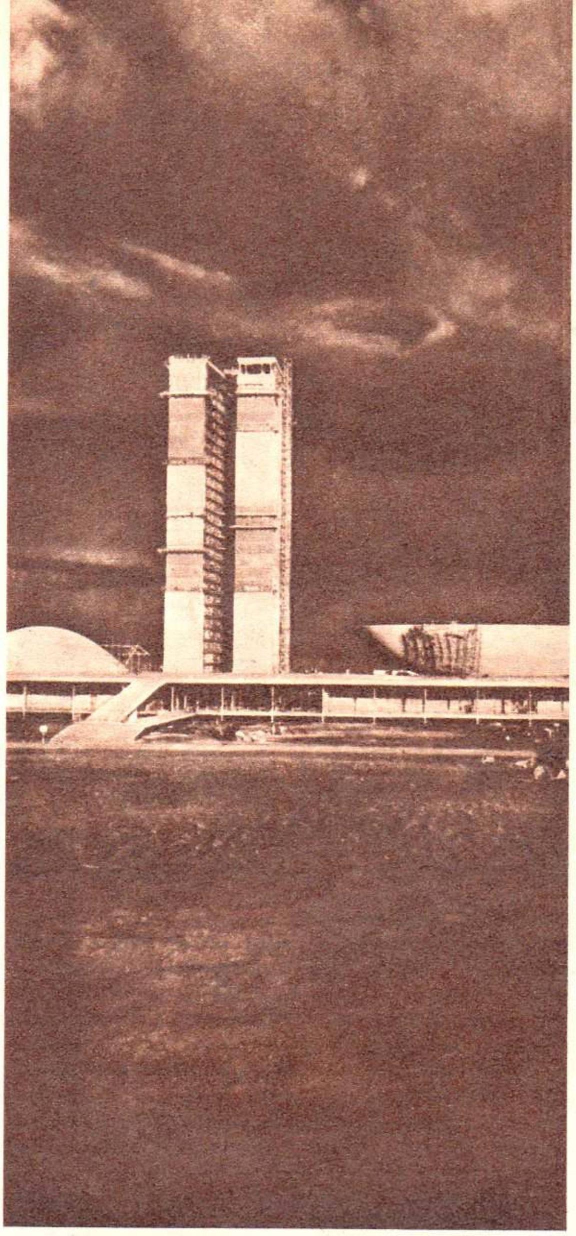
MORPHO KELEBEĞİ — Yeni Dünya'nın tropikal bölgelerinde yaşıyan bu kelebeğin pullarının yapısında saydam tabakalar vardır. Güneş ışığı bu tabakaların arasından girip yansıyınca, bakanın bakış açısına göre, ayrı ayrı renk verir. Bu kelebekler ormanlarda, bazan çok yükseklerde uçarlar.

DEV KELEBEK — Bu küçük çocuğun büyüteçle incelediği atlas kelebeğinin kanadının bir ucundan öteki ucuna kadar olan açıklığı 23 sm. dir. Bu cinsten diğer kelebeklerin arasında kanad açıklıkları 30, hattâ 33 sm. olanlarına da raslanır. Daha çok sıcak ülkelerde yaşıyan bu kelebeklerin kanadları parlak renkli şekillerle süslüdür.

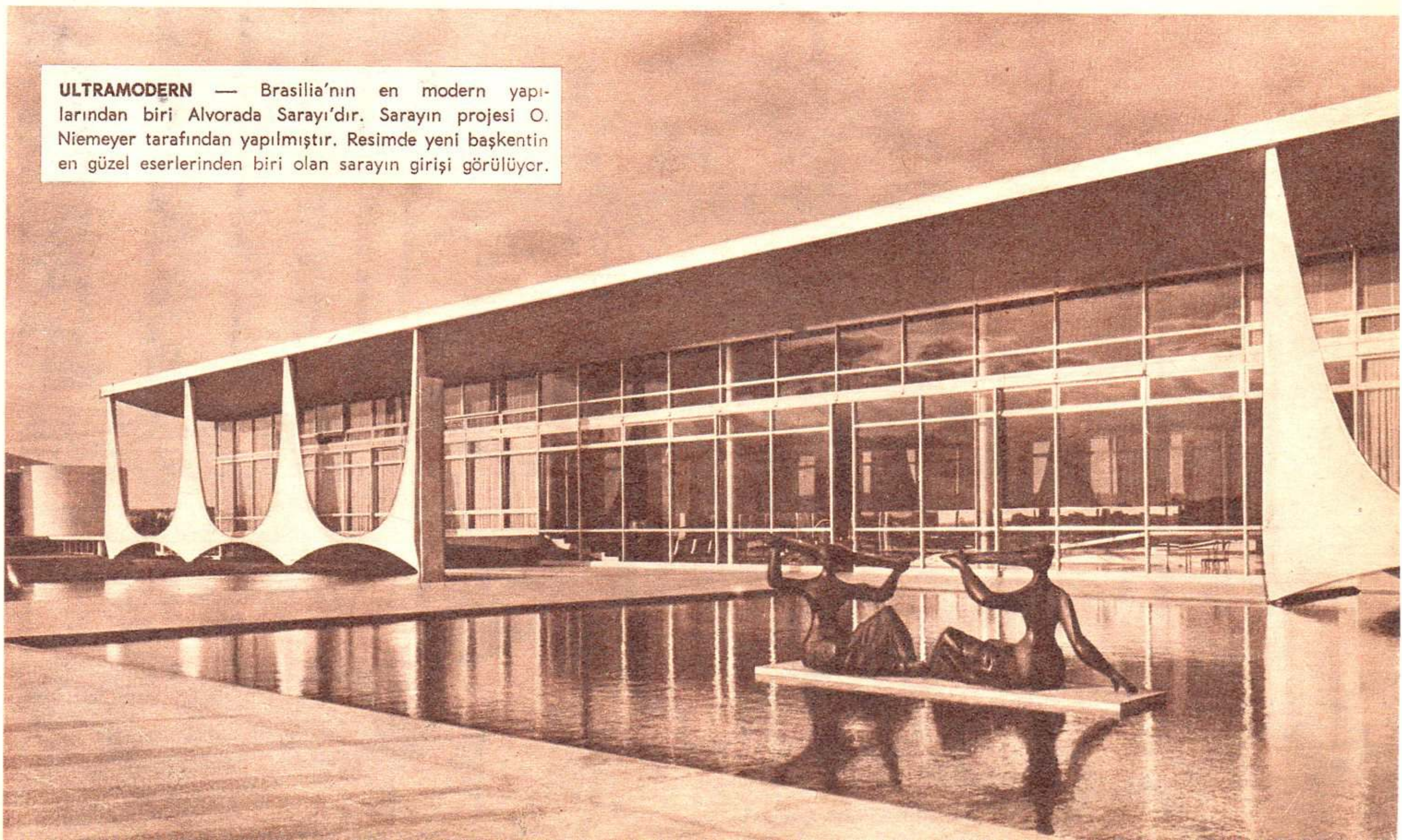
BREZİLYA

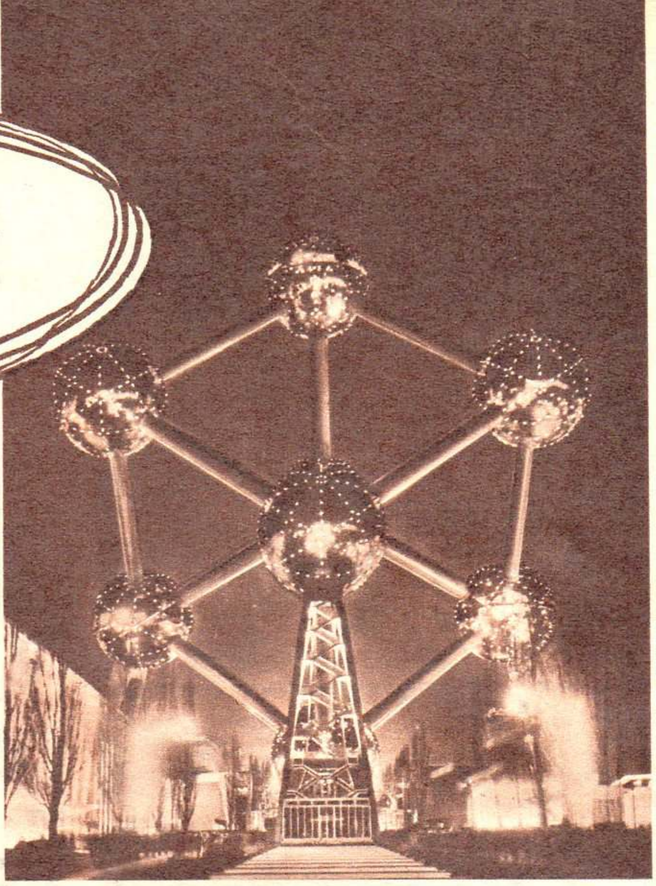
ESKİ BAŞKENT — Brezilya'nın eski başkenti Rio de Janeiro Güney Amerika'nın en büyük şehirlerindendir. Resim şehrin lüks otellerinden Ruidandinha Petropolis ve bahçesini gösteriyor. Rio her mevsim turistlerle doludur.

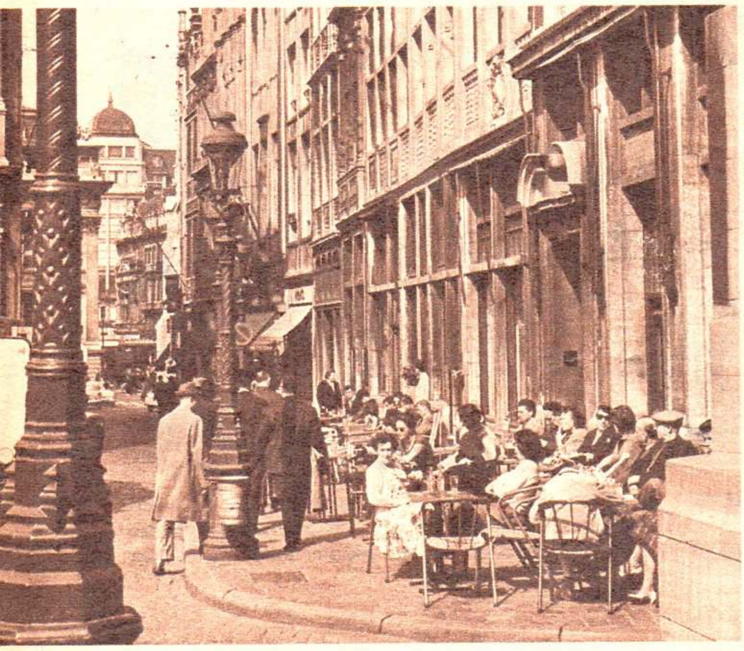
MECLİS BİNASI — Brezilya'nın yeni başkenti Brasilia zamanımızın en son mimarlık anlayışına göre yapılmış binalarla süslüdür. Resimde boş bir alanda yaratılan şehirdeki Senato ve Millet Meclisi binası görülüyor.

ULTRAMODERN — Brasilia'nın en modern yapılarından biri Alvorada Sarayı'dır. Sarayın projesi O. Niemeyer tarafından yapılmıştır. Resimde yeni başkentin en güzel eserlerinden biri olan sarayın girişi görülüyor.

BRÜKSEL

Belçika'nın başkenti Brüksel, Avrupa'nın en önemli endüstri merkezlerinden biridir. Bütün banliyöleriyle birlikte nüfusu bir buçuk milyona yaklaşan Brüksel, Belçika ovasında Senne Nehri üzerinde kurulmuştur. Burada 1958'de bir Dünya Fuarı açılmış, gerçekten dünya ölçüsünde bir şöhret kazanarak 40 milyondan fazla insan tarafından gezilmiştir. Serginin en büyük özelliği yukarıdaki resimde görülen Atomyum'du. Küreler bir demir kristalinin atomlarını temsil ediyordu. Elektronlar kürelerin çevresinde hareket eden ışıklarla gösterilmişti. Soldaki resimde Brüksel'in önemli caddelerinden birini, aşağıda şehrin birçok ana caddesinin birleştiği bir meydanı görüyorsunuz.

BUDA *ve* BUDİZM

Budistlerin Batılılar'a çok yabancı gelen törenleri vardır. Resimde ateş üzerinde yürüyen bir Budist rahibi görülüyor. Bu törende kutsal «sakaki» ağacının dalları yakılır. Dallar tamamen yanıp kor olunca Budist rahipleri üstünde yürürler. Bu törene Budistlerce çok büyük bir önem verilir.

RAHİPLER TOPLANTISI — Yukarıdaki resimde Hindu ve Budist rahipleri bir toplantı sırasında görülüyor. Ağızlarında mendil bulunanlar Budistler'in bir tarikatına mensuptur. Konuşurken ağızlarına kaçacak bir sineği yutup öldürmemek için böyle hareket ederler.

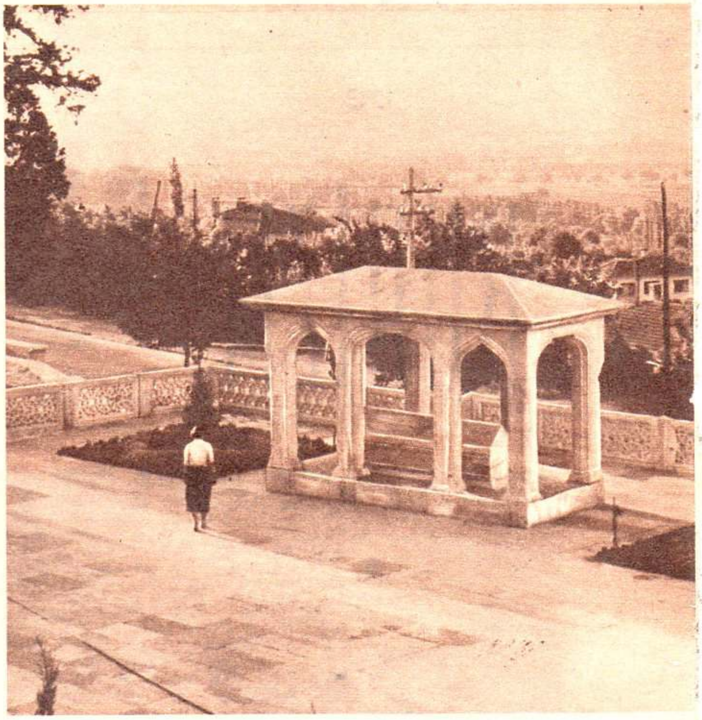

GAUTAMA BUDA — Budizmi din olarak kabul eden memleketlerde sık sık Buda heykellerine raslanır. Gautama Buda'nın en güzel heykellerinden biri Darjeeling yakınlarındaki Ghoom Manastırı'ndadır. 10 m. kadar yüksekliğinde olan heykel altın kaplıdır, ayrıca üzeri gayet canlı renklerle süslenmiştir.

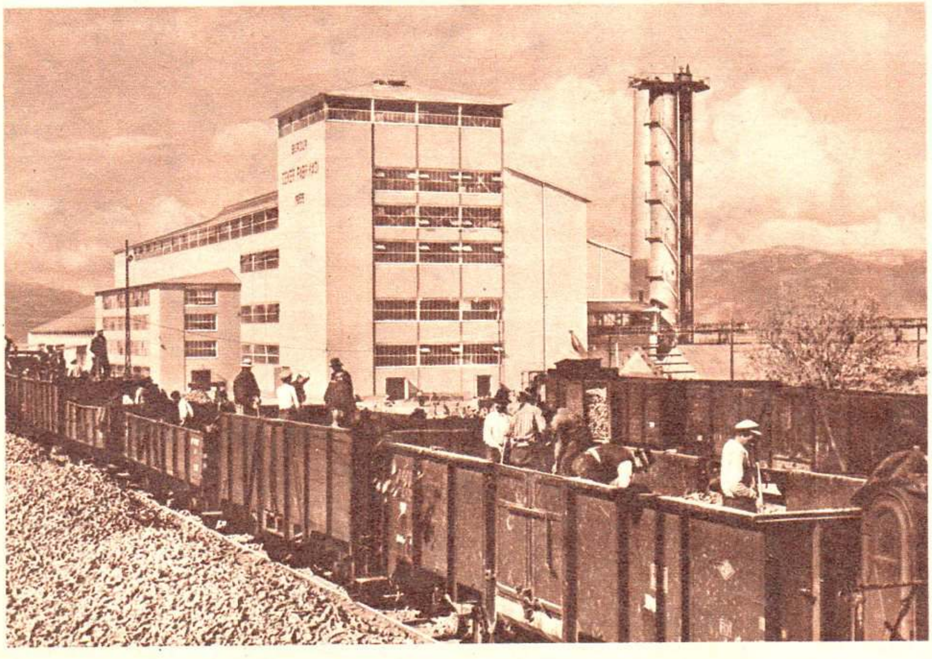
Bursa

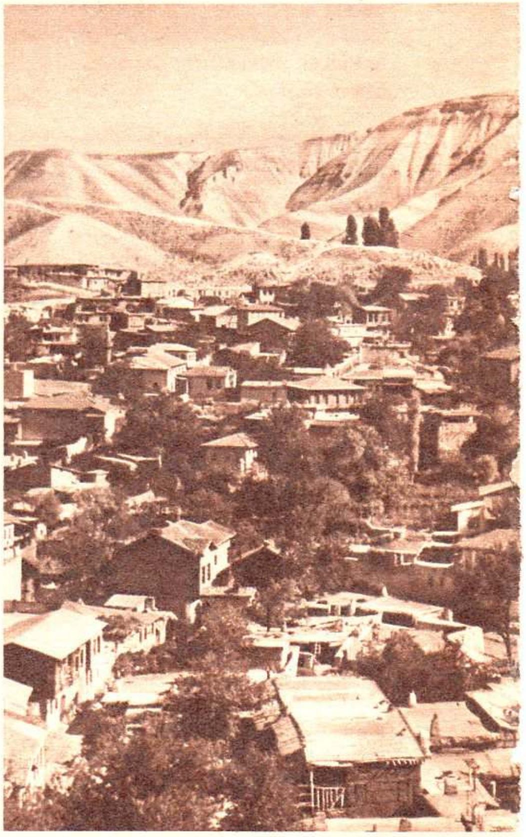

BURSA — Osmanlı medeniyetinin en eski izlerini taşıyan tarihî şehirlerimizden biridir. Solda Emir Sultan Camisi, yukarıda «Mevlid» iyle yüzyıllardan beri gönüllere hükmeden Süleyman Çelebi'nin türbesi görülüyor. Türbe Bursa Ovası'na hâkim bir yerdedir.

Burdur

BURDUR — Burdur Gölü'nün güneydoğu kıyısına 4 km. mesafede, göle hâkim bir yerde kurulmuş tarihî bir şehirdir. Pancar Burdur'un ticaretinde önemli bir yer tutar. Sağda şehirden bir görünüş, altta yılda 30.000 ton şeker imal eden Burdur Şeker Fabrikası görülüyor. Burdur 25 bin nüfuslu bir şehirdir.

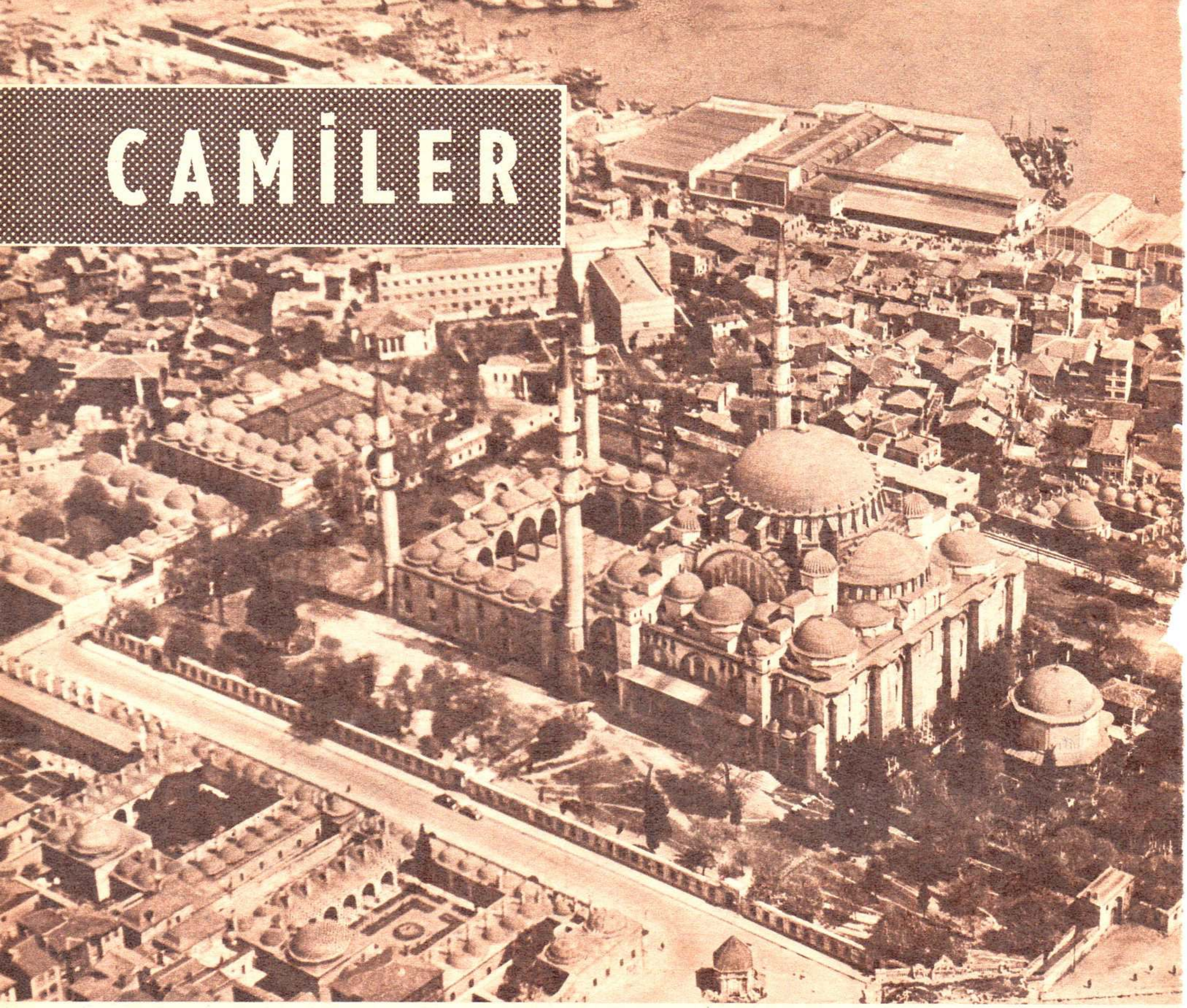
BİR MAHALLE — Bursa'nın mahallelerinde adım başı eski mimarlığımızın örneği olan şirin evlere, cami ve mesçitlere raslamak mümkündür. Tarihimizin ölümsüz sanat eserleri İstanbul'dan sonra Bursa'da bulunmaktadır. Resim yeniyle eskinin birbiriyle kaynaştığı Yeşil Bursa'dan bir köşeyi gösteriyor.

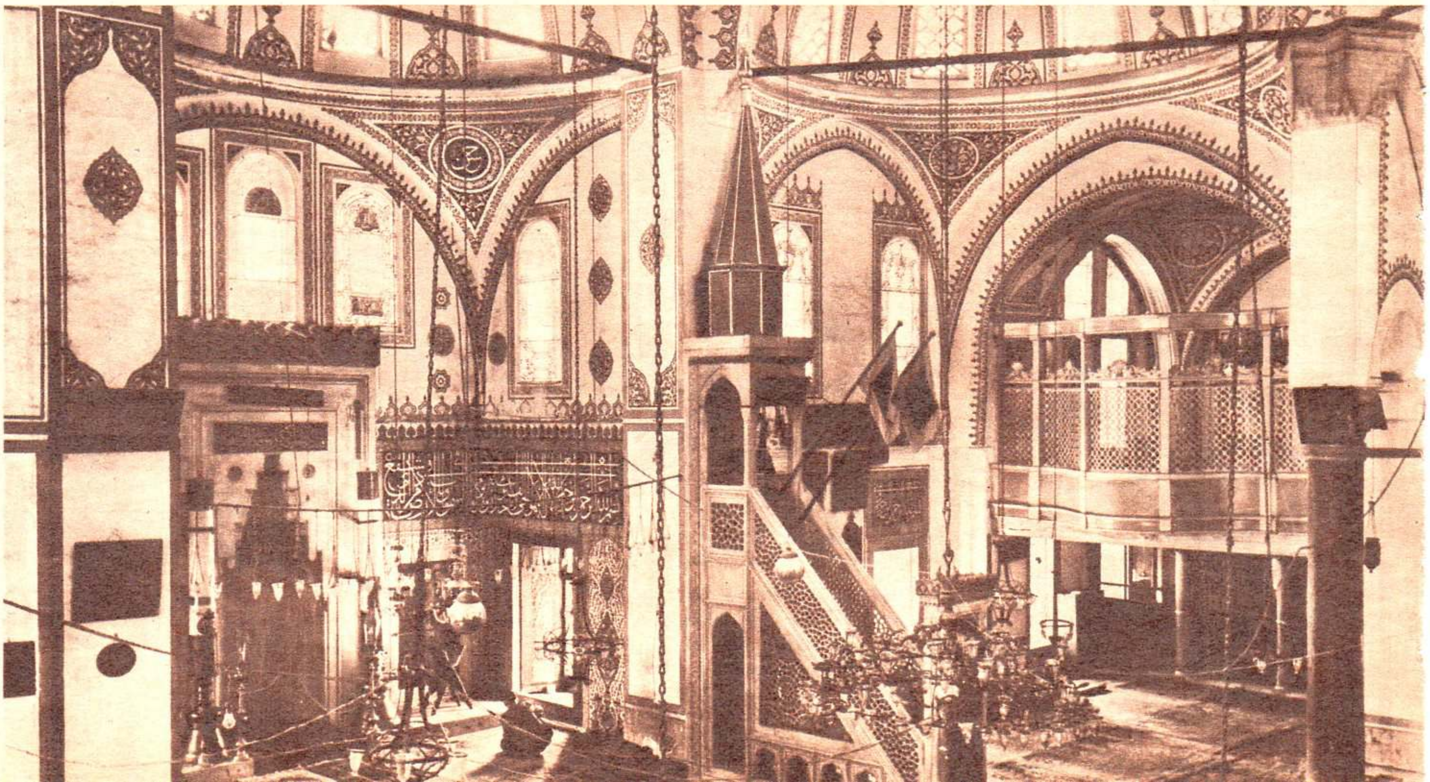

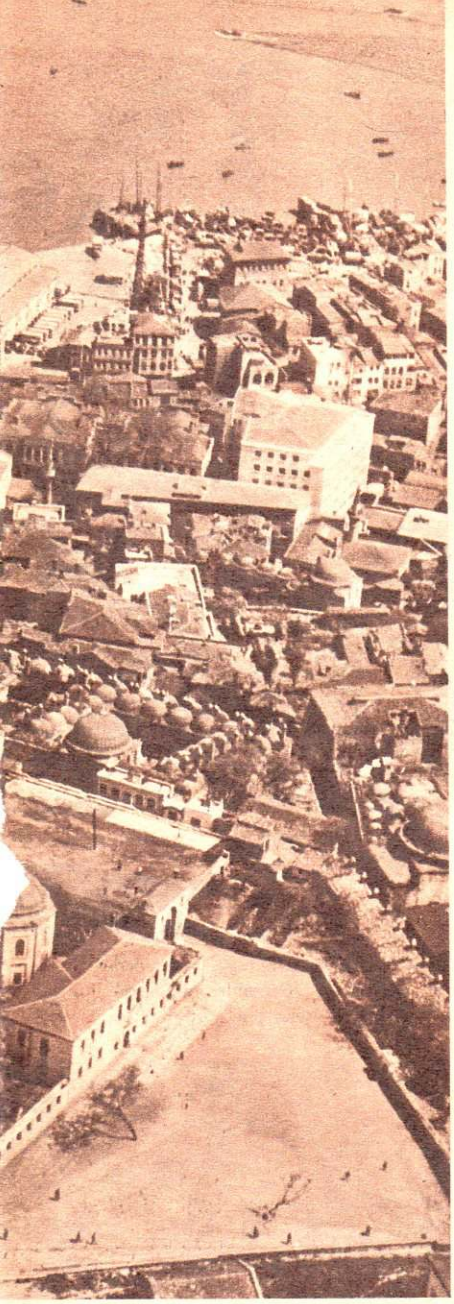

HÜKÛMET MEYDANI — Kuruluşu Milâttan yüzlerce yıl öncesine kadar uzanan Bursa 1080 yılında Türkler tarafından zaptedilmiştir. Uludağ'ın kuzey eteklerine yaslanan şehir ovanın yeşilliğinden ötürü «Yeşil Bursa» diye anılır. Resimde görülen Hükûmet Meydanı Bursa'nın en işlek yerlerinden biridir. Vilâyet binası bu meydan üzerindedir. Atatürk Heykeli binanın önündeki parktadır.

CAMİLER

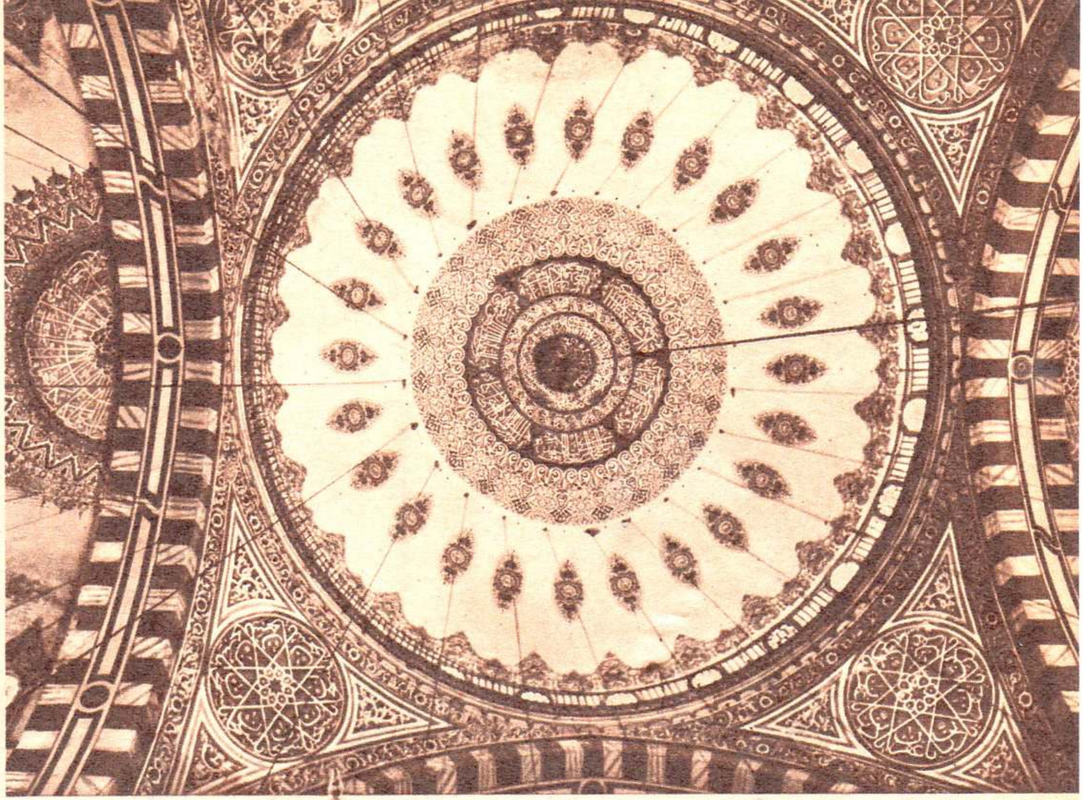

ŞAHESER CAMİ — Mimar Sinan'ın büyük eseri Süleymaniye Camisi İstanbul'un en güzel, en muhteşem camilerindendir. Minarelerinden ikisi 2, ikisi de 3 şerefelidir (XVI. yüzyıl).

VALİDE CAMİSİ — Aksaray'dadır. Şirin bir mimarisi olan cami Abdülâziz'in annesi Pertevniyal Sultan tarafından yaptırılmıştır (XIX. yüzyıl).

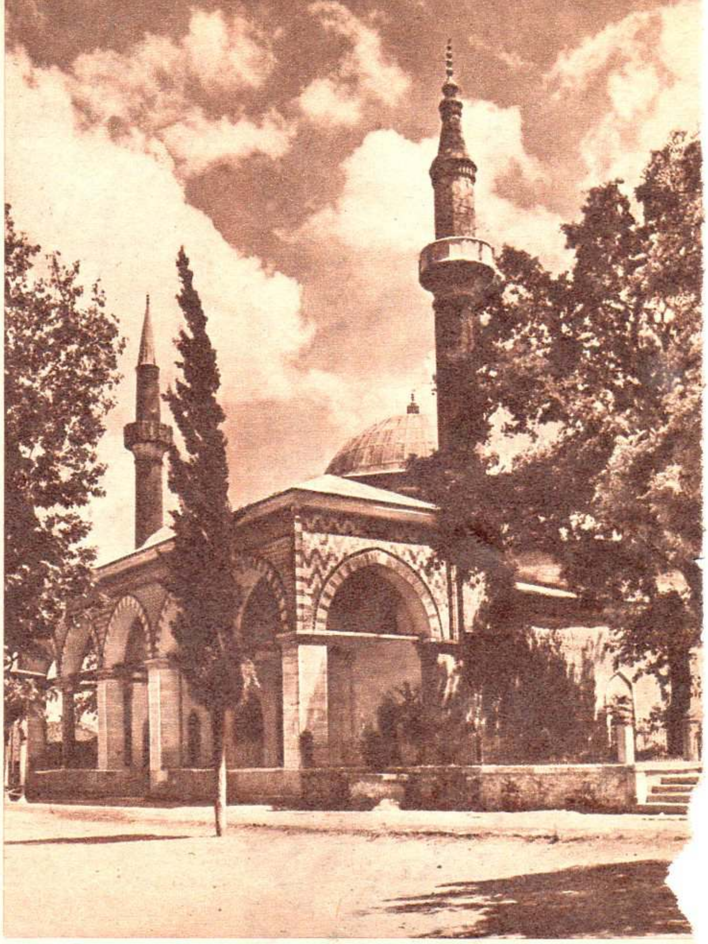
ŞİŞLİ CAMİSİ — İstanbul'da, son yıllarda yapılan en büyük camidir. Resim Şişli meydanında bulunan bu caminin kubbe süslemelerini gösteriyor.

SELİMİYE — Mimar Sinan'ın şaheseri olan Edirne Selimiye Camisi kubbe açıklığının büyüklüğüyle tanınmıştır. Dört minarelidir, her minarenin üçer şerefesi vardır (XVI. yüzyıl).

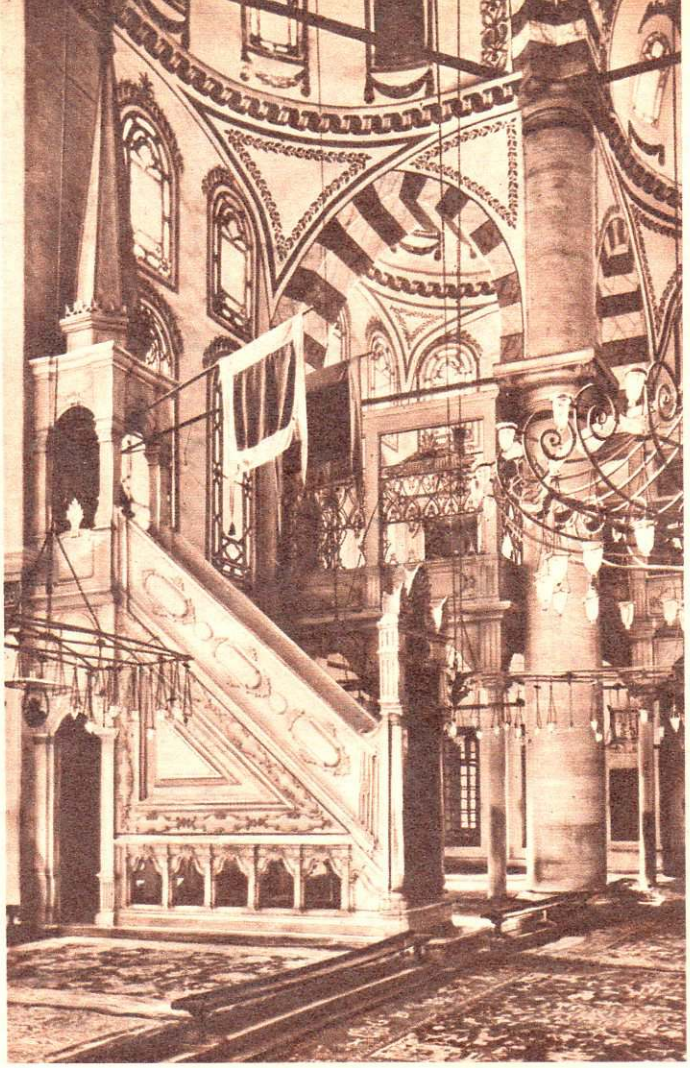
NUSRETİYE CAMİSİ — İstanbul'da Tophane'dedir. İki şerefeli ince minareleriyle dikkati çeker. XIX. yüzyılda II. Mahmut devrinde yapılmıştır. Barok tarzının bir örneğidir. Cami son yıllarda önemli bir tamir görmüştür.

MURADİYE CAMİSİ — Bursa'nın başkent olduğu zamandan kalma bir camidir. 1447'de yapılmıştır. Osmanlı mimarlığının bundan sonraki eserleri İstanbul'da kendisini göstermiştir.

SULTANAHMET ve AYASOFYA — Sultanahmet Camisi'nin minarelerinin birinden çekilen bu resim Ayasofya'yı gösteriyor. Ayasofya tarih ve sanat bakımından İstanbul'un ve dünyanın en değerli anıtları arasındadır.

EYÜPSULTAN CAMİSİ — İstanbulluların hayatında Eyüp ilçesinin kutsal bir yeri vardır. Çeşitli duygularla Hazret-i Eyüp'ün türbesini ziyarete gidenler, ekseriya namazlarını da Eyüpsultan Camisi'nde kılarlar.

FATİH CAMİSİ — İstanbul'un tarihî değeri büyük camilerinden biridir. Fatih Sultan Mehmet tarafından 1463'te yaptırıldı. Üç yüzyıl kadar sonra, depremde yıkılması üzerine, yeniden yapıldı.

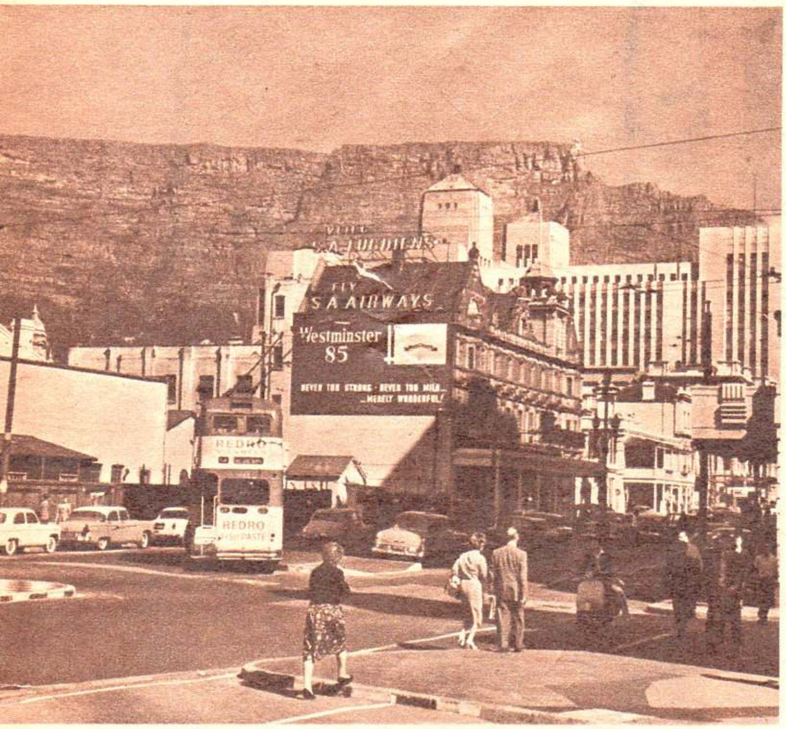

KURŞUNLU CAMİ — Mimar Sinan'ın Anadolu'daki eserlerinden biri de Kayseri'deki Kurşunlu Cami'dir. Kubbesi kurşunla kaplı olduğu için cami bu adı almıştır.

BEYLERBEYİ CAMİSİ — Boğaziçi'ni süsliyen mimarlık eserlerinin en güzellerinden biridir. 1778'de I. Abdülhamit tarafından yaptırılmış, 1819'da tamir edilmiştir.

Capetown

MASA DAĞI — Güney Afrika'nın kapısı Capetown (Kap) ın en büyük özelliklerinden biri resimde görülen Masa Dağı'dır. Tepesinin dümdüz olması bakımından bu adla anılır. Dağın yüksekliği 1.000 m. yi geçer.

CAPETOWN — Güney Afrika Birliği'nin en büyük ve önemli şehirlerinden olan Capetown (Kap) Afrika kıtasının güney ucu olan Ümit Burnu'ndadır. Büyük binalarla dolu modern bir şehirdir.

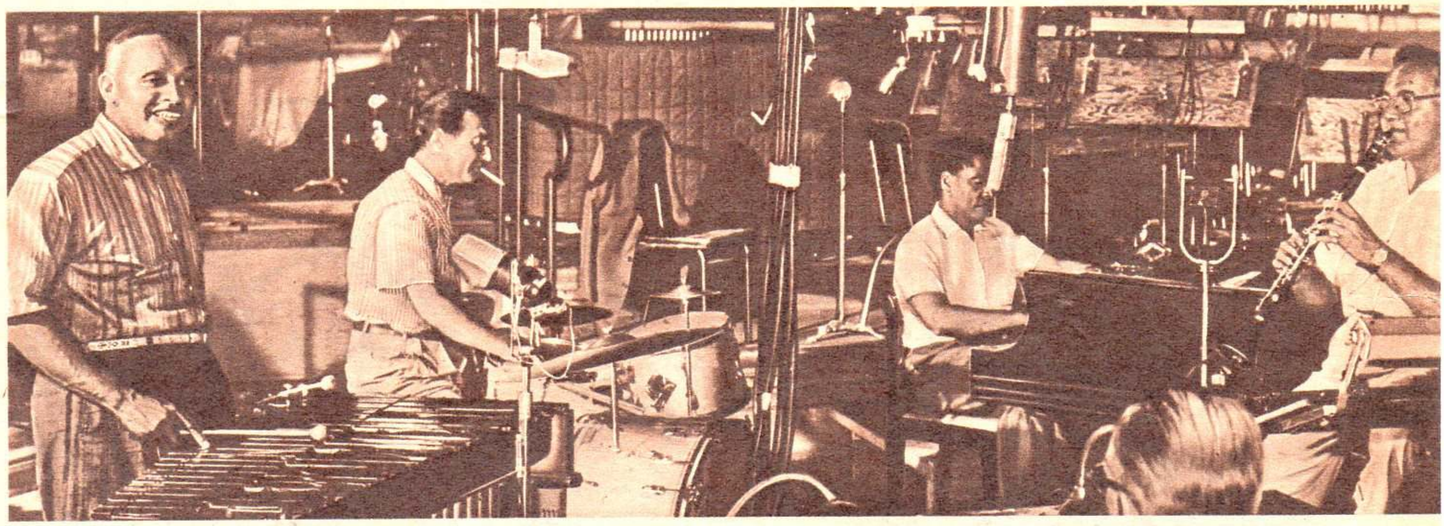

YÜZME HAVUZU — Her bakımdan Batı şehirlerinden farksız olan Capetown'da birçok modern plâjlar, yüzme havuzları vardır. Yukarıdaki resim Güney Yarımküresi'ndeki bu büyük şehrin yüzme havuzlarından birini gösteriyor. Capetown Güney Afrika'nın başlıca limanıdır.

Caz

Dünyanın her yerinde geniş bir yayılma alanı bulan caz çağımız müziğinin en sevilen nevilerinden biridir. Resimde İngiltere'de bir gezinti motorunda tertiplenen caz partisi görülüyor.

CAZ PLÂKLARI — Caz plâklarının yapımı, Batı'da büyük bir sanayi haline gelmiştir. Resimde plâk dolduran bir caz topluluğu görülüyor. Sağ baştaki Benny Goodman, sol baştakiler Lionel Hamton ile Gene Krupa'dır

ACAYİP HAREKETLER — Caz topluluklarında çalanlar, bazan müziğe uyup coşarak, acayip hareketler yaparlar. Resim Bill Haley'in meşhur Rock'n' Roll orkestrasını gösteriyor.

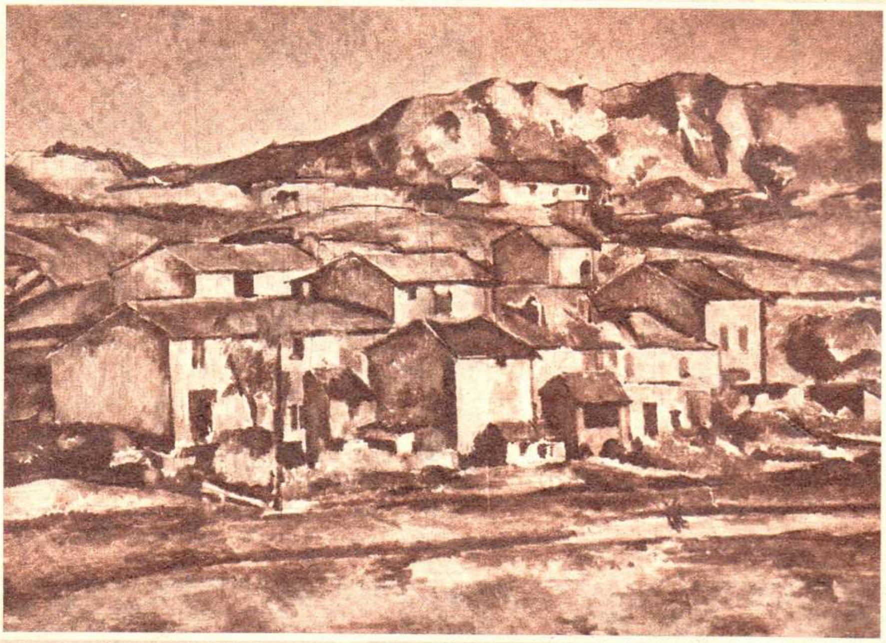

CAZ — Bir caz orkestrasında çalmanın şartlarından biri de canlılık ve harekettir. Sanatkârlar bir parçayı çalarken âdeta kendilerinden geçip, coşkunluklarını hareketleriyle gösterirler.

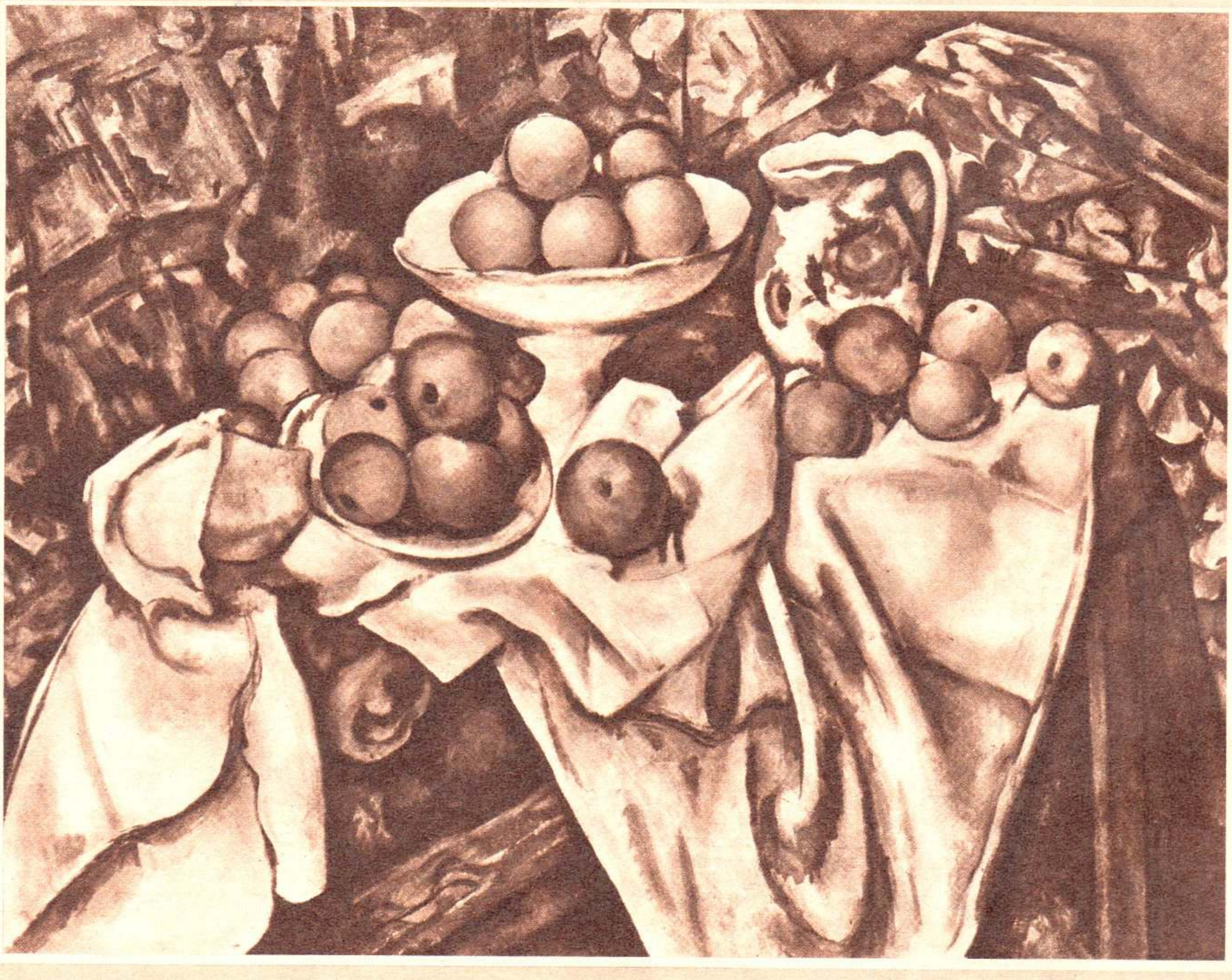

Empresyonist Fransız Ressamı

CÉZANNE

Cézanne'ın 1885 - 86 yılındaki eserlerinden bir manzara: «La Sainte-Victoire». (Yukarıda solda) Kendi portresi: «Melon Şapkalı Cézanne».

Büyük empresyonist ressam natürmortlariyle de tanınmıştır. Buradaki «Elma ve Portakallı Natürmort» 1895 - 1900 yılları arasında yapılmıştır.

17. Yüzyıl'ın Ünlü Fransız Trajedi Yazarı: CORNEİLLE

P Corneille

CORNEİLLE, Pierre (1606-1684) Fransa'nın yetiştirdiği en büyük sahne şairlerindendir. Rouen şehrinde doğdu, öğrenimini Cizvit papazlarının okullarında yaptı. 1624'te avukat oldu, adalet teşkilâtında görev aldı.

Corneille, tiyatro eserleri yazmaya, 1629'da «Mélite» adında bir komediyle başladı. Beş altı yıl kadar, Richelieu'nün kurduğu Beş Yazar Derneği'nde yer aldı. O sırada İspanyol tiyatro yazarı Guilhem De Castro'nun (1567-1630) «Las Mocedades dei Cid» (Seyyid'in Maceraları) adlı piyesini okumuştu. Bu konuyu yeniden işliyerek meşhur «Le Cid» dramını meydana getirdi.

Bu eser, çok gürültü kopardı. «Le-Cid», Corneille'e şaheserler devrini açıyordu. Çünkü ardından yazdığı «Horace» (1640), «Cinna» (1640), «Polyeucte» (1643) de son derece güzel eserlerdi. 1651'de yazdığı «Nicomède» ile 1643'te çıkan «Le Menteur» (Yalancı) adlı komedileri bir yana bırakılırsa, öbür piyesleri adı geçenler derecesinde olamadı. Bir eserinin başarısızlığından sonra yedi yıl tiyatro yazmadı. Nihayet, son güzel eseri olan «Oedipe» i verdi (1659).

Corneille, 1640'ta evlenmişti, yedi çocuğu oldu. İki kere geri çevrildikten sonra 1647'de Fransız Akademisi'ne üyeliği kabul edildi. Yazarın yaşlılığı çok kederli geçti. Çocuklarından ikisini kaybetti. Dehşetli geçim sıkıntısı çekti. Piyesleri hemen hemen hiç para getirmiyordu. Ailesi ise hayli kalabalıktı. Öyle ki, devrin büyük şairlerinden Boileau, kendi gelirini Corneille'e bırakmak zorunda kalmıştı. Lâkin Corneille bu fedakârlıktan da yeteri kadar faydalanamadı, altı ay sonra öldü.

Pierre Corneille, Fransız klâsik trajedisinin en kuvvetli bir iki imzasından biridir. Son derece çekingen yaratılışlı bir insan olduğu için hayatı beceriksizliklerle doludur. Fakat eserleri, milletine iftihar vesilesi olmuş, dünyanın her diline defalarca çevrilmiş, sahneye konulmuştur.

Corneille'in başlıca eserleri dilimize de çevrilmiştir.

Bibliyografya:

Le Cid (Çev. Ahmet Mithat, 1890); «Seyyid» (İ. H. Danişmend, 1938); Le Cid (Prof. Nedim M. Yüzak, 1961); Horace (Çev. M. A. Tevfik, 1927); Nicomède (Çev. K. N. Duru, 1927; İ. H. Danişmend, 1938); P. Corneille ve J. Racine: Hayat ve Eserleri (S. İ. Sedes, 1931).

COROT, Camille (1796-1875)

Corot

En ünlü Fransız ressamlarından biridir. «Barbizon Okulu» ya da «Fontainebleau Okulu» denilen cereyanın en başında yer alanlar arasındadır (Bk. Barbizon).

Corot, ihtilâlden hemen sonra Paris'te doğdu. Küçük yaştan beri resme hevesi vardı. Önce, ailesinin zoriyle ticaret tahsili yaptı, sonra kendisini büsbütün resme verdi. Zamanının en büyük ustalarından, Louis David'e bağlı ressamlardan ders gördü. Sonradan Roma'ya gitti. Uzun zaman orada kaldı. Rönesans devri İtalyan sanatçılarını inceledi. Sanatın ustalık tarafını iyice öğrendi.

Corot Neoklâsik denilen ressamlar topluluğunda gösterilirse de aslında onlardan iyice ayrılır. Neoklâsiklerin resimlerine hâkim olan atelye içinde çalışarak manzara yapmak geleneğini Corot kırmıştı. Tabiat karşısında aldığı notları gene tabiat karşısında geliştirme usulünü en önce o tatbik etmişti.

Ayrıca, Corot'nun inandığı bazı esaslar da vardı. Meselâ bir manzara resmini yaparken önce en koyu rengi sürer, sonra çeşitli tonlar bulurdu. Bu tonları, koyudan açığa gitmek üzere işlerdi. Manzaralarında en önemli rolü oynıyan unsur ışıktır.

Camille Corot, eserlerinin müzelere girdiğini sağlığında gören bahtiyar sanatçılardan biridir. Bu resimler Amerika'da Ottawa, New York (Metropolitan Museum), Paris'te Louvre gibi birçok müzeyi süslemektedir. En tanınmış eserlerinin başında şunlar gelir: «Une Matinée» (Bir Sabah Vakti), «Le Lac» (Göl); «L'Arbre Brisé» (Kırık Ağaç); «Dance des Nymphes» (Su Perilerinin Dansı).

CORTEZ, Hernando (1485-1547)

Meksika fatihi H. Cortez

«Meksika Fatihi» diye tanınan bir İspanyol askeridir. İspanya'nın güneybatısında Medellin şehrinde doğdu. Fakir olan ailesi, Hernando'yu, iyi bir hukuk öğrenimi yapabilmesi için, Salamanca'daki üniversiteye gönderdi. Macera peşinde koşmak istiyen Hernando, kısa bir süre sonra, üniversiteden çıkarıldı. Amerika keşfedildiği zaman Hernando Cortez yedi yaşındaydı. Bu devirdeki denizcilik ve keşif hareketleri onu çok çekiyordu. Onsekiz yaşındayken bir gemiye binerek Antil Adaları'na gitti. Burada yedi yıl askerlik yaptı, adadaki yerlilerin Haiti'de giriştikleri isyanı bastırdı. 1511'de, Diego Velasquez'in komutasındaki gemilerle Kuba'ya gitti, buranın fethi hareketine katıldı.

1518'de, Meksika keşfedilince Diego Velasquez, Cortez'i Meksika'da bir koloni kurmakla görevlendirdi. İspanya hükümeti de Cortez'in emrine onbir gemilik, yediyüz tayfalık bir filo verdi. Cortez 1519'da adamlariyle beraber, Vera Cruz şehrine vardı. Kimse İspanya'ya geri dönemesin veya kaçamasın diye bütün gemilerini yaktı. Vera Cruz'da askerlerinin bir kısmını bıraktıktan sonra yoluna devam etti. Aztekler'in başkenti olan, Tenochtitlan (bugünkü Mexico) şehrine geldi. Önce Aztekler İspanyolları çok iyi karşıladılarsa da, ülkelerini fethetmek için geldiklerini öğrenince onlarla çarpışmaya başladılar. Aztek İmparatoru Montezuma'nın öldürülmesinden, Aztekler'in isyanlarından ve yapılan birçok meydan savaşlarından sonra Mexico şehri 1521'de Cortez'e teslim oldu.

Cortez 1528'de İspanya'ya dönüşünde V. Carlos (Charles Quint = Şarlken) tarafından büyük bir törenle karşılandı, kendisine Meksika genel valiliği verildi. Fakat Meksika'da kendi başına buyruk bir komutan gibi hareket ettiğinden bu pâye Cortez'den geri alındı. 1536'da aşağı Kaliforniya yarımadasını keşfeden Cortez'e, isteği üzerine, valilik görevi yeniden verildi. 1547'de İspanya'da, Sevilla şehri yakınlarında öldü, Mexico'ya gömüldü.

Tarihin en kanlı simalarından biri olup Amerika yerlilerini akla sığmaz işkencelerle bir bitki kadar değer vermiyerek yok etmeye çalışan Cortez, İmparator Charles Quint ile beraber Türkler'e karşı büyük Cezayir Seferine katılmış, Amiral Hasan Paşa'nın kılıcından zor kurtularak, orduları ve donanması mahvolmuş, imparator ile bir gemiye atlıyarak kaçabilmiştir.

CROMWELL, Oliver (1599-1658)

Cromwell

İngiltere'nin taçsız kıralı diye anılan bir İngiliz devlet adamıdır. Huntigton'da doğdu; Cambridge'de okudu, 1620'de Elizabeth Bourchier'le evlendi. Gençliği hakkında bundan fazla bilgi edinilememiştir.

Tarihçiler Cromwell'in karakteri ve kişiliği konusunda değişik düşünceler ileri sürmüşler, uzun tartışmalara girişmişlerdir. Hayatını inceliyenler, İngiltere'de hiç kimsenin bu kadar sevgi ve saygı kazanmadığı, aynı zamanda bu derece korku ve nefret uyandırmadığı sonucuna varmışlardır. Çok kuvvetli bir iradesi, yüksek ahlâk prensipleriyle de tanınmıştır.

Cromwell, 1628'de Parlâmento'ya seçildi. 1642'de mezhep kavgalarından dolayı İngiltere'de İç Savaş başladığı zaman Cromwell, Parlâmento'nun en sözü geçer kişisiydi. Kırk

yaşına gelinceye kadar hiçbir askerî tecrübesi olmamakla beraber, bu yaştan sonra, doğuştan askerî bir dehası olduğunu gösterdi. Yetiştirdiği süvarilerle İngiltere'nin en güclü süvari birliklerini meydana getirdi. Seçtiği askerler, millete, ordu düzenine olduğu kadar dinlerine de bağlıydılar. Bu şekilde hazırlanan Cromwell, giriştiği hiçbir savaşta yenilmedi.

1645'te, İngiltere'de, Parlâmento üyelerinin askerliğe karışmalarını yasak eden bir kanun çıktı. Fakat Cromwell, bir istisna olarak kabul edildiğinden, komutanlığına gene devam etti. Bu sırada Puritanlar'ın bir kolu olan Presbyterian'lar ile Independent'lerin (Bağımsızların) arası açıldı. Cormwell, Independent'lerin tarafını tutuyordu. Presbyterian'lar Parlâmento'ya hâkim olunca, Cromwell onların Kıral I. Charles'ı tahta getirmelerinden korkarak askerlerini hazırladı. Nihayet kıralın idamına karar verildi; Cromwell de bu kararnameyi imzaladı.

Parlâmento, Cromwell'in üyelikten çekilmesini istiyorsa da, bunu teklife cesaret edemiyorlardı. 1653'te Cromwell, emrindeki askerî birliklere dayanarak, Parlâmento'yu feshetti; yerine yenisini kurdu. İngiltere'de, kırallardan daha koyu kayıtsız-şartsız bir hâkimiyet kurdu. Ingiltere, kaybetmeye yüz tuttuğu uluslararası önemini Cromwell devrinde yeniden kazandı.

Cromwell'in ölümünden sonra oğlu Richard iki yıl babasının politikasını devam ettirdiyse de aynı güce sahip olmadığından, 1660'da Kıral II. Charles'ın başa geçmesiyle İngiltere'de yeniden kırallık idaresi kurulmuş oldu.

CRONİN, Archibald Joseph (1896-)

A. J. Cronin

Tanınmış bir İngiliz romancısıdır. İskoçya'nın Cardross şehrinde dünyaya geldi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Glasgow Üniversitesi'nde tıp öğrenimini bitirmeye çalışıyordu. Harbin çıkması üzerine İngiliz donanmasında cerrah olarak çalıştı. Harbden sonra Güney Wales (Gal) bölgesine gidip küçük bir şehirde doktorluk etmeye başladı. Bir yıl da maden ocaklarında akciğer hastalıkları üzerinde incelemeler yaptıktan sonra nihayet Londra'ya geçti, muayenehane açtı.

Artık Cronın tanınmış bir doktordu. Kazancı da çok iyiydi. Eğer bir mide rahatsızlığı Cronin'i çok sevdiği mesleğinden kısa bir zaman için ayrılmak zorunda bırakmasaydı belki de sadece tıp alanında bir şöhret olarak kalacaktı. 1930'da, hastalıktan sonra dinlenirken, uzun zamandan beri tasarlayıp da bir türlü vakit bulamadığı şeyi yapmaya karar verdi: İlk romanını yazmaya başladı. Eserini üç ay içinde tamamlayıp bir kıtapçıya gönderdi: «Hatter's Castle» (Şapkacının Şatosu) adındaki bu ilk romanı beğenilmişti. Daha piyasaya çıkar çıkmaz Cronin meşhur oldu. Eleştirmeciler arasında onu Thomas Hardy'ye, Charles Dickens'e, Balzac'a benzetenler vardı.

İlk eserinin kazandığı büyük başarı Cronin'e cesaret vermişti. Doktorluğu bir yana bırakıp yeniden yazmaya koyuldu. Arka arkaya birçok romanı çıktı. Eserlerinde daima beşerî konuları işlemesi Cronin'in değerini artırıyordu. Bu arada «Green Years» (Yeşil Yıllar) da yazar kendi hayatını anlatmıştı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika'ya geçen Cronin, Connecticut'ta geniş bir arazi aldı, oraya yerleşti. Cronin'in bütün eserleri dilimize çevrilmiştir. Başlıcaları şunlardır:

«Hatter's Castle» (Şapkacının Şatosu; Türkçede: Kâbus Şatosu); «Citadel» (Kale; Türkçede: Şahika); «Grand Canary» (Büyük Kanarya Adası; Türkçede: Maziyi Unutmak Lâzım); «Three Loves» (Üç Aşk); «Stars Look Down» (Yıldızlar Bakarken); «Green Years» (Yeşil Yıllar); «Shannon's Way» (Shannon'un Yolu; Türkçede: Pembe Yıllar); «Beyond This Place» (Bu Yerin Ötesinde; Türkçede: Hayata Dönüş); «Northern Light» (Kuzey Işığı; Türkçede: Bir Aşk Uğruna); «Jupiter Laughs» (Iupiter Gülüyor, (piyes ve roman); Türkçede (roman): Sabah Yıldızı).

Devlet idare şekillerinden biri:

Cumhuriyet

CUMHURİYET bir devlet idare şeklidir. Cumhuriyet idaresinde halk, egemenliği elinde bulundurur, bunu seçtiği temsilciler vasıtasiyle kullanır.

Anayasa hukuku devlet şekillerini iki kategoriye ayırır:

1 — Monarşiler: Devlet müessesesinin bir tek kişi etrafında teşkilâtlanışıdır;

2 — Cumhuriyetler: Devlet başında belli süre için seçimle gelen bir başkan vardır, onun etrafında muhtelif meclisler bulunur.

Tarih boyunca gelip geçen veya halen mevcut devletleri bu kategorilerden birine sokmak mümkündür, fakat hiçbiri ötekine tıpatıp benzemez. Bu noktayı hatırda tutmak şartiyle «cumhuriyet» dediğimiz devlet şeklinin ana çizgilerini belirtebiliriz:

Bu kelimenin lûgat mânası «halka mensup hükûmet şekli ki, hükümdarın yerine halkın seçtiği bir başkan bulunması»dır.

Eski Yunan filozofu Aristoteles (Aristo) cumhuriyeti şöyle tarif eder: «Devleti, umumun menfaatini gözeterek halk idare ederse, ona cumhuriyet denir».

Bu ana fikri işliyen, geliştiren Montesquieu: «Yasama, yürütme ve yargı kuvvetleri tek şahısta veya kurulda toplandığı takdirde, adı cumhuriyet dahi olsa ve organlar seçimle gelse bile, o rejim, halk idaresi niteliğini taşımaz» diyor. Şu halde, cumhuriyet, öyle bir devlet şeklidir ki, onda, üç ana kuvvet, ayrı, birbirlerine karşı bağımsız ve birbirini dengeli bir surette denetleme esasına göre kurulmuş olacak, devletin başında da belli bir süre için seçimle gelen bir başkan bulunacaktır.

Tarihte Cumhuriyet

Cumhuriyet deyimi tarihçiler tarafından ilk olarak, Etrüsk kırallarının memleketten çıkarılmasından sonra Roma'da kurulan hükûmet için kullanılmıştır. Bazı tarihçiler bu deyimi eski Yunan şehir - devletleri için de kullanırlar. Bu idareler gerçekten birer monarşi değildi, devlet işlerinde nispeten müşterek bir idare vardı. İmparatorluk ve kırallıklarda olduğu gibi devlet başkanlığı babadan oğula veya hanedanın diğer fertlerine geçmezdi.

Ortaçağ'da İtalya'daki Venedik, Cenova ve Floransa gibi küçük devletler «cumhuriyet» adını taşırlardı. Fakat buralardaki devlet şekli gerçek bir halk idaresi değildi.

Vatandaşa hürriyet ve eşitlik getiren cumhuriyetlere, ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, Amerika Birleşik Devletleri İstiklâl Hareketi ve Fransız Büyük İhtilâli imkân hazırlamıştır. XIX. yüzyıl, bir devlet şekli olarak cumhuriyetin, Avrupa'da ve Amerika'da belirmesi, gelişmesi ve yerleşmesi için girişilen çetin ve kanlı mücadelelerle geçmiştir.

Bir cumhuriyet idaresi gerçek anlamiyle demokrasi değildir. Çünkü demokrasi doğrudan doğruya memleket halkının bir araya gelerek kanunlar yapması, bu kanunları tatbik edecek kimseleri seçmesi demektir. Halbuki memleketlerdeki nüfus çokluğu saf demokrasinin tatbikına asla imkân vermez. Bu bakımdan vatandaşların büyük bir çoğunluğunun oyu ile seçilen meclis veya meclislerin memleketi idare etmesi bakımından cumhuriyet saf demokrasiye en yakın idare tarzıdır.

Cumhuriyetin Temel Fikirleri

Devrimizin cumhuriyet şeklindeki devletlerinde ana müesseseler ve temel fikirler şunlardır:

Devlet Başkanlığı: Belli bir süre için seçimle gelinir. Bu makamın yetkileri az, görevi sınırlı ve ekseriya temsilîdir.

Yasama Organı: Seçimle gelen ve halkın vekâletini haiz sayılan bir veya iki meclisten kurulur. Seçimler, gitgide genel oy haline getirilmiş, devlet prizmasının kaidesi genişletilmiştir. Zamanımızda cemiyetlerin çok büyümüş olması dolayısiyle, «doğrudan doğruya temsil» ortadan kalkmıştır.

Yürütme Organı: Ya devlet başkanının, ya da hükûmet başkanının sorumluluğu ve idaresi altında, meclislere hesap vermekle ödevli «kabine» dir. Vatandaşa karşı, hürriyet ve eşitlik prensiplerine uygun kanunlar dairesinde tarafsız muamele etmek zorunda olan teknik «idare» yürütme organının amme hizmetlerini görme vasıtasıdır.

Yargı Organı: Başta anayasa mahkemesi ile her derecedeki adlî ve idarî mahkemeleri teşkil eden bağımsız hâkimler, millet adına «yargılama ve hüküm verme» hakkını kullanırlar.

Cumhuriyete iki ana fikir hâkimdir: Hürriyet ve eşitlik prensipleri. Genel olarak insanlara ve özellikle vatandaşlara tanınmış olan tekmil temel haklar ve çeşitli hürriyetler, bu iki ana fikirden doğar.

Nihayet, cumhuriyet rejimi; yasama, yürütme ve yargı hak ve yetkisinin kaynağının halkta olduğu inancına dayanır. Bu inanç kaybolduğu veya bir tarafa itildiği gün, Montesquieu'nün belirttiği gibi, devletin adı ne olursa olsun, cumhuriyet bir cesetten ibaret kalır (Bk. Demokrasi; Hükümet).

Türkiye'de Cumhuriyet

Memleketimiz en ideal devlet idaresi olan cumhuriyete kurtuluş Savaşı'ndan sonra kavuştu. Daha önce meşrutî bir monarşiyle idare edilen Osmanlı İmparatorluğu çökmüş, yurdumuzu düşmanlar istilâ etmişti. Türk milletini kurtarıp bağımsızlığa kavuşturan Atatürk bu şerefli millete lâyık olduğu mükemmel bir idare şekli vererek onu cumhuriyete kavuşturdu (Bk. Atatürk; Türkiye Cumhuriyeti).

CUMHURİYET BAYRAMI (Bk. BAYRAMLAR)

CUMHURİYET HALK PARTİSİ (Bk. PARTİLER)

CUMUDİYE (Bk. BUZUL)

CURİE'LER

Pierre ve Marie Curie

Fertlerinin çoğu ünlü fizikçiler olan bir Fransız ailesidir. Pierre ve Marie Curie radyumu keşfettiler. Kızları Irène Joliot-Curie ve onun kocası Frédéric Joliot, suni olarak radyoaktivite yapabilmek için bir metot buldular. Curie ailesinin bu dört fizikçisi atom enerjisi alanındaki önemli çalışmalariyle üç kere Nobel Mükâfatı kazandılar.

CURİE, Pierre (1859-1906). — Paris'te doğdu. Tanınmış bir ilim adamının oğludur. Sorbonne Üniversitesi'nde okudu; daha sonra burada fizik profesörü olarak çalıştı. İlk deneylerini cisimlerin değişik ısılardaki mıknatıs gücü özellikleri üzerinde yaptı. Bu alandaki en önemli başarılarından biri, belli bir ısıda cisimlerin mıknatıs gücünün değiştiğini keşfetmesidir. Bu belli ısıya «Curie noktası» denir.

Pierre Curie 1895'te, öğrencilerinden Polonyalı Marie Skladowska ile evlendi (Bk. Curie, Marie). Fizik konusundaki asıl başarısı, üzerinde karısiyle beraber çalıştığı radyoaktivite keşifleridir. Bu çalışmalarının sonunda, 1903'te Nobel Fizik Mükâfatını kazandılar. Pierre Cürie 1905'te İlimler Akademisi üyesi seçildikten bir yıl sonra, Paris'te bir trafik kazasında öldü.

CURİE, Marie (1867-1934) — Aslen Polonyalıdır. Varşova'da doğdu. Lâdislas Skladowski adında bir fizik ve matematik profesörünün kızıdır. İlim alanındaki ilk çalışmalarına Varşova'da, babasının lâboratuvarında başladı. Bu sırada gençlerin ihtilâl hareketlerine karıştığından Varşova'dan ayrılmak zorunda kaldı. Önce Krakovi'ye, oradan da Paris'e gitti. 1891'de Sorbonne Üniversitesi'ne girdi; burada fizik doktorası yaptı. 1895'te öğretmeni Pierre Curie'yle evlendi. 1896'da Fransız bilgini Henri Becquerel'in, uranyum metalindeki radyoaktivite özelliklerini keşfetmesi üzerine Curie'ler araştırmalarını bu yönde geliştirdiler. 1898'de, bir uran filizi olan peçblend [U_3O_8] in analizi sonucunda, uran elemanından üç milyon defa daha kuvvetli radyoaktivitesi olan iki yeni eleman buldular. Bunlardan birine, Marie Curie'nin vatanı Polonya'nın şerefine «polonyum»; ötekine de, ışın yaydığı için «radyum» denildi. Son yılların nükleer fizik ve kimya araştırmalarının temelini meydana getiren bu çalışmaları için Curie'lere, 1903 Nobel Fizik Mükâfatı verildi.

1906'da kocasının ölümü üzerine, Marie Curie onun Sorbonne Üniversitesi'ndeki kürsüsüne getirildi, çalışmalarına devam etti. 1911'de, radyumu tecrit edip özelliklerini keşfetti, bu başarısından dolayı Nobel Kimya Mükâfatını kazandı. Marie Curie, dünyada Nobel Mükâfatı'nı iki kere kazanmış tek bilgindir. Bu başarısından sonra Fransız Tıp Akademisi üyeliğine seçildi, Paris Üniversitesi Radyum Enstitüsü direktörlüğüne getirildi. 1921'de Amerika'ya gitti; burada kendisine, çalışmalarını devam ettirebilmesi için, değeri 100.000 doları geçen bir gram radyum hediye edildi.

Marie Curie, lâboratuvarlardaki çalışmaları sırasında radyoaktif ışınların sürekli etkisinden dolayı kansız kalmıştı. 1934'te, Alpler'de bir sanatoryumda öldü.

Marie Curie'den sonra kızı Irène de bu alandaki çalışmalara, kocası Joliot ile birlikte devam etti (Bk. Joliot; Joliot-Curie).

CUPİDON (Bk. EROS)

CÜCE

Boyu ve organlarının büyüklüğü kendi ırkındaki normal boylu bir insanınkinden küçük olan insanlara «cüce» denir. Boyları 1,5 m.den daha kısa olan Orta Afrika'daki Boşimanlar'ı, Pigmeler'i, Grönland'daki Eskimolar'ı, Norveç'ten Yenisey'e kadar olan bölgede yaşıyan Samoyetler'i, Okyanusya'daki Papular'ı cüce saymak doğru değildir, çünkü bunlar esasen kısa boylu bir ırktandır.

Cücelik bazı bezlerin ve kemiklerin uğradığı hastalıktan ileri gelir, irsî değildir. Normal insanların cüce çocukları olabileceği gibi, cücelerden de normal boylu insanlar doğabilir.

Cüceler kendi aralarında bazı önemli farklar gösterirler. Ortak özelliklerini göz önünde bulundurarak cüceleri iki büyük topluluğa ayırmak mümkündür:

1 — Anormal cüceler: Zekâları kıttır; kısırdırlar; davranışları çocuğu andırır. Bunlar çok yaşamazlar.

2 — Normal cüceler: Her bakımdan normal birer insandırlar. Hattâ aralarında normalin üstünde zeki olanları vardır. Bunların ömürleri de her insan kadardır.

Saraylarda Cüceler

Cüceler zekâları ve hazırcevaplıkları dolayısiyle tarih boyunca kırallar, padişahlar, beyler ve prensler tarafından saraylarında barındırılıp beslenmiştir. Fransa Kıraliçesi Catherine de Médicis (1519-1589) çok kısa boylu kimseleri evlendirip suni olarak cüce elde etmeyi denemişse de başaramamıştı.

Tarihte saraylardaki cücelerin en meşhurları şunlardır: Polonya Kıralı Stanislas'ın meşhur Bebek unvanlı Nikolas Ferris adlı cücesi doğduğunda 21 sm. olup 270 gram ağırlığındaydı. Öldüğü zaman iskeleti Paris Müzesinde saklanmıştı. Gene aynı devirde yaşamış olan cücelerden Borulawski 72 sm. boyundaydı, 98 yaşında öldüğünde arkasında birçok çocuk bırakmıştı.

Bir saray cücesi

Osmanlı padişahları da saraylarında devamlı olarak 5-10 kadar cüce bulundururlardı. Enderun-i Hümayun'un Seferli koğuşunda tahsil ve terbiye gören bu cüceler padişahı ve saraydakileri çeşitli tuhaflıklariyle eğlendirirlerdi. Sultan İbrahim'in çok küçük bir cücesi vardı. Bu cüce o kadar küçüktü ki, padişahın kürkünün içine sığabilirdi. Bir keresinde cüce kürkün arasından Sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya dilini çıkardı. Buna öfkelenen Sadrazam cüceyi padişahın kürkünün içinden çekip çıkardı, denize attırıp boğdurttu. Sadrazamın idamına sebep olan olaylardan biri olarak bu da gösterilir. II. Mahmut devrinde saraydan kaldırılan bazı sınıflar arasında cücelere de son verilmiştir.

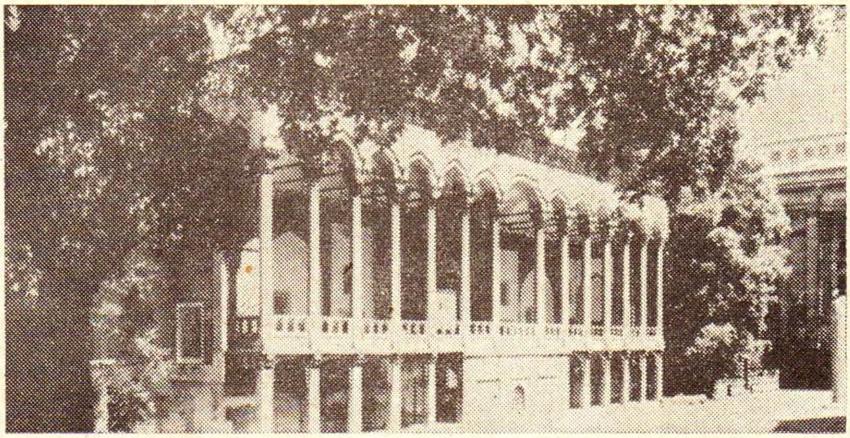
CÜCENLER

V. yüzyılda Moğolistan, Orta Sibirya ve Mançurya'da kurulmuş bir Türk veya Moğol imparatorluğudur. Çinliler'in «Juan-Juanlar» şeklinde kullandıkları bu kelimenin gerçek söylenişinin «Cücen» olması mümkündür.

O sıralarda Kuzey Çin'de Türk Topa İmparatorluğu bulunuyordu. Cücen devletinin kuruluşu bu imparatorluk için büyük bir tehlikeydi. Çin kaynaklarından anlaşıldığına göre İmparator Şölüen 402'ye doğru Cücenler devletini sağlam bir şekilde kurmuştur. Bu devletin hükümdarları «han» ve «kağan» unvanlarını taşıyorlardı. Topalar, Cücenler'in güneye inmesine engel olmak için giriştikleri seferlerle onları gittikçe Gobi Çölü'ne doğru sürdüler. Cücenler V. yüzyıl ortalarında İç Moğolistan ve Gobi civarına atılmış durumdaydılar. Böylece, kurdukları büyük devlet az zamanda mahvoldu. VI. yüzyıl ortalarında Kök-Türkler ortaya çıkıncaya kadar sönük bir şekilde devam ettiler (Bk. Türkler)

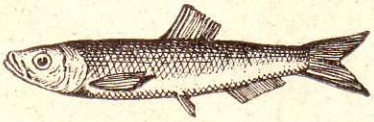
CÜZAM (Bk. MİSKİN HASTALIĞI)

Ç

Çinili Köşk

ÇAÇA BALIĞI

Çaça balığı

Hamsi ve ringaya çok benziyen bir balıktır. Balıkçılar çok defa hamsi yavrusu diye satarlar. Halbuki çaça, lezzetsiz ve çok defa acımtıraktır. Yapılan incelemeler, bu balığın acı olmasının öldükten sonra midesinde kalan yiyeceklerin ekşimesinden ileri geldiğini göstermiştir. Onun için, Batı memleketlerinde, çaça balıkları yakalanınca birkaç gün ığrıp ağında bekletilir, ondan sonra piyasaya çıkarılır. Hayvanın midesindeki yiyecekler bu zaman içinde hazmolduğundan bu şekilde bekletilmiş balıklar acı olmaz.

Çaça balıkları sardalya, ringa ve tirsi balıklariyle aynı familyadandır. Beslenme ve üremesi de bunlara benzer.

Afrika'da halkı Müslüman olan yeni bir devlet:

Çad Cumhuriyeti

ÇAD, Afrika'nın kuzey yarısında bir Cumhuriyettir. Kuzeyde Libya, doğuda Sudan, güneyde Orta Afrika ve Kongo, batıda Kamerun, Nijerya ve Nijer Cumhuriyetiyle sınırlanmıştır.

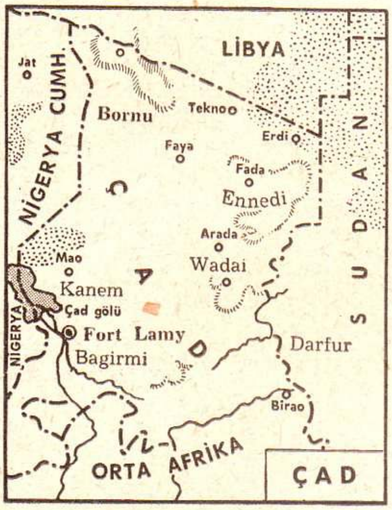
Yüzölçümü: 1.247.000 km²

Nüfusu: 2.580.000

Başkenti: Fort-Lamy

Çad'ın kuzey kesimleri çöldür. Güney kesimleri ise bitki ve hayvan toplulukları bakımından oldukça zengindir. Memleketin orta ve kuzey bölgelerinde kuru vâdiler vardır. Çad Cumhuriyeti'nin güneyini Çad Gölü'ne dökülen Şari nehri sular. Başkent Fort-Lamy bu nehir kıyısındadır. Şehrin kuzeybatısında, memleketin batı sınırı üzerinde Çad Gölü bulunur (Bk. Çad Gölü).

Çad Cumhuriyeti'nin kuzey sınırı Büyük Sahra'nın içlerine kadar uzanır. Memleketin en yüksek yeri de buradaki Tibesti Dağları'ndadır. Yükseklikleri 3000 m. yi geçen bu dağlar çölün ortasında birdenbire yükselir.

Çad bölgesini önce Fransızlar keşfetmiş, 1910'da Ubangi - Şari - Çad müstemlekesini kurmuşlardı. Çad, sonradan başlı başına bir müstemleke olmuştu. II. Dünya Savaşından sonra Fransa Birliği içinde Cumhuriyetle idare edilen Çad 11 ağustos 1960'da bağımsız bir devlet oldu. 85 kişiden mürekkep bir Millet Meclisi tarafından idare edilir. Meclis üyeleri 5 yıl için seçilirler.

Çad Cumhuriyeti'nin ticareti pamuk, Amerikan fıstığı ve besin maddeleri üzerinedir. Halk Müslüman'dır.

ÇAD GÖLÜ

Orta Afrika'nın kuzey kesiminde büyük bir göldür. Deniz yüzeyinden yüksekliği 250 m. kadar olan göl, Çad Cumhuriyeti ile Nijerya ve Nijer arasında bulunur. Yüzölçümü 10.000 km² kadardır.

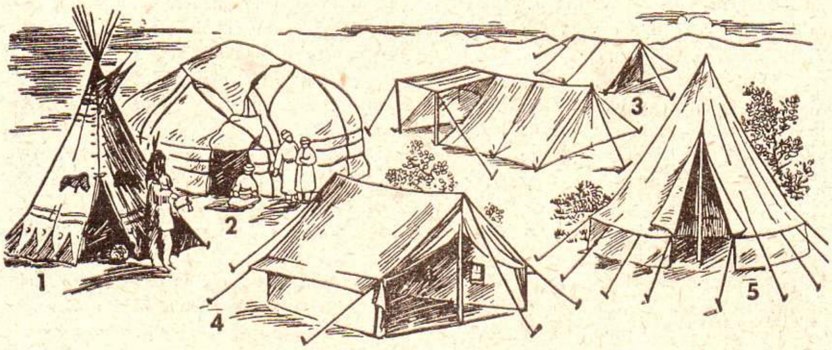
Çad Gölü'nün, Avrupalılar tarafından keşfedilmesinden bu yana gittikçe çekildiği, küçüldüğü tesbit edilmiştir. 1850'de gölün güney kıyılarındaki bir kasaba, 1905'te gölden 32 km. uzakta kalmış bulunuyordu. Buna karşılık batı kesiminde de bir yükselme olmaktadır. Gölün çevresi bataklıktır. Girinti ve çıkıntılar pek çoktur. Başlıca Şari ve diğer nehirlerle beslenir.

Gölden ilk bahseden M. Ö. IV. yüzyıl Eski Yunan astronomu Ptolemaios'tur. Avrupalıların Çad Gölü'nü ilk keşfi 1823 yılına raslar. Bundan sonra göle birçok keşif heyetleri gitmiş, 1890 - 93'te kıyıları Ingiltere, Fransa ve Almanya arasında paylaşılmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya' ya ait olan kesim de Fransızlara geçti. Bugün, Nijerya ve Nijer ile Çad Cumhuriyeti' nin sınırı gölün ortasından geçer.

ÇADIR

Kalın bezden veya keçe, deri yahut kıl dokumadan yapılan, bir veya daha faz'a direklerle çatılıp kurulan barınma yeridir. Osmanlı harb gemilerinde kıç tarafta bulunan tenteye de çadır denirdi. Kaptanpaşa gemisinde ilk zamanlar bu tenteler «serâser» denilen kumaştandı. Sonraları yeşil ve nihayet kırmızı kadifeden yapıldı.

Bir barınma yeri olarak kullanılan çadırın çeşitli biçimleri vardır. Çadırlar, en eski zamanlarda, hattâ tarih öncesi devirlerinde bile, insanların mağaralarla aynı zamanda kullandıkları bir barınaktı. Mimarlık birçok unsurlarını çadırdan almıştır. Bu bakımdan, sanat ve mimarlık tarihinde çadırın çok önemli bir yeri vardır. Yüzyıllar boyunca göçerek yaşamak zorunda olan Türklerin kullandıkları, kurulup sökülen ve kolayca taşınan çeşitli şekillerdeki bu meskenlere, çadırdan başka şu adlar da verilmiştir: Oba, otak, kerekü, gereke, ev, iv, îy, çerge, çergi, çatır ve çetir. Osmanlılarda öteden beri kullanılan çadırlar hep bezden yapılırdı. Çadır yapılan bez, bu iş için kalın kendir ipliğinden dokunan ve «çadır bezi»

ÇADIR ÇEŞİTLERİ: 1 — Kızılderili çadırı; 2 — Yuvarlak Orta Asya çadırı; 3, 4 — Kamp çadırı; 5 — Mahrutî (konik) çadır

denilen bir cins bezdir. Gayet sık dokunduğu için suyu geçirmez. Bu bezi dikmek ve çadır yapmak Türkiye'de ayrıca bir sanattı.

Osmanlı çadırlarının en basit şekli, iki tarafa akıntılı iki tavanı ve yanlarında üçgen biçimi örtüleri olan bez çadırlardır. Bunlar karşılıklı olarak yere dikilen, bir buçuk adam boyunda, iki direk arasına gerilir. Bu basit çadırların bir çeşidi de etekleri daire gibi açılan, ortadaki bir direk üstüne tutturularak kanadları iplerle gerilen konik (mahrutî) çadırlardır. Bunların dikdörtgen şeklinde olanları da vardır. Çadırların tavanını teşkil eden konik şekildeki külâha «çadır tepeliği» denir. Çadır bezlerinde, çadır direklerinin kaymasını önlemek için yerleştirilmiş oyuk ağaç kısımlar vardır. Bunlara «çadır çanağı» denir. Tepeleri konik, kenar duvarları düşey olan çadırlarda, etrafı örten ve yere inen bir kısım vardır ki buna «çadır eteği» denir. Çadırların alt tarafından toz ve toprağın girmemesi için konulan bir karış genişliğindeki parçaya «çadır tozluğu» denir.

Çadır Çeşitleri

Osmanlı İmparatorluğu devrinde kullanılan çadırlar, kullanıldıkları çeşitli yerlere göre şöyle adlandırılırdı:

Hünkâr Çadırı (Otağ-ı Hümayun). — Padişahlara mahsus çadırlardır. Gayet geniş bir salon şeklinde çok direkli çadırlardı, içi bölmelerle iki kısma ayrılırdı. İç içe iki çadır şeklinde olan bu çadırlarda padişahın oturduğu kısım etrafında gene perde ile ayrılmış bir gezinti yeri bulunurdu. Burada muhafızlar ve muharipler beklerdi. Padişahlar sefere gittikleri vakit bu çadırlarda otururlar, yanlarında da vezirlerin ve paşaların çadırları bulunurdu. Hünkâr çadırlarının duvar ve tavanları iki katlı olur, gene bez ve ipten yapılmış pencereleri, parmaklıkları ve bunları örten perdeler bulunurdu. İçi atlas, kürk ve halılarla döşenirdi.

Paşa Çadırları. — Geniş ve birkaç direkli olurdu. İçi, dışı nakışlı sayvanlarla süslüydü. Duvar ve tavanları iki katlıydı, pencere ve perdeleri bulunurdu.

Divân Çadırı (Otağ-ı Âsafî). — Burada serdar-ı ekremler (başkomutanlar) ve sadrazamlar resm-i kabullerde bulunurdu, savaş plânları görüşülür, yemek yenirdi.

Halvet Çadırı. — Sadrazamlara mahsustu. Padişah çadırlarında olduğu gibi bu çadırların da soğuk havalara mahsus tok bezden yapılmış bir cinsi daha vardı. İçerisi görülmesin diye dış etekliği önünde bir de kapısı bulunurdu.

Kurba Çadır. — Ortasında çadır direği bulunmıyan bu çadırlar hamam olarak kullanılırdı.

Hastane Çadırı. — Gayet büyük olan bu çadırlara sıra sıra karyolalar yerleştirilir, hasta olan kimselere, yaralılara burada bakılırdı.

Çile Çadırı (Ceza Çadırı). — Bir direkli ve kenarları açık çadırdır. Burada suç işliyenler cezalandırılır, etrafı açık olduğu için de, suçluya verilen ceza her taraftan görülürdü.

Çadır, bugün daha ziyade ordugâha çıkan askerler, kırda çalışan işçiler, yazlık kamp kuran kimseler ve bazı bölgelerdeki göçebeler tarafından barınma yeri olarak kullanılmaktadır.

ÇAĞANOZ

Küçük bir çeşit yengeçtir. Kıyılarda, kayaların, taşların arasında yaşar. Biçim ve özellikleri bakımından pavuryaya benzer, ancak, eti pavuryanınki kadar lezzetli değildir. Yumurta peydalamış dişisi yumurtalariyle birlikte çorbaya konursa, tıpkı yumurta lezzeti verir.

Çağanozun vücudu ve kıskaçları incedir. Gelincik balığı avlamakta kullanılır. Kıyılarda elle tutulabildikleri gibi sepetle de avlanırlar. Çağanoz avında kullanılan sepetlere yem olarak ak balık konur (Bk. Yengeç).

ÇAĞATAY HAN (ölümü: 1242)

Cengiz Han ile İmparatoriçe Börte-Ucin'in ikinci oğludur. Babası ve kardeşleriyle büyük Çin (1211-16) ve Harzem (1219-24) seferlerine katıldı. Harzemşah Türk İmparatorluğunun merkezi Ürgenç'in kuşatılması ve alınmasında da bulundu (1221). Büyük oğlu Mötügen bu sıralarda Bâmyân'da bir çarpışmada öldü. Çağatay Han, son Harzemşah olan Sultan Celâlettin'i takip ederek kuzey Hindistan'a girdi. Babasının son yıllarında Moğolistan'da kaldı, yokluğunda ona naiplik etti. Babasının ölümünden birkaç ay önce ağabeyi Cuci Han öldüğü için, Çağatay, büyük oğul olarak kaldı. Fakat veliaht, küçük kardeşi Ögedey (Oktay) Han idi.

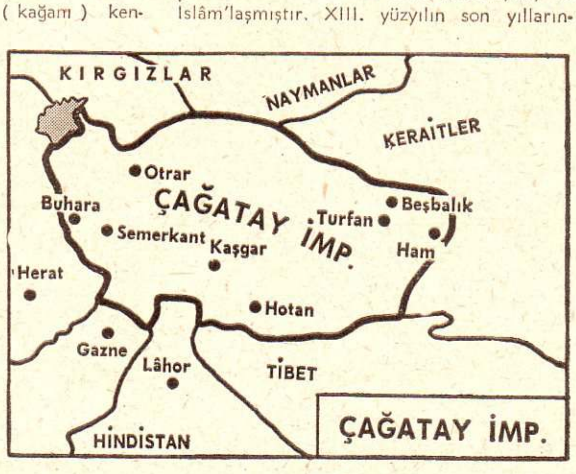
Çağatay'a babasının sağlığında Türkistan bölgeleri verilmişti. Kardeşi Ögedey Kağan'dan birkaç ay sonra, 1242 başlarında, ölen Çağatay'ın yerine büyük oğlu Mötügen'in büyük oğlu Kara-Hulagu Han geçti, bunu, Çağatay'ın 4 oğlunun üçüncüsü olan Yisü Mengü (1247-1251) takip etti. Bunlar ve halefleri tarafından, hızla Türk'leşmiş olan Çağatay İmparatorluğu kuruldu.

Orta Asya'da Büyük Bir Türk Devleti:
ÇAĞATAY İMPARATORLUĞU

ÇAĞATAY İMPARATORLUĞU Orta Asya'da büyük bir Türk devletiydi. Cengiz Han, ölümünden önce, muazzam imparatorluğunu dört oğlu arasında bölmüştü. Bunlar Moğolistandaki büyük hanı (kağanı) kendilerinin egemeni olarak tanımakla beraber, az zamanda bağımsız imparatorluklar halinde geliştiler.

Cengiz'in ikinci oğlu Çağatay Han'ın hissesine Türkistan düşmüştü. Bugünkü Afganistan'la Doğu Türkistan'ın en büyük bölümleri de bu mirasın içindeydi. Babasının ölümünden (ağustos 1227) kendi ölümüne (1242 başlarına) kadar ilk Çağatay İmparatoru Çağatay Han sayılırsa da, aslında kendi adiyle anılan bu devlet daha sonraları Moğolistan'dan ayrılıp bağımsız olmuştur (Bk. Çağatay Han).

Altın Ordu ve İlhanlı kolları gibi Cengizliler'in bu kolu da hızla Türk'leşmiş ve İslâm'laşmıştır. XIII. yüzyılın son yılların-

dan başlıyarak Türkçe, Moğolca'nın yerine geçtiği, hattâ Çağatay Ulusu Moğolca'yı unuttuğu gibi, 1326'da da İslâm'ın Sünnî-Hanefî mezhebi resmen kabul edildi. Bu tarihten önce de Müslüman olan hanlar varsa da İslâm dininin kesinlikle yerleşmesi ancak 1326'da mümkün olmuştur.

Hanedanın 26. imparatoru olan İlyas Hoca Han (1362-1389) zamanında Büyük Timur ortaya çıktı, imparatorluğa tamamen hâkim oldu; yalnız, Cengiz sülâlesine saygısından dolayı hanedanı ortadan kaldırmayıp, Çağatay hanlarını kukla birer hükümdar olarak korudu (Bk. Timur; Timurlular). Timur İmparatorluğu'nun gölgesinde Çağatay Hanlığı devam etmişse de, artık imparatorluk olmaktan çıkmış, ancak Doğu Türkistan'a hükmedebilmiştir. Doğu Türkistan'da da zaman zaman ortaya çıkan şahısların nüfuzunda kalan Çağatay Ulusu, 1759'da Çin egemenliğini kabul etmek zorunda kaldı, hanlar, ancak birer aile başkanı durumuna düştüler. Bununla beraber, Çağatay Ulusu, 1870'e kadar Doğu Türkistan'da az çok bir nüfuz muhafaza edebilmiştir. Bu tarihe kadar 643 yıl içinde Çağatay Ulusu'nun başında 52 han gelip geçmiştir.

ÇAĞATAY TÜRKÇESİ

Türkçe'nin ayrıldığı pek çok diyelekler (lehçeler) içinde «Osmanlı diyeleği» veya «Anadolu diyeleği» dediğimiz ve bugün Türkiye'de konuşulan diyelekten sonra en önemlisidir (Bk. Türkçe). Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay Han'ın adından dolayı bu ad verilmiştir. Çünkü bu diyelek, Çağatay İmparatorluğu'nun kurulduğu Türkistan'da doğup gelişmiştir (Bk. Çağatay İmparatorluğu).

Çağatay Türkçesi, zamanla, daha önce Türkistan'da konuşulan ve «Hakaniye lehçesi» denilen diyeleğin yerine geçmiş, edebî bir diyelek olup, onun daha gelişmiş şeklidir. XIV. yüzyıl sonlarına kadar Türkistan edebiyatına «Hakaniye edebiyatı», bu devirden başlıyarak son zamanlara kadarkine de «Çağatay edebiyatı» denir.

Çağatay edebiyatı, XV. ve XVI. yüzyıllarda yükselmiş, sonraki yüzyıllarda gerilemiştir. Osmanlı edebiyatı dışında Türkçe edebiyatların en zengini olduğu için gelişme hatları ile başlıca şahsiyetlerini kısaca gözden geçirelim.

Çağatay Edebiyatı

Çağatay diyeleği, Çin'in Kansu eyaletinden Kırım'a, Kazan'a, Hindistan güneylerine kadar uzanan Türk ülkelerinde kullanılmış edebî bir dildir. Meselâ gerek Türkistan'daki, gerek Hindistan'daki Timur İmparatorluğu'nun konuşma dilidir (Bk. Timur İmparatorluğu). Osmanlı İmparatorluğu'nda da medreselerde öğretilmiş, hattâ Çağatay Türkçesiyle şiir yazmak, Osmanlı şairleri arasında, Arapça ve Farsça şiir söylemek gibi moda olmuştur.

Altın Ordu, Harzem ve Maveraünnehir sahaları gibi çeşitli Türk ülkelerinde gelişen ve az çok önemli simalar yetiştirip Türk dili bakımından önemli eserler ortaya koyan Çağatay Türkçesi, XV. yüzyılın ilk yarısında Sekkâkî, Haydar Hârizmî, bilhassa Lûtfî ile ilk büyük şairlerini vermiştir. Daha sonra Lûtfî'nin etkisinde gelişen Çağatay şiiri, Yusuf Emîrî'yi, Timur'un torunu Seyyit-Ahmet Mirza'yı ve bunun oğlu Sultan-Ahmet Mirza'yı, Gedâî'yi, Atâyî'yi, Yakînî'yi yetiştirmiştir. XIV. yüzyılın sonları ile XV. yüzyılın ilk üçte ikisi arasındaki bu devreden sonra, Çağatay edebiyatının en yüksek çağı gelir.

XV. yüzyılın son üçte birinden XVI. yüzyılın sonlarına kadar süren bu çağın ağırlık merkezi, önce Herat'ta teşekkül etti. «Nevâî mektebi» denilen bu edebî okul, bütün Türk edebiyatının en parlak safhalarından biridir. «Timuroğulları rönesansı», «Herat rönesansı» gibi adlar verilen bu çağ Türk medeniyet tarihinin en büyük şereflerinden birini teşkil eder. Sultan Hüseyin Baykara Mirza'nın 1469'dan 1506' ya kadar devam eden saltanat müddetinin sürekliliği, hükümdar ve etrafındakilerin yüksek şahsiyetleri, sanatın pek büyük malî kaynaklarla desteklenmesi, bu rönesansı doğurmuştur (Bk. Hüseyin Baykara). Bu hareketin en büyük siması ise, şüphesiz Türk'lüğün yetiştirdiği en büyük şahsiyetlerden olan Emîr Ali Şir Nevaî'dir (1441 - 1501). Nevaî, Türk edebiyatının en güzel nümuneleri arasında bulunan manzum ve mensur eserleriyle, yalnız Çağatay alanında değil, Sibirya'dan Fas'a kadar uzanan Türk ülkelerinde derin etkiler yapmıştır. Manzum ve mensur yazan bütün Türk yazarları arasında, Nevaî derecesinde derin, sürekli ve geniş etkide bulunmuş hiçbir şahsiyet yoktur. Nevaî, «Muhâkemetu'l-Lûgateyn = İki Dilin Karşılaştırılması» adlı ünlü eserinde, Türkçe'nin Farsça'dan üstün bir dil olduğunu uzun uzadıya anlatmış, gerçekte Türkçenin Doğu Türk âleminde de kesin şekilde Farsça'yı edebî dil olarak alt etmesini sağlamıştır. Nevaî'nin ortaya koyduğu mükemmel nümuneler karşısında artık Türk şairleri, Farsça'ya pek itibar etmez olmuşlardır (Bk. Ali Şir Nevaî).

Bu devrenin diğer önemli şahısları, «Hüseynî» mahlâsiyle bir divanı ve başka eserleri olan Sultan Hüseyin Baykara, Âsafî, Süheylî, Timurlu prenslerinden Ebu-Bekir Mirza olarak sayılabilir.

Hüseyin Baykara devrinden sonra Çağatay edebiyatı, Türkistan'a hâkim olan Şeybanlılar ve buradan Hindistan'a atılan Timuroğulları etrafında gelişmesine devam etmiştir. Şeybânî Han (1451 - 1510) bizzat önemli bir şairdir. Yeğeni Ubeydullah Han (saltanatı: 1532 - 39) da Muhammet Salih ile beraber, bu devrin önemli şahsiyetleri olarak ileri sürülebilir.

Hindistan'da Timuroğulları İmparatorluğu' nu kurmuş olan Babur Şah (1483-1530) ise, Nevaî'den sonra Çağatay Türkçesinin en büyük yazarı ve şairidir, bütün Türk edebiyatının en önemli şahsiyetleri arasında sayılır. Divanı ile büyük bir şair olan Babur Şah'ın o kadar askerî ve siyasî başarılar arasında nasıl zaman bulup da yazabildiğine şaşmamak kabil değildir. Çeşitli eserleriyle büyük bir yazar olarak karşımıza çıkmaktadır. En önemli eseri «Baburnâme» veya «Vekaayî» denen hâtıralarıdır, bütün Türkçe'de nesir olarak yazılmış en büyük şaheser sayılabilir. Batı ve Doğu dillerine defalarca çevrilmiş ve pek beğenilerek okunmuş bir kitaptır (Bk. Babur).

Babur'un komutanlarından olup sonradan oğlu ve torununa vezir (başbakan) olan Bayram Han (Bk. Bayram Han) ve bunun

Çağatay Türkçesi'ne bir örnek:

Gazel

Könğlüm örtensün eğer gayrığa pervâ eylese
Her könğül hem kim sinin şevkınğı peydâ eylese
Özgeler hüsnin temâşâ eylesem çıksın gözüm
Özge bir göz hem sinin hüsnünğ temâşâ eylese
Gayr zikrin âşikârâ kılsa lâl olsun tilim
Özge bir til hem ki zikrinğ aşikârâ eylese
Reşkdin cânımga her nergis gözû bir şûledür
Bag arâ nâgeh hırâm ol şûh-ı rânâ eylese
Âkıbet cânımga yettim ey hoş olmağ kim mini
Bir kadeh birle harâbât içre rusvâ eylese
Dehr şûhiga Nevâyî sayd bolmâ nîce kim
Gün izârî üzre tün zülfün mutarrâ eylese

Ali Şir Nevaî

Bugünkü Türkçe'de anlamı:

Gönlüm yansın eğer başkasına bağlanırsa
Her gönül de yansın senden istek alırsa
Başkalarının güzelliğini seyredersem çıksın gözüm
Başka bir göz de, senin güzelliğini seyrederse
Başkasının adını açıkça anarsa tutulsun dilim
Başka bir dil de senin adını açıkça anarsa
Kıskançlıktan bana her nergis parıldıyan bir göz gibi görünür
Bağda gizlice yürürse o eşsiz dilber
En sonunda kendimi o kadar yitirdim ki beni
Bir kadeh meyhanede rezil etse (yeridir)
Dünya ruhuna av olma Nevayî
Gün yanağı üstüne akşam saçlarını dökse de

oğlu Han-ı Hanan Abdürrahim Han, Babur'un küçük oğlu Kâmrân Mirza, bu çağın diğer değerli şairleri arasındadır.

XVI. yüzyıl sonlarında Çağatay Türkçesiyle yazılan Türk edebiyatı gerilemeye yüz tuttu, Osmanlı diyeleği edebiyatı hızla gelişirken, Çağatay Türkçesi gittikçe söndü. Türkistan'da büyük imparatorluklar devrinin sona ermesi, ülkenin parçalanması, fakirleşmesi, şüphesiz bunda en önemli âmil olmuştur. Sonunda klâsik Çağatay diyeleğinin yerine XIX. - XX. yüzyıllarda halkın konuştuğu Özbek, Kırgız, Kazak, Karakalpak, Türkmen gibi Türk lehçeleriyle yeni bağımsız Türk edebiyatları ortaya çıktı. Bu gerileme devrinin en önemli şahsiyeti Türk hükümdarı Ebu'l-Gazi Bahadır Han'dır (1603-1663) ki, «Şecere-i Türkî» (Türk soykütüğü) ve «Şecere-i Terâkime» (Türkmenler'in soykütüğü) adındaki eserleri pek önemlidir. XIX. yüzyılda Hıyve ve Hokant saraylarında Çağatay Türkçesiyle yazılan edebiyat son bir geçici parlak çağ yaşamışsa da, Doğu Türk ülkelerinin Ruslar karşısındaki durumu, her türlü gelişmeyi imkânsız kılmıştır.

ÇAĞLIYAN

Irmak veya çaydan küçük bir suyun yüksekten dökülüp aktığı yere denir. Çavlanın küçüğüdür (Bk. Çavlan).

ÇAĞRIŞIM

Düşüncelerin, beraberlik, benzerlik veya karşıtlık gibi bağlantılar dolayısiyle birbirini uyandırma olayına «çağrışım» (tedai) denir. Meselâ elimizde tuttuğumuz kitap bize derslerimizi, derslerimiz hazirandaki imtahanları, imtahanlar yaz tatilini, tatil son tatilimizde gittiğimiz yerleri, orası da kaldığımız evde tanıdığımız kimseleri hatırlatabilir. Bu olay insanların iradesi dışında meydana gelirse de gene birtakım kanun ve kurallara bağlıdır.

Çağrışım kanunları şunlardır:

1. — Zamanda ve uzayda beraberlik: 27 Mayıs ve Devrim zamanda beraber oldukları, buhar makinesiyle lokomotif de uzayda beraber oldukları için, birbirlerini hatırlatırlar.

2. — Benzerlik: Yolda bir arkadaşımıza benziyen birini görürsek, farkında olmadan, o arkadaşımızı hatırlarız. Şekil, renk, yapı, değer, vs. gibi benzerlikler bize çok daha başka şeyleri de hatırlatır.

3. — Zıtlık: Zengin fakiri, ak karayı, zayıf şişmanı hatırlatır.

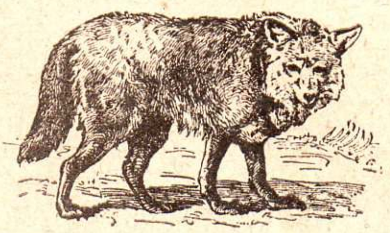
Çeşitli hâtıraları olan kimsede çağrışımların uyandırdığı hâtıralar çok sayıda olur. Bunun gibi çağrışım da hâfızaya yardım eder. Kazanılmış olan herhangi bir hâtıra kendiliğinden benzerleri, zıtları, ve uzayzamandaki beraberlikleriyle birleşir. Bu da hâfızanın bütünlüğünü sağlar.

ÇAKAL

Sürü halinde yaşıyan, kurttan küçük bir yaban hayvanıdır. Memelilerin etoburlar takımından olan çakallar daha çok çöllerde, bozkırlarda yaşarlar. Gündüzleri gizlenir, geceleri dolaşarak hayvan leşleriyle beslenirler. Kasaba ve köylerin yakınında yaşarlarsa da çok korkaktırlar, öteki hayvanlara pek saldırmazlar.

Âdi çakal omuzlarından kuyruğuna kadar 60 sm., yerden yüksekliği de 45 - 50 sm. arasındadır. Derisi siyah ve esmer benekli kirli sarıdır. Kuyruğunun rengi kırmızıya çalar esmerdir, daha koyu renkte bir püskülle sona erer.

Aç kalan çakallar bazan sürüler halinde köylere saldırır, kümes hayvanlarını parçalarlar. Afrika'da aslan, kaplan gibi hayvanların peşi sıra dolaşarak onların bıraktıkları avları yerler.

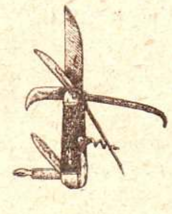

Çakal

Çakal çok uzaktan koku alır. Kuyruğunun altından çıkan bir sudan dolayı, tilki gibi çakalın da kötü bir kokusu vardır. Sesi de sırtlanınkinden daha korkunçtur.

Çakalın başlıca dört cinsi vardır. Bir cinsi Dalmaçya'dan Hindistan'ın güney kıyılarına kadar olan bölgelerde yaşar. «Afrika çakalı» denilen cinsi Fas'tan, Senegal ve Arabistan kıyılarına kadar olan bölgelerde bulunur. Ayrıca Güney ve Orta Afrika'da, bir de Batı Afrika'da yaşıyan iki cinsi daha vardır.

ÇAKI

Çakı

Açılıp kapanan bir veya birden fazla ağızlı küçük cep bıçağına «çakı» denir. Çakı kullanıldığı yerlere göre şu adları alır: İzci çakısı, tırnak çakısı, sustalı çakı, kamp çakısı, avcı çakısı, bahçıvan çakısı (budama çakısı). Sustalı çakı, adından da anlaşılacağı gibi, yaylıdır. Susta yayına dokunulmadıkça bu çakının ağzı ne açılır, ne de kapanır.

ÇAKICI (ÇAKIRCALI) MEHMET EFE (1872 - 1912)

Çakıcı Efe

Osmanlı İmparatorluğu İdaresine karşı baş kaldırmış bir efedir. Ödemiş'in Birgi bucağına bağlı bir köyde doğdu. Bir efenin oğluydu. Babasının öcünü almak için dağa çıkmıştı. Babasının öcünü almış, fakat bu arada sayısız adam da öldürmüştür. Söylendiğine göre zenginlerden aldığı haraçları fakir-fıkaraya dağıtırmış. Bundan dolayı halk arasında sevilen bir kahraman olarak kabul edildiğinden zaman zaman da korunmuştur. Nazilli yakınlarındaki bir çapışmada, karanlıkta, kendi adamlarından biri tarafından, yanlışlıkla öldürülmüştür.

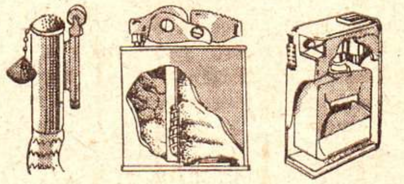
ÇAKMAK

Çakmaktaşına sürtünen tırtıllı bir çarkla kıvılcım çıkartma ve böylece kolay yanan bir maddeyi tutuşturma esasına göre yapılmış aletlere «çakmak» denir. En ilkelinden en modernine kadar çeşitli çakmakları şu beş grupta toplamak kabildir:

Kavlı çakmak. — İki sert taşın veya bir demirle bir taşın birbiriyle çarpışması, yahut sürtünmesi sonunda çıkan kıvılcımlar kavı tutuşturur, alevsiz olarak yakar. Kav, meşe ve dışbudak gibi bazı ağaçların mantarlarından yapılan, çok kolay tutuşan sünger kıvamında kuru ve gevrek bir maddedir.

Fitilli çakmak. — Bu tip çakmaklarda kav vazifesini gayet kuru bir fitil görür.

Benzinli çakmak. — Kav vazifesini gören fitilin ucu bir benzin deposundadır. Tırtıllı

Üç çakmak örneği (soldan sağa) fitilli, benzinli, gazlı çakmak

çarkın dönmesiyle çakmaktaşından çıkan kıvılcım benzinli fitili tutuşturur. Fitil, alevli olarak yanar.

Gazlı çakmak. — Bu tip çakmaklarda fitil yerine butan veya havagazı vardır. Çarkın dönmesiyle butan gazı deposu kendiliğinden açılır, fışkıran gaz kıvılcımla ateş alıp parlar.

«Rezistans»lı çakmak. — Küçük elektrik pilleriyle çalışır. Fitil vazifesini küçük bir «rezistans» görür. Bu tip çakmaklarda alev olmaz.

Çakmaktaşı. — Sert bir cisimle üstüne vurulunca kıvılcım çıkaran bir taştır. Eski çağlarda, bilhassa tarihten önceki zamanlarda insanlar silâh ve aletlerini bu taştan yaparlardı. Şimdi, umumiyetle çakmaklarda kullanılır. Cam yapmada da çakmaktaşından faydalanılır. Son yıllarda suni çakmaktaşı da yapılmıştır.

ÇAKMAK, Mareşal Fevzi (1876-1950)

Fevzi Çakmak

Kurtuluş Savaşı'mızın ünlü komutanlarından biridir.

Çakmakoğulları'ndan topçu miralayı (albayı) Ali Sırrı Bey'in oğlu olan Mustafa Fevzi 12 ocak 1876'da İstanbul'da, Cihangir'de dünyaya geldi. İlk öğrenimini Rumelikavağı mahalle okulunda bitirdikten sonra sırasiyle Soğukçeşme Askerî Rüştiyesi'nde, Kuleli İdadisi'nde, Harbiye Mektebi'nde okudu, 1895'te mülâzim

(teğmen) rütbesiyle erkânıharbiye (kurmay) sınıfına ayrıldı. 1898'de kurmay yüzbaşı olarak mezun olup orduya katıldı. Rumeli'de, Balkan Savaşı'nda, Çanakkale'de, Kafkasya'da, Suriye'de muhtelif savaşlara kurmay ve komutan olarak katıldı. Orduda «Kavaklı Fevzi» olarak anılırdı.

Fevzi Çakmak, Mütareke'den sonra bir süre İstanbul'da Erkânıharbiye Reisliği'nde, bir süre de Harbiye Nazırlığı'nda bulundu. Bu mevkilerde bulunurken Anadolu'ya levazım ve teçhizat sevkinde büyük yardımları oldu. 8 nisan 1920'de Anadolu'ya geçti, muhtelif cephelerde ordunun harekâtını idare etti (Bk. Kurtuluş Savaşı). 3 mayıs 1920'de Millî Müdafaa Vekilliğine, Vekiller Heyeti Reisliğine getirildi. İkinci İnönü zaferi üzerine, 3 nisan 1921'de, Büyük Millet Meclisi kendisine birinci ferik (orgeneral) rütbesi verdi. 3 ağustos 1921'de Erkânıharbiye Reis Vekilliğine getirilen Fevzi Paşa, Sakarya Zaferi'nden sonra Büyük Millet Meclisi tarafından müşirliğe (mareşal) terfi ettirildi. 1924 yılı ekim ayı sonuna kadar Kozan milletvekili olarak teşriî vazifesine devam etti. 1925'te milletvekilliğinden ayrıldı. Daha sonra Erkânıharbiye Reisliği'ne (Genel Kurmay Başkanlığı'na) asaleten getirilen Fevzi Çakmak 1944'e kadar bu vazifede kaldı. 12 ocak 1944'te, kanunda yazılı yaş haddine geldiği için, emekliye ayrıldı.

Memlekette demokrasi hareketi başladıktan sonra Fevzi Çakmak bu harekette üzerine birinci plânda tarihî bir vazife aldı. Henüz emekleme devrinde bulunan Demokrat Parti'yi destekliyerek bu partinin tutunmasına, teşkilâtlanmasına yardım etti. 1946 seçimlerinde İstanbul'dan Demokrat Parti'nin listesinde bağımsız olarak milletvekili seçildi. Fakat, 12 temmuz 1947'de Demokrat Parti liderlerinin gidişini beğenmiyerek, demokrasi mücadelesinde ikinci safhayı teşkil eden gayretlerine girişti, güvendiği arkadaşlariyle 19 temmuz 1948'de Millet Partisi'ni kurdu. Geçirdiği ikinci prostat ameliyatından iki gün sonra 10.4.1950'de öldü.

Fevzi Çakmak büyük bir asker olduğu kadar büyük bir insandı. İçtimaî ve askerî ilimlerde kuvvetli bir bilgiye sahip olduğu gibi çalışkanlık ve tevazu gibi seciye noktalarından pek yüksek bir örnekti.

ÇAKŞIR

Belden aşağı kısma giyilen uzun ve bolca, don gibi çuhadan yapılmış bir nevi şalvardır. Kadınlara mahsus olanların «ağızlık» ve «uçkurluk» ları sırma kaytanlarla süslüdür.

Kuşların ayaklarında bir süs olarak bulunan tüylere de «çakşır» denir.

ÇAL

Ege Bölgesinin İçbatı Anadolu bölümünde Denizli iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğudan aynı ilin Çivril, güney ve batıda merkez, kuzeyde Uşak'ın Ulubey ve Karahallı ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Baklan ve Bekili adında iki bucağı, bunlara bağlı 58 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1584 km^2

Nüfusu: 57.296 (1960 sayımı)

Çal arazisini Büyük Menderes nehri ve kolları sular. İlçenin doğusunda Baklan Ovası bulunur. Çal kasabasının batı ve güneyinde bulunan Çökelez Dağı üzerinde ilçenin en yüksek zirvesi (1840 m.) vardır.

İlçenin iklimi kara iklimidir. Menderes oluğundan içerilere kadar sokulan deniz etkisi buraya kadar kendisini hissettirir. İlçenin en önemli akarsuyu olan Büyük Menderes, Çal topraklarına kuzeydoğudan girer. Önce kuzeydoğu - güneybatı doğrultusunda akar, Çal kasabası yakınlarında bir dirsek çevirerek güney - kuzey doğrultusunu alır, daha sonra ilçe topraklarından çıkar. Çevredeki dağlar ormanlıktır. En çok yer tutan ağaç çeşitleri kızılçam, karaçam, ardıçtır.

İlçenin en önemli geçim kaynağı bağcılıktır. Elde edilen üzümün bir kısmı yaş olarak harcanır, bir kısmı da kuru üzüm olarak satılır. Düz alanlarda tahıl ekilir. Endüstri bitkilerinden pamuk, tütün ve haşhaş yetiştirilir.

Kasaba. — Ilçe merkezi Çal kasabası Çökelez Dağı eteklerinde denizden 850 m. yüksekte kurulmuştur. İl merkezine 67 km., Alsancak - Afyonkarahisar demiryolu üzerindeki Kaklık istasyonuna 32 kilometrelik bir şose ile bağlıdır.

İki mahalleden ibaret olan kasabanın nüfusu 3.604'tür (1960 sayımı).

Çal'ın, içinde Atatürk Anıtı bulunan küçük bir parkı, ayrıca 1947'de yapılmış 2500 m^2'lik akasya parkı, 6000 m^2'lik orman fidanlığı vardır.

ÇALDERE

Ordu'nun Akkuş ilçesinin merkezidir. Canik Dağları'nın kuzey yamaçlarına yerleşmiş çok küçük bir kasabadır. Nüfusu 1.490'dır (1960 sayımı). Canik Dağları'nı aşan yollardan biri olan Niksar-Ünye yolu Çaldere'den geçer. Kasaba iskelesi olan Ünye'ye 62 km., Ordu'ya 145 km.dir.

Akkuş ilçesi. — Doğuda Ordu'nun Fatsa, güneyde Tokat'ın Terme, kuzeyde Ordu'nun Ünye ilçeleriyle kuşatılmıştır. İlçe Canik Dağları'nın, akarsularla çok parçalanmış bir kısmında yer alır. Ormanlık alanlar çok yer tutar. Ekonomik faaliyetler arasında tahıl tarımı, hayvancılık başta gelir.

Yüzölçümü: 652 km^2

Nüfus: 34.757 (1960 sayımı)

Akkuş ilçesinin 33 köyü vardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini belirten tarihî savaşlardan biri :

ÇALDIRAN SAVAŞI

ÇALDIRAN SAVAŞI her ikisi de Türk olan Osmanlı ve Safevî devletleri arasında geçen pek büyük ve önemli bir meydan savaşıdır. Türkiye'nin mukadderatını tâyin eden savaşlardandır.

Şah İsmail Safevî, Akkoyunlu İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmak ve Özbek İmparatorluğu'nu büyük bir bozguna uğratmak suretiyle, başdöndürücü hızla bir devlet kurmuştu (Bk. Şah İsmail). Safevî Devleti'nin hâkimiyeti, Diyarbakır'dan Taşkent'e kadar uzanıyordu. Şah İsmail'in dinî esaslara dayanmak suretiyle Türkiye İmparatorluğu'nun temellerini yıkmak, Anadolu'ya da hâkim olmak istemesi, Yakın Doğu'da büyük huzursuzluk yarattı. Yavuz'un ordu tarafından ısrarla hükümdarlığa istenmesinin en büyük sebebi, memlekette bu meseleyi ancak onun kökünden halletmiye muvaffak olabileceği kanaatinin yaygınlığıydı.

Şah İsmail, Timur hariç, Osmanlı Devletinin, tarihi boyunca Doğudan uğradığı tehlikelerin en büyüğünü teşkil ediyordu. Üstelik, Ankara Savaşı'na benzer bir sonuca maruz kaldığı takdirde Türkiye'nin durumu, Timur karşısında olduğundan daha elem veri-

Çaldıran Meydan Savaşı'nı gösteren temsilî bir resim

ci bir manzara arzedecekti. Çünkü merkezi Semerkant'ta olan Timur, sonunda Anadolu'yu nazari bir tâbilik altında bıraktıktan sonra, çekilmişti. Halbuki Şah İsmail'in merkezi Tebriz'di; yani, Anadolu'nun başucunda bulunuyordu. Esasen Doğu Anadolu da henüz Türkiye'ye katılmış değildi; Safevîler'in topraklarıydı. Bundan başka, Timur, Sünnî-Hanefî'ydi, yani, Anadolu Türkleri'nin mezhebindendi. Halbuki Şah İsmail, mutaassıp bir Şiî propagandasını, devletinin yükselme âmili olarak kabul etmişti. İran'da olduğu gibi Anadolu'da da mezhebini kanla yayacağı muhakkaktı. (Bk. Selim I).

Ordular Karşılaşıyor

20 mart 1514'te Yavuz Sultan Selim (saltanatı: 1512-1520), İran seferi emrini verdi. 23 ağustosta Türk ve İran orduları, Doğu Anadolu'da, Van'ın 90 km. kuzeydoğusunda Çaldıran'da karşılaştılar. Yavuz Sultan Selim'le Şah İsmail'in başkomutanlıklarında bulunan iki Türk ordusu, o zamanki dünyanın en muazzam kudretlerini temsil ediyorlardı. Her iki taraf da 100.000'er savaşçıdan, ayrıca yardımcı birliklerden meydana gelmişti. Safevî ordusunda ağır ve hafif süvariler üstündü. Fakat Osmanlı ordusu, gene dünyanın en üstün ateşli silâhlariyle mücehhez bulunuyordu.

Türkiye tarihinin ölüm-dirim savaşlarından biri olan bu çarpışmada, Osmanlı ordusu hilâl şeklinde açılarak hafif toplarla düşmanı yıprattıktan sonra, Safevîler'i sarıp imhaya başladı. O zamana kadar yenilmez geçinen, 7-8 yılda 10-12 devleti hartadan silip yalnız şahsi dehası sayesinde muazzam ve çok devamlı bir imparatorluk kurmuş bulunan Şah İsmail, tesadüfen hayatını kurtarıp kaçabildi. Bendelerinden biri: «Şah menem!» diyerek kendisini feda etmişti. Başkenti olan Tebriz'de kalmayı da tehlikeli gören Şehenşah, İran içlerine kadar kaçtı; zira elinde artık bir ordu yoktu.

Çaldıran'da Safevîler'den 14 han (beylerbeyi), Osmanlılar'dan 10 beylerbeyi (orgeneral) ve sancakbeyi (tümgeneral) savaş meydanında kalmıştır. Şah'ın karısı Taclı Hanım da esirler arasındaydı. Şah İsmail'in imparatorluk hazinesi, çadırları ve bütün ağırlıkları Osmanlılar'ın eline geçti. Bunların bir kısmı bugün Topkapı Sarayı Müzesi'nin hazine dairelerindedir.

Savaştan Sonra

Savaştan sonra Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa, mertebe silsilesinde bir derece yükseltilerek, Rumeli Beylerbeyi; Karaman Beylerbeyi Zeynel Paşa Anadolu Beylerbeyi, sancakbeylerinden Ferhat Bey «paşa» (orgeneral) unvaniyle Karaman Beylerbeyi oldu. İstanbul'da saltanat naibi olarak bırakılan Veliaht Şehzade Süleyman'a (Kanunî), Mısır-Suriye Türk Memlûk Sultanı, Venedik Cumhuriyeti, Lehistan Kıralı, Macaristan Kıralı, Bohemya Kıralı, Rodos Şövalyeleri ve Kırım Hanına, Eflâk, Boğdan voyvodalarına, İstanbul, Edirne ve Bursa kadılarına, serhat valilerinden Hersek, Bosna, Semendire ve Mora sancakbeylerine Yavuz tarafından «fetih-name»ler gönderildi.

Savaştan sonra Çaldıran sahrasında 2 gün kalındı, 6 eylûlde, İran İmparatorluğu'nun başkenti olan Tebriz'e girildi. Dünyanın en muazzam beldelerinden sayılan bu bir milyon nüfuslu şehirde, 8 eylûlde cuma namazında hutbe «Sultân-ı Iklîm-i Rûm Selîm ibni Bâyezîd ibni Mehmed» adına ve Sünnî akidesine göre okundu. 1.000 kadar bilgin, şair, sanatkâr Tebriz'den İstanbul'a getirildi.

11 temmuzda ordu, padişahla birlikte İstanbul'a döndü. Bu büyük sefer, 1 yıl, 4 ay sürmüştü. Bir müddet sonra Şah İsmail, başkenti Tebriz'i geri aldıysa da, artık Türkiye'yi tehditten âciz kaldı, ondan sonra da hiçbir zaman, Safevîler'in Orta Anadolu'da bir hareketi bahis konusu olmadı. 20 yıl İran, Türkiye'ye baş kaldıracak gücü kendinde göremedi; Çaldıran yenilgisinden bu derecede sarsılmıştı.

Anadolu'nun birliği yolunda atılmış önemli bir adım olan Çaldıran, Türk savaş sanatının şaheser örneklerindendir. Yavuz'u tarihin en ünlü serdarları derecesine yükseltmiştir.

ÇALGI (Bk. MÜZİK ALETLERİ)

ÇALIKUŞU

Çalıkuşu

Çalılık yerlerde yaşıyan küçük, ötücü bir kuştur. Daha çok çam ormanlarında, korularda, bahçelerde bulunur. Azor ve Kanarya Adaları'ndan, Avrupa, Anadolu, Güney Sibirya dahil olmak üzere, Japonya'ya kadar olan bölgelerde yaşar. 9 sm. kadar uzunlukta, 5 - 6 gram ağırlığındadır. Başı koyu kırmızıdır. Vücudunun rengi gövdesine doğru yavaş yavaş açılır. Karın tarafı yeşilimtırak kurşuni renktedir. Her çeşit böcek, bunların kurtçukları, yumurtaları, küçük tohumları yiyerek beslenir.

ÇALIŞMA BAKANLIĞI

İş ve işçi hayatını, bunlarla ilgili işleri düzenliyen bir bakanlıktır. Türkiye'de devlet tarafından iş hayatının düzenlenmesi için kurulan teşkilâtın geçmişini şöylece özetlemek mümkündür:

İş ve İşçiler Bürosu — İktisat Vekâletine bağlı olarak 1934'te kurulmuş, İş Kanununun yürürlüğe girmesiyle (1936) kalkmıştır. Bu büronun yerine geçen İş Dairesi, 8 yıl hizmet görmüştür; vazife ve salâhiyetleri 3.7.1937 tarihli kararnamede belirtilmiştir. Her iki teşkilât, istenilen derecede müessir ve faydalı olamamışlarsa da, bu alanda öncülük vazifesini hakkiyle başarmışlardır.

İş hayatının çeşitli meseleleriyle, özellikle işçi ve işyeri güvenliği ile meşgul olmak üzere, 22.6.1945 tarihli 4763 sayılı kanunla Çalışma Vekâleti kurulunca İş Dairesi, bu Bakanlığın bünyesinde erimiştir.

Çalışma Bakanlığı'nın bugünkü teşkilâtını meydana getiren ve görevlerini etraflı bir surette belirten, 28.1.1946 tarihli 4841 sayılı kanundur.

Teşkilât. — Çalışma Bakanlığı'nın başlıca, Merkez Teşkilâtı; Müsteşarın idaresinde Araştırma ve Teftiş Kurulları, Hukuk Müşavirliği, Çalışma ve İşçi Sağlığı Genel Müdürlüklerinden; Taşra Teşkilâtı ise, Bakanlıkça lüzum görülen illerde kurulan Bölge Çalışma Müdürlüklerinden ibarettir.

Bu arada, Çalışma Bakanlığı'na bağlı, fakat hükmî şahsiyeti haiz muhtar ve hususî hukuka tabi bazı önemli teşekküller daha vardır:

İşçi Sigortaları Kurumu. — 9.7.1945 tarihli 4792 sayılı kanunla kurulmuş olup 15 - 16 yıl zarfında çok gelişmiş, yurdun birçok yerlerinde büyük hastaneler, sanatoryumlar, prevantoryumlar, revirler, sağlık merkezleri ve istasyonları meydana getirdikten başka, gezici hekimler ve hemşireler kullanmakla bütün memleket çapında bir teşkilât haline gelmiştir.

İş ve İşçi Bulma Kurumu. — 21.1.946 tarihli 4837 sayılı kanunla kurulmuş olup yurdun muhtelif bölgelerinde iş arıyanlarla işçi arıyanlar arasında temas kurma görevini gittikçe gelişen bir başarı ile ifa etmektedir.

Çalışma Meclisi. — Bakanlıkların, işçi ve işveren teşekküllerinin, üniversitelerin temsilcilerinden kurulur. Çalışma Bakanının davetiyle toplanır, Bakanlıkça hazırlanan gündemindeki konuları görüşür, istişarî kararlar verir.

Bakanlığın Görevi

«Çalışma hayatının düzenlenmesi, çalışanların yaşama seviyesinin yükseltilmesi, çalışanlarla çalıştıranlar arasındaki münasebetlerin memleket yararına ahenklendirilmesi, memleketteki çalışma gücünün genel refahı artıracak surette verimli kılınması, tam çalıştırmanın ve sosyal güvenin sağlanması» Çalışma Bakanlığının görevidir.

Çalışma Bakanlığı, gitgide gelişen teşkilâtı ve ihtısas kazanan personeliyle, iş hayatı üzerinde müessir bir teftiş mekanizması kurmayı başarmıştır ki, bu, memleket ekonomisi için ileri bir adım olmuştur.

İş teftişi, a) Sağlık, b) Sosyal güvenlik, c) İdare bakımlarından yapılır. İş hayatının düzenlenmesinde ve teftişinde, Bakanlıkla işçi ve işveren sendikaları arasında sıkı bağlar vardır (Bk. Sendikalar).

Çalışma Bakanlığı, görevlerinin ifasında, milletlerarası kurumlarla sıkı münasebettedir. Esasen, medenî dünya, iş hayatının müşterek kaidelerle düzenlenmesini zarurî görmüş olduğundan, bu alanda birçok milletlerarası antlaşmalar tanzim ve imza edilmiştir. Türkiye, bu antlaşmaların hemen hepsine katılmıştır.

ÇALIŞMA MEVZUATI (Bk. İŞ HUKUKU).

ÇALIŞMA TEŞKİLÂTI (Bk. MİLLETLERARASI ÇALIŞMA TEŞKİLÂTI)

ÇALIŞMA UYUŞMAZLIKLARI (Bk. İŞ UYUŞMAZLIKLARI)

ÇALIŞMA SÖZLEŞMELERİ (Bk. İŞ SÖZLEŞMELERİ)

ÇALLI, Ibrahim (1882-1960)

İbrahim Çallı

Ünlü bir Türk ressamıdır. İzmir'e bağlı Çal kasabasında doğduğu için bu soyadını almıştır. Babası Osman Efendi'dir. İbrahim Çallı ilk öğrenimini Çal'da yaptı. Daha o zamandan resme istidadı vardı. Gördüğü teşvikler üzerine, biriktirdiği dokuz altını kemerine sarıp İstanbul'a geldi. Boylu boslu, saf görünüşlü, fakat zeki bir çocuktu. Çemberlitaş'ta bir kahve üstünde kendine oda buldu. Yalnız, daha geldiği gün, bütün paralarını çaldırdı. Bir müddet, kahveci çıraklığından başlıyarak her işe girdi, hayatını kazanmaya çalıştı.

Bir gün, zamanın büyük ressamı Şeker Ahmet Paşa'nın dikkatini çekti. Onun koruyuculuğiyle Sanayi-i Nefise-i Şâhâne'ye (Güzel Sanatlar Akademisi'ne) girdi. 1910'da Akademi'yi bitirdi, Paris'e gönderildi.

Ibrahim Çallı, Paris'te Ecole Nationale des Beaux-Arts'a (Paris Güzel Sanatlar Okulu'na) girdi. Dört yıl Cormon'un atelyesinde çalıştıktan sonra, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine, öteki Türk ressamları gibi memlekete dönmek zorunda kaldı. Çallı, yurda döndükten sonra, Güzel Sanatlar Akademisi'nde atelye hocalığına başladı. Yaş haddini doldurup emekliye ayrılıncaya kadar bu görevinde çalıştı. Sonra da çalışmaya, sergiler açmaya devam etti. 22 mayıs 1960'da öldü.

Çallı Ibrahim, daha Paris'ten döndüğünden beri, Türk ressamları arasında empresyonizmin tatbikçilerinden olarak tanınmıştı. Gerçekte ise onun tatbik ettiği, akademikleşmiş bir empresyonizmdir. Açık renklere yer veren bir palet, çevik ve sinirli bir fırça sürüşü, renk ahengine ait kaidelerin tatbik şekli onu biraz empresyonistlere yaklaştırır. Daha doğrusu empresyonizmin getirdiği ve yerleştirdiği kaideleri devam ettirmişse de empresyonist bir ressam değildir. Kendine mahsus bir kişiliği vardır. Galatasaray Lisesi'nde açılan sergilere her katılışı bir hâdise olurdu. Çallı uzun ömründe pek çok değerli eser bırakmıştır. Hepsi aynı kuvvette olmamakla beraber bu eserler daima ilgiyle karşılanacaktır. Çallı'nın «İnönü Portresi», zeybekler ve Mevleviler üzerine tanınmış kompozisyonları vardır. «Manolyalar»ı, çıplak kadın resimleri Resim ve Heykel Müzesi'ndedir.

Ressamlığı kadar nükteleri ve vakalariyle de meşhur olan Çallı gayet hazırcevap, hoş sohbet, zekâ dolu bir insandı.

ÇALPARA

Yengeç cinsinden, çağanoza benziyen bir deniz hayvanıdır. Vücudunun ve ayaklarının yassıca olmasiyle çağanozdan ayrılabilir. Eti lezzetli olmadığı için, balık ağlarında bol bol çıktığı halde, gene denize atılır (Bk. Yengeç).

ÇALPARA

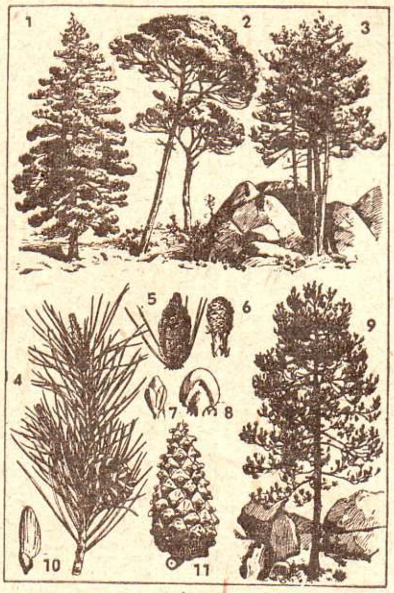
Farsça «çâr-pâre» (dört parçalı) kelimesinin sonradan Türkçede aldığı şekildir. Çalpara, «maşa» da denilen ve Türk halk müziğinde kullanılan bir vurma âletidir. Tahtadandır, avuç içinde vurulur.

Klâsik Türk müziğinde vaktiyle kullanılmış olan çârpâre ise, dört küçük sert tahta parçasından yapılmıştır. Oyun havaları çalınırken kullanılır. Bu âletin Sasanîler'den Araplar'a, onlardan da İspanyollar'a ve başka milletlere geçtiği tahmin edilebilir.

İnsan sağlığına faydalı yaz, kış yapraklarını dökmiyen bir ağaç :

ÇAM

ÇAM kozalaklıların çamgiller familyasından olan ağaçlara genel olarak verilen addır. Çamlar değişik ortam şartlarında yetişerek ormanlar meydana getirirler. Ayrıca yaz, kış yapraklarını dökmedikleri, havayı saflaştırdıkları için bahçelerde, parklarda da yetiştirilirler. Kuzey memleketlerinin sert ikliminde başka ağaçlar barınamazken, bazı çam çeşitleri geniş ormanlar meydana getirirler. Bununla beraber, tropiklerde de yetişen bazı çeşitleri vardır. Fakat genel olarak çam ılık ve bilhassa soğuk memleketlerin bitkisidir. Açıktohumlular şubesinden olan çamların birçok çeşitleri vardır. Bunların hemen hepsi de iğneyapraklıdır. Belli başlı örneği sarı çamdır.

ÇAMLAR: 1 — Akçam (çıralı çam); 2 — Fıstık çamı; 3 — Orman çamı; 4 — Orman çamının dalı; 5 — Erkek çiçekler; 6 — Dişi çiçekler; 7 — Tek erkek çiçek; 8 — Tek dişi çiçek; 9 — Sahil çamı; 10 — Tohum; 11 — Kozalak

Sağlam Bir Ağaç

Sarı çam Akdeniz ve Karadeniz kıyısındaki ormanlarımızda 1200 m.den 1600 m.ye kadar olan yerlerde yetişen 40 m. kadar yükseklikte sağlam bir ağaçtır. Doğuda 2600 m. yüksekliklerde de bu çeşit çamlara rastlanır.

Sarı çamın gayet kuvvetli kökleri gövdenin sağlamca yere tutunmasını sağlar. Civardaki bütün besin maddelerini sömürdüğü için yakınında pek bitki barınamaz. Gövdenin üzerinde kırmızı veya kahverengi kabuklar vardır. Bu kabuğu sivri bir demirle oyarsak bir müddet sonra içinden hoş kokulu sarı yapışkan bir sıvı damlası çıkar, aşağıya doğru uzar. Bu, çamın reçinesidir. Bitki bunu yarasını kapatmak, dış etmenlerden korumak için salgılar. Reçinenin kokusu aynı zamanda böcekleri, sinekleri de uzaklaştırır. Reçineli ağaçlar kolay tutuşup yandığından bu çeşit ağaçların tahtası yakacak olarak kullanılır (Bk. Reçine).

Sarı çam her yıl tepesinden yanlara doğru dallar verir. Ağacın uzaktan görünüşü piramidi andırır. Zamanla alttaki dallar kopar, tepedeki dallar kalır. Çamın tepedeki tomurcuğu koparsa büyümesi durur. Keçiler, tırmanarak, fidanların tepe tomurcuklarını yediklerinden, çam ormanlarına büyük zarar verirler. Sarı çam, ışığı çok sever, başka ağaçlardan sıyrılıp daha bol güneş almak için göğe doğru yükselir.

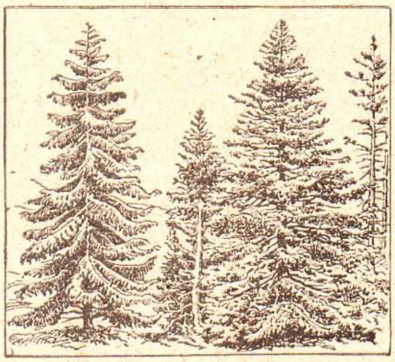
Çamın yaprakları iğne biçimindedir. Baharda yeni yapraklar meydana gelir. Yazın tomurcukların gelişmesi durur. Kışın yapraklar tamamiyle dökülmez. Yeni yapraklar 2-3 yıl kadar kalır, belirli bir mevsime bağlı olmaksızın düşerler.

Her çiçekli bitki gibi çamlar da çiçekleriyle ürerler. Aynı ağaçta hem erkek, hem de dişi çiçekler olur. Çiçeklerin meydana gelmesi ağacın ancak 20-25 yaşında başlar. Ormanda erkek çiçekler aynı zamanda olgunlaştıklarından keseciklerinde bulunan çiçek tozlarını havaya saçarlar. Her çiçek tozunun iki baloncuğu vardır. Böylece, tozlar uzunca bir müddet yere düşmeden havada uçarlar. Uzaktan bakıldığı zaman sarı bir bulut gibi görünen bu toz yağmuruna halk arasında «kükürt yağmuru» denir. İşi biten erkek çiçeklerin bulunduğu başaklar kurur, dökülür.

Kozalak Nedir

Kozalaklar çamın dişi çiçekleridir. Baharda yeni çıkan dalların uçlarında kozalaklar meydana gelir. Kozalağın üstü, bir kiremit gibi üst üste sıralanmış, sert pullarla kaplıdır. Her pul bir meyva yaprağıdır. Meyva yaprağının iki yanı başka bitkilerde olduğu gibi kapanmayıp, tersine, açıkta kalır. Bundan dolayı çamlar ve benzeri bitikler açıktohumlulardandır.

Havada uçuşan çiçek tozları bu çiçeklere konunca döllenme meydana gelir. Dişi kozalağın önceleri sıkışık olan pulları döllenme zamanında aralanır. Tozlar da aralarına dolar, ertesi yılın baharına kadar kalır. O zaman, dişi çiçeği döllendirir. Kozalağın içinde tohumlar meydana gelir. Daha ertesi yıl kozalak kendiliğinden açılır, to-

Çam çeşitlerinden köknar

humları yere atar. İşi sona eren kozalak da kuruyarak düşer. Tohumlar kanadlı olduklarından rüzgârla her yana uçuşurlar.

Çam Nasıl Yetiştirilir

Bahçelerde, parklarda çamlar fidandan yetiştirilir. Ormandaki genç fidanlar özenle yerden sökülür. Bunu yaparken dikkat etmeli, kökleri zedelememeye çalışmalıdır. Aynı zamanda, köke hava aldırmamak için etrafındaki toprakları silkelememek gerekir. Bu fidan istenilen yere dikilir.

Çamı bahçelerde tohumlarından da yetiştirmek mümkündür. Bunun için olgun bir kozalağı, baş aşağı, bir fıçı toprağa dikmeli, bunu üç, dört yıllık oluncaya kadar ılık bir yerde bulundurmalıdır. Yeter derecede kuvvetlendiği anlaşıldıktan sonra asıl yerine götürülür.

Çam Çeşilteri

Sahil çamı. — Sarı çama benzer. Sıcak yerlerde, denize yakın yüksekçe yerlerde yetişir. Yurdumuzda İstanbul, Marmara, Karadeniz kıyılarında çok bulunur. Toroslar'da da 2000 m. yüksekliğe kadar olan yerlerde de raslanır. Sarı çamdan başlıca farkı kozalaklarının sapsız, daha büyük, iğne yapraklarının da daha uzun olmasıdır.

Fıstık çamı. — Yapraklı dalları bir şemsiye gibi ağacın tepesinde toplanmıştır. Denizden en aşağı 500 m. yükseklikteki yerlerde bulunur. Akdeniz, Ege, Marmara Denizi kıyılardaki ormanlarda çokça bulunur. İstanbul'da Boğazlar ve Adalar'da bulunan çamlar bunlardandır. «Çam fıstığı» denilen yağlı, lezzetli tohumları toplanıp satılır, pilâvlara, dolmalara konur.

Akçam. — Daha çok, dağlık yerlerde yetişir. Dalları düzgün ve düz olduğundan uzaktan sivrice bir piramidi andırır. İğne yaprakları öteki çamlardakinden daha düz, daha kısadır. Yurdumuzda Kuzeydoğu'da, Doğu'da bulunan bir türü vardır.

Karaçam. — Birçok bakımlardan akçamı andırır. Yurdumuzda Uludağ'da çoktur.

Lâden. — Görünüşü akçama benzerse de daha kısa, daha eğik dalları vardır. Kozalakları pullanmadan yere düşer. Lâden 50-60 m. kadar yükselir. Gövdesi düzdür. Kerestesi, reçinesi çok makbuldür. Kozalakları aşağıya doğru sarkıktır.

Venedik çamı. — Çok iri, kuvvetli bir çam cinsidir. 2000 m. yüksekliğe kadar olan yerlerde görülür. Tatlı yeşil yaprakları vardır. Kışın yaprakları dökülür.

Kaliforniya çamı. — Dünyanın en yüksek ağaçlarındandır, boyu çok kere 100 metreyi geçer. Daha çok, Kaliforniya ormanlarında bulunur.

Köknar. — Ormanlarımızda pek çok sayıda olan bu ağaç akçama benzer. Karadeniz kıyılarında, Uludağ'da, Kazdağı'nda çok bulunur. Yaprakları teker teker sıralanmıştır. 2, 3 sm. kadar uzunluktadır. Kozalakları silindir biçimindedir, dalın üzerinde dik durur. Kerestesinden daha çok kâğıt yapımında faydalanılır.

Faydalı Bir Bitki

Çam birçok bakımlardan faydalı bir bitkidir. Çıra ve yakacak olarak kullanıldıktan başka reçinesinden de faydalanılır. Reçine endüstride çok kullanılan bir maddedir, terementin ruhu çıkartılır. Ayrıca, çamlar yakılarak elde edilen isten de baskı mürekkebi yapılır. Bundan dolayı, çam ormanlarına aşırı bir dikkat göstermek gerekir. Bu ağaçların dallarını kesmemek, gövdeyi gelişigüzel yaralamamak lâzımdır. Zedelenen ağaçlar zamanla kuruyup gider.

Her çam fidanını söküp bahçeye taşımak çok kere iyi bir sonuç vermez. Elverişli gelişme şartları bulamadığından genç fidan çürüyüp gider. Doğu illerimizde bazı kimseler önce baltayla ağacın gövdesini yararlar, sonra da tamamen kuruyunca yakmak üzere keserler. Buna halk arasında «boğma» denir. Çam ormanlarına çok zarar veren, kısa zamanda geniş ormanları kurutup yok eden zararlı bir usuldür.

Doktorlukta Çam

Çamın, eskiden olduğu kadar, bugünkü doktorlukta da yeri vardır. Çam tomurcuklarının kaynatılmış suyu mesane ve böbrek hastalıklarında sancıyı dindirmek için kullanılır. Ayrıca, ciğerlerinden hasta olanlara, yakınında geniş çamlıklar bulunan yerlerde, çam kokulu saf hava teneffüs etmeleri tavsiye edilir.

ÇAMGİLLER

Açıktohumlular şubesinin kozalaklılar takımından bir bitki familyasıdır. Bu familyada çam, köknar, lâden, sedir, mazı gibi ağaçlar vardır. Bütün bu bitkiler yapraklarını yaz, kış dökmezler. Meyvaları kozalak şeklindedir. Hepsi reçineli bitkilerdir.

ÇAMALTI (Bk. TUZLALAR)

ÇAMARDI

İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Kızılırmak bölümünde Niğde iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda Kayseri'nin Yahyalı, Adana'nın Feke, güneyde Adana'nın Pozantı, Güneybatıda Niğde'nin Ulukışla, batıda aynı ilin Bor ve Merkez, kuzeyde Kayseri'nin Yeşilhisar ilçeleri çevirir. 20 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.194 km^2

Nüfusu: 14.705 (1960 sayımı)

Çamardı ilçesi Orta Toroslar sisteminin kuzey kenarında bulunur. Bu dağ sisteminin içinde bulunan Aladağ ve Kırkpınar Dağı'nın bir kısmı Çamardı ilçesi sınırları içinde kalır. Bu iki dağ kütlesi arasında Ecemiş vâdisi yer alır.

İlçede yazlar sıcak, kışlar soğuk geçer. En önemli akarsu Ecemiş Suyu'dur. İlçedeki dağlık alanlar orman bakımından zengindir. Düz alanlarda tarım yapılır. Meyvacılık da ileri bir durumdadır.

Kasaba. — İlçe merkezi Çamardı kasabası, Aladağ ile Kırkpınar Dağı arasındaki çukur alanda kurulmuştur. Yeşillikler içinde şirin bir kasaba olan Çamardı'nın nüfusu 1.953'tür (1960 sayımı). Niğde'ye 72 km.lik bir şose ile bağlıdır. Niğde'den gelen yol burada kalır. Kasabanın başka doğrultuda her hangi bir yerle bağlantısı yoktur.

ÇAMELİ

Denizli'nin Akdeniz Bölgesi sınırları içerisindeki kısmında bulunan bir ilçedir. Topraklarını doğuda Burdur'un Gölhisar, güneyde Muğal'nın Fethiye ve Köyceğiz, batıda Denizli'nin Tavas, kuzeyde aynı ilin Acıpayam ilçeleri çevirir. 27 köyü vardır.

Yüzölçümü: 844 km^2

Nüfusu: 17.139 (1960 sayımı)

İlçe toprakları, Dalaman Çayı'nın yukarı çığırında, meydana getirdiği kıvrım içerisindedir. Arazi dağlıktır. İlçenin başlıca dağları olan Kızan Dağı ile Güre Dağı güneybatı-kuzeydoğu doğrultuludur. Bunlar arasındaki çukur alan ve onun orta kesimini kaplıyan Karaman Gölü de aynı doğrultudadır. İlçenin ovalık kısımlarında tahıl yetiştirilir, yüksek alanlarda ise daha çok hayvancılıkla uğraşılır.

Kasaba. — İlçe merkezi Çameli kasabası 1.279 nüfusludur. Ana yollara göre sapa bir durumda olduğundan pek gelişememiştir. İl merkezi olan Denizli'ye 101 km.lik bir yolla bağlanmıştır. Bu yolun Acıpayam'a kadar olan kısmı pek iyi değildir. Çameli ayrıca Akdeniz kıyısındaki Fethiye iskelesine 70 km.lik bir yolla bağlıdır.

ÇAMLIBEL, Faruk Nafiz (1898-)

Faruk Nafiz Çamlıbel

Tanınmış şairlerimizdendir. 1898'de İstanbul'da doğdu. Lise tahsilinden sonra bir müddet tıbbiyede okudu, fakat rahatsızlığı sebebiyle bitiremedi. Öğretmenlik mesleğine girdi. 1922'de Kayseri Lisesi'ne edebiyat öğretmeni oldu. Ondan sonra sırasiyle Ankara ve İstanbul liselerinde arasız öğretmenlik yaptı. Bir ara Türk fikir ve sanat hayatına büyük hizmetleri dokunan «Hayat» dergisini idare etti. Daha sonra, kısa bir süre «Anayurt» dergisini çıkardı. 1946'dan 1960 mayısına kadar İstanbul milletvekiliydi.

Faruk Nafiz Çamlıbel «Hecenin Beş Şairi» diye anılan ve Enis Behiç Koryürek, Orhan Seyfi Orhon, Halit Fahri Ozansoy, Yusuf

Ziya Ortaç'tan müteşekkil topluluğa dahil olarak edebiyat tarihimizde önemli bir yer aldı. 1908'den sonra yetişen şairler arasında en çok ün kazananlardan biridir. «Aşk ve sevda şairi» olarak tanınır. Bu arada piyesleriyle de destan nev'inin başarılı örneklerini vermiştir. Ayrıca «Yıldız Yağmuru» adlı bir de roman yazmıştır.

Eserleri:

Şarkın Sultanları, Dinle Neyden, Çoban Çeşmesi, Suda Halkalar, Bir Ömür Böyle Geçti, Canavar, Akın, Özyurt, Kahraman, Bir Demette Beş Çiçek, Yıldız Yağmuru, Yangın, Vazife, İlk Göz Ağrısı, Küçük Çiftlik, Akar Su, Akıncı Türküleri, Tatlı Sert, Huzur ve Sükûn, Elimle Seçtiklerim.

Hakkındaki eserler:

Faruk Nafiz; Hayatı, Seçme Şiirleri (N. S. Banarlı, 1937); Faruk Nafiz; Hayatı ve Eserleri (Y. Ziya Ortaç, 1937); Faruk Nafiz ve Seçilmiş Şiirleri (N. S. Banarlı, 1949).

ÇAMLIDERE

Ankara ilinin Karadeniz Bölgesi sınırları içinde kalan ilçelerinden biridir. Topraklarını doğuda aynı ilin Kızılcahamam, güneyde Ayaş, batıda Bolu'nun Gerede, kuzeyde Çankırı'nın Eskipazar ilçesi çevirir. Merkez bucağından başka Peçenek isimli bir bucağı, bunlara bağlı 44 köyü vardır.

Yüzölçümü: 728 km²

Nüfusu: 20.703 (1960 sayımı)

İlçenin bulunduğu alan Kuzey Anadolu Dağları'ndan Köroğlu - Işık Dağları kütlesi üzerindedir. Yüksek tepeler bulunan bu dağların güney kesimi Sakarya'nın bir kolu olan Kirmir Çayı ile sınırlanmıştır. Bu dağlık kütleyi Kirmir Çayı'nın en önemli kolu olan Kömürken Çayı ve onun kolları sular. Çamlıdere'de yüksekliğin tesiri ile yağışlar fazladır. Kışlar uzun ve karlı geçer, yaz sıcaklığı fazladır, kışla yaz arasında sıcaklık farkı yüksektir.

FARUK NAFİZ ÇAMLIBEL'in ŞİİRLERİNDEN ÖRNEKLER :

ÇANKAYA

Bu hıyaban ebediyet yoludur,
Gider Allah'a kadar burdan ucu...
Karşıdan bakma geçerken, yolcu,
Belki bir derd ile bağrın doludur.

Bu hıyaban avutur cümle yası
Dinlen altında yeşil bir dalının:
O kızıl saçlı zafer kartalının
Bu hıyabanda kurulmuş yuvası...

Toprağın gölgesi vurmuşken aya
Sildi bir hızla bu kartal kanadı,
Bil ki beyhude gönül bağlamadı
Nice dullarla yetimler buraya.

Evliya uğrağıdır sanki bu bağ,
Gözünün sürmesi bil toprağını.
Her gören der ki bu cennet bağını:
«Bu sular Kevser, ağaçlar Tûba.»

KISKANÇ

Sakın bir söz söyleme... Yüzüme bakma sakın,
Sesini duyan olur, sana göz koyan olur.
Düşmanımdır seni kim bulursa cana yakın,
Anan bile okşasa benim bağrım kan olur...

Dilerim Tanrı'dan ki sana açık kucaklar
Bir daha kapanmadan kara toprakla dolsun,
Kan tükürsün adını candan anan dudaklar,
Sana benim gözümle bakan gözler kör olsun.

«SUDA HALKALAR» DAN BİR PARÇA

Sahraya baharın daha ilk indiği gündü,
Dağlarda gezerken bana bir çeşme göründü.
Birdenbire sıyrıldı gözümden çözülen bağ,
Bir hâtıranın dağdaki yadıydı bu menbağ.
Üç beş sene evvel bu dağın bir gülü vardı,
Yaz günleri dinlendiğimiz yer bu pınardı.
Birlikte düşerdik bu uzun yollara erken,
Kaç kerre şafak söktü bu dağlarda gezerken...
Bahtın bir avuç toprağa kalbettiği hızla,
Kaç kerre su içtik buradan taslarımızla...

Çamlıdere ormanlık bir ilçedir. En çok köknar, çam, meşe ağaçları vardır. Tarıma ayrılan topraklar azdır. En çok buğday ekilir. Meyvalardan en fazla armut yetişir.

Kasaba. — Ilçe merkezi Çamlıdere kasabası denizden 1200 m. yüksekte kurulmuştur. Istanbul - Ankara asfaltına 18 km.lik bir şose ile bağlıdır. Ankara'ya olan mesafesi 112 km.dir.

6 mahalleden meydana gelen Çamlıdere kasabasının nüfusu 2.683'tür (1960 sayımı).

ÇAMLIHEMŞIN

Karadeniz Bölgesinin Doğu Karadeniz bölümünde Rize iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğudan aynı ilin Ardeşen, güneyde Erzurum'un Ispir, batıda Rize'nin Çayeli, kuzeyde Pazar ilçeleri çevirir.

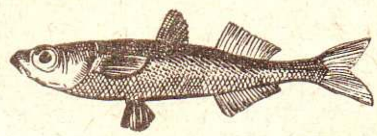
Nüfusu: 10.245 (1960 sayımı)

Çamlıhemşin ilçesi Doğu Karadeniz bölümünün çok ârızalı bir kesiminde bulunur. Bu yöredeki dağların hepsine birden Rize Dağları denir. Ilçe toprakları kuzeyden güneye doğru yükselir. Bu toprakları kıyıya dik bir şekilde akan sular yer yer keser. Iklim mutedildir. Kışlar ılık, yazlar serin geçer. Her mevsim yağışlıdır. En çok yağış sonbaharda ve kışındır. İlçe orman bakımından zengindir. Belirli bir yüksekliğe kadar yayvan yapraklı ağaçlar, daha yükseklerde ise iğne yapraklılar görülür. İlçenin en önemli akarsuyu Pazar Suyu'dur. Güney - kuzey doğrultusundan akan bu su, Pazar ilçesi hudutları içine girdikten sonra Karadeniz'e dökülür.

Iiçenin tarım faaliyetleri başında mısır ekimi gelir. Tahıl çeşitleri arasında ikinci sırayı pirinç alır. Burada yetişen pirinç sulanmaya ihtiyaç göstermiyen dağ pirincidir. Endüstri bitkilerinden tütün ekimi gelişmiştir. Bu tütün geniş yapraklı olduğundan daha çok puro yapımında kullanılır. Rize ilinin ekonomik hayatında önemli bir yer tutan çay tarımı, son yıllarda Çamlıhemşin ilçesine de girmiştir. Ilk önce 1952'de dikilmeye başlanan çay fidanları, bugün 362 dekarlık bir alanı kaplamaktadır.

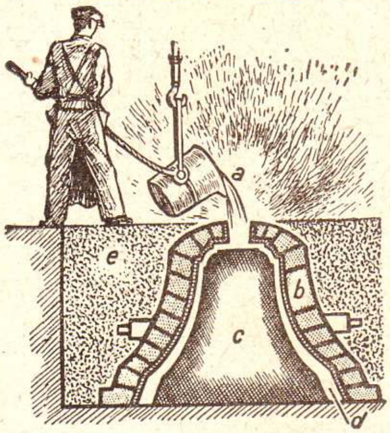
Kasaba. — İlçe merkezi Çamlıhemşin kasabası Pazar Deresi'nin vâdisinde kurulmuştur. 2.221 nüfuslu (1960 sayımı) çok küçük bir kasabadır. Deniz kıyısındaki Pazar iskelesine 17 km. uzunluğunda bir yolla bağlıdır. Kasabayı Pazar'dan geçmek üzere Rize'ye bağlıyan yol 53 km.dir.

ÇAMUKA BALIĞI

Çamuka balığı

Gümüş balıklarının bir çeşididir. Cüssesi gümüş balığından daha küçük, lezzeti de daha aşağıdır. Bununla beraber, bazı balıkçılar çamukayı, «gümüş balığının küçüğü» diye satarlar. Çamukalar gümüş balıklariyle birlikte avlanır. Üreme ve başka özellikleri gümüş balıkları gibidir (Bk. Gümüş Balığı).

Büyük bir çanın dökümü: a — Eritilmiş tuncun kalıba dökülmesi; b — Kalıbın dış kısmı; c — Kalıbın kilden yapılmış iç kısmı; d — Çanın kalınlığı; e — Kalıbın oturtulduğu yer

ÇAN

Tunç gibi çınlayıcı madenlerden türlü boylarda yapılan, içinde asılı tokmağını kenarına vurmakla ses çıkaran tersine dönmüş kadeh biçiminde bir alettir. «Kampana» da denir. Çana «kampana» adı Fransa'da aynı adı taşıyan bir bölgede icat edilmiş olmasından dolayı verilmiştir.

Eski devirlerde köy, kasaba, hattâ şehirlerde birçok hususlar halka çanla işaret verilmek suretiyle duyurulurdu. İbadet zamanları, ölüm vakaları, yangınlar, çeşitli âfetler, herkesi ilgilendiren olaylar, düşman kuvvetlerinin baskını kilise çanlarının ayrı tempolarla çalınması ile halka bildirilirdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir kanununa göre, önemlice bir Müslüman topluluğunun bulunduğu bir şehirde kiliseler çan çalamazdı. Bu kanun Tanzimat'ta kaldırıldı.

Çan bugün daha çok «sis çanı», «kilise çanı» olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, çeşitli sesler veren madenî çanların bir araya getirilmesi, bunlara gene madenî bir tokmakla vurulmasiyle ses elde edilen bir müzik aleti orkestralarda bulunur.

DÜNYANIN EN BÜYÜK BAŞLICA ÇANLARI

Şimdiye kadar yapılan çanların en büyüğü 1533'te, Moskova'daki Kremlin'e takılmak üzere dökülen 202 ton ağırlığındaki çandır. Bu dev çan yerine takılırken kurtulup düşmüş, 10 tonluk bir parçası kopmuştur.

Almanya'nın Köln (Kolonya) şehrindeki büyük kilisenin çanı 24,5 ton ağırlığındadır. Viyana'daki Sankt Stefen Kilisesi'nin 19.800 kilo ağırlığındaki çanı 1945'te tahrip edilmiş, yerine yeniden 20.130 kiloluk bir çan takılmıştır. Milâno Kilisesi'nin en büyük çanı 15 ton, Roma'daki San Pietro'nun çanı da 14 ton ağırlığındadır.

ÇAN

Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara bölümünde Çanakkale iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğu ve güneydoğuda aynı ilin Yenice, güneybatıda Bayramiç, batıda merkez, kuzeyde Lâpseki ve Biga ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Etili adında bir bucağı, 66 köyü vardır.

Yüzölçümü: 880 km²

Nüfusu: 33.269 (1960 sayımı)

Çan arazisi, ilçe merkezi çevresindeki düzlüklerin dışında, genel olarak küçük dağlardan, tepelerden meydana gelmiştir. Ortadaki düzlük Kocabaş Çayı'nın bir kolu olan Çandere çevresinde uzanır. İlçenin en yüksek noktası kuzeybatıdaki Karadağ'dır (750 m.). Dağlık alanlar meşe, çam, kayın, gürgen, ardıç ağaçlariyle örtülüdür.

Düz alanlarda tarım yapılır. En çok buğday, ikinci derecede yulaf ekilir. Eskiden dışarıya hayvan ihraç eden Çan, şimdi hayvancılık bakımından geri kalmıştır.

Kasaba. — İlçe merkezi Çan kasabası Çanakkale - Balıkesir yolu üzerinde denizden 80 m. yükseklikte kurulmuştur. Çanakkale'ye 74 km., Balıkesir'e 138 km. uzaklıktadır. Ulaşım bakımından Çanakkale ve Karabiga İskeleleriyle Balıkesir istasyonundan faydalanır. Nüfusu 3.459'dur (1960 sayımı). 3 mahalleden meydana gelen kasabanın 3 dönüm genişliğinde bir parkı, şifalı bir kaplıcası vardır.

Tarihî Bir Kıyı Şehrimiz:

ÇANAKKALE

ÇANAKKALE Marmara Bölgesinin Güney Marmara bölümünde bir ilimizdir. Güneyde Ayvacık ilçesine ait çok küçük bir kısım, Ege Bölgesi sınırları içine girer. Topraklarını doğuda Balıkesir, güneyde Edremit Körfezi, batıda Ege Denizi, kuzeybatıda küçük bir kesimde Edirne ve Tekirdağ illeri, kuzeyde Marmara Denizi çevirir. Merkez ilçesinden başka, Ayvacık, Bayramiç, Biga, Bozcaada, Çan, Eceabat, Ezine, Gelibolu, Lâpseki ve Yenice adında ilçeleri, bunlara bağlı (ilçelerin merkez bucaklariyle birlikte) 29 bucağı, 572 köyü vardır.

Yüzölçümü: 9.960 km²

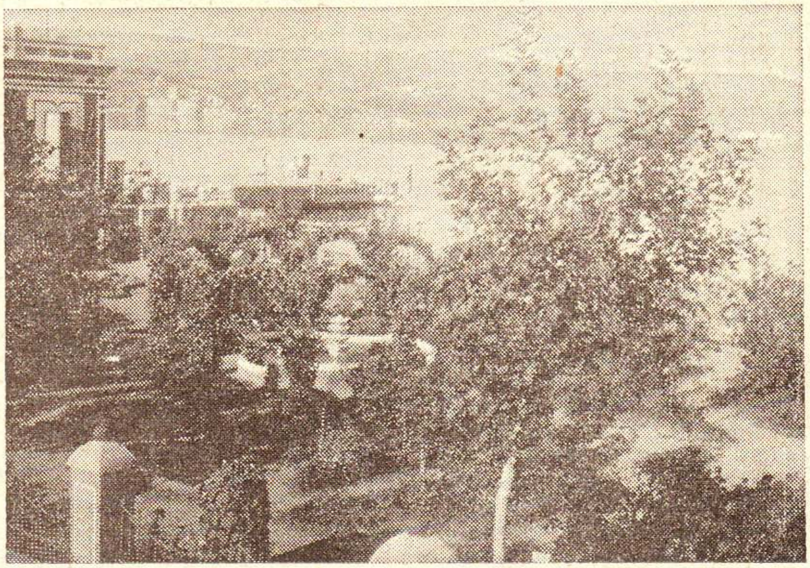
Nüfusu: 338.381 (1960 sayımı)

Nüfus yoğunluğu: km²'ye 34 kişi.

Çanakkale ili genel olarak oldukça ârızalı, vâdilerle yarılmış, dağlık, tepelik bir manzara gösterir. Ovalık yerleri azdır. Bellibaşlı ovalar ilin güneyinde bulunan Eski Menderes vâdisi boyunca dizilmiş olan Bayramiç ve Ezine ovalarıdır. Bunlardan başka, bazı akarsu ağızlarında alüvyonların birikmesiyle meydana gelmiş düzlükler vardır. Bunların en önemlisi bir kenarında meşhur Truva harabelerinin bulunduğu ovadır.

Bu kıyı ovalarından bir tanesini de Çanakkale'nin hemen yanıbaşında denize dökülen Sarıçay meydana getirmiştir. İlin büyük kısmından Çanakkale Boğazı vasıtasiyle ayrılmış bulunan Gelibolu yarımadası kıyılarında bu tip yalı ovalarına pek raslanmaz.

Boğazın Gelibolu Yarımadası kıyıları denize dik yamaçlarla iner. Bu kıyının girinti ve çıkıntıları da daha azdır. Yarımada Çanakkale Boğazı'ndan Saros Körfezine doğru hafif bir şekilde yükselir. Saros Körfezi üze-

Çanakkale limanından bir görünüş

rinde yükseklikleri 400 m.ye yaklaşan tepeler vardır. Çanakkale ilinin en yüksek noktası Edremit Körfezinin kuzeyinde birdenbire yükselen Kazdağı'dır (1787 m.). Bu kütle kuzeye doğru hafif bir eğimle iner, ilin orta kesimlerindeki tepelik alana karışır.

Iklim. — Çanakkale'de yazlar sıcak, kışlar ılık geçer. Yıllık yağış tutarı 605 mm. dir. Bunun ancak %7'si yazın düşer. En yağışlı mevsim kıştır (%47). İlin güneyinde Kazdağı ile Edremit Körfezi arasında kalan ince kıyı şeridinde belirli bir Akdeniz iklimi hüküm sürer.

Doğal Bitki Örtüsü. — İl yüzölçümünün %26'sı ormanlıktır. Orta kesimlerinde henüz tahrib edilmemiş ormanlar vardır.

Akarsular. — Çanakkale ili sınırları içinde büyük akarsu yoktur. En önemli akarsular Eski Menderes Çayı, Sarıçay, Kocabaş Çayı'dır. Bunlardan Eski Menderes Çayı doğu-batı doğrultusunda akar; Bayramiç ve Ezine ovalarından geçer, Kumkale yakınlarında Çanakkale Boğazı'na dökülür. Sarıçay, Kazdağı'ndan çıkar, doğu-batı doğrultusunda akar, Çanakkale şehrinin yakınında Çanakkale Boğazı'na dökülür. Kocabaş Suyu güney-kuzey doğrultuludur. Karabiga'nın doğusunda Marmara Denizi'ne dökülür.

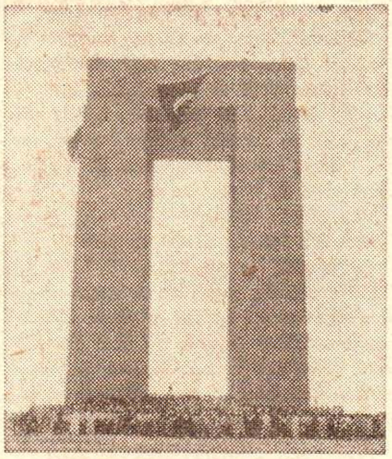
Ekonomi. — Çanakkale ili topraklarının faydalanma bakımından bölünüşü şöyledir: %19 ekili-dikili topraklar, %26 ormanlar, %5 nadasa ayrılan alanlar, %29 çayır ve otlaklar, %21 ürün getirmiyen arazi. Bu duruma göre, Çanakkale topraklarının %24'ü (yani dörtte birine çok yakın bir kısmı) tarıma elverişli demektir. Tarım alanlarının büyük bir kısmını tahıl kaplar. Endüstri bitkileri arasında en çok eiklen susamdır. Bağcılık Gelibolu Yarımadasında ve idari bakımdan bu ile bağlı olan Bozcaada ile İmroz adasında gelişmiştir. İmroz Adası'nda zeytinlikler de vardır. İlin diğer önemli zeytin alanı da Edremit Körfezi kıyısındaki ince kıyı şeridir.

Gelibolu'da balıkçılık da önemli bir geçim kaynağıdır, buna bağlı olarak bir balık konserve fabrikası kurulmuştur.

Ulaşım. — Marmara Bölgesinin sınırları içinde demiryolu bulunmayan iki ilinden biri Çanakkale'dir (diğeri Bursa). İlin en önemli karayolu Çanakkale'yi Çan - Yenice üzerinden Balıkesir'e bağlıyan yoldur. Bu yol üzerinde Çan'dan ayrılan bir yol Biga'dan geçerek, Marmara Bölgesi kıyısındaki Karabiga'ya ulaşır. Çanakkale'den güneye doğru inen bir yol da Ezine ve Ayvacık'a gider. Ezine'den itibaren Eski Menderes vâdisi boyunca giden bir yol da Bayramiç'e varır. Gelibolu Yarımadasındaki bir kara yolu da Çanakkale'yi karadan İstanbul'a bağlar.

Çanakkale Şehri

Çanakkale Boğazı'nın doğu kıyısında, boğazın en dar yerinde kurulmuştur. Şehrin bir kısmı düz kıyı ovası üzerinde, bir kısmı da hafif eğimli Hastane Bayırı üzerindedir. 5 mahalleden meydana gelmiş olan Çanakkale şehrinin nüfusu, askerî kıtaların yer değiştirmesi yüzünden zaman zaman azalıp çoğalmıştır. Nüfus bir ara 25.000'e yaklaşmışken 1950'de 11.800'e düşmüş, 1955'te de

Çanakkale Anıtı

16.000'e yükselmişti. Bugün 20.000'e yaklaşmıştır (1960 sayımı: 19.484).

Çanakkale'nin ün salmış olan topraktan çanak-çömlek imalâtı, son yıllarda sarsıntı geçirmektedir. Şehre 37 km. uzaklıktaki Truva harabeleri epeyce yabancı turist çeker.

Şehrin 75 yataklı bir hastanesi, bir ortaokulu, bir orta erkek sanat okulu, bir müzesi vardır. 18 Mart Plâjı, Kilitbahir köyündeki havuzlar, Erenköy çamlığı, Balaban gibi mesire ve eğlence yerleri meşhurdur.

Tarihte Çanakkale

Çanakkale'nin tarihin çok eski devirlerine kadar uzanan bir tarihi vardır. Truva menkıbelerinde efsanelerin payı ne kadar fazla olursa olsun, gene de bunlardaki gerçek inkâr edilemez. Truva adlı şehrin kalıntıları bugünkü Çanakkale'nin 37 km. kadar güneyine düşer. Truva şehrinin tarihinin M.Ö. XX. yüzyıla kadar gerilediği sanılmaktadır (Bk. Truva). Boğaz'ın Karadeniz yolu üzerinde olması, eski medeniyetlerin doğup geliştiği topraklar üzerinde bulunması şehrin çabuk gelişip büyümesini sağlamıştı. Ege kıyısındaki kavimlerin denizcilikte ilerleyip ticaret yapmalarının da bunda payı olmuştur. Dârâ'nın, Serhas'ın muntazam orduları buradan geçti, yenildikten sonra da aynı yoldan geri döndü. Asya'yı fethe çıkan Büyük İskender de M. Ö. 334 yılının baharında Çanakkale Boğazı'ndan geçti. Çanakkale, Yunanlılar'ın, Romalılar'ın egemenliğinden sonra, Bizanslılar'ın egemenliği altına girdi. I. İustinianus Boğaz'ın iki yanındaki kasabaların etrafını surlarla çevirttikten başka kaleleri de tamir etti.

Haçlı seferleri devrinde Venedik, Ceneviz ve Pisa gibi deniz ticareti yapan devletler, Çanakkale'den faydalanmak için, aralarında rekabete başladılar. Haçlı Seferleri'nde de Çanakkale birkaç kere Haçlı devletleri tarafından işgal edildi.

Osmanlılar daha Orhan Gazi zamanında bile bazan akıncılık, bazan da Bizanslılar'a yardım etmek maksadiyle, Çanakkale Boğazı'ndan Rumeli'ye geçmişlerdi. Fakat 1356' da ilk olarak fütuhat maksadiyle karşıya geçtiler. Çanakkale o tarihten sonra da bir Türk şehri olarak gelişti.

ÇANAKKALE ANITI

250.000 Çanakkale şehidinin hâtırasını anmak üzere Çanakkale'de Morto Koyu önündeki Hisarlıktepe üzerine dikilen anıttır. 6,5 yılda yapılmıştır.

Çanakkale'de kahramanlık destanları yaratmış olan aziz şehitlerimiz için bir anıt dikilememiş olması yıllardan beri bütün Türkleri üzüyordu. Nihayet, haziran 1952' de, İstanbul Vilâyetinde toplanan bir heyet anıtın yapılmasına karar verdi. 1944'te Millî Savunma Bakanlığı tarafından açılan bir yarışmada Mimar Doğan Erginbaş ile İsmail Utkular'ın çizdikleri proje kazanmıştı.

Şehitlikleri İmar Cemiyeti'nin bir kolu olarak kurulan «Çanakkale Şehitler Âbidesi İnşaatına Yardım Komitesi» tarafından bütün yurtta bir bağış kampanyası açıldı. Sonunda inşaat için lüzumlu para toplandı. Anıtın yeri seçildikten sonra inşaat nisan 1954'te ihaleye çıkarıldı. 1.648.234 lira üzerinden ihalesi yapıldı. 19 nisan 1954'te anıtın temeli törenle atıldı. 14 ocak 1955'te yapılan bir kontrolda, anıtın şartnameye uygun olarak yapılmadığı görülerek, inşaat durduruldu. Çeşitli heyetlerin yaptıkları keşif ve incelemeler sonunda mütaahhidin yolsuzluğu görüldüğünden aradaki mukavele bozuldu .

İkinci defa ihaleye çıkarılan inşaat 10 eylül 1957'de 1.708.918 liraya ihale edildi. Mukavele gereğince anıt 1958 temmuzunda bitecekti. İnşaatın duraklaması devrinde personel maaşları eldeki paranın mühim bir kısmını tükettiğinden, parasızlık yüzünden anıt inşaatı 15 ocak 1958'de gene yarıda kaldı. Yeniden açılan 45 günlük bir gazete ve radyo kampanyası sonunda da, 1.686.251 Lirası halktan ve müesseselerden, 600.000 Lirası Büyük Millet Meclisi'nden, 100.000 Lirası İstanbul Belediyesi'nden olmak üzere 2.386.251 Lira toplandı. Böylece, inşaat 15 mart 1958 günü yeniden başladı. Nihayet bu para ile anıtın sadece gövde kısmı yapıldı, 21 ağustos 1960 günü törenle açıldı. Projeye göre yapılması gereken iskele ile rıhtım, anıtın etrafını çevirecek 500.000 ağaçlı orman, aydınlatma tesisleri, namazgâh, giriş yolu ve Çanakkale Savaşı hâtıralarının konacağı müze, daha birkaç milyon liraya ihtiyaç olduğundan, yapılamadı.

Dört ayak üzerine yapılmış olan anıtın yüksekliği 41,70 metredir. Ayaklar arasındaki açıklık 10 m., her bir ayağın tek başına kapladığı yerin uzunluğu 7,5 m. dir. Böylece, anıtın her bir yüzü (10+7,5+7,5=) 25 m. dir. Kenarları 25 metre olan bir kare üzerine yapılan anıtın tepe kısmı hafif konileşir, cephe 24,5 metreye iner.

ÇANAKKALE KALESİ

Çanakkale Boğazı'nın iki yakasındaki kalelerdir. Bu kalelerin çok eski bir tarihi vardır. İstanbul'da Doğu Roma İmparatorluğu kurulduktan sonra Çanakkale Boğazı'nın da siyasi ve askerî önemi artmıştı. Bundan dolayı, burasının tahkim edilmesi gerekiyordu. I. İustinianus Çanakkale Boğazı'nın girişindeki kale surlarını yeniden yaptırdı. Boğazın iki yanındaki kasabaların etrafı surlarla çevrildi, ayrıca Gelibolu surları da ta-

mir ettirildi, Aydos'un karşısına yeniden bir kale yaptırıldı. Bu kaleler uzun müddet kullanıldı, sürekli savaşlarda yıprandığından zaman zaman tamir ettirildi.

Osmanlılar Çanakkale'den karşıya 1356'da geçtiler. Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa komutasındaki Türk kuvveti Çardak'tan Rumeli yakasındaki Çempe'ye (Çimenlikhisar'a) geçmiş, orada yerleşerek kaleyi de ele geçirdi. Süleyman Paşa o kadarla da kalmadı, Gelibolu'nun karşısında Anadolu kıyısında Çardak'ta da bir kale yaptırdı.

Yıldırım Bayezit zamanında Boğaz muhafızı olan Sarıca Paşa Gelibolu'yu kendine merkez olarak seçmişti. Paşa dış sûrları yıktırıp iç kaleyi de tahkim ettirdi, limanı da üç kat zincirle kapattı. İstanbul'un kuşatılmasında, Fatih Sultan Mehmet Çanakkale Boğazı'nın gerektiği gibi kapatılamamasından dolayı Bizanslılar'a yardım geldiğini görünce, burasının kesin olarak kapatılması gerektiğini anlamıştı. Bunun sonucu olarak, fetihten sonra Boğaz'ın Rumeli kıyısında Sestos'ta, Anadolu kıyısında da Aydos'ta karşılıklı birer kale yaptırdı. Bunlardan Rumeli'dekine «Kilitbahir», (Deniz kilidi), Anadolu yakasındakinin en kuvvetlisine de «Çanak-kal'a», «Kal'a-i Sultaniye» veya «Seddülbahir» (Deniz setti) adı verildi.

Bunlardan Kilitbahir üç kısımdan meydana gelmiştir. Çanakkale Kalesi ise dörtgen biçimindedir, her köşesinde bir kule vardır. Kuleleri birbirine bağlıyan duvarlar mazgallarla pekiştirilmiştir. Kuleler yarım daire biçimindedir, üzerlerinde toplara mahsus mazgallar bulunur. Her iki kalenin içinde de erzak, cepane depoları, askerler için de koğuşlar, daireler vardır. Daha sonraları Anadolu tarafında Hamidiye, Mecidiye, Mesudiye; Rumeli yakasında, Hamidiye, Mecidiye, Namazgâh, girişte de Ertuğrul ve Orhaniye tabyaları yaptırılmıştır.

Türk'ün Büyük Zafer Destanı: ÇANAKKALE SAVAŞI

ÇANAKKALE SAVAŞI son yüzyılların savaş tarihinde parlak bir yer tutar. Bu savaşlar 1914 kasımında başladı, 1915 ocak ayına kadar sürdü.

Savaşın sebebi şuydu: İtilâf Devletleri (İngiltere, Fransa, Rusya), İttifak Devletleri (Almanya, Avusturya) safında savaşlara katılan Osmanlı İmparatorluğunu, İstanbul'u almak suretiyle, savaş dışı etmek istediler. Bundan daha önem verdikleri nokta da Boğazlar'ı açıp Rusya ile irtibat kurmak, yıkılmak üzere bulunan Rusya'yı kurtarıp, Doğu cephesindeki büyük İttifak kuvvetlerinin Batı'ya yığılmasına engel olmaktı. Bunun için de Çanakkale Boğazı'nı zorlayıp geçmeyi düşündüler (Bk. Birinci Dünya Savaşı).

Çanakkale Savaşı 3 kasım 1914'te İtilâf kuvvetleri donanmasının kısa bir hücumu ile başladı. Bu daha ziyade istihkâmların savunma gücünü ölçmek için yapılmış bir keşif hücumu idi. Şubat ayına kadar düşman donanmasının başka hücumu olmadı. Nihayet 19 şubat 1915'te Amiral Carden'in komutasında 12 parça gemiden kurulu bir filo Seddülbahir ve Kumkale'yi ateş yağmuruna tuttu. Sabahtan akşama kadar döğülen Türk siper ve tabyalarına 1100 mermi atıldı. Bu harekâta katılan uçaklar da, Türk siperlerini bombardıman ettiler. Buna karşılık Türk topları da İngilizler'in «Agamemnon» zırhlısiyle diğer bir zırhlıyı hafif hasara uğrattılar.

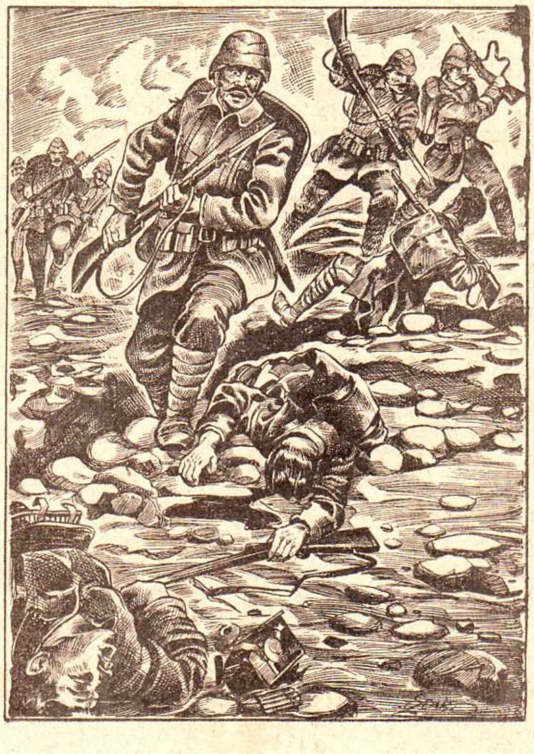
28 şubatta İngilizler'le Fransızlar yeni bir hücuma da geçtilerse de bu sefer de hasara uğrıyan «Agamemnon» zırhlısını «Gaulois» zırhlısı ile yedekte götürmek zorunda kaldılar.

İtilâf Devletleri bir an önce Çanakkale'yi aşıp İstanbul'u ele geçirmek istiyorlardı. Bunun için, Amiral Carden'in yerine Amiral J. M. de Robeck'i getirdiler, 18 mart 1915'te büyük bir hücuma geçtiler. Bir hafta önce Boğaz'ın aşağı kesimindeki mayınları

ÇANAKKALE ŞEHİTLERİ İÇİN...

Şühedâ gövdesi bir baksana, dağlar, taşlar...
O, rükû olmasa, dünyâda eğilmez başlar,
Vurulup tertemiz alnından uzanmış yatıyor,
Bir Hilâl uğruna, Yârab, ne güneşler batıyor!
Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş asker!
Gökten ecdat inerek öpse o pâk alnı değer.
Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor Tevhîd'i...
Bedr'in aslanları ancak bu kadar şanlı idi.
Sana dar gelmiyecek makberi kimler kazsın
«Gömelim gel seni tarihe!» desem sığmazsın.
Hercümerç ettiğin edvâra da yetmez o kitab...
Seni ancak ebediyyetler eder istî'âb
«Bu taşındır» diyerek Kâbe'yi diksem başına;
Rûhumun vahyini duysam da geçirsem taşına;
Sonra gök kubbeyi alsam da, ridâ nâmiyle,
Kanıyan lâhdine çeksem bütün ecrâmiyle;
Ebr-i nîsânı açık türbene çatsam da tavan,
Yedi kandilli Süreyyâ'yı uzatsam oradan;
Sen bu âvizenin altında, bürünmüş kanına,
Uzanırken, gece mehtâbı getirsem yanına
Türbedârın gibi tâ fecre kadar bekletsem;
Gündüzün, fecriyle âvizeni lebrîz etsem;
Tüllenen mağribi, akşamları, sarsam yarana...
Yine bir şey yapabildim diyemem hâtırana.

Mehmet Akif — «Asım» dan

Çanakkale Savaşı'nda canını hiçe sayarak yurdunu koruyan kahraman Mehmetçikler

dikkatle temizlemişlerdi. Fakat bir gece önce Türk mayın gemisi «Nusret» Karanlık limanın yukarı kısmına yirmi mayınlık bir hat döşemişti. Bunu farkedemediler. Böylece, bütün kuvvetleriyle, ihtiyatlariyle savaşa giren İtilâf Devletleri donanması bin beş yüze yakın topu ile Türk siperlerini ve tabyalarını gülle yağmuruna tutarlarken gemileri büyük kayıplara uğradı. Bu arada, başta Fransızlar'ın «Bouvet», İngilizlerin «Irresistible», «Ocean» zırhlıları olmak üzere, ona yakın gemi battı; «Inflexible», «Gaulois», «Suffren» zırhlılariyle yedi, sekiz muhribi yaralandı. İtilâf Devletleri donanması böyle ağır bir yenilgiye uğrıyarak, geri çekilmek zorunda kaldı. Onların bu ağır kaybına karşılık Türklerin kaybı bir cepanelik, bir ağır top, 25 şehit, 61 yaralıydı. Savunmanın bu kısmını o zaman Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı olan Cevat Paşa idare etmişti. Bundan dolayı, ona «18 Mart Kahramanı» unvanı verildi.

Bu ağır yenilgi karadan yardım görmedikçe donanmanın Boğaz'dan geçemiyeceğini ortaya koydu. Bu işleri düzenlemesi için Akdeniz Kuvvetleri Başkumandanlığına getirilen Sir İan Hamilton'un isteği üzerine bir çıkarma ordusu hazırlanırdı. Bu kuvvetlerden Avustralya - Yeni Zelânda Kolordusu Arıburnu'na, İngiliz ve Fransız kuvvetleri de Seddülbahir'e çıkartılacaktı.

V. Türk Ordusu Türk hizmetindeki Mşl. Liman von Sanders'in emrine verildi. Düşman kuvvetlerinin çıkarma hareketi 24/25 nisan 1915 gecesi donanmanın bombardımanı altında Arıburnundan başladı. Seddülbahir, Kumtepe ve Arıburnu kıyılarına çıkan düşman askerleri, sayıları ve silâhları pek az olmakla beraber fedakârlıkları eşsiz olan Türk öncü kuvvetlerinin şiddetli savunması sonunda ancak kıyıda tutunabildiler.

Anafartalar Savaşı

O sırada XIX. Tümen Komutanı olan Kurmay Yarbay Mustafa Kemal Bey (Atatürk), Arıburnu'nda düşmanı durdurmakla kalmıyarak hücuma da geçti; İstanbul'u istilâ edilmekten kurtardı. Arıburnu cephesi, Kuzey Grupu adı ile Esat Paşa'nın, Seddülbahir cephesi de Güney Grupu adı ile Vehip Paşa'nın komutaları altındaydı. Bu iki cephede aylarca çok şiddetli siper çarpışmaları oldu. 21 haziranda Kerevizdere, 28 haziranda Zığındere çarpışmaları çok kanlı geçti. 6/7 ağustos gecesinde düşman Arıburnu'nun kuzeyinde Suvla'ya asker çıkararak Anafartalar'a doğru ilerlemeye başladıysa da, Saros Grupu Komutanının başarısızlığı üzerine savaşa sürülen Anafartalar Grupu Komutanı Mustafa Kemal'in kuvvetli idare ve iradesi sayesinde düşmanın ilerlemesi durduruldu. Böylece, 7 ağustosta Birinci Anafartalar Savaşını kazanan Mustafa Kemal 21 ağustosta da İkinci Anafartalar Savaşını kazandı.

Bu arada, İngilizler'in «Goliath», «Triumph» ve «Majestic» zırhlıları, ayrıca 4 İngiliz, 4 de Fransız denizaltı gemisi battı, düşman donanmasının eski kuvveti kalmadı. Bilhassa Yüzbaşı Ahmet Bey'in komutasındaki «Mukavemet-i Milliye» muhribinin «Goliath» İngiliz zırhlısını batırması pek cesurane bir hareket sayılır. İtilâf Devletleri Komutanlığı, uğrunda büyük can kaybına uğradıkları Çanakkale'nin geçilmez olduğunu en sonunda anladı. Her iki taraf da bir metre ilerlemek veya bir metreyi tutmak için kahramanca çarpışıyordu. Cepheye gelen İngiliz Harbiye Nazırı Mareşal Lord Kitchener durumu ümitsiz gördü; 19/20 aralık 1915 gecesi Anafartalar'la Arıburnu cephesinden, 8/9 ocak 1916 gecesi de Seddülbahir'den çekilip gittiler. Bu kuvvetler İttifak Devletleri'nin savaşı kaybetmesine sebep olan Makedonya Cephesine gönderildi.

Müttefikler'in Çanakkale önüne yığdıkları deniz kuvvetleri 18 zırhlı, 12 kruvazör, 27 muhrip, 12 denizaltı, 1 uçak gemisi, 1 balon gemisi, 36 mayın gemisi, 2 hastane gemisi, 86 nakliye ve 222 çıkarma gemisi ile 42 uçaktan ibaretti.

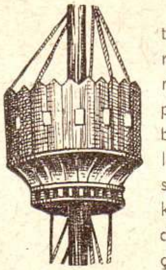
Çanakkale Savaşı'nda İngilizler (Avustralya ve Yeni Zelânda = ANZAC, Kanada, Hindû, Yunan, Yahudi birlikleri dahil) 400.000, Fransızlar da 80.000 kadar askerle katıldılar. Savaş boyunca bu cepheye gelen Türk kuvvetlerinin sayısı 700.000 kadardı. İngilizler'in bu savaşlarda kaybı 205.000 kişidir. Fransızlar'ın kaybı 47.000'dir. Türklerin kaybı ise, şehit, yaralı ve hasta olmak üzere, 253.000'dür. Türkiye'nin doğu ve batı kültürlerini toplıyan gençleri yedek subay olarak bu savaşta şehit oldular.

Bu savaş, Plevne'den sonra bir kere daha, savunma savaşında hiçbir ordunun Türk askerini alt edemiyeceğini bütün dünyaya gösterdi.

Bibliyografya:

Çanakkale - Gelibolu Askerî Harekâtı, 4 cilt (C. F. Aspinall-Olgander'den çevrilmiştir, 1939-40); Çanakkale Savaşları Tarihi (Kadri Perk, 1939-40); Çanakkale Başlarken (K. Samancıgil, 1944); Çanakkale: 18 mart 1915 - 1950 (Türk Tarih Kurumu, 1950).

ÇANAKLIK

Çanaklık

Gemi direklerinin üstünde çanak biçiminde, etrafı delikli gözetleme yeridir. Bazı gemilerde sepet veya cami şerefeleri biçiminde olan bu çanaklıklar, eski devir deniz savaşlarında düşmana yukarıdan silâh atmak için de kullanılırdı. Sütunların çanak gibi olan başlık kısımlarına da «sütun çanaklığı» denir.

ÇANÇİÇEĞİ [**Boruçiçeği**]

Çançiçeği

Kırlarda ve ormanlarda yetişen, minimini birer çan biçimi zarif çiçekler açan bir bitkidir. Süs çiçeği olarak bahçelerde yetiştirilir. «Boruçiçeği» de denilen bu bitki bitişik taçyapraklıların çançiçeğigiller familyasındandır. 230 kadar çeşidi vardır, bunlardan birçoğu beyaz veya beyaza yakın açık mavi çiçekler açar.

ÇANDARLI HALİL PAŞA (Ölümü: 1453)

Çandarlılar vezir sülâlesinden bir Osmanlı zir-i âzamıdır. Büyük babası Vezir-i âzam Kara Halil Hayrettin Paşa'dan ayırmak için Çandarlızade II. Halil Hayrettin diye anmak uygun olur.

Çandarlı Halil Paşa, Vezir-i âzam I. İbrahim Paşanın oğludur. Çandarlılar'ın hepsi gibi medrese tahsilinin bütün kademelerini tamamladıktan sonra, ilmî - dinî - adlî sınıf olan kadılığa geçti, kazaskerliğe kadar yükseldi, meslek değiştirip askerî - mülkî - idarî - siyasî sınıf olan vezirliğe getirildi. 25 ağustos 1429'da babası öldü, Halil Paşa da bir müddet sonra vezir-i âzam oldu.

Halil Paşa, II. Murat'ın (saltanatı: 1421 - 1451) olağanüstü güvenini kazanmıştı. Padişah, 1444'te, çok yorulduğunu ileri sürerek, tahttan çekildi, Manisa Sarayı'nda yaşamaya başladı. Halil Paşa bu olaya çok üzülmüştü, II. Murat'ın tahtı bıraktığı 12 yaşındaki oğlu II. Mehmet (müstakbel Fatih)'i bertaraf edip, Sultan Murat'ı yeniden tahta geçmeye razı edebilmek için çalışmaya başladı. II. Murat'ın çekilmesi, kendisinin tahmin ettiği sonucu vermemiş, memlekete huzur getirmemişti. «Osmanoğlu aklını yitirip tahtını bir çocuğa bıraktı» diye Anadolu ve Avrupa'daki devletler ayaklandılar.

Büyük Varna Zaferi

Büyük Haçlı ordusunun fırsattan faydalanarak Türkiye'ye doğru yürümesi üzerine Çandarlı, II. Murat'tan başka kimsenin Türk ordusuna başkomutanlık edemiyeceğini millî bir zaruret olarak genç Padişah'a anlattı, onu babasını tahta çağırmaya razı etti. Sultan Murat, önce kabul etmek istemedi. Fakat oğlunun, padişah ise ordularının idaresini ele almak üzere derhal gelmesini, eğer padişah kendisiyse, gene gelip ülkesini korumasını bildiren ünlü mektubu üzerine tehlikeyi kavradı, tahtı kabul etmeyip yalnız başkomutanlık etmek şartiyle, yıldırım gibi Manisa'dan Edirne'ye yetişti; Türk ordusunun başına geçti.

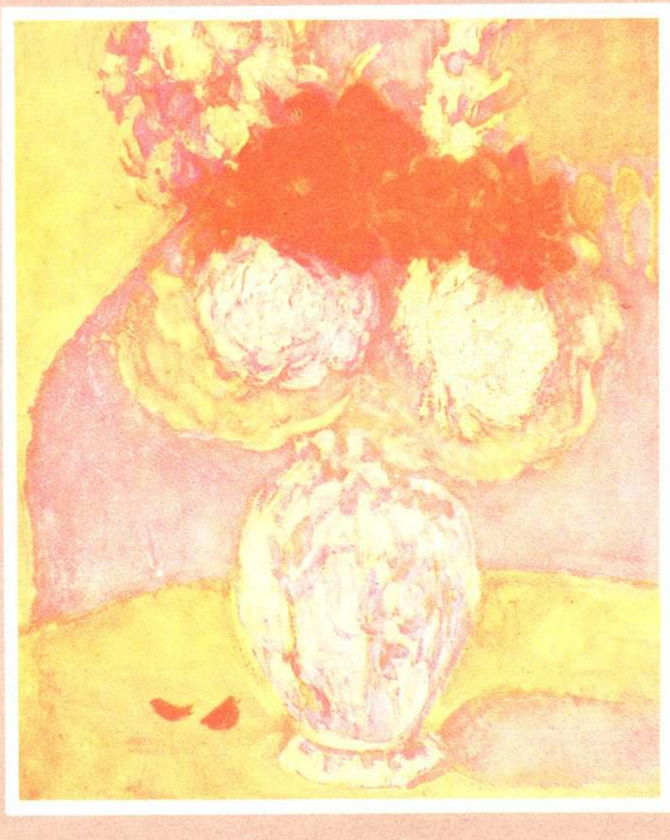
II. Murat, Türk topraklarını çiğniyerek yürüyen Haçlı ordusunu, Varna'da karşıladı; burada verilen meydan savaşında, Avrupa'nın mukadderatını değiştiren büyük zaferini kazandı. Sonradan kendi ölünce oğlunun itibarı kırılmasın diye, onun taht teklifini gene kabul etmedi. Fakat, Edirne'de ne ordu, ne de devlet adamları, II. Murat'ın yeniden Manisa'ya dönmesine razı olmadılar.

Çandarlı, Sultan Murat'ın tahta dönmesini istiyenlerin başındaydı. Nihayet ordu «Buçuktepesi Hâdisesi» denilen ayaklanmaya benzer bir hareketle, II. Murat'ı istediğini gösterince, genç II. Mehmet (Fatih), hocalariyle Manisa'ya yollandı, Sultan Murat 2 yıllık bir fasıladan sonra yeniden padişah oldu (1446).

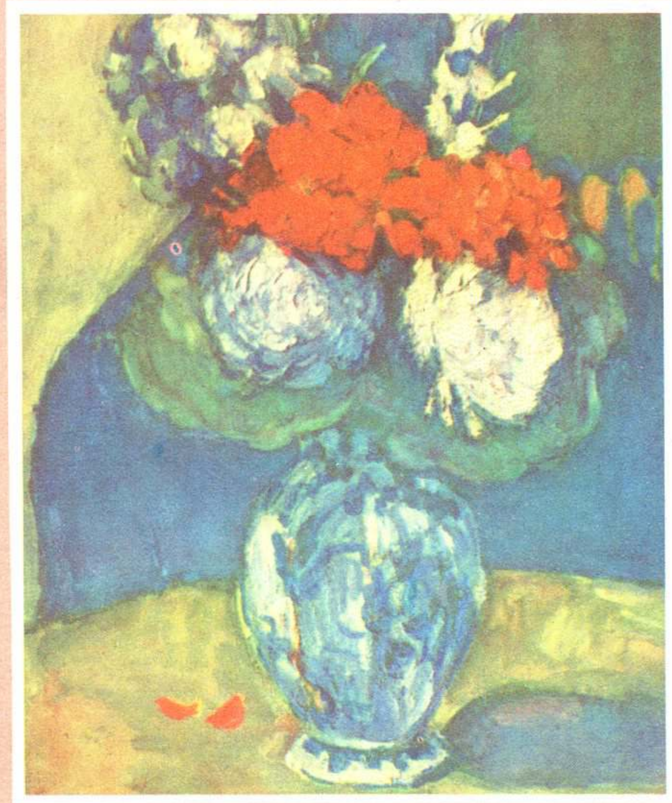
Ancak, Fatih, bu olayda Halil Paşa'nın oynadığı rolü unutmadı. 1451'de, II. Murat'ın ölümü üzerine, yeniden padişah olunca, uzun zamandır hükümetin başında bulunan tecrübeli vezir-i âzamı birdenbire değiştirmek istemedi ama, Osmanoğulları'nın yanında bir de vezir sülâlesinin teşekkülünü,

Renkli baskılar nasıl yapılır

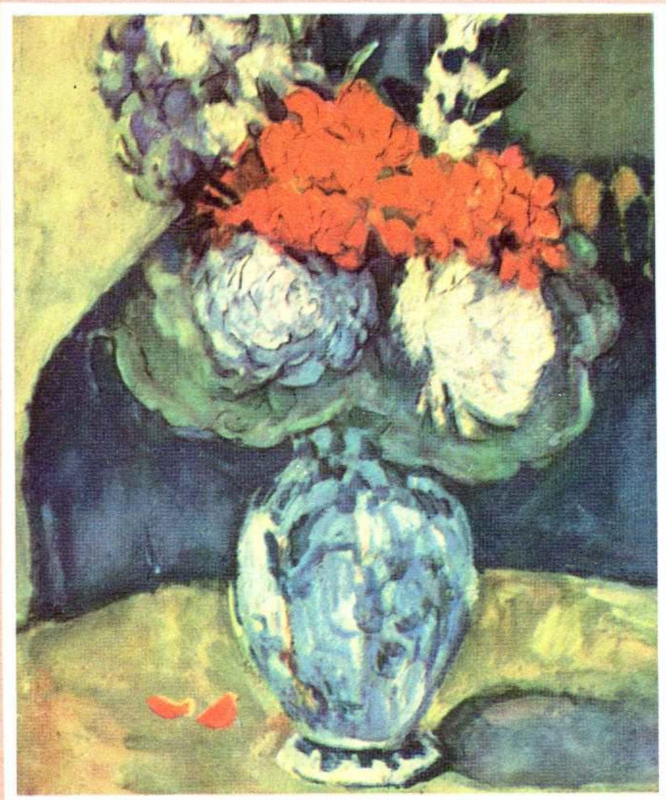
SARI ❶

SARI + KIRMIZI ❷

SARI + KIRMIZI + MAVİ ❸

SARI + KIRMIZI ❹
MAVİ + SİYAH

Renkli klişe veya filimler değişik renklerde basıldığı gibi, çoklukla «trikromi» denilen «sarı + kırmızı + mavi» esası üzerine üç renk veya bir de siyah eklenmesiyle dört renk basılır. Bu sayfada Fransız ressamı Paul Cézanne'ın «Bir Demet Çiçek» adlı tablosunun, sırasiyle dört renk üst üste basılarak, son şeklini alışını görüyoruz.

tasarladığı büyük merkezî imparatorluk fikriyle bağdaştıramıyordu. Daha genç bir nesli (ki bunların başında Zağanos Paşa bulunuyordu) iktidara getirmek üzere Halil Paşa'yı azledeceği muhakkaktı.

Fatih'in İsabetli Siyaseti

İstanbul'un fethinin bütün Avrupa'yı aleyhine — o zamana kadarkileri gölgede bırakacak derecede — kışkırtacağını ileri süren Çandarlı, Bizans'ın bağımsızlığının yavaş yavaş kaldırılarak Türkiye'ye katılması fikrindeydi. Ancak, Bizans, uzun zamandan beri fırsat bulup kendini Türkler'in pençesinden kurtarabilmişti. Bir müddet sonra 20 devletin birden Türkiye'ye savaş açacağını, 15 yılda Fatih'in bu devletlere teker teker baş eğdireceğini Çandarlı tahmin edemezdi. Genç Padişah'ın azim ve dehasının enginliğini tasarlıyamamıştı. Eğer Fatih olağanüstü çapta bir asker ve devlet adamı olmayıp cüretli siyasetiyle Türkiye'nin başına birtakım belâlar açsaydı, şüphesiz o zaman Çandarlı ve onun gibi düşünenler haklı olarak tarihe geçecekti. Bizans'ın fethini bir sabit fikir haline getiren II. Mehmet'e birkaç kere anlaşma yolunu tavsiye etmesi, felâketini hazırladı.

Çandarlı Halil Paşa, fethin ertesi günü (30 mayıs 1453) tevkif edildi. 40 gün Yedikule'de hapsedildikten sonra öldürüldü. İznik'e gömüldü. Pek çok hayır eseri bırakan Paşa'nın oğlu II. İbrahim Paşa da, vezir-i âzam olmuştur (Bk. Çandarlılar).

ÇANDARLI HAYRETTİN PAŞA [Kara Halil Hayrettin Pş.] (1305?-1387).

Çandarlılar denilen vezir sülâlesinin kurucusu olan Osmanlı vezir-i âzamı (başbakanı) dır. Eskişehir kazalarından Sivrihisar kasabasının Cendere köyünde Ali adında birinin oğlu olarak dünyaya geldi. Osman Gazi'nin kayınbabası Şeyh Edebali'nin akrabasındandır. Muntazam bir medrese tahsili gördü, Orhan Gazi devrinde (1324-1362) Bilecik kadısı, 1330'da İznik kadısı, az sonra da Bursa kadısı oldu. I. Murat'ın tahta geçmesiyle (1362), en yüksek ilmî-dinî-adlî makam olan kazaskerliğe getirildi. O zamanlar daha kazaskerliğin üstünde bir şeyhülislâmlık yoktu. Kazaskerlik, vezirlik (= mareşal rütbesi) ile eşitti.

I. Murat devri (1362-1389), devletin bir imparatorluk derecesine yükseldiği devirdir. Hızla dünyanın en büyük devleti mevkiine yükselebilmek için, büyük bir devletin ihtiyaçlarını karşılıyabilecek güçte teşkilâtlanmıya lüzum vardı. İdarî, mülki, askerî, malî olan bu teşkilâtlanmada Hayrettin Paşa kazasker sıfatiyle, I. Murat'ın yanında, en büyük rolü oynamıştır.

Türkiye'nin geleceğini, kaderini tâyin eden bu çalışmalardan sonra Hayrettin Paşa, 1385'te vezir-i âzam oldu. Makedonya fütuhatının tamamlanmasından sonra da, Arnavutluk üzerine yürüdü; 1385'te II. Balşa'nın Arnavut - Sırp - Boşnak ordusunu başkomutanlariyle beraber yok etti, doğu Arnavutluk'u aldı. Türkiye, Adriyatik'e birkaç kilometre mesafedeydi. Padişah, Karaman seferindeyken Rumeli'de ordunun başında bulunan Çandarlı, 80 küsur yaşında, 22 ocak 1387'de öldü. Olağanüstü hizmetlerini pek takdir eden I. Sultan Murat, büyük oğlu Ali Paşa'yı onun makamına tâyin ederek, Çandarlı vezir sülâlesinin kurulmasını sağlamış oldu.

Serez'de ölen Çandarlı, İznik'te gömüldü. 1922'de Yunanlılar tarafından tahrib edilen türbesi, Cumhuriyet devrinde yeniden yapıldı. Gelibolu ve Serez'de 2 cami, daha başka hayır eserleri yaptırmıştır. İlmî eserler de yazmıştır. Kara Hayrettin Paşa, en büyük birkaç Osmanlı vezirinden biridir, Türkiye'nin kuruluş ve yükselişinde birinci derecede âmil olanlardandır.

ÇANDARLILAR

Osmanlılar'ın kuruluş çağında bir vezir sülâlesidir. Bu aileden yetişen başlıca devlet adamları şunlardır:

1 — Vezir-i âzam I. Kara Halil Hayrettin Paşa (Bk. Çandarlı Hayrettin Paşa).

2 — Vezir-i âzam Ali Paşa (Bk. Ali Paşa, Çandarlı : I. cildin Fihrist kısmında).

3 — Vezir-i âzam I. İbrahim Paşa: Vezir-i âzam I. Kara Halil Hayrettin Paşa'nın ortanca oğlu ve vezir-i âzam Ali Paşa'nın kardeşidir. Ali Paşa, bütün Osmanlı tarihinin en çok iktidarda kalan sadrazamı olarak 1407'de öldüğünde, Bursa kadısı idi. Bu yıllar, Yıldırım Bayezit'in oğulları arasındaki mücadele devridir. «Fetret Devri» diye anılır (1402-1413). Çelebi Mehmet, Bursa'yı alınca İbrahim Çelebi'yi kazasker, az sonra da üçüncü vezir yaptı. I. Sultan Mehmet'in son yıllarında ikinci vezirliğe yükselen İbrahim Paşa, 1412'de II. Murat'ın tahta geçmesiyle vezir-i âzam (başbakan) oldu. 25 ağustos 1429'dan ölümüne kadar 8 yıl bu mevkide kaldı. İznik'te gömülüdür. Bu şehirde hayır eserleri vardır.

4 — İlyas Paşa: Vezir-i âzam İbrahim Paşa'nın küçük kardeşidir, beylerbeyi rütbesine kadar yükselmiştir. Davut Çelebi adındaki oğlu da devlet hizmetinde bulunmuştur.

5 — Vezir-i âzam II. Halil Hayrettin Paşa (Bk. Çandarlı Halil Paşa).

6 — Damat Mahmut Çelebi: Vezir-i âzam İbrahim Paşa'nın oğlu ve II. Halil Hayrettin Paşa'nın kardeşidir. II. Murat devrinde Çelebi Sultan Mehmet'in bir kiziyle evlenmiştir. 1444'te Bolu sancakbeyi olarak katıldığı İzladi Savaşı'nda Macarlar'a esir düştü, Szegedin Barışı üzerine Türkiye'ye döndü. İznik'te yaptırdığı camisinde gömülüdür. Süleyman ve Haydar Çelebiler adında iki oğlu vardır. Torunları hâlâ yaşamaktadır.

7 — Mehmet Çelebi: Mahmut Çelebi'nin kardeşidir.

8 — Kazasker Süleyman Çelebi: Vezir-i âzam II. Halil Hayrettin Paşa'nın büyük oğludur. 1454'te kazasker olarak ölmüştür.

9 — Vezir-i âzam II. İbrahim Paşa: Vezir-i âzam II. Halil Paşa'nın küçük oğludur. Babasının ölümünde (1453) Edirne kadısıydı. Fatih tarafından Veliaht Şehzade Bayezit'in tahsil ve terbiyesine nezarete tâyin edildi. 1497'de vezir-i âzamlığa getirildi, 2 yıl sonra 1499'da İnebahtı seferinde Vezir-i âzam olarak öldü. İznik'te babasının türbesinde gömülüdür. İstanbul'da hayır eserleri vardır. XV. yüzyılın ikinci yarısının büyük devlet adamlarındandır. Oğullarından Hüseyin ve İsa Paşalar beylerbeyiliğe kadar yükselmişlerdir. İsa Paşa'nın oğlu Halil Bey de Afyon sancakbeyiyken Kanunî'nin torunu Şehzade Orhan'ın tahsil ve terbiyesine nezarete tâyin edilmiş, 1568'de Budin (Macaristan) defterdariyken ölmüştür. Şairdir. 1791'de Konya beylerbeyiyken ölen Vezir Ali Paşa da bu sülâledendir.

ÇANG KAY-ŞEK (1887-)

Çang Kay-şek

Milliyetçi Çin'in başkanı ve askerî lideridir. Kuzeydoğu Çin'de Çaiku köyünde doğdu. Yüksek öğrenimini Tokyo'daki Şimbo Gokyo Askerî Akademisinde yaptı. 1917'de Çin hükümeti tarafından Japonya'ya gönderildi. Burada, Çin'de Cumhuriyetçiler'in lideri Sun Yat-sen'i tutan, bu yüzden vatandaşlıktan çıkarılarak sürgün edilmiş Çinliler'le tanıştı. Düşünce bakımından bunların etkisinde kaldığından, 1911'de Çin'de ihtilâl başlayınca bu harekete katılmak üzere gizlice Japonya'dan memleketine döndü. Kısa zamanda, Cumhuriyetçilik taraftarı bir asker olarak Sun-Yat-sen'in güvenini kazandı. Whampoa Askerî Akademisi başkanlığına getirildi.

1925'te, Sun Yat-sen'in ölümü üzerine, Çang Kay-şek, Çin Milliyetçi Partisi'nin askerî komutanı oldu. 1926'da kuzeye doğru ilerledi, Yang-çe vâdisindeki bütün önemli şehirleri milliyetçilerin idaresi altına almayı başardı. Fakat Milliyetçi Parti'nin sağ ve sol kanadları arasında anlaşmazlık vardı. Uzun süren siyasi, askerî çekişmelerden sonra 1927'de Çang Kay-şek'in tuttuğu sağ kanad partinin idaresini eline aldı. Nanking şehri milliyetçilerin başkenti olarak kabul edildi; Çang Kay-şek de başkan oldu.

1927'de, Çin'in ünlü Hıristiyan ailelerinden Sung'ların küçük kızı Mei-ling'le evlenen Çang Kay-şek, karısının etkisiyle, dinini değiştirdi, 1930'da Hıristiyan oldu.

Bir yandan da Milliyetçi Parti'den ayrılan solcu Çinliler Mao Tse-tung'un önderliğinde, Güney Çin'de bir komünist hükümeti kurmuşlardı. Bunlar 1935'te kuzeybatıya doğru genişliyerek Çang Kay-şek'in hükümeti için ciddî bir tehlike olmaya başladılar (Bk. Çin). Bu sırada, Japonlar, Mançurya'yı alarak, Kuzey Çin'e doğru ilerliyorlardı. Japon tehlikesine karşı, kısa bir süre için de olsa, Çin'in iki hükümeti işbirliği yaptı. 1937'de Çang Kay-şek bütün Çin askerî kuvvetlerinin başkomutanı oldu. Fakat Çinliler, Japon orduları karşısında tutunamıyor, yeniliyordu. 1941'de Amerika Birleşik Devletleri'nin İkinci Dünya Savaşı'na katılması üzerine, Çin yeniden kuvvet kazandı.

Çang Kay-şek 1943'te Devlet İcra Komitesi tarafından başbakan seçildi. Komünist Çinliler'le anlaşamadığından, onlardan ayrı olarak demokratik bir hükümet kurdu; 1948'de de ilk defa anayasaya uygun olmak üze-

re başbakan seçildi. Bu hükümetin dışında kalan komünist Çinliler'le savaş başladı. Milliyetçilerin sürekli yenilgileri sonucunda Çang Kay-şek 1949'da başbakanlıktan istifa etti, orduların başına geçti .1949 yılı sonunda Milliyetçiler ellerindeki toprakların ve şehirlerin çoğunu kaybettiler. Çang Kay-şek de Formosa Adası'na çekilmek zorunda kaldı.

1950'de Çang Kay-şek, yeni şartlara uygun olmak üzere hükümetini baştan düzenledi, ikinci defa başbakan oldu. 1953'te Japonya ile bir barış antlaşması yaptı. 1954'ten itibaren, ekonomik ve askerî yardımlarda bulunan Amerika Birleşik Devletleri dahil birçok milletler Çang Kay-şek'in yeni hükümetini tanıdılar.

ÇANKAYA

Ankara ilinin merkez ilçelerinden biridir. İlçe merkezi Ankara şehrinin bir semti olan Yenişehir'dir. Kuzeyinde Ankara'nın merkez, Çubuk ve Kalecik, doğusunda Kırıkkale, batısında Altındağ ve merkez, güneyinde Bâlâ ve Haymana ilçeleri vardır. Merkez bucağından başka Bahçelievler, Cebeci, Dikmen, Elmadağ, Gölbaşı, Kayaş bucakları, bunlara bağlı 42 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.591 km^2

Nüfusu: 320.000 (1960 sayımı)

Mogan ve Emir adlı iki göl bu ilin arazisi içinde kalır. İl merkezi Ankara şehrinin önemli ve imar edilmiş bir semtini meydana getirmektedir. Modern yolların ilçe sınırları içinden geçmesi Çankaya'nın hızla gelişmesini sağlamıştır. İlçe halkı, merkezde, bilhassa devlet memuru ve ordu mensubundan meydana gelmektedir. Köylerde ise tarım ve bahçıvanlık halkın başlıca geçimini sağlar.

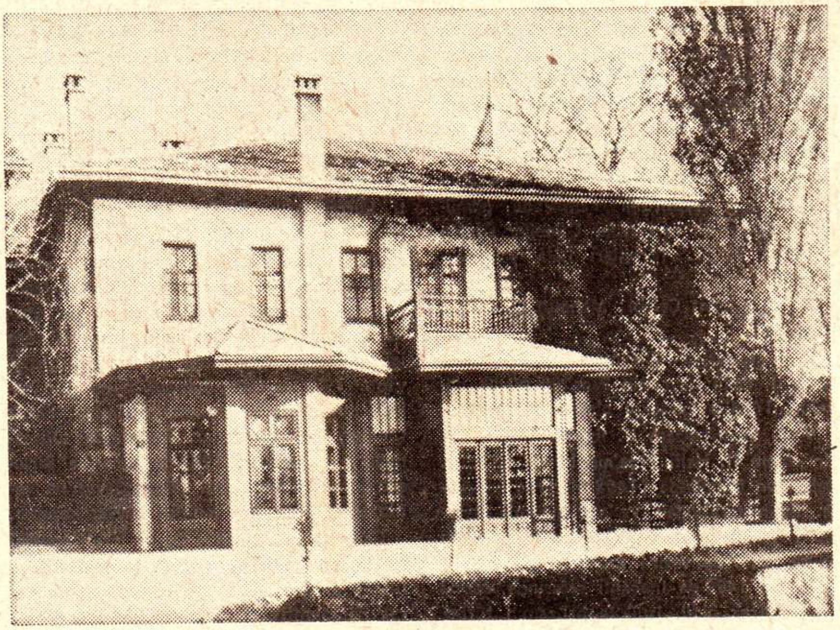
Çankaya Devlet Başkanı'nın, yabancı devlet temsilcilerinin oturdukları, resmî dairelerin bulunduğu yer olması bakımından da Ankara'nın önemli semtlerinden biri sayılır.

ÇANKAYA KÖŞKÜ. — Türkiye Cumhurbaşkanlığı köşküdür. Ankara'da Çankaya'dadır.

Atatürk 27 aralık 1919'da Ankara'ya ilk geldiğinde, çalışabileceği bir yer aramıştı. Bir ara Ziraat Mektebi'ne gitmiş, oradan İstasyon binasına geçmiş, fakat sakin bir yer bulamamıştı. Sık sık Çankaya'ya yaptığı gezintiler sonunda burada oturmaya karar verdi. Ev «Ordu Köşkü» adiyle Ankaralılar tarafından Millî Müdafaa'ya hediye edilip Atatürk'e verildi.

Burası o zamanlar büyük bir bağ eviydi. Hiçbir konforu yoktu; o kadar ki Atatürk'ün yanındakilerden bazıları yer bulamadıklarından dışarıdaki çadırlarda yatmak zorunda kalıyorlardı. Evin ışığı eski bir kamyondan sökülmüş bir motorla sağlanırdı.

Atatürk Lâtife Hanım'la evlenirken, Mimar Vedat Bey tarafından yapılan değişikliklerle köşk bugünkü halini aldı. 1950'den sonra da Atatürk'ün tarihî evi müze haline getirildi, Cumhurbaşkanlığı için yeni bir köşk yapıldı.

Atatürk'ün oturduğu, şimdi müze haline getirilen eski Çankaya Köşkü

Tarihi Hititler'le Başlıyan Eski Bir İlimiz: Ç A N K I R I

ÇANKIRI büyük bir kısmı karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz bölümünde, il merkezinin de bulunduğu küçük bir kısmı ise İç Anadolu Bölgesinin Yukarı Sakarya bölümünde bulunan bir ilimizdir. Topraklarını doğuda Çorum, güneyde Ankara, batıda Bolu, kuzeyde Zonguldak ve Kastamonu illeri çevirir. Merkez ilçesinden başka, Çerkeş, Eldivan, Eskipazar, Ilgaz, Kurşunlu, Orta, Ovacık, Şabanözü, Yapraklı adında 9 İlçesi, bunlara bağlı 14 bucağı ve 481 köyü vardır.

Yüzölçümü: 8.572 km^2

Nüfusu: 241.685 (1960 sayımı)

Nüfus yoğunluğu: Km^2 ye 28 kişi.

Çankırı arazisi dağlarla bunları biribirinden ayıran ova ve vâdilerden meydana gelmiştir. İlin kuzeyinde bulunan Ilgaz Dağları'nın en yüksek noktası olan Hacet Ilgaz 2565 m.yi bulur. Aynı dağlar üzerindeki Çatal Ilgaz 2530 m. yüksekliktedir. Ilgaz Dağları daha güneyde bulunan Kuşdağ'dan (2013 m.) Devrez Çayı ile ayrılır. Ilgaz Dağları'nın batısında bulunan Kocadağ (1763 m.), daha güneydeki Işık Dağı (2015 m.) Filyos Çayı'nın bir kolu olan Soğanlı Çayı ile ayrılır.

Iklim. — Çankırı'da kışlar soğuk, yazlar sıcak ve kurak geçer. En çok yağış baharda düşer. Yaz ayları genel olarak kurak geçer. Kış aylarındaki yağışlar ise daha çok kar halinde olur.

Bitki örtüsü. — İlin dağlık alanları ormanlarla kaplıdır. En çok meşe, çam ve köknar ağaçları bulunur. Ilgaz Dağları'nın bazı yerlerinde köknarlarla karışık olarak kayın ağaçlarına da raslanır.

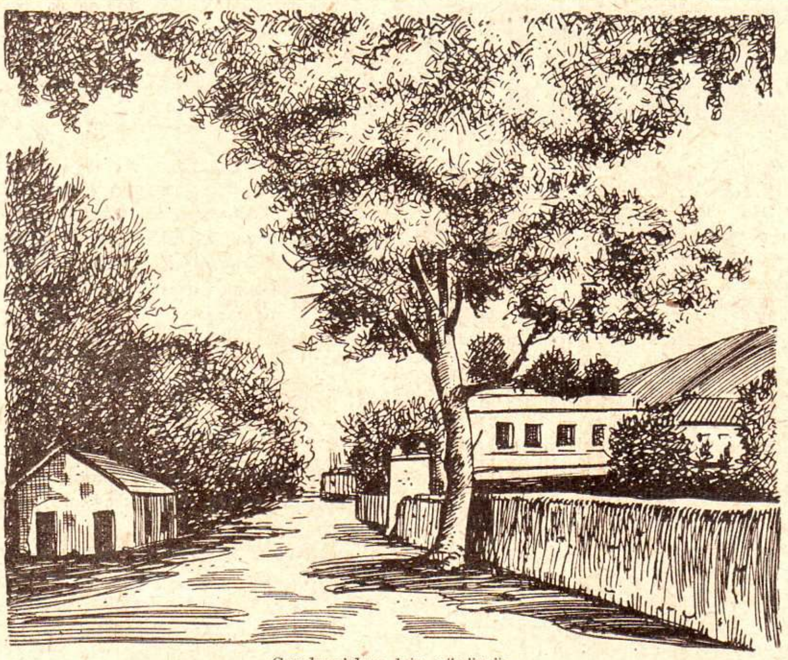
Akarsular. — Çankırı ilinin başlıca akarsuları şunlardır: Batıda Filyos Çayı'na karışan Soğanlıçay; bunun bir kolu olan Çerkeş Çayı; güneyde Çankırı şehri yakınında biribiriyle birleşen Acı ve Tatlı çaylar.

Ekonomi. — Il yüzeyinin faydalanma bakımından bölünüşü şöyledir: %22 ekili-dikili alanlar, %9 orman, %4 nadasa ayrılmış topraklar, %50 çayır ve otlaklar, %15 ürün getirmiyen arazı. Çankırı'da da tarım alanlarının büyük bir kısmı tahıla ayrılmıştır. En çok buğday ekilir. Meyvacılık da ileri gitmiştir. İlde küçük ve büyük baş hayvanlar yetiştirilir. Bu arada, tiftik keçisi bakımından başta gelen illerimiz arasındadır. Yeraltı servetleri arasında en önemlisi ilmerkezine 15 km. uzaklıktaki kayatuzu ocaklarıdır.

Ulaşım. — Irmak - Zonguldak demiryolu Çankırı'dan geçer. Ayrıca, Ankara'yı Kastamonu'ya bağlıyan karayolu da Çankırı ilini güney-kuzey doğrultusunda keser. Bu yoldan Ilgaz'da ayrılan doğu-batı doğrultulu bir yol Kurşunlu ve Çerkeş'ten geçer, Çankırı'yı Marmara Bölgesi'ne bağlar.

Çankırı Şehri

Kızılırmak'ın kolları olan Acıçay ile Tatlıçay'ın birleştiği yerde deniz seviyesinden 730-800 m. yüksekliktedir. Eskiden bir kale şehri olarak kurulan Çankırı, sonraları sırtını kaleye dayıyarak güneye doğru uzamıştır. Bugün Tatlıçay'ın iki yanına da serpilmiş bir durumdadır.

Çankırı'dan bir görünüş

Şehrin çekirdeği demek olan, kalenin eteklerindeki mahalleler dar sokaklıdır, evleri tahta ve kerpiçtendir. Şehrin yeni kısımlarındaki sokaklar daha geniş, evler daha modern görünüşlüdür. Cumhuriyet Mahallesi adı verilen kısım şehrin ticaret merkezini, idari binaları içine alır. Yenimahalle adı verilen kısım 1931-1932 yıllarında Çankırı'ya demiryolunun ulaşmasiyle gelişmiştir. 1958 sel felâketinden sonra evleri harap olan vatandaşları yerleştirmek için şehrin kuzeybatısında 20 bloktan ibaret yeni bir mahalle kurulmuştur.

Bugün 10 büyük mahalleden ibaret olan Çankırı şehrinin nüfusu 20.000'dir (1960 sayımı).

Şehirdeki sanayi faaliyetleri arasında alçıtaşından alçı çıkaran yapımevleri başta gelir. Eskiden çok ileri gitmiş olan dokumacılık bugün önemini oldukça kaybetmiştir.

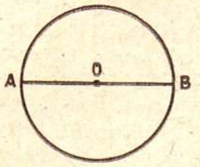
Tarihte Çankırı

Çankırı'nın tarihi Hititler'le başlar. Sonra Frikyalılar'ın, daha sonra da Lidyalılar'ın eline geçmiştir. M. Ö. VI. yüzyılda Lidya egemenliğine son veren Persler bir ara bu civarda hüküm sürdüler. Onlardan sonra Çankırı Makedonyalılar, Romalılar'ın, Bizanslılar'ın idaresi altında kaldı. 1084'te Oğuz Türklerinden Karatekin'in oymağı tarafından ele geçirildi. Selçuklular'ın yıkılmasından sonra Çankırı Candaroğlu Beyliği idaresine geçti. I. Murat zamanında Osmanlılar tarafından alındı. Önceleri Kastamonu vilâyetinin bir sancağı olan Çankırı, Cumhuriyetin ilânından sonra vilâyet oldu.

Bibliyografya:

Çankırı Tarihi (A. K. Üçok, 1930); Çankırı Tarihi ve Halkıyatı (H. H. Şeyhoğlu, 1932); Çankırı Masalları (A. Dehri, 1933); Çankırı Şairleri (A. Talât, 1931-33); Çankırı İli (Ortaokul Öğrenci Kooperatifi, 1948).

ÇAP

Çap

Bir çemberin merkezinden geçerek iki noktasını birleştiren doğruya «çap» denir. Bir çemberin içinde sonsuz sayıda çap çizilebilir. Bütün bu çapların uzunluğu birbirine eşittir. Çap çemberi iki eşit yaya ayırır (Bk. Daire).

Bir geometri terimi olan çap, aynı zamanda silâhlar ve mermiler için de kullanılır. Tabanca, top, tüfek gibi ateşli silâhlarda namlunun ve merminin genişliği «çap» la ölçülür. Namlunun içinde mermiye dönüş sağlıyan birtakım helezoni girintiler, çıkıntılar vardır. Bunların girintili yerlerine «yiv», çıkıntılı yerlerine de «set» adı verilir. Bir namlunun tam karşılıklı iki set arasındaki açıklığına «çap» denir. «Bu topun çapı 105 mm.dir» denildiği zaman, namlunun ağzındaki açıklığın 10,5 sm. olduğu anlaşılır.

ÇAPAKÇUR (Bk. BİNGÖL)

ÇARDAK

Ege Bölgesi'nin Ege bölümünde Denizli iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda Afyon'un Dazkırı, güneyde Burdur'un Yeşilova, batıda Denizli'nin merkez, kuzeyde aynı ilin Çal ilçeleri çevirir. Nüfusu: 15.195 (1960 sayımı).

İlçe Acıgöl'ün batısı ile Büyük Menderes'e karışan Emir Çayı arasında uzanan düz alanlarla bunun kuzeyinde yükselen Maymun Dağı'nı içine alır. Bu düz alanlar tahıl tarlalariyle kaplıdır. Kuzeydeki Maymun Dağı fundalık ve orman alanıdır.

Kasaba. — İlçe merkezi Çardak kasabası, Afyon - Alsancak demiryolu üzerinde Maymun Dağı'nın güney eteklerinde kurulmuştur. Ayrıca, Denizli'yi, Afyon, Burdur ve Isparta gibi şehirlere bağlıyan karayolu da buradan geçer. Denizli'ye 62 km. uzaklıkta olan kasabanın nüfusu 1.907'dir (1960 sayımı).

ÇARLİSTON (Bk. DANS)

ÇARPAN

Bir sayının içinde tam olarak bulunan sayılara «çarpan» denir. Meselâ 36'nın çarpanları 2, 3, 4, 9, 12 ve 18'dir; yani 36'nın içinde bu sayılar tam olarak bulunduğu için 36 da bu sayılarla tam olarak bölünebilir.

Kendilerinden ve 1'den başka çarpanı olmıyan sayılara «asal sayılar» denir. «Asal çarpan» ise başka çarpana ayrılmıyan, kendileri asal sayı olan çarpanlardır. Meselâ 7, 11, 13, 17, 19 asal sayılardır. Asal çarpanın nasıl bulunacağını bir örnekle görelim:

630'un asal çarpanını bulmak için önce 2, sonra 3'e, sonra gene 3'e böleriz. 3'e daha da fazla bölünemiyeceğinden 5'e böleriz (Gerekirse bölme işi 7, 11 ve başka asal sayılarla da denenir). Yaptığımız işlemler sonunda 630'un asal çarpanlarının 2, 3, 5 ve 7 olduğunu görürüz:

$$630 : 2 = 315$$
$$315 : 3 = 105$$
$$105 : 3 = 35$$
$$35 : 5 = 7$$

İki veya daha çok sayının ortak asal sayılarını bulmak için önce bu sayıları çarpanlarına ayırmak gerekir. Meselâ 99, 330, 693'ün ortak asal sayılarını bulalım.

$$99 = 3 \times 3 \times 11$$
$$330 = 2 \times 3 \times 5 \times 11$$
$$693 = 3 \times 3 \times 7 \times 11$$

Bu üç sayıda da ortak olan çarpanlar 3'le 11'dir. Bunların çarpımı $(3 \times 11 = 33)$ 33 eder. Demek ki 99, 330 ve 693'ün en yüksek ortak çarpanı 33'tür.

İki sayının ortak çarpanını bulmak için şöyle bir usûl vardır. Büyük sayı küçük sayıya bölünür. Bölen kalanla bölünür, bölme işlemi hiç kalan olmayıncaya kadar devam eder. Son bölen «en büyük ortak çarpan» dır. 165'le 45'in en büyük ortak çarpanını bulalım:

$$\begin{array}{r|l} 162 & 45 \\ \underline{135} & 3 \\ 27 & \end{array} \qquad \begin{array}{r|l} 27 & 18 \\ \underline{18} & 1 \\ 9 & \end{array}$$

$$\begin{array}{r|l} 45 & 27 \\ \underline{27} & 1 \\ 18 & \end{array} \qquad \begin{array}{r|l} 18 & 9 \\ \underline{18} & 2 \\ 00 & \end{array}$$

Son bölen 9 sayısı 165'le 45'in «en büyük ortak çarpanı» dır.

ÇARPAN BALIĞI

Tropikal denizlerde yaşıyan bir cins balıktır. Akdeniz'e ancak Süveyş Kanalı açıldıktan sonra girebilmiştir. Deniz otları, yosun yiyerek beslenir. Çarpan balık'ları çok zaman kümeler halinde, başları aşağıya doğru, kayalara sürtünerek yüzerler. Boyları 25 sm. kadar olur. Ayrıca trakonyanın bir çeşidine de «çarpan balığı» denir (Bk: Trakonya).

5X4X6X2 = 240

Aritmetikteki Dört Temel İşlemden Biri: ÇARPMA

ÇARPMA aritmetikte dört işlemden biridir. Birçok aritmetik ve cebir işlemleri buna dayanır.

Çarpma bir sayıyı birbiriyle birçok defalar toplamanın kısa yoludur. Meselâ tanesi 60 kuruştan 5 tane fırancalanın tutarını bulmak için 60'ı beş defa biribiriyle toplıyacağımıza, 5'le çarparak sonucu elde ederiz. 60+60+60+60+60=300 yerine şu şekilde bir işlem yaparız:

```
   60  (çarpılan)
×   5  (çarpan)
  300  (çarpım)
```

Çarpma işareti «çarpı» (×) dır. Çarpma (.) ile de gösterilir.

Çarpma işlemine başlamadan önce öğrenilecek ilk şey «çarpım tablosu» dur. Bu tablo bize 1'den 9'a kadar olan bütün sayıların çarpımlarını verir. Her türlü çarpma işleminde bu çarpımları bilmek gereklidir. 1'den 9'a kadar 90 temel çarpım vardır.

ÇARPIM TABLOSU

1	2	3	4	5	6	7	8	9
2	4	6	8	10	12	14	16	18
3	6	9	12	15	18	21	24	27
4	8	12	16	20	24	28	32	36
5	10	15	20	25	30	35	40	45
6	12	18	24	30	36	42	48	54
7	14	21	28	35	42	49	56	63
8	16	24	32	40	48	56	64	72
9	18	27	36	45	54	63	72	81

Çarpım Tablosunu şöyle kullanacaksınız: Çarpmak istediğiniz iki rakamdan birini üstteki birinci sıradan, öbürünü de solda yukarıdan aşağıya doğru inen ilk sıradan alacak, bunlardan içeri doğru giren çizgilerin birleştiği yerdeki karede çarpımı bulacaksınız Meselâ 5'le 7'yi çarpalım. Üstteki birinci sırada 5'i buluruz. Sonra yukarıdan aşağıya inen ilk sırada da 7'yi bulur, 5'in hizasına kadar sağa doğru ilerleriz. Bu iki sıranın birleştiği yerde 35'i buluyoruz ki, bu 7 ile 5'in çarpımıdır.

Çarpma Nasıl Yapılır?

Tek Basamaklı Sayılar. — En kolay çarpma tek basamaklı çarpanla yapılan çarpmadır.

Çarpılanın bütün basamakları sıra ile çarpanla çarpılarak sonuç çizginin altına yazılır. Meselâ 34'ü 2 ile çarpalım. 34'ün altına 2 yazılır. Sonra önce 2 ile 4 çarpılır: 4×2=8. Çizginin altına 8 yazılır. Arkasından 2 ile 3 çarpılır: 3×2=6. Çizginin altına 8'in soluna 6 yazılır:

```
  34
×  2
  68
```

İki Basamaklı Sayılar. — Şimdi 34'ü 8'le çarpalım. 8 kere 4, 32 eder. 34'ü 2 ile çarparken 2 kere 4 8 etmiş, 8'i çizginin altına yazmıştık. Şimdi de çizginin altına 32'yi mi yazacağız? Hayır. İki rakamın çarpımı iki basamaklı olursa sadece birler basamağındaki rakam yazılır, onlar basamağındaki de elde tutulur. Bu durumda 2'yi yazar, 3'ü elde tutarız. Arkasından 3'le 8'i çarparız: 3×8=24. Elde de 3 vardır. Bunu 24'e ekleriz, 27 eder. Çarpma sona erdiğine göre bu 27'yi olduğu gibi 2'nin soluna yazarız:

```
  34
   8
 272
```

Çok Basamaklı Sayılar. — Daha çok basamaklı sayılarda da aynı işlem yapılır, eldeler yüzler, binler, vs. basamaklarına da yürütülür. Elde tutulan rakamları unutmamak için bir kenara yazmak iyi olur.

Şimdi çarpılanı da, çarpanı da iki basamaklı olan bir çarpma yapalım:

● Metin'in iki keçisi var. Her hafta 34 şişe süt satıyor. Bu satışa 21 hafta devam etse, kaç şişe süt satmış olur?

```
  34
× 21
```

Bu işlemde önce çarpanın birler basamağındaki rakam çarpılanla çarpılır, sonra onlar basamağındaki rakam çarpılır. Onlar basamağındaki rakam, birinci çarpımın onlar basamağı hizasından itibaren, yani bir rakam içerden yazılır.

```
   34
×  21
   34
  68
  714 şişe süt.
```

● Bir toptancı tanesi 112 kuruştan 256 tane mendil satmış. Eline kaç kuruş geçecektir?

Bu da çarpma işlemiyle bulunacak bir problemdir. Sırasiyle çarpanın birler, onlar ve yüzler basamağındaki sayılar, çarpılanın teker teker bütün rakamlariyle çarpılır. Ikıncinin çarpımı birler basamağındaki çarpımın onlar basamağı altına, üçüncü rakamın çarpımı da ikincinin onlar basamağı hizasından itibaren yazılır:

```
    112
×   256
    672
   560
  224
 28.672 kr.
```

Çarpmada Kolaylıklar

● Bir sayıyı 10'la çarpmak için önüne bir sıfır, 100'le çarpmak için iki sıfır, 1000'le çarpmak için üç sıfır vs. koymak yeter. 20 ile çarpmak 2×10'la çarpmak demektir:

35×20=35×2×10=700

Bu kolaylık sıfırla biten bütün öteki sayılar için de vardır. Meselâ 215'le 300'ü çarpalım. Önce 215'le 3'ü çarpar, sonra önüne iki sıfır koyarız:

215×3=645   645×100=64500

● Çarpmada çarpanla çarpılanın yerinin değişmesinin hiçbir mahzuru yoktur. Bu bakımdan az rakamlı sayıları çarpan yerine yazmak kolaylık sağlar:

```
Uzun yol        Kısa yol
    4              345
× 345           ×    4
   20             1380
  16
 12
 1380
```

Bir sayının 0'la çarpımı gene 0'dır.

Ahmet kuşçu dükkânına gitmiş olsun. İlk gördüğü kafeste hiç kuş olmasa, ikincide de kuş göremese, nihayet üçüncü kafeste de kuş olmasa, bu üç kafesteki kuşların sayısı nedir?

0+0+0=0; 3×0=0; 0×3=0; 0×0=0

● 1'le yapılan bir çarpma işleminin çarpımı da gene aynı sonucu verir:

Ali tanesi 1 liradan 4 tane defter alsa kaç lira ödemesi gerekir?

1+1+1+1=4; 1×4=4; 4×1=4

● Çarpan sayıda sıfır varsa çarpma şöyle olur:

Uzun yol	Kısa yol
X 304	217
217	X 304
868	868
000	6510
651	65968
65968	

● 5'le yapılan çarpmalar daima 0 veya 5'le biter:

5X4=20

5X7=35

● Bir sayıyı 9'la çarpmak o sayıyı 10'la çarpıp çarpımdan bir tane çıkarmak demektir:

4816X 9=43344;

4816X10=48160

48160

— 4816

43344

● Çift sayıların 5'le çarpımının sonu 0'la, tek sayıların 5'le çarpımının sonu da 5'le biter.

Çarpmanın Sağlaması

Önce büyük bir çarpı işareti çizilir. Çarpılan sayının her basamağındaki sayılar birer birer toplanır. Sayılar 9 oldukça atılır, elde kalan son sayı çizilen büyük çarpı işaretinin üst köşesine yazılır. Bu toplama 9'u aşmazsa aynen yazılır.

Yukarıdaki bir işlemde 217X304=65968 olduğunu bulduk. Bunun sağlamasını yapalım: 2+1+7=10; 10—9=1

Çarpan sayının her basamağındaki rakamlar da toplanır. 9'u geçmediğine göre aynen yazılacaktır. Bu sayı çarpı işaretinin altına yazılır:

Sonra bu iki rakam birbiriyle çarpılır, sonuç (9'u geçerse 9'lar çıkarılmak suretiyle) çarpı işaretinin soluna yazılır:

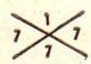
Nihayet çarpımın rakamları toplanır. Bu rakamların 9'lar atılmış olarak sonucu, büyük çarpı işaretinin solundaki sayıya eşitse çarpma doğru demektir:

6+5+9+6+8=34

34'te 9 üç defa tam olarak vardır:

3X9=27   34—27=7

Çarpımın rakamları toplamından 9'ları atınca 7 kalıyor, onu da çarpı işaretinin sağına yazarız. İşaretin sağ ve solundaki rakamlar birbirinin aynı ise çarpım doğru demektir.

ÇARPIM TABLOSUNU NASIL ÖĞRETMELİ

Eskiden çarpım tablosuna körü körüne ezberlenecek bir liste gözi̇yle bakılırdı. Çok defa çocuklara çetveldeki çarpma işlemlerinin neden bu sonuçları verdiği anlatılmazdı. Nedenini bilmeden ezberlenen çarpmalar da şüphesiz çabucak akıldan çıkar, yanlışlıklara yol açardı. Halbuki çarpma işleminde yanlışlığa düşmenin birinci sebebi çarpım tablosunu iyi bilmemektir.

Çarpma öğretiminde yapılacak ilk iş çarpma ile toplamanın yakın ilgisini göstermektir. Çocuklar hatırlıyamadıkları çarpmaları bulmak için toplamadan veya hatırladıkları çarpmalardan faydalanmayı öğrenmelidirler. Meselâ çarpanı 2 olan çarpımlarda, sonucun sayıyı iki defa alt alta yazarak birbiriyle toplamak olduğunu bilmelidir:

6+6=12   6X2=12

8+8+8=24   8X3=24

Bu şekilde sayılar kaç rakamlı olursa olsun sonuç kolayca bulunur:

2487+2487=4974   2487X2=4974

Çocuk 2 defa 6'nın, 6 ile 6'nın toplamı olduğunu öğrenmeli, 2'li ve 3'lü diğer çarpımları da bu şekilde toplıyarak kendi kendine bulmalıdır. Daha başka çarpımları ezberlerken de neden böyle olduğunu tartışmaktan geri kalmamalıdır.

Çarpımda, çarpanla çarpılanın yerlerinin değişmesinin, sonuca asla etki yapmıyacağı da öğretilecek ilk noktalardan biridir:

2X6=12   6X2=12

Bu aynı zamanda çocuğun çarpım tablosunu öğrenmesinde de yardımcı olur. Çünkü bu cetveldeki işlemlerin yarısına yakın kısmı tekrardan ibarettir.

6X7=42   7X6=42

3X8=24   8X3=24

7X9=63   9X7=63

Çarpma Öğretiminde Dikkat Edilecek Hususlar

1 — Çocuğu çarpma işleminin lüzumuna inandırınız.

2 — Her çarpma işlemi, önce bir denemenin sonucu olarak öğretilmelidir. 2x5=10 işlemini çocuk meselâ iki tane 5 kuruşluk pulun tutarı olarak öğrenmelidir.

3 — Her işlemin sonucunu, çocuğun, resim, eşya vs. yi sayarak, kontrol etmesini sağlayınız.

4 — Çocuğun günlük hayatında çarpma işlemini sık sık kullanmasını sağlıyacak durumlar yaratınız.

5 — Çeşitli oyunlarla çocuğun çarpma işlemlerini öğrenmesini kolaylaştırınız.

ÇARŞAMBA

Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz bölümünde Samsun iline bağlı bir ilçedir. Topraklarının doğuda Samsun'un Terme, güneyde Tokat'ın Erbaa, Amasya'nın Taşova, batıda Samsun'un merkez ilçeleri, kuzeyde Karadeniz çevirir. Merkez bucağından başka Ayvacık ve Dikbıyık adında iki bucağı, bunlara bağlı 137 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1536 km^2

Nüfusu: 111.655 (1960 sayımı)

Çarşamba ilçesi kıyı ovası ile onun güneyinde bulunan dağlık araziden meydana gelmiştir. Bu dağlar Canik Dağları'nın batıya doğru uzantısıdır. Yükseltileri 900-1000 m. kadardır. Ovalık kesimi Yeşilırmak'ın meydana getirdiği çatalağzı (delta) teşkil eder. Bu çatalağzı büyük ekseni doğu-batı doğrultusunda olan bir elips biçimindedir.

Çarşamba'da deniz iklimi hüküm sürer. Her mevsim yağışlıdır. En çok yağış kışa raslar. Yıllık yağış tutarı 800 mm. kadardır. Yazlar fazla sıcak değildir. Ilık geçer. İlçenin güneyindeki dağlık alanlar ormanlıktır. Kıyıdaki bataklıklar sazlıklarla örtülüdür.

En önemli akarsu Çarşamba Ovası'nın meydana gelişinde büyük payı olan Yeşilırmak'tır. Bu akarsu, Canik Dağları'nı dar ve derin bir boğazla yardıktan sonra, ovaya çıkar, Civa Burnu'nda Karadeniz'e dökülür. Çarşamba Ovası'ndan geçerek denize dökülen daha başka küçük sular da vardır. Bunların başlıcaları Hamzalı, Elekçi, Aşıklı, Aptal, Turgutlu, Karaboğaz ve Terme sularıdır. Çarşamba Ovası'nda göller, bataklıklar önemli yer tutar. Kıyı göllerinin en önemlileri Kocagöl, Akarcık Gölü, Dumanlıgöl'dür.

Çarşamba'da toprak verimlidir. Tarım yapılan alanların %75'ine mısır ekilir. Başka tahıl çeşitleri daha az yer tutar. Endüstri bitkilerinden pek az tütün, kenevir ekilir. Kümes hayvancılığı gelişmektedir. Kümes hayvanları ve yumurta ilçenin ihraç maddeleri arasındadır.

Kasaba. — Ilçe merkezi Çarşamba kasabası, Samsun - Trabzon şosesi üzerinde, Samsun'a 52 km. uzaklıkta kurulmuştur. Yeşilırmak kasabanın ortasından geçer. Nehrin karşılıklı kıyılarında kalan mahalleler 300 m. uzunluğunda bir köprüyle biribirine bağlanmıştır. Nüfusu 14.776'dır (1960 sayımı).

Çarşamba Samsun'a ayrıca dar hat bir demiryoluyla da bağlıdır.

ÇAT

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum - Kars bölümünde Erzurum iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Tekman, güneyde Bingöl'ün Karlıova, batıda Erzincan'ın Tercan, kuzeybatıda Erzurum'un Aşkale, kuzeyde aynı ilin merkez ilçeleri çevirir. Tek bucaktan ibaret olan ilçenin 30 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1111 km²

Nüfusu: 17.033 (1960 sayımı)

Palandöken Dağı'nın güneybatısında, akarsuların çok yardığı, oldukça ârızalı bir yörede bulunur. Memleketimizde kışın en uzun, en şiddetli geçtiği yörelerden biridir. Soğuk mevsim ekim ayından başlar, nisana kadar sürdüğü yıllar olur. Sıcak mevsim çok kısa sürer. En az yağış alan mevsim kıştır. Bu iklim şartları tarım faaliyetleri üzerinde etkisini gösterir. Soğuğa daha çok dayanan arpa, buğdaydan daha çok yer tutar. Patates, lahana, şalgam gibi kış sebzeleri de fazla ekilir. Hayvancılık ilçenin en önemli geçim kaynağıdır.

Kasaba. — İlçe merkezi Çat kasabası Palandöken Dağı'nın batı eteklerinde kurulmuş çok küçük bir kasabadır. Nüfusu ancak 578 kişidir (1960 sayımı). Erzurum'a 57 km uzunluğunda bir şose ile bağlıdır. Bu yol daha güneye inerek Karlıova üzerinden Bingöl'e varır.

ÇATAK

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Hakâri bölümünde Van iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda Van'ın Gürpınar, güneyde Hakâri'nin Beytüşşebap, batıda Siirt'in Pervari, kuzeyde Van'ın Gevaş ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Narlı adında bir bucağı, bunlara bağlı 25 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1829 km²

Nüfusu: 12.156 (1960 sayımı)

Çatak ilçesi Van Gölü'nün güneyindeki çok dağlık bir yörededir. Batısındaki Arnas Dağı'nın yüksekliği 3550 m.yi bulur. İlçede kışlar pek soğuk geçer. Bu mevsimde yağışlar da bol olduğundan çok kar yağar, uzun zaman yerde kalarak ulaşımı güçleştirir. İlçenin suları Şatak (Çatak) Suyu'nda toplanır. Bu su Çat sınırları dışında Botan Suyu'na kavuşarak Dicle nehrine gider. Çatak ilçesinde tarım geri kalmıştır. Kışların uzun, yazların kısa sürmesi, tarıma elverişli alanların dar oluşu bunun başlıca sebepleridir. Buna karşılık, hayvancılık daha önemli bir faaliyet konusudur. Yün, deri, peynir, yağ gibi hayvan ürünleri başlıca istihsal maddeleridir. Fakat ulaşım şartlarının elverişli olmaması yüzünden bunların hemen hepsi yerinde harcanır.

Kasaba. — Ilçe merkezi Çatak kasabası Van'ın 78 km. güneybatısında, Sartkin Çayı ile Morduz Çayı'nın birleştiği yerde kurulmuştur. Denizden 1650 m. yükseklikte bulunan Çatak kasabasının nüfusu 687'dir (1960 sayımı)

Kasabada 4500 m² lik bir fidanlık, Selçuklular'dan kalma güzel, taş kemerli bir köprü vardır.

ÇATAL

Ucu iki veya daha fazla kola ayrılmış şekillere «çatal» denir. Çatal deyince akla ilk gelen şey yemek yerken kullanılan, çok defa dört dişli olan tahta veya madenî alettir. Yemek çatalları, dişlerinin sayısı, yassılığı, yuvarlaklığı ve kullanıldıkları yere göre şu adları alır: Yemek çatalı, yemiş çatalı, pasta çatalı, mutfak çatalı, balık çatalı, meze çatalı, salata çatalı, tava çatalı.

Bundan başka, arabalarda okun girdiği yere, pamuk eğirmeye mahsus alete, iki uclu tarım aletine, kalafat yerlerinde kullanılan keskiye benzer uzunca alete de «çatal» denir.

ÇATALAĞIZ

Bir akarsuyun denize kavuştuğu yerde, iki veya daha fazla sayıda kollara ayrılmasiyle meydana gelen üç köşeli adacığa «çatalağız» (veya delta) denir.

Akarsuların büyük bir kısmı deniz seviyesinden yüksek yerlerden çıkar. Bunlar arazinin eğimine uyarak yataklarında denize doğru hızla akarlarken, kum, çakıl gibi sert maddeleri de sürüklerler. Fakat deniz seviyesine yakın yükseklikteki ovalara indikleri zaman hızları azalır, hele denize döküldükleri yerde akışları çok yavaşlar. Bu gibi akarsular getirdikleri maddeleri artık daha fazla sürükliyemeyip yataklarına yığmaya başlarlar. Böylece, akarsu, denize döküleceği yerde, iki veya daha çok kollara ayrılır. Bu topraklar, akarsuyun getirdiği çamurla karıştığından çok verimli bir hal alır. Bu çeşit ovalar, her yıl biraz daha denize doğru ilerleyip, yer kazanırlar. Bizde Seyhan, Ceyhan, Kızılırmak, Yeşilırmak çatalağızları bu şekilde olmuştur. Çok eskiden deniz kıyısında bulunan bazı şehirler, ovanın denize doğru ilerlemesi sonunda, içeride kalmışlardır. Meselâ Roma şehri eskiden Tiber nehri ağzındayken şimdi kıyıdan oldukça içeride bulunmaktadır. (Resim için: Bk. Coğrafya).

ÇATALCA

Marmara Bölgesi'nin Kocaeli-Çatalca bölümünde İstanbul iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda İstanbul'un Eyüp ve Bakırköy ilçeleri, güneyde Marmara denizi, batıda İstanbul'un Silivri, Tekirdağ'ın Saray ilçeleri, kuzeyde Karadeniz çevirir. Merkez bucağından başka Boyalık, Büyükçekmece, Karacaköy adında bucakları, bunlara bağlı 65 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.693 km²

Nüfusu: 51.523 (1960 sayımı)

Istranca dağları'nın doğuya doğru uzantısı olan tepelerden bazıları Çatalca ilçesi sınırları içinde kalır. Bunların en yükseği olan Karacadağ 500 metreye yaklaşır (487 m.). ilçe arazisi bu dağların eteğinden sonra güneye doğru alçalır. Çatalca kasabasının güney ve güneybatısında da küçük bir dağ kütlesi bulunur. Bunun en yüksek noktası olan Çıplak Tepe (329 m.), Balkan Savaşı'nda çarpışmaların idare yeri olarak büyük bir önem kazanmıştır. İlçenin güneyindeki arazi denize doğru yavaş yavaş alçalan yayla yüzeyi şeklindedir. Ortalama yükseltisi 80-90 m. olan bu yaylada kuzey-güney doğrultulu küçük vâdiler vardır.

Çatalca'da yazlar sıcak ve kurak, kışlar yağışlı, bazı yıllarda çok soğuk geçer. İlçenin kuzeyinde bulunan İstranca Dağları ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlarda en çok bulunan ağaç meşedir.

Çatalca ilçesinin en uzun akarsuyu olan Karasu Deresi (38 km,), kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda akarak, Büyükçekmece Gölü'ne dökülür. Bu göl eski bir akarsu vâdisinin deniz altında kalmasından sonra ağız kısmının bir kıyı kordonu tarafından kısmen kapatılmasıyla meydana gelmiştir. Bu kordon üzerindeki inişli çıkışlı köprü Mimar Sinan'ın eseridir. Çatalca'nın diğer bir gölü de Karadeniz kıyısındaki Terkos Gölü'dür.

İlçede tarıma ayrılan topraklar geniş yer tutar. En çok tahıl ekilir. Endüstri bitkilerinden pancar, ayçiçeği ekimi son yıllarda çok artmıştır. Meyvacılık ve hayvancılık pek önemli değildir.

Çatalca'daki doğal zenginliklerin en önemlilerinden biri de «podima kumu» dur. Cam imaline yarıyan bu madde yalnız Karadeniz kıyısındaki Padima köyünde bulunur. Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nın başlıca ham maddesi bu kumdur.

Kasaba. — İlçe merkezi Çatalca kasabası, Çatalca tepelerinin eteklerinde Sirkeci-Edirne demiryoluna çok yakın bir noktada kurulmuştur. 4 mahalleden meydana gelmiştir. Nüfusu, askerî birliklerin yer değiştirmesiyle ilgili olarak, zaman zaman artıp eksilir. 1955'te 7.516 olan kasaba nüfusu, 1960'ta 4.477'ye düşmüştür. İstanbul'a, demiryolundan başka, 55 km. uzunluğunda bir karayolu ile de bağlıdır.

XVI. yüzyılda Vezir Ferhat Paşa'nın Sinan'a inşa ettirdiği Ferhat Paşa Camisi ile Ferhat Paşa Çeşmesi Çatalca'daki önemli tarihî eserlerdendir.

ÇATALZEYTİN

Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz bölgesinde Kastamonu iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda Sinop'un Türkeli, güneyde Kastamonu'nun Devrekâni, batıda aynı ilin Bozkurt ilçeleri çevirir. Kuzeyinde Karadeniz bulunur. Tek bucaktan ibaret olan ilçenin 23 köyü vardır.

Yüzölçümü: 145 km²

Nüfusu: 17.164 (1960 sayımı)

İlçe, İsfendiyar Dağları'nın Karadeniz'e doğru alçalmış olduğu kuzey etekleri ile deniz arasındaki alanda bulunur. Bu toprakları Çatalzeytin deresi ile onun bir kolu olan Tepe Çayı keser. Arazi güneye doğru yükselir. Yaralıgöz Dağı'nda 1500 m. yi aşar. Çatalzeytin'de yağışlar boldur. Kışlar oldukça soğuk geçer. İlçenin güneyindeki dağlar ormanlıktır. Halkın büyük bir kısmı tarımla uğraşır. Endüstri bitkilerinden keten ve kenevir ekilir.

Kasaba. — İlçe merkezi Çatalzeytin kasabası, Çatalzeytin Deresi'nin ağız kısmına çok yakın bir noktada kurulmuştur. Nüfusu 1960 sayımına göre 1.372'dir. Kastamonu'ya 101 km. uzaklıktadır. Batısında bulunan turistik Abana'ya da 18 km. lik bir yolla bağlıdır.

ÇAVDAR

Önemli bir tarım bitkisidir. Çok nemli olmıyan hemen her çeşit toprakta kolayca yetiştirilebilir. Soğuktan, sıcaktan pek zarar görmez. Yalnız, uzun zaman toprakta kalan kar çavdar tarlalarına zarar verebilir. Birçeneklilerin buğdaygiller familyasından olan çavdarın tarımı ancak Milâdın ilk yıllarında başlamıştır.

Çavdar

Yıllık bir bitki olan çavdar, yerine göre, eylûl veya ekimde ekilir, daha çok buğdayın iyi yetişmediği yerlerde yetiştirilir. Bakımı, toplanışı, buğdayda olduğu gibidir. Çavdar unu, buğday unundan daha esmerdir, içinde daha az nişasta vardır. Bu bakımdan çavdar ekmeği şeker hastalığı olanlara tavsiye edilir. Çavdar ekmeği uzunca müddet taze kalır. Birçok yerlerde buğday unundan yapılan ekmeğe az miktarda çavdar unu karıştırılır. Beyazlık vermesi için çavdar ekmeğinin içine de biraz buğday unu katılır.

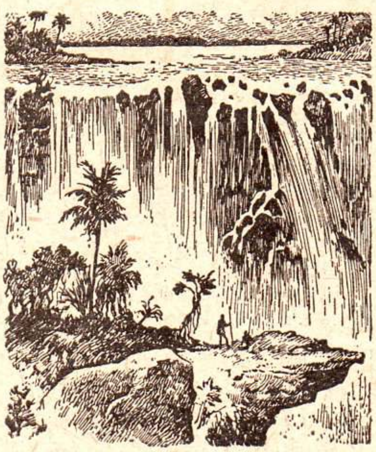
Çavdarın sapları, taze veya kurutulmuş olarak, çiftlik hayvanlarına yedirilir. Ayrıca, tanelerinden alkol elde edilmesinde de faydalanılır. Tanelerinden Rusya'da bir çeşit bira yapılır. Çavdarın kurutulmuş sapları, şapka, sepet gibi hafif eşyalar yapılmasında kullanıldığı gibi bunların sağlam olanlarından hasır iskemlelerin oturulacak yerleri örülür.

Bazan, gözle görülemiyecek kadar küçük bir mantar çavdar tarlalarına musallat olur. Bu hastalığa tutulan bitkilerin başaklarında, tane yerine, esmer renkli uzunca, kirli bir madde peyda olur. Çavdarı öğütmeden önce sağlam tanelerle hastalıklıları birbirinden ayırmalıdır. Bu maddeden, eczacılıkta, kanamalarda kullanılan «ergotin» denilen bir ilâç elde edilir.

ÇAVLAN

Irmak ve çayların yüksekten aktığı yere «çavlan» denir. Daha küçük hacimdeki suların dökülüşü «çağlıyan» adını alır.

Bir akarsuyun yatağında bulunan sert bir tabakadan sonra yumuşak bir tabaka gelirse sular bu tabakayı aşındırarak alçaltır, dökülmeye başlar. Akarsu yatağının sarp bir yamaçla kesilmesi de çavlanları meydana getirir.

Afrika'da Victoria Çavlanı

DÜNYANIN EN YÜKSEK ÇAVLANLARI

ADI	BULUNDUĞU MEMLEKET	YÜKSEKLİK (m.)
Angel	Venezuela	915
Kukenaam	İngiliz Guyanası	610
Sutterland	Yeni Zelanda	580
Tugela	Güney Afrika Birliği	549
Ribbon	Kaliforniya (A.B.D.)	490
Gavarnie	Fransa	422
Takkakam	Kanada	396
Staubbach	İsviçre	298
Gersoppa	Hindistan	253
Vettifos	Norveç	250
Fairy	A.B.D.	212
Tortum	Türkiye	200
Terni	İtalya	198
Albarine	Fransa	150
Victoria	Güney Rodezya	122
Morette Près Thones	Fransa	100
Gastein	Avusturya	82
Harspranget	İsveç	73
İguazu	Arjantin - Brezilya	64
Niagara	A. B. D. — Kanada	49

Çavlanların suyu döküldükleri yeri şiddetle aşındırır, orada derin, büyük bir havuz meydana gelir. Ancak, çok yüksekten dökülen bazı çavlanların suyu daha yere düşmeden toz gibi su zerrecikleri haline geçtiğinden bunların dibinde öyle havuzlara raslanmaz. Çavlanlar döküldükleri yeri de zamanla aşındırırlar. Niyagara Çavlanı yüz yılda 164 metre gerilemiştir. Dünyadaki Çavlanlar yükseklikleri veya suların çokluğu bakımından tanınmışlardır. Yeryüzünün en yüksek çavlanı Venezuela'daki Angel Çavlanı'dır. Bu çavlanın taşıdığı su az olmakla beraber dökülme yüksekliği 915 metredir. Onun arkasından, gene Güney Amerika'da İngiliz Guyana'sındaki Kukenaam Çavlanı gelir. Bu çavlan 610 m. yükseklikten dökülür.

Dünyadaki çavlanların en tanınmışı Niagara'dır. Kanada ile A. B. D. arasındaki bu çavlanın taşıdığı su dakikada 70.000 metre küb kadardır. Niagara'nın 25-30.000 yıl öncesinden beri mevcut olduğu sanılmaktadır.

Dünyaca bu kadar tanınmış olmasına rağmen, Niagara, yükseklik bakımından olduğu gibi, taşıdığı su bakımından da dünyadaki çavlanların en büyüğü değildir. Su hacmi bakımından, birincilik Brezilya ile Paraguay arasında, Panama nehri üzerindeki Guaira (Sete Quedas) Çavlanı'dır. Bu çavlandan bir saniyede 150.000 metre kübden fazla su akar.

Çavlanlar nehir ulaştırmasına engel olurlar. Ancak, dökülen suyun gücü dizginlenirse büyük çavlanlardan fayda sağlanır. Meselâ Niagara'dan bu şekilde faydalanılmaktadır.

ÇAVUŞ

Bir unvan ve rütbe adıdır. İslâm'dan önceki Türk devletlerinde yüksek bir subay rütbesi olarak kullanılmıştır. İslâm'dan sonraki Türk devletlerindeyse saray mensuplarından bazılarına bu unvan verilmiştir.

Çavuşluk, Osmanlılar'da elçilere, Tanzimat'tan önce Padişah yakınlarına, yaverlerine, saray protokol memurlarına, Enderun mensuplarına verilen oldukça yüksek bir rütbeydi. Hattâ «çavuşbaşı» başmabeyinci veya mabeyin müşiri yerindeydi. Tanzimat'tan sonra küçüksubaylara (gediklilere), manga komutanlarına «çavuş» denildi. Bugünkü Arap devletlerinin ordularında da Türk rütbeleri hâlâ kullanılır. Bu arada «çavuş» kelimesi «şâvîş» şeklinde kullanılmaktadır. Bizanslılar da bu kelimeyi Türkler'den alıp saray teşkilâtında kullanmışlardır.

ÇAY

Çay yaprakları bulundukları dalın üzerindeki yelerine göre değer kazanırlar. Yapraklar uca yaklaştıkça değerleri artar Yukarıda çay bitkisinin yapraklı ve çiçekli dalı görülüyor.

Kurutulmuş yaprakları haşlanarak suyu içilen bir ağaççıktır. Anavatanı Çin Hindistanı ve Çin'dir. Sulak, yağmurlu iklimlerde yetişir. Çay bitkisi yüksekliği 2 m. kadar olan bir ağaççık şeklindedir. Fakat sık sık tepesinden budanarak, fazla büyütülmez, bütün kuvvetlerinin yapraklarına gitmesi sağlanır. Çayın kaynatıp demliyerek suyunu içtiğimiz kısmı yapraklarıdır.

İkiçeneklilerin çaygiller familyasından olan bu bitkinin kısa saplı, genişçe ayalı yaprakları vardır. Az kokulu, beyaz veya açık sarıya yakın renkte çiçekler açar. Kapsül biçiminde de meyvalar verir. Çayın on altı kadar türünden en çok yetiştirileninin 12 sm. uzunlukta, 4 sm. genişlikte yaprakları vardır.

Başlıca Çay Çeşitlerinin Kimyasal Analizleri

Çayın cinsi (5 dakika demlenmiş)	Kafein	Tanen	Eriyebilen maddeler
Cava çayı	% 2,7 - 4,4	% 6 - 20	% 16 - 26
Cava çayı (sert)	% 2,0 - 3,3	% 4 - 12	% 16 - 26
Çin çayı	% 2,0 - 3,7	% 5 - 10	% 16 - 22
Kokulu Formosa çayı	% 3,1 - 3,7	% 12 - 23	% 23 - 25
Hindistan çayı	% 2,0 - 3,0	% 6 - 10	% 22 - 25

Çay dikildiğinden üç, dört yıl kadar sonra yaprakları toplanır. Bunlar dalların en uçlarındaki yapraklardır. Tomurcuklardan toplananlar en değerli, en pahalı çaylardır.

Çay Nasıl Elde Edilir

Toplanan çay yaprakları iki saat kadar güneşe bırakılır, zaman zaman karıştırılarak, yapraklar gevrekleşinceye kadar beklenir. Bu sırada, meydana gelen gayet yavaş bir mayalanma ile, yaprakların içindeki acılık veren maddeler yok olur. Bundan sonra, çay, bir dakika kadar, kuvvetli ateş üzerinde kavrulur. Çay yaprakları kavrulduktan sonra, top halinde yuvarlanır. Kavurma ve top halinde yuvarlama birkaç kere tekrarlanır. Çinliler, çayı tam kıvamına geldikten sonra, paketlemeden önce, yasemin veya buna benzer hoş kokulu çiçeklerle birkaç saat beraber bulundurup çaya güzel koku verirler.

Bir de çay yapraklarını topladıktan hemen sonra kavurarak yapılan çay vardır ki, bunlarda bir mayalaşma olmadığından elde edilen çay çok sert olur. Çay, ucdaki, ortadaki, tomurcuklardaki yapraklardan yapılışına göre değişik adlar alır. Tadına ve kokusuna göre ayrıldığı zaman da «renk verici» «kokusu kuvvetli», «acısı kuvvetli» çaylar diye adlandırılır. Ayrıca, çıktığı yere göre Seylân, Popof, Hindistan çayı, kurutulmuşunun rengine göre de «akkuyruk», «siyah çay», gibi adlar da verilir.

Çay keyif verici, hazmı kolaylaştırıcı olduğu için evlerde çok kullanılan bir içecektir. İçindeki kafein, teobrobin ve teofilin gibi maddelerden ötürü idrar söktürücü ve baş ağrısını dindirici olarak doktorlukta da kullanılır. Gene çayda bulunan tanen maddesi sepicilikte (derilerin tabakalanmasında) kullanılır. Tanen kasları sıkıştırıcı bir madde olduğu için, fazla çay içenlerde peklik (inkıbaz) görülür. Çayın içindeki kafein kan basıncını (tansiyonu) artırır; onun için, çok çay içmek zararlı olabilir. Çocukların da fazla çay içmesi doğru değildir. Tanenin de çok miktarı zehirleyici olabilir. Yalnız, çay fazla kaynatılmazsa taneni suya çıkmaz.

ÇEŞİTLİ MEMLEKETLERDE BİR YILDA ELDE EDİLEN ÇAY

(Son istatistiklere göre)

Memleket	Miktar
Hindistan	2.822 bin kental
Seylân	1.437 » »
Japonya	580 » »
Çin	500 » »
Formosa	116 » »
Çin Hindistanı	130 » »
Kenya - Uganda - Tanganyika	96 » »
İndonezya	569 » »
Nyassa	71 » »
Brezilya	7 » »

Çayın Tarihi

Çok eski bir Çin efsanesine göre hükümdar Şen Nung zamanında (M. Ö. 2737) Çin'de çay içiliyordu. Eldeki eski bir Çince sözlüğüne göre ise Çin'de çayın tarihi ancak M. S. 350 yıllarında başlar. O zamanlarda çay Çin'in güneydoğusunda, Hindistan'da, Birmanya'da, Siyam ve İndonezya'da yetiştiriliyordu. Budist din adamları çay yetiştirmesini, elde edilmesini bütün Çin'e, hattâ Japonya'ya öğretmişlerdi. O zamanlar çay yaprakları toplanıp yumak haline getiriliyor, sonra bu yumak alevde kızartılıyor, kaynar tuzlu suyla işleniyordu. Japon kaynaklarında ise çaya 593 yılından itibaren raslanır; Japonya'da çay yetiştirilmesi ise 805 yılından sonradır.

Araplar çayı 850 yıllarında tanımışlar, Venedikliler 1559, İngilizler 1598, Portekizliler de 1600 yılında öğrenmişlerdi. Ruslar'ın çayı tanımaları 1618, Parisliler'in 1648 yıllarında olmuş, çayın Amerika'ya geçmesi ise 1650 yılını bulmuştur. Böylece, dünyanın hemen hemen her köşesine yayılan çay, pişirilmesindeki kolaylık, hoş lezzeti dolayısiyle kısa zamanda bütün dünyada tutunmuştur. Bugün çay, kahveden sonra, yeryüzünde en çok içilen bir ev içeceğidir.

Yeryüzünün hemen her yerinde çay sıcak içilir. Amerikalılar çayı soğuk, hattâ içine buz koyarak da içerler. Bizde olduğu gibi daha başka Avrupa memleketlerinde de çay içine şeker konularak tatlandırılır. Bazan da krema, süt veya limon suyu karıştırılır. İskoçlar çayı o kadar koyu yaparlar ki çay, kahve gibi kapkara bir renk alır. Doğulular çaya çok zaman hiç şeker koymazlar. İran ve Yakın Doğu'da ise çok kişi ağıza, avurtlarının arasına, küçük bir parça şeker yerleştirir, çayı ağızlarındaki bu şekerle tatlandırarak içerler. Bu usule «kıtlama» denir. Ruslar da çok çay içen milletlerdendir; o kadar ki hemen her tren istasyonunda hazır sıcak su bulunur, yolcular beraberlerinde getirdikleri hazır çaydanlıkları oracıkta demleyip vagonlarına koşarlar.

Çin'de bir yılda adam başına 1 kilo, İngiltere'de 700 gr., Türkiye'de ise ancak 150 gr. kadar çay harcanır.

Türkiye'de Çaycılık

Türkiye'de çay Doğu Karadeniz kıyıları ile Marmara bölgesinde, yabani halde kendiliğinden yetişir. Rize'de ise son yıllarda modern usullerle çay yetiştirilmeye başlanmıştır. Bununla yurttaki çay ihtiyacı karşılanmaktadır.

Rize'de ilk çay yetiştirme işi 1924'te esaslı bir şekilde ele alınmıştır. İlk olarak 1938'de ilk çay fidanlığında 135 kilo yaş yapraktan 30 kilo çay elde edilmiştir. Ondan sonra fabrika genişletilmiş, ürün verme kudreti artırılmıştır. Bugün yurdumuzda sarfedilen çayın büyük bir kısmı yerli çayla karşılanmaktadır.

ÇAY

Dereden büyük, ırmaktan küçük akarsulara genel olarak «çay» adı verilir. Çaylar doğrudan doğruya denize aktıkları gibi, kendilerinden daha büyük akarsulara da karışırlar. Memleketimizdeki Porsuk, Ankara, Nilüfer, Gönen, Tarsus çayları gibi sular çay büyüklüğünde birer akarsudur.

ÇAY

Ege Bölgesi'nin İçbatı Anadolu bölümünde Afyonkarahisar iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Sultandağı, güneyde Isparta'nın Yalvaç, batıda Afyonkarahisar'ın Şuhut ve merkez, kuzeyde aynı ilin Bolvadin ilçeleri çevirir. Tek bucaktan ibaret olan ilçenin 21 köyü vardır.

Nüfusu: 22.388 (1960 sayımı)

Çay ilçesi Sultan Dağları'nın kuzeybatıdaki ucu ile bunların eteğinden kuzeye doğru uzanan Bolvadin Ovası'nın güney kısmını ve Sultan Dağları'nın güneybatısındaki Karamık Ovası'nı içine alır. Bolvadin ovası kuzey-güney doğrultuludur, doğu-batı doğrultulu Afyon-Akşehir Gölü ovasına kuzeyden eklenir. İlçede yazlar sıcak ve kuraktır; kışlar soğuk ve yağışlı geçer. Çay ilçesinin belli başlı suları Sultan Dağları'ndan inen küçük derelerdir. Tarım ve hayvancılık ileri bir durum gösterir. Tahıldan en çok buğday, endüstri bitkilerinden de en çok şeker pancarı ve haşhaş ekilir.

Kasaba. — İlçe merkezi Çay kasabası Sultan Dağları'nın eteğinde, ovaya inen Çay deresinin alûvyonlu toprakları üzerinde kurulmuştur. Konya-Afyonkarahisar demiryolu üzerindeki çay istasyonuna 4 km. uzaklıktadır. Ayrıca, Eskişehir - Çifteler - Emirdağ - Bolvadin - Akşehir yolu ile bağlantısı vardır. Kasaba denizden 980 m. yüksekliktedir. 3 mahallesi vardır. Nüfusu 7.289'dur (1960 sayımı). Kasabada birkaç haşhaş yağı ve şarap yapımevi bulunur.

ÇAYCUMA

Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz bölümünde Zonguldak iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Bartın, güneydoğuda Ulus, güneyde Devrek, batıda merkez ilçe-

leri çevirir. Kuzeyinde Karadeniz bulunur. Merkez bucağından başka Hisarönü ve Karapınar adında iki bucağı, bunlara bağlı 75 köyü vardır.

Yüzölçümü: 494 km²

Nüfusu: 57.764 (1960 sayımı)

Çaycuma ilçesinde arazi dağlıktır. Bu dağlık alanı Filyos çayı ve kolları derince bir şekilde yarmıştır. İlçenin orta kesiminde bulunan bir alçak alan güney-kuzey doğrultusunda uzanır, Karadeniz kıyısında son bulur. Bu toprakların her iki yanında Batı Karadeniz silsilesinin Karadeniz üzerindeki eteklerini teşkil eden bir takım yaygın tepeler görülür. Bunlardan Velibaba Tepesi'nin yüksekliği 330 m. yi geçer. Çaycuma kasabasının batısında bulunan Göl Dağı'nın yüksekliği ise 600 m. yi bulur.

Çaycuma'da yazlar serin, kışlar ılık geçer. Filyos Çayı'nın meydana getirdiği geniş oluk yolu ile denizin etkisi ilçenin iç kesimlerine kadar uzanır. Hemen hemen her mevsim yağışlı olmakla beraber en çok yağış sonbaharda düşer. İlçede ormanlık alanlar fazladır. En çok kayın ve meşe ağaçları vardır.

Çaycuma'nın en önemli akarsuyu Filyos Çayı'dır. Soğanlı ve Devrek suyu adlarındaki iki kolun Tefen yakınında birleşmesiyle meydana gelir, Filyos'un doğusundan Karadeniz'e dökülür. İlçenin önemli servet kaynaklarından biri hayvancılıktır. Çaycuma köylerinde manda ve inek sütlerinden yapılan yoğurt ve peynirler Zonguldak'a gönderilir. Son yıllarda yumurtacılığa da önem verilmeye başlanmıştır.

Kasaba. — İlçe merkezi Çaycuma kasabası Filyos Çayı'nın sol yakasında Göl Dağı'nın doğusunda bulunan ova ile yamacın birleştiği noktada kurulmuştur. Denizden yüksekliği 23 m. dir. Ankara-Zonguldak demiryolu üzerindeki Çaycuma istasyonuna 2 km. uzaklıktadır. Kasaba ayrıca Zonguldak'a 35 km. uzunluğunda bir şoseyle de bağlıdır. 3 mahalleden kurulu olan kasabanın nüfusu 2.713'tür (1960 sayımı).

Çaycuma'nın 150-160 yıllık bir tarihi vardır. Filyos Irmağı'nın yakınında ilk önce bir cami ile kurulmaya başlanmıştır. Adına da, «çay» ve «cami» kelimelerinden alınarak «Çaycami» denilmiş, zamanla «Çaycuma» şeklini almıştır. Çaycuma 1944 yılında ilçe merkezi oldu.

ÇAYELİ

Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz bölümünde Rize iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Pazar ve Çamlıhemşin, güneyde Erzurum'un İspir, batıda Rize'nin İkizdere ve merkez ilçeleri çevirir, kuzeyde Karadeniz'le sınırlanır. Merkez bucağından başka Büyükköy ve Kaptanpaşa bucakları, bunlara bağlı 32 köyü vardır.

Yüzölçümü: 454 km²

Nüfusu: 39.498 (1960 sayımı)

Çayeli, Doğu Karadeniz bölümünün birbirine paralel dağ sıralarından birinci sırayı teşkil eden dağlarla Karadeniz arasında kalan alanda bulunur. Bu araziyi güney-kuzey doğrultulu küçük akarsular parçalar. Yağışlar fazladır, hemen her mevsime az-çok eşit olarak dağılmıştır. Yılın büyük bir kısmında hava kapalı ve bulutludur. Orman örtüsü sıktır. Ormanda bulunan başlıca ağaçlar gürgen, çınar, karaağaç, dişbudak ve meşedir. 1200 m. den daha yükseklerde iğneyapraklı ağaçlara raslanır.

İlçenin akarsuları gerideki yüksek dağlardan doğar. Tamamiyle sel karakterli olan bu akarsular birbirine paralel olarak akarlar, kısa yoldan denize varırlar. Bunların başlıcaları Büyükdere, Şairler Deresi ve Âşıklar Deresi'dir.

Çayeli'nin en önemli zenginlik kaynağı çay tarımıdır. 1939'dan beri çay yetiştirilmektedir. O tarihte 387 dekar olan çay alanları 1958'de 3711 dekarı bulmuştur. İlçede en çok yer tutan tahıl çeşidi mısırdır. Çayeli'de portakal da yetiştirilir. Bu portakallar çok çekirdekli ve ekşidir.

Kasaba. — İlçe merkezi Çayeli kasabası Rize şehrinin 20 km. doğusunda Karadeniz kıyısında kurulmuştur. 11 mahalleden meydana gelmiştir. Nüfusu 9.713'tür. (1960 sayımı). Çay yapraklarını işliyen bir fabrika vardır. Kasaba bugünkü adını 1944'te ilçe merkezi olduktan sonra almıştır. O tarihe kadar Mapavri adı ile anılmaktaydı.

ÇAYIR

Üzerinde gür ot biten düz ve nemli geniş toprak parçalarına «çayır» denir. Irmakların çevresinde taşan suyun altında kalan alçak yerler, kışları karla kaplı olanlar, şiddetli don yapan yüksek tepeler, vâdiler baharda hep çayırlık haline girer. Buralarda kendiliğinden yetişen bitkiler kısa zamanda geniş alanları kaplar. Bunları hayvanlar yeseler bile, yeniden hızla büyüyüp gelişirler. Çayır otları o kadar sıktır ki, güneş ışıklarının kolay kolay toprağın yüzüne inmesine meydan vermezler. Böylece, rutubeti eksilmiyen toprağın üzerindeki bitkiler daha çabuk gelişir.

Oluşum bakımından çayırlar 1) Tabiî çayırlar, 2) Suni çayırlar diye ikiye ayrılır.

Tabiî Çayırlar

Bu çayırlar kendiliğinden yetişir, yeryüzünün çok geniş bir kısmını kaplarlar. Dağların, yüksek tepelerin yamaçlarındaki çayırların otları daha hoş kokulu, besin maddeleri bakımından daha zengindir. Vâdilerde yetişen çayırlar miktar bakımından ötekilerden çok daha geniş bir yer kaplarsa da kalite bakımından onlardan düşüktür.

Çayır otlarının çoğu buğdaygiller familyasından olan bitkilerdir. Ayrıkotu, yabani yulaf, pisipisi otu, çayırotu gibi bitkiler hemen her çeşit toprakta kendiliğinden yetişir. Yağışı az yerlerdeki otlar boyca kısa olurlar. Buraları daha çok koyun, keçi otlatmaya elverişlidir. Birçok yerlerde sürüler, otlakların ve meraların durumuna göre yer değiştirirler. Bir bölgede elverişli çayır kalmayınca daha ilerlere gidilir. Önceleri yaya yapılan bu gidiş, bugün ileri memleketlerde demiryolları ile çok ucuza yapılmaktadır.

Suni Çayırlar

Hayvan yemi yapılmak üzere insanların ekip yetiştirdikleri çayırlardır. Daha çok baklagillerden olan yonca, kaba yonca, evliyaotu, tirfil, fiğ, burçak gibi bitkilerden meydana gelir. Bunlar yazın taze, kışın da kurutulmuş olarak çiftlik hayvanlarına yedirilir.

Yurdumuzun yüzölçümünün % 38 kadarı çayır ve otlaklarla kaplıdır. Birçok memleketlerde tarım için kullanılan topraklara ihtiyaç arttıkça çayırlar azalır. Yeryüzünün en geniş çayırları Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki geniş çayırlar, Güney Amerika'da «pampa» denilen ucsuz bucaksız otlaklardır. Ayrıca, Avustralya ve Yeni Zelânda'da da geniş çayırlıklar vardır.

ÇAYIRALAN

İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Kızılırmak bölümünde Yozgat iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda Sıvas'ın Gemerek, güneyde Kayseri'nin Sarıoğlan ve Felâhiye ilçeleri, batıda Yozgat'ın Boğazlıyan, kuzeyde aynı ilin Akdağmadeni ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Çandır adında bir bucağı, 34 köyü vardır.

Yüzölçümü 1.498 km²

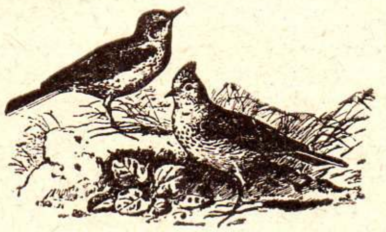
Nüfusu: 35.168 (1960 sayımı)

İlçe Akdağlar'la onun batı yamaçlarından başlıyarak Kızılırmak'ın kolu Delice Suyu'na doğru hafifçe alçalan düz alanları içine alır. Iklim karasaldır; kışlar soğuk, yazlar sıcak geçer. Akdağlar orman bakımından zengindir. İlçe halkı tarım ve hayvancılıkla uğraşır. Çeşitli tahıl çeşitlerinden başka baklagillerle patates de yetiştirilir.

Kasaba. — İlçe merkezi Çayıralan kasabası Akdağlar'ın batı eteğinde denizden 1250 m. yükseklikte kurulmuştur. Kasabanın bağ ve bahçeler arasında güzel bir görünüşü vardır. 4 mahalleden meydana gelen Çayıralan'ın nüfusu 3.956'dır (1960 sayımı). Kasabada 1000 m² genişliğinde bir park, belediyeye ait 2000 m² lik bir fidanlık vardır. Suyu 3 km. uzaktaki bir kaynaktan toprak künklerle gelir.

Çayıralan, 135 km.lik, iyi olmıyan, bir yolla, Sarıkaya - Sorgun üzerinden, Yozgat'a, 64 km.lik bir yolla da Boğazlıyan üzerinden Kayseri - Ankara demiryolu üzerindeki Fakılı istasyonuna bağlıdır.

ÇAYIRKUŞU

Tepeli ve tepesiz çayırkuşu

Bütün Avrupa ve Asya'da, Afrika'nın da kuzey bölgelerinde yaşayan küçük bir kuştur. Uzunluğu 20 sm., ağırlığı da 35 - 40 gr. kadardır. Daha çok yonca ve tahıl tarlalarını sever. Sırtı kahverengi, karnı beyazdır. Sonbahar ve kışın tane ve tohumları yiyerek beslenir. Yazın da böceklerle, kırkayaklarla geçinir. Ara sıra yonca, ekin vs. gibi yeşillik yediği de olur. Çayırkuşunun kuzey memleketlerinde yaşıyanları kışı Akdeniz memleketlerinde geçirirler.

Çayırkuşuna «toygar» veya «tarlakuşu» da denir. Serçegillerden olan bu kuşun bir ok gibi dikine yükseklere uçarken kendine mahsus bir ötüşü vardır.

ÇAYIRLI

Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Fırat bölümünde Erzincan iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Tercan, güneyde ve batıda merkez, kuzeyde Gümüşane'nin Bayburt ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Başköy ve Karakulak bucakları, bunlara bağlı 62 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.604 km²

Nüfusu: 29.214 (1960 sayımı)

Çayırlı ilçesi, Karasu Nehri'nin batısı ile Mürit Dağları (3.600 m.), Keşiş Dağları (3.537 m.), Sipikör Dağları, kuzeyde de Otlukbeli Dağı arasında kalan üçgen biçimi alanı kaplar. Arazi bu dağlardan çıkarak Karasu'ya karışan küçük akarsularla parçalanmıştır. Kışlar uzun ve soğuk geçer, yaz ise az sıcaktır. En çok yetiştirilen ürün tahıldır, bunlar arasında buğday başta gelir. Tarımdan sonra ilçenin ikinci geçim kaynağı hayvancılıktır.

Kasaba. — İlçenin merkezi Çayırlı kasabasının eski adı Mans'tır. Mürit Dağları'nın kuzey etekleriyle ovanın birleştiği yerde kurulmuş çok büyük bir kasabadır. Nüfusu 2000'i bile bulmaz (1960 sayımı: 1.850 kişi). Kasabayı çevresine bağlıyan yollar iyi değildir. İl merkezi olan Erzincan'a 76 km. uzaklıktadır.

ÇAYKARA

Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz bölümünde Trabzon iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda Rize'nin İkizdere, güneyde Gümüşane'nin Bayburt, batıda Trabzon'un Sürmene, kuzeyde aynı ilin Of ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Dernekpazarı adında bir bucağı, 39 köyü vardır.

Yüzölçümü: 661 km²

Nüfusu: 38.650 (1960 sayımı)

Çaykara ilçesi dağlık bir yörede bulunur. Bu yöre derin vâdilerle yarılmıştır. İlçenin yükseltisi güneydoğudan kuzeybatıya doğru gittikçe azalır. Güneydoğuda Haldiren Dağları'nda yükselti 3.000 m. olduğu halde, kuzeybatıya doğru 2.050 m. ye düşer.

Çaykara'da her mevsim yağışlı bir iklim hüküm sürer. Kışlar ılık geçer. Yazlar da fazla sıcak olmaz. İlçe orman bakımından zengindir. Ormanda lâdin ağaçları fazla yer tutar. Bunlar 2.000 m. yüksekliklere kadar yetişirler.

İlçenin en önemli akarsuyu Solaklı Deresi'dir. Bu dere ilçenin güneyinde Haldiren Dağları'nın kuzey yamacından Haldiren Suyu adı ile çıkar, güney kuzey doğrultusunda akar, ilçe sınırlarından dışarı çıktıktan sonra Karadeniz'e dökülür. Haldiren Suyu vâdisinde yüzeyi 2 km. kare kadar olan, Şerah Gölü adı verilen bir heyelân gölü vardır.

Çaykara'da tarım yapılan topraklar çok azdır. Arazinin fazla eğimli oluşu toprağın devamlı olarak kaybolmasına yol açar. Tahıl çeşitleri arasında en fazla mısır ekilir. Buranın her mevsimi yağışlı olan iklimi buğday yetişmesine pek imkân vermez. Endüstri bitkilerinden yalnız kenevir ekilir. İlçede yetişen meyvalar arasında fındık başta gelir.

Dağlar arasında geçitlerin olmayışı rahat ulaşıma imkân vermez. Solaklı Deresi boyunca giden bakımsız bir şose güneyde Bayburt'a varır.

Kasaba. — İlçe merkezi Çaykara kasabası Trabzon'a 85 km. uzaklıktadır. Solaklı Deresi vâdisinde kurulmuştur. Of - Bayburt şosesi kasabadan geçer. Çaykara kasabasının ev ve dükkânları iki ana yolun yanlarına sıralanmıştır. Cumhuriyet Caddesi ve Uzun Sokak adı verilen bu yollar Hükümet Binası önünde birleşir. Çaykara'nın nüfusu 1.100'dür (1960 sayımı). Eski adı Kadahor olan kasaba bugünkü adını 1948'de ilçe merkezi olduktan sonra almıştır.

ÇAYKOVSKİ, Pyotr İlyiç (1840-1893)

Çaykovski

En ünlü Rus bestecilerinden biridir. Batı müziğinin etkisi altında çalışmış, bu alanda çok değerli eserler vermiştir.

Pyotr İlyiç Çaykovski Rusya'nın Vatkinsk şehrinde bir maden mühendisinin oğlu olarak dünyaya geldi. Annesi Fransızdı. İlk müzik derslerini ondan aldı. Petersburg Hukuk Okulu'nu bitirerek 19 yaşında Adalet Bakanlığında memurluğa başladı. Müziği de bırakmamıştı. 1862'de Petersburg Konservatuvarı'na girdi, Anton Rubinştayn'ın öğrencisi olarak çalıştı. 1860'da kurulan Moskova Konservatuvarı'na müdür oldu. Birçok eserleri arasında, ilk operası olan «Voyvoda»yı bu sırada yazdı. İlk defa 1869'da temsil edilen bu opera büyük bir başarı kazanamadı.

Çaykovski o sıralarda «ileri» Rus müziği cereyanının başında bulunan Balakirev, Rimski-Korsakov gibi bestecilerle tanışmıştı. Onların etkisiyle daha başarılı eserler verdi. 1877'de yazmaya başladığı «Yevgeniy Onyegin» operası sonradan Çaykovski'nin en tanınmış eseri olarak ün kazandı.

Çaykovski 1891'de Amerika'ya bir konser gezisi yaparak New York, Baltimore ve Philadelphia'da eserlerini idare etti, vatanına dönüşünde büyük eseri «Altıncı Senfoni»si üzerinde çalışmaya koyuldu, tamamladıktan kısa süre sonra, tutulduğu veba hastalığı sonucunda, Petersburg'da öldü.

Çaykovski, Rus müziğinin, Batı etkisinde Doğu renklerini bütün zarafet ve inceliğiyle belirtebilmiş mümtaz bir temsilcidir. Bununla beraber bestekârlıkta Alman ekolünü takip etmiş ve bu yüzden yurdunun millî kaynaklarına tümüyle eğilmemiş olması zaman zaman eleştirilmiş, fakat üstün değere sahip verimi inkâr edilememiştir. Orkestra eserlerindeki çok parlak buluşları, derin ve içli bir ruhun yankısı olan melodileri ona sanat tarihinde seçkin bir yer sağlamıştır. Ayrıca operalariyle romantik sahne müziğine güzel örnekler katmış, süitleri yurdunun bale geleneğini sağlamlaştırmıştır.

Başlıca eserleri şunlardır: 6 senfoni (en tanınmışları 4'üncü, 5'inci ve «Pathétique» adiyle meşhur 6'ncı senfoni); uvertürler: «Romeo ile Juliet» (1859); «Francesca da Rimini» (1876), «Hamlet» (1888); İtalyan Kapriçyosu (1880); 3 piyano ve 1 keman konçertosu; 10 opera (en tanınmışları: «Yevgeniy Onyegin», «Piko» veya «Dama»); Bale süitleri: «Kuğulu Göl», «Ormanda Uyuyan Güzel», «Fındıkkıran».

MEÇHUL SEVGİLİYE VEDA SENFONİSİ

Ünlü Rus bestecisi Çaykovski, hayatı boyunca yalnız iki şeye bağlanmıştı: Müzik ve yüzünü hiç görmediği sevgilisi Madame Von Meck'ten aldığı mektuplar. Çaykovski, Cenevre'de tedavideyken bu esrarengiz kadınla mektuplaşmaya başlamıştı. Madame Von Meck, tatlı mektuplariyle bestecinin maneviyatını düzelttikten başka, kendisine ayrıca para da göndererek onu maddi bakımdan destekliyordu. Yalnız bir şartı vardı: Birbirlerini hiç görmiyecekler, birbirleri hakkında başkalarından da bilgi edinmeye kalkışmıyacaklardı.

Fakat günün birinde Madame Von Meck'ten gelen bir mektup bestecinin hayatını bir anda yıkıverdi. Kadın artık onunla mektuplaşmak istemediğini yazmıştı «Ara sıra beni hatırla» diyordu. Çaykovski çılgına dönmüştü... Hayatında sevgiyle bağlandığı tek insan ona nasıl bunu yapabilirdi! Kâğıda, kaleme sarıldı, Madame Von Meck'e uzun bir mektup yazdı. Maddi yardıma ihtiyacı kalmamıştı, fakat onun mektupları olmazsa yaşıyamıyacaktı Çaykovski'nin bu uzun mektubuna Madame Von Meck'in bir komşusu cevap verdi. Herşey bitmişti artık. Kadın yazı yazamıyacak kadar hasta ve yorgundu.

Çaykovski yeni bir eser bestelemeye koyuldu. 6'ncı senfonisini besteliyordu. Ölmüş bir dostluğa veda şarkısıydı bu. Melodileri o kadar acıklıydı ki, besteci bile üzerinde çalışırken zaman zaman gözyaşlarını tutamıyordu. Bu esere hiç kullanılmamış yepyeni bir ad bulmalıydı: Bestecinin çektiği dayanılmaz ıstırabı bir kelimeyle anlatacak bir ad. «Trajik Senfoni», yahut «Gözyaşları Senfonisi»... Kardeşi, bestecinin imdadına yetişti. Esere «Pathétique (Acıklı) Senfoni» adını koydu.

Bu senfoni, Çaykovski'nin son eseridir. Ölümünden iki hafta sonra ilk defa çalındığı vakit dinleyiciler, gözyaşlarını tutamadılar. Çaykovski'nin vedaı pek acıklıydı.

ÇAYLAK

Çaylak

Yırtıcılardan, uzun kanadlı, çengel gagalı şahin büyüklüğünde bir kuştur. Kanad açıklığı 50 sm., ağırlığı da 900 grama yakındır. Sırt tüyleri koyu kahverengi, kanad tüyleri de birçok yerlerinde hemen hemen siyaha yakın koyuluktadır. Gagası donuk siyah, ayakları sarıdır.

Çaylak orman ve su bulunan her yerde yaşar. Göçücü bir kuştur. Tropik ve Güney Afrika'da kışlar. Daha çok leşle geçinir. Bununla beraber, fare, köstebek, kertenkele, kurbağa, balık, böcek, solucan ve kurtları da yer. Köy, kasaba ve şehirlerin yakınında da çok yüksek ağaçların üzerinde çalıçırpıdan, paçavralardan yuva yapar, içini samanla kaplar. Havada saatlerce dolaşabilir. Geniş daireler çizerek yerde avını arar. Avrupa'nın çeşitli yerlerinde, Asya'da ve Kuzey Afrika'da yaşar. Memleketimizde de birçok yerlerde çokça bulunur.

ÇEÇE SİNEĞİ

İnsana uyku hastalığını aşılıyan, sinekten az büyük bir Afrika sineğidir. Böceklerin çiftkanadlılar takımından olan bu sinek Orta Afrika'nın bataklık bölgelerinde at, sığır vs. gibi büyük baş hayvanların yaşamasına imkân vermez. Âdi kara sinekten pek de büyük olmıyan çeçe sinekleri hayvanları kanlarını emmek için sokarlar, hortumlariyle uyku hastalığı mikrobunu aşılarlar. Çeçenin soktuğu hayvan kısa bir müddet içinde şişer, çok geçmeden de ölür. Bu hastalığın mikropları doğrudan doğruya beyne gittiği için hastalar yemez içmez, sonunda çok zayıf kalarak ölürler (Bk. Uyku hastalığı).

ÇEÇENLER

Kuzey Kafkasya kavimlerinden biridir. XVIII. yüzyılda diğer Kuzey Kafkasya kavimleri gibi tamamen Müslüman dinini kabul etmişlerdir.

Çeçenler son zamanlara kadar Sovyetler Birliği'nde Rusya Cumhuriyeti'ne bağlı bir «muhtar cumhuriyet» teşkil ediyorlardı. Bu cumhuriyetin adı «Çeçen-İnguş Cumhuriyeti» idi. İnguşlar da, Çeçenler gibi bir Kuzey Kafkasya kavmidir. Çeçenler'in nüfusu 1944'te 300.000, İnguşlar'ınki 80.000 kadardı. Her iki kavim de kendilerine mahsus dillerle konuşmaktaydılar. Muhtar cumhuriyetin merkezi (1956'da 226.000 nüfuslu) Grozniy şehriydi. 1944'te, başka Kuzey Kafkasya kavimleriyle beraber, Çeçen-İnguşlar da, millet halinde Sibirya'ya sürüldüler, karşı koymak istiyenler derhal öldürüldüler. Kuzey Kafkasya'yı tamamen Ruslaştırmak için yapılan bu tüyler ürpertici cinayet, Sovyetler tarafından ancak 1946'da resmen açıklanmış, Kuzey Kafkasya muhtar cumhuriyetlerinin ilga olunduğu bildirilmiştir (Bk. Kafkasya).

ÇEHOV'DAN ANILAR

1953'te ölen Nobel Edebiyat Mükâfatını kazanmış Rus yazarı İvan Bunin çeşitli vesilelerle tanıdığı meşhur kimseleri «Anılar ve Portreler» adındaki bir kitapta anlatmıştı. Bunin eserinde Anton Çehov'a da bir bölüm ayırmıştır. Aşağıda, bu bölümden birkaç parçayı sunuyoruz.

Bana: «Çok yazar mısın?» diye sordu.

— «Hayır» dedim.

— «Ne ayıp!» dedi. «Çok çalışmalısın. Hiç durmadan çalışmalısın. Hayatın boyunca!» Biraz duraladı, sonra devam etti: «Bence insan bir hikâyeyi yazıp bitirdikten sonra başını, sonunu bir kere daha gözden geçirmeli. Biz roman ve hikâye yazarları daima bu kısımlarda yanlış yaparız. Sonra, kısa yazmalı. Mümkün olduğu kadar kısa yazmalı.»

●

Onun şu sözlerini de daima hatırlarım:

— «Denizi tasvir etmek çok zordur. Geçen gün bir okullu çocuğun defterinde denizle ilgili bir yazı okudum. «Deniz büyüktü» demiş. Doğrusu çok hoşuma gitti!»

●

— «Tabiat âleminde kat kat fıçı gibi görünen tırtıl, günün birinde güzel, sevimli bir kelebek olur. Fakat insanlarda, bu tam aksine. Sevimli kelebekler, zamanla çirkin, fıçı gibi tırtıllara dönüyorlar.

●

Çehov çok az yemek yer, çok az uyurdu. İnanılamıyacak derecede intizama meraklıydı. Ne kadar hasta olursa olsun, bunu belli etmemeye çalışırdı.

●

Aşağı yukarı her yazarın ölümünden sonra hakkında yazılan yazılarda, alçak gönüllü olduğu, başkalarının başarılarına sevindiği anlatılır. Çehov için bunları düşüne düşüne yazmaya lüzum yoktur. Zira hakikaten içine kapanık, kendi şöhretinden, kabiliyetinden habersiz iyi yürekli bir insandı.

●

Çok şakacıydı ama, kendi söylediği sözlere katiyen gülmezdi. Ancak, başkası, son derece komik bir söz söylerse o zaman yüzü hafif bir gülümseyişle aydınlanırdı.

●

Maupassant'la Tolstoy'un hayranıydı. Bu iki yazardan sık sık bahsederdi. Hele Tolstoy'a karşı nedense içinde bir de korku vardı. Onu ziyarete gideceği zamanlar giyimine bilhassa dikkat ederdi.

ÇEHOV, Anton Pavloviç (1860-1904)

Çehov

Ünlü bir Rus hikâyecisi ve tiyatro yazarıdır. Karadeniz'de bir liman olan Taganrog'da doğdu. Babası, işi iyi olmıyan bir tüccardı; bu yüzden, ailenin geliri azdı. Çehov'un çocukluğu babasının dükkânına gelen kimseleri incelemekle, onların anlattıkları hikâyeleri dinlemekle geçti.

Çehov Moskova Üniversitesi'nde tıp öğrenimi yaparken bir yandan da ailesine maddî yardımda bulunabilmek için hikâyeler yazıyordu. Bunların ilki, 1880'de bir gazetede yayınlandı. Çehov 1884'te bir doktor olarak üniversiteden mezun oldu, fakat, 1892-93 yılları arasındaki kolera salgını dışında, hiçbir zaman doktorluk yapmadı. Yazı hayatına devam etti, zamanının en önemli mizah yazarlarından biri oldu. İlk hikâyeleri «Antoşa Çehont» takma adiyle yayınlandı. 1886'da hikâyeleri ilk defa toplu olarak bir kitap halinde çıktı, büyük başarı kazandı.

Çehov'un bu sırada sıhhatinin bozulması onun hayat görüşünü ve yazılarını da etkiledi. Bu devreden sonra kaleme aldığı eserleri, mizahtan bedbinliğe ve ümitsizliğe geçişine birer örnektir. İlk tiyatro eseri olan «İvanov»u yazarken bir yandan da kalb krizleri geçiriyordu. 1897'de verem olduğunu anladı, Kırım'a yerleşerek hayatının geri kalan yıllarını orada geçirmek zorunda kaldı. Burada, 1896'da ikinci piyesi olan «Martı» yı yazdı. Leningrad'da sahneye konan bu eser başarısızlıkla sonuçlandı, fakat, 1898 de yeniden ele alınarak Stanislavski'nin Moskova Sanat Tiyatrosu'nda oynandığı zaman Çehov'a büyük bir ün sağladı. Bundan sonra Çehov tamamiyle tiyatroyla ilgilenmeye başladı. 1899'da «Vanya Dayı»; 1901'de de «Üç Kız Kardeş» adlı piyesleri sahneye konuldu. Aynı yıl Olga Knipper adlı sahne artistiyle evlendi. Bu sırada İlimler Akademisi'ne fahrî üye seçildi, fakat diğer bir ünlü yazar olan Maksim Gorki'nin üyeliğinin, zamanın hükûmeti tarafından kabul edilmemesi üzerine Çehov da üyelikten çekildi. 1904'te en

son ve en ünlü piyesi olan «Vişne Bahçesi» Çehov'un ölümünden çok az sonra Moskova Tiyatrosu'nda sahneye kondu. Artık Çehov, Rusya'nın yetiştirdiği en büyük tiyatro yazarlarından biri olarak kabul ediliyordu. Fakat Çehov, bunu görmeden, az önce, Karaormanlar'da Badenmeiler'de ölmüş, Moskova'da gömülmüştü.

Bibliyografya:

Dilimize çevrilmiş eserlerinden başlıcaları. — 6 No. Koğuş (Çev. H. Â. Ediz, 1940); Vişne Bahçesi (Çev. V. Gültekin ve V. Karabuğa, 1943); Üç Kız kardeş (Çev. H. Â. Ediz, 1944); Vanya Dayı (Çev. A. G. Güney, 1944); Martı (Çev. N. Y. Taluy ve K. Kaya, 1944); Hikâyeler (Çev. S. Lunel, O Peltek, E. Güney, 1946-49).

Hakkındaki eserler. — Çehvo'un Hayatı (İ. Nemirovsky'den Çev. O Akbal, 1950).

ÇEK

Bir bankacılık terimidir. Bir bankada ticarî hesap açtırmış olan kimsenin gerek kendisine, gerekse bir başkasına ödeme kolaylığı sağlıyan yazılı emre «çek» denir.

Çekler «hâmiline» (taşıyana) olabileceği gibi «isme yazılı» da olabilir. Hâmiline yazılan çeklerin karşılığını, çeki bankaya götüren kimse alır, hüviyet sorulmaz. İsme yazılı çekler ancak çekin üzerinde adı yazılı olan kimseye ödenir, bunun için de alanın hüviyeti sorulur.

Seyahat çekleri. — Hesap sahibinin kendi ismine yazıp, yabancı memleketlerdeki Bankalardan parasını çekebilmesini sağlıyan çeklerdir. Bu çekler bir kimseye seyahat boyunca yanında büyük para taşımamak kolaylığını sağlar.

ÇEKEREK

Yozgat ilinin Karadeniz bölgesi sınırları içinde kalan ilçesidir. Topraklarını doğuda Tokat'ın Artova, güneyde Yozgat'ın Akdağmadeni, batıda aynı ilin Sorgun ve Çorum'un Alaca, kuzeyde Çorum'un Ortaköy, Amasya'nın Göynücek, Tokat'ın Zile ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Kadışehir ve Mamure adında iki bucağı, bunlara bağlı 104 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.669 km^2

Nüfusu: 50.185 (1960 sayımı)

Çekerek ilçesi 1892 m. yüksekliğindeki Deveci Dağı ile 1755 m. yükseklikteki Dağnı Dağını ve bunların arasında bulunan düz alanları içine alır. Bu düz alanlar ilçenin önemli akarsuyu olan Çekerek Suyu çevresinde gelişmiştir. Çekerek Suyu ilçenin güneyinde güney-kuzey doğrultusunda, kuzeyinde ise doğu-batı doğrultusunda akar. İlçe sınırları dışında Yeşilırmak'a karışır. Deveci ve Dağnı dağları ormanlıktır. Düz alanlarda tarım yapılır. En çok buğday, arpa, fasulye, nohut ve haşhaş yetiştirilir. İlçede iyi yollar bulunmadığı için ürünlerini daha çok Zile ve diğer yakın yerlere gönderir.

Kasaba. — İlçe merkezi Çekerek kasabasının eski adı Hacıköy'dür. Denizden 970 m. yüksekte kurulmuştur. İki mahalleden meydana gelen kasabanın nüfusu 3.956'dır (1960 sayımı). Yozgat'a 89 km. lik bozuk bir yolla bağlıdır. Ticarî bakımdan çok bağlı bulunduğu Zile'ye 56 km. uzaklıktadır.

Çekerek 1944'ten beri ilçe merkezidir. Belediye de aynı tarihte kurulmuştur.

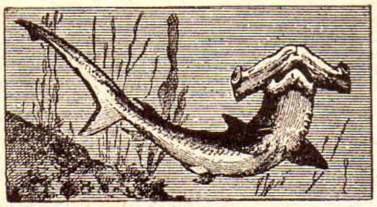
ÇEKİ

Memleketimizde eskiden beri kullanılan bir ağırlık ölçüsü birimidir. Daha çok odun ve kireç gibi ağır, kaba şeyleri tartmakta kullanılır. Bir çeki 250 kilodur.

ÇEKİÇ

Çivi vesaire gibi çakılacak şeylerin üzerine vurmak, bir şeyi dövmek, ezmek, yassılaştırmak için kullanılan, bir ucu tokmaklı, öbür ucu yassıca, ağaç saplı demir el aletidir. Çekiçler kullanıldıkları yere göre çeşitli büyüklük ve biçimlerde olur, buna göre de çeşitli adlarla anılır. Başlıcaları şunlardır: Dövme çekici, camcı çekici, boğumlu çekiç, çökertme çekici, düzleme çekici, el çekici, çapak alma çekici, çengelli itfaiye çekici, ay çekiç, tokmak çekiç, duvarcı çekici, kömür çekici, gemici çekici, kaldırımcı çekici, saatçı çekici, uzun saplı kazma çekiç, demir çekiç makinesi, buharlı çekiç, deri dövme çekici.

ÇEKİÇ BALIĞI

Çekiç balığı

Köpekbalıklarının çok tehlikeli bir çeşididir. Tropik denizlerden ılık denizlere kadar olan bölgelerde yaşar. Bunların bir çeşidinin başı çekice benzediği için bu adla anılırlar. Bununla beraber, başları normal biçimde olanları da vardır (Bk. Köpekbalığı).

Çekiç balığının birçok çeşidi vardır. Başı iki taraflı bir çekiç biçiminde olanlarına «çekiç balığı» denir. Harharyas denen çeşidi ise bildiğimiz köpekbalığına benzer, bunun da küçük farklarla ayrılan iki çeşidi vardır.

Boyları 3-5 metre arasında olan çekiç balıkları bizim sularımızda da yaşar. Daha çok, sürüler halinde gezerler. İnsanlar için çok tehlikelidirler. Sırtlarının rengi esmer, boz veya mavimtırak olabilir. Karınları genel olarak beyazdır, bazan da mavimsi olur.

Çekiç balıkları kendilerinden küçük balıkları yiyerek beslenirler. Yakalanan 4 m. uzunluğundaki bir harharyasın karnından sekiz tane torik çıktığı görülmüştür. Açık denizdekiler, atılan şeyleri yemek için gemilerin ardı sıra giderler.

Çekiç balıkları döllenmeden ancak 15 ay kadar sonra doğar. Bir defada 25 kadar yavru dünyaya gelir. Doğurma mevsimi ilkbahar ve yazdır.

ÇEKİRGE

Çekirge

Daha çok sıcak memleketlerde, kırlarda ve tarlalarda yaşıyan, ürüne, bitkilere korkunç zararlar veren bir böcektir. Düzkanadlılar takımından olan bu böceklerin başlıca özellikleri uzun ve kuvvetli arka ayakları sayesinde çok iyi sıçramalarıdır. Başlarında birer çift duyarga, bir çift petek göz, çiğneyici bir ağız bulunur. «Göçmen çekirge» denilen cinsinin duyargaları, hemen hemen önüne çıkan bütün bitkileri kemirip yediğinden, kısadır. Fakat «yeşil çekirge» nin duyargaları, besinini arayıp bulabilmesi için, daha uzun ve daha hassastır.

Çekirgenin üç halkadan meydana gelen göğsünün son iki halkasında birer kanad bulunur. Ondeki kanadlar serttir, arkadakiler zarkanaddır, tıpkı bir yelpaze gibi uzunlamasına katlanarak sert kanadların altına girerler.

Erkek çekirgeler kanadlarını vücutlarına sürterek keskin bir ses çıkarırlar. Dişilerinin karın kısımlarının sonunda kılıç biçiminde birer hortum uzanır. Çekirge bununla toprağın arasına yumurtalarını bırakır. Yumurtalardan çıkan yavrular başkalaşım geçirmezler. Küçük çekirge yavrusu birkaç kere gömlek değiştirdikten sonra tamamen ergin ha-

ZELZELE VE YANGINDAN DA ŞİDDETLİ BİR TABİAT OLAYI :

ÇEKİRGE İSTİLÂSI

Kuzey Afrika ve Mezopotamya'da sık sık çekirge istilâlarına tesadüf edilir. Bu sürüler ara sıra güney sınırımızdan yurdumuza girerler. Çekirge bulutu güneşin ışıklarını kapıyacak kadar kalındır. kanadların vızıltısı havada müthiş bir uğultu yapar. En sonunda sürü yere bir battaniye gibi serilir, her yanı birden örter. Ortalıkta gözün görebileceği uzaklıklara kadar dört bir yan çekirgeyle kaplanıverir. Birkaç dakika öncesine kadar yemyeşil olan tarlalar, çekirgeler havalandıktan sonra tanınmıyacak hale gelmiş bulunur.

Çekirgelerin önlerine geniş bir su çıkarsa öndekiler hemen suyun üzerine atılır, birbirlerine iyice tutunurlar, böylece bir köprü kurarak arkadan gelenlerin üstlerinden geçmelerini sağlarlar. Bazan çekirge sürülerinin aynı hızla denizlerin üzerinden uçtukları, hattâ kıyıdan 1500 kilometre uzaklıktaki gemilere bile saldırdıkları olur.

le gelir. Birçok çeşidinin boyu 4-5 sm. kadardır.

Çekirgelerin Zararı

Uçuş halinde çöl çekirgesi

Çekirgelerin bazan milyarlarcası bir araya gelerek pek uzaklara kadar giderler, önlerine ne çıkarsa silip süpürürcesine kemirip mahvederler. Böylece bir çekirge salgınına uğrıyan bir yerin ahalisi ufuktan kapkara bir bulut halinde çekirgelerin geldiğini görünce savunmaya çalışırsa da çok kere başvurulan bütün tedbirler boşa gider.

Yumurtadan çıkan küçük çekirgeler hemen ne bulurlarsa kemirmeye başlarlar. Önlerindeki bitkiler tükendikçe yanındakine, o da bitince daha yanındakine saldırırlar. Böylece, hızla ilerlemekte devam ederler. Kısa bir zamanda bunların milyarlarcası koskoca bir memleketin bütün ürününü yok edebilir. Yavrular kanadları çıkınca arıların oğul vermesi gibi kitle halinde değişik yönlere doğru uçmaya başlarlar. Milyarlarca çekirge kondukları yerde işe yarar hiçbir şey bırakmazlar. Yiyecek cinsinden ne varsa, birkaç dakikanın içinde hemen hepsini kemirip mahvederler. Eğer sıcak mevsimin son günleri yaklaşmışsa dişi çekirgeler yumurtalarını bırakırlar, çok geçmeden de kitleler halinde ölmeye başlarlar. Bunların ölüleri çok geniş alanları kaplar. Sıcağın etkisiyle bozulup çok pis bir şekilde kokmaya başlar, bütün memleket halkının sağlığını tehlikeye sokarlar.

Yumurtalar birkaç günlük yağmurla beraber hemen açılır. Bundan dolayı birkaç yıl üst üste kuraklık devam etmişse o yıllarda çekirge sürülerine pek raslanmaz. Yumurtalar elverişli şartları buluncaya kadar bozulmadan uzunca bir zaman bekliyebilirler. Bu yumurtalar küreklerle toplanıp büyük çukurlara doldurulur, üzerlerine gaz dökülerek yakılır veya kaynar su dökülüp sonra toprağa gömülür.

Çekirge salgınına karşı birçok yerlerde toprağın üzerine perdeler gerilir, önüne de çukurlar kazılır. Böylece, perdeye çarpan çekirgelerin çukura düşmeleri sağlanır, orada da öldürülmeye çalışılır. Birçok yerlerde de teneke çalıp, silâhlarla ateş ederek muazzam gürültü çıkarılır, hayvanları korkutarak o civardan kaçırmaya uğraşılır. Fakat çok kere bütün bu tedbirler bir sonuç vermez. Birçok yerlerde çekirge sürüleri uçaklardan serpilen böcek öldürücü ilâçlarla ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır.

Çöllerde yaşıyan bazı kabîleler iri çekirgeleri kızartırlar, ezer, una bulıyarak yerler.

Orta Avrupa'nın nüfusu en sık endüstri memleketlerinden biri:

ÇEKOSLOVAKYA

Çekoslovakya arması

ÇEKOSLOVAKYA Orta Avrupa devletlerinden biridir. Kuzeyde Polonya, doğuda Sovyetler Birliği'nin Ukrayna Cumhuriyeti, güneyde Macaristan ve Avusturya, kuzeybatıda Doğu Almanya, güneybatıda Batı Almanya ile sınırlanmıştır.

Yüzölçümü: 127.827 km²
Nüfusu: 13.764.000
Başkenti: Prag

Çekoslovakya, siyasî bakımdan olduğu gibi, doğal bakımdan da üç bölüme ayrılır: (batıdan doğuya doğru) 1 — Bohemya, 2 — Moravya, 3 — Slovakya (Bk. Avrupa, harta).

Bohemya'yı kuzeyde Südetler, güneydoğuda Böhmer Wald, kuzeybatıda Erz-Gebirge Dağları sınırlar. Bunlar ihtiyar dağlardır; Südetler'de Riesen-Gebirge 1.603 m. ye ancak yükselir. Moravya Yaylası, kuzeyde Südetler'in doğu ucunda 1.490 m. ye kadar yükselir. Slovakya daha dağlıktır, kuzeyde Tatra Dağları 2.663 m. ye yükselir. Beyaz Karpatlar, Moravya ile Slovakya'yı ayırır. Güneyde Macar ovaları başlar. Buraları eski Macar yurtlarıdır; Macarlar, dağlık Slovakya'ya etnik olarak nüfuz edememişlerdir.

Akarsular. — Elbe Nehri bir kol halinde Almanya'dan Bohemya'ya girip birkaç ırmağa ayrılır; en önemlileri Prag'dan geçen Moldav koludur. Bohemya ve Slovakya'yı Tuna'nın kolları sular. Morava Irmağı Slovakya'nın Avusturya ve Moravya ile sınırını teşkil eder. Vah Irmağı Polonya yakınlarından çıkar. Slovakya'nın kuzeydoğusu Tuna'nın büyük Tisa kolunun çıktığı yerdir. Ülkede önemli bir göl yoktur.

Iklim. — Bohemya ve Moravya'da meyva ağaçları büyük yer kaplar. Slovakya ormanlıktır, geniş çayırlariyle de hayvancılığa elverişlidir. Bohemya ve Moravya'da daha çok tarım yapılır.

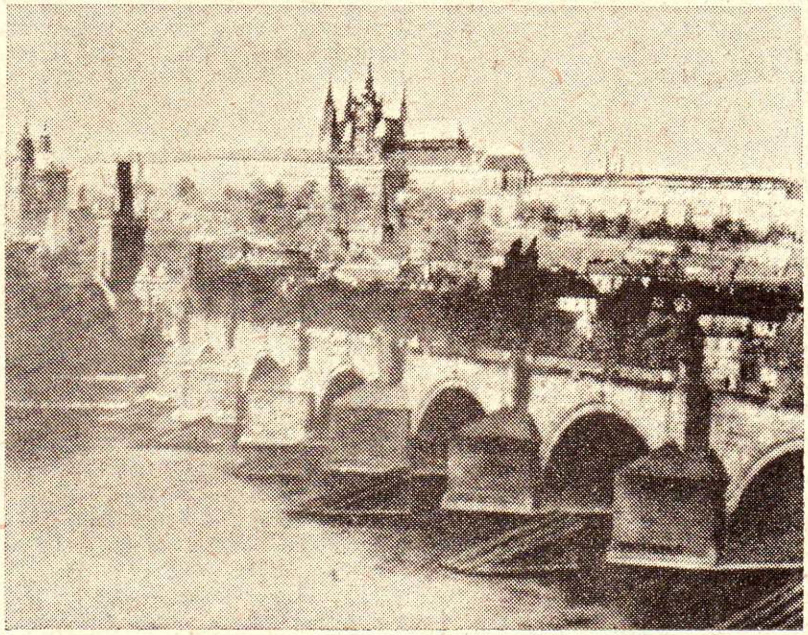
Ülkede Orta Avrupa iklimi hüküm sürer. Tipik bitki örtüsü, yapraklarını kışın döken ormanlardır. Bohemya Moravya'da yıllık ortalama yağış 60 sm. kadardır; Slovakya'da 100 sm.'yi bulur. Yıllık ortalama sıcaklık 9°'dir.

Çekoslovakya'da Yaşıyanlar

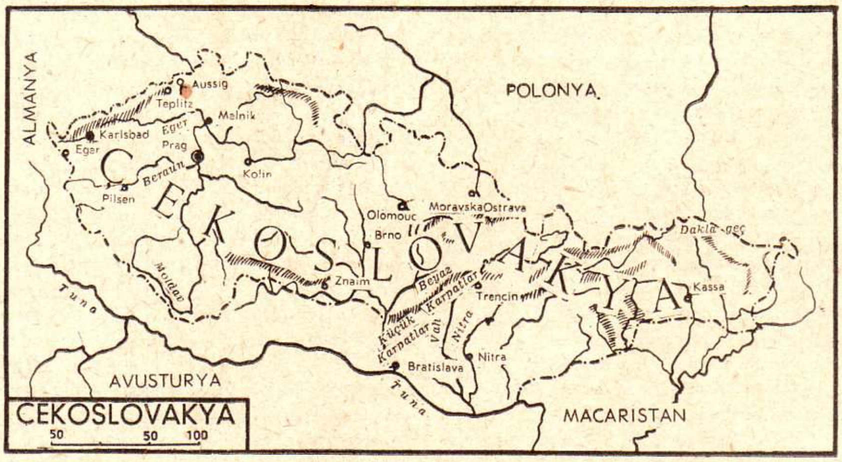
Çekoslovakya'da yaşıyanların % 67'si Çek, % 23,7'si Slovaktır. Geri kalanlar Alman, Macar, Polonyalı ve Yahudidir. Çekler de, Slovaklar da birer İslâv kavmidir; ayrı dilleri vardır.

Çekoslovakya'da yaşıyanların üçte biri hayatını çiftçilik, kerestecilikle kazanır. Fabrikalarda çalışanlar da gene nüfusun üçte biri kadardır.

Çekoslovakya Avrupa'da nüfus yoğunluğu en sık olan memleketlerden biridir; km²'ye ortalama olarak 108 kişi düşer. Nüfusu diğer bölgelerden daha kalabalık olan Bohemya ve Moravya'da hayat seviyesi oldukça yüksektir. Slovakya'daki ahalinin hayat seviyesi ise Bulgaristan ve Yugoslavya'da vasıyanlarınkine benzer Çekler'in ve Slovak-

Prag şehrinden bir görünüş

lar'ın mezhebi Katoliktir. 1.000.000'a yakın da Protestan vardır.

Başlıca Şehirler

Prag (Praha): Çekoslovakya'nın başkentidir. 1.034.000 nüfuslu büyük bir şehirdir (Bk. Prag).

Brno: Moravya'nın merkezidir. Almanca'da adı «Brünn» dür. Nüfusu 324.000'dir. Son yıllara kadar bu nüfusun yüzde 23,ü Alman'dı. Üniversitesi, makine, dokuma, besin endüstrisi vardır.

Morava Ostrava: Çek Silezyası'nın merkezidir. Nüfusu 239.000'dir. Son yıllara kadar bunun yüzde 20'si Almandı. Çelik, seramik, makine, kimya endüstrisi vardır.

Bratislava: Slovakya'nın merkezidir. Nüfusu 265.000'dir. Şehirde Slovak nüfusu hâkim olmakla beraber, çok kalabalık bir Alman, Çek ve Macar azınlığı da yaşar. Almanca'sı «Presburg» dur. Üniversitesi, demir, kimya, makine, cam, dokuma, besin endüstrisi vardır.

Plzen: 142.000 nüfuslu bir Çek şehridir. Demir, çelik, makine, cam, seramik endüstrisi vardır.

Kosice: Slovakya'nın Macaristan sınırı yakınlarında bir Macar şehridir. Slovak nüfusu azınlıktadır. Nüfusu 70.000'dir. Macarca'sı «Kassa», Almanca'sı «Kaschau» dır. Kâğıt, dokuma endüstrisi, tarihî büyük kilisesi vardır.

Bunlardan başka Çekoslovakya'da nüfusları 50.000'i geçen orta büyüklükte 7 şehir vardır (Olomouc, Hradec Kralove, Gottwaldov = Zlin, Pardubice, Usti nad Labem, Liberec, Teplice) ki bunların ilk 4'ü Çek, son 3'ü Alman şehirleridir.

Çekoslovakya'da Ekonomik Hayat

Çekoslovakya, ileri iktisadî seviyede bir ülkedir. Gerek tarım, gerek madencilik ve sanayi pek ileridir.

Başlıca patates, buğday, pancar, arpa ekilir. Patates istihsalinde dünyada 7. olup 1958'de 7,2 milyon ton patates elde edilmiştir. Buğdayda dünyada 22. olup 1952'de 1,6 milyon ton buğday elde edilmiştir. Hayvancılık da (bilhassa Slovakya'da) gelişmiştir.

Ülkede zengin kömür, linyit, demir, kurşun, petrol (100.000 ton), gümüş, bakır, uranyum madenleri işletilir. Kömür istihsalinde dünyada 13. olup, 1953'te 18 milyon ton kömür çıkarılmıştır.

Daha çok tarımla geçinen Slovakya'ya karşılık, asıl Çekya'da büyük ve ağır endüstri, eskiden beri gelişmiş durumdadır. Çelik istihsalinde dünyada 10. olup, 1959'da 5,9 milyon ton çelik elde edilmiştir. Elektrik enerjisi istihsalinde de dünyada 16. olup, 1953'te elde edilen elektrik miktarı 12,4 milyon kw.'tır. Bu maden endüstrisinin yanında, pek ileri ve eskiden beri ünlü cam endüstrisi, seramik, dokuma, şeker sanayileri vardır. Slovakya'da deri, besin, ağaç sanayii ileridir.

Otomobil endüstrisi de gelişmiştir. Ülkede 317.500 motorlu taşıt bulunur ki, dünyada 20. demektir.

Ulaştırma. — Çekoslovakya sık bir demiryolu şebekesiyle, her yana bağlanmıştır. 13.300 km. demiryolu vardır ki, dünyada 21. demektir. Ayrıca 81.500 km. şose bulunur. 1959 istatistiklerine göre her ay demiryollarında 15 milyon ton nakliyat yapılır ki, demiryolu nakliyat hacmi bakımından dünyada 8. demektir. Nehir nakliyatı da oldukça canlıdır. Çekoslovakya tamamen bir kara devleti olduğu, donanması ve ticaret filosu bulunmadığı için, kara yolları olağanüstü gelişmiştir. Ülkede 470.000 telefon bulunur.

Kültür. — Daha 1935'te okuma-yazma bilmiyenler Bohemya-Moravya'da yüzde 1-2, Slovakya'da yüzde 8'di. Memlekette 1957'de 9.247 ilkokul, 2.828 orta tahsil müessesesi bulunuyordu. Çekoslovakya'nın 3 üniversitesinde 54.100 öğrenci okur. 1348'de kurulan Prag Üniversitesi'nde 42.000, Bratislava'da Slovakça tedrisat yapan üniversitede 7.100, Brno'da 1918'de kurulan üniversitede de 5.000 öğrenci okur. Memlekette 2.268 sinema salonu ve 2.600.000 radyo vardır.

Çekoslovakya, yüzyıllar süren Alman egemenliğinden yeni ayrıldığı için, birçok bölgeleri bir Alman ülkesi manzarası gösterir. Kültür tamamen Alman kültürünün etkisi altında gelişmişken, XIX. yüzyılda millî şuur uyanınca halk kültürüne, eski tarihî Çek kültürüne inilmek suretiyle millî bir hars yaratılmıştır. Çek ve Slovak halk müzikleri, bilhassa dansları ve halk türküleri bakımından zengindir ki, bu hazineyi Dvorak, Smetana gibi büyük bestekârlar işlemişlerdir.

Tarihte Çekoslovakya

Çekoslovakya'nın bugün bulunduğu topraklara İslâvların' gelmesi VI. yüzyıldadır. Bunlar bu sıralarda Avar Türkleri'yle uğraşmak zorunda kalmışlardır. VII. yüzyılda Bohemya'da Premysl hanedanı ortaya çıktı. Bu hanedan mensupları 870'te «Bohemya Dükü» unvanını aldılar. 1034'te «Bohemya kıralı» oldular; bu unvanı, 1029'da Moravya'yı da Bohemya'ya katmalarına borçludurlar. Merkezleri Prag şehriydi. 1300 - 1305 arasında Polonya ve Macaristan kırallıklarını da ele geçiren bu hanedan, 1305'te söndü. 1310'a kadar Habsburglar'a geçen Bohemya kırallığı, 1310'da Lüksemburg hanedanına, dolayısiyle Macaristan'a aktarıldı. Büyük-Macaristan Kırallığı 1526'da Türkler tarafından Mohaç'ta yıkılınca, bu kırallığa ait asıl Macaristan, Türkler'e, Bohemya, Moravya, Slovakya gibi diğer ülkeler de Almanlar'a geçti. Böylece I. Ferdinand, son Macar kıralı II. Lajos (Layoş) tan «Bohemya Kıralı» unvanını aldı, bu unvanla beraber bugünkü Çekoslovakya, 1918'e kadar kalmak üzere Avusturya (Almanya) İmparatorluğu'nun oldu.

1620'de Protestanlık, Çekler arasında yayıldı, millî bir ihtilâl olduysa da, bu, Almanlar tarafından son derece kanlı bir şekilde bastırıldı. 1867'de Avusturya İmparatorluğu «Avusturya - Macaristan» adını alıp iki federal devlete bölününce, Slovakya Macaristan'da, Bohemya - Moravya ise Avusturya'da kaldı. Bu imparatorlukta Alman ve Macar nüfusunun yanında pek kuvvetli bir de İslâv nüfusu olduğu için, devlet merkezi Prag olmak üzere bir de Kuzey İslâv devleti şeklinde bu sefer 3 federal devlet haline getirilmek çareleri düşünüldüyse de, tatbik edilemedi. Masaryk, Benès, Kramar, Stefanik gibi millî liderler, Birinci Dünya Savaşı'nda, Avusturya'nın parçalanmasından faydalanarak, 18 ekim 1918'de Çekoslovakya'nın bağımsızlığını ilân ettiler.

Çekoslovakya'da 1920 sayımında 8.761.000 Çek ve Slovak'a karşılık 3.124.000 Alman vardı. Bu önemli Alman azınlığı, Avusturya'dan sonra, Hitler'in gözlerini önce Çekoslovakya'ya çevirmesine yol açtı. Almanlar, bilhassa Südetler'de, Moravya'da, Bohemya'nın Almanya sınırlarında, kısmen Silezya'da yaşıyorlardı. Hitler, 1938'de, Çekoslovakya'nın Almanlar bulunan bölümlerini Almanya'ya kattı; güya iç idaresinde muhtar bir Bohemya - Moravya devleti kurup Almanya'ya bağladı. Slovakya'daysa kukla bir devlet ortaya çıkardı (bu devletin 3.900.000 nüfusu vardı).

Almanya'nın yenilmesi üzerine Çekoslovakya'da komünizm hızla gelişti, Ruslar'ın baskısiyle 1948'de Benès çekildi; Masaryk öldürüldü; komünist halk cumhuriyeti ilân edildi. Aynı zamanda doğu Slovakya'dan 12.620 km^2 büyüklüğünde, yarısına yakını Ukraynalı (Ruten) olmak üzere, 960.000 nüfuslu arazi parçası, Sovyetler Birliği'nin Ukrayna Cumhuriyetine katıldı. Kosice ve civarı da Macaristan'dan Slovakya'ya geçti. 1945'ten sonra ülkedeki Alman nüfusu, feci

şartlar içinde, Almanya'ya sürüldüğü gibi, Macarlar'la da Macaristan'daki Slovaklar değiştirildi.

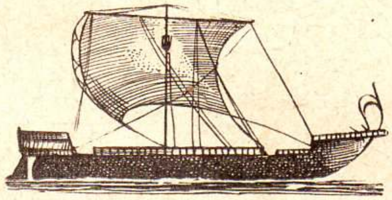
Eski Çek anayasası dünyanın en demokratik anayasalarından biriydi. 1948'de komünistler iktidarı ele geçirince yeni bir anayasa yaptılar, Komünist Partisi'nden başka bütün partiler kapatıldı. Bugün memleketi 300 üyesi olan bir Millet Meclisi idare eder. Meclis üyeleri 6 yıl için seçilirler. Cumhurbaşkanını meclis seçer. Hizmet süresi 7 yıldır. Kabineyi cumhurbaşkanı kurar. Kabine Meclise karşı sorumludur.

Çekoslovakya'da Türkler

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Çekoslovakya'yı teşkil eden ülkeler, devamlı denecek bir şekilde Osmanlı Türkleri tarafından akın alanı haline getirilmişti (Bk. Birinci Viyana Kuşatması). Fakat daimî Türk idaresi ancak Slovakya'nın güney yarısında kurulabilmiştir. Bratislava birkaç kere Türkler tarafından alınmıştır. Kosice vilâyetiyse uzunca zaman Türk idaresinde yaşamıştır. Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşanın aldığı ünlü Uyvar Kalesi bugün Çekoslovakya'dadır.

ÇEKTİRİ

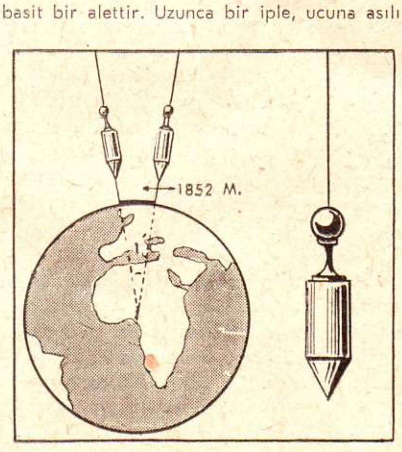
Eskiden çok kullanılan alçak küpeşteli, uzun bir gemi çeşidiydi. Hem yelken, hem de kürekle yol alırdı. Çok kullanışlı olması bakımından savaşlarda olduğu kadar ticarette de kullanılırdı. «Çektirme» denilen tipi daha büyük ve daha ağırdı. Buhar makinesiyle işliyen gemiler çıktıktan sonra bu tip gemiler kullanılmaz olmuştur.

Çektiri

ÇEKÜL

Daha çok duvarcıların, yapıların yere dik olup olmadığını kollamak için kullandıkları basit bir alettir. Uzunca bir iple, ucuna asılı bir kurşun veya demir parçasından meydana gelmiştir. Duvarcı ipin ucundan tutar, ağırlığın sallanması duruncaya kadar bekler. Böylece, ördüğü duvarın bu ipe paralel olup olmadığını anlar.

Aralarında bir dakikalık bir açı bulunan iki çekülün yeryüzünde birbirinden uzaklığı 1852 metre, yani bir deniz mili karşılığıdır.

Çekül, yerçekimi esasına uyularak yapılmıştır. Bütün cisimleri yer çektiğine göre, ipin ucuna bağlı ağırlık da yere, yani Dünya'nın merkezine doğru yön alır.

Çekülün doğrultusu o noktadan yere inen dikey çizgiyi gösterir. Bir yerin çekül doğrultusu durgun bir sıvının açık hava ile temasta olan yüzüne diktir, uzantısı da dünyanın merkezinden geçer.

Çeküller Birbirine Paralel midir

Hayır. Bir odadaki iki çekülün pratik olarak birbirine paralel oldukları kabul edilebilir. Fakat birbirinden uzaktaki iki çekül hiçbir zaman birbirine paralel değildir. Çeküller birbirinden uzaklaştırıldıkları zaman aralarındaki açılar da artar. Kuzey Kutbu'ndaki bir adamın elindeki çekülle Ekvator'un üzerinde bulunan bir adamın elindeki çekül aralarında 90° lik bir açı vardır. Bu iki çekülün uzantısı da dünyanın merkezinde birbirini keser.

Deniz Mili Nereden Geliyor

Çekül doğrultuları arasındaki açı biliniyorsa o iki çekülün birbirinden ne kadar uzaklıkta bulundukları da kolayca bulunabilir. Meridyen çevresi 40.000.000 m. dir. Bunun çevresi boyunca çekül doğrultusu da 360° değişir. Çekülleri arasında 1' açı bulunan iki noktanın arası da

$$\frac{40.000.000}{360 \times 60} = 1852 \text{ m.}$$

olur. Bu uzaklığa «1 deniz mili» denir, denizde mesafe ölçü birimi olarak kullanılır (Bk. Mil).

ÇELEBİ

Türkçe bir unvandır. «Çeleb» (Tanrı) kelimesinden gelir. Anadolu Türkçesi'ne mahsustur; diğer Türk diyeleklerinde yoktur. Genel olarak «centilmen» karşılığıdır («çelebi adam» misalinde olduğu gibi).

Unvan olarak, Osmanlılar'da Divan-ı Hümayun (bakanlar kurulu) kâtiplerine «efendi» yerine «çelebi» denilirdi. Bu kalem, Osmanlı teşkilâtında yüksek mevkilere namzet devlet adamları için bir çeşit staj yeri vazifesini de gördüğü için, önemliydi. Padişah'ın nedimlerine de «Çelebi» denilirdi. «Evliya Çelebi» bunlardandır. Bu unvan XV. yüzyıl ortalarına kadar pek daha itibarlıydı, Osmanlı şehzadelerine bile «çelebi» denilirdi. Bu çağlarda ilmiye sınıfına da «efendi» yerine «çelebi» denmiştir.

Bir de Konya dergâhında Mevlevî tarikatinin başkanı olarak Mevlânânın yerine geçen torunları böyle anılmıştır. Son yüzyıllarda kelime mutlak olarak bir şahıs hakkında yalnız «Çelebi» şeklinde kullanıldığı zaman Konya'daki en büyük Mevlevî şeyhi anlaşılmıştır ki, bu zat daima Mevlânâ'nın torunları arasından seçilirdi (Bk. Mevlevîlik).

ÇELEBİ SULTAN MEHMET (Bk. MEHMET I.)

ÇELEBİZADE SAİT PAŞA, (?-1761)

Çelebizade Sait

Memleketimizde matbaacılığın kurulmasında İbrahim Müteferrika ile birlikte büyük rolü olan, çeşitli elçiliklerde, sadrazamlıkta bulunmuş değerli bir vezirdir. Seyahatnamesi ile meşhur Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin oğludur.

1719'da babası Fransa elçiliğinde bulunurken, o da kethüda olarak bir yıl Paris'te kaldı. Bu müddet içinde Fransızcayı iyi bir şekilde öğrendiği gibi, orada gördüğü basımevlerine imrenerek Türkiye'de de böyle bir basımevi kurmayı düşündü. İstanbul'a dönünce, sadaret mektupçuluk (özel kalem) dairesinde vazife aldı. Bir müddet sonra İbrahim Müteferrika ile tanışınca, onunla birlikte Türkiye'de ilk defa bir basımevi açmaya muvaffak oldu (Bk. Basım). Kitap basma işinde fiilen çalışan İbrahim Müteferrika idi. Sait Mehmet Efendi ise hatır ve nüfuzu ile bu işin tutunmasında büyük rol oynadı. İbrahim Müteferrika ile Sait Efendi'nin matbaacılıktaki ortaklıkları üç yıl kadar sürdü; başta «Vankulu Lûgati» olmak üzere on kadar kitap basıldı. 1732'de İsveç'e elçi olan Sait Efendi, İstanbul'a döndükten sonra Sipahiler Kâtibi oldu, Avusturya ve Rusya'ya karşı açılıp başariyle biten savaşlarda bulundu. 1739'da Rusya ve Avusturya ile yapılan görüşmelerde görevlendirildi.

1741'de Paris elçiliğine gönderildi. Fransa Kıralı XV. Louis'yi henüz çocuk olduğu sıralarda tanımış olan Sait Paşa'nın Fransa elçiliği çok parlak oldu. (O devirlerde Paris'teki yabancı elçiler arasında Fransızcayı en iyi konuşan bir diplomatın da Çelebi Sait Paşa olduğu söylenir.)

Çelebi Sait Paşa memlekete döndükten sonra birçok yüksek görevlerde bulundu. 1755'te sadrazam oldu. Beş buçuk ay sonra bu görevden azledildi. Daha sonra Mısır, Adana ve Maraş genel valiliklerinde bulundu. 1761'de Maraş'ta ölen Çelebizade Sait Paşa hekimliğe de meraklıydı. «Fevâidü'l-Müfredât» adlı tıbba dair bir lûgatı, daha başka çevirileri vardır.

ÇELİK

Bir çeşit demir alaşımıdır. Modern endüstrinin en önemli maddelerinden biridir. Çelik, elde edilmesi ve içinde bulunan maddelerin orantısı bakımından çeşitli adlar alır. Bütün çelik çeşitlerinin genel özelliği, içinde belli bir ölçüde karbon, biraz da manganez bulunmasıdır. Çeliğin demire göre üstünlükleri, demirden daha sert, daha dayanıklı olması, istenilen biçimi daha kolay almasıdır.

Her çeşit çeliğin kendine göre üstünlükleri vardır. Çelik, elde edilişi bakımından, Siemens-Martin çeliği, Bessemer çeliği, Thomas çeliği ve Elektro çeliği olmak üzere dört çeşit olur. Bundan başka bir de alaşımlı çelikler vardır. Bunlar manganez çeliği, krom çeliği, tungsten çeliği, molibden çeliği, va-

ÇELİK YAPIMININ GELİŞMESİ

Çelik yapma usulü 2000 yıl öncesinden beri biliniyordu. Geçen yüzyıllar içinde bu usuller zaman zaman unutuldu, sonra yeniden keşfedildi. İlk yapılan çelikler o kadar pahalıya mal oluyordu ki, ancak kılıç, zırh, bıçak gibi şeylerin yapımında kullanılıyordu. Ancak XVIII. yüzyılda bulunan yeni usuller çelik yapımını biraz kolaylaştırdı. Bununla beraber, çeliğin geniş ölçüde yapılabilmesi XIX. yüzyılda kabil oldu. Bu bakımdan, çelik devrinin bu tarihten başladığını söyliyebiliriz.

● Demirciler «su vermek» diye bir tabir kullanırlar. Bu, örste dövülerek şekil verilen kızgın çeliği aniden suya batırarak soğutmaktır. Böylece çelik eskisine nazaran daha sertleşmiş olur, dayanıklılık kazanır. Böyle bir çeliğin yüzeyine mikroskopla bakılırsa bunun, küçük kristallerin yapısında olan değişikliklerden ileri geldiği anlaşılır. Kızgın çelik birden soğuk suya batırılıp soğutulabileceği gibi basınçlı hava altında da soğutulabilir. Âni soğutmalarda en sert çelik, yavaş soğutmalarda da esnek ve yumuşak çelik elde edilir. «Çeliğin suyunun alınması» ise su verilmiş çeliğin kızgın sıcaklığa kadar ısıtıldıktan sonra kendi haline bırakılarak soğutulmasıdır. Böylece çelik başlangıçtaki özelliklerini yeniden bulmuş olur.

nadyum çeliği ve silisyum çeliği gibi çeşitlerdir.

Çelik Nasıl Yapılır

Çelik, içinde % 0,5 — 1,5 karbon bulunan demir olduğuna göre, çelik elde etmek için ya içinde % 5'e kadar karbon bulunan ham demirin karbon yüzdesini azaltmak, ya da içinde % 0,5'ten daha az karbon bulunan yumuşak demirin karbon oranını çelik sınırına kadar artırmak gerekir.

Siemens-Martin Usulü. — Bu konuda uygulanan çeşitli usullerden biri de Siemens-Martin ameliyesidir. Bu usulde, ilkel maddelerin, dolayısiyle ergimiş çeliğin bulunduğu, 10 - 25 m. arasında uzunluğu, 4 - 5 m. arasında genişliği, 80 - 100 sm. arasında derinliği olan, içi ateş tuğlaları ile kaplanmış havuz şeklinde bir fırın kullanılır. Bu fırına bir defada 50 - 200 ton arası demir konulabilir.

Fırın çelikten yapılmıştır. İçine döşenmiş olan tuğlaların üzeri kalın bir ergitici astarla kaplıdır. Fırının ön ve arka taraflarında yükleme, boşaltma tertibatı, iki yanında da sıcak gazların girip çıkmasına mahsus yollar vardır.

Bu işlemde demirin içinde bulunan yabancı maddelerin ve karbon fazlasının oksitlenerek demriden uzaklaşmasını sağlamak ve kütleyi ergimiş durumda tutabilmek için 1500 - 1600°C yüksek sıcaklık ister Bu sıcaklık, bazı gazların hava ile yakılması sonucunda elde edilir Siemens-Martin usulünde ham madde olarak yüksek fırından gelen ergimiş font, kullanılmış eski çelik parçaları, demir oksit filizi, bir ölçü de kireç taşı kullanılır. Demir oksit filizi, font içindeki karbonu oksitliyecek oksijeni verir. Kireç taşı, karışımında bulunan yabancı maddelerle birleşerek ergimiş bir dışık tabakası meydana gelmesini sağlar.

İşlem sonunda karbon, karbon dioksit; kükürt de kükürt dioksit haline geçerek karışımdan ayrılır. Silisyum ve fosfor da oksitleşerek bir dışık meydana getirir. Ergimiş çelik büyük kazanlara akar; ergimiş dışık ise hafifliğinden dolayı üste çıktığından dışarı akarak çelikten ayrılır.

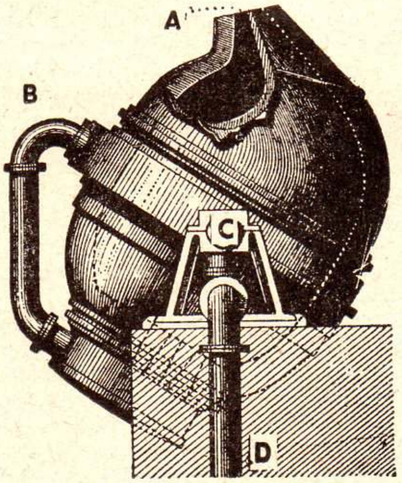
Siemens-Martin usulünde, bir defada büyük ölçüde çelik elde edildiğinden top namlusu, tank ve buna benzer büyük parçaların bütün olarak dökülmesi mümkündür. Bu bakımdan ağır demir endüstrisinde önemli yeri vardır.

Bessemer Usulü. — Bu usul ham demir içinde bulunan karbon yüzdesinin azaltılması esasına dayanır. (Bk. Bessemer Ameliyesi).

Thomas Usulü. — 1878 yılında Thomas ve Gilshirst tarafından bulunmuştur. Tamamiyle Bessemer usulüne benzer, fakat kullanılan astarın değişik özellikleri sayesinde fosforca zengin dökme demir de işlenebildiğinden, bu usulle demir filizleri de değerlendirilir. Fosforun yanmasiyle dışarı büyük bir ısı salındığından, Bessemer konvertöründe silisyumun meydana getirdiği yüksek sıcaklık burada fosforun yanmasiyle elde edilir.

Thomas ve Bessemer usulleriyle elde edilen çelik iyi cins olduğu halde kükürtü giderilemediğinden özellikle kaba işlerde kullanılır.

Elektrik Fırını. — Lekesiz ve en iyi cins çelikler elektrik fırınlarından elde edilen elektro çeliğidir. Elektrik fırınları çeşitlidir, fakat en çok kullanılan «ark» tipi fırınlardır. Fırına eski çelik parçaları, ham demir ve demir filizi beraber konur. Devre kapatıldığı zaman fırının tepesindeki karbon elektrotlar arasında meydana gelen kuvvetli arkla sağlanan yüksek sıcaklık sayesinde, demir içinde bulunan yabancı maddeler dışık olarak çıkar. Böylece, çelik elde edilmiş olur. Fırının çalışma süresi büyüklüğüne göre 4-10 saat arasıdır.

Bir Bessemer konvertörü: A — Erimiş çeliğin boşaldığı ağız; B — Hava borusu; C — Konvertörün üzerinde döndüğü mil; D — Hava borusu

Elektro çeliği, özellikle, uçak gemileri, mıknatıslar ve buna benzer araçların yapımında kullanılan, teknik bakımından değerli çeliklerdir.

Çelik Alaşımları

Çelik elde edildikten sonra ona dayanıklılık ve yeni özellikler kazandırmak için bazı metaller katılarak çelik alaşımları yapılır. Bunlardan manganez ilâvesiyle elde edilen mangan çeliği çok serttir. Sağlam kasaların, taş kıran, yol yapan makinelerin yapımında kullanılır.

% 12 oranında krom katılarak elde edilen krom çeliği, bulunduğu ortamın etkilerine karşı çok dayanıklıdır. Bundan dolayı, paslanmaz çelik olarak tanınır. Bu çeliğe % 6 oranında nikel katılarak sertlik de kazandırılır. Tankların, harb gemilerinin yapımında kullanılabilir.

Tungsten katılarak elde edilen çelik çok yüksek sıcaklıklarda bile sertliğini, dayanıklılığını korur. Bu çelik makine parçaları yapımında kullanılır. Molibden katılarak yapılan çelik alaşımı da en dayanıklı çeliklerden biridir.

Vanadyum metallerin en serti olduğundan çeliğe katıldığı zaman ona hem sertlik, hem esneklik verir. Bu çeşit alaşım, lokomotif piston kolları, otomobil dingilleri için kullanılır.

Silisyum çeliği bütün çelik alaşımları içinde en esnek olanıdır. Yay, transformatör, dinamo yapımında kullanılır.

ÇELİKHAN

Adıyaman ilinin Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan bir ilçesidir. Topraklarını doğuda aynı ilin Kâhta, güneyde merkez, batıda Malatya'nın Doğuşehir, kuzeyde Yeşilyurt ilçeleri çevirir. Tek bucaktan ibaret olan ilçenin 13 köyü vardır.

Yüzölçümü: 563 km²

Nüfusu: 12.591 (1960 sayımı)

Çelikhan, Malatya Dağlarının çok ârızalı bir kesimindedir. Ilçe güneyindeki Akdağ'ın yüksekliği 2500 metredir. Iklim serttir. Kışlar soğuk geçer. İlçenin en önemli akarsuyu Fırat'ın kollarından Kâhta Çayı (Cendere Suyu) dur. Dağlar ormanlıktır. Çukur alanlarda tarım yapılır En çok tahıl yetiştirilir. Hayvancılık da ileridir.

Kasaba. — Cendere Suyu'na karışan akarsulardan birisinin vâdisi üzerinde kurulmuştur. Nüfusu 2.820'dir (1960 sayımı). Kasabayı çevresine bağlıyan yollar iyi değildir. Adıyaman'a 56 km., Malatya'ya 70 km. mesafede bulunur. En yakın demiryolu isyasyonu olan Doğanşehir'e 48 km. uzaklıktadır.

Çelikhan, yakın zamana kadar Celikân adı ile Malatya'ya bağlı bir bucak merkeziydi. Adıyaman'ın Malatya'dan ayrılarak il olmasiyle Celikân da ilçe merkezi olarak, Çelikhan adiyle Adıyaman'a bağlandı.

ÇELİKLEME

Kök salmak üzere yere dikilen dallardan (çeliklerden) ağaç yetiştirmek yoludur. Daha çok tohumdan yetiştirilmesi zor olan ağaçlar için yapılır. Bu usulde esas, ağacın tepe dalından veya kuvvetli yan dallarından kalem şeklinde alınan bir dalı toprağa gömmektir. Bu da ağaçlara su yürümeden, ocak ve şubat aylarında, bahardan önce yapılır. Daha çok çınar, zeytin, portakal, söğüt, asma, kavak gibi ağaçlar bu usulle yetiştirilir.

Çelikleme şu şekilde yapılır: Kesilen dallar en az bir kurşun kalem kalınlığında, en çok bir karış boyunda olmalı, üzerlerinde en azından dört göz bulunmalıdır. Çeliğin altı, üstü keskin bir bıçakla kesilir, kum dolu çukurlara baş aşağıya gömülür. Mart-nisan aylarına kadar saklanır, ondan sonra çıkarılır, yerlerine dikilir.

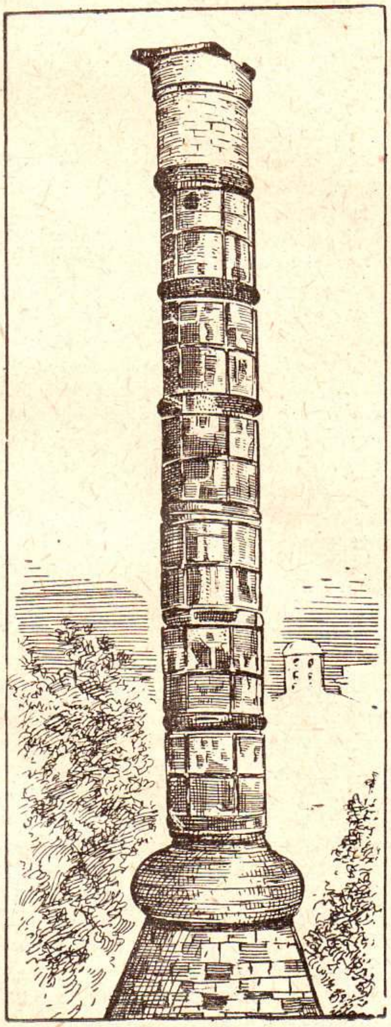
ÇELLO (Bk. VİYOLONSEL)

ÇEMBER (Bk. DAIRE)

ÇEMBERLİTAŞ

İstanbul'da, Divanyolu'nda Atikalipaşa Camisi ile Sultan Mahmut Türbesi arasındaki sütundur. İlk adı Apollon Heykeli Sütunu'dur.

Büyük Konstantin, Roma İmparatorluğunun merkezini İstanbul'a naklederken, yeni başkenti birçok anıt ve sanat eserleriyle süsledi. Konstantin'in adını taşıyan bugünkü Çemberlitaş semti, o tarihlerde büyük ve bakımlı bir yerdi. Kostantin, bu meydanın ortasına konmak üzere Roma'daki Apollon tapınağından bir sütun getirtti. 57 m. yüksekliğindeki bu sütunun tepesinde doğan güneşi selâmlıyan Apollon heykeli vardı. Kostantin 330 yılında Apollon'un yerine kendi heykelini, yedi ışık yerine de Hz. İsa'yı çarmıha mıhlıyan çivileri koydurttu. Sütun mermer bir kürsü ve porfir bir kaide üzerinde yükseliyor, silindir şeklinde sekiz büyük porfir parçasından meydana gelmiş bulunuyordu. Bu parçaların birleştikleri yerler defne dalları biçiminde işlenmiş mermer çelenklerle süslüydü. Sütunun en üstünde koyu kırmızı Mısır porfirinden bir kısım da heykellerin dayanağını teşkil ediyordu.

Çemberlitaş

Daha sonraları Konstantin'in heykeli kaldırıldı, buraya sırasiyle İmparator Iulian'ın, Teodos'un heykelleri kondu. 1081'de bir yıldırım Teodos heykelini devirdi, sütunun üst kısmını harap etti. I. Aleksius Komnen, sütunu tamir ettirdi, kitabeli mermer bir başlık koydurttu. Heykellerin yerine de yaldızlı büyük bir haç oturtuldu.

Büyük bir yangın sonunda sütun harap olunca, II. Mustafa, Apollon sütununun alt kısmı etrafına bir duvar ördürttü, sütun taşlarını da demir çemberlerle birbirine bağlattırdı. Bu tarihten sonra, sütun «Çemberlitaş» diye anıldı. Fransızlar yanık sütun anlamına gelen «Colonne brûlée» adını da kullanırlar.

ÇEMİŞKEZEK

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat bölümünde Tunceli iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Ovacık, Hozat, Pertek ilçeleri, güneyde Elâzığ'ın Keban, batıda aynı ilin Ağın ve Erzincan'ın Kemaliye, kuzeyde aynı ilin İliç ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Germili ve Vaskuvan bucakları, bunlara bağlı 51 köyü vardır.

Yüzölçümü: 870 km²

Nüfusu: 14.611 (1960 sayımı)

İlçe Munzur Dağları ile Murat Nehri arasında kalan alandadır. Kuzey kısımlarında Munzur Dağı eteklerindeki ârızalı arazi bulunur. Bu araziyi Murat nehrinin kolları yarar. İlçenin güney kesimleri Murat nehri çevresindeki düz alanlardan meydana gelmiştir. Iklim serttir. Kışlar soğuk geçer. İlçe ekonomisinin dayandığı işler tarım ve hayvancılıktır. Yağ ve peynir ilçenin başlıca ticarî ürünleridir.

Kasaba. — İlçe merkezi Çemişkezek kasabası Yılandağı eteğinde kurulmuştur. Tunceli ilinin merkezi olan Kalan'a yolu yoktur. Tek bağlantısı 76 km. uzaklıktaki Elâzığ şehri iledir. Denizden 1200 m. yüksekte kurulmuş olan Çemişkezek 8 mahalleden ibarettir. Nüfusu 1.198'dir (1960 sayımı).

ÇENE

Başımızın ön kısmında, üzerine dişlerimizin saplı bulunduğu, altlı üstlü kemik parçalarına «çene» denir.

İnsanlarda ve birçok ileri hayvanlarda çene alt ve üst çene olmak üzere iki ayrı kısımdan meydana gelmiştir. Üst çene oynamaz, üç çift ve bir de tek kemik parçasından meydana gelmiştir. Alt çene ise bir tek kemikten meydana gelmiştir, oynıyabilir. Kulaklarımızın hemen yanında şakak kemiğiyle bir eklem yapmış olması alt çenenin istenildiği zaman aşağı yukarı hareket etmesini sağlar. Böylece, ağzımızdaki besin maddelerini çiğner, konuşmak istediğimiz zaman da ağzımızı açar kaparız.

ÇENEK (Bk. TOHUM)

ÇERKESKÖY

Marmara Bölgesi'nin Ergene bölümünde Tekirdağ iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda İstanbul'un Çatalca ve Silivri, güneyde Tekirdağ'ın Çorlu, batıda Kırklareli'nin Lüleburgaz, kuzeyde Tekirdağ'ın Saray ilçeleri çevirir. Tek bucaktan meydana gelen ilçenin 9 köyü vardır.

Nüfusu: 13.926

İlçenin yüzey şekilleri siliktir. Ergene'nin Çorlu kolu çevresindeki alûvyonlu alanlar ilçenin büyük bir kısmını kaplar. Arazi kuzeydoğudan güneybatıya doğru alçalır. Iklim serttir. Orta derecede yağışlıdır. Yazlar fazla sıcak olur. İlçenin kuzeyi ormanlıktır. Tahıl ve şeker pancarı ekimi gelişmiştir. Sulak yerlerde pamuk ve susam da yetişir. Son yıllarda ayçiçeği ekimine önem verilmektedir. Bağcılık gelişmeye başlamıştır. Sebze bahçeleri Çorlu suyu çevresinde bulunur.

Kasaba. — İlçe merkezi Çerkesköy kasabası İstanbul-Edirne demiryolu üzerinde düz bir alanda kurulmuştur. Kasabanın istasyonu 1 km mesafededir. Denizden yüksekliği 150 m. dir. Çerkesköy aynı zamanda 15 km. kuzeyinde bulunan Saray kasabasının da istasyonudur. 4 mahalleden ibaret olan kasabanın nüfusu 5.465'tir (1960 sayımı). Kasabada birkaç tane ayçiçeği yağı fabrikası vardır.

ÇERKEŞ

Çankırı ilinin Karadeniz Bölgesi sınırları içinde kalan ilçelerinden biridir. Topraklarını doğuda aynı ilin Kurşunlu ve Orta, güneyde Ankara'nın Kızılcahamam, batıda Çankırı'nın Eskipazar, kuzeyde aynı ilin Ovacık ilçeleri çevirir. Tek bucaktan ibarettir.

Nüfusu: 24.571 (1960 sayımı).

Çerkes ilçesi Çankırı - Zonguldak demiryolunun geçtiği Ulusu çevresindeki ova ile bu ovanın kuzey ve güneyinde bulunan dağlık alanları içine alır. Güneydeki Işık Dağı'nın yüksekliği 2015 m. dir. İlçenin dağlık kesimleri orman bakımından zengindir. Ulusu çevresindeki ovada tarım yapılır. En çok buğday ekilir. Meyvacılık da gelişmiştir. Tiftik keçisi beslenir.

Kasaba. — İlçe merkezi Çerkeş kasabası denizden 1.120 metre yükseklikte Ulusu ovasında kurulmuştur. Demiryolu üzerindeki istasyona 800 m. uzaklıktadır. 6 mahalleden meydana gelmiştir. Nüfusu 2.829'dur (1960 sayımı). Kasabada yün ve pamuk dokuyan el tezgâhları bulunur. Çerkeş'in iki meydanı, Belediye Parkı, Belediye Bahçesi, 5 hektar genişliğinde belediye fidanlığı vardır. Demiryolundan başka Bolu - Çankırı kara yolu da kasabadan geçer.

Bir Kuzey Kafkasya Kavmi: ÇERKEZLER

ÇERKEZLER Kuzey Kafkasya kavimlerinden biridir. Anayurtları Kuzey Kafkasya'nın Karadeniz kıyıları olup, Azak Denizi'nden başlar, Gürcistan'a kadar uzanır. Çerkezler, burada M. Ö. VI. yüzyıldan beri yaşamaktadır.

Kabîleler halinde bulunan bu kavim, iç bağımsızlığını hemen her devirde korumaya muvaffak olmakla beraber, yüzyıllar boyunca Kuzey Kafkasya'ya hâkim olan büyük devletlerin nüfuzuna girmiş veya onlara tabi olmuştur. Oldukça kalabalık olan, hattâ nüfusu 2-3 milyonu geçen Çerkezler, Rus baskısı altında yok olma derecelerinde azalmışlardır. 1860'tan sonraki birkaç yıl içinde 400.000 Çerkez'in Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli bölgelerine göç ettiklerini, 1.100.000'inin de Ruslar tarafından yok edildiğini söylemek, Çerkez nüfusunun ne derece azalmış olduğunu açıkça anlatır.

Çerkezler'in yaşadıkları bölgede Bizanslılar ve Hazar Türkleri'nden sonra Moğollar nüfuz kurmuşlardı. XV. yüzyıl sonlarında Kırım'ın Türkiye'ye katılmasiyle Çerkezistan kıyıları da Türk nüfuzuna girdi. Ruslar XVIII. yüzyılda Kafkasya fetihlerine başlayınca, o zamana kadar bu bölgeleri aralarında çekişen Türkiye ile İran zararına bir üçüncü devlet daha ortaya çıkmış oldu. 1774'te Ruslarla tamamen temasa gelen Çerkezler, II. Katerina'nın emriyle büyük bir katliama uğradılar. Dağ kabîleleri halinde yaşıyan Çerkezler'in bu kıyılarda dolaşan Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın teklifiyle Türkiye'ye iyice bağlanması için Babıâli tarafından tedbirler alınması, bu devirdedir. Bunun üzerine, 1781'de Ferah Ali Paşa, Çerkezistan ıslahatına memur edildi. Bu ülkede yollar, limanlar, çeşitli bayındırlık eserleri yaptırmak suretiyle Ali Paşa büyük bir başarı gösterdi.

Çerkezler ve İslâmlık

Bundan önce Çerkezler arasında İslâm dininin yayılması, sathî mahiyetteydi. Çerkez esirleri ve esireleri, yakışıklı, güzel, sadık ve cesur oldukları için, Doğu saraylarında pek makbul ve değerliydi. Çerkez kabîleleri, oğullarını ve kızlarını satmayı başlıca gelir ve geçim kaynağı haline getirmişlerdi. Çerkezler'in ezici çoğunluğunun İslâm dinini kabul etmeleri ancak Babıâli'nin XVIII. yüzyıl sonlarında yaptığı bu ıslahat sayesinde mümkün olabilmiştir.

1787-91 Rus-Türk savaşında Ruslar ilk defa olarak Kuban ırmağını geçerek ilerledilerse de, fena halde bozuldular. Çerkezistan'daki en önemli Türk üssü, Kerç Boğazı'nın güneyindeki Anapa Kalesi'ydi. 31 temmuz 1792 Barışı ile Kuban Irmağı, Kafkaslar'da, Türkiye ile Rusya arasında sınır kabul edildi.

1804'te, az önce Gürcistan'ı almış olan Ruslar, Çerkezler'in yaşadıkları arazinin bir bölümüne hâkim oldular; hattâ Abhazistan'a kadar indiler. Büyük Petro'nun yolundan yürüyerek Kafkaslar'ı almayı uzun vadeli bir siyaset olarak kabul eden Ruslar, yaptıkları çepçevre kalelerle, Çerkezler'in bütün bağlantı yollarını ele geçirdiler.

Şeyh Şamil Ruslara Karşı

Kırım Savaşı'ndan önce ve savaş boyunca Şeyh Şamil'in önderlik ettiği büyük Kuzey Kafkasya Müslüman ihtilâli, Ruslar'ı çeyrek yüzyıl uğraştırdı. Pek çetin, hattâ ümitsiz duruma düşmelerine rağmen, Ruslar, sonunda, Paris Antlaşması (1856) ile serbest kalınca, pek üstün kuvvetlerle Çerkezler'in ve diğer Kafkas kavimlerinin üzerine yürüdüler. 1859'da Şeyh Şamil'in esir edilip İstanbul'a yerleşmesinden sonraki birkaç yıl içinde, Kafkasya'ya tamamen hâkim oldular. Acaristan (Batum) istisna edilirse, Türkiye ve İran'la Rusya, bugünkü sınırlarına kavuşmuş oluyordu. Bu savaşlar sırasında, ayrıca Ruslar'ın savaştan sonraki tehcir ve iskân siyasetleri yüzünden pek kanlı kırımlar oldu, Kuzey Kafkas kavimleri son derece zarar gördü; yüzbinlercesi Türkiye'ye göçtü (Bk. Kafkasya; Şamil).

1917'de, Rusya'nın çökmesi üzerine, Kuzey Kafkasya devleti kurulduysa da, Komünistler'in Rusya'yı tekrar toplamaları üzerine, bu bağımsızlık devresi de geçici oldu. Sovyetler Birliği'nde Çerkezler'le onların en yakın akrabaları olan Abazalar'a birkaç muhtar cumhuriyet ve arazi verildi. Fakat 1944'te Kuzey Kafkasya kavimlerinin bir gece içinde Sibirya'ya toptan gönderilmeleri, karşı koyanların derhal yok edilmesi üzerine, bu muhtariyetler de kaldırıldı, topraklarına Rus göçmenleri yerleştirildi.

Bu muhtar cumhuriyetlerin en önemlisi Rusya Cumhuriyeti'ne bağlı Adıga muhtar arazisiydi (Çerkezler, kendilerine kavim olarak «Adıga» derler); merkezi Maikop olup, 3.900 km² toprağı, 290.000 nüfusu vardı.

Bugün Sovyetler Birliği'nde belki dağınık olarak 250.000 Çerkes vardır. Türkiye'de 76.000, A.B.D., İsrail, Mısır, Urdün, Fransa vs.de 5.000 kadar Çerkez olduğu tahmin edilebilir. Çerkesler'in en yakın akrabası olan Kuzey Kafkasya kavimlerinden Abazalar ise Sovyetler Birliği'nde 100.000, Türkiye'de 15.000, toplam olarak 115.000 kadardır. Gerisi Çerkezce'yi ve Abhazca'yı unutmuş, Türk'leşmiş veya Rus'laşmıştır.

ÇERMİK

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Dicle Bölümünde Diyarbakır iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Ergani, güneyde Urfa'nın Siverek, batıda Adıyaman'ın Gerger, kuzeyde Diyarbakır'ın Çüngüş ilçeleri çevirir. Merkez bucaktan başka Yoğun adında bir bucağı, bunlara bağlı 67 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.005 km²
Nüfus: 28.402 (1960 sayımı)

Çermik ilçesi Güneydoğu Torosları'nın güney eteğinden başlıyarak güneye doğru alçalan hafif eğimli alanları kaplar. Bu düz alanlar güneydoğuda Karacadağ eteklerine kadar uzanır. Fırat'a karışan Seyhan Deresi'yle onun kolları ilçe arazisini sular. Iklim serttir. Kışlar soğuk, yazlar çok sıcak geçer. Ekonomik faaliyetler arasında tarım, hayvancılık ve küçük sanatlar sayılabilir. En çok buğday, çeltik ve pamuk ekilir. Meyvacılık oldukça ileridir. Badem, yaş ve kuru üzüm elde edilip satılır. Çermik ilçesi, hayvan ürünlerinden de büyük bir gelir sağlar. Kıl, yün, yağ çıkarır.

Kasaba. — İlçe merkezi Çermik kasabası denizden 710 m. yüksekte, Ergani istasyonuna 36 km. uzakta kurulmuştur. Kasabada dokumacılık ilerlemiştir. 200'den fazla el dokuma tezgâhı vardır. Pamuk ipliğinden çeşitli bezler dokunur. Bunların bir kısmı civar yerlere de satılır. Çermik'te birkaç pamuk, çırçır ve çeltik işleme yeri de vardır. Kasabanın nüfusu 4.666'dır (1960 sayımı).

Çermik'in diğer bir zenginliği de şifalı kaplıcalarıdır. Kasabaya 2-3 km. uzakta bulunan kaplıcalarda otel ve lokanta gibi tesisler vardır. Yılda binlerce insan bu kaplıcalara gelerek sularından faydalanır.

ÇEŞME

Ege Bölgesi'nin Ege bölümünde İzmir iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Urla ilçesi, güneyde ve batıda Ege Denizi, kuzeyde İzmir'in Karaburun ilçesi çevirir. Merkez bucağından başka Alaçatı adında bir bucağı, bunlara bağlı 8 köyü vardır.

Yüzölçümü: 261 km²
Nüfus: 9.749 (1960 sayımı)

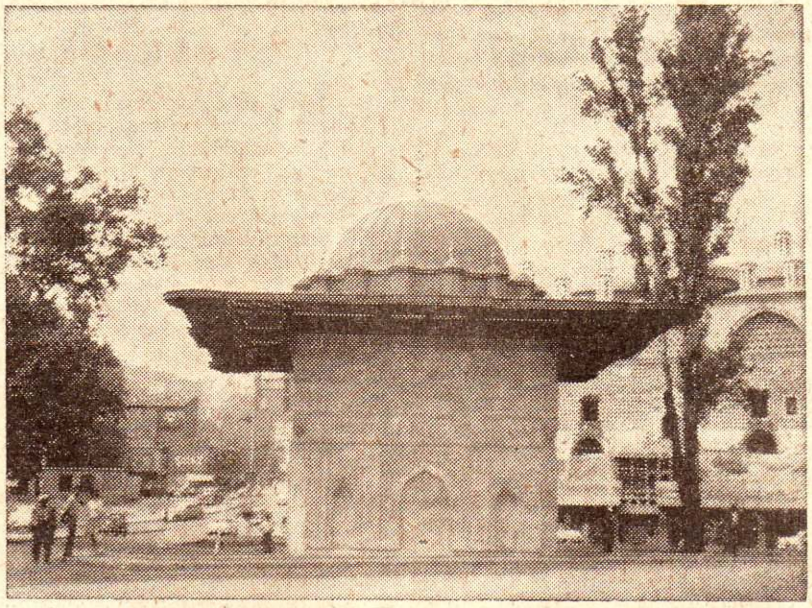
Çeşme ilçesi İzmir'in batısında bulunan çekiç biçiminde Urla Yarımadası'nın batıya doğru çıkıntısını teşkil eden Çeşme Yarımadası'ndan ibarettir. Yarımadada 200 m. yi aşan yükselti yoktur. Daha çok düzleşmiş volkanik araziden meydana gelmiştir. Iklim Akdeniz iklimidir. Yazlar kurak ve sıcak geçer. Geçiş ve kış mevsimleri yağışlıdır. Akdeniz bitki topluluğu görülür. Tahrip edilen ormanların yerini makiler almıştır. Tarım alanı dardır. Tütün ve bağ ilçenin başlıca geçim kaynaklarıdır. Süngercilik de yapılır.

Kasaba. — Ilçe merkezi Çeşme kasabası Çeşme Yarımadası'nın Sakız Adası karşısındaki aynı adı taşıyan küçük bir koyun kıyısında kurulmuştur. Koyun kıyısında güzel oteller ve binalar yapılmıştır. Izmirliler'den birçoğunun burada yalıları bulunur. İzmir'e 90 km. uzaklıktadır. 9 mahalleden ibaret olan Çeşme'nin nüfusu 3.703'tür (1960 sayımı). Kasabanın ortasındaki Cumhuriyet Alanında Kırım Savaşı'nda şehit düşen denizcilere ait bir anıt vardır.

Çeşme'nin bir özelliği de plâj ve kaplıca kasabası olmasıdır. Kaplıcalarının suları birçok hastalıklara iyi gelir. Yazın bu kaplıca ve plâjlar çok rağbet görür.

Tarih. — Ilkçağ'da adı Cyssus'tu, Ionia'nın önemli şehirlerinden Erythrea'nın iskelesiydi. Ortaçağda Bizans İmparatorluğu'na bağlı

bulunuyordu. Türklerin eline geçişi Aydınoğulları zamanındadır. Daha sonra İzmir Beyi Cüneyd'e, onun ölümünden sonra da Osmanlılara geçti.

İstanbul'da Tophane Meydanı'ndaki meşhur Tophane Çeşmesi

Osmanlı tarihinde önemli bir yeri olan hayratlardan :

ÇEŞMELER

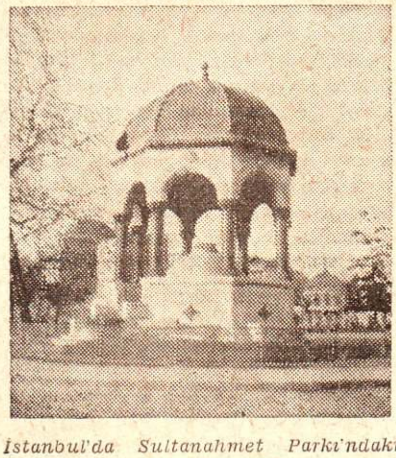
ÇEŞME, şehir ve kasabalarda, belediye veya şirketlerce evlere tazyikli su verilmediği devirlerde, halkın içecek ve temizlenecek su ihtiyacını sağlamak için meydana getirilmiş birer sosyal hizmet eseridir.

Şehir ve kasabalarımızın çoğunda hâlâ su ihtiyacı çeşmelerden sağlanır. Bir küçük su deposu, bir musluk ve bir yalaktan ibaret görünen çeşme gerçekte büyük ve masraflı bir tesistir. Su, çeşmenin bulunduğu yere kadar bazan çok uzaklardan getirilir. Yeraltından geçirilen künk veya madenî borular en ağır masrafı teşkil eder. Bu bakımdan, hayrat olarak yaptırılan çeşmelerin değeri çok büyüktür. Toplum hayatımızda büyük tesirleri olan çeşmeler hemen her mahallede birer, ikişer tane bulunur, hattâ tenha yollarda da görülür.

Çeşmeler İstanbul'da önemlerine ve özelliklerine göre, bulundukları semte kendi adlarını vermişlerdir. Valide Çeşmesi, Soğukçeşme, Yeniçeşme, Kuruçeşme, Çeşmemeydanı, Acıçeşme gibi.

Gördükleri iş bakımından büyük, görünüşte ise pek küçük, alçak gönüllü çeşmeler bulunduğu gibi, tarih mısralariyle, âyetlerle, kasidelerle süslenmiş, gerçek birer sanat anıtı olan büyük, meydan çeşmeleri de vardır. Bunlar ekseriya büyük bir camiyle birlikte yapılmıştır.

Müslümanlar çeşme yaptırmakla hem sevap kazanmayı, hem de halka ve şehre hizmeti sağlamışlardır. Birçok çeşmelerin yüzlerinde, «Ben bana yaklaşan kullarımı Cennet'imdeki temiz sularımla sularım» demek olan «Vesekahüm, rabbühüm şeraben tahûrâ» ve «Sudan herşeye hayat verdim» anlamına gelen «Vecealnâ minel mâ-i külli şey'in hay» âyetleri yazılıdır.

İstanbul'da Sultanahmet Parkı'ndaki Alman Çeşmesi

İstanbul, yüzyıllarca Türkiye'nin idare merkezi olduğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun en ihtişamlı devrini yaşadığı için çeşme bakımından en zengin bir şehrimizdir. Diğer şehirlerimiz de, tarihî eser ve camilerinin çokluğu nispetinde, güzel çeşmelerle süslenmiştir.

İstanbul'daki başlıca tarihî çeşmeler şunlardır:

Sultan Ahmet Çeşmesi. — İstanbul'da, Sultanahmet'te, Topkapı Sarayı'nın Bab-ı Hümayun denilen dış kapısının karşısındaki alandadır.

III. Ahmet Çeşmesi diye de anılır. Bu meydan çeşmesi, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın teşvikiyle, III. Ahmet tarafından yaptırılmıştır (Bk. Ahmet III. - III. Ahmet Çeşmesi).

Üçüncü Ahmet Çeşmesi. — İstanbul'da, Üsküdar'da, iskele meydanındadır. Sultanahmet'teki çeşmeyle aynı çağda, 1728'de yaptırılmıştır. Bu meydan çeşmesi dört cephelidir. Esas yüzü denize bakar. Altı yüzlü ve kurşun kaplı, ortasında alemi bulunan bir çatı çeşmeyi örter. Pek geniş ve tavanı nakışlarla süslü saçağının altında esas çeşmenin duvarlarını yukarıdan kabartmalı, oymalı zarif bir kuşak çevirir. Ön cephedeki kitabe, mermer çerçevesi içinde, yazı ve ifadesiyle çeşmenin güzelliğini dile getirmektedir. III. Sultan Ahmet'in Nevşehirli İbrahim Paşa ile birlikte tertiplediği mısralar bu ana yüze işlenmiştir:

> Dedî Hân Ahmed İlê İbrâhîm târihin
> Suvardî âlemî dest-î Muhammed'lê Cevâdullah.

Tramvay meydanına bakan yüzde şair Nedim'in 18 satırlık tarih kıtası:

> Bu mısrâla Nedîmâ söyledî târih-i itmâmın
> Bu şehrî mâ ilê Sultân Ahmed eyledî seyrâb

mısralariyle biter. Aksi cephede de tarihçi ve şair Rahmî'nin, camiye bakan yüzünde de şair Şakir'in on sekizer mısralık tarih kitabeleri vardır.

Alman Çeşmesi. — İstanbul'da, Sultanahmet Meydanı'nda, parkın içindedir. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'u ikinci ziyaretinin bir hâtırası olarak bütün teferruatiyle Almanya'da yapılmış, İstanbul'a getirilerek hazırlanan temellerinin üzerine konulmuştur. Çeşmenin sekiz dilimli kubbesi sekiz kemer üzerine, kemerler de sekiz yeşil somaki mermer sütun üzerine oturtulmuştur. Sütunların ayakları, başlıkları, aralardaki kuşaklar, kubbe çemberleri, Cermen üslûbu kabartma nakışlı tunçtan yapılmıştır. Çeşmenin içinde, sütunların ortasında hazneyi örten ikinci bir mermer kubbe vardır. Sekiz köşenin yedisinde musluk bulunur. Sekizinci cepheden sekiz basamak merdivenle çeşmeye girilir.

1 ocak 1901'de açılış töreni yapılan bu çeşmenin iç kubbesi altın mozaik kaplıdır. Kubbenin dışına tunç çemberli bakır levhalar kaplanmıştır, kenarlarını zarif işlemeli bir su çevirir. Çeşmenin tarih kıtası merdivenin karşısına gelen kemerden başlar. Alman Çeşmesi umumî görünüşüyle Cermen üslûp ve zevkinin ince ve zevkli bir örneğini teşkil eder.

Tophane Çeşmesi. — İstanbul'da Tophane'de Kılıç Ali Paşa Camisi'nin kuzeyindedir. 1732'de I. Mahmut tarafından yaptırılmıştır. O bölgedeki halkın su ihtiyacını sağlamak üzere Türk rokokosu tarzında yapılan bu çeşmenin geniş saçakları zamanla bozuldu, ensiz mermer bir saçak çevrilerek üzerine kısa demir parmaklıklar kondu, damı bir taraça haline getirildi. Son zamanlarda aslına uygun geniş saçakları yeniden yapılarak bugünkü halini aldı.

Çeşmenin üzerinde, geniş ve oymalı saçaklarının ortasında kurşun kaplı, alemli bir kubbe, bunun etrafını çeviren zarif kubbecikler vardır. Şair Nahifî'nin beyitleri güzel bir yazı ile dört cepheyi dolaşır. Kitabede:

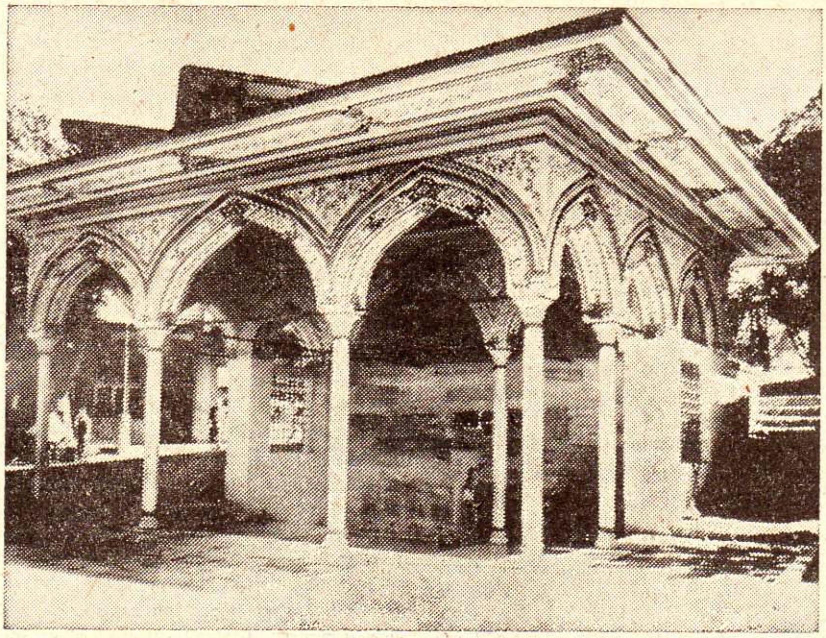
Dedi bû çeşme-i zîbâya Nahifî târih
Râh-i Hak'dâ hasenât eyledi Sultan Mahmûd

mısraları vardır.

Çeşmenin her yüzünün ortasında geniş bir mihrabın içinde musluk ve yalak, yanlarında daha ensiz, oymalı mihrapçıklar bulunmaktadır. Bunların arasındaki dar kolonlara vazoların içinde kabartma çiçekler işlenmiştir. Bugün etrafının tanzimi ve park haline getirilmesiyle Tophane çeşmesi İstanbul'un eşsiz kıymetlerinden biri haline gelmiştir.

İshak Ağa Çeşmesi. — İstanbul'da, Beykoz ilçesindedir. Yaptıranın adından ötürü İshak Ağa çeşmesi, on tane lülesinden dolayı da «Onçeşmeler» adını almıştır. Türkiye çapında en güzel çeşme anıtlarımızdan biridir. Daha önce burada Sinan'ın eseri olduğu söylenen kubbeli, güzel bir çeşme bulunuyordu. Zamanla iyice harap olan bu çeşmenin yerine, devrin hükümdarı I. Mahmut, Sadrazam Seyit Hasan Paşa'ya çeşmenin yaptırılmasını emretti. Hasan Paşa da bu işle İstanbul Gümrük Emini İshak Ağa'yı görevlendirdi. Sadrazamın sürgüne gönderilmesi üzerine İshak Ağa çeşmeyi kendi hesabına yaptırdı (1746).

İshak Ağa Çeşmesi, öteki İstanbul çeşmelerinden ayrı bir tarzda yapılmıştır. Çeşmenin önü sütunlar üzerine bindirilmiş bir revak ile örtülüdür. Geniş ve nakışlı saçakları, zevkle işlenmiş kemer ve tavan süslemeleriyle pek güzel olan bu hayrat yapının çeşme kısmı içeridedir. Tamamiyle mermerle kaplı olan çeşme yüzünün ortasında mermer bir mihrap içinde ana lüleler, bunun yanlarında daha küçük lüleler bulunmaktadır.

Beykoz'da İshak Ağa Çeşmesi

FOLKLORUMUZDA ÇEŞME

Çeşme, folklorumuzda geniş bir yer alır. Atasözlerinde, bilmecelerde, manilerde «çeşme» ye geniş çapta yer verildiği gibi, boş inanlarda da çemşeyle ilgili âdetler vardır, meselâ çeşmenin musluğunu açmak talihsizlikleri, kısmetsizlikleri giderir. Nitekim eskiden evlenemiyen kızlar, işi iyi gitmiyen kimseler, bu boş inanların tesiriyle, cuma günleri öğle vakti Eyüp Camisi'ne gider, cuma selâsı verilirken caminin iç avlusundaki büyük çınarları çevreliyen demir parmaklığın dört köşesindeki çeşmelerin musluklarını açarlardı, suyu akar bir şekilde bırakıp giderken «Bu musluk nasıl açılıyorsa benim de kapalı olan kısmetim (veya talihim, işim) öyle açılsın...» diyerek dua ederler, Eyüp Sultan Hazretlerine adaklarda bulunurlardı.

Çeşmeye yer verilen atasözü, bilmece ve manilerden birkaç örnek aşağıya alınmıştır:

Atasözü:

«Çeşmeye gidenin testisi kırılır.»

Bilmece:

«Benim bir kızım var
Geleni geçeni öper»

«Kulağını büktükçe, ağzı sulanır»

Mani:

«Camilerden hu gelir
Çeşmelerden su gelir
Sen orada ben burda
Elimizden ne gelir»

«Bu yoldur çeşme yolu
Boş giden gelir dolu
Testi kulpun kırılsın
Yoruldu yarin kolu»

«Çay kuru, çeşme kuru
Nerden içsin kuzu su
Beni yakıp kül eden
Bir ananın kuzusu»

«Şu pınarı boş buldum
Yüzüğüme taş buldum
Sen orada yan tutuş
Ben burada eş buldum.»

ÇEŞME SAVAŞI

Türk ve Rus donanmaları arasında geçen deniz savaşıdır. Bu savaşta Türk donanması yakılmak suretiyle imha edilmiştir.

1768'de Osmanlı hükümeti, Rusya'nın Lehistan işlerine sonu gelmez müdahalelerinin sonucunu iyi görmiyerek, Rusya'ya savaş açmıştı (Bk. Türk-Rus Savaşı, 1768-74). Rusya'nın bu tarihte Karadeniz'de donanması yoktu, esasen Karadeniz, henüz bir Türk gölü halindeydi. Baltık'ta büyük bir donanma kurarak denizci devletler arasına girmeyi başaran Ruslar, donanmalarını Cebelitarık'tan geçirip Akdeniz'e girmişlerdi. Donanmada başta amiral Elphinstone olmak üzere, yüksek rütbeli birçok İngiliz deniz subayı bulunuyordu; Ruslar denizcilikte daha pek geri oldukları için, yüksek kumanda İngilizler'in elindeydi.

5 temmuz 1770'de Rus donanması, Sakız Boğazı'na girdi, Çeşme kasabası önünde göründü. 30 parçalık bir Osmanlı donanması burada bulunuyordu; ay biçiminde yayılmıştı. Ruslar, düşman donanmasını karşılarında göreceklerini akıllarından geçirmiyen Türk donanmasını gafil avladıklarını anladılar, bütün toplariyle ateş açtılar. Başkomutan Prens Orlof ile Amiral Spritov'un bulundukları savaş gemisi, Kapudane-i Hümayûn Amiral (müstakbel sadrazam) Cezayirli Hasan Bey'in gemisine saldırdı. Hasan Bey'in şiddetli bir topçu ateşi açtırması üzerine büyük hasara uğrıyan Rus amiral gemisi, daresini kaybedip Türk gemisine bindirdi. İki tarafın askeri arasında kanlı bir savaş başladı. Her iki gemi de tutuşup battığı için, iki taraftan canlarını kurtarmak istiyenler, denize atılmaktan başka çare bulamadılar.

Bu arada yaralı olarak kurtulan Amiral Hasan Bey, Kaptan-ı Derya Hüsamettin Paşa'ya, Çeşme limanından çıkmasını, düşman donanmasının üzerlerine geldiğini söyledi. Kaptan-Paşa ise, düşmanın böyle bir cür'et gösterebileceğine inanmamakta ısrar etti. Öte yandan gözü yılan Prens Orlof, İngiliz amirali Elphinstone tarafından zorla Türk

donanmasına hücuma ikna edildi. Fakat gene top düellosuna cesaret edemiyorlardı.

6 temmuz gecesi, İngiliz deniz subayı Greig, bir ateş gemisi hazırlıyarak tutuşturdu, bu gemiyi, Hasan Bey'in ihtarına rağmen yanaşık düzenden ayrılmıyan Türk donanması arasına sürdü. Derhal yanmaya başlıyan Türk gemilerinden ateş birinden ötekine geçiyordu. Yangından kurtulabilen tek gemi Kaptan-ı Derya Hüsamettin Paşa'nın baştardası oldu. Türk denizcileri, bir anda çıra gibi tutuşan gemilerinden kendilerini denize zor atıp kıyıya çıktılar.

İngilizler'in Ruslar'a kazandırdığı bu zafer üzerine Rus Çariçesi II. Katerina, Orlof'a büyük teveccüh gösterdi. Kendisine «Çeşme Kontu» (Graf Çeşmenskiy) unvanı verildi, Petersburg'da bu olay şerefine bir anıt dikilip bir de madalya çıkarıldı.

Türkler, yanıp batan gemilerden bir kısmının toplarını denizden çıkarıp, İstanbul'a getirdiler. Olayın Avrupa siyasetinde, Rusya lehine, büyük mânevi etkisi olmuştur.

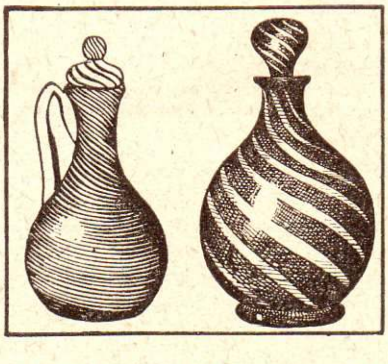
ÇEŞMİBÜLBÜL

Eski Türk camcılığının en ileri gelişme devrinde meydana gelmiş bir şişe çeşididir. Kelime Farsça «çeşm-i bülbül» (bülbül gözü) sözünden yapılmalıdır.

Bu çeşit cam, aslında sadece camdan ibaret değildir. Yol yol billûr ve fayansı kaynaştırarak elde edilir. Bu billûr ve fayans yollar döne döne, burula burula yükselerek lâledan (vazo), gülâbdan (gülsuyu serpmeye mahsus şişe), bardak ve surahi yapmakta kullanılır. Fayans süt beyazı ve yarı şeffaf; renkli veya çeşitli renklerdeki billûr ise tamamiyle şeffaf olduğundan çeşmibülbül şişeler son derece güzel görünür.

Eski Osmanlılarda sırça, pul şişe yapmak hayli gelişmiş bir sanattı. Eğrikapı ile Edirnekapı arasında, Samatya'da ve Etyemez'de böyle birçok tezgâhlar çalışırdı. Üçüncü Sultan Ahmet devrinde Beykoz'da sırf çeşmibülbül yapmak için bir fabrika kuruldu. Zümrüt yeşili, yakut rengi billûrlar üzerine süt beyazı fayans yaldızlar işlenerek yapılan çeşmibülbül surahiler, bardaklar, tabak ve kâseler, çeşitli sofra eşyası Beykoz fabrikası kapandıktan sonra bir yandan kırılıp dökülerek, öte yandan yangınlarda eriyip harap olarak yavaş yavaş ortadan silindi, gayet seyrek raslanan müze, koleksiyon eşyası arasına girdi. Millî sanatımızın yalnız bize mahsus bu şaheserlerine şimdi, antikacı dükkânlarında, çok yüksek fiyatlarla tesadüf ediliyor. Topkapı sarayının billûr eşya dairesinde bunların en güzel örnekleri vardır.

Son zamanlarda, Beykoz Şişe ve Cam Fabrikası çeşmibülbül tipinde eşya yapmaya başlamıştır.

19. yüzyılda İstanbul'da yapılmış, her biri birer sanat eseri olan hareli camdan çeşmibülbüller

ÇEVGÂN

At üzerinde oynanan eski bir Türk oyunudur. Evliya Çelebi'nin yazdığına göre şu şekilde oynanırdı:

Futbolda olduğu gibi alanda iki kale vardı. Bu kaleleri mermerden ikişer sütun teşkil ederdi. Biniciler, iki takım halinde, kalelerin arkasında toplanırlardı. Alanın ortasına ağaçtan, adam başı büyüklüğünde, bir top konulurdu. Davullar çalar, mehter marşları söylenir, sonra her iki takımdan birer atlı çıkıp ellerindeki «çevgân» adı verilen sopa ile topa saldırırdı. Daha sonra, öteki biniciler arkadaşlarının yardımına koşarlardı. Hangi takım topu daha çok kendi kalesine sokarsa o taraf oyunu kazanırdı. Bazan çevgânlar veya top büyük kazalara sebep olurdu.

İran ve Hindistan'da da oynanan çevgânı İngilizler geliştirerek «polo» denilen oyunu meydana getirmişlerdir.

ÇEVREN

Yeryüzünde herhangi bir noktanın çekülüne dik bulunan sonsuz düzleme «çevren» (ufuk) denir. Konuşma dilinde «ufuk» bulunduğumuz yerden bakıldığı zaman yerle göğün birleştiği yer anlamına gelir. Bu da, astronomide, «görünen çevren» diye adlandırılır.

Deniz kenarından baktığımızı farzedersek çok uzakta gökle denizin birleştiği yer çevren olarak kabul edilir. Dikkat edilirse bu tamamen yatay bir çizgi değildir. Tam karşımıza gelen yer yüksek, sağımız ve solumuzdaki yerler daha alçaktır. Bu da dünyanın düz olmayıp yuvarlak olmasının sonucudur. Ufkun genişliği yerden yükseldikçe fazlalaşır.

DENİZ SEVİYESİNDEN YÜKSELDİKÇE ÇEVREN NE KADAR DEĞİŞİR

Yükseklik	*Çevrenin yarı çapı*
5 m.	8 km.
10 »	11 »
20 »	16 »
30 »	19 »
50 »	25 »
100 »	35 »
500 »	79 »
900 »	107 »
1000 »	113 »
1500 »	125 »
2000 »	159 »
3000 »	195 »
4000 »	246 »
5000 »	252 »
7000 »	300 »
10000 »	357 »

ÇEVRİ

Karşılıklı iki akıntı veya esintinin çarpıştığı yerde meydana gelen çevrintidir. «Girdibat» adı verilen hava çevrisi şiddetli olduğu zaman ağaçları söker, evleri yıkar ve «kasırga» adını alır. «Girdap» denilen su çevrisi, su içinde hızla dönen huni biçimindedir. Buna «bungaç» ve «eğrim» de denir (Bk. Deniz; Rüzgâr).

ÇIBAN

Vücudun her hangi bir yerinde meydana gelen irin yığınıdır. Deride şişkinlik, kızartı, ağrı ile kendini belli eder. Soğuk ve sıcak olmak üzere iki çeşidi vardır.

Sıcak Çıbanlar. — Sivilce, kan çıbanı, göydergi, şirpençe gibi boy boy çeşitleri vardır. Bu çeşit çıbanlar mikroplu iltihaplanmalar sonucunda meydana gelir. Önceleri derinin o kısmı hafifçe yanmaya başlar, hafif kızarıklık peyda olur, sonra bu kazırtı artar, sıcaklık fazlalaşır. Çıbanın iyice olgunlaştığı içinin tamamen cerahatle dolmuş olmasından anlaşılır. Yuvarlak halindeki çıbanın etrafı sert, ortası ise iyice yumuşaktır. Kabarık yeri beyazlaşmıştır'

Çıbanların, olgunlaşmadan önce ve sonra olmak üzere, iki şekilde tedavileri vardır. Birinci şekilde sıcak kompresler, yerel banyolar yapılır. Çıban daha bu haldeyken mikrop öldürücü ilâçların büyük faydası görülür. İkinci şekil tedavide ise çıban delinir, içindeki cerahat boşaltılır. Çıban bisturi ile yarılır, temiz lâstik bir boru ile cerahat boşaltılır, veya hidrofilli bir fitille işletilir. Cerahatin akması sona erince de hidrofil pamukla üzeri örtülür.

Soğuk çıbanlar. — Ağrısız, kızartısız, ateşsizdir. Sadece şişkinlikleriyle kendilerini belli ederler. Bu çıbanlar vücudun genel bir temizliğe ve yorgunluktan ötürü kuvvetlenmeye ihtiyacı olduğuna delildir. Birkaç gün aç kalıp sadece meyva, sebze diyeti tatbik etmek iyi netice verir. Haftada bir İngiliz tuzu karıştırılmış su ile banyo yaparak cildin faaliyetini sağlamak mümkündür. Sabahları soğuk bir oturma banyosu yapıp, hemen arkasından da açık havada veya pencere kenarında vücuda kuru friksiyon yapmak iyi sonuç verir.

ÇIĞ

Dağın bir noktasından kopup yuvarlanan, yuvarlandıkça büyüyen kar kümesidir. Dağlardan vâdilere doğru yuvarlanan çığlar büyük tehlikeler yaratırlar. Önlerine ne gelirse yıkıp geçerler, dağlık memleketlerde bazan koca bir köyü bile ortadan kaldırırlar.

Çığ, genel olarak, kar kitlesinin çözülmesinden ileri gelir. Buna da çok kere karın kalınlığının fazlalaşması yol açar. Yamaçlarda kar ne kadar kalınsa çığ ihtimali de o kadar fazlalaşır. Donmuş olan kar tabakalarının üzerine yağan taze kar yamaçlarda tutunamaz, yeter derecede kalınlaşınca da çığ halinde yuvarlanmaya başlar. Çığın ana kar kitlesinden kurtulmasına hafif bir rüzgâr yol açabileceği gibi, o civardaki kuvvetlice bir sesin meydana getirdiği titreşimler de buna sebep olabilir.

Son yıllarda bilhassa İsviçre'de çığla yapı-

lan savaş çok hızlanmıştır. 1950-51 kışında çığ yüzünden 93 kişi ölmüştür. İsviçre'de Davos yakınlarında bu konuda bir araştırma merkezi kurulmuştur. Çok dik yamaçlara dayanma duvarları yaprak, kazıklar çakarak, mümkünse ağaç yetiştirerek çığları ortadan kaldırmak, hiç olmazsa tehlikesini azaltmak yoluna gidilmektedir. Bu arada çığ tehlikesine maruz köylerin etrafına, dalgakıranlar gibi, çığkıranlar yapılmaktadır.

15 - 3 = 12

Aritmetikteki dört işlemden biri: ÇIKARMA

Aritmetikte dört işlemden biridir. Bir sayıyı başka bir sayıdan eksiltmeye, böylelikle iki sayı arasındaki farkı bulmaya «çıkarma» denir.

Çıkarma işleminde çıkacak sayı, çıkarılacak olanın altına yazılır, çıkarma işlemi birler basamağından başlıyarak yapılır. Çıkarma işareti «eksi» (—) dir. Bu işlem sayıları yan yana yazmak suretiyle de yapılabilir.

Örnek:

```
  792   (çıkarılan)
— 461   (çıkan)
-----
  331   (fark)
```

Yahut: 792—461 = 331

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi, eğer çıkan sayının basamaklarındaki rakamların aynı basamağındaki rakamlardan küçükse o zaman çıkarma işlemi kolayca yapılır. Ancak, çok zaman durum böyle olmaz, çıkan sayının bazı basamaklarındaki rakamlar çıkarılandan daha büyük olur. O zaman çıkarmayı deste bozarak yapmak lâzımdır.

Deste bozarak çıkarma şöyle yapılır:

```
  2423
— 1264
```

İlk basamakta 3'ten 4'ü çıkarmak lâzımdır. 3'te 4 yoktur. Onlar basamağından bir 10 alınarak birler basamağına (3'e) verilir; 3 böylece 13 olur. 13'ten 4 çıkarsa 9 kalır. 9'u fark yerine yazarız:

```
  2423
— 1264
------
     9
```

Onlar basamağındaki 20'den 10 aldığımız için 20'den 10 çıkmış, 10 kalmış, yani bu basamaktaki 2, sayısı 1'e inmiştir. 1'de 6 olmadığı için bu defa yüzler basamağından 10 alır, onlar basamağına veririz, 1 böylece 11 olur. 11'den 6 çıkarsa 5 kalır. 5 de fark yerine, 9'un soluna yazılır:

```
  2423
— 1264
------
    59
```

Yüzler basamağından 10 alındığı için 4 sayısı 3 olmuştur. 3'ten 2 çıkarılır. Binler basamağı ise bozulmamıştır. 2'den 1 çıkarılır. Böylece sonuç:

```
  2423
— 1264
------
  1159  olur.
```

Çıkarmanın Sağlaması

Çıkarma toplamanın aksi olduğundan, bir çıkarma işleminin sağlaması toplama yolu ile yapılır: Çıkan sayı ile fark toplanır; toplam, çıkarılan sayıyı veriyorsa çıkarma doğru demektir. Yukarıdaki örneğin sağlamasını yapalım:

```
  1264
+ 1159
------
  2423
```

Çıkarılan sayı 2423 olduğundan çıkarma işlemimizin doğru olduğunu anlarız.

Çıkarma İşlemi Nasıl Öğretilmeli

Aritmetiğin başka işlemlerinde olduğu gibi çıkarma da günlük hayattan örnekler verilerek öğretilmeli, öğretmen, ana-baba bu işte çocuğa yardımcı olmalıdır. Bunun en kolay yolu kuruşlarla, oyuncak tahta kübler veya abaküsle yapılan eğitimdir (Bk. Abaküs).

Bu şekilde deneylerle yapılan çıkarma işlemlerinden sonra aynı işlemleri düşünme yolu ile yaptırmalıdır.

Masanın üstüne gene meselâ 3 kuruş konur. Bu defa, para alınıp cebe konmadan, çocuğa, bir kuruş alınsa ne kalacağı sorulur, bunu düşünerek bulması sağlanır. Buna «düşünme yolu ile çıkarma» denir. Bu, sayarak çıkarmadan daha kolaydır. Düşünme yolu ile yapılan çıkarmanın bu ilkel şeklinden sonra ortaya hiç para konmadan çıkarma yapılır.

— «Cebinde beş karamelâ olsa, bunun ikisini kardeşine versen, kaç karamelân kalır?» gibi sorularla çocuğu düşünme yolu ile çıkarma yapmaya alıştırmak çok faydalı olur.

ÇIKARMA

Savaşlarda düşman elindeki topraklarda köprübaşı kurmak için kıyılara asker dökme işine «çıkarma» denir.

Çıkarma hareketi bu iş için hazırlanmış gemilerle yapılır. Sığ kıyılarda, karaya mümkün olduğu kadar fazla yaklaşabilmesi için, bu gemilerin altları düzdür. Ön kısımları ise asker ve savaş vasıtalarının gemiden çabuk ve kolaylıkla çıkarılabilmesi için, açılıp bir köprü vazifesi görür.

Çıkarma hareketine katılan askerler, özel surette yetiştirilirler. «Komandos» diye anılan bu askerler gayet hızlı hareket edebilmek için hafif fakat tesirli silâhlarla teçhiz edilir.

ÇIKARTMA

Daha çok çocukların kitap ve defterlerini süslemek için kullandıkları, üzerlerine özel şekilde resimler basılmış kâğıtlardır. Bu kâğıtlar suyla ıslatılarak defter veya bir kâğıda yapıştırılırsa kâğıdın üzerindeki çiçek veya hayvan resimleri deftere çıkar.

Çıkartmada kullanılacak resimlerin hazırlanışı şu şekilde olur: Bir kâğıdın üzerine alün, alümin ve özel bir zamk karışımı sürülür. Sonra bu ince tabakanın üzerine ya baskı ile veya elle resim basılır veya yapılır. Bu çıkartma kâğıdı, resmi defterin üzerine gelmek suretiyle konur, suya batırılmış parmakla yavaş yavaş çıkartma kâğıdının arkasına su sürülür, kısa zamanda resim deftere çıkar. Bunun için acele etmemek, çıkartma kâğıdının arkasının her yanını iyice ıslatmak lâzımdır. Resmin deftere iyice çıktığı anlaşılınca, boş kalan çıkartma kâğıdı, yavaşça çekilip atılır.

Çıkartmanın oldukça eski bir tarihi vardır. İngilizler XVIII. yüzyılda seramiklerin üzerine bu şekilde süsler yapabiliyorlardı. İngiliz kimyacısı Well bu çeşit baskı usulünü 1751'de geliştirmiştir. Bu bakımdan çıkartmanın bulucusu sayılır. 1789'da İngilizler Fransa'da porselenlerin üzerine bu çeşit baskı yapma müsaadesini almışlardı. Bu usul zamanla geliştirilerek tahta, cam ve porselen üzerine de baskılar yapılabildi.

ÇIKIK

Kemiklerin, zora gelme sonunda, eklem yerlerinden kurtulmasıdır. Bu sırada çok defa eklem bağları da kopar. Bu gibi hallerde hastayı, fazla zaman geçirmeden, hemen bir doktora göstermelidir. Doktor gelinceye kadar, aşağıdaki tedbirlerin alınması yerinde olur:

Kazazede yatırılır. Terli ise üşümesine engel olacak bütün tedbirler alınır, çıkık olan yeri en rahat, en az acı verecek bir şekilde açıkta bırakılır. Ağrıyı soğuk suya batırılmış bezlerle kompres yaparak hafifletmek mümkündür. Böylece, çıkık yerin şişmesinin de biraz olsun önüne geçilebilir. Çıkan eklemin yerine konması ise ancak usta bir hekimin yapabileceği bir iştir. Bu ameliyeden önce çıkan eklemin radyografisini çektirmek de doktorun çalışmasını kolaylaştırır. Yanlış yere sokulan çıkıklar tehlikeli sonuçlar verebilir. Eklemin, hattâ bütün kolun veya bacağın şişmesine yol açabileceği gibi müthiş de acı verir.

ÇILDIR

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum - Kars bölümünde Kars iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını, güneyde Kars'ın Arpaçay, batıda Ardahan ve Hanak, kuzeybatıda Artvin'in Posof ilçeleri çevirir. İlçenin kuzey, kuzeydoğu ve doğu sınırlarını Türkiye - Sovyetler Birliği devlet sınırı teşkil eder. Merkez bucağından başka Cala ve Kurtkale adında bucakları, bunlara bağlı 45 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.415 km^2

Nüfusu: 29.595 (1960 sayımı)

Çıldır ilçesi Rus sınırındaki Akbaba Dağı ile ilçenin batısında bulunan püskürük kayalardan meydana gelme Kısırdağ (2.950 m.) ve bunlar arasında kalan çukur alanı kaplar. Iklim çok serttir. Kışlar çok soğuk geçer. Hakiki yaz kısa sürer. En yağışlı mevsim yazdır. En önemli akarsu, ilçenin kuzeyinde batı - doğu doğrultusunda akarak Kurtkale yakınlarında sınırlarımız dışına çı-

kan Kura Nehri'dir. İlçede Çıldır Gölü'nden başka Hozapin Gölü adı verilen bir göl daha vardır. Ancak yarısı Türkiye'de bulunan bu gölün suları sodalıdır. Derinliği azdır.

İlçe halkının başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır. Tarım ikinci sırada kalır. En fazla ekilen tahıl çeşidi arpadır. Kura Nehri üzerindeki Kurtkale çevresinde dağınık alanlar halinde bağ ve bahçe tarımı da yapılır.

Kasaba. — İlçe merkezi Çıldır kasabası (eski adı Zorzurna) Çıldır Gölü'nün kuzeybatısında denizden 1.929 m. yüksekte kurulmuştur. Tek mahalleden ibaret köy görünüşlü bir kasabadır. Nüfusu 1.485'tir (1960 sayımı). Kars'a 82 km. Ardahan'a 42 km. lik bir şose ile bağlıdır. 1948'de elektriğe kavuşmuştur. Kasaba içinde akan dere üzerinde büyük bir köprü vardır.

ÇILDIR GÖLÜ. — Kars ilinin Çıldır ilçesi sınırları içinde bulunan bir göldür. Türkiye - Sovyetler Birliği sınırına çok yakındır. Kabaca üçgen biçimindedir. Denizden 1.960 m. yüksekte olan bu gölün en derin yeri 130 m. kadardır. Fazla sularını Kars Çayı'na gönderir. Suları tatlıdır. Gölün yüzeyi aralıktan nisana kadar kalın bir buz tabakasiyle kaplanır. Bu arada, üzerinden kızak ve sürüler geçebilir.

Çıldır Gölü püskürük araziden meydana gelen dik kıyılarla çevrilidir. Yüzölçümü 120 km² kadardır.

ÇINAR

Yüksekliği 40 m. yi geçen ulu bir ağaçtır, el ayasını andıran geniş yapraklariyle koyu gölge verir.

Anavatanı Anadolu olan çınar ağacı ikiçeneklilerin çınargiller familyasındandır. Gövdesi, zamanla enli tabakalar halinde kalkabilen yeşilimsi külrengi kabuklarla örtülüdür. Çiçekleri birevciklidir, yâni erkek ve dişi organları ayrı çiçeklerde, fakat aynı kök üzerindedir. Bu çiçekler ikisi, üçü birer sap üzerinde ceviz büyüklüğünde yumuşak topçuklar şeklindedir.

Çınar kolay yetişir, soğuklardan, dondan pek müteessir olmaz. Odunu daha çok yakacak için kullanılır. Tahtası, zamanla çatladığından, doğramacılıkta pek işe yaramaz, nadir olarak yapı işlerinde faydalanılır. Çınar daha çok parkları, bahçeleri, ağaçlı yolları gölgelemek, süslemek için dikilir.

Çınar çok uzun ömürlü bir ağaçtır. 500 - 2000 yıl kadar yaşar. Yaşlandıkça gövdesinde geniş yarıklar meydana gelir. Bu yarıklar bazı ulu çınarlarda küçük birer oda büyüklüğünde de olabilir.

Çınar Avrupa'ya Anadolu'dan geçmiş, Roma'nın Gollü'ler tarafından zaptedilmesinden sonra birçok Avrupa memleketlerine yayılmış, bir müddet sonra da ihmale uğrıyarak azalmıştır. Ancak XVI. yüzyılda yeniden yetiştirilmeye başlanmıştır. (Bk. Ağaç).

ÇINAR

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle bölümünde Diyarbakır iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Bismil, Mardin'in Savur, güneyde aynı ilin Mazıdağı, güneybatıda Urfa'nın Viranşehir, batıda ve kuzeyde Diyarbakır'ın merkez ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Kilvan adında bir bucağı, 46 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.864 km²

Nüfusu: 19.749 (1960 sayımı)

Çınar ilçesi Mardin - Midyat eşiği adı verilen geniş sırtın kuzey eteklerinden Dicle'ye doğru alçalan alandadır. Arazi bu eşikten çıkan, kuzeye doğru akarak Dicle'ye karışan küçük sularla yarılmıştır. Kara iklimi hüküm sürer. Yazla kış arasında sıcaklık farkı pek fazladır. Yağışlar azdır. Güneydeki Mardin eşiğinin sırtları meşe çalılıklariyle kaplıdır. İlçe halkı tarım ve hayvancılıkla uğraşır. Ova köylüsü tahıl tarımı yapar. En çok buğday, arpa ve baklagillerden nohut, mercimek ekilir. Karacadağ eteklerindeki köyler işe hayvancılıkla geçinir.

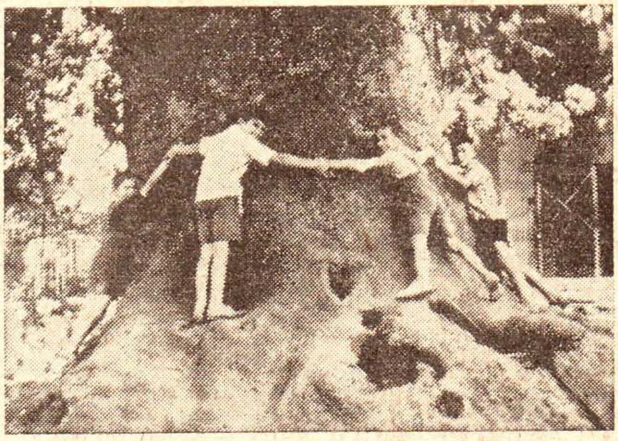
Kasaba. — İlçe merkezi Çınar kasabası Diyarbakır - Mardin şosesi üzerinde denizden 650 m. yüksekte kurulmuştur. Çok eski ve harap bir köy manzarası gösteren esas kasabanın yanında, Bulgaristan'dan ve Kudüs' ten gelen göçmenler için iki ayrı mahalle kurulmuştur. Nüfusu 1.503'tür (1960 sayımı).

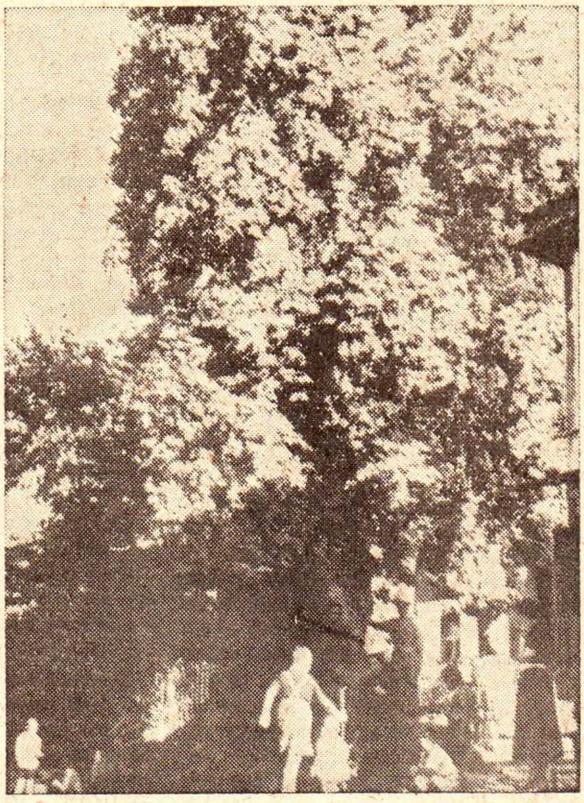

Çıngıraklı yılan

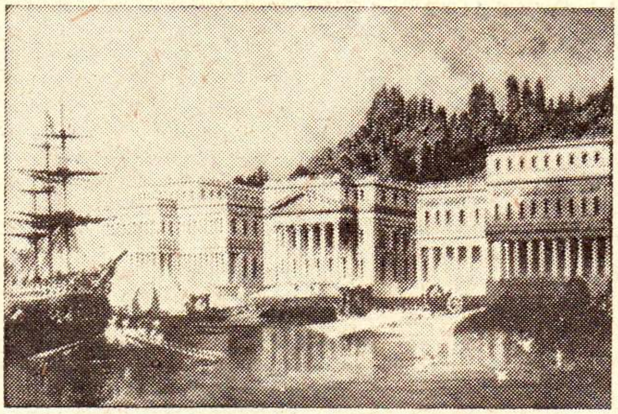
ÇINGIRAKLI YILAN

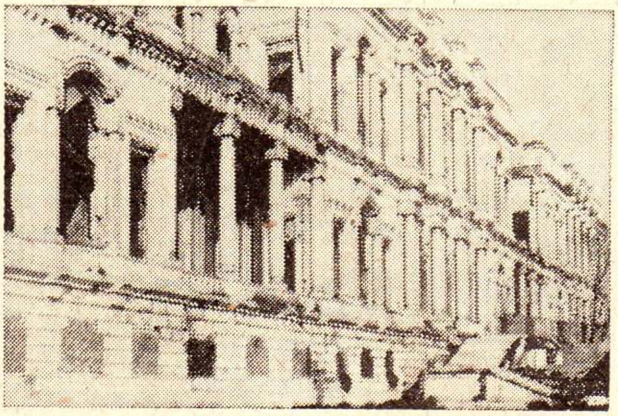
Amerika'da yaşıyan, çok kuvvetli zehiri olan tehlikeli bir yılandır. Uzunluğu iki metreye yaklaşır. Kuyruğunun ucundaki sertleşmiş pullar birbirine sürtündükçe çıngırağa benziyen garip bir ses çıkarır, bu yüzden «çıngıraklı yılan» adı verilmiştir. Vücudu, üzeri yer yer lekelerle kaplı kırmızımtırak esmer renktedir. Ağzında dört tane zehir dişi bulunur. Altı, yedi kadar cinsi vardır, en tehlikelileri Amerika Birleşik Devletleri ve Meksika topraklarında yaşar. Isırması insanı müthiş acılarla kıvrandırarak birkaç saat içinde öldürür. Küçük hayvanlar için çıngıraklı yılan zehirinden kurtuluş imkânsızdır. Zamanında müdahale ederek önleyici serumlarla, zehirleneni ölümden kurtarmak mümkündür.

Memleketimizin hemen her köşesinde pek çok bulunan ulu çınarlardan biri: Bursa'da Muradiye'de Ulu Çınar ve çınarın gövdesini çevrelemeye çalışan küçük çocuklar

Çırağan Sarayı'nın ilk yapıldığı zamanlardaki ve yandıktan sonraki hali

ÇIRAĞAN SARAYI

İstanbul'da Beşiktaş'la Ortaköy arasında, Boğaz kıyısındadır. Abdülâziz tarafından yaptırılan bu saray, devrinde dünyanın en güzel saraylarından biriydi, dikkatsizlik ve ihmal yüzünden yanarak bir harabe haline geldi.

Bulunduğu yerde vaktiyle «çırağan» (donanma) eğlenceleri yapılan bir bahçe ve köşk olmasından bu adı aldığı söylenir. Sonraları aynı yerde muhtelif padişahlar tarafından saraylar yaptırıldı. Bu arada III. Selim'in 1804'de yaptırdığı saray pek meşhur ve muazzamdı. II. Mahmut'un yeniçeri ocağını kaldırmasından sonra bu sarayın ön cephesi kırk kadar sütunla süslenerek klâsik bir şekil verildi. II. Mahmut uzun zaman burada oturdu. Abdülmecit, saltanatının sonlarında, bu sarayı yıktırarak yenisini yaptırma hazırlıklarına başladı. Fakat, isteğini yerine, getirmeye imkân bulamadı.

Abdülâziz, tahta geçince, Ortaköy'e doğru daha bazı yerler de alarak, gayet geniş bir alan üzerine, bugün yanık halde duran, Çırağan Sarayı'nı yaptırdı. Bu sarayın mimarı Karabet Kalfa'nın oğlu Serkis Bey'dir. İnşaat dört yıl sürdü. İç süslemeleri pek muhteşem, kullanılan malzeme de pek kıymetliydi.

Çırağan Sarayı'nın, esas saray, harem ve ağalar dairesi olmak üzere üç binası, büyük bahçeleri, birçok havuzları, birkaç köşkü, bir kayıkhanesi, dört tane de merasim kapısı vardı.

Abdülâziz, Çırağan'da pek az oturabildi. V. Murat ise, tahttan indirildikten sonra ömrünün sonuna kadar (1904) bu sarayda kaldı.

İkinci Meşrutiyette, 31 Mart olayından sonra, Çırağan Sarayı Mebusan ve Âyan Meclislerine tahsis edildi. İçinde bazı değişikliklerle tamirler yapıldı. Fakat 20 ocak 1910'da çıkan bir yangın, iki saat içinde bu güzel sarayı, zengin ve kıymetli eşyası ile birlikte, yaktı. Bu sırada sarayın değeri 5 milyon altın tahmin edilmiştir. Bugün, yanık esas sarayın zemin katı ile diğer binalarından Harem ve Ağalar dairesinden istifade edilmekte, bahçesi de futbol alanı olarak kullanılmaktadır. Kayıkhane kısmında ise. Et ve Balık Kurumu deposu yapılmıştır.

ÇIYAN

Çıyan

Daha çok sıcak memleketlerde yaşıyan sarı renkte, parmak büyüklüğünde bir hayvandır. Eklembacaklılar şubesinin çokayaklılar sınıfından olan çıyanın vücudu 21 halkadan meydana gelmiştir. Üzeri kitinli olan her halkada bir çift ayak vardır. Ayrıca, her halkanın üzerindeki hava delikleri akciğer görevini gören trakelere açılırlar. İlk halkadaki ayaklar çengel şeklinde olup zehirlidir. Tropiklerde yaşayan bazı çeşitlerinin uzunluğu 30 sm. ye yaklaşır. Çıyanlar daha ziyade gündüzleri rutubetli ve karanlık yerlerde, taşların altında saklanırlar, geceleri dışarıya çıkarak dolaşırlar. Büyük cins çıyanların zehiri de oldukça şiddetlidir. Küçük hayvanları sokup öldürdüğü gibi insanlar için de tehlikeli olabilir. Bilhassa çıyanların sıcak memleketlerde yaşıyanları büyük ve tehlikelidir.

Evimizin ve Bahçelerimizin Süsü:
ÇİÇEKLER

ÇİÇEK bir bitkinin üreme organlarını taşıyan kısmıdır. Birçoğu hoş kokulu ve güzel renklidir. Bunun için, süs olarak, bahçelerde, parklarda, evlerde yetiştirilir.

Çiçek, birbiri üzerine yığılmış yaprakların biçim ve renk değiştirmiş şeklinden başka bir şey değildir. Sonradan meyva şeklini alır, tohumlariyle yeni yeni bitkilerin doğmasını sağlar.

Çiçeğin Başlıca Parçaları

Henüz açılmış bir badem çiçeğini alalım, yakından inceliyelim. Bunun birtakım kısımlardan meydana geldiğini görürüz. Bu parçacıklardan hepsinin bitkinin üremesinde önemli görevleri vardır.

Çiçekler çoğunlukla dallara bir sapla bitişmişlerdir. Dala, sapsız olarak, doğrudan doğruya bitişenleri de vardır. Çiçek sapının bir ucu genişliyerek bütün çiçeği üzerinde taşıyabilecek bir tabla halini almıştır. Buna «çiçeklik» veya «çiçek tablası» denir.

Çiçeğin altında, hemen dışında, beş parçalı yeşil yapraklar bulunduğunu görürüz. Bunların herbiri «çanakyaprağı» dır. Hepsine birden «çanak» denir. Bunlar gerek renk, gerekse yapılış bakımından öteki yapraklardan farklı değildir.

Çanak yapraklarının hemen içinden beş tane pembe renkli, daha büyük yapraklar çıkar ki bunlar da çiçeğin «taçrayrağı» dır. Bu, çiçeğin renkli olan kısmıdır. Taçyaprakları gülde pembe, kırmızı, sarı; zambakta beyaz, minede mavi, çiğdemde sarı, leylâkta eflâtun vs. dir.

Taçyapraklarının ortasında uçları topuzlu, kendileri ince uzun birtakım iplikçikler vardır. Bunlar çiçeğin «erkek organları» dır. Erkek organların ortasında «dişi organ» vardır ki bunun da biçimi bir sürahiye benzer. Çiçeğin çanakyaprakları ile taçyaprakları erkek ve dişi organları korumaya yarar.

Bitkilerin Çeşitli Çiçekleri

Gördükleri iş hepsinde aynı olmakla beraber, birçok bitkilerin çiçeklerinin yapılışı, biçimleri birbirine uymaz. Badem, menekşe, gül gibi bitkilerde erkek ve dişi organlar aynı çiçek üzerinde bulunurlar. Bazı bitkilerde ise erkek ve dişi organlar ayrı ayrı çiçeklerde yer almışlardır. Meselâ fındık ağacında bir kök üzerine açan çiçeklerin bir kısmı erkek, bir kısmı da dişi çiçeklerdir. Bu gibi bitkilere «birevcikli bitkiler» denir. Erkek ve dişi çiçekler ayrı ayrı köklerin üzerinde de yer alabilir. «İkievcikli bitki-

Güzel Çiçek Yetiştirmek İçin...

ÇİÇEKLER güzel renk ve kokulariyle evlerimizin, bahçelerimizin en şirin süsleridir. Çiçeğin kokusu, rengi aslında kuşları, böcekleri kendisine çekmeyi sağlar, bu da, çiçeklerin üretici tohumlarının bir çiçekten başka çiçeğe taşınmasını kolaylaştırır. Çiçeklerin değişik, gözalıcı renkte olması böceklerin çiçekleri bitkinin yeşil olan gövdesinden, yapraklarından ayırdetmesini sağlar.

Çiçek yetiştirmek güzel, faydalı, öğretici bir meşgaledir. Küçük bir bahçe, o da yoksa birkaç saksı ve günümüzden ayırabileceğimiz yarım saat, bize güzel çiçekler yetiştirip evimizi süslememize yetebilir. Her çiçeğin kendine göre yetiştirilmesi, bakımı vardır. İyi, güzel çiçek yetiştirmek için bunları bilmek gerekir.

GÜL: Çiçeklerin en asili olarak gösterilen gül, hemen her yerde yetişirse de, yumuşak ve rutubetli toprakları daha çok sever. Güllerin tohumları varsa da ağustosta verdiği sürgünler (piçler) den çelik yapmak yolu ile yetiştirilir. İyi gül türleri, yabani güllere aşı yapmakla elde edilir. 14.000'den fazla türü bulunan bu çiçeğin en beğenilenleri yediverenler, çardakları saran sarmaşık gülleridir. Sarmaşık gülleri sonbaharda, yediverenler kış sonunda budanır. Sarmaşıklarda ucdaki dalların kuvvetli bir şekilde sürmesi gerektiğinden, köke yakın yerlerdeki sürgünler körletilir, alt kısımlardaki dallar budanır.

Yediveren güllerinin kışa kadar çiçek verebilmesi için, kış sonunda yapılan budamalarda, eski dallar kabil olduğu kadar kısaltılır, o yılki taze filizlerin de kuvvetlenmesi için iki karış kadarı bırakılır, geri kalan kısmı kesilir. Bütün aşılı güllerde, aşının alt kısmında çıkacak bütün filizler derhal körletilmelidir.

KARANFİL: Evde, küçük saksılarda bile kolayca yetiştirilebilir. Dayanıklı bir çiçektir. Saksıdayken bile güneşten, yağmurdan, hattâ soğuktan pek kolay kolay müteessir olmaz. 15-20 santimetre çapındaki saksılara kumlu, elenmiş bahçe toprağı doldurulur, mart ve nisan aylarında fideler gömülür. Fidelerin toprağa 4-5 sm. kadar daldırılması yeter. Büyük çiçekler elde etmek için yanlardaki küçük çiçekleri koparmalı, bitki uzadıkça devrilmemesi için yanına bir sopa dikip ona bağlamalıdır. Haftada bir suni göbre şerbetiyle sulamak fayda verir. Kışın ılık bir yerde bulunuyorsa bütün yıl çiçek açması beklenebilir.

LÂLE: 10 sm. çapındaki küçük saksılara beş kısım killi, kumlu toprak, üç kısım çürümüş gübre, iki kısım da kum karıştırılmış bir harç doldurunuz. Ekimde üç, dört kadar lâle soğanını gömünüz. Yalnız, soğanların ucları toprağın dışında kalsın. Saksıları 9° ısıyı geçmiyen avlu veya mahzene koyup bırakın. Böyle bir yer bulunmazsa bahçede kuzeye bakan bir duvar dibine, 30 sm. kadar derine gömüp üzerini kuru yapraklarla örtün. Bu soğanlar ocak başına kadar sürerler. Bu hale gelen saksılar 15° dereceden sıcak olmıyan odalara alınabilir. Önceleri karanlıkta duran saksılar derece derece ışığa çıkarılır. Kolay solmamaları için kuvvetli ışıktan korumak gerekir. Çiçekler solarsa diplerinden kesmeli, soğanlarını bahçede bir yere saklamalıdır.

NERGİS: 15 s. çapındaki saksılara beş kısım killi, kumlu toprak, üç kısım çürümüş gübre, iki kisim da kum karıştırılmış topraktan konur. Lâlede olduğu gibi bu toprak karışımı nergisin yetişmesi için en elverişli olanıdır. Nergis soğanlı bir bitkidir. Bir saksıya beş soğan hesap edilir. Bunlar toprağın iki sm. kadar derinine gömülür. Toprağın içinden sürgün vermeye başladığı zaman yandan çıkan sürgünler kopartılır, bolca sulanır.

YASEMİN: Soğuk iklimlerde güç yetişen bir çiçektir. Hafif zengin topraklı saksılarda, güneşli pencere önlerinde daha kolay yetişir. Kış sonuna doğru henüz açmamış olan yasemin sürgünleri, kesilerek, içeride sıcak bir yerde, vazoda su içine konur. Sonra bu dalcıklar çiçeklenirler.

Mutedil iklimli yerlerde ise, yasemini bahçede yetiştirmek daha iyidir. Yaseminin en makbulü beyaz ve iri çiçekli olanıdır. Bunun kokusu beyaz ve küçük çiçekli olan cinsinden daha fazladır. Yaseminin sarı, mavi cinsleri varsa da bunlar kokusuz olduğu için pek makbul değildir.

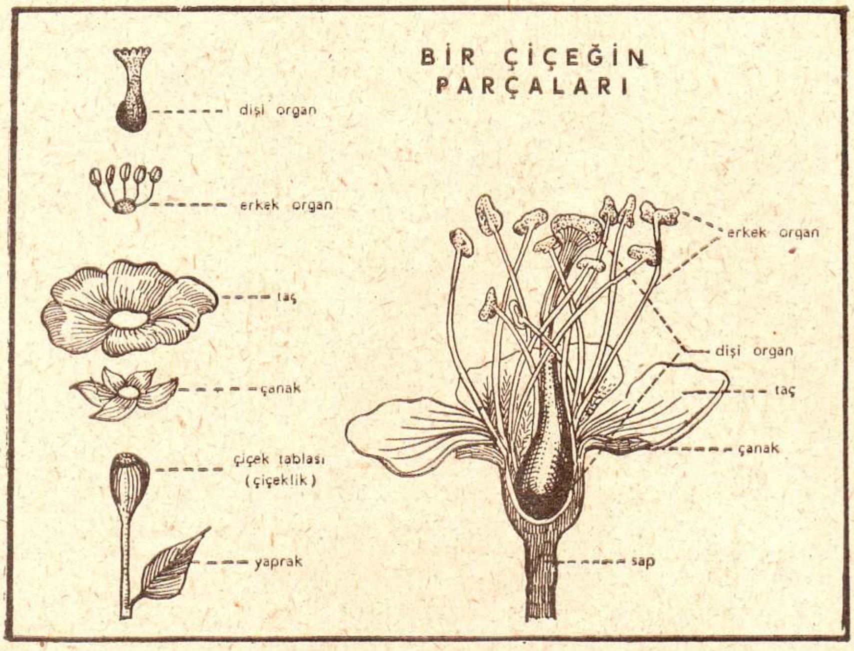

ORTANCA: Bahçe çiçeğidir. Beyaz, pembe, kırmızı ve mavi renklerde çiçekler açar. Çelikten üretilen bu güzel çiçek bol funda toprağında yetişir. Toprağına bir miktar da çürümüş kestane toprağı katılır. Sarnıçlarda toplanan yağmur suyu ile sulanırsa çiçekleri parlak ve mavi olur. Bahçelerde gölgelik yer arıyan ortanca, yaz başından sonbahar sonuna kadar çiçek açar.

Ortancaların ilkbahar başında çiçek açmalarını isterseniz, eylûl başında vereceği sürgünleri saksıya alıp, ılık bir salonda saklayınız, bunlardan şubat veya mart aylarında çiçek elde edebilirsiniz. Bahçede yetiştirilen ortancaların erken açması için kışın dallarını hasırla, köklerini de bol saman ve gübreyle örtmelidir.

KASIMPATI: Çin ve Japonya'dan gelme bir çiçek olan kasımpatı ömürlü çiçeklerdendir. Kökleri soğuktan donmadığından bunları kışın oldukları yerde bırakmak kabildir. Piç ve tohumla üretilir. Çiçek verme mevsimi eylûlle aralık ayı arasındadır. Tohumları ilkbaharda, çelikleri bahar sonunda toprağa dikilir. Rütubeti fazla sevdiğinden bol su vermek lâzımdır. Kasımpatı memleketimizin birçok yerlerinde kasımda açtığından bu çiçeğe «kasımpatı» denilmiştir. «Krizantem» de denilir.

ler» de, meselâ söğütte olduğu gibi, erkek çiçekler hep bir ağacın, dişi çiçekler de hep başka bir ağacın üzerinde toplanmışlardır.

Bazı bitkilerin çiçeklerinde çanak, taç, erkek ve dişi organların dördü birden bulunmasına karşılık bazılarında bunlardan biri noksan olabilir. Böylelerine «noksan çiçek» denir. Bunun gibi tamamen kısır olan çiçekler de vardır.

Çanakyaprakları iki veya daha fazla sayıda olabilir. Gelincikte iki çanakyaprağı bulunur. Çiçek açınca bu yapraklar kendiliğinden düşer. Lâlenin üç çanakraprağı ise tıpkı taçyaprakları gibi renklidirler.

Taçyapraklarının sayısı çanakyapraklarının sayısı kadar olabileceği gibi birkaç katı da olabilir.

Çiçeklerin diplerinde tatlı bir sıvı bulunur. Bu balözüdür. Böcekler, bilhassa arılar, balözünü emmek için çiçeklerin tâ içlerine kadar girerler. Böylece, çiçeğin döllenmesini sağlamış olurlar.

Badem, elma, erik, portakal, bakla, bezelye gibi bazı bitkilerde çanak ve taçyaprakları ayrı ayrıdır. Bunlar «taçyaprağı ayrı olan bitkiler» takımını meydana getirirler. Patlıcan, biber, kabak, zeytin, üzüm, kekik, nane vs. gibi bitkilerin çanak ve taçyaprakları birbirine kaynaşmıştır. Bunlar da «taçyaprağı bitişik olan bitkiler» takımını meydana getirirler. Dut, ıspanak, pancar vs. gibi bitkilerde ise taçyaprağı hiç bulunmaz.

Çiçek Üremeyi Nasıl Sağlar

Erkek organların başındaki topuzlu başçığın içindeki iki kese «çiçek tozu» denilen sarı veya kırmızı bir tozla doludur. Çiçeğin dişi organı biçim bakımından küçücük bir sürahiye benzer. Bunun şişkin olan tarafına «yumurtalık» adı verilir.

Bir çiçeğin döllenmesi, erkek ve dişi üreme hücrelerinin birleşerek çoğalma kabiliyeti olan yeni bir hücre meydana getirmesidir. Bunun için de, çiçek tozunun dişi organın tepeciğine konması gerekir. Bu ya rüzgârla, ya da böceklerle olur. Rüzgârla uçuşan çiçek tozlarının dişi üreme organının üzerine konması ihtimali azdır. Bu gibi bitkilerin çiçek tozları sayıca çok olur. Meselâ bir çam ormanında havayı dolduracak kadar kesif bir sarı bulut halinde uçuşan sarı tozlar çamların kolayca döllenmesini sağlar. Bu gibi tozlaşma daha çok açıktohumlularda, birçeneklilerde, taçyaprağı olmıyan bitkilerde olur.

Bitkilerin büyük bir kısmının döllenmesini böcekler sağlar. Dişi organın tepeciğine konan çiçek tozları bir boru meydana getirerek yumurtacığın deliğine kadar uzanır, orada yumurta hücresiyle birleşerek döllenmiş yumurtayı meydana getirir (Bk. Bitkiler).

ÇİÇEK HASTALIĞI

Çok eski çağlardan beri bilinen, mikropla bulaşan tehlikeli bir hastalıktır. Çiçeğe tutulanlar önceleri titremeye başlarlar, ateşleri yükselir, birkaç gün geçtikten sonra da vücutta birtakım kırmızımtırak lekeler çıkar. Bu lekecikler sonra beyazlaşarak sarımtırak kabarcık haline gelirler. Bu kabarcıkların içleri cerahatle doludur. Yüzde, vücudun her hangi başka bir yerinden daha çok kabarcık toplanır. Bu kabarcıklar burnun içinde, hattâ gözlerin içinde bile çıkabilir. Böylesi çok tehlikeli sonuçlar verebilir, bu arada gözü de kör edebilir.

Cerahatler kendiliğinden kuruduktan sonra kabuklar dökülmeye başlar. Bu kabukların içindeki cerahatler kurumayıp da içeri doğru işlerse hastanın cildinde birtakım çukurluklar kalır. Bunlara «çiçekbozuğu» denir. Bunun için bu kabarcıkların kaşıntısına dayanmak, kaşımamak lâzımdır. Hastalığa yakalanmamak için de muntazaman çiçek aşısı olmak gerekir (Bk. Aşı).

ÇİÇEKDAĞI

İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Kızılırmak bölümünde Kırşehir iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda Yozgat'ın Şefaatli, güneydoğuda Nevşehir'in Kozaklı, güneyde Kırşehir'in Mucur, merkez ve Kaman ilçeleri,

ÇİÇEKLERİN DİLİ

Geçen yüzyıllarda, bilhassa Avrupa'da halk arasında her çiçeğin bir mânası vardı. Bu, Fransız kültürünün tesiriyle memleketimize de girmiş, son zamanlara kadar sürüp gitmişti. Çiçeklere verilen mânalardan başlıcalarını aşağıda bulacaksınız.

ÇİÇEK	CİNSİ	MÂNASI
Akasya	Pembemsi beyazı	Hoşa gitme arzusu
Begonya	Pembe veya beyazı	Gönülden bağlılık
Ful	Beyazı	Arzular
Gardenya	Beyazı	Samimiyet
Glayöl (Kuzgunkılıcı)	Pembe veya kırmızısı	Buluşma
Gül	Pembesi	Aşk
Kamelya	Beyazı	Gurur
Karanfil	Kırmızısı	İhtiras
Kartopu	Beyazı	Gurur
Kır papatyası	Beyazı	Kalb açıklığı
Lâle	Karışık	İlânıaşk
Lâvanta çiçeği	Mavisi	Saygı
Leylâk	Beyazı	Dostluk
Manolya	Yapraklısı	Kuvvet
Menekşe	Moru	Gizli sevgi
Mimoza	Sarısı	Güvenlik
Nergis	Beyazı	Soğukluk
Nilüfer	Beyazı	Kayıtsızlık
Orkide	Beyazı	Gayret
Ortanca	Mavisi	Heves
Şakayık	Kırmızısı	Vefakârlık
Unutmabeni	Mavisi	Hâtıra
Yasemin	Sarısı	Şehevî aşk
Yıldız (dalya)	Kırmızısı	Minnet
Zambak	Beyazı	Saflık

batıda Ankara'nın Keskin ilçesi, kuzeyde Yozgat'ın Yerköy ilçesi çevirir. Merkez bucağından başka Kösefakılı adında bir bucağı, 66 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.445 km²

Nüfusu: 31.875 (1960 sayımı)

İlçenin büyük bir kısmını Delice Irmak vâdisi üzerinde yükselen Çiçekdağı kütlesi kaplar. Yüksekliği 1.447 m. ye varan bu dağ batıda Kılıçözü Çayı'na doğru alçalır. Yazlar sıcak, kışlar soğuk geçer. Başlıca ürün buğday ve arpadır.

Kasaba. — İlçe merkezi Çiçekdağı kasabası Çiçekdağı'nın kuzeydoğu eteğinde denizden 936 m. yüksekte kurulmuştur. Demiryolu üzerindeki Yerköy istasyonuna 6 km. uzaklıktadır. Ayrıca, Kırşehir - Yozgat şosesi de kasabanın yanından geçer. Yozgat'a 47, Kırşehir'e 68 km. uzaklıktadır. Kasabada belediyeye ait bir park, bir fidanlık vardır. İki mahalleden meydana gelmiştir. Nüfusu 2.159'dur (1960 sayımı).

ÇİÇEKLİ BİTKİLER

Bitkiler âleminin iki büyük şubesinden biridir. Yeryüzündeki bitkilerin büyük bir kısmı bu şubede bulunur. Bu bitkilerin çok büyük bir kısmı klorofilli ve kendibeslektirler. Asalak ve ortak olarak başka canlıların üzerinde yaşıyanlarına çok nadir raslanır. Üreme organları çok gelişmiştir. Açıktohumlular ve kapalıtohumlular olmak üzere iki alt şubeye bölünürler (Bk. Bitkiler).

ÇİÇEKSİZ BİTKİLER

Bitkiler âleminin iki büyük şubesinden diğeridir. Hepsi ilksel bitkilerdir. Çoğalma organları çok küçüktür. Damarlı çiçeksizler, Karayosunluları, Talli bitkiler olmak üzere üç alt şubeye ayrılır (Bk. Bitkiler).

Besinlerimizi veren önemli bir iş alanı:

ÇİFTÇİLİK

ÇİFTÇİLİK insanların beslenmesinde büyük yeri olan bir iş alanıdır. Bütün dünyadaki insanları çiftçiler besler. Yediğimiz ekmek, et, sebze, içtiğimiz süt, hattâ bira hep çiftlik ürünlerinden elde edilir. Çiftçiler sığır yetiştirirler, geniş ölçüde kümes hayvanları beslerler. Bu sayede hem kendi yiyeceklerini, hem de şehirlerde oturanların yiyeceğini sağlarlar. Çiftliklerde aynı zamanda buğday, pamuk, tütün gibi çeşitli bitkiler de yetiştirilir (Bk. Çiftlik).

Çiftçilik dünyanın çeşitli bölgelerine göre türlü değişiklikler gösterir. Meselâ Danimarka ve Holânda'da çiftçilik daha çok süt ve tereyağı gibi sığır ve koyun ürünleri üzerinedir. Güney Fransa ve İtalya çiftçileri meyva yetiştirir. Güney Rusya'da çiftçilik buğday, Almanya'da daha çok patates üzerinedir. Hindistan çiftçileri pamuk ve pirinç, Orta Amerika çiftçileri kahve ve muz yetiştirirler. Kanada çiftçiliği de buğdayı ile tanınmıştır.

Türkiye'de Çiftçilik

Memleketimizde toprak durumuna, iklim şartlarına göre, çeşitli bölgelerde çiftçilik konuları değişiktir. Bir tarım memleketi olan Türkiye'de halkın %70'i köylerde yaşar, çiftçilikle uğraşır. Bunlar kendi bölgelerinin iklim özelliklerine göre ürün yetiştirirler. İç Anadolu Bölgesi çiftçilerinin en çok yetiştirdikleri buğdaydır. Yalnız Ankara, Konya ve Sıvas Türkiye'de elde edilen buğdayın % 25'ini yetiştirirler. Kıyı kesimlerinde, çoğunlukla Karadeniz kıyılarında, mısır; Ege ve Marmara kıyılarında meyva ve zeytin yetiştirilir. Akdeniz Bölgesi'ndeki çiftçiler pamuk, turunçgiller; Ege Bölgesi'ndekiler haşhaş, pamuk gibi kendi bölgelerine uygun bitkiler yetiştirirler.

Hayvancılık da bütün Anadolu'ya yayılmıştır; İç Anadolu'da daha çok koyun, Karadeniz kıyılarında sığır beslenir.

Bitkilerin Yetiştirilmesi

Çiftçi bitkileri çeşitli maksatlar için yetiştirir. Buğday gibi bir kısım bitkiler besin için, pamuk gibi bitkiler de giyim eşyası yapmak için yetiştirilir. Tütün ise bambaşka bir maksatla kullanılan bir bitkidir. Çiftçilerin yetiştirdiği bu çeşit bitkilerden hepsinin ayrı ayrı yetiştirilme usulü vardır; hepsinin sevdiği toprak başkadır.

Bitki yetiştirmenin birçok safhaları vardır:

Toprağın Hazırlanması. — Ekim işine başlarken önce toprağın sürülüp gevşetilmesi gerekir, bu sayede toprak tohumların yetişmesine elverişli bir hal alır, üstelik yabani otlar öldürülmüş, toprak havalandırılmış olur. Ancak, sürme işinin toprağı fazla incitmesi bazan fena sonuçlar verir, şiddetli bir yağmur toprağın asıl zengin olan üst kesimini sürükleyip götürebilir. Bu bakımdan eğimli yerlerde bulunan topraklar hem fazla derin sürülmez, hem de sürme işi eğime dikey olarak yapılır.

Ekim ve Çapa. — Bitki yetiştirmede ikinci adım ekimdir. Eskiden çiftçinin en önemli meşgalelerinden olan ekme işi bugün modern çiftlik makineleriyle kolayca yapılabilmektedir. Ancak, çiftçinin tohumu ekmeden önce denemesi gerekir. Deneme işi şöyle olur: Çiftçi iyice rutubetli bir kumaş parçasına bir tutam tohum sarar. Bir müddet sonra bunu açarak kaç tanesinin çimlendiğine bakar. Eğer çimlenenler fazla değilse tohum elverişli değil demektir.

Bir kısım bitkiler yetişmeye başladıktan sonra çapalanmak ister. Bu hem toprağın havalandırılması, hem de yabani otların yok edilmesi bakımından faydalıdır. Bilhassa pamuk ve mısır gibi bitkiler ve sebzeler için toprağın gevşetilmesi şarttır.

Çiftçinin Düşmanları

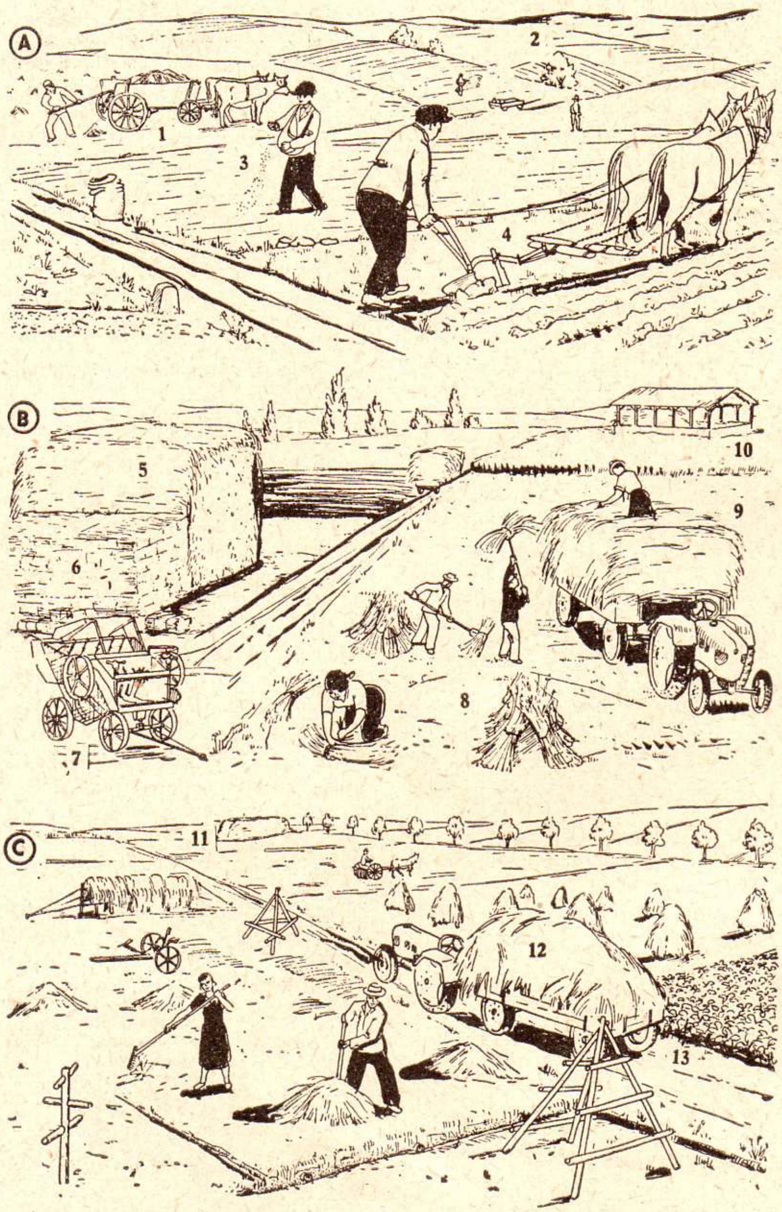
Çiftçinin düşmanlarının başında bitki hastalıkları ve bitkilere zarar veren hayvanlar gelir. Bitki hastalıklariyle savaşmanın ilk yolu hastalıklara dayanıklı olduğu bilinen tohumları kullanmaktır. Ayrıca, tohumların ekilmeden önce ilâçlanması da hastalıkları önlemekte faydalı olur. Bitkiler büyümeye başladıktan sonra da ilâçlanır. Bu, bitkileri hem hastalıktan, hem de zararlı böceklerden korumak için faydalıdır.

Hava durumu da çiftçinin hem en büyük dostu, hem en büyük düşmanıdır. Havalar uygun giderse çiftçi çok iyi ürün alabileceği gibi, kötü havalar da bütün ürününün mahvolmasına yol açabilir. Kötü hava şart-

Harman savuran köylü kadınlarımız

ÇİFTÇİLİK HAYATINDAN GÖRÜNÜŞLER

A) 1 — Çiftlik arabası; 2 — Ekili tarlalar; 3 — Tohumun ekilmesi; 4 — Toprağın sürülmesi.

B) 5 — Saman yığını; 6 — Balya yığını; 7 — Balya makinesi; 8 — Sap demetleri; 9 — Sapların yüklenmesi; 10 — Tarlada samanların saklandığı yer.

C) 11 — Saman yığını; 12 — Traktör ve römorku; 13) — Pancar tarlası.

larından korunmak hemen hemen imkânsızdır. Ancak, meteoroloji istasyonlarının havanın bozacağını, don olacağını daha önceden bildirmesi bir dereceye kadar çiftçiye faydalı olur.

Hasat ve Satış

Bitkiler yetiştikten sonra sıra hasata gelir. Bunun da bitkinin çeşidine göre türlü usulleri vardır. Pamuk elle veya makineyle toplanır, tütün yaprakları büyüdükçe koparılır, buğday, arpa vs. tırpanla veya özel makinelerle biçilir (Bk. Biçerdöğer). Bir kısım bitkilerin ürünü alındıktan sonra, kalan kısımları sürülerek toprağa karıştırılır, bunlar gübre vazifesi görürler.

Toplanan bitkiler gene cinslerine göre çeşitli işlemler görür. Buğday sapından, pamuk tohumlarından ayrılır, tütün yaprakları kurutulur, en sonunda satılacak hale gelir.

Hayvan Yetiştirme

Çiftçilikte çeşitli hayvanlar da yetiştirilir. Bu da, bitkide olduğu gibi, bölgenin iklimiyle ilgilidir. Iklim şartları koyun yetiştirmeye çok elverişli olan Ankara, Sıvas, Konya, Niğde, Eskişehir, Kayseri, Yozgat gibi illerimizde geniş ölçüde koyun yetiştirilir. Bakımı ve beslenmesi daha güç olan sığır, yağışı bol olan Karadeniz kıyılarında yetiştirilir. Birçok yerlerde de tavuk, hindi, kaz, ördek gibi kümes hayvanları yetiştirilir. Amerika'da mink, tilki gibi kürkü değerli hayvanların yetiştirildiği çiftlikler de vardır.

Hayvanların bakımı bitkiden daha zordur. Onların da tıpkı insan gibi tam kendilerine gereken besini (karbonhidrat, yağ, protein ve vitamin) almaları lâzımdır. Hayvanların sadece çayırda otlaması yetmez. Otlardan alınamıyacak besinlerin ayrıca verilmesi gerekir.

Kümes hayvanları için özel kümesler yapılmalıdır. Şimdi civcivler özel kuluçka makinelerine konan yumurtalarla elde edilmekte, bu sayede geniş ölçüde tavuk yetiştirmek mümkün olmaktadır.

Hayvanların barınacağı yer de hayvan yetiştirmede çok önemlidir. Bunların ağıl ve ahırlarının çok temiz tutulması lâzımdır. Yavru hayvanlara bakım ise çok daha büyük bir dikkat ister. Memeli hayvanların yavruları doğdukları zaman ana sütiyle beslenir. Kümes hayvanları ise yumurtadan çıktıktan sonra bir müddet özel yemle beslenirler.

Hayvan Hastalıkları

Çeşitli hastalıklar zaman zaman hayvanlara büyük zararlar verir. Bazı çiftçiler, bir kısım hastalıklara dayanıklı olduğu bilinen cinsleri yetiştirirlerse de bu, hastalığı önlemekte kesin bir tedbir değildir. Gerektiği gibi korunmazsa hayvanlara hastalık gelir, o zaman çiftçi bütün hayvanlarını kendi eliyle öldürmek zorunda kalır.

Hayvan hastalıkları iki bakımdan zararlıdır: Birincisi hayvan kaybına yol açar, çiftçiyi zarara uğratır; ikincisi, bazı hayvan hastalıklarının insanlara da bulaşmasıdır. Bu bakımdan, hayvan sahipleri hastalıklara karşı çok uyanık olmalı, sık sık hayvanlarını bir veterinere muayene ettirmelidir.

Asalak (parazit) böcekler de hayvanları çok rahatsız eder. Üstelik, birçok hayvan hastalıklarının yayılmasına yol açarlar. Hayvanların kaldıkları yerlerde D.D.T. yapılırsa sinekler ölür, hiç olmazsa uzak durur. Ayrıca, böcekleri öldürmek için hayvanlara ilâç serpilir, veya ilâçlı suya sokularak üzerlerindeki böceklerin ölmesi sağlanabilir.

Hayvan Ürünleri

Eti için beslenen hayvanlar şehirlere sevkedilerek mezbahalarda kesilirler. Bunların bir kısmı taze taze kasaplara dağıtılır, bir kısmı da soğuk hava depolarında saklanır.

Sütü için beslenenlerden elde edilen günlük verim şehre yakın çiftliklerden doğrudan doğruya şehre gönderilir; uzak yerlerdekiler tereyağı, peynir yapımında kullanı-

lır. Kümes hayvanlarının yumurtaları özel ambalâjlarla sevkedilebilir. Canlı satılacak olanlar gene pazarlara yollanır. Mevsiminde koyunların yünü kırkılarak satılır. (Çiftlik hayvanları hakkında fazla bilgi almak için her birinin kendi maddesine bakınız.)

Bibliyografya:

Çiftçi Kılavuzu (N. Kıraç, A. Y. Kocamemi, 1954); Çiftçiler, Topraklarınızı koruyunuz! (A. Alp, 1953); Çiftçi Elkitabı (Z. Çekel, 1953).

ÇİFTELER

İç Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Sakarya bölümünde Eskişehir iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Sivrihisar, güneyde Afyonkarahisar'ın Emirdağ, batıda Eskişehir'in Seyitgazi ve kuzeyde aynı ilin Mahmudiye ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka bucağı yoktur. 23 köyü vardır.

Yüzölçümü: 949 km^2

Nüfusu: 18.249 (1960 sayımı)

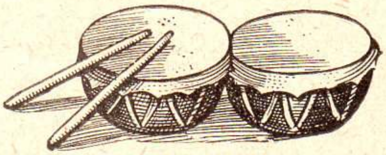
Porsuk Çayı çevresinde gelişen Eskişehir Ovası'nın güneydoğusundaki hafif bir eşikten sonra Seyit Suyu çevresinde gelişen Çifteler Ovası görülür. Bu ova ile bunun doğusunda ve batısındaki dalgalı arazinin bir kısmı Çifteler ilçesi içinde kalır. Seyit Suyu kuzeybatı - güneydoğu doğrultusunda akar, Sarı Su daha başka kollarla birleşerek Sakarya Nehri'ni meydana getirir. Çifteler Ovası'nda tahıl ekimi çok yapılır. Tahıldan sonra en fazla şeker pancarı ekilir.

Kasaba. — İlçe merkezi Çifteler kasabası Çifteler Ovası'nın ortasında kurulmuştur. Nüfusu 4.650'dir (1960 sayımı). Eskişehir'e 67 km. lik düzgün bir yolla bağlıdır. Bu yol daha güneye inerek Çifteler'i Emirdağ - Bolvadin - Çay üzerinden Afyonkarahisar'a, Konya'ya bağlar.

Çifteler Harası: II. Mahmut devrinden beri çalışmaktadır. Bu müessese imparatorluk zamanında süvari teşkilâtına binek hayvanı yetiştirmek gayesiyle kurulmuştu. Cumhuriyet devrinde attan başka sığır, koyun ve tiftik üzerine de çalışmalar başlamıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında bu müessesenin imparatorluktan kalma bütün tesisleri yıkılmış, yağma edilmişti.

Haranın atçılık şubesinde «Çifteler yarımkanı» adı ile yeni bir at ırkı yetiştirilmektedir. Sığırcılık şubesinde Boz ırk, koyunculuk şubesinde Akkaraman + Merinos melezleri yetiştirilir.

ÇİFTENAĞRA

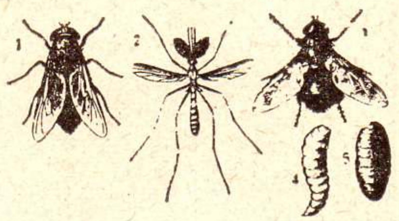

Çiftenağra

«Çifte nakkare» kelimesinin halk ağzında aldığı şekildir. Yan yana bağlanmış iki basık dümbelekten ibaret bir vurma sazdır. Elle, daha çok iki küçük değnekle vurularak çalınır. Zurnaya eşlik eder. Klâsik Türk müziğinde kullanılmaz. Asıl nakkare, kökü pek eski olan bir vurma sazdır ki, Türk savaş müziğinde de kullanılmış, katır üzerine konularak çalınmıştır (Bk. Mehter).

ÇİFTKANADLILAR

Hayvanlar âleminde böcekler sınıfının bir takımıdır. Bu takımda karasinek, sivrisinek, etsineği, yeşil leş sinekleri, küçük sirke sinekleri, çeçe sineği gibi haşarat bulunur. Başlıca özellikleri iki kanadlı olup ağızlarının emmeye elverişli olmasıdır. İkinci çift kanadları güdük kalmış, denge organı halini almıştır. Yeryüzünün hemen her bölgesine dağılmışlardır. Birçoğu gerek sağlık, gerekse tarım için zararlıdır.

1 — At sineği; 2 — Sivrisinek; 3 — Et sineği; 4 — Et sineği lârvası; 5 — Et sineği krizaliti

Çiftlik

Yiyeceklerimizin çoğunun elde edildiği yer...

ÇİFTLİK, çiftçilikte çok önemli yeri olan bir toprak ve yapı topluluğudur. İster bitki, ister hayvan yetiştirsin, çiftçinin her şeyden önce toprak, malzeme ve binalara ihtiyacı vardır. Bunlar da, çiftçinin çalışma konusuna göre, değişik büyüklük ve cinsten olur.

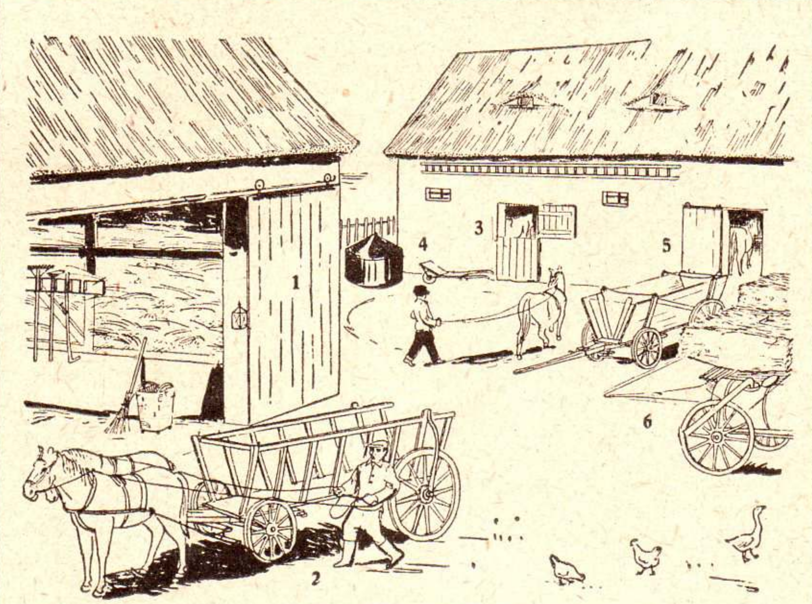
Çiftlik arazisi genel olarak dönümle ölçülür. (Bir dönüm 939,3 m^2 dir.) Çiftlik arazisinin büyüklükleri beş, on dönümden yüzlerce dönüme kadar değişir. Sığır ve koyun yetiştirilen çiftliklerin büyüklüğü binlerce dönümü bulur. Sebze çiftlikleri için 100 - 200 dönümlük toprak kâfidir.

Çiftliklerin cinsi her şeyden önce bulunduğu iklim bölgesine, toprağın durumuna bağlıdır. Soğuk bölgelerde pamuk yetişmez; mısırın fazla yağışa ihtiyacı vardır; tütün ve çay buğday yetiştiren toprakta bitmez (Bk. Çiftçilik).

Çiftlik Binaları

Bir çiftlikte hem çiftlikte yaşıyanların barınacağı, hem de çiftlik faaliyetleri için gerekli binalar bulunur. Bunların da büyüklüğü, çeşidi çiftliğin cinsiyle ilgilidir. Meselâ bir tütün çiftliğinde tütün yapraklarını kurutmak için özel yerlere ihtiyaç vardır. Sağmal hayvanların yetiştirildiği çiftliklerde ise sütleri serin tutmak, tereyağı yapmak için yerler bulunur.

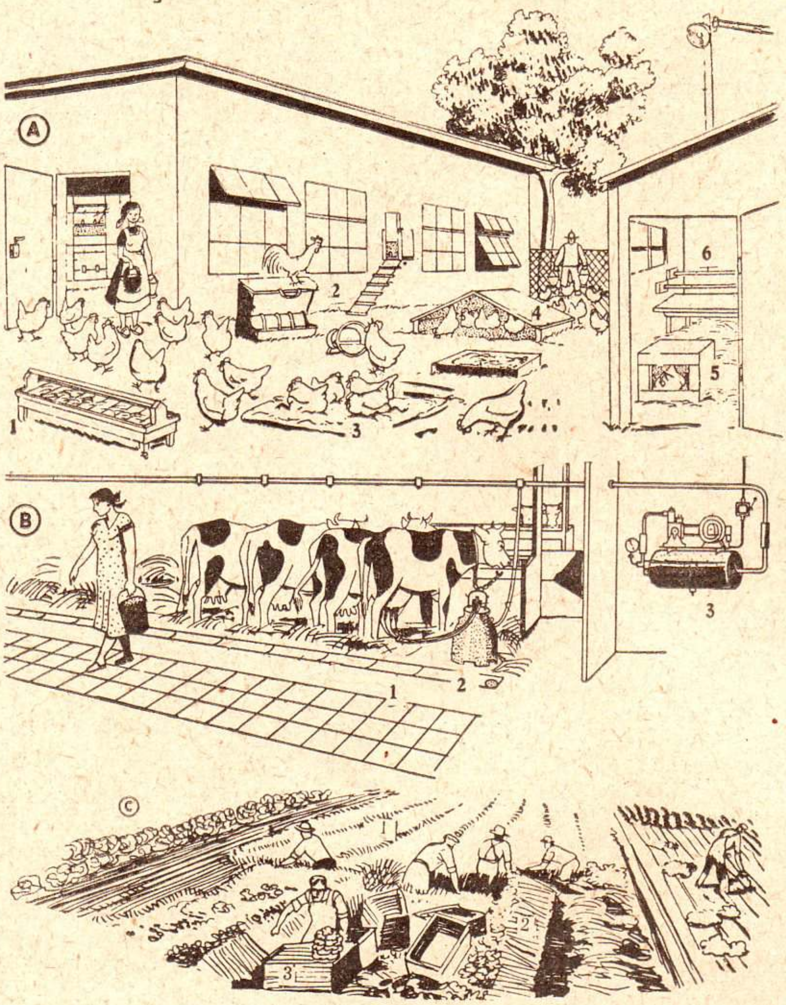
Ahır. — Çiftliklerde çalışanların oturacağı binalardan başka, ahır ve ambarlar, garaj, çiftlik malzemesinin konacağı yerler bulu-

ÇİFTLİKTEN BİR KÖŞE

1 — Samanlık; 2 — Çiftlik arabası; 3 — İnek ahırı; 4 — El arabası; 5 — At ahırı; 6 — Arabalar.

ÇİFTLİK HAYATINDAN SAHNELER

A) TAVUKÇULUK. 1 — Açık yemlik; 2 — Kapalı otomatik yemlik; 3 — Eşelenme yeri; 4 — Gölgelik; 5 — Folluk; 6 — Tünek.
B) MODERN SÜTÇÜLÜK: 1 — Süt borusu; 2 — Süt güğümü; 3 — Süt tulumbası ve motoru.
C) SEBZECİLİK: 1 — Sebze bahçesi; 2 — Toplanmış sebzeler; 3 — Toplanmış sebzeler sandıklara yerleştiriliyor.

nur. Ahırların birçok çeşidi vardır Hayvanların yiyeceği çok zaman ahırın üst kesimine depo edilir. Bazı Amerikan çiftliklerinde ise bu depo ahırın bitişiğinde küçük bir kule biçimindedir. Bunlara «silo» denir.

Ahırların yapımında dikkat edilecek en büyük özellik bunların havadar olması, içine konulacak hayvanlara yetecek kadar büyük olmasıdır. Ahırın temizliği dikkat edilecek şartların başında gelir. İnek ahırlarının hemen yanında özel bir sağma yeri, ayrıca sağılan sütlerin biriktirileceği bir yer bulunmalıdır. İnek ve at ahırlarında her hayvan için ayrı bir bölme yapmak faydalıdır. Bölmeler iki sıra halinde olur, arasında geçecek bir yer bulunur. Bunlardan başka, yavruların bakımı için de bir yer olmalıdır. Soğuk bölgelerdeki ahırların koruyucu olmasına bilhassa dikkat edilmelidir.

Kesimlik hayvanlar sıcak, kapalı ahırlar istemez. Ancak, buzağı ve danaların hava şartlarından korunması gerekir; bunun dışında, hayvanlar açık sundurmalarda barındırılır. Sundurmaların zemini beton olmalıdır; bu, besleme ve temizlik işleri için lüzumludur. Ancak, kar yağışı fazla olan yerlerde ayrıca koruyucu tedbir almak, daha kapalı barınaklar yapmak gerekir.

Damızlık inek sürüleri hiç değilse sürünün yüzde onunu alacak kadar kapalı yere ihtiyaç gösterir. Ayrıca, buzağıların bakımı için de özel bir yer bulunmalıdır.

Ağıl. — Ağıl çit veya duvarla çevrili bir yerdir. Koyunlar, keçiler genel olarak, ağıllarda barındırılır. Bunlar için ayrıca kapalı bir yer yapılmaz. Sadece kuzulama zamanında bir sundurma altına alınırlar. Ancak, soğuk iklimlerde zaman zaman hayvanların bulunduğu yer kapatılmalıdır. Kuzulama zamanında da hayvanları daha sıcak bulundurmak gerekir. Gerekirse üstü örtülü ağıllara konurlar.

Domuz bakımının en önemli tarafı yavrular sekiz haftalık oluncaya kadardır. Bu devre içinde ana ve yavru domuzları temiz bulundurmalı, bilhassa yavruları ana domuzun ezip öldürmesine meydan vermemelidir. Buna bilhassa doğumun ilk günlerinde dikkat etmek gerekir. Bunun dışında domuzların bulunduğu yerde temizliğe dikkat etmek, kuru bir barınak sağlamak yeter (Bk. Domuz).

Tavukçuluk dünyada olduğu gibi memleketimizde de günden güne gelişen bir konudur. Birçok çiftliklerde tavuk yetiştirildiği gibi özel tavuk çiftlikleri de kurulmaktadır (Bk. Tavukçuluk).

Çiftlik Makineleri

Çiftliklerde kullanılan âletler XIX. yüzyıldan bu yana makineleşmeye başlamıştır. Bugün başarılı bir çiftliğin ilk şartı el emeği yerine makinelerden faydalanmaktır. Makinelerin cinsi, sayısı da gene çiftliğin cinsiyle, büyüklüğüyle ilgilidir. Meyva çiftlikleri daha çok el emeğine ihtiyaç gösterir, buna karşılık buğday çiftlikleri makine tarımına en uygun gelenidir (Bk. Biçerdöğer).

Batıda, bilhassa A. B. Devletlerinde, bugün bizim için yabancı olan çiftlik makineleri kullanılmaktadır. Bunların başında pamuk, mısır, patates ve şeker pancarı toplıyan makineler gelir. Bilhassa pamuk ve mısır toplamada kullanılan makineler yan sıralara bir zarar vermeden çalışırlar. Mısır toplama makineleri kendi kendine mısırları toplar, yapraklarını soyar. Patates toplamakta kullanılan makineler patatesleri yerden çıkarır, topraklarını temizler, asansörle çuvallara gönderir.

Dikme makineleri de XX. yüzyıldan beri büyük gelişme göstermiştir. Bugün buğday, mısır, pamuk, şeker kamışı, patates gibi bitkiler makinelerle ekilip dikilmektedir. Bunların bir kısmı sadece bitkiyi dikmekle kalmaz, tam oranında gübreyi de toprağa atar. Bugün, büyük sebze çiftliklerinde bitkilerin fide halinde dikilmesi bile makinelerle yapılır. Bu makineler fideleri yerinden çıkarır, istenilen yere diker, sıkıştırır, gerekli miktarda gübre verir, fideyi sular.

Mısır ve pamuk gibi bitkiler yetişmeye başladıktan sonra toprağın çapalanması işi de gene makinelerle yapılır. Çapa bakineleri ekili sıraların arasından geçerek toprağı gevşetir. Bugün bitkilerin ilâçlanması bile makinelerle yapılmaktadır. Çiftliklerde kullanılan makinelerin bir kısmı traktörlerle çekilir, bir kısmı da kendi motorlariye çalışırlar.

Ürünün Saklanması

Buğday, arpa, yulaf, çavdar, soya fasulyesi saklanmak için nemlilikleri % 12,5'a düşünceye kadar kurumuş olmalıdır. Bir kısım tahıllar doğrudan doğrupa saklanabilecek kadar kuru olur; kuruluk oranı yeteri kadar olmıyanların özel olarak kurutulması gerekir. Amerika'da bu iş için özel kurutma makineleri kullanılır. Tanelenmiş mısır ve darının saklanması da buğday gibidir. Ancak, mısırın rutubet derecesi fazla olduğun-

dan % 12'ye düşünceye kadar kurutulması gerekir. Mısır bazı yerlerde koçandan ayrılmadan, koçanı saran kabuklarla birlikte kurutulur.

Tahılların saklanacağı ambarların biçimi, yapılış teknikleri başka başkadır. Bugün geniş ölçüde tahıl depo etmek için silolar kullanılır (Bk. Silo).

Samanlar havadar, kuru bir yerde saklanmalıdır. Balya yapma samanın hacmini yarı yarıya azaltır, ağırlığını da iki kat artırır. Yüksek kaliteli sebze samanları önce açık havada, sonra da kapalı yerde kurutulmalıdır.

Meyva ve sebzelerin bir kısmı taze taze pazara gönderilir, bir kısmı da kurutulur. Bamya ve fasulya kurutulan sebzelerin, incir, kayısı, üzüm, erik de kurumaya elverişli meyvaların başında gelir. Bunların çeşitli kurutma ve koruma usulleri vardır.

Çiftliklerin Gelişmesi

Osmanlı İmparatorluğu'nda memleket arazisinin büyük bir kısmı birtakım parçalara bölünmüştü. «Reaya çiftlikleri» denen bu parçalar onları işliyebilecek durumdaki köylere «tapu bedeli» denilen bir nevi peşin kira ile verilir, bu şekilde toprak alan köylü o toprağı işlemekle yükümlü bulunurdu. Çiftçi toprağı işliyemez veya boş bırakırsa, toprak elinden alındığı gibi, ayrıca meydana gelen zarar kendisine ödetilirdi. Çiftliklerin büyüklüğü 60 - 150 dönüm arasında değişirdi. Bunlardan yılda bir defa «çift resmi» veya «çift akçesi» diye vergi alınırdı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk çağlarında bir de «hassa çiftlikleri» vardı. Bunlar doğrudan doğruya sipahiler tarafından işletilir, «kılıç yeri» diye anılırlardı (Bk. Tımar; Zeamet).

Çiftliklerin işletilmesi dünyanın başka memleketlerinde de çeşitli değişiklikler geçirmiştir. Bugünkü teknik gelişmeler birçok alanlarda insanın yerini makineye bırakmasına yol açmışsa da, gene de dünya nüfusunun beşte ikisi çiftçilikle geçinir. Bugün başkalarına ait çiftliklerde çalışan insanların sayısı 750.000.000 olarak hesaplanıyor.

Son yüzyıllarda çiftlik çalışmalarında büyük çığır açan ilk makineyi, 1831'de, Cyrus McCormik adında bir Amerikalı yapmıştır. Bu bir biçme makinesiydi. Daha sonra, atlarla çekilen pulluk ve ekme makineleri yapıldı. 1934'te gene Amerika'da harman makinesinin yapılması çiftlik çalışmalarının gelişmesini sağlıyan ikinci büyük icat oldu. XX yüzyılın başlarında traktörün icadı da çiftlik ürünlerinin geniş ölçüde artmasını sağladı, artık yeni icatlar birbirini kovaladı.

Bibliyografya:

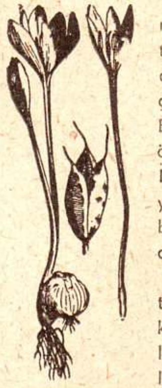
Çiftlik Makinelerinin Muhafazası İçin Bakım Elkitabı (Sokoni-Vakum Oy Komp. 1950); Çiftlik Sulanması, Arazi Tesviyesi (Z. Çekel, N. Üner, J. Metzger, 1956); Çiftlik Sulama Sistemi (B. Şentürk, M. Alap, 1955); Çiftlik Hayvanlarında Suni Tohumlama (A. H. Frank' tan Çev. İ. Eroğlu, S. Öncül, 1953).

ÇİĞ

Havadaki su buharının soğuyarak su damlası haline gelmiş şeklidir.

Sabahları yaprakların üzerinde, sanki geceden yağmur yağmış gibi, su damlacıkları biriktiğini görürüz. Bu, havadaki nemin yoğunlaşması sonunda meydana gelmiş bir olaydır. Geceleyin bitkiler gibi çok soğuyan cisimlere dokunan havanın içindeki nem, yaprakların üzerinde yoğunlaşarak su damlacıkları haline gelir. Bu «çiğ» dir. İnce buz parçacıkları meydana gelirse buna da «kırağı» denir ki bitkiler için zararlıdır. Ayazlı gecelerde bazan dalların, direklerin vs. tamamen buzlarla sarıldığını görürüz. Buna da «kıraç» adı verilir.

ÇİĞDEM

Çiğdem

Güney Avrupa ülkelerinde ve Orta Asya'da yetişen bir ilkbahar çiçeğidir. Özellikle dağlarda, çimenlerin arasında çıkar. Bahçelerde ve parklarda özel olarak da yetiştirilir. İlkbaharda, karlar erimeye başlar başlamaz, ilk beliren bitkilerden biri de çiğdemdir.

Çiğdem, soğandan yetişen bir bitkidir. Sapı kalın ve kısadır, yaprakları geniş çimen yapraklarına benzer. Çiçek küçük bir lâle biçimindedir, altı yapraklıdır. En çok sarı, eflâtun ve beyaz renklerine raslanır.

Çiğdem, eski Yunanlılar zamanından beri yetiştirilen ve sevilen bir çiçektir. Hattâ Yunan mitolojisinde bir hikâyesi vardır. Bu hikâyeye göre su perisine âşık olan küçük Yunanlı bir çocuğu, tanrılar çiğdem çiçeği haline getirmişlerdir.

Çiğdemin bir de son baharda yetişen bir türü vardır. Bu tür en çok İran'da görülür. İlâç yapımında, pastaların, şekerlerin renklendirilmesinde, zerdede kullanılan safran, sonbaharda çıkan çiğdemin tohumlarından elde edilmektedir. Çiğdem, birçeneklilerin zambakgiller familyasındandır.

ÇİKLET

Zevk ve eğlence için çiğnenmek üzere, elâstikî maddelerin tatlandırılması ve kokulandırılmasiyle meydana getirilen bir maddedir.

Çiklet çiğnemek ilk olarak Amerika'dan çıkmış, sonra dünyanın birçok ülkelerine yayılmış bir gelenektir. Bundan önceki yüzyıllarda Orta Amerika'da yaşıyan yerliler bazı bitkileri, otları, özellikle kauçuk ağacının özünü çiğnemeyi âdet edinmişlerdi. Amerika'nın keşfinden sonra bu kıtaya göç eden Avrupalılar, New England bölgesindeki Kızılderililerden, lâdin ağacı reçinesini çiğnemeyi öğrendiler. Daha sonra, 1800 yıllarında, Amerika'da lâdin reçinesinden bir çeşit çiklet yapılmaya başlandı, böylece ilk çiklet ticareti kurulmuş oldu. Bu arada, çikletin parafin yağından yapılması denendi, daha çok başarı sağlandı.

Çikletin bugünkü ham maddesi olan «chicle» (çikl) ilk olarak 1860'ta kullanıldı. Bu maddenin, ötekilerden daha elâstikî olması, şekeri daha iyi içmesi çiklet endüstrisinin en elverişli ham maddesi olarak kabul edilmesini sağladı.

«Çikl» den yapılan çikletler ilk defa 1880'de John Colgan adlı bir Amerikalı kimyacı tarafından kokulandırıldı. O günden beri de çikletlerin kokulandırılması âdet oldu. Çikletlerde bugün en sevilen ve aranan kokular tarçın, nane ve meyva kokularıdır.

Çikleti en çok çocuklar sevmekle beraber büyükler arasında da bazı bakımlardan rağbettedir. Cocuklar daha çok «balonlu çiklet» denilen çiklet çeşidini tercih ederler, çünkü bu çeşidin içinde bulunan az ölçüdeki lâstik ham maddesi, çikletin balon gibi şişirilerek patlatılmasını sağlar; böylece, çocukları eğlendirir.

Büyükler çikleti ağız kokularını gidermesi, örtmesi ve sindirimi kolaylaştırması bakımından çiğnerler. Fakat bazı dişçilerin iddialarına göre çiklet çiğnemek, dişlerin sürekli olarak şekerle temas etmesine sebep olduğundan çabuk çürümelerine yol açar.

ÇİKOLATA

Tropikal bölgelerde yetişen bir kakao ağacının tohumlarından yapılan yiyecek maddesidir. Unlü tabiat bilgini Linnaeus, bu tropikal kakao ağacına, Latince «tanrıların gıdası» anlamına gelen «theobroma» adını vermiştir. Çikolatanın ham maddesi en çok Güney Amerika'nın kuzey bölümünde ve Afrika'da Altın Kıyısı (Ghana)'nda elde edilmektedir.

Kakao ağacından ilk olarak eskiden Meksika'da yaşıyan Aztekler faydalanmışlar. Avrupalılar Amerika'ya ayak basmadan çok önce bu yerliler kakao ağacının tohumlarını bir çeşit içki yapmakta kullanmışlardır. Sonradan bu ülkeyi kuşatarak Aztekler'e yaptığı savaşları kazanan İspanyol komutanı Hernando Cortez, Aztek İmparatorundan, birçok savaş ganimeti arasında, üçyüz denk de çikolata almış, böylece Avrupalılar'a çikolatayı tanıtmıştır.

Çikolata, Avrupa'da ilk defa, 1840'ta İngiltere'de yapıldı. Kısa bir süre sonra da Amerika Birleşik Devletleri'nde geniş ölçüde çikolata yapılmaya başlandı. Sütlü çikolata ilk olarak 1876'da İsviçre'de yapılmıştır. Bugün dünyada en çok çikolata yenen ülke Amerika Birleşik Devletleri'dir. Ondan sonra, Almanya, İngiltere, Fransa, Holânda, İsviçre gelir.

Çikolata Nasıl Yapılır

«Theobroma» cinsi kakao ağacından elde edilen tohumların çikolata haline gelmesi şöyle olur:

Once ağacın tohumları uzun bir sırığın ucuna bağlı kıvrık bir bıçakla kesilir. Toplanan tohumlar birkaç gün açık havada bırakılarak kurutulur. Sonra kabuklarından ayrılarak kümeler halinde yığılır, bir süre terletmek üzere bekletilir. Kabuğundan yeni çıkarılmış kakao tanelerinin ilkin pek acı bir tadı vardır. Fakat bu bekletme sırasında tanelerde meydana gelen mayalaşma bazı kimyasal değişmeler onları tatlandırır. Bu değişiklik sonunda kakao taneleri koyu kahverengi bir renk alır. Sonra taneler kurutulur, ayıklanıp temizlenir, büyüklüklerine göre seçilerek satılacak duruma getirilir.

Fabrikalarda taneler önce büyük kazanlarda kavrulur. Bu, tanelerin daha çok tatlanmasını, kolay ezilmesini sağlar. Sonra kakao taneleri kuvvetli değirmenlerde ezilir, koyu kahverengi bir sıvı haline getirilir. Bu sıvı çeşitli şekilleri olan kalıplara dökülerek soğutulur, böylece çikolata elde edilmiş olur. Sütlü çikolata yapımında kakao sıvısına bir miktar nişasta, süt, şeker katılır. Çikolata çok kuvvetli ve besili bir gıdadır. Yarım kilo sütlü çikolatada aynı ölçüdeki sığır etinin, bir düzine yumurtanın iki katı kalori vardır. Çikolata, az hacimde çok gıda bulunduğundan, askerler, yolcular ve çocuklar için mükemmel bir besindir.

ÇİL

Vücudun muhtelif yerlerinde, bilhassa yüzde, omuzbaşlarında beliren, koyuca renkli beneklerdir.

Derinin pembemsi rengini hemen altında bulunan kılcal kan damarları, esmer rengini ise «melanin» adı verilen özel bir boya maddesi verir. Bu boya maddesinin az veya çok olması tenin rengini meydana getirir. Bu madde sarışınlarda daha az, esmerlerde daha çoktur.

Yazın güneşte fazlaca durup da yanınca «melanin» in rengi koyulaşır. Bazan bu boya maddesi derinin altında yayılacağı yerde, güneşin etkisiyle, küçük küçük topakları halinde toplanır. Bunların arasında «melanin» kalmadığından, bu kısımlar çok beyaz gözükür. Zamanla bu boya maddesi daha da koyulaşır, çilleri meydana getirir.

ÇİL

Tavukgillerden: Çil

Ormanlarda yaşıyan, lezzetli eti için avlanan bir kuştur. Tavukgiller familyasından olan bu kuşa «dağ tavuğu» veya «orman tavuğu» adı da verilir. Kendisini gizliyebileceği sık bitkili yerlerde tane ve böcekleri yiyerek yaşar. 30 sm. kadar uzunluktadır, tüyleri kahverengi - siyah karışığıdır.

ÇİLEK

Çilek

Hoş kokulu, pembe renkli bir meyvadır. Çiğ yenildiği gibi reçel ve marmelât da yapılır.

Gülgiller familyasından olan çilek yıllık, otsu bir bitkidir. Yapraklarının diplerinde çıkan incecik uzantılar çileğin topraküstü sürünücü saplarıdır. Bunların boğum yerlerinden toprağa dokunan kısımlarından ekkökler çıkar. Yazın toprak üstü kısımları kurur, toprakaltı gövdesi kışın da yaşar. Bahar gelince uzun ve sürünücü topraküstü sapları yeniden çıkar. Beyaz, küçük çiçekler açar.

Çilek meyvası «çiçek tablası» nın şekerli ve sulu bir besin maddesiyle dolmasından meydana gelir. Yediğimiz, bu yalancı meyvadır. Asıl meyva çileğin üzerindeki siyah birer nokta gibi duran küçük çekirdeklerdir.

> **L E Z Z E T L İ   V E   H O Ş   K O K U L U   B İ R   M E Y V A**
>
> Çilek % 90 su, % 6 şeker, % 3 selüloz ve yağlar, % 1 de proteinli maddelerden meydana gelmiştir. 100 gr. çilekte 41 kalori vardır. Çileğin başlıca özelliği de şeker hastaları tarafından korkusuzca yenilebilmesidir. Fakat böbreklerinde taş ve kum olanlara çok miktarda çilek yememeleri tavsiye edilir. Çilekte bol miktarda A, B_1, B_2 vitaminleri, potasyum, kalsiyum, fosfor, kükürt, magnezyum, sodyum ve demir de vardır.

Çileğin irili ufaklı, kokulu, kokusuz, yabani veya özel olarak yetiştirilen birçok çeşitleri vardır. «Dağ çileği» küçük, fakat güzel kokuludur. «Frenk çileği» ise koyu kırmızı renktedir, orta boy bir cevize yakındır, fakat pek kokusu yoktur, tadı da mayhoştur. En iyi cinsi «Osmanlı çileği»dir. İstanbul'da yetişen bu çilek hem hoş kokulu, hem de kırmızıdır. Ondan sonra «Ereğli çileği» gelir. Bu cins çilekler daha sert, daha kırmızıdır. «Arnavutköy çileği» denilen cins de makbul sayılan çileklerdendir. Hem güzel kokuludur, hem suludur.

Çilek çok narin bir bitkidir, yağmurdan çabuk bozulur, daha çok kurak yerlerde, killi, kumlu, kırmızı topraklarda iyi yetişir. Çelikleme yolu ile üretilir.

Avrupa'da çok eski zamanlardan beri yabani çilek biliniyordu. Fakat bu çileğin yetiştirilip ıslah edilmesi ancak XVI. yüzyılın sonlarına raslar. Bununla beraber en iyi çilekler memleketimizde yetiştirilir.

ÇİM

Parkları ve bahçeleri yeşillendirip süslemek için ekilerek yetiştirilen bir ottur. Birçenekli bitkilerin buğdaysılar takımından olan çim kısa ve ince yapraklıdır. Kırlarda kendiliğinden yetişmiş çime «çimen» adı verilir (Bk. Bahçe ve Bahçecilik).

ÇİMENTO

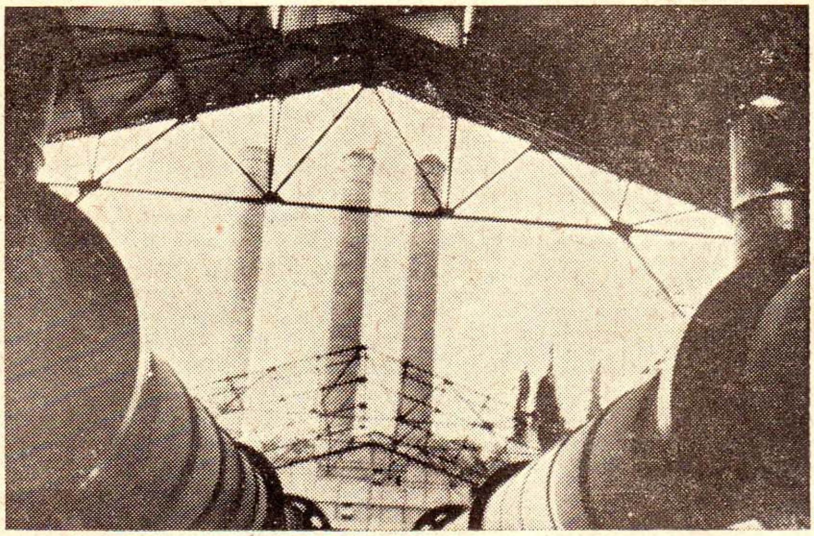
Havada olduğu kadar su altında da sertleşen, ince toz halinde bir inşaat malzemesidir. Kireç taşı ve kil gibi ilkel maddelerden yapılır. 1796'da Parker adında bir İngiliz çimento yapmayı başarmışsa da birçokları çimentonun ilk defa 1824'te Aspdin adında başka bir İngiliz tarafından elde edildiğini kabul ederler.

Aspdin âdi kille kireç taşını iyice karıştırmış, fırında pişirmiş, ergime sonucunda parçalara ayrılan kitleyi iyice öğütüp toz haline getirerek çimentoyu elde etmiştir. İlk çimento suyla karıştırıldıktan sonra bir müddet kendi haline bırakıldığı zaman taşlaşıyor, sarımtırak bir renk alıyordu. O zamanlar İngiltere'de Portland civarında çıkarılmakta olan bir çeşit kireç taşını andırdığı için buna «Portland çimentosu» denildi. Tekniğin ilerlemesiyle çimento yapımında da bazı önemli buluşlar, değişiklikler oldu.

Çimento Nasıl Yapılır

Çimentonun yapılışında çok miktarda kireç taşı kullanılır. Çimentonun ucuza mal olması için fabrikaların kireç taşı ocakları yakınında kurulmasına dikkat edilir. Çimentonun yapılışında bellibaşlı dört safha vardır:

1. — Kalsiyumla alüminyum silikat öğütülüp toz haline getirilir, sonra 5 kısım kireç taşı 1 kısım kille karıştırılır. Bunun için de bu karışım, içinde çelik gülleler bulunan döner silindirlerin içine konur. Silindirin dönmesiyle kendiliğinden harekete geçen demir gülleler kil ve kireç taşlarını ezip küçük parçalara ayırır. Bunlar arka arkaya içinde daha küçük gülleler bulunan döner silindirlere aktarılarak iyice ufalanıp toz haline getirilir, sonunda su katılarak çamurlaştırılır.

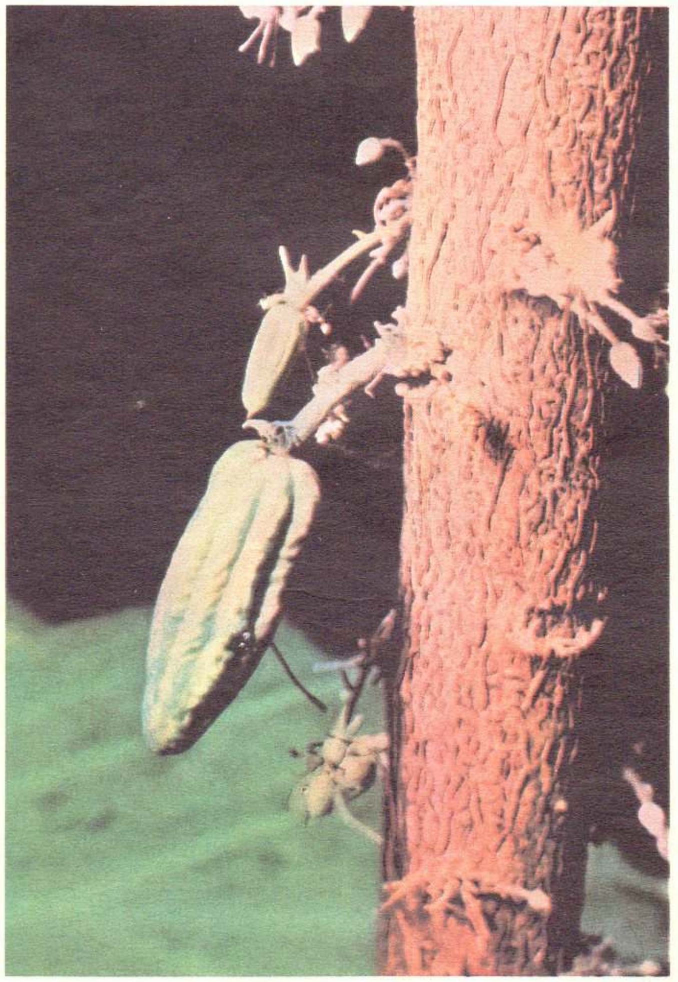
Ankara Çimento Fabrikası'ndan bir görünüş

BİTKİLER

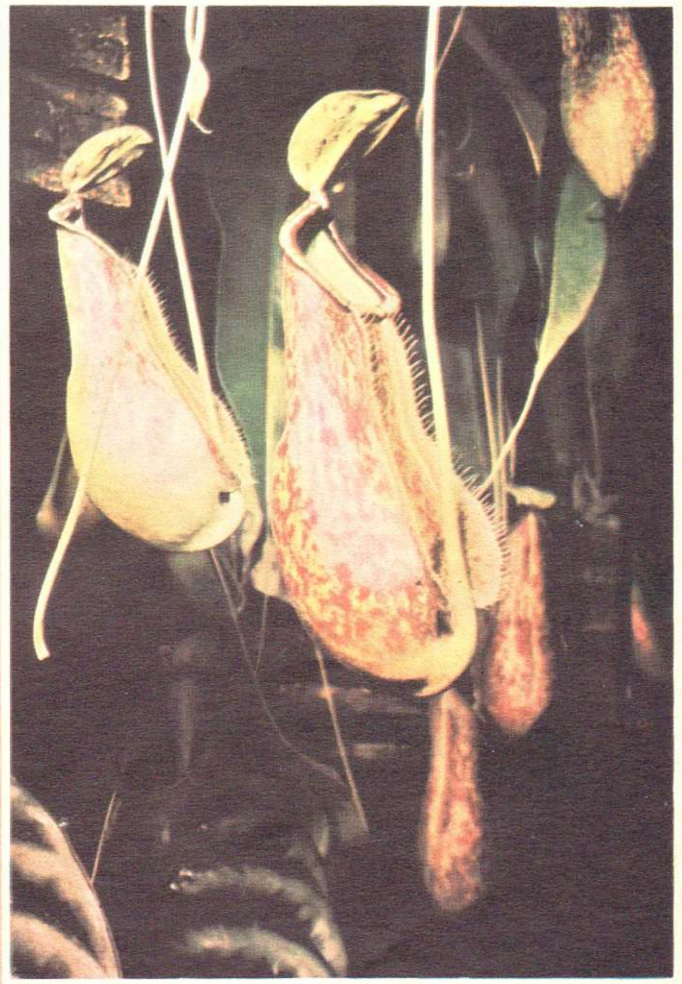
Hayat ANSİKLOPEDİSİ

NİLÜFER. — Yaprakları suyun üzerinde yüzen güzel bir su bitkisidir. Büyük parklardaki havuzları, derecikleri nilüferlerle süslerler. Yazları hoş renkli çiçekler açan bu bitkinin «lotus» adı verilen beyaz çiçeklisinin yaprakları küçük bir çocuğu taşıyabilecek genişlik ve sağlamlıktadır.

KAKAO BİTKİSİ. — Asıl vatanı Meksika'dır, daha çok rutubetli, sıcak iklimlerden hoşlanır. 4 - 10 metre yüksekliğinde bir ağaçtır. Yerlilerin «Tanrıların Gıdası» adını verdikleri bu bitki, bugün başta çocukların olmak üzere herkesin çok sevdiği çikolatanın ana maddesini meydana getirir. Toz kakao bu bitkinin çekirdekleri öğütülerek elde edilir...

BÖCEKÇİL BİTKİLER. — «Nepentes bitkisi» adı verilen bu garip bitki, tuzağına düşürdüğü küçük böceklerin kanlarını emerek beslenir. İbrik şeklindeki borusunun içi özel bir sıvı ile doludur. Bunun içine düşen böcekler kurtulmak için çırpındıkça bu salgı kendiliğinden daha da fazlalaşır, böcek boğulup ölür. Bitki de bunları emip sindirerek beslenir.

BAŞLICA DEVLETLER YILDA NE KADAR ÇİMENTO ELDE EDİYORLAR

A.B.D.	54.830.000 ton
S.S.C.B.	33.306.000 »
Batı Almanya	19.390.000 »
Japonya	14.984.000 »
Fransa	13.629.000 »
İtalya	12.597.000 »
İngiltere	11.853.000 »
Çin	9.300.000 »
Hindistan	6.166.000 »
Kanada	5.725.000 »

2. — Çimento yapımının ikinci safhası pişirmedir. Yoğunlaştırılmış çamur pişirilmek üzere fırınlara gönderilir. Bu fırınlar 100 150 m. kadar uzunluktadır. Hafif eğimli yatay bir eksen etrafında dönerler. Karışım, fırının ucunda yukarıdan ince toz kömür, yanlardan da basınçlı hava gönderilmek suretiyle yakılır. Fırının içerisindeki ısı 1400° - 1600° ye kadar yükselir. Bu çamur, fırının eğiminden dolayı akmaya başlar. Önce suyunu, sonra da kireç taşı karbon dioksidini kaybeder. Fırının alt ucunda yüksek sıcaklığın etkisiyle karışım ergiyerek «kompleks kalsiyum», alüminyum silikat halinde birleşir. Kütle gene iri parçalar halinde birleşmiştir ki buna «klinker» adı verilir.

3. — Üçüncü safha klinkere alçı katılmasıdır. Fırından çıkan klinker soğutulan ikinci bir döner silindire sokulur, burada % 2-3 oranında alçı ile karıştırılır. Böylece, çimentonun hem katılaşma zamanı uzatılmış, hem de işlenmesi kolaylaştırılmış olur.

4. — Dördüncü ve son safha çimentonun öğütülmesidir. Klinker ve alçı karışımı gene çelik gülleli silindirlerde ince toz haline getirilir, makinelerle ellişer kiloluk kâğıt torbalara konularak satışa gönderilir.

Çimento Çeşitleri

Yapılarda kullanılan çimentoların başlıca çeşitleri şunlardır:

Super Portland çimentosu. — Portland çimentosunun daha ince öğütülmüşüdür. Vurmalara, çekmelere karşı daha dayanıklıdır.

Demir-Portland çimentosu. — Yüksek fırın dışığı, kalsiyum, alüminyum silikat az miktarda demir bileşikleriyle karıştırılarak elde edilir. Hemen hemen Portland çimentosu değerindedir.

Yüksek Fırın çimentosu. — Üçüncü nevi bir çimentodur. Bileşiminde % 30 Portland klinkeri, % 70 dışık vardır.

Trass çimentosu. — Ucuzdur, dayanıklılığı azdır. Betonarme yapılarda kullanılmaz. % 70 Portland klinkeri, % 30 da Trass'ın yarı yarıya öğütülmesinden elde edilir.

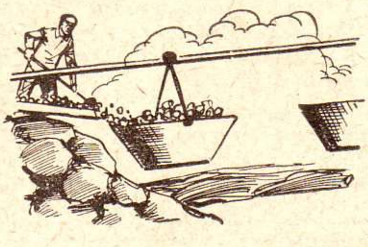
Çimento kumla yoğrularak çimento harcı olarak kullanılır. Fakat bugünkü yapı tekniğinde daha çok beton dökülmesinde faydalanılır. Su, kum, ince çakıl taşı ile karıştırılarak beton haline getirilir, kalıplara dökülerek dondurulur. (Bk. Beton).

Yurdumuzda Çimento Sanayii

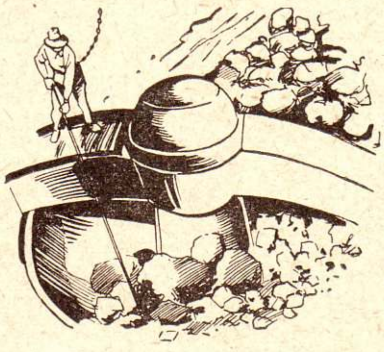
Türkiye'de ilk çimento fabrikası 1910'da Gebze yakınlarında Darıca'da kurulmuştu. Aslan Çimento şirketinin olan bu fabrika yılda 20.000 ton çimento verebiliyordu. Üç yıl sonra Eskihisar'da aynı çapta bir fabrika daha kuruldu, çok geçmeden bu iki şirket Aslan-Eskihisar adı altında çalışmaya devam ettiler. Cumhuriyet devrinde bir Fransız şirketi, Ankara Belediyesi ile ortak olarak, 1926'da Ankara Çimento Fabrikası'nı kurdu. Bundan sonra da yılda 120.000 ton verim sağlıyan, İstanbul'da Zeytinburnu Çimento Fabrikası, bir de Kartal-Pendik arasında Yunus Çimento Fabrikası kuruldu. 1943'te Sıvas'ta kurulan fabrika ile yurdumuzdaki çimento fabrikaları beşe yükseldi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yurttaki çimento sanayiini artırmak için Sümerbank, Türkiye Emlâk Kredi ve İş Bankaları'nın ortaklığı ile, 50.000.000 Lira sermayeli Türkiye Çimento Sanayii T.A.Ş. kuruldu. Şirket yurdun birçok bölgesinde çimento fabrikaları açmış, ayrıca eski fabrikaların da güçlerini artırmıştır.

1929'da 65.000 ton olan Türkiye çimento istihsali 1956'da 1,5 milyon tona yaklaşmış, 1959'da 1.740.000 ton çimento elde edilmiştir. Buna rağmen, gene de dış memleketlerden çimento ithal edilmektedir. Adana, Bartın, Afyon, Balıkesir, Çorum, Gaziantep gibi şehirlerde yeni çimento fabrikaları kurulmaktadır.

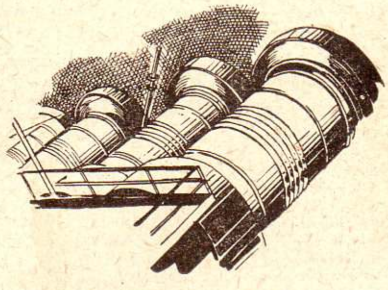
ÇİMENTO NASIL YAPILIR

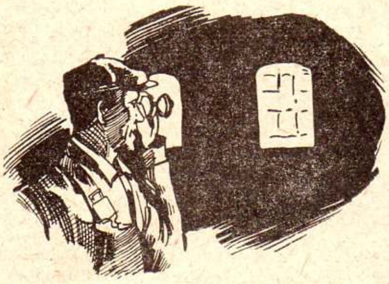
1 — Çimento yapımında ilk iş kireç taşının çıkarılmasıdır. Bugün modern usullerle çıkarılan kireç taşı doğruca fabrikaya gönderilir.

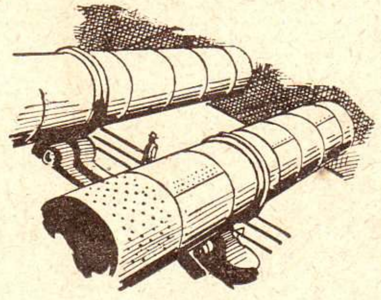
2 — Kireç taşı, fabrikadaki bir değirmende iyice ezilir. Taş parçaları büyük bir hızla bir tavuk yumurtası büyüklüğüne gelinceye kadar kırılır.

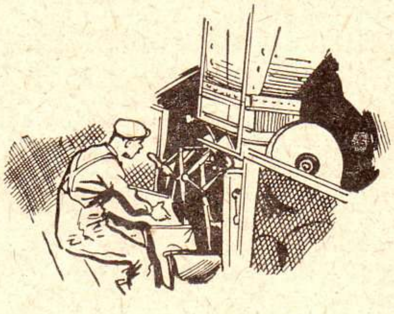
3 — Kille karıştırılan kireç taşı yeniden öğütülür. Bu öğütmede karışım ince toz haline gelir. Önce suyunu, sonra da kireç taşı karbon dioksidini kaybeder.

4 — Toz haline gelmiş çimento fırınlanır. Sıcaklık çimentoyu tekrar birbirine yapıştırır. Fırından çıkan iri çimento parçaları ateş kesilmiş, akkor haline gelmiştir.

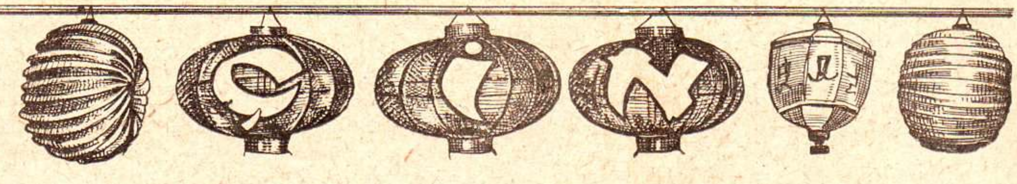

5 — Bunlar uzun soğutma fırınlarında soğutulur, yeniden öğütülür. Böylece çimento iyice incelmiştir. Bu öğütülme, içinde çelikten ağır gülleler bulunan döner silindirler içinde olur.

6 — Artık çimento kullanılmaya hazır vaziyete gelmiştir. Torbalara doldurularak piyasaya sevkedilir.

Dünya Nüfusunun Dörtte Birinin Üzerinde Yaşadığı, 4000 Yıllık Geçmişi Olan Bir Ülke

ÇİN bir Uzak Doğu Memleketidir. Kuzeyde Rusya ve Moğolistan; doğuda Kore ile Doğu ve Güney Çin denizleri; güneyde Kuzey Viet-Nam, Laos, Birmanya; güneybatı ve batıda Bhutan, Nepal, Hindistan, Afganistan ve Rusya ile sınırlanmıştır.

II. Dünya Savaşı sırasında komünistler Çin'de iç savaşa yol açtılar, uzun çarpışmalardan sonra 1950'de bütün memleketi ele geçirdiler. Bunun üzerine Formosa adasında Milliyetçi Çin hükümeti kuruldu. Böylece, Çin de, bugünkü Almanya gibi, biri komünist, biri milliyetçi olmak üzere, ikiye bölünmüş bulunmaktadır.

Genel yüzölçümü: 9.998.780 km²
Genel nüfusu: 695.288.000
Başkentleri
Milliyetçi Çin: Tay-Pe,
Komünist Çin: Pekin.

Çin'in Genel Coğrafyası

Asya'nın doğusunda çok büyük bir alanı kaplıyan Çin, bir dağlar, nehirler ve çöller memleketidir. Yüksek dağlar ve çöller Çin'i Asya'nın başka kesimlerinden ayırır.

Dağlar. — Güneybatı, Çin'in en dağlık kesimidir. Himalayalar, Tibet Yaylası, Karanlık Dağlar bu kesimi kaplar. Dünyanın en yüksek tepesi olan Everest de bu kesimde Çin-Nepal sınırındadır (Bk. Himalaya Dağları). Çin'in kuzeybatısını kaplıyan Altay Dağları'nın yüksekliği 3.300 m. kadardır. Çin'in batı sınırı boyunca, yüksekliği 7.000 m. yi geçen Tanrı Dağları uzanır. Bu dağlar Taklamakan Çölü'nün kuzey sınırını çizer. Çölün güneyinde Karanlık Dağlar uzanır (Bk. Asya: Asya'nın Dağları).

Çin'in doğusunda Kuzey ve Güney Dağları ile Kingan Dağları uzanır. Kuzey Çin Dağları, Çin Ovası'nın batı sınırını çizer. Bunların en yüksek yeri 3.500 m. kadardır. Bu dağların kuzeyinde Kingan Dağları başlar (Bk. Kıngan Dağları). Güneyinde ise Güney Çin Dağları vardır. Çin'in doğu kıyısına paralel şeritler halinde uzanan bu dağlar memleketin oldukça büyük bir kesimini kaplar. Yang-Çe nehrini besliyen bazı nehirlerin kaynağı da Güney Çin Dağları'dır.

Dünyanın en büyük çöllerinden ikisi, Taklamakan ve Gobi çölleri, Çin'in sınırları içindedir (Bk. Gobi Çölü; Taklamakan Çölü).

Nehirler. — Çin'in en önemli nehirleri Doğu Çin Denizi'ne akan Yang-Çe (Gök Irmak) ile, Sarıdeniz'e akan Hoang-Ho (Sarı Irmak) dır. Amur nehri ise Çin'in Rusya ile kuzeydoğu sınırını çizer (Bk. Amur).

Bundan başka Çin'in en önemli nehirlerinden biri de Si-Kiyang'dır. Çin Hindistanı sınırı yakınlarından doğan bu nehir doğuya doğru akarak Hong-Kong'un güneyinde Kanton Körfezi'ne dökülür. Uzunluğu 1.900 km. dir. Batıda akan Tarım da Çin'in başlıca nehirleri arasındadır. Bu saydığımız nehirlerden başka bir kısım nehirler de Çin topraklarından çıkar. Bunların başlıcası Mekong, Saluen, Brahmaputra ve İli'dir.

Göller. — Çin'in gölleri bilhassa Yang-Çe nehri çevresinde toplanmıştır. Bunlar sığ göllerdir; su baskınlarının getirdiği çamurlar buraları gittikçe doldurmaktadır. Yang-Çe çevresindeki göllerin en önemlileri Tung-Ting ve Po-Yang'dır. Çin'in diğer önemli gölleri memleketin orta kesimlerindeki Koko Gölü ile Amur'un döküldüğü Lop Gölü'dür. Tibet'te de birtakım göller vardır.

Iklim. — Çin'in büyük bir kısmında yazlar çok sıcak, kışlar çok soğuk geçer. Bunun en büyük sebebi Çin'in önemli bir kısmının denizden uzak bulunmasıdır. Kıyı kesimlerinde ıklim ılıktır. İç kısımlar ise dünyadaki susuz bölgelerin başında gelen Orta Asya ıkliminin etkisi altındadır.

Yağışlar memleketin her yanında bir değildir. Kuzeyde yıllık yağışlar bir metreyi ancak bulduğu halde, güney bölgeler yılda iki metre yağış alır. Yağışlar kıyı kesimlerinde de içerilerdekinden çoktur. «Muson» denen mevsim rüzgârları Çin'in yağışlarını bir dereceye kadar düzenler.

Çinliler'in Yaşayışı

Dünya nüfusunun dörtte birine yakın bir kısmını barındıran Çin'de hayat şartları dünyanın başka birçok memleketlerindekinden çok farklıdır. Bir defa, halk memleketin her yanına dağılmış değildir. Kıyı kesimlerinde nüfusun son derece kalabalık olmasına karşılık iç taraflardaki birçok bölgelerde insan yaşamaz.

Çinliler aile hayatına büyük önem verirler. Ailenin fertleri birbirine çok bağlıdır. Çeşitli törenleri fırsat bilerek sık sık bir araya toplanmaya çalışırlar. Zaten akrabalar çok zaman birbirlerine yakın yerlerde, hattâ bazan aynı evde otururlar. Bayram ve tatil günlerinde bir ailenin yüzlerce ferdinin bir araya geldiği olur.

Çinliler genel olarak çok fakirdir, evleri çok küçüktür. Ahali yiyeceğini kendi yetiştirmek zorundadır. Bir ailenin bazan günlerce aynı şeyi yediği olur. Güney Çin'de en çok yetişen ürün pirinç, kuzeyde de buğday ve darıdır. Orta halli bir Çinli aile asla et yiyemez. Çünkü hayvan beslemek, yetiştirmek için gereken tahıl çeşitlerini insanlar besin olarak kullanırlar.

Çin'de insan emeği son derece ucuzdur. Hayvan beslemek pahalıya mal olduğundan, bizde hayvan ve makinelerin gördüğü birçok işi Çin'de insanlar yapar. Çin işçileri çok ucuza çalışırlar. Bir işçinin günün üç öğününde yediği yemek ancak bir Türk çocuğunun bir öğünlük yemeği kadardır. Üstelik, yiyeceklerinin çeşidi de değişmez. Bu da, sağlığa çok zararlıdır. Bu bakımdan, Çinliler'in ömrü, ortalama olarak, Türkiye'dekinin yarısına yakındır. Çin'de yaşlılara çok büyük bir saygı gösterilmesi bundan dolayı olsa gerek; çünkü orada fazla yaşlı insanlara çok az raslanır.

Su baskınları, kuraklık Çin'de sık sık büyük felâketlere yol açar. Ürünün yok olması sonunda sayısız insan açlıktan ölür, salgın hastalıklar çıkar.

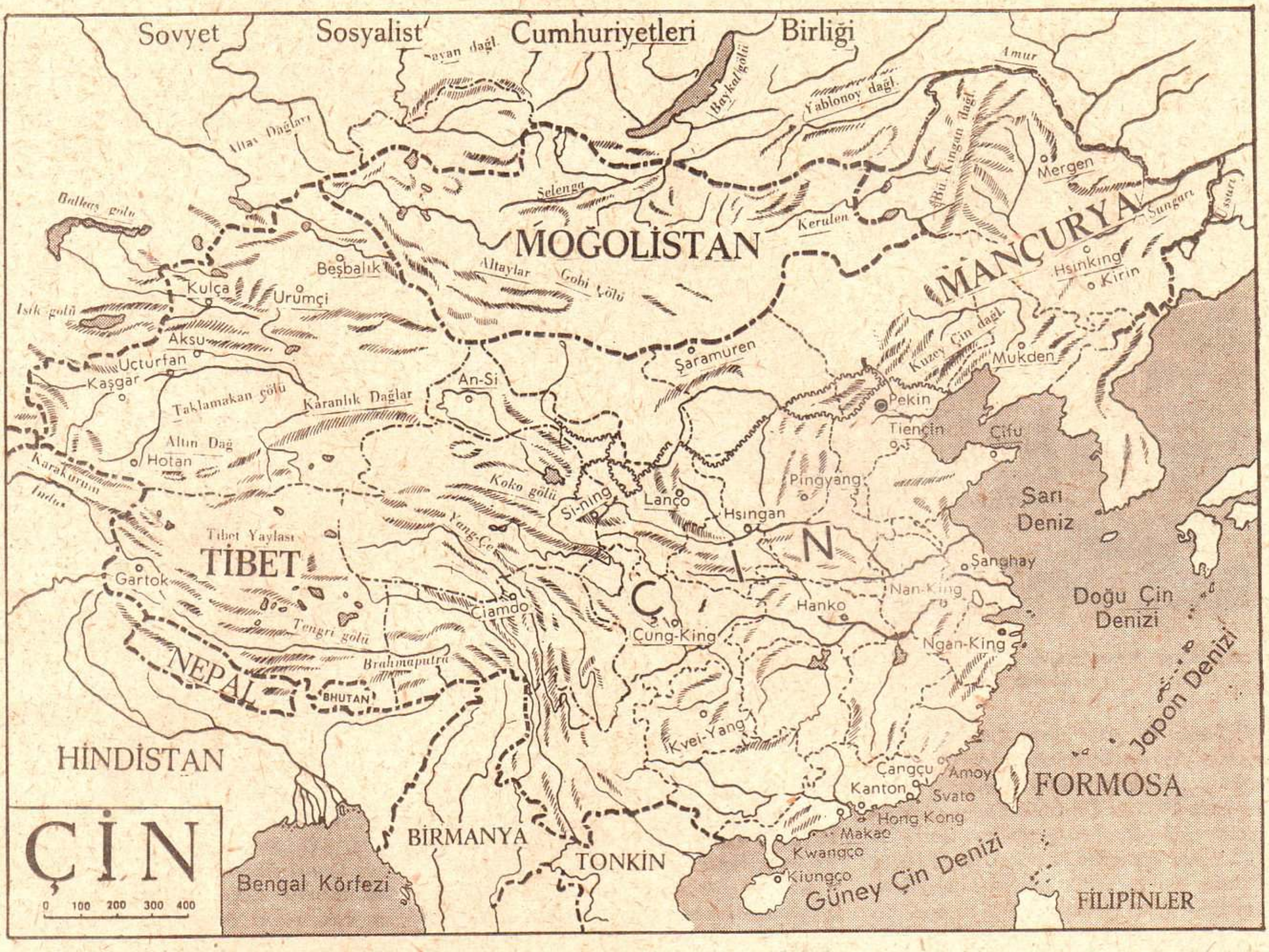
Çinlilerin barınakları da çok ilkeldir. Ahalinin büyük bir kısmı kerpiçten, bambudan yapılmış kulübelerde oturur. Bir kısım halk da hayatını «sapman» larda geçirir. «Sapman» büyükçe bir kayıktır. Yaşıyacak bir yeri olmıyanlar su üstünde bu kayıkların içinde oturmak zorunda kalırlar.

Fakir Çin halkı kışın çok zorluk çeker. Yakacak bulamadıkları için soğuk havalardan ancak kat kat giyinmekle korunurlar. Kışın ısınmak için bir de «kı-ang» dan faydalanırlar. «Kı-ang» kerpiçten, topraktan yapılmış bir sedirdir. Altında yakılan hafif bir ateşle devamlı sıcak durması sağlanır. Aile soğuk kış günlerinde bunun üstünde oturarak, yatarak vakit geçirir.

Çin'de kadın da çalışmak, hem çok çalışmak zorundadır. Sadece tarlada çalışmakla kalmaz, en kötü şartlar altında ev işi de görür, ailenin giyeceği kumaşları dokur.

Çin nüfusunun çoğunluğunu teşkil eden fakir halkın dışında, büyük şehirlerde oturanlar Avrupalılar gibi hayat sürerler. Bunlar Avrupa kumaşından veya o tarzda yapılmış kumaştan modern elbiseler giyerler.

Irk. — Çinliler geleneklerine bağlı, efsaneye inanan bir millettir. Kendi inanışlarına göre, Çin İmparatorluğu en aşağı 130.000 yıl önce kurulmuştur. Tarihî bir gerçeğe dayanmıyan bu efsanevî inanışların dışında Çinliler'in gene de çok eskiden beri Asya'nın doğusunda yaşadığı bilinmektedir. Çin ırkı bugün ilk saflığını kaybetmiş durumdadır. İmparatorluğa katılan türlü kavimler ırkın

safhlığını korumasına imkân vermemiştir. Bugün Çin'in birçok yerlerinde yaşıyanların özellikleri birbirine uymaz.

Çinliler, genel olarak, orta boyludur (ortalama 1,63 m.) Renkleri beyazdır. Bu beyazlık bazan sarıya, bazan da sarımtırak bir kırmızıya çalar. Eskiden Çinliler Sarı Irk'tan sayılırdı. Bugün ırkları renklerine göre ayırmak ilimde eskimiş bir usul sayılmaktadır (Bk. Irk).

Çinlilerin saçları sert ve siyahtır. Elmacık kemikleri çıkık, gözleri çekiktir. Erkeklerde sakala ender raslanır. Çinli erkekler eskiden başlarında bir saç kuyruğu bırakırlardı. Bu şimdi yasak edilmiştir. Çin kadınlarının da gene eski özelliklerinden biri ayaklarını küçükten cendereye koyarak, büyümesini önlemeleriydi. Böylece, kadınların şaşılacak derecede küçük ayakları olurdu. Bu âdet de artık bırakılmıştır.

Çin'in Başlıca Şehirleri

Çin'in en önemli ve büyük şehirleri iki başkent (Pekin ve Tay-Pe) ile Şanghay, Nan-King, Tien-Çin, İngilizler'in elinde bulunan Hong-Kong'dur (Bu şehirler hakkında kendi maddelerinde bilgi verilmiştir.)

Diğer önemli şehirler şunlardır:

Kanton. — Memleketin güney doğusunda 2.126.000 nüfuslu büyük bir şehirdir. Asıl adı Kvang-Ço olan şehre Kanton adı XVII yüzyılda Avrupalılar tarafından verilmiştir. Kvang-Tong eyaletinin başkenti olan şehir Kanton Körfezi'ndedir. Çin'in en önemli ticaret merkezlerindendir. Şehrin bulunduğu ova Si-Kiang nehrinin deltasını meydana getiren kollarla, kanallarla doludur. Bu sularda 200.000'den fazla insan «sampan» denen kayıklarda yaşar. Çay, ipek, şeker ve tütün ihraç limanı olan Kanton elişleriyle de tanınmıştır.

Çung-King. — 2.140.000'i bulan nüfusiyle Çin'in en önemli şehirlerindendir. 1937'den 1945'e kadar memleketin geçici başkenti olmuştur. Denizden 1.500 km. kadar içerde Yang-Çe nehri üzerindedir. Batı Çin'in en önemli sanayi ve siyasî merkezidir. Şehir ulaştırmaya elverişli Yang-Çe nehri üzerinde bir iç liman durumundadır. Pamuk, ipek, kâğıt, demir ve çelik sanayii merkezidir. II. Dünya Savaşı'nda şiddetle bombardıman edilmiştir.

Hanko. — Yang-Çe nehri üzerinde, 3.337.000 nüfuslu bir şehirdir. Önemli bir iç liman, aynı zamanda bir demiryolu kavuşağıdır. Okyanus'ta işliyen ağır tonajlı gemiler bile Hanko'ya kadar gelebilir. Denizden 1000 km. kadar içeride olan bu limana yılda 15.000 kadar gemi uğrar.

Hangçu. — 1.217.000 nüfuslu bir şehirdir. Çin'in eski başkentidir. Şanghay'ın 160 km. kadar güneybatısında, önemli ipek ve çay merkezidir. 1923'te bu şehre gelen Marko Polo nüfusun o zaman 2.000.000 olduğunu söyler. Şehir güzelliğiyle tanınmıştır.

Çingtav. — Şanghay'la Pekin arasında Şantung eyaletindedir. 1.226.000 nüfuslu olan bu şehir Almanlar tarafından kurulmuştur. Birkaç defa Çin'le Japonya arasında el değiştiren şehir II. Dünya Savaşı'ndan sonra Çin'e verilmiştir.

Mukden (Şenyang). — Mançurya'daki Çin şehirlerinin en büyüğüdür. 2.213.000 nüfusludur. Kore yarımadasının kuzey batısında bulunur. Büyük bir makine inşaat merkezidir.

Çangtu. — Çung - King'in batısında 1.324.000 nüfuslu önemli bir sanayi merkezidir. Yang-Çe'nin kollarından Mink-Kiang üzerinde kurulmuştur.

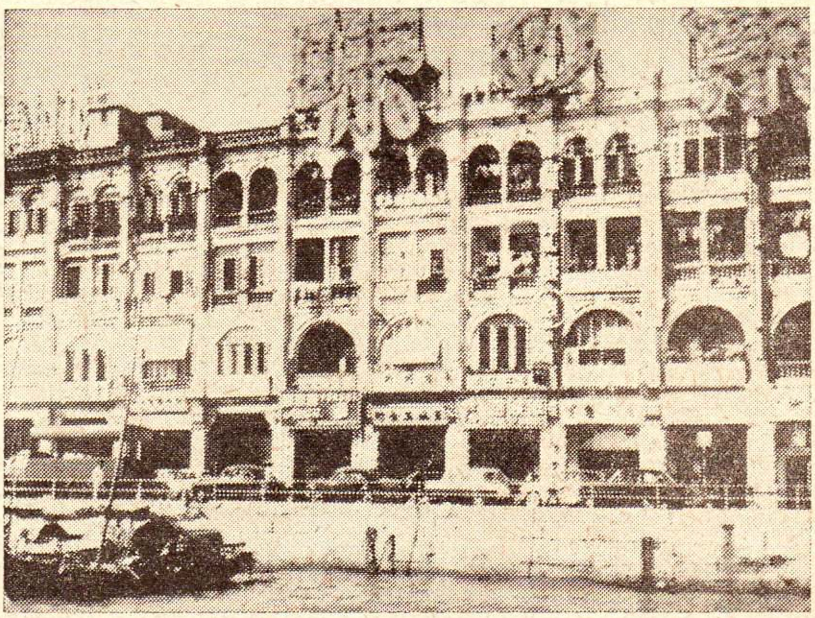
Çin'in diğer önemli şehirleri ve nüfusları şunlardır: Dairen (1.497.000), Harbin (1.230.000), Hsinking (1.128.000) bu 3 şehir de Mançurya'dadır; Fuçow (1.112.000), Hwining (1.039.000), Wençow (1.022.000)'dur. Kanton Körfezi'nin girişinde bulunan Makao Portekizliler'in elindedir.

Çin Adaları. — Tonkin Körfezi'ndeki Hainan Adası Çin'e aittir. Formosa ise bugün Milliyetçi Çin'in vatanı olmuştur.

Çin'de Eğitim

Çin'in uzun tarihi boyunca okur-yazar kimseler daima büyük bir saygı görmüştür. İmparatorluk zamanında okuyup yazma bilenler pek azdı. 1928'de Cumhuriyet'in kurulmasından sonra eğitime büyük önem verilmeye başlandı. 100'den fazla üniversite ve kolej kuruldu. Yalnız 1930-1940 arasında bu kolej ve üniversitelerden 20.000'den fazla öğrenci mezun oldu.

Çin'de çocuklar altı yaşında okula başlar.

Hong-Kong limanından bir görünüş. Şehrin başlıca ticaret şirketleri, vapur ve nakliyat acenteleri hep bu rıhtım üzerindedir.

Hükümetin ilk plânı bütün Çin çocuklarına okuyup yazmayı öğretmekti. Ancak, memleketin geçirdiği savaş ve ihtilâller buna imkân vermedi. 1937'de Çin-Japon Savaşı başladığı zaman okul çağındaki çocukların ancak % 25'i okula gidiyordu. Komünistler 1949'da iktidarı ele geçirince misyoner okullarını kapadılar. Kendi açtıkları okullar da komünist propagandasının merkezi oldu. Bunun dışında eski eğitim sisteminde bir değişiklik yapamadılar .

Çinli öğrenci ilkokulda altı yıl okuduktan sonra ortaokula veya sanat okullarına girer. Buraları bitirenler de üniversiteye, teknik okul ve kolejlere devam ederler. Çin eğitiminin yönü de İmparatorluk zamanına göre değişmiştir. O zamanlar daha çok felsefe, tarih gibi konulara önem verilirken bugün artık teknik alan birinci plâna geçmiştir.

Bugün bütün Çin'deki öğrencilerin sayısı 60.000.000'dan fazladır. Gene bütün memlekette 200'den fazla kolej ve üniversite, 550.000'e yakın çeşitli okul vardır.

Çin Dili

Çin konuşma dili aslında sanıldığı kadar güç değildir. Ancak, konuşma dilinin de Çince'de ikinci derecede bir yeri vardır. Çin kültüründe birinci yeri daima yazı dili almıştır. Uzak Doğu'da gelişen muazzam Çin medeniyetinin büyüyüp yaşamasını sağlıyan da yazı dilidir. Konuşma dilinde görülen güçlüklerin sebebi memlekette çok çeşitli diyeleklerin bulunuşudur.

Çince tek heceli bir dildir. Her hece bir kelimeyi ifade eder. Bütün dilde 800 kadar esas hece vardır. Bunlardan üretilerek bileşik kelimeler ortaya çıkmıştır. Çince'nin bir başka özelliği de kelimelerin değişmez olmasıdır. Yani her kelime hiçbir değişikliğe uğramadan hem isim, hem sıfat, hem de fiil olarak kullanılabilir.

Çince'nin üçüncü bir özelliği de dilin fonetik bakımdan fakir olmasıdır. Her kelimenin kendine has bir tonu vardır. Yani her hece muhtelif şekillerde telâffuz edilebilir; bu da o kadar çeşit kelimenin doğmasına yol açar. Heceye verilen tonların sayısı ise diyeleklere göre değişir. Ton değişikliklerine, bileşik kelimelere rağmen konuşma dili yazı dilinin yanında çok fakir kalır. Üstelik, çeşitli diyelekler dili büsbütün anlaşılmaz bir hale getirmektedir. Bu bakımdan, bir Çinli normal olarak kendi konuştuğu diyelekten başkasını anlamaz. Kanton'lu bir Çinli ile bir Pekin'li konuşarak birbiriyle belki anlaşamazlar ama, mektup yazarak anlaşabilirler, çünkü Çin' in yazı dili her yerde aynıdır. «Mandarin» diyeleği memleketin resmî dilidir.

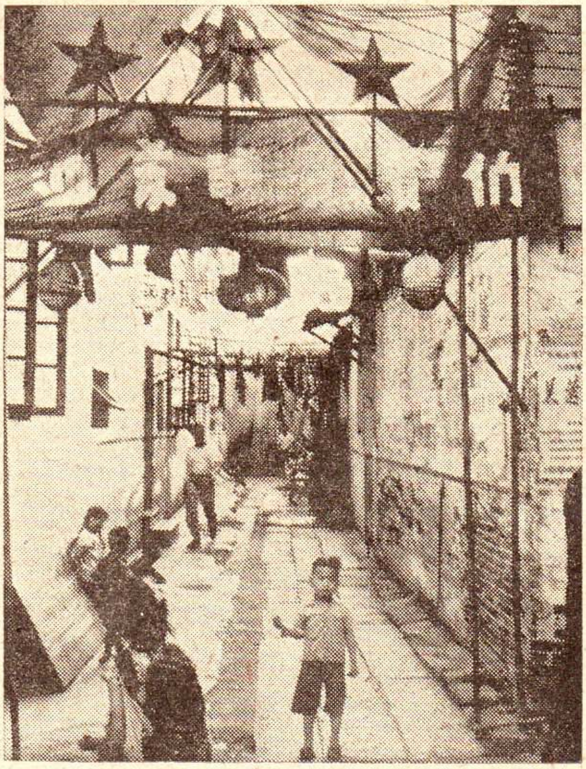
Çince harflerle değil, şekillerle yazılır. Her şekil bir harfi değil, bir kelimeyi ifade eder. Milâttan 2.000 yıl öncesine ait yazı örneklerinde görüldüğü gibi Çin yazısının eski şekilleri de bugünkülerle aynı esasa dayanıyordu. Çin yazısını teşkil eden şekiller, sadeleştirilmiş, biçim verilmiş resimlerdir. Meselâ iki bacak insan, küçük kare ağız anlamına gelir.

Çince'nin yazmasını öğrenmek konuşmasını öğrenmekten daha zordur. Günlük gazeteleri anlıyabilmek için hiç olmazsa 2.500 şekli ezbere bilmek gerekir. Bilim adamlarının bilmesi gereken şekil sayısı ise 40.000'e kadar yükselir. Tatbik edilen halk eğitim usulünde daha basit bir yazma şekli kabul edilmiştir. Son zamanlarda Lâtin harfleri esasına dayanan yeni bir yazı okullarda öğretilmeye başlanmıştır.

Çin Edebiyatı

Çin edebiyatının Milâttan 3.000 yıl önceye kadar uzanan bir tarihi vardır. Diyeleklerin çeşitli olmasına karşılık yazılı dilin değişmez bir özelliği oluşu Çin edebiyatının gelişmesini sağlamıştır. Hâlâ yaşıyan bazı tarihî yazıların, şiirlerin yazılış tarihinin M. O. 1.000 yılına kadar uzadığı sanılıyor. Binlerce yıl öncesinden beri gelişen Çin edebiyatında, şiir, tarih, felsefe, biyografi, ansiklopedi konularında eserlere raslamak mümkündür. Ayrıca, tıp ve tarım hakkında yazılmış eserler de vardır.

Çinliler'in büyük değer verdikleri eski eserlerin başında Beş Klâsik ile Dört Kitap gelir. Klâsiklerden üçü eski şiir ve eserler koleksiyonudur. Bunların M. Ö. VI. yüzyılda Konfüçyüs tarafından toplandığı, birinin de onun tarafından yazıldığı söylenir. Bu beş klâsik şunlardır: «Şu King» (tarihî bir eser); «Şe King» (aşk şarkıları ve dinî şiirler); «Yi King» (kehanet klâsikleri); «Çı-un Çı-yu» (ilk tarih kayıtları); «Li Kı» (dinî törenler hakkında). Dört Kitap ise «Lun Yu», «Çong Yong», «Ta Hio», «Mong Çö» dür.

Pekin'in ara sokaklarından biri. Sokak bayram dolayısiyle bayrak ve fenerlerle süslenmiştir.

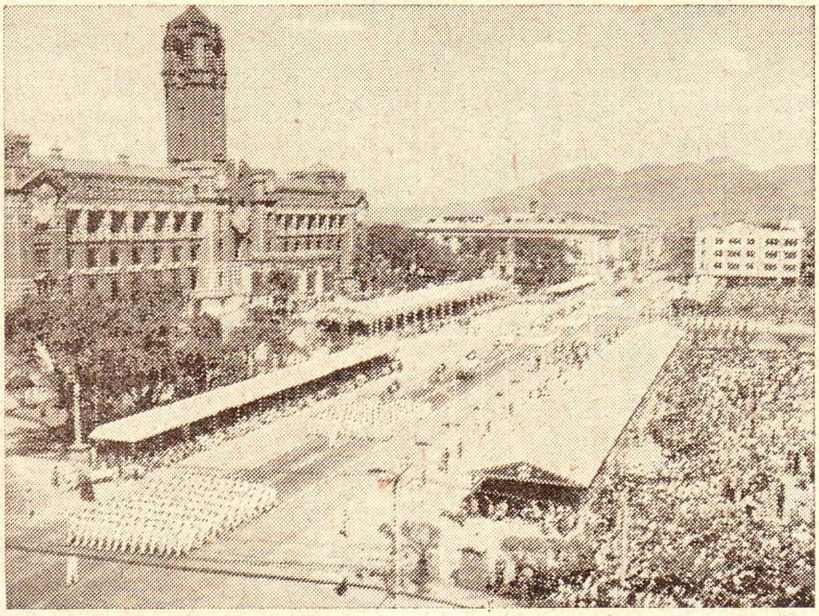
Çin edebiyatı bilhassa şiir bakımından çok zengindir. Eski Çin şiiri arasında bir kısım şarkılar, türküler, aşk ve savaş şiirleri, halkın ıstıraplarını anlatan mısralar vardır. Çin şiirinin özelliği telkinlerde bulunması ve inceliğidir. Kudretli ve haşmetli olmıyan Çin şiiri her şeyden önce tabiat güzelliklerinin saflığını ifade eder. Şiirde vezin kadar kafiyeye de önem verilir.

Çin'de tarih, coğrafya ve seyahatnamelere de daha Milâttan öncesinden beri raslanır. Çin'in ilk tarihi Su-ıma Çi-ıen (M. Ö. 145/135 - 90) tarafından yazılmıştır. «Şih Çi» (Tarihçinin Notları) adlı bu eser imparatorların hükümranlık çağlarından bahseder, ayrıca ekonomi, coğrafya ve biyografiye de yer vermiştir.

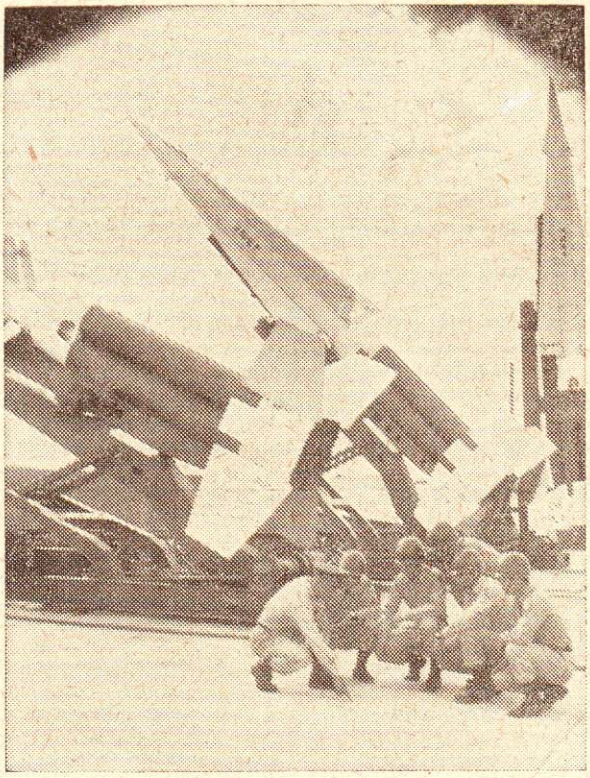
Çin edebiyatında felsefe eserlerinin de yeri büyüktür. Roman tarzında eserlere ise çok eski zamanlardan beri raslanır. Bunlar daha çok tarihî olayları anlatan kitaplardır. Bu gibi eserlerde efsanelere büyük yer verilmiştir. Daha son zamanlara kadar masallar, hortlak hikâyeleri eserlerde gerçekmiş gibi yer alırdı. Bu neviden ilk eser 600 yıl kadar önce yazılan San Kuo Çih'in «Üç Kırallığın Tarihi» dir.

XX. yüzyıla kadar edebiyat alanına dahil edebileceğimiz bütün eserler klâsik dilde yazılmıştır. Ancak, roman yazarları günlük dili kullanmışlardır.

Büyük filozof Dr. Hu Şih 1917'de Çin edebiyatına büyük bir yenilik getirdi. Dr. Hu Şih, sonra Çe-ın Tu-Hsyu geleneğe dayanan yazış tarzını değiştirdiler. Her şeyden önce tek tip bir yazı şekli kullanılmaya başlandı. Yazarlar Batı debiyatından yeni fikirler aldılar; yayınevlerinin sayısı da hızla arttı.

Milliyetçi Çin'in başkenti Tay-Pe modern bir şehirdir. Resimde şehrin Cumhurbaşkanlığı Alanı'nda bir askeri geçit töreni görülüyor.

Milliyetçi Çin havacıları Komünistler'in yapabilecekleri hava akınlarına karşı hazır bekliyor.

Çin Felsefesi

Çin felsefesi esas olarak metafizik veya mantık meselelerinden ziyade insanları iyi yola doğru götürmenin ilkeleriyle ilgilenmiştir. Genel olarak, içinde birçok sistemlerin bulunduğu Çin felsefesini eski, orta ve yeni çağ olmak üzere, üç büyük kısımda inceliyebiliriz.

Eski çağ. — Klâsik okul (M. Ö. 222'ye kadar):

Eski çağ Çin felsefesinin başlıca özelliği hümanizmanın zaferidir. Şang hanedanı devrinde (M. Ö. 1765-1122) insanın işlerini, insandan çok, ruhların idare ettiğine inanılırdı. Hak kazananları ruhlar mükâfatlandırır, yolsuzluk edenleri ruhlar cezalandırırdı. Daha sonra gelen Batı Çu çağında da (M. Ö. 1122 - 770) ruhlar insan mukadderatının hâkimi olarak kalmakta devam etti.

Hümanizmanın zaferi Konfüçyüs (M. Ö. 551 - 479) ile başlar. Her halde ona ilk büyük Çin filozofu diye bakmak yerinde olur. Konfüçyüs yıllarca öğütler, dersler vererek dolaşmıştır. Öğretmek istediği şeylerin esasını insan teşkil ederdi. Doğruluk, vefakârlık, samimiyet gibi faziletleri aşılıyan Konfüçyüs, bir insanın ancak topluma faydalı olmakla «iyi» vasfını kazanabileceğini söylemiştir (Bk. Konfüçyüs)

Bu çağda başlıyan Taoizm, Konfüçyanizme aykırı bir görüşü temsil eder. «Taoizm» in ilkesi fertlerin barış içinde uzun bir hayat yaşamasıdır. Taoizmin hedefi insandan çok tabiattır (Bk. Taoizm).

Gene Eski Çağda gelişen «Moizm» felsefesi de Konfüçyanizme cephe almıştır. Bu felsefenin kurucusu olan Mo Çu (M. Ö. 479 - 438) Konfüçyüs'ün fertleri esas tutan felsefesi yerine toplumları birinci plâna alan bir felsefe sistemi geliştirmiş, bilhassa savaştan kaçınılmasını öğütlemiştir.

Orta çağ. — (M. Ö. 222 - M. S. 906):

Çin felsefesinde orta çağın en büyük özelliği Konfüçyanizm, Taoizm ve Budizmin gelişmesidir. Bu üç felsefî sistem arasında Konfüçyanizm üstün durumda kalmış, XX. yüzyıla kadar da devlet, edebiyat, eğitim üzerinde etki yapmakta devam etmiştir. Taoizm (daha doğru bir deyimle Neo-Taoizm) III. ve IV. yüzyıllarda çeşitli şekiller altında canlanmıştır. IV. yüzyıldan beri Çin'e girmeye başlıyan Budizm ise gün geçtikçe yerleşmiş, VIII ve IX. yüzyıllarda iyice gelişmiş, yerleşmiştir. Yetişen çeşitli Budist filozofları bu felsefenin çeşitli kollarını kurmuşlardır. (Bk. Budizm)

Yeni çağ. — Neo-Konfüçyanizm (960 - 1900):

Bu devrede Budizm ve Taoizm artık bir felsefî görüş olmak vasfını kaybetmiş, din hüviyeti kazanmıştır. Bu iki inanış sistemi XI. yüzyıldan beri felsefe olarak ortadan kalkmış, fakat Çin düşünce ve psikolojisinde derin izler bırakmıştır. Neo-Konfüçyanizm tabiatı, bilhassa insan tabiatını esas almıştır.

XX. yüzyılda Çin felsefesi Batı düşüncesi-

YÜZ ÇEŞİT SAADET

Çin yazısı harf esasına değil, hece ve şekil esasına dayandığı için, bir kelime çeşitli biçimlerde yazılabilir. Meselâ, «saadet» anlamını vermek için yukarıda görüldüğü gibi yüz ayrı şekil kullanmak kabildir.

ne de yer vermiştir. Bu arada Nietzsche, Darwin, Spencer, Schopenhauer, Bergson, Descartes'ın eserleri Çince'ye çevrilmiştir.

Çin Sanatı

Çinliler çok eski yıllardan beri sanatın her koluna büyük bir önem vermişlerdir. Mimarlık eserleri, resimler, elişi eserleri Çinliler'in güzel sanatlara karşı duydukları ilginin örneğidir.

Mimarlık. — Çinde mimarlık denince aklımıza çok katlı zarif kuleler, uçları kalkık uzun saçaklı binalar, tapınaklar, yüksek kemerli taş köprüler gelir. «Şe King» adındaki şiir kitabında Çu hanedanı zamanında büyük saraylar yapıldığından bahsedilir. Ondan sonra gelen hanedanlar devrinde de son derece büyük saraylar yapıldığı bilinmektedir. Bu sarayların büyük bahçeleri, suni gölleri, süs kayaları vardı. Han hanedanı devrinde yapılan bir hükûmet binasının kapladığı alan 4.000 metre kareyi geçiyordu.

Çin mimarlığına hâkim olan düşüncelerin başında yapılacak binaların tabiatla ahenk halinde olması endişesi gelir. Yüzyıllar boyunca yapılan mimarlık eserlerinde daima bu esas üstün gelmiştir. Yapılarda taraçaya geniş yer verilir. Taraçalar genel olarak binayı çepeçevre kuşatır.

Tapınak ve pagodalar da Çin mimarlığında önemli bir yer tutar. Pagoda kat kat kule biçiminde olan tapınaklardır, Çin mimarlığına Budizmle birlikte girmiştir. İlk pagodalar kayaları yontarak meydana getiriliyordu. Sonraları kule şeklinde yapılmaya başlandı.

Sûrların da Çin mimarlığında büyük yeri vardır. Hemen hemen bütün Çin şehirleri daha Milâttan yüzlerce yıl öncesinden beri tuğla sûrlarla kuşatılmışlardır. Her şehrin, köyün böyle bir sûru bulunurdu.

Çin mimarlığının en büyük anıtı ise büyük sözüyle bile ifade edilemiyecek olan Çin Setti'dir. Uzunluğu 3.000 kilometreye yaklaşan bu duvarın önemli bir kısmı M. Ö. III. yüzyılda yapılmış, sonradan birçok defalar tamir görmüştür (Bk. Çin Setti).

Resim. — Çin sanatında mimarlığa olduğu gibi, resme de tabiat sevgisi üstün gelmiştir. Resimlerde görülen şahıslar ancak tabiatın bir parçası olarak dikkati çeker. Çin resminin sanatkârane ifade bakımından dünya ölçüsünde değeri vardır. Çin resminde esas bütünlüktür. İkinci derecede unsurlara ancak bütün için elzem olduğu takdirde yer verilmiştir. Çinli ressam daima empresyonist kalmasını bilmiştir. Bir manzara resmi yaparken orada gördüklerini değil, gördüklerinin kendi üzerinde uyandırdığı izlemleri işler.

Çin resmi bir suluboya resmidir. Eski resimlerin çoğu uzun uzun ipek kumaşlar veya kâğıt üzerine yapılmıştır. Bunlar tomar halinde saklanır, bakılmak istenince açılıp öbür yana sarılarak parça parça seyredilirdi. Aynı zamanda, duvara asmak için taşınabilir levhalar üzerine de resim yapılırdı.

En eski çağlara ait Çin resimlerinden bugüne kadar gelebilmiş olanı yoktur. Şang hanedanı (M. Ö. 1766? - 1122?) zamanında resim yapıldığı, hattâ fırça kullanıldığı bilinmekle beraber Çin resmine ait ele geçen ilk örnek Çu hanedanının (M. Ö. 206 - M. S. 221) son zamanlarına raslar. Han hanedanı zamanında da resim gelişmekte devam etmiştir.

Daha sonraları duvar resimlerinin geliştiğini, bu alanda büyük sanatkârlar yetiştiğini görüyoruz. Bilhassa tapınakların çoğalmasından sonra bu tip resim iyice ilerlemiştir. Çin tarihinin en parlak safhasını teşkil eden Ti-ang hanedanı devrinde (618 - 906) geniş ölçüde tapınaklar yapılması resim alanında büyük eserler meydana getirilmesine imkân vermiştir. Bu çağın en büyük ressamları Yen Li-Pen (VII. yüzyıl), Li Çen (VIII. yüzyıl), Han Kan (VIII. yüzyıl) dır.

Bundan sonraki devrelerde, çeşitli savaş ve istilâlarda birçok eserlerin yok olmasına rağmen, yeni yetişen sanatkârlar değerli eserler vermişlerdir. Moğol İstilâsı zamanında devrin büyük ressamları saraya intisap etmişlerdir. Çin sanatında «Dört Büyük Üstat» diye anılan Huang Kung-vang, Vu Çen, Vang Meng, Ni Tsan bu devirde yetişmiştir. Bundan sonra 1912'ye kadar süren Ming ve Çi-ing hanedanları zamanında yetişen büyük sanatkârlar, kendisinden sonrakilere büyük etkileri olan Şen Çu ve diğer dört ressam bilhassa manzara üzerinde çalışmışlardır. XX. yüzyılda komünist ihtilâlinden sonra Çin'de yetişen kuvvetli bir ressam yoktur.

Heykelcilik. — Çinliler heykelciliğe resme olduğu kadar önem vermemişlerdir. Bu alanda yalnız hayvan heykelleri üzerindeki çalışmalar dikkati çeker. Bunlar eski mezarlarda bulunmuştur. Çin heykelciliğine ait ilk örnekler Şang hanedanı zamanına raslar. Bunlar mermerden yapılma hayvan heykelleridir. Bu çağda tunç heykelcilik de büyük ilerlemeler kaydetmiştir.

Şang hanedanının yerini alan Çu hanedanı zamanında, 800 yıl boyunca taş heykele raslanmaması dikkati çeker. Bu olayın sebebi anlaşılmamıştır. Bu devrede tunç heykeller yapılmıştır. Budizmin memlekette yayılmasından sonra dinî konularda taş ve tunç eserler yapılmıştır. X. yüzyılda Budist heykelciliğinin en kuvvetli çağına geldiği görülür. Bu devirde bilhassa yüz ifadeleri daha normal bir hal almıştır. Sung hanedanından (960-1279) sonra dinî alandaki çalışmalar kuvvetini kaybetmiş, Ming hanedanı (1368 - 1644) zamanında da büsbütün ölmüştür. Sanat eseri olan anıt heykelciliği bu tarihten sonra yerini küçük çapta porselen ve fildişi işlerine bırakmıştır.

Çinliler'in dünyaya yaptıkları en büyük hizmetlerden biri porseleni icat etmeleridir. Bilhassa Han hanedanı zamanında (M. Ö. 206 - M. S. 220) cilâlı porselen eşya görülmeye başlanmış, o tarihten sonra gittikçe gelişerek devam etmiştir. Porselenden daha sonraları tabaklar, vazolar, mezarlara konacak türlü eşya, biblolar yapıldığı gibi kiremit de yapılmıştır.

Müzik. — Çin müziğinin de çok eski bir tarihi vardır. Daha Milâttan binlerce yıl önce Çinliler'in nota kullandığı bilinmektedir.

Rivayete göre bir gün İmparator Huang Ti (M. Ö. 2697), veziri Ling - Lun'u Karanlık Dağlar'a göndermiş, oradan «huang-çung» (do) sesini veren bir çeşit bambu kamışı getirtmiştir. Bu «huang- çung» notasını veren kamış muhtelif şekillerde kesilerek 11 ses daha elde edilmiş, şu notalar meydana çıkmıştır: Huang-çung (do), ta-lu (do diyez), tai-tsu (re), çiya-çun (re diyez), ku-hisi (mi), çung-lu (fa), cuy-pin (fa diyez), lin-çung (sol), i-tse (sol diyez), nan-lu (lâ) vu-i (lâ diyez), ying-çung (si).

Çin müziğinin ilk örnekleri dinî parçalardır. Beş büyük Çin klâsiği arasında bulunan «Li Ki» de müziğe geniş ölçüde yer verilmiştir. Tapınak dışındaki müzik daha çok bir halk müziği karakteri gösterir.

Çin müziğinde kullanılan aletler de çeşitlidir. En az 130 çeşit çalgı aleti olduğu bilinmekle beraber bunların çoğu oyuncaktan

ÇİN SANATINDAN ÖRNEKLER :

1 — Tunçtan bir kupa; 2 — Yelpaze; 3 — Porselen vazo; 4 — Porselen çaydanlık; 5 — Buhurdanlık; 6 — Porselen sürahi; 7 — Porselen tabak; 8 — Fo aslanı; 9 — Leğen, ibrik; 10 — Tunç şamdan; 11 — Dua değirmeni; 12 — Şamdan; 13 — Ming hanedanının mezarı; 14, 15, 16, 17 — Tunç vazolar; 18 — Bir mandarin koltuğu, 19 — Kafes; 20 — Pekin'de bir cami; 21, 22 — Buda heykelleri; 23 — Pi-Gnen-Çu tapınağından bir köşe; 24 — Nanking'de çinili kule; 25 — Pekin'de çan kulesi; 26 — Şanghay'da bir pagoda; 27 — Pekin'de Konfüçyüs tapınağı; 28 — Saray avlularında aslan; 29, 30 — Mızraklar; 31 — Tabanca; 32 — Kalkan; 33 - 39 Çeşitli pala, yatağan, kılıç, bıçak ve kınları; 40 — Bir balta; 41, 42 — Komutan asâları; 43 — Ming hanedanı mezarlarında mandarin heykeli; 44 — Yazlık saray köprüsü; 45 — Pekin'de eski bir konak kapısı; 46 — Pekin yakınlarında Çin Setti kapısı.

ÇİN SANATI

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46

öteye geçmiyen şeylerdir. Kullanılan başlıca aletler mandoline benziyen telli sazlar, gonglar, çanlar ve kamıştan yapılma nefesli sazlardır. Bulunan ilk nefesli sazın 3.000 yıllık olduğu tahmin edilmektedir. Bundan 1.500 yıl önce Çinliler on, on iki aletten meydana gelen orkestralar kurmuşlardı. Çin müziğinde yaylı sazlar da kullanılmıştır. XIII. yüzyılda kullanılmaya başlıyan «şeng» ise bugünkü akordeonun dedesi sayılır.

Çin'de kadınlar da erkeklerle beraber en ağır işlerde çalışırlar

Tabiî Zenginlikler ve Ekonomi

Çin'in en büyük tabiî zenginliği topraklarıdır. Bilhassa nehir havzalarındaki topraklar yüzyıllardan beri karış karış ekilmekte, bu sayede yüz milyonlarca insanın beslenmesi mümkün olmaktadır.

Bitkiler. — Bitkilerin dağılışı Çin'de büyük değişiklik gösterir. Orman bitkilerinden çöl bitkilerine, tropik denizlerdeki mercan adalarının bitkilerinden tondura bitkilerine varıncaya kadar her çeşit bitki topluluğuna raslamak mümkündür. Kuzey kesimlerde, dağlık bölgelerde kozalaklı ormanlarına, güney kesimlerinde meşe ormanlarına raslanır. Memleketin kuzey-batı kesimi hemen hemen baştan başa çöl bitkileri ve otlaklarla kaplıdır.

Tarım için en uygun yerler Yang-Çe ve Hoang-Ho havzalariyle Mançurya'dır. Kuzeybatı Çin «lös» denilen sarı toprak bakımından çok zengindir. Rüzgârın yaydığı bu topraklar çok geniş bir alanı kaplar. Bazı yerlerde sarı toprakların kalınlığı yüz metreyi bulur.

Çin'in başlıca ürünü pirinçtir. Halkın üçte biri hayatını çiftçilikle kazanır. Tarım ilkel usullerle yapılır. Pirinç en çok memleketin güneydoğusunda yetişir. Kuzey kesimlerde ise buğday, darı ve soya fasulyesi yetiştirilir. Çay, pamuk, arpa, yulaf, tütün, şeker kamışı da Çin'in başlıca ürünlerindendir.

Hayvanlar. — Bitki topluluklarının çok zengin oluşu Çin'de hayvan topluluklarının da çok zengin ve çeşitli olmasına yol açmıştır. Hattâ birçok yerlerde nesli tükenmiş hayvanlara bile bu büyük memlekette raslamak kabildir. Bilhassa dev mandaların yaşadığı Tibet sınırları hayvan çeşitleri bakımından çok zengindir. Buralarda çeşitli yabani hayvanlara raslanır. Kuzey ve batı kesimlerinde pars, ayı, kurt yaşar. Kuş ve balık çeşitleri de çok zengindir.

Çin'de hayvancılığa büyük önem verilmez. Çiftçilerin çoğu sığır cinsinden hayvanları sütü, eti için değil, işte çalıştırmak için yetiştirirler; bilhassa manda, pirinç tarımında, Çinliler'in en büyük yardımcısıdır. Bu hayvanların geniş ölçüde yetiştirilmemesinin en büyük sebebi beslenme güçlüğüdür. Büyük sığır sürülerinin otlamasına elverişli topraklarda tarım yapılır. Artıklarla beslenmeleri bakımından kümes hayvanları, domuz daha çok yetiştirilir. Bilhassa güneyde pirinç tarlalarının sular altında bulunduğu zamanlarda geniş ölçüde ördek beslenir.

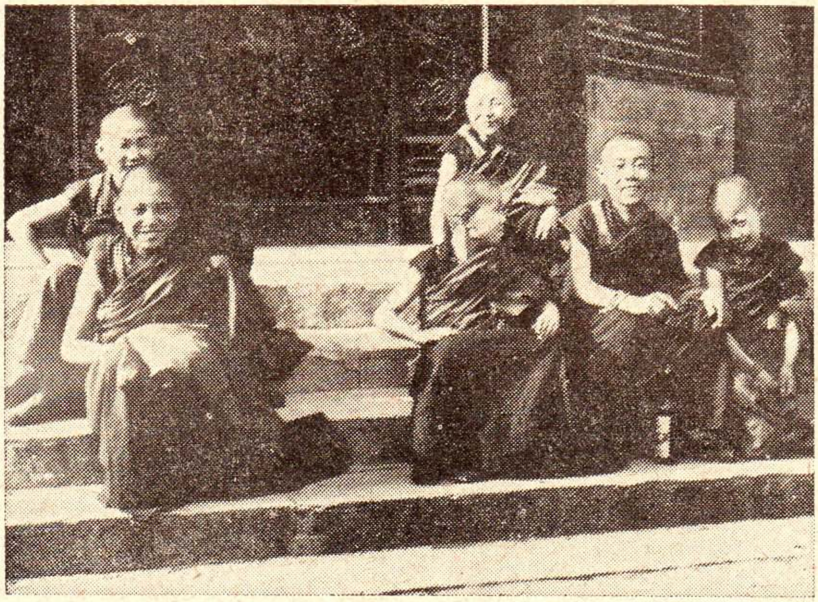
Balıkçılık Çin'de büyük bir endüstri halindedir. Nehirlerde binlerce balıkçı kayığı dolaşır. Balık, Çinli'nin sofrasında etin yerini tutar.

Madenler. — Çin maden bakımından çok zengindir. Memlekette en çok raslanan madenler demir, tungsten, antimon, kalay, kurşun, çinko, bakır, manganez ve civadır. Taşkömür, kaolin (porselen kili) de Çin topraklarının en büyük tabiî zenginliğidir. Yılda 20 milyon ton kadar kömür elde edilir. Birçok eyaletlerde petrol de bulunmuştur.

Endüstri ve ticaret. — Çin'in endüstrisi yeni yeni gelişme yoluna girmiş, büyük şehirlerde 1900'den beri fabrikalar kurulmaya başlanmıştır. Bilhassa pamuklu ve yünlü dokumacılığa büyük önem verilmektedir. Memleketin diğer imalâtı demir ve çelik, kimyevî maddeler, kâğıt, çimento vs. üzerinedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni yeni fabrikalar yapılmaya başlanmıştır.

Çin'in en büyük ticaret maddelerinden biri şüphesiz ki ipek ve çaydır. Çin, yüzyıllar boyunca dünyada en çok çay yetiştiren memleketlerden biri olmuştur. Birçok Çinliler çayı kendi topraklarında ilkel usullerle elde ederler. İpekçilik en çok Yang-Çe nehri çevresinde gelişmiştir. Buralarda ipekböceği tırtılının beslenmesinde yaprakları kullanmak maksadiyle büyük dutluklar yetiştirilir. Japonlar'ın sonradan teknik bakımdan ilerlemesi ipek işinde Çin'i geride bırakmıştır.

Ulaştırma. — 1931 Çin-Japon Savaşı'ndan önce Çin'de pek az kara ve demiryolu vardı. Çinliler genel olarak demiryolundan hoşlanmıyorlardı. Savaş sırasında da birçok demiryolu yakılıp yıkıldı. Buna karşılık, as-

Pekin'deki Lama Tapınağı kapısında merdiven eşiğine oturmuş bekliyen bu 10-12 yaşındaki çocuklar rahip olmak istiyen öğrencilerdir.

kerî maksatlarla yenileri yapıldı. Bundan sonra da kara ve demiryolları yapılmasına devam edildi.

Çin'in en büyük ulaştırma vasıtası insandır. Şehirlerde eşyayı hamallar taşır, dağlık yerlerdeki patikalarda yükler sırıkların ucuna bağlanarak sırtta taşınır. Daha uygun yerlerde, yüklü arabaları insanlar çeker. Nehir ve kanalların Çin'in ulaştırma işlerinde büyük önemi vardır. Ancak, buradaki taşıtların çoğu da gene insan gücüyle hareket eder.

Tarihte Çin

Memleketin bulunduğu yer, bütün devirler boyunca Çin tarihine etki yapmıştır. Bir defa, verimli vâdiler, ucsuz-bucaksız alûvyonlu ovalar, «lös» 'lü toprak, uygun iklim bu bölgede yüksek bir medeniyetin kurulmasına yetecek şartların başında geliyordu. Bu gibi şartlar Çin'i büyük bir devlet olmaya hazırlamıştır.

Çinliler'in menşei bugün bile kesin olarak bilinemiyor. Çinliler'in bir tek kavimden geliştiğini kabul etmek her halde hatalı bir düşünce olur. Birçok etnik toplulukların birleşerek zamanla bütün bu bölgeye yayıldıklarını kabul etmek daha akla yakındır.

Çin'de bugün beş ayrı kavim yaşamaktadır. Bunlar Çinli, Mançuryalı, Moğol, Türk ve Tibetliler'dir. Cumhuriyet kurulunca kabul edilen yeni bayrak ayrı ayrı renklerde beş şeritten ibaretti. Bunlardan kırmızı Çinliler'i, sarı Mançular'ı, mavi Moğollar'ı, beyaz Türkler'i, siyah da Tibetliler'i temsil ediyordu.

● İlk Çağlar: Çin tarihinin ilk çağları efsanelerle karışıktır. Bu, M. Ö. 2205 yıllarında kurulduğu sanılan Hı-sia hanedanı zamanına raslar. Asıl Çin tarihinin ise Şang hanedaniyle başladığı kabul edilmektedir.

Şang Hanedanı (M. Ö. 1765 - 1122) yahut (M. Ö. 1523 - 1027). — Son arkeolojik araştırmalar Şang hanedanının kurulup yaşamış olduğunu açıkça göstermiş, o çağa ait tunç eşyaya raslanmıştır. Bu devre ait kemik ve kaplumbağa kabuğu üzerine yazılmış yazılar da bulunmuştur. O devirde Çinliler'in at yetiştirdikleri, araba kullandıkları, sığır, koyun, domuz, köpek, tavuk besledikleri bilinmektedir.

Çu Hanedanı (M. Ö. 1122? - 249). — Şang hanedanının uyandırdığı hoşnutsuzluk bu hanedanın yıkılmasına yol açtı. İdaresi 1000 yıla yakın bir zaman süren Çu hanedanı zamanında memleket birçok alanlarda gelişti, sınırlar genişledi. Bu devreye aşağı yukarı Çin'in Derebeylik Çağı denilebilir. Toprak asilzadeler arasında bölünmüştü, köylüler ancak işçi olarak çalışıyorlardı. Bilhassa M. Ö. VI. yüzyıldan sonra kültür ve felsefe alanında büyük gelişmeler oldu. Konfüçyüs, Meçyüs, Lao-Tse gibi büyük din ve felsefe adamları bu devrede yetişti.

Çı-in Hanedanı (M. Ö. 249 - 206). — Kısa süren bu hanedan zamanında derebeyliğe son verildi, memleket 36 eyalete bölündü. Yollar, sulama kanalları yapıldı. Büyük Çin Setti'nin çok önemli bir kısmı da bu devirde yapıldı. Çin'in bugünkü adını da Çı-in hanedanının adından aldığı sanılmaktadır.

Han Hanedanı (M. Ö. 206 - M. S. 220). — Çin'in en parlak devirlerinden biri Han'ların zamanına raslar. Bu devirde Çin çok kudretli bir devlet haline geldi, sınırlar genişledi. Çinliler gene ilk defa bu çağda kâğıt yapmışlardır. Gerçek Çin İmparatorluğu'nun Han sülâlesiyle birlikte başladığı kabul edilebilir.

Sui ve Tı-ang Hanedanları (589-906). — Han sülâlesinin dağılmasından sonra Çin'de birçok küçük devletler kuruldu. Bir süre memlekette birlik kurulamadı. Bu arada, Türk istilâları oldu. Yüzyıllarca süren bu devreden sonra Sui ve Tı-ang hanedanları zamanında yeniden birlik sağlandı. Üstelik, Çin'in kuvveti de her zamankinden daha fazlaydı. Türlü inanış ve türlü kavimden insanlar Çin'e akın ettiler. Barışsever Tı-ang zamanında sanat son derece parladı, büyük şairler yetişti.

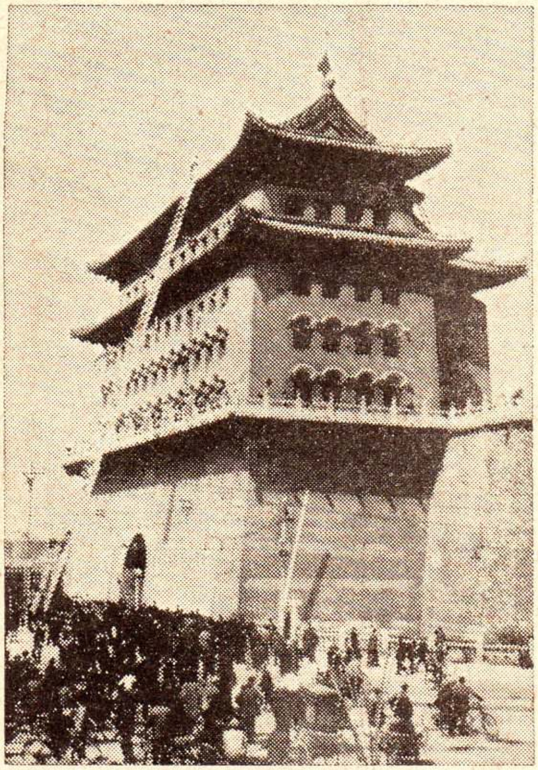
Sung Hanedanı (960-1279). — Tı-ang hanedanından sonra geçen 50 yıldan fazla bir zaman içinde arka arkaya beş hükümdar sülâlesi değişti. Moğol istilâsına kadar yaşıyan Sung hanedanı zamanında felsefe ve sanat alanında ilerleme devam etti. 1215'ten beri Kuzey Çin'i alan Moğollar (Cengiz hanedanı), 1279'da güneyi de almışlardır.

Moğol Hanedanı (1279-1368). — Moğollar, yahut resmî adına göre «Yüan Hanedanı», uzun müddet hükümran olmadıysa da, bu çağ son derece parlak geçti. Kubilay, bugünkü Pekin'in yerinde bulunan Hanbalık'tan sadece Çin'i değil, bütün Moğol İmparatorluğu'nu idare ediyordu. Bu imparatorluğun batı sınırları o devirde Akdeniz'e, Polonya'ya kadar uzanıyordu. Marko Polo'nun Çin seyahati de bu devreye raslar (Bk. Kubilay Han; Marko Polo). Kubilay'dan sonra Moğol hanedanının yıldızı yavaş yavaş sönmeye başladı, sonunda Ming'ler tarafından idareden uzaklaştırıldı.

Ming Hanedanı: (1368-1644). — Saf Çinli olan bu sülâle zamanında da imparatorluk en parlak devirlerinden birini yaşadı. Bilhassa üçüncü imparator Yung Lo zamanında Pekin'de büyük saraylar, tapınaklar yapıldı. Ming'ler zamanında Kore ve Annam istilâ edildi. Çin kültürü gelişti, Avrupalılar'la temaslar çoğalmaya başladı. Bu arada Hıristiyan misyonerleri de Çin'e geldi. Fakat zamanla zayıflıyan Ming hanedanı kuzeyden gelen Mançular tarafından iktidardan uzaklaştırıldı.

● Modern Çağ: Çin'in modern (bugünkü) çağ denilen son tarih devresi XVII. yüzyılda

ÇİN'DE SERÇE SEFERBERLİĞİ

1961 yılı nisanında Pekin'de büyük bir serçe seferberliği başladı, üç gün sürdü. Pirinçlere musallat olan 400.000 kadar serçenin verdiği zararlar göz önünde tutularak bütün okullar, halk ve devlet daireleri katıldı, halk savaşa çağırıldı.

İlmî araştırmalara göre her serçe günde yedi gram tane yemektedir. Bu, bir serçenin bütün ağırlığının üçte birine eşittir. Serçeler yok edilirse geniş ölçüde pirincin kurtarılacağı hesaplanarak böyle bir seferberliğe girişilmişti.

Serçe seferberliği sırasında Pekin'in bütün binalarının damına, pencerelerine yerleşen halk, sopalar sallıyarak, davul ve teneke çalarak, yer yer ateş yakarak hayvanların yere konmasını önlediler. Böylece, aç, susuz kalıp uçma güçleri tükenen serçeler yorgunluktan bitkin halde, yerlere düştüler, hemen toplanarak yok edildiler.

Resimde görülen binanın çatısına çıkmak için itfaiye merdiveni kullanılmıştır. Serçeleri kaçırmak için pencerelere asılan garip şekilli bayraklar ve aşağıda biriken halk göze çarpıyor.

Çin'de çini yapılışını gösteren eski bir gravür

başlar. Bu devre Mançular'la başlamış, Cumhuriyet'e kadar gelmiştir.

Çı-ing Hanedanı: (1644-1911). — Çin'i cumhuriyetin ilânına kadar idare eden Mançular kendilerine Çı-ing Hanedanı adını verdiler. Bu idarenin ilk zamanlarında memlekette önemli gelişmeler görüldü.

Çin XIX. yüzyıldan beri, Batılılar'la temasa başladı. Holândalı, Fransız, İngiliz ve Amerikalılar Makao ve Kanton'a sokuldular. Çinliler yabancılara karşı çok çekingen davranıyor, onları «Yabancı Şeytan», «Barbar» gibi adlarla anıyorlardı. Batılılar da, her ne pahasına olursa olsun, Çin'le ticaretten vazgeçmek istemiyorlardı.

Afyon Savaşı ve İsyanlar. — İngilizler'in Çin'e sattıkları malların başında afyon geliyordu. Afyon Çin'de geniş ölçüde yayılmış, halk tarafından tehlikeli bir şekilde kullanılmaya başlanmıştı. Hükümet bu satışı durdurmak istiyordu. 1839'da Kanton'daki İngiliz afyon istokları yakıldı, yok edildi, İngiliz tüccarları hapsedildi. Bunun üzerine çıkan savaş 1842'de İngilizler'in zaferiyle bitti. Çin hükûmeti hem savaş tazminatı vermeyi, hem yok edilen afyonların parasını ödemeyi kabul etti. Ayrıca, beş Çin limanı İngiliz ticaretine açılıyordu, Hong Kong Adası İngilizler'e bırakılıyordu.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında memlekette iki isyan çıktı. Bunlardan birincisi İngiliz ve Amerikalılar'ın yardımiyle bastırıldı. Boxer İsyanı diye anılan ikinci isyan ise yabancılara karşı yapılmıştı, el altından Çin İmparatoriçesi tarafından idare ediliyordu. Bu isyan da milletlerarası bir ordu tarafından bastırıldı.

Çin - Japon Savaşı ve Cumhuriyet. — İlk Çin - Japon savaşı 1894'te başladı. Savaşa Kore'de çıkan bir isyan yol açtı. Her iki memleket de Kore'ye asker göndererek isyanı bastırdılarsa da, sonradan birbirleriyle savaşa başladılar. Çin büyük kayıplara uğradı, donanması yok edildi, birçok şehirler Japonların eline geçti. 1895'te biten savaş sonunda Çin hem Kore'nin bağımsızlığını tanımak, hem de Formosa Adası'nı Japonya'ya vermek zorunda kaldı.

Bütün bu olaylar Mançu hanedanını iyice zayıflatmıştı. 1911'de Sun Yat-sen'in başkanlığındaki Milliyetçiler, imparatorluğu devirdi, 1912'de cumhuriyet ilân edildi (Bk. Sun Yat-sen).

● I. Dünya Savaşı'nda Çin: I. Dünya Savaşı Çin'de yeni ıstıraplara, karışıklıklara yol açtı. Her fırsatta bu memleketten toprak koparmaya bakan Japonlar Çin'den bir miktar toprak almayı başardılar. Çin 1917' de dünya savaşına katıldıysa da faal bir rol oynıyamadı, fakat savaştan sonra Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) ne girdi.

1925'te Sun Yat-sen'in ölümü üzerine Çang Kay-şek Milliyetçilerin önderi oldu (Bk. Çang Kay-şek). 1928'e kadar süren savaşlar sonunda Çang Kay-şek'in orduları birçok yerleri, bu arada Pekin'i de ele geçirdiler. Yeniden birleşen Çin'in başkenti Nankin'e getirildi.

● Japonya ile Savaş: 1931'de yeniden bir Çin - Japon savaşı başladı. Japonlar Mançurya'yı alarak orada kukla bir devlet kurdular. Bu savaş yıllarca sürdü, II. Dünya Savaşı'nın bir kısmı halinde devam etti. Japonlar Yang-Çe Nehri havzasını, Hanko'yu ele geçirdiler. Hür Çin'in başkenti Çung-King oldu.

Japon istilâ hareketinin sonucu olarak doğu eyaletlerinden büyük bir göç başladı. Birçok fabrikalar sökülerek Yang-Çe Nehri boyunca batıya taşındı. Tarihî Çangtu şehri Çin'in önemli eğitim merkezlerinden biri haline geldi. Üniversite ve kolejler kuruldu. Japonya'nın başlıca liman ve demiryollarını kontrol etmesi Çin'in dış ticaretini baltalamıştı. Çin'liler batı devletleriyle teması sağlamak için batıya yöneldiler. Birmanya yolu yapıldı. Japonya'nın A. B. Devletleri'ne hücumu üzerine Çin Mihver Devletleri'ne karşı savaş açtı. Müttefikler Çin'e yardım etmeye başladılar. 1943'te Çang Kay-şek, Roosevelt ve Churchill'le görüştü. Bu görüşmede Japonya'nın aldığı bütün toprakların Çin'e geri verilmesi kararlaştırıldı. 1945'te savaşın kazanılmasiyle de Japonya, Çin ve Mançurya'dan tamamen çekilmek zorunda kaldı.

● Komünistler ve İç Savaş: Daha Sun Yat-sen zamanında komünizm Çin'de yayılmaya başlamıştı. Sun, Ruslardan yardım istemiş, Ruslar Çin subaylarını yetiştirmeye başlamışlardı. Bunun sonucu olarak 1920-21'de bir komünist partisi kuruldu, komünizm durmadan gelişmekte devam etti.

II. Dünya Savaşı biter bitmez komünist birlikler Kuzey Çin'deki birçok kilit noktalarını ele geçirdiler. Böylece Milliyetçilerle Komünistler arasında bir iç savaş başladı. A. B. Devletleri'nin ara bulmaya çalışmasına, Milliyetçiler'e yaptığı yardımlara rağmen, savaşlar devam etti, nihayet 1949'da başkent Nankin komünistlerin eline geçti. Milliyetçi Çin hükûmeti Formosa Adası'na çekilmek zorunda kaldı.

Böylece Çin bugün ikiye ayrılmış bulunuyor:

Komünist Çin arması

I. — Komünist Çin (Çin Halk Cumhuriyeti):

1949 yılının eylûlünde Mao Tse-tung Komünist Çin hükûmetini kurdu ve Pekin'i başkent yaptı. Çin'in Asya kıtasındaki bütün toprakları şimdi Komünist Çin'in elindedir.

Yüzölçümü: 9.962.000 km²

Nüfusu: 684.000.000

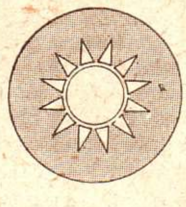
Başkenti: Pekin

Bu topraklar asıl Çin'den başka Doğu Türkistan'ı, Tibet'i, Mançurya'yı ve İç Moğolistan'ı kaplar. Çin'de pek önemli Türk ve Müslüman azınlığı vardır. Müslüman Çinliler «Döngen» derler (Bk. İslâm; Türkler).

Başta A.B.D. olmak üzere birçok memleketler Komünist Çin'i tanımamış, Formosa hükûmetini Çin'in meşru hükûmeti saymakta devam etmiştir. Buna karşılık, İngiltere dahil, bir kısım memleketler de Komünist Çin'le diplomatik münasebetler kurmuşlardır. Komünist Çin B.M. teşkilâtına kabul edilmemiştir.

Komünist Çin bir diktatörün idaresi altındadır. Devlet işlerini 56 üyeden kurulu bir Hükûmet Konseyi çevirir. Bu konseyin idaresinde dört ana organ vardır. Bunlar Devlet İdare Konseyi, Halk İhtilâli Askerî Konseyi, Yüksek Halk Mahkemesi, Halkın Genel Maliye Bürosu'dur. Devlet İdare Konseyi başbakan, yardımcıları, çeşitli komitelerle 30 bakanlıktan meydana gelmiştir.

II. — Milliyetçi Çin:

Milliyetçi Çin arması

Doğu Çin Denizi'nde Formosa Adası Milliyetçi Çin'in memleketidir.

Yüzölçümü: 35.961 km²

Nüfusu: 11.288.000

Başkenti: Tay-Pe

Birçok memleketlerin meşru Çin hükûmeti diye tanıdığı, Milliyetçi Çin hükûmetidir. Birleşmiş Milletler'de de Milliyetçi Çin'in delegesi vardır (Bk. Formosa).

Devlet Başkanı altı yılda bir seçilir. Ayrıca beş «yuan» (konsey) vardır. Bunlardan en büyük yetki icraî «yuan» ın elinde bulunur. Bakanlıklarla türlü komisyonlardan kurulmuştur. Yasama «yuan» ının üyeleri üç yılda, denetleme «yuan» ının üyeleri altı yılda bir seçilir.

Bibliyografya:

Çin, Sinolojiye Giriş (Prof. Dr. W. Eberhard, 1947); Çin Tarihi (Prof. Dr. W. Eberhard, 1947); Çin'deki Dinler (H. Ö. Budda); Çin Hikâyeleri (Prof. Dr. Eberhard, Hayrünnisa Boratav, 1944); Çin Felsefesinin Kaynakları (Prof. Şekip Tunç); Çin Edebiyatı Antolojisi (Dr. Kılıç Şahhasanlı, 1960).

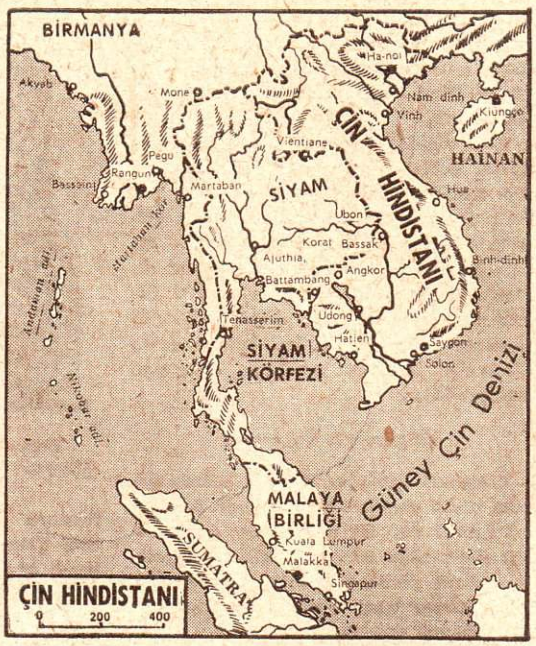
ÇİN HİNDİSTANI

Fransa'nın eski Tonkin, Annam, Kamboç ve Laos himayeleriyle, Koşinşin kolonisinden ibaret olan güney doğu Asya topraklarına toplu olarak verilen addır. Bölge kuzeyde Çin, doğu ve güneyde Güney Çin Denizi, batıda Siyam ve Birmanya ile sınırlanmıştır. (Bk. Viet-Nam; Kamboç; Laos).

Genel yüzölçümü: 746.030 km²

Genel nüfusu: 34.440.000

Fransızlar'ın buradaki etkisi 1787'den beri başlamıştı, Fransa bu bölgeyi hâkimiyeti altına alabilmek için uzun müddet mücadele etmek zorunda kaldı. 1862-63 yıllarında Kamboç, Annam ve Koşinşin Fransız hâkimiyetine girdi, 1884'te de Tonkin Fransızlara geçti.

II. Dünya Savaşı'nda Çin Hindistanı'nda şiddetli çarpışmalar oldu, savaştan sonra da bölge ahalisi bağımsızlıklarını almak için ayaklandılar. Fransızlar uzun müddet burasını bırakmamak için direndilerse de sonunda, 1954'te yapılan Cenevre Antlaşması ile çarpışmalara son verildi.

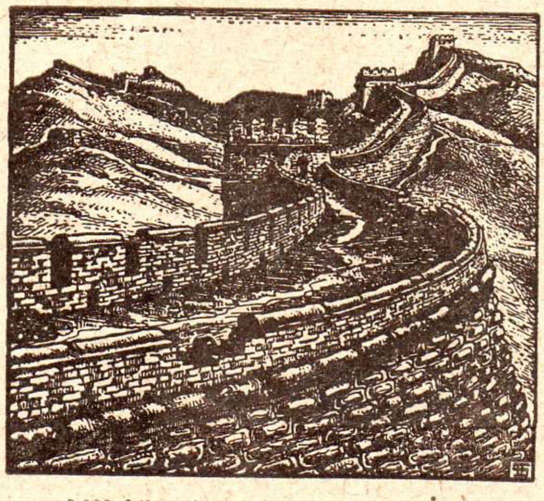
Memleketin yüksek yerler dışında kalan bölgeleri, bol yağış ve sıcaklık yüzünden sık tropikal ormanlarla kaplıdır. Ormanlarda zengin kuş çeşitleri vardır. Ayrıca kaplan, fil, gergedan, panter, ayı ve maymunlar Çin Hindistanı'nda sık raslanan hayvanlar arasındadır. Memlekette sürüngen çeşitleri de vardır. Eski Annam'da ahali timsah eti yer.

Çin Hindistanı'nın ahalisi melezdir. Âdetleri ve yazıları Çinliler'inkine benzer. Ahalinin çoğu köylüdür. Köylerinin yanındaki küçük toprak parçalarını işliyerek hayatlarını kazanmaya çalışırlar. Bununla beraber dağlık ve ormanlık olan arazinin ancak yüzde on ikisi ekilir.

ÇİN SETTİ

Milâttan üç yüz yıl önce, Çin İmparatoru Çenk tarafından yaptırıldı. Sarı Deniz'in kuzeyinde Liautung Körfezi kıyılarından başlar, Kansu eyaletinin kuzey batısına kadar uzanır. 3.000 kilometre uzunlukta, 6 metre yükseklikte olan bu duvarda, her iki yüz adımda bir 12 metre yükseklikte kaleler vardır. Başlıca karayollarına tesadüf eden geçit yerlerinde 40 tane kapı bulunur.

Çin mimarlığının en muazzam eseri olan Çin Setti, kuzeyden Çin üzerine daima akın eden Türk ve Moğollar'ı durdurmak için yapılmıştı. Fakat, bu duvar, Çenk öldükten sonra, Milâttan önce 211'de Çin'in kuzeyinde bulunan Hun (Kun) Türkleri'nin Çin'e girmesini, 1644'te Mançular'ın memleketi istilâ etmesini önliyemedi (Bk. Çin).

3.000 kilometre uzunluğundaki Çin Setti

ÇİNÇİLLA

Çinçilla

Çok pahalı ve güzel kürkü için avlanan veya yetiştirilen küçük bir hayvandır. Memelilerin kemirgenler takımından olan çinçilla Bolivya, Şili, Peru gibi Güney Amerika'nın dağlarında 2.000 m. kadar olan yüksekliklerde kovuklar içinde yaşar.

Çinçilla 15 - 30 sm. kadar boyunda, 500 gram kadar ağırlığındadır. Büyük ve tüylü bir kuyruğu vardır. Çok güzel olan tüyleri, diplerinde mavimtırak kurşuni, uc taraflarında gümüşü renktedir. Erkeği ile dişisi devamlı olarak beraber yaşar. Dişi çinçilla yılda iki defadan 111 günde 2 - 4 yavru verir. Yavrular tüylü ve gözleri açık olarak doğar, birkaç saat sonra da koşup oynamaya başlarlar. Ömürleri aşağı yukarı 15 - 20 yıl kadardır. Çinçillalar, çok avlandıklarından, sayıları azalmıştır. Nesillerinin tükenmesi tehlikesi karşısında çinçilla avı yasak edilmiştir. Bugün hususi çiftliklerde yetiştirilmektedir, ancak nesillerinin ortadan kalkma tehlikesi önlendikten sonra bu çinçillalardan kürk yapılmasına başlanacaktır. Şimdi ölenlerin kürklerinden faydalanılmaktadır. Amerika Birleşik Devletlerinde çinçilla yetiştiriciliği 1923 yılında başlamıştır. O zaman ele geçirilen 11 çinçilla ile yetiştiriciliğe başlanmış, kısa zamanla iyi sonuçlar elde edilmiştir. Çinçillanın biri yabani olmak üzere iki cinsi vardır.

Çinçilla adı bu hayvana, XII. yüzyılda yünlerinin inceliği ve güzelliğiyle ün salan İspanyada Cincala şehrinden ötürü verilmiştir.

ÇİNE

Ege Bölgesi'nin Ege bölümünde Aydın iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Bozdoğan, güneyde Muğla'nın Yatağan ve Milas, batıda Aydın'ın Koçarlı, kuzeyde aynı ilin merkez ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Akçaova ve Karpuzlu adında iki bucağı, bunlara bağlı 81 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.226 km²

Nüfus: 51.854 (1960 sayımı)

Çine'nin büyük bir kısmını Büyük Menderes Ovası'na güneyden bir körfez gibi sokulan Çine Ovası'nı meydana getirir. Tabanını alüvyonların doldurmuş olduğu bu çöküntü ovasının doğusunda Madranbaba Dağı yükselir. Çine Ovası'nın da Menteşe dağlık yöresi içine sokulan Karpuz Ovası, Akçaova gibi körfezleri vardır. Çine'de Akdeniz ikliminin etkisi hissedilir. Yazlar kurak ve sıcaktır. Yağışlı mevsim olan kış ılık geçer. Çine Ovası'nı çevreliyen dağlar, ormanlıktır. İlçenin en önemli akarsuyu Çine Suyu'dur. Menteşe yöresinin iç kesiminden doğar, güney - kuzey doğrultusunda akar, Çine Ovası'ndan geçer, bu arada doğudan gelen Madran Çayı'nı alır. Dar bir boğazdan geçtikten sonra, Büyük Menderes Ovası'na kavuşur. Ovaların orta kesimleri tarıma, hayvancılığa ayrılmıştır. Yerleşme merkezleri kenarda yamaçların eteğindedir. Ekinler arasında tütün başta gelir.

Kasaba. — İlçe merkezi Çine kasabası Aydın - Muğla devlet yolu üzerinde, denizden 65 m. yüksekte kurulmuştur. 4 mahalleden meydana gelen Çine'nin nüfusu 6.504'tür (1960 sayımı). 1900 yılında büyük bir yangın çarşıyı bir yıkıntı haline getirmiştir. Bu yangından sonra sokaklar genişledi, düzgün, geniş yollar açıldı. Çine'nin suyu doğudaki Madranbaba Dağı'ndan dere halinde çıkar, kasabaya 2 km. mesafede demir borular içine alınarak getirilir.

Tarih. — Çine Ovası'nın İlkçağ'da başlıca şehri Alabanda idi. Osmanlılar devrinde ise merkez, Eski Çine denilen yerdeydi. Şimdiki merkezin eski adı Kıroba'dır.

ÇİNEKOP (Bk. LÜFER)

ÇİNGENELER

Avrupa'nın muhtelif yerlerinde, Kuzey Afrika'da, İran, Belûcistan ve Amerika'da yaşıyan, kendilerine mahsus birçok özellikleri olan eski bir kavimdir. Dillerinin Hintlilerinkiyle karşılaştırılması sonunda, asıllarının Hindistan'dan geldikleri sanılmaktadır. Çingeneler Hindistan'dan çıktıktan sonra dağılmışlar, bir kısmı Mısır'a, bir kısmı da Avrupa'ya yayılmıştır.

Bizans tarihçilerine göre 835 yılında Güney Anadolu'da, Çukurova'nın kuzeyinde Anazarba şehrinde bir Çingene topluluğu bulunuyordu. X - XIV. yüzyıllar arasında İrandan gelen kalabalık Çingene toplulukları bir süre Suriye üzerinde kaldıktan sonra Mısır'a, Kuzey Afrika'ya geçtiler. Buradan da İspanya'ya, bütün Avrupa'ya yayıldılar. Daha başka, daha kalabalık topluluklar da Anadolu yolu ile Avrupa'ya dağıldılar.

Almanya'da Çingeneler ilk defa 1417'de, Fransa'da 1427'de, İtalya'da 1433'te görüldüler, buralardan da öteki Avrupa memleketlerine uzandılar. XIV. yüzyılda İngiltere'ye geçtiler. XIX. yüzyılda da küçük topluluklar halinde Amerika'ya göç ettiler.

Çingeneler Avrupa'da ilk göründükleri zaman iyi karşılanmışlardı. Önceleri hükümdarlar tarafından korunduktan başka Papalığın da himayesini elde etmişlerdi. Fakat kısa zamanda hemen her yerde Türkler'e casusluk yaptıkları bahanesiyle şiddetli baskıya maruz kaldılar. O kadar ki XVI. - XVIII. yüzyıllarda çok ağır cezalara, hattâ ölüm cezalarına da mahkûm edildiler. Çocuk çalmak, insan eti yemekle suçlandırılıyorlar, her gittikleri yerde habis ırk olarak lânetleniyorlardı.

XVI. yüzyılda İngiltere, Fransa ve Lehistan'da bunların toptan yok edilmesi için bazı tedbirler alındı. Bu hareket daha sonraları İsveç ve Danimarka'da da alınan tedbirlerle devam etti. Aynı tedbirler XVIII. yüzyılda İtalya, Avusturya ve Rusya'da da alındı. Ancak, XVIII. yüzyıl sonlarında barındırılmaları hususunda alınan tedbirlerle durumları biraz düzelebildi. Bundan sonra Çingeneler birtakım sanatlarla uğraşmaya başlayabildiler.

Çingeneler'in Yaşayışları

Çingeneler çoklukla kabîleler halinde göçebe hayatı yaşarlar. Her kabîlenin de mutlak hâkimi olan bir reisi vardır. Bulundukları memleketin âdetlerine, diline, kanunlarına, hattâ dinine bile kolay alışırlar. Bununla beraber kendi özelliklerini de her yerde muhafaza ederler.

Beden yapılışı, dil, ahlâk ve âdetleri bakımından bütün Çingeneler birbirlerine benzerler. Evlenen Çingene erkeği kız tarafının mensup bulunduğu kabîleye girer, doğan çocuk da o kabîlenin malı sayılır. Erkekler evlenecekleri kızdan at, araba, çadır, çadır eşyası vs. gibi bazı şeyleri drahoma olarak isterler. Âdetlerin muhafazasına kabîlenin en ihtiyar kadını göz-kulak olur. Bu gelenekleri bozana verilen en büyük ceza kabîleden çıkarılma cezasıdır.

Yerli bir Çingene kadını

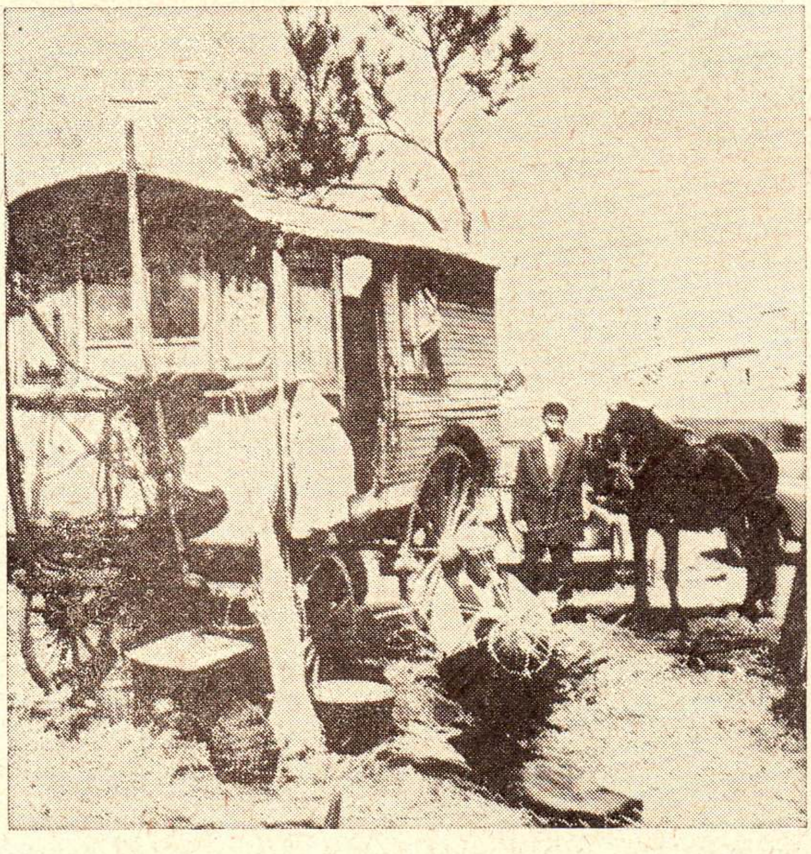
Çingeneler nisana doğru kışlaktan ayrılıp yaylaya çıkarlar. Ekime doğru da yeniden kışlaklarına göçerler. Bulundukları memleketin dinini kabul ederlerse de, aslında öyle gözükürler, resmen İslâm veya Hıristiyan olurlar, fakat aralarında gene kendi âdetlerini devam ettirirler. Avrupa'da uzun zaman Kilise bunları hakikî Hıristiyan yapmak için çok uğraşmışsa da başaramamıştır. Müslüman olan Çingeneler de camiye gittikleri, hattâ bazan imamları dahi bulunduğu halde, Evliya Çelebi'nin yazdığına göre, «kâfirlerle kızıl yumurta yerler, Müslümanlarla Kurban Bayramı, Yahudilerle de Kamış Bayramı yaparlar».

Çingeneler hemen her yerde bakırcılık, kalaycılık, at cambazlığı yaparlar. Memleketimizdekiler çoklukla maşa, kürek gibi ufak-tefek eşya yapıp satarlar, kadınları da fal bakar, kırlarda çiçek veyahut ilâç yapılacak veya yenecek ot ve sebze toplar. Birçoğu da ayı oynatır.

Hemen hemen hepsinin uzaktan veya yakından müzikle ilgisi vardır. Aralarında çalıp oynadıkları gibi bunu kendilerine meslek edinenleri de vardır. Avrupa'da Çingenelerden çok değerli müzikçiler yetişmiştir. İspanyol Çingeneleri çok güzel dans eder. Balkanlar'dakiler de güzel keman çalarlar.

Çingeneler'in araba ve atlarla gezip göçebe olarak yaşamıyanları şehirlere, kasabalara yerleşmişlerdir. Gene de şehrin her mahallesine dağılmayıp ayrı bir mahallede otururlar. Böylece, kendi gelenek ve âdetlerini muhafaza etmiş olurlar, kıyafetleri hemen her yerde mahallî kıyafetlere uygundur. Ahlâk anlayışları, toplum halindeki yaşayışları birçok yerlerde yadırganır.

Bütün dünyada 4 milyon kadar Çingene olduğu tahmin edilmektedir. Bunun da dörtte bir kadarı Romanya'dadır.

Dünyanın birçok yerinde Çingeneler arabalarda, çadırlarda göçebe yaşarlar, ıskara, maşa, hasır işleri ve çalgıcılıkla geçinirler. Resimde çerisinde arabasının önünde sepet ören Avrupalı bir Çingene görülüyor.

ÇİNGÜLÜ

Çingülü

Sarı, kırmızı, pembe renkte, çan biçimi çiçekler açan güzel bir bitkidir. Saksıda yetiştirilir. Yazları dışarıda durabilirse de ekim sonuna doğru saksıyı içeriye almalıdır. Işıklı ve ılık bir köşede uzun müddet bozulmadan durabilir. Kışları sulamayı azaltmalı, büyüme devam ettikçe suyu da o nispette çoğaltmalıdır. Yazları yarı odunlaşmış genç sürgünleri çelikliyerek üretilir.

İslâm Ülkelerinde ve Billhassa Türkler'de Gelişmiş Bir El Sanatı: ÇİNİCİLİK

ÇİNİ VE ÇİNİCİLİK güzel sanatlarda çok önemli yeri olan, özellikle Türk ve İslâm sanatında gelişmiş bir sanat koludur.

Porselen ve kaolinin özel pişirilme şekliyle elde edilen seramik ve fayans işlerine «çini» denir. Çini, porselen gibi yarı saydam değildir; ışık görülmez. Eski Türkler'de ve bugünkü Türkistan, Orta Asya ve Iran'da bunlara, «sertleşmiş toprak» anlamına «kâşi» denir. «Çini» sözü, sonradan, Osmanlılarca kullanıldı. Kelime, ilk porselen ve fayansların Çin'den getirilmesi dolayısiyle ortaya çıktı. «Çin işi» anlamınadır. Duvarlara kaplanan çini levhaları gibi dörtköşe veya çeşitli geometrik biçimlerde çimentodan yapılmış döşemeiiklere de halk «çini» derse de bu yanlıştır.

Çinicilik, genel olarak üç kısma ayrılır: 1) Halk çiniciliği (çanak, çömlekler); 2) Fayans çiniciliği; 3) Porselen çiniciliği.

Çini Nasıl Yapılır

Her üç kısımda da çini, hemen hemen aynı şekilde yapılır. Balçık, beyaz balçık veya kaolin denilen topraklar fabrikalara, atelyelere gelir. Su içinde iyice karıştırıldıktan sonra süzülür. Elekten geçirilir, havuzlar içine yatırılarak günlerce bekletilir. Bu şekilde koyulaşan çamur, özel baskılar altında sıkıldıktan sonra, çini çamuru hazırlanmış olur.

Bundan sonra çini, eski usulde tornada, döküm suretiyle veya kalıplarda; yeni usulde ise bu işleri gören makinelerde yapılır. Çamur, hamur haline geldikten sonra, parçalar halinde kesilip biçimlendirilir. Kuruyunca düzeltilir, fırına sokulur. Sonra sırlanır, ikinci bir defa fırına sokularak pişirilir. Bu arada, çininin üzerine, boyalarla, çiçekler, şekiller işlenir.

Çini, bilhassa sırlı çini, Milâttan 24 - 25 yüzyıl önce Çinliler'ce bilinirdi. Çinliler'den dört yüz yıl sonra çinicilik Asurlular'da başladı. Asurlular'ın ilk çini eserlerinden beş küçük toprak heykel Paris'teki Louvre Müzesi'nde saklanmaktadır. Başlangıçta yalnız dinî eşyada kullanılan çinicilik, Çinliler ve Asurlular tarafından sanayileştirildikten sonra, hızla gelişti.

Türkler'de Çinicilik

Türkler çiniciliğe kendilerinden birçok özellikler katarak bu sanatı ilerlettiler. Bu arada, açık firûze mavisi zemin üzerine açık kahverengi, sır ve yaldız işlenmiş çiniler, kobalt mavisi veya yeşil, kahverengi, siyah resimli fayans mozaikleri, mine tekniğiyle beyaz zemin üzerine kırmızı, mavi ve yeşil duvar çinileri, sır altına resim yapılmış taştan duvar çinileri yaptılar.

Türk çiniciliğini beş çağa ayırmak lâzımdır: 1 — Selçuklular çağı, 2 — İlk Osmanlı çağı, 3 — Osmanlı çiniciliğinin yükseliş çağı, 4 — Osmanlı çiniciliğinde çökme çağı, 5 — Cumhuriyet çağı.

İlk gelişmiş Türk çini örnekleri XIII. yüzyılda Kılıç Arslan'ın Konya'daki sarayında görüldü. Selçuklular'da başlıyan çinicilik Osmanlılar devrinde de, renk fark ve değişikliklerinin artışıyle, devam etti. Selçuklular devrinde ve Osmanlıların ilk çağında çinilerin yapıldığı yerler pek belli değilse de daha çok Iznik'te yapıldığı tahmin edilmektedir.

Osmanlılar devrinde yapılan ilk çinilerin en önemli kısmını mavi-beyaz çiniler teşkil eder. Bunlara ilk Kütahya çinileriyle ilk «Haliç çinisi» denilen mamulâtı da katmamız gerekir. XIV ve XV. yüzyıllarda örnekleri görülen bu çinilere Bursa'da Sultan Mustafa Türbesinde, Yeşil Türbe'de Sitti Hatun sandukasında, Cem Sultan Türbesi'nde, Edirne'de II. Murat Camisi'nde raslanır.

XVI. yüzyılın ilk yarısında Istanbul'da sırlı ve renkli duvar çinileri yapılmaya başlandı. Bu çinileri, Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'den getirttiği fayans işçilerinin yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu çeşit çinilerin ilk örnekleri 1522-23'te yapılmış olan Sultan Selim Cami ve Türbesi, Hatice Sultan Türbesi ve Çinili Köşk'te saklı duran Haseki Hurrem medresesinin duvar çinilerinde görülebilir.

XVI. yüzyıl Osmanlı çinicilik sanatının en yüksek seviyesine eriştiği devredir. Bu yüzyılda Iznik çinileri, çinicilikte tam devrim yaratmıştır. Fırın sıcaklığına dayanamayıp uçtuğu için tutturulması gayet güç olan asıl kırmızı renk, Iznik ocaklarında en parlak tonu ile elde edildi. Yeni bir çığır açan bu çiniler İstanbul'da Süleymaniye, Sokollu, Rüstem Paşa camileri ile Topkapı Sarayı'ndaki III. Murat dairesinde vardır.

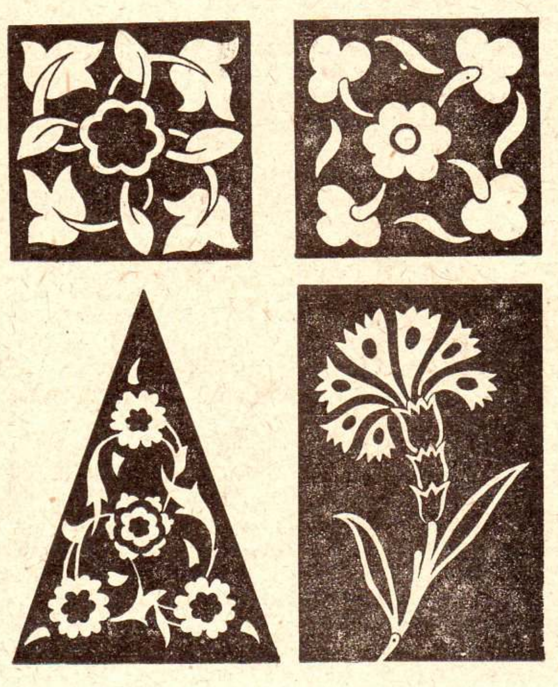
Iznik çinicileri bir lonca halinde teşkilâtlanmışlardı. Bunların başında «kâşicibaşı» (çinicibaşı) bulunurdu. İşlerin düzenlenmesi, ustalar arasında dağılması işi ile bu kâşicibaşı uğraşırdı.

XVII. yüzyıl başında çinicilikte sanat ve teknik bakımından bir gerileme oldu. Sultanahmet Camisi'nde, Bağdat Köşkü'nde, Saray'ın sünnet odasındaki duvar çinilerinde, batıda ün salan çini örnekleri olmasına rağmen, birçok çinilerde renkler birbirine vurmuş, bozulmuştur.

Türk çiniciliğinin günden güne sönmesi üzerine 1716'da Iznik çanak-çömlek ve çini yapımevleri kapandı. Bir yıl sonra, sadrazam Damat Ibrahim Paşa'nın emriyle Iznik'teki çinici ustaları Istanbul'a getirildiler, Tekfur Sarayı civarında kurulan fayans yapımevi

Türk işi iki çini tabak (İznik yapısı)

Türk çini motifleri

çalışmalara başladı. Fakat, Türk çiniciliği bir daha o eski parlak devrini bulamadı.

İznik ve Tekfur Sarayı civarındaki çini yapımevlerinden başka Kütahya'da, Abdülmecit zamanında Beykoz'da Fethi Paşa'nın, Yıldız'da II. Abdülhamit'in açtırdığı yapımevlerinde de İznik ayarında olmasa bile, iyi çiniler yapılmıştır.

Bugün Kütahya'daki çini yapımevleri tam verimiyle iş yapmaktadır. Memleketin bazı yerlerindeki ilkel yapımevleri ise ihtiyaca yetecek derecede değildir.

Bibliyografya:

Türk Çinileri (Tahsin Öz, 1934); Porselencilik Tarihi (H. Kocabaş, 1941); Eski Türk Çinileri (N. Yatman, 1942); Osmanlı Devrinde Kütahya Çinileri (Oktay Aslanapa, 1949); Turkish Ceramics (T. Öz); Yeşil Türbe Mihrabı (Süheyl Ünver, 1951); Bursa'da Mustafa ve Sultan Cem Türbeleri (S. Ünver, Z. Pakalın, 1946); Sırçalı Medrese Süslemeleri (Mihriban Sözer, «Arkitekt» sayı 10, 1949); En Nadir Türk Çinileri (T. Öz, «Arkeoloji ve Etnografya Dergisi» 1940).

ÇİNİLİ CAMİ

Üsküdar'da, eski Valide Camisi'nin yukarısında, Haliç'i, Boğaz'ı ve Marmara'yı ayaklarının altına seren hâkim bir tepenin yamacındadır. Caminin kuzey kapısının üstündeki tarih yazıtından burasının 1640'ta Kösem Valide Sultan tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Caminin üç tarafını 20 sütunlu bir saçak sarar. Sağında tek şerefeli bir minaresi vardır. Şerefenin altını büyük yaprak biçimi oymalar süsler. Cami tek ve sağır kubbelidir. İçi, kubbe yatağına kadar, tamamen çiniyle kaplıdır. Fakat, bunların çoğu sonradan çalınmış, yerlerine başka başka çiniler konulmuştur.

Bu camideki çinilerde beyaz, siyah, lâcivert, açık mavi, mor, yeşil ve kırmızı renklerle karanfil, lâle, gül, erikçiçeği ve papatyaların ahenkli uyuşması görülmektedir.

Mimar Sinan'ın sanatiyle birlikte gelişen ileri çiniciliğimiz bu cami ile son eserini vermiş, bundan sonra çöküntü devrine girmiştir. Camideki mermer mimber ise, taşçılık sanatının bütün inceliklerini toplamaktadır.

ÇİNİLİ KÖŞK

Fatih tarafından, Beyazıt'taki Eski Saray'dan sonra yaptırılmış ilk köşktür. Adına Sırça Saray da denir. Böyle denilmesine sebep, duvarlarının çiniyle kaplı olmasıdır. Binanın mimarı kesin olarak bilinmiyorsa da, Fatih devri mimarlarından Atik (Eski) Sinan sanılıyor.

Bizans Akropolisi'nin bulunduğu yerde, Haliç'i görecek şekilde yaptırılmış olan Çinili Köşk'ün kapı üstü yazıtında, yapılış tarihi Hicretin 877. yılı (1472) olarak gösterilmektedir. Topkapı Sarayı'nın Hazine dairesiyle bir bütün meydana getiriyordu. 32×34 metrelik bir alan üzerine kurulmuştur. Ön tarafı ince kemerlerle süslüdür. Eskiden binaya kemerlerin altındaki kapıdan girilirdi.

Çinili Köşk, çeşitli zamanlarda değişikliklere uğramış, tamir görmüş, bilhassa ön tarafına iki yanlı bir taş merdiven bazan ilâve edilmiş, bir iki kere de kaldırılmıştır. Binanın içinde büyük bir sofa vardır. Üstü kubbeyle örtülüdür. Haliç tarafı bir sırtta bulunduğundan cephesi orada daha yüksektir. Yapılış özellikleri arasında sütun kesitlerinin façatalı oluşu, istalâktitlerin geniş ve köşeli olması gibi noktalar başta gelir. 1588'de III. Murat tarafından tamir olunduktan başka, revakın sol yanındaki harap olan çiniler de 1910'da Kütahya'da yaptırılan örnekleriyle değiştirilmiştir.

Çinili Köşk'ün eskiden üstü çatı biçimindeydi. Önündeki Kanun Meydanı'nda çeşitli spor gösterileri yapılırdı. Padişah, bunları seyretmek için binanın içinden ön kısmındaki revaka gelirdi. Sonradan bu alana müze binaları yapılmıştır. Çinili Köşk bugün, Fatih Müzesi haline getirilmiştir (Resim için sayfa 772'ye bakınız).

ÇİNKO

Tabiatta bileşikler halinde bulunan, mavimtırak beyaz renkte bir metaldir. En önemli bileşikleri şunlardır: Blend (çinko + sülfür); zinkit (çinko + oksijen); smitsonit (çinko + karbon + oksijen).

Dünyada en zengin çinko filizlerine Amerika Birleşik Devletleri'nin doğu eyaletlerinde, Mississippi Nehri yöresinde, Kayalık Dağlar civarında, Kanada'da, Polonya'da Meksika'da, Rusya'da ve Avustralya'da raslanır.

ÇİNKONUN ÖZELLİKLERİ

Simgesi: Zn.
Atom numarası: 30
Atom ağırlığı: 65,38
Yoğunluğu: 6,86
Ergime noktası: 410°
Kaynama noktası: 907°
Elektrik iletkenliği: 24,16
Isı iletkenliği: 19,3

Çinko 1) indirgeme yolu ile; 2) elektroliz usulü ile elde edilir.

1. — İndirgeme Usulü: Daha ilkel olmakla beraber, daha çok kullanılır. Kavurma, indirgeme ve damıtma olmak üzere üç safhası vardır: İlk safhada cevher, taştan ve topraktan ayırılarak oksit haline getirilir. Bu, filizin çeşitine göre, ya ısıtmakla, ya da havayla yakmakla yapılır. İkinci safhada, çinko oksit, toz kömürle karıştırılarak ateşe dayanıklı kil potalara konur, 1200° C sıcaklıktaki alev fırınlarında indirgenir. Bu ısıda buhar haline gelen çinko, yoğunlaştırma kaplarında toplanır. Üçüncü safha, ham çinkonun saflaştırılması işidir Bunun için, çeşitli usuller varsa da en çok damıtma usulü kullanılır. Çinko metali, içindeki yabancı maddelerden daha uçucu olduğundan, ham metal, çinkonun buharlaşma noktası civarında ısıtılarak çinko, buhar haline getirilir Sonra başka bir kabda yoğunlaştırılarak saf şekli elde edilir

2. — Elektroliz Usulü: Önce filiz zenginleştirilir. Sonra sülfürik asit (H_2SO_4) ile muamele edilerek çinko sülfat eriyiği haline getirilir. Bu eriyiğe katot olmak üzere ince alüminyum levhalar konur, eriyikten elektrik akımı geçirilir. Elektrik akımının etkisiyle eriyikteki çinko alüminyum üzerine toplanır. Buradan kazımak suretiyle alınır. Bu usulle elde edilen çinko % 99,9 saftır, alaşımların yapılmasında kullanılır.

Çinko Alaşımları

Çinko en çok alaşımlar halinde kullanılır. Bunların en önemlileri pirinç, bronz (tunç), beyazmetal ve Alman gümüşüdür. Pirinç, çinko + bakır karışımından; bronz, bakır + kalay + çinko karışımından; beyazmetal, çinko + bakır + alüminyum + magnezyum karışımından; Alman gümüşü, çinko + bakır + nikel karışımından meydana gelen alaşımlardır.

Çinko sert bir metaldir. Fakat 120° C ile 150° C arasındaki sıcaklıkta esner ve işlenebilir hale gelir. Bu durumdayken çinko kolaylıkla levha, tel şekline konabilir. İşlenmiş çinko soğuduğu zaman eski esnek haline girmez. Bu, çinkonun en değerli özelliklerinden biridir.

Normal sıcaklıkta kuru hava çinko üzerine etki yapmaz, fakat nemli havada çinko, üzerinde bazik bir çinko karbonat tabakası meydana getirir. Bu madde çinkonun alt katmanlarını havanın etkisinden korur.

Çinko en çok galvanize demir yapmakta kullanılır. Bu usulle demirin üzerine kaplanan çinko onun paslanmasını önler. Bundan başka, çinko, galvani pillerinde negatif kutup olarak, oluk, dam gibi inşaat malzemeleri yapımında da kullanılan çok elverişli bir metaldir.

Çinko bileşiklerinin de önemli kullanım alanları vardır. Beyaz bir toz olan ve «üstübeç» diye bilinen çinko oksit astar boya olarak, yaralar için merhem olarak kullanılır. Çinko klorür lehim suyu ve dezenfektan olarak kullanılır. Çinko sülfat ilâç yapımında kullanılan bir bileşiktir.

Çinko filizleri çok eski çağlardan beri insanlar tarafından bilinmekteydi. Fakat metal olarak ilk defa 1520'de keşfedilmiş, kullanımına 1800 yılından sonra başlanmıştır.

ÇİNKOGRAFLIK (Bk. KLİŞECİLİK)

ÇİPURA BALIĞI

Barbunya tekir balıklarının bir çeşididir. Boyları 50 sm. kadar olur. Ömürleri on yıl kadardır. Kendi çevrelerindeki küçük balıklarla, ıstakoz ve yengeç yavrularıyle beslenir. Özellikleri barbunya ve tekirbalığı gibidir (Bk. Barbunya; Tekirbalığı).

ÇİROZ

Yumurtasını bırakmış uskumrulara denir. Marttan itibaren yumurtlamaya başlıyan uskumrular çok zayıf ve yağsız olurlar. Bunların Karadeniz'e göç mevsimi nisan başlarına raslar. Çirozun eti lezzetsiz, kuru olduğu için taze olarak yenmez, kurutularak satılır.

Kurutulacak çirozlar önce büyük fıçılara konarak tuzlanır. Her bin çiroz için on beş kilo tuz hesap edilir. Sekiz saat tuzda kalan balıklar, kulak ve barsakları çekildikten sonra, ikişer ikişer kuyruklarından sicimle bağlanır. 40 50 çiftlik diziler halinde bağlanan balıklar, tuzda kaldıkları saat kadar deniz suyunda tutulur, sonra «sergi» denen iskelelere asılarak kurumaya

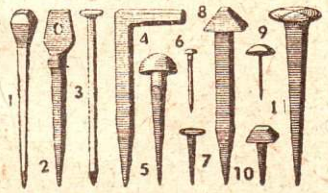
bırakılırlar. Çirozlar, elverişli havalarda beş günde kurur, havalar iyi gitmezse kurutma işi on beş gün kadar sürer.

Çirozun en makbulü beş gün içinde kuruyanıdır. Kurutmak için sergide daha fazla kalanlar makbul sayılmaz. Bir de kurutulacak çirozların çok taze olması lâzımdır. Bayat balıklardan yapılan çirozların gözleri kırmızı, renkleri soluk olur, bunlar da makbul değildir.

çivi

iki şeyi birbirine tutturmak üzere çakılan, çoğu başlı, sivri uclu, madenden veya ağaçtan ince çubuk halinde bir yapı malzemesidir. Kullanıldığı yere ve büyüklüğüne göre çeşitli adlar alır.

Eskiden çivi elle teker teker yapılırdı. Demirci kızgın hale getirdiği çivileri çekiçle döverek parçalara ayırır, biçim verirdi. Bugün makinelerle dakikada 60 - 600 kadar çivi yapmak mümkündür. Tel çekme makinelerinde tel haline getirilen çelik başka bir makinede belirli aralıklarla kesilir, bir ucu sivriltilir, öteki ucuna da, çekiçle vurulması için, «çivi başı» veya «çivi tablası» denen yassı kısım yapılır.

ÇİVİ ÇEŞİTLERİ: 1 — Nal, 2 — Delik başlı, 3 — İnşaat, 4 — Kancalı, 5 — Yuvarlak başlı, 6 — İnce, 7 — Nalın, 8 — Köşeli, 9 — Döşemeci, 10 — Kabara ve 11 — Sandal çivileri

Başlıca Çivi Çeşitleri

Ağaç çivi. — Kunduracılar kullanır. Taban köselelerini birbirine tutturur. Gövdesi dörtköşe, ucu sivridir.

Kabaralı çivi. — Boyları kısadır. Başları yuvarlak ve kubbelidir. Kalın ve kaba altlı ayakkabıların altına çakıldığı gibi süs olarak da kullanılır.

Korniş çivisi. — Başı sap kısmına dik gelecek şekilde kıvrıktır. Korniş veya çerçeve gibi ağır eşyaların halkaları bu çivilere asılır.

Maşalı çivi. — Gövdesi üst üste iki parçadan meydana gelmiştir. Bir yere çakıldıktan sonra arkasından çıkan kolları iki yana açılarak kolayca çıkmaz hale getirilir.

Nal çivisi. — Gövdesi köşeli, başı köşeli bir topuz halinde gayet yumuşak bir çividir. Nal, hayvanın tırnağına çakıldıktan sonra, tırnağın dışına çıkan çivi ucları kerpetenle kıvrılarak kesilir, tırnağın üzerinden de eğelenir.

Nalın çivisi. — Gövdesi kısa, başındaki tablası yuvarlak ve geniştir.

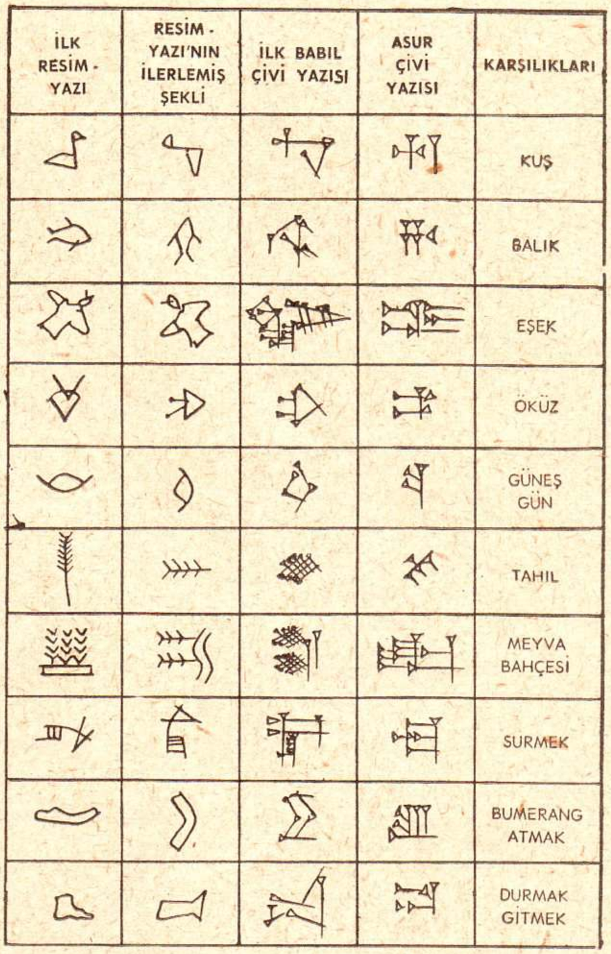
Camcı çivisi. — İnce uzun, gövdesinden çok az geniş silindir şeklinde başı olan çividir, pencere camlarını çerçeveye tutturmaya yarar. Sonra çerçevenin boyunca camcı macunu sürülerek kapatılır.

Bakır çivi. — Yumuşak bir çividir, sandal vs. gibi tahtadan deniz araçlarının yapımında kullanılır. Deniz suyundan paslanmayıp, demir çiviler gibi tahtayı da zamanla yemez.

Vidalı (burgulu) çivi. — Tahtaya tornavida ile sokulur. Gerekince gene tornavida ile çıkarılabilir. Daha çok tahta eşyada kullanılır.

GÜZEL SANATLARDA ÇİVİ

Çivi sadece bir yapı malzemesi değildir; ustasının, zevkli birinin eline düşerse gayet güzel bir süsleme malzemesi de olabilir. Eskiden tahta sandıkların üzerine çivilerle süslemeler yapılır, derilerin üzerine de süsler işlenirdi. Eski Türk evlerinin tahta kapılarına da çivilerle süsler yapılırdı.

Çivi yazısının resim-yazıdan Asur yazısı haline gelişi

ÇİVİ YAZISI

Tarihin çok eski çağlarında On Asya'nın birçok bölgelerindeki kavimlerin kullandığı bir yazı şeklidir. Yatay veya dikey çizilmiş birtakım çizgilerden meydana gelme bir yazıdır. Bu çizgilerin bir uclarında tıpkı çivi başı gibi üçköşe başlar vardır.

Sumerliler'in icat ettiği bu yazı Hititler, Asurlular, İranlılar ve daha başka Asya milletleri tarafından Milâdın I. yüzyılına kadar kullanılmıştır.

Önceleri tıpkı Mısır hiyeroglifleri gibi eşyanın biçiminin belirtilmesi esasına dayanan çivi yazısı, zamanla gelişmiş, bazı değişikliklere uğrıyarak bir fikrin söylenişi bakımından fonetik şeklini göstermek suretiyle yazılmaya başlanmıştır. Fakat hiçbir zaman Fenike yazısı gibi harfleri yan yana getirmek esasına dayanmamıştır.

Çivi yazısı taş veya çamur levhalar üzerine oyularak yazılırdı. Ayrıca, çamur levhalar üzerine yazılabilirdi. Bu levhalar fırınlarda pişirilir, böylece uzun müddet bozulmadan saklanması sağlanırdı. Babilliler'in Hamurabi Kanunları gibi tarihî değeri olan büyük eserler 5000 yıl öncesinden günümüze kadar bu sayede gelebilmişlerdir. Birçoğu Londra'daki British Museum ve Paris'teki Louvre Müzesi'nde saklanan bu yazıların bulunduğu levhaların sayısı yarım milyona yaklaşmaktadır. Yakın Doğu'da yapılan arkeolojik araştırmalar sonunda bunların sayısı daha da artmaktadır. M. O. III. ve II. bin yılların tarihi hakkında başlıca bilgi kaynağı sağlıyan bu levhalardan yurdumuzda Boğazkale'de de bol sayıda ele geçirilmiştir. Bunların büyük bir kısmı bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndedir.

Bibliyografya:

Çivi Yazılı Kaynaklara Göre Türkçe - Etice - Harrice Arasındaki Bağlar Üzerinde Yeni Araştırmalar (Dr. Mustafa S. Ar. 1944); Çivi Yazılı Hukuki-İktisadî Kaynaklar (Dr. Emin Bilgiç, 1948).

ÇİVİT

Çivit

Mavi renkli bitkisel bir toz boyadır. Çamaşırların sarılığını gidermesi için, yıkanan çamaşırın son suyuna konur. Çin'de, Yemen'de, Hindistan'da yetişen, baklagillerden çivitotu bitkisinden çıkarılır. Bunun kırmızı, sarı ve yeşil olanları da vardır. Kızıl çivit, al çivit, gök çivit, yeşil çivit, sarı çivit denen bu boyalar daha çok resimde kullanılır. Çamaşırda kullanılan çivit (gök çivit) biraz mora çalan koyu mavi renktedir.

ÇİVRİL

Ege Bölgesinin İçbatı Anadolu bölümünde Denizli iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda Afyonkarahisar'ın Sandıklı, güneydoğu ve güneyde aynı ilin Dinar ve Dazkırı ilçeleri, batıda Denizli'nin Çal, kuzeyde Uşak'ın Sıvaslı ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Homa ve Işıklı adında iki bucağı, bunlara bağlı 67 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.472 km^2

Nüfusu: 47.579 (1960 sayımı)

İlçenin büyük bir kısmını Büyük Menderes'in ve onun bir kolu olan Kûfi Çayı çevresinde genişliyen ovalar teşkil eder. Bu düz alanların kuzeydoğudaki kesimine Işıklı Ovası denir. Bu ovalık alanları kuzeyde Burgaz Dağı, kuzeydoğuda Akdağ (2.449 m.), doğuda Bozdağ (1.350 m.) komşu ilçelerdeki alçak alanlardan ayırır. Dağlarla çevrili oluşu, Çivril'de denizin etkisini hissettirmez. Iklim kara iklimidir. Yazlar sıcak, kışlar soğuktur. Ilçenin başlıca suyu Büyük Menderes'e kuzeyden karışan Küfi Çayı'dır. Işıklı Ovası'nın doğusunda bulunan Işıklı Gölü tamamen bataklık, sazlıktır. Daha doğudaki Gökgöl bataklığı Büyük Menderes sularının bir çanakta birikmesiyle meydana gelmiştir. İlçenin başlıca geçim kaynağı tarımdır. Tahılın yanı başında haşhaş, pancar, susam ekimi geniş yer tutar. Çivril bağlarında iyi cins üzüm yetişir.

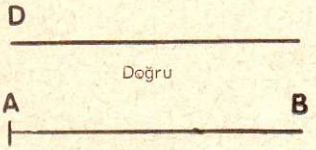
Kasaba — Ilçe merkezi Çivril kasabası Denizli Uşak karayolu üzerinde denizden 831 m. yüksekte kurulmuştur. Sütlâç istasyonundan ayrılan bir şube hattı ile de Afyon Alsancak demiryoluna bağlıdır. Istasyon kasabanın güneyinde bulunur. Üç ana cadde kuzey güney doğrultusunda uzanarak istasyonda birleşirler. Bu ana caddeler dar ara sokaklarla birbirine bağlanır. Kasaba güneyde yani istasyon tarafında gelişmektedir. Yeni binalar ve devlet daireleri bu kısımdadır. Eski Çivril kasabasının bir mahallesi olarak biraz kuzeyde kalmıştır. 3 mahalleden meydana gelen Çivril'in nüfusu 5.357'dir (1960 sayımı)

ÇIZGI

Matematikte çizginin birçok tarifi vardır. Genel olarak «hareket eden bir noktanın bıraktığı iz» diye tanımalanır. Eski Yunan matematikçısı Euklides çizgiyi «genişliği olmıyan uzunluk» diye tarif eder. Bir başka tarife göre de «çizgi yüzeyin sınırıdır». Geometride çizginin hiç kalınlığı olmadığı farzedilir.

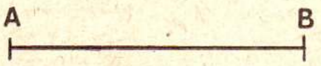
Uç çeşit çizgi vardır:

1. — Doğru çizgi: Arkhimides bunu «iki nokta arasındaki en kısa yol» olarak tarif eder. Iki noktadan ancak bir doğru geçer. İki ucu sınırlı, belli uzunluktaki doğrulara «doğru parçası», iki tarafı da sınırlanmamış doğru çizgilere «doğru», bir ucu sınırlanmış, öteki ucu sınırlanmamış doğru çizgilere de «yarım doğru» denir.

Doğru

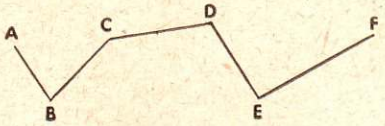
Yarım doğru

Doğru parçası

Doğru parçası iki ucuna konan iki harfle adlandırılır. Doğru, yanına yazılan bir harfle gösterilir. Yarım doğru da iki harfle gösterilir, yalnız bir tarafı sınırlıdır.

2. — Kırık çizgi: Uc uca gelen ve bir doğru üzerinde bulunmıyan doğru parçalarına denir. Kırık çizgiler köşelerine konan harflerle adlandırılır. ABCDEF kırık çizgisi gibi:

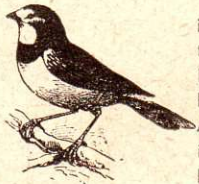

3. — Eğri çizgi: Bir doğru üzerinde olmıyan ve köşe yapmadan doğrultu değiştiren çizgiye denir. Eğri yanına konan bir harfle gösterilir. A eğrisi gibi:

Bu üç çeşit çizgiden en kısası doğru çizgidir.

ÇOBANALDATAN

Çobanaldatan

Kırlangıçtan büyük, insanı yanına yaklaştırdığı halde kolay kolay tutulmıyan bir kuştur. Kuzey Afrika, Akdeniz memleketleri ile, Sibirya'dan Altay'a kadar olan bölgelerde yaşar. Ağaç kabuğu renginde tüyleri vardır. 25 sm. kadar uzunlukta, 60 gr. kadar ağırlıktadır. Gece kuşu olup göçücüdür, kışı Doğu ve Güney Afrika'da geçirir. Kurak ve kumlu yerlerde, bilhassa çam ormanlarının kenarlarında yaşar. Böcek, sinek ve kelebek gibi şeyler yiyerek beslenir. Sağanlar takımından olan bu kuşa «alacatavuk» da denir.

ÇOBANÇANTASI

Taçyaprağı ayrı olan ikiçeneklilerin turpgiller familyasından bir yaban bitkisidir. Yemişleri bir torbayı andırır.

ÇOBANLILAR

Ilhanlılar'ın son devirlerinde önemli rol oynamış bir Moğol ailesidir. Ilhanlılar gibi onlar da tamamen Türk'leşmişlerdir. Emîr Çoban Noyan, 1316'dan 1327'ye kadar Iran'da Ilhan Ebu-Sait Bahadır Han'ın saltanat naibi olmuştur. Oğlu Timurtaş da büyük nüfuz kazanmış, Anadolu genel valiliğine atanmıştır.

Emîr Çoban Noyan, Moğollar'ın en asil kabîlelerinden birine mensuptur. Ebu-Sait Bahadır Han'ın tahta oturduğu andan başlıyarak genç hükümdar üzerinde büyük nüfuz kurdu. Konya'ya kadar gelerek, Anadolu'yu tamamen hükmü altına aldı. Anadolu Selçuklu İmparatorluğu mahvolmuş, onun yerine kurulan devletler, İlhanlılar'ın egemenliğini az-çok tanımışlardı. Çoban bir ara oğlu Emîr Timurtaş'ın isyanını bastırdı, onu İlhan'a affettirdi, tekrar Anadolu'ya tâyin ettirdi. Bu sırada kızı Bağdat Hatun'la İlhan arasındaki macerayı öğrendi. Uç oğlunu Anadolu, Gürcistan ve Horasan'a genel vali olarak gönderen Çoban Noyan, İlhan'ı alt etmek istediyse de, Ebu-Sait Han, Çoban'ı öldürtmeye muvaffak oldu, Bağdat Hatun'u Moğollar'ın Celâyir boyunun başında bulunan Emîr Şeyh Büyük Hasan Noyan'dan boşatarak, kendi aldı (Bk. Bağdat Hatun; Celâyirliler).

Bundan sonra Emîr Timurtaş'ın oğlu, yani Çoban Noyan'ın torunu, Şeyh Hasan ailenin başına geçti, İlhanlı Imparatorluğunun dağılmasına yol açan faaliyetlerine girişti. Kendisine Celâyirli Emîr Şeyh Hasan'dan ayırmak için «Küçük Hasan» denen bu şahıs, 1335'te, İlhan Ebu-Sait'in ölümü üzerine çıkan saltanat kavgalarını körükledi. Anadolu'dan İran'a gelerek 1338'de Büyük Şeyh Hasan'ı Nahcıvan'da bozguna uğrattı. Bu sırada İlhanlı imparatorluk tahtında, Ebu-Sait Han'ın kızkardeşi Satıbey vardı. Küçük Hasan İmparatoriçe'yi nüfuzuna alarak, devleti kendisi yöneltmek için, sonu gelmez entrikalara girişti. 1343'te Bağdat'ta karısı tarafından öldürüldü. Ondan sonra kardeşleri Emîr Eşref ve Emîr Yağıbastı, birbirleriyle mücadeleye başladılar. Kardeşini öldüren Eşref, 1355'te kazaen ölünceye kadar, Yakın Doğu'nun mukadderatına hâkim oldu. Böylece, yarım yüzyılı İlhanlı İmparatorluğu'nun Yakın Doğu'ya getirdiği düzeni mahvetmekle geçiren Çobanlılar'ın tarihî rolleri sona ermiş oldu.

Kastamonu Çobanoğulları

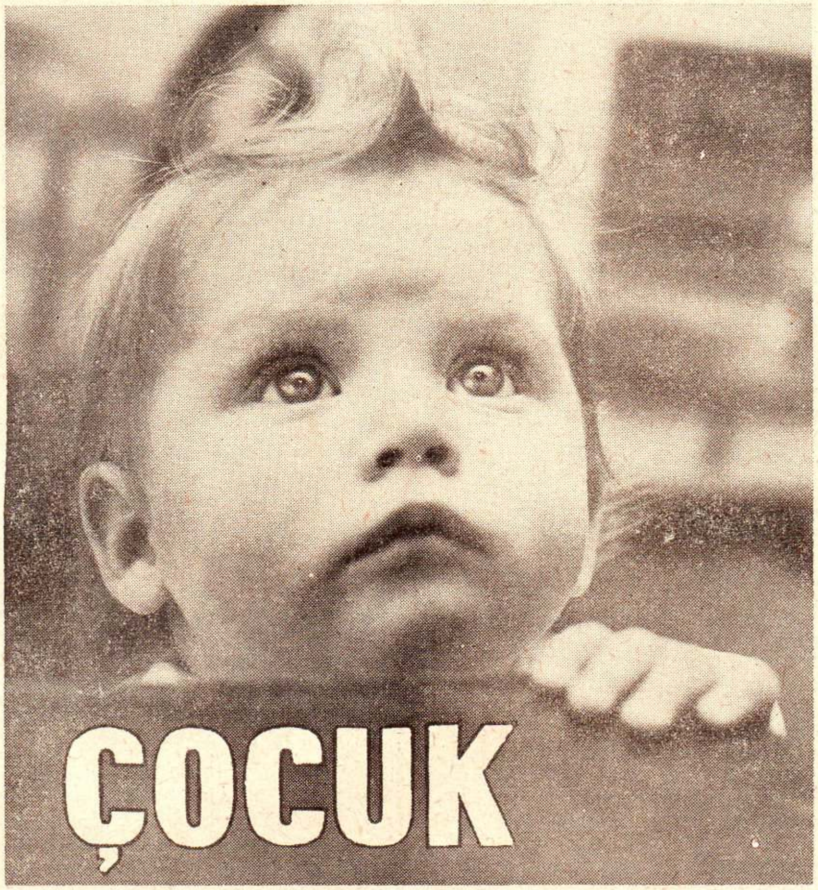
Bir de Kastamonu'da küçük bir beylik kuran Çobanoğulları vardır ki, tarihî bir önem taşımıyan bu prenslik, Anadolu Selçukluları'nın komutanlarından Hüsamettin Çoban tarafından kurulmuştur. Bu aileden 4 bey, XIII. yüzyılda Kastamonu'da Selçuklular adına hüküm sürdü. Candaroğulları'nın bu bölgeye Selçuklu - İlhanlı valisi olarak atanması üzerine, son buldular (Bk. Candaroğulları).

ÇOBANPÜSKÜLÜ

Çobanpüskülü

Birçok cinsi ağaççık şeklinde olan bir bitkidir. 175 kadar olan cinslerinin büyük bir kısmı Kuzey Amerika'da yetişir. Bazı cinslerinin yüksekliği 10 metreye vardığı gibi ömürleri de 300 yılı bulur. Erkek çiçekler başka, dişi çiçekler başka kökün üzerindedir. İkiçeneklilerin çobanpüskülügiller familyasından olan bu bitkinin gövdesinin iç kabuklarından ökse yapılmakta faydalanılır. Çok gevrek ve kolay bükülebilen dallarından kamçı veya kırbaç yapılır.

Çocuk Ailenin Neşe Kaynağı, Toplumun Temeli, Yarının Ümididir...

ÇOCUK, doğumdan erinliğe (bülûğa) varıncaya kadar geçen yaşlardaki insan yavrusudur. Yüzyıllar boyunca çocuğun ve çocuk bakımının önemi gerçek olarak anlaşılamamış, çocuk eğitimiyle ilgili konular bilgisiz kimselerin geri usullerine bırakılmıştı. Bugün çocuğun büyüme ve gelişmesiyle ilgili birçok noktalar bilim yolu ile aydınlığa çıkarılmış bulunmaktadır.

Doğumdan Önce

Çocuk hakkında yapılan son araştırmalar, doğumdan önceki devrenin bile çocuğun ruhi gelişmesinde rol oynadığını ortaya koymuştur. Çocukta görülen birçok davranışların doğumdan önce yerleştiği artık bir gerçek olarak biliniyor. Öğrenmenin doğumdan önce başladığına dair bugün elimizde deliller vardır. Ancak, öğrenilen şeylerin mahiyeti, azlığı çokluğu henüz kesin olarak bilinemiyor. Gebelik sırasında annenin zihnî durumunun dölütün (ceninin) ruhi hayatına etki yaptığı anlaşılmıştır. Aynı şekilde annenin doğumdan önceki sağlık durumu beslenmesi de ana karnındaki yavruya fizikî bakımdan etki yapar. Bu bakımdan anne, baba, daha doğumdan önce, çocuklarının bakımiyle ilgilenmelidir. Doğumla birlikte, çocuk hayatının ilk safhası (dölüt hali) bitmiş, bebeklik safhası başlamış olur (Bk. Doğum).

Çocuk Gelişmesinin Devirleri

Çocukların normal olarak geçirdiği 4 devre vardır: 1) Bebeklik; 2) İlk çocukluk; 3) Son çocukluk; 4) Erinlik (bülûğ).

1. — Bebeklik: Doğumdan iki yaşına kadar süren devredir. Yeni doğan çocukların vücut oranları büyükler gibi değildir. Baş fazla büyük, el ve ayaklar, aksine, küçüktür. Bazılarının başı tam biçimli olmaz. İlk bakışta, yeni doğan bebeklerin duyu organları tam gelişmiş gibi görünürse de ilmî araştırmalar bunun aksini göstermiştir. Göz kasları henüz çok zayıf olduğundan bebekler hemen hemen hiçbir şeyi net olarak göremezler. Gözün iç kesimleri de gelişmiş olmadığı için yeni doğan bebekler renk körüdür. Kulaklarının içi, doğumdan önce içinde büyüdüğü torbanın zarı ile tıkanmış olduğundan, ses de duyamaz. Buna karşılık, tatma ve dokunma duyuları daha fazla gelişmiştir. Bebek sıcakla soğuğu da iyice sezer.

Bebek dünyaya gelir gelmez ağlamaya başlar. Bu «doğum ağlaması» ciğerleri havayla doldurur, böylece solunum başlar. Ancak, çocuğun solunum sistemi de daha başka organları gibi tam gelişmiş değildir. Bunun için, çok sık ve düzensiz solur. Üç aylık oluncaya kadar bebekler dakikada 40 - 60 soluk alırlar, nabızlarının vuruşu da dakikada 120 - 140 arasıdır. İki yaşındaki çocukların solunumu dakikada 25 - 30'a, nabız vuruşları da 90 - 120'ye düşer.

Bebek kaslarını istediği gibi kullanamaz. Başını dik tutamaz, olduğu yerden kıpırdanamaz, oturamaz, oturtulacak olursa düşer. Bebekler doğumdan itibaren devamlı ve hızlı bir gelişme çağına girdiklerinden, onlardan bu gibi hareketleri vaktinden önce yapmaları beklenmemelidir. Meselâ, bebek ancak altıncı ayında oturur. Bazı kimselerin yaptığı gibi etrafını yastıkla besliyerek onu vaktinden önce oturtmaya çalışmak sağlığı için zararlıdır.

Bebeklerin büyümesinin ana hatları şöyledir:

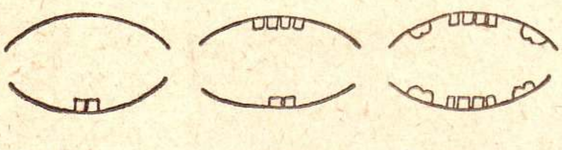
Göbeğin düşmesi: 4 - 7. gün
Göbek yarasının kapanması: 6 - 10. gün
Bilerek gülmesi: 2. ay
Başını yataktan kaldırması: 6 - 8. hafta
Hareket eden bir şeyi gözleriyle takip etmesi: 2. ay
Gördüğü kimseleri tanıması: 3 - 4. ay
Etrafındaki parlak şeyleri tutmak istemesi: 5. ay
Ağırlığının doğumdakinin iki katını bulması: 6. ay
Oturması: 6. ay
Kolundan tutulunca ayakta durabilmesi: 7 - 8. ay
Bir kimsenin yardımiyle yürümesi: 9 ay
Yatağından kendi kendine tutunarak ayağa kalkması: 8. ay
Konuşması: 11 - 12. ay
Yürümesi: 11 - 12 ay
Koşması: 2 yaşında
Bıngıldağın kapanması: 15 - 16. ay

Görülüyor ki bebekler doğumdan itibaren sürekli bir gelişme geçirirler. Uyku ve yemek durumlarındaki gelişme de bunlarla atbaşı beraber gider. Yeni doğmuş bir bebek mama saatleri dışında daima uyur. Buna göre, günden hiç olmazsa 21 saat uyku normaldir. Aldığı besinde de devamlı bir artış kaydedilir (Bk. Çocuk Bakımı).

2. — İlk çocukluk: İki yaşından altı yaşına kadar sürer. Çocuk artık bütün vücudunu istediği gibi hareket ettirmeyi, ko-

ÇOCUKLARDA DİŞ ÇIKARMA AYLARI

6 aylık *10 aylık* *16 aylık*

Çocuklar ilk dişlerini 6-7 aylıkken çıkarırlar. Bundan sonra hemen her ay yeni bir diş çıkar, çocuğun ilk yaşında 6, ikinci yaşında da 20 dişi olur. Bundan sonra 7 yaşına kadar başka diş çıkmaz.

Diş çıkarma ayları genel olarak şöyledir:

6-7. ay: Alt çenede iki orta kesici diş
8-9. ay: Üst çenede iki orta kesici diş
10-11. ay: Üst çenede iki yan kesici diş
12-13. ay: Alt çenede yan kesici dişler (2 tane)
14-16. ay: Üst çenede sağda, solda birer azı dişi
16-17. ay: Alt çenede sağda, solda birer azı dişi
18-19. ay: Üst ve alt çenede ikişer köpekdişi
21-22. ay: Üst çenede ikinci azı dişleri (2 tane)
23-24. ay: Alt çenede ikinci azı dişleri (2 tane)

20 aylık *24 aylık*

İki yaşına kadar yirmisi tamamlanan bu ilk dişlere «süt dişleri» denir.
7 yaşında: Alt ve üst çenede ikişer öğütücü diş çıkar.
8 yaşında: İlk kesici dişler değişir.
9 yaşında: İkinci kesici dışler değişir.
10 yaşında: Birinci azılar değişir.
11-13 yaşında: Alt ve üst çenedeki köpekdişleri değişir.
11-15 yaşında: Alt ve üst çenede ikinci öğütücü dişler çıkar (ikişer tane)
13-16 yaşında: Alt ve üst çenede ikinci öğütücü dişler çıkar (ikişer tane)
15-30 yaşında: Alt ve üst çenede üçüncü öğütücü dişler çıkar (İkişer tane)
Son çıkan dört dişe «akıl dişi» denir. Bunlarla dişler tamamlanır, 32'yi bulur.

İlk çıkan yirmi diş 6-7 yaşından itibaren değişmeye başlar. Bunlar 11-15 yaşlarına kadar tamamen değişir. 6 yaşından sonra çıkan dişler değişmez (Bk. Diş).

nuşmayı öğrenmiş, şimdi çevresini tanıma, öğrenme çağı gelmiştir. Bu çağda çocuk bir yandan vücutça gelişmekte devam ederken, bir yandan da zihnî melekeleri kuvvetlenir. Yeni yeni şeyler öğrenmek isteğiyle yanar. Herşeyi karıştırmak, öğrenmek ister. Bunun için de sık sık sizi soru yoğmuruna tutar.

Bu çağın en önemli özelliği taklittir. Ana - babanın, kendisinden büyük arkadaşlarının yaptıklarını kendi de yapmak ister.

2 - 3 yaşlarında çocukta bir aksilik peyda olur. Söylenenleri ya yapmaz, ya aksini yapar. Bu, çocuktaki şahsiyetin gelişmeye başlamasından, kendisini bağımsız bir insan olarak görmek isteğinden ilerigelir. Bu bakımdan, gerçek bir lüzum olmadıkça, çocuğun işlerine karışmak doğru değildir.

Çocuk, üç yaşından itibaren daha anlayışlı olmaya başlar. Karanlık ve ölüm gibi şeylerden korkma da gene bu sıraya raslar. Kız çocukları vücut yapısının erkekler gibi olmamasını endişeyle karşılarlar. İşte artık oldukça gelişen bu çocukların endişelerinin yersiz olduğunu anlatmak için her fırsattan faydalanmak, gerekirse bir çocuk hekimiyle görüşmek lâzımdır. Aksi halde, istenmedik ruhi âraza yol açılır (Bk. Cinsî Eğitim).

3. — İkinci çocukluk: Bu devre aşağı yukarı ilkokul çağıdır. Çocuk gene eskisi kadar anasını - babasını sevdiği halde bu sevgisini açıkça göstermez; onların kendisini açıkça sevip okşamalarından da hoşlanmaz. Artık daha fazla bağımsız olmayı ister. Bir eşya gibi sevilmek hoşuna gitmez. Büyüklerden, hiç değilse hoşlanmadığı kimselerden uzak durur. Kendisini büyümüş görmek istediği için büyüklerin hal ve hareketlerini taklit eder. Bu bakımdan, bu devrede bazı kötü huyların yerleşmesi ihtimali vardır.

Okulun, şüphesiz ki çocuğun eğitiminde birçok bakımlardan büyük rolü vardır; fakat, en büyük faydası onu toplum hayatına alıştırmasıdır (Bk. Çocuk Eğitimi).

4. — Erinlik (bülûğ): Çocuğun gelişmesi erinlikten önceki yıllarda yavaşlar. Bu bir bakıma onu erinlik (bülûğ) çağının hızlı gelişmesine hazırlamak için gibi görünür.

11 - 12 yaşından, 22 - 23 yaşına kadar süren bu dönemin ilk önemli tarafı çocuğun cinsî bakımdan gelişmesidir. Bilhassa erinlikten sonra çocuğun hayatı büyük bir değişme gösterir. Kızlar 12 - 14 yaşlarında erin olurlar. Erkek çocuklarda bu dönem 1,5 - 3 yıl geç başlar. Vücutça gelişme de bu devrede en yüksek noktasına varır.

Bu devrede çocukların en büyük isteği artık çevreleri tarafından bir büyük insan gibi görünmek, o şekilde muamele görmektir. Ana - baba ise ona hâlâ çocuk gözüyle bakarlar. Bu, çocuğun ruhunda tepki yaratabilir (Bk. Eğitim).

Bibliyografya:

Çocuğu Nasıl İncelemeliyiz (Dr. Halis Özgü, 1960); Çocuk Hastalıkları Tedavisi (Dr. İhsan Yalbır, 1960); Çocuğun Beslenme Problemleri (Dr. Mithat Enç, 1959); Çocuğun Ruh Sağlığı (Dr. M. Siyon, 1959); Çocuk Hakları Beyannamesi (O. T. Pamırli, 1959); Çocuklar Nasıl Doğar (Dr. M. Altunyan, 1956); Çocuk Nasıl Esirgenir (M. Argüden, 1958); Çocuk Yaşlarında Beslenme (Dr. Sabiha Ertat, 1957).

Dikkat ve Titizlik İstiyen Bir Konu: ÇOCUK BAKIMI

ÇOCUK BAKIMI insan yavrusunun ilerisi için çok önemli bir konudur. Çünkü çocukluk hayatın temel çağıdır. Çocuklukta atılan temeller büyüyünce insanın fiziki, ruhi ve akli bakımlardan ne olacağını tâyin eder. İyi veya kötü huylar çocuklukta kazanılır, çocuklukta kazanılan huylardan kurtulmak da imkânsız denecek kadar güçtür.

Çocuk bakımı ana - babaya çok büyük bir sorumluluk yükler. Bir çocuğu topluma uygun, kendine güvenen bir insan olarak yetiştirmek son derece dikkat ve bilgi istiyen bir iştir. Çocuklar kalıtım (veraset) ve çevrenin etkileri yüzünden asla birbirine benzemez. Bu bakımdan bütün çocuklar için takip edilecek bir tek bakım usulü yoktur; yalnız ana kurallar vardır. Yoksa, bir çocuğa tatbik edilen ve iyi sonuç veren bakım ve eğitim, bir başkasında da aynı sonucu verecek demek değildir. Bunun için, çocuğa en uygun gelecek bakım tarzını ana - baba kendi bilgileriyle, denemeleriyle, aynı zamanda doktorla işbirliği yaparak tâyin edecektir.

Beslenme

Bebekler ilk besinini doğumdan birkaç saat sonra alır. Bu andan itibaren başlıyan besin konusu çocuk bakımında dikkat edilecek şeylerin başında gelir. Süt çocuklarının en iyi besini ana sütüdür. Her hangi bir sebeple çocuğa ana sütü verilemezse özel çocuk mamalariyle beslenir. Başka herhangi bir düşünceyle bebeği emzirmekten kaçınmak asla doğru değildir. Çünkü ne kadar dikkatli hazırlanmış olursa olsun, hiçbir besin ana sütünün yerini tutamaz.

Bebeğe meme veya mama verme zamanlarının tâyini çocuğun beslenmesinde dikkat edilecek konuların başında gelir. Bugün çocuğa her ağladıkça meme vermenin zararlı olduğu artık anlaşılmıştır. Emilen süt bebe-

ğin midesinde ancak 2,5 - 3 saatte sindirilerek barsaklara geçer. Şu halde, daha midedeki süt sindirilmeden yeniden süt verilirse çocuğun sindirim düzeni bozulur. Bunun için, en uygun yol memeyi, mamayı belirli saatlerde vermek, çocuğu ona göre alıştırmaktır.

Mama Saatleri

Dörder saat ara ile günü altı eşit parçaya bölersek mama saatleri kendiliğinden ortaya çıkar. En uygun saatler sabah 6 ve 10, öğleden sonra 2, 6, geceleyin de 10 ve 2'dir. Bebeklerin çoğu daha fazla mama ister. O zaman gündüzleri sabahın 6'sından itibaren üçer saat ara ile beş mama verilir, ondan sonra dörder saat arayla iki mama daha verilir. Böylece, günde yedi mama verilmiş olur.

Bebeğin içeceği süt miktarı doğumdan itibaren günden güne artar. Artışın nispeti çocuğun bünyesi ve sağlık durumiyle ilgilidir.

Çocuklara genel olarak üç aylık olunca mama verilmeye başlanır. Üç aylıkken oldukça duru mahallebi verilir. Beşinci aydan itibaren sebze çorbası verilmeye başlanır. Mamalar çocuğun her günkü öğünlerinden birinde verilir, artık o öğün süt verilmez. Yedinci aydan iitbaren et ve meyva sularına başlanır.

Çocuklara fazla unlu yiyecek vermek hiç doğru değildir. Çünkü unlu madde vücuda yerleşir, suyu toplıyarak çocuğu şişman gösterir. Vücuda kireç girmez, bu yüzden yağlar sindirilemez. Şişmanlık yağdan değil undan olduğu için çocuğun rengi solgundur.

Bir müddet sonra vücut bu suyu zaptedemez olur. Çocuk birdenbire zayıflar, hattâ bazan da ölür.

Yemek Huysuzlukları

Çocuğun beslenme işi 1 ve 2 yaşları arasında çok defa bir meşele olur. Anneler bebeklerine bir şeyler yedirmek endişesiyle çocuğun üstüne fazla düşerler, bu onda haliyle bir direnme duygusu uyandırır, çocuk nazlanmaya başlar. Bundan endişelenen anne büsbütün çocuğun üstüne düşer. O üstüne düştükçe çocuk huysuz olur. Böylece,

Çocuğa zorla yemek yedirmeye çalışırsanız yemek saatleri bir işkence olur.

ÇOCUKLARIN AĞIRLIK VE BOYLARI

1 Yaşına Kadar

YAŞ	KIZ AĞIRLIK (Kg.)	KIZ BOY (sm.)	OĞLAN AĞIRLIK (Kg.)	OĞLAN BOY (sm.)
1. ay sonunda	——	——	——	——
——	3,240	49	3.480	50
Doğumda	4,100	53	4.400	54
2. » »	4,800	56	5,300	57
3. » »	5.700	59	6,200	60
4. » »	6,300	61	6,800	62
5. » »	6,900	63	7,300	64
6. » »	7,400	65	7,900	66
7. » »	7,800	67	8,500	68
8. » »	8,200	69	8,900	70
9. » »	8,500	70	9,200	71
10. » »	8,800	71	9,500	72
11. » »	9,400	73	9,900	74
1 yaşında	9,700	74	10,200	76

Bu rakamlar ve bundan sonraki yaşlar için verilenler çocukların boy ve ağırlıkları hakkında genel bir fikir vermek içindir. Çocuğun ağırlığı buradaki rakamlardan birkaç yüz gram aşağı veya yukarı olabileceği gibi boyu da birkaç santım oynıyabilir. Bu, çocuğun ve ailesinin bünyesine göre değişir. Fakat birkaç kilo fark şüphesiz hoş değildir.

1 Yaşından 14 Yaşına Kadar

YAŞ	KIZ AĞIRLIK (Kg.)	KIZ BOY (sm.)	OĞLAN AĞIRLIK (Kg.)	OĞLAN BOY (sm.)
1 yaşında	9,700	74	10,200	75
1,5 »	10,950	79	11,460	80
2 »	12,200	84	12,700	85
2,5 »	13,200	88	13,700	89
3 »	14,200	92	14,700	93
3,5 »	14,950	95	15,600	96
4 »	15,700	98	16,500	99
4,5 »	16,200	100	17,100	101
5 »	17,000	103	18,000	104
5,5 »	18,000	105	19,000	106
6 »	19,000	107	21,500	109
6,5 »	20,000	110	21,800	112
7 »	21,000	113	23,000	115
7,5 »	21,800	115	23,800	117
8 »	23,000	118	25,000	120
8,5 »	23,800	120	26,500	123
9 »	25,000	123	27,500	125
9,5 »	25,800	125	28,000	126
10 »	27,000	128	30,000	130
10,5 »	27,800	130	31,000	132
11 »	29,000	133	32,500	135
11,5 »	30,000	135	33,500	137
12 »	32,000	139	35,000	140
12,5 »	34,700	141	36,500	142
13 »	37,000	146	37,500	145
13,5 »	40,000	149	39,200	147
14 »	43,000	153	41,000	151

çocuğun yemek saatleri bir işkence haline gelir. Bu durum yıllarca sürer. Okul çağına geldiği halde annesinin elinden yemek yiyen çocuklar az değildir.

Çocuğa istekli yedirmenin en iyi yolu, onda yemeğin istenilen bir şey olduğu düşüncesini uyandırmaktır. Yemek yedirmek için ısrar etmek kadar zararlı bir şey yoktur. Çocuk ilk baştan kendi haline bırakılırsa mutlaka yemeğini kendi kendine yemeye alışacaktır. Yapılan denemeler çocukların 1 2 yaş arasında kendi kendilerine kaşıkla yemek yiyebileceklerini göstermiştir. Bu sadece annenin tutumuna, sabrına bağlıdır. Bir yaşındaki bebeğin kaşıkla bir şey alabilmesi için haftalarca uğraşması lâzımdır. Almayı başardıktan sonra tabaktan ağzına götürürken kaşığı ters çevirmemek gerektiğini anlayıncaya kadar da haftalar geçer. Ama, bir buçuk yaş civarında da kendi kendine yemeye alışır.

Her yaştaki çocuğun beslenmesinde aldığı

Çocuk için hissetmek öğrenmek demektir. Hissetmeye ilk olarak mamasını mıncıklamakla başlar.

gıdanın çeşitli olmasına dikkat etmek, kensine gereken kaloriyi almasını sağlamak lâzımdır (Bk. Besin).

Çocuğun Giyimi

Yeni doğan bebeğin giyim eşyası, ara be i, etek bezi, gömlek, zıbın, kundak yahut entariden ibarettir. Bunlar doğumdan önçe hazırlanır. Ara ve etek bezleri birkaç düzine, gömlek ve zıbın birer düzine kadar olmalıdır.

Çocukların giyimi doktorlar için daima üzerinde durulan bir konu olmuştur. Çünkü ana - babanın çoğu çocuklarını fazlaca giydirmek ister. Halbuki hangi yaşta olursa olsun fazla giyinmek çocuğu daha çok soğuk algınlığına hazırlar. Daima kalın giyinmeye alışmış bir vücut hava değişikliklerine uyma kabiliyetini kaybeder, çok küçük bir üşütme çocuğa dokunur. Bu bakımdan, az giydirmek daima fazla giydirmekten iyidir. Bazı anneler çocuğun elinin sıcaklığına bakarak üşüyüp üşümediğini anlamak isterler. Halbuki bu asla bir fikir vermez. En iyi yol yüzünün rengine bakmaktır. Üşüyen çocuğun rengi kaçar.

Hava ve Güneş İhtiyacı

Bebeklerin ve çocukların açık havaya büyük ihtiyaçları vardır. Açık hava onların hem sağlığı, hem iştahı için faydalıdır. Bu bakımdan, her mevsimde çocuğun hava almasına önem verilmeli, kışın sıcaklık, donma derecesinin altında olduğu günlerde bile havalandırma işi ihmal edilmemelidir. Birçok anneler bu konuda da çok titiz davranır, kış aylarında bebeklerini hiç dışarı çıkarmazlar. Şüphesiz bu onların sağlığı için zararlıdır. Bebekleri kışın öğle saatlerinde dışarı çıkararak hava aldırmalıdır. Yazın da günün serin saatlerinde dışarı çıkarmalı, güneş banyosu yaptırmalıdır. Ağırlığı 5 kiloyu bulan bebeklere güneş banyosu yaptırılabilir. Fazla serin havalarda bebeğin sadece bacaklarını güneşe göstermek yeter. Güneş banyosuna önce 2 dakikadan başlamalı, sonra günden güne artırmalıdır. Güneş ışınları deride D vitamini meydana getirdiği için çok faydalıdır.

Çocuğun Banyo ve Temizliği

Çocuk bakımının en önemli konularından biri banyodur. Göbeği düşen çocuğa her gün banyo yaptırmalı, buna mümkünse ileri yaşlarda da devam etmelidir. Çocuğun yıkanacağı odanın sıcaklığı 24 derece civarında bulunmalı, suyun sıcaklığı da 36 derece olmalıdır. Küçük yaştan alıştırılırsa çocuklar yıkanmaya karşı büyük bir sevgi duyarlar. Kaynar dökülen su, göze kaçan sabun gibi sebepler yüzünden sudan ürken çocuğa banyo yaptırmak bir mesele olur. Bu bakımdan, bilhassa bebekleri yıkarken çok dikkat etmelidir.

Banyo çocuğun daima değişmek ihtiyacında olan cildinin bir an önce değişmesini sağlar. Vücut temiz olacağı için çıbanlar çıkmaz, iştahı artar, kan dolaşımı kolaylaşır.

Çocukların idrar torbası yaşları ilerledikçe daha büyür, ve daha çok miktarda idrarı tutacak hale gelir. Bu bakımdan, çocuklar, çiş konusunda hiçbir şey yapılmasa bile, normal olarak, 1,5 - 2,5 yaşları arasında artık kuru yatıp, kuru kalkmaya başlarlar. Bebeklerin idrar torbası idrarı iki saat müddetle tutabilecek hale geldikten sonra onu belirli saatlerde çiş yapmaya alıştırabilirsiniz.

Bu çağ her çocukta değişir, genel olarak 15 aydır. Kız çocuklarının 9 - 10 aylıktan itibaren 1,5 - 2,5 saat çış yapmadan durduğu görülür. O halde, bir bebeği iki saatte bir çişe tutmakla kuru bulundurabilirsiniz. Alıştırılan çocuklar 2 yaş civarında çişini söylemeye başlar.

Çocuğun Uykusu

Bebekler, doğumdan sonraki ilk haftalarda, sağlık durumları iyiyse, sadece mama saatlerinde uyanır, günün geri kalan kısmını uyumakla geçirirler. Ancak bazı bebeklerin uykusu daha azdır. Herhangi bir hastalığı olmadığı halde az uyuyorsa, bunda endişe edilecek bir şey yoktur. Çocuk, büyüdükçe uykusu azalır. Bebekler uyku saatlerini kendileri tâyin ederler, eğer bu saatlere dikkat edilirse çocuk her gün aynı saatlerde uyur uyanır. Bir yaşına doğru, bir öğleden önce, bir sonra olmak üzere gündüz iki uyku yeter. İki yaşından sonra da gündüz sadece öğleden sonra bir uyku kâfidir.

Çocuklar, mümkünse, altı aylık olunca ana - babanın odasından çıkarılmalıdır. Bu yapılamazsa çocuğun odasının en çok bir yaşından itibaren ayrılması gerekir. Bu yaştan sonra onu yalnız odada yatmaya alıştırmak gittikçe güçleşir, kendisini daima ana - babasına bağımlı hisseder. Bundan daha önemlisi ana - baba arasındaki münasebetlerin çocuğun üzerinde yapacağı etkidir. Ruh hekimleri ana - baba arasındaki münasebetin, hattâ uyku arasında bile olsa, çocuğa fena etki yaptığını, onu korkuttuğunu tesbit etmişlerdir. Ayrıca, çocuk uyanık olduğu halde kendisini uyuyor gibi gösterdiği de bilinen olaylardandır.

Çoçuk ayrı odada olsun, ana - babanın odasında olsun, geceleyin korkulu rüya görerek uyanabilir. Bu durumda ana - babanın aklına gelen ilk çare onu koyunlarına almaktır. Bu da doğru değildir, çocukta alışkanlığa yol açar. En iyisi bir müddet meşgul olup yatıştırdıktan, cesaretlendirdikten sonra gene yatağına göndermektir. Hekimler çocukların beşik veya salıncakta, sallıyarak değil, yatakta uyutulmalarına taraftardır.

Çocuklara uyku saatinin zevkli bir şey olduğunu aşılamalıdır. Meselâ bazı küçük çocuklar yatarken bebeklerini koyunlarına almak isterler. Bilhassa kardeşi olmıyan çocuklar yalnızlık duygusu ile böyle şeylere daha düşkün olurlar. Bazıları daha başka oyuncaklarını da koynuna almak ister. Bunların hiçbir zararı yoktur. Sağlık endişesiyle engel olmayı düşünmek de yersizdir. Nihayet, oyuncakları temizliyebilirsiniz.

Çocukların normal uyku müddeti şöyledir:

Çocuğu 1,5 yaşından sonra aptese çıkmaya alıştırmak lâzımdır.

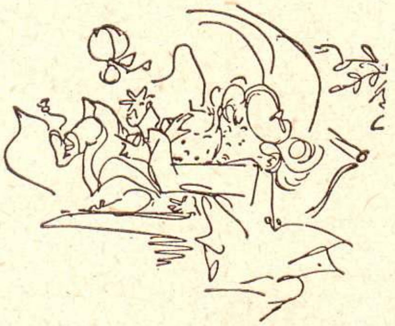
ÇOCUKLARIN YAŞI

Genel olarak çocukların yaşını ifadede bazı hatalara düşülür. Bu hataların başında çocuğun sürmekte olduğu yaşın asıl yaş gibi gösterilmesi gelir.

Yeni doğan bebek bir yaşında değildir. Hayatının ilk yirmi dört saatini tamamladıktan sonra «bir günlük» olur. Birinci haftayı tamamlayıp ikinci haftayı sürmeye başlıyan bebek «bir haftalık», birinci ayını tamamlıyan da «bir aylık» tır. Bebek ancak, hayatının ilk on iki ayını tamamladıktan sonra bir yaşında olur.

Aşağıda bu yaş hesabı açık bir şekilde gösterilmiştir:

1 - 12 aylık	1 yaşında	2 yaşında	3 yaşında
1-12 ay arası	*1-2 yaş arası*	*2-3 yaş arası*	*3-4 yaş arası* .....

Çocuk kardeşine karşı umumiyetle kıskançlıkla karışık bir sevgi duyar

2 - 6 yaşlarında: Gece 12 saat, gündüz 1 - 2 saat;
6 - 9 yaşlarında: Gece 11 saat;
9 - 12 yaşlarında: Gece 10 saat.
Çocuğun bünyesine göre uyku saatleri daha az veya çok olabilir.

Çocuğu Nasıl Korumalı

Bebekler yürümeye başladıktan sonra anababa için gerçek bir düşünce konusu olur. Bir defa, evde kırıp dökmedikleri, kurcalamadıkları bir yer kalmaz, öte yandan kendilerine zarar verebilirler.

Bebek yürümeye başlayınca yapacak ilk şey çocuğun odasını, hattâ evi ona göre düzenlemek, kırılıp dökülecek şeyleri bir müddet için ortadan kaldırmaktır. Böylece hem ona: «Dur, otur, yapma!» demeye lüzum kalmaz, hem de çocuğun kendisine ve eşyaya bir zarar vermesi önlenir.

Öte yandan, masa lâmbası, radyo gibi ortadan kaldırılamıyacak eşya da vardır. O zaman, fazla üstelememek şartiyle, çocuğun bunlara dokunması yasak edilir. Bir defa yasak edilen bir konuda da artık hoş görür davranılmaz. Böylece çocukta bunun dokunulmaması gereken bir şey olduğu düşüncesi uyanır. Aynı zamanda, çocuğa bir şeyi yapması yasak edilirken eline kutu, gazete vs. gibi ilgisini çekecek bir şey verilerek, ona biraz önce yapmak istediği şeyi unutturmak lâzımdır.

Soba da anneler için önemli bir meseledir. Odanın içinde durup dinlenmeden dolaşan bebeği sobaya yapışmaktan korumak için en iyi yol, onu kucağa alıp, sobaya yaklaştırmak, elini değdirecekmiş gibi yaparak sobanın yakıcı ve çok tehlikeli bir şey olduğunu anlatmaktır. Bebek annesinin yüzündeki dehşet ifadesi ve elinde duyduğu sıcaklık yüzünden artık yaklaşmaya cesaret edemez.

Bu arada bebeğe her şeyi yasak etmemek lâzımdır. Zararlı olmıyan şeylere pekâlâ dokunabilir.

Çocuğun Rahatsızlıkları

Küçük çocuğun sağlık durumundaki değişikliklerin hemen doktora bildirilmesi gerektir. Bebeklerin çeşitli rahatsızlıkları olur. Bunların başında kusma ve ağrılar gelir.

Kusmalar. — Bazı bebekler ilk aylarda içtikleri sütün bir kısmını çıkarırlar. Bu, pek önemli değildir; hele bebek başka bakımlardan sıhhatli görünüyorsa hiç endişe etmemek gerekir. Yalnız, kusulan süt çok fazla, kusma da sık sık oluyorsa, hemen doktora haber vermelidir. Bazı kusmalar mide ile oniki parmak barsağı arasındaki geçiş yolunun yeteri kadar açılmamasından ilerigelir. Bu durumlarda kusma çok şiddetli bir püskürme şeklinde olur; hemen doktora başvurmak lâzımdır. Ayrıca, bazı hastalıklar da kusmaya yol açabilir.

ÇOCUĞUNUZU OLDUĞU GİBİ SEVİN

Bebekler de büyükler gibidir. Yeryüzünde hiçbir bebek bir başkasına benzemez. Hepsinin gelişme şekli de değişiktir. Kiminin vücut yapısı kuvvetli olur, erken diş çıkarır, erken yürür. Kimi daha zayıf bünyelidir. Çocukluk yaşlarında da daima bu değişikliklere raslanır. Her çocuk hem vücut yapısı, hem ruhi durumu bakımından ötekinden farklıdır; işte bu durum ana-babaya önemli bir vazife yükler.

Çocuğunuzu, bütün özellikleriyle, olduğu gibi sevin. Kendisinde bulunmıyan vasıfları aramayın, bunları kazandırmak için çocuğu sıkıştırmayın. Bu tavsiyeyi hissî sebeplerle veriyor değilim. Sebep, sandığınızdan daha önemlidir. Çocuk çekingen, beceriksiz olabilir. Hareketleri, davranışları ağır olabilir. Onu olduğu gibi kabul etmeniz kendi kendisine güvenmesini sağlar, mesut eder. Bu sayede ondaki kabiliyetlerden faydalanmak mümkün olur, güçlüklere karşı koyar. Anne-babanın olduğu gibi kabul etmediği çocuk ise daima bir eksiklik duyar, kendisine güvenemez. Bu durum onda bulunan kabiliyetlerini de gerektiği gibi kullanmasına engel olur. Uğradığı başarısızlıklar onu büsbütün sarar, güçlüklere karşı koyamaz.

Bu yazı ve çizgi resimler Dr. Benjamin Spocks'un «Baby and Child Care» adlı eserinden alınmıştır.

Hıçkırık. — Bebeklerin çoğunda yemek saatlerinden sonra hıçkırık görülür. Önemli bir şey olmadığı gibi yapılacak bir şey de yoktur. Hazımsızlıktan olur. Hıçkırık biraz sıcak su içmekle geçiyorsa verilmesi mahzurlu değildir.

Gaz. — Mamalardan hemen sonra süt çocuklarının midesinde gaz toplanır. Çocuk yatar durumda olduğundan gazı kolayca çıkaramaz. Bu gaz çocuğa sancı verebilir. Çaresi bir müddet dik tutmak, göğsünden ve sırtından tutarak öne arkaya doğru eğip doğrultmaktır. Böylece, gaz çıkar, çocuk rahatlar.

Pamukçuk. — Hemen hemen bebeklerin hepsinde olur. Çocuğun dilinde, ağzının yanlarında ve damağında beyaz lekeler vardır. Bunlar bir çeşit mantardır. Çocuk sütünü içtikten sonra, kaynatılmış su içirmek veya temiz bir bezi suya batırarak emdirmek faydalıdır. Böylece, ağızdaki süt kalıntıları temizlenir, mantar besinsiz kalır. Bir hekime danışmak da ihmal edilmemelidir.

Pişik ve tedavisi. — İlk aylarda bebeklerin derisi çok hassastır. Çocuk hastaneden eve getirildiği zaman apışında pişik görülür. Bu hastanelerin ihmalkâr olmasından değil, bebeğin çok daha özel bir bakıma ihtiyacı olmasındandır. Pişik amonyaktan olur. Amonyak vücutta veya bezlerde kalan idrarda bakterilerin etkisiyle meydana gelir. O halde, pişikleri önlemek için en iyi yol çocuğun bezlerini her gün kaynatmak, çocuğun altını doktorun vereceği antiseptik bir maddeyle silmektir. Pişik fazla ise, çocuğun bütün giyeceğini kaynatmalıdır. Ayrıca, altını da sık sık değiştirmeli, ıslak kalmasına meydan vermemelidir.

İsilik. — Bebeklerde sık sık görülen rahatsızlıklardan biri de isiliktir. Hele sıcak havalarda, yahut bebek fazla sıcak tutulunca görülür. En çok boyunda, ensede olur, şiddetli hallerde göğse ve sırta doğru yayılır. İsilik bebeğe fazla rahatsızlık vermez. En iyi tedavisi serin bulundurmaktır. Karbonatlı suyla ıslatılmış bir pamukla silmek de iyi gelir.

Sivilceler. — Bebeklerin bazan yüzünde, bazan vücutlarında sivilceler çıkar. Bu sivilcelerin çeşidi bünyeden bünyeye okadar değişir ki bazan deri hastalıkları uzmanları

Çocuğa durmadan «Yapma!»; «Elleme!» diye bağırmaktansa, elini sürmesini istemediğiniz şeyleri el altından kaldırın

bile teşhis koymakta güçlük çeker. Besine karşı alerji sivilce sebeplerinden biridir. Bebekte sivilceler görülünce mutlaka doktora haber vermek gerekir.

Memelerin şişmesi. — Oğlan olsun, kız olsun, doğumdan sonraki günlerde çocuğun memeleri şişer, bazan süt bile gelir. Bu, doğumdan önce annenin bünyesinde meydana gelen salgı bezi değişikliklerinden ileri gelmiştir. Yapılacak hiçbir şey yoktur. Memelerin sıkılması veya masaj yapılması çok tehlikelidir.

Karın ağrıları. — Bebekleri çok rahatsız eden, bazan saatlerce ağlamalarına sebep olan rahatsızlıklardan biri de karın ağrılarıdır. Bu ağrılar birçok sebeplerden ileri gelebilir. Doktora danışmalıdır.

Aşılar

Çocukları tehlikeli hastalıklardan korumak için küçük yaşlardan itibaren aşı yapılır.

Çiçek Aşısı. — Bebeğe yapılacak aşıların ilki çiçek aşısıdır. Aşı, bu çok tehlikeli hastalığa karşı bağışıklık sağlar. Bebek bir yaşına gelmeden aşıyı yaptırmak en iyi yoldur. Çünkü aşı bu yaşta daha az sarsar. Ancak, egzamalı (mayasıllı) çocuklara iyi oluncaya kadar aşı yapılmamalıdır, çünkü ağır tepkilere yol açar. Aynı şekilde çocuğun başka bir rahatsızlığı olunca da aşı yaptırmak doğru değildir. Çiçek aşısının 7 yılda bir tekrarlanması faydalıdır.

Boğmaca Aşısı. — Çok üzücü, bazan da tehlikeli bir hastalık olan boğmacanın da aşısı vardır. Sıhhatli çocuklara 6 aylıktan itibaren boğmaca aşısı yapılabilir. Hastalık bilhassa iki yaşına kadar olan çocuklar için tehlikelidir. Aşı, birer hafta arayla, üç defada yapılır.

Difteri Aşısı. — Çok ciddî bir boğaz hastalığı olan difteriden de aşı ile korunulabilir. Çocuklar daha bir yaşını bulmadan difteri aşısı yapılmalıdır. Bu zamanın geçirilmesi çocuk için tehlikeli olabilir. Difteri aşısı da üç defada yapılır. Aradan birkaç yıl geçince veya çocuk okula başlarken bir tek aşı daha yaptırmak faydalıdır.

Tetanos Aşısı — Yara ve çiziklerden giren mikroplarla meydana gelen tetanos çok tehlikeli bir hastalıktır. Aşısı uzun bir bağışıklık verir. Çok zaman difteri aşısiyle birlikte yapılır. Bağışıklık ancak ikinci aşıdan sonra başlıyacağından çocuğu tehlikeli bir yara aldıktan sonra aşılatmanın faydası yoktur. Bu gibi durumlarda serum yaptırmak gerekir. Aşıdan bir yıl sonra bir tek iğne daha yaptırmak bağışıklığı kuvvetlendirir.

Başka Aşılar. — Yukarıda saydığımız aşıların bütün çocuklara yapılmasında büyük fayda vardır. Bunun dışındaki aşılar gerekirse yapılır. Tifo bu çeşit bir aşıdır. Sağlık şartları iyi olmıyan, hele suları temiz olmıyan yerlerde tatbik edilmelidir. Tifüs aşısı da bir salgın sırasında yapılır. Kızıla karşı da bir aşı bulunmuşsa da etkisi kesin olarak tesbit edilememiştir. Bu bakımdan, doktorlar pek taraftar değildir. Son zamanlarda kızamığa karşı da aşı bulunduğu bildirilmiştir.

Çocuk Felci Aşısı. — Memleketimizde son yıllarda görülmeye başlanan çocuk felcinin de aşısı vardır. Ancak, «Salk aşısı» denilen bu aşının bütün ömür boyunca süren bir bağışıklık verip vermediği henüz bilinememektedir. Bağışıklık süresini hiç olmazsa bu orana yaklaştırmak için aşı, belirli aralıklarla dozlara ayrılır. Çocuk felci aşısının ilk iki dozunun arası iki haftadan daha az olmamalıdır. Genel olarak ilk iki aşı dört-altı hafta arayla yapılır. Üçüncü aşı ikinciden en az yedi ay sonra yapılır. Aşı dozunun bu şekilde parçalı verilmesi bir defa yapılmasından çok daha uzun süren bir bağışıklık kazandırır. Hekimler aşının yaz aylarında yapılmaması taraftarıdır (Bk. Çocuk Felci).

Sünnet

Sünnet, erkek cinsiyet organının başını kaplıyan deri parçasının kesilmesidir. Organın başı bir madde çıkarır. Bu maddenin deriyle baş arasında birikmesi zaman zaman tahrişlere, hattâ iltihaba yol açar. Bu bakımdan, sünnet Batılılarca da faydalı bulunmakta, çocuk bakımı kitaplarında sünnetin faydaları yazılmaktadır. Bizim dinimizin sünnetlerinden de olması bakımından, bu küçük ameliye her erkek çocuğa yapılır (Bk. Sünnet).

Erken Doğan Çocuklar

Bazı çocuklar çeşitli sebeplerle vaktinden önce doğar. Eğer çocuk rahimde 6,5 ay (182 gün) kalmışsa yaşıyabilir. Ancak, bu gibi çocukların ilk aylardaki bakımına çok dikkat etmek gerekir. Vaktinden önce doğan çocukların ağırlığı 1.000 2.500 gr. arasındadır. 700 800 gram olarak doğduğu halde yaşıyan çocuklara raslanmıştır.

Bu çocukların yaşama ihtimali en çok ağırlıklariyle ilgilidir.

1.000 - 1.500 gram doğanların % 80'i yaşıyamaz.

1.500 2.000 gram doğanların % 36'sı yaşıyamaz.

2.000 - 2.500 gram doğanların % 11'i yaşıyamaz.

Bu konuda en iyi hüküm çocuğun genel durumuna göre verilir. Bağıran, meme emen, uyanık duran çocuklar, hep uyuyan, yüzü çabucak moraranlardan daha çok ümit vericidir.

Erken doğan çocuklarda dikkat edilecek ilk ve en önemli nokta vücutlarını sıcak tutmaktır. Bunların vücudu henüz normal sıcaklığını kendi kendine koruyacak kadar gelişmemiştir.

Bu bakımdan, vaktinden önce doğan çocuklar hastanede «kuluçka makinesi» (couveuse = kuvöz) denilen cihaza konur. Bu makine çocuğun vücut sıcaklığını aynı seviyede tutar. Erken doğmuş bir bebeğe evde bakmak isteniyorsa, vücut sıcaklığını korumak için doktorlara danışarak özel tedbirler almak gerekir.

Erken doğan çocukların beslenmesi de önemli bir meseledir. Bunlara azar azar, fakat çok sık meme vermek gerekir. Annenin sütü kolaylıkla fışkırmıyorsa, sütü kolay akan bir sütnine bulmak gerekir. Anne sütiyle beslenmiyorsa, özel olarak hazırlanmış çocuk mamaları verilir.

Vaktinden önce doğan çocukların bünyesi çok zayıf olur. Dölüt (cenin) gebeliğin son aylarında kendisine lâzım olan madenî maddeleri ararak karaciğerine toplar. Anne sütünde bu maddeler olmadığından, çocuk dünyaya gelince, karaciğerinden sarfederek bu noksanı giderir. Halbuki erken doğan çocuklar maden biriktirememiştir. Bu yüzden, kan zafiyeti, kemik hastalıkları meydana gelir. Bunları önlemek için hekimin tavsiyelerine mutlaka dikkat etmelidir.

ÇOCUK BAYRAMI (Bk. BAYRAMLAR)

Çocuklar için yazılmış eserler:

ÇOCUK EDEBİYATI

ÇOCUK EDEBİYATI çocukların eğitiminde çok önemli bir yer alır. Çocuklar için yazılmış eserler onların anlıyacağı, hoşlanacağı, faydalanacağı şekilde kaleme alınmıştır; maksat çocukların hayal gücünü genişletmek, eğitimlerine yardımcı olmaktır.

Kitap, istediğimiz zaman açabileceğimiz bir pencereye benzer. Çocuğun okuyacağı eserler, onun içinde bulunduğu çevrenin dar sınırlarından çıkarak yeni yeni şeyler öğrenmesini sağlar, dünyanın dört bir yanında olup biten olaylar hakkında fikir sahibi eder. Çocuğun okulda öğrendiği şeyler sınırlı ve belirlidir. Halbuki zevki için okuyacakları onun kendi kabiliyetleri ve duygularına uygun olacak, ufuklarını genişletecektir.

Kitap Nasıl Seçilmeli

Kitap seçmek arkadaş seçmek kadar güç ve önemli bir iştir. Çocuğumuzun arkadaşlarının ahlâksız, terbiyesiz ve cahil olması hoşumuza gitmez. Onun böyle kimselerle düşüp kalktığının bilinmesini bile istemeyiz. Kitap da böyledir. Çocuğa yanlış şeyler öğreten, onu kötü yollara sürükliyen kitaplar şüphesiz ki geleceği için çok zararlı olur. Öyleyse, çocuğa vereceğimiz kitapları gerçekten çocuk edebiyatı çerçevesine girmeye lâyık eserler arasından seçmemiz lâzımdır.

Büyükler için yazılmış bazı edebî eserler de çocuklara okutulabilir. Eskiden beri bu gibi eserler çocukların severek okuduğu kitaplar arasında yer almıştır. Meselâ Fransız şairi La Fontaine'in manzum hayvan hikâyeleri, Eski Yunan yazarı Aisopos'un masalları, nihayet bizim Nasrettin Hoca hikâyeleri çocukların severek okuduğu, dinlediği hikâyelerdir. Batı eserleri arasında İngiliz yazarı Jonathan Swift'in «Gulliver'in Seyahatleri», Daniel de Foe'nun «Robinson Crusoe»

adlı romanı, H. G. Wells'in «Görünmiyen Adam», İspanyol yazarı Cervantes'in «Don Kişot», Fransız yazarı Alexandre Dumas'nın «Üç Silâhşorlar» gibi eserleri, Jules Verne'in romanları, İngiliz yazarı Rudyard Kipling'in «Cengel Kitabı», Stevenson'un «Define Adası» bu gibi eserler arasındadır.

Doğu eserleri arasında da aynı şekilde çocuklara anlatılabilecek veya onların okuyabileceği eserler vardır. «Binbir Gece Masalları» nın bir kısmı, Hint filozofu Beydebâ' nın «Kelile ile Dimne» adlı eseri bu arada sayılabilir.

Bizde Çocuk Edebiyatı

Memleketimizde XX. yüzyıla kadar yazılı bir çocuk edebiyatı yoktur. Doğrudan doğruya çocuklar için yazılmış eserlere Türk edebiyatında ancak Servetifünun devrinde raslanır. Bu devrede ünlü şair Tevfik Fikret yazdığı çocuk şiirlerini «Şermin» adlı kitabında toplamıştır. Ömer Seyfettin'in bazı hikâyeleriyle Mehmet Âkif Ersoy'un, Faruk Nafiz Çamlıbel'in bir kısım manzumeleri çocukların her zaman okuyacağı eserler arasındadır. Cumhuriyet devrinde yetişen şairlerin çoğu çocukların zevkini ve duygusunu okşıyacak şiirler yazmışlardır.

Çocuk edebiyatı konusunda memleketimizde çeviriye geniş ölçüde yer verilmiş, dünya çocuk edebiyatının hemen hemen bütün örnekleri dilimize çevrilmiştir.

Dünya Çocuk Edebiyatı

Avrupa'da çocuk edebiyatiyle ilgili kitaplara daha basımın icadından önce bile raslanır. Bunlar dinî mahiyette eserler, Aisopos masalları vs. idi. XVIII. yüzyılda Fransa ve İngiltere'de geniş ölçüde çocuk yayınları başladı. 1696'da Fransa'da Perrault'nun «Histoire ou Contes du Temps Passé» (Evvel Zaman Hikâye veya Masalları) yayınlandı, 1729'da İngilizceye çevrildi (Bk. Perrault). Bu devirde ahlâki eserlere büyük yer verilirdi. XIX. yüzyılın başlarında fantezi eserler rağbet buldu; sonraları gene eğlendirici olmakla beraber öğretici özellik de ön plâna geçti. İngiliz yazarı Lewis Carroll'un «Alice Harikalar Ülkesinde» adındaki eseri XIX. yüzyıl çocuk edebiyatının en ünlü eserleri arasındadır.

Çocuk edebiyatının en seçkin yazarlarından olan Alman Grimm Kardeşler'le Danimarkalı Hans Christian Andersen eserlerini bu devirde verdiler. Amerika B. Devletleri çocuk edebiyatı önceleri Avrupa dillerinden çevirilerle başladı. XIX. yüzyılda Amerikan yazarları da kuvvetli eserler verdiler. Bunlar arasında Nathaniel Hawthorne'un «A Wonder-Book for Boys and Girls» (Kız ve Oğlan Çocuklar İçin Harikalar Kitabı) ile Louisa M. Alcott'un «Küçük Kadınlar» adlı romanını Mark Twain'ın «Tom Sawyer'in Maceraları» «Huckleberry Finn'in Maceraları» adlı eserlerini sayabiliriz.

XX. yüzyılda her alanda çocuğa verilmeye başlanan büyük değer ve ilginin yanı sıra çocuk edebiyatında da büyük bir gelişme oldu. Bütün memleketlerde çocuklar için sayısız dergiler, romanlar, hikâyeler, şiirler, piyesler yayınlanmaya başladı, birçok eserler filme alındı (Bk. Alcott; Andersen; Carroll; Grimm; La Fontaine; Perrault).

Bibliyografya:

Çocuk Kütüpaneleri ile Okul ve Sınıf Kütüpaneleri (Fahriye Kınalı, 1955).

Yavrularımızı Toplum Hayatına Hazırlama Bilgisi:

ÇOCUK EĞİTİMİ

ÇOCUK EĞİTİMİ insan yavrusunun toplum hayatı için hazırlanmasında büyük önemi olan bir konudur.

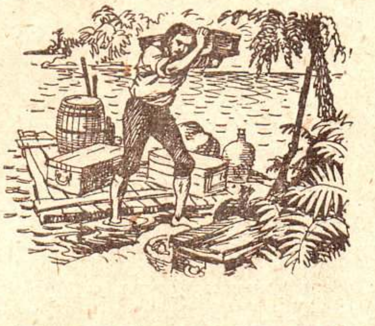
Bütün çocuklar, doğumdan başlıyarak, aynı gelişme devrelerini geçirirlerse de bu devrelerin başlama zamanı ve süresi her çocukta değişir. Kimi bir yaşına varmadan ilk adımını atar, kiminin ilk adımı atması on sekiz aylık oluncaya kadar gecikir. Kimi daha bir yaşındayken birkaç kelime konuşur, öbürünün aynı şekilde konuşması için iki yaşına kadar beklemesi gerekir. Bununla beraber her iki çocuk arasında zekâca bir fark yoktur.

Çocukların gelişmesinde görülen bu değişiklikler eğitimde göz önüne alınacak noktaların başında gelir. Çocuğu eğitirken onun gelişme derecesini daima göz önünde bulundurmalıdır.

Çocuk eğitimi doğumla birlikte başlar. Daha ilk günlerden bebeğe bazı şeyleri öğretmek mümkündür. Meselâ hastanede doğan çocuklara çok zaman biberonla mama verilir. Biberon yastığa bırakılır, çocuk başını bir yanına çevirerek emer. Bu gibi çocukların, dört, beş gün sonra, eve geldikleri zaman, mama saati gelince başlarını hastanedeyken biberonun bulunduğu yana doğru çevirerek ağladıkları görülür. Çocuk mamanın o yandan geleceğini öğrenmiştir. Aynı şekilde, sallanarak uyumaya alıştırılan bir bebek bir daha karyolada kendi kendine uyumaz.

Öyleyse, yapılacak şey daha doğumdan başlıyarak eğitime büyük önem vermektir. İyi eğitilen bir çocuk hem ana-baba için devam-

GÜZEL ÇOCUK ROMANLARINDAN DÖRDÜ

«Robinson Crusoe» batan gemiden kalanları, salla ıssız adaya taşır.

«Define Adası» romanında Jim, adada ihtiyar sürgün Ben Gunn'a raslar

«Don Kişot» koyun sürüsünü düşman ordusu sanarak üzerlerine saldırır, onlarla savaşa kalkar.

«Alice Harikalar Ülkesinde» romanında Alice Beyaz Tavşan'ın peşinden mağaraya girer.

Çocuğu daima ana-babaya bağlı yetiştirmeyiniz. Bazı konularda onu serbest bırakınız ki kendine güveni artsın

lı bir üzüntü kaynağı olmaktan çıkar, hem de kendisi her bakımdan sıhhatli yetişir (Bk. Çocuk Bakımı).

Disiplin

Her yaştaki çocuklar için eğitimin en önemli şartlarından biri disiplindir. Meselâ çocuğa: «Eh, artık yemeğe başlıyacak mısın?», yahut: «Ne dersin giyinelim mi artık?» diye sormamalıdır. Çünkü 1-3 yaşları arasındaki çocuklar bu sorulara «Hayır!» diyecekıerdir. Bir defa «Hayır» dedi mi artık onu kandırmak için saatlerce dil dökmek gerekir. En iyi yol, çocuğun karşısına iki şık çıkarmamaktır. Yemek vakti gelince onu doğrudan doğruya sofraya oturtmalı, giyinmesi gerekiyorsa giydirmelidir.

Yalnız, çocuğun o andaki durumunu da göz önünde bulundurmalıdır. 18 aylık bir çocuk, yemek saatinde her şeyi unutmuş, bebeğiyle oynuyorsa, ona artık bebeğin'n karnının acıktığı, 2 yaşındaki bir çocuk uyku saatinde oyuncak köpeğiyle oynuyorsa hayvanın çok yorulduğu, hemen uyuması gerektiği söylenebilir. 3 yaşındaki çocuk banyo saatinde otomobiliyle oynamaya dalmışsa, otomobiliyle banyoya kadar uzun bir yolculuk yapması tavsiye edilir. Her halde çocuğu daldığı oyundan birden bire ayırmak doğru değildir. Üstelik, ona arkadaş gibi davranılır, uğraştığı, oyalandığı şeylere ilgi gösterilirse o da daha anlayışlı davranır.

Ayrıca, yapması istenilen konularda fazla izahlarda bulunmaya, sebepler ileri sürmeye lüzum yoktur. Bu, çocuğu lüzumsuz şeyler sorma yoluna sürükler. Bu bakımdan, yapılacak şeyi çocuğa söylemeli, bir şey sorarsa o zaman kısa, kesin olarak izahat verilmelidir.

Öğretme

Bugünün hayatı, doğumdan başlıyarak çocuğun pek çok şey öğrenmesini gerektirir. Öğretim işi sadece okulda olmaz. Çocuğun hayatında evde alacağı eğitimin büyük önemi vardır. Küçük yaşlarda çocuk ancak taklit ederek öğrenir. Meselâ, küçük bir çocuğa «Teşekkür ederim», «Gülegüle», «Merhaba» gibi sözleri öğretmeye çalışmanın bir lüzumu yoktur. Çocuk bunları kendi kendine öğrenir. Ona öğretilecek ilk şey başka insanları sevmesidir.

Hele yabancıların karşısında çocuğun şahsiyetine saygı göstermek çocuğun hal ve hareketlerinin eğitiminde en önemli konulardan biridir. Ana-baba çok zaman bir tanıdıkla karşılaşınca, hemen çocuğu birinci plâna geçirir, ona bir şeyler söyletmek ister. Bu, küçük çocukları şaşırtır, tedirgin eder. En doğru yol bir yabancıyla karşılaşınca konuyu çocuğa doğru değil, çocuktan öteye çekmektir. Böylece 3-4 yaşındaki bir çocuk kendisi için yabancı olan kimseyle annesinin konuşmasını dinledikten sonra, kendiliğinden konuşmaya başlar, ona ilgi gösterir.

Çocuk söylemesi istenilen nazikâne sözleri ise ancak ailesi içinde duymakla öğrenir, zorla değil. Böylece, 5 yaşındaki bir çocuk bir gün sofrada: «Lûtfen tuzluğu verir misiniz, babacığım?» diyebilir, aldıktan sonra da: «Teşekkür ederim, babacığım, size zahmet oldu,» der. Ama çocuğun bunları söyliyebilmesi için önce duyması gerekir. Ona bunları, daha çevresinden kapmadan önce, zorla öğretmeye çalışmak doğru değildir. Tepki yaratabilir, çünkü çocuk birçok şeyi kendiliğinden yapmak ister.

Yukarıda çocuklardaki gelişmenin aynı seviyede olmadığını söylemiştik. Bu bakımdan, çocuk eğitimi konusunda kesin kaideler koymak imkânsızdır. Ancak, çocuğun kendisine öğretilmek istenilen şeyleri öğrenmeye hazır olup olmadığı hususunda bazı esaslar göz önünde bulundurulabilir:

1. — Çocuğun öğrenmeye hazır olması, o konuya karşı ilgi duymasına bağlıdır. Bir bebek kendi kendisine yemek yiyebilecek hale gelince bu işe karşı ilgi duyar. Daha ileri yaşta okumaya, yazmaya karşı büyük bir ilgi duymaya başladıysa bunları yapacak hale gelmiş demektir.

2. — Çocuğun öğrenmeye hazır olması duyduğu ilginin devamlı olmasına da bağlıdır. Çocuk her hangi bir konuya karşı gelip geçici bir heves olarak da ilgi duyabilir. Bunu hesaba katmamalı, devamlı ilgi duyduğu konuları göz önünde bulundurmalıdır.

3. — Öğrenmeye hazırlık ilgi duyulan konularda çocuğun devamlı bir ilerleme göstermesiyle anlaşılır.

Hayatın ileri yaşlarda gerektirdiği meziyetlere sahip olabilmek için çocukların derece derece öğrenmesi, kendi kendine kararlar verebilmesi lâzımdır. Çocuğa fazla bağımsızlık verilmesi onu hayat karşısında çekingen, kararsız yapar. Öte yandan, daima ana-babaya bağlı olarak yetişen bir çocuk için de bundan kötü bir şey olmaz. Okulda bazı arkadaşları onun durum ve davranışlarını, bebekçe tavırlarını küçümser, onunla alay ederler. Bu, çocuğun büsbütün çekingen olmasına, okuldan soğumasına yol açar. Bu bakımdan, okul önceki eğitimde çocuğu bağımsız hareket etmeye alıştırmanın çok büyük faydası vardır.

Kendine Güven Duygusu

Kendine güvenme duygusu anadan, babadan geçen bir şey değildir. Bu güven ancak dikkatli ve bilgili bir eğitimle öğretilir.

Güvensizlik duygusu daima aynı şekilde kendini göstermez. Bir çocuk utangaç, çekingen, yeni şeylere kalkışmakta isteksiz olur. Kabiliyetlerinden faydalanamaz, fırsatları kaçırır. Kendine güveni olan çocuk gerçekleri olduğu gibi karşılar. Zayıf ve kuvvetli olduğu tarafları bilir. Uğradığı başarısızlıkları soğukkanlılıkla karşılar, bunlardan ders alır.

Aşağıdaki noktalar çocukta kendine güvenme duygusunu uyandırmakta faydalıdır:

1. — Çocuğunuzun yapabileceği şeylerle yapamıyacaklarını tesbit edin. Bunun çocuğun hareketlerine dikkat ederek kestirebilirsinir.

2. — Çocuk, başarabileceğinden şüphe ettiğiniz bir şeyi yapmaya kalkışırsa, onu bu isteğine benzer başka bir şeyi yapmaya da sevkedin; asla: «Yapamazsın, edemezsin!» demeyin.

3. — Çocuğun, sık sık olmamak şartiyle, başarısızlığa uğramasına müsaade edin. Ancak, bunlar büyük başarısızlıklar olmamalıdır. Böylece, kendi kabiliyetleri hakkında bir fikir edinir.

4. — Uğradığı başarısızlıkların çocukta bir eksiklik duygusu uyandırmasını önlemek için bu gibi hallerden sonra başarılı bir iş yapmasını sağlayın.

5. — Çocuğun, kendi kabiliyetleri hakkında gerçek bir fikir edinmesine çalışın; onlar neleri yapıp neleri yapmıyacaklarını kesin olarak bilmezler. Daha önce siz de ço-

cuğunuzun kabiliyetleri hakkında kesin bir fikir edinmelisiniz.

6. — Çocuğun başardığı işleri, sizin umduğunuz seviyede olmasa bile, takdir edin. Sırası geldiği zaman çocuğu övmek, sırtını okşamak onun kendisine güvenini artırır.

Mükâfat ve Ceza

Mükâfatın çocuk eğitiminde rolü büyüktür. Çocuklar sadece söz ve hareketle değil, maddeten de takdir edilmek isterler. Ancak, mükâfatlar daha önceden vadedilmemeli, her hangi bir işi yapmasına bağlı bir şart olarak ileri sürülmemelidir.

Mükâfat, çocuk gerçekten büyük gayret göstererek önemli bir işi başardığı zaman verilmelidir. Çocuğa bu şekilde mükâfatlar vermek, başkalarının yanında kabiliyetlerini övmek, onu kendine güvenmeye, daha iyi işler yapmaya sürükler.

Ceza ise çocuk eğitiminde en önemli meselelerin başında gelir. Ana-babaların çoğu, cezanın lüzumlu olduğuna inanır.

Şurası bir gerçektir ki, çocuklar daima büyükleri taklıt etmek, onlar gibi davranmak isterler. Çocukla dostça bir münasebet kurulursa, onunla arkadaşlık edilirse cezayı hak edecek şeyleri pek seyrek yapar. Çocuğun yapması istenilen şeyler ona azarlıyarak, sert bir tavırla değil, arkadaşça söylenirse, büyük bir çoğunlukla, itaat ettiği görülür. Bazı itaatsizlikleri de hoş karşılamalıdır.

Çocuk eğitimiyle yakından ilgilenen kimseler cezaya nadiren lüzum olduğu kanaatindedir. Bu bakımdan, çocuğu terbiye etmek için devamlı surette ceza yoluna gitmenin gerekli olduğuna inanmak her halde yerinde bir düşünce olamaz. Çocuğunu devamlı olarak cezalandırmak lüzumunu duyan bir ana-baba, onun eğitiminde yanlış bir yoldan gittiğini, yahut çocuğun hayatında önemli bir aksaklık olduğunu bilmelidir.

Verilen ceza, çocuğu iyi yola doğru süreceğine kötüye götürüyorsa, onu mânen sarsıyorsa, cezada ayak diremamelidir. Çocuklar tabak, bardak gibi şeyler kırabilir. Bu, en az anne kadar onları da üzer. Bir kabahat yüzünden üzülen çocuğa da elbette ki ceza verilmez.

Çocukları korkutmaktan da mümkün olduğu kadar kaçınmalıdır. Yapılan bir tehdidin yerine getirilememesi ana-babanın itibarını sıfıra indirir. Hele polis yahut iğneci gibi kimselerle korkutmak yüzde yüz hatalıdır. Ceza olarak yatmaya göndermenin, yemekten alıkoymanın da eğitimde hiçbir değeri yoktur. O zaman çocuk seve seve girmesi gereken yatağından nefret eder, olur olmaz şeylerle açlığını bastırmaya kalkışır. Yalnız, bilhassa ileri yaştaki çocukları bazı eğlencelerinden yoksun etmek iyi sonuç verebilir.

Oyun

Oyun, hele küçük yaştaki çocuklar için, çok iyi bir eğitim vasıtasıdır. Bir defa, onu yaramazlık etmekten alıkoyar, üstelik, oyalar. Bol bol oynıyarak büyüyen çocuklar daha sıhhatli olurlar. Oyun çocukların yeni yeni melekeler kazanmasına, yeni şeyler öğrenmesine yardım eder.

Çocuk oyunlarının çoğunda hâfıza ve muhayyilenin büyük rolü vardır. Çocuk bu sayede dikkatini bir yere toplamasını öğrenir, kabiliyetlerini oyun sayesinde geliştirir. Başka çocuklarla oynanan oyunlar onu işbirliğine alıştırır; başkalarına karşı nasıl davranılacağını öğretir. Oyun çocuğun küçük marifetler, melekeler kazanmasını sağlar. Onu kendiliğinden bir iş yapabilecek duruma getirir. Bütün bunlar hayatta lâzım olacak vasıflardır. Çocuğun şahsiyeti de en çok oyun sırasında, oyun yolu ile teşekkül eder. Çocuk oyunlar sayesinde paylaşmayı, bencil olmamayı, dürüst davranmayı, başkalarının haklarına saygı göstermeyi, sırasında hakkını aramayı, sırasında toplumun faydası için kendi haklarından fedakârlık etmeyi öğrenir (Bk. Oyun).

Aile Münasebetleri

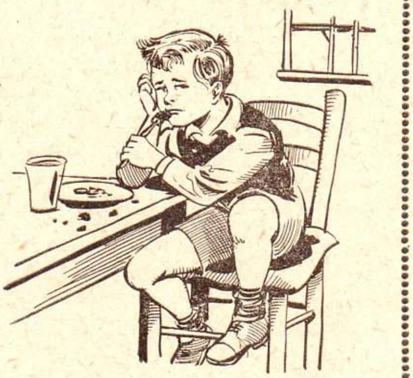
Ana-baba çocuklarının normal davranışlarına karşı anlayışlılık gösterirse, ev, her zaman ailenin birlikte mesut olduğu bir yer haline gelir.

Çocuklar büyüdükçe ana-babalarına karşı gitgide bağımsız davranmaya başlarlar. Çocuk bebeklik çağındayken ana-babaya muhtaçtır, çünkü âcizdir, zayıftır. Bu yüzden, her hali hoş karşılanır. Ama, yürümeye başlar başlamaz kendi kendine işler yapmak ister. Bu, ana-babanın hoşuna gitmez. Daha da büyüdüğü zaman büsbütün serbeslik arar. Eğer çocuğa gerektiği kadar bağımsızlık verilmezse kendisine bir bebek gibi davranıldığını sezer, çekingen, hattâ tembel olur; okulda başarı kazanamaz. Bu yüzden, çocuk-

ÇOCUKTA DİKKAT EDİLECEK ŞEYLER

Çocuk zaman zaman büyüklerin yaptıkları şeyleri taklide heveslenir Onun şevkini kırmamalı, bir kısmını yavaş yavaş öğrenmesini sağlamalı, bazılarını da vakti gelince öğreneceğini söyliyerek kırmadan önüne geçmelidir.

Bir ara çocukta fena huylar peyda olmaya başlar Dikkat edilmezse bu huyların bir kısmı yerleşebilir. Ona sert davranmadan, bazı hatalarını görmemezlikten gelerek, yavaş yavaş, ısrar etmeden doğru olanı yaptırabilirsiniz.

Çocukların birbirleriyle en iyi arkadaş olma yolu oyundur İki çocuğu arkadaşlığa zorlamak fena tepki yaratır. Onları ilgilendirecek yeni oyuncaklarla baş başa bırakmak, arkadaşlığın temelini atmak olur Siz karışmazsanız kısa bir zamanda beraber oynamaya başlarlar.

Şişmanlığından veya vücudundaki her hangi bir kusurdan ötürü bazı çocuklar fazla çekingen olur. Bunları arkadaş içine girmeye, bazı şeyleri yapmaya zorlamamak lâzımdır. Çocuğu arkadaş yanına, oynıyan çocukların arasına bırakın, eksik tarafını unutup onlarla kaynaşacaktır.

ÇOCUK OYUNLARI

CÜMLE YAZMAK OYUNU

Bu oyuna katılmak istiyen çocuklar, yan yana, bir sıra halinde otururlar. En baştaki çocuk eline uzun bir kâğıt alır, buna bir cümle yazar. Göstermemek için kâğıdı kıvırarak üstünü kapattıktan sonra yanındaki arkadaşına verir. Sadece yazdığı cümlenin son kelimesini söyler. İkinci çocuk bu kelimeyle başlıyan bir cümle yazar, üstünü kapattıktan sonra yanındaki arkadaşına verir, son kelimeyi söyler. Bu şekilde, en son arkadaş da cümlesini yazdıktan sonra, içlerinden biri kâğıdı açar, yüksek sesle bütün cümleleri okur. Mâna bakımından birbirini tutmıyan bu cümlelerin okunması orada bulunan çocukların hepsini güldürür.

■

İP OYUNU

Çocuklar eşit sayıda iki yana ayrılırlar. Uzun bir çamaşır ipini alıp tam orta yerine bir düğüm atarlar. Bu düğümün hizasında yere bir çizgi çekerler. Çocukların bir kısmı ipin bir yanından, bir kısmı da öteki yanından tutar, bütün kuvvetleriyle çekmeye başlarlar. Hangi taraf öteki taraftaki çocukları yerdeki çizginin berisine geçirirse oyunu kazanmış olur.

Bu oyunda dikkat edilmesi gereken şey, iki tarafın da hem kuvvet, hem de yaş bakımından birbirine denk olmasıdır.

■

ŞAŞKINA BAK OYUNU

Bu oyun daha çok kız çocuklar içindir. Ebe olarak seçilen kız, oyuna gireceklerin gözlerini mendillerle teker teker bağlar. Bundan sonra, gözleri bağlanan çocuklar, ellerini birbirine vurarak hep bir ağızdan:

«Şaşkına bak, şaşkına bak
Kulağına küpeler tak!»

diye bağırmaya başlarlar. Aradan birkaç dakika geçtikten sonra, ebe mendilleri sessizce birer birer çözer en son kalanı çözmez Bu çocuk, öteki arkadaşlarının da gözlerinin bağlı olduğunu sanarak, onlarla birlikte:

«Şaşkına bak, şaşkına bak,
Kulağına küpeler tak!»

diyerek tekrarlar. Ebe oradakilere teker teker sorar:

— «Şaşkın kim, dalgın kim?»

— «Ben değilim, ben değilim!»

Hepsi ayrı ayrı karşılık verdikten sonra, sıra gözü bağlı olana gelir.

O da «Ben değilim.» deyince ebe onun gözünü birden açar.

O zaman hep bir ağızdan: «İşte sensin! İşte sensin!...» diyerek bağırırlar.

Çocuk ötekilerin gözlerini açık görünce şaşırır. O zaman hep bir ağızdan gülerler.

Bu oyunda kızların gözünü sadece ebe bağlar, çözer, hiç kimse elini mendiline süremez.

■

KAÇ KURTUL OYUNU

Bu oyun en az sekiz kişiyle oynanır. Bunların biri ebe sayılır, öteki yedi tanesi de el ele tutuşarak bir daire meydana getirirler. Sonra ellerini bırakırlar.

Halkanın dışında kalan ebe arkadaşlarından birinin arkasına yavaşça dokunur. Sırtına dokunulan çocuk ebeyi kovalamaya başlar. Ebe çocuğun boş bıraktığı yere gelir, durur Şimdi, yeri kapılan, açıkta kalan çocuk ebe olmuştur.

Yeni ebe halkanın dışında bir devir yaptıktan sonra bir başka arkadaşının sırtına dokunur, kaçar. Bu sefer o çocuk ebeyi kovalamaya başlar. Oyun böylece, bir çocuktan ötekine geçerek, devam eder.

■

ATEŞİMİ ALDIM OYUNU

Bu oyuna başlamadan önce çocuklar, sayıları beşerden aşağı olmamak üzere, ikiye ayrılırlar. Her iki takımın başında birer ebe bulunur. En az yirmi adım aralıkla iki büyük taş dikilir.

Birinci takımdaki çocuklardan birisi elini taşa vurduktan sonra: «Ateşimi aldım!» diyerek karşı tarafa koşar. Bunu karşılayıp yakalamak için birisi çıkar, kovalamaya başlar. Çocuk tutulacağını anlarsa kendi taşının bulunduğu yere dönmek zorunda kalır. Yerine bir başkası çıkar. Oyun böylece karşılıklı çıkışlarla devam eder. Yakalananlar olursa karşı tarafa geçirilir. Bu oyunda her iki tarafın da uyanık ve çevik olması gerektir.

la ana-baba arasındaki münasebetler gerginleşir. Öyleyse, daima çocuğun ruhi durumunu anlamak, gelişmesini takip etmek, bu gelişmenin icaplarını mâkul karşılıyarak çocuğa karşı o şekilde davranmak lâzımdır.

Kıskançlık

Bu arada kardeşler arasındaki münasebetlere de dikkat etmek gerekir. Yeni bir bebeğin doğuşu çocuğa çok dokunur, aileye yeni çocuk geldiği zaman kendisinin nasıl bir kenara itilmiş olduğunu asla unutmaz.

Büyük ve küçük çocuklar arasındaki münasebetleri de dikkatle idare etmek gerekir, büyükler ekseriya kardeşlerini küçümser, daima ona dediklerini yaptırmak isterler. Kardeşlerden biri erkek, biri kızsa durum daha da zorlaşır. Çünkü erkekler kızlara tahakküm etmek hevesindedir. Çocuklar bu bakımdan yabancılarla oynamayı daha çok severler.

Çocuğa bir kardeş geleceği zaman her şeyden önce bu olayın mümkün olduğu kadar az bir değişiklik yapmasını sağlamaya bakmalıdır. Bebek onun odasına yatırılacaksa, o zaman çocuğu aylarca önce başka odaya almalıdır. Bebekle ilgilenirken de çocuğu asla ikinci plânda bırakmamaya dikkat etmelidir, yoksa, kıskançlıklar başlar. Kıskançlık birçok şekiller altında kendisini gösterir. Kimi çocuk hıncını annesinden alır, ona düşman olur; kimisi, bebeği seveceğim, diye boğarcasına kucaklar, hırpalar; bir başkası hiçbir şey yapmaz ama, bütün neşesi kaybolur, acayip huylar edinir. Bazısı gündüzleri bile yatağını ıslatmaya başlar.

Bu durumlarda yapılacak tek şey ana-babanın onu gene eskisi gibi sevdiklerini göstermesidir. Çocuk kıskançlıktan dolayı bir suç işleyince (meselâ kimi tabak, bardak kırar, kimi süprüntü vesaireyi odaya saçar) onu cezalandırmaktan çok mânen kuvvetlendirmeye çalışmalıdır.

Kıskançlık, genel olarak, 5 yaşından aşağı çocuklarda daha çok olur. Çünkü onlar ana-babalarına daha muhtaçtır. Çocuklar, 6 yaşından sonra, ana-babadan uzaklaşmaya, kendilerine bir arkadaş çevresi kurmaya başlarlar. Kıskançlık konusunda çocuğun yaşını göz önünde bulundurmalı, ona göre davranmalıdır.

Geri Kalmış Çocuklar

«Geri kalmış çocuk» deyimi gelişmesi her hangi bir sebeple yavaş olan çocuklar için kullanılır. Geri kalış, beden, akıl, eğitim veya duygular bakımından olabilir. Bu deyim eskiden daha çok zekâca geri kalmış çocuklar için kullanılırdı. Daha sonraları eğitimdeki gelişmesi bakımından geri kalmış çocuklar için kullanılmaya başlandı.

Çocuğun eğitim yaşı doğum yıllarını hesaplıyarak değil, akıl yaşına bakarak bulunur. Akıl yaşı çocuğun başardığı işlere bakarak uzmanlarca hesaplanır. Geri kalmanın çocuğun yaşına göre derecesi de çok önemlidir. Meselâ iki yıl geri kalma 5 ve 15 yaşındaki çocuklar için başka şeyler ifade eder. Nihayet, 12 aylık bir çocuk bu kadar zaman geri kalmış olamaz.

Çocukların normalden geri kalması başlı-

ca iki sebebe bağlıdır: 1) Şahsi sebepler; 2) Çevrenin etkisiyle meydana gelenler. Şahsi sebeplerin başında bedeni bozukluklar gelir. Zekânın aşağı seviyede olması geri kalmaya dörtte üç sebep olmaktadır. Sağlık bozukluğunun sebep olduğu geri kalma yüzde on olarak tesbit edilmiştir. Görme ve konuşma bozukluklarının da çocukların geri kalmasında yeri vardır.

Geri kalmada çevre etkisi okuldan çok evde görünür. Fakirlik, ailede geçimsizlik sık raslanan sebepler arasındadır. Ailenin kültür seviyesinin de çocuğun geri kalmasında rolü olduğu tesbit edilmiştir.

Geri kalmış çocuklara karşı yapılacak ilk şey geri kalmanın neden ileri geldiğini bulmaktır. Sebep zekâ zayıflığıysa tedavisi hemen hemen imkânsızdır. Başka durumlarda, sebepleri ortadan kaldırmaya çalışmalıdır.

Geri kalmış çocukları normal çocuklar gibi terbiye etmemek, onlara göre bir eğitim uygulamak, aynı şekilde geri kalmış çocuklarla bir sınıfta okutmak lâzımdır. Çocuk zekâsının derecesi ve çocuğun eğilimleri testlerle ölçülür (Bk. Test).

Bibliyografya:

Çocuğun Ruh Sağlığı ve Terbiye Esasları (Prof Dr. R. Adasal, 1952); Çocuklarda Eğitim Güçlükleri ve Pedagojik Çareler (Dr. Allandy'den Çev. S. Odabaşı, 1956); Çocuk ve Gençlik Terbiyesinin Yolları (Prof. O. Tumlisz'den Çev. M. R. Öymen, 1955); Çocukları Kötü Huylardan Kurtarma Yolları (K. Özcan, 1954); Çetin Çocuklar (H. Zulliger'den Çev. Y. K. Köni, 1953); Çocukların sordukları (C. Yıldırım, H. Erdem, 1958); Çocuk Eğitiminde Hekim (A. Czerny'den Çev. Prof. İ. H. Alantar, Dr. C. Gürsan, 1947); Çocuk Eğitiminde Ana-Baba ve Öğretmenlere İpuçları (A. N. E. 1949).

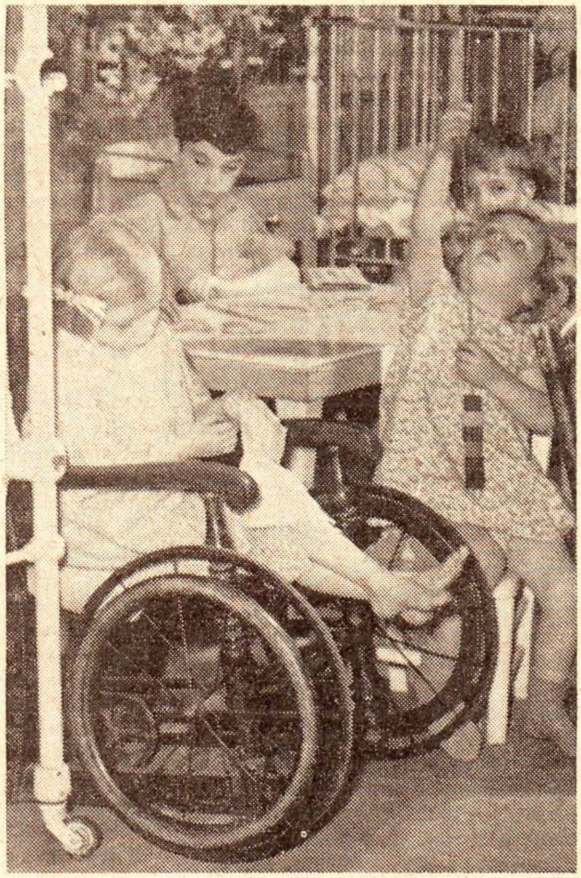
Çokluk küçüklere musallat olan feci bir hastalık :

ÇOCUK FELCİ

ÇOCUK FELCİ virüs cinsi bir mikroptan ileri gelen bir sinir sistemi hastalığıdır. Mikrop, omurilikte ve beyinde emirleri ileten hareket hücrelerine musallat olur. Bu yüzden hasta felce uğrar, hattâ bazı hallerde ölür. Hastalığa «çocuk felci» denilmesinin sebebi, felcin çoğunlukla küçük yaşlarda meydana gelmesindendir. Tıbbî adı «polyomiyelit» tir, kısaca «polyo» da denir.

Çocuk felcine yakalanan kimselerin, ya bir süre için, ya da sürekli olarak, kasları felce uğrar. Vakaların çoğunda, hücreler tamamiyle tahrip olmadığından, bu hastaların başarılı bir tedavî sonunda iyileşerek kaslarının eski kuvvetini bulmaları mümkün olmuştur. Fakat bazan çocuk felci virüsünün, beynin aşağı bölümündeki önemli hücreleri tahrip ettiği, böylece hayatî tehlike doğurduğu da olmuştur. Bu hücrelerin virüse yakalanması, vücuttaki kan dolaşımının tabiî olarak ayarlanmasını, vücut ısısının kontrolünü ve solunumu etkiler, sekteye uğratır.

1953'te, Amerika'daki Çocuk Felci Kurumu bu hastalığı meydana getiren üç tip virüs olduğunu açıklamıştır.

Bugün çocuk felcinden sakat olarak kurtulan çocuklar için Avrupa ve Amerika'da özel bakımevleri, okullar kurulmuş, böylece onlara yeni hayat imkânları sağlanmıştır.

Hastalığın Belirtileri

Çocuk felcinin belirtileri, bir kimsenin hastalığa yakalanmasından sonra üç günle otuz beş gün arasında kendini gösterir. Normal süre yedi gündür. Belirtiler hastalığın önemine, hücrelerin yerine göre değişir. Genel olarak görülen belirtiler, hafif ateş, mide rahatsızlığı, kusma, baş ağrısı, baş dönmesi, boğaz ağrısı, boyunda ve sırtta tutukluk, ağrı, kuvvetsizliktir. Belirtilerin arasında kuvvetsizlik, uyuşukluk kendini göstermekte gecikirse hastalığın teşhisi güç olur, çünkü teşhisin kesinliğini ispat etmek üzere yapılabilecek hiçbir lâboratuvar deneyi yoktur.

Çocuk felci, yılın her hangi bir ayında meydana gelebilirse de en çok mayısla eylûl ayları arasında raslanır. Bu konuda bölgenin, dolayısiyle iklimin de etkisi olabilir.

Çocuk felci hastalığının ne şekilde yayıldığı henüz anlaşılamamıştır. Bazı doktorların açıklandığına göre bulaşıcıdır, insandan insana geçebilir. Son araştırmalardan anlaşıldığına göre çocuk felci virüsünü taşıyan birkaç çeşit sinek vardır, fakat bu konuda henüz kesin bir sonuca varılamamıştır.

Hastalığın Tedavisi

Yıllarca, çocuk felci virüsüne yakalanmaya engel olabilecek, ya da hastalığı geçiştirebilecek bir ilâç bulunamamıştı. Hastanın tedavisi, ancak sıkıntıları ve ağrıları hafifletmek, vücutta meydana gelen aksaklıklara çare bulmaktan ibaret kalıyordu. En çok başvurulan usul, fizik tedavisiydi. Bu usulde nemli, ya da kuru ısının kullanılması, masaj ve elektrik tedavisi yer almaktaydı.

Son tedavi anlayışına göre hastalığa yakalanıp felç belirtileri gösteren kimselerin mümkün olduğu kadar hareket etmeksizin dinlenmeleri, sürekli bir gözlem altında bulundurulmaları gerekmektedir. Hasta, yatakta istediği, rahat ettiği durumda yatabilir. Önemli olan çok hareket etmemesidir. Bu sırada nefes alışı, yutkunma gücü kontrol edilmelidir. Felç iyice kendini belli ettikten sonra bir hastabakıcının, ya da yetkili bir kimsenin üzerine alacağı muntazam bakım, tedavinin ilk adımlarından biridir. Yatak mümkün olduğu kadar sert bir hale getirilmeli, gerekirse şiltenin altı bir tahta ile beslenmelidir. Hastaya yattığı yerde, yorulmıyacak şekilde ayak ve kol hareketleri yaptırmak faydalıdır.

Çocuk felci virüsü, solunum organlarının felce uğramasına sebep olmuşsa, hastaya suni olarak solunum yaptırılması gerekir. Bu durumdaki hastaların boğazlarında salgı birikintileri meydana gelerek solunumlarına, yutkunmalarına engel olduğu görülmüştür. Boğazları salgı birikintileriyle tıkanmış hastaların önce sesleri kalınlaşır, kısılır, sonra genizlerinden konuşmaya başlarlar. Tedavi sırasında bu ihtimal göz önünde bulundurulmazsa hasta boğularak ölebilir. Sesi kısılan hastalarda ilk yapılacak iş boğazda birikinti olup olmadığına bakmak, varsa bu salgıları sık sık temizlemektir. Salgı birikmesi çok miktarda oluyorsa hastaya, dışarıdan boğazına giden bir boru ile suni solunum sağlanır.

Hastalığın Önlenmesi

Çocuk felcine yakalanma ihtimalinde yaşın büyük rolü vardır. Hastalığın tarihinde görülen ilk salgın vakalarında genel olarak on yaşından küçük çocukların yakalandığı

tesbit edilmiştir. Daha sonra her yaştaki hastalara raslanıldığından bu konuda kesin bir şey söylenememekle beraber, yaş ilerledikçe hastalığa yakalanma ihtimalinin azaldığı muhakkaktır. Bundan başka, ağır sporların, âni üşütmelerin, hâmileliğin, salgın vakalarına raslanan bölgelerde bademcik ameliyatı, karma aşılar yaptırmanın hastalığa yakalanma ihtimallerini artırdığı görülmüştür. Bundan dolayı, hastalığın önlenmesi konusunda, yukarıda saydığımız durumlardan kaçınmalıdır.

Çocuk felci virüsü hastayla doğrudan doğruya temasla da geçebilir, önceden temas etmiş sıhhatli bir kimseyle karşılaşmakla da kapmak mümkündür. Bu ihtimal göz önünde bulundurularak, hele çocukların, sık sık yıkanmalarını, ellerini temiz tutmalarını, çok yorulmamalarını, salgın olan bölgelerde kalabalığa katılmamalarını, birçok kişinin girdiği yüzme havuzlarında yüzmemelerini, yiyecek ve içeceğine dikkat edilmesini sağlamak gereklidir.

Çocuk Felci Aşısı

Çocuk felcine yakalanan bir kimsenin bir daha bu hastalığa tutulmadığı bilinmekteydi. Bunun sebebi hastalığın virüsüne karşı vücutta «antikor» meydana gelmesidir. Antikor, normal serum proteinlerinden biridir; ancak, virüse karşı faaliyet gösterme özelliği kazanmıştır. Bunlar devamlı olarak kanda bulunur, vücuda giren hastalık virüsünü etkisiz bırakırlar. Çocuk felcini önliyen antikorun sade hastalıkla değil, aşı yolu ile de meydana getirilebileceği tesbit edilmişti.

Salk aşısı bu esas üzerine bulunmuştur. Bu aşı öldürülmüş virüslerle hazırlanır. Hastalığın üç ayrı virüsü olduğundan, bu virüslerin her biri de ayrı ayrı hastalığa sebep olduğundan aşının hazırlanmasında hastalığın bu üç çeşidine karşı da bağışıklık vermesi göz önünde bulundurulmuştur (Bk. Salk, Dr. Jonas).

Çocuk felci virüsleri ancak canlı hücreler içinde ürediği için önceleri üretmek çok güç olmuş, nihayet bunların üremesi için en iyi ortamın maymun böbreği olduğu anlaşılmıştır. Aşı hazırlanırken elde edilen virüsler 1/4.000 oranındaki formalinde (% 37 formaldehit) öldürülürler. Ayrıca, 6-10 gün kadar 37 derecede tutulurlar. Bu sayede son derece güvenilir bir aşı meydana gelir. Aşının tam tehlikesiz olmasını sağlamak için hazırlık safhalarında da birçok denemeler yapılır.

İlk defa 1954'te denenen ve 1955'te A. B. D.'inde kitle halinde tatbikına başlanan aşının vereceği bağışıklığın ne kadar süreceği 1955'te henüz bilinmemekteydi. Amaç, bütün ömür boyunca sürecek bir bağışıklık sağlamak olduğundan, bağışıklık süresini bu orana yaklaştırmak için, aşı üç dozda yapılmaktadır. İlk iki dozun arası iki haftadan az olmıyacak (genel olarak 4-6 hafta), üçüncü doz da ikinciden en az 7 ay sonra yapılacaktır. Aşının böyle dozlara ayrılmasının bağışıklık süresini uzattığı tesbit edilmiştir.

ÇOCUK MAHKEMELERİ

Toplum düzenine aykırı harekette bulunan çocukları yargılamak için kurulmuş mahkemelerdir. Bunların çalışması, bildiğimiz mahkemelerin çalışma tarzından başkadır. Bu mahkemeler çocukları suç işlemeye sürükliyen ruhi, bedenî ve sosyal sebepleri göz önünde tutar, suçlu çocukları ıslah için gerekli tedbiri alırlar.

Çocuk mahkemesinin hâkimi duruşmadan önce çocuğun ruhi özelliklerini, aile durumunu bildiren dosyayı inceler. Duruşma sırasında onunla bir yargıç gibi değil, bir ağabey, bir dost gibi konuşur. Bu mahkemeler çocukları önce gözaltına alırlar, ağır suç işliyenleri ıslahhaneye gönderirler.

Eskiden çocuklara alelâde bir suçlu muamelesi yapılır, büyükler gibi cezalar verilerek hapisanelere gönderilirdi. Hapisanelerde ise çocuğun en kötü insanlarla bir arada yaşaması onu büsbütün bozar, toplum için daha zararlı bir kimse haline getirirdi.

Suçlu çocukları ıslah maksadiyle ilk olarak İsviçre'de, 1862'de bir müessese kuruldu. 1869'da da A.B. Devletleri'nde Boston'da ilk çocuk mahkemesi açıldı. Ancak, bu ilk mahkeme iyi sonuç vermedi, çünkü hâkimler henüz çocuk psikolojisi bilmiyor, büyüklere verilen cezalara gidiyorlardı.

Çocuk mahkemeleri 20-30 yıl içinde hızla gelişti, Amerika'nın birçok eyaletlerinde kurulduğu gibi Avrupa'nın da ileri memleketlerinde kurulmaya başlandı. İngiltere, Fransa, Almanya, İspanya, Holânda, Belçika, Avusturya, Macaristan çocuk mahkemeleri kurdular. 1920'den sonra Japonya, Brezilya ve Arjantin'de de çocuk mahkemeleri açıldı.

Yapılan incelemeler suçlu çocuklardan %50'sinde suç işleme eğiliminin 21 yaşından önce başladığını göstermiştir. O halde, bu gibileri daha gençken doğru yola yöneltmek hem toplumu kötü kişilerden koruyacak, hem de birçok vatandaşın kötü yola sapmasını önliyecektir.

Çocuk mahkemelerinin en önemli unsuru yargıçtır. Bu iş için yetiştirilmiş, sevimli, zeki, karşısındakinin güvenini kazanmasını bilen hâkimlerin işin ehli olmıyanlardan çok başarı sağladığı görülmüştür.

«Çocuk» deyiminin hukuki anlamı memleketten memlekete değişir. A. B. Devletleri'nde çocuk yaşı 16-18 arasında değişir. İngiliz kanunlarına göre ise 7 yaşından aşağı çocuklar her hangi bir suçtan sorumlu tutulamazlar. Belçika son zamanlarda bu yaş haddini 16'ya çıkarmıştır. Birlşik Devletler'de de yaş haddini 21'e kadar çıkarma eğilimi vardır.

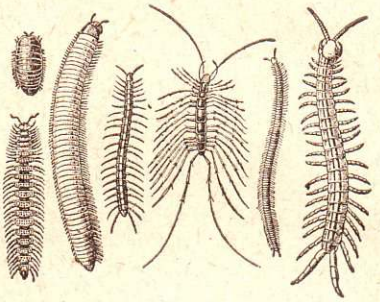
Esasen, «çocuk» kelimesi, tam bir hukuk terimi değildir. Fakat kanunlarımızdaki kullanma şekline ve yerine bakılınca, ergin (reşit) olmıyan, yani 18 yaşını bitirmiyen kimseleri ifade ettiği görülür. Pek ince bir hukukî ayrıma gidilecek olursa, bazı hallerde, «mümeyyiz» ve «fârik» olanları ayrıca düşünmek gerekir.

Kanunlarımızda suçlu çocuklara verilecek cezalarda, yaşlarına uygun indirmeler yapılmasını, cezaların infazında da özel tedbirler alınmasını, cezaların özel kurumlarda çektirilmesini âmir hükümler vardır. Çocuk Mahkemelerimiz henüz yoktur. Bu maksatla hazırlanmış olan bir tasarı kanunlaşmamıştır. Ancak, çocuklar için özel infaz sisteminde ilk adım atılmıştır. Yıllarca önce kurulan Ankara Çocuk Islah ve Ceza Evi varsa da bu kurum, tek başına ihtiyacı karşılamaktan uzaktır.

Bibliyografya:

Çocuk ve Ceza (Dr. Halis Özgü, 1955).

ÇOKAYAKLILAR

Çokayaklılardan tesbihböceği, kırkayak ve çıyan çeşitleri

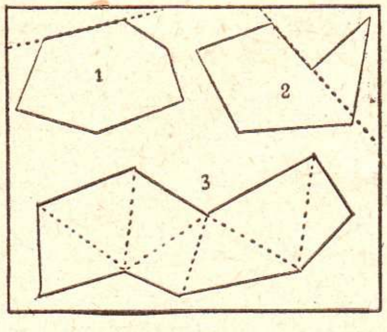
Hayvanlar âleminde eklembacaklılar şubesinin bir sınıfıdır. Bu sınıfta çıyan, kırkayak, tespihböceği gibi hayvanlar vardır. Bazılarının halkalarında bir çift, bazılarında da iki çift ayak bulunur. Bir çift ayaklı olanları zehirlidir. Hepsi toprak üzerinde yaşıyan bu yaratıklar trakelerle solunum yaparlar, yumurtayla çoğalırlar. Başlarında ince uzun iki duyarga, dört çift basit göz ve çiğneyici bir ağız bulunur. Tropiklerde yaşıyanların boyları daha büyüktür, zehirce de daha tehlikelidirler.

ÇOKGENLER

Geometride, her yandan doğru çizgilerle çevrilmiş ve bir düzlem üzerinde bulunan yüzey parçasına «çokgen» denir. Çokgenler çeşitli şekillerde olabilir. Bir üçgen en az kenarı olan bir çokgendir. Dörtgenler, beşgenler, altıgenler vs. hepsi birer çokgendir. Bir çokgenin kenarlarının sayısı istenildiği kadar çoğaltılabilir.

Çokgeni meydana getiren doğru çizgi parçalarından her birine «kenar», iki kenarın kesim noktalarına «köşe», bitişik iki kenar arasındaki açıya «iç açı», iç açıları bütünliyen komşu açılara da «dış açı» denir.

Bir çokgenin kenarlarından her hangi biri uzatıldığı zaman şekil bu kenarın bir yanında kalırsa bu çokgene «dışbükey (kon-

ÇOKGENLER: 1 — Dışbükey çokgen; 2 — İçbükey çokgen 3 — Bir çokgenin alanının üçgenlere bölünerek bulunması usulü.

veks) çokgen», ikiye bölünürse «içbükey (konkav) çokgen» denir.

Bir çokgenin çevresi, kenarlarının uzunluğunun toplamına eşittir. Bir çokgenin yüzölçümü ise çokgenin biçimine göre değişir. Eğer o çokgen üçgen, kare, dikdörtken, yamuk vs. gibi belirli geometri şekillerinden biri değilse yüzölçümünü bulmak için üçgenlere ayırmak, üçgenlerin teker teker yüzölçümlerini hesaplayıp hepsinin toplamını almak gerekir.

ÇORBACI

Yeniçeri teşkilâtında bir unvandır. Yeniçeri Ocağı 196 «orta»dan meydana gelir, orta komutanlarına «Çorbacı» adı verilir. Ortaların er sayısı eşit değildi, biri ötekinden sayıca çok değişirdi. Onun için, «çorbacı»nın bugünkü subay rütbelerinden hangisini karşıladığını söylemek zordur (Bk. Yeniçeriler). Yeniçeriliğin ortadan kalkmasından sonra (1826), bu tâbir zengin Hıristiyan tacirler hakkında halk tarafından kullanılmıştır.

ÇORLU

Marmara Bölgesi'nin Ergene bölümünde Tekirdağ iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda İstanbul'un Çatalca ilçesi, güneyde Marmara Denizi, batıda Tekirdağ'ın merkez ve Muratlı, kuzeyde Tekirdağ'ın Saray ve Çerkesköy ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Marmara Ereğlisi adında bir bucağı ve 32 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.041 km²

Nüfusu: 51.531 (1960 sayımı)

Çorlu ilçesindeki arazi çoğunlukla 120-130 m. yükseltili dalgalı bir yüzey halindedir. Çorlu Suyu ve onun kolları geniş tabanlı, derin vâdiler açarak bu araziyi gençleştirmiştir. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk, hattâ bazı yıllarda çok soğuk geçer. İlçenin en önemli suyu Ergene'ye karışan Çorlu Suyu'dur. Toprak verimlidir. En çok tahıl, ayçiçeği ve şeker pancarı ekilir.

Kasaba. — İlçe merkezi Çorlu İstanbul-Edirne asfaltı üzerindedir. Trakya'nın canlı kasabalarından biridir. Ayrıca, demiryolu üzerinde bulunması, İstanbul'a yakınlığı dolayısiyle büyük gelişme göstermektedir. 1960 sayımına göre 21.956 nüfusu olan Çorlu, Trakya'da nüfusu 20.000'in üstünde olan beş şehirden biridir.

ÇORUH NEHRİ

Erzurum-Kars yaylasının kuzeyindeki dağ sıralarından biri olan Mescit Dağı'nın batısından doğar. Önce doğu-batı doğrultusunda akar. Bayburt yakınlarında kuzeye yönelir. Bayburt'tan geçer. Hart Ovası'nda bir dirsek çevirerek batı-doğu doğrultusunu alır. İspir ve Yusufeli'den geçtikten sonra sağdan Oltu Suyu'nu, o yolla da Tortum Çağlıyanı'ndan gelen Tortum Çayı'nı alır. Oltu kavuşağından sonra kuzeye yönelir. Kıyı dağlarını dikine olarak derin boğazlarla yarar. Artvin ve Borçka'dan geçtikten sonra Maradit yakınlarında Türkiye topraklarından çıkar, Batum'un güneybatısında Karadeniz'e dökülür.

Uzunluğu 368 km. olan Çoruh Nehri'nin 346 km.si Türkiye topraklarında, geriye kalan 20 km.si ise sınırlarımız dışındadır.

Orta Karadeniz Bölümü'nün İkinci Büyük Şehri: ÇORUM

Karadeniz Bölgesi ile İç Anadolu Bölgesinin birleştiği alanda bulunan bir ilimizdir. İlin merkezi Çorum şehriyle beraber kuzey ve kuzeydoğu kesimi Karadeniz Bölgesinin Orta Karadeniz bölümünde, güney ve güneybatı kısmı ise İç Anadolu Bölgesinin Orta Kızılırmak bölümünde bulunur. Çorum ili, doğuda Amasya, güneyde Yozgat, batıda Ankara, Çankırı, kuzeyde Kastamonu, Sinop, kuzeydoğuda Samsun illeriyle çevrilidir. Merkez ilçesinden başka Alaca, Bayat, İskilip, Kargı, Mecitözü, Ortaköy, Osmancık, Sungurlu ilçeleri vardır. Bunlara bağlı bucak sayısı (merkez bucakları ile beraber) 16, köy sayısı 728'dir.

Yüzölçümü: 12.777 km²

Nüfusu: 447.942 (1960 sayımı)

Nüfus yoğunluğu: Km²ye 35 kişi

Yüzey şekilleri. — İlin kuzey ve kuzeydoğusu, yani Karadeniz bölgesinde kalan kesimleri dağlıktır. İç Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan güney ve güneybatı kesimlerinde yüzey şekilleri siliktir. Bu kesimde daha çok Kızılırmak ve kolları etrafında genişliyen düz alanlar göze çarpar. Çorum ilindeki dağlar, Doğu ve Batı Karadeniz bölümlerindeki dağlardan alçaktır. Dağ sıraları arasına bazan geniş ovalar girer. Dağların sırtları da yüksek düzlükler şeklini almıştır. Bu ildeki dağların en yükseği olan Kös Dağı 2.000 m.yi geçer. Bu dağ ilin kuzeybatısındadır.

İklim. — Çorum'da yağışlar azdır. Yağış daha çok kış ve ilkbahar aylarında düşer. Yazlar sıcak, kışlar soğuktur.

Bitki örtüsü. — İlin Karadeniz bölgesindeki dağlık alanlarında daha çok orman vardır. İç Anadolu'da kalan kesimlerinde doğal bitki örtüsü bozkırdır. Bütün il yüzeyinin % 11'i ormanlıktır.

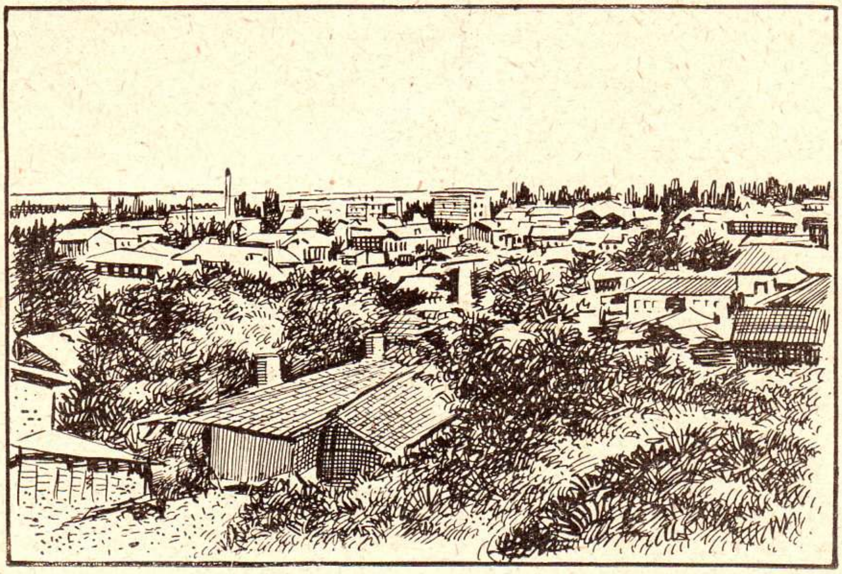
Akarsular. — En önemli akarsu Kızılırmak'tır. Bu nehir, güneybatıdan Çorum ili topraklarına girer. Bir ara güney kuzey doğrultusunda akar, sonra kuzeydoğuya yönelir. Bu arada sağdan, soldan birçok kollar alır. Kızılırmak'ın üç büyük kolundan biri olan Devrez Çayı da bu il topraklarında Kızılırmak'a karışır. İlin doğusunda bulunan bazı akarsular Yeşilırmak'a karışır. Mecitözü Suyu ve ona karışan Çorum Suyu gibi.

Ekonomi. — Çorum ili yüzeyinin % 33'ü yani 1/3'ı tarıma elverişlidir. Çeşitli tarım yapılmakla beraber buğday, arpa ekimi başta gelir. Tahıldan başka baklagiller ve keten tohumu da yetiştirilir. Şeker pancarı ekilen alanlar günden güne genişlemektedir. Osmancık ve İskilip ilçelerinin elverişli yerlerinde Akala cinsi pamuk yetiştirilir. Gene Osmancık ve merkez ilçesinin bazı sulak yerlerinde çeltik tarımı yapılır. İlde çayır ve otlakların % 41 oranında oluşu hayvancılığı da geliştirmiştir. Bu arada tiftik keçisi de beslenir.

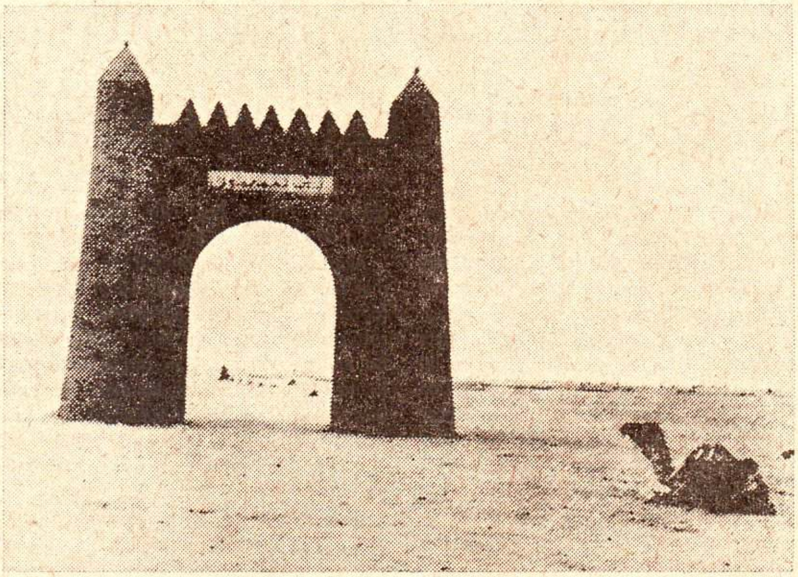
Ulaşım. — Çorum ili topraklarından demiryolu geçmez. İl içindeki merkezler birbirlerine komşu illere kara yollariyle bağlıdır. İl merkezi olan Çorum şehri Ankara-Kayseri demiryolu üzerindeki Cerikli istasyonuna 127 km. lik bir yolla bağlıdır. Ankara'yı Samsun'a, Amasya'ya ve Tokat'a bağlıyan önemli karayolları bu ilin merkezinden geçer. Bu ana yollardan ayrılan ikinci derecedeki yollar, il içindeki kasabaları birbirine bağlar.

Çorum Şehri

İl merkezi Çorum şehri alûvyonlu bir

Çorum şehrinden genel görünüş

Afrika'da Büyük Sahra'nın göz alabildiğine uzayan kum deryası içinde, batı sınırındaki Adrar Kapısı

ova üzerinde denizden 803 m. yüksekte kurulmuştur. Şehre gelmek için Ankara - Kayseri demiryolu üzerinde bulunan Cerikli ve Yerköy istasyonlarından faydalanılır. Cerikli'ye 127, Yerköy'e 145 km. uzaklıktadır. Sıvas - Samsun demiryolu üzerindeki en yakın istasyon Amasya'dır (93 km.), şehir 10 mahalleden meydana gelmiştir. Nüfusu 34.629'dur (1960 sayımı). Çorum, bu bakımdan Orta Karadeniz bölümünün (87.311 nüfuslu Samsun'dan sonra) ikinci büyük şehridir. Şehrin tam ortasında ve yolların birleştiği noktada Saat Kulesi Meydanı vardır. Samsun şosesi yanında 10.000 m^2'lik büyük bir parkla, şehir içinde iki küçük park vardır. Ayrıca, belediyeye ait 3 fidanlık bulunur.

Çorum'da geleneğe bağlı bir bakırcılık sanatı göze çarpar. Çorum'un bir çarşısı sırf bakırcılardan meydana gelmiştir. Levha halinde Ergani bakırı bu çarşıda işlenir. Çorum'da yapılan kazan, tas, ibrik gibi bakır eşya birçok yerlerde rağbet görmektedir.

Tarihte Çorum

İlkçağ'dan beri insanların oturduğu bu şehrin Türkler'e geçişi Danişmentliler devrinde olmuştur. Melik Danişment Ahmet Gazi tarafından Bizanslılardan alındı. Çorum, Danişmentliler'in yıkılışından sonra Selçuklular'a, 1243 Kösedağ Savaşı'ndan sonra Moğollar'a, 1256'dan sonra da İlhanlılar'a geçti. Daha sonra kurulan Ertena devletine geçen Çorum 1381'den sonra Kadı Burhanettin devletine bağlandı. Yıldırım Bayezit devrinde Osmanlılara geçti.

Çorum, Osmanlı idaresinde, Sıvas'a bağlı sancaklar arasındaydı. 1841'de Ankara'ya bağlandı. 1864'te Çorum Sancağı lâğvedildi. Çorum bir kaza merkezi olarak Yozgat'a bağlandı. 1894'te yeniden sancak haline getirildi. Cumhuriyet devrinde aynı adlı ilin merkezi oldu.

Bibliyografya:
Çorum Tarihi ve Coğrafyası (1934); Çorum ve Erbaa Depremleri (H. N. Pamir, İ. H. Akyol, 1943).

ÇÖL

Kurak bir arazi çeşitidir. Çöller, «yağıştan çok buharlaşma olan bölgeler» diye tarif edilir. Bu bölgelerde hayvan ve bitki türlerinin çoğu barınamaz.

Çöller genel olarak engebesizdir, kumlarla örtülüdür. Ancak şiddetli rüzgârların meydana getirdiği, 100 - 200 metreye kadar yükselen kum tepeleri vardır. Rüzgârın etkisiyle, tepeler meydana getirmiş olan kum yığınları sürekli olarak yer değiştirirler.

Çöller Neden Meydana Gelir

Çöl, Büyük Sahra'da görüldüğü gibi, çok sıcak, ya da Sibirya'da görüldüğü gibi çok soğuk olabilir. Demek ki arazilerin çöl haline gelmesine bazan şiddetli sıcak, bazan da soğuk sebep oluyor, çünkü sıcak da, soğuk da yağışa engel olur. Yağmura engel olan daha başka etkenler arasında dağları da sayabiliriz. Denizlerden gelen nemli rüzgârlar, belli bir bölgeye erişmeden, dağlık bölgelerden geçiyorsa, bu sırada nemini kaybettiğinden, kuru olarak eserler, o bölgeye yağış getirmezler. Böylece çöller meydana gelir. Fakat dünya yüzünde yağmur değmemiş hiçbir toprak parçası olmadığına göre çöllere de bazan yağmur yağdığı olur. Şiddetli kuraklığa sebep, bu yağışın çok az, çok seyrek olmasıdır.

Çöllerde Vâhalar

Çöllerin bazı bölgelerinde, küçük bir dere, derinlerde bulunan bir kuyu, ya da bir su kaynağı sayesinde bitkilerin yetişmesine elverişli bir duruma gelmiş yerlere raslanır. Bunlara «vâha» denir. Çöllerin ortasındaki bu yeşillik alanlar, deniz ortasındaki adalara benzer. Vâhalar bazan iki üç insanın barınacağı kadar küçük, bazan da iki üç milyonluk bir nüfusun yaşıyabileceği kadar büyük olur. Büyük Sahra'daki vâhalarda sıcak, sulak ülkeler bitkisi olan hurma bile yetiştirilir.

Vâhalar suni olarak da meydana getirilebilir. Bu ancak artezyen kuyuları sayesinde mümkündür. Çölde görülen çalılar, fundalar, o bölümde artezyen bulunması ihtimalini belli eden işaretlerden biridir. Vâhaların oluşumundaki en önemli sebeplerden biri de sulak arazilerden çıkarak çöl içinden geçen nehirler ve bunların kollarıdır. Bu durumun başlıca örnekleri Mısır'daki Nil Nehri, Irak'taki Fırat ve Dicle Nehirleri, Pakistan'daki İndüs Nehri, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Colorado Nehri'dir.

Çöl Hayvan ve Bitkileri

Çöllerde yaşıyabilen bitkilerin ve hayvanların bu bölgelerin şartlarına uyan özellikleri vardır. Meselâ çöllerin başlıca hayvanı olan deve, gövdesinde su biriktirip saklıyabilir, kum üzerinde rahat yol alabilmesi için de geniş ayakları vardır. Çöllerde en çok raslanan bitkilerden biri olan kaktüs kalın saplıdır, bu sapın içinde su bulunur. Çölde yaşıyan hayvanlardan biri olan kertenkelelerin, düşmanlarından korunabilmelerini sağlıyacak şekilde, kumdan ayırdedilemiyecek bir renkleri vardır. Çöllerde yaşıyan bütün hayvanlar sıcaktan korunabilmek için kumları kazıp kendilerini derinlere gömebilirler, kumlu rüzgârlar ağızlarından, burunlarından girmesin diye kalın göz kapaklarını örtüp, burun deliklerini kapıyabilirler. Hattâ çölde yaşıyan insanlar bile, farklıdır. Meselâ Araplar çok az bir yiyecekle yaşıyabilirler.

Çöllerin Sulanması

Son zamanlarda çöller yeni sulama usulleriyle çok verimli bir hale getirilebiliyorlar. Yeteri kadar su sağlanabilen bölgelerinde başka verimli topraklardan daha çok bitki yetiştirmek mümkün oluyor. Çünkü bitkiler için gerekli maddeler, daha önce buralarda tarım yapılmadığından topraktan eksilmemiştir.

Dünya'nın en büyük çöl bölgesi, Afrika'da geniş bir yer kaplıyarak Asya'ya kadar uzanan çöllük alandır. Bu topraklar değişik ülkelerde değişik adlar alır. Kuzey Afrikada'ki bölümüne Büyük Sahra; Arap yarımadasındaki bölümüne Arabistan Çölü; Asya'da devam eden koluna Orta Asya Çölü; Asya'nın uzak doğusuna kadar uzanmış olan bölümüne Gobi Çölü, Çin'de bulunan çöle de Peiping Çölü denir. Avrupa'dan başka bütün öteki kıtalarda da çöl vardır. Kutupların etrafını çeviren buzul bölgelerine, tundralara da kuraklıkları bakımından çöl denebilir, fakat bu bölgeler, genel özellikler ve iklim bakımından öteki çöllerden ayrılırlar.

Dünyadaki çöller, karaların yüzde yirmisini meydana getirir.

ÇÖLEMERİK

Doğu Anadolu Bölgesinin Hakâri bölümünde Hakâri ilinin merkezi olan kasabanın adıdır (Bk. Hakâri). Tunceli ilinin merkezi olan Kalan'dan sonra Türkiye'de en az nü-

fuslu il merkezi Çölemerik'tir (1960 sayımına göre) Çölemerik'in nüfusu 4.226'dır. (Kalan'ın nüfusu 3.775'tir).

Çölemerik kasabası Büyük Zap Nehri'ne karışan Katramas Çayı'nın kuzeyindeki düzlükte kurulmuştur. Bu çayın iki kolu arasında bulunan bir tepe üzerinde eski bir kale harabesi vardır. Kasaba, birbirini dik olarak kesen iki cadde üzerinde seyrek sıralanmış binalardan meydana gelmiştir. Binaların çoğu kerpiçten inşa edilmiştir ve düz, toprak damlıdır. Bulak mahallesi adı verilen merkez kesimi 30 yıl kadar önce kurulmuştur. Daha önce idare teşkilâtı kale eteğindeki Dağgül Köyü'nde bulunuyordu.

Çölemerik, Van'a 208 km. uzaklıktadır. Yer yer 3.000 m. yi aşan bu yol kış aylarında kapanır.

ÇÖMLEKÇİLİK

Süzülmüş çamurdan (çömlekçi çamurundan) yapılan, fırında pişirilerek sırlanan veya sırsız bırakılan toprak tencere, tava, vazo, küp, testi, fincan, bardak gibi ev eşyasına «çömlek», bu işleri yapma sanatına da «çömlekçilik» denir. «Çömlek» sözünün «çöken çamur» anlamına «çökelek» ten alınmış olması muhtemeldir.

Çömlek işleri biri sırsız, öteki sırlı olmak üzere iki çeşittir. Tarihten önceki çağlarda yapılan çömlekler sırsızdı. Bunlar pek az hararette pişirilir, yumuşakça ve donuk olurdu. İçlerine konan su ve yağlı maddeleri emerdi. Bu tip sırsız çömleklere «pişmiş toprak» da denir. Pişmiş toprak işlerinin üzerine siliko alkalinden renksiz, biraz siyahımtırak hafif bir perdah yapılır. Bunlara «perdahlı çömlek» işleri denir.

Çömlekler ateşte pişirilirken, zaman zaman, topraktaki silikatların ve ateşin külü içindeki potas ve sudun tesiriyle bazı kısımlarının camlaştığı ve su geçirmez hale geldiği görüldü. Böylece, çömlekleri sırlamak, yani ince bir sırça tabakası ile örterek ateşte pişirmek fikri ortaya çıktı. Bu şekilde pişmiş toprak işlerine «sırlı çömlek» denir. Bu cins çömlek işlerinde, sır, çömleğin hamuruna yapışmış olursa da cismin içine işlemez.

ÇÖREOTU

Çöreotu

İkiçeneklilerin düğünçiçeğigiller familyasından bir bitkidir. Eski dünyada 3 - 4 kadar çeşidi vardır. Bunların çoğu 50 sm. kadar yüksekliğinde bitkilerdir. Siyah, 1 - 2 mm. büyüklükteki tohumları ferahlık verici, hoş kokulu olduğundan çeşni ve koku vermesi için çöreklerin, ekmeklerin, beyaz peynirlerin, daha başka bazı besin maddelerinin üzerine susam gibi ekilir.

ÇÖVEN

Çöven meyvası ve çiçeği

Pembe ve sarı renkte çiçekler açan, 50 sm. kadar boyunda bir bitkidir. Kurutulmuş kökü ve dalları, suyu sanki sabunlanmış gibi köpürtür. Bundan ötürü bu bitki evlerde çoklukla temizlik işlerinde kullanılır. Bu bakımdan «sabunotu» da denilir. Ayrıca helvacılıkta helva ağdasını ağartmak için de kullanıldığından «helvacıkökü» de denir. Çöven ikiçeneklilerin karanfilgiller familyasındandır.

ÇUBUK

İç Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Sakarya bölümünde, Ankara iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Kalecik, güneyde Elmadağ ve Yenimahalle, batıda Kızılcahamam, kuzeyde Çankırı'nın Orta ve Şabanözü ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Ravlı ve Sirkeli adında iki bucağı daha ve bunlara bağlı 98 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.443 km²

Nüfus: 44.836 (1960 sayımı)

İdris Dağı (1.985 m.) ile bunun batısındaki Karyağdı Dağı (1.465 m.) arasına sokulan Çubuk Ovası ilçenin büyük bir kısmını kaplar. Bu ova Çubuk Çayı çevresinde genişlemiştir. Yukarda adı geçen dağların ancak küçük bir kısmı bu ilçe sınırları içinde bulunur. Çubuk'ta günlük ve mevsimlik sıcaklık farkları fazladır. Ovanın doğal bitki örtüsü bozkırdır. Başlıca akarsu olan Çubuk Çayı kuzey - güney doğrultusunda akar. Ilçe sınırları dışında kavuştuğu Ankara Suyu yolu ile Sakarya'ya dökülür. İlçenin ekonomik faaliyetlerinin başında tahıl ve meyva tarımı gelir. Bol miktarda Ankara armudu yetiştirilir, en çok İstanbul'a gönderilir.

Kasaba. — İlçe merkezi Çubuk kasabası denizden 1.034 m. yükseklikte kurulmuştur. İki mahalleden meydana gelmiştir. Ankara'ya 40 km. uzaklıktadır. Nüfusu 5.938' dir (1960 sayımı).

Çubuk Barajı. — Ankara'nın su ihtiyacını kısmen sağlıyan bu baraj, Ankara Çubuk yolundan sağa ayrılan 5 km. lik bir yolun sonunda bulunur. 1929 - 1936 yılları arasında yapılmıştır. Çubuk Çayı'nın en dar yerindedir. Genişliği 200, derinliği 68 m. Topladığı suyun hacmi 13,5 milyon m³'tür. Çam ve akasya ağaçlariyle kuşatılmış olan bu barajın çevresinde gazinolar bulunur. Ankara'nın mesire yerlerinden biridir (Bk. Barajlar).

ÇUHAÇİÇEĞİ

Odaları, salonları süslemek için yetiştirilen bir süs bitkisidir. Başlıca iki çeşidi vardır. Bir çeşidinin yapraklarının kenarları parçalıdır, aralık - şubat arasında kırmızı çiçekler açar. İkinci çeşidi ise sarıdan başka çeşitli renklerde çiçek açar. Bu cinsinin yaprakları daha az parçalıdır. Toprağı serin ve nemli tutmak şartiyle yarı gölgeli yerlerde 2 - 3 ay güzel çiçekler elde edilebilir. Çuhaçiçeği ikiniçeklilerin çuhaçiçeğigiller familyasındandır.

ÇUKA BALIĞI

Mersin balıklarının bir çeşididir. Boyları 1 metreye kadar varır. Besinlerini küçük balıklar, çeşitli midye türleri teşkil eder. Çuka balığının üremesi, başka özellikleri mersin balığınınkine benzer (Bk. Mersin Balıkları).

ÇUKURCA

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Hakâri bölümünde Hakâri iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Yüksekova, batıda Beytüşşebap, kuzeyde merkez (Çölemerik) ilçeleri çevirir. Çukurca ilçesi güneyden Irak'la komşudur. Merkez bucağından başka Zap adında bir bucağı ve bunlara bağlı 17 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.015 km²

Nüfusu: 8.120 (1960 sayımı)

Hakâri ilinin güneyinde bulunan dağlık alanın Büyük Zap ve kolları tarafından derince yarılmasiyle meydana gelen çok ârızalı bir ilçedir. Yükseltinin tesiri ile yağışlar fazladır. Kışın çok kar yağar, uzun müddet

Yerli çömlek işlerimizden birkaçı

yerde kalır. Yaz kısa sürer. Dağlar ormanlıktır. Akarsu vâdilerinin nispeten düz kesimlerinde tarım yapılır. Halkın Esas geçimi hayvancılıktandır.

Kasaba. — Ilçe merkezi Çukura kasabası Irak sınırına çok yakındır. Nüfusu 1.000 kişiyi bile bulmaz (1960'da 769 kişi). İl merkezine 102 km. lik bozuk bir yolla bağlıdır Bu yol yer yer 3000 m. yi aştığı için ancak yaz aylarında açıktır. Çukurca, gene bozuk bir yolla Cizre ile Siirt'e de bağlıdır.

ÇUKUROVA

Adana Ovası'nın Misis tepeleriyle birbirinden ayrılan iki kesiminden güneydekine verilen addır. (Misis tepelerinin kuzeyinde kalan kesime Yukarı Ova denir).

Çukurova, Seyhan, Ceyhan ve kısmen de Berdan (Tarsus) nehirlerinin taşıdıkları alûvyonlarla meydana gelmiştir. Ovanın iklimi Akdeniz iklimidir. Yazlar çok sıcak, kurak geçer. Kışlar ılık ve bol yağmurludur. Toprak çok verimlidir. Başlıca ürün pamuktur.

Ovanın ulaşım bakımından da önemi büyüktür. Demiryolunun geçtiği Çakıt ve karayolunun geçtiği Gülek Boğazı'ndan gelen yollar bu ovadan geçerek İç Anadolu'yu Mezopotamya'ya ve Suriye'ye bağlar. Ovanın en önemli şehri Türkiye'nin dördüncü büyük şehri olan Adana'dır (Bk. Adana).

ÇULLUK

Çulluk

Orman ve fundalıklarda yaşıyan, eti için avlanan bir kuştur. Sırtı kırmızımtırak kahverengi, karnı soluk pas sarısıdır. Boyu 35 sm. kadardır. Solucan, salyangoz ve böcekleri yiyerek beslenir. İnce ve uzun gagasiyle çürümüş yaprakları karıştırarak böcekleri bulur, yer. Göçebe uzunbacaklılardan olan çulluk kışı Güney Avrupa, Japonya, Çin ve Hindistan'da geçirir.

ÇUMRA

İç Anadolu Bölgesi'nin Konya bölümünde, Konya iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Karapınar, güneyde Bozkır, batıda Seydişehir, kuzeyde merkez ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Akviran ve Dinek adında iki bucağı ve bunlara bağlı 59 köyü vardır.

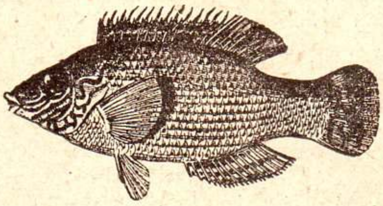
Yüzölçümü: 3.220 km²

Nüfusu: 56.038 (1960 sayımı)

İlçenin dörtte üçünü ovalık alanlar kaplar. Bunlar batıya doğru dağlarla sınırlanmıştır. Bu dağlar Toros yayının iç kenarına aitti. İlçe içinde güneydoğudan kuzeybatıya gidildikçe yükseklik artar. Ovalık alanların çukur kesimlerinde zaman zaman kuruyan bataklıklar bulunur. Bunlardan ilçenin doğusundak büyük Bataklığın yarısı Karapınar ilçesinde kalır. Kışlar soğuk, yazlar sıcak geçer. Yağışlar azdır. En fazla yağış kış ve ilkbaharda düşer. İlçenin akarsuları denize varmaz. En önemli su Beyşehir Gölü'nden gelen Çarşamba Suyu'dur. Doğal bitki örtüsü bozkırdır. Ekonomik faaliyet bilhassa tahıl ekimine, koyun, keçi yetiştirilmesine dayanır. Son zamanlarda başlıyan pancar tarımı gelişmektedir.

Kasaba. — Ilçe merkezi Cumra kasabası Adana-Konya demiryolu üzerindedir. Denizden yüksekliği 1.013 metredir. 3 mahalleden ibaret olan kasabanın nüfusu 7.089'dur (1960 sayımı). Konya ve Karaman'a karayolu ile de bağlıdır. Çumra 1926'da ilçe merkezi oldu. Ondan önce, Alman şirketleri tarafından kurulan sulama şebekesiyle gene Almanlar'ın yaptığı, istasyon civarında birkaç lojmandan ibaretti. Bugün bir köy halinde bulunan İç Çumra, istasyona 12 km. uzaklıktadır.

ÇURÇUR BALIKLARI

Çurçur balığı

Tropikal ve ılık denizlerin küçük kıyı balıklarıdır Daha çok bitkisi bol, kayalık yerlerde yaşarlar. Bu familyadan olan balıkların çoğu etle beslenirse de, aralarında ot yiyenler de vardır.

Bilim dilinde «Labridae» denilen bu balık familyasının yirmi kadar türü vardır. Hepsinin de sırt yüzgeçleri dikenlidir. Başlıca çeşitleri «çırçır» (çurçur yahut çuçur) balığı, lâpin balıkları, gün balığı, güneş balığı, kikla balığıdır.

Bu familyadan olan balıkların parlak ve canlı renkleri vardır. Erkek ve dişi arasında renk bakımından fark olduğu gibi, genel olarak çırçır ve lâpin balıklarının renkleri, mevsime, yaşa ve içinde bulundukları ortama göre değişir. Boyları 12 30 sm. arasındadır. Yalnız, kikla balığının boyu 60 sm. yi bulur. Etleri pek makbul değildir.

Çurçur balıklarının başlıca besini yosun ve taşlar arasında yaşıyan küçük hayvanlar, küçük midyelerdir. Yumurtalarını nisan - ağustos ayları arasında bırakırlar. Bu balıkların bir kısmı deniz otlarından yaptıkları yuvalara yumurtlar.

ÇUVAŞLAR

Bir Türk kavmidir. Sovyetler Birliği'nde Rusya Cumhuriyeti'ne bağlı bir «muhtar cumhuriyet» olan Çuvaşistan'da yaşarlar. Bu ülkenin merkezi Çeboksarı şehridir. Yüzölçümü 17.900 km², nüfusu 1.294.000'dir.

Çuvaşistan, Volga boyundadır, ülkeyi bu nehir kuzey ve güney olmak üzere iki parçaya böler. Güney 200-500 m. yükseklikte bir yayladır, kuzey kesiminde 200 m. yi bulan yerler seyrektir. Kuzeydoğu Avrupa iklimi hüküm sürer. Bu bölgeye öz bitki örtüsü, yapraklarını kışın döken ormanlardır. Yıllık yağış ortalaması 60 sm., yıllık ısı ortalaması 3 derecedir. Doğusunda Tataristan (Kazan) muhtar Türk cumhuriyeti vardır. Kazan-Gorkiy demiryolu ülkeden geçer.

Çuvaşistan'da çoğunluk Ruslar'dadır, bir miktar da Kazanlı Türk yaşar. Asıl Çuvaşlar, 460.000 kişiden ibarettir. Bu kavim, Türkler'in içinde Anadolu Türkleri'ne en uzak olan topluluktur. Dil bakımından, Türkçe'nin Çuvaş diyeleği — Yakut diyeleği gibi — tahminen 15 yüzyıldır Türkçe'nin genel gelişmesiyle ilgisini kesmiş durumdadır. Hele XVI. yüzyıl sonlarında ülkenin Rus egemenliğine girip halkın Ortodoks mezhebini kabul etmek zorunda bırakılması, Çuvaşlar'ı Türkler'den büsbütün uzaklaştırmıştır.

Çuvaşistan'da yaşıyan 460.000 Çuvaş'tan başka Asya Rusyası'nda da 40.000 kadar Çuvaş vardır. Bu 500.000 Ortodoks Türk, — Litvanya'daki 2.000 Katolik Türk dışında — yeryüzünün tek Hıristiyan Türk topluluğudur.

ÇÜNGÜŞ

Diyarbakır ilinin Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan ilçelerinden biridir. Topraklarını doğuda aynı ilin Ergani, güneyde Çermik ve Adıyaman'ın Gerger, batıda Malatya'nın Pütürge, kuzeyde Elâzığ'ın Sivrice ve Maden ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka bucağı yoktur. Köy sayısı 32'dir.

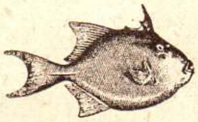
Yüzölçümü: 472 km²

Nüfusu: 12.136 (1960 sayımı)

Çüngüş ilçesi, Güneydoğu Toroslar sistemine ait olan Karaoğlan dağlarını ve bu dağların güneyinden Çermik ilçesi sınırlarına kadar uzanan alanları kaplar. Karaoğlan Dağları 2.200 m. ye yükselir. Bunun güneyindeki topraklar küçük akarsularla çok parçalanmıştır. Yüzey şekillerinin kuvvetli oluşu ilçenin fazla yağış almasına imkân verir. Kışlar çok soğuk geçer. Yazlar sıcaktır. Karaoğlan Dağları kısmen ormanlıktır. Çukur alanlar tarıma ayrılmıştır. Tahıl ekimi ve hayvancılık ilçe halkının başlıca işidir.

Kasaba. — Ilçe merkezi Çüngüş kasabası, Fırat'ın küçük kollarından olan Çüngüş Çayı üzerindedir. Nüfusu 1.525'tir (1960 sayımı). İl merkezi Diyarbakır'a 113 km. uzaktadır. Bu yolun Çermik'e kadar olan 20 km. si çok bozuktur. Çüngüş ayrıca 67 km. lik bozuk bir yolla da Siverek'e bağlıdır.

ÇÜTRE BALIKLARI

Çütre balığı

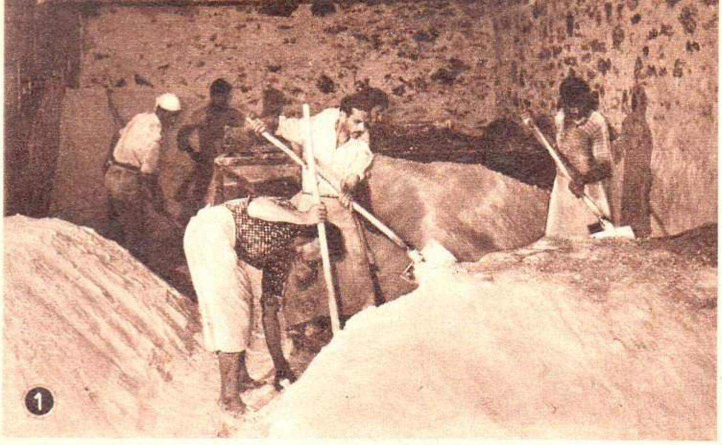
Tropikal ve ılık denizlerin derin olmıyan kıyılarında yaşıyan balıklardır. Başlıca «çütre» ve «dikenli çütre» olmak üzere iki çeşidi vardır. Çütrelerin boyu 40 sm. e kadar olduğu halde dikenli çütrelerin boyu ancak 15 sm. i bulur. Sularımızda nadiren raslanır.

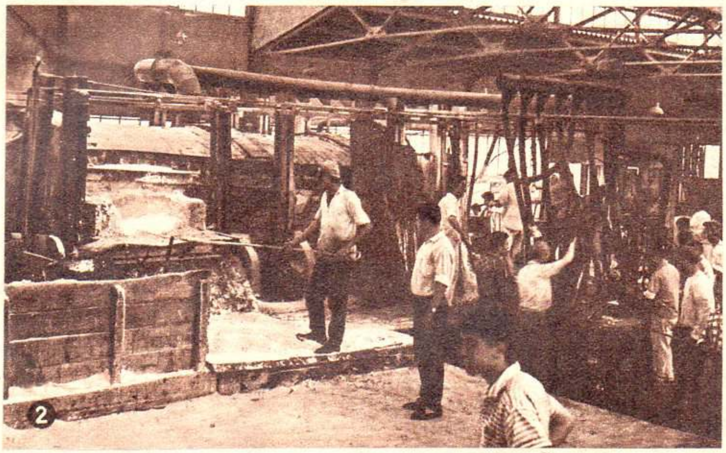
Çütreler biçim bakımından öteki balıklara benzemez. Biçimleri oldukça toparlak, ağızları küçüktür. Vücutları çok sert pullarla kaplıdır. Çütrenin sırtında, başının hemen arkasında, biri uzun olmak üzere, üç diken vardır. Dikenli çütrede ise bir tek uzun diken bulunur. Renkleri oldukça çeşitlidir. Genel olarak sırtları esmer menekşe, yanları mavimtırak veya yeşilimsi bozdur.

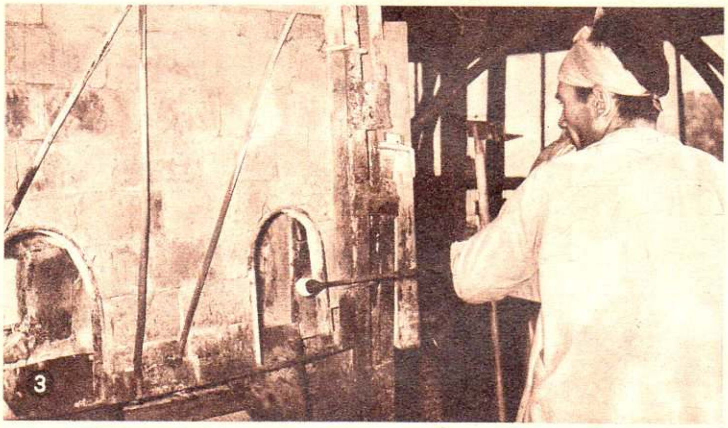
Çütreler, küçük balık ve bitkilerle beslenirler, nisandan hazırana kadar yumurtlarlar.

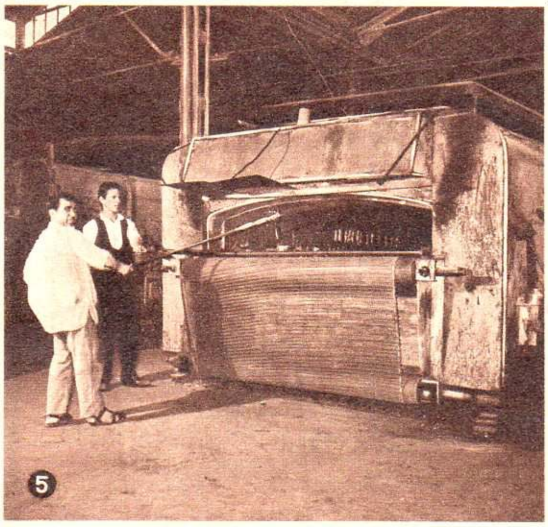
CAM ve CAMCILIK

CAM NASIL YAPILIR: ① Kum, kireç ve soda makinelerde belirli oranlarda iyice karıştırılır, toz haline getirilir. ② Elde edilen ince toz halindeki karışım «eritme fırını»nda eritilir. Bu fırının içindeki sıcaklık 1400° kadardır. «Çalışma havuzu» denilen ön kısmında ise 1100-1200° sıcaklıkta sıvı cam bulunur. ③ Üfleme tezgâhı sıvı camın alınıp işlendiği yerdir. Burada sıcaklık 900°ye düşmüştür. ④ İşçi, elindeki içi delik demir borunun uciyle bir miktar sıvı cam alır. Bu boruyu üfliyerek ateş rengindeki sıvı camı şişirir. Sonra bir balon şeklini almış olan camı kalıba sokarak biçim verir. ⑤ Cam hâlâ ele alınamıyacak derecede sıcaktır. Bunlar demir maşalarla tutularak «soğutma fırını» (tansiyon fırını) denilen 20 m. kadar uzunluğundaki fırına konulur. Bu fırının içindeki tel örgülü şerit otomatik olarak gayet yavaş dönmektedir. 350° sıcaklıktaki cam eşya bu şeritin üzerinde fırının bir ağzından öbür ağzına kadar iki saate yakın bir zamanda gider, çıktığı zaman da sıcaklığı 40°ye inmiş olur. ⑥ Soğuyan cam eşya dönen bir çarka tutularak perdahlanır, sakatları ayrılır.

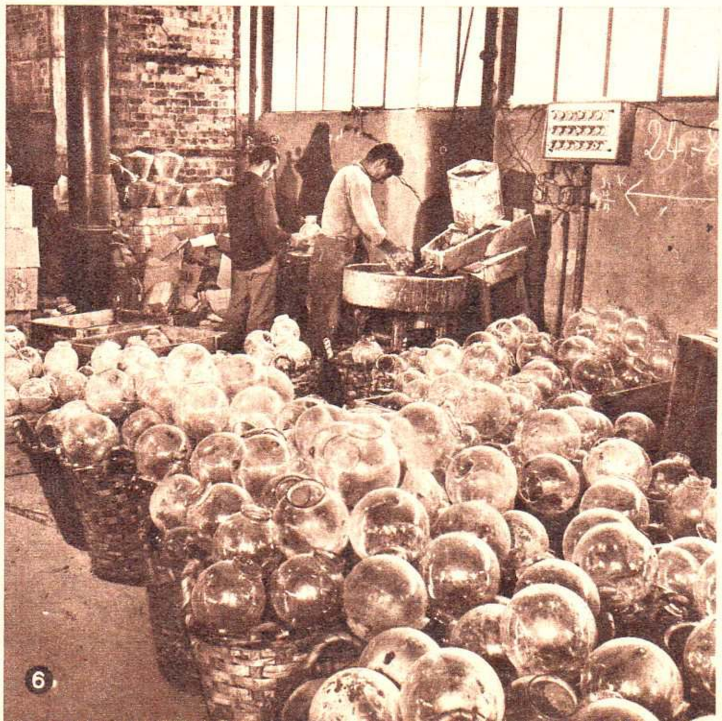

1

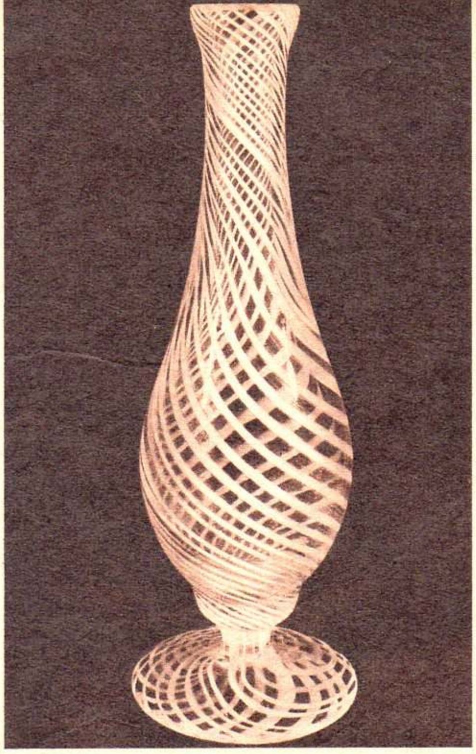

2

3

5

4

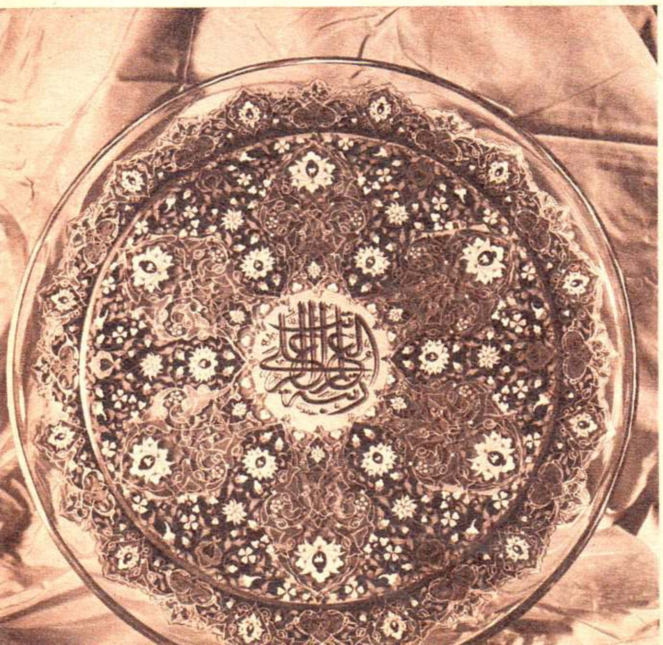

6

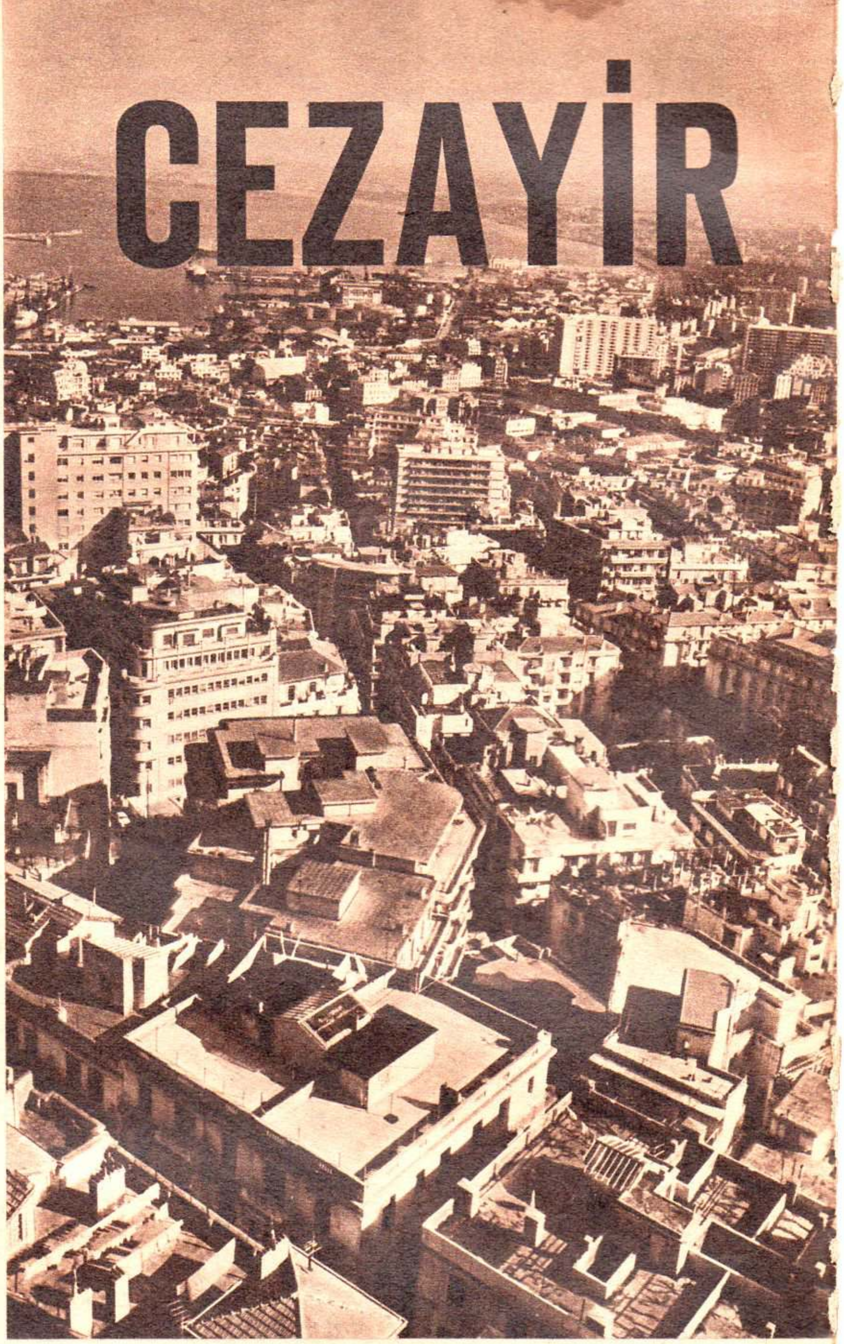
ÇEŞMİBÜLBÜL — Eskiden evlerde daima hoş kokulu çiçek suları bulundurulur, ara sıra etrafa serpilirdi. Bu suların bulunduğu şişelerin üzeri gayet sanatkârane işlenmiş süslerle kaplı olurdu. Bunların en değerlilerine «çeşmibülbül» denirdi.

ŞEKERLİK — Üzerine eski Türk süsleme sanatının tipik motifleri işlenmiş zarif bir şekerlik. Tabağı ve kapağiyle beraber üç parçadan meydana gelmiştir (yukarıda). Türk çiniciliğinden alınan motiflerle işlenmiş bir tabak (altta).

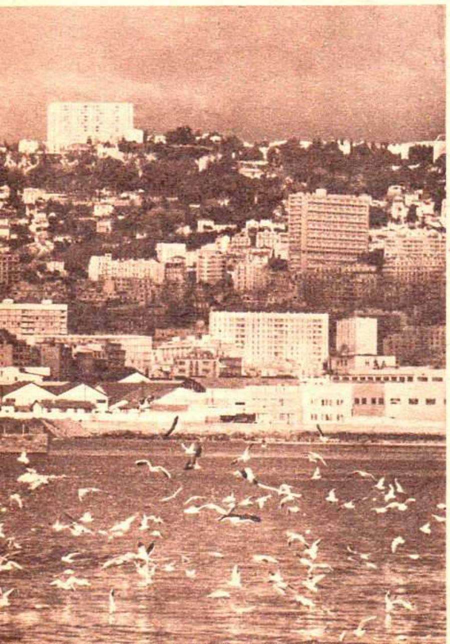
CEZAYİR

CEZAYİR — Afrika kıtasında bir Avrupa şehridir. Aynı adı taşıyan bölgenin başkenti olan Cezayir hiçbir bakımdan bir Avrupa şehrini aratmaz. 570.000'i bulan şehir nüfusunun yarısı Müslümandır. Şehirde camiler, fabrikalar, çeşitli okullar, bir de üniversite vardır. Cezayir çok önemli bir limandır.

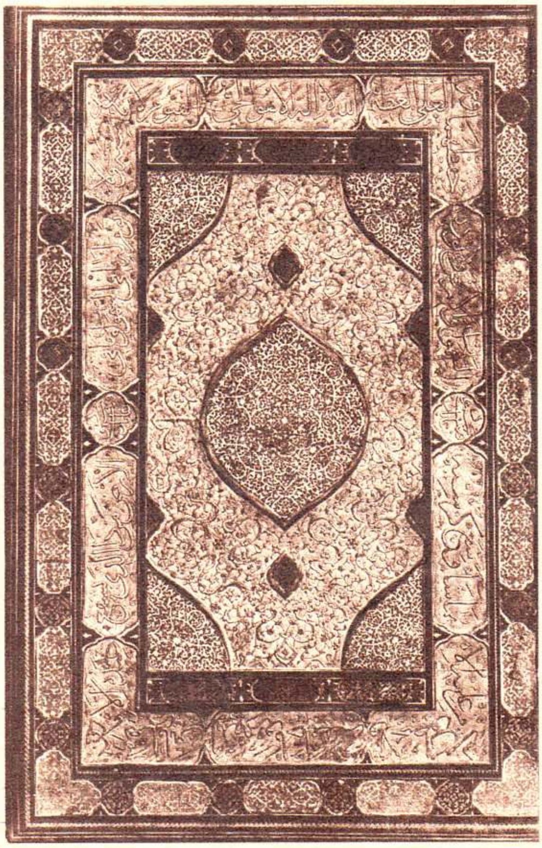
İSTASYON — Cezayir demiryolu istasyonu şehrin ticaret bölgesinin ortasındadır. Buraya zikzaklı bir yolla inilir.

MODERN ŞEHİR — Avrupalılar Cezayir'in körfeze bakan yamacında oturur. Bu kesimde güzel modern köşkler, büyük apartmanlar, bakımlı bahçeler vardır.

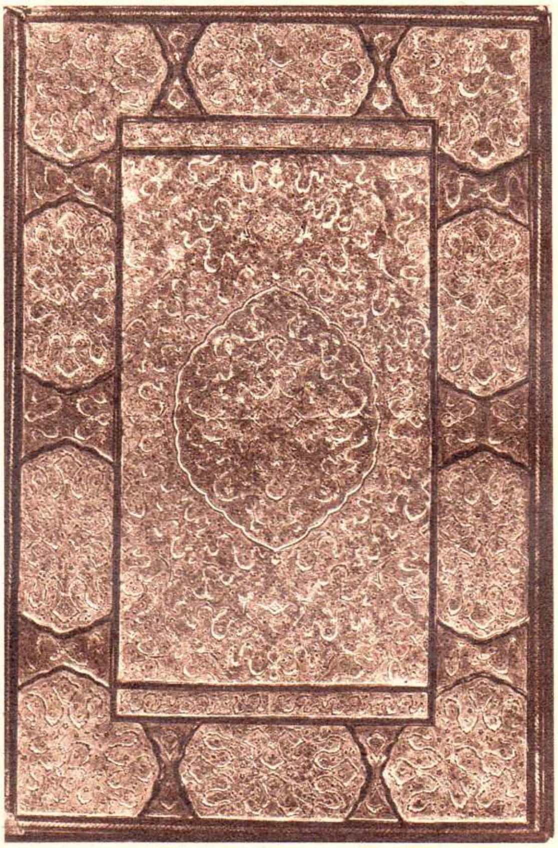
ÇARŞI — Cezayir'in Müslüman mahallelerinde çarşıların çok cazip bir görünüşleri vardır. Resim şehrin yerli mahallesi olan Kasba'da bir çarşıyı gösteriyor.

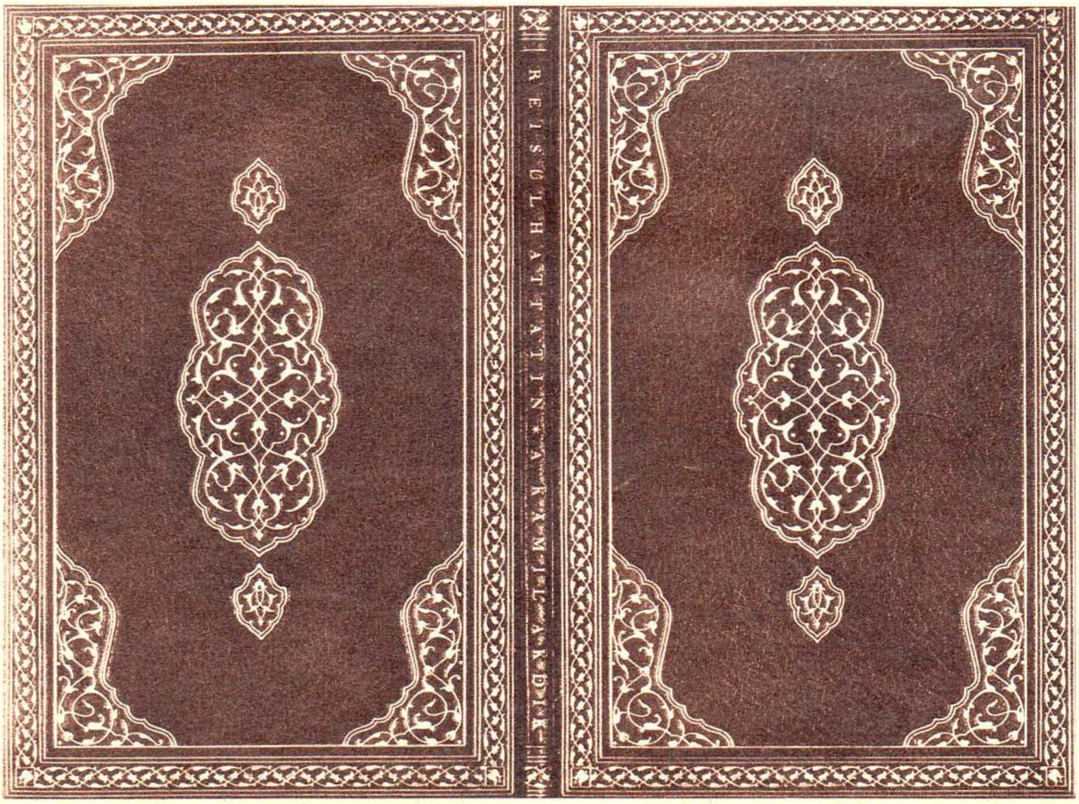
CİLT ve CİLTÇİLİK

ALTIN İŞLEMELİ DERİ CİLT — Etrafındaki yazılar, derideki oymalar elle altından işlenmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi'ndedir.

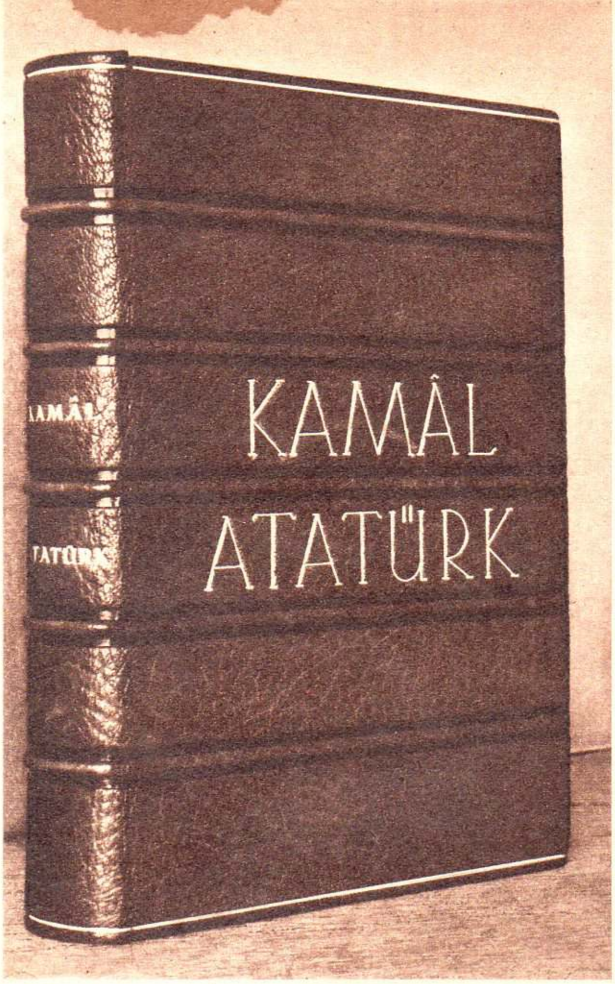

BULUT SÜSLÜ DERİ CİLT — XVI. yüzyıl Türk ciltçilik sanatı örneklerinden biri olan bu eser Topkapı Müzesi'ndedir.

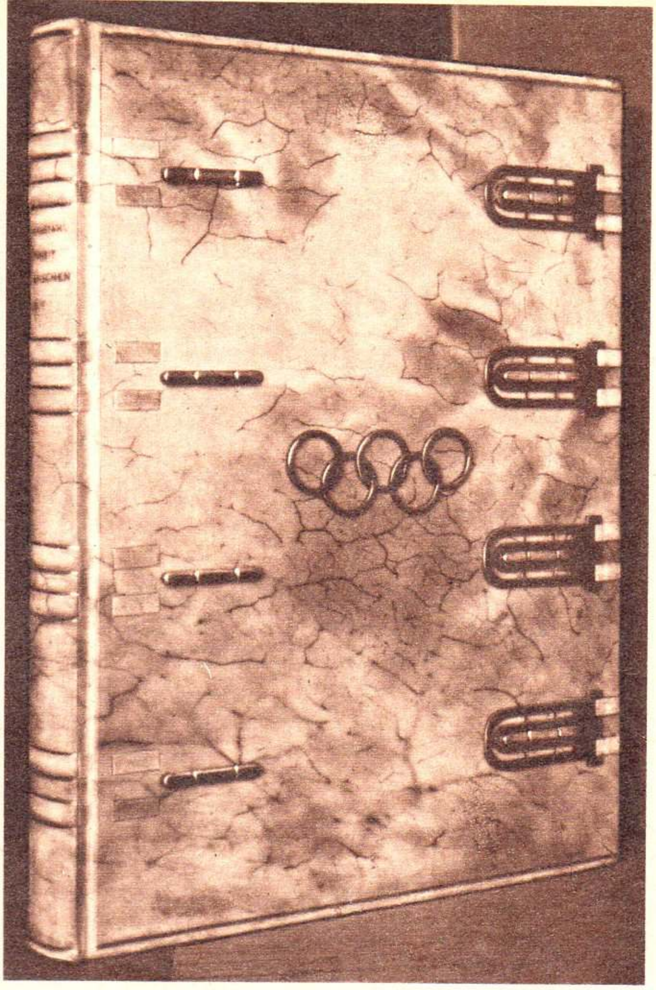

ALTIN İŞLEMELİ — Damarsız «pergament» üzerine Türk üslûbu, renk ve altınla kenar işlenmiş modern bir hâtıra defteri cildi.

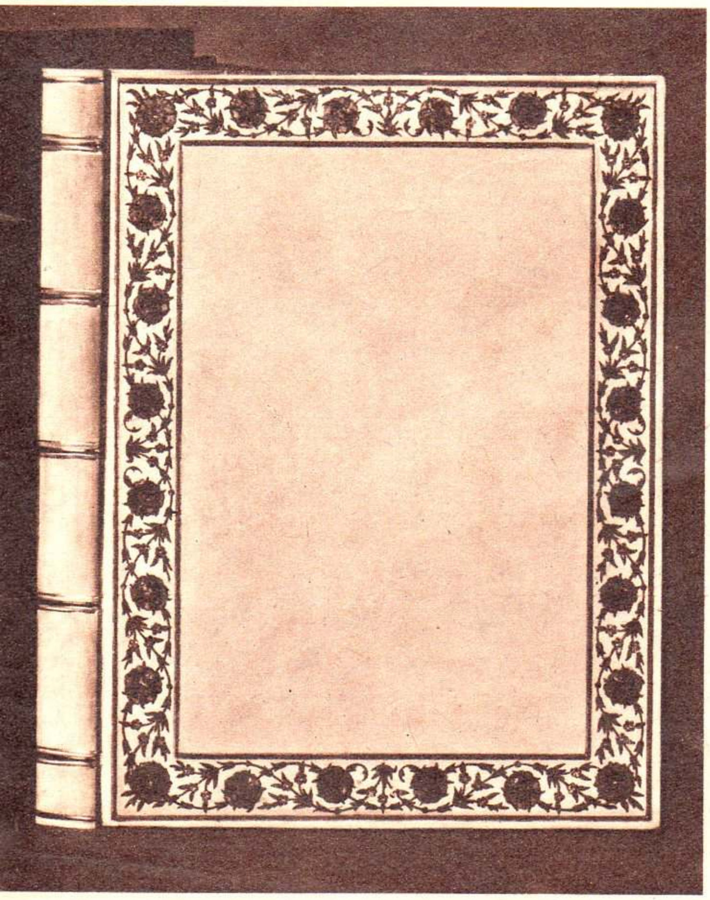
KLÂSİK — Kahverengi deri üzerine klâsik Türk üslûbunda modern teknikle işlenmiş harikulâde bir cilt.

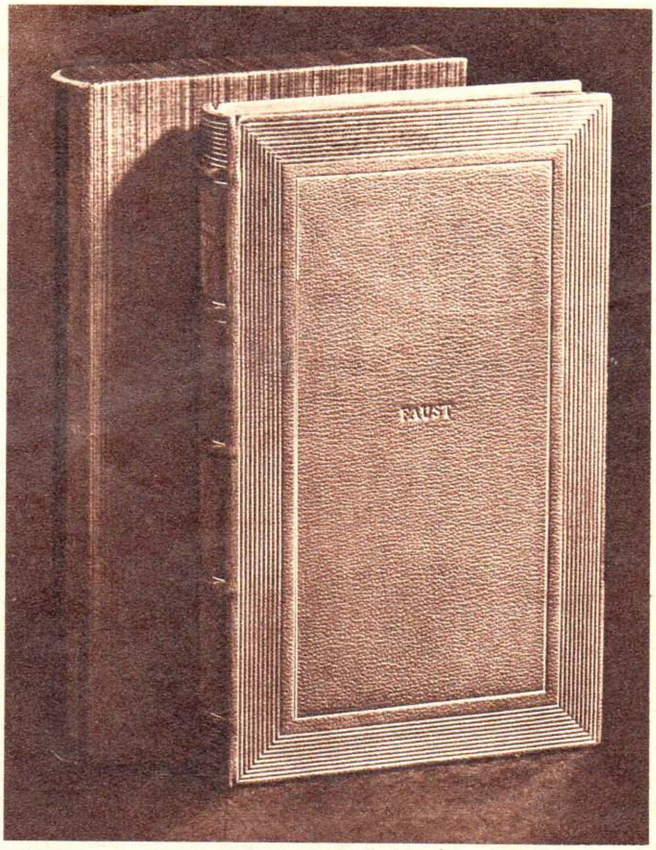

MAROKEN — Kırmızı maroken deri üzerine altın yazıları elle basılmış olan bu cilt modern Türk ciltçiliğinin en güzel eserlerindendir.

1936 OLİMPİYAT KİTABI — Dana derisinden yapılmış «pergament» üzerine madenî kilit takılmış ve olimpiyat halkaları işlenmiş bir cilt.

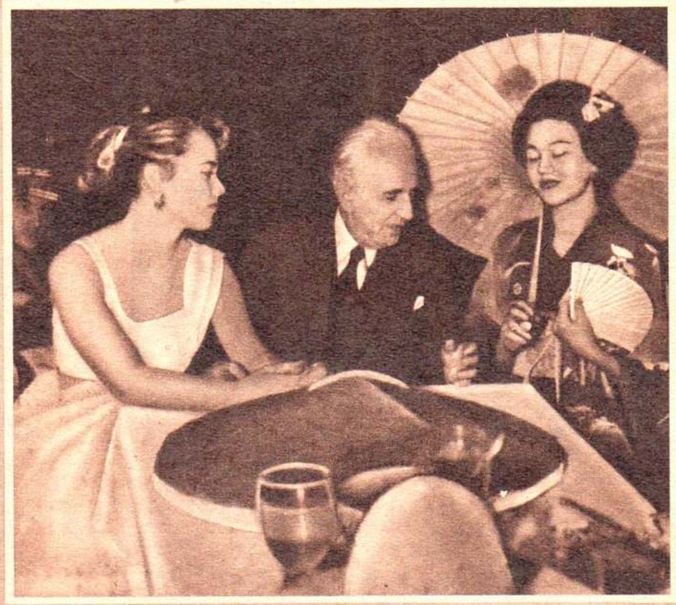

MODERN — Bugünkü ciltçiliğimizin örneklerinden biri olan bu cilt modern teknikle işlenmiştir (Son dört cilt Prof. Emin Barın'ın eseridir).

İBRAHİM ÇALLI

XX. yüzyıl Türk resminin en büyük üstatlarından biri olan İbrahim Çallı 1882'de doğmuş, 1960'da ölmüştür.

BALODA — Ünlü ressamımız İbrahim Çallı cemiyet hayatını çok severdi. Burada Çallı bir baloda iki hanım arkadaşiyle birlikte görülüyor.

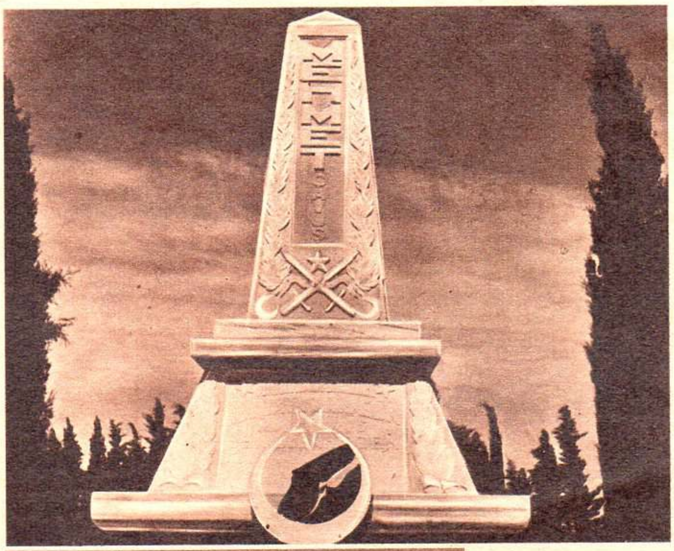
ÇIPLAK — Portreleri ve tarihî konulardaki çalışmalariyle ün kazanmış olan İbrahim Çallı «çıplak» tablolariyle de tanınmıştı.

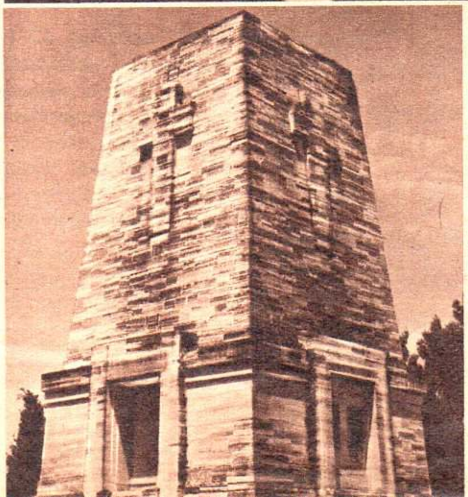

ÇANAKKALE

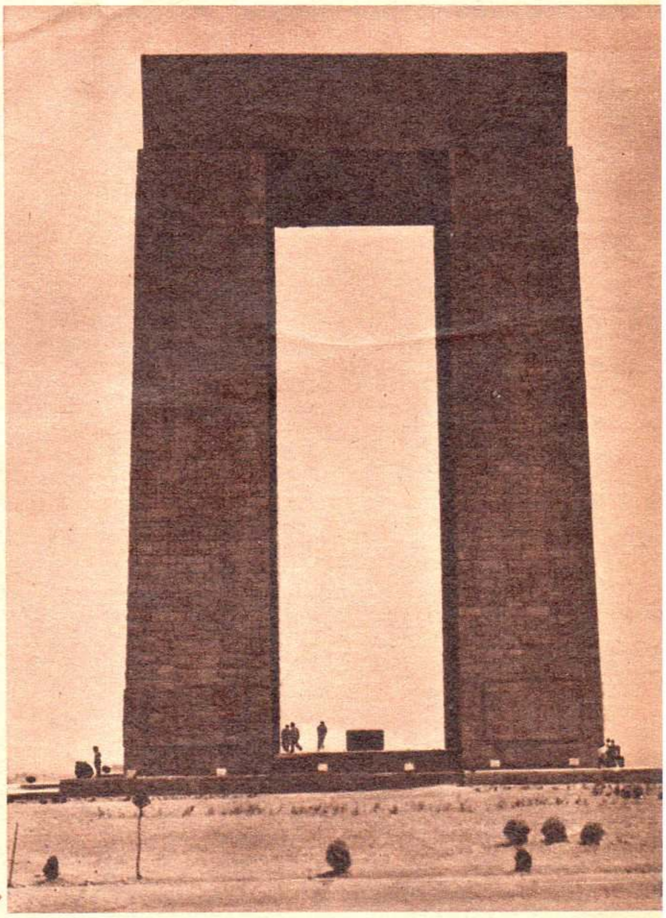
ÇANAKKALE — Türk tarihinin destanlaşmış köşelerinden biridir. Burada, il merkezi olan Çanakkale şehrinden bir manzara görülüyor.

Çanakkale'de Türk kahramanlığının ölmez timsali olan yiğit Mehmetçik için dikilen mermer anıt.

İngilizler'in Çanakkale savaşlarında ölen askerleri için yaptırdıkları anıt.

Çanakkale'deki en muhteşem anıt: Şehitler Anıtı.

ÇANKIRI

KASTAMONU YOLU — Çankırı'nın en güzel yoludur. Üzerinde yazlık gazinolar, bahçeli evler bulunan bu yol şehir halkının gezinti yeridir.

BÜYÜK CAMİ — İç Anadolu'nun en eski şehirlerinden olan Çankırı XI. yüzyılda Türkler tarafından zaptedilmiştir. Resimde: Büyük Cami.

ŞABANÖZÜ — Çankırı memleketimizin başlıca tarım bölgelerindendir. Burada yüzbinlerce dönüm arazi ekilir. Şabanözü ilin tarımla uğraşan ilçelerinin başında gelir.

GENEL GÖRÜNÜŞ — Tarihi Hititler çağına kadar uzanan Çankırı sonradan Romalılar'ın, Bizanslılar'ın elinde bulunmuştur. Kurtuluş Savaşı'nda önemli bir rol oynıyan Çankırı sevimli bir Anadolu şehridir.

PRAG — Çekoslovakya'nın başkenti tarihî bir şehirdir. Şehirde birçok modern binanın ve caddelerin yanında eskiyi hatırlatan yapılar da vardır. Resim Prag'ın eski kesiminde geçmiş çağları hatırlatan bir sokağı gösteriyor.

ÇEKOSLOVAKYA

PRAG KULESİ — Prag'da turistlerin ilgisini çeken mimarlık eserlerinin başında meşhur Prag Kulesi gelir. Değişik bir yapısı olan bu kulenin altından tramvay geçer.

Çemberlitaş

İstanbul'da Bizans devrinden kalma eski tarihî eserlerden biri Çemberlitaş'tır. Roma'dan getirtilen bu sütun vaktiyle Bizans imparatorlarının heykellerini taşırdı. Kule II. Mustafa zamanında onarılmış, çemberle çevrelenmiştir.

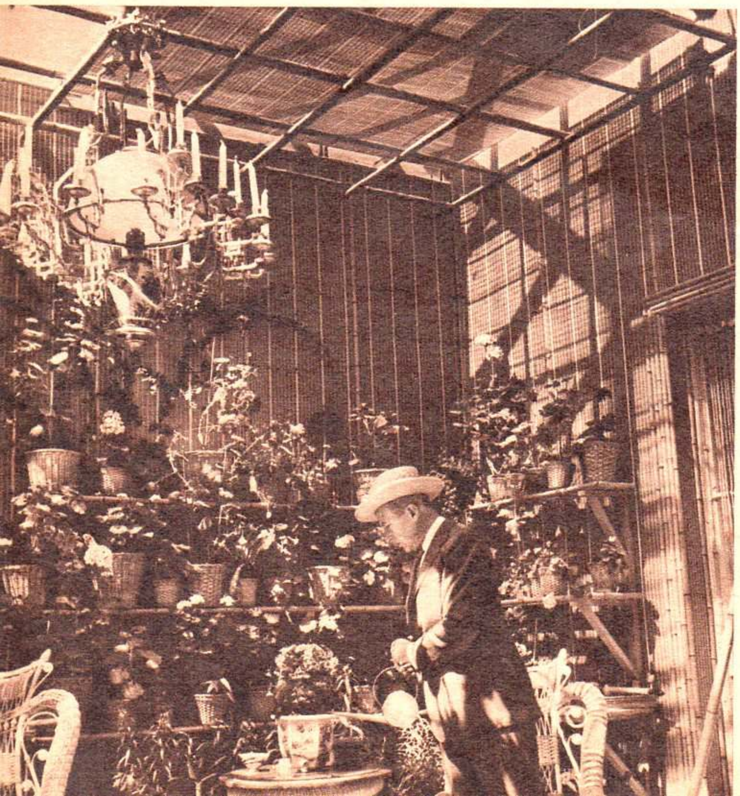
ÇİÇEK

ZAMBAK — Yaz başlangıcında bahçelerimizi, evlerimizi süsliyen hoş ve narin bir bitkidir. Beyaz ve sarı renkte çiçekler açar.

ÇİÇEK SERGİLERİ — Avrupa'nın büyük şehirlerinde çiçek sergileri açılır. Burada Londra'daki bir çiçek sergisinden bir köşe görülüyor.

LİMONLUK — Sıcak ülkelere mahsus çiçekler kışın başka iklimlerde sıcaklığı, içinde soba yakılarak sabit tutulan limonluklarda yetiştirilir.

KASIMPATI — Sonbaharda yetişen güzel bir çiçektir. Eflâtun, fesrengi, mor, kahverengi, sarı, beyaz gibi türlü çeşitleri vardır.

ÇİFTLİK ve ÇİFTÇİLİK

MODERN ÇİFTÇİLİK — Tarımda ileri memleketlerde çiftlik işleri son sistem makinelerle yapılır. Bu makineler hasatı kaldırır, taneyi saplarından ayırır, samanı balya haline getirir. Bütün bu işler çok kısa bir zamanda olur.

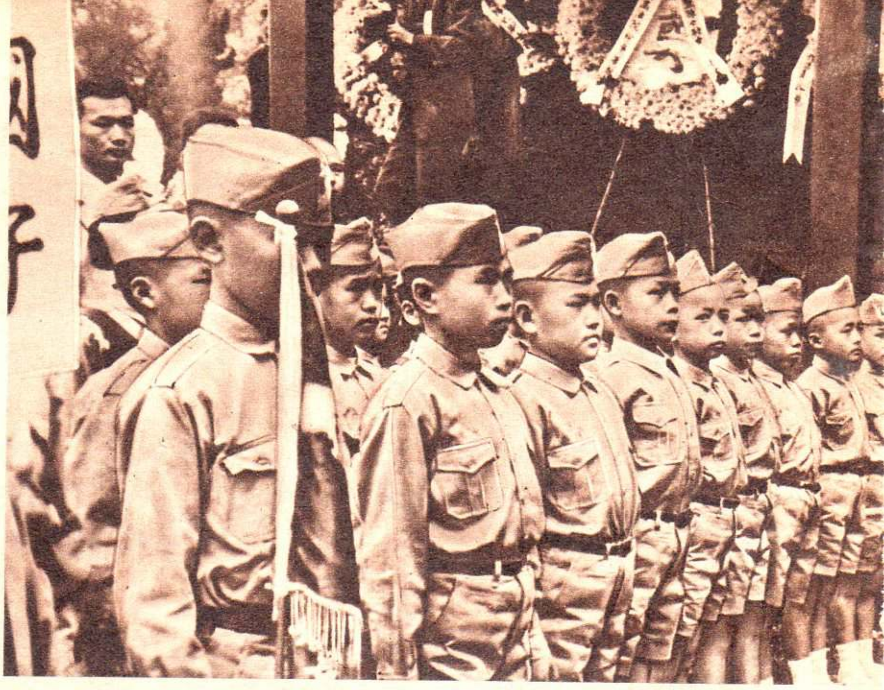
HARMAN YERİ — Makine olmıyan yerlerde onun yerini at görür. Toprak karasabanla açılır, çiftçi tohumu elle serper. Sonra harman yerinde dövenle ekinin sapı tanelerinden ayrılır.

HAYVANCILIK — Çiftlik işlerinde hayvancılığın da büyük yeri vardır. Çeşitli hayvanları en modern usullerle yetiştirip en sağlam ve işe elverişli ırkı elde etmek bilgi, sabır ve çalışma ister.

ÇİN

Yüzyıllardan beri insanlığın ilgisini çeken efsaneler ülkesi

FORMOSA — Miliyetçi Çin'in bütün toprakları Formosa adasından ibarettir. Formosa'nın en önemli ürünü pirinçtir. Burada 770.000 aile pirinç tarımında çalışır.

KOMÜNİST İŞÇİLER — Bir pamuk fabrikasında çalışan işçiler evlerine dönüyor. Duvarda hükümetin onlardan daha çok çalışmalarını istiyen afişler asılıdır.

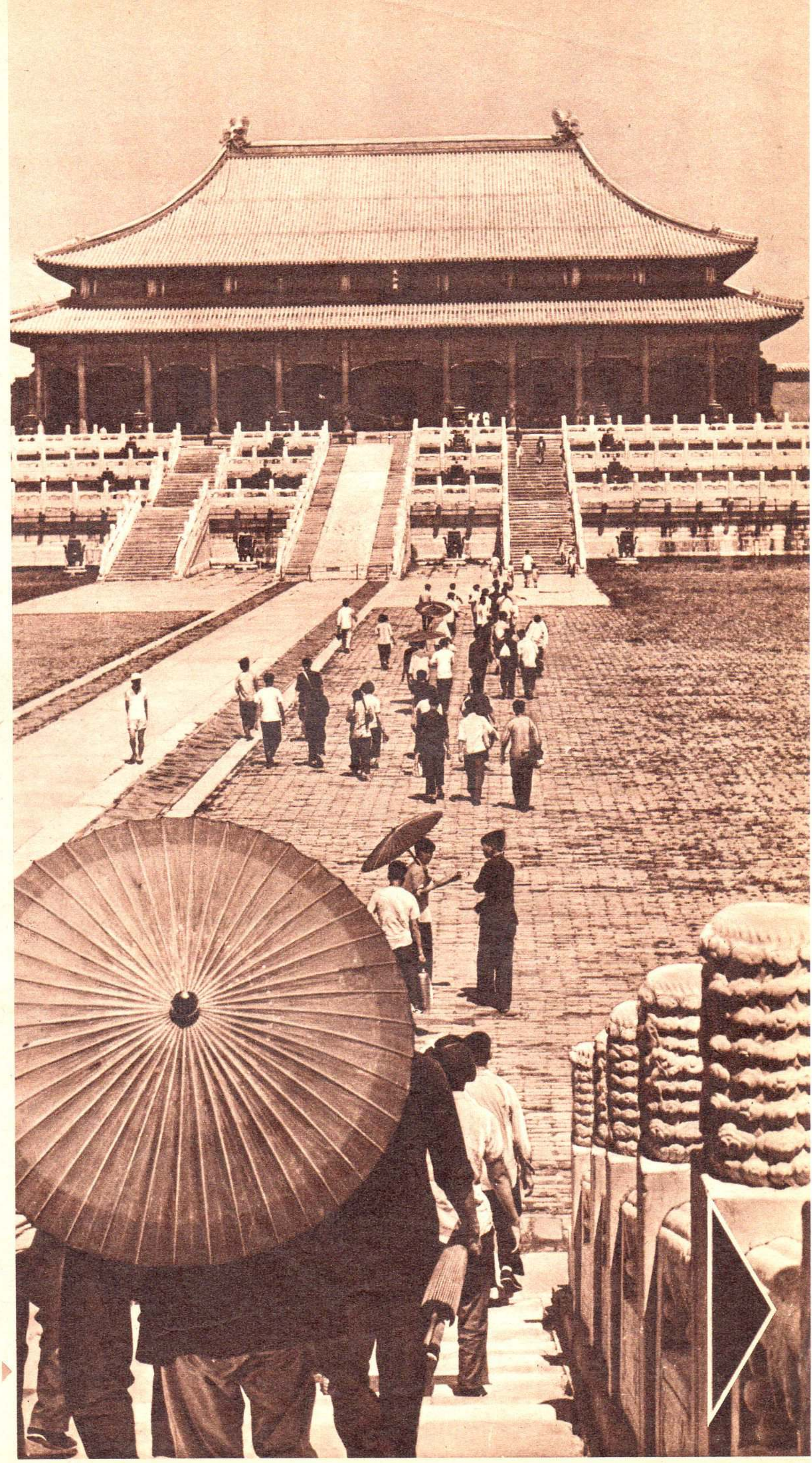

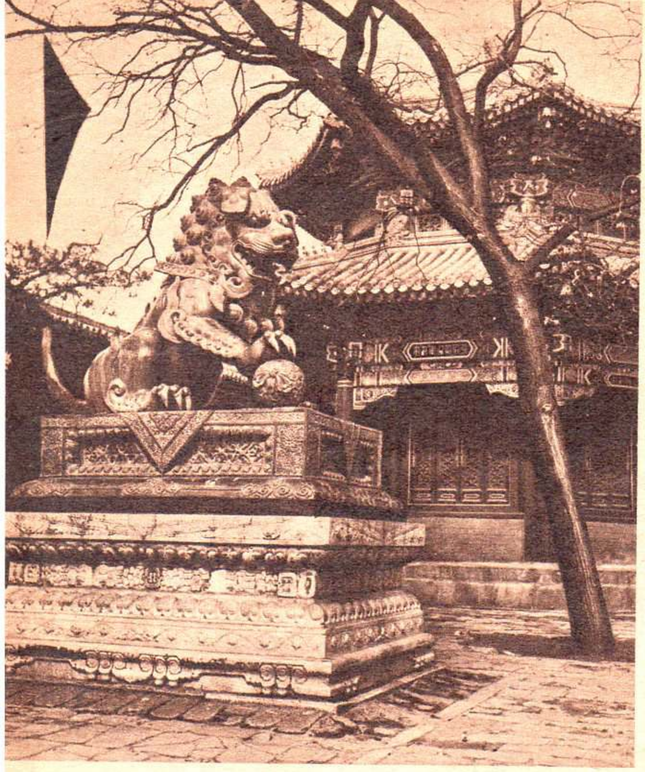
ÇANG KAY-ŞEK — Milliyetçi Çin'in cumhurbaşkanı, bir tören sırasında küçük izcileri teftiş ediyor.

ÇUN-KİNG — Kızıl Çin'de insan hayvandan daha ucuza çalışır. Çünkü nüfus çok kalabalık, hayvan sayısı ise azdır. Çin'in besin kaynakları ancak insanları doyurmaya yettiğinden, işte çalışacak hayvan yetiştirilmez, hayvanların yerine insanlar çalışır.

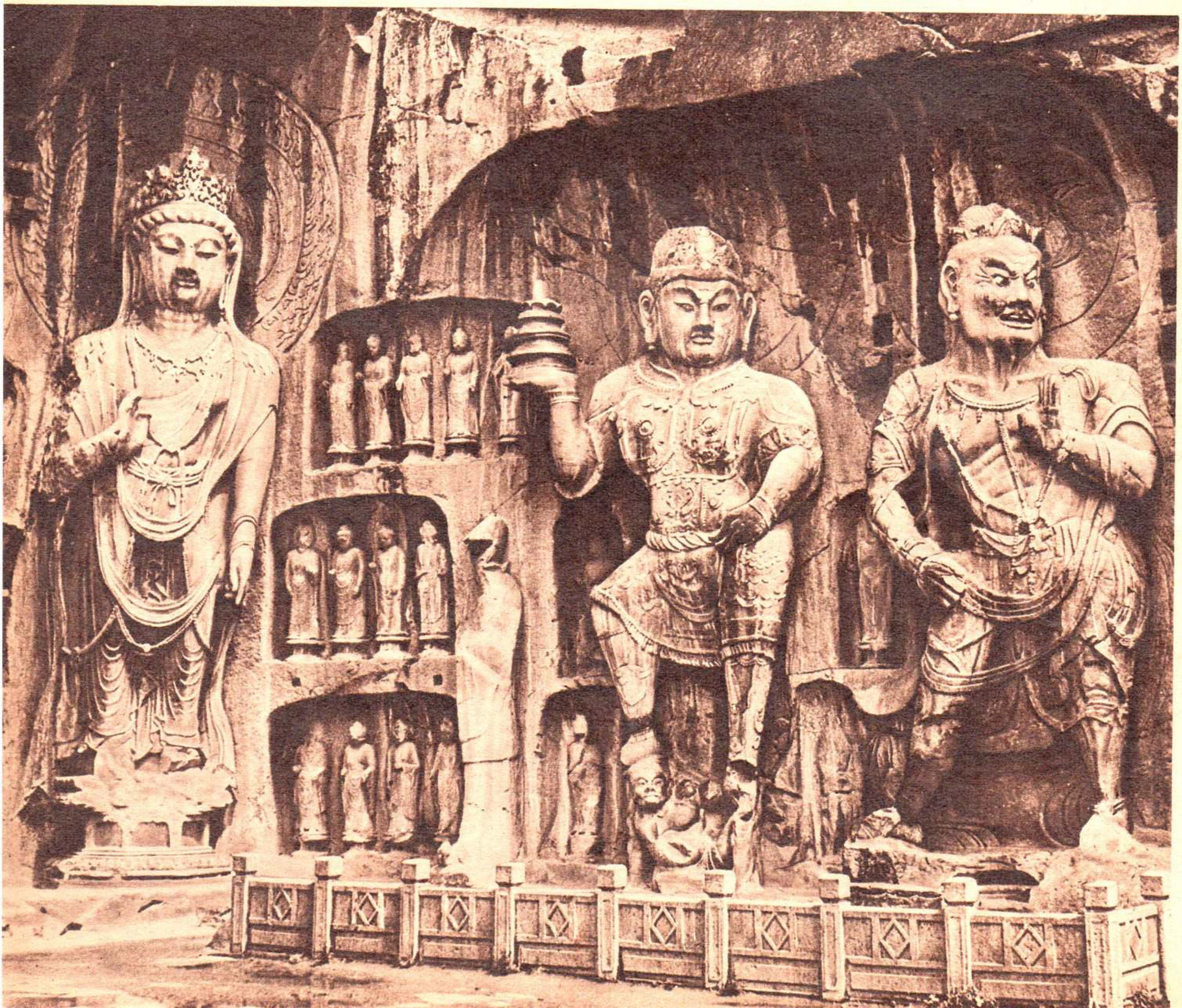
MİMARLIK — Komünist Çin'in başkentindeki bu bina Çin mimarlığının en güzel örneklerinden biridir. Şemsiye Çin'de en çok görülen şeyler arasındadır. Yazın erkekler de güneşte şemsiyeyle gezer.

LAMA TAPINAĞI — Pekin'de bir Lama tapınağının önünde duran bu tunç aslan Ming Hanedanı zamanında imparatorların kuvvet ve kudretini temsil ederdi.

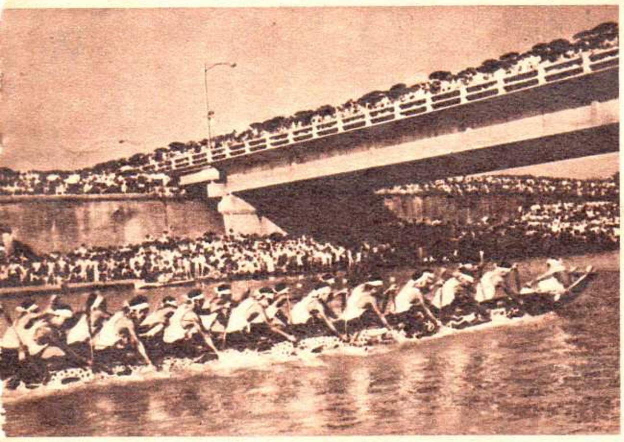

AVRUPA ŞEHRİ GİBİ — Mançurya'da Sungari nehri üzerindeki Kirin şehri, aynı adla anılan eyaletin başkentidir. Çin'in önemli bir kimya endüstrisi merkezi olan Kirin'in bu kış manzarası bir Avrupa şehrini hatırlatıyor. Kirin 200.000 nüfuslu bir şehirdir.

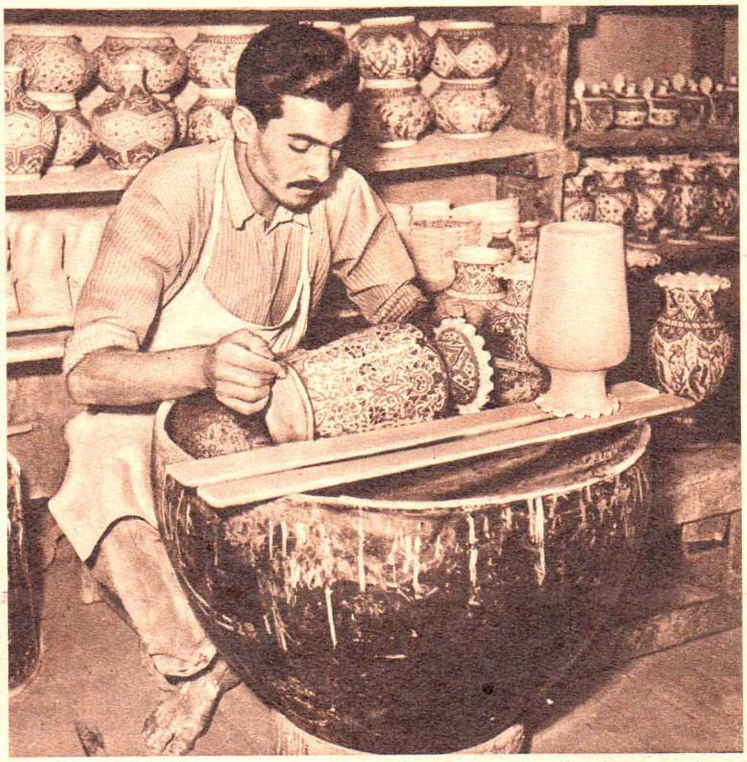
ÇALIŞAN KADINLAR — Komünist idaresi altındaki Çinliler'in hayatı insanlığa yakışmıyan bir çalışma içinde geçer. Resim Yunnan eyaletinde bir sulama kanalı işinde çok ağır şartlar altında çalışan kadınları gösteriyor.

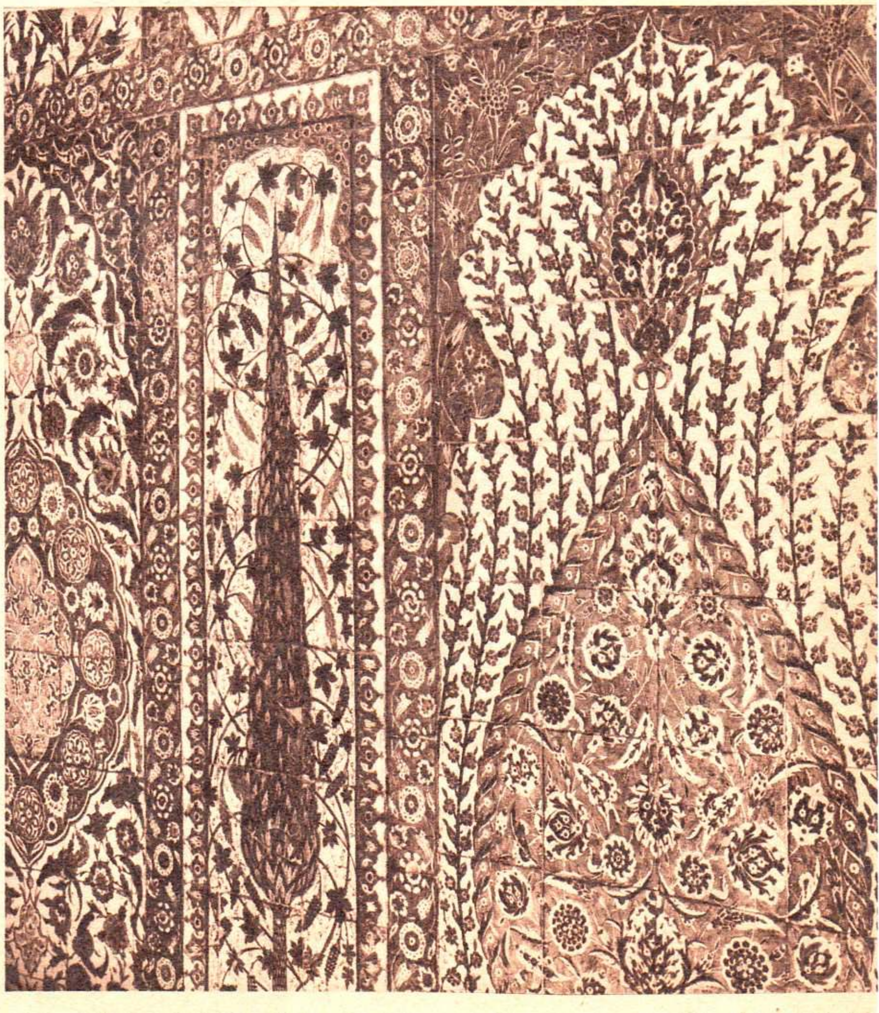
AÇILIŞ TÖRENİ — Milliyetçi Çin'in başkenti Tay-Pe'de Tamsui nehrinin üzerindeki bir köprünün açılış töreninde bir yarış kayığı hızla hedefe varmaya çalışıyor.

FENG - ŞİEN TAPINAĞI — İç Çin'in doğu kesimindeki bu tapınakta Buda'nın en eski taş heykelleri vardır. Heykeller VII. yüzyılda yapılmıştır. Eski devir taş heykelciliğinin dünyada benzeri bulunmıyan şaheserleri sayılır.

Çini ve Çinicilik

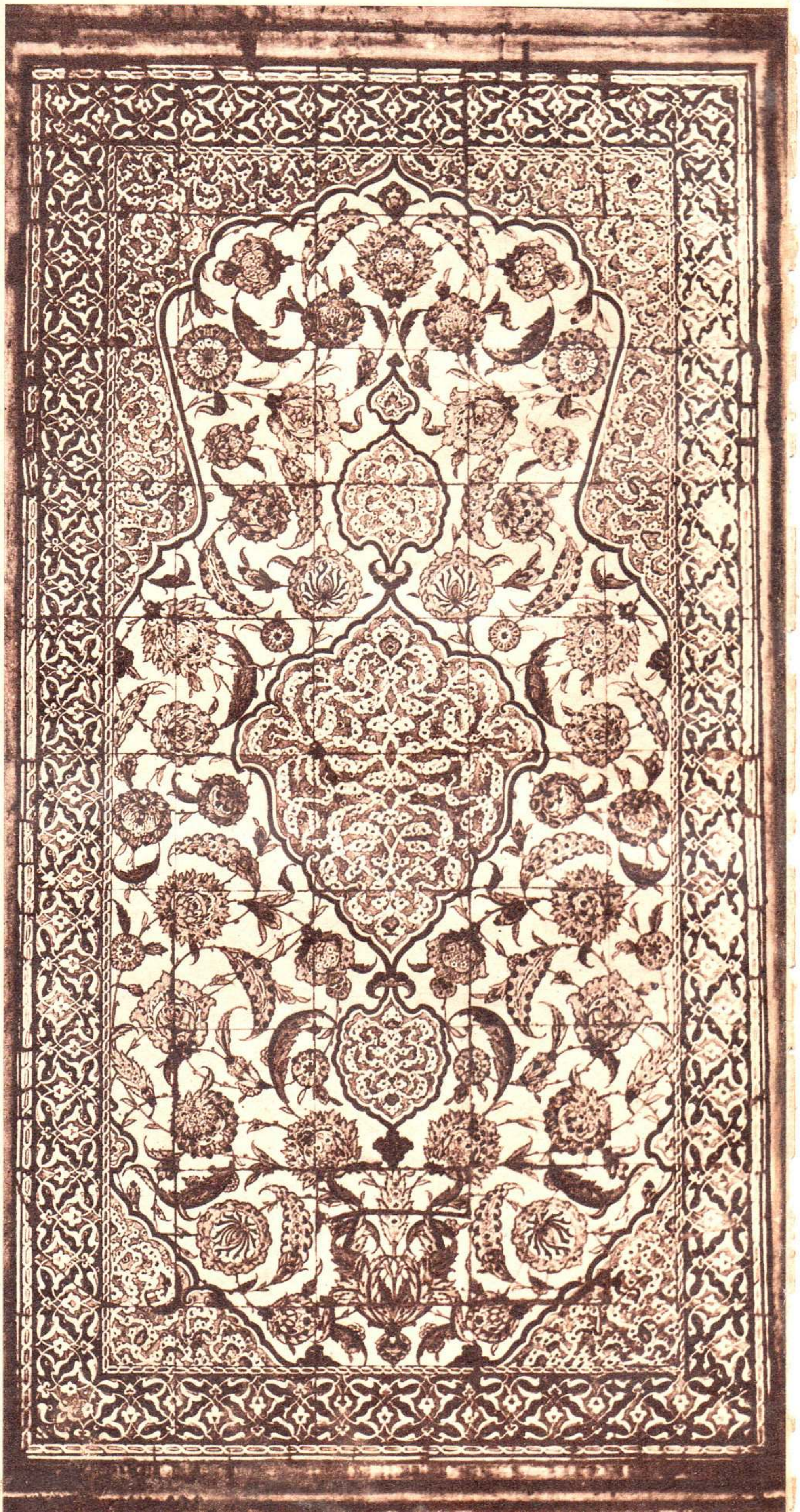
Çinicilik memleketimizin en eski el sanatlarındandır. Yüzyıllar boyunca birçok cami ve türbelerimiz Türk işçilerinin elinden çıkma çinilerle süslenmiştir. Resimde çiniciliğiyle tanınan Kütahya'daki bir imalâthanede çalışan işçimiz görülüyor. Aşağıda, çinilerinin güzelliğiyle ün salmış Sultanahmet Camisi'nden bir köşe.

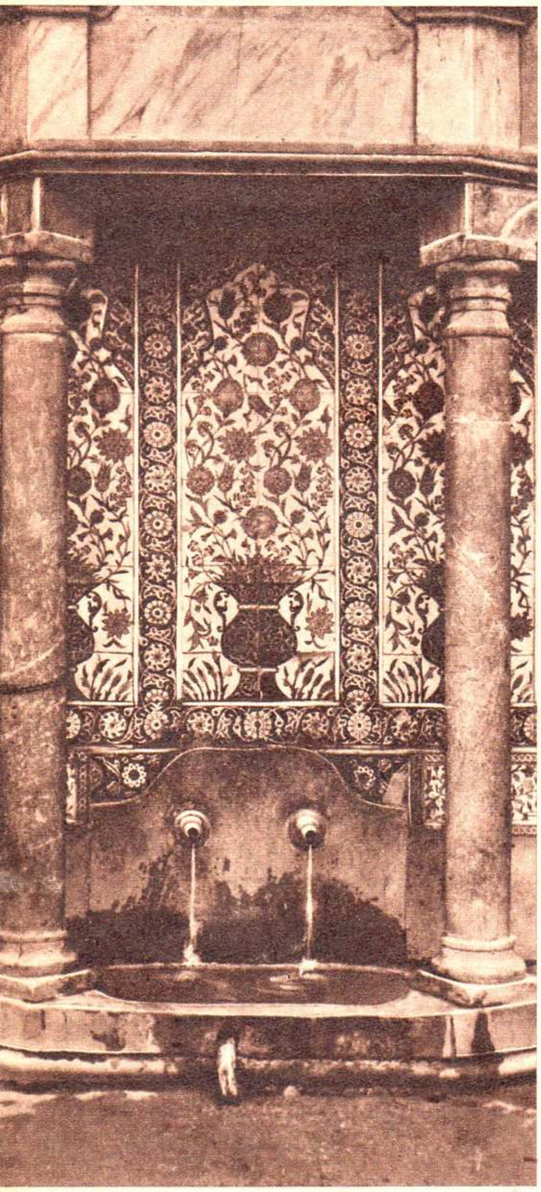

EL SANATI — Bu Türk kızı bir sanatkârdır. Vitrinlerde hayranlıkla seyrettiğimiz Türk işi vazoların üstüne mahirane desenler yapıyor. Çinicilik Türkler'in en eski ve dünyada eşi bulunmıyan el sanatlarından biridir.

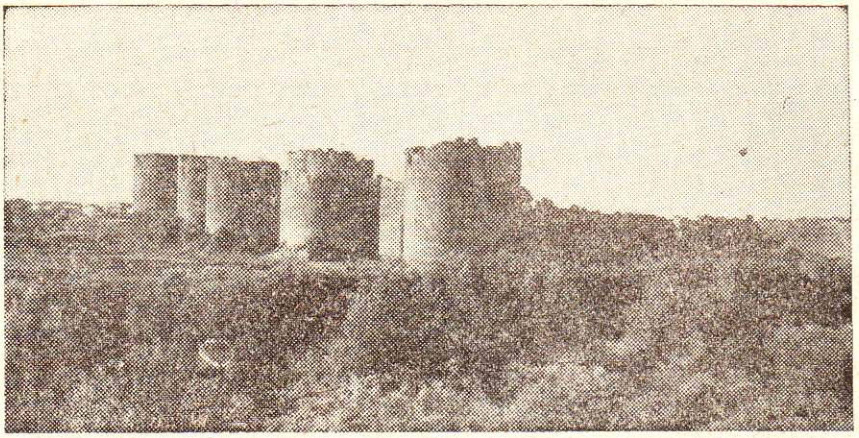
LOUVRE MÜZESİNDE — II. Selim'in Ayasofya'nın avlusundaki türbesinde kapının iki yanındaki ravak altında bulunan panolar İznik yapısıdır. Aslında iki tane olan bu panolardan biri halen Louvre Müzesi'ndedir.

BİR ÇEŞME — Her köşeye yakışan bir süs olan çini, memleketimizde mimarlığın birçok alanlarında geniş ölçüde kullanılmıştır. Resimde Kütahya'da çinilerle süslü bir çeşme görülüyor.

D

Diyarbakır Kalesi

DADALOĞLU

Ünü bütün Anadolu'ya yayılmış bir halk şairimizdir. Eldeki kaynaklara göre, XIX. yüzyılın ilk yarısında doğmuştur. Doğum yeri ve tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber ömrünü Güney ve Güneybatı Anadolu'da geçirmiştir.

Dadaloğlu, yazları yüksek yaylalara çıkan, kışları da ovalara, su başlarına inen Afşar boyu Türkleri'ndendir. Şiirlerinde sık sık raslanan köy, kasaba, şehir ve semtlerle, dağ, yayla ve ova adlarına bakılacak olursa, en çok Orta Anadolu ile Toros eteklerinde dolaştığı anlaşılır.

Türk saz şairlerine has lirik deyişler Dadaloğlu'nda en derin duyguları dile getirmiş, halk edebiyatının yıllardan beri ağızdan ağıza dolaşan en canlı türkülerini vermiştir.

Dadaloğlu'nun, Anadolu halk şairlerinin pek çoğundan ayrı özellikleri vardır. Şiirlerinin büyük bir kısmı destan nev'inin seçkin örnekleri, bir kısmı da, hürriyet ve egemenlik için çırpınan saf ve temiz bir ruhun mert ve erkekçe seslenişleridir. Dadaloğlu, bazı okumuş-yazmış hissini uyandıran halk şairleri gibi şehir ve saray Osmanlıcasının tesiri altında kalmamış, yüzyıldan beri gittikçe durulan, gelmiş-geçmiş halk şairlerinin büyük ve ince bir zevkle işledikleri halk Türkçesini kullanmıştır. Dadaloğlu şiirlerinde, bu arı Türkçe ile, kendi duygularını, düşüncelerini anlatırken, içinde yaşadığı çevrenin olaylarını, bu olaylar üzerinde o çevrelerde yaşıyanların duyumlarını da dile getirmiştir. Bu şiirlerde yer yer acı duygular gibi sevinç belirtilerine, ince hiciv ve alaylara da raslanır. Bu bakımdan Dadaloğlu en başta gelen saz şairlerimizdendir.

Dadaloğlu'nun birçok yiğitlik şiirleri kendi zamanında ve kendinden sonra gelen saz şairleri tarafından bestelenmiştir.

Bibliyografya:

Dadaloğlu, Hayatı ve Deyişleri (Haşim Nezihi Okay, 1959); Dadaloğlu (Muharrem Zeki Korgunal, 1954); Köroğlu ve Dadaloğlu; Hayatı, Sanatı, Şiirleri (Cahit Öztelli, 1953); Dadaloğlu, XIX. Asır Çukurova Saz Şairi (Taha Toros, 1940).

DADAY

Karadeniz Bölgesi'nde Kastamonu iline bağlı bir ilçedir. Kuzeyinde Kastamonu'nun Azdavay, doğusunda Devrekâni ve merkez, güneyinde Kastamonu'nun Araç, batısında Zonguldak'ın Eflâni ilçeleri bulunur. Merkez bucağına bağlı 76 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.249 km²

Nüfusu: 18.800 (1960 sayımı)

Daday ilçesinin arazisi kuzeydeki 1.493 m. yüksekliğindeki Güruh Dağı ile Ballıdağ, kuzeybatıda Yukarıdağ, güneybatıda Eğriceova Dağı'nın etekleri üzerine yayılmıştır. Bu dağlar kayın ve çam ormanlariyle örtülüdür. Kastamonu'dan geçen Gökırmak'ın çıkış bölgesindeki Gölcübel Deresi batı-doğu doğrultusunda oldukça geniş bir vâdi meydana getirir. Daday halkı tarım, hayvancılık, ormancılık, meyvacılık ve sebzecilikle geçinir. İlçe merkezinin 2,5 km. kadar güneyinde işletilen bir krom madeni vardır.

Kasaba. — İlçe merkezi Daday kasabası, Gölcübel deresinin solundadır, kuzeyinde Ballıdağ yükselir, güneyini de Sarıçam dağları çevirir. Kasabanın 10 km. ilerisinden çam, köknar ve meşe ormanları başlar. Kasaba denizden 880 m. yüksektedir, Kastamonu'nun 34 km. batısında kalır. Nüfusu 1.574 tür (1960 sayımı). Halk geçimini tahıl, meyva, sebze yetiştirerek, dokumacılıkla sağlar.

DADALOĞLU'ndan Bir Koşma

Kalktı göç eyledi Avşar illeri
Ağır ağır giden eller bizimdir
Arap atlar yakın eder ırağı
Yüce dağdan aşan yollar bizimdir.

Belimizde kılıcımız kirmanı
Taşı deler mızrağımın tırmanı
Hakkımızda devlet etmiş fermanı
Ferman padişahın dağlar bizimdir.

Dadaloğlu yarın kavga kurulur
Öter tüfek davlumbazlar vurulur
Nice koç yiğitler yere serilir
Ölen ölür kalan sağlar bizimdir.

Yeryüzünün yüksek noktaları :

DAĞLAR

DAĞ, çevresindeki araziye göre daha yüksek olan toprak kütleleridir. Ancak, bu tarife uyacak şekilde, meselâ dümdüz bir ovanın ortasında yükseliveren dağlara pek az raslanır. Dağlar, genel olarak, uzun kıvrımlar halinde uzanırlar.

Dikkat edilecek olursa dünyadaki başlıca dağ zincirlerinin kuzey-güney ve doğu-batı doğrultusunda uzandığı görülür. Kuzey-güney doğrultusundaki dağlar Büyük Okyanus'u sınırlar, doğu-batı doğrultusundaki dağlar ise Avrupa-Çin arasında uzanır.

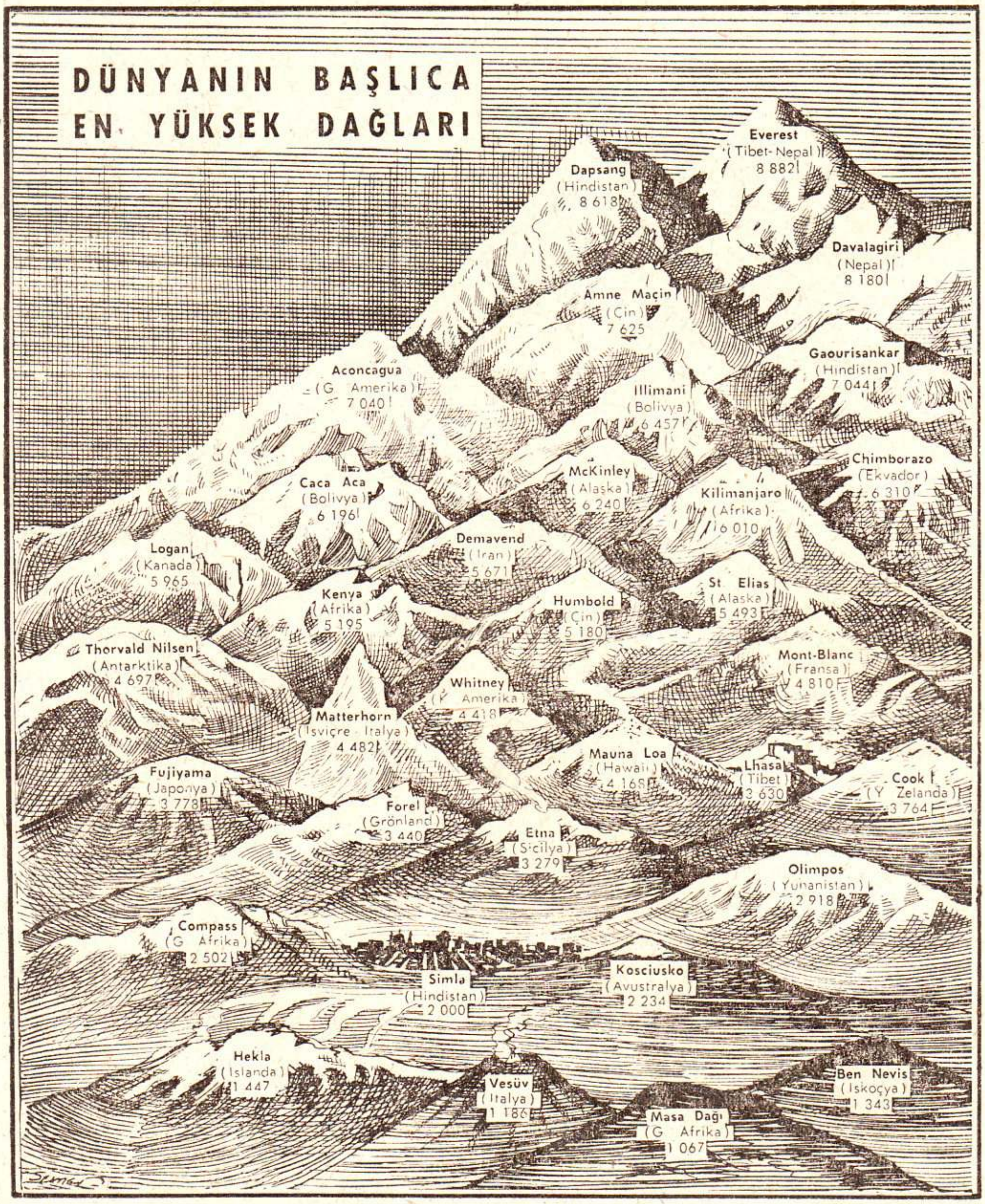
Dağ zincirlerinin daha çok okyanus kıyılarında olması okyanusların, soğuyan bir merkez üzerine toprağın çökmesiyle meydana geldiği kanaatini uyandırmıştır. Deniz diplerinde de yüksek dağlar vardır. Hint Okyanusu ve Büyük Okyanus'un dibinde birçok yüksek dağlar keşfedilmiştir.

Dağların Oluşu

Dağlar yeryüzünün çeşitli hareketleri sonucu meydana gelmiştir.

1. — Kıvrılma: Iki yandan gelen şiddetli bir basınç sonunda olur. Kıvrılma ile olan dağların üstü şiddetli basınç altında yay biçimini alır. Dünyanın birçok büyük dağ zincirleri, meselâ Alpler, böyle meydana gelmiştir. Zamanla aşınmalar bu dağların büyük bir kısmını alçaltmış, yer yer sarp tepelerin meydana gelmesine yol açmıştır.

2. — Kırılma: Yanlardan gelen basınç altında kayalar bazan kıvrılmaz, kırılır. Bu çeşit dağların bir yanı sarp, öbür yanı tatlı eğimli olur. Kuzey Amerika'nın batısındaki dağlardan çoğunun oluşu bu şekildedir. Basınç sonunda meydana gelen kırıklara «fay» denir. Kırılma sonunda ortada yüksek bir kısım kalır, bunun çevresi merdiven biçiminde faylarla çevriliyse buna «horst» denir. «Horst» un aksi de «graben» dir. Grabenlerin ortası alçaktır, çevresi merdiven

gibi yükselir. Memleketimizde Menderes ve Gediz havzaları graben alanlarıdır.

3. — Aşınma: Bir yaylayı devamlı olarak aşındıran nehirler buranın kayalık kesimlerinin dağ olarak belirmesine yol açar.

4. — Yanardağlar: Yanardağ patlamaları sonunda lâv birikintisiyle meydana gelir.

Dağların oluşu hakkında bazı teoriler vardır. Avusturyalı jeolog Eduard Suess'in teorisi soğuma ve büzülme esasına dayanır. Bu teoriye göre dünya yavaş yavaş soğumaktadır. Bu soğuma pirosfer (ateşküre) de litosfer (taşküre) den daha çoktur. Litosfer daha geç soğuduğundan, iki tabaka arasında bir boşluk olur. Desteksiz duramıyan litosfer çöker. Bu çökme litosfer tabakalarını yan basınçlara uğratır, böylece sıradağlar meydana gelir.

Alman jeofizik bilgini Alfred Wegener'e göre ise litosferin «sial» tabakası, mağmanın «sima» tabakası üzerinde yüzmektedir. Bu tıpkı buzdağlarının denizdeki yüzüşüne benzer. Sial tabakaları dağların dip kesimlerinde kalın, okyanus gibi derin yerlerde ise incedir. Sima üzerinde sal gibi hareket eden sialin biri düşey, biri yatay iki hareketi vardır. Düşey hareket ağır sial tabakasının sima içine batması sonucunda meydana gelir. Nitekim, Dördüncü Zaman'da meydana gelen buzullar Avrupa ve Amerika'nın kuzeyini çökertmiş, kıtalar buzulların etkisinden kurtulunca yeniden yükselmiştir. İsveç ve Norveç'te 250 metre yükseklikte eski kıyı sınırlarına raslanır (Bk. Jeoloji).

Yatay hareketler ise kıtaların birbirinden uzaklaşması sonucunda meydana gelir. Nitekim yapılan incelemeler Afrika ve Brezilya kıyılarının aynı özellikleri taşıdığını göstermiştir. Bu duruma göre Güney Amerika İkinci Zaman başında Afrika'dan ayrılmış, yüzerek uzaklaşmıştır.

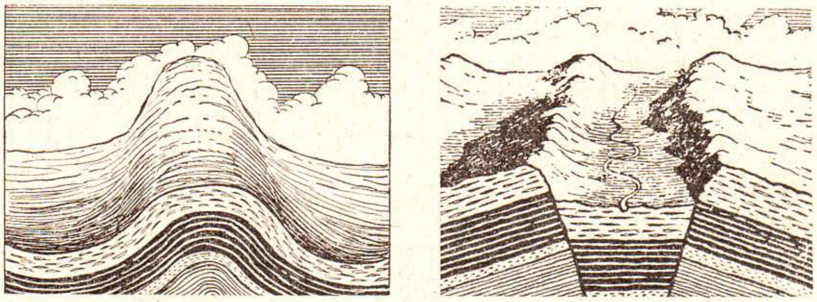
Dağların Yüksekliği Nasıl Ölçülür

Dağların yüksekliği ya barometre, ya da suyun kaynama derecesindeki düşme oranı hesaplanarak bulunur. Bugün trigonometrik hesaplarla bir dağın yüksekliği daha kesin olarak ölçülüyor. Bununla beraber, coğrafyacı ve jeologlar arasında bir kısım dağların kesin yüksekliği hakkında anlaşmazlık vardır. Dağların yüksekliği deniz yüzeyine göre hesaplanır. Bazı bilginler de dağların yüksekliğini dünyanın merkezinden itibaren hesaplamak gerektiği kanaatindedirler.

Dağların Etkisi

Dağlar dünyanın oturulabilir yerlerini geniş ölçüde kaplarlar. Dağlık bölgelerde daima daha az insan yaşar. Üstelik rüzgârların getirdiği nemi bir yanlarında tutarak öbür yanlarında kuraklığa yol açarlar. Hemen hemen bütün nehirlerin kaynağı dağlardır.

Dağlar yüz yıllarca insanların yerleşmesine ve göçlerine engel olmuştur. Bugün bile Himalayalar'dan geçen bir demiryolu yok-

Dağları meydana getiren başlıca sebeplerden ikisi «kıvrılma» ve «kırılma» dır. Yanlardan gelen şiddetli basınç sonunda olan bu dağ çeşitlerinden «kıvrılma» yukarıda solda, «kırılma» da sağda görülüyor.

tur. 1910'a kadar And Dağları'nın öte yanına geçen demiryolu yoktu. Kuzey Amerika'daki dağlar İngilizlerin ovalara yerleşmesine büyük engel olmuş, Pireneler İspanya'yı Avrupa'dan kesin olarak ayırmıştır.

Türkiye, dağları bol bir ülkedir. Yurdumuzun ortalama yüksekliği 1132 m. yi bulur. Yeryüzünde ortalama yüksekliği bu kadara varan ülkeler pek azdır. Türkiye yüzölçümünün % 53'ü 1.000 - 2.500 m. yükseklikte dağlık bölgelerle kaplıdır (Bk. Türkiye: Türkiye'nin Dağları).

Bibliyografya:

Dağlar (C. S. Gürler, 1939); Dağda Asker Hayatı (Dr. Hulûsi Özverim, 1939); Dağ ve Yüksek Dağ Tekniği (İhsan Okan, 1942); Dağlarımız (Muvaffak Uyanık, 1947).

DAĞ TUTMASI NEDİR

2000 metreye veya daha yükseğe çıkarak orada bir müddet kalan kimselerde bir rahatsızlık başlar. Buna «dağ tutması» denir. Bu rahatsızlık kimisinde birkaç saat, kimisinde birkaç gün sürer. Bu halin sebebi yüksek yerlerde hava yoğunluğunun azalması, bu yüzden vücudun gerektiği kadar oksijen alamamasıdır.

Dağ tutmasının belirtileri baş ağrısı, baş dönmesi, uykusuzluk, yorgunluk, çarpıntı, iştahsızlık, kusma, asabiyettir. Bu belirtilere bir müddet dayanılırsa zamanla geçer, vücut dağ havasının şartlarına alışır. Bu alışma dakikada soluk sayısının artması, alyuvarların ve kandaki hemoglobinin artması şeklinde kendini gösterir.

Devamlı olarak dağlık bölgelerde yaşıyanlar 6000 metreye kadar olan yükseklikle rde rahatça yaşıyabilirler. Bundan daha yükseklere çıkanlar mutlaka dağ tutmasına uğrar. Çok nadir olarak bazı kimseler kısa bir müddet için 8000 metre yüksekliğe dayanabilir.

Dağ tutmasının tedavisinde hastaya oksijen verilir. Buna imkân yoksa, hasta hemen daha alçak yerlere indirilir.

DAĞ, Şevket (1876-1944)

Şevket Dağ

Ünlü bir ressamımızdır, en çok cami resimleriyle tanınmıştır. İstanbul'da doğdu. Hali vakti yerinde bir ailenin oğluydu. 1897'de Sanayi-i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Akademisi) ni bitirdi. Sekiz yıl kadar Ayasofya'da çalıştı. Şehrin bütün eski anıtlarını inceledi. Bir yandan da Galatasaray Lisesi'nde, İstanbul Öğretmen Okulu'nda resim öğretmenliği yapıyordu. Öğretmenlik hayatı yıllarca sürdü, Şevket Dağ birçok gence resim sevgisi aşıladı. Cumhuriyet'ten sonra, önce Konya'dan, sonra Siirt'ten milletvekili seçildi.

Şevket Dağ, Türk Ressamlar Cemiyeti'nin kurucularındandı. Rumelihisarı'nda bir yalısı vardı. Bu yalının kâgir cephesine kabartma olarak palet ve fırça işletmişti. Bir gün, Hisar'a dönerken, vapurda kalb durmasından öldü.

Ressam Dağ milletlerarası birçok mükâfatlar kazanmıştır. Konularını seçme bakımından Osman Hamdi Bey'e, bu konuları işleyiş ve fırça çevikliği bakımından da Çallı'ya yaklaşır. Bilhassa cami resimleriyle tanınmıştır. Ayasofya'dan, çeşitli camilerden yaptığı resimler, konularının başında gelir. Bu eserlerde ışıklı kısımların renkle gösterilmiş olması, renk değerlerinin tâyinindeki isabet çok ustalıklıdır.

DAĞ KEÇİSİ

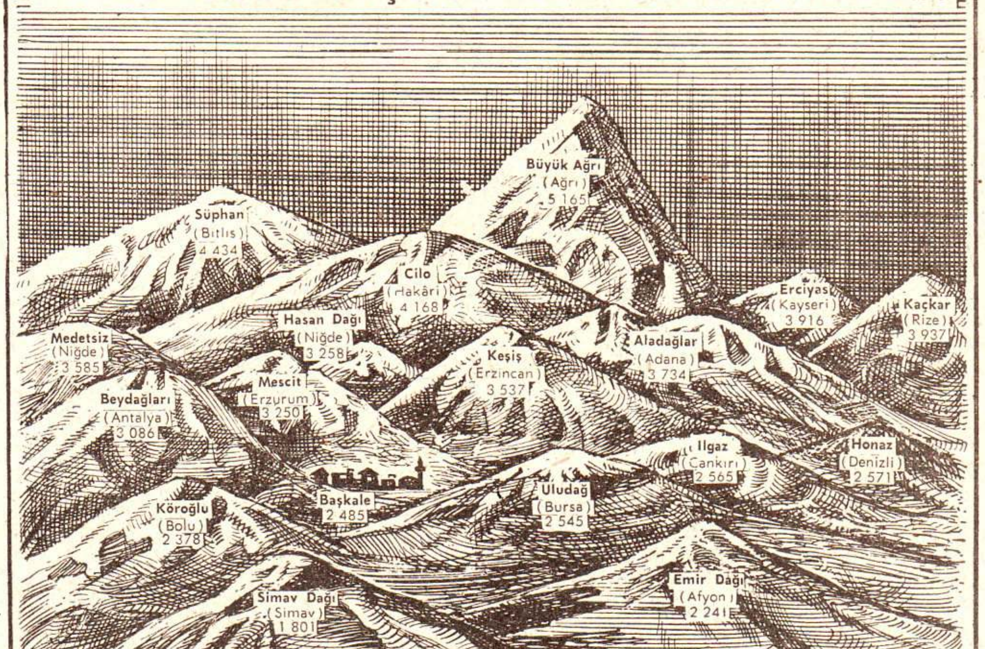
Dağ keçisi

Avrupa dağlarında yaşıyan bir antilop çeşididir. Kayadan kayaya büyük bir ustalıkla sıçrayıp atlıyan çok çevik bir hayvandır. Kısa bir kuyruğu, iki küçük boynuzu vardır. Tüyleri yazın seyrektir, sarı ile külrengi arasındadır; kışın sıklaştığı gibi rengi de koyulaşır.

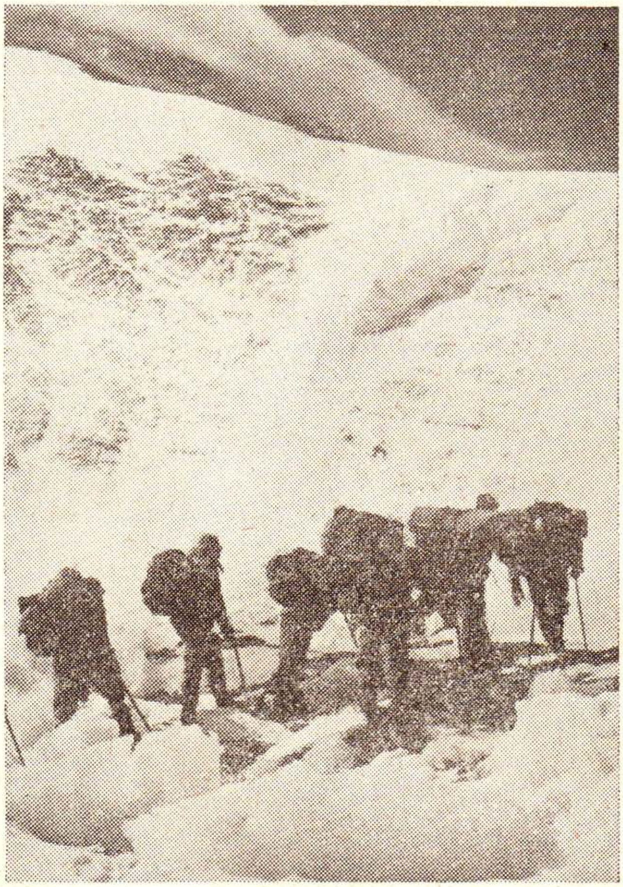
Dağ keçileri küçük sürüler halinde yaşarlar. Düzlükte 7 metre ileriye kadar atlıyabilir, 4 metre yükseklikteki kayalara kolayca sıçrıyabilirler. En sarp yerlerde bile korkusuzca dolaşırlar. Hayvanın bu çevikliği kuvvetli bacaklarından, içi oyuk tırnaklarından ileri gelir. Yazın otlarla, çiçeklerle, kışın çamların körpe sürgünleriyle beslenir. Bu bakımdan, keçi gibi, dağ keçisi de ormanlara zararlı olabilir.

Yaşlı erkek dağ keçileri sürüye ancak ekim ayında, çiftleşmek için, karışırlar. Dişinin gebeliği 20 hafta kadar sürer, genel olarak bir yavru doğurur. Çok çevik ve hareketli olan bu hayvanın avı pek kolay değildir. Derisi çok yumuşak olduğundan eldiven vs. gibi giyim eşyası yapılır. Eti de geyik ve karaca eti kadar makbuldür. Çok avlandığından sayıları pek azalmıştır. İsviçreliler, büsbütün ortadan kalkmaması için, belirli yerlerde dağ keçisi avını yasak etmişlerdir.

YURDUMUZUN BAŞLICA EN YÜKSEK DAĞLARI

Dağcılık cesaret ve dayanıklılık istiyen bir spordur. Solda Alpler'e tırmanan bir dağcı, sağdaki resimde Himalayalar'ın en yüksek noktası olan 8.882 metre yükseklikteki Everest'e 1960 mayısının son günü tırmanan Çinli dağcılar görülüyor.

Tabiatı Yenme İsteğinden Doğan Bir Spor: DAĞCILIK

DAĞCILIK, dağların en yüksek tepelerine çıkmaya çalışma sporudur. Dağcılık, bu sporla uğraşanların hemen hemen tamamen kendi güclerine dayanması bakımından bütün öteki açık hava sporlarından çok farklıdır. Bu sporun suni alanları, pistleri vs. yoktur. Dağcıların spor alanı, ayni zamanda kırşılarındaki en büyük engel tabiattır.

Çok defa: «Dağlara tırmanmanın ne lüzumu var?» diye sorulur. Kimisi bunu «insanların tabiatı yenme isteği», kimisi de «en güc olanı başarma isteği» olarak cevaplandırır. İnsanların bilinmiyeni keşfetmeye karşı büyük ilgileri olduğu bir gerçektir. Belki de büyük İngiliz yazarı Rudyard Kipling'in şu satırları bu sorunun karşılığıdır:

Git, bul... Gizli bir şey var;
Dağ zincirlerinin ardına bak, git!
Dağların ötesinde bilinmiyen bir şey var.
Seni bekliyen bir kayıp var. Git!

Dağa Nasıl Çıkılır

Günü birliğine dağa çıkacak bir heyet, genel olarak, ya üç usta dağcıdan, ya da iki dağcıyla bir kılavuzdan meydana gelir. Dağcılar tırmanacakları tepenin karşısına gelir, geceyi orada geçirirler. Çünkü tırmanma işine çok erken, güneşin doğmasından birkaç saat önce başlamak gerekir. Şüphesiz, hava çok soğuk olduğu için ona göre giyinmek, fener de bulundurmak lâzımdır. Dağcılar tırmanacakları yere vardıkları zaman özel bir iple birbirlerine bağlanırlar. Aralarındaki açıklık 6-9 m. kadar olmalıdır. Kılavuz, yahut en tecrübeli dağcı, önde bulunur, en tecrübesiz veya kuvvetsiz olan da ortada gider.

Dağa tırmanış son derece yavaş olmalıdır; o kadar yavaş ki dağcılardan hiçbiri soluk almak için durmak lüzumunu duymamalı... Yüksekliğin henüz az olduğu kesimlerde usta dağcılar saatte 600 m. kadar çıkabilir. Yükseklik artınca bu rakam 300 m. ye kadar düşer. Eğer büyük güçlüklerle karşılaşılıyorsa o zaman bir saatte tam dikine olarak ancak 30 m. çıkılabilir. Buzulların üstünden geçerken dikkat edilecek en önemli nokta büyük yarıklardan karşıya geçmektir. Bu durumda her dağcı ayağını basacağı yerin emniyetli olup olmadığına çok dikkat etmelidir.

Kayalıklara dikine tırmanırken dikkat edilecek hususların başında hem ayakları iyi basmak, hem de aşağıya taş düşürmemek gelir. Çünkü kopacak bir kaya parçası, ufak bir taş aşağıdakilerin başına düşebilir. Kayalıklara tırmanırken, el, daha çok, ağırlığı çekmek için değil, dengeyi sağlamak için kullanılır. Tırmanırken dağcıları bağlıyan ipin daima gergin bulunmasını sağlamak gerekir, ancak bu şekilde her hangi birinin dengesinin bozulup bozulmadığı anlaşılır.

Tırmanması çok güç kayalıklar varsa «piton» kullanılır. Piton, bir ucu halka biçiminde, genel olarak yassı, değişik boyda demir çivilere denir. Kılavuz böyle bir yere gelince boyunun yetebildiği kadar yüksek bir yere beraberindeki çekiçle pitonu çakar. Bundan sonra, pitonun halkalı yerine bir tarafından açılabilen başka bir halka takılır. Kılavuz ipini bu halkaya geçirir. Bundan sonra, öbür dağcılar onu çekerek pitonun hizasına kadar çıkarırlar. O zaman dağcı kendisini yedek bir iple sıkıca bağlar, daha yukarıda bir yere bir piton daha çakar. Böylece, piton üstüne piton çakılarak tepeye çıkılır. Durum elveriyorsa en arkadan gelen dağcı pitonları toplar.

Buzla kaplı yamaçlara, buzullara tırmanmak kayalıklara tırmanmaktan daha zordur. Bu gibi durumlarda buz baltasiyle basamak yapmak gerekir. Tecrübeli kılavuz baltasiyle, normal bir adımlık aralıklarla, sağlam basamaklar yapar. İnişlerde basamak açmak çıkışlardan daha güçtür. Basamak açarken dengeyi sağlamak ancak çok uzun tecrübeler sayesinde mümkün olur.

Çıkışlarda mümkün olduğu kadar az mola vermelidir. Yüksekliği fazla olmıyan yerlerde normal olarak iki saatte bir mola iyidir. İnişlerde ekipin en kuvvetlisi arkadan gelir; böylece, bir kayma anında öndekilerin emniyetini sağlar. Genel olarak, inişler tırmanmaktan daha güçütür, çok büyük bir dikkat ister. İnerken gereken yerlerde ip bir kaya parçasına bağlanabilir. Tırmanırken, daha çok inerken en küçük bir dikkatsizlik kazaya yol açar. Dağcıların uğradığı kazaların çoğu inişlerde olur.

Dağcıların korktuğu tehlikelerin en büyüğü yuvarlanan kayalar ve çığdır. Tepelerin yüksek kesimlerinden kopan kayalar daima belirli yataklardan yuvarlanır. Kayalar daha çok geceleyin çatlaklarda donan suyun sabahleyin çözülmesiyle yerlerinden koparak yuvarlanırlar. Kılavuzlar bu gibi yerleri bilirler. Çığların bulunduğu yerler de aşağı yukarı belirlidir. Kılavuzlar bu gibi yerlere gitmemeye çalışırlar.

Başlıca dağcılık malzemesi şunlardır:

Yün çamaşır, rüzgâr geçirmiyen elbise, kalın çorap, özel pabuç, başlık, kar gözlüğü, buz baltası, tırmanma ipi, fener, güneş yanıklarına karşı merhem, izci çakısı. Bunlardan başka, özel durumlarda şunlar da lâzım olur: Piton, halka, çadır, uyku torbası, çekiç, kayak, barometre, çok yüksek yerlerde kullanmak için oksijen tankı.

Dağcılığın Gelişmesi

Bugünkü dağcılık Alpler'de başlamıştır. Alpler'de daha önceden de Jungfrau, Matterhorn gibi tepelere çıkılmış olmakla beraber, dağcılığın başlangıcı 1850 olarak kabul edilir. Bu spor ilk başladığı sıralarda sadece erkeklere mahsustu, sonradan kadınlar da dağcılığa başladılar.

Avrupalı dağcılar Alpler'in tepelerini fethettikten sonra Alaska, Kanada, Afrika ve Asya'daki yüksek tepelere de çıkmaya başladılar. Dağcılığın asıl gelişmesi I. Dünya Savaşı'ndan sonraya raslar. II. Dünya Savaşı'ndan sonra çalışmalarını daha da genişleten dağcılar 1953'e kadar birçok yüksek tepelere çıktılar. Nihayet bu tarihte (29 mayıs 1953) dağcılık tarihinin en büyük zaferi kazanıldı, dünyanın en yüksek tepesi Everest (8.882 m.) fethedildi. Yeni Zelandalı bir dağcı olan Edmund P. Hillary ile tecrübeli bir yerli kılavuz olan Tenzing Norkay dağa çıkmayı başardılar. Dünyanın çıkılması en güç dağı olarak kabul edilen, bu bakımdan Everest'ten daha önemli sayılan Kin Çin Junga'yı da (8.580 m.) 1955'te İngilizler fethetti. Ancak, Himalayalar'daki bu dağın güney yamacı Sikkim Mihraceliği'ne baktığı için tam tepeye çıkılmasına müsaade etmediler, çünkü Sikkimliler tanrılarının orada oturduğunu sanırlar. Bu bakımdan, dağın en yüksek noktasına ayak basılamadı.

DAĞISTAN

Güneydoğu Avrupa'da bir Türk ülkesidir, bugün Sovyetler Birliği'nin Rusya Cumhuriyeti'nde bir muhtar cumhuriyettir. Kuzey Kafkasya'nın doğusunda, Kafkas Dağları'nın kuzeyinde kalır. Doğusunda Hazar Denizi, güneyinde Kuzey Kafkasya'nın Groznıy eyaleti vardır.

Ülkenin büyük bölümü Kafkas Dağları ile kaplıdır. Ancak kıyı şeridiyle kuzeydoğu ovadır. Güneydoğu Avrupa iklimi hüküm sürer. Yıllık yağış ortalaması 50 sm. kadar, yıllık ısı ortalaması 12° dir. Bununla beraber, kuzeyde kışın —40°, yazın da +40° ısı görülmüştür. Kıyılar bozkırla, dağlık bölüm de alp bitkileri, çam ve dağ ormanlariyle örtülüdür. Bakû'dan gelen demiryolu Derbent ve Mahaçkale'den geçerek Groznıy'a gider, Azerbaycan'ı Kuzey Kafkasya'ya bağlar.

Dağıstan'ın yüzölçümü 34.000 km², nüfusu 1.117.000'dir. Ülkede 1.000.000'a yakın Türk vardır; bunların çoğunluğu Âzerî ve Türkmen, yani Oğuz Türkü'dür, bir miktar Kırgız gibi Orta Türkler'den olanlar da bulunur. 25.000 kadar da İranlı bir kavim olan Lak yaşar. Kuzey Kafkasya kavimlerinden Avarlar, Lezgiler, göçmen olarak yerleşmiş Ruslar da vardır. Dağıstan'ın merkezi Mahaçkale'dir (nüfusu 113.000). Tarihî kültür merkezi Derbent (80.000), Demirhanşura (40.000), Krasniyar (30.000) başlıca şehirleridir. Ülkenin önemli zenginliği petroldür.

Tarihte Dağıstan

Dağıstan, Roma, İran (Sasanî), Hazar Türk İmparatorluğu'ndan sonra VIII. yüzyılda İslâm imparatorluğuna katılmış, Müslüman olmuştur. XIII. yüzyılda Altın Ordu devletine aitken, yerli devletler Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından fethedilerek, 1578'den 1606'ya kadar 28 yıl bir Osmanlı eyaleti şeklinde yönetildi. Bundan sonra, İran'a geçtiyse de, yerli devletler iç bağımsızlıklarını korudular. Ruslar'ın bu yanlara el atması üzerine, XIX. yüzyılda, pek vuruşkan olan Dağlı Türkler, Ruslar'a kahramanca dayandılar. Millî ihtilâlin lideri olan Şeyh Şamil'in 6 eylûl 1859'da teslim olması üzerine Dağıstan, tamamen Rusya'ya geçti, 1865'te muhtar prenslikler de ilga edildi. 11 mayıs 1918'de Dağıstan, istiklâlini ilân edip, Abdülmecit Çornoyî'nin başkanlığında bir hükûmet kurdu. Bu sırada IX. Türk ordusu, Dağıstan'a girip bu hükûmeti desteklemek üzereyken Mondros Mütarekesi yapıldığından geri çekildi. 1921'de Komünistler, Dağıstan'ı yeniden Rusya'ya bağladılar (Bk. Derbent; Kafkasya; Şamil).

DAĞISTAN NİÇİN AVRUPA'DA SAYILIYOR

Kafkaslar, bu arada Dağıstan, Türkiye'den daha doğuda oldukları halde, Avrupa topraklarında (Güneydoğu Avrupa'da) sayılır. Çünkü Avrupa ile Asya arasındaki sınır, kuzeyde Ural Dağları'ndan ve Ural nehrinden güneyde Hazar Denizi'ne kadar iner, Kafkas Dağları üzerinden Karadeniz kıyısına kadar dayanır.

DAĞLIÇ (Bk. KOYUN)

DAHİLİYE VEKÂLETİ (Bk. İÇ İŞLERİ BAKANLIĞI)

DAHOMEY

Batı Afrika'da Guinea (Gine) Körfezi'nde bir devlettir. Doğusunda Nijerya, güneyinde Atlas Okyanusu (Guinea Körfezi), batısında Togo, kuzeyinde Nijer Cumhuriyeti vardır.

Yüzölçümü: 115.700 km²
Nüfusu: 1.719.000
Başkenti: Porto Novo

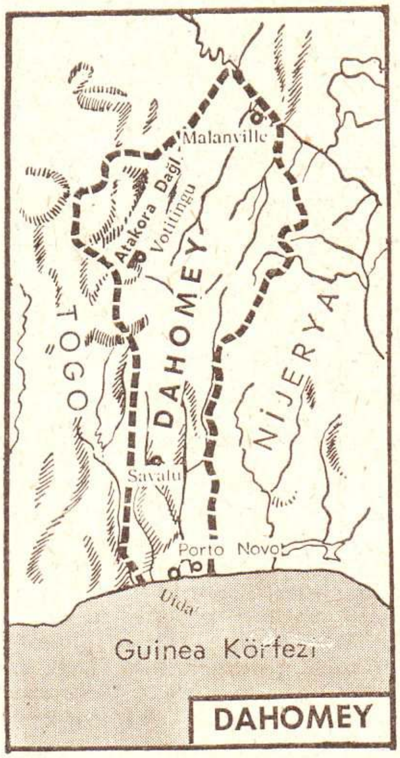
Dahomey, geniş bir ova halindedir. Bazı yerlerde 1.500 m. yi bulmıyan tepeler yükselir. Toprak, savanalar ve akarsular boyunca uzanan galeri ormanlariyle örtülüdür. Yıllık yağış ortalaması 110 sm. kadardır. Isı kışın bile 24° den aşağı nadiren düşer.

Ülkede yaşıyanlar, Guinea ırkları topluluğundan Zenciler'dir, Guinea dilleri konuşurlar. Yalnız 2.000 Avrupalı (bilhassa Fransız) vardır. Nüfusun yüzde 12'si Müslüman'dır, bir miktar Katolik vardır; büyük çoğunluk puta tapar.

Başkent Porto Novo'nun nüfusu 31.000'dir. Kotonu şehrinde de 28.000 kişi yaşar. Başka şehir yoktur.

Dahomey'de tropik meyvalar, kakao, kauçuk, pamuk yetiştirilir, palmiye yağı elde edilir. Porto Novo'yu az kuzeye bağlıyan bir hattan başka demiryolu yoktur.

1893'te Fransızlar bir Zenci kırallığı olan Dahomey'i alarak kırallığı ortadan kaldırdılar, ülkeyi sömürge haline getirdiler. 67 yıl bu durumda kalan Dahomey, 1 ağustos 1960'ta bağımsızlığına kavuştu. Bugün bir cumhuriyettir. Cumhurbaşkanı hem devlet, hem

de hükûmet başkanıdır. Dahomey, Fransız Birliği'ni meydana getiren devletlerdendir.

DAİRE

Bir çemberin içinde kalan düzlem parçasına «daire» denir. Çember, bir düzlem içinde verilen bir noktadan aynı uzaklıkta olan noktaların geometrik yeridir. Bu verilen noktaya «merkez» denir.

Çemberler bulunduğu düzlemi ikiye ayırır. Bu parçalardan biri çemberin içinde kalan, öbürü de dışında kalan kısımdır. İşte çemberin içinde kalan kısım «daire» dir. Buna göre, çember bir çizgi, daire de alandır.

Dairenin merkezini, çemberin her hangi bir parçasına birleştiren doğru parçasına «yarıçap», merkezden geçerek çemberi iki yerden kesen doğruya da «çap» denir.

Bir çember üzerinde alınan iki nokta arasında kalan parçaya «çember yayı» veya sadece «yay» denir. Merkezden geçmeden bir çemberin iki noktasından geçen doğru «kesen», çemberin üzerindeki iki noktayı birleştiren doğru parçası «kiriş» tir. Kiriş, merkezden geçerse «çap» adını alır. Bir dairenin bütün çapları ve yarıçapları birbirine eşittir. Her kiriş bir daireyi iki parçaya ayırır. Bu parçalardan her birine «daire parçası», iki yarıçapın daireyi ayırdığı iki parçadan her birine de «daire kesmesi» denir.

Dairenin Alanı

Bir dairenin alanı bu dairenin içine ve dışına çizilen düzgün çokgenlerin kenarlarının sayısı sonsuzu bulduğu zamanki alanlarının sınırıdır. Bu teoremin ispatı sonucunda aşağıdaki formül elde edilir:

$$S = \pi R^2$$

Burada S dairenin alanı, R dairenin yarıçapı, π (pi) de değişmez bir sayıdır. Bu formüle göre bir dairenin yarıçapı karesinin pi ile çarpımı bize dairenin alanını verir.

Pi, yarı çapı 50 sm. yahut çapı 1 m. olan bir dairenin çemberinin uzunluğudur (3,1416). Böyle bir dairenin çemberinin üstüne bir ip dolanırsa, sonra bu ip düzgün bir çizgi halinde uzatılarak ölçülürse uzunluğunun 3,1416 m. olduğu görülür. Buna göre, çapı bir metre olan bir araba tekerleği bir devirde 3,1416 m. yol alır. O halde, bir dairenin çemberi (C) şöyle bulunur:

$$C = 2 R$$

Pi'nin kesir olarak değeri $\frac{22}{7}$ veya daha yaklaşık olarak $\frac{355}{13}$ tür.

İçe içe iki dairenin arasında kalan halkanın alanı bunların yarıçapları karesinin farkiyle «pi» nin çarpımına eşittir. Dairelerden birinin yarıçapı R, öbürününki de r ise bu daire halkasının alanı:

$$S = \pi (R^2 - r^2) \text{ dir.}$$

Daire kesmesinin alanı daire kesmesinin tabanının uzunluğiyle (U) yarıçap çarpımının yarısına eşittir:

$$S = \frac{U.R}{2}$$

Bazı Kurallar

Daire ile ilgili şu kurallar vardır:

— Yarıçapları eşit olan iki çember birbirine eşittir.

— Bir çemberin çapı her hangi bir kirişten büyüktür.

— Bir dairenin çapı daireyi iki eşit parçaya ayırır.

— Bir çemberin çapı, çemberi iki eşit yaya ayırır.

— Bir çemberde eşit yayların kirişleri de eşittir.

— Bir çemberde merkezden eşit uzaklıkta olan kirişler birbirine eşittir.

— Merkezden uzak olan kiriş, yakın olan kirişten küçüktür.

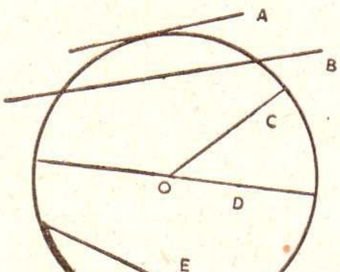
— Bir çember merkezinin bir doğruya uzaklığı:

a) Yarıçaptan büyükse doğru çemberin dışında,

b) Yarıçapa eşitse çembere teğettir,

c) Yarıçaptan küçükse doğru çemberi keser.

— İki dairenin alanlarının oranı yarıçaplarının karelerinin oranına eşittir.

Daire: A — Teğet, B — Kesen, C — Yarıçap, O — Merkez, D — Çap, E — kiriş, F — Yay.

DAKAR

Senegal Cumhuriyetinin başkentidir. Nüfusu 1960'ta 360.000'e yükselmiş, Siyah Afrika'nın Nijerya'daki İbadan'dan sonra en büyük şehri durumuna gelmiştir.

Dakar, Atlas Okyanusu'nda çok işlek bir limandır. Afrika kıtasının en batısı olan Yeşilburun Yarımadası üzerinde kurulmuştur. Demiryoluyla bir yandan kuzeyde Moritanya sınırı yakınlarında St. Louis'ye, öbür yandan doğuda Mali Cumhuriyeti'nin başkenti Bamako'ya bağlıdır. Havadan Paris'e, Lisbon'a, Buenos Aires'e, New York'a, Johannesburg'a muntazam seferlerle bağlanmıştır.

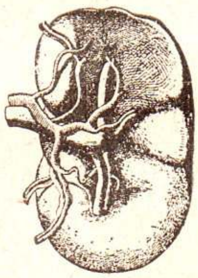
Dakar bir endüstri merkezidir, limanda tersaneler vardır. Lübnanlı ve Suriyeli Araplar'ın oturdukları «Suriye Mahallesi» şehrin canlı bir parçasıdır. Suriyeliler, Afrika ile devamlı ticaret yaparlar. Şehir nüfusunun ezici çoğunluğu Müslüman olduğundan, birçok cami vardır. 1950'den sonra 10-15 katlı modern büyük yapılar yapılmıştır.

Dakar, 1857'de Senegal'e yerleşmiş bulunan Fransızlar tarafından kurulmuş, 1902'de Fransız Batı Afrikası'nın merkezi olmuştur. 1958'de muhtar, 1961'de bağımsız bir devlet olarak Senegal kurulunca, Dakar bu yeni devletin başkenti oldu.

DAKTİLO (Bk. YAZI MAKİNESİ).

DALAK

İnsan ve hayvanlarda, dolaşım sistemiyle ilgili bir bezdir. Karın boşluğunda, midenin solundadır, rengi koyu kırmızıdır. 200 gr. kadar ağırlığındadır. Gördüğü işi kısmen daha başka organlar da gördüğünden dalağın çıkarılması vücutta büyük bir bozukluk meydana getirmez. Dalak çok esnektir. Bundan dolayı, kendi ağırlığının on katı kadar kanı, gerektiği zaman kullanmak üzere, depo eder. Fazla kan kaybında, kömürle zehirlenmelerde, bunun gibi vücudun acele kana ihtiyaç gösterdiği hallerde, önceden depo ettiği kanı salıverir. Vücudun yegâne kan depo organı olan dalak aynı zamanda ihtiyarlamış olan alyuvarları da yok eder. Ayrıca kandaki hemoglobinin ayrışmasiyle meydana gelen demiri de depo eder.

Bir insan dalağının yukardan görünüşü ve bir kısmının kesiti

Dalakta bol miktarda kan bulunduğu için, kansızlara ve zayıf kimselere koyun dalağı yemeleri tavsiye edilir.

DALGA

Bir maddenin zerrelerinden zerrelerine geçen yükselip alçalma hareketleridir. Bir dış etki sonunda meydana gelirler. En tipik dalga örneği suların yüzünde görülen kımıldamalar, yükselip alçalmalardır.

Dalgalar sadece sulara mahsus değildir. Bazı çeşit dalgalar gözle görülmezse de meydana getirdikleri etkilerle varlıkları anlaşılır. Bu gibi dalgalar bir yerden bir yere enerji taşırlar. Meselâ ses bir yerden bir yere «ses dalgaları» diye bilinen dalgalarla gider. Işık uzayda «ışık dalgaları» diye bilinen başka bir çeşit dalgayla yol alır. Sıcaklık dalgalar yardımiyle yer değiştirir. Radyo ve televizyon da «radyo dalgaları» sayesinde enerji taşırlar. Işık, sıcaklık radyo dalgalarına ışın yayan (radiant) enerji şekilleridir. Işın yayan başka enerji şekilleri de morötesi ışınları, X ışınları, gama ışınları ve kozmik ışınlardır.

Suda Dalgalar

Dalga hareketinin ne olduğunu anlamanın en iyi yolu bildiğimiz su dalgalarının hareketini incelemektir. Bir havuza taş atılacak olursa suyun yüzünü merkezden (taşın düştüğü yerden) çevreye doğru yayılan birçok çemberler kapladığı görülür. Su, merkezden kenarlara doğru gidiyor gibidir.

Göl ve denizlerdeki dalgaların başlıca sebebi rüzgârdır. Rüzgâr su zerrelerini yukarı doğru yükseltir. Yerçekimi bu yükselen suyu yeniden aşağıya doğru çeker. Suyun bu hareketi devamlı olarak komşu zerreleri hareket ettirir. Dalgalar kıyıya doğru akıyormuş gibi görünür. Aslında dalgalar olduğu yerde yükselip alçalmaktadır. Dalgalı bir suya hafif bir madde, meselâ bir şişe mantarı koymakta bunu ispat edebiliriz. Mantar dalganın hareketine uyarak aşağı yukarı inip çıkar, kıyıya doğru gitmez. Ancak denizdeki dalgalarda suyun dalga hızının % 1'i kadar bir oranla yer değiştirdiği bilinmektedir. Başıboş sandalların, denizdeki başka maddelerin sürüklenmesi bundandır.

Dalga Hareketi Nedir

Bir dalganın içinde hareket ettiği maddeye «ortam» denir. Su dalgalarında ortam sudur. Ortamın yer değiştirmediğini akıldan çıkarmamak lâzımdır. Yer değiştiren dalganın enerjisidir. Bu yer değiştirmeye «dalga hareketi» denir. Dalga hareketini şöyle bir örnekle daha iyi anlıyabiliriz:

Uzunca bir ipin bir ucunu bir yere bağlayıp öbür ucunu aşağı yukarı sallıyalım. İpin dalgalandığını, dalgaların da ipin bağlı olduğu yere doğru gittiğini görürüz. Aslında ip sadece alçalıp yükselmekte, yalnız dalga hareketi ilerlemektedir.

Bütün dalga çeşitlerinin bazı ortak özelliği vardır. Bütün dalgalar ancak bir ortam içinde hareket eder. Meselâ ses dalgaları hava, su, yahut katı maddeler içinde hareket eder. Bir ortam bulunmazsa bir yerden bir yere gidemez.

Işık, sesin aksine, tamamen boş uzayda (fezada) yol alır. Bütün dalga çeşitlerinin bir başka ortak özelliği de her dalganın öbürünü belirli bir aralıkla kovalamasıdır. Bu, her dalganın belirli bir uzunluğu olduğunu gösterir.

Dalga Uzunluğu ve Hızı

Dalga uzunluğunu da gene su dalgalarını inceliyerek anlıyabiliriz. Bir dalganın inişçıkışı sırasında vardığı en yüksek yere «tepe» denir. İki tepe arasında bir alçak nokta meydana gelir. Bir tepe ile bir alçak nokta bir dalgayı meydana getirir. Tepeden tepeye veya alçak noktadan öbür alçak noktaya kadar olan uzaklığa «dalga uzunluğu» denir. Dalgalar sadece uzunlamasına değil, dikine de ölçülürler. Su dalgalarının yüksekliği tepeyle alçak nokta arasındaki yüksekliğin yarısına eşittir; yani su dalgalarının yüksekliği suyun normal yüzeyinden tepeye olan yüksekliktir. Bir dalganın tepesinin bir saniyede aldığı yola «dalga hızı» denir. Bir noktadan bir saniyede geçen dalga tepesi sayısına o dalganın «frekansı» denir. Aynı durumda bulunan tepeler veya alçak noktalara aynı «evre» de (fazda) denir.

Bir dalga dizisi her hangi bir maddeye çarparsa dalga yön değiştirir. İki dalga dizisi aynı yerden aynı zamanda geçerek birbirine karışırsa buna «girişme» denir. Dalga yükseklikleri aynı, evreleri birbirinin aksi olan iki çeşit ışık dalgası girişirse birbirlerini yok ederler, karanlık meydana gelir. Gene, eşit yükseklikte, zıt evrede iki ses dalgası da birbirlerini yok ederler, ses ortadan kaybolur. Aynı evrede olan dalgaların girişmesi ise dalga yüksekliğini arttırır (Bk. Elektrik; Işık; Ses).

Deniz Dalgaları

Deniz dalgaları üzerinde çok eskiden beri incelemeler yapılmıştır. Bu dalgalar rüzgârlardan başka deniz dibindeki depremler, yanardağların patlamaları sonunda da meydana gelir. Deniz dalgalarının yüksekliği rüzgârın hızına ve süresine bağlıdır. Meselâ 30 deniz mili hızla esen bir rüzgârın meydana getireceği dalganın yüksekliği rüzgârın başlamasından altı saat sonra 3 m. yi bulur. Aynı rüzgâr 12 saat sürerse dalga yüksekliği 4 m. ye çıkar, rüzgâr 24 saat sürerse 5 m. yi geçer.

Şimdiye kadar okyanuslarda raslanan en büyük dalga yüksekliğinin 16,5 metre olduğu tesbit edilmiştir. Fırtına dalgaların tepesini uçurduğu için bundan daha yüksek dalgaya raslanmaz. İki dalga tepesi birbiriyle çarpışırsa deniz yüzünde düzensiz yüksek tepelerle derin çukurlar meydana gelir. Bu şekilde meydana gelen dalgalardan 24 metre yükseklikte olanlar görülmüştür.

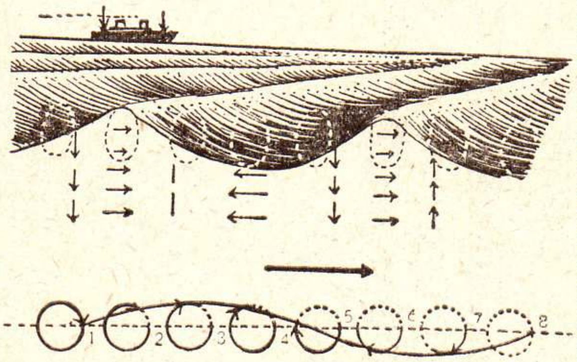
Ölü Dalga Nedir

Fırtına alanından uzaklaşan dalgalara «ölü dalga», denizin bu şekildeki dalgalı haline de «ölü deniz» denir. Fırtına alanından uzaklaştıkça ölü dalgaların uzunluğu artar, yükseklikleri azalır. Denizciler ölü dalgaların durumundan fırtınanın uzaklığını kestirirler. Düzensiz kısa ve yüksek dalgalar yakın bir fırtınayı; düzenli uzun ve alçak dalgalar uzak bir fırtınayı haber verir. Bazı deniz yolcuları ölü denizin fırtınalı denizden daha tehlikeli olduğunu söylerler. Bunun sebebi, ölü denizde birdenbire kopan fırtınanın gemiyi aşağıdan yukarıya doğru sarsması, teknenin şiddetle yalpalamasına yol açmasıdır.

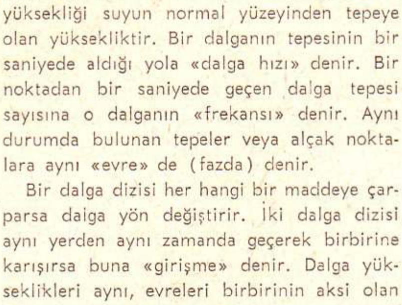
Açık denizlerden gelerek kıyıda çatlıyan dalgaların büyük bir enerjisi vardır. Şiddetli fırtınalar kıyılarda bazan büyük zarara yol açar. Bir defasında Holânda'da Amsterdam Kanalı'nın giriş limanı olan İjmuiden'de korkunç bir dalga 20 ton ağırlığındaki bir beton bloku 3,50 m. yükseğe kaldırmış, yüksekliği denizden 1,50 m. olan rıhtıma çıkarmıştır.

Dalgaların denizin altında da bir derinliği vardır. Şiddetli fırtınalarda bu derinlik 100 m. yi bulur. 100 m. den daha derinlerde dalgaların etkisi duyulmaz.

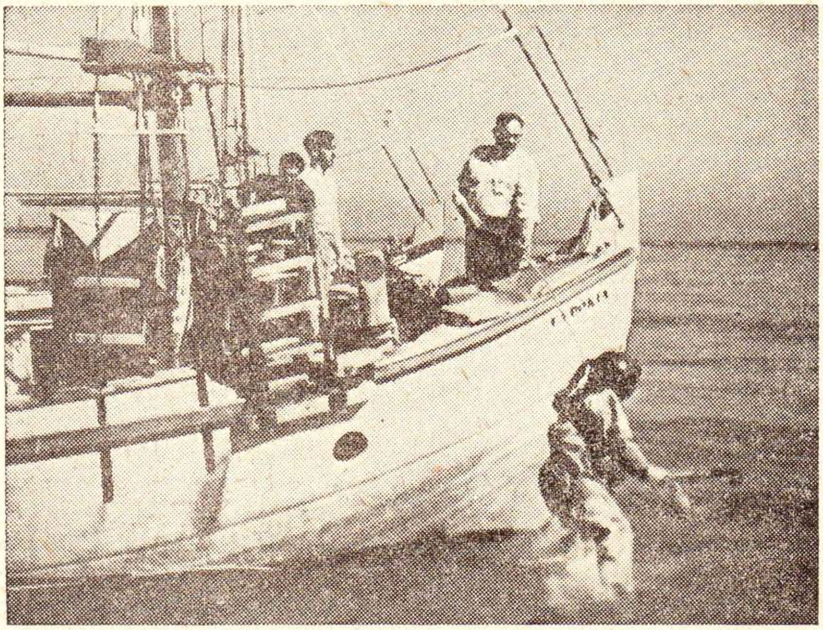
DENİZDE DALGALAR NASIL MEYDANA GELİR

Dalgalar su molekküllerinin yukarı, aşağı, sağa, sola salınımından meydana gelir. Salınım hareketi bir molekülden ötekine geçtiğinden dalga belirli bir yönde, tıpkı dokununca devrilen iskambil kâğıtları gibi art arda ilerlemeye başlar Buradaki resimde kalın ok dalganın yayılma yönünü, küçük oklar moleküllerin hareketini göstermektedir. Akıntı üstünde bulunan şeyleri sürükleyip götürür, dalga ise yalnız sallamakla kalır.

Derinliğin az olduğu kıyılarda su molekülleri salınım hareketini serbestçe yapamadıklarından dalgaların devrilmesine sebep olurlar. Buna «dalganın çatlaması» denir.

Dalgıçlık cesaret, bilgi ve soğukkanlılık istiyen bir iştir. Dünyanın çeşitli yerlerinde dalgıçların kendilerine mahsus dalma usulleri vardır. Burada Amerika'nın Florida kıyıları açıklarında lâstikten dalgıç elbisesi ve çelik başlık giymiş bir sünger avcısının denize indirilişi görülüyor.

İnsanlara denizlerin diplerine inmeyi kolaylaştıran bir usul:

DALGIÇLIK

DALGIÇLIK türlü maksatlarla denizlerin derinliklerine dalma işidir. Bunu meslek edinmiş kimselere de «dalgıç» denir.

Dalgıçlığın «sığ dalgıçlığı» ve «derin su dalgıçlığı» olarak iki çeşidi vardır. Sığ sularda çalışan dalgıçlar 10-12 m. ye kadar dalarlar. Dalgıçlığın asıl güç ve tehlikeli olanı derin su dalgıçlığıdır. Çünkü derinlere indikçe artan su basıncı dalgıcın bütün vücut düzenine etki yapar.

Basıncın Etkileri

Bir dalgıç ağır ağır denizin derinliklerine inerken havanın basıncı suyun basınciyle eşit hale getirilir. Bu hava basıncı aynı anda onun bütün vücuduna yayılır. Bu şekilde ciğerlerden giren fazla oksijeni dokular kullanırlarsa da nitrojeni, tıpkı bir gazı sıvının emmesi gibi kan emer.

Dalgıcın yukarı çekilmesi hızlı olursa bu nitrojen dışarı atılamaz, habbecikler meydana getirir. Bu habbecikler damarları tıkar, dalgıcın ciddî surette rahatsızlanmasına yol açar. Buna «vurgun» denir. Bu rahatsızlıklar aşırı yorgunluk duygusu, solunum güçlükleri, sinir bozuklukları şeklinde kendini gösterir. Bazan pek şiddetli olan rahatsızlıklar dalgıcın sakat kalmasına yol açtığı gibi hiç iz bırakmadan da geçebilir.

XIX. yüzyılın ortalarından başlıyarak, bilim adamları bunu yenmek için çalıştılar, bu rahatsızlıklardan kurtulmanın tek yolunu dalgıcın ağır ağır yükseltilmesinde buldular.

Dalgıç belirli derinliklerde bekletilir, su yüzüne kademe kademe çıkarılırsa dalgıçta fena bir etki görülmez. Bununla beraber, her hangi bir dikkatsizlik sonucu yukarı çekmedeki kademelerde bir ihmal olursa, dalgıcın rahatsızlığı basınç odasında giderilir. Sudan çıktıktan sonra rahatsızlık geçiren dalgıç hemen basınç odasına konarak odanın basıncı belirli bir derinliğe göre ayarlanır, sonra basınç yavaş yavaş azaltılır.

Dalma Araçları

Dalgıçlığın tarihten öncelere kadar uzanan bir geçmişi olduğuna şüphe yoktur. İlkel dalışlar hiç araçsız yapılıyordu. Dalgıçlıkta kullanılan ilk araçtan Aristo bahseder. Ona göre, bazı dalgıçlar ağızlarına uzun bir boru alarak dalar, böylece su altında kalma sürelerini uzatırlardı. IV. yüzyılda Vegetius adında bir Lâtin yazarının eserinde su geçirmez başlık giymiş bir dalgıç resmi vardır. Bu başlığa bağlı deriden bir boru suyun yüzüne çıkarılarak bir yere tutturulmuştu.

XVII. yüzyılda deriden bir hava torbası tarif edilmiştir. Dalgıç bunu sırtında taşır, bir pompa ile hava alır. Fakat bunun işe yaradığı ispat edilememiştir. İşe yarar ilk dalma cihazını 1715'te John Lethbridge adında bir İngiliz yapmıştır. Ancak, 3 m. derinliklere kadar kullanılabilen bu dalma cihazı bir fıçıdan ibaretti, içinden dışarısını görmek mümkündü.

Kullanışlı ilk dalgıç elbisesi 1819'da yapıldı. Elbisenin madenî bir başlığı vardı, pompa ile hava veriliyordu.

Bugünkü araçların başlıcaları şunlardır:

Başlıklı dalgıç aracı. — Modern bir dalma aracı başlıca 7 parçadan meydana gelir: 1) Hava pompası; 2) Başlık; 3) Su geçirmez bir dalgıç elbisesi; 4) Hava borusu; 5) Ağırlıklı pabuç; 6) Göğüs ve sırtta taşınacak kurşun ağırlıklar; 7) Cankurtaran halatı. Ayrıca, bugün birçok dalgıç araçlarında telefon ve aydınlatma düzeni bulunmaktadır.

Pompasız dalgıç elbisesi. — İki çeşittir. Birincisinde, sıkıştırılmış hava kullanılır. Su geçirmez bir elbisenin üstüne ağırlıklı bir kemer takılır, başa da bir dalma maskesi giyilir. Pompasız dalgıç elbiselerinin öbür çeşidi başlıklı dalgıç elbisesini andırır. Solunum için oksijen kullanılır. Türlü biçimlerde olanları vardır.

Dalma çanı. — Dibi açık madenî bir odadan ibarettir. Çan yahut kutu biçiminde olur. Denizaltında temel atma, denizaltı

BALIK ADAMLAR NEDİR

II. Dünya Savaşı'nda Amerikan Deniz Kuvvetlerinin sualtı tahrip işlerinde çalışan adamlarına «kurbağa adamlar» denirdi. Bunlar çıkarma yapılacak bölgelerde düşmanın sualtında yaptığı engelleri bulmakla, bunları yok etmekle görevlendirilmişti. Kurbağa adamlar yalnız gönüllüler arasından seçilir, son derece sıkı bir eğitim görürlerdi. Okinava'nın işgali sırasında 1000 kurbağa adam, üç gün soğuk sularda çalışmışlardır.

Savaştan sonra spor ve deniz dibi araştırmaları maksadiyle bu çeşit dalgıçlık yapanlar çoğaldı, bunlara «Balık adam» denildi. Birçok yerlerde balık adamlar klüpleri kuruldu. Deniz dibi araştırmalarında çalışan balık adamlar çok zaman vücutlarına sıkı sıkı yapışan kauçuk elbise giyerler. Sırtlarında taşıdıkları özel aygıtlar sayesinde su altında soluk alabilirler.

gemilerini kurtarma işlerinde kullanılır. Bir dalma çanı, ağzı aşağı gelmek üzere, suya daldırılan bir bardağa benzer. Çan çelik halatlarla suya batırılırken içindeki basınçlı hava suyun girmesini önler. İstenilen yere indirilince işçiler çalışmaya başlar. Çalışanların yalnız ayakları ıslanır. Çan indirilir, çıkarılırken işçiler aracın duvarlarına tutturulmuş ranzalara otururlar.

Batisfer ve batiskaf. — Hem fazla derinlere dalmak, hem de etraflı incelemelerde bulunmak için kullanılan özel araçlardır (Bk. Batisfer). Bu araçlarla başlıyan dalışlar gittikçe ilerlemiş, 1960 yılında denizlerin en derin yerine inmek mümkün olmuştur.

Önemli Dalışlar

Şimdiye kadar faydalı bir iş başarmak şartiyle yapılan en derin dalış Amerikan denizcilerinin Honolulu açıklarında batan «F 4» denizaltısını kurtarmak için yaptıkları dalıştır. Denizaltı 90 m. ye yakın bir derinlikte bulunuyordu.

Deniz altından çıkarılan en büyük hazine İrlanda açıklarında torpillenen «Laurentic» gemisindeki altınlardır. 1917'de torpillenen gemide 40 ton altın bulunuyordu. Altı yıl süren çalışma sonunda bunların % 99'u çıkarıldı.

DALMAÇYA

Yugoslavya'da, Adriya Denizi kıyıları boyunca uzanan bir bölgedir. Bugün Hırvatistan sınırları içindedir. Balkan Yarımadası'nın kuzeybatısını kaplar. Dalmaçya'nın deniz kıyısı boyunca uzunluğu 400 km. ye yakındır, enliliği ise en geniş yerinde 70 km. yi geçmez.

Dalmaçya kıyılarında birçok adalar vardır. Kuzey kesimi ovalık olan bu toprakları güneye doğru Dinar Alpleri kaplar (Bk. Yugoslavya). Dalmaçya'da Hırvatlar ve azınlık olarak Sırplar oturur. Hırvatlar Katolik, Sırplar da Ortodokstur.

Bu bölgede ilk oturanların Traklar olduğu bilinmektedir. Daha sonra İlliryalılar ve Keltler gelmiş, Yunanlılar da M. Ö. IV. yüzyılda buraya yerleşmeye başlamışlardır. Dalmaçya birkaç yüzyıl sonra Romalılar'a geçti, Roma İmparatorluğunun parçalanması sırasında da Batı İmparatorluğu topraklarında kaldı. V. yüzyılda Gotlar ve Hunlar Dalmaçya'nın kuzeyini aldılar.

Romalılar zamanından başlıyan Hıristiyanlığın Dalmaçya'da şehirlerde yayıldığı görülür. IX. yüzyılda bu din yeniden sızmaya başladı, Hırvat prensleri tarafından benimsendi. Bu devrede Dalmaçya üzerindeki Bizans hâkimiyeti zayıfladı, Dalmaçya, Hırvat krallığının bir parçası oldu. Zamanla kuvvetlenen Venedikliler daha IX. yüzyıldan başlıyarak Dalmaçya'ya göz dikmiş bulunuyorlardı. 1204 yılında bu istekleri gerçekleşti, kuzey Dalmaçya'daki Zara bölgesini aldılar.

XIII. yüzyıldaki Tatar istilâsı Hırvatistan ve Dalmaçya'ya kadar yayıldı. XIV. yüzyılda Venedikliler yeniden Dalmaçya'yı ele geçirmek için savaşlara başladılar. 1420'de bölge Venedikliler'in eline geçti. Osmanlılar o bölgeye uzanınca Türkler'le Venedikliler arasında devamlı çatışmalar oldu. Her iki memleketin egemenlik alanı 1635 «Nani» çizgisiyle birbirinden ayrıldı. Dalmaçya'daki Venedik egemenliği 1797'ye kadar sürdü.

1797'de Venedik Napoléon'un eline, 1815'te Avusturya'ya geçti. Dalmaçya'daki Avusturya egemenliği I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürdü, Dalmaçya bundan sonra Yugoslavya'ya katıldı.

DALTON, John (1766-1844)

John Dalton

Bir İngiliz kimyacısı ve fizikçisidir. Atom üzerindeki çalışmalariyle, XIX. yüzyıl atom teorisine kesin şeklini vermiştir.

Dalton İngiltere'nin kuzeybatısında, Eaglesfield'de doğdu. Hayata öğretmenlikle başladı. Kazancı yetersiz olduğundan bir yandan da çiftçilikle uğraşıyordu. Matematik alanındaki çalışmalarını uzak bir akrabasının maddî yardımı sayesinde yürütebiliyordu. 12 yıl öğretmenlik yaptı. Bu sırada, kör bir filozof olan Gough'un yardımiyle meteorolojik gözlemler yapmaya başladı. Kendi yaptığı araçlarla çalışarak, 57 yıl içinde iki yüz bin gözlem yaptı.

Dalton 1793'te «Renk görüşüyle ilgili olağanüstü gerçekler» hakkında bir yazı yazarak sonradan «Daltonizm» diye anılan renk körlüğünü ve bunun özelliklerini anlattı. 1803'te «Gazların su ve diğer sıvılar tarafından emilmesi» konusunda yazdığı yazısiyle de, fizikte Dalton Kanunu diye anılan «Kısmî basınç kanunları» nı yayınladı.

Dalton'un gazların ve atmosferin fiziksel özellikleri üzerindeki çalışmaları onun atom yapısiyle ilgilenmesine yol açtı. Bu çalışmalarının sonunda atomların birleşerek elemanları, elemanların da birleşerek molekülleri meydana getirdiği esasına dayanan atom teorisine vardı (Bk. Atom).

Dalton 78 yasında Manchester'de öldü; burada bir heykeli dikildi. Çok kıymetli olan eserlerinin çoğu Manchester'in II. Dünya Savaşı'nda bombalanması sırasında kaybolmuştur.

DALTON HASTALIĞI

Bir göz bozukluğudur, «renk körlüğü» de denir. Bunu ilk bulan İngiliz fizikçisi Dalton'un adından ötürü bu adı almıştır, «daltonizm» diye de anılır. Gözlerinde böyle bir bozukluk olanlar ya renkleri hiç göremez, ya da birçok renkleri, bilhassa yeşille kırmızıyı, birbirinden ayırdedemezler. Daltonizm sözü en çok bu son şekil için kullanılır.

Dalton hastalığı daha çok kalıtımla geçer, yani doğuştan gelmedir. Sonradan tutulanlara pek nadir raslanır. Bunların tedavisi mümkündür, doğuştan Dalton hastalığına uğramış olanların tedavisi imkânsızdır.

Daltonizm tamamen zararsız bir hastalıktır. Ancak, renk körü olanlar, kırmızı ve yeşil ışıkların önemli olduğu, denizcilik, şoförlük, demiryolculuk gibi işlerde çalışamazlar.

Renk körlüğünün neden ileri geldiği ancak son araştırmalar üzerine anlaşılmıştır. Bu hastalığa uğramış olanlarda retina tabakasının koni ve çubukları renkli ışınlara karşı değişik tepki göstermektedir. Öte yandan her koni ve her çubuğun görme sinirinden gelen tellere bağlı olduğu, Dalton hastalığının bu sinirlerin olmamasından ileri geldiği de düşünülmektedir. Buna göre, kırmızı ışınlara karşı hassas olan konilere, yahut yeşil ışınlara karşı hassas olan çubuklara gelen sinir telleri olmazsa insan bu iki rengi birbirinden ayıramaz, hattâ bu iki renge karşı kör olur (Bk. Göz).

DALTON PLÂNI

Bir öğretim usulüdür. Bu usulde öğrenciler, kendi çalışma programlarını yapmakta serbest bırakılırlar.

Bu usulle öğretim yapan okullarda meselâ aritmetik çalışacak olan bir öğrenci bu ders için ayrılmış belli bir sınıfa istediği saatte girer. Burada kendisine bir aylık veya bir yıllık ders programı, konuları verilir. Öğrenci, tamamlamakla sorumlu bulunduğu bu program üzerinde çalışmak için istediği zamanı, günlük çalışma süresini kendi tâyin eder. İsterse her gün, muntazam olarak belli birkaç saatini ayırır; İsterse haftanın yalnız belli günlerinde sabahtan akşama kadar çalışıp öteki günlerde çalışmaz. Bunları seçmek, o öğrencinin kendi kabiliyetine, çalışma gücüne bırakılır.

Dalton Plânı'nda, öğretmenin görevi yalnız öğrencinin sorularını cevaplandırmak, gerektiği zaman onu bazı konular üzerinde aydınlatmaktır. Öğretmen hiçbir zaman ders vermez, öğrenciyi derse kaldırarak yoklama yapmaz, çalışıp çalışmadığını öğrenmek için ona soru sormaz. Belli bir süre sonra öğrenci, çalışmalarını, ya da ödev şeklinde hazırladığı işlemlerini, yanlışlarının düzeltilmesi için, öğretmene verir. Öğrencinin bir ayda yapıp bitirmekle görevli olduğu ders programına, Dalton öğrenim plânında «kontrat» adı verilir.

Dalton öğrenim plânı, Amerikan eğitmenlerinden Helen Parkhurst tarafından hazırlanmış, Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere'nin birçok okullarında uygulanarak faydalı sonuçlar sağlanmıştır. Helen Parkhurst, Massachussets eyaletinin Dalton kasabasında öğretmenlik yaparken, o zamanki öğrenim plânlarını yetersiz bulmuş, öğrencilerin isteksiz okuduklarını farkederek bu konu üzerinde önemle durmuştu. Yaptığı incelemelerden sonra çocukların oyunlarında gösterdikleri neşe ve enerjiyi derslere karşı da duymalarını sağlıyacak şekilde davranmak gerektiği sonucuna varmıştır. Dalton plânı, bu görüşle hazırlanmış bir usuldür.

DALYA (Bk. YILDIZ ÇİÇEĞİ)

DALYAN

Balık avında, deniz veya ırmaklarda ağlarla kurulan büyük ve sabit tuzaklara «dalyan» denir. Kurulduğu sulara ve yakalanacak balıklara göre birçok çeşidi vardır.

Bizde kullanılan dalyanlar deniz dibine çakılı direklere tutturulmuş ağlarla yapılır. Batı Akdeniz memleketlerindeki dalyanlarda

ise direk kullanılmaz, ağlar büyük mantarlara tutturularak denize salıverilir.

Dalyanlar genel olarak geçici balıkları avlamak için, onların çoğunlukla geçtikleri yerlere kurulursa da bazan yerli ve gezici balıklar için de dalyan kurulur. Yalnız dalyan her suda kurulmaz. Bir dalyan yılda binlerce lira masrafa mal olur, devamlı olarak 15-20 tayfa çalıştırmayı gerektirir. Bu bakımdan, dalyan tam yerine kurulmazsa balık tutulmaz, sahibine büyük zarar verir.

Dalyanda Balık Nasıl Avlanır

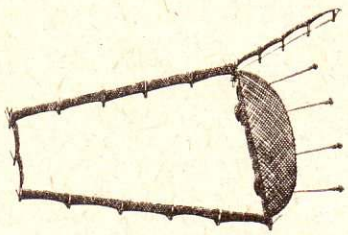
Dalyanlar denizde ve tatlı suda kurulanlar olmak üzere başlıca iki kısımdır. Deniz dalyanları kıyıdan birkaç yüz kulaç açıkta, tatlı su dalyanları ise göl ve nehirlerin ağızlarında kurulur.

Her dalyanın, dört yanı ağlarla kapalı, bir tuzak kısmı vardır. Bu kısmın bir açık yeri olur. Buna «dalyanın ağzı» denir. Çok defa dalyanın ağziyle kıyı arası düz bir ağla kapatılır, buna «kıyı germesi» denir. İki dalyanın arasını kapatan germeye «ara germesi», dalyanın ağzından açık denize doğru uzıyan germeye de «deniz germesi» adı verilir.

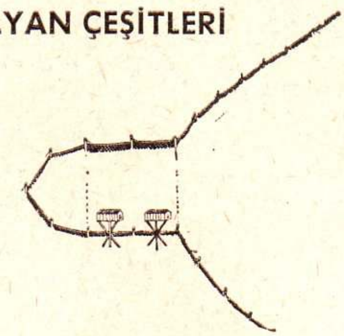
Balıklar bu germelere vardıkları zaman geçemez, germe boyunca giderek dalyanın tuzak kısmına girerler. Bazı dalyanların bu kısmında ayrı bir bölme daha vardır. Bu bölmelere «hazne» denir. Haznelerin gene ağdan kapağı vardır. Bir kısım daylanların ağzında ıhtiyat tedbiri olarak bir «alberaber» ağı bulundurulur. Bol balık gelir de bunların önemli bir kısmı ağızda kalırsa dalyan reisi «alberaber» emrini verir. Birkaç balıkçı bir kayığa atlıyarak, hemen bu alberaber ağını çekip dalyanın ağzını kapatır, türlü vasıtalarla gürültü patırtı ederek balık sürüsünü dalyanın içine sokarlar. Dalyanların ağzında bir gözetleme yeri bulunur. Reis buradan devamlı olarak suları gözetler. Kalın bir seren üzerinde bulunan bu gözetleme yerinin yüksekliği büyük dalyanlarda 15 metredir.

Yaz dalyanları nisanda kurulur, ağustosun on beşinde kaldırılır. Kış dalyanları da ağustosta kurulup şubatta kaldırılır.

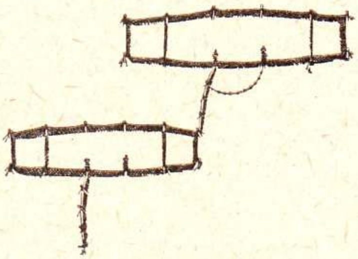
BAŞLICA DALYAN ÇEŞİTLERİ

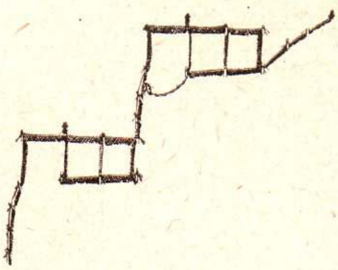
ŞİRA DALYANI — Marmara kıyıları ve Boğaziçi'nde çoklukla kullanılır. «Büyük şira» ve «Yarım şira» olarak ikiye ayrılır. Orkinos, torik, palamut gibi balıklar bu ağlarla avlanır

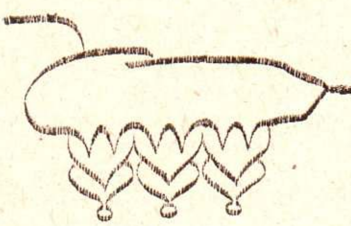
ÇEKME DALYAN. — Uzun germeleri olan bir dalyandır. Çardak şeklinde gözetleme yerleri vardır. Bu çeşit dalyanlar, daha çok, derinlikleri 3 - 3,5 kulaç olan sularda kurulur.

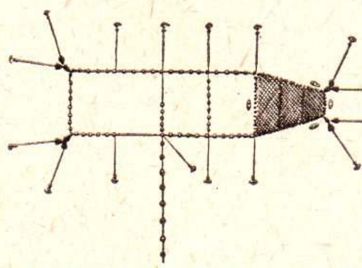
KURTAĞZI DALYANI. — Birbirine benziyen, aralıklı iki dalyandan meydana gelmiştir. Uskumru, kefal, lüfer, gümüş, çinekop bu dalyanla avlanır. Dalyanın ağzı baharları lodosa, güzleri poyraza çevrilir.

KIRMA KİPASTİ DALYANI. — Bu da kurtağzı dalyanı gibi iki dalyandan meydana gelmiştir. Fakat ondan çok daha küçüktür. Kırma kipasti dalyanı daha çok palamut, lüfer, kefal, torik avında kullanılır

ÇİT DALYANI. — Çok zaman kıyıya yakın göllerin denize akan kısmında, bazı göllerin de ayaklarında, ağaçtan kazık ve çubuklarla kurulur. Yapılışı ötekilerden farklıdır.

DİREKSİZ DALYAN. — Direkleri yoktur. Ağlar büyük mantarlara bağlanıp denize sarkıtılır. Daha çok Fransa'nın Akdeniz kıyılarında çeşitli balıklar bununla avlanır

DAMA

İki kişi arasında oynanan bir oyun çeşitidir. Altmış dört kareye bölünmüş bir dörtköşe tahta üzerinde, kemikten, ya da tahtadan yapılmış yuvarlaklarla oynanır.

Dama tahtasının üzerindeki altmış dört karenin yarısı beyaz, yarısı başka bir renk, çoğunlukla siyah olur. Oyuncular oyuna on altışar yuvarlak dama taşiyle başlar. Bu dama taşlarının da renkleri, karelerin rengine uyacak şekilde, siyah, beyaz olmak üzere iki türlüdür. Oyuncular seçtikleri renkteki on

Bir dama tahtası

altışar dama taşını önlerine gelen ikinci ve üçüncü sıralardaki siyah renkli karelere yerleştirirler. Bu durumda dama tahtasının ortadaki iki sırası boş kalır. Oyunda yapılacak iş, dama taşlarını oyunun gereğine göre hareket ettirerek diğer oyuncunun taşlarını esir almaktır.

Dama Nasıl Oynanır

Oynıyanlardan biri dama taşlarını bir ilerideki siyah renkli kareye yerleştirilecek şekilde hareket ettirir. Aynı şeyi karşıdaki oyuncu da yapar. Böylece, taşlar birbirine yaklaşır. Karşı tarafın taşlarından birinin gerisine raslıyan siyah kare boşsa, oyuncu taşını ötekinin taşı üzerinden atlatarak o boş kareye koyar, böylece üstünden atladığı taşı esir alır. Bazan bir kerede birden fazla atlama yaparak birkaç taş esir almak mümkün olur. Oyuncular taşlarını ileri doğru yürüterek karşı tarafın oyun alanına yaklaşırlar. Bir yandan da esir aldıkları taşları oyun alanından çıkardıklarından ilerlemeleri kolaylaşır. Bir oyuncu taşını ilerleterek ötekinin alanındaki en son sıraya vardırmayı başarırsa taşı «kıral» olur. Bu taşın «kıral» olduğu, üzerine konan diğer bir taşla belirtilir. «Kıral» olan bu taş hem ileri, hem geri hareket ettirilmeye hak kazanır. Fakat taşların hiçbiri oyuna başlarken yerleştirildiği renkteki kareden başka renkteki karelere geçirilemez. Bir tarafın taşları tamamiyle esir

edildiği zaman, ya da bir tarafın kalan taşları öteki tarafa esir vermeden hareket edemiyecek durumda kaldığı zaman karşı taraf oyunu kazanmış olur.

Dama, çok eski çağlardan beri oynanan bir oyundur. İlk olarak, bugünkü durumundan daha değişik, daha kaba bir şekilde, M. Ö. 1600 yıllarında Mısırlılar arasında oynandığı anlaşılmıştır. Dama bugünkü şekliyle ilk defa 1500 yılında Avrupa'da oynanmaya başlanmıştır.

DAMAR

İnsan ve bitkilerde içinde besleyici sıvıların dolaştığı borulara «damar» denir. Hayvanlarda ve insanlarda kan ve lenfa damarları, bitkilerde de özsu damarları bulunur.

Kan Damarları

Kalbden aldığı kanı vücudun bütün organlarına götüren, sonra gene kalbe getiren borulardır. Yapılış ve ödev bakımından üç çeşittir: Atardamarlar, toplardamarlar, kılcallar (Bk. Dolaşım Sistemi).

1. — Atardamarlar: Kalbden aldıkları kanı organlara dağıtan damarlardır. Daima kalbin karıncıklarından çıkarlar. Başlıcaları büyük atardamar (aort) ve akciğer atardamarıdır (Bk. Atardamar).

2. — Toplardamarlar: Vücuda dağılan kanı toplayıp kalbe getiren damarlardır. Başlıcaları, dört tane olan akciğer toplardamarları, üst ana toplardamar ve alt ana toplardamardır (Bk. Toplardamar).

3. — Kılcallar: Bunlar çok ince damarlardır. O kadar ki çapları milimetrenin binde 3-7'si kadardır. Atardamarları toplardamarlara bunlar birleştirir. Bir yerimize iğne batınca bu kılcallar zedelenir, içlerindeki kan da dışarıya çıkar (Bk. Kılcallar).

Ameliyatlarda damarlar çok önemli bir konu teşkil eder. Kesilen yerlerden fazla kan akmaması için damarlar özel mandallarla tutturulur. Son yıllarda, ameliyatlarda damarlarla ilgili çok büyük gelişmelere ulaşılmıştır. Bu arada damar ameliyatı da yapılmaktadır.

Doğuştan olan veya bazı hastalıklardan meydana gelen damar anormalliklerini düzeltmek için damar ameliyatı yapılır. Bilhassa XVIII. yüzyıldan itibaren bu ameliyatı başarabilmek için çok çalışılmış, fakat ancak 1945'te başarı sağlamak mümkün olmuştur. Başlıca damar ameliyatları damarın hasta bölümünün kesilip çıkarılması, iki ucun birbirine dikilmesi esasına dayanır. Damar ameliyatının bir başka şekli aşıdır. Çalışmaz hale gelen damar parçası battal edilir, bu kısmın altı, üstü suni bir tüple birbirine bağlanır. Bu işte naylon «S» gibi sentetik maddeler kullanılır.

DAMARLI ÇİÇEKSİZLER

Bitkiler dünyasında çiçeksiz bitkiler şubesinin altşubelerinden biridir. Bu altşubede kibritotları, atkuyrukları ve eğreltiotları adlı üç sınıf bulunur. Damarlı çiçeksizlerin kökleri, yaprakları ve damarları vardır (Bk. Bitkiler: Bitkilerin sınıflandırılması).

DAMAT İBRAHİM PAŞA, Nevşehirli (Bk. NEVŞEHİRLİ İBRAHİM PAŞA)

Kanunî Sultan Süleyman'ın en değerli Sadrazamlarından:

Damat İbrahim Paşa

Damat İbrahim Paşa

DAMAT İBRAHİM PAŞA [Makbul] (Ölümü: 1536) Kanunî'nin 10 vezir-i âzamının ikincisi ve en ünlüsüdür.

Epir'de Parga kasabasının bir köyünde doğdu. En kuvvetli rivayete göre bir İtalyan balıkçısının oğludur. 8 yaşlarında Türk korsanları tarafından esir edilip Manisa'da dul bir Türk kadınına satıldı. Onun tarafından evlât gibi yetiştirildi; müzik dahil, pek iyi bir tahsil gördü. Manisa'da sancakbeyi olarak bulunan Veliaht Şehzade Süleyman'ın dikkatini çekti; Şehzade tarafından maiyetine alındı, onun büyük teveccühünü kazandı. Kanunî Süleyman 1520'de padişah olunca, olağanüstü zekâsı, sevimli şahsiyeti, yüksek kültürü, birkaç dil bilmesi, tarih ve coğrafyaya vukufu, kemençe çalması gibi meziyetleriyle, sarayda yüksek memuriyetlere getirildi. Padişah'ın Belgrad (1521) ve Rodos (1522) seferlerine katıldı ve «hâsodabaşı» yani Türk imparatorluk sarayının en yüksek memuru oldu ki, bu mevki protokolda vezirlik (mareşallik) ile eşitti.

27 haziran 1523'te Pirî Mehmet Paşa emekliye ayrılınca, Kanunî, usule aykırı olarak, kubbe vezirlerinden birini değil, İbrahim Ağa'yı vezir-i âzam tâyin etti. Kanunî ile yaşıt olduğu söylendiğine göre İbrahim Paşa o sırada 28 yaşlarında bulunuyordu. Rumeli Beylerbeyliği de Paşa'ya ek görev olarak verildi. 1524'te Yavuz'un kızı ve Kanunî'nin kızkardeşi olup pek genç yaşta dul kalan Hatice Sultan'la evlendi.

İbrahim Paşa aynı yıl, yanına Başdefterdar (maliye bakanı) İskender Çelebi'yi ve kalabalık bir yüksek memur topluluğunu alarak, büyük bir donanma ile Mısır'a gitti. Kahire'de üç ay kaldı, imparatorluğa yeni bağlanmış olan ve devletin en önemli eyaleti sayılan Mısır'ın durumunu büyük bir başarıyla düzenledi. Macaristan'ın fethiyle sonuçlanan ve Kanunî'nin en ünlü seferi olan 1526 Mohaç seferinde, Viyana kuşatmasının yapıldığı 1529 Almanya seferinde de Padişah'a refakat etti, usule aykırı olarak, onunla bir örnek giyinip yan yana at sürdü. 1528'de yıllık tahsisatı 3 milyon akçeye (bugünkü paramızla, aşağı yukarı, 30 milyon T. L.) çıkarıldı. 1532'de Padişah'ın Almanya üzerine yaptığı 5. sefere de katıldı.

İbrahim Paşa'nın İkbal Devri

İbrahim Paşa bu sıralarda ikbalin en yüksek noktasında bulunuyordu. Charles-Quint (Şarlken) in kardeşi Kıral Ferdinand'la birbirlerine «kardeşim» diye mektup yazıyorlardı. İbrahim Paşa, Almanya büyükelçisine Türkiye'nin meselâ Diyar-ı Bekir (bugünkü Diyarbakır) sancakbeyinin Ferdinand'dan daha çok geliri ve askeri olduğunu söylüyor, Charles-Quint'in «imparator» sıfatının asla kabul edilemiyeceğini, Avrupa'da tek imparator olarak ancak Padişah'ın bulunduğunu bildiriyordu. Hükümet işlerini Paşa, Padişah'tan bağımsız olarak idare ediyordu. Özel hayatında da hükümdardan son derece iltifat görüyordu. Denebilir ki, Osmanlı tarihinde bir padişahtan bu kadar yakınlık gören hiçbir sadrazam olmamıştır.

İran üzerine sefere karar verilince, İbrahim Paşa, padişahtan önce, 27 ekim 1533'te büyük bir ordu ile İstanbul'dan ayrıldı. İran üzerinde büyük fetihlerde bulunduktan sonra, Halep'e geldi, orada Cezayir Beylerbeyi Barbaros Hayrettin Paşa'yı kabul ederek kendisini kaptan-ı deryalığa atadı. Yeniden İran üzerine yürüyüp 6 ağustos 1534'te Tebriz'e girdi. Bu âna kadar serdar-ı ekrem (başkomutan) olarak savaşı yürüten İbrahim Paşa, 28 eylülde Kanunî'nin Tebriz'e gelmesi üzerine, bu sıfatını kaybetti. 1 aralık 1534'te Bağdat alındı. 4 ay Bağdat'ta kalan Paşa, Başdefterdar İskender Çelebi'yi haksız olarak idam ettirdi ki, Kanunî'nin gözünden düşmesinin en önemli bir sebebi budur. Bağdat'tan Tebriz'e gelen ve oradan padişahla İstanbul'a dönen İbrahim Paşa Almanya'ya karşı Fransa'ya iktisadî yardım olmak üzere şubat 1536'da bir anlaşma imzaladı. «Kapitülâsyonlar» denilen ticarî müsaadeler Fransa'ya bu anlaşma ile verilmiştir.

Hurrem Sultan İbrahim Paşa'ya Karşı

Bu derece yükselişinden dolayı İbrahim Paşa'nın aleyhine kuvvetli bir cereyan ortaya çıkmıştı. İbrahim Paşa'nın aleyhinde çalışanların başlıcası Hurrem Haseki-Sultan'dı. Çünkü, veliahtliğe kendi oğullarından birini getirmek için, Veliaht Şehzade Mustafa'yı ortadan kaldırmak istiyordu. Halbuki Damat İbrahim Paşa, Şehzade Mustafa'yı tutuyordu.

Hurrem Sultan, ilk merhale olmak üzere yıllardan beri İbrahim Paşa'yı yıkmak için çalışıyordu. Paşa'yı tutan Hafsa Valide-Sultan'ın ölümü, Hurrem'in etkisini artırdı. Paşa ise, yükselişini hazmedememiş, menşeini unutup gurura kapılmış, aşırı hareketleriyle Padişah'ı bile gücendirmiş durumdaydı. Sonunda Kanunî, 15 mart 1536'da Paşa'yı, Topkapı Sarayı'nda kaldığı bir gece, ansızın boğdurdu. Cenaze, Galata'da Canfeda Tekkesi'ne gömüldü.

13 yıla yakın iktidar mevkiinde kalan Damat İbrahim Paşa, İstanbul'da, Mekke'de, Selânik'te, Kavala'da, Hezargrad'da, Niğbolu'da, Filibe'de, Silivri'de pek çok hayır eseri

yaptırmıştır. İdamından sonra serveti Hazine'ye alındı. Bugünkü Sultanahmet Meydanı'nda olan büyük sarayı, en muhteşem Osmanlı saraylarından biriydi. Eyüp Sütlücesi'ndeki yazlığı da pek ünlüydü. Yüksek bir asker olmıyan İbrahim Paşa, orta derecede bir idareci, fakat dış siyasette başarılı bir diplomattı. Hükümetin başında bulunduğu yıllar Türk tarihinin en parlak bir safhasına raslar (Bk. Süleyman I.)

DAMITMA

Bir sıvıyı kaynama noktasında buharlaştırıp, başka bir yerde soğutarak yeniden sıvı haline getirme işidir. Damıtma her hangi bir sıvıyı saf olarak elde etmede işe yarar. Başlıca damıtma aleti imbiktir.

Eski çağlardan beri bilinen imbik başlıca üç kısımdır. Birinci kısım ocaktır. Burada ateş yanar. Üzerindeki kab imbiğin ikinci kısmını meydana getirir, bunun içinde damıtılmak istenen sıvı bulunur. Kaynayıp buharlaşan sıvı borulardan geçer, soğutma yerine gelir. İmbiğin üçüncü kısmı olan soğutma yerinde buharlar, soğuğun etkisiyle yoğunlaşıp, yeniden sıvı haline geçerler. Böylece, sıvının içindeki yabancı maddeler ya kazanda, ya da borularda kalmış olurlar (Bk. Alkol).

DAMIZLIK

Sadece dölü alınmak üzere yetiştirilen, üstün özellikleri olan hayvanlara «damızlık» denir. At, eşek gibi gücünden faydalandığımız koşum hayvanları, manda, inek, koyun gibi etinden ve sağladığı daha başka besin maddelerinden faydalandığımız çiftlik hayvanlarının yetiştirilmesinde damızlıkların önemli bir yeri vardır. Bunların seçilmesi ve bakımı bilgi ve tecrübe ister. Damızlıkların beslenmeleri, en iyi şekliyle yavrulattırılmaları da hayvancılık bakımından çok önemlidir.

Atlarda Damızlık

Atlarda damızlık olarak ayrılan erkeklere «aygır», dişilere de «anaç kısrak» adı verilir. Koşumda kullanılacak erkekler erken yaşta iğdiş edilerek erkeklikleri yok edilir, böylece daha fazla iş elde etme yoluna gidilir.

Haralarda, aygır depolarında, çiftliklerde aygırlar iyi bakımla uzun müddet bu işte kullanılabilirler. İyi bir şekilde beslenir ve bakılırsa bir aygır bir aşım mevsiminde çok sayıda kısrağa aşım yapabilir. Bir aygırın bazan özelliklerini birkaç kuşak devam ettirdiğine de raslanmıştır.

Yarış atlarının kuvvetli olanları genç yaşlarda, koşularda fazla yıpranmadan aygırlığa ayrılırlar. Uç yaşındaki erkek taylara mahsus olan meşhur Derby Koşusu'nu kazanan genç tay çoklukla yarış hayatından çekilir, aygır olarak kullanılmak üzere haraya gönderilir. Anaç kısraklar da iyi bakılır ve beslenirse daha sağlam yavru doğururlar. Üstün vasıflı yavru elde etmek isteniyorsa bir kısraktan her yıl yavru almamak iyi sonuç verir. Çok yaşlanan anaç kısrakların doğurduğu tayların üstün nitelikte olması her zaman beklenemez.

Sığırlarda Damızlık

Sığır cinsinde damızlık olarak ayrılan erkeklere «boğa» denir. Boğalar ırkının bütün özelliklerini gösterenler arasından seçilir. İyi bir boğa geniş burunlu, kalın ve etli boyunlu, geniş göğüs ve omuzlu, düz sırtlı, kalın ve adaleli bacaklı olmalıdır.

Üç yaşına gelince damızlık faaliyetlerine başlatılan boğalar iyi bakılırsa yılda 30-40 kadar ineğe aşım yapabilirler. 8-9 yaşına gelen boğalar yavaş yavaş yağlanmaya yüz tutarlar. Böylelerini damızlıktan alıp iğdiş etmek, etinden faydalanmak gerekir. Boğa güreşleri için yetiştirilen boğaların ayrıca cesur olmalarına da dikkat edilir.

Damızlık olarak kullanılan inekler ikinci yaşlarından itibaren boğalara gösterilebilir. Temiz bakılan, iyi beslenen ineklerden her yıl yavru alınabilir. İneklerin gebelik süresi 284 gündür.

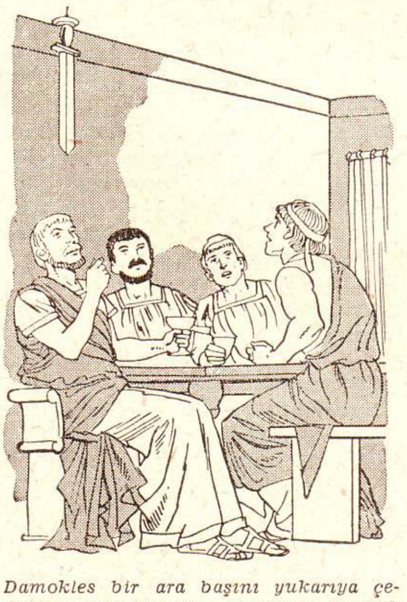
Koyunlarda Damızlık

Koyun cinsinde damızlık erkeklere «koç» denir. Koçların seçiminde, ırkının üstün özelliklerini taşıyanlar tercih edilir. Koçlar 18 aylıktan 6-7 yaşına kadar üretmede kullanılabilir. İyi bir koç sağlam, geniş göğüslü, ırkının özelliklerine göre uzun ve sık yapağılı, canlı bakışlı, kuvvetli adaleli olmalıdır.

Damızlık kullanılacak dişi koyunlar (maryalar) geniş göğüslü, geniş kalçalı olanlar arasından seçilmelidir. Başlarının pek de büyük olmaması tercih edilir. Dişi koyunlar ekim ve kasım aylarında koça gösterilir. Böylece, kuzuların baharda doğmaları sağlanmış olur. Koyunun gebeliği 150 gün kadar sürer (Bk. At; Koyun; Sığır).

DAMOKLES

M. Ö. IV. yüzyılda Sirakuza'da hüküm süren Dionysius adlı bir Yunan hükümdarının maiyetindeki askerlerden biridir. Tarihe «Damokles'in Kılıcı» deyimiyle geçmiştir.

Damokles bir ara başını yukarıya çevirince tam başının üzerinde incecik bir kılla tutturulmuş bir kılıcın sallandığını dehşetle görmüştü.

Damokles, kralların yetkilerine, mutluluğuna çok özendiğinden Dionysius ona bir ders vermeyi kararlaştırır. Muhteşem bir ziyafet hazırlıyarak Damokles'i de çağırır, onu masada, kralın şeref yerine oturtur. Damokles, bir ara gözlerini yukarıya doğru çevirince tam başının üzerinde, yukarıdan incecik bir kılla tutturulmuş, diklemesine bir kılıcın sallandığını görür. Böylece, Dionysius ona, çok şerefli ve emin bir yerde bulunduğu halde hayatının her an tehlike içinde olduğunu göstermiştir.

Zamanla «Damokles'in Kılıcı» bir deyim olarak kullanılmaya başlamış, mutluluğun kesin olmadığı, insan hayatının daima tehlike ve ıstıraplarla karşı karşıya bulunduğu anlamına gelmiştir.

DAMPİNG

İhraç mallarının, aynı zamanda ve aynı şartlar altında bir imalât memleketindeki alıcıya kendi memleketinden daha ucuz olarak sunulmasına «damping» denir.

A.B.D., İngiltere, Kanada gibi bazı memleketlerde dampinge karşı kanunlar vardır. İthal malları, ucuzluklarından dolayı bir memleketin yerli endüstrisine zarar veriyorsa dampinge müsaade edilmez. Buna karşılık, damping yapılan endüstri alanında imalât büyük ölçüde hızlanacağı için dampingin faydalı olduğuna dair ileri sürülen bir görüş de vardır.

«Damping» kelimesi, konuşma dilinde bir malı çok ucuza satmak anlamına da gelir.

Danaburnu

DANABURNU

Bitkilerin yapraklarını ve köklerini yiyip kemirdiğinden bahçecilik için çok zararlı bir böcektir. Vücudu kızıla yakın kahverengi kalın bir kabukla örtülüdür. Hayatının büyük bir kısmını toprağın altında dehlizler kazarak, rasladığı domates, biber gibi bitki köklerini keserek geçirir. Çok nadir olarak, akşamları toprak yüzüne çıkar. Çok yavaş yürür, uçuşu da ağırdır.

Düzkanadlı böceklerden olan danaburnunun yirmi kadar çeşidi vardır. Birçoğunun boyu 5-6 sm. i geçer. Dünyanın hemen her yanına yayılmıştır, daha çok sıcak bölgelerde yaşar. Her ne kadar böcek kurtçuklarını da yerse de köklerini kesip kuruttuğu bitkiler pek çoktur. Bu bakımdan zararlı bir böcektir. Açtığı dehlizlerden içeri kimyasal karışımlar dökmekle öldürülür.

DANIŞTAY

Kanunların başka idari yargı mercilerine bırakmadığı konularda ilk derece ve genel olarak üst derece idare mahkemesidir.

Danıştay, Bakanlar Kurulu tarafından gönderilen kanun tasarılarını inceler, bunlar hakkındaki düşüncesini bildirir. Tüzük tasarılarını, imtiyaz antlaşma ve sözleşmele-

rini incelemek, kanunla gösterilen daha başka işleri yapmak da Danıştay'ın görevidir. Danıştay idari uyuşmazlık ve dâvalara bakar, bunları sonuçlandırır.

Danıştay'ın başkanı, üyeleri ve baş kanun sözcüsü Anayasa Mahkemesinin asıl ve yedek üyelerinden meydana gelen kurulca oyla ve üçte iki çoğunlukla seçilir. Bunların kanunda gösterilen niteliklere sahip kimseler olması lâzımdır. Üye, başkan ve baş kanun sözcüsü seçimlerinde Bakanlar Kurulu ve Danıştay genel kurulunca, ayrı ayrı, boş yer sayısı kadar aday gösterilir.

Memleketimizde ilk Danıştay (Şurâ-yı Devlet) 1868'de bir nizamnameyle kurulmuştur. 1868 yılında Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye o tarihte «Şûra-yı Devlet» ve «Divan-ı Ahkâm-ı Adliye» olarak ikiye ayrılmış, Şûra-yı Devletin vazifesi bir nizamnameyle düzenlenmişti. Bu müessese idari makamların kanuna uymıyan hareketlerine karşı yurttaşların haklarını korumak vazifesini üzerine alıyordu. Şûra-yı Devlet 1922'de kaldırıldıysa da 1924 anayasasında yer aldı ve yeniden kuruldu. 1961 Anayasasının 140. maddesi Danıştay'a ayrılmıştır.

Yüzölçümü bakımından Konya ilimizden daha küçük olan şirin bir İskandinavya memleketi :

DANİMARKA

Danimarka Arması

DANİMARKA İskandinavya devletlerinden biridir. Kuzey ve batısında Kuzey Denizi, doğusunda Baltık Denizi, güneyinde Almanya vardır.

Yüzölçümü: 42.931 km²

Nüfusu: 4.544.000

Başkenti: Kopenhag

Danimarka, Jutland Yarımadası ile Zealand, Fyen, Laaland, Falster, Möen, Bornholm gibi adalar üzerinde kurulmuş bir ülkedir. Denizlerde suları kuzeyde Norveç, doğuda İsveç, güneyde Almanya, Doğu Almanya ve Polonya ile ayrılır. Konya ilimizden küçük olan bu ülke, baştan başa ovalıktır. Bu ova pek az yerde 172 metreye yükselir. Jutland Yarımadası Kiel Kanalı ile Avrupa karasından ayrılmış gibidir. Küçük çaylar, dereler Danimarka ovalarını sular; hiçbir büyük akarsu yoktur.

Danimarka'yı Norveç'ten ayıran 100 km. genişlikteki boğaza Skagerrak Boğazı, İsveç'ten ayıran boğaza da Kattegat Boğazı denir. Jutland'ın en kuzeydeki Skagen Burnu, İsveç kıyılarına 70 km. uzaklıktadır. Danimarka'nın en önemli adası olan, üzerinde Kopenhag'ın kurulmuş bulunduğu Zealand'ı ise İsveç'ten Sund Boğazı ayırır. Bu boğazın 6 km. kadar darlaştığı yerler vardır. Zealand ile Fyen Adaları arasındaki boğaza Büyük Belt, Fyen ile Jutland arasındakine de Küçük Belt denir.

Ülkede küçük küçük birçok göller vardır. Bunların yüzölçümü toplamı 610 km²'yi bulur.

Bitki Örtüsü ve Iklim. — Danimarka'da ormanlar azdır. Jutland'ın bilhassa batı kıyıları çayırlıktır. Ovaları, tarıma pek elverişlidir. Zealand ve Fyen'de çok sıklaşan nüfus, hayvancılıkla beraber tarımla da uğraşır.

Danimarka'nın kendine has bitki örtüsü kışın yapraklarını döken ormanlardır. Yıllık yağış ortalaması 60 sm. kadardır. Yıllık sıcaklık ortalaması ise 7°'dir. Jutland'ın batı kıyılarında Batı Avrupa deniz iklimi, doğu bölümü ile adalarda ise Orta Avrupa iklimi hüküm sürer.

Danimarka'da Yaşıyanlar

Danimarka'da Dan kavmi yaşar. Bunlar da bütün öteki İskandinavyalılar gibi Teuton asıllıdır. Gene Teuton asıllı olan Dan dilini konuşurlar. Danca İsveççe ve Norveççe'ye benziyen bir dildir.

Danimarka'da ahalinin dörtte birine yakın bir kısmı başkent Kopenhag'da yaşar. Memleketteki başlıca azınlık Almanlar'dır (80.000 kişi). Ayrıca 20.000 İsveçli, 7.000 Yahudi vardır.

Danimarka ahalisinin hayat seviyesi pek yüksektir. Çok zengin olana pek az raslanırsa da çok fakir olan yok gibidir. Bu küçük memlekette herkes refah içinde yaşar.

Danimarkalılar Protestan'dır. Luther Kilisesi'ne bağlıdırlar. Azınlıklardan 35.000'i Katolik, 7.000'i Musevi'dir.

Kültür ve Eğitim. — Danimarka'da okuyup yazma bilmiyen yoktur. 1800'de halk okulları kurulmuş, 1814'te 7 - 14 yaşları arasındaki çocuklara okuma zorunluğu konulmuştur. Danimarka'nın yalnız kendine has «yüksek halk okulu» denilen bir çeşit okulu vardır. Bu, bizdeki yüksek okullara benzemez. Çiftçilerin bilgilerini genişletmek, onlara pratik faydalı bilgiler vermek için kurulmuştur.

Danimarka'da iki üniversite vardır. 1479'da kurulan Kopenhag Üniversitesi'nde 11.000 öğrenci, 1.162 öğretmen; 1928'de kurulmuş olan Aarhus Üniversitesi'nde de 1.300 öğrenci, 180 öğretmen vardır. Danimarka'da halk okumayı çok sever. Memlekette 1.700 genel kitaplık vardır, yani her birkaç bin kişiye bir kitaplık düşer. Ayrıca, 459 sinema salonu, 1.344.000 radyo vardır. 200'den fazla günlük gazete yayınlanır.

Danimarka edebiyatının en önemli siması şüphesiz çocuk masallariyle tanınan Hans C. Andersen'dir. Ayrıca romancı Karl Gjellerup (1857 - 1919) ile Henrik Pontoppidan (1857 -1943) ikisi birlikte 1917'de, Johannes V. Jensen (1873-1950) ise 1944'te Nobel Edebiyat Mükâfatını kazanmışlardır.

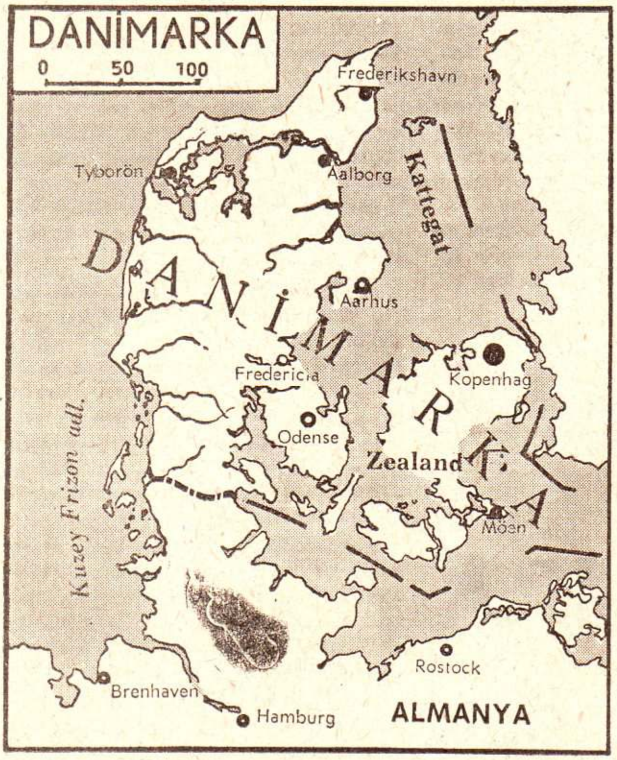
Başlıca Şehirleri

Danimarka'nın en önemli şehri başkent Kopenhag'dır (Bk. Kopenhag). Diğer önemli şehirler şunlardır:

Aarhus: Danimarka'nın ikinci büyük şeh-

Danimarka'nın başkenti Kopenhag gemi tezgâhları, çelik fabrikaları ile modern bir sanayi şehridir. Burada Kıral ailesinin Amelienborg Sarayı görülüyor.

ridir. Jutland Yarımadası'nın doğu kıyısında önemli bir limandır. 1201'de yapılmış kilisesiyle tanınmıştır. Nüfusu 122.000 kişidir. Danimarka'nın iki üniversitesinden biri buradadır.

Aalborg: Danmarka'nın ticaret merkezidir. Tarihî bir şehirdir. XVI. yüzyıldan kalma evleriyle tanınmıştır. Nüfusu 86.000'dir.

Odense: Fyen Adası'ndadır. Danimarka'nın en eski şehirlerinden biridir. Memleketin başlıca ticaret limanıdır. Burası meşhur şair ve hikâyeci Hans Christian Andersen'in doğduğu yerdir. Nüfusu 110.000'dir.

Danimarka'nın diğer başlıca şehirleri Esbjerg, Randers, Horsens'tir.

Danimarka'nın Ekonomik Durumu

Danimarka, ekonomik bakımdan dünyanın en gelişmiş ülkelerinden biridir, gerek şehirlinin, gerek köylünün hayat seviyesi pek yüksektir. Dünyanın örnek süt endüstrisinin yanında tarım, deniz ticareti, gemi yapımı, besin, kimya, makine endüstrileri, balıkçılık ileridir.

Danimarka bilhassa süt endüstrisiyle tanınmıştır. 1959'de 5.412.000 ton süt elde edilmiştir (dünyada 12 nci). Bundan 114.000 ton peynir (dünyada 8 nci), 168.000 ton tereyağ (dünyada 7 nci) yapılmıştır. Bilhassa at yetiştirildiği için bol arpa ekilir (1958'de dünyada 8 nci olmak üzere 2.486.000 ton). Fakat Danimarka'da at yetiştirilmesi gittikçe ihmal edilmektedir, 1881'de 375.000, 1945'te 611.000 olduğu halde 1956'da yalnız 281.000 at bulunuyordu.

1953'te ülkede 2,8 milyon kw. elektrik elde ediliyordu (dünyada 30 ncu). İthalât ihracat toplamı 1959'da 2.997.000.000 doları bulmuştur ki, dünyada 17 nci gelmektedir.

Ulaştırma. — Jutland, Zealand, Fyen ve Flaster sık demiryolu ağiyle örülmüştür (4.900 km. ve dünyada 36 ncı). Ayrıca 57.300 km. de yol vardır. Deniz ticareti daha çok gelişmiştir, ticaret filosu 1 milyon 600 bin tonu geçer (dünyada 14 üncü). Donanması da kuvvetlidir, dünyada 15 inci gelir: 2 kruvazör, 3 denizaltı, 1 muhrip olmak üzere 97 savaş gemisi ve 8.000 barışlık eratı vardır. Ülkede 350.000 motorlu vasıta bulunur (dünyada 19 uncu). 625 bin telefon vardır, 1000 kişiye 217 telefon düşer ki, 1958'de bu telefon sıklığı dünyada 7 nci geliyordu.

Tarihte Danimarka

Danlar şimdi yaşadıkları ülkede IX. yüzyılda bir kırallık kurmuşlar, sınırlarını genişleterek Norveç'i, İngiltere'yi egemenlikleri altına almışlardı. Az sonra İngiltere ayrıldıysa da, Norveç yüzyıllarca Danimarka'ya bağlı kaldı, Danimarka kıralı aynı zamanda «Norveç Kıralı» idi. 1397'de Kalmar Birliği kurularak İsveç'le Danimarka bir taç altında toplandı. Birlik 1523'te İsveç'in ayrılmasiyle son buldu, ondan sonra İsveç, Danimarka'nın rakibi olarak onu gölgede bıraktı. XVI. yüzyılda ilk Protestan (Lüteryen) olan devletler arasında Danimarka da bulunuyordu, bu sıfatla Otuzyıl Savaşları'na da katıldı.

1814 Kiel Antlaşması, Norveç'i Danimarka'dan alarak İsveç'e verdi. Böylece, Danimarka artık küçük bir devlet haline gelmişti. 1864'te Prusya, Danimarka'dan Schleswig, Holstein ve Lauenburg dukalıklarını aldı. 1919 Versailles Antlaşması ile Danimarka, Almanya'dan kuzey Schleswig'i geri aldı, böylece 3.883 km² toprak, 4 vilâyet, 216.000 nüfus kazandı, bunun 80.000'i Alman'dı. İkinci Dünya Savaşı'nda Danimarka, Almanlar tarafından işgal edildi.

Danimarka bir ara Antiller'de birkaç küçük adaya da sahip olmuşsa da, bunları 1917'de A.B.D. ne satmıştır. Son olarak 1944'te İslanda da Danimarka'dan ayrılmıştır. Bugün Danimarka'nın elinde dış topraklar olarak Grönland Adası ile Faröer Adaları kalmıştır. Bu toprakların büyüklüğü 2 milyon 176 bin 999 km² olmakla beraber, nüfusları ancak 65.000 dir (Bk. Grönland).

Danimarka meşruti bir kırallıktır. Bu eski kırallıkta Schleswig - Holstein - Sonderburg - Glücksburg hanedanı hüküm sürer. Hanedan Alman asıllıdır. Bugün Yunanistan'da hüküm süren hanedan da budur. İngiltere Kıraliçesi II. Elizabeth'in eşi de bu hanedandan olduğu için, kıraliçenin ölümünden sonra İngiltere'ye de bu hanedan hükmedecektir. Bugünkü Danimarka Kıralı IX. Frederik 1947'de babası X. Christian'ın yerine geçti. Kıralın ölümünden sonra yerine Prenses Margarethe geçecektir. Şimdiye kadar Danimarka'da kadınlar hükümdar olamazdı. Yeni çıkan bir kanunla bu hak tanınmıştır.

Parlamento (Folketing) 179 üyeden kuruludur. Üyeleri halk seçer. Hizmet süresi dört yıldır. Başbakanı Kıral tâyin eder. Luther mezhebi resmî devlet dinidir.

DANİŞMENT GAZİ (Bk. DANİŞMENTLİLER).

DANİŞMENTLİLER

Orta Anadolu'nun doğu bölümünde kurulmuş bir Türk kırallığıdır.

1071 Malazgirt zaferinden sonraki yıllarda Selçuklu Türkleri'nin Anadolu'yu almaları sırasında Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah'ın komutanlarından Emîr Danişment Gazi Taylı, devletin kurucusu oldu.

Danişment Gazi'nin asıl adı Mehmet veya Ahmet'tir, sonradan, Battal Gazi neslinden olduğu iddia edilmiştir. Anadolu fatihi ve Türkiye devletinin kurucusu Selçuklu Prensi Kutalmışoğlu Süleyman'ın da dayısıdır. Ileride Danişment devletinin kurulacağı topraklara Artuk Bey'in yerine genel vali atanan Danişment Bey, Kutlamışoğlu Süleyman-Şah'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu I. Kılıç Arslan zamanında Haçlılar'ın Anadolu'ya saldırışları sırasında bağımsızlığını kazandı. Bir ara Malatya'yı da aldı, Birinci Haçlı Seferi'nin büyük ordularına karşı I. Kılıç Arslan'ın verdiği savaşlarda, onun maiyetinde bulundu. Anadolu Selçukluları nasıl Büyük Selçuklular'a görünüşte bağlıysalar, Danişmentliler de aynı şekilde Anadolu Selçukluları'na bağlıydılar. Danişment Gazi'nin valiliği ve emîrliği tahminen 1095'ten 1104'e kadar 9 yıl kadar sürmüştür. Türkiye'nin kuruluşu ve savunmasında birinci derecede hizmet etmiştir. İlk defa «melik» (kıral) unvanını kullanan, yerine geçen büyük oğlu Gazi Bey'dir.

Danişmentliler Devleti 1095 yıllarından 1175'e kadar 80 yıl kadar sürdü. 1127'ye

kadar Nıksar, 1127-1132 arasında Malatya, 1135-1142 arasında Kayseri, 1142-1171 arasında da Sıvas başkent oldu. Devletin esas alanı bugünkü Sıvas, Tokat ve Amasya vilâyetleridir. Bununla beraber, 1127-1173 arasında 46 yıl Kayseri, 1127-1175 arasında 48 yıl da Ankara, Çankırı, Kastamonu, Malatya devletin sınırları içinde kalmıştır.

Danişmentliler, Anadolu birliğini kurmaya pek çetin şartlar içinde çalışan Anadolu Selçukluları'nın karşısına rakip olarak dikilmişler, bununla beraber çok kere onlara baş eğmişlerdir. 1100'de Danişment Gazi, Antakya Prensi Bohémond'u yenip esir aldı. Fakat Prensi, sonradan, I. Kılıç Arslan'a sormadan büyük bir para karşılığında serbest bırakması, Anadolu Sultanı'nı hiddetlendirdi, Danişment Gazi'nin üzerine yürüyen I. Kılıç Arslan, onu yenerek kaçmak zorunda bıraktı.

Danişment Gazi'nin yerine geçenler de Haçlı ordularının Türkiye'yi işgal etmek istemeleri karşısında başarılı savunmalarda bulunmuşlardır. Bu arada Antakya Prensi II. Bohémond'u 21 ağustos 1130'da Aynzarba Meydan Savaşı'nda ordusu ile beraber yok eden Danişmentliler, Kilikya Ermeni devletini de nüfuzları altına aldılar. Fakat Selçuklular'la münasebetleri gittikçe sıkılaştı gerginleşti. Melik Yağıbasan, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesut'un kızını aldığı gibi, kardeşi Melik Aynüddevle de I. Kılıç Arslan'ın bir torunu ile evlenmiştir Melik Yağıbasan'dan kalan Selçuklu prensesini, onun yerine geçen, küçük yeğeni Melik İsmail aldığı gibi, Melik İsmail'in yerine geçen, amcası Melik Zünnun da Sultan Mesut'un bir kızıyla evlenmiştir. Yağıbasan'ın bir kızı da Sultan Mesut'un oğlu Melik Şehenşah'la evliydi.

Sonunda Selçuklar, 1171 aralığında, Sıvas'ı, 1173'te Kayseri'yi, 1175 haziranında da Malatya'yı alarak Danişment Devleti'ni ortadan kaldırdılar. Anadolu Türk birliğine doğru büyük bir adım attılar. Danişmentli prensleri de Selçuklular'ın hizmetine girdiler.

Danişmentli hükümdarları ve saltanat süreleri şunlardır:

1. — Emîr Danişment (1095-1104)
2. — Melik Gazi (1104-1134)
3. — Melik Mehmet (1134-1142)
4. — Melik Yağıbasan (1142-1164)
5. — Melik İsmail (1164-1171)
6. — Melik Zünnun (1171-1174, yalnız Kayseri'de)

Malatya kolu:

1. — Melik Aynüddevle (1135-1152)
2. — Melik Alâuddin (1152-1162)
3. — Melik Mehmet (1162-1170)
4. — Melik Kasım (1170-1171)
5. — Melik Efridun (1171-1175)

D'ANNUNZİO, Gabriele (1863 - 1938)

İtalyan romancısı, tiyatro yazarı, şairi, aynı zamanda İtalya'da Faşizm'in kurulmasında önderlik etmiş bir siyaset adamıdır.

İtalyanın Pescara şehrinde doğdu. Henüz okula giderken yayınladığı «Primo Verse» (İlk Mısralar) adlı şiir kitabiyle dikkatı çekti. Daha sonra Roma'ya giderek Cronace Bizantina adındaki edebî topluluğa katıldı. 1882'de çıkan «Canto Nuova» (Yeni Şarkı) vs. gibi birçok şiir kitabiyle zamanının edebî anlayışına yenilikler getirdi. 1886'dan sonra «Triouna» gazetesinde yazıları ve şiirleri yayınlanmaya başladı.

D'Annunzio

D'Annunzio «Il Piacere» (Haz) adındaki ilk romanını 1889'da yazdı. Bu ve daha sonraki romanları ona zamanında büyük bir ün sağladı. Bu sıralarda D'Annunzio, tanınmış İtalyan tiyatro artisti Eleanora Duse ile ilgileniyordu. Onun için yazdığı «La Gioconda» adlı piyesten sonra tiyatro eserleri yazmaya başladı. Bunların en önemlileri ««Francesca da Rimini» (Rimini'li Francesca) ile 1898'de, ünlü Fransız tiyatro sanatkârı Sarah Bernhardt için yazdığı «Città Morta» (Ölü Şehir) dir.

1908 - 1921 arası D'Annunzio'nun hayatında edebiyattan çok siyaset bakımından önemli bir devredir. I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine güçlü söylevler vererek halkı harekete geçirdi, İtalya'nın savaşa katılmasına yol açtı. Kendi de asker olarak çarpıştı, uçak kullandı, uçuş esnasında bir gözünü kaybetti. Savaşla ilgili hâtıralarını, yazılarını «Contro uno è contro tutti» (Birine Karşı Olmak Hepsine Karşı Olmaktır) adı altında 1919'da yayınladı. 1921'de, kör olmaktan dolayı duyduklarını dile getiren Notturno» (Noktürn) adlı kitabı çıktı.

Savaştan sonra İtalya'da gelişen Faşizm hareketine taraftar olduğu, bu arada Faşist denizciler federasyonunu kurarak bu uğurda çalıştığı için 1925'te Mussolini D'Annunzio'ya Monte Nevoso Prensi unvanını verdirdi.

Tarih Kadar Eski Bir Sanat ve Eğlence Kolu: DANS

DANS insanların yarattığı ilk sanat koludur. Bütün çağlarda ve bütün ülkelerde duyguların, coşkunlukların ve düşüncelerin belirtilmesi için dans kullanılmıştır.

İlkel insanların dansları hakkında bugün ancak onların mağara duvarlarına çizmiş oldukları resimlerden fikir edinebiliyoruz. Dansın ilk defa ne zaman ve nerede başladığı kesin olarak bilinmiyorsa da, arkeologların mağaralardaki resimler üzerinde yaptıkları incelemelere göre, insanların konuşmaya başlamadan önce dans ettikleri anlaşılıyor. Bu resimlerde mağara insanlarının başarılı bir avdan sonra duydukları sevinci belirtmek için zıplayıp sıçramaları görülüyor.

İlk danslar hakkında mağara duvarlarındaki resimlerden edinilen bilgi azsa da bugün Afrika, Amerika ve Avusturya'nın bazı bölgelerinde yaşıyan ilkel kabilelerin dans özellikleri incelenerek ilk insanların danslarını daha etraflı açıklamak mümkün olmuştur.

Dansın Kaynağı

İlkel insanlar, doğum, ölüm, hastalık, gündüz, gece, rüzgâr, yağmur, tabiat güzelliği, mevsimlerin değişmesi gibi olayların nasıl meydana geldiğini bilmiyorlardı. Savaşta başarı kazanmak, çok çocuk sahibi olmak, istedikleri kadar yiyecek bulmak, hayvanlarının, topraklarının verimli olması gibi birçok istekleri vardı. Anlıyamadıkları olaylar meydana geldiği zaman duydukları korkuyu, ihtiyaçlarını elde etmek gerektiği zaman dileklerini belirtmek için konuşamıyorlardı, çünkü ağızlarından çıkan sesleri henüz düzenliyerek bir dil haline koyamamışlardı. Bundan dolayı, düşündüklerini çeşitli vücut hareketleriyle belirtiyorlardı. Rüzgârda sallanan ağaçların, düzgün adımlarla koşan hayvanların, hızlı uçan kuşların etkisiyle ritmik hareketler yapıyorlar, dönüyorlar, ellerini kaldırıyorlar, eğilip kalkıyorlardı. Gene tabiattaki seslerden aldıkları ilhamla ellerini çırpıyorlar, bağırıyorlar, ayrıca davullara vurarak vücut hareketlerine eşlik etmek üzere ahenkli sesler çıkarıyorlardı.

İlkel Danslar

«İlkel Danslar» diye adlandırabileceğimiz bu çeşit danslar üç bölüme ayrılır:

1. — Dinî Danslar: Hastaları iyileştirmek, yiyecek bulmak için kutsal varlıklara yalvarmak mahiyetindeki danslardır.

2. — Sosyal Danslar: Doğumları, evlenmeleri, savaşta kazanılan zaferleri kutlamak için yapılan danslardır.

3. — Eğlence Dansları: Yalnız dans zevki, ya da güzel vücut hareketleri göstermek için yapılanlardır. Maksat, atletik kabiliyeti, yorulmadan dayanma gücünü göstermektir.

Dans, sanatların gelişmesinde, resim, müzik, heykel, tiyatro gibi sanat kollarına büyük bir ilham kaynağı olmuştur. İlkel kabilelerin hayatında dansın önemli bir yeri vardı. Bunlar yılın belli zamanlarında dans şenlikleri yaparlardı. Gençler dans adımlarını öğrenebilmek için aylarca, hattâ yıllarca eğitim görürlerdi, şenlik danslarında yanlış bir adım atan kimse bazan ölüm cezasına bile çarptırılırdı.

Toplumlar ilkellikten uygarlığa doğru ilerledikçe dans anlayışları da birçok yönlerden değişti. Dans artık duyguların, düşüncelerin belirtilmesi için bir araç olmaktan çıkmış, başlıbaşına bir sanat olmuştu. Zamanla insanlar, dans edenlerle bu ritmik hare-

BAŞLICA DANSLAR

BÜTÜN DANSLARDA başlangıç durumu hemen hemen aynıdır. «Dam» la «kavalye», yüzleri birbirlerine çevrilmiş olarak, karşılıklı dururlar. Bu durumda ayaklar birbirine yapışmış olmalıdır. Kavalyenin sol kolu, dirsekten bükülmüş olarak, ileri doğru uzanır, sol eli damının sağ elini tutar. Sağ kolu ise, bel hizasından biraz yukarı doğru hafifçe bükülerek, damının sol omuzunun aşağısına gelecek şekilde sola doğru kıvrılır, sağ eli böylece damı sırtından kavrar. Damın sağ ve sol kolları dirsekten hafifçe bükülmüş olarak ileri doğru uzanır. Kollar omuz hizasının biraz altına gelecek şekilde tutulmalıdır. Sol kol kavalyenin sağ omuzundan dolaşarak sırtına doğru uzanır, sol el hafifçe kavalyenin sağ omuzunun hizasından sırtını tutar. Sağ kol ise kavalyenin soluna doğru uzatılır, sağ elle kavalyenin sol eli tutulur. Bu durumda, el ele tutuşulduğu zaman damın ne sağ eliyle, ne de sol eli ve kolu ile kavalyesine dayanmaması, ağırlığını yüklememesi gerekir, çünkü bu kavalyeyi yorar, dansı yönetmesine engel olur.

Dansın başlangıcında daima dik durmalı, ağırlık merkezini ayaklarda toplamalıdır. Dansta başların durumu da çok önemlidir. Özellikle klâsik salon danslarında sağa, sola bakmak için başı gelişi güzel çevirmemek, eşin sağ omuzu üzerinden ileri bakmak gerekir.

TANGO

Tangonun esas adımları, «iki yavaş, iki çabuk, bir yavaş» şeklinde özetlenebilecek bir ritimdedir.

Şimdi bunu kavalyeye ve dama göre açıklıyalım.

KAVALYE:

1. — Yavaş: Sağ ayakla geriye doğru bir adım atılır. Sol ayak parmakların ucunda durulacak şekilde yerinde bırakılır

2. — Yavaş. Sol ayakla geriye doğru bir adım atılır. Sağ ayak parmakların ucunda duracak şekilde yerinde bırakılır.

3 — Çabuk: Sağ ayakla geriye bir adım atılır.

4. — Çabuk: Sol ayak, sağ ayağı takip ederek ileri getirilir, aynı hizada sola doğru bir adım atılır.

5. — Yavaş: Ağırlık sol ayak üzerinde olmak üzere sağ ayak yavaşça sol ayağın yanına getirilir.

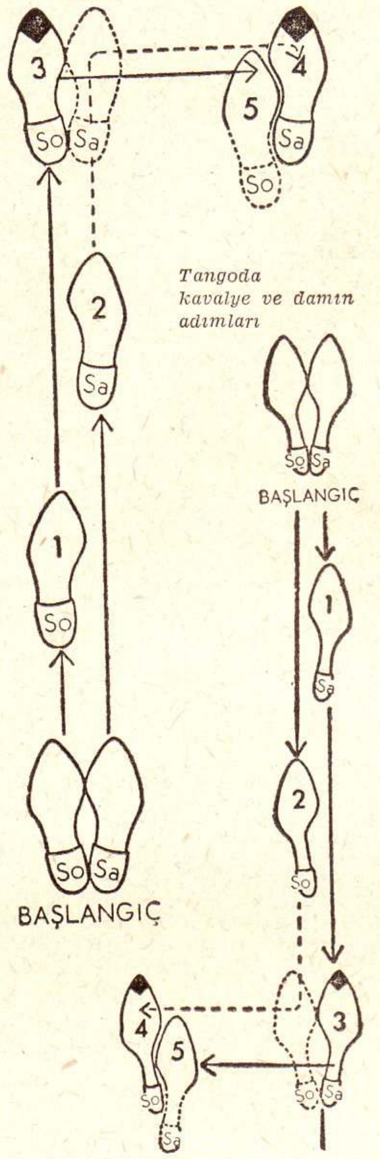
DAM:

1. — Yavaş: Sol ayakla ileri doğru bir adım atılır. Sağ ayak, parmakların ucunda duracak şekilde yerinde bırakılır.

2. — Yavaş: Sağ ayakla ileri doğru bir adım atılır Sağ ayak, parmakların ucunda duracak şekilde yerinde bırakılır.

3. — Çabuk: Sol ayakla ileri bir adım atılır.

4. — Çabuk: Sağ ayak, sol ayağı

Tangoda kavalye ve damın adımları

takip ederek ileri getirilir, aynı hizada sağa doğru bir adım atılır.

5. — Yavaş: Ağırlık sağ ayak üzerinde olmak üzere sol ayak yavaşça sağ ayağın yanına getirilir.

VALS

Vals adımlarının esası, ileriye ve geriye doğru yapılan hareketlerle yerde bir kare çizmeye dayanır Her ileri ve geri hareket, vals müziğinin üç vuruşu içinde yapılmalıdır Kavalye yerde çizilen karenin ilk yarısını ileriye doğru yaparken, dam geriye doğru hareket ederek ona uyar dam ileriye doğru hareket ederek karenin ikinci yarısını tamamlarken kavalye geriye doğru hareket ederek ona uyar

Önce karenin kavalyenin ileriye doğru, damın ise geriye doğru hareketiyle yapılan ilk yarısını açıklıyalım:

1 — Müziğin birinci vuruşunda kavalye sol ayağı ile ileriye doğru bir adım atar; dam sağ ayağı ile geriye doğru bir adım atar.

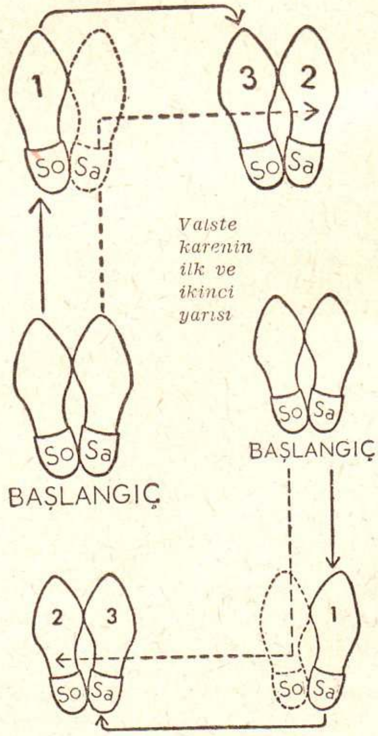
2. — Müziğin ikinci vuruşunda kavalye sağ ayağı ile sol ayağını takip ettikten sonra sağa doğru bir adım atar; dam sol ayağı ile sağ ayağını takip ettikten sonra sola doğru adım atar.

3. — Müziğin üçüncü vuruşunda kavalye sol ayağını sağ ayağının yanına getirir, ağırlığını sağ ayağından sol ayağına geçirerek sağ ayağını yeniden hareket edebilecek duruma koyar. Dam sağ ayağını sol ayağının yanına getirir, ağırlığını sol ayağından sağ ayağına geçirerek sol ayağını yeniden hareket etmek üzere hazırlar.

Şimdi karenin, kavalyenin geriye doğru, damın ise ileriye doğru hareketiyle yapılan ikinci yarısını açıklıyalım:

1. — Müziğin birinci vuruşunda kavalye sağ ayağı ile geriye doğru, dam ise sol ayağı ile ileriye doğru bir adım atar.

2. — Müziğin ikinci vuruşunda kavalye sol ayağı ile sağ ayağını takip ettikten sonra sola doğru; dam ise sağ ayağı ile sol ayağını takip ettikten sonra sağa doğru bir adım atar

Valste karenin ilk ve ikinci yarısı

Edgar Degas'nın «BALE» tablosu

NASIL YAPILIR

3. — Müziğin üçüncü vuruşunda kavalye, sağ ayağını sol ayağının yanına getirir, ağırlığını sol ayağından sağ ayağına geçirir. Dam, sol ayağını sağ ayağının yanına getirir, ağırlığını sağ ayağından sol ayağına geçirir.

Böylece yerde çizilmesi gereken kare tamamlanınca bu hareket aynen tekrarlanarak dansa devam edilir.

Valsteki dönüşlerin de kendisine göre kuralları vardır; bunları şu şekilde özetliyebiliriz:

Sol ayakla ileriye doğru adım atılıyorsa dönüş sola olmalıdır.

Sağ ayakla ileriye doğru adım atılıyorsa dönüş sağa olmalıdır.

Sol ayakla geriye doğru adım atılıyorsa dönüş sağa olmalıdır.

Sağ ayakla geriye doğru adım atılıyorsa dönüş sola olmalıdır.

RUMBA

Bu dansın adımlarını öğrenmeden önce en önemli özelliklerinden biri olan vücut hareketlerini kavramak gerekir. Bu hareketler, diz bükümleriyle sağlanır. Rumbanın bütün ahengini, canlılığını meydana getiren diz hareketleri şöyle yapılmalıdır:

1. — Ayaklarınız birbirine yapışmış olarak durun.

2. — Sol dizinizi bükerek sol kalçanızı serbest bırakın. (Bu durumda ağırlık sağ ayağa geçer). Sağ bacağınız dik, sağ kalçanız sola göre yukarıda olmalıdır.

3. — Sağ dizinizi bükerek sağ kalçanızı serbest bırakın. (Bu durumda ağırlık sol ayağa geçer). Sol bacağınız dik, sol kalçanız sağa göre yukarda olmalıdır.

Dizinizle bu hareketleri yaparken vücudunuzun belden yukarısını hareket ettirmemeye çalışın.

Şimdi rumbanın adımlarını açıklıyalım. Bunlar 1) İleri; 2) Geri; 3) Yana olmak üzere üç çeşittir.

1. — İleriye doğru adımlar:

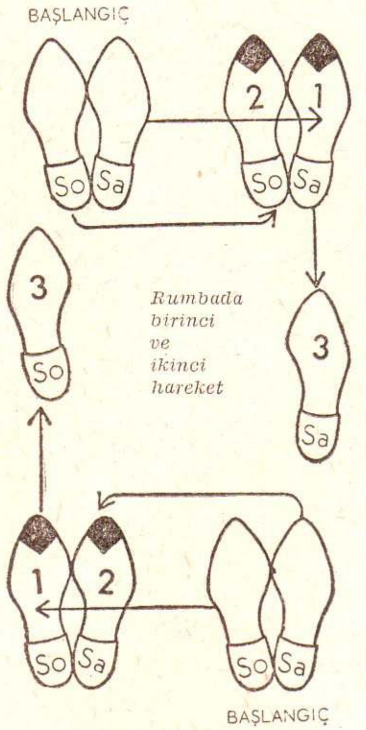
(A) Sol ayakla ileriye doğru bir adım atarak sol kalçayı serbest bırakın. Sol diz bükülmemiş, sağ bacak dik olmalı.

(B) Sağ ayakla ileriye doğru bir adım atarak sağ kalçayı serbest bırakın. Sağ diz bükülmüş, sol bacak dik olmalı.

2. — Geriye doğru adımlar:

(A) Sol ayakla geriye doğru bir adım atarak sol kalçayı serbest bırakın. Sol diz bükülmüş, sağ bacak dik olmalı.

(B) Sağ ayakla geriye doğru bir adım atarak sağ kalçayı serbest bırakın. Sağ diz bükülmüş, sol bacak dik olmalı.

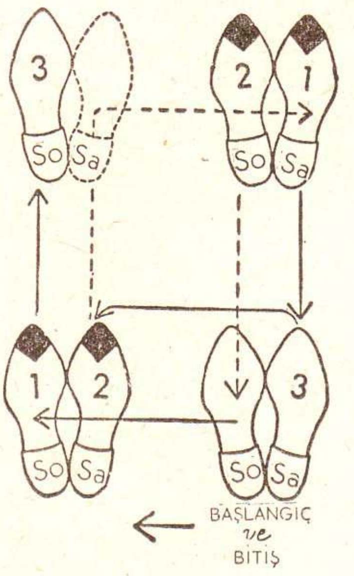

3. — Yana doğru adımlar:

(A) Sol ayakla yana doğru bir adım atarak sol kalçayı serbest bırakın. Sol diz bükülmüş, sağ bacak dik olmalı.

(B) Sağ ayakla sola doğru bir adım atıp sağ ayağınızı sol ayağınızın yanına getirerek sağ kalçayı serbest bırakın. Sağ diz bükülmüş, sol bacak dik olmalı.

Böylece ileriye, geriye ve yana doğru yapılan hareketlerle yerde bir kare çizilir.

Rumbada karenin tamamlanışı

CİTERBAG

Son zamanlarda Amerika'dan çıkmış ve bütün dünyaya yayılmış olan hızlı adımlı dans çeşitlerinin çoğunu içine alan «Citerbag» (jitterbug) dansı, genel bir adım kuralına uyulmaksızın, müziğin ritmine dayanarak yapılan çeşitli vücut hareketlerinden meydana gelir. Başlıca özelliği sürekli olarak dizlerin bükülüp düzeltilmesidir. Citerbag için, öteki dans çeşitlerinin aksine, kavalyenin damı tutmasını gösteren belli başlı bir kural yoktur. Bu dans, genel olarak, kavalye ile damın yalnız tek elle birbirlerini tutmasiyle yapılır.

Citerbag adı altında toplanan çarliston (charleston), blekbatım (blackbottom), şeg (shag), bigepıl (big apple), lindihop (lindy hop) ve şugarfut (sugarfoot) gibi dans çeşitlerinin kendilerine has özelliklerini bir yana bırakırsak hemen hemen hepsine uyan adım esaslarını şöyle sıralıyabiliriz:

KAVALYE:

1. — (A) Çok çabuk olarak, dizleri bükerek sol ayakla sola doğru bir adım atılır. Sonra gene çok çabuk olarak dizleri düzelterek sağ ayak sol ayağın yanına getirilir.

(B) Aynı yerde kalmak üzere dizler bükülerek sol ayak hafifçe havaya kaldırılıp tekrar yere konur ve dizler düzeltilir.

2. — (A) Çok çabuk olarak, dizleri bükerek sağ ayakla sağa doğru bir adım atılır. Sonra gene çabuk davranarak, dizleri düzelterek sol ayak sağ ayağın yanına getirilir.

(B) Aynı yerde kalmak üzere dizler bükülerek sağ ayak hafifçe havaya kaldırılıp tekrar yere konur, dizler düzeltilir.

DAM:

Damın adımları da kavalyenin adımlarının takip ettiği yöne doğru olmak üzere, aynıdır.

İleriye, geriye. — Sağa, sola doğru yapılan bu hareketlerin bir de ileriye, geriye doğru yapılanı vardır. Bunları şöyle sıralıyabiliriz.

KAVALYE:

1. — (A) Dizleri bükerek sol ayakla ileri doğru bir adım atılır. Sonra çok çabuk olmak üzere sağ ayak sol ayağın yanına getirilir, dizler düzeltilir.

(B) Dizler bükülerek sol ayakla geriye doğru bir adım atılır. Bu durumda kalarak dizler düzeltilir.

DAM:

1. — (A) Dizleri bükerek sağ ayakla geriye doğru bir adım atılır. Sonra çok çabuk olmak üzere sol ayak sağ ayağın yanına getirilir, dizler düzeltilir.

(B) Dizler bükülerek sağ ayakla ileri doğru bir adım atılır. Bu durumda kalarak dizler düzeltilir.

ÇEŞİTLİ MİLLETLERİN DANSLARI

Yukarıda (solda) ilkel kabilelerin av dansları; (sağda) Eski Yunanlılar'ın zarif ve ahenkli dansları; (ortada) Hintliler'in Siva danslarını gösteren tunçtan bir heykel; Aşağıda (solda) Japon, (sağda) Hint dansı

ketleri seyredenler olarak ikiye ayrıldı Böylece, dans etmek bir sanat ve kabiliyet meselesi oldu Toplumlarda sınıf farkları çıkınca bu sınıfların danslarında da kendilerine has özellikler meydana geldi. Halk tabakasının danslarına «halk oyunları» (folklor dansları); yüksek tabakanın danslarına da «salon dansları» denildi. Medeniyet ve kültür seviyeleri gittikçe yükselen toplumlarda dans da bir sanat olarak büyük incelikler, özellikler kazandı Bunun en güzel örneği «bale» dir (Bk. Bale).

Salon Danslarının Gelişmesi

Ortaçağ'daki dinî baskı dansın sanat olarak gelişmesine engel olduğundan insanlar kendi aralarında dans etmenin yollarını aradılar, böylece «salon dansları» ortaya çıktı. Önceleri, erkeklerle kadınların karşılıklı topluluklar halinde katıldıkları bu danslar asîller tarafından kıralın huzurunda yapılırdı Daha sonra, şehirlerin büyümesi, önem kazanmasiyle bir zengin iş adamları, tüccarlar sınıfı ortaya çıktı. Bunlar, sosyal seviyelerinin üstünlüğünü belli edebilmek için asillerin hareket tarzını taklit etmeye başladılar. Böylece, toplantılar düzenliyerek dans etmek bir gelenek halini aldı.

Rönesans'ın başlamasiyle halk sınıfının değer kazanması, dans alanında da kendini gösterdi. Salon dansları halk danslarının canlı, neşeli havasını aldı. Bu etkiyle Avrupa'nın birçok ülkelerinde çeşitli dans türleri çıktı. İtalyanlar'ın «galliard» ı, Almanlar'ın «allemande» ı, Fransızlar'ın «volte» u bu sırada çıkan başlıca dans çeşitleridir.

1700 yılına doğru halk, bu dansların öğrenilmesi, ezberlenmesi güç olan kaidelerinden bıktı, daha rahat, daha serbest dans çeşitleri buldu. Bunlar, 1700'de Almanya'dan çıkan «vals»; 1800'den itibaren Çekoslovakya'dan çıkan «polka», Polonya'dan çıkan «mazurka», birçok Avrupa ülkelerinde beğenilerek oynanan «kadril» gibi danslardır.

1900 yılı dans alanına büyük yenilikler, değişiklikler getirdi. Gençler valsi ağır tempolu buluyorlardı. Onlar daha çok Amerikalı Zencilerin, Güney Amerikalılar'ın hareketli müziklerinin etkisi altındaydılar. Böylece Amerika'dan başlamak üzere «fokstrot» (foxtrot), «çarliston» (charleston), «tango», «pasadoble», «rumba», «konga» gibi danslar bütün Avrupa ülkelerine yayıldı. Caz müziğinin gelişerek yayılmasından sonra dans tempoları da daha hızlı, daha hareketli bir hal aldı. «Sving» (swing), «citerbag» (jitterbug), nihayet «rok end rol» (rock and roll) bu hızlanışın en son örnekleridir.

Çeşitli Ülkelerde Dansın Gelişmesi

Mısır. — M. Ö. 2200 sıralarında yaşamış olan Mısırlılar tanrılarının dans ettiklerine inanırlardı. Böylece, Mısır'da dansın çıkması dinî inançlara dayanır. Din adamlarının, evrendeki gezeğenlerin, güneşin, ayın ahenkli hareketlerini belirten bir çeşit dansları vardı. Hiyerogliflerden anlaşıldığına göre Mısır hükümdarları da tanrıları memnun etmek için dans ederlerdi. Fakat dans edenler erkek olduğundan hareketler çok sert ve kabaydı. M. Ö. 1500'de Mısır İmparatorluğu Yakın Doğu'ya doğru ilerlemeye başlayınca Asya ülkelerinden Mısır'a dans eden kızlar getirildi. Böylece, Mısır dansları hafif hareketler, zarafet ve kıvraklık gibi özellikler kazandı.

Eski Yunanistan. — Eski Yunan danslarının da kaynakları dindir. Onların her tanrı için yaptıkları ayrı dans çeşitleri vardı. Ünlü Yunan tiyatrosu, tanrı Dionysos için yapılan dans şenliklerinden çıkmıştır. Yunanlılar'da bundan başka sosyal amaçlarla yapılan danslar da vardı. Akrobatik danslar, silâhlarla yapılan savaş dansları bunların başlıca örnekleridir.

Roma. — Romalılar'ın kendilerine has özel dansları yoktu. Bu alanda daha çok kendilerinden önce İtalya'da yaşamış olan Etrüskler'in etkisi altındaydılar. Roma İmparatorluğu genişleyip Akdeniz'de egemenlik kurunca Romalılar birçok yabancı ülkeden dans eden sanatkârları toplayıp Roma'ya getirdiler. İspanyol danslarını İspanyollardan sonra en çok seven Romalılar oldu. Bu arada Romalılar, Orta Asya'da, Mısır'da, dans alanına dahil edebileceğimiz «pandomima» sanatını kurdular. Pandomima konuşmadan, el ve vücut hareketleriyle bir hikâyenin anlatılması, ya da bir olayın canlandırılmasıdır. O çağlarda Romalılar bu sanatın zirvesine çıkmışlardı (Bk. Pandomima).

İran. — İranlılar'ın kendilerine has yedi adımlı klâsik bir dansları vardı. Bu da Mısırlılar'da olduğu gibi gezeğenlerin hareketlerini belirten bir şekilde yapılırdı. Fakat onların bu alanda dünyaca tanınmalarını

sağlıyan, «adale dansı» denilen bir çeşit dans şeklidir. Bu dansta oyuncular adalelerini inanılmıyacak şekilde istedikleri gibi kullanma gücünü göstermek için türlü hareketler yaparlardı.

Hindistan. — Doğu ülkelerinin çoğunda olduğu gibi Hindistan'da da el, kol, omuz, baş ve göz hareketlerine dayanan «jest» dansları gelişmiştir. Bu danslarda çeşitli vücut hareketlerinin ayrı ayrı anlamları vardır, bunlar âdeta bir dil meydana getirmiştir. O ülkelerde yaşıyan halk bu dili küçük yaştan öğrenir; yabancılar için ise bu hareketlerin anlamını kavramak çok güçtür. Çünkü bu danslar eğlenceden ziyade büyük bir ciddiyetle dinî hikâyeleri canlandırmak için yapılır.

Hintliler dansın, bir Hindu tanrısı olan Siva'nın ihsanı olduğuna inanırlar. Zamanla Hindu dini Uzak Doğu'da yayıldıkça bu danslar da Siyam, Cava, Birmanya gibi birçok bölgelere geçmiş, her ülkede yerlilerin yaşayış özelliklerine uygun bir şekilde değişikliklere uğramıştır.

Çin. — Dans, Batı dünyasında olduğundan çok önce Çin'de başlıbaşına bir sanat olarak gelişmişti. İlk çağlarda Çinliler yalnız kıralın karşısında şenliklerde, ya da cenaze törenlerinde, dans ederlerdi. Bunların dışında bir de dinî felsefeleri, sağlık konusundaki bilgileri öğretmek için yapılan danslar vardı. M. S. 700 yılında Çin tiyatrosunun başlamasiyle dans da ince bir sanat anlayışı içinde gelişmişti. Çin tiyatrosunda dekor ve ışıktan çok dansın yeri büyüktür. İstenilen hava oyuncuların fevkalâde renklerle işlenmiş zengin kıyafetleriyle yaratılır, bu elbiselerdeki çeşitli desenlerin ayrı ayrı anlamları vardır. Sahnede yapılan dans gösterileri eskiden olduğu gibi bugün de saatlerce sürer.

Japonya. — Japon danslarında hareket özellikleri bakımından en çok Çin danslarının etkisi görülür. Japonlar'ın «Noh» ve «Kabuki» denilen iki çeşit tarihî dansları vardır. Bunlardan ilki çok ağır, yeknesak hareketlerle yapılır; ikincisi daha ritmik ve neşelidir. Japon tiyatrosu bu iki dans şekline müzik, sözler ve bir konu eklenmesiyle doğmuştur. Japonya'da bundan başka bir de geyşa kızlarının eğlence maksadiyle yaptıkları köy dansları gelişmiştir.

Millî danslarda müzik kadar kıyafetin de büyük önemi vardır. Değişik bölgelerde dans edenlerin giydikleri yerli kıyafetler birtakım özellikler gösterir. Burada Kars yakınlarında yerli kıyafetleriyle dans eden iki genç görülüyor.

Türk Dansları

Batı Türkleri'nin dansları 1) Dinî, 2) Klâsik, 3) Halka ait danslar olmak üzere üç bölümde incelenebilir.

1. — Dinî Türk Dansları: Daha çok tekkelerde gelişmiş, tamamiyle dinî bir hava içinde kalmıştır. (Bk. Mevlevilik; Semâ).

2. — Klâsik Danslar: Daha çok şehirlerde gelişmiştir, klâsik Türk müziğinin havalariyle oynanır. Başlıcaları şunlardır:

Köçekçe: «Köçek» denilen dans sanatkârlarının meydana getirdiği «Köçek takımı» tarafından oynanır. Türk müziğinde türkü şeklindeki eserlerden ritimce elverişli olanlarının arka arkaya, süit şeklinde çalınmasiyle oynanır. Klâsik bestekârlar da köçekçe bestelemişlerdir. «Köçekçe» denilen bu türkülerde usulün pek belirli ve iyi yerleşmiş olması şarttır. Köçekçeler, Anadolu ve Rumeli'ye mahsus olup, sonradan klâsikleşmiş oyun havalarıdır. Yüzyıldan beri köçek ve köçek takımları ortadan kalkmıştır. 3 ilâ 70-80 arasında köçekten teşekkül eden köçek takımları, muhtelif usul vurma aletleriyle «velveleli usul» vurarak dans ederlerdi. Giyimleri olağanüstü zengindi, elbiseler en pahalı kumaşlardan yapılır, Türk terzilik sanatının şaheserleri olurdu. Hattâ ünlü sanatkârlar, mücevherli başlık ve cepken giyerlerdi. Köçekçe takımları, aynı makamdan 6-8 köçekçenin sıralanmasından meydana gelir, başlangıçta nispeten ağır hareketli olan parçalar gittikçe yürükleşir, coşkunlaşırdı. İki köçekçe arasında uzunca aranağmeler olduğu gibi, aynı parçanın bölümleri arasında da aranağmeler bulunurdu. Yer yer, bilhassa kemençeyle, demli ve nadiren demsiz taksimler yapılır, oynak bir oyun havası ile dans sona ererdi.

Tavşanca: «Tavşan» denilen sanatkârlar tarafından oynanan klâsik Türk dansıdır. Köçekçeden farklıdır, ayakların ve topukların yere muayyen ahenklerle vurması bakımından, gerçek bir maharet ister.

Çiftetelli: Klâsik Türk dansının orta tabaka şehir halkı arasında yayılmış, oldukça bayağılaşmış bir çeşididir. Demli bir yaylı ve nefesli saz taksimiyle, yer yer ağır ve çok kıvrak bir oyun havasıdır, daha çok kadınlar oynar.

3. — Halk Dansları: Daha çok Anadolu'da gelişmiş, bugüne kadar özelliklerini korumuş millî oyunlardır. Başlıcaları şunlardır:

Zeybek: Batı Anadolu'nun bu ünlü oyunu,

Milletlerarası millî dans gösterilerinde Türk toplulukları parlak sonuçlar almakta, bütün dünyanın takdirini kazanmaktadırlar. Bu fotoğraf Erzurum Halk Oyunları topluluğunu bir oyun sırasında göstermektedir.

heybetli, muhteşem, erkekçe ve kabadayıca bir karakterdedir. Danstan fazla bir «gösteriş» sayılabilir, duruş, yüzün ciddî ve mehabetli ifadeleri çok önemlidir. «Ağır aksak» ve «orta aksak» usullerinde olur, ağır çalınır. Aksaklarına, yani yürüklerine, Ege'de, aşağılamak için «kadın zeybeği» denir, bu yürüklük, oyunun heybetine uygun görülmez. Fakat son derece yürük çalınan zeybek havaları da vardır, bunlara bilhassa Karşıyaka'da raslanır. Bunlarda bacakların hareketi gözle takip edilemiyecek bir hız alır, vücut dönüşleri, âni duruşlar baş döndürücü bir hızda olur. Balıkesir'e doğru ayak vuruşlarının önemlileştiği görülür. Elde yatağan olarak oynanırsa, bu ayak vuruşları dehşetli denilebilecek bir heybet gösterir. Zeybek havalarında «Oynak» usulü de görülür.

«Zeybek» kelimesi aslında «efe» demekse de, «zeybek oyun havası» nın kısaltılmışı olarak kullanılır. Elimizde pek çok zeybek havası vardır. Klâsik bestekârlar da zeybek bestelemişlerdir, Tamburi Cemil Bey bunlardan biridir. Sahibi bilinmiyen Batı Anadolu zeybek havalarının bazıları, Türk ırkının toplumsal dehasına, yaradılış özelliğine örnek gösterilebilecek değerdedir.

Bar: Doğu Anadolu'ya mahsus, el ele tutuşmak suretiyle, davul-zurna eşliğinde topluluk halinde oynanan bir halk dansıdır. Elimizde halk müziğinden derlenmiş pek çok bar havası vardır.

Halay: Sivas, Erzurum yöresine mahsus bir çeşit ağır «bar» dır, kol kola tutunan bir küme tarafından oynanır. Elinde bir mendil tutarak en basta bulunan oyuncu ötekileri idare eder.

Kaşık Oyunu: Çalparanın Anadolu halk müziğindeki şekli olan, uzun bir çift tahtadan ibaret bulunan alet avuç içlerinde vurularak oynanır. Orta Anadolu'da çok görülür. İleri hamleler, kol ve bel hareketlerinin kıvraklığı önemlidir.

Horon: Doğu Karadeniz'de Devr-i Turan (7/8) usulünde bestelenmiş, melodice çok fakir ve yeknesak, fakat ritimce canlı oyun havalariyle oynanır. Ayak vuruşları ve diz kırışlariyle kolların havaya doğru duruşları önemlidir.

Hora: Rumlar'dan Türkler'e geçmiştir. Yürük tempolu olup ayak vuruşları önemli rol oynar.

Sirto: Nîm Sofyan (2/4) usulünde bir oyun havasının eşliğinde, birbirlerinin omuzlarına el atmış veya el ele tutuşmış bir topluluk tarafından, bir halka teşkil etmek suretiyle oynanır. Bir çeşit farandol olan bu oyun, XIX. yüzyılda Rumlar'dan Türkler'e geçmiştir. Miyanhaneyi teşkil eden bölüme «susta» denir. Son devir Türk bestekârları pek çok Sirto bestelemişlerdir.

Longa: XIX. yüzyılda Rumenler'den Türkler'e geçen bir halk dansıdır. Nîm Sofyan (2/4) usulündedir. 4, bazan 3 kısa haneden ibaret olan bu oyun havalarında her hane, mülâzimeye (nakarata) bağlanır. Bir ara taksiminden sonra parça bir kere daha yürük olarak çalınır. Ethem Efendi'nin Şehnaz Longa'sı milletlerarası bir ün kazanmıştır.

Son zamanlarda Osmanlı İmparatorluğu'na dahil kavimlerden Türkler'e geçen bu oyun havalarında müzik, Türk müziğidir. Çünkü Türk müziği meselâ Balkanlar'ın bütün mahallî müziklerini silip süpürmüş, makam ve usulleriyle kendini ora halkına kabul ettirmiştir. Onun için, Balkanlar'dan doğmuş dansların mensup oldukları milletlere ait bütün parçaları Türk müziğiyle yapılmıştır, yalnız dansın oynanışı o milletlere mahsustur (Bk. Koreografi).

DANTE ALİGHİERİ (1265 - 1321)

Dünya edebiyatının en ünlü kişilerinden olan bir İtalyan şairidir. Daha çok «Divina Commedia» (İlâhî Komedya) adlı eseriyle tanınmıştır.

Dante

Dante, Floransa'da doğdu. Hayatının ilk yılları hakkında fazla bir bilgi edinilememiştir. Yazılarında kendi anlattığına göre, küçük yaşta babasını kaybetmiş; annesi ona, iyi bir öğrenim yapabilmesi için, zamanının ünlü fikir adamlarından, şairlerinden olan Brunetto Latini'den ders aldırtmıştır. Daha sonra Bologna'da, Padua'da felsefe, Paris'te de ilâhiyat okumuştur.

Bu sırada Floransa'nın siyasî durumu çok karışmış, memleket Beyazlar ve Siyahlar olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Dante, Beyazlar'ı tutuyordu. 1302'de Papa taraftarı olan Siyahlar idareyi ele alınca Dante, diğer Beyazlar'la birlikte Floransa'dan çıkarıldı.

Bu tarihten sonra Dante, Arezzo, Padua ve Verona gibi birçok şehirlerde gezdi; onun değerini takdir eden kimselerin yardımlariyle yaşadı. «İlâhî Komedya» yı bu devredeki hayatının bir sonucu olarak yazdı.

Dante'yi hayatında ve yazılarında en çok etkilemiş olaylardan biri de Beatrice Portinaci adlı genç bir kıza olan aşkıdır. Beatrice, Simone de Bardi adında bir asîlle evlenip genç yaşında da öldüğü halde Dante onu hiçbir zaman unutamamıştır.

«İlâhî Komedya» Dante'nin tek eseri olmamakla beraber en önemlisidir. Eser başlangıçta «Commedia» (Komedya) başlığı altında yazılmış; «ilâhî» anlamına gelen «Divina» kelimesi sonradan, esere hayran olan XVI. yüzyıl edebiyat dünyası tarafından eklenmiştir. «Divina Commedia», bir destan olarak kabul edilmekle beraber o zamana kadar yazılmış destanlardan çok ayrı bir yapısı vardır. Batı'da «Ortaçağ'ın karanlık ve hüzünlü atmosferinde yüce bir güzellik» olarak kabul edilen bu eserin büyük Arap edibi Ebûl-Alâ Maarri'nin «Risâletül-Gufrân» ından, kopya denecek derecede alındığı 1918'de İspanyol bilgini M. A. Palacio tarafından kesin olarak ispat edilmiştir. Bu durum Avrupa'da büyük bir sinirlilik yaratmışsa da sonradan bütün bilginler bunu kabul etmişlerdir (Bk. Ebûl-Alâ Maarrî).

Dante'nin diğer önemli eserleri şunlardır: «Vita Nuova» (Yeni Hayat); «Convivio» (Ziyafet); «Monarchia» (Monarşi).

Bibliyografya:

İlâhi Komedya (Çev. Dr. Feridun Timur, 1956); İlâhi Komedi (Çev. Hamdi Varoğlu, 1938, 1948).

DANTELÂ

İplikle ağ gibi örülerek veya bir kumaşın kenarına işlenerek meydana getirilen ince örgüdür. «Tentene» de denir. Oya da bir çeşit danteldir (Bk. Oya). Daha çok

«İLÂHÎ KOMEDYA» DAN BİR PARÇA

ESERİN kahramanı Dante'nin kendisidir, olayları kendi başından geçmiş gibi anlatır. Hikâyelerini anlattığı kimseler de kendisinin günlük hayatında tanıdığı insanlardır.

Destan Dante'nin kendisini bir ormanda bulmasıyla başlar. Bu orman dünya kaygularını temsil eder. İnsanın aydınlığa kavuşması için bu ormandan kurtulması gerektir. Bu kurtuluş da ancak ruhun, sırasiyle, Cehennem'den, Âraf'tan, Cennet'ten geçmesiyle olacaktır. «İlâhî Komedya» da, böylece, üç bölüme ayrılır.

Dante ormanda ünlü Lâtin şairi Vergilius'a raslar. Vergilius ona Cehennem'de, Âraf'ta yol gösterir. Cennet'e gelince, Dante'yi sevgilisi Beatrice'yle baş başa bırakır. Dante'ye Cennet'te Beatrice yol gösterir. Dante, birkaç kat olan Cennet'ten en üst kata kadar yükselerek, Tanrı'ya varır, evrenin bütün sırlarına erer. Aşağıdaki parçada Dante, Vergilius'la beraber Ahret Kayıkçısı Karon'un kayığına binişlerini anlatıyor.

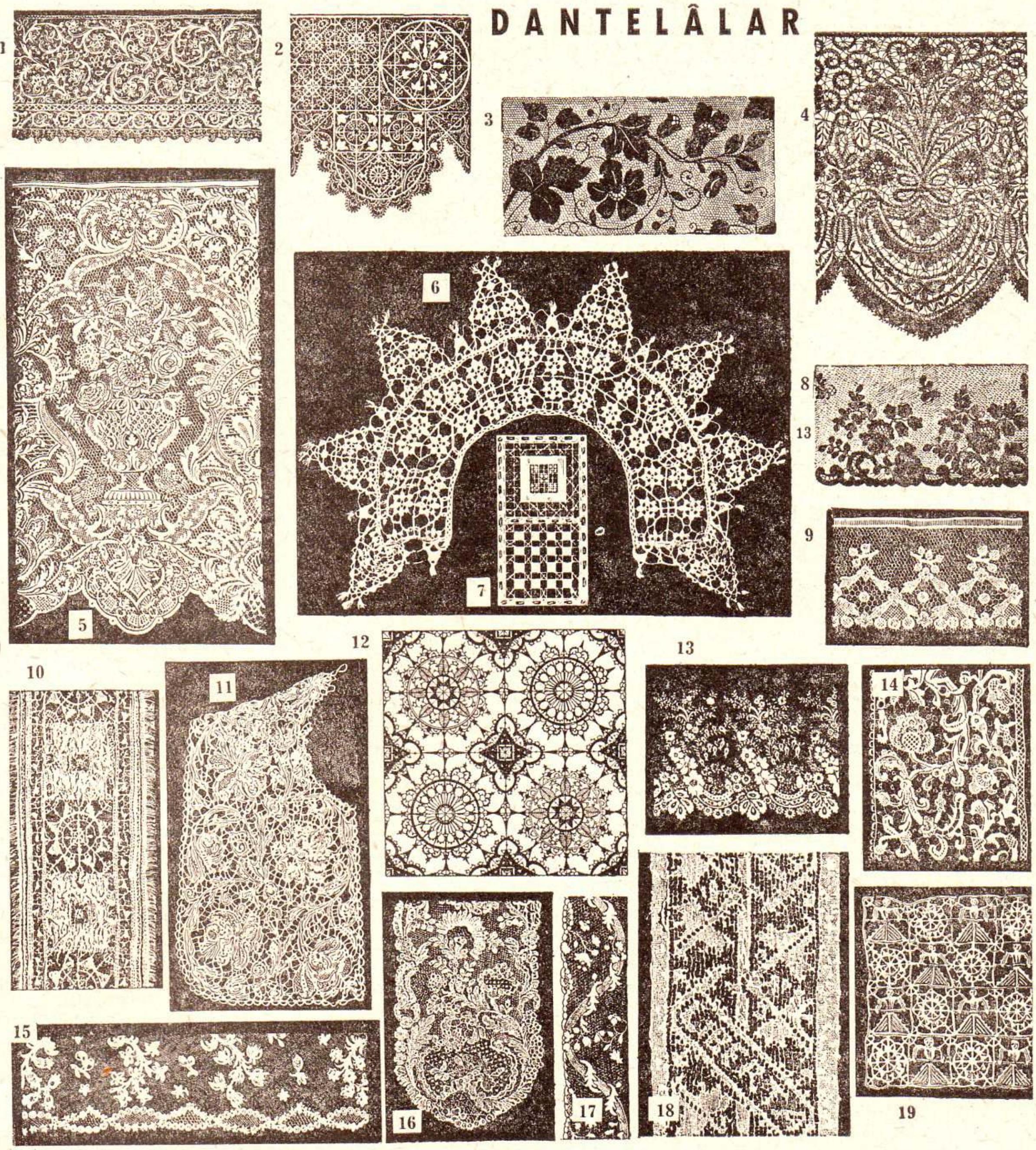
İşte o anda, kayığa binmiş ak saçlı bir ihtiyar gördük.

— «Vay halinize!» diye bağırıyordu. «Cehennemlik ruhlar, gökyüzünü bir daha göreceğinizi hiç ummayın. Ben sizi karanlıklar ülkesine, sonsuz ateşler, buzlar ortasına götüreceğim. Sen, ey buraya gelen canlı adam, ölülerin arasından çekil!»

Bunun üzerine, kılavuzum: «Karon» dedi, «inadı bırak, fazla durma üzerinde!»

Bu sözlerden sonra, kokmuş bataklık kayıkçısının sakallı yüzünden, gözlerine yıldırıcı ateşler doldurmuş olan öfkenin izleri silindi. Fakat Karon'un sert sözlerini işitmiş olan çıplak ve bitkin ruhlar renklerini değiştirdiler, dişlerini gıcırdattılar, isyan ediyorlar, analarına-babalarına, çocuklarına, torunlarına, insan cinsine, doğdukları yere, zamana lânetler savuruyorlardı. Sonra Tanrı'dan korkmıyan her insanı beklemekte olan korkunç nehrin kıyısında gözyaşlarını dökerek birleştiler.

DANTELÂLAR

Dantelâlar iğne veya mekikle yapılır. Alanson iğnesi, Argenton iğnesi, Brüksel dantelâsı, Venedik iğnesi, Kolber iğnesi, iğneyle yapılan dantelâ çeşitlerindendir. Valensiya dantelâsı, Malines dantelâsı, Fransa'nın Chantilly şehrinde yapılan dantelâlar ise mekik işi örnekleridir, bizde bunlara «kopana» da denir. Venedik iğnesi dantelâların özelliği geometrik şekillerden meydana gelmesi, birbirine şeritlerle tutturulmuş olmasıdır. Brüksel dantelâlarının başlıca özelliği iplik atma şekillerinin değişikliğidir. İspanyol dantelâlarının özelliği ipliklerinin çeşitli renklerde olması, içinde sırma bulunmasıdır Valensiya dantelâları zeminlerinde lâle, karanfil gibi çiçeklerin bulunmasiyle ayrılır.

Bu sayfadaki resimler: 1 — Kolber inğesı, iğne işi (XVII yüzyıl): 2 — Venedik dantelâsı, iğne işi (XVI. yüzyıl); 3 — İspanyol dantelâsı, mekik işi; 4 — Siyah ipekten mekik işi Puy dantelâsı; 5 — Argentan iğnesi etek dantelâsı, (XV. yüzyıl); 6 — Venedik iğnesi, yaka dantelâ iğne işi (XVI. yüzyıl); 7 — Muşabak denilen kafesli dantelâ; 8 — Siyah dantelâ, mekik işi (XVIII. yüzyıl); 9 — Küçük atmalı Alanson dantelâsı, iğne işi (XVI Louis çağı); 10 — Kafesli dantelâ (XVI. yüzyıl); 11 — Flândre iğnesi, yaka dantelâsı, mekik ve iğne işi; 12 — Alman işi kafesli dantelâ (XVIII. yüzyıl); 13 — Tül üzerine iğne, ya da mekikle örülmüş çiçeklerden bir Brüksel Volan dantelâsı; 14 — «Point de Rose» denilen iğne işi dantelâ (XVII. yüzyıl); 15 — Örme ağ üzerine İngiltere işi denilen işlemeli dantelâ, mekik işi; 16 — Malines denilen kârlı zeminli dantelâ mekik işi: 17 — Argentan iğnesi dantelâ, mekik işi (XV. Louis çağı); 18 — İplik çekme usuliyle yapılmış işleme; 19 — Venedik iğnesi dantelâ, iğne işi (XVI. yüzyıl).

kadın elbise ve çamaşırlarını, yastık, örtü, vs. gibi şeyleri süslemekte faydalanılır. Kullanılış yerine göre keten, pamuk, yün, naylon, ipek gibi iplik ve tirelerden, bazan da altın ve gümüş ipliğinden yapılır.

Dantelin tarihi ancak XV. yüzyılın sonlarından başlar. Her ne kadar çok eskiden Doğu'da kadınların kullandıkları üzerleri şekilli ve çok ince kumaşlar varsa da bunlara dantel demek doğru olmaz. Avrupa'da değerli ve pahalı kumaşlardan yapılmış süslü elbiselerin giyilmeye başlanması Haçlı Seferleri'nden sonra olmuştur. Kısa zamanda zenginler arasında yayılan süslü elbise merakiyle dantel modası da başlamış, kadınlarla beraber erkekler de kıyafetlerinde dantele büyük önem vermişler, yakalara, kol ağızlarına dantel koymak moda haline gelmiştir. Fransız Kıraliçesi Cathérine De Médicis İtalyan ressamlarına dantel motifleri çizdirmiştir.

Avrupa'da en iyi ve güzel danteli İtalya'da Venedikliler, Cenovalılar ve Milanolular yapıyordu. Venedik dantelleri ötekilerden kat kat üstündü. Bunlar elle işlenerek meydana getiriliyordu. Zamanla Belçika'da mekikle dantel yapılmaya başlandı. Böylesi hem daha kolay, hem daha çabuk oluyordu. Flandre eyaletinde işlenen bu danteller zamanla Venedik dantellerinin ününe erişti. Artık dantel zevki bütün Avrupa'ya yayılmıştı. Elbiseler, şapkalar, takkeler, daha birçok giyim eşyası dantelle süsleniyordu. Bundan dolayı Belçika muazzam para kazanmaya başlamıştı. Bunu gören başka memleketler de dantel yapmaya önem verdiler, birçok yerlerde resmî kimseler tören kıyafetlerinde dantel bulundurmaya zorlandılar. Bu arada Fransa ve İspanya'da da dantel merakı ve yapımı yayıldı.

1768'de Hammond adında bir İngiliz işçisi çorap makinesinde dantel örebileceğini düşündü, pek de fena olmıyan bir sonuç elde etti. 1824'te Fransa'da Lyon'da Colas ve Delompré bu konuda çok çalışmış olan Jaquard'ın sistemini geliştirdiler. 1832'ye doğru Nottingham'da dairevi bir makineden faydalanarak çok güzel dantel örnekleri yapmayı başardılar. 1836'da Ferguson, Jacquard sistemiyle dairevi sistemi birleştirdi, 1881 yılında da Mallière adında bir mühendis bugün kullanılan dantel makinelerinin ilkini yaptı. Bundan sonra dantel kısa zamanda ticaret dünyasının bellibaşlı endüstrilerinden biri haline geldi.

DANTON, George Jacques (1759 - 1794)

Danton

Büyük Fransız İhtilâli öncülerinden biridir. Arcis-sur-Aube'de doğdu. Orta sınıftan bir aileye mensuptu. 1780 yılında Paris'te hukuk öğrenimi yaparak avukat oldu. Bir hukukçu olarak, yapılan haksızlıkları, hataları görüyor, bunlara b i r s o n vermek gerektiğine inanıyordu.

Danton bu tutumundan dolayı, o sırada Fransa'da kurulmuş olan ve aşırı cumhuriyetçilerin meydana getirdiği Jakobenler Klübü'ne katıldı (Bk. Fransız İhtilâli). 10 ağustos 1792'de Kıral XVI. Louis tahttan indirilince Fransa bu ihtilâli hazırlıyanların eline geçti; cumhuriyet ilân edildi. Danton ve arkadaşları bundan sonra XVI. Louis'yi idam ederek kıralcılarla mücadele etmek üzere bir Halkın Selâmeti Komitesi, bir de İhtilâl Mahkemesi kurdular. Bu komite Fransa'da Terör (şiddet) idaresine baş vuruyor, yeni rejim aleyhtarları giyotinle idam ediliyordu. Danton bunu yanlış bulduğunu, «İhtilâl evlâtlarını yemeye başladı» şeklindeki sözleriyle belirtti, Terör idaresine son verilmesini istedi. Fakat şiddete taraftar olan, ayrıca Danton'un gücünü kıskanan Robespierre, onu vatan haini ilân ederek İhtilâl Mahkemesi'ne verdi. Danton «Öldürmekte devam edeceğime öldürülmeyi tercih ederim» diyerek mahkemeye çıkmaktan kaçınmadı. Mahkeme onun idamına karar verdi.

Danton'un 1794'te, otuz dört yaşında, giyotinle öldürülmeden önce söylediği son sözler şunlar oldu: «İhtilâl Mahkemesini bir yıl önce ben kurmuştum. Bugün Tanrı'dan ve insanlardan bu hatamdan dolayı beni affetmelerini dilerim.»

DAPHNE

Daphne

Eski Yunan mitolojisinde, bir su perisidir. Nehir tanrısının kızıdır. Şiir ve müzik tanrısı Apollon bu peri kızını kendisinden kaçtığı için, defne ağacı haline getirmiştir. «Defne» kelimesi de buradan gelir. Efsane şudur:

Daphne, Apollon'u seviyordu. Fakat ondan kaçması da tabiî görülmeliydi, çünkü tanrılara âşık olan kızlar, sonunda ya kendini öldürmek, ya da sürgüne gitmek zorunda kalıyorlardı. Bununla beraber, Daphne fâni sevgili de istemiyordu. Bu yüzden babasının sitemlerini dinlememek için, sık sık ormana dalıyor, tabiatın koynunda avunmaya çalışıyordu. Günün birinde Apollon'a rasladı. Onu görünce kaçmaya başladı. Apollon da onu kovalıyordu. Daphne, tam Apollon'un nefesini omuz başında hissettiği sırada babasının nehrine yaklaşmış olduğunu gördü, «Babacığım, bana yardım et!» diye bağırdı. Bu sözler ağzından çıkar çıkmaz, içine bir uyuşukluk geldi, konuşamaz oldu.. Ayaklarının altında kökler bitiyordu. Birden, her yanından yapraklar fışkırdı. Daphne ağaç oluvermişti.

Apollon: «Ey kızların en güzeli, seni ebediyen kaybettim,» diyordu. «Fakat bundan sonra sen benim ağacım olacaksın. Savaşlardan muzaffer çıkan adamlarım, zaferlerini senin yapraklarından yapılan taçlar takarak kutlıyacaklar. Her yerde zafer ve sulhun timsali olacaksın.»

Defne ağacı ve yapraklarının sulh ve zaferi temsil etmesi bu hikâyeden çıkmıştır. Roma imparatorları başlarına defne dallarından yapılmış taçlar taktıkları gibi, eski çağlarda, başarı gösteren bilginlere, şairlere defne yaprağından taçlar giydirirlerdi.

DÂRÂ (M. Ö. 550-M. Ö. 486)

Dârâ

Pers İmparatorluğu'nun en büyük hükümdarıdır. M. Ö. 521'de altı büyük asîlzadeyle birleşerek Gavmata isyanını bastırdı, çok geçmeden de egemenliği ele aldı. Kırallığının ilk yıllarında egemenliğini sağlamlaştırmak için uzun, yıpratıcı savaşlara girişti. Önce karışıklık içinde olan Babilliler'e saldırdı. Babil'e sığınan Babilliler yirmi ay dayandılar, sonunda bir ihanet yüzünden çöktüler. Dârâ, Babil şehrindekilerin çoğunu öldürttü, geri kalanını da köle olarak aldı, şehrin sûrlarını yerle bir etti (519).

Dârâ bundan sonra Babil'deki, İran'daki, Medya'daki ve diğer ülkelerdeki isyanları bastırmak için savaştı (518-513). Bir yandan da kendi imparatorluğunu teşkilâtlandırmaya çalışıyordu. Ülkesini yirmi satraplığa bölmüştü. Bu satraplıklar iç işlerinde bağımsızdılar. Dârâ, merkezin baskısını satraplıklar üzerinde iyice hissettirebilmek için posta teşkilâtı kurmuş, ayrıca bugünkü telgraf gibi işaretlerle bir haberi kısa zamanda çok uzaklara gönderebilmenin yolunu bulmuştu. Yurdun her köşesinde hayvan yetiştirme işlerine, aynı zamanda tarıma büyük önem vermişti.

Dârâ 513 yılına doğru İskitler'e savaş açtı. Fakat İskitler kaçarlarken bütün yiyecekleri yok ediyor, kuyuları dolduruyorlardı. Dârâ tam bir yıl İskitler'in peşinden koştu, onlarla karşılaşamadığı gibi ordusunu da açlıktan, yorgunluktan kaybetti. Bu sıralarda Hindistan'ın, İyonya'nın, Trakya'nın bir kısmını ele geçirmesi Dârâ'ya önceki yenilgilerini kısmen unutturmaya yetti (501).

Dârâ'nın Yunanistan'la Savaşı

Dârâ Yunanistan'ı ele geçirmek istiyordu. Uzun süren hazırlıklar sonunda 495'te ordusunu harekete geçirdi. Böylece Birinci Med Savaşı başlamış oluyordu. Fakat Mardonius komutasındaki ordu bozguna uğradı, ayrıca donanma da Athos (Aynaroz) da fırtınadan perişan oldu. Dârâ beş yıl daha hazırlanıp yeniden harekete geçti. Ordusu önceleri bazı başarılar elde ettiyse de sonunda Marathon'da Miltiyades'le karşılaştı. Çok kanlı bir savaştan sonra yenildi (Bk. Maraton Savaşı).

Dârâ, Yunanistan'a yeniden saldırmak için savaş hazırlıkları yaptığı bir sırada, otuz altı yıllık hükümdarlıktan sonra öldü. O çağa kadar dünyanın görmediği büyüklükte bir imparatorluk bıraktı. Çok sayıda çocuğu vardı. Bunlardan biri de Serhas'tır.

Dârâ, Persepolis yakınlarındaki Nakş-i Rüstem'de Pers kırallarının mezarına gömüldü. Persepolis şehrinin yapılmasına Dârâ zamanında başlanmış, Serhas zamanında bitirilmiştir. Şehir sonradan Büyük İskender tarafından yok edilmiştir.

DARBIMESEL (Bk. ATASÖZÜ)

DARBUKA

Darbuka

Türk müziğinde kullanılan ve usul tutmaya yarıyan bir alettir. Dibi delinmiş bir çömleğin üzerine deri geçirilerek yapılır, diz üstüne yanlamasına yerleştirilip parmaklarla vurularak çalınır. Bugün «darbuka» kelimesi tenekeden yapılanlar için kullanılıyor, çömlekten yapılanlara «dümbelek» deniliyor; dümbeleğe Anadolu'da «küp» denir.

D'ARC, Jeanne (Bk. JEANNE D'ARC)

DARENDE

Doğu Anadolu bölgesi'nin Yukarı Fırat bölümünde Malatya iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Hekimhan ve Akçadağ, güneyde Maraş'ın Elbistan, batıda Sıvas'ın Gürün, kuzeyde aynı ilin Kangal ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Ayvalı ve Balaban adında bucakları, bunlara bağlı 47 köyü vardır.

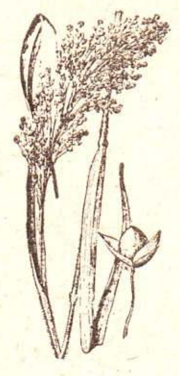
Yüzölçümü: 1.984 km^2

Nüfusu: 35.145 (1960 sayımı)

Güneybatı - kuzeydoğu doğrultulu Doğu Toroslar'la Uzunyayla arasında kalan çukur havzalardan biri de Darende havzasıdır. Darende ilçesi bu havzayı ve çevrelerindeki yükseklikleri kaplar.

Kasaba. — İlçe merkezi Darende kasabası Fırat'ın kollarından Tohma Suyu üzerinde denizden 1.080 m. yükseklikte kurulmuştur. 15 mahalleden meydana gelen kasaba 6.945 nüfusludur (1960 sayımı). En yakın demiryolu istasyonu 84 km. uzaklıktaki Hekimhan'dır. Darende, il merkezi olan Malatya'ya 125 km. lik bir yolla bağlıdır. Kasabada dokumacılık ve dericilik gibi küçük sanatlar vardır.

DARI

Darı ve tanesi

Tohumları birçok yerde buğday yerine besin maddesi olarak kullanılan bir tahıldır. Orta Asya'da Türkler tarafından ilk önce darı tarımı yapıldığı sanılmaktadır. Darı tarımı buradan Akdeniz memleketlerine geçmiş, oradan da dünyaya yayılmıştır.

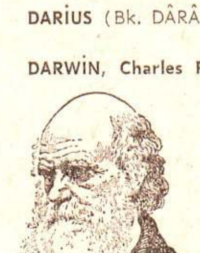
Darı kuraklığa dayanabilen, sıcaktan hoşlanan bir bitkidir. Gelişmesi öteki tahıllardan daha çabuktur. Büyümesini 115 - 120 günde tamamlar. Killi topraklardan pek hoşlanmaz, kumlu topraklarda daha kolay yetişir.

Darı baharda havalar ısınmaya başladığı sırada ekilir. Tohumlar ya sabah erken, ya da akşamları ekilmelidir. Ekiliş sona erdikten sonra yağmur yağar da toprağın üstü kabuk bağlarsa toprağı tırmıklamalıdır. Fidanlar büyümeye başlayınca da toprak çapalanır, yabani otlar temizlenir. Olgunlaşan başaklar zaman zaman toplanmalıdır. Makasla kesilen başaklar tokmaklarla dövülerek taneleri ayrılır.

Birçeneklilerin buğdaygiller familyasından olan darıdan memleketimizde boza yapılır (Bk. Boza). Ayrıca, darı taneleri kuşlara yem olarak verilir. Kuzey Afrika memleketlerinde darı halkın günlük besin maddeleri arasında önemli bir yer tutar. Bundan kuskusa, pilâva benziyen yemekler yaparlar. Sudan'da da darıdan «dolo» denilen bir içki elde ederler.

DARİUS (Bk. DÂRÂ).

DARWİN, Charles Robert (1809-1882)

Darwin

Evrim teorisiyle tanınmış bir Ingiliz biyoloji bilginidir. İngiltere'de Shrewsbury'de doğdu. Öğrenimini Edinburgh ve Cambridge üniversitelerinde yaptı. Babası onu bir din adamı olarak yetiştirmek istiyorsa da Darwin daha çok tabiî ilimlerle ilgileniyordu.

1831'de Darwin üniversiteyi bitirdiği sırada İngiltere hükümeti, ilmî araştırmalar ve gözlemler yapmak üzere «Beagle» adında bir gemiyi dünya turuna çıkarmaya hazırlanıyordu. Darwin'in üniversiteden öğretmeni olan tanınmış maden ve bitki uzmanı Henslow onun da bu yolculuğa katılarak biyoloji alanında incelemeler yapmasını sağladı. 1831-1836 arasındaki beş yıllık yolculukta Darwin ilim tarihinin en önemli çalışmalarından birini yaptı. Gezdikleri çeşitli ülkelerdeki bitki ve hayvan cinslerini inceledi. İngiltere'ye dönüşünde, edindiği bilgilere dayanarak, jeoloji ve zooloji üzerine yazdığı eserlerini yayınladı. Bu çalışmaları ve eserleri sonunda, kısa zamanda ilim dünyasında tanındı.

Darwin bir yandan da Beckenham yakınlarındaki köy evinde çalışmalarına devam ediyor, sağlam ve kuvvetlileri yaşatıp zayıfları yok eden ve «natural selection» (tabiî ayıklanma) diye adlandırılan tabiat kanunu ile ilgili sonuçlara varıyordu. Nihayet 1859'da, ilim arkadaşlarının etkisiyle Darwin, ünlü evrim teorisini ortaya koyan ve açıklıyan «The Origin of Species by Means of Natural Selection» (Tabiî Ayıklanma Yolu ile Türlerin Doğuşu) adlı eserini yayınladı. Büyük tartışmalara yol açan bu kitabından on iki yıl sonra da «The Descent of Man» (İnsanın Gelişi) adlı eserini yayınladı.

DARWİN'İN EVRİM TEORİSİ

EVRİM TEORİSİ ünlü bilgin Charles Darwin tarafından geliştirildiği için «Darvinizm» adiyle de anılır. Evrim teorisi, yeryüzündeki canlı yaratıkların devamlı bir değişme halinde olduklarını örneklerle anlatır. Darwin çalışmaları sırasında, bitki ve hayvanların süratle çoğaldığı, dünyamızın bunları barındırmaya kâfi gelmediği sonucuna varmıştı. Darwin'e göre, yeryüzündeki canlı yaratıklar, var olmak, yaşamak için aralarında boyuna savaşırlar. Var olmaya lâyık görülenler, şartlara uyanlar hayatta kalır. Aynı türden hayvan ve bitkilerde eş birtakım özellikler vardır, var olma, yaşama savaşı için lüzumlu olan bu özellikler nesilden nesile geçer. Darwin'in «Natural Selection» (tabiî ayıklanma) veya «Survival of the Fittest» (en uygun olanın kalışı) teorisinin esası budur. Tabiat, çevresinde yaşamaya elverişli olan bitki ve hayvanları kendiliğinden seçip yaşatır, geri kalanlar ya yok olur, ya da başka türler meydana getirir.

Evrim teorisi, başlangıçta, yanlış anlaşılmış, Darwin'in insanların maymundan geldiklerini ileri sürdüğü sanılmıştı. Halbuki Darwin insanların ilk dedelerinin dört ayaklı, kuyruklu, uzun tüylü bir yaratık olduğunu söylemişti.

İnsanların bugünkü biçimlerini maymundan alıp almadıkları, uzun tartışmalara konu olmuştur. Bugün de evrim teorisi kabul edilmekle beraber, bazı tenkidlere de uğramaktadır (Bk. Evrim).

DARWİN VE BÖCEKLER

Darwin, Cambridge Üniversitesine devam ederken, kendini derslerle pek fazla yormuyor, ancak imtihanlarda geçecek kadar not almaya bakıyordu. Boş vakitlerini de avlanmakla, ata binmekle, böcek toplamakla geçiriyordu.

Darwin, o kaygusuz günlerinden bahsederken şöyle diyor:

«Cambridge'deyken, böcek toplamak kadar bana zevk veren bir şey yoktu. Böcekleri sırf eğlenmek için topladığımı itiraf etmeliyim. Yoksa, topladığım hayvanların üzerinde inceleme falan yapmıyordum. Merakım, sadece, böcekleri toplayıp onlara aklıma estiği gibi adlar takmaktı.

Bir gün, kırlarda gene böcek avcılığına çıkmıştım, birden gözüme iki tane harikulâde böcek ilişti. O güne kadar bu böcekler gibisini hiç görmemiştim. Hemen iki elimi uzatıp böcekleri yakaladım. Avuçlarımı sımsıkı kapamıştım. Derken, bir üçüncü böceğe daha raslamıyayım mı? Bu da çok değişik bir böcekti. Onu gözden çıkarmaya razı olamazdım. Fakat ellerim de doluydu. Çarnaçar, böceğin üzerine doğru eğilip hayvanı ağzıma aldım. Böcek zehirliymiş. Dilimi fena halde yakmıştı. Heyecanla böceği dışarı tükürürken elimdeki böcekleri de, farkına varmadan, atmışım. Böylece, bir böcek derken üç böceği de kaybetmiş oldum. Bu olay aklıma geldikçe hâlâ o gün karşıma üç nadide böcek birden çıkaran tesadüfe kızar dururum.»

Darwin bu eserlerinde kısaca, birçok insan, hayvan ve bitki türlerinin doğrudan doğruya yaratılmış olmayıp tabiata uyma sırasında değişikliklere uğradığını, uyma kabiliyetine göre türün ya devam ettiğini, ya da yok olduğunu ileri sürüyordu. Darwin'in bu düşüncesinin, zamanındaki dinî ve ilmî inançlar üzerinde büyük etkisi olmuştur (Bk. Evrim).

Ömrünün son kırk yılını hasta olarak geçiren Darwin 1882'de ölmüş ve Londra'da Westminster Abbey'e gömülmüştür.

Bibliyografya:

Darwin (Dr. Galip Ataç, 1931).

DARYÜS (Bk. DÂRÂ)

DATÇA

Eğe Bölgesinin Ege bölümünde Muğla iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda Muğla'nın Marmaris ilçesi, diğer üç yönden ise Ege Denizi kuşatır. Tek bucaktan ibaret olan ilçenin 8 köyü vardır.

Yüzölçümü: 446 km²

Nüfusu: 5.812 (1960 sayımı)

Datça ilçesi Kerme ve Hisarönü körfezleri arasında doğu-batı doğrultusunda uzanan yarımadadır. Reşadiye Yarımadası adı verilen bu yarımada doğudan batıya doğru genişler. En yüksek noktası da batı yarısında Bozdağ'dır (1.175 m.).

Datça'da Akdeniz iklimi hüküm sürer. İlçede tahıldan başka tütün, pamuk, zeytin ve turunçgiller de yetişir.

Kasaba. — İlçe merkezi Datça kasabası yarımadanın hemen hemen ortasında denizden 80 m. yüksekte kurulmuştur. Marmaris üzerinden Muğla'ya 141 km. lik bir yolla bağlıdır. Kasaba, yarımadanın batı ucunu teşkil eden İskandil burnuna 25 km. uzaklıktadır. İki mahalleden ibaret olan Datça'nın nüfusu 1.341'dir (1960 sayımı). Datça'da 5.000 m² lik bir belediye parkı, çevresinde Romalılardan kalma yıkıntılar vardır.

DAUDET, Alphonse (1840 - 1897)

Daudet

Tanınmış bir Fransız romancısıdır. Nîmes'de doğdu. Çocukluğu zorluklar içinde geçtiğinden okula gidemediği oldu. 1856'da öğretmen yardımcısı olarak çalışmak üzere Alais'deki koleje girdi, ertesi yıl da Paris'e gitti. Burada ilk yazdığı şiirler «Les Amoureuses» (Âşık Kadınlar) adı altında, 1858'de, yayınlandı. Böylece edebiyat çevresinde kendini tanıtmış olan Daudet «Figaro» gazetesinde çalışmaya başladı.

Daudet'nin roman sayılabilecek ilk uzun eseri 1868'de yayınlanan «Le Petit Chose» (Küçük) tür. Bu eserinde kendi gençlik yıllarını büyük bir içtenlikle ve hüzünle dile getirmiştir. En tanınmış romanı ise 1872'de yayınlanan «Tartarin de Tarascon» (Tarascon'lu Tartarin) dir. Bu kitapta yarattığı Tartarin adlı bir tipin avcı, dağcı ve sömürgeci olmak üzere üç çeşit hayatındaki maceralarını anlatmıştır.

DEĞİRMENİMDEN MEKTUPLAR

Ünlü Fransız yazarı Alphonse Daudet'yi tanıtan ilk eseri 1866'da yayınlanan «Değirmenimden Mektuplar» dır. Daudet'nin şiir dolu üslûbu hakkında bir fikir verebilmek için bu eserden «Yıldızlarla Çoban» adındaki hikâyeden bir parça sunuyoruz.

Geceyi açıkta geçirmişseniz bilirsiniz ki, herkesin uyuduğu saatlerde, yalnızlığın, sessizliğin içinden esrarlı bir âlem uyanır. O zaman kaynaklar daha tiz perdeden şarkı söyler, göllerde küçük alevler yanar. Dağın bütün hayaletleri serbestçe gelir, sanki dalların uzadığı, otun yerden bittiği duyuluyormuş gibi, havada sürtünmeler, farkedilmiyen gürültüler vardır. Gündüz canlıların âlemidir, gece, eşyanın cümbüşü. Eğer alışık değilseniz, bu sizi korkutur.

Aşağıda pırıl pırıl bir gölden, uzun ve hazin bir çığlık koptu, kıvrım, kıvrım bize doğru yükseldi. O anda sanki işittiğimiz bu feryat yanında bir de ışık götürüyormuş gibi başlarımızın üstünden bir yıldız aktı.

Daudet, edebiyatta realist bir yazar olarak kabul edilir. Fakat gerçekleri duygulu bir şair açısından görmesi onu zamanının realist yazarlarından ayırır. En çok İngiliz romancısı Dickens'in etkisi altında kalmıştır. Fransız edebiyatında o zamana kadar olayları, şahısları, onların davranışlarını, âdet ve alışkanlıklarını anlatmakta bu derece başarı sağlamış başka yazar yetişmemiştir.

Daudet çok sevilen çocuk hikâyeleri de yazmıştır. Karısı da bir romancı olan Daudet'nin evlilik hayatı saadet içinde geçmiştir. Fakat ömrünün son yıllarında uykusuzluk hastalığı çekmiş, 1897'de Paris'te ölmüştür.

Bibliyografya:

Değirmenimden Mektuplar (Çev. S. E. Siyavuşgil, 4. bası, 1957); Sapho (Çev. T. Yücel, 1959); Tarascon'lu Tartarin (Çev. T. Yücel, 1954); Jack (Çev. H. F. Ozansoy, 1948).

DAVİ LÂMBASI (Bk. MADENCİ FENERİ)

DAVİD, Jacques Louis (1748-1825)

En ünlü Fransız ressamlarından biridir. Paris'te doğdu. Bir demir tüccarının oğlu idi. Babası bir düelloda öldüğü zaman David sekiz yaşındaydı, fakat bir akademideki resim derslerini takip edecek kadar resme karşı sevgisi vardı. Zamanın usta ressamları yanında sanatın inceliklerini öğrendikten sonra Roma'ya gitme mükâfatını kazandı. 1775'te Roma'ya gittiği zaman İtalyan heykellerinin tesiri resimlerinde görülmeye başladı. O sırada kazıları ilerlemiş olan Pompei ve Herculanum yıkıntılarından çıkan sanat eserlerini inceledi. 1780'de Paris'e döndü, 1783'te bir tablosu dolayısiyle Akademiye kabul edildi. «Horace'ların Yemini» tablosunu bitirmek için yeniden Roma'ya gitti. Eser, Akademi üyelerinin kıskançlığına rağmen, sergide halk arasında büyük hayranlık yarattı. David'in atelyesi talebeyle dolup taşmaya başladı.

Ressam David'in kendi yaptığı portresi

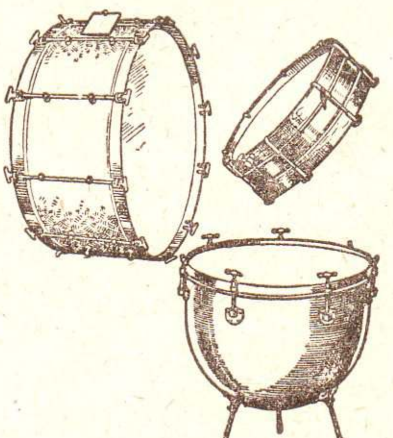
David 1789-1792 İhtilâl devresinde siyasete atıldı. Mebus seçildi. İhtilâl hükümetinin Güzel Sanatlar nazırı oldu. Daha sonra, Napoléon da ona «Başressam» unvanını verdi. Taç giyme törenine ait, şimdi Louvre Müzesi'nde bulunan büyük kompozisyonu hazırlamak için, her biri zamanın tanınmış ressamlarından olan yüz elli kişinin ayrı ayrı portrelerini yapmıştı.

David, Napoléon'un 1814 Rusya yenilgisinden sonra bir köşeye çekildiyse de 1815'te kırallık aleyhine ve Napoléon lehine bir beyanname imzaladı. Napoléon sonunda kesin olarak yenilince, kaderini ona bağlamış olan David de, yeni idare tarafından sürgüne gönderildi, 67 yaşında Brüksel'de öldü.

Louis David, zamanının en kuvvetli ressamı sayılır. Sanatının klâsik yönüne hâkim olan unsurlar bilhassa düşünce ve yapı sağlamlığıdır.

DAVUL

Türkler'in müzikte binlerce yıldan beri kullandıkları millî bir vurma aletidir. Pek çok tipleri, çeşitli büyüklükte olanları vardır. Tahta bir çemberin iki yanına deri gerilmiştir, sağ eldeki tokmak, sol eldeki değnekle vurularak çalgıya tempo tutar; hattâ tek sesli (perdeli) olarak, bir nağmenin çalınmasına da katılır. Zurna ile beraber kul-

(Solda) Davul, (sağda) Trampete, (aşağıda) Senfoni orkestralarında kullanılan «timbal» denilen davul.

lanılır. Türk askerî müziğinde de davulun çeşitleri kullanılmıştır. Klâsik Türk müziğinde davul yoktur; daha gelişmiş şekli olan kudüm, davulun yerini tutar.

Batı'da da askerî müzikte bir çeşit davul vardır. Hattâ batı dillerinde «davul» anlamına gelen kelimeler (Fransızca «tambour» gibi) Türkler'in askerî müziğinden bu dillere geçmiştir. Dans ve caz müziği çalan orkestralarda da bir davul takımı vardır ki, bunun yanında ve üzerinde çeşitli trampeteler, ziller, özel ses veren tahtalar bulunur.

DAVUT

Michelangelo'nun eseri Davut Heykeli

Kuran'da, daha başka din kitaplarında adı geçen bir peygamberdir. Süleyman'ın babasıdır. M. Ö. 1015'ten 975'e kadar 40 yıl saltanat sürmüştür; İbraniler'in ikinci kıralıdır (Bk. İbraniler; İsrailoğulları).

Davut Kudüs yakınlarında Beytüllâhim'de dünyaya geldi, onbeş yaşına kadar çobanlık etti, fevkalâde güzel ve tesirli bir sesi vardı. «Davudî ses» deyimi buradan gelir. Pek genç yaşında, İsrailoğulları ordusu komutanlarından Tâlût'a yardımcı oldu. Bir savaşta düşman ordusu komutanı Calût'u (Goliath) bir sapan taşiyle öldürerek savaşın kazanılmasını sağladı. Tâlût, delikanlının bu başarısını kıskanınca Davut korkarak kaçmak zorunda kaldı. Tâlût'un ölümünden sonra hem İsrailoğulları'na peygamber, hem de komutan olarak, saltanatla peygamberliği birleştirdi.

Davut, «Tevrat» taki dinsel hükümlere göre İsrailoğullarını idare etti. Kırk yıl kadar hükümdar ve peygamber olarak kaldı. Önce Tâlût'ün kızıyle evlendi, daha sonra komutanlarından Orya'nın karısı Bethsabe'ye âşık oldu. Orya'yı ordu komutanı Yuab'a gönderdi, savaşta öldürmesini sağladı. Bethsabe ile evlenen Davut'un bu evlenmeden oğlu Süleyman dünyaya geldi.

Davut uzun müddet vicdan azabı çekti, işlediği suçtan nâdim olmuştu. Tanrı onu cezalandırmak için Kudüs ve civarında veba salgını çıkardı. Bunun üzerine, Davut'un büyük oğlu isyan etti. Davut âsi oğlunu öldürmek zorunda kaldı. Böylece, yeni bir ıstırapla cezalanmış oluyordu.

Hıristiyanların «David» olarak tanıdığı Davut'a ilham edilen «Zebur» dört din kitabından biridir. Buna «Mezamir-i Dâvut» da denir. Çünkü Davut, güzel sesiyle, bu kitaptaki şiirleri okur, «mizmar» denilen bir sazı çalardı. Sonradan Süleyman tarafından tamamlanan «Beyt-i Mukaddes» (Kutsal Ev) in esasını Davut kurmuştu. Ölümünde Kudüs şehrinin sûrları dışına gömüldü. Kendisi hakkında birçok sanat eserleri meydana getirilmiştir.

DAVUT PAŞA, Koca (Ölümü: 1499)

Osmanlı sadrazamlarındandır. Enderun'da eğitim, öğrenim gördükten sonra sancakbeyi (tümgeneral) olarak Saray'dan çıktı, Anadolu Beylerbeyiliğine kadar yükseldi, 1473 Otlukbeli Meydan Savaşı'nda Türk ordusunun öncü birliklerine komuta etti.

Davut Paşa 1478'de Rumeli Beylerbeyliğine atandı, 1481'de vezirliğe yükseltildi. 1483'te vezir-i âzam (başbakan) oldu, 1497'ye kadar 15 yıl bu mevkide kaldı. Vezir-i âzamlıktan yılda 300.000 akçe (bugünkü 3.000.000 T.L. kadar) maaşla emekliye ayrıldı. Ondan sonra Dimetoka'da oturarak orada öldü, cenazesi İstanbul'a getirilerek bugünkü Davutpaşa Camisindeki türbeye gömüldü. Bugünün parasiyle aşağı-yukarı 1 milyar T.L. tutan bir servet bırakmıştır. Oğlu Damat Mustafa Paşa, 1489'da II. Bayezit'in bir kızıyle evlenmiştir.

Davut Paşa, İstanbul'da kendi adını taşıyan semtte 1485'te cami, imaret, medrese, okul, çeşme yaptırmıştır. Aynı adı taşıyan kışla ise orada sonradan yaptırılmıştır. Davut Paşa'nın eseri değildir. Burası Osmanlı Türkleri'nin Avrupa seferlerinde hareket noktası olmakla ünlüdür.

DAVY, Sir Humphry (1778-1829)

Humphry Davy

Bir İngiliz kimyacısıdır. Kömür ve maden ocaklarındaki patlamaları kısmen önliyebilen «Davy (Davi) lâmbası» nı keşfetmiştir (Bk. Madenci Feneri).

Davy İngiltere'de Penzace'de doğdu. Fakir bir oduncunun oğluydu. Öğrenimi sırasında bilime karşı büyük bir ilgi göstermemişti, on altı yaşında babasını kaybedince bir eczacının yanına çırak girdi, orada kimya, matematik ve metafizik konularını çalışma fırsatını buldu. Eczanenin lâboratuvarında kimya denemeleri yapıyordu. Çok geçmeden Bristol'daki bir bilim kurumunun lâboratuvarına şef olarak alındı. Buradaki çalışmaları sonunda, «güldürücü gaz» diye anılan azot protoksidinin özelliklerini buldu, bu konuda yayınladığı yazılarla ün kazandı.

Humphry Davy 1801'de Londra'nın Royal İnstitution'una kimya asistanı ve lâboratuvar şefi olarak girdi. On hafta gibi kısa bir zaman sonra bu enstitünün kimya profesörü oldu. Buradaki çalışmaları sırasında bir elektrik akımından faydalanarak sodyumla potasyumu yalıtmayı başardı ve bu cisimlerin o zamana kadar düşünüldüğü gibi bileşik olmayıp birer ayrı eleman olduklarını keşfetti. Bu başarısı Davy'yi devrinin en ünlü kimyacılarından biri durumuna yükseltti. 1803'de, İngiltere ile Fransa savaş durumunda oldukları halde, Napoléon ona yılın Galvanizm madalyasını verdi.

DAZKIRI

Afyonkarahisar ilinin Akdeniz Bölgesi sınırları içinde kalan ilçelerinden birisidir. Topraklarını doğuda aynı ilin Dinar, güneyde Burdur'un Yeşilova, batıda Denizli'nin Çardak, kuzeyde aynı ilin Çivril ilçeleri çevirir. Dazkırı'nın 21 köyü vardır.

Nüfusu: 27.199 (1960 sayımı)

İlçe Acıgöl ile Maymun Dağı arasında kalan düz alanları kaplar. Arazi güneyden kuzeye doğru yükselir. İlçenin küçük küçük akarsuları Acıgöl'e dökülür. Denizden 836 metre yükseklikte olan bu gölün dışarıya akışı yoktur. İlçenin doğal bitki örtüsü bozkırdır. En fazla tahıl tarımı yapılır.

Kasaba. — İlçe merkezi Dazkırı kasabası Acıgöl'ün kuzeyinde Afyon-Alsancak demiryolu üzerinde kurulmuştur. 2.279 nüfuslu (1960 sayımı) küçük bir kasabadır. Demiryolundan başka, düzgün kara yollariyle de Denizli, Burdur ve Afyon'a bağlıdır.

D. D. T.

Böcek öldüren ilâçlar arasında en yenisi ve en tesirlisi D. D. T.'dir. Renksiz, koksuz, suda eriyen ve toz haline gelebilen kristal şeklinde bir maddedir. Kimyadaki adı «Dicloro-Diphenyl-Trichloroethane» dir. «Gerarol» diye de tanınır.

D. D. T. ilk defa 1874'te Almanya'da kimyager Othmar Zeidler tarafından yapılmış, fakat haşaratın yok edilmesinde faydalı olup olmıyacağı konusundaki araştırmalara ancak İkinci Dünya Savaşının ilk günlerinde başlanmıştır. D. D. T. ilk defa İkinci Dünya Savaşı'nda askerler arasında rağbet gördü. Büyük Okyanus adalarında sivrisineklerin bol olduğu yerler D.D.T sayesinde kısa bir zamanda sineklerden temizlendi. Gene savaş sırasında tifo ve tifüs gibi, haşerelerle insandan insana geçen, salgın ve öldürücü hastalıklar bu ilâç sayesinde önlenebildi.

D.D.T. böceğin en fazla sinir sistemine tesir eder. İlâcın dozu az olursa, hayvanlara uyuşukluk verir, fazla dozlar böceklerin sinir sistemlerini harap eder, onları felce uğratarak zararsız bir hale getirir.

D. D. T.'yi Nasıl Kullanmalı

Evlerimizde sivrisinek ve karasineklerden kurtulmak için muayyen miktarda suya o miktarın yüzde beşi kadar D. D. T. konur. Tahtakurusu, pire, güve için bu miktar yüzde 10 olmalıdır. Elde edilen sıvı filit tulumbasiyle, evin her yanına dikkatle ve bol bol sıkılır. D. D. T.'nin gaz içinde eritilerek kullanılması da mümkündür. İlâç o takdirde daha tesirli olursa da gaz tehlikelidir, ateşle temasa gelmemesine dikkat etmelidir. D.D.T. sıkılırken evin bütün kapı ve pencerelerini kapamak gerektiği söylenirse de bu yanlıştır. Bilâkis, kapı ve pencereler açık olmalı ki küçük sinek ve böceklerin rahatça gizlenebilecekleri cam araları, kapı menteşeleri gibi yerler de ilâçlansın.

D. D. T. İnsanlara Zarar Verir mi

Bugüne kadar yapılan denemeler, D.D.T.'nin insan vücudunda önemli etkiler yaratmadığını göstermiştir. Fakat zararı dokunmaz diye D.D.T.'li suları içmek, bu sularla yıkanmış meyva ve sebzeleri yemek doğru olmaz. D.D.T.'nin bazı insanlarda sinir bozukluklarına yol açtığı da görülmüştür. Ayrıca, fazla yumuşak derilerde de çatlaklar yapabilir.

DEBUSSY'YE İLHAM VEREN BÜYÜK AŞK

Debussy, müzikte olduğu kadar, özel hayatında da daima değişiklikler arıyan bir insandı. Genel kurallar çerçevesi içine sığmıyan bir hayat yaşamak istiyordu. Bu yüzden de, delikanlılık çağında, pek çok güzel kadını hayal kırıklığına uğrattı. Debussy'nin en uzun süren aşkı Rosalie Texier'ye olan aşkıdır. Fakat o da gerektiği kadar uzun ömürlü olmadı .

Rosalie Texier ile birçok bakımlardan iyi uyuşmuşlardı. Maeterlinck'in meşhur «Pelleas'la Melisanda» adındaki eserini beraber okudular. Bu eser onların sevgisinde unutulmaz bir hâtıra bıraktı. Evlendikten sonra da bunu unutmadılar. Debussy şimdi karısı olan Rosalie'den gene ilham alıyordu. Bu ilhamla bestelediği «Palleas'la Melisanda» operası onun en güzel eserlerinden biri oldu.

Ne yazık ki, bütün bunlara rağmen, Debussy bu aşkına da sadık kalmadı. Rosalie'den ayrıldı. 1904'te zengin bir şarkıcı olan Emma Bardac'la tanıştı. Kadının, kocasını bırakarak Debussy ile yaşaması üzerine, Rosalie kendini öldürmeye kalktı. Bu olay o zamanki Paris sanat çevrelerinde büyük yankılar uyandırdı, birçok arkadaşı besteciden yüz çevirdi. Debussy en sonunda Emma Bardac'la evlendiyse de gene yalnızlıktan kurtulamadı.

İçine başka bir zararlı madde katılmazsa D.D.T.'nin ev eşyalarına da hiçbir zararı dokunmaz. Parlak, cilâlı yüzeyler üzerinde başlangıçta bir iz kalırsa da sonradan kaybolur.

D.D.T. filit tulumbasiyle püskürtülerek kullanıldığı gibi badana ve çeşitli duvar boyalarına karıştırılarak da kullanılabilir. Bit ve pire gibi böceklerden kurtulmak için elbiseleri D. D. T. eriyiğine batırmak da çok faydalıdır. Kedi ve köpeklere musallat olan böcekleri yok etmek için içinde yüzde beş nispetinde D.D.T. bulunan tozlar kullanılabilir. Fakat kediler tüylerini sık sık yaladıkları için ilâcı kendilerine sürerken daha dikkatli olmak gerekir.

DE FALLA (Bk. FALLA, Manuel de)

DE GAULLE (Bk. GAULLE, de)

DE LESSEPS (Bk. LESSEPS, Ferdinand de)

DE MAUPASSANT (Bk. MAUPASSANT, Guy de)

DEBREYAJ (Bk. OTOMOBİL).

DEBUSSY, Claude (1862-1918) Ünlü bir Fransız bestecisidir. Fakir bir ailenin beş çocuğundan biriydi. İlk müzik derslerini teyzesi Mme. Roustan'dan aldı, daha sonra Cannes'da Cerutti adında bir piyanistten aldığı derslerle bilgisini ilerletti. Bir aralık ressam olmaya heveslenen küçük sanatçı müzikten vazgeçemiyeceğini anlayınca Chopin'in öğrencilerinden Madame Mauté de Fleurville ile çalışmaya koyuldu, 1873'te Paris Konservatuvarına devama başladı. 1884'te «L'Enfant Prodigue» adlı kantatiyle Roma Armağanı'nı kazandı.

Claude Debussy

Debussy yurduna döndükten sonra beş yıl sıkıntılı bir devre yaşadı, bu arada bilhassa Wagner'in eserlerini inceledi. Hayatını müzik dersleri vermekle, gazino orkestralarında çalmakla kazanıyordu. Bir yandan da çağının ünlü edebiyat, resim ve müzik kişileriyle tanışarak aralarına katıldı. 1893'te Mallarmé'nin «Prélude à l'après-midi d'un faune» adlı şiirinden ilham alarak aynı adı taşıyan bir parça besteledi. Bu orkestra parçasiyle müzikte yaptığı devrimin manifestosunu vermişti. İfade tarzı yönünden «empresyonist» okula bağlı sanatı yepyeni armoni buluşları getiriyor, adını taşıyan bir akım, çağının bestecileri arasına yayılıyordu.

Debussy 1913'te konser gezilerine çıktı. 1915'te kanser belirtisi üzerine ameliyat olduysa da kurtulamadı. Durumu gittikçe kötüleşiyordu. 1918'de, Alman toplarının mermileri Paris yakınlarında patlarken besteci hayata gözlerini kapadı.

Müzikte yeni bir çağın kurucusu olan Debussy, yetişme yıllarında, önce Massenet'nin lirik partisyonları, Wagner'in güçlü dramları etkisinde kalmış, sonraları Fransız resim sanatı ve edebiyatına eğilerek onların ışığında önemli devrimini hazırlamıştır. Büyük kabiliyeti, derin duygusu sayesinde dış âlemiyle tabiatın renklerini olduğu kadar iç âlemin bütün his kıvrımlarını ifadelendiren sanatçının orkestraya getirdiği değişik melodiler çağımızın müziğinde derin etkiler yaratmıştır.

Debussy'nin başlıca eserleri şunlardır:

Orkestra için. — «La Mer» (Deniz, 1905); Prélude à l'après - midi d'un Faune (1893); İmages (1900-1912); Dances (1904); Printemps (İlkbahar, 1887); Oda Müziği. — Yaylı Sazlar Kuarteti (1910); Piyano için. — «Estampes»; «İmages»; «Çocukların Köşesi»; «L'Enfant Prodigue» (Harika çocuk, 1884); «Jeux» (Oyunlar, bale, 1912); «İberia» (Bale, 1912).

DECCAL

Bazı dinî inanışlara göre, Kıyamet Günü'ne yakın ortaya çıkacak kötü bir kimsedir. Süryanice «yalancı» anlamına gelir.

Deccal kıyamet alâmetlerinden biri sayılır. Korkunç, iri cüsseli, kalın boyunlu, tek gözlü bir yaratık olarak tasvir edilir. Bu göz, alnının ortasında üzüm tanesi gibi sallanır. Bir başka tarife göre de alnının ortasında «Kâfir» yazılıdır.

Türk Müziğinin büyük üstatlarından:

Dede Efendi

Dede Efendi

DEDE EFENDİ (1778-1846) XIX. yüzyılın en büyük Türk bestecisidir. 9 ocak 1778'de İstanbul'da Şehzadebaşı'nda doğdu. Babası Cezzar Ahmet Paşa'nın mühürdarı Süleyman Ağa'dır ki, emekli olarak İstanbul'a gelince Şehzadebaşı'ndaki Acemoğlu Hamamı'nı satın alıp işlettiği için İsmail Dede Efendi'ye «Hammamîzade» denilmiştir.

İsmail Efendi pek genç yaşta müzik öğrenimine başladı; o çağlarda bir konservatuvar halinde bulunan Yenikapı Mevlevîhanesi'ne kapılanarak, 1800'de 1001 gün süren Mevlevî çilesini tamamlayıp «dede» oldu. Uncuzade Mehmet Efendi'den lâdinî Türk müziği, Yenikapı Şeyhi bestekâr Ali Nutkî Dede'den dinî Türk müziği, Abdülbaki Dede'den de ney çalmasını öğrendi. Daha 1794'te 16-17 yaşlarındayken bestekârlığa başlayıp büyük bestekâr III. Selim'in dikkatini çekti. III. Selim'in musahibi ve Başmüezzini oldu ki. Saray teşkilâtında pek yüksek bir memuriyetti. 1801'de Saraylı bir hanımla evlendi. Bir ara Saray'dan ayrıldıysa da tekrar döndü. II. Mahmut devrinde (1808-1839) ve Abdülmecit devrinde (1839-1861) padişah musahibi ve Başmüezzin olarak kaldı. Her üç hükümdarın büyük iltifat ve teveccühünü kazandı.

Dede Efendi, öğrencilerinden büyük bestekâr Dellâlzade İsmail Efendi ve Mutafzade Ahmet Efendi ile beraber hacca gitti. Fakat koleraya tutularak 30 kasım 1846'da Mekke'de öldü, Hz. Hatice'nin ayak ucuna gömüldü. Öğrencileri, üstatlarının ölümünden iki gün önce bestelediği Şehnaz İlâhi hâfızalarında olarak, yalnız, İstanbul'a döndüler.

Dede Efendi, neyzen, hanende ve naathandır. Büyük şarkı bestecisi Sermüezzin Rifat Bey (1820-1888) Dede'nin kızının oğludur. Torunları bugün yaşamaktadır. Eserleri bilhassa öğrencisi Mutafzade Ahmet Efendi tarafından nakledilmiştir. Buna rağmen bir-iki yüz eseri kaybolmuştur. Öğrencileri arasında Dellâlzade, Haşim Bey, Mehmet Bey, Zekâi Dede, Arif Bey, Nikogos Ağa bilhassa sayılabilir. Sultanî-Yegâh, Nev-Eser, Saba-Buselik, Hicaz-Buselik, Araban-Kürdî makamlarını yapan da Dede Efendi'dir.

En yüksek üslûpta eserlerden halk zevkini belirtecek parçalara kadar her çeşitten söz eserleri bestelemiş olan Dede'nin etkisi, daha pek genç yaşında çağdaşları üzerinde başlamış, zamanımıza kadar pek büyük ve devamlı olmuştur. Meselâ Dellâlzade, onun tarzını devam ettirmiştir (Bk. Dellâlzade). Dede'yi bütün Türk müziğinin en büyük bestecisi sayanlar vardır.

DEDE EFENDİ'NİN BAŞLICA ESERLERİ

Sebâ Mevlevî Âyini (1823)
Nevâ Mevlevî Âyini (1823)
Bestenigâr Mevlevî Âyini (1832)
Saba - Buselik Âyin-i Şerif (1833)
Hüzzam Âyin-i Şerif (1833)
Ferahfeza Âyin-i Şerif (1839)
Rast Ağır Düyek Kâr-ı Nev: Gözümde dâim hayâl-i cânan
Rast Semai Şarkı: Gene bir gül-nihâl aldı bu gönlümü
Rast Yürük Semai Şarkı: Yüzündür cihânî münevver eden
Hicaz Nakış Yürük Semai: Gene neşve-i mahabbet dil-u cânım etdi şeydâ
Bestenigâr Curcuna Şarkı: Ben seni sevdim seveli kaynayıp coştum
Ferahfeza Muhammes Kâr-ı Kasr-ı Cennet: Kasr-ı Cennet, havz-ı kevser, âb-i hay
Ferahfeza Frengî Fer'î Beste: Ey kaaşı keman, tîr-i müjen cânıma geçti
Ferahfeza Nakış Sengin Semai: Bir dilber-i nâdîde, bir kaamet-i müstesnâ
Ferahfeza Yürük Semai: Dün gece ben yine bülbülleri hâmûş ettim
Ferahfeza Ağır Aksak Şarkı: El benim-çün seni sarmış biliyor
Şehnaz Ağır Düyek Şarkı: Sanâ ey cânımın cânî efendim
Şehnaz Yürük Aksak Şarkı: Gönül durmaz, su gibi çağlar
Ferahnâk Zencir Beste: Figaan eder gene bülbül, bahâr görmüştür.
Ferahnâk Nakış Ağır Aksak Semai: Dil-î bî-çâreyî mecrûh eden tiğ-î nigâhındır
Ferahnâk Düyek Şarkı: Beğendim seni, geçmem aslaa ben.
Mahur Hafif Beste: Ey goncadehen, hâr-ı elem cânıma geçti.
Mahur Nakış Yürük Semai: Yine zevrak-î derûnum kırılıp kenâra düştü
Acem-Aşiran Zencir Beste: Meşâm-ı hâtıra bûy-î gül-î safâ bula-gör
Acem-Aşiran Ağır Sengin Semai: Ey lebleri goncâ, yüzü gül, serv-i bülendim.
Evc Ağır Aksak Semai Şarkı: Ebrûlerinin zahmı nihandır ciğerimde
Evc Curcuna Şarkı: Sevdim bir gonca-i ra'nâ
Sultanî-Yegâh Zencir Beste: Misâlinî ne zemîn-û zaman görmüştür
Sultanî-Yegâh Hafif Beste: Cân-û dilimiz lûtf-i Şehenşâh ile ma'mûr
Sultanî-Yegâh Nakış Yürük Semai: Şâd-eyledi cân-û dilimî şâh-i cihânım
Şevkefza Ağır Çember Beste: Ermesin el o şehin şevket-i vâlâlarına

Dede Efendi'den bugün elimizde 257 parça vardır. Bunların 40'ı dinî, 217'si din dışı eserdir. Biri kaybolan 7 Mevlevî Âyin-i Şerifi, Türk müziğinin en seçkin şaheserleri arasındadır. 6 dinî Peşrev, 1 Savt, 1 Tevşih, 3 Durak ve 23 ilâhî, diğer dinî eserlerini teşkil eder. Din dışı parçaları ise şunlardır: 1 Kâr-ı Natık, 6 Kâr, 46 Beste, 20 Ağır Semai, 29 Yürük Semai, 115 Şarkı (bunun içinde birkaç Köçekçe).

Ağızdan ağza anlatılarak halk arasında hâlâ yaşıyan en eski Türk masallarından :

Dede Korkut Hikâyeleri

DEDE KORKUT HİKÂYELERİ daha önceleri Oğuz Türkleri arasında meydana gelip de XIV. yüzyılın sonları veya XV. yüzyılda yazıyla tesbit edildiği tahmin edilen bir hikâye kitabıdır. Arap harfleriyle yazılmış asıl nüshası Dresden'de, ondan kopya edilmiş ikinci bir nüshası ise Berlin Kütüpanesi'ndedir. Son zamanlarda İtalya'da da bir nüsha bulunmuş ve yayınlanmıştır. Dede Korkut Hikâyeleri XIX. yüzyılın sonlarında ilim dünyasının dikkatini çekmiş, tam baskısı 1919'da Kilisli Rifat Bilge tarafından İstanbul'da yaptırılmıştı. Ondan önce, çeşitli vesilelerle bu hikâyelerden bahsedenler olmuştur. Nihayet Orhan Şaik Gökyay, yeni harflere çevrilmiş ilmî bir baskısını, etraflı bir önsözle birlikte 1940 yılında hazırladı. Daha sonra da birçok kere yayınlandı.

Kitaba «Dede Korkut Hikâyeleri» denilmesinin sebebi, Dede Korkut adında birinin, her hikâyede ortaya çıkarak, bir halk filozofu şeklinde, hakanlara akıl vermesinden, çocuklara ad koymasından, hayır dua etmesinden ileri geliyor. Bu Dede Korkut gerçekten yaşamış bir kişi olabilirse de tarih bakımından hiç bir şey bilinmemektedir. Hikâyelerde yüzlerce yıl yaşamış gösterildiği gibi, birkaç yüzyıllık bir zaman süresine ait yazılı kaynaklarda Kırgızistan'dan Anadolu'ya, Kırım'a kadar birçok bölgelerde Korkut Ata, Dede Korkut adından bahsedilir.

Dede Korkut Hikâyeleri'nin asıl adı «Kitab-ı Dede Korkut alâ lisân-ı tâife-i Oğuzân» dır (Oğuz halkı diliyle Dede Korkut kitabı). İçinde kısa bir önsözle on iki hikâye vardır. Önsöz Dede Korkut'u tanıtır. Hikâyelerin hepsi lirik ve dasitanî mahiyettedir. Savaş hikâyeleridir. Türkler Müslüman olmadan önce meydana gelmiş, sonra Müslümanlığa göre değiştirilmiştir. Ağızdan anlatılarak halk arasında yayılmış, sonra bir dinliyen, bu hikâyeleri yazmıştır. Bugün bile Anadolu'nun bazı bölgelerinde, Dede Korkut kitabındaki hikâyelerden Bamsı Beyrek, Tepegöz gibi bazıları ağızdan anlatılır. «Dede Korkut Hikâyeleri», Türk halkbilgisi ve dil tarihi bakımından çok zengin bir hazine değerindedir.

Gayet sade, duru bir Türkçeyle yazılmış olan bu kitapta yer yer manzum parçalar da vardır. Aşağıya bu ölümsüz eserden iki hikâyenin özetini alıyoruz:

Deli Dumrul Hikâyesi

Duha Kocaoğlu Deli Dumrul adında bir er, kuru bir çayın üzerinde köprü yaptırmış, geçenden otuz akçe, geçmiyenden de kırk akçe alıyordu. Günün birinde köprüsünün başında oba kuran bir bölük halkının ağlaştığını duydu, sebebini öğrenmek istedi. Obalılar, al kanadlı Azrail'in içlerinden bir yiğitin canını aldığını yana yakıla anlattılar. Deli Dumrul, Azrail denen bu al kanadlı yaratığın haddini bildirmeye karar verdi.

Deli Dumrul'un deli dolu sözlerini duyunca Tanrı'nın canı sıkılmıştı. Ona bir ders vermek için Azrail'i Deli Dumrul'un evine gönderdi. Başlangıçta Azrail'e atıp tutan Deli Dumrul, onun ağır basmaya başladığını görünce bu defa da yalvarmaya başladı. Azrail'e, Tanrı'yla kendisinin arasına girmemesini söyledi. Tanrı da Deli Dumrul'a, kendi canının yerine bir başka canı Azrail'e teslim ederse kendisini bağışlıyabileceğini bildirdi.

Deli Dumrul önce yaşlı babasına, sonra yaşlı anasına yalvardı. İkisi de oğullarının yerine canlarını vermeye razı olamadılar. Deli Dumrul son çare olarak karısına geldi. Durumu anlattı.

— Kendisi «Ben Azrail'in pençesine düştükten sonra sen yeniden evlen, geride bırakacağım iki çocuğumuza iyi bak» dedi.

Fakat kadıncağız onun yerine Azrail'e teslim olmaya çoktan razıydı:

Ne dersin, ne söylersin
Göz açıp gördüğüm
Gönül verip sevdiğim
Koç yiğitim, şah yiğitim
Karşı yatan kara dağları
Senden sonra ben neylerim
Yaylıyacak olsam,
Benim mezarım olsun
Soğuk soğuk suların
İçecek olsam benim kanım olsun
Altın akçeni harcıyacak olsam,
Benim kefenim olsun

Tavla tavla şahbaz atın
Binecek olsam benim tabutum olsun
Senin o muhanet anan baban
Bir canda ne var ki sana kıyamamışlar
Arş tanık olsun, Kürsi tanık olsun.
Yer tanık olsun, gök tanık olsun,
Kadir Tanrı tanık olsun
Benim canım senin canına kurban
olsun

Deli Dumrul bunu duyunca, son bir kere daha Tanrı'ya yakardı. Tanrı bu defa Deli Dumrul'a acıdı. Çocuklarının kurtulması için kendi canlarına kıyamıyan ana-babaya da kızmıştı. Azrail bu ana ile babanın canını alıp, Deli Dumrul'la sevgili karısını bıraktı, ömürlerini de uzattı.

Boğaç Han Hikâyesi

Oğuz İli'nde Bayındır Han adında bir han vardı. Bayrağı altındaki beylere her yıl büyük bir şölen verirdi. Bir gün, Bayındır Han gene böyle büyük bir şölen veriyordu. Oğuz İlinin dört yanından gelecek beylere ayrı ayrı çadırlar hazırlatmıştı. Oğlu olanlar ak çadırlara, kızı olanlar al çadırlara, hiç çocuğu olmıyanlar da kara çadırlara yerleştirilecekti.

Dirse Han da şölene davetliydi Kırk yiğitiyle, Bayındır Han'ın obasına geldi. Hiç çocuğu olmadığı için onu kara çadırlardan birine yerleştirdiler. Dirse Han, buna çok üzülmüştü. Hani oracıkta yer yarılsa, hemen içine giriverecekti. Dirse Han, şölenden dönünce olanları Karayazılı hatuna anlattı. Baş başa verip Tanrı'ya yakardılar.

Günlerden bir gün Tanrı onlara tosun gibi bir erkek evlât verdi. Yıllar çabuk geçti. Dirse Han'ın oğlu tığ gibi bir delikanlı oldu çıktı. Yalnız Oğuz İli'nin geleneklerine göre, önemli bir iş göremediği için, ona bir türlü ad konamamıştı. Bir gün Bayındır Han'ın canı boğa güreştirmek istedi. Güreşin yapılacağı alanda Dirse Han'ın oğlunun üç arkadaşiyle oyun oynamakta olduğunu görünce, boğanın salıverilmesini emretti.

Çocuklar boğayı görünce çil yavrusu gibi kaçıştılar. Yalnız Dirse Han'ın oğlu yerinden kıpırdamadı. Herkes, merakla, ne olacak diye bekliyordu. Dirse Han'ın oğlu, boğanın tam alnına öyle bir yumruk savurdu ki hayvancağız olduğu yerde sendeledi kaldı. Delikanlıyla boğanın güreşi pek uzun sürmedi. Dirse Han'ın oğlu, boğayı kanlar içinde yere serdi. Bayındır Han, gördüklerinden pek memnun kalmıştı. Dirse Han'ın oğluna Boğaç Han adının verilmesini emretti.

Boğaç Han, gözü pek, kahraman yapılı bir delikanlıydı. Onu sevenler olduğu gibi sevmiyenler de vardı. Babasının Kırk Yiğiti, onu sevmiyenlerin başında geliyordu. Kırk Yiğit, Boğaç Han'ı mertçesine yenemiyecekıerini biliyorlardı; onun için, aralarında bir oyun tasarlayıp Boğaç Han'ı babası Dirse Han'ın gözünden düşürmek, hattâ öldürtmek istediler.

Kırk Yiğit, Dirse Han'a Boğaç Han'ın kötü niyetli bir kişi olduğunu, gizli işler hazırladığını anlatınca Dirse Han öfkesinden küplere bindi. Oğlunu öldürmek için bir av düzenledi. O devirde delikanlıların babalariyle ava çıkabilmeleri çok önemli bir olaydı Boğaç Han da, annesi de, kıvanç içinde ava hazırlandılar. Dirse Han'ın neler tasarladığını nereden bileceklerdi ki!

Bir tesadüf eseri Boğaç Han, avdan ağır yaralı kurtulmuştu. Annesi, kırk yardımcısiyle birlikte, oğlunun yanına koştu. Boğaç Han'ı iyileştirmek için gece-gündüz çalıştı.

Fakat o kırk kötü kişi Boğaç Han'la uğraşmaktan hâlâ vazgeçmemişlerdi. İkinci bir oyun daha hazırladılar. Dirse Han adamlarının sözüne inanıp oğluna kızdı. Yalnız şimdi Boğaç Han da akıllanmıştı. Kırk yiğitiyle beraber kırk kötü adamının üzerine at koşturdu. Kanlı bir savaş oldu ama, sonunda suçluyla suçsuz anlaşıldı.

Dirse Han yaptıklarına pişman oldu. Bayındır Han, Boğaç Han'a beylik üstüne beylik verdi. Dirse Han oğlunun şerefine şölenler düzenledi. Oğuz İli'nin dört bucağından gelenler Boğaç Han'la babasını kutladılar. Dede Korkut da geldi. Boğaç Han'a bir türkü düzdü.

Bibliyografya:

Kitab-ı Dede Korkut (Kilisli Rifat Bilge, 1916); Dede Korkut (O. Ş. Gökyay, 1938); Dede Korkut Masalları (Tezer Taşkıran, 1945); Dede Korkut (Ali Ertan, 1946). Dede Korkut Kitabına Ait Notlar (Doç. Hasan Eren, 1952); Dede Korkut Oğuznâmeleri (F. Kırzıoğlu, 1952); Dede Korkut Kitabı (Suat Hizarcı, 1953); Dede Korkut Kitabı (Cevdet Kudret, 1953, 1958); Dede Korkut Masalları (Yusuf Gür, 1957); Dede Korkut Masalları (Eflâtun C. Güney, 1958); Dede Korkut Kitabı (Doç. Dr. Muharrem Ergin, 1. Cilt, 1958).

DEF (Bk. TEF).

DEFLÂSYON

Paranın, piyasada azalması üzerine, satın alma gücünün artmasına «deflâsyon» denir. Enflâsyonla değerini kaybetmiş olan bir paranın değerini tesbite yarıyan tedbirlerden biri «devalüasyon» ise diğeri de deflâsyondur (Bk. Enflâsyon; Devalüasyon). Fakat para değerindeki düşüş çok olduğu zaman deflâsyon çok güç, hattâ bazan imkânsız olur; memleketin iktisadiyatı üzerinde fena etkiler yapar. Bu yüzden, bir defa enflâsyonla paranın değeri düştükten sonra buna eski değerini vermek hiç de kolay değildir. Bu bakımdan, asıl gidilecek yol enflâsyondan sakınmak, parayı dünya piyasalarında kendi kendine değerlenmeye bırakmaktır (Bk. Para).

DEFNE

Defne çiçeği ve meyvası

Güzel kokulu yaprakları olan, yaz, kış yeşil kalan bir ağaçtır. Doğu Akdeniz memleketlerinde pek çok yerde kendiliğinden yetişir. Birçok yerlerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Zarif yaprakları eskiden beri süsleme sanatlarında yaprak biçimi süslere örnek olmuştur.

İkiçeneklilerin defnegiller familyasından olan defne 8 - 10 m. kadar yükselir. Küçük sarı çiçekler açar, mavimtırak, siyah, etli meyvalar verir. Parmak uzunluğundaki yaprakların iki ucu sivri, kenarları hafif dalgalıdır. Yaprağın üstü sert ve parlaktır. Bu sayede sıcağa dayanır, az su kaybeder. Erkek çiçekler bir ağaçta, dişi çiçekler başka ağaçta bulunur.

Defne yapraklarının hoş ve ferahlatıcı kokusu vardır. Bundan dolayı, et ve balık gibi bazı yemeklere hoş koku vermek üzere kullanılır. Ayrıca, defne yaprakları ezilince acıbadem kokusuna benzer bir koku çıkar. Bu kokuda küçük böcekleri öldürecek kadar kuvvetli asit vardır. Bu madde tıpta sinirleri yatıştırmak, uykuu getirmek, ağrı dindirmek için de kullanılır.

DEFOE'NUN ÜNLÜ ESERİ: ROBİNSON CRUSOE

Robinson Crusoe, bir deniz kazası sonunda, kimsenin yaşamadığı ücra bir adaya düşen bir denizcidir. Buradan kurtulma ümidi olmadığından kendine bir ev yapmak, hayvanları evcilleştirmek, buğday yetiştirmek, avladığı hayvanların postlarından faydalanarak üst baş sağlamak zorunda kalır. Zamanla bu hayata alışan Robinson'un keyfini kaçıran tek olay, adaya gelen yamyamlardır.

Robinson bunlardan saklanırken bir gün genç bir yamyamla karşılaşır. Elinde tüfeği olduğundan onu yakalıyarak evine götürür. Karşılaştıkları zaman günlerden cuma olduğundan Robinson yamyama «Friday» (Cuma) adını verir. «Cuma» yavaş yavaş İngilizce konuşmasını, efendisi gibi yemek yemesini, avlanmasını öğrenir.

Robinson'la «Cuma» nın bu hayatları yirmisekiz yıl sürer. En sonunda bir gün adaya çıkan korsanları yakalıyarak gemilerini ele geçirmeyi, oradan kaçmayı başarırlar «Cuma» da efendisinden ayrılmaz, onunla birlikte İngiltere'ye gider.

Memleketimizde bilhassa İzmir civarında iyi defne yetişir. Kuru defne yaprakları ellişer kiloluk küçük balyalar halinde hazırlanır, dışarıya gönderilir. En makbul defne yaprakları Söke civarında elde edilir.

Defne ayrıca bir süs bitkisidir. Sapı ve dalları çok eski zamanlardan beri kahramanlığın timsali olmuştur. Roma imparatorları başlarına defne yaprağından yapılmış taçlar giyerlerdi. Ortaçağ'da da doktorlara, şairlere, sanatkârlara defne yaprağından taçlar giydirildi (Bk. Daphne).

Defne adiyle anılan iki ayrı bitki daha vardır:

Arabistan Defnesi. — Asya ve Afrika'nın sıcak bölgelerinde yetişir. Kabukları hekimlikte kullanılır. Defneyle bir ilgisi yoktur, dulaptalotugiller familyasındandır.

Yaban Defnesi. — İkiçeneklilerden, beyaz, sarı, pembe çiçekler açan, orman ve çayırlarda yetişen bir süs bitkisidir.

DEFOE, Daniel (1659 - 1731)

Daniel Defoe

Dünya edebiyatındaki en ünlü macera hikâyelerinden biri olan «Robinson Crusoe»nun yazarıdır.

Daniel Defoe Londra'da doğdu, bir kasabın oğluydu. Babası, resmî mezhepten ayrılmış bir topluluktandı; bunlara «Muhalifler» deniyordu. Daniel öğrenimini Newington Green'deki «Muhalifler Akademisi» nde yaptı. Yazı hayatına, yirmi iki yaşında, rahipleri eleştiren bir broşür yayınlıyarak başladı. 1685'te Monmouth Dükü'nün hazırladığı ayaklanma hareketine katıldı, fakat bir talih eseri olarak, cezalandırılmaktan kurtuldu. Aynı yıl ticaret hayatına atıldı. Fransa, İspanya gibi yabancı ülkeleri dolaştı. 1692'de iflâs etti, ticareti bırakarak yazı yazmaya başladı. 1702'de çıkan «The Shortest Way to Dissenters» (Muhalifliğe Giden En Kısa Yol) adlı broşüründe, Muhalifler'e yapılan haksızlıkları konu olarak işlediğinden tevkif edildi. Başı cendereye geçirilerek üç gün halka teşhir edildikten sonra hapsedildi. Hapiste «Hymn to the Pillory» (Cendereye İlâhî) adlı manzumesini yazdı.

Daniel Defoe edebiyat alanında en büyük ününü 1719'da yayınlanan «Robinson Crusoe» adlı eseriyle sağladı. Bu ölümsüz romanda Defoe, medenî bir adamın, elinde hiçbir araç olmaksızın, tabiatla karşı karşıya kalıp onunla savaşmasını ele almıştır Alexander Selkirk adında bir İngiliz denizcisinin başından geçenlere dayanan bu kitap, dünya klâsikleri arasına girmiştir.

Daniel Defoe'nun diğer önemli eserleri arasında, «The Dumb Philosopher» (Dilsiz Filozof); «Captain Singleton» (Kaptan Singleton); «The Fortunes and Misfortunes of Moll Flanders» (Moll Flanders'in Bahtiyarlıkları ve Bedbahtlıkları); «A New Voyage round the World» (Dünya Çevresinde Yeni Bir Deniz Yolculuğu) vardır.

İnsanlar tarih boyunca buğdayı nasıl övüttüler: 1 — Romalılar'ın karşılıklı iki kişinin döndürdüğü büyük değirmenleri vardı. 2 — Eski Mısırlılar taneyi iki yuvarlak taş arasına koyup, taşları çevirerek övütürlerdi. 3 — Daha sonra yapılan yeldeğirmenleri büyük fayda sağladı. Değirmenin kanadlarını rüzgârın yönüne çevirmek gerekiyordu. Bazı çeşitlerinde değirmenin kolları çatıyla beraber istenilen yöne döndürülebiliyordu 4 — Daha eskiden ise kolları rüzgâra döndürmek için değirmenin kendisinin tamamını ortasındaki eksen çevresinde döndürmek gerekirdi.

DEGAS, Edgar (1834 - 1917)

Edgar Degas

En ünlü Fransız ressamlarından biridir. Paris'te doğdu. Öğrenimine bir hukukçu olmak üzere başladı, sonradan resim çalışmaya karar verdi. Ecole des Beaux Arts (Güzel Sanatlar Okulu) na devam etti. Öğretmeni, ünlü ressam İngres'in talebelerinden olan Lamothe'tu.

Degas'nın 1870'ten önceki resimleri tamamiyle akademik anlayışa dayanır. O sıralarda İtalya'ya yaptığı bir yolculukta ressam Manet'ye rasladı, onun etkisiyle resim tekniğinde akademik değerlerden ayrılarak kendine has özellikler bulmaya başladı. 1873'te yaptığı «Pamuk Alışverişi» adlı tablosu bu geçişi ilk belirten eserlerinden biridir.

Empresyonizm akımının ilk yıllarında Degas, bu harekete katılanların başında geliyordu. Bu topluluğun 1874'te açtığı sergiye daha başka ünlü ressamlarla birlikte katıldı. Bir süre sonra bazı görüş farklarından dolayı Empresyonistler'den ayrıldı. O, İngres'in ve eski ustaların çizgilerini Monet'nin şekilsiz görüntülerine tercih ediyordu. Çizgi konusunda birçok Empresyonist ressamdan farklı olarak Japon sanatına doğru bir eğilim gösteriyordu. Bu etki özellikle 1868'de başladığı dansöz resimlerinde kendini belli etmiştir.

Bazı görüşleri ve özellikleriyle yeni resim anlayışına çok şey katmış olan bu ünlü Fransız ressamının başlıca eserleri şunlardır: «La Classe de Danse» (Dans Dersanesi); «Sur la Plage» (Plâjda); «La Repasseuse» (Ütücü Kadın); «Miss Lola».

DEĞİRMEN

Un elde etmek için taneleri övüten alete ve bu aletin içinde bulunduğu yere «değirmen» denir.

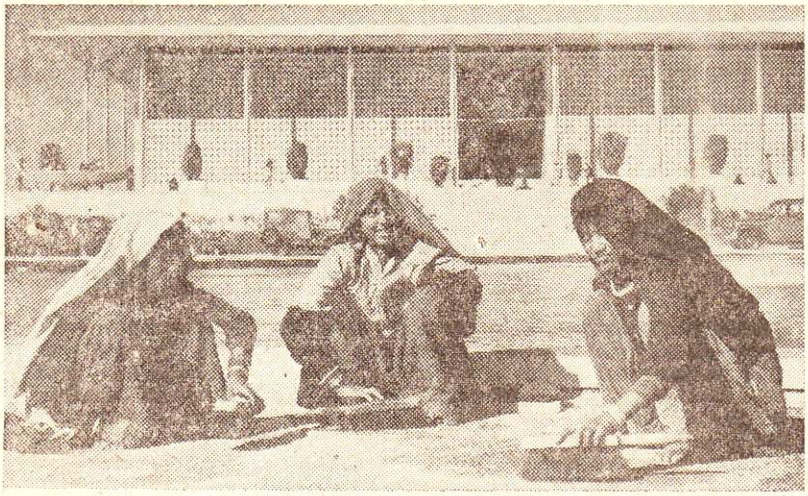
Değirmenin çok eski tarihi vardır. İnsanlar toprakla uğraşıp tarım yapmaya başladıkları zaman, yetiştirdikleri tahılların tanelerini un haline getirmek için bugünkü değirmenlerin en ilkel şeklini icat etmişlerdi. İlk değirmen bugünkü el havanlarından farksızdı. İçi çukur taştan kapların içine taneler konuluyor, sonra üzerinden başka bir taşla vurularak övütülüyordu. Zamanla, değirmen gelişti. Buğday ve benzeri tahıllar önceleri düz ve sert iki yassı taş arasında övütülürken daha sonraları alttaki sabit, üstteki döndürülen iki taş arasında övütülmeye başlandı. Taşı döndürerek ezme kuvvetinin artırılmasının düşünülmesi değirmenin gelişmesini sağladı.

Değirmene bu dönüşü sağlamak için insan gücünden faydalanmak hem zordu, hem de büyük bir kuvvet elde edilemiyordu. Tabiat kuvvetlerinden de faydalanmak gerekti. Rüzgârla dönen yeldeğirmenleri, suyun akışiyle dönen su değirmenleri övütme işini kolaylaştırdı. O kadar ki geliştirilen ilk makinelerin başındakilerden biri de değirmen olmuştur. Günümüzden 4.000 yıl önce rüzgârla işliyen yeldeğirmenleri vardı.

300 yıl öncesine kadar kullanılan değirmenler bundan farksızdı. Su çarkı ile döndürülen silindir şeklindeki taş, oluk biçimi taşla arasındaki taneleri ezer, un haline getirirdi.

İlk yeldeğirmenlerinin Türkiye'den çıktığı sanılmaktadır. Çünkü Doğu Akdeniz memleketlerinde yılın belirli mevsimlerinde rüzgârlar muntazam bir şekilde eser. XV yüzyılda Fransızlar'ın yeldeğirmenine Türk kelimesinden bozma olarak «turquois» demeleri de yeldeğirmeninin bir Türk icadı olduğunu gösterir.

Yeni Delhi'de Amerika Birleşik Devletleri Büyük Elçilik binası. Önünde yerleri temizliyen üç Hintli kadın görülüyor.

Medeniyetin ilerlemesiyle birlikte değirmenlerde de önemli değişiklikler oldu. Rüzgâr her zaman aynı kuvvette esmiyordu. Sonra, ikide birde, rüzgâra göre, değirmenin kanadlarının yönünü değiştirmek gerekiyordu. Kaldı ki su da yılın her mevsiminde akmıyor, değirmenlerin çarkını aynı hızla çeviremiyordu. Bunun sonucu olarak, XIX. yüzyılda buhar makinesiyle dönen değirmenler yapıldı. XX. yüzyılda da elektrik motoru ile dönen değirmenler ötekileri kısa zamanda unutturacak kadar gelişti.

Bugünkü değirmenlerde buğday el değmeden kabuğundan ayrılır, tozundan, toprağından temizlenir. Övütülecek yere makinelerle iletilir, burada istenilen kalınlıkta övütülerek un haline getirilir, çuvallara, küçük torbalara konularak piyasaya, fırınlara gönderilir (Bk. Un).

DEHHÂNÎ, Hoca

XIII. yüzyılda Anadolu'da yaşamış ilk Divan şairlerindendir. Anadolu Selçukluları'ndan III. Alâettin'in zamanında ve sarayında yaşamış bir Horasanlı şairdir.

XIII. yüzyıl Cengiz istilâsı önünde bir göç çağı olmuştu. Asya'dan Anadolu'ya, Doğu Roma İmparatorluğu sınırlarına göç eden Türkler arasında birçok derviş ve şair vardı. Dehhânî bunlardandı. Selçuk saraylarında büyük itibar gördü. Yazılı kaynaklara göre yirmi bin beyitlik bir «Selçuk Şehnâmesi» yazmıştı. İran destanını yazan Tuslu Firdevsî'nin «Şehnâme» adlı eserine bir çeşit nazire olan bir eser de Fars diliyle kaleme alınmıştı. Çünkü Selçuk saraylarında günlük konuşma dili Türkçe olduğu halde, edebî eserler Farsça, bilim eserleri Arapça yazılırdı. Bununla beraber, henüz ele geçmiyen bu «Şehnâme»'nin dışında, Hoca Dehhânî'nin, Oğuz Türkçesiyle yazılmış kırka yakın gazeli, çeşitli yazmalar incelenirken, meydana çıkarılmıştır. Dehhânî ile, İran edebiyatını taklit edip, aruz veznini kullanarak divan tarzında şiir yazmanın bizde de başladığını görüyoruz.

Dehhânî, şiirlerini din dışı konularda yazmıştır. En güzel eserlerinden şu iki beyti alıyoruz:

Bir kadehlê bizi sâkî gamdan âzâd eyledi
Şâd olsun gönlü ânun gönlümü şâd eyledi
Gözün sadefinden nece dür-dâne dökersin
Şol dişi güher dûdağı mercân ire umma

DEKOR (Bk. TİYATRO)

DEKORASYON

Mimarlıkta, yapıların içinde veya dışında uygulanan süsleme işine «dekorasyon» denir. Odaların, salonların zevkli bir şekilde döşenip dayanması da dekorasyon konusu içine girer.

Dekorasyon resimle mimarlığın bağdaşması ile meydana gelmiş, bu arada daha birçok sanat kolları yer almıştır (Bk. Güzel Sanatlar: Süsleme Sanatları).

Dekorasyon 1) İç süsleme ve 2) Dış süsleme olmak üzere başlıca iki bölüme ayrılır. Dış süsleme daha çok mimarlıkla ilgilidir (Bk. Mimarlık). İç süslemede ise mimarlık işleriyle beraber resim, heykel vs. gibi daha başka sanat dalları ve eşya, aydınlatma vs. gibi rahatlık unsurları da yer alır. İç dekorasyon ev içlerinin, umumî yerlerdeki salonların döşenişiyle ilgilenir, duvar renklerinden mobilya biçimlerine kadar her şeyi yapı özellikleriyle aynı ahenk içinde toplamayı, böylece bir yerin toplu olarak göze hoş görünmesini sağlar.

DELACROIX, Eugène (1798-1863)

Eugène Delacroix

Resimde romantik akımın öncülerinden bir Fransız ressamıdır. Paris yakınlarında, Charenton-St. Maurice'de doğdu. Babası Charles Delacroix, o devrin Fransız dış işleri bakanıydı. Eugène öğrenimini Napoléon Lisesi'nde yaptı, sonra resim çalışmak üzere Güzel Sanatlar Okulu'na girdi, Louvre'da Rubens, Paolo Veronese ve Jéricault gibi ünlü ressamların eserlerini inceledi.

Genel olarak ressamların mitolojik ve antik konuları ele aldıkları bu klâsik sanat devrinde, Delacroix'nın romantik bir anlayışla meydana getirdiği tabloları, resimde yeni bir çığıra yol açtı. Özellikle, 1824'te yaptığı «Le Massacre de Scio» (Sakız Katliamı) adlı tablosu romantik akımın kesinleşmesini sağlıyan resimlerinden biridir. Klâsik resim taraftarlarından Gros, Delacroix'nın bu tablosu için, «Sakız'ın değil, resmin katliamı» demiştir.

Delacroix bundan sonra 1831'e kadar tarihî konular üzerinde çalıştı. Bu sırada, kısa bir süre için İngiltere'ye gittiğinde şair Byron'un eserlerini okumak fırsatını buldu ve bunların etkisiyle romantizmi daha çok benimsedi. Bunu en iyi şekilde, 1827'de sergiye çıkardığı, konusu Byron'un bir dramına dayanan «Sardanapal» adlı tablosunda belirtti. Tablolarının en önemli özelliği olan renk ahengi Akdeniz kıyılarına yaptığı bir yolculuktan sonra kendini gösterdi. «La Prise de Constantinople par les Croisés» (İstanbul'un Haçlılar Tarafından Alınışı) ve «Noce Juive» (Yahudi Düğünü) gibi tabloları bu özelliğin en güzel örnekleridir.

Delacroix'nın, konu alanında olmasa bile, renk anlayışı bakımından modern resme büyük faydaları ve etkileri olmuştur.

DELFİ (Bk. DELPHİ)

DELHİ

Hindistan'ın başkentidir. Bugün nüfusu 2 milyonu bulmuştur. Delhi'deki demiryollariyle kervan geçitleri, büyük mermer binaların süslediği geniş caddelerle fakir halkın oturduğu dar sokaklı, karanlık mahalleler birer tezat meydana getirir. Şehir Ganj'ın kollarından Cumna Nehri'nin sağ kıyısındadır.

Delhi'de en çok un endüstrisi ve dokumacılık gelişmiştir. Pencap bölgesinden elde edilen pirinç buradaki değirmenlerde un haline getirilir. Dokumacılık özellikle pamuklu ve ipekli kumaşlar yapımında ileridir. Delhi'de aynı zamanda altın ve gümüş işleri, tahta oymacılığı önemli bir yer tutar.

Delhi'nin önemli binaları arasında XVII. yüzyılda Timuroğulları tarafından yaptırılmış olan İnci Camisi, beyaz mermerden yapılmış olan Büyük Cami ve mermer saraylar sayılmaya değer. Bunlardan başka şehirde çok önemli büyük Türk anıtları da vardır.

Delhi şehri (Hint dilinde Dihli) XIII. yüzyıldan başlıyarak Hindistan'ın eski Müslüman hükümdarlarının, XVII. yüzyılın ortalarından sonra da Hint-Türk İmparatorluğu'nun başkenti olmuştur. 1911'de İngiltere, şehri Hindistan İmparatorluğu'nun merkezi olarak kabul etti. 1929'da başkent, Delhi'nin bir sayfiye bölgesi olan Yeni Delhi'ye aktarıldı. Bugün her iki şehir birleşmiş bir haldedir. «Yeni Delhi» deyimi de yavaş yavaş bırakılmaktadır.

DELİ DUMRUL

«Dede Korkut Hikâyeleri» nden birinin kahramanıdır. Deli Dumrul'un hikâyesi sevginin bazan ölümü bile göze alabilecek kadar kuvvetli bir duygu olduğunu anlatır (Bk. Dede Korkut Hikâyeleri).

DELİBES, Léo (1836 - 1891)

Léo Delibes

Tanınmış bir Fransız bestecisidir. Öğrenimini Paris Konservatuvarı'nda yapmıştır. Besteciliğe 19 yaşında operetlerle başladı, sonraları bale süitleriyle tanındı. Bu alanda kendisine ilk büyük başarıyı, zarif mizahı, tatlı melodileri ve parlak çalgı düzeniyle «Coppélia» sağladı. Delibes diğer süiti «Sylvia» ile yeni bir üslûbun yaratıcısı oldu. Operaları, bazı sahne eserleri, şarkıları da vardır. Başlıca eserleri şunlardır: Operaları: «Le Roi l'a dit» (Kıral Söyledi, 1873); «Lakmé» (1883). Bale süitleri: «Coppélia» (1870); «Sylvia» (1876); Victor Hugo'nun «Le Roi s'amuse» (Kıral Eğleniyor) adlı piyesi için sahne müziği (1882).

DELİLİK (Bk. HASTALIKLAR)

DELLÂLZADE İSMAİL EFENDİ (1805-1869)

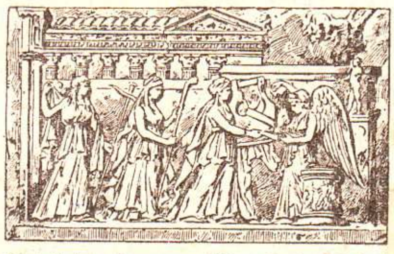
Büyük bir Türk bestecisidir. İstanbul'da doğdu. II. Mahmut devrinde (1808 - 1839) saraya girdi, Enderun'da müzik hocası oldu; Abdülmecit ve Abdülâziz devirlerinde de bu ödevde kaldı. Müziği Dede Efendi'den öğrenmiştir (Bk. Dede Efendi).

Dellâlzade hanendeydi. Klâsik Türk müziğinin dinî ve lâdinî kısımlarını pek iyi öğrenmişti. Eserlerinde klâsik bir üslûp ve yüksek bir zevk üstün gelir. Bilhassa dinî eserlerinden bir kısmı kaybolmuştur. Dellâlzade'nin bugün elimizde bulunan parçaları şunlardır: 2 ilâhi, 1 peşrev, 1 saz semaisî, 2 kâr, 13 beste, 7 ağır semai, 10 yürük semai, 38 şarkı.

Bestekârın en ünlü eserleri şunlardır: Yegâh Zencir I. Beste (Gönül ki aşk-ile sînedê hazine bulur), Yegâh Aksak Semai (Piyâle elde ne dem bezmimê habîb gelir), Sûznâk Devr-i Kebir Beste (Sînedê bir lâhza ârâm-eyle gel cânım gibi), Karcığar Nakış Yürük Semai (Nihânı ol büt-i şirin-sühanla söyleşiriz), Şehnaz Ağır Devr-i Hindî Şarkı (Etmedin bir lâhza ihyâ hâtır-î vîrânımı), Ferahnâk Ağır Aksak Şarkı (Künc-i gamdâ rûz-u şeb dil bî-huzûr), Tâhir Yürük Aksak Şarkı (Ben sana mecbûr-olmuşum, gel yavrucuğum), Şehnaz-Buselik Sofyan Şarkı (Ey kadd-i bâlâ, â'lâdan-â'lâ).

DELPHI

Yunanistan'da Korent Körfezi'nin kuzey kıyısiyle Parnassus Dağı arasında kutsal bilinen bir küçük kasabadır. Milâttan önceki çağlarda burası şiir ve müzik tanrısı Apollon'un tapınağı sayılırdı. Eski Yunanlılar'ın inanışlarına göre, Delphi yeryüzünün tam ortasıydı. Burada Apollon kullarına Cennet'in nimetlerini sunardı.

Paris'teki Louvre Müzesi'nde Delphi Tapınağı'nı gösteren bir kabartma

Apollon, aynı zamanda gelecekten haber veren bir tanrıydı. Onun için buraya akıl sormaya gelenler de çok olurdu. Yapılacak bazı işler için Tanrı Apollon'un fikrini almak istiyenler Delphi tapınağında aradıklarını bulacaklarına inanmışlardı. Dört yılda bir Delphi'de dinî şenlikler de yapılırdı. Delphi'ye hediyeyle gelmek âdet olmuştu. Zamanla, burada çok büyük servet birikti. Yunanlılar, devlet işlerinde önemli bir karara varacakları zaman Delphi tapınağında Apollon'a akıl sormadan harekete geçmezlerdi. Kırallar da, halk da varlarını yoklarını Delphi'ye getiriyorlardı. Burada birçok heykeller de vardı. Roma İmparatoru Neron heykellerin 500 kadarını kaldırttığı halde geride üç binden fazla heykel kalmıştı.

Son yıllarda yapılan kazılarda, Delphi Tapınağı'nın yıkıntıları, daha birçok güzel bina kalıntıları, heykeller, tarihî değeri çok büyük eşya ve belgeler bulunmuştur.

DELTA (Bk. ÇATALAĞIZ).

DEMETER

Eski Yunanlılar'ın tarım tanrıçasıdır. Tanrıların tanrısı olan Zeus'un kızkardeşidir.

Vatikan'daki büyük Demeter heykeli

Yunanlılar, dünyadaki sürekli mevsim değişmelerinin neden ileri geldiğini anlıyamadıkları devirlerde, bunları, tanrıça Demeter'le ilgili hikâyeler meydana getirerek yorumlamışlardır. Bu hikâyelere göre dünyanın ilk zamanlarında yalnız yaz vardı. Her yan yeşillik, çiçek içindeydi. Bir gün Demeter'in güzel kızı Persephone kırlarda çiçek toplarken yeraltı dünyasındaki ölülerin tanrısı Hades onu kaçırarak kendi ülkesine götürdü, kiraliçe yaptı. Buna çok üzülen Demeter kızını aramak üzere yollara düşünce dünyada bir süre hiçbir ağaç çiçek açmadı. Nihayet Zeus araya girerek Hades'i ikna etti, Persephone'nin yılın dörtte üçünü yeryüzünde, annesinin yanında geçirmesini sağladı. Böylece, Persephone dünyadayken her yer yeşeriyor, ağaçlar çiçek açıp, ilkbahar, yaz ve sonbahar meydana geliyor; o Hades'in yanına dönünce kar yağıyor, ölü kış mevsimi başlıyordu.

Yunanlılar, Atina'nın yakınlarında Eleusis'te her yıl Demeter'in şerefine gizli bir şenlik yapar, baharın gelişini kutlarlardı.

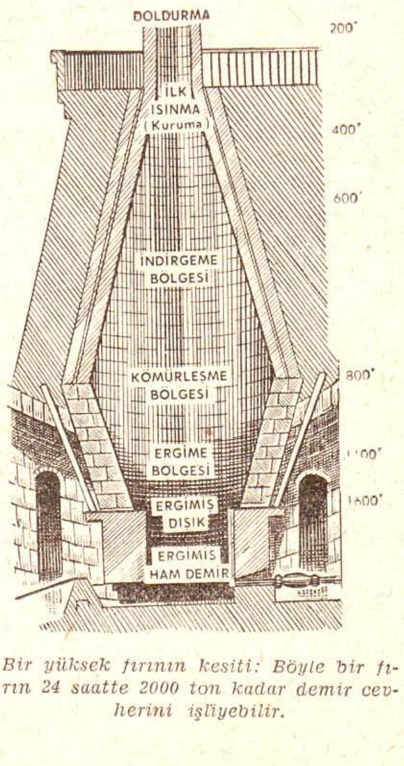
Medeniyetin İlerlemesini Sağlıyan Maden: DEMİR

DEMİR, hayatımızda büyük yeri olan bir madendir. Medeniyetin ilerlemesini, endüstrinin bugünkü gelişmiş hale gelmesini hep demir sağlamıştır. Günlük hayatta her zaman kullandığımız ev eşyalarından fabrikalardaki en ağır makinelere kadar, aletlerin büyük bir kısmı demirden yapılmıştır. Eskiden tahtadan yapılan gemiler yüz yılı aşan bir zamandan beri demirden yapılıyor, trenler, demirden raylar üzerinde gidip geliyor. Bugün, yeryüzüne döşenmiş demiryollarının uzunluğu, ekvatorun elli katına yaklaşmaktadır. Harb sanayii demire dayanır, bugünkü mimarlığın temelini demir meydana getirir.

DEMİRİN ÖZELLİKLERİ

Simgesi: Fe
Atom numarası: 26
Atom ağırlığı: 55,85
Yoğunluğu: 7,85
Ergime noktası: 1535°
Kaynama noktası: 2735°
Elektrik iletkenliği: 12,25
Isı iletkenliği: 11,9

İnsanlar demiri bulduktan sonra medeniyette ilerlemeye başladılar. Madenler Dev-

Bir yüksek fırının kesiti: Böyle bir fırın 24 saatte 2000 ton kadar demir cevherini işliyebilir.

ri'nin başlarında bakırı bulan, onunla kalayı elde eden insan, en sonunda demiri buldu (Bk. Demir Çağı).

Eskiçağ'da ve Ortaçağda en geniş demir ocakları haftada ancak 3-4 ton kadar demir verebiliyorlardı. Demir çubuklar ancak iki hafta gibi uzun bir zamanda çelik haline getirilebiliyordu. Bundan dolayı demir ve çelik pek pahalıydı. Zamanla demir sanayii ilerledi. Bilhassa kok kömürü elde edilip, demir filizlerinin indirgenmesinde kullanıldıktan sonra demir sanayii en yüksek seviyesine erişti.

Demir Nerelerde Bulunur

Demir yeryüzünde daha çok bileşikler halinde bulunur. Saf ve serbest bir halde demire ancak Grönland gibi bazı volkanik bölgelerde nadir olarak raslanır. Bir de, gökten düşen göktaşlarında % 90 kadar saf demir bulunur.

Demir bileşikler halinde yerkabuğuna oldukça geniş yayılmıştır. Oksijen, silisyum ve alüminyumdan sonra yeryüzünde en çok bulunan madendir. Memleketimizde yapılan aramalarda birçok demir yataklarına raslanmışsa da şimdilik Sıvas yakınında Divriği'deki yataklar işletilmektedir.

Saf demir kurşunimtırak beyaz renkte bir madendir. Yumuşaktır, dövülüp işlenilebilir, kolayca tel ve levha haline getirilebilir. Isı ve elektrik akımını kolay iletirse de iletkenliği bakırdan çok düşüktür. Bakırın ısı ve elektrik iletkenliği 100 kabul edilirse demirin ısı iletkenliği 25, elektrik iletkenliği 16'dır.

Yeryüzünde geniş bir yüzeye dağılmış bulunan bellibaşlı demir filizleri şunlardır:

Hematit. — Kırmızı renkte, böbrek biçimindedir. «Kırmızı demir oksit» veya «kantaşı» denir. Formülü: Fe_2O_3.

Mıknatısi Demir Oksit. — Mavimtırak siyah renktedir. Mıknatıslık özellikler gösterir. Formülü: Fe_3O_4.

Limonit. — Tabiatta, hidrat şeklinde raslanan bir demir oksittir. Formülü: $Fe_2O_3 \times H_2O$.

Siderit. — Billûrlaşmış kütleler halindedir. Kolayca demire indirgenir. Formülü: $FeCO_3$.

Pirit. — Kükürt miktarı fazla olduğundan demir cevheri olarak pek kullanılmaz. Altın gibi sarı renktedir. Formülü: FeS_2.

Demir Nasıl Elde Edilir

Oksit halinde bulunmıyan demir filizleri kavrularak oksit haline getirilir. Cevher zaten oksit halindeyse bu işleme ihtiyaç kalmaz. Demir oksit haline gelen cevher indirgenerek demir-elde edilir. «İndirgeme» bir oksidin oksijenini alarak madeni serbest bırakma işidir. Bu iş de «yüksek fırın» adı verilen büyük fırınlarda kok kömürünün yardımiyle yapılır. Böylece, daha saf demir elde etmek mümkün olur. Odunu bol olan memleketlerde bu işte odun da kullanılabilir.

Yüksek fırın 30-40 m. yüksekliğinde, geniş tabakaları birbiri üzerine oturmuş iki kesik koniden meydana gelmiştir. İç kısımları 2000° ısıya dayanabilecek şekilde ateş tuğlalarından örülmüştür. Fırının içi odun yakılarak yavaş yavaş ısıtılır. Sonra demir oksit, kok ve ergitici maddelerden belirli oranlarda yapılmış karışım fırına tepesinden boşaltılır. Ergitici maddeler, yabancı maddelerin demirden ayrılmasını sağlar.

İyi bir fırın yirmi dört saatte 2000 ton ilkel madde işliyebilir. Fırındaki sıcak gazlar «Kovper (Cowper) odası» denilen ısıtma odalarına gönderilir. Burada toplanan sıcak gazlar fırına gönderilen havayı 800° ye kadar ısıtmaya yarar. Her yüksek fırında bu ısıtma odalarından normal olarak 4 tane bulunur.

Orta büyüklükte bir yüksek fırın günde ortalama 2000 ton demir cevheri, 100 ton kok, 500 ton kireç taşı veya kum, 4.000 ton hava işler, 100 ton ham demir, 500 ton dışık (cüruf), 6.000 ton da baca gazları verir. Elde edilen demir, içinde bol miktarda fosfor, kükürt ve silisyum bulunduğundan, çok serttir, kolay kolay işlenemez. Ancak çelik ve döküm eşyası elde edilmekte kullanılır. (Bk. Çelik; Dökme; Bessemer).

Ham demirin «beyaz pik» ve «kurşuni pik» diye iki çeşidi vardır.

EN ÇOK DEMİR ELDE EDEN MEMLEKETLER
(yılda, ton olarak - 1959)

Memleket	Ton
S.S.C.B.	94.800.000
Fransa	60.900.000
A.B.D.	54.900.000
Kanada	22.200.000
İsveç	18.300.000
Venezuela	15.600.000
İngiltere	15.100.000
Batı Almanya	13.000.000
Doğu Almanya	13.000.000
Çin	11.000.000
Türkiye	400.000

Beyaz pik. — İçinde % 2-3 oranında karbon vardır. Çok serttir. İşlenmediği gibi kalıba da girmez. Sadece çelik elde edilmesinde faydalanılır.

Kurşuni pik. — İçindeki karbon beyaz pikten daha çoktur. Daha iyi işlenebilip, kalıplanabildiğinden daha çok kullanılır.

Saf demir demir oksidin hidrojen akımında indirgenmesi veya demir sulfat eriyiğinin elektrolizi ile elde edilir.

Pas Nedir

Pas, madenlerin oksijen etkisiyle oksitlenerek yüzeylerinde bağladıkları maddedir. Bilhassa demir kolay ve çabuk paslanır, bu yüzden de çabuk çürür.

Normal sıcaklıkta kuru hava demir üzerine etki etmez. Rutubetli havalarda ise karbon dioksidin etkisiyle kolayca oksitlenir, üzeri kırmızımtırak renkte, demir oksitle kaplanır. Pas $Fe_2O_3 \times H_2O$ formüliyle gösterilir.

Demir pası, gözenekli olduğundan altındaki tabakaları koruyamaz. Alüminyum ve çinko pası ise, ince bir tabaka halinde bütün yüzeyi kapladığından pasın ilerlemesini önlediği gibi madeni de korumuş olur. Bundan dolayı demirin paslanmaması için çeşitli çarelere başvurulur, ekseriya çinko ve kadmiyum madenleriyle kaplanarak «galvanize» edilir. Galvanize edilmiş demir, ergimiş çinkoya batırılarak üzeri kaplanmış demirdir (Bk. Galvanoplâsti).

Birçok yerlerde, demirin üzerindeki paslar zımpara ile yok edildikten sonra, kalın bir koruyucu boya tabakası ile boyanır. Boya aslında güzel bir renk ve bir süs vasıtası olmaktan çok, koruyucu bir maddedir. Boyaları dökülen demir parmaklık, kapı vs. gibi demir eşyaları ihmal etmeden hemen yeniden boyatmak gerekir.

Demirin diğer madenlerle alaşımları yapılır: «Silisyum çeliği» veya «paslanmaz çelik» gibi. Bazı durumlarda da demir üzerinde kimyasal yollarla koruyucu tabaka meydana getirilir. Kızıl dereceye varıncaya kadar ısıtılmış demir üzerinden su buharı geçirilir. Böylece, demirin yüzeyinde ince bir manyetik oksit meydana gelmiş olur.

Demir Nerelerde Kullanılır

Demir bugünkü modern endüstrinin dayandığı belli başlı bir madendir. Yapılarda, vapur, lokomotif, vagon, otomobil gibi araçların yapılmasında, makine endüstrisinde, köprü yapımında, daha türlü çeşit eşyanın veya makinenin yapılmasında geniş miktarda demirden faydalanılır. Evimizdeki basit eşyalardan bile birçoğu demirdendir. Demir ince iplikler halinde çekilerek «tel» olarak, ince levhalar haline getirilip üzerleri kalaylanarak «teneke» olarak, biraz kalınca levhalar haline getirilerek «sac» olarak kullanılır.

Yüzyıllarca önce Hindular, demir levhaları ezerek toz haline getirip yağ ve sütle karıştırırlar, bunu kansızlığa karşı ilâç olarak kullanırlardı. 1700 yılından başlıyarak doktorlar, yaptıkları araştırmalarda, içinde demir bulunan yiyecek maddelerinin kanı kuvvetlendirdiği sonucuna vardılar. Böylece, 1831'den sonra kansızlık hastalığının demirle tedavisi geliştirilmeye, başarılı sonuçlar alınmaya başlandı. Bugün demirin ilâç olarak bileşimleri bulunmaktadır.

İnsan Vücudunda Ne Kadar Demir Var

İnsan vücudunda demir kolay billûrlaşabilecek bir halde kandaki yuvarlarda bulunur. Ayrıca karaciğerde de demir vardır. Doğuşta fazla olan bu madde, yaş ilerledikçe azalır. Kadınların karaciğerindeki demir miktarı erkeklerdekinden iki buçuk kat daha çoktur. Vücuttaki demirin bir kısmı dışkı ve idrarla dışarı atılır.

Yapılan araştırmalar 70 kilo ağırlığındaki normal bir insanda 3,5 gram tutarında, yani küçük bir çivi yapabilecek kadar demir bulunduğunu ortaya koymuştur.

Bu demir yenilen besin maddelerinden gelir. Patateste, koyun ve sığır etinde, tavuk ve balık etlerinde, tahıllarda bol miktarda demir bulunur. Başlıca besinlerin bir kilo-

sunda ne kadar demir bulunduğunu gözden geçirelim:

Sığır kanında	0,0375 gr.
Sığır etinde	0,0048 »
Dana etinde	0,0027 »
Tavuk yumurtasında	0.0036 »
Ekmekte	0,0048 »
Fasulyede	0,0074 »
Mercimekte	0,0083 »
Patateste	0,0018 »
İnek sütünde	0,0018 »

Ergin bir insanın günlük demir ihtiyacı 0,05 gram kadardır.

Demirden yapılan ilk eşyalar bugünkülerin yanında oldukça ilkel kalmaktadır.

DEMİR ÇAĞI

Tarih öncesi devirlerin son zamanlarına «Demir Çağı» denir. Tunç (Bronz) Çağı'ndan sonra gelir. Demirin eşya ve alet yapımında kullanılmasiyle başlamış, zamanımıza kadar sürmüştür.

Demir, çok eski devirlerde de ham halde kullanılıyordu. Mısır'da Firavunlar'dan önceki çağlardan kalma mezarlarda ham demirden yapılma eşyalara raslanmıştır. M. Ö. 2100. yıllarında Babil'de demirin bilindiği, fakat ancak Hamurabi'nin başkentinde bulunan, son derece değerli ve pahalı bir maden olarak tanındığı ele geçen belgelerden anlaşılıyor. Kuzey Rodezya'da belki de dört bin yıllık bir demir dövme atelyesinin kalıntılarına raslanmıştır. Dövülmüş demirden yapılma en eski eşya bir kamadır. M. Ö. 1350 yılında, Filistin'de bulunmuştur. Aynı cins kamaya aşağı yukarı aynı tarihlerde Mısır'da da raslanmıştır. Fakat bu kamanın Mısır'da yapılmayıp Hititler'den kalma olduğu tahmin edilmektedir. M. Ö. 1400 yıllarında Yunanistan'da demirin işlenmesine başlanmıştı. Fakat Yunanistan Demir Çağı'na tam mânasiyle M. Ö. 1000 yılında girmiştir

Batı Avrupa'da Demir Çağı M. Ö. 900 yıllarında başlamıştır. İnsanlar demiri işliyecek kadar uyanmış, uygarlaşmış bir duruma geldikleri sırada yazı yazmasını da öğrenmişlerdi. Kazılarda, o çağlardan kalan demir eşyalarla birlikte birçok yazılı belgeler de ele geçmiş, böylece Avrupa'da Tarih Çağları'na geçilmiştir. Asya'da ise Tarih Çağları M. Ö. 4000 yıllarında başlamıştır.

TÜRKİYE'DE DEMİR

YURDUMUZUN birçok bölgelerinde demir cevheri bulunur. İzmir ilinde Ayasuluk, Kayseri ilinde Toros, Aydın ilinde Torbalı, Trabzon'da Demirdağı, Bolkardağ yakınlarında Beyrutdağı, İskenderun Körfezinde Payas'ta, ayrıca Sakarya, Çanakkale, Antalya illerinde demir madeni vardır. Fakat en zengin demir madenimiz Sıvas yakınlarında Divriği'dedir.

Bugün için yurdumuzda yalnız Divriği'deki demir cevheri işletilmektedir. Karabük Demir ve Çelik fabrikalarının ihtiyacı tamamen Divriği ocaklarından sağlanmaktadır.

Türkiye'de demir olduğu çok eski çağlardan beri bilinmektedir. Boğazköy Yazıtları'nda bir Hitit kıralının kendisine demir istiyen bir başka kırala yazdığı şu sözlere raslanmıştır:

«Emrin üzerine iyi demir yapılıyor. Daha bitmiş değildir. Bittiği zaman gönderirim. Sabırsızlığını gidermek için demirden hançer yolluyorum.»

Bilecik'te işletilen bir demir madeni konusunda 1565'te çıkan bir Padişah emirnamesinde şu satırlar yazılıdır:

«Ne kadar top yulağı (yuvarlak gülle) işlenmiştir. Malûm olmak mühim ve lâzım olmağın buyurdum ki ne miktar yulak ve her yulak ne miktardır. Defter edip yazıp bildüresin ve minbaad işlenecek yulak onaltışar ve ondörder ve onbirer ve yirmişer ve yirmiikişer kıyye olup onbirden aşağı olursa kabulüm olmıya...»

DİVRİĞİ DEMİR OCAKLARI

Divriği Madenleri Müessesesi, Sanayi Bakanlığı Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı iktisadî bir devlet teşekkülüdür. Bu maden hakkında ilk bilgiye Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde raslanır. Seyahatname'de Divriği'de zengin bir demir madeni bulunduğu yazılıdır. Bundan başka Kâtip Çelebi'nin «Cihannüma» adlı eserinin 624. sayfasında da şunlar yazılıdır:

«... ve ol dağın ardında, canib-i şarkisinde Kesme nam bir kâfir kariyyesi vardır. Ve dağın ol canibi safi temur cevheridir. Yer yer hafredüp firavan timur hâsıl olur. Garp ve şimalde yine ona mukabil ve karıp bir cebelde mıknatıs-ı hacerî madeni vardır. Âlâ mıknatıs olur.»

Bütün bunlara rağmen 1935'e gelinceye kadar bu maden hakkında başka yazılı hiçbir bilgiye raslanmamaktadır. Yalnız, Murmana köyü yakınındaki dışıklardan bir zamanlar demir cevherinin bu köy halkı tarafından işlendiği anlaşılmaktadır. Eskilerin söylediklerine göre o dolayın at nalı ihtiyacını bu köy sağlarmış.

1935'te Sıvas-Erzincan-Erzurum demiryolu yapılırken çalışan topoğrafların bu bölgede pusulalarının fazlaca sapması dikkati çekmişti. Ertesi yıl Divriği yakınındaki Vazıldan yataklarında Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü tarafından araştırmalara girişildi. Toprak üzerindeki siyah taşlar göze çarpmıştı. Yapılan inceleme sonunda bunların yüksek kalitede manyetit demir cevheri olduğu anlaşıldı. 1937'de bölgenin hartası çıkarıldı. 1938'de de madenin işletme hakkı Etibank Genel Müdürlüğü'ne verildi.

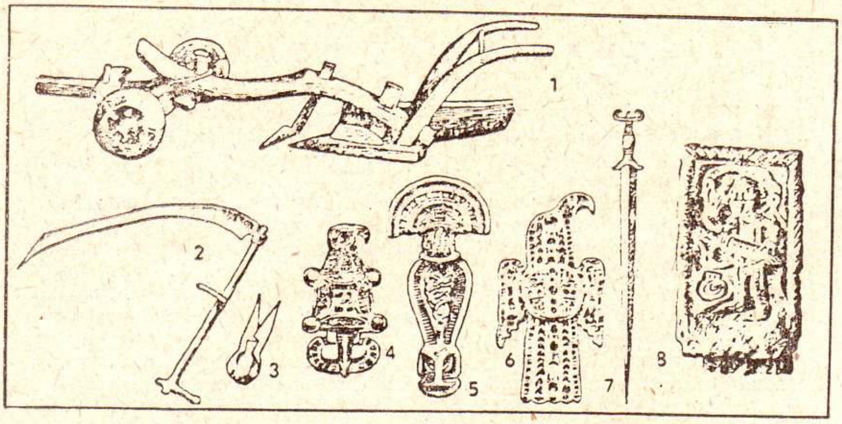
Divriği Demir Ocakları sitesi bugün Sıvas ilinde Divriği ilçe merkezinin 18 km. batısında demiryolu üzerinde modern bir şehirdir. İçinde işletme binaları, lojmanlar, ambar, atelye, hastane, okul gibi modern teşekküller vardır.

Divriği'de demir cevheri üç geniş damar halinde bulunmaktadır. Bunlardan en büyüğü 750 m. uzunluğunda, 100 m. genişliğindedir. Bu damarda 27 milyon ton demir cevheri bulunmaktadır. İkinci bir damarda ise 3 milyon ton demir bulunduğu hesaplanmıştır.

DİVRİĞİ'DE DEMİR NASIL ÇIKARILIYOR

Büyük delme makineleriyle, toprak üzerinde delikler delinerek bunlar dinamitle doldurulur, ateşlenir. Patlama sonunda meydana gelen taş, toprak ekskavatörlerle çukurdan çıkarılır, kamyonlara yüklenir, oradan da ilerideki bir dereye dökülmek üzere cevher alanının dışına çıkarılır. İçi temizlendikten sonra kazma, kürekle, motoperforatör ve büyük delme makineleriyle maden basamaklar halinde parçalanır, parçalar dışarıya çıkarılır. Bu cevher beşer tonluk vagonlara yüklenerek «konkasör siloları» denilen yerlere getirilir. Buralarda cevherler 1-7 sm. lik parçalar haline gelinceye kadar kırılır. Burada çapı 1 sm. den daha küçük parçalar elekten geçirilerek tozu ayrılır. Geriye kalan parçalar havai hatlarda işliyen birer tonluk vagonlarla Cürek istasyonundaki boşaltma silolarına doldurulur. Silolar iki tanedir, her biri 600'er tonluktur. Buradan da trenle Karabük Demir ve Çelik İşletmelerinin Ülkü istasyonuna sevkedilir. Bu demir cevherinin pek az miktarını çimento fabrikaları ve Garp Linyitleri alır. Ayrıca 1955-56 yıllarında 150.000 ton, 1957'de de 150.000 ton demir cevheri Almanya'ya sevkedilmiştir.

Divriği'de 1960 yılında 396.726 ton demir elde edilmiştir. 1958'de ise bu miktar 519.907 tondu.

Demir Çağı eserleri: 1 — Tekerlekli saban; 2 — Orak; 3 — Makas; 4 — Kuş başlı arma; 5 — Bir başka arma; 6 — Kartal başlı bir arma; 7 — Demirden bir kılıç; 8 — Üzerinde kılıçlı bir asker, saç makası, ibrik bulunan kabartma bir mezar taşı.

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden anlaşılıyor ki Demir Çağı çeşitli bölgelerde birbirinden farklı zamanlarda başlamıştır. Bilhassa Avrupa'da bu durum açıkça görülmektedir. Aynı şekilde çağın bitiş tarihleri de değişiktir. Avrupadaki Demir Çağı'nın iki önemli merkezi Orta ve Kuzey İtalya ile Orta Avrupa'dır. Avrupa'nın geri kalan yerleri henüz tunç kullanırken bu bölgelerde Demir Çağı başlamış bulunuyordu. Ele geçen arkeolojik delillere göre demir kültürü İtalya'ya dışarıdan gelmemiş, doğrudan doğruya orada başlamıştır.

Etrüskler'in demiri geniş ölçüde kullandığı bilinmektedir. Bunlar ölülerini demirden yapılmış özel kablar içinde yakarlardı.

Avrupa'nın çeşitli bölgelerine yayılan İlliryalılar ise demirden silâh yapıyorlardı. Aynı şekilde Hititler'in de demirden silâh yaptığı bilinmektedir.

DEMİRAĞACI

Sıcak ülkelerde yetişen sert tahtalı bir ağaçtır. Sapotgiller familyasından olan demirağacı yapraklarının dallardan çıktıkları yerde küçük çiçekler açar. Bu çiçekler zamanla etli birer meyva haline gelir. Bazı cinslerinin meyvaları yenir. Bazı cinslerinin de tahtası sağlam ve sert olduğundan ince marangozluk işlerinde kullanılır.

DEMİRBAŞ ŞARL (Bk. CARL XII)

DEMİRCİ

Ege Bölgesi'nin Içbatı Anadolu bölümünde Manisa iline bağlı bir ilçedir. Toprakları doğuda Kütahya'nın Sımav, güneyde Manisa'nın Selendi, batıda aynı ilin Gördes, kuzeyde Balıkesir'in Sındırgı ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Yarbasan adında bir bucağı, bunlara bağlı 69 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1 190 km²

Nüfusu: 39.683 (1960 sayımı)

Demirci ilçesi genel olarak yaylalardan, orta yükseklikte dağlardan meydana gelmiştir. Kuzeydeki doğu-batı doğrultulu Demirci Dağları ilçe sınırları dışına da taşar. Bu silsile dışında ilçenin diğer önemli yükseltisi güneydeki Âsi Tepe'dir. Bu yükseklikler arasında çöküntü ovaları yer almıştır. İlçede Akdeniz iklimi hüküm sürerse de bu iklim daha çok karasal bir karakter almıştır.

İlçenin en önemli akarsuyu Gediz'e karışan Demirci Çayı'dır. Bu çay Demirci Dağı ve Âsi Tepe'den çıkan sularla büyür. Ormanlar sık ve gürdür. Bilhassa çamlık, meşelik ve palamutluklar geniş alanlar kaplar. Demirci halkının geçiminde palamut satışının payı büyüktür. İlçenin diğer bir gelir kaynağı meyvacılıktır. Elma, ayva, son yıllarda da erik çok miktarda elde edilmektedir.

Kasaba. — İlçe merkezi Demirci kasabası Salihli-Simav şosesi üzerinde eğimli bir yerde kurulmuştur. Kasabanın aşağı mahalleleri denizden 825 m. yüksekte olduğu halde, yukarı mahallenin yüksekliği 930 m. yi bulur. 10 mahalleden meydana gelen Demirci kasabasının nüfusu 8.738'dir (1960 sayımı). Kasaba halkı çok eskiden beri çeşitli küçük sanatlarla uğraşır. Bunlardan en başta gelen, halıcılıktır. Ayrıca testi yapımı, kiremitçilik, demircilik, saraçlık, leblebicilik, sepicilik, boyacılık da önemlidir.

Kasabada Selçuklular zamanında şehit düşen Sinan, Hacıbayı Veli, Hacı Hasan adında üç zatın türbesi olduğu gibi Hacı Hasan'ın büyük kubbeli bir camisi, bir de camiye vakfedilen hamamı vardır.

Demirci'nin Salihli istasyonuna uzaklığı 108 km. dir.

DEMİRCİ MEHMET EFE (1885 - 1959)

Demirci Mehmet Efe

Kurtuluş Savaşı'nın başlarında çok büyük yararlıklariyle tanınmış efelerdendir. Nazilli'nin Pirebeyli köyünde dünyaya geldi. Babası köyün demircisi olduğundan, kendisine de «Demirci» denildi.

Birinci Dünya Savaşı'nda, İzmir'de askerlik ederken, bir Ermeni subayın kendisini tokatlamasına tahammül edemiyerek isyan edip dağa çıktığı söylenir. Kısa bir zamanda 200 kişilik bir çete kurmayı başaran Demirci Mehmet Efe, Aydın, Denizli ve Ödemiş dolaylarında eşkiyalıkta ün saldı. Yunanlıların İzmir'e çıkmaları üzerine, silâhını yurt savunmasında kullanmaya karar verdi, 1919 temmuzunun ilk haftasında, adamlariyle birlikte, Umurlu ile Aydın arasındaki bir bölüğe katıldı. O cephede gösterdiği yararlıklardan dolayı kendisine «Aydın Cephesi Kuva-yi Milliye Kumandanı» unvanı verildi. Demirci Mehmet Efe düşmana karşı olduğu gibi Konya, Bolu ve Düzce isyanlarının; Balıkesir'deki Anzavur isyanının bastırılmasında da yardımlarda bulundu. 1920 yılı sonlarında çeteciliğin kaldırılarak yurt savunmasının yalnız muntazam ordu kuvvetleriyle yapılmasına karar verilince, Demirci Mehmet Efe, Çerkez Ethem'in yaptığını yapmadı, bu karar kendi aleyhine olmasına rağmen, yurtseverliğini gösterdi, köyüne dönüp sakin bir hayat yaşadı.

DEMİRHİNDİ

Demirhindi, meyvası ve çiçeği

Sıcak iklimlerde yetişen 20 - 25 m. yüksekliğinde bir ağaçtır. Ayrı taçyapraklı ikiçeneklilerin baklagiller familyasından olan bu ağaç sarı ve kırmızımtırak çiçekler açar. Anayurdu olan Hindistan'dan hemen bütün sıcak ülkelere yayılmıştır. Yaprakları kaynatılıp solucan ilâcı olarak kullanılır. Taze olarak da hayvanlara yedirilir. Kabuğundan sürgüne karşı ilâç yapılır. Çok yumuşak ve hafif olan tahtası da kolayca işlendiğinden, makbul sayılır. Bu tahtadan ince tahta işleri yapılır, oymacılıkta da tercih edilen bir tahta çeşitidir. Demirhindi meyvası asıl şerbet ve tatlı yapımında kullanılır.

DEMİRKAZIK (Bk. KUTUP YILDIZI)

DEMİRKÖY

Marmara Bölgesi'nin Istranca bölümünde Kırklareli iline bağlı bir ilçedir. Doğusunda Karadeniz bulunur, güneyde Kırklareli'nin Vize, batısında aynı ilin merkez ilçeleri vardır. Kuzeyde Bulgaristan'la komşudur. Merkez bucağından başka İğneada ve Karacadağ adında iki bucağı daha ve bunlara bağlı 17 köyü vardır.

Yüzölçümü: 975 km²

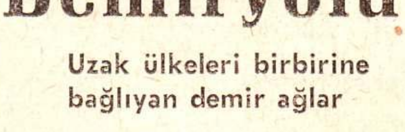
Nüfusu: 9.058 (1960 sayımı)

Demirköy ilçesi, Trakya'nın en önemli engebesini teşkil eden Istranca Dağları'nın büyük bir kesimini kaplar. Ilçenin doğusu bu dağlardan Karadeniz'e doğru alçalan alanlardan ibarettir. Bu topraklar Karadeniz'e doğru inen küçük derelerle yarılmıştır.

Demirköy'de iklim Trakya'nın başka kesimlerinden biraz farklıdır. Yazlar fazla sıcak olmaz. Kuzey rüzgârlarına açık olduğundan kışları sert ve soğuk geçer. Ilçenin önemli akarsuları Istrancalar'ın doğu yamacından çıkıp Karadeniz'e dökülen sulardır. Bunlardan en kuzeydeki Rezve deresi Türk-Bulgar sınırını çizer. Istranca Dağları orman bakımından zengindir. Bunun sonucu olarak ilçe ekonomisinin dayandığı başlıca iş-

ler odunculuk ve kömürcülüktür. Istranca ormanlarından kesilen maden direkleri de Zonguldak kömür madenlerinde kullanılmak üzere İğneada iskelesinden sevkedilir.

Kasaba. — Ilçe merkezi Demirköy Istrancalar'ın kuzeydoğu yamacında denizden 250 m. yüksekte kurulmuştur. Kasabanın adı eskiden yakınında işletilmekte olan demir madeninden gelmiştir Ondan önceki adı Samakovcuk'tu. Trakya'nın pek ilerliyememiş kasabalarından biri olan Demirköy 2 mahalleden ibarettir. Nüfusu 2.348'dir (1960 sayımı). Il merkezi olan Kırklareli'ne 72 km. lik bir yolla bağlıdır. Demirköy, Karadeniz kıyısındaki iskelesi olan Iğneada'ya ise 25 km. uzaklıktadır.

Demiryolu

Uzak ülkeleri birbirine bağlıyan demir ağlar

DEMİRYOLU insanlara taşıt işlerinde büyük kolaylık sağlıyan bir düzendir. Demiryollarının kurulmasiyle şehirler, ülkeler arasında gidip gelme, yük taşıma çok kolaylaşmış, medeniyet daha hızlı ilerlemiştir.

Onceleri hayvanlarla, sonraları motorlu araçlarla çekilen tekerlekli taşıt araçlarının gitmesi için döşenmiş çelik raylara «demiryolu» denildi. Bugün ise, «demiryolu» denilince, yollariyle, taşıt araçlariyle, köprü ve tünelleriyle, istasyonlariyle bir tüm olarak tren işletmeleri akla gelir.

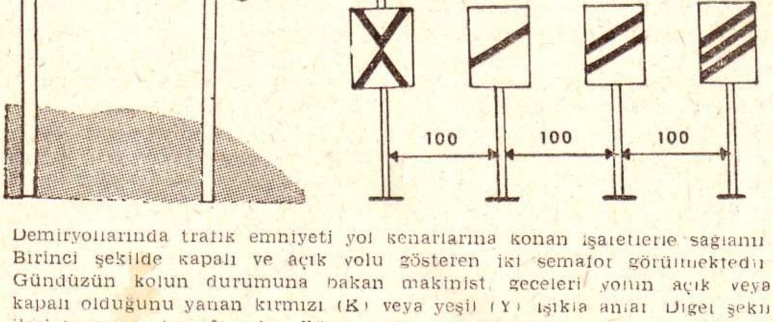
Raylı yollar yapmak düşüncesi ilk defa İngiltere'de maden ocaklarında kömür taşımak ihtiyacından doğdu. 1776'da Sheffield yakınlarında böyle bir yol yapıldı. Onceleri rayları tahtadan yaptılar, sonradan üzerlerini madenlerle kapladılar, en sonunda da raylar çelikten yapıldı. Halk için ise, ilk hat, 1801'de, gene Ingiltere'de Wandsworth ile Croydon arasında açıldı.

DEMİRYOLU ARAÇLARI VE YAPILARI

1 — Nehir üzerinden geçen uzun bir demiryolu köprüsü; 2 — İstasyon binası; 3 — Elektrikli hatlarda akımın şiddetini değiştiren transformatörün bulunduğu yer. 4 — Yük trenlerinin doldurulup boşaltıldığı yol; 5 — Yük katarı, lokomotif ve vagonlariyle beraber. 6 — Yüklenmek üzere bekliyen vagonlar. 7 — Döner. yol değiştirme düzeni; 8 — Lokomotif tamirhanesi; 9 — Kömür deposu; 10 — Lokomotiflerin altlarını temizliyecek işçilerin çalıştıkları yer. 11 — Lokomotiflere su verme yeri; 12 — Makasçı kulübesi; 13 — İşaret direği. 14 — Bir tren katarı, 15 — Önündeki pervaneyle giden tren; 16 — Dizel motorlu tren; 17 — Dağa tırmanan dişli tren.

Bugünkü anlamda demiryolu ancak lokomotifin icadından sonra meydana geldi Iskoçya'lı James Watt'ın buhar makinesini keşfinden sonra (1767) bu makinenin raylar üzerindeki arabalara uygulanması düşünüldü 1813'te Blackett adında bir Ingiliz Newcastle şehri yakınlarında Wylam kömür ocaklarında kullanılmak üzere, basit ve çok gürültü çıkaran ilk lokomotifi meydana getirdi. Bir yıl sonra George Stephenson dikey çift silindirli bir lokomotif yaparak buharla yürütme usulünü ortaya koydu.

Demiryollarında trafik emniyeti yol kenarlarına konan işaretlerle sağlanır Birinci şekilde kapalı ve açık yolu gösteren iki semafor görülmektedir Gündüzün kolun durumuna bakan makinist, geceleri yolun açık veya kapalı olduğunu yanan kırmızı (K) veya yeşil (Y) ışıkla anlar Diğer şekil ileri korunma tabelâlarıdır Yüzer metre ara ile konan bu çizgili işaretler fren yapılacak noktaya 300, 200 ve 100 metre kaldığını belirtir Sarı (S) işaretini geçtikten sonra 700 metre içinde tren muhakkak durmalıdır.

Demiryolunun Gelişmesi

George Stephenson bir beygir hızında yol alabilen bu lokomotifini geliştirdikten sonra, Iskoçya'da Stockton'la Darlington arasında kurulan ilk demiryolu bu lokomotifle işlemeye başladı Ondan sonra lokomotifler hızla gelişti. Amerika'da Best Frend, Fransa'da Marc Seguin gibi mühendisler bu gelişmeye geniş çapta yardım ettiler.

Lokomotiflerin gelişmesiyle birlikte rayların da uzatılmasına devam edildi Böylece ilk teşebbüslerin üzerinden yüz yıl geçtiği sırada dünyadaki rayların uzunluğu 1 256 000 kilometreyi bulmuştu (Avrupa'da 420 000 km., Asya'da 175 000 km., Afrika'da 70 000

TÜRKİYE DEMİRYOLLARI HARTASI

BAŞLICA İSTASYONLAR ARASINDAKİ UZAKLIKLAR

	km.		km.		km
Haydarpaşa — İzmit	92	Ankara — Erzincan	940	İzmir — Manisa	66
Haydarpaşa — Eskişehir	315	Ankara — Erzurum	1155	İzmir — Afyon	422
Haydarpaşa — Ankara	577	Fevzipaşa — Malatya	250	İzmir — Eğridir	471
Haydarpaşa — Kütahya	392	Fevzipaşa — Diyarbakır	505	Kütahya — Balıkesir	253
Haydarpaşa — Afyon	477	Fevzipaşa — Kurtalan	665	Sıvas — Çarşamba	432
Haydarpaşa — Konya	750	Ulukışla — Niğde	70	Sirkeci — Edirne	318
Haydarpaşa — Adana	1121	Ulukışla — Kayseri	196	Ankara — Karabük	372
Haydarpaşa — Fevzıpaşa	1262	İzmir — Akhisar	113	Ankara — Zonguldak	528
Haydarpaşa — Mardin	1814	İzmir — Balıkesir	241	Erzurum — Kars	233
Ankara — Kayseri	380	İzmir — Bandırma	341	Erzurum — Sınır	310

km., Avustralya'da 50.000 km., Güney Amerika'da 136.000 km., Kuzey ve Orta Amerika'da 453.000 km). Aradan geçen bu yüzyılın son elli yılı içinde köprücülük, tünelcilik de çok ilerlediğinden, muazzam demiryolu köprüleri, tünelleri yapıldı. Bildiğimiz demiryollarından başka, özel ihtiyaçlar için üç raylı dağ demiryolları, dekovil sistemi denilen dar hatlı demiryolları, nihayet havaî hatlı trenler meydana getirildi.

Tramvaylar için elektrik kuvvetinden faydalanıldıktan sonra, 1895'te ilk defa Amerika'da demiryolunda elektrik kullanıldı. Daha sonraları motorlu trenler ortaya çıktı.

Bizde Demiryolu

Türkiye'de demiryolu yapılmasına 1856 eylülünde bir Ingiliz şirketine verilen imtiyazla başlandı. Ilk yapılan hat Izmir - Aydın demiryoludur. 27 ocak 1860'ta 23 kilometrelik bir kısmı işletmeye açıldı (130 kilometre olan tamamı ise 11 yılda bitti). Hemen aynı tarihte bir başka İngiliz şirketi, o zamanlar Osmanlı Imparatorluğu sınırları içinde bulunan, sonradan Romanya topraklarında kalmış olan 66 kilometrelik Köstence - Cernovoda hattını yaptı. Bu hat 4 ekim 1860'ta işletmeye açıldı. Üçüncü bir Ingiliz şirketi Izmir - Kasaba (Turgutlu) demiryolunun Manisa'ya kadar olan kısmını 1865'te, Kasaba'ya kadar olan parçasını da bir yıl sonra işletmeye açtı. Dördüncü bir Ingiliz şirketi de Varna - Rusçuk demiryolunun bir kısmını 1866'da işletmeye başladı.

Bundan sonra Şark-Rumeli demiryolu gelir ki, imtiyazı 1869'da, 85 yıl müddetle, Avusturya'lı bir Musevi olan Baron Hirsch'e verildi. 190.000.000 franga mal olduğu söylenen Rumeli demiryolunun Osmanlı Devleti'ni 790.000.000 frank borca soktuğu düşünülürse, Avrupa'nın en büyük zenginleri arasında sayılan bu adamın bu işten ne büyük kazançlar sağladığı anlaşılır. Bu hatta 1871' de başlandıysa da Istanbul'un Avrupa demiryollarına bağlanması ancak 12 ağustos 1883' te mümkün oldu. Bugün ancak 337 kilometrelik bir kısmı sınırlarımız içinde kalmış olan Şark - Rumeli Demiryolları'nın işletilmesi 1875'te bir Fransız şirketine kiralanmıştı.

Ilk defa hükümet tarafından yapılan demiryolu Anadolu - Bağdat hattıdır. Bu hattın yapılmasına 4 ağustos 1871'de Haydarpaşa'dan başlandı, 91 kilometre uzaklıktaki İzmit'e ağustos 1873'te varıldı. İzmir - Kasaba hattının gene Dev'et eliyle Alaşehir'e kadar uzatılan 76 kilometrelik kısmı da 13 mart 1875'te işletmeye açıldı.

27 eylül ve 4 ekim 1888 tarihli iki fermanla, Haydarpaşa Izmir hattının işletilmesi de dahil olduğu halde, Izmit - Ankara hattının yapılması için Deutsche (Doyçe) Bank'ın temsilcisi Alfred Kaulla'ya 99 yıl müddetle ve kilometre garantili olarak yeni bir imtiyaz verildi. Büyük bir hızla işe girişen Almanlar iki yıl içinde 300 kilometre demiryolu yaptılar. Bu sonuçtan memnun kalan Osmanlı Hükümeti 1891'de Anadolu Demiryolları Şirket-i Osmaniyesi'ne Bağdat yönünde incelemelere başlaması iznini verdi. Aynı şirket, 1893 şubatında, Ankara - Kayseri Sıvas ve Eskişehir Afyon Konya hatlarının imtiyazlarını da aldı. Eskişehir - Konya kısmının yapılması aynı hızla tamamlandı. Sekiz yıl içinde (1888 1896) Imparatorluk demiryollarının uzunluğu 642 kilometreden 2.500 kilometreye yükseldi. (Bu sayıya Mısır, Bulgaristan gibi Türkiye'ye bağlı devletlerdeki hatlar dahil değildir.)

1.465 kilometre uzunluğundaki Hicaz hattının yapılmasına, Türk mühendisleri tarafından, askerî birliklerin de işe katılmasiyle, 1901'de başlandı, 1908'de tamamlandı. 1911'de hükümet kendi araçlariyle Samsun - Sivas hattını yaptırmaya başladı. Birinci Dünya Savaşı çıkınca bu hat yarıda kaldı. 1914' ten önce hükümetin işlettiği tek demiryolu Hicaz hattıyken, savaşın ilânından sonra Beyrut - Şam - Halep hattı ile Izmir - Ka-

KITALARDAKİ DEMİRYOLLARININ UZUNLUĞU

KITA	Demiryolu toplamı	Elektrikli kısımlar
Avrupa	420.000 km.	45.000 km.
Afrika	70.000 »	3.000 »
Asya	175.000 »	16.300 »
Kuzey Amerika	435.000 »	6.400 »
Güney Amerika	136.000 »	6.400 »
Okyanusya	50.000 »	737 »

saba, İzmir - Aydın, Bursa - Mudanya hatlarına el konuldu. Bir yandan bu hatlarla Hicaz hattını idare etmek, öte yandan Ankara Sıvas, Samsun - Sıvas hatlarını yapmak üzere Askerî Demiryollar İdare-i Umumiyesi kuruldu. Böylece Türkiye'de büyük ölçüde bir devlet demiryolculuğu başladı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Hükümeti tarafından el konulan demiryolları, harb bitince, yeniden ait olduğu şirketlere geri verildi. Cumhuriyet'ten sonra, muhtelif tarihlerde, bunlar satın alındı, Devlet Demiryolları şebekesi içine katıldı.

Bugün, Devlet Demiryolları tarafından işletilen hatların uzunluğu, fabrika ve bağlantı hatları hariç olmak üzere, 7.895 kilometredir. Bu miktarın 3.835 kilometresi Osmanlı Hükümeti ve şirketlerden alınan demiryolu şebekesidir. 1923'ten bu yana yapılan demiryollarının uzunluğu 3.960 kilometreyi bulmuştur.

Bibliyografya:

Demiryollarımız (D. D. Y., 1958); Demiryolları Faaliyetleri (D. D. Y., 1958); Demiryollar (Enver Berkmen, 4 cilt, 1939 - 42, 1955), Demiryollar (Prof. Martinet'den Çev. Mehmet Bozkurt, 1949); Demiryolların Ticari İşletmesi (Sahir Kozikoğlu, 1946); Demiryolu İnşaatı (Hıfzı Candoğan, 1946); Demiryolu ve Taşıma Araçları Genel Bilgisi (Kemal Oğul, 1946).

DEMOKLES (Bk. DAMOKLES)

Halkın, Halk Tarafından, Halk İçin İdaresi
DEMOKRASİ

DEMOKRASİ bir memleket işlerinin halk tarafından idaresidir. Eski Yunanca «demos» (halk) ve «kratein» (idare) kelimelerinden yapılmış «demokratia» sözünden gelir. Buna göre «halk idaresi» demek olan «demokrasi» sözü çeşitli anlamlarda kullanılır:

1. — Asıl anlamiyle demokrasi, siyasi kararların doğrudan doğruya bütün yurttaşların oylarının çoğunluğu ile alındığı bir hükümet şeklidir. Bu çeşit demokrasi çok zaman «asıl (doğrudan doğruya) demokrasi» diye anılır.

2. — Yurttaşlar siyasi haklarını doğrudan doğruya değil, seçtikleri temsilciler yolu ile kullanırlar. Buna «temsilî demokrasi» denir.

3. — Çoğunluğun iktidarı, azınlığın haklarını (konuşma, din hürriyeti gibi) teminat altına alan anayasa hükümleriyle sınırlanmıştır. Buna «liberal» yahut «meşruti demokrasi» denir.

4. — «Demokratik» sözü çok defa, asıl idaresi ilk anlattığımız üç şekilden birine girsin girmesin, sosyal ve ekonomik farkları azaltmak, servetin dağılışını düzenlemek gayesini güden sosyal ve siyasi sistemler için de kullanılır. Bu da «sosyal» yahut «ekonomik demokrasi» diye bilinir.

Bir yanlışlığa meydan vermemek için terimin çeşitli kullanışlarına çok dikkat etmek gerekir.

Demokrasinin Temelleri

Demokrasi bugünkü anlamiyle bir hükümet şekli olduğu gibi, toplum hayatını düzenliyen bir anlayış tarzıdır. Demokraside soy, servet, ırk gibi özellikler hiçbir kimseye başkasına karşı bir üstünlük vermez. Demokratik idarede yurttaşlar arasında büyük ekonomik farklar olmaz.

Demokrasi yurttaşların hükümet baskısı altında kalmasını önler. Böyle bir idarede yurttaşların konuşma, basın ve din hürriyeti vardır. Ayrıca, demokrasi yurttaşlara, huzur ve sükûnu bozmıyacak şekilde, hükûmete muhalefet etme hakkını verir, tek parti sistemine müsaade etmez. Bu idare şeklinde kanun karşısında herkes eşittir, kölelik yoktur. Bir demokraside, hangi alanda çalışırsa çalışsın, her bilim adamı, kanunlara aykırı olmamak şartiyle, fikrini serbestçe ifade eder.

Demokrasinin Gelişmesi

«Asıl demokrasi» diye vasıflandırdığımız demokratik idarenin çok eski bir tarihi vardır. İlkel toplumlarda asıl demokrasi olduğu bugün biliniyor. Böylece, demokrasinin başlangıcı tarih öncesi zamanlara kadar uzanır. Bugünkü siyasi anlayışa göre ise, demokrasi Eski Yunan devrinden itibaren başlamış kabul edilir.

Eski Yunan Demokrasisi. — Eski Yunan şehir-devletlerinin (sitelerinin) idare tarzı asıl demokrasiye örnek olarak gösterilir. O zamanlar temsilî sistem bilinmiyordu. Esasen devletlerin nüfusu da nadiren 10.000 kişiyi geçtiğinden asıl demokrasi uygulanabiliyordu. Ancak, esirlere, kölelere demokratik haklar verilmediği gibi, kadınların da oy kullanma hakkı yoktu.

Eski Yunan demokrasisinde bütün vatandaşlar oylamada hazır bulunurdu. Bunlar aynı zamanda idare ve hukukla ilgili vazifelere seçilebilirlerdi. Demokrasi bilhassa M. Ö. V. yüzyılda bütün Yunanistan'a yayılmış durumdaydı.

Demokrasiden uzaklaşma. — Yunan şehir-devletlerinin ortadan kalkmasiyle bugünkü

Demokrasinin başlıca özelliği halkın kendi kendini idare etmesidir. Seçim gibi genel konularda halkın oyuna başvurulur. Batı memleketlerinin birçoğunda kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmamıştır. Türk kadını bu hakka sahiptir

temsilî veya meşruti demokratik devletlerin kurulması arasında 2000 yıllık bir zaman boşluğu vardır. Şehir-devletlerden sonra demokratik idareden yüz çevrildiği görülür. Ünlü Yunan filozofu Platon (Eflâtun) demokrasiyi mahkûm ediyor, en iyi devlet şeklinin aristokrasi olduğunu ileri sürüyordu. Bu, memleketin en seçkin kimseler tarafından idare edilmesi esasına dayanan bir idare şekliydi. Hattâ demokrasinin en iyi tarifini yapan Aristoteles bile demokrasiden yüz çevirmişti.

Romalılar demokrasi fikrine yabancı değillerdi. Bununla beraber, orada uzun zaman oligarşik bir cumhuriyet hüküm sürdü, memleket, sonradan, imparatorlukla idare edilmeye başlandı.

Daha sonra feodal krallıkların doğduğunu görüyoruz. XVI. ve XVII. yüzyıllarda bunların yerlerini mutlakiyet idareleri aldı. Ortaçağ'da görülen bazı cumhuriyetlerin idare tarzı da demokratik değil, oligarşikti.

Amerikan İhtilâli. — Mutlakiyet idareleri zamanla birçok memleketlerde hoşnutsuzlukla karşılanmaya başlandı. Bu hoşnutsuzluk XVIII. yüzyılda daha belirli bir şekil aldı, demokrasi yolunda ilk adımlar atılmaya başlandı.

Meşruti demokrasi yolunda atılan ilk büyük adım Amerikan İhtilâli'nin sonunda görülmeye başlandı. Halbuki ihtilâlin asıl maksadı İngiliz idaresinden kurtulmaktı. 1776'da kabul edilen İstiklâl Beyannamesi bugün demokrasi tarihinin klâsik belgelerinden biri olmuştur. 1787 Amerikan Anayasası ise, hükümetin halka her hangi bir baskı yapmasını önliyecek şekilde hazırlanmıştı. Yurttaşların hakkını teminat altına almak için 1868'e kadar anayasaya on dört madde daha eklendi.

Fransız İhtilâli. — Bugünkü demokrasi tarihinin ikinci dönüm noktası Fransız İhtilâli'dir. XVIII. yüzyıl Fransız filozof ve yazarları eşitlik fikrini yayıyorlardı. 1789 İhtilâli mutlakıyete karşı yapılan büyük ayaklanmalardan biriydi. İhtilâl'den sonra toplanan meclis İnsan Hakları Beyannamesini yayınladı. 1791'de kabul edilen anayasa ile de yurttaşların kanun karşısında eşit olduğu kabul edildi.

İngiltere'de Demokrasi. — Bugünkü demokrasi yolunu Fransa'nın açtığı kabul edilmekle beraber İngiltere daha eski devirlerden beri demokratik devlet örneğini veriyordu. Fransız İhtilâli sırasında İngiltere'de oligarşik idare şekli vardı, fakat 1688 ihtilâliyle kabul edilen anayasa demokratik gelişmeleri köstekliyecek şekilde değildi. İngiliz anayasası 1832'de daha da demokratikleştirildi.

Demokrasiye karşı hareketler. — XX. yüzyılda yeni devletlerin demokrasiyi kabul etmelerine karşılık bu şekil idareye karşı yer yer aleyhtarlıklar da görülmeye başlandı. Rusya'da yapılan ihtilâl sonunda (1917) bir halk diktatörlüğü kuruldu. 1922'de İtalya'da Benito Mussolini diktatörlüğünü ilân etti 1933'te de Hitler Almanya'yı diktatörlükle idare etmeye basladı.

Demokrasinin gerçek düşmanı bu totaliter idarelerdi. Faşizmin düşmesinden sonra bugün demokrasinin karşısındaki en büyük tehlike komünizmdir. Birçok Avrupa memleketlerinde komünistler demokratik idareye son vermişler, Çin gibi büyük bir ülkede de iktidarı ele geçirmişlerdir. Komünistler halka söz hakkı vermemekle beraber kendi idare tarzlarının asıl demokrasi olduğunu iddia ediyorlar, «halk cumhuriyeti» diye vasıflandırdıkları bu memleketlerde diktatörlük kurmuş bulunuyorlar.

Bibliyografya:

Demokrasi ve Diktatörlüğe Dair Memleket Meseleleri Hakkında Düşünceler (Prof. Dr. Turhan Fevzioğlu, 1957), Demokrasi Buhranları (Ahmet H. Başar, 1955); Demokrasi ve Rejimler Politikası (Fazıl Nalbantoğlu, 1950); Demokrasi Esaslarına Göre Vatandaşlık Terbiyesi (Prof. Dr. G. Kerschenstein'den Çev. Hıfzırrahman R. Öymen, 1947); Demokrasi Düzeni (P. Deschanel'den Çev. Sami S. Karaman, 1945); Demokrasi Nedir (J. Bryce, 1939); Demokrasi: Mahiyeti, Kıymeti (Prof. H. Kelsen'den Çev. Prof. E. Menemencioğlu 1938); Demokrasi (E. Vacherot'dan Çev. H. C. Yalçın, 1931).

DEMOKRAT PARTİ (Bk. PARTİLER).

DEMOKRITOS (M. Ö. 460?-370?)

Demokritos

Eski Yunanistan'ın en büyük bilgin ve filozoflarından biridir. Fizik alanındaki teorilerinden dolayı tarihçiler onu Aristoteles ve Platon'la eşit değerde sayarlar.

Demokritos ömrünün çoğunu Mısır'da, İran'da, Hindistan'da geçirmiş, kendinden önce yaşamış düşünürlerin matematik, fizik ve mantık alanındaki çalışmalarını incelemek fırsatını bulmuştur. Demokritos'un ilgilendiği en önemli konu evren bilimidir. Evrenin çeşitli atomların birleşmesinden meydana geldiğini, cisimlerin sürekli hareket halinde bulunduğunu, atomların bölünemez, yok edilemez olduklarını söylemiştir. Bu bakımdan atomu tanıtan ilk bilginlerden biridir.

DEMOSTHENES (M. Ö. 384-322)

Demosthenes

Atina'nın hürriyeti için çalışmış Yunanlı bir devlet adamı ve ünlü bir hatiptir.

Attika yarımadasında doğdu. Büyük bir servet sahibi olan babası, ölürken, Demosthenes çok küçük olduğundan, ona üç vasi tâyin etmişti. Bu üç adam para konusunda dürüst davranmadıklarından, Demosthenes, büyüdüğü zaman, onların aleyhine dâva açtı. İlk söylevini bu mahkemede savunmasını yaparken verdi. Daha sonra memleketin toplum konulariyle ilgilenmeye başladı. Sesi haşin, kaba, yetersiz olduğu halde büyük bir disiplinle çalışarak Yunanistan'ın en ünlü hatiplerinden biri oldu.

O sırada Yunan siteleri, Makedonya hükümdarı Philippos'un kuvvetlerine karşı koyabilecek durumda değillerdi. Demosthenes Yunan halkını Philippos'a karşı uyaracak söylevler veriyordu. M. Ö. 338'de Makedonya orduları Termopolis geçidini aşarak Yunanistan'ı istilâya başladılar. Demosthenes, Atinalılar'ın Tebliler'le bir anlaşma yapıp birleşerek Philippos'un kuvvetlerine karşı koyabilmelerini sağladı. Bu başarısından dolayı Atinalı'lar ona altın bir taç vermek istediler, Demosthenes'in rakibi Aeskhines buna engel olmaya çalıştı. Bu olayın üzerine, Demosthenes, tarihteki en mükemmel ve en etkin söylev olarak kabul edilen «Taç Hakkında» adlı konuşmasını yaptı.

Philippos'a yenilmiyen Atinalılar, sonradan Makedonya hükümdarı olan İskender'e karşı koyamadılar, M. Ö. 323-321 yıllarında yapılan savaşta yenildiler. Demosthenes bunun üzerine M. Ö. 322'de zehir içerek kendini öldürdü.

DENEY

Bilimde, bir gerçeği göstermek için yapılan denemelere «deney» denir. Bugünkü bilim adamları, gerçekleri kitaplardan okuyarak değil, deneyler yaparak öğrenirler. Öğretimin birçok kollarında da deneyler önemli bir yer tutar.

Bilim hayatında deney o kadar önemlidir ki, çok defa sırf deney için özel makineler, cihazlar yapılır. Uçak yapımını ele alalım. Hazırlanan yeni bir uçak modeli «rüzgâr tüneli» denilen özel bir yere konulur. Burada uçağın havada karşılaşacağı çeşitli şiddetteki rüzgârların tam bir benzeri, büyük pervaneler vasıtasiyle, meydana getirilir. Bu deney sayesinde uçağın çeşitli yerlerinin uğrıyacağı sürtünme, kanadlara düşen basınç hesaplanır.

Bilimde Deneyin Yardımı

XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren atılmaya başlıyan roket ve peyklerin çoğu da deney maksadını gütmüştür. Deney olarak fırlatılan birçok suni peyklerden toplanan bilgiler sayesinde, insanları uzaya uçurmak mümkün olmuştur. İnsanın uzaya gitmesi de daha ileride yapılacak teşebbüsler için bir deney mahiyetindedir.

Bir konu üzerinde deney yapılırken ilk elde edilen sonuçlara hemen güvenilmez. Aynı şartlar altında birçok deneyler yapılır. Eğer bütün deneyler aynı sonucu verirse o zaman yeni bir şey öğrenilmiş olur.

Deney yapmanın en büyük şartı dikkattir. Küçük bir dikkatsizlik yapılırsa harcanan emekler boşa gider. Bilginlerin çok zaman «dalgın» olmaları bundan ileri gelir; çünkü bir bilgin yeni bir buluşun deneyleri üzerinde çalıştığı müddetçe başka bir şeyle ilgilenmez, bütün aklını, zamanını buna harcar.

Bilginler, bir şeyin gerçek bilimsel değerini ancak deneylerin sonucuna dayanarak bulurlar. Deneylerin bildirdiği gerçekler de, artık bilim alanında bir kanun olarak kalır. Bazı önemli deneyler sonunda bulunan gerçekleri bugün hepimiz biliyoruz. Meselâ

Arkhimides'in hamamdan çırılçıplak fırlıyarak: «Eureka! Eureka!» (Buldum! Buldum!) diye bağırması bütün dünyada bir mesel haline gelmiştir (Bk. Arkhimides). Aynı şekilde Büyük İngiliz fizik bilgini Newton'un elmaların ağaçtan düşmesine bakarak yerçekimi hakkındaki kanunu bulması, Amerikalı bilgin Benjamin Franklin'in elektrik üzerinde deneyler yapmak üzere fırtınalı havada uçurtma uçurması bilim tarihine geçen deneyler arasındadır.

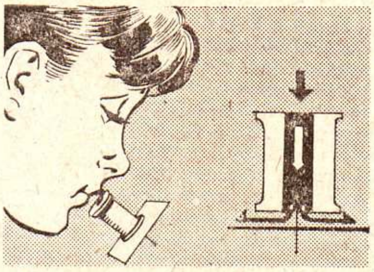
Deneylerin Öğrettiği Gerçekler

Günlük hayatımızda mutlak doğru olduğunu sandığımız bazı şeyler vardır ki küçük bir deney bunların yanlışlığını göstermeye yeter. Meselâ dolaptan temiz ve kuru bir bardak alalım. Gözümüzle baktığımız zaman bunun kuru olduğuna hiçbir şüphemiz yoktur. Ama, bardağın altını bir mumun alevinde ısıtmaya başlarsak üst taraflarında su zerreciklerinin toplandığını görürüz. Çünkü bardağın cidarındaki gözle görülmiyen su molekülleri ısınma ile uçmuş, daha soğuk olan üst kesiminde yeniden yoğunlaşarak gözle görülür hale gelmiştir.

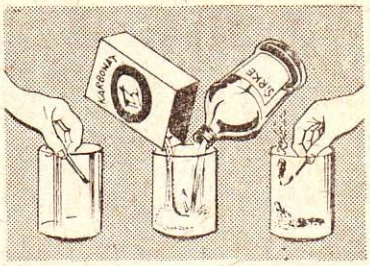
Bu bardağı gerçekten kurutmak için de şöyle bir deney yapalım: Bir miktar kalsiyum klorürü (tuzu) bir tabağa koyarak bardağı bunun üzerine ters kapatalım. Birkaç dakika bu şekilde tutalım. Ondan sonra ilk denemeyi tekrarlıyalım. O zaman su zerreciklerini göremeyiz. Çünkü tuz bütün su moleküllerini emmiştir.

Selüloz, şeker, nişasta gibi bileşimlerde de su vardır. Bunlara «karbonhidratlar» denir. Hepsinde karbon, hidrojen ve oksijen bulunur. Bunlardaki hidrojenle oksijenin oranı genel olarak sudaki oran gibidir. Bu bakımdan, görünüşte kuru gibi olan nişasta, şeker veya selülozu ısıtırsanız su buharı çıkar, daha fazla ısıtılırsa bileşim bozulur, su tamamen ayrılır (Bk. Fizik; Kimya).

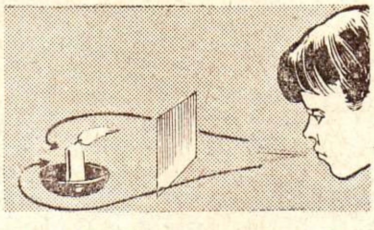
HERKESİN EVDE YAPABİLECEĞİ BASİT DENEYLER

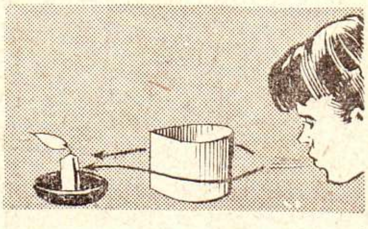
Hareket eden havanın yanlara yaptığı basınç duran havanın basıncından daha fazladır. Bir kartonu iğneyle deldikten sonra iğneyi bir makaranın deliğine sokun. Deliğin üstünden üfleyince alttaki karton uçup gitmez, makaraya daha sıkı yapışır. Çünkü marakayla karton arasından geçen havanın yaptığı basınç, kartonun altında hareketsiz duran havanın yaptığı basınçtan çok daha azdır. Bu deney havanın basıncı olduğunu da gösterir.

Karbon dioksit ateşi söndürebilir. Bunu bir deneyle gösterebilmek için biraz karbonatla sirke yeter. Önce bir kibrit yakarak boş bir bardağın içine sokalım. Kibritin yanmakta devam ettiğini görürüz. Şimdi aynı bardağa biraz sirkeyle karbonat koyalım. Bir başka kibrit yakarak bardağın içine sokarsak hemen söndüğünü görürüz. Meydana gelen karbon dioksit kibriti söndürmüştür. Bu bakımdan, yangın söndürme aletlerinde karbon dioksit kullanılır.

Aerodinamik biçim hava akımına etki yapar. Yanar bir mumun önüne dikine bir karton koyarak, üfliyelim. Hava akımının alevi kartona doğru çevirdiğini görürüz. Bunun sebebi kenarlardan geçen hava akımının kartonun iç tarafında bir hava boşluğu meydana getirmesidir.

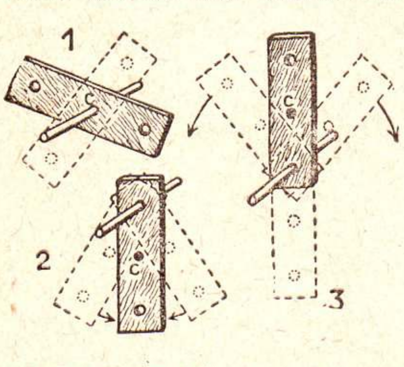

Aynı kartonu ikinci şekildeki aerodinamik biçime getirdikten sonra üfliyelim. Şimdi mumun alevi kartondan öteye doğru uçar. Çünkü kartonun kenarlarında hava boşluğu meydana getirecek yer yoktur. Uçak ve gemilerin yapılmasında bu esastan geniş ölçüde faydalanılır.

DENGE

Fizikte, karşıt iki kuvvetin denk gelmesi halidir. Hareketsiz bir cisim üzerine birbirine karşıt etki yapan kuvvetler bir hareket meydana getiremezlerse, veya hareket halindeki bir cismi etkiliyen kuvvetler o cismin yörüngesini ve hızını değiştiremezlerse cisim dengede demektir.

Her durumda denge halinde bulunan bir cismin dengesine «bozulmaz denge» denir. Durumu bozulduğu zaman dengesini başka

DENGE ÇEŞİTLERİ: 1 — Bozulmaz denge; 2 — Kararlı denge; 3 — Kararsız denge

bir durumda bulan cisimlerin dengesine «kararsız denge» denir. Bu gibi cisimlerin asılma noktası, ağırlık merkezinin altında bulunur ve buna diktir. Denge hali bozulduğu zaman tekrar eski durumunu olan cisimlerin dengesine de «kararlı denge» denir. Bu gibi cisimlerin asılma noktası, ağırlık merkezinin üstündedir ve buna diktir.

Yüzen Cisimlerin Dengesi

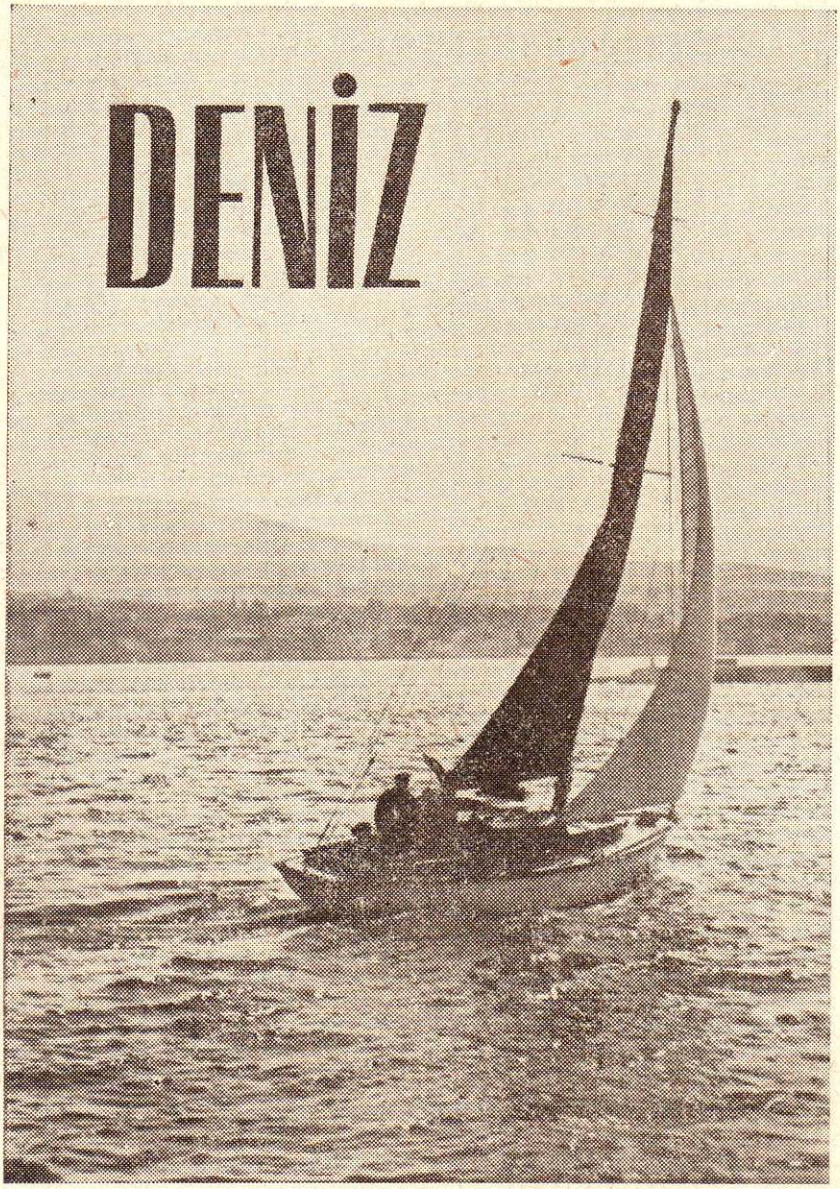
Yüzen bir cismin taşırdığı sıvının ağırlığı bu cismin ağırlığına eşittir. Bu, yüzen cisimlerin denge şartlarından biridir. Su üzerindeki cisimlerin ağırlık ve itme merkezleri aynı düşey üzerinde bulunursa bunlara dengededir denir. Ağırlık ve itme merkezleri aynı düşey üzerinde olmazsa dengede duramazlar.

Gemiler, suda yüzen cisimlerin denge kanunlarına uygun olarak yapılır. Gemilerin ağırlığı teknenin içindeki boşluklar sayesinde taşırdığı suyun ağırlığından daha küçük hale getirilmiş, böylece yüzmesi sağlanmıştır. Geminin su içindeki biçimi, itme merkezinin ağırlık merkezinden uzak olmasını sağlar. Bu iki kuvvet merkezi birbirinden ne kadar uzak olursa geminin dengesi o derece iyi olur.

Canlılarda Denge

İster dururken, ister hareket halinde olsun, hemen hemen bütün hayvanların vücudu belirli bir durumda bulunur. Yerçekimi ve diğer etkilerin tâyin ettiği bu hale «normal durum» denir. Halbuki bütün hayvanlar hareket eder, koşar, tırmanır. Bu durumda yerçekimi kuvvetinde meydana gelecek değişikliğe göre vücut dengesinin ayarlanması gerekir. Hayvanlar bunu çeşitli şekillerde sağlar. Ancak, dengeyi sağlıyan daha çok duyu organlarıdır.

İnsan başta olmak üzere, omurgalıların dengesini iç kulakta kemik mahfaza içindeki «lâbirent» sağlar. Lâbirentte başlıca iki torbacık, yarım daire biçiminde üç kanal vardır. «Salyangoz» ise işitme organının son kısmını teşkil eder. Dengeyi sağlıyan, bir sıvı ile dolu kanalların içindeki saç kılı gibi ince sinir telleri ve bazı dokulardır. Her iki kulakta birer lâbirent olması da dengenin çabuk bozulmasını önler (Bk. Deniz Tutması; Kulak).

Yeryüzünün Onda Yedisini Kaplıyan Engin ve Derin Su Kitlesi

DENİZ yeryüzünün % 70,8'ini kaplıyan su kitlesidir. Kıtaları birbirinden ayıran büyük denizlere «okyanus» denir. Sadece «deniz» diye anılan daha küçük su kitleleri de okyanusların kollarından başka bir şey değildir. Denizlere ait olan % 70,8 oranı her iki yarımkürede birbirinden farklıdır. Kuzey yarımkürede % 60, Güney yarımkürede % 81'dir.

Hayatımızda denizlerin önemi çok büyüktür. Denizler, sularında yaşıyan balıkları dolayısiyle, hayvani protein ve yağ bakımından önemli bir besin kaynağıdır. Denizin ulaştırma işlerindeki faydası ise sonsuzdur. Denizlerde yaşıyan hayvan ve bitkilerden aynı zamanda birçok ham madde de çıkarılır.

Bu maddeler daha çok boya, gübre ve tutkal yapımında kullanılır. Deniz suyundan tuz ve daha başka maddeler elde edilir. Denizden elde edilen kum da bir çok alanlarda işe yarar. Deniz, engin mavi sulariyle, sakin kıyılariyle insanlara iyi bir dinlenme yeri de olur.

Denizlerin Oluşu

Güneş sistemindeki gezegenler arasında denizi olan tek gezegenin Dünya olduğu sanılmaktadır. Bunun, neden böyle olduğunu anlamamız için şu üç soruyu incelemeliyiz:

1: Deniz yatakları niçin meydana gelmiştir?. — Yerkabuğunun dış kısımlarını meydana getiren kayalar kimyasal bileşim bakımından aynı özellikte değildir. «Granit» denen ve yerkabuğunun önemli bir kısmına yayılmış bulunan kayaların ağırlığı nispeten azdır. Granitten daha geniş bir alana yayılmış bulunan «bazalt» kayaları ise daha ağırdır.

Yeryüzünden sadece birkaç yüz kilometre derinlikte başlıyan yer çekirdeği ise bir sıvı özelliğindedir. 80 km. kalınlığında olan kabuk kayaları bu çekirdeğin üzerinde yüzer durumdadır. Bunlardan hafif olan granit kayaları bazalt kayalarından daha yüksekte yüzer.

Bunu suda yüzen aynı büyüklükte bir mantarla bir tahta parçasına benzetebiliriz. Mantar hafif olduğu için tahtadan daha az batar, bundan dolayı da ondan daha yüksekte kalır. Böylece daha yüksekte kalan granit tabaka, kıtaları; bazalt tabaka da denizlerin yatağını meydana getirmiştir. Eğer böyle olmayıp da bütün yerkabuğu aynı yükseklikte olsaydı yeryüzü, kalınlığı iki kilometreye yaklaşan suların altında kalırdı.

2: Denizler niçin suyla dolmuştur? — Okyanus yataklarının nasıl meydana geldiğini bilmek denizlerin oluşunu öğrenmemize yetmez. Ay'da da deniz yatağı olabilecek yerler varsa da buralarda su yoktur. Önce, suyun ilk defa nereden geldiğini araştıralım. Lâv gibi erimiş kayalar, sıvı haldeyken, soğuk ve katı hallerindekinden daha çok su tutarlar. Bundan dolayı, jeolojik çağlar boyunca, yerkabuğu soğurken atmosfere durmadan su buharı yükselmiştir. Yanardağlarda yapılan çözümlemeler bu durumun bugün de devam ettiğini gösteriyor.

Burada aklımıza bir soru geliyor: Ay'da da dünyadaki gibi bir soğuma olayı geçtiği halde orada neden su yoktur? Bu durum Ay'ın yerçekiminin az olmasından ilerigelir. Su molekülleri de bütün öteki cisimler gibi yerçekimi kanunlarına bağlıdır. Bunların püskürme hızı Dünya'daki yerçekimini yenecek kadar olmadığından, çekimden kurtularak fezada kaybolup gitmezler. Ay ise, yerçekimi az olduğundan buharlaşan su moleküllerini tutamaz, su molekülleri de, daha başka gazlar da uzayda kaybolur gider.

3: Denizlerin suyu neden tuzludur?. — Denizlerin tuzu dünya kabuğundaki volkanik kayaların 2.000.000.000 yıl süren bir devre boyunca erimesi sonunda meydana gelmiştir. Eriyen maddeler suların içinde kalmış, erimiyenler de deniz diplerine inerek çökel kayaları meydana getirmiştir. Volkanik kayalarda bulunan ve eriyebilen bütün elemanlar denizlerin suyunda vardır. Bugün de nehirler erimiş maddeleri ve tuzu denize taşıyıp dururlar.

BAZI DENİZLERİN TUZLULUK DERECESİ

	Binde
Kızıldeniz	39 - 42
Okyanusların ortalaması	35
Akdeniz	38 - 39
Kuzey Denizi	35
Marmara	25
Beyaz Deniz	20 - 30
Karadeniz (ortalama)	18
Kuzeybatı Karadeniz	10
Baltık Denizi (ortalama)	8
Botni Körfezi (Baltık)	1

Deniz Suyunda Neler Var

Deniz suyunda erimiş halde bulunan bazı maddeler şunlardır:

Tuz	%	78,3
Magnezyum klorür	%	9,4
Magnezyum sülfat	%	6,4
Kalsiyum sülfat	%	3,9
Potasyum klorür	%	1,7

Bütün bunlardan başka % 0,21 oranında diğer maddeler vardır. Deniz suyunda ayrıca azot, karbon dioksit ve oksijen gibi gazlar da erimiş halde bulunur.

Yedi Deniz

«Yedi Deniz» deyimine Ortaçağ Arap coğrafyacılarında raslanır. Türk coğrafyacısı Pirî Reis XVI. yüzyılda bu Yedi Deniz'i şöyle saymıştır: Güney Çin Denizi, Bengal Körfezi, Umman Denizi, Basra Körfezi, Kızıldeniz, Akdeniz, Atlas Okyanusu. Bu deyim Ömer Hayyam tarafından da kullanılmış, 1859'da E. Fitzgerald'ın Hayyam çevirisi yolu ile Batılılarca tanınmıştır. 1896'da büyük İngiliz şairi Rudyard Kipling bir şiir kitabına bu adı vermiştir.

Denizlerin başlıca bölümleri hakkında coğrafyacılar arasında kesin bir fikir birliği yoksa da bugünkü bilgilerimiz çerçevesinde Yedi Deniz şu şekilde gösterilebilir:

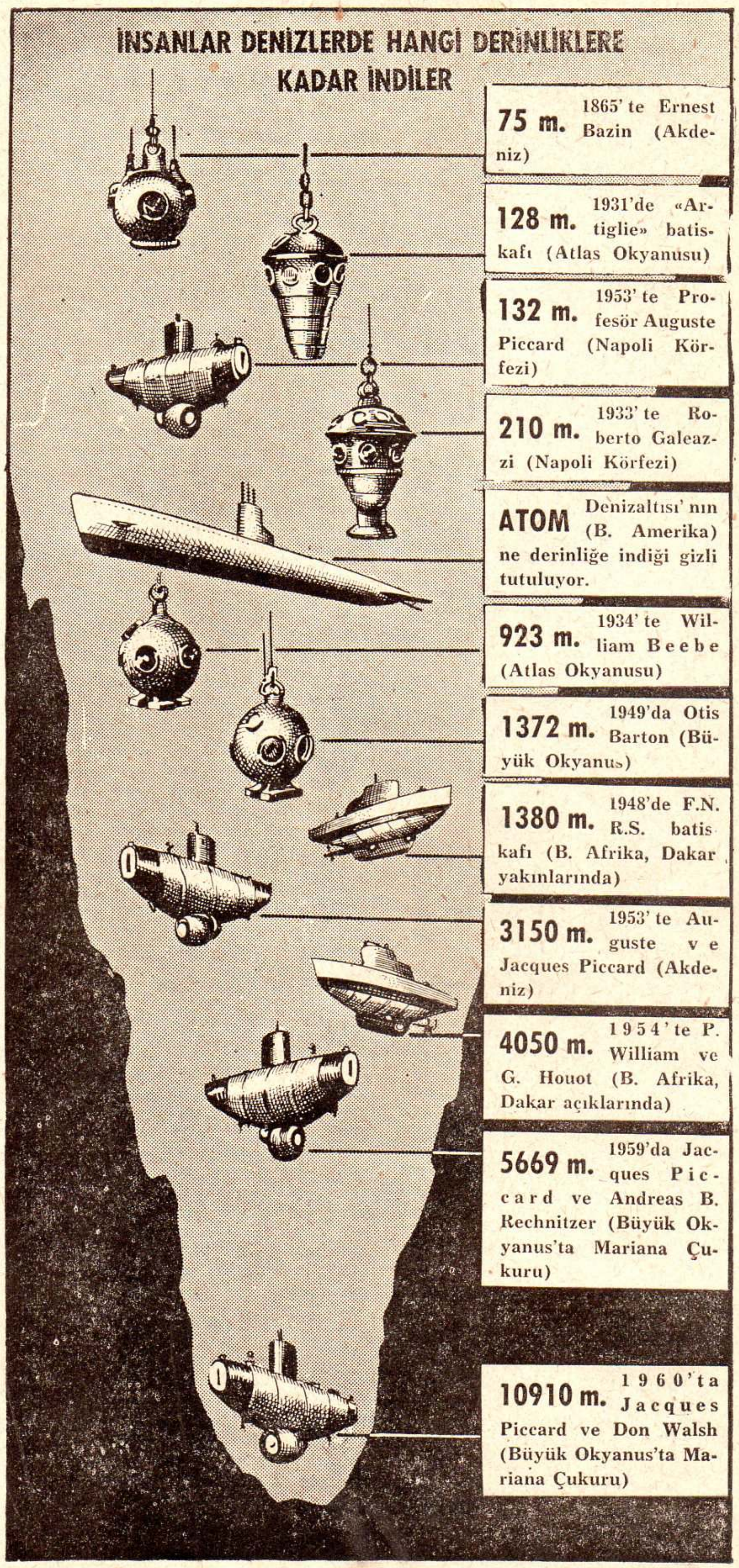
Kuzey Buz Denizi, Kuzey Atlas Okyanusu, Güney Atlas Okyanusu, Kuzey Büyük Okyanus, Güney Büyük Okyanus, Hint Okyanusu, Antarktika Denizi. Bu ayırmada okyanuslar kuzey ve güney olarak ekvatora göre bölünmüştür. Antarktika Denizi ile de, 55. enlemle Antarktika kıtası arasında kalan bölge kastedilmiştir (Okyanus ve denizler için her birinin kendi maddesine bakınız).

Denizlerin Derinliği

Dünya o kadar büyüktür ki o derin denizler yerin yüzeyinde ancak ıslak bir tabaka gibi kalır. Bunu daha iyi anlamak için Büyük Okyanus'u ele alalım. Denizlerin en derin yeri bu okyanustadır. Buna rağmen, Büyük Okyanus'un derinliği genişliğinin yanında hiç kalır. Panama Kanalı'ndan Japonya'ya kadar olan 8000 millik mesafeyi 3 metrelik bir çizgi halinde gösterirsek, Büyük Okyanus'un derinliğini ancak 1 milimetre olarak çizebiliriz.

Yalnız, bu çizgi örneğine bakıp da okyanusların dibini uçsuz bucaksız birer ova sanmayın. Yeryüzünün şekillenmesinde büyük payı olan nehirler deniz altında yoksa da denizlerin dibinde gene de dağ zincirleri, kanyonlar vardır. Bunlar gözle görülemez; varlıkları ancak çeşitli sondajlarla anlaşılır.

Deniz seviyesini esas alıp denizlerdeki derinlikleri karalardaki yüksekliklerle karşılıklı ölçersek görürüz ki denizler daha derindir: Şimdiye kadar denizlerin en derin yeri olarak Büyük Okyanus'ta Mariana Adaları açıklarında 11.521 m. tesbit edilmiştir. Karaların ise en yüksek noktası Himalayalar'da 8882 m. yükseklikteki Everest Tepesi'dir. Bütün denizlerin ortalama derinliği 4000

m. kadardır. Okyanusların derinlikleri şöyledir:

Büyük Okyanus:
- En derin yeri 11.521 m.
- Ortalama derinliği 4.284 m.

Atlas Okyanusu:
- En derin yeri 8.750 m.
- Ortalama derinliği 3.926 m.

Hint Okyanusu:
- En derin yeri 7.000 m.
- Ortalama derinliği 3.962 m.

Başlıca denizlerin en derin yerleri:

Karayib Denizi	:	6.269 m.
Kuzey Buz Denizi	:	5.625 »
Akdeniz	:	4.404 »
Japon Denizi	:	3.258 »
Kızıldeniz	:	2.369 »
Karadeniz	:	2.320 »
Ege Denizi	:	2.200 »
Marmara Denizi	:	1.300 »
Baltık Denizi	:	463 »

Dünyadaki denizlerin genel hacmi 1.370.000.000 km³ dür. Denizlerin genel yüzölçümü de 350.000.000 km² kadardır.

Denizlerde Hayat

Denizlerde hem hayvan, hem bitkiler yaşar. Deniz hayvanları arasında sığ sularda yaşıyanlar olduğu gibi derin denizlerde yaşıyanlar da vardır. Bitkiler ise sığ sularda yaşarlar. Çünkü büyümeleri için güneş ışığına ihtiyaçları vardır. Onun için 400 metreden derin sularda bitki yetişmez. Çünkü güneş ışığı daha derinlere gidemez.

Denizde yaşıyan hayvanların boyları çok değişiktir. Bazılarının ancak mikroskopla görülebilmelerine karşılık, balina gibi uzunluğu yirmi beş, otuz metreyi bulan deniz hayvanları da vardır.

Denizlerde yaşıyan hayvanların hepsi balık değildir, salyangoz, midye, ıstakoz gibi bir kısım hayvanlar da vardır. Deniz kaplumbağaları sürüngendir. Balina, fok, mors memelidir. Balıklar ise soğuk kanlı hayvanlardır, yumurtlıyarak ürerler. Büyük balıklar küçük balıkları yiyerek beslenirler. Küçük balıklar da bitki yerler. Böylece, bütün deniz hayvanlarının hayatı bitkiye dayanır.

Denizlerin Önemi

Engin denizler çağlar boyunca insanları birbirinden ayıran en büyük engel olmuş, kıtalardaki insanlar bu yüzden birbirlerinden habersiz yaşamışlardır.

Zamanla denizlerde yolculuk etmenin çareleri öğrenildi, bu defa da deniz yolu insanlara kara yollarından daha elverişli geldi. Okyanuslar ilk seferden itibaren gittikçe daha hızlı geçilmeye başlanmıştır.

1818'den sonra buharlı gemiler işlemeye başladı, Atlas Okyanusu'nun geçilmesi yirmi gün gibi kısa bir zamana indi. Bugün büyük transatlantikler bu denizi dört günden daha kısa bir zamanda geçebiliyor. Eski Dünya ile Yeni Dünya'yı ayıran Atlas Okyanusu'nun üzerinden ilk defa uçakla geçen Charles Lindbergh bu mesafeyi otuz üç saatte almıştı. Bugün aynı mesafe uçakla birkaç saat içinde aşılıyor.

Denizler çok eski zamanlardan beri insanların en büyük besin kaynağı olagelmiştir. Kıyı halkları denizde yaşıyan canlılarla beslendiği gibi, kıyıdan uzakta oturanlar da dondurularak veya tuzlanarak sevkedilen balıklardan faydalanırlar. Dolayısiyle, çok sayıda insan hayatını balıkçılıkla kazanır (Bk. Balıkçılık).

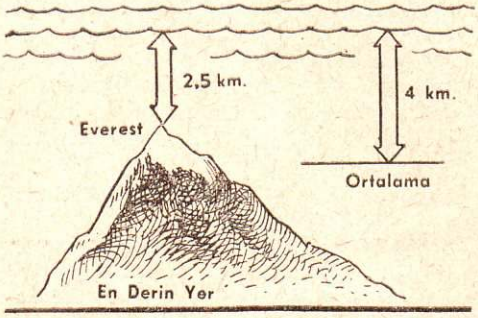
Denizlerden başka maddeler de elde edilir. İyot ve magnezyum bunların başında gelir. Yosunlar gübre olarak kullanılır. Tropikal sularda sünger yetişir. İstiridyelerden inci çıkar. Balinaların yağından, etinden faydalanılır. Denizin faydaları saymakla bitmiyecek kadar çoktur.

Denizlerde Çevriler

Hızla dönen ve dönerken huni biçimi olan su kitlesine «su çevrisi» (burgaç, eğrim) denir. Bunlar birçok sebepten ileri gelir. Zıt akıntıların karşılaşması, bir akıntının karşısına çıkan kayalıklar, akıntıya ters bir gelgit hareketi veya rüzgâr su çevrisine yol açar.

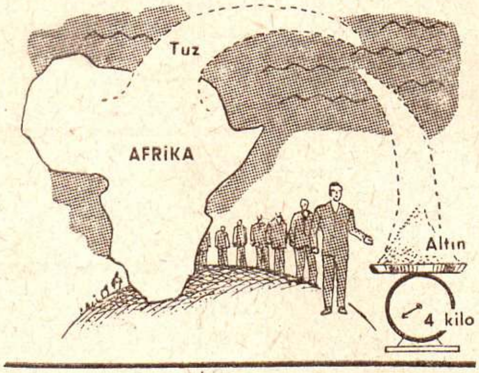
Dünya denizlerinin en tehlikeli çevriler

DENİZLER HAKKINDA BAZI BİLGİLER

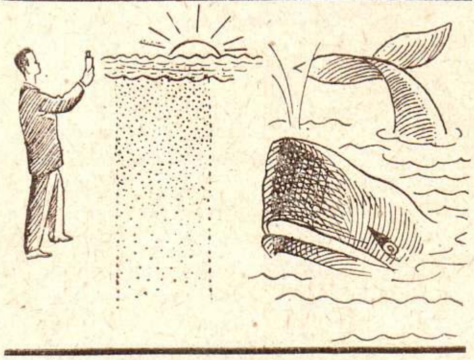
DENİZLERİN DERİNLİĞİ

Bütün dünya denizlerinin ortalama derinliği 4000 metreye yakındır. Halbuki karaların deniz yüzünden yüksekliklerinin ortalaması ancak 800 metre kadardır. Everest Tepesi'ni denizlerin en derin yerine koymak mümkün olsa 2,5 kilometre derinde kalır.

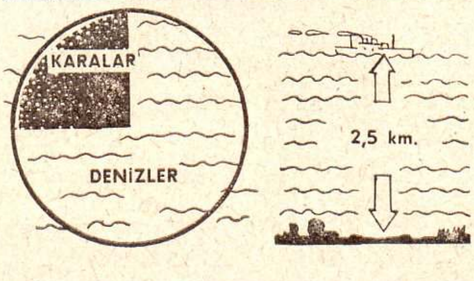
TUZ VE ALTIN

Denizlerde o kadar çok tuz vardır ki, bunların hepsini ayırıp da bir yere yığmak mümkün olsa bütün Afrika kıtasının dağlariyle teşkil ettiği hacimden daha büyük bir hacmi kaplar. Denizlerdeki altın ayrılıp da insanlara dağıtılsa yeryüzünde yaşıyan herkese dört kilo altın düşerdi.

DENİZLERDE HAYAT

Denizlerde çok zengin bir hayat vardır. Yeryüzünde yaşıyan canlıların, en büyüklerinden en küçüklerine varıncaya kadar, her boyu denizlerde yaşar. Bunların arasında 5 milyon tanesi ancak 10 sm. boyunda bir küçük şişeyi doldurabilecek canlılar olduğu gibi ağırlığı 150 000 kiloyu bulan balinalar da vardır.

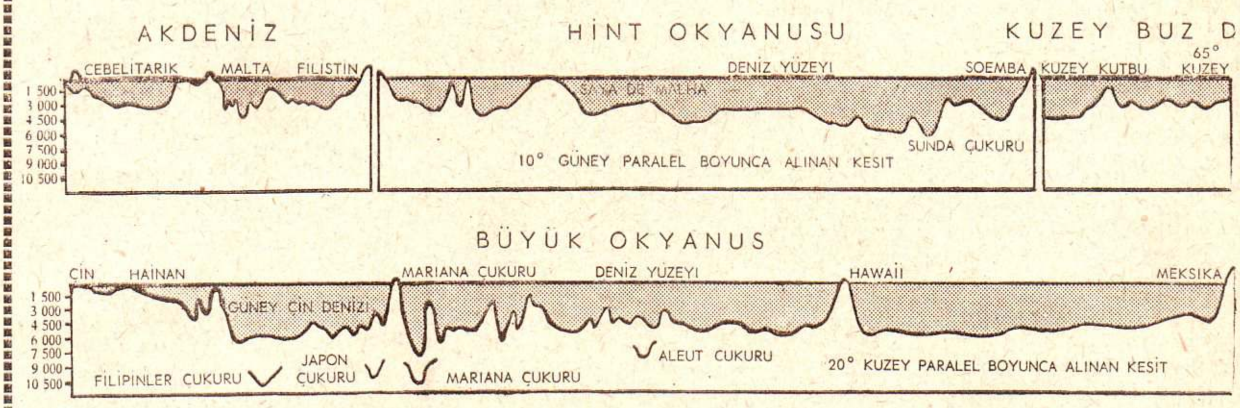
DÖRTTE ÜÇÜ...

Denizler yeryüzünün dörtte üçünü kaplar. Eğer dünyanın yüzü bir lâstik top gibi dümdüz olsaydı bütün karalar iki buçuk kilometre kadar kalınlıkta bir su tabakasının altında kalırdı.

DENİZLERİN DERİNLİĞİ

Yeryüzünde karaların yüksekliği yanında denizlerin derinliği daha fazladır. Bununla beraber, denizler o kadar geniş bir alan kaplar ki bu enginliğin yanında derinlikleri gene hiç kalır. Buradaki şemalarda başlıca büyük denizlerin derinlikleri gösterilmiştir.

Charybdis ile Maelstrom'dur. Charybdis İtalya ile Sicilya arasında bulunur. Gelgite ters esen rüzgârların etkisiyle meydana gelir. Norveç kıyısı açıklarındaki Maelstrom çevrisi de akıntıya karşı gelen kayalar ve gelgit yüzünden olur. Durgun havalarda bu çevriler tahlikeli değilse de fırtınalı havalarda çok tehlikeli olurlar. Bilhassa Maelstrom, küçük gemileri içine çekecek kadar şiddetlidir.

Bibliyografya:

Deniz Coğrafyası (Sami Öngör, 1949); Deniz Hıfzıssıhhası (Dr. Celâl Sonat, 1938).

DENİZ BANYOSU (Bk. PLÂJ).

DENİZ FENERİ

Gemilerin yollarını bulmalarını, tehlikeli yerlerden sakınmalarını sağlamak için yakılan kuvvetli ışıklara «deniz feneri» denir.

Bu fenerler hafif madenden yapılmıştır. İçinde ışığı kuvvetlendirecek ayna ve mercek tertibatı vardır. Fenerin özel bir düzenle döndürülmesi, ışığın uzaktan bakınca yanıp sönüyormuş gibi görünmesini sağlar. Bugünkü deniz fenerlerinde ışık kaynağı buharlaştırılmış gazyağı, asetilen yahut elektriktir. Eski deniz fenerlerinde ise odun kömürü, mum, balina yağı lâmbaları kullanılırdı.

Son zamanlarda otomatik deniz fenerleri yapılmıştır. Bunlardan bir kısmı kıyıdan açıkta madenî bir kule biçimindedir. Bunlarda fener ve sis düdüğü bulunur. Fenerin yakılıp söndürülmesi ve sis düdüğü deniz altından uzatılan bir kablo ile kıyıdan idare edilir. Bir başka çeşit fener de doğrudan doğruya şamandıra üstünde bulunur. Bunların bir kısmı tam otomatiktir. Özel bölmedeki bir maden, sabah olunca, güneşin sıcaklığından etki alarak genişler, feneri söndürür. Akşamleyin güneş batınca, yahut sisli ve çok bulutlu havalarda küçülen maden bir supapı açarak fenerin yanmasını sağlar.

Bütün deniz fenerleri aynı şekilde ışık vermez. Bazılarının ışığı devamlı yanar, bazıları yanıp söner. Bunlar da iki çeşittir. Bir kısmının yanık ve sönük olduğu zamanlar tam eşittir, bir kısmında sönük olan zaman daha uzundur. Başka bir fener çeşidi karanlık devreden sonra arka arkaya birkaç defa yanıp söner. Bilhassa yan yana bulunan deniz fenerlerinin başka başka şekillerde ışık vermesi sağlanır. Böylece, gemiciler ışığın şeklinden feneri tanırlar. Büyük deniz fenerlerinin ışığı yirmi mil uzaktan görülür. Bugün okyanus kıyılarında 15.000 kadar deniz feneri vardır.

Fener Gemileri

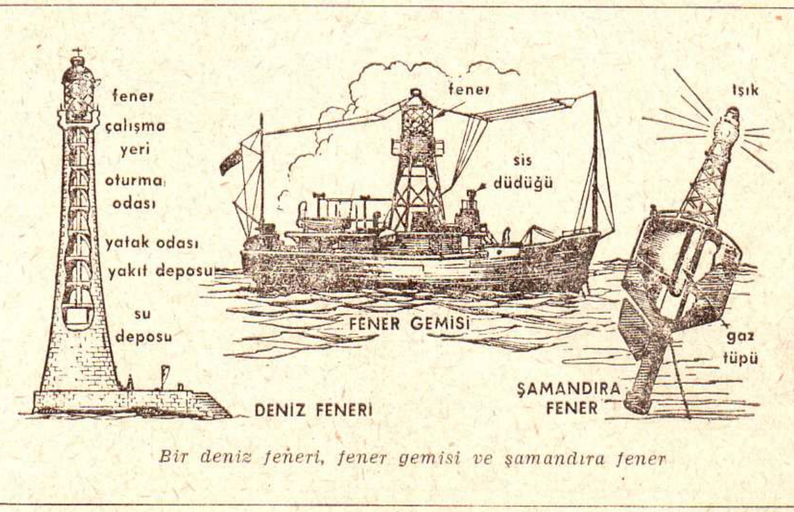
Deniz feneri koymaya elverişli olmıyan bazı limanların veya kanalların giriş yerlerinde ve tehlikeli kıyılarda fener gemileri kullanılır. Bunlar belirli bir yerde demirli durur-lar. İçlerindeki tayfa nöbetleşe değişir. Bu gemilerin direklerinin üstünde fener yanar. Ayrıca, radar, sis düdüğü gibi tertibat da vardır.

İnsanlar denizlerde yolculuk etmeye başladıkları tarihten itibaren deniz fenerine büyük ihtiyaç duymuşlardır. Bilinen en eski deniz feneri M. Ö. VIII. yüzyıla aittir. Bu fener Çanakkale Boğazı'nın Anadolu kıyısındaki Sigeum Burnu'nda bulunuyordu. Bütün çağların en tanınmış deniz feneri, aynı zamanda Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olan İskenderiye Feneri'dir. Bu fener İskenderiye Körfezi'nde Pharos Adası'nda M. Ö. III. yüzyılda yapılmıştır.

Bibliyografya:

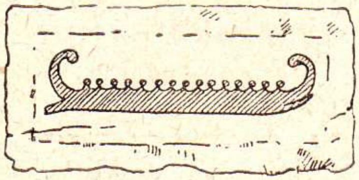
Fenerler ve sis işaretleri (Deniz Kuvvetleri Kumandanlığı Seyir ve Hidrografi Dairesi yayını).

DENİZ SPORLARI (Bk. SPOR: Su Sporları).

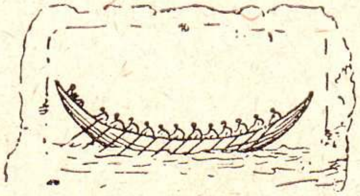

Bir deniz feneri, fener gemisi ve şamandıra fener

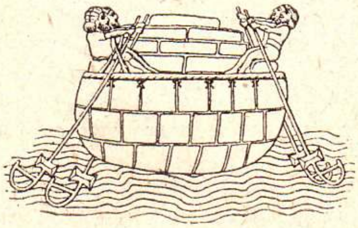
TARİH BOYUNCA DENİZ TAŞITLARI

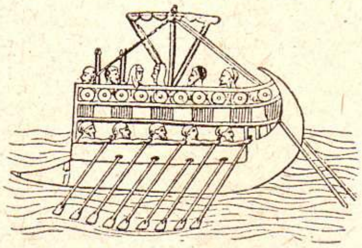
Taş devri kayığı

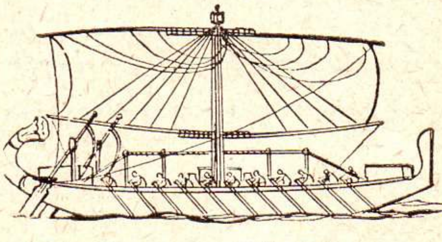
Demir Çağı kayığı

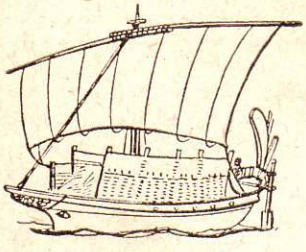
Asurlu gemisi

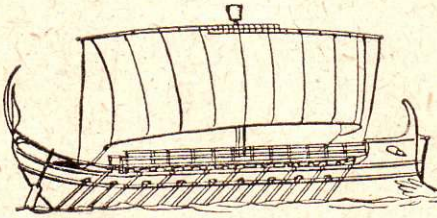
Fenikeli kalyonu

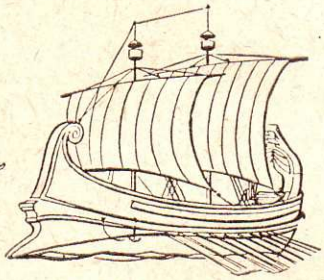
Eski Mısır gemisi (M. Ö. 1500)

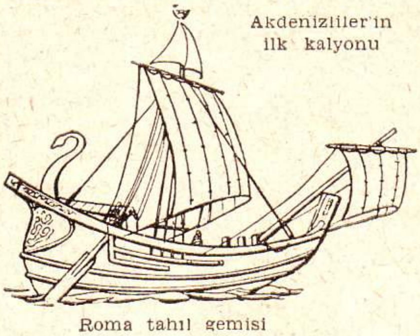
Akdenizliler'in tahıl gemisi

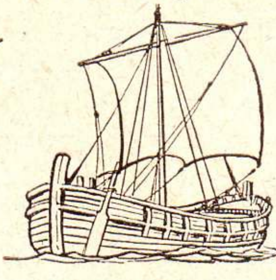
Akdenizliler'in ilk kalyonu

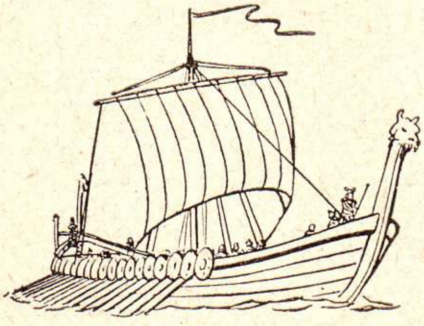
Roma kalyonu

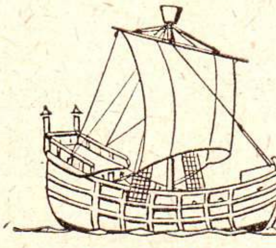
Roma tahıl gemisi

Kuzey teknelerinden

Vikingler'in savaş teknesi

Bir Ortaçağ teknesi

DENİZ Taşıtları

Denizlerde yük ve yolcu taşımakta kullanılan araçlara «deniz taşıtları» denir. Ufak kayıktan büyük transatlantiğe kadar çeşitli deniz taşıtları vardır.

Suyun taşıma gücünü gören eski insanlar bundan faydalanma yoluna gitmişlerdi. Denize düşen büyük bir ağaç gövdesi batmadığı gibi üzerine oturan insanı da taşıyordu. Daha tarih öncesi devirlerinde bile insanların büyük kütüklere binerek suyun üzerinde gittiğini düşünebiliriz.

Yalnız, bir ağaç gövdesi ne kadar büyük olursa olsun, çok sayıda adam taşıyamıyordu, istenilen yere doğru yöneltilmesi de zordu. Bunu gören ilk insanlar birkaç ağacı yan yana getirip kalın sarmaşıklarla birbirine bağladılar, böylece ilk salı meydana getirdiler. Uzun değneklerle suyun dibine dayanarak salı hareket ettirmek güçtü Hem sonra, içeriye su giriyor, tekneyi yönetme işi zorlaşıyordu. Etrafı kalkık, ortası çukur, içine su girmiyen bir sal yapılsa daha iyi olurdu. İri bir kütüğün ortası oyulup boşaltıldı, daha güvenilir, daha rahat bir deniz taşıtı elde edilmiş oldu.

En azından medeniyet tarihi kadar eski olan deniz taşıtlarının tarihi işte böyle başlar. Bu konuda önemli ilk adımı atanların da Akdenizliler olduğu sanılmaktadır.

İlk Tekneler

Mısırda. — Eski Mısırlılar iyi gemiciydi. Bundan 6000 yıl önce bile tekne yapmasını biliyorlardı. Bugünkü sandallara benziyen tekneler yapmakta çok ustaydılar. Geniş tahta parçalarını yan yana getirip bağlıyorlar, su almaması için de bunları derilerle örtüyorlardı. Bu teknelerin dipleri düzdü. Hem kürek, hem de deriden yapılmış yelkenle gidiyordu. Yelkeni de, küreği de Mısırlılar'ın icat ettikleri sanılıyor. Hattâ bugünkü dümen biçimini de onlar bulmuşlardır. O çağlarda dörtköşe yelken kullanılıyordu. Bu ise ancak rüzgâr arkadan estiği zaman faydalı olabiliyordu Daha kolay yönetilebilen, değişik yönlerden esen rüzgârları da toplayıp tekneyi yürüten üçköşe yelkenin Hint'ten Akdeniz'e gelmesi çok daha sonraya raslar.

Akdeniz'de uzun zaman egemenliklerini sürdürmüş bulunan Giritliler'le Fenikeliler'in, Kartacalılar'ın tekneleri hakkında fazla bir şey bilinmiyor. Yalnız bu denizci milletler gemilerinin daha hızlı gidebilmesi için teknelerine daha çok sayıda kürekçi oturtuyorlardı. Bu kürekçiler, biri altta, biri üstte olmak üzere iki sıra olarak yerleştirilmişti.

M. Ö. VIII. yüzyılda Yunanlılar ilk savaş gemisini yaptılar. Üç sıra halindeki kürekçilerle yürütülen bu gemilerin yapılışları Mısırlılar'ınkinden başkaydı. Bir omurga üze-

İnsanları ucsuz bucaksız ufukların ötesine götüren deniz araçları

rine kaburgaları yerleştiriyorlar, çevresini de tahtalarla örtüyorlardı. Bazan bu gemilerin dikkati çekecek kadar büyük olanlarına da rastlanıyordu. Atinalılar'ın, büyük bilgi ve teknikle gemi yapan geniş tersaneleri vardı. Yalnız, ne de olsa, onların yaptıkları gemiler bugünkülerin yanında çok geri, çok ilkel kalır.

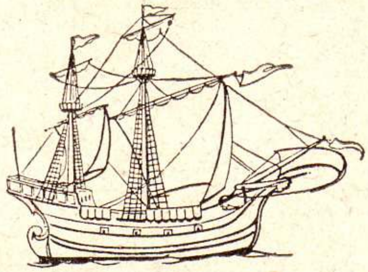
Uzak Doğu'da. — Çinlilerin de kendilerine öz bir gemi yapma tarzları vardı. Avrupa'da tekne yapılışı gelişirken, Doğu'da Çinliler'in «cong» dedikleri tekne hemen hiç değişmiyordu. Tarihi, Çin'in en karanlık Çağlarına kadar giden bu teknenin altı dümdüzdü. Önce ortaya çok sayıda dikey bölmeler koyarlar, sonra da bunun çevresini ya tahtayla, ya da bambuyla kaplarlardı. Böylece, bölmelere ayrılan tekne su da alsa, yalnız bir iki bölmesi dolduğundan, batmazdı. Avrupalılar bu usulü kendi gemilerinde ancak XIX. yüzyılda uyguladılar. Teknenin dibi düz olduğundan gerektiği zaman kolayca kıyıya, kumların üzerine çekilebiliyordu. Kayıkçı, teknenin arkasında ayakta durur, elindeki kürekle hem dümen tutar, hem de gerekince gidişi frenlemeye çalışırdı.

Öte yandan, Polinezyalılar'ın da başka usulleri vardı. Adalarda istedikleri uzunlukta ağaç yetişmediğinden, kuvvetli dalgalara dayanabilecek uzunlukta tekne yapmalarına imkân yoktu. Onun için, «pirog» dedikleri yerli kayıklarının ikisini birbirine yaklaştırıp baştan, kıçtan sağlam sopalarla birbirine bağladılar. Su üzerinde iki tekne bir tekneden daha geniş alana dayanıyor, kolay kolay alabora olmuyordu. Böylece Polinezyalılar bu teknelerle Büyük Okyanus'ta en uzak adalara kadar gidip gelmişlerdir. Bugün bile Polinezyalılar güç geçilen denizleri kendi buluşları olan bu tip teknelerle korkusuzca geçiyorlar.

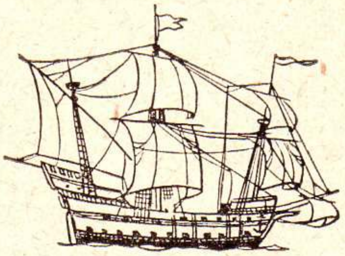
Ortaçağ'da. — Gemiler Ortaçağ'da da eskisinden pek farklı değildi. Gene eskisi gibi yelkenle gidiyor, gene kürek çekmek için esirler veya köleler ayaklarından zincirle küreklerin başına bağlanıyor, tekneler gene tahtadan yapılıyordu. Yalnız, deniz taşıtı çeşitleri bir hayli çoğalmıştı. 1248'de çıkılan Haçlı Seferleri'ndeki gemilerin en büyüğü 36 m. boyundaydı. Bazılarının ambarına 50 at sıkıştırılıyor, gemi yalpalayınca hayvanlar düşmesinler diye de karınlarının altından sağlam kolanlarla tavana bağlanıyordu.

Doğrusu aranırsa o çağlardaki gemilerde yolculuk etmek zorunda kalan insanların da atlardan pek farkı yoktu. Biraz gemilerin küçüklüğünden, biraz da sahiplerinin fazla para kazanmak hırsından kamaralar çok küçük yapılırdı. O kadar ki iki kişiye ayrılan bir kamaranın boyu çok kere biriki

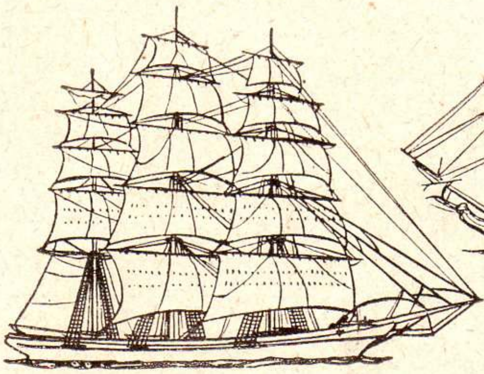
TARİH BOYUNCA DENİZ TAŞITLARI

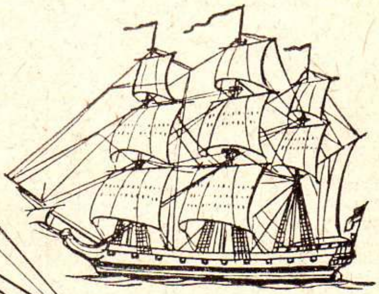
Kristof Kolomb çağındaki karevela

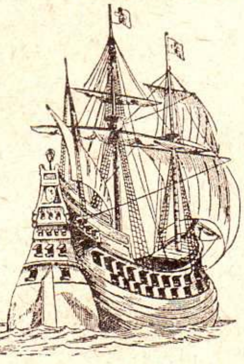
1500 yıllarında bir İspanyol kalyonu

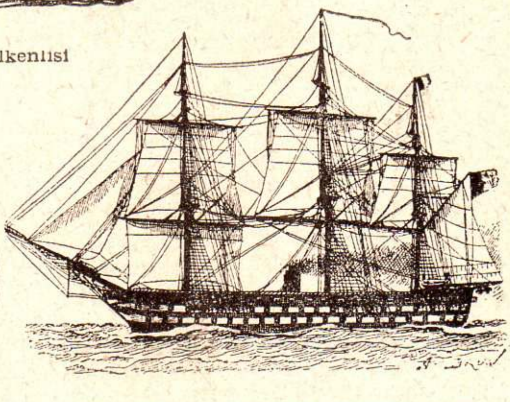
1800 yıllarının yelkenlisi

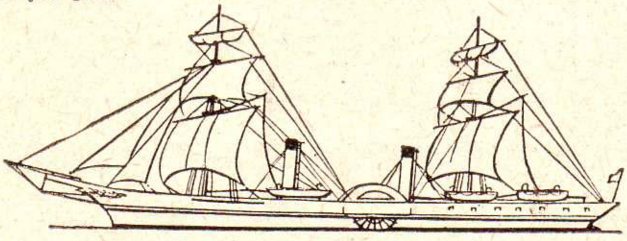
1700 yıllarındaki bir yelkenli

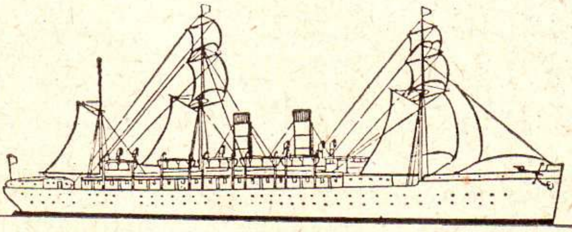
1600 yılı gemisi

XIV. yüzyılın hem buhar makineli, hem yelkenli büyük bir gemisi

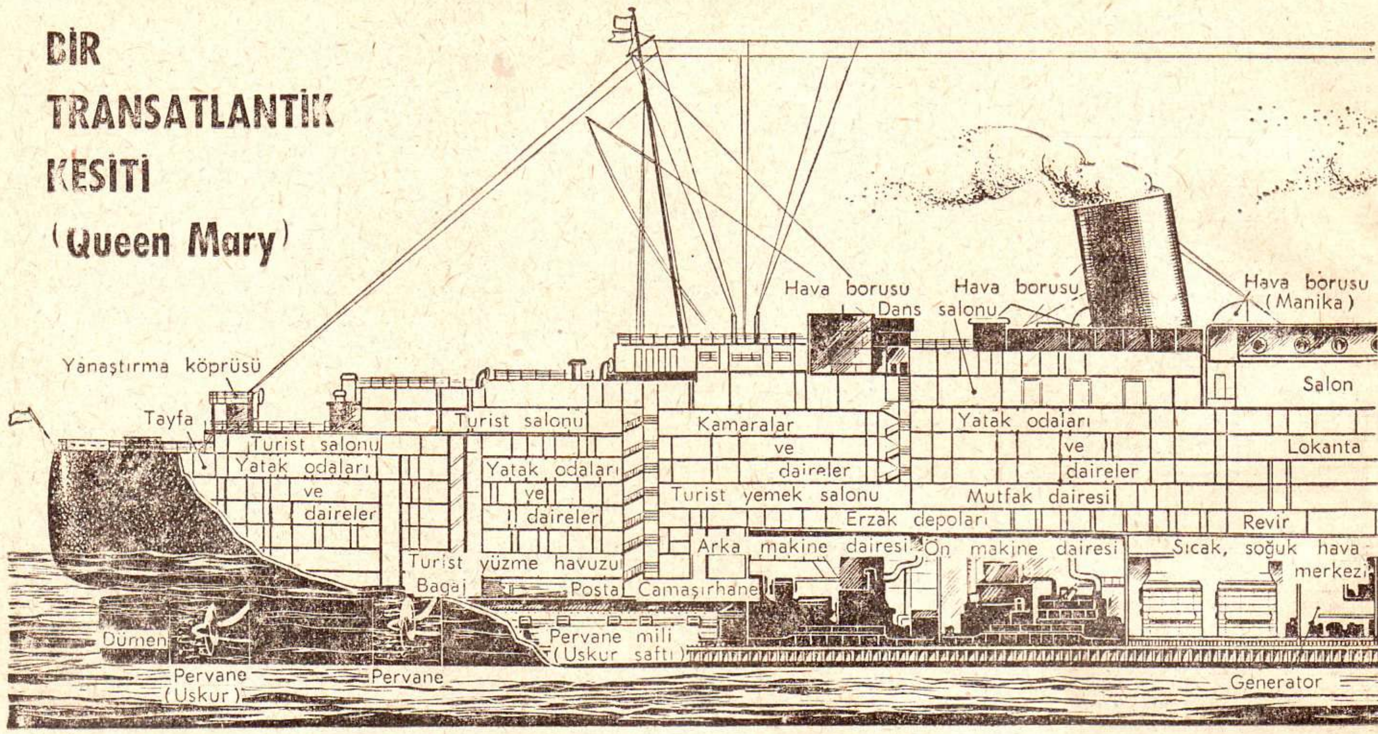

1850'de işliyen bir «yandan çarklı»

1870 - 1890 arasının modern pervaneli gemilerinden

BİR TRANSATLANTİK KESİTİ (Queen Mary)

metre, eni de 65, 70 sm. kadardı. İçerisi çok pisti. Hele fırtına çıkıp da kapaklar kapatılınca kokuya dayanmak imkânsızlaşırdı.

Pusulanın İcadı

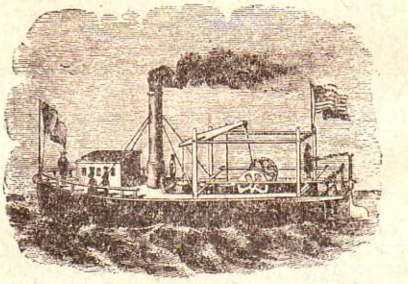
M. Ö. 1000 yıllarında bile Çinliler pusulayı biliyorlardı. Araplar da onlardan öğrenmişler, bazı yerlerde kullanmaya başlamışlardı. Avrupalılar pusulayı ancak Haçlı Seferleri'nde Araplarda gördüler, onlardan öğrendiler. Pusula sayesinde uzak denizlere açılabilmek, daha uzak ülkelere yolculuk yapmak kabil oldu.

Yalnız İskandinav kavimlerinden Viking-ler'in pusulayı daha önceden öğrendikleri sanılıyor, çünkü 1000 yıllarında, «drakkar» dedikleri, önleri yüksek tekneleriyle Amerika'ya bile gittikleri tahmin edilmektedir. 20 m. uzunluğunda olan bu tekneler bir güverteyle kaplıydı, dörtköşe yelkeniyle saatte 10 mil yol alabiliyordu. Kuzey ülkelerinde gök çoğu zaman sisli olduğundan, Vikingler'in yıldızlara bakarak yollarını bulmuş olmaları ihtimali pek azdır. Bundan dolayı pusulayı daha önceden öğrenmiş olmaları düşünülüyor.

Gollüler de nehirlerde olduğu gibi denizlerde de altı düz tekneleriyle uzun yolculuklara çıkmışlardı. Teknelerinin yelkeni ve çapası vardı. Ortaçağ'da Portekizliler, Venedikliler, Cenovalılar, İspanyollar da gemi yapma konusunda çok ilerlemişlerdi.

Yelkenin Altın Çağı

Okyanus ötesi yolculuklara çıkmak için teknelerin daha sağlam, daha büyük olması gerekiyordu. İşte «nef» (sefine) adı verilen gemiler bu iş için yapıldı. Yuvarlak ve hacimli bir teknesi olan bu gemiler yelkenle gidiyordu. Akdeniz için ayrı, Okyanus için ayrı tipleri olan bu tekneler savaşta da kullanıldı. Haçlı Ordularının bindiği gemilerin çoğu bunlardandı.

John Fitch'in buharlı gemisi: 1788

«Karavela» denilen tekneler «nef» in daha incesiydi. 70 kadar tayfası vardı. Kristof Kolomb da, Vasco de Gama da keşif yolculuklarına bu gemilerle çıkmıştı. Kristof Kolomb'un idaresindeki üç geminin biri 100, biri 50, biri de 40 tonluktu.

O çağlarda en çok işe yarıyan gemi «kadırga» denilen tipti. Kadırgalar hem yelkenle, hem de iki yanındaki 26 çift kürekle yürütülüyordu. Eski Yunanlılar'ın gemilerinden örnek alınarak yapılmış olan bu gemilerin, çeşidine göre, 2 veya 3 direği vardı.

Kalyon XII. yüzyılda yalnız bir sıra kürekçinin bulunduğu küçük, hafif kadırgalara verilen addı. Daha sonraları Okyanus ötesi seferleri yapan büyük teknelere de bu ad verildi. İspanyollar Peru'daki ocaklardan çıkardıkları altın vs. gibi madenleri memleketlerine uzun zaman bu sağlam teknelerle taşıdılar.

Yelken ve kürekle giden daha birçok gemi çeşidi varsa da bunların hepsi bugünkü gemilerin yanında çok basit, çok küçük ka-

DENİZ TAŞITLARININ BÜYÜKLÜĞÜ NASIL ÖLÇÜLÜR

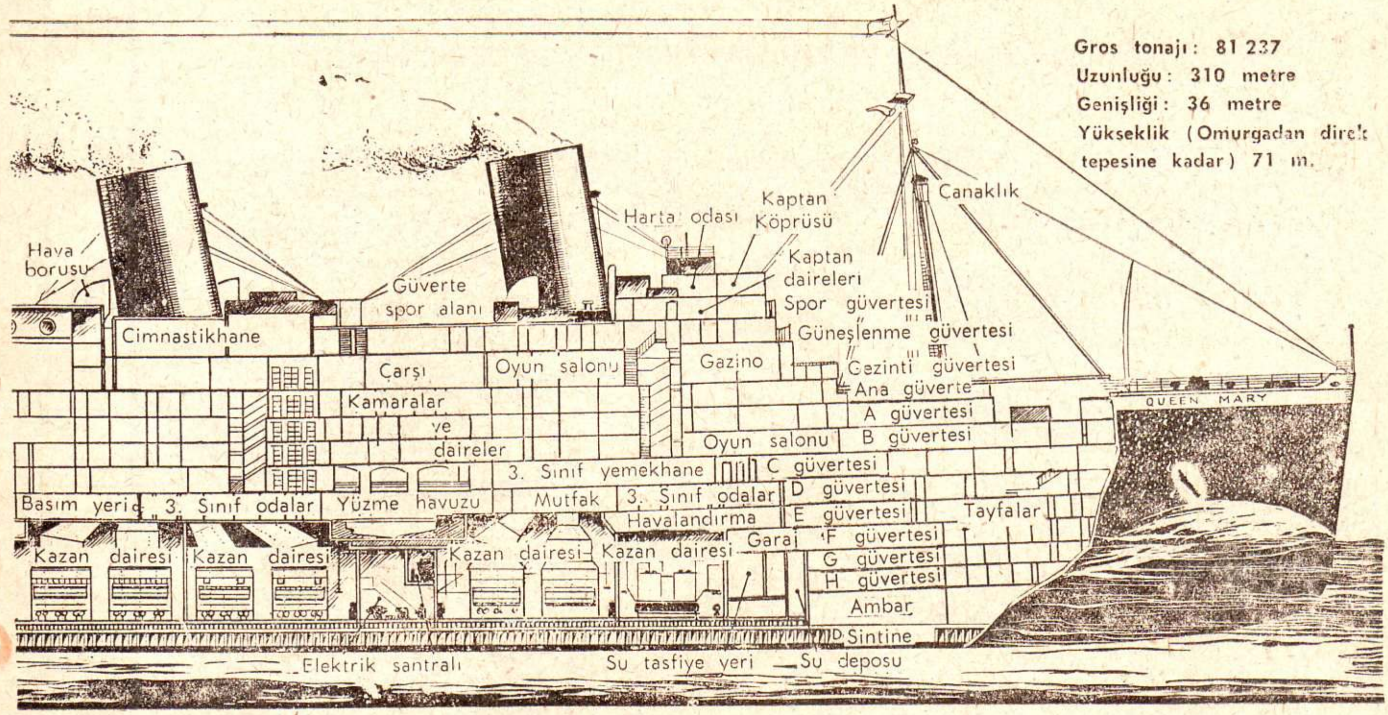
Gemilerin büyüklüğü ve yük hacmi çeşitli rakamlarla bildirilir. Bunları birbirine karıştırmamak gerekir. Başlıcaları şunlardır:

Tonilâto. — Geminin ağırlığıdır. Arkhimides Kanununa göre bir geminin ağırlığı taşırdığı suyun ağırlığına eşittir.

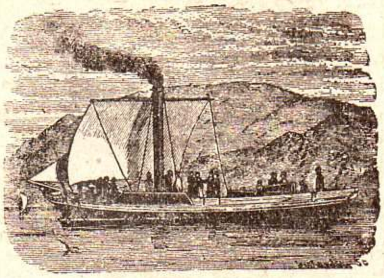
Ölü ağırlık (D W = Dead weight). — Geminin âzami yük hacmidir. Yani gemi boşken ve doluyken taşırdığı suların arasındaki farktır.

Gros ton. — Mutfak, helâ, banyo, döşek altı boşluğu, ambar tirizleriyle borda arasındaki boşluk hacmi dışında geminin işe yarıyabilen kısmının boşluğunun ton olarak karşılığıdır. Bu terimde her ton 2.84 metre kübe eşittir.

Net ton. — Gros tonajdan yakıt, makineler, tayfa kamaraları, geminin çalışması için gerekli diğer yerlerin hacmi çıkarıldıktan sonra kalan saf hacmidir. Genel olarak net tonla gros ton arasındaki nispet üçte iki olarak hesap edilir.

lıyordu. İspanyollar'ın meşhur Yenilmez Armada'sı 130 parça gemiden meydana gelmişti. Çoğunun tonilâtosu 350-1160 arasında

Henry Bell'in «Comet» adlı gemisi: 1812

değişiyordu. XVI. yüzyılda Portekizliler'in yaptığı büyük gemilerin tonilâtosu ise 2000'e yaklaşmıştı.

İlk Buharlı Gemiler

Buhar makinesini ilk defa deniz taşıtlarına uygulamak şerefini büyük milletlerin çoğu paylaşamazlar (Bk. Buhar makineleri). Fransız fizikçisi Denis Papin (1647-1714), Jouffroy d'Abbans (1751-1832) buhar makinesini gemilere uygulamayı ilk düşünenlerdir. Hattâ bunlardan Papin 1707'de Almanya'da, buhar makinesi gücüyle dönen dört çarkla işler bir gemi hazırlamıştı. Yalnız, Munden'li gemiciler, işlerinin ellerinden gitmesi kaygusu ile, bu gemiyi parçaladıklarından Papin'in düşündüğü yenilik sonuçsuz kalmıştı.

Bu konuda ilk olumlu sonucu alan John Fitch (1743-1798) oldu. Amerikalı John Fitch 1788'de küçük bir teknenin arkasına bir çark koydu, bunu buhar gücü ile döndürmeye çalıştı. 1796'da başka bir tekne üzerinde çalışmalar yapan Fitch, ilk denemelerinden aldığı sonuçları geliştirdi. En sonunda buharla işliyen bir gemi meydana getirdi. Böylece, buharlı gemilerde yeni bir adım atılmış oldu.

Fakat devamlı olarak işliyebilen ilk buharlı gemiyi yapan William Symmington adında bir Iskoçyalı'dır. Symmington'un bu konuda yaptığı yenilik, çarkı geminin arkasından kaldırıp iki yanına yerleştirmek olmuştu. 1801'de yapılan bu yandan çarklı «Charlotte Dundas» gemisi böylece gemilerde buhar gücünden faydalanılabileceğini ortaya koyuyordu.

Devamlı olarak çalıştırılabilen diğer bir gemi de 1812'de Henry Bell'in (1767-1840) İskoçya'da Clyde'de yaptığı «Comet» tir. 12,50 m. uzunluğunda olan bu tekne iki yanındaki çarklarla gidiyor, oldukça uzun bir yol da alabiliyordu. Bu tip gemiler zamanla o kadar tutundu ki sadece Ingiltere'de 1840'ta bu tipten 1325 gemi işliyordu.

Bugünkü Gemilere Doğru

«Charlotte Dundas» adındaki yandan çarklı geminin başarıyla sona eren denemeleri Amerika'lı Robert Fulton'un (1765-1815) da dikkatini çekmişti. Fulton, Fransa'da Seine nehri üzerinde küçük bir buharlı gemi yaptıysa da daha rahat çalışabilmek için bunu bırakıp memleketine, Amerika'ya döndü. 1806'da bir buhar makinesi taslağı çizip, bunu Watt'a ısmarladı. Kendi de bir yandan teknenin yapılmasiyle uğraşıyordu. En sonunda «Clermont» adını verdiği 40 metre boyundaki tekneyi suya indirdi. Geminin buhar makinesinin 60 sm. çapında bir silindiri vardı. Bu silindir çarkları döndürüyordu. Deneme New York'ta kalabalık bir meraklı kitlesi önünde yapıldı. Fulton teknesiyle saatte 4-5 millik bir hızla New York'tan Albany'ye gitmeyi başardı. 150 millik yolu 32 saatte almış oluyordu. Herkes «Rüz-

DENİZ TAŞITLARININ DÜDÜK İŞARETLERİ

Deniz taşıtları belirli durumlarda belirli şekillerde düdük çalarak hem emniyetlerini sağlarlar, hem de aralarında anlaşırlar. Bu da milletlerarası bir düzene göre yapılır. Bir kısa düdük: Ben sancağa geliyorum, iki kısa düdük: Ben iskeleye geliyorum, üç kısa düdük: Tam yolla geri geliyorum, anlamına gelir.

Milletlerarası kaidelerin dışında Türk limanlarında ve bazı yabancı limanlarda şu işaretler de kullanılır: İki uzun bir kısa: Kılavuz istiyorum. Dört kısa: Römorkör istiyorum. Bir uzun bir kısa, bir uzun bir kısa: Halatı sahile götürecek motor istiyorum anlamına gelir.

Birbirini tanıyan gemilerin kıdemsiz kaptanı ötekini üç düdükle selâmlar, diğer gemiden üç düdükle cevabını aldıktan sonra birer düdükle, birbirlerine iyi yolculuklar dilerler. Yangın, sualma gibi tehlikeli durumda altı kısa ve bir uzun düdük çalınır. Yolda denize insan düştüğü de iki saniye ara ile bir uzun, bir kısa düdükle bildirilir.

En ilkel örneklerinden en yenisine kadar küçük deniz taşıtları

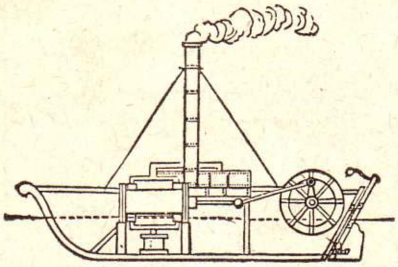
1 — İnsanların, küçük suları aşmak için, ağaç kütüğünün içini oyarak elde ettikleri ilk tekne; 2 — Yeni Hebrid adaları yerlilerinin savaş teknesi; 3 — Büyük Okyanus'un güneyindeki yerlilerin teknesi; 4 — Kuzey Amerika yerlilerinin ağaç kabuklarından yaptıkları tekne; 5 — Ateş Adası yerlilerinin sazdan yaptıkları tekne; 6 — Eskimolar'ın balina kemiklerinin üzerine fok derisi kaplıyarak yaptıkları tekne; 7 — Afrika yerlilerinin keresteden yaptıkları tekne; 8 — Venedik gondolu; 9 — Sandal; 10 — Muşamba kaplı iki kişilik sandal; 11 — Gezinti sandalı; 12 — Filika (cankurtaran sandalı); 13 — Yarış kayığı; 14 — «Yole» denilen yelkenli; 15 — Balıkçı teknesi; 16 — Yeni Guinea yelkenlisi; 17 — Portekizliler'in açık deniz balıkçı teknesi; 18 — Yat (altındaki demirden safrası denge bulmasına yarar); 19 — Motor (motorlu tekne); 20 — Lüks gezinti motoru; 21 — Dıştan takma motorlu küçük hızlı motor; 22 — Bir tekneye takılan dıştan takma motor; 23 — İçten takma büyük hızlı motor.

«DOLMABAHÇE CAMİSİ» nden bir görünüş

gâra ve dalgalara meydan okuyarak ateş ve duman püskiüren bu dev» karşısında hayretler içinde kalmıştı.

Böylece, buharlı gemiler hızla gelişmeye başladı. Başlangıçtaki bazı ârızalar sonradan gideriliyor, daha güvenilir, daha yollu bir tekne, daha sağlam bir makine tipi yapmaya çalışılıyordu. Çalışmalar hızla ilerledi,

«Charlotte Dundas» adındaki buharlı, arkadan çarklı gemi (1801)

o kadar ki «Savannah» adında bir Amerikan gemisi ilk defa olarak 22 mayıs 1819'da yirmi altı günde Atlas Okyanusu'nu geçti, Liverpool'a vardı. Geminin 1 m. çapında silindiri vardı, iki yanında dönen çarklarla gidiyordu. Tekne 300 tonluk olup 30 m. boyundaydı. Yalnız, asıl hareket gücünü yelkenlerinden alıyordu.

Buhar makinesinin gelişmesine rağmen gemiler uzun müddet yelken kullanmakta devam ettiler. Makine ârıza yapınca yelkenler açılıyor, ârıza olmasa bile, elverişli bir rüzgâr çıkınca biraz daha hızlanabilmek için yelkenden de faydalanma yoluna gidiliyordu. Nasıl başlangıçta uçaklarla uzun seferler yapılamıyacağı sanılmışsa, o zamanlar bu tip gemilerle de uzun yolculuklar yapmanın mümkün olamıyacağı sanılmıştı. Bununla beraber, 1825'te 700 tonluk «Sirius» ile 1.340 tonluk «Great Western» gemileri Atlas Okyanusu'nu geçip aynı günde New York'a vardılar. Bunlardan birincisi yolu 19, ikincisi 15 günde tamamlamışlardı. Dönüşü ise birincisi 18, ikincisi 15 günde aldılar. Bunlardan «Great Western» in 8,5 m. çapında yandan çarkları vardı, Liverpool-New York arasında 450 ton kömür yakmıştı. O çağlarda yelkenli gemiler de bu yolu aynı zamanda alıyordu.

Gemilerin Tonilâtoları Artıyor

1854'te İngilizler büyük bir titizlikle yepyeni, o zamana kadar eşi görülmemiş büyüklükte lüks bir gemi yapmaya başladılar. Tam dört yıl süren bu çalışmalar sonunda «Great Eastern» adındaki gemi meydana geldi. Geminin teknesi 200 m. boyunda, 25 m. enindeydi. Tonilâtosu da 18.915 idi. Makinelerinin gücünün toplamı 10.000 beygirgücünü buluyordu. Hem iki yanda çarkları, hem de arkasında pervanesi vardı. Saatte 16,5 mil yapabilen bu geminin ayrıca üzeri yelkenlerle donanmış yedi tane de direği vardı. Beş bacasından dumanlar savurarak Atlas Okyanusu'nu aşan bu gemi 1899'a kadar, yeryüzündeki gemilerin en büyüğü olarak kaldı.

Teknelerin yapılış tarzlarında da önemli değişiklikler olmuştu. Tekneler tarihin en karanlık çağlarından beri hep tahtadan yapılageliyordu. İlk defa olarak 1813'te demirden yapılan bir gemi denize indirildi. Böylece, özel bir biçim verilirse demirin de batmıyacağı anlaşılmış oluyordu. 1840'ta ise 3400 tonilâtoluk gemiler bile demirden yapılabiliyordu. Ilk pervaneli gemi 1845'te deneme olarak yapılan «Great Britain» di.

Artık Ingiltere, Holânda, Fransa gibi denizci ülkelerde büyük denizcilik şirketleri kurulmuştu. Bunlardan bir İngiliz şirketi olan Cunard Lines son tahta gemisini 1852'de, son yandan çarklı kemisini de 1862'de yaptı. 1880'den sonra demirin yerini çelik aldı. Fakat bugün bile birçok yerlerde hem tahtadan, hem de yandan çarklı gemiler yapılmaktadır. 1900'den itibaren de gemilere iki, üç veya dört pervane konmaya başlandı.

Türbinli Gemiler

Deniz taşıtlarının gelişmesi hızla devam ediyordu. Teknik alanda yapılan hemen her yenilik deniz taşıtlarına da uygulanıyordu. Böylece, yolcular daha rahat, daha çabuk seyahat edebiliyorlardı.

XIX. yüzyılın ikinci yarasında kaydedilen en önemli değişiklik türbinin teknelere uygulanması oldu. Buhar makinesi buharın basınciyle çalışıyor, inip çıkan pistonlar birçok millerin yardımiyle pervanenin şaftını döndürüyor, böylece enerjinin bir kısmı kayboluyordu. Türbinler ise buhar basınciyle değil, tamamen buharın hıziyle çalışıyor, doğ-

BAŞLICA GEMİ TİPLERİ

Transatlantik. — Gemi tiplerinin en büyüğü ve en hızlısıdır. Tonilâtoları çok kere 25.000'in üzerindedir, hızları da saatte 25 mil kadardır. Yolcuların rahat etmeleri için her türlü konfor düşünülerek yapılmıştır.

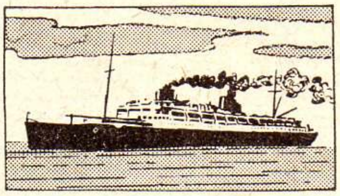
Yolcu Gemileri. — Hem yolcu, hem de yük taşıyabilen gemilerdir. Hızları saatte 15 mil ve daha yukarı, tonilâtoları da 10.000 ton kadardır. Bizim iç ve dış hatlarımızda çalışan yolcu gemileri bu tiptendir

Şilepler. — Yalnız yük taşımak üzere yapılmış gemilerdir. Tonilâtoları çok kere 5.000'den başlar. Hızları 14 mil civarındadır. Mal yüklemek, boşaltmak için kuvvetli vinçleri vardır.

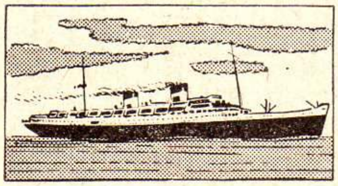
Tanker. — Akaryakıt taşımak için özel bir şekilde sarnıç halinde ambarları olan teknelerdir.

Bunlardan başka özel maksatlar için yapılmış olan gemiler vardır. Sığ yerlerdeki çamuru temizliyen «tarak dubaları», büyük gemileri limana girip çıkarlarken çeken «römorkörler», soğuk denizlerdeki buzları parçalıyan «buzkıran» gemileri, ölçü ve harta gemileri, trenleri taşıyan feribotlar, otomobil ve arabaları taşıyan araba vapurları vs. gibi tekneler deniz taşıtları çeşitlerindendir (Bk. Feribot).

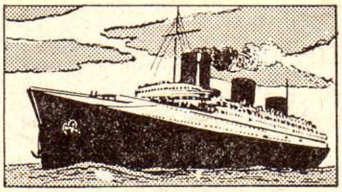
Transatlantik hız rekoru: Saatte 35,59 mil

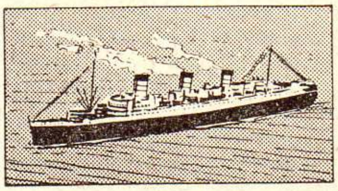
1929-33 yıllarında Almanlar'ın «Bremen» ve «Europa» adındaki eş gemileri Avrupa-Amerika yolculuğunda saatte 27.91 ve 28,51 mil yapabiliyorlardı.

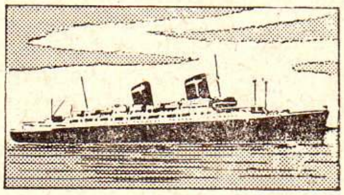
1933'te rekoru «Rex» adındaki İtalyan transatlantiği kırdı. 54.000 tonluk gemi Cebelitarık - New York arasında saatte 28,92 mil elde etti.

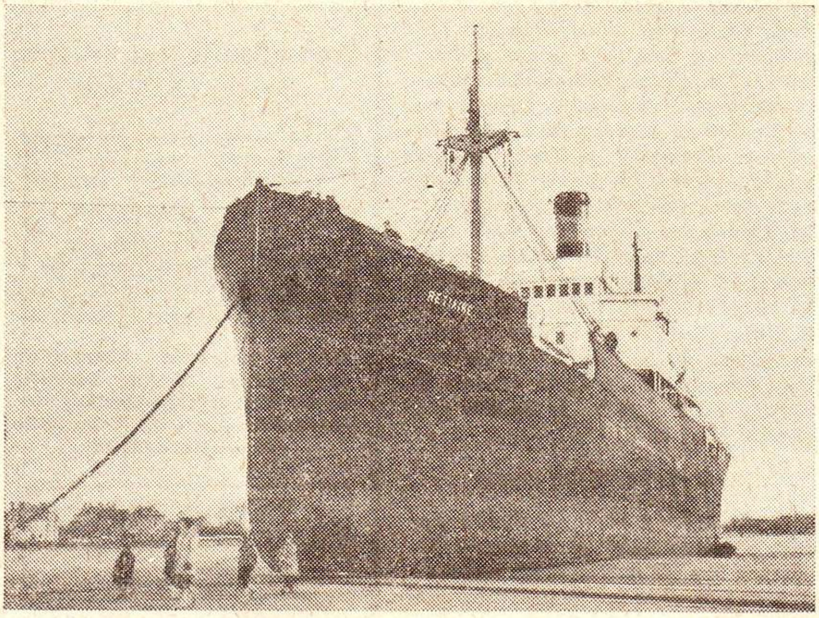
İki yıl sonra Fransızlar'ın «Normandie» gemisi saatte 30,31 mille rekoru kırdı. 1937'de 31,20 mille «Queen Mary» den kırılan rekorunu geri aldı.

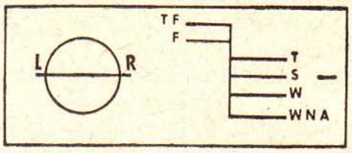
81.000 tonluk ve 200.000 beygirlik makineleriyle, İngilizler'in «Queen Mary» transatlantiği, 1936'da 30,63, iki yıl sonra da 31,69 mile erişti.

Bugün «Mavi Kurdelâ» United States adlı Amerikan transatlantiğindedir. Bu gemi 1952'de saatte 35.59 mile erişti.

Gemiler için sığ sular derin denizlerden çok daha tehlikelidir. Fırtınalı havalarda dalgalarla kıyılara doğru sürüklenen gemiler ya kayalara çarpıp parçalanmak, ya da kumlara oturmak tehlikesiyle karşılaşırlar.

PLİMSOL ve KANA NEDİR

Büyük gemilerin bordasında bazı işaretler vardır. Buna «Plimsol işareti» veya «Plimsol çizgisi» denir. Plimsol işaretindeki çizgiler gemilerin, hangi mevsimde, hangi sularda nereye kadar yükleneceğini gösterir. Bu işaretlerde TF: Tropikal tatlı sular; F: Başka tatlı sular (büyük nehirlerde); T: tropikal denizler, S ve W: diğer denizlerde yaz ve kış, WNA: Kuzey Atlas Okyanusu'nda kış mevsimlerinde gemilerin yükleneceği kesimi gösterir. Soldaki L ve R işaretleri ise büyük bir deniz sigorta şirketi olan Lloyd's firmasının bu maksatla kullandığı özel işarettir.

Ayrıca, gemilerin baş ve kıç bodoslamalarında üst üste birtakım çizgiler ve rakamlar vardır ki geminin çektiği suyu bildirir. Buna da «kana» denir.

rudan doğruya pervanenin miline etki ediyordu (Bk Türbin). Böylece, daha az enerjiyle daha fazla iş elde edilebiliyordu. Türbinin başka bir üstünlüğü daha vardı. Buhar makinesinin çalışması sonucunda teknede meydana gelen sarsıntı türbinli gemilerde ortadan kalkmıştı. Sarsıntı hem geminin ömrünü kısaltıyor, hem de yol kesiyordu.

İlk türbinli gemi deneme için 1897'de yapılan «Turbinia» oldu. Faydası görülünce daha başka gemilere de uygulandı. İlk türbinli gemilerden «Mauretania» dönen dört pervanesiyle o zamana kadar gelip geçen gemilerin en hızlısıydı. 30.000 tonilâtoluk olan bu gemi 1550 yolcu taşıyabiliyordu. 1907'de yaptığı ilk seferinde makineleri henüz yeni olduğundan, fazla yol verilmemiş, öyleyken gene de rahatça 22 milin üstünde bir hız elde edilmişti. Daha sonraları saatte 26,5 mil yapabilen bu geminin eşi olan «Lusitania» da rahatça 26 mile yakın bir hızla gidebiliyordu. Bu da saatte 47 km. kadar bir hız demek oluyordu. Böylece, Atlas Okyanusu'nu geçmek (en azından 2784 millik bir yol) dört buçuk gün gibi çok kısa bir zamana sığdırılabiliyordu

Son Çağlardaki Gelişmeler

Yapılan yeniliklerin arkasından daha başka yenilikler geliyordu. Buhar makineleri veya türbinle işletilen gemilerin kazanı kömür yerine akaryakıtla ısıtılmaya başlanmıştı. Böylece, petrol kömürden daha az bir yer kaplıyor, ayrıca daha az yakıtla daha çok iş elde ediliyordu.

Fakat asıl yenilik gemilere dizel motorlarının konulmasiyle oldu. Bilhassa Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki gemilerin büyük bir kısmı motorlu olarak yapıldı. Buharlı gemilerde kömür alma işi çok zor, çok uzun süren bir işti. Bir yolculuktan elde edilen paranın üçte biri kömür parasını karşılıyordu. 140 işçinin dört günde doldurduğu kömür ambarı yerine, geminin mazot deposunu dört kişi oturduğu yerde birtakım musluklarıı açıp kapıyarak 7 saatte doldurabiliyordu. Mazot yarı yolda bitse bile raslanılan tankerlerden alınabilirdi. Akaryakıt motorunun buhar makinesinden çok daha az yer kapladığı da muhakkaktı.

Gemilerin ağırlıkları da artmakta devam ediyordu. Transatlantiklerin tonilâtosu çok kere 30.000, hattâ daha da fazla oluyordu. Aralarında 60.000, 70.000 tonilâtoluk olanları da vardı. Bunlar kelimenin tam mânasiyle yüzen birer şehirdi. İçlerinde yüzme salonlarından sinemaya, eğlence yerlerinden garaja kadar modern bir şehirde bulunan hemen her şey vardı. Yolcuların rahat etmeleri için konfora büyük önem verilmişti.

Eskiden gemilerin burunları, suları çabuk, kolay yarmaları için, sivri, tekne de ince uzun yapılırdı. Son zamanlarda aerodinamik kaidelerini göz önünde bulunduran gemi mühendisleri önü daha yuvarlak, arkayı ince yapmaya başladılar. Öndeki genişliğin teknenin arkasında meydana getirdiği çevrintiler gemiyi kuvvetle öne itiyordu. Gemideki güvenlik tedbirleri de arttırılmıştı. Radar, loran gibi modern aletler süvarinin geceleri de, sisli havalarda da güvenle çalışmasına imkân veriyordu. Ayrıca, şiddetli dalgalarda kolay kolay devrilmemesi için fizikteki denge kanunlarından da faydalanılıyordu (Bk. Denge). Son olarak 1952'de Amerikan transatlantiği «United States», New York - Bishop's Rock arasını 3 gün 12 saat 12 dakikada katederek, dünyanın en hızlı transatlantiğine verilen «Mavi Kurdelâ»yı eski rekoru elinde bulunduran «Queen Mary»'den almıştır.

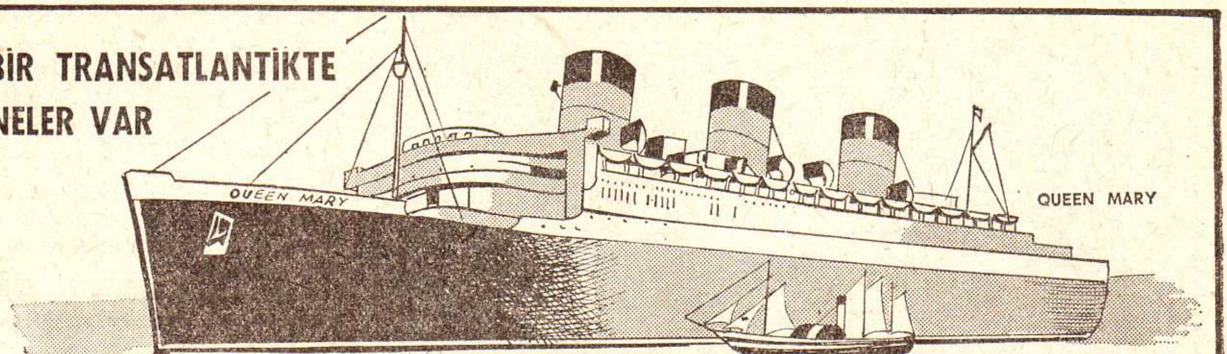
Son yılların önemli buluşlarından biri de

GÜNÜMÜZÜN BAŞLICA BÜYÜK GEMİLERİ

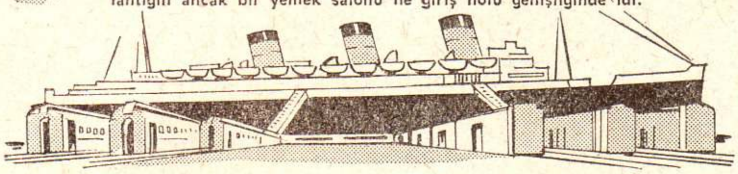
ADI	Bandırası	Gros tonu	Pervanesi	Boyu m.	Y. Yıl
Queen Elizabeth	İng.	83.673	4	314	1940
Queen Mary	İng.	81.237	4	310	1936
Universe Apollo (*)	Liberya	72.132	1	290	1959
United States	A.B.D.	53.329	4	301	1952
Liberte	Fr.	51.839	4	285	1928
Universe Leader (*)	Liberya	51.400	1	260	1956
Windsor Castle	İng.	38.000	2	230	1929
Rotterdam	Hol.	37.000	2	228	1959
Nieuw Amsterdam	Hol.	36.640	2	231	1938
Mauretania	İng.	35.655	2	235	1939
Leonardo da Vinci	İt.	30.500	2	232	1959

(*) işaretli olanlar tankerdir.

BİR TRANSATLANTİKTE NELER VAR

1840'ta işliyen Britannia transatlantiği bugünkü dev transatlantiğin ancak bir yemek salonu ile giriş holü genişliğinde idi.

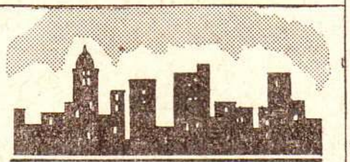

Geminin 2 075 yolcusunu taşımak için 65, tayfayı taşımak için de 15 yataklı vagon ister.

81 237 ton ağırlığındaki bu gemiyi taşımak için 60 kilometre uzunluğunda bir yük katarı lâzımdır.

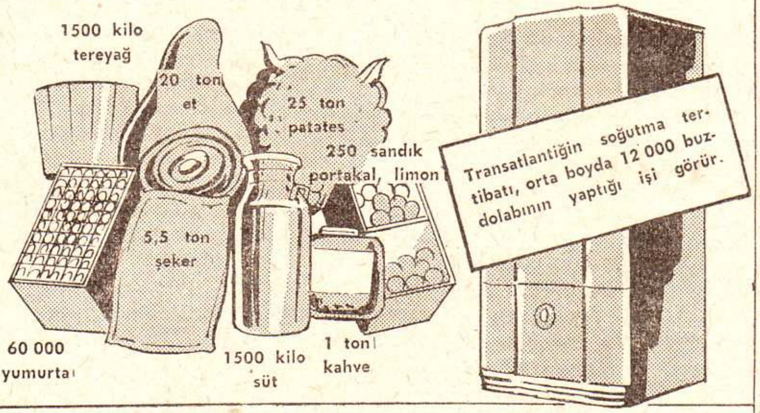

310 metre uzunluğunda ve 81 237 ton ağırlığındaki bu geminin gücü 40 lokomotif gücüne eşittir.

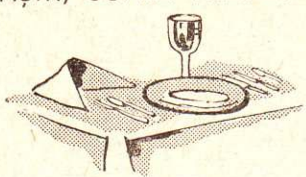
Geminin elektrik gücü 150 000 kişilik bir şehri ışıklandırmaya yeter.

BİR SEFERLİK YİYECEK

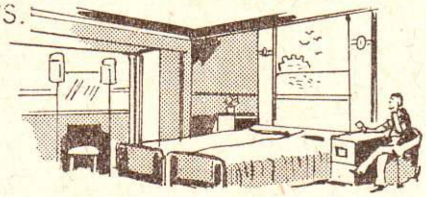

Transatlantiğin soğutma tertibatı, orta boyda 12 000 buzdolabının yaptığı işi görür.

ÇAMAŞIR, SOFRA TAKIMI VS.

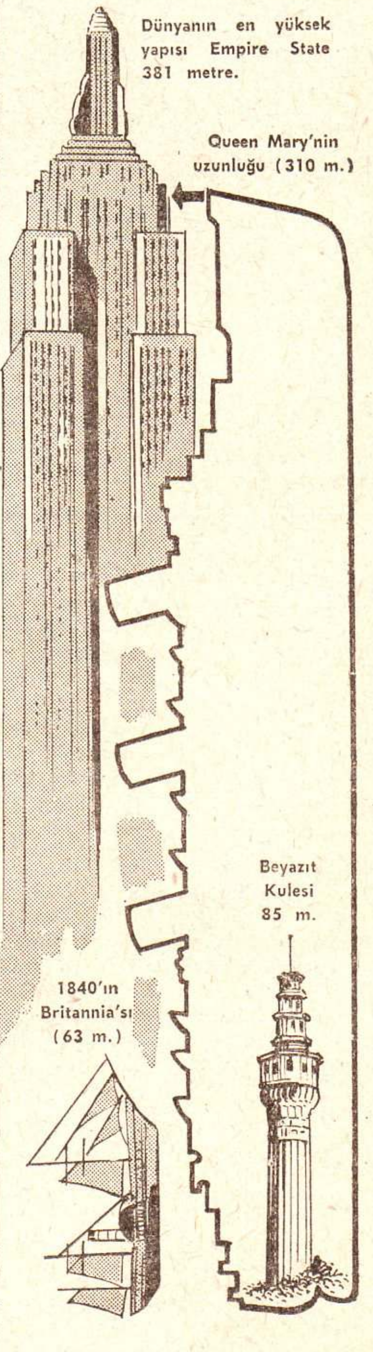
Bir seferde 40.000 yemek servisi yapılır. Yarım milyondan fazla porselen, bardak ve çatal - bıçak, 21 000 masa örtüsü, 100 000 peçete kullanılır.

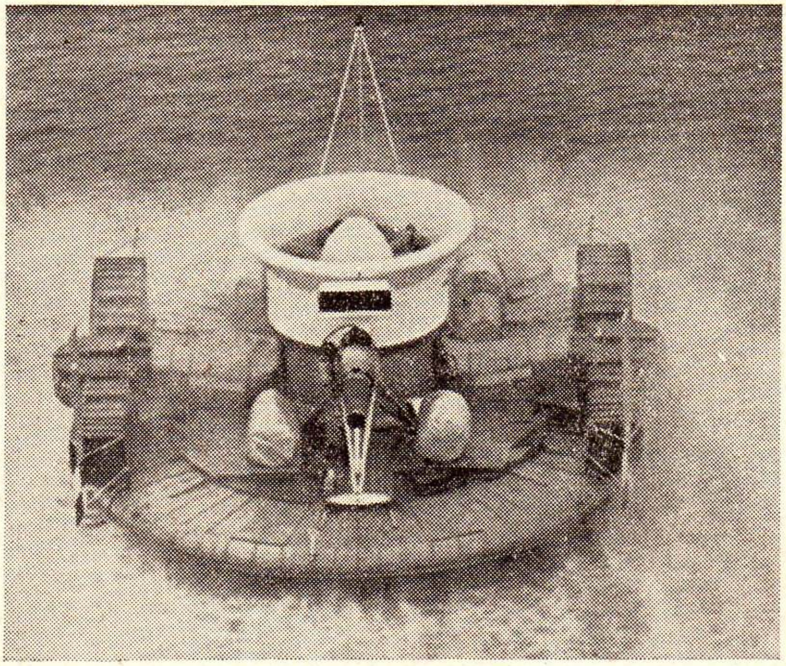

210 000 havlu, 30 000 yatak çarşafı, 31 000 yastık yüzü kullanılır.

Tutarı 9 km. yi bulan halıları her gün temizlemek için yüze yakın elektrik süpürgesi kullanılır.

YARININ DENİZ TAŞITLARI

Uçan daire biçimindeki bu deniz taşıtı su yüzündeki bir hava tabakası üzerinde kayarak gidiyor. Böylece, suyla sürtünme olmadığından, bu tip gemiler saatte kolayca 60 mil kadar bir hıza erişebiliyor. Manş Denizi üzerindeki denemeleri başarıyla sona eren bu tip gemiler jet motorları ile emdikleri havayı suya püskürterek denizden yükseliyorlar.

elektrikle giden teknelerdir. Bir buhar makinesinin, türbinin veya dizel motorlariyle dönen bir generatorun meydana getirdiği elektrik akımı doğrudan doğruya pervanelerin şaftını çeviriyor, böylece, az işle daha çok enerji elde ediliyor.

Deniz taşıtları konusunda kaydedilen son ilerleme pervaneleri atom enerjisiyle döndürmek olmuştur. İlk atom denizaltısı «Nautilus» tan sonra nükleer enerji ticaret gemilerinde de denenmiş, böylece «Savannah» adlı gemi denize indirilmiştir.

Deniz Motorları

Büyük teknelerin gelişmesi yanında sandal, kayık gibi küçük deniz taşıtlarını makineyle hareket ettirmek yoluna da gidildi. Buhar makinesi bu tip küçük teknelere uygulanamıyacak kadar ağır ve kullanışsızdı. Akaryakıtla çalışan motorların icadından sonra bu motorlar küçük teknelere de uygulandı. Tekneye yerleştirilen benzin motoru bir şaftı çeviriyor, şaft da pervaneyi döndürüyordu. Zamanla bu motorların gelişmesi üzerine sandaldan daha büyük boydaki deniz araçları da motorlarla yürütülmeye başlandı. «İçten takma» denilen bu motorlar suyla soğutmalıydı.

Deniz motorları, «dıştan takma» motorların yapılmasiyle daha kolay ve rahat kullanılabilir hale getirildi. Motor, teknenin arkasına kendi ağırlığiyle oturacak şekilde takılıp vidalarla sıkıştırılıyordu. Şaftı, içten takma motorlarda olduğu gibi yatay olmayıp dikeydi. Bu dikey şaft da dişliler yardımiyle yatay bir pervaneyi döndürüyordu.

Bugünkü modern deniz motorlarının pervaneleri dakikada 5000 dönüş yapabilecek durumdadır. Değişik boydaki teknelerle uyuşabilecek 2-3 beygirgücünden, 5, 10, 18, 25, 35, 50, hattâ 75 beygirgücü olanlarına kadar çeşitli boyları vardır. İki zamanlı olan bu motorlar, suyla soğutmalıdır. İlk hareket elle döndürülen manyetoyla sağlanır. Motorun bir yeke ile sağa veya sola döndürülmesi teknenin yön değiştirmesini sağlamaktadır. Gerektiği zaman sudaki ucunun kaldırılması, teknenin korkusuzca en sığ yerlere bile girmesine imkân vermektedir.

Bibliyografya:
Deniz Ulaştırması (Ayet Altuğ, 1946); Deniz Nakliyatı (Şevket Doruker, 3 cilt, 1939).

DENİZ TUTMASI

Deniz taşıtlarına binen birçok kimselerin dalgalı havalarda uğradıkları bir rahatsızlıktır. Belirtileri, baş dönmesi, renk sararması, soğuk ter ve kusmadır. Bazı kimselerde tren, otomobil, salıncak ve uçak da aynı rahatsızlığa sebep olur.

Deniz tutması denge organı olan iç kulağın lâbirent kesiminin sallantılardan müteessir olmasından ileri gelir (Bk. Denge; Kulak). Başın merkezkaç kuvvet ve yerçekimine göre değişik bir durum alması bu organa büyük ölçüde etki yapar. Ayrıca, vücudun bütüniyle hareket halinde bulunduğu plândan başka yöne çevrilmesi de önemli şekilde denge kaybına sebep olur. Bu bakımdan, deniz tutmasına uğrıyan kimselerin, başı sabit bulundurmak üzere hiç kıpırdamadan yatması tavsiye edilir.

Her hangi bir sebeple denge organındaki her iki lâbirenti de kaybetmiş kimselerde deniz tutması görülmez. Ayrıca bazı kimseler deniz tutmasına karşı yaradılıştan dayanıklı olabilirler.

Deniz tutmasına karşı kullanılan ilâçların içinde sinirleri yatıştırıcı maddeler vardır.

DENİZALTI

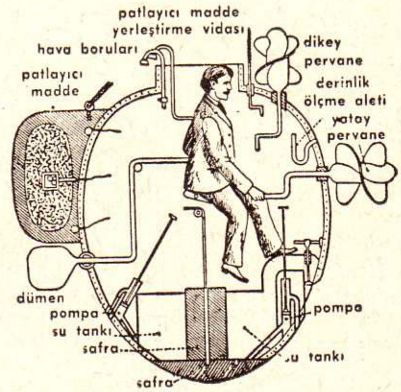
İnsanlara suların altında çarpışmasını sağlıyan savaş gemisi

DENİZALTI deniz yüzünün altında yol alabilen, daha çok savaşlarda faydalanılan gemilere verilen addır. İnsanlar çok eskiden beri denizlerin altından da yol almak istemişler, bu konuda çok çalışmışlardır.

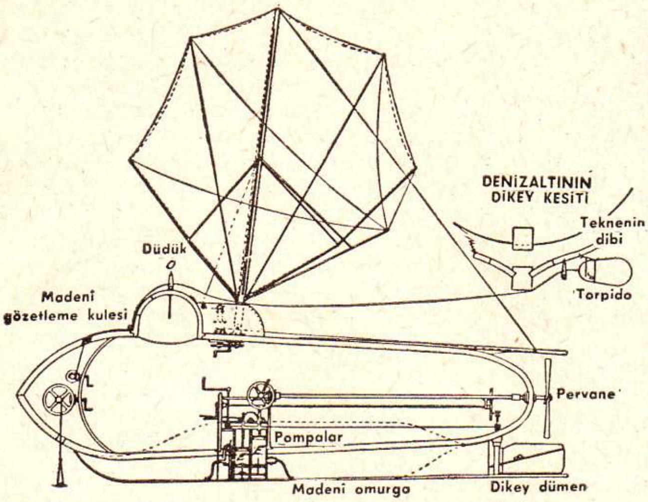
İlk kullanılabilir denizaltı Holândalı fizikçi Cornelius van Drebbel'in 1620'de yaptığı denizaltıdır. Drebbel küçük, üstü kapalı bir tekne yapmış, bunu eklemli küreklerle yürütmüştü. İlk denemesini Londra'da Thames Nehrinde 4-5 metre derinlikte yaptı, başarıyla sona erdirdi.

Bu konuda François De Son adlı bir Fransız da 1653'te aynı biçimde bir tekneyle başarılı denemeler yaptı. 1720'de Symons adlı bir İngiliz biraz daha gelişmiş bir tekneyle çalıştıysa da önemli bir sonuç elde edemedi. Aynı yıllarda İstanbul'da da III. Ahmet'in huzurunda Türk mühendisleri tarafından, bir çeşit denizaltı denemesi başarıyla yapılmıştı.

XVIII. yüzyılda denizaltı gemileri biraz daha gelişti. 1776'da, Amerika İhtilâli'nin sonlarına doğru David Bushnell adında bir

Devid Bushnell'in «Kaplumbağa» adını verdiği yumurta biçiminde bir kişilik denizaltısı

Robert Fulton'un «Nautilus» adını verdiği denizaltısı. Bu gemi su yüzünde yelkenle gidiyor, su içinde de elle döndürülen iki kanadlı pervaneyle hareket ediyordu.

Amerikalı New York limanında «Turtle» (Kaplumbağa) adını verdiği kendi yapısı bir denizaltıyla dalış denemeleri yaptı. Yumurta biçiminde olan teknenin biri yatay, biri dikey olmak üzere iki pervanesi vardı. Bu pervaneler içeriden bir manivelâ ile elle döndürülüyordu. Dikey pervane denizaltının inip çıkmasını, yatay olanı da ileri, geri hareket etmesini sağlıyordu. «Kaplumbağa» düşman savaş gemilerinden «Eagle» (Kartal) ın teknesine alttan sokulabildiyse de patlayıcı maddeyi teknenin bakır yüzeyine vidalıyamadı.

Savaşta Denizaltılar

Deniz altında gidebilecek küçük teknelerin savaşlarda faydalı işler görebileceği artık anlaşılmıştı. Ancak, bu teknelerin iyice geliştirilmeleri gerekiyordu. Buharlı gemi konusunda çok çalışmış olan Fulton bu konuda da çalıştı. 1800'de gerekince suya dalabilen buharlı bir denizaltı yaptı, buna «Nautilus» (Gemici) adını verip Fransız İmparatoru I. Napoléon'a hediye etti.

Bu tekne birçok bakımdan bugünkü denizaltıların öncüsü sayılabilecek özellikteydi. Bir komuta kulesi, su alıp boşaltan pompaları vardı. Su yüzündeyken bir direk üzerine çekilen yelkenle gidiyor, suyun altındayken de elle döndürülen iki kollu bir pervaneyle hareket ediyordu. Fulton bu tekneyle suyun altında altı saat kalabilmişti.

1819'da Amerika'da Coessin Kardeşler bir denizaltı yapıp denize dalmayı başardılar, bununla Kuzey-Güney Savaşı sırasında Charleston Limanında «Housatonic» adlı savaş gemisini batırdılar. Sonunda gemiyle beraber kendileri de öldülerse de, böylece denizaltının savaşlarda işe yarıyacağı iyice anlaşılmış oluyordu. Tarihte denizaltı tarafından batırılan ilk gemi «Housatonic» oldu.

Denizaltının Gelişmesi

1880'de G. W. Garett adında bir İngiliz buhar gücü ile giden bir denizaltı yaptı. Bu tekne suyun yüzünde giderken kömür yakarak su ısıtıyor, buhar basıncı yeter dereceye çıkınca dalıyor, böylece bir süre suyun içinde gidebiliyordu. Buhar basıncı azalınca yükseliyor, su yüzüne çıkıp yeniden buhar basıncını artırmaya çalışıyordu. İsveçli mühendis Thorsten W. Nordenfelt bu usulü geliştirdi, hiç su yüzüne çıkmadan 14 mil gitmeyi başardı.

Yalnız, buhar gücü ile su içinde gitmek çok zor oluyordu. Dalıştan önce ocağı sımsıkı kapatmak, bir hayli de kömür depo etmek gerekiyordu.

Elektrik gücü ile giden denizaltı yapmayı ilk defa olarak Fransızlar başardılar. 1888'de, 30 ton ağırlığındaki «Gymnote» adlı denizaltı teknesi 55 beygirgücündeki elektrik bataryasiyle hareket ediyordu. Tekne 17 m. uzunluğunda, 1,80 m. genişliğindeydi, saatte 8 mil gidebiliyordu.

Daha sonra suya indirilen 48 m. uzunluğunda, 3 m. eninde, 248 tonluk «Gustave Zédé» denizaltısı, kuvvetli akümülatörleriyle, 12 millik bir hıza erişebildi. Ondan sonra 150 tonluk «Morse» ve «Narval» denizaltıları yapıldı, hepsinden de memnuniyet verici sonuçlar elde edildi. Çok geçmeden Fransızlar'ın elinde elektrikle işliyen 29 denizaltı bulunuyordu.

Bu arada devletler donanmalarını kuvvetlendirmek için denizaltıya önem vermeye başladılar. İspanya, İtalya, Rusya, Brezilya kendi imkânlariyle denizaltı konusunda yeni araştırmalar ve buluşlar yapıyorlardı.

I. ve II. Dünya Savaşlarında

Denizaltının asıl gelişmesi, kolaylıkla kullanılabilecek duruma gelmesi Birinci Dünya Savaşı'nda oldu. Alman denizaltıları İtilâf Devletleri'nin ticaret filosuna büyük zararlar verdiler. Böylece denizaltı hücumlarından korunmak için gemiler konvoylar halinde sefer etmeye başladılar. Bu gemilerin etrafında denizaltıları avlamak için manevra kabiliyetleri çok süratli savaş gemileri devriye geziyordu.

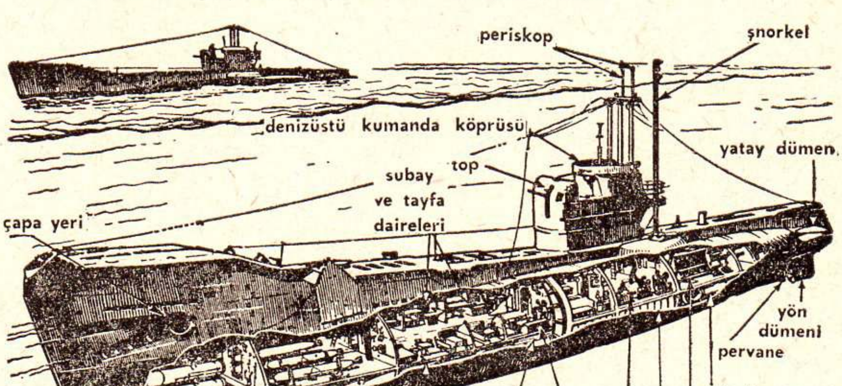
İkinci Dünya Savaşı'nda da denizaltılar büyük rol oynadılar. Japonya'nın yenilmesini Büyük Okyanus'taki Amerikan denizlatıların sağladığı söylenebilir.

Bunun yanı başında denizaltıların bilim gayesiyle de kullanıldığı oluyordu. Meselâ 1931'de Sir George H. Wilkins «Nautilus» adlı bir denizaltıyla Kuzey Buz Denizi'ne keşif gezisine çıktı.

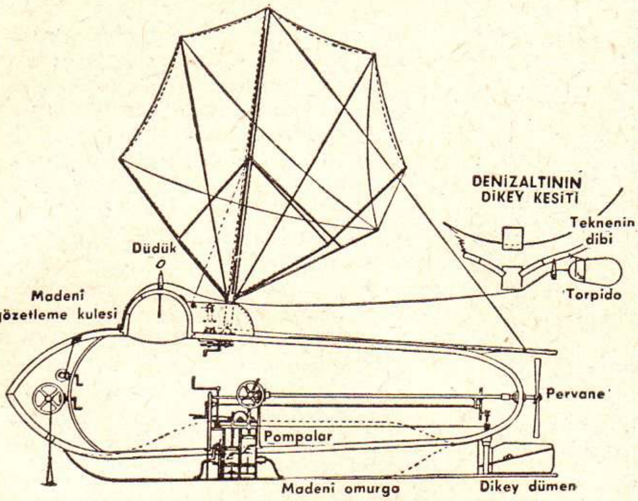
Batan Bir Denizaltıdan Nasıl Kurtulunur

Denizaltıların icadından beri, batmış bir denizaltı gemisindekileri kurtarmak önemli bir konu olmuştur. Bir denizaltıdaki kurtarma cihazlarının ilki bir işaret şamandırasıdır. Gemi battığı zaman bu şamandıra serbest bırakılır. Su yüzüne çıkan şamandıra geminin bulunduğu yeri göstermiş olur. Batan geminin yerini böylece öğrenen kurtarma ekipleri batık gemiye kurtarma çanını indirmek için teşebbüse geçerler. Bu çan, bir halatla, batmış geminin üstüne indirilerek gemideki özel çıkış yerine bağlanır, denizaltının içindekiler bu sayede emniyetle su yüzüne çıkarlar.

Geminin battığı yer pek derin değilse, denizaltıdakiler özel kurtulma cihaziyle su yüzüne çıkabilirler. Bu iş için İngiltere'de Davis kurtulma cihazı, Amerika'da ise Momsen solunum cihazı kullanılır.

Modern bir denizaltı gerektiği zaman 30 saniyede dalışını tamamlıyabiliyor.

Robert Fulton'un «Nautilus» adını verdiği denizaltısı. Bu gemi su yüzünde yelkenle gidiyor, su içinde de elle döndürülen iki kanadlı pervaneyle hareket ediyordu.

Amerikalı New York limanında «Turtle» (Kaplumbağa) adını verdiği kendi yapısı bir denizaltıyla dalış denemeleri yaptı. Yumurta biçiminde olan teknenin biri yatay, biri dikey olmak üzere iki pervanesi vardı. Bu pervaneler içeriden bir manivelâ ile elle döndürülüyordu. Dikey pervane denizaltının inip çıkmasını, yatay olanı da ileri, geri hareket etmesini sağlıyordu. «Kaplumbağa» düşman savaş gemilerinden «Eagle» (Kartal) ın teknesine alttan sokulabildiyse de patlayıcı maddeyi teknenin bakır yüzeyine vidalıyamadı.

Savaşta Denizaltılar

Deniz altında gidebilecek küçük teknelerin savaşlarda faydalı işler görebileceği artık anlaşılmıştı. Ancak, bu teknelerin iyice geliştirilmeleri gerekiyordu. Buharlı gemi konusunda çok çalışmış olan Fulton bu konuda da çalıştı. 1800'de gerekince suya dalabilen buharlı bir denizaltı yaptı, buna «Nautilus» (Gemici) adını verip Fransız İmparatoru I. Napoléon'a hediye etti.

Bu tekne birçok bakımdan bugünkü denizaltıların öncüsü sayılabilecek özellikteydi. Bir komuta kulesi, su alıp boşaltan pompaları vardı. Su yüzündeyken bir direk üzerine çekilen yelkenle gidiyor, suyun altındayken de elle döndürülen iki kollu bir pervaneyle hareket ediyordu. Fulton bu tekneyle suyun altında altı saat kalabilmişti.

1819'da Amerika'da Coessin Kardeşler bir denizaltı yapıp denize dalmayı başardılar, bununla Kuzey-Güney Savaşı sırasında Charleston Limanında «Housatonic» adlı savaş gemisini batırdılar. Sonunda gemiyle beraber kendileri de öldülerse de, böylece denizaltının savaşlarda işe yarıyacağı iyice anlaşılmış oluyordu. Tarihte denizaltı tarafından batırılan ilk gemi «Housatonic» oldu.

Denizaltının Gelişmesi

1880'de G. W. Garett adında bir İngiliz buhar gücü ile giden bir denizaltı yaptı. Bu tekne suyun yüzünde giderken kömür yakarak su ısıtıyor, buhar basıncı yeter dereceye çıkınca dalıyor, böylece bir süre suyun içinde gidebiliyordu. Buhar basıncı azalınca yükseliyor, su yüzüne çıkıp yeniden buhar basıncını artırmaya çalışıyordu. İsveçli mühendis Thorsten W. Nordenfelt bu usulü geliştirdi, hiç su yüzüne çıkmadan 14 mil gitmeyi başardı.

Yalnız, buhar gücü ile su içinde gitmek çok zor oluyordu. Dalıştan önce ocağı sımsıkı kapatmak, bir hayli de kömür depo etmek gerekiyordu.

Elektrik gücü ile giden denizaltı yapmayı ilk defa olarak Fransızlar başardılar. 1888'de, 30 ton ağırlığındaki «Gymnote» adlı denizaltı teknesi 55 beygirgücündeki elektrik bataryasiyle hareket ediyordu. Tekne 17 m. uzunluğunda, 1,80 m. genişliğindeydi, saatte 8 mil gidebiliyordu.

Daha sonra suya indirilen 48 m. uzunluğunda, 3 m. eninde, 248 tonluk «Gustave Zédé» denizaltısı, kuvvetli akümülatörleriyle, 12 millik bir hıza erişebildi. Ondan sonra 150 tonluk «Morse» ve «Narval» denizaltıları yapıldı, hepsinden de memnuniyet verici sonuçlar elde edildi. Çok geçmeden Fransızlar'ın elinde elektrikle işliyen 29 denizaltı bulunuyordu.

Bu arada devletler donanmalarını kuvvetlendirmek için denizaltıya önem vermeye başladılar. İspanya, İtalya, Rusya, Brezilya kendi imkânlariyle denizaltı konusunda yeni araştırmalar ve buluşlar yapıyorlardı.

I. ve II. Dünya Savaşlarında

Denizaltının asıl gelişmesi, kolaylıkla kullanılabilecek duruma gelmesi Birinci Dünya Savaşı'nda oldu. Alman denizaltıları İtilâf Devletleri'nin ticaret filosuna büyük zararlar verdiler. Böylece denizaltı hücumlarından korunmak için gemiler konvoylar halinde sefer etmeye başladılar. Bu gemilerin etrafında denizaltıları avlamak için manevra kabiliyetleri çok süratli savaş gemileri devriye geziyordu.

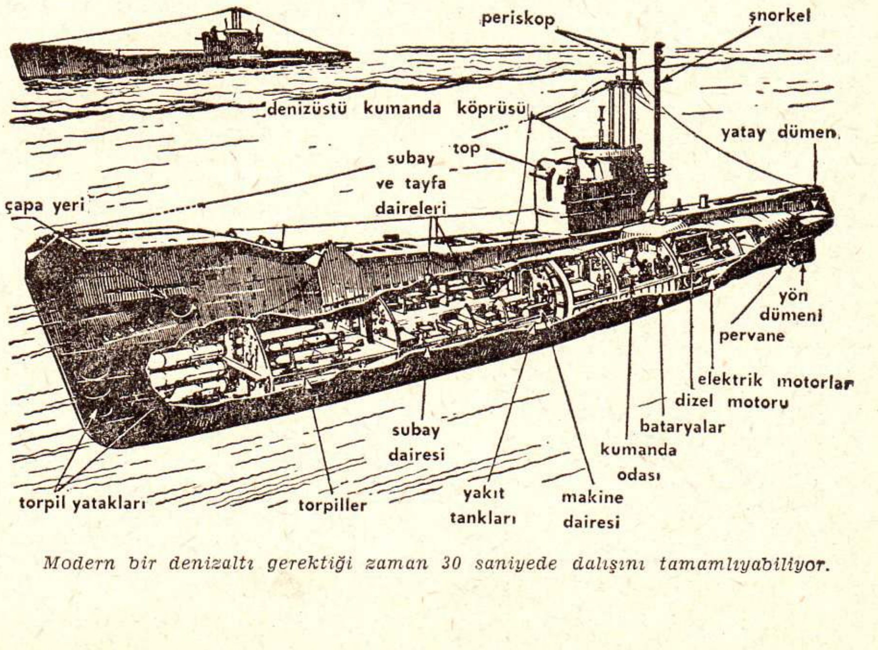
İkinci Dünya Savaşı'nda da denizaltılar büyük rol oynadılar. Japonya'nın yenilmesini Büyük Okyanus'taki Amerikan denizlatıları-nın sağladığı söylenebilir.

Bunun yanı başında denizaltıların bilim gayesiyle de kullanıldığı oluyordu. Meselâ 1931'de Sir George H. Wilkins «Nautilus» adlı bir denizaltıyla Kuzey Buz Denizi'ne keşif gezisine çıktı.

Batan Bir Denizaltıdan Nasıl Kurtulunur

Denizaltıların icadından beri, batmış bir denizaltı gemisindekileri kurtarmak önemli bir konu olmuştur. Bir denizaltıdaki kurtarma cihazlarının ilki bir işaret şamandırasıdır. Gemi battığı zaman bu şamandıra serbest bırakılır. Su yüzüne çıkan şamandıra geminin bulunduğu yeri göstermiş olur. Batan geminin yerini böylece öğrenen kurtarma ekipleri batık gemiye kurtarma çanını indirmek için teşebbüse geçerler. Bu çan, bir halatla, batmış geminin üstüne indirilerek gemideki özel çıkış yerine bağlanır, denizaltının içindekiler bu sayede emniyetle su yüzüne çıkarlar.

Geminin battığı yer pek derin değilse, denizaltıdakiler özel kurtulma cihaziyle su yüzüne çıkabilirler. Bu iş için İngiltere'de Davis kurtulma cihazı, Amerika'da ise Momsen solunum cihazı kullanılır.

Modern bir denizaltı gerektiği zaman 30 saniyede dalışını tamamlıyabiliyor.

dalgaların sürüklemesiyle yer değiştirir. Ayrıca, yer değiştirmek istediği zaman, içine aldığı deniz suyunu vücudunun âni bir kasılmasiyle dışarıya fışkırtır, böylece geri itilmiş olur. Denizanalarının çoğalmaları yumurta iledir. Vücutlarının şemsiye kısmında bulunan eşeysel bezlerde meydana gelen üreme hücreleri suya dökülür, yumurta suda

Denizanası

döllenir. Yumurtadan çıkan lârvalar gelişim geçirdikten sonra doğrudan doğruya küçük bir denizanası haline gelirler. Denizanaları hayvanlar âleminin selentereler takımındandır.

Denizanaları bazan şuların tesiriyle kitleler halinde kıyıya kadar gelirler, yüzenleri rahatsız ederler. Dokunaçlarının üzerindeki dalayıcı hücreler değdikleri deri üzerinde kırmızı kabartılar meydana getirir. Bu da, müthiş yakar, kaşındırır. Bazan bütün vücudun bu hücrelerdeki zehirin etkisiyle kabardığı da olur.

DENİZAYGIRI

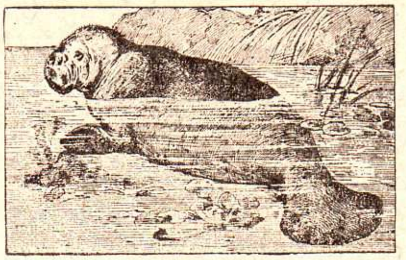
Denizaygırı

Daha çok ılık ve sıcak denizlerde yaşıyan bir balıktır. Bununla beraber vücudu balığa benzemez. Başı küçük bir at başını andırır biçimde olduğundan bu adı almıştır. Gövdesinin üstü sert bir kabukla kaplıdır. Suyun içindeki bitkilere tutunarak yaşar. Çok kere kuyruğunu bitki saplarına dolıyarak tutunur, suyun akıntısiyle yer değiştirir. Dişi denizaygırının yumurtladığı yumurtaları, erkek karnının üzerindeki özel bir cepte taşır. Denizaygırı da solungaçlariyle solunur. Öteki balıklardan farkı solungaçlarının püskül biçiminde olmasıdır. Otuz kadar çeşidi vardır. Bazı yerlerde Üçüncü Zaman'dan kalma fosillerine de raslanmıştır.

DENİZAYISI

Denizlerde, daha çok nehir ağızlarında yaşıyan memeli bir hayvandır. Boyu çok kere 3 m. nin üzerindedir, 5-6 m. boyunda olanları da vardır. Vücudu suda kolaylıkla yüzebilecek biçimdedir. Bazı bakımdan foka benzerse de başı daha uzuncadır; yuvarlak uzun bir burnu vardır. Ön ayakları uzunca birer yüzgeç biçimini almıştır, uclarında tırnaklı parmaklar bulunur.

Denizayıları çok kere geceleri karaya çıkarlar, yakınlarda buldukları otları, yosunları yiyerek bunlarla beslenirler. Afrika'da yaşıyan bir çeşidi Senegal — Çad Gölü — Guinea üçgeni arasında çok bulunur. Amerika'da yaşıyan çeşitleri ise Orta Brezilya'dan Kuzey Brezilya, hattâ Florida'ya kadar olan bölgelere dağılmıştır. Amerika kıtasının geçirdiği devirlerden Üçüncü Zaman'dan kalma bazı denizayısı fosillerine de raslanmıştır.

Denizayısı

Denizayısına benziyen, fakat vücudunda kıl bulunmıyan 2-3 m. boyunda, eti lezzetli bir deniz memelisine de «denizineği» adı verilir.

DENİZCİLİK

Azgın dalgaları, şiddetli fırtınaları yenen çok eski bir meslek

DENİZCİLİK, deniz ve gemi işletmesiyle ilgili bir konudur. İnsanlar çok eski zamanlardan beri denizle ilgilenmiş, uzak veya yakın deniz seferleri yapmışlardır.

Eski devirlerde denizciler güneşe, yıldızlara, karalardaki işaretlere bakarak yollarını bulurlardı. Tarih öncesi devirlerin en cesur denizcileri muhakkak ki Fenikeliler'di. Büyükçe gemiler yapmışlar, bunlarla ucsuz bucaksız denizlere açılmışlardı. Öte yandan Vikingler, ekseriyetle deniz yolculuğuna çıkarlarken yanlarına kuş alırlardı. Ufukta hiç kara görünmediği zamanlar kuşları salıverirler, gittiği tarafa gemiyi çevirirlerdi.

İngiltere'de Kıraliçe Elizabeth denizciliğe çok önem vermişti. Onun zamanında İngiltere donanması dünyanın en kuvvetli donanmalarından biri oldu. Kıraliçe Elizabeth, gemilerin denizlerde rahatça dolaşabilmelerini sağlıyacak çareler de aramıştı. Bu arada, hidrografi ilmi çok ilerledi. XV. yüzyılda «Denizci» diye ün salan Portekiz Prensi Henrico da denizciliğin kolaylaşmasını sağlamak için bir rasatane kurdurttu. Böylece, güneşin, yıldızların çeşitli durumlarından denizcilik için faydalı olan birçok bilgi edinildi.

Kolomb, gemisiyle okyanusa açıldığı za-

DENİZCİLİK TERİMLERİ

Lumbar: *Gemi penceresi. Yelkenli gemilerde top menfezi.*
Lumbar ağzı: *Gemiye giriş yeri.*
Sancak lumbar ağzı: *Komutanların gemiye giriş yeri.*
İskele lumbar ağzı: *Tayfanın gemiye giriş yeri.*
Pruva: *Geminin baş tarafı*
Pupa: *Geminin kıç tarafı*
İskele: *Geminin sol yanı*
Sancak: *Geminin sağ yanı*
Omurga: *Gemi iskeletini tutan ana kısım*
Borda: *Geminin dış tarafında su yüzünde kalan kısmı*
Karina: *Geminin dış tarafında su altında kalan kısmı*
Sintine: *Geminin iç tarafında su altında kalan kısım*
Alabanda: *Geminin iç tarafında, su üstünde kalan kısım. Dümenin sona kadar çevrilmesine de denir.*
Alabora: *Geminin tersyüz olup batması.*
Köprü üstü: *Geminin komuta yeri.*
Silyon feneri: *Geminin pruva direğine konulan beyaz fener.*
Manika: *Geminin içine hava vermek için branda veya madenden yapılmış boru şeklindeki ağız.*
Irgat: *Gemi demirini veya arama-tarama cihazını toplıyan alet. Kürekli gemi zamanında kürek çekenlere denirdi.*
Silistre: *Gemilerde yapılan törenlerde kullanılan düdük.*
Toka sancak: *Sabahları 8'de bayrağın çekilmesi*
Arya sancak: *Güneş battıktan beş dakika sonra bayrağın indirilmesi*
Aborda olmak: *Gemilerin her hangi bir gemi veya rıhtıma yandan (bordadan) yanaşması.*
Kıçtan kara olmak: *Geminin arka taraftan rıhtıma yanaşması.*
Yoma: *Yanaşma manevrasında kullanılan halat*
Kol: *Yomayı teşkil eden üç veya dört parçadan her biri. Kollar «filâsa» denilen lif ve benzerinden meydana gelir.*
Funda etmek: *Demir atmak.*
Vira etmek: *Demir almak (demir toplamak)*
Role: *Gemidekilerin iş bölümü cetveli*
Armador: *Gemi donanımı yapan personel*
Viya: *Gemiyi istenilen yönde tutmak için verilen komut*

man yanında bir pusula ile, güneşin saatten saate gökyüzünde aldığı durumu gösteren grafikten başka yön bildirici araç yoktu.

XVII. ve XIX. yüzyıllarda denizcilik bir hayli ilerledi. Keşfedilen birçok aletler, denizciliği eskisi gibi bir düpedüz ölüm yolculuğu olmaktan kurtardılar. Fakat asıl XX. yüzyılın başında denizcilik daha büyük ilerlemelere erişti. Radyo (telsiz) ve radar gemilerin yollarını bulmalarında, kazaya uğramadan, gidecekleri yere varmalarında önemli rol oynadı. Ayrıca, bütün dünyada kabul edilen beynelmilel denizcilik kanunları da eski devirlerde karşılaşılan birçok güçlükleri önlemiştir.

İlk denize açılan insanlardan bugüne kadar, denizciler için en önemli konuların başında gemilerin açık denizlerde yürütme ve yönetilmesi gelmiştir. Yüzyıllar boyunca büyük güçlüklerle başarılan bu iş bugün bulunan aletler sayesinde çok güvenilir bir duruma gelmiş bulunmaktadır.

Denize açılan bir gemide kaptanın, yolunu bulabilmesi için, devamlı olarak çeşitli bilgiler edinmesi lâzımdır. Bu bilgiler şunlardır: Zaman, yön, mesafe, hız, durum.

TÜRK DENİZCİLİĞİ

TÜRKLER'DE denizciliğin olağanüstü gelişmesi Osmanlılar çağında oldu. Avrupa'nın birleşik donanmalarını tek başlarına yok eden Türkler, gemiciliğe büyük bir gelişme sağladılar. XVI. yüzyılda dünyanın en üstün gemici milleti Türkler'di. 1488'de yapılan, Kaptan-Paşa'nın amirallik gemisi, bugünkü paramızla 30 milyon liraya çıkmıştı. Bu gemi bugünkü ölçülerimize göre pek küçüktü, ancak 2.200 tondu; yalnız, devrinin görülmemiş büyüklükte dev gemisiydi. Gemi, 54 m. boyunda, 21 m. genişliğindeydi, 2 katlıydı; seren direklerinin kutru 3 m. idi. Tam tayfa ve forsası 1.200 kişiydi.

XVI. yüzyılda Türkler, bu gemiden çok büyüklerini yaptılar: «Baştarda» adını verdikleri büyük savaş gemilerinde 2.000'e kadar tayfa ve forsa bulunurdu. XVII. yüzyıl modeli Türk baştardasındaysa 504 kürekçi, 216 bindirilmiş piyade, 800 küsur tayfa vardı. 1710'da İstanbul tersanesinde yapılan yelkenli (kalyon) baştarda ise 3.300 kişi alıyordu. 5 kat güverteli olan bu muazzam savaş gemisi, o sıralarda Türkiye'den sonra dünyanın ikinci deniz kuvvetine sahip bulunan İngiltere donanmasının en büyük savaş gemisi «Royal Sovereign» den 3,65 m. daha uzundu; 110 top taşıyordu (Bk. Savaş Gemileri).

Türk tersaneleri yalnız Donanma-yi Hümayun için gemi yapmaz, hususî ticaret gemileri siparişlerini de kabul eder, hattâ Avrupa devletlerinin ısmarladıkları savaş gemilerini de yaparlardı. İstanbul ve Gelibolu'daki tersaneler dünyanın en büyük tersaneleriydi. Ayrıca, birçok şehirlerde tersaneler vardı.

Bilhassa 1590-1616 arasında devrin büyük denizci devleti Venedik, Türk tersanelerine boyuna gemi ısmarlamıştır ki, bu durum Türk gemi inşaat mühendisliğinin Batı'dan ileri olduğunun Batı tarafından da kesin olarak anlaşıldığını gösterir.

Türkler gemi yapımında olduğu kadar denizcilik bilgisinde de çok ileriydiler. Amerika'nın keşfinden 21 yıl sonra, 1513'te, Türk donanmasında Amerika kıyılarının mufassal hartası vardı. 1529'da 16 yıllık yeni keşiflerin sonuçlarına göre düzeltilen bu harta ceylan derisi üzerine yapılmıştı. Bugün Topkapı Müzesi'ndedir. Bu hartayı ünlü Türk amirali Pirî Reis yapmıştır (Bk. Harta; Pirî Reis). 1515 tarihli bu Amerika hartası ondan 13 yıl sonra 1528'de yapılan Glole Dore'nin Amerika hartası ile karşılaştırılacak olursa Türk hartasının çok daha mükemmel olduğu görülür.

Bugün elimizde bulunan 1461 tarihli İbrahim Reis hartası ile aynı paftaları 1492'de (yani 31 yıl sonra) işliyen Martin Behaim'in hartası incelenecek olursa, o devirde müspet ilimde Türkler'in kesin olarak Batı'dan üstün bulunduğu ortaya çıkar.

Osmanlılar deniz nakliyatına çok önem verirlerdi. Her lüzumlu yere deniz fenerleri konurdu. Yolcu gemileri içinde çok büyük olanları, 600 yolcu alanları vardı.

Türkler, bir ara Süveyş Kanalı'nı da açtırıp Akdeniz'le Hint Okyanusu'nu bağlamayı düşündüler. Fakat İmparatorluğun binbir gailesi içinde bu tasarı gerçekleştirilemedi.

İstanbul limanına bağlı Türk ticaret gemileri XVII. yüzyıl ortalarında 2.600'ü bulmuştu. Bunların 600'ü büyük gemilerdi. Bu limanda 3.000 deniz ticaret kaptanı, ticaret gemilerinde çalışan 27.000 tayfa bulunuyordu. «Akdeniz tüccarı» denilen İstanbul'daki Türk armatörleri içinde, pek büyük serveti olanlar vardı. Evliya Çelebi'ye göre XVII. yüzyıl ortalarının büyük Türk armatörleri olan Kasım, Envâr, Ferhat, Nimetullah Çelebiler'in her birinin 10'ar açık deniz ticaret gemileri, 7'şer ticaret hanları, 40-50'şer bin kese servetleri vardı. Hindistan, Yemen, Arabistan, İran ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinde büyük ticaret şirketleri ve tacirlerle ortak olan bu büyük iş adamlarının 100'e yakın köleleri, cariyeleri olur, vezirlerden farksız bir debdebe içinde yaşarlardı.

Kaptan bunlar sayesinde: 1) Gideceği limana varmak için gemisinin ne gibi bir yol tutacağını, 2) Oraya belirli bir zamanda varabilmek için hangi hızla gideceğini kestirir.

Gemiciler gidecekleri yere varmak için başlıca dört usul kullanırlar:

1 — Pusula ile: Çok eskiden beri kullanılagelmiş bir usuldür. Bu usulde yol bulmak için harta, pusula ve parakete lâzımdır (Bk. Pusula; Parakete).

2 — Görerek yolculuk: Kara yakın olduğu zaman kaptanlar deniz fenerlerine, şamandıralara, karadaki daha başka belirli noktalara bakarak yollarına devam ederler.

3 — Yıldızlara bakarak yolculuk: Bu da denizcilikte çok eskiden beri kullanılan bir usuldür. Güneş, ay, yıldızlar ve gezegenlerin durumuna bakarak geminin yönü kestirilir (Bk. Yönler). Denizcilerde gökyüzündeki cisimlerin hangi saatlerde nerede bulunacağını kesin olarak gösteren rehberler vardır. Yıldızın durumundan, ufukla yaptığı açıdan gemilerin yeri anlaşılır. Çok eskiden beri denizcilere yol gösteren yıldızların başında Güneş ve Kutup Yıldızı gelir. Kutup Yıldızı tam Kuzey Kutbu'nun üstünde olduğundan kuzeyi gösterir. Bu bakımdan kuzey yarımküresindeki gemiciler geceleyin bu yıldızdan çok faydalanırlar (Bk. Kutup Yıldızı).

4 — Elektronik aletler yardımiyle yolculuk: Bu usulde telsiz, radyo, radar gibi yön bulucu araçlar kullanılır.

Geminin bulunduğu yeri anlamak için, fener kulesi, şamandıra, vs. gibi belli şeylere «kerteriz» noktası denir. Geminin nerede bulunduğunu pusula ile ölçmeye, kerteriz noktalarına göre tâyin etmeye de «kerteriz almak» denir. Genel olarak kerteriz bir yerin pusula kertelerine göre bulunduğu yön demektir.

Kaptan kara yakınlarında yolculuk ederken geminin yönünü kerteriz noktalarına göre tâyin eder. Hartaya işaret eder, aynı zamanda seyir defterine geminin bulunduğu enlem ve boylamı yazar.

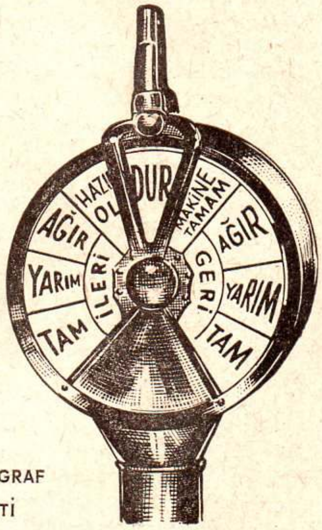
Açık Denizlerde Yolculuk

Gemi iyice denize açılıp da kara gözden kaybolduğu zaman kaptanlar geminin durumunu daha sık kollamak zorundadırlar. Gündüzün, genel olarak, güneşe bakılarak geminin durumu tâyin edilir. Yıldızlı gecelerde de sabit yıldızlara bakarak yön bulunur. Burada kaptanın öğrenmesi gereken şey yıldızın yerle yaptığı açıdır. Bu açı sekstantla ölçülür (Bk. Sekstant). Açının ölçüldüğü andaki saat kaydedilir. Ondan sonra harta üzerinde çalışılarak geminin yeri bulunur.

Hava bulutlu veya sisliyse o zaman elektronik aletlerle yön bulunur. Geminin, ayrıldığı limanla gitmek istediği liman arasındaki yola «rota» denir. Gemi limandan ayrılırken kaptan önce harta üzerine rotasını çizer (Bk. Harta). Yol boyunca saatte bir geminin hızına göre aldığı yolu hesaplıyarak rotasının üstüne işaretler. Çok zaman rüzgâr ve akıntıların etkisiyle gemi yolundan ayrılmış olur. O zaman kaptan gemiyi yeniden rotasına getirir.

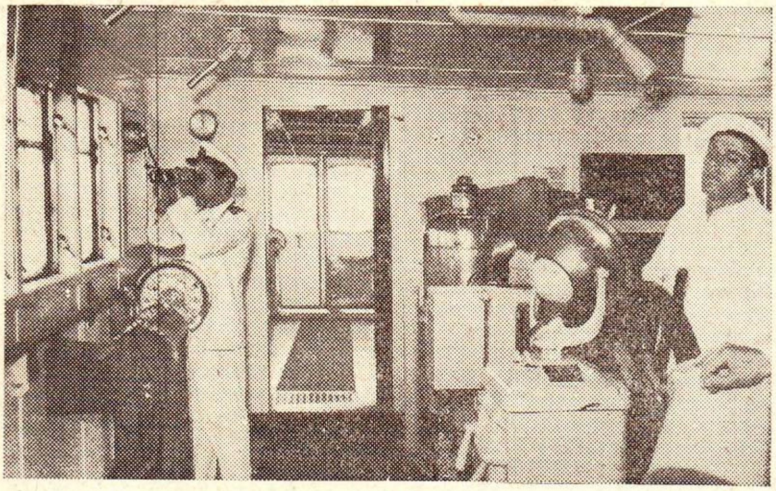
Gemilerin kötü havalarda yönünü bulmasını sağlıyan elektronik cihazlardan biri de «loran» dır (Bk. Loran). II. Dünya Savaşı sı-

KAPTAN GEMİSİNİ NASIL KULLANIR

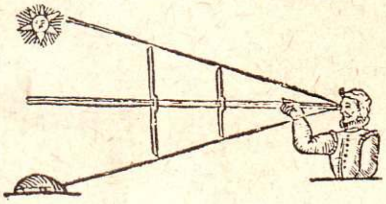
TELGRAF ALETİ

Bir geminin kaç makinesi varsa, kaptan köşkünde o kadar sayıda «telgraf makinesi» bulunur. Kaptan hangi makineyi ne şekilde çalıştırmak istiyorsa o makineye ait telgraf aletinin kolunu yazılardan birinin üzerine getirir. Bu kadranın bir eşi de aşağıda, makine dairesinde vardır. Kaptanın yaptığı bu hareket kablolar sayesinde aşağıdaki telgraf aletinin ibresini harekete geçirip kaptanın işaret ettiği yazının üzerine getirir. Yeni gemilerde geminin idaresi doğrudan doğruya kaptan köşkünden yapılmaktadır.

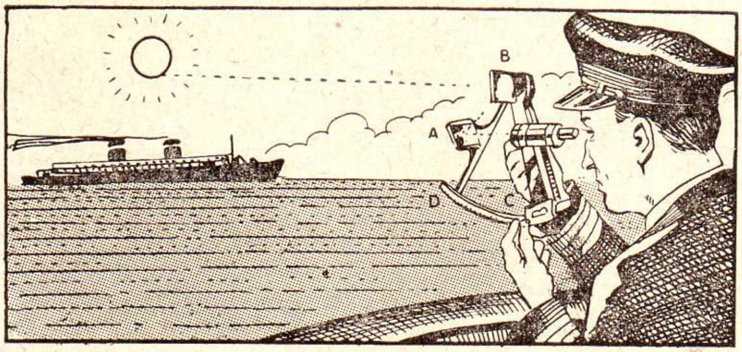

KAPTAN KÖŞKÜ

İşte bir geminin kaptan köşkü. Geminin bütün sorumluluğu kaptandadır. Önündeki telgraf aletiyle makinelerin hangi hızda, hangi yöne işliyeceğini aşağıya, makine dairesine bildirir. Bu arada yanındaki yardımcısına da dümen dolabını hangi yöne çevireceğini söyler. Bir gemi, limandan çıkıp denize açılınca, gidilecek limana göre belirli bir rota tutulur. Harta odasından gelen rota aynen uygulanır. Dümen dolabını tutan denizci hem önüne, hem de yanındaki pusulaya bakarak geminin başını istenilen yönde tutmaya çalışır. Rüzgârlar, akıntılar, sığ ve kayalık denizler, sis, denizcilerin dikkat etmeleri gereken konuların başında gelir. Küçük bir dümen dolabı bir buhar makinesini harekete getirir, bu da tonlarca ağırlıktaki dümeni istenilen yöne kırar.

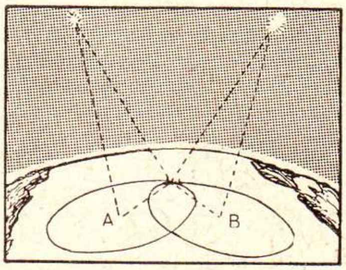
Bu resim 1594 yılında yazılan bir kitaptan alınmıştır. Bu aletin esası uzun bir sopaya dikey olarak tutturulmuş boyları farklı iki çubuktan ibarettir. Çubuğun üstündeki işaretlerden güneşin yükseklik açısını ölçmek mümkün oluyordu.

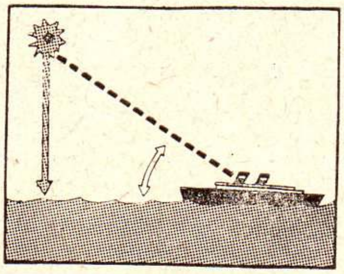

GEMİCİLER AÇIK DENİZDE YOLLARINI NASIL BULUR

Bugünkü denizci güneşin yüksekliğini sekstantla ölçmektedir. Önce A camının aynasız tarafından güneşe bakar. Sonra C kolunu, C'ye bağlı B aynasını güneşin yansısı A camının aynalı kısmına düşünceye kadar hareket ettirir. C kolundaki gösterge D cetveli üzerinde güneşin yüksekliğini işaret eder.

Bir gemici geceleyin gemisinin yerini bulmak için aynı şekilde sekstanttan faydalanır. Önce iyi tanıdığı birkaç yıldızın ufka olan yüksekliğini ölçer, aynı andaki saati kaydeder. Bu bilgi ona o saatte yıldızın dünya üstündeki yerini öğrenmesini sağlar. Gemici bunu özel deniz almanaklarına bakarak bulur.

Kaptanın yüksekliğini ölçtüğü iki yıldızın dünya üstündeki yeri A ve B olsun. Bu durumda kolayca gemisinin A ve B noktalarından uzaklığını hesaplıyabilecektir. Artık iş bu uzaklığı yarıçap kabul ederek çemberler çizmekten ibarettir. Çemberlerin karşılaştığı nokta geminin kesin yerini bildirir. Kaptan ona göre gemiye yön verir.

rasında geliştirilen bu cihaz çok uzak mesafelerden yön bulmaya yarar. «Loran» ın esası kıyıda bulunan iki verici istasyondur. Bu istasyonların birbirinden uzaklığı 300 - 600 km. kadardır. Bunlar çok düzenli ve birbirinden aralıklı olarak özel radyo dalgaları yayarlar. Açık denizdeki geminin loranı iki dalganın gelişi arasındaki farkı kaydeder. Verici istasyonların nerede olduğu ve yayınlarının arasındaki fark bilinince de loran hartasına göre geminin yeri tâyin edilir. Loran, genel olarak, gündüzleri 1000, geceleri 2000 km. mesafedeki gemilerin yönü bulmasına yardım eder. Bilindiği gibi radar da kapalı havalarda gemilerin en büyük yardımcısıdır (Bk. Radar).

Denizciliğin Gelişmesi

XII. yahut XIII. yüzyıllarda pusulanın bulunuşuna kadar gemiciler yollarını mümkün olduğu kadar karadan uzaklaşmamaya çalışarak bulurlardı. Açık denizde giden gemiler güneş, yıldızlar ve daha çok kutup yıldızına bakarak yolunu bulurdu. Yıldızların ufka olan açısını bulmak için sekstant icadından önce «usturlap«» denilen bir alet kullanılırdı. Madenden yapılmış daire biçiminde bir alet olan usturlapla ancak kabataslak bir ölçme yapılabiliyordu, o da sadece ilk keşif yolculuklarının yapıldığı sıralarda meydana getirilmişti.

En eski denizci millet olarak Fenikeliler ve Kartacalılar bilinmektedir. Viking'ler ise kuzeyin denizci milletiydi. Bunlar 1000 yıllarında Kuzey Amerika'ya seyahat etmişlerdi.

Pusuladan sonra denizcilik daha emin bir hale geldi. Yapılan keşiflerin yeni yeni ufuklar açması, yeni zenginlik kaynaklarını meydana çıkarması denizciliğin önemini gittikçe artırdı. XX. yüzyıldan itibaren de denizcilik dev adımlariyle gelişmeye başladı (Bk. Deniz Taşıtları).

Ticarî Denizcilik

Ticari denizciliğin gelişmesi daima askerî denizciliğin yanı sıra olmuştur. Avrupa'nın Amerika ile olan münasebetlerinin gelişmesi büyük yolcu ve yük gemilerinin yapılmasına yol açtı. XX. yüzyıldan itibaren büyük limanların yapılması ve gemilerin gelişmesiyle ticarî denizcilik iyice canlandı ve dünya ticaretinde önemli bir yer tutmaya başladı.

Doğu'da denizcilik Batı'daki kadar bir gelişme gösteremedi. Orta Doğu'dan Çin'e kadar olan memleketler eski usullerle denizciliğe devam ettiler.

Bibliyografya:

Deniz Hukukunda Gelişmeler (Prof. Dr. İlhan Lütem, 1959); Denizde Can Kurtarma (Deniz K. K., 1958); Yeni Deniz Mevzuatı (M. Uzel, R. Uğur, 1955); Denizcilik Dâvamız (M. Barıman, 1953); Deniz ve Denizcilik (A. F. Tulay, 1947); Denizcilere Faydalı Bilgiler (A. Rasim Barkınay, 1939).

DENİZÇAKISI

Hemen hemen bütün denizlerde bulunan bir deniz hayvanıdır. Yassısolungaçlı yumu-

Denizçakısı

şakçalardandır. Kabukları istiridye gibi yuvarlak olmayıp, aksine, uzundur. Bu bakımdan, kapalı bir çakıya benzer.

DENİZGERGEDANI

Soğuk denizlerde yaşıyan memelilerin balinagiller familyasından bir hayvandır. Vücudu daha çok büyük bir balığın vücudunu andırır. Deniz gergedanları Kuzey denizlerinde kalabalık sürüler halinde yaşarlar. Kışları bazan İngiltere, Almanya kıyılarına

Denizgergedanı

kadar inerler. Fazla saldırgan değillerdir.

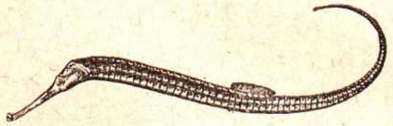
Denizgergedanının vücudu sarı üzerine esmer lekelerle kaplıdır. Erkeklerinin üst çenelerindeki köpekdişlerinden yalnız soldaki 3 metre kadar ileriye uzayıp korunma silâhı haline gelmiştir; sağdaki ise körelmiştir. Denizgergedanının boyu çok kere 6 m. yi bulur. Kuzey balıkçıları denizgergedanlarını zıpkınla avlarlar, etinden, yağından faydalanırlar. Ortaçağ'da denizgergedanının dişi, yemeklerde zehir olup olmadığını anlamakta kullanılırdı.

DENİZHIYARI

Denizlerde yaşıyan, derisidikenlilerden bir hayvandır. Vücudunun biçimi salatalığı andırır. Ağzındaki çekmenlerle bir yere tutunarak yaşar. Hemen bütün dünya denizlerine yayılmıştır. Ağzının etrafında dokunaçlar vardır. «Su akciğeri» denilen bir organla solunur. Çinliler bazı çeşitlerini yedikleri için Çin'de geniş ölçüde ticareti yapılır. (Resim: Bk. Derisidikenliler).

DENİZİĞNESİ

Yeryüzündeki denizlerin hemen hepsinde bulunan bir balıktır. Biçim bakımından az çok denizaygırını andırır. Yalnız, başı daha ince, uzundur, ucu daha sivridir. Vücudu da denizaygırınınki gibi kalın ve kıvrık de-

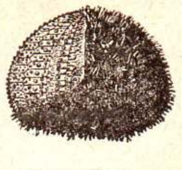

Denizığnesi

ğil, ince ve düzdür. Atlas Okyanusu'nda yaşıyan bazı çeşitlerinin boyu yarım metreye yaklaşır.

DENİZKESTANESİ

Denizlerde kayaların arasındaki yosunlarda yaşıyan küçük bir hayvandır. Üzeri dikenli bir atkestanesini andırır. Hayvanlar âleminin derisidikenliler takımındandır.

Denizkestanesi (Yanda dikenleri çıkarılmış kısmı görülüyor).

Denizkestanesi ılık suya batırılırsa dikenleri kendiliğinden erir, ortada kireçten yapılmış kestane biçiminde bir kutu kalır. Bunun yere bakan kısmı hayvanın ağzıdır. Denizkestanesinin ağzında beş diş vardır. Bu beş diş beş ayrı çeneye bağlıdır, bunlara «Aristo feneri» adı verilir. Deniz kestanesinin üzeri sert bir deriyle örtülüdür. Hayvan vücudunu örten dikenler sayesinde yer değiştirdiği gibi, kayaları aşındırarak kendisine yuva da yapar. Dikenlerinden bazısının uçları üç çatallıdır.

Denizkestaneleri yosun yiyerek beslenirler. Çoğalmaları yumurta iledir. Yumurtalar erkek eşey hücreleriyle su içinde birleşerek döllenir. Yumurtalardan titrek tüylerle hareket eden küçük yavrular çıkar. Bunlar ergin hale gelinceye kadar başkalaşım geçirirler.

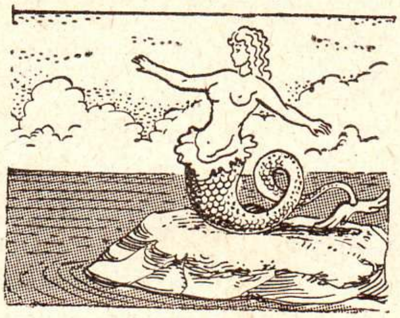
DENİZKIZI

Birçok masallarda, efsanelerde adı geçen hayalî bir yaratıktır. Belden yukarısı güzel bir kız, belden aşağısı balıktır.

SON YÜZYILIN BÜYÜK DENİZ FACİALARI

Yıl	Geminin adı	Ölü sayısı	Yıl	Geminin adı	Ölü sayısı
1865	Sultana (A.B.D.)	1.450	1940	Glorious of Narvik (İng. uçak gemisi)	1.204
1873	Atlantic (İng.)	547	1940	Bismarck (Alm. savaş g.)	2.300
1883	Lady of the Lake (İng.)	215	1945	Wilhelm Gustloff (Alm.)	6.000
1892	Namço (Çin)	414	1948	Kiangya (Çin)	1.000
1912	Titanic (İng.)	1.513	1956	Andrea Doria (İtalyan)	52
1912	Kickermaru (Jap.)	1.000		**Türk Gemileri**	
1914	Blucher (Alm. kruvazörü)	1.024	1890	Ertuğrul	525
			1940	Refah	167
1916	Province (Fr. kruvazörü)	3.100	1941	Atılay denizaltısı	38
			1944	Trak	23
1939	Royal Oak (İng. savaş gemisi)	786	1953	Dumlupınar denizaltısı	81
			1958	Üsküdar	400

Denizlerde böyle yarı insan, yarı hayvan esrarengiz yaratıkların bulunduklarına dair efsanelere çok eski çağlardan beri raslanmıştır. Eski Yunan mitolojisine göre, Denizkızları Deniz Tanrısı Phorkos'un kızlarıdır; ayrıca, Nehir Tanrısı Akheloos'un kızları olduklarına da inanırlardı. Denizkızları, Ege Denizi'nde bir adada otururlardı. Sesleri son derece güzeldi, adalarının önünden geçen gemicileri tatlı şarkılariyle kandırıp evlerini, sevgililerini unuttururlar, sonra da parçalarlardı. Efsaneye göre deniz kızlarına raslıyan bir gemici bir daha geriye dönemezdi.

Eski gemiciler denizkızlarının güzel sesleriyle şarkı söyliyerek tayfaları büyülediklerine, böylece deniz kazalarına sebep olduklarına inanırlardı.

Denizkızlarının görünüşleri hakkında da çeşitli inanışlar vardı. Bunlardan birine göre, Denizkızları korkunç yüzlü, fakat tatlı sesli kuşlardı.

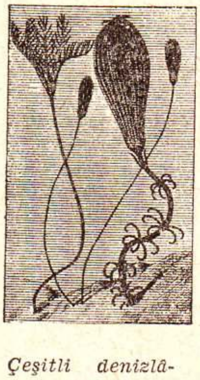
İlk çağlarda, sanat eserlerinde Denizkızlarını önceleri kadın başlı kuş, sonraları kuş bacaklı kadın olarak görüyoruz. Daha sonraki devirlerde ise kadın başlı kuşun pek hoş bir manzarası olmadığını düşünenler, Denizkızları'nı yarısı balık, yarısı kadın olarak canlandırmışlar, bu inanış yüzyıllar boyunca kökleşmiş kalmıştır.

Omeros'un «Odyssea»» destanında, Denizkızları'nın kötü şöhretini duyan Ulyssus'un gemicilerin kulaklarını mumla tıkattığı, böylece hiçbir tehlikeyle karşılaşmadan yoluna devam ettiği anlatılır.

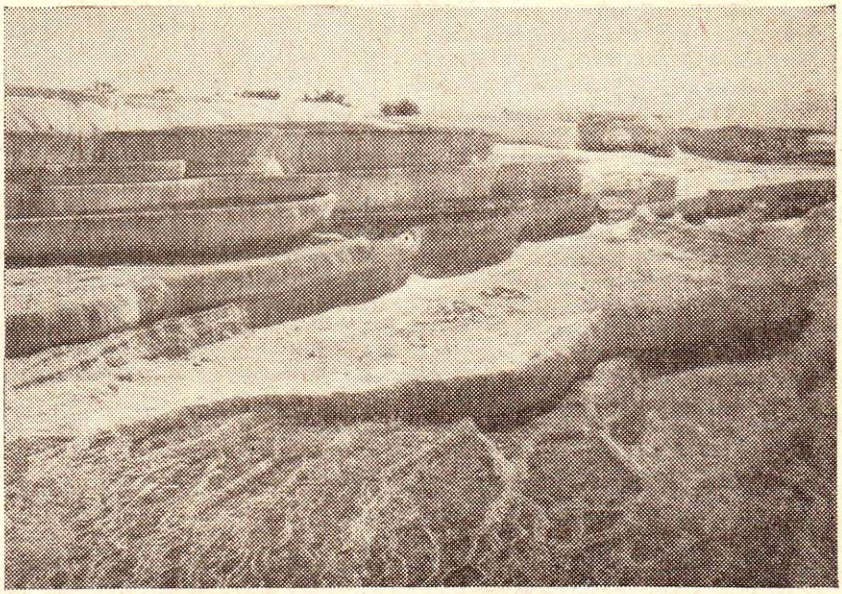
DENİZKÖPÜĞÜ (Bk. LÜLETAŞI).

DENİZLÂLESİ

Denizlerde yaşıyan bir hayvandır. Derisidikenliler takımından olan bu hayvan salgıladığı kireçten bir sap üzerinde sabit olarak yaşar. Bundan dolayı lâleyi andırır. Yukarıda koni şeklinde bir ağzı, bunun etrafında da çepeçevre, üzeri çekmenlerle kaplı kolları vardır. Denizlâlesinin kireç sapları çok eski zamanlardan beri deniz dibinde birikip su yüzüne çıkmış geniş kalker tabakaları meydana getirmiştir. Buna «antrokalker» denir.

Çeşitli denizlâleleri

Denizli denince akla ilk olarak meşhur Pamukkale gelir. Bu garip tabiat olayı, bölgenin tarihi özelliği birçok turisti Denizli'ye çeker.

Cins Horozu ve Pamukkale'si İle Meşhur İlimiz: DENİZLİ

DENİZLİ büyük bir kısmı Ege Bölgesi'nde, küçük bir kısmı ise Akdeniz bölgesinde bulunan bir ilimizdir. Topraklarını doğuda Afyonkarahisar ve Burdur, güneyde Muğla, batıda Aydın, kuzeybatıda Manisa, kuzeyde Uşak illeri çevirir.

İlçeler: Denizli (merkez), Acıpayam, Buldan, Çal, Çameli, Çardak, Çivril, Güney, Kale, Sarayköy, Tavas. Bunlara bağlı bucak sayısı 19, köy sayısı 442'dir.

Yüzölçümü: 11.903 km^2

Nüfusu: 425.672 (1960 sayımı)

Nüfus yoğunluğu: km^2 ye 36 kişi.

Büyük Menderes Ovası'nın yukarı kısmı (Sarayköy-Çivril arası) ve bu havzayı kuşatan orta yükseklikte dağlar Denizli ilinin başlıca yüzey şekillerini teşkil eder. Ege Bölgesi'nin en yüksek dağı olan Honaz Dağı da (2571 m.) bu ilin sınırları içindedir. Denizli şehrinin batısında bulunan 2.308 m. yüksekliğindeki Babadağı ilin ikinci derecede en yüksek noktasıdır. Denizli Honaz Dağı ile Babadağı'nın güneyinde uzanan engebeli araziyle yükseklikleri 1000 metreye yaklaşan Acıpayam ve Tavas ovalarını da kaplar.

Denizli'de iklim oldukça serttir. Yazın sıcaklık bir hayli artar. Kışlar da Ege bölgesinin diğer yörelerinden daha soğuk olur.

İlin en önemli akarsuları Büyük Menderes'le ona kuzeyden ve güneyden karışan akarsulardır.

Denizli'de ormanlar geniş yer kaplar. İl yüzeyinin % 20'si ormanlıktır. Dağlar arasındaki çukur alanların doğal bitki örtüsü bozkırdır.

İlin ekonomik faaliyetleri arasında tarımın yeri büyüktür. Büyük Menderes Ovası pamuk ve tütün ekiminin geliştiği bir alandır. Tahıl ekimi ile meyvacılık ve bağcılık da ileridir. Denizli, horozu ile meşhurdur (Bk. Horoz).

İlin ulaşım şebekesinde karayolları başta gelir. İl merkezini İzmir'e bağlıyan 252 km. lik yol çok muntazamdır. Bu yol Denizli'den doğuya doğru da devam ederek şehri Burdur, Isparta ve Afyon'a bağlar. Doğu-batı doğrultulu Afyon-Alsancak demiryolu da ilin ortasından geçer. Bu ana yoldan Sütlaç'ta ayrılan bir hat Çivril'e, Goncalı'da ayrılan bir hat da Denizli şehrine ulaşır.

Denizli Şehri

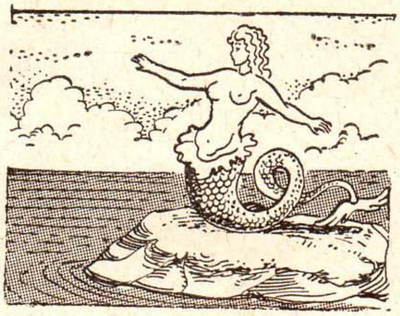
Honaz Dağı ve Babadağı gibi yüksek dağların eteğindeki hafif dalgalı düzlükler üzerinde kurulmuştur. Deniz üzerinden yüksekliği 400-450 m. dir. Denizli son yıllarda büyük gelişmeler gösteren şehirlerimizden biridir. 28 mahalleden ibaret olan şehrin nüfusu 1955'te 29.909 iken 1960'ta 50.000'e çok yaklaşmıştır (49.042).

Denizli muntazam, temiz ve sevimli bir şehirdir. Bol ve gür bir yeşillik içinde geniş, güzel caddeler ve modern binalarla süslenmiştir. Şehirde sanayi hayatı canlıdır. Sayısı çok fazla olan el dokuma tezgâhları Denizli'nin başlıca özelliğini teşkil eder.

Şehrin yakınında bulunan Pamukkale Denizli'nin turistik önemini de artırmaktadır.

Tarih. — İlk çağlarda, bugünkü şehrin kuzeyinde bulunan şehir Laodikea adını taşıyordu, Lâdik adı oradan gelmiştir. 1080'e doğru Türkler tarafından fethedilmiş olan Denizli 1276'da Germiyanoğulları'na geçti, şehre «Donguzlu» (domuzlu) adı verildi. Bu ad sonradan Tonguzluk, Dengizli şekillerini alarak en sonunda «Denizli» oldu. 1390'

Denizlerde böyle yarı insan, yarı hayvan esrarengiz yaratıkların bulunduklarına dair efsanelere çok eski çağlardan beri raslanmıştır. Eski Yunan mitolojisine göre, Denizkız-

Eski gemiciler denizkızlarının güzel sesleriyle şarkı söyliyerek tayfaları büyülediklerine, böylece deniz kazalarına sebep olduklarına inanırlardı.

ları Deniz Tanrısı Phorkos'un kızlarıdır; ayrıca, Nehir Tanrısı Akheloos'un kızları olduklarına da inanırlardı. Denizkızları, Ege Denizi'nde bir adada otururlardı. Sesleri son derece güzeldi, adalarının önünden geçen gemicileri tatlı şarkılariyle kandırıp evlerini, sevgililerini unuttururlar, sonra da parçalarlardı. Efsaneye göre deniz kızlarına raslıyan bir gemici bir daha geriye dönemezdi.

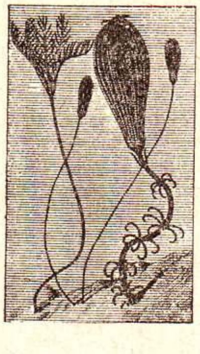
Denizkızlarının görünüşleri hakkında da çeşitli inanışlar vardı. Bunlardan birine göre, Denizkızları korkunç yüzlü, fakat tatlı sesli kuşlardı.

İlk çağlarda, sanat eserlerinde Denizkızlarını önceleri kadın başlı kuş, sonraları kuş bacaklı kadın olarak görüyoruz. Daha sonraki devirlerde ise kadın başlı kuşun pek hoş bir manzarası olmadığını düşünenler, Denizkızları'nı yarısı balık, yarısı kadın olarak canlandırmışlar, bu inanış yüzyıllar boyunca kökleşmiş kalmıştır.

Omeros'un «Odyssea»» destanında, Denizkızları'nın kötü şöhretini duyan Ulyssus'un gemicilerin kulaklarını mumla tıkattığı, böylece hiçbir tehlikeyle karşılaşmadan yoluna devam ettiği anlatılır.

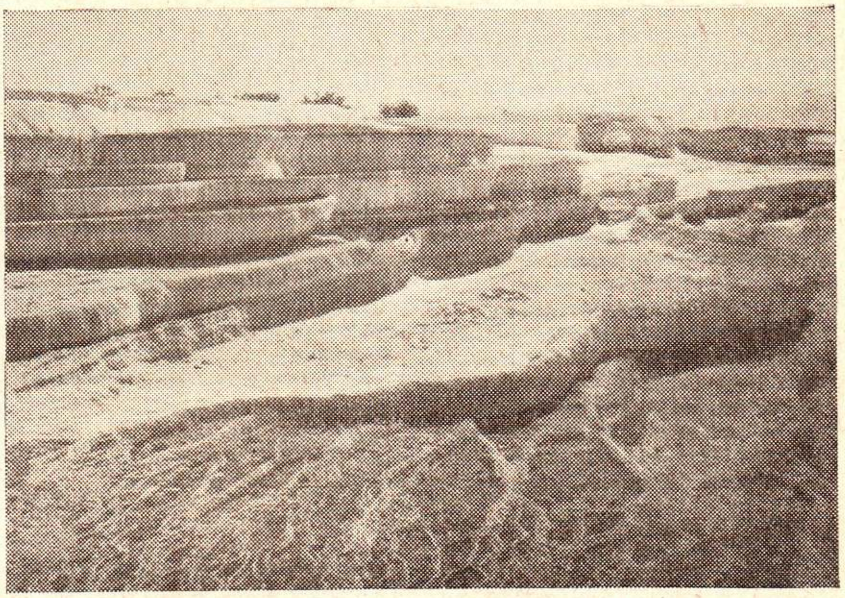
DENİZKÖPÜĞÜ (Bk. LÜLETAŞI).

DENİZLÂLESİ

Çeşitli denizlâleleri

Denizlerde yaşıyan bir hayvandır. Derisidikenliler takımından olan bu hayvan salgıladığı kireçten bir sap üzerinde sabit olarak yaşar. Bundan dolayı lâleyi andırır. Yukarıda koni şeklinde bir ağzı, bunun etrafında da çepeçevre, üzeri çekmenlerle kaplı kolları vardır. Denizlâlesinin kireç saplarını çok eski zamanlardan beri deniz dibinde birikip su yüzüne çıkmış geniş kalker tabakaları meydana getirmiştir. Buna «antrokalker» denir.

Denizli denince akla ilk olarak meşhur Pamukkale gelir. Bu garip tabiat olayı, bölgenin tarihi özelliği birçok turisti Denizli'ye çeker.

Cins Horozu ve Pamukkale'si İle Meşhur İlimiz: DENİZLİ

DENİZLİ büyük bir kısmı Ege Bölgesi'nde, küçük bir kısmı ise Akdeniz bölgesinde bulunan bir ilimizdir. Topraklarını doğuda Afyonkarahisar ve Burdur, güneyde Muğla, batıda Aydın, kuzeybatıda Manisa, kuzeyde Uşak illeri çevirir.

İlçeler: Denizli (merkez), Acıpayam, Buldan, Çal, Çameli, Çardak, Çivril, Güney, Kale, Sarayköy, Tavas. Bunlara bağlı bucak sayısı 19, köy sayısı 442'dir.

Yüzölçümü: 11.903 km²

Nüfusu: 425.672 (1960 sayımı)

Nüfus yoğunluğu: km² ye 36 kişi.

Büyük Menderes Ovası'nın yukarı kısmı (Sarayköy-Çivril arası) ve bu havzayı kuşatan orta yükseklikte dağlar Denizli ilinin başlıca yüzey şekillerini teşkil eder. Ege Bölgesi'nin en yüksek dağı olan Honaz Dağı da (2571 m.) bu ilin sınırları içindedir. Denizli şehrinin batısında bulunan 2.308 m. yüksekliğindeki Babadağı ilin ikinci derecede en yüksek noktasıdır. Denizli Honaz Dağı ile Babadağı'nın güneyinde uzanan engebeli araziyle yükseklikleri 1000 metreye yaklaşan Acıpayam ve Tavas ovalarını da kaplar.

Denizli'de iklim oldukça serttir. Yazın sıcaklık bir hayli artar. Kışlar da Ege bölgesinin diğer yörelerinden daha soğuk olur.

İlin en önemli akarsuları Büyük Menderes'le ona kuzeyden ve güneyden karışan akarsulardır.

Denizli'de ormanlar geniş yer kaplar. İl yüzeyinin % 20'si ormanlıktır. Dağlar arasındaki çukur alanların doğal bitki örtüsü bozkırdır.

İlin ekonomik faaliyetleri arasında tarımın yeri büyüktür. Büyük Menderes Ovası pamuk ve tütün ekiminin geliştiği bir alandır. Tahıl ekimi ile meyvacılık ve bağcılık da ileridir. Denizli, horozu ile meşhurdur (Bk. Horoz).

İlin ulaşım şebekesinde karayolları başta gelir. İl merkezini İzmir'e bağlıyan 252 km. lik yol çok muntazamdır. Bu yol Denizli'den doğuya doğru da devam ederek şehri Burdur, Isparta ve Afyon'a bağlar. Doğu-batı doğrultulu Afyon-Alsancak demiryolu da ilin ortasından geçer. Bu ana yoldan Sütlaç'ta ayrılan bir hat Çivril'e, Goncalı'da ayrılan bir hat da Denizli şehrine ulaşır.

Denizli Şehri

Honaz Dağı ve Babadağı gibi yüksek dağların eteğindeki hafif dalgalı düzlükler üzerinde kurulmuştur. Deniz üzerinden yüksekliği 400-450 m. dir. Denizli son yıllarda büyük gelişmeler gösteren şehirlerimizden biridir. 28 mahalleden ibaret olan şehrin nüfusu 1955'te 29.909 iken 1960'ta 50.000'e çok yaklaşmıştır (49.042).

Denizli muntazam, temiz ve sevimli bir şehirdir. Bol ve gür bir yeşillik içinde geniş, güzel caddeler ve modern binalarla süslenmiştir. Şehirde sanayi hayatı canlıdır. Sayısı çok fazla olan el dokuma tezgâhları Denizli'nin başlıca özelliğini teşkil eder.

Şehrin yakınında bulunan Pamukkale Denizli'nin turistik önemini de artırmaktadır.

Tarih. — İlk çağlarda, bugünkü şehrin kuzeyinde bulunan şehir Laodikea adını taşıyordu, Lâdik adı oradan gelmiştir. 1080'e doğru Türkler tarafından fethedilmiş olan Denizli 1276'da Germiyanoğulları'na geçti, şehre «Donguzlu» (domuzlu) adı verildi. Bu ad sonradan Tonguzluk, Dengizli şekillerini alarak en sonunda «Denizli» oldu. 1390'

DENİZYOLLARI'NDAKİ GEMİLERİN SAYISI

Denizcilik Bankası T. A. O. ile Denizcilik Bankası Deniz Nakliyatı T. A. O. idarelerinin ağustos 1961 tarihinde 150 gros tondan yukarı makineli araçlarının listesi:

Gemilerin cinsi	*Sayısı*	*Gros tonu*
İstanbul Şehir içi yolcu gemisi	64	26.106
İstanbul Şehir içi araba vapuru	11	8.236
İzmir Körfez hattı yolcu gemisi	7	2.616
Van Gölü yolcu ve yük gemileri	5	1.197
İç ve dış hatlar yolcu ve yük gemileri	31	135.226
İç ve dış hatlar şilepleri	24	90.846
Tankerler	4	28.187
Kurtarma gemileri	4	2.470
Liman taşıt vasıtaları	16	6.738
Su gemileri	6	1.577

1938'de, Denizbank da kaldırıldı, yapısındaki işletmeler ayrı birer idare haline geldi. Bunlardan muntazam posta seferleri ve şilepcilik işleriyle İstanbul ve civarı yakın kıyılar servisleri «Devlet Denizyolları İşletmesi» adiyle kurulan idareye, liman hizmetleri de «Devlet Limanları İşletmesi» idaresine verildi. 1943'te bu idareler de kaldırıldı, «Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü» kuruldu.

Denizyolları İdaresi, mevcut gemi tonajını iki katına yakın bir nispette artırdı, hususi şilepcilik işletmelerinin gelişmesine yardım etti. Bu arada, liman tesis ve araçları da modernleştirildi. Bilhassa kömür yükleme - boşaltma işi için en modern araçlarla geniş bir kömür alanı meydana getirildi. Karadeniz, Marmara, Ege ve Akdeniz hatları kuruldu.

Devlet Denizyolları da vazifesini 10 ağustos 1951 tarih ve 5842 sayılı kanunla kurulan «Denizcilik Bankası» na devretti. Devlet Denizyolları'ndan Denizcilik Bankası'na devredilen işletmeler şunlardır:

İstanbul Şehir Hatları, Açık Deniz Hatları, Şilepçilik İşletmesi, İstanbul Limanı İşletmesi, İzmir Limanı İşletmesi, Trabzon Limanı İşletmesi, Van Gölü İşletmesi, Haliç Fabrika ve Havuzlar İşletmesi, İstinye Fabrika ve Dokları İşletmesi, Kıyı Emniyet İşletmesi.

Deniz Ticaret Kanunu

Deniz Ticaret Kanunu, deniz hukukunun başlıca kaynağı olan bir ana kanundur. Türkiye'de ilk defa 1864'te Fransız kanunlarından aktarılarak yayınlandı. 1929'a kadar yürürlükte kalan bu kanun 13 mayıs 1929 tarih ve 1440 sayılı kanunla değiştirildi. Bu yeni kanun Alman kanunlarından aktarılmıştır. Bu kanunda denizcilik nizamları, gemi işletme ve ortaklıkları, kaptanların görev ve ödevleri, yük taşıma, gemi kurtarma işleri, yolculuk şartları, sigorta hükümleri, borç ve rehin gibi ticari hükümler vs tesbit edilmiştir.

Kanuna göre yolculuk başladıktan sonra, gemi ve gemideki bütün eşya ile insanlar kaptanın emri altındadır. Tehlike halinde tehlikeden kurtulmak için, gemi ve yüke, bilerek zarar verebilir.

Yük taşıma için yapılan navlun sözleşmesi ikiye ayrılır: 1) Çarter sözleşmesi; 2) Kırkambar sözleşmesi». «Çarter» de geminin ya tamamı, ya da bir kısmı kiralanır. «Kırkambar» da ise taşınacak eşya herkesin eşyasiyle birlikte gider. Bugün muntazam posta seferleri yapıldığından kırkambar sözleşmesi daha çok işlemektedir.

DENKLEM

İki cebir niceliği arasında kurulmuş olan eşitlik durumunun ifadesidir. Denklemler, içinde bilinmiyen bulunan ve bilinmiyenin özel değerleri için gerçeklendirilebilen eşitliklerdir.

Denklemin gerçeklenmesine yarıyan bu özel değerlere «denklemin kökleri», bir denklemin köklerini bulmak için yapılan işleme «denklemin çözümü» denir.

Denklemlerde bilinmiyenler genel olarak x, y, z, u ve t harfleriyle gösterilir. Bir denklemde bilinmiyenlerden başka harf kullanılmışsa bu denkleme «rakamlı denklem», ayrıca harf de kullanılmışsa «harfli denklem» denir (Bk. Cebir).

Bir denklem örneği:

● Problem: Üç çocuğun yaşları toplamı 30'dur. Bunlardan ikincinin yaşı birincinin iki katı, üçüncünün yaşı da ikinciden 5 yaş küçüktür. Bu üç çocuğun yaşları nedir?

● Denklemin kuruluşu: Birinci çocuğun yaşına x dersek, ikincinin yaşı 2x, üçüncünün yaşı da 2x — 5 olur. Bu duruma göre, üçünün yaş toplamı x + 2x + 2x — 5'tir. Bunların 30'a eşit olduğu bilindiğine göre yukarıdaki problem şu denklemle ifade edilir:

$$x + 2x + 2x - 5 = 30$$

● Denklemin çözümü:

$$5x - 5 = 30$$
$$5x = 30 + 5$$
$$5x = 35$$
$$x = 7$$

O halde birincinin yaşı 7
İkincinin yaşı (2x) yani 14
Üçüncünün yaşı da (2x — 5) yani 9'dur.

Denklem Sistemleri

Şöyle bir problem düşünelim.

● Problem: Bir şoför iki günde 1.240 km. yol almış olsa, ikinci gün birinciden 80 km. fazla yol gitse, günde kaçar kilometre gitmiştir?

● Denklemin kuruluşu: Günleri x ve y ile gösterelim: $x+y=1240$. İki günde alınan yol $x = y - 80$'dir. İkinci denklemdeki x'in değerini birincide yerine koyarsak:

$$y - 80 + y = 1240 \text{ çıkar.}$$

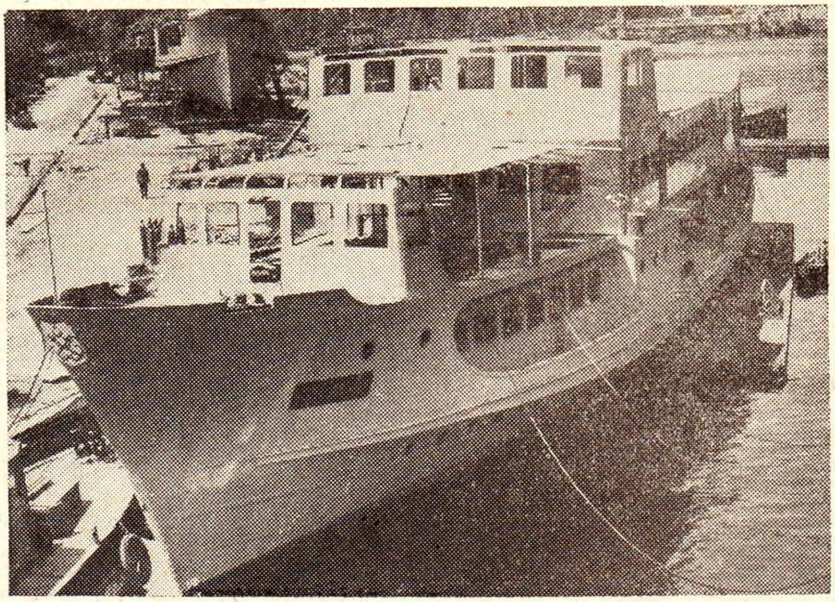
● Denklemin çözülüşü: Bu, bir bilinmiyenli denklemdir. Aşağıdaki şekilde çözeriz:

$$2y - 80 = 1240$$
$$2y = 1320$$
$$y = 660 \text{ km.}$$

Böylece, bir bilinmiyen bulunmuş olur, bunu ikinci denklemde yerine koyarız:

$$x = y - 80$$
$$x = 660 - 80$$
$$x = 580 \text{ km.}$$

Böylece, bir problemi meydana getiren

Yurdumuzdaki tersanelerde tamamen Türk mühendisleri ve işçileri tarafından da değişik tiplerde tekneler yapılmaktadır. Bilhassa son yıllarda İstanbul'daki İstinye, Hasköy, Camialtı tersanelerinde birçok şehir hattı gemileri, araba vapurları, römorkörler yapılmıştır.

iki denkleme «denklem sistemi» denir. Bunlar ya yukarıdaki örnekte olduğu gibi yerine koyma yolu ile, ya da yok etme yolu ile çözülür. İki bilinmiyenli birinci derecede denklem sistemini çözmek için birinin katsayısı her iki denklemde eşit yapılır. Sonra, bu iki denklem taraf tarafa toplanarak veya taraf tarafa çıkarılarak bilinmiyenlerden biri yok edilir.

Sonra, geriye kalan bir bilinmiyenli denklem kolaylıkla çözülür. Bulunan bilinmiyen, denklemlerin birinde yerine konur, böylece diğer bilinmiyen de bulunur.

Üç bilinmiyenli denklem sistemleri de vardır. Bunların çözümü de iki bilinmiyenli denklem sistemlerinin çözümü gibidir.

Cebirde olduğu gibi, kimyada da denklem kullanılır. Kimya denklemleri çeşitli elemanların birbiriyle olan işlemlerinin gelişmesini ve sonucunu gösterir (Bk. Kimya).

Tabiî Felâketlerin En Büyüğü Ve En Korkuncu: DEPREM

DEPREM yerkabuğundaki bazı jeolojik olaylar sonunda yerin sarsılmasıdır.

Her yıl sayısız deprem olduğu halde bunların pek azı yeryüzünde duyulur. Çünkü bu depremlerin önemli bir kısmı deniz altında, bir kısmı da insan oturmıyan bölgelerde olur. Depremler bir şehrin bulunduğu yerde olursa o zaman büyük zarar verir.

Deprem tabiî felâketlerin en büyüklerinden biridir. Büyük şehirleri yerle bir eder, yangınlar çıkarır, binlerce insanın ölümüne sebep olur. Denizlerde olan şiddetli depremlerin meydana getirdiği dalgalar kıyı şehirleri için büyük bir tehlikedir.

Deprem Neden Olur

İlk insanlar depremlerin denizaltında, ya da yeraltında yaşıyan büyük hayvanların kıpırdanmalarından meydana gelen sarsıntılar sanırlardı. Bilim ilerledikçe bu alandaki araştırmalar, yorumlar da daha bilimsel bir yönde ilerlemeye başladı.

Bugün biliyoruz ki depremler en çok yerkabuğunun nispeten yeni zamanlarda kıvrılmış ve kırılmış olan, kırılan parçaları henüz yerine oturmamış bulunan bölgelerde olur. Yerin içi çeşitli kuvvetlerin etkisi altındadır. Bu kuvvetlerin meydana getirdiği basınç yeraltındaki kayaların kırılıp yerleşmesine yol açar. Deprem bu olay sonunda meydana gelir. Birçok kimseler depreme yanardağların sebep olduğunu sanırlar. Aslında, yanardağlar da depremleri meydana getiren sebepler yüzünden olur. Zaten bir yanardağın püskürdüğü zaman çevresini sarması önemsizdir.

Ayrıca, kaya tuzu ve gibs gibi kolayca eriyen maddelerin çok bulunduğu yerlerdeki büyük mağaraların çökmesi de depremlere yol açar.

Yerkabuğunun genel yapısı incelenince anlaşılıyor ki depremler çoğunlukla yeryüzünün en inişli çıkışlı bölgelerinde meydana gelmektedir. Yüksek dağlarla derin vâdilerin birleştiği, ya da dağ yamaçlarının denizin derinliklerine kadar indiği ülkeler deprem felâketine en sık uğrıyan bölgelerdir. Dünyanın yükseklikleri, derinliklerini gösteren bir hartayı inceliyecek olursak deprem kuşağının nerelerden geçtiğini anlamakta güçlük çekmeyiz. Bu kuşak, Amerika'nın Büyük Okyanus kıyılarını, Japonya'nın doğu kıyılarını, Antiller'i, Himalayalar'ın güney eteklerini, İtalya'yı, Yunanistan'ı ve Anadolu'yu içine alır. Ülkemiz, deprem kuşağı üzerinde yer aldığından bizde de zaman zaman çok şiddetli depremler görülmüştür. Kırşehir, Erzincan, Adapazarı, Gönen ve Fethiye depremleri yakın tarihlerde meydana gelmiş, her biri büyük can ve mal kaybı ile sonuçlanmış başlıca depremlerdir. Bununla beraber, ülkemizin Orta ve Güneydoğu Anadolu'daki bazı bölümlerinde, Toroslar'ın ve Karadeniz dağlarının bazı yönlerinde depremler daha seyrek, daha zayıf olarak meydana gelir. En çok sarsılan ve en büyük zarar gören bölgelerimiz, yerkabuğunun faylarla parçalanmış olduğu çöküntü ovalarıdır.

BÜYÜK DEPREMLER

Yıl	Bölge	Ölü sayısı
1755	Lizbon (Portekiz)	30.000
1883	Karakatoa (İndonezya)	36.000
1902	Martinik (Antiller)	40.000
1908	Messina (İtalya)	85.000
1920	Kansu (Çin)	200.000
1923	Tokyo	100.000
1935	Kuetta (Hindistan)	50.000
1939	Şili	30.000
1950	Hindistan	30.000
	TÜRKİYE'DE	
1168	Erzincan	12.000
1454	Erzincan	22.000
1509	İstanbul	13.000
1584	Erzincan	15.000
1653	Aydın	3.000
1668	İzmir	15.000
1668	Kastamonu	1.800
1710	İzmit	1.000
1895	Malatya	469
1903	Malazgirt	6.000
1912	Mürefte	1.850
1939	Erzincan	32.372
1943	Ilgaz ve çevresi	4.016
1944	Düzce (3000 ev yıkıldı)	80
1955	Söke (300 ev yıkıldı)	2
1957	Fethiye (bütün evler yık)	

Depremin Dalgaları ve Etkisi

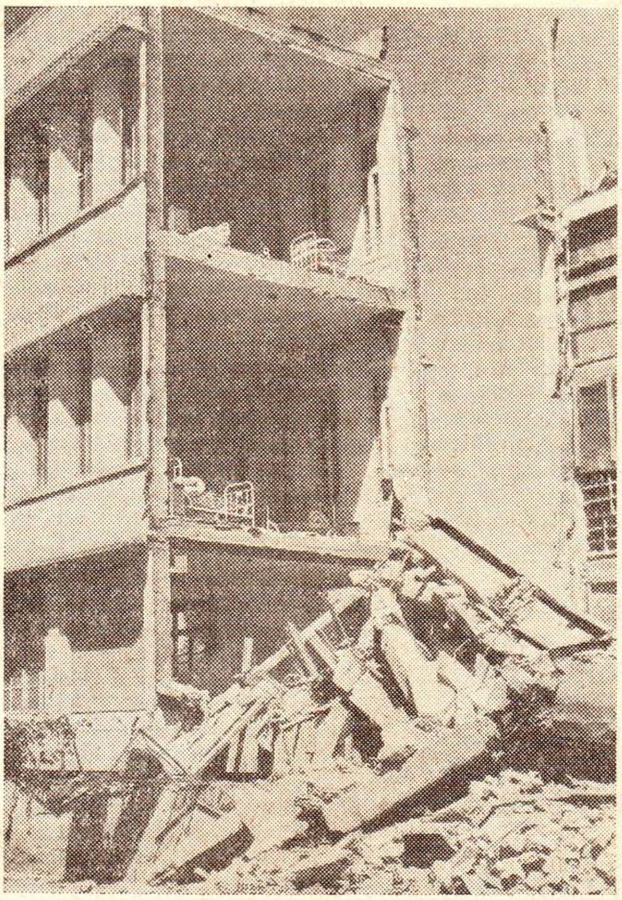
Depremin merkezinden çevreye yayılan düzenli titreşimlerine «deprem dalgası» denir. Bunların şiddeti deprem merkezinden uzaklaştıkça azalır.

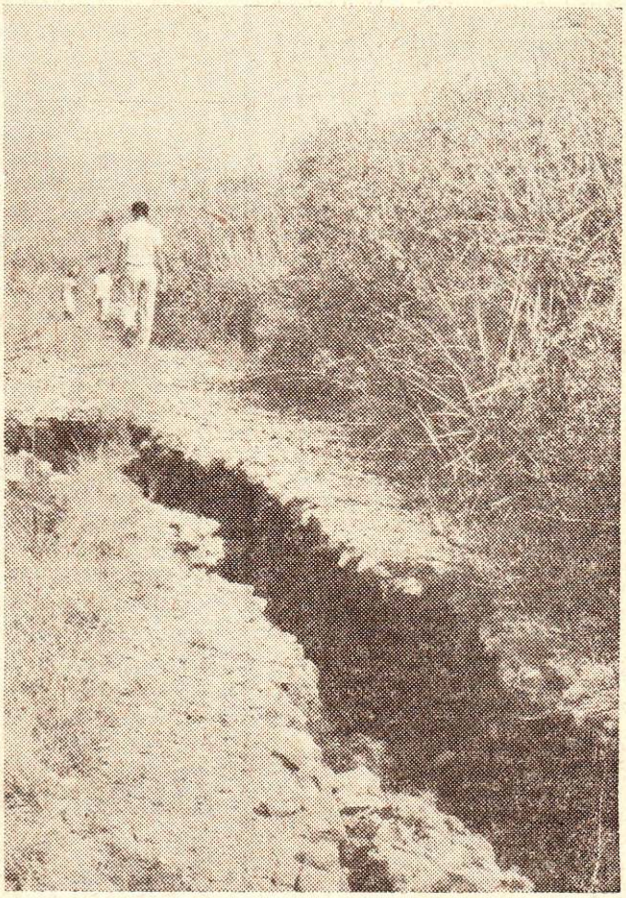
Depremin merkezinden üç çeşit dalga yayılır: Bunlardan birincisi uzunlamasına basınç dalgasıdır. Bu dalganın hareketi iki ucundan tutularak gerilen bir lâstik şeridin hareketine benzer. Hızı saniyede 8 km. kadardır. İkincisi, enine dalgadır. Daha çok bir lâstiğin büküldüğü zamanki hareketine benzer. Bu dalganın hızı uzunlamasına dalganın ancak beşte üçü kadardır. Üçüncü çeşit dalganın hareketi de suya atılan bir taşın meydana getirdiği dalgaları andırır.

Depremin yeraltında asıl meydana geldiği yere «iç merkez», yeryüzünde iç merkeze en yakın olan bölgeye de «dış merkez» de-

Depremler bazan binlerce kişinin ölümüne, on binlercesinin de evsiz barksız kalmasına yol açar. Burada, son uğradığımız deprem felâketlerinden birinde göz açıp kapayıncaya kadar yıkıntı haline geliveren evinin arasından işe yarıyabilecek iki üç parça eşya kurtarmaya çalışan gözü yaşlı bir Türk ninesi görülüyor.

ŞİDDETLİ DEPREMLERİN YERYÜZÜNDEKİ ETKİLERİ

Şiddetli depremlerde bazan çok şaşırtıcı olaylarla karşılaşılır. Çatısı olduğu gibi yere inen, üst katı yandaki bahçeye bozulmadan düşen, alt tarafı sağlam kalan evlere rastlanabilir. Burada Filipinler'de Mindanao'da şiddetli bir deprem sonunda yarısı çöken, yarısı ayakta kalan bir apartman görülüyor. Filipinler depremi bol bir bölgedir.

Depremlerin şiddeti derin çatlaklara meydan verebilir. Büyük depremlerde bu yarıklardan sıcak suların fışkırdığına raslanmıştır. Sık sık deprem olan memleketlerde demiryolları birkaç saniyede kullanılamıyacak hale gelebilir. Burada Filipinler'in Mindanao adasında deprem sonunda bir yol ortasında meydana gelen derin yarık görülüyor.

nir. Dış merkezden uzaklaştıkça depremin şiddeti azalır.

Depremlerin meydana getirdiği tahribat toprağın yapılışına da bağlıdır. Kum, çakıl gibi gevşek yerlerde olan depremler daha büyük zararlar verir. Kayalık yerlerde daha az zarar görülür, çünkü kayalar esnektir, sarsılırsa da kolay yıkılmaz.

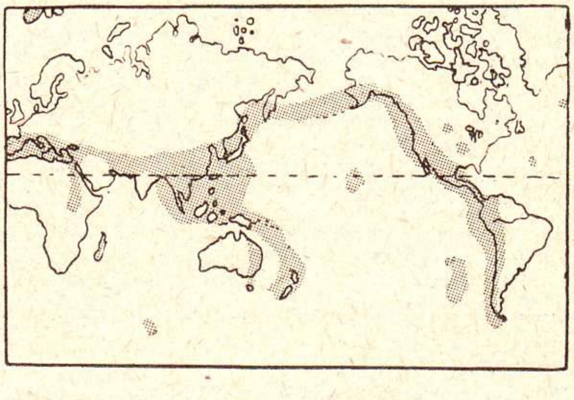
Bugüne kadar depremleri önceden haber verecek bir usul bulunamamıştır. Onun için, depremden zararsız veya az zararla kurtulmanın tek yolu yapı temelini sağlam kayalar üzerine atmak, binaları demir ve betondan yapmaktır. Kerpiçten, taştan yapılmış evler, ağır toprak damlı yapılar çabuk yıkılır.

Denizaltında olan depremlerin meydana getirdiği dalgalar da bazı defa büyük zararlara sebep olur. 1755'teki bir depremde meydana gelen dalgalar on binlerce kişiyi bir anda yok etmişti. 1946'da Büyük Okyanus'ta meydana gelen bir deprem dalgası bazı küçük adaların yok olmasına sebep olmuştu.

Depremlerin şiddetini ölçen, merkezini tesbit eden alete «sismograf» denir. Bu aletler rasathanelerde bulunur (Bk. Sismograf). Her yıl sismograflar binlerce deprem kaydeder. Bunların büyük bir kısmı insanların oturmadığı yerlerde olur. Bir kısmı da çok hafif geçer. En çok deprem Japonya'da olur, burada ortalama günde üç deprem kaydedilir. Bunların çoğu hiç zarar vermez. Bununla beraber, dünyada şimdiye kadar olan depremlerin en şiddetlisi Japonya ve Çin'de olmuştur. 1920'de Çin'in Kansu eyaletindeki bir depremde iki yüz bin kişi, 1923'te Japonya'da Tokyo ve Yokohama'yı sarsan depremde de yüz bin kişi ölmüştür. Memleketimizde en şiddetli deprem 1939'da Erzincanda oldu, bu depremde 30.000'den fazla insan öldü.

Dünyanın en büyük depremi olan 1906 San Francisco depremi fazla can kaybına yol açmamakla beraber 250-300 milyon dolarlık zarara sebep olmuştur. Bu depremdeki ölü sayısı 500 kadardır.

Bibliyografya:
Deprem Bilgisi (Sismologie) Türkiye' de ve Dünyada Büyük Depremler (Hasan Özgür, 1952); Türkiye Depremleri İzahlı Kataloğu (Nuriye Pınar - Ervin Lahn, 1952); Deprem (Ali M. Soylu, 1950); Deprem, Seylâplar ve Meteoroloji İşleri (Prof. C. A. Alagöz, 1947); Deprem Sigortası (Otto Seiler, 1946).

Dünya deprem kuşağının nerelerden geçtiği yukarıdaki hartada görülüyor. Türkiye de bu kuşak üzerindedir.

DEPREMLERİN ŞİDDETİ

DEPREMİN ŞİDDETİ bir ıskalaya göre ölçülür. Çeşitli deprem ıskalaları vardır. Bunlar arasında en çok kullanılan Mercalli-Cancani ıskalasıdır. Bu ıskalaya göre depremler, şiddetleri bakımından, şu derecelere ayrılır:

1. Derece: Ancak aletler kaydeder.
2. Derece: Çok hafiftir. Binaların ancak üst katında ve pek hassas insanlar tarafından hissedilir.
3. Derece: Hafiftir. Bazı kimseler fark eder. Yakından hızla araba geçmiş gibi bir sarsıntı hissedilir.
4. Derece: Orta şiddetlidir. Dışarıda bulunanların pek azı fark eder, evdekilerin çoğu duyar. Eşyalar hafifçe titrer, sallanır, kapılar gıcırdar.
5. Derece: Oldukça şiddetlidir. İçeridekiler de, dışarıdakiler de duyar. Binalar sarsılır, asılı eşyalar sallanır, kapılar açılıp kapanır, yatakta olanlar, iskemlede oturanlar yatak ve iskemle ile yalpalanırlar.
6. Derece: Şiddetlidir. Herkes duyar. Raflardan kitaplar, duvarlardan resimler düşer. Bazı binalarda sıvalar çatlar.
7. Derece: Çok şiddetlidir. Sağlam evlerde bile çatlaklar meydana gelir. Çanlar kendiliğinden çalmaya başlar, ağır ev eşyaları devrilir.
8. Derece: Tahripkârdır. Ağaç gövdeleri, bacalar sallanır, devrilir. Anıtlar, heykeller yıkılır. En sağlam binaların duvarlarında geniş yarıklar meydana gelir.
9. Derece: Çok tahripkârdır. Taş binaların çoğu çöker.
10. Derece: Yıkıcıdır. Binalar temelinden yıkılır, havagazı, su ve kanalizasyon boruları, demiryolları bükülür, bozulur. Toprakta geniş çatlaklar hâsıl olur.
11. Derece: Âfettir. Hiçbir taş bina ayakta kalmaz. Köprüler, barajlar yıkılır, yerde çatlaklar meydana gelir, toprakta açılan yarıklardan kum ve çamurla karışık sular fışkırır, eğimli yerlerde çökmeler olur.
12. Derece: Büyük âfettir. İnsan eseri olan hiçbir şey ayakta kalmaz. Yeryüzünün biçimi değişir. Çavlanlar, göller meydana gelir, nehirler yataklarını değiştirir. Bazı kaynaklar kurur, yenileri doğar, önemli ölçüde yatay yer değiştirmeler olur.

DERBENT

Sovyetler Birliği'nde Kuzey Kafkasya'da, Dağıstan'ın Hazar Denizi kıyılarının güneyinde bir şehirdir. Buradan 1898'den beri geçen demiryolu şehri kuzeyde Dağıstan'ın merkezi Mahaçkale'ye, güneyde de Azerbaycan'ın merkezi Bakû'ya bağlar. Şehirde çoğunluk Türkler'dedir, bir miktar da Kuzey Kafkasya kavimleri ve Ruslar vardır. Derbent, Dağıstan Türkleri'nin kültür merkezidir. Şehirde halıcılık, yünlü dokuma sanayii, tarım ve elektrik tesisleri, bir müze vardır.

Derbent, pek uzun ve azametli sûrlariyle ün salmıştır. Bu sûrlar, İslâmlık'tan önceki ve sonraki çağlarda, denizle dağlar arasındaki 2-3 km. lik geçidi kapatıyor, Yakın Doğu'yu Doğu Avrupa kavimlerinin istilâsından koruyordu. 1578'de Özdemiroğlu Osman Paşa, şehri aldı. Derbent 1606'ya kadar 28 yıl Türkiye idaresinde kaldıktan sonra gene İran Safevîleri'ne geçti. 3 temmuz 1806'da bu ünlü tarihî şehiri Ruslar aldılar. Artık İran'la Türkiye, Kuzey Kafkasya'dan el çekmiş oldukları için, Derbent askerlik bakımından önemini kaybetti.

DERE

Çaydan küçük, çok zaman yazları kuruyan akarsulara «dere» denir. Derelerin birleşmesi çayları, çayların birleşmesi de nehirleri meydana getirir (Bk. Nehir).

Ortaçağ'a Mahsus İçtimai Düzen: DEREBEYLİK

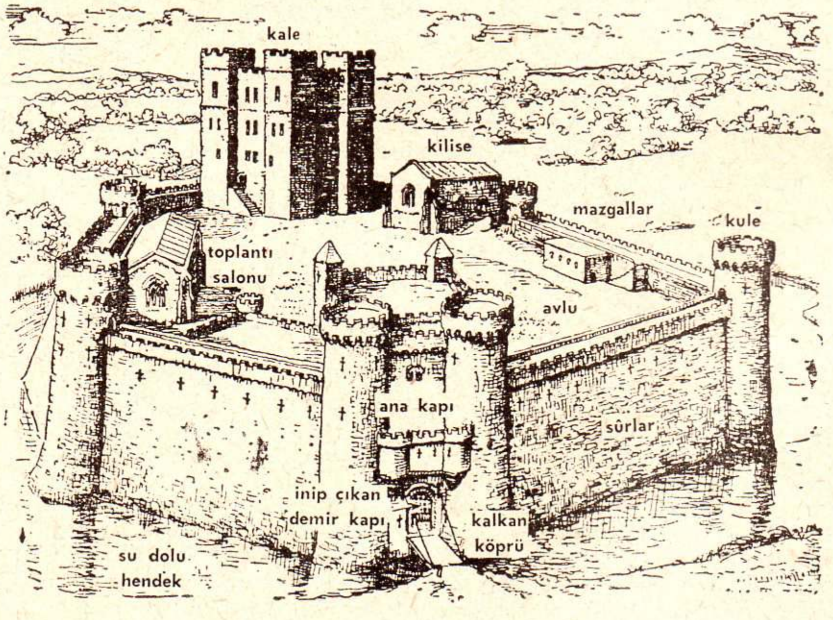
DEREBEYLİK, Avrupa'da IX. - XV. yüzyıllarda hüküm süren siyasi - içtimai düzendir. Derebeylik çağının birçok müesseseleri devrimize kadar yaşamıştır. Derebeyliğin kurulmasına esas olan mefhum, toprak mülkiyetinin şeklidir. Toprağın kimin tarafından ve ne suretle işletileceği derebeylik geleneklerini kurmuştur.

Derebeyleri, halkı her bakımdan yönelten küçük hükümdarlardı. Halk köylü ve şehirli olarak ikiye ayrılmıştı. «Serf» denen köylü, toprağa bağlı köle durumundaydı, kendi malı olmıyan bu topraktan ayrılamazdı. «Burjuva» denilen şehirliyse hürdü, siyasetle uğraşmamak ve vergilerini muntazam vermek şartiyle sanat ve ticaretle dilediği gibi geçinirdi.

Her derebeyinin arması, bayrağı, şatosu vardı. Kendisinin bağlı bulunduğu daha büyük derebeyi olduğu gibi daha küçük derebeyleri de olurdu. Büyük derebeyi çağırınca ona bağlı olan derebeyi, askerini toplayıp onun ordusuna katılmak zorundaydı. Buna uymıyanlar âsi sayılırdı.

Haçlı seferlerinde büyük ölçüde derebeyi Avrupa topraklarından uzaklaştı, telef oldu, birçoğu da Yakın Doğu'da yerleştiler. Ayrıca barutlu silâhlar küçük derebeylerine kendilerini korumak imkânı bırakmadı; bunun sonucu olarak gelişen Rönesans hareketi de geniş ve merkezî mutlak devletler yarattı, derebeyliğin Ortaçağ teşkilâtı kökünden bozuldu. Bununla beraber, «asîl» sayılan derebeylerin yeni kuşakları ile halk arasındaki içtimaî uçurum, 1789 Fransız İhtilâli'ne kadar devam etti. Napoléon, yüzlerce minik devlete bölünmüş olan Almanya'daki devletlerin sayısını 30'a kadar indirip, farkında olmadan, Alman Birliği'ni hazırladığı vakit, Orta Avrupa'da da derebeylik en büyük darbeyi yedi. Böylece, derebeyi sınıfı bir «unvan asaleti» nden ibaret kaldı.

Bu içtimaî teşkilât ve telâkkiler, Hıristiyan Avrupa'ya mahsustur. Müslümanlık'ta hükümdar hanedanı dışında en fakir köylü-

Eskiden derebeyleri kolay kolay zaptedilemiyecek büyük şatolar yaptırırlar, adamlariyle birlikte bunun içine kapanırlardı. Bu şatolar ya sarp bir tepenin üzerinde yapılır, ya da, düzlükte olursa, yabancıların giremiyemesi için etrafı derin su hendekleriyle çevrilirdi. Burada bir Ortaçağ şatosu görülüyor.

den başbakana kadar bütün aileler ve içtimaî sınıflar hukuk bakımından da, gelenekler bakımından da eşitti, asalet unvanı diye bir şey yoktu. Bunun için, Avrupa'da büyük ihtilâller doğuran hukuk eşitsizliğine İslâm dünyasında raslanmamıştır.

Derebeylik Teşkilâtı

«Derebeylik piramidi» denilen ve bütün Avrupa tarihinin anlaşılması için iyice kavranması şart olan teşkilât şudur:

Avrupa'da bir tek «imparator» vardı. Bu «tek imparatorluk» Romalılar tarafından yaratılmış, Büyük Konstantin'in Hıristiyan olmasiyle meşrulaşıp «ilâhî kudret kazanmış» olan «Avrupa devleti» ydi.

395'te, yani Büyük Konstantin'den yarım yüzyıl sonra, imparatorluk ikiye ayrılınca, Avrupa'da iki «meşru imparatorluk» ortaya çıktı: Doğu ve Batı İmparatorlukları. 476'da Batı İmparatorluğu yıkıldı, 300 yıldan fazla Doğu (Bizans) imparatorları «tek imparator» olarak kaldılar. Fakat Charlemagne (Şarlman) ın kendini «Batı imparatoru» ilân etmesi üzerine, Batı İmparatorluğu yeniden dirildi.

1453'te Fatih İstanbul'u fethederek Doğu İmparatorluğu'nu alınca, bu imparatorluk tacı Osmanoğulları'na geçti. Avrupa'ya ait bir imparatorluk tacının Hıristiyan olmıyan bir hanedana geçmesini tabiî bulmıyan Rus hükümdarları kendilerini «Doğu İmparatoru» ilân ettilerse de, bu sıfatlarını uzun müddet Avrupa devletlerine tanıtamadılar.

Napoléon kendisini imparator ilân etmek istediği zaman, her türlü geleneği yıkan Fransız İhtilâli'ni temsil etmekle beraber, gene de yeni bir imparatorluk tacı ihdasına cesaret edemedi; Batı, yani Alman İmparatorluğu'nu Habsburglar'dan aldı, kendisi «Batı imparatoru» oldu.

Napoléon'u Avrupa'da kimse meşru tanımıyordu. Habsburglar, «Almanya imparatoru» olmaktan çıkınca, kendilerini «Avusturya imparatoru» ilân ettiler. Böylece Fransa'da da ikinci imparatorluk kurulunca «Batı tacı» Fransa ile Avusturya arasında ikiye ayrılmış bulunuyordu. En kendretli İspanya ve İngiltere kıralları bile kendilerini «imparator» ilân etmeye cesaret edememişlerdi. Çünkü bu sıfatlarını, başta Papa olmak üzere, hiçbir Avrupa devleti tanımazdı. Türkiye'nin, 1606 Zitvatorok Antlaşması'na kadar iddiası daha da fazlaydı: Türkiye, Avrupa'da Romalılar'dan Bizanslılar'a, onlardan da kendisine geçen «bir tek imparatorluk tacı» olduğunu iddia ediyordu. Habsburglar'ın «Batı imparatoru» sıfatını bu tarihe kadar, yani tam 153 yıl tanımadı.

İşte piramidin tepe noktasını teşkil eden yerde bulunan imparatorluk müessesesinden sonra kırallık gelir. Kırallık, ancak imparatorlar tarafından verilen ve böylece meşrulaşan bir müessesedir. Bir imparator, istediği ve toprağını elverişli bulduğu prensi, kırallık derecesine yükseltebilirdi. Kırallıktan sonraki derece seçmen-prenslik (elektörlük) sanını taşıyan hükümdarlıktı; yalnız Almanya'da vardı. Bundan sonraki hükümdarlık derecesi «büyük-dukalık» tır, bu yalnız Orta ve Doğu Avrupa'ya mahsustur. Bundan sonra sırasiyle dukalık, markilik, kontluk, vikontluk, baronluk, senyörlük gelir. «Hükümdar şövalye» demek olan senyörün de kendine göre birkaç yüz uyruğu bulunan devleti vardır. Bu, piramidin temelini teşkil eden kademedir.

Bütün bu büyüklü küçüklü hükümdar aileleri asîldir, kendi tabakaları arasında evlenirler; yani şövalye, baron, vikont gibiler kendi aralarında, kont, dük, kıral gibi büyük senyörler de kendi aralarında kız alıp verirler. Böyle olmıyan evlenmelere «morganatique» (morganatik) denir, bu evlenmeden doğan çocukların veraset hakları yoktur.

Derebeylik yıkılıp da büyük merkezî devletler teşekkül edince de bütün bu âdetler ve unvanlar, devlete ait haklar müstesna olarak, devam edegelmiştir. «Asîllik» denilen müessesenin menşei budur. Bugün Avrupa'da monarşinin devam ettiği devletlerde artık bir protokol haline gelmiş bulunan bu âdet ve unvanlar hâlâ yürürlükte bulunduğu gibi, Fransa, Almanya gibi cumhuriyetle idare edilen ülkelerde de bu unvanlara titizlikle riayet edilmekte ve nesilden nesle geçerek devam etmektedir.

DERECE

Fizikte türlü ölçü aletlerinin ölçeğinde işaret edilmiş bulunan bölümlerden her birine «derece» denir. Meselâ termometrenin başlıca aralıkları dereceyle ifade edilir. Geometride de bir çemberin 360 eşit parçasından herbirine «derece» denir. Yoğunluk ölçen aletlerin alt bölümleri de gene «derece» adını alır.

Milletlerarası derece işareti küçük bir «o» dur. Bu işaret dereceyi gösteren rakamın sağ üst köşesine konur. Meselâ 15 santigrat derecesi «15° C» şeklinde yazılır. Açı ölçüsü olan derece ayrıca altmış dakikaya bölünmüştür: $1^\circ = 60'$. Derece ölçüsü cebir denklemlerinde de kullanılır (Bk. Cebir).

DERECE (Bk. TERMOMETRE)

DERELİ

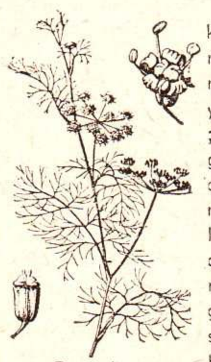
Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz bölümünde Giresun iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Esbiye, güneyde Şebinkarahisar, batıda Ordu'nun Mesudiye, Giresun'un Bulancak, kuzeyde Giresun'un Keşap ve merkez ilçeleri çevirir. 24 köyü vardır.

Nüfusu: 30.191 (1960 sayımı)

Dereli ilçesi Giresun Dağları'nın kuzey yamaçlarından Karadeniz'e doğru uzanan alanların bir kısmını kaplar. Bu topraklardan ilçenin en önemli akarsuyu olan Aksu ile kolları geçer. İklim yumuşaktır. Yağışlar boldur. Güneydeki dağlar orman bakımından zengindir. Fındık tarımı ilçenin ekonomik hayatında önemli yer tutar.

Kasaba. — İlçe merkezi Dereli kasabası Karadeniz'e dökülen Aksu'nun kollarından biri üzerinde kurulmuştur. Yeni ilçe merkezi olan küçük bir kasabadır. Nüfusu 1.239 dur (1960 sayımı). Giresun'a 34 km. uzaklıktadır. Pek iyi olmıyan Giresun-Dereli yolu güneye doğru devam ederek kasabayı Şebinkarahisar ve Alucra'ya da bağlar.

DEREOTU

Dereotu

Güzel ve ferahlatıcı kokusundan ötürü yaprakları yemeklere konan bir bitkidir. Taçyaprağı ayrı olan ikiçeneklilerin maydanozgiller familyasındandır. Eski Dünya'nın hemen bütün ılık bölgelerinde kendiliğinden, daha çok dere kıyılarında yetişir. Sarı çiçekler açar, küçük, sert meyvalar verir. Kökünün idrar söktürücü hassası vardır, meyvası hoş kokuludur, barsaklardaki gazları yok etmeye yarar.

DEREY (Bk. VÂDİ)

DERGÂH

Eskiden bir tarikata girmiş dervişlerin oturdukları ve tarikata ait törenleri yerine getirdikleri yapılara «dergâh» denirdi. Bunların ufaklarına «tekke», daha küçüklerine «zâviye» adı verilirdi. Ancak zâviyeler, geceli gündüzlü barınılan yerler değildi. Dergâh, tekke ve zâviye arasında yapı bakımından başka farklar da vardı.

Bir dergâhta eğer o tarikatin pîr denilen kurucusu gömülmüş ise, oraya «âsitâne» (eşik) denir. Mevlâna Dergâhı, mevleviliğin kurucusu olan Mevlâna Celâlettin Rumî'nin türbesi de içinde olduğundan, bir âsitânedir.

Dergâh ve tekkelerde dervişlerin yatıp kalktıkları ayrı odalar vardı. Bunlara «hücre» adı verilirdi. Gene bütün dervişlerin toplu olarak namaz kıldıkları, ya da tören yaptıkları sofaya «semâ'hâne» denir. Mevleviler «semâ'hâne» de o tarikate mahsus, müziğin âhengine uyarak «devran» (dönüş) hareketleri gibi raks mahiyetinde toplu törenler yaparlardı. Bu törene «Mevlevî âyini» denir.

DERGİ (Bk. YAYIN)

DERİ

Vücudumuzun dışını kaplıyan örtüye «deri» denir. Deri dokunma duyumuzun organını meydana getirir, bundan başka birbirinden önemli daha birçok işler görür. Esnek ve dayanıklı olduğundan kasları sürtme, vurma gibi dış etkilerden korur. Suyu geçirmez, zehirli maddeleri zor ve geç emer, asitlere karşı dayanıklıdır. Terin buharlaşması sayesinde vücuda serinlik sağladığı gibi, hücrelerindeki yağla, aynı zamanda, vücudu soğuğa karşı da korur. İçinde bulunduğu ortamla gaz alışverişi yaptığından solunum sistemimizin çalışmasına da yardım eder. Ter bezleriyle boşaltım sistemi gibi çalışarak vücudu zehirli maddelerden temizler.

Derinin kalınlığı yerine göre değişir. İnsan derisi ortalama 1 milimetre kalınlığındandır. Dudaklarda, göz kapaklarında bu incelik daha da azalır. Parmak uçları, topuk vs. gibi yerlerde kalınlığı artar. «Üstderi» ve

«altderi» diye başlıca iki kısımdan meydana gelmiştir.

Üstderi. — Üç kattır. En üst kat ölü hücrelerden meydana gelmiştir. Bu tabaka sürtünmelerle kalınlaşırsa nasır meydana gelir. Yıkanırken keselendiğimiz zaman bu ölü hücreler kirle birlikte dökülür.

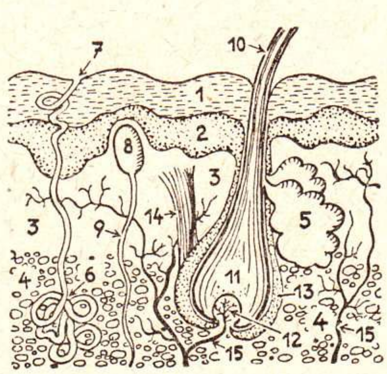
Üstderinin ikinci kısmı canlı hücrelerden meydana gelmiştir. Bunlar arasında boya hücreleri tenimizin rengini verir. Bu tabakaya «Malpigi tabakası» da denir.

Üstderinin en alttaki, yani üçüncü, tabakası daima üriyen hücrelerden meydana gelmiştir. Ölerek dökülen hücrelerin yerine yenilerini yapar.

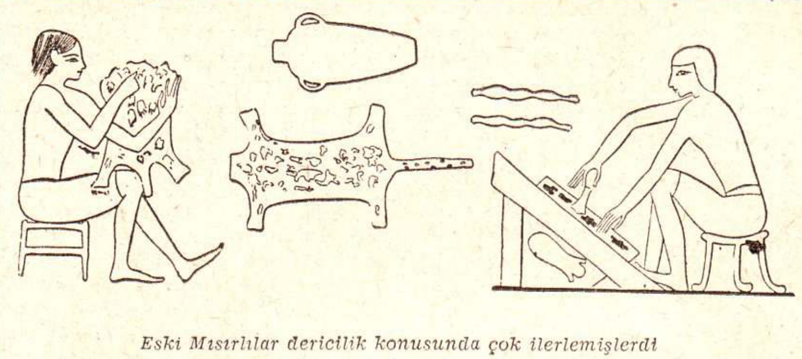
Altderi. — Üstderi gibi katlardan meydana gelmiş değildir. Kıvrımlar halinde üstderinin içine sokulmuştur. Burada kan damarları, dokunma cisimcikleri, kılların kökleri, yağ ve ter bezleri vardır (Bk. Duyular). Bütün bunların arasındaki esnek bağdoku deriye yumuşaklık verir. Ter bezleri incecik bir boru yumağı halinde derinin yüzeyine açılırlar. «Gözenek» denilen bu deliklerden derinin üzerinde pek çok sayıda vardır. Bu deliklerin açık olması deri solunumunu kolaylaştırır. Vücudumuz kirlendiği zaman bu delikler kapanır, deri solunumu kolaylıkla yapılamaz. Onun için, sık sık yıkanmak vücut sağlığı bakımından çok önemlidir.

Deri Sağlığı

Duş, deniz ve güneş banyoları derimizi sağlamlaştırır. Fakat fazla güneş banyosu derinin önce kızarmasına, sonra yanarak soyulmasına yol açar. Hattâ bazı kereler fazla sıcak, fazla soğuk deride yaraların açılmasına da sebep olabilir. Uyuz, saçkıran, kellik gibi hastalıklar çok kere pislikten meydana gelir. Kirli çamaşırlar, sık yıkanmıyan vücutlar bit, pire, tahtakurusu gibi böceklerin, birçok tehlikeli mikropların barındıkları yerlerdir. Bunlar çeşitli hastalıklara yol açabilirler. Bundan dolayı, deri sağlığını ihmal etmemek, hiç olmazsa haftada bir yıkanmak, sık sık çamaşır değiştirmek lâzımdır (Bk. Hastalıklar: Deri Hastalıkları).

Derinin kesiti: 1 — Ölü hücreler; 2 — Malpigi tabakası; 3 — Altderi; 4 — Yağ tabakaları; 5 — Yağ bezeleri; 6 — Ter bezeleri; 7 — Gözenek; 8 — Dokunum cisimciği; 9 — Dokunum cisimciğinin siniri; 10 — Kıl; 11 — Kılın soğan biçimi kökü; 12 — Kılı besliyen kılcal kan damarları; 13 — Kılın içinde bulunduğu boşluk; 14 — Kıl kası; 15 — Deriyi besliyen kılcal damarlar.

Eski Mısırlılar dericilik konusunda çok ilerlemişlerdi

DERİCİLİK

Deriyi bozulmaz bir hale getirerek eşya yapılabilmesini sağlıyan eski bir sanat

DERİCİLİK hayvanların yüzülmüş derisini işliyerek çeşitli eşyaların yapılışında kullanılabilecek hale getirme işidir. Dericiliğin çok eski bir tarihi vardır. İnsanların bildiği en eski sanatlardandır. Tarihin en eski devirlerinden beri insanlar öldürdükleri hayvanların derilerini yüzüp bunları ayakkabı, elbise, silâh, yelken vs. gibi türlü işlerde kullanmaya çalışmışlardır.

İlk insanlar yüzdükleri deriyi yağlıyarak uzun zaman bozulmadan saklamanın çaresini bulmuşlardı. Sumerler, Asurlular, Hititliler dericiliği biliyorlardı. Eski Yunanlılar ve Romalılar tapınaklarının kapılarına perde olarak deri parçaları takmışlardı. I. yüzyıl Roma tarihçilerinden Pilinius Yunanistan'daki Beothia'lı Tikhus adında bir sanatkârı dericiliğin mucidi olarak göstermektedir. Bazı kaynaklara göre de dericilikle ilk uğraşan Çinli Şin-Tang adında biridir.

Eski Türklerde de deriden hurçlar, sandıklar, kapı perdeleri yapılıyordu. Ayrıca, bu derilerin üzerine boyayla nakışlar işlenirdi. Ortaçağ'da Avrupa derebeylerinin şatolarında da deriden kapı perdeleri vardı. En güzel deri işleri Türkler'de, Araplar'da, İspanya'da ve Venedik'te yapılırdı. Deriler üzerine ateşte kızdırılmış demirlerle süsler, şekiller yapılır, üzerleri boyanır, yaldızlanırdı.

Kâğıt bilinmezden önce kitaplar elle teker teker ceylân derileri üzerine yazılır, sonra ciltlenirdi. Ciltçilikte de derinin önemli bir yer tutar (Bk. Basım; Ciltçilik). Holândalılar, İspanyollar da dericilikte çok ileri gitmişlerdi. İspanyollar dericiliği Araplar'dan öğrenmişlerdi. Bilhassa Kurtuba (bugünkü Cordoba) da deri sanayii çok gelişmişti.

O sıralarda Anadolu'nun hemen her köşesinde dericilik yapılmaktaydı. İmparatorluk ordusundaki koşum ve eyer takımları tamamen yerli deri sanayii ile karşılandığı gibi bu derilerin bir kısmı da Fransa'ya satılırdı.

Fransız İhtilâli'nden sonra Fransızlar da memleketlerinde deri sanayiini kurmak üzere harekete geçtiler. Filip adında bir Osmanlı vatandaşı, 100 Ingiliz altını ve bir altın madalya karşılığında, bu konudaki bilgileri Fransızlar'a sattı.

Memleketimizde modern deri sanayii II. Mahmut zamanında, İstanbul'da Beykoz Deresi yanındaki tabakhaneyle başlar. Ordunun ayakkabı ihtiyacını karşılamak üzere «Tabakhane ve Klivrehane-i Âmire» adiyle bu ilk tabakhane bir devlet teşekkülü olarak kuruldu. 1912'de fabrika günde 4000 çift asker postalı yapabilecek ölçüde geliştirildi. Bu fabrika yapısı olan ayakkabılar Kurtuluş Savaşı'nda ordunun ihtiyacının büyük bir kısmını karşıladı.

Geçen yüzyılın ikinci yarısında Ege bölgesi kasaba ve şehirlerimizde irili ufaklı birçok özel deri fabrikaları açılmıştı. Ayrıca, İstanbul'da kurulan Kazlıçeşme Deri Fabrikası, modern usullerle deri yapmaya başlamıştı. Daha sonraları Izmir, Adana, Eskişehir, Elâzığ'da kurulan modern deri fabrikalariyle memleketimizin bugünkü deri ihtiyacı karşılanmaktadır.

Deri Nasıl yapılır

Dericilikte çeşitli hayvanların derilerinden faydalanılır. Kesim hayvanlarının, kuşların, kertenkele, timsah, yılan gibi sürüngenlerin, hattâ bazı balıkların derileri çeşitli usullerle temizlenip işlenerek faydalanılabilecek hale getirilir.

Günlük hayatta karşılaştığımız deri çeşitleri en çok sığır, at, keçi, koyun gibi hayvanların derilerinden elde edilmiştir. Yurdumuzda en iyi kalite sığır Erzurum-Kars yaylasında yetiştiğinden, en iyi kalitede deri de bu bölge hayvanlarından elde edilir. Öteki hayvanların nesli karışmış olduğundan, çokluklа bakımsız durumda bulunduklarından, derilerinin pek az kısmı işe yarar. «Nokre sineği» denen sinekler sığırların derilerinde büyük zararlara yol açarlar. Bir de buna hayvan kesildikten sonra yüzülürken dikkatsizlik yüzünden açılan yaralar eklenirse, deriden faydalanılabilecek miktar daha da azalmış olur. İstanbul, Ankara, İzmir vs. gibi büyük şehirlerimizdeki modern mezbahalarda, Erzurum Et Kombinası'nda kesilen hayvanlar hariç tutulursa, geriye kalan derilerin birçoğu kesim sırasında zedelenir.

Hayvan kesildikten hemen sonra yüzülen deride % 60 su vardır. Bu da kısa zamanda derinin kokmasına, bozulup çürümesine yol açar. Bundan ötürü derinin, işleneceği fabrikaya gidene kadar bozulmadan saklanması gerekir. Bu da ya tuzlamakla, ya kurutmakla sağlanır. Bazan her ikisi birden yapılır.

Derilerin temizlenip hazırlanmasına «sepicilik» (tabaklık), bu işi yapana da «sepici» (tabak) denir (Bk. Sepicilik). Sepilenecek deri ister taze, ister kurutulmuş, ister tuzlanmış olsun, bu derinin üst taraftaki üstderiden ve pöstekisinden, iç taraftaki küçük et parçacıklarından ayrılmış olması gerekir. Bu et parçacıkları ihmal edilirse deri çok çabuk bozulup çürür. Bunun için de çok kere sönmemiş kireç gibi kimyasal maddelere başvurulur. Böylece, kılların deriyle olan bağlantıları ortadan kaldırılmış olur.

Bundan sonra deri kimyasal maddelerin bulunduğu havuzlarda bırakılır. Deri böylece yumuşar, kolayca işlenebilecek hale gelir. Yuvarlak gövdeli bir tahtanın üzerine geçirilen deriler aynı yuvarlaklıkta ağzı olan bir bıçakla kazınır.

Bütün bu işler eskiden elle yapılırdı, onun için çok uzun sürerdi. Bugün bunların birçoğu kimyasal maddelerle, modern makinelerle yapılmaktadır.

Derinin sepilenmesi ona hem sağlamlık, hem de dayanıklılık verir. Sepilenecek deriler, içinde tanenli su bulunan büyük havuzlara yatırılır, aylarca orada bırakılır. Ara sıra sulanarak kurumasının önüne geçilir. Deriler bu tanenli suyu iyice emerler, böylece artık çürümiyecek hale gelmiş olurlar. Derilerin bu havzalarda kalması birkaç ay sürer. Manda, boğa, öküz gibi hayvanların derilerinin havuzlarda kalması iki yıla kadar uzatılabilir. Keçi, koyun derileri ise daha az tutulur. Buradan çıkarılan deriler, fırçalanır, havadar yerlerde kurutulur. Sert deriler üzerlerine vurularak hem yumuşatılır, hem de sağlamlaştırılır. Tanen meşe, çay vs. gibi bitkilerde bulunan, buruk bir maddedir. Daha çok meşe palamutlarından çıkarılır. Halk arasında buna «mazı tozu» da denir.

Memleketimiz, deri istihsalinde, Avustralya, Yeni Zelânda, Hindistan, Güney Afrika, Arjantin, Brezilya, Uruguay ve İspanya'dan sonra yeryüzünde dokuzuncu durumdadır. Bu derilerin bir kısmı dış memleketlere satılır.

Deri Çeşitleri

Deriler hayvanın çeşitli yerlerinden çıkarıldığına göre şu adları alırlar:

Kafa. — Kafa kısmından alınan deridir.

Etek. — Derinin kenar kısımlarıdır.

Sırt. — Baştan kuyruğa kadar olan arka kısmın ortasıdır.

Yünü çıkarılmamış derilere «pösteki», tek parça olarak çıkarılmış derilere «tulum», işlenmemiş derilere de «sırım» adı verilir.

Deriler, işlendikten sonra da çeşitli adlar alırlar. Başlıcaları şunlardır:

Güderi. — Geyik derisinden yapılmış çok yumuşak ince bir deridir. Eldiven vs. gibi giyim eşyaları yapılır. Cam silip parlatmakta da kullanılır.

Kösele. — Büyük baş hayvanların derilerinden elde edilen çok sert ve kalın bir deridir. Dayanıklı olduğu için ayakkabıların taban ve topukları, bavullar vs. yapılır.

Maroken. — Yumuşak bir cins keçi derisidir. Fas'ta işlendiği için bu adı almıştır. Çoklukla başka yerlerde de aynı tarzda işlenen derilere bu ad verilir.

Meşin. — Tabaklanmış bayağı deridir.

Süet (Podösüet). — Yumuşak, yüzü ince havlı bir çeşit deridir. Bu ad Fransızca «Peau-de-suède» (İsveç derisi) anlamına gelen bir kelimeden alınmıştır.

Rugan. — Daha çok ayakkabı ve çanta yapımında kullanılan ayna gibi parlak, siyah bir deridir. Çabuk çatlayıp yol yol ayrılabilir.

Vidala. — Tabaklanmış dana derisidir. Ayakkabıların yüzü genel olarak bu deriden yapılır.

Ticarette bu derilerden başka yılan, kertenkele (lezar), timsah (krokodil), fok, yabani domuz, kuş, kurbağa ve balık derileri de kullanılır. Bu derilerden daha çok lüks ve pahalı eşyalar yapılır.

Akderi Nedir

Kâğıt icat edilmeden önce, uzun zaman saklanması istenen kitaplar çoklukla deri üzerine yazılırdı. Bu derinin de özel bir şekilde hazırlanışı vardı.

Ceylân, koyun veya keçi derisi ponza taşı ile temizlenir, kâğıt gibi düz, pürüzsüz bir hale getirilirdi. Bu usul ilk olarak Orta Asya'da icat edilmişti. Sonra Anadolu'ya yayılmış, daha çok bu çeşit deriler Pergama (bugünkü Bergama) şehrinde işlendiği için «Pergamena» (parşömen) adını almıştı. Bu şekilde hazırlanmış deriye Türkler «akderi» veya «tirşe» derlerdi O zamana kadar yazılar bir cins kamış yapraklarından elde edilen, «papirüs» denilen yapraklara yazılırdı. Akderinin elde edilmesinden sonra bundan vazgeçildi. Bugün elde ceylân derisi üzerine yazılı birçok kıymetli kitap vardır.

Suni Deri

Bugün kimyasal yollarla deriye benziyen maddeler elde ediliyor, bunlarla ayakkabı, bavul, çanta, cilt vs. gibi çeşitli eşyalar yapılıyor. Bunlara «suni deri» diyoruz. Suni deri yapmak için deri artığı, kâğıt, çuha gibi maddeler kauçuk, selüloz asetatı gibi kimyasal maddelerle yoğrulur, sıkıştırılır, bazan da sağlamlığını artırmak için, kalınca bir kumaşın üzerine yapıştırılarak ince tabakalar haline getirilir. Sonra üzerine presle hangi deri çeşidine benzetilmek isteniyorsa, o şekiller basılır.

DERİK

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Dicle bölümünde Mardin iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda ve güneyde aynı ilin Kızıltepe, batıda Urfa'nın Viranşehir, kuzeyde Mardin'in Mazıdağı ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Meşhinan adında bir bucağı, bunlara bağlı 55 köyü vardır.

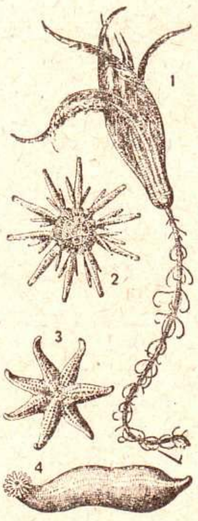
Yüzölçümü: 1.321 km²

Nüfusu: 23.815 (1960 sayımı)

İlçe, Mazıdağı'nın güney eteklerinden Suriye düzlüklerine doğru alçalan alanları kaplar. Arazi kuzeyden güneye doğru alçalır. İklim kara iklimidir; yazlar sıcak, kışlar soğuk geçer. Düz alanların doğal bitki örtüsü bozkırdır. Mazıdağı'nın yamaçları ise kısmen meşe çalılıklariyle kaplıdır. İlçede en başta gelen ekim tahıldır. Zeytinlikler de oldukça çoktur.

Kasaba. — İlçe merkezi Derik kasabası denizden 826 m. yüksekte kurulmuştur. Nüfusu 5.705'tir (1960 sayımı). Kasaba Mardin'e 76 km. uzaklıktadır. Tabiî manzarası ve genel görünüşü güzel olan şirin bir kasabadır. Dağ eteğinde kurulmuş olan Derik'in ön cephesi zeytinlik ve bağlıktır. Kasabada zeytinyağı ve sabun yapımevleri vardır.

DERİSIDİKENLİLER

Derisidikenliler: 1 — Denizlâlesi; 2 — Denizkestanesi: 3 — Denizyıldızı; 4 — Denizhıyarı

Hayvanlar âleminin bir takımıdır. Bu takımda denizkestanesi, denizyıldızı, denizhıyarı, denizlâlesi, yılanyıldızı gibi, hepsi denizde yaşıyan hayvanlar bulunur. Vücutları sert ve dikenli bir kabukla örtülüdür. Gövde ağızanüs yönünde beş parçaya kesilirse birbirine benziyen, portakal dilimleri gibi beş parça elde edilir. Derisidikenliler öteki hayvanlarda olmıyan bir su borusu sistemi sayesinde hareket ederler. Yumurta ile ürerler. Yumurtanın döllenmesi dişinin vücudunun dışında, suyun içinde olur. Ergin hale gelmek için başkalaşım geçirirler. Derisidikenliler solungaçlarla solunum yaparlar. Sinir sistemleri vardır.

DERNEKLER

Kazanç paylaştırmaktan başka bir amaçla bir araya toplanan kimselerin bilgilerini, faaliyetlerini sürekli bir şekilde birleştirmek suretiyle ortaya çıkardıkları topluluğa «dernek» (cemiyet) denir. Öğrenci dernekleri, spor klüpleri, ilmî dernekler, umumî menfaatlere yararlı dernekler, işçi ve işveren sendikaları, esnaf dernekleri, hayır cemiyetleri, siyasi partiler gibi.

Bu gibi topluluklar, gaye ve imtiyazlarına göre şu şekilde ayrılırlar: 1) Tek gayeli dernekler; 2) Çok gayeli dernekler; 3) Alelâde dernekler; 4) İmtiyazlı dernekler. İmtiyazlı dernekleri de «imtiyazları kanuna dayanan dernekler» le «imtiyazları karara dayanan dernekler» diye ikiye ayırmak kabildir; 5) İktisadî gaye güden dernekler; 6) İktisadî gaye gütmiyen dernekler; 7) Amacına ulaşmak için ticarî şekilde faaliyet gösteren dernekler.

Bütün bu derneklerin birer tüzüğü (nizamnamesi) vardır. Bu tüzüklerde aşağıdaki hususların bulunması şarttır:

DERTLİ'NİN ŞİİRLERİNDEN

Saçın görse sümbül perişan olur
Gider aklı baştan tartağan olur
Goncaların bağrı kızıl kan olur
Koymasın bağıban her bağa seni.

Dertli serilsefil gurbet illerde
Beyhude şöhreti gezer dillerde
Yarim gelir diye bakar yollarda
Elleri kınalı, gözü yaşlı yar!...

***

Sâkıyâ câmında nedir bu esrar
Kıldı bir katresi mestâne beni
Şarab-ı lâlinde ne keyfiyet var
Söyletir efsane efsane beni

Ref'et nikabını ey vech-i enver
Zulmette gönlümüz olsun münevver
Şarab-ı lâlinin lezzeti dilber
Gezdirir meyhane meyhane beni

Âşıkın bin belâ gelir bâşına
Tahammül gerektir adüv tâşına
Şem'-i ruhsarına aşk âteşine
Yanmada seyretsin pervane beni

Bakmazlar Dertli'ye mahzundur diye
Hakikat bahrine dalgundur diye
Bir saçı Leylâ'ya mecnundur diye
Yazdılar deftre divane beni

1. — Derneğin adı ve merkezi;
2. — Derneğin konusu ve gayesi;
3. — Kurucu üyelerin öz ve soyadları, meslek veya sanatları, ikamet adresleri ve tabiiyetleri;
4. — Derneğe girmek ve dernekten çıkmak için konan şartlar;
5. — Dernek şubelerinin nasıl kurulacağı, yönetileceği ve temsil edileceği, yetkilerinin derecesi;
6. — Dernek genel kurulunun ne şekilde kurulacağı, şubelerinin ve üyelerinin nasıl temsil edileceği;
7. — Genel kurulun ödevleri, yetkileri, toplantıya nasıl çağrılacağı, alınan kararların dernek üyelerine ve başkalarına ne şekilde duyurulacağı;
8. — Yönetim kurulunun ne şekilde seçileceği, yetkileri ve üye sayısı;
9. — Yılda 120 lirayı geçmemek üzere dernek üyelerinin verecekleri aidat miktarı;
10 — Hesapların ne suretle denetleneceği;
11. — Tüzüğün ne yolda değiştirileceği;
12. — Derneğin feshi halinde mallarının tasfiye şekli.

Memleketimizde dernekler İkinci Meşrutiyet'e kadar her hangi bir kanun veya kaideye bağlı değildi; zira, o devre kadar derneklerin devlet içinde bir varlık olması istenilmiyordu. Sadece 1850 tarihli eski Ticaret Kanunu bazı ticarî şirketlerin hükmî şahsiyetini kabul etmişse de dernekler bunun çerçevesi içine giremezdi. 1876 Kanun-ı Esasî'sinde de dernekler hakkında her hangi bir hüküm yoktu, 1909'da değiştirilen bu kanun, ahlâka aykırı veya gizli cemiyetlerin yasak olması gibi bazı kayıt ve şartlarla, yurttaşların dernek kurma haklarını kabul etti. 1909 tarihli eski Cemiyetler Kanunu bu konuyu düzenledi. Bu kanunda gayet serbest görüşlü hükümler vardı: Yurttaşlar dernek kurmak için önce hükümetten izin almak zorunda değildiler. Ancak, sonradan cemiyetin kurulduğu hükümete bildirilecekti. Bu hükümler, sonradan «Tatil-i Eşgal Kanunu» ile baltalandı. Bu kanun umuma mahsus hizmet ifa eden müesseselerde sendika kurulmasını yasak ediyordu.

Cumhuriyet'ten sonra, 1926 tarihli Medenî Kanun'un hükümleri, Osmanlı hükümeti devrinde konulmuş sıkı kayıtları kaldırdı, bu arada Devlet müdahalesini sadece kanuna ve ahlâka aykırılık hallerine indirdi.

1946'da Cemiyetler Kanunu'nun 9. maddesinin H bendinden «sınıf esasına müstenit cemiyet» kurulamıyacağına dair yasak kaldırıldı. Böylece, «sendika» ların kurulması imkânı hâsıl oldu (Bk. Sendika).

DERSİM (Bk. TUNCELİ)

DERTLİ [Âşık Dertli] (1772-1846)

Ünlü halk şairlerimizdendir. Bolu civarında Gerede'ye yakın Şahneler köyünde doğdu. Ali Ağa adında bir çiftçinin oğluydu. Asıl adı İbrahim'dir. Saz çalmayı, şiir söylemeyi öğrendiği zaman Lûtfî mahlâsını aldı, aşk yüzünden keskin bir bıçak ve ustura ile kendini öldürmeye kalkıştıktan sonra çevresinde «Dertli» diye anılmaya başlandı.

Dertli, genç yaşında babasını kaybedince, geçim zoru ile İstanbul'a, Konya'ya, Mısır'a gitti, meclislerde, âşık kahvelerinde saz çaldı, bütün bu dolaştığı yerlerde görgü ve bilgisini artırarak sazına ve sözüne hâkim bir halk şairi haline geldi. Bir ara tasavvufa da merak sardı.

Dertli, Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş ülkelerinde yaptığı gezilerden sonra köyüne, elinde saz, başında kavukla döndü, evlendi, iki çocuğu oldu. Bir müddet sonra gene geçim zorluğu ile karşılaştığı için, II. Mahmut devrinde İstanbul'a geldi. Bu devirde büyük bir rağbet gören Tavukpazarı'ndaki semai kahvesinde âşıklar arasında yapılan bir yarışmada — âdet olduğu üzere — duvara asılan bir muammayı çözmeyi başardı, bundan sonra İstanbul'da şöhret kazandı.

Dertli, zaman zaman Anadolu'nun muhtelif şehir ve kasabalarında bir gezgin halk şairi olarak dolaşmış, Kastamonu ve Aksaray'a gidip gelmiş, nihayet 72 yaşında Ankara'da ölerek Koyunpazarı'ndaki caminin mezarlığına gömülmüştür.

Bir yalvarış, ya da yakarış tarzında yazdığı şu dörtlükte:

Bin türlü dert ile bezet Dertli'yi
Gerek kısalt gerek uzat Dertli'yi
Bab-ı vilâyette gözet Dertli'yi
Yabancı değiliz, erenlerdeniz.

diye dert yanan şairin, edâ ve kullandığı dil bakımından devrinin Divan şairlerini taklide kalkıştığı söylenebilir. Nitekim Dertli aruz vezniyle de şiirler yazmış, bu şiirlerinde Arapça ve Farsça terkipler kullanmıştır. Esasen XIX. yüzyılın ilk yarısında halk şairlerinin pek çoğunda Divan şiirinin tesirleri açık olarak görülmeye başlanmış, bundan önceki yüzyıllarda yetişen halk şairlerimizin duruluğu ağır ağır kaybolmuştur. Dertli'nin, gerek hece, gerekse aruzla yazdığı şiirlerinin pek çoğunda ince bir lirizm vardır.

Bibliyografya:

Dertli - Seyrani; Hayatı, Sanatı, Şiirleri (Cahit Öztelli, 1953).

DERVİŞ

Tarikat mensuplarına «derviş» denir. Farsça olan «derviş» kelimesi «yoksul», hattâ «dilenci» anlamına gelir. Sonraları bu kelime her hangi bir tarikata mensup olanlar için kullanılmaya başlandı. Çünkü tarikat mensuplarının çoğu fakir kimselerdi. İçlerinde nefsinin gururunu kırmak için bu şekilde hareket edenler de vardı. Bu arada dilenirken halkı avlamak için kendine derviş süsü veren açıkgözler de çıkıyordu. Hakiki derviş kanaatkârdı, aç kaldığı halde kimseden bir şey istemeye razı olmazdı. Bir mevlevî dervişi, tarikatı gereğince, üç gün aç kalma-

DERVİŞ ÜZERİNE ATASÖZLERİ

- Derviş olan dıiriş olur.
- Gâvurun tembeli keşiş, Müslümanın tembeli derviş.
- Dervış şeyhine baba himmet demiş, şeyhi de oğul hizmet demiş.
- Dervişin fikri ne ise zikri de odur.
- Sâdi dervişi gibi dondu kaldı
- Derviş tekkede, hacı Mekkede.
- Tekkeyi bekliyen derviş, çorbayı içmiş.

yınca, bir lokma ekmek isteğinde bulunmazdı.

«Derviş» kelimesi tasavvuf deyimleri arasında «kapı eşiği» anlamına da gelir. Buna göre, derviş olanın eşik gibi ayaklar altında çiğnense de buna katlanması gerekir. Bundan dolayı, dervişler, kapılardan girip çıkarken eşiğe basmazlar.

Cumhuriyet devrinde, 1925'te bir kanunla tekkeler, zâviyeler kapatıldı, tarikatlar kaldırıldı; âyin yapmak yasak edildi. Böylece, dervişler de Türkiye'de ortadan kalktı.

DERVİŞ VAHDETÎ (1870-1909)

Derviş Vahdetî

31 Mart İhtilâli'ni körükliyenlerden softa bir gazetecidir. 1870'te Kıbrıs'ta Lefkoşe'de doğdu. Yirmi yaşlarında İstanbul'a geldi. Medresede okudu. 1908 Meşrutiyet İnkılâbı'ndan sonra «Volkan» adında bir gazete çıkardı. Halkın dinî hislerini kışkırtmaya başladı. Meşrutiyet İnkılâbı'nı yapanlarla İttihat ve Terakki Cemiyeti ilerigelenlerini dinsizlikle suçladı, 31 Mart İhtilâli'ni körükledi. «İttihad-ı Muhammedî» adiyle kurduğu cemiyete birçok softalarla mutaassıp dindarları kaydettiren Derviş Vahdetî, 31 Mart ihtilâlinin kopmasına vesile oldu. Selânik'te toplanan Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girip ihtilâli bastırması üzerine İzmir'e kaçtı. Orada yakalanıp İstanbul'a getirildi. Divan-ı Harb tarafından idama mahkûm edildi, Ayasofya alanında asıldı.

DESCARTES, René (1596-1650)

Descartes

Büyük bir Fransız filozofu ve bilginidir. Gerçek olanı bulmak için kullandığı şüphe metodu sayesinde iskolâstik Ortaçağ felsefesinin yıkılıp modern felsefe anlayışının başlamasına yol açmış önemli bir fikir adamıdır.

Descartes, bir süre La Flèche'deki Cizvit Koleji'nde okuduktan sonra Poitiers Üniversitesi'ne girdi, hukuk fakültesinden mezun oldu. On yıl Fransız ordusunda çalıştı, bu arada bütün Avrupa'yı dolaştı. 1628'de askerliği bırakarak Holânda'ya yerleşti. Burada, felsefe alanındaki en önemli çalışmalarını yaparak birçok eser verdi.

Descartes'ın düşüncesine göre, gerçek bilgiye varabilmek için, bütün bilgilerin güvenilmez esaslara dayandığını kabul ederek herşeyden şüphe etmek gerekir. Şüphe edilemiyecek tek şey şüphe etme olayıdır. Bu durumda kendi varlığımızdan da şüphe etmeliyiz. Yalnız, şüphe etmeyi düşünmenin bir şekli, aklın bir aracı olarak kabul etmeliyiz. Demek ki şüphe etmek için düşünmeye, düşünmek için de bir varlığın olmasına ihtiyaç var. Descartes bunu «Cogito, ergo sum» (Düşünüyorum, öyleyse varım) şeklindeki ünlü cümlesiyle özetlemiştir. Bu onun edindiği ilk doğru bilgidir.

Descartes matematiğe özel bir ilgi göstermiştir. Çünkü matematiğin dayanmış olduğu ilkeler denevden gelmemiştir. Deneyde rol alan duyu organlarımız bizi yanıltabilirler, matematikteki tarifler ise zihnimizde doğuştan vardır; bunlar aklın sezgisiyle bilinen gerçeklerdir, bizi yanıltmazlar. Descartes bu alandaki çalışmalariyle matematik biliminin gelişmesine yol açmış, analitik geometriyi ve bilimlerde ortaklama metot esaslarını bulmuştur.

Descartes, matematiğin dayanmış olduğu ilkeler gibi Tanrı fikrinin de doğuştan zihnimizde var olduğunu kabul ediyor. Çünkü «Böyle mükemmel bir varlığın, mükemmel olmıyan insanın duyumları ile anlaşılmasına imkân yoktur» diyor. Böylece, doğuştan zihnimizde olan bu varlığın gerçekliğine inanıyor.

Descartes, felsefesini aklî temeller üzerine kurduğundan rasyonalist bir filozof olarak kabul edilir. En önemli eserleri şunlardır: «Discours de la méthode» (Usul üzerine nutuk); «Méditations métaphysiques» (Metafizik düşünmeler); «Règles pour la direction de l'esprit» (Aklın Yönetilmesi İçin Kurallar).

Descartes, 1650'de, Isveç Kıraliçesi Cristina'nın dâveti üzerine gittiği Stockholm'da öldü, nâşı onaltı yıl sonra Paris'e getirilerek St. Germain - des - Près'ye gömüldü.

Bibliyografya:

Dilimize çevrilmiş eserleri. — Tabiat Işığı ile Hakikatı Arama (M. Karasan, 1945, 1960); Metot Üzerine Konuşma (M. Karasan, 1944, 1947); Ahlâk Üzerine Mektuplar (M. Karasan, 1946, 1960); Aklın İdaresi İçin Kurallar (M. Karasan, 1945); Felsefenin İlkeleri (M. Karasan, 1945,1946); Metafizik Düşünceler (M. Karasan, 1942).

Hakkındaki eserler. — Descartes, Hayatı ve Eserleri (Ch. Adam'dan Çev. M. Karasan, 1952), Descartes Fiziğinin Metafizik Temelleri (H. V. Eralp, 1939); Dekart ve Felsefesi (Faika İsamettin, 1933).

DESTROYER (Bk. SAVAŞ GEMİLEERİ)

DETERMİNİZM

Felsefenin ahlâkî değerlerle ilgilenen bölümünde bir görüş ve düşünüş şeklidir. Determinizme göre irademiz karar verme işinde hür değildir. İradenin seçiciliği, yâni ahlâkî davranışlardan kendi istediğini tercih etmesi sebepsiz ve gelişi güzel olmayıp, önceden bulunan ve toplumla, ruhla, fizikle, ya da fikirle ilgili bir sebebin tâyin edilmiş (déterminé) kaçınılmaz sonucudur.

Bilimsel düşünüş, olayların meydana gelişinin hür ve serbest bir düzene göre değil, belirli şartlara, sebeplere göre olduğunu kabul eder. Tabiat kanunları da olayların sebepliliği esasına dayanır. Her olay her yerde aynı şekilde, belirli sebeplere dayanarak meydana gelir. Belirli şartlar daima belirli sonuçlar doğurmamış olsaydı, belirli şartlara uyan sonuçlar da daima her yerde aynı olmasaydı, bilginler hiçbir olayın kanununu bulamazlardı.

Determinizm görüşü çok eski çağlardan başlamış, Platon (Eflâtun), Aristoteles gibi Eski Yunan filozofları bu alanda ilk ilkeleri kurmuşlardı. XVIII. yüzyılda Alman filozofu Kant bu deyimi ilk defa kullanmıştır. Fransız matematikçisi Laplace «evrenin bugünkü durumunu bundan önceki durumunun sonucu, bundan sonrakinin de sebebi olarak» kabul etmemiz gerektiğini söylemiştir. Daha sonraki yıllarda Fransız bilgini Claude Bernard da determinizm ilkelerini geliştirmiştir.

DEV

Masal ve efsanelerde az çok insana benziyen, fakat cüssece çok büyük, çok kuvvetli varlıklara «dev» denir.

Doğu'da olsun, Batı'da olsun, bu mefhum yüzyıllar boyunca yaşamış, hattâ bazı dev efsanelerine tarihî bir değer verilmiştir. Meselâ Firdevsî'nin «Şehname» adlı eserinde devlerin bir ülkesi olduğu, bu devlerden birinin Keykâvus'la savaşan Mazenderân'ın yardımına geldiği anlatılır. Gene «Şehname» de hükümdar Tahmuras'ın büyü kullanarak devleri yendiğinden bahsedilir. Öte yandan, «İncil» e göre İsrailliler Filistin'de çok uzun boylu bir ırkla savaşmışlardır.

Eski Yunan mitolojisine göre ise devler Evren Tanrısı Uranos'un yarasından akan kandan meydana gelmiştir. Bunlar insanı ürpertecek kadar cüsseli mahlûklardı. Her birinin yüzer eli vardı. Ayakları korkunç birer yılandı. Tanrılar Tanrısı Zeus'un tahtına kadar çıkmış, gökyüzüne ulaşmak için dağları yerinden söküp üst üste koyarak basamak yapmışlardı. Bu devlerin fırlattığı kayalardan denize düşenler adaları, karaya düşenler de dağları meydana getirmiştir.

Tarihî bir gerçek varsa o da şu ki çok eski çağlarda bazı kavimlere göre daha cüsseli, daha kuvvetli kavimler yaşamıştır. Zayıf yapılı olanların ötekilerden «dev» diye bahsetmeleri de tabiidir.

«Dev» deyimi bugün anormal boydaki insanlar için kullanılıyor. Bugüne kadar bilinen en uzun boylu insan 2,60 m. boyunda Kongo'lu bir Zenci'dir. 1783'te ölen bir İngiliz de 2,53 m. boyundaydı. Bu adamın kemikleri müzede saklanmaktadır. Uzun boylu kadınlardan Lady Amma adındaki bir İngiliz'in de 2,35 m. boyunda olduğu bilinmektedir. Bu dev yapılı insanlardan çoğu sirklerde halka gösterilir. Bunlar hakkında en fazla dikkati çeken şey hiçbirinin zekâ, cesaret ve kuvvetinin vücut yapılarına uygun olmadığıdır. Genel olarak normal insanlardan daha geridirler; çabuk ihtiyarlar, genç ölürler.

Bir insanın dev cüsseli oluşuna tükrük bezinin anormal şekilde çalışması sebep olur. Bu fazla çalışma çok zaman zararsız urlardan ileri gelir. Tıp dilinde bu hastalığın adı «gigantism» dir. Gigantism eğer yaşlı insanlarda olursa o zaman daha çok el, ayak ve çenede büyüme görülür.

Memleketimizin en tanınmış dev yapılı insanı olan ve son zamanlarda ölen Uzun Ömer 2,15 m. boyundaydı.

DEVALÜASYON

Bir memleket parasının değerinde kanunî olarak yapılan indirmeye «devalüasyon» denir.

Devalüasyona genel olarak paranın nazarî değeriyle kambiyo veya piyasa değeri arasındaki farkı kaldırmak için başvurulur. Bu durumda, önceden içindeki altını fazla olan paranın, değerinden kaybettiği oranda, altını da azaltılır veya paranın karşılığı olan yabancı döviz miktarı artırılır.

Devalüasyon yalnız nakdî bir ameliye değildir. Birçok malî, iktisadî, hattâ içtimaî etkileri olan bir tedbirdir. Çünkü hemen bütün devalüasyonlarda eski para birimiyle yapılmış borçların da yeni para birimiyle ödenebileceği belirtildiğinden, önce devlet borçları hafifler, sonra fertler arasındaki muamelelerde alacaklılar zararına, borçlular kazancına bir durum meydana gelir (Bk. Para).

DEVE

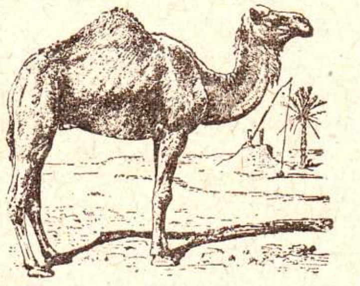
Boynu uzun, sırtında bir veya iki hörgücü olan, attan iri, daha çok yük taşımakta kullanılan bir çöl hayvanıdır. Geviş getiren memelilerden olan deve çok sağlam, çok kuvvetli olduğundan çölde yaşıyanların günlük hayatında önemli bir yer alır.

Devenin bacakları, boynu vücuduna göre çok uzundur. Ayakları iki parmaklıdır, tabanı yastık gibi yumuşaktır. Bu özelliği dolayısiyle deve çöllerde ayakları kuma batmadan kolayca yürüyebilir. Burun deliklerinin istediği gibi kapanabilmesi, en şiddetli kum fırtınalarında bile devenin burnuna kum kaçmasını önler. Kısacası, deve her bakımdan çöllerde yaşamak için yaratılmış bir yaratıktır denebilir.

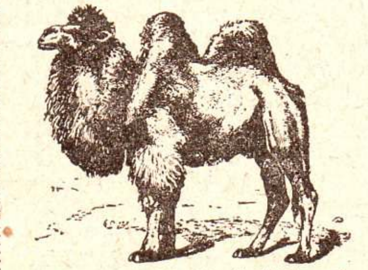
Göğsünde, dizlerinde, ayak eklemlerinin üzerlerinde deri kalınlaşarak nasır halini almıştır. Hayvan dinlenmek için çökeceği zaman yerdeki sivri taşlar, kumlar derisine batmaz.

Develer yüzyıllardan beri insanlara büyük yardımları dokunmuş hayvanlardır. Kuvvetiyle, sıcağa, susuzluğa dayanıklılığıyle kurak memleketlerde atın yerini almıştır. Bazı hallerde biraz arpa, veya buğday, bir parça kuru fasulye, beş, on hurma deveye bütün bir gün yeter. Hayvan vâhaya geldiği zaman bulabildiği otları da yiyerek açlığını gidermeye çalışır. Pek az hayvanın yiyebileceği sertlikteki dikenleri de yer. Fırsat bulursa yularını geveler, hasır, sepet gibi şeyleri de yemeye kalkıştığı olur.

Başlıca deve tipleri

Hecin devesi Afrika ve yakınlarında yaşar. Tek hörgüçlüdür.

Asya devesi iki hörgüçlüdür, vücudu kirli sarı tüylerle kaplıdır.

Hörgüç Ne İşe Yarar

Devenin saatlerce hiçbir şey yemeden durabilmesi, vücudundaki yağları yakarak bir süre kendi kendini besliyebilmesindendir. Sırtındaki hörgüç aslında bir yağ deposudur. Uzun süren bir çöl yolculuğunda bu hörgücün yavaş yavaş küçüldüğü görülür. Deve fırsat buldukça pek çok su içer, bu suyu da midesindeki boşluklarda gerektiği zaman kullanmak üzere depo eder. Böylece, deve en sıcak bir havada kızgın kumlar üzerinde 200-300 kiloluk bir yükün altında 5-6 gün hiç su içmeden yol alabilir.

Deveye pek yaklaşmaya gelmez. Hiçbir sebep yokken birden bire kızar, etrafındakileri tekmeleyip ısırmaya kalkar. Çok kindar bir hayvandır. Kendisine kötülük edeni uzun zaman unutmaz. Sahibini pek tanımaz, ona nadiren önem verir. Hiddetli, inatçı, anlayışsız bir hayvandır. «Deveye hendek atlatmak» sözü buradan gelir. Birçok yerlerde develeri kışkırtarak aralarında güreştirirler.

Devenin öğrenebileceği şeylerden biri, istenildiği zaman diz çökerek yere oturmasıdır. Çökerken sırtına yük konacağını bildiğinden homurdanmaya başlar. Devenin yürüyüşü de gariptir. Önce bir yandaki ayaklarını ileri atar, sonra öteki yandakilerini. Böylece rahvan denilen yürüyüşle bir sağa, bir sola sallanarak gider. Deveye binmeye alışık olmıyanları deniz tutması gibi baş döndürücü, mide bulandırıcı bir his kaplar, hasta olurlar.

Birçok yerlerde deve kesim hayvanı olarak da kullanılır. Eti yenir, sütü içilir, yününden kumaş dokunur.

Deve yavrusu doğduğu zaman hemen hemen 1 m. yüksekliğinde büyücek bir buzağı kadardır; yalnız, kendi kendine ayağa kalkamaz, bakıma muhtaçtır. Ana deve kervandaysa yavru deve bir bezin içine konulup anasının bir önündeki devenin sırtına, yüklerin arasına yerleştirilir. Böylece, ana deve yavrusunu karşısında gördüğünden onu aramaya kalkmaz. Yavrusu sırtına yüklenen devenin ne yapıp yapıp kervandan ayrılarak, bir gece önceki konak yerine dönüp yavrusunu aradığı görülmüştür.

Başlıca iki çeşit deve vardır:

1. — Hecin Devesi: Tek hörgüçlüdür. Daha çok Afrika'da yaşar. Vücudu açık kirli sarı renktedir, seyrek tüylüdür. İyi koşar. Bunların birkaçı arka arkaya bağlanarak kervan meydana getirilir.

2. — Asya Devesi: Çift hörgüçlüdür. Hecin devesinden daha küçüktür. Vücudu yanık sarı renkte sık tüylerle kaplıdır. Türkistan, Afganistan, Batı Çin, Kuzey İran'da bulunur.

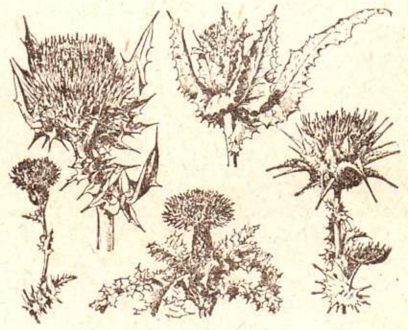
Memleketimizde de deve yetiştirilir. İzmir, Manisa, Konya, Antalya, Tokat, Mardin bölgelerinde pek çok deve vardır. Bunlar, Afrika devesiyle, Asya devesinden elde edilmiş, «tüylü deve» denilen tek hörgüçlü cinstir. Soğuğa alışık olan bu hayvanlar daha çok yük taşımakta kullanılır. Bu ırkın da «aşiret», «tavus», «buhur», «teke» denilen cinsleri vardır. Memleketimizde bugün 65.000 kadar deve varsa da gittikçe azalmaktadır.

DEVEBOYNU

Dağ sırtlarını aşan kıvrımlı geçitlere «deveboynu» denilir. Memleketimizde bu gibi geçitlerden çok vardır. En önemlileri Erzurum, Elâzığ ve Gaziantep yakınlarındakilerdir. Erzurum'la Hasankale arasındaki deveboynu geçidi denizden 1700 metre yüksekliğindedir. Aras ve Fırat havzalarını birbirinden ayırır. 1877 Türk - Rus Savaşı'nda ünlü bir çarpışma bu civarda olmuştur. Elâzığ yakınlarında denizden 1200 m. yükseklikte Gölcük - Murat Suyu arasında da bir deveboynu vardır. Bir başka deveboynu da denizden 970 m. yükseklikte, Gaziantep'in kuzeydoğusundadır.

DEVEDİKENİ

Boyu 1 metreye kadar yükselebilen, daha çok tarlalarda, kırlık yerlerde kendiliğinden biten bir çeşit dikendir. Taçyaprağı bitişik olan ikiçeneklilerin bileşikgiller familyasından olan devedikenleri tarım bakımından zararlı bitkilerdir. Meyvaları rüzgârla etrafa

Devedikeni çeşitleri

uçuşarak üremeyi sağlar. Bundan dolayı devedikenlerini çiçek açmadan önce kesmek veya yolmak lâzımdır. Yaprakları geniş, çevresi ve ucları çok sivri incecik dikenler halindedir. Batması çok acı verir. Bazı cinslerini eşekler, atlar, inekler yerler. Çiftlik hayvanlarına bunlardan verilecekse, önceden iyice ezilmelidir.

DEVEKUŞU

Afrika'nın sıcak bölgelerinde kalabalık sürüler halinde yaşıyan koşucu bir kuştur. Başının ucundan kuyruğunun sonuna kadar 2 m. gelir.

Yeryüzünün en büyük ve en ağır kuşlarından olan devekuşunun vücudu uzun ve güzel siyah tüylerle kaplıdır. Kanadları beyazdır. Çıplak olan boynunda ince ince tüyler vardır. Dişilerinin rengi çoklukla esmerdir Kuvvetli ve kalın bacakları tüysüzdür. Yere iki parmağının üzerinde basar. Bu parmaklardan içteki daha çok gelişmiştir. Hayvan bunlara dayanarak çok hızlı koşar. Devekuşunun bir özelliği de uçamamasıdır. Kanadlarını ancak, koşarken, denge bulmak için kullanır.

Devekuşları çok kalabalık sürüler halinde yaşarlar. Fakat çiftleşme zamanlarında küçük kümelere ayrılırlar. Çoklukla bir erkek iki veya dört dişiyle birlikte gezer. Kuluçka mevsimi gelince dişilerin birkaçı birden toprağın üzerine yumurtlarlar. Devekuşu yumurtası ortalama olarak 1,5 kilo ağırlığındadır, 20-25 tavuk yumurtasına eşittir. Yerliler bunları gizlice alıp pişirerek yerler. Haşlanması 40 dakika sürer.

Kuluçkada, yumurtaların üzerine çoklukla erkek devekuşu yatar. Aradan 6-7 hafta geçtikten sonra yavrular yumurtadan çıkar. Yavruların vücudu atkestanesinin dikenlerine benziyen dikenlerle kaplıdır. İkinci aya doğru bunlar düşer, yerlerine esmer tüyler çıkar. Üç yaşına doğru da hayatının sonuna kadar hayvanın rengini verecek olan asıl tüyler çıkar.

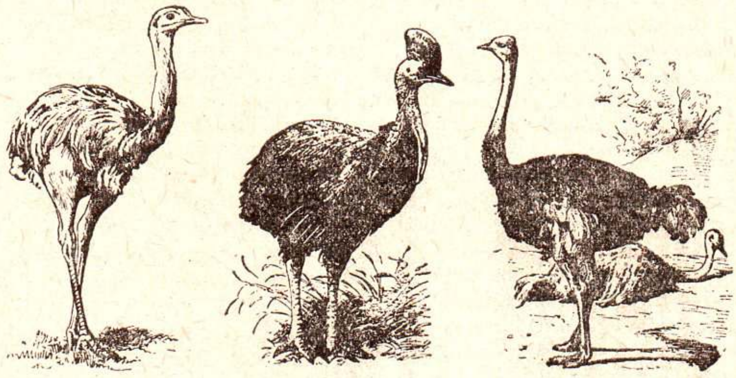
Devekuşu pek zeki bir hayvan değildir, yalnız, görme ve işitme duyuları çok gelişmiştir. Daha çok bitki, bazan da böcek, sümüklüböcek veya küçük omurgalıları yiyerek, pek çoğunu da olduğu gibi yutarak beslenir. Dikkati çekecek derecede çok su içer. Bu yüzden de daha çok suyu bol olan yerlerde yaşar. Kuluçka mevsimleri hariç, yuvaları yoktur.

Devekuşları evcilleştirilebilir. Güney Afrika ve Cezayir'de bu kuşları yetiştiren özel çiftlikler vardır, etinden de faydalanılma yoluna gidilmiştir; buna rağmen devekuşu yetiştiriciliği eski önemini kaybetmiştir. Tüyleri şapkacılıkta çok makbul sayıldığından geçen yüzyılın sonlarında, bu yüzyılın başlarında çok avlanmıştır.

Devekuşu çok hızlı koştuğu için yerliler onları atlara binerek kovalarlar. Hayvan bir saat kadar koştuktan sonra yorulur, o zaman avcı onun yanına yaklaşır, başına, boynuna vurarak öldürür. Ayrıca, yerliler üzerlerine devekuşu tüylerini takarak kendilerini kuşa benzetirler, hayvanları kuşkulandırmadan, yuvalarına kadar yaklaşıp, ellerindeki ok veya tüfekle öldürürler.

Devekuşunun birkaç türü vardır. Güney Amerika'da yaşıyan cinsine «nandu» denir.

DEVEKUŞU ÇEŞİTLERİNDEN BİRKAÇI

Güney Amerika'da yaşıyan Nandu — *Okyanusya adalarında yaşıyan Tepeli devekuşu* — *Afrika'da yaşıyan Devekuşu ve dişisi*

DEVELİ

İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Kızılırmak bölümünde Kayseri iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Tomarza, güneyde Adana'nın Feke, Kayseri'nin Yahyalı, batıda Kayseri'nin Yeşilhisar, kuzeyde aynı ilin merkez ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Bakırdağ adında bir bucağı, bunlara bağlı 48 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.904 km²

Nüfusu: 50.440 (1960 sayımı)

Develi İlçesi, Erciyas Dağının güney kesimlerini, bu dağın güneyinde bulunan Develi Ovası'nı kaplar. Bu ovanın çok yeri sularla kaplı bulunur. Bu bataklık kısma Sultan Sazlığı denir. Develi Ovası'nın çevresi yüksek dağlarla çevrilidir. Kuzeyde Erciyas Dağı, güneyde Toroslar'ın parçası olan dağ sıraları, doğuda Develi Dağları, batıda volkanik tepeler yükselir. Develi Ovası İç Anadolu'nun başka çukur alanlarından daha çok yağış alır. Yıllık yağış tutarı 400 mm. kadardır. Ovanın kenarındaki topraklar ekilidir. En çok buğday, arpa, yem bitkileri yetiştirilir. Ovanın bataklık yerlerinde yetişen sazlardan da sepet yapılır.

Kasaba. — İlçe merkezi Develi kasabası ovanın kuzeydoğusunda denizden 1150 m. yükseklikte kurulmuştur. Kasaba bugünkü yerine (Everek'e) yüzyıl önce kaymıştır. Eski Develi kasabası bugünkü kasabanın 3 km. güneydoğusundadır. Bugün ufak bir köy halindedir. 13 mahalleden ibaret olan Develi'nin nüfusu 13.680'dir (1960 sayımı).

Kasabada elektrik tesisatı 1935'te yapılmıştır. İçme suyu Elbis kaynağınıdan künklerle gelir.

Develi, Kayseriye 46, demiryolu üzerindeki Başköy istasyonuna 38 km. uzaklıktadır.

Devetabanı

DEVETABANI

Evierde de yetiştirilebilen geniş yapraklı güzel bir süs bitkisidir. Birçok çeşitleri vardır, hemen hepsi de sıcaktan, rutubetten hoşlanırlar. Bundan dolayı, saksının devamlı olarak rutubetli tutulması gerekir. Bazılarının yapraklarında, büyüdükçe, uzunca delikler meydana gelir. Bu delikler sonradan yapraklara açılmış bir el şeklini verirler. Bazılarının da yürek biçimi deliksiz yaprakları vardır. Sarı lekeli yapraklı olanları da bulunur. Yüz kadar çeşidi olan devetabanının bazı çeşitlerinin çiçekleri çok güzel kokar. Işık bakımından pek müşkülpesent değildir. Çelikle veya sürgünlerden üretilir. Devetabanı birçenekli bitkilerdendir.

DEVLET

Belirli sınırları içinde toprağı olan, bir hükümet idaresinde kanunlara göre teşkilâtlanmış bulunan bağımsız topluluklara «devlet» denir.

Hukuk esaslarına bağlı kalarak, kamunun dışarıya karşı ve içeride güvenliğini korumak, refah ve saadetini sağlamak, devletin gayesidir. Bu amacı gerçekleştirmek için girişilmesi gerekli faaliyetler, devletin ödevleridir.

Devletin başlıca unsurları şunlardır: a) Halk, b) Ülke, c) Egemenlik (dışarıya karşı ve içeride).

Devletler, anayasalarına göre, ikiye ayrılır: Yalınç (basit) devletler, bileşik (mürekkep) devletler. Bileşik devletler de, «birleşik devletler», «konfederasyonlar», «federasyonlar» şeklinde olabilir.

Ayrıca, devletler, egemenlik hakkının kullanma şekline göre, monarşi (hükümdarlık), cumhuriyet (halk idaresi) ne ayrılırlar. Monarşilerde hükümdarın iradesi halkın seçtiği meclislerin iradesiyle sınırlanmış ise bunlara «meşrutî hükümdarlık» denir. Böyle bir sınırlayıcı kurum yoksa, «mutlak hükümdarlık» nev'ine girerler.

Devlet, kavram ve kurum olarak, insanlığın tarihiyle yaşıttır. Fakat, bu kurumun ilkel şekli, korku, kendini koruma içgüdülerine dayanan basit bir toplanma, bu arada

gene çok basit bir teşkilâtlanmadan ibarettir.

Aradan geçen yüzyıllar boyunca, cemiyetin teknik ve moral gelişmesinin yanı sıra, geniş ve karışık bir bünye kazandı. Bugünkü modern devlet, kavram ve kurum olarak, ister demokratik, ister totaliter olsun, ferdi (insanı) ve toplumu, hayatının bütün safhalarında sarmıştır. Artık fert ve toplum hayatında, devletin ilişiği ve iştiraki olmıyan bir safha kalmamıştır.

Devletlerin maddî ve mânevi kadrosu, anayasalariyle çizilmiştir. Anayasalara ruh veren de, uygulanmalarındaki dürüstlüktür (Bk. Demokrasi).

Düzenli siyasal toplumları ilk defa M. Ö. IV. yüzyılda Eski Yunan filozoflarından Aristoteles'le Platon (Eflâtun) incelemişlerdir. Bu incelemelerin esasını şehir - devletler (siteler) teşkil ediyordu. Romalılar bu fikri Yunanlılar'dan alarak daha geniş ölçüde uyguladılar.

Devletin bazı temel özellikleri vardır. Bunların başında, ahaliyi, toprağı, barışı korumak için kuvvet bulundurmaya yetkili bir hükümet gelir. Devletin milletlerarası kanunlardan başka hiçbir dış kuvvetin kontrolü altında bulunmaması da gerekir. Devletin özelliklerinden biri de başka devletler tarafından tanınmış olmasıdır.

«Toplum», «millet» ve «devlet» terimlerini birbirinden ayırmak gerekir. «Toplum» u insanların serbest olarak aileler, sosyal ve kültürel topluluklar halinde toplanması meydana getirir. «Millet» ortaklama bir dili, tarihi, kültürü, gelenekleri olan, fakat siyasal sınırlarla çevrelenmiş bulunmıyan bir toplumdur. «Devlet» ise, bu toplulukların belirli sınırları içine alınmasiyle meydana gelir.

Türkiye Cumhuriyeti bir devlettir. İngiltere Birleşik Kırallığı, Amerika Birleşik Devletleri de birer devlettir. A.B. Devletleri'ni meydana getiren eyaletlerin herbirine Amerikalılar «devlet» (state) demekteyse de bunlar siyasî ve hukuki anlamda birer devlet değildir. Aynı şekilde, S. S. C. Birliği'ni meydana getiren devletlerin de bağımsız devlet özellikleri yoktur.

Bibliyografya:

Devlet Felsefesi (Derliyen Prof. Dr. Y. Abadan, 1959); Devlet (Eflâtun'dan Çev. S. Eyüboğlu, M. A. Cimcoz, 1958); Devletin Ülke Unsuru (Dr. Ayferi Göze, 1959); Devletin Fizikî Unsuru (Prof. Dr. S. Okandan, 1948); Devletin Beşerî Unsuru (Prof. Dr. R. G. Okandan, 1948); Devletin Tarifi (Dr. O. Arsal, 1938).

DEVLET ŞÛRASI (Bk. DANIŞTAY)

DEVLETÇİLİK

Bir memleketin büyük sanayi ve tarımının devlet eliyle yürütülmesi usulüne «devletçilik» denir.

Yalnız, devletin her iktisadi faaliyetini devletçilik anlamında kabul etmemek gerekir. Meselâ yollar ve limanlar yapılması, askerî fabrikalar işletilmesi bir hükümete devletçi vasfını vermez. Ancak, memleketin büyük istihsal vasıtaları hükûmet tarafından işletiliyorsa, bu iktisadi tutuma «devletçilik» denir.

XX. yüzyıla kadar hükümetin iktisadi faaliyetlere karışması doğru görülmez, hükümetin görevi, yalnız yurttaşın haklarını korumak, onlara bekçilik etmekten ibaret sayılırdı. Fertler ve hususi sermayeler tarafından işletilmesi gereken işlere hükümetin el atması, bu işleri yapmaya girişmesi hoş karşılanmazdı.

XX. yüzyılın başlarından beri memleketin iktisadi işlerine hükûmetlerin karışması, günden güne arttı. II. Dünya Savaşı bu eğilimi büsbütün kuvvetlendirdi. Eskiden özel teşebbüslerin elinde bulunan birçok işler hükümetlerin eline geçti. Liberalizm yerini birçok yerlerde devletçiliğe bıraktı.

Bibliyografya:

Devletçilik (Dr. Hans Staudinger'den Çev. B. S. Ozansoy, 1950).

DEVREK

Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz bölümünde Zonguldak iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Karabük, güneyde Bolu'nun Mengen, merkez ve Yığılca, batıda Zonguldak'ın Ereğli, kuzeyde aynı ilin merkez ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Tefen adında bir bucağı, bunlara bağlı 79 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.858 km²

Nüfusu: 6.224 (1960 sayımı)

İlçe, Batı Karadeniz kıyı dağlarının güneyiyle Bolu Dağları arasındadır. Çoğunlukla dağlık alanları kaplar. Topraklarını Develi Çayı ve kolları sular. Yağışlar Karadeniz kıyılarındakinden daha boldur. Yazlar serin, kışlar ılık geçer. Filyos Çayı güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda ilçeyi keser. Onun bir kolu olan Devrek Çayı güneybatı-kuzeydoğu doğrultuludur. Devrek'te ormanlar boldur. İlçede tarım ileri değildir. Ekilebilecek topraklar azdır. Bu yüzden, ilçe halkının büyük bir kısmı Zonguldak kömür madenlerinde çalışır. Bir kısmı da hayvancılıkla geçinir. En çok koyun beslenir.

Kasaba. — İlçe merkezi Devrek kasabası Devrek çayının aşağı çığırında alûvyonlu bir düzlük üzerinde kurulmuştur. Yeşillikler içinde güzel, beyaz binalariyle şirin bir görünüşü vardır. Denizden 115 m. yüksekte olan Devrek 2 mahalleden meydana gelmiştir. Nüfusu 4.201'dir (1960 sayımı). Bolu-Zonguldak yolu kasabanın ortasından geçer. En yakın istasyonu Zonguldak-Ankara demiryolu üzerindeki Tefen istasyonudur (22 km).

DEVREKÂNİ

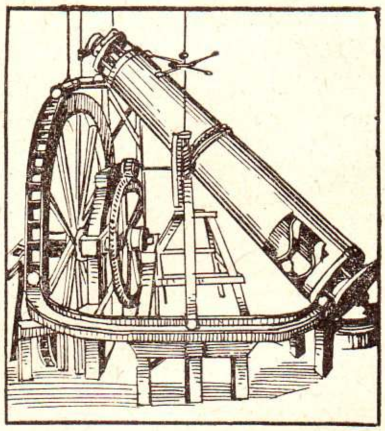
Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz bölümünde Kastamonu iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Taşköprü, güneyde merkez, batıda Daday, kuzeyde Küre ilçeleri çevirir. Tek bucaktan ibaret olan ilçenin 66 köyü vardır.

Yüzölçümü: 639 km²

Nüfusu: 23.272 (1960 sayımı)

İlçe, Kuzey Anadolu Dağları'ndan Küre (İsfendiyar) Dağları'nın güneyindedir. Toprak dalgalıdır. Araziyi Devrekâni Çayı, İncesu Çayı ve Karadere sular. Yağışlar boldur. İlçenin kuzeyi ormanlıktır. Bu ormanlarda sarıçam, köknar ve meşe en çok görülen ağaç çeşitleridir. Devrekâni Çayı çevresi ilçenin tarıma en elverişli alanıdır. Hayvancılık oldukça ileri bir durumdadır.

Kasaba. — İlçe merkezi Devrekâni kasabası Kastamonu - İnebolu şosesinin doğusuna düşer. Şoseye uzaklığı 11 km. dir. Kasaba iskelesi olan İnebolu'ya 71, il merkezi Kastamonu'ya 41 km. uzaklıktadır. 3 mahalleden meydana gelen Devrekâni'nin nüfusu 1.636'dır (1960 sayımı). Kasabada ve çevresinde birtakım tarihî eserler vardır.

Ulrich von Cranach'ın 1664'te tasarladığı bir devridaim makinesi

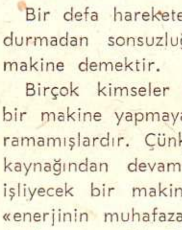
DEVRİDAİM MAKİNESİ

Bir defa harekete getirildikten sonra hiç durmadan sonsuzluğa kadar çalışacak bir makine demektir.

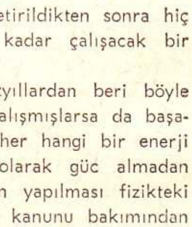
Birçok kimseler yüzyıllardan beri böyle bir makine yapmaya çalışmışlarsa da başaramamışlardır. Çünkü her hangi bir enerji kaynağından devamlı olarak güç almadan işliyecek bir makinenin yapılması fizikteki «enerjinin muhafazası» kanunu bakımından imkânsızdır (Bk. Enerji). Meselâ su güciyle çalışan bir dinamo düşünelim. Bu dinamonun meydana getireceği elektrik enerjisi, bir iş meydana getirebilir, başka bir makineyi çalıştırabilirse de, kendi çalışmasını sağlıyacak kadar enerji meydana getiremez. Aynı şekilde, bir buhar makinesinin meydana getirdiği enerji kendi çalışmasını sağlıyan istimin enerjisini meydana getiremez.

İlim adamları daha XVIII. yüzyıldan beri böyle bir makinenin yapılmasının imkânsız olduğunu kabul etmişlerdir. Bununla beraber, zaman zaman bütün dünyada devridaim makinesi yapmaya çalışanlara raslanmıştır.

Bunların en eskisi büyük bir tekerlekten ibarettir. Bu tekerlek bölmelere ayrılmış,

İlk tasarlanan devridaim makinelerinden biri büyük bir tekerlekten ibaretti.

Sıvıların özelliğinden faydalanılarak tasarlanan bir devridaim makinesi

her bölmeye birer ağır bilya konmuştur. Tekerlek döndükçe bilyaların düşmesinin, tekerleği devamlı olarak döndüreceği sanılmıştır. Halbuki bilyaların vereceği enerji, kaybedecekleri enerjiye eşittir, tekerleği durmadan döndüremez.

Gene en önemli bir başka devridaim makinesi de Beszler - Orffyreus (1680 - 1745) adında bir Alman'ın yaptığıdır. Bu makine de bir tekerlekten ibaretti. 3,5 metre kadar çapında olan tekerleğin kalınlığı 35 sm. idi. Hafif tahtadan yapılmış ve dışı ince bir kumaşla kaplanmıştı. Tekerlek bir eksene geçirilerek döndürülmüştü. Mühürlü bir odada yapılan denemede tekerleğin sekiz hafta kendi kendine döndüğü tesbit edilmiştir. Ancak, Beszler - Orffyreus bu tekerleğin içini kimseye göstermemiştir. Sonunda da makineyi gene kendisinin parçaladığı sanılmaktadır.

Tekerlek esasına dayanan bu gibi makinelerden başka su ile işletilecek devridaim makineleri yapmaya da çalışılmıştır. Bunu düşünenlere göre, fazla hacimli su, dar bir bölümünde hacmi az olan suya basınç yapacak, böylece suyun bir noktadan devamlı olarak akmasını sağlıyacaktır. Fakat bileşik kablar esasına göre, böyle bir şeyin mümkün olamıyacağı bellidir.

Devridaim makinesi için daha başka birçok çalışmalar yapılmıştır. Ancak, bu işi kimse başaramamıştır, çünkü bunun imkânsızlığı ilmî bir gerçektir.

DEVŞİRME

Osmanlı İmparatorluğu zamanında bazı askerlik ve saray hizmetlerine ait sınıflar için seçilen Hıristiyan çocuklarına, bunların seçilip toplanması işine «devşirme» denir. Devşirmelerin alındığı askerî sınıflara «kapıkulu ocakları» denirdi. Devletin temel askeri olan «tımarlı sipahisi» tamamen Türk aslındandı.

Devşirme, II. Murat zamanında çıkarılan bir kanunla düzenlendi ve geliştirildi. Önceleri yalnız Rumeli'de yapılan devşirme işi XV. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'da da yapılmaya başlanmıştır. Müslümanlardan yalnız Bosna halkının çocukları devşirmeye alınırdı.

Devşirme, bölge bölge, ihtiyaca göre yapılırdı. Bu işle uğraşmak Yeniçeri Ağası ile Acemi Ocağı Ağası'nın göreviydi. Devşirme için bir devşirme ağası, bir de kâtip tâyin edilirdi. Devşirmeye çıkacak ağa, elindeki fermanla, devşirme bölgesine gider, çocukları devşirmeye geldiğini tellâllarla ilân ederdi. Bunun üzerine, Hıristiyan çocukları, babaları, papazları ve vaftiz defterleriyle birlikte, toplantı yerine gelirler, seçme burada yapılırdı. Çok defa kırk hane başına bir çocuk hesabiyle devşirme yapılırsa da bu nispet duruma göre değişebilirdi.

Devşirme kanununa göre Hıristiyan çocuklarının asîlleriyle papaz çocukları, bunların da en sağlamları alınırdı. Tek oğul sahibi olanın çocuğu alınmazdı. Anası, babası ölmüş çocuklar, noksan terbiyeli ve görgüsüz olacakları düşüncesiyle, köy kâhyasının oğlu da «yüzü - gözü açılmış olacağı» endişesiyle devşirmeye alınmazdı. Bazı hizmetler sebebiyle devşirme işinden bağışık tutulan bölgeler de vardı. Bunların devşirmeden affolunduklarına dair ellerinde fermanları olurdu. Ermenilerden pek az devşirme alınırdı.

Devşirilen çocukların tam künyesi iki ayrı deftere yazılır, bunlardan biri devşirme memurunda, diğeri de devşirme çocukları götüren «sürücü» de bulunurdu. Devşirilen çocuklar «sürü» adı verilen 100 - 200 kişilik kafileler halinde sürücünün gözü altında İstanbul'a gönderilirdi.

İstanbul'a varan devşirmeler, birkaç gün dinlendikten sonra, sünnet edilir, Müslüman olurlar, daha sonra Yeniçeri Ağası'nın teftişine çıkarılırlardı.

Devşirme sürüsü yoklamadan sonra, belirli bir süre için, Anadolu ve Rumeli'deki çiftlik sahiplerinin, Türk köylüsünün hizmetine verilir, böylece Türkçeyi, Müslüman geleneklerini iyice öğrenmeleri sağlanırdı. Bunlar daha sonra yeniden İstanbul'a gönderilerek Acemi Ocağı'na verilirdi. Ocağa kaydedilen devşirmeye bundan sonra «acemi oğlanı» denirdi (Bk. Acemi Oğlanı). Devşirme çocuklardan saraya alınanlara «iç oğlanı» denirdi. Bunların arasından birçok değerler çıkmış, birçokları, vezir, beylerbeyi ve sadrazam olmuştur.

Devşirme usulü XVII. yüzyıla kadar sürdü, XVIII. yüzyılın başlarına doğru yavaş yavaş bırakılmaya başlandı. Bu tarihte sadece sarayın Bostancı Ocağı için 1000 kadar devşirme verilmişti.

DEWEY, John (1859-1952)

John Dewey

Amerikalı tanınmış bir filozof ve eğitimcidir. Vermont eyaletinde doğdu. 1879'da Vermont Üniversitesi'nden, 1884'te Baltimore'daki John Hopkins Üniversitesi'nden mezun oldu. 1888 - 1904 yılları arasında Minnesota, Michigan ve Chicago Üniversiteleri'nde felsefe öğretmenliği yaptı. Son görevi sırasında, direktörlüğünü yaptığı bir öğrenim bölümünde, yeni pedagoji fikirlerine dayanan bir eğitim programı uygulamakla bu alana önemli yenilikler getirdi.

Dewey'in Eğitim Kuralları

- Çocuklar, bugünkü hayatın gerektirdiği şeyleri kendileri yaparak veya deniyerek yakından öğrenmelidirler.
- Okul, canlı ve heyecan verici bir yer olmalı, çocuklar orada evlerinde, oyun yerlerinde olduğu gibi, heyecan duyarak yaşıyabilmelidirler.
- Öğretmenliği, satıcılığa benzetebiliriz. Alıcı çıkmazsa, kimse satıcı olamaz. Onun için, öğretmen işe yarıyacak şeyler öğretmelidir.
- Eğitim görmüş olanlar, çevrelerindekilere bir şeyler öğretebilenlerdir.

Demokratik cemiyetlerin özellikleriyle en iyi şekilde bağdaşan bu yeni eğitim prensipleri, Amerika'dan başka, birçok Avrupa ve Asya ülkelerindeki öğretmenleri, eğitimcileri de etkiledi. Dewey bu başarısından sonra iki yıl Pekin Üniversitesi'nde eğitim ve felsefe dersleri verdi. 1924'te hükümetimizin başvurması üzerine, okullarımızın yeniden düzenlenmesi için bir rapor hazırladı.

Dewey'in eğitim nazariyesi, demokrasi ve endüstri alanlarındaki gelişmeye dayanır. Ona göre, bilmek için değil, uygulamak için öğrenmek gerektir. Çünkü bu devirde endüstri büyük bir hızla ilerliyor, birçok fabrikalar açılıyor, yeni makineler kullanılıyor. Bunları kullanacak olan insanların ise nazarî bilgiden çok, pratik bilgiye ihtiyacı vardır.

Dewey'in felsefesi «enstrümantalizm» e dayanır. Buna göre, insanların çeşitli hal ve hareketleri, şahsi ve sosyal meselelerini çözmek için yarattıkları birer alet sayılabilir. Meseleler boyuna değiştiğine göre, bunları halledecek aletlerin de aynı şekilde değişmesi gerekir.

Bu durumda, insanın yapacağı şey çevresini, tabiatı öğrenmek, anlamak değil, onu kontrolü altına alabilmek, isteklerine uygun bir şekilde düzenlemektir. Demek ki insan için bilgi, onu ancak uygulıyabildiği nispette faydalı ve değerlidir.

Dewey demokrasiye inanmış bir fikir adamıdır. Bu bakımdan da öğrenim konusunda tesiri çok büyük olmuştur. Dewey, bilginin eski alışılmış usullerle «her şeyi bilen» öğretmen tarafından anlatılmasına aleyhtardı. Öğrencinin kendi denemeleriyle bilgi edinmesini daha doğru buluyordu. Dewey'in sistemi bugün hemen bütün dünya okullarında uygulanmaya başlanmış, ileriye sürdüğü fikirler benimsenmiştir.

Dewey'in başlıca eserleri şunlardır:

«School and Society» (Okul ve Toplum); «Influence of Darwin on Philosophy» (Darwin'in Felsefe Üzerindeki Etkisi); «Democracy and Education» (Demokrasi ve Eğitim); «Philosophy and Civilization» (Felsefe ve Medeniyet); «Experience and Nature» (Deney ve Tabiat).

DIŞ İŞLERİ BAKANLIĞI

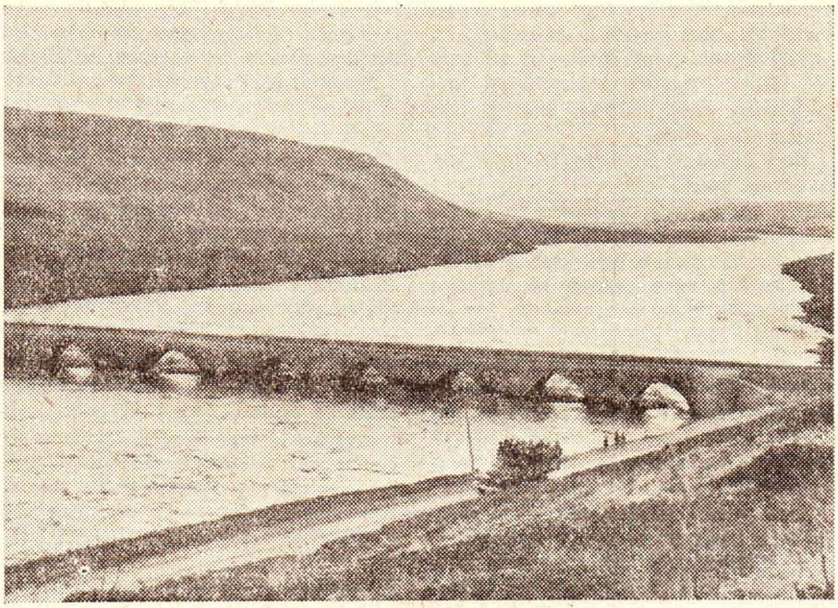
Türkiye Cumhuriyeti hükümet teşkilâtında memleketin dış işlerini yönetmekle görevli bakanlıktır. Bakanlık teşkilâtı, başta bakan olmak üzere, genel sekreter, müsteşar, daire umum müdürlükleriyle, zat işleri, evrak ve muamele, levazım, muhasebe gibi idari bölümlerden ibarettir.

Osmanlı İmparatorluğunda dış siyasetin yöneltilmesi padişahla sadrazama aitti. Doğrudan doğruya diplomatik işlerle de nişancılar ve reisülküttaplar uğraşırlardı. Reisülküttaplar XVII. yüzyıl ortalarına kadar bir çeşit dış işleri özel kalem müdürü durumundaydılar; fakat dış işlerinden başka konulardaki yazışmalarla da uğraşırlardı. XVII. yüzyıl ortalarından başlıyarak reisülküttapların yetkileri artırıldı, bunlar gerçek birer dış işleri bakanı haline geldiler. Tanzimat'tan az önce de II. Mahmut, reisülküttaplığı kaldırarak, «Hariciye Nezareti» ni teşkil etti. 1922'ye kadar İstanbul hükümetinde dış

işleri bakanı «Hariciye Nazırı» unvanını taşıdı.

Bakanlığın bugünkü teşkilâtı 1938 yılında kurulmuş, ondan sonra yapılan bazı değişiklikler için de ayrıca kanunlar çıkarılmıştır. Dış işleri bakanlığı yabancı memleketlerdeki elçiliklerimizle teşkilâtını idare eder. Memleketimizin Kuzey Atlantik Paktı (NATO) ile Birleşmiş Milletler Teşkilâtı nezdinde temsili de bu bakanlığın görevleri arasındadır. Bu iki görev daimî delegeler tarafından yerine getirilir. Yabancı memleketlerdeki ataşelerimiz de, Dış İşleri Bakanlığı'na bağlı bulunmaları dolayısiyle, bu bakanlık emrinde çalışırlar.

Dış İşleri Bakanlığı kadrosuna meslek ve ihtısas memuru olarak girebilmek için, yüksek öğrenim yapmış olmak, yapılacak özel imtihanı kazanmak, ayrıca Memurin Kanunu'ndaki vasıfları haiz olmak lâzımdır. A serisine dahil yüksek dereceli görevlere girecek olanlar imtihan edilmezler. Dış İşleri Bakanlığının idari memuriyetleri için sadece genel hükümler caridir (Bk. Elçilikler).

Dicle nehri ve üzerindeki Dicle köprüsü

DIŞ MOĞOLİSTAN (Bk. MOĞOLİSTAN)

DİCKENS, Charles (1812 - 1870)

Dickens

İngiliz edebiyatının en ünlü romancılarından biridir. Eserlerinde çoğunlukla fakir halk tabakasını ele almış, bunların toplum içindeki sıkıntılarını, karşılaştıkları haksızlıkları anlatmıştır. Romanlarının etkisiyle İngiltere'de, hapisane, mahkeme ve okul alanlarında birçok ıslahat hareketlerine girişilmiş, çeşitli kanunlar çıkarılmıştır.

Charles Dickens İngiltere'nin Portsmouth şehrinde doğdu. Çocukluğu sefalet ve sıkıntı içinde geçti. Babası, geliri çok az olan, borç içinde yaşıyan bir kimseydi. Dickens'ler, 1821'de malî durumlarını biraz düzeltebilmeyi umarak Londra'ya geçtiler, ücra bir semtteki eski bir eve taşındılar. Charles'in babası alacaklılarından kaçabilmek için sık sık ev değiştirmek zorunda kalıyordu. Nihayet borç yüzünden Marchalsea'deki hapisaneye gönderildi.

Charles Dickens okuma - yazmayı annesinden öğrendi. Bir yandan da fabrikada çalışıyordu. Bu sırada çektiği zorlukları, karşılaştığı kimseleri sonradan romanlarında anlatmıştır. Dickens, ailesinin geliri biraz yoluna girince iki yıl için okula gönderildiyse de, yeniden beliren para sıkıntısı yüzünden öğrenimini yarım bıraktı. Bir avukatın yanında çalışıyordu. Boş zamanında steno öğrendi. On dokuz yaşında gazeteciliğe başladı. «Monthly Magazine» dergisinde, «Evening Chronicle» gazetesinde Londra'daki hayat hakkında yazıları çıktı. Böylece edebiyat alanında tanınmak fırsatını buldu, 1836'da «Pickwick Papers» adlı ilk romanı birçok gazetelerde birden tefrika edildi. Charles Dickens aynı yıl Catherine Hogarth'la evlendi, fakat evlilik hayatından beklediği mutluluğu bulamadı.

Felsefe, tarih ve geçmişteki edebiyat hakkında akademik bir bilgisi olmıyan bu kendi kendini yetiştirmiş büyük romancı, tasvir ve mizah gücü sayesinde, değerlerini çağımıza kadar kaybetmemiş olan mükemmel eserler vermiştir. Konusunu çevresinden seçtiği romanlarında canlandırdığı tipler, okurlar için tarihteki gerçek karakterlerden daha inandırıcı olmuştur. O, nesiller boyunca okurlarını, hem güldürmeyi, hem de ağlatmayı başarmış usta bir yazardır.

Çoğu dilimize de çevrilmiş olan başlıca romanları şunlardır: «Oliver Twist»; «David Copperfield»; «Nicholas Nickleby»; «Hard Times» (Zor Günler); «Little Dorrit»; «A Tale of Two Cities» (İki Şehrin Hikâyesi); «Great Expectations» (Büyük Ümitler).

Bibliyografya:

Dilimize çevrilen eserleri. — Antikacı Dükkânı (B. Toygar, 1955); İki Şehrin Hikâyesi (Çev. G. Suveren, 1956); Oliver Twist (N. Müstakimoğlu, 1949); Büyük Ümitler (S. Akdeniz, 2 cilt, 1947); Bir Noel Şarkısı (B. Kuntman, 1947); David Copperfield (Siracettin, 1937).

CHARLES DİCKENS VE ÇOCUK SEVGİSİ

ÜNLÜ İngiliz romancısı Charles Dickens, çocukları çok severdi. Onlara bakarken yüzünün ifadesi bile değişir, onları sevindirmek için ne yapacağını bilemezdi Romanlarındaki kahramanlarının çoğunu çocuklar arasından seçmesi de onun bu çocuk sevgisini gösterse gerek. Dickens'in çocuk sevgisine dair anlatılan hikâyeleri pek çoktur. İşte bir tanesi:

Dickens, bir arkadaşiyle beraber, Hungerford çarşısında yürürken işçi kılıklı bir adamın kucağında küçük bir çocukla gittiğini görmüş. Çocuğun kırmızı başı babasının omuzuna dayalıymış, gözlerini Dickens'le arkadaşına dikmiş, dikkatli dikkatli bakıyormuş. Bir ara, Dickens, gülümsiyerek, çocuğa göz kırpıyor, çocuk da ona aynı şekilde göz kırparak karşılık veriyor. Aralarında, böylece sessiz bir anlaşma imzalanınca, Dickens, yavaşça bir meyvacıdan bir külâh kiraz alıyor, baba birşeyin farkına varmadan, Dickens çocuğa kirazları teker teker yediriyor...

Dickens'in çocuk psikolojisi konusunda bilgisi inanılmıyacak derecede çoktu. Çocukları gayet iyi anlardı. Tanıdığı çocuklar da onun dertlerini, düşüncelerini, isteklerini büyüklerden daha iyi anlıyabiliyorlardı. Kısacası, Charles Dickens'le çocuk dünyası arasında gizli bir anlaşma vardı. Dickens, romanlarına çocukları sadece kahraman olarak almakla kalmamış, kalemiyle giriştiği sosyal ıslahatta, bilhassa o devrin İngiltere'sinde çocukları ilgilendiren kötü durumların düzeltilmesi için var güciyle çalışmıştı.

DİCLE

Güney Anadolu Bölgesi'nin Dicle bölümünde Diyarbakır iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Hani, güneyde merkez, batıda Ergani ilçeleri, kuzeybatı ve kuzeyde Elâzığ'ın Maden ve Palu ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Eğil adında bir bucağı, bunlara bağlı 64 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.200 km²

Nüfusu: 23.401 (1960 sayımı)

İlçe Güneydoğu Torosları'nın eteğinden güneydeki düzlüklere doğru gittikçe alçalan

yörededir. Araziyi Dicle ile kolları sular. Iklim kara iklimidir. Yazlar sıcak, kışlar soğuk geçer. Yağışlar az olmakla beraber, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin daha güneyde bulunan yörelerine göre nispeten fazladır. Halkın başlıca uğraşı tarımdır. Tahıldan başka bol ve çeşitli meyva yetiştirilir. Elde edilen iyi cins üzümlerden bir kısmı yaş olarak kullanılır, bir kısmı da pestil, pekmez, sucuk yapılarak başka yerlere satılır. Halkın bir kısmı da yakında bulunan Guleman krom işletmesinde çalışır.

Kasaba. — İlçe merkezi Dicle Diyarbakır-Malatya demiryolu üzerindeki Ergani istasyonuna 36 km. uzaklıkta küçük bir kasabadır. Demiryolundan başka karayolu ile de Diyarbakır ve Elâzığ'a bağlıdır. Ticarî münasebetlerini en fazla Diyarbakır ve Ergani ile yapar. 1960 sayımına göre nüfusu 2.993'tür.

DİCLE NEHRİ Elâzığ'ın güneydoğusunda bulunan Gölcük (Hazar Gölü) yakınlarından doğar, Maden Dağları'nı derin bir yarma vâdiyle geçtikten sonra Diyarbakır havzasına iner, Diyarbakır şehrinin yanıbaşından geçer. En önemli kollarını doğudan alır. Bunlardan Batman, Garzan ve Botan en başta gelir.

Dicle Nehri, Cizre'nin hemen güneyinden başlıyarak, Habur Irmağı'na kadar Türkiye-Suriye arasında sınır teşkil eder, Habur kavşağından sonra Irak topraklarına girer. Musul şehrinin güneyinde, Hakâri bölümünden gelen Büyük Zap Çayı'nı alır. Daha sonra Bağdat şehrinden geçer, Basra Körfezi'ne varmadan Kurna ve Gurmet-Ali mevkilerinde Fırat'la birleşerek Şat (Şattülarap) adını alır, Basra Körfezi'ne dökülür.

Dicle'nin uzunluğu 1.900 km. kadardır. 452 km. si Türkiye sınırları içindedir. Nehrin suları yağışın az olduğu yaz mevsimi sonunda azalır. Nehrin yukarı çığırı civarındaki dağlarda bulunan karların erimesiyle de nisan ayında suları en yüksek seviyeye varır.

DİDEROT, Denis (1713-1784)

Denis Diderot

Ünlü bir Fransız filozofu ve yazarıdır. En büyük eseri, yirmi yıllık bir çalışmayla meydana getirdiği «L'Encyclopédie» (Ansiklopedi) dir.

Diderot, Langres'da doğdu. Öğrenimini önce bir Cizvit kolejinde yaptı. Çok çalışkan ve zeki bir öğrenci olduğundan, öğretmenleri sonradan, onun Paris'teki Collège d'Harcourt'a girmesini sağladılar. Bu şekilde Diderot özellikle yabancı diller ve matematik alanındaki bilgisini artırmak imkânını buldu. Öğrenimini tamamladıktan sonra başka dillerde yazılmış değerli eserleri Fransızca'ya çevirdi. Bu arada kendi de bazı kitaplar yazıyordu. Bunların en önemlisi, zamanında büyük etki yapmış olan «Lettre sur les aveugles» (Körler üzerine mektup) tur. Bu eserin gayesi, insanın fikirlerinin beş duyusuna dayandığını belirtmektir. Böylece, körler dokunum duyusunun yardımiyle okuma öğretilebileceğini ileri sürmüştür.

Diderot, bu eserinde, felsefesini de belirtmiştir. Ona göre, ahlâkın tek gereği iyilik yapmaktır. Diderot gene bu eserinde Tanrı konusunu da ele almış, insanüstü bir kuvvetin varlığını inkâr etmişti. Bundan dolayı hapse mahkûm edildi.

Diderot, «L'Encyclopédie» sini yazmaya hapisten çıktıktan sonra başladı. Rousseau, Voltaire ve D'Alembert gibi ünlü Fransız yazarlarının da katıldığı bu çalışma, yirmi sekiz cilt ve sekiz ek halinde yayınlandı. «L'Encyclopédie», hürriyet, demokrasi ve ilim konuları üzerinde durması bakımından daha sonraki düşünürleri, Fransız İhtilâli'ni hazırlıyan nazariyecileri geniş ölçüde etkilemiştir.

Diderot'nun diğer önemli kitapları şunlardır: Yeni tiyatro görüşlerini açıkladığı, «Le Père de famille» (Aile Babası); sanat eleştiriciliğinde yeni bir çığır açan «Salons» (Salonlar); kusursuz bir edebiyat örneği olan «Le Neveu de Rameau» (Rameau'nun Yeğeni).

Bibliyografya:

Dilimize çevrilen eserleri. — Kaderci Jacques ile Efendisi (A. Cemgil, 1949); Konuşmalar (A. Cemgil, 1946); Rameau'nun Yeğeni (A. Cemgil, 1946); Sophie Volland'a Mektuplar (D. Deriş, 1945); Görenlerin Yararına Körler Hakkında Mektup (A. Cemgil, 1945); Aktörlük Hakkında Aykırı Düşünceler (S. E. Siyavuşgil, 1943).

Hakkındaki eser. — Diderot'nun Hayatı (André Billy'den Çev. Sabiha Rifat, 1949).

DİFTERİ (Bk. KUŞPALAZI)

DİGOR

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum - Kars bölümünde Kars iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda Sovyetler Birliği, güneyde Kars'ın Tuzluca ve Kağızman, batıda merkez, kuzeyde Arpaçay ilçeleri çevirir. Tek bucaktan ibaret olan ilçenin 37 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.166 km²

Nüfusu: 18.063 (1960 sayımı)

İlçe, Aras nehri kuzeyindeki Büyükyağlıca dağı (2969 m.), Kotor Dağı (2635 m.) gibi, yükseklikleri 2500 m. yi aşan dağlarla bunların doğu eteğinden Sovyetler Birliği sınırına kadar uzanan yaylaları kaplar. Iklim çok serttir. Yıl, hemen hemen sıcak mevsim ve soğuk mevsim diye ikiye ayrılabilir. Halkın geçiminde tarımla hayvancılık başta gelir. Buğdaydan daha çok arpa yetiştirilir. İyi cins büyük baş hayvanlar beslenir.

Kasaba. — İlçe merkezi Digor kasabası, Kars şehrine 40 km. uzaklıkta Kotor Dağı'nın doğu eteklerinde kurulmuştur. Kars'tan gelen yol 35 km. güneyde Iğdır yoluna kavuşur. Kasabayı çevresine bağlıyan yollar muntazam değildir. Bundan ve bilhassa sınırın yakınlığından dolayı pek gelişmemiştir. Digor kasabası nüfusu 1000'in altında olan ilçe merkezlerimizden biridir (1960 sayımına göre 938).

DİKEY

Başka bir doğru çizgiyle birleşerek onunla birlikte komşu ve birbirine eşit iki açı meydana getiren doğru çizgiye denir.

Bir doğru çizgiye sonsuz dikey çizilebilir. Bir doğru çizginin bir düzleme dikey olması bu yüzey üzerinde tabanından geçen bütün doğruların dikey olması demektir.

Bir düzlem üzerinde alınan bir noktadan o düzleme ancak bir dikey çizilebilir. Aynı düzlem üzerinde olmıyan iki doğru çizginin ortak dikeyi, bu iki çizginin arasındaki en kısa yoldur.

Uzaydaki iki doğru çizginin birbirine dikey olması için bunlardan birinin bir noktasından öbürüne çizilecek paralelin birinciye dik olması gerektir.

Bir düzlemin başka bir düzleme dik olması aralarındaki komşu açının eşit olmasiyle anlaşılır. Dikey düzlemler arasındaki açı dik açıdır (Bk. Açı).

DİKİLİ

Ege Bölgesi'nin Ege bölümünde İzmir iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Bergama ilçesi, güneyde, batıda Ege Denizi, kuzeyde Balıkesir ilinin Ayvalık ilçesi çevirir. Merkez bucağından başka Çandarlı adında bir bucağı, bunlara bağlı 23 köyü vardır.

Yüzölçümü: 543 km²

Nüfusu: 16.994 (1960 sayımı)

Dikili Körfezi ile Bakırçay aşağı mecrası arasından uzanan oluk şekilli Dikili Ovası, bunu kuzeyden kuşatan dağlık kitlenin bir kısmı, Dikili Körfezi ile Çandarlı Körfezi arasında 747 m. ye yükselen Karadağ volkanik kütlesi ve Bakırçay deltasının batı kesimi Dikili ilçesi sınırları içinde kalır. Bakırçay'ın aşağı kesimi Bergama ilçesiyle sınır teşkil eder. Aynı şekilde Madra Çayı da Ayvalık'la Dikili arasında sınırdır. İlçenin bundan başka önemli akarsuları Sarıçay'la Karadere'dir.

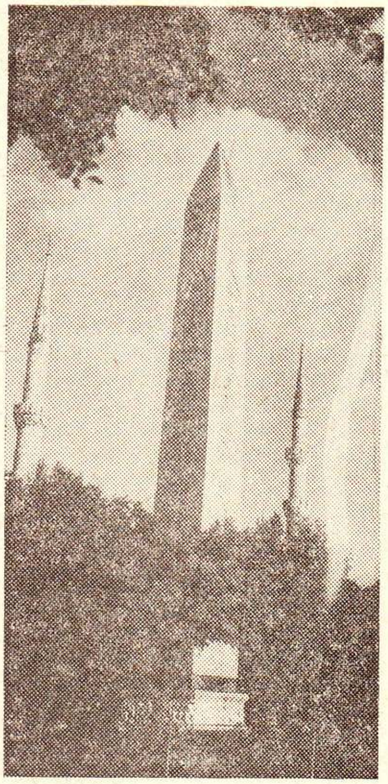
Dikili ilçesinde Akdeniz iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kuraktır. Yağışlar kış aylarında toplanır. Doğal bitki örtüsü de bu iklimin sonucudur. Makiler, yeşil, çalılıklar, meşe ve dikenli çalılar görülür. Tarım çeşitlidir. Tahıldan başka tütün, pamuk, baklagiller yetiştirilir. Zeytin ilçenin en önemli gelir kaynağıdır.

Kasaba. — İlçe merkezi Dikili kasabası Karadağ'ın kuzeybatı etekleriyle Dikili körfezi arasında deniz kıyısından 70 m. yükseklere kadar yayılır. En önemli kesimi kıyıda 900-1000 m. uzunluğunda, 20-25 km. genişliğinde dolma arazi üzerinde yayılmıştır. 3 mahalleden meydana gelen Dikili, 6.054 nüfusludur (1960 sayımı). İki zeytinyağı imalâthanesi, 2 tane pamuk çırçırhanesi vardır. İzmir ve Ayvalık'a düzgün yollarla bağlıdır.

1939 yılındaki depremde kasaba tamamen harap olmuş, sonradan onarılmıştır.

DİKİLİ TAŞ

Eski çağlardan kalma, anıt olarak dikilmiş uzun taşlardır. Tarih öncesi çağların dikili taşları, kitlelerinden dolayı, zamanımıza kalmıştır. En eskileri, Taş Devri'nin Cilâlıtaş Çağı'na kadar çıkar. O zamanlar insanların elinde âlet olarak çakmak taşından ya-

İstanbul'da Sultanahmet Meydanı'ndaki meşhur Dikili Taş. Firavun 3. Tutmozis tarafından Milâttan Önce 1547 de Aşağı Mısır'da Helyopolis şehrine dikilmişti. Üzerinde Tutmozis'in zaferlerini anlatan hiyeroglif yazılar vardır.

pılma baltalardan başka bir şey yoktu. Bu bakımdan, önceleri hiç yontulmadan dikilmiş olan taşlar ya mezar, ya da heykel niteliğindeydi. Bunlar ileri bir sanat görüşünün, toplum hayatında bir teşkilâtlanmanın delili olarak kabul edilir, çünkü birçok insanın gücünü bir araya toplamakla oraya dikilmişler, çoğu zaman uzak yerlerden taşsız bölgelere getirilmişlerdir.

Dikili taşların önce Avrupa'da mı, Asya'da mı var olduğu çok tartışılmıştır. Eskilik yönünden çeşitli bölgelerde birbirinden daha eski olanlarına raslanıyor. Bilhassa Orta Asya'da ve Türkistan'da, ölüleri anmak için dikildiği bilinen, sıralar halinde, ya da çepçevre dikili taşlar görülmüştür. Bunlara «balbal» denilir.

Bazan da, Anadolu'nun doğu bölgelerinde çok defa görüldüğü gibi, dikili taşların ne maksatla dikildiği unutulmuş, çevrelerinde birtakım halk masalları meydana gelmiştir. Çoğu zaman, bu gibi masallar, dikili taşları, şu veya bu sevdanın başarısızlığından sonra taş kesilmiş insanlar diye anlatır.

Dikili taşlar, yapılışlarına ve kullanılışlarına göre çeşitlidir. Eski Mısır'dan kalma dikili taşlar, tepeye doğru incelen, dörtköşe, yontulmuş taşlardır. Bunların üzerinde hiyeroglifle yazılar vardır. Firavun mezarlarının giriş yerlerine dikildiği için bir nevi nişantaşı, işaret taşı vazifesini görür, üstündeki yazıtlarda firavunun başarıları, hayatı anlatılır. Bu dikili taşlardan bir kısmı, depremlerde yıkılmış, yahut parçalanarak başka binaların yapılışında kullanılmıştır. Bazıları, kazılar sonunda, devrilmiş bir halde elde edilerek başka yerlere taşınmıştır. İstanbul'daki Sultanahmet Meydanı'nda, Paris'teki Concorde Meydanı'nda, Amerika'da bunlardan bulunmaktadır.

Edebiyatımızın ilk yazılı kaynaklarını teşkil eden Orhon Anıtları da, Asya'da, Orhon nehri kıyısında bulunmuş, dördü dar, dördü geniş olmak üzere sekiz yüzlü iki dikili taştır. Bunların üzeri geniş façatalarda Köktürk alfabesiyle, dar façatalarda Çin alfabesiyle yazılıdır. Kültigin ve Bilge Kağan'ın savaşlarını, milleti nasıl yücelttiklerini anlatır.

Bazı dikili taşlar ise başka maksatlarla dikildikleri halde, o maksat kaybolunca dikili taş haline girmişlerdir. İstanbul'un Fatih semtindeki Kıztaşı, aslında, tıpkı Londra'nın Trafalgar Meydanı'ndaki Nelson Anıtı veya Paris'in Vendôme Meydanı'ndaki anıt gibi, üzerinde heykel bulunan bir kaideydi, Çemberlitaş gibi, zamanla o da bir dikili taş halini almıştır.

Her Ev Kadınının Bilmesi Gereken Bir Konu: DİKİŞ

DİKİŞ kumaşı giyim eşyası haline getirmek üzere yapılan işlerin en önemlilerinden biridir. Bir elbise yapmak için kumaş, o elbiseyi giyecek kimsenin ölçülerine göre biçilir, teyellenip prova yapılır, düzeltilir, sonra da dikilir. Bir kumaşı, bu safhalardan geçerek elbise haline getirme işine «terzilik», bu işi yapanlara da «terzi» denir (Bk. Terzilik).

Bugün kadın ve erkek elbiseleri diken terzilerin yanı başında, hazır elbise yapan birçok fabrikalar açılmış, böylece giyecek ihtiyacını karşılamak için insanların bu işle kendileri uğraşmalarına pek lüzum kalmamıştır. Bununla beraber, bilhassa kadın elbiselerini, çoğunlukla, ısmarlama olarak, gene terziler yapar, ya da ev kadınları kendileri diker.

Ayrıca, düğme dikmek, etek bastırmak, sökükleri dikmek ve yama yapmak gibi günlük ev ihtiyaçlarını karşılamak için, kadınların dikişten anlamaları ve birkaç dikiş çeşidini bilmeleri gerekmektedir.

Dikişin Tarihi

Dokuma sanatı gibi dikiş de yazının icacından çok önceki çağlardan beri bilinen bir sanattır. Dokuma ile dikişten hangisinin daha önce bilindiği henüz kesin olarak belli değildir. Mısır medeniyeti kalıntılarından anlaşıldığına göre Eski Mısırlılar, dikiş dikmeyi öğrenmeden önce, bazı kumaş parçaları dokuyabiliyorlar, bunları ancak birbirine bağlıyarak giyecek hale getirebiliyorlardı. Başka tarihî araştırmalardan ise, bazı ilkel kavimlerin dokumayı bilmeden önce de hayvan postlarını dikişle birbirine ekliyerek giyecek haline getirdiklerini öğreniyoruz.

Endüstri çağı başlamadan önce aile fertlerinin bütün giyecek ihtiyacını, evlerdeki basit imkânlarla, ev kadınları karşılardı. Bitkilerin liflerini, koyunların yününü eğirerek bunları dokumaktan, dokunan kumaşı biçip dikerek elbise, çamaşır vs. haline getirmeye kadar birçok çeşitli işler bir ev kadınının göreviydi. XVIII. yüzyıl başlangıcında hızlanan endüstri faaliyetleri sayesinde kumaşların fabrikalarda dokunması, boyanması, hazırlanması mümkün oldu, daha önce elle yapılan halılar, yaygılar, örtüler fabrikalarda dokunmaya başlandı. Bugün evde yapılan dikişler bile, dikiş makineleri sayesinde, kadınlar için güç bir iş olmaktan çıkmış, zevk haline gelmiştir.

Dikiş dikmek için, her şeyden önce, dikiş makinesi, büyük bir makas, dikiş iğnesi, toplu iğne, teyel ipliği, ibrişim, yüksük, işaret almak için kuru sabun, ya da tebeşir, mezura (şerit metre), ütü gibi araçların sağlanması gerekir.

El Dikişi Çeşitleri

Teyel. — Biçilmiş kumaş parçalarını birbirine, geçici olarak, tutturmak, makinede dikmeden önce düzelecek bir yeri varsa sökmek kolay olsun diye kullanılan bir çeşit el dikişidir. Dikiş alanındaki tecrübeleri yeterli olmıyan kimseler bir kumaşı teyellemeden önce ölçüye göre iğnelemelidirler, çünkü teyelde kumaş kayarak pot yapabilir. Zamanla, el alışınca, iğnelemeden yapılan teyeller de düzgün olabilir. Bir elbisenin dikilişinde kullanılan teyeller genel olarak iki çeşide ayrılabilir. Bunlardan birincisi dikiş iğnesinin kumaşa aşağı yukarı aynı ölçüdeki aralıklarla batırılıp çıkarılmasiyle yapılan «düz teyel» dir. Bu çeşit teyel çoğunlukla karşılık alırken, işaret alırken, makineye çekilecek yeri belli etmek için ve bastırılacak kenarların kıvrılmasında kullanılır. Teyel çeşitlerinden ikincisi, dikiş iğnesinin kumaşa bir alttan, bir üstten olmak üzere, iki sıradan batırılıp çıkarılmasiyle yapılır. Bu çeşit teyel, kumaşların duble edilmesinde ve astarlanmasında kullanılır.

«Makine dikişi». — Elle yapılan bu dikiş çeşidine «makine dikişi» denilmesi, yüzden bakıldığında makineyle yapılan dikişe benzemesindendir. Bu dikiş, iğneyle kumaşa bir kere batıp çıktıktan sonra geriye dönerek ipliğin geçirildiği mesafenin ortasından tekrar batıp biraz ileriden çıkarak yapılır. Makine dikişi, dikiş makinesi bulunmadığı zaman iki kumaş parçasını birbirine sağlam olarak tutturmak için, ya da makineyle dikilmiş bir dikiş söküldüğü zaman elde tutturmak için kullanılır.

İğne Ardı. — «Makine dikişi» dikerken,

kumaşta, iğneyle batılıp çıkılan mesafenın mümkün olduğu kadar küçük olmasına dikkat edilmelidir. Bu yüzden makine dikişi çok el tutan, ağır ilerliyen bir el dikişi çeşididir. Çok uzun ölçüde bir yerin, sağlam olması için, makine dikişiyle dikilmesi gerekiyorsa o zaman bu dikiş çeşidinin daha sade, daha kolay olan ikinci bir şekli tercih edilir. Bu ikinci şekilde iğne kumaşa, birinci şekilde olduğundan daha seyrek mesafede batırılıp çıkarılır. Böylece daha çabuk ilerlemek mümkündür. Bu dikişe «iğne ardı» denir.

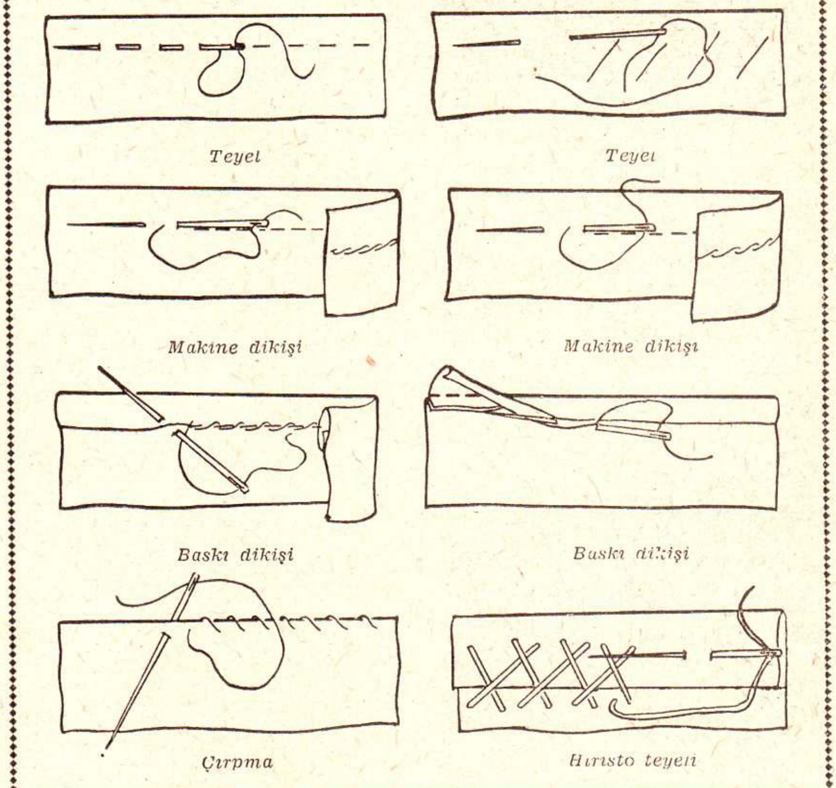
Baskı Dikişi. — Bir elbise dikilirken eteğin, kol ağızlarının, yakanın bastırılmasında, biyelenmesinde, astar kaplamada, duble etmede kullanılan dikişlerdir. Baskı dikişi ikiye ayrılır. Birinci şeklinde, kumaşın dışarıda kalacak ve görünecek olan tarafından iğneyle bir, iki iplik alınır; içte kalan kıvrılmış tarafından ise, biraz daha çok alınır, böylece ilerlenir. Baskı dikişinin bu şekli, yapılması daha kolay olduğu için çoğunlukla tercih edilirse de iç görünüşü temiz değildir, her işe gitmez.

Baskı dikişinin ikinci şekli daha çok dikkat ve zaman ister, fakat buna karşılık daha temiz olduğundan ince kumaşların bastırılmasında, kol ağzı, biye kenarı gibi görünebilecek yerlerin bastırılmasında tercih edilir. Baskı dikişinin bu ikinci şekline «gizli dikiş» de denir. Bu, iğneyle kumaşın dıştan görünen kısımdan bir, ya da iki iplik alarak, kumaşın içeri doğru kıvrılmış kısmının ise tekrar içeri kıvrılmış dar kenarından yarım santim alarak yapılır.

Çırpma. — Bir elbise dikilip bittikten sonra dikişlerin içinde kalan kesilmiş kumaş kenarlarını, etek baskısı için içeri kıvrılmış olan etek ucunu temizlemek üzere kullanılan bir dikiş şeklidir. Makasla kesilmiş olan, bu yüzden iplik atan kumaşların saçaklanmasını önler. Çırpma iplik kumaşın kenarından dolaşacak şekilde, dikiş iğnesini tersten yüze doğru geçirerek yapılır.

Hıristo teyeli. — Kumaş kenarını kabarıklık yapmıyacak şekilde bastırabilmek için kullanılan bir çeşit baskı dikişidir. Bazı kalın kumaşlardan yapılmış olan elbise, ceket ve mantoların eteklerini bastırmakta, astarlara yapılan pensleri tutturmakta kullanılır. Bu dikiş, iğneyle kumaşta sağdan sola doğru birkaç iplik aldıktan sonra bastırılacak kenardan da sağdan sola doğru birkaç iplik alarak yapılır.

BAŞLICA EL DİKİŞİ ÖRNEKLERİ

Makine Dikişi

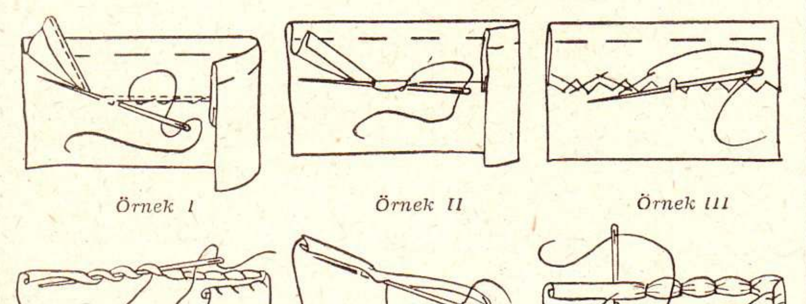
Giyim eşyalarının dikilmesi için kullanılan en elverişli araç dikiş makinesidir. Bu makineyle dikilen dikişler hem el dikişinden daha sağlam olduğundan, hem de daha az vakit aldığından çoğunlukla tercih edilir.

Dikiş makinesini kullanabilmek için önce bu makineye iplik geçirmesini öğrenmek gerekir. Makinenin birçok bölümlerinden geçen ipliğin ilk ucu, makinenin tepesindeki bir çubuğa takılı makaradır, öbür ucu makine iğnesinin gözünden geçirilir. Bilindiği gibi, makine dikişi iki iplikle dikildiğine göre ikinci iplik bir makine masurasına sarılır, bu masura, makinedeki mekiğe takılır (Bk. Dikiş makinesi). Masuradaki ipliğin ucu makine iğnesinin bir kere hareket ettirilmesiyle yukarı çekildikten sonra bu ucla, iğneye geçirilmiş olan ipliğin ucu, makine ayağının arkasına alınır. Bu hazırlıkları yaptıktan sonra dikilecek kumaş makinenin gövdesiyle ayağı arasına yerleştirilir ve dikişe başlanır.

Dikiş dikilirken dikkat edilecek en önemli nokta kumaşı geriye doğru iterken pot yapmamasını sağlamak, makine ayağının mümkün olduğu kadar düzgün bir sıra takip etmesini göz önünde bulundurmaktır. Makine dikişinin düzgün olması için gözle makine iğnesini değil, makinenin ayağını kollamak gerekir. Kumaşta makinenin çekileceği yeri, hattı belli eden işaret teyeli, iki çatal şeklinde olan makine ayağının bu iki çatalı arasındaki boşluktan görülmelidir.

Dikilen giyim eşyasının çeşitine, kumaşının cinsine göre makine dikişinin sık, ya da seyrek aralıklı olması isteniyorsa bu, makinenin üzerindeki bir düğmeyle ayarlanır. Bundan başka, bazı makine çeşitleriyle, makine dikişinin dışındaki el dikişlerinin de

BASKI ÖRNEKLERİ

yapılması mümkündür. Bu çeşit makinelerin el dikişi örnekleri yapmasını sağlıyan birçok ek bölümleri vardır. Hattâ son zamanlarda yapılmış olan dikiş makineleriyle ilik örmek, işlemeler yapmak, düğme dikmek bile mümkündür. Bunlardan başka, ayakkabı, çizme, şemsiye, halı diken özel dikiş makineleri de vardır.

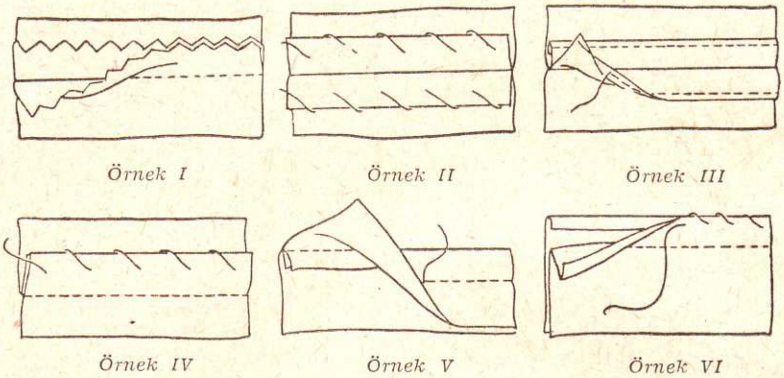
Dikişte Diğer İşler

Sürfile. — Makasla kesilmiş kumaş kenarlarının iplik atmasını, saçaklanmasını önlemek için bu kenarların temizlenmesine «sürfile yapmak» denir. Kumaşın cinsine, giyecek eşyasının şekline göre yapılan sürfilelerin birçok çeşitleri vardır. En basit sürfile, «sürfile makası» denilen, keskin ağzı zikzak biçiminde girintili çıkıntılı olan bir makasla yapılır. Bu makasla kesilen kumaşın kenarı zikzak olduğundan iplik atmaz. Bu çeşit sürfileler daha çok poplin, jerse, tafta gibi sıkı dokunuşlu kumaşlar için iyidir. Keten gibi seyrek dokunuşlu olan, bu yüzden çok iplik atan kumaşlara pek faydası olmaz. Seyrek dokunmuş kumaşların çırpma ile temizlenmesi daha uygun olur. Kumaş çok kalın değilse sürfile yapılacak olan iki kenar beraber tutularak çırpma ile temizlenebilir. Sürfilenin bu şekli daha az el tuttuğundan çoğunlukla tercih edilir.

«Çift dikiş» denilen bir başka çeşit sürfile, çoğunlukla, iç çamaşırı, blûz, pijama, çocuk elbiseleri gibi sık yıkanan giyecekler için daha uygun olur. Bu çeşit sürfilede kumaşın iki kenarı önce tersten birleştirilerek makinede dikilir; sonra bu kenarlar içeride kalacak şekilde kumaş çevrilir, yüzden tekrar makine çekilir. Böylece, iplik atan kesilmiş kenarlar örtülmüş olur, yıkanmalarda, hırpalanmada, ütüde kumaş iplik atmaz.

Çırpma ile yapılan başka bir sürfile çeşidi daha vardır. Bu, kenarların ucunu incecik içeri büktükten sonra bir arada tutarak çırpma ile dikmekle yapılır ve çok iplik atan ince kumaşlar için uygundur.

SÜRFİLE ÖRNEKLERİ

Örnek I *Örnek II* *Örnek III*

Örnek IV *Örnek V* *Örnek VI*

Baskı. — Bir giyeceğin, biçimine ve çeşitine göre, eteği, kol ağızları, önü iki parçadan meydana geliyorsa bu parçaların kenarları, sofra ve masa örtüleri, el havluları, perdeler, mendiller, eşarplar gibi eşyaların da kenarları içeri doğru kıvrılır, dikişle tutturulur. Buna «baskı» denir. Baskı da sürfile gibi bastırılan şeyin cinsine, biçimine göre değişir (941. sayfadaki resimlere bk.)

1. örnek: Daha çok elbise eteklerinin bastırılmasında kullanılan bir baskı şeklidir. Bunun için önce, kumaşın makasla kesilmiş kenarı iplik atmasın diye, ince bir «makine dikişi» ile kıvrılır, böylece temizlenmiş olur; sonra, eteğin boyunu gösteren işaretten içeri kıvrılan kenar, baskı dikişi ile eteğe tutturulur.

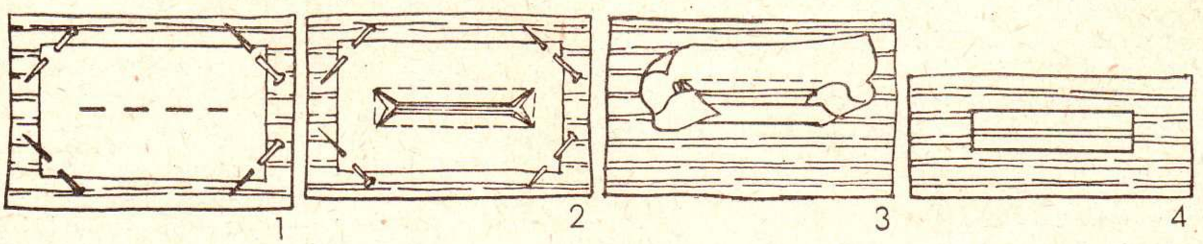
2. örnek: Kumaş kalınsa, eteğin ucuna çekilen makine kumaşın yüzünden belli olan bir kabarıklık meydana getiriyorsa, kumaşın ucu makinede dikilmeden içeri kıvrılır, baskı dikişinin «gizli dikiş» denilen ikinci şekliyle bastırılır.

3. örnek: Kalın kumaş kenarlarının bastırılması için hıristo teyeli yapılıyorsa, bu dikişi yapmadan önce, kumaşın kenarı sürfile makası ile kesilerek temizlenmelidir; bu yapılmazsa iplik atar, saçaklanır. Hıristo teyeli ile etek, veya her hangi bir kumaşın kenarı bastırılırken kumaşın içeri kıvrılan bölümünden çokça iplik almaya, buna karşılık dışarıdan görünecek bölümünden elden geldiği kadar az iplik almaya dikkat etmelidir.

Bu üç baskı örneği çoğunlukla giyim eşyaları için kullanılır. Mendil, eşarp, örtü kenarlarının bastırılmasında kullanılan baskılar da vardır. Bunları da gözden geçirelim.

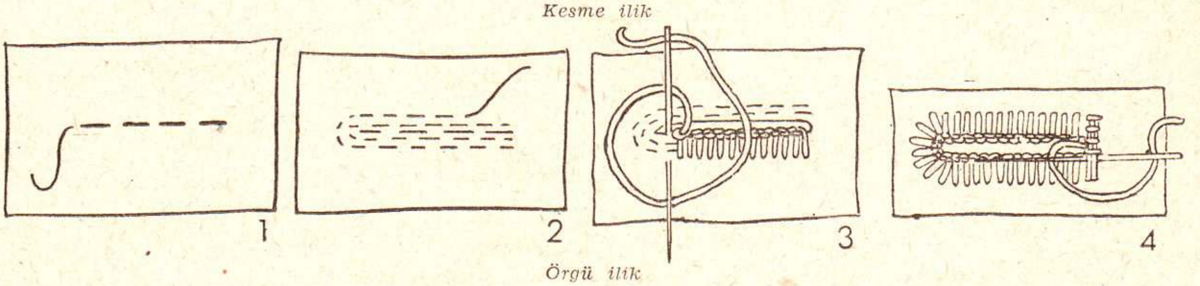
4. örnek: Kumaş kenarı işaret parmağiyle başparmak arasında büküldükten sonra çırpma dikişiyle bastırılır.

BAŞLICA İLİK ÖRNEKLERİ

1 2 3 4

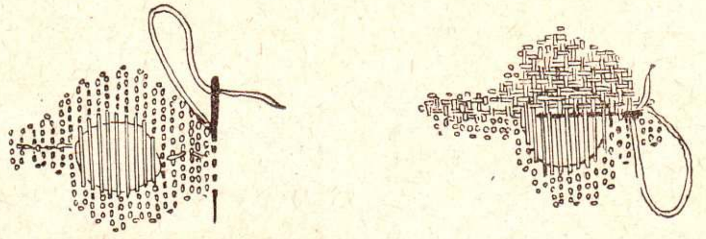
Kesme ilik

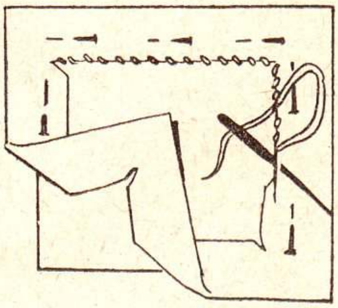
1 2 3 4

Örgü ilik

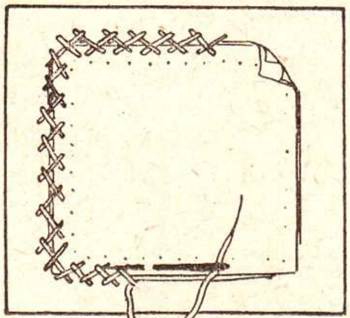
ÖRGÜ VE YAMA NASIL YAPILIR

Örmede dikkat edilecek en önemli nokta iğnenin, daha önce yapılmış sıraların bir altından, bir üstünden geçirilmesidir.

Yamanın yüzden görünüşü

Yamanın tersten görünüşü

5. örnek: Kumaş kenarı, gene elde büküldükten sonra gizli baskı dikişiyle bastırılır.

6. örnek: Daha çok işlemeli örtü kenarlarına uyan süslü bir baskıdır. Kumaşın kenarı kalınca büküldükten sonra ipliği soldan sağa doğru giden bir yarım daire şeklinde tutmakla, iğneyi kumaşın tersinden yüzüne doğru batırıp ipliğin yarım dairesinin içinden geçirmekle yapılır. Böylece bir düğüm meydana gelir. Bu düğüm iyice sıkılırsa kumaşın kenarı, dilim dilim olur.

İlik Nasıl Yapılır

İlikler «kesme ilik», «örme ilik», «atkı ilik» olmak üzere üç türlüdür. Bu ilik çeşitleri giyim eşyasının, kumaşın cinsine göre seçilir.

1. — Kesme ilik: Önce kumaşta iliğin açılacağı yer teyelle işaretlenir. Sonra aynı kumaştan dik dörtgen biçiminde bir parça kesilerek, işaretin üzerini kaplıyacak şekilde, kumaşa toplu iğnelerle dört kenarından tutturulur (Şekil: a). Kumaş, üzerine konmuş olan dik dörtgen parça ile birlikte ilik yerinden kesilir. Bu kesiğin etrafına makine çekilir (Şekil: b). Makineyle kumaşa tutturulmuş olan ek parça ilik kesiğinden içeri tıkılır, kumaşın tersine baskı dikişiyle bastırılır (Şekil: c). Daha sonra iliğin, kumaşın yüzünden ütülenerek düzgün olması sağlanır (Şekil: d).

2. — Örme İlik: Çoğunlukla iplik atan seyrek dokunuşlu kumaşlarda kullanılır. Önce kumaşta iliğin açılacağı yer teyelle işaretlenir (Şekil: a). İlik yeri makasla kesilmeden önce işaret teyelinin etrafı, ince ve sık bir teyel dikişiyle bir iki sıra doldurulur (Şekil: b). Sonra ilik yeri makasla kesilerek açılır, etrafı bir çeşit sarma dikişi olan ilik örgüsü ile doldurulur. Bu örgü, mendil, eşarp kenarlarının bastırılmasında kullanılan düğümlü baskıya benzer (baskı örneklerinden altıncısı). Buna göre, iplikle soldan sağa doğru dönen bir yarım daire yapılır, iğne, ilik kesiğinin içinden geçirilmek üzere kumaşın tersinden yüzüne doğru batırılarak yarım dairenin içinden geçirilip ilik kesiğinin ağzına doğru çekilir. Böylece, ilik ağzında bir düğüm meydana getirilir. Baskı dikişlerinin altıncı örneğinde görülen düğümlü dikişten farklı olarak ilik örgüsü, mümkün olduğu kadar birbirine yakın mesafelerde yapılmalı, düğümler kumaşı büzmemelidir. Bir de iğnenin kumaşa her seferinde aynı hizadan batmasına dikkat etmelidir (Şekil: c). İlik kesiğinin ağzı örülerek kapatıldıktan sonra düğmenin dayanacağı köşeye, birkaç iplik atılarak, bunların üzeri gene iplikle sarılarak bir köprü yapılır, böylece iliğin sağlam olması sağlanır (Şekil: d).

3. — Atkı ilik: Çoğunlukla eteklik bellerine, yaka uçlarına, içinden kemer geçirmek üzere elbise bellerine yapılır. Bunun için, önce kumaşa, istenilen mesafede, iğneyi yukarıdan aşağıya batırmak suretiyle üst üste birkaç iplik geçirilir (Şekil: a). Sonra, örme ilikte olduğu gibi, bu ipliklerin üstü, iğneyi kumaştan geçirmeden, sık bir örgü ile sarılır (Şekil: b). İpliklerin yukarıdan aşağı doğru doldurulması bittikten sonra iğne kumaşın tersine geçirilerek iplik düğümlenir (Şekil: c).

Düğme Dikmek

Delikli bir düğmeyi kumaşa dikmek kolay gibi görünürse de bu konuda dikkat edilmesi gereken bazı incelikler vardır.

Düğmeler iki delikliyse bunlar, iğnenin bir delikten aşağıdan yukarı, ötekinden yukarıdan aşağı geçirilmesiyle, bunun beş altı kere tekrarlanmasiyle dikilir. Dört delikli düğmeler ya her iki delikten geçen iplikler birbirine paralel olacak şekilde, ya da çaprazlamasına birbirini kesecek şekilde dikilir.

Her iki çeşit düğmelerin de dikilmesinde dikkat edilecek başlıca nokta düğmelerin kumaşa sımsıkı yapıştırılmamasıdır. Çünkü bu durumda düğme ilikten geçirildiği zaman kumaşta pot yapar. Bunu önlemek için en iyi çare, ipliği düğme deliklerinden geçirmeden önce deliklerin üzerine ya bir kibrit çöpü, ya da bir toplu iğne koymak, düğmenin dikilmesi bittikten sonra bunu ipliğin altından çekmektir. Bir de, ipliği deliklerden üst üste beş altı kere geçirdikten sonra iğneyi kumaşın tersinden düğmenin dibine çıkarmak, düğmeyi kumaşa tutturan ipliklerin etrafından birkaç kere dolıyarak sarmak hem düğmenin sağlamlaştırılmasını, hem de düğme ile kumaş arasında ilik geçirilecek yer bırakılmasını sağlar.

Fermuvar Nasıl Dikilir

Giyim eşyalarının baştan rahatça geçebilmelerini sağlamak üzere bırakılan açıklıkları, giyindikten sonra kapıyabilmek için fermuvar kullanılır. Fermuvar giyim eşyasına dikilmeden önce dikileceği yer, incecik olmak üzere, içeriye doğru kıvrılıp üstünden makine çekilir. Sonra içeri kıvrılan kumaş kenarı iplik atmasın diye ya sürfile ile temizlenir, ya da sürfile makası ile kesilir. Fermuvar, rahatça dikilebilmesi için, açık olmalıdır. Kumaşa yerleştirilirken, açılan ucunun yukarı, kapalı ucunun aşağı getirilmesine dikkat etmelidir. Önce fermuvarın bir yanı kumaşın bir yanına tersinden, yalnız dişlerin dışarıdan görünebileceği şekilde, toplu iğnelerle yerleştirilir, sonra teyellenir. Bir yanı böylece tutturulduktan sonra fermuvar kapatılır, öbür yanı da, kaymamasına dikkat edilerek, kumaşın karşı yanına teyellenir. Düzgün olarak yerleştirilmiş fermuvar, sık aralıklı ince bir el dikişiyle, daha önce çekilmiş olan «makine dikişi» nin dibinden dikilir. Bu şekilde el dikişiyle diki-

DÜĞME NASIL DİKİLİR

Düğme, deliklerinin üzerine bir kibrit çöpü yerleştirerek dikilirse daha kolay iliklenir.

len fermuvarlar çok sağlam olmamakla beraber giyim eşyası eskidiği zaman sökülüp başka bir yere dikilebildiklerinden daha çok tercih edilirler. Fermuvarın sağlam olarak tutturulması isteniyorsa el dikişi yerine makineyle de dikilebilir. Bu durumda ilk çekilen makineye lüzum kalmaz; fermuvarın dikileceği açıklığın iki yanı içeri kıvrıldığı zaman teyelle tutturulur.

Yırtıkların Yamanması ve Örme

Giyim eşyalarındaki yırtıklar, aşınmalar iki türlü tamir edilebilir. Bunlardan biri kumaşı kendi ipliğiyle örmek, ikincisi mümkünse aynı kumaşın bir parçasiyle yamamaktır. Örme, daha çok aşınarak incelmiş, erimiş olan dirsek ve diz yerlerinin tamirinde, yama ise bir yere takılarak yırtılmış olan giyeceklerin, örülemiyecek kadar büyük yırtıkların tamiri için kullanılır.

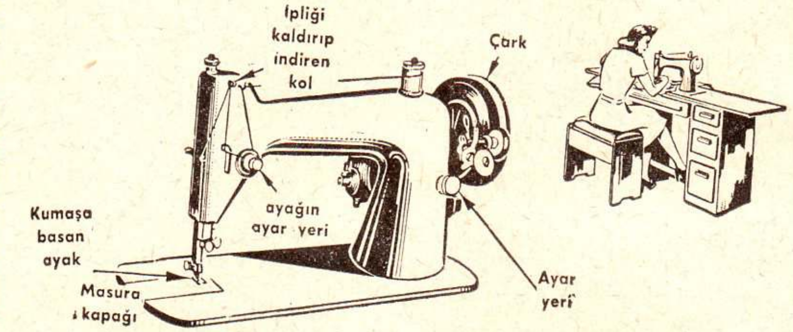
Örme. — Kumaşta açılmış olan bir deliğin örülmesi için önce, aynı kumaşın iplik atan kenarlarından birkaç sıra iplik çekilir, örgüde kullanılır. Bu şekilde örülen yırtıklar, başka her hangi bir iplikle örülenlerden çok daha az belli olur. İplikler böylece hazırlandıktan sonra dikiş iğnesiyle, ince ve sık aralıklı bir dikişle yırtık yer bir sıra yukarıdan aşağı, ikinci sıra aşağıdan yukarı olmak üzere, doldurulur. Dikiş sıraları birbirine mümkün olduğu kadar yakın olmalıdır. Yalnız deliğin üstü değil, deliğin bir iki santim çevresi de örülürse tamir daha sağlam olur. Yukarıdan aşağı, aşağıdan yukarı doğru yapılan dikiş sıraları bitince, bu sefer, sağdan sola, soldan sağa doğru yapılan sıralara başlanır. Bu sıralar yapılırken dikkat edilecek en önemli nokta iğnenin, daha önce yapılmış olan sıraların bir altından, bir üstünden geçirilmesidir.

Yama. — Kumaşın bir parçası kullanılırsa yama az belli olur. Eğer aynı kumaştan bulunamazsa kumaşın renginde başka bir parça da kullanılabilir. Yama yapmadan önce kumaşın yırtılmış, delinmiş olan kısmının etrafındaki iplikler makasla kesilerek temizlenmelidir. Yırtık büyükse kumaşın bu kısmı, bir kare biçiminde kesilerek çıkarılır. Sonra kesilen kenarlar bir iki milimetre kadar kumaşın tersine döndürülerek kıvrılır, teyellenir. Kenarları düzgün olarak kıvrılabilmek için karenin köşeleri çıtlatılmalıdır. Deliği örtecek olan yama parçası kumaşın tersine toplu iğnelerle yerleştirilir. Bu parça, kesilerek açılmış olan kareden bir, iki santim daha büyük olmalıdır. Yama parçası kumaşın yüzünden, ince bir baskı dikişiyle kumaşa tutturulan yama parçasının kumaşın tersinde kalan kenarları ise hıristo teyeliyle bastırılır. Bu dikiş parçanın hem bastırılmasını, hem de saçaklanmamasını sağlar. Yama parçası çok iplik atan bir kumaştan alınmışsa içeride kalan kenarların kıvrılarak bastırılması daha uygun olur.

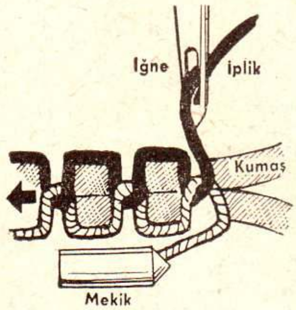
DİKİŞ MAKİNESİ

Düzgün ve çabuk dikiş dikmek için kullanılan bir makinedir. Makinenin esası, gözü ucunda olan ve dikey durumda bulunan bir iğnedir. Bu iğne, dikilecek kumaşın altına geçen ipliği orada ikinci bir iplik halkadan geçirdikten sonra geri çeker, böylece

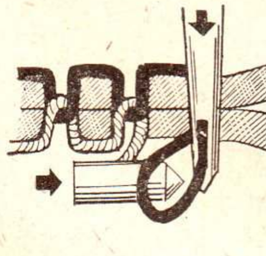
BİR DİKİŞ MAKİNESİNİN KISIMLARI

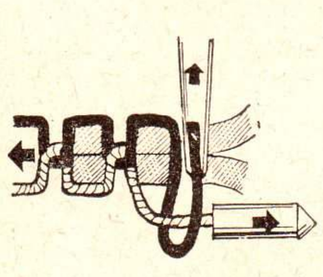
MAKİNE NASIL DİKER

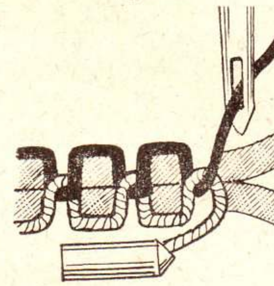
Dikiş makinesinin dikişi iki ayrı iplik, bir iğne, bir de mekikle meydana gelir.

İğne aşağıya inerken kumaşı deler, ucundaki iplikte bir ilmik meydana getirir.

İkinci hareket bu ilmiğin içinden mekiğin geçmesidir. Şimdi iğne ipliğiyle mekik ipliği birleşmiştir.

İğne yukarıya çıkarken kendi ipliğini de çeker, böylece iki iplik iyice sıkışır.

dikiş dikilmiş, nakış işlenmiş olur.

Makineyle dikiş dikmek fikrini ortaya ilk atan Charles F. Weisenthal adında bir İngilizdir. 1755'te makinenin çeşitli parçaları üzerinde çalışmalarda bulunup bunların beratını alan Weisenthal, işe yarar bir makine yapmaya çalışırken başkaları da aynı yolda çalışmalara başladılar. 1790'da İngiltere'de Thomas Saint, 1804'te Amerika'da Stone ile Handerson da dikiş makinesi plânları üzerinde çalıştılar. Hattâ kaba-saba birer makine de yaptılar. Fakat, kullanışlı olmıyan bu makinelerin hiçbiri işe yaramadı.

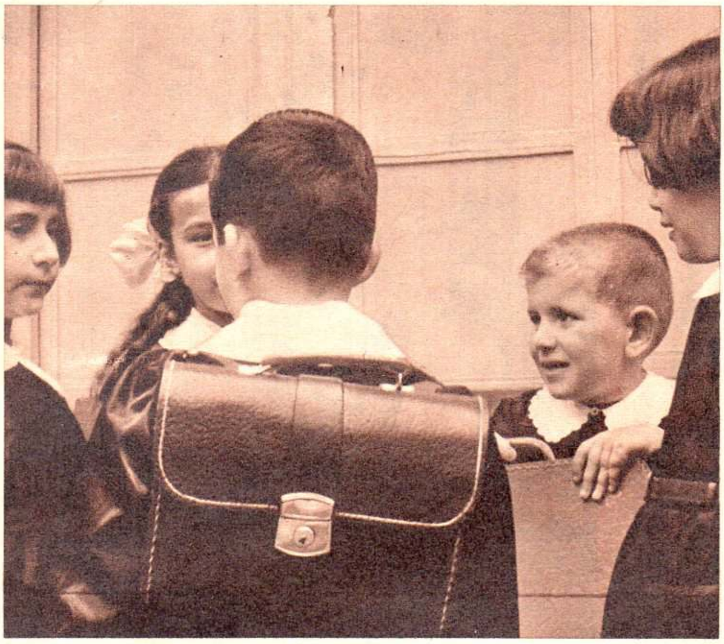
En sonunda, 1830'da Fransa'da Thimonnier bugünkü dikiş makinelerine benziyen bir makine yapmayı başardı. Makine tamamen tahtadandı. Büyük bir ilgi gördü, 1841'e kadar 80 makine yapıldı. Bunlarla orduya elbise dikiliyordu. Fakat halk bu makinelere tahammül edemediğinden ayaklandı, 80 makineyi de kırdı, döktü. Az kalsın Thimonnier de öldürülüyordu.

Thimonnier 1850'ye doğru madenden yeni bir makine yaparken, Amerika'da Walter Hunt, Allen B. Wilson gibi kimseler de dikiş makinesinin çeşitli parçaları üzerinde yeni yeni buluşlar ortaya koydular. Binlerce berat alındı. Yalnız, o devre göre en kullanışlı makineyi Amerika'da Elias Howe ile İsaac Singer yaptılar. Makinenin başarısı yüzünden iki taraf birbirini kendi plânını kopya etmekle suçlandırdı, mahkemeye düştüler. Sonunda, Singer ile Howe anlaştı, Howe'nin beratını da Singer satın aldı. Singer'in bu makinesi zamanla geliştirildi. El ile çalıştırılırken ayakla, elektrikle çalıştırıldı, dikiş ve nakıştan başka ilik, düğme diken makineler de yapıldı.

DİKİT (Bk. SARKIT, DİKİT).

ÇOCUK

HAYATIN TEMEL TAŞI — Beşikten okula kadar geçen zaman içinde çocuğun birçok özellikleri şekillenir. Bu bakımdan, çocukluk hayatın temel taşıdır. Ondan sonra yeni bir devre, okul çağı başlar.

BAYRAM — Çocukluk günlerinin unutulmaz hâtıraları arasında bayramlar en önemli yeri tutar. Millî renklerle süslü bu köşedeki çocuk bayram sevincini parlak bakışlariyle ne güzel canlandırıyor!

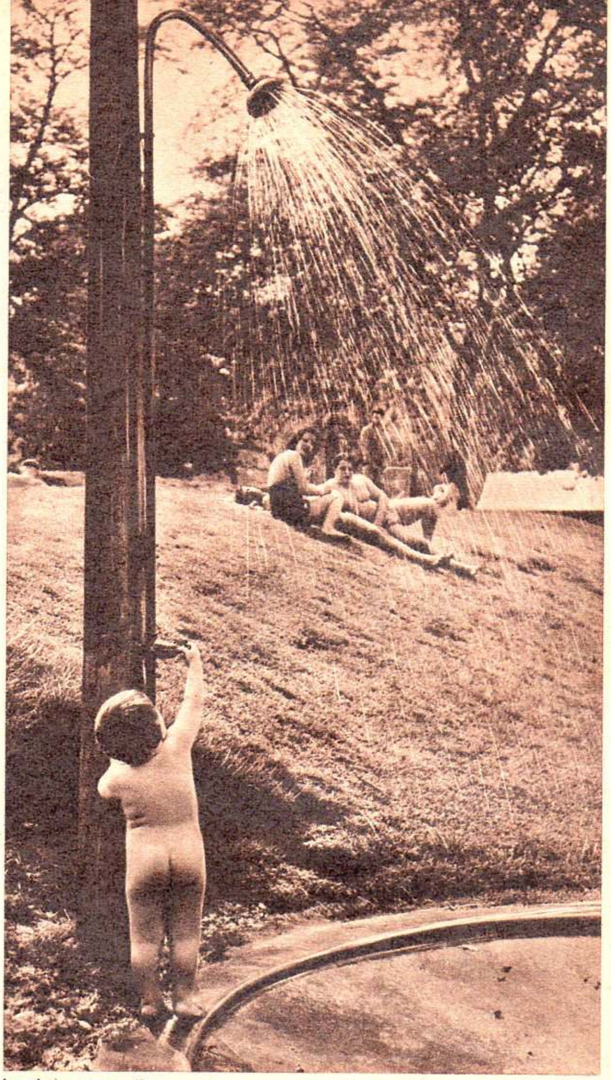

ÇİÇEK GİBİ — Boyunca papatyalar arasında oyuna dalan bu güzel kızın kendi de çiçeğe benzemiyor mu? Çocukların en mesut zamanları Tabiat Ana'nın kucağında geçen dakikalardır.

ÇİNLİ ÇOCUK — Nüfusu gibi çocuğu da en bol olan memleket Çin'dir. Bu küçük Hongkong'lu, babasının olmadığı bir sırada dükkânı bekliyor.

İNGİLİZ ÇOCUĞU — Anne ve babası güneşlenirken duşu açarak muziplik yapan şu İngiliz çocuğunun hayatı yandaki resimde gördüğünüz durgun Çinli çocuğun hayatından ne kadar farklı!

AFRİKALI ÇOCUKLAR — Onların hayatı dünyanın başka yerlerindeki çocukların hayatından çok farklıdır. Pek çoğu bakımsız, sefildir. Resimde bir bakan olan babalarını selâmlıyan Liberya'lı çocuklar görülüyor.

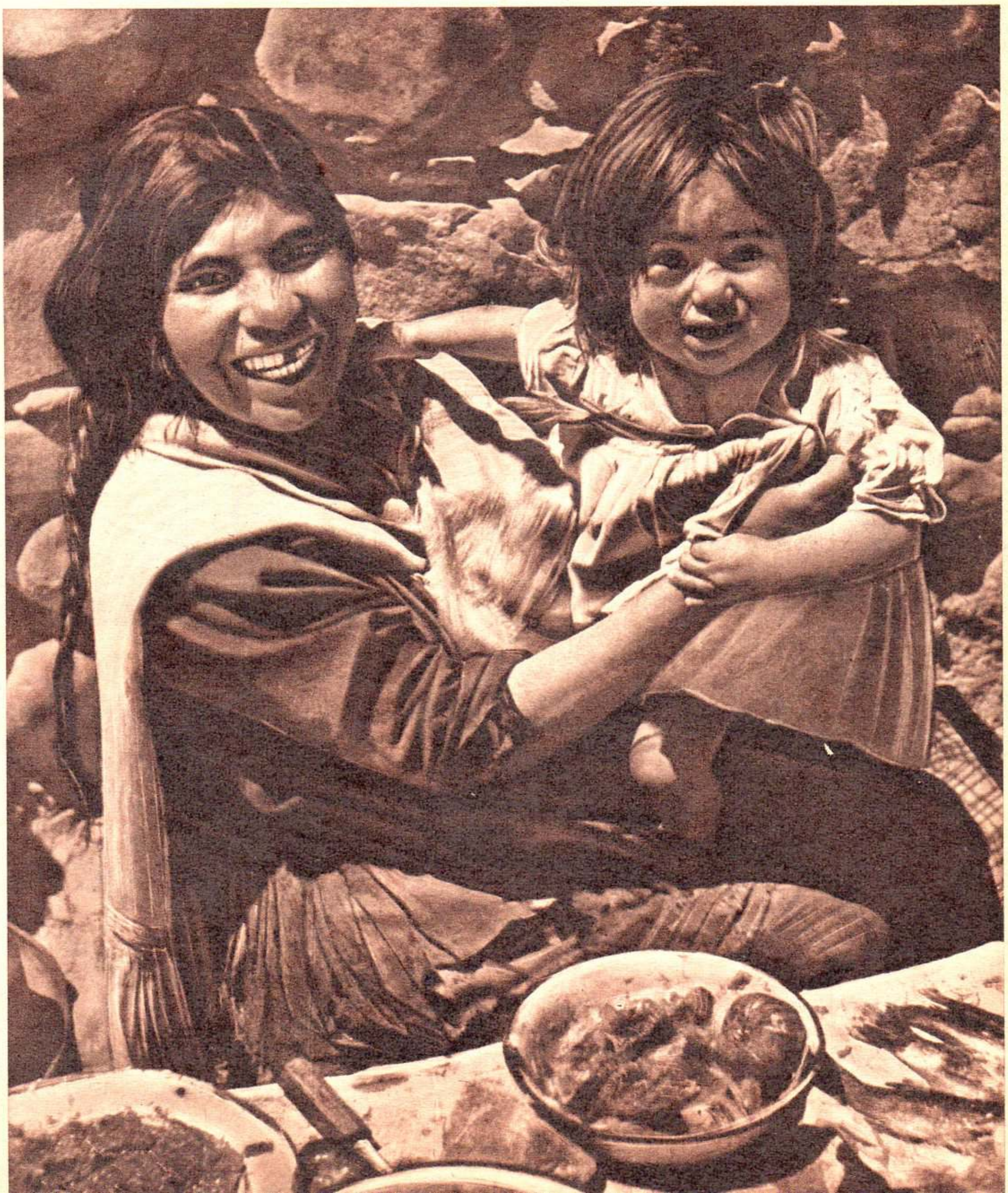

HİNTLİLER — Dünyanın bütün çocukları gibi Hint çocukları da sevimli, şirindir. İşte güneşte oynaşan üç küçük Hintli çocuk.

BOLİVYA — Annesinin kucağında sofranın başına geçen bu Bolivyalı küçük sevimli yavru hayatından pek memnun görünüyor.

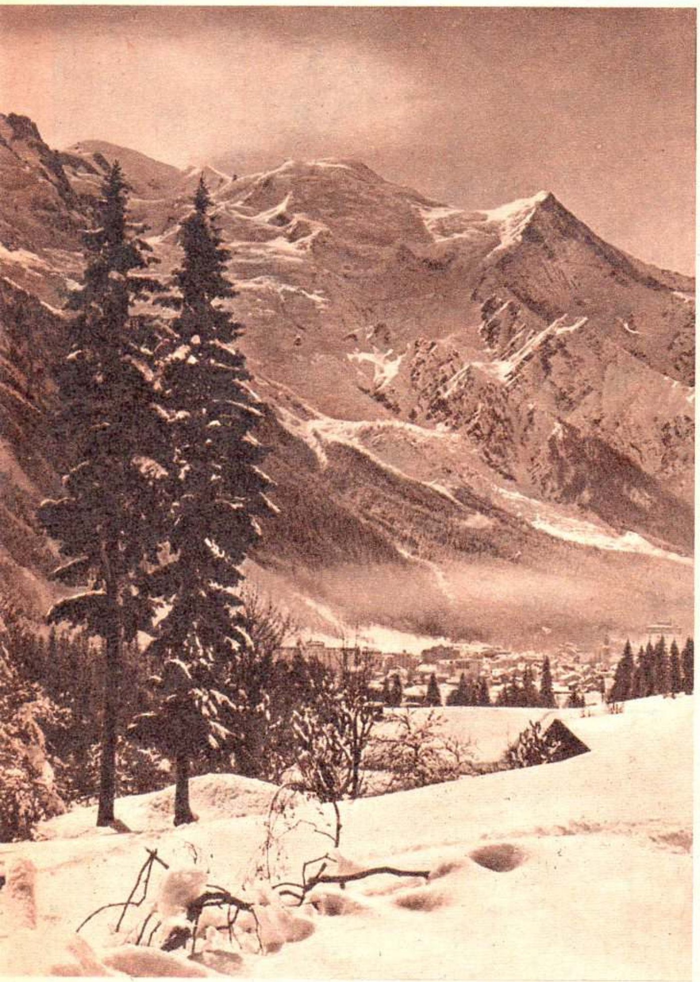

Dağ ve Dağcılık

İnsanlığın yenmek için büyük gayret sarfettiği tehlikeli tabiî engeller

KARAKURUM DAĞLARI — Kişmir'in kuzeyini çevreliyen Karakurum Dağları Himalaya'ların en sarp kesimlerinden biridir. Resimde kayalıkların üstüne kurulmuş tarihî bir kale ile dağların eteğinden akan İndus Nehri görülüyor.

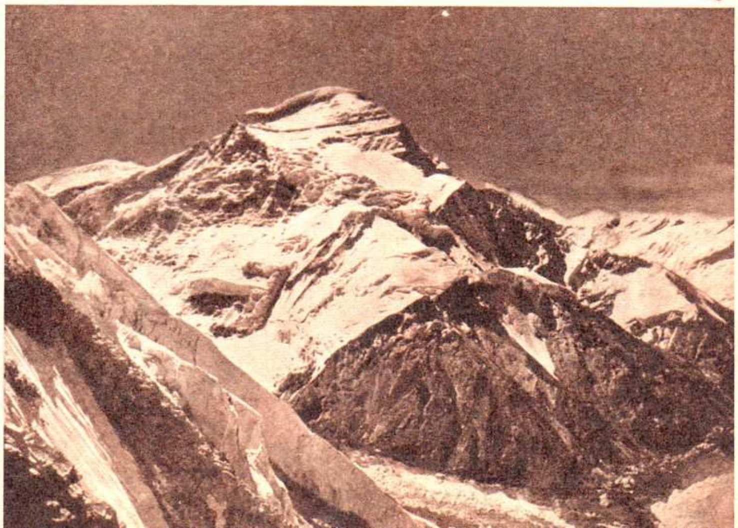

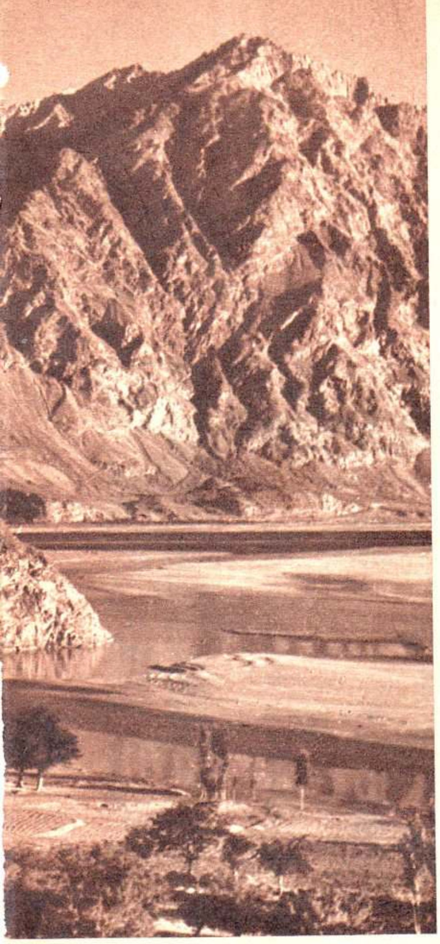
MONT BLANC — Avrupa'nın en yüksek yeri olan Mont Blanc Tepesi aynı zamanda kıtanın kış sporları merkezidir. Resimde tepenin eteğindeki Chamonix kasabasının karlar altındaki manzarasını ve meşhur tepeyi görüyorsunuz.

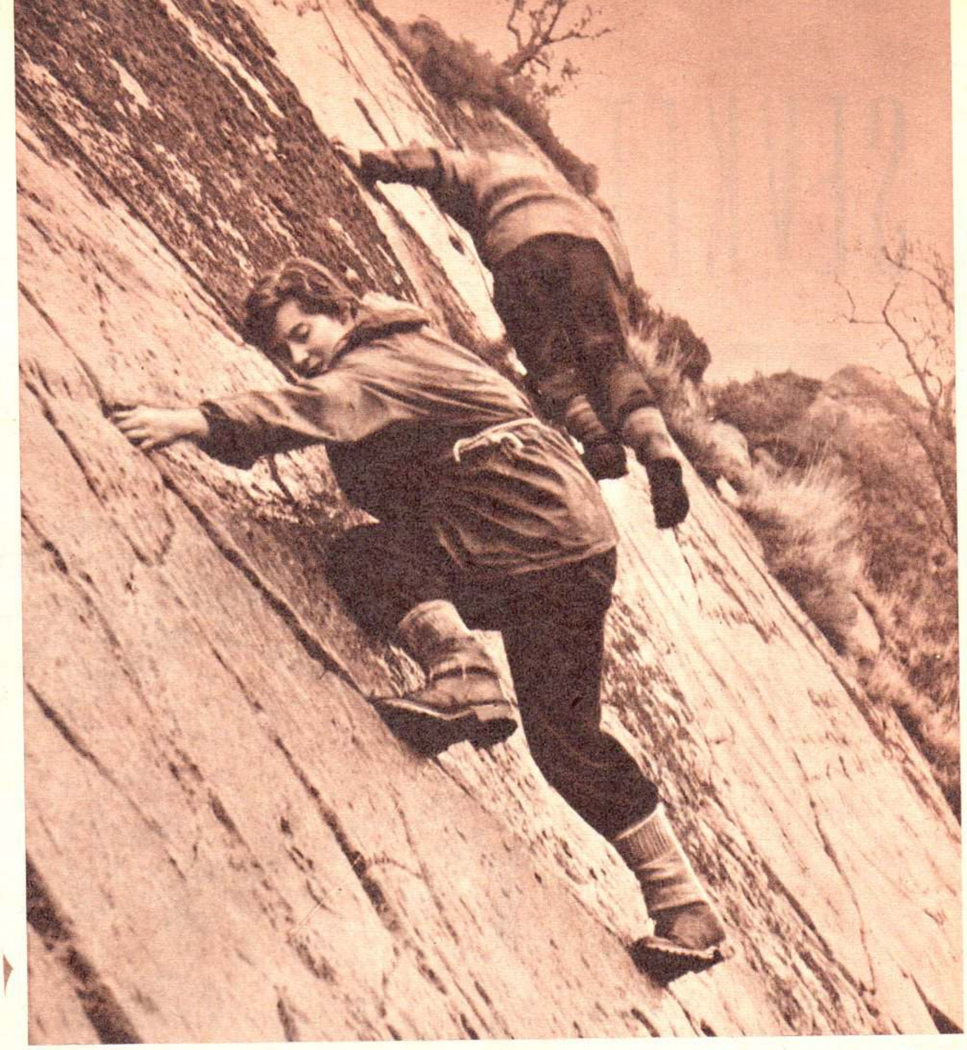

TELEFERİK — İsviçre'nin sarp dağlarına turist ve sporcuları teleferikler taşır.

CO-OYU — Bu tepe Everest'ten sonra dünyada beşinci gelir (8000 m.)

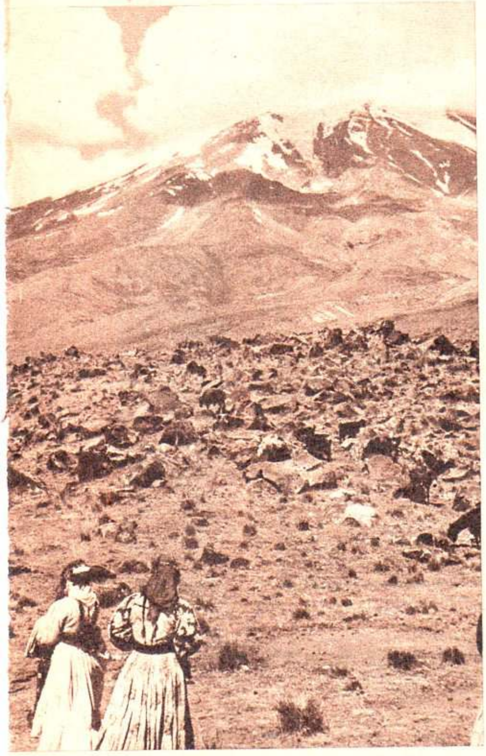

KAYALIK — Dağcılık eğitimi yapan öğrenciler bir kayalığa tırmanıyorlar.

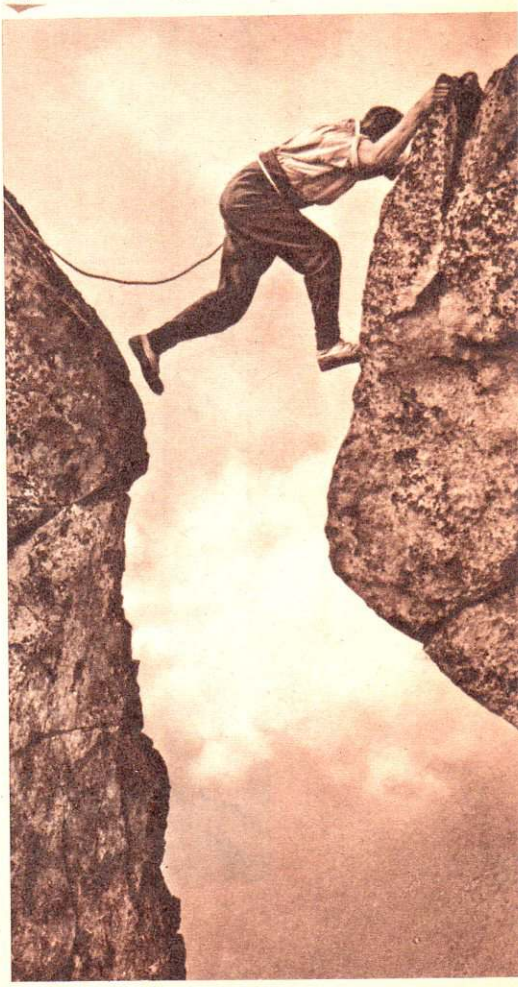
AĞRI DAĞI — Dünyanın sayılı dağları arasında yer alan Ağrı Dağı Türkiye'nin en yüksek yeridir, yüksekliği 5.165 m.

TEHLİKELİ — Bu derece sivri yerlerden inmenin tek yolu tepeye atılan bir kemende tutunarak kaymaktır.

GEÇİT — Bütün tehlikelerine rağmen dağcılıkta insanları çeken bir taraf var.

ŞEVKET DAĞ

Ressam Şevket Dağ tarihî değeri olan mimarlık eserlerimizin tablolarını yapmakla tanınmıştır. Resimde «Rüstem Paşa Camii Methali» adlı tablosu görülüyor.

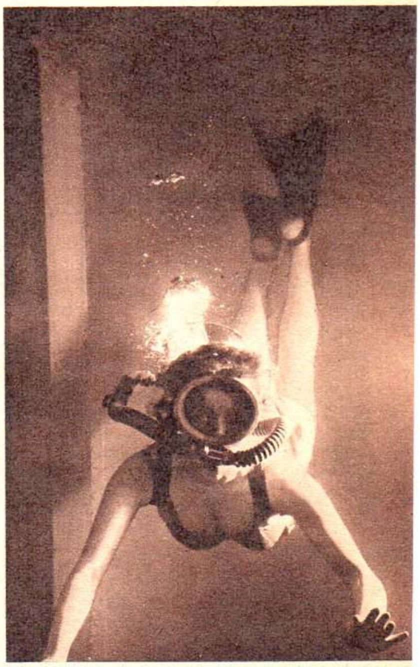
DALGIÇ ve DALGIÇLIK

Çok eski çağlardan beri çeşitli maksatlarla dalgıçlık yapılır. Zamanımızda spor maksadiyle de dalgıçlığa başlanmıştır. Yukarıdaki resimde Amerika'lı dalgıçlar görülüyor. Resmin sağındaki kadın Manş'ı deniz altından geçmeye karar vermiş ve bunun için muhtelif tarihlerde birçok denemeler yapmıştır.

Dalgıçlık insanı son derece yıpratan güç bir meslektir. Denize düşen değerli eşyayı bulmak, gemi batıklarını parçalayıp çıkarmak da dalgıçların vazifesidir...

Batıda dalgıçlığı esas alan bazı gösteriler yapılır. Resim Londra'nın tanınmış Windmill Tiyatrosu'nda özel bir akvaryum içinde dans eden bir artisti gösteriyor.

Deniz altının incelenmesi işinde çalışan balık adamlar özel fotoğraf makineleri ve fener taşır.

DANİMARKA

KOPENHAG — Danimarka'nın başkenti, memleketin başlıca kültür merkezidir. Sanat tarihinin bir çok değerli eserlerinin bulunduğu müzeler vardır. Resimde şehrin eski yapılarından olan opera binası görülüyor

BAHRİYELİLER — 300 yıldan beri ilk defa özel saray muhafızlarının yerini alan Danimarkalı bahriyeliler bir talim sırasında görülüyor. Bu yıldönümü töreni Kıral Sarayı'nda yapılmıştır.

20 KATLI OTEL — Kopenhag'da yapılan bu modern bina 275 odalı bir oteldir. Bu otel şehrin en merkezî bir yerindedir.

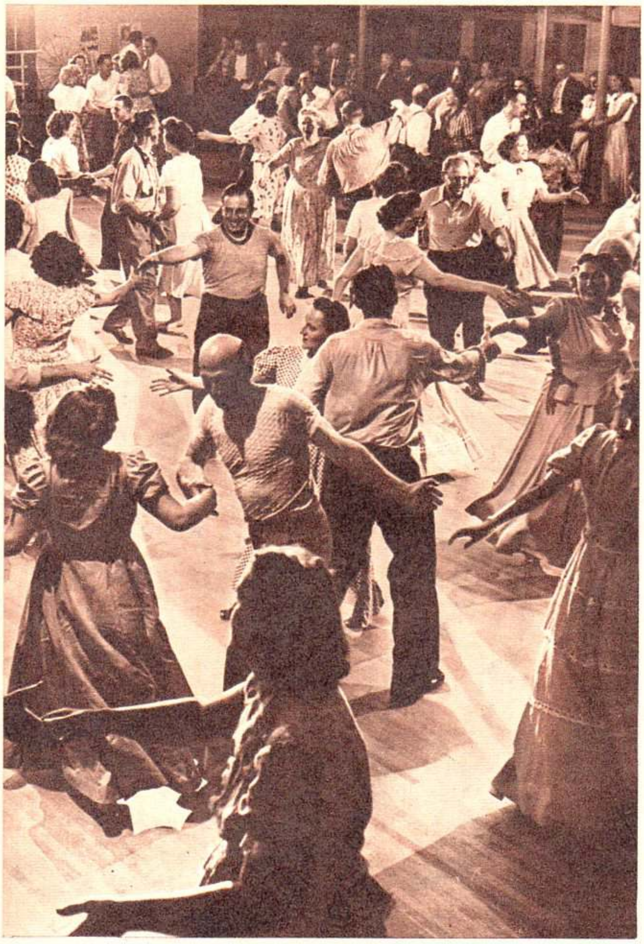

ESKİ BİR SOKAK — Ünlü masal yazarı Andersen Danimarka'nın Odense şehrindeki bu eski sokakta doğdu.

DANS YARIŞMASI — Danslar en ilkel devirlerden beri insanların başlıca eğlencesi olmuştur. Bu gün de insanların en büyük eğlencesi danstır. Resim Londra'da yapılan bir dans yarışmasını gösteriyor.

DANSLAR

HER YAŞTA DANS — Melodiler arasında neşe ile dans edenler herhalde günün bütün yorgunluğunu unutmaktadır. Dans, yaşlı olsun, genç olsun, herkesin en coşkun ve heyecanlı eğlence kaynağı olmuştur.

ROCK 'N ROLL — Amerika'dan başlıyarak bütün dünyaya yayılan bu dans kısa bir zamanda gençlerin büyük ilgisini toplamıştır. Resim bir Fransız kabaresinde «rock 'n' roll» yapanları gösteriyor.

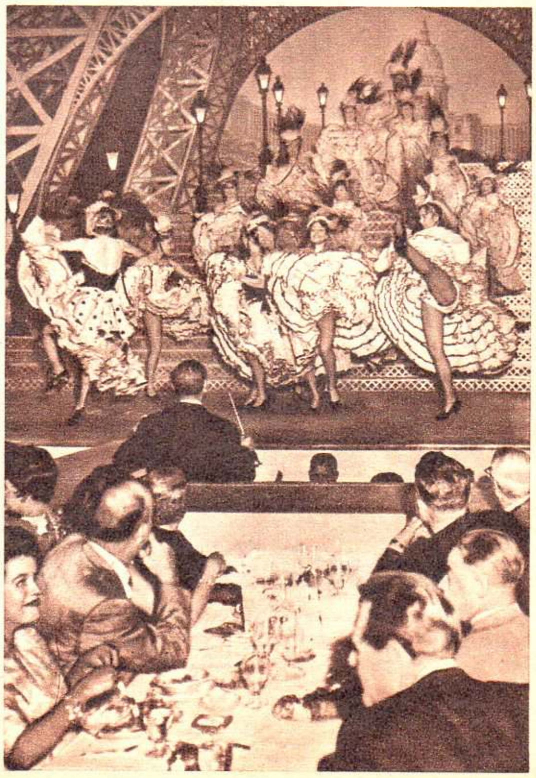
POLONYALI DAĞLILAR — Polonya'nın dağlık bölgelerinde yaşıyan bu genç dağlılar, millî elbiselerini giyinmiş, millî sazlarını çalarak bir halk dansı oynuyor. Bu çok hareketli dansın adı «krzcsany» dir.

MANUPURİ — Hintliler'in kıyafetleri, yaşayışları gibi dansları da alışık olduğumuz dans şekillerine göre çok değişiktir. Resimde kadınlarla çocukların oynadığı «manupuri» denilen oyun görülüyor.

GARUDA KUŞU — Bali'li bir kız, İndonezya'nın meşhur halk oyunlarından Garuda Kuşu dansını oynuyor.

CAN-CAN — Fransız oyunlarının timsali haline gelen «can-can» dansını oynıyanlar bu oyun için özel elbiseler giyerler.

HALK
Danslarımız

ERZURUM EKİPİ — Halk oyunlarımız yurt dışında da beğenilmekte ve ekiplerimiz zaman zaman yabancı memleketlere giderek gösteriler yapmaktadır. Resim Brüksel Fuarı'nda oynıyan Erzurum Halk Oyunları Ekipini gösteriyor.

KADINLAR — Halk oyunlarımızın birçoklarına kadınlar da katılır. Ayrıca, yalnız kadınların oynadığı millî oyunlarımız da vardır. Resimde yalnız kadınların oynadığı güzel bir halk oyunu görülüyor.

KILIÇ - KALKAN — Halk oyunlarımız arasında en önemli yeri tutanların başında şüphesiz Bursa'nın «Kılıç-kalkan» ı gelir. Tok kılıç ve kalkan sesleri arasında oynanan bu zevkli oyunu seyredip de heyecanlanmamak imkânsızdır.

ÇORUM EKİPİ — Halk oyunlarımızın en sevilenlerinden biri de Çorum danslarıdır. Resim büyük bir hareket içinde geçen Çorum oyunlarından birini gösteriyor.

dekorasyon

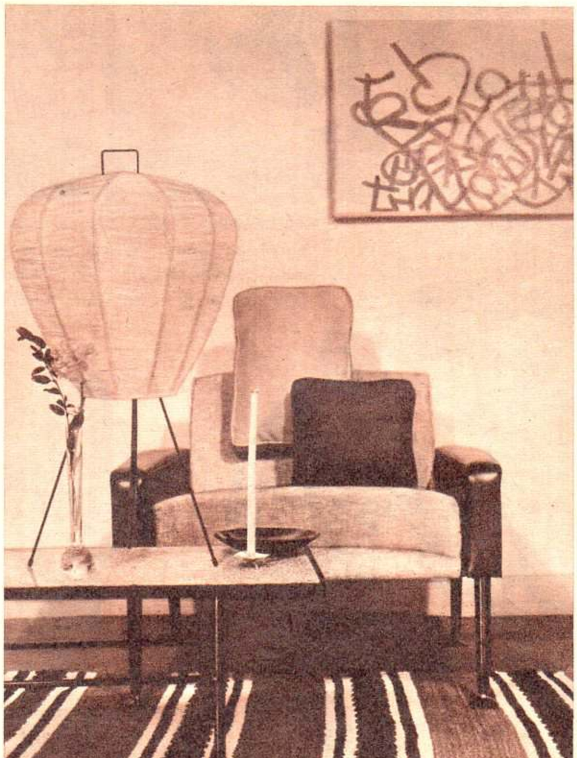

DEKOR SANATI — Zamanımızda güzel sanatların bir kolu haline gelen dekorasyon evlerin düzenlenmesi işinde büyük faydalar sağlar, küçük bir yere çok eşya yerleştirmeyi mümkün kılar.

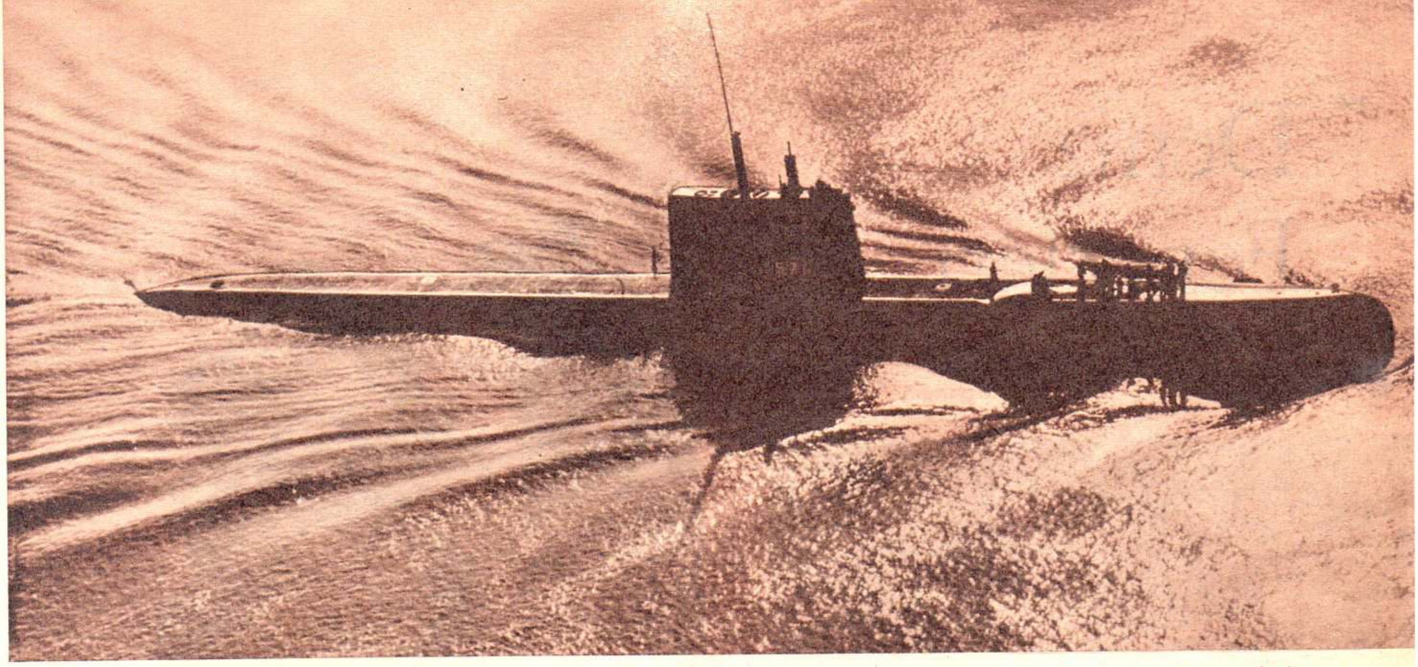
OTURMA ODASI — Yukarıda görülen odanın dekorasyonunda sadeliğe son derece dikkat edildiği, lüzumsuz eşyaya yer verilmediği dikkati çekmektedir. Bu, zevkle döşenmiş güzel bir oda örneğidir.

YEMEK ODASI — Artık evlerin döşenmesinde sade güzellik fikri birinci plânda gelmektedir. Yukarıdaki yemek odası bunun güzel bir örneğini veriyor.

TABLO GİBİ — Bir misafir odasının bu köşesinde her şey bir tablonun desenleri gibi gayet ölçülü ve yerli yerindedir.

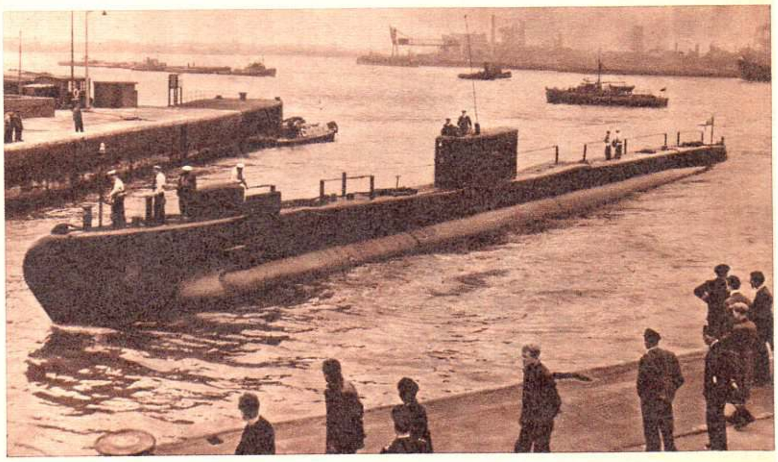

NAUTİLUS — Dünyanın ilk atom denizaltısı A. B. Devletleri tarafından yapılmıştır. «Nautilus» adındaki gemiden sonra Amerika, atom güciyle işliyen çeşitli büyüklüklerde daha başka denizaltı gemileri yapmıştır.

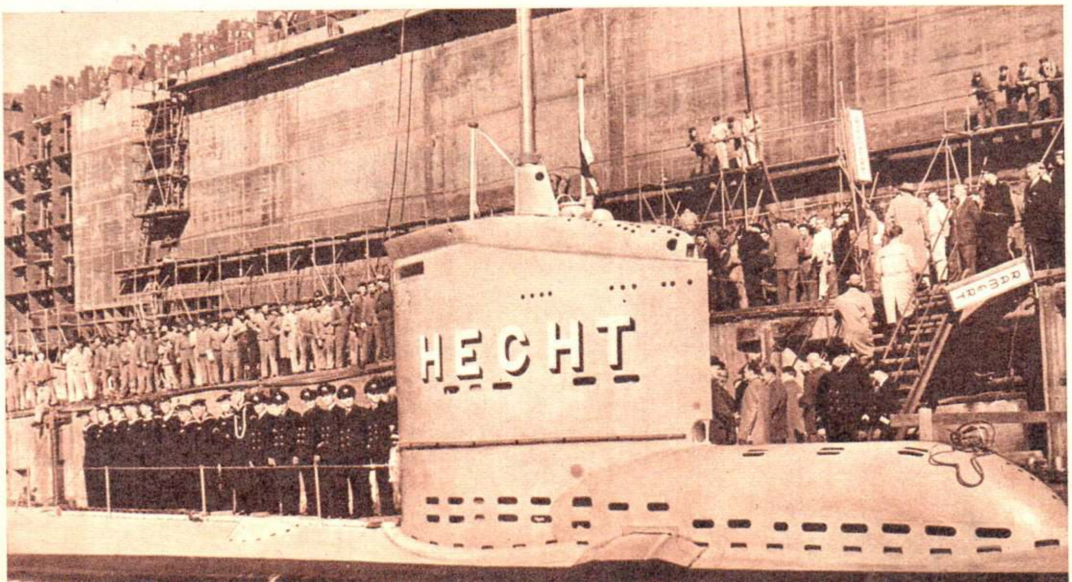
Denizaltı

CEP DENİZALTISI — Fransızlar'ın kıyı savunma işlerinde kullandığı bu gemilerin boyu 13 metredir. Gemiler Alman tezgâhlarında yapılmış, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransızlara verilmiştir.

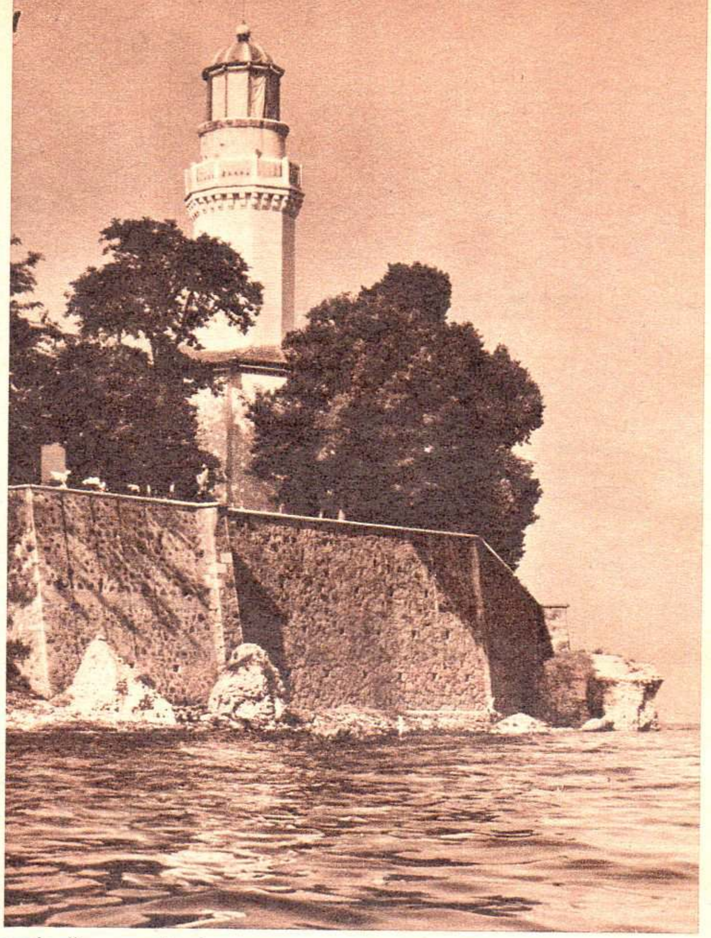
DENEME DENİZALTISI — İngilizler tarafından yapılan bu gemi silâhsızdır, özel bir yakıtla yüksek hız meydana getirir. Geminin mürettebatı 49 kişidir. Bu gemi yeni savaş tekniğinin denemelerinde kullanılacaktır

ALMAN DENİZALTISI — Batı Almanya'nın bu yeni denizaltı gemisi 250 ton ağırlığındadır. 17 kişilik tayfa güvertede görülüyor.

Deniz Fenerleri

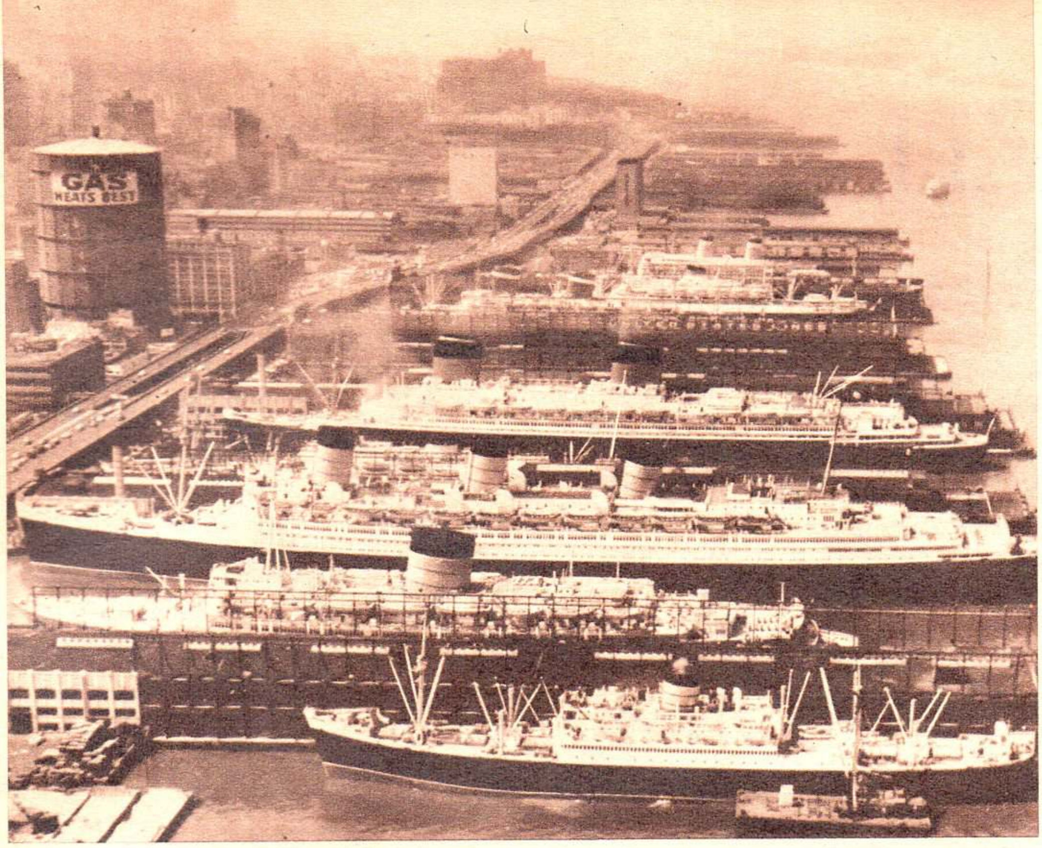
YEŞİLKÖY FENERİ — Istanbul'a gelirken daha pek uzaklardan ışığı görünen Yeşilköy Feneri şehrin Rumeli kıyılarındaki başlıca deniz fenerlerinden biridir. Ondan sonra Marmara'dan gelen gemilere Ahırkapı Feneri işaret verir.

EDDYSTONE FENERİ — İngiltere'de Devon kıyılarının on iki mil açığındadır. Fırtınalı havalarda fener bekçilerine yiyecek, içecek helikopterle gönderilir.

HAYDARPAŞA FENERİ — Haydarpaşa dalgakıranının İstanbul'a bakan ucundaki bu deniz feneri Marmara'dan gelip geçen vapurlara yol gösterir.

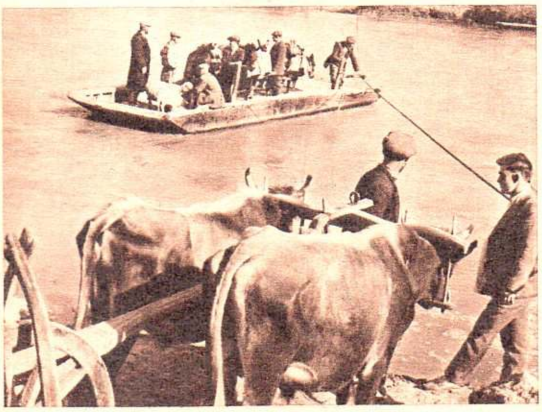
DENİZ TAŞITLARI

TRANSATLANTİKLER Deniz taşıtlarının başında hiç şüphesiz Okyanus kıyılarını birbirine bağlıyan transatlantikler gelir. Resim New York limanındaki transatlantikleri gösteriyor.

FERİBOT — Taşıtları bir kıyıdan öbür kıyıya taşımaları bakımından feribotlara büyük bir iş düşer. Kara taşıtları bakımından İstanbul'un iki yakasını feribotlar (araba vapurları) birbirine bağlar.

SAL — Doğudaki nehirlerimizde öküz arabalarını ve hayvanları bir kıyıdan öbürüne geçirmek için sal kullanılır.

MOTORLAR — Deniz taşıtları arasında çeşitli motorlar vardır. Resimde: Belçika'daki bir sergide motor modelleri.

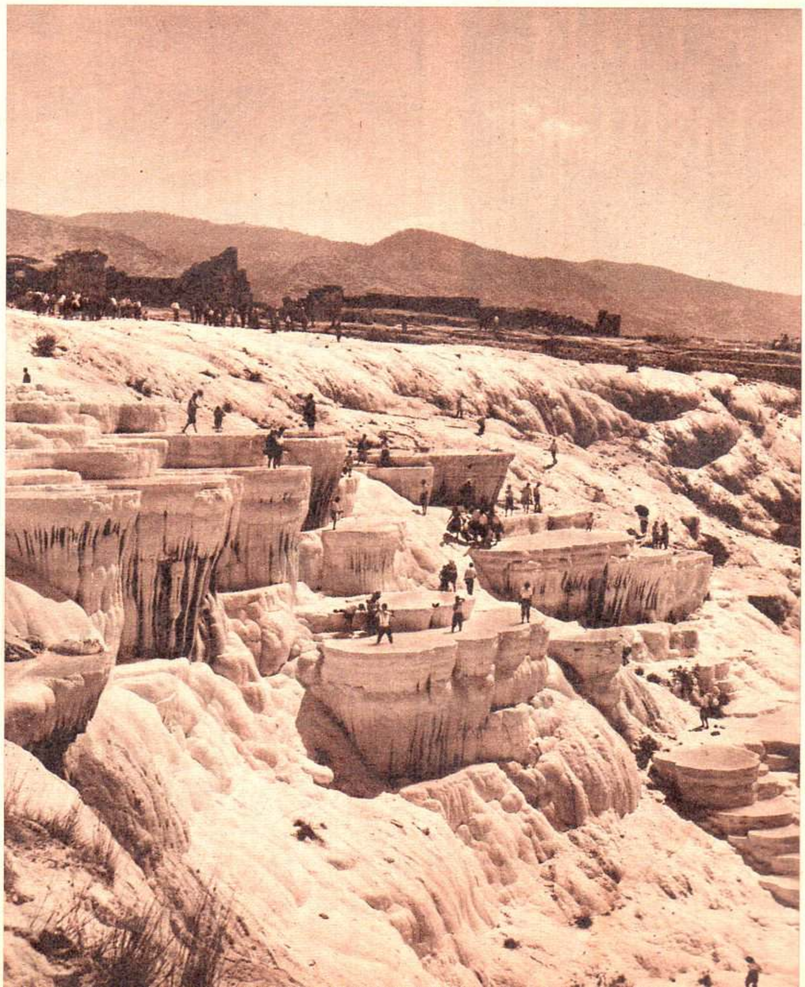
DENİZLİ

TARİH VE TABİAT — Batı Anadolu illerimizin tarih ve tabiat bakımından en zenginlerinden biri Denizli'dir. Resimde ön plânda içinde yüzme havuzu da bulunan turistik tesisler, arkada şehir ve tarihî harabelerin bir kısmı görülüyor. Denizli 100 bin nüfuslu bir şehirdir.

BİBLO GİBİ — Pamukkale'deki kireçli su havuzlarında 24 saat bırakılan her şey kireçle kaplanıp güzel bir biblo haline gelir. Resimde böyle, kireçlenerek bembeyaz olmuş bir dal görülüyor.

PAMUKKALE — Tabiatın harikalarından Pamukkale, Denizli'dedir. Akan kireçli suların zamanla meydana getirdiği beyaz setler dolayısiyle bu adı alan Pamukkale, Anadolu'nun turistik bir köşesidir...

Düşüncelerimizin Bir Konu Üzerinde Toplanması: DİKKAT

DİKKAT, duyguları ve düşünceyi bir konu üzerinde toplama halidir. Dikkat çeşitli durumlara en iyi şekilde uyabilmek için gerekli zihin şartlarını hazırlıyan bir davranıştır.

Bir insanın belli bir anda herhangi bir durumdan haberdar olması o konuya dikkat ettiğini gösterir. Meselâ bir arkadaşımızla konuşurken dikkatimiz onun söylediği sözlere çevrilmiştir. Kulağımıza gelen başka sesler bizim için bir şey ifade etmez. Aynı şekilde, radyodaki piyesi dinlerken dikkatimizi oraya veririz, o sırada odaya giren bir kimsenin pek farkında olmayız.

Dikkatin bazı özellikleri vardır, bunların başında zihnin, bir seçme yaparak, birçokları arasından yalnız bir konuyu öne alması gelir. Zihnin seçtiği konu iç hayatımızla ilgili olabilir. Buna «içebakış» denir. Dikkatimiz dış âleme çevrilirse buna «dış gözlem» denir. Dış gözlem bizi birçok olaylara karşı hazırlıklı bulundurur. Dikkatin organizmadaki etkilerini de, bu özellikler arasına katmak gerekir. Alın kırışması, kaşların çatılması, vücudun hareketsiz kalması, soluğun azalması, kan dolaşımının artması, göz ve kulağın dikkat konusuna çevrilmesi bu etkilerin başında gelir.

Dikkat ve Alışkanlık

Dikkatin süresi konusunda da bazı araştırmalar yapılmıştır. «Dikkatin süresi ne kadardır?», «Aynı zamanda birden fazla konuya dikkat edebilir miyiz?» gibi sorulara karşılık aranmış, birçok denemeler yapılmıştır. Bunlara göre herhangi bir eşyaya olan dikkat ancak beş, on saniye sürer. Gene yapılan denemeler iki şeye birden aynı anda dikkat edilemiyeceğini göstermiştir. İyi ama, dikkati bir noktaya toplamak bu kadar güç olduğuna göre, otomobil kullanmak, elle veya makineyle yazı yazmak gibi, birçok yönlerden dikkat istiyen işleri nasıl yapabiliyoruz?

Burada, dikkatle alışkanlığı birbirine karıştırmamak gerekir. Yüzme, otomobil kullanma vs. gibi önceleri büyük dikkat istiyen işler zamanla alışkanlık haline gelir. Yazı makinesinde yazarken tuşlara basmak için ayrıca dikkat etmeye lüzum kalmaz. Otomobilin çeşitli pedallarını, düğmelerini kullanırken artık dikkat istemez. Dikkat alışkanlıkla ters orantılıdır: Alışkanlık azken dikkat artar, alışkanlık arttıkça dikkat azalır. Alışkanlık dikkati azalttığı gibi yorgunluğu da azaltır. Ancak, alışılan bir konuda herhangi bir aksaklık olunca dikkat hemen kendisini gösterir, o yana yönelerek zihni bunun sebebini bulmaya sevkeder. Devamlı olarak dikkat istiyen şeyleri alışkanlık haline getirmek çok faydalıdır. Bu sayede birçok lüzumsuz yorgunluklardan kurtulabiliriz.

Dikkatin başlıca iki çeşidi vardır:

Kendiliğinden Dikkat. — Herhangi bir ilgiye dayanan dikkattir. Çocuklar oyuncak, masal gibi şeylerle ilgilenir, buna dikkat ederler, yetişkin insanlar daha çok zevk aldıkları şeye ilgi duyarlar. Ayrıca, uyarıcı şeyler de kendiliğinden dikkati çeker: Âni bir gürültü, parlak renkler gibi.

İradeli Dikkat. — İnsanın dikkatini kendi karar verdiği bir konuya yöneltmesidir. İradeli dikkatin suni olarak beslenmeye ihtiyacı vardır; çünkü bu, zahmetten kaçmaya karşı açılmış bir savaştır. Bugün dünyanın ulaştığı medeniyet iradeli dikkat sayesinde mümkün olmuştur.

Dikkatsizlik

Dikkatin belli bir konu üzerine toplanamamasına «dikkatsizlik» deriz. Çeşitli sebepleri vardır: Organik sebeplerin başında beyindeki bozukluklar, iç salgı bezlerinin iyi çalışmaması gelir. Sosyal sebepler arasında okulun, ailenin, toplumun etkileri vardır.

İyi eğitim ve görenekler iyi alışkanlıklar doğurur, dikkatin gelişmesini sağlar. Eğitimin en önemli amaçlarından biri iradeli dikkatin gelişmesini sağlamak olmalıdır. Çocuğun dikkati dağınıktır, devamlı değildir. Çocuğun duyduğu ilgileri faydalı taraflara yöneltmeli, böylece onda faydalı dikkatin gelişmesini sağlamalıdır. Dikkatsizliğin ruhi sebepleri de vardır. Bu da okul ve ailenin hatalı eğitiminden ileri gelir (Bk. Çocuk Eğitimi).

DİKTAFON

Bir kimsenin konuşmasını kaydeden makineye «diktafon» denir. Zamanımızda iş hayatının hızlı akışı birçok yazıhanelerde bu makinelerin kullanılmasını lüzumlu hale getirmiştir. Bir iş adamı yazdırmak istediği şeyleri diktafonun mikrofonuna söyler. Makine bunu bir plâk veya, makinenin cinsine göre, başka bir madde üzerine kaydeder. Sonradan sekreter plâğı alarak bir başka makinede çalar, oradaki sözleri yazı makinesi ile yazar. Diktafon gramofon esası üzerine kurulmuştur (Bk. Gramofon).

Bugün birçok yerlerde iş adamları mektuplarını diktafonlarının mikrofonlarına okurlar. Böylece, doldurulan plâklar veya bantlar sonradan çalınarak mektup makinede yazılır.

Diktafonun tarihi Edison'un fonografı icat etmesiyle başlar. XX yüzyılın başlarına doğru yapılmaya başlıyan ek diktafonlar dikiş makinesine benziyordu. Bu makinelere «diktafon» adı daha sonra verildi.

Elektrikle çalışan diktafonlar 1936'da yapılmaya başlandı. Kısa zamanda değişik tipte çeşitli makineler yapıldı. Bunların bir kısmı sesi plâk, bir kısmı şerit, bir kısmı da tel üzerine kaydeder (Bk. Ses Alma Makinesi). Diktafonu kullananlar, ister söyliyen olsun, ister dinliyen veya yazan olsun, istediği zaman, makineyi durdurabilir, okunmuş kısmı geri alıp baştan dinliyebilir veya kaydedilen sesleri silebilirler. Sekreter diktafonda kaydedilen şeyleri yazarken, plâğı istediği yavaşlıkta çalabilir.

Bazı diktafonlar telefona bağlanabilir; böylece, karşı tarafın konuşmasını kaydeder. Diktafon vasıtasiyle sadece iş adamlarının mektupları değil, konferanslar, görüşmeler, toplantılardaki konuşmalar da kaydedilir.

DİKTOGRAF (Bk. SES ALMA MAKİNESİ).

DİL

Omurgalılardan çoğunun ağzının alt kesiminde bulunan bir organdır.

İnsan dilinin son derece kıvrak bir yapısı vardır. Tadım organı olan dil, çiğneme, konuşma, yutma gibi işleri sağlıyan organların da en önemlisidir. Her iki yanağa dokunması sayesinde yiyeceklerin alt ve üst çenedeki dişler arasında kalmasını sağlıyarak çiğnemeye yardım eder. Geriye doğru yaptığı hareket sayesinde çiğnenen yiyeceklerin yutulmasını sağlar. Bu hareketin kuvvetli bir basıncı vardır.

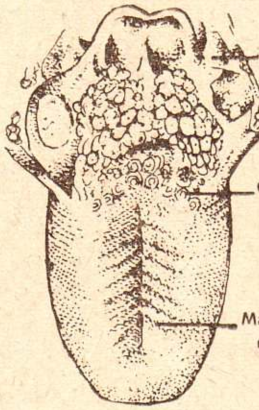
Balina gibi besinini çiğnemeden yutan memelilerde dil çok küçük kalmıştır. Atların dili yutma hareketi sırasında o kadar serttir ki bir yudum suyu 90 sm. yükseğe çıkarabilir. Bu sayede hayvan, başını kaldırmadan, bir dereden su içebilir.

Memelilerin dili çizgili kastan yapılmıştır. Üstü sümükdokuyla kaplıdır. Bu dokudaki epitelyum hücrelerinde memecikler bulunur. Dilin üstündeki memecikler başlıca dört çeşittir. Çanak şeklinde olanlar dilin arka kesiminde bulunurlar, sayıları 7-11 arasıdır. Dilin ucunda ve yan tarafında ise mantar biçiminde memecikler vardır. Bu iki çeşit memecik tadım memecikleridir. Bunlardaki sinirler tadım duyusunu beyne götürür. Dilde iki çeşit memecik daha vardır, bunlar taç ve iplik şeklindedir. Üst ve yan taraflarda bulunurlar, dilin sertliğini sağlarlar. Dilin her yanı sıcaklığı, soğukluğu, sertliği, yumuşaklığı duyar. Dilin ucu tatlı ve ekşiyi, yanları tuzlu, tatlı ve ekşiyi, arkada bulunan çanak biçimindeki memecikler de acıyı duyar.

Dilin serbest olan alt kesimi ince ve yumuşak bir sümükdokuyla kaplıdır. Bu kesimin her iki yanında geriye doğru uzanan düzensiz kıvrımlar vardır. Sümükdokunun altında dilin toplardamarları bulunur. Dil, alt ve arka taraftan dil kemiği, boğaz ve ağzın çeşitli kesimlerine bağlanmıştır. Serbest olan kısmı, bütününün dörtte biri kadardır.

Dildeki sümükdokunun görünüşü başka birçok organlarımızın durumunu belirtir. Sağlam bir insanın dili ıslak ve pembe renktedir; kadife gibidir. Dil bazı hastalıklarda sarı, bazılarında parlak kırmızı görünür, bazı hastalıklarda da dilde beyaz lekeler belirir.

Balıkların dili yoktur, yahut çok basit bir dilleri vardır. Kurbağaların dilleri uzun ve kuvvetlidir. Avlarını bu sayede yakalarlar. Bazı kertenkelelerin dili çatallı, bazısı düzdür. Yılanların çatallı dili bir dokunma organıdır. Kertenkelelerin dili çatallıdır, kertenkeleler bundan yollarını bulmakta faydalanırlar. Memelilerin dili, genel olarak insan diline benzer. Yalnız, etyiyenlerin dilindeki iplik ve taç memecikler çok gelişmiştir. İnsan dilinde ise bunlar en küçük memeciklerdir.

Dil ve üzerindeki memecikler.

Dünyanın birçok yerlerinde, ora halkının dili olmadığı halde, anlaşılan, konuşulan dillere «lingua franca» (serbest dil) denir. Bugün İngilizce bir «lingua franca» dır. XVI. - XVII. yüzyılda Türkçe, Hindistan'dan Fas'a, Sibirya'dan Orta Afrika'ya kadar anlaşılan bir «lingua franca» idi. Ortaçağda Avrupa'da Lâtince de öyleydi.

Bugünkü dillerin önemi, onları konuşanların çokluğundan ziyade, kültür ve edebiyat dili olmak bakımından taşıdıkları değerle ölçülür. Meselâ Bengalce, daha çok konuşulduğu halde, Fransızca'dan önemli değildir. Uzak Doğu medeniyetleri dışında bugün hemen hemen bütün dillerde, Grekçe (Eski Yunanca), Lâtince ve Arapça'dan alınmış binlerce söz vardır.

Bibliyografya:

Dil Türeyişi Teorilerine Toplu Bir Bakış (Dr. R. H. Özdem, 1944); Dil ve Irk Münasebetleri Hakkında (Prof. H. R. Tankut, 1937).

Düşünce ve Duygularımızı Birbirimize Anlatmamızı Sağlıyan Konuşma Düzeni: DİL

DİL insanların düşüncelerini, duyularını, isteklerini anlatmak için kullandıkları seslerden meydana gelmiş konuşma düzenidir.

Yeryüzünde bugün konuşulan diller bir tek kökten çıkmış değildir. Hiç olmazsa birkaç kökten çıkmış, bu köklerden türemiş oldukları kabul edilebilir. Yazı zamanımızdan ancak 6.000 yıl kadar önce icat edildiği için, dillerin daha önceki gelişme safhaları hakkındaki bilgimiz azdır, bu bilgiler yalnız dil bilginlerinin kıyaslama, benzetme usulleriyle vardıkları birtakım faraziyelere dayanır.

Bugüne kadar kaç dil konuşulmuş veya konuşulmakta olduğu da çok tartışılmış bir konudur. Ölü dillerle beraber 3.000 kadar dil hakkında bilgimiz olduğu ileri sürülebilir.

DİL NASIL DOĞDU

İnsanların ne zaman konuşmaya başladıklarını, ilk dillerin nasıl olduğunu kesin olarak bilmiyoruz. Bugüne kadar ortaya atılan teorilerin hepsi faraziyeye dayanıyor. Dil, yazıdan çok önce doğduğu için, kazılarda çıkan, tarih öncesine ait yazıtlarda dilin başlayışına, gelişmesine dair bir bilgiye raslanmamıştır.

Ünlü filozof Herder'e göre, «İnsanlar hayvanların seslerini taklit edip onlardan öğrendiklerini geliştirerek kendilerine göre bir dil bulmuşlardır.»

Gene bilginlerin iddialarına göre, insanlar önce her an karşılaştıkları canlı yaratıklara ad takmışlar, bilhassa vahşi hayvanlara ad bulmak dilin temelini teşkil etmiştir.

Bu dillerin sınıflandırılması da uzun tartışmalara konu olmuştur. Ancak şöyle bir üçlü tasnif çok tutunmuştur:

1 — Tekheceli diller (Çince, Tibetçe, Çin Hindistanı dilleri gibi);

2 — Çokheceli diller (Ural-Altay dilleri, Japonca, Korece gibi);

3 — Bükümlü diller (Hint-Avrupa, Samî, Hamî dilleri).

«Tekheceli» dillerde kelimeler hep tek hecelidir, «çokheceli» dillerin kelimeleri ise birkaç heceden meydana gelir. «Bükümlü» dillerdeyse kelimeler, aynı kökün harflerinin yer değiştirmeleri ve yeni harfler (sesler) eklenmesiyle üretilir. Çokheceli dillerde kök kelimenin harfleri yer değiştirmez; kök aynı kalır, birtakım önek ve soneklerle kelimeler üretilir.

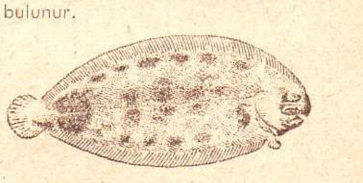
Her dil «diyelek» (lehçe) denilen bölümlere ayrılır. Diyelekler fiilin çekilmesi, seslerin söylenişi gibi birçok farklarla aynı dilin belirli bölgelerde aldıkları şekillerdir. Bazı diyelekler birbirine pek yakın olduğu halde, bazıları âdeta ayrı dil sayılabilecek derecede birbirinden uzaktır (Bk. Diyelek). Diyelekler, şivelere; şiveler ağızlara ayrılır. Aynı şehir halkından çeşitli içtimaî sınıfların kendi aralarında kullandıkları tâbirlerin ve diğer dil özelliklerinin toplamına «ağız» denir.

Bir insanın doğduktan bir müddet sonra ilk öğrendiği ve konuşmaya başladığı dil «ana dili» dir (Bk. Ana Dili).

Bugün yeryüzünde konuşulan dillere «yaşıyan dil», vaktiyle konuşulup da, bugün konuşulmıyan dillere «ölü dil» denilir. Lâtince, bugün, Vatikan'daki birkaç yüz rahip dışında, kimse konuşmadığı için, bir ölü dildir. Eski Mısırca, Hititçe, Sümerce de böyledir. Bilginler, yaptıkları inceleme ve araştırmalarla, bu dillerin binlerce kelimesinin anlamını öğrenmişler, dilbilgisi kurallarını yazmışlardır. Fakat, artık kimse konuşmadığı için, bu diller ölüdür.

DİL BALIĞI

Yassı baliklardandır. Pisi ve kalkan balıklariyle aynı ailedendir, denizlerin dibi kumlu, çakıllı kıyı bölgelerinde yaşar. 150 m. derinliğe kadar olan hafif çamurlu, çakıllı, midye ve istiridyeli sularda dağınık olarak bulunur.

Dil balığı

Dil balığının sırtı esmer veya kestane renginde, bazan da koyu yeşildir, karnının altı beyazdır. Çok zaman bu renklerin üstünde koyu benekler bulunur. Dil balığının gözü yan yanadır, her iki gözü de vücudunun bir yarısındadır. Gözsüz olan tarafı süt beyaz veya sarımtıraktır. Ağzı ay biçimindedir. Sırt ve karın tarafında baştan kuyruğa kadar birer sıra yüzgeç vardır.

Uzunlukları en çok 25 - 30 sm. kadar olan bu balıkların normal ömrü 25 yıl kadardır. 3 - 6 yaşlarından itibaren cinsî olgunluğa erişir, şubat - eylül ayları arasında fasılalı olarak yumurtlarlar. Küçük balıkları, yumuşakçaları yiyerek beslenirler.

DİLBİLGİSİ

Bir dilin ses, şekil ve cümle yapısını inceliyen bilime «dilbilgisi» denir. Dilbilgisi çeşitli kurallar koyar. Bunlar dilin yüzyıllar boyunca geçirdiği gelişmeler sonunda kendiliğinden olmuş, gelişmişlerdir. Her kuralın oluşunun birçok sebepleri vardır. Dilbilgisi düzgün yazma ve konuşmayı sağlar.

Tarih öncesinin ilk çağlarında, insanlar meramlarını tek kelimelerle anlatıyorlardı. Bugün biz bu gibi kelimelere «ünlem» diyoruz: Bebekler de ilk konuşmaya başlarken tek kelimeyle konuşur, yaşları ilerledikçe basit cümleler yapmaya başlarlar.

Dilbilgisinin kuralları da konuştuğumuz dil gibi canlıdır, zamanla değişir. Bir çağın dilbilgisi kurallarına uymıyan bir cümle ya-

Bugün Dünya'da Konuşulan Başlıca Diller

Bugün dünyada konuşulan başlıca diller veya dil topluluklariyle, bunları konuşanların sayısı şöyle hesaplanmaktadır:

I. URAL - ALTAY (TURAN) DİLLERİ :

A. Altay Dilleri :

1. Türkçe	67.282.000
2. Moğolca	9.310.000
3. Mançuca	24.724.000

B. Ural Dilleri :

1. Macarca	13.896.000
2. Fince	4.855.000
3. Estonca	1.321.000
4-10. Mordvince, Votyakça, Marice, Avarca, Osetçe, Karelce, Komice	3.038.000

II. HİNT - AVRUPA (ÂRÎ) DİLLERİ :

A. Hint Dilleri :

1. Hintçe	136.913.000
2. Bengalce	78.732.000
3. Biharca	49.896.000
4. Pencapça	39.000.000
5. Marathaca	35.681.000
6. Gucaratça	17.496.000
7. Orisaca	16.848.000
8. Assamca	16.184.000
9. Seylânca	6.045.000
10. Kişmirce	5.400.000
11. Sintçe	5.400.000

B. İran Dilleri :

1. Farsça	25.359.000
2. Afganca	14.998.000
3. Kürtçe	1.412.000
4. Beluçça	1.416.000
5. Ermenice	1.828.000

C. Germen Dilleri :

1. Almanca	108.784.000
2. Yiddiş	8.640.000
3. Flâmanca	18.283.000
4. İngilizce	232.413.000
5. Norveççe	4.615.000
6. İsveççe	9.125.000
7. Danca	5.226.000
8.-14. Frizonca, Bretonca, İslandca, İrce, Kimrice, Ersce, Monskça	2.138.000

D. Rumca 9.635.000

E. Lâtin Dilleri :

1. İtalyanca	64.525.000
2. İspanyolca	122.865.000
3. Katalanca	7.423.000
4. Portekizce	66.204.000
5. Fransızca	59.601.000
6. Romence	20.458.000
7-9. Yahudice, Romanşça, Lâtince	220.000

F. İslâv Dilleri :

1. Rusça	98.567.000
2. Beyaz-Rusça	7.442.000
3. Ukranca	37.028.000
4. Lehçe	39.168.000
5. Çekçe	8.399.000
6. Slovakça	3.613.000
7. Slovence	1.979.000
8. Hırvatça	4.522.000
9. Sırpça	7.699.000
10. Boşnakça	1.304.000
11. Makedonca	929.000
12. Bulgarca	7.438.000
13. Suabca	108.000

G. Baltık Dilleri :

1. Litvanca	3.091.000
2. Letonca	1.677.000

H. Arnavutça 2.760.000

İ. Baskça 853.000

J. Çingenece 314.000

III. KAFKAS DİLLERİ :

1. Gürcice	3.750.000
2-8. Çerkezce, Abazaca, Çeçence, Lakça, İnguşça, Lâzca, Acarca	1.028.000

IV. SÂMÎ DİLLERİ :

1. Arapça	87.157.000
2. Habeşçe	5.076.000
3. Amharaca	3.780.000
4-8. İbranca, Maltızca, Süryanca, Âsurca, Keldanca	908.000

V. HÂMÎ DİLLERİ :

1. Berberce	5.237.000
2. Somalice	2.701.000
3-8. Gallaca, Eritrece, Güney Hâmîce, Sâhilce, Danâkilce, Masaice	6.011.000

VI. AFRİKA DİLLERİ :

A. Bantu Dilleri	65.177.000
B. Sudan Dilleri	12.679.000
C. Gine Dilleri	25.787.000
D. Nijer Dilleri	35.185.000
E. Nil Dilleri	1.512.000
F. Batutsi, Baganda, Batwa, Buhutu, Pigme, Hotanto, Boşiman Dilleri	6.344.000

VII. AMERİKA DİLLERİ :

A. Kueçua dilleri	5.101.000
B. Aymara dilleri	3.456.000
C. Amerindi dilleri	1.076.000
D. Diğer Güney Amerika dilleri	1.262.000
E. Orta Amerika dilleri	2.918.000
F. Aztek dilleri	924.000
G. Apaş dilleri	433.000
H. Kuzey Irklarının dilleri	180.000

VIII. KUZEY DİLLERİ :

Eskimoca, Lâponca, Aynoca, Aleutça 140.000

IX. DRAVİT DİLLERİ :

1. Tamilce	39.130.000
2. Teluguca	35.443.000
3. Kanaraca	19.458.000
4. Malayamca	12.148.000

X. OKYANUSYA ZENCİ DİLLERİ :

A. Yeni Gine (Guinea) dilleri	1.867.000
B. Avustralya - Tasmanya dilleri	55.000

XI. OKYANUSYA DİLLERİ :

Polinezya, Malinezya, Mikronezya, Maori, Havay dilleri 1.168.000

XII. İNDONEZYA DİLLERİ :

A. Malay dilleri	46.043.000
B. Orta Cava dilleri	17.195.000
C. Madura dilleri	14.040.000
D. Sumatra dilleri	13.352.000
E. Sâlep dilleri	6.761.000
F. Borneo dilleri	4.099.000
G. Bali - Lombok dilleri	2.916.000
H. Timor - Sunda dilleri	3.197.000
İ. Moluk dilleri	972.000
J. Malgaş dilleri	3.667.000

XIII. ÇOKHECELİ UZAK DOĞU DİLLERİ :

1. Japonca	93.383.000
2. Korece	35.804.000

XIV. TEKHECELİ UZAK DOĞU DİLLERİ :

1. Çince	663.588.000
2. Tibetçe	11.920.000
3. Siyamca	19.234.000
4. Birmanca	14.737.000
5. Annamca	14.294.000
6. Tonkince	11.815.000
7. Kamboçça	4.051.000
8. Laosça	1.836.000
9-11. Karence, Şanca, Kaçınce	4.320.000

pısı, daha sonraları geniş ölçüde kullanılmaya başlar, halk tarafından tutulursa o zaman bir kural olarak kabul edilir.

Dilbilgisi «etimoloji» ve «sözdizimi» (sintaks) olmak üzere iki büyük bölüme ayrılır (Bk. Etilmoloji; Sözdizimi). Her dilin kendi yapısına göre bir dilbilgisi vardır. Bazı akraba dillerin dilbilgilerinde de birbirlerine benziyen özellikler görülür.

Doğu'da da, Batı'da da dilbilgisi üzerinde çok eski çağlardan beri çalışılmıştır. Hint dilcileri M. Ö. IV. yüzyılda Hintçenin dilbilgisiyle ilgilenmişlerdir. Batı dillerinin dilbilgisini Yunanlılar kurmuştur. Platon, Aristoteles dilbilgisi eğitimine büyük önem verirlerdi.

Büyük Türk bilgini Kâşgarlı Mahmut XI. yüzyılda «Divanu Lûgat-it Türk» adını verdiği ilk büyük Türkçe sözlüğünü meydana getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında yapılan eğitimde de dilbilgisine büyük bir önem verilmiştir. Dilbilgisi o zaman «sarf ve nahiv» adı altında öğretilirdi (Bk. Türkçe).

DİLBİLİM (Bk. LENGÜİSTİK).

DİLSİZLİK

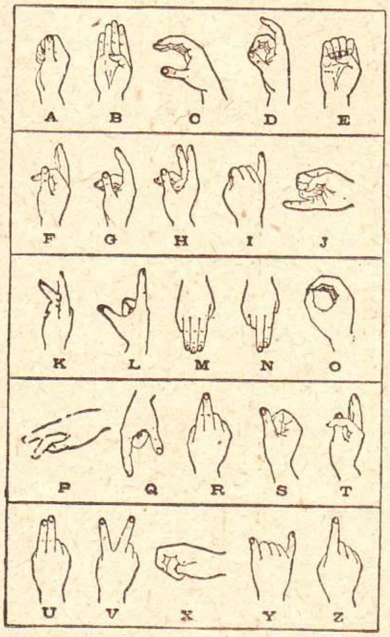
Dilindeki bir sakatlık yüzünden veya kulağı duymadığı için konuşamıyan kimselere «dilsiz», bu hale de «dilsizlik» denir.

İki türlü dilsizlik vardır: 1) Doğuştan dilsizlik; 2) Sonradan olan dilsizlik.

1. — Doğuştan dilsizlik için gösterilen sebepler şunlardır: Yakın akrabalar arasında evlenmeler, soydan geçme, bazı bölge ve iklim tesirleri, doğuştan önce gelişmenin durması.

2. — Sonradan, her yaşta olabilen dilsizlik ise, şu hastalıklardan birinden ileri gelir: Kızıl, kuşpalazı, kızamık, tifüs, beyin hastalıkları, felç.

Dilsizler, konuşmak ve anlaşmak ihtiyaciyle, duygularını, düşüncelerini birtakım hareketlerle, işaretlerle anlatmak zorunda kalırlar. Böylece, dilsizler, kendi aralarında hareket ve işaretlerden meydana gelen bir dil yaratmışlardır. Bu işaret ve hareketler onlarda kelime yerine geçer.

Dilsizlerin el alfabesi

Dilsiz Okulları

Eski çağlarda, dilsizler kendi işlerini görmekten âciz insan sayılırlardı. Dilsizlerin de normal insanlar gibi bilgi ve öğrenimlerini artırabilecekleri ilk defa XVIII. yüzyılda anlaşıldı. Böylece, dilsizlere öğretme usulleri keşfedildi. Bunun üzerine dünyanın her yanında dilsiz okulları açıldı.

Dilsizler için öğretimde iki usul vardır: İşaret ve ses usulü. İşaret usulünde dilsizlere «el alfabesi» ve «ses işaretleri» ile ders verilir. El alfabesi de ikiye ayrılır: Tek el alfabesi, çift el alfabesi.

Ses işaretlerinde ise, dilsizlere, konuşurken dudakların ve diğer ses cihazlarının hareketine dikkat edilmesi, sonra bu hareketlerin taklit edilmesi öğretilir. Bu usul sayesinde dilsizler, dudakların hareketlerine bakarak, kelimeleri tanır, kolaylıkla konuşabilirler.

Bu usullerden hangisinin daha faydalı olduğu hakkında birbirine uymıyan fikirler vardır. İşaret usulünden yana olanlar, böylece daha çabuk öğrenildiğini ileri sürerler. Bu usule aykırı olanlar ise, işaret usulünün dimağın gelişmesine engel olduğunu, bu usulle geniş bir öğrenim yapılamıyacağını söylerler.

DİN

S.G.S. (santimetre - gram - saniye) sisteminde kuvvet birimidir. Bir gramlık bir kitlenin hızını saniyede 1 sm. artıran kuvvet birimine «din» denir.

1 din, 1:981 gram-kuvvete eşittir (Bk. Birimler).

Kutsal İnanışların Tanrı İle İnsan Arasında Meydana Getirdiği Düzen: D İ N

DİN insanların bir veya birçok tanrıya inanış ve bağlanışlariyle kurdukları düşünme ve davranma düzenidir. Dinlerde Tanrı veya tanrılar dünyayı, evreni yaratan, birçok kuvvetlerin kaynağı olan kutsal varlıklardır.

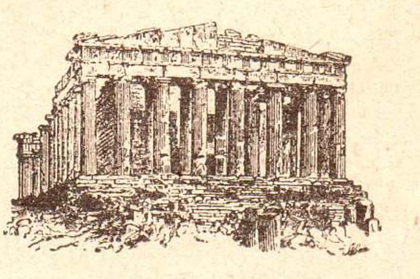
İnsanlar, birkaç aile bir arada yaşayıp ilk toplumları meydana getirdikleri tarih öncesi çağlardan beri, birtakım kutsal inanışlara bağlanmışlar, böylece «din» kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kavram, üç kademeden geçerek gelişmiştir: 1) Fetişist dinler; 2) Çoktanrılı dinler; 3) Tektanrılı (veya semavî) dinler. Bununla beraber, her üç çeşit din de bugün yeryüzünde hüküm sürmektedir, eski dinler daha gelişmiş olanlarına yerlerini bırakmış değillerdir. Çünkü dinin, bir millet ve toplum içinde vicdanî olmaktan çok daha başka anlamları vardır. Milletlerin karakterlerini veren unsurların içinde din, en önemli bir yer tutar. Onun için, bir millet, kendini inkâr etmedikçe «daha gelişmiştir» diye, başka bir dine geçemez.

Yalnız, «din coğrafyası» denilen bilim dalı, son yüzyılların değişik safhalarını inceliyerek, bize fetişist dinlerin gittikçe söndüğünü göstermektedir. Afrika'da, Amerika'da, Asya'da yaşıyan fetişistler, gitgide, Müslüman, Hıristiyan oluyor, bazan Uzak Doğu'nun çoktanrılı dinlerine geçiyorlar. Bugünkü 110 milyon kadar fetişistin yakın bir gelecekte ortadan kalkacağı anlaşılıyor.

En çok ilerleme gösteren Müslüman dinidir. Fetişistlerin ezici çoğunluğunun yaşadığı Orta Afrika'da her yıl yarım milyon kadar Fetişist Müslümanlığı kabul etmekte ve böylece İslâm dini, her yıl biraz daha güneye doğru Afrika'yı fethetmektedir.

Buna karşılık, Hıristiyanlığın Katolik ve Protestan mezhepleri, pek geniş imkânlarla desteklenmelerine rağmen, Fetişistler arasında sınırlı bir başarı elde etmektedir. Bunun iki sebebi vardır: 1) İslâm akidesi Hıristiyan akidesinden çok daha basit, kavranması kolaydır; 2) Hıristiyan dini, Afrikalılar'ın, kendilerinden zulüm gördükleri için nefret ettikleri Avrupa emperyalizmini temsil eder. Buna karşılık, Amerika'da Fetişist kalmış Kızılderili azınlıklarının Katolikleşeceği anlaşılmaktadır. Asya'nın en ücra yerlerinde (Borneo, bazı Filipin adaları vs. gibi) azınlık halinde yaşıyan Fetişistler de İslâm, Okyanusya'dakiler ise Protestan olmak zorundadırlar.

«Putperestlik» dediğimiz dinlerde insanlar ağaç, hayvan gibi birtakım fetişlere taparlar (Bk. Fetiş). Bu dinlerde büyü olağanüstü önem kazanmıştır. Fetişist dinler, devlet kuran ileri sosyal topluluklarda tutunamamıştır. İlkçağın en eski zamanlarından beri Mısırlılar, Sümerler, Hititler, Asurlular, Babilliler, Elamlılar, Fenikeliler gibi ileri toplumlarda «çoktanrılı» dediğimiz dinler kurulmuştu. Bu dinlerde her tanrıya, iyilik, kötülük, bereket, aşk, savaş vs. gibi birtakım kavramlar kondurulmuştu.

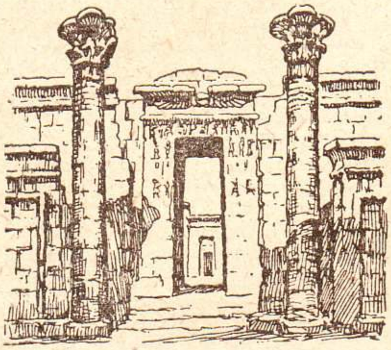
Atina'daki Parthenon

Sultanahmet Camisi İstanbul'daki camilerin en büyük ve en güzellerindendir.

İlk Tektanrılı Din

«Tektanrı» varlığını insanlık tarihinde ilk düşünen, Mısır firavunlarından IV. Amenofis'tir. «İhnaton» diye anılan ve «Büyük» denilen bu firavun M. Ö. 1370'ten 1352'ye kadar saltanat sürmüştür. İnsanlığın fikir tarihinin pek önemli bir merhalesi olan bu olay tek başına kalmış, izinden giden olmamıştır. Ancak Mısır'da doğup büyüyen Hz. Musa'nın IV. Amenofis'ten ilham almış olması kuvvetle muhtemeldir. Böylece, ilk

Eski bir Mısır tapınağının kapısı

«tektanrılı» ve bu «Tektanrı'nın peygamberine gelen vahiyle vücut bulmuş Kutsal Kitap'lı» din Musevilik'tir. Museviler'in Kutsal Kitap'larına «Tevrat» denir (Bk. Musevilik).

Hz. İsa, M. S. I. yüzyıl başlarında, Musevi dininin bozulduğunu ileri sürerek, bunu ıslah iddiasiyle ortaya çıktı. Böylece, Hıristiyanlık kuruldu. Hıristiyanların kutsal kitaplarına «İncil» denir (Bk. Hıristiyanlık).

Üçüncü ve sonuncu semavî (yani Tanrı'nın emriyle kurulmuş) din, Hz. Muhammed'in peygamberi olduğu, kutsal kitabına «Kuran» denilen İslâm dinidir. Gerçekte Tek Tanrı fikri, ancak bu sonuncusunda kesin zaferine erişmiş, insanlık, gelişme merhalesini tamamlamıştır. Çünkü Museviler'in tektanrısı olan Yahova, yalnız Yahudi milletinin tanrısıdır. Hıristiyanlar'ınki, bütün beşerin tanrısı olmakla beraber, «trinité» (teslîs) denilen, aynı varlığın üçe bölünmesi telâkkisiyle birlikte yaşar. Yalnız İslâmlar'ın Allah'ı «rahmete'n-li'l-â'lemîn» (bütün dünyaların rahmeti), «ahad, lem-yelid ve lem yûled» (Biricik, Doğmamış ve Doğurmamış) tır, resim gibi tasvirlerle tasavvuru kabil değildir.

«İslâm» kelimesi «Allah'a teslim olma» anlamına gelir. Kuran'da Allah yanında gerçek dinin Müslümanlık olduğu birkaç yerde geçer. III. surenin 5. ayetinde: «Bugün sizin için dininizi ikmal ettim, sizin için nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'ı seçtim»; gene aynı surenin 17. ayetinde: «Allah indinde gerçek din İslâm'dır» denilmektedir. VI. surenin 125. ayetinde de «Allah kimin hidayete erişmesini isterse, onun kalbini İslâm dinine açar» denir (Bk. Müslümanlık).

Tevrat'ın da, İncil'in de metin bakımından tamamen tahrif edilmiş bir şekilde zamanımıza geldiğini, Kuran'ınsa bir tek kelimesinin değişmediğini de önemle belirtmek gerekir. Çünkü Müslümanlık, 610 yılında ortaya çıkmıştır, yani en yeni dindir.

Bu üç dinin Kitap sahibi peygamberlerine «resûl» denir. Bir de Tanrı tarafından zaman zaman insanları ıslah etmek üzere gönderilen, fakat yeni bir şeriat getirmiyen peygamberler (Nuh, İsmail, Yahya vs.) vardır ki, bunlara «nebî» denir.

Musevi dinine göre Hıristiyanlar da, Müslümanlar da «Kâfir» dir. Hıristiyanlar yalnız Musevi dinini meşru tek din olarak tanır-

Nikko'daki bir Japon tapınağı

DİNLER TABLOSU

DÜNYADAKİ BAŞLICA DİNLERLE BUNLARIN BAŞLICA MEZHEPLERİNİN NE KADAR CEMAATİ BULUNDUĞUNU GÖSTERİR TABLO

I. MÜSLÜMANLAR		**521.111.000**
A. Sünniler:	483.595.000	
a. Hanefiler		*253.447.000*
b. Şafiler		*133.920.000*
c. Malikiler		*86.400.000*
d. Hanbeliler		*9.828.000*
B. Şiiler:	35.469.000	
a. Zeydiler (mutedil)		*2.641.000*
b. Caferiler (orta)		*28.475.000*
c. İsmaililer (müfrit)		*3.737.000*
d. Aleviler (müfrit)		*616.000*
C. Hariciler:	756.000	
D. Ahmediler:	108.000	
E. Dürziler:	282.000	
F. Bahailer:	870.000	
G. Yezidiler:	4.000	
H. Sabatailer:	27.000	
II. YAHUDİLER		**19.688.000**
III. HIRISTİYANLAR		**1.061.377.000**
A. Katolikler: (462.000'i Mârunî)	562.595.000	
B. Protestanlar	293.980.000	
C. Ortodokslar:	204.802.000	
a. Grekler		*195.306.000*
b. Yakubiler		*5.945.000*
c. Gregoryenler		*1.695.000*
d. Kıptiler		*1.683.000*
e. Süryaniler		*102.000*
f. Nesturiler		*38.000*
g. Asuriler		*33.000*
Üç Semavi Dinin toplamı:		1.602.176.000
IV. SİHLER		**8.878.000**
(Müslüman-Hindu karışımı bir din)		
V. HİNDULAR		**354.459.000**
VI. PARSİLER		**1.753.000**
VII. ZERDÜŞTİLER		**127.000**
VII. UZAK DOĞU DİNLERİ :		
(Lama, Buda, Konfüçyüs, Tao, Şinto vs. dinleri)		841.526.000
IX. PUTPERESTLER		**109.058.000**

lar. Müslüman dininin meşru olarak tanıdığı dinler ise ikidir: Musevilik ve Hıristiyanlık.

İlk İnsanlarda Din

İlk insanların dinleri gayet basitti. Bunlar kendilerini çeşitli tehlikelerden koruyacak, türlü isteklerinin yerine gelmesini sağlıyacak, güvenlik, koruyuculuk vasıflarını taşıyacak insanüstü kuvvetlere taparlardı. İlk insanlar, duygularını dans ve dua şeklinde ifadeye çalışarak tanrılara dertlerini anlat-

Kutsal Kitaplarda Geçen

Kurban Hikâyesi

İBRAHİM PEYGAMBER çocuğu olmadığı için çok üzülüyordu. Tanrı'ya yalvarır. «Bir oğlum dünyaya gelirse sana kurban ederim» derdi.

Karısı Sare onun haline acıdı, Hacer adındaki cariyeyi ona verdi. İbrahim'in Hacer'den bir oğlu dünyaya geldi. İsmail adı verilen bu çocuk biraz büyüyünce, İbrahim, Tanrı'ya verdiği sözü hatırladı. Çok sevdiği oğlunu dağa götürdü, gözlerini bağladı, onu kurban etmeye hazırlandı.

O anda gökten bir koç indi. Tanrı, İbrahim'in haline acımış, ona kurban etmesi için bir koç göndermişti. Erkek koyun kurban etmek âdeti buradan gelmiştir.

İsmail kurtulunca Sare bu çocuğu da, Hacer'i de kıskandı. İbrahim de, Hacer'le oğlunu alarak, Mekke'ye götürdü. Mekke binasını İsmail'le birlikte kurdu. Tanrı Sare'ye acıdı, İbrahim'in ihtiyarlık çağında ona da bir evlât ihsan etti. Adını İshak koydular. İshak İbrahim'den sonra peygamber oldu.

Din kitaplarının en eskisi olan Tevrat'ta kurban edilmek istenen çocuğun İshak olduğu yazılıdır. «Kısas-ı Enbiya» ya göre ise kurban edilecek oğul yukarıda anlattığımız gibi İsmail'dir.

Nil'de Bulunan Çocuk

YUSUF PEYGAMBER'le on bir kardeşinden gelen İsrailoğulları pek çoğalmış, Mısır ve civarında büyük bir kalabalık olmuştu. Mısır'da hükümdar olan firavunlar ve Mısır halkı bu insanları ağır işlerde kullanıyor, onlara eziyet ediyorlardı. İsrailoğulları eski yurtları olan Kenan iline gitmek istiyorlardı ama, hepsini birleştirecek bir başları yoktu.

Bir kâhin firavuna İsrailoğulları soyundan bir çocuğun dünyaya geleceğini, Mısır'ı elde edeceğini bildirmişti. Firavun bunu duyunca Mısır'da İsrailoğulları halkından doğacak bütün erkek çocukların öldürülmesini emretti. Cellâtlar, ev ev dolaşarak, doğan erkek çocukları öldürmeye başladılar.

Bu sırada İsrailoğulları'ndan İmran adında birinin oğlu dünyaya geldi. Annesi, onun da öldürüleceğini bildiği için bir tahta sandığın içine yerleştirerek Nil nehrine bıraktı. Firavunun karısı Asiye, Nil kıyılarında gezinirken sandığın içindeki çocuğu görüp pek sevdi, onu saraya alıp büyüttü. Bu çocuk Musa'dır.

Musa sütnine olarak getirilen hiçbir kadının memesini emmedi. Çocuğun annesi sarayda bir sütnine arandığını duyunca Asiye'ye başvurdu. Musa onun memesini emdi. Böylece, kadın kendi çocuğunu firavunun sarayında büyüttü.

Musa büyüyüp gelişti, güclü, kuvvetli bir erkek oldu. Bir gün, kendi soyundan bir adamı bir Mısırlı'nın dövdüğünü görünce, ona bir yumruk vurup öldürdü, firavundan korktuğu için de Mısır'dan kaçtı. On yıl Mısır'ın dışında kaldı, bu sırada Şuayip Peygamber'in kızıyle evlendi. Mısır'a dönerken Tur Dağı'nda Tanrı ile görüştü. Kendisine peygamberlik verilmişti. Mısır'a gidip büyük kardeşi Harun'la insanları doğru yola çağırmaya koyuldu. Firavunu da hak yoluna çağırmak için saraya gittiler.

— «İsrailoğulları'nı bırak, onları alıp eski yurdumuz olan Kenan illerine gidelim.» dediler.

Firavun Musa'yı tanımıştı.

— «Sen benim sarayımda büyüdün. Şimdi bana neler teklif ediyorsun. Benden başka Tanrı tanırsan seni zindana atarım» dedi.

Bunun üzerine, Musa elindeki asâyı yere bıraktı. Asâ büyük bir ejderha oldu. Fravun bundan korktu. Musa'nın İsrail soyundan gelecek, İsrailoğulları'nı kurtarıp Mısır'a hâkim olacak adam olduğunu anladı. Halkın Musa'ya inanmaması için, yılbaşında, bütün usta büyücüleri ve halkı bir araya topladı. Büyücüler değnekleriyle, yılanlar geziyormuş gibi gösteriler yapıyorlardı. Musa asâsını yere bıraktı. Asâ hemen bir ejderha olup büyücülerin iplerini, değneklerini yuttu.

Bunun üzerine büyücüler Musa'nın peygamber olduğuna inandılar, ona iman ettiler. O gün halktan birçoğu da Musa'ya inanmıştı.

Firavun zamanla, birçok Mısırlı'nın Musa'ya inandığını görünce, onların Mısır'dan çıkıp gitmelerine izin verdi. Yalnız, sonradan dönüp gelerek Mısır'ı elinden alacaklarını düşündüğü için, hemen bir ordu düzüp başa geçti, arkalarından koştu. Musa Kızıldeniz'in kıyısına gelince elindeki asâ ile denize vurdu. İsrailoğulları'nın on iki kabilesi denizde açılan yoldan yürüyüp karşıya geçtiler. Firavun da arkalarından askerleriyle birlikte denizde açılan yola girdiyse de deniz kapandı, hepsi boğuldular.

Yakup'un Hikâyesi

YAKUP PEYGAMBER'in on iki oğlu dünyaya gelmişti. En küçükleri olan Yusuf'u hepsinden çok severdi. Yusuf bir rüya gördü. Rüyasında, on bir yıldız, Güneş, Ay ona secde etmişlerdi. Babası Yusuf'a: «Bu rüyayı kardeşlerine söyleme. Sana kötülük ederler, çünkü Tanrı seni kardeşlerine üstün kılacaktır» dedi.

Babasının Yusuf'a daha çok sevgi göstermesi üzerine, on bir kardeşi onu uzaklara götürüp susuz bir kuyuya attılar, babalarına: «Yusuf'u dağda kurt yedi» dediler. Yakup ağlıya ağlıya gözleri kör oldu.

Halk efsanelerinde bu olay manzume halinde de yazılmış, bestelenmiştir:

Yusuf'u attılar ölüm kastine,
Cebrail erişti Mevlâ dostuna,
İhlâs ile çıktı suyun üstüne,
Ağlar Yakup, ağlar, «Yusuf' um!» deyu.
«Gitti de gelmedi, hani oğlum!» deyu.

Büyük bir balık Yunus'u yutmuştu. O, bunun işlediği suçların cezası olduğunu biliyordu. Tanrı onun dualarını kabul etti. Balık da Yunus'u karaya çıkardı.

Din Hikâyeleri

Yusuf'un gömleği Mısır'dan geldi,
Anası görmeden, babası gördü.
Görmiyen gözleri hep görür oldu.

Ağlar Yakup, ağlar, «Yusuf' um!» deyu
«Gitti de gelmedi, hani oğlum!» deyu.

Bu hikâyenin arkası «Yusuf'la Zeliha Hikâyesi» nde anlatılır:

Yusuf'la Zeliha

KARDEŞLERİNİN kör bir kuyuya attıkları Yusuf'u bir kervan bulup kurtardı. Mısır'a götürdü. Yusuf Mısır'da maliye bakanına satıldı. Efendisi onu çok sevdi. Yusuf on sekiz yaşına varmış, güzellikte eşsiz bir delikanlı olmuştu. Çocuğu olmıyan maliye bakanı onu evlât gibi severdi. Fakat karısı Zeliha Yusuf'a âşık olmuştu. Bunu etrafındakiler farkediyor, görüştüğü kadınlar Zeliha'yı ayıplıyordu.

Zeliha bir gün kendisini ayıplıyan kadınları evine çağırdı, ellerine birer elma, birer de bıçak verdi. Onlar elmalarını soyarken Yusuf'u bir kapıdan geçirip ötekinden çıkarttı. Yusuf'un güzelliğine hayran olan kadınlar elmalarını soyarken parmaklarını doğradılar. Yusuf işte bu kadar güzel bir erkekti.

Zeliha, bu dayanılmaz aşkından dolayı, Yusuf'a düşüp kalkmayı teklif etti. Yusuf temiz yürekli, sadık bir delikanlıydı. Efendisine ihanet etmek istemedi. Zeliha buna kızdı, üstünü, başını parçaladı, kocasına da: «Kölen Yusuf bana sataştı» dedi. Maliye bakanı Yusuf'u birkaç köleyle birlikte zindana attırdı.

Mısır hükümdarının ekmekçisiyle şerbetçisi de zindanda bulunuyordu. Yusuf'ta değişik bir insan hali, bir büyüklük vardı. Onları Tanrı'nın birliğine inanmaya çağırdı. Bir gün şerbetçiyle ekmekçi bir rüya gördüler, bu rüyanın ne demek olduğunu Yusuf'tan sordular.

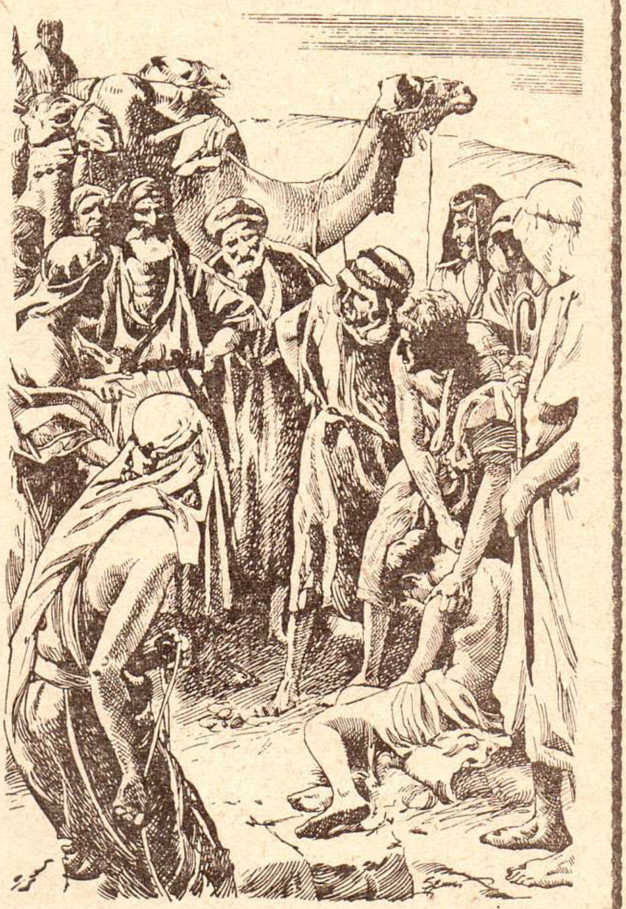
Yusuf: «Biriniz kurtulup eski efendinize sâki olacak, biriniz de asılacak» dedi. Şerbetçiye de: «Sen hükümdarın hizmetine girince beni kurtar» dedi.

Bir peygamber olduğu halde, böyle, bir kuldan yardım istemesini Tanrı hoş görmedi. Yusuf daha yedi yıl zindanda kaldı. En sonunda hükümdar bir rüya gördü. Bu rüyanın ne demek olduğunu kimse anlıyamadı. O zaman şerbetçi bu rüyayı Yusuf'tan sormak gerektiğini hükümdara söyledi. Hükümdar zindana giderek rüyasını anlattı. Yusuf yedi yıl bolluk, yedi yıl da kıtlık olacağını bildirdi, kıtlıkta aç kalmamaları için öğüt verdi.

Hükümdar bu rüya yorumunu çok beğenerek Yusuf'u zindandan çıkartıp ölen maliye bakanının yerine onu bakan yaptı. Zeliha, Yusuf'un aşkiyle perişan bir halde, sürünüyordu. Yusuf'u görebilmek için yollarını beklerdi. Aç, sefil ve çıplaktı. Bir gün Yusuf atla saraya gelirken gene yoluna çıktı.

Yusuf kendisine iftira eden kadını tanıdı. Onu kovdu, fakat Zeliha: «Tanrı'nın bana verdiği bu aşka inanmıyorsun. Ver elindeki kırbacı» dedi.

Yusuf kırbacı ona verdi. Zeliha bir an kırbacın gümüşlü sapını avucu içinde tuttuktan sonra Yusuf'a geri verdi. Kadının avuçlarında öyle bir ateş vardı ki kırbacın sapı Yusuf'un elini yaktı. Yusuf o zaman Zeliha'nın büyük aşkına inandı, onunla evlendi. Bu evlenmeden iki oğlu ile bir kızı dünyaya geldi.

Kardeşleri Yusuf'u çekemeyip kör bir kuyuya atmışlardı. Günün birinde o civardan geçen bir kervandaki'er Yusuf'u kuyudan çıkarıp Mısır'a götürdüler.

Yusuf'un dedikleri gerçekleşti. Yedi yıl bolluktan sonra yedi yıl da kıtlık oldu. Fakat onun tedbirleriyle Mısır'da hiç sıkıntı çekilmedi, hattâ başka diyarlardan gelip Mısır'dan yiyecek isterlerdi. İşte bu sırada Yusuf'u kuyuya atan kardeşleri de gelip yiyecek istemişlerdi. Yusuf onlardan babalarının halini anladı, yiyecekle birlikte babasına götürmeleri için kendi gömleğini de verdi. Zavallı Yakup, daha çocukları görünmeden, «Yusuf'un kokusu geliyor» diye çırpınmaya başladı. Gömleği yüzüne sürünce gözleri açıldı. Daha sonra bütün aile Mısır'a göçtüler. Yusuf'un çevresinde yaşadılar.

Yunus'un Hikâyesi

İSRAİLOĞULLARINDAN gelen Yunus Peygamber Ninova ahalisini Tanrı'nın birliğine inanmaya çağırdıysa da onlar putlara tapmayı bırakmadılar.

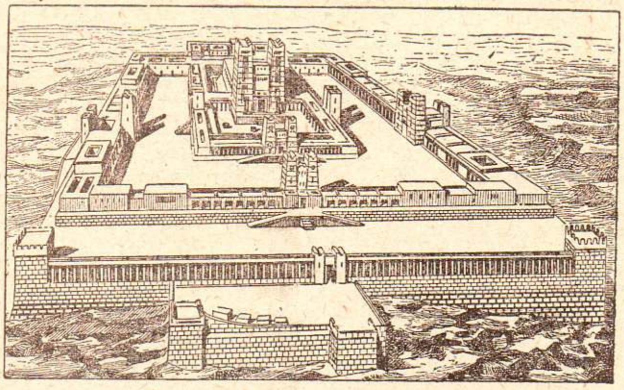
Yunus: «Tanrı size azap edecek, Ninova şehri kırk güne kadar batacak» dedi. Fakat kötü yola sapmış olanları doğru yola çevirmek kolay olmıyacaktı.

Gene aldırmadılar. Bunun üzerine, Yunus Peygamber darılıp yola çıktı. Dicle kıyılarına gelerek gemiye bindi. Fakat gemi yürümedi, çünkü bir peygamber, Tanrı izin vermeyince görevini bırakmazdı. Bütün gayretlere rağmen gemi yürümüyordu. Bütün uğraşmaların boşa gitmesi herkesi hayretler içinde bırakmıştı.

Gemi yürümeyince kaptan: «İçimizde bir suçlu var. Kur'a çekelim, kime raslarsa onu denize atalım» dedi.

Yunus suçunu anladı, kendisini suya attı. Büyük bir balık Yunus'u yuttu. Balığın karnında suçunun bağışlanması için Tanrı'ya yalvardı. Tanrı da bu duayı kabul etti. Balık Yunus'u bir kıyıya çıkardı. Yunus yeniden hayat bulmuştu.

Ninova ahalisi, Yunus gittikten sonra, havanın karardığını, büyük bir felâketin üzerlerine gelmekte olduğunu görmüş, kendilerini kurtarması için Yunus'u aramaya başlamışlardı. Şehrin yakınında bulunan «Tövbe Tepesi» ne çıkarak Tanrı'ya yalvarmaya başladılar. Tanrı tövbelerini kabul etti. Yunus dönüp Ninova'ya gelince onun çevresine toplandılar, Tanrı'nın birliğine inanıp doğru yola girdiler.

Hz. Süleyman'ın Kudüs'te yaptırdığı tapınak

tıklarını sanırlardı. Fakat bazı ilkel kavimlerde din ve tanrı mefhumları pek önem taşımazdı. Meselâ Seylân'da Veddah kabîlesi halkı tanrı ve ruhların ölmezliğini kabul etmişlerse de dua etmek, tanrı uğruna kurbanlar kesmek gibi âdetleri yoktu. Onlar tanrının nerede olabileceğini, ne şekilde olabileceğini dahi düşünmek istemezlerdi. Kuzey Amerika'nın ilkel kavimlerinde halk tanrıya inanıyordu ama, onlarda ibadet diye bir şey yoktu. Tanrı onlar için pek uzakta sayılırdı. Tanrı onların günlük işlerine karışıp halletmek zorunda oldukları güçlükler-le ilgilenemiyecek derecede yabancı bir mefhumdu. Eskimolar dünyayı ve insanları kimin yarattığı sorusuna «Bilmiyoruz, öğrenmek de istemiyoruz» diye cevap verirlerdi.

İlk çağlardaki dinlerin tanrıları tabiat kuvvetleriydi. Bunlar yeryüzünde insanlara iyi bir hayat sağlamakla görevliydiler. Bazan bir kahraman, ya da eskilerden önemli bir kimse tanrı sayılırdı.

İlk çağlarda ölümden sonraki hayat insanları pek ilgilendirmezdi; esasen ölüm ve ölümden sonrası onlar için pek yabancıydı. Bir süre sonra insanlar ideallerini gerçekleştirmekten ümitlerini kestiler. Peygamberler ve diğer din adamları insanların ideallerini geleceğe bağlıyarak yeni bir ümit kapısı açtılar. Ortaya çıkan yeni dinler, ölümden sonraki hayatta insanların tam saadete kavuşabileceklerini müjdeliyordu. İnsanın öldükten sonra rahat edebilmesi tamamen tanrıya bağlıydı. Zamanla, öldükten sonra dirilmek, ebedi hayat insanlar için çok çekici birer konu haline geldi. Bugünkü dinler çıkıncaya kadar insanlar tanrılarından kendilerini ebedi hayata kavuşturmasını beklediler.

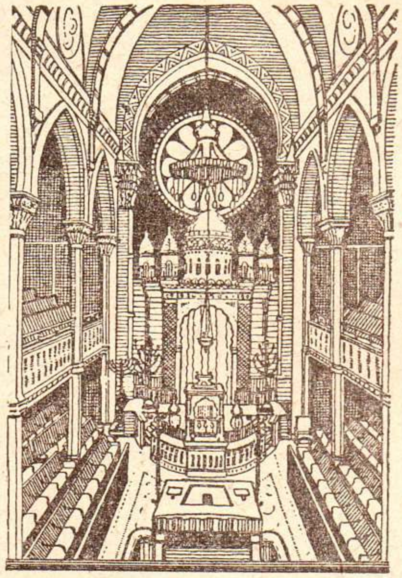
Dinlerin Kaynağı

Korku, dinlerin anasıdır, diyenler vardır. Gerçekten, bilhassa ölüm korkusu dinlerin doğmasında çok önemli bir rol oynamıştır. İlk insanlar, ölümün tabiî bir hal olduğuna bir türlü inanamamışlardı. İnsanlar zamanla her canlı varlığın bir ruhu veya gizli bir hayatı olduğu kanaatine vardılar. Bu kanaatten de ilk dinler doğdu. Her canlı varlıkta ruh olduğuna göre, tapılacak varlıkların sayıları pek çoktu.

İnsanların taptıkları ilk tanrının Ay olduğu bilinmektedir. Yakışıklı ve gayet kuvvetli bir erkek olarak tahayyül edilen Ay Tanrısı bilhassa kadınlarla ilgilenirdi. Bu tanrının kadınları muayyen zamanlarda iğfal ettiğine inanılmıştı.

Ay'ın yerini Güneş'in ne zaman aldığı pek bilinmiyor. İnsanların sadece av eti yemekten vazgeçip sebze ve meyva yetiştirmeye başladıkları devirlerde Güneş Tanrısı'nın ortaya çıktığı tahmin ediliyor. Güneş'ten sonra toprak da tanrı mevkiine yükseldi. Fakat Güneş tanrılık vasfını kaybetmedi. Bugün dahi Japonlar imparatorlarını Tanrı Güneş'in oğlu olarak tanırlar.

Bilinmezlerle dolu olan Gök, ilk insanların tanrıları arasında önemli bir yer tutuyordu. Eski dinlerde pek çok gök tanrısına rastlanır. Yunan mitolojisinde de en büyük tanrı Gök Tanrısı Zeus'tur (Bk. Mitoloji).

Londra'da bir sinagogun içi.

İlkel milletlerin hemen hepsi cinsel duyguları kutsal sayıp onlara taparlardı. Bazı milletler Cinsiyet Tanrısı'nı yılan biçiminde çizerlerdi. Böylece cinsel duyguların kötülüğün esasını teşkil ettiği anlatılmak istenirdi. Cinsel uyanış, insanların iyiyle kötüyü birbirinden ayırdedek yaşa geldiklerine işaretti. Hemen bütün ilk dinlerde bol bol aşk ve şehvet tanrılarına raslanır.

Hindistan'ın Ocibuva kabîlesinin yerlileri taptıkları kutsal hayvana «totem» adını vermişlerdi. Böylece, tapınılan daha başka hayvanlara da «totem» denildi, bu gibi dinlere de «totemizm» adı verildi (Bk. Totem ve Totemizm). Totemizmin de esası korkuya dayanır. İnsanlar hayvanları kendilerinden üstün, kuvvetli gördükleri için onlara tapıyorlardı.

İlk insanların din hakkındaki fikirleri zamanla değişebilirdi. İnsanüstü bir kuvvetin varlığını hissettikten sonra kendilerini bu kuvvete bağlarlardı. Artık bütün hisleri, davranışları, düşünceleri inandıkları üstün kuvvete bağlanırdı. İyiyle kötüyü de gene bağlandıkları kuvvete dayanarak ayırmaya çalışırlardı.

İnsanlar, tanrılarına yalnız korku uğruna değil, onlardan kendilerinin yapamıyacakları, yapamadıkları bazı işleri yapmasını bekledikleri için de tapınırlardı. İlk insanlar, tanrıdan istedikleri şeyleri birtakım hareketler ve dans yolu ile anlatmaya çalışırlardı.

Bazı şeylerin de nasıl olmasını istiyorlarsa bunun taklidini yaparak tanrıya meram anlatmaya çalışırlardı. Meselâ, karısının kolay doğum yapmasını istiyen koca, bacaklarının arasına taş sıkıştırır, yatağa yatıp bunu çıkarırdı. Böylece tanrıya karısının kolay doğum yapmasını sağlaması için yalvarmış sayılırdı.

İlk insanlar bitkilerin de insanlar gibi sevişme yolu ile çoğaldıklarına inandıkları için hasat zamanlarında tarlalara gidip toprak üzerinde sevişirlerdi. Savaştan önce düşman hükümdarının balmumundan yapılmış heykeline bol bol iğne batırmak da, onlarca düşmanın çabuk yenilmesini sağlardı.

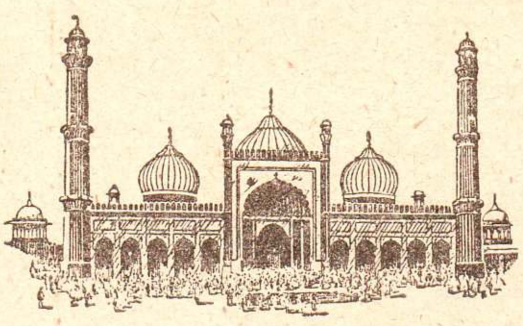
İlk dinlerin hemen hepsinde tanrılara kurban adamak âdeti vardı. Bilhassa genç kızlarla çocukların tanrılara kurban edilmeleri âdetti. Bugün artık tanrılara insan kurban etmek âdeti kalkmıştır, fakat bugünkü dinlerde de kurban âdeti hâlâ vardır.

Bibliyografya:

Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi (P. Bovet'den çev. S. Odabaşı, 1958); Din Nedir? (Prof. Dr. A. F. Başgil); Din Nedir? (Prof. L. Lûtfi, 3. bası, 1950); Din Nedir, İtikatlar Nasıl Gelişmiştir (A. B. Kuran, 1952); Din Psikolojisi (Dr. B. Z. Egemen, 1952); Din ve Sanat (B. Toprak, 1937); Dinî Sosyoloji (Prof. H. Z. Ülken, 1943); Dinler Tarihi (F. Challaye'den çev. S. Tiryakioğlu, 1961); Dinler ve İslâm Dini (A. Öztaş; 1959); Dinler Tarihine Giriş (Prof. Dr. A. S. Tarı, 1955); Dinler Tarihi (A. H. Budda, 1935).

DİN HİKÂYELERİ

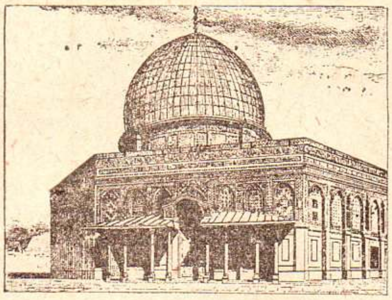
Din kitaplarında anlatılan birtakım hikâyeler vardır. Bütün bu din hikâyeleri, insanları Tanrı'ya inandırmak amacını güder. Bunlarda Tanrı'nın insanları doğru yola sev-

Delhi'de bir cami

ketmek için yeryüzüne peygamberler indirdiği, peygamberlerin insan gücünün üstünde işler yapıp, mucizeler yarattığı anlatılır.

Dünya'nın yaradılışı, Hz. Âdem'in Şeytana uyup Memnu Meyva'yı yemesi üzerine Cennet'ten çıkarılması, Hâbil'in İklima adında-

Kudüs'teki Ömer Camisi

ki kızı alabilmek için kardeşi Kabil'i öldürmesi, Nuh Tufanı, âsi insanları Tanrı'nın fırtınalar çıkartarak, gökten taş, ateş yağdırarak helâk etmesi gibi hikâyeler bu aradadır.

Gene bu hikâyelerde, peygamberlere bazı özellikler atfedilir, onların bir meslek veya sanatın piri oldukları belirtilir. İdris Peygamber ilk defa yazı yazmış, hayvan derilerinden elbise dikerek insanlara giydirmiştir; onun için, hem öğretmenlerin, hem terzilerin piridir. Nuh Peygamber bir gemi yaptığı için bütün denizcilerin piri sayılır. Şit Peygamber Kâbe'yi taştan yapmış, duvarcıların piri olmuştur. Eyüp Peygamber sabrı ile meşhurdur. Davut Peygamber şair ve müzikçidir. Süleyman Peygamber bütün hayvanların, kuşların dilinden anlardı.

«Kısası Enbiya» (Peygamber Hikâyeleri) bize bütün peygamberlerin Mezopotamya ve civarına indiğini, oradaki halkın hak yolundan sapıp ihtiraslara, kötülüklere başladıkları zaman, kendilerine yeni bir peygamber gönderildiğini anlatır. Sıra ile peygamberlere inmiş üç kutsal kitap olan Tevrat, İncil ve Kuran'da da bu olaylardan bahislere raslanır.

Bu kıssalar tamamen tarihî esaslardan mahrum değildir: Meselâ Davut'a, oğlu Süleyman'a, Hz. İbrahim'e ait olanlar tarihî gerçeklere dayanır. Hattâ Nuh Tufanı'nın bile Mezopotamya'da tarih çağlarına girerken vukubulan büyük tufandan mülhem olduğu muhakkaktır. (Din hikâyelerinden birkaç özet 966, 967. sayfalarda verilmiştir).

Venedik'teki San Marco katedrali

DİNAMİT

Birçok çeşitleri olan patlayıcı bir maddedir. Bütün bu maddelerin hepsi nitrogliserinden elde edilir.

XV. yüzyılın başlarına doğru dinamit özelliği gösteren sıvı bir patlayıcı biliniyorduysa da, kullanılmamıştı. 1799'da İsveçli kimyacı Scheele (1742 - 1786) gliserini, 1847'de de Piemonte'li İtalyan kimyacısı Sobrero (1812 - 1888) nitrogliserini elde etti. Nitrogliserinin patlayıcı özelliği biliniyordu. İlk defa olarak bundan dinamiti 1866'da İsveçli kimyacı Alfred Nobel (1833 - 1896) elde etti (Bk. Nobel).

Nitrogliserin çok kolay patlıyordu. Ona karşı korunmak güçtü. Nobel bunu tehlikesizce saklamayı başardı. Almanya'da Hannover yakınlarında tabiî halde pek çok miktarda bulunan, süngere benzer bir madde vardı. Silisyum dioksitten meydana gelen bu maddeye emdirilince nitrogliserin tehlikesiz duruma giriyordu. «Kizelgur» denilen bu madde aslında ancak mikroskopla görülebilecek küçüklükte deniz hayvanlarının silisli kabuklarından meydana gelen bir kitleydi. Böylece, nitrogliserin yeni bir şekil almış, dinamit elde edilmiş oldu. Bugün, nitrogliserini saklanması tehlikesiz hale getirmek için, kizelgur yerine daha başka maddelerden de faydalanılıyor.

Nobel dinamiti % 75 nitrogliserinle % 25 «kizelgur» u karıştırarak elde etmişti. Sonradan daha başka patlayıcı maddelere de dinamit denilmeye başlandı. Nobel'in bulduğu dinamit çeşidi 1910 yılından sonra pek kullanılmaz oldu.

Bugün çeşitli dinamit vardır. Bunlarda nitrogliserin oranı % 12 - % 93 arasında değişir. Ayrıca, potasyum, sodyum, amonyum gibi maddelerin nitratlariyle de karıştırılmıştır, içinde alüminyum tozu, dinitro tolüen gibi yanıcı maddeler de bulunur.

Dinamit Çeşitleri

Dinamitler fiziksel bileşiklerine göre çeşitlere ayrılır. Bazıları kauçuk veya jelâtin bileşimini andıran yapıdadır. Bu çeşit dinamitleri ilk defa 1875'te Nobel yapmıştır. % 92 - 93 oranında nitrogliserin, % 7 - 8 nitro selülozdan meydana gelmiştir.

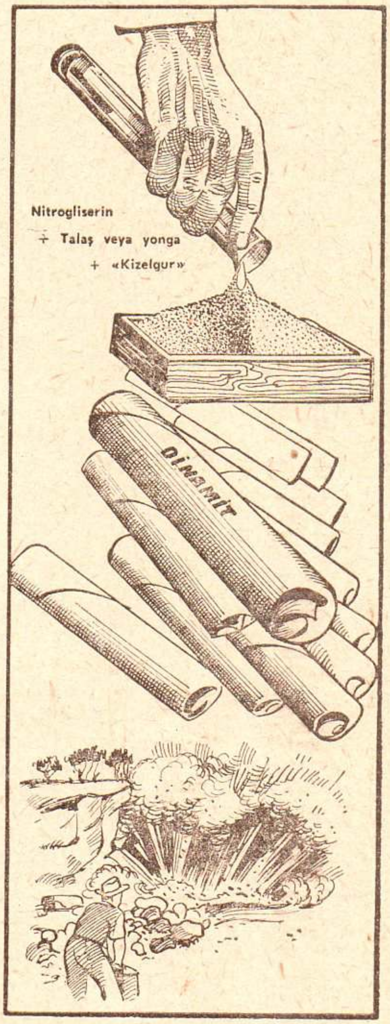
Diğer bir dinamit çeşidi de «plâstik dinamit» tir. Bu tip dinamitlerde dinitro tolüen vardır.

Grizu gazı bulunan maden ocaklarında kullanılmak üzere özel tip dinamitler yapılır. Bunlarda amonyum nitratı bulunur.

DİNAMO

Mekanik enerjiyi elektrik enerjisine çeviren makinedir. «Generator» da denir. İçinde yaşadığımız elektrik çağı dinamo sayesinde mümkün olmakta, kullanılan bütün elektrik akımı hemen hemen dinamolar vasıtasiyle sağlanmaktadır. Bir otomobilin elektrik akımını sağlıyacak kadar küçük dinamolar olduğu gibi, 500.000 nüfuslu bir şehrin elektrik ihtiyacını sağlıyacak kadar büyük olanları da vardır.

Dinamolar iki çeşittir. Bir kısmı «alternatif akım», bir kısmı da «doğru akım» meydana getirir.

Dinamitin günlük hayatımızda önemli bir yeri vardır. Maden ocaklarında dehlizlerin açılmasında, büyük, eski binaların yıkılmasında, ormanlarda kesilmiş ağaç köklerinin sökülmesinde, tünellerin açılmasında hep dinamitten faydalanılır.

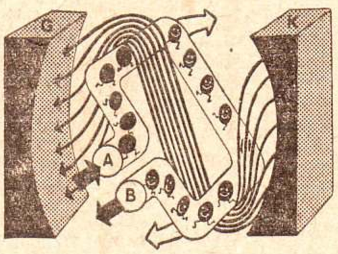
Dinamo Nasıl Çalışır

Dinamonun çalışması İngiliz fizik bilgini Michael Faraday'in 1831'de yaptığı keşfe dayanır. Faraday bakır tel gibi bir iletkeni bir mıknatıs yakınında hareket ettirmekle, yahut mıknatısı bir iletken yanında hareket ettirmekle elektrik akımı meydana getirilebileceğini keşfetmişti (Bk. Faraday).

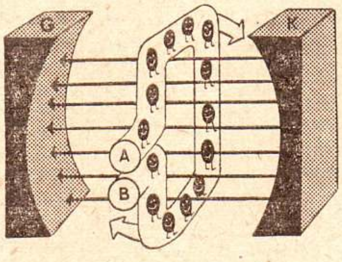
Bir mıknatısın çevresinde mıknatıslık etkisinin belli olduğu alana «manyetik alan» denir (Bk. Mıknatıs). Bir bobinin, bir U mıknatısının kuzey ve güney kutupları arasında devamlı olarak dönmesi elektrik akımını meydana getirir. Dinamoların esası budur. Dinamolar doğru veya alternatif akım meydana getirirler. Bir manyetik alanı bir iletken bir yönde keserse elektronlar iletkende o yöne doğru gider; aksi yönde keserse elektronlar aksi yöne doğru gider.

Şimdi halka şeklinde bir telin bir manyetik alan içinde döndüğünü düşünelim. Bu

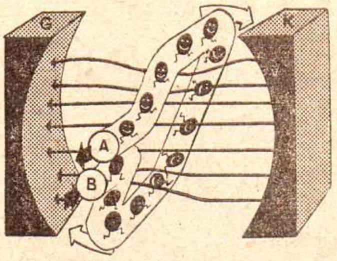
DİNAMODA ALTERNATİF AKIM NASIL MEYDANA GELİR

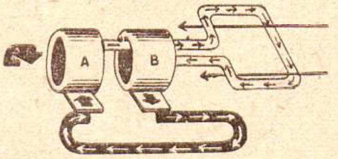
Bir manyetik alan içindeki bobin dönmeye başlayınca bu alanı iki yerden keser, elektronlar yukarıdan aşağıya doğru (A'dan B'ye doğru) akmaya başlar.

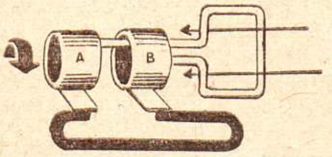
Bobinin açık yeri manyetik alana gelince, manyetik kuvvet hiçbir yerden kesilmediği için, akım durur. Artık elektrik meydana gelmez.

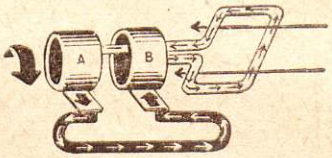
Halka dönmesine devam edince manyetik alan yeniden kesilir, elektronlar aksi yönde (B'den A'ya doğru) gider, aksi yönde bir akım meydana gelir.

Dinamonun bobini döndükçe, elektronlar resimde siyah oklarla gösterilen yönde hareket eder. B halkası madenî bir fırça vasıtasiyle elektronları A'ya geçirir. Elektronlar bobine dönerler.

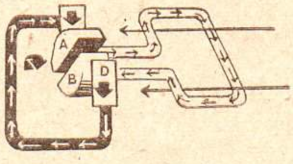

Devir sırasında halkanın açık tarafı manyetik alana gelince elektronlar durur, çünkü manyetik alan kesilmemiştir. Elektronlar durunca da akım meydana gelmez.

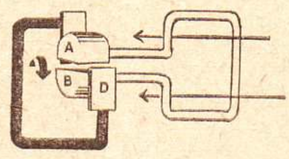

Halka dönmesine devam edince elektronlar aksi yönde akmaya başlar. A halkası madenî bir fırça vasıtasiyle elektronları B halkasına, oradan da bobine geçirir.

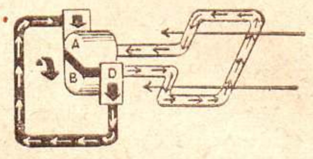
DOĞRU AKIM NASIL MEYDANA GELİR

Alternatif akımı doğru akıma çevirmek için özel bir düzen kullanılır. D fırçası elektronları B yarım halkasından alarak C fırçasına gönderir. Elektronlar buradan A yarımdairesi vasıtasiyle bobine geçerek devam ederler. Doğru akımı bu düzen sağlar.

Bobinin açık yeri manyetik alana gelince, alan kesilmediği için, elektronlar hareket etmez; dolayısiyle, akım meydana gelmez. Bakır telden de elektron geçmez. Böylece elektrik akımında da alternatif akımda olduğu gibi bir anlık bir duraklama olur.

Bobin dönmeye devam edince aksi yönde hareket eden elektronlar bu defa A yarımdairesinden D fırçasına geçer. Aslında elektronların yönü değişmiş olduğu halde bu düzen sayesinde teldeki yönleri aynı olur, ve doğru akım meydana gelir.

halkanın bir tarafı bir yönde, öbür tarafı da aksi yönde manyetik alanı kesecek, böylece telde sıra ile birbirine zıt yönde akan akımlar meydana gelecektir. Halkanın boş tarafı manyetik alana gelince de hiç akım meydana gelmiyecek, böylece bir devirde iki defa akım sıfıra düşecektir. Bu şekilde akım meydana getiren dinamolar «alternatif akım dinamosu» dur; bunlara «alternator» denir (Bk. Akım).

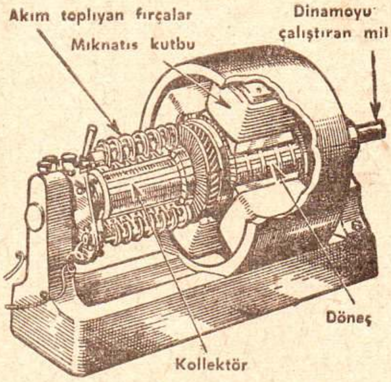
Doğru akımı meydana getiren dinamolar da aslında birer alternatordur. Fazla olarak bunlara bir kollektör ilâve edilir. Kollektör alternatif akımı doğru akıma çevirir. Bir kollektör en basit şekliyle ikiye bölünmüş, iki parçası birbirinden iyice yalıtılmış bir halkadan ibarettir. Bunun her parçası dönen bobinin bir ucuna tutturulmuştur. Bu halkanın karşılıklı iki tarafında madenî fırçalar bulunur. Bu fırçalar bir iletkenle birbirine bağlıdır. Halkanın parçaları sıra ile bu fırçalara dokunur. Böylece, alternatif akım doğru akım haline gelir.

Dinamonun Parçaları

Her dinamo başlıca «duraç» ve «döneç» olmak üzere iki kısımdan ibarettir. Duraç manyetik alan meydana getirecek bobin sargıları ve kutup parçalarından meydana gelir. Döneç de demir üzerine sarılmış bir bobindir. Bu bobinin telleri yalıtılmıştır. Döneç bir tek halkadan ibaret olsa, ne kadar hızlı dönerse dönsün, fazla akım deydana getirmez. Bunun için, tellerin sargı sayısı artırılır. Eskiden döneçler halka biçiminde olurdu, bugün silindir biçiminde yapılmaktadır. Doğru akım verecek dinamolarda ayrıca bir de kollektör ve madenî fırçalar bulunur. Dinamolarda kuvvetli bir manyetik alana ihtiyaç olduğundan elektrik mıknatısı kullanılır. «Manyeto» denilen küçük dinamolar ise sabit mıknatıs yardımiyle çalışır. Manyeto daha çok bazı çeşit telefonlarda kullanılır (Bk. Telefon).

Endüstride kullanılan dinamoların gereken enerjiyi meydana getirebilmeleri için bunlarda dört, altı, sekiz veya daha fazla kutup kullanılır. Bunların döneçleri de bir

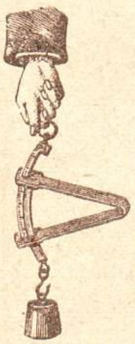
merkez etrafında birleştirilmiş ayrı ayrı bobinlerden meydana gelir. Alternator döneçleri genel olarak her manyetik alan için iki, üç bobin taşırlar. Bu bobinler birbir-

Bir dinamo ve başlıca parçaları

leriyle ayrı bir endüksiyon devresi meydana getirecek şekilde birleştirilmişlerdir. Böylece, bu dinamolar iki, yahut üç ayrı alternatif akım meydana getirirler. Bunlara «iki fazlı», «üç fazlı» alternatorlar denir. Meydana getirdikleri akım da üç telle iletilir (Bk. Elektrik; Elektrik Akımı).

DİNAMOMETRE

Dinamometre

Kuvvet ölçen aletlere denir. Birçok çeşitleri vardır. Dinamometrelerin esasını esnek cisimler teşkil eder. Bu sayede, bir kuvvetin etkisini ölçmek mümkün olur. Esnek cisimler kendilerine etki yapan kuvvetlerin şiddeti oranında şekillerini değiştirirler. Bu bakımdan birçok dinamometrelerin esasını helezon biçimi sarılmış çelik yaylar, yahut eğik çelik parçaları meydana getirir.

En basit dinamometre bildiğimiz el kantarıdır. Bu kantarlarda helezon biçimi bir yayın ucuna bir kuvvet takılırsa yayın ne kadar uzadığı tesbit edilir. Aletin göstergesi kuvvetin değerini gösterir (Bk. Kuvvet).

DİNAR

Afyonkarahisar ilinin Akdeniz Bölgesi sınırları içinde kalan ilçelerden biridir. Topraklarını doğuda Isparta'nın Senirkent, Uluborlu, Keçiborlu, güneyde Burdur'un Yeşilova, batıda Afyonkarahisar'ın Dazkırı, kuzeyde aynı ilin Sandıklı ve Şuhut ilçeleri çevirir.

Yüzölçümü: 1.417 km²

Nüfusu: 43.956 (1960 sayımı)

Batı Toroslar'a ait dağlarla bunlar arasına giren çukur alanlar ilçenin başlıca engebeleridir. Dinar'da kara iklimi hüküm sürer. Yazlar oldukça kurak geçer, kışlar soğuktur. Büyük Menderes Nehri'nin kaynağı Dinar ilçesindedir. Pınarbaşı adındaki bu kaynaktan çıkan Büyük Menderes, Çapalı Bataklığı'nı meydana getirir, daha sonra Akdağ'ın doğu eteklerinde kaybolarak Dinar kasabasının yanıbaşında İncili Pınar ve Arapışık mevkilerinde yeniden yüzeye çıkar. İlçe ekonomisinde pancar ekimi önemli bir yer tutar. Ayrıca, her nevi tahıl ve meyva yetiştirilir. Otlaklar fazla yer tuttuğundan hayvancılık da gelişmiştir.

Kasaba. — İlçe merkezi Dinar, Afyon-Alsancak demiryolu üzerinde denizden 886 m. yüksekte kurulmuş bir kasabadır. Ayrıca, karayolları ile de çevresine bağlanmıştır. 3 mahalleden ibaret olan Dinar'ın nüfusu 9.420'dir (1960 sayımı). Yakın çevresinin bir pazar yeri durumundadır. Kasabada birkaç park, 40 dekarlık bir nümune fidanlığı vardır.

DİNBİLGİSİ

Çocuklara dinlerinin esaslarını öğreten bilgilerdir. Bu öğretim çok eski zamanlardan beri insanları ilgilendiren bir konu olmuştur.

Müslümanlığın esasları eskiden «ilmihal» denilen kitaplarda anlatılırdı. Bu kitaplara bugün de raslanır. Okullarda da «Malûmat-ı Diniyye» dersleri vardı. Cumhuriyet devrinde din dersleri okullardan kaldırıldıysa da sonraları yeniden ve isteğe bağlı olarak konuldu (Bk. Müslümanlık).

DİNOZORLAR

Bundan 130.000.000 yıl öncesine kadar yeryüzünde yaşamış, dev büyüklüğünde hayvanlardır. «Dinozor» kelimesi eski Yunanca «deinosauria» sözünden gelir; «korkunç kertenkele» anlamındadır.

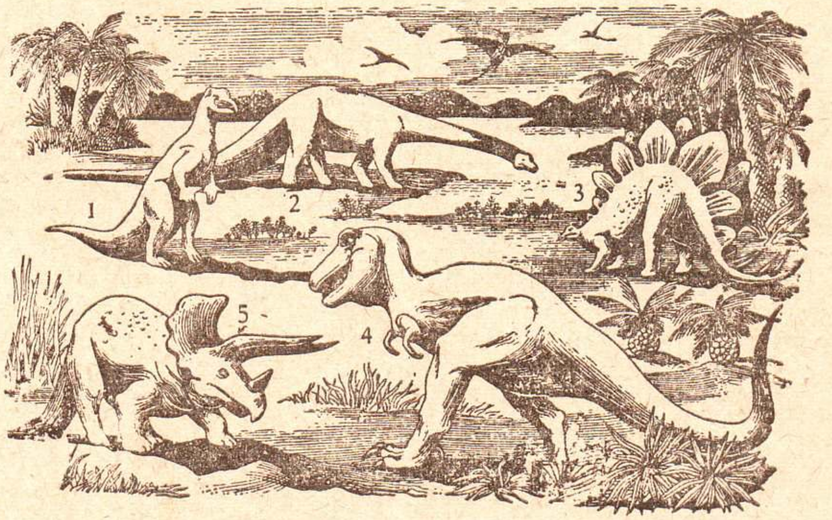
Gerçekten, bu hayvanların bazı küçük çeşitleri varsa da çoğu son derece iri yapılıydılar. Bunların bugüne kadar yeryüzünde yaşamış canlıların en büyüğü olduğu bilinmektedir. Dinozorların büyük bir kısmı etyiyenlerden olmakla beraber bazı türleri ot yiyerek beslenirlerdi. İlkel dinozorlar iki ayaklıydı, bunların birçok türü kendi tarihleri boyunca iki ayaklı olarak kalmış, otyiyen bazı çeşitleri sonradan dört ayaklı hale gelmiştir.

Dinozorlar başlıca ikiye ayrılır. Bu ayırma kalça kemiklerinin biçimine göre yapılmıştır. Kalça kemiklerinin yapısı kuş yapısına benziyenler bitkiyle beslenirdi. Bunların dişleri çok zayıftı, hattâ ağızlarının ön tarafında hiç diş bulunmazdı; buna karşılık, ağız sert bir gaga biçimini almıştı. Pek azı iki ayak, çoğu dört ayak üzerinde yürürdü. Bu bölüme giren başlıca dinozorlar trakodon, triseratops, stegozor ve iguanodon ankilozor, protoseratops idi. Trakodon iki ayak üstünde yürürdü, ağzı ördek gagası biçimindeydi. Bir fil büyüklüğünde olan triseratopslar dört ayak üstünde yürürlerdi. Biri burunlarının, ikisi de gözlerinin üstünde olmak üzere, üç boynuzları vardı. Stegozor zırhlı dinozorların en tipik örneğidir. Dört ayak üstünde yürüyen bu hayvanın sırtında, kuyruğundan başına kadar iki sıra halinde dikine kalkanlar vardı. Sonradan, stegozorların yerini alan ankilozorlara bazan «tank kertenkele» denir. Bunların vücudu daha basıktı, vücutları baştan başa kemik levhalarla kapılıydı. İguanodonlar Avrupa'da yaşamışlardır, bunlar Amerika'da yaşıyan trakodonlara benziyor, arka ayakları üzerinde yürüyorlardı.

Protoseratopslar Asya'da yaşardı. Bunların fosilleşmiş yumurtaları bulunmuştur.

Dinozorların öbür çeşidinin kalça kemiklerinin yapısı kertenkeleye benzer. Bunların başlıcaları tiranozor, brontozor, brakiyozor, alozor ve diplodoküs idi. Bunların büyük bir kısmı arka ayakları üzerinde yürür, et yiyerek beslenirdi. Şimdiye kadar yeryüzünde yaşıyan en büyük etyiyen hayvanlar bunlardır. Tiranozorların boyu 15 metreye yakındı, çok iri ve keskin dişleri vardı. Ön ayakları gülünç derecede küçük olan bu hayvanlar hiç şüphe yok ki dinozorların en korkunç olanlarındandı. Brontozorlar da bu cins dinozorların irilerindendir (Bk. Brontozor).

Brakiyozorlar bütün dinozorların en büyüğü olarak kabul edilir. Bu hayvanın Ame-

Günümüzden yüz otuz milyon yıl öncesine kadar yaşıyan dinozorlar dev büyüklüğünde hayvanlardı. Bunların başlıcaları burada görülüyor: 1 — Ornitiskiya; 2 — Brontozor; 3 — Stegozor; 4 — Tiranozor; 5 — Triseratops.

rika'da bulunan bir kalça kemiğinin ağırlığı 300 kiloya yakındır. Doğu Afrika'da da yaşıyan brakiyozorların ağırlığının 50 ton kadar olduğu tahmin ediliyor. Bunların ön ayakları başka dinozorların aksine, arka ayaklarından daha büyük, boyunları da çok uzundu. Diplodoküsler brontozora benzerse de uzunlukları daha fazla, yapıları daha inceydi (26, 67 metre). Alozorların cüssesi ötekilerden daha küçüktü, bunlar da et yiyerek beslenirdi.

Dinozorların bundan 200 milyon yıl önce yaşamaya başlayıp 60 - 70 milyon yıl kadar devam ettikleri sanılıyor. Bu hayvanlar dünyanın her yanına yayılmışlardı. Bilhassa Kuzey Amerika'da bunlardan çoğunun kemikleri bulunmuş, müzelere konmuştur.

Dinozorların beyinleri son derece küçüktü. Asya'da bulunan bazı yumurtalar hiç olmazsa bunlardan bir kısmının yumurtadan ürediklerini göstermiştir.

Bundan 130.000.000 yıl önce bütün dinozorlar öldüler. Bilhassa Amerika'dakilerin ölümüne sebep olarak o devirde meydana gelen Kayalık Dağlar'ın oluşu gösterilmektedir. Dinozorlardan çoğunun yaşadığı dereler, göller kurumuş, bunun iklim üzerinde etkileri olmuştur. Yedikleri bitkiler pek belirli olan dinozorların nesli bunun üzerine tükenmiştir. Etyiyen dinozorlar da, otyiyenlerin ölmesi üzerine, besinlerini bulamaz olmuş, onlar da bu yüzden ortadan kalkmışlardır.

DİNYEPR

Avrupa'nın en önemli nehirlerindendir. Karadeniz'e dökülür. Uzunluğu 1.950 km. olan Dinyepr Nehri tamamen S.S.C.B. sınırları içindedir. Nehir Smolensk eyaletinde bataklık bir kesimden çıkar, bir müddet batıya doğru aktıktan sonra güneye yönelir. En önemli kolları Pripet ile Desna'dır. Dinyepr'in genişliği Pripet'i aldığı yerde 500 m. yi bulur. Daha güneyde Dinyeperepetrovsk bölgesinde genişliği 2 km. yi geçer. Dorogobuj'a kadar, ulaştırmaya elverişlidir. Ulaştırmayı sağlamak için nehrin birçok kesimlerinde kanallar açılmıştır.

Dinyepr Nehri kış aylarında buz tutar. İlkbaharda buzların çözülmesiyle nehrin taşıdığı su miktarı artar, bu devrede saniyede 5.000 m^3 su taşır. Kurak mevsimde bu miktar saniyede 2.000 m^{3}e kadar düşer. Nehrin aşağı kesimlerinde balıkçılık yapılır.

DİNYESTR

Güneydoğu Avrupa'da bir nehirdir. Polonya'da Karpat dağlarının kuzey yamaçlarından çıkar, Rusya'dan geçerek Odesa limanının doğusunda Karadeniz'e dökülür. Uzunluğu 1.141 km. dir. Rusya'nın akıntısı en kuvvetli nehirlerinden olan Dinyestr'in bir kısmı ulaştırmaya elverişlidir. Yalnız, bazı kurak yıllarda bütün ulaştırma işleri ancak üç, dört hafta sürer. Buzların kırılmaya başladığı şubat, mart aylarında nehrin seviyesi yükselir. Karpatlar'da karların erime seviyesi 6 m. yi bulur, yakınlarındaki yerleri su basar. Dinyestr'in denize döküldüğü bölgelerde yapılan balıkçılık oldukça önemlidir.

DİOGENES [Diyojen] (M. Ö. 412? - 323)

Eski Yunanistan'ın ünlü bir filozofudur. Felsefesinden çok yaşamasındaki özelliklerle tanınır.

Diogenes bir fıçının içinde yaşar, yalnız bayat ekmek yer, yalınayak gezerdi. Tek malı olan tahta bir su çanağını da, bir köylü çocuğun avuçlariyle su içtiğini gördükten sonra atmıştı. Gayesi, elinden geldiği kadar sade yaşamak, hayatın bütün zevklerinden elini ayağını çekerek mutluluğa erişmekti.

Diogenes Sinoplu'dur. Babası kalp para basmaktan sanık olarak sürgün edildikten sonra Diogenes de Sinop'tan ayrıldı, Atina'ya gitti. Orada Kinizm (Kelbiyun) felsefesinin kurucularından Antisthenes'in öğrencisi oldu. Bu felsefeye göre, fazilet her şeyden üstündür, insanın kendine hâkim olması da her faziletin başıdır (Bk. Kinizm). Diogenes'in ondan sonraki yaşayışı bu düşünüşün en aşırı örneklerinden biri olmuştur.

Diogenes bir yolculuk sırasında korsanların eline düştü. Ona işi gücü sorulunca: «Öğretmenlikten başka meslek tanımıyorum» dedi, kendisini köle değil efendi almak istiyen birisine satmalarını istedi. Korsanlar onu zengin bir Korentli'ye sattılar. Diogenes ömrünün geri kalan yıllarını Korent'te, onu satın alan adamın oğullarına öğretmenlik yapmakla geçirdi. Doksanına yakın orada öldü.

DİONYSOS (Bk. BAKKHOS)

DİPLOMASİ

Milletlerarası münasebetleri idare etmek bilgi ve mesleğine «diplomasi» denir. Milletlerarası işlerle, bir memleketin dış politikasiyle uğraşan meslek adamı da «diplomat» tır.

Eski çağlarda bugünkü anlamda diplomasiye pek raslanmazdı. Diplomaside ustalık diplomatın karşı devlet ilerigelenlerine gözdağı verebilmesi, kendi memleketi hakkında söylediği yalanlara inandırmasiyle ölçülürdü. Yalnız, Romalılar diplomasiye önem verirlerdi. Caesar büyük bir diplomattı. Romalılar'ın egemenliği altında bulunmıyan bölgelerde ise diplomasi ikinci plânda kalmıştı.

Milletler arasındaki münasebetler sıklaşıp kuvvetlendikçe diplomasinin de önemi arttı. Eskiden, diplomatların yabancı memleketlerdeki görevleri sürekli değildi, belirli ödevlerle gönderilirlerdi. Diplomasinin önemi arttıktan sonra, «elçi» diye anılan diplomatlar karşı devletlere devamlı olarak gönderildiler (Bk. Elçi ve Elçilik).

Elçilerin önemini anlıyan ilk memleket Venedik Cumhuriyeti oldu. Bu memleket komşu devletlere gönderdiği daimi elçiler sayesinde büyük faydalar gördü. Venedik'in bu başarısı üzerine Cenevizliler'le Fransızlar da diplomasiye önem verdiler. Fransa'da diplomasi XI. Louis zamanında doğdu. IV. Henri onun izinden gitti. XVII. yüzyıl Fransız diplomasisinin kuvvetini bütün dünyaya duyurduğu bir devirdir.

Bugün diplomasi her memleketin siyasetinde büyük, önemli bir yer tutar. Her memleket, kendisini temsil etmek üzere o memleketlere elçi ve konsolos gibi diplomatlar gönderir. Elçiler, iki memleket arasındaki resmî temaslar için tek vasıtadır. Her elçi kendi memleketinin başkanının temsilcisi sayıldığı için gittiği memleketin devlet başkanı tarafından huzura alınmak hakkına sahiptir, törenlerde protokolun başında gelir.

Diplomatların, bulundukları memleketler-

DİOGENES'TEN FIKRALAR

«Dürüst bir insan arıyorum» dedi.

Büyük İskender, bir gün, Korint'te dolaşırken, tembel tembel güneşlenmekte olan Diogenes'e rasladı. Yerde yatan sefil kılıklı adamın kalkıp kendisini saygıyla selâmlamasını, ondan yardım istemesini bekledi. Diogenes ise hiç oralı bile olmadı. Bunun üzerine, mağrur hükümdar: «Ben, Büyük İskender'im» dedi. Bu sözleri üzerine adamın apar-topar yerinden kalkıp özür diliyeceğini, kimbilir ne hallere gireceğini düşünerek hafifçe gülümsedi.

Kalender filozof, hiç istifini bozmadan: «Ben de Diogenes'im» dedi.

İskender, kendini zor tuttu. Diogenes'e iyi bir ders vermek düşüncesiyle, biraz da büyüklüğün kendisinde kalması için «Dile benden ne dilersen» diye böbürlendi.

Diogenes: «Tepemde durup gölge etmeyin, başka bir şey istemem» dedi.

★

Diogenes bir gün, Atina sokaklarında, elinde fenerle, dolaşıyordu. Güpegündüz niçin fener yaktığını merak edenler: «Ne arıyorsun?» diye sordular. Filozof buna: «Dürüst bir insan arıyorum» diye karşılık verdi.

de, karşılıklı olarak, özel dokunulmazlıkları vardır. Elçilik binasının bulunduğu topraklar temsilcinin memleketine ait topraklar sayılır. Bunun için, elçinin müsaadesi olmadan, o memlekete ait hiçbir kuvvet elçilik sınırları içine giremez. Her devlet, elçisini göndermeden önce, karşı devlete elçinin adını bildirir, onun elçi olarak istenilip istenilmediğini sorar. Karşı taraftan müspet cevap alındıktan sonra elçi o memlekete gönderilir.

DİSNEY, Walt (1901 - 1966)

Walt Disney

Sinemada «Miki filmleri» ve «canlı resimler» ile tanınmış Amerikalı bir ressamdır.

Walt (Walter) Disney Chicago'da doğdu. Öğrenimini Kansas City'de, Chicago'daki Güzel Sanatlar Akademisi'nde yaptı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransa'daki Amerikan kuvvetlerinin Kızılhaç'ında görevliydi. Savaştan sonra Amerika'ya dönünce, 1919 - 1922 yılları arasında, Kansas City'de, filim reklâmları yapan bir ressam olarak çalıştı. 1923'te Hollywood'a giderek hareketlendirilmiş resimlerden meydana gelme «Alice» komedilerini, «Oswald the Rabbit» (Tavşan Kardeş) mikilerini hazırladı.

Walt Disney'in ilk başarılı sesli filmi, 1928'de yaptığı «Steamboat Willie» (Willie Vapuru) dur. Bundan sonra hazırladığı «Silly Symphony» (Gülünç Senfoni) adlı renkli filmi, sinema dünyasının en beğenilen seri filimlerinden biri olmuştur. Kısa zamanda, Walt Disney'in yarattığı «Mickey Mouse» (Miki Fare) ve «Donald Duck» (Vakvaka Kardeş) tipleri dünyaca tanındı, çok sevildi.

Walt Disney daha sonra, tanınmış çocuk hikâyelerinin resimli filimlerini yaptı. Bunların arasında en çok beğenilenler «Pinocchio» (Pinokyo); «Bamby» (Bambi), 1938'de yaptığı «Snow White and the Seven Dwarfs» (Pamuk Prenses'le Yedi Cüce) dir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Walt Disney, Alexander de Seversky'nin ünlü bir kitabına dayanan, yeni savaş anlayışında uçakların önemli yerini belirten «Victory Through Air Power» (Hava Kuvvetleriyle Kazanılan Zafer) adında bir filim hazırladı. Bu başarılı çalışmasından dolayı Amerikan hükümeti onu, askerlerin eğitimiyle ilgili birçok bilgi verici filimler hazırlamakla görevlendirdi.

Walt Disney'in savaştan sonraki filimlerinin en önemlileri, «Cinderella» (Külkedisi); «Alice in Wonderland» (Alis Harikalar Ülkesinde), «Robin Hood» dur. Bu çalışmaları, yarattığı şaheserler sayesinde Walt Disney birkaç yıl üst üste Amerika'nın «Filim Sanatları ve İlimleri Akademi Mükâfatı»nı kazandı.

Bu ünlü sanatçı son yıllarda hazırladığı filimlerde, gerçek tip ve olaylarla kendi resim kabiliyetini birleştirdiği yeni bir teknik kullanmaya başladı.

DİSRAELİ VE SÜVEYŞ KANALI

İngiliz Başbakanı Benjamin Disraeli'nin başardığı önemli işler arasında Süveyş Kanalı'nın hisse senetlerini İngiltere hesabına satın alması da vardır.

Mısır Hıdivi İsmail Paşa, muazzam borçların altından kalkamıyacağını anlayınca, Süveyş Kanalı Şirketi'ndeki hisselerini satmak zorunda kalmıştı. Disraeli, Hıdiv'in gizli gizli Fransız maliyecileriyle bu konuda görüştüğünü duyunca, derhal harekete geçti.

Süveyş Kanalı'nın hisse senetlerini alabilmek için derhal yirmi milyon dolara ihtyaç vardı; fakat, parlâmento tatile girmişti. Sonra, Disraeli bu meseleyi mümkün mertebe gizli tutmalı, rakiplerinden önce davranmalıydı.

Disraeli hemen kâtibini Baron Lionel De Rotschild'e gönderdi. Adamın eline bir de pusula vermişti. Pusulada, ertesi güne kadar yirmi milyon dolara ihtiyacı olduğunu yazmıştı. Kâtip geldiği sırada yemeğini yemekte olan Rotschild, ağzına bir üzüm attıktan sonra, sordu:

«Kefiliniz kim?»

Kâtip: «İngiliz hükümeti» diye cevap verdi.

Bunun üzerine, Rotschild derhal Disraeli'nin istettiği parayı sağlamak için harekete geçti. Bir haftada Süveyş Kanalı'nın senetlerinin satın alınması işi tamamlanmıştı.

Disraeli bir devlet adamının seri hareket etmesi gerektiğini gayet güzel bir örnekle anlatmıştı. Süveyş Kanalı'nın kısmen İngilizler'e geçmesi, dünya tarihinde çok önemli bir rol oynamıştır.

Walt Disney'in bütün sanat gücünü ve dehasını ortaya koyan en mükemmel eseri «Fantasia» adlı uzun renkli filimdir.

DİSPANSER

Hastalara ayakta bakan, ufak çapta tedavi eden, ilâç veren bakımevidir. Hastaneden başlıca farkı, dispanserlerde yatak bulunmaması, hastaların yatmadan tedavi görmeleridir.

Dispanserlerde hastalar parasız olarak veya ufak bir ücret karşılığında muayene edilir, gerekirse kanı, idrarı tahlil edilir, röntgen filimleri çekilir, aşı yapılır.

İlk dispanserler Avrupa'da çeşitli yardım kurumlarınca kurulmuştur. XIX. yüzyılda bu sağlık merkezlerinin sayısı arttı, imkânları daha genişledi. Halkın, sağlığına karşı gittikçe daha çok ilgi göstermesi de dispanserlerin gelişmesine yardım etti.

Bazı dispanserlerde, bir poliklinik gibi, her çeşit hastalığın muayenesi yapılır; bazıları da bir tek hastalığa ayrılmıştır. Bunların başında verem dispanserleri, zührevi hastalıklar dispanserleri gelir. Memleketimizde devlet eliyle açılan dispanserlerin çoğu bu şekilde tek ihtisas dispanseridir. Bilhassa verem dispanserleri bu hastalığın yayılmasını önlemekte, halkın korunmasını sağlamakta çok faydalı olmaktadır. Son zamanlarda birçok özel dispanserler açılmıştır.

DİSRAELİ, Benjamin (1804 - 1881)

Benjamin Disraeli

Musevi asıllı bir İngiliz devlet adamıdır. Londra'da doğdu. Isaac Disraeli adındaki tanınmış bir edebiyatçının oğludur. Bütün aile 1817'de dinlerini değiştirerek Hıristiyan olmuştur. Benjamin önceleri özel bir öğrenim görmüş, sonradan hukuk okuluna girmiştir.

Bir yandan hukuk öğrenimi yaparken bir yandan da edebiyatla ilgilenen Benjamin Disraeli bu sıralarda «Vivian Grey» adlı bir roman yazıyordu. Yirmi iki yaşındayken yayınladığı bu eseri ona büyük bir ün sağladı. Ondan sonraki romanları aynı başarıyı kazanamadığı halde Disraeli yazı yazmaktan vazgeçmiyordu. Aynı zamanda politikayla da ilgilendiğinden 1837'de Parlâmento'ya üye seçildi. Burada yaptığı konuşmada aşırı hareketleri, garip kıyafeti yüzünden alay konusu oldu. Bu olaydan yılmıyan Disraeli, yerine otururken, «Şimdi susuyorum ama, beni dinliyeceğiniz günler çok yakın» diye bağırdı. Nitekim 1852'de Maliye Bakanlığı'na, 1868'de de Başbakanlığa getirildi.

Disraeli önceleri serbest ticaretin aleyhindeydi, 1852'den sonraki görevleri sırasında, toplum ihtiyaçlarının değiştiğini ileri sürerek ilk görüşlerinden vazgeçti. Başbakan olduğu zaman işçilerle ilgili yasalarda birçok yenilikler yaptı. Dış siyasette sömürgeciliği tuttu. Görevli bulunduğu sırada yapılan en önemli işler, İngiltere'nin Süveyş Kanalı hisselerini satın alması, Kıraliçe Victoria'nın Hindistan İmparatoriçesi ilân edilmesidir.

1880'de Liberaller iktidara geçince Disraeli Başbakanlıktan çekildi, 1881'de Londra'da öldü.

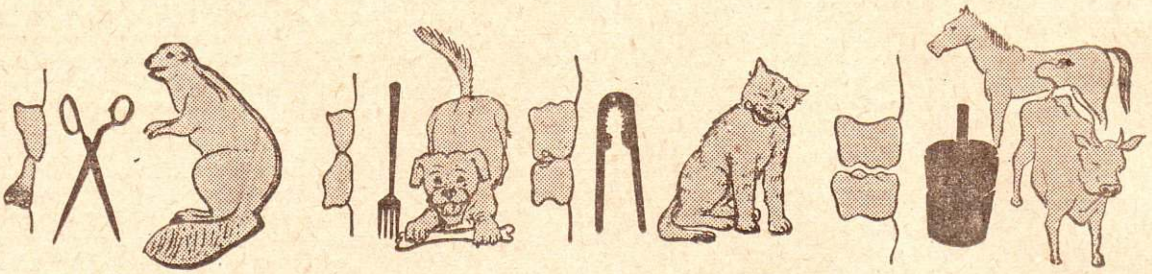
İngiliz emperyalizminin, serbest ticaretin, kapitalizmin, sömürgeciliğin, Anglo-Sakson devletinin XIX. yüzyıldaki başlıca temsilcisi olan Disraeli (Lord Beaconsfield), Rusya'ya karşı Türkiye'yi tutmuş, fakat Hint siyasetiyle Osmanlı padişahlarının halifelik sıfatına dokunmuştur.

DİŞ

Kesmek, koparmak, öğütmek, besinlerin tükrükle karışmasını sağlamak suretiyle, sindirim sisteminin önemli bir bölümünü teşkil eder. İnsan dişleri aynı zamanda çeşitli seslerin çıkarılmasına yardım ettiği gibi yüz ifadelerinde de mâna vermeye yarar.

Dişler çeşitli biçimlerdedir, bu biçimlere göre ayrı işler görürler:

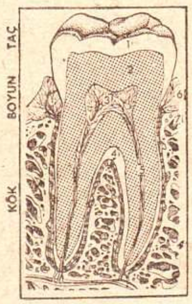
AĞZIMIZDAKİ DÖRT ÇEŞİT DİŞTEN NASIL FAYDALANIRIZ

Kesici dişler makas gibi hareket eder. Kunduz gibi kemirici hayvanlarda bu dişler çok gelişmiştir. Ağzımızın iki kenarında bulunan köpekdişleri delicidir. Et vs. gibi sert besin maddelerini bunlarla parçalarız. Küçük azı dişleri birer fındık kıracağı gibi parçalamaya, büyük azı dişleri de tıpkı bir değirmen gibi övütmeye yarar. Kedi, köpek gibi hayvanlarda küçük azılar, otyiyenlerde de büyük azılar öteki dişlerden daha çok gelişmiştir.

Kesici dişler. — Alt ve üst çenelerin ön tarafındaki dişlerdir. Ağzımızda sekiz tane kesici diş vardır. Bu dişler keskindir, uçları makas ağızlarının kesici kenarı biçimindedir. Alt kesici dişler üsttekilerden daha küçüktür. Kunduz gibi kemirgen hayvanların kesici dişleri çok büyük olur.

Köpekdişleri. — Alt ve üst çenede kesici dişlerin her iki yanında birer tane bulunur. Hepsi dört tanedir. Delici ve parçalayıcı dişlerdir. Kedi, köpek, aslan gibi etyiyen hayvanların bu dişleri çok gelişmiştir.

Bir diş kesiti: 1 — Mine; 2 — Fildişi; 3 — Dişözü; 4 — Seman; 5 — Kanal; 6 — Dişeti; 7 — Kemik. Bir dişte belli başlı üç ayrı kısım vardır: Taç, boyun, kök.

Küçük azılar. — İlk çıkan azı dişleri olduğu için bunlara «birinci azılar» da denir. Dört alt çenede, dört de üst çenede olmak üzere, sekiz tanedir.

Büyük azılar. — Hepsi on iki tanedir. Bunların başlıca görevi yiyecekleri çiğneyip övütmektir. Bu bakımdan, «övütücü dişler» de denir. At ve sığır gibi besinini iyice çiğneyip övütmesi gereken hayvanların azı dişleri büyük olur. İnsan, her çeşit besini yediği için, bu dişleri tam bir ölçüde gelişmiştir.

İnsanın bütün dişlerinin çıkması altı aylıktan 30 yaşına kadar süren bir devre içinde tamamlanır (Bk. Çocuk). Çocukken çıkan dişler dökülüp yerlerine yenileri çıkar. Sabit dişler altı yaşından başlıyarak süt dişlerinin yerini alır.

Dişlerin Yapısı

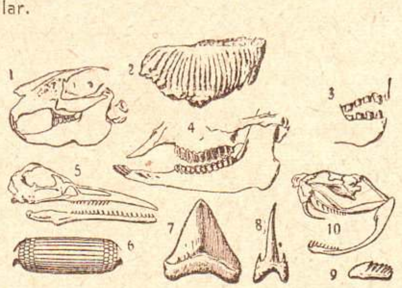
Dişler üç bölümde incelenir. Dişetinin dışında görünen bölüme «taç», dişetinin altında kalan bölüme de «kök» denir. Kök ile taç arasında, dişetinin örttüğü, hafifçe kasılmış olan bölüm de «boyun» diye anılır.

Dişler üç tabakadan meydana gelir. Bunlar: 1) Fildişi, 2) Mine, 3) Seman tabakalarıdır. Ayrıca, en iç kısımda «öz» vardır.

Fildişi Tabakası. — Bütün dişlerin en büyük kısmını bu tabaka kaplar. Başlıca kalsiyum ve fosfordan meydana gelmiştir. Son derece hassas bir doku olan fildişi lenf kanalcıkları vasıtasiyle beslenir. Bu kanalcıklar dişin öz kısmından kenarlara doğru uzanırlar; aşağı yukarı kenarlara dik ve birbirine paraleldir. Fildişi tabakasını taç bölümünde mine, kök bölümünde de seman kaplar.

Mine Tabakası. — İnsan vücudundaki maddelerin en serti dişteki mine tabakasıdır. Bunun % 96'sı anorganik maddeden meydana gelmiştir. % 4'ünü organik maddeler ve su teşkil eder. Mine dokusu besinini, çevrelediği fildişi tabakasından alır. Son yıllarda çok hassas aletler vasıtasiyle bu sert tabakanın içindeki mikroskopik kanallarda bir sıvı dolaşımı olduğu öğrenilmiştir.

Seman Tabakası. — Değişik bir kemik çeşitidir. Dişlerin kök kısmını dıştan çevirir, dişin çene kemiklerine tutunmasını sağlar.

Çeşitli hayvanlarda dişler: 1 — Tavşandişi (kemirici); 2 — Filin azı dişi; 3 — Tembel hayvanın dişleri; 4 — Keçi dişi; 5 — Bir kuş fosilindeki dişler; 6 — Vatos balığının dişleri; 7, 8, 9 — Çeşitli köpekbalıklarının dişleri; 10 — Yılanın dişleri.

Öz. — Dişlerin ortasında bir boşluk vardır. Bu boşluk sinirler, kan ve lenf damarlariyle doludur, esasını katılgan doku teşkil eder. Buradan kök uclarına doğru ince bir kanal uzanır, sinir ve damarlar dişe buradan girer.

Dişlerin Bakımı

Diş bakımının ilk şartı, hiç şüphesiz, dişlerimizi her yemekten sonra fırçalamaktır. Bu sayede hem dişlerin parlaklığı sağlanır, ağız kokuları önlenir, hem de çürümenin önüne geçilmiş olur. Fırçalarken kullanılacak çeşitli diş macunları vardır. Herkes beğendiği macunu seçebilir; ancak, fırçalarken dikkat edilmesi gereken bir husus vardır: Birçok diş hekimleri fırçanın dişetlerine doğru değil, dışarı doğru sürülmesini tavsiye eder. Yani üst çene dişlerini fırçalarken fırça aşağıya doğru, alt çene dişlerini fırçalarken de yukarıya doğru sürülecektir. Arka dişleri temizlerken dişin çiğneme yüzeyini de iyice fırçalamaya dikkat etmelidir. Diş bakımının en önemli şartlarından biri de sık sık bir diş hekimine görünmektir.

Buradaki resimde içi nokta olarak gösterilenler süt dişleridir. Beyaz olan sabit dişler altı yaşından başlıyarak süt dişlerinin yerini alır.

Diş bakımı bebekte ilk dişlerin görülmesiyle başlar. Bazı kimseler, ilk çıkan dişlerin nasıl olsa değişeceği düşüncesiyle, çocukta diş bakımına önem vermezler. Bu yanlıştır. Çocuğun diş bakımı da en az büyüklerinki kadar önemlidir. Üç yaşındaki bir çocuğun dişleri de çürüyebilir. Bu durumda çocuğu hemen bir diş hekimine göstermek gerekir. Çocuğu ürkütmeden dişçi koltuğu-

na oturtmak pekâlâ mümkündür. Çocuklar bilmedikleri şeye karşı büyük ilgi duyarlar. Pırıl pırıl aletlerle dolu bir diş muayenehanesinin çocuğun ilgisini çekeceği, buraya girmekten asla korkmıyacağı muhakkaktır. Bir oyun havası verilerek dişçi koltuğuna oturtulan çocukların tedaviden asla korkmadığı görülmüştür.

Birçok bilim adamları dişte mine tabakasının gelişmesi sırasında çocuğun aldığı besinin bu tabakanın gelişmesine etki yapacağını ileri sürer. Bu, doğuştan on üç yaşına kadar olan çağdır. Bu yaştan sonra alınan besinlerin bir etki yapamıyacağı anlaşılıyor. Çünkü kıtlık bölgelerinde yaşıyan, açlıktan zayıf düşen, hattâ ölecek hale gelen kimselerde diş çürümesine raslanmamıştır.

Bu bakımdan, çocukların besinine dikkat etmek gerekir. Ayrıca, onlara dişleri temiz tutmasını öğretmeli, çok küçük yaşlardan itibaren dişleri fırçalamaya başlamalıdır.

Bibliyografya:

Diş Bakımı (O. Alıcı, 1936); Dişlerin Sağlığı, 1936); Dişlerin Sağlığı (Dr. Z. N. Parker, 1937).

DİŞ HASTALIKLARI

Çok küçük yaşlardan itibaren insanların dişi de başka organları gibi birçok hastalık tehlikeleriyle karşı karşıya kalır. Bunların en çok raslananı diş çürümesidir.

Diş çürümesinin ilk sebebi karbonhidratların (şeker ve nişastanın) dişlerdeki mikroplar vasıtasiyle meydana getirdiği asittir. Bugünkü insanlar, yüzyıl önce yaşıyanlardan en az on dört defa daha fazla şeker kullanıyorlar. Medeni insanlar ilkel insanlara göre daha çok karbonhidratlı besin aldığı için dişleri de ilkel insanlardakinden daha çok çürür. Yapılan araştırmalar birdenbire karbonhidratlı besinler almaya başlıyan ilkel insanların dişlerinde şiddetli çürümeler başladığını göstermiştir.

Dişlerin çürümesini önlemekte faydalı olduğu bilinen tek eleman «fluor» dur. Bu madde bazı memleketlerde içme suyuna katılır. Dişe yararlı olabilmesi için sudaki oranının milyonda bir olması lâzımdır. Fluor, minenin teşekkülü sırasında, mineyi yapan başka maddelerle birleşerek, çürümeye karşı dayanıklılığı artırır.

Diş çürümesinin başka sebepleri de vardır. Bunların başında vücudun bakterilere karşı dayanıksızlığı, dişlerin durumu, bileşimi, tükrüğün yapısı gelir. Bazıları sinirlilik ve üzüntünün de diş çürümesine yol açtığını söylerler.

Diş çürümesi minede meydana gelen küçük bir oyukla başlar. Buradan fildişi tabakasına, sonra da diş özüne geçer. Çürüme daha çok azı dişlerinin çiğneme yüzünde olur. Bu dişlerde meydana gelen en küçük bir çatlak, bir oyuk asidin hemen yerleşerek burayı genişletmesine yol açar. Bu bakımdan ceviz, fındık gibi sert kabuklu yemişleri dişle kırmak, daha başka sert şeyleri ısırmak çok zararlıdır.

Bir diş çürümeye başladığı zaman yapılacak ilk şey hemen bir diş hekimine gitmek, orasını doldurtmaktır. Çürüme diş özüne geçerse şiddetli ağrılar, sancılar başlar, kısa zamanda iltihaba yol açar. Bu, diş çürümesinin en ilerlemiş şeklidir; hemen tedavi edilmezse mikroplar buradan vücudün başka yerlerine yayılır. Çürüyen bir dişin tedavisi dolguyla imkânsız hale gelirse o zaman diş çekilir (Bk. Dişçilik).

Diş hastalıkları vücudun başka organlarında bozukluklara yol açtığı gibi, başka organlardaki bazı hastalıklar da dişlere etki yapar (Bk. Hastalıklar).

Bibliyografya:

Diş Hastalıkları ve Tedavisi (Prof. S. İ. Gürkan, 1958).

DİŞBUDAK

Tahtası marangozlukta kullanılan bir ağaçtır. Kerestesi beyaz, sert ve sağlam olur. Taçyaprağı bitişik ikiçeneklilerin zeytingiller familyasındandır. Birçok çeşidi vardır, hemen hepsi de yüksek ağaçlardır.

Dişbudağın kalın gövdesi esmerimsi renklidir, üzeri oldukça düz kabuklarla örtülüdür. Erkek çiçekler başka, dişi çiçekler başka ağaçların üzerindedir. Kuzey Yarımküresinin bütün ılık iklimli bölgelerinde yetişir. Bazı cinslerinin gövde çevresi 3 metreyi, yükseklikleri de 35 metreyi bulur. Tahtasının sağlam olması dolayısiyle dişbudak eskiden silâh yapımında kullanılırdı. Bugün daha çok mobilyacılıkta kullanılıyor. İnce tabakalar halinde çıkarılan dişbudak levhaları kaplama olarak da kullanılır.

Bir dişbudak dalı, çiçeği ve tohumu.

Dişbudak yaprakları eskiden doktorlukta idrar söktürücü olarak bilinirdi. Bazı memleketlerde bu yapraklar kurutularak süt veren çiftlik hayvanlarına yem olarak da yedirilir. Kabuğunun ise kuvvet verici özellikleri vardır, kuvvet ilâçları yapmaya yarar.

DİŞÇİLİK

Ağız ve bilhassa diş sağlığıyle uğraşan bilimdir. Diş ve dişeti hastalıkları, dişlerin durumundaki bozukluklar dişçiliğin başlıca konusudur.

Dişçiliğin ilk uğraştığı konu diş çürümesi olmuştur. Diş çürümesinden korunma işine XX. yüzyıla kadar pek önem verilmemişti. Eski dişçilik sadece ağrıyan dişe bazı ilâçlar koyarak acıyı dindirmek, çürüyen dişi çekmekten ibaretti. Bu işin Milât'tan Önceki çağlardan beri yapıldığı bilinmektedir. O zamanların dişleri çok ilkel aletlerle çekiliyor, çok zaman diş çekilirken yandaki dişe, çene kemiğine de zarar veriliyordu. Bu durum XV. yüzyıla kadar böyle sürdü. Ondan sonra XVIII. yüzyıla doğru özel kerpetenler yapıldı. XIX. yüzyılda ise çekilecek dişin cinsine göre kerpetenler kullanılmaya başlandı. 1844'ten sonra genel anestezinin bulunması diş çekimini ağrısız hale getirdi, 1905'ten sonra kullanılmaya başlanan yerel anestezi bu işi daha da kolaylaştırmıştır. Bütün Ortaçağ boyunca olduğu gibi yakın zamanlara kadar da birçok yerlerde diş çekme işini berberler yapardı.

XIX. yüzyılın başlarına doğru X ışınlarının keşfi dişçiliğe yeni kolaylıklar sağladı. Bu sayede, çürüyen dişin durumunu kesin olarak anlamak mümkün olmaktadır.

Gene diş çürümesiyle ilgili olarak dişçiliğin en önemli konusu dolgu işidir. Ortaçağ'dan beri dolgu yapılmasına çalışılmıştır, o çağlarda dolgu maddesi reçine ve türlü çeşit mumlar kullanılıyordu. Ortaçağ'ın sonlarına doğru dolgu işinde yaprak halinde metaller (altın ve kurşun) kullanılıyordu. Bu dolgu usulünde, ince yaprak halindeki metal, temizlenmesini sağlamak üzere, ısıtılır, sonra soğuk olarak, el aletlerinin yardımiyle, bastırılır, oyuk yere doldurulurdu.

XIX. yüzyıldan beri dolgu işi gelişmeye başladı. 1828'de amalgam kullanılmaya başlandı. Amalgam gümüş ve civa bileşimidir.

DİŞE VE DİŞÇİLİĞE DAİR

İnsanlar hayata gözlerini açtıkları andan itibaren bir diş derdiyle karşılaşırlar. Yeni doğan bebeğin diş çıkarması, sonra o dişlerin değişmesi, daha sonra dişlerde arızaların başlaması... Doğduğumuz günden öldüğümüz güne kadar diş derdimiz bitmez. Dişle ilgili fıkralar tarihe de geçmiştir.

Bundan birkaç yüzyıl önce, diş çektirmek çok önemli bir olay sayılırdı. 1725'te Rusya'da kaleme alınmış bir saray bülteninde saray hekimi, Prenses Katerina'nın dişini iki doktorun yardımiyle nasıl çektiğini anlatmıştır. Bültende verilen bilgiye göre, Katerina'nın ağrıyan dişi ancak yirmi dakikada zorla çekilerek alınmıştır.

1860'da Paris'te takma diş kiralıyan bir müessese vardı. Günlük gazetelerde bu müessesenin şöyle bir ilânı çıkmıştı: «Müessesemiz yılın bütün önemli günlerinde, bayramlarda, düğünlerde, ödünç olarak tek, çift veya altlı-üstlü takma diş vermektedir. Düğünler, suvareler, balolar için dostlarınıza bizi tavsiye ediniz.»

Ünlü İngiliz fizik ve matematik bilgini Isaac Newton'un bir dişi 1850'de 16.600 liraya satılmıştır.

Eski Mısır'da da diş doktorları vardı. Tep şehri yakınlarında yapılan kazılarda çıkan mumyaların altın kaplama dişleri olduğu görülmüştür.

Bu bileşim, hazırlandığında, hamur gibidir, sonra sertleşir.

XX. yüzyılın başlarında William H. Taggart dökme altın dolgu usulünü buldu. Bu usulde önce dişteki oyuğun kalıbı muma alınır. Bu kalıba göre dökülen altın, oyuk yere yapıştırılır. Gene aynı sıralarda porselen dökme dolgu, «sentetik porselen» denilen silisli çimento dolgu kullanılmaya başlandı. Daha sonra dolgu tekniği gittikçe gelişti.

Dişçiliğin en önemli konularından biri de protezdir. «Protez» kaybolan tabiî bir organın yerine sunisini koymak demektir. Protezin başlıca üç şekli vardır: 1) Köprü yaparak, kaybolan dişi yerine koymak; 2) Birkaç dişin yerini tutacak şekilde takım diş yapmak, 3) Bir çenedeki bütün dişlerin yerine takım diş geçirmek.

Birinci şekilde, kaybolan diş, yanlardaki sağlam dişlere tutturulmak, bu dişlerin de üstü kaplanmak suretiyle yerine oturtulur. Bu çeşit diş sabittir; yarım veya tam takım diş, takılıp çıkarılabilir.

Son zamanlarda bulunan birçok plâstik maddeler dişçiliği daha kolay, daha faydalı bir hale getirmiştir. Dişçiliğin bir başka bölümü de dişetlerinin ve çene kemiklerinin tedavisiyle ilgilidir. İnsanların hemen yarısı dişeti hastalıklarından rahatsız olduğu için bu bölüm de dişçiliğin önemli konularından biridir (Bk. Hastalıklar: Diş Hastalıkları).

Bibliyografya:

Diş Hekimliğinde Maddeler Bilgisi (Prof. L. Belger, 1960); Diş Hekimliğinde Yeni Çalışmalar (W. Ludwig'den çev. Dr. S. Melek, 1960); Dişlerin Renkleşmeleri ve Beyazlatılmaları (Prof. S. İ. Gürkan, 1952); Diş Tababeti Preklinit Protez Lâboratorium Bilgisi (Prof. A. Kantarowicz - L. Belger, 1940).

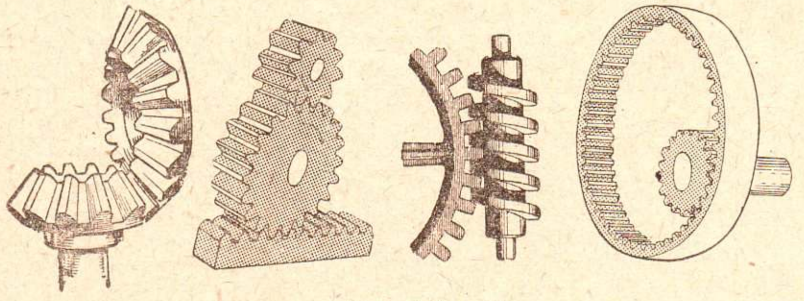
DİŞLİLER

Çift çift çalışan, hareketi ve kuvveti bir milden başka mile, yahut bir milden düz bir dişliye geçiren makine kısımlarıdır. Dişliler bu işi «diş» denilen çıkıntılariyle yaparlar. Dişlilerin makinelerde hızı azaltmak, çoğaltmak bakımından önemi büyüktür.

Hareket eden mile bağlı olan dişli küçükse, hızı azaltır, bu dişli çevirdiği dişliden büyükse, aksine, hızı artırır. Birbirine bağlı iki dişliden küçüğünde 10, büyüğünde de 20 diş varsa, küçüğün iki devrine karşı büyük bir devir yapacak demektir. Aksine, bir mile bağlı dişlide 20 diş, bunun çevirdiği dişlide de 10 diş varsa o zaman küçük dişli aldığı hareketi ötekine iki kat hızla iletir (Bk. Otomobil).

İki dişli doğrudan doğruya birbirine dokunarak dönerse bunların dönüş yönü birbirinin aksine olur. Dönüş yönünün aynı olması istenirse, ikisinin arasına bir aracı dişli konur. Aracı dişlinin hıza etkisi olmaz. Dişliler aracı dişli kullanılamıyacak kadar birbirine yakınsa büyük dişlinin içi oyuk olur, dişleri çemberin iç tarafında bulunur. Küçük dişli bunun içinde döner. Böylece, hareketin yönü değişmemiş olur.

Hareket eden miller birbirine paralel değilse, helezoni dişliler kullanılır. Bunların dişi dişlinin eksenine paralel değildir. Bu sayede, hareketin yönünü değiştirmek mümkün olur. Ayrıca, helezoni dişliler daha sessiz çalışırlar, aynı zamanda daha büyük bir gücü iletecek kudrettedirler.

Değişik dişli çeşitleri

DİVAN

Arapçadan gelme bir kelimedir, «toplama, toplanma» anlamına gelir. Başlıca üç anlamda kullanılmıştır:

1. Toplanma, topluluk, meclis anlamlarına gelir. Osmanlı İmparatorluğunda kabineye «Divan-ı Hümayun» denirdi (Bk. Divan-ı Hümayun). Bazı acele hallerde, Saray kapısı önünde hemen ayaküstü toplantılar da yapılır, o zaman, padişahın karşısında herkes ayakta dururdu. Buna da «ayak divanı» derlerdi. Eski konaklarda, bayram, düğün gibi sebeplerle bütün ailenin toplandığı sofalara «divanhane» denirdi.

2. Bir şairin, şiirlerini topladığı defter, kitap: Yunus Divanı, Bâkî Divanı gibi (Bk. Divan Edebiyatı).

3. Doğu işi kanepe veya sedirlere de Avrupalılar «divan» demişlerdir.

DİVAN EDEBİYATI

Türk Edebiyatının zengin örneklerle dolu yedi yüz yıllık önemli bir devresi

DİVAN EDEBİYATI Osmanlı Türkçesiyle yazılan klâsik Türk edebiyatına verilen addır. XIII. yüzyılda Dehhânî gibi ilk şairlerle başlamış, gittikçe gelişerek XVII. yüzyıl ortalarında en yüksek ifade kabiliyetine erişmiş, XVIII. yüzyıl ortalarında gerilemeye başlıyarak XIX. yüzyıl ortalarında Batı edebiyatı etkisinde gelişen ve «Tanzimat edebiyatı» denen Türk yenilik edebiyatına yerini bırakmıştır. Yalnız, zamanımızda bile, Divan edebiyatı kuralları ve çerçevesi içinde şiir yazanlar bulunmuştur (Bk. Türk Edebiyatı).

Divan edebiyatının kendine mahsus bir nesir dili de vardır; ekseri ilmî, tarihî, dinî, bilhassa edebî eserlerde, bu dil kullanılmıştır. Bu dil, halkın konuştuğu dil değildir. Ancak aydınlarca anlaşılabilir, Arapça ve Farsça ile çok yüklü, süslü, âhenkli, sanatlı bir dildir.

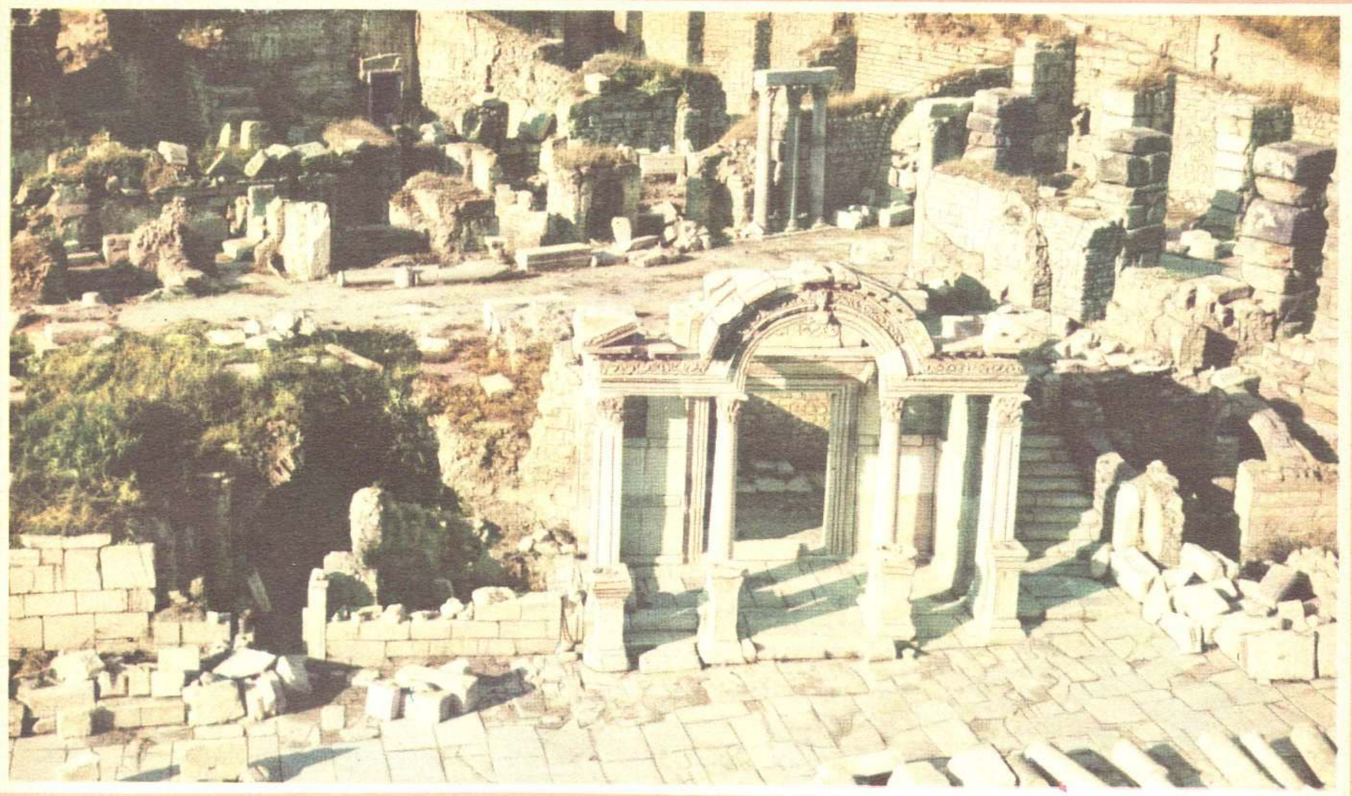
Divan şiiri aruz vezniyle yazılır (bk. Aruz). Teşbîh, tevriye, cinâs, tenâsüp gibi çeşitli edebî sanatlar pek çok kullanılır. Şiirde birliği beyit (iki mısra) teşkil eder; Batı edebiyatında olduğu gibi mısra tek başına bir şahsiyet ifade etmez. Beyitler arasında, yakın anlam birliğinden çok, söyleyiş özelliklerine, âhengine önem verilir. Muayyen şiir şekilleri kullanılır. Bunlar Arap ve İran şiirinden Türk şiirine geçmiş, fakat Türk edebiyatında kendine mahsus özellikler kazanmıştır. Divan şairi için örnek, Arap şiirinin seviyesine çoktan erişmiş olan İran şiiri idi, onun derecesine yükselmeye çalışırdı. XVII. yüzyıldan başlıyarak bu seviyeye çıkıldığı inancı, Türk şairleri arasında yaygındır. Hattâ, bu devirden sonra, İran şiirinin aşıldığı da iddia edilmiştir.

Bu edebiyatı anlamak kolay değildir; birçok şey bilmek gerekir. Çok çeşitli bilim alanlarına imalar, atıflar yapılır. Klâsik Türkçe'den başka, Arap ve Fars dillerini iyi bilmek ister. Esasen bu dilleri öğrenmemiş divan şairi yoktur. Divan edebiyatı dış hayattan çok iç âlemi dile getirir. Tasavvuf felsefesi telâkkileri her fırsatta belli olur (Bk. Türk Edebiyatı).

Divan Edebiyatı Şekilleri

1. — Kaside: Arap şiirinin en tanınmış şeklidir, İran ve Türk şiirlerine geçmiştir. Şekil bakımından, «gazel» de olduğu gibi, ilk beyit (matlâ) kafiyelidir, sonraki beyitlerin ilk mısraları serbest, ikinci mısraları «matlâ» ile kafiyelidir. 30 - 99 beyit arasında olursa da, daha kısa ve daha uzunları da yazılmıştır. 30 beyitten küçüklerine «kaside-beçe» (küçük kaside), 15 beyitten küçüklerine de «gazel-i müzeyyel» (uzatılmış gazel) denir.

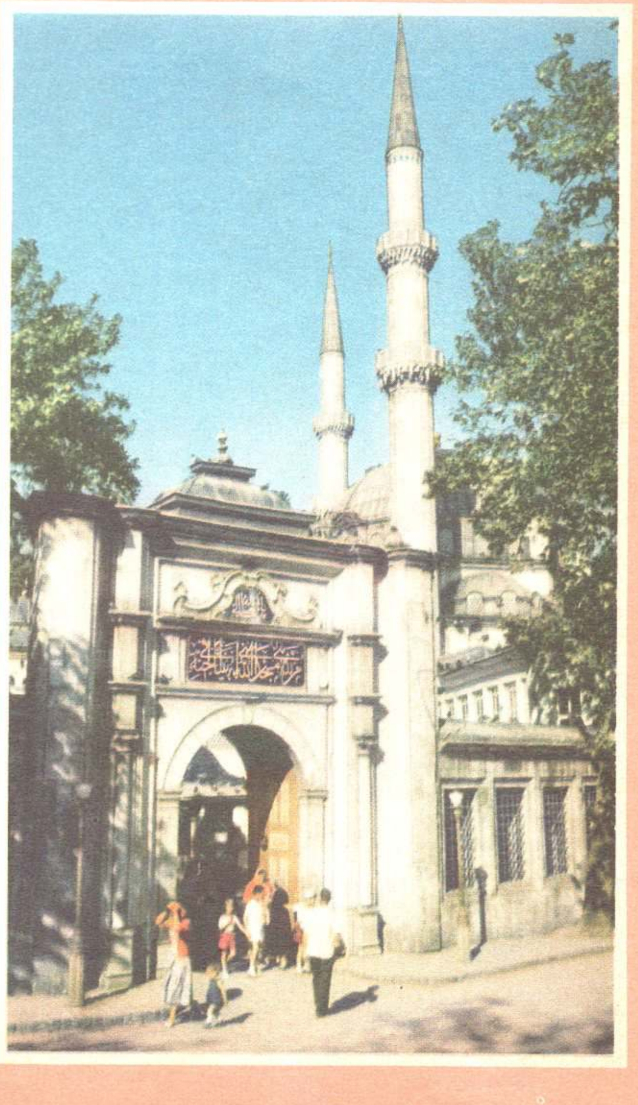
Kaside bir kimseye ithaf olunarak yazıl-

EFES Milâttan yüzlerce yıl önce kurulmuş olan Efes, tarihi boyunca çok parlak devreler geçirmiştir. Bugünkü yıkıntıları arasında da o çağlardaki ihtişamından kalma izler açıkça görülür. Resimde Efes'teki Hadrianus tapınağının yıkıntıları görülüyor.

EYÜPSULTAN TÜRBESİ VII. yüzyılda Emevîler İstanbul'u kuşattıkları zaman Hz. Peygamber'in bayraktarı Ebu Eyyüb el-Ensârî burada ölmüştü. Bugünkü türbesi Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılmış, sonradan zaman zaman onarılmıştır. Bu türbeden dolayı o semt Eyüpsultan adını almıştır.

EYÜPSULTAN CAMİSİ Fatih Sultan Mehmet Ebu Eyyüb el-Ensârî'nin türbesinin yanına bu camiyi yaptırmıştır. Günün her saatinde bu kutsal yerden ziyaretçi eksik olmaz.

Divan Edebiyatının Başlıca Nazım Şekillerinden Örnekler

Bir kaside örneği

NEF'Î'nin IV. Murat için yazdığı ünlü kasideden...

Esdî nesîm-î nev-bahâr âçıldı güller subh-dem
Açsın bizim dê gönlümüz sâkıy meded sun câm-ı Cem
Erdî yinê urdîbehişt oldû hevâ anber-sirişt
Â'lem behişt-ender-behişt her küşe bir bâğ-î İrem
Gül devri ayş eyyâmıdır zevk-uu safâ hengâmıdır
Â'şıkların bayrâmıdır bû mevsim-î ferhunde-dem
Dönsün yinê peymâneler olsun tehî hum-hâneler
Raks eylesin mestâneler mutrıblar etdikcê negam
Bû demde kim şâm-û seher mey-hâne bâğâ reşk eder
Mest olsa dil-ber sevse ger mâ'zûrdur Şeyhu'l-Harem
....

Vezni: Mustaf'ilun mustaf'ilun mustaf'ilun mustaf'ilun

Bir muhammes örneği

FUZULÎ'nin bir manzumesinin ilk ve son (6.) kıtaları (Âzerî lehçesi).

Vây yüzbin vây kim dil-dârdan ayrılmışam
Fitne-çeşm-û sâhir-î hun-hârdan ayrılmışam
Bülbül-î şûrîdeem gül-zârdan ayrılmışam
Kimse bilmez kim ne nisbet yârdan ayrılmışam
Bir kad-î şimşâd-u gül-ruhsârdan ayrılmışam
....

Mülk-i vasl-î, dil-berin gönlümde mâ'mûr-olmadan
Aşk câmından Fuzûlî mest-u mahmûr-olmadan
Derd-i bî-dermân-ı hicrandan tenim dûr-olmadan
Aşk ârâ â'şıklığım â'lemde meşhûr-olmadan
Bir kad-î şimşâd-u gül-ruhsârdan ayrılmışam

Vezni: Fâilâtun fâilâtun fâilâtun fâilât

Bir terkib-i bend örneği

RUHÎ'nin ünlü terkib-i bendi'nin ilk bendi.

Sanman bizi kim şîre-i engûr ile mestiz
Biz ehl-i harâbâtdanız mest-i elestiz
Ter-dâmen olanlar bizi âlûde sanır lik
Biz mâil-i bûs-î leb-i câm-û kef-i destiz
Sadrın gözetip n'eyliyelim bezm-i cihânın
Pây-î hum-ı meydir yerimiz bâde-perestiz
Mâil değiliz kimsenin âzârına ammâ
Hâtır-şiken-î zâhid-i peymâne-şikestiz
Erbâb-ı garaz bizden ırâk olduğu yeydir
Düşmez yere zîrâ okumuz sâhib-i şestiz
Bû â'lem-i fânîde ne mîr-û ne gedâyız
Â'lâlara â'lâlanırız pest ile pestiz
Hem-kâse-i erbâb-ı diliz arbedemiz yok
Mey-hânedeyiz gerçi velî aşk ile mestiz
Biz mest-i mey-î mey-kede-î â'lem-i cânız
Ser-halka-i cem'iyet-i peymâne-keşânız
....

Vezni: Mef'ûlu mefâilu mefâilu faûlun

Bir kıt'a örneği

Sorarsâ ser-güzeştimden benim şehrimde yârânım
Bu yâd ellerde kaldım necê derdê mübtelâ oldum
Kadîmî âşnâlardan görüp bîgânelik resmin
Vefâ ümmîdinê bî-gânelerle âşnâ oldum

HAYÂLÎ

Vezni: Mefâilun mefâilun mefâilun mefailun

Bir Mesnevi örneği

GALİB'in «Hüsn-ü Aşk» Mesnevisinden bir parça

Dil-zinde-i feyz-i Şems-i Tebrîz
Ney-pâre-i hâme-î şeker-rîz

Bir resme koyup beyân-ı aşkı
Söyler bana dâstân-ı aşkı

Kim vardı Arab'da bir kabîle
Müstecmi'-i haslet-î cemîle

Ser-levha-i defter-î fütüvvet
Ser-hayl-i Arab Benî-Mahabbet

Ammâ ne kabîle kıble-î derd
Bi'l-cümle siyâh-baht-u rûzerd

Giydikleri âftâb-ı temmûz
İçdikleri şû'le-î cihan-sûz

Vâdîleri rîk-ü şîşe-î gam
Kumlar sayısınca huzn-u mâtem

Hargehleri dûd-i âh-i hırmân
Sohbetleri ney gibî hep efgan

Vezni: Mef'ûlu mefâilun faûlun

Bir rubaî örneği

ÖMER HAYYAM'dan çeviri

Çâk eyledi dâmen-î şebî bak meh-tâb
Bir böyle zaman bekleme nûş eyle şerâb
Bak keyfine fikr eyle ki birdem olacak
Meh-tâb mezârımızda bizler der-hâb

Vezni: Mef'ûlu mefâilun mefâilun fâ

Bir gazel örneği

Göz gördü gönül sevdi senî ey yüzü mâhım
Kurbânın olam var mı benim bunda günâhım
Â'şıklığımâ şâhid-i â'dil mi değildir
Evzâ'-ı hazînimle garîbâna nigâhım
Memnûn-i vefâ eyle benî gel kereminle
Yansın hased âteşlerinê baht-ı siyâhım
Ey senk-dil etmez mi senin kalbine te'sîr
Hârâları hâküster eden âteş-i âhım
Bir bağrı-yanık â'şık-ı mihnet-zededir gel
Ağlatma Nahîfî kulunû cevr ile şâhım

NAHÎFÎ

Vezni: Mef'ûlu mefâilu mefâilu faûlun

Bir şarkı örneği

NEDÎM'in bir şarkısından iki kıta

Sinemî deldî bugün bir âfet-î çar-pâreli
Gül yanaklî gülgülî kerraakelî mor hâreli
Çifte benlî sîm gerdenlî güneş ruhsâreli
Gül yanaklî gülgülî kerraakelî mor hârelî

⁂

Bir cuvan-kaaşî sarık sarmış efendim bâşına
Sürme çekmiş ıtr-ı şâhîler sürünmüş kaaşına
Şimdi girmiş dâhi tahmînimde on beş yâşına
Gül yanaklî gülgülî kerraakelî mor hâreli
....

Vezni: Fâilâtun fâilâtün fâilâtun fâilât

mış, belli bir «memdûh» u (methedileni) öven bir şiir şeklidir. Bu «memdûh», tabiatiyle, en çok hükümdar ve yüksek mevki sahibi devlet adamlarıdır. Çünkü ancak bunlar şaire eseri karşılığında «câize» ödiyebilirler. Bu «câize» nin şimdiki paramızla birkaç milyon liraya kadar eriştiği çok görülmüştür. Aydın memdûhlar, büyük bir şairin kasidesiyle ebediyen tarihe mal olacaklarını gayet iyi bilirlerdi. İyi câize alamıyan şair, çok kere «hiciv» yazar, önce övdüğü kimseyi — hükümdar bile olsa — yererdi.

Ölmüş kimselere de kaside yazılırdı. Bunlar, ilk Dört Halife (Şiiler'ce bunların yalnız sonuncusu olan Hz. Ali), bilhassa Hz. Mevlânâ gibi büyük din ve tasavvuf adamlarıdır. Kaside Allah'ın azamet ve tekliğini anlatma konusunda olursa «tevhîd», Allah'a hitaben yazılırsa «münâcât», Hz. Peygamber'i övme yolunda yazılırsa «nâ'at» denir.

Kaside başlıca 5 bölümden ibarettir:

a) Nesîb: Bir giriştir, tasvir edilecek her hangi bir konuyu işler.

b) Methiye (Övgü): Şiirin asıl maksat ve ruhunu ifade eden bölümdür, burada, övülen kimse, mübalâğa sanatı pek bol kullanılarak övülür.

c) Gazel veya tagazzül (gazel söyleme): Bu bölümde bir gazel söylenir.

ç) Fahrîye: Şairin kendini övdüğü bölümdür.

d) Dua: Övülen kimseye iyi temennilerde bulunulan en kısa parçadır.

2. — Gazel : En çok kullanılan nazım şeklidir. Araplar'dan İranlılar'a, onlardan da Türkler'e geçmiştir. İran şairlerinin gazellerine hayran olan birçok büyük Avrupalı şair tarafından da bu şekil kullanılmıştır. Nazariyatta, gazel 5-15 beyit arasında olur. İlk beytin mısraları aralarında kafiyelidir, öteki beyitlerde ilk mısra serbest, ikincisi ise gene ilk mısra ile kafiyelidir. İlk beyte «matlâ», son beyte de «maktâ» denir. Şair ekseriya mahlâsını (şiirlerinde kullandığı ve tanındığı adını) «maktâ» da zikreder.

Gazel lirik bir şekildir; aşkın her türlü safha ve konuları, sevgili, içki, rintlik, tasavvuf, hayat felsefesi, tabiat gibi konular işlenir.

3. — Rübai : Arapça'da «dörtlü bir hale getirilmiş» demektir. İran ve Türk şairlerinin tanıttıkları bir nazım şeklidir. Arap şiirinde yoktur. Ömer Hayyam, bu şeklin büyük rağbet kazanmasına vesile olmuştur. Onu taklit ederek Avrupalı şairler de rübai yazmışlardır. Mevlânâ da 3.000 rübai söylemiştir. Türk şiirinde az kullanılmıştır. Fakat Yahya Kemal Beyatlı'nın rübaileriyle bu şekil, İran'daki örnekleri derecesine yükselmiştir.

Rübainin güç bir tekniği vardır. 4 mısradan ibarettir. Mısraların üçüncüsü serbest, ötekiler aralarında kafiyelidir (yani şu şekilde: a, a, b, a). Aruzun «rübai vezinleri» denen belli vezinleriyle yazılır. Başka hiçbir şiir şeklinde belli bir vezinde yazmak zorunluğu olmadığı halde, rübaide vardır. Rübai söylemekten maksat, önemli bir düşünceyi, duyguyu, dört mısra içinde anlatmaktır; bu anlatma, en veciz bir şekilde yapılır; bu maksat unutulursa, şekil mahvolur. Ahenk, kelimelerle öyle bir tarzda kurulur ve düzenlenir ki, anlam bu tarzla pekiştirilir ve dördüncü mısraın son hecesi söylendiği anda, büyük bir etki husule gelir.

4. — Musammat : Mısra sayılarına göre adı değişen bir şekildir:

a) Murabba ve Şarkı: Dörder mısralı kıtalardan meydana gelir. İlk kıtanın bütün mısraları aralarında, sonraki kıtaların ilk üç mısraı aralarında, son mısra ise ilk kıta ile kafiyelidir.

Bir şairin gazelini başka bir şair ele alarak o gazelin her iki mısraının üzerine iki mısra eklerse, bu şekle «terbî» (dörtleme) denir. Böylece, aynen yukarıda tarifi verilmiş olan bir murabba meydana gelir ki, ondan farkı, iki ayrı şairin eseri olmasıdır. Bu şekil, az kullanılmıştır. Eğer şair, ele aldığı gazelin her beytinin üzerine değil de, beytin iki mısraı ortasına iki mısra daha eklerse, «taştîr-i murabba» olur, bu da az kullanılmıştır. Bu şekillerde hüner, ele alınan gazelin ruhuna uyacak, yama gibi görünmiyecek şekilde eklemeler yapmaktır.

Murabba şekli, son zamanlarda «şarkı» adını almıştır. «Şarkı» nın «murabba» dan farkı, nispeten basit, açık dille yazılıp hafif konuları işlemesinden ibarettir. Bazı şarkıların ilk kıtaları «a, a, a, a» şeklinde değil, «a, b, a, b» kafiyesindedir. Şarkı, Türk şiirine mahsus bir şekildir.

b) Muhammes : Beş mısralı kıtalardan yapılmıştır. İlk kıtanın bütün mısraları aralarında kafiyelidir, öteki kıtalarda ilk dört mısra aralarında, beşincisi ilk kıta ile kafiyelidir. Bazan birinciden sonraki kıtalarda ilk üç mısra aralarında kafiyeli, son ikisi ise ilk kıta ile kafiyelidir ki, buna «muhammes şarkı» (beş mısralı şarkı) denir. Bestelenmek üzere yazılan bu şekil de Türk şiirine mahsustur. Son mısra veya son iki mısra her kıtadan sonra nakarat halinde tekrar ediliyorsa «muhammes-i mütekerrir» denir.

Bir şairin gazelini başka bir şair ele alarak, o gazelin her iki mısraının (yani her beytinin) üzerine üç mısra eklerse buna «tahmîs» denir. Bu şekilde, aynen yukarıda tarifi verilmiş olan muhammes meydana gelir. Şair ele aldığı gazelin her beytinin mısraları ortasına üç mısra eklerse, buna «taştîr-i muhammes» adı verilir.

c) Müseddes : Her kıtasında 6 mısra bulunan şiir şeklidir. İlk kıtanın mısraları aralarında kafiyelidir, öteki kıtalarda ise ilk dört mısra aralarında, son ikisi de ilk kıta ile kafiyelidir. Son iki mısra her kıtada, nakarat halinde, aynen tekrar ediliyorsa «müseddes-i mütekerrir» adını alır.

«Tesdîs», yukarıda anlatılan «terbî» ile «tahmîs» in 6 mısralı şeklidir; «müseddes taştîr» in, öteki «taştîr» lerden farkı da, 6 mısralı kıtalardan ibaret olmasındadır.

ç) Müsemmen: Her kıtasında 8 mısra bulunur. Kafiyeleniş şekli yukarıdakiler gibidir.

d) Muaşşer: 10 mısralı kıtalardan mürekkep bir musammattır.

5. — Terci' ve terkib-i bend : «Bend» denen kıtalardan meydana gelir. Her kıtada son beytin, mısraları kendi aralarında ve bağımsız kafiyelidir. Eğer bu beyit her bendin sonunda tekrar edilirse «terci-i bend» denir. Kıtanın (bendin) mısra sayısı istenildiği kadar olabilir; yalnız, her bendin eşit mısrada olması lâzımdır. Her bendin mısraları ya gazel tarzındadır veya bütün mısralar aralarında kafiyelidir. Bu büyük şekiller, uzun konular için kullanılır.

6. — Kıta : Birden fazla beyitten meydana gelmiştir, her beytin son mısraları kafiyelidir. Ciddî, hikemî konular işlenir. Ebcet hesabiyle tarihler bu şekil kullanılarak düşürülür.

7. — Mesnevî : Her beytinin mısraları kendi aralarında, bağımsız olarak (yani diğer her hangi bir beyitle ilgili olmıyarak) kafiyeli yeli bir şekildir (aa, bb, cc, dd... şeklinde). Bu şekil, Batı şiirinde de vardır. Bilhassa aruzun kısa vezinleri kullanılarak yazılır. Mesnevînin ikinci anlamı, İran-Türk klâsik şiirinde manzum hikâye ve romandır. Binlerce beyitlik uzun eserler halinde yazılırlar. Üçüncü anlamında, Hz. Mevlânâ'nın şaheserine verilen addır.

Bibliyografya:

Divan Şiiri Antolojisi (Y. N. Nayır, N. Ocaklı, 1958); Divan Şiiri (A. Gölpınarlı, 5 cilt, 1954-55); Divan Edebiyatı (M. S. Sander, 1953); Divan Şiirinde İstanbul (A. Hâlet Çelebi, 1953); Divan Şiiri (V. M. Kocatürk, 1947, 1958); Divan Edebiyatında Sanat Telâkkisi (Prof. Dr. A. N. Tarlan); Divan Edebiyatı Beyanındadır (A. Gölpınarlı, 1945); Divan Edebiyatı (A. S. Levend, 1941, 1943)

DİVAN-I ÂLÎ (Bk. YÜCE DİVAN)

DİVAN-I HÜMAYUN

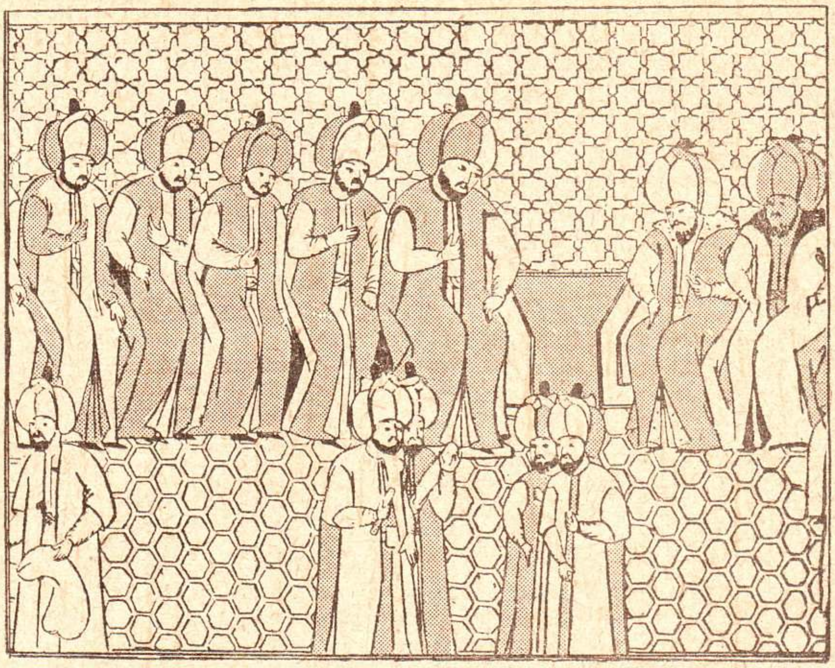
İstanbul'un fethinden (1453) sonra Osmanlı devletinde bugünkü «kabine» (hükümet) karşılığı olan idarî teşkilâttır. XVIII. yüzyıl ortalarında bu teşkilâta «Babıâli denilmiye başlanmıştır. Divan-ı Hümayun (İmparatorluk Divanı), Topkapı Sarayı'nda bugün de mevcut olan ve «Kubbealtı» denilen salonda toplandığı halde, Babıâli, sadrazamların makamında kurulmuştur.

«Divan» a başbakan durumunda olan vezir-i âzam (sadrazam) başkanlık ederdi. «Kubbe vezirleri» denilen, sayıları en çok 8 olan vezirler, sadrazamdan sonra, imparatorluğun en yüksek memurlarıydı (şeyhülislâm hariç). Bunlar bir çeşit devlet bakanlarıydı, belirli bir ödevle değil, sadrazam gibi, devlet işlerinin her çeşidiyle uğraşırlardı. Bunlar, «ikinci vezir, üçüncü vezir...» diye sırayla aralarında kademelenmişti, sadrazamın karşısında da bu sırayla otururlardı; divanda bir açık olursa oraya, bunlardan biri, bir derece yükseltilerek getirilirdi. XVIII. yüzyılın başlarında kubbe vezirleri ortadan kalktı. Büyük eyaletlerin başındaki beylerbeylere de vezirlik verilirse de, bunlar İstanbul'da bulunsalar bile, Divn'a katılamazlardı. İmparatorluğun sadrazamdan sonra en büyük memuru olan şeyhülislâm, Divan'a katılmazdı; onun daha küçük ölçüde ayrı bir divanı olurdu.

Divan-ı Hümayun'un vezirlerden başka üyeleri şunlardı: Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, başdefterdar (maliye bakanı), bunun iki yardımcısı, Kaptan-ı Derya (deniz kuvvetleri komutanı), Nişancı. Kalabalık bir de kâtipler zümresi vardı. Divan, haftada 4 gün

toplanırdı. Sadrazam seferdeyse Divan'a, «kaymakam paşa» denilen sadaret vekili başkanlık ederdi ki bu, çoğunlukla, ikinci vezir olurdu. İmparatorluğun uyruğu olan her hangi bir kimse dini, toplum içindeki durumu ne olursa olsun, Divan'ın huzuruna çıkmayı istemek hakkını haizdi. Böylelerinin şikâyeti derhal dinlenerek çoğunlukla hemen bir karara bağlanırdı.

Divan-ı Hümayun, imparatorluğu ilgilendiren akla gelecek her türlü önemli meseleyi görüşüp karara bağlar, sadrazam yolu ile padişaha bildirirdi. Padişah, gizli bir pencereden bu görüşmeleri dinliyebilir, fakat hiçbir surette söz söyleyip konuşulanlara karışmazdı. Devlet ve hükümet başkanlarının yetkileri, ödevleri, kesin şekilde ayrılmıştı.

(Eski bir minyatürden)

Divan'a Sadrazam başkanlık ederdi. Ayrıca Divan-ı Hümayun vezirleri, Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri, Başdefterdar'la iki yardımcısı, Kaptan-ı Derya, Nişancı, İmparatorluğun önemli işlerini görüşürlerdi. Bunlardan başka kalabalık bir kâtip kadrosu divan görüşmelerinde bulunurdu.

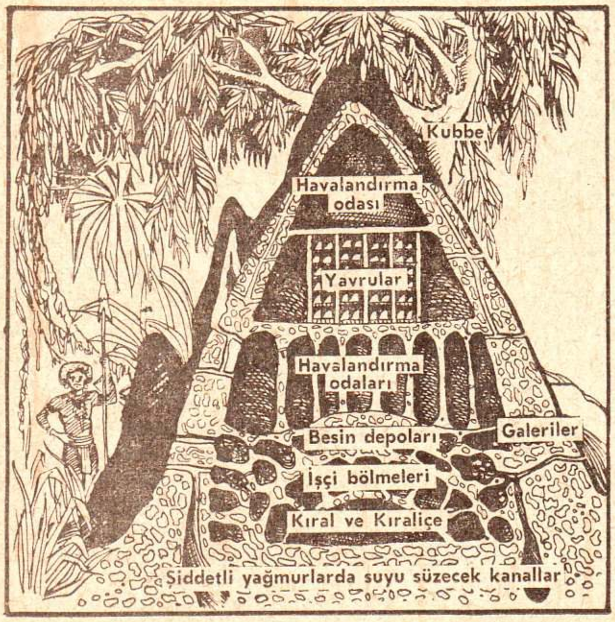
DİVAN-I MUHASEBAT (Bk. SAYIŞTAY)

DİVİK

Düzkanadlılardan, sıcak memleketlerde yetişen, bitkilere çok zarar veren bir böcektir. Tıpkı karıncalar gibi toplum hayatı yaşarlar. Çok defa «beyaz karınca» diye anılmaları da bundan olsa gerektir. Onlara karınca demek yanlıştır, diviklerin yalnız yaşayışları ve cüsselerinin küçüklüğü karıncaya benzer. Karıncayla başka hiçbir benzerlikleri yoktur. Aslında divikler karıncadan çok çekirge ve hamamböceğiyle akrabadır.

Diviklerin meydana getirdikleri toplumlarda üç sınıf vardır: 1) Kıral, 2) İşçi, 3) Asker.

«Kıral» sınıfı diviklerin en üstünü, nesli devam ettirenleridir. Bunların erkek ve dişilerinin tam gelişmiş bir vücudu vardır. Bütün divikler arasında başka böceklere en çok benziyenler bunlardır. Renkleri koyudur, gözleri, tam gelişmiş kanadları vardır. Her divik topluluğunu bunların bir çifti kurar, o topluluğun kıral ve kıraliçesi olurlar. Bu toplulukta her yıl kanadlı, nesil üretici genç divikler ürer. Bunlar da çifter çifter yuvayı bırakıp yeni topluluklar kurarlar. Bu diviklerin kanadları çok naziktir, ancak bir tek uçuş yapabilirler.

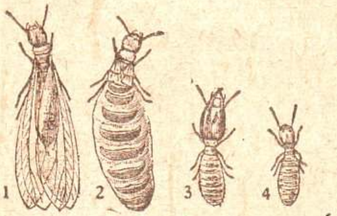
Bir divik yuvasının dikey kesiti

İşçi divikler, küçük, kanadsız, kör, soluk renkli böceklerdir. Vücutları yumuşaktır, Yalnız başları, ayakları sert, koruyucu bir tabakayla kaplanmıştır. Topluluğun en kalabalık bölümünü bunlar meydana getirir.

Diviklerin «askerler» sınıfı da işçiler gibi kanadsız ve kördür; yalnız, cüsseleri daha iridir. Son derece iri ve sert kafaları, kuvvetli pençeleri vardır. Vücutları yumuşaktır. Bütün vazifeleri topluluğu karıncalardan korumaktır. Bunlar ötekileri koruyabildikleri halde, kendi kendilerine bakamazlar, onları işçiler besler.

Askerlerin de, işçilerin de erkek ve dişileri vardır. Divikler bu bakımdan da karıncalardan ayrılır. Yumurtadan çıkan bütün divikler ilk önce birbirine benzer, büyüdükçe kendi sınıflarına öz biçimi alırlar. Bunların bazı hormonlardan ilerigeldiği sanılıyor.

Divikler sıcak bölgelerde, bilhassa Afrika, Avustralya, Güney Amerika'da da Amazon bölgesinde yaşarlar. Toprağı tükrükleriyle karıştırarak kendilerine çok büyük yuvalar yaparlar. Bazı yuvaların altı metre yüksekliği bulduğu görülmüştür. Bir tepecik şeklinde olan yuvanın içi birçok yollara, odalara bölünmüştür. Yuvanın ortasındaki hücrede kıralla kıraliçe bulunur. Kıraliçe bir defada binlerce yumurta yumurtlar. İşçiler bu yumurtaları özel hücrelere taşırlar.

Divik tipleri: 1 — Kıral; 2 — Kıraliçe; 3 — Asker; 4 — İşçi.

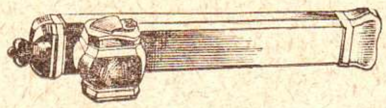
Divikler, ağaç, kâğıt, bitki, kısaca içinde selüloz bulunan her şeyi yerler. Besinlerini bulmak için etrafa büyük zarar verirler. Bunlar ahşap evlere girebilir, kitaplara, mobilyalara zararları dokunur. Şeker kamışına, portakal ağaçlarına verdikleri zararlar da büyüktür.

1.200 divik çeşidi olduğu tesbit edilmiştir. En fazla zararlı olanı yeraltı divikleridir.

DİVİT

Eskiden kullanılan bir çeşit taşınabilir yazı takımıydı. Belde kuşak arasına konarak taşınan divit birbirine bitişik bir hokka ile kalem kutusundan ibaretti. Divitin kutu kısmında kamış kalemler bulunurdu. Bakır, pirinç, gümüş gibi çeşitli madenlerden yapılan divitler arasında büyük bir ustalık eseri olanları da vardı. Bu gibi işlemeli divitler

bugün değerli müze eşyaları arasında bulunmaktadır.

Divit

Softaların, yanlarından ayırmadıkları diviti kavga sırasında silâh gibi kullandıkları olurdu.

DİVRİĞİ

Sıvas ilinin Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan ilçelerinden biridir. Topraklarını doğuda Erzincan'ın İliç ve Kemaliye, güneyde Malatya'nın Arapkir ve Arguvan, batıda Sıvas'ın Kangal ve Zara, kuzeyde aynı ilin İmranlı ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Danişment, Hama, Vazıldan, Sincan adında dört bucaği, bunlara bağlı 111 köyü vardır.

Yüzölçümü: 2.762 km²

Nüfusu: 49.683 (1960 sayımı)

Divriği ilçesi doğu-batı doğrultulu bir ova ile bunu kuzeyden ve güneyden kuşatan dağlardan meydana gelmiştir. Ova, Çaltı Suyu çevresinde uzanır, doğuya doğru gittikçe darlaşır. Divriği'de genel olarak kara iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak, kışlar soğuktur. İlçenin büyük bir kısmı bozkır durumundadır. Ovanın kuzeyindeki Delidağ'da meşe, ardıç, karaçamlardan meydana gelen seyrek bir orman vardır. İlçenin en önemli suyu Fırat'ın kolu olan Çaltı Suyu'dur. Bu su kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda akar. Divriği'de tarıma fazla önem verilir. Başlıca ekonomik faaliyet tarımdır, ondan sonra hayvancılık gelir. Tarla ve bahçe tarımı yapılır. Divriği'nin önemini artıran en büyük zenginliği demir yataklarıdır. Buradan çıkarılan cevher Karabük demir-çelik fabrikasına gönderilir. Divriği demir ocakları yurdumuzda işletilen tek demir ocağı olması bakımından önemlidir (Bk. Demir).

Kasaba. — İlçe merkezi Divriği kasabası deniz seviyesinden 1.250 m. yükseklikte, Çaltı Suyu'na karışan bir dere boyunca uzanır. Kasabanın büyük bir kısmı bu derenin sol kıyısında bağ ve bahçeler içindeki evlerden meydana gelmiştir. Derenin sağında pek az ev vardır. Bu kısım taş köprülerle kasabanın büyük kısmına bağlanmıştır. 1960 sayımına göre 8.867 nüfuslu olan Divriği Sıvas-Erzincan demiryolu üzerinde bulunur.

DİYADİN

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van bölümünde Ağrı iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını kuzeyde ve doğuda aynı ilin Doğubayazıt, güneyde Van'ın Erciş ve Muradiye, batıda Ağrı'nın Taşlıçay ilçeleri çevirir. Tek bucaktan ibarettir, 53 köyü vardır.

Yüzölçümü: 8.134 km²

Nüfusu: 19.002 (1960 sayımı)

İlçe, Tendürek (3.313 m.), Aladağ (3.255 m), Muratbaşı (3.519 m.) gibi yüksek dağların kuzey kesimlerini, Murat Nehri'nin yukarı çığırını kaplar. Murat Nehri etrafında düz alanlar gelişmiştir. İlçenin iklimi çok serttir. Kışlar uzun sürer. İlçede tarım ve hayvancılık başta gelir.

Kasaba. — İlçe merkezi Diyadin kasabası denizden 2.950 m. yüksekte kurulmuştur. Trabzon-Tebriz transit yoluna 7 km. lik bir yolla bağlıdır. Bu önemli yola göre sapa kalması kasabanın gelişmesine engel olmuştur. Kasaba iki mahalleden ibarettir, nüfusu 2.275'tir (1960 sayımı). 4 kaplıcası vardır. Halkının bir kısmı halı, kilim ve keçe yapımı ile geçinir.

DİYAFRAM

Tıpta ve fotoğrafçılıkta kullanılan bir deyimdir.

1. — Memelilerde göğüs boşluğunu karın boşluğundan ayıran yassı, geniş kasa «diyafram» denir. Diyafram kubbe biçimindedir, çıkıntılı tarafı göğüs boşluğuna doğrudur. Ancak, bu kubbe biçimi tam düzenli değildir, üst kesimi içeri doğru basıktır. Bu basıklık diyaframı iki ayrı kubbeye ayırır. Sağdaki kubbe soldakinden daha yüksektir. Diyafram solunumu sağlıyan organların başında gelir. Kasılması göğüs boşluğunun genişlemesini sağlar (Bk. Solunum).

2. — Fotoğraf makinelerinde iki çeşit diyafram kullanılır: Biri, resim çekerken objektifin önünü açıp kapamaya yarıyan bir metal parçasıdır; ikincisi birçok dairevî parçalardan meydana gelir. Bunların bir ucu objektifin mahfazasına tutturulmuştur. Bu tip diyaframlar objektif mahfazasını sağa, sola çevirmek suretiyle objektife gerekli açıklığı verirler (Bk. Fotoğraf Makinesi).

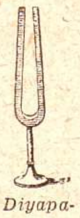
Bunlardan başka teknik alanda kullanılan birçok metal veya deri levhalara da diyafram denir (Bk. Gramofon, Telefon).

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

Memleketimizde din işleriyle ilgili en yüksek makamdır. 15 haziran 1935 tarih ve 2800 sayılı kanunla kurulmuştur, Başbakanlığa bağlıdır. Kanuna göre Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilâtı bir başkanın idaresi altındadır. Merkez teşkilâtında, başkan yardımcısı, Müşavere ve Dinî Eserler İnceleme Kurulu, Mushaflar İnceleme Kurulu, Yayın Müdürlüğü, Yazı İşleri ve Evrak Müdürlüğü vardır. İl teşkilâtlarında ise müftülük ve ona bağlı kurullar bulunur.

Diyanet İşleri Başkanı, Başbakan'ın teklifiyle, Cumhurbaşkanı tarafından seçilip bu işe getirilir. Kıyafet Kanununa göre din adamları dinî kılık ve kıyafetlerini ancak dinî törenlerde giyebilirlerken, Diyanet İşleri Başkanı dinî kılığına her zaman bürünebilir.

DİYAPAZON

Diyapazon

Bir sesi tam ve matematik anlamiyle doğru vermeye yarıyan fizik ve müzik aletidir. Müzikte kullanılan diyapazonun verdiği ses, saniyede 440 (eskiden 435 idi) titreşimli «lâ» sesidir. Diyapazon ya çatal biçimindedir, vurularak kullanılır, ya da çok küçük bir düdük biçimindedir, öttürülerek ses elde edilir. Türk müziğinde eskiden çeşitli seslere göre yapılmış neyler bu ödevi görür, saz ve seslerin düzenlerini sağlardı.

Tarihî eserleriyle meşhur bir Güneydoğu ilimiz :

DİYARBAKIR

DİYARBAKIR büyük bir kısmı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, kuzeyde kalan küçük bir kısmı ise Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan bir ilimizdir.

Topraklarını doğuda Siirt, güneyde Mardin ve Urfa, batıda Adıyaman ve Malatya, kuzeyde Elâzığ ve Bingöl, kuzeydoğuda Muş illeri çevirir. Merkez ilçesinden başka Bismil, Çermik, Çınar, Çüngüş, Dicle, Ergani, Hani, Hazra, Kulp, Lice, Silvan adında ilçeleri vardır. Bunlara bağlı bucak sayısı 26, köy sayısı 633'tür.

Yüzölçümü: 15.017 km²

Nüfusu: 401.084 (1960 sayımı)

Nüfus yoğunluğu: km² ye 27 kişi.

Yüzey şekilleri. — Diyarbakır ili, etrafı yükseltiklerle çevrili, ortası çukur bir havza durumundadır. Bu çukur alan kuzeyden Güneydoğu Torosları yayı ile kuşatılmıştır. Diyarbakır havzasının güneybatısında ise 1.919 m. yüksekliğindeki Karacadağ bulunur. Bu dağ muazzam bir bazalt yığınıdır.

Iklim. — Diyarbakır'da şiddetli bir kara iklimi hüküm sürer. Yazlar son derece sıcak olur. Yalnız, kış soğukları Doğu Anadolu'daki kadar sert geçmez, çünkü Güneydoğu Torosları kuzeyden gelen soğuk rüzgârların yolunu keser. Diyarbakır şehrinde termometrenin kışın —24° ye kadar düştüğü, yazın da 46° ye çıktığı görülmüştür. En sıcak ay ortalaması 31°, en soğuk ay ortalaması —2,5° dir. Yıllık yağış tutarı 470 mm. olan Diyarbakır'da bu miktarın ancak % 2'si yaz aylarına isabet eder. Kuzeydeki dağların eteğine doğru gidildikçe yağış artar.

Bitki örtüsü. — Diyarbakır havzasında doğal bitki örtüsü bozkırdır. Çevredeki dağlar kısmen ormanlarla kaplıdır. Ormanlar bütün il yüzeyinin onda birini bile bulmaz (% 8,5).

Akarsular. — İlin en önemli akarsuyu Dicle'dir. Dicle, il sınırlarından içeri girdikten sonra önce kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda akar, Eğil'den sonra kuzey-güney doğrultusunu alır. Diyarbakır şehrinden sonra da batı-doğu doğrultusunda akarak Diyarbakır sınırlarından çıkar.

Ekonomî. — İl yüzeyinin % 25'i tarıma elverişlidir. Diyarbakır havzası tahıl ekiminin geliştiği alanlardan biridir. En çok buğdağ ekilir, sulamanın mümkün olduğu yerlerde de çeşitli bahçe tarımı yapılır. Ayrıca çok miktarda kavun, karpuz yetiştirilerek civar yerlere satılır. Havzayı kuşatan geniş yaylalarda koyunculuk ileri gitmiştir.

Ulaşım. — İlin en önemli ulaşım yolu Haydarpaşa-Kurtalan demiryoludur. Bu yoldan başka Elâzığ'ı Diyarbakır'dan geçerek Mardin'e bağlıyan yolla Diyarbakır-Bingöl, Diyarbakır-Bitlis, Diyarbakır-Urfa havayolları ilin diğer önemli yollarıdır.

Diyarbakır Şehri

Güneydoğu Anadolu bölgesinin, Gazian-

tep'ten sonra ikinci büyük şehridir. 1960 sayımına göre nüfusu 80.645'tir. Dicle nehrinin sağ kıyısına hâkim bir noktada denizden 650 m. yüksekte kurulmuştur. Şehir, iç kalenin bulunduğu tümsek hariç, hemen hemen düz bir zemine yerleşmiştir. Sûrla kuşatılmış olan şehrin 4 kapısı vardır. Bunlardan kuzeydekine Harput Kapısı, ya da Dağ Kapısı, batıdakine Urfa Kapısı, güneydekine Mardin Kapısı, doğudakine de Yenikapı, ya da Dicle Kapısı adı verilir. Bu sûrlar içinde Diyarbakır'da yan yana tezatlar görmek mümkündür. Kıvrımlı, çok dar sokaklardan sonra birdenbire asfalt caddelere çıkılır. Sûr dışındaki Diyarbakır ise yakın yıllarda doğmuş, modern bir şehirdir, plânlı bir şekilde gelişmiştir. Ana asfalt caddeler, ferah sokaklar, parklar yapılmış, ağaçlandırılmıştır. Şehrin kanalizasyon, elektrik ve su işleri de en modern şekilde düzenlenmiştir. Şehirde buz, içki, kiremit, çeltik, un ve kereste fabrikaları vardır.

Diyarbakır şehri tarihî eserler bakımından çok zengindir. Çok kıymetli camiler de vardır. Bunların başlıcaları şunlardır:

Ulucami: Kitabesi Selçuklu İmparatoru Melikşah'a aittir.

İçkale Camisi: Beysanoğlu Ebülkasım tarafından yaptırılmıştır.

Nebi Camisi: Kimin tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Kasım Padişah Camisi: Akkoyunlulardan Sultan Kasım tarafından yaptırılmıştır.

Fatih Paşa Camisi: Diyarbakır Fatihi Bıyıklı Mehmet Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Hüsrev Paşa Camisi: Vali Hüsrev Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Melek Ahmet Paşa Camisi: Adını taşıdığı Osmanlı sadrazamının eseridir.

Behram Paşa Camisi: Sokullu hanedanından Kara Şahin Mustafa Paşa'nın oğlu Behram Paşa yaptırmıştır.

İskender Paşa Camisi: Osmanlı valilerinden İskender Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Safa Camisi: Kapısındaki kitabede Diyarbakırlı Hacı Hüseyin Ali bin Hacı Abdurrahman tarafından yaptırıldığı yazılıdır.

Diyarbakır'da hanlar arasında Hasan Paşa Hanı ile Deliller Hanı önemlidir. Medreselerden Mesudiye ve Zincirli medreseleri en ünlüleridir.

Sayısı çok olan hamamlar arasında Deva, Vehap Ağa, Paşa, Melek Ahmet Paşa hamamları en belli başlılarıdır.

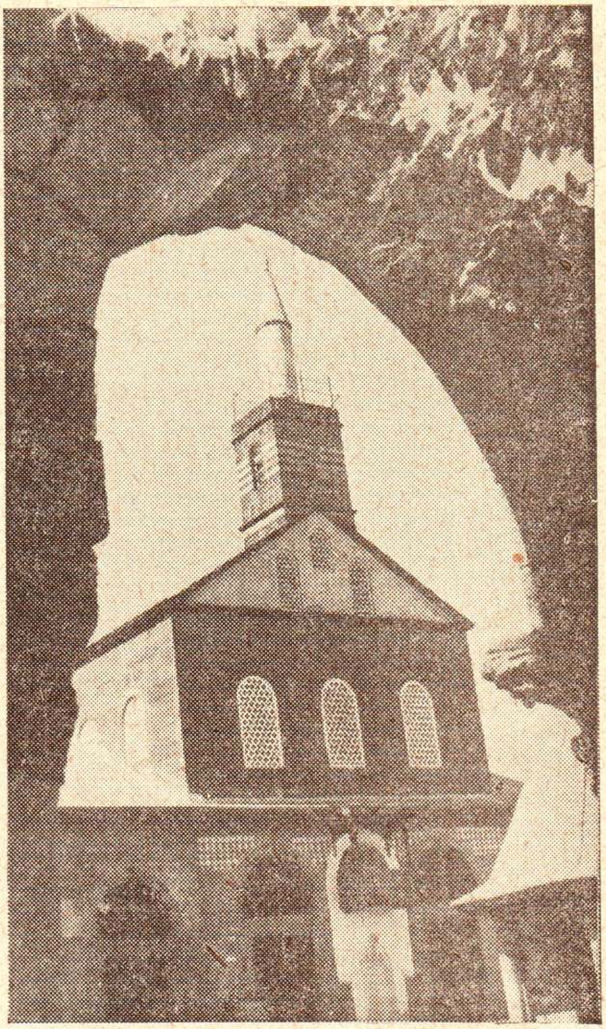
Tarihte Diyarbakır

Diyarbakır'ın tarihi Hititler zamanına kadar uzanır. Şehrin eski adı «Âmit», Hititler'in «Amat» adlı bir soyundan gelmedir. Bugün de Eleşkirt'in Amat adında bir köyü vardır. Şehri çepeçevre kuşatan sûrların tarihi de binlerce yıl öncesine kadar uzanır. Bu sûrlarda Hitit eserlerine raslanmıştır.

Şehre «Âmit», bu bölgeye de «Diyarbekir» denilmiştir. Bu ad yakın zamanlara kadar kullanılmıştır. Atatürk il topraklarında zengin bakır madeni olması bakımından, buraya, «Bakır ülkesi» anlamına, «Diyarbakır» adını vermiş, bu ad halk arasında tutunmuştur.

Eskiden zaman zaman İranlılar'ın istilâlarına uğrıyan Diyarbakır 640 yılında İslâmlar tarafından fethedildiyse de sonradan gene Bizanslılar'a geçti.

Şehrin Türkler'in eline geçmesi 1070 yılındadır. Bu tarihte Selçuklu Türkleri şehri kesin olarak ele geçirdiler. Akkoyunlular ve Karakoyunlular zaman zaman Diyarbakır'da hüküm sürdü. Diyarbakır'ı daha sonra Timur ve Şah İsmail zaptettilerse de 1515'te Yavuz Sultan Selim tarafından tekrar ele geçirildi, Türk topraklarına katıldı.

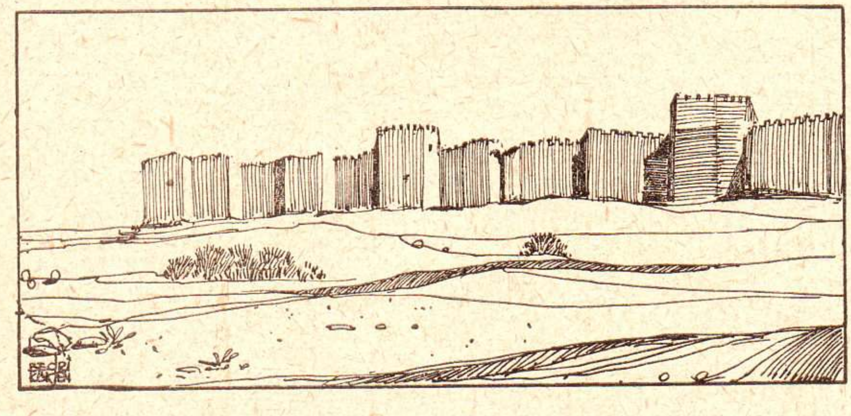

Diyarbakır'ın en süslü, en güzel camilerinden biri de tarihi bir sanat eseri olan Ulucami'dir.

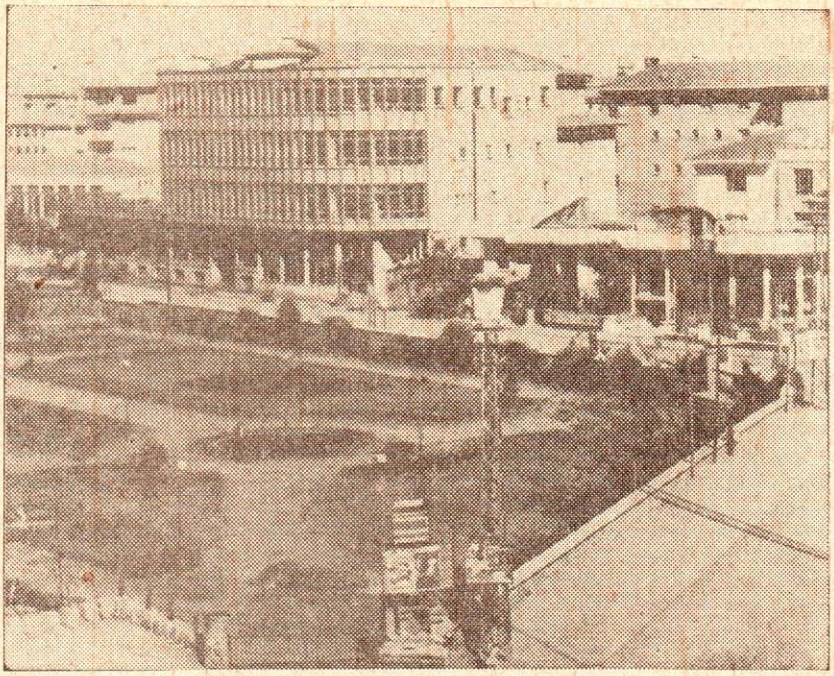
Diyarbakır Kalesi. — Gerek karadan, gerek Dicle üzerinden geçen yollardan hepsi Diyarbakır'dan geçmek zorunda olduğundan, çok eski zamanlardan beri bu şehrin iyice korunması gerekmiştir. Bizans İmparatoru Konstantinos 349'da şehrin etrafını sûrlarla çevirmiştir. On yıl sonra Şâpûr, Diyarbakır'ı kuşattığı sıralarda, şehir küçük ve önemsiz bir yerdi. Kale bu tarihten sonra birkaç kere daha İranlılar'ın saldırmasına uğradıysa da uzun zaman Bizanslılar'ın güney yolu üzerinde önemsiz bir kalesi olarak kaldı,

Bazalt kayalıklar üzerinde kurulu olan bu muazzam kale kuzeyden güneye 1300, doğudan batıya 1700 m. uzunluğundadır. Çevresi 5 km. kadardır, duvarlarının kalınlığı 3-5 metre arasında değişir. Sûrun üzerinde geniş bir yol vardır. Bu yol kuleleri birbirine bağlar. 78 kulenin en büyükleri «Yedi Kardeşler», «Keçi Burcu», «Şen-Ben Burcu» dur. İçlerinde mahzenler, sarnıçlar, depolar, koğuşlar vardır. Dicleye bakan hariç, öteki yanları 8-15 m. genişliğinde bir savunma hendeğiyle çevrilidir.

Kale Osmanlılar zamanında önemli değişiklikler geçirmiş, birçok yerleri genişletilmiştir. En önemli tamiri VI. yüzyılda Bizans

Diyarbakır Kalesi'nin uzaktan görünüşü. Bizans İmparatoru Konstantinos tarafından 349'da yaptırılan kale son şeklini Osmanlı Türkleri zamanında almıştır.

Diyarbakır'ın Yenişehir semtinden bir görünüş.

İmparatoru İustinianus zamanında görmüş, asıl şeklini o zaman almıştır. Kalenin burç ve kapılarında Abbasiler'e, Mervâniler'e, Bizanslılar'a, Selçuklular'a, İnaloğulları'na, Artukoğulları'na, Eyuplular'a, Akkoyunlular'a, Osmanlılar'a ait birçok yazıtlar vardır.

Bibliyografya:

Diyarbakır (O. Yalçın, 1959); Diyarbakır Folkloru (Ş. Beysanoğlu, 1947); Diyarbakır Şehri (K. Baykal, S. Savcı, 1942); Diyarbakır Tarihi (B. Günkut, 1937); Diyarbakır Halkıyatında Mani, Maya ve Atasözleri (P. Sungur, 1935); Diyarbakır Kitâbeleri (B. Konyar, 1936).

DİYELEK

Bir dilin çeşitli bölgelerde, uzun bir süreden sonra aldığı değişik biçime «diyelek» (lehçe) denir. Diyelek ayrılıkları sadece, ağız ayrılıklarında olduğu gibi seste ve sözde kalmaz, kelime biçimlerine, dilbilgisi kurallarına, imlâya, yazılışa kadar iner.

Meselâ İstanbul'da «toprak» diye söylenen kelime, Bolu'da, Sıvas'ta «torpah» tır. Ama, her üç şehir halkı da yazılarında kelimeyi «toprak» diye yazar. Bu, ağız (şive) farkıdır. Halbuki Azeri diyeleğinde «görgeç», Anadolu'da «görünce» kelimesiyle karşılanır. Kök (gör-) aynıdır ama, fiilimsiyi yapmaya yarıyan ek (-geç, -ünce) değişiktir (Bk. Türkçe).

DIYOJEN (Bk. DIOGENES).

DİYOPTRİ

Optik sistemlerin, merceklerin güc birimine «diyoptri» denir. Diyoptri, odak uzaklığı bir metre olan bir merceğin gücüdür. Meselâ odak uzaklığı f olan bir merceğin diyoptrisi 1/f'dir. O halde, bir merceğin odak uzaklığı 0,20 ise, bu merceğin gücü 1:0,20=5, yani 5 diyoptri demektir.

Göz hekimliğinde miyopluk veya hipermetropluk derecesi diyoptriyle ifade edilir. Bu derece, düzeltici merceklerin pozitif veya negatif yakınsaklığına karşılıktır (Bk. GÖZLÜK).

DİZANTERİ (Bk. KANLI BASUR)

DİZBAĞI NİŞANI

Dizbağı nişanı

İngiltere'nin en büyük nişanıdır. 1348'de Kıral III. Edward tarafından ihdas edilmiştir. Öteki nişanlar gibi, Dizbağı nişanı da ancak, hükümdar tarafından, pek büyük tarihî hizmet görenlere verilir. Sol diz üzerine takılır; takan kıraliçe ise, dize değil, kola iliştirilir.

Bu nişanın ortaya çıkmasına şöyle bir olay yol açmıştır:

Bir baloda, Salisbury Kontesi, Kıral III. Edward'la dans ediyordu. Bir ara, kontesin çorap bağı çözülmüştü. Kontes bundan utanmış, eğilip bağı yerden alamamıştı. Bunun üzerine Kıral, Kontes'in utancını gidermek için, eğilip bağı kendisi aldı, göğsüne taktı. Edward'ın gösterdiği bu incelik asîller arasında pek beğenildi. Ondan sonra, Dizbağı nişanı ortaya çıktı.

DOBRUCA

Eski bir Türk ülkesidir, bugün Romanya'nın bir eyaleti olmuştur. Doğusunu Karadeniz, kuzey ve batısını Tuna nehri, güneyini de Deliorman sınırlar.

Hemen tamamen ovalık olan ülkede 200 metreyi aşan tepeler seyrek görülür. Güneydoğu Avrupa ıkliminin hüküm sürdüğü Dobruca, verimli bozkırlarla örtülüdür. Yılda 60 sm. kadar yağış alır. Yıllık ortalama ısı 11° dir. Güneyi ormanlıktır. Buğday, mısır ekilir. Demiryolu ile Bulgaristan'a, Eflâk'a, Moldavya'ya bağlıdır. Tuna üzerinde nakliyat son derece canlıdır. Romanya'nın en büyük limanı olan Köstence buradadır.

Dobruca eyaletinin yüzölçümü 15.800 km², nüfusu 570.000'dir Nüfus yoğunluğu 36'yı bulur. Eyaletin merkezi 110.000 nüfuslu Köstence (Constanta) şehridir. Tulça (Tulcea), Mangaliya, Mecidiye, Çernavoda, Babadağı, Hırsova, Dobruca'nın önemli şehir ve kasabalarıdır. Bir de Güney Dobruca şeridi vardır ki, 1945'te Romanya'dan Bulgaristan'a geçmiştir. 7.696 km² olan bu arazide 315.000 nüfus yaşar; merkezi 22.000 nüfuslu Silistre'dir. Bulgar Dobruca'sında 100.000 Romen yaşar; gerisi Türk, daha azı Bulgar'dır. Her iki Dobruca'daki Türk nüfusunun bugünkü durumu hakkında bir rakam vermek zordur; belki 350.000 kadar kalmışlardır.

Tarihte Dobruca

Traklar'ın yaşadığı bu ülkeden M. Ö. 512' de Büyük Dârâ geçmiştir. Yunanlılar, İskitler, Keltler, Romalılar, Bizanslılar, Bulgar Türkleri, Peçenekler, birbirleri ardı sıra bu ülkeyi ellerinde bulundurmuşlardır.

1376 ve 1387'de I. Murat, Dobruca'yı aldı, 1389'da ve sonraki birkaç yılda Dobruca tamamen Türkiye'ye katıldı. Birkaç padişah, seferleri sırasında buradan geçtiler. XVII. yüzyılda ülkenin en büyük şehri 100.000 nüfuslu Babadağı idi. Dobruca Kırım Savaşı ile 93 Türk-Rus Savaşı'nda büyük çarpışmalara sahne oldu.

Tamamen Türk ülkesi halinde olan Dobruca'ya bilhassa Kırım Türkleri yerleştirilmişti. XVI. yüzyılda ülkede 95 Türk ilkokulu, sayısız Türk anıtı vardı. Dobruca 1878 Berlin Antlaşması ile Türkiye'den alındı, bağımsızlığını kazanan Romanya'ya verildi. Bunun üzerine Dobruca'dan, hemen Türk göçleri başladı. Bu göçler sonradan da devam etti, yalnız 1930-58 arasında Dobruca'dan Türkiye'ye 52.000 Türk göç etti.

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk birlikleri gene Dobruca'ya girdiler, Dobruca, Türkiye'nin de içinde bulunduğu 4 Merkezî Devlet arasında peylaşıldı. Fakat I. Dünya Savaşı'nı bu devletlerin kaybetmesi üzerine bu paylaşma hükümsüz kaldı. 1913'te Dobruca'nın güney şeridini de Bulgaristan'dan almış olan Romanya, 1921'de yeniden Dobruca'nın tamamını eline geçirdi. 1940'da fiilen ve 1945' te resmen güney şeridi tekrar Bulgaristan'a bırakıldı.

500 yıllık Türk hâkimiyeti devrinde Dobruca, ekseri bir sancak (vilâyet) halinde idare edilmişti. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce ülkede 419 cami vardı. Dobruca Türkleri ilk Türkçe gazetelerini 1888'de çıkarmaya başlamışlar, günümüze kadar faal kalmışlardır.

DOGMATİZM [İnakçılık]

Felsefede her türlü inceleme ve eleştirmenin üstünde tutulan, gözü kapalı inanılan fikirlere «dogma» (inak), bu yoldaki felse-

fe görüşüne de «dogmatizm» (inakçılık) denir.

İlk felsefî düşünce, bu âlemin ana maddesinin ne olduğu konusu üzerinde gelişmeye başlamıştır. İlkçağ'ın Yunan filozofları, bu soruyu çözmeye çalışırken, «insan bilgisi kesin ve mutlaktır, duyularımızın, aklımızın bildiklerinin dışında bir gerçek yoktur» diyenlerle «insan mutlak olarak hiçbir şeyi bilemez, en kesin bilgilerimizde bile şüphe edilecek bir yön vardır» diyenler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Bunlardan ilk görüşü ileri sürenlere «Dogmatikler» (İnakçılar), ikinci görüşte olanlara da «Septikler (Şüpheciler) denir (Bk. Şüphecilik).

İlkçağ Yunan felsefî düşünüşiyle ilgili bilgileri M. Ö. IV. yüzyılda yaşamış olan büyük Yunan filozofu Aristoteles'ten öğreniyoruz. Dogmatizmin ilk bilinen temcilcileri Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes gibi önemli Yunan filozoflarıdır. Aristoteles'in «tabiat bilginleri ve fizikçiler» diye adlandırdığı bu ilk düşünürler âlemin esas maddesinin ne olduğunu bulduklarına, onu mutlak olarak bildiklerine inanıyorlardı. Bu filozofların fikirlerinin yanlış olduğu zamanla ortaya çıktığı halde «dogmatizm» diğer bazı fikir akımları gibi sonradan sönmüş bir düşünce şekli değildir. Tersine, doğuşundan bu yana daha başka tanınmış fikir adamları sayesinde çok gelişmiş, bir felsefe okulu durumuna gelmiştir. İlkçağ'ın Sokrates, Platon (Eflâtun), Aristoteles gibi büyük filozofları ile Yeniçağ'ın Descartes, Spinoza gibi değerli düşünürleri bu okuldandılar.

Dogmatizmin ilk şekli, akla deneyden çok yer vermesi, «mutlak» ın bilinebileceğini ileri sürmesi, gerçeği bizim dışımızda kabul etmesi gibi özelliklerinden dolayı, bu düşünceyi güden daha başka felsefe sistemlerinde de eleştirilmiştir. Bu eleştirici sistemlerin başında «Sofizm» (Bilgicilik) gelir (Bk. Sofizm).

DOĞAN

Doğan

Yırtıcılardan küçük kuşlarla beslenen bir kuştur. Güvercinden daha büyüktür, erkeği 600 gr., dişisi 900 gr. kadar gelir. Avrupa, Asya, Afrika, Kuzey Amerika, Avustralya, Tasmanya ve Salamon Adaları'nda yaşıyan pek çok cinsleri bulunur. Uzun ve ensiz kanadları, kısa bir kuyruğu vardır. Sırtı koyu külrengi, karnı enine çizgilidir. Kuyruğunun ucu kirli-beyazdır Gençlerinin sırtı koyu kahverengidir. Dişisinin sırtı çok kere daha koyu bir renktedir.

Doğan göçücü, yerli ve gezici kuşlardandır. Daha çok dağ ve ormanlarda, ovalardaki kayalar üzerinde bulunur. Kızkuşu, karga, keklik, güvercin, ispinoz gibi küçük kuşları yiyerek beslenir. Yerde duran hayvanlara pek saldırmazsa da fare, tavşan avladığı, hattâ mayısböceği vs. gibi böcekleri de yediği olur. Ak doğan, çakır doğan, alaca doğan, boz doğan gibi çeşitleri vardır. Doğanları alıştırarak kuş avında kullanmak mümkündür.

DOĞANHİSAR

İç Anadolu Bölgesi'nin Konya bölümünde Konya iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Ilgın, güneyde ve batıda Isparta'nın Şarkîkaraağaç, kuzeyde Konya'nın Akşehir ilçeleri çevirir. 11 köyü vardır.

Nüfusu: 23.011 (1960 sayımı)

İlçe, Sultan Dağları'nın eteğinden kuzeydoğuya doğru alçalan alanları kaplar. Çok büyük bir kısmı düzlükler halindedir. Yağış azdır, yalnız Sultan Dağları'nın yamaçlarına doğru biraz artar. Kışlar soğuk, yazlar sıcak geçer. İlçenin küçük küçük bazı akarsuları Sultan Dağları'ndan iner, Çavuşçu (Ilgın) Gölü'nde nihayet bulur. Bunlar içinde en önemlisi Çepeşli Deresi'dir. İlçede doğal bitki örtüsü bozkırdır. Ekonomik hayat tarıma dayanır. En çok tahıl ve baklagiller ekilir.

Kasaba. — İlçe merkezi Doğanhisar kasabası denizden 1.220 m. yüksekte kurulmuştur. 5.559 nüfusludur (1960 sayımı). 8 mahalleden meydana gelmiştir. Afyon - Konya demiryolu üzerindeki Argıthan istasyonuna 17 km. uzunluğunda bir şose ile bağlıdır. Kasabada el sanatlarından testicilik pek ünlüdür. Burada yapılan her çeşit testiler, sırçalı kablar yakın ilçe ve köylere satılır.

DOĞANŞEHİR

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat bölümünde Malatya iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda Adıyaman'ın Çelikhan, güneyde aynı ilin merkez, Besni, Gölbaşı, batıda Maraş'ın Elbistan, kuzeyde Malatya'nın Akçadağ ve Yeşilyurt ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Sürgü adında bir bucağı, bunlara bağlı 30 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.236 km²

Nüfusu: 30.361 (1960 sayımı)

İlçe, Güneydoğu Toroslar'a ait Nurhak Dağları ile Malatya Dağları arasında kalan bir gedik kısmı ile bunun doğu ve batısında bulunan dağların bir kısmını içine alır. Adı geçen gedikten Sürgü Suyu ve bunun yanı sıra da Malatya - Fevzipaşa demiryolu geçer. Kışlar sert ve soğuk olur. Yazlar sıcaktır. Dağlık kesimleri oldukça ormanlıktır. Halkın geçiminde tarımın payı büyüktür. Tahıldan başka fasulye, mercimek, nohut gibi baklagillerle tütün gibi endüstri bitkileri de yetiştirilir.

Kasaba. — İlçe merkezi Doğanşehir kasabası Malatya - Fevzipaşa demiryolu üzerinde, denizden 1.260 m. yüksekte kurulmuştur. 3.293 nüfuslu (1960 sayımı) küçük bir kasabadır. Demiryolundan başka İskenderun - Erzurum karayolu da yanıbaşından geçer. Kasabanın 1944'ten beri elektriği vardır.

DOĞU (Bk. YÖNLER)

DOĞU ALMANYA (Bk. ALMANYA)

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ yurdumuzun 7 coğrafî bölgesi arasında en büyük olanıdır. Yüzölçümü 163.055 km² dir. Bu yüzey bütün Türkiye yüzölçümünün % 21'i kadardır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nin sınırları da öteki bölgelerin sınırları gibi idarî sınırlara göre çizilmiş değildir. Topraklarının tamamı Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde bulunan illerin sayısı 10 tanedir (Kars, Ağrı, Van, Hakâri, Bitlis, Bingöl, Muş, Tunceli, Elâzığ, Malatya). Bunlardan başka, iki ilin büyük kısımları Doğu Anadolu'dadır: Erzincan'ın yalnız Refahiye ilçesi; Erzurum'un ise Oltu, Olkur, Tortum, İspir, Şenkaya ilçeleri Karadeniz Bölgesi'nde, geri kalan kısımları Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunur. Siirt ilinin hemen hemen yarısı (Şirvan, Şirnak, Eruh, Pervari, Sasun ilçeleri) bu bölgede, ikinci yarısı (Divriği ve Gürün ilçeleri) Güneydoğu Anadolu'da bulunur. Sıvas, Maraş (Elbistan, Afşin ilçeleri), Adıyaman (Çelikhan ilçeleri) illerinin ise küçük bir kısmı Doğu Anadolu'da, geri kalan kısımları ise komşu bölgelerdedir. İşte bu sınırlarını çizmiş olduğumuz alan üzerinde 1960 sayımına göre 3.298.945 nüfus yaşamaktadır.

Bölgenin Yüzey Şekilleri

Doğu Anadolu yüksek engebeler bulunan bir bölgedir. Anadolu Yarımadası'nın kuzey ve güney kenarları boyunca uzanan dağ sıraları bu bölgede birbirine yaklaşır, sıkışır, daha da yükselirler. Doğu Anadolu'da engebelerin ana çizgileri birbirine paralel sıralar halindedir. Bunlar birtakım çukur alanlarla birbirinden ayrılır. Bu çukurlardan bazıları vâdiler halinde uzanır, bazıları ise bir hizaya dizilmiş çukur ovalar halindedir.

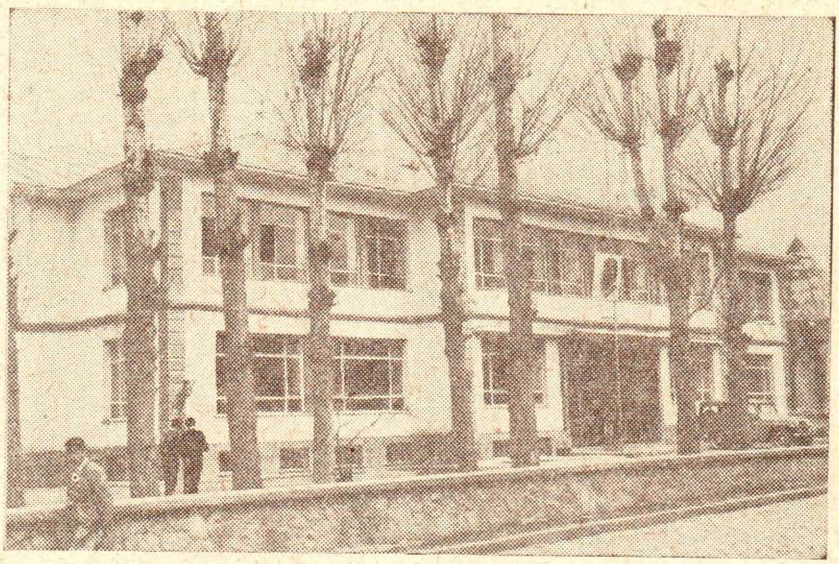
En kuzeydeki dağ sırası Karasu - Aras Sıradağları adını alır. Bunların kuzeyinde Erzincan, Tercan, Erzurum, Pasinler çukur alanları sıralanır. Bu ovaları kuzeyden çevreliyen dağlar ise Doğu Anadolu ile Karadeniz Bölgesi arasında sınır çizer. Karasu - Aras Dağları, Munzur Dağları ile başlıyarak, doğuya doğru Mercan (3.450 m.), Palandöken (3.124), Topçu, Sarıkom dağları ile devam eder. Bu silsilenin doğu ucunda Büyük Ağrı (5.165 m.) volkanı bulunur. Gene bu silsilenin doğu kesimi ile Van Gölü arasında muazzam volkan konileri görülür (Tendürek, Aladağ, Süphan, Nemrut gibi).

Karasu - Aras Dağları'nın güneyinde Elbistan havzasından başlıyarak Malatya, Uluova (Elâzığ Ovası), Çapakçur, Muş çukur alanları uzanır. Bunların güneyinde ise bir duvar halinde Güneydoğu Torosları yayı yükselir. Bunlar en fazla yüksekliğe Cilo Dağları'nda erişir (Reşko Tepesi 4.168 m.)

Iklim ve Bitkiler

Birbirine paralel ve sürekli dağ sıraları deniz tesirinin Doğu Anadolu Bölgesi'ne sokulmasına engel olur. Bu yüzden iklim kara iklimidir. Kışlar her tarafta uzun ve sert geçer. Yazlar, bilhassa çukur ovalarda, çok sıcaktır. Bölge'de, yazın da, kışın da, gece ile gündüz arasında sıcaklık farkları çok büyük olur. Yüksek basınç şartlarının hâkim olduğu Erzurum - Kars bölümünde kışların şiddeti daha da artar. Yağışlar kısa sürer. Yalnız, kuvvetli engebe yüzünden bu bölge yaylaları İç Anadolu'dan daha yağışlıdır.

Doğu Anadolu'da ormanlar dağlar üzerinde büyük yüksekliklere kadar çıkar. Ormanın üst sınırı bölgenin batısında 2.400, doğusunda ise 2.800 metredir. Doğu Anadolu'da orman azdır, bunlar soğuğa dayanıklı, seyrek ve orman altı çok zayıf olan ormanlar halindedir. Bölgenin kuzeyinde soğuğa dayanıklı iğneyapraklılar (en fazla sarıçam), güneyinde ise meşe ormanları vardır. Doğal bozkır alanlarına da Doğu Anadolu'nun ancak çukur kesiminde raslanır.

Doğu Anadolu'da nüfusu 100.000'i aşan şehir yoktur. Sadece üç şehrin nüfusu 50.000'i aşar. Bunlardan biri Erzurum'dur. Burada Erzurum'daki Atatürk Üniversitesi görülüyor.

Akarsular ve Göller

Bölgenin akarsuları dört havzada toplanır: 1) Karadenize dökülenler (Çoruh Nehri'nin kaynağı bu bölge içindedir); 2) Hazar Denizi'ne giden sular (Aras Nehri ve kolları ile); 3) Basra Körfezi'ne giden sular (Fırat ve kolları ile, Dicle'nin de kaynağı bu bölge sınırları içindedir); 4) Van Gölü kapalı havzasında nihayet bulan küçük akarsular.

Türkiye'nin en büyük gölü olan Van Gölü (3.764 km^2) Doğu Anadolu'dadır. Bu gölün çevresinde birtakım küçük göller de vardır. Bunların en büyüğü Erçek Gölü'dür. Bu yöre dışında bulunan önemli göller Kars ilindeki Çıldır Gölü ile, Elâzığ'ın güneydoğusundaki Gölcük (Hazar Gölü) dür.

Doğu Anadolu'da Ekonomi

Tarım. — Doğu Anadolu Bölgesi topraklarının faydalanma bakımından bölünüşü şöyledir:

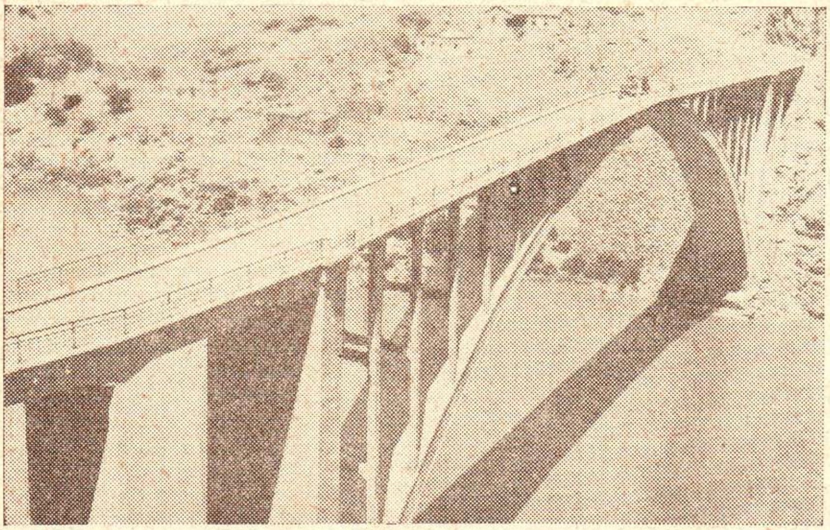
Ekili - dikili alanlar: % 9.6
Nadasa ayrılan topraklar: % 4.6
Ormanlar: % 5.8
Çayır ve otlaklar: % 64.3
Ürün getirmiyen topraklar: % 15.7

Bölgenin bütünü için bu şekilde olan oranlar, bölgenin muhtelif yöreleri arasında farklar gösterir. Meselâ ekili - dikili alanlara ait oran Malatya ve Elâzığ illerinde % 10 'u aşar, buna karşılık Hakâri gibi çok dağlık olan bir ilde % 1'i bile bulmaz (% 0.5).

Doğu Anadolu'da ekim alanları içinde tahılın yeri çok büyüktür. Ekim alanlarının % 95'i tahıla ayrılmıştır. Yetiştirilen tahıllar arasında buğday başta gelir. Yalnız, Erzurum-Kars bölümünün yüksek yaylalarında, buğdayın yanıbaşında, ondan daha çabuk yetişen arpa da önemli bir yer tutar. Bitlis ve Hakâri gibi dağlık yörelerde ise, geleneğe bağlı olarak, darı ekimine önem verilir.

Ekili alanlar içinde endüstri bitkilerine ayrılan toprak çok azdır. Son yıllarda kurulan şeker fabrikaları dolayısiyle pancar ekim alanları genişlemiştir. Iğdır, Malatya ve Elâzığ (Uluova) gibi ovalarda da pamuk yetiştirilir.

Doğu Anadolu bölgesinde pek az olan dikili alanlar arasında, bağlarla çeşitli meyva alanları da vardır. En önemli bağlar Malatya ve Elazığ'da bulunur. Bilhassa Malatya bağları çok önemlidir. Bütün Doğu Anadolu bağlarının % 41.i Malatya'da bulunur. Bu bağlardan elde edilen üzümler, taze olarak harcanır, ayrıca pekmez de yapılır.

Doğu Anadolu'da ulaşım tabiat şartlarına uyarak gelişmek zorunda kalmıştır. Karayolları şebekesi demiryollarından daha sıktır. Malatya'daki İsmetpaşa Köprüsü, daha pek çok eserler gibi, Cumhuriyet devri eseridir.

Doğu Anadolu'da meyvacılık bakımından da Malatya, Elâzığ ve Erzincan önde gelir. Buralarda çeşitli orta iklim meyvaları yetişir. Van Gölü havzasında göl çevresindeki ince bir şeritte de mahallî önemi olan, eskiden beri yapılan bir meyvacılık vardır.

Hayvancılık. — Hayvancılık, Doğu Anadolu'da yurdumuzun öteki bölgelerinden daha büyük yer tutar, hattâ bölgenin en büyük kısmında tarımdan çok daha üstündür. Bu bölgede çayır ve otlakların çok yer tutuşu (% 64.3), ikliminin tarıma pek elverişli olmayışı, nüfusun da seyrek oluşu hayvancılığı geliştirmiştir. Hayvan nevileri bakımından bölgenin yöreleri arasında bazı farklar vardır. Meselâ, bölgenin kuzeydoğu kesiminde sığır sayısının çok olmasına karşılık, batı ve güney kesimlerinde küçük baş hayvan (koyun, keçi) öteki hayvan nevilerinden çok üstün sayılara çıkarlar.

Yeraltı zenginliği. — Doğu Anadolu'nun en önemli yeraltı zenginliği Divriği'de bulunan demir yatakları ile Ergani'de bulunan bakır madenidir. Linyit yataklarının ise Doğu Anadolu'nun birçok yerlerinde bulunduğu tesbit edilmiştir.

Endüstri. — Doğu Anadolu endüstri bakımından Türkiye'nin en geri bölgesi sayılır. Bölgenin en önemli endüstri şehri Malatya'dır. Bu şehirde pamuklu dokuma, şeker ve tütün fabrikalarından başka birçok çeşitli endüstri kolları daha gelişmiştir. Son yıllarda sayıları memleketimizde çoğalan şeker fabrikalarının dördü Doğu Anadolu bölgesinde bulunur (Erzincan, Erzurum, Malatya, Elâzığ).

Ulaşım. — Doğu Anadolu'nun ulaşım şebekesi tabiat şartlarının verdiği imkâna uyarak batı - doğu doğrultulu iki ana damarla bunlara muhtelif yerlerde kavuşan enine yollardan ibarettir. Bölgede demiryolu azdır. Haydarpaşa - Erzurum demiryolu, Erzurum'dan sonra da devam ederek Kars'a ulaşır, Kars'tan sonra normalden daha geniş olan bir hat Rus topraklarına kadar gider. Bu ana yoldan Çetinkaya'da ayrılan bir

hat da Malatya'ya iner. Hat burada ikiye ayrılır: Biri güneye, Fevzipaşa yönüne, öteki de doğuya, Kurtalan'a doğru gider. Malatya'nın doğusunda Yolçatı istasyonundan ayrılan bir yol da Elâzığ'dan geçerek Muş'a varır.

Doğu Anadolu'da karayolları şebekesi demiryollarından daha sıktır. Bunlar da engebe şartlarına uyarak gelişmişlerdir.

Nüfus. — Doğu Anadolu nüfusu seyrek bir bölgedir. Yalnız, nüfus bölgenin her tarafına aynı şekilde dağılmamıştır. Dağlar arasında kalan çukur alanlarda nüfus yoğunluğu oldukça fazladır. Buna karşılık, dağlık alanlarda nüfus çok seyrektir. Doğu Anadolu'da nüfusu 100 bini aşan şehir yoktur. 3 şehrin nüfusu 50 binin üstündedir (Erzurum, Malatya, Elâzığ). Nüfusu 50 binle 20 bin arasında bulunan şehirler de üç tanedir (Erzincan, Kars, Van).

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Bölümleri

1941 yılında Ankara'da toplanmış olan I. Türk Coğrafya Kongresinin çalışmaları sonunda Doğu Anadolu 4 bölüme ayrılmıştır: 1) Erzurum - Kars bölümü; 2) Yukarı Murat - Van bölümü; 3) Yukarı Fırat bölümü; 4) Hakâri bölümü.

Bibliyografya:

Doğu Anadolu (H. Saracoğlu, 1956); Doğu Anadolu Coğrafyası (Doç. Dr. Sırrı Erinç, 1953); Doğu İlleri Hayvancılığı (Prof. Dr. S. Batu); Doğu Anadolu'da Folklor Derlemeleri (İ. Başgöz, P. N. Boratav, 1946, 1947); Doğu Anadolu Bölgesi (Tümkor, 1947); Doğu Anadolu Oyunları (K. Ülgen, 3 cilt, 1944).

DOĞU ÇİN DENİZİ

Büyük Okyanus'un bir koludur. Batıda ve kuzeyde Çin ve Kore ile sınırlanmıştır. Denizin doğu sınırını Kiyusiyu ve Riyu-kiyu adaları çizer. Güneyinde de Formosa Adası bulunur. Doğu Çin Denizi, kuzeydoğuda Kore Boğazı ile Japon Denizi'ne, güneybatıda da Fu-kian Boğazı ile Güney Çin Denizi'ne bağlıdır. Bu denizin kuzey kesimine Sarı Deniz denir.

Doğu Çin Denizi'nin yüzölçümü Sarı Deniz'le birlikte 1.000.000 km^2 yi geçer. Derinliği batı kesimlerinde 300, doğuda ise 1.500 metreyi bulur. En derin yeri Riu-kiu Adaları yakınındaki bir çukurdur (2.743 m.)

Çin'in en önemli nehirlerinden Hoang-Ho ile Yang-Çe bu denize dökülür. Denizin Normal olarak binde 34,5 olan tuzluluğu Yang-Çe Nehri'nin döküldüğü yerde binde 10, hattâ 5'e kadar düşer.

Doğu Çin Denizi balıkçılık bakımından çok önemlidir. Çin, Kore ve Japon balıkçıları burada geniş ölçüde avlanırlar. Çin'in bu deniz üzerindeki en önemli limanları Şanghay, Tiençin, Ning - Po, Hangço'dur. Nagasaki Japonya'nın, Kelung da Formosa'nın bu denizdeki en önemli limanıdır.

DOĞU HİNT ADALARI (Bk. İNDONEZYA)

DOĞU KARAAĞAÇ (Bk. ŞARKÎKARAAĞAÇ)

DOĞU KARADENİZ DAĞLARI

Yurdumuzun başlıca sıradağlarındandır. Birbirinin yanı sıra iki dizi halinde uzanırlar. Bu iki sıra Çoruh - Kelkit oluğu ile ayrılır. Kıyıdaki birinci sıra doğuda çok yüksektir. Rize Dağları üzerindeki Kaçkar Dağı 3.337 m. ye yükselir. Batıya doğru Soğanlı, Trabzon, Zigana, Gümüşane ve Giresun Dağları adını alarak gittikçe alçalırlar. Bununla beraber, bunların da sırtları 2.000 metrenin üstündedir. İç sıralara Kelkit - Çoruh Dağları da denilir. Bunlar da doğuda daha yüksektir, batıya doğru alçalırlar.

Doğu Karadeniz Dağları'nda eski buzulların izlerine, bunlar arasında çok sayıda buzul göllerine raslanır.

Bu dağlardaki her mevsimi yağışlı iklim ormanların gelişmesine elverişlidir. Bunun için, kıyı dağlarının denize bakan yamaçlarında gür ormanlar vardır. 1.000 - 1.200 m. ye kadar meşe, gürgen, kestane, çınar gibi kışın yapraklarını döken ağaçlar, daha yukarıda ise iğneyapraklı ağaçlar büyük yer tutar. 2.000 m. nin üstünde ormanların yanında çalılıklar, otluklar yer alır.

Doğu Karadeniz Dağları'nın bulunduğu bölge

Doğu Karadeniz Dağları üzerinde geçitler az ve yüksektir. Bunların başlıcaları İran Transit Yolu'nun geçtiği Kop Dağları üzerindeki Kop Geçidi (2.390 m.), aynı yolun Zigana üzerinden aşarken geçtiği Zigana Geçidi (2.035 m.), Bayburt - Of yolu üzerindeki Soğanlı Geçidi (2.675 m.), Şebinkarahisar - Giresun yolu üzerindeki Eğribel'dir (2.075 m.).

DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU
(Bk. BİZANS İMPARATORLUĞU)

DOĞU TÜRKİSTAN

Bugün bir Çin eyaleti olan geniş ve tarihî Türk ülkesidir, nüfusu hâlâ ezici Türk çoğunluğu teşkil eder. Vaktiyle «Uyguristan» denen bu ülkeye Çinliler «Sinkiang» derler. Kuzeybatıda Sovyetler Birliği'nin Tajikistan, Kırgızistan, Kazakistan cumhuriyetleri, kuzeydoğuda Moğolistan, doğuda Çin, güneyde Tibet, güneydoğuda Keşmir ve Afganistan'la sınırlanmıştır. Uzak Doğu ile Orta ve Yakın Doğu'yu birleştiren tarihî yollar oradan geçer.

Yüzölçümü: 1.560.000 km^2

Nüfusu: 6.204.000

Başkenti: Urumçi

Doğu Türkistan, Asya'nın tam ortasındadır. Üç büyük parçaya ayrılır:

1. — Çungarya: Büyük Altaylar'la Tanrı Dağları arasında kalan kuzey bölümüdür. Kuzeyi Kara İrtiş'in suladığı bir yayla halindedir. Urumçi yakınlarında Bogdo-ula Dağı 4.432 m. ye kadar yükselir.

2. — Tarım: Tanrı Dağları ile Karanlık Dağlar ve Altın Dağları arasındaki Doğu Türkistan'ın esasını teşkil eder. Tarım havzası ile Taklamakan Çölü'nü kaplar. Lop Gölü'ne (790 m.) dökülen Tarım Irmağı, Hotan, Yarkent, Kâşgar gibi kollariyle, bu bölgenin ortasından geçer. Bu ırmaklar, yılın bazı aylarında kuru yataklar halindedir. Geniş ülke, çöl üzerinde yer yer güzel vâhalardan ibaret sayılabilir. Tajikistan sınırına doğru Muztag Ata Dağları (7.850 m.) ile ülke Çungarya'ya bağlanır.

3. — Çaydam: Güneyde kalan Çaydam havzasında, pek az insan yaşar. Burada dağlar 7.720 m. ye kadar yükselir (Przevalskiy Dağları); 8.000 m. yi bulan yerler de vardır (Dupleix Dağları). Yükseklik, nadiren 2.500 m. den aşağıya düşer.

Bu geniş ülkelere mahsus bir tek iklim durumu vermek kabil değildir. Ülkenin büyük özelliği, yüksekliğidir. Kâşgar vâhası bile 1.304 m., Yarkent vâhası 1.272 m. dir. Kuzeyde bozkırlar, dağlarda alp bitkileri vardır. Yer yer çöl iklimi, bozkır iklimi hüküm sürer. Güneye doğru yağışların yıllık ortalaması 75 sm.'ye kadar yükselir. Ülkede kış ortalaması —2°, yaz ortalaması da 28° olarak gösterilebilirse de, yer yer mevsim ve günlük ısı farkları pek fazladır.

Son yıllarda büyük Çin göçü başlamakla beraber ülkede yüzde 85 kadar Türk olduğu söylenebilir. Gerisinin çoğunluğu Çinli'dir; bir miktar Moğol, Tibetli ve Rus vardır. Doğu Türkistan'daki Türkler, Uygur Türkleri'dir, tarihî Uygur diyeleğinin devamı olan dillerle konuşurlar. Edebî dil, Kâşgar şivesidir (Bk. Türkler, Türkçe). Türkler'in hepsi Sünnî - Hanefi mezhebinden Müslüman'dır.

Doğu Türkistan'ın tarihî kültür merkezi ve büyük şehri Kâşgar 426.000 nüfusludur (Bk. Kâşgar). Önem bakımından ondan sonra 301.000 nüfuslu Yarkent gelir. Çinliler, ülkeyi Çin'i teşkil eden 7 devletten biri haline getirdiler, merkezi Çin'e yakın olsun diye de Çungarya'da 200.000 nüfuslu Urumçi şehrine naklettiler.

Doğu Türkistan'ın diğer başlıca şehirleri ve nüfusları şunlardır: Aksu (283.000), Huten (281.000), Sayram (36.000), Karaşehir (30.000) ve Çungarya'da Kulça (300.000), Hami (Komul) (42.000), Turfan (24.000), Beşbalık (20.000). Bu şehirlerin herbiri pek ünlü tarihî Türk şehirleridir. Nüfus yoğunluğu km^2'ye 4'e yakındır; bilhassa vâhalarda toplanmış durumdadır. Yüksek dağlar boş gibidir. Tarihî kervan yollarının üzerinde bulunan ülkeye Çinliler, son yıllarda, Kansu'dan bir demiryolu uzatmışlardır.

Ahali hayvancılık ve tarımla geçinir. Son yıllarda önemli petrol yatakları bulunmuş, işletilmeye başlanmıştır. Kulça'da da Çinliler çelik endüstrisi kurmuşlardır.

Tarihte Doğu Türkistan

Doğu Türkistan, pek eski bir Türk ülkesidir. Bilhassa büyük Uygur Türk İmparatorluğuna, o zamanki dünyanın en ileri medeniyetine beşiklik etmiştir (Bk. Uygurlar). Uygur devleti çökme halindeyken Cengiz Han'a tabi oldu, ülke 1227'den başlıyarak

yüzyıllarca Cengizliler'in Çağatay kolu tarafından idare edildi. Büyük deniz yollarının açılması yüzünden tarihî ticaret yollarının önemini kaybetmesi üzerine Doğu Türkistan büyük bir iktisadî, bunun sonunda da medenî geriliğe yüz tuttu. Çağatay Ulusu'ndan başlıyarak, Türkleşmiş Moğol olan Duğlat ailesinin de nüfuzuna tabi oldu. 1870'e doğru Yakup Han, merkezi Kâşgar olmak üzere, Doğu Türkistan'ın en büyük parçasını bir devlet halinde topladı, bu devletin Türkiye'ye tabi bulunduğunu ilân ederek Sultan Abdülâziz adına hutbe okuttu; Babıâli, bu tabiliği kabul etti, ülkeye askerî uzmanlar yolladı. Fakat oldukça kuvvetli bir Türk devletinin teşekkül etmesinden, hele bunun Türkiye ile ilgisinden korkan Rusya ile Çin, Yakup Han'ın devletini ortadan kaldırmak için elbirliği ettiler. Ülkede Rus nüfuzu fazlalaştı, İngiltere'nin de işe karışmasiyle, sonunda ülke tamamen Çin'in eline geçti.

Türkler bu hâkimiyete son yıllara kadar baş kaldırmışlar, fakat Çinliler'in katliamları, türlü baskıları yüzünden, millî ihtilâli idare edenler oradan ayrılıp Türkiye'ye sığınmışlardır. Sabık Doğu Türkistan hükümeti genel sekreteri Yusuf Alptekin'in çalışmaları sonunda 6 temmuz 1959'da A.B.D. Senatosu, Doğu ve Batı Türkistan'ı da diğer Sovyet cumhuriyet ve peykleri gibi «esir milletler» olarak ilân etmiştir (Bk. Türkistan).

DOĞUBAYAZIT

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van bölümünde Ağrı iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda Sovyetler Birliği, güneyde Van'ın Muradiye, batıda Ağrı'nın Diyadin, kuzeyde Kars'ın Tuzluca ve Iğdır ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Musun adında bir bucağı, bunlara bağlı 83 köyü vardır.

Yüzölçümü: 2.374 km^2

Nüfusu: 37.880 (1960 sayımı)

İlçe, yurdumuzun en yüksek dağı olan Büyük Ağrı'nın (5.165 m.) bir kısmı ile Küçük Ağrı Dağı'nın (3.925 m.) ve Tendürek Dağı'nın (3.542 m.) kuzey kesimlerini içine alır. Kuzey ve güneydeki dağlar arasına Aras Nehrinin bir kolu olan Sarısu etrafındaki düzlükler girer. Bu düz alanlarda iklim Doğu Anadolu'nun öteki yöreleri kadar sert değildir. Onun için, tahıldan başka çeşitli meyvalar da yetişir. Son yıllarda pirinç tarımı da başlamıştır. Ayrıca hayvancılık ilçenin en önemli zenginliğini teşkil eder. Elde edilen yağ, yün, süt vs. ihtiyacı karşıladıktan başka cıvar pazarlarda da rağbet görür.

Kasaba. — İlçe merkezi Doğubayazıt kasabası Ağrı Dağı eteğinde 1.600 m. yükseklikte kurulmuştur. İran Transit Yolu üzerinde son duraktır. Bundan dolayı eskiden beri bir gümrük merkezi ve müstahkem mevki olarak büyük önem kazanmıştır. Son yüzyıl içinde muhtelif istilâ ve tahriplere uğrıyan kasabanın nüfusu 6.772'dir (1960 sayımı). Beş mahalleden meydana gelen kasaba büyükçe bir köy halindedir.

Doğubayazıt 1927 yılına kadar il merkezi olduğu halde bu tarihten sonra ilçe merkezi olarak Ağrı iline bağlanmıştır.

Hayatın Başlangıcı: DOĞUM

DOĞUM insanın, daha başka yaratıkların dünyaya gelmesi, böylece hayata adım atmasıdır. Bu bakımdan çok mutlu bir olaydır. Aynı zamanda, hayatın sırrı ile yakından ilgili çok meraklı bir konudur.

Doğum Nasıl Başlar

Doğumu daha etraflıca anlıyabilmek için üç kısımda gözden geçirelim.

1. — Açılma (genişleme) safhası: İnsanın dişisinde son âdetten 280 gün sonra, yahut döllenmeden 270 gün sonra rahimde düzensiz kasılmalar başlar. Bu kasılmaların gittikçe düzenli bir hal alması doğumun yakın olduğunu gösterir (Bk. Gebelik). Bu kasılmalar önceleri 20-30 dakikada birdir. Sonraları 40 saniyede bire kadar düşer. Kasılmalar sırasında sancı duyulur. Buna «Doğum sancısı» denir. Her kasılma rahim boynunun açılmasını sağlar, aynı zamanda bebeği de rahmin açık yönüne doğru iter.

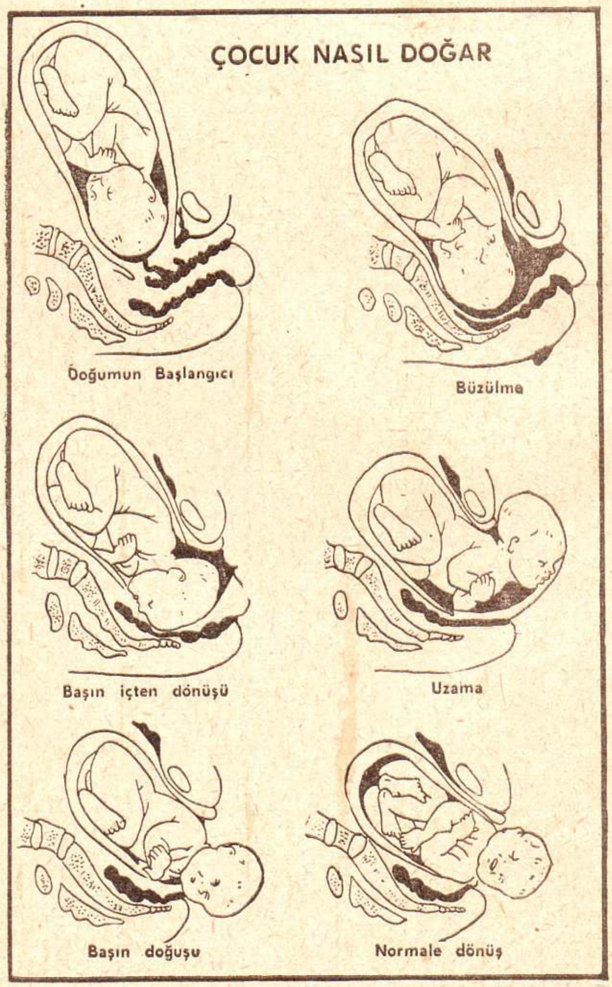
Doğumun ilk kısmı sanıldığı kadar kısa değildir. İlk doğumunu yapan kadınlarda 13-14 saat kadar sürer. Daha önce doğum yapmış olanların sancıları 8-9 saat sürebilir. Doğum sayısı arttıkça, sancı süresi kısalır. Üç, dört çocuk doğurmuş kadınlarda, bu ilk devre bir saat, hattâ daha az sürebilir. Genç kadınların rahim ağzı daha kolay genişlediği için birinci safha orta yaşlı bir kadından daha kısa sürer. İlk defa 35 yaşından sonra gebe kalan kadınlarda bu devre uzun olur. Ayrıca, çocuğun rahimde normal durumda bulunmaması da, kadının yaşı ne olursa olsun, kaç doğum yapmış bulunursa bulunsun, bu devrenin uzun sürmesine sebep olur.

2. — Doğurma safhası: Rahim boynu iyice açıldığı zaman su torbası patlar. O sırada rahmin irade dışı hareketlerinin, annenin de gayretiyle, artırılması lâzımdır. Her yeni sancıda anne derin bir soluk alarak karnını kasmak suretiyle rahim hareketlerine yardım eder. Dolayısiyle, sancılar artar. Bebek aşağı doğru inip de doğum yoluna girdikçe sancılar daha da artar, bu artış, bebeğin başı anne vücudunun yumuşak taraflarını zorlamaya başlayınca dikkati çekecek bir hal alır.

Şimdi doğacak bebeğin bu safhadaki hareketlerini sırayla gözden geçirelim:

Bebeğin doğum kanalından geçiş şekli annenin kalça kemiği arasındaki açıklığın (havsala, leğen) durumuna bağlıdır. Çocuk normal olarak tepesi rahim boynuna gelecek şekilde durur (şekil: A). Rahim kasılmalarının çocuğun butlarına yaptığı basınç, omurgası vasıtasiyle başına gelir. Omurganın başla yaptığı birleşmenin durumu başla gövdenin aynı hızla ilerlemesini önler. Bu yüzden çocuk rahimde harekete başladıktan sonra baş öne doğru bükülür; öyle ki çenesi göğsüne değer (şekil: B). Bu bükülme yüzünden baş biraz yassılır.

Bebek doğum kanalında biraz daha ilerleyince baş havsalanın kemikli kısımlarının basıncına uğrar. Bu basınç yön değiştirmeye sebep olur, bebeğin başı bu defa da geriye doğru bükülür, artık doğum kanalında iyice ilerlemiştir (şekil: C). Bu safhada çocuğun başı doğum sırasındaki en uzun hali-

Doğumun safhaları

ni alır. Doğum kanalının alt kesiminin daha yumuşak olması, başa yapılan basıncın azlığı başın kanalda ilerlemesini kolaylaştırır. Baş dışarı çıkacağı sırada kalça kemiğinin enseye yaptığı basınç başın geriye bükülmesine, çenenin göğüsten iyice uzaklaşmasına sebep olur. Nihayet baş doğum kanalının dış ağzından doğar (şekil: D).

Başın akması sırasında iyice bükülmüş olan ense, baş çıkar çıkmaz düzelir, hemen başın arkasından doğum kanalının ağzında görünür. Baş da bir önceki dönük şeklini düzeltir, normal durumunu alır (şekil: E).

Artık ikinci safhanın son kısmı başlamıştır. Bu safhada kalça kemiğinin basıncı omuzların iyice büzülmesini, böylece nispeten daha az bir yer kaplamasını sağlar. Vücut kalça kemikleri arasındaki boşluğun durumuna uyarak döner. Omuzlar içten dönerken, baş da bu dönüşe uyarak sola döner. Böylece, bebeğin başı annenin sağ buduna bakar (şekil: F).

Bu safhanın en güç tarafı omuzların çıkışıdır. Önce omuzlardan biri doğum kanalının ağzında görünür, bir müddet bu halde kalır. Bu zaman içinde vücut da baş gibi bükülerek doğum kanalında ilerler. İçerdeki omuz doğum kanalının ağzına iyice yaklaşınca ilk görünen omuz çıkar, hemen onun arkasından öbür omuz, arkasından bütün vücut bir anda görünür.

İlk doğumunu yapan kadınlarda doğumun bu ikinci safhası bir saat kırk beş dakika kadar sürer. Daha sonraki doğumlarda bu devre kısalır.

3. — Etene (son) safhası: Çocuğun doğmasiyle rahmin içindeki boşluk birdenbire azalır. Rahimde ana ile dölüt arasında kan alıp verme işini sağlıyan bir organ vardır. Buna etene, yahut «son» denir. Rahmin birdenbire küçülmesi etenenin yer yer ayrılmasına sebep olur. Bu da gene parça parça dışarı atılır. Doğumun bu son safhası en çok on beş dakika sürer. Ancak, bazı durumlarda etene kendiliğinden ayrılmaz, ya da kanamaya sebep olursa o zaman müdahale ederek çıkarmak lâzımdır. Doğurma safhası bitince «son» un alınmasına kadar daima kanama tehlikesi olduğundan, doğumu yaptıran kimse bu üçüncü safha bitinceye kadar annenin yanından ayrılmamalıdır.

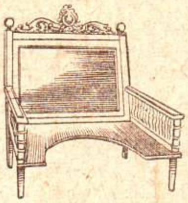
Bebeğin İlk Bakımı

Bu sırada, bebeğin ilk bakımı da yapılır. Bebek doğar doğmaz göbek kordonu kesilir. Kesik yere ilâç damlatılır, üstü steril bir kompresle örtülür. Kordon, doğumdan dört, beş gün sonra kendi kendine düşer. Sekiz gün içinde de yara kapanır. Ancak, bu zaman içinde yaraya çok temiz bakmak, her gün pansıman yapmak ihmal edilmemelidir.

Yeni doğan bebeğe hemen banyo yaptırılır. Onun ilk çığlıkları yeni bir hayatın başladığına işarettir. Banyodan sonra gözüne % 1 lik gümüş nitrat, ya da bir penisilin eriyiği damlatılır (Bk. Çocuk Bakımı).

Bebek yıkandıktan sonra hemen tartılarak ağırlığı kaydedilir. Bu, sonraki gelişmesini kollamak bakımından çok lüzumludur. Daha sonra, çocuk pudralanır, giydirilerek beşiğine yatırılır. Bu sırada soğuk almamasına çok dikkat etmelidir.

Tarih Boyunca Doğum

Doğum iskemlesi (Topkapı Müzesi'nde)

DOĞUMUN, çok eski devirlerden beri birçok gelenekleri olmuştur. Bilhassa kadının doğum sırasındaki yatış durumu tarih boyunca çeşitli gelişmeler geçirmiş, memelketten memlekete değişmiştir. Eski Mısır'da doğum diz üstü, ya da bir yere oturmuş olarak yapılırdı; Eski Yunanistan'da ise yatarak yapıldığı gibi oturarak da yapılırdı. Romalı kadınlar yatakta doğururlardı. Roma ve Pompei' de bulunan resimlerden kadın yataktayken vücudun üst kısmının biraz doğrultulduğu görülüyor.

Eski Yunanlı, Mısırlı ve Yahudilerde çok hünerli ebeler vardı. O çağlarda hekim ancak çok güç durumlarda çağırılıyor, yetişinceye kadar da bebek zaten ölmüş oluyordu. Roma'da bazan cerrahlar, zor durumlarda, çocuğu rahimde çevirerek doğum yaptırırlardı.

XVI ve XVII. yüzyıl Avrupa'sında doğum alanında bazı ilerlemeler oldu. Fransa'da, gerektiği zaman, doğum yapan kadının butları, boynun arkasından, ayak tabanlarından geçirilen bir bağla birbirinden ayrılıyordu. Almanya'da XVI. yüzyıldan itibaren özel doğum masaları kullanılmaya başlandı.

Doğum masaları Holânda ve Belçika'da da kullanılıyordu. Hattâ bu masalar Holânda'da kızların çeyizleri arasında bulunurdu. Başka bir âdet de doğumu «canlı doğum masaları» üzerinde yapmaktı. Bunlar erkeklerden olurdu. Aralarında bazıları öyle şöhret kazanmıştı ki, birçok kadınlar onların üstünde doğurmaya can atarlardı. İngiltere'de XVII. yüzyılda yan yatarak doğurma şekli meydana çıktı. Kadın bir yanına yatıyor, ebeye sırtını dönüyordu.

Gene XVII. yüzyılda Fransa'da forsepsi kullanılmaya başlandı. Bunu ilk defa bulan soydan ebe Chamberlen ailesi sırlarını kimseye açmadılar. Yıllar boyunca forsepsi kullanmak yalnız onlara mahsus bir usul olarak kaldı. Forsepsi kullanacakları zaman odadakileri dışarı çıkarır, ondan sonra doğumu yaparlardı. En sonunda 1728'de Hugh Chamberlen bu sırrı açıkladı. Daha sonraları bu alet geliştirildi.

XIX. yüzyıldan itibaren de doğum alanında büyük ilerlemeler kaydedildi, doğumda çocuğun da, annenin ölümü de gittikçe azaldı.

BİZDE DOĞUM GELENEKLERİ

Çok mutlu bir olay sayılan doğumun bizde de özel gelenekleri vardı. Gebelik altıncı ayına gelince, bebeğin ilk eşyası hazırlanmış olurdu. Bunun üzerine ailenin güvendiği bir ebe çağırılır, ebe hanım kundağı yayar, onun üstüne etek bezini serdikten sonra ayak ve omuzu saracağı yumuşak tülbendi örterdi. Ayrıca, ayak ucuna ara bezi, tülbent, üste de takke konurdu. İstanbul dahil, bazı bölgelerde, hazırlanan kundağın devşirilmesine besmeleyle başlanır, bu arada içine çöreotu serpiştirmek de unutulmazdı. İşi biten kundak bir bohçaya konarak Kıble'ye karşı bir duvara asılır, üstüne Kuran konurdu. Bundan sonra, doğum yaklaşınca ebe gelir, doğumun zamanını tâyin ederdi.

İstanbul'da doğumlar genel olarak «ebe hanım iskemlesi» nde yapılırdı. Bir koltuğa benziyen, oturulacak yerinin bir kısmı oyuk olan bu iskemleyi doğum iyice yaklaşınca ebe getirir, başka gerekli hazırlıkları da tamamlardı. Bu doğum iskemlesi çeşidi bugün Topkapı Müzesi'nde bulunmaktadır.

Doğum sırasında etrafta bulunanlar tekbir getirirlerdi. Doğumun başladığını anlatmak üzere ilk tekbiri ebe hanım alırdı. Bundan sonra, doğan bebek yıkanır, önceden hazırlanan kundağa yatırılırdı (Bk. Loğusalık).

Bebeğin Rahimdeki Durumu

Doğumun zor veya kolay oluşu, çocuğun rahimdeki durumuna bağlıdır. Bu durumların başlıcaları şunlardır:

1 — Çocuğun başının arkası sağ veya sola dönük olabilir. Doğurma safhasında başın normal şekle dönmesi zaman aldığından, bu doğum daha zor olur.

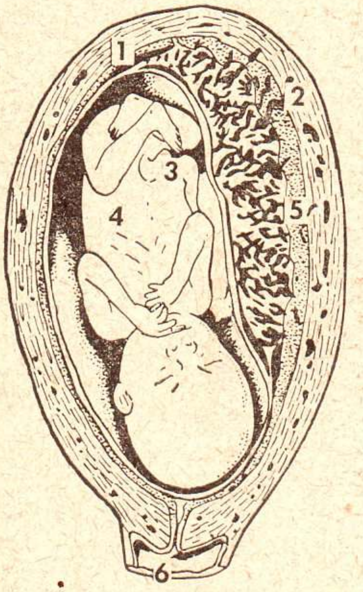
2 — Bebeğin yüzü doğum kanalına dönük olarak gelebilir. Bu durumda daha önce ensenin geçtiği yoldan çene de geçer. Eğer kalça boşluğuna girerken çene öndeyse doğurma nispeten kolay olur; geriye doğruysa, başın veya gövdenin suni vasıtalarla tamamen çevrilmesi gerekebilir.

3 — Bazan doğum kanalına önce çocuğun başı yerine ayakları veya kalçası girer. Hemen hemen her 30 doğumda bir buna raslanır. Bu şekil oldukça tehlikelidir. Çünkü baş sonra doğacaktır, o zaman göbek kordonunun basınç yaparak çocuğun boğulmasına sebep olması mümkündür. Bu doğumlarda çocuğun büyüklüğüne ve doğumu yaptıranın ustalığına göre ölüm nispeti % 2 ilâ % 1 arasında değişir. Vaktinden önce doğan çocuklar bir de ters gelirse ölüm oranı çok fazla olur.

4 — Çapraz doğum: Oldukça nadirdir, ancak yüzlerce doğumda bir raslanır. Bu şekilde çocuğun uzunlamasına ekseni, annenin uzunlamasına eksenine çapraz gelir. Çocuk son derece küçük veya ölü olmadıkça normal yoldan doğum imkânsızdır. Bu bakımdan, çocuk ya içeride çevrilir, ya da sezaryenle alınır.

Sezaryen Nedir?

Çocuğun rahimden ameliyatla alınmasına «sezaryen» denir. Bu kelime Caesar (Sezar) dan gelir, çünkü Roma İmparatoru Caesar'ın bu şekilde doğduğu söylenir. Bu ameliyatın çok eskiden beri ölü annelere tatbik edildiği bilinmektedir. Bu arada Roma kanunları

Gebeliğin beşinci ayında rahmin kesiti. Bu kesit etenenin disk biçimini alışını, dölütün rahimdeki durumunu gösteriyor. 1 — Rahim boşluğu, 2 — Rahim bezleri, 3 — Göbek kordonu, 4 — Dölüt, 5 — Rahim damarları, 6 — Vagina.

doğum yapması yaklaşmış kadınlar ölürse çocuğun bu şekilde alınmasını emrederdi.

Sezaryen ameliyatının ilk defa canlı bir kadına tatbik edilmesi 1500 yılına raslar. Sezaryen uzun müddet birçok yerlerde tatbik edilmiş, hemen hemen daima ya fazla kan kaybından, ya da mikrop kapma yüzünden annenin ölümüne yol açmıştı. XIX. yüzyılın ilk yarısında bile sezaryende ölüm tehlikesi % 50'ydi. Antiseptik maddelerin, dikiş usullerinin gelişmesi bu ameliyattaki ölüm oranını çok azaltmış, zamanımızda sık sık başvurulan bir doğum şekli haline getirmiştir. Ancak, bu ameliyatın gene de tehlikeli olduğunu akıldan uzak tutmamalıdır.

Çocuğun Rahimde Beslenmesi

Çocuk, rahimde etene (son) yolu ile beslenir. Etene, gebe kalan bir kadın rahminin iç duvarında meydana gelen disk biçiminde bir organdır. Dölüt altı aylıkken etenenin ağırlığı 275 gram, 7 aylıkken 450 gramdır. Doğumda etenenin ağırlığı 500 gramı bulur.

Dölüt eteneye göbek kordonu ile bağlıdır. Göbek kordonundan bir atardamar, bir de toplardamar geçer. Dölütün kalbi kanı eteneye pompalar, gene oradan alır. Etene anneyle dölütü birbirine bağlıyan bir organdır. Göbek kordonu ile eteneye gelen iki büyük damar burada birçok kollara, bunlar da sayısız kılcal damarlara ayrılır. Bu kılcal damarlar etene içinde anne kanı ile temas eder. Dölütün kanını anne kanından ayıran canlı dokunun kalınlığı ancak 0,02 - 0,002 mm. olduğundan anne kanı ile dölütün kanı arasında erimiş maddeler, oksijen ve karbondioksit alışverişi olur. Buna karşılık, her ikisinin kanı asla birbirine karışmaz. Böyle bir karışma olursa annenin veya bebeğin ölümüne yol açabilir.

Gördüğü işler bakımından etene dölütün hem akciğeri, hem barsağı, hem böbreğidir. Bu bakımdan, gebe kadının «iki canlı» olduğu, yani hem kendisi, hem de doğacak yavrusu için hava aldığı, yediği, içtiği bir gerçektir.

Doğumdan Sonra

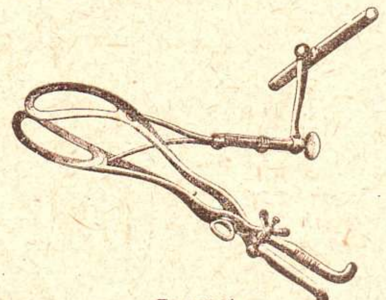
Doğum sırasında ağırlığı iyice artmış, 1 kiloya kadar çıkmış olan rahim, bu ağırlığını yavaş yavaş kaybeder, 60 grama kadar düşer. Rahmin içindeki dokular da yeniden tamamen değişir. İyice genişlemiş olan rahim boynu, doğum kanalı da hızla düzelir, yalnız, doğumdan önceki hallerini nadiren bulurlar. İyiden iyiye gerilmiş karın duvarı da küçülür.

Bütün bu organların aksine, memler büyümekte devam eder. Doğumun ikinci, üçüncü gününde memelerin gerilmesi acı verecek bir hal alır. Süt gelmeye başlayınca gerginlik biraz azalırsa da, genel olarak, süt verme devam ettikçe gerginlik hali de sürüp gider. Anne, bebeğini emzirmiyorsa o zaman meme de kısa bir zaman içinde normal haline gelir (Bk. Loğusalık).

Ağrısız Doğum

Ağrısız doğum meselesi ilk olarak XIX. yüzyılın ortalarında ele alınmıştır. O çağlarda, kloroform da, zehirleyici olması bakımından, ancak doğumun ikinci safhasında kullanılıyordu. XX. yüzyılda morfin ve skopolamin kullanılmaya başlandı, ancak, bu da pek emin bir usul değildi. Daha sonraları birçok usuller aranmaya başlandı. Ağrısız doğumu sağlamak için yukarıda saydıklarımızdan başka eter, etilen, siklopropan, trikloroetilen kullanıldığı gibi skopolamin de barbitüratlar, morfin ve demerolle birlikte denendi.

Ağrısız doğum için kullanılan ilâçların çokluğuna rağmen, bugüne kadar sıhhatli ve emniyetli bir usul bulunamamıştır. Ağrıyı duyurmamak için alınan ilâçlar anne veya dölüt için tehlikeli olabilir. Zaten bu ilâçların çoğuna ancak doğumun ikinci safhasında başvurulabilir. Morfin, skopalmin, skopalminle karışık olarak verilen barbitüratlar doğum sırasında anneye sancı duyurmaz, ya da doğum sancılarını sonradan hatırlamamasını sağlar. Ancak, bunların vaktinden önce yapılması rahim kasılmalarını büsbütün durdurur, vaktinden sonra yapılması da çocuğun solunum organlarına etki yaparak boğulmasına yol açabilir.

Forsepsi

Bir de yerel (mevzii) anestezi vardır. Yalnız doğum kanalına yapılan bir iğne hem sancıyı dindirir, hem de anne ve bebek için tehlikesiz olur. Bütün bunlara rağmen, ağrısız doğum meselesinin henüz kesin olarak halledilmediğini kabul etmek gerekir.

Öte yandan, ağrısız doğumun psikolojik bakımdan doğru olmadığına dair de bir kanaat vardır. Çünkü hayvanlar üzerinde yapılan denemelerde ağrısız doğum yapanların yavrulariyle ilgilenmedikleri, ana şefkatini kaybettikleri görülmüştür.

Doğuma Hazırlık

Gebe bir kadın, en geç dokuzuncu ayının ortalarında doğuma eksiksiz olarak hazırlanmış olmalıdır. Doğum hastanede yapılacaksa, annenin bavulu, evde yapılacaksa doğumun yapılacağı oda hazırlanır.

Hastaneye götürülecek bavulda hem annenin, hem de doğacak bebeğin eşyaları bulunur. Annenin eşyaları diş fırçası, sabun, tarak, gecelikler vs. dir. Bebeğin eşyaları ara bezi; zıbın, gömlek, etek bezi, kundak yahut entariden ibarettir. İlk sancılar başlayınca veya su gelince hemen hastaneye yatmak lâzımdır.

Evde yapılacak doğumlarda, doğum odası çok sade olarak hazırlanmalı, temiz bulundurulmalıdır. Yatak sert olmalı, her iki yandan da yanaşılabilecek bir yere konmalıdır. Yatak çarşafının altına bir muşamba sermeli, leğen, ibrik, sıcak ve soğuk su, ağzı kapalı emaye bir kova doğum odası için gerekli ilk eşyalardandır. Oda havadar olmalı, her hangi bir elektrik kesilmesi ihtimaline karşı pilli el feneri bulundurmalıdır. Odada bulunması gereken tıbbi aletlerle malzemeyi doğumu yapacak doktor veya ebeden sormalı, bunların hepsi odada hazır durmalıdır (Bk. Ebelik).

Bibliyografya:

Doğumda Analjezi ve Anestezi; Ağrısız Doğum (Dr. C. Erim, 1960); Doğum Bilgisi (Prof. Dr. N. Erez, Doç. Dr. E. Yenen, Doç. Dr. K. Arısan, 1955); Doğum Bilgisi (Prof. Dr. T. R. Kazancıgil, 1948); Doğum (Dr. N. Canbakan, 1937); Doğum Bilgisi (Prof. Dr. W. Stoeckel' den çev. Dr. H. Gediz, 1937).

DOKSANÜÇ SAVAŞI

1870-71 Prusya-Fransa ile 1904-5 Japonya-Rusya savaşları arasındaki en büyük dünya savaşıdır. Bir yanda Türkiye, öbür yanda Rusya ile, Türkiye'nin uyrukları olup ona isyan ederek Rusya tarafına geçen Romanya, Sırbistan ve Karadağ devletleri arasında olmuştur. Rumî (malî) 1293 yılına rasladığı için Türk tarihinde «Doksanüç Savaşı» diye anılmıştır ki, 1877-78 yıllarını karşılar.

Savaşın sebebi şudur: Rusya, Kırım Savaşı'nda pek ezilmişti; Boğazları almak hülyasına erişemediği gibi, Balkanlar'daki nüfuz ve itibarı da mahvolmuştu. Şimdi, Türkiye'yi

ezip onu Boğazlar'ı açmaya zorlamak, Balkanlar'ı kendi nüfuzu altına alıp «İslâv Birliği» ni gerçekleştirmek istiyordu. Rusya, bu maksatla yıllardan beri Türkiye'nin Balkan eyaletlerinde büyük para harcamış, general rütbesindekiler dahil, pek çok subayı, gönüllüyü kıyafet değiştirip Balkanlar'a göndermiş, çeşitli ayaklanmalar çıkartmıştı. Bulgaristan ve Sırbistan'daki ayaklanmaların Türkiye tarafından şiddetle ve süratle bastırılması üzerine, Rusya artık maskesini atarak, açıkça savaş sebebi aramaya başladı.

Bu sıralarda dünyanın en kudretli devleti İngiltere'ydi. İngiltere, artık Türk dostluğu gütmekten çekiniyordu. Kudret bakımından ondan sonra gelen Bismarck Almanya'sı ise, Türkiye'ye karşı kötü bir niyeti olmamakla beraber, can düşmanı Fransa ile birleşmesine engel olmak için, Rusya'yı tutmaktaydı.

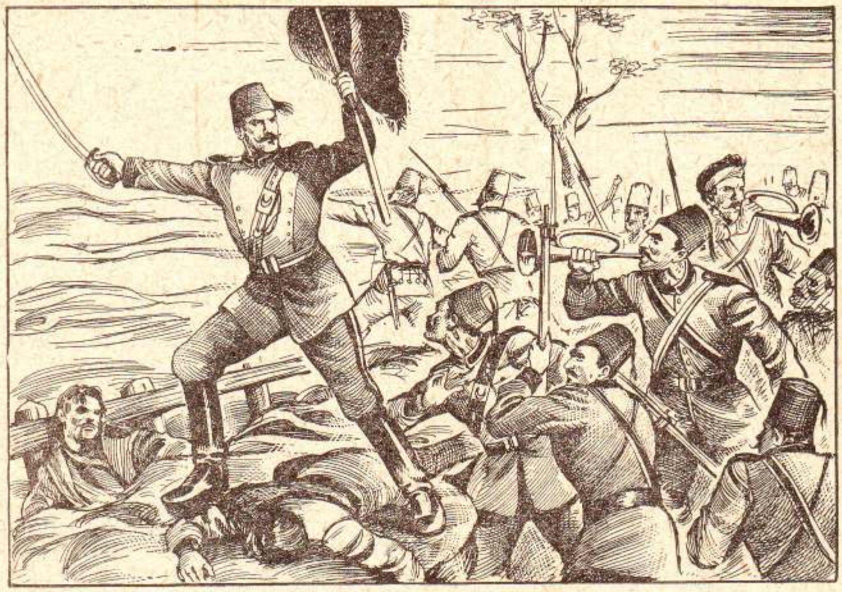
Bu durumda Türkiye'nin Rusya karşısında tek başına kalacağı açıkça görülüyordu. Ancak büyük bir idare adamı olmakla beraber dış siyasette az bilgisi bulunan Sadrazam Mithat Paşa, her zaman için bir savaşta İngiltere'nin de Türkiye yanında yer alacağına inanıyordu.

İki tarafın gücüne gelince; Türkiye, en güçlü devirlerinden birini yaşıyordu. 1871' den beri Rusya'nın Karadeniz'de savaş gemileri bulundurmaya başlaması üzerine büyük ölçüde deniz silâhlanmasına girişilmişti. Türk donanması, dünyada, İngiliz ve Fransız donanmalarından sonra üçüncü olarak geliyordu. Kara kuvvetleri de en yeni silâhlarla donatılmıştı, Türk ordusu, Almanya, Rusya ve Fransa'dan sonra, dünyanın en büyük, en modern ordusu durumundaydı. Böylece, Türkiye'nin askerî gücü, çeyrek yüzyıl önceki Kırım Savaşı'ndakinden pek üstün bulunuyordu. Türkiye Kırım Savaşı'nın başında Ruslar'ın karşısında tek başınaydı, buna rağmen Ruslar'ı yenmişti. Onun için Türk devlet adamları, bu seferki savaşı muhakkak kazanacaklarını umuyorlardı.

Gerçekten de Türk ordusunun Ruslar'ın Tuna'yı geçmesine engel olacak kadar güçlü bulunduğu kabul edilebilirdi. Ancak bir Rusya seferine coğrafî bakımdan imkân olmadığı için, Türkiye nihayet bir savunma savaşı verebilir, Rusya'yı yere seremezdi.

Gerçek durum böyle olmakla beraber, Türk ordusunda komutanlar arasındaki çirkin rekabet ve kıskançlık çok düşündürücüydü. Seferberlik hazırlığı yapmak, Rusya'nın karşısında yeter kuvvet toplamak da aylara bağlı bir işti. Türk ordusunun bazı birlikleri ta Tunus'tan, Mısır'dan, Yemen'den, Irak'tan gelecekti. Üstelik, bütün Türk ordusunun Tuna ve Kafkas cephelerinde Ruslar'ın önüne yığılması bahis konusu değildi. Türkiye, İran sınırında, Teselya'da küçük Yunanistan'a karşı, Girit'te ve her an baş kaldırmaya hazır bulunan Romanya, Sırbistan ve Karadağ prensliklerine karşı, hattâ Avusturya'ya karşı kuvvet ayırmak zorundaydı.

Öte yandan, tahta yeni çıkmış olan II. Abdülhamit'in nüfuzu azdı. Meşrutiyet daha yeni ilân edilmişti. Padişah, Abdülâziz'i tahttan indirmek cesaretinde bulunan devlet adamlarını ve Meclis-i Mebusan'ı bertaraf edecek cesareti henüz kendinde bulamıyordu.

Genç bir mareşal olan Süleyman Paşa, kuvvetleriyle, büyük bir cesaretle yedi gün, yedi gece Şıpka Geçidi'ni zorladıysa da aşamadı.

Halbuki devleti yürütenler, koca imparatorluğu sonu ne olacağı bilinmez maceralara sürükliyebilecek karakterdeydiler.

Karadağ'a iki kazanın bırakılması gibi hafif Rus tekliflerini, önemli bölümü Hıristiyan olan Meclis-i Mebusan, «Kanun-ı Esasî'ye muhaliftir» diye reddedince, 24 nisan 1877 günü Çar, Türkiye Hariciye Nazırı Saffet Paşa'ya savaş ilânını bildiren notayı gönderdi. Böylece, Türkiye'yi, 1699 Karlofça Antlaşması'ndan, yani 179 yıldan beri en büyük zarara duçar edecek olan Berlin Antlaşmasına götürecek savaş başladı ki, sonunda Türkiye 2 kaza değil, 237.298 km^2 toprağı doğrudan doğruya, ondan fazlasını da dolayısiyle kaybedecek, 802 milyon altın frank tazminat ödiyecekti (Bk. Berlin Antlaşması).

Doksanüç Savaşı, Tuna ve Kafkas cephelerinde, 31 ocak 1877 Edirne Mütarekesi'ne kadar, 9 ay, 7 gün sürdü.

Kafkas Cephesi

Kafkas Cephesi Başkomutanı Müşir Ahmet Muhtar Paşa idi, gene bu cepheye verilen Batum Komutanı Müşir Derviş ve Erzurum Genel Valisi Müşir Kurt İsmail Paşalar ile rekabet halinde bulunuyordu.

Bu cephedeki Rus ordusu, Balkan Cephesi'ndeki gibi, sayıca Türk ordusundan bir hayli üstündü. Buna rağmen, Muhtar Paşa, 21 haziran Tahir ve 25 haziran Zivin meydan savaşlarında Rus ordusunu bozguna uğrattı. Bunun üzerine, Rus başkomutanı Orgeneral Melikov azledildi, yerine Çar'ın kardeşi Grandük Mihael getirildi. Ferik (orgeneral) Fazıl Paşa da, kudretli Türk donanmasının himayesinde, Sohumkale'ye bir tümen çıkardı, Rus ordusunun arkasına düştü.

24 ağustos'ta Kızıltepe Meydan Savaşı'nda Ferik Gedik Ali Paşa, düşmanı bir daha bozguna uğrattı. Bunun üzerine, birkaç gün süren ve Gedikler Savaşı diye askerlik tarihinde nam kazanan savaşta Muhtar Paşa, üstün düşmanı tamamen geri püskürttü, kaçmak zorunda bıraktı. Bu büyük zafer üzerine kendisine Padişah tarafından «Gazi» unvanı ve altın kılıç verildi. Bunun üzerine taarruza geçen Muhtar Paşa, 2 ekimde 54 taburluk Rus ordusunu Yahniler Meydan Savaşı'nda tamamen bozguna uğrattı. Bu meydan savaşında Türkler'in 2.500 zayiatına karşılık, Ruslar 10.000 zayiat vermişlerdir.

Bundan sonra durmadan takviye edilen Rus orduları, takviye alamıyan Türkler'i bozguna uğratmaya başladılar. 15 ekimde 79 tabur piyade, 27 alay süvari, 254 topla Grandük Mihael, Türk ordusunun arkasını sardı, Muhtar Paşa savaşı kabul etmiyerek Erzurum kalesine çekildi, bunun üzerine 18 kasımda Kars düştü.

Tuna Cephesi

Savaşın sonu Tuna Cephesinde alınacaktı. Bu büyük cephede, Türkler arasında komuta birliği yoktu. Viyana'dan mezun, kurmaylıktan yetişmiş olan Başkomutan Abdülkerim Nadir Paşa, ihtiyar, tereddütler içinde, eski görüşlü, yaşlı bir askerdi; cephe kesimlerindeki ordulara, ordu gruplarına komuta eden Türk mareşalleri üzerinde hiçbir nüfuzu yoktu. Rus ordusuna Çar'ın büyük kardeşi Grandük Nikolay başkomutanlık ediyordu.

Bu sıralarda, Türkiye'ye bağlı olan Romanya, istiklâlinin ve «prens» unvanını taşıyan hükümdarına «kıral» unvanının tanınmasını istedi, buna karşılık Rusya'ya katılmıyacağını bildirdi. İslâvlık'la bir ilgisi olmıyan, Ruslar'dan hoşlanmıyan Romanya'nın bu teklifini Babıâli, körü körüne reddetti. Bu olay, Sırbistan ve Karadağ'la beraber Romanya'nın da Türkiye'ye karşı isyanına, Rusya yanında savaşa katılmasına sebep oldu. Kuvvet muvazenesi, böylece, Türkiye aleyhine bozuldu. 16 nisan antlaşmasıyla Rusya ile anlaşan Romanya, büyük Rus kuvvetlerinin topraklarından serbestçe geçmesine müsaade etti.

Abdülkerim Paşa, akıl almaz bir gafletle, Ruslar'ın Tuna'dan, hemen hiç rahatsız edilmeden, geçmelerini seyretti, Türk ordusuna, taarruz emri vermedi. Bunun üzerine 17 temmuzda azledildi, muhakeme edilmek üzere İstanbul'a getirildi, yerine Müşir Mehmet Ali Paşa atandı. Fakat iş çığırından çıkmış, Ruslar, Balkan Dağları'na kadar inmişlerdi. İstanbul'dan verilen acele emirle, Hersek'te bulunan Müşir Süleyman Paşa, bir kolordu ile, Türk donanmasının himayesinde, Adriyatik'ten Ege Denizi'ne geldi, Dedeağaç'a çıktı, demiryolu ile cepheye yollandı. Başka bir emirle de, Vidin'de bulunan Müşir (Gazi) Osman Paşa, büyük stratejik önemi bulunan Plevne'ye gönderildi, burasını tutması bildirildi.

Plevne'de askerliğe yeni prensipler getiren Osman Paşa'nın zaferleri dünyanın en ücra köşelerine kadar heyecanla takip edilirken, Çar II. Aleksander Ruslar'ın mıhlanmasiyle savaşın kaybedileceğinden korkuyordu. Esasen mütecaviz durumunda bulunuyordu. Büsbütün işe karışıp bütün hassa kuvvetlerini, 6 yedek tümenini, bütün Romen ordusunu Osman Paşa'nın üzerine sürdü. Yolları kesilen Osman Paşa, öteki Türk mareşallerinin post kavgasına tutuşmaları yüzünden, hiçbir yardım alamadı. Bu yüz kızartıcı kavgalara dair arşiv vesikaları, son yıllarda T.T.K. tarafında yayınlanmıştır; bunlar, Ruslar'ın İstanbul önlerine gelişlerinin gerçek sebebini aydınlatacak mahiyettedir.

Genç bir mareşal olan Süleyman Paşa, büyük bir cesaretle 7 gün, 7 gece Şıpka Geçidini zorladıysa da, birtakım yanlış askeri hareketleri yüzünden, geçidi aşamadı. Bütün dünyada ve hele İstanbul'da Padişah ve nazırlar tarafından 7 gün, 7 gece telgraf başından ayrılmadan heyecanla takip edilen bu Şıpka hareketi, en seçkin Türk birliklerinin harcanmasiyle sonuçlandı, savaşın Türkler tarafından kaybı mânasında anlaşıldı. Buna rağmen, Süleyman Paşa'nın cesareti beğenilerek, 28 eylülde, bir iş yapamıyacağı anlaşılan Mehmet Ali Paşa'nın yerine başkomutanlığa atandı.

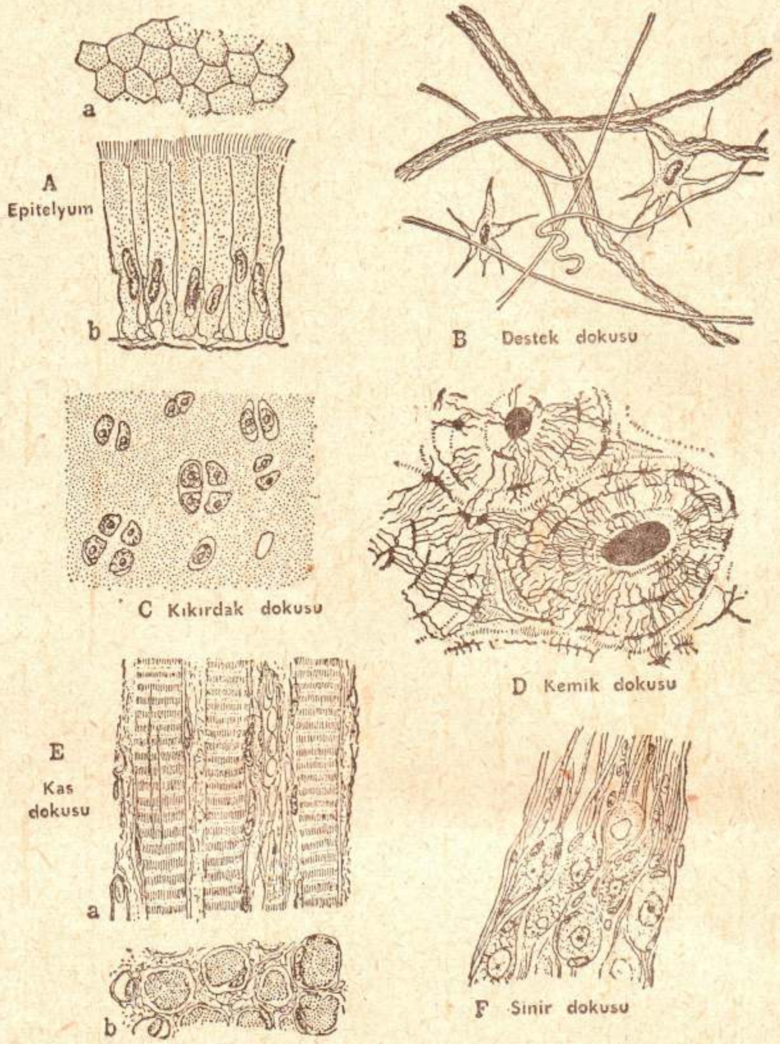
Osman Paşa ise, birkaç misli düşman karşısında mevkiini, harikalar yaratarak korumakta devam etti. 11 eylülde Üçüncü Plevne Zaferi'nde de, düşmana 50.000 zayiat verdirerek, geriye püskürttü. Bütün yolların tutulması üzerine aç ve cephanesiz kalan Osman Paşa, yardım alamayınca, kendi kuvvetleriyle mahşerî düşman çemberini kırmak istedi, ağır zayiat verdikten, kendisi de yaralandıktan sonra, sarılıp, 10 aralıkta esir edildi (Bk. Plevne Savaşları).

Bunun üzerine Osman Paşa'nın önünde serbest kalan düşman orduları, Süleyman Paşa'ya saldırdılar, rakipleri olan mareşallerden yardım yerine güçlük gören Süleyman Paşa, Edirne yolunu tutamadı, düşman 17 ocak 1877'de Filibe'ye, 3 gün sonra da Edirne'ye girdi. 31 ocakta, Türkiye mütareke istedi (Bk. Ayastefanos Antlaşması; Berlin Antlaşması).

DOKTORLUK

«Doktor» kelimesi, Lâtince «bilim öğreten» anlamındaki «doctor» sözünden gelir.

ÇEŞİTLİ HAYVANSAL DOKULAR

Çeşitli hayvansal dokular: A — İnsan barsağından alınmış epitelyum: a) Üstten görünüşü, b) uzunlamasına kesit; B — Tavşandan alınan bir destek dokusunun büyütülmüşü; C — Bir kıkırdak dokusunun büyütülmüşü; D — Bir insan kol kemiğinden alınan kesit; E — İnsandan alınan bir kas: a) Uzunlamasına kesit, b) çapraz kesit; F — Kedinin işitme sinirinden alınan bir sinir dokusu kesiti (Bunların hepsi çok büyütülmüştür)

Üniversiteyi bitirdikten sonra Doktor (Dr.) unvanını alabilmek için ayrıca bir konu üzerinde çalışmak, tez yazmak, bunu bir imtihan heyeti önünde başarıyla anlatmak lâzımdır. Yalnız tıp fakültelerini bitirenler doğrudan doğruya Doktor unvanını alırlar. Bundan dolayı, hekimler «doktor» olarak tanınmıştır, bugün «doktor» denince akla ilk olarak «tıp doktoru» gelir. Ayrıca, iktisat doktoru, edebiyat doktoru gibi, türlü bilim kollarında da bu unvanı taşıyanlar vardır (Bk. Hekimlik; Tıp).

DOKU

Canlıların vücutlarında, aynı işi görmek üzere farklılaşmış bulunan hücrelerin meydana getirdikleri topluluklara «doku» denilir. Dokuların kendi aralarında birleşmeleriyle de organlar meydana gelir.

Çokhücrelilerin özellikleri sadece vücutlarının çok sayıda hücreden meydana gelmiş olmaları değildir. Bu hücrelerin bir kısmı belirli işleri görebilecek şekilde farklılaşmışlardır. Bu da belirli bir iş bölümünün yapılmış olmasını sağlar.

Hücreler dokuları, dokular organları, organlar da birleşerek sistemleri meydana getirirler. Bütün bu sistemlerin de birleşmeleri sonunda çokhücreli canlılar ortaya çıkar.

Hayvansal Dokular

Bunların en önemlileri epitelyumlar, destek dokular, katılgan doku, kıkırdak dokusu, kemik dokusu, kas dokusu, sinir dokusu ve kan dokusudur.

1. — Epitelyumlar: Vücut yüzeyi ile içi

boş olan organların iç yüzlerini örten ince zar halindeki dokulardır. Bunlar yalınç (basit) veya katmanlı (tabakalı) olabilirler. Ödevleri bakımından koruyucu epitelyumlar (derinin, ağız boşluğunun tabakalı, midenin basit epitelyumları gibi); emici epitelyumlar (ince barsaklardaki epitelyumlar), salgı yapan epitelyumlar (bezler) olmak üzere üçe ayrılırlar (Bk. Bezler).

2. — Destek dokuları. — Öteki dokuları destekliyerek onlara direnç (dayanıklılık) veren dokulardır. Katılgan doku, kıkırdak dokusu ve kemik dokusu olarak üç çeşittirler. Yağ dokusu da katılgan dokunun özel bir şeklidir. Yağ dokusu hayvanlarda yedek yağ deposu ödevini görür; ısıyı zor ilettiğinden balina, domuz vs. gibi hayvanları soğuğa karşı korur. Suyun içinde yaşıyan hayvanların özgül ağırlıklarını azaltarak daha kolay yüzmelerini sağlar. Kıkırdak dokusu iskelet sisteminde yer alan bir doku çeşididir. Halkalar halinde gırtlakta, solunum borusunda, parçalar halinde de kemik başlarında, burun ve kulak gibi yerlerde bulunur. Kemik dokusu ise vücudun iskeletini meydana getiren kemiklerde olur. Bu dokunun hücreleri zarsız olduklarından birtakım uzantılar meydana getirmişler, bununla birbirlerine bağlanmışlardır (Bk. Kemik, Kıkırdak, Yağ).

3. — Kas dokusu. — Bunların kasılma özellikleri vardır, kasılarak hareketi sağlarlar. İskelete bağlı olan kaslarımız irademizle çalışır, sistemli hareketleri meydana getirirler. İç organlarımızın çeperlerini meydana getiren kaslarımız ise irademizin dışında çalışır: Sindirim hareketi vs. gibi. Bu iki çeşit kasın yapılışı da birbirinden çok farklıdır. İstemli hareketleri çizgili kaslar, istemsiz hareketleri de yalnız kaslar yapar. Böylece iki çeşit kas dokusu vardır (Bk. Kas).

4. — Sinir dokusu. — Sinirleri meydana getiren hücrelerin dokusudur. Bu hücrelere «nöron» adı verilir. Boyları 1 - 100 mikron kadardır. Zarları olmadığından birtakım uzantıları vardır (Bk. Sinir).

5. — Kan dokusu. — Kan, kan yuvarları denen hücrelerden veya bunların içinde yüzdüğü bir sıvıdan meydana gelmiştir (Bk. Kan).

Bitkisel Dokular

Bitkilerde de dokular hücrelerden ortaya çıkmıştır, kendi aralarında birleşerek belirli işler gören organ sistemlerini meydana getirirler. Bitkiyi yere bağlıyan kök, solunumu sağlıyan yapraklar, üremesine yarıyan çiçekler, hepsi kendi başlarına birer organdır. Yüksek bitkilerde başlıca altı çeşit doku görülür: Meristemler, parankimalar, koruyucu dokular, destek dokuları, iletken dokular, salgı dokuları.

a) Meristemler. — Bölünerek meydana getirdikleri hücrelerle bitkinin enlilemesine, uzunlamasına büyümesini sağlarlar.

b) Parankimalar. — Her organın yapısına girerek öteki dokuları birbirine bağlarlar. Klorofilli veya klorofilsiz olabilirler.

c) Koruyucu dokular. — Bitkilerin çeşitli organlarını örterek onları havanın etkilerine karşı korurlar. «Üstderi» ve «mantar» olmak üzere ikiye ayrılırlar. Üstderi yaprak veya otsu gövde gibi yerleri örter. Üzerinde «gözenek» denen delikçikler vardır. Mantar ise yaşlı kısımları örter, aralarında boşluk bırakmadan birleşen ölü hücrelerden meydana gelmiştir.

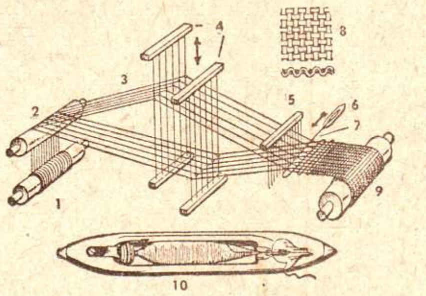
ç) Destek dokuları. — Bitkilere direnç veren dokulardır. Gövdelerin dik durmasını sağlarlar. Badem, fındık, ceviz gibi meyvaların kabukları, kiraz, erik, şeftali gibi meyvaların çekirdekleri bu çeşit dokudan meydana gelmiştir.

d) İletken dokular. — Bu dokular incecik borucuklar meydana getirip bitkilerdeki dolaşımı sağlarlar. Bu borular başlıca iki çeşittir: Odun boruları (köklerden yapraklara ham besi suyunu taşırlar); Soymuk boruları (besi suyunu yapraklardan organlara götürürler).

e) Salgı dokuları. — Salgı maddelerini içinde bulunduran, onları damarlar, kanallar içinde ileten dokulardır.

DOKUMACILIK

İpliği kumaş haline getirme işine «dokumacılık» denir. Dokumacılık çok eski devirlerden beri insanların üzerinde durduğu en önemli konulardan biri olagelmiştir. Eskiden elde eğirilen ipliklerle basit tezgâhlarda yapılan dokumalar, tekniğin gelişmesiyle, daha büyük tezgâhlarda, daha geniş ölçüde yapılmaya başlandı. Bugün bütün dünyada kurulan fabrikalar sayesinde dokumacılık başlıbaşına bir endüstri haline gelmiş bulunmaktadır. Bununla beraber, geri kalmış birçok ülkelerde gene de el tezgâhları vardır. Bilhassa, Güney Amerika, Afrika ve Asya'da bu şekilde yapılan dokumalara çok raslanır.

Bir dokuma tezgâhının basit şeması: 1 — Üzerinde iplik sarılı makara şeklinde merdane; 2 — İpliği geren merdaneler, 3 — İplikler; 4, 5 — Taraklar; 6 — Mekik; 7 — Kumaşa desen veren iplik; 8 — Dokunmuş bir kumaşın yakından görünüşü; 9 — Dokunması sona erip top halinde sarılan kumaş; 10 — Mekiğin kesiti.

Günlük hayatta kullandığımız dokuma mamullerinin meydana gelmesi için çok etraflı bir çalışma lâzımdır. Dokumacılığın ilk safhası çeşitli iplerin yapılmasiyle başlar (Bk. Ip; İplik). Sonra bunların boyanması gelir. Kumaşlar bazan da dokunduktan sonra boyanır (Bk. Boya). Nihayet, dokumacılığın en önemli kısmı kumaşların dokunmasıdır. Bunun da birçok usulleri, kendine öz tekniği vardır (Bk. Kumaş).

Bibliyografya:

Dokuma Desenleri (Prof. L. Lejeune, 1947); Dokuma Örgüleri (K. R. Özkalencik, 1947); Dokuma Sanayiinde İstihsal Zayiatiyle Mücadele (C. O. Tobolin, 1947); Dokuma Teknolojisi (K. R. Özkalencik, 1947), Dokumacılık Meslek Dersleri (R. Bümen, 1944).

DOKUNUM DUYUSU (Bk. DUYULAR)

DOKUZTAŞ OYUNU

Dokuz taşla oynanan bir oyundur. İki kişi arasında oynanır. Bazı yerlerde «Dokurcun» da denir.

Dokuztaş, taşların hareket yollarını gösteren çizgili bir tahta üzerinde oynanır. Bir oyuncunun üç taşı bir sıra üzerine dizilirse buna «varagele» denir. Oyunculardan her hangi biri varagele yapınca, karşı tarafın taşlarından birini alır. Taşı biten yahut oynıyamıyacak hale gelen yenilir.

DOLAMA

El parmaklarının tırnak yöresindeki yumuşak kısımların, bazan da kemiğin, yangısından (iltihabından) ilerigelen ağrılı bir şiştir. Dolamayı parmakların her hangi bir şekilde berelenip çizilmesi sonunda açılan küçük yaralardan içeri giren mikroplar yapar. El işleriyle daha ziyade kadınlar uğraştığından kadınlar erkeklerden fazla dolama olurlar.

Dolama olan yerde ağrı ve şişlik olur. Cerahat toplanır. İltihap pek derinlere inmezse dolama pek o kadar önemli değildir. Derinlere inen iltihaplar kemiklere etki yapar, o zaman dolama önemli bir hal alır. Başparmaklarda, küçükparmaklarda olan dolamalar öteki parmaklardakilerden daha önemlidir. Çünkü bu parmaklardaki dolamalar bütün eli şişirebilir. Dolamanın başlangıcında alkol pansımanı yapmak iyidir. Bazı kimseler de ağrımaya başlıyan parmağı sıcak kahveye batırırlar. Alkol pansımanı veya sıcak kahve dolamayı geriletir, bazan iltihabı dahi söndürebilir. Dolma cerahatlendikten sonra küçük bir ameliyatla burayı açıp iltihabı dışarı çıkarmak gerektir. Cerahat zamanında boşaltılmazsa parmak kemikleri üzerinde etki yapar. Kendi kendine çatlıyan yara kapandığı zaman parmakta fena ve çirkin şekilsizlikler bırakabilir.

DOLAMAOTU

Avrupa ile Asya'nın ılık bölgelerinde yetişen küçük bir bitkidir. Toplu halde küçük çiçekler açar. Eskiden parmaklarda çıkan dolamaları iyi etmekte kullanılırdı. Ikiçeneklilerin dolamaotugiller familyasındandır.

Dolamaotugiller. — Bitkiler âleminde ikiçeneklilerin bir familyasıdır. Dalomaotu ve kaşıkotu bu familyadandır.

Dolamaotu

DOLAŞIM SİSTEMİ

Hayatımız boyunca hiç durup dinlenmeden çalışarak kanı vücudumuza pompalıyan sistem

DOLAŞIM SİSTEMİ, vücudumuzun en önemli düzenlerinden biridir, kanın kalb damarları içindeki hareketini sağlar. Kanın vücut içinde dolaşması, hücrelere oksijenle besin maddelerinin taşınması, hücrelerdeki açığa çıkan zararlı maddelerin dışarı atılması bununla mümkün olur.

Dolaşım sistemi kalbden, damarlardan, kandan meydana gelen bir düzendir (Bk. Kalb; Damar; Kan).

Dolaşım aygıtı içinde iki türlü dolaşım hareketi olur. Bunlardan birincisi kirli kanın dolaşımı (küçük dolaşım), ikincisi de temiz kanın dolaşımı (büyük dolaşım) dır.

1. — Kirli Kanın Dolaşımı: Vücudun çeşitli bölgelerinden gelen kan siyahlaşmış, oksijenini kaybetmiş, buna karşılık içindeki zararlı maddeleri çağalmış «kirli kan» dır. Bu kanın yeniden vücudun çeşitli bölgelerine dağılabilmesi için temizlenmesi gerekir. Kirli kan ana toplardamarlarla kalbin sağ kulakçığına gelir, sağ karıncığa geçer, oradan da akciğer atardamariyle, temizlenmek üzere, akciğerlere gider. Akciğere gelen kirli kan incecik kılcal damarlara yayılarak ciğerde bol oksijenli temiz hava ile temas eder. Böylece kanın içindeki karbon dioksit vs. gibi kirli maddeler dışarı atılır, solunum hareketiyle vücuttan çıkarılır. Bu, kanın «küçük dolaşımı» dır. 6 saniye sürer.

2. — Temiz Kanın Dolaşımı: Akciğerlerde oksijen alarak temizlenen kan, akciğer toplardamarlariyle, kalbin sol kulakçık boşluğuna gelir, oradan da hemen altındaki sol karıncığa geçer. Sol karıncıktan «büyük atardamar» (aort) yardımiyle bütün vücuda yayılır. Böylece, temiz kan bütün vücuda yayılarak organları besler. Kanın bu hareketine de «büyük dolaşım» denir. 30 saniye sürer.

Atardamarlar daima karıncıklara açılır, hiçbir zaman kulakçıklara açılmazlar. Toplardamarlar da daima kulakçıklara açılır (Bk. Kalb).

Kalb Nasıl Çalışır

Kalb, kastan yapılmış bütün organlar gibi kendiliğinden sıkışır, gevşer. Bu 0,85 saniyede bir olur. Böylece kalb dakikada yetmiş defa atar.

Kalbin atışı yaşla değişir. Yeni doğan bir çocuğun kalbi dakikada 140, ilk yaşında 130, üç yaşında 100, beşle on yaş arasında 90 kere atar. On yaşla elli yaş arasında 70 olarak kalır. Elli yaşından sonra yeniden fazlalaşmaya başlar. Altmış yaşında 74, seksen yaşında 80 olur. Genel olarak, kadınların, ufak tefek yapılı olanların kalbleri daha çok atar. Uyku sırasında azalan kalb atışları, hareket sırasında artar. Kalbin bir emme-basma tulumba gibi hareket etmesi kanın damarlar içinde pompalanmasını sağlar.

Kalbin her atışında iki ses duyulur. Birincisi uzun, boğuk bir ses, ikincisi ise kısa, tok bir sestir. Bunlardan birincisi kasılan karıncıkların kapakçıklara çarpmasiyle, ikinci tok ses ise atardamarların ağzındaki kapakçıkların birden kapanmasiyle meydana gelir.

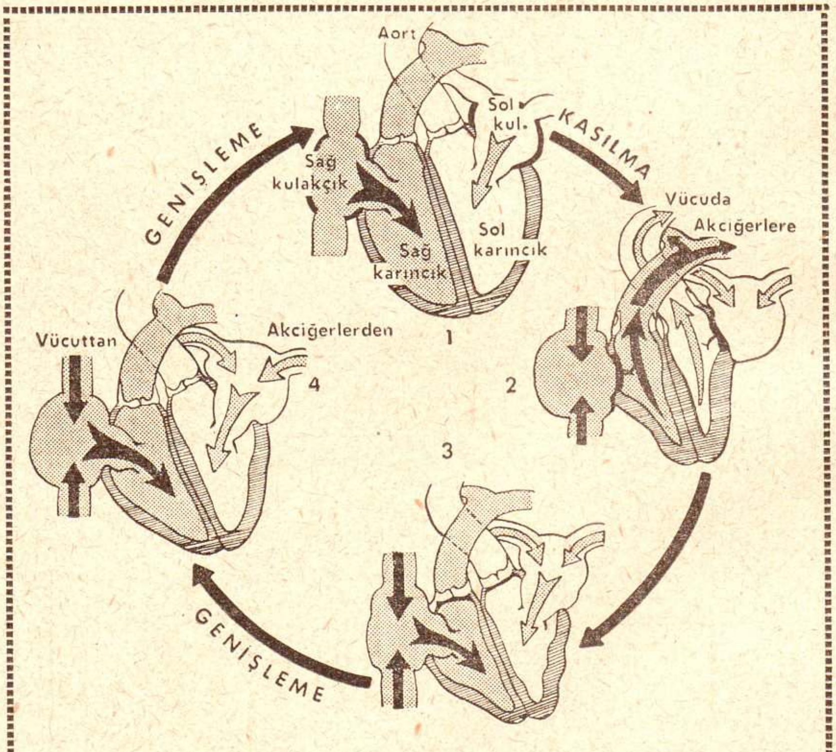
Atardamarlarda kanı ilerleten kuvvetin bir kısmı karıncıkların kasılmasiyle, bir kısmı da atardamarların esnekliğinden doğan itme kuvvetiyle sağlanır. Karıncıkların kasılmasiyle atardamarlara 60 gram kadar kan gelir. Bu kanın aort atardamarı ağzındaki basıncı 15 sm. lik bir civa sütununa, akciğer atardamarı ağzındaki basıncı da 5 sm. lik bir civa sütununa eşittir. Bu da yoğunluğu 1 olan kanı 20 m. 40 sm. yüksekliğe çıkarabilecek bir kuvvet demektir. Bu basınç kana saniyede 40-50 sm. lik bir hız sağlar.

Toplardamarlarda da kanın dolaşımını sağlıyan kuvvet karıncıkların kasılmasiyle elde edilir. Ayrıca, soluk alıp verme sırasında diyaframın organları sıkıştırması da kanın ilerlemesini sağlar. Göğüs kovuğunun genişlemesi damarlardaki kanın basıncını azaltır. Böylece, basıncı azalan kan da kalbe doğru daha kolay yükselir. Toplardamarlar içinde bulunan güvercin yuvası biçimindeki kapakçıklar, kanın yerçekimine uyarak, aşağıya kaymasına engel olur. Bu kapakçıklar içinde kalan kan, aşağıdan gelen yeni bir itişle bir miktar daha yükselerek yukarıdaki kapakçıklara dolarlar. Böylece, kan belirli bir hızla kalbe doğru yükselmiş olur.

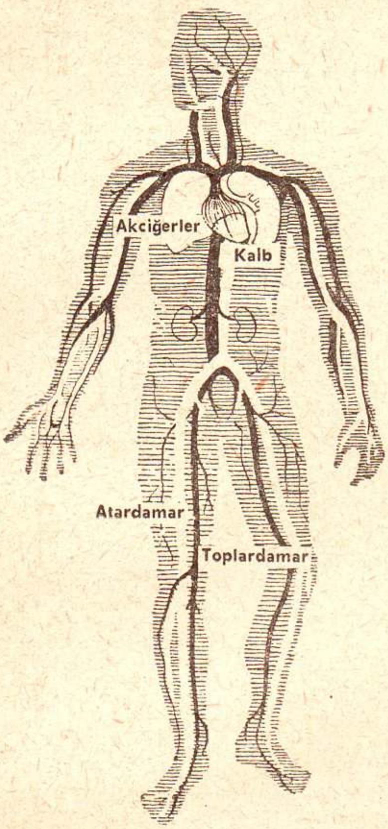
Dolaşım Sistemi Ârızaları

Atardamarlar esnektirler. Bundan dolayı, kesildikleri zaman ağızları açık kaldığı için, kanın pıhtılaşmasına imkân vermez, çok kan kaybına sebep olurlar. Bu esneklik zamanla kaybolur, damarlarda sertlik baş gösterir. «Arteryoskleroz» denen bu ârızanın sonucu olarak kalb, kanı, damarların esnekliğinden faydalanmadan, tek başına pompalamak zorunda kalır ki bu da kalbin fazla yorulmasına, büyümesine yol açar.

Toplardamarlar bazan, daha çok bacaklarda genişlerler, kolay kolay eski hallerine dönemezler. Bu genişlemeye kanın yerçeki-

Kalbin çalışmasının bir tulumbaya benzediğini gösteren şema. 1 — Kulakçıklar kasılır, kanın karıncıklara geçmesini sağlar. 2 — Karıncıklar kasılır. İçerideki kanın basınciyle kapakçıklar açılır. Böylece kan damarların içine yayılır Bu esnada da «Lup» diye bir ses duyulur 3 — Karıncıklar gevşer, içlerindeki kanın basıncı azalır. Biraz önce damarlara geçmiş olan kanın basınciyle kapakçıklar kapanır. Bu esnada «Dup» diye bir ses duyulur. Kulakçıklardaki kanın basıncı kapakçıkları açar. Kan damarlara yayılır. 4 — Kan kulakçıklara, oradan da karıncıklara ve damarlara geçer. Bu esnada kalb dinlenmiş olur. Sonra tulumba şeklindeki çalışmalar yeniden başlar, bu böyle şaşmaz bir düzen içinde sürüp gider.

İnsan vücudunda dolaşım sistemi

mini yenerek zorla yükselmeye çalışması sebep olur. Bu ârızaya «varis» denir. Daha çok iş icabı uzun müddet ayakta durup çalışmak zorunda olanlarda raslanır. Bunun gibi, sıkı jartiyer kullanmak, çorapları sıkı lâstiklerle tutturmak da varise yol açabilir.

İyi beslenmiyenlerde, bol güneş, temiz hava alamıyanlarda «kansızlık» (anemi) denilen hal meydana gelir. Buna da kandaki hemoglobin maddesinin azalması sebep olur. İyi besin, bol dağ havası, demirli kan iğneleriyle bunun önüne geçilebilir. Öte yandan, kalın barsağın uc kısımlarında kanın gerektiği gibi dolaşamaması yüzünden «basur» (hemoroid) denen ârızalar meydana gelir (Bk. Basur).

Lenf Dolaşımı

İnsan ve ileri canlıların vücutlarında kan dolaşımından başka bir dolaşım daha vardır. Buna «lenf (akkan) dolaşımı» denir (Bk. Lenf). Kan, kılcallara gelince basıncın etkisiyle plâzmanın bir kısmı damarın dışına sızar. Akyuvarlar da damarların içinden geçip dışarı çıkarlar. Böylece, dokuların hücre aralarındaki boşluklarında plâzma ve akyuvarlardan meydana gelen beyaz bir kan toplanır. Bu «lenf» tir. İnsan vücudunun 1/4 ünü lenf meydana getirir. Vücudumuza giren mikroplarla savaşan bu akyuvarlardır.

Lenf dokuların boşluklarında birikip kalmaz, arkadan yeni gelen lenflerin itmesiyle hücreler arasındaki lenf kılcallarında ilerlemeye başlar. Bu kılcallar kendi aralarında toplanarak lenf toplardamarlarına akarlar. Bunların yapısı kan toplardamarlarınki gibidir. Kapakçıklar dışa doğru şişkinlik gösterdiğinden boğum boğumdurlar.

Bu sistemin iki ana damarı vardır: Biri vücudun üst yarısından (sağ kolun, başın, göğsün sağ yarıları ile karaciğerden) gelen damarları toplıyan «büyük lenf damarları» dır, sağ köprücükaltı toplardamarına açılır. İkincisi ise karın boşluğunda özel bir sarnıçtan çıkan ana damardır. Diyaframı delip omurganın yanı sıra yükselir, sol köprücükaltı toplardamarına açılır.

Bu damarlar üzerinde daha çok koltuk altları, kalça, boyun gibi çeşitli yerlerde boğumlar vardır. Burada akyuvarlar beslenir, çoğalırlar. Birer iğne başından nohut büyüklüğüne kadar değişen bu şişkinlikler kümeler halindedir. Vücude giren mikropların birçoğu burada yok edilir.

DOLMA KALEM (Bk. KALEM).

DOLMABAHÇE SARAYI

İstanbul'da Boğaziçi'nin Rumeli kıyısında aynı adı taşıyan semttedir. 1853'te Sultan Abdülmecit'in emriyle Balyan Kalfa tarafından yapıldı. Padişahlar devrinde Türk imparatorluk sarayı idi, şimdi millî saraylarımızdandır.

Sarayın bulunduğu yere, denizden doldurulmuş toprak olduğu için, Dolmabahçe denilmiştir. Bugünkü sarayın yerinde eskiden beri padişahlara ait ahşap saray ve köşkler vardı. II. Mahmut burada Sermimar Hafız Mehmet Efendi'ye büyük bir saray yaptırtmıştı. Daha büyük ve muhteşem olan yenisi yapılırken, bu saray yıktırılmıştır.

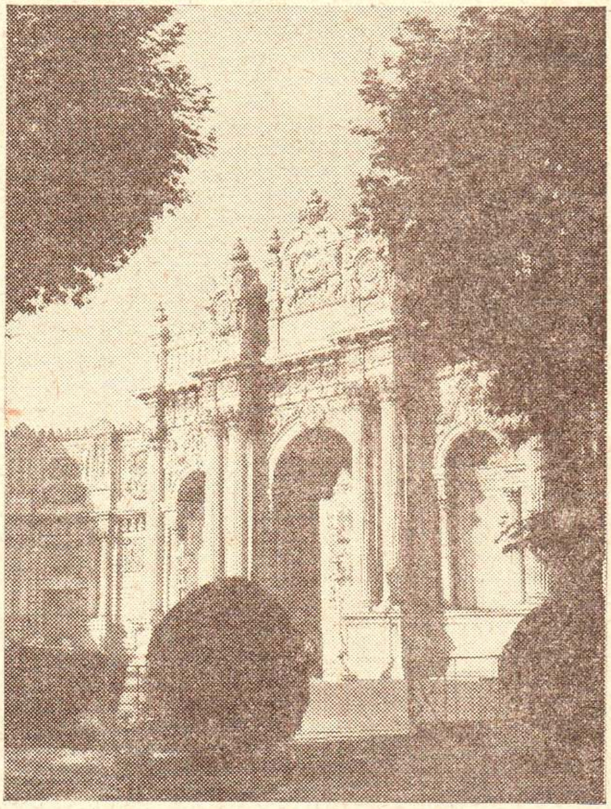
Dolmabahçe Sarayı 5 milyon altına mal olmuştur. Orta bölümünde «Muayede (Bayramlaşma) Salonu» vardır. Dünyanın sayılı salonlarından olan bu bölüme sağdan, soldan birçok daireler açılır. Sarayın 200'den fazla odası, 8 büyük salonu vardır. Harem dairesindeki salonun uzunluğu 47 metredir.

Sarayın iç süslemeleri pek pahalı malzemeden yapılmıştır. Eşyası da çok değerlidir. Muayede Salonu'ndaki avizede 750 lâmba vardır. Billûrdan bir çağlıyan halinde olan bu sanat eseri 4500 kilodur. Bundan başka, 36 büyük avizeyle birçok gümüş ve porselen şamdan da vardır.

Son yıllarını Dolmabahçe Sarayı'nda geçiren Abdülmecit'ten sonra, kardeşi Abdülâziz burada seyrek oturmuş, V. Murat ise 3 aylık saltanatını burada geçirmiştir. II. Abdülhamit 7 ay oturduktan sonra Yıldız'a geçmiş, ancak bayram tebriklerini kabul etmek için Dolmabahçe'ye inmiştir. İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı da Dolmabahçe Sarayı'nın Muayede Salonu'nda, II. Abdülhamit tarafından açılmıştır.

Sultan Reşat 1909'da tahta çıkınca Dolmabahçe Sarayı'nda oturmaya başlamış, fakat kardeşi VI. Mehmet, ondan sonra tahta geçince, çok zaman Yıldız'ı tercih etmiştir.

Cumhuriyet'ten sonra, bütün saraylar gibi, Dolmabahçe de devletin malı oldu, millî saraylar arasına girdi. Atatürk de 1927'den başlıyarak sık sık burada kalır, yabancı devlet başkanlarını kabul ederdi. 10 kasım 1938 günü de burada öldü (Bk. ATATÜRK).

Dolmabahçe Sarayı'nın zarif süslemelerle işlenmiş olan kapılarından biri

DOLU

Bulutlardaki su buharının birdenbire donup buz haline gelerek iri taneler şeklinde dökülmesine «dolu» denir.

Bilhassa kumulus-nimbus tipindeki bulutlar birden bire çok soğuk bir hava tabakasına raslarsa buhar, su ve kar haline geçemeden donar, iri taneler haline gelir. Daha ziyade yazları meydana gelen dolu taneleri pirinç büyüklüğünden yumurta büyüklüğüne kadar olur.

Dolu şehirlerde camların, kiremitlerin kırılmasına sebep olduğu gibi şehir dışlarında da ekinleri mahveder. Ekinlere yaptığı bu büyük zararlardan ötürü, dolu yapacağı umulan bulutlar, Avrupa'nın birçok yerlerinde «paragrêles» (paragrel = dolusavar) denilen toplarla dağıtılır. Bu toplar, bulutları dağıtamadıkları zaman, iri ve sert doluları ince ve yumuşak dolu haline getirirler.

DOMATES

Vitamini bol, besleyici, kan yapıcı bir sebzedir. Yüz elli kadar çeşidi vardır. Taçyaprağı bitişik olan ikiçeneklilerin patlıcangiller familyasındandır.

Bir domates fidesi ve çeşitli meyvaları

Domates otsu bir bitkidir. Sarı çiçekleri vardır. Meyvaları önceleri yeşilken, olgunlaştıkça kızarır, yumuşar. Domatesin mayhoş bir lezzeti vardır. İçinde bol miktarda C ile A vitamini bulunur.

Domates taze olarak salata halinde veya yemeklere katılarak yenir. Birçok yemeğin lezzetini içine konulan domates verir. Yazdan salçası yapılarak kışın kullanılmak üzere saklanır. İçmek veya gene yemeklere koymak için domates suları da yapılır.

Domatesin, sivri, dilimli, yuvarlak olmak üzere birçok çeşitleri vardır. «Yer domatesi» daha çok dilimli olur, çok çekirdekli olduğundan salça yapmakta kullanılır. «Sırık domatesi» yuvarlak, serttir, salata yapılır.

Domatesin ana vatanı Peru, Akvador ve Bolivya'dır. Kristof Kolomb Amerikaya ayak basmadan önce bile orada bazı cinsleri yetiştiriliyordu. Domates tohumlarını Amerika'nın keşfinden sonra Güney Amerika'dan İspanyollar Avrupa'ya getirdiler, birçok memleketlerde yetiştirilmeye başlandı.

Orta Amerika'da küçük bir devlet:

DOMİNİKAN CUMHURİYETİ

Dominikan arması

Orta Amerika devletlerindendir, resmî adı «Republica Dominicana» dır. Haiti Adası'nın doğu yarısını kaplar. Batısında Haiti devleti, üç tarafında da Atlas Okyanusu ile sınırlıdır. Güneyindeki denize «Karayib Denizi» denir. Doğuda Porto Rico adasına 110 km. mesafededir (Bk. Haiti).

Yüzölçümü: 48.442 km^2

Nüfusu: 2.894.000

Başkenti: Ciudad Trujillo

Dağlık bir ülkede kurulmuş olan Dominikan Cumhuriyeti, kıyılarda derin yarlar arasında küçük ovalarla kaplıdır. Çevresini saran denizler pek derindir. Dağlar 3.140 m. ye kadar yükselir.

Tropikal orman ve ekinlerle örtülü olan toprak bol yağış alır (yıllık ortalama 150 sm. kadar). Kışın bile ısı 20° den aşağı pek düşmez.

Dominikan Cumhuriyeti'nin nüfusu hızla artmaktadır. 1875'te 290.000 olan nüfus 1921'de 897.000'e, 1950'de 2.136.000'e yükselmiş, 1960'ta 3 milyona yaklaşmıştır. Yoğunluk bugün km^2'ye 60'ı bulmuştur. Ülkede vaktiyle Afrika'dan köle olarak getirilmişlerin torunu olan 174.000 Zenci, 371.000 İspanyol, 6.000 Kızılderili, 1.000 Yahudi, 1.000 Asyalı, 1.000 Avrupalı vardır, geri kalan büyük nüfus İspanyol-Zenci melezidir. İspanyolca konuşulur. 41.000 Protestan, 1.000 Yahudi dışında bütün nüfus Katolik'tir.

Başkent Ciudad Trujillo'nun adı 1936'dan önce «Santo Domingo» idi. Bugün 390.000 nüfuslu bir şehirdir. Ozama ırmağı ağzında kurulmuştur. Şeker ihraç eden bir limandır. Ülkenin tek üniversitesi buradadır. Amerika'yı keşfeden Kristof Colomb bu şehirdeki büyük kilisede gömülüdür.

Dominikan Cumhuriyeti'nde, başkentten başka ancak 3 şehir daha vardır: Santiago de los Cabelleros (Nüfusu: 71.000), San Pedro de Macoris (23.000), San Francisco de Macoris (22.000).

Dominikan Cumhuriyeti'nde kahve, tütün, şekerkamışı, kakao, muz, ananas, bir miktar kıymetli ağaç, altın, gümüş, maden suları vardır. Kakao elde etmede dünyada 6. gelir, muzda ise 7. dir.

Dominikan Cumhuriyeti'nin ulaşımı yetersizdir. İki kısa demiryolu vardır (1.400 km., dünyada 72. gelir). 3.100 km. de şose bulunur. Motorlu araçların sayısı 20.000'dir (dünyada 68.). Ticaret filosu yoktur. Buna karşılık 47 savaş gemilik bir donanması vardır (dünya devletleri arasında 33.).

1950'de okuma-yazma bilmiyenlerin sayısı yüzde 57'yi buluyordu. Ciudad Trujillo Üniversitesi, 1538'de kurulmuştur, bugün 2.300 öğrencisi, 104 öğretmeni vardır. Ülkede 83 sinema bulunur. Günlük gazete tirajının toplamı 100.000'i ancak aşar.

Tarihte Dominikan

Haiti Adası'nı 1492'de Kristof Kolomb keşfetti. 1697'ye kadar İspanya'nın olan Haiti Adası, bu tarihte Fransa ile İspanya arasında paylaşıldı. İspanya'da kalan bölüm, bugünkü Dominikan Cumhuriyeti'nin topraklarıdır. 1795'te Fransızlar bütün adayı ellerine geçirdilerse de, 1809'da doğu bölümünü gene İspanyollar'a bıraktılar. Gerek Fransızlar, gerek İspanyollar, Zenci veya yerli ihtilâlleriyle yıllarca uğraştılar, sonunda İspanya, 27 şubat 1844'te Dominikan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı. Bundan sonra da ihtilâl ve isyanların arkası kesilmedi, A. B. D., ülkeyi 1904'ten 1924'e kadar işgal altında bulundurdu. 1930'da cumhurbaşkanı seçilen Rafael Trujillo Molina, tam bir diktatörlükle ülkeyi yönetmeye başladıysa da, 1961'de aleyhindeki ihtilâle karşı koyamadı.

DOMİNO

Bir salon oyunudur. Tahtadan, ya da kemikten yapılmış yirmi sekiz tane küçük taşla oynanır. Bu taşların bir yüzü bir çizgiyle ikiye bölünmüştür. Bu bölümlerde 1'den 6'ya kadar noktalar vardır. Yalnız bir taşın bölümleri boştur. Bazı taşların da tek bölümleri boştur. Taşlardaki noktalar, toplamları değişik olacak şekilde konmuştur. Oyun, iki, üç, ya da dört kişiyle oynanır. Dominolar, noktalı yüzleri altta kalacak şekilde masaüzerine yayılır, karıştırılır. Oyuncular kimin önce başlıyacağını anlamak için birer domino seçerler; noktaların toplamı en yüksek olan taş kimde ise oyuna o başlar. Kaç kişi ile oynanırsa oynansın, oyuna yedişer taşla başlanır.

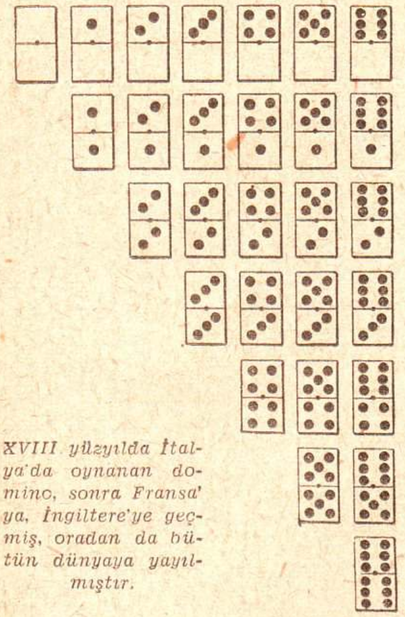
Domino oyunu XVIII. yüzyılda İtalya'da oynanırdı. Oradan Fransa ve İngiltere'ye geçmiş, sonradan dünyanın her tarafına yayılmıştır. Değişik ülkelerde oynanan çeşitli şekilleri vardır. Bizde daha çok iki çeşidi oynanır: 1) Basit Domino; 2) Aznif.

1. — Basit Domino: Oyuna başlıyan oyuncu taşını ortaya koyar. İkinci oyuncu, bölümlerdeki nokta sayısı bakımından, elinde, ortadaki dominoyu tutan bir taş varsa bunu o dominonun yanına koyar. Oyun böylece devam eder. Oyuncuların ellerinde, uclardaki taşları tutan taş yoksa geri kalan dominoların arasından uygun olanını bulmak üzere iki kere birer taş alma hakkı vardır. Gene de bulamazsa oyun sırasını kaybeder. Elindeki taşları en çabuk bitiren, oyunu kazanır. Bu durumda öteki oyuncuların ellerinde kalan taşlardaki noktalar taplanır, kazanan oyuncu için bir kâğıda yazılır. Oyunun hangi sayıda biteceği önceden kararlaştırılmışsa bu sayıyı ilk elde eden dominoyu kazanır.

Elde kalan dominolarla oyuna devam etmek imkânı kalmamışsa oyun bağlanmış sayılır. Bu durumda oyuncular ellerinde kalan taşları açarlar; en küçük toplam kimin elindeyse oyunu o kazanmış olur.

2. — Aznif: Dominonun, hesap kuvvetine dayanan, daha zor, fakat çok daha zevkli bir

şeklidir. İki, üç, dört kişi arasında oynanabilir: Oyuna elindeki taşlardan iki yarısı da aynı olanlar arasında toplamı en yüksek taş bulunan başlar. Meselâ, 6+6 varsa, hemen onu koyar. Yoksa 5+5 konulur, bunu koyan hemen 10 sayı yazar. Çift 6 veya 5 yoksa çift 4 vs. konulur. Öteki oyuncular

XVIII. yüzyılda İtalya'da oynanan domino, sonra Fransa'ya, İngiltere'ye geçmiş, oradan da bütün dünyaya yayılmıştır.

bu ortadaki taşın, sıra ile, dört tarafına aynı sayıdan birer taş koymak zorundadırlar. Taşı olmıyan «bahçeye» (yedek taşlara) başvurur; yalnız, üst üste ancak iki taş alabilir.

Böylece, ortada bir + işareti meydana gelince, artık her oyuncu bunun dört kolundan hangisine isterse taş koyabilir. Uçlardaki sayıların toplamını 5, 10, 15, 20, 25, 30, 35'e çıkaran kendisine bu miktarda sayı yazar. Oyunun sonunda sayılar toplanır, en yüksek toplama erişen, oyunu kazanır.

DOMİNYON

İngiltere'nin eski sömürgelerinden olup sonradan bağımsızlığını kazandığı halde gene İngiliz Milletler Camiası'na (Commonwealth'e) bağlı kalan topraklara «dominyon» denirdi. II. Elizabeth devrinde bu tâbir kaldırıldı.

Dominyonlara önce iç idarelerinde bağımsızlık tanınmıştı. Bu bağımsızlık gittikçe artırılarak 12 aralık 1931 anlaşması ile, bu ülkelerin İngiltere'ye olan bağımlılıkları tamamen nazarî bir halde kaldı. Bu anlaşma ile Kanada, Güney Afrika, Avustralya, Yeni Zelânda, bağımsızlıklarını kazandılar. Öteki sömürgelerin de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz Milletler Camiası içinde bağımsızlık kazanması veya büsbütün bu topluluktan ayrılması üzerine, ortaya artık birtakım iktisadî ve malî anlaşmalarla birbirine bağlı kalan bir devletler topluluğu çıktı. Bununla beraber, hâlâ Kanada, Avustralya, Yeni Zelânda, Nijerya, Seylan, Rodezya gibi devletler İngiliz hükümdarını kendi hükümdarları sayarlar. Hindistan ve Pakistan gibi bazıları ise, İngiliz hükümdarını sadece Commonwealth başkanı olarak tanımaktadırlar (Bk. İngiltere).

DOMUZ

Eti ve yağı için beslenen evcil bir hayvandır. Geviş getirmiyen çift parmaklı memelilerden olan domuzun ağır, şişman bir vücudu vardır. Başı kalın ve kısa bir boyunla gövdeye bağlıdır. Köpekdişleri çok gelişmiştir, bilhassa erkekleri bunları korunma silâhı olarak kullanırlar.

Domuzlar daha çok bitkisel besin maddeleriyle beslenirse de, evcil olanları ayrıca hayvanî maddeler, hattâ pislik bile yiyerek beslenirler. Bu bakımdan domuz, kolay beslenen çiftlik hayvanlarının başında gelir. Yemek artıkları, ölmüş hayvan eti, bozulmuş otlar gibi akla gelebilen her şey, domuzların büyük bir iştah, açgözlülükle yiyebileceği maddelerdir. Fakat iyi kalitede domuz yetiştirmek için özel besleme usulleri uygulanır. Böyle beslenen bir domuz günde yarım kilo semirir. Bu besleme iki ay kadar sürer. 200 kiloluk bir domuzdan, barsak, kan vs. gibi kısımları sayılmazsa, 150-160 kilo et elde edilebilir.

Domuz çabuk ürer. Dişi domuz her seferinde 8-10 yavru verir. Böylece, bir dişi domuzun yılda sağladığı et kolayca 1000 kiloyu bulur. Altı aylık yavrular 90 kilo, bir yaşındakiler de 150 kilo gelebilir. Domuzun gebeliği 3 ay, 3 hafta, 3 gün (115 gün) kadar sürer. Bazan o kadar çok yavru verir ki, yavrularından bir kısmı analarında emecek boş meme bulamazlar. Bu gibi hallerde yeni doğan yavruların birkaçı öldürülür, «süt domuzu» olarak yenir. Yavruların hepsi kendilerine birer meme seçerler, sütle beslenme müddetleri dolana kadar bu memeyi bir daha değiştirmezler. Domuz sadece eti ve yağı için değil, bütün vücudu için beslenir. Kılları, derisi ve tırnaklarından da endüstride faydalanılır.

Çiftliklerde özel olarak yetiştirilen domuzların otuza yakın çeşidi vardır. Bütün bunlardan başka ormanlarda, tarlalara yakın yerlerde, bataklıklarda tamamen vahşi halde yaşıyan bir domuz cinsi daha vardır ki buna da «yaban domuzu» denir.

Yaban Domuzu

Bir buçuk, iki metre boyunda, vücudu siyah sert kıllarla kaplı kuvvetli bir hayvandır. Gövdesi iki yandan şişkindir. Böylece, çalılar, fundalıklar arasında kendine rahatça yol açabilir. Bacakları kısa olduğundan vücudu yere sağlam basar. Ayağında dört parmağı varsa da sadece ikisiyle basar, ikisi geride, yukarıda kalır. Yalnız, hayvan bataklığın içine girdiği zaman bu iki parmak da açılarak vücudunun çamura fazla gömülmesinin önüne geçer.

Yaban domuzunun çok kalın bir derisi vardır. Derinin altı 3-6 sm. kalınlığında bir yağ tabakasiyle kaplı olduğundan hayvan soğuktan fazla zarar görmez. Ayrıca, sert tüyleri derisinin çalılardan zedelenmesinin önüne geçer. Gözleri derinde olduğundan onlara da bir şey olmaz. Domuzun koku alma, işitme duyuları çok gelişmiş olmasına karşılık gözleri pek iyi görmez. Yalnız, bulunduğu yere iyice uyduğundan avcıların gözlerinden kolayca kurtulur.

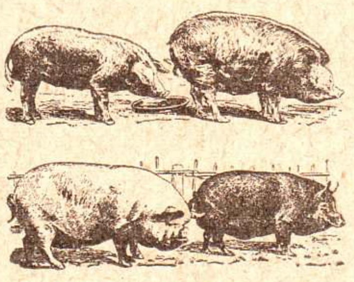
Erkek yaban domuzlarının köpek dişleri çok gelişmiştir. Hayvan bunu bir koruma silâhı olarak kullanır. Öteki dişleri otyiyen hayvanlarınki gibidir. Mantar, kök, kozalak, filiz, böcek, kurt, salyangoz, fare yaban domuzunun başlıca besin maddeleridir. Raslarsa leşleri bile yer. Burnunu iki yana uzatarak kendine yiyebilecek şey arar. Birçoğu tarlalara girerek büyük zararlara yol açarlar. Patates, turp gibi bahçe bitkilerinin köklerini söker, ekinleri devirirler.

Yaban domuzları, mevsimine göre, sürüler halinde, ya da çift çift yaşarlar. Kasım ayında, çiftleşme mevsiminde erkekler arasında şiddetli kavgalar olur. kavgayı kazanan, dişiyi alır. Tek kalan erkek domuz müthiş öfkelidir. Önüne her çıkan şeye saldırır. Dişileri bir seferinde 10-14 kadar yavru verirler. Ana yaban domuzu yavrularını düşmanlarına karşı cesaretle korur. Yaban domuzu avcıların çok rağbet ettiği bir av hayvanıdır. Daha çok sürek avlariyle avlanır. Etinden jambon, sucuk vs. de yapılır.

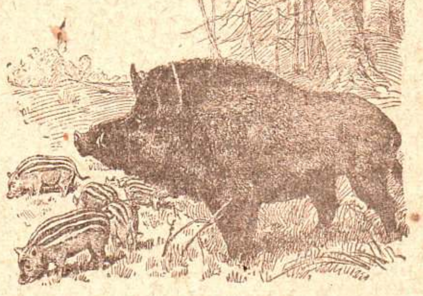
Müslümanlar Niçin Domuz Eti Yemezler

İslâmlıkta ve daha bazı dinlerde domuz eti yemek dince yasak edilmiştir. Eski Mısırlılar, Fenikeliler de domuz eti yemezlerdi. Bugün de İslâmlığı kabul etmiş memleketlerin yerli halkı genel olarak domuz eti yemez. Buna da sebep domuz etinde trişin adı verilen bir kurtun kurtçuğundan bulunmasıdır (Bk. Trişin). Domuz eti iyice pişiril-

DOMUZ ÇEŞİTLERİ

Dört evcil domuz çeşidi

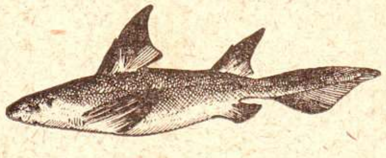

Dişi yaban domuzu ve yavruları

meden yenirse bu kurtçuk insanın barsağına geçer. Tehlikeli deri ve barsak hastalıklarına yol açar.

DOMUZ BALIĞI

Kuzey ve güney yarımkürelerinin ılık kıyı bölgelerinde 200 m. derinliklere kadar yaşıyan bir çeşit köpekbalığıdır. Bazı çeşitleri 500 m. derinliklere kadar iner. Boyları en

Domuz Balığı

çok 1 m. yi bulur. Uskumru, sardalya, ringa gibi balıklarla beslenirler. Bu balık bizim denizlerde de bulunur.

Domuz balığı yavrusunu doğurarak dünyaya getirir. Bir defada 10 - 25 kadar yavru doğar. Yavrular 50 - 100 m. derinlikte dünyaya gelir. Renkleri siyah, boz, mavimsidir. Karın tarafı ya beyazımsı, ya da açık renklidir. Bazılarının üstünde koyu renkte benekler, çizgiler bulunur.

DOMUZLAN

Domuzlan

Hayvan leşlerinin, gübrelerin, pisliklerin içinde yaşıyan parlak siyah renkli irice bir böcektir. Yeryüzünün hemen her yerinde bulunur. En büyük cinsleri Afrika'nın sıcak bölgelerinde yaşar. Böcekler âleminin kınkanadlılar takımındandır. Bazı cinslerinin boyu 10 sm.'ye yaklaşır. Bunlar ağır ağır ağaçların çevresinde uçuşarak başka böceklerin lârvalarını ararlar. Düşmanlarından korunmak için de barsaklarından «çıt-çıt» diye bir ses çıkartırlar. Bokböceği de denir.

DON

Doğu Avrupa nehirlerinden biridir. Rusya topraklarında Ivan Gölü'nden doğar. Güneye doğru aktıktan sonra güneybatıya yönelir, Azak Denizi'ne dökülür.

Uzunluğu 1.967 km. olan Don nehri çıktığı yerde Volga'ya çok yakındır. Bu kesimde her iki nehir bir kanalla birleştirilmiştir. En önemli kolları Hoper'le Donetz'dir. Don'un eğilimi çok azdır, doğuş yerinde denizden yüksekliği ancak 176 m. dir. Bununla beraber, yer yer hızlı aktığı kesimler vardır. Don'un bilhassa aşağı kesimleri, buzların çözülme mevsiminde su baskınlarına yol açar. Nehrin donması yer yer üç, dört ay sürer.

Nehrin akışını düzene koymak için önemli çalışmalar yapılmış, bu arada Tsimlianskiy' de büyük bir hidroelektrik santrali kurulmuştur. Ayrıca, Don'dan sulama kanalları da açılmış, Volga'ya yaklaştığı ikinci yer olan Stalingrad'da bu nehre gene bir kanalla bağlanmıştır.

Don çevresinde oturan halk balıkçılıkla geçinir. Nehirden oldukça bol miktarda balık, bilhassa som balığı elde edilir. Don nehrinin birçok kesimleri ulaştırmaya elverişlidir.

DON, iki anlamda kullanılan bir deyimdir.

1. — Atmosferdeki su zerrelerinin doğrudan doğruya yerde, ya da açıktaki eşyalar üzerinde billûrlaşmasına «don» denir. Hava soğuyunca, içinde bulunan buhar halindeki suyu tutamaz olur. Böylece, bu su yoğunlaşır. Soğuk 0 dereceden fazlaysa «çiğ» meydana gelir (Bk. Çiğ); daha aşağıdaysa, billûrlaşarak donar.

Pencere camlarının iç yüzünde donarak billûrlaşan su zerrecikleri peri masallarındaki ormanlara, denizaltı manzaralarına benziyen güzel şekiller meydana getirir. Bu şekillerin meydana gelmesinde camın yapısındaki düzensizliklerin, toz zerrelerinin de etkisi vardır. Don sırasında odadaki en hafif bir hava akımı bile şekillenmeye etki yapar.

2. — Donma derecesi altında soğuğun bitkilere, ürüne yaptığı etkiye «don» denir. Fazla soğuk, bitki hücrelerindeki sıvıyı dondurarak, hücrenin parçalanmasına yol açar. Bu da, bitkinin mahvı demektir.

Bu bakımdan, bitki yetiştirenlerin don mevsimini göz önünde bulundurması gerekir. Donun başlama mevsimi ilkbahar, bitme mevsimi de sonbahardır. Yeryüzünün birçok bölgelerinde don mevsiminin uzunluğu değişiktir.

Donun bilhassa turunçgiller üzerindeki etkisi önemlidir. Onun için, bu bitkilerin yetiştirildiği yerlerde kışın don tehlikesine karşı hazırlıklı bulunmak gerekir. Meteoroloji istasyonları bu tehlikeleri daha önceden haber verirler. Bu sayede, çiftçiler bitki ve ürünlerini dondan korumaya çalışırlar. Dondan korumanın başlıca yolu bol dumanlı ateş yakmaktır.

Dünya Edebiyatının Ölmez Eserlerinden

DON KİŞOT

DON KİŞOT, dünya edebiyatının en ünlü eserlerinden biridir. İspanyol yazarı Cervantes'in bu romanı Don Quixote (Don Kihôte = Don Kişot) adında birinin başından geçenleri anlatır.

XVII. yüzyılda, İspanya'da olduğu kadar bütün dünyada şövalyelerin kahramanlıkları, maceraları çok önemseniyor, bu konuyu işliyen romanlar büyük rağbet görüyordu. Cervantes bu eserinde, peri masalları, kahramanlık hikâyeleri okuyarak aklını kaçırmış olan Don Kişot'u anlatmakla çağındaki genel davranışın, zevkin gülünçlüğünü belirtmiştir (Bk. Cervantes).

Don Kişot yeldeğirmenlerini dev sanarak kılıcını çekmiş, zavallı atı Rozinante'yi ileri sürmüştü.

«Don Kişot» un birinci bölümü 1600 yılında, ikinci bölümü de 1615'te tamamlanmıştır. Eser, yazarın bir önsözünden sonra, La Mancha'lı Don Kişot'un, köyündeki hayat şeklini ve yaşayışını anlatarak başlar:

«La Mancha'nın adını vermiyeceğim bir köyünde, pek de eski olmıyan bir devirde, o malûm eski zaman efendilerinden bir adam yaşardı.»

Bu adam vaktinin çoğunu şövalyelerin kahramanlık hikâyelerini okumakla geçirirdi. Bu kitapları alabilmek için bütün malını - mülkünü satmıştı. Gecesini gündüzüne katarak okuduğu bu masalların öylesine etkisi altında kaldı ki, sonunda kendini bir şövalye sanmaya başladı. Eski bir şövalye gibi giyinip silâhlanarak yola çıkmaya, macera peşinde koşmaya karar verdi. Girişeceği kahramanlıkların, iyilikle kötülüğün çarpışması olacağına, sonunda da iyiliğin üstün geleceğine inanıyordu. Bu düşünceyle, evinin bir köşesinde, tozlar içinde, dedesinin babasından kalmış kırık dökük bir zırh bulup çıkardı. Zırhı temizledi, düzeltti, başlığını, maskesini de sicimlerle bağladı.

Şimdi iş bir at bulmaya kalmıştı. Evinin ahırında, kitaplarda okuduğu şövalyelerin kullandıkları hayvanlara benzettiği, aslında çok sıska, kemikleri fırlamış bir at vardı. Günlerce bu ata, kendi şerefine uygun bir ad bulmak için düşündü. Sonunda ona «Rozinante» adını verdi. Kendisi de, şövalyelik

unvanı olarak «La Mancha'lı Don Kişot» adını seçti. Bu durumda yalnız, uğrunda çarpışacağı güzel bir kadın eksikti. O köyde oturan Aldonza Lorenzo adlı bir kadıncağızı bu şerefe lâyık buldu, adını da, prenseslerin adlarına benzesin diye «Dulcinea del Toboso» olarak değiştirdi. Don Kişot, böylece, hayalindeki maceraları yaşamak üzere yola koyuldu.

Don Kişot Şövalye Oluyor

Yolda, birdenbire, kendisine henüz bir şövalyelik töreni yapılmadığını hatırladı; ilk iş olarak bunu halletmeye karar verdi. Bütün gün yol aldıktan sonra bir hana yaklaştığını gördü; fakat geniş hayal gücü bu hanı ona bir şato gibi gösterdi. Kitaplarda okuduğuna göre bir cüce çıkıp, şehre ünlü şövalyenin geldiğini haber verecek sandı. Tam o sırada uzaktan bir çobanın kavalı duyuldu. Don Kişot bunu borazan sesi olarak yorumladı, hana doğru ilerledi.

Hancıyla karşılaşınca, onu şatonun sahibi olan kahraman bir şövalye sandı, ayaklarına kapanarak kendisine de şövalyelik payesini vermesi için yalvardı. Çok zeki, şakacı bir kimse olan hancı karşısındakinin zavallılığını farkederek işi alaya vurdu, hanında kim var kim yoksa hepsini avluya toplıyarak bir tören hazırladı. Don Kişot böylece amacına erişti, «şövalye» oldu.

Handan ayrıldıktan sonra yollarda Don Kişot'un başından türlü olaylar geçti; bir keresinde karşısına çıkan bir tüccar kafilesine meydan okudu, Dulcinea'nın dünyanın en güzel kadını olduğunu ileri sürdü. Buna sinirlenen tüccarlar Don Kişot'u bir hayli hırpaladılar. Zavallı şövalye sırtındaki zırhın ağırlığından yerinden kıpırdıyamaz oldu. Bu sırada oradan geçen bir komşusu ona acıdı, yardım ederek köyüne götürdü. Ama, Don Kişot'un burada kalmaya hiç niyeti yoktu. Onu iyileştirmeye, aklını başına getirmeye çalışan komşularını dinlemedi.

Bu sefer yanına bir silâhşor alarak yola çıkmaya karar verdi. Bu iş için köyde Sanço Pança adında iyi kalbli bir adam buldu. Sanço Pança, paraca da, kafaca da çok fakir bir adamdı. Don Kişot, talih kendine yardım ederse onu bir adaya vali yapacağına söz verdi. Buna çok sevinen fakir köylü hemen bir eşek hazırlıyarak Don Kişot'un yanısıra yola çıktı.

Don Kişot'un Yeldeğirmenlerine Saldırması

Don Kişot'la Sanço Pança epeyi yol aldıktan sonra büyük bir düzlüğe geldiler. Burada otuz, kırk yeldeğirmeni vardı. Don Kişot bunları görünce büyük bir heyecanla haykırdı:

— «Talih bize istediğimizden çok yardım ediyor. Şu devleri görüyorsunuz ya? İşte bunları yenmekle hem hazinelerini elimize geçireceğiz, hem de Tanrı'ya karşı büyük bir görev yapmış olacağız.»

Bunları duyan Sanço Pança şaşkın şaşkın değirmenlere baktı.

— «Hangi devler?» dedi. «Bunlar yeldeğirmeninden başka bir şey değil».

Don Kişot ayak diriyor, Sanço Pança'nın kahramanlıktan anlamadığını söylüyordu. Sözlerini bitirir bitirmez atı «Rozinante» ye bir kamçı vurarak ileri atıldı.

Değirmenlere: «Durun alçaklar!» diye haykırdı. «Hepinizi birden haklamaya cesaret eden kahraman bir şövalyeden kaçacak kadar korkak olmayın!»

Bu sırada çıkan rüzgâr değirmenlerin kollarını hızla döndürüyordu. Don Kişot, atın üzerinde, kılıcını sallıyarak ilk değirmene saldırdı. Değirmenin kollarına çarpar çarpmaz kalkanı kırıldı; Don Kişot bir kere havada döndükten sonra yere yuvarlandı. Kılıcı bir yana, atı bir yana uçtu.

Bundan sonra, iki kahraman, dinlenmek üzere bir hana gittiler. Don Kişot burasını da gene şato sandı, hancının kızını bir prenses sanarak ona âşık oldu. Bu yüzden bir hayli dayak yediklerinden handan ayrılmak zorunda kaldılar.

Don Kişot'la Koyun Sürüsü

Don Kişot'la Sanço Pança handan çıktıktan sonra, yolda giderken bir toz bulutu gördüler.

Don Kişot silâhşora dönerek: «İşte beklediğimiz mutlu gün geldi!» dedi. «Bu duman, sayısız milletlerden meydana gelmiş muazzam bir ordunun havaya kaldırdığı tozlardır.»

Sanço etrafına dikkatle bakınca: «Öyleyse iki ordu geliyor, çünkü arkada bir bulut daha var» dedi.

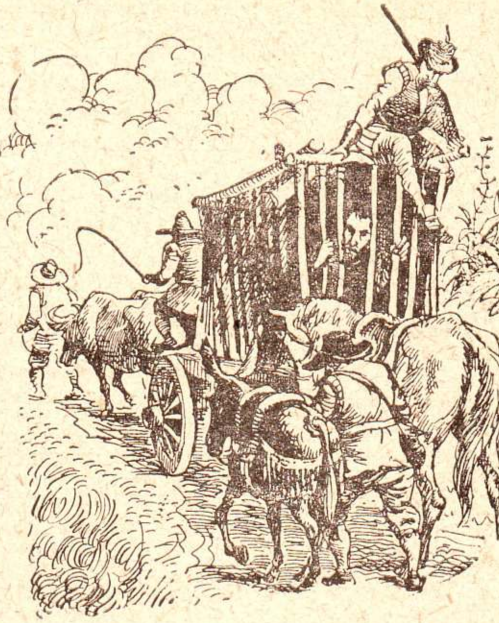
Don Kişot arkaya bakınca ikinci toz bulutunu gördü, çok sevindi. Hayal gücü, onun her şeyi olduğu gibi değil de kendi istediği gibi görmesine sebep oluyordu. Böylece, toz bulutunu, karşıdan gelen iki koyun sürüsünün kaldırdığını farkedemedi. Sanço Pança'ya, ordulardan birinin başında komutan «Alifanfaron» un, ötekinin başında da Kıral «Pentapolin» in bulunduğunu söyledi. Kahramanların bu gibi durumlarda daima zayıf tarafa yardım etmeleri gerektiğini anlattı. Artık toz bulutu iyice dağılmış, koyunlar gözükmeye başlamıştı. Bunu gören Sanço Pança eendisini her ne kadar uyarmaya çalıştıysa da Don Kişot dinlemedi.

— «Cesaret, kahraman şövalyeler! Pentapolin'in komutasında savaşanlar arkam sıra gelin de görün, bakın Alifanfaron'dan nasıl öc alınır!» diye bağırarak koyunların arasına daldı.

Çobanlar Don Kişot'u önlemeye çalıştılar. Söz dinletemeyince onu taşladılar. Bu taşlardan biri garip şövalyenin yüzüne geldi, dişlerini kırdı. Zavallı, baygın bir halde yere yuvarlandı. Gene de bir sihirbazın büyüsüne tutulduğunu mırıldanıyordu. Fakat Sanço artık durumu anladığından ona inanmadı, rahat etmesi için onu köye, evine dönmeye razı etti.

Don Kişot'un Ölümü

Bütün canlı varlıkların, özellikle insanların hayatları geçici olduğundan Don Kişot da bir gün, hiç beklemediği bir anda, ölümle karşı karşıya geldi. Şiddetli bir hummaya yakalanarak yatağa düştü. Bir gün bütün dostlarını çağırdı.

Sanço Pança'nın efendisine güveni kalmamıştı. Onu, rahat etmesi için, köyüne dönmeye ikna etti.

Yolda, kendisine bir şövalyelik töreni yapılmadığını hatırlıyan Don Kişot konakladığı bir handa bu işi de halletti.

— «Çok şükür Tanrı'ya ki şu günlerde artık aklım başıma geldi» diyordu. «Ancak şimdi şövalye kitapları okumanın, kahramanlığa özentinin saçmalığını anlıyorum. Sanço Pança, bağışla beni. Şunu unutma ki bu yılın kuşlarını geçen yılın yuvalarında aramak yanlıştır.»

Cervantes eserini şu satırlarla tamamlar: «İşte, La Mancha'lı eski zaman efendisi Don Kişot, böylece göçtü gitti. La Mancha'nın bütün köyleri, onun köyü olmak şerefini iddia edebilsin diye, doğduğu yerin adını vermiyorum... Yunanistan'da yedi şehrin Omeros'un doğduğu yer olduğunu iddia etmesi gibi.»

Don Kişot, karşılık beklemeksizin iyilik yapmak düşüncesinin en yüksek timsali olarak gösterilmiştir. Bugün birçok dillerde, yüksek fakat tatbikı imkânsız ideallerin peşinde koşanlara da «Don Kişot» denir.

Bibliyografya:

Don Kişot (Çev. R. N. Güntekin; 1957); Don Kişot (Çev. S. Odabaşı, 1957); Don Kişot (Çev. V. M. Kocatürk, 1947); Don Kişot'un Acıklı ve Gülünçlü Maceraları (Çev. A. Hidayet, 1943); Don Kişot (Çev. H. Varoğlu, 2 cilt, 1942); Don Kişot (Çev. H. Bozok, 1939); Dünya Edebiyatının Ölmiyen Üç Tipi: Hamlet, Don Kişot, Faust (Prof. J. Calvet'den çev. Prof. S. K. Yetkin, 1945).

DONANMA

Bayramlarda, herkes için sevinçli olan günlerde bütün şehrin süslenerek şenlik yapılmasına «donanma» denir. Bu şenlik günlerinde resmî binalara, evlere, dükkânlara, meydanlara bayraklar asılır, her taraf çiçeklerle, renkli kâğıtlarla süslenir; geceleri her yer kandil, fener ve elektrikle ışıklandırılır. Donanma gecelerinde kestane fişeği, hava fişeği, maytap, çanak maytabı, çarkıfelek gibi şeyleri yakmak suretiyle şenlik yapılır.

Eskiden şehirlerin bu şekilde süslenip bezenmesine «Şehrâyin» denirdi. Eski Türk hayatında, bilhassa Osmanlılar devrinde donanmaların büyük bir yeri vardı. O derece ki bazı donanmalar bir nevi tarih başlangıcı sayılır, halk buna göre hesaplar yapardı. Donanmalar ya parlak bir zafer, ya da saray ilerigelenlerinden birinin doğum, nikâh veya sünnet düğünü, padişahın tahta çıkışı gibi sebeplerle yapılırdı. O devirlerin çok debdebeli, masraflı olan donanmaları Türk içtimaî hayatının bir aynası olması bakımından önemlidir.

DONANMA (Bk. SAVAŞ GEMİLERİ).

DONDURMA

Süt veya meyva sularının özel usullerle dondurulmasiyle yapılan bir tatlıdır. Genç, yaşlı, herkesin sevdiği dondurma, hem serinletici, hem de besleyici bir yiyecektir.

Dondurma yapmak için krema, süt, şeker, mısır nişastası veya salep, bazan da yumurta bir araya konarak karıştırılır. Süt daha önceden kaynatılmış, ya da pastörize edilmiş olmalıdır. Bazan vanilya gibi özel koku verici maddeler de konur. Bunların hepsi dondurma makinesine konmadan önce iyice karıştırılır.

Dondurma makinesinde dikkat edilecek en önemli nokta karışımın devamlı olarak karıştırılmasıdır; yoksa, dondurma gereken kıvamı bulmaz, dondurma kabının yanlarına gelen karışım ortadakilerinden daha önce donar. Bir müddet karıştırdıktan sonra buz billûrları meydana gelmeye başlar. O zaman, dondurma olmuş demektir. Fındık, fıstık gibi maddeler bundan sonra katılır. Satış için yapılan dondurmalar büyük makinelerde hazırlandıktan sonra, kâğıt veya plâstik maddelerden yapılmış özel kablara konur. Bunlar, yeniden saatlerce sıfırın altında bir soğuklukta tutulunca iyice katılaşır.

Meyvalı dondurmaların yapımı da sütlü dondurmalar gibidir. Ancak, bunlarda süt yerine meyva suyu kullanılır.

Dondurma birçok şekillerde yapılarak çeşitli adlar altında piyasaya sürülmektedir. Bunların hepsinin esası birdir, kıvamları değişiktir.

Evde Dondurma Nasıl Yapılır

Evlerde dondurma için eskiden dondurmacıların faydalandığı kabların küçüğü kullanılırdı. Bu kablar iç içe iki kovaya benzer. Dıştaki ağaçtan yapılmıştır. İki kabın arasına buz konur, bu buz tuzla karıştırılır. Bu sayede 0° nin altında bir soğuk elde edilir. İçteki kaba dondurma karışımı konur. Makinenin kolu çevrilince hem bu kab döner, hem de içindeki karışım madeni kollarla durmadan karıştırılmış olur. Şimdi bunun yerini elektrikli makineler almıştır. Bir pervanesi olan makineler buz dolabının içine konur, bu makine hazırlanan sıvı dondurma karışımını dondurma haline getirir. Evde dondurma yapmanın bir başka yolu da karışımı buz dolabının buz kablarına koymaktır. Bir müddet sonra karışım alt ve yanlarından donmaya başlayınca çıkarılır, başka bir kaba konarak iyice karıştırılır, yumurta dövücüyle dövüldükten sonra tekrar buz dolabına konur.

Tarihte Dondurma

Batıya dondurma hakkında ilk bilgiyi getiren Marco Polo'dur. Bu gezgin Uzak Doğu yolculuğundan dönerken meyva sularından yapılan bir çeşit buz tarifeleri getirmişti. Ancak, bildiğimiz dondurmanın yapılması çok daha sonralara raslar. Bugünkü anlamda dondurmanın ilk olarak 1550 yıllarında İtalya'da yapıldığı sanılıyor. Bununla beraber, dondurma çabucak yayılmamış, ancak XVIII. yüzyılın sonları, ya da XIX. yüzyılın başlarında İngiltere'de, Amerika'da kullanılmaya başlanmıştır. Tuzla buz karışımının, doğrudan doğruya buzdan daha alçak bir sıcaklık meydana getirdiği anlaşıldıktan sonra dondurma yapımı gelişmiş, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren yaygın bir hal almıştır.

Dondurmanın besin değeri, içindeki maddelere göre değişir. Bilhassa vanilyalı dondurmalar, kalsiyum, protein ve B vitamini bakımından zengindir; ayrıca A vitamini de vardır. Dondurma kalori bakımından da fakir sayılmaz, çünkü içinde şeker, sütlü dondurmalarda da yağ vardır.

DONİZETTİ, Gaetano (1797-1848)

Donizetti

Tanınmış bir İtalyan bestecisidir. Bergamo şehrinde doğdu. Anası, babası onu bilim adamı olarak yetiştirmek istedilerse de o, müziğe karşı gösterdiği büyük istek üzerine, piyano ve armoni dersleri almaya koyuldu. Küçük yaşta ilk beste denemelerine başladı, bazı senfonileri, oda müziği eserleri yazdı. 20 yaşlarında opera sanatına bağlandıysa da bu alanda verdiği ilk örnek 1818'de Venedik'te başarısızlığa uğradı. Bu olaydan yılmıyan sanatçı, denemelerine devam etti, sonuçta «Anna Bolena» adındaki eseriyle İtalya'da geniş ün kazandı. Ondan sonra, ağır bir akıl hastalığına tutulup yatağa düşünceye kadar 70 opera yazdı, müzik tarihinde önemli bir yer kazandı. 1834'te Napoli Konservatuvarına profesör olarak atanan Donizetti çok düzenli bir hayata dayanamadığı için oradan ayrıldı, Viyana, Bolonya ve Paris'te yaşadı. Hastalığı önce 1845'te belirdi, Paris yakınlarında Ivry Akıl Hastanesine yatırıldı. Doktorlar hava değişikliğinin iyi geleceğini söyliyerek yurduna dönmesini tavsiye ettilerse de bu da bir fayda sağlamadı, besteci beş yıl süren ıstıraplardan sonra öldü.

Donizetti tipik İtalyan opera sanatının en büyük ustalarından biridir. Eserleri şekil mükemmeliyetinin üstün örnekleri olan zarif, neşeli, güçlü, etkili melodilerle bezenmiştir. Bu melodiler ne Bellini'nin verimleri kadar ince, ne de Rossini'ninkiler kadar kıvrak değillerse de parlaklıkları, içten gelişleri, tabiîlikleriyle daima sevilmiştir.

Eserleri arasında günümüz sahnelerinde bilhassa şu operaları yer almaktadır: «Anna Bolena», «L'Elisire d'amore» (Aşk İksiri), «La Favorita» (Gözde), «Lucia di Lammermoor», «La Fille du Régiment» (Alayın Kızı).

Ağabeysi Giuseppe Donizetti Paşa'dır (1790-1851); 1831'de Mehterhane'nin yerine kurulan Mızıkay-i Hümayun'un başına getirilmiş, 20 yıl kalarak paşa olmuştur; eserlerinde Türk makamlarını da kullanmıştır.

DORİA (Bk. ANDREA DORYA)

DONMA

Derinin, ya da hem deri, hem de altındaki dokuların çok şiddetli soğuğa maruz kalınca donmasıdır. Vücudun korunmamış yerleri çok soğuk bir rüzgâra karşı kalırsa bir dakikadan daha az bir zaman içinde donabilir. Bununla beraber, donma, genel olarak, uzun müddet soğuğa karşı kalmaktan olur. Donmak için sıcaklığın 0° den düşük olması lâzımdır.

Vücudun en sık donan yerleri el ve ayak parmakları, burun ve kulaklardır. Hafif donmalarda deri ancak kızarır. Şiddetli donmalar daha derin dokulara, hattâ kemiğe kadar bile iner. O zaman donan organ kangren olur, kesilmesi gerekir.

Vücudun her hangi bir yerinin fazla üşü-

me yüzünden kızarmasını, ya da solmasını donma ile karıştırmamalıdır. Bazan soğuktan meydana gelen şiş ve yaralar da donma ile karıştırılır. Halbuki, bunlar donma derecesinin üstündeki bir soğukta uzun müddet kalmaktan olur; donma ile ilgisi yoktur. Bilhassa II. Dünya Savaşı'ndaki olaylar insan vücudunda donan her hangi bir yerin hemen sıcak su içinde ovulması gerektiğini ortaya koymuştur. Bazılarının sandığı gibi donan organ asla karla ovulmamalıdır.

DOSTOYEVSKİ, Fyodr Mihailoviç (1821 - 1881)

Dostoyevski

Edebiyatta psikolojik roman akımının öncülerinden olan büyük bir Rus yazarıdır. Moskova'da doğdu. Babası fakir bir doktordu. Dostoyevski'nin çocukluğu, babasına gelen zavallı hastaların ölümle, sefaletle çarpışmalarını görerek geçti. On altı yaşındayken annesini kaybetti. Öğrenimini Petersburg'daki askerî mühendislik okulunda yaptı. Buradaki dört yılı büyük bir yeknesaklık, huzursuzluk içinde geçti. Okulu bitirdiği zaman, babasını köylüler öldürmüştü; böylece, Dostoyevski hayatta parasız, dostsuz, kimsesiz kalmıştı. Kısa bir süre sonra ordudan istifa ederek edebiyatla ilgilenmeye başladı. Bu sırada karşıkoymak zorunda olduğu sefalet, sara nöbetleri, türlü ruhî ve maddî ıstıraplar sonunda kaleme aldığı «Fakirler» adlı eseri 1846'da yayınlandı, ona edebiyat alanında büyük bir ün sağladı.

Dostoyevski bir yandan edebiyatla ilgilenirken öte yandan Rusya'daki Çarlık idaresine karşı hürriyet çarpışmasına girişmiş gençlerle birlikte çalışıyordu. Bu tutumunu devrin hükûmeti haber alınca 1849'da, daha başka arkadaşlariyle birlikte yakalandı, ölüme mahkûm oldu. Yirmi genç, cezaları yerine getirilmek üzere kurşuna dizildi; sıra Dostoyevski'ye geldiği zaman bir asker, Rus Çarı I. Nikolay'ın, verilen cezayı müebbed hapse çevirdiği haberini getirdi. Böylece, Dostoyevski ölümden kurtuldu, cezasını çekmek üzere Sibirya'ya gönderildi. On yıllık mahkûmiyetinin dört yılı, büyük işkence ve eziyetle yaptırılan ağır işlerde çalışmakla geçti. Burada edindiği tecrübeler, hayat görüşü, sonradan yazdığı romanların özünü meydana getirmiştir.

Dostoyevski, mahkûmiyetinin son yıllarını bir askerî inzibat taburunda geçirdikten sonra 1858'de serbest bırakıldı, büyük bir gücle yeniden yazı yazmaya koyuldu. O sırada Rus edebiyatında Gogol, Turgenyev ve Tolstoy'un önderlik ettiği gerçekçi roman anlayışı hüküm sürüyordu; Avrupa'da ise Victor Hugo, Hoffmann gibi yazarların temsil ettiği romantik akım gelişmekteydi. Dostoyevski'nin sanatının bazı yönlerden bu edebiyat akımlarının etkisi altında bulunmakla beraber kendine has özellikleri de vardır, bu bakımdan önemlidir. O, romanlarında, çevresini ve burada geçen olayları tasvir etmekten çok, çeşitli insanların düşünce ve ruh derinliklerini işlemiş, bunların psikolojik, fizyoloijk meselelerini konu olarak ele almıştır. Bu türlü bir görüş açısından hareket ettiği için romanlarındaki karakterler çoğunlukla hasta, suçlu, isyankâr, haris, idealist, deli veya sadist kimselerdir. Bu insanların hayatta çarpışması ruhlarındaki iyilikle kötülüğün çarpışmasına dayanır. Dostoyevski'nin yaratma gücü sayesinde bu insanlar okurlar için unutulmaz birer tip olmuşlardır.

Dostoyevski'nin diğer ünlü romanları «Suç ve Ceza», «Budala» ve Karamazov Kardeşler» dir.

Bibliyografya:

Dilimize çevrilmiş eserlerinden başlıcaları. — Beyaz Geceler (Çev. N. Y. Taluy, Y. N. Nayır, 1953); Beyaz Geceler (R. E. Ünaydın, N. Y. Taluy, 1959); Suç ve Ceza (H. S. Gezgin, 1945); (H. A Ediz, 1948-60); Karamazov Kardeşler (H. S. Gezgin, 1940, 1944; N. Y. Taluy, 1958); Ölü Bir Evden Hâtıralar (N. Y. Taluy, 1946); Yoksullar (H. Varoğlu, 1941); Abdal (A.M. Diranas, 1940).

Hakkındaki eserler. — Dostyevski: Hayatı, Sanatı Eserleri (İ. Akay, 1959); Dostoyevski (H. Troyat'dan Çev. C. Yamaç, 1959); Dostoyevski (A. Suares'den Çev. V. Bürün, 1945).

DOSTOYEVSKİ'NİN BİLÂRDO MERAKI

DOSTOYEVSKİ'nin babası gayet sert yaradılışlı bir doktordu. Oğullarını büyük bir baskı altında, hastane çevresinden uzakta yetiştirmeye çalıştı. Dostoyevski'nin çocukluğu bu yüzden pek sıkıntılı geçmişti. Okula başladığı zaman arkadaşlarına bir türlü ayak uyduramadı. Yakışıklı da değildi. Gözleri şaşıydı. Kısacası, kendinde, başka insanlardan gizlenmesi gereken pek çok kusur bulunduğuna kanaat getirmişti. Bu yüzden, kendine uygun bir eğlence seçti: Bilârdo. Masa başında oyun oynarken hiç kimse Dostoyevski'nin şaşı gözlerini, çirkin yüzünü farkedemezdi. Sonra, oyun sırasında başkalarının konuşmalarını dinleyip onlardan faydalanabilirdi de.

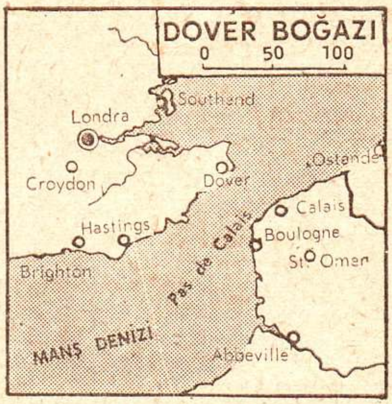
Yıllar geçtikçe Dostoyevski'nin bilârdo merakı daha da artıyordu. İkinci karısı Anya Gregoryevna, Dostoyevski'nin oyuna düşkünlüğünden bahsederken şöyle demişti:

— «Kocam, boş vakitlerini hep gazinoda geçiriyordu. Beyaz ve kırmızı bilyalar ona daima cazip görünürdü. Bir gün, gayet üzgün, eve geldi. Bütün parasını kumarda kaybettiğini söyedi, benden yardım istedi. Dizlerime kapanmış, yalvarıyordu. Küpelerimi, en kıymetli iğnemi çıkardım, verdim. Hiç aralıksız oyuna devam etmesi gerektiğinden yana yakıla bahsediyordu. Birdenbire onun alelâde bir kumarbaz olmadığını farkettim. Kazanmak için oynamıyordu o. Kaybetmekten de zevk alıyordu.»

DOVER BOĞAZI

Manş Denizi'nde Fransa ile İngiltere arasındaki boğazın adıdır. İngiltere kıyısında Dover şehri, Fransa kıyısında da Calais şehri vardır. Bu bakımdan, oraya İngilizler Dover Boğazı, Fransızlar da Calais Boğazı der.

Dover Boğazı Manş Denizi'yle Kuzey Denizi'ni birleştirir. Uzunluğu 185 km., genişliği 65 km. dir. En dar yerinde genişlik 31 km. ye düşer. En derin yeri 72 m. dir. Zaman zaman bu boğazın altında İngiltere'yle Fransa'yı birbirine bağlıyan bir tünel açılması düşünüldüyse de, tasarı bugüne kadar gerçekleştirilemedi.

Dover Boğazı, Doğu Avrupa'yı, Batı Avrupa kıyıları ve Afrika'yla birleştiren önemli bir geçit yeridir. Bu bakımdan, dünyanın en hareketli boğazlarından biridir. Boğaz üzerindeki diğer önemli iki şehir İngiltere kıyısındaki Folkstone ile Fransa kıyısındaki Dunkerque'dir.

DOYLE, Sir Arthur Conan (1859-1930)

Sir Arthur Conan Doyle

Polis romanlariyle, bu arada yarattığı Sherlock Holmes tipiyle tanınan bir İngiliz yazarıdır. Edinburgh'ta doğdu. Edinburgh Üniversitesi'nde tıp öğrenimi yaptı, 1882'de mezun olduktan sonra Sauthsea'de doktorluk yaparken bir yandan da roman yazmayı deniyordu. 1887'de yayınlanan «A Study in Scarlet» adlı eseriyle yazı alanında büyük bir başarı sağladı. Sherlock Holmes adlı hafiye tipini okurlarına ilk olarak bu eserinde tanıttı. Sherlock Holmes, inanılmıyacak kadar karışık, esrarlı olayları çözen, suçluları bulan, katilleri meydana çıkaran özel bir hafiyedir.

Polis romanları edebiyatında sonradan Doyle'un birçok taklitçileri çıkmış, Sherlock Holmes'e benzer tipler yaratılmıştır. Fakat bu konuda Doyle'un zekâ ve kavrayış inceliklerine erişebilen çok az yazar vardır. Doyle' un eserlerinin çoğu tiyatroya, sinemaya aktarılmış, Sherlock Holmes tipini sahnede William Gillette, beyaz perdede John Barrymore gibi ünlü aktörler canlandırmıştır.

Conan Doyle, Güney Afrika'daki Boer Savaşı sırasında, oradaki İngiliz kuvvetlerinin doktoru olarak bulunuyordu. 1900'de bu savaşın sebeplerini açıklıyan bir kitabı çıktı. «Cause and Conduct of the World War» (Dünya Savaşı'nın Sebebi ve Yönetilmesi) adındaki eserinde de Birinci Dünya Savaşı'nda, İngiltere'nin de bulunduğu İtilâf Devletleri'nin tutumunu destekledi. Bu kitap oniki yabancı dile çevrildi. Vatanı için gördüğü bu hizmetten dolayı, yazara şövalyelik payesiyle «Sir» unvanı verildi. Doyle, ömrünün son yıllarında ispirtizma konusu ile ilgilendi, kuvvetle inandığı bu fikir hakkında birkaç eser verdi. Conan Doyle'un birçok romanları defalarca ve değişik adlar altında dilimize çevrilmiştir.

Bibliyografya:

Şerlok Holmes (1959); Şerlok Holmes Hikâyeleri: (Çev. S. İ Sedes, 1958); Beş Portakal Çekirdeği; Mavi Yakut, (Çev. Ö. S. 1944).

DÖKME

Demir endüstride başlıca üç halde kullanılır: 1) Salt demir; 2) Çelik; 3) Dökme demir. İşlenmesi ve yapılması salt demirden daha kolay olduğundan birçok yerlerde demir yerine dökmeden faydalanılır. Günlük hayatta çok kullandığımız soba, karyola, ütü, ocak kapakları gibi eşyaların büyük bir kısmı dökmeden yapılmıştır.

Dökmenin içinde % 2-6 oranında karbon bulunur; yoğunluğu 7-7,5 arasında değişir. Ergime derecesi demirden daha düşüktür: 1050° - 1200°. Dövülmeye pek gelmez, çabuk kırılır. 1 m² lik bir alan 25-60 kilo kadar bir ağarlık kaldırabilir.

Dökme, demirin kömürle ısıtılarak eritilmesiyle elde edilen bir demir karbürdür. Başlıca iki şekilde hazırlanır: Birincisinde, maden yüksek fırınlarda eritilip kalıplara dökülür; ikinci çeşidinde ise, daha temiz bir döküm elde etmek için, birinci defa dökülen maden ikinci bir defa daha eritilerek yeniden dökülür. Böylece, daha saf, daha temiz dökme elde edilmiş olur. Kalıba döküldükten sonra soğuyan madenin üzerindeki büyük pürüzler çekiçle kırılarak atılır. Küçük pürüzler de ince ince işlenerek dökme eşyanın yüzü düzgün bir hale getirilir.

DÖLLEME

Bütün canlılarda üreme işinin ilk evresidir. Döllemede bir yumurtacıktaki dişi cinsel hücre, erkek cinsel hücreyle kaynaşarak, tam bir hücre olan yumurta haline gelir. Çok hücreli hayvanlarda dölleme «gamet» adı verilen cinsel hücreler arasında olur (Bk. Üreme). Erkek gametlere «sperma», dişi gametlere de «yumurtacık» denir.

Bunlar özel bezler tarafından meydana getirilir. Hayvanların büyük bir kısmında bu bezler ayrı ayrı fertlerde bulunur (Bk. Cinsiyet). «Erselik» (hünsa) denen canlılarda ise bu iki çeşit bez bir tek fertte bulunur.

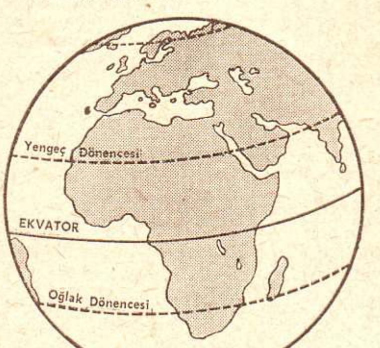
Suda yaşıyan hayvanlarda eşey hücreleri erkek ve dişiler suya bırakır, döllenme suyun içinde olur. Bu çeşit döllenmeye «dış döllenme» adı verilir. Fakat karada yaşıyan ileri hayvanlarda döllenmeye elverişli organlar bulunur. Erkek gametler (spermalar) bu organlar vasıtasiyle dişinin içine bırakılır. Spermaların dişi gametler olan yumurtacıklarla döllenmeleri dişinin vücudu içinde olur. Bu çeşit döllenmeye de «iç döllenme» denir (Bk. İnsan; Hayvan). İleri bitkilerde döllenme, gözle görülen üreme organı çiçekte olur (Bk. Bitkiler; Çiçek).

DÖMEKE SAVAŞI

(Bk. TÜRK-YUNAN SAVAŞLARI).

DÖNENCE

Güneş ışınlarının Kuzey ve Güney yarımkürelerinde Dünya üzerine dik olarak düştüğü son paralel dairelerine «dönenceler» denir. Bu, aynı zamanda Kuzey veya Güney yarımkürelerinde yaz veya kış mevsimlerinin başladığı gündür.

Dönencelerin dünya üzerindeki yerleri

Dünya, Güneş çevresinde elips biçimi bir yörünge çizer. Bu yörüngeden geçen düzleme «ekliptik» denir. Dünya eğik bulunduğu için, ekvator düzlemiyle ekliptik birbiri üstüne oturmaz, aralarında 23° (derece) 27' (dakika) lık bir fark vardır. Bu yüzden Dünya'nın ekseni de eliptiğe dikey değildir. Bu olay güneş ışınlarının dünya üzerinde dik olarak düştüğü yerlerin değişmesine yol açar. Güneş ışınlarının dikey olarak geldiği yerler 21 hazirandan 21 aralığa kadar dönenceler arasında yer değiştirir. Bu yer değiştirme sırasında iki defa da ekvatora dik düşer. Güneş ışınlarının ekvatora dik olarak geldiği duruma da «ekinoks» denir.

İki dönence şunlardır:

Yengeç Dönencesi. — 23° 27' kuzey paraleli üzerinden geçer. Güneş 21 haziranda Kuzey Yarımküresi'ndeki en yüksek noktasına erişir. Bu, aynı zamanda, Kuzey Yarımküresi'nde yazın başlama tarihidir. Bu tarihte güneş Yengeç Burcu'na girer.

Oğlak Dönencesi. — 23° 27' güney paraleli üzerinden geçer. Güneşin ışınları buraya tam 21 aralıkta dik olarak gelir. Bu, Güney Yarımküresi'nde yazın başlama tarihidir. O gün güneş Oğlak Burcu'na girer.

DÖNMELER

XVII. yüzyıldan itibaren meydana çıkan gizli bir Musevi-Müslüman cemaatinin mensuplarına, Osmanlı Türkleri'nin verdiği addır. Türkiye'nin muhtelif şehirlerinde, bilhasssa Selânik'te yaşıyan Dönmeler'e, Musevilikten Müslümanlığa döndüklerini belirtmek maksadiyle bu ad verilmiştir.

Bu gizli mezhep XVII. yüzyılda Şabbetay Sebi (Sabatay Sevi) adındaki İspanya göçmeni bir Musevi'nin o tarihlerde çıkması beklenen Mesih (peygamber) olduğunu iddia etmesiyle başlar. Bir Musevi hahamı olan Şabbetay Sebi (1632-1675)'nin kendisini Mesih ilân etmesi sade Türkiye Musevileri arasında değil, Almanya, Holânda, İngiltere, İran gibi birçok memleket Musevileri arasında da ilgiyle karşılandı, hattâ İranlı Museviler «artık çalışmayız, vergi vermeyiz, çünkü Mesih'imiz geldi» diye ayak diremeye başladılar.

Şabbetay Sevi'nin iddiası memlekette türlü kargaşalıklara yol açtığı için, önce yakalanarak çeşitli yerlerde hapsedildi, sonra IV. Mehmet'in de katıldığı bir toplantıda, sorguya çekilerek ya idam edilmek, ya da Müslümanlığı kabul etmek şıklariyle karşı karşıya bırakıldı. Şabbetay Sebi Müslümanlığı kabul etti, kendisine iyi bir görev verildi; bununla beraber, onun Müslümanlığının gösteriştẹn ibaret olduğu biliniyor, kendisi de türlü yollarla fikirlerini yaymakta devam ediyordu. Bu yüzden, ona inananlar kendisine alenen bir Mesih gibi tapmaktan çekiniyor, onlar da Müslüman kisvesine bürünüyorlardı. Şabbetay, rahat durmaması üzerine, en sonunda Arnavutluk'a sürüldü, orada öldü.

Şabbetay Sebi'nin ölümünden sonra, onun Mesih olduğuna inanan Dönmeler üçe ayrıldılar. Bu üç cemaat arasında şiddetli bir geçimsizlik vardı. Birbirlerine düşman gibi bakıyorlardı. Öyle ki, bir cemaatin alışveriş ettiği yerden öbürü alışveriş etmez, bunu günah sayardı.

Öte yandan, bu üç cemaatin de çocukları Türk ve Müslüman olarak eğitim görüyorlardı. Kendilerinin ayrı bir cemaat olduğu, çocuklardan dikkatle saklanıyordu. Cemaatin sırları çocuklara evlenmeden önce söylenmez, bu yaşa gelinceye kadar da onlar tam bir Müslüman ve Türk eğitimi almış olurlardı. Zaten cemaatlerin ötekileri de Türkler'le beraber camiye gidiyor, oruç tutuyor, böylece Müslümanlığın görünüşteki şartlarını yerine getiriyorlardı.

Dönmeler arasında siyaset hayatına atılıp başarı kazananlar bulunduğu gibi, gazetecilik ve öğretmenlik edenler de vardır. Bilhassa 1870 yıllarından sonra bunlar eğitime büyük önem vermiş, Selânik'te lise derecesinde Feyziye ve Terakki okullarını açmışlardır. Bu okullar iki zümreye mahsus olmakla beraber, tam devlet okulları gibi öğretim yapıyorlardı. Sonradan İstanbul'a nakledildiler.

Balkan Savaşı ve göçler Dönmeler'in dağılmasına yol açtı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra teşkilât büsbütün zayıfladı. Cumhuriyetle beraber yapılan büyük devrimler karşısında bu gibi gizli cemaatlerin yaşaması da

güçleşmişti. Bugün Dönmeler, dil ve yurt birliğiyle bağlı oldukları büyük Türk topluluğu içinde erimek üzeredirler.

DÖNÜM

Memleketimizde kullanılan bir toprak yüzölçümü birimidir. Dönüm eskiden eni, boyu 40'ar adım olan bir toprak parçasıydı. Bir toprağın yüzölçümünü dönümcüler adımlıyarak ölçerdi. Ancak, bunların adım boylarının değişik olması bazı anlaşmazlıklara yol açtığından sonradan adım yerine «mimar arşını» kabul edildi. 40 arşın karelik dönüm 918,672 m^2 tutuyordu. «Asıl eski dönüm» budur. Sonradan metrenin mimar arşını karşılığındaki ondalıkları bütüne çevrildi, arşın 919,302 m^2'ye çıkmış oldu. Buna «zahirî eski dönüm» dendi.

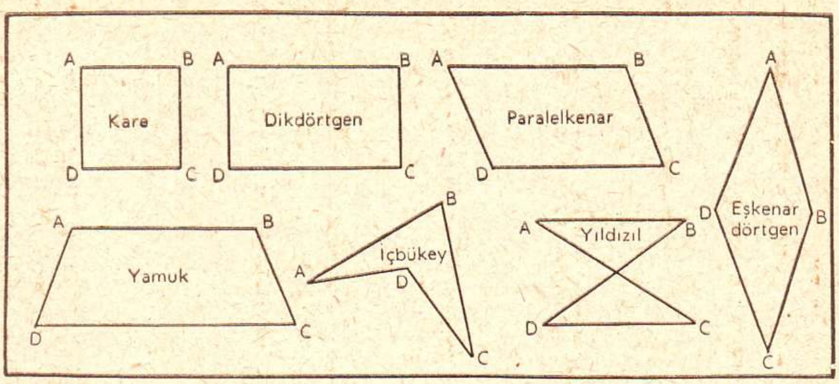
1881'de doğrudan doğruya metre sistemini esas tutan yeni bir dönüm birimi kabul edildi. Bu alan ölçüsü 2500 m^2 tutuyordu. Buna «cedit dönüm» (yeni dönüm) dendi. 4 «yeni dönüm» 1 hektara eşitti.

1909'da yeni dönümün de kullanılmasından vazgeçilerek yeniden asıl «eski dönüm» e dönüldü. 1934'te dönümün kullanılmasından büsbütün vazgeçilmek istendiyse de halk arasında kullanılmasına devam edildi. Bunun üzerine 1945'teki Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile bir dönüm 1000 m^2 olarak kabul edildi.

DÖRT İŞLEM (Bk. ARİTMETİK)

DÖRTGENLER

Dört kenarı olan çokgenlere «dörtgen» denir. Bu tariften de anlaşılacağı gibi, dörtgenler birçok biçimlerde olabilir. Başlıca «kare», «dikdörtgen», «paralelkenar», «eşkenar dörtgen» ve «yamuk» olmak üzere 5 dörtgen çeşidi vardır. Bunların dışında «içbükey», «dış bükey» ve «yıldızıl» dörtgenler de olabilir. İçbükey ve dışbükey dörtgenlerin iç açıları toplamı 360° dir. Yıldızıl dörtgenlerin iç açıları ise birkaç dereceden 360° ye kadar değişebilir. Bir dörtgende karşı karşıya bulunan açılara «karşılıklı açılar», karşı karşıya bulunan kenarlara da «karşılıklı kenarlar» denir. Bir dörtgenin karşılıklı köşelerini birleştiren doğrular o dörtgenin «köşegen» leridir.

Dörtgen çeşitleri

1. — Kare: Bütün açıları ve karşılıklı kenarları birbirine eşit olan dörtgenlere «kare» denir. Karenin karşılıklı kenarlarını birleştiren doğru «karenin simetri ekseni» dir. Karenin köşegenleri aynı zamanda karenin simetri eksenidir. Köşegenlerin birleştiği nokta karenin ortasını gösterir.

Karenin yüzölçümü bir kenarının karesine eşittir.

2. — Dikdörtgen: Açıları dik, karşılıklı kenarları ayrı ayrı birbirine eşit olan dörtgenlere «dikdörtgen» denir. Bir dikdörtgenin çevresi, uzunluğu ile genişliğinin toplamının iki katına eşittir. Tabana dik olan kenarın yüksekliği dikdörtgenin yüksekliğini verir. Dikdörtgenin köşegenleri birbirine eşittir.

Dikdörtgenin alanı tabanı ile yüksekliğinin çarpımına eşittir.

3. — Paralelkenar: Karşılıklı kenarları ile karşılıklı açıları ayrı ayrı birbirine eşit olan dörtgenlere «paralelkenar» denir. Paralelkenarın çevresi kısa kenarlariyle uzun kenarları toplamının iki katına eşittir. Paralelkenarın köşegenleri birbirine eşit değildir, simetri ekseni yoktur. Bir köşesinde tabana indirilen dikey bize paralelkenarın yüksekliğini verir.

Paralelkenarın alanı tabanı ile yüksekliğinin çarpımına eşittir.

4. — Eşkenar dörtgen: Bitişik kenarları eşit olan paralelkenara «eşkenar dörtgen» denir. Bu tarife göre, bir eşkenar dörtgenin bütün kenarları birbirine eşittir. Eşkenar dörtgenin kareden farkı dik açısı bulunmaması, yani yalnız karşılıklı açıların birbirine eşit olmasıdır.

Bir eşkenar dörtgenin alanı köşegenlerinin çarpımının yarısına eşittir.

5. — Yamuk: İki kenarı parelel olan dışbükey dörtgene «yamuk» denir. Bir yamuğun paralel olmıyan kenarlarına komşu olan açılar birbirinin bütünleridir. Yamuğun paralel olan kenarlarına «taban», iki taban arasında çizilen dikeye de «yükseklik» denir. Taban açıları eşit olan yamuklara «ikizkenar» denir. Bir ikizkenar yamuğun köşegenleri birbirine eşittir.

Bir yamuğun alanı tabanlar toplamının yükseklikle çarpımının yarısına eşittir (Bk. Düzlem).

DÖRTYOL

Akdeniz Bölgesi'nin Adana bölümünde Hatay iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Hassa, güneydoğuda Kırıkhan, güneyde İskenderun ilçeleri, batıda Akdeniz, kuzeyde Adana ilinin Osmaniye ilçesi çevirir. Merkez bucağından başka Erzin ve Payas bucakları, bunlara bağlı 21 köyü vardır.

Yüzölçümü: 884 km^2

Nüfusu: 43.094 (1960 sayımı)

İlçenin doğusunda Amanos Dağları kıyının yanı sıra uzanır. Bu dağların Dörtyol ilçesi sınırları içinde en yüksek yeri ilçenin güneydoğusunda bulunan Mıgır Tepesi'dir (1800 m.) Amanos dağları'nın batı yamacı kıyıya hafif eğimlerle inerek etekte Dörtyol Ovası'nı meydana getirir. Dörtyol'da Akdeniz iklimi hüküm sürer. Kışlar ılık ve yağışlıdır. Yazlar, Akdeniz Bölgesi'nin başka yerlerinde olduğu kadar kurak değildir. Yazın yağış % 12'yi bulur. Doğal bitki örtüsü de Akdeniz Bölgesi'ne öz olan makilerden meydana gelmiştir. İlçede önemli akarsu yoktur. Yalnız doğudaki Amanos Dağları'ndan inerek Akdeniz'e dökülen doğu-batı doğrultulu küçük akarsular vardır. İlçenin ekonomik faaliyetlerinin başında turunçgiller gelir. Turunçgil çeşitleri arasında en fazla portakal yetiştirilir. Dörtyol Ovası'nda pamuk ekimi de gelişmiştir.

Kasaba. — İlçe merkezi Dörtyol kasabası Toprakkale-İskenderun demiryolu üzerindeki Dörtyol istasyonuna 3,5 km. uzaklıktadır. Amanos Dağları'nın eteği ile Dörtyol Ovası'nın birleştiği alanda kurulmuştur. Denizden 70 m. yüksekliktedir. 2 mahalleden ibaret olan kasabanın nüfusu, 10.222'dir (1960 sayımı).

Dörtyol kasabasının kuruluşunun ancak 90-100 yıl kadar bir tarihi vardır. Bundan 50 yıl kadar önce ise Payas'a bağlı bir köy halindeydi. Hatay anayurda katılıncaya kadar Adana iline bağlı olan Dörtyol, Hatay'ın Türkiye sınırları arasına alınmasından sonra bu ile bağlanmıştır.

DÖVİZ

Yabancı ülkelerde yabancı paralarla ödenecek çek, poliçe gibi senetlere «döviz» adı verilir. Bir başka anlamı da «yabancı memleket parası karşılığı» dır. Yurt dışına çıkan kimse orada harcıyabilmesi için döviz müsaadesi alır. Bu müsaade o kimsenin gideceği memleketin nakit parası olarak verilirse buna «efektif», oradaki her hangi bir bankada bozdurulmak üzere çek halinde verilirse «döviz» denir (Bk. Para).

DRAKE, Sir Francis (1545?-1596)

Sir Francis Drake

Dünya çevresini dolaşan ilk İngiliz kaptanıdır. İspanyol gemilerine karşı giriştiği cüretli baskınlar sayesinde denizlerde İngiliz hâkimiyetinin kurulmasına önayak olanlardandır. O devirde İngiltere, İspanya ile savaş durumunda olmadığı halde Kraliçe Elizabeth, Amiral Drake'in İspanyol gemilerine yaptığı kanuna aykırı hücumlara izin vermiş, hattâ onu cesaretlendirmiştir.

Drake, Devonshire'de doğdu. Henüz öğrenimini yaparken bile denizciliğe karşı bü-

yük bir ilgi duyuyordu. Küçük yaşta, kaptanlık öğrenmek üzere İngiltere kıyı sularında çalışan bir vapura girdi. Yirmi yaşına geldiği zaman «Judith» adında bir vapurun kaptanı oldu. İspanyol denizcilerinin yollarını kesmeye bu görevi sırasında başladı. 1572'de, üç gemi ve yetmiş üç tayfa ile, Panama'daki bir küçük İspanyol şehrini alıp yağma etti. Bu davranışından dolayı İspanyollar ona «Canavar» lâkabını taktılar.

Drake, dünya çevresindeki ünlü yolculuğuna bu olaydan beş yıl sonra çıktı. Magellan Boğazı'ndan geçerken üç gemisi kaybolduysa da Drake kendi kullandığı «Golden Hind» (Altın Geyik) adlı gemiyle boğazı geçmeyi başardı. Bu yolculuk sırasında, yolları üzerinde bulunan İspanyol şehirlerini yağma ediyor, rasladıkları gemilerden büyük ganimetler ele geçiriyordu. Böylece, Kaliforniya kıyılarına vardı. Dönüşte, aynı yoldan gelmiyerek, Büyük Okyanus'tan geçti, İngiltere'ye döndü.

Drake'in Dünya çevresindeki bu yolculuğu üç yıl sürdü. O zamanlar için bu büyük bir başarıydı. Kıraliçe Elizabeth Kaptan Drake'e şövalyelik unvanını verdi. «Golden Hind» adındaki gemi yıllarca saklandıktan sonra, kerestelerinin bir kısmından koltuk yapıldı. Tarihî değeri olan bu koltuk, bugün Oxford Üniversitesi'ndedir.

DRAM

Bir tiyatro eseri (piyes) çeşididir. Yunanca, «yapılan iş, kıpırdanış, canlılık» anlamında olan «drama» sözünden gelir.

Dram, trajedi kadar olmamakla beraber, gene de oldukça acıklı bir olayı sahneye koyar. «Romantik dram» ise komediyle trajedinin karışımıdır. Bazan opera için de «lirik dram» deyimi kullanılır.

Dram uzun tarihi boyunca birçok değişiklikler geçirmiş, bugünkü şekline XVII. ve XVIII. yüzyıldan itibaren girmeye başlamıştır.

Eskiden, tiyatro eserleri başlıca «komedya» (komedi); «tragedya» (trajedi) olarak iki çeşitti. Ortaçağ'ın sonunda komedya çeşitlendi. Tragedya ise Shakespeare'in eserlerinde, eski «klâsik» denilen Yunan tragedyasından ayrı bir gelişmeye uğradı, kesin kurallardan uzaklaşmaya başladı.

XIX. yüzyılda tam şeklini bulan dram tarzının özellikleri şunlardı: Eser nesir halinde yazılıyordu. Toplumda raslanan herkes bir dramın kişileri arasına katılıyordu. Tragedyanın bağlandığı yer ve zaman birliklerinden vazgeçilmişti. Herkes, toplumda hangi sınıftansa o tabakanın diliyle konuşuyordu. Nihayet, sonu acıklı da olsa, dramlarda komedya unsurlarına da bol bol raslanıyordu.

XIX. yüzyılda Fransa'da «romantik dram» doğdu. Bunun öncüsü Victor Hugo'ydu. Hugo eski tiyatro kaidelerini yıkıyor, sahneye yepyeni bir ruh getiriyordu. 1830'da oynanan «Hernani» adındaki romantik dramı birçok tartışmalara yol açtı. Bu tartışmalar o kadar şiddetliydi ki edebiyat tarihinde «Hernani» yüzünden olan gürültüler «Bataille d'Hernani» (Hernani Savaşı) diye anılır. Bununla beraber, bu çeşit piyesler büyük başarı kazandı. XIX. yüzyılın sonlarına doğru da yerini natüralist ve realist eserlere bıraktı (Bk. Tiyatro).

XIX. yüzyılın sonuna doğru, dram sanatında daha aşırı bir gidiş görüldü. Müzik de işe karıştı. Kişilerin kalıplaştığı, aşırı bir dram nev'i ortaya çıktı ki «buna melodram» denildi.

Dram, tiyatronun tarihteki gelişmesi içinde bir adım, bir durak olarak doğmuştur. Bugün kelime, belli bir tiyatro nev'ini anlatmaz. Onun yerine «piyes» sözü kullanılır. «Dram» kelimesi, artık sadece acıklı olay anlamına kullanılıyor.

DRAVİTLER

Güney Hindistan kavimleridir. Vindiya Dağları'nın güneyinde kalan bazı bölgelerde toplu bir halde bulunurlar. Hindistan'da çoğunluk olan Hind-Avrupa topluluğundan kavimler bunları eski çağlarda gittikçe güneye sürmüşlerdir. Hindistan'ın Hind-Avrupa topluluğuna giren kavimlerden, renklerinin hemen hemen Zenciye yakın koyuluğu, daha ufak yapılı olmalariyle ayrılırlar.

Dravitler 4 ırka ayrılmıştır, bunların herbirinin ayrı dilleri vardır. Bu ırklar şunlardır: Tamiller (35.600.000; Seylan'daki 3.000.000 Tamil ile beraber 38.600.000), Telugular (35.520.000), Kanarailer (19.105.000), Malayamiler (11.865.000). Böylece, dünyada 105.090.000 Dravit kavmi yaşamaktadır. Bunların 10.000.000 kadarının dini Müslüman, gerisininki Hindu'dur. Dravitler'in zengin mimarileri, edebiyatı vardır (Bk. Hindistan).

DRESDEN

Almanya'nın tanınmış bir sanat ve bilim şehridir. Saksonya'nın merkezidir. Ülkenin ortadoğusunda, Elbe Nehri'nin geniş bir kıvrım çizdiği yerde, nehrin iki kıyısında kurulmuş güzel bir şehirdir. Tarihte yıllar boyunca Saksonya Kırallığı'nın başkenti olmuştur. Dresden'in önemi sanata, bilime olduğu kadar endüstriye, ticarete de dayanır. Şehrin civarında bulunan ve porselen endüstrisinin ham maddesi olan arıkil (kaolin) sayesinde bu endüstri çok gelişmiştir. Bundan başka kimyevî madde, pamuk ve yün dokumacılığı, müzik araçları, makine ve şeker endüstrileri önemlidir.

Dresden aynı zamanda bir öğrenci şehri, bilim merkezidir. Burada Tıp Akademisi, Müzik Okulu; Yüksek Teknik Okulu, Güzel Sanatlar Akademisi gibi okullar vardır. Sanat tarihi çalışan öğrenciler için Rafaello, Tiziano, Rubens gibi ünlü ressamların eserlerinin bulunduğu müzeleri ilgi çekicidir.

Dresden İkinci Dünya Savaşı'nda yakılıp yıkılmışsa da Almanya'nın savunmasında sonuna kadar dayanabilmiş, ancak 1945'te Sovyet ordularına teslim olmuştur. Nüfusu milyona yakınken 510.000'e düşmüştür. Bugün Doğu Almanya'da nüfus bakımından üçüncü gelen şehirdir.

DREYFUS DÂVASI

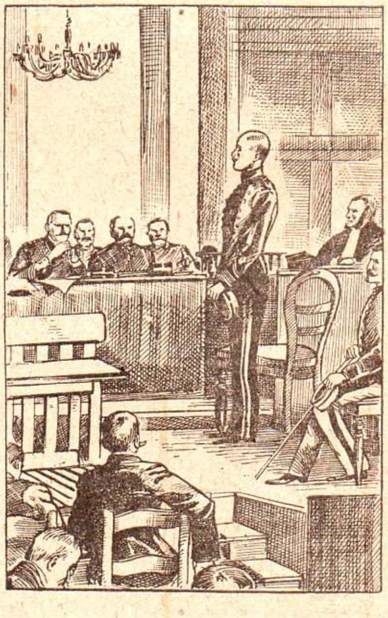
Fransız tarihinde ünlü bir dâvadır. 1894 yılında, Fransa'nın askerî sırlarını Almanlar'a satmakla suçlandırılan Yüzbaşı Alfred Dreyfus'ün dâvası sadece Fransa'da değil, aynı zamanda bütün dünyada yankılar uyandırmış, dâva bittikten sonra da yıllarca bu casusluk olayının dedikodusu sürüp gitmiştir.

Almanlar'ın Paris'teki askerî ataşesi Binbaşı Max von Schwartzkoppen'e gönderilen bir mektup üzerine Yzb. Dreyfus vatana ihanet suçundan Askerî Mahkemeye verilmişti. Alman askerî ataşesine gelen mektupta Fransızlar'ın gizli askerî plânlarının özeti yazılıydı. Dreyfus'ün el yazısiyle bu mektuptaki yazı birbirine uyduğu için yüzbaşının suçlu olduğu tahmin edilmişti. Mahkemede Dreyfus masum olduğunu iddia ettiyse de kimse onu dinlemiyordu. Sanık mahkûm oldu.

Dreyfus'ün suçlu görülmesinin bir sebebi de bir Musevi ailesinin çocuğu olmasıydı. Ondan sonra iki yıl kadar Dreyfus Dâvası unutuldu.

1896'da Fransız gizli polis teşkilâtının başı Picquart, mahut mektubu Dreyfus'ün yazmadığını, asıl yazan şahsın Binbaşı Ferdinand Esterhazy olduğunu ileri sürdü. Fakat Dreyfus aleyhtarları polis şefini çabuk susturdular. Bir yıl sonra Dreyfus'ün erkek kardeşi Mathieu meseleyi yeniden ortaya çıkardı. Dâvanın yeniden görülmeye başlaması için harekete geçti. Artık bütün Fransa Dreyfus Dâvasiyle ilgileniyordu. İşe parti çekişmeleri de karıştı. Sosyalistler'le Cumhuriyetçiler Dreyfus'ün tarafını tutuyorlardı; Muhafazakârlar ise onun suçlu olduğu kanaatindeydiler. Bu arada Binbaşı Esterhazy de Askerî Mahkeme'ye verildi, suçsuz görülerek serbest bırakıldı.

O sıralarda ünlü Fransız yazarı Emile Zola «İtham Ediyorum!» başlıklı bir makale yazarak Dreyfus'ün savunmasını yapınca mahkemeye verildi, hapse mahkûm edildi. Clemenceau, Rousseau, Anatole France, Joseph Reinach ve Charles Peguy gibi yazarlar

Dreyfus Dâvası birçok yazarlara konu olmuştur. Buna dair yazılmış birçok roman, çevrilmiş birkaç filim vardır.

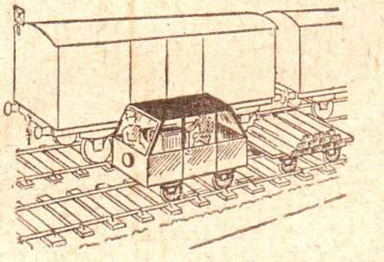
da Dreyfus'ün tarafını tutmaya başladıkları için aksi kanaatte olanlar yavaş yavaş nüfuzlarını kaybediyorlardı. 1898'de bir intihar hâdisesi Dreyfus'ün suçsuz olduğu ihtimallerini kuvvetlendirdi: Binbaşı Esterhazy'i kurtarmak için suçu Yüzbaşı Dreyfus'ün üstüne atan Binbaşı Henry kendini öldürmüştü.

Artık Dreyfus'ün suçsuz olduğunda kimsenin kuşkusu kalmamıştı. Dreyfus yeniden mahkeme huzuruna çıkarıldı, hiç beklenmediği halde gene suçlu ilân edildi. Yalnız, bu defa hapis cezası azaltılmıştı. Cumhurbaşkanı Loubet, Dreyfus'ü affettiği halde dâvanın dedikodusu sona ermedi. Nihayet 1906'da Dreyfus, Yüksek Mahkeme'de beraet etti. Orduya dönmesine izin verildi. Hem bu defa binbaşı rütbesiyle çalışacaktı. Kendisine ayrıca Legion d'Honneur nişanı verildi. Dreyfus Birinci Dünya Savaşı'nda general oldu. 1930'da Alman askerî ataşesi Shwarztkoppen'in hâtıraları yayınlanınca Dreyfus'ün suçsuzluğu bir kere daha ortaya çıktı.

Bu olay, Fransa'da Kilise'yle devletin birbirlerinden ayrılmasını kolaylaştırması bakımından da ayrıca bir önem taşır. Öte yandan suçsuzken Şeytan Adası'na sürgüne gönderilen Dreyfus'ün hayatını birçok yazar konu olarak ele almıştır.

DREZİN

Demiryolu üzerinde kol kuvveti veya motorla işliyen küçük arabalara «drezin» denir. Hat bakıcılarının demiryollarını kontrol etmelerinde, tamir ekip ve araçlarını taşımakta kullanılır. Tren seferlerini aksatmamak için gerektiği zaman hattan kaldırılabilecek kadar hafiftir.

Drezin

1817'de Almanya'da Karlsruhe'li orman mühendisi Drais'in fikriyle, bu gibi işler için bir bisiklet yapılmıştı. Sonradan, bunun gelişmesiyle meydana geldiği için «drezin» e bu ad verilmiştir.

DROSERAGİLLER

Bitkiler âleminde ikiçeneklilerin sınıfının bir familyasıdır. Bu sınıftaki bitkiler yapraklariyle yakaladıkları böceklerle beslenirler. Daha çok nitratı az olan topraklarda yetiştiklerinden azot ihtiyaçlarını bu şekilde giderirler. Bu familyanın örnek bitkisi «drosera» dır (Bk. Böcekçil Bitkiler).

DUBLİN

İrlanda'nın başkenti ve en önemli şehridir. Nüfusu 550.000'dir. «Dublin», İrlanda dilinde «kara göl» anlamına gelen «dubh linn» kelimelerinin birleşmesinden çıkmıştır. Şehrin limanı, Liffey Nehri'nin İrlanda Denizi'ne döküldüğü yerde bulunan Dublin Körfezi'dir. Nehir Dublin'i iki eşit parçaya böler. Liffey'in üzerinde on iki köprü vardır. Dublin demiryolları, kanallar sayesinde İrlanda'nın öteki şehirlerine bağlıdır; bundan dolayı, önemli bir ticaret merkezidir. Endüstri çok gelişmemiştir. Bu alanda yalnız viski ve bisküvit yapımı sayılmaya değer.

Dublin'in en önemli binaları arasında eski şatolar, üniversiteler, kiliseler, bu arada İngiliz gotik sanatının güzel bir örneği olan Christ Kilisesi ve Parlâmento binası vardır.

Dublin 140 yılında İrlanda başkenti olarak kurulmuştu. 700 yıllarında şehir Danimarkalılar'ın eline geçti; 1100'de İngiliz egemenliği altına girdi. Yıllarca, İrlanda'nın İngiliz idaresinden kurtulması için girişilen çarpışmalara sahne oldu. 1922'de İrlanda'nın bağımsızlığa kavuşmasiyle başkent oldu.

DUDAK

Ağız boşluğunun ön tarafını çevreliyen etli organa «dudak» denir. Alt ve üst çenede olmak üzere iki dudak vardır (Bk. Ağız). Dudaklar ağzı kapamaya, yiyecekleri almaya yardım eder. Dudaklar çeşitli hareketleriyle, sesleri ayarlamamıza yarar.

Yanakların bir devamından ibaret olan dudakların dışı deriyle, içi sümükdokuyla kaplıdır. Bu kesimdeki bezler bazı salgılar çıkarır. Üst dudak tam ortasından ince bir dokuyla üst çeneye tutturulmuştur, buna «üst dudak gemi» denir. Alt dudak da gene ortasından alt çeneye tutturulmuştur.

Bazı bebeklerin üst dudağı doğuştan yarık olur. Bu yarıklık daha çok damaktaki bir yarıklığın devamıdır. Dudağın bir yanında olduğu gibi her iki yanında da olabilir. «Tavşandudağı» denen bu doğuş hatası ameliyatla düzeltilebilir.

DULAPTALOTU

Daha çok, yüksek bölgelerde yetişen bir ağaççıktır. Güzel kokan çiçekler açar. Etli meyvalarında kuvvetli zehir vardır. Kabukları da deriyi kaşındırır, kabartır. Taçyaprağı olmıyan ikiçeneklilerin dulaptalotugiller familyasındandır.

Dulaptalotugiller. — Bitkiler âleminin taçyaprağı olmıyan ikiçenekliler sınıfının bir familyasıdır. Bu familyanın örnek bitkisi «dulaptalotu» dur.

DULAVRATOTU

Dulavratotu, çiçeğinin kesiti ve tanesi

Boş arazide, yol kıyılarında kendiliğinden yetişen bir bitkidir. Taçyaprağı bitişik olan ikiçeneklilerin bileşikgiller familyasındandır. Geniş yaprakları vardır. Sapın yassılaşmış, genişlemiş ucu üzerinde yan yana toplanan çiçekleri elbiseye yapışır. Kökü romatizma ve bazı deri hastalıklarına karşı ilâç olarak kullanılırdı. Bugün de çeşitli ilâçlar yapmaya yarar. İçinde çok alkali bulunması bakımından gübre olarak kullanılabilir.

DULKADIROĞULLARI

1337'den 1522'ye kadar 185 yıl devam etmiş bir Anadolu Türk prensliğidir. Araplar bu Türkmen beyliğinin adını «Zu'l-Kadr» şeklinde yazmışlardır.

Bu devletin esas alanı bugünkü Maraş ili olmakla beraber, 1362 - 1455 arasında 93 yıl Harput'u (bugünkü Elâzığ) elinde tutmuş, 1419'da Kayseri'ye, 1515'te Gaziantep'e hâkim olmuştur.

Dulkadıroğulları devletinin başkenti, Elbistan'dı. Yalnız, 1507'den 1515'e kadar — Şah İsmail, Elbistan'ı yakıp yıktığı için — Maraş başkent oldu. Dulkadıroğulları, kuruldukları 1337'den 1399'a kadar 62 yıl Mısır-Suriye Türk Memlûk imparatorluğunun uyruğu olmuş, bu tarihten 1515'e kadar 117 yıl da Osmanlı devletine bağımlı olduktan

Dulkadıroğulları

sonra, 1522'ye kadar 7 yıl da Osmanlı valisi şeklinde yaşamışlardır. Yalnız Şehsuvar Bey kendi adına para bastırmış, ülkede önce Memlûk, sonra Osmanlı parası kullanılmıştır.

Beyliğin kurucusu Zeynettin Ahmet Karaca Bey, Halil Bey Türkmen'in oğlu Hasan Dulkadır Bey'in oğludur. 1353'te 83 yaşlarında Kahire'de ölmüştür. Ondan sonra yerine geçenler devrinde beylik, Anadolu'daki nüfuz çekişmelerine karışmış, Nasırettin Mehmet Bey, Kadı Burhanettin'in kızı ile evlendiği gibi, amcası Süli Bey'in kızını da Kadı Burhanettin'e vermiştir.

Süli Bey'in öteki kızı Devlet Hatun da Yıldırım Bayezit'le evlenmiştir. Burhanettin'in 1398'de öldürülmesi üzerine Dulkadıroğulları, Osmanlılar'a yaklaşmaya başladılar. Çünkü artık Anadolu birliğini ancak Osmanlıların gerçekleştirebileceği anlaşılmıştı. Mehmet Bey, kızı Emine Hatun'u Çelebi Sultan Mehmet'le evlendirdi. Bununla beraber, ülkeden Memlûkler'in nüfuzu hiçbir zaman tamamen kalkmamıştır. Emine Hatun'un bir kızkardeşi de Memlûk imparatoru Sultan Çakmak'la evliydi. Mehmet Bey'in amcası İbrahim Bey, 1416'da yeğenine isyan ederek, Osmanlılar'a sığındı. Gittikçe Osmanlı nüfuzu kuvvetlendi, 1449'da Süleyman Bey'in kızı Sitti Hatun'la, ileride Fatih olacak olan Şehzade Mehmet, Edirne'de evlendiler. Alâuddevle Bozkurt Bey'in kızı Ayşe Hatun'la da 1469'da II. Bayezit şehzadeliğinde ev-

lendi, bu evlenmeden Yavuz Sultan Selim doğdu.

Yavuz, büyükbabası Alâuddevle Bey'in saltanatına son vererek ülkeyi Osmanlı birliğine bagladı; bununla beraber, kurduğu eyalete annesinin amcazadesi olan Ali Bey'i paşa ve «Maraş Beylerbeyi» unvaniyle vali tâyin etti. Kardeşi Kasım Bey de Eskişehir sancakbeyi oldu.

Osmanlı teşkilâtında «Dulkadır eyaleti» denilen genel valilik, merkezi Maraş olan ve Maraş, Malatya, Ayntab (Gaziantep) ve daha 2 sancağı sınırları içine alan beylerbeyliktir (Bk. Bayezit II., Selim I.).

Dulkadıroğulları hükümdarları ve saltanat yılları şunlardır:

1 — Karaca Bey (1337 - 1353)
2 — Halil Bey (1353 - 1386)
3 — Süli Bey (1386 - 1398)
4 — Mehmet Bey (1398 - 1443)
5 — Süleyman Bey (1443 - 1454)
6 — Arslan Bey (1454 - 1466)
7 — Şahbudak Bey (1466 - 1468 + 1472 - 1480)
8 — Şehsuvar Bey (1468 - 1472)
9 — Alâuddevle Bey (1480 - 1515)
10 — Ali Paşa (1515 - 1522)

DUMAN

Kömür, tahta, petrol gibi her hangi bir maddenin yanmasiyle meydana gelen bir bileşimdir.

Duman gözle görülür. Halbuki dumanı meydana getiren su buharı, karbon dioksit gazı, daha birçok çeşitli gazlar gözle görülmez. Buna sebep dumanın içinde, aynı zamanda, yanmamış karbon zerreleri bulunmasıdır. Dumanın oluşumunu sağlıyan madde tam olarak yanarsa duman görülmez. Çoğunlukla dumanlarda yarı yanmış karbon zerrelerinin külleri bulunduğundan dumanlar kurşuni bir renk alır, göze görünür.

Tahtanın yanmasiyle meydana gelen dumanda başlıca karbon dioksit gazı ve su vardır. Bu çeşit duman en renksizi, göze en az görünenidir. Katranlı kömürün çıkardığı duman ise, en koyu renkli duman çeşitlerinden biridir, çünkü içinde yağlı buhar ve karbon külleri büyük ölçüde bulunur.

Duman, büyük şehirlerin başlıca dertlerinden biridir. Buralardaki fabrikalardan, trenlerden, otobüs ve otomobil egzozlarından, kalorifer bacalarından çıkan duman şehrin havasını sürekli olarak zehirler. Havanın zehirlenmesi insanlar için de, bitkiler için de zararlıdır. Havadaki duman, güneş ışınlarına engel olduğundan, büyük fabrikaların bulunduğu şehirler karanlık görünürler. Duman insanlar için en çok burun, boğaz, ciğerler bakımından kötüdür. Dumanlı şehirlerde sinüzit, verem gibi hastalıklara raslanır. Bu gibi şehirlerde temizlik de bir dereceye kadar imkânsızlaşır. Duman yüzünden evleri, yiyecekleri, çocukları temiz tutmak için özel bir gayret sarfetmek gerekir, bunlara dikkat edilmediği durumlarda büyük zararlar meydana gelir.

Dumanın bir başka zararı da bitkilere, özellikle ağaç ve ormanlara dokunur. Dumanın içinde bulunan sülfürik asit, bitkileri zehirliyen bir maddedir.

Bütün bu durumlar göz önünde bulundurulduğundan, büyük şehirlerde dumanın zararlarını önliyecek, ya da dumanın çıkmasına engel olacak birçok tedbirler düşünülmüştür. Amerika'nın büyük fabrikalar bulunan şehirlerinde yakıt olarak kömürden başka maddelerin kullanılması, New York ve yakınlarında elektrikli trenden başka tren işletilmemesi için kanunlar çıkarılmıştır. Bunlardan başka, mühendisler, yanmamış karbon zerrelerinin çıkmasına engel olacak bacalar, fırınlar, yakıtların zararlı dumanlar çıkarmıyacak şekilde kullanılması için yeni usuller üzerinde çalışmaktadırlar. Bu çalışmaların yanı sıra havayı temizleme konusu üzerinde de durulmaktadır.

Eski çağlarda Kızılderililer, ilkel kabîleler uzaktan uzağa anlaşmak için dumandan faydalanırlardı. Her kabîle kendine göre bir duman alfabesi yapmıştı. Yüksek yerlerde yakılan ateşin dumanını kâh havaya salıp, kâh onu kapatmak yolu ile bu alfabelere göre uzaktan uzağa işaretlerle anlaşırlardı. Bugün savaşlarda, gemiler, uçaklar, hattâ motorlu kara savaş taşıtları özel araçlarla etrafı dumandan görünmez hale getirip hareketlerin, yerlerini düşmandan gizlemeye çalışırlar.

DUMAS PÈRE, Alexandre (1802 - 1870)

Alexandre Dumas Père

Tanınmış bir Fransız romancısıdır. Fransız Cumhuriyet Ordusu generallerinden biriyle Haiti'li Zenci bir kadının oğludur. Gerek dış görünüşü ve gerekse fırtınalı iç âlemiyle damarlarında Zenci kanı taşıdığını açıkça gösteriyordu. Henüz pek küçük yaştayken babasının ölmesi, Alexandre'ın günlük hayatı üzerinde önemli bir rol oynadı. Öğrenimini çabuk bitirip, hayatını kazanmak için iş aramak zorunda kaldı. Yirmi yaşında, cebinde yirmi frank parayla Paris'e gitti. O devirde, böyle bir maceraya atılmak çılgınlık sayılırdı.

Dumas, çok geçmeden Orléans Dükü'nün yanında iş buldu. 1826'da küçük bir hikâye kitabiyle yazı hayatına başladı. Üç yıl sonra «III. Henri ve Sarayı» adında tarihî bir piyes yazdı, kısa zamanda ün kazandı. Artık Paris kibarlar çevresine de girmişti. Devrin bütün büyük adamlarını tanıyordu. Bir ara siyasete de atıldıysa da başarı elde edemedi. Üstelik, hesapsız davranışları yüzünden borçlanmıştı da. Durmadan roman yazmaya başladı. Dumas, ülkücü bir insan değildi. Günün gereklerine uyabilmekten başka bir isteği yoktu. Bu yüzden, eserlerinde ana fikir aramak boştur. Dumas'nın başarısı, ilgi çekici olayları bulup, onları tatlı bir üslûpla anlatmasından doğmuştur. Eserleri, sanat bakımından pek önem taşımaz, sadece konuları zengindir.

Alexandre Dumas'nın para işlerine hiç aklı ermezdi. Eline geçeni çılgınca harcar, sonra da borç içinde kıvranmaya başlardı. Borçlarını ödemek için de durmadan yazı yazıyordu. Oğlu Alexandre Dumas Fils'in yetişmesiyle hiç ilgilenmemişti. Sadece, oğlunun yazı yazmasını yasak ederek, gûya babalık görevini yerine getirmişti, fakat küçük Dumas, gizli gizli yazdı, bir tek romaniyle babasının bunca yıllık şöhretini bastırdı. Baba - oğul Dumas'lar edebiyat âleminde Alexandre Dumas Père (Baba) ve Alexandre Dumas Fils. (oğul) diye anılırlar.

Alexandre Dumas Père'in en güzel eserleri «Üç Silâhşorlar» ve «Monte Kristo Kontu» dur. Bu eserler bütün dünya dillerine defalarca çevrilmiş, konuları filme alınmıştır. Bilhassa «Monte Kristo Kontu» nu Fransızlar o kadar benimsemişlerdir ki romanda adı geçen «İf Şatosu» na benzer bir yıkıntıya İf Şatosu adı verilmiştir, her yıl Fransa'ya giden turistler bu şatoyu mutlaka gezerler.

Alexandre Dumas Père son günlerini sefalet içinde geçirmiştir. Kısa zamanda tanınıp durumunu düzelten oğlu, son günlerinde onu yanına alıp bakmıştır.

Bibliyagrafya:

Monte Cristo (Ümit Kayalıoğlu, 1959), Üç Silâhşorlar (Selâmi İ. Sedes, 3 cilt, 1957-58; M. Doğan Özbay, 1959); Giyom Tel (Asena Dora, 1957); Monte Kristo (Ahmet Ekrem, 1934; Halid M. Süleyman Âvan, 1945), Korsikalı Kardeşler (S. A., 1944); Borjiyaların Cinayeti (Ömer Rıza Doğrul, 1939).

DUMAS FİLS, Alexandre (1824 - 1895)

Alexandre Dumas Fils

Ünlü Fransız romancısı Alexandre Dumas Père'in gayrimeşru oğludur. Çocukluğunu babasından uzak geçirmişti. Esasen babasının kimseyi görecek gözü yoktu. Fakat küçük Dumas uzaktan uzağa babasının çalışmalariyle ilgileniyor, onun sanatına hayran olmamaktan kendini alamıyordu. Hele babası ona yazı yazmayı yasak edince, Dumas Fils'in yazarlığa karşı merakı daha da artmıştı. Eğer babası böyle bir yasak koymamış olsaydı belki küçük Dumas'nın hevesi de zamanla geçerdi. Dumas Père, oğlunun kendisine rakip olarak yetişmesini istemiyordu ama, kader ona garip bir cilve hazırlamaktaydı.

Dumas Fils romandan çok piyes yazmaya meraklıydı. Esasen edebiyat âleminde de daha çok piyes yazarı, tiyatro eleştirmecisi olarak tanınır. Yazı hayatına şairlik ve romancılıkla girmiştir. Tek romanı «La Dame aux Camélias» (Kamelyalı Kadın) kısa bir zamanda büyük bir rağbet gördü.

Alexandre Dumas Fils, daha sonra bu romanını piyes haline getirdi (1852). O günden beri bütün dünya tiyatrolarında en tanınmış artistler tarafından oynanan eser, daha sonra Verdi'nin «La Traviata» operasına da konu teşkil etmiştir. Sinemanın icadından sonra «Kamelyalı Kadın» filme de alındı, başrolü Greta Garbo oynadı.

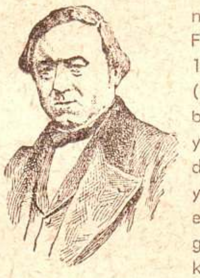
Dumas Fils'in piyeslerinde bilhassa diyalogların güzelliği ve kuruluşun mükemmeliyeti göze çarpar, yalnız karakterler pek canlı değildir. En güzel piyesleri arasında «Question d'argent» (Para Meselesi), «Le Fils naturel» (Gayrimeşru Çocuk), «L'Etrangère» (Yabancı Kadın) başta gelir. Ayrıca, toplum konuları üzerine çeşitli denemeler de yazmıştır.

Dumas Fils, babasının kendisine gösterdiği ilgisizliğe aynı şekilde karşılık vermemiş, onu ömrünün son yıllarında rahat ettirmek için elinden geleni yapmıştır.

Bibliyografya:

Kamelyalı Kadın (Zahir Güvemli, 1959); Kibar Yosmalar (Nebahat Kaner, 1955); Maznunun Hâtıraları (S. İ. Sedes, 1944); Karımı Niçin Öldürdüm? (Mazhar Kunt, 1944); La Dame Aux Camélias (M. C. Kuntay, 1937, 1943; Özön, 1937, 1942).

DUMAS, Jean Baptiste (1800 - 1884)

J. B. Dumas

Kimya tarihinde önemli yeri olan bir Fransız kimyacısıdır. 16 yaşında Cenevre (İsviçre) ye giderek bir eczanede çalışmaya başladı. Bir yandan da üniversitedeki kimya derslerine devam ediyordu. 21 yaşına geldiği zaman, bilim konusunda gösterdiği yüksek kabiliyetten dolayı, ünlü bilgin Dr. Prévost'nun fizyolojik kimya alanındaki çalışmalarına asistanı olarak katıldı. 1823'te bir baronun yardımiyle Paris'e gitti; bilimsel araştırmalara girişti. Aynı zamanda siyasetle de ilgilendi. Bir süre ticaret ve sanayi bakanlığı yaptı. Fransa'da İkinci İmparatorluğun yıkılışına kadar Senato'da görevliydi. 1884'te Cannes'da öldü. Büyük bir törenle Montparnasse Mezarlığı'na gömüldü. 1889'da, doğduğu şehir olan Alais'de heykeli dikildi.

J. B. Dumas'nın bilim alanındaki önemi, çağında kabul edilmiş olan elektro kimya doktrinlerinin yanlış noktalarını bulması, 1839'da bu görüşlerini bir teori şeklinde geliştirmesidir. Eserlerinin en önemlisi, çağında en büyük etkisi olan, «Leçons sur la Philosophie Chimique» (Kimya Felsefesi Üzerine Dersler) dir.

DUMDUM KURŞUNU

Vücuda girdiği zaman uç kısmı patlıyarak tehlikeli yaralar açan bir cins kurşundur. İlk defa Hindistan'da Dum-Dum yakınlarındaki bir İngiliz askerî karargâhında yapıldığı için bu adı almıştır. Yarası kolay kolay kapanmıyan ve ekseriya ölüme sebep olan bu cins kurşunlar, Devletler Hukukunca sonradan yasak edildi. Bu yasağa rağmen Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında, Habeşistan - İtalya savaşında kullanılmıştır.

DUMLUPINAR FACİASI

Denizcilik tarihimizin en büyük faciâlarından biridir.

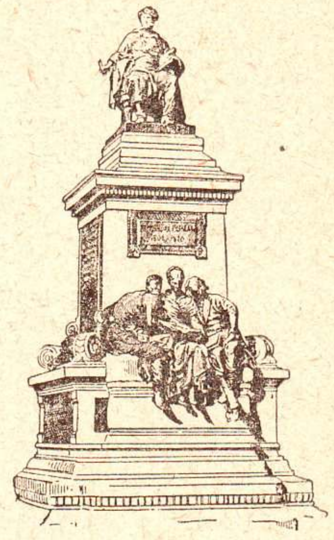
«Dumlupınar» denizaltı gemisi, 4 nisan 1953 gecesi, Yzb. Sabri Çelebioğlu'nun komutasında NATO manevralarından dönüyordu. Marmara Denizi yönünde giderken, Çanakkale Boğazı'nda Nâra Buru önünde, Ege Denizi'ne çıkmakta olan İsveç bandıralı «Naboland» şilebiyle karşılaştı. Bu karşılaşmada iki taraf kaptanının hatası oldu, denizaltı ile şilep çarpıştı. Bu çarpışmada «Naboland» su kesiminde yara almakla kaldı. «Dumlupınar ise battı. Biri denizaltının komutanı Yzb. Sabri Çelebioğlu olmak üzere, beş kişi kurtulabildi, 81 denizcimiz boğuldu.

Faciadan sonra «Naboland» şilebinin kaptanı Oscar Ferdinand Lorentzon ile «Dumlupınar» ın komutanı Yzb. Çelebioğlu mahkemeye verildiler.

Muhakeme sonunda «Naboland» gemisi kaptanı Lorentzon 6 ay ağır hapisle 500 lira ağır para cezası ve yapılmış çeşitli masrafları ödemeye; «Dumlupınar» komutanı Yzb. Çelebioğlu 1 yıl 8 ay ağır hapisle 800 lira ağır para cezası, bilirkişilere verilmiş 2.000 lirayı ve yapılmış çeşitli masrafları ödemeye mahkûm edildiler.

ALEXANDRE DUMAS'YA DAİR

1828 yılının 11 şubat gecesi Alexandre Dumas Pére'in «III. Henri» adındaki piyesi ilk defa temsil edilecekti. Dumas daha sabahtan gece için hazırlık yapmaya başlamıştı. Elbiselerini ütületti, pabuçlarını boyattı. Akşamüstü herşey hazırdı. Dumas, büyük bir telâş içinde, elbiselerini aldı, giyinmeye koyuldu. Son bir defa aynaya bakıp kendini görmek istemişti. Aynaya bakınca birden şaşırdı. O telâş içinde yakalık aldırmayı unutmuştu. Artık vakit de çok geçti. Dükkânlar kapalıydı. başka bir yerden de yaka buldurmasına imkân yoktu. Dumas, hemen oracıkta eline geçirdiği beyaz bir karton parçasını yaka şeklinde kesip gömleğine iliştirdi. Karton yakalı şövalye, o gece tiyatroda çok büyük şöhret kazandı, bir gece içinde Paris'in taçsız kıralı oluverdi.

Alexandre Dumas Pére'in Paris' in Malherbes Meydanı'ndaki anıtı

⁂

Dumas, asil bir aileden gelmesine rağmen ömrünün sonuna kadar bir halk çocuğu olarak kalmayı tercih etmiştir. Büyükbabasından da Zenci kanı almış olması Dumas'nın zaman zaman tenkidlere uğramasına, alaylara maruz kalmasına sebep oluyordu. Fakat Dumas'nın kızmak âdeti yoktu. Methedildiği zaman omuzlarını silker, tenkid edildiği zamanlarda da hafifçe gülümserdi.

Bir gün, ailesinin asaletiyle övünmekten hoşlanan züppe bir delikanlı Dumas'ya şeceresini sordu.

Dumas: «Babam asil bir generaldi, büyükbabam Zenci'ydi, dedem de maymundu. Buna göre, benim ailemin bıraktığı yerden seninki başlamış oluyor.»

⁂

Dumas'yla Balzac çağdaş iki dev yazardılar. Fakat birbirleriyle hiç geçinemezlerdi. Balzac, sanat çevrelerinde Dumas'dan daha fazla ilgi ve itibar gördüğü için kendini Dumas'dan üstün sayıyordu. Bir toplulukta Balzac genç yazar Dumas'nın burnunu kırmak, ona iyi bir ders verebilmek maksadiyle, «Yazı yazma kabiliyetimin azaldığını hissettiğim gün piyes yazmaya başlıyacağım» dedi.

Dumas hemen atıldı:

— «Öyleyse ne duruyorsunuz, hemen şimdi piyes yazmaya başlasanız iyi olur...»

⁂

Alexandre Dumas çok eli açık bir insandı. Kalabalıktan hoşlanırdı. Arkadaşlarının sayısını kendisi de bilmezdi. Ziyafet verdiği zamanlar evin içi yabancılarla dolar taşar, kıralların sofralarını andıran sofralar kurulurdu. Fakat, eserlerinin satılmasına rağmen bir türlü borçtan kurtulamıyordu. Alacaklılar kapısından eksik olmaz, haciz memuru ikide bir Dumas'yı arardı.

Günün birinde bir dostu yeni ölmüş fakir bir adamın cenazesi için Dumas'dan para yardımı istedi. Dumas hemen cebinden on beş frank çıkarıp uzattı.

— «Ölen zavallı fakir adam kimmiş?» diye sordu.

— «Yaşlı bir haciz memuru.»

Dumas bağırdı:

— «Demek ki bir haciz memuru gömüyorsunuz ha? Al dostum, sana bir on beş frank daha vereyim. İki haciz memuru gömülsün...»

DUMLUPINAR MEYDAN SAVAŞI (Bk. BAŞKOMUTANLIK MEYDAN SAVAŞI)

DUNKERQUE

Fransa'nın kuzey kıyısında 21.000 nüfuslu bir liman şehridir. Tabiî kumları olan çok geniş plâjları vardır. Kanallar ve demiryolları ile Fransa'nın ve Belçika'nın zengin kömür madenleri bulunan bölgelerine, endüstri merkezlerine bağlıdır.

Dunkerque İkinci Dünya Savaşı'nda önemli bir rol oynamış, bu arada yakılıp yıkılmıştır. Şehir arkadan kanallarla; önden denizle çevrilmiş olduğundan Alman kuvvetlerinden kaçarak buraya sığınmak zorunda kalan İngiliz orduları için elverişli bir savunma merkezi olmuştu. 1940'da, 29 mayıs - 4 haziran arasında, yedi gün gibi kısa bir sürede, 350.000 İngiliz askeri Dunkerque limanından İngiltere'ye taşındı, Alman bombardımanından kurtarıldı. Bu olay tarihte en iyi yönetilmiş askerî hareketlerden biri olarak kabul edilir, İkinci Dünya Savaşı'nın dönüm noktası sayılır.

DURAĞAN

Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz bölümünde Sinop iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda Samsun'un Alaçam, güneyde Vezirköprü, batıda Sinop'un Boyabat, kuzeyde Gerze ilçeleri çevirir. Tek bucaktan ibaret olan ilçenin 53 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.122 km²

Nüfusu: 23.827 (1960 sayımı)

Batı Karadeniz Dağları'nın ilk sırası olan İsfendiyar Dağları'nın doğu ucları Durağan ilçesine kadar sokulur. Bu dağların güneyinde Gökırmak alçak alanı vardır. Onun güneyinde gene yüksek kesimler görülür. Yağış boldur. Kışlar pek soğuk geçmez, yazlar sıcak olur. Dağlar ormanlıktır. Kızılırmak ilçenin güneydoğusundan geçer. Bunun büyük kollarından olan Gökırmak ise ilçeyi doğu - batı doğrultusunda baştan başa keser.

İlçede tarım çeşitlidir. Gökırmak çevresindeki sulak düzlüklerde pirinç ekimi gelişmiştir. İlçede bundan başka çeşitli tahıl tarımı yapıldığı gibi türlü meyvalar da yetiştirilir.

Kasaba. — İlçe merkezi Durağan kasabası, Gökırmak'ın Kızılırmak'la kavuşak noktasına yakın bir yerde Gökırmak vâdisinde kurulmuştur. 1960 sayımına göre nüfusu 1.173 olan çok küçük bir kasabadır. Kastamonu - Amasya şosesi Durağan'dan geçer.

DURAN, Faik Sabri (1883 - 1943)

F. Sabri Duran

Coğrafyaya ait kitapları ve atlaslariyle tanınmış bir öğretmen ve yazardır. Üsküdar'da doğdu. Mekteb-i Mülkiye'nin idadi sınıflarında okurken ilk yazısı olan küçük bir hikâyeyi 23 mart 1899'da «Tarik» gazetesinde yayınladı. 1900 yılında mezun olup basın hayatına atılırken Saint Benoit kolejine girdi, iki yıl burada okuyarak Fransızcasını ilerletti. 1906'ya kadar fen ve seyahat konulariyle ilgili 14 eser yayınladı. Bu eserlerinden ötürü, II. Abdülhamit, Faik Sabrı'yi gümüş bir Sanayi Madalyası ile mükâfatlandırdı.

1906'da Paris'e giden F. S. Duran 1912'de Sorbonne Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümünde yüksek tahsilini tamamladı. Memlekete dönünce öğretmen oldu, çeşitli okullarda ve Üniversite'de coğrafya öğretmenliği yaptı. Almanya'dan getirilen Prof. Obst ile birlikte, Türkiye'de bağımsız bir Coğrafya Enstitüsünün kurulmasına çalıştı. 1920'de hocalıktan istifade ederek Avrupa'ya gitti. 1926'da memlekete dönünce gene öğretmenliğe başladı.

12 mart 1942'de Türk Coğrafya Kurumu'nun Genel Merkez Heyeti üyeliğine seçildi. Her derecedeki okullar için yazdığı coğrafya ders kitaplarından, atlaslardan, okul hartalarından başka, telif ve tercüme, birçok eseri vardır. Son eseri olan «Kâşifler Âlemi» basılırken öldüğünden, bu kitap ölümünden sonra tamamlanmıştır.

DURAN, Feyhaman (1886 -)

Feyhaman Duran

Tanınmış ressamlarımızdandır. İstanbul'da doğdu. Babası, o zamanın gümrük dairesi olan Rüsumat Eminliği'nde memurdu. Feyhaman, Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi)nde son yıla kadar okudu, orada resim öğretmenliği imtihanına girerek kazandı. Beş yıl kadar bu vazifede kaldı. Hat (güzel yazı) ve resim dersleri verdi. İstidadı dikkati çektiği için Prens Abbas Halim Paşa'nın yardımiyle 1910 yılında Paris'e, resim tahsiline gönderildi.

Feyhaman Paris'te önce Julian Akademisi'ne girdi. Burada başarı gösterdikten sonra Güzel Sanatlar Mektebi'ne giren Feyhaman orada da devrin tanınmış ustaları yanında, Jean-Paul Laurens ile Cormon'un atelyelerinde çalıştı.

Yıllarca Paris'te kalan Feyhaman, memlekete döndükten sonra Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi (Güzel Sanatlar Akademisi) ne öğretmen oldu. Arkadaşlariyle birleşerek Türk Ressamlar Cemiyeti'ni kurdu. Bir yandan, yurt dışiyle de münasebetini kesmedi. Avrupa'nın muhtelif yerlerinde eser sergilemek veya sergilere katılmak fırsatlarını buldu. Çeşitli madalyalar ve takdirnameler kazandı.

Feyhaman Duran, tabiata bağlı olmak'la beraber, empresyonist bir fırçayla çalışıyordu. En tanınmış eserleri arasında, Çallı ile aynı zamanda yaptığı İnönü'nün koltukta oturur vaziyetteki portresi çok takdir görmüştür.

Feyhaman Duran'ın gerek resmî, gerek hususi müesseselerde, Resim ve Heykel Müzesi'nde, yerli ve yabancı koleksiyoncularda birçok tablosu vardır.

DURSUNBEY

Balıkesir ilinin Ege Bölgesi sınırları içinde kalan ilçelerinden biridir. Topraklarını doğuda Kütahya'nın Simav, güneyde Balıkesir'in Sındırgı, batıda aynı ilin Bigadiç ve Kepsut, kuzeyde Bursa'nın M. Kemalpaşa ve Orhaneli ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka, Gökçedağ, Kavacık, Kireç adında üç bucağı, bunlara bağlı 106 köyü vardır.

Yüzölçümü: 2.111 km²

Nüfusu: 42.660 (1960 sayımı)

Dursunbey ilçesi İçbatı Anadolu'nun kuzeyinde dağlık bir yörededir. Kuzeyinde kalkerlerden meydana gelmiş doğu - batı doğrultulu Karadağ (1.000 m.) bulunur. Güneyindeki dağlar daha alçaktır, Çatal Çamdağ'ın yüksekliği 696 m. yi ancak bulur. Dursunbey, kısmen Akdeniz ikliminin tesirinde olmakla beraber, denizden uzaklığı dolayısiyle, kara iklimindedir. Kışlar soğukça, yazlar sıcaktır. Geçiş ve kış mevsimleri yağışlıdır.

Dursunbey, orman bakımından zengin bir ilçedir. En çok çam bulunur. İlçede önemli akarsu yoktur. Balat Deresi, Teke Deresi, Delikdere, Horasanlar Deresi, Küçükler Deresi gibi ufak dereler vardır. Bunların bir kısmında yazın pek az su bulunur, bazıları ise tamamen kurur. İlçede tarıma elverişli topraklar azdır. Bütün yüzeyin ancak % 8'i ekili - dikili topraklara ayrılmıştır. Tarımın en çok gelişmiş olan kolu meyvacılıktır. Çeşitli meyvalar yetiştirilir. İlçede ayrıca ipek kozacılığı da ileri bir durumdadır.

Kasaba. — İlçe merkezi Dursunbey kasabası Kütahya - Balıkesir demiryolu üzerindeki istasyona 5 km. uzaklıktadır. Denizden 764 m. yüksekte kurulmuş olan kasaba, 6 mahalleden meydana gelmiştir. Yeşillikler içinde güzel ve şirin bir görünüşü vardır. 1960 sayımına göre 5.927 nüfusludur. Kasabada birkaç kereste fabrikası vardır.

DUT

Dut yaprağı ve meyvası

Meyvası ve ipekçilikte faydalanılan yaprakları için yetiştirilen bir ağaçtır. Taçyaprağı olmıyan ikiçeneklilerin dutgiller familyasındandır. Orta iklim bölgesinde yetişir. Geniş yaprakları vardır. Erkek çiçekleri uzun salkımlar, dişi çiçekleri kısa salkımlar halindedir. Döllenme sonucunda dişi çiçekler etli, küçük, meyvalar haline gelir. Dutun beyaz, siyah ve mor renkli çeşitleri vardır. Bunların bazısı mayhoş, bazısı tatlıdır.

Beyaz Dut. — Anavatanı Çin'dir. Açık yeşil yaprakları vardır. Tahtası ince marangozluk işlerinde kullanılır. Yaprakları ipekböceklerine yedirilir.

Kara Dut. — Anavatanı Doğu ülkeleridir. Romalılar zamanında Avrupa'ya geçmiştir. Ağacın yüksekliği 12 - 13 m. yi bulur. Meyvaları önceleri yeşildir, olgunlaştıkça kararır. Tadı mayhoştur. Ağacının tahtası marangozlukta kullanılırsa da zamanla rengi değiştiğinden makbul sayılmaz.

Yurdumuzda iyi cins dut yetişir. Malatya, Bursa, İstanbul, İzmir dutları en tanınmış, tatlı dutlardandır. Kara dut, daha çok mayhoş olduğundan, şurup yapmakta kullanılır. Bu şuruplar içildiği gibi bazı hastalıklarda, bilhassa çocukların ağzında meydana gelen pamukçukları gidermekte kullanılır. Yabani dutlar aşılanarak iyi cins dut elde etmek mümkündür. Bursa ve civarında ipekböceklerini beslemek için çok miktarda dut yetiştirilir.

Dutgiller. — Bitkiler âleminin taçyaprağı olmıyan ikiçeneklilerin bir familyasıdır. Dut, incir, lâstik ağacı, maklora ağacı gibi bitkiler bu familyadandır.

DUVAR KÂĞIDI

Duvarları süslemek için yüzlerine yapıştırılan, üzeri çeşitli şekil, resim ve motiflerle süslü, boyalı veya boyasız basılmış kâğıtlardır. Duvarlara yalnız kâğıt kaplanmaz, çeşitli cins bez, kumaş, halı, deri gibi muhtelif cins örtüler de kaplanır. Bu bakımdan, bunlara «duvar örtüleri» denir. Üzerinde şekiller, resimler bulunan bu örtü ve kâğıtlara şekil ve resimler sonradan işlenirse «işleme duvar örtüsü», «işleme duvar kâğıdı» denir.

Duvar kâğıdı veya örtüsü kullanmak usulü çok eski tarihlere kadar uzanır. En eski çağlardan beri duvarlar renkli ipliklerle işlenmiş nakışlı, resimli kumaş ve derilerle kaplanırdı. Babilliler, Asurlular tapınaklarının duvarlarını resimli, nakışlı derilerle, halılarla, altın veya gümüşle dokunmuş kumaşlarla süslerlerdi. Ortaçağ'ın ilk yüzyıllarında kiliselerin içi işlemeli, nakışlı kumaşlarla süslenirdi. Bu gibi süs örtülerini dokumak için manastırlarda tezgâhlar meydana getirilmişti.

Doğu ülkelerinde duvar kâğıdı ve duvar örtüleri sanatı Batı'dan çok daha ileriydi. XII. yüzyılda Haçlılar Doğu'dan dönüşlerinde Avrupa'ya birçok yenilikler getirdiler. Böylece duvar kâğıtları, duvar örtüleri şatolara kadar girdi. Duvar örtülerindeki dinî mevzular da yerlerini çeşitli çiçek ve bezemelere bıraktı. Böylece, İtalya'da, Fransa'da duvar kâğıdı üzerinde süs, resim ve motifler yapan ressamlar, duvar örtüleri dokuyan sanatkârlar ortaya çıktı. Zamanla İtalya'da, Fransa'da birer tablodan farksız duvar örtüleri yapılmaya başlandı. Bu örtülere «Goblen» dendi.

Bu sanat eserleri zamanla eski değerini kaybetti, yerini yalnız duvar kâğıtları aldı. Duvar kâğıtları sanayii ilerlerken eski sanat değerinden çok şeyler kaybetti. Bugün özel rotatif baskı makineleriyle milyarlarca metre duvar kâğıdı yapılmaktadır.

DUYULAR

İnsan ve hayvanların dış dünyanın etkilerini duymalarına «duyu» denir.

Eski Yunanlı bilgin Aristoteles duyuları görme, işitme, koklama, tatma ve duyma (dokunma) olmak üzere beşe ayırmıştı. Bu ayırma bugün de vardır; ancak, dokunum (dokunma) duygusunun eskiden sanıldığı kadar basit olmadığı anlaşılmıştır.

Bir mikrofon ses dalgalarını nasıl elektrik dalgasına çevirirse, duyu organları da çeşitli uyarmaları sinir etkileri haline getirir. Bunlar son derece hassas organlardır (Bk. Duyum). Beş duyuyu ayrı ayrı inceliyelim:

1. — Görüm (Görme): Görüm duyusu bize renk ve ışık duyumunu verir. Görüm duyumunun organı gözdür (Bk. Göz). Gözün özelliklerinden biri, uyarıcı kaybolduğu halde, uyarmayı daha bir müddet devam ettirebilmesidir. Bu müddet saniyenin 16'da biri kadardır. Birtakım uyarıcılar daha kısa bir zaman içinde gözün önünden geçirilirse görme duyumu da devam eder. Sinema bu özelliğe dayanarak yapılmıştır. Bir maytabın hızla çevirilince daire gibi görünmesi de bundandır.

2. — İşitim: (İşitme): İşitim duyumu ile sesleri duyarız. İşitim duyusunun organı kulaktır (Bk. Kulak). Ses de bize dış varlıklar hakkında bilgi veren önemli bir duyumdur. Düzensiz ve karışık ses dalgaları gürültüleri, düzenli dalgalar da anlaşılabilen sesleri, müzik seslerini meydana getirirler. Seslerin üç özelliği «yükseklik», «şiddet», «tını» dır (Bk. Ses).

3. — Tadım (Tatma): Başlıca duyumları tatlı, tuzlu, acı, ekşidir. Tatma duyumunun organı dildir (Bk. Dil). Bu dört duyumun karışması birçok tat çeşitlerini meydana getirir. Tat uyarımı kimyevi bir olaydır. Tadım sayesinde insanlar kendilerine uygun yiyecekleri seçerler.

4. — Koklama: Koklama duyumu kokudur. Bu duyu hayvanlarda insandan daha çok gelişmiştir. Koklama organı burundur (Bk. Burun). Hayvanlar yiyeceklerini daha çok kokularına göre seçtiği için koku duyumu onlarda daha önemlidir. İnsanların besinini seçmesinde de kokunun önemi vardır. Kokular çok çeşitli oldukları için kesin olarak sınıflandırılamamışlardır. Kokular kendilerini meydana getiren şeylere göre ad alır: Kükürt kokusu, çiçek kokusu gibi. Koku duyumu ile tat duyumu arasında da büyük bir ilgi vardır. Koku duymak da kimyevi bir olaydır.

5. — Dokunum (Dokunma): Dokunum duyusunun en önemli organı deridir (Bk. Deri). Deri yüzeyi dokunum duyumlarını alır. Bunlar sıcaklık, soğukluk; bir çarpma veya batma ile meydana gelen acıma, basınç, gıdıklanma, dokunum duyumlarıdır. Bu duyum merkezleri deri üzerine aralıklı olarak yayılmıştır. Bunlardan başka bir de derin dokunum duyumları vardır. Bunların kiriş ve eklemlerimizdeki çeşitli ağrı duyumları, kas duyumları, (kaslardaki yorgunluk duygusu gibi), vücudumuzun çeşitli durumlarını bildiren duyumlardır. Bu duyumlara «kinestezik duyumlar» denir. Bunların dışında bir de «senestezik duyumlar» vardır. Senestezik duyumlar ciğer, barsak, mide gibi organlardan gelen duyuları bildirir. «Hal duyumları» da diyebileceğimiz bu duyular sayesinde vücudumuzun genel durumundan haberdar oluruz. İç organlarımızdan gelen duyular, bizi açlık, susuzluk, cinsî istek gibi şeylerden haberdar eder.

DUYUM

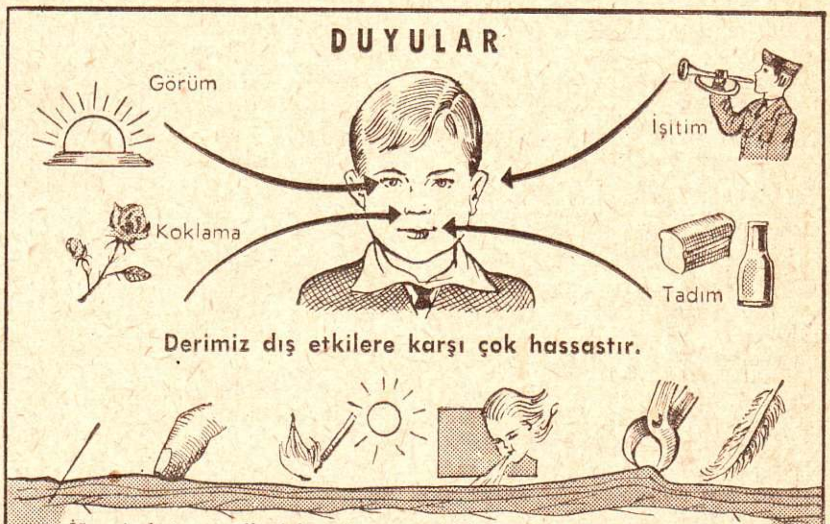
Duyu organlarından, duyu sinirlerinden birinin aldığı uyarıcı etkinin aynı anda şuurlu olarak bilinmesine «duyum» denir. Duyumlar genel olarak kalitelerine göre bilinir ve adlanırlar. Meselâ kırmızı ve siyah, düz ve sivri, tatlı ve acı, duyumların kalite çeşitleridir. Bu kalitelerden herbirinin kendine öz bir şiddeti vardır. Sesler alçak veya yüksek, kokular zayıf veya kuvvetli, ağrılar az veya çok olabilir.

Bütün duyumların bir sürekliliği vardır. Duyumu meydana getiren uyarmanın şiddetli olması duyumun sürekliliğini sağlar. Zıt duyumların yan yana gelmesi duyumun şiddetini artırır. Her duyumun bir başlama, bir de bitme derecesi vardır.

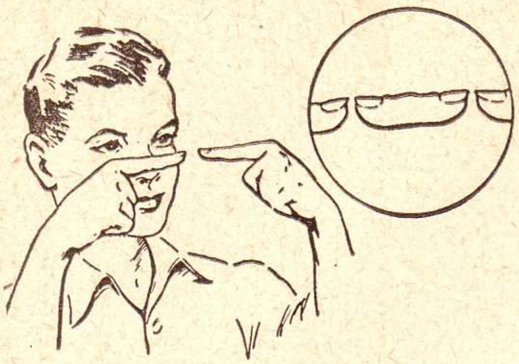
Bir duyumu meydana getirmek için dışarıdan bir uyarıcı olması ister. Bunlar fizikî veya kimyevî olabilir. Fizikî uyarıcılar maddelerin doğrudan doğruya vücuda yaptığı basınç, dokunmalar, veya türlü titreşimlerin etkileridir. Yayılan gaz zerreleri, katı maddelerin erimesi kimyevî uyarıcı etki yapar.

Bir de iç uyarıcılar vardır. Bunlar da çeşitli organlardan gelen, onların durumunu haber veren uyarıcı etkilerdir.

XIX. yüzyıldan itibaren duyumlar üzerinde geniş ölçüde çalışmalar yapılmıştır. Du-

İğnenin batması, elle dokunulması, sıcaklık, soğukluk, çimdik ve gıdıklanma gibi değişik etkiler derhal birbirinden ayırdedilir.

Parmaklarınızı, çocuğun yaptığı gibi, gözlerinizin hizasında birbirine yaklaştırın. Her göz, karşısındaki parmağın yalnız bir kenarını göreceği için, iki parmağın ortasında üçüncü bir parmak daha görülecektir. Bu da, duyum organlarımızın bizi bazan yanıltabileceğini gösterir.

yumlarla ilgili en önemli kanunlar, Fechner, Müller ve Weber kanunlarıdır.

Fechner Kanunu uyarıcıyla duyum arasındaki matematik oranı belirtir. Buna göre, bir duyumu meydana getiren uyarıcı iki kat artınca duyum iki kat değil, uyarıcının logaritmasiyle oranlı olarak artar.

Müller Kanunu, aynı uyarıcıların çeşitli organlarda türlü duyumların meydana geldiğini anlatır. Meselâ parmağımızla gözümüze bastırırsak ışık, kulağa bastırırsak ses, vücudumuza bastırırsak acıma duyumları meydana gelir.

Weber Kanunu bir uyarıcının duyum haline gelebilmesi için varması gereken en az şiddet derecesini gösterir. Yapılan çeşitli denemeler duyu organlarının son derece hassas olduğunu göstermiştir. Meselâ kulak zarının sadece bir santimetrenin 400.000'de biri kadar hareket etmesine yol açan bir titreşim bunu ses olarak duymamıza yeter. Gözümüz bir vatın 100.000.000'da biri kadar ışık veren bir yıldızı seçebilir (Bk. Duyular).

DÜELLO

İki kişi arasında, öldürücü silâhlarla yapılan, daha önceden kararlaştırılmış bir dövüş, bir hesaplaşmadır. Eski çağlarda düellolar savaşlardan önce veya sonra iki kişi arasında yapılan çarpışmalardı. Davut'la Calût, Aineas'la Turnus, Horatii ile Curiatii'nin çarpışmaları gibi. Bunlar da, daha çok, efsanevi çarpışmalardı.

Fransız filozofu Montesquieu'ye göre düelloyu ilk defa Germenler âdet haline getirmişlerdir. Burgondlar Kıralı Gondebaud ilk olarak bu şekilde bir düelloya müsaade etmiş, 1501'de de bu konuda «Gombette Kanunu» diye anılan bir kanun çıkarmıştır.

Düello âdeti kısa bir zamanda Avrupa memleketlerine yayıldı, bilhassa Fransa'da büyük rağbet buldu. XVI. yüzyılda Fransa'da düello o kadar rağbetteydi ki, yalnız on sekiz yıl içinde bu memlekette 4.000 kişi düello sırasında öldürüldü. O devrede iki arkadaş yolda birbirleriyle karşılaşınca ilk sözleri «Dün kimin dövüşü vardı?», «Bugün kim dövüşecek,» diye sormak olurdu.

Düello Fransa'da XVIII. ve XIX. yüzyıllarda da devam etti. İngiltere'de daha önceden yasak edildi. Düello sırasında adam yaralıyan veya öldürenlere ağır cezalar verilmeye başlandı. Fransa'da XX. yüzyılın başlarında ordu mensuplarına düello hakkı tanınmıştı. Ancak, bu düellolar için askerlerin üstlerinden izin almak lâzımdı, bu izinler de pek nadir verilirdi.

Avrupa memleketlerinde düello asiller arasında yayılmıştı. Asalet unvanı olmıyan biri, asalet sahibi biriyle düello edemezdi. Bugünkü dünya hukukunda düello kanun dışı sayılır.

Düellonun Kuralları

Fransa'da düello yapacakların yirmi bir yaşını bitirmiş, altmışını geçmemiş olmaları şarttı. Seçilen şahitler, ortada düelloyu gereken bir durum olup olmadığına önce kendi aralarında karar verir, sonra kullanılacak silâhı, düello yerini, zamanını seçerlerdi. Karar derhal hasımlara bildirilirdi. Şahitler düellonun ölümle sonuçlandırılıp sonuçlandırılamıyacağına karar vermez, ancak ilk kanda, döğüş duracak mı, yoksa devam mı edecek, bunu kararlaştırırlardı.

Düellonun, nev'ine göre, kuralları vardı: Kılıçla düello. — Kılıçların ağırlığı 750 gramı geçemezdi. Düellocuların çarpışma sırasında konuşmaları yasaktı. Düello yerine gelince daha önceden şahitlerin seçtiği hakem (bu, şahitlerden biri de olabilirdi) düellocuların kılıçlarını uc uca getirir, «Haydi, beyler » derdi. Bundan sonra düello başlardı. Hakem elinde bir bastonla, mümkün olduğu kadar yakından, düelloyu takip eder, gerekirse durdururdu. Bunun için «Dur!» emri verirdi. Dur emrinden sonra vurmak yasaktı. Aynı şekilde, yere düşmüş bir rakibe de vurulamazdı. Düellocuların biri yaralanır yaralanmaz, çatışma durdurulur, hazır bulunan doktor yarayı muayene ederdi. Yaralanmadan sonra da düellonun sürmesi isteniyorsa, buna şahitlerle doktorun müsaade etmesi gerekirdi. Düello yapılacak yerin eni en az 3, uzunluğu 30 m. olmalıydı.

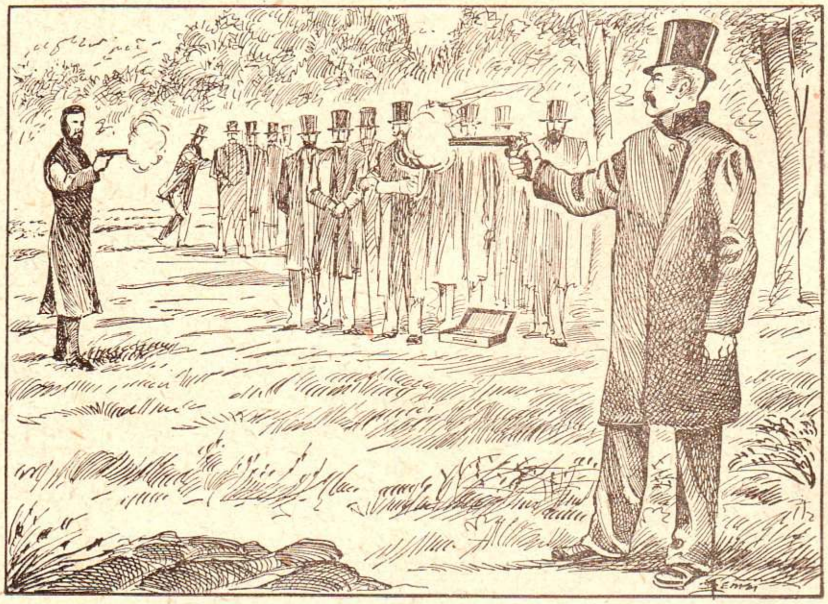
Tabancayla düello. — Hazırlık yukarıda anlattığımız gibi olurdu. Seçilen tabancaların hasımların kullanmadığı tabancalar olması şarttı. Aynı cins olarak seçilen tabancalar şahitlerle hakemin önünde doldurulur, sonra bir kutuya konarak mühürlenirdi. Bu kutu ancak düello sırasında açılırdı. Düellocular arasında 16 - 25 metre uzaklık olurdu.

Silâhlı düellocular tabancalarını ya elleri bacaklarına yapışık olarak yere doğru, ya da kollarını başlarına doğru bükerek havaya tutabilirlerdi. Hakem önce «Dikkat!» der, sonra da «Ateş!» emrini verir, hemen arkasından saymaya başlardı «Bir!... İki!... Üç!...» Hakemin bu sayması sırasında düellocular üç defa ateş ederlerdi. «Bir!» demeden önce, «üç» dedikten sonra ateş etmek yasaktı. Tabancalarda üçten fazla mermi bulunamazdı.

Amerika'da tabancayla yapılan düellolarda hasımlar sırt sırta durduktan sonra ileri doğru yürümeye başlar, kararlaştırılan adım kadar yürüdükten sonra birden geriye dönerek ateş ederlerdi.

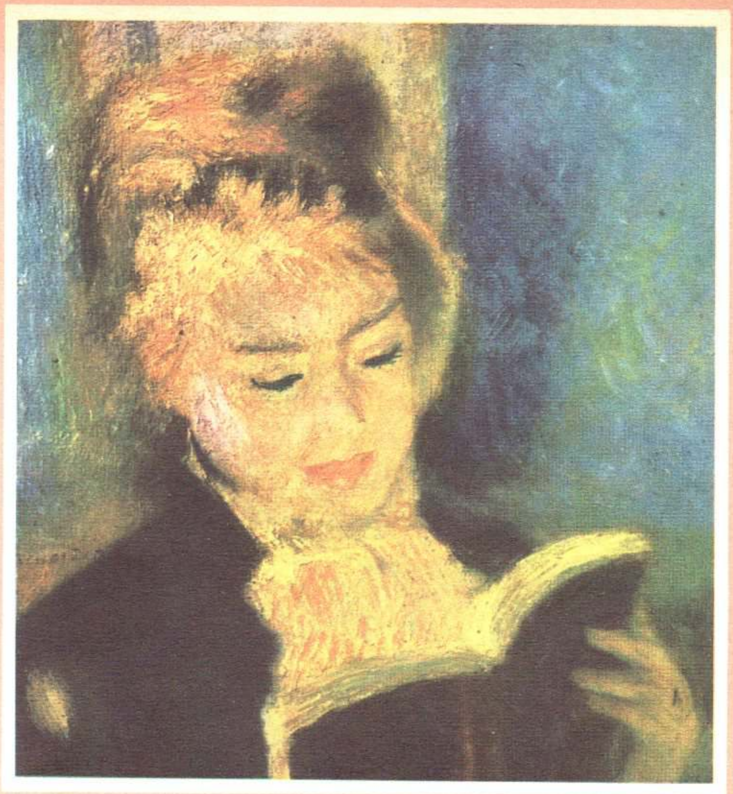
Düello Hakkında Meraklı Bilgiler

Dünya edebiyatına düello ilk defa XVI. yüzyıl İngiliz gezgini Coryate'nin «Crudities» (Zorbalıklar) adındaki eseriyle girmiştir. Aynı yüzyılda Shakespeare de eserlerinde düellodan bahseden ilk yazarlardandır. Fransız edebiyatında ise düellodan bahseden sahnelere sık sık raslanır. A. Dumas Père, Mi-

Fransız devlet adamı Clemanceau ile yazar ve devlet adamı Déroulède arasında 1892'de tabancalı bir düello olmuştur.

Empresyonist Ressamlar

XIX. yüzyılın sonlarında doğan empresyonizm, resim sanatına büyük bir yenilik getirdi. Klâsik resmin çizgi ve renk geleneklerine aykırı olan ilk resimler halk arasında büyük bir tepki uyandırmıştı. Herkes bu yeni resimlere gülüyor, bunları yapanların kendileriyle alay ettiğine hükmediyordu. Çünkü sanatkârların çalışma tarzı o zamana kadar alışılmamış bir şekildeydi. Fakat bu yeni resim tarzı kısa zamanda gelişti, birbirinden değerli sanatçılar yetiştirdi. Empresyonist ressamlar konuların gerçekteki görünüşünü değil, kendi üzerlerinde bıraktığı izlenimi (impression = intıbaı) çiziyorlardı. Yanda empresyonist ressamlardan Renoir'ın «Kitap Okuyan Kadın», aşağıda Van Gogh'un «Cordeville'de Evler» adlı tablolarını görüyorsunuz.

chel Zévaco, eserlerinde sık sık düello sahnelerinden bahseden yazarlar arasında başta gelirler.

Fransız şairi Voltaire, düellonun, koyu düşmanıydı. Bir kere kendisinin de başından bir düello macerası geçti. Genç bir asîl zade Voltaire'e hakaret etmeye kalkışmıştı. Niyeti şairi düelloya davet etmekti. Asîlzadenin düşündüğü gibi düello için zemin hazırlandı, fakat şairin yakınları araya girerek bunu önlediler. O günden sonra da Voltaire düelloya düşman kesildi.

Napoléon da düelloyu hiç sevmezdi. «İyi düello yapanlar, kötü asker olurlar» diyerek, düellonun zararlı bir iş olduğunu belirtmişti.

Ünlü Fransız yazarı ve eğitimcisi Rousseau da düello hakkında şunları söylemişti: «Düello sanıldığı gibi bir şeref koruma vasıtası değildir. Barbarca bir gelenektir. Cesur insanlar, düellonun gerçek hüviyetini bildikleri için ondan nefret ederler. İyi insanlar da düellodan daima kaçınmaya çalışırlar.»

Tarih boyunca birçok tanınmış şahıs düello yapmış, hattâ bazı hallerde düello birçoklarının ölümüne sebep olmuştur. Tarihe geçmiş ünlü düellolar arasında Fransız yazarlarından Armand Carrel - Emile Girardin, Dumas Père-Dumas Fils, Lamartine - St. Beuve düellolarını sayabiliriz. İngiliz şairi Lord Byron, 1765'te, devrin yazarlarından Chaworth'la düello yapmış, onu öldürmüştü.

Ünlü Rus şairi Aleksander Puşkin, 1837'de eniştesiyle düello yapmıştı. Şair ağır yaralı bir halde iki gün yattıktan sonra öldü. Eniştesi mahkemeye verildi, suçlu görülerek sürgüne gönedrildi.

Tarihin en uzun süren düellosu 1127'de yapılmıştır. Fransa'da Guy adında bir şövalye, Hermann adında bir arkadaşını düelloya davet etmişti. İki şövalye at üstünde saatlerce kılıç salladılar, en sonunda her ikisi de atsız, silâhsız kaldı, fakat bir türlü öfkeleri geçmemişti. Güreşmeye başladılar, onunla da yetinmediler, bu defa elle birbirlerine saldırdılar. Guy feci bir şekilde öldü.

Ortaçağ'da bazı akıllı asîlzadeler, kırallar kendilerine aylıkla düellocu tutarlardı. Elçiliklerde de parayla tutulmuş düellocular bulunur, her ihtimale karşı daima elçilerle beraber dolaşırlardı.

Almanya'da üniversite öğrencileri bir vakitler aralarında bir düello klübü kurmuşlardı. «Verbindungen klüpleri» adını taşıyan bu klüplere girebilmek çok zordu, ancak çok kabiliyetli, çalışkan öğrenciler girebiliyorlardı.

DÜĞME

Giyeceklerin kavuşturulması, ya da süslenmesi için üzerlerine dikilen küçük yuvarlaklara «düğme» denir. Bunlar çeşitli maddelerden yapılabilirse de, en çok sedef, fildişi, kemik, maden, tahta, deri, cam ve taş kullanılır.

Bugün müzelerde Tarihten Önceki çağlara ait düğmeler bulunduğuna göre düğmenin çok eski bir tarihi vardır. M. Ö. 4200 - 3200 yıllarında yaşamış olan Mısırlılar'ın mezarlarında bulunan düğmeler, düğmenin tarihi bakımından çok ilgi çekicidir. Eski Yunan medeniyetinin kalıntıları arasında da altından, daha başka değerli madenlerden yapılmış birçok düğmelere raslanmıştır. Çinliler eski çağlarda ceketlerinin önüne beş tane düğme dikerlerdi. Bunlar Konfüçyüs'ün felsefesindeki alçakgönüllülük, adalet, intizam, ihtiyat ve dürüstlük olan beş fazileti temsil etmekteydi.

Eski Çağlardaki elbiseler daha çok bağlarla, kuşaklarla, iğnelerle, süslü broşlarla kavuşturulduğundan, düğmenin bugünkü görevi için kullanılması ancak XIII. ve XIV yüzyıllardan sonra başlamıştır. Bu tarihlerde düğmeler, ya ceketlerin kollarını daraltmak, ya da, kuyruklu ceketlerin arkasına dikilerek, ata binileceği zaman etek uclarının yukarıya düğmelenmesini sağlamak için kullanılırdı.

Erkek Elbiselerinde Düğme Niçin Sağa Dikilir

Düğmenin ilk kullanıldığı sıralarda kadın elbiselerinin de, erkek elbiselerinin de düğmeleri sola dikilir, ceketin, gömleğin sağı solun üzerine kapanırdı. Sonraları, özellikle Ortaçağ'da, erkekler çok kılıç kullandığından, erkek ceketlerinde düğmeleri sağa dikmek âdet oldu. Böylece, gerektiği zaman, erkekler sol eliyle ceketinin düğmelerini açarken sağ eliyle kılıcına sarılabiliyordu. O günlerden kalma alışkanlıkla erkeklerin düğmeleri daima sağa dikilir, ilikler sola açılır.

Düğmeler üstten ve alttan delikli olmak üzere iki çeşittir. Her iki çeşit de, bu deliklerden birkaç defa geçirilen iplikle kumaşa tutturulur (Bk. Dikiş). Bugün birçok yerlerde düğmenin yerini fermuvar almış olmakla beraber gerek süs, gerek ihtiyaç olarak düğmeler gene de çok kullanılmakta, önemli bir endüstri konusu olmaktadır.

DÜĞÜM

Bir ipin veya benzerinin, halka biçiminde kıvrılarak, içinden bir ucunun geçirilip ilmiklenmesinden meydana gelen kabarık kısma «düğüm» denir.

Çeşitli ihtiyaçlarla, bilhassa gemiciler, sonra da izciler tarafından, çeşitli düğüm şekilleri meydana getirilmiştir. En iyi düğüm, çözülmeyip sağlam duran, bununla beraber, pek o kadar sıkı olmayıp iş bittikten sonra kolay çözülebilecek olan düğümdür.

Bir ipin ucu bükülerek yapılan ilmiğe «koroz» denir. İpin uzun ucu «tutma ucu» dur, düğüm yapılan kısa uca da sadece «uc» denir. Eski deyimlerde «düğüm» yerine «bağ» sözü de kullanılır.

En çok kullanılan düğümlerden başlıcaları şunlardır :

Adi düğüm. — En sade düğümdür. Adi düğüm yapmak için «tutma ucu» sol elle tutulup «uc» üzerine kıvrılır, «koroz» un içinden geçirilerek çekilir. Bu çeşit düğümü en çok terziler kullanır. El dikişinde iğnedeki ipliğin ucu, kumaştan çıkmaması için böyle düğümlenir. Gemiciler halatın ucunu pürüzlenmesin diye böyle bağlarlar.

Kör düğüm. — Çözülmesi zor, âdeta imkânsız olan düğüm biçimidir. Daha çok adi düğümün iki, üç kere tekrarlanmasiyle yapılır.

Camadan bağı. — İki ipi birbirine bağlamak için daha çok gemicilerin düğüm biçimidir. Bu çeşit düğüm için önce iplerin ucları birbiri üzerine sarılır. Sonra ucları çıkarılıp bir daha dolaştırılır. Burada dikkat edilecek nokta bir ipin iki ucunun da ilmiğin (korozun) bir yanından (ya üstünden, ya altından) çıkmasıdır. Çekilip sıkıştırılınca kısa uclar, uzun uclara paralel olur. Bu düğüm doğru ve iyi yapılırsa, hem güvenilir, hem de kolay çözülmez. Yalnız, biri kalın, biri ince iki ip böyle bağlanırsa kayıp çözülebilir.

Yuma bağı. — Camadan bağı yapılırken ikinci büküm birinci gibi olacağına, (bir ipin iki ucu ötekinin korozunun altından, ya da üstünden geçeceğine) bunun tersi yapılır, biri ilmiğin altından, ötekisi üstünden geçerek ilmiği arada bırakır. Bu düğüm sıkıştırılınca uclar düğüme dik olur.

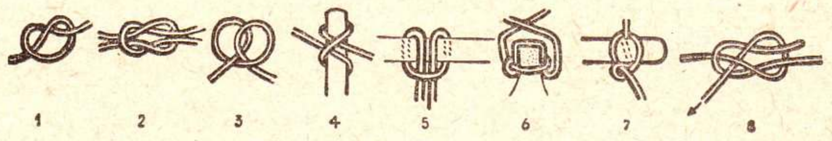
Örücü bağı. — Gemiciler buna «sancak bağı» derler. Bu düğüme de camadan bağı yapılır gibi başlanır. Değişiklik uclardan birinin kendi altına sokulması, bağa dik bir biçimde çıkmasıdır. Bu biçim bağ, ipliğe yapıldığı zaman düğüm iğne deliğinden kolaylıkla geçer.

Suğalı bağ. — Kendi üzerinde yürütülebilen, kaydırılabilen bu düğümü yapmak için önce bir koroz yapılır, sonra tutma ucu üzerinde bir adi düğüm atılır.

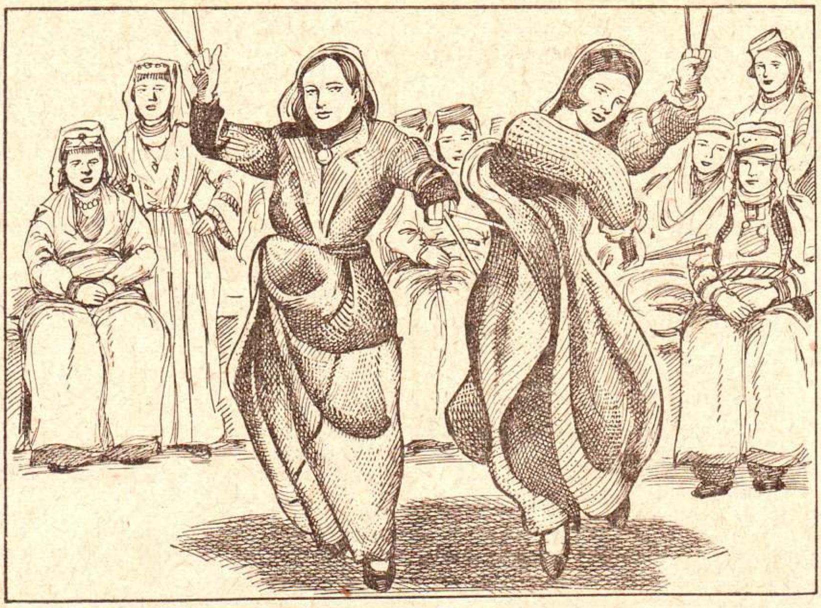
Izbarço bağı. — En sağlam düğümdür. Korozdan geçirilen uc, tutma ucuna sarıldıktan sonra, tekrar korozdan geçirilip bağlanır. Bu düğüm çözülüp açılmaz. Gemilerde, çiftliklerde, fabrikalarda ve yapı işlerinde, hemen her çeşit işçilikte kullanılır.

Yular bağı. — Kocabaş ve küçük baş hayvanları yemliğe, ağaca, kazığa bağlamak için yular bağı kullanılır, çünkü, iyi yapılırsa, çekildikçe sıkışır, daha sağlam bağlanır. İpin ucu halkadan, ağaç dalından, kazığın çevresinden geçirilir. Sonra, «suğalı bağ» yapılır. Yalnız, ipin ucu oradaki gibi büsbütün çekilmez, bir ilmik yapılmak üzere bırakılır.

Kazık bağı. — Kazık üzerine yapılan düğümlerin en iyilerinden biridir. Direğin üzerine ipi atıp sağ eldeki kısmı soldakinin altına gelmek üzere bir ilmik yapılır. Bu ilmiği solda tutup sağda onun eşi olan bir ilmik daha yapılır. Sağdaki ilmik soldakinin yanına kaydırılır, direğin üzerine yatırılıp sıkıştırılır.

1 — Adi düğüm; 2 — Camadan bağı; 3, 4, 5 — Kazık bağları; 6 — Şişe boynu bağı; 7 — İp merdiven düğümü; 8 — Yuma bağı.

Köy düğünlerinde, köy halkı düğün evinde toplanır. Çalgılar çalınır, oyunlar oynanır, böylece yeni tanışan gençler arasında yeni evliliklere zemin hazırlanır

Evlenmeyi Kutlamak Üzere Yapılan Eğlence: DÜĞÜN

DÜĞÜN evlenmeyi kutlamak üzere yapılan bir tören ve eğlentidir. Evlilik müessesesinin kurulduğu ilk devirlerden beri insanlar düğünlere büyük önem vermişlerdir. Bugün dünyanın dört köşesinde düğün âdetleri eski çağlardan kalmadır. Fakat artık yavaş yavaş düğünler eski önemlerini kaybetmekte, yeni evlenen çiftler aileleri ve yakınları arasında küçük bir kutlama töreniyle yetinmektedirler.

Eski çağlarda düğünlerin debdebe içinde, hemen bütün kasaba ve şehir halkını günlerce oyalıyacak şekilde yapılmasının en belli başlı sebebi, dinî inançlardı.

Eski Düğün Gelenekleri

Tarih Oncesi çağlarda, kötü ruhların yeni evlilerden uzak kalmasını sağlamak için şaşaalı düğün yapmak âdetti. O çağlardaki inanışa göre, düğün ne kadar kalabalık, eğlenceli olursa, kötü ruhlar da yeni evlilerden o kadar çabuk uzaklaşırdı. Evlilikte yeni evlilerle ilgili olarak ortaya çıkan boş inanların çoğu o çağlardan günümüze kadar gelmiştir.

Eski Mısır'da, gelin arabasının önüne eski ayakkabı atmak, arabanın bir kenarına eski ayakkabı bağlamak âdetti. Gelinin babası düğün günü kızının eski bir pabucunu damadına verirdi. Böylece, kızının sorumluluğunu damada devrettiğini anlatmış olurdu. Portakal çiçekleri yeni evlilerin çok çocuk sahibi olmaları için bir nevi temenni yerine geçerdi. Onun için, eski çağlardaki düğünlerde düğün evini, düğün eğlencelerinin yapıldığı salonları portakal çiçekleriyle süslemek âdetti. Bu âdet, günümüze kadar gelmiştir. Yeni evlilerin üzerine pirinç taneleri serpmek de Eski Mısırlılar'dan kalma bir gelenektir. Bu da yeni evliler çok çocuk sahibi olsunlar diye yapılırdı. Pirinç tanelerinin, aynı zamanda, gelinle güveyi kötü ruhlardan koruyacağına inanılırdı.

Gene Eski Mısır'da güneş tanrı sayıldığı için gelin, düğün sırasında güneşe bakarsa, bu çok çocuğu olacağına işaret sayılırdı.

Nişan yüzüğünü de Eski Mısırlılar icat etmişlerdir. O çağlarda evlilik kadın için âdeta esaret sayıldığından, erkek evleneceği kızın parmağına yüzük taktığı andan itibaren onu kendine mal etmiş sayılırdı. Evlilikte yüzük âdeti bugün dünyanın her yanında yerleşmiş bir gelenektir. Anglosaksonlar, nişanlılık devresinde yüzüğü sağ ele takarlar, evlendikten sonra ise yüzük sol ele geçer.

Düğün pastası yapmak, Eski Romalılar devrinden kalma bir âdettir. İlk düğün pastaları, un, tuz ve sudan yapılma bir nevi hamurdu. Zamanla düğün pastalarına daha fazla önem verildi, bugünkü süslü şeklini aldı. Düğün pastalarının içine yüzük saklamak da bazı memleketlerde âdettir. Pastanın yüzüklü kısmını tabağına alan kimse yakında evlenecek demektir.

Beyaz renk temizlik ve masumiyeti temsil ettiği için, tarihin eski çağlarından beri gelin elbiselerinin beyaz renkte olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca, gelinin düğün töreni tamamlanıncaya kadar yüzünü de kapalı tutması şarttı. Birçok memleketlerde gelinin düğün günü üzerinde bir eski, bir yeni, bir de mavi giyim eşyası bulundurması uğur sayılırdı. Gerek kötü ruhları gelinden uzaklaştırmak bakımından, gerekse kurulacak evliliğin geline saadet getirmesini sağlamak bakımından bu üç çeşit giyim eşyasının bulunmasına bilhassa önem verilirdi.

Eski Yunanistan'da düğünler daha çok iki tarafın aileleri arasında yapılır dinî bir mahiyet taşırdı. Düğünde bol bol yemek, dans etmek âdetti. Ne kadar çok gülünür, eğlenilirse yeni kurulan yuvanın da o kadar mesut sonuçlar yaratacağına inanılırdı.

Dinlere Göre Düğün Âdetleri

Musevilerde düğün bazan bir hafta sürerdi. Gelinle güveyin başları zeytin dallarından yapılma taçlarla süslenirdi. Geçecekleri

DÜĞÜN VE EVLENME KONUSUNDA SÖYLENMİŞ ATASÖZLERİ

Düğün olur iki kişiye, kaygısı düşer deli komşuya
Ergen göziyle kız alma, gece göziyle bez alma
Erkek vefakâr olmalı, kadın cefakâr olmalı
Erkek kusuru kadın yanında söylenmez
Evlenmesi bir alaca kuş, geçinmesi bora ile kış
Evlenenle ev yapanın Tanrı yardımcısıdır
Gelin iskemle getirir üstüne kendi oturur
Gelin atta, buyruk Hak'ta
Gelinlik bir altın taçtır, giyen de pişman giymeyen de
Gelin ayağından, çoban değneğinden belli olur
Gelinliği pekmez sandım, yüreğimi yakmaz sandım
Kızı kardeşli yerden tarlayı taşlı yerden
Kız kocayınca gayret dayıya düşer
Gökyüzünde düğün var deseler kadın merdiven kurmaya kalkar
Gelinler kaynana toprağından alınmıştır
Kız anadan öğrenir biçki biçmeyi, oğlan babadan öğrenir sofra açmayı
Kızı kendi keyfine korsan ya davulcuya varır ya zurnacıya
Kızın saçlısı, tarlanın taşlısı, öküzün yaşlısı makbuldür
Lâfın azı özü çobana verme kızı, ya koyun güttürür, ya kuzu
Yeni gelinin gözü kör olur
Yiğite ver kızı, Mevlâ'dan iste rızkı
Gelin ata binmiş ya nasip, kimbilir kimlere münasip.

yollara fındık, buğday taneleri serpiştirilir, gelinle güveyin de başlarına arpa atılırdı. Bu sonuncu gelenek, yeni evlilerin çok çocuk sahibi olmalarını sağlamak için yapılırdı. Düğün sırasında bol bol şarkı söyleyip dans etmek de âdetti.

Hıristiyan aileleri çocuklarının eşlerini kendileri seçerlerdi. Aile meclisleri toplanıp karara vardıktan sonra gençlerin, bu karara itiraz etmeye hakları yoktu. Bazı ailelerde kız çocuklar 3 yaşındayken nişanlanırlardı. Eski devirlerde kızların en geç 15 - 16 yaşına kadar evlenmiş olmaları gerekirdi. 20'ye yaklaşıp da evlenmemiş olan kızlara «evde kalmış» nazariyle bakılırdı. Zaman geçtikçe, genç kızların evlenme yaşları da ilerledi. XVI. yüzyılda bir genç kızın 17 yaşına kadar evlenmesi gerekirdi. Ortaçağ'da ve daha sonraları asîl Hıristiyan ailelerinde düğün çok önemli bir olaydı. Kızlarını, oğullarını evlendiren asîl aileler, düğün için servetlerinin yarısını harcamaktan çekinmezlerdi. Düğünün debdebeli olması ailenin şerefini yükseltirdi. Hele saraylarda yapılan düğünler, tarihe geçecek kadar şaşaalı olurdu. Napoli Kıralı Alfonso evlenirken düğün yemeğine 30.000 kişi çağırmıştı.

Hıristiyanlığın ilk çağlarında evlenen genç kız gene babasının adını kullanırdı. Bazı hallerde soyadının sonuna kocasının da soyadını eklediği olurdu.

Eski Türk Düğünleri

Türk düğünleri öteki milletlerin düğünlerinden çok değişiktir. Törenin dinî kısmı hariç, geri kalan kısımları Türkiye'nin muhtelif şehir ve kasabalarında tamamen ayrı bir hava taşır. O kadar ki, makbul düğün günleri her şehir ve kasabada ayrı ayrıdır.

Konukseverlikleriyle ün salan Türkler, misafir çağırma işine düğünün kendisi kadar önem verirlerdi. Bazı şehirlerde düğüne çağırma işine «düğün okuntusu» denirdi. Uzak mahallelerde oturan eşe, dosta düğünü haber verebilmek için «okuyucu» göndermek âdetti. O zamanlar davetiye yazmak âdeti yoktu. Okuyucular, mahalle mahalle dolaşarak, düğünü haber verirlerdi. Düğün evi okuyuculara hediye ve bahşiş verirdi. Ayrıca, okuyucular gittikleri yerlerden de hediye ve bahşiş alırlardı. Bazı şehirlerde okuyucuların evlere yüzer dirhemlik kelle şekeri dağıtması da âdetti. Kelle şekeri kalktıktan sonra loğusa şekeri dağıtmaya başladılar. Okuyucu âdeti kalktıktan sonra davetlilere şeker gönderme âdeti de ortadan kalktı.

Birçok yerlerde okuyucular, «filân hanımın mahsus selâmı var, pazartesi günü çeyiz bakmaya, salı günü hamama, çarşamba günü kına gecesine, perşembe günü de geline bakmaya buyuracaksınız», derdi.

Bazı köylerde düğünden bir hafta önce okuyucularla çağrılan davetliler damadın evinde yemek yerlerdi. Damat bu yemek sırasında bir hafta sonra düğünün yapılacağını, herkesi düğüne beklediğini söylerdi. Buna «tanışık ekmeği» denirdi.

Gelin Hamamları

«Gelin hamamı» tamamen Türklere has bir âdettir. Düğünden önce gelinin hamama gi-

HALK EDEBİYATINDA DÜĞÜN TÜRKÜLERİ

• YOZGAT'ta düğün eğlenceleri sırasında türlü oyunlar oynanır. Bu arada halay çekilir. Erkeklerle kadınların oynadıkları halay aynıdır. Halay türkülerinden bir örnek veriyoruz:

Halay başını kim çeker
Kırmızı şalvarlı kız çeker
Onun yosma gözleri
Ciğerimi delip geçer

Dam başında duran kız
Düğün oluyor dönen kız
Halaysız düğün olmaz
Sana canım kurban kız

Su gelir yalaklara
Kınalı parmaklara
Peygamber nuru doğsun
Girdiğin konaklara

Lahuri şal beldedir
Saçları perdededir
Cennetten huri çıksa
Yine gönlüm sendedir

Bir sen söyle bir de ben
Şeker ezdim dilde ben
İller yarim dedikçe
Ah çekerim günde ben

Sarı saçım yaş durur
Yel eser dolaştırır
Şu benim mektubumu
Yare kim ulaştırır

Sular ince akar mı
Gâh kenarın yıkar mı
Ay gibi yari olan
Hiç yıldıza bakar mı

Varın söylen yarime
Gül almasın eline
Her kuşu şahin sanıp
Kondurmasın koluna

Suya düştü gülümüz
Ötmüyor bülbülümüz
Bir kuru sevda ile
Geçti cahil ömrümüz

• DİYARBAKIR'da perşembe günü gelini almaya gelirler. Gelin hazırlanıp da evin avlusuna çıkarılınca çalgıcılar hem çalıp, hem oynarlar:

Hanım kelapuşu örtmüş başına
Henüz girmiş on üç, on dört yaşına
Endamı güzel, yoldamı güzel, kendisi güzel

Alını alını, giymiş cevahir nalını
Asılzadenin torunu
Gelininiz mübarek olsun
Alçaktan, yüksekten gördüm boyunu

Huriden, melekten sordum topunu
Dün gece, bu gece kurdum toyunu (düğününü)

Alını alını, giymiş cevahir nalını
Asılzadenin torunu
Gelininiz mübarek olsun
Endamı güzel, yoldamı güzel, kendisi güzel

• KAYSERİ'de gelin baba evinden çıkarken tefçi kadınlar şu tür küyü söylerler:

Hamamda yuğduğum taşlar
Emi, dayı, kız kardeşler,

İşte geldim gidiyorum
Sılamı terk ediyorum

Tuz kabını tuzsuz koyan
Büyük evi ıssız koyan
Anasını kızsız koyan

İşte geldim gidiyorum
Sılamı terk ediyorum

• BOLU'dan bir kına türküsü:

Atın tas' içine kına ezilsin
Sabah olsun güzel yüzün yazılsın
Görümceler etrafına dizilsin
Gelinim kınan kutlu olsun
Bunda dirliğin tatlı olsun

Dağdan keserler ıslığı
Hani bu kızın yastığı
Gelinim kınan al olsun
Bunda dirliğin bal olsun

Dağdan keserler gürgeni
Hani bu kazın yorganı
Gelinim kınan al olsun
Bunda dirliğin bal olsun

Hani bu kızın anası
Önünde mumlar yanası
Gel, gelinin kaynanası
Gelinim kınan al olsun
Bunda dirliğin bal olsun

Kız bu bahçeler senin mi?
İçinde gezen yarin mi?
Yarın ayrılık günün mü?
Gelinim kınan al olsun,
Dirliğin bal olsun.

• BOZKIR ve Seydişehir'de kına gecesi «Gelin Okşama» denilen şarkılar söylenir. İşte bunlardan bir tanesi:

Atladım çıktım eşiği
Sofrada kaldı kaşığı
Git kızım sağlıklarla
Sil gözünü yağlıklarla

⁂

Babamın öküzü beştir
Anadan ayrılmak güçtür
Kızların emeği boştur
Git kızım sağlıklarla
Sil gözünü yağlıklarla

⁂

Analar besler hurma ile
Eloğlu döğer yarma ile
Git kızım sağlıklarla
Sil gözünü yağlıklarla

⁂

Atladım geçtim ırmaktan
Yüzük düştü parmaktan
Öldüm el oğluna yalvarmaktan
Git kızım sağlıklarla
Sil gözünü yağlıklarla

dip yıkanması önemli bir olay sayıldığı için «gelin hamamı» na bütün tanıdıklar çağrılırdı. Bu arada birçok erkek anaları hamamda oğullarına uygun kız bulurlar, böylece daha başka evlenmelerin temeli atılırdı. Herkesin kendi evinde banyo yapmaya başlamasiyle bu âdet de, daha birçok düğün âdetleri gibi, yavaş yavaş ortadan kalktı. Sadece köylerde zaman zaman yapılmaktadır.

Herkes hamamda toplandıktan sonra gelini hamamda dolaştırırlar, büyüklerin ellerini öptürürlerdi. Bu arada damadın annesi gelinin başına para serperdi. Gelinin hamam takımlarının mükemmel olmasına bilhassa dikkat edilirdi. Hamamda şerbetten dolmaya kadar her türlü yiyecek yenir, kızlar türküler söylerler, büyükler el çırparak onların eğlencelerine katılırlardı. Hamam safası sabahtan akşama kadar sürebilirdi. Bazı şehirlerde güvey de erkek arkadaşlarına bir «güvey hamamı» tertipler, arkadaşlarını çağırırdı. Fakat çoğunlukla gelin hamamının gecesi güvey, evinde, arkadaşlarına içkili bir ziyafet çekerek gelinin hamamını kutlardı. Buna «kısır gecesi» denirdi.

İki gelinin birden aynı hamamda bulunması uğursuzluk sayılırdı. Aksi bir tesadüf sonucu bir hamamda iki gelin hamamı birden yapılıyorsa, gelinler, birbirlerinden sonra soyunmaya gayret ederlerdi. Önce soyunan gelinin başına felâket geleceğine inanılırdı. Bu gibi hallerde iki gelin birden hamama girer, ikisi birden soyunurdu.

Kına Gecesi

Gelin hamamından sonra gece de gelinin parmaklarına kına yakılırdı. Buna «kına gecesi» denilirdi. Bazı şehirlerde kına gecesi, hamamın yapıldığı gece değil de, daha sonraki gecelerde yapılırdı. Meselâ Ankara'da kına gecesi çarşamba geceleri olurdu.

Kına gecesinde gelini ağlatmak şarttı. Parmaklarına kına yakılırken acıklı türküler, maniler söylenir, gelin olacak kız bunları dinliye dinliye kederlenir, kederlendikçe fenalaşır, nihayet ağlıya ağlıya baygın düşerdi. Parmaklarının kınası bozulmasın diye gelini yerden kaldırıp sırt üstü yatağına yatırırlardı. Gelinin iki yanına da evlenme çağına gelmiş iki kızın yatması âdetti. Birçok şehir ve kasabalarda kına gecesi gelinin uyuması yasaktı. Bu yüzden sabaha kadar yemekler yenir, türküler söylenir, ağlaşılır, gülüşülürdü.

Geline yakılacak kınayı oğlan evi gönderirdi. Kınadan başka helva, sakız, şeker gibi bazı yiyecek maddeleri de gönderirlerdi ki buna «kına helvası» denirdi.

Düğün Günleri

Düğün merasimi, evlenme töreninin son safhasını teşkil ederdi. Gelin hamamı ve kına gecesinden sonra «düğün günü» gelirdi. Önce dinî nikâh kıyılır, ondan sonra düğün eğlencelerine geçilirdi. Nikâh sırasında gelin ellerini dizlerinin üstüne koyar, parmaklarını açık tutardı. Medenî nikâhın kabulüne kadar şerî nikâh yürürlükteydi. Nikâhın uğurlu bir gün sayılan perşembe günü kıyılması âdetti. Nikâhı oğlanın oturduğu mahallenin imamı kıyardı.

Bazı yerlerde nikâhta gelinle güvey bulunmazdı. Anne - babaların uygun görecekleri akraba veya dost ikişer kişi gelinle güveyin vekilleri olurlardı. Nikâh ya bir camide, ya da uygun görülen her hangi bir evde kıyılırdı. Oğlan evinde, kız evinde kıyılır diye bir şart yoktu. Nikâhın kıyılmasından sonra «nikâh suresi» okunur, dua edilirdi. Daha sonra da nikâh şerî mahkemede tescil edilirdi.

Nikâh töreninden sonra davetlilere yemek verilirdi. Gene bazı yerlerde düğün gecesi yeni evlilerin baş başa yemek yemeleri âdetti. Kadınlarla erkekler ayrı ayrı evlerde toplanarak aralarında eğlenirler, böylece yeni evlilerin saadetleri kutlanırdı.

Düğün eğlencelerinden sonra güvey, arkadaşlariyle birlikte gelini almaya gelirdi. O devirde araba veya otomobil olmadığı için gelini almaya atla gelinirdi. Gelin, yüzünde duvağı örtülü olduğu halde, oğlan evinin gönderdiği ata biner, şarkılar, vaveylâlar arasında kocasının evine giderdi. Gelinin baba evinden ağlıya ağlıya ayrılması şarttı. Güvey gerdeğe girerken mahallenin gençleri yumrukla arkasına vururlar, böylece, gelin odasına sokarlardı. Zifaf gecesi kız tarafından yaşlı bir kadının evde bulunması da âdetti.

Düğünün ertesi günü ise düğün evinde gelinin çeyizleri ortaya serilirdi. Köy düğünlerinde bugün gelin evinde çeyiz teşhiri yapılmaktadır. Sırf çeyizler iyi görünsün diye odanın şekli değiştirilir, yükler, dolaplar ilâve edilirdi.

Yürüklerde düğün çarşamba gecesi yapılırdı. Davetlilerin kısır birer keçi hediye getirmesi âdetti. Keçi onlarca çok makbul bir hayvan sayıldığından kısır keçinin hediye gelmesi düğün evi için bir şerefti.

Günümüzün Düğünleri

Bugün artık düğünlere eskisi kadar çok zaman verilemiyor. Genç kızlar ve delikanlılar eşlerini kendileri seçtikleri gibi, çoğu zaman uzun uzadıya törene hacet görmeden sade bir şekilde evlenip, bunu kendi aralarında kutluyorlar. Hıristiyan ve İslâm âleminde de dinî nikâh hariç, düğünler aşağı yukarı aynı şekilde yapılıyor. Hıristiyanlar, Museviler kilise ve sinagoglarda dinî nikâhın kıyılmasından sonra evlerinde küçük bir ziyafet veriyorlar, sonra yeni evliler balayı seyahatine çıkıyorlar.

Son yıllarda bizde de Batı usulü düğünler âdet olmaya başladı. Gelin nikâh dairesine gelinlikle gidiyor, nikâhtan sonra, malî durumun elverdiğine göre, akraba ve arkadaşlar arasında bir eğlence tertipleniyor. Masraflı düğün eğlenceleri yavaş yavaş tarihe karışmaya başlamış bulunuyor.

DÜĞÜNÇİÇEĞİ

Rutubetli çayırlarda kendiliğinden yetiştiği gibi bazı çeşitleri evlerde de yetiştirilen bir bitkidir. İkiçeneklilerin düğünçiçeğigiller familyasındandır. «Girit lâlesi» de denir. Sarı çiçekler açar. Dünyanın çeşitli bölgelerinde yetişen yüz elli kadar çeşidi vardır.

Düğünçiçeğigiller. — Bitkiler âleminin taçyaprağı ayrı olan ikiçenekliler sınıfının bir familyasıdır. Bu familyadaki bitkilerin birçoğu zehirlidir. Eskiden doktorlukta kullanılırdı. Düğünçiçeği, çöreotu, hezaren, Manisa lâlesi, kandamlası, şakayık gibi bitkiler bu familyadandır.

Çeşitli düğünçiçekleri

DÜK

Avrupa'da yüksek bir asillik unvanıdır. Bu unvanı taşıyanlar üçe ayrılır:

1. — Hanedan Dükleri: Bir kırallık hanedanı üyesi prense, ayrıca, Kıral bir düklük unvanı verir, bu prens, o düklüğün adiyle anılır.

2. — Hükümdar Dükler: Bir hükümdarlık unvanı olarak bu adı taşıyan prenslerdir. Bugün bir devlet halinde dukalık yoktur; son dukalıklar, 1918'de siyasî coğrafyadan silinmiştir. Devlet olarak dukalık, büyük-dukalıktan bir derece aşağı, prenslik ve markilikten bir derece yüksek bir mevki gösterir.

3. — Hükümdar bir hanedana mensup olmıyan düklerdir. Mevki bakımından, hükümdar hanedanlarından sonra gelirler. Bu unvan büyük bir hizmet dolayısiyle bir kıral veya imparator tarafından bir şahsa verilir, o aile sönünceye kadar nesilden nesle ailenin başkanına geçer.

İkinci çeşitten olan düklerin başında bulundukları devletin nispeten daha fazla bir önemi varsa, bunlara «büyükdukalık» denir. Bugün bir tek Lüksemburg devleti buna örnektir. Büyükdukalıktan bir de derece yüksek devlete «Seçmen - prenslik» (elektörlük) denir. Onun üstünde kırallık ve onun üstünde de imparatorluk vardır (Bk. Derebeylik).

Romanov (Rusya) hanedanına mensup hemen bütün prenslere Büyükdük, Habsburg (Avusturya-Macaristan, daha önce Almanya) hanedanına mensup bütün prenslere de «arşidük» denir.

Dükün karısı «düşes» unvanını taşır.

DÜLGER BALIĞI

Dülger balığı

Ilık denizlerde yaşıyan yırtıcı bir balıktır. Vücudunu meydana getiren kemik ve yüzgeçlerin testere, keser, burgu, çekiç gibi dülger aletlerine benzemesi bakımından bu adla anılır.

Dülger balığının boyu 60 sm. yi bulur. Sardalya, hamsi, us-

kumru gibi balıklarla beslenir. Dibe yakın derinliklerde yaşar, yumurtalarını mayıs - temmuz ayları arasında bırakır.

Dülger balığının sırt yüzgeçlerinde 7 - 9 diken bulunur. Baş ve sırt tarafları kahverengi, karın tarafı beyazdır. Eti lezzetlidir. Daha çok ığrıp ağlarına düşen sardalya, uskumru ve hamsilerle beraber yakalanırlar. Fırtınalı havalarda sersemliyerek suyun yüzüne çıkarlar. Bazı balıkçılar fırtınadan sonra denize açılarak bunları elle toplarlar. Sularımızda «dülger» ve «dikenli dülger» olmak üzere iki çeşidi bulunur.

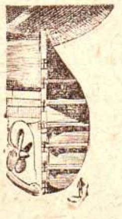
DÜLGERLİK

Yapıların kaba ağaç ve tahta kısımlarını yapanlara «dülger», bunların işine de «dülgerlik» denir. Ahşap binalarda çatmaların kurulması, bütün binalarda merdiven, döşeme, çatı, tavan gibi kısımların yapılması dülgerlik işidir. Dülgerliği marangozlukla karıştırmamak lâzımdır. Marangoz çeşitli mobilyaları, evin pencere, kapı gibi kısımlarını yapar; bunları yerine koymak, kasaları takmak da dülgerin işidir.

Dülgerlik işlerinde kullanılan ağaçların başında meşe ve çam gelir. Bunların her ikisinin de kendine göre özellikleri vardır. Meşe dayanıklı ve ağırdır. Çam, meşe kadar dayanıklı olmamakla beraber, hafiftir. Bunlardan başka ağaçlar da dülgerlik işlerinde kullanılır. Bir dülger her şeyden önce kullanacağı ağacın budaksız, kuru, böceklenmemiş olmasına dikkat eder. Budaklar ağaçların en zayıf noktasıdır, çünkü asıl ağaçla bir parça halinde değildir. Ağaç, yaş olursa, sonradan kuruyacağından eğilip bükülür; bu bakımdan kurumuş ağaç seçilir. Böceklenme de ağaçların dayanıklılığını azaltır.

Dülgerlikte çeşitli aletler kullanılır. Bunların bir kısmı metre, cetvel, gönye, düzeç, çekül gibi ölçme; bir kısmı testere gibi kesme aletleridir. Çekiç ve keser dülgerlikte kullanılan aletlerin en önemlilerindendir.

DÜMEN

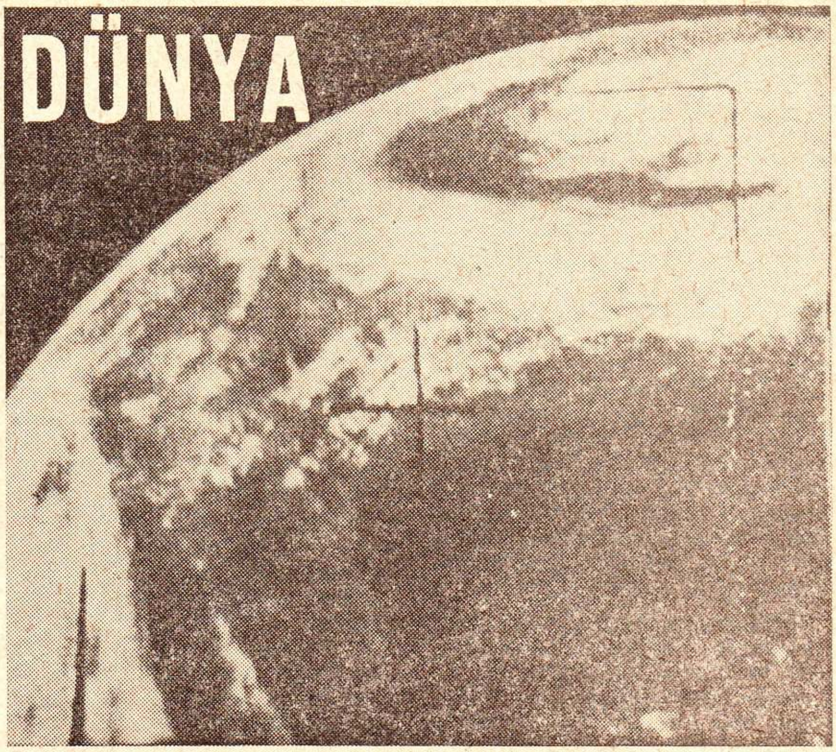

Bir gemi dümeni

Deniz taşıtlarına ve uçaklara yön vermeye yarıyan düzene «dümen» denir. Dümen, gemilerin kıçında, su kesiminin altında bulunur.

Çok eskiden su taşıtlarında, dümen yerine kürek kullanılır, tekneye, kıç tarafta bulunan bu kürekle yön verilirdi. Daha sonraları bilhassa büyük taşıtlarda, dümen olarak, yan kürekleri kullanılmaya başlandı. Bunlar geniş ağızlı küreklerdi, teknenin arkaya yakın yerinde, iki yanında bulunurdu. Eski Yunan ve Roma gemilerinde bunlardan ikişer takım vardı. Bir kısım eski gemilerin iki ucu da sivri olduğundan rahatça hem ileri, hem geri gidebilir, dümen düzeni o zaman hem önde, hem de arkada olurdu. Bu yan dümen şekli XIV. yüzyıldan sonra arka dümen şekline girmiştir.

Uçakların dümeni kuyruk kesimindedir. Pilot yerinden idare edilerek uçağa yön vermeye yarar (Bk. Uçak).

Tiros III meteoroloji peyki tarafından fezadan çekilen bu fotoğraf Dünya'nın küre biçiminde olduğunu kesin bir şekilde ispat ediyor. Fotoğraf, Kuzey Amerika'nın bir kısmını göstermektedir.

DÜNYA, üzerinde yaşadığımız gezeğendir. Güneş Sistemi'nin dokuz gezeğeninden biri olan Dünya (Yer) uzaydaki cisimler arasında ancak küçücük bir nokta gibi kalır; çünkü uzay her biri birer güneş olan sayısız yıldızlarla doludur. Bu yıldızlar arasında bizim dünyamızdan milyon kere milyon defa daha büyük olanlar vardır.

Yüzölçümü: 509.950.715 km^2

Nüfusu: 3.000.000.000'dan fazla (UNESCO'nun son raporlarına göre)

Dünya, kutuplar üzerinden biraz basık bir küre biçimindedir. Üzeri karalar ve denizlerle kaplıdır. Denizlerle göller dünya yüzölçümünün 361.128.000 km^2 sini kaplar. Bütün karaların yüzölçümü ise 148.822.000 km^2 dir.

Dünya, coğrafya bakımından altı kıtaya ayrılmıştır: 1) Afrika, 2) Amerika, 3) Antarktika, 4) Asya, 5) Avrupa, 6) Okyanusya.

Dünya Nasıl Meydana Geldi

İnsanlar yüzyıllar boyunca dünyanın nasıl meydana geldiğini merak etmişlerdir. Bu konuda birçok nazariyeler ileri sürülmüşse de, dünyamızın nasıl meydana geldiği bugün bile kesin olarak bilinemiyor.

Bu konuda ilk defa Alman filozofu Kant'la Fransız astronom ve matematik bilgini P. S. Laplace bir nazariye ortaya attılar. Onlara göre, Güneş'le gezeğenler bir tek «nebula» (bulutsu) dan, yani uzaktan bulut gibi görünen yıldızlar kümesinden meydana gelmiştir. Sonradan bu görüş reddedildi, onun yerine Dünya'nın da, bütün öbür gezeğenlerin de bir yıldızın Güneş'le çarpışması sonunda meydana geldiği fikri ortaya atıldı. Fakat 1930 yıllarına doğru yeniden Kant-Laplace nazariyesine benzer bir görüş ortaya çıktı. Bununla beraber, 1935'te Amerikalı bir bilgin, H. Norris Russel, çift bir yıldızın başka bir yıldızla çarpışması sonunda gezeğenlerin meydana geldiğini ileri sürerek çarpışma nazariyesini yeniden canlandırma yoluna gitti (Bk. Gezeğenler; Paleontoloji; Jeoloji).

Dünya'nın Yapısı

Dünya Atmosfer (Havaküre), Hidrosfer

DÜNYANIN EN...

... yüksek yeri: Everest Tepesi (8.882 m.)
... derin yeri: Mariana Çukuru (11.521 m.)
... büyük denizi: Büyük Okyanus (164.000.000 km^2)
... uzun nehri: Missouri-Mississippi (6.970 km)
... büyük gölü: Superior (82.700 km^2)
... büyük adası: Grönland (2.175.000 km^2)
... yüksek çavlanı: Angel (915 m.)
... uzun kanalı: Süveyş (161 km.)
... yüksek binası: Empire State Building (448 m.)
... uzun köprüsü: San Francisco - Oakland (6191 m.)
... uzun tüneli: Simplon (19.803 m.)

(Suküre), Litosfer (Taşküre) olmak üzere üç kısımdan meydana gelmiştir. «Atmosfer» dünyayı çevreliyen gaz tabakasıdır (Bk. Atmosfer). Göl ve nehirler de dahil olmak üzere, yeryüzündeki bütün sular «hidrosfer» i meydana getirir (Bk. Hidrosfer). Dünyanın hidrosfer ve atmosfer dışında kalan kısmı (toprak, kaya vs.) da «litosfer» dir. Litosfer, yerin yüzünden merkezine kadar çeşitli tabakalara ayrılır. Ilk tabaka «sial» dir. Avusturyalı jeolog Eduar Süss, bu tabakanın silis (Si) ile alüminyum (Al) silikatlardan meydana geldiğini göz önünde tutarak, bu tabakaya «Sial» adını vermiştir. Kalınlığı 60 km. kadar olan bu tabakanın üstünde ince bir toprak örtüsü vardır. Toprak trakit, kalker, granit ve benzeri maddelerin ayrışmasiyle meydana gelmiştir. «Sial» in yoğunluğu 2,5 - 3'tür. Yerin yüzünden derinliklere doğru inildikçe her 33 metrede bir sıcaklık 1 derece artar. Böylece, 60 km. derinlikte sıcaklığın 2.000 dereceyi bulması gerekir. Bu sıcaklıkta bütün maddeler erimiş halde bulunur.

Sial tabakasının altında «pirosfer» (ateşküre) vardır. Buna Sima da denir. Jeolog Süss, bu tabakaya da, silisyum (Si) ile magnezyum (Ma) dan meydana geldiği için, «Sima» adını vermiştir. Kalınlığı 1.200 kilometreyi bulan bu tabakanın yoğunluğu 3,1 - 4,75'tir. Pirosfere «mağma» da denir, su, ateş halindedir.

Pirosferle yerin asıl çekirdeğini teşkil eden «barisfer» (ağırküre) arasında bir tabaka daha bulunur. Bu tabaka daha çok Sima'nın bir devamı gibidir, adına içinde nikel (Ni), demir (Fe), silisyum (Si) ile magnezyum (Ma) bulunduğu için «Nifsima» denir. Nifsima'nın kalınlığı 1.700 km. yi bulur. Yoğunluğu 5'tir.

Barisfer yerin çekirdeğini teşkil eder. Başlıca nikel ve demirden meydana geldiği için «Nife» de denir. Buradaki cisimler yüksek sıcaklık ve basınç altındadır. Bir teoriye göre, cisimler bu durumda katı, ya da katıya yakın bir halde bulunurlar. Buna göre, yerin çekirdeğinin katı olduğunu kabul etmek gerekir. Öte yandan, bu kesimin sıvı halde bulunabileceği de sanılmaktadır. Yoğunluğu 9,91 - 12,2 olan barisferin çapı 6.000 km. den fazladır.

Yerkabuğunun Bileşimi

Yerkabuğunu meydana getiren maddelerin oranını kesin olarak göstermek mümkün değildir. Yapılan çözümlemelere göre yerkabuğunun bileşimi yaklaşık olarak şöyledir:

Silisyum dioksit (SiO_2)	%	67,0
Alüminyum oksit (Al_2O_3)	%	15,0
Demir oksit ($FeO + Fe_2O_3$)	%	4,41
Kalsiyum oksit (CaO)	%	3,4
Sodyum oksit (Na_2O)	%	3,07
Potasyum oksit (K_2O)	%	3,5
Bütün diğer maddeler	%	2,52

Bu bileşimdeki ağır maddelerin oranı derinlere inildikçe artar. Meselâ 2.000 kilometre derinlikten bir örnek alıp da çözümliyebilsek demirin oranının çok arttığını görürüz. Yerkabuğundaki ağır ve hafif kayaların durumu da, yeryüzünün şekillenmesine, dağlar ve denizlerin meydana gelmesine yol açmıştır (Bk. Deniz; Denizlerin Oluşu).

Dünyanın Yaşı

İnsanlar eski çağlardan beri dünyanın yaşını merak etmişlerdir. Bu konuda ilk tahmini yapan İngiliz fizik bilgini Lord Kelvin'dir (1824 - 1907). Bu bilgin dünyanın soğuma oranını göz önüne alarak yaşını hesaplamıştır. Onun vardığı sonuca göre dünyamız 20.000.000 yaşındadır.

Radyoaktif elemanlar üzerindeki bilgiler ilerleyince dünyanın yaşının bunlara göre bulunması düşünülmüştür. Çünkü radyoaktif bir eleman olan uranyum devamlı ve ölçülü olarak ayrışır, helyum atomları çıkarır, radyoaktivitesini kaybederek kurşuna döner. Böylece, 1 gr. uranyumun bir yılda 1/7,400.000.000 gram kurşun meydana getireceği hesaplanmıştır. İşte, uranyumlu kayalardaki uranyumla kurşun oranının hesaplanması, dünyanın yaşı hakkında yeni bir rakam vermiştir. Bilinen en eski kayalarda yapılan denemeler bunların 1.800.000.000 yaşında olduğunu göstermiştir. Radyoaktif elemanlarla daha başka görüşle de denemeler yapılmıştır. Bunlara göre dünyanın yaşının 1.800.000.000 - 3.000.000.000. yıl olduğu tahmin edilmektedir. Gene radyoaktivite esasına göre Holmes ve Lawson adındaki bilginler özel bir formülle yaptıkları hesap sonunda dünyanın 7.400.000.000 yaşında olduğunu bulmuşlardır.

Radyoaktiviteden başka esaslara dayanarak yapılan tahminlerde de dünyanın yaşı 2.000.000.000 - 4.000.000.000 olarak hesap edilmektedir (Bk. Paleontoloji).

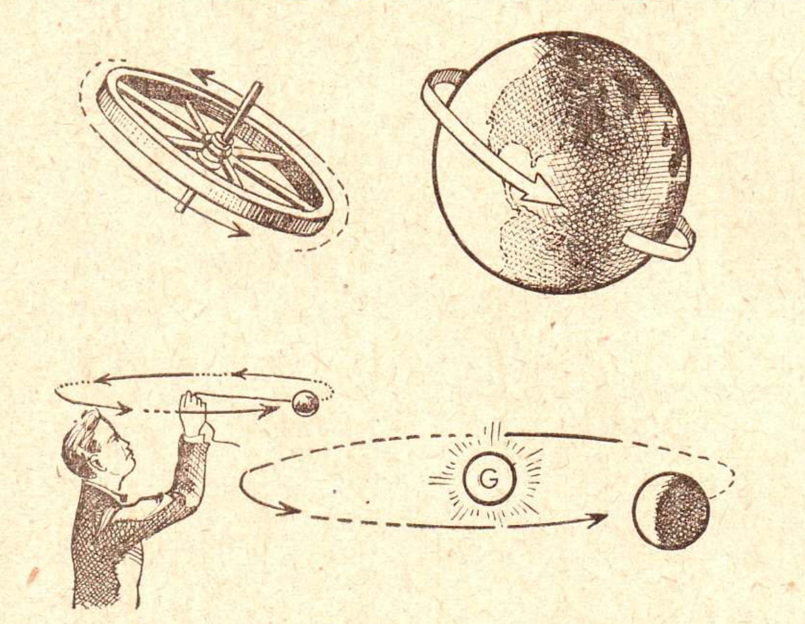
Dünyanın Hareketleri

Eski insanların durağan sandıkları, bugün de bize yerinden kıpırdamıyormuş gibi görünen Dünya'nın üç çeşit hareketi vardır:

1. — Dünya kendi çevresinde döner. Bir dönüşünü 23 saat 56 dakika 4,095 saniyede tamamlar. Bu dönüş gece ile gündüzü meydana getirir (Bk. Gece ve Gündüz). Bu dönüş sırasında Dünya'nın hızı ekvatorda dakikada 27 km. kadardır. Türkiye'nin bulunduğu paralel üzerinde ise bu hız dakikada 20 km. ye düşer. Kutuplar'a yakın bölgelerin hızı daha azdır. Alaska'da Dünya'nın kendi çevresinde dönüş hızı ancak dakikada 10 km. kadardır.

2. — Dünya, Güneş'in çevresinde döner. Dünya'nın Güneş çevresindeki yörüngesi daireye çok yakın bir elips biçimindedir. Gezeğenimiz bu yörüngeyi 365 gün, 6 saat, 9 dakika, 5 saniyede tamamlar. Buna bir «yıl» deriz. Dünya ekseninin eğik olması mevsimleri meydana getirir (Bk. Mevsimler; Dönenceler). Dünya'nın Güneş çevresindeki hızı saatte 110.000 km. ye yakındır. Güneş, Dünya'nın çizdiği elipsin uzun çapı üzerinde, bu elipsin odak noktalarından birindedir.

3. — Dünya bütün Güneş Sistemi'yle birlikte de döner. Güneş istemi, öteki yıldızların hareketine uyarak, Herkül Burcu'na doğru saatte 72.000 km. lik bir hızla gider (Bk. Güneş).

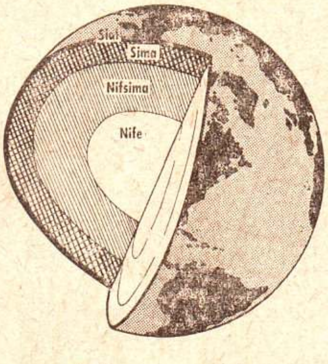

Bir arabanın tekerleği nasıl ekseninin etrafında dönerse. Dünya da aynı şekilde kendi ekseni etrafında döner Bu eksen kutuplardan geçer. Dünyanın güneş çevresindeki dönüşü bir ipe bağlı taş parçasının havada çevrilişine benzer. Güneş'in çekimi, ipi tutan el gibi, Dünya'nın uzaya fırlayıp gitmesini önler. Dünya'nın Güneş çevresindeki bir dönüşü yılı ve mevsimleri, kendi çevresindeki dönüşü de gece ile gündüzü meydana getirir.

Dünya'nın Magnetik Alanı

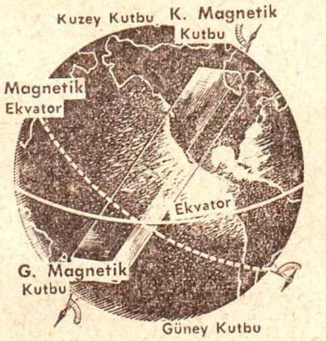
Dünya bir mıknatıstır. Dünyanın magnetik kutuplarından biri Kuzey Kutbu'na, öbürü de Güney Kutbu'na yakın yerlerde bulunur. Bu bakımdan, pusula ibresi gerçek Ku-

DÜNYA HAKKINDA ÇEŞİTLİ BİLGİLER

Dünyanın içi kıpkızıl ateştir

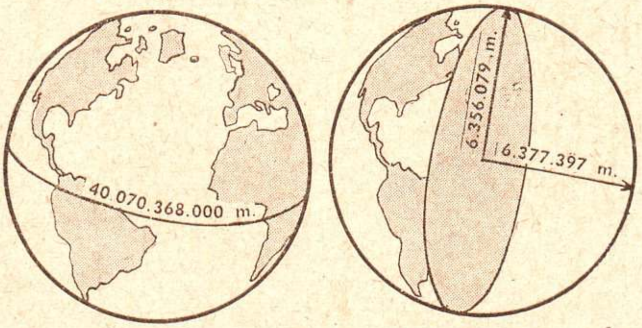
Bilginler, yaptıkları çeşitli denemeler sonunda, Dünya'nın «litosfer» denilen katı bölümünün dört kısımdan meydana geldiği kanaatine varmışlardır. Birinci tabaka kalınlığı ancak 60 km. kadar olan «Sial» dir. Bunun altında «Sima» (pirosfer) bulunur. Sima ile Dünya'nın çekirdeği arasında «Nifsima» denilen bir tabaka daha vardır. Dünya'nın çekirdeği (barisfer) daha çok nikel ve demirden meydana gelmiştir. Bu kesime «Nife» de denir.

DÜNYA BÜYÜK BİR MIKNATIS GİBİDİR

Dünya'nın magnetik kutupları asıl Kuzey ve Güney Kutupları'ndan başka yöndedir. Kuzey Magnetik Kutbu Hudson Körfezi'nin kuzeyinde bulunur. Burası Coğrafi Kuzey Kutbu'ndan 1.700 km. kadar uzaktadır. Magnetik Güney Kutbu da Sydney'in tam güneyine düşer. Burası da asıl Güney Kutbu'ndan 2.800 km. kadar uzaktadır. Magnetik kutupların bu durumuna göre magnetik ekvator da değişir. Pusula iğnesi magnetik ekvatora tam yatay bulunur.

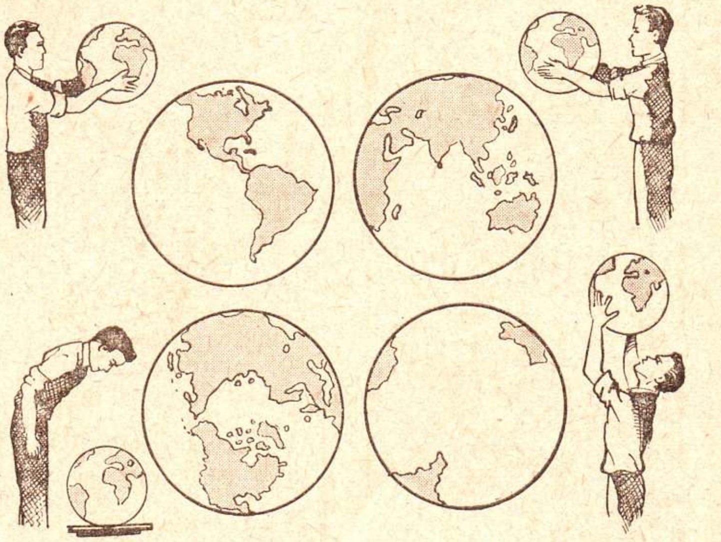
DÜNYANIN BÜYÜKLÜĞÜNÜ GÖSTEREN BİRKAÇ RAKAM

Kitlesi: 10.000.000.000.000.000.000.000 (On sikstilyon) ton.
Çemberi: (Ekvator'da) 40.070.368 km. Dönencelerde) 40.003. 423 km.
Hacmi: 1.082.841.310.000 km³ Yoğunluğu: 5.52
Yarıçapı: (Ekvator'da) 6.377.397 m. (Kutuplararası) 6.356.079 m.
Güneş'ten uzaklığı: 149.509.000 km. Ay'dan uzaklığı: 384.365 km.

10.000.000.000.000.000.000.000 TON

Dünyanın kitlesi 10 sikstilyon tona eşittir

Dünyanın dört yarımküresi dünyaya dört ayrı yönden bakıldığına göre adlandırılır. Yukarıda solda Batı Yarımküresi, sağda Doğu Yarımküresi, aşağıda solda Kuzey Yarımküresi, sağda Güney Yarımküresi görülüyor.

zey ve Güney Kutuplarını ancak yaklaşık olarak gösterir, çünkü magnetik maden cevherleri pusula ibresini şaşırtır.

Dünya'yı çevreliyen havada da magnetik fırtınalar olur. Bu fırtınalar kısa dalga radyo yayınlarına etki yapar.

Magnetik kutuplar olduğu gibi bir de magnetik ekvator vardır (Bk. Mıknatıs).

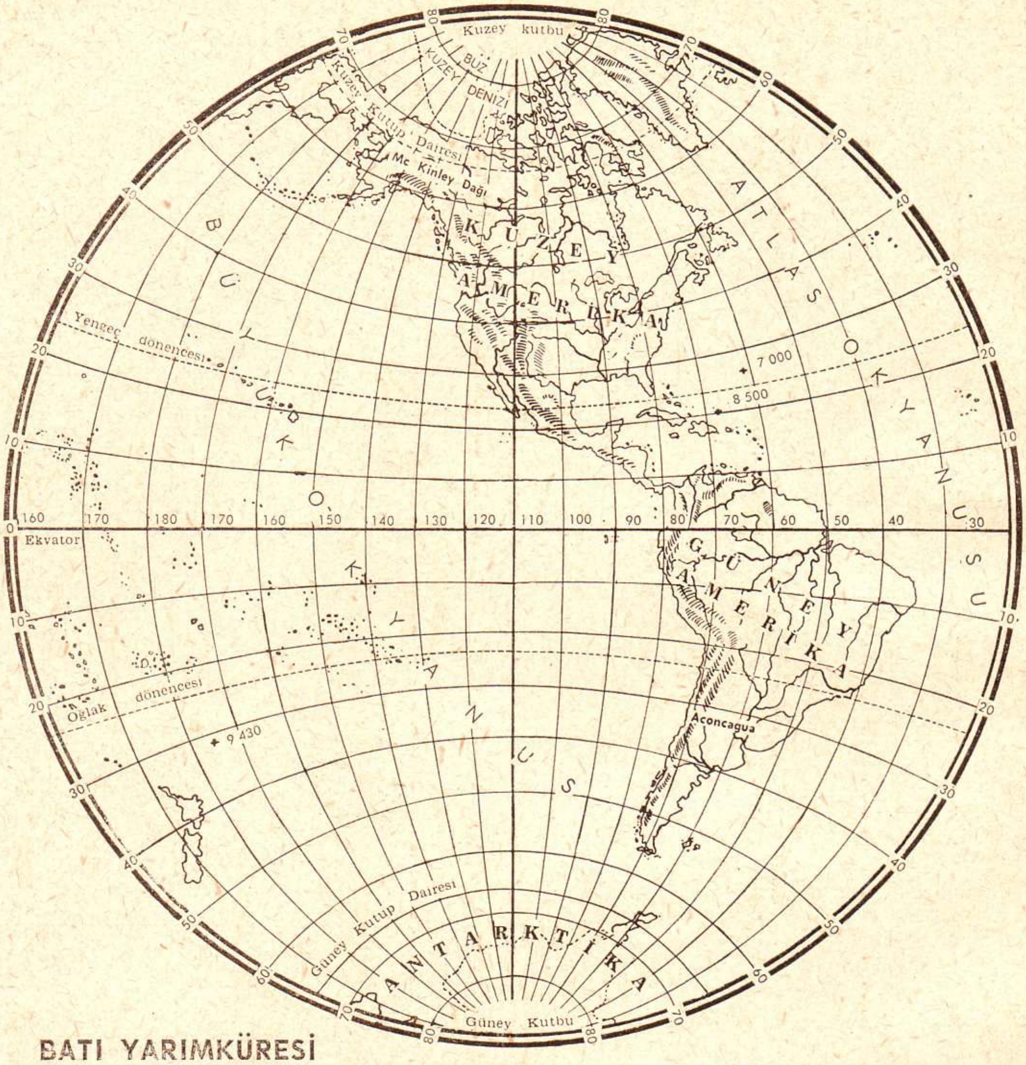
Dünya Hakkındaki Bilgilerin Gelişmesi

Çağlar boyunca insanların dünya hakkında çeşitli inanışları olmuştur. Bundan 4.000 yıl önce yaşıyan eski Mısırlılar dünyayı uzunca bir kutu, gökyüzünü de onun kapağı gibi tasavvur ediyorlardı. Eski Hintliler ise dünyanın dört filin sırtında duran büyük bir disk biçiminde olduğunu sanıyorlardı. Onlara göre bu dört fil de bir kaplumbağanın sırtında duruyor, kaplumbağa ise sonsuz bir denizde yüzüyordu. Eski Yunanlılar M. Ö. 850 yıl sıralarında dünyayı, ucsuz

bucaksız sularda yüzen bir disk biçiminde tasavvur ediyorlardı.

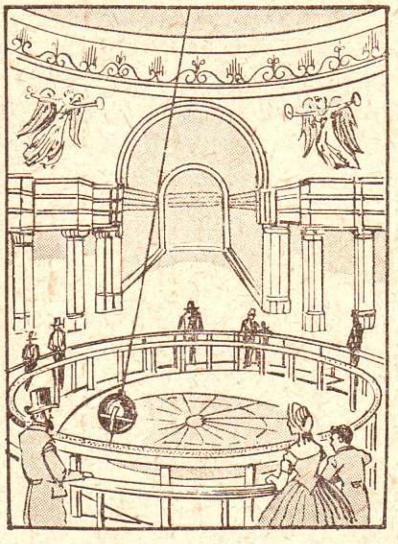
Dünyanın yuvarlaklığını ilk defa ileri sürenin M. Ö. VI. yüzyılda yaşıyan Eski Yunanlı bilgin Pythagoras olduğu sanılıyor. M. Ö. 250 yıllarında ise birçok Yunanlı artık dünyanın yuvarlaklığına inanmış bulunuyordu. Sisamlı Aristarkhus adındaki Eski Yunanlı astronom da dünyanın güneş çevresinde döndüğüne inanmıştı. Öte yandan Mısır'da yaşıyan Eski Yunanlı Bilgin Eratosthenes de dünyanın çemberini ölçmüştü. Bugün bilinen rakama göre bu hesap ancak 4.000 km. kadar hatalıdır.

Yalnız, Eski Yunanlılar'ın bu bilgilerini onlardan sonra gelenler kabul etmediler. II. yüzyılda yaşıyan Ptolemeaios (Batlamyus) dünyanın sanıldığından küçük olduğunu, güneşin çevresinde dönmediğini, tersine, kâinatın merkezi olduğunu, bütün yıldızların dünya çevresinde döndüğünü ileri sürdü. 1.400 yıl herkes buna inandı.

BATI YARIMKÜRESİ

Magellan'ın gemileri 1521 - 1522 yıllarında dünyayı çepeçevre dolaşınca artık dünyanın yuvarlaklığından şüphe etmek için bir sebep kalmamış oluyordu. Copernicus, ölümünden birkaç ay önce, 1543'te «De Revolutionibus Orbium Coelestium» adlı eserini yayınladı. Büyük astronom bu eserinde dünyanın ve gezeğenlerin güneş çevresinde döndüğünü anlatıyor, günlerin ve mevsimlerin oluşunu açıklıyordu. Galileo de, teleskopu ile yaptığı incelemeler sayesinde, Copernicus'un bu iddiasını doğruladı. Öte yandan, Alman astronomu Kepler, gezeğenlerin yörüngesinin elips biçiminde olduğunu ispat etti.

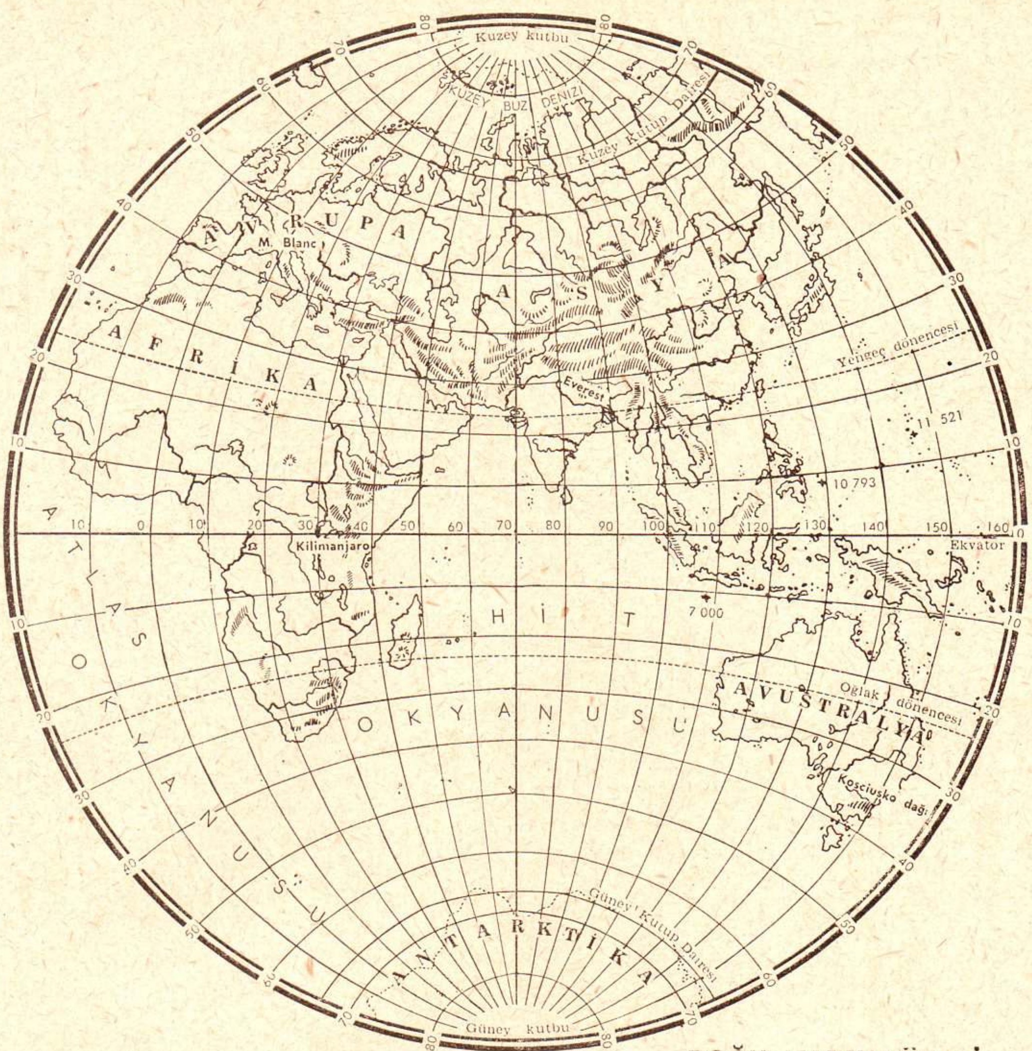
Fransız bilgini Foucault'nun yaptığı bu deney dünyanın döndüğünü kesin şekilde ispat etti.

Artık astronomi ilerliyordu. XVII. yüzyılda İngiliz bilgini Newton gezeğenlerin çekim kuvveti sayesinde yörüngelerinde kaldıklarını keşfetti. XIX. yüzyılda da Fransız fizik bilgini Jean Foucault (1818 - 1868) dünyanın kendi etrafında döndüğünü daha kesin bir şekilde ortaya koydu: Paris'te Panthéon'un içinde kubbeden aşağı 60 metre uzunluğunda bir ip sarkıttı. İpin ucuna ağır bir demir gülle bağlamıştı. Bu büyük sarkacın altında bir de iğnesi bulunuyordu. Uzun bir iple bağlı bir sarkacın hiç hava cereyanı olmıyan bir yerde saatlerce, durmadan, aynı yönde sallanacağı bilinen bir gerçektir. Foucault, aşağıya sarkacın etrafında daire biçiminde bir parmaklık yaptırmış, bu parmaklığın üstüne çepeçevre kum yaymıştı. Binanın her yanı sıkı sıkı kapandıktan sonra sarkacın güllesi korkuluğun kenarına kadar çekildi, oradan bırakıldı. Sarkacın iğnesi her gidiş gelişte kumların üstünde iz bırakarak hareket yönünü belli ediyordu. Bu deneyde sarkacın her harekette başka bir iz açtığı görüldü. Sarkacın hareketine etki yapan her hangi bir kuvvet olmadığına göre, deney dünyanın döndüğünü ispat etmiş oluyordu. Dünya dönmeseydi sarkacın hareketi daima aynı yönde olacaktı.

Dünya'da Hayat Nasıl Başladı

Dünya'nın kuruluşu sırasında, ateşten bir top olduğuna hiç şüphe yoktur. Peki, nasıl oldu da bu ateşten top, havası, suyu, bitkileri ve hayvanlariyle, nihayet insaniyle bugünkü halini aldı.

Bu soruya cevap vermek için her şeyden önce Dünya'nın yaşını dikkate almak gerekir. Dünyanın ateşten top halindeki gençliği akılların almıyacağı kadar uzundur. Yüz milyonlarca yıl süren bu müddet içinde Dünya'nın bileşimindeki ağır maddeler, merkeze doğru çöktü, Dünya'nın çekirdeğini meydana getirdi. Öte yandan, yüzdeki maddeler yavaş yavaş soğumaya başladı. Bütün bu zaman içinde türlü gazlar havaya uçmuş, fa-

DOĞU YARIMKÜRESİ

kat yerçekimi kuvvetli olduğu için uzayda kaybolup gitmemişti. Hidrojen ve oksijenden meydana gelen su molekülleri milyonlarca yıl havada kaldı, yer kabuğu soğuyunca yağmur halinde yağmaya başladı.

Böylece, hayatın şartlarından biri meydana geldi: Su. Yağan yağmurlar buharlaştı, yeniden yağdı; bu hal de milyonlarca yıl sürdü. Öte yandan, havaya uçan gazlar atmosferi meydana getirdi. Bu da, hayatı meydana getiren şartların ikincisi oldu: Hava. Birbirinden önemli bu iki şart ancak yerkabuğunun iyice soğuduğu sırada meydana gelmiştir.

Hayatın başlangıcı bugün bile bilim dünyası için bir sırdır. Yalnız, ilk canlıların denizlerde meydana geldiği sanılıyor. Ay'ın meydana getirdiği gelgit dalgaları hayatın karaya sıçramasına yardım etmiştir. Bu arada gene milyonlarca yılın geçtiğini unutmıyalım. Omurgasız deniz hayvanları 500.000.000 yıl önce görülmeye başlandı. Bundan 100.000.000 yıl sonra da ilkel balıklar belirdi, nihayet günümüzden 350.000.000 yıl önce de ilk kara bitkilerle kara hayvanları meydana çıktı. Karalarda hayat 100 - 150.000.000 yıl içinde gelişti, 200.000.000 yılından sonra da dinozorlar yaşamıya başladılar. Dünyanın denizler, göller ve ormanlarla kaplı olduğu bu devrede yaşıyan dev cüsseli dinozorlar yetmiş milyon yıl boyunca bütün dünyaya hâkim olmuştur (Bk. Dinozorlar).

İlk memeliler bundan 70.000.000 yıl önce yaşamaya başladı. Bundan sonra geçen milyonlarca yıl hayatın gittikçe gelişmesini sağladı, 1.000.000 yıl önce de ilk insan yeryüzünde göründü. İnsanlar o zaman yeryüzündeki öteki canlılardan çok zayıf oldukları halde, akılları sayesinde nesillerini korumasını bildiler, gittikçe ilerlediler. Nesil, yüzbinlerce yıl içinde gelişti. İnsanların bugünkü biçimleriyle ancak 11.000 yıldan beri yaşadığı hesap edilmektedir (Bk. Hayat).

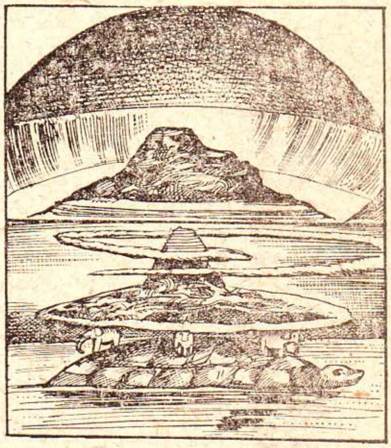
Dünya Medeniyetinin Gelişmesi

Görüldüğü gibi, insanoğlu yeryüzünde milyarlarca yıl süren bir gelişmenin sonucudur. 1.000.000 yıl önce yeryüzünde, Pithecanthropus denilen Cava Adamları yaşıyordu. Bunlar iki ayak üstünde yürüyorlardı. Bazı bilginler ise Cava Adamları'nın gelişmiş bir maymundan ibaret olduğunu söylerler. Neanderthal Adamı hakkındaki bilgiler daha fazladır. Bu insanlar Cava Adamı'nı andırmakla beraber beyinleri ondan iki kat daha gelişmişti.

Nihayet, bundan 20.000 yıl önce bugünkülere çok benziyen Cro-Magnon Adamı yaşamaya başladı. Bunlara «Homo Sapiens» (aklını işletmesini bilen insanlar) denir. 10.000 yıl öncesine kadar Eski Taş Çağı'nı yaşıyan Homo Sapiens'ler, pek ilkel yontma taş aletler yapmayı başarmışlardı.

Ondan sonra Cilâlı Taş Çağı başladı. Dünya medeniyetinde önemli gelişmeler oldu, insanlar artık çiftçilik etmeye, hayvanları evcilleştirmeye başlamışlardı. Dünyada ilk toplumun da bu çağda doğduğunu söyliyebiliriz. Bilhassa İsviçre'de birçok ilkel insan göllerde yaptıkları evlerde bir topluluk halinde yaşıyorlardı. Bu devrede bazı inanışlar da ortaya çıkmaya başladı. Sihir ve büyü kendini gösterdi, birçok «tabu»lar çıktı. İlkel insanlar birçok tanrılara tapıyordu (Bk. Din).

Medeniyetin bundan 6.000 yıl öncesinden itibaren başladığını kabul edebiliriz. Tunç ve Demir çağları artık insanlara birçok imkânlar sağlamıştı. Dünya medeniyet yolunda büyük bir gelişme alanına girmişti. M. Ö. 4000 yıllarında Eski Mısır medeniyeti gelişti, piramitlerin yapılmasına başlandı. Ana-

ESKİLERE GÖRE DÜNYA

Eski Mısırlılar Dünya'nın uzunca bir kutu biçiminde olduğunu sanırlardı. Eski Hintliler'e göre Dünya dört filin sırtında durur, bu filler de büyük bir kaplumbağanın üstünde bulunurdu.

dolu'da, Mezopotamya'da, Uzak Doğu'da medeniyetler gelişti. Artık yazı icat edilmiş, yazılı tarih başlamıştı. 2000 yıllarında Giritliler büyük bir medeniyet seviyesine erişmişti (Bk. Ege Medeniyeti). 1000 yıllarından itibaren Eski Yunan Medeniyeti doğdu. Öte yandan, tektanrılı dinler doğmaya başlamıştı. Dünyaya hâkim olan insanlar bundan sonra hızla gelişmeye başladılar (Bk. İnsan; Medeniyet).

Dünyadaki Nüfus Artışı

İnsanlar dünyayı rahatça yaşıyacakları bir yurt haline getirdikçe, bilim ilerledikçe, nüfus da büyük bir hızla arttı, gittikçe de artıyor. Dünya nüfusu bugün yüz yıl öncesinin aşağı yukarı üç katına çıkmıştır. Daha önceki yüzyıllarla ölçülecek olursa, bu artışın korkunç olduğu görülür. 1650 yılında dünya nüfusu tahminen 545.000.000 kişiydi. Nüfus yüz yıl içinde ancak 183 milyon arttı, 1750'de 728 milyonu buldu. 1850'ye kadar geçen yüzyıl içinde olan artış da ancak 443 milyondan ibarettir. Demek oluyor ki dünya nüfusu bundan yüz yıl kadar önce, 1850'de 1.171.000.000'dan ibaretti. 1961 yılının son aylarında yapılan resmî tahminler dünya nüfusunun 3.000.000.000'ı geçtiğini gösterdi. Halbuki 1952'de yapılan bir hesaplamada dünya nüfusu 2,5 milyar olarak tesbit edilmişti. Bu hesaba göre dünya nüfusu son yıl içinde yarım milyar artmıştır.

Dünya nüfusunun büyük bir hızla artışı bazı milletleri düşündürüyor, zamanla, çoğalan nüfusu beslemenin imkânsız hale geleceği endişesini uyandırıyor. Hattâ Hindistan gibi bazı yerlerde insanların kısırlaştırılması yoluna bile gidilmesi düşünülmüştür. Şimdi bütün hükümetler nüfus artışını karşılamak üzere ürünü artırmanın yollarını arıyorlar (Bk. Nüfus).

Dünyanın Sonu Ne Zaman Gelecek

Hemen herkesin arada bir aklına gelen bir soru vardır: Dünyanın sonu ne zaman gelecek? Gerçekten, güneş enerjisinin gittikçe azaldığı düşünülürse, dünyanın günün birinde son bulacağı düşünülür. Yalnız, bilginlere göre, dünyanın sonu ancak milyarlarca ve milyarlarca yıl sonra gelecektir.

Başka bilginler dünyanın bir kuyruklu yıldızla veya başka bir yıldızla çarpışma sonunda yok olacağını düşünüyorlar. Ancak, bu da imkânsız denecek kadar uzak bir ihtimaldir. Üstelik, dünya bir defa bir kuyruklu yıldızın kuyruğunun içinden geçmiş, hiç kimse de bunu farketmemiştir.

Akla gelen bir başka ihtimal dünyanın kendi çevresindeki dönüşünün durmasıdır. O zaman, dünyanın bir yanı korkunç bir sıcaklık içinde kavrulacak, öte yanı da soğuktan mahvolacaktır. Gerçekten de dünyanın kendi çevresindeki dönüşü gittikçe yavaşlamaktadır. Ancak, bu yavaşlama 100.000 yılda 1 saniye olduğuna göre, bu şekilde dünyanın sonunun gelmesi için trilyonlarca yıl geçecektir.

Bütün bu saydıklarımızdan sonra, geriye dünyayı yok edecek bir ihtimal daha kalıyor: İnsanların bir atom savaşına girişmesi. Eğer insanlar barış içinde yaşamayı bilirse, dünya onlara daha bitmez tükenmez yıllar boyunca bir yurt olacaktır.

Bibliyografya:

Dünya ve Gökyüzü (K. Kaya, 1958), Dünyamız Nasıl Bir Hazinedir (B. M. Parker, 1952), Dünya Devleti (Dr. K. Tosun, 1952), Dünya Nimetleri (Dr. Semyonov'dan Çev. C. C. Cem, 1947); Dünya Nizamı (Prof. C. Bilsel, 1942); Dünya Saat Farkları Hesap Cetveli (1939); Dünya Ticaretinin Coğrafi Esasları (Prof. H. S. Selen, 1946).

DÜNYANIN 7 HARİKASI

Eski insanların yapmış olmakla övündüğü yedi sanat ve mimarlık şaheseri

DÜNYANIN YEDİ HARİKASI eski çağlarda insanların dünyada, gerek güzellik, gerek ihtişam bakımından görülmeye değer bulduklari yedi sanat şaheseridir. Antipater adlı bir tarihçi eski Yunanlı yolcuların hâtıralarından faydalanarak M. Ö. 100'de bu eserleri tesbit etmiş, onların bir listesini yapmıştır. «Dünyanın Yedi Harikası» diye anılan bu şaheserler şunlardır: 1) Mısır'daki Ehramlar; 2) Babil'in Asmabahçeleri; 3) Olimpos'daki Zeus Heykeli; 4) Kıral Mausolus'un Mezarı; 5) Efes'teki Artemis Tapınağı; 6) Rodos Heykeli; 7) İskenderiye Feneri.

Mısır Ehramları

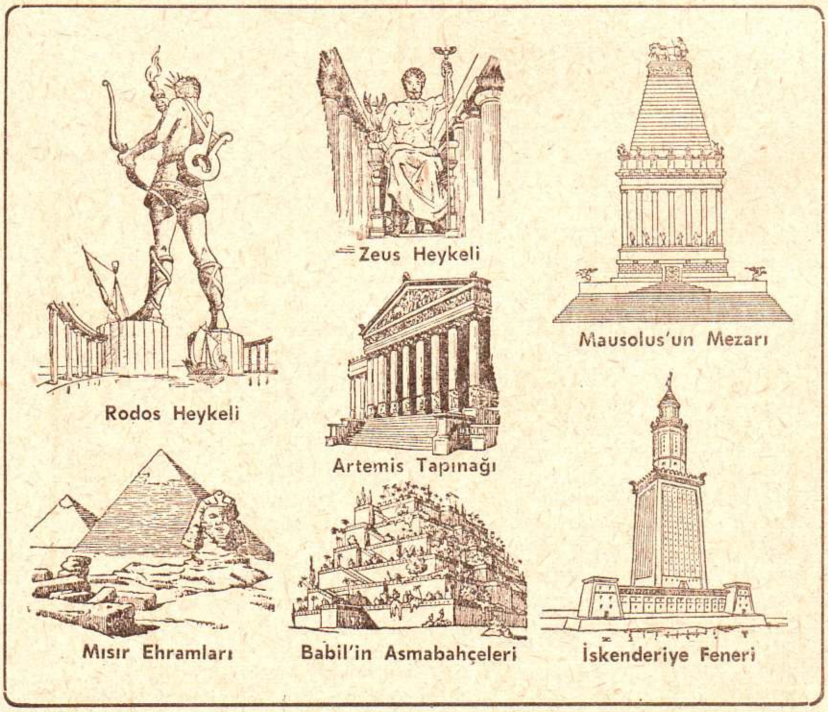
Dünyanın Yedi Harikası'nı meydana getiren eserlerden bazılarının kalıntıları sayılmazsa, Ehramlar, bunlardan günümüze kadar gelebilmiş tek örneklerdir. Mısır'daki Nil Nehri'nin vâdisinde bulunan bu 3 anıt M. Ö. 2650-2500 yıllarında Mısır firavunlarının ve kıraliçelerinin mezarları olarak yapılmıştır (Bk. Ehramlar).

Babil'in Asmabahçeleri

Babil'de, Fırat nehri kıyılarında, birbiri üzerinde sıralanan yedi asmabahçe tarihe karışalı çok olmuştur. Bunları M. Ö. VI. yüzyılda, İkinci Babil Kırallığı'nın ünlü hükümdarı Buhtunnasır (Nabukatnosor) tarafından yaptırılmıştı. Kıralın karısı, dağlık bir ülkeden geldiği için, Babil'in dümdüz ovalarını hiç sevmemişti. Buhtunnasır da, karısını hoşnut etmek üzere bu bahçeleri yaptırdı, setler halinde yükselen bahçelere dünyanın dört bir yanından getirttiği nadir çiçekleri ağaçları, palmiyeleri diktirdi. Her biri 25 m. yükseklikte olan büyük kemerler üzerine oturtulmuş bu asmabahçeler, Fırat Nehri'nin sularından faydalanılarak en üst sette meydana getirilmiş bir havuz sayesinde sulanırdı.

Zeus Heykeli

Yunanistan'da Olimpos Dağı'nda bulunan Zeus Heykelini, M. Ö. V. yüzyılda, ünlü heykeltraş Phidas yapmıştır. Tanrıların Kıralı

Rodos Heykeli — Zeus Heykeli — Mausolus'un Mezarı — Artemis Tapınağı — Mısır Ehramları — Babil'in Asmabahçeleri — İskenderiye Feneri

Zeus'u tahtında otururken gösteren bu heykel altın ve fildişinden meydana gelmişti, 14 m. yüksekliğindeydi. Eser, yapılışından bin yıl sonra harap olduğundan, şekli hakkında ancak eskiden kalan paraların üzerindeki resimlerden fikir edinilebilmiştir.

Mausolus'un Mezarı

Karya Kıralı Mausolus'un mezarı olan bu mimarlık eseri Güneybatı Anadolu'da Halikarnas'ta bulunuyordu. Mezar, kıralın ölümü üzerine karısı Kıraliçe Artemis tarafından M. Ö. IV. yüzyılda Yunan mimarlarına yaptırılmıştır. Çağının en başarılı mimarlık örneklerinden sayılan bu anıt dikdörtgen bir kaide üzerindeki İyon tarzı sütunların taşıdığı piramit biçimi bir çatıdan meydana gelmişti. 42 m. yükskliğindeki bu binanın tepesinde, dört atın çektiği bir arabanın içinde Kıral Mausolus ile Kıraliçe Artemis'i gösteren bir heykel vardı. 1800'de İngiliz arkeologları anıtın bazı kalıntılarını buldular; bunlar bugün, Londra'da British Museum'dadır.

Artemis Tapınağı

Anadolu'da, Efes şehrinde, Eski Yunanlılar tarafından tanrıça Artemis için yaptırılmıştı. Bu tapınağın ancak bazı kalıntıları günümüze kadar gelebilmiş; eserin bütünü harap olmuştur. Artemis Tapınağı, çeşitli Asya şehirlerinden gelen ünlü sanatçıların 120 yıllık çalışmaları sonunda M. Ö. 430 yılında tamamlanabilmiştir. Toprağın içinde Artemis'in bir heykeli vardı. Halk bu heykelin gökten indiğine inanır, şehrin iki kere düşman tehlikesinden kurtulmasını onun varlığına yorardı. Bu değerli eserin, M. Ö. 365'te, Büyük İskender'in doğduğu gece, geleneklere uyularak yakıldığı sanılıyor.

Rodos Heykeli

Yunanlılar'ın Güneş Tanrısı Helios'un heykeli olan bu muhteşem eseri M. Ö. 280 yılı sıralarında Rodos halkı yaptırmıştır. 35 m. yüksekliğinde olduğu tahmin edilen bu tunç heykel Rodos Limanı'nın ağzında bulunuyordu, efsaneye göre gemiler, ayaklarının arasından geçerdi. Heykel M. Ö. 224'te; bir deprem sonunda devrilmiş, yıllarca bu durumda kalmıştır. Aşağı yukarı bin yıl kadar bir zaman geçtikten sonra Araplar heykelin parçalarını satın aldılar, erittiler, maden olarak kullandılar.

İskenderiye Feneri

Mısır'da, İskenderiye Limanındaki bir adacıkta bulunan bu feneri M. Ö. 309-246 yılları arasında II. Ptolemeaios (Batlamyus) yaptırmıştır. Bu eser, sonradan yapılan modern deniz fenerlerine bir örnek olmuştur. Beyaz mermerden meydana gelmiş olan fener binası kat kat kuleler biçiminde 140 m. kadar yükseliyordu. En üst kulede, denize karşı olan pencerelerin arkasında, geceleri sabaha kadar ateş yakılır, gemilere yol gösterilirdi. Büyük İskender, İskenderiye şehrini kurduğu zaman, fenerin bulunduğu ada ile şehri, denizin doldurulmasiyle meydana getirilen bir yolla birbirine bağlamıştı.

Dürer'in sanatı ve eserleri

Dürer sadece tanınmış bir Alman ressamı olmakla kalmamıştır. Rönesans ve Reform devrinin en önemli şahsiyetlerinden biri sayılır. Eserlerinde daima canlılığı, hareketliliği ön plâna almıştır. İtalya'da geçirdiği yıllar ressamın eserleri üzerinde büyük etkiler yaratmıştır. En güzel eserleri portreleridir. Fakat ressam bu arada devrin icaplarına uyarak pek çok da dinî tablo yapmıştır. Oyma eserlerinin arasında da «Dört Havariler» önemli bir yer tutar. Ayrıca «Doktorun Rüyası», «Büyük Servet», «Ölümle Şeytan» da ilgi çekici eserleri arasındadır.

Albert Dürer'in tahta üzerine oyarak yaptığı bir aziz resmi

Fener binası M. S. 1300'de bir depremde yıkıldı, yok oldu.

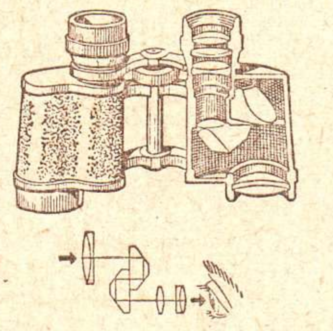
DÜNYA SAVAŞI (Bk. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI; İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI)

DÜRALİT (Bk. Kontralit)

DÜRBÜN

Uzaktaki cisimlerin görüntüsünü yaklaştırarak büyük görünmelerini sağlıyan optik âlete «dürbün» denir. Dürbün, çeşitli şekilleri varsa da esas bakımından biri «objektif», biri de «oküler» diye anılan iki mercekten meydana gelir.

Uzağı görmeye yarıyan «dürbün», gökyüzünü incelemeye yarıyan «teleskop», küçük zerreleri, mikropları görmeye yarıyan «mikroskop» gibi aletlerin icadı Hollanda'lı Metius adındaki bir gözlükçünün 1609'daki denemeleriyle başlar. Bu gözlükçünün çocukları, bir gün gözlük camlariyle oynarken, bir içbükey camı bir dışbükey camın karşısına koyarak bir hizada bakınca cisimlerin yaklaştığını gördüler. Metius bu buluştan faydalanarak dürbünün ilk örneğini yapmaya çalıştı. Fakat o daha bir şey yapmadan, Galileo Galilei bu buluştan haberdar oldu, dürbünün

Bir dürbün ve kesiti. Alttaki şemada ise ışınların mercek ve prizmalardan geçerek takip ettikleri yol görülüyor.

ilk şeklini yaptı (Bk. Galileo Galilei).

Aradan geçen yüzyıllar içinde dürbün, teleskop ve mikroskoplar bir hayli geliştirildi. Dürbünlerin boyları prizmalı mercekler sayesinde kısaltıldı. Bir cismi birkaç bin defa büyüten teleskoplar, çok küçük zerreleri büyüterek gözle görülebilir, incelenebilir bir hale getiren mikroskoplar yapıldı (Bk. Mikroskop; Teleskop).

DÜRER, Albrecht (1471-1528)

Dürer

Ünlü bir Alman ressamıdır. 1471'de Nürnberg'de doğdu. Babası kuyumcuydu. XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra Nürnberg'e yerleşen oldukça tanınmış bir aileye mensuptular. Albrecht Dürer bu ailenin on beş çocuğundan ikincisiydi. Baba Dürer, çocukları arasında en fazla Albrecht'i sevdiği için ona kendi sanatını öğretmeyi kararlaştırmıştı. Albrecht Dürer on beş yaşındayken babasının yanında çalışmaya başladı. Bir yandan da Nürnberg'in en tanınmış ressamı Wolgemut'tan resim dersleri alıyordu. Wolgemut kitapları resimlemek maksadiyle çeşitli tahta oyma işleri yapıyordu. Onun atelyesinde bulunan oyma işlerinden hangilerini küçük Dürer'in yapmış olduğu bilinmiyor.

Dürer, çıraklık devresini 1490'da tamamladı. Artık sıra diyar diyar gezip Almanya'nın tanınmış resim üstatlarından ders almaya gelmişti. Dört yıl sonra Nürnberg'e döndü. Bu süre içinde bir hayli resim yapmıştı. Bunların arasında en dikkate değer olanı küçük boyda yapılmış kendi portresiydi. Dürer Nürnberg'e döndükten kısa bir süre sonra evlendi. Ailesi onun evleneceği kızı daha önceden bulmuş, her türlü düğün hazırlık-

larını tamamlamıştı. Dürer'in nişanlısı Nürnberg'in zengin tüccarlarından birinin kızıydı. Genç ressam evlendikten birkaç ay sonra İtalya'ya gitti. İtalyan resim sanatı hakkında geniş bilgi edinip Nürnberg'e döndü. 1505'te ikinci defa İtalya'ya gitti. İtalyanlar bu genç Alman ressamını büyük bir ilgiyle karşıladılar. Artık Dürer'in şöhreti hemen bütün Avrupa'ya yayılmıştı. 1520-1521 yıllarında Holânda'ya da gitti. Bu seyahatini daha sonra yazdığı kitapta uzun uzadıya anlatmıştır. Dürer'in resimlerinden, tahta oymalarından başka 1525'te yayınlanan perspektif ve geometri konulariyle ilgili kitabı da sanat âleminde önemli bir yer tutar.

Dürer'in ölümü pek âni olmuştu. Fakat ölümünden sonra eserleri dünyanın belli başlı müzelerinde muhafaza edilmiştir. Bugün Dürer'in en önemli eserlerini Viyana'daki Albertina Müzesi'nde, Berlin Müzesi'nde ve British Museum'da bulmak kabildir.

DÜRZİLER

Tanrılık iddiasında bulunan Fatımî İmparatoru Hâkim'in veziri Hamza ibni Alı tarafından kurulan bir mezheptir. Bugün Lübnan'ın dağlık kesimlerinde, Suriye'nin Havran bölgesinde yayılmıştır. İslâm'dan en fazla ayrılan mezheplerdendir, bazı yazarlarca Bahailer gibi İslâm dini dışında sayılır. Sayıları bugün 294.000 kadardır (165.000'i Suriye'de, 106.000'i Lübnan'da, 23.000'i İsrail'de).

Ma'n-oğulları, Şihabiler, Atraşlar, Dürziler'in başına geçip, küçük prenslikler kurmuşlardır. Osmanlı devrinde, kaymakamlık derecesinde olan bu prensliklerin iç idarelerine karışılmamıştır. Dürziler'in amansız düşmanı Lübnan'ın Katolik Arapları olan Maruniler'dir. Bu iki mezhebin XIX. yüz yıl ortalarında ve sonlarındaki çarpışmaları pek kanlı olmuş, Osmanlı devletinin işe karışmasiyle yatıştırılmış, bastırılmıştır. Fransız idaresinde de Dürziler, sömürge idaresini en fazla uğraştıran unsur olmuştur.

Arapça konuşan, esas bakımından da Arap olan Dürziler, iri gözlü, kara kaşlı, yakışıklı insanlardır; kumralları çoktur (Bk. Lübnan).

DÜSSELDORF

Almanya'nın kuzeybatısında, Ren Nehri'nin sağ kıyısında kurulmuş, 680.000 nüfuslu bir sanayi şehridir. Aynı zamanda, uluslararası sosyetenin yılın her mevsiminde rağbet ettikleri sevimli bir şehirdir. Bilhassa karnaval mevsimi olan şubat ayında Düsseldorf dünyanın her tarafından gelen turistlerle dolup taşar. 1767'de kurulan sanat akademisi son yüzyılların çok ünlü ressamlarını yetiştirmiştir. Şehrin 7 km. kadar uzağındaki hava alanı Almanya'nın en önemli sivil hava alanlarından biridir. Düsseldorf'ta çelik, demir, cam ve dokuma sanayii ileridir.

Düsseldorf, 1288'de Kont Adolf Berg'in gayretleri sayesinde bir şehir hüviyetini kazanmıştı. Otuz Yıl ve İspanya Savaşları sırasında Düsseldorflular çok sıkıntı çektiler, şehir harabeye döndü. 1805'te Düsseldorf Berg Dukalığının başkenti ilân edildi. 1815'te de Prusya devletine geçti. 1870'ten sonra Avrupa'nın sayılı sanayi şehirlerinden biri haline geldi.

DÜŞÜNME

Bir hüküm çıkarmak maksadiyle birtakım fikirleri ve hükümleri birbirine bağlayıp bunlardan yeni sonuçlar çıkarmak için yapılan zihin faaliyetine «düşünme» denir.

İnsan âdet haline gelmiş işleri yapmak için düşünmeye lüzum görmez. Ancak, bunlarda bir aksama olunca, yeni durumlarla karşılaşınca düşünme ihtiyacı başlar. Meselâ, babasiyle balık tutmayı âdet edinmiş bir çocuğu ele alalım. Bu çocuk, aynı zamanda mahallenin futbol takımında oyuncu olsun. Çocuk, bu iki işi ayrı ayrı yapacağı zaman hiç düşünmeye lüzum görmezse de mahalle de oyun olduğu bir gün babası: «Balık tutmaya gidelim» derse, o zaman bir «problem» karşısında kalır.

Karşılaştığımız her çeşit problemi çözmenin tek yolu da düşünmedir. Çocuk: «Babamla balık tutmaya gitsem ne olur?» diye düşünür, sonra: «Gitmesem de, oyun oynasam ne olur?» diye kendi kendisine sorar. Sonunda bir karar verir.

Düşünme sayesinde davranışlarımızı çevremizin etkilerine en uygun düşecek şekilde ayarlarız. Dünyanın ilk devirlerinde yeryüzünde yaşıyan canlıların en zayıfı insandı. Düşünme sayesinde insan kendini korumasını, yaşamakta devam etmesini, kendinden kuvvetli, büyük hayvanları öldürmesini bildi.

Düşünme olayının meydana gelmesi için insanın hiç değilse dış âlemde ve kendi iç âleminde olup bitenlerden haberdar olması gerekir. Bütün insanların iç ve dış âlemleri birbirinden az çok farklı olduğu için düşünceler de insandan insana değişir.

Düşünmenin iki ana ilkesi (prensibi) vardır: 1) Yeter sebep; 2) Aynılık.

1. — Yeter Sebep: Bu ilkenin esası «her şeyin varlığının bir sebebi olması» dır. Bir şeyin sebebi de ya onu meydana getiren kaynak, ya da niçin ve neden öyle olduğunu anlatan şeydir.

Bu ilke de iki kola ayrılır:

a) Amaçlılık: Bu ilke var olan şeylerin bir amacı olduğunu anlatır. Bütün canlılar âleminde sayısız misalleri görülen çok önemli bir ilkedir.

b) Sebeplilik: Bu, yeter sebep ilkesinin tabiat olaylarına uygulanan koludur. Bu ilkeye göre, her olayın bir sebebi vardır. Belirli sebepler daima belirli sonuçlar doğururlar. Meselâ 100 derecelik ısı belirli bir basınçta suyu kaynatır. O basınçta suyun kaynamasına başka türlü imkân yoktur.

2. — Aynılık: Bu ilkeye göre her şey kendi kendisinin aynıdır; bir şey neyse odur. Meselâ şu anda elinizde tuttuğunuz bu ansiklopedi aldığınız zamandan beri de aynıdır, yarın da bu halini muhafaza edecektir. Halbuki bu kesin bilgimiz olmasa, her şeyi biraz sonra başka türlü görecek olsak, o zaman düşünmeye, akıl yürütmeye imkân kalmaz (Bk. Akıl).

Gene bu ilkeye göre, bir şey, aynı şartlar içinde ve aynı zamanda hem var, hem yok olamaz. Yani bir şeyin hem varlığı, hem yokluğu aynı zamanda söylenemez. Elimizdeki bu ansiklopediyi aynı zamanda hem kitap, hem defter olarak kabul etmemize imkân yoktur. (Bk. Mantık).

DÜYUN-I UMUMİYE

Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında devletin yabancı memleketlerden aldığı borçlara, bunların ödenmesi için kurduğu müesseseye «Düyun-ı Umumiye» (Kamu Borçları) denirdi.

Osmanlı İmparatorluğu, duraklama ve gerileme devrine başlayınca, para sıkıntısı da kendini göstermişti. Bu sıkıntıyı gidermek için önce iç kaynaklara başvurulduysa da bu ihtiyacı karşılamadı, Kırım Savaşı'ndan sonra ilk dış borç yapıldı. Bundan sonra da ödünç alma işi devam etti, üstelik alınan bu paralar, hesapsız bir şekilde harcandı.

Abdülâziz'in son günlerinde İmparatorluğun borçları 5.297.676.500 altın frangı bulmuştu. Ayrıca, milyonlarca franklık da düzensiz borç vardı. Bunların yalnız faizi yılda 300.000.000 frank tutuyordu. 1881'de yayınlanan «Muharrem Kararnamesi» ile «Düyun-ı Umumiye» idaresi kuruldu. İdare merkezi olarak Cağaloğlu'nda özel, muhteşem bir bina (Şimdiki İstanbul Erkek Lisesi) yapıldı. Yabancı tahvil sahiplerinin temsilcileri Düyun-ı Umumiye'nin yönetim kurulunu meydana getiriyordu. Bu kurulun II. Abdülhamit devri sırasında hükûmetin üstünde hem malî, hem siyasi etkileri olmuştur.

Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin hükûmet borçlarını kapamak için vergi toplama yetkisi vardı. Damga pulu gelirini, içki, balık, ipek, tuz, tütün üzerindeki vergileri Düyun-ı Umumiye alıyor, bu da devletin itibarını azaltıyordu. Bu idarenin kurulmasından sonra da dışarıdan borç alınmasına devam edildi, Düyun-ı Umumiye de devletin malî işlerinin murakıbı durumuna geldi.

Osmanlı Devleti'nin bu borçları ancak Cumhuriyet devrinde temizlenebildi. 1928'de yapılan bir antlaşmayla Cumhuriyet hükûmeti İmparatorluğun borçlarından 87.316.000 altın liralık kısmını kabul etti, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin varlığına böylece son verilerek yönetim kurulu üyeleri yurt dışına çıkarıldı. Bundan sonra, borçların ödenmesi yoluna gidildi ve 1944'te de Osmanlı İmparatorluğunun yabancı borçları dâvası tamamiyle son buldu.

DÜZCE

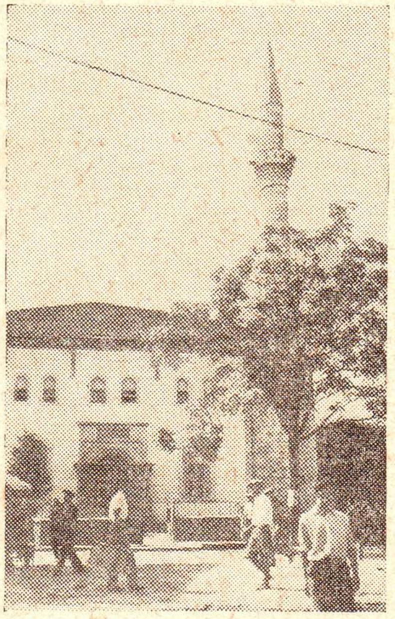
Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz bölümünde Bolu iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin merkez, güneyde Mudurnu, batıda Sakarya'nın Hendek, kuzeyde Bolu'nun Akçakoca, kuzeydoğuda aynı ilin Yığlıca ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Gölkaya, Gümüşova adında bucakları, bunlara bağlı 194 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.496 km^2

Nüfusu: 122.247 (1960 sayımı).

İlçe, elips şekilli Düzce Ovası ile bunu çevreliyen dağların iç kesimlerini kaplar. Ovayı doğudan Bolu Dağı, güneyden Abant Sıradağları, batıdan Hendek ilçesinin Çamdağ'ı kuşatır. İlçenin başlıca akarsuları olan Melen, Uğur ve Aksu çayları ovanın batısında Efteni Gölü'nde birleşir, buradan Büyük Melen adını alarak çıkar, Melenağzı'nda Karadeniz'e dökülür. Çevredeki dağlar orman ba-

kımından çok zengindir. Düzcede çok çeşitli tarım faaliyeti olmakla beraber en çok yetiştirilen ürünler mısır, buğday, tütün, patatestir. Toprak çok verimlidir. Ayrıca, çeşitli meyvalar da yetiştirilir.

Düzce'de Büyük Cami

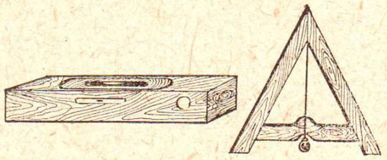
Kasaba. — İlçe merkezi Düzce, İstanbul-Ankara şosesi üzerinde kurulmuş büyük bir kasabadır. Karadeniz kıyısında bulunan turistik Akçakoca kasabasına 39 km. uzaklıktadır. Türkiye'nin en işlek karayollarından biri üzerinde bulunan Düzce kısa zamanda çok gelişmiştir. 7 mahalleden ibaret olan Düzce'nin nüfusu 18.169'dur (1960 sayımı). Nüfus bakımından bağlı olduğu ilin merkezi olan Bolu'dan ileridir. (Bolu'nun nüfusu 13.743'tur). Kasaba'da Cumhuriyet Meydanı ile 10 bin m² lik güzel bir park vardır.

Düzce kasabasının bugünkü yerinde gelişmesi yenidir. Ovanın eski merkezi kuzeyde bulunan Üskübü köyüdür.

DÜZEÇ

Yapı işlerinde kullanılır, bir düzlemin dik mi, yatay mı olduğunu göstermeye yarıyan bir alettir. Bu aletin ortasında ve bir ucunda, içinde hava kabarcığı bulunan alkolle dolu birer tüp vardır. Yatay yüzler için ortadaki, düşey yüzler için baştaki tüplere bakılır. Ortadaki tüpün içinde görülen hava kabarcığı iki çizginin arasındaysa düzlem yatay; baştaki tüpün kabarcığı ortadaysa dikey demektir.

Buna «kabarcıklı düzeç» de denir. Bir de «ipli düzeç» vardır. Bu, A biçimi bir gönye ile bunun sivri ucuna tutturulmuş bir çekülden ibarettir. A'nın ayakları ölçülecek yere konur, çekül ortadaki işaretli yere geliyorsa düzlem yatay demektir.

Kabarcıklı düzeç ve ipli düzeç

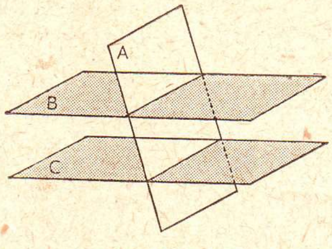
DÜZKANADLILAR

Hayvanlar âleminin eklembacaklılar şubesinin böcekler sınıfından bir takımdır. Bu takımda çekirge, peygamberdevesi, kulağakaçan, divik, cırcır böceği, hamam böceği gibi böcekler bulunur. Bütün bu böceklerin başlıca ortak özellikleri iki çift kanadları bulunması ve bu kanadların uzunlamasına birbiri üzerine katlanmasıdır.

DÜZLEM

Geometride, üzerine bir doğrunun iki noktası dokundurulunca o doğrunun her noktasının dokunması gereken yüzeye «düzlem» denir. Bir düzlem üzerine konulunca her noktası o düzleme dokunan şekle de «düzlem şekil» denir.

Düzlemlerin çeşitli durumları vardır. Başlıcaları şunlardır:

Paralel düzlemler

1. — Paralel düzlemler: İki düzlemin ortak noktası yoksa, bunlara «paralel düzlemler» denir. Birbiriyle kesişen iki doğrunun her biri bir düzleme paralelse, bunların meydana getirdikleri düzlem de o düzleme paraleldir. İki paralel düzlemden birinin üzerinde bulunan bir doğru öbür düzleme paraleldir. Bir düzlemin dışında alınan bir noktadan o düzleme bir tek paralel düzlem çizilebilir. İki düzlem paralelse bunlardan birini kesen doğru öbürünü de keser. Birine paralel olan doğru öbürüne de paraleldir.

2. — Dik Düzlemler: Kesişen iki düzlemin meydana getirdiği iki düzlemli açılar dikse bu düzlemlere «dik düzlem» denir. İki düzlemin birbirine dik olması için bu düzlemlerden birinin içinde öbür düzleme dik bir doğrunun bulunması yeter. Bir doğru bir düzleme dikse bu doğrudan geçen her hangi bir düzlem de öteki düzleme diktir. Birbirine paralel iki düzlemden birine dik olan düzlem ötekine de diktir. Bir doğru bir düzleme paralel, bir başka düzleme dikse, bu iki düzlem birbirine diktir.

Yukarıda anlattıklarımız, düzlemlerin birbirleriyle çeşitli ilgileri olduğunu gösteriyor. Düzlemler eğik olarak da birbirleriyle kesişebilirler. Bu durumda düzlemlerden birinin, düzlemlerin arakesitine dik olan her hangi bir doğrusuna bu düzlemin öbür düzleme göre «en büyük eğim doğrusu» denir. En büyük eğim doğrusunun öbür düzleme yaptığı açıya da «en büyük eğim açısı» denir.

Düzlemlerin açılar ve doğrularla da çeşitli ilgileri vardır. Bunların başlıcalarını şu şekilde anlatabiliriz:

Bir düzlemin dışında bulunan doğru, bu düzlem üzerindeki bu doğruya paralelse o zaman düzleme de paralel demektir. Bir doğru, kesişen iki düzlemin her birine paralelse, bunların arakesitlerine de paraleldir. Birbirine paralel olmıyan iki doğrunun arasında bir noktada bu iki doğruya paralel yalnız bir düzlem çizilebilir (Bk. Açı).

DÜZMECE MUSTAFA (Bk. MUSTAFA ÇELEBİ)

DVORAK, Antonin (1841 - 1904)

Dvorak

Bohemyalı ünlü bir bestecidir. Müziksever bir meyhanecinin oğlu olarak bugünkü Çekoslovakya'da Nelahozeves köyünde doğdu. İlk müzik derslerini köy öğretmeninden aldı, altı yaşında babasının yanında keman çalmaya başladı. 1857'de Prag Konservatuvarı'na girdi Okulu bitirince, önce, bir dans topluluğunda, daha sonra Çek Millî Tiyatrosu orkestrasında viyola çalmaya başladı.

Dvorak'ın bilinmiyen tarafları

ÜNLÜ Çek bestecisi Anton Dvorak sakin yaşamayı severdi. Zorda kalmadıkça mektup yazmazdı. Hele kendisinden söz edilmesini hiç istemezdi şöhretin zirvesine eriştiği sıralarda bir koro şefinden aldığı iltifat dolu mektup, besteciyi öfkeden hastalanacak hale getirmişti. Gayet sert bir cevap yazdı: «Kendine gel, dostum. Bir yarı-tanrıya hitabetmiyorsun. Ben basit bir insanım, şatafatlı sözler bana göre değil. Şimdiye kadar neysem, bundan sonra da öyle kalacağım.»

Dvorak, her sabah, ormanda kuş seslerini dinliyerek yürüyüş yapardı. Kuşlara, hele güvercinlere çok meraklıydı.

Bestecinin bir başka merakı da trenlerdi. Boş vakitlerinde istasyona gider, gelen trenlerin numaralarını, içlerindeki yolcuların adlarını bir deftere kaydederdi.

Prag Konservatuvarı'nda öğretmenlik yaptığı sıralarda, ders ortasında öğrencilerden birini bir yolcunun o gün hangi trenle gideceğini öğrenmeye göndermeyi âdet edinmişti. Günün birinde kızının nişanlısına da aynı görevi verdi. Delikanlı, istasyonun yolunu bile pek iyi bilmiyordu. Bu işi başaramayınca Dvorak kızını, iyi bir eş seçemediği için azarladı.

Bu arada bazı besteler yaptıysa da hemen hepsini, bitirdikten kısa süre sonra yaktı. Kendini ilk tatmin eden eser olan bir opera partisyonunu orkestranın şefi ünlü besteci Smetana'ya verdi, fakat onun tavsiyesiyle geri almak zorunda kaldı. İki yıl sonra, yurtsever duygularla işlenmiş «Hymnus» adında bir kantat besteliyerek bununla ilgi çekti, bu arada öğrencilerinden Anna Cermak adında bir şarkıcıyla evlendi.

Dvorak, Avusturya Devlet Bursunu kazanarak Viyana'ya gitti, burada çağın ünlü sanat adamlarından Hanslick, Herbeck ve Brahms'la tanıştı. Bilhassa Brahms'ın öğütlerinden faydalanarak Beethoven, Schubert ve Wagner'in etkisinden kurtuldu, milletinin halk müziğine yöneldi. Bu alanda ilk verimleri olan «İslâv Dansları» büyük başarı sağladı, 1876'da küçük kızının ölümü üzerine bestelediği «Stabat Mater» ona dünya çapında ün kazandırdı.

Dvorak Amerika'da

1891'de Prag Konservatuvarı kompozisyon profesörlüğüne atandı, aynı yıl New York Millî Konservatuvarının davetiyle Amerika'ya gitti. Yeni Dünya'da Çek göçmenleri yanında yurt hasretini dindirmeye çalışırken Amerikan halk müziği, bilhassa Zenci ve Kızılderili folkloru üzerinde incelemeler yaptı, bunun sonucunda «Yeni Dünyadan» senfonisini besteledi. Besteci, Amerikan halkının milliyetçi bir bestecinin özlemini çektiğini biliyordu. «Yeni Dünyadan» adındaki senfonisini bu düşünceyle besteledi. Bu eser için Amerikalı şair Henry W. Longfellow'un «Hiawatha» adındaki uzun şiirinden ilham almıştı. Eserde her ne kadar Zenci şarkılarından alınmış parçalar varsa da, esas tema tamamen Çek halk müziğinin bir devamıdır. Dvorak 1895'te yurduna döndü, Prag Konservatuvarı müdürlüğüne getirildi. Hayatının son yıllarında, yurdunun en büyük kişilerinden biri olarak derin saygı ve sevgi gördü.

«Ben, Bohemyalı basit bir müzikçiyim. Öyle de kalmak isterim» diyen Dvorak mutlu bir aile hayatı geçirmiş, bestelerinden kalan boş zamanlarında bahçesine bakmış, güvercinler yetiştirmiş, akşamları kasaba birahanesinde çubuğunu yakarak gezilerini anlatmış, bütün davranışlariyle çevresindekilere örnek olmuştur.

Dvorak XIX. yüzyılda kalkınmaya başlıyan Çek millî müzik akımının en büyük temsilcilerinden biridir. Çağdaşı olan Smetana millî Çek müziğini opera sahnelerine, Dvorak ise konser salonlarına sokmuş, büyük kabiliyetiyle dünya dinleyicilerinin sevdiği eserler arasına katabilmiştir.

Dvorak'ın başlıca eserleri şunlardır:

Senfonileri. — Bazı senfonileri, kendi isteğiyle yayınlanmamıştır. Bunun için yazdığı 9 senfoninin ancak beşi numaralanmıştır: Birinci enfoni (Re major, 1880); İkinci Senfoni (Re minör, 1885); Üçüncü Senfoni (Fa majör, 1875); Dördüncü Senfoni (Sol majör, 1889); Beşinci Senfoni: Yeni Dünya Senfonisi (mi minör), 1893). Konçertoları. — Viyolonsel Konçertosu (Si minör, 1895); Keman Konçertosu (La minör, 1880); Piyano Konçertosu (Sol minör, 1876). Orkestra eserleri. — Karnaval Uvertürü (1891); Üç İslâv Rapsodisi (1878). Piyano eserleri. — Humoresk, İslâv Dansları. Opera. — (Russalka).

DYCK, Anton van (1599 - 1641)

Anton Van Dyck

Dinî ve tarihî portre ve tablolariyle tanınmış Holândalı bir ressamdır. Ünlü ressam Rubens'ten ders alarak yetişmiştir. Eserlerinde onun etkisi kolayca farkedilir.

1620'ye kadar Rubens'in izinden yürüyen Van Dyck daha sonra öğretmeninin yolundan ayrılmayı tercih etmişti. 1620'de İngiltere'ye davet edilmesi, sanatçının meslek hayatında bir dönüm noktası oldu. Devrin İngiltere kıralı I. Charles, kendisinin ve saray erkânının portrelerini yaptırmak istiyordu. Van Dyck, Ingiltere'de üç ay kaldıktan sonra İtalya yolu ile memleketine döndü. Daha sonra ikinci defa İtalyaya gitti. Cenova'da devrin İtalyan ressamlarının eserlerini gözden geçirdi. Van Dyck'in ikinci İtalya yolculuğundan sonra yaptığı eserlerde Rafaello, Tiziano gibi İtalyan ressamlarının etkileri görülür. Van Dyck'in yaptığı dinî tablolar o devirde çok beğenilmişti, fakat sonradan portrelerinin çok daha güzel olduğu kabul edilmiştir. Ressam 1632'de tekrar İngiltere'ye gitti. Kıral I. Charles'in emriyle saraya ressam tâyin edildi. Van Dyck, sarayda gayet rahat bir hayat sürdü. 350'den fazla portre yaptı. Bunlardan 38'i kıralın portresiydi. Bugün Paris'te Louvre Müzesi'nde bulunan kıralın avcı kıyafetiyle yapılmış portresi devrin ihtişamı hakkında geniş fikir verir.

Van Dyck, portre yaparken modellerinin şahsiyetlerinde bir değişiklik yapmadan onları idealize edebiliyordu. Kendisinden önce yaşamış sanatçıların portrelerinden ilham alarak çalıştıysa da zamanla kendine has bir üslûp yaratmasını bildi. İlk portrelerinde modellerinin elinde ya eldiven, ya kitap, ya da bir kutu bulunduruyordu. Evli çiftler, anne-çocuk kompozisyonlarında ise modellerin elleri birbirine değiyordu. Van Dyck'in ilk portrelerinde tabloların arka kısmı boştur. Fakat sonradan Rubens ve Tiziano'nun etkisiyle arka plânda sütun, gölge, perde, vazo, çiçek gibi eşya da görülmeye başladı.

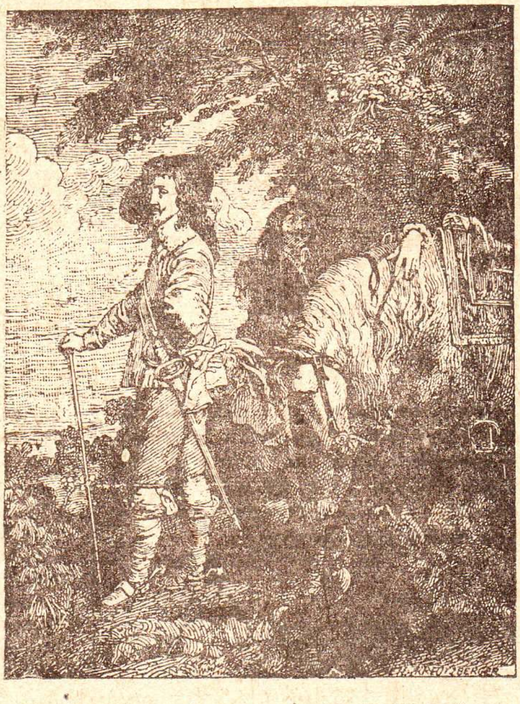
Van Dyck'in portrelerinin bir özelliği de memleketinin ünlü ipekli, dantelâ kumaşlarının da özelliğini iyice gösterecek şekilde bütün teferruatiyle resmetmiş olmasıdır. Van Dyck'in portrelerinde yüzler daima sakin, insana emniyet ve huzur veren ifade taşımaktadır. Ressam portrelerinde heyecan, korku ve dehşete yer vermemiştir. Ciddiyetle samimiyeti fırça darbeleriyle gayet güzel bağdaştırmıştır. Ressamın bu özelliği bilhassa grup portrelerinde daha belirli bir şekilde görülebilir.

Van Dyck Okulu

Van Dyck, sadece yaşadığı devirde eserlerini beğendirmekle kalmamış, daha sonra da genç ressamlara iyi bir örnek olmuştur. Van Dyck'in etkisi altında kalarak eserler yaratan ressamların sayısı pek çoktur. Bilhassa Holândalı ressamlar ustaları Van Dyck'in izinden yürümeyi tercih etmişlerdir. Willeboirts, Boeyermans, Thys, Franchoys ve Gonzales «Van Dyck Okulu» na dahil olan ressamlar arasında başta gelirler. Ayrıca, Londra'ya gitmiş olan Alman ressamları da Van Dyck'in eserlerini görerek o tarzda eserler vermeye başlamışlardı. XVIII. yüzyılda yaşamış olan İngiliz ressamlarının da eserlerinde Van Dyck'in etkisi görülür. Bunlar arasında Thomas Gainsborough başta gelir. Birçok İspanyol ressamları da Van Dyck'in eserlerini taklit, hattâ kopya etmişlerdir.

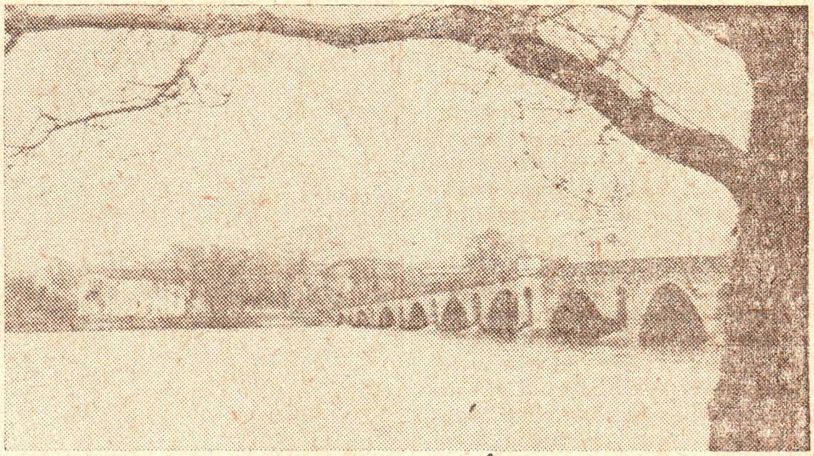
Van Dyck ömrü boyunca eserlerini geniş halk kitlelerine beğendirebilmiştir. Fakat asıl hayatının son yıllarında yaptığı tablolar beğenilmiştir. Gençlik çağında ve Cenova'dayken yaptığı tablolar ise XX. yüzyılın başında birdenbire fazla ilgi görmeye başladı, genç ressamlar bu eserlerin benzerlerini yapmak için birbirleriyle adeta yarış ediyorlardı. Ressamın daha önceleri ihmal edilen suluboya, tebeşir, karakalem resimleri de birdenbire rağbet gördü. Bunlar arasında çok güzel manzara resimleri vardır.

Van Dyck, dünya sanat tarihine ünlü bir portre ressamı olarak geçtiği gibi resim sanatının daha başka kollarında da çok başarılı eserler yaratmıştır.

Van Dyck'in eserlerinden: İngiliz Kıralı I. Charles tablosu (1635)

E

Edirne'de Uzunköprü...

EBCED

Araça «elifbâ» (Alfabe) deki harfleri daha kolay belletmek için söylenen uydurma sekiz kelimenin ilki «ebced» dir. Bu 8 kelime, sessiz harfler bakımından, İbranî ve Ârâmî dillerindekinin aynıdır. Bu da, Arap alfabesinin İbranî ve Ârâmîler'den alındığını gösterir (Bk. Alfabe; Arap Alfabesi).

Arap harflerini kullandığımız devirlerde bizde de okumaya başlıyan çocuklara, hem uğur getirir inanışı ile hem de çocuğun elifbeyi kolaylıkla öğrenmesi için, bu sekiz kelime öğretilirdi. «Ebced tertibi» diye anılan kelimelerle her birinin içindeki harflerin adları şöyle sıralanır:

1) Ebced = Elif (e, a), be (b), cim (c) dal (d); 2) Hevvez = He (h), vav (v), ze (z); Hutti = Ha (h), tı (kalın t), ye (y); 4) Kelemen = Kef (ince k), lâm (l), mim (m), nun (n); 5) Sa'fes = Sin (s), ayın (gırtlak a'sı), fe (f), sad (kalın s); 6) Karaşed = Kaf (kalın k), rı (r), şın (ş), te (t); 7) Sehaz = Se (th), hı (kalın h), zel (z); 8) Dazıglen = Dat (d-z), zı (z), gayın (kalın g), lâmelif (lâ), ye (y).

Ebced Hesabı

Arap elifbesinde harfler birer sayıya karşılık tutulur. «Ebced tertibi» ne göre ilk on harf 1'den 10'a kadar sayılır. Ondan sonra gelen harfler 100'e kadar onar onar artar. Yüzden sonra da 1000'e kadar yüzer yüzer gider. Bu duruma göre, her harfin karşılığı olan sayılar şunlardır:

Elif (a, e) = 1; Be (b) = 2; Cim (c) = 3; Dal (d) = 4; He (h, e) = 5; Vav (v, u) = 6; Ze (z) = 7; Hı (kalın h) = 8; Tı (kalın t) = 9; Ye (y, i) = 10.

Kef (ince k) = 20; Lâm (l) = 30; Mim (m) = 40; Nun (n) = 50; Sin (s) = 60; Rı (r) = 200; Şın (ş) = 300; Te (t) = 400; Se (peltek s) = 500; He (ince h) = 600; Zal (peltek z) = 700; Dat (z-d) = 800; Zı (kalın z) = 900; Gayın (kalın g) = 1000.

Ebced hesabı bazı olayların tarihlerini kelime, terkip ve daha ziyade mısra halinde anlatmak için kullanılır. Birçok savaş, zafer, cami, köprü, doğum, ölüm veya büyük memuriyetlere geçiş tarihleri bu gibi mısralarla anlatılmıştır. Sürurî gibi, zarif ve sanatlı tarih söylemekte büyük ustalık göstermiş şairler vardı.

Ebced hesabı ile yapılan tarihlerin muhtelif şekilleri vardır. Mısraın bütün harfleri hesap edildiği zaman «Tam tarih» denir. Mısradaki noktalı harfler hesap edilirse, «Mücevher tarih» yalnız noktasız harfler ele alınır da buna göre tarih çıkarılırsa «Mühmel tarih» olur. Şairler, verdikleri tarihin hangi çeşitten olduğunu daha önceki mısralarında belirtirlerdi. Tarih mısralarında rakam eksik veya fazla ise şair bunu «ta'miye» denilen bir şiir hüneriyle düzeltir, böylece düşürülmek istenilen tarih tamamlanmış olurdu.

EBE VE EBELİK

Doğmak üzere olan çocuğu alan ve loğusaya ilk gerekli yardımı yapan kadına «ebe» denir.

Bugünkü tıpta doğuma yardım eden hastabakıcılar «ebe» diye anılır. Ebeler, diğer hastabakıcılardan ayrı bir eğitim görürler, yalnız doğum üzerinde çalışırlar. Eski çağlarda, doktorluk bir meslek haline gelmeden önce ve kadınların erkek doktorlardan çekindikleri devirlerde doğum konusunda oldukça bilgisi olan ebeler doğumu yaptırırlardı, aynı zamanda bir nevi kadın doktoru sayılırlardı.

Eski Yunan ve Romalılar devrinde de ebelerin bulunduğu bilinmektedir. O çağlarda da ebelerin bugünkü gibi, ebelik unvanını kazanmadan önce, uzun bir öğrenim gördükleri anlaşılıyor.

Ortaçağ'da ebelerin çok önemli bir yeri vardı. Ebelerin saltanatı XV. yüzyıla kadar devam etti. Kadınlar doğumu mukaddes bir olay saydıkları için, doktor da olsa, bir erkeğin doğumda hazır bulunmasını günah sayıyorlardı. Ancak, ameliyata lüzum görülürse, doktor geliyordu. Doğumlarda ölüm nispeti artınca yavaş yavaş asil aileler doğumda ebeyle beraber bir de doktor bulundurmaya başladılar, bu âdet orta sınıfa da yayıldı.

EBCED HESABINA BİR ÖRNEK

Mimar Sinan'ın mezar taşında bulunan: «Geçti bû demdê cihandan pîr-i mîmâran Sinân» mısraındaki harfler hesap edilirse 996 çıkar:

Kef (g) = 20	Be (b) = 2	Cim (c) = 3	Be (p) = 2	Mim (m) = 40	Sin (s) = 60
Ye (i) = 10	Vav (v) = 6	He (h) = 5	Ye (i) = 10	Ayın (a') = 70	Nun (n) = 50
Cim (c) = 3	Dal (d) = 4	Elif (a) = 1	Rı (r) =200	Mim (m) = 40	Elif (a) = 1
Dal (d) = 4	Mim (m) = 40	Nun (n) = 50		Elif (a) = 1	Nun (n) = 50
Ye (Y) = 10	Dal (d) = 4	Dal (d) = 4		Rı (r) =200	
	He (e) = 5	Nun (n) = 50		Elif (a) = 1	
				Nun (n) = 50	
Geçti = 47	bu demde = 61	cihandan =113	pir-(i) =212	mimaran =402	Sinan =161

47+61+113+212+402+161=996

Bulunan bu 996, Mimar Sinan'ın hicrî yılda ölüm tarihidir.

Bu arada, ebelik birtakım kanunî esaslara bağlandı, ancak elinde hükümetin verdiği ebelik belgesi bulunanların ebelik yapmalarına izin verildi. XVIII. yüzyılda ebelik tıp biliminin bir kolu haline geldi. Bugün artık medenî şehirlerde ebelere pek fazla iş düşmüyor, yalnız doğumu yaptıran doktora yardım ediyorlar. Fakat geri kalmış memleketlerde, doktorların kolay bulunmadığı köy ve kasabalarda ebeler eskisi gibi gene çalışıyorlar.

Bizde de eski devirlerde taassup yüzünden hâmile kadının doktora görünmesi yasaktı. Mahallenin yaşlı ve tecrübeli kadınları ebelik yaparlardı. Zamanla, doktorlar ebelerin işlerini hafiflettiler. Bugünkü Türkiye'nin kuruluşunda da ebeliğe önem verildi, hemşire okullarına ilâveten ebe okulları açıldı. Her yıl ebe okullarından mezun olan genç kızlar, köylere, kasabalara dağılıp doktor bulunmıyan yerlerde ebelik yapıyorlar. Ayrıca, hastanelerde de doğum doktorlarına yardımcı olarak çalışıyorlar (Bk. Hastabakıcılık).

EBEGÜMECİ

Yapraklarından yemek yapılan, yıllık otsu bir bitkidir. Ayrı taçyapraklı ikiçeneklilerin ebegümecigiller familyasındandır. Tarla kenarlarında kendiliğinden biter. Toprağın derinliğine inen bir kazık kökü, kısa bir gövdesi, uzun saplı yuvarlak el gibi, damarlı yaprakları vardır. Morumturak pembe renkli çiçekler açar. Özel olarak yetiştirilmez. Tarlalarda, su kıyılarında kendiliğinden bitmiş olanları toplanır. Sindirimi kolay, C vitamini bol olan bir sebzedir. Yemeğinden başka salatası da yapılır.

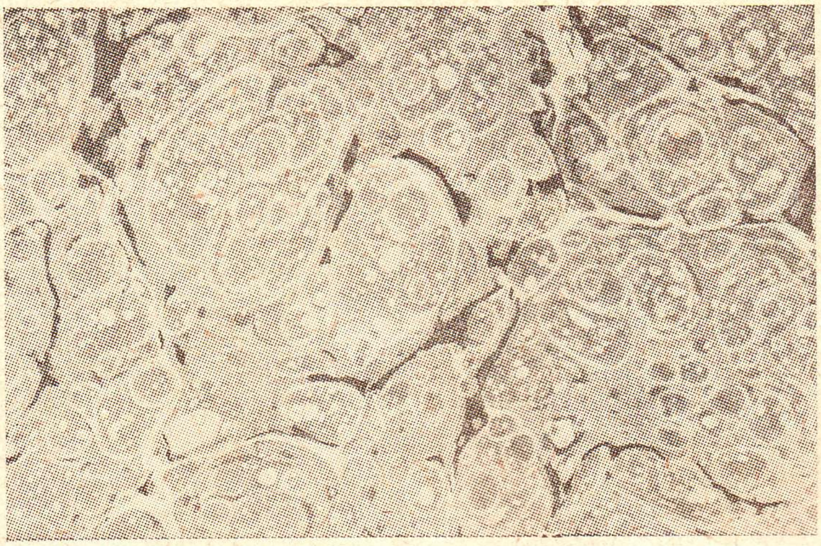

Ebegümeci, meyvası ve çiçeğinin kesiti

Eski Yunanlılar'la Mısırlılar'da ebegümeci sebze olarak kullanılırdı. Çiçeklerinden ilâç yapılmasında faydalanılır. On beş kadar çeşidi vardır. Bunlardan birinin çiçeklerinden alkol niteliği gösteren bir sıvı elde edilir. Bu sıvı asitlerin etkisiyle kızarır, alkalilerle de yeşilleşir.

Ebegümecigiller. — Bitkiler âleminde ayrı taçyapraklı ikiçeneklilerin bir bitki familyasıdır. Örnek bitkisi ebegümecidir. Bu familyadaki bitkiler ot, ağaççık, ağaç şeklindedirler. Daha çok tropikal memleketlerde yetişirler. Başlıcaları bamya, pamuk, ıhlamur, kakao, peyniraĝacı (Hintpamuğu), baobap ağacı vs. dir.

EBEKUŞAĞI (Bk. GÖKKUŞAĞI)

Eski Türk sanatlarından olan ebru ile süslenmiş kâğıtlar daha çok kitap ve defter ciltlerinde kullanılır. Bunlar, üzerine karışık bir şekilde türlü renk basılmış dalgalı ve hareli şekilli kâğıtlardır

EBRU

Bulut gibi, mermer damarları gibi renkli, dalgalı ve hareli şekillerle, kâğıtlara yapılan süse «ebru» denir. Eski Türk sanatlarından biridir. Eskiden kitap ve defter ciltlerinde, levha kenarlarında kullanılırdı.

Ebru şöyle yapılır: Önce ebrulanacak kâğıt büyüklüğünde bir kap hazırlanır. «Kitre» denilen ve çalıdan çıkan bir cins zamktan gerektiği kadar alınarak su ile boza koyuluğuna gelinceye kadar karıştırılıp eritilir. Öte yandan, istenilen renkte kimyevî veya madenî toz boyalardan alınarak bunlar ayrı ayrı gayet ince toz haline getirilir. Bu tozlara bal koyuluğunda zamklı su katılarak eski «Türk mürekkebi» koyuluğunda bir boya elde edilinceye kadar karıştırılır. Renk renk boyalar ayrı ayrı kablara konup hazırlandıktan sonra bir de taze sığır ödü alınır. Boyanın miktarına göre bu ödden bir veya iki kahve kaşığı kadar alınarak boyalara katılır, iyice karıştırılır. Hazırlanmış olan kaba derinliği bir karış oluncaya kadar kitreli sudan konur. Sonra hazırlanmış olan boyalardan, koyu renklerden başlamak üzere, suluboya fırçasiyle lüzumu kadar alınarak kitreli suyun yüzüne serpilir.

Bu iş için en çok kullanılan boyalar «lahor», «bedahşî», «bengal», «çivit» vs. dir. Kitreli su yapışkan ve kalınca olduğundan boyalar bu suyun yüzünde kalır. Boyalara katılan öd bunların dibe çökmesini önler. Boyalar suyun yüzüne konduktan sonra bir süpürge çöpü veya bir iğne ucu ile boyalara dokunularak bunlara istenilen damarlı şekiller verilir. Bundan sonra ebrulanacak kâğıt yavaşça bu suyun yüzüne bırakılır. Beş on saniye sonra gene aynı dikkatle suyun yüzünden kaldırılır. Kâğıdın bütün boyayı çekmemesi için suyun yüzünde çok tutmamalıdır. Bu şekilde boyanan kâğıt, suyu ve kitresi tamamen akıncaya kadar bir ucundan asılır. Sonra düz bir yüzey üzerine serilip kurutulur.

Kitreli su üstüne konan boyalar bozulmamış ise, bunlarla ikinci bir kâğıt ebrulanabilir. Kâğıtlar sıcak ve güneşli yerlerde kurutulmaz. Ebrulanacak kâğıtların biraz kabaca, boyayı emen cinsten olmasına dikkat edilir. Önceden tutkallanmış kâğıtlar boyayı çekmediğinden işe yaramaz.

Ebru ile yalnız dalgalı hareler değil, bazı süs şekilleri, çiçekler de yapmak kabildir. Her ebru ustasının kendine mahsus şekilleri vardır. Bu şekillere bakarak o işi hangi ebrucunun yaptığı anlaşılabilir.

Ebru Çeşitleri

Ebrular, çeşitlerine ve bunları yapanlara göre ad alır. Başlıca ebrular şunlardır:

Akkâse ebru. — Üzerine yazı yazılacak kâğıtların kenarları başka, yazı yazılacak orta kısmı başka renkte yapılan ebru.

Battal ebru. — Eski biçim ve usulde yapılan ebru.

Çifte aharlı ebru. — Üzerine önce nişasta, sonra yumurta akı ile ahar sürülmüş ebru.

Hatip ebrusu. — XII. hicrî yüzyılda Ayasofya'da hatiplik eden bir sanatkârın yaptığı ebrular.

Necmettin Ebrusu. — Zamanımızın meşhur yaldızcı, ciltçi ve ebrucularından Necmettin Usta'nın icadı olan çiçek şekilli ebrular.

Somaki ebrusu. — Somaki damarları gibi olan ebru.

Kumlu ebru. — Serpilmiş kum tanelerini andıran ebrular.

Yahudi ebrusu. — Taklit olarak yapılmış ebrulara denir.

EBUBEKİR SIDDIK (**Abdullah**) (571 - 634)

İlk halife, yani Hz. Peygamber'den sonra İslâm devletinin başına geçen devlet başkanıdır. Babası Osman'la annesi Selma aynı aileye mensupturlar.

Hz. Ebubekir, Mekke'de hali, vakti yerinde bir tüccardı, kendinden bir yaş kadar büyük olan Peygamber'e ilk önce o

inandı, İslâm dinini kabul eden ilk erkek olduğu için Hz. Muhammed'in en yakınları arasına girdi. Yeni dine büyük bir ahlâk temizliğiyle, maddî ve mânevi akla gelebilecek her türlü fedakârlıkla hizmete koyuldu. Peygamber 622'de hicrete karar verince, Ebubekir de 40.000 dirhemlik (2 milyon T.L. kadar) servetinin ancak sekizde birini yanına alıp, gerisini muhtaçlara dağıtarak, Medine yolunda Peygamber'e arkadaşlık etti. Hayatının her an tehlikede olduğu devirlerde, Peygamber'den geçici olarak yanından ayrılmak iznini aldığı halde, bir an bile onu bırakmadı. Az sonra kızı Hz. Ayşe'yi Peygamber'e vererek ona daha fazla yaklaştı.

8 haziran 632'de Peygamber'in ölümü üzerine Ebubekir halife seçildi. Bu seçim, son derece yerindeydi, İslâm dininin geleceğini kurtardı. Ebubekir olağanüstü itidalli, âdil, ileri görüşlü idi. Peygamber'in ölümü üzerine «irtidat» eden (yani İslâm dinini kabul etmişken vazgeçen) Arabistan'ın her yanında baş kaldıran kabîleleri, yalancı peygamberleri, devletçikleri yatıştırmayı, yeniden itaat altına almayı başardı. Yenilgiye uğrayanlara karşı pek yumuşak davrandı.

Ebubekir 2 yıldan bir az fazla halifelik etti, 23 ağustos 634'te, 63 yaşında öldü. Kendisinden sonra Halife olan Ömer'e çok sağlam, derhal büyümeye çok kabiliyetli bir devlet, nizam altına alınmış, İslâm'laştırılmış büyük, kuvvetli bir kütle bıraktı. Sünnî İslâmlar'ın, Peygamber'den sonra en çok saydıkları kimse Hz. Ebubekir'dir.

EBUBEKİR RAZİ (Bk. RAZİ)

EBU-EYYUP, Halit bin Zeyd-el-Ensarî (? - 672)

Peygamberimizin bayraktarıdır. Medine'lidir. Hz. Muhammed, Mekke'den Medine'ye göç ettiği gün Halid'in babası Zeyd'in evinde misafir edilmişti. Halit, böylece, Hz. Muhammed'in yakınları arasında yer aldı. 670' de Bizans'ı (İstanbul'u) kuşatan Emevî ordusunun başbuğları arasında Halit de vardı. Kuşatma sırasında hastalanarak öldü, sûrların yakınında gömüldü.

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u kuşattığı sıralarda, Şeyh Akşemsettin'in gördüğü bir rüya üzerine Ebu-Eyyup Halit'in mezarının bulunduğu söylenir. 1458'de, bugün Eyüp diye anılan bu yerde, bir cami yaptırıldı. Daha sonra II. Mahmut, Topkapı Sarayı Hazinesinde bulunan, Peygamber'e ait kutsal eşyadan «kadem-i şerif» i bu camiye koydurttu. Fetih'in vezirlerinden Semiz Ali Paşa, Sadrazam Sinan Paşa, III. Osman'ın annesi Mahfiruz Hatice Sultan, Kıbrıs tafihi Lala Mustafa Paşa ve daha birçok devlet ileri gelenleri bu caminin dışında veya yakınındaki türbelere gömülmüştür (Bk. Eyüp Camisi). Osmanlı hanedanında her cülûsta kılıç kuşanma törenleri de bu camide yapılırdı.

Sonradan halk camiyi ve avlusunda bulunan Ebu-Eyyup'un türbesini bir ziyaret yeri haline getirdi.

İstanbul'un bir ilçesi olan Eyüp de adını Ebu-Eyyup'tan almıştır (Bk. Eyüp).

EBU-HANİFE, İmam-ı Âzam Numan İbni Sabit (699 - 769)

Ebu - Hanife

Hanefî mezhebinin kurucusu olup en büyük İslâm hukukçusu sayılır. Kûfe'de doğdu. Asıl adı Numan olan Ebu-Hanife, öğrenimini tamamlayıp kendini fıkha verdi. O devirde Irak'ın en ileri gelen fıkıh âlimi Hammâd bin Ebu Süleyman'ın Kûfe Camisi'ndeki derslerine yıllarca devam etti. Bu arada, oradaki başka bilim adamlarından da ders aldı. Numan'ın dört bine yakın din bilgininden hadîs dinlediği söylenir.

Numan, Hammâd bin Ebu Süleyman'ın ölümünden sonra, diğer müderrislerin de isteğine uyarak, ondan boşalan kürsüye yerleşti. Birçok bilginler ondan ders aldılar. Emevîler zamanında Irak valisi Yezid bin Ömer ona Kûfe Kadılığını teklif etti. Ebu Hanife, bu sorumlu ve nazik ödevi kabul etmedi. Yezid onun bu cevabına kızdı, bu büyük din bilginine yüz kamçı vurdurarak işkence ettirdi. İşkencelerden sonra Mekke'ye kaçan Ebu-Hanife, haiifelik Abbasîler'e geçinceye kadar orada kaldı.

Abbasîler, önce Ebu-Hanife'ye büyük bir değer verdilerse de, Emevîler'e olduğu gibi kendilerine de pek iyi gözle bakmadığını, fırsat buldukça Alevîler'e taraftarlık ettiğini, onların tarafını tutar fetvalar verdiğini öğrenince, Ebu Cafer el-Mansur'un emriyle, Bağdat'a getirildi, hapisteyken öldü.

Müslümanlıkta «Hanefî» mezhebinin kurucusu olan Ebu Hanife, Müslüman hukuku demek olan «fıkh» ı kendine mahsus bir yorumla yeniden düzenledi. Bütün Müslümanlar'ın yarısından fazlasının mensup olduğu bu mezhep, aynı zamanda Türkler'in de mezhebi olup, mezheplerin en liberalidir. Bağdat'taki türbesi Selçuklular'dan bir Türk beyi tarafından yaptırıldı, Osmanlı Türkleri zamanında da birçok defalar onarıldı.

EBULFAZL ALLÂMÎ (1551 - 1602)

Timuroğulları İmparatoru Ekber Şah'ın veziridir. Agra'da doğdu, Gvalyor'da gömüldü. Ağabeyi, en büyük İran şairlerinden Feyzî' dir (1547 - 1595). Büyük bilgin olan Ebul-Fazl, 3 büyük ciltlik «Ekber-Nâme» yi yazmıştır ki, pek önemli bir tarih kaynağıdır. Daha başka Farsça eserleri de vardır. «Tarih-i Elfî» adındaki Farsça dünya tarihini yazan heyette de bulunmuştur. Eserleri kısmen Almanca'ya ve başka dillere çevrilmiştir. Ekber üzerinde büyük etkisi olmuştur.

EBULFEREC (Ali Isfahânî) (897 - 967)

Büyük bir Arap edip ve tarihçisidir. Emevî hanedanındandır. Isfahan'da doğdu, Bağdat'ta okudu. Önemli eseri «Kitâbu'l-Agaanî» (Şarkılar Kitabı) 20 büyük cilt halinde 3 kere Kahire'de basılmıştır. Arap edebiyatının en büyük hazinelerinden olan bir antolojidir.

EBULFİDÂ, Melik Müeyyet İmadettin İsmail (1273 - 1323)

Büyük bir tarih ve coğrafya bilgini olan bir hükümdardır. Şam'da doğdu. Babası Eyuplu hanedanından Melikül-Afzal Nureddin Ali, Moğol istilâsı sırasında, Hama'dan Şam'a göçmüştü.

Daha 12 yaşında iken savaşlara katılan Ebulfidâ, kısa bir zaman sonra bir komutan olarak savaş alanlarında göründü. Mısır Sultanı Baybars'a yardım etmeye başladı. Bu yararlıkları üzerine, 1320'de Mısır Sultanı kendisine Hama'yı verdi.

Ebulfıdâ, Mısır Memlûkleri'ne bağlı olmakla beraber, iç bağımsızlığı bulunan bir hükümdardı. Yaptığı işlerle halkın sevgisini kazandı. Ebulfidâ asıl ilmî eserleriyle tanınmıştır. Bunların en önemlileri dört ciltlik «Tarih-i Ebulfidâ», «El-Muhtasar fi Tarihülbeşer» (İnsanlık Tarihi Özeti), «Takvim ül-buldan» vs. gibi tarih ve coğrafya eserleridir. Ortaçağın en önemli ilmî eserlerinden olan bu büyük kitaplar, başlıca Batı dillerine çevrilmiştir.

EBULGAZİ BAHADIR HAN (1603 - 1663)

«Şecere-i Türk» adındaki tarihî eseri yazan ünlü bir Harzem hükümdarıdır. Urgenç şehrinde doğdu. Cengiz Han soyundan gelen Arap Muhammed Han'ın oğludur.

Arap Muhammed Han 1619'da Urgenç'in yerine Hive'yi başkent yapınca o güne kadar Urgenç'te yaşıyan oğlu Ebulgazi'yi de Kat iline hâkim atadı. Genç Ebulgazi burada fazla kalamadı. Altı ay sonra kardeşleri Habeş'le Ilbars babalarına karşı ayaklandılar. Savaş sonunda Muhammed Han oğulları Habeş'le İlbars'ın eline düştü, gözlerine mil çekildikten sonra işkencelerle öldürüldü. Babasının yanında savaşmış olan Ebulgazi de, yaralı olarak Buhara Hanı İmam Kuli Han'a sığındı. Muhammed Han'ın büyük oğlu Kalgay İsfendiyar Sultan'la kardeşi Şerif Muhammed Sultan da Şah Abbas'a sığındılar.

Kandehar seferinden sonra, Şah Abbas, İsfendiyar Sultan'a yardım etti. Bu da, Ebulgazi ile birlikte, Harzem'i ele geçirdi; Ilbars'ı ve Mangıt'ların reisine sığınmış bulunan Habeş Sultan'ı öldürdü. Böylece, 1623'te İsfendiyar Sultan Harzem Hanı oldu. Babasının öcünü almada kendisine büyük yardımları dokunan Ebulgazi'ye Urgenç'i verdi.

Burada üç yıl kalan Ebulgazi, Özbekler'i, İsfendiyar Han da Balhan ve Mangışlak Türkmenler'ini tuttuğundan, iki kardeşin arası açıldı. Yıllarca birbirleriyle uğraştılar

Ebulgazi Bahadır 1642'de, Özbekler'in isteğiyle, Urgenç Hanı oldu. 1663'e kadar 21 yıl Hanlık etti.

Ebulgazi Bahadır Han «Şecere-i Türk» ten önce 1659'da «Şecere-i Terâkime = Türkmenler'in Soykütüğü» nü ortaya koydu «Şecere-i Türk» ün son kısmını, babasının vasiyeti üzerine oğlu Enûşe tamamladı. Bu iki Türkçe eser Batı dillerine çevrilmiş olup, Türk tarihinin ana kaynaklarındandır.

EBULÛLÂ MAARRÎ, Ahmet (973 - 1057)

İslâm tarihinde hür düşüncesiyle, sakınmaz, korkusuz yazılariyle, derin felsefesiyle, yüksek cesaretiyle ün salmış bir şairdir.

Suriye'de Maarretünnuman kasabasında doğduğu için kendisine «Maarrî» denir. Asıl adı Ahmet'tir. Babası kadı Abdullah'tır.

Ebulûlâ 4 yaşındayken çiçek hastalığından gözleri kör oldu. Bütün hayatınca, bu felâketin etkisi altında kaldı. Bu yüzden, tam bir güvensizlik içinde yaşadı. Daha çok küçük iken dil ve din bilgisini babasından öğrendi. 12 yaşındayken Halep'e gitti. Burada, dil, edebiyat, hadîs okudu. 14 yaşındayken babası ölünce, Halep'ten Antakya'ya geçti. Hâfız-ı Kütüb'ün (kütüpane memurunun) yardımiyle buradaki kitaplardan bilgisini artırdı. Oradan Şam'a gitti. Bizanslılar'ın elinde bulunan Lâzkiye'de rahiplerden Hıristiyanlık ve Musevilik hakkında bilgi edindi.

Bu temaslar sonunda, dinlerin doğruluğundan şüpheye düştü. Bu yüzden birçok kimseler onu dinsizlikle suçlandırdılar.

Şam'daki kütüpanede incelemelerde bulunduktan sonra 20 yaşında memleketine dönen Ebulûlâ Maarrî, daha sonra Bağdat'a gidip Hint felsefesini öğrendi. Bağdat dönüşünde annesinin ölüm haberini alması, onu hayata büsbütün küstürdü. Bundan sonra hep yalnız yaşadı.

Bütün hayatı boyunca ilim adamlarından, filozoflardan, şair ve ediplerden, devlet adamlarından saygı gören Ebulûlâ Maarrî, onbinlerce kişiye ders verdi. 1057'de üç gün süren bir hastalıktan sonra öldü. Evlenmeyi «cinayet» saydığı için bekâr yaşamıştı. Öldükten sonra da, vasiyeti üzerine, mezar taşına şu beyit yazıldı: «Ben, babamın cinayetinin mahsulüyüm. Kendim bu cinayeti bir başkasına işlemedim!»

Ebulûlâ, dünya üzüntülerinden uzak geçirmek istediği ömrü boyunca pek çok eser hazırlamıştır. Bunların içinde en önemlilerinden biri «Risâlet el-Gufran» dır. Arap edebiyatının en büyük eserlerinden sayılan bu kitabın bir özelliği de Dante'nin «Divina Commedia» sı ile arasında benzerliklerin bulunmasıdır. Divina Commedia'da Batı Edebiyatı ile izah edilemiyen bazı noktaların Ebulûlâ Maarrî'nin eserine benzemesi, üzerinde durulmayı gerektirmiştir (Bk. Dante).

EBULÛLÂ MARDİN (Bk. MARDİN)

EBUMUSLİM HORASANÎ (717 - 755)

Ünlü bir Horasanlı başbuğ ve ihtilâlcidir. Horasan'daki dinî ve siyasî hareketin başına geçerek Emevîler'i devirip Abbasîler'i tahta geçirmiştir.

Emevîler, memleket idaresinde ve askerî komutanlıklardaki Arap olmıyanlara yaşama hakkı vermiyorlardı. Abbasîler'den İbrahim'i halife yapmak istiyen Ebumüslim, bütün Emevî düşmanlarını toplıyarak, Emevîler'e karşı ayaklandı. Önce Merv'e, sonra Nişapur'a girdi. Emevî halifesi II. Mervan'ın Doğu bölgesi genel valisi Yezid'in ordularını toplayıp ihtilâlciler üzerine yürüdüğünü öğrenince, Abbasîler'den Kahtaba'yı gönderdi. Kahtaba, Irak'a indi, Yezid'i yendi. Bundan sonraki savaşlarda da II. Mervan ortadan kaldırıldı. Böylece Abbasîler devri başladı.

Ebumuslim, Hac Emîri Ebucafer'le birlikte Mekke'de bulunduğu sırada, birinci Abbasî halifesi Ebul-Abbas'ın ölümü haberi geldi. Ebumuslim, aynı zamanda veliaht olan Ebucafer'e biat etti, birlikte Kûfe'ye döndüler. Bu sırada, yeni halifenin amcası olan Şam valisi Abdullah da, kendini halife ilân etmişti. Irak üzerine yürümeye hazırlanıyordu. Ebucafer Mansur, Ebumuslim'i Horasan ve Irak ordularının başına geçirip amcasına karşı gönderdi.

Nusaybin yakınlarında beş ay süren savaş sonunda Ebumuslim, karşı taraf ordularını yendi. Fakat, ele geçirdiği Abdullah'ın hazinesini halifeye göndermedi, tâyin edildiği Şam valiliğini de kabul etmeyip kendiliğinden Horasan'a gitti. Bu yüzden Ebucafer'in gözünden düştü. Düşmanları da halifeyi yeter derecede körüklediklerinden, Ebumuslim kendilerine bir hükümdarlık kazandırdığı adamların nankörlüğüne uğradı, ikinci Abbasî halifesinin emriyle Rumiye kasabası yakınlarında öldürüldü.

EBU-NUVAS, Hasan (756? - 813?)

Birçok eleştirmecilere göre Arap şairlerinin en büyüğüdür. Aslında İranlı'dır. Basra'da yetişmiş, Bağdat'a gelerek Bermekîler'e, Harunurreşit'e, oğlu Emin'e kapılanmış, onlardan büyük iltifat görerek pek zengin hayat yaşamış, Bağdat'ta ölmüştür. Şiirlerini toplıyan «Divan» ı pek değerlidir.

EBU'R - REYHAN MUHAMMEDÎ BÎRUNÎ (973 - 1051)

Bütün dünyanın Ortaçağ'da yetişmiş en büyük bilginlerindendir. Kas (bugünkü Şahabbas Velî) de doğduğu söylenir. Türk ırkından olduğu en kuvvetli ihtimaldir.

Batı Harzem hâkimi Ebul Abbas Me'mun 995'te Doğu Harzem'in üzerine yürüyüp Ebu-Abdullah'ın hükümdarlığına son verince, Kas civarında rasatlarla uğraşan Ebu'r-Reyhan Bîrûnî, incelemelerini yarıda bırakarak, Rey'e göç etti. 1009'da Ürgenç'e giden Bîrûnî, Gazneli Sultan Mahmut 1017'de Harzem'i ülkesine katıncaya kadar burada kaldı. Bu sıralarda İbnisina'nın kocası Ebu-Sehl İsa ile tanıştı, ondan Süryanice öğrendi. Sanskritçe'yi de bilen Ebu'r-Reyhan Bîrûnî Grekçe ile İbraniceyi de Harzemli bir Rumdan esaslı bir şekilde öğrenmişti. Gazneli Mahmut Han, Bîrûnî'yi beraberinde Gazne'ye götürdü. Bîrûnî ölünceye kadar Gazne'de yaşadı.

Ebu'r-Reyhan Bîrûnî, Batı'nın modern bilimine en çok yaklaşmış Doğulu bir bilgindir. Çağında, Orta Asya'da başlıyan bilim kalkınmasına bir merkez oldu. Gazneli Mahmut'un sarayında tarih, coğrafya, aritmetik, astronomi bilgini olarak bulunduğu gibi güzel sanatlar ve mimarlıkla da ilgilendi. Kanal, nehir ve kuyulardan, bir dolapla, yükseklere su çıkarmak usulünü Bîrûnî'nin bulduğu söylenir. Ebu'r-Reyhan Bîrûnî'nin, maddelerin özgül ağırlığının bulunması hususunda ulaştığı sonuçlar, Doğu'nun deneysel fizikte ulaştığı sonuçların en önemlilerinden sayılır. Bîrûnî, özgül ağırlıkları «mahrutî alet» (konik araç) dediği bir araçla buluyordu. Sıcak su ile soğuk su arasındaki ağırlık farkını daha o vakit 0,041677 olarak tesbit etmiş, altının, zümrüdün, kuvarsın özgül ağırlıklarını daha o zamanlar bulmuştu.

Ebu'r-Reyhan Bîrûnî, birçok bilimleri öğrenip bunlar üzerinde araştırmalar yapmıştır. Bu bilimlerin içinde felsefe ve tıp bulunduğu gibi, tabiî ilimler, fizik, yüksek aritmetik, astronomi, coğrafya, kronoloji ve ölçüler de vardı. Bütün bu bilimlerde uzman olan Bîrûnî, 1037'ye kadar 113 eser hazırladı. Eserleri Batı dillerine çevrilmiştir.

EBUSSUUT EFENDİ, Mehmet (1490-1573)

Yirmi sekiz yıl kadar şeyhülislâmlıkta bulunmuş büyük Türk bilginidir. İskilip'te doğdu, babası, II. Bayezit'e yakınlığından dolayı «Hünkâr Şeyhi» diye anılan Muhittin Mustafa'dır.

Ebussuut Efendi, babasından, zamanının bilim adamlarından, bilhassa büyük Türk bilgini Şeyhülislâm İbni Kemal'den ders aldıktan sonra müderris oldu, Davutpaşa, Mahmutpaşa, Gebze medreselerinde müderrislik ettikten sonra Bursa medresesine müderris atandı. 1533'te Bursa, bir yıl sonra da İstanbul kadılığında bulundu. Rumeli kazaskeri iken 1545'te Şeyhülislâm oldu. Kanunî Sultan Süleyman zamanında 21 yıl kadar, II. Selim zamanında da 7 yıl kadar bu vazifede kaldı.

Ebussuut Efendi, Eyüp yakınlarında yaptırdığı okulun yanında gömülüdür. Osmanlı şeyhülislâmları içinde kişiliği ve bilimiyle en önemli olanlarından biridir. Ahlâk ve fazilette örnek olarak gösterilebilecek kadar tanınmıştı. Üsküp'te bir camisi, İstanbul'da bir hamamı vardır. İstanbul'un Sirkeci tarafındaki caddelerden biri onun adını taşır. Türkçe, Arapça ve Farsça'yı pek iyi yazan Ebussuut Efendi'nin Türkçe şiirleri, daha çok bilgi kuvvetiyle söylenmiş manzumelerdir. Arapça şiirleri de Arap Edebiyatı'nın başarılı eserleri arasındadır. Türk tarihindeki büyük önemi, Kanunî devrinde yapılan ve büyük imparatorluğu ayakta tutan kanunların konulmasında Ebussuut Efendi'nin en önemli rolü oynaması, deha sahibi bir kanun koyucu olduğunu göstermesindendir.

EBÜZZİYA TEVFİK (1848 - 1913)

Ebüzziya Tevfik

Değerli bir Türk gazetecisi ve edibidir. İstanbul'da doğdu. Babası Konya Koçhisarı'ndan Kâmil Efendi'dir. Tanzimatçılar'ın çoğu gibi, Tevfik Beyin de muntazam bir öğrenimi yoktur. 16 - 17 yaşındayken tanıştığı Namık Kemal'le, onun vasıtasiyle ahbap olduğu Şinasi'nin yardımiyle kendi kendini yetiştirmiş, Türk kültürüne hizmet etmiştir.

Henüz yirmi yaşındayken «Terakki» gazetesindeki yazılariyle yazarlık hayatına atıldı. Fransızcasını kuvvetlendirmek amaciyle gittiği Avrupa'da incelemeler yaptı. İstanbul'a dönünce, Türk kitapçılık ve basım hayatında Batı ayarında örnekler verdi.

10 nisan 1873 tarihli fermanla, hürriyet yolunda mücadele eden daha başka arkadaşlariyle Tevfik Bey de Rodos'a sürüldü.

Tevfik Bey sürgündeyken eserlerini kendi

adiyle yayınlıyamadığı için, oğlu Ziya ile ilgili olarak, «Ebüzziya» (Ziya'nın Babası) takma adını aldı. 1876'da Sultan Murat tahta geçince, arkadaşlariyle birlikte affedildi, İstanbul'a döndü. Bir ara Sanayi Mektebi müdürlüğü, daha sonra da Şuray-ı Devlet Bidayet Mahkemesi üyeliği yaptıktan sonra, II. Abdülhamit'in emriyle 1900'de tevkif edildi, maaşlı olarak Konya'ya sürüldü. Burada dokuz yıl sürgün kalan Ebüzziya Tevfik, Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a döndü. Antalya milletvekili seçildi, «Tasvir-i Efkâr» gazetesini yayınlamaya başladı. 27 ocak 1913'te Haydarpaşa'ya giderken vapur iskelesinde kalb durması sonunda öldü.

Ebüzziya Tevfik «Mecmua-i Ebüzziya» adındaki dergiyle önce «Kütüphane-i Meşahir», sonra «Kütüphane-i Ebüzziya» adı altındaki küçük ve çoğu o zamanlar için çok faydalı olan kitapları, daha sonra «Nevsâl-i Mârifet» adını alan «Rebi-i Mârifet» adında yıllıkları, «Takvim-i Ebüzziya» 'ları yayınlamıştır.

ECEABAT

Marmara Bölgesi'nin Güney bölümünde Çanakkale iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını kuzeyde aynı ilin Gelibolu ilçesi, doğuda Çanakkale Boğazı, güney ve batıda ise Ege Denizi çevirir. Tek bucaktan ibaret olan ilçenin 15 köyü vardır.

Yüzölçümü: 524 km^2

Nüfusu: 8.949 (1960 sayımı)

Gelibolu Yarımadası'nın güney kısmını meydana getiren Eceabat ilçesi, tepesi güneyde bulunan bir üçgen biçimindedir. İlçenin doğu kıyıları Çanakkale Boğazı üzerine dik bir şekilde iner. En yüksek tepesi olan Kocaçimen (303 m.), ilçenin kuzeybatısında bulunur. Eceabat'ta kışlar yağışlı, ılık, yazlar oldukça sıcak, kurak geçer. İlçede orman denilebilecek bitki topluluğu yoktur, yalnız, ilçenin kuzey kesimlerinde maki toplulukları görülür.

Eceabat ilçesi içinde daimî akarsular yoktur. Derince vâdiler içerisinde, yılın ancak belli bir kısmında akan kısa dereler vardır. İlçenin başlıca ürünü buğdaydır. Buğday tarımı az eğimli yamaçlarda, vâdi tabanlarında, kıyı ovalarında yapılır. Zeytincilik, bağcılık, küçük ölçüde balıkçılık da yapılır.

Kasaba. — İlçe merkezi Eceabat (Eski adı Maydos) kasabası Çanakkale Boğazı üzerinde, küçük bir koyun kıyısında kurulmuştur. Nüfusu 2.769 (1960 sayımı) kişiden ibaret olan kasaba 2 mahalleden meydana gelmiştir. Kasabanın başlıca caddesi olan Cumhuriyet Caddesi kuzey-güney doğrultuludur, kıyı boyunca uzanır. Hükümet konağı ve daha başka resmî binalar bu cadde üzerindedir. Sokaklar bu caddeye dikey olarak iner.

ECZACILIK

Hastaları iyileştirmek için verilen ilâçların ne şekilde hazırlanması gerektiğini öğreten bir bilim koludur. Aynı zamanda, çeşitli denemeler yaparak doktorluk alanına yeni yeni ilâçların kazandırılması konusunda da eczacılığın büyük bir yeri vardır.

Eczacılığın insanlık kadar eski bir geçmişi olduğu söylenebilir. Tarihin en karanlık çağlarında bile insanlar bazı otları, kökleri, çiçekleri kaynatarak elde ettikleri suların çeşitli sancılara, hastalıklara iyi geldiğini denemeyle öğrenmişlerdi. Eskiden hastayı muayene eden doktorlar ilâçlarını da çok kere hemen orada, hastanın evinde hazırlarlardı. Birçok şehirlerde şifalı otların satıldığı dükkânlardan başka, ayrıca bu otlardan, şifalı maddelerden ilâç yapan yerler de bulunurdu. Eczacılık yakın zamanlara kadar doktorlukla beraber giden bir bilim dalı halindeydi, doktorluktan ayrılması çok yakın çağlara raslar.

Avrupa'da ilâçların hazırlanması XVI. yüzyıla kadar Eski Yunanlılar'dan kalma usullerle yapılırdı. Tanınmış Yunanlı doktor Galenus Claudius'un bu konuda yazdığı yüz kadar kitaptaki bilgilerin Avrupa'da gerek doktorluk, gerekse eczacılık konusunda büyük yeri vardı (Bk. Galenus). İlâçlar bu kitapta yazıldığı şekillerde hazırlanır, doktorlar tedavilerini bu kitaplardaki usullere göre yaparlardı. Bu durum XVI. yüzyılın başlarına kadar sürdü.

Ortaçağ'da bu konuda büyük buluşların yapılmamış olmasına karşılık, Doğu'da Araplar doktorluk, fizik ve kimya konusunda olduğu gibi, eczacılıkta da önemli buluşlar yaptılar. Araplar her ne kadar ilâç hazırlama işinde bitkisel ve hayvansal maddelerden faydalanıyorlarsa da zamanla bunların yerini kimyasal maddeler aldı.

VIII. yüzyılın sonları ve IX. yüzyılın başlarında yaşıyan büyük Arap simyacısı Câbir (Ebu Musa Caferu's-Sûfi) kimyasal maddelerden ilâçlar hazırlama konusunda çok çalıştı. Râzi, Halit, İbnisina gibi tanınmış tıp bilginleri de Câbir'in buluşlarından faydalanmışlardı. Câbir madenleri meydana getiren ham maddelerden yaşlıları gençleştirebilecek ilâç yapabileceği fikrindeydi (Bk. Câbir).

X. yüzyılda Napoli'de ilâç yapacak kimselerden bu konuda öğretim yapmış olmaları istendikten başka bazı ilâçların fiyatlarına da narh kondu. Böylece eczacılık yavaş yavaş bugünkü anlamda bir özellik kazanmaya başlamış oluyordu. Zamanla bu, diğer Avrupa memleketlerinde de yayılmaya başladı. XIV. yüzyılda Fransa'da ilâç yapacak olan kimsenin dört yıl eczacılık öğrenimi görmesi gerekiyordu.

Bütün bunlara rağmen, uygulanan ilkeler Eski Yunanlı hekim Galenus'un kitaplarındakinden başka bir şey değildi. Bu alanda ilk önemli adımı Paracelsus adiyle anılan İsviçreli hekim Bombastus von Hohenheim (1493 - 1541) attı. Bu hekim, Galenus'un düzinelerle maddeyi karıştırıp bir ilâç elde etmesinin aksine, mümkün olduğu kadar az maddeden faydalanarak ilâç yapma yollarını aradı.

Eczacılık artık bir sanat olmaktan çok bir bilim haline geliyordu. Doktorluk alanındaki keşifler de, eczacılığın daha çabuk gelişmesini sağladı. Hayvanlar üzerinde yapılan denemeler bile alet ve usullerin yetersizliği yüzünden verimli olamıyordu. Kimyanın gelişmesi, daha hassas aletlerin, usullerin bulunması eczacılığın da gelişmesini sağladı. XIX. yüzyılın ilk yarısında bazı kimyasal maddelerin saf olarak elde edilebilmesi üzerine morfin, striknin, atropin, kinin gibi ilâçların kullanabilmesi mümkün oldu. Eczacılığı başlıbaşına bir bilim kolu haline getiren Oswald Schmiederberg (1838 - 1921) adında bir Alman bilginidir (Bk. İlâç).

EDEBİYAT

EDEBİYAT güzel sanatlardan biridir. Düşünce ve duyguların söz veya yazı halinde, güzel ve etkili bir şekilde anlatılması sanatıdır.

İnsanların her gün kullandıkları kelimeler sayısızdır. Dostlarımızla konuşuruz, iş hususunda çeşitli kimselerle görüşürüz. Bu çeşitli konuşmalar kısa zamanda unutulup gider. Gazetelerden günün olaylarını okur, olup bitenleri öğreniriz. Fakat her gün söylenen sözlerin, yazılan yazıların ancak bir kısmı saklanacak değerdedir. İnsanların bedii zevklerine hitap eden değerli söz ve yazılar ise bugünden yarına saklanır.

İnsanlar yazıyı öğrendiklerinden beri değerli söz ve yazıları kendilerinden sonra geleceklere saklamaya başladılar. İlk insanlar, başkalarından öğrendiklerini, yarattıkları zaferleri taş levhalar üzerine yazarak, kendilerinden sonra gelenlerin de bunları öğrenmelerini sağladılar. Tarihin ilk çağlarında yazı yazmak gayet güç bir işti; üstelik, malzeme de kolay bulunmuyordu. Bundan dolayı, ilk insanlar ancak en değerli düşünce ve olayları yazabilmişlerdir. Baskı makinesinin icâdı yazı yazmayı kolaylaştırdığı gibi masrafları da azalttı.

Edebiyat ve Medeniyet

İnsanların birbirleriyle anlaşmalarında dilin çok önemli bir yeri vardır. Edebiyat, bir dilin en güzel yazı örneklerini bir araya toplar. Her milletin kendine göre bir edebiyatı vardır. Dilin gelişmesiyle edebiyatın gelişmesi birbirine bağlıdır. Edebiyat, dillerin gelişmesine yol açmıştır. Yazarlar yeni kelimeler, deyimler bulmuşlar, böylece dilleri zenginleştirmişlerdir. Edebiyat eserleri halkın da dil bilgisini arttırır. Yabancı milletlerin edebiyatlarını da gözden geçirmek, örnekler okumak dilin gelişmesi bakımından önemlidir.

Edebiyat daima insanlar için iyi bir öğrenim kaynağı olmuştur. İlk edebiyat eserlerinin çoğu dinî, felsefî konulardadır. Büyük dinlerin hepsi, amaçlarını anlatan büyük kitaplarla kuvvet bulmuşlardır: Kuran, İncil, Tevrat gibi. Günlük hayatımızda, muhtelif konular üzerindeki fikirlerimizde eski çağlar filozoflarının büyük etkileri görülür. Bu bakımdan, edebiyat, insanların fikirlerinin yenileşmesine de yol açar.

Edebiyatın, insanlık tarihinde de önemli bir yeri vardır. Milletlerin gerçek değerleri, bilim kadar sanattaki ilerlemeleriyle, bu ara-

DÜNYA EDEBİYATINDA ÇIĞIR AÇANLAR

Batı Edebiyatı:

DANTE (1265-1321). — «İlâhî Komedi» siyle Rönesans edebiyatında çığır açmış, İtalyan şiirini yaratmıştır.

PETRARCA (1304-1374). — Rönesans çağının ilk humanist yazarlarındandır. Avrupa edebiyatına klâsik konuları getirmiştir.

BOCCACCİO (1313-1373). — Toplum hayatını ilk hicveden bir yazardır. «Decameron» (On Gün) hikâyeleri İtalyan edebiyatının ölmez eserlerindendir.

THOMAS MORE (1478-1535). — En büyük İngiliz şairlerindendir. «Utopia» (Hayal Ülkesi) adındaki eserinde ideal bir toplumun nasıl olması gerektiğini anlatmıştır.

E. SPENSER (1552-1599). — Ortaçağ'ın en büyük İngiliz şairidir. Elizabeth devrini inceliyen eserleriyle ün salmıştır.

SHAKESPEARE (1564-1616). — İngiltere'de tiyatronun babası sayılır. Hem aktör olarak oynamış, hem ölmez tiyatro eserleri yazmıştır.

CERVANTES (1547-1616). — İspanyol yazarıdır. «Don Kişot» adındaki eseriyle dünya edebiyatına roman nev'ini getirmiştir.

MOLİÈRE (1622-1673). — Dünya edebiyatının en ünlü komedi yazarıdır. Kendisi de aktörük etmiş, ölmez tipler yaratmıştır.

RACİNE (1639-1699). — Fransız tiyatro edebiyatının en ünlü trajedi yazarıdır.

ROUSSEAU (1712-1788). — Bu ünlü Fransız filozofu yeni bir insan görüşü getirmiş, hür fikirleri yaymaya yardım etmiştir. «Emile» adındaki eserinde insanların kendi kendilerini eğitme sistemini işlemiştir.

SWİFT (1667-1745). — Ünlü İngiliz yazarı «Gülliver'in Yolculukları» adındaki eseriyle dünya edebiyatının en kuvvetli hicivlerinden birini yaratmıştır.

GOETHE (1749-1832). — En büyük Alman şairidir. Dünya edebiyatında romantik şiirin öncülerindendir.

CHATEAUBRİAND (1768-1848). — Fransa'da romantizmin öncüsüdür. Tarihi, siyasi, ahlâki konuları işlemiştir.

HUGO (1802-1885). — En büyük Fransız şairidir. Şiir, piyes ve roman alanlarındaki eserleriyle romantik akımı yerleştirmiş, çağına büyük etkisi olmuştur

DİCKENS (1812-1870). — Edebiyata toplum meselelerinin incelenmesini getirmiş büyük İngiliz romancısıdır.

BALZAC (1799-1850). — Fransız roman sanatının en büyük yazarlarındandır. «Comédie Hummaine» (İnsanlık Komedisi) başlığı altında topladığı romanlarında çağının toplum hayatını çeşitli yönlerinden işlemiştir.

ZOLA (1840-1902). — Fransa'da natüralist akımın kurucusudur. Gerçeği olduğu gibi anlatma çığrını açmıştır.

WHİTMAN (1819-1892). — Amerikan şiirini geleneklerden, alışılmış biçimlerden kurtarmış, serbest veznin yerleşmesini sağlamıştır.

TOLSTOY (1828-1910). — Bu büyük Rus romancısı realist bir üslûpla yazdığı eserlerinde insan karakterini incelemiştir. «Harb ve Sulh» dünya edebiyatının ölmez eserlerindendir.

İBSEN (1828-1906). — Bu büyük Norveçli piyes yazarı dünya tiyatro edebiyatına felsefi ve içtimai konular getirmiştir.

HEMİNGWAY (1898-1961). — Çağımızın en büyük Amerikan yazarlarındandır. Beşerî konuları gerçekçi bir görüşle, hareketli bir anlatışla dünya edebiyatında en son çığırı açmıştır.

Doğu Edebiyatı:

İMRU'L-KAYS (Ö. 530). — Arap Cahiliye edebiyatının en büyük şairi, kasidenin benzersiz üstadıdır.

HARİZMÎ (Ö. 850). — Türk aslından büyük bir matematik ve coğrafya yazarıdır.

FARABÎ (870-950). — Türk asıllı büyük bir filozoftur. «İhsa-il Ulûm» adındaki eseri Doğu'nun ilk ansiklopedisi sayılır.

İBNİSİNA (980-1037). — En büyük İslâm filozofu ve tıp yazarıdır. Doğu'daki ilk felsefe ve tıp ansiklopedilerini yazmıştır.

FİRDEVSÎ (934-1020). — En büyük İran destan şairidir. «Şehname» si dünya edebiyatının sayılı eserlerindendir.

MAARRÎ (973-1058). — Büyük bir Arap şair ve edibidir. «Risaletu'l-Gufran» adındaki eseri Dante'ye «İlâhî Komedi» yi yazarken örnek olmuştur.

İBNİ RÜŞD (1126-1198). — İspanya'da doğmuş bir Arap filozofudur. Eserleri birçok Avrupa dillerine çevrilmiştir.

MEVLÂNA CELÂLETTİN RUMİ (1207-1237). — En büyük bir İslâm filozof ve şairidir. «Mesnevi» dünya edebiyatının ölmez anıtlarından biridir.

HÂFIZ (Ö. 1399). — İran edebiyatının en büyük lirik şairidir.

CÂMÎ (1414-1492). — Klâsik devrin son büyük İran şairidir.

İKBAL (1876-1938). — Pakistan'ın en büyük filozof ve şairidir.

---

da edebiyatlariyle anlaşılabilir. Büyük milletler büyük edebiyat yaratırlar. Aynı şekilde, büyük edebiyatlar da büyük milletlerin yetişmesinde önemli bir rol oynar. Birçok milletlerin tarihlerine göz atarsak, edebiyatın ileri olduğu çağlarda o milletin başka bakımlardan da ileride bulunduğunu görürüz. Gerilemeye yüz tutan milletlerde ise edebiyat zayıflar, eser veren kimse çıkmaz.

Edebiyat, birçok memleketlerde sosyal ve siyasal değişmelere yol açmıştır. Martin Luther'le John Calvin'in yazılariyle Avrupa'da Reform hareketi gelişmiş, yayılmıştır. Fransa'da Emile Zola'nın, İngiltere'de Charles Dickens'in romanları bu iki memlekette de sosyal ıslahat yapılmasını sağlamıştır.

Edebiyat uluslararası münasebetlerde de önemli bir yer tutar. Yazılı eserler yolu ile milletler birbirleriyle fikir alışverişi yaparlar. Hele son çağlarda edebiyat yolu ile milletlerarası münasebet kurmak daha da kolaylaşmış ve artmıştır. Yazılan değerli eserlerin taşıdığı fikirler, tercüme edilen edebî eserler sayesinde ülkeden ülkeye yayılmaktadır.

Edebiyatın Çeşitleri

Edebiyat 1) Nesir, 2) Nazım olarak ikiye ayrılır.

1. — Nesir: Bir dilin kurallarına uygun olarak söylenilen, yazılan düz yazıdır.

2. — Nazım vezinli, yani ölçülü sözdür.

Eski devirlerde, edebiyat denilince akla daha çok nazım eserleri, şiirler gelirdi. İlk çağların büyük edebiyatçıları hep şairdi. İlk tiyatro eserleri, hikâye ve romanlar da manzum yazılmıştır. Daha sonra şiirin yanında öteki edebiyat çeşitlerine de yer verilmeye başlandı.

Edebiyatta «nazım» la «nesir» de birçok kısımlara ayrılır. Nazımın başlıca çeşitleri şiir, destan, manzum piyestir. Nesir edebiyatı içinde roman, hikâye, hâtırat, biyografi, piyes, makale, deneme, gazetecilik, eleştirme, fıkra çeşitleri vardır. Tabiîdir ki her makale, her roman, her fıkra bir edebiyat eseri sayılamaz. Bunların içlerinden ancak zamanla değerini kaybetmiyecek olanlar edebiyat sınıfına girebilir.

Edebiyatın Tarihi

Dünyanın belli başlı ilk edebî eserleri Gılgamış Destanı, Hamurabi Kanunları'dır (Bk. Gılgamış Destanı; Hamurabi Kanunları). Milâttan Önce büyük medeniyetler kurulmuş olan Mezopotamya ülkelerinde büyük kitaplıkların bulunduğu yapılan kazılardan meydana çıkmıştır. Sumer ve Babil'de büyük lûgatlar, çeşitli öğretici kitaplar bulunuyordu. Eski Mısır'da Firavunlar çağında edebiyata çok önem verilirdi. Yalnız, Eski Mısır'ın edebî eserlerinden pek azı günümüze kadar gelebilmiştir. Mısır'da hikâyeye çok önem veriliyordu. Hortlak hikâyelerinden en tatlı aşk hikâyelerine kadar hikâyenin her çeşidine raslamak mümkündü. İlk edebiyat eserlerinin çoğunda dinî konular işlenmişti. Mısır'ın en eski şiir örnekleri ehramlara yazılan ağıtlar teşkil eder.

● Eski Yunan Edebiyatı: Eski Yunan edebiyatının bugünkü dünya edebiyatı üzerindeki etkileri çok büyük olmuştur. Ünlü Yunanlı şair Omiros'un eserleri günümüze kadar gelmiştir. Yunanlılar piyes yazmakta çok ustaydılar. Yunan şairlerinin yazdıkları «tragedyalar» (trajediler) bugün bütün dünya sahnelerinde klâsik eserler arasında sık sık oynanır. Yunanlı filozofların eserleri de bugünkü felsefenin temelini kurmuştur.

● Eski Roma'da Edebiyat: Eski Yunan medeniyetinin yerini alarak Akdeniz medeniyetinin önderi haline gelen Roma'da başlangıçta edebiyata pek önem verilmiyordu. Yunanistan'dan gelen esirler, Romalı çocuklara Yunan edebiyatını öğretince Romalılar da edebiyata önem vermeye başladılar. Roma edebiyatı, Yunan edebiyatının etkisi altında kalmıştır. Böylece doğan Lâtin edebiyatı, daha sonra bütün dünya dillerini, edebiyatlarını etkilemiştir.

● Ortaçağ'da Edebiyat: Roma devleti ortadan kalktıktan sonra Kilise, Roma İmparatorluğunun yerini aldı. Edebiyat da Roma Katolik Kilisesi mensuplarının hükmü altına girdi. Eski Yunan ve Roma şairlerinin eserleri unutuldu, yerlerini dinî eserler aldı. Daha önceki çağlarda pek çok rağbet gören Lâtincenin yerine Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca geçti. Zamanla Lâtince konuşma dili olmaktan çıktı. Avrupa karanlık bir devreye girmişti. Yazılan eserler, savaş ve acıklı aşk destanlarıydı. İtalyan şairi Boccacio'nun «Dekameron» u, İngiliz şairi Chaucer'in «Canterbury Masalları» gibi manzum masallar bu devirlerin en önemli edebi eserleridir. Bu arada dinî konularda da bir sürü eser yazılıyordu. Dante'nin «İlâhi Komedi» si de Ortaçağ'ın dinî konudaki eserleri arasına girer.

● Rönesans'ta ve Reform'da Edebiyat: Dinin baskısından bıkan milletler, yeni bir uyanış devresine girmeye başlamışlardı. Fransa, İtalya, İngiltere ve İspanya'da birçok kıymetli yazarlar ortaya çıktılar. İtalya'da Petrarca, Fransa'da Montaigne, İngiltere'de Shakespeare, Francis Bacon, Thomas Marlowe bu devrin edebiyatında önemli yer tutan yazarların başlıcalarıdır.

Reform'u yaratanlar, insanın mutlaka bir şeye bağlanması gerektiğini düşünerek mantık üzerinde önemle durdular. Dünyanın her yanında insanlar, mantık yolu ile daima aynı sonuca varacaklardı. Mantığa itaat bütün cemiyetleri bir arada tutacaktı.

Bu devirde Eski Yunan ve Roma klâsikleri yeniden rağbet görmeye başladı. İngiltere'de Bacon, Hobbes, Locke ve Newton mantık çağının öncü yazarları arasına katıldılar. İngiltere'de John Milton, Fransa'da Voltaire Mantık Çağı'nın şiirini temsil ettiler. Ayrıca, İngiliz yazarlarından Dryden, Pope ve Swift de bu devir edebiyatına önemli eserler kazandırdılar.

● Romantizm Çağı: Her sorunun karşılığını mantık yolu ile bulmaya çalışan insanlar duygu ve tabiî davranışlar konusunda bir şey düşünemez olmuşlardı. Duyunun gerçekle bir ilgisi bulunabileceğine inanmıyorlardı. Aşk, nefret, korku gibi duyguların varlığına da onları inandırabilmek güçtü. Mantık Çağı, insanlara düşünmesini öğretmişti ama, edebiyatı tek kalıba sokmuş, yapmacıklaştırmıştı.

Mantıkçılar aleyhine kıpırdanmalar ilk önce Almanya'da başladı. Bu hareket daha sonra Fransa'ya da geçti, zamanla dünyanın her yanında yazarlar, daha çok duygulara hitap eden eserler yazmaya başladılar. Yapmacık her şey ağır tenkide uğruyordu. İnsanlar, her şeye rağmen, biraz da duygularına önem vermeliydiler. Böylece, romantizm çağı başladı.

Romantik yazarlar aynı zamanda tabiata da âşıktılar. Eserlerinde tabiat sevgisinin etkileri kolayca görülüyordu. Fransa'da Jean-Jacques Rousseau, Lamartine, İngiltere'de Robert Burns, Wordsworth, Shelley, Byron, Keats, Almanya'da Goethe gibi yazar ve şairler, eserlerinde gerçeğin çirkinliğinden, hayalin güzelliğinden bahsediyorlardı. Romantik yazarlar hayatın güzelliği, iyiliği konularını biraz aşırı işlemişlerdir. Tabiat tasvirlerinde, aşk hikâyelerinde romantizmin aşırı gidişi zamanla hoşnutsuzluk yarattı. İngiliz romancısı Charles Dickens gibi yazarlar, fakir halkın dertleriyle ilgilenip eserlerinde bunları belirtmeye başladılar. Artık his ve hayal çağı kapanmış, gerçekçilik çağı başlamıştı.

● Bugünkü Edebiyat: Günümüzün edebiyatında gerçekçilik başta geliyor. Yeni ilmî, fennî buluşlar, edebiyatta gerçekçiliğin ilerlemesini sağlamıştır. Bugün dünyamız müspet ilimlere daha çok önem verilen bir çağda olduğu için böyle bir çağda, geçmiş yüzyılların hayale dayanan romantik eserlerine pek yer verilemiyor.

Gerçekçiler için edebiyatın en uygun kolları roman ve piyesti. Gerçekçi edebiyatın öncüleri arasında Fransız romancısı Emile Zola, Rus yazarlarından Dostoyevski ile Tolstoy, Norveçli yazar İbsen, İngiliz şairi Bernard Shaw başta gelir.

Şiir de, roman ve piyesi etkiliyen unsurların etkisi altında kalarak gerçekçiliğe doğru yöneldi. Günümüzün şairi artık eskisi gibi vezin, kafiye kuralları arasında bunalmıyor, içinden geleni, içinden geldiği şekilde yazıyor. Günümüzün gerçekçi şairleri arasında İngilizler'den T. S. Eliot'u, Amerikalılar'dan Walt Whitman, Carl Sandburg ve Amy Lowell'i sayabiliriz.

Bibliyografya:

Edebiyata Dair (Mme. de Stael'den Çev. Safiye ve Vahdi Hatay, 1952); Metinlerle Edebî Bilgiler (N. S. Banarlı, 6. baskı, 1952); Edebiyat üzerine (S. K. Yetkin, 1952); Edebî Meslekler Tarihi (S. K. Yetkin, 1943); Edebî Sanatlar (Dr. A. H. Tarlan, 1948); Edebiyatta Tercümenin Rolü (Prof. H. E. - Adıvar, 1944); Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü (T. D. K. 1948); Edebî Yeniliğimiz (İ. H. Sevük, 1937); Edebiyat Tarihi (G. Lanson'dan Çev. Y. Şerif, 1937).

EDEBİYAT-I CEDİDE (Servet-i Fünun Edebiyatı)

Türk edebiyatında önemli bir devredir. 1896'dan 1901'e kadar «Servet-i Fünun» (Bilgiler Serveti) adındaki dergiyi yayın organı olarak kullanan Türk edebî okuluna «Edebiyat-ı Cedide» (Yeni Edebiyat) adı verilir.

Ahmet Cevdet Bey'in çıkardığı bu dergi, bu tarihlerden önce ve sonra da yayınına devam etmişse de, Edebiyat-ı Cedide'cilere ancak bu yıllar arasında yayın organlığı yapmıştır. Pek genç yaşta olan yeni edebiyatçıların bu dergi çevresinde toplanmaları, Recaizade Mahmut Ekrem Bey'in teşvikiyle oldu. «Fikret - Cenap - Halit Ziya Mektebi» de denilen bu edebî cereyan, bu üç kudretli mümessilin çevresinde toplanmıştı. Tevik Fikret şiirleri, Cenap Şehabettin şiirleri ve nesirleri, Halit Ziya (Uşaklıgil) ise romanları ve hikâyeleriyle, öteki arkadaşlarına örnek oldular, ustalık ettiler. Bunların hiçbirinin yaşı 30'u geçmiyordu. Deha sahibi olan bu üç şahsiyetten başka Hüseyin Cahit (Yalçın), Mehmet Rauf, Süleyman Nazif ve kardeşi Faik Âli (Ozansoy), H. Cahit'in kardeşi H. Suat, Ahmet Reşit (Rey), Celâl Sahir (Erozan) gibi tanınmış ve bazıları sonradan başka edebî yollara girmiş olan önemli şahsiyetler de Edebiyat-ı Cedide'ye mensupturlar.

Edebiyat-ı Cedide, Türk Yenilik Edebiyatı'nda Tanzimat Devri'ni kapayıp, ikinci devreyi açmıştır (Üçüncü ve dördüncü devirler Fecr-i Âti ile Millî Edebiyat devirleridir). Edebiyat-ı Cedide, Tanzimat Edebiyatı'ndan daha fazla Batı Edebiyatı'na eğilmiş, geleneksel Türk edebiyatiyle ilgisini kesmiştir. Dil, divan şiirinden de ağdalı, vezin de tamamiyle aruz olmakla beraber, işlenen konular, üslûp, şiir şekilleri Avrupaî'dir. Millî, içtimaî ve mahallî konulara pek az raslanır, «sanat, sanat içindir» ilkesi mutlak anlamda alınmıştır. Fikret'te aruz, son gelişme safhalarından birini geçirerek, Mehmet Âkif (Ersoy) ve Yahya Kemal (Beyatlı) daki mükemmel, kusursuz dereceyi hazırlamıştır (Bk. Türk Edebiyatı).

Bibliyografya:

Servet-i Fünun Edebiyatı Antolojisi (Tahir Alangu, 1958).

EDİNBURGH

İskoçya'nın merkezidir. Ülke'nin güneydoğusunda, Kuzey Denizi'nin bir girintisi olan Firth of Forth'un güney kıyısındadır. Tepelik bir alanda kurulmuş olan Edinburgh derin bir dereyle ikiye bölünmüştür. Sarp bir kayanın üzerindeki şatonun bulunduğu bölüme «eski şehir»; bu kayanın batısına dü-

şen ve ondan bir vâdiyle ayrılmış olan bölüme de «Yeni Şehir» denir. Edinburgh'un nüfusu banliyöleri hariç 500.000 kadardır.

Eski şehrin en büyük özelliği kayanın üzerindeki muhteşem Edinburgh Şatosu'dur. Tarihte bu bina yıllarca İskoçya kırallarının barınağı olmuştur. Bugün müzedir. 1853'te kurulmuş olan Edinburgh Üniversitesi, Adalet Sarayı ve Millî Kitaplık olarak kullanılan eski Parlâmento binası, İskoçya'nın en ünlü kiliselerinden biri olan St. Giles Kilisesi gibi binalar şehrin bu eski bölümünde bulunur.

«Yeni şehir», Edinburgh'u ikiye bölen derenin üzerindeki köprülerle eski şehire bağlıdır. millî parkları, anıtları ve modern yollariyle dünyanın en güzel şehirlerinden biri sayılır. Buradaki İskoç Kıraliyet Akademisi ve millî Galeri gibi sanat merkezleri bulunur. Edinburgh'un «Kuzeyin Atina'sı» diye anılması bu şehrin yıllar boyunca bir bilim ve sanat merkezi olmasındandır. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yetişmiş olan birçok ünlü filozof ve edebiyatçılar Edinburgh'da bir kültür çevresi meydana getirmişlerdi.

Edinburgh aynı zamanda İskoçya'nın basın - yayın merkezidir. Burada özellikle gazetecilik çok ileri bir durumdadır. Bundan başka başlıca lâstik endüstri, ağır endüstri ve biracılık gelişmiştir .

Edinburgh Festivali

Dünyanın en ünlü sanat festivallerinden biridir. Şehrin tabiî ve tarihî dekoru içinde böyle bir şenliğin geniş ilgiyle karşılanacağı ilk defa İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra düşünülmüş, 1947'de ilki düzenlenmiştir. Birinci ve ikinci festivaller günümüzde New York'un Metropolitan Operası Genel Direktörü Rudolf Bing tarafından idare edilmiş, umulan başarı sağlanmıştır. Her yıl yaz aylarında yapılan Edinburgh Festivali o tarihten beri Jan Hunter'in sorumluluğu altındadır. Şenliklere müzik çevrelerinin en ünlü toplulukları, virtüozlar, opera ve tiyatro toplulukları davet edilir, şehrin muhtelif salonlarında konser ve gösteriler düzenlenir. Ayrıca, belirli galerilerde resim ve heykel sergileri açılır. Edinburgh Festivali'ne bazı opera sanatçılarımız da katılmış, geniş ilgiyle karşılanmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun İkinci Başkenti: EDİRNE

EDİRNE Marmara Bölgesi'nin Ergene bölümünde bir ilimizdir. Topraklarını doğuda Kırklareli ve Tekirdağ illeri, güneyde Ege Denizi, batıda Yunanistan sınırı, kuzeyde Bulgaristan sınırı çevirir. Merkez ilçesinden başka Enez, Havsa, İpsala, Keşan, Lalapaşa, Meriç, Uzunköprü adında 7 ilçesi, bunlara bağlı 17 bucağı, 268 köyü vardır.

Yüzölçümü: 6.428 km²
Nüfusu: 270.176 (1960 sayımı)
Nüfus yoğunluğu km² ye 42 kişi

Edirne tarihî anıtların yükseldiği bir sınır şehrimizdir. Fotoğrafta Atatürk Parkı ve Atatürk Heykeli görülüyor.

Edirne ilinde yüzey şekilleri siliktir. Yalnız ilin kuzey kesimleri Istranca Dağları'nın batı ucları içine alır. Bunun güneyindeki kesimler genel olarak, Meriç ve Ergene nehirleri çevresinde gelişen düzlüklerden ibarettir. İlin Saros Körfezi üzerindeki güney tarafları girintisi çıkıntısı az bir kıyı şeklindedir.

Iklim. — Edirne'de yağışlar daha çok kış, bahar ve güzde toplanır. Kışlar sert, kuru soğuk, yazlar sıcak geçer. İlin kuzeyinde bulunan Istranca dağ kütlesi ormanlıktır. Daha güneydeki düz kesimlerin doğal bitki örtüsü bozkır halindedir.

Akarsular. — İlin en önemli akarsuyu Meriç'tir. Bulgaristan'da Rila Dağları'ndan doğan bu nehir, Edirne şehri yakınlarında Arda ve Tunca kollarını alır, Türk-Yunan sınırını çizer. İpsala yakınlarında ise en büyük kolu olan, hemen hemen bütün Trakya'nın sularını toplıyan Ergene nehrini alır. Enez yakınlarında deltasını yaparak Ege Denizi'ne dökülür. Delta yakınlarında bir takım göller meydana gelmiştir. Bunlar arasında en büyüğü Gala Gölü'dür.

Ekonomi. — Edirne ili topraklarının faydalanma bakımından bölünüşü şöyledir. % 47 tarım toprakları, % 13 ormanlar, %34 çayır ve otlaklar, % 6 ürün getirmiyen topraklar.

Tarım topraklarının büyük bir kısmı tahıla ayrılmıştır. Bunların başında buğday gelir. Buğday bilhassa Ergene çevresinde fazla ekilir. Aşağı Meriç vâdisinin sulak kesimleri pirinç ekimine ayrılmıştır. İpsala ve Enez ilçeleri başlıca pirinç ekim alanlarıdır. Meşhur «kulaklı» pirinçleri İpsala yakınlarında yetişir. Mısır tarlaları da bu ilde büyük yer tutar.

Ulaşım. — Ulaşım bakımından yurdumuzda Edirne'nin yeri çok önemlidir. İlin merkezi olan Edirne şehri Anadolu'yu Avrupa'ya bağlıyan yol üzerinde bulunur. Buradan geçen demiryolundan başka aynı derecede önemli bir de karayolu vardır. Bu yoldan ayrılan ikinci derecede yollar Edirne'yi daha başka il ve ilçe merkezlerine bağlar.

Edirne Şehri

İstanbul'a 232 km. lik bir asfalt yolla, ayrıca bir demiryolu ile bağlı olan Edirne şehri, Avrupa'ya karşı İstanbul'un bir kapısı durumundadır. 84 mahalleden meydana gelen şehrin nüfusu 31.865'tir (1960 sayımı).

Şehir Tunca ve Arda akarsularının Meriç nehrine kavuştukları yer yakınında, nehrin sol yakasında kurulmuştur. Edirne şehri kısmen Tunca kıyısındaki düzlüklerle, Tunca' nın Meriç nehrine kavuşmadan önce şehri kuzeyden, batıdan ve güneyden sararak meydana getirdiği kavis içinde yerleşmiş bulunur, buradan itibaren doğuya doğru hafif yüksekliklere yayılarak genişler. Şehrin yüksekliği Tunca kıyısında 37 m., Selimiye Camisi'nin bulunduğu yerde 75 m., Kıyık Çarşısı'nda 95 m. dir. Şehre Tunca karesinin doğu ucundaki Kaleiçi semtiyle, bunu doğudan çeviren Kaledışı mahalleleri gibi iki kısım ayırdedilebilir. Kaleiçi düz bir zemin üzerinde birbirini dik olarak kesen düzgün sokaklarla göze çarpar. Bu kesimde hemen hiçbir önemli anıt yoktur. Kaledışı'nda ise düz ve geniş birkaç büyük cadde bulunur. Şehrin çekirdeği, başlıca tarihî anıtlar bu kesimdedir. Buradan kenarlara doğru gidildikçe evler seyrekleşir. Şehrin kuzeyinde Tunca nehrinin iki kolu arasında kalan bir ada (Sarayiçi) Edirne'den boş bir alanla ayrılır. Edirne'nin bugün kenar semtleri sayılan, şehirden kopmuş görünen Yeniimaret, Yıldırım, Kum mahalleleri, Eskiimaret, Kirişhane semtleri eskiden şehirle birleşmiş durumdaydı. 1905 yangını bunları şehirden ayırdı. Son senelerde yapılan inşaatlar neticesinde aradaki boşluklar yeniden dolmuştur.

Edirne'de birkaç un fabrikasından başka

yağhaneler önemli yer tutar. Eskiden ileri bir durum gösteren el sanatları bugün önemini kaybetmiş durumdadır.

Tarihte Edirne

Eski çağlarda Traklar tarafından kurulan Edirne sonradan Makedonyalılar'a, Romalılar'a, Bizans'a geçti. İmparator II. Hadrianus tarafından yeniden kurulurcasına genişletildiği için «Hadrianopolis» adını aldı. 586'da Avar Türkleri şehri kuşattılarsa da, alamadılar. Bulgar Türkleri 914'te şehri almayı başardılar. Yeniden Bizans'a geçen Edirne'yi 1050 ve 1078 yıllarında da Peçenek Türkleri kuşattılar.

Edirne, Osmanlılar tarafından, I. Murat'ın tahta geçmesinin ilk aylarında, 1362 temmuzunda Bizans'tan alındı. Bundan sonra şehir, Osmanlı devleti'ne, Bursa ile beraber, çifte başkent ödevini gördü, İstanbul alınıncaya kadar (1453) 91 yıl bu mevkiini korudu. Fetret Devri'nde (1402-1413) Süleyman ve Musa Çelebiler'in merkezi oldu. II. Murat devrinde olağanüstü gelişen Edirne, Fatih'in İstanbul'u almak için son hazırlıklarını yaptığı yerdir.

Avrupa seferlerinde padişah ve serdarlara İstanbul'dan sonraki en önemli üs olan Edirne, Türk hükümdarlarının İstanbul kadar hoşlandıkları bir şehirdi, hattâ bazıları İstanbul'a tercih ettiler. IV. Mehmet, kardeşleri II. Süleyman'la II. Ahmet ve oğlu II. Mustafa, yıllarca Edirne'de oturdular. İstanbul bir «kaymakam» (başbakan vekili) tarafından idare ediliyor, devlet, Edirne'den yönetiliyordu. Bu hal birçok menfaatlere dokunduğu için, huzursuzluğa yol açtı. «Edirne Vak'ası» denilen olayla II. Mustafa devrilip yerine kardeşi III. Ahmet padişah oldu (Bk. Mustafa II.) Artık padişahlar Edirne'de oturmaz olmuşlardı (1703). II. Süleyman'la II. Ahmet, 1691 ve 1695'te Edirne'de öldüler, iç organları oraya gömüldü.

Edirne, «Paşa Sancağı» adiyle Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlıydı. Yalnız, buraya atanan kadı, İstanbul Kadısı'ndan sonra, imparatorluğun en yüksek kadısı sayılırdı. Tanzimat'tan sonra kurulan eyalete merkez olan Edirne, 1700 yıllarında 350.000 kadar nüfusu ile İstanbul, Paris ve Londra'dan sonra Avrupa'nın 4. büyük şehriydi; 1750 yıllarında aynı durumu muhafaza ediyordu. 1800'de 300.000 tahmin edilen nüfusu ile İstanbul, Londra, Paris ve Napoli'den sonra 5. Avrupa şehriydi. 1825'te aynı nüfusla dünyanın 17. şehriyken, 1850'de 200.000 nüfusla dünyada 44., 1875'te 180.000 ile 84., 1900'deyse 100.000 ile 271. olmuştur. 1908'de 140.000'e yükselmiş, 1927'de 35.000'e kadar düşmüş, 1935'te 36.000, 1940'ta 46.000, 1945'te 29.000, 1950'de 31.000, 1955'te 34.000, 1960'ta 32.000 nüfus sayılmıştır. Tarihî coğrafya biliminde, bu derece gerileyen bir şehir göstermek pek güçtür.

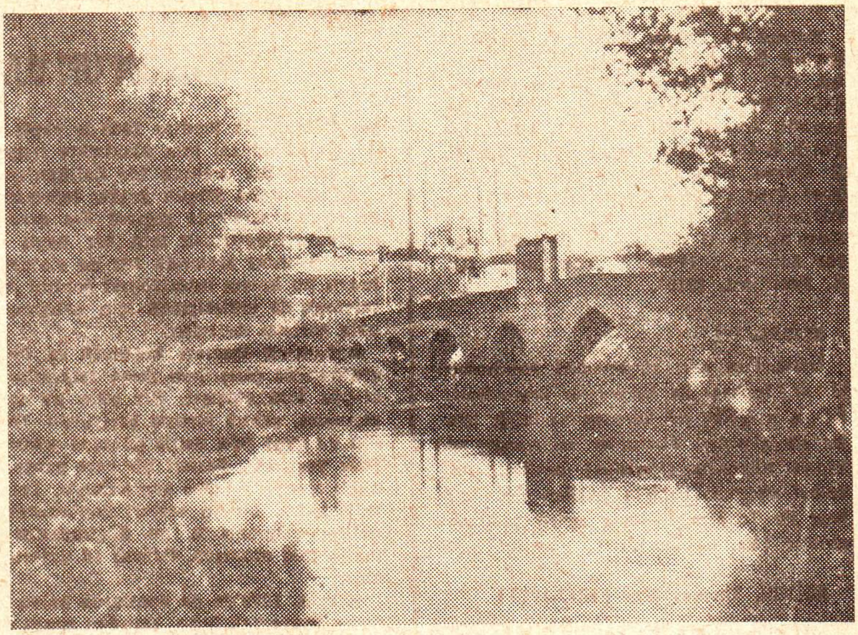
Edirne Vilâyeti (eyaleti) nin ise 1908'de yüzölçümü 46.400 km², nüfusu 1.524.000'di.

XVII. yüzyılda yeryüzünün en büyük birkaç şehrinden biri haline gelen Edirne, XVIII. yüzyılda gerilemeye yüz tuttu, XIX. yüzyıl başlarındaysa önemini büsbütün kaybetti.

1745 yangını 60 mahalleyi kül ettiği gibi, 6 yıl sonraki 1751 yangını da hemen hemen aynı şiddette oldu.

22 ağustos 1829'da Ruslar'ın şehre girip birkaç ay kalmaları, Edirne'nin ilk büyük felâketi olmuştur. Halkın maneviyatını düzeltmek için derhal şehre gelen II. Mahmut 10 gün kalarak, istilânın tahriplerinin giderilmesi için emirler verdi. Uzun zaman sakin yaşıyan şehrin 20 ocak 1878'te Ruslar tarafından tekrar işgali ve bu defakinin 13 aydan fazla sürmesi şehir için pek felâketli oldu.

26 mart 1913'te Şükrü Paşa'nın pek kahramanca savunmasına rağmen açlıktan Bulgarlar'a teslim olan Edirne Kalesi, 22 temmuz 1913'te Türkler tarafından geri alındıysa da, artık bu felâketten kalkınamadı, esasen merkezi olduğu geniş eyaletten bazı sancakların Bulgaristan'a bırakılmasiyle de, bir sınır şehri durumuna düştü. 1920 temmuzundan 25 kasım 1922'ye kadar 2 yıldan fazla da Yunan işgalinde kalan Edirne bu durumunu Cumhuriyet devrinde de muhafaza ettiği için, bir türlü kalkınamamıştır.

Edirne Tunca ile Arda'nın Meriç nehrine kavuştukları yer yakınında, nehrin sol yakasında kurulmuştur. Fotoğraf Tunca üzerindeki Tunca Köprüsü'nü gösteriyor.

EDİRNE'DE DELİLER MÜZİKLE İYİ EDİLİRDİ

Edirne'de II. Bayezit Camisi külliyesiyle birlikte bir de şifahane yapılmıştı. Burada akıl hastaları, Türk müziğinin çeşitli makamları ile tedavi ediliyordu ki, bu hal, tıp tarihinde pek ünlüdür. Bilindiği gibi, XIX. yüzyıla kadar akıl hastaları Avrupa'da hasta sayılmazlar, Şeytan'la işbirliği yapan insanlar sıfatiyle çok kere diri diri yakılırlardı.

Edirne'de Anıtlar

İstanbul ve Bursa'dan sonra en önemli Osmanlı anıtları Edirne'dedir.

Saraylar. — Edirne'de Eski Saray'dan sonra yapılan Yeni Saray, Türk İmparatorluk sarayları içinde Topkapı Sarayı'ndan sonra en büyüğüdür. Onun gibi pek çok kasır, köşk, daha başka binalardan meydana gelen, yüzyıllar boyunca ek inşaatla gittikçe genişliyen bir yapılar topluluğuydu. Yeni Saray'da XVII. yüzyılda yaşıyan nüfus 10.000'e kadar çıktı, sarayda Topkapı Sarayı'nın — daha küçük ölçüde — bütün taksimat ve teşkilâtı bulunuyordu. Çeşitli düşman işgallerinde yıkılan, ihmal edilen bu saraydan ancak bazı yapılar zamanımıza kalabilmiştir.

Camiler. — İlk cami I. Murat tarafından yaptırılmıştır. 1399'da Yıldırım Bayezit Camisi, 1413'te I. Mehmet zamanında tamamlanan Eski Cami (mimarı Konyalı Hacı Alâettin'dir), 1435'te II. Murat'ın yaptırdığı Muradiye Camisi sayılabilir. Gene 1435'te II. Murat tarafından yaptırılan Darülhadis Camisi, 1447'de gene II. Murat'ın yaptırdığı Üç Şerefeli Cami de en önemli Türk anıtları arasındadır. Edirneyi ihya edercesine kalkındıran II. Murat'ın bu sonuncu camisinde 4 minare vardır; «Üç Şerefeli» denilen minare, Türk mimarlık sanatının şaheserlerindendir. Eski Cami'de olduğu gibi Üç Şerefeli'de de kışın abdest musluklarından sıcak su akardı. II. Bayezit de Edirne'de pek çok yapı yaptırmıştır. 1488'de bitirilen Sultan Bayezit Camisi'ne bağlı bir külliye (üniversite) de vardı. Mimar Sinan ise Taşlık Camisi'nden sonra, Türk camilerinin en büyüğü olan Selimiye'yi yapmıştır (Bk. Selimiye Camisi).

Çeşitli Eserler. — Bunların dışındaki camiler, medreseler, hanlar, kervansaraylar, bedestenler, çarşılar, çeşmeler, sebiller, hamamlar, Meriç ve Tunca üzerindeki pek ünlü köprüler, sayılamıyacak kadar çoktur.

Bibliyografya:

Edirne (O. Yalçın, 1959); Edirne Toprakları Üzerinde Bir Araştırma (İ. Akalın, 1958); Edirne Sarayı (Dr. R. Osman, 1957); Edirne (ESTD 1956); Edirne, İstanbul, Bursa (TTOK 1956); Edirne'de Fatih'in Cihannüma Kasrı (Prof. Dr. A. S. Ünver, 1953); Edirne Muradiye Camisi (Prof. Dr. A. S. Ünver, 1952); Edirne Rehberi (M. Tüfek, 1952); Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri (Doç. Dr. Oktay Aslanapa, 1949); Edirne Tarihi (O. H. Peremeci, 1939).

EDİRNEKAPI

İstanbul'un eski sûrlarındaki kapılardan biridir. Topkapı ile Ayvansaray arasındadır. Edirne'ye giden yol buradan başladığı için bu adı almıştır. Bizanslılar zamanında bu kapıya Kharisios (Harisius) denilirdi. İstanbul alınırken Fatih'in orduları şehre bu kapı ile Topkapı arasında açılan gedikten girdiler (Bk. İstanbul).

EDİSON, Thomas Alva (1847-1931)

Edison

Çağımızda icatlarının büyük bir yeri ve etkisi olan Amerikalı bir mucittir. Elektrik kuvvetlerinden ve teorisinden faydalanarak giriştiği deneyler sonunda, başlıcaları elektrik ampulü, fonograf, sinema makinesi, gelişmiş bir telgraf sistemi ve megafon olmak üzere, birçok araç yapmıştır.

Edison, Amerika Birleşik Devletleri'nin Ohio eyaletinde doğdu. Çok küçük yaştayken bile düşündüklerini deneylerle açıklamak, doğru olup olmadıklarını böylece anlamak ihtiyacını duyardı. Altı yaşındayken büyük bir sabırla yumurtaların üzerinde oturup civciv çıkarmasını beklediği; on yaşındayken de, içi gaz dolu balonların uçtuğunu öğrenince, insanların da midesi gazla doldurulursa uçabileceklerini düşünerek bir arkadaşına sedliç tuzu içirdiği anlatılır.

Edison yedi yaşındayken ailesi Michigan'a yerleşti. Burada Edison'u mahalledeki ilkokula gönderdiler, fakat öğretmeni çocuğun «okuyamıyacak kadar aptal» olduğunu söyliyerek, üç ay sonra onu okuldan çıkardı. Böylece, öğrenimi yarıda kalan Edison ilgilendiği, bilmek istediği birçok konuları evinde annesinden öğrendi. On iki yaşına geldiği zaman kendi hayatını kazanmak zorunda kaldı, demiryollarında gazete satıcılığına başladı.

Bu sırada bir fırsatını bularak Detroit şehrine gitti, Millî Kitaplığı gördü. Oradaki binlerce kitap Edison'u çok etkiledi. On beş yaşına geldiği zaman bir yandan gazete satarken öte yandan çalıştığı trenin yük vagonunda hazırladığı ufak bir baskı makinesinde gazete basmaya başladı.

Bir gün gazeteyi basmak için kullandığı ecza döküldü, vagonda yangın çıktı. Edison bu yüzden işinden atıldı. Bu olay sırasında sinirlenen tren şefi Edison'un kulağına bir

EDİSON'UN BAŞLICA İCATLARI

EDİSON, ilk icadını 1868'de yaptı. Bu, seçimler sırasında oyların kolayca sayılabilmesi için elektrikle işliyen bir aletti. Edison o tarihte henüz yirmi bir yaşında bir delikanlıydı.

Edison daha küçük yaşta, telgrafçılığa merak sarmıştı. Gençlik yıllarını da telgrafhanelerde geçirdi. Bu arada telgrafla haberleşme sistemini daha mükemmelleştirmek için bir hayli uğraştı, telgrafla ilgili birçok icatlar yaptı. Bunlar arasında bir de elektrikle işliyen kalem icat etmişti ki sonradan bu kalem mimiyograf şeklini almıştır. Edison, yeni icat edilmiş olan telefonu da geliştirmek için çalışmıştır. Telefonu herkesin kullanabileceği hale getiren de odur.

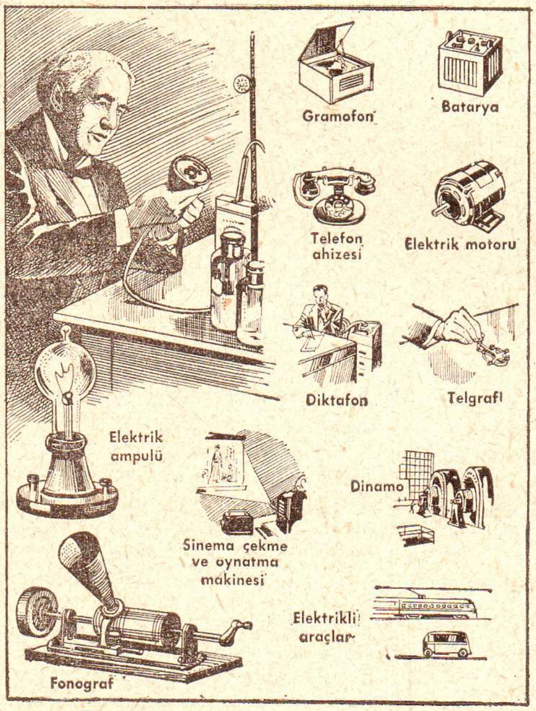
Edison'un icatları arasında en önemlilerinden biri de fonograftır. Telgrafhanede çalışırken gelen telgrafları daha kolay yazabilmek için bir nevi «teyp» icat etmişti. Bir süre bu icadını gizledi. Herkes onun telgrafları yanlışsız, çabuk alışına şaşıyordu. Günün birinde, icat ortaya çıkınca Edison da gene eski usule dönmek zorunda kaldı. Fakat bu alet ona başka bir fikir vermişti. Sesleri bir yere zaptedip sonradan onları tekrar dinlemenin kabil olacağı fikrine saplanmıştı. Telgrafları zaptetmek için kullandığı aleti geliştirirse, bütün sesleri zaptedecek bir aletin yapılabileceğini düşündü, uzun uğraşmalarla, bu düşüncesini gerçekleştirdi. Bu ilk fonograf gayet ucuza mal olmuştu. Edison 18 dolara imal ettiği fonografın beratını 1877'de aldı.

Edison, 1879'da da sonuçsuz kalan 40.000 deneyden sonra ilk ampulü yapmaya muvaffak oldu. Bundan sonra elektrikle ilgili icatlar üzerinde çalıştı. 1891'de hareket eden fotoğraflar esasına dayanarak ilk sinema makinesini yaptı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Amerikan deniz kuvvetlerine yardımcı olacak yeni icatlar üzerinde çalıştı.

Edison elli yıllık araştırmaları sonucunda büyüklü küçüklü 1033 icadın beratını almış, dünyanın en verimli mucidi olarak haklı bir şöhret kazanmıştır.

EDİSON VE ANNESİ

İNSANLIK tarihinin ünlü şahıslarının çoğu üzerinde kadınların etkisi büyük olmuştur. Büyük mucit Thomas Edison da annesinin çok etkisi altında kalmıştır. Hemen hemen bütün başarılarını ona borçludur. Daha küçük yaşlarda annesinin etkisiyle okumaya, her şeyi öğrenmeye merak sarmıştı. Bayan Edison oğlunu aptallıkla suçlandıranlara karşı şiddetli bir savaşa girmişti. Küçük Edison'un kimseye benzemediğini, ileride onu çok parlak başarıların beklediğini tahmin ediyordu.

Edison'un icat ettiği veya icadına faydalı olduğu buluşların en önemlileri

Günün birinde Thomas Edison'un annesi çok ağır bir hastalığa tutuldu. Gece yarısı olmasına rağmen, hastanın, bekletilmeden derhal ameliyat edilmesi gerekiyordu. Doktor, ışık yetersizliğinden, bu ameliyatı yapamıyacağını söylemişti. Küçük dâhi, canından çok sevdiği annesini mutlaka kurtarmak istiyordu. Annesi onun için kutsal bir varlıktı. Ölmemeliydi, ölemezdi.

Edison düşündü, taşındı. En sonunda, odanın her tarafını aynalarla kaplarsa, ışığın çoğalacağını, o zaman doktorun da ameliyatı yapmaya razı olacağını tahmin etti. Evdeki bütün aynaları topladı, komşu dükkândan da birkaç ayna getirdi. Oda inanılmıyacak derecede aydınlanmıştı. Doktor ameliyatı yaptı, böylece Thomas Edison, sevgili annesinin hayatını kurtardı.

tokat atarak onun sağır kalmasına sebep oldu. Fakat Edison o kadar neşeli ve iyimser bir kimseydi ki sağırlığına hiç üzülmedi, ameliyatla kulağının iyileştirilmesini istemedi, çünkü sağırlığın faydalı olduğuna, onu birçok gevezelikleri dinlemekten kurtardığına inanıyordu.

Bir süre sonra Edison tren hattında oynıyan bir çocuğun hayatını kurtardı, çocuğun babası telgraf memuruydu. Edison'a, yaptığı iyilikten dolayı, telgrafçılık dersleri vermeye başladı. Böylece, daha sonraki beş yıl Edison Amerika'nın, Kanada'nın birçok şehirlerinde telgrafçı olarak çalıştı. Aynı zamanda, telgraf makinesinin nasıl çalıştığını, nasıl daha verimli olabileceğini anlıyabilmek için evinin tavan arasında bir lâboratuvar kurdu.

Edison'un en önemli icatlarından ilki, bu sırada yapmayı başardığı ikili ve dörtlü bir telgraf sistemidir. O zamana kadar telgraf vermek için ayrı, telgraf almak için de ayrı tel kullanılırdı. Edison aynı telin hem alıcı, hem verici olarak kullanılabilmesini sağladı. Daha sonra da bir telden, aynı zamanda birkaç telgraf gönderilmesine imkân veren bir düzen buldu.

Edison'un yirmi bir yaşındayken beratını alabildiği ilk keşfi Kongre'deki oyları saymaya yarıyan elektrikli bir makineydi. Fakat bu makine hiç rağbet görmedi, çünkü kimse buna ihtiyaç duymuyordu. Bu olay Edison'a faydalı bir ders oldu. Birşey icat etmeden önce onun hayatta gerekli olup olmadığını anlamanın önemini görmüş, daha sonraki çalışmalarında hep bu açıdan hareket etmiştir. İşte bu sebepledir ki Edison'un icatları bugün bütün medenî ülkelerde kullanılmaktadır. Onun bini aşan icatlarından teker teker bahsetmeye imkân yoktur, fakat çoğunu her an her yerde kullanmakta, ya da kullanıldığını görmekteyiz. Bunların arasında ampul başta gelir (Bk. Ampul).

EDREMİT

Balıkesir ilinin, Ege Bölgesi sınırları içinde kalan ilçelerinden biridir. Topraklarını doğuda aynı ilin Havran, güneyde Burhaniye, batıda Edremit Körfezi ile Çanakkale ilinin Ayvacık ilçesi, kuzeyde aynı ilin Bayramiç ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Altınoluk adında bir bucağı, bunlara bağlı 23 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.263 km²

Nüfusu: 36.871 (1960 sayımı)

Edremit ilçesi, Edremit Körfezi'nin doğusundaki ovayı, bunu kuzeyden ve kuzeydoğudan sınırlıyan dağların bir kısmını içine alır. Alûvyonlarla meydana gelen bu ova doğuya doğru gidildikçe darlaşan bir üçgen biçimindedir. Edremit Ovası, Edremit Körfezi'nin kuzeyinde, çok dar bir kıyı şeridiyle devam eder.

Edremit'te iklim Akdeniz iklimi karakteri gösterir. Kışlar ılık, yazlar sıcaktır. Yağışlar kış aylarındadır. Kazdağı kuzeyden esen soğuk rüzgârları keser. Ovayı çeviren dağlar ormanlıktır. İlçenin başlıca geliri zeytindendir. 500 m. yüksekliklere kadar olan topraklarda zeytin ağaçları geniş yer tutar. İlçenin bir başka zenginliği de Eymir ve Çakmır köylerinde çıkan demir cevheridir. Bunlar Akçay iskelesinden dışarıya sevkedilir.

Şehir. — İlçenin merkezi olan Edremit şehri, körfezin kuzeydoğu kıyısındaki Akçay iskelesine 9 km. uzaklıkta, ovayı kuzeyden kuşatan tepelerin eteğinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 25 m. dir. Balıkesir - İzmir şosesi buradan geçer. 12 mahalleden meydana gelen şehrin nüfusu 22.246 dır (1960 sayımı). Şehrin bir mahallesi sayılan Akçay iskelesi modern köşklerle dolu bir plâj şehri görünüşündedir.

Edremit şehrini kuzey - güney doğrultulu iki akarsu keser, bunlar gene şehrin içinde birleşir. Her ikisinin de şehir içinde üstü kapalıdır. Geniş ve güzel caddeleri olan şehrin ayrıca 47.000 m² lik çok güzel bir parkı da vardır. Başlıca zeytinyağı sanayi merkezlerimizden biri olan Edremit'te birçok zeytinyağı fabrikalarından başka sabun fabrikaları, deri, kösele yapımevleri de bulunur.

Tarih. — Eski çağların Adramyttion şehri bugünkü Burhaniye yakınında, deniz kıyısında, bir tepe üzerinde bulunuyordu. 1081' den sonra İzmir'de yerleşmiş bir Türk beyi (Çaka Bey) Edremit'i aldı. Şehir 1100 tarihine doğru deniz kıyısından içerilere götürüldü. XIV. yüzyıl başında, Edremit, Bergama'da hüküm süren Karesioğulları'nın eline, 1345'te, Orhan Gazi zamanında da Osmanlılar'a geçti. Osmanlı teşkilâtında Edremit, önce Anadolu Eyaletine, daha sonra da Hudâvendigâr (Bursa) Vilâyetine bağlı Karasi (Balıkesir) livası içinde bir kaza meydana getiriyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1920 - 1922 arasında, Yunanlılar tarafından işgal edildi. Kurtuluştan sonra Edremit'in Rum nüfusu, Yunanistan'dan gelen Türk göçmenlerle değiştirildi.

EDWARD I. (1239 - 1307)

İngiliz tarihinin en teşkilâtçı kırallarından biridir. Hükümdarlığı sırasında (1272-1307) kanunları gözden geçirdi, bunlara birçok yeni kanunlar ekledi. Aynı zamanda mert, gözü pek bir askerdi. İngiltere'nin Wales (Galler) bölgesini de kendi hükümranlığı altına almak istiyordu. Buranın ahalisinin isyanlarını bastırdıktan sonra nihayet Wales'i İngiltere kırallığı sınırları içine aldı. Oğlu veliaht prens II. Edward'ı da Wales Prensi yaptı. O günden sonra İngiliz hanedanında veliaht prens ve prensesleri Wales Prensi veya Prensesi unvanını taşımaya başladılar. Edward I. hükümranlığı sırasında İskoçya'yı da İngiltere sınırları içine katmaya çalıştıysa da buna ömrü yetmedi.

EDWARD VII. (1841 - 1910)

İngiltere kıraliçesi Victoria'nın büyük oğludur. 1901'den 1910'a kadar hükümdarlık yapmıştır. 60 yaşına gelinceye kadar Wales Prensi Albert Edward unvanını taşımıştı. Veliahtlığı sırasında bol bol seyahat etti, 1860' da Amerika'yı Kanada'yı gezdi. 1863'te Danimarka kıralının kızı Alexandra'yla evlendi. Bu evlenmeden dünyaya gelen altı çocuktan ikincisi daha sonra V. George unvaniyle İngiltere tahtına çıkmıştır. Kıraliçe Victoria, kocası Prens Albert'in ölümünden sonra daha çok yalnız yaşamayı tercih ettiği için devlet işlerinin çoğu Veliaht Prense kalmıştı. Edward sanata ve ilme çok meraklıydı. Prensliği ve kırallığı sırasında İngiltere bir sanat ve ilim merkezi haline gelmiştir. Çeşitli aşk maceraları Kıraliçe Victoria'yı kızdırmakla beraber Edward halkın sevgisini toplamıştı. 1901'de tahta çıktıktan sonra İngiltere'nin başka memleketlerle olan münasebetlerini düzenlemek ve geliştirmek için çalıştı. Ayrıca, memleket içinde de Muhafazakârlardan çok liberallere önem verdi, onlara birçok hakların tanınmasını sağladı.

EDWARD VIII. (1894-)

Kıral V. George'un büyük oğludur. İngiliz tarihine meraklı bir sayfa eklemiştir. Veliaht prensken tanıdığı Amerikalı Mrs. Simpson'la evlenebilmek için her şeyi göze alabilmesi, İngiliz muhafazakârlığına hiç uymıyan bir hareketti. Edward, 1936'da, babasının ölümü üzerine kıral olduktan sonra da Mrs. Simpson'la evlenmek kararından vazgeçmedi. Onun bu aşk macerasını bütün dünyada duymıyan kalmamıştı. Hattâ Kıral Türkiye'yi ziyaret edeceği zaman Atatürk Mrs. Simpson'u da beraber çağırmak nezaketini göstermişti. İngiliz Parlâmentosu kocasından boşanmış Mrs. Simpson'un kıraliçe olarak Buckingham Sarayı'na giremiyeceğini ileri sürüyordu. Edward, sevgilisiyle tahtı arasında bir tercih yapması gerektiğini anlayınca, aşkını tercih etti, tahtından vazgeçti. Onun yerine tahta geçen George VI. ağabeysine Windsor Dükü unvanını verdi.

EFE

Bir efe kıyafeti

«Ağabey» demektir. Bu sözün Rumcadan alınan «efendi» sözünün kısaltılmasından geldiğini ileri sürenler varsa da eski Türkçede «amca» anlamında olan «ebe» sözüyle de ilgili görülür.

«Efe» sözü bilhassa Osmanlı İmparatorluğunun son zamanlarında Batı Anadolu'da ortaya çıkan çeteciler için kullanılmıştır. Gerçekten bu kesimde yaşıyan Zeybekler aralarında cesaret ve kahramanlıkça kendini gösterenlere «efe» derlerdi. Bunlar arkadaşlarına, çetenin öbür fertlerine «kızan» der, onları idarede gerçekten ustalık gösterirlerdi (Bk. Zeybek).

EFENDİ

Osmanlı idare teşkilâtında ilmiye sınıfının taşıdığı unvandır. (Bu sözün Rumca «aphentes» (kendi başına buyruk) kelime ve unvanından geldiğini ileri sürenler vardır). Birçok imtiyazları bulunan ilmiye sınıfı, bugünkü adliye, millî eğitim ve diyanet işlerinin tümüyle uğraşırdı. En büyükleri Şeyhülislâm Efendi idi.

Tanzimat'tan sonra şehzadelere, yani Osmanoğulları prenslerine de «Efendi» denilmiştir. Daha önce şehzadeler hakkında da bazan kulanılan «sultan» ve «han» unvanları, Tanzimat'tan sonra yalnız padişahın şahsına ayrılmış, prensler hakkında

kullanılması yasak edilmiştir. İmparatorluğun padişahtan sonra ikinci şahsiyeti olan, fakat devlet işlerine hiç karıştırılmıyan şehzadelerin en büyüğüne (veliahde) bile «Abdülâziz Efendi», «Murat Efendi» denirdi.

Askerî sınıfta da binbaşıdan küçük rütbeli subaylara (teğmen ve yüzbaşılara) «Efendi» diye hitap edilirdi; «binbaşı» olunca kendilerine «Bey» diye hitaba başlanırdı. Bunlar, Harbiye mezunu subaylar içindi; alaydan yetişme subaylara «Ağa» denirdi. Orta ve yüksek öğretim öğrencilerine de öğretmenleri tarafından isimleriyle hitap edilmez, «efendi» denirdi.

Bu kelime, başka unvanlardan sonra da getirilip, nezaket amacıyla yapılan bir mübalâğa teşkil ederdi: Sultanefendi (yalnız Osmanlı prensesleri hakkında), Paşaefendi, Ağaefendi gibi; bugün yalnız «beyefendi» ve «hanımefendi» deyimleri yaşamaktadır. «Efendi adam», «efendiden adam» deyimlerindeki anlam da kelimenin nezaket mübalâğası olarak kullanılmasını açıklar.

Batı Anadolu'nun değerli sanat eserleri hazinesi

EFES

EFES Batı Anadolu'da eski bir İyon şehridir. O çağlarda «Ephesus» adını taşıyan bu şehrin yıkıntıları İzmir'in Selçuk ilçesinin 3 km. batısındadır. Şehir Panayır (Prion) Dağı'nın yamaçlarında kurulmuştu. Yunanlı yazarlara göre bu şehrin ilk sakinleri «Amazonlar» dır. Eski bir inanış buraya M. Ö. 1000 yıllarında İyonlar'ın geldiğini söyler.

Efes daha sonraki yüzyıllar boyunca Kimmerliler'in, Lidya Kıralı Kroesus'un eline geçti. M. Ö. VI. yüzyılda İranlılar'a, V. yüzyılda da Atina hâkimiyetine giren Efes'i IV. yüzyılın başlarında yeniden İranlılar aldılar, sonra Makedonya Kıralı Büyük İskender'in hâkimiyeti altına girdi. İskender burada demokratik bir idare kurmuştu. Onun ölümünden sonra Yunanlılar'a, daha sonra Romalılar'a geçen Efes XIV. yüzyılda, Timur zamanında, hartadan silindi.

Binlerce yıllık tarihi boyunca birçok el değiştiren Efes'te çeşitli tarihî eserler vardır. Bunların başında Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri sayılan Diana Tapınağı gelir (Bk. Dünyanın Yedi Harikası).

Efes yıkıntılarında bugün izleri görülen mimarlık anıtları şunlardır:

Büyük Tiyatro. — II. yüzyılın başında tamamlanmış, üç kat sahneli 24.000 kişilik bir yapıdır.

Agora. — 111×111 m. boyutlarında büyük bir alandır. «Pazar yeri» demek olan «Agora» nın çevresinde birçok dükkânlar vardı. Şehirde bir Yunan, bir de Roma agorası bulunuyordu. Roma agorasında birçok heykeller vardı.

Kelsus Kütüpanesi. — II. yüzyılda ya-

Efes'teki Başlıca

Her Yıl Binlerce Turist Efes'e

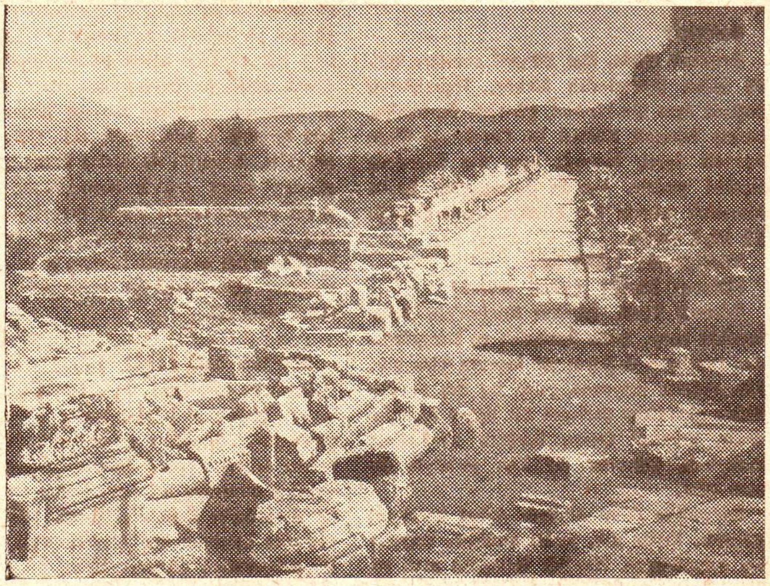
EFES, eski çağlarda Batı medeniyetinin en önemli merkezlerinden biriydi. Bugün de yurdumuzun tarihî eserler bakımından bütün gözleri üzerine çeken önemli bir yeridir. Her yıl binlerce turist, Efes'i görmek için dünyanın dört köşesinden buraya akın eder. Arkeologların kazı yapmak için akıllarına ilk gelen yer, Efes'tir. Efes'ten bahsederken «Tarihî eserler hazinesi» demek hiç de yanlış olmaz.

Eski çağların tarihî eserlerini aramak, onlar hakkında bilgi edinmek fikri XIX. yüzyılın sonlarında doğmuştur. Eski eserleri aramak denilince akla ilk gelen yer de Efes oldu. Londra'daki British Museum, arkeolog J. Wood'u bu işle görevlendirdi. 1869-74 yıllarında Efes'te çalışan Wood, Artemis tapınağını buldu. Ayrıca Lidya Kıralı Krezus'un bu tapınağa hediye gönderdiği kabartmalı sütunlar da ele geçen tarihî eserler arasındaydı.

XX. yüzyılın başlarında İngiliz bilginlerinden Prof. Hogarth tapınağı iyice inceledi, yüzyıllar boyunca geçirdiği değişiklikleri tesbit ederek bilim dünyasına tanıttı. Bilgin, tapınağın temelinde araştırmalar yaparken bir de define bulmuştu. Definede altın ve fildişi heykellere M. Ö. VI. yüzyılda basıldığı anlaşılan altın paralar vardı. Bu define, maddî değeri bir yana, arkeoloji bakımından da çok büyük önem taşıyordu. Define, bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndedir.

Efes'te ilk kazılar 1895'te başlamıştı. Çalışmalar Birinci Dünya Savaşı başlayıncaya kadar devam etti. Savaştan sonra bilginler dikkatlerini yeniden Efes üzerinde topladılar. Avusturya Arkeoloji Enstitüsü adına kazılar yapmaya başlandı. Bu çalışmalar sırasında çıkarılan eserler arasında Vedius Gimnasyum'u, Meryem Kilisesi, Liman Hamamları, Arkadiana Caddesi, tiyatro, gençler gimnasyumu, mermer cadde, Serapis Tapınağı, Panayır Dağı'nın güneyindeki Odeon, kızlar gimnasyumu başta gelir. Buralarda bulunan heykel, biblo gibi küçük eserler de Viyana, İstanbul, İzmir, Efes müzelerindedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1955-58 yıllarında Avusturya Arkeoloji Enstitüsü Efes'teki çalışmalarına daha da hız verdi. Kuretler Caddesi boyunca kazılara devam edilirken, toprak ve moloz birikintilerinin altından, akıllara durgunluk verecek derecede önemli eserler ele geçirildi. Bilhassa eski caddenin iyice meydana çıkması Efes'in turistik değerini birdenbire artırmıştı. Ortada mermer bloklarla döşenmiş yol, yanlarda devrin büyüklerine ait heykeller, sütunlar ve mozaikli kaldırımlar, dükkânlar gün ışığına ve insan-

● *M. S. II. yüzyılda Efes en parlak günlerini yaşamıştı. Kaistros nehrinin denizi doldurması üzerine bataklıktan, sivrisinekten ötürü Efesliler şehri bıraktılar. Yıllarca sonra Timur şehri yakıp yıkarak tamamen hartadan sildi.*

Eserler

Akın Ediyor

lara kavuşmuştu. Caddenin en önemli özelliği, her yüz adımda bir, manzaranın değişik olmasıydı. Bundan dolayı caddeye çeşmeler, anıtlar, zafer takıları yapılmıştı. Caddede göze çarpan en önemli eserler arasında Hadrian Tapınağı, Trayan Çeşmesi, Zafer Kapısı, Çağlıyan Çeşme başta gelir. Bunlar, öteki binaların yanında zenginlikleri, ihtişamları ve güzellikleriyle derhal dikkati kendi üzerlerine çekerler.

Son kazılarda, Panayır Dağı'nın güney eteğinde, Odeon'un yanında bir Şehir Konağı'na raslanmış, yüze çakarılmıştır. Burası Ocak Tanrıçası Hestia ve Efes'in ulu tanrıçası Artemis'in bulunduğu kutsal yerdi. Ebedi ateş burada yanar, şehir bütün mutluluğu buradan beklerdi.

Bugün İzmir ve Efes müzelerinde bulunan Artemis heykelleri buradan çıkarılmıştır.

Artemis'in memleketinde kendisinin bir tek heykelinin bulunmayışı meraklıları düşündürüyordu. 1956' da, sözü geçen kutsal yerde üç heykel bulundu. İzmir Müzesi'nde olanı beyaz mermerden yapılmıştır, zamanında altın kaplamalıymış. Efes Müzesi'ndekilerden biri, insan boyundan büyüktür. Bu heykel, dünya müzelerinde bulunan Artemis heykellerinin en sağlamı, en eskisidir. Zamanında Prytaneion'un avlusunda yüksekçe bir kaide üzerinde, başında şehir taciyle birlikte beş metre kadar yükseliyor, bütün ululuğiyle Efesliler'e görünüyordu.

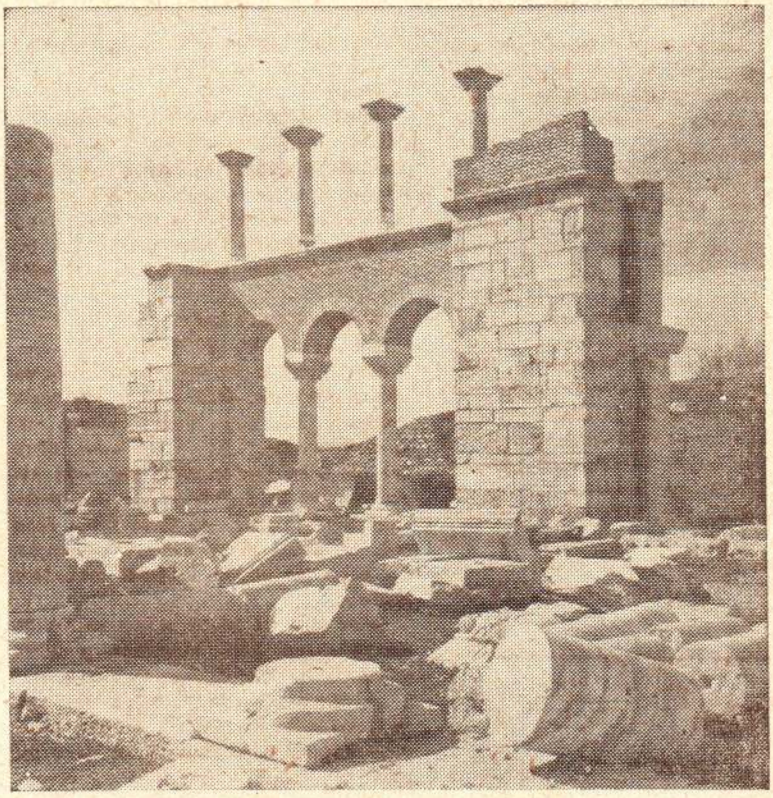
Efes'teki araştırmalar hâlâ devam etmektedir. Fakat son iki yıl içinde bu çalışmalardan önemli bir sonuç elde edilememiştir. Öte yandan, onarma çalışmaları da devam ediyor. Bugüne kadar Meryem Kilisesi, Kuretler Caddesi, St. Jean Kilisesi tamamen onarılmıştır.

EFES'TE BULUNAN TARİHÎ ESERLERDEN BAŞLICALARI

EFES TİYATROSU: Önce Hellenistik, sonra da Romalılar devrinde yeniden yapılmıştır. Aslında 24.000 kişilikti. Sahne binası kısmen bozulmamıştır. Oturma yerleri ise Bizanslılar devrinde başka binalarda kullanılmak üzere kaldırılmıştı.

TİYATRO KAPISI: Antik tiyatrolara, sahne binasının sağ ve solunda, tiyatroya desteklik eden duvarlarda açılan kapılardan girilirdi. Seyirci, bu kapılardan sonra, kapalı koridor ve galerilerden geçer, kimseyi rahatsız etmeden yerini alırdı.

EFES HADRİAN TAPINAĞI: Roma İmpaartoru Hadrian Anadolu gezisine çıktığı vakit Efes'e de uğramıştı. Efesliler onun adına bir tapınak yaptılar. Tapınağın alınlığında kilit taşında şehir tanrıçası Tukhe, geride de filizler arasında bir kadın kabartması vardır. Tapınak M. S. IV. yüzyılda onarılmış, Efes'in tarihiyle ilgili süslerle daha da güzelleştirilmişti. 1956 kazısında ortaya çıkarılan bu tapınak kısmen onarılmıştır.

Hz. İsa'nın havarilerinden St. Jean, söylentiye göre, Efes'te ölmüş, Ayasuluk Tepesi'ne gömülmüş. Hıristiyanlığın ilk çağlarında da burada onun adına bir kilise yapılmış. M. S. VI. yüzyılda bu kilise yeni baştan onarılarak büyütülmüş. Burada St. Jean Kilisesi'nin bulunduğu yer görülüyor.

Efes'teki Artemis heykelinin başında şehir tacı, göğsünde bereket timsalleri kabartmalar vardı.

EFES ARTEMİS HEYKELİ: Efesliler'in inançlarına göre, Tanrıça Artemis Epuhesia bolluk ve bereket verir, doğurtucudur, şehrin koruyucusu, bütün tabiat ve hayvanların hâkimidir. Bundan dolayı, heykelin başında şehir tacı, göğsünde bereket timsalleri, eteklerinde kutsal hayvanlar kabartmaları vardır. Heykel bugünkü haliyle eksiktir. Aslında ellerinde asâlar, yanında iki geyik vardı.

St. JEAN KİLİSESİ ve AYDINOĞULLARI KALESİ: Hz. İsa'nın havarilerinden St. Jean, söylentiye göre, Efes'te ölmüş, kendi adiyle anılan Ayasuluk Tepesi'ne gömülmüştür. Hıristiyanlığın ilk çağlarında onun adına bir kilise yapılmış, sonradan bu kilise büyütülmüştür. Kilisenin gerisindeki kale ise önce Bizans, sonra da Aydınoğulları devrinde baştan başa yeniden yapılmıştır.

EFES HARABELERİ: M. S. II. yüzyılda, Efes en parlak çağını yaşamıştır. Şehir dört buçuk kilometre karelik bir alana yayılmıştı. Nüfusu 300.000'i aşıyordu. Aynı zamanda Anadolu'nun en büyük limanı, Asya Eyaleti'nin merkeziydi. Kaistros nehrinin denizi doldurması üzerine bataklık, sivrisinek ve sıtma yüzünden Efesliler şehri bırakıp çekildiler. Böylece, Efes harabeye döndü. Yıkıntıların gerisinde görülen ova eskiden denizdi. Şimdi ise deniz artık hiç görülmüyor.

pılmıştır. Cephesi 16 metreydi. Giriş yerinde Lâtince yazıtlar vardır.

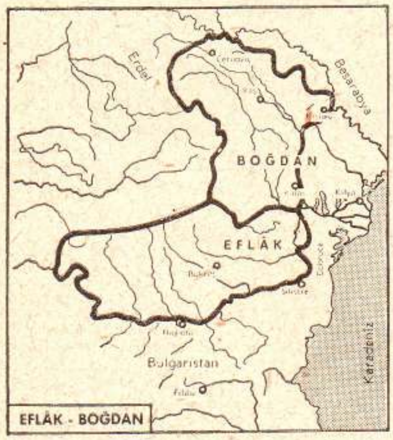
Efes'te bugüne kadar birçok arkeolojik kazılar yapılmıştır. 1920'de Selçuk'ta kurulan Efes Arkeoloji Müzesi'nde bu kazılarda ele geçen eserler bulunmaktadır.

Bibliyografya:

Efes Tarihi ve Harabeleri (C. Aygel, 1959); Efes, Tarih ve Arkeoloji (Dr. C. Toksöz, 1958); Efes Rehberi (H. Orcan, 1951); Efesos Kılavuzu (R. Duyuran, 1951).

EFLÂK ve BOĞDAN

Osmanlı Türkleri'nin Romanya'ya verdikleri addır. Romanya «Memleketeyn» (İki Ülke) adiyle iki prensliğe ayrılmıştı: Eflâk (Ulahya), Boğdan (Moldavya). Moldavya'nın bir bölümü bugün Romanya'dan çıkmıştır, Sovyetler Birliği'nin Moldavya Cumhuriyeti'ni teşkil etmektedir. Eflâk'ın merkezi 1600 yıllarına kadar Târgovişte iken, bundan sonra Bükreş oldu. Boğdan'ın merkezi ise önce Suçeva (Suceava) iken sonra Yaş'a nakledildi.

EFLÂK - BOĞDAN

Eflâk Prensliği 1247'de, Boğdan Prensliği 1352'ye doğru kurulmuştur. Eflâk, 1364'e kadar Macaristan'a bağlı olmuş, ancak bu tarihten 1381'e kadar 17 yıl bağımsız bir hayat yaşamıştır. Boğdan ise 1352 - 1360 arasında Macaristan'a, 1455'e kadar da Lehistan'a bağlı olmuştur. 1390'da ilk defa Tuna'yı geçen Osmanlı Türkleri, Eflâk'ı himayelerine aldılar, bu durum 1878'e kadar 488 yıl sürdü. Boğdan 1455'te, Fatih devrinde, Türkiye hâkimiyetine girdi. Türk hâkimiyeti 1878 Berlin Andlaşması'na kadar burada da 423 yıl sürdü. Zaman zaman voyvodaların ayaklanmaları Osmanlı hükûmetini uğraştırmıştır. Fatih'in ve Kanunî'nin Boğdan Seferleri ünlüdür.*

Türkler Macaristan, Cezayir, Eritre, Podolya gibi en uzak ülkeleri doğrudan doğruya vilâyet şeklinde idare ettikleri halde, bu iki Romen prensliğinin iç bağımsızlığına dokunmamışlardır. Voyvodalar, oldukça yüklü bir vergi öderler, ayrıca aynî tediyelerde bulunurlar, istendiği zaman asker verirlerdi. Türk ordusu istediği takdirde, hiçbir merasime bağlı olmadan, bu topraklardan geçerdi. Voyvodaları tâyin hakkı tamamen Osmanlı hükûmetinin elindeydi, Romen ve Rum asîlzadelerinden istediğini bu mevkie atardı. Voyvodalar içinde İslâm olanlar da vardı (Bk. Romanya).

EFLÂNİ

Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz bölümünde Zonguldak iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda Kastamonu'nun Daday, güneyde aynı ilin Araç, batıda Zonguldak'ın Safranbolu; kuzeyde aynı ilin Ulus, Kastamonu'nun Azdavay ilçeleri çevirir. Tek bucaktan ibaret olan Eflâni ilçesinin 59 köyü vardır.

Yüzölçümü: 654 km²

Nüfusu: 21.667 (1960 sayımı)

Eflâni ilçesi, küçük akarsularla derince yarılmış dağlık bir yerde bulunur. Yükseklik kuzeyden güneye doğru artar. En yüksek nokta olan Tepedağı 1.043 m. yi bulur. Yağışı bol bir iklim hüküm sürer. Yaz yağış nispeti de pek az değildir. Kışlar ılık, yazlar sıcak geçer. Yağışın çok oluşu ilçede doğal bitki örtüsünün zengin olmasını sağlamıştır. Bu bakımdan dağlık kesimler ormanlarla kaplıdır.

Eflâni ilçesinde büyük akarsu yoktur. En önemli akarsu ilçeyi kuzeydoğu - güneybatı doğrultusunda keserek Araç Çayı'na karışan Taşçıdeğirmen Çayı'dır. Eflâni'de tahıl tarımı başta gelir. Bu arada buğdaydan başka mısır ekimine ayrılan alanlar da geniş yer tutar.

Kasaba. — İlçe merkezi Eflâni kasabası, Araç Çayı'nın kollarından Taşcıdeğirmen Çayı üzerinde kurulmuştur. Demiryoluna ve önemli karayollarına göre sapa bir durumda olması yüzünden pek gelişememiştir. Türkiye'de nüfusu 1.000'in altında olan 30 ilçe merkezinden biridir (1960 sayımına göre 784 nüfus). Kasaba halkının büyük bir kısmı tarımla geçinir.

EFLÂTUN (Bk. PLATON)

EFRENCİ YIL (Bk. TAKVİM)

EFSANE

Halkın hayalinde şekillenerek ağızdan ağıza dolaşan ve çok defa olağanüstü nitelikler taşıyan hikâyelerdir. Konusu çok eski çağlara kadar uzıyan efsanelere «mit» denir. Ergenekon efsanesi bir mittir. Yeryüzünde yaşıyan bütün milletlerin çeşitli efsaneleri vardır.

Türkler arasında eskiden beri yaşıyan efsanelerin başında Oğuz Destanı, bunun bir devamı durumunda olan Ergenekon Destanı gelir. Ayrıca, konusunu aşktan alan efsaneler de vardır. Bunlar daha çok Eski Yunan mitolojisini andırır. Konuları gökyüzünde, yıldızlarda geçer. Bu mitlerin en önemlisi «Güneş Hanım», «Çulpu Hanım», «Öksüz Kız» dır.

Batıda «efsane» sözüyle daha çok azizlerin hayatı kastedilir. Meselâ Lâtince «Legenda Aurea» (Altın Efsane) birçok azizlerin hayatını bir araya toplıyan bir eserdir, ilk defa 1260'ta yayınlanmış, 1714'te de basılmıştır.

Batılıların «mit» diye adlandırdığı efsaneler hemen tamamen dinî bir mahiyet taşır (Bk. Mitoloji).

Ege Bölgesi

Yurdumuzun en gelişmiş ve en mümbit topraklarının bulunduğu bu bölgenin aynı zamanda zengin bir tarihi de vardır.

EGE BÖLGESİ, adını yurdumuzun batısındaki denizden alan, 79.139 km² genişliğinde küçük, fakat çeşitlilik gösteren bir bölgemizdir.

Topraklarının tamamı bu bölge içinde bulunan iller şunlardır: İzmir, Manisa, Aydın, Kütahya, Uşak. Bunlardan başka Afyonkarahisar (Dinar ve Dazkırı ilçeleri dışında), Denizli (Acıpayam ve Çameli ilçeleri dışında), Muğla (Fethiye ve Köyceğiz ilçeleri dışında) büyük kısımları bu bölge içinde kalan illerimizdir. Büyük kısımları Marmara bölgesinde bulunan Balıkesir ilinin Edremit, Ayvalık, Burhaniye, Havran, Dursunbey ilçeleri ile gene büyük kısmı Marmara Bölgesinde bulunan Bursa ilinin Orhaneli ve Keles ilçeleri de Ege Bölgesi sınırları içindedir.

Yüzey Şekilleri. — Ege Bölgesi'nde doğu-batı doğrultulu oluk biçimi çukurlar sistemi başta gelir. Bu çukur alanlar birbirlerinden gene doğu - batı doğrultulu dağ sıralariyle ayrılırlar. En kuzeydeki çukur alanlar Edremit Körfezi ile, onun devamı olan Edremit Ovası'dır. Bu yöre Madra Dağı ve ona güneyden eklenen Kozak Dağı kütlesiyle Bakırçay çukur alanından ayrılır. Bakırçay Ovası ile daha güneydeki Gediz Ovası arasına Yunt dağı kütlesi girer. Bu ova Küçük Menderes Ovası'ndan Bozdağlar'la ayrılır. Bu dağlar doğuda Aydın Dağları ile birleşir. Batıda da Manisa Dağı vasıtasiyle Urla Yarımadası eklenir. Küçük Menderes Ovası ile Büyük Menderes Ovası'nı Aydın Dağları birbirinden ayırır. Bu dağlar batıya doğru Samsun Dağı üzerinden Sisam Adası'na atlar. Büyük Menderes Ovası'nın güneyinde dağlık Menteşe yöresi başlar. Ege Bölgesi'nin ikinci bölümü olan İçbatı Anadolu'da ise yüzey şekilleri kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu dağ dizileri şeklindedir.

İklim. — Ege kıyılarında Akdeniz iklimi görülür. Buralarda yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık, ve yağışlı geçer. İçbatı Anadolu bölümüne geçilince iklim daha çok karasal bir karakter kazanır.

Bitki Örtüsü. — Bölgenin Ege bölümünde kurakçıl orman karakteri üstün bir yer tutar. Yeşil çalılıklardan, bodur ağaçlardan meydana gelen maki toplulukları görülür. İçbatı Anadolu ise daha az ormanlıktır.

Akarsular ve Göller. — Doğu - batı doğrultulu ovaları aynı doğrultuda akarsular keser. Bunlar birtakım kollarla İçbatı Anadoluya da sokulurlar. Bol alüvyon taşıdıklarından çatalağızlarını gittikçe büyütürler. En önemlileri Bakırçay, Gediz, Küçük ve Büyük Menderes çatalağızlarıdır.

Ege Bölgesi göl bakımından fakir bir bölgedir. Kıyıya yakın bir noktada bulunan Bafa Gölü ile, Simav Çayı üzerindeki Simav Gölü ve Manisa'nın doğusunda bulunan Marmara Gölü en önemli göllerdir.

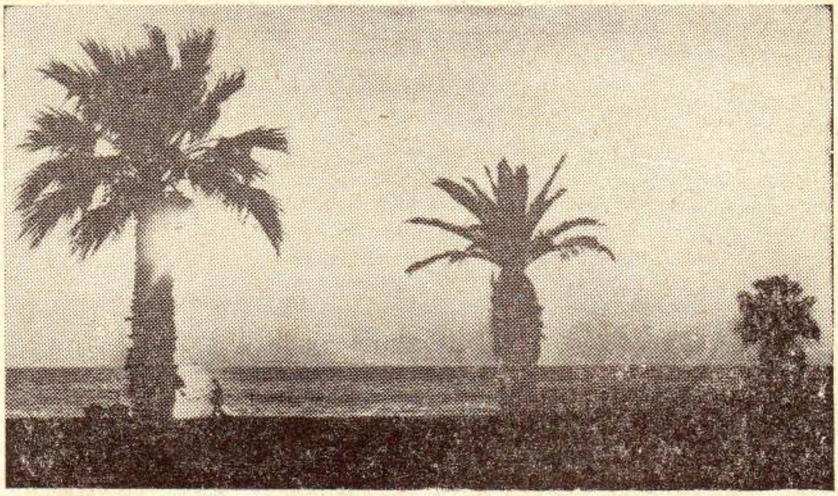
Ekonomi. — Ege Bölgesi topraklarının % 30'a yakın bir kısmı tarıma ayrılmıştır. Bu oran bilhassa Ege Bölümünde bulunan illerde daha da artar. Ege Bölgesi'nde ekili alanların 3/4 ünden çoğunu tahıl tarlaları kaplar. Aydın hariç, bütün illerde tahıl ekimi önde gelir. Bölgede çeşitli endüstri bitkileri yetiştirilir. Bu arada en çok pamuk ve tütün ekilir. Tütün ekimi bakımından Ege Bölgesi öteden beri başta gelir. Türkiye'deki tütün tarlalarının yarıdan çoğu çoğu (%55,5 i) bu bölgede toplanmıştır. Tütün tarımı Bakırçay, Gediz, Küçük ve Büyük Menderes vâdilerinin geniş zemini üzerinde yapılır. Son üç vâdi aynı zamanda bölgenin başlıca pamuk ekim alanlarıdır. Ege Bölgesinde dikili alanlar bölgenin % 5 ini teşkil eder. Büyük Menderes vâdisi başlıca incir yetiştirme alanıdır. Menteşe kıyılarında turunçgiller tarımı gittikçe genişlemektedir. Edremit - Ayvalık yöresi ise Türkiye'nin en önemli zeytin istihsal bölgesidir. Ege Bölgesi hayvancılık bakımından pek ileri bir durum göstermez.

Ege bölgesi başlıca iki bölüme ayrılır: 1) Ege bölümü; 2) İçbatı Anadolu bölümü. Bu bölümler de kendi aralarında birtakım yörelere ayrılır.

Ege Bölgesi Şehirleri

Türkiye'nin, İstanbul ve Ankara'dan sonra, üçüncü büyük şehri olan İzmir (1960'da 371.000 nüfus) Ege bölgesindedir. Bölgede bundan başka nüfusu 100 bini aşan şehir yoktur. Ege Bölgesi'nin ikinci büyük şehri olan Manisa'nın nüfusu 1955'te 45 bin iken 1960'da 59 bini bulmuştur. Bölgede çok hızlı bir artış gösteren şehir Denizli'dir. Bu şehrin nüfusu 1955'te 30 binken 1960'da 49 bine yükselmiştir.

Ege Bölgesi'nin 25.000'den yukarı nüfuslu diğer şehirleri şunlardır: Akhisar (40.000), Kütahya (40.000), Afyon (38.000), Nazilli (37.000), Aydın (36.000), Turgutlu (32.000), Uşak (29.000), Ödemiş (29.000), Tire (27.000), Bornova (25.000).

Ege Denizi kıyılarımızdan güneşin batışını seyretmeye doyum olmaz. Bir dantelâ gibi girintili çıkıntılı batı kıyılarımız her bakımdan bir tabiat şaheseri sayılabilir. Fotoğraf bir akşam vakti İzmir kıyısından Ege'yi gösteriyor.

Bibliyografya:
Ege Bölgesi (S. Tümkor 1954), Ege Bölgesi'nin Tektoniği, Sıcak Su ve Maden Suyu Kaynakları (Dr. Nuriye Pınar, 1948); Ege Rehberi (E. L. Ressamoğlu, 1952); Ege'nin Umumi Tarihi ve Rehberi (E. Erozan, 1938).

EGE ADALARI

Ada bakımından çok zengin bir deniz olan Ege Denizi'nde adaların sıklığı her yanda aynı değildir. Bunun için, bu denizdeki adaları birkaç ada kümesi halinde inceliyebiliriz:

KUZEYDEKİ ADALAR. — Taşos, Semadirek, Limni adalarıdır.

Taşos: Eski çağlarda, altın madeni, mermer ve şaraplariyle ün salmıştı. Sonradan çok geriliyen bu ada şimdi zeytinlik ve bağlariyle bir dereceye kadar gelişme halindedir.

Semadirek (Samotraki): Verimli toprakları olmakla beraber, fazla kalabalık değildir.

Limni: Volkanik kıyılariyle dikkati çeker. Güneyinde Mondoros limanı vardır.

Kuzey Sporadlar. — Zeminleri çoklukla kalker olan seyrek nüfuslu adalardır. En önemlileri Sikiros Adası'dır.

KİKLADLAR. — Güneydeki Milos ve Santorin adaları volkaniktir. Çoklukla dağlık olan Kikladlar'da Andros, Tinos ve Mikinos adaları vardır. Mikinos'un yanında dinî ziyaretlere sahne olan küçük Delos Adası bulunur. Güneydeki volkanik adalar arasında Paros, Narksos ve Şira başlıcalarıdır. Şira'nın Hermopolis liman şehri Kikladların en büyük kasabasıdır.

DOĞU SPORAD ADALARI. — Anadolu kıyıları boyunca dizilmiştir. Başlıcaları şunlardır:

Midilli: Müsellim Kanalı ve Ayvalık Boğazı ile Anadolu'dan ayrılır. Tepelik bir manzara gösterir. Zeytinlikler, bağlar önemli yer tutar. Midilli şehri Ayvalık boğazına bakan kıyı üzerinde yer alır.

Sakız: Dağlık bir adadır. Toprakları verimlidir. Zeytin, çeşitli meyva, ayrıca mastika (sakız) elde eder. Adanın Türkçe adı da bundan gelir. Rumca adı Hiyos (Khios) tur.

Daha güneyde Aydın Dağları'nın devamı gibi görünen Samos (Sisam) ve Nikariya adaları uzanır. Bunlardan Samos önemlidir. Burada tahıl, zeytin, kuru üzüm ve şarap elde edilir.

ONİKİ ADA (DODEKANESUS). — Ege Denizi'nin güneydoğu kesimine düşer. Oniki büyük ve birçok küçük adalardan meydana gelir (Bk. Oniki Ada).

Ege Denizi

Yurdumuzun batısını çeviren ve üzerinde irili ufaklı birçok ada bulunan bir denizdir.

EGE DENİZİ Akdeniz'in doğu bölümündeki denizlerden biridir. Yunanistan'da Mora Yarımadası'ndaki dağ sıralarının devamı olan Cerigo, Cerigotto, Girit, Kasos, Karpatos ve Rodos adalarının teşkil ettiği yayla Akdeniz'den ayrılır. Kıyıları girintili çıkıntılı, sığ bir denizdir. Bu sularda, çok ada bulunduğu için eskiden Adalar Denizi denilirdi. Oniki Ada diye anılan adalar topluluğu da Ege'nin güneydoğu kesimindedir (Bk. Oniki Ada).

Ege Denizi genel olarak az derin olmakla beraber, oldukça derin çukurları da vardır. Bunlar arasında en derini Girit'in kuzeydoğusundaki çukurdur. Burada derinlik 2500 m. yi geçer (2.524 m.) Bundan daha az derin olan bir çukur ise Ege denizinin kuzeyinde, Halkidikya Yarımadası'nın güneyinde, güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanır. Burada en fazla derinlik 1.256 metreyi bulur. Bunların dışında, Anadolu kıyılarına yakın yerlerde 1000 m. yi geçen iki çukur vardır. Bunlardan biri Rodos'un batısında 1258 metre derinliktedir. İkincisi de Çeşme Yarımadası'nın güneyindedir, derinliği 1.262 m. dir.

Ege Denizi çevresindeki çatalağızlar (deltalar) büyük bir hızla ilerlemekte, körfezler, koylar yavaş yavaş dolmaktadır. Anadolu'nun batı kıyılarındaki Büyük Menderes, Küçük Menderes, Gediz, Bakırçay; Trakya'da Meriç, Yunan Makedonya'sında Vardar Nehirleri'nin çatalağızları bu dolma olayına güzel birer örnektir.

Ege Denizinin orta ve güney kesimlerinde tuzluluk miktarı binde 38-38,5 tur. Kuzey kesimlerinde, Çanakkale Boğazı yolu ile gelen az tuzlu suların etkisiyle bu oranlar daha düşüktür (Eğriboz kıyılarında binde 30, Kumkale açığında binde 33).

Bibliyografya:

Ege Denizi Adalarında Türk Hakları (Dr. M. Saka, 1955).

EGE MEDENİYETİ

Merkezi Girit'te olan bu medeniyet yüzyıllar boyunca ilim ve sanata ışık tutmuştu...

EGE MEDENİYETİ, Akdeniz'de, Ege Adaları'nda kurulmuş olan eski bir medeniyettir.

Bundan 5.000 yıl kadar önce, bu irili ufaklı adalarla bezenmiş denizde medeniyetin ilk tohumları atılıyordu. Ege Adaları'nda yaşıyanlar, kendilerine göre oldukça yüksek bir medeniyet kurmuşlardı, günden güne de ilerliyorlardı. Bunlar Nil Vâdisi'nde oturan Eski Mısırlılar'ın da büyük etkisi altında kalmışlardı. Güneydeki Girit Adası'nda da oldukça yüksek bir medeniyet kurulmuştu. Ege Adaları halkı taştan muazzam saraylar yaptılar, bu sarayların her yanını çeşitli resimlerle, boyalarla, değerli eşyalarla süslediler. Bugünkü ev düzenine yakın bir biçimde yapılan saraylar bize bu medeniyetin üstünlüğü hakkında bir fikir verebiliyor.

Ege Medeniyeti, aynı çağlardaki başka medeniyetlerden daha çok gelişmişti. Buradaki Giritli kadının kıyafeti, süsleri bu konuda yeter bilgi vermektedir.

Girit Medeniyeti

Bu medeniyetin kurucuları da Akdeniz ırkına mensup insanlardı. Bunların daha Taş Çağı sıralarında gelip adalara yerleştikleri tahmin ediliyor. Fakat, ancak M. Ö. 3000 yıllarında, Doğu ile, bilhassa Mısır'la, ticarete giriştikten sonra, medeniyette ilerlemeye başladılar. M. Ö. 2000 yılında ise Girit Medeniyeti öteki ülkelerin medeniyetlerinden üstün bir duruma geldi.

Girit Medeniyeti'nin kıralı Minos'tu. Bazı tarihçilere göre Minos adında bir kıral yaşamamıştır, ancak efsaneden ibarettir, çünkü Girit'te bütün kırallara Minos denilirdi. Girit Medeniyeti'nin bütün Ege Bölgesi'ne hâkim olduğu iki bin yıllık devreye de Minos Çağı denilir. M. Ö. 1500 - 1200 yılları arasında ise, Yunanistan'ın Ege Denizi kıyılarında Mykeane (Miken) şehrinde oturanlar üstün bir medeniyet kurdular. Bu devreye de Miken Çağı adı verilmiştir.

Bu çağlardan kalma eserleri şöyle sıralıyabiliriz: Saraylar, köşkler, evler, mezarlar, sütunlar, fresk işlenmiş duvarlar. Yıkıntılar arasında hiçbir tapınağa raslanmamıştır. Eşya olarak da taştan çeşitli ev eşyası, taştan, fildişinden oyma süsler, küçük boyda heykeller, çeşitli vazolar, taştan çeşitli silâhlar, tunçtan şahsi eşyalara raslanır. Bunların üzerlerine yazılmış efsaneler Ege Medeniyetinin birçok karanlık taraflarını aydınlatır.

Çeşitli devirlerde yapılan arkeolojik kazılarda ele geçen eserler Ege Medeniyetinin ana hatlarının kolayca anlaşılmasını sağlamıştır. Bunlara göre Ege Medeniyeti'nin ana hatlarını şöylece özetliyebiliriz:

Ege Medeniyeti'nde Toplum Yaşayışı

Siyasi teşkilâtın merkezi Knossos'tu. Taştan yapılmış muazzam Knossos Sarayı'nda oturan kıral, memleketin tek hâkimiydi.

Tapınakların yalnız kıral saraylarında bulunması da hükümdarların aynı zamanda dinî başkan sayıldığını ortaya koyuyor. Onların bir nevi peygamber rolü oynadıkları da sanılıyor.

Memleketin idare düzeninde görev alanlar gayet rahat yaşıyorlardı. Evleri, eşyaları gayet güzeldi, her türlü rahatlığı sağlanmış evler aynı zamanda sanat eserleriyle de doluydu. M. Ö. 1600 yılından sonra Girit'te iki katlı evlerin yapılmasına başlandı. Bazı şehirlerde kadınlarla erkekler evlerin ayrı ayrı bölümlerinde oturuyorlardı.

Girit Medeniyeti oldukça sağlam bir hukuk düzeninin temelleri üzerine kurulmuştu. Knossos Sarayı'nın duvar resimlerinde kadınlarla erkeklerin ayrı topluluklar halinde eğlendikleri görülür. Bundan da kadınla erkeğin birbirlerinden farklı tutuldukları anlaşılıyor. Erkekler kadınlara çok önem verirlerdi. Kadın süs eşyasının çokluğu da bunu açıkça gösteriyor. Halk, taze balık, et ve sebze yerdi. Şarap ve bir nevi bira içilirdi. Spor dinî bir mahiyet taşıyordu. Boks, boğa güreşi ve silâhlı dövüşler rağbetteydi.

Daha ilk çağlarda bile Girit halkı ticaretle geçinirdi. Girit'te yapılan vazolar, yetişen çeşitli ürünler Yunanistan'a, Mısır'a, daha başka ülkelere satılırdı. Daha sonra, medeniyet ilerledikçe, Girit gemileri, Akdeniz limanlarının can damarı oldular.

İlk çağlarda ölüler küçük taş mezarlara gömülüdürdü. Bu mezarlar da, çoğunlukla mağaraların içinde olurdu. Hiçbir zaman ölülerin yakılmasının düşünülmediği anlaşılıyor. Egeliler ölümden sonra ikinci bir hayatın başlıyacağına inanmışlardı. Bunda Mısırlılar'ın inanışlarının etkisi olsa gerek. Bundan dolayı, ölen kimseye ait kıymetli, lüzumlu eşyanın da gömülmesi âdet olmuştu.

Ege Medeniyetinin Sonu

Bir istilâ ile sona eren Miken ve Minos medeniyetleri Yunan Medeniyeti'ne beşik olmuştur.

Sonradan Anadolu'nun batısında da Ege Medeniyeti'ne benzer bir medeniyet kurulmuştur. Anadolu'nun kuzey batı köşesinde kurulan Truva şehri, coğrafî durumunun önemi sayesinde, yükselmiş, devrin en medeni şehirlerinden biri haline gelmişti. Truvalılar, Minos ve Miken medeniyetlerinin izinden yürümüşlerdir (Bk. Truva).

Bibliyografya:

Ege Kültüründen Yapraklar (H. Bozkurt, 1952), Ege ve Yunan Tarihi (Dr. A. M. Mansel, 1947); Ege Havzası ve Yunan (A. Refik Altınay, 1934); Ege Medeniyeti (H. Cemil, 1934).

EGOİZM [Bencillik]

İnsanların bütün hareket ve duygularını bencil hislere bağlıyan bir felsefe görüşüdür. Lâtincede «ego» (ben) sözünden gelir.

Egoizme göre, insanlar «ben» in dışında kalan her şeye itiraz ederler. Daima kendi kişilikleri ve bunlarla ilgili meseleleri ön plânda tutarlar.

«Egoizm» deyimi felsefeden başka kelimelerde de şu anlamlara gelir:

Ahlâkbilimde «kendi çıkarını düşünmeyi en haklı ve doğru sayan hareket tarzı» egoizm (bencillik) olarak anılır. Ruhbilimde de egoizm «kendi çıkarını düşünmenin bütün bilinçli hareketlerin asıl güdüsü olduğunu ileri süren» görüştür.

EGZAMA

Bir deri hastalığıdır. Deride kaşınma, sulanma, kabuk bağlama gibi birtakım belirtilerle başlar. «Mayasıl» da denir. «Egzama» kelimesi Eski Yunancada «kaynama» anlamını veren «ekzema» dan gelir.

Çok eski çağlarda, insanlar vücudun içinde birtakım zehirlerin bulunduğuna, bu zehirlerin zaman zaman dışarı çıkmak istediğine inanırlardı. Eski insanların inanışlarına göre, zehir dışarı akmak istediği zaman cilt kaşınır, sulanır, yara olurdu. Zehirin dışarı çıkmasını sağlamak için bu kaşıntıları geçirmeye çalışmanın doğru olmadığı ileri sürülürdü.

Bugün egzamanın bir nevi deri iltihaplanması olduğu biliniyor. Ciltte küçük kırmızı kabarcıkların görünmesi, devamlı kaşıntılar egzamaya işarettir. Yalnız, bu hastalığın çeşitleri pek fazla olduğu için çoğu kere doktorlar hastalığın cinsine göre bir ilâç verebilmekte güçlük çekerler.

Egzama Neden İlerigelir

Gıdasızlık, vitamin azlığı derinin çeşitli hastalıklara karşıkoyma gücünü azaltır. En basit dış etkiler cildi bozar, hasta eder. Ayrıca, mide, karaciğer, tiroit bezi, böbrekler gibi bazı iç organların da normal faaliyetlerinin aksaması cilde etki yapar, böylece, çoğu kere egzamanın başlamasına yol açar. Devamlı öfke, üzüntü, heyecan gibi ruh hallerinden dolayı da egzama ortaya çıkabilir.

Egzamaya, daha çok, küçük çocuklarda raslanır. Doğduğu zaman iyi beslenmiyen, yapısına uygun besinler alamıyan çocuklarda egzama başlar. Yaralar en çok başta, yüzde, ellerde olur.

Bazı saç boyaları, losyonlar, madenî, plâstik giyim eşyaları da deriyi örseler, kolayca mikrop kapacak hale getirir. Diş, bademcik ve çeşitli iltihaplar da egzamaya yol açabilir.

Egzamanın Tedavisi

Egzamanın tedavisi zordur. Kolay teşhis edilemediği için verilen ilâç ve perhiz bazı hallerde tamamen aksi sonuç doğurabilir. Vücuttaki yaraları dıştan tedavi edip içeriden hiçbir ilâç vermemek yanlış bir hareket olur. Vücutta kalan egzama mikropları iç organlarda tahribat yapıp daha başka hastalıklara yol açabilir. Küçük çocuklarda egzama mikrobu çoğunlukla bronşlara el atar, müzmin bronşite sebep olur.

Bazı egzamalara su hiç yaramaz, hasta yaralı kısımlarına su değdirmemelidir. Bazılarında ise, tersine hastaya bol bol banyo yapmak faydalıdır. Genel olarak, beslenmeye çok dikkat etmelidir. Kana fazla kuvvet verici yiyeceklerden kaçınmalı, mideyi, barsakları yormıyacak besinler seçmelidir. Son yıllarda bazı doktorlar egzamanın vücutta H vitamininin eksikliğinden ileri geldiği kanaatine varmışlardır. Buna göre, egzamalı kimselere H vitamini bol besinler yedirmek faydalıdır (Bk. Hastalıklar: Deri Hastalıkları).

EGZOZ (Bk. OTOMOBİL)

EĞİN (Bk. KEMALİYE)

Toplum Hayatında Önemli Bir Konu: E Ğ İ T İ M

EĞİTİM, bir kimseyi, ona bilgi, görgü vererek, güdülen amaca göre hazırlamak işidir. Böylece, insanlar, geleneklerini, göreneklerini kendilerinden sonrakilere veya başkalarına öğretebilirler. Yeryüzünde bu özelliğe sahip tek canlı, insandır.

Birçok kimseler, eğitimin sadece okul hayatına öz olduğunu sanırlar. Halbuki, gerçek eğitimin büyük kısmı okul hayatının dışında kazanılır. Yemekten giyinmeye, yürümeden konuşmaya, dinî inanışlardan toplum sevgisine kadar olan eğitimin çoğu okul hayatının dışında kazanılır. Eğitim doğumla başlar, türlü şekiller altında, ölünceye kadar devam eder (Bk. Çocuk Eğitimi).

Eğitimin Anlamı

Eğitim sadece birçok şeyleri öğrenmekten ibaret değildir. Asıl önemli olan her hangi bir gerçeği öğrenmekle beraber bunun nedenini de anlamaktır. Cahil bir kimse yalan söylemenin ahlâksızlık olduğunu bilir, öte yandan, sınavda kopya çekmenin ahlâksızlık olduğunu bilmiyebilir. Halbuki hakkiyle eğitim görmüş bir kimse kopya çekmenin de yalan söylemek kadar ahlâksızlık olduğunu düşünür, çünkü olayın nedenini öğrenmiştir. Bunu karşılaştığı her yeni duruma kendiliğinden uygulıyabilir, her hangi bir davranışın ahlâh kurallarına uygun olup olmadığını kestirebilir. Cahil insan bunu yapamaz.

İşte, bunun gibi, öğrenilecek pek çok şey vardır. Bunların bir kısmı okulda, bir kısmı evde, bir kısmı baştan geçenlerle, bir kısmı da kendi kendine öğrenilir.

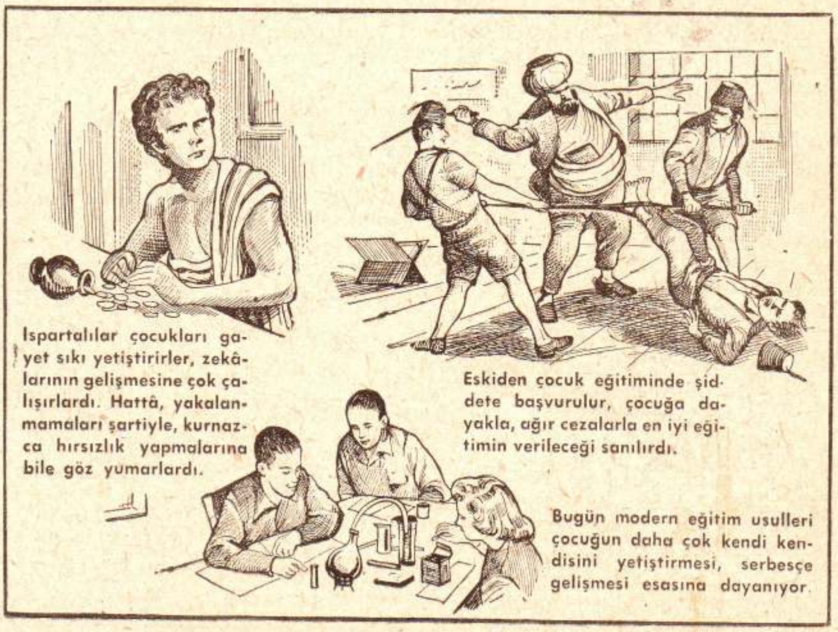
Bazı hareketleri yapabilmemiz için eğitime lüzum yoktur. Bunların bir kısmına «tepke» (refleks) denir. Tepkeler sinir sisteminin idare ettiği, kendiliğinden hareketlerdir; aksırma, gözleri açıp kapama, esneme gibi... Bunlar ayrıca öğrenilmez; ancak, bunlardan herkesin içinde yapılabilecekleri, yapılmaması gerekenleri öğrenmek gerekir (Bk. Görgü).

İçgüdüler de eğitime ihtiyaç olmadan bildiğimiz şeylerdir. Hayvanları bizi şaşırtan birçok hareketleri içgüdüleri yardımiyle yaparlar. Bir kuşa, yumurtalarını nerede saklıyacağını kimse öğretemez. Öyleyken, gene de kuş bunun için gereken en emin yeri bulur; yuvasını nerede, ne biçim yapacağını bilir. Kedi yavrularının oyunu da içgüdü sayesinde olur. Küçük çocuklarda da bir oyun içgüdüsü olduğu düşünülebilir. Ancak, ileri yaştaki çocukların oyununda içgüdünün yeri çok azalır (Bk. İçgüdü).

İçgüdü sayesinde bilinen şeyler, eğitimin yerini tutmaz. Örümcek kendine yuva yapmasını bilir ama, ancak bir çeşit yuva yapar. Halbuki insan iklime, ihtiyaca göre binalar yapabilir, bunları yaparken çeşitli malzemeyi kullanmayı düşünür. Bulduğu yenilikleri kendinden sonrakilere de öğretir. Eğitimin esası anlıyarak, yani nedenini bilerek öğrenmektir.

Eğitimin Amaçları ve Önemi

Eğitim konuları belli amaçlara göre ayarlanmazsa yapılan iş gelişigüzel olur, istenen sonuç alınmaz. Gençler, eğitim vasıtasiyle, geleceğin güçlüklerini yenmeye hazırlanır, bu sayede yeni durumlara kolayca uymaları sağlanmış olur. Eğitimin ilk amacı gençleri

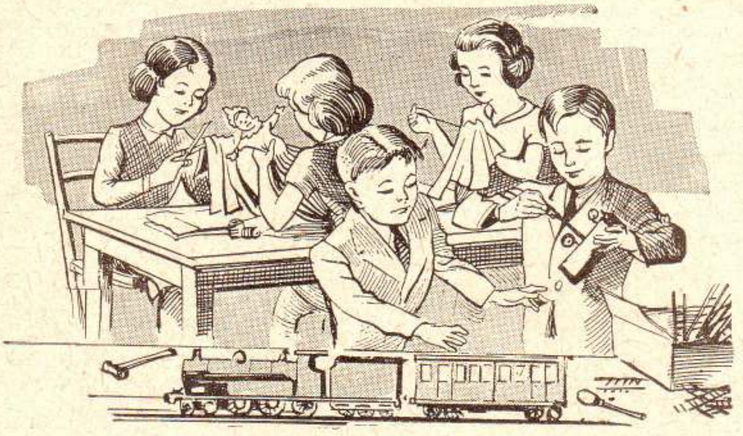
Ispartalılar çocukları gayet sıkı yetiştirirler, zekâlarının gelişmesine çok çalışırlardı. Hattâ, yakalanmamaları şartiyle, kurnazca hırsızlık yapmalarına bile göz yumarlardı.

Eskiden çocuk eğitiminde şiddete başvurulur, çocuğa dayakla, ağır cezalarla en iyi eğitimin verileceği sanılırdı.

Bugün modern eğitim usulleri çocuğun daha çok kendi kendisini yetiştirmesi, serbesçe gelişmesi esasına dayanıyor.

Eğitimde çocukların kabiliyetlerinin gelişmesini sağlıyacak bir yol takip edilmelidir. Evde, bahçede sereserpe oynıyan çocuk bu imkânı bulur.

düzenli bir hayata yöneltmek, onları iyi bir insan olarak yetiştirmektir.

Bugünkü hayatın gösterdiği gelişme karşısında eğitimin amaçları daha da çeşitli bir hal almıştır. Kalabalık şehirlerde yaşıyan insanların büyük bir kısmı birbirleriyle işbirliği yapmanın, birbirlerine karşı dürüst davranmanın yollarını öğrenmek zorundadır. Bu bakımdan, okullarda çocuğa toplum içindeki davranışlarında gereken sorumluluk duygusu aşılanır. Yere tükürmemek, sokakları kirletmemek, taşıtlarda itişip kakışmamak gerektiği ona nedenleriyle anlatılır. Yurdunu, yurttaşını neden sevmek gerektiği öğretilir. İyi ve bilgili bir insan olmanın ilk şartı, her şeyden önce iyi bir yurttaş olmaktır. O da bu ilkel kuralları benimsemekle mümkün olur (Bk. Yurttaşlık Bilgisi).

Evde Eğitim

Her aile çocuğunun geleceğini düşünür, onu iyi bir insan, iyi bir yurttaş olarak yetiştirmek ister. Yalnız ailelerin çoğu, çocuğu bu şekilde yetiştirmekte evdeki eğitimin ne kadar büyük bir payı olduğunu bilmez. Gerçek olan şudur ki en etkili olan en uzun süren eğitim, evde, komşuda, toplum içinde alınan eğitimdir. İyi huylar, iyi toplum hayatına katılmakla elde edilir. İyi olsun, kötü olsun, bu hayatta öğrenilen şeyler kolay kolay unutulmaz. Bu bakımdan, çocuğun eğitiminde ana-babanın rolü çok büyüktür.

Kaç yaşında olursa olsun çocuğun karşılaştığı meselelere aile içinde ilgi göstermek gerekir. Çocuğun, bilgisini genişletecek, ona yeni yerleri tanıtacak, yeni arkadaşlar edinmesini sağlıyacak bir hayat yaşatmaya çalışmalıdır.

Bir çocuğun okuldaki başarısı her şeyden önce evdeki hayatına bağlıdır. İlk okula yeni başlıyacak bir çocuk, ruhî bakımdan, okula gitmeye hazırlıklı olmalıdır. Ana-babanın daha önceden çocuğu başkalariyle arkadaşlık etmeyi öğrenmeye hazırlaması gerekir.

Kendi Kendine Eğitim

Çocukların, daha küçük yaşlardan beri, öğrenmeye karşı büyük eğilimleri vardır. Bunu göz önünde bulundurarak, çocuklara daima iyi örnek olmalıdır. Çünkü çocuklar birçok şeyleri başkalarını taklit ederek öğrenirler. Bu bakımdan, daima çocuğun meraklarını kendisine faydalı olacak şeylere doğru yöneltmek gerekir. Alınacak oyuncakların, kitapların çocuğun yaşına, kabiliyetlerine uygun olarak seçilmesi de eğitimde büyük rol oynar. Bu sayede, çocuk kendi kendine öğrenme imkânı bulur.

Baştan geçenler, gözle görülen şeyler de kendi kendini yetiştirmenin en iyi yoludur. Çocuğun sokakta bir otomobilin bir köpeğe çarptığını görmesi ona sokak ortasında dolaşmamayı öğretir. Okula vaktinde yetiştirecek otobüsü kaçırmak ona saatle hareket etmenin önemini anlatır.

Hangi yaşta olursa olsun çocuğun okuyacağı kitapların da onun eğitiminde büyük yeri olduğu şüphesizdir. Bu bakımdan, ders kitapları dışında okuyacağı eserler büyük bir titizlikle seçilmeli, kendisine kötü örnek olacak yayınları okumasına meydan vermemelidir. Okuma kendi kendine eğitimin en önemli aracıdır (Bk. Çocuk Edebiyatı).

Okulda Eğitim

Bir insanın eğitiminin asıl geliştiği, şekillendiği yer okuldur. Bugün yeryüzündeki okulların çeşitli eğitim sistemleri vardır. Bununla beraber, gene hemen her yerde eski eğitim sistemleri bırakılmıştır (Bk. Okul; Öğretim).

İlkel Toplumlarda Eğitim

Eğitim yeryüzünde insanların varlığı kadar eski bir konudur. İlkel toplumlarda, insanların hayat şartlarına uymasını sağlıyacak eğitim doğrudan doğruya baştan geçenlerle elde edilirdi. İlkel Kuzey Amerika yerlileri, çocuğa mal, mülk sahibi olma fikrini öğretirlerdi. Bir kısım Amerika yerlileri, Güney Afrika'daki bazı yerliler çocuk ergin yaşa gelinceye kadar ona sorumluluk duygusunu öğretmezlerdi. Bugün yaşıyan ilkel toplulukların çoğu çocuklarına yüzme, mızrak atma gibi şeyleri öğretirler.

İlkel toplumlarda çocuğa şiddetli cezaların verildiği de bir gerçektir. Büyük Okyanus'taki takımadalardan Samoalar'da oturan yerliler evin küçük çocuğu suç işleyince büyük çocuğu cezalandırırlar. Çünkü kardeşine o örnek olmaktadır. İyi örnek olursa kardeşi de yanlış bir hareket yapmıyacaktır. Okyanusya'daki Admiralty Adası'nda oturan Manular üç yaşından küçük çocuklara bile ceza verirler. Çocukta utanma duygusunu geliştirmek de Manular'ın eğitim amaçlarından biridir.

İlkel toplumlardaki eğitimde birçok bakımlardan görüş ayrılıkları vardır. Meselâ Manular çocuklarını cinsiyet bakımından çok sıkı terbiye eder, çocukların bir cinsel münasebet durumunu görmelerini ellerinden geldiği kadar önlemeye çalışırlar. Kendi aralarında cinsiyetle ilgili oyunlara da müsaade edilmez. Buna karşılık, Samoa yerlisi çocuklar arasında sevişen çiftleri seyretmek bir oyun halindedir, burada çocukların doğum sırasında hazır bulunmalarına da müsaade edilir.

(Arkası 1057. sayfada)

VAKVAKA KARDEŞ
(Donald Duck)

MİKİ FARE
(Mickey Mouse)

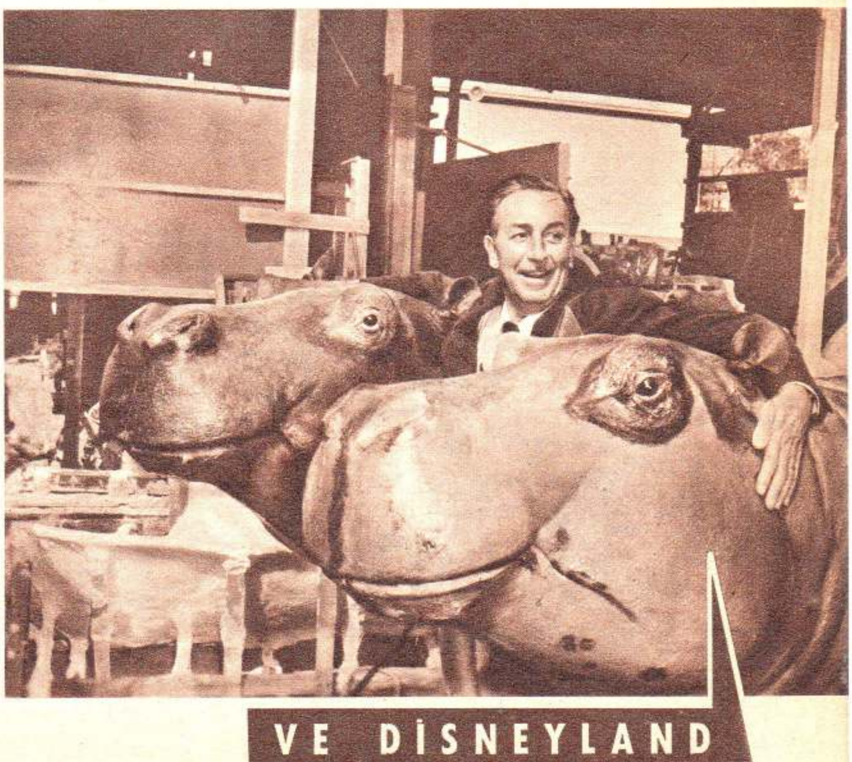

ÇOMAR
(Goofy)

PETER PAN

WALT DİSNEY

Walt Disney daha okul sıralarından itibaren resimle uğraşır, bilhassa karikatürlere hareket vermeye çalışırdı. Bununla beraber, bu büyük sanatçı, şöhretini bir fareye borçludur diyebiliriz. Walt Disney henüz bir iş sahibi olmadığı sıralarda fakir bir çatı odasında kalıyor, yer yatağında yatıyordu. Bir akşam odasının camlı kapısında bir gölge gördü. Bu, dışarıdaki bir farenin gölgesiydi. Disney, soluk almaya bile çekinerek, gölgenin hareketlerini seyrediyordu. Birden sevinçle yerinden fırladı: Aradığı tipi bulmuştu. Geceli gündüzlü bir çalışmadan sonra, sevimli bir farenin yaptıklarını anlatan bir «canlı resim» filmi meydana getirdi. Böylece Miki Fare doğdu. Yanda Walt Disney görülüyor.

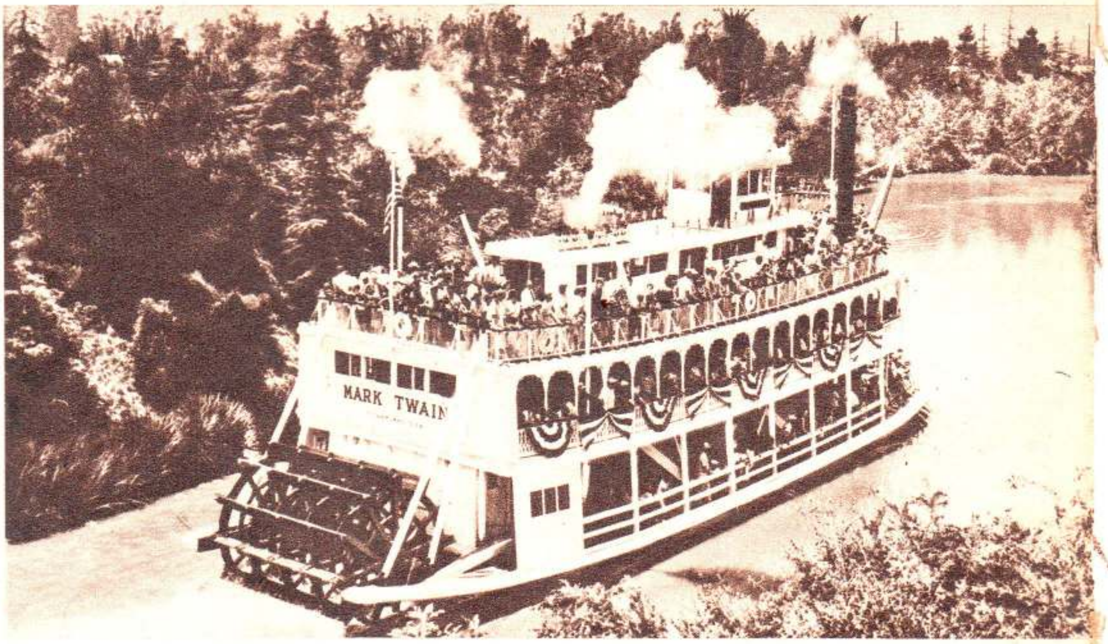
VE DİSNEYLAND

Disneyland'ın en ilgi çekici özelliklerinden biri bu Ortaçağ şatosudur. Şatonun avlusunda o çağın bütün özellikleri teker teker canlandırılmıştır. Adı «Uyuyan Güzel Şatosu» dur.

Walt Disney 1955'te Kaliforniya da büyük bir eğlence parkı açtı. «Disneyland» (Disney Ülkesi) adını verdiği bu muazzam parka Amerika'nın ve dünyanın birçok tarihî özelliklerini verdiği gibi, «Yarının Dünyası» bölümünde de geleceğin dünyasından sahneler canlandırdı. Yukarıda bu masallar ülkesindeki Disneyland otel ve lokantalarının girişi görülüyor.

«Mark Twain» adındaki bu eski tip Amerikan nehir gemisi, Disneyland'ın müşterilerini gezdiriyor. Nehir muazzam Disneyland Parkı'nın içinden akar. Şirin kıyılardan geçen bu nehirde ayrıca Kızılderili kayıkları, sallar da vardır.

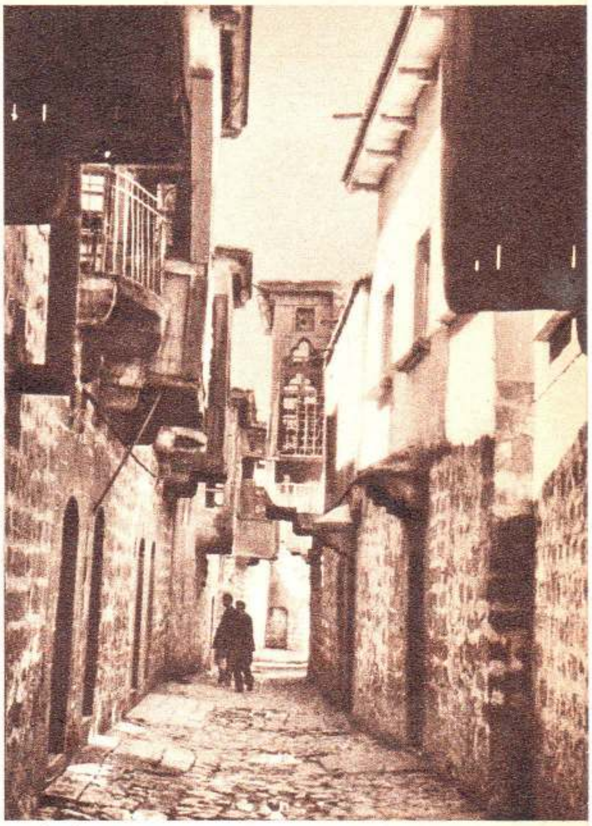

MADENCİ ŞEHRİ— Amerika'nın tarihinde çok önemli yeri olan madenci şehirleri de Disneyland'da unutulmamıştır. Bu bölümü ziyaretçiler özel bir trenle yavaş yavaş gezerler.

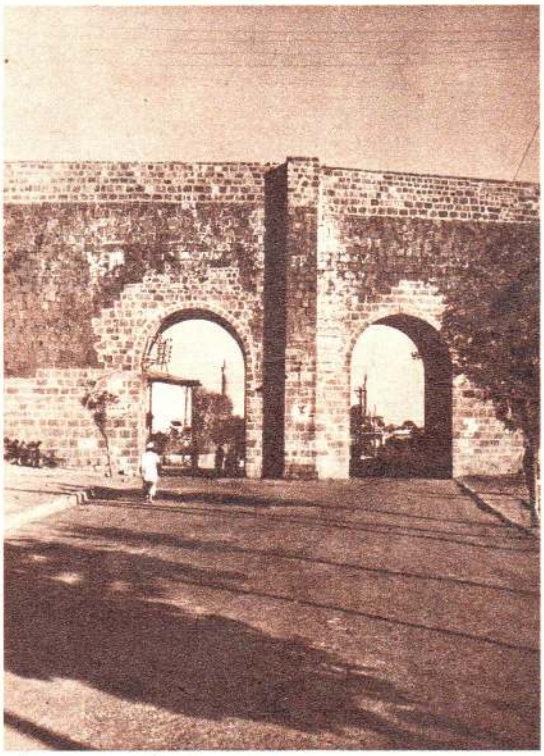
DİYARBAKIR

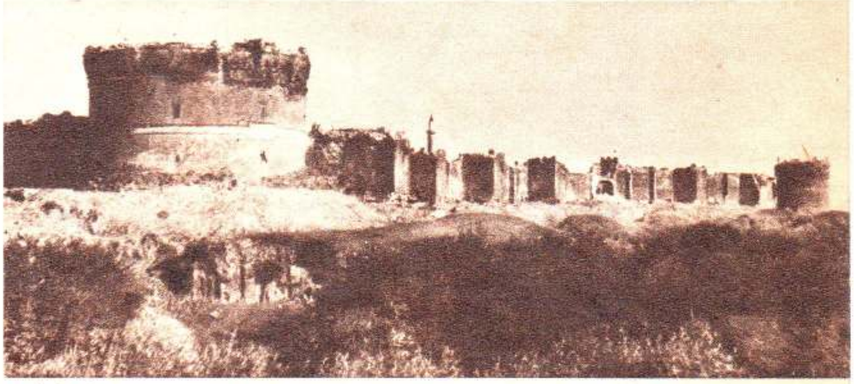
ULUCAMİ AVLUSU VE ESKİ KEMERLER — Diyarbakır'ın Milâttan Önceki yıllara kadar uzanan bir tarihi vardır. Şehirde çeşitli medeniyet eserlerinin kalıntılarını yan yana görebilirsiniz. Yukarıda Diyarbakır'ın önemli camilerinden Ulucami'nin avlusu görülüyor. Avlunun yanı başında süslü başlıklı mermer sütunlar ve eski kemerler dikkati çekmektedir.

ESKİ DİYARBAKIR — Diyarbakır'ın sûrların içinde kalan eski bölümü düz damlı eski tip evlerle, dar sokaklarla doludur. Resim eski Diyarbakır'dan tarihî dekor içinde kalmış bir sokağı gösteriyor.

DİYARBAKIR SÛRLARI — Yapılışı Hititler çağına kadar uzanan Diyarbakır sûrları tarih boyunca yıkılmış, onarılmıştır. Resimde sûrların tamir edilen bir kısmı görülüyor.

TARİHÎ SÛRLAR — Yüzyıllar boyunca birçok savaşlara sahne olan, çeşitli çağlar yaşamış bulunan Diyarbakır sûrlarının Urfa Kapısı kesiminden görünüşü.

DAĞKAPI MEYDANI — Diyarbakır bugün sûrların dışına taşmış, modern bir şehir manzarası almıştır. Resimde Dağkapı Meydanı ve şehirde işliyen otobüsler görülüyor.

DOLMABAHÇE SARAYI

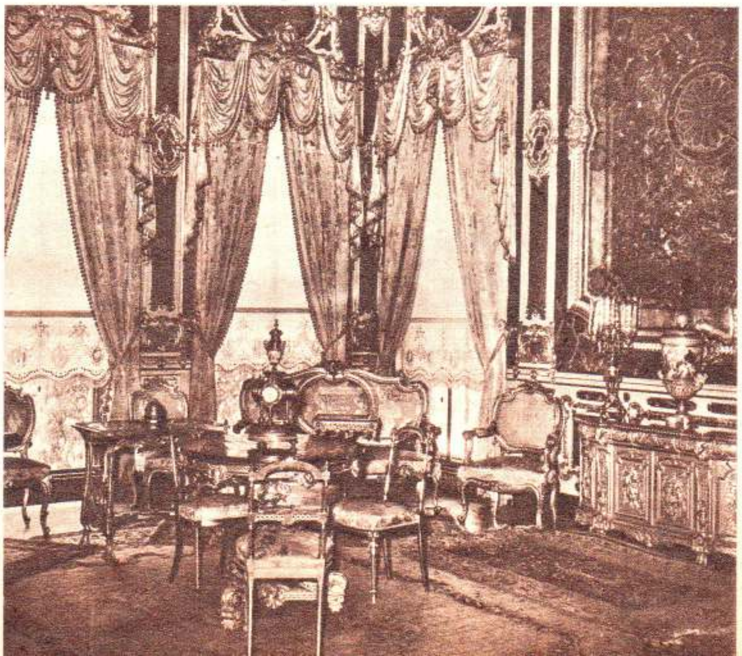

Dolmabahçe Sarayı son derece nadide eşyalarla süslüdür. Resim, sarayın salonlarından birinde, bir köşeyi gösteriyor.

Dolmabahçe Sarayı'nın mermer kapısı başlı başına bir sanat eseridir. Caddeye bakan yanı gibi öbür yanı da o devrin mimarlık ve süsleme sanatını belirten şahane bir işçilikle yapılmıştır. Resimde kapı, sarayın bahçesinden görülüyor.

SOMAKİ SALON — Duvarları baştan başa somaki mermerle kaplı olan bu salon sarayın en güzel köşelerinden biridir.

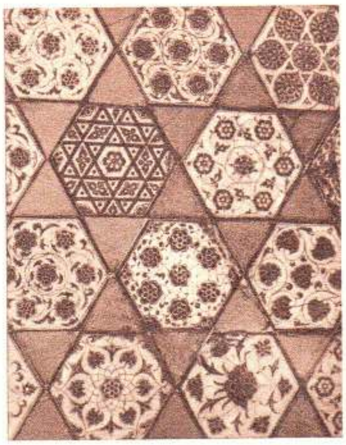

EDİRNE

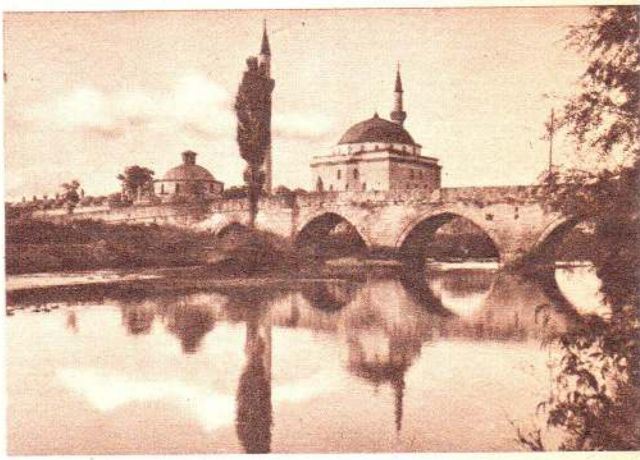
ESKİ CAMİ — Uzun müddet Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik eden Edirne sayısız camilerle doludur. Resimde XV. yüzyılda yapılan Eski Cami görülüyor.

ÜÇ ŞEREFELİ CAMİ — II. Murat zamanında yapılmıştır. Camiye adını veren üç şerefeli minarenin şerefelerinden herbirine ayrı yoldan çıkılır. Öbür minareler ayrı üslûptadır.

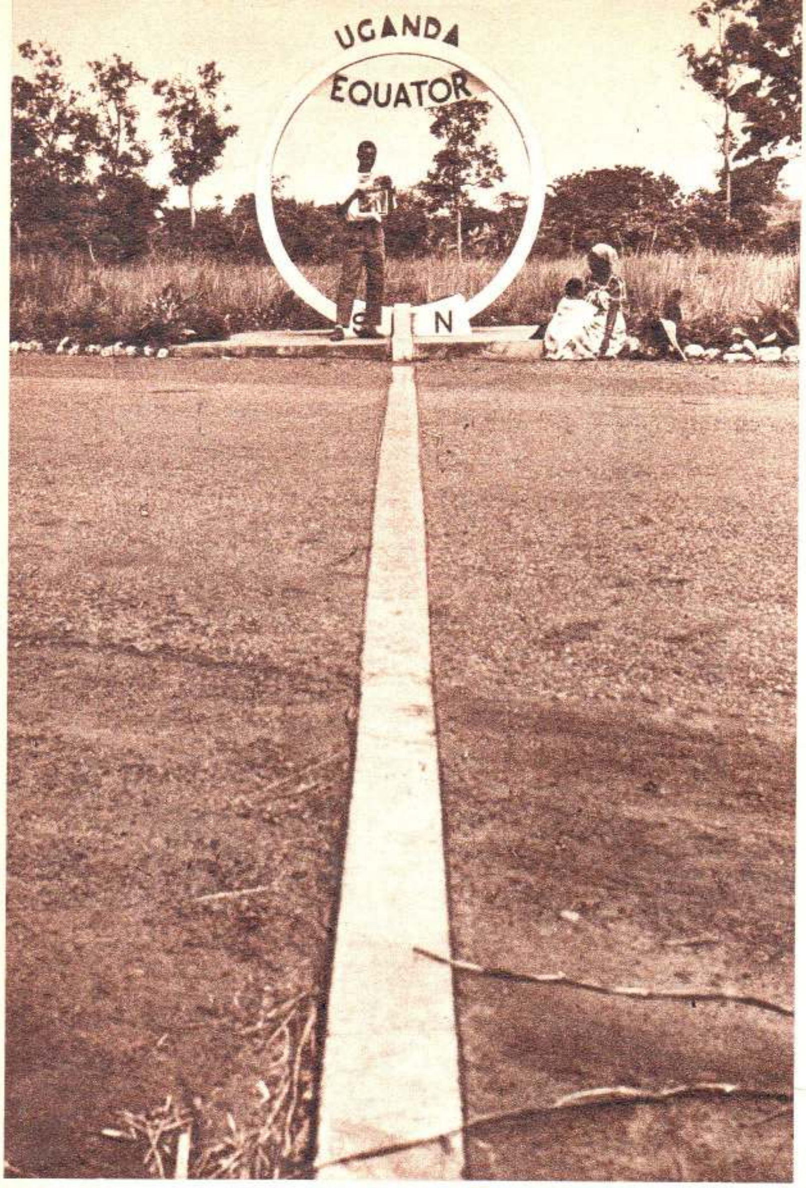
MURADİYE CAMİSİ — Gene Sultan II. Murat tarafından yaptırılan cami çinileriyle tanınmıştır. Resimde caminin çinilerinden yalnız bir kısmı görülüyor.

BAYEZİT CAMİSİ — II. Bayezit tarafından yaptırılan cami Tunca kıyısındadır. Cami imaret, medrese, darüşşifa, mutfak ve hamamdan kurulu külliyesiyle bir kültür ve sosyal yardım merkeziydi.

SERHAT ŞEHRİ EDİRNE — XIV. yüzyıldan beri Türkler'in elinde bulunan Edirne, yüzyıllar boyunca birçok tarihî olaylara sahne olmuştur. Resim şehrin genel manzarasını ve Türk mimarlığının şaheserlerinden Selimiye Camisi'ni gösteriyor.

EKVATOR

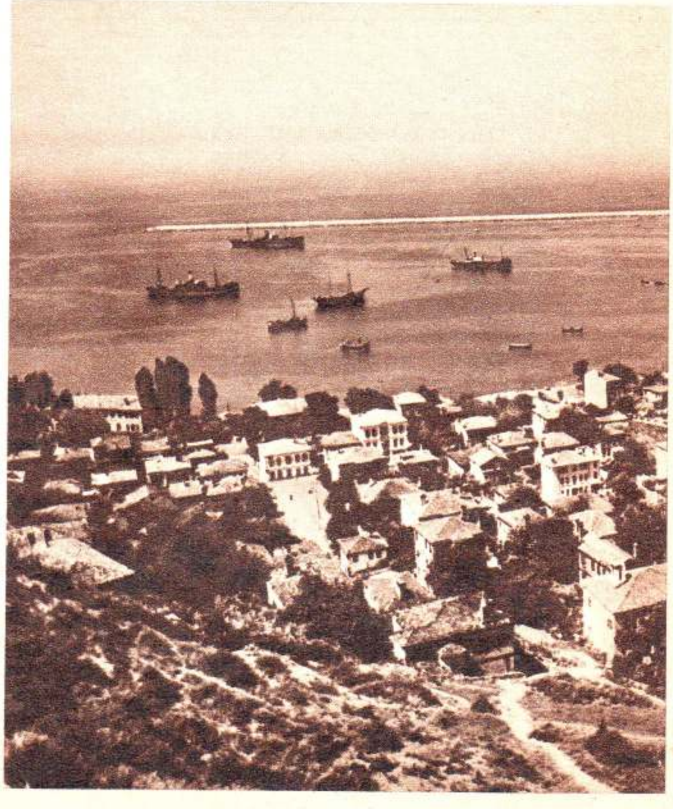
Ekvator Çizgisi Afrika'nın birçok yerinde en hassas ölçülerle işaretlenmiştir. Burası dünyanın tam yarısıdır. Otomobiller burayı geçerken durur, mola verirler. Ekvator üzerinde gece gündüz 12 saattir.

EKVATOR ÇİZGİSİ — Dünyanın ortasından geçtiği farzedilen Ekvator'u, burada, gerçekten çizilmiş olarak görüyoruz. Bu çizgiyi bacaklarının arasında bulunduran bir insanın bir ayağı Kuzey Yarımküresi'nde, bir ayağı da Güney Yarımküresi'nde demektir.

EREĞLİ

KARADENİZ EREĞLİSİ — Konya Ereğlisi ile Marmara Ereğlisi'nden ayırmak için Karadeniz Ereğlisi diye anılan bu şirin kasaba önemli bir limandır. Zonguldak'a bağlı olan Ereğli, Zonguldak gibi önemli bir kömür merkezidir. Ereğli Kömür İşletmesi halkın başlıca geçim kaynağıdır. Soldaki resimde şehrin ve limanın genel görünüşü, aşağıda da gene Ereğli'de yapılan ahşap tekneler görülüyor.

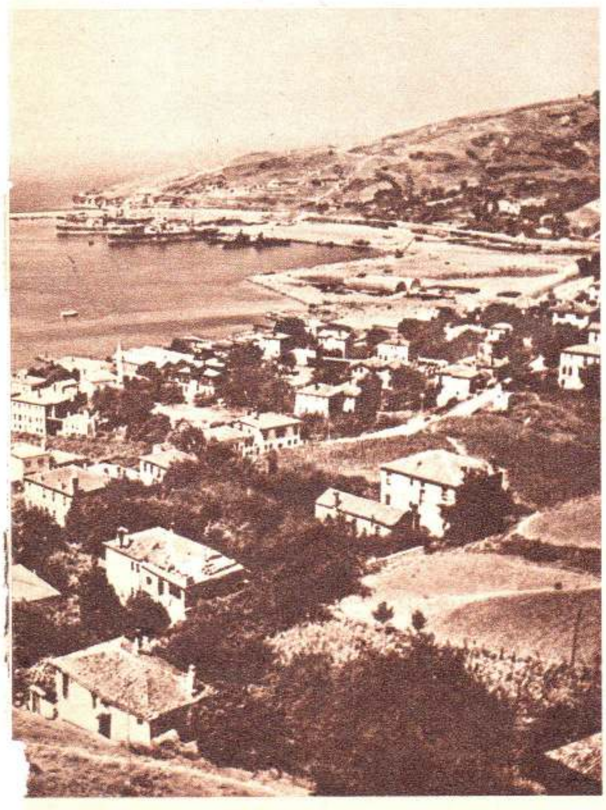
ERZURUM

Uzun kışlariyle tanınan Erzurum, Doğu Anadolu'nun en büyük şehirlerindendir. Yukarıda karlar altındaki bir caddesi görülüyor. Erzurum, çepeçevre yüksek dağlarla çevrili bir arazidedir. 1071' de Türklerin eline geçen Erzurum tarihimizde büyük kahramanlıklar göstermiş bir şehrimizdir.

Bugün bir de üniversiteye kavuşan Erzurum Doğu Anadolu'nun İstanbul'udur. Şehir gittikçe gelişmekte, yeni yeni binalarla tam bir şehir manzarası almaktadır. Yanda Erzurum'un ve yakınlarının sağlık bahsinde büyük boşluklarından birini dolduran Mareşal Çakmak Hastanesi görülüyor.

Türk tarihinde çok önemli bir yeri olan Erzurum'da, tarihinin çeşitli safhalarını belirten eski eserlere raslanır. Yukarıda Saltukoğulları devrinden kalma Üç Kümbetler görülüyor. Bunlar birer türbedir, içlerinde Saltuk hükümdarlarından üçü yatar.

ESKİMOLAR

ESKİMOLAR NASIL ISINIR — Arkadan çekilen bu resim iki Eskimo kardeşin giyinişini gösteriyor. Vücutlarını tamamen kaplıyan bu kalın kürkler onları Arktika'nın korkunç soğuğundan kolayca korur.

YIYECEK — Eskimolar'ın hayatında en önemli konu yiyecek bulmaktır. Burada, günlük avını elde ettiği için halinden memnun bir Eskimo genci görülüyor.

Böyle bir av elde edince Eskimolar bayram yaparlar. Öldürülmüş dört ren geyiğinin yanında bu delikanlının iftiharla durması boşuna değil. Hem insanlar, hem de köpekler için oldukça sürekli bir ziyafet var. Böyle zamanlarda Eskimolar bir arada eğlenirler.

ESKİMO'NUN GİYECEKLERİ — Bunların başında post gelir. Eskimolar'ın pantolonları, ceketleri, çorapları, pabuçları, başlıkları hep deridendir. Bu resimdekiler bir kişinin giyeceğidir. Sağdakini gömlek, öbrünü ceket yerine giyerler.

GÜREŞ — Bütün çocuklar gibi Eskimo çocukları da oyuna bayılır. Yalnız, onların, kılıkları başka çocuklardan çok farklıdır. Bunların da elbiseleri büyüklerinki gibi deridendir. Onlardan farkı tek parçadan yapılmış olmasıdır.

DERİNİN TEMİZLENMESİ — Eskimolar giyim işlerinde en çok ren geyiği postundan faydalanırlar. Deriyi temizlemek, bundan giyecek dikmek kadının görevidir.

ARTİGGİ — Havalar fazla soğuk olmazsa Eskimolar «artiggi» dedikleri başlıklı ceketi giyerler. Bunların tüylü tarafı vücuda dönüktür. Üzerine «artiggi» giymiş olan bu Eskimo'nun ayağında fabrika yapısı bir pantolon vardır.

Eskişehir

Batı Anadolu'nun en önemli şehirlerinden biri olan Eskişehir güzel caddelerle, büyük binalarla süslüdür. Şehir günden güne gelişmekte, büyümektedir. Resimde şehrin asfalt caddeleri görülüyor.

Eskişehir'de yapılan bu modern otel şehirdeki gelişmenin en büyük delilidir. Şehir Cumhuriyet devrinden beri üç kat genişlemiş, birçok okullar açılmış, nüfusu da ona göre artmıştır.

Eskişehir'in içinden geçen Porsuk Çayı şehre başka bir güzellik verir. Demiryollariyle Ankara ve İstanbul'a bağlı olan Eskişehir aynı zamanda karayolları kavuşağıdır. Birçok illere otobüs işler.

Fas

Kuzey Afrika'da Bağımsız Bir Kırallık

SEÇİM — Fas'ta yapılan ilk seçimde sandık başında oy kullanan halk.

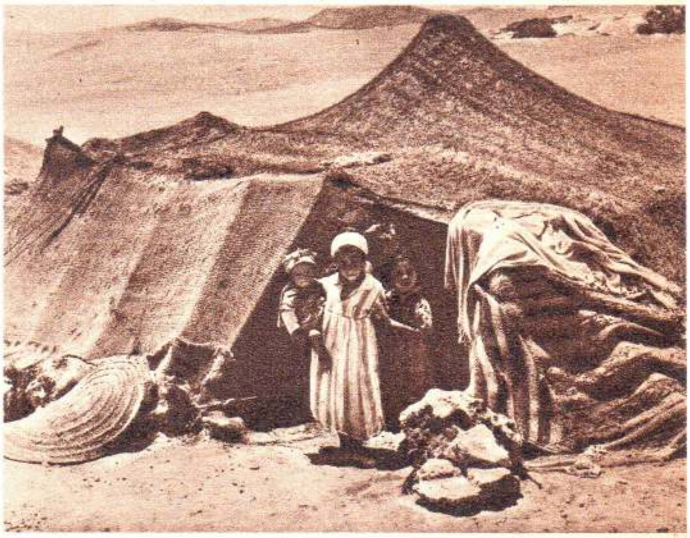
KURBAN BAYRAMI — Bütün Müslüman memleketlerinde olduğu gibi Fas'ta da Kurban Bayramı dinî törenlerle kutlanır. Resimde bir bayram namazı görülüyor.

KABUL TORENI — Bir bayram dolayısiyle Kıral'ı tebrik eden bu Faslılar, aşiret reisleri, memleketin ilerigelenleridir.

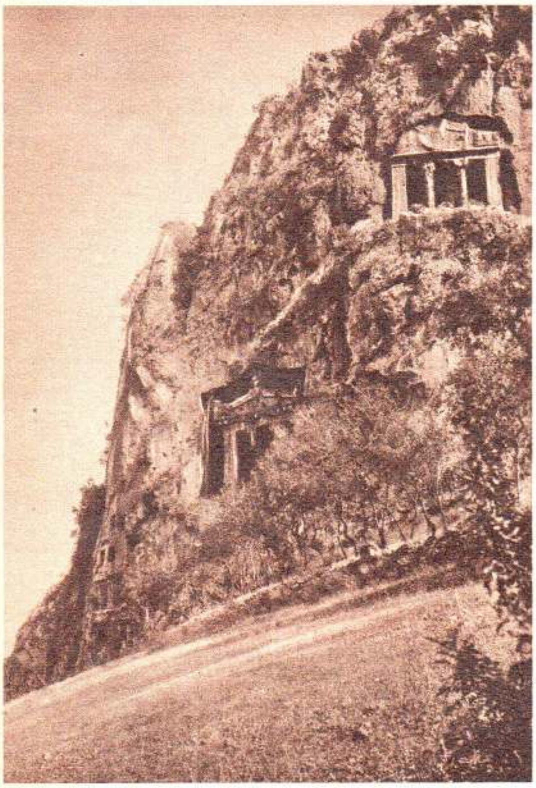

GELİN — Fas'ın evlenme gelenekleri bölgeye göre değişir. Rabat çevresinde gelini böyle süslerler. Yüzündeki duvak açılınca gelin gözlerini kapamak zorundadır.

GÖÇEBE HAYAT — Fas'ın bazı bölgelerinde yaşıyan halk göçebedir. İşte bir göçebe çadırı ve önünde çocuklar...

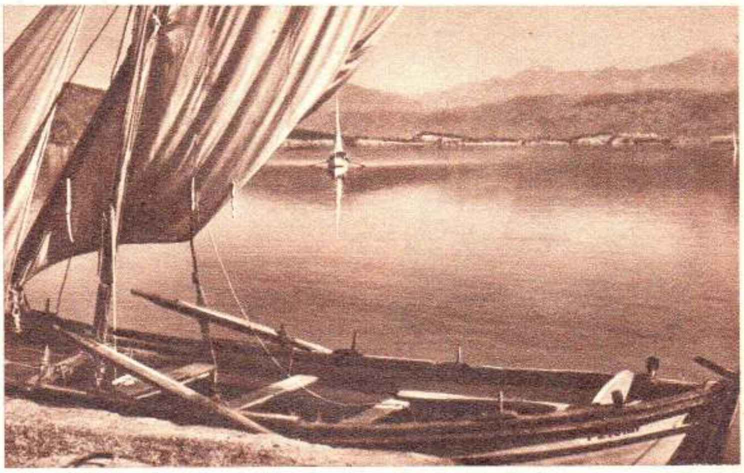

Fethiye'de büyük bir arkeolojik değeri olan eserler bulunur. Resimde Likyalılar'dan kalma kaya mezarları görülüyor.

ŞİİR GİBİ — Muğla ilimizin bu şirin ilçesinin şiir gibi bir tabiî güzelliği vardır. Evler bağ, bahçe arasındadır.

FETHİYE

FETHİYE LİMANI — Güneybatı kıyılarımızda Fethiye Körfezi gemiler için emin bir limandır. Fethiye, bu körfezin doğu kıyısındaki bir iç körfezde kurulmuştur. Limanın güzel manzarası, sakin bir denizi vardır.

Fethiye yakınlarında birçok eski eserlere raslanır. Muazzam bir tiyatro yıkıntısı, kayalar içine oyulmuş mezarlar bunların en önemlileridir. İşte bu mezarlarla dolu bir kayalık.

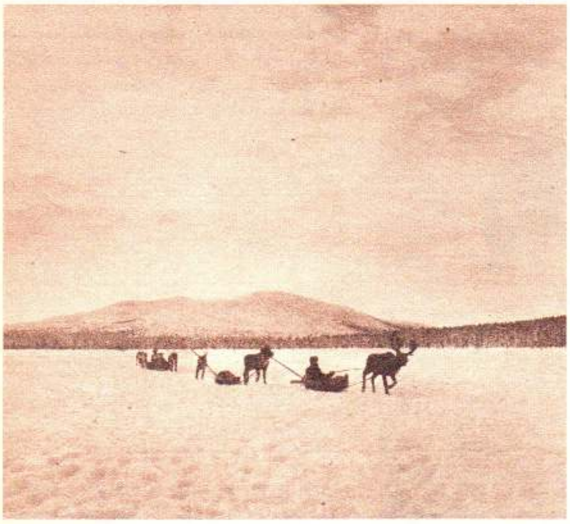

FİNLANDİYA

SENATO MEYDANI — Burası başkentin en büyük meydanıdır. Helsinki'deki bütün askerî törenler, geçitler bu meydanda yapılır. Meydanda Rus Çarı II. Aleksander'in heykeli vardır.

Finlandiya tabii manzaralarının güzelliğiyle tanınmış ülkelerden biridir. Bu güzelliği veren şeylerin başında sayısız göller, ormanlar gelir. Memleketin dörtte üçü ormanlarla kaplıdır.

İsveç ve Norveç'in olduğu gibi Finlandiya'nın da en kuzey kesimini Laponya kaplar. Sayıları pek az olan Laponlar karla kaplı yollarda ren geyiği koşulu kızaklarla yolculuk ederler.

Finlandiya'da kışlar çok soğuk geçer. Göller, limanlar buz tutar. Yiyecek bulamıyan yaban ördekleri bazan şehirlere kadar gelirler. İyi kalbli Fin halkı onları besler. Finlandiyalılar sert kışlara karşıkoyacak şekilde giyinir.

Fotoğrafçılık

JAPON ŞEMSİYESİ — Fotoğraf çekenleri güneş ve yağmur çok zaman büyük güçlüklere uğratır. Resimde görülen bayan buna bir çare bulmuş olacak. Başına taktığı Japon şemsiyesiyle bu işi halletmişe benziyor.

Fotoğrafçılıkla uğraşan herkes eseriyle övünür. Bu sayede gerçekten güzel sanat eserleri meydana gelmiştir. Bu balerin fotoğrafı onlardan biridir.

Turistlerin en büyük zevki fotoğraf çekmektir. Gezilip görülen yerlerdeki hâtıraları saklamanın daha iyi bir yolu da olamaz. İşte Paris'te Eiffel Kulesi'nin resmini çeken bir turist.

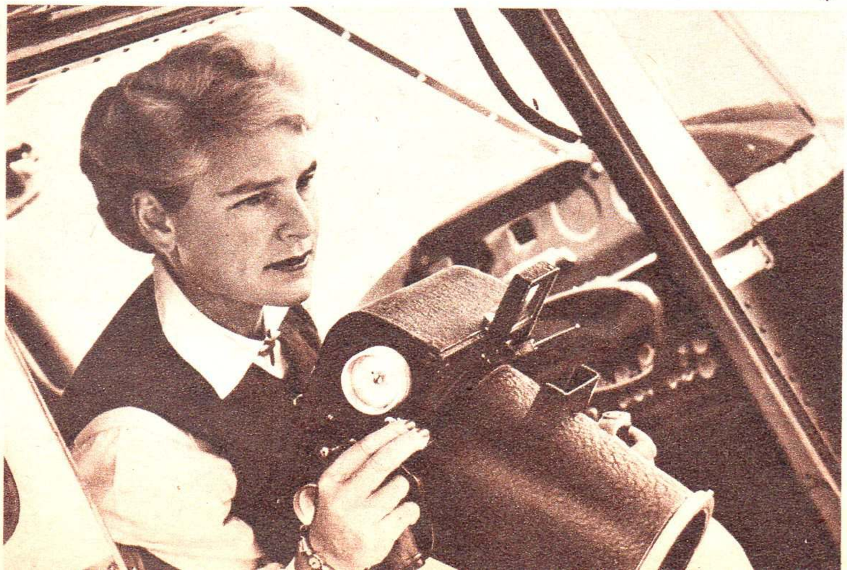

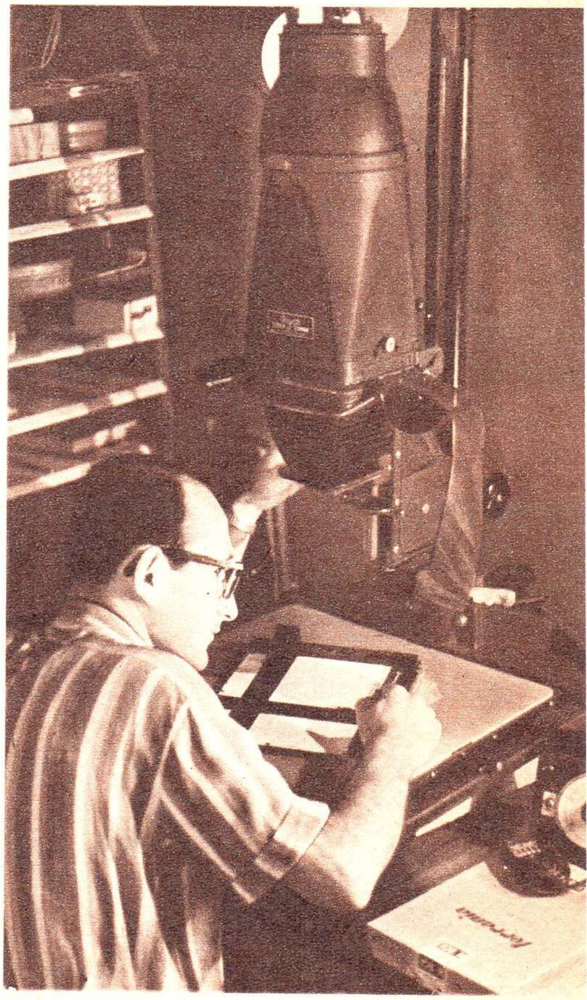
POZİTİF VE NEGATİF — Çekilen resimlerin önce negatifi elde edilir. Bunda siyahlar beyaz, beyazlar siyah çıkar. Bundan pozitif resmi elde etmek için ya negatif doğrudan doğruya pozitif sonuç verecek kartın üstüne konur, ya da imgesi büyültülerek karta düşürülür. Böylece tonlar tersine döner. Yukarıda solda bir negatif resim, sağda bundan basılmış pozitif görülüyor. İki resmin tonları birbirinin aksidir.

Fotoğrafçılık deyince akla ilk gelenlerden biri de foto muhabirleridir. Bunların gazetelere basılmak üzere bir olayı tesbit edebilmek için saatlerce bekledikleri olur.

Havadan resim çekmenin ayrı bir tekniği vardır. Kullanılan makineler de bildiğimiz fotoğraf makinelerine benzemez. Bunun bilhassa askerlikte çok büyük önemi vardır.

KARANLIK ODA — Çekilen fotoğraf «karanlık oda» da banyo (develope) edilir. Resimleri büyütme işi «agrandisör» denilen büyütücü makineyle yapılır. Resim karanlık odada, kırmızı bir lâmbanın ışığında bir çalışmayı gösteriyor.

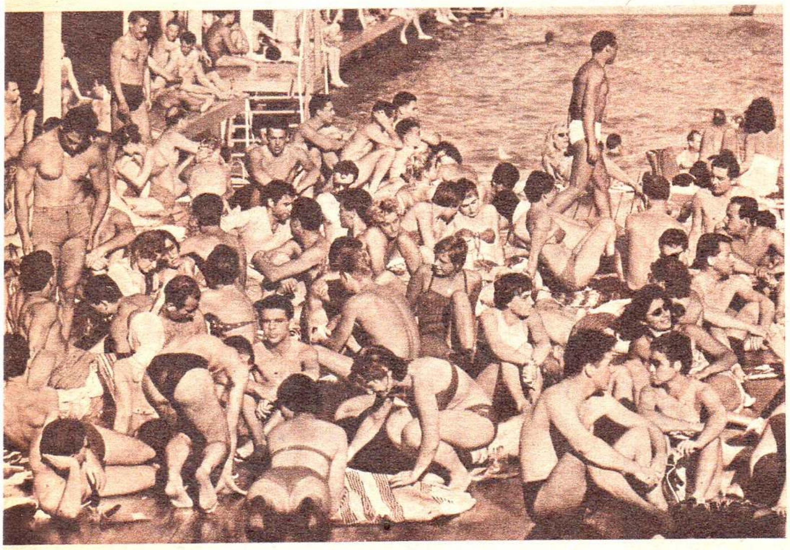
Fransa

Kültür ve sanat ülkesi

ZAFER ANITI — Paris'in meşhur Etoile Meydanı'nın ortasında bulunan Zafer Anıtı 1836'da tamamlanmıştır. Eiffel'den sonra Paris'in alemi olan bu anıtın yüksekliği 49,54, genişliği 44,82 m. dir.

VERSAİLLES SARAYI — Fransa'da turistik değeri olan yerlerin başında Versailles Sarayı gelir. Paris'in 28 km. güneybatısındaki bu saray XIV. Louis tarafından yaptırılmış, birçok tarihî olaylara sahne olmuştur.

YÜZME HAVUZU — Fransa'da denizi olmıyan şehirlerin halkı yazın tadını yüzme havuzlarında çıkarmaya çalışır. Ancak, buraların heveslisi pek çok olduğundan, ahali böyle diz dize oturmak zorunda kalır. Buna rağmen, yüzme havuzları gene de yazın başlıca eğlence yeridir.

EİFFEL KULESİ — Paris'e gelen turistlerin ilk görmek istedikleri yer Eiffel Kulesi'dir. Bu çelik kulenin tepesine asansörle çıkılır. Kule önemli günlerde Champ-de-Mars'tan tutulan projektörlerle aydınlatılır. Yapılan bu aydınlatma işinde 170 projektör kullanılmıştır.

Eğitimin Tarih Boyunca Gelişmesi

Medeniyet ilerledikçe insanlar eğitimde de birtakım yollardan yürümeye başladılar. Her m[illegible]tin kendi anlayışına, zamanın şartlarına uygun bir eğitim sistemi vardı.

Eski Çin'de. — Tarih bakımından hemen hemen Mısırlılar'la çağdaş olan eski Çin eğitiminde esas toplumun türlü işlerini yapmaya yeterli insan yetiştirmekti. Eski Çin eğitiminin esasını Dört Kitap ve Beş Klâsik teşkil ederdi (Bk. Çin). Eğitim gören çocuklar bunları ezberlerlerdi. Çin'de okul olmakla beraber, bunların sayısı pek azdı.

Isparta'da. — Isparta'da her yurttaş doğduğu andan itibaren devletin malı sayılırdı. Oğlan çocuklar yedi yaşına kadar annesinin yanında bırakılır, bundan sonra onları devlet alır, çok sıkı bir disiplinle yetiştirirdi. Çocuklar on beş kişilik topluluklar halinde bulundurulur, bunlar birlikte eğitim görür, birlikte yemek yerlerdi. Bu on beş kişinin aralarında en kuvvetlisi baş seçilirdi. Öbürleri onun sözünü dinlemek zorundaydılar. On iki yaşına gelen çocukların iç çamaşırları alınır, bir tek dış elbiseyle kalırlardı. Okuma yazmayı öğretmek lüzumlu sayılmazdı. 20 - 30 yaşlarındakı bütün Ispartalılar sıkı bir askerî eğitime tabi tutulur, ancak otuz yaşında serbest bırakılırlardı. Kızlar evlerinden alınmaz fakat onlar toplu halde eğitime tabi tutulurdu.

Eski Yunanistan'da. — Eski Yunanistan'da, hele Atina'da, çocukların kişiliğinin gelişmesine büyük önem verilirdi. Amaç, her şeyden önce, iyi bir yurttaş yetiştirmekti. Eğitim kuralları devletten devlete değişirdi. Eğitimden ancak özgür yurttaşların çocukları faydalanabiliyor, varlıklı ailelerin çocukları da, şimdi olduğu gibi, öğrenimlerine devam edebiliyorlardı. Kızların eğitiminde daha çok ev idaresi esas tutulurdu. Eski Yunanistan'da sistemli bir cimnastik eğitimine büyük önem verilirdi. Müzik ve edebiyat da aynı şekilde önemliydi.

Eski Roma'da. — Oğlan çocukların eğitiminde babanın sonsuz bir yetkisi vardı. Bir çocuk iyi eğitim görmemişse bundan babası sorumlu tutulurdu. Romalılar'da eğitimin esasını tanrılara saygı, okumak, iyi cimnastik yapmak, ülkenin kanunlarına itaat etmeyi öğretmeye dayanırdı. Günlük hayat için gerekli görgü de gene babadan öğrenilirdi. Çocuk eğitiminde annenin de büyük rolü vardı. Kızlara daha çok ev işleri öğretilirdi.

Ortaçağ ve Sonrası. — Roma'nın yıkılması sıralarında eğitime verilen önem gittikçe azalmıştı. Böyle bir zamanda Hıristiyanlık doğdu Dinin yayıldığı yerlerde önceleri din eğitimine büyük önem verildi. Ote yandan, Eski Yunan kültürünün de eğitimde etkisi oluyordu. Ortaçağ eğitimi gençlere bilgi vermekten çok, iyi ahlâk vermeye dayanırdı. Birçok okullar açıldı. Bunlar kilisenin kontrolü altındaydı. XI. yüzyıldan sonra klâsik eğitime önem verilmeye başlandı. Eski Yunanlılar'ın eserleri Avrupa dillerine çevrildi. Rönesans'tan sonra eğitim iyiden iyiye düzenli bir hal almaya başladı. Bundan sonra da eğitim sistemleri gittikçe gelişerek devam etti (Bk. Okul; Öğretim; UNESCO).

Türkler'de Eğitim

Orta Asya'da yaşıyan Eski Türkler'de eğitim cesur, savaşçı bir soy yetiştirmek amacına dayanırdı. Çocuklar evleninceye kadar babaocağında kalırdı. Her delikanlı ancak bir kahramanlık gösterdikten sonra ad alabilir, ancak ondan sonra evlenebilirdi (Bk Aile).

Türkler Müslümanlığı kabul ettikten sonra eğitimde dinin etkisi altında kaldılar. Din kurallarının biraz da yanlış anlaşılması, yanlış uygulanması sonunda, kız çocuklarının eğitiminde büyük bir baskı kendini göstermeye başladı. Yaşı biraz ilerliyen kız çocukları örtünmeye zorlanır, erkeklerle konuşturulmaz, yalnız ev işleriyle uğraştırılırdı. Ailede erkek çocuk daha önemli sayılır, onun eğitimine daha büyük önem verilirdi.

Imparatorluk devrindeki Türk eğitiminde çocuklardan istenilen ilk şey itaatli olmaktı. Ana-babaya, bütün büyüklere saygı, küçüklere sevgi göstermek eğitimin temeliydi Bunu sağlamak için çocuk aile içinde büyük bir baskı altında bulundurulur, büyüklerin, hele yabancıların yanında konuşmasına, hattâ oturmasına bile izin verilmezdi Din eğitiminin önemi büyüktü.

Zamanımızda okullarda modern eğitim usulleri yürütülüyor, iyi eğitim görmüş aileler, ev eğitiminde de yeni usullere yer veriyorlar.

Bibliyografya:

Eğitim Sosyolojisi (N. Köymen, 4. bası, 1959); Eğitim ve Demokrasi (Prof. Dottrens'ten Çev. Dr. M. B. Arıkan, İ. M. Seydol, 1958); Eğitim Psikolojisi (Ö. Mart, 3. bası, 1954); Eğitim ve Öğretim Meseleleri (H. Özgü, 1948).

EĞRELTİOTU

Daha çok kumlu, nemli, sulak yerlerde yetişen bir bitki cinsidir. Damarlı çiçeksizlerin eğreltiotları sınıfından olan bu bitkinin gövdesi toprak içinde kalın ve köksü bir gövdedir. Toprağın üzerinde ise sadece yapraklar bulunur. Köksü gövde uzunluğu boyunca ekkökler vererek bunlar sayesinde topraktaki suyu, bunun içinde erimiş madensel tuzları alır.

Eğreltiotları eski çağlarda gayet büyük gövdeli ağaçlar halinde geniş ormanlar meydana getiriyorlardı. Bugün bunların kalıntıları kömür halinde yeraltından çıkarılıyor. Zamanımızda Avustralya gibi sıcak bölgelerde ağaç büyüklüğünde eğreltiotları bulunmaktadır. Yurdumuzdakiler bunların yanında pek küçük kalır. Çiçekçiler eğreltiotu yapraklarını demetleri süslemek, kavun, karpuz sergisi kuranlar da sergilerine altlık yapmak için kullanırlar.

Eğreltiotları sonbaharda yapraklarının alt yüzlerinde beliren kahverengi beneklerde meydana gelen «spor» adı verilen hücrelerle ürerler. Toprağa saçılan bu sporlar, ortam şartlarının elverdiği kadar, gelişerek mercimek büyüklüğünde bir önçim meydana getirirler Bu önçim kendibeslektir. Sudakı erimiş madensel tuzları alır, güneş ışığının etkisiyle bunlardan nişastalı besinler yapar. Bunun toprağa bakan yüzünde dişi ve erkek hücreleri taşıyan organlar vardır. Bu organların erkek hücreleri dişi hücreyi döllendirerek yeni bir eğreltiotunu meydana getirirler

Eğreltiotları — Bitkiler âleminin çiçeksiz bitkiler şubesinin damarlı çiçeksizler altşubesinde bir sınıfın adıdır. Örneği eğreltiotudur (Bk Bitkiler).

EĞRİDİR

Akdeniz Bölgesi'nin Antalya bölümünde Isparta iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda Eğridir Gölü, Şarkikaraağaç ilçesi, güneyde aynı ilin Sütçüler, batıda merkez, kuzeyde Yalvaç ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Anamas ve Barla adında bucakları ile bunlara bağlı 42 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.395 km²

Nufusu: 32.975 (1960 sayımı)

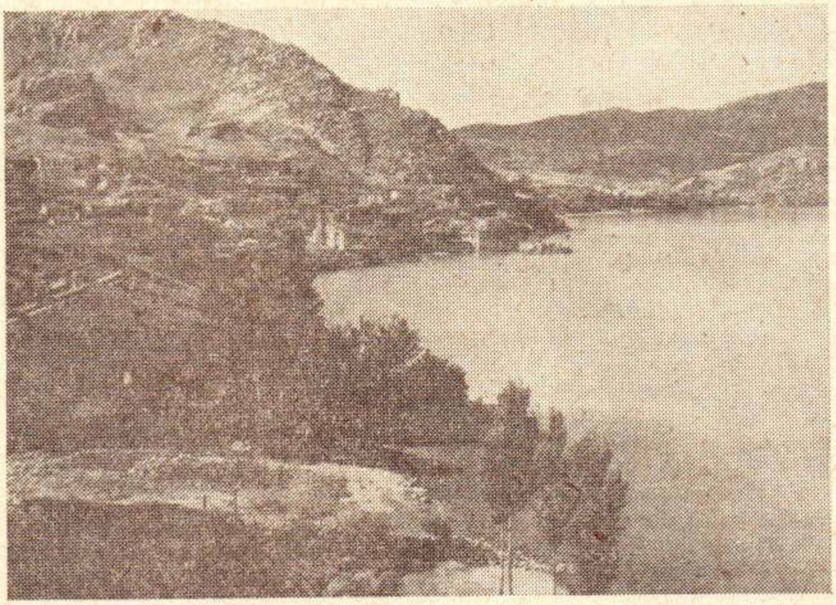
Eğridir ilçesi Batı Toroslar sistemine ait dağların kuzey kesimlerini içine alır. Bu dağlar arasına alçak bir alan girer ki bunun büyük bir kısmını Eğridir Gölü kaplar. Eğridir Gölü'nü oldukça yüksek dağlar çevirir. Bunlardan Akdağ (2.276 m.), Tekedağ, Barla Dağı (2.734), Gelincik Dağı (2.600 m.) en önemlileridir. Eğridir Isparta sınırı üzerinde de Davras Dağı 2.635 m'ye kadar yükselir.

Iklim Akdeniz iklimini andırır. Yalnız, İç Anadolu'ya yakınlığı dolayısiyle yazın yağış Akdeniz kıyılarında olduğu kadar az değildir. Eğridir ilçesinde kalkerli zemine uygun bitki topluluklarına raslanır. Ilçede bulunan yüksekliklerin çoğu ormanlarla kaplıdır. Başlıca orman ağaçları çam ve meşedir. Arazi çoğunlukla kalkerler olduğu için yüzeyde fazla akarsu görülmez. İlçenin en önemli akarsuyu Aksu ile onun kolu olan Göksu'dur.

Eğridir'in ekonomik hayatı dokumacılık, halıcılık, meyvacılığa dayanır. Tarım alanları göl kıyısındaki dar şeritle Amasra Ovası'n-

Çeşitli eğreltiotları ve bitkinin çimlenmesi. Spor gelişerek önçim haline gelir, buradan da bitki çimlenmeye başlar.

Eğridir kasabası önceleri gölün üzerindeki bir yarımadada kurulmuşken zamanla gelişmiş, gerideki dik yamaçlara dayanmıştır.

dan ibarettir. Bu alanlarda gülcülük, tahıl tarımı yapılır.

Kasaba. — İlçe merkezi Eğridir, göle doğru iki küçük ada ile beraber ilerliyen küçük bir yarımada üzerinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 594 m. dir. 13 mahalleden ibaret olan Eğridir 7.059 nüfusludur (1960 sayımı). Gölde bulunan Yeşilada ile Canada kasabanın mahalleleridir. Eğridir, çevresine karayolları ile bağlı olduğu gibi, Afyon-Alsancak demiryolundan Karakuyu istasyonunda ayrılan bir hattın da son istasyonudur

Eğridir kasabası ilk defa yarımada ucunda yerleşmişken zamanla büyüyerek Eğridir sivrisinin dik yamacına dayanmıştır. Kasabada sokaklar dar, evler âdeta birbiri üzerine yığılmış durumdadır. Kasabaya yakın olan adalardan küçüğü (Canada) bağlık ve bahçeliktir. Daha büyük olan Yeşilada (Nis) halkı tarım ve balıkçılıkla geçinir.

Eğridir'in ilkçağ tarihi pek bilinmiyor. Kasaba II. Kılıç Arslan zamanında Konya Selçukluları'nın eline geçti. Selçuklu devletinin yıkılışında Eğridir Hamidoğulları'nın kurduğu devlete merkez oldu. XIV. yüzyılda Karamanoğulları'nın istilâsına uğradı, 1425'te ikinci kere kesin olarak Osmanlılar'a geçti

EĞRİDİR GÖLÜ

Akdeniz Bölgesi'nin Göller Yöresi adı verilen kısmında bulunur. Dik kayalarla çevrilmiş olan Eğridir Gölü Türkiye'nin dördüncü büyük gölüdür (500 km²). Deniz den yüksekliği 924 m. olan bu göl Keltepe Akkeçili Boğazı ile iki havzaya ayrılır. Boğazın kuzeyinde kalan kısma Hoyran Gölü adı da verilir. Suları tatlı olan bu gölün fazla suları daha güneyde bulunan Kovada Gölü üzerinden Aksu yolu ile Antalya Körfezi'ne akar. Kovada Gölü üzerinde bir hidroelektrik santralı kurulmuştur

Göl çevresinin yeşilliklerle kaplı olması gölün turistik önemini artırır. Çevresinde yaz aylarında kamp kuracaklar için çok elverişli alanlar vardır.

EHLİ SALİP (Bk. HAÇLI SEFERLERİ)

EHRAMLAR

Her biri birer mimarlık şaheseri olan 4500 yıllık firavun mezarları

EHRAMLAR Eski Mısır firavunlarının mezarları olan, piramit biçiminde muazzam taş yapılardır.

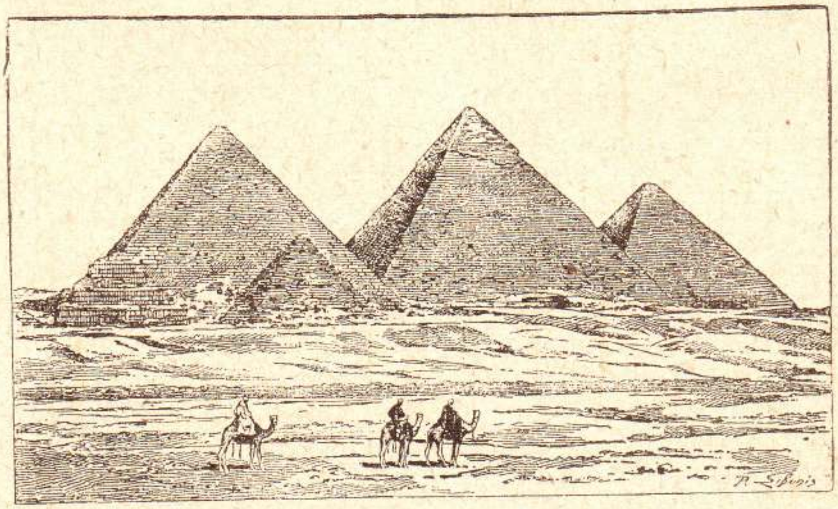
Eski Yunanlılar Mısır Ehramları'nı Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olarak saydıkları zaman ehramlar yapılalı 2000 yıl olmuştu, gene de yeni yapılmış kadar sağlam görünüyorlardı. Bugün de ehramlar, Mısır'ın Tarih Öncesi çağlardaki ihtişamı hakkında fikir verebilecek durumdadırlar.

Ehramların yapılmasına Eski Mısırlılar'ın dinî inanışları yol açmıştır. Piramit biçiminin Eski Mısır'da tapınılan büyük Güneş Tanrısı Ra'yı temsil ettiği sanılmaktadır. Bir başka iddiaya göre de ehramlar cennete çıkan bir merdiven sayılırdı. Ayrıca, Mısır'da insanların öldükten sonra yeniden hayata döndüklerine inanılıyordu. Geriye dönmek ise ancak ölülerin şekilleri bozulmadan muhafaza edilebilmeleriyle sağlanırdı. Bundan dolayı, Mısırlılar ölülerini mumyalayıp gömerler, ölen kimse hayata döndüğü zaman sıkıntı çekmesin diye mezara yiyecek, su, giyim eşyası, ölüye ait diğer kıymetli eşyalar koyarlardı.

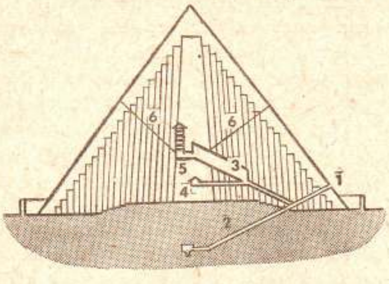
Firavunlar (Eski Mısır'ı idare eden hükümdarlar) da mezarlarını buna göre yaptırıyorlardı. Asıl mezar ehramın tam merkezinde, toprak altındaydı. Firavunun bütün serveti, mücevherleri onunla birlikte bu mezara gömülürdü. Sonradan mezarlara hırsızlar dadanmış, değerli eşyaların çoğu yağma edilmiştir. Toprağın altında oda biçimindeki mezarların duvarlarında da o çağa ait kabartma resim ve yazılar bulunurdu.

Üç Büyük Ehram

Arkeoloji uzmanları ehramların sayısının 80'i bulduğunu söylüyorlarsa da, bunların çoğu artık küçük birer kum yığını haline gelmiştir. Ehramların en büyük, en önemli 3 tanesi Cizę şehri yakınlarında, Nil'in batı kıyısında, Kahire'nin karşısındadır. Bunlar Dördüncü Sülâle çağında (M. Ö. 2650-2500) yaşamış üç firavun'un Keops, Kefren ve Mikerinos'un mezarlarıdır. Bu ehramların en büyüğü Keops'un kendisi için yaptırdığı ehramdır. Eski Tarihçi Herodot'a göre, bu ehramı 100.000 köle, 20 yıl çalışarak tamamlamıştır. Her biri 2,5 ton ağırlığında 2.300.000 taş kullanılmıştır. Ehramın tabanı 525 m², yanal yüzleri ise 5 acre'ye 200 m²'ye yakındır. Yüksekliğinin 150 m. kadar olması gerekirse de zamanla tepe-

Mısır'daki Gize ehramlarından bir görünüş. Eski Mısırlılar'dan kalan bu anıtlar her yıl binlerce turisti buralara çeker.

Gize ehramlarından Firavun Keops'un mezarının kesiti. Ehramın yüksekliği 137 m., tabanının bir kenarının uzunluğu da 230 m. dir. Ehramın hacmi 2.500.000 m³ tür. 1 — Giriş; 2 — Yeraltındaki odaya inen koridor; 3-4 — Koridorlar ve odalar; 5 — Lâhit; 6 — Havalandırma kanalları.

den 10 m. kadarı yıpranmış, dökülmüştür.

Büyük Ehram'ın etrafında küçük ehramlar ve «mastaba» denilen mezarlar vardır. Bunlar Firavun Keops'un eşlerine, yakın akrabalarına, yüksek mevkili din adamlarına aittir.

İkinci büyük ehram, Kefren Ehramı'dır. Aslında Büyük Ehram'dan 3 m. kadar alçaktı. Bugün ise yüksekliği 1 metre kadar azalmıştır. Bu ehramın doğuya bakan yüzünde bir de tapınak vardır. Eski Mısırlılar Firavun Kefren'e yiyecek, su getirir, bu tapınağa bırakırdı.

Üçüncü ehram, olan Mikerinos Ehramı ise Büyük Ehram'ın ancak yarısı kadardır.

Ehramların Yapılışı

Eski Mısır'da tahta yeni bir firavun geçince her şeyden önce kendi mezarını yaptırmaya başlardı. İlk akla gelen mesele ehramın yeriydi. Mutlaka Nil'in batısında olması şarttı, çünkü Mısırlılar ölülerin güneşin battığı yerde olduğuna inanırlardı. Ehramın Nil'den pek uzakta olmaması, aynı zamanda, Nil'in taşmalarından da zarar görmiyecek bir uzaklıkta bulunması gerekirdi.

Ehramlar, kayalık bir düzlükte yapılırdı. Yer seçildikten sonra, kayalık arazi düzeltilir, tam bir kare biçimine sokulurdu. Ehramın yüzleri hemen hemen tam güneye, kuzeye, doğuya, batıya doğru olacaktı. Yer hazırlanırken bir yandan da granit parçalanır düzeltilmesine başlanırdı. Nil taşınca, taşlar, sallara konularak ehram bölgesine getirilirdi. Taşların karaya alınması da ayrı bir meseleydi. Bu iş için yapılmış büyük tahta kızaklara konulan taşların, yüzlerce kişi tarafından binbir zorlukla çekilerek, ehramın yapılacağı yere getirildiği sanılıyor. Ehram, kademe kademe yapılıyordu. Taş duvarın eğimini ayarlıyabilmek için, tuğla rampalar yapılır, bunlar gittikçe yükseltilir, ehram bitince de yıkılırdı. Ehramların meyli 52 derece kadardı.

Basamaklı Ehramlar

Çok eski çağlarda Mısırlılar ölülerini kuma gömerlerdi. Daha sonra, mezarın üstünden kumlar rüzgârla dağılmasın diye, buna dik dörtgen biçimi, taştan, tuğladan anıtımsı bir yapı eklediler. Bu biçim mezarlara «mastaba» (tahta sıra) denildi. Mastaba, zamanla gelişti, duvarları resimlerle süslü, içinde çeşitli eşya bulunan bir nevi ölü evi halini aldı. Firavunlar ehram yaptırmaya başladıkları sırada asîl sınıfa mensup kimseler hâlâ mezarlarını mastaba biçiminde yaptırıyordu. İlk ehramlara da «basmaaklı ehram» denilirdi. Bunlar gittikçe küçülen mastabaların üst üste konmasından meydana gelmiştir.

M. Ö. 525'te Mısır'ın Pers istilâsına uğraması üzerine 30 sülâle devam eden firavunlar saltanatı, onunla birlikte ehramlar devri de sona ermiştir.

Başka Ülkelerde

Ehram yalnız Mısırlılar'a öz bir şey değildir. Amerika'nın orta ve güney bölgelerinde Maya, Toltek, İnka, Zapotek gibi eski Kızılderili kavimlerden kalma birçok ehrama raslanır. Babil ve Asur'da olduğu gibi Amerika'daki ehramlar da tapınak olarak kullanılıyordu. Babil ve Asur'daki piramidi andıran biçimlerdeki tapınaklara «Zigurat» denilirdi. Amerika'daki ehramların dış yüzleri gayet süslüydü. Bir yanlarında merdivenleri vardı. Cholula'daki muazzam Toltek ehramı 45 m. yüksekliğindedir. Genişliği de Keops Ehramının üç katıdır.

EIFFEL KULESİ

Gustave Eiffel adında bir Fransız mühendisinin 1889 Uluslararası Paris Sergisi için yaptığı bu kule dünyanın en yüksek yapılarından biridir. Yüksekliği 300 m. dir.

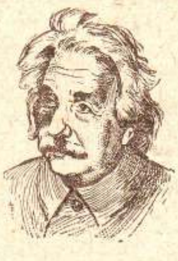
Kulenin yapılışında 15.000 demir çubuk, bunları birbirine bağlamak için de 2,5 milyon perçinli çivi kullanılmıştır. Kulenin yapılmasına başlanmadan önce ağırlık ve dayanıklılık hesapları 40 mühendis tarafından tamamlanmıştı. Kulenin plânları için büyük boyda 5.000 resim kâğıdı sarfedilmiştir. Bu büyük kule, yeni halini muhafaza edebilmesi için, her yıl tamir edilir, yedi yılda bir baştan aşağı boyanır. Kulenin 7 bin tonu bulan demirlerini boyamak için 30 tona yakın boya sarfedilir.

Paris'in timsali haline gelen Eiffel Kulesi şehrin hemen her köşesinden, hattâ çok daha uzaklardan görünür.

Eiffel Kulesi'nde Fransa'nın en önemli radyo ve televizyon merkeziyle bir meteoroloji saat merkezi kurulmuştur. Kulenin birinci katında turistler için lokantalar, gazinolar, fotoğrafhaneler, hâtıra eşyası satan dükkânlar vardır. Buradan öteki iki kata asansörle çıkılabilir. Kule, Fransa'nın turist çeken belli başlı kaynaklarından biridir.

EİNSTEİN, Albert (1879 - 1955)

Einstein

Musevî asıllı bir Alman fizikçisidir. Ünlü «izafiyet nazariyesi» bilim tarihindeki en önemli buluşlardan biridir. Bu nazariye atom enerjisinin uygulanmasına bir temel olmuş, kütle, yerçekimi, hareket, zaman gibi konularda yeni görüşlere yol açmıştır. Einstein enerji ile kütle arasında bir eşdeğerliliğin bulunduğunu açıklamış, «her hangi bir enerji kaybı bir kütle kazancına; bir kütle kaybı da bir enerji kazancına yol açar» ilkesini ortaya koymuştur. Atom bombasının esasları bu bağıntıdan çıkarıldığı gibi, güneş ve yıldızlardaki muazzam sıcaklığın sebebini de bu yoldan açıklamak mümkün olmuştur. Einstein nazariyesini «$E=mc^2$» şeklindeki denklemle kesinleştirmiştir. Bu denkleme göre enerji, kütle ile ışık hızının karesinin çarpımına eşittir (Bk. Atom).

Einstein Almanya'da Ulm şehrinde doğdu. Çocukluğu Munich'te geçti. On dört yaşındayken geometriyle ilgilenmeye başladı, öğrenimini bu yolda geliştirdi. On beş yaşında İsviçre'ye gitti; Zürich Üniversitesi'ne yazıldı. Mezun olduktan sonra İsviçre vatandaşlığına kabul edildi. 1905'te, Bern'de bir lâboratuvarda ihtisas yaparken Özel İzafiyet Nazariyesini açıkladı. Daha sonraki on yıl aynı nazariye üzerinde yaptığı sürekli çalışmalar sonucunda bu görüşünü geliştirdi, 1915'te Berlin'de Genel İzafiyet Teorisi'ni açıkladı. Yaptığı deneyler, ispatlar sayesinde bütün dünyada tanındı. 1921'de bu başarılarından dolayı Nobel Fizik Mükâfatı'nı kazandı.

Einstein 1909'dan 1913'e kadar Zürich Üniversitesi'nde, 1913 ten 1914'e kadar Berlin'deki Kaiser Wilhelm Enstitüsü'nde, 1914' te de Berlin Üniversitesi'nde fizik profesörlüğü yaptı. Bu sırada Alman vatandaşlığına geçmişti. 1933'te konferanslar vermek üzere İngiltere'ye, oradan da Amerika'ya gittiği zaman Naziler onun bütün mallarına el koydu, böylece Einstein işinden olduğu gibi Alman vatandaşlığından da çıkarıldı. Bu durumda kendisine birçok üniversitelerden teklifler yapıldıysa da Einstein yalnız Amerika'daki Princeton Üniversitesi'nin Matematik Bölümü direktörlüğünü kabul etti. 1940' da Amerikan vatandaşı oldu.

EİNSTEİN'İN ARKASINDAN

ALBERT EİNSTEİN'İN ölümünden sonra yazılanlar arasında bilginin yirmi yıllık dostu Amerikalı tanınmış yazar Upton Sinclair'in bir makalesi çok önemli yer tutar. Bu makaleden aldığımız aşağıdaki parçalar Einstein'in karakterini göstermesi bakımından önemlidir.

Albert Einstein, 1933'te Pasedan'adaki Kaliforniya Teknoloji Enstitüsü'ne profesör olmuştu. O tarihte, Einstein artık bütün dünyada tanınan, sevilen bir şahıstı. Onun Teknoloji Enstitüsü'ne gelmesi, okul için çok büyük bir şerefti. Artık Einstein gelecek diye yer yerinden oynadı. Okul idaresi bu değerli bilim adamı şerefine muazzam bir ziyafet tertipledi. Milyonerler, Einstein'in yiyeceği yemeklerden tadabilmek için bütün servetlerini okula bağışlamaya razı olacak raddelere geldiler.

Profesör Einstein de, karısı da yeni muhitlerini beğenmemişlerdi. Okulun profesörleri arasındaki devamlı geçimsizlik onları sıkıyordu. Hele profesörlerin maaş durumlarını beğenmeyip kim ne kadar almış diye soruşturmaları alçak gönüllü bilgini çileden çıkarmaya yetiyordu. Okulun Ekonomi Profesörü Graham Laing bir tarihte bana şöyle demişti: «Ben burada pek itibar kazanamadım. Çünkü girerken kaç para istediğimi sorduklarında pek düşük bir rakam söylemiştim. Burada kıymetler maaş miktariyle ölçülür.» Einstein de aynı hatayı işlemişti. Ona ne kadar aylık vereceklerini açıkladıkları zaman: «O! Bu çok» demişti, «10.000 dolardan fazla almam.»

*

«Hayatta bilmediğim ve üstelik öğrenmeme de imkân olmıyan pek çok şey var... Bunlar beni hiç üzmüyor. Yalnız Albert Einstein'in ölümünden sonra o dâhi kafası, ruhu ne oldu onu öğrenmeyi pek isterdim. Acaba ruhlar âleminin bir köşesinde beni mi bekliyor?»

Einstein bilim dışında çok az şeyden zevk alırdı. Paraya hiç değer vermediğini başından geçen birçok olayla göstermiştir. Nobel mükâfatından dolayı kazandığı parayı da bütüniyle hayır kurumlarına vermiştir. Onu, bilim çalışmaları dışında tek dinlendiren şey kemanıydı. 1952'de İsrael başbakanı tarafından İsrael Cumhurbaşkanı olması için yapılan teklifi de kabul etmemiştir.

EİSENHOWER, Dwight D. (1890-)

General Eisenhower

Amerika Birleşik Devletleri'nin 34. Cumhurbaşkanıdır. Texas'ta Danison'da doğdu. Babası David Eisenhower'in dedeleri XVIII. yüzyılda Almanya'dan Pennsylvania'ya göç etmişlerdi. Dwight iki yaşındayken aile Abilene'ye yerleşti. Dwight'ın çocukluğu, beş erkek kardeşiyle birlikte, bu şehirde geçti. 1947'de bu ev bir millî müze haline getirilmiştir.

Dwight'a okuldayken «İke» (ayk) derlerdi. Bu ad onun askerî ve siyasî hayatı boyunca devam etti, hâlâ da ondan İke diye bahsedilir. Dwight Eisenhower, Abilene ortaokulunu bitirdikten sonra 1911'de Amerika'nın meşhur askerî okulu West Point'e girdi. 1915'te mezun oldu, Teksas'taki 19. piyade bölüğüne asteğmen tâyin edildi. O sıralarda tanıdığı, Denver'in en güzel kızı diye anılan Mamie Doud'la nişanlandı, teğmen rütbesini kazandığı gün evlendi. Bu evlenmeden dünyaya gelen tek evlât John Eisenhower de babası gibi asker olmuştur.

Dwight D. Eisenhower, Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli asker yetiştirme kamplarında vazife gördü. Savaştan sonra da tank birliği kuvvetlerini yetiştirmeye mahsus bir askerî okula komutan tâyin edildi. 1920 - 30 yılları arasında askerlik mesleğinde hızla ilerledi.

Amerika, İkinci Dünya Savaşı'na katıldığı zaman Eisenhower Genel Kurmay Başkanlığında çalışıyordu. 1942'de Avrupa Müttefik Kuvvetleri Komutanlığı'na getirildi. Artık Eisenhower'in mesleğinde altın çağı başlamıştı. Eisenhower, İkinci Dünya Savaşı'nda Avrupa Müttefik Orduları başkomutanı olarak başarılariyle kendi vatanında olduğu kadar bütün dünyada tanındı. 1952'de 5 yıldızlı generalken ordudan ayrıldı. Columbia Üniversitesi rektörü oldu.

1952 cumhurbaşkanlığı seçiminde Cumhuriyetçi Parti'nin adayı olarak kazandı. 1956'da ikinci defa Başkan seçildi. Bu arada ağır bir kalb hastalığı geçirdi. Son 1960 seçimlerinde, siyasî hayattan tamamiyle ayrılarak çiftliğine çekildi.

Eisenhower'in pek çok fahrî unvanı vardır. İki devrelik cumhurbaşkanlığı sırasında pek çok defalar tenkide uğrıyan Eisenhower, az gelişmiş memleketlere Amerikan yardımının arttırılması gerektiğine kaniydi. Eisenhower'in siyasî ve askerî başarılarının yanı sıra harble ilgili değerli eserleri de vardır.

EJDER

Masallarda adı geçen hayalî bir yaratıktır. Aslan gibi pençeleri, geniş kanadları, yılan gibi kuyruğu olan korkunç bir hayvan olarak tasarlanır. «Ejder» kelimesi dilimize Farsça'dan geçmiştir, «ejderha» da denir.

Ejderlere ilk olarak Çin edebiyatında geniş yer verilmiştir. Ejderlere Batı memleketlerinin edebiyat ve folklorlarında da raslanır. «İncil» de yer yer adı geçen uçan yılanlar ejder sayılabilir. Yunan mitolojisinde de ejder vardır. Bu arada, gözleri devamlı olarak açık duran yüz başlı ejderi Herakles (Herkül) ün öldürdüğü anlatılır. Efsaneye göre, bu ejderin dişleri yere dikilmiş, bundan da insanlar ortaya çıkmıştır.

Hemen bütün memleketlerde ejderlerin, büyük hazinelere bekçilik ettiklerine inanılmıştır. Almanların millî destanı «Nibelungen'de de Ren'deki altınları bekliyen bir ejder vardır. Hemen bütün Avrupa memleketlerinin masal ve folklorlarında ejderi öldürerek genç kızları kurtaran cesur şövalyelerden de bahsedilir. Bizim masal ve edebiyatımızda ejder mefhumu çoklukla devlerle belirtilmiştir.

EKBER ŞAH (1542-1605).

Ekber Şah I.

Hindistan Timuroğulları'nın 3. imparatorudur. Tam adı Ebulfeth Gazi Celâlettin Muhammet Ekber' dir. Babur Şah'ın torunu, Hümayun Şah'ın büyük oğludur. Annesi Hamide Banu Beğim (1527-1604) dir.

Ekber Şah 15 ekim 1542'de Lâhor yakınlarında Ömerkot kasabasında doğdu. 1556'da babasının bir kazada ölmesi üzerine imparator oldu. Bu sıralarda 13 yaşını az geçmiş olan Ekber, Pencap'ta Kalanor'da bulunuyordu; burada, Sadrazam Bayram Han'ın atabeyliği altında, Pencap genel valisiydi. Bayram Han'ın atabeyliği Ekber'in saltanatında da devam etti. 7 ekim 1556'da Afgan sultanı Şah Adlî Sur'un veziri Raca Himu, 50.000 atlı, 1.000 fille, Ekber'in Delhi genel valisi Tardu Bey'i yenip şehre girdi. Bu olay bir an için imparatorluğun geleceğini tehlikeye koyduysa da Bayram Han, 5 kasımda 10.000 kişilik pek seçkin ordusu ile, İkinci Panipat Meydan Savaşı'nda büyük bir zafer kazandı. 30.000 atlı, 1.500 filden meydana gelen Afgan-Racput bağlaşık ordusunu yok etti. Bu savaştan sonra Ekber'e «Gazi» unvanı verildi. Buna rağmen Bayram Han'ın başbakanlık ve naipliği ancak 1562'de sona erdi (Bk. Bayram Han).

Bundan sonra Hindistanda pek büyük fetihler devri gelir ki, bu hal, Timuroğulları devletini, Türkiye ve İran'dan sonra, güç, servet ve azamet bakımından dünyanın üçüncü imparatorluğu sırasına yükseltmiştir (Bk. Timuroğulları).

1579 temmuzunda Ekber, kendisini Hindistan Müslümanlarının dinî başkanı ilân etti, Osmanlı Halifesi'ni dinî başkan olarak tanımıyacağını bildirdi. 1581'de Kâbil'e gidip Afganistan eyaletini düzenledi. 1582'de dul Hindu kadınlarının yakılması âdeti bir kanunla yasak edildi. Bu yıl Ekber'in yeni bir din reformunu ilân ettiği yıl olduğu için, imparatorlukta geniş huzursuzluklar başlamıştı. 1583'te Allahabad şehrini kuran Ekber, 1587'de, Hindu dininden olan dul ka-

dınların tekrar evlenebilmelerine dair kanunu yayınladı.

Ekber'e ün kazandıran bir olay da onun dinde birtakım ıslahatlar yapmak, Müslümanlık'la Hinduluk dinlerini kaynaştırmak istemesidir. Son yıllarda bu hevesten vazgeçmişti. Kendisini bu yola sürükleyip kışkırtan veziri Ebulfazl Allâmî ile kardeşi büyük şair Feyzî pek acı tenkidlere uğradılar. Timuroğulları imparatorları en yüksek derecede öğrenim görmüş, birkaç dil bilir, güzel sanatlarla uğraşır, bilhassa şair şahsiyetler oldukları halde Ekber'in öğrenimi pek yüzeyde kalmıştır; bu konuda hanedanı içinde tek istisna odur. Bununla beraber, zeki ve iktidar sahibi, komutan ve teşkilâtçı olarak pek başarılı olduğu için, devleti iyi yürütmüş, torunu Şah-i Cihan ile onun oğlu I. Âlemgir Şah'ın imparatorluğu en geniş haline getirebilmelerine zemin hazırlamıştır. Devri, Hindistan'ın refah ve saadet bakımından dünya çapında bir altın çağı olmuştur.

Ekber, 52 yıllık saltanattan sonra 65 yaşında, 26 ekim 1605'te dizanteriden öldü, Agra yakınlarında Fethpur-Sikri'ye gömüldü. Hayatında «Hazret-i Padişah-i Â'lem-penah» ve «Hazret-i Padişah-i Â'lem-gîr» diye anılan Ekber'e, ölümünden sonra «Arş-Âşyân» denilmiştir (Hindistan Timuroğulları imparatorlarına ölümlerinden sonra başka bir unvan verilirdi). Yerine büyük oğlu Cihangir Şah geçti (Bk. Cihangir Şah). Öteki iki oğlu Sultan-Murat (1571-1599) ile Sultan-Danyal (1573?-1601) Mirzalar, babalarının hayatında ölmüşlerdir. Ayrıca 4 kızı, küçük yaşta ölen 2 de oğlu vardı.

EKHO

Yunan Mitolojisinde güzel bir su perisidir. Sayısız aşk ve öç alma hikâyelerden biri de Ekho'yla Narkissus'un hikâyesidir: Ekho, son derece güzel bir su perisiydi. Narkissus adında güzel bir delikanlıya âşıktı. Fakat Narkissus, hiçbir periyle ilgilenmiyordu. Ekho'nun bütün gayretleri boşa gitmiş, sevdiği adamı kendine bağlıyamamıştı.

Günün birinde Ekho büyük bir talihsizliğe uğradı. Tanrıça Hera, kocası Tanrılar Tanrısı Zeus'un perilerden birinin peşine düştüğünü duymuş, kocasını aramaya çıkmıştı. Yolda rasladığı Ekho, onu tatlı diliyle lâfa tutunca, Hera kocasının izini kaybetti. Bunun üzerine tanrıça, hırsını Ekho'dan alıp, peri kızını cezalandırmayı düşündü. O günden sonra Ekho, istese de konuşamadı. Ancak, kendisine söylenen sözlerin son kısmını tekrarlıyabiliyordu.

Bu ceza, Ekho'ya pek ağır geldi. Artık Narkissus'a aşkını anlatmasına imkân yoktu. Üzüntüsünden, en sonunda bir mağaraya çekildi. Kendisine seslenenlere, onların söylediklerinin son hecesini tekrarlıyarak karşılık veriyordu.

Böylece, Ekho, yankının timsali olmuştur. Eski Yunanlılar, dağlarda, mağaralarda yankılanan sesleri Ekho'nun seslenişi olarak kabul ederlerdi. Bugün birçok Batı dillerinde «yankı» anlamına kullanılan kelimeler — İngilizce «echo», Fransızca «écho», İtalyanca «eco», Almanca «echo» kelimeleri — hep Ekho'dan gelir.

EKİDNE

Ekidne

Avustralya, Yeni Guinea (Gine) ve Tasmanya'da yaşıyan, üzeri dikenle, sert kıllarla kaplı 30, 35 sm. uzunluğunda bir hayvandır. Memelilerin tekdelikliler takımından olmasına rağmen, birçok bakımlardan bir memeli hayvan özelliği göstermez, daha çok bir kuşu, bir sürüngeni andırır.

Ekidne ormanlarda toprak altında açtığı yuvasında yaşar. Ağzı, burnu bir gaga gibi ileriye uzamıştır. Uzun, yapışkan dilini toprak üzerinde gezinerek böcek, karınca, kurtçuk gibi küçük hayvanları yakalar, dişleri olmadığı için bunları bütün olarak yutar. Geceleri dolaşarak kendine yiyecek arar, gündüzleri de yuvasına girerek dertop olur, saklanır. Kuvvetli pençeleriyle, sivri tırnaklariyle toprağı şaşılacak bir hızla kazar.

Ekidnenin dişisi, sertçe bir deriyle kaplı, iki yumurta yumurtlar. Bu yumurtalardan çıkan yavrularını da karnının üzerindeki deriden bir torbanın içinde büyütür. Yavrular böylece süt emerek birkaç hafta kesede kalırlar. Ekidne, yavrularını doğurarak dünyaya getirmezse de yumurtadan çıkan yavrularını emzirir. Yalnız, bu da birçok bakımlardan memelilerin emzirmelerine uymaz.

Ekidnenin bir başka özelliği de tek delikli olmasıdır, yani sindirim ve boşaltım sistemi yolu ile vücuttan dışarı atılması gereken maddeler, memelilerde olduğu gibi iki ayrı yoldan çıkmaz.

Şimdiye kadar bulunan ekidne fosilleri bu hayvanın oluşunun pek eski devirlere kadar uzanmadığını ortaya koymuştur.

EKLEKTİZM [Seçmecilik]

Felsefe ve din bilimi konularında, çeşitli sistemlerden düşünceleri, görüşleri seçip alma usulüdür. Yalnız, çeşitli felsefelerden yararlanarak bunları yeni bir biçim ve değer kazanacak şekilde birleştiren her hangi bir sisteme «elektrik» demek doğru değildir, çünkü eklektizm, yararlandığı çeşitli sistemler arasındaki uyuşmazlıkları çözmekten, sonuçlandırmaktan uzak kalır. Kendi başlarına yeni bir görüş, düşünce tarzı ileri sürmiyen düşünürler çeşitli görüşleri, sistemleri birleştirmek yolunu seçerek, «eklektizm» e saparlar.

Eklektizm ilk olarak M. Ö. 200'de ortaya çıkmıştır. Kendilerinden önce yapılmış çalışmalara bakıp, insan aklının gerçeği bütünü ile kavrıyamıyacağı sonucuna varmaya başlamış olan filozoflardan birçoğu, hoşlarına giden görüşleri bir araya getirmeyi daha uygun bulmuşlardı. Romalı filozofların da genel olarak «eklektizm» e sapmış oldukları söylenebilir. Bunun en güzel örneklerinden biri Cicero'dur. Cicero, Stoacılar'ın Aristocular'ın, Şüpheciler'in öğretilerini bir araya getirerek kendi eklektik felsefesini kurmuştu.

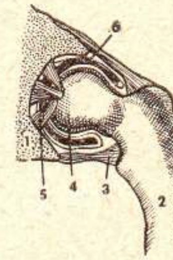
Eklektik anlayış, Hıristiyanlığın ilk çağlarında da sürüp gitmiştir. XIX. yüzyılda «eklektik» kelimesi, özellikle, bir takım Fransız filozofları için kullanılmıştır. Bunlar arasında, kendi kurduğu sisteme bizzat bu adı veren Victor Cousin'i sayabiliriz.

EKLEM

İskelet kemiklerinin birbirine eklendikleri yerlere «eklem» denir. Üç çeşit eklem vardır: 1) Oynamaz eklemler; 2) Yarı oynar eklemler; 3) Oynar eklemler.

1. — Oynamaz eklemler: Kafatası iskeletindeki kemiklerin birbirlerine kenetlendikleri yerdeki eklemlerdir. Bu kemiklerin kenarı tıpkı bir testere dişi gibi girintili çıkıntılıdır. Bu girinti, çıkıntılar iyice birbirlerine girmiş olduklarından kemikler oynamaz.

Bir oynar eklemin kesiti: 1 — Kalça kemiği; 2 — Uyluk kemiği; 3 — Eklem kapsülü; 4 — Kıkırdak tabakası; 5 — Eklem bağları; 6 — Keseler

2. — Yarı oynar eklemler: Omurgayı meydana getiren kemiklerin birbirine eklendikleri eklemlerdir. Pek az oynarlar. Ancak omurga kemiklerinin eklemlerinin her biri pek az oynayarak omurganın tamamına bir hareket sağlıyabilirler.

3. — Oynar eklemler: Kol ve bacak kemiklerinin bağlantı yerlerindeki eklemler oynar eklemlerdir. İnsan vücudunda bunun gibi daha birçok oynar eklem sayabiliriz. Bu eklemler, kemiklere büyük bir hareket alanı sağlarlar.

Oynar eklemlerden uzun bir kemiğin başı, öteki kemiğin çukuruna girmiş durumdadır. Bu iki kemiği birbirine «eklem bağları» denen bağlar birleştirir. Kemiklerin birbirlerine sürtünerek aşınmalarını da kemiklerin başlarındaki «kıkırdak yastıklar» önler. Eklemleri, ayrıca «eklem kesecikleri» yağlar. Bunların çıkardığı yumurta akı maddelerinden yapılmış bir sıvı kıkırdak tabakalarının yüzeyini nemli, kaygan tutmaya yarar.

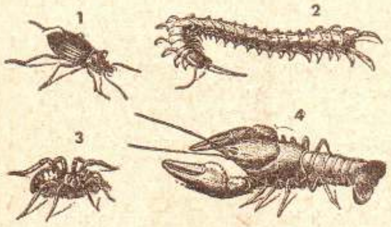
EKLEMBACAKLILAR

Hayvanlar âleminde, içinde böcekler, örümcekler, kabuklular, çokayaklılar gibi şubelerin bulunduğu bir sınıftır. Bu sınıftaki hayvanların vücutları birbirine eklenmiş kitinli halkalardan meydana gelmiştir. Hareket etmelerini sağlıyan ayakların parçaları da eklemler halinde birbirine bağlanmıştır.

Eklembacaklılar'ın vücutları, genel olarak, baş, gövde, karın olmak üzere üç ayrı parçaya ayrılır. Çokayaklılarda karın kısmı vücudun sonunda kısa çıkıntılar halinde kalmıştır.

Sinir sistemi az çok farklarla bir beyinle, sindirim sisteminin altı boyunca ilerliyen bir sinir zincirinden meydana gelmiştir. Eklembacaklıların kanı renksizdir, genel olarak sırt boyunca kollara ayrılarak ilerliyen bir damardan ibarettir. Sindirim sistemi ise parçalayıcı aletleriyle ağız, yemek borusu, mide ve barsaklardan meydana gelmiştir. Solunumları bazılarında kitapsı akciğerler,

bazılarında da trakeler vasıtasiyle olur. Eklembacaklılarda basit ve bileşik gözler, işitme organları bulunur. Tadım ve dokunma duyuları çoklukla duyargaların üzerine yerleşmiştir.

Eklembacaklılara dört örnek: 1 — Ağuluböcek (Böcekler); 2 — Çiyan (Çokayaklılar); 3 — Örümcek (Örümcekler); 4 — İstakoz (Kabuklular)

Yumurtadan çıkan yavrular analarına benzeyinceye kadar «başkalaşım» denen birçok değişikliklere uğrarlar. Başkalaşım sırasında hayvan kurt (lârva) halinden krizalit haline, daha sonra da ergin hale geçer. Bazı eklembacaklılarda ise başkalaşım buradaki gibi tam değildir. Meselâ arılarla daha başka bazı böcekler yavruları analarına benzerlerse de çok küçüktürler. Bunlar zaman zaman kabuklarını çatlatarak içinden çıkarlar, kendilerine daha büyük bir kabuk yaparlar. (Bk. Böcekler, Örümcekler; Kabuklular; Çokayaklılar).

Çok Eskiden Beri İnsanların En Önemli Besini: EKMEK

EKMEK, insanlar için çok ucuza elde edilen önemli bir besindir. Başlıca buğday unundan yapılırsa da mısır, çavdar gibi daha başka tahıl unlarından da yapılır.

Ekmeğin tarihi çok eskidir. Kuvvetli bir enerji kaynağı olduğu halde, besinlerden çoğunun aksine, ucuza elde edilmesi tarihin ilk çağlarından beri insanların ekmeğe fazla rağbet göstermelerine yol açmıştır. M. Ö. 3500 yıllarında Mısır'da Tep şehrinde ekmek yapıldığı, ele geçen kabartma resimlerin bazılarında çıkan ekmek yapmaya yarar aletlerden anlaşılmaktadır. Ayrıca, M. Ö. 4000 yıllarında da İsviçre'nin göller bölgesinde yaşıyan kavimlerin ekmek yaptıkları öğrenilmiştir. İncil'de de mayalı ve mayasız ekmekten bahsedilmesi, ekmeğin tarihinin bir hayli eski olduğunu göstermeye yeter. Yalnız, eski çağlarda yapılan ekmekler bugünkü ekmeklerden bir hayli farklıydı. O çağlarda, hamur kızgın taşlar üzerine yayılır, üstü külle örtülürdü. Böylece, hamur kendi kendine pişerdi.

Mısırlılar'da ekmek yapmak başlı başına bir sanat halini almıştı. Beyaz undan yapılan küçük francalalar bugünkü ekmeklerle boy ölçüşecek kadar güzeldi. Eski Yunanlılar'la Romalılar da ekmek yapmasını Mısırlılar'dan öğrenmişlerdi. Halkın ekmek ihtiyacını karşılıyabilmek için büyük şehirlerde fırınlar açılmıştı. Ortaçağ'da derebeyler köylerin ortasında tuğladan ekmek fırınları yaptırırlar, adamlarının ekmek ihtiyacını böylece karşılarlardı.

Ekmek, ucuz bir besin olmakla beraber, sağlanması her zaman kolay olmamıştır. Tarihin karanlık devirlerinde insanlar ekmeklerini çoğu kere kendileri yapmak zorunda kalmışlar, bunun için de malzeme sağlamakta güçlük çekmişlerdir. Ancak, XX. yüzyılın başından itibaren insanların ekmek dâvası kısmen halledilmiştir. Ekmeğin, pek yaygın bir besin oluşu birçok memleketlerde ekmek yapımiyle ilgili kanunların çıkmasına yol açmıştır. Savaş yıllarında ilk akla gelen şey halkın ekmeğini sağlamak meselesi olmuştur.

Ekmeğin Yapılışı

Ekmek, protein bakımından fakir olmakla beraber karbonhidratı ve B1 vitamini bol bir besindir. Ayrıca, içinde demir, ve çeşitli vitaminler de vardır. Ekmek denilince bizim aklımıza buğday unundan yapılan ekmek gelirse de dünyanın her yerinde ekmek buğdaydan yapılmaz, ayrıca, pişirilişi de değişiktir. Meselâ, Anadolu'nun birçok yerlerinde olduğu gibi Meksika'da, çeşitli Güney Amerika memleketlerinde de mısırdan ekmek yapılır. İskoçya'da halkın çoğu yulaf ve arpa unundan yapılan ekmekleri tercih eder. Çin'de, Japonya'da pirinç halkın başlıca besinini teşkil ettiği için ekmekler de pirinç unundan yapılır. Esasen Çinliler'in, Japonlar'ın ekmeği bir nevi pirinç lâpasını andırır.

Ekmek çeşitleri arasında en besleyici olanı, halk arasında en çok beğenileni buğday unundan yapılan ekmektir. Ekmek ucuza elde edilen bir besin olmakla beraber, yapılması birçok masraflara, el emeğine dayanır. Binlerce çiftçi çalışır çabalar, buğday yetiştirir, bu buğdaylar çeşitli vasıtalarla değirmenlere götürülür, orada bazan ilkel usullerle, bazan da modern usullerle, övütülüp un halini alır, sonra hamur haline getirilip ekmek yapılır.

Bugün insanların yedikleri ekmeği belli başlı iki kısma ayırabiliriz: Mayalı ekmek, mayasız ekmek. Mayalı ekmek hafif olur, içi deliklidir, kolayca kabarır, lezzetlidir. Mayasız ekmek kabarmaz, kuru, sertçe olur. Buğday ve çavdar ekmekleri öteki çeşitlerinden daha delikli, daha hafif olur. Türkiye'de köylerde mayalı ekmek yapanlar pek azdır. «Yufka» denilen mayasız hamurdan yapılan ince ekmekler kızgın saç üzerinde pişirilir. Bazı köy ve kasabalarda da halk, ev ekmeğini daha lezzetli bulduğu için, fırından alacak yerde kendisi evde yapar.

Ekmek Çeşitleri

Ekmek şekilleri her bölgeye, insanların zevklerine göre değişir. Başlıca Türk ekmekleri şunlardır:

Somun. — Altı düz, üstü kabarıktır. Fırında, açıkta pişirilebildiği gibi teneke bir kab içinde de pişirilebilir. Buna «tava ekmeği» de denilir. Ağırlığını belediyeler tesbit eder. Somun ekmekleri fiyat ve satış kolaylığı bakımından çeşitli miktarlarda yapılabilir. Eskiden «İkilik» denilen iki kiloluk somunlar yapılırdı. Somun ekmeği bazan yüksek randımanlı unla, francala biçiminde de yapılır.

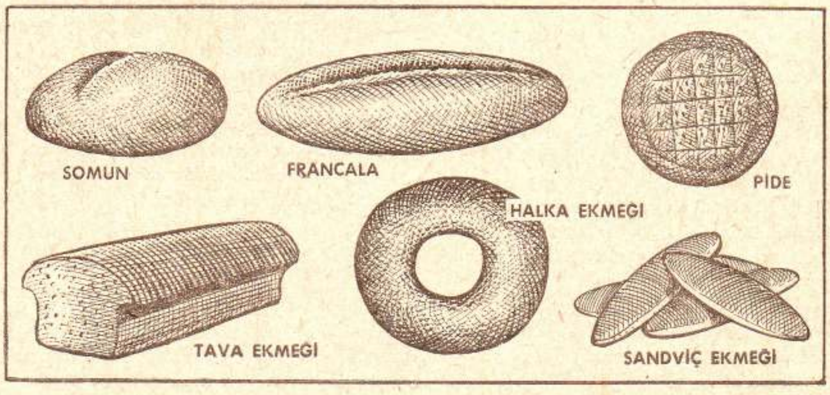
Francala. — Hiç kepeksiz, düşük randımanlı undan yapılır. Boyu eninden üç kat uzundur. Bazı yerlerde tava içinde yapılan francala tiplerine de raslanır.

Pide. — İnce, yuvarlak, ya da beyzi biçimde yapılabilir. Bazan üstüne hafifçe yumurta sürülür, güzel koku vermesi için çöreotu serpilir. Güney illerimizde pide çoğunlukla ekmeğin yerini tutar.

Tayın (asker ekmeği). — 95-88 randımanlı unlardan yapılan, kepek ve vitamin bakımından hayli zengin bir ekmek çeşididir. Adından da anlaşılacağı gibi askerler için özel olarak yapılır.

Tepsi ekmeği. — Evlerde hazırlanır, hamur fırında tepsi içinde pişer. Ağırlığı bir kilodan dört, beş, hattâ on iki kiloya kadar değişebilir. Evde iyice mayalanıp kabartılır, hafif ateşte ağır ağır pişirilir. Tepsi ekmekleri çok pişkin ve lezzetlidir. Bazı yerlerde hamuru mayalamadan fırınlara götürüp pişirtirler, bunlara «hamursuz» denir.

Yufka ekmeği. — Hamur oklava ile açılır, sonra hafif kubbeli kızgın saç üzerinde pişirilir. Orta ve Doğu Anadolu'da kış ek-

meği sayılan yufka ekmeği birkaç aylık ihtiyacı karşılıyacak kadar çok yapılır, raflar üzerinde birbiri üzerine dizilerek saklanır. Çok gevrek, narin olduğu için yeneceği zaman üzerine su serpilmesi gerekir. Yufka ekmekleri mayalı da yapılabilir, mayasız da.

Tandır ekmeği. — Orta ve Doğu Anadolu illerinde çok sevilen ince gevrek bir ekmek çeşididir. Yerde açılıp etrafı çamurla sıvanmış bir çukurun içinde yakılan ateşte pişer. Yufka gibi oklavayla bir buçuk santim kalınlığında açılır. Üzerine un, su, susam tanelerinden yapılmış hafif bir bulamaç sürülür, sonra ekmek ocağın üstüne yapıştırılır. Bu ekmeği pişirmek gayet güçtür. Fakat yufka ekmeği gibi önceden bol miktarda hazırlanır ve uzun zaman saklanabilir.

Fodla. — Artık hemen hemen hiçbir yerde rağbet görmiyen bir ekmek çeşididir. Çeşitli randımanlı buğday unlarından yapılır. Pideden daha büyük, daha incedir. Fırında pişirilir. Eskiden bazı hayır sahibi kimseler fakirlere yemek dağıtırken yanına fodla ekmeği de koyup gönderirlerdi.

Peksimet (Galeta). — Uzun zaman dayanabilmesi için gayet az su ile yapılan kuru ekmeklerdir. Pek küçük boyda yapılır. Savaş sıralarında askerlere verilir.

Ekmek Fiyatları Nasıl Ayarlanıyor

Memleketimizde ekmeğin çeşnisini de, fiyatını da belediyeler tesbit eder. 100 kilo Türk buğdayı ortalama 140 kilo ekmek verir. Bu nispet, yayla buğdaylarında 148 kiloya kadar çıkar. Unun ekmek verimi şu formül ile hesaplanabilir.

$$\text{Ekmek verimi} = \frac{\text{Ekmek ağırlığı} \times \text{Hamur verimi}}{\text{Pişirilen hamur miktarı}}$$

Saf 71 kiloluk bir çuval has undan ya 96 kilo has ekmek, ya da 86.5 kilo francala alınır. O takdirde bir kilo ekmek veya francalanın fiyatı şu şekilde hesaplanabilir:

a) Bir çuval unun değirmende satış bedeli;
b) Bir çuval unun değirmenden fırına nakli;
c) Ekmek yapım masrafı (herşey dahil)
d) Bir çuval undan fırıncıya verilen kâr.
e) Bir çuval undan çıkan ekmeği (veya francalayı) satan perakendecilere verilen ondalık.

Bu durumda bir kilo has ekmeğin perakende satış fiyatını tesbit için, şu formül ortaya çıkar:

$$\frac{a + b + c + d + e}{96}$$

Ekmek fırınları. — Türkiye'de ekmek fırınları iki büyük topluluğa ayrılır: Basit fırınlar, mükemmel fırınlar.

Basit fırınlar. — Düz, ağza doğru hafifçe meyilli, ateşe dayanır bir zemin üzerine yapılmış, kubbemsi bir tavanla bacadan ibarettir. En yüksek yeri 0,75 — 1,5 m. arasında değişen bu kubbelerin yanları bir çevre duvarı üzerine oturtulmuştur. Bu fırınlar, birer kiloluk 350, 400 ekmek alacak genişliktedir. Günde 10 - 12 ağız ekmek çıkarılır. Basit fırınlarda odun yakılır. Sıcaklığı ölçecek bir alet de bulunmadığı için, takdir fırıncıya kalmıştır.

Okyanusya Yerlileri Nasıl Ekmek Yaparlar?

GÜNEY Amerika yerlileri oralarda yetişen «maniyok» ağacının zehirli köklerinden de ekmek yaparlar. Maniyok ağacının köklerinde asit siyanür vardır. Kökler topraktan çıkarıldıktan sonra kabukları soyulur. Böylece, zehirin bir kısmı atılmış olur. Daha sonra kökler taşla parçalanır, bu parçalar da iyice dövülerek küçültülür, hasır bir zembile konur, yüksekçe bir yere asılır. Kalan zehir de böylece süzülür. Zembilin bulunduğu yerlere çocuklar, hayvanlar sokulmaz, zira torbadan akan sular zehirlidir, bir damlası bir insanı öldürmeye yeter. Akan zehirli suyu kimisi çukura döker, üstünü kapatır, kimisi de orada ateş yakarak buhar haline getirir.

Kökün zehiri iyice akıtıldıktan sonra parçalar kızgın güneşte kurutulur, tahta bir havanda un haline gelinceye kadar dövülür. Unu eleyip elememek ekmeği yapan kadının zevkine kalmış bir şeydir. Ekmeğin pişirilmesi, diğer ekmeklerinkinden farklı değildir.

Zehiri çıkarılan kök tahta havanlar içinde un haline gelinceye kadar dövülür.

Bu un, suyla karıştırılarak hamur haline getirilir, oyulmuş ağaç gövdeleri içinde iyice yoğurulur. Ekmek yapımı köy halkının en önemli günlük işlerinden biridir, saatlerce sürer.

Saç levhalar üzerinde pişirilen ekmekler, sonradan da kulübelerin damlarına dizilerek güneşte kurutulur. Elde edilen ekmek tatsız ve oldukça serttir ama, yerliler zevk ve iştahla yerler.

EKMEK FABRİKALARI

HER ŞEYİN makineleştiği çağımızda, tamamiyle makineyle çalışan ekmek fırınları vardır. Böylece, başlıca besinlerimizden biri olan ekmek, temiz ve sıhhi bir şekilde elde edilmiş olur.

Ekmek fabrikalarının temizliğine bilhassa dikkat edilir. Un çuvaldan çıkarılıp ekmek haline gelinceye kadar bütün işi, insan elinin değmesine hiç lüzum kalmadan, makineler yapar. Un çuvalları elektrikle işliyen bir asansöre konur, üst kattaki un deposuna çıkarılır. Depoda unlar gene makinelerle çuvaldan depoya boşaltılır. Buradan bir teraziye geçer, belli miktarda un ayrılıp, yoğurma makinelerine gönderilmek üzere, bir kenarda bekletilir. Hamura akıtılacak suyu da başka bir makine belli aralıklarla unun üzerine akıtır. Başka makineler de bu hamura gerektiği kadar tuz, maya, bazan şeker de katar.

Bundan sonra yoğurma makineleri çalışmaya başlar. Çelikten yapılmış kuvvetli kollar hamuru yoğurur. Yoğurma işi tamamlandıktan sonra hamur tekerlekli, geniş teknelere boşaltılır, birkaç saat dinlendirilir. Hamur iyice kabardıktan sonra başka bir daireye götürülür. Burada hassas teraziler her ekmek için lâzım olacak miktarda hamuru kesip ayırır. Sonra, yuvarlayıcı makinelere iş düşer. Ekmek son şeklini aldıktan sonra birkaç saat daha dinlendirilir, en sonunda otomatik fırın dairesine gönderilir.

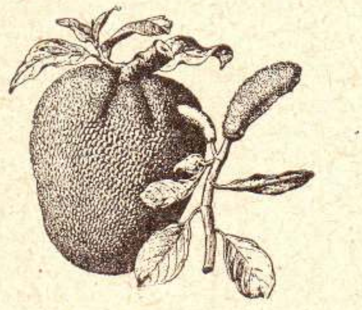
Tuğladan yapılmış olan bu fırınların duvarları çok kalındır, sıcaklığı uzun müddet muhafaza ederler. Her fırına bir defada 300-400 ekmek konur. Ekmeğin pişmesi yarım saat kadar sürer. Kabuğu parlak ve cilâlı olsun diye ekmek fırından çıkmadan önce bir kere de buhara tutulur. Bazı fırınlarda ekmek fırından çıktıktan sonra paketlenme dairesine gönderilip temiz kâğıtlara sarılır. Eldiven giymiş işçiler bu paketlere sarılı ekmekleri kamyonlara yüklerler.

Mükemmel fırınlar. — Bu fırınlarda sıcaklık başka yerde sağlanır, borularla fırına iletilir. Sıcaklığı sağlamak için Maden kömürü, havagazı, mazot, ya da elektrik kullanılır. Mükemmel fırınların üçünü birden içinde toplıyan ekmek fabrikaları bir şehrin, bir kasabanın ihtiyacını toptan karşılayabilecek durumdadırlar.

EKMEKAĞACI

Sıcak ülkelerde yetişen, meyvasından yerlilerin bir çeşit ekmek yaptıkları bir ağaçtır. Taçyaprağı olmıyan ikiçeneklilerin dutgiller familyasındandır. 15 m. kadar yüksekliği vardır. Yaprakları dilim dilimdir. İnsan başından daha büyük meyvalar verir. Bunların herbiri kestane büyüklüğünde 15 kadar meyvanın birleşmesinden meydana gelmiştir. İçinden una benziyen toz halinde bir madde çıkartılır.

Ekmekağacının anayurdu Okyanusya ise de hemen bütün Antil Adaları'nda, Brezilya'da, Markiz Adaları'nda yetiştirilir. Yerliler meyvanın içindeki unu mayalandırarak hamur haline getirirler, depolarda saklarlar. İstedikleri zaman su ile yoğurarak küçük parçalara ayırırlar, fırınlarda pişirirler. Bu şekilde yapılan ekmeğin çeşnisi buğday ekmeğinden ekşidir. Malezya'da yetişen bir ekmekağacı çeşidinden de aynı şekilde faydalanılır.

Ekmekağacının çiçeği ve meyvası

EKO (Bk. EKHO)

(Bk. EKHO)

EKOLOJİ

Canlıların çevreyle olan ilgilerini inceliyen bir bilimdir. Biyolojinin bir kolu olan ekoloji, bitki ve hayvanların yapılışlarını, yaşayışlarını, özelliklerini, üzerinde bulundukları çevrenin etkilerini inceler. Öte yandan, bunların çevrelerine yaptığı etkiler de bu bilim dalının konusuna girer.

Ekoloji, genel olarak, 1) Bitki Ekolojisi, 2) Hayvan Ekolojisi olarak ikiye ayrılmakla beraber, tabiî şartlar altında bitki ve hayvanlar daima bir arada bulunduğundan, bu iki kısım kesin olarak birbirinden ayrılamaz.

Bugün bir çiftçiye daha iyi ve bol yonca yetiştirebilmesi için çiftliğinde fazlaca kedi beslemesi gerektiğini söylesek belki de bize inanmaz. Halbuki ekoloji bize bunun doğru olduğunu gösterir. Çünkü kediler tarla farelerini öldürürler. Bu sayede yabani arıların kurtçukları, yuvaları bozulmaktan korunmuş olur, çünkü fareler bunların yuvasını bozar. Arılar ise yoncaların döllenmesini sağlar. Sayıları çoğalınca daha çok yonca döllenmiş olur, böylece daha çok tohum elde edilir, yonca verimi bol olur.

Ekoloji'nin önemini belirten bir olay A. B. D. nde geçmişti. Yıllarca önce Grand Canyon Millî Parkı'nda birçok geyik ve puma bulunuyordu. Pumalar geyikleri avlıyarak beslendiğinden bunların avlanması serbest bırakıldı, buna karşılık, geyik avı da yasak edildi. Çok geçmeden puma sayısı yok denecek kadar azalmıştı. Geyikler çoğalınca bulundukları çevredeki ağaçlara büyük zararlar vermeye başladılar. Ağaçların alçak yapraklarını yiyor, kabuklarını soyuyorlardı. Üstelik, sağlıkları da bozulmuştu, çoğu zayıf ve hastalıklı doğuyorlardı. Bunun üzerine geyik avı serbest bırakıldı, nesli korumak için muhafaza edilen pumalar da parka salıverildiler. Böylece, bu yırtıcı hayvanlar kendini koruyamıyan geyikleri öldürerek geyik sürülerini normal bir hale getirdiler.

Ekoloji bilginleri iklimi ve bölgenin özelliklerini inceler, bu bölgelerde yaşıyabilecek hayvan ve bitki çeşitlerini tâyin ederler. Bundan ormancılıkta, çiftçilikte faydalanılır. Hangi bölgelerde nelerin yetiştirilebileceği, hangi hayvanların besleneceğinin bilinmesi verimin bol olmasına yol açar.

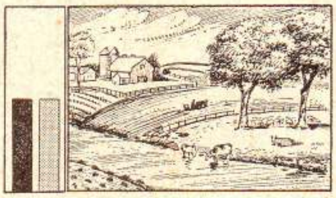
ISI VE YAĞIŞIN HAYATA ETKİSİ

Isının yüksek olduğu, çok yağmur alan Ekvator bölgelerinde bitki ve hayvan çeşitleri çok zengindir.

Isının çok fazla, yağmurun pek az olduğu çöllerde ise canlı çeşitleri son derece azdır.

Ilık iklimde yağmur ve ısı birbirine denktir. Medeniyetler bu bölgelerde gelişmiştir.

Isı ılık, yağış az olursa canlılar gene fazla gelişemez. Bozkırlar böyle yerlerdir.

İhtiyaçlarımızla İmkânlarımızı Denkleştiren Bir Bilim: EKONOMİ

EKONOMİ toplulukların ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli kaynakların kullanılması yolunu inceliyen bilimdir.

İhtiyaç duyduğumuz şeyler hem çok, hem çeşitlidir. Hepimiz yiyecek, giyecek isteriz; barınacak yerlere ihtiyacımız vardır. Yalnız, içimizden çoğu daha fazlasını ister. Radyo, çamaşır makinesi, otomobil gibi; sinemaya, tiyatroya, baloya gitmek gibi... Kısacası, isteklerimiz hemen hemen sınırsızdır. Buna karşılık, çoğumuzun kazancı ihtiyaç duyduğumuz şeylerin, isteklerimizin bir kısmını bile karşılamaya yetmez. İşte, insanların satın almak istedikleri şeylerle, satın alma güçleri arasındaki fark ekonominin uğraştığı başlıca konulardan biridir.

Bu farkı kapatmanın yollarından biri daha az istekte bulunmak, yani aza kanaat etmek; öteki de, daha fazla ürün elde etmektir. İktisatçılar bu yollardan hangisinin daha uygun olduğunu kesin olarak söyliyemiyorlar.

Ekonominin Temelleri

Üretim. — Ekonomide üretim (istihsal) in önemli bir rolü vardır. Kaynakların insanların ihtiyacını karşılıyacak şekilde kullanılmasına «üretim» (istihsal) denir. İstekleri karşılıyacak her maddenin meydana gelmesini, bundan faydalanılmasını sağlıyacak bütün işler üretimin bir parçasıdır.

Ekonomide kullanılan kaynaklar tabiattan elde edilen maddeler ve insanlardır. Eski insanlar kaynaklardan sadece bitkileri toplamak, hayvan avlamak şeklinde faydalanıyorlardı. İlkel insanların bu gayreti üretimden çok, toplamaya benzerdi. Daha sonraları, tarlalarda özel olarak bitki yetiştirilmesi, hayvanların evcilleştirilmesi öğrenildi. Aynı zamanda, çeşitli aletler, araba vs. yapılmasına başlandı. İhtiyaç duyulan maddelerin üretimi gittikçe arttı. Böylece, «anamal» (sermaye) ekonomi alanına girdi.

Anamal sadece paradan ibaret değildir. İstekleri doğrudan doğruya karşılamıyan, buna karşılık herkesin kullanabileceği eşyaların yapımına yarıyan eşya ve malzeme de anamal sayılır. Meselâ fabrika binaları, çiftliklerde kullanılan traktörler vs. anamalın bir kısmıdır.

İş Bölümü. — İlkel insan, zamanla, bir tek şeyin üretimiyle uğraşırsa daha iyi sonuç aldığını anladı. Tahıl yetiştiren bir insan aynı zamanda pabuç yapmaya kalkarsa başarı kazanamadığını gördü. Pabuç yapan adam da tahıl yetiştirmeyi beceremiyordu. O zaman, bu iki insan birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılamaya karar verdiler. Biri tahıl yetiştiriyor, öbürü pabuç yapıyordu; birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Böylece ekonomi alanında «iş bölümü» doğmuş oldu. Bugünkü ekonomide iş bölümü öyle gelişmiştir ki, iş kollarından biri imal etmekte olduğu maddeyi yapmazsa başka birçok iş kollarının çalışması da sekteye uğrar.

Para. — İş bölümünün genişlemesi hizmetler, mallar arasında değiş-tokuşa yol açtı. Doğrudan doğruya eşyanın eşya ile değiştirilmesine «takas» (trampa) denir. Ekonomik hayatta takas son derece vakit alıcı, güç bir yoldu. Bu bakımdan, insanlar değiş-tokuş için bir vasıta bulma yoluna gittiler. Bu vasıtaya bugün «para» diyoruz. Tarih boyunca para yerine çeşitli maddeler kullanılmıştır (Bk. Para).

Ekonomik Teşkilât

Ekonomik teşkilât bugünkü ekonominin dikkate aldığı en önemli meselelerden biridir. Tek başına bir adada oturan bir kimse için böyle bir konu yoktur. Kendi ihtiyaçlarını bilir, onları gidermek için ne lâzımsa yapar. Büyük toplumlarda durum öyle değildir. Büyük yapım müesseselerinin birçok meseleleri göz önünde bulundurması gerekir. Halkın en fazla ihtiyaç duyduğu şey nedir, Bunu ne miktarda yapmak lâzımdır? Her işçiyi, her sermaye birimini hangi alanda çalıştırmak uygun düşer? Daha zengin, daha iyi kaynaklara ulaşmak için neler yapmalıdır? Yapılan eşyadan nüfus başına ne kadar düşecektir? İşte, bir toplumun ekonomik teşkilâtı bu kararları almakta kullanılan sistem, tatbik edilen usul üzerine kurulur.

Başta A. B. D. olmak üzere, birçok memleketlerde bu ekonomik kararları «serbest teşebbüs» dediğimiz bir düzen alır. Bu düzen nasıl çalışır? Ne gibi meseleleri vardır? Bunlar nasıl halledilir? Bir serbest teşebbüs düzeninde ekonomi bilginleri en çok bu gibi konular üzerinde çalışırlar.

Serbest teşebbüste üretimi özel müesseseler idare eder. Bunlar halkın tutacağı, istiyeceği şeyleri araştırarak geniş ölçüde yapar, piyasaya sürerler. Bazı işaretler serbest teşebbüs sahiplerine yaptıkları işte devam edip etmemek hakkında fikir verir. Bu işaretler, fiyatlar, ücretler, faiz oranları, çeşitli masraflar, kâr ve zarardır. Bunlar hem teşebbüs sahiplerine imalâtı ayarlamak imkânını verir, hem yeni yatırımların hangi alanlara yapılmasının daha uygun olduğunu gösterir; Aynı zamanda işçiye de en verimli iş alanını seçme imkânını sağlar. Serbest teşebbüsün en önemli tarafı rekabete yol açmasıdır. Bu sayede en iyi malı en ucuza almak imkânı bulunur. Rekabet hileli işleri de ortadan kaldırır.

Bir serbest teşebbüsün en önemli parolası «çok yap, çok kazan» dır. Bu gibi müesseseler az kâra kanaat edip sürümden kazanmaya bakarlar. Fazla sürüme ihtiyaç olması serbest teşebbüs sahiplerini daha yeni alanlar aramaya, yeni yeni imalât yapmaya sürükler. Bu da alıcının menfaatine uygun düşer. Ekonomik gelişmede serbest teşebbüsün çok büyük bir rolü olduğu inkâr edilmez bir gerçektir.

Serbest teşebbüste hükûmetin de önemli rolü vardır. Bir memlekette serbest teşebbüs vardır diye hükûmet her türlü ekonomik işten elini çekmez. Her şeyden önce, ekonomi hayatında gözetilecek kuralları tesbit eder. Çeşitli müdahalelerle, serbest teşebbüsün giriştiği işlerin halk için faydalı olmasını sağlar. Havagazı, su, aydınlatma gibi rekabete gelmiyecek işleri kendisi yapar, bir kısım trenleri, taşıtları kendisi işletir.

Ekonomide Artırım

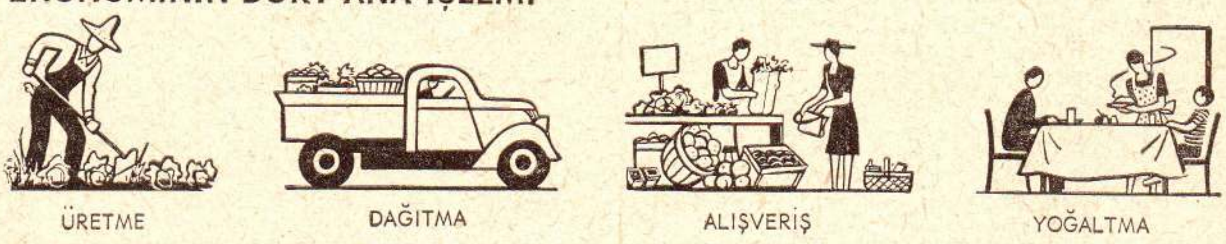
«Tasarruf» (artırım) bir kimsenin, bir müessesenin bütün gelirini harcamaması demektir. Bir alıcı, tasarruf etmek suretiyle imalâtçıya: «İstediğiniz kadar yapın, bizim fazlasına ihtiyacımız yok» demiş olur. Bu durum, kaynakların kullanılma yönünü ve oranını ayarlaması bakımından, önemlidir. Tasarrufa dikkat etmemek ekonomik alanda lüzumsuz imalâta yol açar. Yalnız bu bakımdan, bazı iktisatçılar geniş ölçüde bir tasarrufun işsizliğe yol açacağını bile iddia ederler.

Ekonomik Sistemler

Ekonomik teşkilâtın yürütülmesi bakımından ayrı ayrı birtakım «sistem» (düzen) ler vardır. Bunların başlıcalarını gözden geçirelim:

Kapitalizm. — Bir memleketin ekonomisi özel teşebbüs sahipleri tarafından idare edilirse, o memleketin ekonomisine «kapi-

EKONOMİNİN DÖRT ANA İŞLEMİ

EKONOMİDE İŞ BÖLÜMÜ

Bir deniz kazasına uğrıyan yolcuların verimli bir adaya çıkabildiklerini düşünelim. Yolcuların uzun zaman kurtulamıyacaklarını kesin olarak bildikleri böyle bir yerde yapacakları ilk iş nedir?

Birçok önemli meselelerle karşılaşmışlardır. Hepsinin bir araya toplanarak şu meseleleri düşünmeleri gerekir: İyi bir içme suyu var mıdır? Toprak sebze vs. yetiştirmeye elverişli midir? Iklim nasıl barınaklar yapılmasını gerektirecektir? Barınak yapmaya yetecek kadar ağaç var mıdır? Av hayvanları bulunur mu?

Birlikte yapılan araştırmalarla bu soruların karşılığı bulunduğunu kabul edelim. O zaman yeni meseleler çıkacaktır. İçme suyu topluca yaşanılan yere nasıl getirilecektir? Ekim işleriyle kimler uğraşacak, barınakları kimler yapacaktır? Kimler ava çıkacak, kimler ağaç kesecektir? Yabani hayvanlar varsa bunlardan korunmayı kim sağlıyacaktır?

Bütün bunlar bir toplumun en önemli ekonomik meseleleridir. Bugün içinde yaşadığımız gelişmiş toplumların ekonomik hayatında da bu ve buna benziyen konular vardır. Ayrıca, yol yapmak, elektrik enerjisi üretmek vs. gibi birçok modern meseleler de bulunuyor.

Bütün bunlar ancak iş bölümü sayesinde düzenlenebilir. Fırından aldığımız bir kilo ekmek, bize ulaşıncaya kadar birçok insanların emeğiyle ortaya çıkmıştır. Yediğimiz konservede, oturduğumuz iskemlede birçok kimselerin emeği vardır. Bunların hepsi iş bölümü ile meydana gelmiştir. Onun için ekonominin en önemli ilkelerinden biri düzenli bir iş bölümüdür.

talizm» hâkimdir denir. Kapitalist bir ekonomide en önemli hususlardan biri banka kredisidir. Banka kredisi özel imalâtta o kadar önemlidir ki, iktisatçılar bunu kelimenin tarifine bile sokmaya taraftardır (Bk. Kapitalizm; Banka).

Komünizm. — Servetin eşit olarak dağıtılmasını esas tutan sosyal ve ekonomik sisteme bu ad verilir. Bu sistemde, kapitalizmin tam aksine, serbest teşebbüse hiç yer verilmez. Her türlü imalât ve ekonomik işler devletin elindedir. Bu bakımdan, devlet, memleket ekonomisinin tam hâkimi olur; onun isteği dışında hiçbir şey yapılamaz (Bk. Komünizm).

Kollektivizm. — Bir bakıma bu da komünizme benzer. Toplum içinde fertlerin hâkim olması yerine halkın hâkim olmasını esas tutar. Kollektivist ekonomi imalâtın, dağıtımın hükûmet eliyle olmasını kabul eder. Öte yandan, devlet eliyle düzenlenen başka ekonomik sistemler için de bu deyim kullanılmaktadır. Kollektivizm en fazla sosyal demokrasi, komünizm ve faşizmde gerçek ifadesini bulur. Bunların içinde en az kollektivist olan sosyal demokrasidir.

Kooperatif Sistemi. — Bu sistemde ekonomik teşebbüsler karşılıklı yardım esası üzerine kurulmuştur. Bir kooperatifi kuran topluluk ortalama bir inanış ve menfaatler için çalışırlar. Millî kooperatifler olduğu gibi milletlerarası kooperatifler de vardır. Ortaklık konusuna göre kooperatifler birçok kollara ayrılır (Bk. Kooperatif).

Merkantilizm. — Bu sistem bilhassa XVI. ve XVII. yüzyılda geniş ölçüde tatbik edilmiştir. Merkantilizm'de servet ve paraya birbirinin aynı olarak bakılır, bir milletin başka milletlerle alışverişinde mümkün olduğu kadar çok kıymetli maden elde edilmesine çalışılırdı. Bu sistem bir memleketin mümkün olduğu kadar çok mal satması, buna karşılık mümkün olduğu kadar az mal alması esasına dayanıyordu.

Sosyalizm. — Genel olarak, ekonomik alanda ferdin kontrolü yerine toplumun kontrolünü esas tutan bir sistemdir. Bu deyim ilk defa XIX. yüzyılda Fransa ve İngiltere'de kullanılmaya başlandı. Sosyalizm servetin, toplumun elinde olmasını, toplum işlerinin herkes tarafından bölüşülmesini esas tutar. Kuruluşuna Karl Marx'ın öncülük ettiği sosyalizm dünya siyaset ve ekonomisine geniş ölçüde etki yapmıştır (Bk. Sosyalizm).

«Laissez-Faire» (Bırak Yapsın). — Ekonomik işlere hükûmetin karışmasını en küçük dereceye indirmek istiyen bir sistemdir. Hükûmetlerin ekonomik işlere fazlaca karışması sonunda XVII. yüzyılın sonlarında, XVIII. yüzyılın başlarında doğmuştur. «Laissez-Faire» mübadele serbestliğini esas tutar. Bu sisteme göre böyle bir serbestlik belirli bir pazarda fiyat istikrarını sağlar, imalâtı çoğaltır, servet ve iş oranının en uygun şekilde dağılmasına imkân verir. Bu sistem ekonomik olduğu kadar da siyasidir, XIX. yüzyılın sonlarına doğru büyük etkileri olmuştur.

Sendikalizm. — Çalışan toplulukların birliğini esas tutan bir doktrindir. Sendikalizm kapitalizme karşı olmakla beraber, devleti yıkmayı hedef tutmaması bakımından sosyalizmden ayrılır. Devletin endüstriyi kontrol altında bulundurması bu sistemin görüşüne aykırıdır. Ona göre devlet bir zümre hâkimiyeti sağlar. Sendikalizm ise devlet yerine işçi kontrolünü ister.

Anarşizm. — Esas bakımından, her şeyde olduğu gibi, ekonomide devlet otoritesini büsbütün ortadan kaldırmak istiyen bir görüştür (Bk. Anarşizm).

Ekonomik Gelişme

Dünyanın ekonomik gelişmesinde başlıca üç safha göze çarpar:

1. Safha: Her köy, her insan topluluğu kendi kendine yeten bir bütündür. Kendi yiyecek maddelerini yetiştirir, ev yapmak için gereken ham maddeyi kendisi hazırlar, elbisesini, sabanını kendisi yapardı. Ortaçağ'a kadar süren bu safha içinde bir köyün başka köylerle, kasabalarla olan ilgisi, sadece tuz, demir gibi belirli maddelerden ibaretti.

2. Safha: Millî ekonomi safhasıdır. Bir memleketin her hangi bir bölgesi, bazı tabiî özellikleri dolayısiyle, belirli maddeleri elde eder, böyle bir alanda ihtisas kazanırdı. Ancak, taşıtın kıtlığı bu usulün fazla gelişmesine engel olmuştu. Bu safhada mübadeleler ancak millî sınırlar içinde olurdu.

3. Safha: Endüstri alanındaki gelişmeler, en sonunda ekonomide üçüncü safhayı açtı, milletlerarası münasebetler ilerlemeye başladı. Bugün artık her millet ekonomi alanında başka milletlerle işbirliği yapmak zorundadır.

Bibliyografya:

Ekonomik İnkişafta Araştırmanın Rolü (R. Ewell'den Çev. Prof. Dr. N. Serdaroğlu, 1956); Ekonomi Dersleri (Prof. M. Koloğlu, 4. bası, 1959); Ekonomi İlminin Değeri (Prof. Ş. Baban, 1948); Ekonomi Meseleleri, XVI. Yüzyıldan Zamanımıza Kadar (Prof. M. Erişirgil, 1945).

EKREM, Recaizade (Bk. RECAİZADE)

EKSİBE (Bk. KUMUL)

EKSİSTANSİYALİZM [Varoluşçuluk]

Birinci Dünya Savaşı'ndan birkaç yıl sonra ortaya çıkan bir felsefe görüşüdür. Kelime Fransızca «existance» (var olma) dan gelir. Bu felsefeye göre insanlar her türlü toplum ve din kurallarını hiçe sayarak yaşamalıdırlar. Var olmak her şeyden önemlidir.

Eksistansiyalizm Almanya'da doğdu. Daha sonra Fransa ve İtalya'da da sanat çevrelerine girdi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın her yanına yayıldı. Çeşitli sanat çevrelerinde gençler eksistansiyalizmi benimsemeyi sanatçılığın gereklerinden saydılar.

Danimarkalı ünlü yazar Sören Kierkegaard'ın eserleri eksistansiyalist yazarlar için önemli bir kaynak olmuştur. Onun ileri sürdüğü teoriler kabul edildikten sonra eksistansiyalizm daha düzenli bir şekle girdi. Kierkegaard koyu bir Hıristiyanlık düşmanı olarak da tanınmıştır. Eserlerinde Hıristiyanlığı yerden yere vururken «Hastalık, Hıristiyanların tabiî halidir» diyordu.

Fransada eksistansiyalizmin öncüsü olan ünlü yazar ve filozof Jean-Paul Sartre da Tanrı'yı inkâr eder, insanların hiçbir kuvvetin, hiçbir sözün, hiçbir geleneğin etkisi altında kalmadan yaşamaları gerektiğini söyler. Ona göre, toplumun isteklerini yerine getirince insan varlığının değeri sıfıra düşer.

Eksistansiyalistler kıyafetleriyle, yaşayışlariyle göze çarparlar. Paris'te, daha başka büyük şehirlerde yalnız eksistansiyalistlerin gittikleri lokanta ve gazinolar bile ayrıdır. Erkekler sakal bırakırlar, kızlar saçlarını iyice kestirirler. Kızlar da, erkekler de siyah dar pantolon giyerler.

En tanınmış eksistansiyalist yazarlar arasında Jean-Paul Sartre, Franz Kafka, Simone de Beauvoir başta gelir.

EKVADOR

Ekvator üzerinde bulunan küçük bir Güney Amerika Cumhuriyeti

Ekvador Arması

EKVADOR Güney Amerika devletlerindendir. Kuzeybatıda Kolombiya, kuzeydoğu, doğu ve güneyde Peru, batıda Büyük Okyanus'la sınırlıdır. Resmî adı «Republica de Ecuador» dur.

Yüzölçümü: 276.000 km²

Nüfusu: 4.169.000 (1959'da yapılan tahminî hesaplara göre).

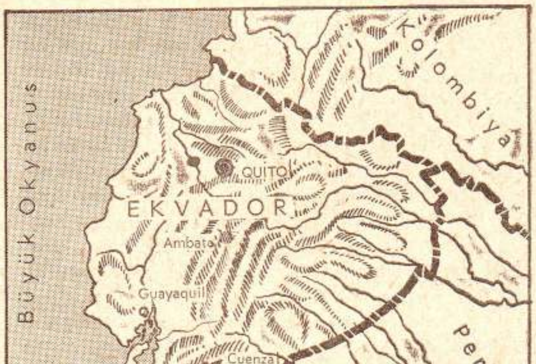
Başkenti: Quito

Ekvador topraklarını, Amazon'un kolu olan Napo nehri ikiye böler. Üçgen biçimindeki ülkenin yalnız doğu bölümü ovalıktır, Büyük Okyanus'a paralel olan batı dağları pek sarptır (Chimborazo 6.310 m., Cotapaxi 5.943 m., Pinchincha 4.787 m.) Quito yakınlarında bile yükseklik 2.850 m. yi bulur. Ekvador'a 1.150 km. kadar uzaklıkta Büyük Okyanus'taki Galapagos Adaları (844 km², 2.000 nüfus) bu devlete aittir. Ülke tropik ormanlarla, yarı çorak bozkırlarla, dağlar da alp bitkileriyle örtülüdür. Yağış yıllık ortalama 200 sm.'yi bulacak derecede boldur. Kıyıda tropik meyvalar yetişir.

Ekvador'da saf İspanyollar nüfusun yüzde 10'undan ibarettir. Yüzde 41 İspanyol-Kızılderili melezidir. Yüzde 39 da Quechua ırkından Kızılderili yaşar. Bunlara yüzde 7 İspanyol-Zenci melezini, yüzde 2 Zenci'yi yüzde 1 daha başka ırkları (İtalyan, Portekizli vs.) eklemek lâzımdır. 720.000 kadar putperest Kızılderili dışında halk Katolik'tir. Nüfus yoğunluğu km²'ye 15 kişidir, gittikçe de artmaktadır. Kızılderililer dışında, İspanyolca konuşulur. Başkent Quito, hemen hemen Ekvator çizgisi üzerinde, 410.000 nüfuslu bir şehirdir. Büyük Okyanus üzerindeki Guayaquil limanı 283.000 nüfusludur. 67.000 nüfuslu Cuenca'dan başka ülkede ancak 5 küçük şehir daha vardır.

Ekvador Cumhuriyeti'nin İbarra bölgesindeki tipik bir Kızılderili ailesi. Soldaki erkek ve kadınların üzerindekiler bu bölge insanlarının öz kıyafetleridir.

Ekonomi. — Ekvador'da muz, pamuk, kahve, kakao, arpa, pirinç, mısır, doğuda da kauçuk yetiştirilir. Petrol da çıkar. Ekvador'da 1.200 km. demiryolu, 12.300 motörlü vasıta, 12.000 telefon vardır. 1950'de nüfusun yüzde 48'i okuma-yazma bilmiyordu. Quito, Guayaquil, Cuenca, Loja şehirlerinde birer üniversite varsa da, bunlarda okuyan öğrenci sayısı 5.000'i geçmez. Gazetelerinin günlük baskı sayısı 200.000'dir. Ekvador'un ticaret filosu yoktur. Üçü muhrip olan 13 parçalık bir donanması, barışta 4.000 kişilik bir deniz kuvveti vardır.

Tarih. — VI. yüzyıldan beri Kara Kızılderilileri'nin ülkesi Quito Krallığının toprakları olan Ekvador'u, XIV. yüzyılda Peru İnkaları aldılar. 1534'te İspanyollar geldi, Ekvador Lima Kıral Naipliği'ne bağlı bir İspanyol eyaleti oldu. 1717'de Kolombiya'ya bağlandı. General Sucre İspanyollar'ı yenince, 13 mayıs 1830'da Ekvador da bağımsızlığını ilân etti, İspanya'dan ayrıldı. 1861-1875 arasında Kolombiya ile savaş, toprak kaybı, hükümet darbeleri, devleti çok sarstı. 1895'te Liberallerin iktidara gelmesiyle memleket bir ara sükûna kavuştu. İç kavgalar, bugüne kadar ülkenin gelişmesine engel olmuştur.

EKVATOR

Dünya'nın dönme eksenine dik olan ve küreyi iki eşit parçaya ayıracak şekilde geçtiği varsayılan çembere «ekvator» denir. Dünya'nın kutuplarda basık olduğu gözönüne alınırsa ekvator yeryüzünde çizilecek en büyük dairedir. Ekvatorun çevresi 40 milyon metredir. Dünya'yı eşit büyüklükte iki yarımküreye ayırır. Bunlardan kuzeydekine «Kuzey Yarım küresi», güneydekine de «Güney Yarımküresi» denir.

Magnetik Ekvator. — Zaman zaman yeri değişen Magnetik Kutup göz önüne alınarak, Dünya'nın çevresini kuşattığı varsayılan bir çemberdir. Magnetik Kutup, durumuna göre bazı yerlerde ekvatorun kuzeyinden, bazı yerlerde de güneyinden geçer. Bu çember üzerindeki noktaların her biri Magnetik Kutup'ta eşit uzaklıktadır.

Yolculuklarda, uçaklarla, transatlantiklerle, hattâ savaş gemileriyle Ekvator'u aşarken eğlenceler düzenlenir, yarımkürelerin birinden ötekine geçiş neşeyle kutlanır.

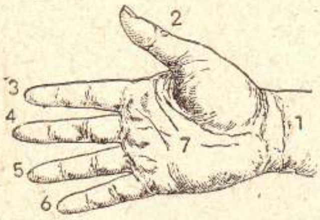
EL

İnsan kolunun bilekten parmak uçlarına kadar olan kısmına «el» denir. İnsanlık tarihinin en karanlık çağlarından medeniyetin bugünkü ileri durumuna kadar ne yapılmışsa hepsi az veya çok insan elinden çıkmadır. Toprağın işlenmesi, madenlerin çıkartılması, binaların, yolların, köprülerin yapılması hep insan eliyle meydana gelmiştir. Bugün bile en modern makineleri çalıştıran, onlara istenileni yaptıran gene insan elidir. İnsanlar ellerini kullanmasalardı, zekâlarına rağmen, hayvanlardan pek de farklı olamazlardı. Elinizdeki şu kitap bile insan eli olmadan nasıl yazılır, nasıl sayfalar haline getirilir, nasıl basılır, nasıl ciltlenirdi?

El, iki sıra halinde dizili, 8 bilek kemiğiyle başlar. Bunlar elimizin bilekten itiba-

ren aşağı, yukarı inip kalkmasını sağlar. Elin ayasında, «tarak kemiği» denen 5 kemik vardır.

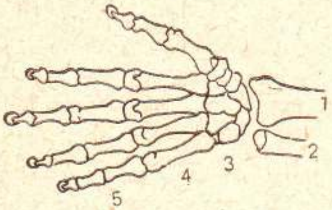
Bu kemiklerin her biri daha küçük kemikler halinde ileriye uzanıp parmakları meydana getirir. Parmaklarda her eklem arasında bir kemik bulunur. Başparmakta iki, öteki parmaklarda üç kemik vardır. Tarak ve parmak kemiklerini bilekten itibaren açılan bir yelpazeye benzetebiliriz. Her elde 27 kemik bulunur.

Elin genel görünüşü: 1 — Bilek; 2 — Başparmak; 3 — İşaretparmağı; 4 — Ortaparmak; 5 — Yüzükparmağı; 6 — Serçeparmak; 7 — Avuç.

İnsan elindeki baş parmak sırasiyle şu adlarla anılır. Başparmak, işaretparmağı (şahadet parmağı), ortaparmak, yüzükparmağı serçeparmak (küçükparmak). Bunlardan başparmak öteki dört parmağın karşısına getirilebilir. Bu da, insan eline tutmak, kavramak, sıkmak gibi çeşitli imkânlar sağlar. Böylece, o derece önemli işlerin görülmesine yardım eder ki bütün medeniyetlerin başparmak sayesinde meydana geldiği bile söylenebilir. Bu parmakları 30 çiftten fazla kas hareket ettirir.

Elin içine «avuç» denir bu kısım etli, yumuşaktır. Eli örten deri, bilhassa parmak uclarında, çok hassas olduğu için, el bir duyu organı olarak da kullanılır. Parmak uclarının üst kısımlarını örten tırnaklar, hem parmakları ezilmelere karşı korur, hem de bize çok küçük şeyleri almamıza yardım eder.

1 — Önkol kemiği; 2 — Dirsek kemiği; 3 — Bilek kemikleri; 4 — El tarağı kemikleri; 5 — Parmak kemikleri.

Hayvanlarda el, ortam şartlarına uyarak gelişmiş, kuşlarda, yarasalarda kanad, balıklarda, suda yaşıyan memelilerde yüzgeç halini almıştır. Maymunların elleri birçok bakımlardan insan elini andırır. Onların da başparmağı öteki parmaklariyle karşı karşıya gelebilir. Böylece, maymunlar elleriyle birçok işler görebilirler.

EL BOMBASI (Bk. BOMBA)

EL DORADO

Efsanevî bir ülkedir. «Altına bulanmış adam» anlamına gelir. Çok eski bir Güney Amerika efsanesi olan El Dorado efsanesine göre Güney Amerika'da yerli kabîlelerinden birinin başkanı vücudunu altın tozuna bulayıp göle atlarmış. Suyun üstünde kalan altınları da kabîle halkı toplayıp paylaşırmış. Manoa yahut Omoa adını taşıyan şehirde yapıldığı tahmin edilen bu tören kulaktan kulağa duyulmuş, altın bulma hevesine kapılan macera meraklısı Avrupalılar, El Dorado'yu aramak için, Güney Amerika'ya gitmişlerdir. Bilhassa İspanyol kâşifleri bu efsanevi altın ülkesini bulmak için yıllarca uğraşmışlarsa da bir sonuç elde edememişlerdir. XV. yüzyılın başından beri birçok denizciler de El Dorado'yu aramışlardır. Bu arada, El Dorado'yu Amazon ırmağının yakınlarında bulduğunu ileri süren bir kâşif de ortaya çıkmıştır. El Dorado'nun yeri bulunamayınca efsane çeşitli şekiller alarak yerleşmiş kalmıştır. Bugün El Dorado, mecazi anlamda, parası, eğlencesi bol ülkeler için kullanılır.

EL GRECO (1541-1614)

Ünlü bir Venedikli ressamdır. Aslında Giritli bir Yunanlıdır; onun için de «El Greco» (Yunanlı) adiyle tanınmıştır. Asıl adı Domenikos Teotokopulos'tur. Girit'te Kandiye' nin Fidele köyünde doğduğu sanılır.

O çağlarda Girit Venedik'e bağlıydı. 1566' da Girit'in Türkler'in eline düşeceğinden korkuluyordu, babası, Domenikos'u Venedik'e yolladı. O sırada yirmi beş yaşını geçmişti. Tiziano Vecellio'nun, atelyesinde çalışıyordu. Bez yerine tahta üzerine resim yapıyordu. Yavaş yavaş şöhret kazanmaya başladı. 1576'da besteci Palestrina'yla tanıştı. Onun etkisiyle, zaten içinde uyanan din duyguları büsbütün gelişti, bu konuda çalışmaya koyuldu. Bir ara Cervantes'le de tanıştı, bu meşhur yazar, ressam adını söylemediğinden, onu «El Greco» diye çağırmaya başladı. Ressamın lâkabı böylece doğmuş oldu.

El Greco'nun bir tablosu: «Aziz Andre ile Aziz François»

El Greco onun telkiniyle 1577'de Toledo (İspanya) ya gitti. İsa'nın çarmıha gerilişini anlatan «Espolio» adlı tablosu, ressamın ününü bütün İspanya'ya yaydı. Bu resimde, El Greco'nun asıl kişiliği iyice belirmişti: Alev gibi uzun uzun vücutlar, tek kaynaktan gelen ışığın gölgelerle ayrımı, yalnız siyah-beyazla ışık-gölgenin gösterilişi, eşyada daima tek bir rengin kullanılması... Bunlarda Venedik Okulu'nun renkçi görünüşü ile İtalyan Rönesans ustalarının ışık-gölge fikri açıkça bellidir.

El Greco, fikir yönünden, ölüm konusunu sık sık, yeni bir hayatın başlangıcı olarak ele almıştır. «Kont Orgaz'ın Gömülüşü», «Kutsal Aile» gibi birçok tanınmış eserleri İspanya, İtalya, Fransa, İngiltere, Amerika ve Rusya müzelerindedir.

EL İŞLERİ (Bk. İŞLEME)

EL SALVADOR (Bk. SALVADOR)

EL SANATLARI (Bk. SANAT)

EL YAZISI (Bk. GRAFOLOJİ)

EL YAZMASI

Elle yazılmış kitaplara «el yazması» denir. Baskı makinelerinin icadından önceki çağlarda kitaplar elle yazılırdı. Bunları kitapların yazarları kendileri yazdığı gibi, başkaları da aslından kopya ederek çoğaltırlardı.

El yazması kitaplarda yazıların okunaklı, güzel, özenli olmasına dikkat edilir, ayrıca sayfalar süslerle, yaldızlarla bezenirdi. Eski kitaplar hep el yazması eserlerle doluydu. Bugünkü büyük kitaplıklarda da eskiden kalma birçok değerli kitaplar vardır (Bk. Kitap; Kitaplık).

El yazması eserlerin en değerlileri Doğu'da yazılmıştır. Palmiye yapraklarından, bambudan elde edilen ince levhalar üzerine ince fırçayla, kamış kalemle yazılan bu yazıların büyük sanat değeri vardı. Aralarında balmumu levhalar üzerine yazılı olanları da bulunurdu.

Batı'da el yazması kitaplar M. Ö. II. yüzyıla kadar hep papirus üzerine yazılmakta devam etti, o tarihten sonra parşömen kullanılmaya başlandı. Parşömen boru gibi kat kat burulur, bir değnek üzerine sarılırdı. Değneğin iki ucu parşömenin enini pek az geçer, bu da tomarın elde çevrilmesini kolaylaştırırdı. Parşömenin uzunluğu belirli değildi, bazıları on iki, on üç metreye varırdı. Parşömen enine, sayfalara, sütunlara ayrılmıştı. Böylece yazıyı okuyan kimse, önündeki parça bittikçe tomarı çevirirdi. Ortaçağ'da yazılar parşömenin uzunlamasına yazılmaya başlandı.

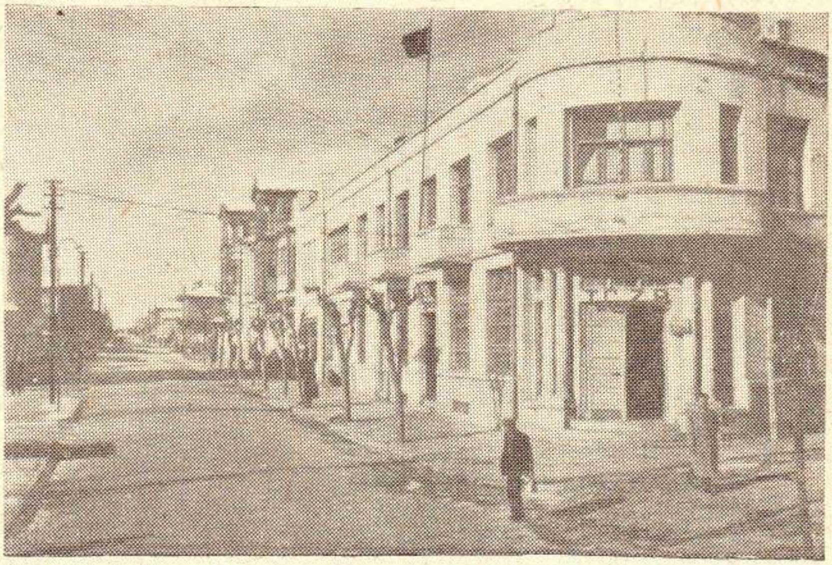
Eski Yunanlılar ve Romalılar'da kitapları çoklukla kölelere kopya ettirirlerdi. Bu işte kullanılan insanların sayısı çok olduğu için kısa zamanda birkaç bin nüsha kitap yazmak mümkün olurdu.

Zamanla el yazmaları uzun kâğıtlar üzerine değil de, dörtköşe kesilmiş tabakalar üzerine yazılmaya başlandı. Bunlar üstüste konularak ciltlenebiliyordu (Bk. Cilt). Avrupa memleketlerinde rahipler ve yardımcıları manastırlarda eski kitapları kopya ediyor-

lar, yenilerini yazıyorlardı. Buna rağmen kitaplar hem çok pahalıydı, hem de bollaşmamıştı. Baskı makinelerinin icadından sonra elle kitap yazma yavaş yavaş bırakıldı. Bunların yerini kalıplarla, ayrı ayrı harflerle, daha sonra da dizgi makineleriyle dizilip basılan kitaplar aldı (Bk. Baskı makineleri; Basım).

ELÂMLAR

M. Ö. 2750 yıllarından M. Ö. 640'a kadar 2.110 yıl sürmüş bir İran devletidir. Elâmlar, İran'da yaşıyan ilk medenî kavimdir. Dilleri Elâmca idi. Güneybatı İran' da güçlü, yüksek medeniyeti olan bir devlet kurmuşlardır. Önce Mezopotamya'da Akad'a bağlı olan Elâmlar bir ara bağımsız yaşamışlar, M. Ö. 1800'den 1300 yıllarına kadar yeniden Mezopotamya'ya bağlanmışlardır. Merkezi Sus olan, M. Ö. 1300 yıllarından M. Ö. 640'a kadar 660 yıl kadar süren İgi-Halki hanedanı (Elâm devletinin VI. devresi) pek ünlüdür. Bu son devrede Elâmlılar, Asurlular'la çarpışmalara girişmişler, onlara bağlı olmuşlar, sonunda önce Asur, sonra da Persler'in egemenliği altına düşüp tarihten silinmişlerdir (Bk. İran).

Elâzığ küçük bir ovanın kenarına kurulmuş, düzgünlüğüyle dikkati çeken bir şehirdir. Atatürk Caddesi, şehrin iş ve kültür merkezini meydana getirir.

ELÂZIĞ

Topraklarında geniş bir tarım bölgesini toplıyan bir doğu ilimizdir.

ELÂZIĞ Doğu Anadolu Bölgesinin yukarı Fırat bölümünde bir ildir. Topraklarını doğuda Bingöl, güneyde Diyarbakır, batıda Malatya, kuzeyde Tunceli illeri çevirir. Merkez ilçesinden başka Ağın, Baskil, Karakoçan, Keban, Maden, Palu, Sivrice ilçeleri vardır. İlin bucak sayısı 23, köy sayısı 582'dir.

Yüzölçümü: 9.180 km²

Nüfus: 117.923 (1960 sayımı)

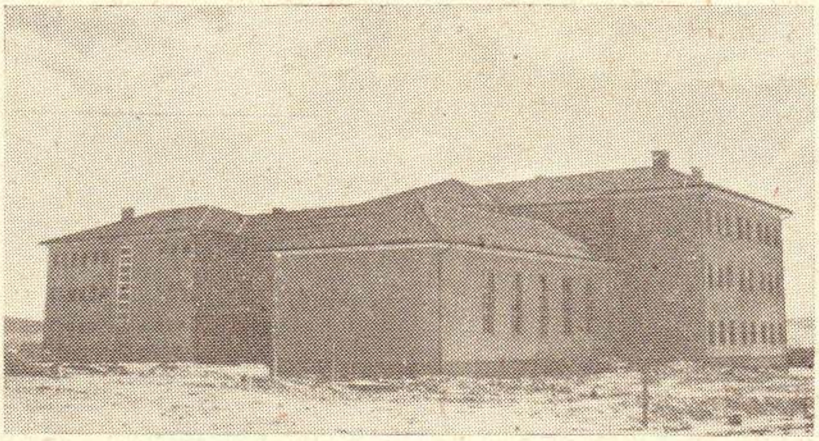
Nüfus yoğunluğu: Km²'ye 13 kişi.

Yüzey şekilleri. — İlin güney kesimlerinde Güneydoğu Torosları bir duvar gibi yükselirler. Burada en büyük yükseklikleri meydana getiren Karaoğlan, Hazarbaba ve Masdar dağları ancak 2.000 m. civarındadır. Doğuda bu dağların arasına doğu-batı doğrultulu Gölcük (Hazar Gölü) çukur alanı girer. Bu çukur alanın kuzeyinde buna paralel olarak uzanan diğer bir çukur alan da Uluova'dır. Uluova, Mayram Dağları ile ikiye ayrılır. Güneydeki büyük kısım Uluova (Mollakendi Ovası) adını taşır. Kuzeydeki ise Elâzığ şehrini içine alan Elâzığ Ovası'dır. Uluova'nın tabanı alûvyonla kaplıdır ve güneybatıdan kuzeydoğuya doğru eğimlidir. Güney batıda 1100 m. olan yükseklik kuzeydoğuda 850 m. ye düşer. İlin batısında bulunan Baskil Dağları, ada gibi, öteki alanlardan ayrılmıştır. Burası doğuda Uluova ve Murat nehri, batıda da Fırat kavsiyle sarılmıştır. Büyük bir kısmı kalkerlerden meydana gelmiştir.

İklim. — Elâzığ'da yazlar sıcak geçer, kışlar soğuktur, fakat uzun sürmez. Kış yağışları kar halinde düşer. Yazlar kuraktır. İlde orman pek azdır. Bütün yüzeyin ancak % 6'sı ormanlıktır. İlin en önemli akarsuyu Malatya iliyle Elâzığ arasında sınır çizen Fırat nehridir. Bunun iki büyük kolundan biri olan Murat da Elâzığ topraklarından geçer. Kuzeyde Tunceli ile Elâzığ arasında sınır çizen Keban kasabası yakınında Fırat'ın kolu Karasu ile birleşir. Ayrıca, Dicle nehrinin kaynakları da Elâzığ ilindedir. Güneydoğuda 70 km² yüzölçümünde Gölçük (Hazar Gölü) bulunur. Bu göl ortalama 5-6 km. genişlik, 16 km. kadar uzunluktadır. Deniz seviyesinden 1220 m. yüksekte bulunan Gölcük'ün, Dicle nehriyle zayıf bir şekilde bağlantısı vardır.

Ekonomi. — Elâzığ'da ekonomi tarım ve hayvancılığa dayanır. Elâzığ geniş bir tarım bölgesidir. Başlıca ekim ve üretim tahıl çeşitleri üzerinedir. Makineli ziraat gelişmiştir. Bu sayede son yıllarda üretim bir hayli artmıştır. Tahıldan başka, bağcılık ve çeşitli meyvacılık da oldukça ileri bir durumdadır. Endüstri bitkilerinden pamuk Uluova'da ekilir Elâzığ Şeker Fabrikası'nın kuruluşundan sonra şeker pancarı ekimi de gelişmiştir.

Ulaşım. — İskenderun-Erzurum karayolu, Elâzığı ilini güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda keserek, ili ikiye böler. Bu yoldan Elâzığ şehrinde ayrılan önemli bir yol, Elâzığ'ın doğusunda ikiye ayrılarak biri Bingöl'e biri de Diyarbakır'a ulaşır. Malatya-Diyarbakır-Kurtalan demiryolu ise ili batıdan doğuya keser. Bu yoldan Yolçatı istasyonunda ayrılan bir yol Elâzığ şehrinden geçerek Muş'a varır.

Doğu Anadolu'nun Erzurum ve Malatya'dan sonra en kalabalık şehri Elâzığ'dır. Şehrin lisesi civar öğrencileri Elâzığ'a çeker.

Elâzığ Şehri

Uluova'dan Mayram Dağları ile ayrılmış daha küçük bir ovanın kuzey kenarında kurulmuştur. Plânının muntazamlığı ile dikkati çeker Şehrin eksenini batı-doğu doğrultusunda uzanan Gazi Caddesi meydana getirir. Öteki cadde ve sokaklar bu caddeyi ve birbirlerini dikey olarak keserler. Buradan güneye, istasyona doğru tatlı bir eğimle inilir. Bugün şehir doğuya, kuzeye ve güneybatıya doğru büyümektedir. Şehrin doğusunda kurulan Çimento Fabrikası, İplik Fabrikası bu civarda bir sanayi mahallesinin

kurulmasını sağlamıştır. Şehrin büyümesi sonucunda, eskiden şehre yakın köylerden olan Kesrik, Sürsürü, Mezrea, Iğıki köyleri bugün şehirle birleşmiş durumdadır. Son yıllarda Elâzığ, 60.438'i bulan nüfusu ile (1960 sayımı), Erzurum ve Malatya'dan sonra Doğu Anadolu'nun üçüncü büyük şehridir.

Tarihte Elâzığ

Elâzığ'ın bir şehir olarak kuruluşu XIX. yüzyılın ortalarına doğrudur. Daha önce bugünkü Elâzığ'ın yerinde Agavat Mezreası adını taşıyan ekili topraklar bulunuyordu. Buna karşılık, bugün şehrin gerisindeki yüksek sırtlar üzerinde bir harabe yığınından ibaret olan Harput o sırada 20.000'i geçen nüfusu ile hakiki bir şehirdi. Tarım ve sulama bakımından eteğindeki ovaya göre daha elverişsiz durumda bulunduğundan zamanla nüfusunu kaybetmeye, halk ovaya inerek yerleşmeye başladı. Başlangıçta bir askerî garnizon ve memur kolonisi olarak kurulan şehir, yavaş yavaş, yerli halkın da yerleşmesiyle, kalabalıklaştı. Adı önceleri Mamuret-ül Aziz iken sonradan kısaca Elâziz oldu. Cumhuriyet devrinde de Elâzığ denildi. Osmanlı devletinin son yıllarında Mamuret-ül Aziz vilâyeti merkez sancağından başka Malatya ve Dersim sancaklarını da içine alıyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1921 mülkî teşkilâtında, sancakların vilâyete çevrilmesi üzerine Elâziz vilâyeti küçüldü. Dersim isyanından sonra, Tunceli vilâyeti de Elâzığ'dan ayrıldı.

Bibliyografya:

Elâzığ - Tunceli - Bingöl (O. Yalçın, 1959); Elâzığ Vilâyeti Tarihçesi (Ş. Alkan, 1953); Elâziz Halk Türküleri ve Oyunları (1936); Elâziz Bakırmadeni Halk Türküleri (F. Arsunar, 1937).

ELBA

Akdeniz'de bir İtalyan adasıdır. Korsika adasının kuzeydoğusuna düşer. İtalya kıyılarından 11 km. açıktadır. Yüzölçümü 232 km², nüfusu 25.000'dir.

Elba Adası dağlık ve kayalıktır. Capanna Dağı 800 m. yüksekliktedir. Halk tarımdan çok balıkçılıkla uğraşır, demir madenlerinde çalışır. Ada'da oldukça zengin demir madeni vardır. Şarap da adanın başlıca ürünleri arasındadır. Elba Adası'nın merkezi Porto-Ferraio'dur.

Elba Adası tarihte Napoléon'a sürgün yeri olmakla tanılır. 1814 mayısından 1815 şubatına kadar adada kalan Napoléon, oradan kaçarak Fransa'ya geçmiştir (Bk. Napoléon).

ELBE

Çekoslovakya ile Almanya'dan geçen büyük bir nehirdir. Çekçede Labe adını taşır. Nehrin uzunluğu 1.100 km. dir. Çekoslovakya'nın Bohemya bölgesinde Riesen Dağları'ndan çıkar, kuzeye doğru akıp Almanya'da geçer, Kuzey Denizi'ne dökülür.

Elbe nehrinin Alman topraklarındaki kısmı ulaşıma elverişlidir, ayrıca kanallarla Oder nehrine, Baltık denizine de bağlanmıştır.

ELBİSE: İhtiyaçtan Doğdu, Fakat Zamanla Bir Süs ve Sanat Haline Geldi

ELBİSE, insan vücudunu örten giyim eşyasıdır. İnsanlar, çok eski çağlardan beri vücutlarını kapamak ihtiyacını duymuşlar, aradan zaman geçtikten sonra da bu ihtiyaç bir nevi süs halini almış, son yüzyıllarda da bir sanat olmuştur.

İlk insanlar arasında aile toplulukları kurulmaya başlayınca örtünmek şart olmuştu. O çağlarda yaşıyanlar giyimlerini iklim şartlarına göre ayarlamışlardı. İnsanların tropik bölgelerde yaratılıp sonradan kuzey ve güneye doğru yayıldıkları ileri sürülür. Buna göre, sıcak ülkelerde yaşıyan ilk insanların giyim eşyaları pek basitti. Ancak vücutlarının muayyen kısımlarını, etlerini yedikleri av hayvanlarının derileriyle örtüyorlardı.

Eski İnsanların Giyinişi

İlk çağlarda kadınlarla erkeklerin giyimleri arasında hiçbir fark yoktu; sonradan kadınlar, düz elbiseler giymeye başaldılar. Eski Yunanistan'da, erkekler çok şık giyinirlerdi. Bel inceliği modaydı; onun için, erkek çocuklar, küçük yaşta bellerine madenî kemerler takarlardı. Daha yaşlı erkekler ise pelerin giyerlerdi. Erkeklerin kollarına bilezik, boyunlarına kolye takmaları da âdetti. Kadınların elbiselerinin göğüsleri yarı yarıya açıktı. Erkeklerin elbiseleri de pek öyle vücudu iyice örtecek şekilde değildi.

Eski Mısır'da erkekler gayet basit giyinirler, beyaz peştemal biçimi örtülere bürünürlerdi. Kadınlar da, ilk çağlarda mavi kumaştan vücudu sımsıkı saran elbiseler giyerlerdi.

Romalı kadınlar «tünik» denilen, bol bir gömlek giymeyi âdet edinmişlerdi. Erkekler de tünik giyerlerse de onlarınki daha değişikti, tüniklerin üzerine pelerin de alırlardı. Tünik ve pelerinin modası yüzyıllarca sürmüş, sonra yerini ceket almıştır.

Ortaçağ'da giyimde ihtiyacın değil, süslenmek isteğinin ön plâna alındığını görüyoruz. Artık insanoğlu, kendini olduğundan güzel göstermek hevesine kapılmıştı. O çağlarda bilhassa işlemeli elbiseler çok modaydı. Asîl sınıflara mensup erkekler kadife üzerine simle işlenmiş zengin elbiseler giyiyorlardı. XIII. ve XIV. yüzyıllarda ayakkabı modası da değişmeye başladı. Kürkten, deriden yapılma geniş, bilekten bağlı ayakkabıların yerini ayağa nispeten uyan papuçlar aldı. XVI. ve XVII. yüzyıllarda erkeklerin elbiselerinde değerli taşlarla işlenmiş süsler görüyoruz. Zenginler, hükümdarlar elbiseleri için avuç dolusu para döküyorlardı. Bacağı saran dar pantolonlar, uzun çoraplar moda oldu. Çocuklar da büyükler gibi giyiniyorlardı. 1660'da erkek giyiminde önemli bir değişme oldu. Geniş yakalı gömlek yerine dantelâ kıravatlar takmaya başladılar. Kadınların etekleri boldu. Elbiselerin ön kısımlarını dantelâlarla süslüyorlardı, üç köşeli şapkalar modaydı.

XVIII. yüzyıl başlarında, giyim, hareketli hayata uygun bir şekilde düzenlenmişti. Beller yukardan dikiliyordu, yakalar çok açıktı. Avrupa kıraliçeleri kendilerine yakışacak elbiseleri seçiyorlar, onların giydikleri de kısa zaman sonra moda oluyordu. Erkeklerde de durum aynıydı. Asîllerin giydikleri elbiseler derhal diğer erkekler arasında yayılıyordu. Erkekler pantolon giymeye XVIII. yüzyılın sonlarında başladılar.

XX. yüzyılın başlarında kadınlar vücutlarını ince göstermek için korse giymeye başlamışlardı. İlk kısa etekler 1909'da görüldü. Geniş kenarlı, tüylü şapkalar giyiyorlardı. 1914'ten sonra kadınların bacakları elbise eteği altında gizlenmekten kurtuldu. Pabuç ve çorapaların elbise rengine uyması na bilhassa dikkat ediliyordu. 1913'te dar etek modası başladı. 1914'ten 1920'ye kadar moda âleminde kayda değer bir olaya raslanmadı. 1921'de bel çizgisi kalçaya indi, eteklerin boyu biraz uzadı. 1931'de sinemanın giyim üzerinde etkisi görülmeye başladı. Dünyanın her yanında kadınlar sinema yıldızı gibi giyinmek hevesine kapıldılar.

İkinci Dünya Savaşı da dünya kadınlarının giyimi üzerinde önemli bir rol oynadı. Savaş sırasında hastanelerde, daha başka yerlerde görev alan kadınlar sade giyinmek zorundaydılar. Bu yüzden tayyör modası bütün dünyaya yayıldı. 1947'de etekler yeniden uzamaya başladı, önceleri bu modanın sürekli olacağı, kadınların eski devirlerdeki kıyafetlerle sokaklarda dolaşacağı sanıldıysa da hayat şartları bu modanın uzun ömürlü olmasına imkân bırakmadı. Kadınlar upuzun etekleriyle otobüs basamaklarına, uçak merdivenlerine tırmanamazlardı.

Elbise Sanayii

Bugün artık kadınlar eskisi gibi evlerinde oturup dikişlerini dikmeye vakit bulamadıkları, erkekler gibi dışarıda da çalıştıkları için giyim eşyalarının büyük bir kısmını dışarıdan hazır almak zorundalar. Elbise fabrikasyonu bugün dünyanın en çok para getiren işlerinden biri olmuştur. Amerika'da yıllık ortalama elbise satışı sekiz milyar dolar tutar. Seri halde imalât çok ucuza mal olduğu için satışı da nispeten ucuz oluyor. İmalâtçı daha çok sürümden kazanıyor. Dünyanın büyük şehirlerinde bile terzilere ancak kalburüstü aileler başvuruyorlar. Halkın çoğunluğu elbise ihtiyacını hazır elbise satan mağazalardan sağlıyor. Son yıllarda kolay yıkanan, ütü istemiyen kumaşların icadı da elbise sanayiinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Bizde de son yıllar içinde hazır elbisecilik hayli ilerlemiştir. Henüz tam mânasiyle bir hazır elbise sanayii kurulmamış olmakla beraber, birçok giyim eşyası hazır olarak sağlanmaktadır.

Türklerde Elbise

Türk kadınları eski devirlerde giyimlerine olan meraklarıyle tanınmışlardı. Osmanlı İmparatorluğu devrinde, XIX. yüzyıl ortalarında başlıyarak Avrupa modasının tesiri altında kalmakla beraber, bu modaya ayrıca bir de Şark havası katmasını bilmişlerdi.

Osmanlı İmparatorluğunun parlak devirlerinde İstanbul hanımlarının giyimleri dillere destan olmuştu. Gözalıcı ipeklilerden, kadifelerden yapılmış elbiseler, bugün bile müzelerde hayranlıkla seyrediliyor. Türk kadınlarının sokak kıyafetleri Avrupalılarınkilere hiç benzemiyordu. Kadınlar sokağa çıkarken, bele kadar düğmeli, yandan cepli uzun etekli yeldirmeler, feraceler giyerler, yüzlerini de bir yaşmakla kaparlardı. Başörtülerinin kumaşları gayet inceydi, etrafları kıymetli oyalarla süslenmiş olurdu. Pelerin biçimi mantolara da çok raslanırdı. Avrupa'da kadınların en zarif giyindikleri devirlerde bile İstanbul'a gelen yabancılar, Türk kadınının zarafetine hayran olmuşlardı.

Erkek elbiselerine gelince; imparatorluk devrinde her sınıfın kendisine mahsus bir kıyafeti vardı. XVI. yüzyılda Türk kıyafetleri gayet kullanışlı, rahattı. Erkeklerin gömleklerine «mintan» denirdi. Bunlar yakasız gömleklerdi. Sonradan Avrupa modasına uyularak «devrik yakalı» gömlekler giyildi. Bunlara «Frenk gömlekleri» denildi. Pantolon yerine de geniş paçalı şalvar giyilirdi.

Eski kıyafetlerde kürkün de önemli yeri vardı. Herkes kesesine göre kürk alırdı. Osmanlı hükümdarları kolsuz kürk cüppelere meraklıydılar. Sadrazamlar, veziriâzamlar «erkân kürkü» giyerlerdi. Kürk bir nevi resmi elbise sayılırdı. XIX. yüzyılda yapılan kıyafet devriminde, kürk resmî elbise olmaktan çıkmışsa da gene modası geçmedi.

Osmanlı Türkleri başlarına çeşitli kavuklar giyerlerdi. Padişahların da kendilerine göre hususi surette yaptırdıkları kavukları vardı. Kaptanı Derya Hüsrev Paşa, Akdeniz seferinden döndükten sonra, askerlerine Tunus'tan aldıkları fesleri giydirmişti. II. Mahmut fesleri beğenip, kavuk yerine fes giyilmesini emredince, Türk erkekleri Atatürk devrine kadar başlarına fes giydiler.

Atatürk cumhuriyeti kurar kurmaz ilk olarak kıyafetlerimizi ele aldı. Türk kadınını peçeden kurtardı, dünyanın her yanında olduğu gibi, elbise ve manto giyip, yüzü gözü açık sokağa çıkmasına izin verdi. Erkeklerin de göze pek gülünç görünen kıyafetlerini değiştirdi. Şapka inkılâbını yaptı. Fes giymeyi yasak etti.

Bugün artık giyim hususunda bir Türk modası yaratacak kadar ileri sayılıyoruz. Sanat okullarımızda hazırlanan elbiseleri, dünyanın büyük terzileri beğeniyor, bizim kıyafetlerimizden ilham alarak moda yaratıyorlar. Öteden beri zarafetleri, giyim zevkleriyle tanınmış olan kadınlarımız, dünya modasını adım adım takip ediyorlar.

ELBİSTAN

Maraş ilinin Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan ilçelerinden biridir. Topraklarını doğuda Malatya'nın Doğanşehir, güneyde Maraş'ın Pazarcık, batıda aynı ilin

TARİH BOYUNCA ELBİSE

Mısırlı Kadın (18. Hanedan) — *Asurlu (M.Ö. 1100)* — *Bizanslı (600)* — *Yunanlı kadın (III. yüzyıl)* — *Romalı (I. yüzyıl)*

İranlı erkek (XVI. yüzyıl) — *Moğol (XIX. y.)* — *Çinli (XV. y.)* — *Cavalı dansöz (XVIII. y.)* — *Japon kadını (XVIII. y.)*

Taşralı Türk kadını — *İstanbullu* — *Esnaf* — *Şehirli (Ondokuzuncu yüzyıl başları)* — *İstanbul kıyafeti (Meşrutiyet)*

Son Yüzyılların Avrupa Kıyafetleri

1792 — *1829* — *1876* — *1925*

OSMANLI PADİŞAHLARININ ELBİSELERİ

TÜRK TARİHİNDE önemli bir yer kaplıyan Osmanlı Padişahları, kendilerine öz kıyafetleriyle de dikkati çekerlerdi. Bilhassa Osmanlı Devletinin parlak zamanlarında yaşıyan padişahların elbiselerinin ihtişamı dillere destan olmuştu.

FATİH SULTAN MEHMET: Fatih Sultan Mehmet, sade fakat zevkle giyinen Osmanlı hükümdarlarındandı. Elbiseleri Bursa, Manisa, Ankara ve Diyarbakır kumaşlarından yapılırdı. Zamanımıza kadar gelmiş çiçekli kaftanları arasında ağır altın kemhadan yapılmış olanı güzelliğiyle bilhassa dikkati çekmektedir.

Fatih öldüğü vakit, üstünden kesilerek çıkarılan kaftanı çividî mavi Bursa ipeklisinden yapılmıştı. İç yarısına kadar ince bir pamuk tabakası yerleştirilmişti. Kendi kumaşından yapılmış on iki düğmesi vardır. Boyu 1, eteğin genişliği 3,20 m. dir. Hiçbir tarafı bozulmamış olan kesik kaftanın önünde sakalın değmesinden ileri geldiği hissini veren hafif bir soluk iz farkedilir.

İKİNCİ BAYEZİT: İkinci Bayezit'in günümüze kalan elbiselerinde gerek kumaşın gerek süslerin çok gelişmiş olduğu görülür. II. Bayezit sarığını babası gibi ulema biçiminde sarar, divanın dışında basit elbiseler giyerdi. Padişahın Topkapı Müzesi'nde üç kaftanı bulunmaktadır. Bunlardan kış kaftanı zeytin rengi kumaştandır, üzerine de altın telle işlemeler yapılmıştır. Ayrıca, kırmızı, pembe, açık yeşil, mavi çiçekler, yapraklar işlenmiştir. İçi ipekle kaplıdır. Kürklü kaftanının ise önü açık, kısa kolludur. İçi tamamen kıymetli kürklerle kaplıdır. Her yanı sarı sırma ile işlenmiştir. Dışa giyilen kaftan ise açık krem rengindedir. Üzerine büyük yaprak ve çiçekler işlenmiştir. Önü çaprazdır, kısa kolludur. Bunun da içi sarı atlasla kaplıdır. Müzede ayrıca II. Bayezit'in bir de sarı atlastan uzun kollu, önünde büyük beyaz düğmeler dikili entarisi vardır.

KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN: Kanunî, ince uzun boylu, yakışıklı bir hükümdardı. Yaşlılığında bile çizgileri bozulmamış, vücudu zarafetini kaybetmemişti. Daha şehzadeliğinden beri güzel, şık giyinmesini severdi. Bir gün çok süslü bir elbiseyle babası Yavuz Sultan Selim'in huzuruna çıkınca babası sinirlenmiş: «Süleyman, anan ne giysin?» diye sert bir ifadeyle sormuştu.

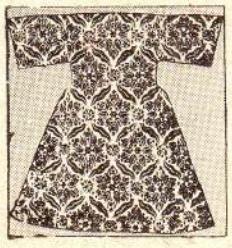
Bugün Kanuni Sultan Süleyman'a ait seksen yedi parça elbise müzelerimizde muhafaza edilmektedir. Kanuni'nin elbiseleri en güzel renkli, çiçekli kumaşlardandır. Açık renk atlaslardan entariler, kaftanlar giymiştir. Sultan Süleyman'ın eşyaları arasında iki çift de eldivene raslanmıştır. Krem rengi ipekli kumaş üzerine lâle ve karanfiller işlenmiş entarisi pek meşhurdur. Entari kısa kolludur, önü beyaz düğmelidir.

Kanuni Süleyman'ın Elbisesi

Yavuz Selim'in Elbisesi

Fatih'in Elbisesi

II. Osman'ın Elbisesi

III Murat'ın Elbisesi

II Bayezit'in Elbisesi

Afşin, kuzeyde Sıvas'ın Gürün, Malatya'nın Darende, kuzeydoğuda ise aynı ilin Akçadağ ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Gücük ve Nurhak adında bucakları, bunlara bağlı 95 köyü vardır.

Yüzölçümü: 4.115 km²

Nüfusu: 73.939 (1960 sayımı)

Elbistan ilçesi Güneydoğu Toroslar'ın en batıdaki yüksekliklerini içine alır, 3.090 m. yüksekliğindeki Nurhak Dağı da ilçenin sınırları içindedir. Bu dağın kuzey yamacında bazı buzul izleri olduğu sanılmaktadır. İlçenin diğer yüksek dağları Nurhak Dağı'nın batısında ondan Ceyhan'ın kolu olan Nargile Suyu ile ayrılan Salvan Dağı (2362 m), Elbistan kasabasının güneybatısındaki Şar Dağı (2300 m.) dır. Bu dağların kuzeyinde Elbistan Ovası uzanır. Ova batıya doğru uzar, ilçe sınırları dışında, Afşin ilçesinde de devam eder.

Elbistan'da yağışlar pek fazla değildir. Yazlar sıcak geçer, kışlar fazla soğuk olmaz. Ilçenin en önemli akarsuyu Ceyhan'dır. Ceyhan'ın kollarından olan Söğütlü Suyu Elbistan kasabasının kuzeyinden geçer. Bu su, daha batıda Hurma Deresiyle birleştikten sonra Ceyhan nehrini teşkil ederek güneye kıvrılır, daha sonra ilçe topraklarından çıkar.

Elbistan'ın başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Ovada buğday ve arpadan başka çavdar, mısır, mercimek gibi tahıllar da yetiştirilir. Yakın zamanlara kadar pirinç ekimi de yapılmaktayken pancar tarımının başlaması üzerine pirinç tarımı bırakılmıştır. Elbistan Ovası'nda yetiştirilen pancar, Malatya Şeker fabrikası'nda işlenir. Ilçede hayvancılık da gün geçtikçe gelişmektedir.

Kasaba. — Ilçe merkezi Elbistan kasabası ovanın güney kenarlarındaki Şar Dağı eteğinde, deniz seviyesinden 1.150 m. yüksekte kurulmuştur. Fevzipaşa-Malatya demiryolu üzerindeki Kapıdere istasyonuna 66 km. uzaklıktadır. Il merkezi olan Maraş'a pek bozuk bir yolla bağlıdır. Bütün ekonomik münasebetlerini daha çok Malatya ile yapar. Maraş'a bağlı ilçelerin merkezleri arasında en büyük olanı Elbistan'dır. Nüfusu 10.000'i aşmıştır (1960 sayımında 10.342).

Kasabadaki tarihî eserler arasında Ulucami, Himmetbaba Türbe ve Camisi başta gelir.

ELBURZ DAĞLARI

Hazar Denizi'nin güney ve güneydoğusunu Iran Yaylası'ndan ayıran büyük bir dağ zinciridir. Hazar Denizi'nin güneybatısından Horasan'a kadar kesintisiz olarak devam eden bu dağların uzunluğu 1.000 km. kadardır. En yüksek, sarp yerleri Tahran'ın kuzeyine düşer. Bu kesimdeki Demavend Tepesi'nin yüksekliği 5.670 m. dir.

Elburz Dağları'nın kuzey yamaçları ve Hazar Denizi'yle dağ zinciri arasında kalan bölge sık ormanlarla kaplıdır. Bu kesimin eni 4—40 km. arasında değişir. Dağların yüksek yerleri yılın her mevsiminde karlarla kaplıdır.

Elburz Dağları'nın verimli vâdilerinde birçok şirin köy vardır. Buralarda daha çok meyva yetiştirilir. Göçebe kabîleler baharda Elburzlar'a göçerek zengin otlaklardan fay-

FOLKLOR — Türk halk oyunları memleketimizin folklorunu en renkli özellikleriyle yaşatır. Her yıl muhtelif vesilelerle düzenlenen gösterilerde yurdun çeşitli köşelerinin halk oyunları bütün özellikleriyle canlandırılır. Resimde bir folklor topluluğunun canlı ve kıvrak oyunu görülüyor.

FUAR — Her yıl İzmir'de açılan büyük fuara birçok yerli firmalarımızla birlikte yabancı memleketler de katılır. Resim Fuar'ın güzel bir köşesini göstermektedir.

dalanırlar. Dağlar kurşun, demir, taşkömürü bakımından zengindir.

Bu dağ zincirine «Elbruz» da denir. Ayrıca, Kafkas Dağları'nda 5.630 m. yüksekliğindeki bir tepenin adı da Elbruz'dur.

ELÇİLİK

Bir devleti başka bir devlet nezdinde temsil eden şahıstır. Devlet başkanı tarafından atanır; muhatabı yabancı devletin başkanıdır. Şu sınıflara ayrılır:

1 — Büyükelçi: En yüksek dereceli temsilcidir. 1918'e kadar yalnız büyük devletler birbirlerine büyükelçi gönderirlerdi. Bu devletler şunlardı: A. B D., Japonya, Türkiye, Rusya, Avusturya - Macaristan, Almanya, İtalya, İspanya, Fransa ve İngiltere Meselâ Çin bile, ancak ortaelçi gönderirdi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra en önemsiz devletler bile birbirlerine büyükelçi gönderir oldular, eski gelenek yıkıldı.

2. — Ortaelçi: Büyükelçiden sonra gelen temsilci derecesidir.

3. — Mukim siyasî temsilci: Daha küçük siyasî temsilcidir; birbirleriyle çok az siyasî ilgisi olan devletler arasında gönderilir.

4. — Olağanüstü temsilci: Her hangi bir mesele üzerinde o meseleyi halletmek üzere geçici olarak gönderilmiş siyasî temsilcidir.

5. — Maslahatgüzar: Geçici olarak elçinin yerini tutan siyasi temsilci.

Elçiler doğrudan doğruya siyasî işlerle uğraşırlar; pasaport işleriyle konsolosluklar uğraşır (Bk. Konsolosluk).

Elçiden sonraki en kıdemli yardımcıya «müsteşar» denir. Sonra kâtipler, ataşeler gelir. Bunların topu elçilik erkânını teşkil ederler, devletlerarası hukukta belirli imtiyazlardan faydalanırlar (Bk. Diplomasi).

ELDEM, Halil Ethem (1861-1933)

Halil Etem Eldem

Ünlü bir Türk müzeci ve arkeoloğudur. Sadrazam İbrahim Ethem Paşa'nın küçük oğlu, Müzeci Hamdi Bey'in kardeşidir. İstanbul'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da yaptıktan sonra, babası 1876'da elçilikle Berlin'e gönderilince, o da birlikte gitti. Öğrenimini orada tamamladı. Tarih ve arkeolojiye merakı vardı. Babası onun daha müspet bilimlerle uğraşmasını istiyordu, çünkü o devirde arkeoloji yeni yeni bir bilim dalı halini almaya başlıyordu, bizce hemen hemen hiç bilinmiyordu Bunun üzerine, Halil Bey Zurich, Viyana politeknik okullarında kimya ve tabiiye, Bern Üniversitesi'nde felsefe okudu, Doktor unvanını aldı. Böylece, üç bilim dalında ihtısas sahibi olduktan sonra memlekete döndü. Burada Genel Kurmay Okulu'nun tercüme kaleminde çalıştı.

Halil Bey, 1896'da, ağabeyi Hamdi Bey'in yanına müzeler müdür muavinliğine atandı. 1909'da İstanbul'a Şehremini (Belediye Başkanı) oldu. Beş buçuk ay sonra, ağabeyi ölünce, onun yerine Müze Müdürlüğüne getirildi. Çalışmaları her yerde takdir edildiğinden İstanbul Üniversitesi kendisine fahrî arkeoloji profesörlüğü, Leipzig ve Basel Üniversiteleri de Fahrî Doktorluk unvanını verdi.

Halil Ethem Bey çeşitli arkeoloji kongrelerinde memleketimizi temsil etmiştir. Birçok enstitüyle bilim kurumlarının üyesiydi. 1931'de emekliliğini istiyerek memurluktan ayrıldı. Dördüncü devre İstanbul milletvekili seçildi.

Halil Ethem Eldem, müzeciliğimize çok hizmeti dokunmuş bir bilim adamıdır. Eski Şark Eserleri Müzesi onun zamanında kurulmuştur. Topkapı Sarayı Müzesi'nin açılması da onun gayretleri sonunda oldu Arkeoloji bilhassa epigrafi ve nümizmatik alanında Türkçe, Fransızca olarak yayınlanmış pek yüksek ilmî değerde birçok eseri vardı.

ELDİVEN

Elleri soğuktan korumak için giyilen, deriden, kumaştan yapılma, yünden iplikten örme bir giyim eşyasıdır. Süs için de kullanılır.

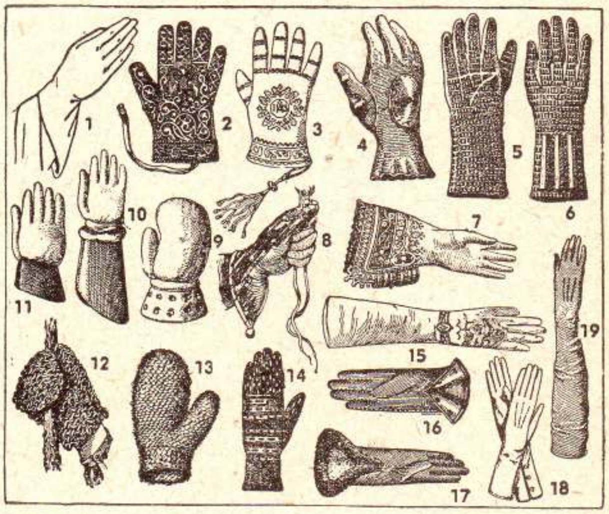
Eldivenin tarihi bir hayli eskidir. Tarih Öncesi çağlarda, ilk insanların bile eldiven kullandıkları ileri sürülür. Yalnız onların kullandıkları eldivenler, bildiğimiz eldivenlerden çok farklı olsa gerek Ünlü Yunanlı şair Omeros'un eserlerinden birinde Kıral Laertes'in elinde eldiven bulunduğu yazılıdır. Eski Yunanlı tarihçi Herodotos da Leotkhides'in bir eldiveni rüşvet alınan altın paralarla doldurduğunu yazar. Eski Romalılar' ın da eldiven kullandıklarından bahsedilir. VIII. ve IX. yüzyıllarda Almanlar'la İskandinav'lar da eldiven kullanıyorlardı; yalnız onların eldivenleri tek parmaklıydı. Kırallar, asîlzadeler değerli taşlarla, altın gümüş telle işlenmiş eldivenler giyerlerdi. XIII. yüzyıla kadar İngiltere'de eldiven kullanılmadı Kıraliçe Elizabeth I. eldiven modasını yaydı. O devirde konçları gayet ağır işlemeli eldivenler revaçtaydı.

Eldiven her zaman bir giyim ihtiyacını giddermekte kullanılmamıştır. Eldivenin bazı anlamları da vardı. Birini düelloya davet etmek istiyen, hemen elinden eldivenini çıkarıp hasmının yüzüne fırlatırdı. Yüzüne eldiven fırlatılan şahıs da eldiveni alıp sahibine iade ederse, düelloyu kabul ettiği anlaşılırdı. Evlenecek genç kızlara da görücülerin eldiven hediye getirmesi âdetti. Kırallara, hükümdarlara eldiven hediye getirmek de bir dostluk işaretiydi.

Bugün eldivenleri başlıca iki sınıfa ayırabiliriz: 1.) Deri; güderi, süet; 2.) Kumaş; yün, naylon, keten, pamuk; 3.) Kauçuk.

Deri eldivenler, çoğunlukla koyun ve keçi derilerinden, lüks kadın eldivenleri ana sütü emmekte olan kuzunun derisinden yapılır. Domuz ve tay derileri de eldiven yapımında kullanılır. Amerika'da köpek derisinden de eldiven yapıldığı olur

Eldiven, bir sağlık malzemesi olarak da kullanılır. Ameliyatlarda doktorlar eldiven giyerler. Bunlar kauçuktandır Ev işiyle uğraşan kadınlar da, bulaşık, çamaşır vs. yıkarken, kauçuk eldiven giyerler.

Tarihî eldivenlerden örnekler: 1 — XIII yüzyıl; 2 — XIII yüzyılda Viyana'da giyilen bir eldiven; 3 — XVIII. yüzyılda din adamlarının giydikleri eldiven; 4 — XIII yüzyılda zırhlı eldiven; 5 — XIII. yüzyılda kullanılan bir başka zırhlı eldiven; 6 — XIII yüzyılın diğer bir zırhlı eldiveni, 7 — XVI. yüzyılın işlemeli eldiveni; 8 — XV. yüzyılda doğan, şahin gibi kuşlarla çıkılan avlarda giyilen eldiven, 9 — Eski bir boks eldiveni; 10, 11 — Eski eskrim eldivenleri; 12 — Bağcı eldiveni; 13 — Kıldan örme eldiven; 14 — Yün eldiven; 15 — XVIII. yüzyıl işlemeli kadın eldiveni; 16 — Erkek eldiveni; 17 — İçi kürklü eldiven; 18, 19 — Eski kadın eldivenleri.

ELDORADO MADENLERİ

Kanada'da Büyük Ayı Gölü'nün kıyısında, Kuzey Kutup Çemberi'nin 44 km. güneyindedir. Bazı coğrafyacılar buraya Radyum Şehri de derler Bol miktarda radyum madeni vardır. Hastanelerde kullanılan radyumun çoğu Eldorado'dan sağlanır. 1944'te Kanadalı bilginler Eldorado'daki radyum oksit madeninin en büyük radyum stoku olduğunu ileri sürmüşlerdir.

ELEKTRA

Yunan mitolojisinde Elektra adında üç kahramana raslanır. İçlerinde en tanınmışı Agamemnon'la Klimnestra'nın kızı'dır. Elektra'nın babası, annesi ve kardeşlerinin macerası Yunan trajedi yazarlarına ilham kaynağı olmuştur. Ünlü yazar Euripides, Elektra ve yakınlarını ayrı ayrı piyeslerde anlatmıştır. Truva Savaşı'nda Yunan ordusunun başında bulunan Kıral Agamemnon memleketine döndüğü gün öldürülür, Elektra'nın esas macerası da babasının ölümünden sonra başlar. Bir efsaneye göre, Agamemnon'u karısının sevgilisi öldürmüştür. Başka bir hikâyeye

göre de Agamemnon'un ölümünde analık ve öc alma duyguları önemli rol oynamıştır. Kıraliçe Klimnestra, büyük kızı İphigenia' nın Truva Savaşı kazanılsın diye tanrılara kurban edilmesine çok üzülmüş, buna sebep olan kocasından da öc almak için and içmiştir.

Elektra ise, babasının öldürülmesine kızar, o da annesinden öc almayı kararlaştırır, erkek kardeşi Orestes'in büyümesini bekler, o zamana kadar da annesinin yanında oturur. Orestes delikanlılık çağına gelince, Elektra durumu ona da anlatır. Bunun üzerine Orestes annesini öldürür, Elektra da akrabalarından Plydeas'la evlenir.

Euripides'in bu trajedisi Yunan klâsikleri arasında en başta gelenlerdendir. Ayrıca, ünlü çağdaş Amerikan piyes yazarı Eugene O'Neill de 1931'de bu klâsik trajediyi kısmen modernleştirmiştir «Mourning Becomes Electra» (Elektra'ya yas yaraşır) adındaki bu eser üç ayrı piyesin bir araya toplanmasından meydana gelmiştir. Oynanması beş saat sürer.

ELEKTRİK: Bizleri Bugünkü Medeniyete Ulaştıran Gizli Tabiat Kuvveti

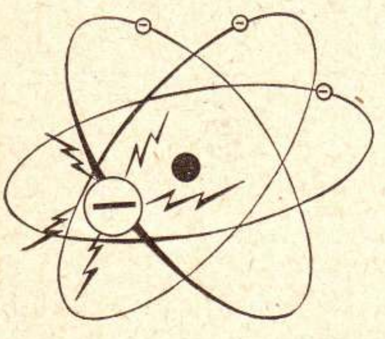
ELEKTRİK bizi bugünkü medeniyete ulaştıran buluşların en önemlilerinden biridir. Savaşta ve barışta, büyük fabrikalardan evlere, iş yerlerinden taşıma araçlarına, hattâ çocuk oyuncaklarına kadar her yerde çeşitli biçimlerde elektrik gücü kullanılır. Bir yandan da süregelen araştırmalar elektrik için yeni yeni kullanma yerleri ortaya çıkarmakta, insanlarla elektriği birbirine daha çok yaklaştırmaktadır.

İlk çağlardan beri insanlar elektrik olaylariyle karşılaşmışlardı. Yalnız, bu esrarlı gücü tanıyıp kendi yönetimleri altına alana kadar ondan çekinmişler, onu kutsal bir sır sanmışlardı. Bilim adamlarının sürekli çalışmaları bütün sırları çözmüş, elektriğin kanunlarını kesin olarak belirtmiş, onu insanlığın hizmetine sunmuştur.

Elektrik Nedir?

Elektriğin ne olduğunu açıklıyan çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Yakın zamanlara kadar Amerikalı bilim adamı Benjamin Franklin'in «Akışkan Teorisi» adlı görüşüne inanılırdı.

Akışkan Teorisi. — Bu teoriye göre elektrik, su ve hava gibi akabilen, fakat gözle görülmiyen bir cisimdir. Her cisimde belli bir değerde elektrik vardır. Bir cisim bu değerden fazla elektriklenmişse «pozitif» (+), az elektriklenmişse «negatif» (—) elektrikle yüklü demektir. Cisimler birbirine dokundurulunca, sürtülünce bu elektrik akışkanı iki cismin, çok yüklü olanından az yüklü olanına akar.

ELEKTRON: Bir atom, bir çekirdekle onun çevresinde dönen elektronlardan yapılmıştır. Elektron sayısı değiştikçe elemanın cinsi de değişir.

Elektron Teorisi. — Cisimler incelenip molekül ve atomun yapıları öğrenildikten sonra bu görüş bir yana bırakıldı, elektrik, «Elektron Teorisi» ile açıklandı. Bugün artık «Elektron Teorisi» nin doğruluğuna inanılıyor. Bu teori yalnız elektrik olaylarının değil, aynı zamanda kimyasal ve fiziksel olayların da çözümünü verir.

Elektrik Nasıl Doğar

Bu teoriyi anlamak için cisimlerin atom yapılarına bir göz atmak yararlı olur. Bilindiği gibi, elemanların en küçük parçalarına atom denir (Bk. Atom). Her atomda bir çekirdek, bunun çevresinde de büyük bir hızla dönen elektronlar vardır. Elektron sayısı değişik olabilir, bu sayı atomun, dolayısiyle elemanın cinsini belirtir.

Yapı bakımından en basit olan hidrojen atomunu incelersek çekirdek çevresinde dönen bir elektron görürüz. Çekirdek pozitif (+), elektron ise negatif 1 (—1) elektrik yükü taşır. Bir atomun pozitif ve negatif elektrik yükleri her zaman eşittir. Hidrojen atomunda bir elektron bulunduğuna göre çekirdeğine de 1 pozitif elektrik yükü vardır. Buna karşılık, 8 elektronlu oksijen atomunun çekirdeğinde de 8 pozitif (+8) elektrik yükü vardır. Böylece, her atom, elektrik yükü bakımından dengededir.

Atomların çekirdeğinde ise proton ve neutronlar bulunur. Neutronlar elektrik bakımında nötürdürler, yani ne pozitif elektrikle yüklüdürler, ne de negatif. Protonlar ise + elektrik yükü taşırlar. Demek ki bir atomda elektronların negatif elektrik yüküyle çekirdek içindeki protonların pozitif elektrik yükü dengede bulunmaktadır.

Her hangi bir dış etkiyle bu denge bozulursa artık o atom elektrik bakımından dengede olmıyacağı için pozitif veya negatif elektrikle yüklüymüş gibidir. Bir atomun elektronlarından bir kısmı alınırsa o atomda negatif elektrikten çok pozitif elektrik kalır. Ayrıca, bir atoma her hangi bir dış etkiyle elektron eklenirse, atom negatif elektrikle yüklenmiş olur.

Böylece, bir cismin atomundaki elektron sayısının değişmesi elektriği doğurur. Bu değişme sürekli olarak sağlanırsa o zaman elektronlar sürekli bir akış kazanır. İşte, bu elektron akışı «elektrik akımı» dır.

Bir cismin atomlarındaki elektron sayısını değiştirerek elde edilen elektriğe «statik elektrik» denir. Bu cins elektriği inceliyen bilim dalı «elektrostatik adını alır.

Sürekli elektron akımiyle elde edilen elektrik akımı ise «dinamik elektrik» tir. Bunu «elektrodinamik» adı verilen bilim dalı inceler.

Elektrik Nasıl Elde Edilir

Atom çekirdeği, çevresinde dönen elektronları büyük bir kuvvetle çeker. Bunu şu şekilde de anlatabiliriz: Aynı elektrikle yüklü cisimler birbirini iter, zıt elektrikle yüklü cisimler birbirini çeker. Çekirdekle elektron zıt elektrikle yüklü olduklarına göre birbirlerini çekeceklerdir.

Statik elektrik veya elektrik akımı elde etmek için bir dış etki gerekli olduğunu söylemiştik. Bu dış etki, çekirdekle elektron arasındaki çekme kuvvetinden daha büyük bir kuvvet doğurmalıdır ki atomdan elektron koparabilsin. Öyleyse, bu dış etki her hangi bir enerji olacaktır. Bu enerji, sürtme, basınç, sıcaklık, ışık, magnetizma, kimya enerjilerinden biri olabilir. Bu enerjilerden her hangi biriyle elektrik elde edilebilir.

Sürtmeyle Elektrik Elde Edilmesi

İlk çağlardan beri bilinen bir usüldür. Bazı cisimler birbirine sürtülürse bunların elektriklendiği görülür. Meselâ ebonit kürke veya yüne, cam da ipeğe sürtülürse elektriklenirler. Burada elde edilen «statik elektrik» tir.

Sürtmeden önce ebonit ve kürk atomlarında elektrik bakımından denge vardır. Sürtmeyle doğan kuvvet kürk atomundan elektron koparır, bu atomlar ebonit üzerinde toplanırlar. Böylece kürk pozitif, ebonit ise negatif elektrikle yüklenmiş olur. Camla ipeğin sürtünmesinde ise durum terstir. Cam pozitif, ipek negatif elektrikle yüklenir.

Atom çekirdeğiyle elektronlar arasındaki

ELEKTRİK SARFI NASIL ÖLÇÜLÜR

Elektrikle çalışan cihazların ne kadar elektrik enerjisi harcadığını anlamak için «elektrik sayacı» kullanılır. Bu sayaçların içinde akım geçen ve uclarına gerilim tatbik edilen bobinler vardır. Bu bobinlerden geçen akımların etkisi altında dönen diskin dönüş hızı, çekilen elektrik enerjisiyle doğru orantılıdır. Alıcıların gücü büyüdükçe, çekilen elektrik enerjisi de büyüyeceği için disk daha hızlı döner. Böylece kullanılan elektrik enerjisi kilowat-saat olarak okunur.

çekme olayını zıt elektriklenmiş cisimlerde de görürüz. Aynı cins elektrikle yüklü iki mürver küreyi yaklaştırırsak birbirlerini iterler. Bunları zıt elektrikle yüklersek bu sefer birbirlerini çekerler.

Statik elektrik (buna «statik elektrik yükü» (şarjı) da denir), birbirine dokundurulan cisimler üzerinden akar. Meselâ pozitif elektrikle yüklü bir çubuk, yüksüz madenî bir çubuğa dokundurulursa ikinci çubuk da elektriklenir.

Bu olayı şu şekilde açıklayabiliriz: Birinci çubuk pozitif elektrikl. yüklü olduğuna göre elektronları azalmış demektir. İki çubuk birbirine dokununca, birinci çubuğun protonlariyle, ikinci çubuğun elektronları arasındaki çekme kuvvetinden dolayı, ikinci çubuğun bir miktar elektronu birinci çubuğa geçer. Böylece ikinci çubuk pozitif yüklü bir durum alır. Birinci çubuğun pozitif yükü ise bir miktar azalır.

Zıt yüklü iki cismi birbirine dokundurursak, negatif elektrikle yüklü cisimdeki fazla elektronlar pozitif elektrikle yüklü cisme geçer, buradaki protonlarla birleşerek nötürleşirler.

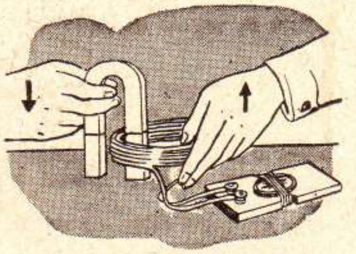
İletken ve Yalıtkan. — Statik elektriği bir cisimden başka bir cisme aktarmak için bir elekyol da iki cismi madenî bir telle birleştirmektir. Bu durumda yukarıda anlatılan olaylar aynı şekilde tekrarlanır. Elektronlar, madenî tel üzerinden negatif yüklü cisimden pozitif yüklü cisme akarlar. Fakat madenî tel yerine cam veya lâstik kullanırsak bu akımın olmadığını, cisimlerin eski yüklerini olduğu gibi sakladıklarını görürüz. Buradan elektriğin bazı cisimler üzerinden aktığı, bazı cisimler üzerinden de akmadığı sonucu çıkar. Madenler gibi elektriği akıtan cisimlere «iletken,» cam, lâstik gibi elektriği akıtmıyan cisimlere de «yalıtkan» denir.

Tabiattaki bütün cisimler, böylece, iletken ve yalıtkan olmak üzere ikiye ayrılır. Yalnız, cisimler arasında iletkenlik ve yalıtkanlık derecesi bakımından farklar vardır. Bütün madenler iyi iletkendir. Lâstik, cam, mika, kükürt, ipek iyi yalıtkandır. Kâğıt, kuru ağaç ise iyi iletken olmamakla beraber yüksek derecede yalıtkan da değildirler. Yaş cisimler genel olarak iletkendirler. İnsan vücudu da iletkendir. Bu bakımdan, elektrik cihazlarını kullanırken çok dikkatli olmak, hele ellerin ıslak olmamasına dikkat etmek gerekir.

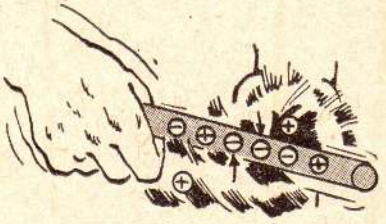
Ark. — Statik elektriği bir cisimden başka bir cisme geçirmek için iki cismi birbirine dokundurmak veya telle birleştirmekten başka bir yol daha vardır. Büyük değerde fakat zıt işarette elektrikle yüklenmiş iki cismi birbirine yaklaştırırsak, daha birleştirmeden elektronlar negatif yüklü cisimden pozitif yüklü cisme atlıyabilirler. Bu olaya «ark» denir (Bk. Ark Lâmbası). Yükler çok büyük değerlerde olursa iki cisim birbirinden uzakken de atlama olabilir. Bu olay şimşek şeklinde tabiatta da görülür. Çeşitli etkilerle yer değiştiren bulutlar sürtme yolu i:e elektriklenirler. Zıt elektrikle yüklü iki bulut karşılaşınca aralarında ark doğar, buna şimşek deriz (Bk. Şimşek; Yıldırım).

Elektroskop. — Bir cisimde statik elektri-

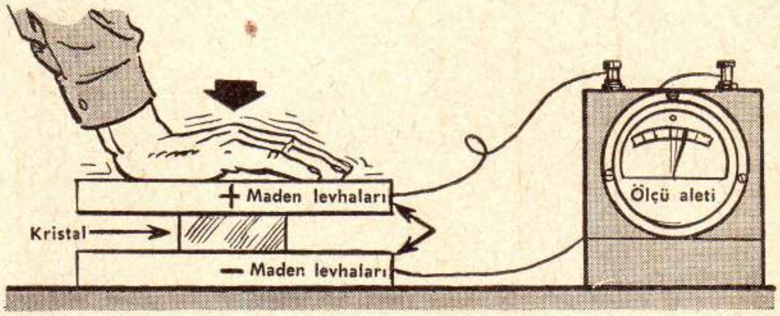
ELEKTRİK NASIL ELDE EDİLİR

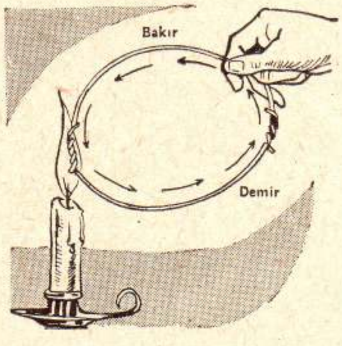
Magnetik Yolla Elektrik Elde Edilmesi: Bir magnetik alan içinde dönen kapalı bir devrede elektrik doğar. Buna «endüksiyon yolu» da denir.

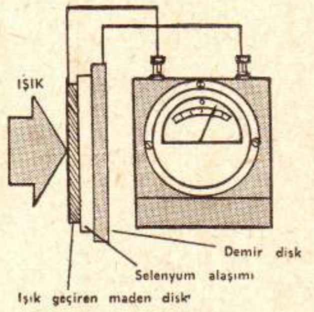
Sürtmyele Elektrik Elde Edilmesi: Bazı cisimler birbirlerine sürtünce elektriklenirler. Böyle elde edilen elektriğe «statik elektrik» denir.

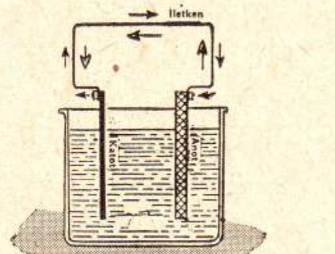
Basınçla Elektrik Elde Edilmesi: Bazı cisimlerin üstüne basınç yapılırsa bu cisimler elektrik üretirler. Pikaplarda kullanılan kristaller böyle elektrik üreten cisimlerden biridir.

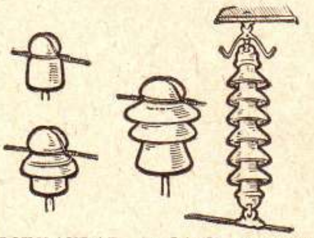
Isıyla Elektrik Elde Edilmesi: Ayrı cins iki madenin uçları birleştirilip ısıtılırsa bir elektrik akımı doğar.

Işıkla Elektrik Elde Edilmesi: Bazı cisimler iki maden arasına konup ışığa tutulursa elektrik üretirler.

Kimyasal Yolla Elektrik Elde Edilmesi: Bazı asit eriyikleri içine iki maden levha batırılırsa bir elektrik üreteci elde edilir.

YALITKANLAR: Elektrik, «yalıtkan» denen bazı cisimlerden geçmez. Ucuz ve iyi bir yalıtkan olan porselenden yapılan fincanlar elektrik taşıyan tellerin tehlikesizce döşenmesinde kullanılır.

Elektriğin Kullanılması

ELEKTRİK bugün çeşitli yerlerde kullanılıyor. Bunların hepsi elektriğin ısı, kimyasal ve magnetik etkisi gibi başlıca üç temele dayanır:

ISI ETKİSİ

1. — Elektriğin ısı etkisi: Üzerinden elektrik akımı geçen bir iletken tel ısınır, kızarır. Daha şiddetli akım geçirirsek tel ergiyerek kopar.

Bir iletkenden geçen akımın açığa çıkardığı ısı enerjisini Joule Kanunu belirtir. Bu kanuna göre, açığa çıkan ısı, geçen akımın şiddetinin karesiyle, telin direnciyle ve akımın geçme süresiyle doğru orantılıdır; yani bu değerler büyüdükçe açığa çıkan ısı da büyür.

Elektrik akımının bu özelliği pratikte birçok kullanma yerinin doğmasına yol açmıştır. Elektrik ütüsü, elektrik sobası üzerinden akım geçen birer telden ibarettirler.

Aynı özellik elektrik kablolarının ve ölçü âletlerinin korunmasını sağlıyan sigortalarda da işe yarar. Önceden belirtilen değerden fazla akım geçince sigorta içindeki tel kopar, akım kesilir.

Üstünden akım geçen iletkenlerin kızarması aydınlatma için çok yararlı olan ampullerin çalışmasını sağlamıştır. Geçen akımla kızaran iletkene «akkor haline gelmiş iletken» denir.

KİMYASAL ETKİSİ

2. — Elektriğin kimyasal etkisi: İçine asit eriyiği konmuş bir kaba iki maden batıralım. Eriyiğe «elektrolit», maden levhalara da «elektrot» denildiğini biliyoruz. Bu kaba «voltametre» adı verilir. Böylece basit bir volta pili elde etmiş oluruz. Şimdi, elektrotları birleştirerek elektrik akımı elde edeceğimize elektrotları başka bir elektrik üretecine bağlıyalım. Elektrotlardan ve elektrolitten bir akım geçecektir. Bu olayın sonunda elektrolidi incelersek bir değişmeye uğradığını görürüz. Meselâ kaba sülfürik asit eriyiği koymuşsak üretecinin negatif (—) kutbuna bağladığımız elektrot (buna «katot» denir) yanında $H+$ katyonları toplanır. Sülfürik asidin ikinci kısmı olan SO_4 anyonları da üretecin pozitif (+) kutbuna bağladığımız elektroda (buna da «anot» denir) doğru hareket ederler.

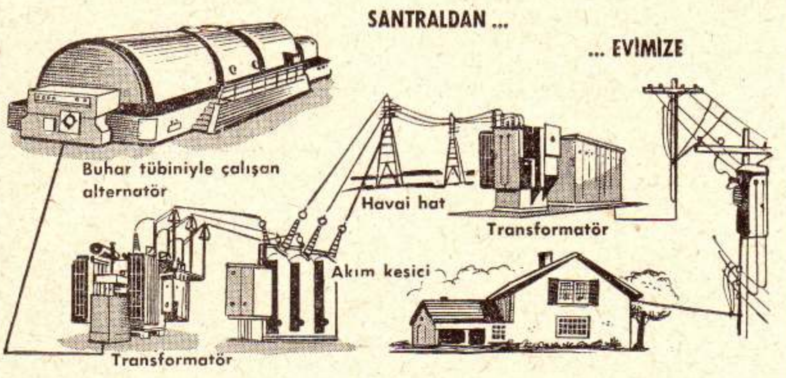
Demek ki içinde elektrik akımı geçen bir eriyik çözümlenirse kendini meydana getiren bileşenlere ayrılır. Bu olaya «elektoliz» denir, madenlerin kaplanmasında kullanılır.

MAGNETİK ETKİSİ

3. — Elektriğin magnetik etkisi: Üstünden elektrik akımı geçen bir iletkenin çevresinde bir magnetik alan doğar. Bu alan Dünya'nın magnetik alanı gibidir, etki alanı içindeki pusulaları saptırır. Bir bobinden elektrik akımı geçince magnetik alan doğar. İçi boş bir bobinden akım geçirip ortasına yumuşak demir tutarsak bobinin demiri çektiğini görürüz. Bu özellikten telgrafta, elektrik zilinde, otomatik kontrol ve ölçü aletlerinde yararlanılır.

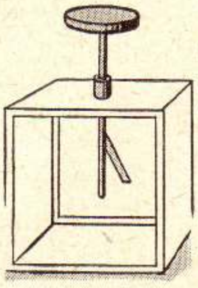
Elektrik zili bir bobin ve karşısına konmuş bir çelik paletten ibarettir. Bobinden alternatif akım geçirilir. Bobin paleti çeker, bu sefer akım kesilir. Palet geri gider. Bu olay büyük bir hızla tekrarlanır. Palete bağlı bir küre de zilin çanına çarpar. Böylece zil çalar.

Dönen makinelerin çalıştırılmasında çok kullanılan elektrik motorları da elektrik akımının çevresinde yarattığı magnetik alandan yararlanarak çalışırlar.

ENERJİ NAKLİ: Elektrik enerjisi, elektrik santralında elde edildikten sonra, havai hatlarla, kullanılacağı yere iletilir. Bu iletim sırasında kayıpları azaltmak maksadiyle yüksek gerilime çıkarılır. Bunun için alternatörden sonra bir transformatör konur. Akımı kesmeye yarayan anahtardan geçerek yüksek gerilim hatlariyle kullanılacağı yere gelir. Burada tekrar bir transformatörle gerilim normal değerine (220 veya 110 volta) indirilir, evlere iletilir.

ğin bulunup bulunmadığını anlamak için «elektroskop» denen alet kullanılır. Çeşitli elektroskoplar yapılmıştır. Bunların en basiti ipek veya pamuk ipliğine asılmış kâğıt bir küredir. En duyarlı elektroskop ise iki altın veya alüminyum levhayla yapılır. Çok ince iki levha bir noktada birleştirilip hava akımlarından korunmak üzere cam bir kavanoz içine konur. Birleşme noktaları dışarı çıkarılır, bu uca da pirinç bir küre yerleştirilir. Statik elektrikle yüklü olup olmadığını anlamak istediğimiz cismi bu küreye yaklaştırır veya dokundururuz. Cisimde elektrik yükü varsa maden levhalar birbirinden uzaklaşır, öyle kalırlar. İkisi de aynı cinsten elektriklendikleri için birbirlerini itmişlerdir.

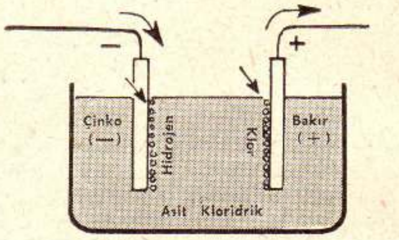

Elektroskop

Kimyasal Yolla Elektrik Elde Edilmesi

Bu yoldan elektrik elde etmek için «pil» veya «akümülâtör» kullanılır.

Pil. — İlk pili İtalyan bilgini Alessandro Volta yapmıştır. Onun için bu tip pillere «voltaik piller» adı verilmişti. Genel olarak, asitli su içine batırılmış iki maden levha bir pil meydana getirir. Kullanılan asit eriyiklerine «elektrolit», maden levhalara da «elektrot» denir.

ELEKTROLİZ: Bazı asit eriyikleri içine bakır ve çinko levhaları daldırılırsa bir elektroliz kabı elde edilir.

Volta, deneylerini sülfürik asit eriyiğine bakır ve çinko levhalar daldırarak yapmıştı. Kab içerisinde serbest hale geçen kimyasal enerji elektrik enerjisi haline dönüşür, böylece elektrik elde edilmiş olur. Maden levhaları bir telle birleştirirsek telden elektrik akımı geçer. Zamanla bu sıvılı piller geliştirilmiş, bugünkü kuru piller yapılmıştır.

Akümülâtör. — Pillerin vereceğinden daha büyük akımların gerekli olduğu yerlerde akümülâtörler kullanılır. Akümülâtör de, volta pilinde olduğu gibi, bir elektrolit içine batırılmış iki elektrottan ibarettir. Yalnız, birçok kab bir arada kullanılarak daha çok akım sağlanır (Bk. Akümülâtör).

Batarya. — Birkaç pil bir araya getirilirse bir «batarya» elde edilir. Batarya bir pilin vereceğinden daha çok akım verir.

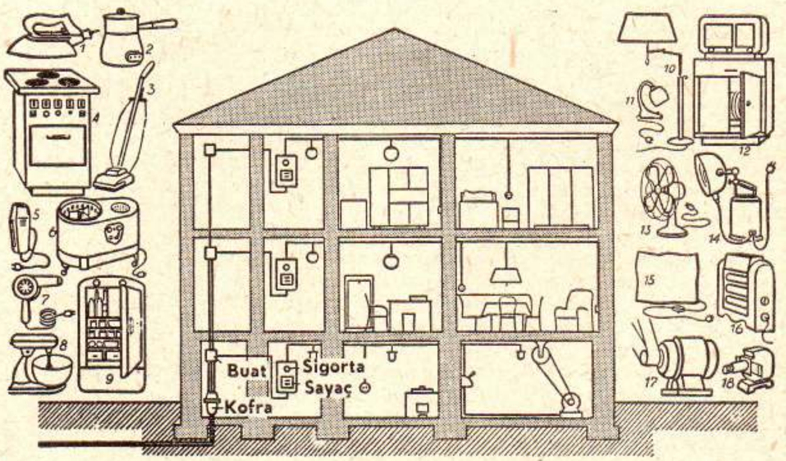
Basınçla Elektrik Elde Edilmesi

Bazı cisimlerin kristalleri üstüne bir basınç yapılırsa bu kristallerde elektrik yük-

EVLERDE ELEKTRİKTEN NASIL FAYDALANILIR

BUGÜN elektrik gücü çok çeşitli yerlerde kullanılıyor. En basit, fakat en yaygın kullanma yeri evlerdir. Bu bakımdan evlerdeki elektrik hakkında bazı pratik bilgiler herkese yararlıdır.

Elektrik santrallarında elde edilen elektrik gücü ya havai hatlarla, ya da yeraltı kablolariyle şehrin çeşitli bölgelerine taşınır, buradaki dağıtma merkezlerinden evlere iletilir. Bu iletim de ya havai hatla, ya da yeraltı kablolariyle yapılır. Dışarıdan gelen kablo ile evin elektrik donanımının birleştiği yerde «kofra» denen bir bağlama kutusu bulunur. Kofradan sonra «elektrik sayacı» bağlanır. Elektrik sayacı o evde kullanılan elektrik enerjisini ölçer. Böylece, elektrik idaresi müşterisinin kullandığı elektrik değerinin karşılığı olan parayı hesaplar.

Evlerde elektrikle çalışan eşyalardan birkaçı: 1 — Elektrik ütüsü; 2 — Su kaynatma kabı; 3 — Süpürge; 4 — Ocak ve fırın; 5 — Tıraş makinesi; 6 — Çamaşır makinesi; 7 — Saç kurutma makinesi; 8 — Karıştırma makinesi; 9 — Buz dolabı; 10, 11 — Elektrik lâmbaları; 12 — Radyo, pikap ve ses alma makineleri; 13 — Vantilâtör; 14 — Suni güneş ışığı lâmbası; 15 — Elektrikle ısınan yastık; 16 — Elektrik sobası; 17 — Çeşitli motorlar; 18 — Sinema ve projeksiyon makineleri.

Sigorta Nedir?

Elektrik sayacından sonra yalıtkan bir levha üzerinde sıralanmış «sigorta» lar gelir. Sigorta elektrik donanımının güvenli bir şekilde işlemesini sağlar. Bilindiği gibi, üstünden akım geçen bir iletken ısınır. Bu ısınma büyük değerlere kadar yükselir de cismin ergime sıcaklığına varırsa, cisim erir, kopar.

Bu olayı evlerde boru içine döşenmiş olan elektrik kablolarında da görebiliriz. Eğer bu kablolar üzerinden büyük değerde akımlar geçirecek olursak ısınarak en zayıf oldukları noktadan koparlar. Bu ise boruların sökülüp, içindeki kablonun yenilenmesini gerektirir. Bu gibi uzun zaman istiyen ve pahalı tamirlerin önüne geçmek için «sigorta» kullanılır.

Belli kesitlerdeki kabloların kaç amperlik akımda eriyeceği cetveller halinde belirtilmiştir. Kablo kesitine uygun sigortaların değeri de bir cetvelde gösterilmiştir. Bu yerde elektrik donanımı yapılırken hesaplar sonunda o hat için kaç mm^2 lik kablo kullanılması gerektiği bulunur. O kesite uygun sigortanın kaç amperlik olduğu da önceden hazırlanmış cetvellerden çıkarılır, hattın başına o değerdeki sigorta yerleştirilir. Herhangi bir ârızadan dolayı, hattan aşırı değerde büyük akımlar geçerse sigorta içindeki ince tel ısınarak erir, kopar, hattın akımı kesilir. Arıza giderilip sigorta değiştirilince normal işleme yeniden başlar. Böylece, boru içindeki iletkenlerin yenilenmesi gerekmez.

Birçok yerlerde sigorta attıktan sonra üstüne tel sarılır. Bu hareket kabloyu tehlikeye sokar. Sarılan tel aşırı akımlarda da kopmıyacağı kadar kalın olursa, onun yerine kablo kopabilir. Boru içinde kopuk yerin bulunup tamir edilmesi birçok güçlükler gösterir. Onun için, sık sık atan sigortalara tel sarılacağına veya yeni sigorta takılacağına bu atmanın sebebini bulup gidermek daha doğru olur.

Son zamanlarda telli sigortalar yerine ısınan madenlerin uzaması özelliğine dayanan «otomatik sigortalar» yapılmıştır. Bu tip sigortalar atınca bir düğmeye basmak yeniden çalışmalarını sağlar.

Elektrik Lâmbaları

Elektrik gücü evlerde en çok aydınlatma için kullanılır. Bir yerde yapılan işe göre oranın aydınlatılması değişik şiddetlerde olmaktadır. Bu değerler de cetveller halinde düzenlenmiştir. Bir yapının elektrik projesini hazırlarken o ışık şiddetine göre hesap yapılır. Ancak, sonradan ampul gücü değiştirilirse ışık şiddeti de değiştirilmiş olur.

Bugün kullandığımız ampullerin verdiği ışık, gücleriyle doğru orantılıdır. Bir ampulün gücü, yani «watt» ı artınca verdiği ışık da artar, dolayısiyle, oda daha iyi aydınlanır. Işık şiddetinin gereğinden az olması gözler için zararlıdır. Bu yüzden, bir yerin aydınlatılmasında kullanılan ampulün gücünü çok küçük seçmemelidir.

Flüoresan Lâmbalar

Bugün artık evlerde bile flüoresan lâmbalar kullanılıyor. Bu lâmbalar hem daha az güç sarfederek daha fazla ışık verirler, hem de ışıkları gündüz ışığına daha yakındır. Yalnız, bu lâmbalar oturma ve okuma odalarında tek olarak kullanılmamalıdır, çünkü bu lâmbalar alternatif akımın frekansına uygun olarak saniyede 50 defa yanıp sönerler. Gözün farkedemediği bu titreşim baş ağrısı yapar. Onun için, her zaman iki flüoresan lâmba birlikte kullanılmalı, biri sönerken öteki yanacak şekilde bağlanmalıdır. Bu, bir kondansatörle sağlanabilir.

Elektrikli Cihazlar

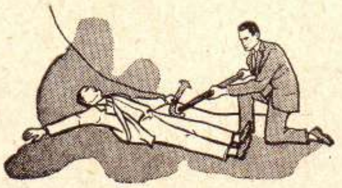
Elektrikle çalışan cihazlar belli bir gerilime göre yapılmışlardır. Bu da şehir şebekesinin geriliminin aynı olmalıdır. Genel olarak 220 volt, bazan da 110 volt kullanılır. Buna göre, buz dolabı, elektrik ütüsü, radyo, ampul, motor gibi elektrikle çalışan bütün cihazların kaç volt için hazırlandığı üzerlerinde yazılıdır. 110 volt için yapılmış bir cihaz 220 volta bağlanırsa, üzerinden kaldırabileceğinden büyük akım geçeceği için, yanar. Bu yüzden, cihazlar üstlerinde yazılı gerilimlerde kullanılmalıdır.

Bazı cihazlar küçük bir değişiklikle her iki gerilimde de çalışabilecek şekilde yapılmışlardır. Böyle değişik gerilim uçları bulunmıyan cihazları başka gerilimde kullanmak için «transformatör» kullanılır. Trasnformatör, gerilimin değerini değiştiren bir araçtır, meselâ 220 voltu 110 volta indirir. Bunun tamamen tersini de yapabilir. Tatbik ettiğimiz gerilime «giriş gerilimi», elde ettiğimiz gerilime de «çıkış gerilimi» denir.

ELEKTRİK ÇARPMASI

İNSAN VÜCUDU bir iletkendir. Bu yüzden, elektrik insan hayatı için tehlikeidir.

Elektrik taşıyan bir iletkene dokunursak elektrik akımı vücudumuzdan geçerek toprağa akar. Geçen akımın şiddeti «ohm» kanununa göredir, gerilime, insanın direncine bağlıdır. Vücudun direnci şahıstan şahsa değişmekle beraber hemen hemen aynıdır. Yapılan hesaplara ve denemelere göre 65 volttan yukarı bir elektrik akımı tehlikelidir.

Elektrik çarpmış bir kimseye yardım etmek için önce onun akımla temasını kesmelidir.

Akımın insan vücudu üzerinde geçtiği yolun da önemi vardır. Meselâ kalb elektrik akımına karşı daha az dayanır. 30-100 miliamperlik alternatif bir akım bile, kalbden geçerse tehlikeli olur. Islak veya terli vücudun direnci daha da düşeceği için aynı gerilimde geçen akım daha büyük, dolayısiyle daha tehlikeli olur.

Elektrik akımı insanda elektrik sarsıntısına yol açar. Elektrik çarpmasına uğrıyan kimse bayılır, rengi morarır, bazan da sararır, solunumu güçleşir, nabzı zayıflar veya hiç atmaz. Akımın vücuda girdiği noktada yanıklık vardır. Vücut sertleşir.

Elektrik akımı beynin solunum merkezini felce uğratır. Bu yüzden, bir kaza olunca akım kesildikten sonra hemen suni solunum yaptırılmalı, buna uzun zaman devam edilmelidir. 6-8 saat sonra bile iyileşenler görülmüştür.

Elektrik çarpmış birine dokunmadan önce akımı kesmelidir; yoksa, dokunan da çarpılır. Eğer akımı kesmek mümkün değilse yalıtkan bir cisimle onu çekmeli, bu sırada toprağa basmamalı, ayağın altına yalıtkan bir cisim koymalıdır.

lerinin doğduğu görülür. Kuvars, turmalin tuzları bu gibi cisimlerdendir. Böyle bir cisim iki levha arasına konup levhalara bastırılır, levhalar da bir telle birleştirilirse, telden bir akım geçer. Bu akım çok küçük değerde olmakla beraber, büyüklüğü basınca bağlıdır. Basınç arttıkça akım da artar.

Bu kristaller mikrofonlarda, gramofonlarda kullanılır. Plâk üzerindeki girinti çıkıntılara uygun olarak gramofon iğnesine uygulanan basınç, iğne vasıtasiyle, kristale iletilir. Kristalde doğan elektrik akımı da radyoda şiddetlendirilip ses haline getirilir.

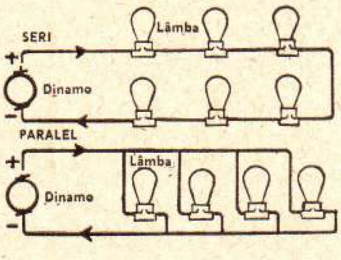
Sıcaklıkla Elektrik Elde Edilmesi

Aynı olmıyan iki maden levha bir uclarından perçinle veya kaynakla birleştirildikten sonra bu birleşme noktaları ısıtılırsa levhaların serbest ucları arasına bağlanmış telden akım geçer. Bu akım çok küçük değerdedir. Onun için, bu usul, elektrik gücü elde edilmesinde işe yaramaz, ancak sıcaklığın ölçülmesinde kullanılır. Çalıştıkça ısınan makinelerin sıcaklık derecesini ölçmek için «termokupl» denen bu aletten faydalanılır. Meselâ otomobillerde motorun üstüne yerleştirilir. Motor ısındıkça termokuplda doğan akımın değeri artar. Bu akım bir ölçü aletinin göstergesini saptırır. Böylece, motorun sıcaklık derecesi ölçülmüş olur.

Işıkla Elektrik Elde Edilmesi

Bazı cisimler, üzerine ışık çarpınca, elektrik doğururlar. Bu yoldan elektrik elde etmek için kullanılan cihazlara «fotosel» denir. Fotosel, demir bir diskle ışığı geçiren bir madenî disk ve bunların arasındaki ince selenyumdan ibarettir. Işık, saydam diskten geçtikten sonra, selenyum üstünde toplanınca iki maden levha arasına bağlanmış telden elektrik akımı geçer.

Bu yolla elde edilen elektrik akımı da çok küçük değerdedir. Bu akımla ancak ölçü aletleri çalıştırılabilir. Böylece, bir ortamdaki ışık şiddeti ölçülebilir. Bundan başka, fotoselde elde edilen elektrik akımı, «amplifikatör» denilen cihazlarda büyütülürse otomatik kapı açma, hırsız haber verme, otomatik sayma makinelerini çalıştırır.

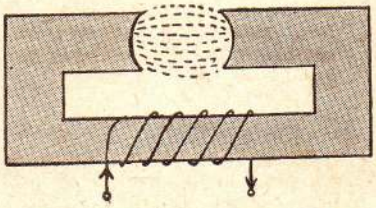
Seri ve Paralel Bağlamalar

Elektrikte üreteçler ve dirençler bir arada kullanılırken ya seri, ya da paralel bağlanırlar. Üreteçlerin + kutupları bir yere, — kutupları da bir yere bağlanırsa «paralel bağlama» elde edilir. Bir + ile bir — bağlanırsa «seri bağlama» olur. Seri bağlamada üreteçlerin gerilimlerinin toplamı kadar bir gerilim sağlanır. Paralel bağlamada ise üreteçler aynı gerilim altında daha çok akım verirler Elektrik ampulleri de bir direnç olduklarına göre ya seri, ya da paralel bağlanabilirler. Paralel bağlamada her birinin ucuna gelen gerilim eşittir. Seri bağlamada ise bu gerilim, akım yönünde ilerledikçe azalır.

Magnetizma İle Elektrik Elde Edilmesi

Bugün kullanılmakta olan elektrik gücünün elde edilmesi asıl bu yoldan oluyor. Bu usulü anlamak için magnetizmanın ne olduğunu kısaca gözden geçirmek yararlı olacaktır.

Eski Yunanlılar bazı taşların küçük demir parçalarını çektiğini fark etmişlerdi. Bu taş ilk defa Manisa ili çevresinde bulunmuştu. Onun için, «magnetizma» sözü buradan gelir. Bu taş bir cins demirdir, buna «magnetit» adı verilir. Magnetitin, çevresindeki demir parçalarını çekme özelliğine «magnetizma», bu özelliğin kendini gösterdiği alana da «magnetik alan» denir. Bu gibi çekme özelliği olan demirler, genel olarak, «tabiî mıknatıs» adiyle anılır. Bir mıknatıs çubuğunun ucları «kutup» adını alır. Çekme kuvveti buralarda en büyük değerini gösterir (Bk. Magnetizma).

ELEKTROMIKNATIS: Bir yumuşak demir üstüne bir tel saralım. Bu telden akım geçirirsek bir elektromıknatıs elde edilmiş olur.

Dünya yuvarlağı da bir mıknatıs olduğu için, serbest durumda asılı tutulan küçük mıknatısları çeker, bir uclarını hep kuzeye dönük tutar. Bu olaydan yararlanarak Çinliler ilk pusulayı yapmışlardır (Bk. Pusula).

Çelik bir çubuğu mıknatıs yapmak için onu bir mıknatıs taşına veya başka bir mıknatısa sürmek yeter. Bu olaydan sonra çelik çubuk da mıknatıs özellikleri gösterir.

Bobin. — Çelik bir çubuğu mıknatıslamak için başka bir yol da onu içinden elektrik akımı geçen bir tel halkanın ortasına koymaktır. Bu şekilde çubuk daha da kuvvetli olarak mıknatıslanır.

«Bobin» denen bu tel sarımı içine yumuşak demir sokacak olursak biraz değişik bir sonuç elde ederiz. Bobinden akım geçtiği müddetçe yumuşak demir mıknatıs özellikleri gösterir, akım kesilince mıknatıs özelliği kaybolur.

Elektro - mıknatıs. — Böyle, üzerinden akım geçen bir bobinin içine sokulmuş yumuşak demir bir «elektromıknatıs» meydana getirir. Elektromıknatısın çevresinde de bir magnetik alan vardır.

Şimdi magnetizma ile elektrik elde edilmesini inceliyebiliriz. Bir tabiî mıknatıs çubuğu alıp bunu sabit duran bir tel yakınında hareket ettirelim. Telden bir elektrik akımı geçer. Bunu, telin ucları çok duyarlı bir ölçü aletine bağlıyarak görebiliriz.

Mıknatısı sabit tuttuğumuz zaman telden bir akım geçmez. Akımın geçmesi mıknatısın, ya da telin hareket ettirilmesiyle mümkün olur. Demek ki magnetik alanın bir telde elektrik akımı doğurabilmesi için, telin magnetik alan içinde hareket ettirilmesi gerekiyor. Teli magnetik alan içinde hareket ettirdikçe telden elektrik akımı geçtiğini gösteren ölçü aletinin göstergesi de iki yana sapacaktır. Daha büyük değerde akım elde etmek istersek, ya magnetik alanı, yani mıknatısı, daha kuvvetli, ya da tek bir tel yerine çok sarımlı bir kangal kullanmamız gerekir. Elektromıknatıslar tabiî mıknatıslardan daha kuvvetli yapılabildiklerine göre, büyük değerdeki akımlar için elektromıknatıs kullanmak uygun olur.

Bugün elektrik gücü elde edilmesinde kullanılan elektrik makinelerinin esası bu olaya dayanıyor. Bu makinelerde magnetik alan doğuran elektromıknatıslar vardır. Elektromıknatıslardan akım geçirilerek bir magnetik alan yaratılır. Bu alan içinde birçok sarımlardan yapılmış tel bobinler döndürülür, bu bobinlerde elde edilen elektrik «bilezik» denen maden çemberde toplanır. Aynı mil üzerinde oldukları için bobinlerle birlikte dönen bu bilezikler üzerinde «fırça» denen kömür veya maden parçalar vasıtasiyle dışarı alınarak gereken yerde kullanılır.

Alternatör. — Yukarda magnetik alan içinde hareket ettirilen telin ucuna bağlı ölçü aletinin göstergesinin iki yana saptığını söylemiştik. Bu olay bize telden geçen akımın yön değiştirdiğini, bir yana akarken ikinci defa tam ters yönde aktığını gösterir. Elektrik makinelerinde elde edilen akım da böyle yön değiştiren bir akımdır. Böyle akış yönünü değiştiren akımlara «alternatif akım» denir. Alternatif akım doğuran makinelere de «alternatör» adı verilir (Bk. Alternatör).

Altörnatörlerde elde edilen akım saniyede birçok defa yön değiştirir. Bir saniyedeki yön değiştirme sayısına «frekans» denir. Akış yönünü değiştirmiyen akıma da «doğru akım» denir. Doğru akım piller, akümülâtörler ve dinamolar vasıtasiyle elde edilir (Bk. Dinamo).

Alternatif akımı doğru akıma çeviren araçlara «redresör», doğru akımı alternatif akıma çeviren araçlara da «ondülör» denir.

Elektrik Kanunları

Her bilim dalı gibi elektriğin de bütün olayları belli kanunlara uygun olarak gelişirler. Bu kanunlar bugün kabul edilmekte olan elektron teorisine de uymaktadır.

Gerilim. — Elektrik yükleri bakımından aralarında fark bulunan iki cisim arasında «gerilim» (potansiyel farkı) vardır denir. Bu, o iki nokta arasında elektron sayısı bakımından fark olduğunu gösterir. Bir pilin, akümülâtörün, alternatör veya dinamonun ucları arasında bir gerilim vardır. Ucların birleştirilmesi halinde elektrik akımını doğuran bu gerilimdir. Bu elektrik enerjisine «elektromotor kuvvet» de denir.

Böyle, ucunda gerilim olan bir elektrik kaynağına elektrik enerjisi kullanan her hangi bir elektrik alıcısı bağlıyarak kapalı bir devre yapalım. Bu kapalı devreye «kapalı elektrik devresi» denir. Bağlantıyı bir yerinden açarsak devre açık demektir.

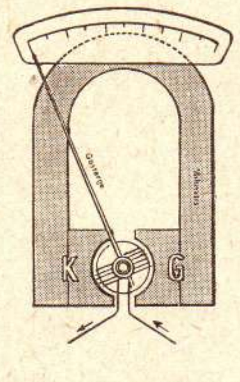
Kutuplar. — Bir pilin, akümülâtörün veya elektrik makinesinin uclarına «kutup» adı verilir. Buna göre, bir elektrik üretecinin kutupları bir telle birleştirilince o telden akım geçeceğini söyleyebiliriz. Bilindiği gibi elektron akımı negatif elektrikle yüklü cisimlerden pozitif elektrikle yüklü cisimlere doğrudur. O halde bir üretecin ucuna bir alıcı bağlarsak, negatif kutuptan pozitif kutba doğru bir elektron akımı olacaktır. Fakat elektron teorisi bulunmadan önce de elektrik kullanıldığı ve akışkan teorisi doğru sanıldığı için akımın pozitif kutuptan negatif kutba doğru aktığı kabul edilmiştir. Zamanla yerleşen bu kabul artık değiştirilmemiş, olduğu gibi bırakılmıştır.

Direnç. — Cisimlerin elektron akımını iletip iletmemelerine göre iletken veya yalıtkan adını aldıklarını söylemiştik. İletkenler de kendi aralarında iletkenlik dereceleri bakımından ayrılık gösterirler. Bu dereceyi bir iletkenin «direnci» belirtir. Bir iletkenin direnci küçüldükçe akım geçirme kabiliyeti artar, direnci büyüdükçe akım geçirme kabiliyeti azalır. Demek ki aslında direnç elektron akımına karşı koyan bir kuvvettir.

Her iletkenin direnci başka başkadır. Bu değişikliği cisimlerin «özgül direnci» gösterir. Bir cismin 1 mm^2 kesitinde ve 1 m. uzunluğundaki bir parçasının direncine o cismin özgül direnci denir. Özgül direnci küçük olan cisimler iyi iletkendirler.

Bir cismin direnci, özgül direncinden başka o cismin kesitine ve uzunluğuna da bağlıdır. Kesit büyüdükçe direnç azalır. Boy uzadıkça direnç de artar.

Ohm Kanunu. — Elektrik devrelerinin en önemli kanunlarından biridir. Bir devredeki üç elektrik büyüklüğü arasındaki bağıntıyı verir. V = R. I şeklinde gösterilir. Burada V, o devreyi besliyen elektrik kaynağının gerilimini, R devrede bulunan elektrik alıcısının direncini, I de devrenin iletkenlerinden geçen akımı gösterir. Yani kapalı bir devreden geçen akımla, o devrenin direncinin çarpımı, o devreye uygulanan gerilime eşittir.

AMPERMETRE: Akım şiddetini ölçmek için ampermetre kullanılır. Magnetik alan içinde dönen bobinin dönme miktarı geçen akımla doğru orantılıdır. Büyük akımlarda dönme daha büyüktür. Bobin de bir göstergeyi döndürür. Böylece geçen akımın değeri amper olarak okunur.

ELEKTRİK SANDALYESİ

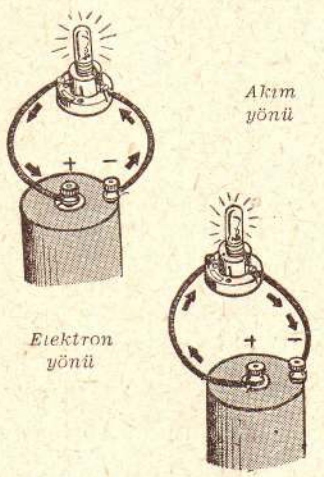

A. B. D.'nin bazı eyaletlerinde idam cezalarının infazında kullanılan özel sandalye bu adla anılır. Bu usul ilk defa 1888 yılında New York eyaleti tarafından kabul edilmiştir. New York eyaletinin çıkardığı bu kanuna birçok kimseler «zalimane ve alışılmamış» bir ceza şekli olarak muhalefet etmiştir. Ancak başka devlet mahkemelerinin ve nihayet federal mahkemelerin desteklemesi sonunda, Amerika'nın başka yerlerinde de kullanılmaya başlanmıştır. Elektrik sandalyesinde ilk idam edilen mahkûm William Kemmler'dir; 1890 yılında Auburn hapishanesinde idam edilmiştir.

Elektrik sandalyesinde idam edilecek mahkûm göğsünden, ayak bileklerinden, kollarından ve kasıklarından sandalyeye bağlanır. Özel kalıplanmış elektrotlardan biri başa, öbürü bacaklardan birinin baldırına bağlanır. Bundan sonra elektrik telleri, elektrotların bakır uclarına takılır. Nihayet yüz maskesi başın dayanacağı yere bağlanır. İlk defa sandalyeye 2.000 voltluk bir akım verilir, akım hemen arkasından 500 volta düşürülür. Bundan sonra otuz saniye arayla verilen akım yükseltilip alçaltılır. Akım verme müddeti iki dakikadır. Bu arada verilen akım dört, sekiz amper arasında değişir. İki dakika sonra cereyan kesilir ve doktor mahkûmu muayene ederek ölü raporunu verir. Elektrik sandalyesine oturtulan mahkûmun akımın verildiği ilk anda öldüğü, ve asla acı duymadığı sanılmkatadır. Bir defa şuurun derhal kaybolduğu muhakkak olmakla beraber, solunum ve dolaşımın hemen durup durmadığından şüphe edilmektedir.

Elektrik sandalyesinde idam edilmiş bir mahkûma yapılan otopsi elektriğin ilgi çekici etkilerini gösterir. Bir defa kanın rengi son derece koyulaşmakta, vücudun sıcaklığı ölümden sonra birdenbire artmaktadır. Bacak elektrodu yanında sıcaklık 54 dereceye çıkmakta ve bu sıcaklık 15 dakika devam etmektedir. Beynin çıkarılmasından sonra omurilik kanalının sıcaklığı çok defa 50 dereceyi geçmektedir. İlk açıldığı zaman gevşek olan kalb sonradan iyice kasılmaktadır.

Akım Yönü ile Elektron Yönü Terstir

Elektron bulunmadan önce akım için bir yön kabul edilmiştir. Sonradan elektronun bulunması bu yönün yanlış olduğunu ortaya koydu. Fakat birçok karışıklıkları önlemek için bugün de akım için eskiden kabul edilen yön değiştirilmemiştir.

Elektrik Değerlerinin Birimleri

Elektrik akımı birimi «amper» dir. Bu terim elektrikte birçok buluşları olan Fransız bilgini Ampere'in adından alınmıştır. Elektrik akımını ölçmek için kullanılan ölçü aletine ise «ampermetre» denir.

İki nokta arasındaki gerilim «voltmetre» ile ölçülür. Gerilim birimi ise «Volt» dur.

Bir alıcıdan geçen akımla, o alıcının uçlarına tatbik edilen gerilimin çarpımı o alıcının çektiği «güc» ü verir. Elektrik gücü birimi «Watt» dır. Bir alıcının veya bir üretecin gücü «vatmetre» ile ölçülür. Bir iletkenin direcinin birimi «ohm» dur. Bu da «ommetre» ile ölçülür.

Elektrik Alıcıları

Genel olarak, elektrik enerjisi kullanan cihazlara «elektrik alıcısı» denir. Bunlar elektrik enerjisini ısı, ışık, mekanik, kimyasal enerji şekillerinden birine dönüştürürler. Meselâ elektrik sobası elektrik enerjisini ısı enerjisine, ampul ise ışık enerjisine çeviren alıcılardandır.

Elektrik motoru. — Elektrik enerjisini, mekanik enerji haline çeviren alıcıların en önemlisi elektrik motorudur. Alternatif akımla veya doğru akımla çalışan motorlar yapılmıştır. Elektrik motorunun çalışma prensipi, alternatör ve dinamoların çalışma prensipine benzer. Yapılışları da aşağı yukarı aynıdır. Alternatörlerde mekanik enerji verilir, elektrik enerjisi alınır. Elektrik motorlarında ise elektrik enerjisi verilir, mekanik enerji alınır.

Elektrik motorunun çok geniş bir uygulama alanı vardır. Fabrikalardaki tezgâhlardan evlerdeki elektrik süpürgelerine, vantilâtörlere, elektrikli saatlere, pikaplara kadar birçok yerde, gerekli olan döndürme gücü elektrik motoru ile sağlanır.

Günümüzün artık ihtiyaç maddeleri arasına giren radyo, televizyon, savaşta ve barışta büyük faydalar sağlıyan telgraf, telefon, radar hep elektrik enerjisinin çeşitli şekillerde kullanılmasiyle çalışır. Gün geçtikçe de elektriğin kullanma alanı genişliyor, her cihaz elektrikle daha kolay, daha ucuz çalıştırılabiliyor.

Elektriğin Gelişmesi

İnsanlar çok eski çağlardan beri elektrik olaylariyle karşılaşmışlardır. İlk olarak Milât'tan 600 yıl önce Eski Yunan bilginlerinden Milâslı Thales kehlibar gibi bazı cisimlerin kumaşlara sürtülünce değişik özellikler gösterdiklerini, hafif cisimleri çektiklerini keşfetmişti.

Aradan çok uzun zaman geçti. XVII. yüzyılda William Gilbert adında bir Ingiliz doktoru mıknatıs taşı ve pusulalar üzerine bir kitap yazdı. Bu kitabında kumaşa sürülen kehlibar gibi cisimlerin kazandığı özelliğe, kehlibarın Yunanca adı olan «elektron» dan ötürü «elektrik» adını verdi.

Bundan sonra çeşitli bilim dallarında araştırmalar yapan bilginler elektrik üzerine birçok şey öğrendiler. Bunların içinde elektriğin iki cins olduğunu, ayrı cinsten elektriğin birbirini çektiğini ilk bulan Fransız bilgini Du Fay (1699-1739) bazı cisimlerin elektriği ilettiğini, bazılarının da iletmediğini gören İngiliz bilgini Stephen Gray (1696-1736) vardır.

Leyde Şişesi

Leyde Şişesi

Yıllar geçtikçe, insanlar elektrik denen bu gizli gücün sırlarını yavaş yavaş çözüyorlardı. Bu gücü bir yerde toplayıp gerektiği zaman kullanmayı düşünmeye başladılar. Araştırmalar sonunda «Leyde Şişesi» denen alet ortaya çıktı. Leyde Şişesi, dış ve iç yüzü, üst tarafında belli bir kısmı açık bırakılmak üzere, kalay yaprakla kaplanmış bir cam silindirdir. Genel olarak iki iletken cisim arasına bir iletken konarak yapılan bu gibi aletlere «kondansatör» denir. Kondansatörler elektrik yükünü saklar, «armatür» denen iletken levhaları bir telle birleştirilince de bu tel üzerinden akıtılırlar. Leyde Şişesi'yle çeşitli denemeler yapan bilginler bu şişenin boşalmasiyle barut ve ispirtoyu yakmayı başardılar.

Franklin'in Uçurtması

Daha sonraları Benjamin Franklin'e rastlıyoruz. Bu Amerikalı bilgin statik elektrikle «şimşek» adı verilen elektrik arkının aynı kurallara uyduğunu bulmuştur. Birçok araştırmaları arasında en ünlüsü uçurtma ile yaptığı denemedir.

Franklin 1752 yılının fırtınalı bir gününde yaptığı bu denemede bir uçurtma uçurdu. Bu uçurtmanın üstünde elektrik toplamaya yarıyan bir de tel vardı. Çakan şimşeklerden uçurtmaya geçen elektrik uçurtma ipinden yere iniyordu. Franklin bu elektriği bir Leyde Şişesi'ne doldurdu. Böylece sürtmeyle elde edilen elektrikle şimşeğin aynı şey olduğunu göstermiş oluyordu.

Franklin, bundan sonra, yıldırımı zararsız hale getirmek için paratoneri buldu. Evlerin damına yerleştirdiği maden bir çubukla yıldırımı çekiyor, iletken bir telle toprağa aktarıyordu. Bugün kullanılan paratonerlerin esası da buna dayanır.

Kurbağa Denemesi

İtalyan fizikçisi Luigi Galvani (1737-1798) hayvanlarda elektrik bulunduğunu iddia ederek ölü bir kurbağa ile denemelere girişti. Bu arada bakır bir telle demir balkon parmaklıklarına astığı kurbağada titreşimler gördü.

Bu denemelerin ışığı altında gene bir İtalyan fizikçisi olan Alessandro Volta (1745-1827) ilk pili yaptı. Böylece, hem pil geliştirildi, çeşitli piller yapıldı, hem de elektroliz yolu ile madenlerin birbiri üstüne kaplanması mümkün oldu. Kimyasal birçok olaylar bu buluşla açıklandı, bazı cisimler çözümlenerek elemanlara ayrıldı.

Thales kehlibar gibi bazı cisimlerin kumaşlara sürtülünce hafif cisimleri çektiğini keşfetmişti. Bugün de kemik taraklarla saç tararken çıkan çıtırtılar aslında elektrikten meydana gelir.

Bundan sonra elektrik alanı ile mıknatıs alanının arasındaki benzerlik bulundu; böylece, elektromagnetizma konusunda araştırmalar gelişmeye başladı. Bu alanda önemli buluşları olanlardan biri de Fransız bilgini Ampère'dir. Ampère, çalışmaları sonunda elektrodinamik kanunlarını ortaya koydu, ilk defa atomla molekül arasında fark olduğunu ileri sürdü.

Faraday Kafesi

İngiliz bilgini Michael Faraday (1796-1867) kimya alanındaki çalışmaları yanında elektromagnetizma ve elektroliz üstünde uğraştı, bu kolların kanunlarını ortaya koydu, elektromagnetik alanın madenden yapılmış bir kafes içinde etki göstermediğini buldu. Bu kafese «Faraday Kafesi» denir.

Telgraf, Telsiz, Radyo

Bu arada Amerikalı fizikçilerden Josephe Henry (1799-1878) ile Samuel Morse telgrafı ortaya koydular. Böylece elektriğin önemli bir kullanma alanı daha doğmuş oldu.

İngiliz fizikçisi James Clerk Maxwell'in (1831-1879) elektromagnetik dalgaların varlığını açıklaması telsiz ve radyo alanında ilk adım oldu. Maxwell, elektriğin elektromagnetik dalgalar halinde yayıldığını bul-

muştu. Aynı buluş üzerinde çalışmalar yapan Alman bilgin Rudolf Hertz (1857-1894) ise elektromagnetik dalga elde etmeyi başardı. Bunun yanında bu dalgaların ışık dalgaları gibi yansıdığını, kırıldığını da gösterdi.

Bu dalgaları kullanarak İtalyan bilgini Marconi (1874-1937) ilk telsiz telgrafı yaptı. Artık telsiz telefon ve radyo için yeterli bilgi kazanılmıştı. Günümüze kadar süregelen araştırmalar radyoyu, televizyonu ve renkli televizyonu insanlığın hizmetine sundu (Bk. Radyo; Televizyon).

Edison'un İcatları

Elektriğin bugünkü yaygın durumunu kazanmasında büyük ölçüde emeği olan bilginlerden biri de Amerikalı Thomas Alva Edison'dur. Çok çeşitli icatları olan Edison'un ilk buluşlarından biri alıcı-verici telgraf (duplexe sistemi) dir. Edison bundan sonra, Graham Bell'in bulduğu telefonu daha kullanışlı hale getirdi, mikrotelefonu yaptı (1877). Bir yıl sonra ise ses kaydetmeye yarıyan bugünkü gramofonların esasını teşkil eden fonografı buldu.

Elektrik Lâmbası

Edison'u en çok uğraştıran buluşu elektrik ampulü oldu. Elektrik akımının doğurduğu sıcaklığa dayanabilecek cismi bulmak için uzun ve masraflı araştırmalar yapmak zorunda kaldı. O güne kadar elektrikten ışık elde etmek için uclarına gerilim tatbik edilen iki kömür çubuk kullanılıyordu. Kömürler arasında elektrik arkı doğuyor, bu ark ışık veriyordu. Fakat, ark lâmbalarından ancak meydanlarda yararlanılıyordu.

Edison çok uzun süren denemelerden sonra Afrika ormanlarından getirttiği ağaç liflerinden akım geçirerek ışık elde etti. Ampullerde kullanılan bu ince fitillere «flâman» denir. Sonraları ağaç, flâmanların yerini maden flâmanlar aldı. Bugün «tungsten» denen bir maden kullanılıyor.

Günümüzde maden flâmanlı ampullerden başka ışık kaynakları da bulunmuştur. Elektronları çeşitli gazlar içinde akıtarak çeşitli özellik ve renklerde ışık elde ediliyor. Gündüz ışığına yakın bir ışık veren fluoresan lâmbalar, süslemelerde kullanılan renkli ışıklar bu esasa dayanır (Bk. Fluoresan; Neon).

Bibliyografya:

Elektrik Makineleri (Prof. Dr. Boduroğlu, 2. bası, 1960); Elektrik Santralları ve Şebekeleri (Prof. Dr. Th. Buchhold' dan Çev. Doç. İ. Gönenç, 1960); Elektrik Pratiği (Suchet'den Çev. M. Boğaç 1959); Elektrik Tesisatı (Prof Dr. M. Bayram, 1958); Elektrik Tekniği (İ. Çeltekligil, 1951-57); Elektrikçilik Meslek Teknolojisi (S. Develi, H. Kaban, 1956); Elektrik Bilgisi ve Elektroteknik (H. Çağlayan, 1955); Elektriğin Endüstride Tatbikatı (Prof. J Friedler'den Çev. Prof. M. Ülgür, Doç. E. Ünalan, 1955); Elektrik Sanayiinde Atom Enerisi (W. Cisler'den Çev. H. Doğrusöz, 1953); Elektriği Anlamak İçin (R. Fenmen, 2. bası, 1945).

ELEKTRO-ANSEFALOGRAFİ

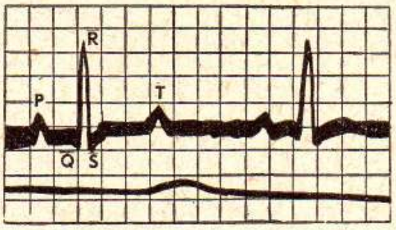
Beyin hücreleri arasındaki gerilim farklarının incelenmesidir. Bazı beyin rahatsızlıklarını, sara nöbetlerini, genel olarak, beynin çalışmasını incelemekte fayda sağlar.

Elektro-ansefalografi doğrudan doğruya başa konulan elektrotlarla yapılır. Beyin hücreleri arasındaki gerilim farkı çok az olduğundan (10-150 mikrovolt kadar) bunu büyütmek için amplifikatörler kullanılır. Amplifikatörden çıkan elektrik akımı bir elektrik mıknatısına etki yapar. Bu mıknatıs, kaydedici bir ucu harekete geçirir. Uc belli bir hızla hareket eden kâğıt üzerinde iz bırakır. Bu ize «elektro-ansefalogram» denir.

Istirahat hailnde, gözleri kapalı bir insanın elektoansefalogramı frekansı saniyede 8-13 devirli bir ritim gösterir. Çünkü gözlerin açık olması buna etki yapar. Bu beynin arka kesiminin ritmidir. Beynin iç tarafları ise saniyede 15-30 devirli bir ritim gösterir. Şakak lobundan alınan bir elektro-ansefalogram saniyede 4-7, 5 devirli bir frekans gösteriyorsa bu, bir hastalığın işareti sayılabilir. Uyanık bir insanda tesbit edilecek 0,5-3 devirli bir frekans daima hastalığı işaret eden bir ritimdir.

ELEKTROKARDİYOGRAFİ

Kalb kasının elektrik faaliyetlerinin incelenmesidir. Bu sayede bir kısım kalb hastalıkları hakkında daha etraflı bilgi almak mümkün olur. Bilhassa kalb atışındaki bozukluklar (takikardi, aritmi), kanı kalbe getiren toplardamarlardaki dolaşım bozuklukları, miyokard enfarktüsü gibi hastalıklarda elektrokardiyografiden faydalanılır.

Kalbin başlıca hareketlerini tesbit eden bir elektrokardiyogram

Kalb kasının elektrik faaliyetlerinin incelenmesi «elektrokardiyograf» denilen alet sayesinde mümkün olur. Bu aletin görevi kalb kasının faaliyeti sonunda meydana gelen elektriği büyütmek ve kaydetmekten ibarettir. Elektrokardiyograf bunu, şerit halinde kareli bir kâğıda grafik şeklinde kaydeder. Özel kâğıt üzerine yapılan bu grafik şekillere «elektrokardiyogram» denir.

Bir hastaya elektrokardiyografi yapmak için makineye bağlı elektrotlar, genel olarak, hastanın iki bileğiyle sol bacağına bağlanır. Bir elektrokardiyogramda başlıca üç şekil göze çarpar. Bunlardan birincisi sol kulakçığın kasılmasını gösteren P kabartısı, ikincisi karıncıkların kasılmasını gösteren QRS çıkıntısı, üçüncüsü de kalb kasılmasının bitişini gösteren bir T kabartısıdır.

ELEKTRON

Atom çekirdeğinin çevresinde dönen zerreciktir (Bk. Atom). Elektrik bakımından negatif (—) yüklüdür. Her elektronun yükü birbirine eşittir, bu değer negatif 1'dir (—1). Bir atom içinde değişik sayıda elektron bulunabilir. Çekirdek ise pozitif (+) elektrikle yüklü olduğu için çekirdekle elektronlar arasında bir çekim vardır.

Bir atom elektrik bakımından dengede bulunur. Atomda kaç elektron varsa çekirdekte de o kadar pozitif (+) yük vardır. Meselâ 8 elektronlu oksijen atomunun çekirdeği pozitif 8 (+8) elektrikle yüklüdür. 8 elektronun yükü de negatif 8 (—8) olduğuna göre denge sağlanmış demektir.

Elektronik. — Bir cisimdeki elektron sayısının değişmesi veya bu değişikliğin devamlı olarak sağlanması elektrik akımını doğurur. Elektriğin elektron akımını inceliyen, kanunlarını araştıran bölüme «elektronik» denir. Çeşitli ortamlarda elektron akımı elde edilerek birçok yeni araçlar bulunmuştur. Radyo ve televizyonun, birçok kontrol ve ölçme aletinin çalışmasını sağlıyan radyo lâmbaları bu bilim dalının esas elemanıdırlar (Bk. Elektrik; Radyo; Televizyon).

ELEMAN

Eleman, çekirdek yükleri eşit atomların bir araya gelmesiyle oluşan cisimdir. Bir atomun elektron sayısı kadar çekirdeğinde pozitif (+) yük, yani proton vardır (Bk. Atom). Protonların sayısı değiştikçe eleman da değişir. Meselâ hidrojen elemanının çekirdeğinde 1 proton varken, 8 elektronlu oksijen elemanının çekirdeğinde 8 proton vardır.

Cisimlerin çeşitli değişiklikler göstermesi eskiden beri insanların dikkatini çekmiş, onları bunun sebebini aramaya yöneltmiştir. Fakat gerçek sebebin bulunması için yüzyılların geçmesi gerekmiştir.

İlk Eleman Teorileri

M. Ö. 300-400 yıllarında Demokritos, Levkippos, Epikuros, Eski Yunan Atom Teorisini ortaya koymuşlardır. Bu teoriye göre, cisimler sonsuz küçük boyutta, sonsuz büyük sayıda taneciklerden yapılmışlardır. Bu tanecikler bozulmazlar, değişmezler, parçalanmazlar. Bunlara «atom» adı verilir. Yalnız, birbirlerine karşı durumları değişebilir.

Bu teori günümüzün gerçeklerine büyük benzerlik gösteriyorsa da bir felsefe görüşü olmaktan öteye geçemedi. Çünkü insanlığın o çağlardaki bilgisi bu iddiaları ispat edecek durumda değildi.

Daha sonra gene Eski Yunanlı bilginlerden Aristoteles, bu teoriyi kabul etmiyerek, yeni bir görüş getirdi. Ona göre yeryüzünde dört esas eleman vardı: Ateş, toprak, su, hava. Her cisim bu dört elemanın karışmasından doğardı. Aristoteles'in bu yanlış düşüncesi bilim ve tekniğin ilerlemesine uzun zaman engel olmuştur.

Daha sonra İngiliz fizikçisi Robert Boyle (1627-1691) bilimsel bir görüş ortaya attı. Buna göre «eleman, daha basit cisimlere ayrılamıyan bir cisim» di. Fakat bu olumlu yolun açılmasiyle kapanması hemen hemen bir oldu. Alman kimyacısı Stabl (1660-1734) «flojiston» teorisiyle, bilimi gene çıkmazlara sürükledi. Sonunda büyük Fransız kimyacısı Lavoisier (1743-1794) denemelere dayanarak bu teorinin yanlışlığını ortaya koy-

ELEMANLARIN LİSTESİ

	Simgesi	Atom sayısı	Atom ağırlığı	Bulunduğu yer
Aktinyum	Ac	89	227	1899
Altın	Au	79	197,0	M.Ö.
Alüminyum	Al	13	26,98	1825
Amerikyum	Am	95	(243)*	1944
Antimon	Sb	51	121,76	M.Ö.
Argon	Ar	18	39,944	1894
Arsenik	As	33	74,91	1649
Astatin	At	85	(210)*	1940
Aynştaynyum	Es	99	(254)*	1955
Azot	N	7	14,008	1772
Bakır	Cu	29	63,54	M.Ö.
Baryum	Ba	56	137,63	1808
Berilyum	Be	4	9,013	1797
Berkelyum	Bk	97	(247)*	1949
Bizmut	Bi	83	209,00	1739
Boron	B	5	10,82	1808
Brom	Br	35	79,916	1826
Civa	Hg	80	200,61	M.Ö.
Çinko	Zn	30	65,38	1400' den önce
Demir	Fe	26	55,85	M.Ö.
Disprosyum	Dy	66	162,51	1886
Erbiyum	Er	68	167,27	1843
Evropyum	Eu	63	152,0	1901
Fermiyum	Fm	100	(253)*	1955
Flüor	F	9	19,00	1771
Fosfor	P	15	30,975	1669
Fransiyum	Fr	87	(223)*	1939
Gadolinyum	Gd	64	157,26	1880
Galyum	Ga	31	69,72	1875
Germanyum	Ge	32	72,60	1886
Niyobyum	Nb	41	92,91	1801
Nobelyum	No	102	(253)*	1957
Oksijen	O	8	16	1772
Osmiyum	Os	76	190,2	1804
Paladyum	Pd	46	106,4	1803
Plâtin	Pt	78	195,09	1735
Plütonyum	Pu	94	(244)*	1940
Polonyum	Po	84	210	1898
Potasyum	K	19	39,100	1807
Prazeodimyum	Pr	59	140,92	1885
Prometyum	Pm	61	(145)*	1947
Protaktinyum	Pa	91	231	1917
Radon	Rn	86	222	1900
Radyum	Ra	88	226,05	1898
Renyum	Rn	75	186,22	1925
Rodyum	Rh	45	102,91	1803
Rubidyum	Rb	37	85,48	1861
Rutenyum	Ru	44	101,1	1844
Samaryum	Sm	62	150,35	1879
Selen	Se	34	78,96	1818
Seryum	Ce	58	140,13	1803

	Simgesi	Atom sayısı	Atom ağırlığı	Bulunduğu yer
Sezyum	Cs	55	132,91	1860
Silisyum	Si	14	28,09	1823
Skandiyum	Sc	21	44,96	1879
Sodyum	Na	11	22,991	1807
Stronsiyum	Sr	38	87,63	1787
Talyum	Tl	81	204,39	1843
Tantal	Ta	73	180,95	8102
Teknesyum	Tc	43	(99)*	1937
Tellür	Te	52	127,61	1798
Terbiyum	Tb	65	158,93	1843
Titan	Ti	22	47,90	1791
Toryum	Th	90	232,05	1828
Gümüş	Ag	47	107,880	B.C.
Hafniyum	Hf	72	178,50	1922
Helyum	He	2	4,003	1895
Hidrojen	H	1	1.0080	1766
Holmiyum	Ho	67	164,94	1878
İndiyum	In	49	114,82	1863
İridyum	Ir	77	192,2	1804
İterbiyum	Yb	70	173,04	1907
İtriyum	Y	39	88,92	1794
İyot	I	53	126,91	1811
Kadmiyum	Cd	48	112,41	1817
Kalay	Sn	50	118,70	M.Ö.
Kaliforniyum	Cf	98	(251)*	1950
Kalsiyum	Ca	20	40,08	1808
Karbon	C	6	12,011	M.Ö.
Klor	Cl	17	35,457	1774
Kobalt	Co	27	58,94	1742
Kripton	Kr	36	83,80	1898
Krom	Cr	24	52,01	1798
Ksenon	Xe	54	131,30	1898
Kurşun	Pb	82	207,21	M.Ö.
Kükürt	S	16	32,066	M.Ö.
Küriyum	Cm	96	(245)*	1944
Lantan	La	57	138,92	1839
Lityum	Li	3	6,940	1817
Lütesyum	Lu	71	174,99	1907
Magnezyum	Mg	12	24,32	1755
Manganez	Mn	25	54,94	1774
Mendelevyum	Md	101	(256)*	1955
Molibden	Mo	42	95,95	1782
Neodim	Nd	60	144,27	1885
Neon	Ne	10	20,183	1898
Neptunyum	Np	93	(237)*	1940
Nikel	Ni	28	58,71	1751
Tungsten	W	74	183,86	1783
Tülyum	Tm	69	168,94	1879
Uranyum	U	92	238,07	1789
Vanadyum	V	23	50,95	1830
Zirkonyum	Zr	40	91,22	1789

* Yarı ömrü en uzun olan isotopunun kitle sayısı («Yarı ömür» için: Bk. Radyoaktivite)

du, Artık olumlu araştırmalar başlamıştı. Zamanla ilerliyen denemeler sonunda atomun bulunuşu gerçek eleman tanımlarını ortaya çıkardı.

Bugün elemanın çeşitli tanımları yapılmaktadır. Bu arada, Dalton'un atom teorisine göre «eleman, aynı cinsten atomların meydana getirdiği cisim» dir. Molekül kavramiyle bu tanım şöyle yapılmaktadır: «Aynı cins atomlardan yapılmış moleküllerin bir araya gelmesiyle oluşan cisim elemandır.»

Eleman Çeşitleri

Elemanlar tabiatta bulunurlar. Fakat çoğu zaman başka cisimlerle karışık durumdadırlar. Çeşitli işlemlerden sonra saf olarak elde edilirler. Bugün tabiatta bulunan elemanların sayısı 92'dir. Bu elemanlar gösterdikleri özellikler bakımından üç bölüme ayrılırlar: 1) Metal; 2) Yarı metal; 3) Ametal.

1. — Metaller (madenler): 66 tanedir. Metallerin ortak bir özellikleri vardır. Meselâ elektriği, ısıyı iletirler, parlaktırlar: Demir, bakır, çinko, civa gibi.

2. — Yarı metaller (madensiler): 9 tanedir. Bunlar metal olmamakla beraber bazı metal özellikleri gösterirler: Arsenik, antimon, bizmut, kalay, selen, tellur gibi.

3. — Ametaller (metal olmıyanlar): 17 tanedir, metal ve yarı metal özellikleri göstermezler.

Tabiatta bulunan 92 elemandan başka elemanlar da vardır. Bunlar yalnız yeni gelişen çekirdek tepkileri sırasında ortaya çıkarlar. Tabiattaki 92 elemana bunların da eklenmesiyle bugün eleman sayısı 102'ye çıkmıştır. Bu son bölüme, tabiatta bulunmadıkları için, «suni elemanlar» adı da verilir.

Elemanlar gösterdikleri özellikler bakımından başka bir sınıflamaya daha girerler. Böylece, «periyodik sistem» denen bir tablo yapmak mümkün olmuştur. Bu tablo kim-

yasal incelemelerde büyük kolaylık sağlar. Bu tablodan elemanların birçok özellikleri anlaşılır (Bk. Kimya: Periyodik sistem).

ELEŞKİRT

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van bölümünde Ağrı iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin merkez ve Hamur ilçeleri, güneyde Tutak ilçesi, batıda Erzurum'un Karayazı ve Horasan ilçeleri, kuzeyde Kars'ın Sarıkamış ve Kağızman ilçeleri çevirir. Tek bucaktan ibaret olan ilçenin 73 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.548 km²

Nüfus: 29.873 (1960 sayımı)

İlçenin büyük bir kısmını pek dik olmıyan yamaçlarla çevrili Eleşkirt havzası kaplar. Bu havzayı Murat nehrinin kolları yarar. Bu bölge doğuya doğru ilçe sınırları dışında Karaköse ve Diyadin havzaları ile devam eder. Bu yörede şiddetli kıtasal ve kurak bir iklim hüküm sürer. Kışlar çok soğuk geçer. Kar uzun zaman yerde kalır. Yazlar, kısa olmakla beraber, sıcaktır. İlçe bitki örtüsü bakımından fakirdir. Tarıma elverişli olanlar azdır. İlçenin ekonomik varlığı hayvancılığa dayanır. Eleşkirt'te bal üretimi de önemlidir.

Kasaba. — İlçe merkezi Eleşkirt kasabası, Erzurum-Kars demiryolu üzerindeki Horasan istasyonuna 45 km. uzaklıkta, denizden 1800 m. yükseklikte kurulmuştur. Trabzon-İran transit yolu üzerinde bulunması önemini arttırır. İki mahalleden meydana gelmiş olan kasaba nüfusu 4.123'tür. (1690 sayımı).

ELEŞTİRME

Edebiyatta bir yazı nevidir. Bir sanat eserini, bir fikir veya hükmü inceliyerek gerçek değerini ortaya koymaya çalışır. Eleştirme yapana «eleştirmeci» denilir.

Eleştirme, bir eseri ele alarak onu kötülemek, ya da methetmek değildir, hattâ bir eserin iyi ve kötü taraflarını belirtmekle de tam bir eleştirme yapılmış sayılmaz. Eleştirmeci, eserleri kendi zevkine, kendi duygularına, kendi isteklerine göre değil, sanatta yerleşmiş kurallara göre incelemek zorundadır. Eleştirmecinin her şeyden önce objektif olması şarttır. Bu arada, eserlerin kusur ve meziyetlerini de inceleyip belirtmesi gerekir. Eleştirmecinin çok geniş bir kültürü olması şarttır. Bundan dolayı eleştirme, edebiyatın en zor dallarından biridir. Edebiyata hız ve hareket verir.

Tarihte Eleştirme

Eleştirme, pek eski bir edebiyat çeşididir. Eski Yunanlılar'la başlar. İlk eleştirmecinin ünlü filozof Platon (Eflâtun) olduğu ileri sürülmektedir. Platon, eleştirmelerini daha çok şiir konusunda toplamıştı. Daha sonraki devirlerde Kallimakhus, Aristarkhus gibi eleştirmeciler dilbilgisi üzerinde tartışmalar yapmışlardı. Sophokles'in Yunan trajedileri üzerine yazdığı kitap günümüze kadar kalsaydı, bugün o eserler hakkındaki görüşlerimiz her halde çok değişik olurdu. Bu da, eleştirmenin bir eser üzerindeki etkisinin büyüklüğünü gösterir.

Ortaçağ'da eleştirme ancak dinî cephelerden yapılıyordu. Çok eski devirlerde yazılmış şiirlerle ilgili eleştirmeler dahi unutulmuştu. XII. ve XIII. yüzyılların şiiriyle ilgili eleştirmeler, Dante Alighieri'nin şiir üzerindeki eleştirmeleri Ortaçağ'ın eleştirme sanatının en belli başlı örnekleridir.

Rönesansta Eleştirme

Rönesans'ta eleştirme bambaşka bir havaya bürünmüştü. O devrin eleştirmecileri eserleri eski ve yeni diye ikiye ayırıyorlardı. Eski Yunan ve Roma klâsiklerine benziyen her eser güzeldi. Eski eserlerden ayrılan, yeni bir şekil gösteren eserler ise kötü sayılırdı. Yazarlar da bunu bildikleri için Yunan ve Lâtin edebiyatının örneklerine uyarak eser vermeye çalışıyorlardı. Aralarında yenilikler yaratmak istiyenler çıkmışsa da bunlar eleştirmecilerin ağır saldırılarına uğramışlar, uzun zaman kendilerini tanıtamamışlardı. Rönesans devrinin belli başlı eleştirmecileri arasında Fransa'da Pierre Ronsard, Jean de la Taille, İngiltere'de Sir Philip Sidney ve George Puttenham'ın adlarını sayabiliriz.

«Neoklâsik devir» denilen Rönesans sonrası devirde ise eleştirme sanatı bir hayli gelişti. Ünlü Fransız eleştirmecisi Nicolas Boileau'nun «Art Poétique» (Şiir Sanatı) adındaki eseri devrin eleştirmecilerine iyi bir kılavuz oldu. İngiltere'de Ben Johnson ve John Dryden en güzel eleştirme örneklerini verdiler. Bunlardan John Dryden İngiltere'de eleştirmeciliğin babası sayılır.

XIX. yüzyılda eleştirme, konu bakımından, bir hayli genişledi. Eskiden sadece şahısların yazdıkları eserler üzerine eleştirme yapılırken artık edebiyatın çeşitli kolları üzerinde de eleştirmeler yazılıyordu. Fransa'da Sainte-Beuve, İngiltere'de Matthew Arnold, John Stuart Mill gibi yazarlar bu devrin en ünlü eleştirmecileridir.

Çağımızda Eleştirme

XX. yüzyılda eleştirmeciler, genişliyen bilim kaynaklarından da faydalanarak, eleştirecekleri eserleri daha çeşitli yönlerden incelemeye koyuldular. İngiltere'de T. S. Eliot, William Yeats gibi yazarlar günümüzün en kuvvetli eleştirme örneklerini vermişlerdir. Bu arada, şiirde serbest vezin konusu bir hayli tartışmalara yol açmış, eleştirmeciler arasında bu yüzden birçok fikir çatışmaları olmuştur.

Bizde eleştirme Tanzimat Edebiyatı devrinde gelişti. Şinasi, yazdığı çeşitli eleştirmelerle, devrin en güzel örneklerini vermiş, bu arada yazarlara da eleştirmenin nasıl yapılacağını göstermiştir. Namık Kemal'in de birçok eleştirmeleri vardır. Bu arada Arapça bir terkip yüzünden Cevdet Paşa'yla tartışmasını anlattığı yazıları, Ziya Paşa'nın «Harabat» adındaki eserini eleştirmek maksadiyle yazdığı «Takib-i Harabat», İrfan Paşa'nın edebiyat bilgisinin yetersizliğini göstermek için yazdığı «İrfan Paşa'ya Mektup» adındaki eserleri Namık Kemal'in bu alandaki başlıca eserleridir. Şinasi ve Namık Kemal'in açtığı çığır, sonradan daha da gelişmiştir (Bk. Türk Edebiyatı).

ELGAR, Sir Edward (1857-1934)

Elgar

Çağımızın en ünlü İngiliz bestecisidir. Worcester'li bir orgçunun oğludur. Sanata büyük bir sevgiyle bağlanarak öğrenimini tek başına yapmıştır.

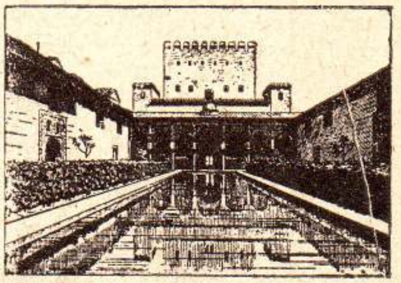
Müzik teorisini öğrenen, çeşitli çalgıları başarıyla çalan Elgar 20 yaşlarında Londra'ya geldi, bir kemancıdan kısa süre için ders aldı. Müzik hayatında başkasından edindiği bilgi bundan ibaret kalmıştır. Daha sonra Worcester'e dönen Elgar orada beş yıl orkestra üyesi olarak çalıştı, 1899'da Londra'da çalınan «Enigma Varyasyonları» adlı eseriyle tanındı. «Gerontius'un Rüyası» adındaki oratoryosu ile, Elgar'ın eserleri İngiltere'den çıkarak Avrupa'ya yayıldı. Bu başarı iki yüzyıldan beri dünya ölçüsünde bir besteciden yoksun olan İngiltere için çok önemli sayıldı. Elgar verimine devam ederken Cambridge ve Oxford üniversiteleri tarafından «Fahrî Doktor» unvanlariyle taltif edildi. Kıral VII. Edward kendisine «Sir» payesini verdi.

Elgar'ın bütün eserlerinde Brahms, Wagner'e olan derin hayranlığının izleri görülür. Buna rağmen parlak orkestrasyon buluşları, armonik özellikleri, tipik İngiliz melodileri kendine has bir üslûbun doğmasını sağlamıştır. Vatandaşı ünlü orkestra şefi Constant Lambert sanatının ana hatlarını şöyle özetliyor: «Elgar, verimiyle her sınıftan her çeşit halkla temas kurabilen son önemli bestecilerden biridir. Fakat asıl önemi kendi millî duygularını bütün insanlığın anlıyabileceği bir dille ifadelendirebilmiş olmasıdır».

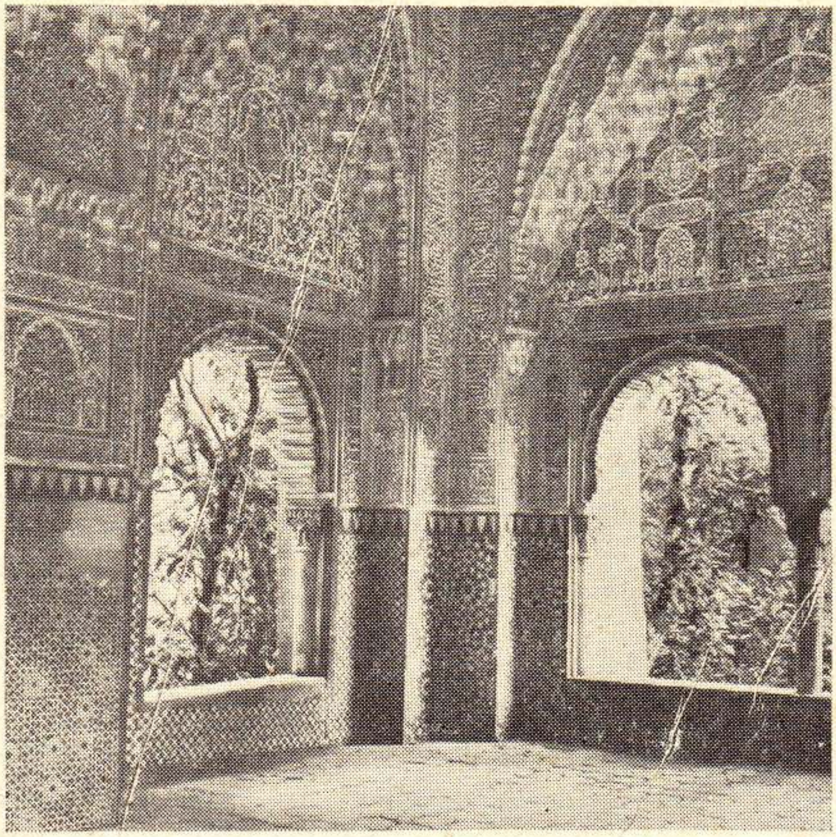
Elgar'ın başlıca eserleri şunlardır: Senfoniler, bir keman, bir viyolonsel konçertosu, «Üç Bavyera Dansı», «Enigma Varyasyonları», Pomp and Circumstances» marşları, «Cockaigne» adlı konser uvertürü, yaylı çalgılar için «Elegie» ve «Introduction and Allergo», «Gerontius'un Rüyası» adlı oratoryo. «Sabah Şarkısı», «Akşam Şarkısı» ve «Aşk Selâmı» gibi küçük parçaları her yerde pek sevilen eserleri arasındadır.

ELHAMRA SARAYI

İspanya'da Araplar'ın kurdukları Endülüs Medeniyetinden çağımıza kalmış büyük bir sanat eseridir.

Elhamra Sarayı İspanya'daki Endülüs sanatının en üstün ve en güzel örneklerinden biridir.

Elhamra Sarayı'nın içinden bir köşe. Sarayın mermer duvarları çok ince nakışlarla süslüdür. 1821'de şiddetli bir depremde sarayın bir kısmı yıkılmıştır.

Gırnata (bugünkü Granada) şehrinde kale yakınında bir kaya üzerindedir. «Tapya» denilen, kireç, çakıllı kum ve balçıktan karma, kırmızıya çalan sert bir kerpiçten yapıldığı için, Arapça «kırmızı» anlamına gelen «el-Hamra» adiyle anılmıştır.

Elhamra Sarayı XIII. yüzyılın birinci yarısında Beni Ahmer hanedanı devrinde I. Muhammed tarafından yaptırılmıştır. Ondan sonra gelen hükümdarlar da sarayı büyütmüşler, genişletmişlerdir. İspanya Şarlken (Charles Quint) in eline geçtikten sonra, imparator sarayın birçok kısımlarını yıktırıp bu sanat eserinin güzelliğini bozmuştur. XIII. - XIV. yüzyıllarda yapılmış olan Elhamra Sarayı'nın sanat tarihi bakımından büyük bir değeri vardır. İspanya'da Araplar'dan kalma bir iki bina yıkıntısı bir yana bırakılırsa, Elhamra, çok eski olduğu halde bütün heybet ve güzelliğiyle ayakta kalmış tek yapıdır.

Sarayın iç teşkilâtı çok karışıktır, sayısız koridor ve kapı vardır. Sarayın bahçesindeki aslan heykelleriyle süslü meşhur Aslanlı Havuz pek çok Endülüs şairine ilham vermiştir. Sarayın mermer duvarları çok ince nakışlarla süslüdür. Saray birkaç kere de tamir görmüştür. XVIII. yüzyılda V. Felipe saraya İtalyan tarzını sokmuş, odaların şekillerini ona göre değiştirmiştir. 1821'de şiddetli bir depremde sarayın bir kısmı yıkılmıştır.

Elhamra Sarayı, daha sonra çeşitli devirlerde onarılmıştır. Dünya sanat tarihinin en ünlü eserlerinden biri olan Elhamra Sarayı, İspanya'ya her yıl binlerce turist celbeden, sanat ve turistik bakımından çok önemli bir mimarlık şaheseridir.

ELİOT, George (1819-1880)

Ünlü İngiliz kadın romancısı George Eliot

Tanınmış bir İngiliz kadın yazardır. Asıl adı Marian (Marie Ann) Evans'tır. 17 yaşına kadar normal bir öğrenim yaptı. Annesinin ölümü, ablasının da evlenmesi üzerine evin bütün işleri onun üzerine yıkıldığı için, öğrenimini yarım bırakmak zorunda kaldı. Genç kız buna biraz da sevinmişti, zira okulda pek koyu bir dinî hava vardı, öğrencilerin istedikleri kitapları okumalarına izin verilmiyordu. Marie Evans, evde kalınca, istediği kitapları okumak, İtalyancasını ilerletmek fırsatını buldu.

1844'te D. Strauss'un «Leben Jesu» adındaki eserini İngilizceye çevirmeye başladı. 1849'da babası ölünce, biraz hava değiştirmek gayesiyle, uzun bir seyahate çıktı. 1851' de «West Minster Review» adındaki derginin yazı işleri müdür yardımcılığını üzerine aldı. Artık Londra'ya yerleşmiş, kendine devrin aydınları arasından pek çok ahbap bulmuştu. Bu arada, ünlü filozof Herbert Spencer'le çok iyi anlaşıyorlardı. Bir ara evlenecekleri bile söylendi. Fakat Spencer, ebedi bekârlığı tercih ediyordu. Arkadaşlıkları bozuldu.

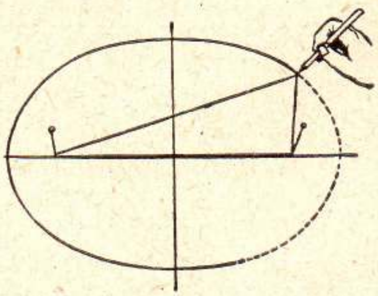
Bir süre sonra Marie, George Lewes adında bir yazarla ahbap oldu. Bu arkadaşlık çok geçmeden kuvvetli bir aşk halini aldı. Fakat evlenmelerine imkân yoktu. Lewes'in uzun zamandır ayrı yaşadığı karısı boşanmaya razı olmuyordu. Marie Evans, her şeyi göze alarak George Lewes'le beraber yaşamaya başladı. Bu olay, Londra'nın muhafazakâr çevrelerinde büyük bir gürültü kopmasına yol açtı.

Georges Lewes, Marie Evans'ın yaratma kabiliyetini sezmiş, onu bu yolda ilerlemeye teşvik etmişti. Marie iki ciltlik «Scenes From Clerical Life» (Rahip Hayatından Sahneler) i yazdı. Esere kendi adını koymamış, «George Eliot» imzasını atmıştı. Kitap daha piyasaya çıkar çıkmaz çok beğenildi. Devrin tanınmış yazarı Charles Dickens de eseri metheden bir yazı yayınladı. Herkes bu George Eliot'un kim olduğunu merak ediyordu. Fakat asıl 1859'da «Adam Bede» yayınlanınca George Eliot'un şöhreti bütün İngiltere'ye yayıldı. Artık Marie Evans korkmadan bu eserlerin yazarının kendisi olduğunu açıklayabilirdi. 1861'de yayınlanan «Silas Marner» de yazarın İngiliz edebiyatındaki yerini kuvvetlendirdi.

Eliot İngiltere'nin sosyal tarihinin ana hatlarını gayet ustaca çizmesini bilmiş, bu sayede haklı bir şöhret kazanmıştır. Yazarın yukarıda bahsettiğimiz eserlerinden başka «The Mill On the Floss», «Middlemarch», «The Spanish Gypsy» gibi eserleri de İngiliz edebiyatının en kudretli romanları arasında sayılır.

ELİPS

Bir geometri terimidir. Bütün noktalarının «odak» denilen sabit iki ayrı noktaya olan uzaklıklarının toplamı birbirine denk kapalı eğriye «elips» denir. Elips çizmenin en kolay usullerinden biri şudur: Tahta üzerine konulan bir kâğıda aralıklı iki toplu iğne batırılır, kalemin ucu bu iki toplu iğnenin etrafından geçen, iki ucu birbirine düğümlü bir iplikten geçirilir, kalem iğnelerin etrafından dolaştırılarak elips çizilir.

Elips çizmek için bir kâğıda iki toplu iğne batırmak ve bunun etrafından geçen bir ipliğe kalemi takarak kâğıdın üzerinde gezdirmek lâzımdır.

ELİŞİ (Bk. RESİM-İŞ)

I. ELİZABETH DEVRİNDE İNGİLTERE'DE EDEBİYAT

Kıraliçe I. Elizabeth'in devrinde İngiliz edebiyatı yeniden diriliş çağına girmişti. Bilhassa şiir ve tiyatro eserlerine karşı ilgi çok artmıştı. Elizabeth devrinin en tanınmış yazarları arasında Sir Thomas More, Sir Walter Raleigh, Edmund Spenser, Christopher Marlowe ve William Shakespeare başta gelir. Bilhassa Shakespeare, başlı başına bir çığır açtı. Elizabeth devrinde İngiltere'de tiyatro yeni yeni kurulmaya başladı. Shakespeare, tiyatro edebiyatının en ünlü eserlerini verdi. Elizabeth'in ve yukarıda bahsettiğimiz yazarların ölümünden sonra İngiliz edebiyatında yeniden bir duraklama devri başlamıştır.

ELİZABETH I. (1533-1603)

Elizabeth I

İngiltere tarihinin en ünlü hükümdarlarından biridir. Kıral Henry VIII. ile Kıraliçe Anne Boleyn' in kızıdır.

Elizabeth'in çocukluğu saraydan uzak, Hatfield malikânesinde geçti, birçok bilginlerden ders alarak yetişti. 1588'de üvey ablası Kıraliçe Mary'nin ölümü üzerine, İngiltere Kıraliçesi oldu. Kızıl saçlı, ince uzun boylu zarif bir genç kızdı. Onun tahta geçmesi İngiltere'de olduğu kadar bütün dünyada sevinçle karşılandı. Elizabeth, çok zeki ve bilgiliydi. Devlet işlerini kısa zamanda kavramakta gecikmedi. Bakanlar, her konuda, Elizabeth'in kendilerinden çok üstün olduğunu kabul etmek zorunda kaldılar. Elizabeth, cesur, aynı zamanda zalim bir hükümdardı; isteklerinin yerine getirilebilmesi için her şeyi göze alabilirdi.

Elizabeth I. İngiltere'de Protestan mezhebinin yayılmasına çalıştı. Bu yüzden de İskoçya Kıraliçesi Mary Stuart'la arası açıldı, sonunda Kıraliçe Elizabeth, Mary Stuart'ı öldürttü. Aslında akraba olan bu iki kadın hükümdar arasındaki mücadele birçok roman ve piyeslere konu olmuştur.

İngiltere'nin Altın Devri

Kıraliçe Elizabeth, Avrupa devletleriyle iyi geçinmeye çalışıyordu. Fakat İspanya Kıralı II. Felipe, onunla evlenmek isteyip de ret cevabı alınca onu başka taraftan vurmak istedi. Büyük bir donanma hazırladı, İskandinav memleketlerini de kışkırttı. Uzun bir savaş başladı. 17 yıl süren bu savaşta, İspanya muvaffak olamadı.

Kıraliçe I. Elizabeth'in hükümdarlığı sırasında İngiltere altın devrini yaşamıştır. Elizabeth'in ölümünden sonra Mary Stuart'ın oğlu Iskoçya Kıralı VI. James «I. James» unvaniyle İngiltere tahtına geçti.

ELİZABETH II. (1926-)

Elizabeth II.

İngiltere'nin bugünkü kıraliçesidir. VI. George ile Kıraliçe Elizabeth'in kızıdır. Babasının ölümü üzerine 1952'de Kıraliçe oldu.

Öğrenimini annesinin kontrolü altında yapan Elizabeth, bilhassa tarih, müzik, yabancı dillere karşı büyük ilgi göstermişti. 1947'de Prens Philip'le evlendi. Babasının sağlığında eşiyle birlikte birçok memleketlere resmî ziyaretler yapmış, bu arada İngiltere Milletler Topluluğu'na dahil ülkelerin durumunu yakından öğrenmişti. Babasının ölümü üzerine genç yaşta tahta geçtiği zaman bilgisi kadar görgüsü de kıraliçelik sorumluluğunu yüklenebilecek durumda bulunuyordu. Bugün, biri erkek olmak üzere, üç çocuk sahibidir. Kendisinden sonra tahta oğlu Prens Charles geçecektir.

ELİZE RÜZGÂRLARI (Bk. RÜZGÂRLAR)

ELMA

Yumruktan küçük, yuvarlak bir meyvadır. Parlak ve sert kabukludur, kırmızıdan yeşile kadar türlü renkte ve değişik kokuda olur. Elma ağacı orta boylu bir ağaçtır. Ilık ve nemli yerlerde olduğu gibi yaylalarda da kolayca yetişir. Yurdumuzun birçok bölgelerinde yetişen çeşitli nevileri vardır.

Elma ağacının gövdesinin üzeri açık renkli bir kabukla kaplıdır. Yürek biçimindeki yapraklarının bir yüzü parlak, bir yüzü hafif tüylüdür. Elma taçyaprağı ayrı olan ikiçeneklilerin gülgiller familyasındandır.

Elma, tohumdan fidan yetiştirip aşılamakla olduğu gibi, daldırma ve çelik yapıp aşılama yolu ile de yetiştirilir. Yabani elmalardan, aşı yapılarak, iyi cins elma elde edilebilir. Elma çiy olarak yenildiği gibi komposto, reçel, ezme, marmelât, hoşaf da yapılır. Ekşi ve bol sulu elmaların sıkılarak elde edilen suyundan elma şarabı (sidr) yapılır. Elmanın içinde meyva şekeri, nişasta, biraz asit, protein, ve A, B, C vitaminleri bulunur.

Yurdumuzda zengin elma çeşidi vardır. En meşhurları Amasya'nın yuvarlak, kırmızı, güzel kokulu Misket elması; ince uzun, sarımsı renkli, yumuşak Sapanca elması; «demir elma» (mayhoş ve kışa dayanıklı), «tavşanbaşı», Tokat'ın «gelin elması», Gümüşane elması, Van elması, Kırşehir elmasıdır. «Ekşi elma» ise yazın çıkar, öteki çeşit elmalardan daha iridir, rengi de yeşildir.

ELMACIK

Yüzün yanakla göz arasında bulunan çıkıntılı kısmına «elmacık» denir. Bu çıkıntıyı sağlıyan yüz kemiğinin adı da «elmacık kemiği» dir. Biri sağda, öteki solda olmak üzere, iki elmacık kemiği vardır. Her biri alın kemiğinden şakak ve üstçene kemiklerine uzanır. Sağlam bir kemer biçimindedir. Bu kemer göz çukur duvarının bir bölümünü meydana getirir.

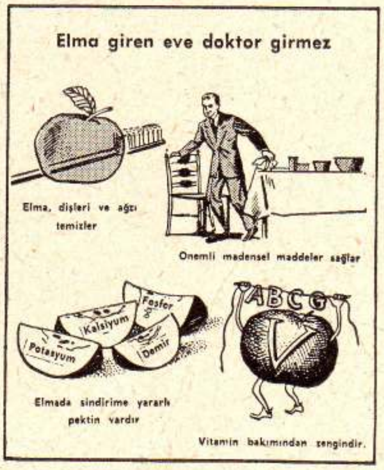
ELMADAĞ

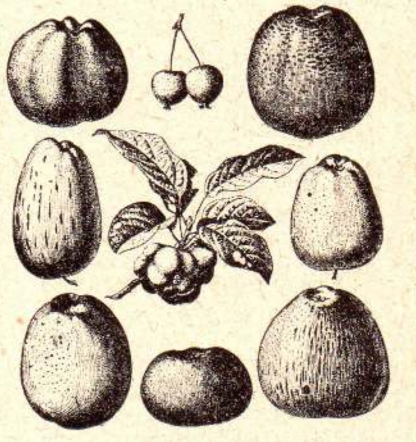
Iç Anadolu bölgesinin Yukarı Sakarya bölümünde Ankara iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Kırıkkale, güneyde Bâlâ, batıda Çankaya, kuzeyde Kalecik ilçeleri çevirir. Tek bucaktan ibaret olan ilçenin 9 köyü vardır.

Nüfusu: 20.990 (1960 sayımı)

İlçeye adını vermiş olan Elma Dağı, güneyde kuzeydoğu - güneybatı doğrultulu tek bir dağ kütlesidir. Her yandan çukur ovalarla çevrilmiş olması Elma Dağı'na ayrıca heybet kazandırır. Yüksekliği 1.855 m. dir. Dağın eksenini kuzeydoğu güneybatı doğrultusunda uzanan «zirveler dizisi» meydana getirir. Bu dizinin kuzeybatısında yük-

ELMA, VİTAMİNİ BOL, FAYDALI BİR MEYVADIR

Çeşitli elmalar

sek düzlüklerden meydana gelen basamaklı bir yamaç bulunur. Güneydoğuda ikinci bir tepeler sırası vardır, bu tepelerden güneydoğuya doğru Balaban Ovası'na inilir.

Elmadağı bitki örtüsü bakımından çıplak denecek kadar fakirdir. İlçenin iklimi serttir. Kışlar soğuk, yazlar sıcak geçer. Yağış azdır. İlçede ekonomik hayat tahıl tarımına dayanır. Meyvacılık da yapılır.

Kasaba. — İlçe merkezi Elmadağ kasabası (Eski adı Küçük Yozgat), Ankara-Kayseri demiryolu üzerinde denizden 1.093 m. yükseklikte kurulmuştur. Ayrıca Ankara-Yozgat, Ankara-Çankırı karayolları da kasabadan geçer. 4 mahalleden meydana gelen Elmadağ son yıllarda oldukça büyümüş, nüfusu 5.000'i aşmıştır (1960 sayımı: 5.808). Kasaba halkının dörtte üçü Elmadağ Barut Fabrikası'nda çalışır.

ELMALI

Akdeniz Bölgesi'nin Antalya bölümünde Antalya iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin merkez, güneyde Finike ve Kaş, batıda Muğla'nın Fethiye, kuzeyde Burdur'un Gölhisar, Antalya'nın Korkuteli ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Akçay adında bir bucağı, bunlara bağlı 49 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.500 km^2

Nüfusu: 30.808 (1960 sayımı)

İlçe, Antalya Körfezi'nin batısında Akdeniz'e doğru bir çıkıntı olan Teke yöresinin tam ortasını kaplar. Yüksek dağlarla çevrili olan Elmalı Ovası'nın yüksekliği 1.000 m. nin üstündedir (1100-1200). Ovanın doğusunda Bey Dağları uzanır. Batıdaki Elmalı Dağları sırasının 3000 m. yi geçen, Akdağ adını taşıyan bir zirvesi vardır (3024 m.). Elmalı Ovası'nı güneyden sınırlandıran Kohu Dağı 2.540 m. ye yükselir. Ovayı çeviren bu dağların hepsinde kalker başta gelir.

İlçenin iklimi Akdeniz iklimidir. Yazlar kurak ve sıcak geçer. Yağışlar kış mevsiminde toplanmıştır. Kalkerli arazinin yaygın oluşu etkisini bitki örtüsünde de gösterir. Seyrek bir maki topluluğu dikkati çeker. Elmalı Ovası'nın tabanında Karagöl ve Avlan adlı iki göl vardır.

İlçede en çok tahıl yetiştirilir. Baklagiller de ekilir. Ormanlık kesimlerde kereste elde edilir. Hayvancılık da ileridir, kasaplık hayvan yetiştirilir.

Kasaba. — İlçe merkezi Elmalı, ovasının kuzeybatı kenarında Elma Dağı eteğinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1100 m. dir. Burdur'a 200, Finike'ye 70, Antalya'ya 130 km. uzaklıkta bulunan kasaba 7 mahalleden meydana gelmiştir. Nüfusu 7.800'dür (1960 sayımı). Yangınlarda çok zarar gören Elmalı kasabasının imarı, 1940 yılındaki büyük yangından sonra başlamıştır. Kasabanın sokakları inişli-yokuşlu, taş kaldırımlıdır. Kasabanın suyu kuzeyde, dağ eteğindeki bir kaynaktan demir borularla getirilmektedir. Elmalı'daki tarihî eserler arasında XVII. yüzyılda Ömer Paşa'nın yaptırdığı, mimarlık değeri yüksek bir cami başta gelir.

Osmanlı devrinin ilk yıllarında Elmalı, Anadolu eyaletine bağlı Teke livasının merkezi olmuş, idare merkezinin Antalya'ya alınmasiyle ilçe merkezi olarak kalmıştır.

MAVİ ELMAS'IN UĞURSUZLUĞU

BAZI elmaslar uğursuzluklariyle tanınmıştır. Bunlar kimin eline geçerse onu felâkete sürüklediğine inanılır. Bunlardan biri Mavi Elmas'tır. Sahiplerinden birinin adından ötürü Hope Elması olarak da tanınır.

119.5 kıratlık bu nadide elması 1642'de Jean Tavernier adında bir Fransız seyyahı Avrupa'ya getirmiştir. Hindistan'da bir Buda heykelinin gözünden koparmıştı. Bir Hintli rahip bu hareketin uğursuzluk getireceğini söyledi. Gerçekten de uğursuzluklar birbirini kovaladı; Tavernier, elması Fransa Kıralı XIV. Louis'ye satmıştı. Aradan bir yıl geçmeden Tavernier'yi İspanya'da köpekler parçaladı. Fransa Kıralı XVI. Louis elması karısı Marie Antoinette'e hediye etmişti. Onun da akıbeti malûm.

1830'da Daniel Elias adında bir İngiliz elması 200.000 liraya Banker Hope'a sattı. Hope elması aldıktan kısa bir süre sonra iflâs etti. Daha sonra elmas bankerin erkek kardeşinin malı olduysa da adamcağız esrarengiz bir şekilde öldü. Uğursuz Mavi Elmas artık Hope Elması diye tanınıyordu. Paris'te Jacpues Colet adında bir adam elması satın aldıktan birkaç gün sonra çıldırarak öldü. Kanitovskiy adında bir Rus prensi bu söylentilere inanmayıp elması satın aldı, gözdelerinden asîl bir kadına hediye etti. Çok geçmeden kadını bir başka dostu bıçakla öldürdü. Elmasın yeni sahibi Yunanlı Simon Monkarides'ti. Açıkgöz adam elması gayet yüksek bir fiyatla Sultan Abdülhamit'e sattı. Fakat az sonra karısı ve oğlu ile beraber bir kazaya kurban gitti. Abdülhamit'in akıbeti de malûm.

Böylece uğursuzluklar zinciri sürüp gitti. Devrin tanınmış kadınları bu elması takmak için birbirleriyle yarış ettiler, birçoğunun başına hiç ummadıkları felâketler geldi. Son olarak Mavi Elmas'ı Yunanlı armatör Onassis'in karısı Tina almıştı. Fakat o da hiç umulmadık bir zamanda çok sevdiği kocasından ayrılmak zorunda kaldı. Uğursuz elmas şimdi Amerika'da bir müzededir.

ELMAS NASIL ÇIKARTILIR

Elmas arıyanlar her saniye tetikte olmak zorundadırlar. Gerek elleriyle, gerekse gözleriyle her küçük yığını araştırmaları şarttır.

Sarfedilen bütün gayretlerin boşa çıkması da mümkündür. Elmas arayıcısı bu ihtimali de göz önüne almak zorundadır. Elekteki taş ve toprak yığını arasından elmas tanelerinin çıkması pek uzak bir ihtimaldir. Esasen artık elmas arayıcıları bu şekilde çalışmaktan pek fayda ummuyorlar.

ELMAS

Aslında bir çeşit kömür olan bu değerli madde akıllara durgunluk verecek paralar karşılığında alıcı bulur.

ELMAS «değerli taşlar» dan en önemlisidir. Bütün cisimler arasında en serti ve dayanıklısı da elmastır. Elmasın tarihi oldukça eskidir. M. Ö. 100 yıllarında Lâtin yazarı Plinus kıralların hazinelerinde bulunan gayet değerli, parlak, sert bir taştan bahsetmiştir ki bu da elmas olsa gerek.

Elmas, billûrlaşmış saf karbondur. Karbon, tabiatta pek bol miktarda bulunur. Ağaçların ve her türlü bitkinin bileşiminde karbon vardır. Dünyanın geçirdiği jeolojik değişmeler sırasında bu karbonların bir kısmı fazla sıcaklıktan erimiş, büyük basınçlar altında billûrlaşıp kara ve biçimsiz şeklinden çıkarak elmas haline gelmiştir. Elmasla bildiğimiz maden kömürü arasında pek esaslı bir fark yoktur. Buna rağmen, çeşitli çağlarda suni yollarla elmas yapmaya çalışanların geyretleri boşa çıkmıştır.

Elması «değerli taş» ve «endüstride kullanılan elmas» diye iki kısma ayırabiliriz. Değerli taş olarak kulalnılan elmasın ağırlık ölçüsü birimi kırattır (200 miligr.).

Elmas Madenleri

Elmas, toprağın çok derin kesimlerinde «elmas tünelleri» içinde bulunur. Elmas tünellerinin derinlikleri çok değişiktir. Bu yüzden de elması bulabilmek çok zordur. Elmasın en fazla çıktığı memleketler Hindistan, Güney Amerika, Afrika'dır. Dünyada elde edilen elmasın büyük bir kısmı bu memleketlerdeki elmas madenlerinden sağlanır. Tarihin en eski çağlarından beri Hindistan' da elmas madenleri işletilmektedir. Her yıl Hindistan'da 2.000 - 4.000 kırat arasında elmas elde edilir.

XVIII. yüzyılın ortalarından beri Güney Amerika'da elmas madenleri işletilmektedir. Bilhassa Brezilya, İngiliz Guineası, Venezuela'daki madenlerde istihsal fazladır. Son yıllarda Brezilya'da yılda ortalama 200.000 kırat elmas çıkarılmıştır. Brezilya'da elmas 1725'te keşfedilmiş, 1740'da önem kazanmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar da dünyanın en çok elmas çıkaran ülkesi Brezilya'ydı. Maden işçilerinin çoğu yerlilerdir, gayet ilkel şartlar altında çalışırlar.

Bugün dünyada elde edilen elmasın % 95'i Afrika'nın 10 muhtelif bölgesinden sağlanır. Bunlar, Belçika Kongosu, Ghana, Angola, Sierra Leone, Tanganika, Güneybatı Afrika, Guinea, Orta Afrika Cumhuriyeti'dir. Afrika-da çıkarılan elmas 1870'den bu yana 4.5 tonu bulmuştur.

Elmasın İşlenmesi

Elmas, gerek değerli taş olarak, gerekse endüstride, topraktan çıktığı şekilde kullanılamaz. Her taş temizlendikten, parçalara ayrıldıktan sonra parlatılır. Elmasın rengini değiştirmek de son yıllarda icat edilen fennî usuller sayesinde mümkün oluyor. Aslında elmas, renksiz denecek derecede uçuk beyazdan siyaha kadar çeşitli renklerdendir. Güneş ışığı altında hakiki elmas açık mavi renk alır. En makbul elmaslar renksiz, yahut uçuk mavi renkte olanlardır. Fakat bunlara da pek az raslanır. Yeşil, pembe, sarı elmaslar pek değersiz süs taşlarıdır. Pek ender olarak kahverengi, süt beyazı elmaslara da raslanır. Endüstride kullanılan elmas ise kahverengi yahut kurşunidir.

Süs eşyası olarak, elmasa değer veren şey, sadece elmasın büyüklüğü yahut rengi değildir. Elmasın asıl değeri tıraşındadır. Bu, çok ustalık isteyen bir sanattır. Elmasın pırıltısını da tıraşı sağlar. Elmastıraşlığın beşiği Amsterdam'dır. Bugün dünyanın birçok şehirlerinde ünlü elmastıraşlar bulunmakla beraber, elmas meraklıları, taşlarını gene Amsterdam'daki ustalara kestirmeye gayret ederler.

Elmas ticareti bugün belli başlı birkaç şirketin elindedir. Bunlar aralarında her hususta anlaşmışlardır, böylece elmas fiyatlarının düşmesini de önlerler. Elmas madenlerinde alınan çok sıkı tedbirlere rağmen, her yıl 100 kırattan fazla elmas kaçırılmaktadır.

Büyük Elmaslar

Dünyada 100 kırattan daha ağır belli başlı birkaç elmas vardır. Bunlardan Cullinan ve Kohinor (Kûh-i Nûr = ışık dağı) elması İngiltere'de kıraliyet ailesinin mücevherleri arasındadır. Dünyanın üçüncü derecede büyük elması Hindistan'da Haydarabat Nizamı'ndadır. Eski Fransız kırallarına ait elmaslar Paris'te Louvre Müzesi'ndedir. Bu müzedeki Regent elması 146 kırattır.

Elmas, endüstride, kesici alet olarak kullanılır. Ayrıca, parlatma işlerinde de işe yarar. Sertlik denemelerinde, çeşitli maden araştırma işlerinde elmasın büyük faydaları dokunur. Ayrıca elmastan gramofon iğneleri ve çeşitli kesme aletleri de yapılır.

EMAY

Cam hamuruna çeşitli maden oksitleri katmakla elde edilen bir maddedir. Yapıldığı zaman toz halinde olan emay ısıtılınca erir, sonra donarak katılaşır. Emay cam, seramik veya maden eşyaları kaplamakta kullanılır. Bu şekilde kaplanmış eşyaya «emaye» denir.

Emay saydam olabildiği gibi türlü renklerde de olabilir. Eşyayı emaye yapmanın birçok usulleri vardır. Bunların başında batırmak, sürmek, püskürtmek usulleri gelir.

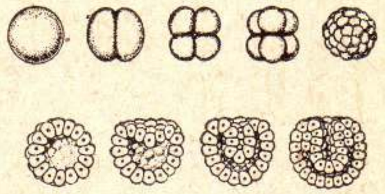
Porselen emay bilhassa mutfak ve banyo eşyası gibi madeni ev eşyalarını koruyucu olarak kullanılır. Emayın asitlerden etki almaması, paslanmaması birçok endüstri kolunda da geniş ölçüde kullanılmasını sağlar. Elektrik yalıtkanları, elektrik motorunun bazı kısımları, kimya deneylerinde kullanılan kablar emayedir. Yapı işlerinde de porselen emayı dükkân cephelerini kaplamakta, gaz istasyonlarında kullanılır.

Emay sözünün Türkçesi «mine» dir. Mine işleri eskiden dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi memleketimizde de bir sanat halinde gelişmiştir (Bk. Mine).

EMBRİYOLOJİ

Biyolojinin bir koludur. Doğumdan önce, oğulcuğun dölüt halini alıncaya kadar geçirdiği gelişme safhasını inceler (Bk. Oğulcuk). Embriyoloji doğumun çok ilgi çekici bir konusu ile uğraşır.

Spermanın döllediği yumurta hücresi önce ikiye, sonra dörde, sonra sekize bölünerek çoğalmaya başlar. İnsan yumurtası döllenmenin ilk üç gününde rahim boşluğunda serbest halde bulunur. Bundan sonra rahim duvarına tutunur, etene meydana gelir (Bk. Doğum).

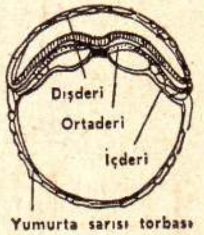

Bir embriyonun gelişmesi. — Embriyon, hayatının başlangıcında bir tek hücreden ibarettir. İkiye, dörde, sekize... bölünmeye başlıyarak çoğalınca içi boş bir top biçimini alır. Bu topun şekillenmesi, bölmelere ayrılır, içderi, dışderi ve ortaderiyi meydana getirir.

Oğulcuk gelişiminin ilk safhasında içi dolu küçük bir toptan ibarettir. Daha sonra bu topun yan tarafında bir boşluk meydana gelmeye başlar. Bu boşluğun arkasından, hücrelerin çoğalmasiyle, iki boşluk daha meydana gelir. Bunlardan biri yumurta sarısı, öbürü de dölütün içinde bulunacağı torbadır.

İşte yeni bir insanı meydana getiren şey bu iki boşluğu birbirinden ayıran tabakalardır. Bu tabakalara «dışderi», «ortaderi», «içderi» denir. Toprak içinde yaşıyan solucandan insana kadar bütün canlı varlıklar bu ilk tabakanın gelişmesi sonunda ortaya çıkar. Bu tabakalardan her biri her canlı varlıkta aynı organları meydana getirir. Dölütte önce kalble beyin oluşur. Kalb, dolaşım sistemi, kaslar, kemikler, böbrekler, cinsiyet organları ortaderiden; beyin, sinir sistemi, deri vs. dışderiden; sindirim sistemi, iç organlar da içderiden meydana gelir.

23 günlük bir embriyonda vücudun çeşitli organlarını teşkil edecek olan deri tabakaları gelişmiş bulunur.

Dölütün gelişmesi ilk iki ay içinde ağırdır. Ondan sonra bu gelişme çok hızlanır. Kalb üçüncü haftanın sonlarına doğru çarpmaya başlar. Sekiz hafta sonra kaslar, dıştan gelen bir etkiye cevap vererek hareket edebilir.

2. aylıkken bir dölütün ağırlığı ancak 2,

3 gramdır. oturma yüksekliği de 28 mm. den ibarettir. Bir ay sonra ağırlık 25 gr. oturma yüksekliği 75 mm. ye çıkar. Gebeliğin dördüncü ayında ağırlık 170 gr. oturma boyu 135 mm. dir. Bundan dört ay sonra, yani gebeliğin 8. ayında ağırlık 2.220 gr., oturma boyu da 310 mm. yi bulur. Son bir ay içinde dölütün boyu 50 mm., ağırlığı da 1 kilo kadar artar.

EMERSON, Ralph Waldo (1803-1882)

Emerson

Amerikalı bir filozof, yazar ve şairdir. Düşüncede «kendine-güven» nazariyesiyle tanınır. Bu görüş onun hayatında ve karakterinde de açıkça belirmiştir. «Self-Reliance» (Kendine-Güven) adlı meşhur denemesi şu satırlarla biter:

«Siyasi bir zafer, kiraların artması, hastanızın iyileşmesi, sevgili bir dostun dönüşü gibi sevindirici olaylar sizi neşelendirir; güzel günlerin yaklaştığına hükmedersiniz. Böyle düşünmek yanlıştır. Küçük sevinçlere inanmayın. Size kendinizden başka hiçbir şey mutluluk getiremez. Kendi inanışlarınızın zaferini görmenin dışında bir mutluluk olamaz.»

Bir papazın oğlu olan Emerson, Boston'da doğdu. 14 yaşındayken Harvard Üniversitesi'ne girdi. Bu okulu bitirdikten sonra bir yandan öğretmenlik yaparak hayatını kazanırken, öte yandan ilâhiyat öğrenimi yapıyordu. 1826'da babasının bağlı olduğu kiliseye papaz olarak girdi. Işine çok düşkün, içine kapanık bir kimse olduğu halde, kişisel özgürlüğe büyük değer verdiğinden, kısa bir süre sonra, bu görevinden ayrıldı. 1832' den sonra öğretmenlik ve yazarlıkla uğraştı.

Emerson 1833'te Avrupa'ya gitti, bu sırada Coleridge, Wordsworth ve Carlyle gibi ünlü edebiyatçılarla görüşmek fırsatını buldu. 1835'te ikinci defa evlenerek Amerika'nın Massachusetts eyaletinde yerleşti. Burada komşuları olan tanınmış Amerikalı yazarlardan Hawthorne'un, Thoreau'nun, Louisa May Alcott'un üzerinde büyük etkisi oldu.

1836'da Emerson'un ilk eseri olan «Nature» (Tabiat) yayınlandı. Emerson bu kitabında kişisel özgürlük konusundaki düşüncelerini çok açık bir şekilde anlatmıştır. Daha sonra, «Essays» (Denemeler) adı altında topladığı çalışmalarının ilk bölümü 1841'de, ikinci bölümü de 1844'te yayınlandı. Böylece, Emerson çağının en başarılı yazarları ve düşünürleri arasında yer aldı. O sırada Amerika'nın New England bölgesinde toplanmış bulunan idealist yazarlar, «Transandantalizm» e dayanan bir akım kurmuşlardı. Emerson kısa bir süre için bu edebî akımın organı olan «The Dial» gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü yaptı.

1847'de Emerson ilk olarak şiirlerini yayınladı. Bunlar da denemeleri gibi onun hayatını ve inanışlarını gösteren eserlerdir.

Emerson'un edebî hayatı 1870'te sıhhatinin bozulmasiyle sona erdi. Son yıllarını evinde dinlenmekle geçirdi.

EMET

Ege Bölgesi'nin İçbatı Anadolu bölümünde Kütahya iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin merkez ve Altıntaş, güneyde Gediz, batıda Simav ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Virancık adında bir bucağı, bunlara bağlı 81 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.616 km²

Nüfusu: 48.865 (1960 sayımı)

Emet ilçesi, ortalama yüksekliği 1000-1200 m. olan İçbatı Anadolu eşiği üzerindedir. İlçenin baştısında Eğriboz Dağı (1218 m.) yükselir. Bu dağın doğusunda güney-kuzey doğrultulu Emet Suyu çevresinde gelişen ovalık kesim bulunur. İlçenin doğu toprakları Emet Suyu'nun kolları ile derince yarılmış yaylalar halindedir. Emet'te iklim İçbatı Anadolu'nun her yanında olduğu gibi, serttir. Kışlar çok soğuk olur, yazlar sıcak geçer. Emet ilçesi orman bakımından fakir sayılmaz. Ormanlardaki ağaç cinsleri ardıç, karaçam, meşe, gürgen, az miktarda da köknardır. İlçenin en önemli akarsuları Kirmasti Çayı'nın kolları olan Emet Çayı ile Atranos Çayı'dır. Emet Çayı Şaphane Dağı'nın kuzeyinden doğar. Eğriboz Dağı'ndan inen birtakım kollarla birleşir, ilçe sınırları dışında Kirmasti adını alır. İlçe halkının geçiminde tarım başta gelir. En çok tahıl, daha sonra baklagiller, endüstri bitkilerinden tütün, pancar, haşhaş ekilir. Meyva ve sebze de yetiştirilir.

Kasaba. — İlçe merkezi Emet kasabası Kütahya - Balıkesir demiryolu üzerindeki Tavşanlı istasyonuna 53 km. uzaklıktadır. Emet Çayı'nın 3 km kadar doğusunda eğimli bir yüzey üzerinde kurulmuştur. 5 mahalleden meydana gelmiştir. İçbatı Anadolu'yu kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda katederek Marmara Bölgesi'ni Ege bölümüne bağlıyan, Bursa- İnegöl - Tavşanlı Emet - Simav - Demirci - Salihli şosesinin kasabadan geçişi, Emet'in önemini artırır. Nüfusu 4.134'tür (1960 sayımı)

Emet çevresinin adı eski çağlarda Tiberiyopolis'ti. Kasabanın bu eski şehir yıkıntıları üstüne veya yakınlarına kurulduğu anlaşılmaktadır. Germiyanoğulları'nın önemli merkezlerinden biri olan Emet, Germiyan Beyi Süleyman Şahın kızı Devletşah Hatun'un Yıldırım Bayezit'le evlenmesi üzerine çeyiz olarak Osmanlılar'a verilmiştir Süleyman Şah'ın ölümünden sonra, oğlu Yakup Bey zamanında yeniden Germiyanoğulları'na geçen Emet, 1428'den sonra kesin olarak Osmanlı idaresi altına girmiştir.

EMEVİLER

661'den 750'ye kadar 89 yıl süren İslâm hanedanıdır. Emevîler, Hz. Peygamber' in ilk 4 halifesinin sonuncusu olan Hz. Ali ile daha onun halifeliğinin başından beri mücadele ettiler, sonunda Hz. Ali'nin öldürülmesi üzerine İslâm İmparatorluğunun başına geçtiler.

Hanedanın kurucusu I. Muaviye, Kureyşler'in asil bir koluna mensuptur; «Emevî» adı babasının dedesinden gelir. Ancak, 630'da İslâm dinini kabul eden ve Araplar'ın en büyük siyaset dehalarından biri olan Muaviye, 640'ta Suriye genel valiliğine atandı, 661 temmuzunda halife (İslâm devletinin dinî imparatoru) oluncaya kadar 21 yıl büyük bir başariyle burasını idare etti (Bk. Muaviye I.).

Emevîler, İslâm imparatorluğunun merkezini Medine ve Kûfe'den Şam'a götürdüler. Şam'dan 89 yıl müddetle dünyanın en büyük devletini idare ettiler, 711'de İspanya ve Portekiz'in fethi dahil olmak üzere, çok büyük başarılar kazandılar. Kuvvetli bir «Arap siyaseti» gütmeleri, Arap olmıyanları büyük memnuniyetsizliğe sürükledi, sonunda Iran'da çıkan ihtilâller bu hanedanı devirdi. Yerlerine geçen Abbasî hanedanı, Arap siyasetini bırakarak, Türkler'e ve İranlılar'a da Araplar derecesinde devlet idaresine katılma hakkı ve payı tanıyan bir «İslâm siyaseti» gütmeye başladı. Emevîler'in hüküm sürdükleri imparatorluk, tarihin emsalini gördüğü en mükemmel siyasî teşekküllerden biriydi. Himalayalar'dan Orta Fransa'ya kadar, harta üzerinde bakarken bile baş döndürücü bir genişlikteydi (Bk. Müslümanlık).

Emevî ailesinin hemen bütün fertlerini Abbasîler kılıçtan geçirmişler, pek azı kurtulabilmiştir. Kurtulanlardan 10. halife Hişam'ın büyük oğlu Muaviye'nin oğlu genç prens Abdurrahman, ünlü İspanya (Endülüs) Emevîleri devletini kurmuştur (Bk. Endülüs Emevîleri).

14 Emevî halifesi ve saltanat yılları şunlardır:

1) I. Muaviye (661-680)
2) I. Yezid (680-683)
3) II. Muaviye (683-684)
4) I. Mervan (684-685)
5) Abdülmelik (685-705)
6) I. Velid (705-715)
7) Süleyman (715-717)
8) II. Omer (717-720)
9) II. Yezid (720-724)
10) Hişam (724-743)
11) II. Velid 743-744)
12) III. Yezid (744-744)
13) Ibrahim (744-744)
14) II. Mervan (744-750).

EMİNÖNÜ

İstanbul ilinin belediye sınırları içinde bulunan ilçelerinden biridir. Vilâyet Konağı da bu ilçe sınırları içinde bulunduğundan aynı zamanda İstanbul ilinin merkez ilçesi sayılır.

Kuzeyde Haliç, doğuda Boğaz, güneyde Marmara Denizi ile çevrilen Eminönü ilçesi, İstanbul yarımadasının doğu ucunu meydana getirir. Batıda Fatih ilçesiyle komşudur. İlçenin nüfusu 134.477'dir (1960 sayımı).

Eminönü ilçesi Alemdar, Beyazıt, Kumkapı ve Küçükpazar bucaklarına ayrılmıştır. Bu geniş sınırlariyle Eminönü ilçesi İstanbul'un birçok büyük tarihî eserlerini de kendinde toplamıştır. Bunlardan Sultanahmet Camisi, Ayasofya, Beyazıt Camisi, Yeni Cami, Dikilitaş, Çemberlitaş, Kapalıçarşı, Topkapı Sarayı en başta gelenler arasındadır. İstanbul'un en büyük parkı olan Gülhane Parkı da bu ilçenin sınırları içinde kalır. İlçenin bucaklarından biri olan Beyazıt, İstanbul'un bir kültür semti olarak önem kazanmıştır. Istanbul Üniversitesi'nin 5 fakültesi (Orman Fakültesi hariç) burada bulunur. Hürriyet Meydanı da buradadır.

İlçeye adını veren asıl Eminönü semti Galata Köprüsü'nün güneybatısındaki meydanı ve bu meydanı çeviren çeşitli ticârethaneleri kuşatır. Burası İstanbulun başlıca ticaret ve imalât yerlerinin bulunduğu bir semttir. Bu meydandan batı yönüne açılan bir yol, Haliç kıyısı boyunca, iki köprü arasındaki bağlantıyı sağlar.

EMİRDAĞ

Ege Bölgesi'nin İçbatı Anadolu bölümünde Afyonkarahisar iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda Konya'nın Yunak, güneyde Afyonkarahisar'ın Bolvadin, batıda aynı ilin merkez, kuzeyde Eskişehir'in Seyitgazi, Çifteler ve Sivrihisar ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Bayat, Davulga, Umraniye adlı bucakları, bunlara bağlı 95 köyü vardır.

Yüzölçümü: 2.778 km^2

Nüfusu: 73.679 (1960 sayımı).

Emirdağ ilçesi çoğunlukla dağlık, yaylalık bir görünüştedir. İlçenin güney ve güneybatısında Emirdağ kütlesi yükselir. Bu dağın Emiroğlu Tepesi 2.295 m. yüksekliğe erişir. Dağın kuzey yanları ise çok parçalanmış bir yayla durumundadır. İlçenin güneyindeki dağlar bir silsile halinde değildir, bu yayla üzerinde yükselen ayrık tepelerden meydana gelmiştir. İlçenin batısında yüksekliği 1.000-1.200 m. olan Bayat Yaylası bulunur.

Emirdağ'ın sıcak ve oldukça kurak yazları, soğuk kışları olan bir iklimi vardır. İlçenin düz alanlarında doğal bitki örtüsü bozkırdır. Emirdağ'ın eteklerinden başlıyarak ağaç kümeleri görülür. Sakarya nehrini besliyen birçok kollar Emirdağ ilçesinden doğar. Bunlar arasında Seyit Suyu, Bardakçı Suyu, Kocadere, Gökpınar Deresi başta gelir.

Emirdağ, önemli bir tahıl üretim yeridir. Halkın çoğu tarımla, bir kısmı da hayvancılıkla uğraşır. Tahıldan başka, endüstri bitkilerinden haşhaşla şeker pancarı da ekilir. Tahıldan sonra, canlı hayvan, hayvan derisi, tereyağ, peynir, haşhaş yağı, afyon sakızı Emirdağ'ın başlıca gelir kaynaklarıdır.

Kasaba. — İlçe merkezi Emirdağ kasabası Eskişehir-Afyon karayolu üzerinde Adaçal Tepesinin eteğinde denizden 1.000 m. yüksekte kurulmuştur. Afyon-Konya demiryolu üzerindeki Çay istasyonuna 49 km. uzaklıktadır. 5 mahalleden meydana gelen Emirdağ'ın nüfusu 10.000'i biraz geçmiştir (1960 sayımı: 10.041). Son yıllarda çok gelişen kasabada birçok yeni inşaat yapılmıştır. Eskişehir yönünde, yolun kenarındaki park kasabanın güzelliğini bir kat daha arttırır. 1938'de dikilmiş olan fidanlar şimdi küçük bir koru halini almıştır. Parkın ortasında büyük bir havuz vardır. Şehrin merkezini teşkil eden Cumhuriyet Meydanı'nın etrafını ticaret müesseseleri çevirmiştir.

Emirdağ tarih çağları içinde Afyon'la aynı olaylara sahne olmuştur. Roma ve Bizans devirlerinden sonra, Arap İslâm orduları Afyon'a Emirdağ üzerinden yürümüşlerdir. Bu arada, kasaba bir süre bunların elinde kalmıştır. Abbasî halifelerinden Harunurreşit Amoryon'u (bugünkü Hisarköyü) almış, buraya Âminiye adı verilmiştir. Araplar çekildikten sonra yeniden Bizanslılar'a kalan kasabayı XI. yüzyılda Selçuklular Anadolu'ya girerken Emir Afşin idaresindeki Türkmen akıncıları aldılar. En son olarak Osmanlılar'ın eline geçti. 1866'da Abdülâziz'den ötürü kasabaya Aziziye adı verildi. 1932'de de Aziziye adı, yanındaki dağdan dolayı, Emirdağ olarak değiştirildi.

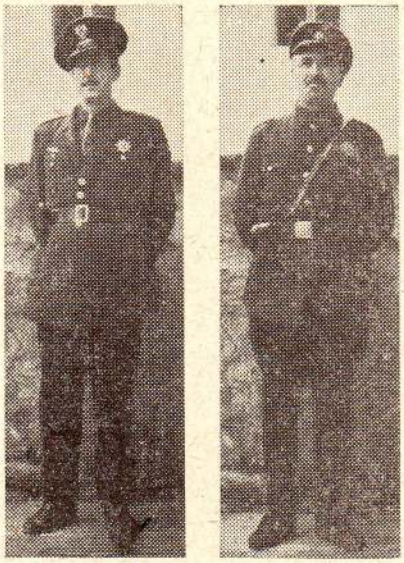
Emirdağ'ın 15 km. doğusunda Hisar denilen eski bir şehir yıkıntısiyle, 50 km batısında Yazılıkaya anıtı vardır.

EMNİYET TEŞKİLÂTI

Düzenlik ve güvenliğimizi sağlıyan, nizamları yürüten, İç İşleri Bakanlığına bağlı bir teşkilâttır.

EMNİYET TEŞKİLÂTI bir ülkenin düzenlik ve güvenliğini sağlıyan nizamların topunu birden yürüten teşkilâttır.

Bizde İç İşleri Bakanlığına bağlı, katılmış bütçeli bir devlet teşkilâtıdır, «Polis Teşkilâtı» da denir. Yurdun siyasî, idarî, adlî her türlü emniyet, düzen ve güven işlerini gören bu teşkilât, Ankara'da İç İşleri Bakanlığına bağlı Genel Müdürlükten idare edilir.

Bir polis ve bekçi kıyafeti

Emniyet Genel Müdürlüğü, siyasi, adli ödevlere göre, birçok şubelere ayrılır. Emniyet müdürleri tarafından idare edilen İl teşkilâtları da, ayrıca şubelere ayrılır. İlçe teşkilâtlarının başında «emniyet âmirleri», merkez ve karakollarda ise «başkomiser», «komiser» ve «komiser muavinleri» gibi kademeler vardır. Her merkez ve karakolda o bölgenin önemine, genişliğine göre polis memuru bulunur. Polisler, her rütbede, üniformalıdırlar.. Yalnız, şubelerde evrak işleriyle uğraşanlar, hırsızlık olaylarına, siyasi işlere bakan polisler sivil giyebilirler.

Polis teşkilâtında yaya, atlı, motorlu sınıflardan başka, büyük kıyı şehirlerinde deniz emniyetini sağlamakla görevli Deniz Polis Teşkilâtı, trafik işlerini idare eden Trafik (Seyrüsefer) Polis Teşkilâtı da vardır.

Emniyet Genel Müdürlüğü, çarşı ve mahalle bekçi teşkilâtının çalışmalarına da bakar, bu teşkilâtın bütün işlerini denetler. Polise yardımcı olan bekçi, kaymakamlıklar tarafından tâyin edilir, polis karakoluna bağlıdır. Ödevi daha ziyade geceleri dolaşıp kendisine ayrılan mahalleleri korumaktır. Gündüzleri de karakollarda ufak tefek yardımlarda bulunur. Polisler aylıklarını Emniyet Genel Müdürlüğü bütçesinden alırlar. Bekçilerin ücreti ise halktan toplanan paralardan verilir. Bu iş için kurulmuş bekçi büroları vardır.

Polis üniforması, siyaha yakın koyu lâcivert, açık yakalı ceket, aynı kumaştan düz pantolon, kasket ve kemerden ibarettir. Şapkalarının ön kısmında, ortasında kırmızı zemin üzerinde ay-yıldız bulunan sekiz uclu bir yıldızla meşe yaprağı vardır. Ceketlerinin sol göğüs cebinin üstünde kasketteki yıldızın aynı, sağ göğüs cebinin üstünde ise meşe yaprağı, bunun altında da sicil numaraları bulunur. Birer beylik tabanca ile düdükleri bulunan polisler, devriye gezerken, düzeni sağlarken birer cop da taşırlar.

Bekçi üniforması, kahverengi kalın kumaştan, kapalı yakalı ceket, aynı kumaştan külot pantolon, tozluk, kasket, tokalı kemer, omuzdan çaprazlama ince kayıştan ibarettir. Birer beylik tabancaları, düdükleri vardır. Sol göğse takılan kırmızı bez üzerindeki sekiz köşeli pirinç yıldızın ortasında «B» harfi olduğu gibi, kemer tokasında da «Bek-

Bekçi mânileri

Besmeleyle çıktım yola
Selâm verdim sağa sola
A benim devletli beyim
Vakt-ı şerif hayır ola...

Yeni cami direk ister
Söylemeye yürek ister
Benim karnım toktur amma
Arkadaşım börek ister.

Halayıklar halayıklar
Ocak başında sayıklar
Davul sesin duyunca
Pirincin taşın ayıklar

ESKİ BEKÇİLER

Eskiden toplum hayatında bekçinin önemli bir yeri vardı. Anadolu'dan gelen bu sağlam yapılı adamlara her bakımdan güvenilirdi. Bugünkü gibi ellerinde silâh ve düdük yoktu. Memleketlerinin kıyafetini asla değiştirmezlerdi. Kış gecelerinde kara koyun postundan yapılmış gocuklarına bürünürler, ucu demirli, ağır bekçi sopalarını düzenli bir şekilde sokaktaki taşlara vurarak dolaşırlardı.

Bekçiler geceleri sokakları dolaşmak, yangınları haber vermekten başka, gazetenin bulunmadığı çağlarda hükümet emir ve yasaklarını da mahalle halkına duyururlardı. Ayrıca, ölüm, doğum, düğün olan evlerin hizmetinde bulunur, evlerin, konakların kışlık odunlarını keser, evlere su taşır, yazları sayfiyelere gidenlerin evlerini bekler, kiralık evlere kiracı bulurlardı. Ekseriya mahalle kahvesinin üstündeki bekçi odasında yatarlardı. Bütün mahalle halkını tanırlardı. Uygunsuzları bilir, hoşa gitmiyecek olayları önlemek için ellerinden geleni yaparlardı. Mahallede uygunsuz kimselerin barınmasını önlerlerdi.

Bekçiler ramazanlarda, halkı sahura kaldırmak için, sahur vakti davul çalarak dolaşırlar, bu arada mâniler de söylerlerdi. Mahalle halkı gençleri pek saymıyacağı için 30 - 35 yaştan yukarı olan bekçiler sakal bırakırlardı. Bunlara mahalleli «Bekçi Baba» derdi. Evliya Çelebi'ye göre XVII. yüzyıl ortasında İstanbul'da, 300'ü Eski Bedesten ve Yeni Bedesten'de olmak üzere, 12.000 bekçi vardı.

Bekçi Baba sopasının demir saplı ucunu taşlara vurarak, geceleri saati haber verirdi. Bazı bekçiler sopalarının demir ucu ile saat başlarında, saat sayısı kadar, «tak tak» diye vururken, buçukları da sopayı taşlarda sürüyerek hafifçe tıkırdatmak suretiyle belirtirlerdi. Çok daha usta olanları ise çeyrek saatleri de bildirirlerdi.

çı» yazısı, «toka numarası» denilen sicil numarası bulunur.

Eski Emniyet Teşkilâtı

Eskiden memleketimizde emniyet teşkilâtının, bugünkü jandarma gibi, askerî bir kimliği vardı. Bunun için polise «zabıta», «zaptiye», «ases», «kolluk» denirdi. «Ases» ler daha ziyade düzenlik ve güvenliğin korunması için kol gezen gece bekçileriydiler. Fakat, bugünkü polis ve belediye zabıtasının yaptığı işleri de yaparlardı.

Tanzimattan sonra, 1869'da yayınlanan bir nizamnameyle, «Zaptiye Teşkilâtı» kuruldu. Askerî bir teşkilât olduğu için «Serasker» liğe bağlı olan Zaptiye Teşkilâtı bölük, tabur ve alaylardan meydana geliyordu. Zaptiye bölük komutanına «bölük ağası», tabur komutanına «tabur ağası», alay komutanına «alay beyi», Emniyet Genel Müdürü görevindeki kimseye de «Zaptiye Nâzırı» denildi. Zaptiye Nâzırı'nın nâzır muavini, nâzır muavin-i sanisi, muhasebeci, mektupçu gibi yardımcıları vardı.

Daha sonra polis teşkilâtı kurulunca, zaptiyenin yetkileri kısıldı, bu teşkilâta «Jandarma» denildi. Zaptiye Nezareti'ne de, 1908 Meşrutiyet devrinden sonra, «İstanbul Polis Müdüriyeti» adı verildi.

Bugünkü Emniyet Teşkilâtı, Cumhuriyet'ten sonra, yeni kanunlara göre kurulmuş, İç İşleri Bakanlığı teşkilâtı içinde yer almıştır (Bk. İç İşleri Bakanlığı).

EMPERYALİZM

Bir devletin sınırlarını genişletme hırsına «emperyalizm» denir. Emperyalist devletler, başka memleketleri kontrolleri altına alarak, hüküm sürdükleri sınırları genişletmek isterler.

Son çağlarda devletler emperyalizme, daha çok, ekonomik üstünlük sağlamak, ticaret yaptıkları alanları genişletmek için başvurmuşlardır. Birçok Avrupa memleketleri Afrika, Asya ve Amerika'da sömürgeler kurarak birer imparatorluk meydana getirmişlerdir. Sömürgeler, anavatana ucuz ham madde sağlamak bakımından çok önemlidir. Sömürge yerlilerinin ucuz emeği anavatanın hayat seviyesinin yükselmesine yardım eder.

Birinci Dünya Savaşı'nın sebeplerinden biri bazı Avrupa memleketlerinin emperyalist bir politika gütmesiydi. Almanya bazı devletler kadar sömürge kazanamamıştı. Bu savaştan sonra kurulan Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) devletlerin sömürge kazanma hırsını önliyemedi.

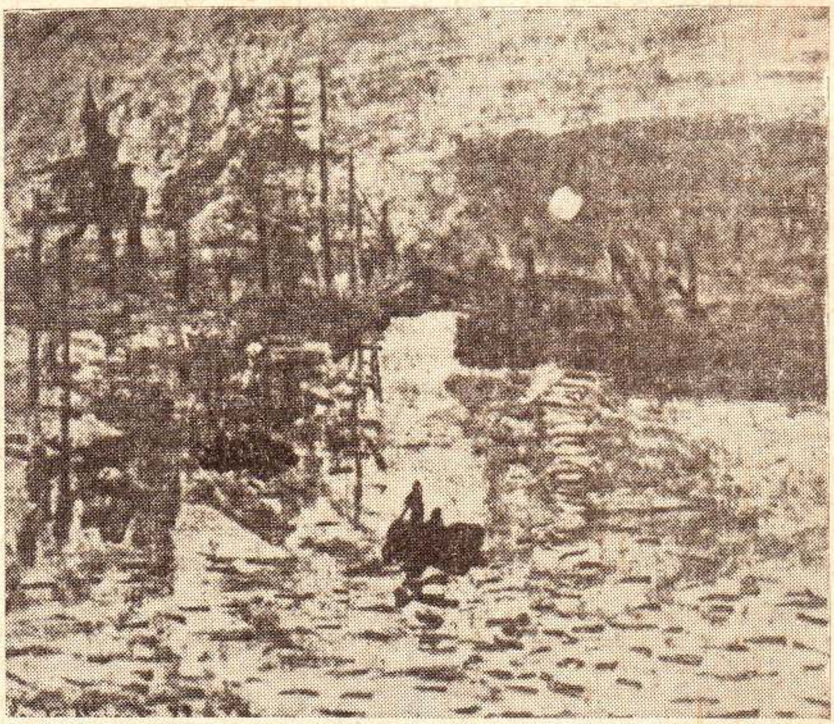
İtalya ve Almanya gibi Avrupa devletleri sınırlarını genişletmek, yeni topraklar kazanmak istiyorlardı. Bunun sonunda İkinci Dünya Savaşı çıktı. Bu büyük savaştan sonra da, devletlerin hırsını önlemek için Birleşmiş Milletler Teşkilâtı kuruldu. Fakat bu defa da Rusya emperyalist emeller gütmeye başladı. Küçük komşu devletleri ele geçirerek buralarda komünist hükümetler kurdu. Rusya şimdi bununla da yetinmemekte, türlü çarelere başvurarak dünyanın başka memleketlerinde komünist ihtilâlleri yapmak, oralara da hâkim olmak istemektedir.

EMPRESYONIZM

Resimde, XIX. yüzyılda Fransa'da doğmuş bir sanat akımıdır. «İmpression» (izgi) kelimesinden gelir.

Ünlü Fransız ressamı Claude Monet güneşin deniz üzerindeki izgisini gösteren bir tabloya «İmperession» adını vermişti. Bu tablo 1874 yılı mayısında Paris'te bir sergide teşhir edilirken tabloyu gören bir Fransız gazetecisi bu kelimeyi umumi bir deyim haline getirdi. Daha sonra, yenilik taraftarı ressamların eserleri «empresyonist» deyimiyle anılmaya başlandı.

Empresyonizm öncüleri arasında Manet, Degas, Monet, Pisarro, Sisley, Cézanne, Guillaume ve Berthe Morisot başta gelir. 1870 yıllarında yaygın bir hale gelen empresyonizm 1880'den sonra eski önemini kaybetmeye başladı. Empresyonist ressamların her biri

Claude Monet'nin «Impression» (İzgi) adlı tablosu (1872) resim sanatında yeni bir yol açtı Bu tarza da, tablonun adından ötürü «Empresyonizm» denildi.

artık kendi kendine bir yol tutturmuş gidiyordu. 1886'da empresyonistler 8. sergilerini açtılar, ondan sonra empresyonizm devresi kapandı.

Empresyonizmde ressamın konuya önem vermeden çalışması gerekiyordu. Bu devir ressamlarının eserlerinde her ne kadar belli bir konu aranmazsa da, empresyonist ressamların büyük şehir manzarası, kırda, deniz kıyısında yemek gibi konulara önem verdikleri görülür. Yenilik meraklısı bu ressamlar, kırlarda, açık havada resim yapma geleneğini geliştirmişlerdir. Klâsik devir ressamlarının kullandıkları renkleri de bir kenara atmışlar, tabiatın parlak renklerine önem vermişlerdir. Bu ressamların yaptıkları manzara resimleri gerçek manzaraya pek benzemiyorsa da kullandıkları renkler tabiatın kendinden alınmaydı. Empresyonist ressamların gayesi doğrudan doğruya göze hitap etmek değildi. Onlar bilinç altında birtakım izgiler uyandırmak istiyorlardı. Serbest fırça vuruşlariyle elde edilen şekiller, gözden çok, ruha hitap ediyordu.

Empresyonizmi benimsiyen ressamlar arasında Van Gogh, Seurat, Gauguin Courbet Corot başta gelir. İlk zamanlarda, Paris'in meşhur galerileri empresyonist ressamların eserlerini teşhir etmek istememişlerdi. Onlar da kendi eserlerini ayrı salonlarda teşhir etmişler, çok ilgi toplamışlardır.

Müzikte Empresyonizm

Konudan çok izgiye önem veren bir müzik akımıdır. Modern Fransız bestecisi Claude Debussy'nin eserlerine «empresyonist» eserler dinlenilmişti. Daha sonra bir kısım modern Fransız bestecilerinin eserleri aynı ad altında toplanmıştır. Müzikte «empresyonizm» kelimesi, ilk defa, 1894'te Brüksel' de empresyonist ressamların eserlerini teşhir ettikleri bir konser salonunda çalınan Debussy'nin Yaylı Sazlar Kuarteti'nden dolayı kullanılmıştı. Daha sonra Debussy, empresyonist besteci olarak ün saldı. XX. yüzyıl başında yaşıyan ve eser veren Fransız bestecilerinin birçoğu empresyonist besteciler denilmiştir.

EMRAH (Ölümü: 1860)

En ünlü saz şairlerimizdendir. XIX. yüzyıl başlarında yaşamıştır. Erzurum yakınlarında Tambura köyünde dünyaya gelmiş, öğrenimini Erzurum medresesinde yapmıştır. Daha sonra Nakşibendî tarikatine giren Emrah, saz şairi olarak Anadolu'yu karış karış gezmiştir. Bir ara yolu Sıvas'a da düşen saz şairi orada yerleşmiştir. Eldeki bilgilere göre Emrah, Sıvas'ta uzun müddet kalmıştır. Niksar'da öldüğü, orada gömüldüğü söylenir.

Halk edebiyatına pek çok eser kazandırmış olan Emrah'ın hayatı hakkında bilinenler pek azdır, bunların da doğru olup olmadıkları belli değildir. Emrah'ın Anadolu' da gezerken birkaç defa evlendiği anlaşılmaktadır. Emrah sadece bir saz şairi olarak kalmamıştır. Aruz vezniyle, divan şairlerinin eserlerinden örnek alarak yazdığı pek çok şiiri vardır. Bunların bir kısmı sonradan bir kitap halinde toplanmıştır. Bununla beraber, asıl hece vezniyle söylediği koşmaları ün kazanmıştır. Koşmaları bugün bile ağızdan ağza dolaşmaktadır.

XVII. yüzyılda yaşamış olan Ercişli Emrah adında bir saz şairi daha vardır.

Bibliyografya:

Erzurumlu Emrah; Hayatı ve Şiirleri (E. C. Güney, 1958); Erzurumlu Emrah (Prof. Fuat Köprülü, 1929); Emrah ile Selvi (M. U. 1937, 1946).

EMRULLAH EFENDİ (1858-1914)

Emrullah Efendi

Tanınmış bir Türk siyaset ve bilim adamıdır. Lüleburgaz'da doğdu. Babası bir tacir olan Ali Efendi' dir. 1881'de Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'yi o yıl mezun olanlar arasında ikinci olarak bitirdi (birincilikle bitiren İbrahim Hakkı Efendi sonradan sadrâzam olmuştur).

Emrullah Efendi 1882'de Yanya, 1884'te Selânik, sonra Halep, 1891'de İzmir vilâyetleri (eyaletleri) maarif müdürü oldu. 1900'de Meclis-i Maarif'e üye atanarak İstanbul'a geldi. «Servet-i Fünun» dergisinde ilmî makaleler yayınladı. 1902'de «Muhitu'l-Maarif» adındaki çok geniş tutulmuş, fakat pek ilmî olan ansiklopedisinin ilk cildini çıkardı; bu cildi sonradan düzenliyerek bir kere daha bastırdıysa da, «elif» (a) harfinin ortalarını geçemedi. Meşrutiyet'te Galatasaray Müdürü, Kırklareli mebusu, 1909'da maarif nazırı (millî eğitim bakanı), 1911'de tekrar maarif nazırı oldu. Üniversite'de de felsefe okuttu. Yeşilköy'deki evinde öldü, Fatih Camisi bahçesine gömüldü. İlmî zihniyete ulaşmış bir kimseydi, orta öğretimde yaptığı ıslahat, felsefe kitap ve makaleleri değerlidir.

EMÜLSİYON (Bk. FOTOĞRAFÇILIK).

ENCÜMEN-İ DÂNİŞ

«Bilginler Kurulu» anlamına gelen, bir bilim kurumudur. Aslında Yunanca'dan gelen «Académie» (Akademi) karşılığı olarak XIX. yüzyılda ortaya atılmış bir deyimdir.

EMRAH'TAN BİR KOŞMA

Sabahtan uğradım ben bir fidana
Dedim mahmur musun, dedi ki yok yok
Ak elleri boğum boğum kınalı
Dedim bayram mıdır, dedi ki yok yok

⁂

Dedim inci nedir, dedi dişimdir
Dedim kalem nedir, dedi kaşımdır
Dedim onbeş nedir, dedi yaşımdır
Dedim daha var mı, dedi ki yok yok

⁂

Dedim Erzurum nendir, dedi ilimdir
Dedim gider misin, dedi yolumdur
Dedim Emrah nedir, dedi kulumdur
Dedim satar mısın, dedi ki yok yok

Abdülmecit zamanında, memlekette başlıyan kalkınma hareketleri sırasında, bir de Akademi karşılığı kurul meydana getirilmek, her meslekten en ileri bilginleri toplıyarak yapılacak işleri düzene koydurmak, plânlaştırmak ve programlamak düşünüldü. Meclis-i Vâlâ-yi Maarif (Yüksek Maarif Meclisi) nin gösterdiği lüzum üzerine padişahın 1851'de çıkardığı bir fermanla encümen kuruldu. Türbe'de Dârülmaarif binasındaki açılışına Abdülmecit de geldi. Büyük Reşit Paşa sadrazam sıfatiyle bir açış nutku söyledi.

Encümen-i Dâniş, birtakım bilim eserleri hazırlatıp bastıracaktı. İlk eser olarak, Ahmet Cevdet Paşa'yla Fuat Paşa'nın birlikte hazırladıkları «Kavâid-i Osmaniyye» (Osmanlıca Dilbilgisi) bastırılıp padişaha sunuldu.

Encümen-i Dâniş'in, örneği Fransız Akademisi olduğuna göre, kırk üyesi bulunacaktı. Bu kırk «ölmezler» in her biri, bir bilim veya sanat dalında, zamanın en tanınmış insanı olması gerekiyordu. Haftada bir (o zaman hafta tatili cuma günü olduğu için) cumartesi günleri toplanacaklardı. Encümen'de asıl üyelerden başka fahrî üye de bulunacaktı. İngiliz bilginlerinden dilci Redhouse, Viyanalı tarihçi Hammer (ki «Devlet-i Osmaniyye Tarihi» yle meşhurdur), gene dil bilginlerinden Bianchi bunlar arasındaydılar. Cevdet Paşa'nın 12 ciltlik meşhur «Tarih-i Cevdet» i, bu Encümen'in çalışmaları sonucunda meydana gelmiştir. Lâkin, bu güzel kurul, 1862 yılından önce çalışmalarına son verdi ve dağıldı.

ENDAZE (Bk. ARŞIN)

ENDERUN

Pek çok siyaset adamı ve sanatkârın yetiştiği üniversite derecesinde bir yüksek okuldu.

ENDERUN, Osmanlı İmparatorluk sarayının iç teşkilâtına ve buradaki üniversite derecesindeki yüksek okula verilen addı.

Enderun, «oda» denilen 7 daireye ayrılır: 1 — Küçük Oda, 2 — Büyük Oda, 3 — Doğancı Odası, 4 — Seferli Odası, 5 — Kiler Odası, 6 — Hazine Odası, 7 — Has Oda.

Hasodabaşı bol yanlı kürk ve kırmızı şalvar giyerdi.

Büyük ve Küçük Odalar denilen sınıflara, Galata Sarayı, Edirne Sarayı, İbrahimpaşa Sarayı, İskender Çelebi Sarayı, Eski saray gibi imparatorluğun resmî

Silâhtarağa omuzunda padişahın kılıcını taşırdı.

okullarından zekâ ve kabiliyetleriyle tanınmış öğrenciler alınırdı. Maksat, bunlara yüksek öğrenim verip devlet memuru olarak yetiştirmekti. Bazan büyük devlet adamlarının çocuklarından, ünlü sanatkârlardan da padişahın emriyle yukarıda sayılan orta öğrenim kurullarından geçmeden Enderun'a öğrenci alınırdı.

Enderunda Türk, Arap ve İran dil ve edebiyatının incelikleri, dinî ve askerî ilimler, sporlar öğretilir, kabiliyet gösterenler, güzel sanatlar öğrenimine ayrılırdı. Büyük ve Küçük Odalar denilen Enderun sınıflarında XVI. yüzyıl sonlarında 160 genç bulunurken, sonradan bunların sayısı 400'e yükselmiştir. Bunlar fiilî saray hizmetlerinde de bulundukları için kendilerine 80 T. L. tutarında gündelik verilirdi. «Doğancı Koğuşu» denilen sınıf, 1675'te kaldırıldı. Onun üzerindeki ve daha yüksek öğrencilere mahsus Seferli Koğuşu ise, 1635'te kurulmuştur. 1831'de kaldırılan bu sınıfta, XVII. yüzyıl sonlarında 100'den fazla genç vardı. Bu sayılan odalardaki gençlerin en kıdemsizi bile subay derecesindeydi. Başlarında «Saray Kethudası» denilen albayla 12 subay daha bulunurdu.

Daha üst derecede olan Kiler Odası, Fatih tarafından kurulmuştur. İnzibat komutanı «Kilercibaşı» denilen albaydı. Bu sınıftaki gençlerin sayısı 1772'de 144'e yükselmişti. 7 yüksek rütbeli subayın nezaretinde gençler padişahın yiyeceğiyle ilgili hizmetlerde bulunurlarken, öğrenimlerine de devam ederlerdi.

Daha üst derecedeki Hazine Dairesi'ni de Fatih kurmuştur. Bu dairedeki gençlerin sayısı 1772'de 157'yi bulmuştu. Komutanları «hazinedarbaşı» denilen rütbece sancakbeyine (tümgenerale) eşit olan generaldi. Bu zat, 2.000 kadar işçi çalıştıran saray atelyelerine de bakardı. Yanında 5 yüksek rütbeli subay bulunurdu. Bu dairenin en önemli ödevi, 2 daire halinde 4 büyük salonu kaplıyan Enderun hazinelerini korumaktı. Bu 2 hazinede milyonlarca parça mücevher, sandıklar dolusu altın ve gümüş para, pek değerli kürkler, halılar, kumaşlar, şallar, akla gelebilecek mücevherli her türlü eşya bulunurdu. Bu eşyanın bütün vasıflariyle yazılı bulunduğu 2 büyük defterde yapılacak en küçük bir kalem oynatmasında başdefterdarın (maliye bakanının) imzası şarttı.

Her padişahın en az bir takım elbisesinin burada hâtıra olarak saklanması gelenekti. Hazinedarbaşının günde 600 T. L. tutarında maaşı vardı; Saray hizmetinden ayrılırsa beylerbeyi (orgeneral) atanırdı. «Hazine Kethudası» denilen yardımcısının da rütbesi sancakbeyiydi; bu subay da terfi ederse beylerbeyi olurdu. Bu subayın ödevi, Hazineyi kapayıp açmaktı.

Yeryüzünde hiç kimse Hazine Dairesi'ne yalnız sokulmazdı; bunun tek istisnası, devrin padişahı idi; isterse yalnız girebilirdi. Padişah bulunmadığı zamanlar bu daireye 20-30 kişinin birden girmesi kanun gereğindendi. Hazine-i Hümayun (imparatorluk hazinesi) yeni padişaha zabıt tanzim edilerek teslim olunurdu. Millî müze mahiyetinde olduğu için hükümdarın şahsî malı değildi. Devlet hazinesinde para kıtlığı olduğu olağanüstü zamanlarda hükümdarın emriyle bu hazinede saklanan nakit paradan devlete yardım yapılırdı. 1593'te uzun savaş masraflarını karşılamak için III. Murat'ın iradesiyle devlet hazinesine bu Hazine-i Hümayun'dan bugünkü paramızla 1 milyar lirayı karşılıyan bir yardımda bulunulmuştur ki, galiba bir tek defada yapılan en yüksek yardım miktarı budur.

Has Oda Teşkilâtı

Enderun'un en yüksek teşkilâtı ise «Has Oda» denilen sınıftı. Fatih devrinde 32 subayla kurulmuş, Yavuz'un emriyle subay sayısı 40'a yükselmiş, artık daima bu sayıda kalmıştır. Dairenin en yüksek subayları sırasiyle Hasodabaşı, Silâhtar, Çuhadar, Rikâptar'dı, bu generallere «arz ağaları» denirdi, çünkü kimseden izin almadan hükümdarla görüşebildikleri gibi, mabeyincilik görevinde de bulunurlardı.

Hazinedarağa çoklukla akağalardan seçilirdi.

XVIII. yüzyıl başından itibaren Silâhtar, Hasodabaşı'nı geride bırakarak, Enderun'un başı oldu. Hasoda'ya giren her subay hükümdara şahsen takdim edilirdi; Enderun'un diğer dairelerindekiler için bu âdet yoktu. «Mukaddes Emanetler» denilen ve hâlâ Topkapı Sarayı'nda saklanan eşyanın muhafazası, bu daire subaylarına aitti. 1772'de Hasodabaşı 375, Silâhtar 300, Çuhadar 175 T. L. tutarında gündelik alırlardı; başka gelirleri de vardı. Daha önceleri maaşları çok yüksekken, XVIII. yüzyılda indirilmişti.

Has Oda'nın diğer yüksek rütbelileri şunlardı:

Hünkâr Müezzini — Hükümdar namaz kılarken ezan okurdu. İçlerinden pek değerli bestekârlar yetişmiştir.

Sır kâtibi. — Hem hükümdarın şahsî muhaberesini idare eder, hem de Saray kütüphanelerine bakardı.

Sarıkçıbaşı. — Hükümdarın sarık ve kavuklarını saklardı.

Başçuhadar (Çuhadar Ağa ile karıştırılmamalıdır). — Hükümdarın ayakkabılarına bakardı.

Kahvecibaşı. — Hükümdarın tütün ve kahvesiyle uğraşırdı.

Berberbaşı. — Hükümdarın saç ve sakal tıraşını yapardı; bir şehzadenin ilk saç ve sakal tıraşını yapmak görevi de onundu, bu takdirde 125.000 T. L. tutarında bahşiş alması âdetti.

Tüfekçibaşı. — Av ve savaşlarda hükümdarın tüfeğini taşır, doldururdu.

Tırnakçıbaşı. — Her perşembe günü hükümdarın tırnaklarını keserdi.

Bu görevlilerin padişah ile şahsî ve daimî temasları olduğundan, nüfuzları fazlaydı.

Has Oda subayları, gündelik hesabiyle üç ayda bir maaş, ayrıca «bahşiş» denen tayinat alırlardı (Hasodabaşının yıllık bahşişi 200.000 T. L., bu dairedeki en kıdemsiz subayınki ise 40.000 T. L. tutarındaydı). Bu dairede en kıdemsiz subaya bile 100 T. L. tutarında gündelik verilirdi. Pek çok vesileyle de «caize» alırlardı. Hasodabaşı ile silâhtarın mevkileri en yüksek devlet adamları derecesindeydi (hasodabaşı, vezir = mareşal ile silâhtar ise beylerbeyi = orgeneral ile eşitti). Hasodabaşı, Saray hizmetinden çıkarsa vezir, hattâ vezir-i âzam (başbakan) olurdu. Diğer arz ağaları da Saray'dan beylerbeyi olarak çıkarlardı. En kıdemsiz Has Oda subayının Saray dışında memuriyete verilmesi gerekirse alaybeyi (albay) rütbesi verilirdi.

Enderun kanunları pek sıkıydı. Tanzim ve tesbit edilmemiş, tesadüfe bırakılmış hiçbir şey yoktu. Yatılacak, kalkılacak, dinlenilecek zamanlar, dakika şaşmazdı. Enderun'un subay derecesindeki öğrencileri, iki türlü öğrenim görürlerdi: İlmî öğrenimleri medreselerden getirilen müderrisler (profesörler) tarafından, askerî öğrenimleri ise aynı zamanda inzibatlarına bakan dairelerinin yüksek subayları tarafından sağlanırdı. Bütün dairelerdeki öğrencilerin derslerden ne dereceye kadar faydalandıklarını, haber vermeden teftişe, Silâhtar Ağa yetkiliydi. General derecesindekilerin haftada bir geceyi Saray dışında geçirmek müsaadeleri vardı; yüksek rütbeli subaylar, geceyi dışarıda geçirmeksizin haftada bir gün şehre inerlerdi. Kıdemsiz subayların şehre inmeleriyse ancak ağalarının nezaretinde olurdu.

General rütbesinde olmıyanlar evlenemezler, evlenmek istiyenler derhal rütbelerine uygun bir görevle dış hizmete atanırlardı. Bütün bunlardan maksat, her çeşit insanla temas edip disiplin ve terbiyelerinin bozulmamasıydı. Diğer iki sebep de, hükümdarın şahsına ait hizmetleri aksatmamak, Saray'a ait haberleri dışarıya yaymamaktı.

Çuhadarağa bayramlarda halka para serperdi.

Enderun halkı içinde, müderrisler ve ünlü sanatkârlar hariç, ihtiyar, hattâ orta yaşlılar olmazdı. Hasodabaşı bile pek genç olurdu; Damat Makbul İbrahim Paşa, hasodabaşılıktan vezir-i âzam (başbakan) olduğu zaman ancak 28 yaşındaydı. Genel olarak Enderun subayları, yaşları 30'u bulmadan Saray'daki rütbelerinin bir üst derecesiyle dış görevlere atanır-

lardı. Enderun'a girebilmek gerçek bir şeref, mutluluk ve imtiyazdı. Fakat girenlerden pek çok şey ve yüksek kabiliyet beklenirdi; en başarılıları derhal yükseltilirdi.

Enderun'un bu anlattığımız teşkilâtı 1833'te II. Mahmut tarafından kaldırılıp yeni bir saray teşkilâtı kuruldu. 1908'e kadar süren bu modern teşkilât, daha basit olmakla beraber, Avrupa'nın en ileri bir iki sarayı derecesinde geniş, iyi ve teferruatlıydı. 1908'den sonra ise bu teşkilât da ortadan kalktı, pek basit bir saray teşkilâtiyle yetinildi, bu da 1924'te hilâfetin ilgası ile son buldu.

Enderun'da öğrenimin pek itinalı olması dolayısiyle, buradan, gerek siyasî ilimler, gerekse güzel sanatlar şubelerinden pek çok ünlü devlet adamı, sanatkârlar, yazarlar yetişmiştir.

Pek kalabalık olan diğer saray halkı, meselâ - kapıcıbaşılar (mabeyinciler) çavuşlar (padişah yaverleri), sarayda çeşitli görevlerle bulunan askerî sınıflar, Saray teşkilâtına dahil olmakla beraber, Enderun'dan sayılmazlardı. «Kızlarağası» nın idare ettiği ve kadınların bulunduğu Harem teşkilâtının da Enderun'la hiçbir ilgisi yoktu.

Bibliyografya:

Enderun Mektebi Tarihi (İ. H. Baykal, 1953).

ENDÜKSİYON BOBİNİ (Bk. BOBİN; ELEKTRİK).

ENDÜLÜS EMEVÎLERİ

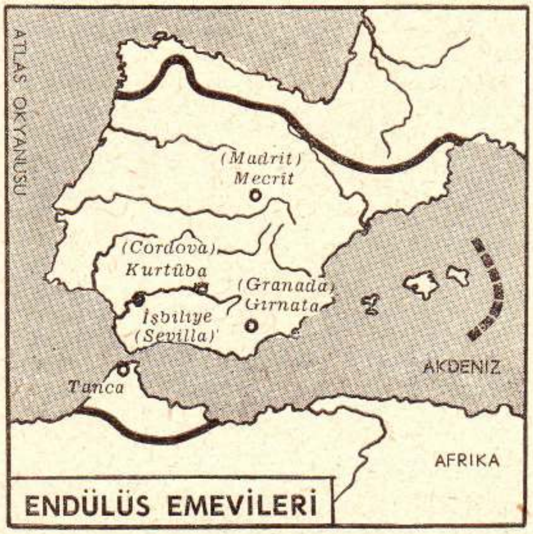
İspanya'nın Müslüman Araplar idaresinde yaşadığı 711-1492 yılları arasında orada kurulan devletlerin en ünlüsüdür. 756'dan 1031'e kadar — 9 yıllık bir fasıla ile — 264 yıl sürmüştür. En geniş zamanında İspanya'yı, Portekiz'i, Fas'ı ve Tlemsen (Batı Cezayir)'i kaplıyordu. 974'te Fas'ı da ele geçirip Afrika'ya atlamışsa da, bu geçici olmuş, devlet esas bakımından İberya'da gelişmiştir. Başkenti Kurtûba (Cordoba) şehriydi.

Devletin kurucusu, I. Abdurrahman'dır, 10. Emevî Halifesi Hişman'ın torunu, Muaviye'nin oğlu iken, Abbasîler'in katliamından kurtuldu, 755 eylûlünde İspanya'ya geldi, 25 yaşındayken 756'da kendini hükümdar ilân etti. Böylece Abbasîler'in İberya (İspanya - Portekiz'in üzerinde bulunduğu yarımada) genel valisini kovarak, bir Emevî devleti kurdu. Abbasîler'in düşmanı olan bu devletin hükümdarları, 929'dan başlıyarak «halife» sanını da takındılar, dinî bakımdan da Bağdat'ı tanımadıklarını açığa vurdular. 800 yıllarına kadar devletin mezhebi Sünnî/Evzâî (bugün ölmüş bir mezhep) iken, sonra Sünnî/Mâlikî oldu. İmparatorlukta resmî dil Arapça idi. Berberîler'in de önemli bir yeri varsa da bir iki kuşak sonra, Araplaşıyorlardı.

İmparator Charlemagne (Şarlman)ın Pireneler'i geçerek yaptığı sefer, sonuçsuz kalmakla beraber, Endülüs İmparatorluğu, 801'de Barselona'yı kaybetti, fakat 856'da ve 985 - 987 arasında iki kere daha, geçici olarak, bu önemli limana hâkim oldu. III. Abdurrahman'ın 49 yıllık saltanatında en parlak çağını yaşıyan devlete, sonraları vezirler ve komutanlar hâkim oldular, Emevî hanedanının nüfuzu azaldı. Sonunda imparatorluk, «Tevâif-i Mülûk» denilen birçok küçük krallığa ayrıldı. Hayatı boyunca imparatorluğun sahip olduğu medeniyet, o çağlarda cihanın en yüksek medeniyetiydi (Bk. İspanya: Tarih).

Endülüs Emevî imparator, imparator-halifeleri ve saltanat yılları şunlardır:

1) I. Abdurrahman (756-788)
2) I. Hişam (788-796)
3) I. Hakem (796-822)
4) II. Abdurrahman (822-857)
5) I. Muhammet (857-886)
6) Munzır (886-888)
7) Abdullah (888-912)
8) III. Abdurrahman (912-961)
9) II. Hakem (961-976)
10) Hişam (976-1009 + 1010-1013)
11) II. Muhammet (1009-1009 + 1010-1010)
12) Süleyman (1009 - 1010 + 1013-1016)
13) IV. Abdurrahman (1018-1018)
14) V. Abdurrahman (1023-1024)
15) III. Muhammet (1024-1025)
16) III. Hişam (1027-1031)

ENDÜLÜS EMEVİLERİ

Ham Maddeleri Yapılmış Eşya Haline Getiren İşlerin Bütünü: ENDÜSTRİ

ENDÜSTRİ, İnsanların bazı ihtiyaç ve isteklerini karşılamak üzere ham maddeleri yapılmış eşya haline getiren işlerin bütünüdür.

Endüstriyi, insanla tabiat arasında kurulmuş faydalı bir işbirliği olarak da tarif edebiliriz. Bu işbirliğinde tabiatın görevi, gerekli ham maddeleri, kaynakları sağlamak; insanın görevi de bunlardan faydalanarak istenen maddeleri yapmaktır.

Biz bugün, yaşamak için karşılamak zorunda bulunduğumuz başlıca ihtiyaçlarımızı, bu arada yiyecek, giyecek ve barınak meselelerini endüstri sayesinde başarılı bir şekilde çözebiliyoruz. Bundan başka, endüstrinin, ulaşım, radyo, televizyon, basın - yayın gibi çeşitli kolları sayesinde daha birçok medeni ihtiyaçlarımızı karşılarız.

Endüstriyi meydana getiren unsurlar: 1) Tabiî araçlar; 2) Emek; 3) Anamal; 4) Yönetim olmak üzere başlıca dört bölüme ayrılır.

Endüstrinin Tabiî Araçları

Tabiî araçlar, tabiatta bulunan ham maddeler, imal işinde gerekli enerjiyi elde etmek için başvurulan kömür, petrol, gaz, atom ve su gibi tabiî zenginliklerdir. Bu tabiî kaynaklar, ham maddeler yeryüzünün her bölümünde eşit olarak bulunmadığından, çeşitli bölgelerde gelişen endüstriler de birbirlerinden farklıdır. Kömür ve demir ham maddelerinin bol olduğu bölgelerde ağır endüstri, su kuvvetinden faydalanılabilen bölgelerde değirmenlerin kullanıldığı endüstri çeşitleri, elektrik enerjisinin kolay elde edilebildiği yerlerde alüminyum endüstrisi, verimli toprakların bulunduğu bölgelerde tarım endüstrisi, kilin bol olduğu yerlerde ise porselen endüstrisi en çok gelişmiştir.

İnsanlar yalnız tabiî zenginlik ve kaynakların sınırları içinde kalmamak, ihtiyaç duyulan endüstri maddelerinden mümkün olduğu kadar çoğunu yapabilmek için birçok usullere başvurmuşlardır. Bundan başka, kömür madenleri, petrol gibi bazı tabiî kaynakların hesapsız kullanılmaları sonunda tükenmeleri tehlikesi de göz önünde bulundurulur. Birçok endüstri teşekküllerinin, hükümetlerin alması gereken başlıca tedbirlerden biri de tabiî zenginliklerin korunması, plânlı bir şekilde kullanılması meselesidir.

Fikir Gücü, Elemeği

Ham maddeyi de içine alan tabiî kaynaklardan sonra endüstrinin en önemli unsurlarından biri emektir. Bu, 1) Fikir gücü, 2) Elemeği olmak üzere iki çeşittir. Endüstrilerin yürütülmesinde daha büyük yeri olan ve daha çok sayıda işçinin katılmasına ihtiyaç gösteren emek, elemeğidir. Bu, belli bir ücretle çalıştırılan işçiler sayesinde elde edilir. Eskiden elemeğini temsil eden işçilerin aynı zamanda zanaatkâr olması da gerekirdi. Bugünkü endüstride in-

san kabiliyet ve gücünün yerini makine almış olduğundan, işçilerden beklenen emek çok kolay ve basit bir duruma indirilmiş bulunmaktadır. Bundan dolayı, günümüzde işçi olarak kadınların ve çocukların çalışması da mümkün oluyor.

Endüstride Anamal

Endüstriyi meydana getiren unsurların üçüncüsü «anamal» (sermaye) dir. Ham maddelerin işlenerek kullanılabilecek, ihtiyaçlarımızı karşılıyabilecek duruma getirilebilmeleri için birçok araçlara, makinelere, fabrikalara, ulaşım imkânlarına ihtiyaç vardır. Bunlar anamalı meydana getirirler.

Endüstride Yönetim

Endüstri faaliyetlerinin dördüncü unsuru olan yönetim, ham maddelerin, emeğin, anamalın bir araya getirilerek verimli olmasını sağlar. Çünkü bu üç unsur, yönetilmeden, kendiliklerinden bir iş göremezler. Yönetim için de, ilk olarak, belli imkânlar göz önünde bulundurulmak suretiyle, ne imal edileceğine karar verilir. Sonra, ham maddeler, emek, anamal gene belli nispetler içinde birleştirilerek endüstri faaliyetine girişilir.

Serbest ekonomik sistemler uygulanan ülkelerde yönetim işini, gerekli imkânları olan her hangi bir kimse yapabilir. Bu durumda amaç, en az zararla en çok kâr elde etmektir, yönetmenler de yalnız endüstri işinden kâr sağlamak üzere yatırım yapmış kimselere karşı sorumludur. Ekonomik sistemleri değişik olan bazı ülkelerde yönetim işini devlet üzerine alır. Bu çeşit sistemlerde ise amaç, devlet tarafından plânlanmış olan ekonomi anlayışına göre, endüstrileri yürütmek, yönetmektir (Bk. Ekonomi). Fakat uygulanan ekonomik sistem hangi çeşit olursa olsun tabiî kaynaklar, emek, anamal, yönetim birbirlerini tamamlar, ancak bu şartlar bir endüstri meydana getirebilir.

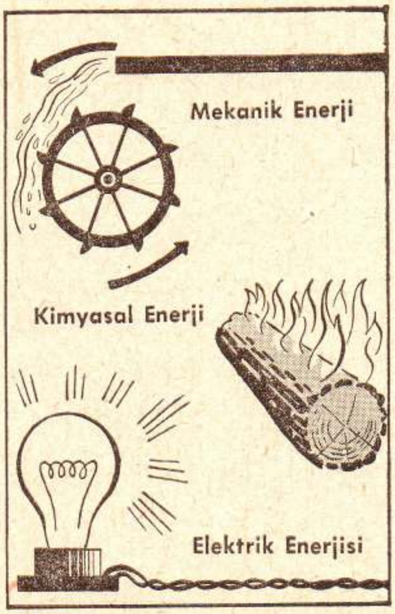
Bugünkü endüstri anlayışında endüstrinin birçok kolları birbirlerine dayanır, birbirlerini tamamlar. Meselâ bir kitap, basın-yayın endüstrisi imalâtıdır. Fakat basın-yayın endüstrisi gerekli kâğıdı elde etmek için kâğıt endüstrisine; kâğıt endüstrisi de ham maddesini sağlamak için odun endüstrisine dayanır. Bütün bu endüstriler ise işlemlerini yapabilmek için makineye dayanırlar.

Bibliyografya:
Sanayi Coğrafyası (Doç. Dr. Erol Tümertekin, 1960); Endüstride Standardizasyon (Prof. H. İleri, 1955), Endüstri Gereçleri (Çev. S. Sungu, 1949); Endüstride Önemli Unsurlar (C. Uzel, 1948); Endüstri İşletme Ekonomisi (İ. Alkan, 2. bası, 1946).

ENERJİ

Bir cisimde bulunan ve ortaya bir iş çıkarmaya yarıyan güce «enerji» (erke) denir. Bir insanda, bir makinede, dökülen bir su da, hareket eden bir cisimde her an bir iş yapabilme gücü olduğuna göre, bunlarda belli bir miktar enerji vardır. Bir cisimdeki enerji miktarı, onun yapabileceği iş miktarına eşittir.

Dünyamızdaki hayat, evrende bulunan enerji sayesinde meydana gelmiştir. Dünya üzerindeki enerjinin çoğu güneşten gelir. Bunu, güneşten dünyaya gelen güneş ışınları sağlar. Bitkiler güneş ışınları sayesinde besin haline gelirler. Hayvanlar, bitkilerin yaptığı besin maddesini yiyerek yaşarlar. İnsanlar, vücutları için gerekli olan enerjiyi yiyeceklerinden elde ederler. Güneşin enerjisi toplu olarak kömürde, tahtada, benzinde birikmiş bulunur. İnsanlar bu maddeleri yakarak dolayısiyle güneşin enerjisinden yararlanırlar. Bundan başka, güneş, yeryüzündeki suların buharlaşıp yağmur olarak yağmasını, böylece birer enerji kaynağı olan akarsuların, ırmakların oluşumunu da sağlar.

İnsanlığın ilerlemesi, yeni enerji kaynaklarının keşfiyle orantılı olarak gelişmiştir. İlkel insanlar yalnız kendi kollarının gücünden faydalanmasını biliyorlardı. Sonradan ateşin enerjisini keşfettiler. Zamanla, yelkenli gemileri yürütebilmek için rüzgârın enerjisinden yararlanmayı öğrendi. Böylece, suyun enerjisi sayesinde değirmenlerini işlettiler, evcilleştirdikleri hayvanların sayesinde arabalarını yürüttüler, çiftçilik yaptılar, buhar enerjisi sayesinde çeşitli makineler kullandılar, elektrik enerjisi sayesinde önemli işler gördüler, bugünkü medenî seviyelerine eriştiler. Çağımızın insanı en son olarak atom enerjisini keşfetti, bu yoldan büyük başarılar elde etmeye yöneldi.

Enerji, fizik biliminin iki önemli unsurundan biridir. Birincisi «kütle» olan bu iki unsuru birbirinden tam olarak ayırmak, ayrı olarak düşünmek mümkün değildir. Birçok fizik bilginleri, enerjiyle kütlenin, aynı fikrin iki ayrı durumu olduğunu ileri sürerler. Onlara göre, suyun, su buharının, buzun aynı maddenin değişik şekilleri olması gibi, enerjiyle kütle de aynı esasın iki ayrı şeklidir (Bk. Kütle).

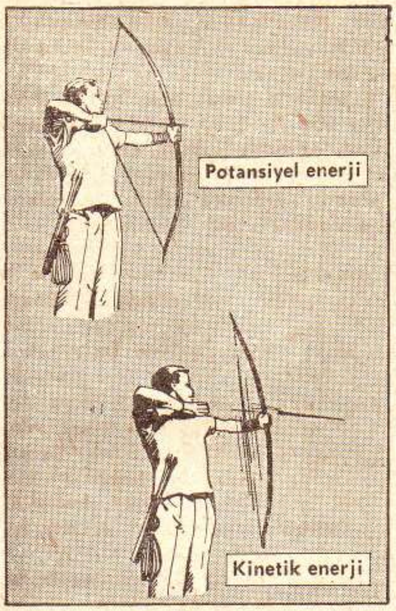
Enerji Kaynakları ve Çeşitleri

Enerjinin birçok şekillerini kimyasal değişmeler yolundan elde etmek mümkündür. Bazı maddeler yanarken, oksijenle birleşerek, ısı ve ışık verirler. Bu maddelerin yanması, kimyasal bir değişmedir; meydana gelen ısı ile ışık ise birer enerji kaynağıdır. Bundan başka, fiziksel değişmelerle de enerji elde edilebilir. Ses de bir çeşit enerji kaynağıdır. Su değirmenlerinin, elektrik generatörlerinin çalıştırılmasında kullanılan akarsu gücü ise bir mekanik enerji şeklidir.

Enerjinin en önemli kaynaklarından biri atom çekirdeğinde bulunur. Bazı atomların çekirdeğinden, kimyasal yollarla elde edilen enerjinin milyonlarca misli enerji elde etmek mümkündür (Bk. Atom).

Bütün enerji şekilleri, 1) Potansiyel (gizil) enerji, 2) Kinetik (devimsel) enerji olmak üzere iki bölüme ayrılır.

1. — Potansiyel Enerji: Bir cismin, bulunduğu yer veya durumdan dolayı edindiği enerji miktarıdır. Meselâ yüksekten dökülen suda, bir oku fırlatmak üzere gerilen yayda, kurulan bir saat zembereğinde, kurşunla doldurulmuş bir silâhta potansiyel enerji vardır. Buna göre, bir cismin yerini, durumunu değiştirmekle o cismin ilk durumunda yapacağından daha çok iş yapabil-

Kinetik ve Potansiyel enerjiye bir örnek: Gerilen bir yayın enerjisi potansiyel (gizil) dir, gerildikten sonra serbest bırakılan bir yayınki ise kinetik (devimsel) dir.

mesi sağlanmışsa, cisme bir potansiyel verilmiş demektir.

2. — Kinetik Enerji: Cisimlerde, hareket halinde olmalarından dolayı bulunan enerjidir. Yüksekten dökülen su bir değirmen tekerleğine çarptığı, gerilen yay serbest bırakılarak oku fırlattığı, kurulu saat zembereği saat dişlerini hareket ettirmeye başladığı, kurşunla dolu olan silâh kullanıldığı zaman, bu cisimlerdeki potansiyel enerji, (gizil güc), kinetik enerjiye (devimsel güce) dönüşebilir.

Enerjinin Dönüşümleri ve Korunumu

Enerji daima bir şekilden ötekine dönüşebilir. Yerden fırlatılan bir taşın kinetik enerjisi gittikçe azalır, sonunda potansiyel enerjiye dönüşür. Kömürdeki kimyasal enerji, yanma ile, ısı enerjisine dönüşür. Su buharındaki ısı enerjisi bir buhar makinesinde pistonu iterek mekanik enerji olur. Elektrik enerjisi ise çeşitli şekillere çevrilebilir. Enerji değişimlerine tabiatta da çok sık raslanır. Güneşten ışınlar yolu ile gelen enerji yeryüzünü ısıtır, suları buharlaştırır; böylece, bulutlar potansiyel enerji kazanır.

Enerjinin dönüşümü konusunda verilen misallerden anlaşıldığına göre, evrendeki enerji miktarı hiçbir zaman kaybolmuyor, başka şekillere dönüşüyor. Bu dönüşümlerin incelenmesi bilginleri tabiat bilimlerinin temel ilkelerinden biri olan «Enerjinin Korunumu Kanunu» na ulaştırmıştır. Bu ilkeye göre, «enerji kendiliğinden var olmaz, kendiliğinden kaybolmaz»; yani, «evrendeki toplam enerji miktarı değişmez!».

ENEZ

Marmara Bölgesi'nin Ergene bölümünde Edirne iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Keşan ilçesi, güneyde Ege Denizi, batıda Yunanistan toprakları, kuzeyde Edirne'nin İpsala ilçesi çevirir. Tek bucaktan ibaret olan Enez'in 18 köyü vardır.

Yüzölçümü: 483 km²

Nüfus: 10.703 (1960 sayımı)

Enez ilçesinin yüzey şekilleri genel olarak birbirinden, ova denecek derecede geniş vâdi tabanları ile ayrılmış yayvan tepe ve sırtlardan meydana gelmiştir. Bu yayvan sırtların yüksekliği 50-100 m. arasında değişir. İlçenin batısındaki Hisardağ'ın yüksekliği 385 m. yi bulur. Bu dağ volkanik kayalardan meydana gelmiştir. Enez ilçesinin en batısını Meriç çatalağzı teşkil eder. Yakın zamanda teşekkül eden bu çatalağız, bugün de gittikçe büyümektedir. Ağva'da ve ona yakın yerlerde irili ufaklı birtakım göller vardır. Enez kasabasının yanıbaşında Dalyan Gölü, daha güneyde Bücürmene Gölü, Enez kasabasının kuzeyinde Gala Gölü gibi. Meriç çatalağzında bulunan göllerden dört tanesi ise çatalağzın, siyasi sınırlarımız dışında kalan kesiminde, yani Yunanistan topraklarındadır.

Enez'de iklim Akdeniz iklimi karakteri gösterir. Kışlar yağışlıdır, ılık geçer. Yazlar sıcak ve kurak olmakla beraber burada yaz yağış nispeti Marmara Bölgesi'nin başka bölümlerinde olduğu kadar düşük değildir. İlçenin geniş vâdi tabanlarında doğal bitki örtüsü bozkırdır. Yüksekçe olan sırt ve tepelerin üzerinde çalılık, biraz da orman göze çarpar. Meriç Vâdisinde çeltik ekimi gelişmiştir, iyi cins pirinç yetiştirilir. İlçenin geniş tabanlı diğer vâdi tabanlarında tahıl ve ayçiçeği tarımı yaygındır.

Kasaba. — İlçe merkezi Enez kasabası, Dalyan Gölü'nün kuzeyinde sarp kalker bir kayanın üzerinde ve batı eteğinde kurulmuştur. Nüfusu 1.485'tir (1960 sayımı).

Evlerin büyük bir kısmı tek katlı olup, taştan yapılmıştır. Binalar arasında yeni tip inşaata da raslanır. Bunlar resmî binalardır. Kasaba halkının asıl geçimi tarımdandır. Balıkçılık ikinci derecede gelir.

Tarih. — Enez (eski adı ile Enos veya İnoz), Ortaçağ'da Cenevizli Gattilusiler tarafından kurulmuştur. Kasabada ve çevresinde Bizans devrine ait kalıntılar vardır. Nispeten iyi korunmuş olan sûrların içinde kalan alanın genişliği eski Enos'un oldukça önemli müstahkem bir şehir olduğunu gösteriyor. Bugün kıyıdan içeride kalan Enez, kurulduğu zaman Trakya'nın önemli bir limanı idi. XIV. yüzyılın sonunda kalabalık bir şehir olan Enez, Ege Adaları ile Trakya arasındaki ticareti kendisinde toplamıştı. Bizans devrinde İmroz ve Semadirek adaları Enos Prensliği'ne bağlı idi. Şehir Fatih Sultan Mehmet tarafından karadan ve denizden kuşatılarak 1456'da alındı. XIX. yüzyılın başında burada yün, devetüyü, pamuk, deri, ipek, balmumu, kıl ve bakır üzerine oldukça büyük bir ticaret yapılıyordu. Küçük çapta gemiler Meriç'ten Edirne'ye kadar gidiyordu. Balıkçılığı gelişmişti. XX. yüzyılın başında Enez 857 evli, 2.383 nüfuslu bir kasabaydı. Arka arkaya savaşlar ve istilâlar sırasında harap olan kasaba ancak son yıllarda canlanmaya başlamış, 1953'te ilçe merkezi olmuştur.

ENFARKTÜS

Kalb veya akciğer atardamarlarından birinin takınmasına «enfarktüs» denir.

Kalb Enfarktüsü. — Kalb kasını besliyen atardamarın tıkanmasıdır. «Miyokard enfarktüsü, diye anılır.

Bu tıkanma kalbin bir kısmının canlılığını kaybetmesine sebep olur. Hastanın kesin istirahatını gerektiren çok ağır bir hastalıktır. Ancak, zamanımızdaki tedavileri sayesinde birçok enfarktüs vakasını iyi etmek mümkün olmaktadır. Miyokard enfarktüsü daha çok uzun ve ağır bir «angina pektoris» (anjin dö puatrin) sonunda olur. Hastanın tansiyonu birdenbire düşer. Bu hastalığa yakalananların her türlü yorgunluk ve üzüntüden sakınması gerekir (Bk. Kalb).

Akciğer Enfarktüsü. — Bazı kalb hastalıklarından veya flebitten sonra olur. Birdenbire başlar; hasta bir tarafında şiddetli bir ağrı duyar, soluk alması güçleşir, kan tükürür. Şimdiki tedaviler sayesinde bu hastalık birkaç gün içinde geçmektedir. Ancak, akciğer enfarktüsü akciğer apsesi gibi başka hastalıklara yol açması bakımından tehlikelidir.

ENFİYE

Tütünden yapılan ve keyif için burna çekilen bir tozdur. «Burunotu» da denir. Enfiye, tütün tozunun tuzlu su içinde aylarca dinlendirilerek mayalanmasiyle elde edilir.

Özel bir kokusu olan enfiye eskiden fazlaca kullanılırdı. Enfiye tiryakileri bunu özel kutular içinde yanlarında taşırlardı. Enfiye bizde olduğu kadar Batı'da da kullanılırdı. I. Napoléon ve Büyük Friedrich'in enfiye tiryakisi olduğu bilinmektedir. Enifye burunsalgılarını çağaltır. Yapılan incelemeler enfiyenin angina pektorise yol açtığını göstermiştir. Tekel İdaresi tarafından günümüzde de yapılmakla beraber kullananlar eskisi kadar fazla değildir.

ENFLÂSYON

Bir memlekette piyasaya fazla kâğıt para çıkarılması haline «enflâsyon» denir. Bu hal paranın satın alma gücünü azaltır, eşya fiyatlarının yükselmesine yol açar.

Üretimin aksaması, tekelin gelişmesi, bankaların kredi hacmini genişletmesi, dış ticaret kısıntıları, vasıtalı vergilerin artırılması gibi çeşitli haller de piyasadaki mal miktariyle paranın alış gücü arasındaki dengeyi bozarak enflâsyona yol açabilir. Fakat, ekonomik hayatta en çok raslanan enflâsyon, mali güçlüklere uğrıyan hükümetlerin kâğıt para çıkarmaları sonucunda olan durumdur.

Seferberlik yapmak, devletçilik programlarının ihtiyaç gösterdiği sermayeyi bulmak, memleket iktisadiyatının kaldıramıyacağı kadar kalabalık bir memur kadrosunu beslemek zorunda bulunan hükümetler, normal gelir kaynaklarının hasılatı ile bütçe giderlerini karşılamakta güçlük çekerler. Bu gibi hükümetler için, enflâsyon, bütçe açığını kapamak üzere baş vurulabilecek en rahat ve kolay tedbirdir. Fakat, para ayarı bozulunca yiyecek ve eşya fiyatları yükselmeye başlar. Hükümetin doğrudan doğruya veya Merkez Bankası eliyle çıkarttığı paranın tu-

ları çok fazla ise, piyasa fiyatları da dağınık bir şekilde alabildiğine yükselir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında hemen hemen bütün memleketler enflâsyona gittiklerinden, savaştan sonra korkunç bir ekonomik buhranla karşılaştılar. İkinci Dünya Savaşı sırasında ise, ekonomi bilimine önem verilen memleketlerde enflâsyona gitmemek için gayret gösterildi, bu sayede fiyat yükselişleri normal bir seviyede oldu.

Enflâsyon, başlangıçta, ekonomik faaliyet üzerinde canlandırıcı bir etki yapar. Fiyatların yükselmesi üretimi, alışverişi kısa bir zaman için teşvik eder. Fakat sonra sermayelerin üretim alanlarından spekülâsyon konularına döndüğü görülür. Verim azalır, maliyet yükselir. Bu ise ihracat mallarının sürümünü azaltır. İthalât mallarına karşı istek artar. Devalüsyon ve takaslı alışveriş enflâsyonun daha çok artmasına yol açar. Bu bakımlardan, bugünkü ekonomi biliminde enflâsyonun siyasi ve içtimai düzeni savaştan daha çok sarstığı kabul edilmektedir.

ENFLÜANZA

Çok zaman salgınlara yol açan bulaşıcı bir solunum sistemi hastalığıdır. Halk arasında daha çok «grip» denir. Enflüanzanın mikrobu bir virüstür. Bu virüs ağız ve boğaz salgılariyle etrafa yayılır.

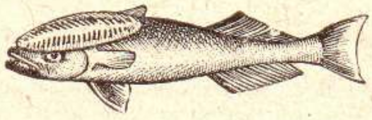
Hastalığı meydana getiren virüslerin cinsine göre enflüanzanın çeşitleri vardır. Hastalığın belirtileri baş ağrısı, üşüme, ateş ve mafsal ağrılarıdır. İyi tedavi görürse belirtiler bir haftada, on gün içinde kaybolur. Ancak, nekahet devresi çok uzun sürer. Hasta uzun müddet büyük bir yorgunluk duyar. Enflüanza hastayı çok zayıf düşürdüğünden çoğunlukla bronşite, zatürreeye yol açar. Hastalığın özel bir tedavisi yoktur. Ateşi düşürecek, hastayı kuvvetlendirecek ilâçlar verilir. Hasta istirahat etmeli, bir doktorun bakımı altında bulunmalıdır.

Enflüanzanın çok eski bir tarihi vardır. Eski Yunanlı hekim Hippokrates M. Ö. V. yüzyılda enflüanza olması muhtemel bir salgından bahseder. Ancak, kesin olarak ilk bilinen 1610'daki salgındır. Tarihin en şiddetli geçen, en çok ölüme sebep olan enflüanza salgını 1918'de görülmüştür. Yapılan tahminlere göre, birkaç ay içinde enflüanzadan 20.000.000 kişi ölmüştür. Bunlardan 12.500.000'i yalnız Hindistan'dadır. A. B. D. de ölenlerin sayısı ise 548.000'dir.

Ondan sonra başka salgınlar da olmuştur. Bunların en yenisi 1957'de başlıyan, «Asya Gripi» diye bilinen enflüanza salgınıdır. O yılın başında Çin'de başlıyan hastalık haziranda dünyayı dolaşmış bulunuyordu. Asya Gripi'ne yakalananlar çok olmakla beraber ölüm sayısı yüksek olmamıştır. Salgın en şiddetli devresini aynı yılın ekiminde bulmuş, bilhassa kalabalık şehirlerde pek çok kimse hastalığa yakalanmıştır.

Enflüanza çabuk yayılan bir hastalık olmakla beraber, genel olarak öldürücü değildir, asıl ölüme sebep olan enflüanzanın yol açtığı başka hastalıklardır. 1943'te A. B. D. de enflüanzaya karşı bir aşı yapılmıştır.

ENFRARUJ ŞUALARI (Bk. IŞINLAR).

Engel balığı

ENGEL BALIĞI

Bir açık deniz balığıdır. Boyu 40 sm. kadardır. Başının üstünde disk biçiminde bir çekmen (vantuz) vardır. Bu sayede, büyük balıklara tutunur, kendini onlara taşıtır. Engel balıkları bazan vapurlara bile tutunurlar. Eskiden gemilere tutunan engel balıklarının bunların hareketlerine bile engel olacağına, yollarını keseceğine inanılırdı. Balığa bu yüzden «engel» adı verilmiştir.

ENGELS, Friedrich (1820-1892)

Engels

Ünlü bir Alman sosyoloji bilginidir. Karl Marx ile birlikte bilimsel sosyalizmin kurucusu olarak tanınır.

Engels 1820'de Almanya'nın Barmen şehrinde doğdu. Babası, Ren bölgesinde yaşıyan zengin bir fabrikatördü. Engels önce iş hayatına atıldı. 1842'de, babasının işlerini yönetmek üzere, İngiltere'de Manchester şehrine yerleşti. Yalnız onun asıl ilgisini çeken konu, o çağın devrimci akımları oldu.

1844'te Paris'e yaptığı bir yolculukta Karl Marx'la tanıştı. Ondan sonra kırk yıl boyunca, Marx'la birlikte çalışarak, bilimsel sosyalizmin ana kitaplarını ortaya koydu (Bk. Sosyalizm). Marx, nazariye ve sistem bakımından daha güçlü olduğu halde Engels pratik meseleler ve politika stratejisi yönünden daha başarılıydı. 1845'te «İngiltere İşçi Sınıfının Hayat Şartları» adındaki kitabını yayınladı. 1847'de de Karl Marx'la birlikte, «Komünist Manifestosu» nu yazdı.

Engels'in, 1848 Alman Devrimi sırasında Baden ayaklanmalarına katılmış olması, dikkatini askerlik bilimine çekti, bu konuda çeşitli çalışmalar yapmasını sağladı. «Po ve Ren», «Askerî Meseleler ve Alman İşçi Sınıfı» adındaki kitaplarında bu konuları işledi, «Tüm Savaş» düşüncesiyle birlikte devrimci taktikler üzerindeki fikirlerini ileri sürdü. 1864'te İrlandalı Elizabeth Burns'la evlendi, 1895'te Londra'da öldü.

Engels, Marksizm'in temel görüşü olan tarihsel maddeciliğin ortaya konulmasında önemli bir rol aynamıştır (Bk. Maddecilik).

ENGEREK YILANI

Engerek yılanı

Zehirli bir yılandır. Üst çenesinin ön kesiminde iki uzun dişi vardır. Bu dişlerin içinde zehir kanalı bulunur. Yılan bir hayvanı veya insanı sokunca zehir bu kanaldan akarak sokulanın kanına karışır. Engerek sokması insan için çok tehlikelidir. Ancak, bu tehlikenin şiddeti yılanın cinsine, sokma derecesine bağlıdır.

Engereklerin birçok çeşidi vardır. Çeşitlerine göre yaşadıkları yerler değişir. Genel olarak, ormanlık yerlerde, çöllerde, taşlık yerlerde, çalılıklarda yaşarlar. Renkleri yaşadıkları bölgeye göre değişir. Genel olarak koyu renklidirler (Bk. Yılan).

ENGİNAR

Enginar

Bileşiklerden dikenli bir bitkidir. Kökü yıllarca yaşar. İlkbaharda yeni sürgünler verir. İri, topuz biçimindeki çiçeği sebze olarak yenir. Saplarının uzunluğu bir metreyi geçer, çiçekler bu sapların üstünde bulunur.

Enginar hemen her yerde yetişirse de, daha çok, sıkı toprağı sever. İlkbaharda yeni çıkmaya başlıyan sürgünleri vasıtasiyle üretilir. Sürgünler birer metre arayla dikilmeli, kurak havalarda sık sık sulanmalıdır. Bütün sebzeler gibi enginar da çapalanmak ister. Kış yaklaşınca, dondan korumak için sapları kesilir. Aynı yerde devamlı olarak enginar yetiştirilecekse toprağı bol bol gübrelemelidir.

Enginarın besin değeri az olmakla beraber C vitamini bakımından zengindir. Enginardan eczacılıkta safra ifrazını artıran, kolestrol metabolizmasını düzenlemekte kullanılan bir madde çıkarılır.

ENGİZİSYON

Ortaçağ'da Katolik Kilisesi mensuplarının dine karşı gelenleri cezalandırmak için kurdukları bir teşkilâttır. Kelime Lâtince «inquisito» (soruşturma) kelimesinden gelir.

Engizisyon Mahkemeleri insanlık tarihi için bir kara lekedir. Yüzyıllar boyunca masum insanları suçlu ilân edip, en feci şekillerde ölmelerine sebep olmuştur. Mahkemeler, adaletin belirdiği yer diye bilinirken Engizisyon Mahkemeleri her türlü fenalığın beşiği olmuştur.

Her şehirde engizisyon mahkemelerinin hâkimleri (engizitörler) o bölgenin din adamları arasından seçilirdi. Bunları Papa'nın da tasdik etmesi gerekirdi. Üyelikten azletmek de ancak Papa'nın yetkisi altındaydı. Kısacası, Engizisyon Mahkemeleri Roma'daki Papalık tarafından idare edilen zulüm yuvalarıydı.

Engizisyon Mahkemeleri'nde hâkimlerin yetkisi çok büyüktü, sanıklar suçlarını itiraf ederlerse tabiî bir şekilde ölüme mahkûm ediliyorlardı; yanılıp da «Ben masumum!» diye direnenler ise en akla, hayale gelmedik işkencelere maruz bırakılıyorlar, feci şekillerde öldürülüyorlardı. Geride kalan mallarını da kilise mensupları aralarında paylaşıyorlardı.

Engizisyon'un tarihi bir hayli eskidir. 1184'te İtalya'nın Verona şehrinde papazlar meclisi, dinî işlerle uğraşacak bir mahkemenin kurulmasını kararlaştırmıştı. O

tarihte kurulan mahkeme sadece Hıristiyanlık kurallarına karşı gelenleri cezalandırmakla görevliydi, yetkileri de pek azdı.

Katolik kilisesi bozulmaya, papazlar sefahata dalmaya başladıktan sonra din adamlarının Engizisyon Mahkemeleri'ne karşı ilgisi arttı. Halk, dini kötüye kullanan bu ikiyüzlü adamlardan iğreniyordu. Mutlaka dinde ıslahat yapılması kanaati kökleşmişti. Bunun üzerine papazlar bu ıslahat hareketini ancak dehşet saçan tedbirlerle önliyebileceklerini düşündüler. O devirlerde Papa çok önemli bir kişiydi. Kırallar, imparatorlar Papa'nın önünde eğiliyorlar, onun her hizmetine koşuyorlardı. Papa'ya bağlı papazlar da bulundukları yerlerde kıral kesilmişlerdi.

Aydınlara Karşı

Önce Haçlı Seferleri, sonra da baskı makinesinin icat edilmesi, halkın gözünün biraz açılmasını sağladı. Eskisi gibi kimse din adamlarının dediklerine körü körüne inanmıyordu. Kilise'nin, dinden çok dünyaya bağlı olduğunu anlamış olan bazı hür fikirli aydınlar, eserler yazarak, halkı uyarmaya çalışıyorlardı. Böylece, halk arasında kiliseye karşı bir güvensizlik başgösterdi. Kiliseye karşı hücumlar arttıkça engizisyon mahkemelerinin de sayıları çoğalıyor, Papa'dan aldıkları geniş yetkiye dayanarak etrafa dehşet saçıyorlardı. Büyük, küçük, suçlu, suçsuz dinliyen yoktu. Haber alma şebekeleri de çok genişti. Bir aile içinde, ana, baba, çocuk, kardeş, herkes birbirini şikâyet edebiliyordu. Bu yüzden de kimsenin kimseye güveni kalmamıştı. Engizisyon Mahkemesi'ne çıkmak mutlaka ölüm demekti.

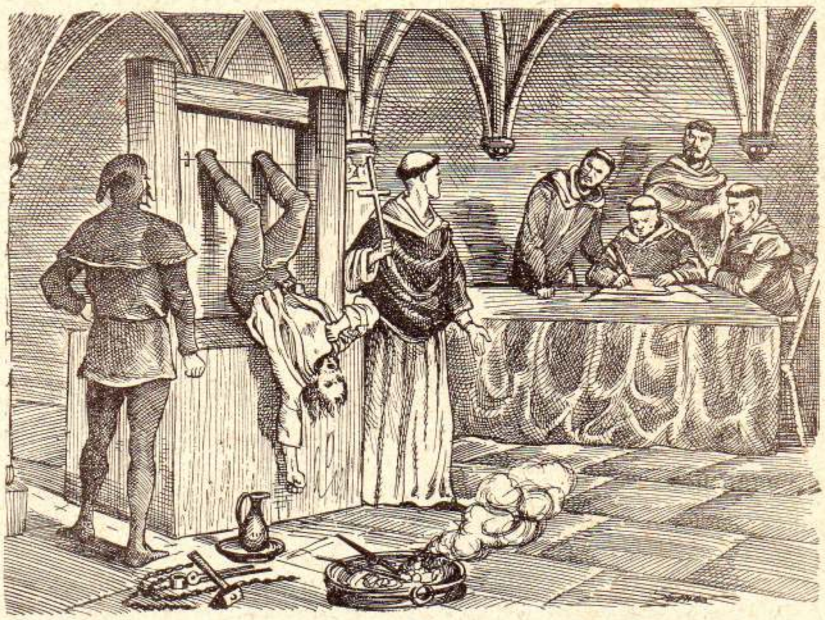
Mahkemelerin şekilleri de korkunçtu. Hâkimlerin bulunduğu yer, baştan aşağı siyaha boyalıydı. Perdeler, duvarlar, herşey, her yer siyahtı. Başkan, üyeler hep siyah elbiseler giyerler, siyah koltuklara otururlardı. Başkanın, başının üstünde siyah bir haç, onun üzerinde de İsa'nın bir boy resmi bulunurdu. Sanıklar, yüzleri maskeli, korkunç kıyafetli muhafızlar arasında mahkeme salonuna getirilirler, haç biçiminde bir sandalyeye oturtulurlardı. Hâkimler, kurbanlarını söyletmek için, feci işkencelere başvururlardı.

Papalar, bütün Katolik ülkelerde Engizisyon Mahkemeleri kurarlarken bir de «index» (fihrist) yayınlamışlardı. Bu fihristte adı bulunmıyan kitapları okumak suçtu, o kitapları evinde bulunduranlar en ağır cezalara çarptırılırlardı. «İndex», baskı sanatının ilerlemesini baltalamak için hazırlanmış kuvvetli bir silâhtı.

Engizisyon'un İtalya'da ortalığa dehşet saçması üzerine, birçok İtalyanlar Almanya, Fransa ve İsviçre'ye kaçmaya başladılar. Fakat Engizisyon oralarda da kurulunca kurtuluş çaresi kalmadı. Katolik olmıyan memleketler, İngiltere, Holânda, İsveç, Engizisyon cehenneminin dışında kaldılar.

Müslümanlar'a Karşı

Engizisyona en çok önem veren memleket İspanya oldu. İspanya'daki son İslâm devletini 1492'de ortadan kaldıran Kıral Ferdinand, oradaki Müslüman ve Museviler'in kökünü kurutmak için Engizisyon'a başvurmuştu. Bu arada, İspanya'da Endülüslüler'den kalma bütün kitaplıkları yıktırdı, kitapları yaktırdı.

Tarih boyunca engizisyon mahkemleri verdikleri şiddetli, yersiz cezalarla, yaptıkları işkencelerle ün salmıştı. Bu mahkemelerde yargılananlar kendilerine kondurulan suçları kabul ederlerse sadece idam edilirler, savunmaya kalkarlarsa, akla gelmedik feci işkencelerle can verirlerdi.

Böylece Engizisyonlar, yüzyıllar boyunca Hıristiyan halk arasında dehşet saçtı. Fakat, herşeye rağmen halk arasında Engizisyon'a karşı ayaklanmalar da oldu. Dinin merkezi Roma'da bile, gazaba gelen halk, bir Engizisyon mahkemesini yaktı, Papa'nın heykelini parçaladı.

Engizisyon Mahkemeleri XIX. yüzyılın başına kadar faaliyetlerine devam ettiler. Yalnız, artık Ortaçağ'ın o karanlık devirlerindeki kadar kuvvetli değildiler. Napoléon Bonaparte 1808'de Hıristiyanlığın bu yüz karasını ortadan kaldırdı.

Engizisyon Mahkemelerinin öldürttüğü insanların sayısı belli değildir. Yalnız İspanya'da bir tek mahkemenin 28 bin kişiyi ölüme mahkûm ettiğini söylemek, bu mahkemelerin dehşeti hakkında bir fikir vermeye yeter.

İspanyollar, Yeni Dünya'da sömürgeler kurarlarken, oralarda da Engizisyon Mahkemeleri açmışlardı. Bunlar Kızılderililer'e işitilmedik zulümler yaptılar. Bugün «Engizisyon» Ortaçağ'ın karanlık günlerinden kalmış korkunç bir kelimedir. Dehşet ve ıstırap verici olaylardan bahsedilirken «engizisyon mezalimi» diye anılır.

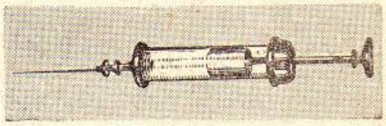
ENJEKSİYON (Bk. İĞNE YAPMAK)

ENJEKTÖR

Bir sıvıyı her hangi bir yere basınçla sevkeden bir çeşit pompadır. Tıpta kullanılan enjektörler (iğneler) cam veya plâstik bir tüple bir pistondan ibarettir.

Enjektörün uc tarafına enjeksiyon iğnesi takılır. Bu iğnenin içinde bir kanal vardır. Pistonun kolu yukarı çekilince ilâç bu kanaldan enjektöre dolar. Bundan sonra, vücutta istenen yere verilir (Bk. İğne Yapmak).

Enjektörler türlü makinelerde, bir sıvıyı basınçla bir yere akıtmak gerektiği zaman da kullanılır. Bunlar tıpta kullanılanlara benzemez. Bu tip enjektörlerden bir çeşidi buhar makinelerinde kullanılır. Bu enjektörler, buhar kazanına verilecek suyu buharla karıştırarak kazana gönderir. Gemilerde, lokomotiflerde, sabit buhar kazanlarında kullanılır.

Bir enjektör ve iğnesi

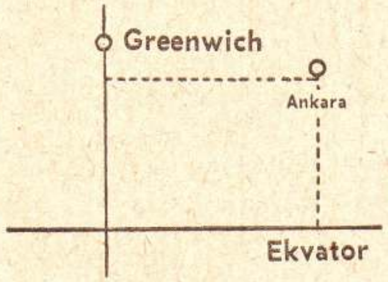
Bir de, «mazot enjektörleri» vardır. Bunlar mazotla çalışan motorlarda mazotu havayla karıştırarak silindire gönderirler (Bk. Şırınga; Motor).

ENLEM ve BOYLAM

Dünya üzerindeki her hangi bir nokta ile Başmeridyen arasındaki yayın uzunluğuna o noktanın «boylamı»; gene aynı nokta ile Ekvator arasındaki yayın uzunluğuna da o noktanın «enlemi» denir. Bu uzunluklar derece (°), dakika (′) ve saniye (″) olarak ölçülür. Böylece, yeryüzündeki yeri belirtilmek istenen nokta enlemine, boylamına bakılarak kolayca bulunmuş olur. Yalnız, o noktanın kuzey veya güney; doğu veya batı yarımkürelerinden hangisinde bulunduğunu belirtmek gerekir.

Seyir halinde bulunan bir gemi veya bir uçak, bulunduğu yerin enlem ve boylamlarını belirtmek suretiyle yerini belli edebilir. Bunun gibi, denizlerde raslanan gemi leşi, bozulmuş, işlemiyen bir deniz feneri,

buna benzer daha birçok haller, her hangi bir tehlike yaratmaması için, derhal enlem ve boylamı belirtilerek haber verilir.

Bir noktanın enlemi ve boylamı, başlangıç olarak kabul edilen ekvatorla başmeridyene olan uzaklığıdır.

Bugün hemen bütün memleketlerde Başmeridyen olarak Londra yakınındaki Greenwich Rasathanesi'nden geçen meridyen kabul edilmiştir. Enlemler için de, başlangıç ekvatordur. Ankara'nın enlemi 32° (derece), 55′ (dakika), 02″ (saniye) kuzey; boylamı da 32° (derece), 51′ (dakika), 11″ (saniye) doğudur. Bu da Ankara'nın ekvatordan 32° 55′ 02″ kuzeyde, Gerenwich'ten geçen Başmeridyenden de 32° 51′ 11″ doğudadır.

ENSÜLİN

Vücuttaki şeker dengesini ayarlıyan bir hormondur. Bu hormonu vücuda pankreas hücreleri salar. Bazı büyük baş hayvanların pankreaslarından elde edilen ensülin, şeker hastalığının tedavisinde kullanılır. Çünkü şeker hastalarının pankreasları vücuda yetecek kadar ensülin salgılıyamaz.

Ensülini, F. G. Banting ve C. H. Best adında Kanadalı iki bilgin keşfettiler, bundan yaptıkları ilâcı başarılı bir şekilde şeker hastalarının tedavisinde kullandılar. Ensülinin daha kolay bir usulle elde edilmesini keşfeden ise gene Kanadalı bir bilim adamı olan J. B. Collip'tir.

Ensülinin çeşitli bileşimleri vardır. Bunlar ilâcın etki hızına ve süresine göre değişir. Son zamanlarda, bir kerede verildiği halde etkisi uzun süren bir ensülin elde edilebilmiştir. Bu sayede, hastalara günde bir iğne yapmak yetiyor.

Ensülin genel olarak iğneyle verilir. Bunun dışında, bazı vakalarda iştah açmak, sinir hastalığının tedavisi için bir şok meydana getirmek üzere de kullanılır.

ENTÜİSYONİZM [Sezgicilik]

Felsefede bir görüştür. Gerçek bilginin, düşünce ve gözlem yolu ile değil, sezgi yolu ile elde edilebileceğini ileri sürer. Bu görüşte olan düşünürler, matematiğin temelindeki ilkelerin ancak sezgi yolu ile elde edilebileceğini, akıl ve deney yolu ile elde edilen bilginin gerçeği canlılığı içinde vermediğini, onu soyutladığını söylerler.

Entüisyonizm denilince birbirinden çok farklı felsefeler akla gelir. Bu onların sadece bilgiye götüren yol konusunda ortak bir düşünce ileri sürmelerinden dolayıdır. Bir yandan mistik dünya görüşlerine, öte yandan da Spinoza ve Bergson gibi filozofların felsefe sistemlerine bu ad verilir. Mistikler akılın, insanları Tanrı'ya ve gerçek bilgiye ulaştıramıyacağını; bu amaca varmak için sezgi yoluna baş vurulması gerektiğini söylerler. Spinoza ile Bergson'a göre de bilim, gündelik gözlem insana parçalı, soyut bir bilgi verir; gerçeği bütün olarak kavramak istersek sezgi yolundan hareket etmemiz gerekir.

Entüisyonizmin en büyük temsilcisi Bergson'dur (Bk. Bergson). Filozof, «Yaratıcı Tekâmül», «Şuurun Vasıtasız Verileri», «Ahlâk ve Dinin İki Kaynağı» gibi eserlerinde hem sezgi kavramını açıklamış, hem de felsefesinin metodu olarak ele aldığı sezgiyi gerçeklerin bulunmasında bir araç olarak kullanmıştır.

ENVER PAŞA (1881-1922)

Enver Paşa

Ünlü bir Türk generali, hükümet adamıdır. İstanbul'da Divanyolu'nda doğdu. Babası İstanbullu Ahmet Bey, sonradan oğlu tarafından sivil paşalığa yükseltilmiş, 1947'de ölmüştür. Annesi Dilârâ Hanım da İstanbullu olup, Ahmet Paşa ile ikinci defa olarak evlenmiş, 1952'de ölmüştür.

Enver 1903'te kurmay yüzbaşı olarak, merkezi Selânik'te olan III. Ordu'ya atanmıştı. Derhal gizli siyaset cereyanlarına karıştı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en faal bir unsuru oldu. 29 mayıs 1908'de, Selânik Merkez Komutanı ve Sultan Hamit'in yaveri olan Kurmay Albay Nâzım Bey'i, jandarma teğmeni İsmail Canbulat Efendi'ye tabancayla vurdurttu. Nâzım Bey, Enver Bey'in kızkardeşi Hasene Hanım'ın kocası olduğu için, bu olay, Enver'in şahsiyetini aydınlatmak bakımından önemlidir. Kısa bir zaman sonra da İsmail Canbulat Dahiliye Nazırı olmuştur.

Az sonra Meşrutiyet ilân edildi, Binbaşı Enver Bey «hürriyet kahramanı» olarak alkışlandı. 1909'da Berlin askerî ataşeliğine atandı, burada Alman İmparatoru II. Wilhelm tarafından olağanüstü iltifat gördüğünden, müthiş bir Alman taraftarı kesildi. 1911'de Trablusgarp Savaşı'nda Bingazi cephesi komutanı olarak İtalyanlar'a karşı başarılı savaşlar verdi.

Balkan Savaşı'nın büyük bir felâketle sonuçlanması üzerine, bundan İttihat ve Terakki'nin birinci derecede sorumlu olmasına rağmen, son derece gözü pek, atılgan, cüretkâr ve tasasız olan Enver Bey, Babıâli'yi basmak gibi görülmemiş bir hükümet darbesiyle, muhaliflerini devirdi. Bu olayda Başkumandan Vekili birinci ferik (orgeneral) Nâzım Paşa ile yaveri öldürüldüler. Bundan sonra, Edirne Bulgarlar'dan geri alınınca Enver Bey, büyük bir gösterişle şehre girdi. Hiç albaylık etmeden, yarbaylıktan birdenbire mirlivalığa (tümgeneralliğe) yükseldi, 4 ocak 1914'te, henüz 33 yaşını bile tamamlamamışken, Harbiye Nâzırı (millî savunma bakanı) oldu. Bu arada Sultan Reşat'ın ölmüş bulunan kardeşi Şehzade Süleyman Efendi'nin tek kızı olan Emine Naciye Sultan (1896-1957) ile de evlenerek «Damat» oldu.

Dünya Savaşı Macerası

Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra, Almanya ile antlaşma imzaladı. Almanya, Marne Savaşı'nı kaybetmiş, böylece, 43 yıldan beri söylediği ve bütün dünyayı inandırdığı gibi Fransa'yı yıldırım savaşiyle ortadan kaldırıp bütün kuvvetiyle Rusya'ya dönerek savaşı birkaç ayda bitireceği iddiası yıkılmıştı. Buna rağmen, Enver Paşa, akıl almaz bir sorumsuzluk duygusiyle Türkiye'yi Almanya'nın yanında savaşa soktu. Bu savaşa giriş Enver'in isteğiyle olmuş, ancak Cemal Paşa ile Talât Bey'e haber verilmiştir. Yeryüzündeki sonucu Türk İmparatorluğu'nun yıkılmasına, Anadolu'nun bile düşman istilâsiyle çiğnenmesine, yüzbinlerce Türk'ün kırılmasına, Türkiye'nin görülmemiş derecede ezilmesine sebep olan bu savaştan, Kanun-ı Esasî'ye uyulup hükümdar bile haberdar edilmediği gibi, ne hükümete, ne de Meclis'e bir şey söylenmemişti. İttihat ve Terakki'nin kuklası olan Sadrâzam Prens Sait Halim Paşa bu haberi alınca beyninden vurulmuşa dönmüştü.

Enver Paşa, ömründe tümen komutanlığı bile etmemişken «Başkumandan Vekili» sıfatiyle başkomutan olarak ordu komutanlığı etmeye kalkıştı, III. Türk Ordusu'nu Sarıkamış faciasında mahvetti. Bütün savaş boyunca son derece çalışkanlık, cesaret ve iyi niyet göstermekle beraber, tam bir diktatör olarak, imparatorluğu ve orduları büyük bir sorumsuzlukla yönetmeye kalktı, Meclis-i Mebusan'ı, savaş olduğu bahanesiyle, hiç toplamadı. Nazırları da kukla şeklinde idare etti. Talât ve Cemal Paşalar'ın nüfuzları, bir dereceye kadar onu frenlemişti. Bununla beraber, Türk ordusunu savaşa pek güzel ve kuvvetli hazırlamıştı. Eğer dünya denizlerine hâkim büyük devletlere kafa tutmak deliliği yapılmamış olsaydı bu ordu ile Türkiye, 1918'de dünyanın en taze askerî kuvvetlerine sahip devlet sıfatiyle üstünlüğünü gösterebilirdi.

Enver Paşa, Mütareke'den az önce, bir Alman denizaltısına binerek arkadaşlariyle beraber, İstanbul'dan kaçtı; Almanya'ya, oradan Moskova'ya ve Türkistan'a gitti. Anadolu'ya gelip Millî Mücadele'nin başına geçmek istediyse de, buna engel olundu. Türkistan'da bir Türk devleti kurmak isterken, 4 ağustos 1922'de, Tajikistan'da Balcuvan'da komünist Rus kuvvetleriyle yaptığı meydan savaşında mitralyözle birçok yerinden vurularak şehit düştü. 41 yaşında bulunuyordu. Kabiliyetleri vatanperverliği derecesinde olmadığı için, tarihteki rolü müspet değildir. Almanca'yı pek işlek konuşan Enver Paşa, Fransızca, Bulgarca, biraz da Arapça ve Farsça bilirdi. Rütbesi birinci-ferik (orgeneral) idi.

Bibliyografya:

Enver Paşa'nın Son Günleri (F. Kandemir, 2. bası, 1955); Enver Paşa Lenin'e Karşı (C. Kutay, 1955); Enver Paşa (Ş. F. Gücüyener, 1943, 1951).

EPİKTETUS

Milâttan sonra 60 yılında doğduğu tahmin edilen bir Eski Yunan filozofudur. Asıl adı bilinmiyor. Henüz küçük bir çocukken bir Romalı'ya köle olarak satılmıştı. «Epiktetus»

kelimesi Yunanca'da «elde edilmiş» anlamına gelir.

Epiktetus, Roma'da felsefe okumak imkânlarını bulmuştu. Günün birinde kölelikten kurtulunca felsefe öğretmenliği yapmaya başladı. 90 yıllarında Roma İmparatoru Domitian bütün filozofları İtalya'dan kovunca Epiktetus da Nikopolis'e gitti, orada stoik felsefe ilkelerini öğretmeye başladı.

Epiktetus'un felsefesi, Tanrı'ya güvenmek, vicdanın sesini dinlemek, insanların kardeşçe yaşamaları esasına dayanıyordu. Öğrencilerinden Arrian, Epiktetus'un öğrettiklerini sonradan iki kitap halinde toplamış, Epiktetus'un felsefesi hakkında bu kitaplardan bilgi edinmek kabil olmuştur.

EPİKTETUS: «AFFETMEK CEZADAN DAHA TESİRLİDİR» DERDİ

EPİKTETUS köleliği sırasında çok eziyet çekmişti, fakat bütün acıları gülerek karşılardı. Buna dair bir hikâye anlatılır: Efendisi Epiktetus'un bacağını cendereye sıkıştırmış, işkence yapıyordu. Epiktetus: «Dikkat et! Kıracaksın!» dedi. Adam aldırmadı. Sonunda zavallı kölenin bacağı kırıldı. Epiktetus gene sakin bir tavırla: «Ben sana demdim mi?» dedi. «Kırıldı işte!»

Epiktetus insanlara doğruluk, dürüstlük aşılamaya çalışırdı. Fikirlerini şu parça gayet iyi açıklar:

«Her fakir mesut yaşıyabilir, fakat servet ve mevki sahibi pek az insan saadete erişir. Affetmek cezalandırmaktan daha tesirlidir, zira birincisi insanın nezaketini, iyi yürekliliğini gösterdiği halde, ikincisi kabalığına, kötü yürekliliğine işarettir. Eğer Tanrı'nın her dakika yanınızda olduğunu, her hareketinizi gördüğünü bilirseniz, hiçbir zaman hatalı iş yapmazsınız. Sakın öfkeye, nefrete kapılmayın. İnsanların babası Tanrı'dır, hepimiz bir babanın çocuklarıyız. Bunu hiçbir zaman aklımızdan çıkarmamalıyız.»

EPİKUROS (M. Ö. 342?-270)

Epikuros

Ünlü bir Eski Yunan filozofudur. Çok sayıda eser yazdığı söylenmekle beraber günümüze bunların pek azı kalabilmiştir.

Epikuros Sisam adasında doğdu. Daha sonra Atina'ya giderek orada yerleşti. M. Ö. 306'da büyük bir bahçede açtığı okulda felsefî düşünce düzenini başkalarına da öğretti, birçok filozof yetiştirdi. Çok iyi bir öğretmendi, sanı uzak ülkelere kadar yayılmıştı, Yunanistan'dan başka Roma'dan, Asya'dan gelen birçok öğrencileri vardı. Bahçede, açık havada ders verdiğinden onun düşüncelerini benimsiyen filozoflara, «Bahçe Filozofları» da denir.

Epikuros'un felsefesine göre, hayatta en büyük amaç zevktir, en büyük zevk de, aşırı olmıyan, sade bir hayat yaşamakla elde edilir. İnsan ancak isteklerinin şiddetinden, ruhunun tasalarından kurtulduğu nispette mutluluğa erişebilir.

Epikuros maddeci bir filozoftur. Ruhun maddesel bir varlık olduğunu, vücudun çeşitli yerlerine serpiştirilmiş bulunduğunu ileri sürer. Böyle olduğuna göre insan öldüğü zaman ruh da ölür, «Biz varken ölüm yoktur; ölüm gelince biz yokuz.» Epikuros'un felsefesine göre insanlık ölüm ve Tanrı korkusundan kurtulmalıdır.

ERASMUS, Desiderius (1466?-1536)

Rönesans ve Reform hareketlerinin öncülerinden sayılan Holândalı bir din bilginidir. Çağında çevresini bu kadar etkilemiş çok az bilgin ve yazar vardır. Rönesans sanatçılarına ve bilginlerine örnek olmuş, insanlığın toplum ve din baskılarından kurtularak medeniyete doğru ilerlemesini mümkün kılmıştır.

Erasmus (Holbein'in tablosu)

Erasmus, Rotterdam şehrinde doğdu. On dört yaşında annesiyle babasını kaybetti, çok küçük yaşta Utrecht şehrindeki büyük kilisenin çocuklar korosunda şarkı söyledi. Öğrenciliği sırasında bile çalışkanlığı ve zekâsiyle geleceğin önemli kişilerinden olacağını belli ediyordu.

On yedi yaşına geldiği zaman, onun yetiştirilmesini üzerine almış olan kimseler, Erasmus'un rahip olarak kendini dine vermesini uygun gördüler; bu fırsatla da onun, babasından kalmış olan servetine el koydular.

Erasmus'un yaradılışı din baskısı, hürriyetsizlik içinde yaşamaya elverişli değildi. Kısa bir süre sonra manastırdan ayrılarak Paris'e gitti, üniversiteye girerek kendini bilime verdi. Bir yandan da özel dersler vererek geçimini sağlıyordu. 1497'de, onun değerini farkeden genç İngiliz bilginlerinin teşvikiyle, İngiltere'ye gitti, Kıral VII. Henry tarafından büyük bir saygıyla karşılandı. Daha sonra Parma, Venedik ve Roma gibi birçok İtalyan şehirlerini gezmek fırsatını buldu.

Erasmus İngiltere'ye döndükten sonra Sir Thomas More'un misafiri olarak onun evinde kaldı, «Encomium Morioe» (Deliliğe Methiye) adlı eserini orada yazdı. Bu kitabında, din adamları hakkındaki fikirlerini açıkça belirtmiş, hattâ o zamanki Papa'yı bile yermiş olmasından kıralın gözünden düştü. Bir süre Oxford Üniversitesi'nde profesörlük yaptıktan sonra İngiltere'den ayrılmak zorunda kaldı. Yetmiş yaşında, İsviçre'de Basel şehrinde öldü.

Erasmus'un Reform (dinde ıslahat) konusundaki etkisi, kendi eserinden çok, 1516'da yayınladığı Yunanca İncil'e dayanır. Erasmus, aynı zamanda, Reform hareketi öncülerinden Luther'le de arkadaştı. İnanışlarında, davranışlarında Luther kadar ileri gitmediğinden onu korkaklıkla suçlandıranlar olmuştur. Kendisini korkak bulanlara Erasmus: «Bir gerçek uğruna ölmeye hiç niyetim yok» diye karşılık vermiştir.

ERBAA

Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz bölümünde Tokat iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Niksar, güneyde merkez, batıda Amasya'nın Taşova, kuzeyde Samsun'un Çarşamba ve Ordu'nun Akkuş ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Hayati, Karakaya, Kozlu adında bucakları, bunlara bağlı 74 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.042 km²

Nüfus: 59.757 (1960 sayımı)

Erbaa ilçesi Kelkit Çayı boyunda yer alan bir ova ile bu ovayı çeviren dağları kaplar. Erbaa Ovası'nı kuzeyde Karınca Dağları (Kiliktepe 1.553 m.), güneyde Sakarat Dağları (1357 m.) kuşatır. Erbaa'da yazlar sıcak geçer, kışlar fazla soğuk olmaz. Ovayı çevreliyen dağlar kısmen ormanlıktır. İlçenin en önemli akarsuyu Yeşilırmak'ın en büyük kolu olan Kelkit Çayı'dır. İlçenin en değerli ürünü tütündür. Erbaa tütünleri nefaseti, yanma kabiliyeti, her harmana girebilecek özellikte olması dolayısiyle yüksek fiyatla satılır. İlçede bundan başka buğday, arpa, yulaf, çavdar, mısır, nohut, mercimek ve her çeşit meyva da elde edilir.

Kasaba. — İlçe merkezi Erbaa kasabası Kelkit'in sol kıyısında, nehre 3 km. uzakta kurulmuştur. Eski adı Erek'tir. Kasaba 1942'deki şiddetli deprem sonunda âdeta ortadan silinmişti. Bu deprem Erbaa için bir devrin sonu, yeni bir devrin başlangıcı oldu. Yeni Erbaa'nın temeli 15 nisan 1944'te eskisinin daha güneyinde İnbat deresinin batısında Ardıçlık mevkiinde atıldı. Ondan sonra gittikçe gelişen Erbaa'nın nüfusu bugün 10.000'i geçmiştir (1960 sayımı: 10.765). On mahalleden meydana gelen kasaba, başlıca limanı olan Samsun'a 173 km, istasyonu olan Lâdik'e 90 km. uzaklıktadır.

Tekelin büyük tütün depoları kasabaya mamur bir çehre vermiştir. Caddeler, binalar modern görünüştedir. Kasabanın içme suyu iki kaynaktan gelir. Birincisi İnbat Deresi yakınında Fabrikönü denen kaynaktan 1931'de, ikincisi gene İnbat Deresi'nde Güneyköy yakınlarında Ömerefendi Suyu diye anılan kaynaktan 1947'de getirilmiştir.

ERBAİN VE HAMSİN

Halk arasında, kışın en şiddetli kısmı sayılan 22 aralıkla 22 mart arasındaki üç aylık devrenin adıdır.

Eskiler yılı ikiye ayırmışlardı: 1) Kasım;

2) Hıdrellez. Kasım devresi kasım ayının 8'inde başlar, 6 mayısta giren Hıdrellez'e kadar sürer (Bk. Hıdrellez; Kasım).

Kasımın en soğuk günleri ikiye ayrılır. Bunlardan 40 günlük ilk devreye Arapça «kırk» anlamına «Erbain» denilmiştir. 22 aralıkta, «elli» anlamına gelen «Hamsin» devresi de 31 ocakta başlar. «Erbain» kışın en şiddetli kırk günü olarak kabul edilir.

ERCİŞ

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van bölümünde Van iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Muradiye, güneyde Van Gölü, batıda Bitlis'in Adilcevaz, ve Ağrı'nın Patnos, kuzeyde aynı ilin Hamur, Taşlıçay ve Diyadin ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Kertis ve Kocapınar adında bucakları, bunlara bağlı 81 köyü vardır.

Yüzölçümü: 2.179 km²

Nüfusu: 37.549 (1960 sayımı)

Van Gölü'ne dökülen Zilan deresi çevresinde yer alan Erciş Ovası ile bu ovayı kuşatan dağların bir kısmı Erciş ilçesi içinde kalır. Erciş'te iklim yazları kurak ve sıcak, kışları soğuk ve yağışlıdır. Böyle bir iklime öz bitki örtüsü bozkırdır. Erciş Ovası çıplak dağlar arasında yeşil görünüşü ile dikkati çeker. Ovada sulamaya dayanan tarla ve bahçe tarımı başta gelir. İlçenin başlıca ürünleri tahıl ve patatestir. Hayvancılık da tarımın yanında önemli bir yer alır. Erciş'in binlerce dönümlük üzüm bağları vardır. Bol miktarda kavun, karpuz da elde edilir.

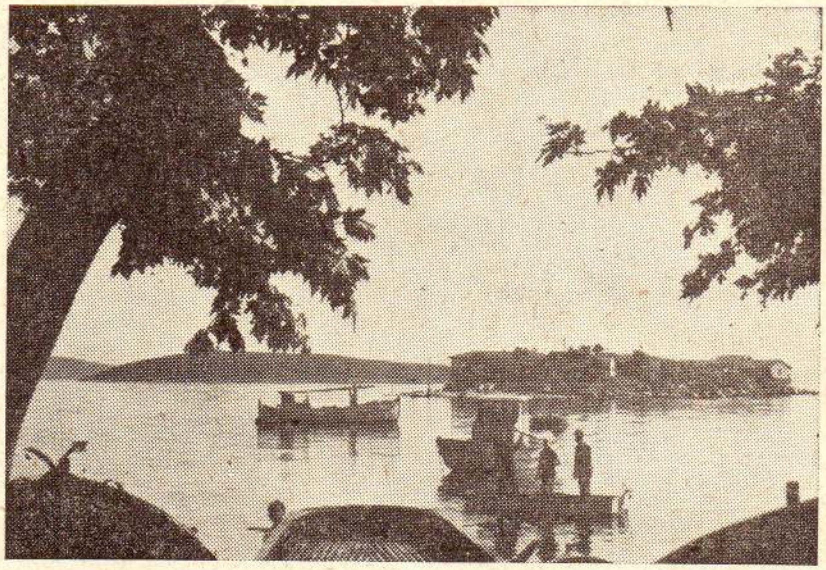
Kasaba. — İlçe merkezi Erciş kasabası Van Gölü'nün kuzeyinde, göl kıyısına 3 km. uzaklıkta kurulmuştur. Karaköse'yi Van'a bağlıyan yolun buradan geçişi kasabanın önemini artırır. Erciş kasabası Van, Diyarbakır ve Erzurum'dan gelen yolların kavuşağındadır. 6 mahalleden meydana gelen kasabanın nüfusu 10.000'e yaklaşmıştır (1960 sayımı: 9.930).

ERCİYAS DAĞI

İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Kızılırmak bölümünde, Kayseri şehri - Sultan Sazlığı - Hınzır Dağları arasında yüksek bir dağdır. Eski bir volkan olan Erciyas 3,916 m. yüksekliktedir, İç Anadolu Bölgesi'nin en yüksek dağıdır. Bu kütle 1.000 m. civarında uzanan ovaların yanı başında birdenbire yükselir. Kütlenin tabanının şekli daireye yakındır. 3.800 km² lik bir alanı kaplar. Çapı ise 72 km. kadardır.

Erciyas, üzerindeki kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan alçak bir alanla iki bölüme ayrılır. Bu alçak alan Tekir Yaylası'nı meydana getirir. Tekir Yaylası'nın doğusunda kalan kesim Koç Dağı, batısındaki kesim ise asıl Erciyas Dağı'dır. Bu iki bölüm arasındaki alçak alandan Kayseri-Develi yolu geçer. Erciyas üzerinde eski buzulların aşındırması ile meydana gelmiş izlere raslandığı gibi, bugün de küçük bir buzul vardır.

Erciyas kütlesinin büyük kısmı, bazalt ve andezit lâvlarından meydana gelmiştir. Bunların arasında volkanik kum ve tüfler de bulunur. Bütün bu volkanik maddeler kütlenin yüksek kesimlerinden eteklere doğru eğimli bir durumda yayılır.

Erdek, şirin evleri, nefis plâjı, sakin deniziyle eşi bulunmaz bir sayfiye yeridir. Son yıllarda, bilhassa yazları, pek çok kimse tatilini geçirmek için Erdek'e akın etmektedir Erdek kıyılarından çekilen bu fotoğrafta Erdek'in hemen karşısındaki çok şirin Zeytinliada görülüyor.

ERDEK

Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara bölümünde Balıkesir iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda, kuzeyde, batıda Marmara Denizi çevirir, güneyde Bandırma ilçesiyle komşudur. Merkez bucağından başka Marmara adında bir bucağı, 30 köyü vardır.

Yüzölçümü: 456 km²

Nüfusu: 20.639 (1960 sayımı)

Erdek ilçesinin büyük bir kısmını Kapıdağı Yarımadası kaplar. Üçgen biçimi bu yarımada kuzeye doğru genişler, güneyde Bandırma Körfezi ile Erdek Körfezi arasındaki dar bir kıyı kordonu ile karaya bağlanır. Yarımadanın yapısında granit başta gelir. En yüksek noktasına erişir (607 m.) Diğer önemli nın kuzeybatısına serpilmiş olan adalar, Marmara Adaları adını alır, bunlar Erdek ilçesi sınırları içindedir. Bu adaların en büyüğü olan Marmara Adası İlkçağ'dan beri mermerleriyle meşhurdur. Adanın ve içinde bulunduğu denizin adı da «mermer» kelimesinden gelir. Ada, İlyas Dağı'nda en yüksek noktasına erişir (607 m.) Diğer önemli adalar Paşalimanı, Avşa ve Ekinlik adalarıdır.

Erdek'in iklimi, genel olarak, Marmara Bölgesi'nin başka yerlerinde hüküm süren iklime benzer. İlkbaharı kısadır, sonbahar ilkbahardan daha uzun sürer. Kışlar bazan şiddetli geçer, kışın karayel estiği zaman şiddetli soğuklar olur.

İlçenin ekonomik zenginliği zeytine dayanır. Kapıdağı sayesinde kuzey rüzgârlarına karşı korunmuş olan Erdek Körfezi kıyılarında iyi cins sofralık zeytin yetişir. Bundan başka, bağcılık, balıkçılık da ilçenin önemli ekonomik faaliyetleri arasındadır. Elde edilen balıkları işlemek üzere Marmara Adası'nda bir balık konserve fabrikası kurulmuştur. Kapıdağı Yarımadası'ndan çıkarılan granitle Marmara Adası'ndan çıkarılan mermer İstanbul'a gönderilir.

Kasaba. — İlçe merkezi Erdek kasabası Kapıdağı Yarımadası'nın güneybatısında körfez kıyılarında kurulmuştur. Son yıllarda turistik önemi artan bu şirin kasaba, dört mahalleden meydana gelmiştir. Nüfusu 6.695' tir (1960 sayımı). Görülmeye değer yerleri arasında Zeytinli Ada, Apostol mesire yeri, Seyitgazi Tepesi, Belkis Harabeleri başlıcalarıdır. Zeytinli Ada, Erdek turizm faaliyetlerinin merkezi olması dolayısiyle, ayrıca bir önem taşır. Bu ada kasabanın tam karşısında 250 m. uzaktadır. Zeytinli Ada' nın içinde sıcak su fışkıran bir mağara vardır. Kamp yeri olarak kullanılan bu adada konforlu lojmanlar, denize karşı turistik lokantalar yapılmış, 1950'de de Erdek'ten su, elektrik getirilmiştir. Son birkaç yıldan beri yüksek öğrenim gençliğinin düzenlediği Erdek Şenlikleri de buranın tanınmasında önemli rol oynamıştır.

Tarih. — İlkçağ'da Kapıdağı dolayları Miletliler'in elindeyken körfezin kuzey yakasında Artake adında bir şehir vardı. Peloponnes Savaşları'nda İranlılar'la Fenikeliler, Artake'yi de yaktılar. Bundan sonra Artake şehri önemini kaybetti, depremler, yangınlar yüzünden de âdeta izi ortadan kalktı. Daha sonraları şimdiki Erdek kuruldu.

Yeni Erdek iki defa yangın gördükten sonra, Kurtuluş Savaşı sonunda, yerli Rumlar kaçarken üçüncü defa da kasten yakıldı. Bundan sonra yavaş yavaş onarılan Erdek, 1950'de, su ve elektriğin gelmesiyle, yeni bir güzelliğe kavuştu.

ERDEL

Bugünkü Romanya'da, Transilvanya bölgesinin Türkçe adıdır. Osmanlı İmparatorluğu' na dahil, iç idaresinde muhtar bir Macar Prensliğiydi, Türkiye'ye vergi ve asker verirdi. 1526'dan 1699'a kadar 173 yıl Türkiye idaresinde kalmış, Karlofça Antlaşması ile Avusturya (Almanya)-ya geçmiştir (Bk. Romanya).

ERDEMLİ

Akdeniz Bölgesi'nin Adana bölümünde İçel iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğu ve güneydoğuda Akdeniz, batıda İçel'in Silifke, kuzeyde aynı ilin merkez ilçesi kuşatır. İlçenin merkez bucağından başka Elvanlı adında bir bucağı, 49 köyü vardır.

Yüzölçümü: 2.131 km²

Nüfusu: 39.784 (1960 sayımı)

İlçe Akdeniz kıyısındaki dar bir kıyı ovası ile onun gerisinde bir duvar gibi yükselen Toros Dağları'nın bir kısmını içine alır. İklim tam bir Akdeniz iklimi karakterleri gösterir. Yağışları kışa isabet eder, bu mevsim ılıktır. Yazlar kurak ve sıcak geçer. Dar kıyı ovasının gerisindeki dağlar maki topluluklariyle kaplıdır. İlçenin en önemli akarsuyu küçük Alata Çayı'dır. İlçede turunçgiller tarımı gelişmiştir. Portakal, limon ilçenin başlıca zenginliğidir. Muz da yetiştirilir.

Kasaba. — İlçe merkezi Erdemli kasabası Mersin-Silifke yolu üzerinde, Sandal Dağı'nın doğuya doğru uzanan dik eğimli yamaçlarının eteğinde kurulmuştur. Nüfusu 8.124'tür. (1960 sayımı). Mersin'e 37, Silifke'ye 50 km. uzaklıktadır. Yakınındaki Alata'da bir Teknik Bahçıvanlık Okulu vardır.

EREĞLİ [Karadeniz Ereğlisi]

Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz bölümünde Zonguldak iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin merkez ve Devrek, güneyde Bolu'nun Yığılca ve Akçakoca ilçeleri, batıda ve kuzeyde Karadeniz kuşatır. Merkez bucağından başka Alaplı ve Başveren adlı bucakları, bunlara bağlı 125 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.134 km²

Nüfusu: 76.476 (1960 sayımı)

Ereğli ilçesinin kıyıya yakın kesimleri tepeler ve sırtlar şeklinde parçalanmış, alçak bir yayla alanıdır. Bu yaylaların gerisinde Orhan Dağı (920 m.), Kızıltepe (1.486 m.), Bacaklıyayla (1.637 m.) gibi ilçenin, en yüksek dağları bulunur. İlçede yağışlı bir iklim vardır. Yağış miktarı yüksek kesimlere doğru daha da artar. Bunun sonucu olarak doğal bitki örtüsü de gürdür.

Karadeniz Ereğlisi'nde büyük akarsu yoktur. En önemli akarsu doğu-batı doğrultulu Gülünç Irmağı'dır. Ekonomik hayatın başında tarım gelir. Mısır ekimi geniş yer tutar. Balıkçılık son yıllarda gelişmiştir. Bunlardan başka, çilek de Ereğli'nin önemli bir ihraç maddesidir.

Kasaba. — İlçe merkezi Ereğli kasabası kıyıyı kuzeyden ve batıdan gelen rüzgârlara karşı koruyan Baba Burnu'nun siperinde kurulmuştur. Nüfusu 8.815'tir (1960 sayımı). Burada kurulmuş olan bir konserve fabrikası, yalnız balıkla kalmıyarak, sebze de işler. Memleketimizde ikinci ağır demir-çelik sanayii de Ereğli'de kuruluyor.

Tarih. — Ereğli ilk defa Megaralılar tarafından M. Ö. 560 yılında kurulmuştur. Adına, Eski Yunanlılar'ın yarı-tanrılarından Herakles (Herkül) den ötürü Herakleia denmiştir. M. Ö. IV. yüzyılda Tiranlar'ın, bir ara da Lysimakhos'un idaresine geçti, 281'de yeniden yarı bağımsızlığına kavuştu. Daha sonraları uzun müddet Doğu Roma İmparatorluğu'na bağlı bulunan Ereğli, 1360'ta Türkler'in eline geçti, 1393'e doğru I. Bayezit tarafından Osmanlı topraklarına katıldı.

Kasaba, Anadolu Eyaleti'nin Bolu Sancağı'na bağlı bir kaza merkezi olmuş, XIX. yüzyılda Kastamonu Vilâyeti'nin Bolu Sancağı'na bağlanmıştır. Daha sonraları da Zonguldak iline bağlı bir ilçe merkezi oldu.

EREĞLİ [Konya Ereğlisi]

İç Anadolu Bölgesi'nin Konya bölümünde Konya iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda Niğde'nin Bor ve Ulukışla, güneyde İçel'in Tarsus, merkez ve Silifke ilçeleri, batıda Konya'nın Karaman, kuzeyde aynı ilin Karapınar ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Ayrancı, Çakmak ve Zanapa adlı bucakları, bunlara bağlı 71 köyü vardır.

Yüzölçümü: 5.488 km²

Nüfusu: 78.381 (1960 sayımı)

İlçe, Konya Ovası'nın güneydoğudaki düzlüklerini, bu düzlüklerin güneyinde heybetli bir şekilde yükselen Toros Dağları'nın kuzey kesimlerini kaplar. Bu yüce dağların ovaya en yakın kesiminde yükselen Aydos Dağı 3.488 m. yi bulur. Ereğli Ovası'nın en çukur kesimi Hortu Gölü ve Akgöl gibi bataklıklarla kaplanmıştır. Yağışlar azdır. Yazlar kurak geçer. Toroslar'ın eteğinde, dağlar arasına sokulan vâdilerin zemininde yemyeşil alanlar vardır ki buraları kavak ağaçları, meyva bahçeleri sık bir bitki örtüsüyle kaplar. Ovada tahıl tarımı başta gelir. Toroslar'ın eteğindeki sulak yerlerde çeşitli meyvalar yetişir.

Kasaba. — İlçe merkezi Ereğli kasabası Toros silsilesinin kuzeyinde, denizden 1.054 m. yükseklikte kurulmuştur. Haydarpaşa - Bağdat demiryolu üzerindedir. 15 mahalleden ibaret olan Ereğli, son yıllarda büyük gelişme kaydetmiştir. 1927'de 9.500 nüfuslu olan bu kasaba, burada kurulan büyük pamuklu dokuma fabrikası sayesinde 1960'ta 30 binden fazla nüfuslu bir şehir olmuştur.

Tarih. — Ereğli, eski çağlardan beri, Anadolu'yu baştan başa kesen ana yolun, Toros geçitlerine varmadan önce raslanan bir durak yeri, Bizans İmparatorluğu'nun bir sınır kalesiydi. Araplar burasını Anadolu'ya akınları sırasında, Harunurreşit zamanında, 806'da aldılar. XI. yüzyıl sonlarına doğru Selçuklular tarafından fethedilinceye kadar, Bizanslıların elinde kaldı. Bundan sonra Karamanoğulları'na geçen Ereğli, 1466'da Osmanlı ülkesine katıldı.

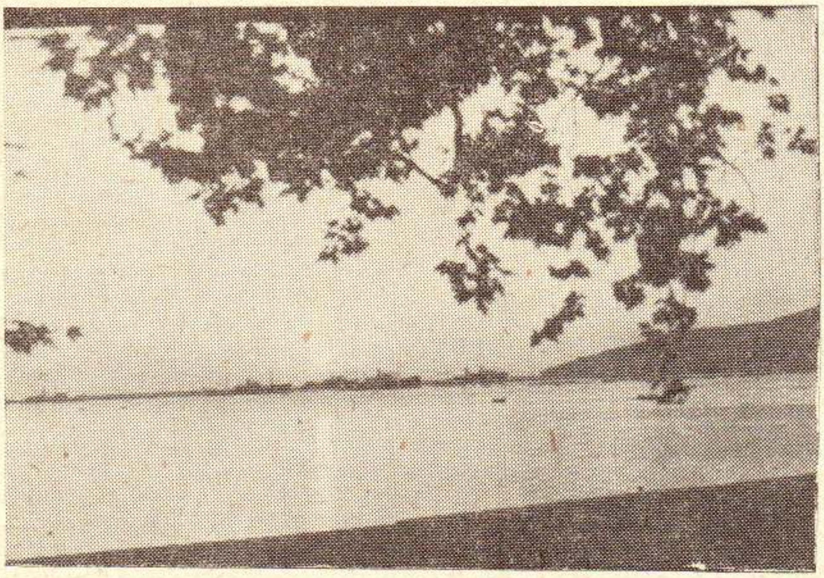
Önemli tarihî eser olarak 12 km. mesafedeki İvriz'de Hititler'den kalma, elinde üzüm salkımı, buğday başağı tutan bir tanrı heykeli vardır. Bundan başka kasaba içinde Karamanoğulları'ndan, Osmanlılar devrinden kalma bazı tarihî eserler göze çarpar.

EREĞLİ [Marmara Ereğlisi]

Marmara Bölgesi'nde Tekirdağ ilinin Çorlu ilçesine bağlı bir bucak merkezidir. (Nüfusu: 1.809). Yeni Tekirdağ-İstanbul sahil yolu buradan geçer. İstanbul-Edirne asfaltına da Seymen köyünden ayrılan 15 km. lik bir yolla bağlıdır. İlk çağlarda doğu-batı doğrultulu bir yarımada üzerinde kurulmuş, sûrlarla çevrilmişti. Eski adı Perinthos olan bu belde, IV. yüzyılda Herakleia adını almıştır. Ortaçağ'da Venediklilerin ticarette bulundukları Doğu Roma şehirleri arasında önemli bir yer alırdı. Haçlılar 1204'te İstanbul'u zaptettikleri sırada burası onların hisselerine düşen yerler içinde bulunuyordu.

Ereğli [Şarköy Ereğlisi]. — Marmara Bölgesinde Şarköy'le Mürefte arasında, Tekirdağ ilinin Şarköy ilçesine bağlı bir kıyı köyüdür. Adı Bizans devrinde Herakleia, yeni devirlerde Herakhitza, bazı hartalarda Erikli, bazılarında Eriklice, halk arasında ise Ereğlice olarak geçer.

Ereğli [Karamürsel Ereğlisi]. — Kocaeli ilinin Karamürsel ilçesine bağlı bir köydür. Marmara denizi kıyısında, Yalova-Karamürsel yolu üzerinde Karamürsel kasabasına 4 km. uzaklıkta bulunur.

Karadeniz Ereğlisi'nde limanda güneşin batması. Ereğli kısa zamanda gelişen bir sanayi merkezi olmakla berber aynı zamanda Karadeniz'in en şirin köşelerinden biridir.

ERETNA DEVLETİ

XIV. yüzyılda Orta Anadolu'da kurulmuş bir Türk devletidir. Kısa sürmüş, fakat tarihte önemli bir yer almıştır.

Bir İlhanlı komutanı olan Alâettin Eretna Bey, 1327'de İlhanlılar'ın Anadolu genel valiliğinde vekâleten bulunuyordu. Orta Anadolu'da bağımsız kalmak istiyen Eretna, 1335'e kadar bağlı olduğu İlhanlılar'ın yerine, 1343'e kadar 5 yıl Memlûkler'e bağlı olarak, İlhanlılar'la ilgisini kesti. Devlet 1343'ten 1380'e kadar da tamamen bağımsız olarak yaşadı. 4 hükümdar yetiştiren Eretna Devleti'nin başkenti önce Sıvas'tı, sonra Kayseri'ye nakledildi. Devlet bugünkü Erzurum, Erzincan, Tokat, Yozgat, Amasya, Samsun, Ankara, Niğde, Kayseri, Sıvas, Gümüşane, Giresun illerinin toprakları üzerinde kurulmuştu. Eretna Bey'in yeğeni olan Mutahharten Bey, 1375 yıllarından 1404'e kadar Erzincan Beyi, 1379 sıralarında Erzurum Beyi olmuş, Erzincan'ı 1401 temmuzundan 1402 temmuzuna kadar Yıldırım Bayezit'e kaptırmış, fakat Timur tarafından gene yerine iade edilmiştir; Timur-Yıldırım çekişmesinde, Osmanlılar aleyhinde çok çalışmıştır.

Eretna Bey bilgin olduğu gibi, oğlu, torunu, torununun oğlu da bilginleri korumuşlardır. Sonuncu hükümdar II. Mehmet Bey, önce Selçuklu hanedanından, Şebinkarahisar valisi Kılıç Arslan Bey'in, sonra da ünlü Kadı Burhanettin Ahmet'in naipliği altında birkaç ay tahtta kalabildi. Devlete onun veziri (başbakanı) olan Kadı tarafından son verildi, yerine pek kısa devam edecek olan Kadı Burhanettin Devleti kuruldu (Bk. Burhanettin, Kadı).

Eretnaoğulları ve saltanat yılları şunlardır:

1) Sultan Alâettin Eretna Bey (1327-1352)

2) Sultan Gıyasettin I. Mehmet Bey (1352-1365)

3) Sultan Alâettin Ali Bey (1365-1380)

4) Sultan II. Mehmet Bey (1380)

Eretna Bey, Kayseri'de Köşk Türbesi'nde gömülüdür.

ERG

C.G.S. (santimetre-gram-saniye) sisteminde güc birimidir. Bir gramlık bir kitleye uygulanınca onun hızını saniyede bir santimetre artıran kuvveti ifade eder. 1 jul (joule) 107 erge, 1 kilogrammetre de 981×105 erge eşittir.

ERGANİ

Diyarbakır ilinin Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan ilçelerinden biridir. Topraklarını doğuda aynı ilin Dicle ve merkez, güneyde Urfa'nın Siverek, batıda Diyarbakır'ın Çermik ve Çüngüş, kuzeyde Elâzığ'ın Maden ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Güran adında bir bucağı, 71 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.464 km^2

Nüfusu: 36. 637 (1960 sayımı)

İlçe, Güneydoğu Anadolu düzlükleri kuzeyinde bir duvar gibi yükselen Toroslar'ın güney kesimlerini kaplar. Iklim serttir. Yazlar sıcak, kışlar soğuk geçer. Yağış miktarı, Güneydoğu Anadolu'nun güney kesimlerindekinden daha çoktur. İlçenin suları Dicle Nehri'ne gider. Halk tarımla ve hayvancılıkla uğraşır Hayvan canlı olarak ihraç edildiği gibi, yağ, yün ve deri de başlıca ihraç maddeleridir. Ergani'nin meyva olarak en önemli ürünü bademdir.

Kasaba. — İlçe merkezi Ergani kasabası Dicle Nehri'nin sağ kıyısına 10 km. uzaklıkta kireçli bir dağın güneydoğu yamacı eteğinde, denizden 1.000 m. yüksekte kurulmuştur. Nüfusu 8.542'dir (1960 sayımı). Daha aşağılarda Ergani'nin tarla ve bahçeleri uzanır, kasabaya hâkim bir yamaç üzerinde de eski belde bulunur. Kasabanın 5 km. uzağında Malatya-Diyarbakır demiryolu üzerinde istasyonu vardır. Ayrıca Elâzığ-Diyarbakır karayolu da Ergani'den geçer. 4 mahalleden ibaret olan kasaba oldukça bakımlıdır. Çarşısı yeni dükkânlarla süslüdür. Caddeleri, sokakları düzgündür. İki parkı vardır.

Tarih. — Bir zamanlar Osmaniye adı verilmiş olan Ergani'nin adı eski kaynaklarda Argani diye geçer. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Zaferi'nden sonra Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı bir sancak olmuştur. XIX. yüzyılda Ergani Sancağı'nın merkezi, bakır madenlerinin işletilmesi dolayısiyle, Maden kasabasına nakledildi. Cumhuriyetten sonra, idari teşkilâtta değişiklik yapılarak, Maden (Ergani-Maden) Elâzığa, Ergani ise Diyarbakır'a bağlandı.

ERGANİ MADENİ (Bk. MADEN)

ERGENE

Trakya'nın büyük bir kısmının sularını toplıyarak Meriç'e kavuşan bir akarsudur. Trakya'nın doğu-batı doğrultusunda ekseni çizer. Istrancalar'dan doğar. Kaynak noktası denizden 340 m. yüksektedir.

Ergene önce güneye doğru akar, sonra doğu-batı doğrultusunu alır. Muratlı yakınlarında Çorlu Suyu ile birleşir. Daha batıda önemli kol olarak güneyden Hayrabolu Suyu'nu, kuzeyden Babaeski Suyu'nu alır. Bunlardan başka Ergene'nin daha irili-ufaklı pek çok kolları vardır. Uzunköprü'den sonra güneybatıya kıvrılır. İpsala yakınlarında pek bataklık bir alanda Meriç'le birleşir.

Nehrin yukarı kesiminde yatağı dar olduğu gibi, alûvyon tabakasının kalınlığı da azdır. Batıya doğru orta kesiminde yatak genişler, alûvyon tabakası kalınlaşır, yayılır.

Ergene, az eğimli bir alanda aktığı için, arıklar açılmış, böylece sudan geniş ölçüde fayda sağlanmıştır.

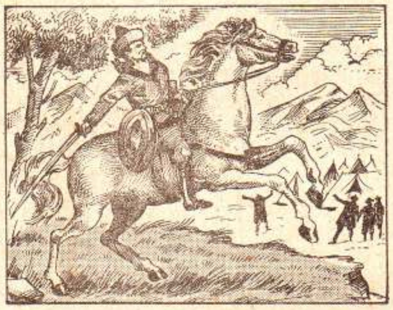
ERGENEKON DESTANI

Türkler'in Tarih Öncesi çağlarda yaptıkları egemenlik savaşlarını anlatan büyük bir destandır. «Ergene» dağ beli, «kon» da konak anlamına gelir.

Oğuz Destanı'nın bir parçası olan Ergenekon Destanı çeşitli devirlerde çeşitli şekillere girmiştir. Tarih kitaplarına geçen, tanınmış tarih uzmanlarının kabul ettikleri Ergenekon Destanı'nın özü şudur:

Türklerin başbuğu Oğuz Han'ın ölümünden sonra onun yerine oğulları Gök Han, Ay Han, Yıldız Han, Deniz Han, İl Han başbuğ olmuşlardı. Oğuz Han'ın en küçük oğlu İl Han zamanında Tatarlar, Türkler'e saldırdılar. Türkler, Tatarlar'ın hileleri karşısında yenildiler. Tatarlar, bütün Türkler'i kılıçtan geçirdiler, ülkelerine sahip çıktılar. Yalnız İl Han'ın iki oğlu Kıyan'la Nögöz, karılariyle birlikte, Tatarlar'ın elinden kurtulmuşlardı. Kaçarlarken yolda at, deve, sığır, koyun satın aldılar. Kendi yurtlarına artık dönemezlerdi, yeni bir yurt aramak zorundaydılar.

Günün birinde karşılarına yüksek bir dağ çıktı. Yolu izi olmıyan sarp bir dağdı bu... Genç prensler, döndüler dolaştılar, bir türlü bu dağı aşacak yolu bulamadılar. Tam umutlarını kesip geri dönecekleri sırada, bir boz

Herkes demirdağı eritmek üzere hazırlıklara koyuldu...

kurtun ayak izlerine rasladılar. Bu izden gittiler. Yol çok tehlikeliydi, her an uçurumdan aşağı düşebilirlerdi. Kıyan'la Nögöz sürünerek, binbir güçlükle ilerlediler. En sonunda sarp dağın öbür yanına vardılar.

Burası cennet gibi bir yerdi. Her taraf yemyeşildi. Genç prensler, Tanrı'ya şükrettiler, bu güzel yere yerleştiler. Kıyan'la Nögöz'ün torunları zamanla çoğaldı, kocaman bir millet halini aldı. Ergenekon Türkleri artık bu mübarek yurda sığamıyorlardı, fakat dört yanları da demir dağlarla çevriliydi. Bu dağların ötesinde öz yurtlarının bulunduğunu bilen Türkler, oranın hasretiyle yanıyorlardı. Ergenekonlular kararlarını verdiler: Her ne pahasına olursa olsun Ergenekon'dan çıkacaklardı. Kadınlı, çocuklu, herkes kurtuluş çareleri aramakla görevliydi. En sonunda bir demirci kurtuluş yolunu buldu: Dağın demirlerini eriteceklerdi.

Bunun üzerine, herkes demir dağı eritmek için hazırlıklara koyuldu. Demirler eritildi, bir boz kurt, yüce Türk ulusunun önüne düşerek, yol gösterdi, Türkler, yeniden eski yurtlarına döndüler.

Çinliler'in anlattıkları ikinci bir Ergenekon Hikâyesi'ne göre ise, Türkler Hazar Denizi

kıyılarında büyük bir devlet kurmuşlardı. Düşman hükümdarlarından biri, bir savaş sonunda, bütün Türkler'i kılıçtan geçirmişti, yalnız bir tek erkek sağ kalmıştı. Hükümdar bu tek esirinin kollarını, bacaklarını kestirip bir bataklığa attırdı. Tesadüfen oradan geçen bir dişi kurt kolsuz, bacaksız adamı görünce ona yiyecek getirdi, yaraları iyileşince, kurtla birlikte bir mağaraya gittiler, orada beraber yaşamaya başladılar. Bu birleşmeden on çocuk dünyaya geldi. Zamanla çoğaldılar, bir kavim halini aldılar. Başbuğları bir kurttu. Zamanla kalabalıklaşan Türkler bulundukları yerde barınamıyacaklarını anlayınca, kurt başbuğlarının yardımiyle, başka geniş topraklara yerleştiler (Bk. Bozkurt).

Bibliyografya:
Ergenekon (E. B. Şapolyo, 1954); Ergenekon (O. Akkan, 1946); Ergenekon (Dr. M. M. Tayanç, 1941); Ergenekon (V. M. Kocatürk, 1941).

ERGENLİK

Bir deri hastalığıdır. Derinin altındaki tüy diplerinin, yağ bezlerinin iltihaplanmasından doğar. Belli bir yaşın, cinsiyetin hastalığı olmamakla beraber en çok ergenlik çağındaki gençlerde görülür.

Ergenliğin, bir dereceye kadar, besinle, vücuttaki hormonların çalışmasiyle ilgisi vardır. Ergenliği meydana getiren sebep her zaman aynı değildir, fakat çoğunlukla derinin altındaki yağ salgısının tüy diplerinde fazla birikmesinden meydana gelir. Bunun sonucu olarak da deri üzerinde kızartılar, iltihaplı sivilceler belirir. Ergenliğin en şiddetli şekline tıp dilinde «Acne Vulgaris» denir.

Ergenliğe daha çok cildi yağlı olan kimselerde raslanır. Onun için, tedavide en önem verilecek nokta, yağ bezlerinin çalışmalarını ayarlamak, fazla yağ salgılamalarını önliyecek tedbirler almak, deriyi temiz tutmaktır. Bundan başka, doktorun söyliyeceği şekilde perhiz yapmak, derinin ergenlikli yerlerine ilâç sürmek de faydalı olur. Hastalığın en şiddetli şeklinde X ışınlariyle yapılan tedavi tavsiye edilir.

ERGİME

Bir cismin sıcak karşısında katı halinden sıvı haline geçmesidir. Demir yeter derecede ısıtılırsa yavaş yavaş yumuşar, kolayca bükülebilir hale gelir. Sıcaklık daha artarsa tamamen sıvı haline geçer. Daha sonra da buharlaşma başlar.

Katı bir cismin sıvı haline geçebileceği sıcaklık derecesine o cismin «ergime noktası» veya «ergime sıcaklığı» denir. Bir cismin ergime noktası ne kadar düşükse o cisim o kadar çabuk erir. Madenlerin bu özellikleri, fırın, ocak gibi eşyanın, makinelerin yapılışında göz önünde bulundurulur.

BAZI CİSİMLERİN ERGİME NOKTALARI

Cisim	Ergime noktası (C°)	Cisim	Ergime noktası (C°)
Helyum	—272	Kalay	238
Hidrojen	—259	Alüminyum	658
Azot	—210,1	Gümüş	960
Oksijen	—182,8	Altın	1045
Civa	—38,85	Bakır	1090
Buz	0	Nikel	1454
Lehim (% 70 kurşun, % 30 kalay)	140	Demir	1540
		Plâtin	1765
Kurşun	234	Tungsten	3000

ERGUVAN

Erguvan dalı

Çiçeklerinin güzelliğiyle tanınmış bir ağaçtır. İlkbaharda çiçek açan erguvanların bütün dalları eflâtunla kırmızı arası çiçeklerle kaplanır. Bu güzelliği dolayısiyle bahçe ve parklarda süs ağacı olarak yetiştirilir.

Baklagillerden olan erguvan bir Akdeniz iklimi bitkisidir. Memleketimizde çok yetişir. Birkaç çeşidi vardır. Bazısının boyu 8 m. yi bulur. Ağacın gövdesi çok zaman düğümlü, eğri büğrüdür. Erguvanın yaprakları çiçekler kaybolmaya yüz tuttuğu zaman meydana gelir.

ERIE GÖLÜ

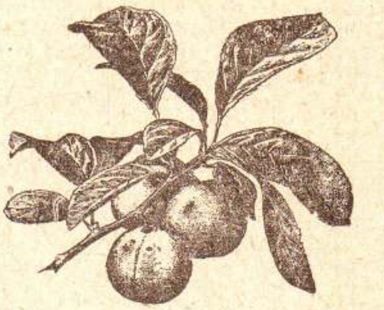
Kuzey Amerika'da bir göldür. Amerika Birleşik Devletleri - Kanada sınırı bu gölün ortasından geçer. Büyüklük bakımından Amerika'daki göllerin dördüncüsü olan Erie'nin yüzölçümü 25.000 km² dir. En derin yeri 64, ortalama derinliği 18 m. dir.

Erie Gölü çevresinde, başta Pittsburgh olmak üzere, çok önemli demir ve çelik sanayii bölgeleri vardır. Bu bakımdan, göl ulaştırma işlerinde önemli bir rol oynar. Çevresinde birçok liman vardır. Bunların başında A. B. D.'nin en önemli limanlarından olan Cleveland, Toledo, Buffalo, Erie gelir. Kanada'nın da gölün kuzey kıyısında limanları vardır.

Erie Gölü çeşitli kanallarla yakındaki akarsulara bağlanmıştır. Bu kanalların en önemlisi Erie Kanalı'dır. 1825'te işletmeye açılan kanalın uzunluğu 600 km. kadardır. 12 m. genişliğinde olan kanal Hudson nehrini, dolayısiyle New York limanını Erie Gölü'ne birleştirir. Welland Kanalı da Erie'yi Ontario Gölü'ne bağlar.

ERİK

Çok yaygın bir meyvadır. Rengi sarıdan kırmızıya, mora kadar değişir, türlü biçim ve büyüklükte olur. Başlıca çeşitleri can, bardak, üryani, türbe, mürdüm erikleridir. Çakal eriği yabanidir; çok ekşi olur, ağacı da dikenlidir.

Yapraklı ve meyvalı bir erik dalı

Erik ağacı gülgiller familyasındandır. Cinsine göre dikenli veya dikensiz olanları vardır. Ağaç parlak, mavimtırak bir kabukla örtülüdür. Yapraklarının üst yüzü parlak, alt yüzü tüylüdür. Yürek biçimindeki erik yaprakları ağaç çiçek açtıktan sonra büyümeye başlar. Erik ağaçları ilkbaharda beyaz çiçeklerle donanır. Çiçek açma tarihi bölgenin iklimine göre değişir.

Cinsine göre 6 - 9 m. ye kadar boy atabilen erik ağaçları dünyanın hemen hemen her yerinde yetişir. Bazı çeşitlerinin anavatanı Avrupa, bazılarının Kafkasya, Çin, Batı Asya'dır. Anavatanı Amerika olan erik çeşitleri de vardır.

Yazılı kayıtlarda erikten bahsedilmesi bundan 2.000 yıl öncesine kadar uzanır. Bunlardan öğrenildiğine göre erik o zamanlar bilhassa Şam çevresinde yetiştiriliyordu.

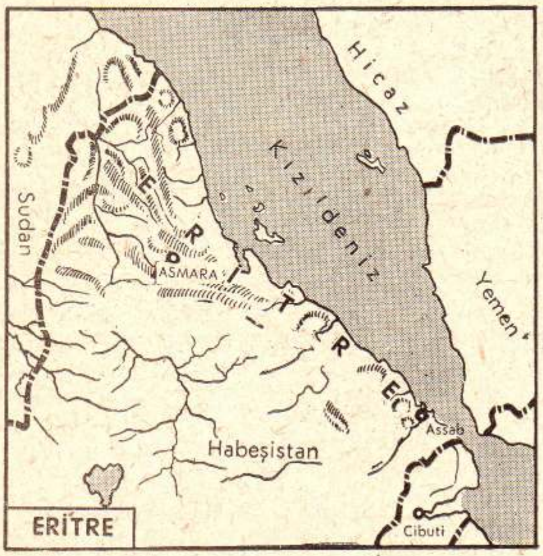
Memleketimizde eriğin birçok çeşitleri yetişir. Bütün bölgelerimizde yetişen erikten yılda 40-50.000 ton ürün alınır.

Yetiştirilmesi ve Bakımı

Erik ağacı ya çekirdekten, ya da daldırma ile yetiştirilir. Çekirdekten yetişen fidanları aşılamak lâzımdır. Adana, İzmir, Tarsus, İstanbul meyva fidanlıklarında yetiştirilen fidanlar aşılanarak dağıtılmaktadır. Erik aşısı badem, şeftali, çakal eriği ve yabani erik fidanlarına da yapılabilir.

Erik ağaçları dikildikten 5-6 yıl sonra meyva vermeye başlar. Her ağaç yılda 30-40 kilo kadar erik verir. Ağacın ömrü 40 yılı geçer. İyi ürün alabilmek için fidanları 5-6 m. arayla dikmelidir. Erik, fazla killi olmıyan bütün topraklarda yetişir; yalnız nemli toprağı sevmez. Kireci, kumu çok topraklarda yetişen ağaçlardan da iyi ürün alınmaz. Ağaçların dibine birkaç yılda bir suni gübre veya çiftlik gübresi koymalıdır.

İyi ürün alabilmek için erik ağaçlarını asalaklardan, hastalıklardan korumalıdır. Eriğe en çok zarar veren, bir çeşit meyva böceğidir. Bunlar yumurtalarını meyvanın içine bırakırlar. Yumurtadan çıkan kurtçuklar eriklerin olmadan dökülmesine yol açar. Ağaçlara kurşun arsenat sıkarak bu böceğin zararı önlenebilir. Ayrıca, meyvanın çatlaklarında, böceğin açtığı deliklerin çevresinde çürüme olur. Bu çürüme de bir çeşit mantardan ileri gelir. Bakır veya kükürt eriyikleri sıkmakla bunun da önüne geçilebilir.

ERITRE

Kuzey Doğu Afrika'da bir bölgedir. Habeşistan'ın eyaleti olan Eritre Kızıldeniz kıyısındadır.

Yüzölçümü: 124.000 km²

Nüfusu: 1.103.000 (1953 sayımı)

Başkenti: Asmara

Eritre'nin orta kesimi, yüksekliği 3.000 m. yi bulan bir yayladır. Kızıldeniz kıyısı boyunca uzanan kesimin iklimi son derece sıcaktır. Yayla ise serin olur, yaz yağmurları sayesinde rutubetlidir.

Eritre'de tarım ve hayvancılık yapılır. Ancak, tarım bu kesimde yaşıyanlara yetecek kadar değildir, çünkü ekilebilen arazi çok az, ancak yüzölçümünün % 4'üdür. Hayvancılık tarımdan daha ileridir. Beslenen sığır ve koyun sayısı 2.000.000'u geçer. Keçi de 1.400.000 kadardır. Ayrıca, inci avcılığının da ekonomik önemi vardır.

Osmanlı İmparatorluğu devrinde Türkiye' nin bir vilâyeti olan Eritre'ye 1882'den itibaren İtalyanlar yerleşmeye başladılar, 1895' te bir İtalyan sömürgesi haline geldi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra önce İngilizler, sonra Birleşmiş Milletler, nihayet Habeşistan tarafından idare edildi, 20 mayıs 1960'ta bu memleketin bir eyaleti haline geldi.

ERİVAN

Sovyetler Birliği'ne dahil Güney Kafkasya'daki Ermenistan Cumhuriyeti'nin başkentidir. Türk sınırına ancak 20 km. uzaklıktadır, şehrin ışıkları Türkiye'den kolayca görünür. Nüfusu 509.000'dir (1959 sayımı). Azerbaycan ve İran'dan gelip Culfa'da kesişen demiryolu, Erivan'dan geçerek Tiflis'e (Gürcistan'a) gider. 984 m. yükseklikte kurulmuş olan şehirde maden, ipekli dokuma, makine ve kimya sanayii vardır. Üniversitesinde 1952'de 13.200 öğrenci okumaktaydı.

Erivan (Revan) eski bir Türk şehridir. Daha 1897'de şehirdeki Türkler nüfusun yüzde 52'sini teşkil ettikleri halde, 1932 sayımında bu oran yüzde 6,3'e düşmüştür ki, Rus siyaseti hakkında açık bir fikir vermeye yeter. 1514'te Yavuz Sultan Selim şehrin önünden geçmişti, 1549'da Kanunî Revan'ı aldı. Birkaç yıl sonra şehir İran tarafından geri alınarak 1554'te tekrar geçici olarak Türkiye'ye bağlandı. 1583'te bir eyalet (beylerbeylik) merkezi olarak gene Türkiye'ye katılan şehir, 1615'te yeniden İran'a geçti. 1634'te IV. Sultan Murat ünlü «Revan Sefer-i hümayunu» na çıkarak burasını fethettiyse de, Kasr-ı Şirin Barışı ile 1639'da İran'a geri verildi. 1722'de Osmanlılar şehri tekrar aldılar. 1741'de İran'a geri verdiler. Böylece, Revan 61 yıl Türkiye idaresinde kaldı. Kaçarlar devrinde İran'a bağlı bir Türk hanlığının merkezi oldu, 1 ekim 1827'de İran'ı yenen Ruslar Revan'ı aldılar. Türk nüfusun yerine gittikçe Ermenileri yetiştirmeye başladılar (Bk. Ermenistan).

ERKÂN-I HARBİYE-İ UMUMİYE (Bk. GENEL KURMAY)

ERMENAK

Konya ilinin Akdeniz Bölgesi sınırları içinde kalan ilçelerinden biridir. Topraklarını doğuda İçel'in Mut ve Gülnar, güneyde aynı ilin Anamur, batıda Antalya'nın Gazipaşa ve Alanya, kuzeyde Konya'nın Hadım ve Karaman ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Halimiye, Fariske ve Kazancı adında bucakları, bunlara bağlı 47 köyü vardır.

Yüzölçümü: 2.197 km²

Nüfusu: 43.916 (1960 sayımı)

İlçe, Akdeniz Bölgesi'nin Taşeli Yaylası adı verilen ve kalkerli arazinin çok yaygın olduğu bir kesimindedir. Bu kalkerli araziyi Göksu vâdisi derin bir şekilde yarar.

Ermenak'ın iklimi Akdeniz iklimini andırır. Bitki örtüsü bakımından fakirdir. İlçe ekonomisinin dayandığı işler, tarım ve hayvancılıktır.

Kasaba. — İlçe merkezi Ermenak kasabası Göksu'ya karışan sulardan birinin kıyısında denizden 1.360 m. yüksekte kurulmuştur. 14 mahalleden ibarettir. Nüfusu 7.536' dır (1960 sayımı). Belediyeye ait iki dönümlük bir fidanlığı vardır. Kasaba içerisinden geçen dere ve çevresindeki değirmenlerin meydana getirdiği çağlıyanlarla yeşillikler, koru, bağ, bahçe ve tarlalar tabiî güzellikler yaratır.

Tarih. — Ermenak eski çağlarda Isavria bölgesinde Germanikopolis şehriydi. «Germanik» adı sonradan «Ermenak» olmuştur. XII. yüzyılın sonunda bu bölgede Halgam adında bir darbeyi yaşamıştı. Ermenak kalesini onun yaptırdığı sanılıyor. Bu kale, Ortaçağda Kilikya Ermeni tekfurlariyle Konya Selçukluları'nın haberleştiği bir geçit yeri olmuştur. Moğol istilâsının başlangıcında bir kısım Türkmenler buraya sığındılar. 1228' de Alâettin Keykubat Ermenak'ı aldı. Şehir otuz yıl sonra Karamanlılar'a geçti. Daha sonra Osmanlı idaresine geçen kasaba, önce Adana Vilâyeti'nin İçel Sancağı'na bağlıyken, Cumhuriyet devrinde, ilçe merkezi olarak, Konya'ya bağlandı.

ERMENİSTAN

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne dahil bir doğu komşumuzdur.

ERMENİSTAN Güney Kafkasya'da Sovyetler Birliği'ne dahil bir cumhuriyettir. Kuzeybatıda Gürcistan, kuzeydoğu ve doğuda Azerbaycan, güneyde İran, batıda Türkiye ile çevrilmiştir.

Yüzölçümü: 29.900 km²

Nüfusu: 1. 786.000 (1959 sayımı)

Başkenti: Erivan

Ermenistan'ın Türkiye ile sınırını Aras ve bunun kolu olan Arpa Çayı, İran ile olan sınırı da Aras Irmağı çizer. 1.926 metre yüksekte olan Gökçe Gölü, ülke sınırları içinde kalır. Ermenistan, yüksek bir yayla üzerinde yer yer yükselen yüce dağlarla kaplıdır (Alagöz Dağları 4.094 metre). Kura ve Aras'ın kollariyle sulanır. Iklim sert kara iklimidir. Ocak ortalaması —2° temmuz ortalaması 30° dir. Ülkenin bitki örtüsü alp bitkileri, çam ormanları, bozkırlar, fundalıklar, çorak yer bitkilerinden ibarettir. Ormanlar, otlaklar, tarım alanları da geniş yer kaplar.

Bugün ülkede çoğunlukla Ermeniler yaşamaktadır. Türkler yüzde 16'ya inmiştir. Önemlice bir Rus azınlığı ile biraz İranlı ve Kürt de vardır. Ermeniler'in sayısı ancak 1.250. 000 kadardır. Ermenistan dışında da Sovyetler Birliği'nde bir miktar Ermeni yaşar.

Ermenistan'da nüfus yoğunluğu km² ye 60 kişiyi bulmuştur (1871'de nüfus 472.000 idi).

Başkent Erivan (Türkçesi: Revan) 509.000 nüfusludur. Leninakan (eski Gümrü) şehri, Türk sınırına 10 km. dir, 90.000 nüfusludur. Başka önemli şehri yoktur. Tebriz-Tiflis demiryolu, Türkiye sınırına paralel olarak ülkeyi boydan boya geçer.

Tarihte Ermenistan ve Ermeniler

Ermeniler, Güney Kafkasya'da yaşamakla beraber, Kafkasya ırklarından değil, Ariler' den (Hint-Avrupa ırklarından) dır.

Ortaçağ'da iki Ermeni kırallığı vardı: Biri bugünkü Ermenistan'la Van Gölü bölgesinde, öteki de «Küçük Ermenistan» denilen Kilikya'da bulunuyordu. Birincisine 1080'de Selçuklular son vermişler, ikincisi de XIII. yüzyıla kadar yaşamış, Memlûk Türkleri tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Ermenistan'ın bugünkü toprakları, Selçuklular devrinde Türkleştirilmiş, Anadolu gibi

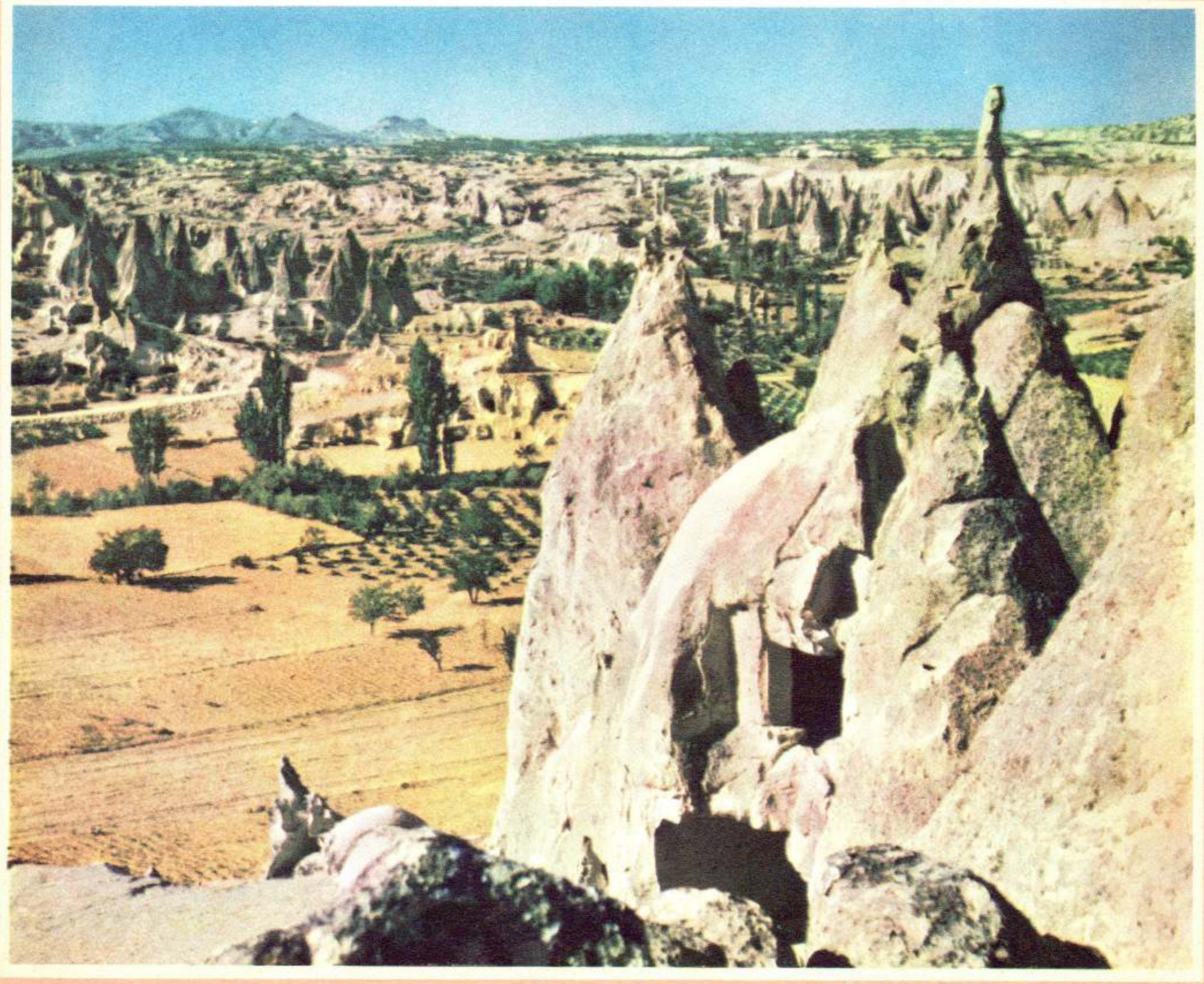

GALATA KÖPRÜSÜ

İstanbul'un başlıca özelliklerinden biridir. Şehrin iki büyük yakasını birbirine bağlıyan Köprü İstanbul trafiğinin en büyük yükünü taşır. Boğaziçi, Haliç ve Adalara giden vapurlar da Köprü'den kalkar.

GÖREME

Kayseri'nin Ürgüp ilçesinde büyük tarihî ve tabiî değer taşıyan bir bölgedir. Burası bilhassa peribacalariyle şöhret bulmuştur. Eskiden bunlardan bir kısmının içi oyulmuş, ora halkı tarafından barınak olarak kullanılmıştır ▼

bir Türk ülkesi haline getirilmişti. Sonradan burası Türkiye ile İran arasında uzun çarpışmalara sahne oldu (Bk. Erivan). Yavuz, Kanunî ve IV. Murat, bizzat bu topraklara gelmişlerdir. Bir müddet Türkiye tarafından idare edilen ülke, daha çok İran'a bağlı kaldı. Son devirlerde gene İran'a bağlı muhtar bir Türk hanlığı iken Rusya'ya geçti. XIX. yüzyılın son yarısında, o zamana kadar Türkler'e en itaatli millet olan ve Babıâli tarafından «millet-i sâdıka» diye anılan Ermeniler, Ruslar'ın, biraz da İngilizler'in teşvikleriyle, Türkiye'ye baş kaldırdılar. Anadolu'nun doğusunda az çok önemlice bir azınlık oldukları yerlerde isyana, eşkiyalığa, fırsat buldukça katliamlara başladılar. Geniş dış yardımlarla desteklenen Ermeni çete ve cemiyetlerinin bu hareketleri, Ermeni halkına da çok zarar vermiştir.

1878 Berlin Antlaşması'na göre Ruslar Türkiye'yi, Doğu Anadolu'da Ermeniler lehine ıslahat yapmaya mecbur eden bir madde koydular, bu madde antlaşmayı imzalıyan büyük Avrupa devletleri tarafından da desteklendiyse de, II. Abdülhamit, bütün dış baskılara rağmen, saltanatı boyunca bu tehlikeli ıslahata yanaşmadı, Türk ve Kürt köylerine tecavüz eden Ermeniler'i şiddetle cezalandırdı.

Birinci Dünya Savaşı'nı fırsat bilen Ermeniler, Ruslar'a yardım etmek için Türkiye'ye karşı ayaklandılarsa da, önemli bir kısımları hükümet tarafından Arap ülkelerine gönderildi. Kurtuluş Savaşı'nda Kâzım Karabekir komutasındaki kuvvetler, bir ara Erzurum ve Van gibi vilâyet (eyalet) merkezlerine bile hâkim olan Ermeniler'i bozguna uğrattı, bugünkü sınırımızı çizdiler. Bunun üzerine, Anadolu'daki Ermeniler, toplu halde, Ermenistan'a, Avrupa'ya, Amerika'ya göç etmişlerdir.

Bugün dünyadaki önemli Ermeni azınlıkları şöyledir: Türkiye'de (hemen hepsi İstanbul'da) 77.000, Suriye'de 154.000, Lübnan'da 97.000, Irak'ta 15.000, Ürdün'de 2.000, İsrail'de 1.000, İran'da 55.000, Mısır'da 20.000, Fransa'da 20.000, Kıbrıs'ta 4.000, Polonya'da 10.000, Bulgaristan'da 5.000, A. B. D.'nde 101.000, Kanada'da 5.000, Brezilya'da 10.000, Arjantin'de 10.000. Böylece, dünyada 1.836.000 kadar Ermeni vardır.

Osmanlı devrinde Ermeniler, Türk medeniyetini kabul ederek her alanda, bilhassa müzikte, halk şiirlerinde, mutfaklarında Türkler'i taklit etmişlerdir. Tanzimat'tan sonra vezirliğe ve nazırlığa kadar yükselen Ermeniler olmuştur.

ERMİN (Bk. AS; KÜRK)

EROİN

Bir morfin türevidir. Kimyadaki adı «diastilmorfin» dir. Morfin gibi bir analjezik olmakla beraber, etkisi ondan 4-8 kat daha kuvvetlidir. Bununla beraber, solunum sisteminde büyük zararlara yol açtığı için analjezik olarak kullanılmaz.

Morfin alışkanlık meydana getirdiği için, önceleri, analjezik olarak onun yerine eroin kullanılmış, fakat çok geçmeden eroinin daha fazla alışkanlık doğurduğu, üstelik daha tehlikeli olduğu görülmüştür. Bundan başka, eroin düşkünlerinin tedavisi de daha güç olmaktadır. Bu bakımdan, zararı faydasından çok olduğu için, birçok memleketler eroin yapımını da, ithalini de yasak etmiştir (Bk. Uyuşturucu Maddeler).

EROS

Yunan mitolojisindeki Aşk Tanrısı'dır. Romalılar ona «Cupidon» adını vermişlerdir. Annesi Aphrodite (Venus) tur. Bazı efsanelere göre Eros'un babası Tanrılar Kıralı Zeus (İupiter), bazılarına göre ise Savaş Tanrısı Hermes (Mars) tır.

Eros sanat eserlerinde, güler yüzlü, altın kanadlı küçük bir erkek çocuk olarak gösterilmiştir. Elinde bir yayla oklar vardır. Eski inanışa göre Eros'un oku ile yaralananlar âşık olurlar. Mitolojide Eros'un da başından böyle bir macera geçtiği anlatılır: Bir gün Eros kendi oku ile yaralanır, Psykhe adında bir prensese âşık olur (Bk. Psykhe). İkinci genç evlenerek Eros'un sarayında yaşamaya başlarlar, fakat Psykhe Eros'un yüzünü görmiyeceğine söz vermiştir. Bir akşam dayanamaz, Eros uyurken, elinde bir mumla ona yaklaşır, güzelliğini seyreder. Bu sırada mumdan akan kızgın bir damla Eros'un omzuna düşer, onu uyandırır. Eros, uyanınca, Psykhe'ye çok kızar, onu bırakıp gider. Psykhe çok üzülür, Aphrodite'den yardım ister. Sonunda Psykhe tanrıların sayesinde fâni dünyadan kurtularak ölümsüz olur, sevgilisi Eros'la Olimpos Dağı'nda mutlu bir hayat sürmeye başlar.

Mitolojide Eros'un kendi oku ile yaralanarak Psykhe'ye âşık olduğu anlatılır Tanınmış ressam Gérard'ın (1770 - 1837) bu tablosu bu konuyu en güzel şekilde işlemiştir.

Bu hikâyeye göre mitolojide Eros kalbi, Psykhe ruhu temsil eder. Bu efsane Batı sanat ve edebiyatında birçok şiir, tablo ve heykele konu olmuştur. Bunların en tanınmışları arasında İtalyan heykelcisi Palatino'nun «Eros» u, Fransız heykelcisi Rodin'in «Baiser» (öpüşme) si başta gelir.

EROZAN, Celâl Sahir (1883-1935)

Erozan

Tanınmış şairlerimizdendir. İstanbul'da doğdu. Babası Yemen'de vali ve kumandan olarak ölen ferik (korgeneral) İsmail Hakkı Paşa'dır. Celâl Sahir Hukuk'a devam etti; fakat bitiremedi. Annesi Fehime Nüzhet Hanım da şair olduğu için, Celâl Sahir'de şiir hayatı erken gelişti; 15 yaşında yazı yazmaya başladı. 17 yaşında Edebiyat-ı Cedide'nin yayın organı olan «Servet-i Fünun» da yazıları çıktı. Aruzdan sonra heceyi de deniyen şair, lise edebiyat öğretmenliklerinde bulundu; B. M. M.'nin 3. devresinde Zonguldak milletvekili oldu. Türk Dil Kurumu'nun ilk çalışma yıllarına katıldı. İstanbul'da öldü, Bakırköy'de gömülüdür. Şiirlerinde aşırı, âdeta marazî bir hassasiyet vardır. Şiirlerini şu kitaplarda toplamıştır: «Beyaz Gölgeler» (1909), «Buhran» (1909), «Siyah Kitap» (1912), «Mebus Namzetlerim» (1919).

ERSOY, Mehmet Akif (1873-1936)

Büyük Şair Mehmet Akif Ersoy

Büyük bir Türk şairidir. İstanbul'da doğdu. Fatih Medresesi müderrislerinden Mehmet Tahir Efendi'nin oğludur. Babasından ve babasının arkadaşları olan medrese ileri gelenlerinden Arapça ile Farsça'yı, dinî bilimleri öğrendi. Fatih Rüştiyesi'ni, İstanbul İdadisi'ni bitirdi. Genç yaşta babasını kaybetti. Halkalı'daki sivil Yüksek Baytar Mektebi'ne girdi. Burada Fransızca öğrendi, 1894'te sınıfının birincisi olarak okulu bitirdi. İmparatorluğun Rumeli, Anadolu, Suriye eyaletlerinde ödevlerde bulundu.

Mehmet Akif 1908 Meşrutiyeti'nden hemen sonra yazı ve şiir hayatına atıldı. «Sırât-ı Müstakîm» ve onun devamı olan «Sebîlu'r-Reşâd» dergilerinde başyazarlık etti; sonradan, 1911'de, kitap halinde topladığı şiirlerini burada yayınlamaya başladı. «İslâmcı» denen cereyanın en tanınmış lideri haline geldi. Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi'nde, Edebiyat Fakültesi'nde müderris (ordinaryüs profesör) olarak edebiyat okuttu. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'ya inceleme gezisine gönderildi; döndükten sonra intıbalarını yayınladı.

Kurtuluş Savaşı başlayınca Mehmet Akif Ankara'ya geçti, I. Büyük Millet Meclisi'nde Burdur milletvekili oldu. Kurtuluş Savaşı'nı bütün gücüyle destekliyerek, ateşli yazılariyle halkı canlandırdı, aydınlattı. Yazdığı İstiklâl Marşı, 1921'de B. M. M. tarafından Millî Marş olarak kabul edildi. 1925'te Kahire'ye gitti, orada üniversitede Türk Edebiyatı okuttu. Ancak 11 yıl sonra, 1936'da, İstanbul'a

MEHMET ÂKİF ERSOY'DAN SEÇMELER

MAHALLE KAHVESİ

«Mahalle kahvesi!» Osmanlılar bilir ne demek?
Tasavvur etme sakın «Görmedim nedir?» diyecek.
Dilenci şekline girmiş bu sinsi câniler,
Bu, gündüzün bile yol vermiyen, haramiler,
Adımda bir dikilir, azminin gelir önüne...
Zavallı yolcunun artık kıyar bütün gününe!
Evet, dilenci sanır seyreden kıyafetini,
Fakat bir onluğa ağüş açan sefaletini,
Görüp de rikkate şâyan, biraz sokulsa, hemen,
Vurur şikârını tâ kalbinin samîminden!

Mahalle kahvesi hâlâ niçin kapanmamalı?
Kapansın elverir artık bu perde pek kanlı!
Hayır, bu yerde, bu şaşkın bakılmıyan yarası,
Bu, çehresindeki levsiyle yurda yüz karası,
Hayatımızda gediktir «gedikli» namiyle,
Açık durur koca bir kavmin ihtimamiyle!
Sakın firengiye benzetmeyin fecaatini:
Bu karha milletin emmekte ruh-i gayretini.

Mahalle kahvesi Şark'ın harim-i kaatilidir,
Tamam o eski batakhaneler mukabilidir.
Zavallı ümmet-i merhume ölmeden gömülür
Söner bu hufrede idraki, sonra kendi ölür...
Muhit-i levsine dolmuş ki öyle manzaralar:
Girince nûr-i nazar simsiyah olur da çıkar!

ÂSIM'DAN BİR PARÇA

Bana dünyada ne yer kaldı, emîn ol, ne de yâr,
Ararım göçmek için başka zemin, başka diyâr,
Bunalan rûhuma ister bir uzun boylu sefer,
Yaşamaktan ne çıkar günlerim oldukça heder?
Bir güler çehre sezip güldüğü yoktur yüzümün,
Geceden farkını görmüş değilim gündüzümün.
Seneler var ki harâb olmadığım gün bilmem,
Gezerim abdala çıkmış gibi sersem sersem.
Dikilir karşıma hep görmediğim, bilmediğim,
Sorarım kendime: Gurbette mi, hayrette miyim?
Yoklarım taşları, toprakları: İzler kan izi,
Yurdumun kan kusuyor mosmor uzanmış denizi!
Tüter üç beş baca kalmış... O da seyrek seyrek...
Âşina bir yuva olsun seçebilsem, diyerek,
Bakınırken duyarım gözlerimin yandığını;
Sarar âfâkını binlerle sıcak kül yığını.
Ne o gömgök dereler var, ne de zümrüt dağlar,
Şimdiki kızgın günün altında pinekler, bekler,
Sâde yalçın kayalar, sâde ıpıssız çöller.
Yurdu baştan başa virâneye dönmüş Türkün;
Dünkü şen şâtır ocaklar yatıyor yerde bugün.
Gündüz insan sesi duymaz, gece görmez bir ışık,
Yolcu haykırsa da baykuş gibi çığlık çığlık.
«Bu diyarın hani sâhipleri?» dersin, cinler,
«Hani sâhipleri?.. » der karşıki dağdan bu sefer!
Nerde ERTUĞRUL'u koynunda büyütmüş obalar?
Hani OSMAN gibi, ORHAN gibi gürbüz babalar?
Hani bir şanlı SÜLEYMAN PAŞA? Bir kanlı SELİM?
Âh, bir YILDIRIM olsun göremezsin, ne elim!
Hani cündileri şâhin gibi ceylân kovalar,
Köpürür, dalgalanır, yemyeşil engin ovalar?
Hani tarihi soruldukça, mefâhir söyler
Kahramanlar yetişen toprağı zengin köyler?
Hani orman gibi âfâkı deşen mızraklar?
Hani atlar gibi sahrayı eşen kısraklar?
Hani ay parçası kızlar ki, koşar oynardı?
Hani dağ parçası milyonla bahâdır vardı?
Bugün artık biri yok... Hepsi masal, hepsi yalan!
Bir onulmaz yaradır, varsa yüreklerde kalan.

«HAKKIN SESİ'NDEN»

«İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden, bizi helâk eder misin, Allahım?...» *(Kuran-ı Kerim'den)*

Yârab, bu uğursuz gecenin yok mu sabahı?
Mahşerde mi biçarelerin yoksa felâhı!
Nûr istiyoruz... Sen bize yangın veriyorsun!
«Yandık!» diyoruz... Boğmaya kan gönderiyorsun!

....

Eyvah! Beş on kâfirin imanına kandık,
Bir uykuya daldık ki: cehennemde uyandık!
Mâdâm ki, ey Adl-i İlâhî yakacaktın...
Yaksaydın a mel'unları... Tuttun bizi yaktın...
Küfrün o sefil elleri Âyâtını sildi:
Binlerce cevami yıkılıp hâke serildi!
Kalmışsa eğer bir iki mâbed, o da murted:
Göğsündeki haç küfrüne fetvay-ı müeyyed!
Dul kaldı kadınlar, babasız kaldı çocuklar,
Bir giryede bin ailenin matemi çağlar!
En kanlı şenaatle kovulmuş vatanından,
Milyonla hayatın yüreğinden gidiyor kan!
İslâmı elinden tutacak, kaldıracak yok...
Nâ-hak yere feryad ediyor: âcize hak yok!
Yetmez mi musab olduğumuz bunca devâhi?
Ağzım kurusun .. Yok musun ey Adl-i İlâhi!

S E Y F İ B A B A

Geçen akşam eve geldim. Dediler: — Seyfi baba
Hastalanmış yatıyormuş. — Nesi varmış acaba?
Bilmeyiz, oğlu haber verdi geçerken bu sabah.
— Keşke ben evde olaydım... Esef ettim, vah vah!
Bir fener yok mu, verin... Nerde sopam? Kız çabuk ol...
Gecikirsem kalırım beklemeyin... Zira yol
Hem uzun, hem de bataktır —
— Daha a'lâ, kalınız:
Teyzeniz geldi, bu akşam, değiliz biz yalnız.
Sopa sağ elde, kırım camlı fener sol elde;
Boşanan yağmur iliklerde, çamur tâ belde.
Hani, çoktan gömülen kaldırımın, hortlıyarak,
«Gel» diyen taşları kurtarmasa, insan batacak
Saksağanlar gibi sektikçe birinden birine,
Boğuyordum müteveffayı bütün âlerine.
Sormayın derdimi, bitmez mi o taşlar giderek,
Düştü artık bize göllerde pekâlâ yüzmek!
Yakamozlar saçarak her tarafından fenerim,
Çifte sandal, yüzüyorduk, o yüzer, ben yüzerim.
Çok mu yüzdük, bilemem toprağı bulduk neyse,
Fenerim başladı etrafını tektük hisse.
Vakıa ben de yoruldum, o fakat pek yorgun...
Bakıyordum daha mahmurluğu üstünde onun:
Kâh olur, kör gibi çarpar sıvasız bir duvara;
Kâh olur, mürde şuaâtı düşer bir mezara;
Kâh bir sakfı çökük hanenin altında koşar;
Kâh bir ma'bed-i fersûdenin üstünden aşar;
Vakt olur pek sapa yerlerde, bakarsın dolaşır;
Sonra en korkulu eşhasa çekinmez sataşır;
Gecenin sitre-i yeldâsını çekmiş, uryân,
Sokulup bir saçağın altına gûya uyuyan
Hanüman yoksulu binlerce sefilân-ı beşer;
Sesi dinmiş yuvalar, hâke serilmiş evler,
Kocasından boşanan bir sürü biçare karı;
O kopan râbıtanın darmadağın yavruları;
Zulmetin, yer yer içinden kabaran mezbeleler:
Evi sırtında sokaklarda gezen aileler.
Gece rehzen sabah olmaz mı bakarsın, sâil!
Serseri, derbeder, âvâre, harami, kaatil...
Böyle kaç manzara gördüyse bizim kör kandil
Bana göstermedi bir kerre... Niçin? Belli değil!...
Ya o biçare de rahmet suyu nûş eyliyerek
Hatm-i enfas edivermez mi heman «cız!» diyerek
O zaman sâmianın, lâmisenin sevkiyle
Yürüyen körlere döndüm, o ne dehşetti hele!
Sopam artık bana hem göz, hem ayak, hem eldi...
Ne yalan söyliyeyim kalbime haşyet geldi.

döndü. 27 aralık 1936'da öldü. Halkın ve gençliğin katıldığı muazzam bir kalabalıkla Edirnekapı Şehitliği'ne gömüldü.

M. A. Ersoy şiirlerini 7 kitapta toplamıştır: «Safahât» (1911), «Süleymaniye Kürsüsü'nde» (1912), «Hakk'ın Sesleri» (1913) «Fatih Kürsüsü'nde» (1914), «Hâtıralar» (1917), «Âsım» (1919), «Gölgeler» (1933). Şair sonradan bunları «Safahât» adı altında bir kitapta toplamıştır. Bu eser eski harflerle yayınlandıktan sonra 1943 ve 1950'de damadı Ömer Rıza Doğrul tarafından yeni harflerle yayınlanmıştır. Ersoy Kuran'ı da Türkçe'ye çevirmişse de bu eser ortada yoktur.

Tamamen kendine mahsus bir tarzda yazan Akif, en büyük Türk şairlerindendir ve bir vatan şairidir. Vatan, din, cemiyet, halk eğitimi ve ıstırapları temalarını işler. Bazan «Âsım» daki «Çanakkale» parçasında, «Bülbül» de olduğu gibi millî, «Secde» de, «Gece» de olduğu gibi dinî lirik şiirin şahikalarına çıkar. Aruza olağanüstü hâkimdir; denebilir ki bu vezin, Akif'le Türkçe'de en büyük zaferini kazanmıştır. Şiirleri hemen söyleniverilmiş gibi akıcı ve tabiidir. Akif, büyük Pakistanlı şair İkbâl gibi, Cemalettin Afganî'den öğrencisi Muhammet Abduh'a, ondan da öğrencisi Raşit Rıza'ya geçen «modern İslâm okulu» na mansuptur. Din anlayışı pek ileri olup, İslâm ülkelerinin geriliğini, bundan kurtarma çarelerini, emperyalist baskılardan silkinmeyi, müspet düşünüşü kuvvetle dile getirir, aşılar. Millî ve mahallî sahneleri pek kudretle canlandırır. Köy ve mahalle hayatını pek iyi tanıdığı için, hiçbir suniliğe kaçmadan bu temaları işlemiştir.

Bibliyografya:

Eserleri. — «Safahat» (7 kitap bir arada, 1943, 1944, 1950; 8 cilt bir arada, 5. bası, 1956); «Kuran'dan Ayetler» (1944); «Hz. Ali Diyor ki» (2. bası, 1954).

Hakkında yazılanlar. — Mehmet Akif Ersoy (Yaşar Köksal, 1960); Mehmet Akif'in Hayatı ve Tefekkür Cephesi (Dr. Fehmi Cumalıoğlu, 1959); Bütün Cepheleriyle Mehmet Akif, (H. Yücebaş 1958); Mehmet Akif, Safahat ve Mekân (N. M. Öztürkmen, 1958), Mehmet Akif (Prof. Dr. A. N. Tarlan, Doç. Dr. N. Topçu, 1957); Mehmet Akif, İslâmcı Bir Şairin Romanı (M. Emin Erişirgil, 1956); Mehmet Akif, Hayatı, Sanatı, Şiirleri(Z. Güvemli, 3. bası, 1958); Mehmet Akif, Hayatı, Sanatı, Seciyesi, Seçme Şiirleri (M. C. Kuntay, 1948).

ERTUĞRUL ÇELEBİ (1376-1400)

Bir Türk prensidir. Yıldırım Bayezit'in büyük oğlu ve veliahtidir. Saruhan (Manisa), Karasi (Balıkesir), Aydın beyliklerinde bulunmuştur. Sivas'ın Timur tarafından zaptında esir düşerek öldürüldüğü hakkında yaygın bir rivayet vardır. Fakat daha önce, Kadı Burhanettin'le yaptığı bir savaşta öldüğü de söylenir.

ERTUĞRUL GAZİ (ölümü: 1281?)

Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman Gazi'nin babası, Osmanoğulları hanedanının ilk dedesidir. Hakkındaki bilgilerimiz, sonradan Osmanlılar'ın akılları durdurucu bir şekilde parladığı ve yükseldiği zaman yazılmış şeyler oldukları için, Ertuğrul Gazi'nin şahsiyeti hakkında kesin bir şey söylemek zordur. En büyük ihtilâf konusu, babasının adıdır. Ertuğrul Gazi'nin Oğuzlar'ın Kayı Boyu'ndan bir bey olarak bugünkü Bilecik ve Eskişehir illerimizin sınır çizdiği bölgede yerleşmiş bir «ucbeyi» olduğu, ödevinin Anadolu Selçukluları namına Bizans'a karşı Türkiye'nin sınırını korumak bulunduğu muhakkaktır, tarihî gerçeklere uygundur. Fakat babasının adının «Süleyman-Şah» olduğuna dair hiçbir müspet belge yoktur (Bk. Caber Kalesi).

Ertuğrul Gazi'nin Söğüt Kalesi'ni Bizans'tan alıp merkez yaptığı da rivayetler arasındadır. Bu rivayet, Ertuğrul Gazi'nin bu kasabada gömülmüş olmasiyle gerçeğe yaklaşmaktadır. Pek yaşlı olarak öldüğünde de birleşilmektedir. Söğüt'teki türbesi Türkler'in yüzyıllardan beri pek saygı gösterdikleri bir yerdir. II. Abdülhamit tarafından onarılmıştır (Bk. Osmanoğulları).

ERTUĞRUL, Muhsin (1892-)

Muhsin Ertuğrul

Türk tiyatrosunun ünlü aktör ve rejisörüdür. İstanbul'da doğdu. Babası, Hariciye Nezareti veznedarlarından Hüseyin Hüsnü Bey'di.

Muhsin, önce Askerî Rüştiye'de, sonra Mercan İdadisi'nde okudu. Tiyatroya heves etti. Çok genç yaşta yurt dışına gitti. Viyana, Berlin, Paris, Stockholm ve Moskova'da tiyatroyla, sinemayla meşgul oldu. Almanya'dayken Ufa Stüdyoları'nda çalıştı.

Memlekete döndüğü zaman, kurulmuş olan Dârülbedayi'de (bugünkü Şehir Tiyatrosu) tercüme ve telif eserler oynatmaya, aktör sıfatiyle rol almaya başladı. Bir yandan da, yeni yeni uyanmaya başlıyan ilk Türk filimciliğinin denemelerine de katılıyordu.

Muhsin Ertuğrul bir ara Dârülbedayi'den ayrılarak arkadaşlariyle bir başka tiyatro topluluğu meydana getirdi. Daha sonra, yeniden Fransa ve Almanya'ya gitti. 1924-1927 yılları arasında birkaç filim çevirdi. O zamanlar, «Kız Kulesi Faciası», «Ateşten Gömlek» gibi filimlerle şöhreti artmıştı. Dârülbedayi'deyken yaptığı «Cehennem», «Renkli Fener» gibi adaptasyonlariyle daha ziyade dram sanatına yönelişi zamanın zevkine ve icaplarına uygun düşüyordu.

Ertuğrul, sesli filmin memlekete girmesini, İpek-Film Şirketi'nin Alman Tobis-Klangfilim teçhizatiyle stüdyo açmasını sağlıyanlar arasındadır. İlk Türk operet filimlerinde de rejisörlük etmiştir. Sonradan, uzun müddet sinemayı bıraktığı halde 1953'te «Halıcı Kız» la ilk renkli Türk filmini de o çevirdi.

Muhsin Ertuğrul'un tiyatromuza hizmetleri çoktur. Bir yandan Shakespeare, İbsen, Strindberg gibi klâsikleri eserleriyle tanıtarak gerek oyuncuların, gerek seyircinin yetişmesine gayret ederken, öte yandan basında, çoğu bilgisiz kimselerin kaleminden çıkma ileri geri yazılara sert karşılıklar veriyor, okurları uyarmaya çalışıyordu. Böylece, Ankara Devlet Konservatuvarı'nın açılışına kadar, İstanbul'da halk tiyatrosu dışında bir geleneğin kurulmasına çalıştı.

Bir müddet, Devlet Tiyatroları Umum Müdürü olarak Ankara'da vazife alan Muhsin Ertuğrul, sonradan işinden uzaklaştırıldı, İstanbul'a gelerek Küçük Sahne'yi kurdu. Yıllarca, Muhsin'in rejisörlüğü altında çalışan bu tiyatroda çağdaş yazarların da çok değerli eserleri sahneye konuldu.

Muhsin Ertuğrul, uzun bir aradan sonra tekrar İstanbul Şehir Tiyatroları'nın başına, baş rejisör olarak getirildi. 1961 yılının 19 ağustosunda, Rumelihisarı'nın burçları arasında, yani tarihî ve tabiî dekor ortasında Shakespeare'in «Hamlet» ini de oynatarak, tiyatromuzda yeni bir çığır açmış oldu.

ERUH

Siirt ilinin Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan ilçelerinden biridir. Topraklarını doğuda aynı ilin Pervari, güneyde Şırnak, batıda Mardin'in Midyat ve Gercüş, kuzeyde Siirt'in merkez ilçeleri çevirir. Merkez bucağından başka Fındık ve Lodi adında bucakları, 85 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.757 km²

Nüfus: 32.310 (1960 sayımı)

İlçe Hakâri dağlık yöresinin batı kenarında bulunur. Doğusundaki Berçaç Dağı 2.300 m. ye yükselir. Kışlar sert geçer. Dicle'nin Botan koluna karışan Zorova Suyu ilçenin en büyük akarsuyudur. Ekonomisinin dayandığı başlıca işler hayvancılıkla tarımdır. Eruh ilçesinde pek az zeytin ağacı da bulunur.

Kasaba. — İlçe merkezi Eruh kasabası Siirt-Şırnak yolu üzerinde, denizden 590 m. yükseklikte kurulmuştur. Yol pek elverişli olmadığı için kışın kasabanın çevresiyle bağlantısı kesilir. Kasaba yukarı ve aşağı olmak üzere iki mahalleden ibarettir. Nüfusu 2.609'dur (1960 sayımı). Halkın bir kısmı yerli dokumacılıkla uğraşır.

ERZİNCAN

1939'da uğradığı deprem felâketinden sonra yeniden kurulan bir Doğu ilimiz

ERZİNCAN, kuzeyde kalan küçük bir kısmı Karadeniz Bölgesi'nde, büyük kısmı ise Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat bölümünde bulunan bir ilimizdir. Topraklarını doğuda Erzurum, güneyde Tunceli, güneybatıda Malatya, batıda Sıvas, kuzeybatıda Giresun, kuzeyde Gümüşane illeri çevirir. Merkez ilçesinden başka Çayırlı, İliç, Kemah, Kemaliye, Refahiye, Tercan adlı ilçeleri vardır. Bunlara bağlı bucak sayısı 25, köy sayısı 444'tür.

Yüzölçümü: 11.859 km²

Nüfusu: 243.837 (1960 sayımı)

Nüfus yoğunluğu: km² ye 21 kişi.

Erzincan ilinin yüzey şekilleri iki sıra halinde yüksek dağlarla, bunlar arasına girmiş alçak alanlardan ibarettir. İlin güneyindeki yüksek sırayı Munzur silsilesi meydana getirir. Bu sıradağlarda Munzur Dağı (3.188

Erzincan, çeşitli bitki topluluklarının, akarsuların, çavlanların güzelleştirdiği bir Doğu ilimizdir. Fotoğraf Erzincan'ın meşhur Girlevik çavlanını gösteriyor.

m.), Eğripınar (3.150 m.), Koçgölbaşı (3.205 m.), Mercan Dağları (3.449 m.) gibi yüksek tepeleri vardır.

Munzurlar'ın kuzey eteğinde bir sıra halinde bulunan çukur alanlar dizisi doğuda Tercan Ovası ile başlar. Bunun batısında daha geniş olan Erzincan Ovası yer alır. Bu ovanın zemini baştan başa alüvyonla örtülüdür. Erzincan Ovası Sarıca Boğazı ile doğuya, Kemah Boğazı ile batıya açılır. Ovanın kuzeyinde Spikör ve Keşiş Dağları bulunur. Keşiş Dağları'nın güney yamacı daha diktir. Bu kütle Keşiş Tepesi'nde 3.537 m. ye erişir.

Iklim. — Erzincan'da kışlar soğuktur, uzun sürer. Ocak ayı ortalaması —4 derecedir. Ekim ayında donlar başlar, nisan, hattâ bazan mayıs sonlarına kadar sürer. Yerler aralıktan nisana kadar karla örtülüdür. Yıllık yağışın % 22 si kışın düşer. En yağışlı devre ilkbahardır (% 40). Yaz bütün mevsimlerden daha kuraktır.

Erzincan ilinin ancak % 4,5'u ormanla kaplıdır. Ormanlarda meşe başta gelir.

İlin en önemli akarsuyu Fırat'ın kolu olan Karasu'dur. Erzincan Ovası'nı kuzeyden ve güneyden kuşatan dağlardan inen birtakım küçük sular da Karasu'ya karışır.

Ekonomi. — Erzincan ilinde toprakların faydalanma bakımından bölünüşü şöyledir: Ekili-dikili alanlar: % 9; nadas toprakları: % 8; ormanlar: % 4,5; çayır ve otlaklar: % 75, ürün getirmiyen arazi: % 3,5. Tarıma ayrılan alanlar az olmakla beraber, çeşitli tarım yapılır. Tahıldan başka çok miktarda baklagiller (bilhassa fasulye), son yıllarda da pancar ekimi gelişmiştir. Erzincan Ovası çeşitli meyvaların yetiştiği bir yöredir. Erzincan'da tarımdan sonra hayvancılık en önemli geçim kaynağıdır.

Erzincan Şehri

İl merkezi Erzincan şehri, verimli ovanın ortasında denizden 1.250 m. yüksekte kurulmuştur. Trabzon, Tunceli, Malatya, Erzurum ve Sıvas'a doğru birçok yolların düğüm noktasıdır. Demiryolu ile Erzurum'a 215, Sıvas'a 337 km. uzaklıkta bulunur.

1939 depremine kadar şehir ovanın tam ortasında, Karasu'yun biraz kuzeyinde, demiryolu istasyonunun güneyine raslıyan kısmında yayılıyordu. Depremden sonra burası tamamen bırakıldı. İstasyonun kuzeyinde evleri tek katlı, çoğu ahşap, geçici bir şehir kuruldu. Yeni Erzincan da bu geçici şehrin biraz kuzeyinde Trabzon Caddesi üzerinde kurulmaya başlandı. Depremden önce 16.000 nüfuslu olan (1935 sayımı) Erzincan şehri, depremde epeyce nüfus kaybederek 1940 sayımında 12.500 nüfusa düşmüş, daha sonraki yıllarda yeniden kalabalıklaşarak nüfusu 36.465'e yükselmiştir (1960 sayımı).

Son yıllarda kurulan şeker fabrikası ile iplik fabrikası Erzincan'ın başlıca sanayi tesisleridir.

Tarihte Erzincan

Erzincan'ın çok eski bir tarihi vardır. Eski çağların Aziris şehri üzerine kurulduğu sanılıyor. Ortaçağ'da Erzincan büyük ve mamur bir şehirdi. Dokumacılık, bakırcılık gibi sanatlarda ileriydi. XVII. yüzyılın ortalarında Erzincan 70 kadar cami ve mesçidi, 100 kadar dükkânı, 2000 kadar evi bulunan büyük bir kasaba idi. XIX. yüzyılın sonlarında şehrin nüfusu 30.000'e çıkmış bulunuyordu. Bu sırada Erzincan zengin çarşısı, tabakhaneleri, keten yağı cendereleri, bilhassa askerî ihtiyaçları karşılamak için çalışan yünlü dokuma fabrikaları, kısmen İstanbul'a kadar satılan yünlü ve pamuklu dokumaları ile canlı bir iş merkezi durumunda idi. Fakat kısmen Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki düşman istilâsı, kısmen aynı yıllardaki Ermeni ayaklanmaları şehrin sönükleşmesine sebep olmuştur. Öte yandan, Erzincan yurdumuzun depremlerden en çok zarar görmüş şehirlerinden biridir. Şehir 1047, 1457, 1583, 1666, 1784, 1888 ve 1930 depremleri sırasında önemli tahribata uğradı. Son olarak da 1939 aralık ayında çok şiddetli bir deprem sonunda baştan başa yıkıldı, sonradan yeniden onarıldı.

Bibliyografya:

Erzincan Mıntakasının Jeolojisi ve Maden Zenginlikleri (Dr. V. Stchepinsky, 1940); Erzincan Felâketi ve Yardımlaşma İşi (Şakir Çörüş, 1940); Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu (Gnl. Kâzım Karabekir, 1933).

Doğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük ve en kalabalık şehri

ERZURUM

ERZURUM Kuzeyde kalan kısımları Karadeniz Bölgesi'nde, asıl büyük kısmı ise Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars bölümünde bulunan bir ilimizdir. Topraklarını doğuda Kars ve Ağrı, güneyde Muş ve Bingöl, batıda Erzincan ve Gümüşane, kuzeyde Rize ve Artvin illeri çevirir. Merkez ilçeden başka Aşkale, Çat, Hınıs, Horasan, İspir, Karayazı, Narman, Oltu, Olur, Pasinler, Tekman, Tortum, Şenkaya adında ilçeleri, bunlara bağlı 36 bucakla 932 köyü vardır.

Yüzölçümü: 24.717 km²

Nüfus: 574.848 (1960 sayımı)

Nüfus yoğunluğu: km² ye 23 kişi.

Karasu-Aras Dağları adı verilen sıradağlardan bazıları Erzurum ilinin güneyinde bulunur. Bunların en önemlisi Palandöken (3.124 m.) ve Cemal dağlarıdır (3.008 m.).

İran-Trabzon yolu üzerinde bulunan Erzurum hareketli bir şehirdir. Fotoğrafta Erzurum'un meşhur Şehir Saati görülüyor.

Bingöl Dağı'nın da kuzey kesimleri Erzurum ili sınırları içindedir. Bu dağların kuzeyindeki çukur alanlar Erzurum Ovası ile, ondan deveboynu ile ayrılan Pasinler Ovası'dır. Bu çukur alanın kuzeyinde Kargapazar (3.283 m.), Mesçit ve Kop dağları gibi dağlar bulunur.

Iklim. — Erzurum, yurdumuzda kış mevsiminin en şiddetli geçtiği yörelerden biridir. Kışın sıcaklık çok alçaktır. Ocak ayı ortalaması —8,1° dir. Sıcak mevsim gayet kısa sürer, bu sırada ortalama sıcaklıklar 20° yi geçmez. En az yağış alan mevsim kıştır (Yıllık yağışın % 19'u). En yağışlı mevsim ise ilkbahardır (Yıllık yağışın % 35,4'ü).

İlin en önemli akarsuyu Karasu'dur. Erzurum şehrinin kuzeyindeki Dumlu Tepesi'nden doğar. Bundan başka, Çoruh Nehri'nin kaynağı da Erzurum ili içindeki Mesçit Dağı'ndadır. Çoruh'un büyük kollarından olan Oltu Suyu ile ona karışan Tortum Suyu da Erzurum ilinin önemli akarsularındandır. Tortum Suyu üzerinde bulunan Tortum Gölü ile Tortum Çavlanı yurdumuzun görülmeye değer tabiî güzelliklerindendir.

Ekonomi. — Erzurum'un başlıca geçimi tarla tarımı ile hayvancılıktandır. Erzurum ve Pasinler ovalarında tahıl ekimi yapılır. Meyvacılık ilin Karadeniz Bölgesi sınırları içinde kalan kuzey kesimlerinde görülür. Bu arada Oltu, Tortum ve İspir o dolayın ihtiyaçlarını karşılıyan küçük meyvacılık alanlarıdır. Patates çok ekilir. Lâhana, şalgam gibi kış sebzeleri de halkın besini arasında önemli bir yer tutar. Erzurum'un başlıca ihraç maddeleri hayvan ürünleridir. Canlı hayvan, yağ, peynir, ham deri, yün bunların başında gelir.

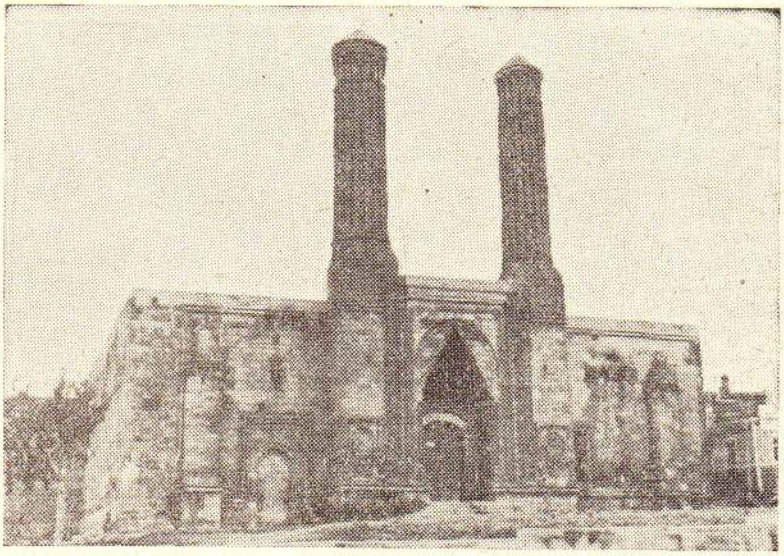
Erzurum Şehri

Doğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük şehri olan Erzurum Palandöken dağının eteklerinde kurulmuş, 91.196 nüfuslu (1960 sayımı) bir şehirdir. İstasyona doğru sokulan kesimleri 1.850 m. yükseklikte olduğu halde, şehrin eski kısmı 1.950, yukarı mahalleleri ise 2.000 m. ye kadar çıkar. Şehrin kuş bakışı görünüşü az çok daire biçimidir. Mahallelere şehri çeviren eski sûrların kapılarına göre ad verilmiştir. Bunlar batıda İstanbul Kapısı, güneybatıda Harput Kapısı, doğuda Tebriz Kapısı adını taşır.

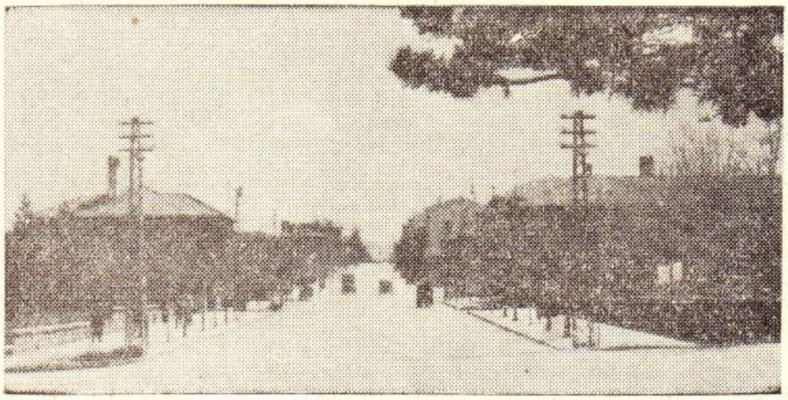
Erzurum'un belkemiği doğu-batı doğrultulu Cumhuriyet Caddesi'dir. Bu caddenin batı ucunda, ortasında havuz bulunan geniş bir meydan vardır. Meydandan kuzeye doğru, İstanbul Kapısı doğrultusunda uzanan geniş Gazi Bulvarı boyunca lise, hastaneler, ortaokul ve sanat enstitüleri gibi kültür ve sağlık müesseseleri yer alır. Cumhuriyet Caddesi'nin doğu ucu da, birkaç önemli caddenin birleştiği küçük, eğimli bir meydandır. Bu iki meydan arasında uzanan Cumhuriyet Caddesi boyunca Hükümet Konağı, çeşitli dükkânlar, oteller, şehrin eğlence yerleri bulunur. Caddenin orta kesiminde Lalapaşa Camisi, doğu ucunda da meşhur Çifte Minare vardır. Buradan istasyona doğru inen eğimli bir cadde Erzurum'un asıl ticaret merkezidir.

Büyük İran-Trabzon transit yolu üzerinde

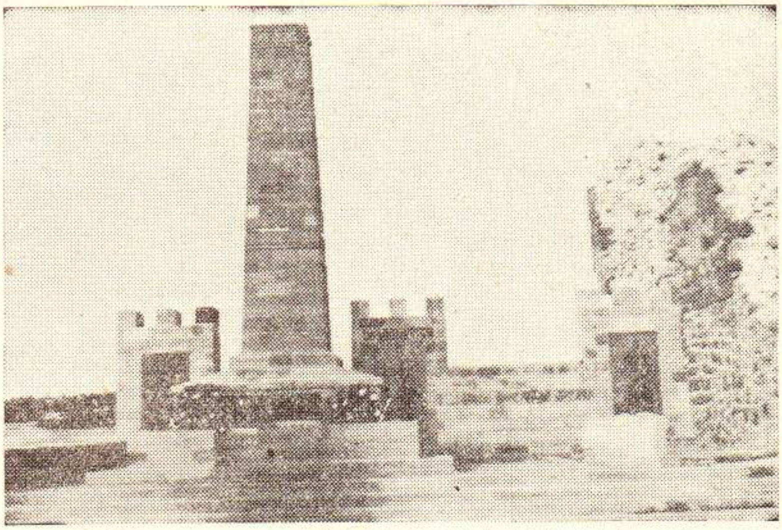
ERZURUM'DAN ÜÇ GÖRÜNÜŞ

Şehrin tarih ve sanat değeri yüksek anıtlarından biri de Çifte Minare (Hatuniye Medresesi) dir. Şehirde bunlardan başka daha birçok tarihî eser vardır.

Erzurum şehrinin belkemiği doğu-batı doğrultusunda uzanan Cumhuriyet Caddesi'dir. Burası şehrin iş ve kültür merkezidir, kısa zamanda hızla gelişmiştir.

Kahramanca savaşan erlerimizin şehit düştüğü Aziziye Tabyası Şehitliği son yüzyıl Erzurum tarihinin pek çok hâtıralarını, şerefli menkıbelerini canlandırmaktadır.

ESANS NASIL VE NELERDEN YAPILIR

ESANS YAPMAK için akla ilk gelen, kokulu çiçeklerdir. Bazı bitkilerin çiçeklerinde, tohumlarında, gövdelerinde, köklerinde, meyvalarının kabuklarında özel kesecikler, hücreler vardır. Buralarda kokuyu meydana getiren yağ bulunur. Çiçeklerden çıkarılan bu yağlar alkolle karıştırılır. Esans yapılan çiçekler arasında karanfil, mimoza, yasemin, lâvantaçiçeği, portakal, limon, menekşe, nane, gül başta gelir. Bitkilerdeki kokulu yağ miktarı çok az olduğu için esans yapmak sanıldığından daha da güç bir iştir. Normal olarak iki bin kilo gül yaprağından ancak yarım kilo kadar gül esansı (gül yağı) çıkarılabilir.

Çiçeklerin tabiî kokularından faydalanmak zor ve pahalı bir iş olduğu için kimyacılar bugün suni usullerle esans yapıyorlar. Meselâ «benzil asetat» ın kokusu yasemin esansının kokusuna benzer. Bu madde suni yasemin esansı yapmakta kullanılır. Ayrıca, ucuz esansları kimyasal maddelerle karıştırıp pahalı esans elde etmek de mümkündür. Sunî esansların çoğunun kokuları keskin ve uzun ömürlüdür.

Bazı hayvanlardan da esans çıkarılır. Bunlar arasında misk keçisi, misk kedisi, amber balığı, kunduz başta gelir.

Misk keçisi, Orta Asya'da yaşıyan bir yaban keçisidir. Vücudundaki bir bezde bulunan yağ koku yayar. Bu koku tek başına çirkinse de başka esanslarla karıştırılınca güzel bir koku elde edilir. Son yıllarda Orta Asya'daki misk keçileri tükenmeye yüz tuttuğu için bunlardan çıkarılan esansın fiyatı da günden güne artmaktadır.

Misk kedisi Orta Afrika'da yaşar. Bu yaban kedileri yakalanıp özel kafeslerde büyütülür, çiğ etle beslenir. Esans yayan bezlerinin çalışması için bu hayvanları boyuna kızdırmak gerekir. Hayvan sinirlenince ağzından koku yayan bir sıvı akmaya başlar. Bu sıvı kaşıkla toplanır. Bazan da sıvı hayvanın ağzında birikir, dışarı akmaz, o zaman zorla alınır. Bu salgı kahverengimsidir, kokusu çok kuvvetlidir. Başka esanslara gayet güzel bir koku verir.

Amber balığından elde edilen kokulu madde de bir salgıdır. Bu balık sert bir maddeyi yutup da sindiremezse midesinde o maddenin etrafına yapışkan bir madde salar. Bu yapışkan madde barsaklarda birikir, dışkılarla birlikte dışarı atılır. Bunlara tropik bölgelerde denizlerde, deniz kıyılarında yüzer kiloluk büyük yığınlar halinde raslanır. Kurşuni renkte yapışkan bir maddedir, çok pahalıya satılır.

Kunduz yağı da kunduzun gerisindeki bir bezden çıkan salaydır. Fakat bunun elde edilmesi için hayvanın öldürülmesi şarttır. Kunduz yağı kurutulmuş olarak kullanılır, koyu renkli, hoş kokulu bir maddedir. Hayvandan elde edilen esanslar arasında en çok kullanılanıdır.

bulunması dolayısiyle çok önemli bir yeri olan Erzurum şehri son yıllarda şeker fabrikasının kurulması, Atatürk Üniversitesi'nin burada açılmasiyle daha fazla önem kazanmıştır.

Tarihte Erzurum

Bugünkü Erzurum'a çok yakın olarak 422'de Romalılar, Theodosiopolis şehrini kurmuşlardı. 633'te İslâm İmparatorluğu'na dahil olan şehre «Kaalîkalâ» adı verildi. Böylece pek önemli bir şehir haline gelen Erzurum, sonradan tekrar Bizans'a geçti, 1048' de Selçuklu Türkleri tarafından fethedildi. Bu sıralarda şehrin nüfusu bir-iki yüz bin tahmin edilmektedir. XI. yüzyıl başında şehre ve bu bölgeye Saltukoğulları hâkim oldular. Selçuklular'a bağlı bir kırallık kurdular (Bk. Saltukoğulları). 1201'de bu devlete Anadolu Selçukluları son verdiler. Erzurum o yüzyıllarda da pek önemli bir şehir olmakta devam etti, büyük sanat anıtlariyle süslendi. Saltukoğulları'ndan Melik Mehmet' in 1179'da yaptırdığı Ulucami, bir Selçuklu prensesinin yaptırdığı Hatuniye Medresesi bunların en ünlüsüdür.

Erzurum'u 1242'de Moğollar aldı, böylece İlhanlılar'a, daha sonra da Eretnalılar'a, Timurlular'a, Karakoyunlular'a, Akkoyunlular'a, 1502'de Safevîler'e geçti, 1514'te Yavuz tarafından bu bölge ile beraber Anadolu Türk birliğine katıldı. İran üzerine yapılan seferlerde en önemli üs olan Erzurum 12 sancaklı (vilâyetli) bir beylerbeylik olarak idare edildi. Erzurum beylerbeyinin yıllık tahsisatı 1.214.600 akçe (600.000 T. L. kadar) idi ki, en yüksek beylerbeyi tahsisatlarındandır.

Şehir 1828-29'da, 1878'de ve 1916'da üç kere Rus istilâsına uğradı, bu istilâlarda pek önemli Selçuklu ve Osmanlı anıtları yakılıp yıkıldı. Ruslar'a karşı yiğitçe savunmalarda bulunan Erzurumlular, son Rus istilâsından sonra, yenilen Ruslar'ın yerine geçen Ermeniler'le uğraşmak zorunda kaldılar.

Birinci Dünya Savaşı'nda III. Türk Ordusu'na merkez olan Erzurum, bir ara ordu merkezinin Erzincan'a kaldırılmasına rağmen, bugün de aynı durumdadır.

1919 yılının 23 temmuzunda Erzurum Kongresi bu tarihî şehrimizde açıldı, bu kongrede Millî Mücadele'nin esasları hazırlandı (Bk. Kurtuluş Savaşı) .

Erzurum, Tanzimat'tan sonra kurulan geniş eyâletin merkezi oldu, 1908'de Erzurum Vilâyeti (eyaleti), 8 kazalı merkez, 5 kazalı Erzincan, 5 kazalı Bayazıt, 1 kazalı Hınıs sancaklarına (vilâyetlerine) ayrıldı, 49.700 km^2 arazi üzerinde 859.000 nüfusu bulunuyordu. Erzurum, 1825'te 150.000 nüfusu ile dünyanın altmışıncı, 1850'de 138.000 nüfusu ile dünyanın sekseninci şehriyken, 1875'te 95.000 nüfusu ile yüz seksen sekizinci, 1915' te de 144.000 ile iki yüz elli yedinci şehri haline düşmüştür. Ermeniler'in feci istilâsı üzerine bir ara Türk nüfusundan tamamen boşalan şehirde 1927'de 31 bin, 1935'te 33 bin, 1940'da 48 bin, 1945'te 53 bin, 1950'de 55 bin, 1955'te 70 bin, 1960'ta 91 bin nüfus sayılmıştır.

Bibliyografya:

Erzurum Hakkında Yazılmış Yazıların Bibliyografyası (İ. Akçay; Atatürk Üniversitesi, 1961); Erzurum (O. Yalçın, 1957); Erzurum (T. Akgün, 1955); Erzurum - Kars Kahramanlık Günü (1957); Erzurum'un Turizm Meseleleri (Basın-Yayın ve Turizm Bkn. 1957); Erzurum Bilmeceleri (L. S. Akalın, 1954); Erzurumlu Bilginler (H. B. Erk, 1947); Erzurum Ilıcaları (Prof. Dr. N. Ş. Dirisu, 1947); Erzurum'da İçtimaî ve İktisadî Müşahedeler (Prof. Dr. Fındıkoğlu, 1943); Erzurum Kalesi ve Savaşları (V. Kocagüney, 1942); Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu (Gnl. K. Karabekir, 1939).

ERZURUM (ATATÜRK) ÜNİVERSİTESİ

(Bk. ÜNİVERSİTELERİMİZ)

ESANS

Bitkilerden çıkarılan veya kimya yardımiyle çeşitli maddelerden elde edilen kokulu, uçucu bir sıvıdır.

Orta Asya, Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerinin kalıntılarından anlaşıldığına göre esans, çok eski çağlardan beri yapılmakta ve kullanılmaktadır. İnsanlar güzel kokulardan alınan zevki ilk olarak dinî törenlerinde yaktıkları kokulu ağaç ve bitkilerden öğrenmişlerdi. Sonra zamanla bu güzel kokulu ağaç dallarını, bitkileri suya batırarak vücutlarına sürmeyi gelenek edindiler. Böylece, meydana getirilen ilk esansların Fenikeli gemici ve tüccarlar tarafından bütün Akdeniz ülkelerine yayıldığı, tanıtıldığı anlaşılıyor.

Roma İmparatorluğu'nun en parlak devrinde esans da büyük bir önem kazanmıştı. O çağın toplantılarında, ziyafetlerinde misafirlere esans ikram etmek bir gelenek halini almıştı. Ortaçağ'da esans yapma sanatı en başarılı şeklini İran'da ve Arabistan'da buldu. Sonradan bu bölgelere gelerek dönen Haçlı Orduları Doğu'nun esans yapma sanatını Batı dünyasına da tanıttı. Bu sıralarda bir yandan da Çinliler, Hintliler kendilerine öz usullerle mükemmel esanslar yapıyorlardı. Avrupalılar onların usullerini ancak XV. ve XVI. yüzyıllarda öğrenebildiler.

Esans yapımı ve kullanımı Avrupa'da, özellikle Fransa'da, Kıral XIV. ve XV. Louis' ler zamanında yeniden büyük bir değer ve önem kazandı. Böylece, günümüze kadar gelen üstün esans endüstrisinin temelleri Fransa'da atılmış oldu.

Esans yapımında eski çağlardan beri edinilmiş en önemli bilgi, güzel kokunun bir tek kaynaktan değil, çeşitli birçok kokuların birleştirilmesinden meydana geldiğidir. Bugün en başarılı esanslar bitkilerden, hayvanlardan, ayrıca suni olarak kimyasal maddelerden yapılmaktadır.

ESAT EFENDİ, Şeyhülislâm Mehmet (1685-1753) Ünlü bir Türk bilgini ve bestecisidir. Şeyhülislâm Ebu-İshak İsmail Efendi'nin oğludur. İstanbul'da doğdu, medrese tahsilinin bütün kademelerini bitirerek müderrisliğin de bütün derecelerini geçti, 1720'de «sahn-ı semân müderrisi» (en yüksek medrese olan Süleymaniye üniversitesi rektörü) oldu. Profesörlükten adliye mesleğine geçerek, Selânik ve Mekke kadılıklarında bulundu. 1737'de kazaskerlik (askerlikteki mareşal rütbesine eşittir) payesiyle Ordu-yı Hümayun kadısı atandı.

Esat Efendi, Almanya ve Rusya'ya karşı büyük zaferle biten savaşta Avusturya cephesinde bulunduktan sonra Belgrat Antlaşmalarında da murahhas olarak görev aldı. 1744'te Rumeli kazaskeri, 1748'de şeyhülislâm oldu. 1749'da azledildi.

En ünlü Osmanlı ilmiye ailelerinden birine mensup olan Esat Efendi, pek zengin ilmî gelenekler içinde yetişmiştir (kızı Fıtnat Hanım en büyük Türk kadın şairidir). Oğlu ve torunu da sonradan kendisi ve babası gibi şeyhülislâm olmuştur. Yazdığı 9 eserin en önemlileri şunlardır: Şiirlerini toplıyan «Divan», «Lehcetu'l-Lûgat» (Türkçe bakımından olağanüstü önemli, Türkçe'den Arapça ve Farsça'ya sözlük), «'Atrabu'l-Â'sâr» (Türk bestekârlarının biyografi ve eserlerinden bahseder). Esat Efendi, bestekâr olarak da önemlidir. Fakat zamanımıza besteleriyle ancak 8 parça eseri kalmıştır: 2 İlâhî, 1 Beste, 1 Ağır ve 3 Yürük Nakış Semai ile 1 de Saz Semaisi. Bunların hepsi üstün değerde parçalardır.

ESATİR (BK. MİTOLOJİ)

ESHAM

Sahibine belirli bir zamanda belirli bir parayı ve gene belirli zamanlarda bunun faizini ödeme taahhüdünü gösteren değer kâğıdına denir.

Esham, tahvilât ve hisse senetleri gibi, hükümetler, belediyeler, şirketler veya malî, ticarî müesseseler tarafından geniş çapta teşebbüslerde kullanılmak üzere çıkarılır. Eshamların değerleri her zaman borsada ilân edilir. Alınıp satılmaları da bu borsa kıymetlerine göre olur.

ESİR ve ESİRCİLİK (Bk. KÖLELİK)

ESKİ VALİDE CAMİSİ (Bk. VALİDE CAMİSİ)

Kuzeyde karlarla kaplı ülkelerde yaşıyan bir kavim:

ESKİMOLAR

ESKİMOLAR Grönland'dan Labrador'a, Bering Denizi'ne kadar uzanan kuzey topraklarında yaşıyan bir kavimdir. Nüfusları 1950 tahminlerine göre 50.000'i ancak bulur. 23.000'i Grönland'da, 10.000 kadarı Kanada'da, 16.000'i de Alaska'da yaşar. Eskimolar'ın asılları kesin olarak bilinmiyor. Kızılderililer'

ESKİMOLAR'IN GÜNLÜK HAYATINDAN SAHNELER

1 — Kadınlar için küçük sandal; 2 — Elindeki mızrakla balık bekliyen Eskimo kadını; 3 — Mors dişi ve kemiklerinden yapılan aletler; 4 — Mors kaburgalarından yapılan kayak; 5 — Fok yakalamak için kullanılan tırmık; 6 — Mızrağını atmaya hazırlanan Eskimo; 7 — İçi deri kaplı bir «igloo» nun kesiti; 8 — Buzdan destek üzerinde duran bir sandal; 9 — Kemikten bir mızrak ucu; 10 — Bir igloo'nun yapılışı; 11 — Köpekler tarafından çekilen bir kayak; 12 — Ölü bir fok; 13 — Kayak çekmekte kullanılan köpekler. 14 — Çocuğunu sırtındaki deriden torba içinde taşıyan bir kadın. 15 — Kemikten yay; 16 — Ok; 17 — Bir igloo. 18 — Ucunda ip bağlı bir mızrak. 19 — Kar üzerinde yürümek için ayaklara geçirilen raket; 20 — Atılan mızrağın su üzerindeki yerini belli etmeye yarıyan havayla şişirilmiş tulum. 21 — Ateş yakmaya çalışan bir Eskimo.

ESKİMOLAR, elbiselerini avladıkları geyiklerin derilerinden yaparlar. Ayrıca, kurt, porsuk postlariyle de süslenirler. Ayakkabıları da ayı balığı derisinden yapılır. İyi giyinen bir Eskimo avcının üzerinde geyik derisinden iki ceket, iki kürk başlık, iki deri pantolon, iki çorapla bir çift ayakkabı vardır.

Elbiselerin dikilmesi Eskimo kadınlarının işidir. Kadınlar, donmuş olan geyik derilerini birer birer elden geçirirler, üzerlerinde çatlak yahut bir kusur var mı diye bakarlar. Bir erkeği soğuktan tam mânasiyle koruyabilecek şekilde giydirmek için 6-8 posta ihtiyaç vardır.

Faydalı Bir Hayvan: Ren Geyiği

Eskimo'nun içine giyeceği elbise için ekseriyetle yaşlı hayvanların en uzun tüylü, en ince derileri kullanılır. İç çorapların, tek parmaklı eldivenlerin astarları karaca derisinden, «mukluk» adı verilen çorap bağları da ince geyik bacağı kürkünden yapılır.

Ren geyiğinin belkemiğinin yanından çıkarılan uzun sinirler, Eskimo terzisinin ipliğidir. Bu iplik ıslanınca şişer, iğne deliğine sımsıkı geçer. İğneler de, deriyi kolay delmesi için, üç kenarlı yapılır, kenarlarına testere dişine benzer ince dişler açılmıştır.

Bir takım Eskimo elbibesi aşağı yukarı beş kilo ağırlığındadır, fiyatı çeşitli bölgelere göre değişir, fakat ekseriyetle bir takım elbise bizim parayla 45-75 liraya mal olur.

«Artiggi» denilen iç gömlek daha hafiftir, çadırda, «igloo» da (kardan kulübede), güzel havalarda dışarda giyilir. «Artiggi» den daha ağır ve kalın olan «kulitak» ise bir nevi cekettir, dize kadar uzanır. Bunun boyu, Eskimo, kızağında yolculuk yaparken, ceketin eteklerini yastık olarak kullanmasını sağlıyacak kadar uzundur.

Kadınlar, Çocuklarını Nasıl Taşır

Kadınların elbiseleri, erkeklerinkinden pek az farklıdır. «Artggi» nin arkasında bebek taşımaya yarıyacak bir bolluk bırakılmıştır, çocuğun soğuktan korunmasını sağlamak için de, yaka ve kukulete erkeğinkinden daha geniş tutulmuştur.

Çocuk elbiseleri de ekseriyetle büyüklerin elbiselerinin küçük birer örneğidir. Bazı yerlerde çocuklar, tüyleri içe dönük tek parçalı tulumlar giyerler Bu tulumlarda bacak arası dikilmemiştir, böylece, çocuk soyunmak zahmetine katlanmadan tabiî ihtiyaçlarını görür, ayağa kalktığı zaman boşluk kendi kendine kapanır.

le akraba oldukları, Asya'dan geldikleri ileri sürülüyorsa da bunlar bir faraziye olmaktan ileri gidemiyor. Etnoloji bilginleri Eskimolar'ı Kuzey kavimleri topluluğundan bir kavim olarak kabul ederler. Eskimo adını bunlara Kızılderililer vermişlerdir, «çiğ et yiyenler» anlamına gelir.

Grönland ve Labrador'da yaşıyan Eskimolar'ın çoğunda beyaz kan fazladır. Yüz hatları Moğollar'ı andıran Eskimolar, ayaklarının küçüklüğü, burunlarının darlığı, boylarının kısalığıyle dikkati çekerler.

Eskimolar, pek ilkel şartlar içinde yaşarlar. Ömürleri her mevsim oradan oraya giderek av hayvanı aramakla geçer. Hayvan derilerinden yaptıkları basit giyim eşyalariyle kuzeyin dondurucu soğuğunu yenmeye çalışırlar. Başlıca besinleri balık ve fok etidir. Fok balığının etini yedikten başka yağiyle de hem ısınırlar, hem de aydınlanırlar. Süt, taze sebze ve meyva yemezler, vücutları için gerekli vitamini bol bol çiğ et ve balık yiyerek sağlarlar.

Kışın Eskimolar, «komatik» denilen köpeklerin çektiği kızaklarla ava çıkarlar. Av uzun sürerse kendilerine hemen kardan kulübe yapıp oraya yerleşirler. İlkbaharda, yazın uzun günlerinde Eskimolar kışa saklamak üzere bol bol balık ve çeşitli hayvan avlarlar. Yazları nehir kenarlarına, deniz kıyılarına göç ederler, hayvan derilerinden yapılmış çadırlarda otururlar. Son çağlarda Kuzey denizlerinde yapılan keşif yolculukları Eskimolar'ın da kısmen medenileşmelerinde önemli bir rol aynamıştır. Bu arada, Beyazlar'la evlenen Eskimolar da olmuş, melez bir zümre meydana gelmiştir.

Eskimolar'ın dili Eskimo-Aleut dilleri topluluğunun bir koludur. Genizden konuşulur. Aşağı yukarı 10.000 kelimelik bir dildir. Eski çağlarda Eskimolar'ın yazısı resim çizmekten ibaretti. XX. yüzyılın başında yazı şekli değişti.

Dinlerine gelince; Eskimolar, tabiat kuvvetlerini idare eden ruhların varlığına inanırlar, onlara taparlardı. Eskimo dininin yasakları, boş inanları pek çoktur. Son yıllarda Beyazlar'ın her konuda etkisi altında kalan Eskimolar onların dinlerini de benimsemeye başladılar. Eskimo kabîleleri arasında Hıristiyan dinini kabul edenlerin sayısı gittikçe artıyor. Geri kalmış Eskimo kabîleleri «angakok» adını verdikleri şamanların etkisi altında yaşamaktadırlar. Angakoklar, doktorluktan büyücülüğe kadar her işi yaparlar.

Eskimolar, sakin tabiatlı, dürüst, neşeli insanlardır. Müziğe çok meraklıdırlar. Beyazlar'dan tokalaşmasını öğrenmişlerdir. Onların kanaatince tokalaşmak, uzun, köklü bir dostluğa işarettir. Eskimolar aslında burunlarını birbirlerine sürterek selâmlaşırlar. Yaşlılara, çocuklara gayet iyi bakarlar. Kasabaları küçüktür, 200 evi geçmez. Bazan bütün kabîle halkı bir kulübede oturur. Yiyecek, barınak herkesin malı sayılır. Yalnız, Beyazlar'dan alınan eşyalar bir insanın kendi malı olabilir. Savaş, kavga, hırsızlık Eskimolar'ın hemen hiç bilmedikleri şeylerdir. Bir suç işliyen Eskimo'nun cezalandırılması da gayet basittir. Suç işliyeni ancak bütün kabîle uygun bulursa cezalandırırlar.

ESKİPAZAR

Çankırı ilinin Karadeniz bölgesi sınırları içinde kalan ilçelerinden biridir. Topraklarını doğuda aynı ilin Çerkeş, güneyde Ankara'nın Çamlıdere, batıda Bolu'nun Gerede ve Mengen, kuzeyde Zonguldak'ın Karabük ilçeleri çevirir. Tek bucaktan ibaret olan ilçenin 48 köyü vardır.

Yüzölçümü: 696 km^2

Nüfusu: 22.130 (1960 sayımı)

İlçe toprakları, Soğanlı Çayı'na karışan Viranşehir Çayı çevresindeki ovalık alanlarla bu ovayı doğu ve batıdan kuşatan az yüksek yaylalardan meydana gelmiştir. Oldukça yağışlı bir iklimi olan Eskipazar'da kışlar ılık geçer. İlçe orman bakımından zengindir. Ekonomik hayat başlıca ormancılığa dayanır. Bundan başka, tahıl tarımı da yapılır, meyva yetiştirilir.

Kasaba. — İlçe merkezi Eskipazar kasabası, denizden 710 m. yüksekte kurulmuştur. Ankara-Zonguldak demiryolu üzerinde bulunan istasyonu kasabaya 1,5 km. uzaklıktadır.

Eskipazar'dan aynı zamanda Çerkeş-Karabük şosesi ile Gerede şosesi de geçer. İki mahalleden ibaret olan kasaba 1.478 nüfusludur (1960 syımı). Devlet Orman İşletmesine ait kereste fabrikası vardır.

Tarihi Frikler'e Kadar Uzanan Bir İç Anadolu İl Merkezimiz: ESKİŞEHİR

ESKİŞEHİR, büyük bir kısmı İç Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Sakarya bölümünde bulunan bir ilimizdir. Kuzeyde bir kısım topraklar Karadeniz Bölgesi sınırları, güneyde Seyitgazi ilçesine ait toprakların küçük bir kısmı da Ege Bölgesi sınırları içinde kalır. Eskişehir ilinin topraklarını doğuda Ankara, güneydoğuda Konya, batıda Kütahya ve Bilecik, kuzeyde Bolu ve Ankara illeri çevirir. Merkez bucağından başka Çifteler, Mahmudiye, Mihalıççık, Sarıkaya, Seyitgazi, Sivrihisar adında ilçeleri, bunlara bağlı 13 bucağı, 383 köyü vardır.

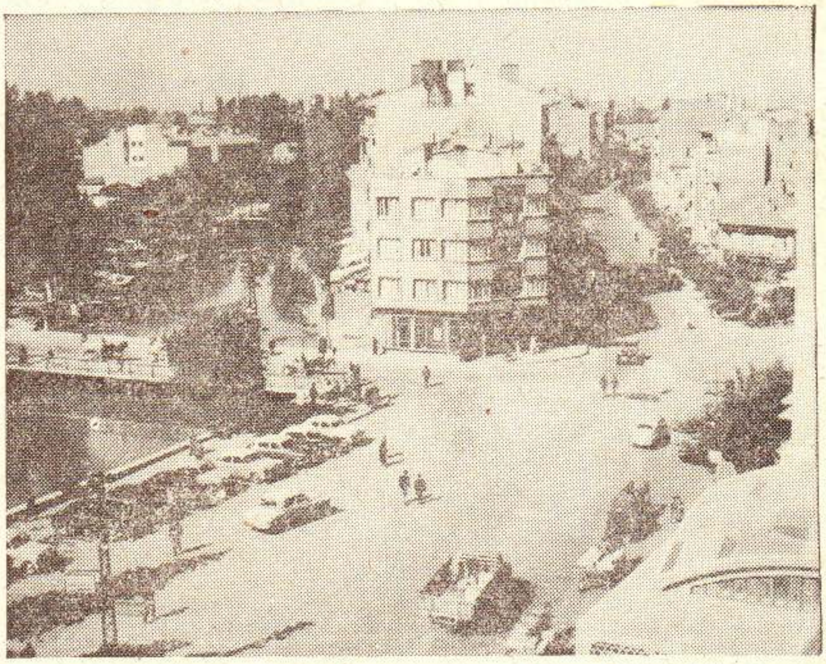
Yüzölçümü: 13.163 km^2

Nüfusu: 389.129 (1960 sayımı)

Nüfus yoğunluğu: km^2 ye 30 kişi

Eskişehir ilinin en önemli dağları Orta Sakarya çukur alanı ile Porsuk çukur alanı arasında doğu-batı doğrultusunda uzanan Sündiken Dağları'dır. En yüksek noktası 1.787 m. yi bulan bu dağlar, doğuya doğru Mihalıççık Dağları ile devam eder. Bu dağların güneyinde uzanan Eskişehir Ovası, Porsuk Suyu çevresinde gelişir, hafif bir eşikten sonra güneydoğuya doğru Çifteler Ovası'na açılır. Bu ovanın doğusunda bulunan Sivrihisar Tepesi 1.531 m. yüksekliğe erişir. İlin güneybatısında bulunan 1.566 metre yüksekliğindeki Türkmen Dağı'nın bir kısmı Kütahya ili topraklarına taşar.

Iklim .— Eskişehir'de sert bir iklim hüküm sürer; kışlar soğuk, yazlar sıcak geçer. Yıllık yağış tutarı 361 mm. dir. Buna karşılık, Sündiken Dağı'nın yamaçlarında yıllık yağış tutarı 1-2 m. yi geçer. Bunun sonucu olarak bu dağlarda oldukça sık ormanlar vardır. En yaygın olan cins meşe olmakla beraber, dağın kuzey yamaçlarında çam cinsleri görülür. İlin çukur ovalık alanları ise çıplak bozkır görünüşündedir.

Son zamanlarda hızla gelişen il merkezlerimizden biri de Eskişehir'dir. Cumhuriyet devrinde yapılan fabrikalar, yollar, büyük binalarla Eskişehir modern bir şehir olmuştur. Solda görünen Porsuk Çayı'dır.

Akarsular. — İlin önemli akarsuları, Sakarya ile, onun en büyük kolu olan Porsuk'tur. Sakarya önce ilin güneydoğusunda batıdoğu doğrultusunda akar, sonra kuzeye kıvrılır. Ankara-Eskişehir çizgisine az çok paralel olarak aktıktan sonra doğu-batı doğrultusunu alır, ilin kuzeyinde çok dar bir vadide akarak Bilecik topraklarına girer. Porsuk batı-doğu doğrultuludur. Hemen hemen Eskişehir ilini iki eşit parçaya böler. İl sınırlarından çıktıktan biraz sonra Polatlı'nın batısında Sakarya'ya karışır.

Ekonomi. — Eskişehir ilinin ekonomik hayatında en başta tarım gelir. Buğday üretimi bakımından Türkiye'nin başta gelen illerinden biridir. Buğdaydan başka daha birçok toprak ürünleri de yetişir. İç Anadolu'nun birçok yerlerine yakın zamanlarda girmiş olan pancar tarımı, Eskişehir Ovası'nda çeyrek yüzyıldan beri yapılmaktadır. İlin kuzeyindeki dar Sakarya vâdisi, tarım bakımından ilin başka kesimlerinden oldukça farklıdır. Bu vâdide çeşitli sebze ve meyva tarımı gelişmiştir.

Eskişehir Şehri

İl merkezi Eskişehir, Porsuk Çayı ile ona dökülen Sarısu'yun geçtiği geniş bir ovanın güney kenarında, Porsuk Çayı'nın sağ kıyısında kurulmuştur. Denizden yüksekliği 792 m. dir. Demiryolu ile İstanbul'a 314, Ankara'ya 263 km. uzaklıktadır.

Eskişehir önemli yolların düğüm noktasıdır. Gerek Bursa'dan, gerek İstanbul'dan gelen karayolları Eskişehir'de toplanarak bir yandan Ankara'ya, öte yandan da, Bolvadin üzerinden, Konya'ya ulaşır. İstanbul'dan gelen demiryolu da burada ikiye ayrılır, biri Ankara'ya, ötekisi, Kütahya ve Afyonkarahisar üzerinden, Konya ve Adana'ya gider.

1922'de Yunan işgali altında yarı yarıya yıkılıp yakılan şehir, kurtuluştan sonra pek kısa bir zamanda yeniden canlandı. Eski Hıristiyan mahallelerine ait olan yerlerde de yeni evler yapılarak İstiklâl, Hoşnudiye, Ârifiye mahalleleri kuruldu. Bundan sonra, Demiryolu Cer Atelyesi genişletildi, büyük un değirmenleri yapıldı, 1933'te Şeker Fabrikası, daha sonra Tayyare Tamir Atelyesi, birçok kiremit ve tuğla fabrikası, araba ve tarım aletleri yapımevleri açılarak şehir daha da gelişti, eskiden bir tarım kasabası iken bir ticaret ve endüstri şehri oldu.

Eskişehir o derece hızla büyüdü ki, önceleri çarşı ile evler arasında kalan bahçeler yapı alanı haline geldi. Şehrin kuzeydoğusunda Şeker Fabrikası yakınlarında Şeker Mahallesi ile Yeni Mahalle kuruldu, kuzeybatıda Kızıltoprak, Eskibağlar, Güllük, Yenibağlar, Yeni Güllük mahalleleri de daha fazla gelişti. 1950 sel felâketinde evleri yıkılanlar için Güllük ve Yenibağlar mahallelerinin kuzeyinde yeniden 700 ev yapıldı.

Bu büyümelerin yanı sıra nüfusu da hızla artan Eskişehir, 1927'de 32.341 nüfuslu iken, 1955'te 120.000'i, 1960'ta da 150.000'i aşmıştır (1960 sayımı: 153.190). Eskişehir bugün, İç Anadolu'nun (Ankara'dan sonra) ikinci büyük şehri olduğu gibi, Türkiye'nin de altıncı şehridir. Bu gidişle bir dahaki sayıma kadar Bursa'yı geçerek nüfus bakımından beşinci şehrimiz olması beklenebilir.

Tarihte Eskişehir

Frikler tarafından kurulmuş, Roma'ya, sonra Bizans'a geçmiş olan Eskişehir'in eski çağlardaki adı Dorylaion'du. 708'de burasını Araplar aldılar, sonra gene Bizans'a geçti. 1080 yıllarında Selçuklu Türkleri tarafından fethedildi. 1 temmuz 1097'de I. Kılıç Arslan, Dorylaion Meydan Savaşı'nda I. Haçlı Orduları ile çarpıştı. 1147'de Almanya İmparatoru Konrad'la Selçuklular gene burada vuruştular.

Eskişehir 1176'da kesin olarak Türkler'e geçti. Sultanönü denilen bu bölge, Osman Gazi'nin sahip olduğu topraklara dahildi. Eskişehir, Osmanlılar çağında sancak (vilâyet), hattâ kaza (ilçe) merkezi olarak idare edilmişti. Cumhuriyet devrinde vilâyet (il) oldu.

Bibliyografya:

Eskişehir ve Şehrin Tekâmülü (Dr. Necdet Tunçbilek, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Der. Sayı. 8. 1957); Eskişehir (O. Yalçın. 1957. 1958); Eskişehir'deki Alâettin Camisi ve Eskişehir Tarihi ile ilgili Araştırmalar (M. Aslanbey. 1955); Eskişehir Kılavuzu (1952); Eskişehir'le Çifteler Çevresinde Bir Coğrafya Gezisi (Dr. R. İzbırak, 1945); Eskişehir: Ticarî, Ziraî, Coğrafî, Tarihî Malûmat ve Halk Bilgileri (F. Şükrü, 1931).

ESKRİM

Kılıçla yapılan bir spordur. Yarışmalar iki kişi arasında (ferdî) veya takımlar arasında yapılır.

Eskrimde üç silâh kullanılır: 1) Flöre; 2) Epe; 3) Kılıç. Kadınlar yalnız flöre kullanırlar. Bu üç silâha göre eskrimin ayrı kaideleri vardır:

1. — Flöre: Boyundan bele kadar olan kesimlere isabet kaydetmek şarttır, bunun dışındaki isabetler sayılmaz.

2. — Epe: Vücudun her hangi bir yerine yapılan isabetler sayılır.

3. — Kılıç: Kılıcın ucu, keskin ağızı ve kör ağıziyle vurulabilir. Belden yukarı kesimlere yapılan isabetler sayılır.

Eskrim, genel olarak kılıç oyunları, çok eski bir spordur. Bundan dört bin yıl önceleri Çinliler kılıç oynarlardı. Eski Yunanlılar, Romalılar da kılıç oyunlarına meraklıydılar. Ortaçağ'da da, savaşa hazırlık olmak üzere, kılıç talimleri yapılırdı.

Eskrimin spor olarak yapılması Olimpiyat Oyunları'nın ilki olan 1896 Atina Olimpiyadı ile başlamıştır.

Bizde Eskrim

Eskrim bizde 1901'de başladı. Ondan önce kılıç, kalkan gösterileri yapılmışsa da bu, eskrimden tamamiyle ayrı bir şeydi. Eskrimi memleketimizde ilk oynatan, Harbiye Mektebi eskrim öğretmeni Hüsnü Bey'dir. Hüsnü Bey üç eskrimci yetiştirmişti, bunlar ilk karşılaşmayı 1903'te İtalyanlar'la yaptılar. İtalyanlar İstanbul'daki elçilik vasıtasiyle II. Abdülhamit'ten müsaade almışlar, yarışma Yıldız Sarayı'nda padişahın huzurunda yapılmıştı. Ömer, Lütfü ve Refik Beylerden kurulu takımımız İtalyanlar karşısında başarı gösterince II. Abdülhamit eskrimin bütün memlekette yapılması için tamim çıkarttı. 1906'da askerî okullara eskrim öğretmenleri verilmesi bu arada saraydan bildirildi. 1910'da Beşiktaş Cimnastik Klübü kuruldu, eskrim ilk defa bu klüpte oynandı.

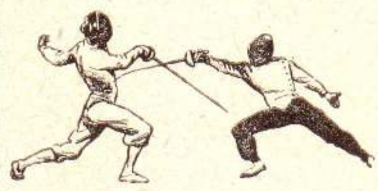
Memleketimizde ilk Eskrim Federasyonu, İdman Cemiyetleri İttifakı ile birlikte, 1923'te kuruldu. Eskrimcilerimiz milletlerarası ilk karşılaşmayı 1924 Paris Olimpiyatları'nda yaptılar. 1928 Amsterdam, 1936 Berlin, 1948 Londra Olimpiyatlarına da katıldılar.

Eskrimcilerimiz ilk büyük başarılarını 1931 Balkan Olimpiyadında kazandılar, dört

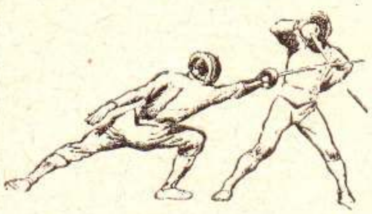
ÜÇ ESKRİM ÇEŞİDİ

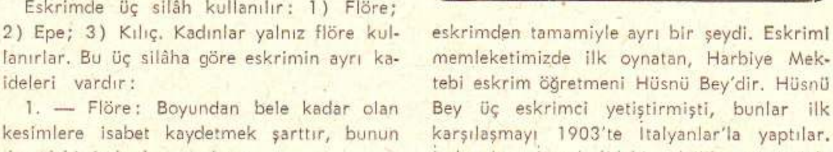
Flörede boyundan bele kadar olan kesimlere isabet şarttır.

Epede vücudun her hangi bir yerine isabet yeter sayılmaktadır.

Kılıçta kılıcın her hangi bir tarafı ile vurulabilir.

Eskrimde çeşitli silâh ve maskeler: 1 — Flöre, 2 — Epe, 3 — Kılıç

millet arasındaki müsabakalarda kılıç takımımız ikinci, ferdî kılıç müsabakasında ise Enver Balkan şampiyon oldular.

Eskrimde elektrik

Eskrimin meraklı taraflarından biri de epe ve flöre ile yapılan oyunlarda, hakemlerin tuşları iyi tesbit edememeleri karşısında, elektrik kullanılmasıdır. İki eskrimcinin bellerine, arkadan, elektrik teli bağlanır, hangi oyuncuya tuş oldu ise hakemlerin önündeki ampul yanar, silâhın hangisinin göğsüne değdiğini gösterir

ESNAF

Sağlam bir teşkilâta dayanan çeşitli meslek toplulukları

ESNAF, küçük el sanatlariyle, satıcılıkla geçinenlere verilen addır.

Eskiden esnaf topluluğunun bir töresi, bu işlerde gözetilecek yolları vardı. Her sanat kolunun bir «pir» i bulunurdu. Sanata çırak olarak girilir, belirli bir hizmet süresinden sonra «kalfa», ondan sonra da «usta» olunurdu.

Bir sanata girenler o sanatın usul ve göreneğine göre yürümek zorundaydılar. Bu yolda yürümeyi kabul ederek bir sanat öğrenmeye razı olanlara «tarik ehli» denirdi. Ustalar işi hazırlarlar, kalfalar, çıraklar meydana getirirlerdi. Çıraklar işi öğreninceye kadar ya hiç para almaz, ya da yalnız masraflarını karşılıyacak bir para alırlardı. Kalfalar haftalıkla çalışır, işlerinin çokluğuna, işteki eskiliğine göre ücretleri artardı. Belirli bir müddet dolunca, özel törenler yapılarak kalfalıktan ustalığa çıkar, ayrı bir iş yeri açmaya hak kazanırlardı.

Lonca Teşkilâtı

Her iş kolunun kurulmuş bir birliği vardı, buna «lonca» denirdi. Bugünkü anlamiyle «üretim (istihsal) kooperatifleri» ne benziyen «lonca» lar Anadolu Türkleri arasında XIII. yüzyıldan beri görülmüştür. Bir bakıma bugünkü sendikaların işini de gören bu teşkilât, o tarihlerde dinî-iktisadî bir nitelik taşırdı.

Loncaların en büyük görevi malın cinsini daima yüksek tutmak, standard üretimi sağlamaktı. Ayrıca, usta işçinin yetişmesi, iş ve ticaret ahlâkının korunması, işçinin elinden tutulması, belirli zamanda bağımsız sermaye sahibi olması, elde edilen malın müşterinin eline en kısa yoldan geçmesi, ihtikârın önlenmesi, malın değerlendirilmesi, değerini muhafaza etmesi loncaların gördüğü işlerdendi. Loncalar, esnafı ve sanat sahiplerini sıkı bir disiplin içinde tutar, bilhassa gediklerin verilmesinde haksızlık yapılmamasına dikkat ederlerdi.

Loncalar bir «ihtiyar heyeti» tarafından idare edilirdi. Her esnaf kolunun ayrı bir yönetim kurulu vardı. Esnaf arasından yaşlı, altı usta seçilir, bunlardan biri mesleğin en kıdemlisi, en yaşlısı olurdu. Okur-yazar olması şarttı. Buna «Esnaf Şeyhi» denirdi. «Altılar» diye de anılan yönetim kurulundaki diğer beş ustanın unvan ve ödevleri şöyleydi:

Kâhya (Kethüda). — Yönetim kurulunun başkanı durumundadır. İşinde çok usta olması, inanılabilir bir kimse olarak tanınması gerektiği halde okur yazar ve kültürlü olup olmamasına önem verilmezdi. Kâhya toplantıları idare ederdi. O olmadan ötekiler oturup karar veremezdi. Son söz onundu; fakat, o, çoğunluğun kararına uyardı. Kâhya, esnaf tarafından seçilir, seçilişi hükümetçe tasdik edilirdi.

Esnaf Yiğitbaşısı. — Reisten sonra gelen söz sahibi ustaydı. Esnafın sanata, ustalığa ait işlerini gözetirdi. Bir kalfanın veya ustanın kendi başına iş sahibi olabilmesi ancak Yiğitbaşının icazet (izin) vermesiyle olurdu. Yapılan şikâyetleri dinler, delilleri toplar, üzerinde durulacak bir şey olduğuna kanaat getirirse durumu kâhyaya bildirirdi. O da aynı fikirde olursa, mesele «ihtiyar heyeti» toplantısına getirilirdi .

İşçibaşı. — Yönetim kurulunu toplantıya çağırmak, görüşülecek işlerin gündemini hazırlamak ödevi «işçibaşı» ya aitti. Yiğitbaşının yardımcısı sayılan işçibaşı, çalıştığı işte teknik bilgisine güvenilir bir kimseydi.

Ehlihibre (Bilirkişi). — Yönetim kurulunda daha çok hakemlik yapan bu kimseler, kurulda iki, üç kişi olarak bulunurlardı. Yönetim kurulunda bilirkişi olarak ödev alan bu kimseler o meslekten gayet iyi anlıyan, memlekette herkesin saygı ve sevgisini kazanmış kişilerdi.

Gedik Usulü

Esnaf, loncalardan başka bir de «gedik usulü»ne bağlıydı. Sayıları değişmez bir esnaf topluluğunda bulunan kimselerin elde tuttukları iş alanına «gedik» denirdi. Açılan, boşalan yere bir başkası alınırdı. Bu, bir çeşit imtiyaz ve tekel usulüydü. Her esnaf kolu için belirli sayıda iş yeri ve dükkân tesbit edilmişti. Bunların sattıklarını başkası satamaz, yaptıklarını başkası yapamazdı. Bir esnaf, gediğe girerken, kendisinden belirli bir para alınır, karşılığında ferman (ruhsat) verilirdi.

Gedik iki çeşitti: «Müstakar» ve «havaî». Belirli bir iş yerine bağlı, sanatın orada yapılması gerekli olan gediklere «müstakar gedik» denirdi. Alâmetleri tezgâh ve aletti.

ESNAFIN ÇIRAK ÇIKARMA VE PEŞTEMAL KUŞATMA TÖRENİ

Kaymakçı

ESKİDEN ustalar yetiştirdikleri çıraklarına peştemal kuşatarak usta çıkarırlardı. Bu maksatla İstanbul'un Veliefendi, Çırpıcı, Kâğıthane, Fenerbahçe, Çamlıca, Göksu, Beykoz, Sarıyer gibi mesire yerlerine toplu kır gezintileri yapılırdı. «Esnaf teferrüçleri» diye anılan bu gezintilerde, çadırlar kurulur, yemekler pişirilir, esnaf arasında saz çalanlar, şarkı söyliyenler, millî oyunlarımızı bilenler, güreşenler bütün maharetlerini ortaya yoyarlardı. Bu eğlenceler bazan birkaç gün, hattâ bir hafta sürerdi. Son günü ustalar çıraklarına peştemal kuşatırlardı. Çırağın yaptığı işler atlas bir torbadan çıkarılıp gümüş bir tepsinin içine yerleştirilirdi. Yiğitbaşı, bu işleri orada bulunanlara gösterirdi.

Loncanın ileri gelenleri, zengin esnaf bunlardan birer parça alıp tepsiye değerinden fazla bir para koyar. Böylece, dolaştırılan tepsi para ile dolar, bu paralar ustalığa yükselen kalfanın açacağı dükkâna ilk sermaye olurdu.

HİLE YAPAN ESNAFIN CEZALANMASI

OSMANLI İmparatorluğu devrinde birer esnaf derneği olan loncalarda «ihtiyar heyeti» (yönetim kurulu) nun başlıca ödevlerinden biri yapılan işi kontrol etmek, her hangi bir uygunsuzluğu önlemekti. Yiğitbaşı'lar, bir uygunsuzluk görünce, yapılan hileyi, dikkatsizliği haber verir, ihtiyar heyeti de o esnafı cezalandırırdı. Esnafın suçuna göre, ya dükkânı birkaç gün kapatılır, ya kalfasına, çırağına, kendisine bir zaman için veya devamlı olarak işten el çektirilir, ya da falaka dayağı atılırdı. Bu gibi esnaf, cezasını loncada çeker, hırsız ve katillerin bulunduğu hapisanelere gönderilmezdi.

Lonca yönetim kurullarının karara bağlıyamadığı olaylar kadılara bildirilirdi. Kadıların hile yapan esnafa verdikleri cezalar çok şiddetli olurdu. «Mecelle-i Umur-ı Belediye» nin 303. sayfasındaki bir karar buna örnek olarak gösterilebilir. Bu kararda «sakız ağacından yaptığı kılıç kabzasının üzerini siyah boya ile boyayıp abanoz ağacını taklit» eden bir kılıççının meslekten çıkarıldığı bildirilmektedir.

Süpürgeci

«Havaî gedik» ise şahsa aitti. Sahibi, sanatını istediği yerde yapabilirdi.

Gedik usulünün XVI. yüzyıldan beri kullanıldığı bilinmekteyse de ilk kuruluş tarihi belli değildir. O tarihlerde «gedik» tabiri kullanılmazdı, bu gibi imtiyaz sahiplerine «usta» denirdi. «Gedik» tâbiri 1727'den sonra kullanıldı. Önceleri gedikler yalnız ihtiyaç maddesi ticaretiyle uğraşan esnafa verildi. Daha sonra her çeşit esnaf için gedikler meydana getirildi.

Zamanla gediklerin düzeni bozuldu. III. Selim, gedikleri yeniden düzene koyarak, yalnız zaruri ihtiyaç maddesi ticaretiyle uğraşan esnafa verdi. II. Mahmut devrinde gedikler büsbütün genişletildi. Birçok esnaf kolları gediklere bağlandı. Mithat Paşa 1860' da gedikler için bir nizamname yaptırarak, bozulmaya yüz tutan gedik usulünü bir düzene sokmak istedi.

1879'da açılan İstanbul Ticaret Odası'nın amaçlarından biri de esnafı yeniden teşkilâtlandırmaktı. 1909'da «Esnaf Cemiyeti Talimatnamesi» çıkarıldı. Bu tarihten sonra bazı esnaf ve iş sahipleri kendi aralarında dernekler kurmaya başladılar. 1910'da Ticaret ve Sanayi Odaları'na mahsus bir nizamname meydana getirildi. 1913'te gedik usulü tamamen kaldırıldı.

Esnaf ve sanat sahiplerinin durumuna dair Cumhuriyet devrinde ilk defa 22 nisan 1924'te 655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu yayınlandı. Aynı yılın 27 eylûlünde bir nizamname hazırlandı. Kanunun 15. maddesiyle nizamnamenin 135. maddesinde Esnaf Cemiyetleri'nin idaresine ait eski hükümler değiştirildi. Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu 1942'de yeniden değiştirildi, 4355 sayılı kanun çıktı. Bu yeni kanunla eski bütün kanun ve nizamnameler ortadan kaldırılıyordu. Bu kanun altı yıllık uygulamasından iyi sonuç alınmayınca Esnaf Odaları teşkilâtından vazgeçildi. Bugün, esnaflar dernekler halinde kendi kendilerini yönetecek şekilde birleşmektedirler.

Bazı Esnafın Pirleri

Eski devirlerde her esnaf kendine bir peygamberi pir olarak kabul etmişti. Bu geleneğe göre Hz. Âdem çiftçilerin piridir, çünkü ilk defa tarla sürmeyi, ekin ekmeyi akıl eden Hz. Âdem sayılır. İdris Peygamber terzilerin, Davut Peygamber dokumacıların, Yunus Peygamber balıkçıların, İsmail Peygamber avcıların, piri sayılırdı. Hz. Muhammed ise tüccarın piri kabul edilir, çünkü Peygamberimiz ticaretle uğraşmıştı.

ESNEKLİK

Cisimlerin bir kuvvetin etkisiyle şekillerini değiştirdikten sonra, kuvvet ortadan kalkınca tekrar eski şekillerini almasına «esneklik» bu gibi cisimlere de «esnek cisimler» denir.

Üzerine bir kuvvetin baskısı düşen katı bir cisim şekli değiştirir. Bu olay cismin boyutlarının değişmesi halinde kendini gösterir. Meselâ uclarından çekilen bir lâstik uzar, üstüne basılan bir kauçuk levha incelir. Bunun gibi, basınç yapan kuvvete uygun olarak çeşitli şekil değiştirmeler olur.

Üzerine kuvvet düşen her cisim şekil değiştirir. Fakat bu şekil değiştirmenin miktarı her cisimde başkadır. Bazı cisimler az şekil değiştirirler. Bazı cisimler de aynı değerdeki kuvvet etkisi altında daha çok değişikliğe uğrarlar. Bu miktarı «şekil değiştirme faktörü» denilen bir büyüklük belirtir. Her cismin şekil değiştirme faktörü farklıdır.

Bir cisme basınç yapan kuvveti kaldırdıktan sonra cismin eski şeklini aldığını söylemiştik. Basan kuvveti arttırırsak, şekil değiştirme de artar. Kuvveti büyütmeye devam edersek öyle bir an gelir ki artık cisim eski şekline dönemez. Kuvvet üstünden kalktıktan sonra da bozulmuş şeklini muhafaza eder. Bu durum cismin «esneklik sınırı» nı aştığımızı gösterir. Her cisim için ayrı bir «esneklik sınırı» vardır. Bu sınır değerden büyük kuvvetlerin basıncı altında cisim artık esneklik göstermez. Bu sınırdan sonra artık esnek şekil değiştirme olmaz. Bu çeşit şekil değiştirmeye «esnek olmıyan şekil değiştirme» (plâstik şekil değiştirme) denir.

ESNEME

Elimizde olmadan, uzun, derin ve ağır bir tarzda soluk alıp vermeye «esneme» denir. Esneme sırasında ağız iyice açılır, içeri bol hava girer.

Esnemenin sebebi beynin bazı kesimlerinde geçici bir oksijen azlığıdır. Bunu gidermek için kana fazlaca oksijen karışması gerekir. Esnemeyle, sinir merkezlerinin daha iyi oksijen alması sağlanır. Esnemenin asıl sebebi yorgunluktur. Heyecan, sindirim bozuklukları da esnemeye sebep olabilir. Esneme sırasında bazan kulak, geçici olarak, işitmez olur. Bunun sebebi esnerken östaki borusunun kapanmasıdır.

ESPERANTO

Esperanto'nun babası sayılan Dr. Zamenhof

Çeşitli uluslardan insanların aralarında kolayca anlaşabilmeleri için düzenlenmiş yapma bir dildir.

İnsanları birbirine düşman olmaktan kurtarıp Dünya Yurttaşlığı kurmak istiyenler, öteden beri bütün dünya insanları aynı dille konuşurlarsa bu isteğin daha kolay gerçekleşebileceğini düşünmüşlerdi. Bu dil, her hangi başka bir milletin dili değil, yepyeni bir dil olacaktı. 1876'da Martin Schleyer adında bir Alman papazının kurduğu Volapük dili pek fazla ilgi çekmedi Daha sonra Zamenhof adında Polonyalı bir bilginin ortaya attığı Esperanto dili oldukça tutundu.

Doktor L. L. Zamenhof 1859'da Bielostok' da doğmuştur. Uzun çalışmalardan sonra uluslararası yardımcı dil hakkında ilk tamam ders kitabını Varşova'da 1887'de yayınlıyabildi. Başlangıçta imzasını «Ümit Eden» anlamında «Doktor Esperanto» diye attığından, yapma dile bu ad takıldı. Dr. Zamenhof'un öldüğü 1917 yılına kadar esperanto dünyada oldukça yayıldı. Bugün 80 kadar memlekette esperanto kurumları vardır. Pek çok yerde esperanto diliyle gazeteler, dergiler çıkarılmakta, dünya edebiyatının önemli eserlerinden birçoğu bu dile çevrilerek yayınlanmaktadır.

Bugün ulusların konuştukları diller, yüzyıllardan beri olagelen gelişmelerle ortaya çıkmış, kuralları sonradan tesbit edilerek dilbilgisi kitapları yazılmıştır. Bu kurallar çok değişiktir, insan kendi ana dilinin dilbilgisi kurallarını bile öğrenmekte zorluk çekmektedir. Yabancı dillerin öğrenilmesi ise daha büyük zorluklar gösterir.

Tabiî dillerin aksine, esperantonun önce dilbilgisi tesbit edilmiş, dil bu temelin üzerine kurulmuştur. 16 esas kurala dayanır,

Esperantonun Alfabesi, Dil Kuralları

ESPERANTO dilinin alfabesi 28 harftir. Türkçe alfabeye çok yakındır; değişik olan harfler şunlardır:

Üzerinde ˆ bulunan C = ç
» » » G = c
» » » H = kh (kalın h)
Üzerinde » bulunan J = y
» » » S = ş
» » » U = kısa u

I, Ö, Ü, Y, Q, X, W harfleri yoktur. J harfi y okunur.

Kelimelerin anlamları sonlarındaki eke göre değişir:

O ile bitenler isim,
A ile bitenler sıfat,
E ile bitenler zarf,
İ ile bitenler fiildir.

Fiillerin yalın zamanları fiil köklerinin sonuna 4 eşit ek getirilerek yapılır:

As = şimdiki zaman,
İs = geçmiş zaman,
Os = gelecek zaman,
Us = şart,
U = emir ekidir.

Bu ekler, tekil veya çoğul, bütün şahıslar için aynı olduklarından, fiiller daima şahıs zamirleriyle kullanılırlar. Şahıs zamirleri de şunlardır:

Mi (ben), ci (sen), li, şi, gi (o; erkek, kadın, eşya veya hayvan için), ni (biz), vi (siz), ili (onlar).

Bileşik zamanlar da «esti» (olmak) fiilinin yardımiyle ve aynı şekillerde yapılır.

Kelimelerde cinsiyet yoktur, anlamı belirli hale koymak için yalnız «la» kullanılır. Çoğul, kelimelerin sonuna j harfi (y sesi) eklenerek yapılır. Soru eki «çu» dur, cümlenin başına gelir. Olumsuzluk eki «ne» dir, özne (fail) le fiil arasına konulur.

Bir cümle örneği:

Esperanto estas la şlosilo de la mondo kaj de la paco (Esperanto dünyanın ve barışın anahtarıdır).

hepsi de umumî olup istisnası yoktur. Sözlüğü, Lâtince ile birçok dillerin en yayılmış, kelimelerinden, en uygunları seçilerek, esperanto kurallarına uydurularak meydana getirilmiştir. Dil pek açık ve ahenklidir, basittir, çok kısa bir zamanda öğrenilebilir.

Bibliyografya:

Esperanto Dili Pratik Kurs Kitabı (Prof. H. Aydınoğlu, 2. bası, 1948); Esperanto - Türkçe ve Türkçe - Esperanto Lûgati (Prof. H. Aydınoğlu, 2. bası, 1948); Esperanto, Gramer ve Lûgat (M. İlhan, 1933).

ESPİYE

Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz bölümünde Giresun iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Tirebolu, güneyde Şebinkarahisar, batıda Keşap ilçeleri, kuzeyde Karadeniz çevirir. Tek bucaktan ibaret olan ilçenin 15 köyü vardır.

Nüfusu: 7.508 (1960 sayımı)

Yüzölçümü: 1.230 km^2

İlçe toprakları Karadeniz kıyısındaki dar bir kıyı ovası ile onun güneyinde gerideki dağlara doğru yükselen kesimi kaplar. Bu toprakları güney-kuzey doğrultulu kısa akarsular yarar. Yağış boldur, hemen hemen her mevsimde yağış vardır. Kışlar ılık geçer. Yazlar fazla sıcak olmaz. İlçede ormanlık alanlar geniş yer tutar. En önemli akarsu Gelavar Deresi'dir. İlçe halkının geçiminde fındık tarımı önemli bir yer tutar. Mısır da çok miktarda ekilir.

Kasaba. — İlçe merkezi Espiye, Karadeniz kıyısında, Giresun-Trabzon yolu üzerinde kurulmuş 4.164 nüfuslu (1960 sayımı) küçük, şirin bir kasabadır. Giresun'a 42 km. uzaklıktadır.

ESRAR

Uyuşturucu bir maddedir. Hint kenevirinin yapraklarından çıkarılır.

Sıcak, rutubetli bölgelerde yetişen bu bitkinin yaprakları sararmaya başlayınca toplanır, kapalı bir yerde saklanır. Yaprakların iyice kuruması için bir, bir buçuk ay beklemek gerekir. Sonra kurumuş yapraklar elekten geçirilir. Elde edilen parçacıklar hamur haline getirilir. Bir, iki gün bekletilince bu hamurlar katılaşır; küçük çubuklar şekline konur. Çubuk şeklindeki bu esrarlar sigaraya, nargileye konarak içilir. Bazı ülkelerde bu uyuşturucu maddeyi çiğniyenler, yiyenler de vardır.

Esrar, çok eski çağlardan beri bilinip kullanılan uyuşturucu maddelerden biridir, fakat tıbbî bakımdan hiçbir değeri yoktur. Üzerinde incelemeler yapılmış olmasına rağmen esrarın terkibi, biyolojik etkisi tam olarak anlaşılmış değildir. Yalnız, bu uyuşturucu maddenin ilk olarak merkezî sinir sistemini etkilediği biliniyor.

Esrarla uyuşukluk birtakım zihin karışıklıklarına, şuur kaybına, deliliğe, hattâ bu yüzden çeşitli suç ve cinayetler işlemeye yol açar. Sonra susuzluk, açlık, şekerli gıdalara karşı dayanılmaz bir istek, baş dönmesi, bulantı gibi fizyolojik düzensizlikler başlar. Bunlara rağmen esrar başka uyuşturucu maddelerde olduğu gibi alışkanlık doğurmaz. Esrar kullanma hayat düzenini bozduğundan, ruhî çözüntülere yol açtığından, böylece hem fert, hem toplum için büyük bir tehlike meydana getirdiğinden, uluslararası kontroluna önem verilmiş, kanun yolu ile yasak edilmiştir.

ESRAR DEDE, Mehmet (Ölümü: 1796)

Ünlü bir Türk şairidir. İstanbul'da doğmuştur. Şeyh Galip'in şeyhi bulunduğu Galata Mevlevîhanesi'nde «çile» çıkardıktan sonra «Dede» olmuş, burada ödevliyken genç yaşında ölmüştür. Şeyh Galip, Esrar Dede'yi pek takdir ederdi; onun için yazdığı mersiye edebiyatımızda ünlüdür.

Esrar Dede'nin, şiirlerinden meydana gelen küçük bir divandan başka, 200'den fazla Mevlevî şairinin hayatını ve seçme beyitlerini bir araya toplıyan «Tezkire-i Şu'arâ» sı vardır.

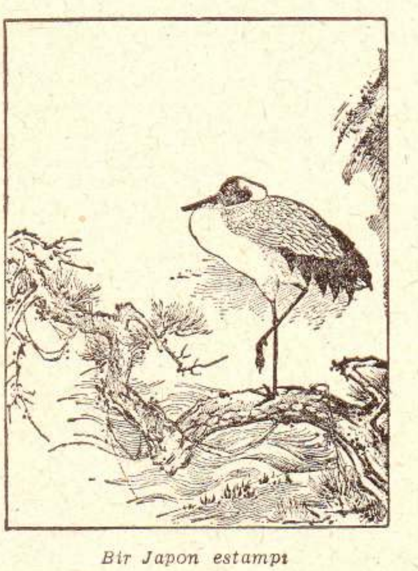
ESSEX

İngiltere'nin doğu kesiminde 12 kontluktan ibaret bir bölgedir. V. yüzyılda Saksonlar burayı istilâ ettikleri zaman «The Land of East Saxons» (Doğu Saksonlar Ülkesi) adını vermişlerdi. Sonradan bu ad, kısalarak, Essex oldu.

Essex'in nüfusu 2 milyonu geçer. Kuzeyinde Cambridgeshire ile Suffolk, doğusunda Kuzey Denizi, güneyinde Thames nehri, batısında Londra, Middlesex ve Hertfordshire vardır. Essex daha çok bir tarım bölgesidir. En önemli ürünü buğday ve arpadır. Patates de yetiştirilir. Iklimin başka bölgelerden daha kuru olması yüzünden çayırları pek azdır, hayvancılık gelişmemiştir. Güneybatısı sanayi bölgesi haline gelmiştir. Burada yiyecek ve kimyevi maddeler, otomobil parçaları, çeşitli alet-edevat yapımevleri vardır.

ESTAMP

Ofort veya tığ kalemle, tahta, çinko veya bakır üzerine kazılmış resimlerin (gravürlerin) kâğıda basılmış şekline «estamp» denir. Taş basması resimler de birer estamptır. Estamp eski çağlardan beri dünya memleketlerinin çoğunda yapılmış, birçok güzel örnekler meydana getirilmiştir. Bunlar arasında en çok tanınmış olanlar Japon estamplarıdır.

Bir Japon estampı

Avrupa estamplarından bambaşka bir tarzda yapılan Japon estampları serbest ve sade çizgilerle meydana gelir, gölge yoktur. İnsan şekilleri oldukça ilkeldir. Resimlerde yüz çok defa dörtte üç yandan gösterilir, tam yandan çizildiği de olur. Japon estamplarının en büyük özelliği süsleyici olmasıdır. En basit bir resim için bile süslemeye büyük önem verilir.

Estamp çalışmalarının Japonya'ya Çin'den geçtiği sanılıyor. İlk olarak XIV ve XV. yüzyıllarda raslanan Japon estampları ancak XVII. yüzyılda kendine has özelliği kazanmıştır.

Japon estampları sadece ağaç üzerine kazımakla yapılırdı. Ressam, önce saydam bir kâğıt üzerine resmi yaparak kazıma sanatkârına (hakkâke) verirdi. O da kâğıdın resim yüzünü çok zaman kiraz ağacından yapılan tahta takoza yapıştırır, her çizgiyi kabarık bırakarak etrafını oyardı. Bundan sonra, baskıcı, mürekkep veya boyayı sürdükten sonra, nemli bir kâğıdı bu kalıp üzerine koyar, üzerine bir tamponla bastırarak resmin kâğıda çakmasını sağlardı. Renkli estamplar için, resimdeki renk kadar ayrı kalıp yapılırdı, her renk ayrı ayrı aynı kâğıt üzerine basılırdı.

Avrupa'da ilk estamplar XV. yüzyılda yapılmaya başlandı, yüzyıllar boyunca gelişerek devam etti. Daha çok İtalya ve Fransa'da büyük bir gelişme gösteren estamp, Japonya'dakinin aksine, daha çok bakır üzerine yapılmıştır. (Bk. Baskı: Taşbasması; Gravür).

ESTER

Musevîler'in kutsal kitabı olan Tevrat'ın son bölümlerinden biridir. Bilim adamları bu eserin M. Ö. 130 yıllarına doğru yazıldığını kabul ederler. Kitapta Ester adında bir Musevi kızın başından geçenler anlatılır.

Ester, İran hükümdarı Ahasuerus'la evlenerek kraliçe olur, dayısı Mordekay'la birlikte, Museviler'in düşmanı olan vezir Hamman'a karşı savaşmaya girişir. Sonunda Hamman'ı alt eder, yerine dayısı Mordekay'ı geçirir. Daha sonra, Hamman'ın Museviler'in ortadan kaldırılması için düzenlediği toptan öldürme gününde, Museviler'in üzerine saldıracak herkesi öldürme iznini kıraldan almayı başarır. Hikâyenin sonunda Museviler' in kurtuluşunu belirliyen «Purim» bayramının nasıl ortaya çıktığı anlatılır.

Ester'in hikâyesi usta bir yazarın elinden çıkmıştır. Yalnız, bu hikâyede tanrısal bir varlıktan söz edilmemesi, dinî duygularla, kurallarla ilgili bölümler bulunmayışı, eserin kutsal kitaplar arasına girmesini zorlaştırmıştır. Museviler bu kitabı kutsal yazılar arasına ancak uzun tartışmalardan sonra almışlardır.

ESTETİK

Güzelliği ve güzelliğin insan zihnindeki, duygularındaki etkilerini inceliyen bir felsefe koludur. Mantık gerçeği bulmak için nasıl akla kılavuzluk ederse, estetik de «güzel» i bulmak için duyguya yol gösterir.

Güzellik, tabiat ve sanat eserlerine mahsus olmak üzere iki türlüdür. Estetiğin asıl konusu, sanat eserindeki güzelliktir. Sanat eserinin güzel olması için insanlar her de-

virde değişik temellere bağlanmışlardır. Meselâ Platon (Eflâtun) un Yunan sanatına, bilhassa heykel sanatına yön veren güzellik anlayışı ile gene meselâ Hegel'in anlayışı hem birbirine bağlıdır, hem de birbirinden farklıdır. Platon, ulaşılması imkânsız bir örnek ele alır, her sanat eserinin bu örneğe göre yaratıldığı takdirde güzel olacağını ileri sürerdi. İngiliz estetikçisi John Ruskin ise, sanat eserinin insandaki hayal gücüne çalışma imkânı bıraktığı nispette güzel olacağına, çünkü o eseri zihninde tamamlamaya çalışarak insanın kendi kendini tatmin edeceğine inanırdı.

Güzellik fikrinin geçirdiği gelişmeler bir sistem altında ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra araştırılmaya başlanabilmiş, yani bir bilgi kolu olarak estetik çok yeni kurulmuştur. Bugün estetiğin konusu, estetikte güdülmüş çeşitli usuller ve yollar, psikoloji bakımından estetik, bu arada yaratma gücü ve bunun kontrolü, sosyoloji bakımından estetik, sanatın sosyal kuruluşu, gelişmesi, hep bu bahsin içine girmektedir.

Bibliyografya:

Estetik (C. Lalo'dan Çev. Burhan Toprak, 2. bası, 1948); Estetik (Prof. Suut Kemal Yetkin, 4. bası, 1947); Estetik Dersleri, 1. cilt: Estetik Tarihi (S. K. Yetkin, 1942); Estetik (Hegel'den Çev. S. K. Yetkin, 1936); Estetik, Güzellik Bilgisi (Necmi, 1932); Estetik (Cemil Sena Ongun, 1931).

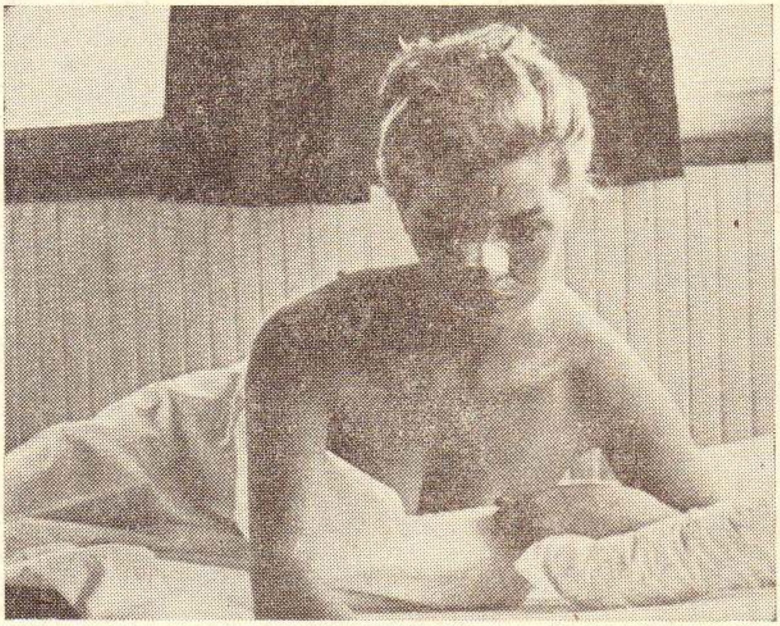
ESTETİK AMELİYAT

İnsan yüzünde, vücudunda güzelliği sağlamak için yapılan ameliyattır.

Doğuştan, ya da bir kaza sonunda yüzde, deride meydana gelmiş kusurlar, sakatlıklar bu ameliyatlarla düzeltilir.

Estetik ameliyatlar her ne kadar yeni bir şey sanılırsa da çok eski bir tarihi vardır. Masallardaki «yüz, kasap, yüz, güzellik için» sözü bunun bir delili sayılabilir. M. Ö. çağlarda Hintliler'in, estetik ameliyatı andıran bazı cerrahi müdahalelerde bulundukları, I. ve II. yüzyıllarda bu gibi ameliyatların yapıldığı anlaşılıyor. Fakat, sonradan unutulmuş, ancak XV. yüzyılda yeniden ortaya çıkmıştır. Branca adında Sicilyalı bir doktor insan burunlarının şeklini düzeltmek için kolun derisi ve fazla yağlardan faydalanmaya başlamıştı. XV. yüzyıldan sonra bir süre daha estetik ameliyatlar unutuldu. XIX. yüzyılda yeniden gelişmeye başladı.

Estetik ameliyatlarda vücudun bozuk kısımları, başka kısımlarından alınan parçalarla düzeltilir, meselâ yanık bir yüze bacaktan alınan bir deri konur, bir yandan çıkarılan kemik başka bir yere eklenir. Bu ameliyatlar çok zordur. Çoğu defa bir ameliyatla iş bitmez, arka arkaya birkaç ameliyata ihtiyaç duyulur. Estetik ameliyat son yıllarda bilhassa kadınlar arasında çok yaygın bir hal almıştır. Lüzumsuz yağları aldırmak, yüzlerini gerdirip kırışıklıkları yok etmek, vücutlarının şekillerini düzeltmek isteyenler estetik ameliyat yapan doktorlara başvuruyorlar. Bilhassa sinema artistleri arasında estetik ameliyat yaptıranlar pek çoktur.

Bugün birçok filim yıldızı yüz ve vücutlarındaki hataları estetik ameliyatla gidermeye çalışmaktadırlar. Hattâ burnu bir başka yıldızınkine benzediği için estetik ameliyat yaptırarak yepyeni bir görünüş elde edenler de vardır.

Estetik Ameliyatla İnsanlar Kusurlarını Düzeltebiliyor

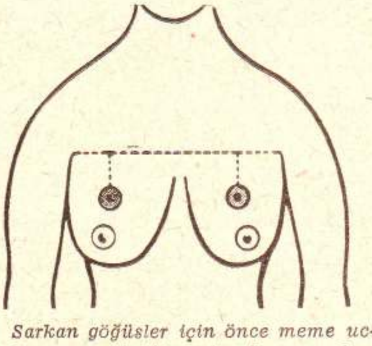
ESTETİK AMELİYATIN vücutta tatbik edildiği yerlerin başında yüz, göğüs ve karın gelir. Yüzde yapılan estetik ameliyat, en çok kırışıklar, burun ve gözkapağını düzeltmek için yapılır. Birçok durumlarda yapılan ameliyatlar sayesinde düşük göz kapakları düzeltilir, ameliyattan birkaç gün sonra hiçbir yara izi kalmaz.

Burun ameliyatları, fena teşekkül etmiş veya bir kaza sonunda şeklini kaybetmiş burunlara da yapılır. Bu gibi ameliyatların çoğunda iyi sonuçlar alınmıştır. Alın, dudak kenarları, boyun ve yanaktaki kırışıklıklar da gene ameliyatla düzeltiliyor.

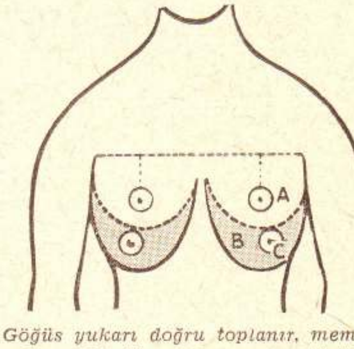
Göğüs ameliyatları, estetik cerrahinin en geniş tatbik alanıdır. Ancak, bu ameliyat olur olmaz durumlarda değil de, çok gerektiği zaman yapılmalıdır. Doktorlar 55 yaşını geçmiş kimselerin göğüs ameliyatı yaptırmaması gerektiği kanaatindedir. Ameliyat tekniği yaşa ve göğsün durumuna göre değişir.

Bu ameliyatın en yaygın şekli fazlaca sarkık göğüsler için yapılandır. Ameliyata başlarken önce meme uclarının yeri (A) açılır. Sonra sarkan kesimdeki deri (B) kaldırılır, göğüs yukarıya doğru toplanır. Meme ucları (C) ilk açılan yere getiriilr. Bu ameliyat sırasında meme bezinin ve memedeki yağ dokunun bir kısmı da çıkarılabilir.

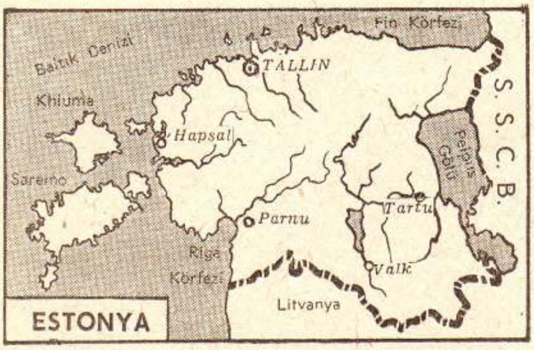
Estetik ameliyat karına da tatbik edilebilir. Çok fazla yağlanmış karınlarda derinin kaldırılmasından sonra kalın bir yağ tabakası çıkarılır.

Sarkan göğüsler için önce meme uclarının yeri (A) açılır. Sonra sarkan kesimdeki deri (B) kaldırılır.

Göğüs yukarı doğru toplanır, meme ucları (C) ilk açılan yere getirilip dikilir.

Küçük Bir Baltık Ülkesi: ESTONYA

ESTONYA, Baltık ülkelerindendir, bugün Sovyetler Birliği'ni teşkil eden cumhuriyetlerden biridir. Kuzeyde Fin Körfezi, doğuda Rusya, güneyde Letonya, batıda Baltık Denizi ile sınırlanmıştır.

Yüzölçümü: 47. 980 km²

Nüfusu: 1.196.000 (1959)

Başkenti: Tallin

Estonya büyük bir ova halindedir; 200 m. yi aşan yerler azdır. Doğu sınırı üzerinde Peipus Gölü Rusya ile uzunca bir sınır çizer. Rıga Körfezini örten Sarema Adasiyle kuzeyindeki Khiuma Adası, Estonya'ya aittir. Estonya yılda 50 sm. kadar yağmur alır. Yıllık ısı ortalaması 4° dir. Ülkede Orta Avrupa iklimi hüküm sürer. Karakteristik bitki örtüsü kışın yapraklarını döken ormanlardır.

Estonlar, Fin ırklarındandır. 1.200.000 Eston bugün Sovyetler Birliği'nde, 9.000 A. B. D.'nde, 4.000 İsveç'te, 1.000 Brezilya'da yaşamaktadır. Böylece dünyada 1.214.000 kadar Eston bulunduğu anlaşılır. Estonlar Estonca konuşurlar. Bu dil Fin-Ugur dillerindendir. Letonca ve Litvanca gibi Baltık dillerinden değildir. Ülkede 1939'da yüzde 8 Rus, yüzde 1,5 Alman, yüzde 0,7 İsveçli, yüzde 0,5 Litvan vardı. Bugün de 150.000 kadar Rus yaşamaktadır. Estonlar, Protestanlığın Luther mezhebindendirler. 1934'te ülkede yüzde 78 Lüteryen, yüzde 19 Ortodoks, yüzde 3 Katolik vardı. Estonya'nın başlıca şehirleri 280.000 nüfuslu başkent Tallin (eski Reval) ile 74.000 nüfuslu Tartu (eski Dorpat) tır. Ülkede nüfus yoğunluğu km²'ye 25 kişidir.

Estonlar büyük baş hayvancılık, patates tarımı, kimya ve ağaç endüstrisiyle geçinirler. Estonya demiryoluyla Rusya'ya, Letonya'ya bağlıdır. Tallin Üniversitesi 1632'de kurulmuştur; 5.400 kadar öğrencisi vardır.

Estonya XII. yüzyılda Tötonlar, XVI. yüzyılda İsveçliler, 1721'de Ruslar tarafından işgal edildi, yüzyıllarca bu milletlerin egemenliği altında yaşadı. 1918'de Rusya'dan ayrılarak bağımsızlığını kazandı. 1940'da Rusya tarafından zorla ilhak edildi; 1941'de Almanlar tarafından alındı; 1944'te Sovyetler Birliği'ne girdi. Bu keyfiyet, A. B. D. ve birçok devletlerce tanınmamıştır.

EŞ'ARÎ, Ebu'l-Hasan Ali (873-936)

Ünlü bir İslâm bilginidir. Eş'arîlik mezhebini kurmuştur. Sünni Müslümanlar'ın itikat meselelerinde bağlı oldukları ve bugün yaşıyan başlıca iki mezhep vardır ki bunlardan biri Eş'arîlik, biri de Mâtüridîlik'tir.

Eş'arî Basra'da doğmuş, Bağdat'ta ölmüştür. Pek çok eserinin en ünlüsü «Makaalâtu'l-İslâmîyîn» dir. Eserlerinden bir kısmı Batı dillerine de çevrilmiştir. Türkler'in bu mezhebi tutmamaları dolayısiyle, hukuk bakımından Hanefî olan Türkler, itikat bakımından Mâtüridî olmuşlardır.

EŞBASINÇ EĞRİLERİ

Yeryüzünde hava basıncı eşit olan noktaları gösteren eğrilerdir.

Yerçekimi etkisi altında hava da yere bir kuvvet tatbik eder. «Hava basıncı» denilen bu kuvvet her bölgede eşit değildir; bazı bölgelerde az, bazı bölgelerde çoktur. Aradaki farkları hesaplıyabilmek için normal bir basınç kabul edilmiştir. 45° boylamda, 0° sıcaklıkta, 760 milimetre uzunluğundaki civa sütununun deniz kıyısındaki basıncına eşit basınç «normal hava basıncı» olarak alınmıştır. Buna «1 atmosfer» adı verilir. Bu değerden küçük basınçlara «alçak basınç», büyük basınçlara da «yüksek basınç» denilir (Bk. Atmosfer).

Genel olarak bir yerin basıncı o yerin sıcaklığiyle değişir. Çok ısınan yerler alçak basınçlı, az ısınan yerler de yüksek basınçlıdırlar.

Böyle değişik basınçlı bölgelerin yeryüzünde dağılışını incelemek için hartalar üzerinde «eşbasınç (isobar) eğrileri» çizilir. Bu eğriler basınçları eşit olan noktaların harta üzerinde birleştirilmesiyle elde edilir.

Eşbasınç eğrilerini çizmek için bir yerin ortalama basıncı bilinmelidir. Bunun için, basıncın çeşitli zamanlardaki değerleri ölçülerek ortalaması alınır, bu ortalamaları eşit olan noktalar birleştirilir. Böylece elde edilen eşbasınç eğrileri coğrafya incelemelerinde birçok faydalar sağlar. Yıllık veya aylık ortalama basınçlarla çizilen yıllık veya aylık eşbasınç eğrileri vardır.

EŞEK

Atla akraba, fakat cüssece daha küçük, uzun kulaklı bir hayvandır. Tekparmaklılardan olan eşeğin birçok çeşitleri vardır. Bugünkü evcil eşeklerin ilk dedeleri Habeşistan'da ve Kuzey Afrika'da yaşıyan yabani eşeklerdir. Bunlar zebra cüssesinde olmakla beraber onlar gibi çizgili değildirler. Yerden omuza kadar olan boyları 120 sm. kadardır. Yaban eşekleri çok hızlı koşar, zeki hayvanlardır.

Yabani Afrika eşeği bundan binlerce yıl önce evcilleştirilmiştir. Evcil eşekler bugün dünyanın her yanına yayılmış olmakla beraber sayıları Afrika, Güney Avrupa ve Güney Asya'da daha çoktur. Evcil eşeklerin de birçok çeşidi vardır. Kıbrıs'ta beslenen iri, beyaz eşekler güzellikleriyle tanınmıştır. Küçük yapılı Midilli eşekleri de, eşeğin belli başlı cinslerindendir. Binek hayvanı olarak kullanılan eşekler, daha çok, hafif ve hızlı hayvanlardır. Ağır ve kuvvetli olanlar araba çekmekte kullanılır. Bunlardan sırtlarına yük vurmak suretiyle de faydalanılır.

Eşekler çok dayanıklı hayvanlardır. Atlar gibi iyi besin aramazlar. Buna karşılık, iyi muameleden hoşlanırlar, kötü muamele gören bir eşek inatçı, vurdumduymaz olur. Dişi eşekler bol süt verirler, bir zamanlar Kuzey

EN ÇOK EŞEK BULUNAN MEMLEKETLER

Afrika'nın yabani eşeği

Cezayir Eşeği

Milletlerarası istatistiklere göre en çok eşek bulunan memleketler şunlardır:

Memleket	Sayı
Çin	10.864.000
Habeşistan	3.500.000
Meksika	3.233.000
Brezilya	1.967.000
Türkiye	1.778.000
İran	1.300.000
Hindistan	1.055.000
Pakistan	979.000
Fas	970.000
İspanya	675.000
Sudan	574.000
İtalya	556.000
Güney Afrika Birliği	518.000
Yunanistan	514.000
Peru	384.000
Cezayir	348.000
Suriye	239.000

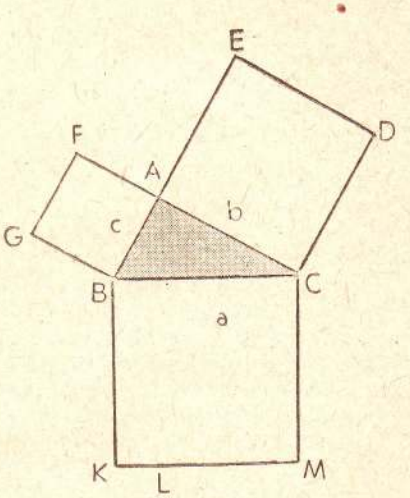
Afrika'da sırf bunun için eşek sürüleri beslenirdi.

Eşeğin yavrusuna «sıpa» denir. Bir erkek eşek bir kısrakla çiftleşirse «katır» doğar. (Bk. Katır; Zebra).

EŞEK ARISI (Bk. ARI)

EŞEK DÂVASI

Eski Yunan bilginlerinden Pythagoras'ın kendi adiyle anılan tanınmış önermesi (teoremi) bazan bu adla anılır. «Eşek Dâvası» sözü Fransızca bir deyimden gelir. Eşek ahmaklığiyle tanındığı için, Fransızlar ancak cahil ve ahmak insanlar için bir engel teşkil eden, akıllı insanların ise kolaylıkla alt edebileceği engellere «Pont aux ânes» (Eşek köprüsü) derler. Pythagoras'ın önermesi de geometrinin «eşek engeli» kabul edildiği için bu adla anılır.

Eşek dâvası, asıl adiyle Pythagoras önermesi, şudur: «Bir dik üçgende, hipotenüsün (dik açının karşısında bulunan kenarın) karesi, dik kenarların karelerinin toplamına eşittir. Verdiğimiz şekilde $a^2 = b^2 + c^2$

EŞME

Ege Bölgesi'nin İçbatı Anadolu bölümünde Uşak iline bağlı bir ilçedir. Topraklarını doğuda aynı ilin Ulubey, güneyde Denizli'nin Güney, batıda Manisa'nın Sarıgöl ve Kula, kuzeyde Uşak'ın merkez ilçeleri çevirir. Tek bucaktan ibaret olan ilçenin 68 köyü vardır.

Yüzölçümü: 1.335 km²

Nüfus: 34.727 (1960 sayımı)

İlçe toprakları çoğunlukla 800-900 m. yükseklikte bir yayla görünüşündedir. Uşak-Gördes Yaylası'nın devamı olan bu yayla üzerinde az yüksek ayrık dağlar yükselir. Bunların en yükseği kuzeydeki Umurbaba Dağı'dır (Karınca Tepesi 1.224 m.) Eşme'nin iklimi oldukça serttir. Kışlar soğuk, yazlar sıcak geçer. Ormanlar geniş bir alanı kaplar. İlçede en çok buğday ekilir. Pancar ekimi de gelişmiştir. Koyun ve keçi beslenir.

Kasaba. — Eşme ilçesinin merkezi önceleri Takmak'ken 1934'te Afyon-Basmane demiryolu üzerindeki Elvanlar istasyonuna nakledilmiştir. Burada bomboş olan bir alanda kurulan Eşme, çok kısa bir zaman içinde, karışık, dar ve bozuk sokakları, birbirine sıkışık evleriyle ortaya çıkmıştır. Kasabanın çekirdeğini istasyon ve civarı ile bilhassa istasyonun kuzeyine düşen kısım meydana getirir. Burada resmî binalar, evler, çarşı, park ve cami düz bir alanda kurulmuştur, daha kuzeye doğru arazi eğimlenir. İki mahalleden meydana gelen Eşme'nin nüfusu 4.925'tir (1960 sayımı). Kasaba halkının bir kısmı kilimcilikle uğraşır. Dokunan kilimler civar kasaba ve köylere satılır. Eşme 1953'e kadar Manisa iline bağlıyken, o yıl Uşak'ın il olması üzerine Eşme de Manisa'dan ayrılmış ve Uşak'a bağlanmıştır.

E Ş R E F ' İ N   H İ C İ V L E R İ N D E N

Halep Valisine

Etme bahtından şikâyet, işte valisin bugün
Bir zaman Binbirdirek üstünde bir berber idin
Validen lütfeylemiş hakkında yoksa ey teres
Sen babandan olmuş olsaydın bugün ester idin.

Rütbe Teklif Edilince

Mümkün oldukça çalıştım mihneti zevk etmeye
Ömrümü demle geçirdim gamla meşgul olmadım,
Haps-ü tazyikın dahi envaını gördümse de
Hamdü billâh kendi vicdanımda mesul olmadım.

Abdülhamit Devrine Ait

Bizdeki san'atı taklit edemez Avrupalı
Sanma aheng-i umumiye bu heyet kapılır!
Milletin ağzı açıldıkça kilit vurmak için
Babıâlide ne sanatlı anahtar yapılır!

Bahriye Nazırı Hakkında

Bizdeki nazır-ı Bahriyye Hasan Paşayı
Böyle tarif ediyor vak'anüvisan-ı ümem
Gelecek olduğunu bilse idi neslinden
Almadan Hazreti Havvayı boşardı Âdem.

L Â Z I M S A

Dolaş bab-ı hükümette bulursun yâd lâzımsa
Mezarıstana git bir işte ancak dâd lâzımsa...

Terakki maksadınsa şimdi bir casus-u kâbus ol
Hafiyye namın olsun bir şerefli ad lâzımsa...

....

Maariften eser yok cehilde geçtik Ebu Cehli,
Mütehayyız cehaletçün eğer üstad lâzımsa

Külâhı kapmasınlar yoksa bir kerre kaparlarsa...
Dolaş Temyiz ü İstinafa istirdat lâzımsa...

Memalikte bulursun ümmet-i merhumedır ancak
Menamında görür hürriyeti efrad lâzımsa...

İlâhî kavm-ı Luta şimdi hacet yok mücazata
Yeter Osmanlılar kavm-ı Semudu âd lâzımsa...

Emanettir vatan Allaha hürriyet ne lâzımdır,
Hemen icray-ı zulm et durma istibdad lâzımsa...

İşiyle uğraşan bir ademi aklâma memur et
Anın da hanümanın eylemek berbad lâzımsa...

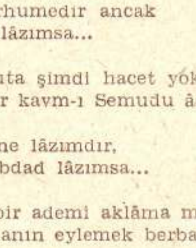
Dua et beş vakitte hazret-i Abdülhamit Hana
Tarikimce budur bir mümine evrad lâzımsa...

Sakın gündüz içip de selb-i rahat eyleme Eşref,
Şuru et saat on birde meye mutad lâzımsa...

Görürsen bir hamiyyetmendi jurnal ver aleyhinde
Uyurken düş görüp küfretti de isnad lâzımsa...

Serkâra geçenler bizde hammal-ı hataptır hep,
Oku tebbetyedâ'yı tekkede evrad lâzımsa...

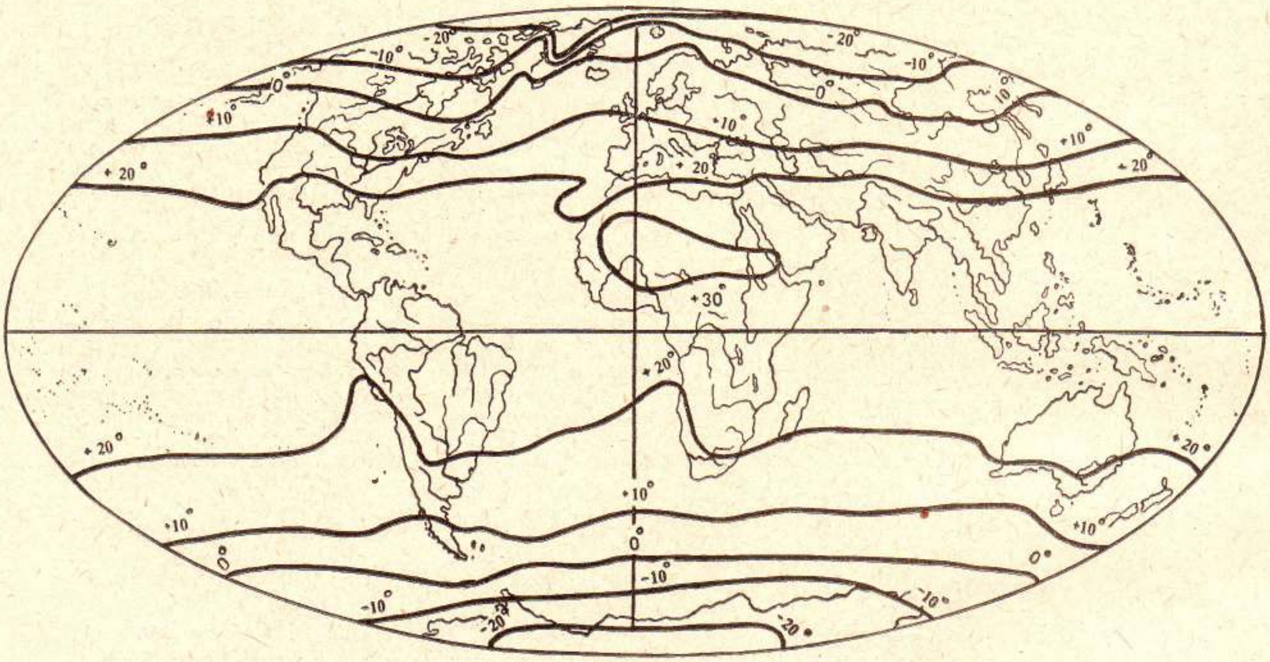
EŞREF, Mehmet (1847-1911)

Şair Eşref

Ünlü bir hiciv şairidir. Manisa'ya bağlı Gelenbe'nin Yayaköy'ünde doğdu. Medreseyi bitiremedi. Bununla beraber Arapça ve Farsça öğrendi. Yirmi beş yaşına kadar zeybek kılığında dolaştı. Bundan sonra kâtip sınıfına girdi, çeşitli malmüdürlüklerinde memur olarak çalıştı.

Eşref 1878'de İstan-

Dünya'da yılın eşsıcaklık ortalamasını gösteren harta. Yıllık ortalaması 30 derecenin üzerinde olan bölge Afrika'dadır. Kutuplarda ise yıllık ortalama —20° civarındadır.

bul'a geldi. Kaymakamlık imtihanını kazandı. İlk olarak Fatsa kaymakamlığına atandı. Çeşitli kaymakamlıklarda dolaştı. Kendisinden daha değersiz kimselerin el üstünde tutulması hayattan çok şey bekliyen bu kabiliyetli genci üzüyordu. Değerinin bilinmeyişinin acısını iğneli diliyle, yarı yırtık manzumelerle gidermeye, hükümet aleyhine yazdığı hicivlerle belirtmeye çalıştı.

Eşref'in hicivleri hükümeti kızdırmıştı. Şair, Gördes kaymakamlığı sırasında tevkif edildi, iki yıl hapse mahkûm edilerek İstanbul'da hapse atıldı. Cezasını bitirdikten sonra, «ikamete memur» olarak, İzmir'e gönderildi. Eşref gene dilini tutmuyordu. Bilhassa II. Abdülhamit aleyhine çok ağır hicivler, küfürlerle dolu kıtalar yazıyordu. Başına belâ geleceğini kestirince, 1901'de Mısır'a kaçtı. Orada, padişah aleyhindeki hicivlerini «Deccal» adlı bir eserde topladı. Hükümet, buna karşı, memleketindeki mallara el koyma kararını aldı. Fakat şairde mal-mülk yoktu.

Eşref bir ara Mısır'dan Kıbrıs'a, oradan da Avrupa'ya gitti. Güç şartlar altında gurbet diyarlarında dolaştı. Çektiği mihnetler yüzünden, daha elli üç yaşındayken, ihtiyarlamış, çökmüştü. 1908'de İkinci Meşrutiyet ilân edilince İstanbul'a döndü. «Eşref» adiyle haftalık bir mizah gazetesi çıkardı. Yeni hükümetçe Adana Vali yardımcılığına atandıysa da gidemedi. Çünkü bu görev sonradan lâğvedilmişti. Şair hastalanmıştı da. Emekliliğini istedi. Memleketi olan Manisa'nın Kırkağaç ilçesine çekildi, orada öldü.

Eşref'in hicivleri, Divan şiiri tarzının son hiciv örneklerindendir. Keskin zekâsının dışında hicivlerinin sanat değeri pek yoktur. Dili aksak ve bozuktur. Çoğu defa hicivlerini yüz kızarmadan okumak da kabil değildir. Bununla beraber, kendine göre istibdatla çarpışmış, zamanında geniş bir şöhret kazanmıştı.

Bibliyografya:

Eşref (Sami Nabi Özerdim, 1953, 1956, 1959); Eşref'ten Hicviyeler (Haz. Cevdet Kudret Solok, 1953, 1955).

EŞREFOĞULLARI

Anadolu Türk beyliklerindendir. 1280 yıllarından 1327'ye kadar 47 yıl kadar sürmüş olan bu küçük beyliğin başkenti Beyşehir'di. Selçuklular'a, 1308'den sonra doğrudan doğruya İlhanlılar'a bağlandı. Devlet, kurucusu olan Eşref Bey'in adını taşır. Eşref Bey'in yerine 1305 yıllarında oğlu Seyfettin Süleyman Bey, onun yerine de oğlu Mübarüzittin Mehmet Bey geçmiştir. Sonuncu bey, Süleyman Bey'in küçük oğlu Eşref Bey'in oğlu Süleyman-Şah Bey'dir. Bunun öldürülmesi üzerine devlet, Isparta'daki Hamidoğulları'na, 1391'de de Beyşehir ve civarı Osmanlılar'a geçti.

Bibliyografya:

Eşrefoğulları Tarihi (Memduh Yavuz, 1934).

EŞSICAKLIK EĞRİLERİ

Yeryüzünde sıcaklığı eşit olan noktaları gösteren eğrilerdir.

Güneş ışınları yeryüzünde her noktaya aynı şartlar altında gelmediği için her yerde sıcaklık eşit değildir. Bir bölgenin sıcaklığı çeşitli etkenlere bağlı olarak değişir. Güneş ışınlarının atmosfer içinde aldıkları yol uzadıkça o bölgenin sıcaklığı azalır. Çünkü ışınların bir miktarını atmosfer tutar.

Güneş ışınlarının bir noktaya geliş açıları da sıcaklık üzerinde değişiklik yapar. Işınlar ne kadar dik gelirlerse, orası o kadar çok ısınır.

Aynı şartlar altında karalar denizlerden çok daha çabuk ısınırlar, dolayısiyle, daha sıcak olurlar. Fakat daha çabuk da soğudukları için güneş ışınları azalınca daha soğuk olurlar. Bu yüzden karalarla denizler hep farklı sıcaklıklardadır. Kara ve deniz iklimleri arasındaki farklar bu olaylardan doğar. Bundan başka, atmosferin içindeki su buharı da, ısınma dolayısiyle, sıcaklık değişmelerine yol açar.

İşte bu çeşitli sebepler yüzünden yeryüzünde her yerin sıcaklığı değişiktir. Sıcaklığın dağılışını incelemek için «eşsıcaklık (isoterm) eğrileri» hazırlanır. Bu eğriler, sıcaklığı eşit noktaları harta üzerinde birleştirerek elde edilir.

Eşsıcaklık eğrilerini çizerken ortalama sıcaklıklar göz önünde tutulur. Bir yerin ortalama sıcaklığı, ele alınan zaman birimine göre, çeşitli olabilir. Genel olarak, günlük, aylık, yıllık sıcaklık ortalamaları kullanılır. Bu ortalamalara göre eşsıcaklık eğrileri de günlük, aylık, yıllık olurlar.

Eşsıcaklık eğrileri başka bir şekilde de ikiye ayrılırlar:

1. — Bulunan ortalama sıcaklıklar, olduğu gibi, harta üzerine yazılır, eşsıcaklık eğrileri çizilir.

2. — Sıcaklıklar deniz seviyesine indirgendikten sonra harta üzerine yazılır. Bilindiği gibi, deniz seviyesinden yükseldikçe sıcaklık düşer. Bu düşme, her 100 metrede yarım derecedir. O halde, deniz seviyesinden yüksek olan bir yerin ortalama sıcaklığı ölçüldükten sonra oranın yüksekliğinden doğan sıcaklık düşmesini bu ortalamaya eklemek gerekir. Bu işleme «sıcaklığı deniz seviyesine indirgemek» denir.

Coğrafya incelemelerinde her iki çeşit eşsıcaklık eğrileri de kullanılır.

MİLLÎ TAKIM — Zamanımızda milyonların sevdiği bir spor dalı haline gelen futbol, memleketimizde de büyük bir ilgi toplar. İç karşılaşmalardan başka her yıl birçok millî karşılaşma yapılır. Resim Millî Futbol Takımımızı Macarlar'la yapılan maçtan önce Mithatpaşa Stadyumu'nda gösteriyor.

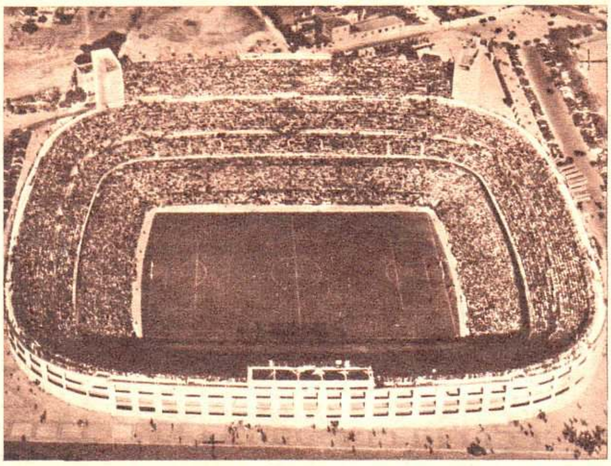
FUTBOL

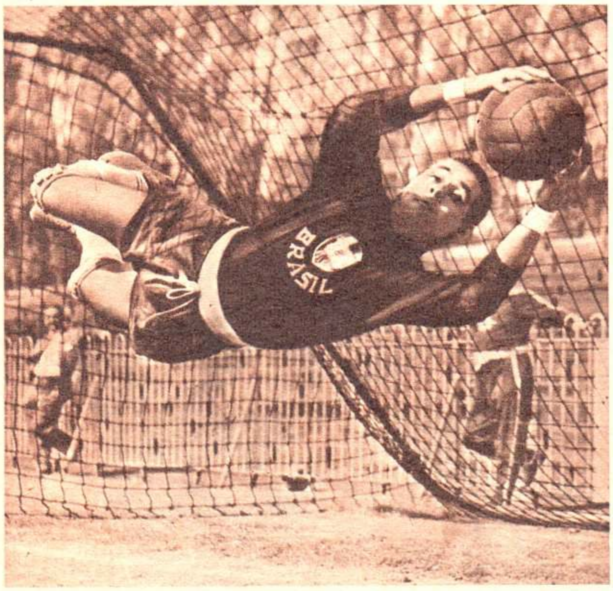
3 - 1 — Memleketimizde yapılan millî maçların en önemlisi Macaristan'la yaptığımız maçtı. 19 şubat 1956'da yapılan bu maçı 3 - 1 gibi açık farkla kazandık.

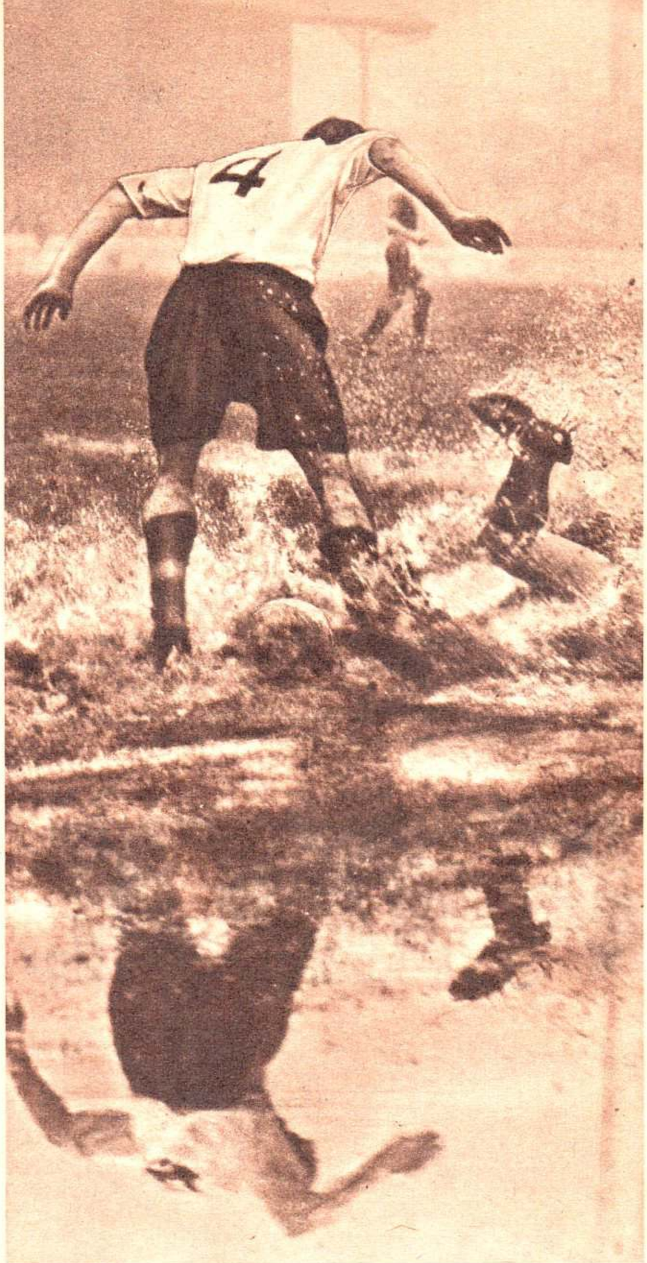
Futbol zaman zaman tehlikeli olabilen bir spordur. Resim kale önünde bir karambolu gösteriyor.

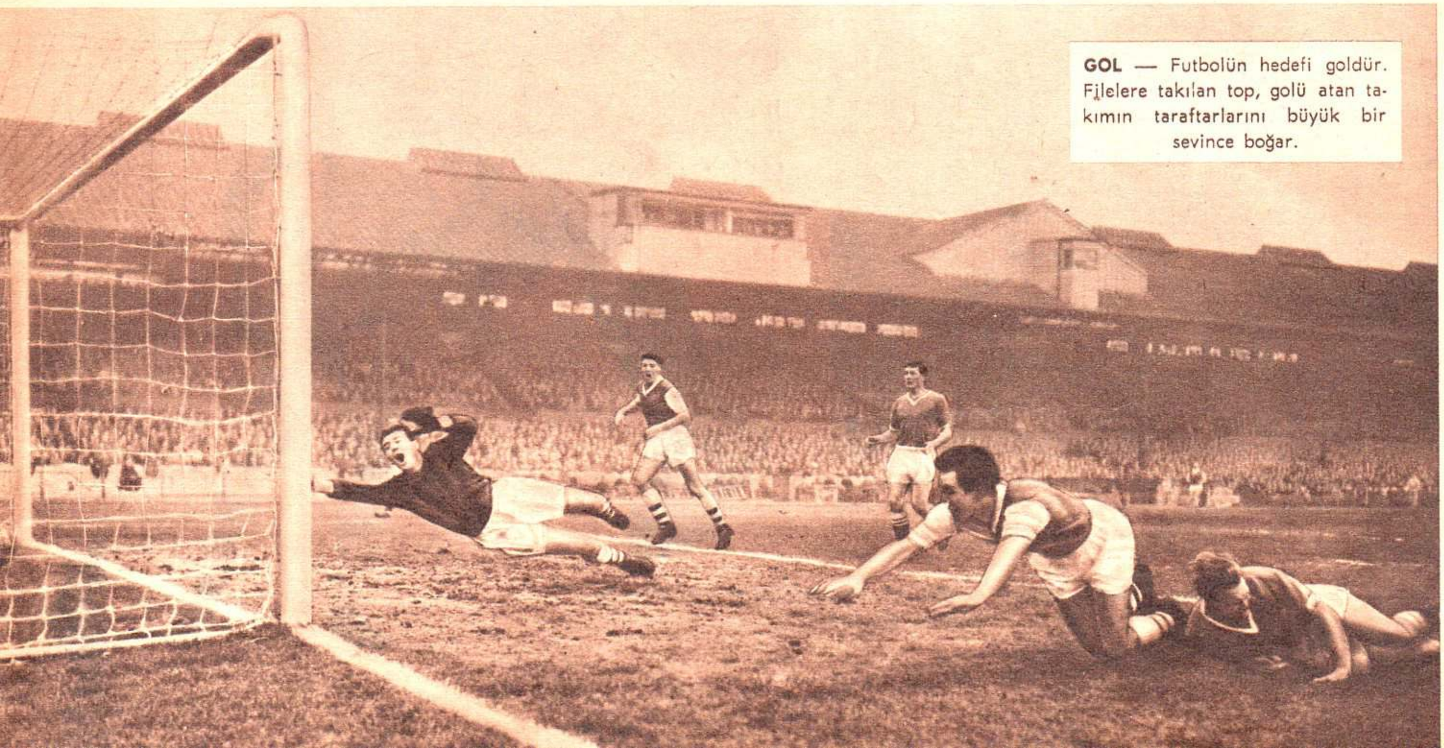
Futbol meraklılarını tatmin edebilmek için birçok memleketlerde büyük stadyumlar yapılmıştır. Resimde, Madrit'teki Santiago Brenabeu Stadyumu görülüyor.

ANTRENMAN — Futbolcunun hayatında en önemli yeri antrenmanlar tutar. Burada Brezilya millî takım kalecisini bir çalışma sırasında görüyorsunuz.

FUTBOL KIŞ SPORUDUR — Yağmur, çamur denmez, zamanında oynanır. Resimde İngiltere'de şiddetli bir yağmur altında yapılan bu çeşit bir maçtan heyecanlı bir an görülüyor.

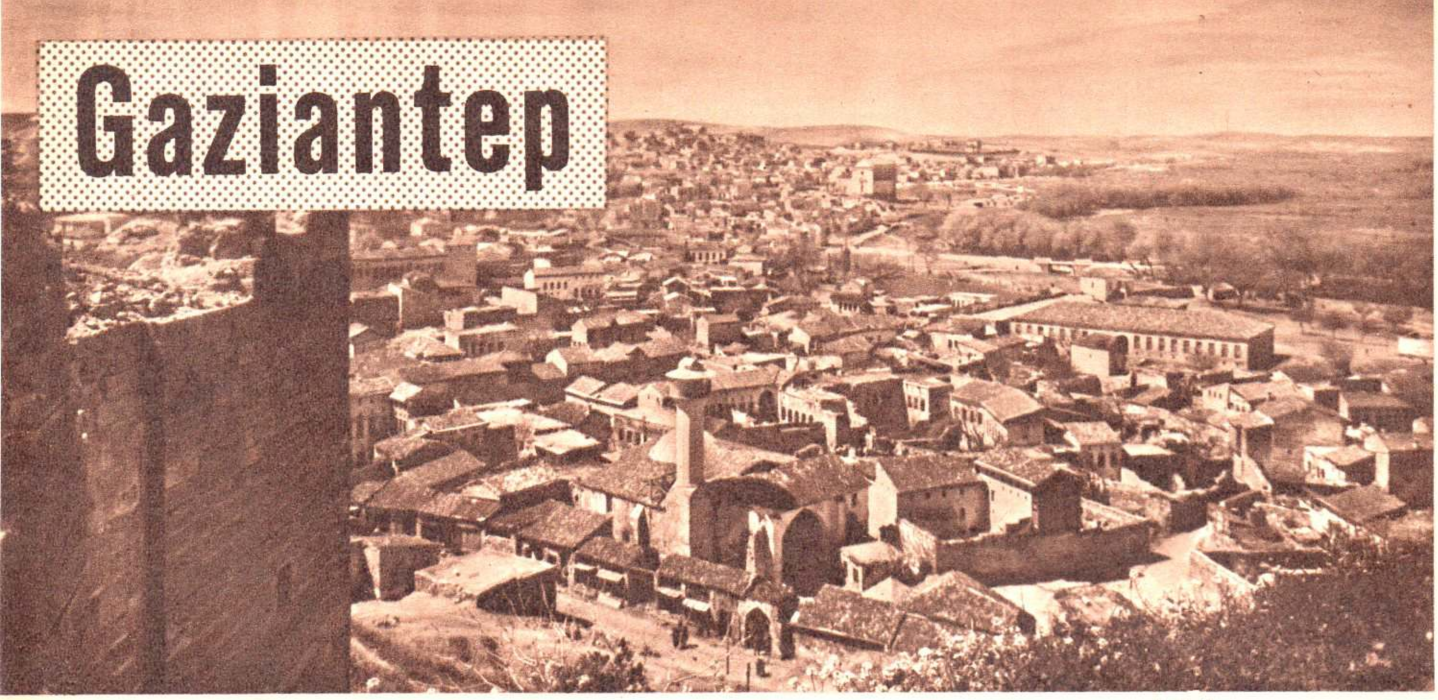
GOL — Futbolün hedefi goldür. Filelere takılan top, golü atan takımın taraftarlarını büyük bir sevince boğar.

GALATA KÖPRÜSÜ

İstanbul'un en büyük özelliklerinden biri Galata Köprüsü'dür. Haliç'in iki yakasını birbirine bağlıyan köprü, bu 2 milyonluk şehrin bütün trafik yükünü taşır. Galata Köprüsü günün her saatinde iskelelerine yanaşıp kalkan vapurlar, üstünden geçen insanlar ve taşıtlarla İstanbul'un en hareketli yeridir.

Gaziantep

GENEL GÖRÜNÜŞ — Güneydogu Anadolu'nun tarihî şehirlerinden olan Gaziantep'in genel görünüşü.

GALATA KULESİ

İstanbul'un en önemli özelliklerinden biri Galata Kulesi'dir. Resimde kule ve arka plânda şehrin İstanbul yakası görülüyor

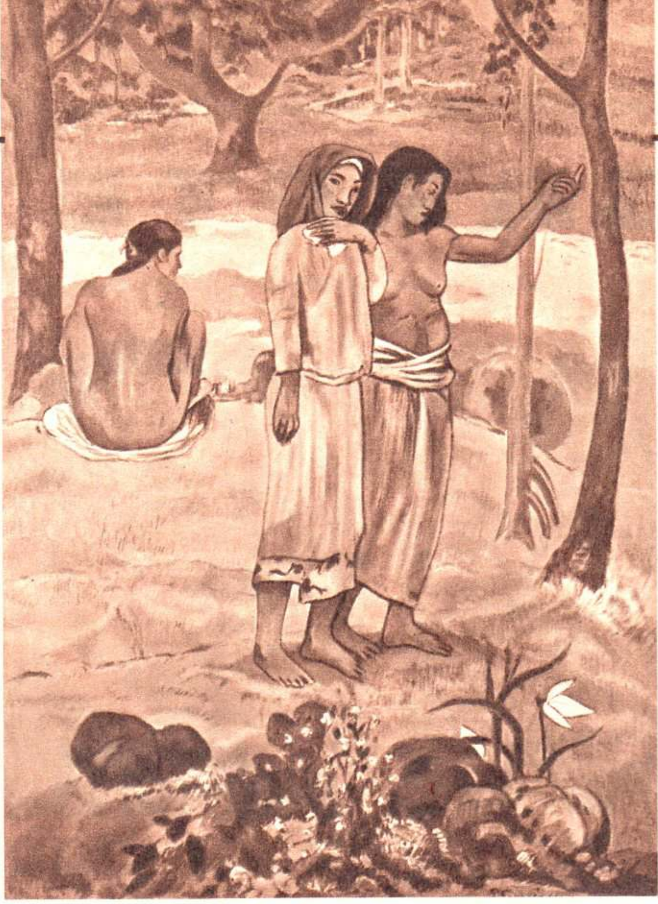
Karagöz Caddesi, Gaziantep'in en işlek, en kalabalık caddelerinden biridir.

KALE — Birçok tarihî olaya sahne olmuş Gaziantep Kalesi bugün de büyük bir kısmiyle ayaktadır.

Gauguin

Paul Gauguin en büyük Fransız ressamlarındandır. Empresyonizmden sonra resimde bir çığır açan Gauguin, 1891 yılında Tahiti Adası'na gitmiş ve burada yıllarca yerlilerin arasında yaşamıştır. Bütün resimlerinde bu adanın özellikleri görülür.

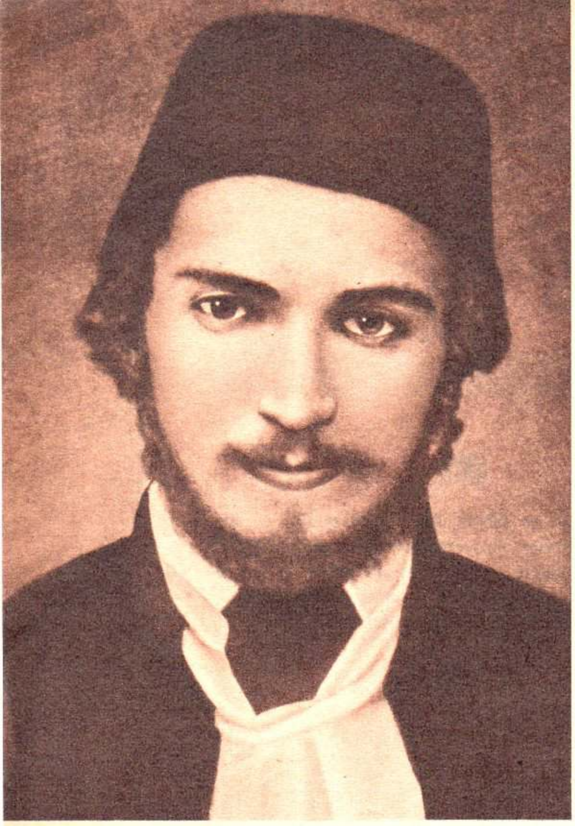

«Çağırış»

Arearea (Neşe)

GAZETE

AGÂH EFENDİ — 1860 yılında Tercüman-ı Ahval gazetesini çıkaran Agâh Efendi ilk Türk gazetecisidir.

AHMET MİTHAT EFENDI — Yazarlığı ve gazeteciliğiyle zamanın en çok okunan kalem sahiplerindendi.

ŞİNASİ — Nesrimizi Divan üslûbundan kurtaran Şinasi ilk gazeteiclerimizdendir.

İlk Gazetelerin Başlıkları

TAKVİM-İ VEKAYİ — Osmanlı Devleti'nin ilk resmî gazetesi Takvim-i Vekayi'in ilk sayısının başlığı. 1831 yılında yayınlanmaya başlıyan gazete haftada bir çıkıyordu.

CERIDE-İ HAVADİS — William Churchill adında bir İngiliz'in çıkardığı Ceride-i Havadis'in ilk sayısının başlığı. Gazete 1840 yılında yayınlanmaya başlamıştır.

ترجمان احوال

حوادث داخلیه

تفرقه

TERCÜMAN-I AHVAL GAZETESİNİN İLK SAYISI — 1860 yılında yayınlanmaya başlıyan ilk hususi Türk gazetesi Tercüman-ı Ahval pazardan pazara çıkardı. Gazetenin fiyatı üç kuruştu. Gazeteyi Agâh Efendi çıkarıyor, Şinasi de onunla beraber çalışıyordu. En baştaki Mukaddeme (Başlangıç) yazısı Şinasi'nindir.

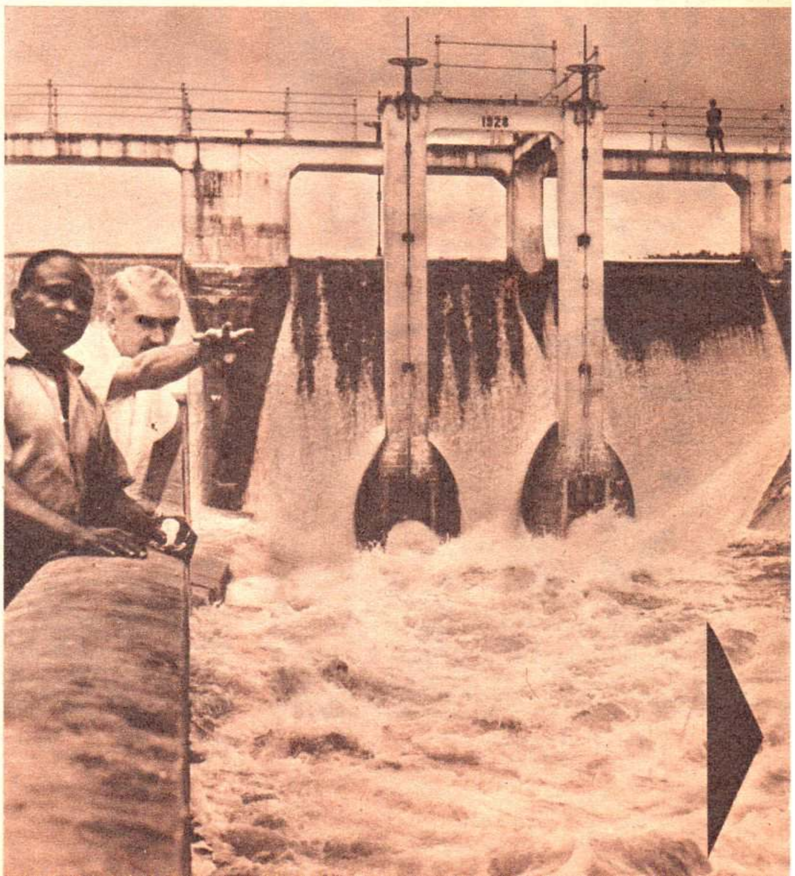
Afrika'nın genç devletlerinden Ghana büyük bir gelişme hızı içindedir. Resim memleketin en büyük şehirlerinden Kumasi'de yapılan Merkez Hastanesi'ni gösteriyor. Bu modern hastane 510 yataklıdır ve bizim paramızla 100.000.000 liraya çıkmıştır. Solda bir Ghana'lı.

GHANA

TARIM BAKANLIĞI — Burası Ghana'nın başkenti Akra'da yapılan Tarım Bakanlığı binasıdır. Binanın önünde millî kıyafetli Afrikalı'lar görülüyor.

BARAJ — Genç Ghana devleti kalkınma yolunda büyük hamleler yapmaktadır. İşte yeni yapılmış bir baraj

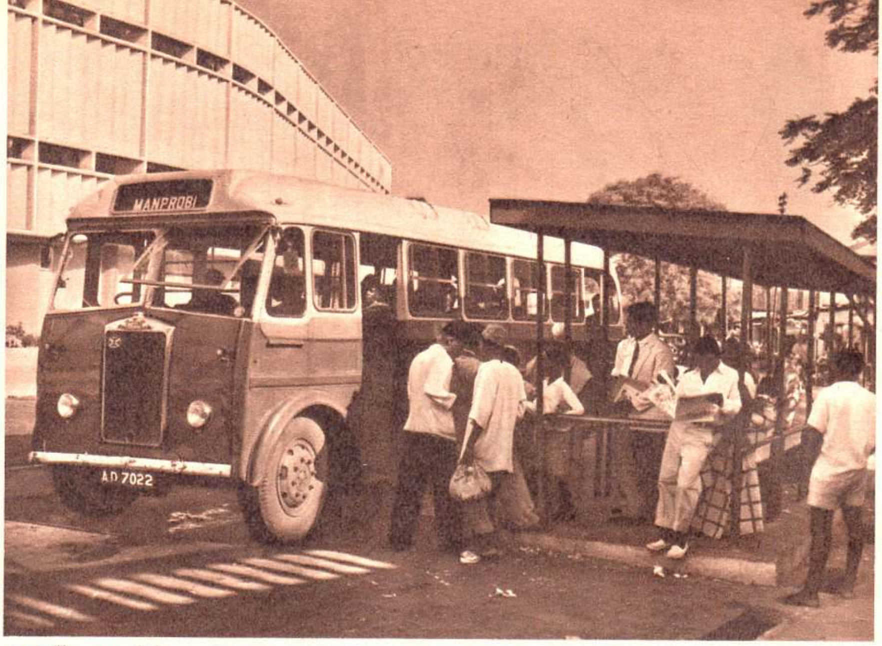
GHANA TİPLERİ

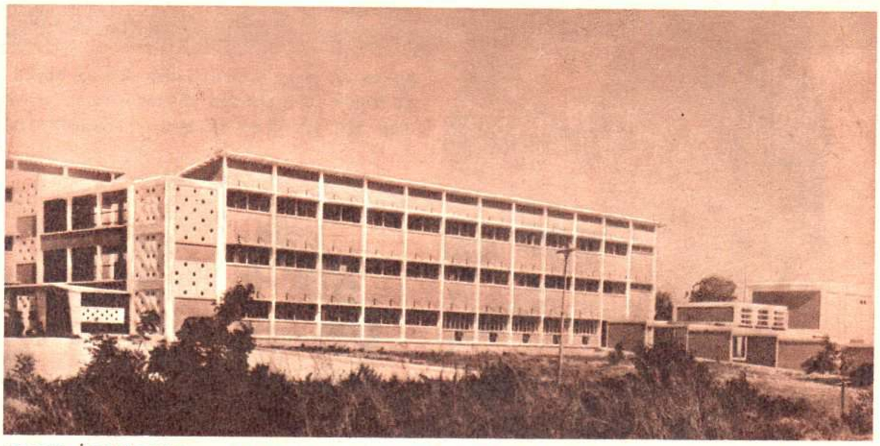
Ghanalı bir kabîle şefi.

Ghanalı iki genç kız

OTOBÜS SERVİSİ — Ghana'nın başkenti Akra'da bütün modern memleketlerdeki gibi otobüs servisi vardır. Resim şehirdeki otobüs duraklarından birini gösteriyor.

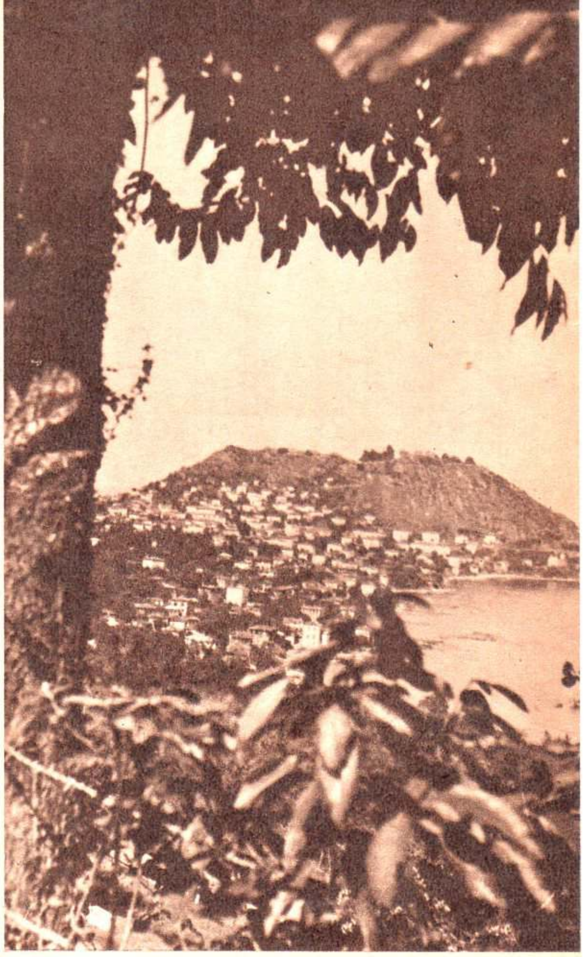
RADYO İSTASYONU — 1957 yılının sonlarında bitirilen bu bina Ghana radyo yayınları merkezidir. Memleket her cephesiyle ileri gittiğini göstermektedir.

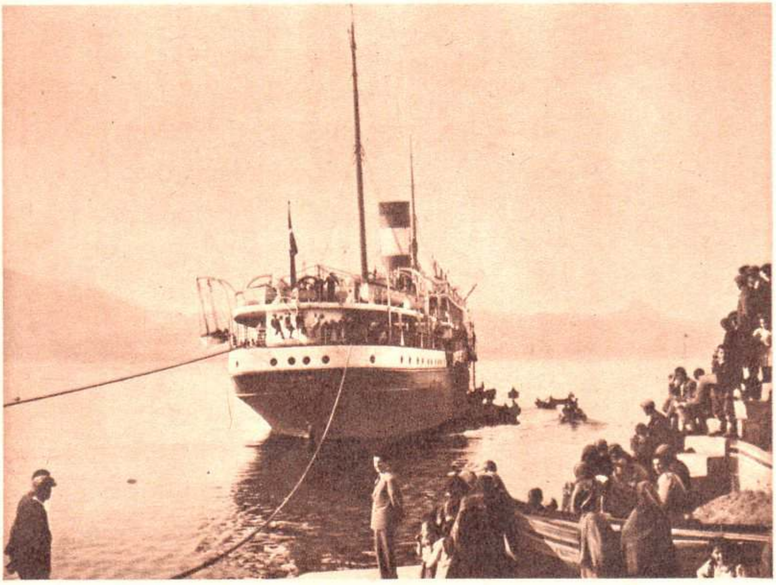
DEVLET EVİ — Akra'daki bu bina yalnız önemli kabul törenlerinde kullanılmaktadır.

Giresun

GİRESUN — Karadeniz'deki en güzel limanlarımızdan biridir. Burada şehir ve limandan güzel bir manzara görülüyor.

FINDIK ŞENLİĞİ. — Karadeniz'deki önemli limanlarımızdan olan Giresun'da yılın ilk fındık ürünü gönderilirken şenlik yapılır. Resim fındık yüklü bir geminin halkın tezahüratı arasında limandan ayrılışını gösteriyor.

FINDIKLARIN TIRMIKLANMASI — Giresun en önemli fındık yetiştirme bölgelerimizden biridir. Toplanan fındıklar tırmıktan geçirilerek harmanlanır.

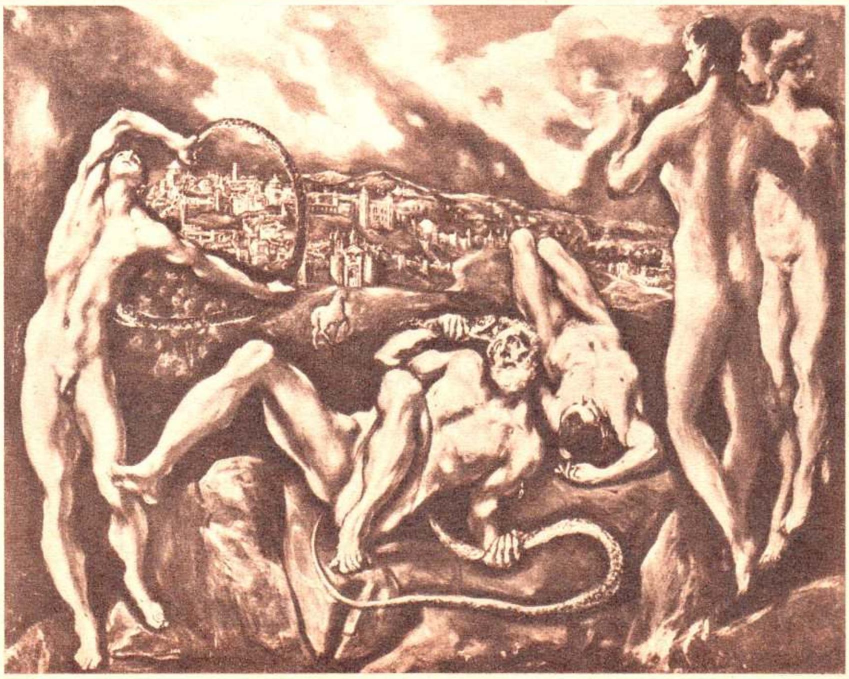
BİR KÖY — Şirin Giresun'un köylerinin de kendine has özelliği vardır. İşte birkaç köy evi.

El Greco

Yunan asıllı bir ressam olan El Greco (1541 - 1614) hemen hemen bütün ömrünü İspanya'da geçirmistir. Mistik bir realizm taşıyan eserlerinin en büyük özelliği şekillerin uzunlamasına olmasıdır. El Greco'nun hemen bütün eserlerinde görülen bu özellik bu sayfadaki tablolarında da kendini göstermektedir. Tablolarının en önemlisi «Kont d'Orgaz'ın Gömülüşü», «Saint Mauricio'nun Ölümü» adını taşıyanlardır. Bir katedral için yaptığı «L'Espolio» da sanatkârın şaheserleri arasındadır.

El Greco'nun **«Meryem Ana»** tablosu

Sanatkârın **«Laakoon»** adlı eseri

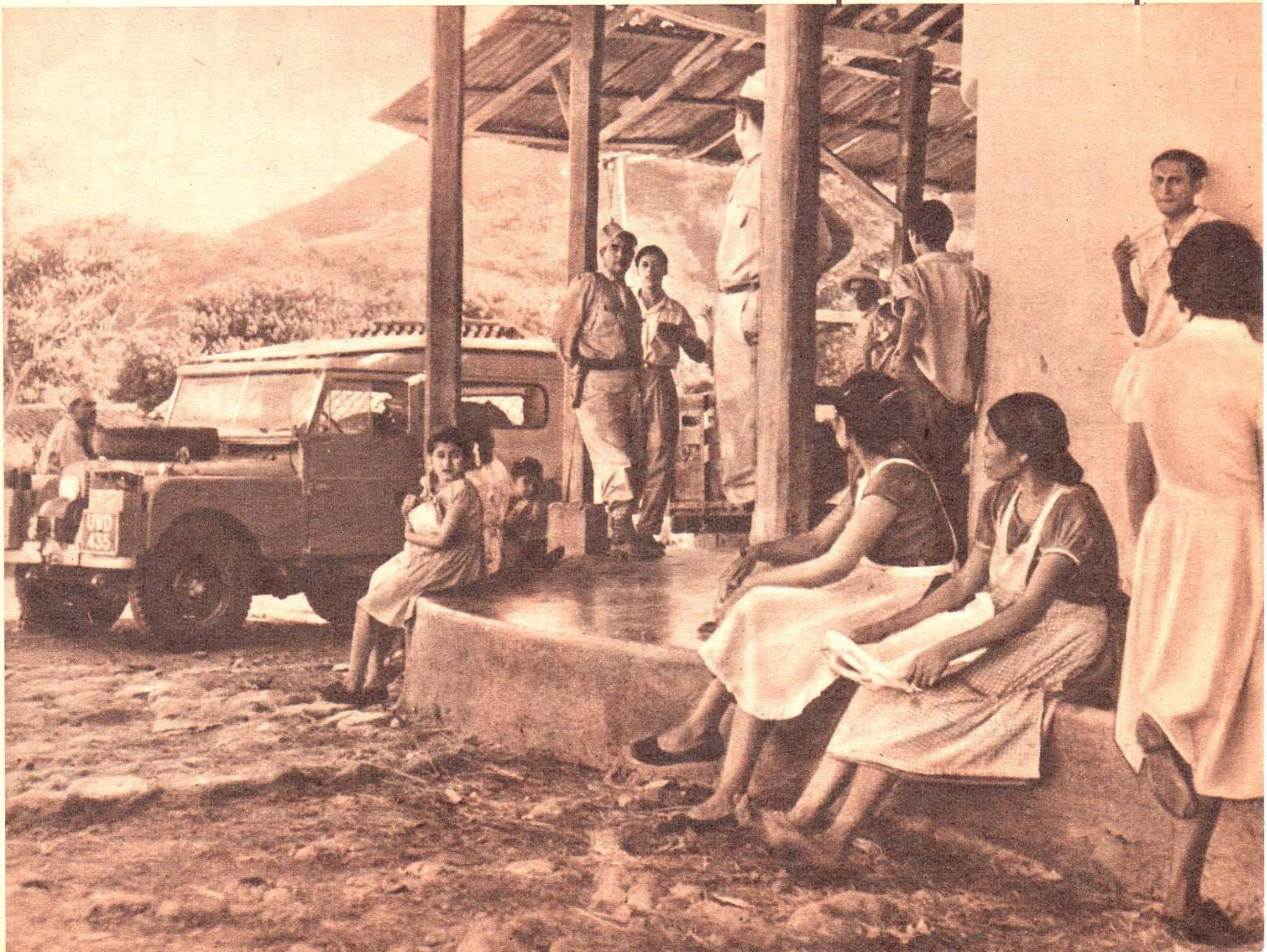

GİRİT

Girit'in parlak medeniyetini canlandıran Morosini tarihî çeşmesi, çevresindeki köhne yapılarla ne büyük bir tezat meydana getiriyor. Bu çeşme Heraklion şehrindedir.

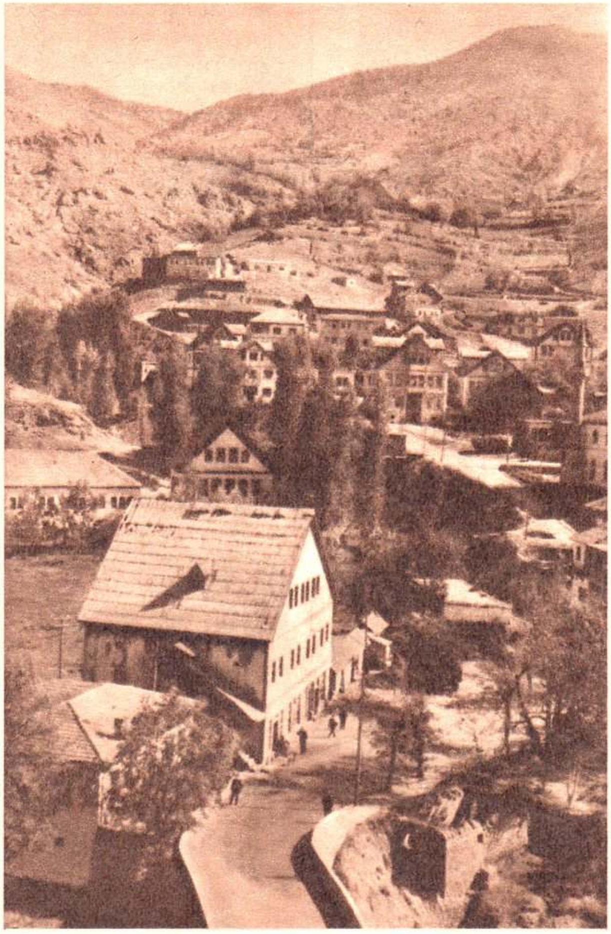
GUATEMALA

Orta Amerika devletlerinden Guatemala, Salvador'un kuzey komşusudur. Resimde görülen Salvador'lu yolcular gümrükte, Guatemala'dan memleketlerine geçiş müsaadesi almak için bekliyorlar.

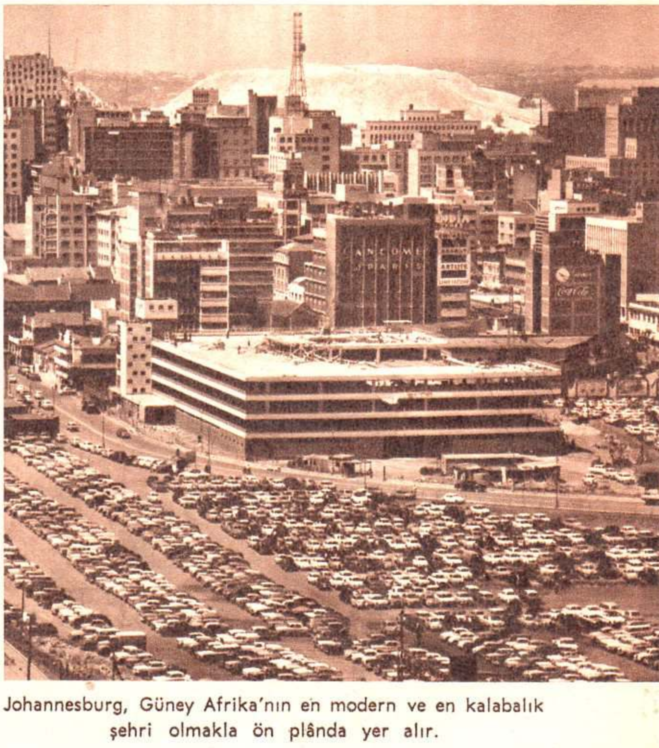
Güney Afrika Birliği'nin en önemli şehri Johannesburg'dan bir görünüş.

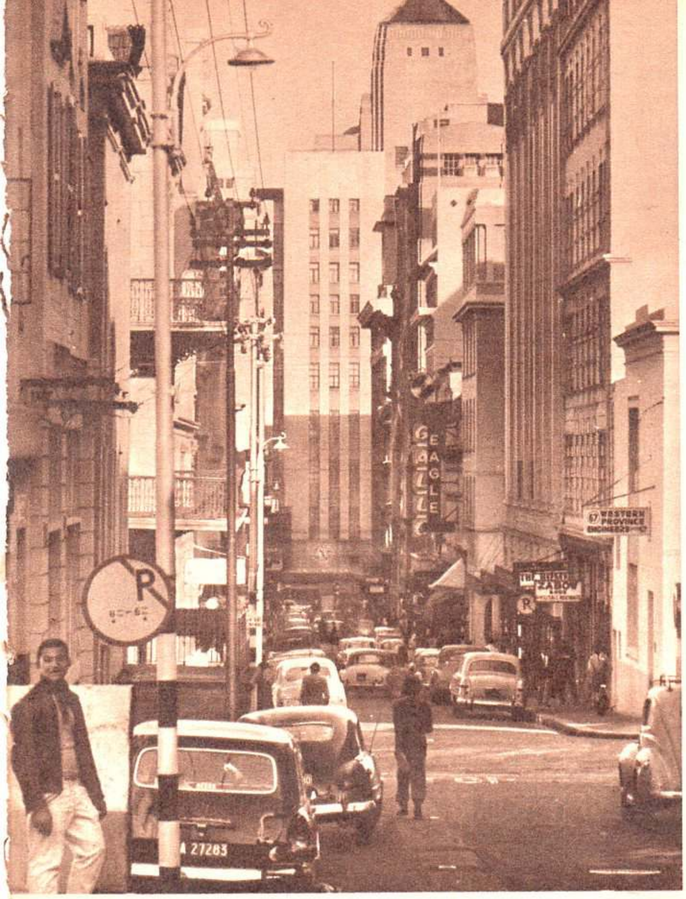
GÜMÜŞANE

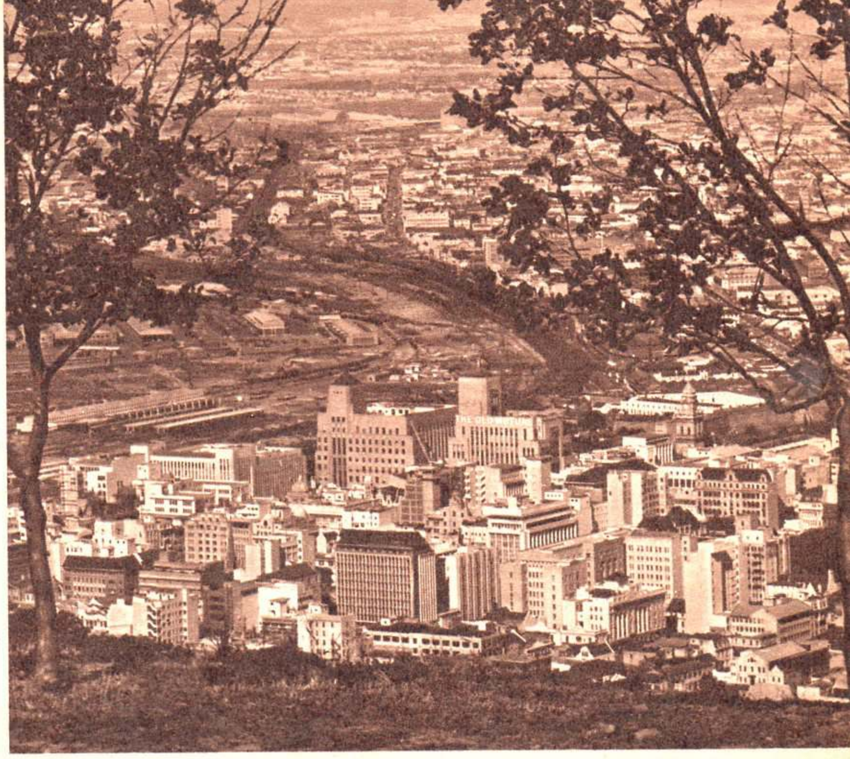
Kuzeydoğu Anadolu il merkezlerinden biri olan Gümüşane oldukça dağınık bir şehirdir. Burada Hasanbey Mahallesini görüyoruz.

GÜNEY AFRİKA BİRLİĞİ

Johannesburg, Güney Afrika'nın en modern ve en kalabalık şehri olmakla ön plânda yer alır.

CAPE TOWN — Burası Afrika'da bir Avrupa şehridir. Cape Town (Kap) binalariyle, ahalisiyle, günlük hayatiyle her hangi bir Avrupa ve Amerika şehrinden farksızdır.

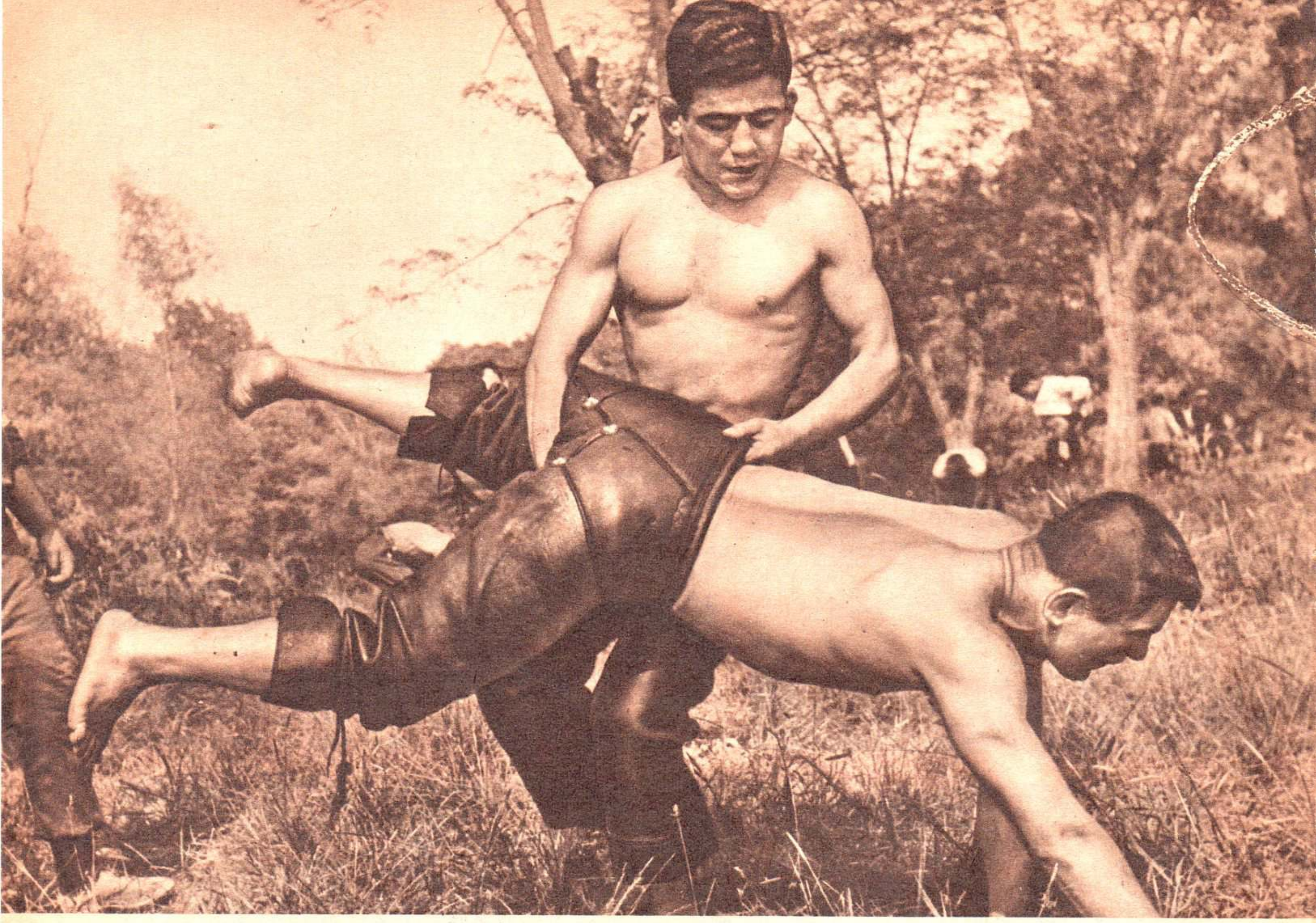
Afrika'nın en önemli liman şehirlerinden biri olan Cape Town (Kap) ın genel görünüşü. Ön plânda görülen kesim şehrin iş merkezidir. Resim şehre hâkim bir tepeden çekilmiştir.

Güney Afrika son yıllarda birçok kargaşalığa sahne olmuştur. Resim böyle bir günde acele acele yürüyen rahibeleri gösteriyor.

Durban'daki at yarışları bilhassa Avrupalılar tarafından ilgiyle takip edilir.

ADI ALTIN HARFLERLE YAZILANLAR

Koca Yusuf

Adı dünya güreş tarihine altın harflerle yazılacak güreşçilerimizin başında şüphesiz ki Koca Yusuf gelir. 19. yüzyılda yaşıyan bu büyük güreşçi Türk gücünü bütün dünyaya tanıtmıştır.

Kara Ahmet

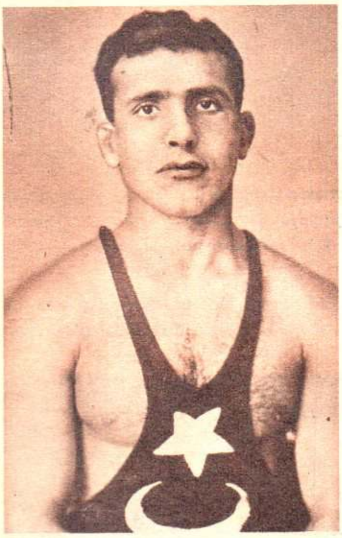
19. yüzyılda yaşıyan ve Türk gücünü dünyaya tanıtan bir başka güreşçimiz de Kara Ahmet'tir. Bu büyük güreşçi yabancı pehlivanlarla yaptığı güreşlerin hiçbirinde yenilmemiştir.

ATA SPORU — Serbest ve Greko-Romen tarzında parlıyan güreşçilerimizin çoğu işe ata sporu olan yağlı güreşle başlarlar. Güreşçiler, kispet giyer ve yağlanarak güreşirler. Resim millî güreşçilerimizden Kemal Demirsüren'i rakibine bir oyun tatbik ederken gösteriyor.

KIRKPINAR GÜREŞLERİ — Kırkpınar er meydanıdır. Güreşçiler yeşil sahada kozlarını paylaşırlar. Resim peşrev yapan güreşçileri gösteriyor.

Güreş

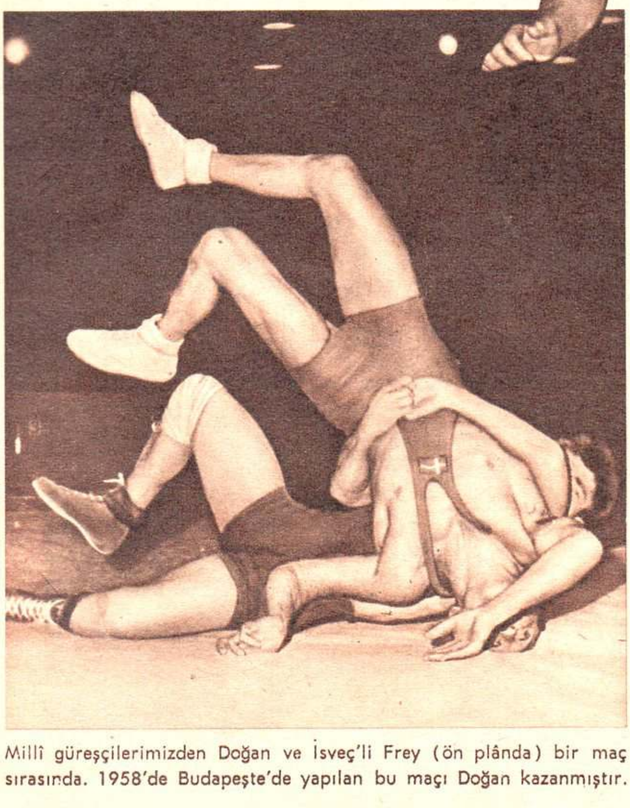

Yaşar Erkan

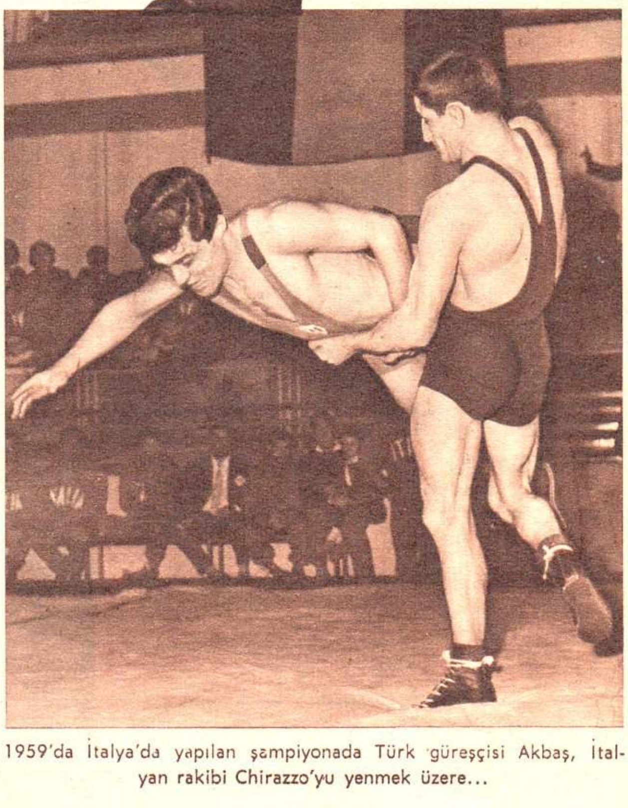
1936'da yapılan Berlin Olimpiyatları'nda şampiyonluk kazanan Yaşar Erkan Olimpiyat Şampiyonu olan ilk güreşçimizdir.

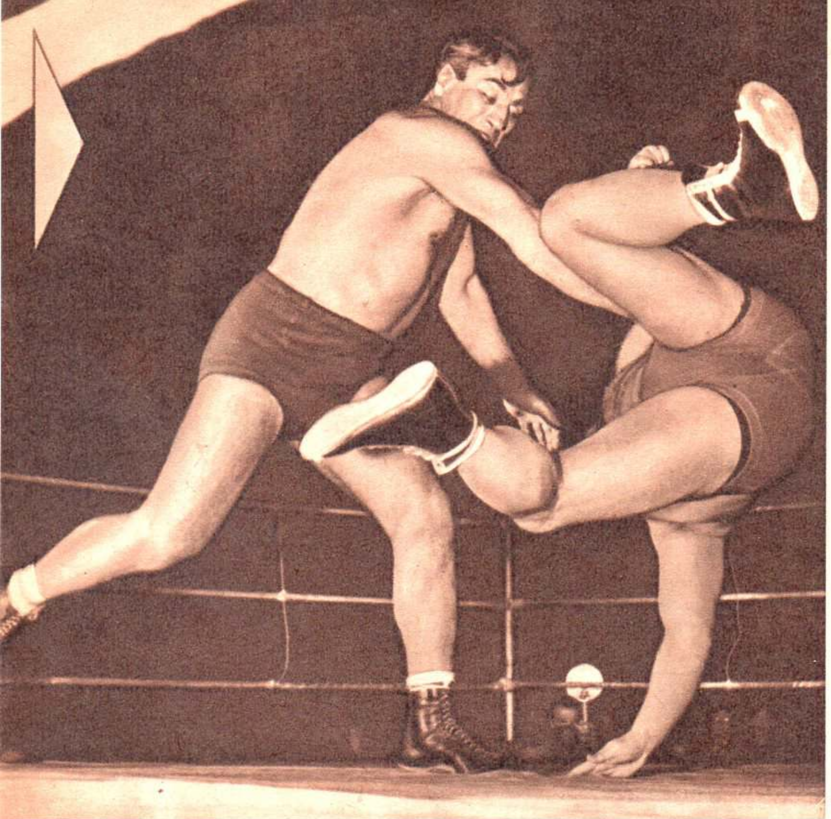
Türk güreşçileri yıllardan beri dünyaya ün salmıştır. Resimde görülen Hayrullah Şahin 1959'da İtalya'da yapılan bu serbest güreş müsabakasında rakibinin sırtını yere getirerek mağlûp etmiştir.

Millî güreşçilerimizden Doğan ve İsveç'li Frey (ön plânda) bir maç sırasında. 1958'de Budapeşte'de yapılan bu maçı Doğan kazanmıştır.

1959'da İtalya'da yapılan şampiyonada Türk güreşçisi Akbaş, İtalyan rakibi Chirazzo'yu yenmek üzere...

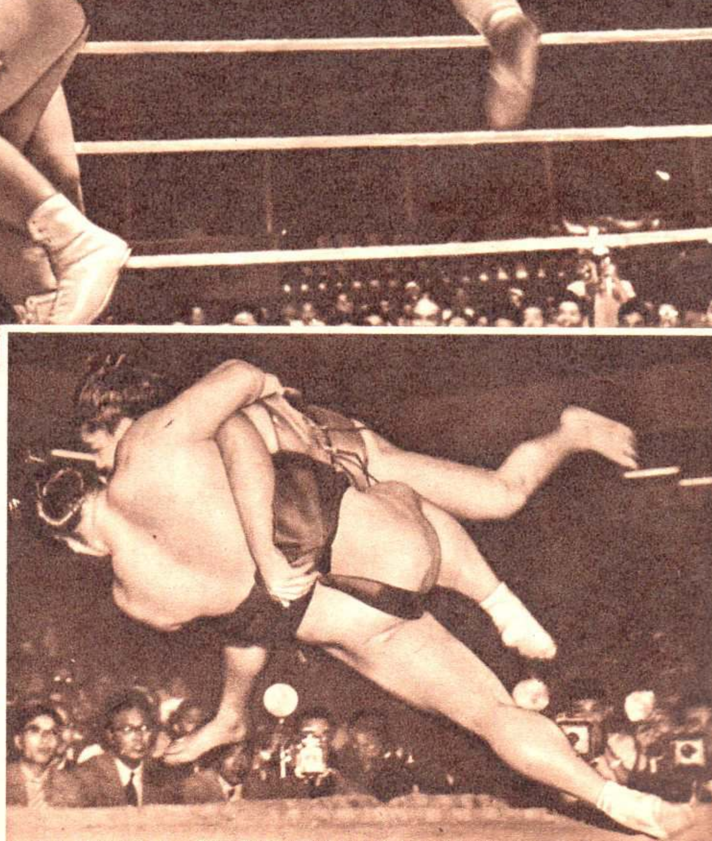

JUDO — Uzakdoğu'ya, bilhassa Japonya'ya has bu güreş çeşidi son zamanlarda bütün dünyaya yayılmaya başlamıştır. Resim bir Fransız'la bir Çinli'nin güreşini gösteriyor.

PANKRAS (CATCH) — Eski boksörlerden Primo Carnera bizim yabancısı olduğumuz Pankras güreşi sırasında görülüyor.

KADIN GÜREŞÇİLER — Bilhassa Jaonya'da kadınlar arasında yapılan güreşlerin ilgi topladığı görülmektedir. Resim dört kadının birden yaptığı bir güreşi gösteriyor.

SUMO — Japonların millî güreşlerinden olan Sumo şampiyonluk karşılaşmaları büyük bir ilgiyle takip edilir. Resimde Japonların en ünlü güreşçilerinden Yoşiba-Yama ile Vaka-No-Hana'nın yaptığı güreş görülüyor.

TAMAMLAYICI FİHRİST

İkinci Cilt

A

B

TÜRKİYE'DE MODERN BİNİCİLİK

S. 600, sü. 1, 2. deki yazıya ek: Milletlerarası yarışmalarda kazanılan başarılar arasında şunları da sayabiliriz: 1937'de Londra'da Eyüp Öncü, atiyle 2 m. 15 atlıyarak 3. olmuştur. 1938'de Nice'de «Polonya Kupası» kazanıldı (Cevat Gürkan, Eyüp Öncü, Saim Polatkan). 1938'de Roma'da «Mussolini Kupası» kazanıldı, altın madalya alındı (Cevat Kula, Cevat Gürkan, Saim Polatkan) 1938'de Roma'da «İmparator Kupası» ikinciliğini kazandılar.

Mussolini Altın Kupası yurda getirildiği sıralarda Atatürk hastaydı. Buna rağmen, ekibin binicilerine üzerlerinde adları ve tarih yazılı imzalı birer altın saat hediye etti.

C

Ç

D

DENİZ TAŞITLARININ BÜYÜKLÜĞÜ NASIL ÖLÇÜLÜR

Gemilerin büyüklüğü, ağırlık ve hacim cinsinden dört temel kelimeyle tanımlanır.

Deplasman (Ma-yi mahreç)
Detveyt (Deadweight)
Gros ton
Net ton

Gemilerin büyüklüğü deplasman, detveyt ağırlık, gros ton ve net ton da hacim cinsinden belirtilir.

Deplasman: Gemi su altı hacminin taşırdığı suyun ağırlığına denir. Donatılmış tekne; Makine, kazan ve tesisleri; Yük ve yolcu; Yakıt ve fit suyu, içme ve yıkanma suyu; Mürettebat ve kumanya; Safra ağırlıklarının toplamına denktir.

Detveyt (Deadweight): Yük ve yolcu, yakıt ve fit suyu, içme ve yıkanma suyu, mürettebat ve kumanya, safra ağırlıklarının toplamıdır. Donatılmış geminin taşıyabileceği ağırlığı gösterir.

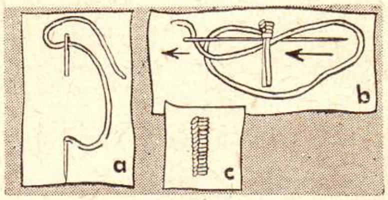
Gemilerin deplasman ve detveyti ağırlık cinsinden verilir. Birimi metrik sistemde 1.000 kg., İngiliz sisteminde 1.016 kg. dır.

Gemi hacim birimi tonilâtodur. Bir tonilâto 100 feet küblük (2,83 metre küb) yer kaplıyan hacimdir.

Tonilâto başka memleketlerde «Register ton» diye belirtilir.

Gros ton: Bir ticaret gemisinin ana güvertesi altında ve üstünde kalan, belli kaidelerle ayrılmış kısımların dışında, bütün kapalı yerlerin toplam hacmi demektir. Hacim metrik sistemde (M^3) olarak bulunmuşsa, bunu tonilâto birimine çevirmek gerekir.

Net ton: Bir geminin gros hacminden kaidelerin belirttiği bazı hacimlerin tamamen, ya da belli bir oranda düşülmesiyle elde edilir. Gemilerin vergi ve harçları net tona göre alınır.

E

F

ELEMANLARIN LİSTESİ

	Simgesi	Atom sayısı	Atom ağırlığı	Bulunduğu yıl
Aktinyum	Ac	89	227	1899
Altın	Au	79	197,0	M.Ö.
Alüminyum	Al	13	26,98	1825
Amerikyum	Am	95	(243)*	1944
Antimon	Sb	51	121,76	M.Ö.
Argon	Ar	18	39,944	1894
Arsenik	As	33	74,91	1649
Astatin	At	85	(210)*	1940
Aynştaynyum	Es	99	(254)*	1955
Azot	N	7	14,008	1772
Bakır	Cu	29	63,54	M.Ö.
Baryum	Ba	56	137,36	1808
Berilyum	Be	4	9,013	1797
Berkelyum	Bk	97	(247)*	1949
Bizmut	Bi	83	209,00	1739
Boron	B	5	10,82	1808
Brom	Br	35	79,916	1826
Civa	Hg	80	200,61	M.Ö.
Çinko	Zn	30	65.38	1400' den önce
Demir	Fe	26	55,85	M.Ö.
Disprosyum	Dy	66	162,51	1886
Erbiyum	Er	68	167,27	1843
Evropyum	Eu	63	152,0	1901
Fermiyum	Fm	100	(253)*	1955
Flüor	F	9	19,00	1771
Fosfor	P	15	30,975	1669
Fransiyum	Fr	87	(223)*	1939
Gadolinyum	Gd	64	157,26	1880
Galyum	Ga	31	69,72	1875
Germanyum	Ge	32	72,60	1886
Gümüş	Ag	47	107,880	M.Ö.
Hafniyum	Hf	72	178,50	1922
Helyum	He	2	4,003	1895
Hidrojen	H	1	1,0080	1766
Holmiyum	Ho	67	164,94	1878
İndiyum	In	49	114,82	1863
İridyum	Ir	77	192,2	1804
İterbiyum	Yb	70	173,04	1907
İtriyum	Y	39	88,92	1794
İyot	I	53	126,91	1811
Kadmiyum	Cd	48	112,41	1817
Kalay	Sn	50	118,70	M.Ö.
Kaliforniyum	Cf	98	(251)*	1950
Kalsiyum	Ca	20	40,08	1808
Karbon	C	6	12,011	M.Ö.
Klor	Cl	17	35,457	1774
Kobalt	Co	27	58,94	1742
Kripton	Kr	36	83,80	1898
Krom	Cr	24	52,01	1798
Ksenon	Xe	54	131,30	1898
Kurşun	Pb	82	207,21	M.Ö.
Kükürt	S	16	32,066	M.Ö.
Küriyum	Cm	96	(245)*	1944
Lantan	La	57	138,92	1839
Lityum	Li	3	6,940	1817
Lütesyum	Lu	71	174,99	1907
Magnezyum	Mg	12	24,32	1755
Manganez	Mn	25	54,94	1774
Mendelevyum	Md	101	(256)*	1955
Molibden	Mo	42	95,95	1782
Neodim	Nd	60	144,27	1885
Neon	Ne	10	20,183	1898
Neptunyum	Np	93	(237)*	1940
Nikel	Ni	28	58,71	1751
Niyobyum	Nb	41	92,91	1801
Nobelyum	No	102	(253)*	1957
Oksijen	O	8	16	1772
Osmiyum	Os	76	190,2	1804
Paladyum	Pd	46	106,4	1803
Plâtin	Pt	78	195,09	1735
Plütonyum	Pu	94	(244)*	1940
Polonyum	Po	84	210	1898
Potasyum	K	19	39,100	1807
Prazeodimyum	Pr	59	140,92	1885
Prometyum	Pm	61	(145)*	1947
Protaktinyum	Pa	91	231	1917
Radon	Rn	86	222	1900
Radyum	Ra	88	226,05	1898
Renyum	Rn	75	186,22	1925
Rodyum	Rh	45	102,91	1803
Rubidyum	Rb	37	85,48	1861
Rutenyum	Ru	44	101,1	1844
Samaryum	Sm	62	150,35	1879
Selen	Se	34	78,96	1818
Seryum	Ce	58	140,13	1803
Sezyum	Cs	55	132,91	1860
Silisyum	Si	14	28,09	1823
Skandiyum	Sc	21	44,96	1879
Sodyum	Na	11	22,991	1807
Stronsiyum	Sr	38	87,63	1787
Talyum	Tl	81	204,39	1843
Tantal	Ta	73	180,95	1802
Teknesyum	Tc	43	(99)*	1937
Tellür	Te	52	127,61	1798
Terbiyum	Tb	65	158,93	1843
Titan	Ti	22	47,90	1791
Toryum	Th	90	232,05	1828
Tungsten	W	74	183,86	1783
Tülyum	Tm	69	168,94	1879
Uranyum	U	92	238,07	1789
Vanadyum	V	23	50,95	1830
Zirkonyum	Zr	40	91,22	1789

* Yarı ömrü en uzun olan isotopunun kitle sayısı («Yarı ömür» için: Bk. Radyoaktivite)

G

H

I

İ

J

K

L

M

N

O

Ö

P

R

S

Ş

T

U

Ü

V

W

Y

Z

İkinci Cildin Sonu